

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

W. Mollerup, A. F. Pullich og Gustav Storm.

Femte Bind.

N — R.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel & Søn. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1889.

N.

N, det 14de Bogstav i vort Alphabet, det 13de i det græske, hører til Nasalerne (s. Medlyd). Som romersk Taltegn bet. N 900, N̄ 900,000; n i Handelen netto; n i sproglig Betydning Neutrum, Nomen, Numerus.

Naab ell. **Nab** [nahb], Bisflod til Donau fra venstre Side i Bayern, udspringer paa Ochsenkopf i Fichtelgebirge og falder efter 24 Miles Løb i Donau ved Mariaort lidt oven for Regensburg.

Naademidler kaldes i den christne Dogmatik de Midler, ved hvilke Guds Naade meddeles til det enkelte Menneske. Igjennem N. er det altsaa, at Christus fortsætter sin Virksomhed her paa Jorden efter sin Ophøjelse, og igjennem N. er det, at Helligaanden meddeler sig til de troende. N. er i den evangeliske Kirke Guds Ord, Bønnen og Sacramenterne, medens den katholske Kirke mere lægger Vægt paa dem, der forvalte N., Præsteskabet, end paa N. selv. N. virke efter den protestantiske Lære ikke til Frelse uden hos dem, der bruge dem med Tro, men efter den katholske Lære ex opere operato, d. e. ved den blotte Brug uden Hensyn til det religiøse Sindelag.

Naadensaar ell. **Naadsensaar** kaldes den visse, nu dog kun gejstlige, Embedsmænd samt deres Enker og Arvinger eller deres Bo tilkommende Ret til i det første Aar efter deres Afgang fra Embedet at nyde en vis Del af Embedets Indtægter, en Skik, som stammer fra Katholicismens Tid.

Naadestød (fr. coup de grâce). I tidligere Tid blev en Forbryder ofte dømt til først at gjennemgaa adskillige Torturer eller Pinsler, inden han mistede Livet. Under formildende Omstændigheder erholdt han dog den Begunstigelse først at faa det saakaldte »Coup de grace«. Det bestod deri, at Bøddelen i Smug stak ham ihjel, forinden Pinslerne skulde begynde; senere blev han da paa officiel Maade aflivet.

Naadevalg, s. **Prædestination**.

Naalefil, en lille, tynd, enkelt hugget Fil, der helst skal kunne bøjes for at komme til i Fordybninger og derfor sjælden hærdes.

Naalefisk (Lophobranchii, d. e. de buskgjællede), en lille, højst ejendommelig Fiskegruppe, som foruden ved Gjællebladenes noget afvigende Form, der giver Gjællen et drueformet Udseende, udmærke sig ved en meget langstrakt, undertiden næsten traaddannet, trind eller kantet Legemsform og derved, at Hovedet (Snuden) er forlænget til et Rør, i Enden af hvilket den lille, tandløse Mund findes; Gjællespalterne ere lukkede med Undtagelse af et lille Hul i Nakken paa hver Side. Finnerne ere meget lidt udviklede; navnlig mangle Bugfinnerne altid, og de andre ere kun smaa eller mangle til Dels; mest udviklet er Rygfinnen, som er deres egentlige Bevægelsesredskab; Huden har ingen Skæl, men er forsynet med Ringe af Benplader. Halen er ofte en Snohale, med hvilken de holde sig fast ved Tangen, ved hverandre eller ved andre Gjenstande i Havet; det er smaa, anselige Dyr, der føre et roligt Liv mellem Tangen ved Kysterne eller i Sargassohavet. Hertil høre Tangnaalene ell. Næbsnogene (Syngnathus) og Søhestene (Hippocampus). De have det særegne Opfostringsforhold, at Æggene aflejres paa Hannens Bug eller Undersiden af dens Hale enten frit udenpaa i flere Rækker, eller mellem to lange Hudfolder, der omslutte og beskytte dem, eller, som hos Søhesten, i en formelig Pung; der udvikles de, og man har iagttaget, at den spæde Yngel ogsaa senere søger sin Tilflugt der ligesom hos Pungdyrene.

Naaleforbjærget, s. **Agulhas**.

Naalehus er bl. a. den forstmæssige Betegnelse for de hindeagtige Knopskæl, der hos Fyrren omslutte Dværggrenene ved Grunden og dække Naalene inden Udspringningen.

Naalepenge, den Sum, som Manden giver Hustruen til Bestridelse af hendes personlige Udgifter.

Naaletræer (Coniferæ), Orden af de nøgenfrøedes Klasse med naaleformede Blade og Frøene i Regelen i Kogler, som dannes derved, at Frugtbladene voxe ud under Frøenes Modning og danne træagtige Skæl op ad Axen, der dække Frøene. Hanblomsterne ligne Rakler. Mellem Bestøvning og Befrugtning hengaar ofte forholdsvis meget lang Tid. Med Undtagelse af Marvskeden er Veddet blottet for egentlige Kar og bestaar af de saakaldte Karceller, der ere forsynede med ejendommelige Ringporer og adskille sig fra Karrene ved ikke at være dannede ved Sammensmeltning af flere Celler. Paa Grund af sin anatomiske Bygning er Veddet let og ensartet. De ere rige paa Harpix, der findes i særegne Gange. Foruden ved de naaleformede Blade adskille N. sig fra

Cycadeerne ved deres stærke Forgrening, der giver dem et fra disse meget forskjelligt Habitus. Hertil høre: Granfamilien (Abietineæ); Frugtbladene kløvede parallelt med Fladen; Blomsterne enbo; omtr. 150 Arter. Cypresfamil. (Cupressineæ); Frugtbladene ikke kløvede; Blomsterne en- ell. tvebo; henv. 100 Arter. Taxfamil. (Taxineæ); ingen Kogle; Blomsterne tvebo; 25 Arter.

Naarden [nâhr], befæstet Stad i den hollandske Prov. Nordholland ved Zuider-Søen, 2 M. ø. s. ø. for Amsterdam, med 3,000 J.

Naasfener, s. Ophiter.

Nab, s. Naab.

Nabathæer, mulig afledet af den i Gen. XXV, 13 omtalte ismaelitiske Stamme Nebajôth, er den hos Araberne almindelige Benævn. paa de ældste Beboere af Irak ell. Mesopotamien og synonym med Sabæere ell. Chaldæere, senere i foragtelig Betydning af Hedninger. Af deres Literatur, der omhandler Agerdyrkning, Medicin, Botanik, Physik og Astrologi, kunne vi maaske endnu finde Spor hos Nossayrierne (s. d. A.), Mendaiterne og de saakaldte Johanneschristne i Egnene om Wasith, Howaiza og Bassora; et vigtigt Værk er desuden bevaret i arabisk Gjengivelse, uden at dog dets oprindelige Affattelsestid med Bestemthed tør angives: „Om den nabathæiske Agricultur", skrevet paa Arabisk i Beg. af det 10de Aarh. ved Ibn Wahshyijah. Brudstykker af dette Arbejde, der indeholder vigtige Efterretninger om Babylons og Ninives ældste Historie, ere meddelte af Chwolson i „Ueberreste der altbabyl. Litteratur in arab. Uebersetz." (1859).

Nâbis, et ryggesløst Menneske, der benyttede sig af det i Sparta herskende Anarchi til at opsvinge sig til Tyran 205 f. Chr. og ganske omstyrtede Forfatning og Love. Han forbandt sig med den makedoniske Konge Philip III mod det achæiske Forbund, men viste sig troløs imod ham og bemægtigede sig Argos. Romerne fratog ham under Flamininus denne Stad og de lakoniske Søstæder, men lod ham beholde Sparta for at have en Modvægt mod det achæiske Forbund; nogen Tid efter begyndte han en Krig med Rom og Forbundet, i hvilken han 192 blev dræbt af Ætolerne, som han havde kaldt til Hjælp.

Nabob [bŏbb] (egtl. arab. Nawwâb, d. e. Stedfortræder) var i Stormogulens Rige Statholdernes Titel; senere blev det en Titel for Englændernes Vasaller i Indien. Overført bruges N. om En, der lever et overdaadigt Liv.

Nabonâssar, efter græske Kilder Konge i Babylonien, med hvis Regeringstiltrædelse 747 f. Chr. en Tidsregning (æra Nabonassari) begynder.

Nabonnêdos ell. Labynetos (hos græske Forfattere), assyr.-babyl. Nabunâhid, den sidste Konge i Babylonien, Sønnesøn af Nebuchadnezar, blev Konge 555 f. Chr. og sluttede efter at Cyrus havde erobret Medien Forbund med Lydien og Ægypten mod Cyrus. Denne hindredes dog ikke derved fra at erobre Lydien og begynde Krig med N., der indesluttedes i Babylon, som 538 maatte overgive sig til Cyrus. Han kaldes i Daniels Bog Belsazar (s. d. A.) og gjøres til Nebuchadnezars Søn.

Nabopalâssar, s. Babylonien.

Nabovinkler kaldes to Vinkler, som have Toppunkt og et Ben fælles, og hvis to andre Ben ere Forlængelser af hinanden. De udgjøre tilsammen 180°.

Nabulûs ell. Naplus, Stad i Syrien, 6 M. n. for Jerusalem, med 10,000 J., Bomuldsvæveri og livlig Handel. N. ligger paa samme Sted som den gamle samaritanske Stad Sichem, af hvis senere Navn Flavia Neapolis det nuvær. Navn er kommet. Her findes endnu en lille samaritansk Menighed.

Nachimov, Paul [moff], russisk Admiral, f. 1803, deltog 1822—25 i en Jordomsejling og 1827 i Slaget ved Navarino. Efter at han 1845 havde undsat et Kystfort ved det sorte Hav imod Tscherkesserne, blev han Contreadmiral, og 1853 ødelagde han den tyrkiske Flaade ved Sinope. Efter den fransk-engelske Hærs Landgang paa Krim forlangte N. forgjæves at maatte gaa ud imod Flaaden, men maatte tvært imod sænke sine Skibe ved Indløbet til Sevastopols Havn. Han viste under Belejringen stor Iver og Virksomhed og døde 11 Juli 1855 af et Saar.

Nachitschevân, 1) Stad i det russiske Gouv. Jekaterinoslav ved Floden Don, 6 M. fra dens Udløb i det asovske Hav, med 17,000 J., for største Delen Armeniere, er Sæde for en armenisk Ærkebiskop og har Silke- og Bomuldsvæverier samt Brændevinsbrænderier. 2) Stad i Gouv. Erivan i Transkaukasien, 17 M. s. s. ø. for Erivan, var tidligere Armeniens Hovedstad. Staden led overordentlig ved Jordskjælv 1840 og blev saa godt som ganske ødelagt 1850, men er siden gjenopbygget og har henv. 10,000 J.

Nâchod, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen, i Nærheden af den preussiske Grænse, 4 M. n. ø. for Königgrätz, 17 M. ø. til n. for Prag. 4,000 J. Stort Slot med rigt Archiv og Malerisamling. — Her stod 27 Juni 1866 den første af de Kampe imellem Preusserne (under Steinmetz) og Østrrigerne (under Ramming), som endte med Slaget ved Königgrätz; de sidste tabte omtr. 6,000 Md., de første kun 1,000.

Nachtegall, V. Vict. Frid. Franciscus, f. 1777, d. 1847, Gymnastikens Indfører i de danske Skoler; s. Gymnastik.

Nachtigal, Gust., tysk Rejsende, f. 1834 i Eichstedt, undersøgte Landene ø. for Tsad-Søen i Afrika 1869—74, kom senere i tysk Statstjeneste ved Erhvervelsen af Besiddelserne paa Afrikas Kyster og døde 20 Apr. 1885 om Bord paa det tyske Krigsskib „Möwe". Han blev den flg. Dag begravet ved Cap Palmas i Liberia.

Nadâr, egtl. Félix Tournachon, fransk Forfatter, Tegner og Luftskipper, f. 1820 i Paris, Medarbeider af »Charivari« og »Journal pour rire«, grundlagde 1849 »Revue comique« og skrev lette Humoresker. Sine Luftfarter beskrev han i »Mémoires du Géant, à terre et en l'air« (1864) og »Le droit au vol« (1865).

Nâdir, arab., det Punkt af Himmelhvælvingen, som er lodret under vore Fødder; s. Horizont.

Nâdir, Schah af Persien 1735—47, f. 1688 i Khorasan, var oprindelig en turkmanisk Hordefører og traadte i Tjeneste hos Schahen Tamasp (kaldte sig derfor ogsaa T. Kuli, d. v. s. T.s Træl). 1729 blev han stillet i Spidsen

for hele Hæren, overvandt Afghanerne og kæmpede med Held mod Tyrkerne; med da Tamasp alligevel 1730 afstod disse Georgien og Armenien, gjorde N. Opror, afsatte Tamasp og satte hans Søn Abbas III paa Tronen 1732. N. tilbagetog de tabte Landskaber, tvang ogsaa Russerne til at tilbagegive de Lande, de havde vundet 1723, og gjorde sig efter Abbas's Død 1735 selv til Schah under Navnet N. Han krigede fremdeles med Buchara, indtog Balch og Kandahar og gjorde Tog mod Stormogulen lige indtil Delhi, som han plyndrede 1739, og hvorfra han bortførte umaadelige Rigdomme. Over for sine Undersaatter viste han den største Grusomhed, medens hans Krigere hang ved ham for det store Bytte, de vandt. N. havde til sidst den Plan at ville sammensmelte Schiiter og Sunniter. Han blev dræbt ved en Sammensværgelse 20 Juni 1747.

Nadodd, en norsk Viking, der først opdagede Island c. 860; han blev af en Storm drevet dertil paa Vejen til Færøerne og fandt Landet ubebygget; han kaldte det „Sneland", fordi han saa Sne paa Fjældene.

Nadvere, den hellige, ogsaa kaldt *Alterens Sacrament*, *Herrens Bord*, *Eucharisti* (d. e. Taksigelse, 1 Kor. X, 16) og *Communion* (de troendes Samfund med Christus og med hverandre indbyrdes), fejres som Sacrament af alle kirkelige Partier inden for Christenheden, undtagen Kvækerne. Indstiftelsen berettes i Matth. XXVI, Marc. XIV, Luc. XXII, 1 Kor. XI. I den ældste Tid fejredes N. i Forbindelse med Kjærlighedsmaaltiderne, ved hvilke Brødet og Vinen indviedes med Velsignelsesordene og derpaa nødes til Minde om Jesu Lidelse og Død og til at forny Samfundet med ham. Da Kejser Trajans Forbud bragte Kjærlighedsmaaltiderne til for en Tid at ophøre, blev N. henlagt til Højmessen. Den Hemmelighedsfuldhed, som man i Forfølgelsernes Tid var nødt til at iagttage, gav efterhaanden N. et mere og mere mystisk Præg. Fra det 3dje Aarh. begyndte man at betragte N. som et Offer, en ublodig Gjentagelse af Christi blodige Offer paa Korset. Pave Gregor d. store (590) omgav N. med kirkelig Glans og Pragt og omdannede den til Messe (s. d. A.). Om Maaden, hvorpaa Christus er nærværende i N., førtes der i Midten af det 9de Aarh. en heftig Strid imellem Paschasius Radbertus, Abbed i Corvei, og Ratramnus, Munk i samme Kloster. Abbeden lærte, at der fandt en Forvandling Sted, idet Brød og Vin ved Præstens Indvielse omskabtes til Christi forklarede Legeme og Blod (*Transsubstantiation*, *Brødforvandling*); Ratramnus derimod lærte, at Brød og Vin ikke forvandledes, men at Nydelsen af dem i N. virkede, som om det var Christi forklarede Legeme og Blod, der blev nydt. Paa lignende Maade gjentog Striden sig i det 11te Aarh. imellem Lanfranc, Ærkebiskop af Canterbury, og Berengar, Kannik i Tours. Den 4de Lateransynode 1215 erklærede Transsubstantiationslæren for Kirkelære, og senere gjorde Synoden i Jerusalem 1672 det samme for den græske Kirkes Vedkommende. Luther forkastede denne Lære; han lærte: Brød og Vin forvandles ikke, men i, med og under Brødet og Vinen er Christi forklarede Legeme og Blod til Stede paa en uforklarlig, sacramental Maade. Derfor betonede han stærkt Ordene: „dette *er* mit Legeme" osv., medens Zwingli og Økolampadius forklarede er ved „dette *betyder*", idet de i Brødet og Vinen kun saa Symboler paa Christi Legeme og Blod. Calvin vilde nok fastholde en virkelig Nydelse af Herrens Legeme og Blod, men kun paa aandelig Maade; han lærte derfor, at, naar den troende nyder Brødet og Vinen, henrykkes hans Aand i Himlen til Delagtiggjørelse i Herrens forklarede Personlighed. Melanchthon havde helst ønsket at kunne mægle imellem Luthers og Calvins Anskuelser; men efter langvarige og heftige Stridigheder imellem Luthers og Calvins Tilhængere fastslog Concordieformlen 1580 Luthers Anskuelse som Kirkelære og satte derved en skarpere Adskillelse imellem Lutheranere og Reformerte, end ønskeligt var. Ikke blot i Læren om N., men ogsaa i den Maade, hvorpaa den fejres, afvige de forskjellige Kirker fra hverandre. I den romerske Kirke har Forvandlingslæren medført, at man siden Paschasius's Tid med ængstelig Omhyggelighed har vaaget over, at ikke en Draabe af Vinen skulde blive spildt, og til sidst berøvede man aldeles Lægfolk Nydelsen af Vinen og begrundede dette ved Læren om concomitantia, den Lære, at Legeme og Blod følges ad, og at altsaa den hele Christus er til Stede i enhver af de to Skikkelser, baade i Brødet og i Vinen, hvorfor det skal være nok for Lægfolk at nyde N. under Brødets Skikkelse alene, sub una (specie), medens den administrerende Præst har den Forret at nyde den under begge Skikkelser, sub utraque. Fordi Hus og hans Tilhængere forlangte, at Lægfolk ogsaa skulde nyde N. under begge Skikkelser, blev *Utraquister* ell. *Calixtinere* (af calix, Kalk) et Navn paa et Parti blandt Hussiterne. De protestantiske Kirker gav Lægfolk Kalken tilbage; men for den romerske Kirkes Vedkommende bekræftede Conciliet i Trident N. sub una. Den indviede Oblat kaldes i den romerske Kirke Hostie, d. e. Offer, bæres om i Processioner i et eget Kar (Monstrans) og er Gjenstand for Tilbedelse. Til Forherligelse af Forvandlingslæren er Christi Legemsfest (s. d. A.) indstiftet. **Nadverbulle**, s. **Bulla in coena Domini** und. **Bulle**.

Nadworna, Flække i det østerrigske Konger. Galizien, 20 M. s. til ø. for Lemberg paa Karpathernes nordlige Skraaning. 6,000 I. Gammelt, tidligere stærkt befæstet Slot, der hyppig har været belejret, men aldrig indtaget.

Nafa ell. **Napakiang**, Hovedstad paa Sydenden af Øen Okinava, den største af de japanske Likeio-Øer, er en for den almindelige Skibsfart aabnet Havn.

Nagapatam ell. **Nagapattanam**, Stad i Præsidentsk. Madras i det engelske Forindien ved en af Floden Caveris Mundinger, 35 M. s. til v. for Madras. 54,000 I. Her ere mange europæisk byggede Huse, en stor Bazar, Caserne og en Del Industri. — N. tilhørte Portugiserne til 1660 og derefter Hollænderne indtil 1784, da de maatte afstaa Staden til Englænderne.

Nagar, s. Bedner.

Nagasâki ell. **Nangasaki**, Stad paa Vestkysten af den japanske Ø Kiusiu, den tidligst for Handelen aabnede japanske Havn. 40,000 J. Betydelig Handel; Værdien af Indførselen 1885 udgjorde 5,8 Mill. og af Udførselen 12,7 Mill. Kr. De vigtigste Udførselsartikler vare Stenkul og tørrede Fisk. Havnen besøgtes s. A. af 559 Skibe paa 440,000 Tons, hvoraf engelske 182,000, japanske 124,000 og tyske 92,000 Tons. Siden 1641 have Hollænderne under store Indskrænkninger haft et lille Handelsfactori paa den ved N. liggende Ø Desima, og de vare indtil 1855 det eneste europæiske Folk, der stod i directe Handelsforbindelse med Japan.

Nagelfluh, en geognostisk Betegnelse for et Conglomerat, der henhører til de tertiære Dannelser og bestaar af afrundede Stykker af forskjellige Bjærgarter, ved et kalk- ell. sandstenagtigt Bindemiddel sammenkittede til en fast Masse. N. forekommer fortrinsvis i Schweiz, hvor f. Ex. Rigi bestaar deraf.

Nageljærn, et Redskab, der bruges ved Dannelsen af Hovedet paa smeddede Søm.

Nagler, Carl Ferd. Fr. v., f. 1770 i Ansbach, blev 1821 udnævnt til Chef for det preussiske Postvæsen, hvilket han omorganiserede. Adlet 1823 fungerede han 1824—35 som preussisk Gesandt ved Forbundsdagen, blev 1836 Statsminister og døde 1846. Han elskede Kunsten, og en Del af hans Samlinger, navnlig Kobberstiksamlingen, befiddes nu af det berlinske Museum.

Nagler, Georg Kaspar, tysk Kunsthistoriker, f. 6 Jan. 1801 i Ober-Süßbach i Bayern, d. 20 Jan. 1866, studerede først Naturvidenskaberne, vendte sig derpaa efter sine Forældres Ønske til Theologi, men førtes gjennem Tilbøjelighed og publicistisk Virksomhed snart ind paa et ihærdigt kunsthistorisk Studium, som satte Frugt i „Neues allg. Künstlerlexikon" (22 Bd., 1834—52) og det endnu betydningsfuldere „Die Monogrammisten" (4 Bd., 1858—65). Foruden nogle særstilte Kunstnerbiographier, navnlig af Rafael og Albrecht Dürer, skrev han Münchens „Topographische Geschichte".

Nagpûr, 1) et District i det engelske Forindien mellem 18° og 23° n. Br., 95° og 100° ø. L., danner den sydvestlige Del af Præsidentskabet Bengalen, omfatter en stor Del af de gamle Landskaber Gondwana og Berar og udgjorde indtil 1853 Mahratterfyrstendømmet Berar. Allerede 1816 var Landet kommet i Afhængighed af det engelsk-ostindiske Compagni, og da Fyrsteslammen uddøde 1853, inddroges det under umiddelbar Styrelse. 2) Hovedstad i Districtet N. i Centralprovinserne, 130 M. v. til s. for Calcutta, med 100,000 J. Betydelig Industri i Beklædningsstoffer og Kobberkar. Her er et vidtløftigt, men for Resten nanseligt forhenværende Residensslot.

Nagûr, Søstad i Præsidentskabet Madras i det engelske Forindien ved en af Floden Caveris Mundingsarme, 36 M. s. til v. for Madras, med 10,000 J. Havn og livlig Skibsfart paa Sumatra og Malakastrædet.

Nagy, ung. [nadj, naadj], stor.

Nagy Sándor [s. o. schān] (d. v. s. Alexander N.), ungarsk General, f. 1804, blev Officer i den østerrigske Hær og var 1848 pensioneret Ritmester; han tog Tjeneste i Ungarn og udmærkede sig som Rytteranfører (fik Tilnavnet „den ungarske Murat"). N. hørte ligesom Klapka til det yderlige Frihedsparti og fortsatte Kampen til det sidste; han blev 2 Aug. 1849 slaaet ved Debreczen af en stor russisk Overmagt og efter Capitulationen i Vilagos udleveret til Østerrigerne og hængt i Arad 6 Oct.

Nagy-Szent-Miklós [nadj sænt miklohsch], Flække i Ungarn, 27 M. s. ø. for Buda-Pest. 9,000 J. Landvæsensinstitut.

Nahe, venstre Biflod til Rhinen, udspringer i den sydlige Del af Rhinprensen, løber igjennem det oldenburgske Fyrstendømme Birkenfeld og falder i Rhinen ved Bingen.

Nahum, en af de 12 smaa Propheter, levede i Juda Rige under eller lige efter Kong Ezechias c. 700 f. Chr. Han forkyndte det assyriske Riges Undergang.

Naiche, sammentrukken Form af Sanskrit náyaka, en Fører, Høvding; saaledes kalder Ove Gjedde Fyrsten af Tanjore, af hvem han kjøbte Trankebar.

Naide (Nais), en lille Slægt af smaa Børsteorme af Regnormenes Gruppe, men i Almindel. med længere Børster og med Øjne; de leve i ferskt Vand, paa Vandplanter, nedgravede i Dyndet osv. Formering ved Deling er meget udbredt i denne Gruppe.

Nail [næhl], engelsk Længdemaal for Klæde, lig $\frac{1}{16}$ Yard ell. 2,188 danske Tomm.

Nâin, 1) By i Galilæa, $1\frac{1}{4}$ M. s. for Nazareth, hvor Jesus opvakte Enkens Søn fra de døde (Luc. VII 11 flg.), er nu kun en Samling af nogle Hytter. 2) En derefter opkaldt Herrnhutermission paa Østkysten af Labrador i Nordamerika under $56\frac{1}{2}$° n. Br.

Nairn [næhrn], 1) Shire paa Skotlands Nordøstkyst, omgivet af Moray-Fjorden og Shir. Inverness og Elgin. 10 □ M. med 9,000 J. (1881). Den nordre Del er en bølgeformet Slette, der mod Øst dækkes af Flyvesand; den sydlige Del er et Højland med store Plantager af Naaletræer. Der dyrkes nogen Hvede, men mest Havre og Byg. 2) Hovedstad i N.-Shire, ved Floden N.s Udløb i Moray-Fjorden, 25 M. n. til v. for Edinburgh. 4,000 J. Søbade, Fiskeri. Ruiner af Slottet Cawdor, bekjendt fra Sagnene om Macbeth.

Naiv (fr. naïf, af lat. nativus, medfødt), naturlig, ukunstlet; **Naivetæt** (fr. naiveté), Naturlighed, Utvungenhed, uskyldig Enfoldighed, Aabenhed.

Naiwjncx, Hendrik, Kunstner fra Holland eller af hollandsk Familie, som under Navnet **Naninx** skal have levet i Hamborg og være død der. Han skal være født 1619 og malede store Landskaber, noget blege og graalige i Tonen og meget spidse i Behandlingen af Løvet, men med stor Dygtighed i Modelleringen, sædvanligvis af Fjælddegne. Den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et godt Billede af denne Kunstner, med Figurer af G. v. d. Eeckhout.

Najac, Emile de [schäkk], fransk Dramatiker, Greve, f. 1828, har skrevet en stor Mængde Lystspil, Vaudeviller og Operalibrettoer. »Plus on est de fous« er en dramatiseret Fortælling,

oprindelig af About, som N. lod opføre 1858, og siden den Tid arbejdede han med paa omtrent alle de Stykker, som About skjænkede Scenen, saaledes »Le capitaine Bitterlin« (1860) og »Gaëtana«, der i sin Tid fremkaldte voldsomme Theaterspektakler. Siden har han leveret en Del Librettoer til Opéra-comique, nogle Vaudeviller og Komedier; Treaktskomedien »Bébé«, som han udarbejdede sammen med Hennequin, gjorde 1877 Lykke paa Gymnase; 1878 skrev han »Niniche«, 1880 udgav han »L'oeuvre de Moraud le jeune«.

Najåder, i den græske Mythol. Kildernes og Flodernes Nympher, opfattedes som frugtbringende og helbredende Guddomme, der beskyttede Børnene, og paakaldtes ved Ægteskabsceremonierne, blandt hvilke et Bad i Flodvand indtog en vigtig Plads.

Nakke, den bageste Flade af Halsen. **Nakkebaand**, det stærke Baand, der udspændt imellem Halshvirvlerne og **Nakkebenet** (s. **Hjerneskal**) tjener til at holde Hovedet i oprejst Stilling.

Nakkebølle, en smuk Herregaard i Nærheden af Faaborg, opført i sin nuværende Skikkelse i Midten af det 16de Aarh. og endnu omgiven af sine gamle Grave. Den har bl. a. været ejet af Familierne Bølle, Brockenhuus og Bille, og i indeværende Aarh. er den bleven indlemmet i Baroniet Holstenhus.

Nakkehoved, et højtliggende Punkt paa Sjællands Nordkyst lidt ø. f. ø. for Gilleleje ved Indsejlingen til Øresundet, hvor der er to Fyrtaarne og et smukt Haveanlæg paa den sandede Bakkes Ryg, med vid og skjøn Udsigt over Sundet og Kattegattet.

Nakskov, den betydeligste Kjøbstad paa Laaland, ved Nakskov- ell. Albue-Fjord, der fra Langelands Bæltet skærer sig ind i Laalands Vestside og er stærkt opfyldt med Smaaøer, 18 M. s. v. for Kjøbenhavn. 5,278 J. (1880) mod 4,033 J. i 1870 og 1,671 i 1801. Byen ligger paa en flad og leret Grund, der paa det højeste kun er 18 F. over Østersøen. Dens gamle Befæstning er nu næsten ganske forsvunden. De offentlige Bygninger ere: Kirken, hvis ældste Del hidrører fra 13de Aarh., med smuk Altertavle af udskaaret Egetræ; Raadhuset, Forsørgelses- og Arbejdsanstalten, Skolerne, Gasværket og forskjellige Stiftelser. N. har i den nyere Tid taget ikke ringe Opsving, navnlig ved udvidet Jærnbane- og Dampskibsforbindelse. Der udførtes 1885 til Udlandet 11,4 Mill. Pd. Hvede og Hvedemel, 9,6 Mill. Pd. Byg, 4,7 Mill. Pd. Sirup og Mallas, 628,000 Pd. Smør, 298,000 Snese Æg, 593 Stk. Hornkvæg, 993 Faar og 2,248 Svin. Toldindtægten var 175,405 Kr. Ved Toldstedet var hjemmehørende 227 Baade under 4 Tons og 38 Fartøjer, de sidste af samlet Drægtighed 2,410 Tons, hvoraf 5 Dampbaade paa 685 Tons. Af industrielle Etablissementer findes 2 Dampmøller, 2 Jærnstøberier og Maskinfabriker, 3 større Ølbryggerier. 1882 er her etableret en Roesukkerfabrik, hvis samlede Udbytte 1885 var 10,8 Mill. Pd. Communens Indtægt 1884 udgjorde 499,050 Kr., hvoraf Overskud fra forrige Aar 22,790 Kr., Activer 16,852 Kr., Formue- og Lejlighedsskat 60,470 Kr. og optagne Laan 367,625 Kr.; Udgifterne vare Fattigvæsen 19,329 Kr., Skolevæsen 31,471 Kr., Afdrag paa Gjæld 88,306 Kr. og Activforøgelse 300,989 Kr. Her er en Spare- og Laanebank, hvori 31 Marts 1886 indestod 10,452,000 Kr. og i Reservefond 253,000 Kr., i Pensions- og Understøttelsesfond 40,000 Kr. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Foged og Skriver; Byraadet tæller 11 valgte Medlemmer. Til Sognekaldet hører Branderslev Sogn med en Sognepræst og en Kateket. Af andre Embedsmænd er her en Districtslæge, en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Postmester, tillige Telegraphbestyrer, og desuden Herredsfogederne i Laalands Nørre- og Sønder-Herreder. Byen hører under Maribo Amtstue, 2den Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 1ste Folketingskreds. Den ejer selv Gasværket. — N. fik sine første Privilegier i sidste Halvd. af det 13de Aarh. af Erik Glipping. Her var i Middelalderen et Helligaandskloster, som brændte tillige med Byen 1420. I Aug. 1510 blev N. plyndret og afbrændt af Lybekkerne, hvilket Overfald foranledigede Byens Befæstelse. Allerede Kong Hans anlagde paa den saakaldte Slots Engelsborg Slot til Værn for Byen, og da dette fandtes utilstrækkeligt, lod Christian III 1547 N. omgive med Volde og Grave, hvilke bleve forbedrede under Christian IV 1629. Skjønt Byen saaledes var velbefæstet, overgav den sig dog uden Modstand til den svenske Konge 7 Febr. 1658, men udslettede igjen det n. A. denne Skam ved sit tapre Forsvar under en heftig Belejring, der varede i 11 Uger, indtil den endelig 15 Juli 1659 maatte overgive sig, men paa hæderlige Vilkaar. Under Christian V ophørte Byen at være Fæstning.

Nam kaldtes den særegne Maade, hvorpaa efter den ældste danske Ret Domhaveren maatte søge at opnaa Fyldestgjørelse hos den domfældte, og som bestod i, at han selv, dog kun under visse meget betydelige Indskrænkninger — navnlig at det ikke maatte ske mere end én Gang i samme Sag, at det skulde ske uden for den domfældtes Gaardsled og ikke i hans Paasyn — maatte bemægtige sig saa meget af den domfældtes Gods, som behøvedes til hans Fyldestgjørelse. Endnu længe efter at denne private Execution var ophørt og Dommenes Fuldbyrdelse var bleven en offentlig Retshandling, vedligeholdt Ordet N. sig som Betegnelse for Udlæg i rørlige Ting, en Sprogbrug, der ogsaa forplantede sig til Norge, (modsat Indførsel, der specielt brugtes om Udlæg i faste Ejendomme), og endnu bruges i begge Lande Benævnelsen **Namsdom** om enhver Dom, hvorved en Person er tilpligtet at betale en Sum Penge.

Namaquaer, s. **Hottentotter**.

Namdalen, den nordligste af de Dale, som igjennem Throndhjems Stift i Norge gaa fra Kjølens Ryg i Ø. mod V. ud til Havet. Den er i sin øvre Del trang og tyndt befolket; længere nede bliver den temmelig vid og frugtbar. Den gjennemstrømmes efter hele sin Længde (c. 19 M., 138 Kilom.) af **Namsen Elv**, der falder ud i Namsenfjord lidt inden for Namsos. I sit mellemste Løb danner den Fiskumfos, det største og smukkeste af alle nordenfjældske Vandfald. Det meste af N. og dens Sidedale samt de tilstødende Fjældmarker ere dækkede af store Naaleskove. **N.s Fogderi**, der foruden den egent-

lige N. ogsaa omfatter Kysterne og Øerne ved N.s og Foldens mange fiskerige Fjorde, havde 1875 (incl. Namsos) 22,000 J.

Namsos, Ladested i Norge, i Nærheden af Namsen-Elvens Udløb, i Nordre Throndhjems Amt, har betydelig Udførsel og Forædling af Trælast; 1,900 J. (1885). 1872 blev Byen næsten fuldstændig ødelagt af Ildebrand.

Namüka Øer, s. Venskabs Øer.

Namur [mühr], 1) Provins af Konger. Belgien, omgiven af Prov. Hainaut, Brabant, Liège og Luxemburg samt Frankrig. 66,6 □ M. med 334,000 J. (1885). Det vigtigste Vandløb er Meuse, der her optager Sambre. Overfladen er ujævn; mod S. Ø. opfyldes Landet af de skovbevoxede Ardenner. Frugtbar Jordbund med rig Kornavl og gode Græsgange. Oljeplanter dyrkes meget. Af Mineraler indvindes Jærn, Bly, Stenkul, Marmor og Brudsten. Betydelig Metalindustri. — N. var allerede i det 10de Aarh. et selvstændigt Grevskab, blev 1188 forenet med Hainaut og derefter med Luxemburg, kom 1264 til Flandern og 1420 til de burgundiske Hertuger. Det dannede senere en af de 17 nederlandske Provinser, og dets Historie falder sammen med det øvrige Belgiens. 2) Befæstet Hovedstad i Prov. N. ved Floden Sambres Udløb i Meuse, 7 M. s. ø. for Brüssel. 28,000 J. (1885). Bispesæde. Kathedralkirke med Juan d'Austrias Grav. Betydelig Metalindustri, Garveri og Lertøjsfabrikation.

Nana Sahib (sædvanlig kaldt Nena S.), en af Førerne for den indiske Opstand 1857, f. 1825, Søn af en Brahman, blev opdragen af den sidste Mahratfyrste i Bithur nær ved Cawnpur som hans Søn og gjorde efter hans Død 1851 Krav paa at være adopteret. Den engelske Generalgouverneur i Indien, Lord Dalhousie, vilde ikke anerkjende dette og inddrog Landet, men gav N. en Aarpenge. N. opfyldtes derfor af et rasende Had og ledede i Juni 1857 de grusomme Slagterier paa Engelskmændene i Cawnpur; han anførte Oprørerne i de følgende Kampe om Cawnpur og 1858 i Krigen i Audh, men undkom fra de sidste Nederlag, saa at det nu ikke vides, om han er levende eller død.

Nancy [nangsi], Hovedstad i det franske Dep. Meurthe-Moselle, ved Floden Meurthe, 38 M. ø. for Paris. 73,000 J. (1881). Bispesæde. Smuk og regelmæssig Stad, der indtil 1690 var de lothringske Hertugers Residens, med store offentlige Pladser og smukke Springvand, et gammelt Slot, der nu er Caserne, Kirke med de lothringske Hertugers Grave, seværdigt Raadhus, Theater m. m. Her er Højskoler for Retsvæsen og Medicin m. m., Forstakademi og Døvstummeinstitut. Mindesmærker for Stanislaus Leszczynski og Thiers. Fabrikation af Uldstoffer, physiske og musikalske Instrumenter, chemiske Præparater, Papir og Læder. Ved N. stod 5 Jan. 1477 et Slag, hvor den sidste burgundiske Hertug, Carl d. dristige, faldt.

Nanda Deli, et mægtigt Bjærg i Himalaja Kjædens vestlige Del, i Nordvestprovinserne hen imod Grænsen af Tibet; 25,000 F. højt.

Nandu, s. Struds.

Nangasāki, s. Nagasaki.

Nangis [nangschi], Stad i det franske Dep. Seine-Marne, 4 M. ø. for Melun. 3,000 J. Napoleon I sejrede her over Russerne 17 Febr. 1814.

Nan-hai, det chinesiske Sydhav, er den Del af det store Ocean, som omsluttes af det sydlige China, Bagindien, Borneo og Philippinerne.

Nanini, Giovanni Maria, betydelig Componist af den romerske Skole, f. 1540 i Vallerano, d. 1607 i Rom, Elev af Claude Goudimel, var først Kirkecapelmester i sin Fødeby, blev 1571 Palestrinas Efterfølger ved Santa Maria Maggiore i Rom, men opgav 1575 denne Stilling, vistnok fordi en Compositionsskole, han havde oprettet, og hvorfra mange berømte Componister udgik (deriblandt Allegri), lagde Beslag paa hans Tid. Af N., som er en af de bedste Repræsentanter for den saakaldte Palestrina-Stil, er opbevaret en stor Del 3—5-stemmige Motetter, Madrigaler og Canzonetter samt nogle 8-stemmige Psalmer, der tillige med et 8-stemmigt Madrigal regnes for hans ypperste Værker. — Af en Broder, Giovanni Bernadino N., f. 1560, d. 1624, der bl. a. var Lærer ved Broderens Skole, haves adskillige lignende Compositioner.

Nanking, egtl. Kiang-ning, Hovedstad i den chinesiske Prov. Kiang-su ved Floden Jang-tse-kiang, c. 35 M. fra dens Udløb, 120 M. s. til ø. for Peking, skal have c. 450,000 J. N. er Chinas anden Stad og var tidligere kejserlig Residens, men er nu i Forfald. Gaderne ere meget snævre, men til Dels brolagte. Blandt Stadens Bygninger fremhæves dens Porte, mange Templer og en romersk-katholsk Kathedralkirke. Det mærkelige, saakaldte Porcelænstaarn i 9 Etager, der aftog i Omfang op imod Spidsen og vare dækkede med hvidglasserede Teglsten, blev under Taepingernes Oprør særdeles stærkt beskadiget og er nu helt ødelagt. N. anses for Chinas lærde Stad, har store Bogsamlinger og talrige Undervisningsanstalter. Vigtige Silke- og Bomuldsfabriker. Fredslutning 1842 mellem England og China.

Nanking, tæt og fast vævet Kattun af en brungul Farve, som i ægte N. hidrører fra den ostindiske Bomulds naturlige Farve. Navnet efter Byen N.

Nanna, i den nord. Mythol. Balders trofaste Hustru. Da hun saa, at hendes elskede Husbonds Lig blev baaret ud paa hans Skib for at brændes, brast hendes Hjærte af Sorg; hun blev lagt paa Baalet hos sin Mand.

Nannarelli, Fabio, ital. Digter, f. 1825, siden 1870 Professor i Rom. Hans »Poesie« (1853), den versificerede Novelle »Guglielmo«, Fortællingerne »Lucia« og »Giulia« ere fint formede Produkter i romantisk Maner. 1881 udkom hans »Nuove liriche«.

Nannest, en af de forskjellige specielle Benævnelser, der paa nogle Steder brugtes om de Naturalpræstationer, som Bønderne i mange Sogne fra gammel Tid udredede til deres Sognepræst. Nu sammenfattes alle den Slags Ydelser under Navnet Smaaredsel.

Nanphi, s. Anaphe.

Nansen, Hans, Præsident i Kjøbenhavn, en af de Mænd, der spillede en Hovedrolle ved Souverænetetens Indførelse i Danmark, f. 28 Nov. 1598 i en borgerlig Familie i Flens-

borg, tilbragte sine Ungdomsaar paa Handelsrejser i de nordlige Have, saa vel til de russiske Havne som til Island. 1633 udgav han »Compendium cosmographicum«, der oplevede 4 Oplag. 1639 blev han Raadmand og 1644 Borgemester i Kjøbenhavn; som første Borgemester stod han baade i Spidsen for Hovedstadens Borgerskab under dets hæderlige Kamp i Belejringen 1658—60 og var under de politiske Kampe paa den paafølgende Rigsdag (Sept.—Oct. 1660) Fører for den nævnte Stand, der i Bevidstheden om ved sit tapre Forsvar at have reddet Fædrelandet og i de den nylig af Kongen skjænkede Privilegier fandt Styrke nok til at binde an med den mægtige Adel. N. modtog ogsaa mange Beviser paa Kongens Paaskjønnelse af hans politiske Virksomhed, der var saa meget i Kongehusets Interesse; han blev udnævnt til Præsident i Kjøbenhavn, kongelig Raad og Assessor i Statscollegiet og Højesteret og døde i disse høje Stillinger 12 Nov. 1667. Hans islandske Handel havde gjort ham til en rig Mand. Hans Sønnedatter, **Catharine N.**, var Griffenfelds Ægtefælle; igjennem hende er N. Stamfader til Greverne Frijs til Frijsenborg. — **Hans Leierdahl N.**, norsk Embedsmand og Politiker, i lige Linje nedstammende fra forannævnte, f. i Sogn 17 Sept. 1764, blev efter at have været juridisk Embedsmand i Danmark 1809 Sorenskriver i Guldalen og 1813 i Ekersund. Fra Stavanger Amt mødte han som Repræsentant paa Stortingene 1814, 1815—16 og 1821, hvor han hørte til det nationale Parti og var et af de mere ansete Medlemmer. Bekjendt er den Ytring af ham, da der var Tale om, hvor Norges Banks Hovedsæde skulde henlægges, og en Mængde Forslag i den Anledning vare fremsatte: „Jeg foreslaar, at Norges Bank skal være i Ekersund; det er en kjøn lille By, og der bor jeg". Disse Ord er blevne næsten til et Ordsprog i Norge. Under det sidstnævnte Storting døde han i Christiania 15 Maj 1821.

Nansouty, Et. Ant. Marie Champion, Greve de [nangsuti], fransk Rytteregeneral, f. 1768, førte 1805 en Division ved Ulm og Austerlitz, fulgte 1808 Napoleon I til Spanien som Overstaldmester og afgjorde som Anfører for Garderytteriet 1809 Sejren ved Wagram og 1812 ved Borodino. Han udmærkede sig ligeledes 1813 ved Dresden, Leipzig og Hanau og 1814 ved Montmirail. D. 6 Febr. 1815.

Nanterre [nangtæhr], Flække i det franske Dep. Seine, 1 M. v. for Paris, med 4,000 J. og storartede Svineslagterier til Paris's Forsyning. Gips- og Stenbrud.

Nantes [nangt], Hovedstad i det franske Dep. Nedre-Loire ved Loire, 45 M. s. v. for Paris. 118,000 J. (1881). Bispesæde. Smukt bygget Stad med store offentlige Pladser og prægtige Kajer langs Floden. Gammelt Slot, der nu er Arsenal, seværdig Kathedralkirke, Børs, Raadhus med Malerisamling, Mønt, archæologisk Museum, zoologisk Have med Museum og mange prægtige Privatbygninger. Søfartsskole, medicinsk og pharmaceutisk Højskole, Observatorium og talrige lærde og andre Selskaber. Betydelig Industri i Beklædningsstoffer, Læder, Papir, Skibsbyggeri, Tovværk, Maskiner og Jærnstøbegods. N. driver en omfattende oversøisk Handel. Skibe paa 200 Tons kunne naa op til Staden, men større Skibe standse ved St. Nazaire. — N. var i Middelalderen Hertugerne af Bretagnes Residens. Her udstedte den franske Konge Henrik IV 13 Apr. 1598 det efter Staden opkaldte nantiske Edict (jvfr. Fransk Kirke og nantiske Edict). Under Revolutionsstormene blev Staden haardt hjemsøgt baade ved Vendéerkrigen, som rasede lige uden for dens Porte, og ved Carriers (s. d. A.) Drukninger 1793.

Nanteuil, Robert [nangtöi], fransk Maler og Kobberstikker, f. 1630 i Reims, d. 1678 i Paris, var i Malerkunsten Elev af Champagne, i Kobberstikkerkunsten af Bosse og har stukket en stor Mængde Blade, især Portræter, næsten udelukkende efter en egenhændig Tegning eller et Pastelmaleri, deriblandt f. Ex. Ludvig XIV.s Portræt over 20 Gange. Hans Blade udmærke sig ved en smuk og aandsfuld Tegning og en høj Grad af Færdighed og Simpelhed i Gravstikkens Førelse, endog i Portræter i næsten naturlig Størrelse.

Nantiske Edict kaldes det af Kong Henrik IV 13 Apr. 1598 udstedte Frihedsbrev for Huguenotterne, hvorved disse fik Religionsfrihed, Sikkerhedssteder og lige Rettigheder med Katholikerne. Richelieu indskrænkede det 1629 ved det saakaldte »Édit de grâce«, hvorved de kun beholdt Religionsfrihed paa Kongens Naade, og Ludvig XIV ophævede det ganske 1685. Jvfr. Fransk Kirke und. Frankrig.

Nantucket [nænntökket], Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika paa Øen af s. N. i Atlanterhavet, 20 M. s. ø. for Boston, med 10,000 J., er Hovedsædet for den amerikanske Sydhavshvalfangst.

Nantwich [nitsch], Stad i Chester-Shire i England, 4 M. s. ø. for Chester. 8,000 J. Betydelig Handel med Ost.

Napa, Stad i Californien, 6 M. n. for San Francisco, er Midtpunktet i et betydeligt Vindistrict.

Naphtali, Søn af Patriarchen Jakob og hans Medhustru Bilha, blev Stamfader til N. Stamme, hvis District laa i det nordlige Palæstina og hørte til Landets frugtbareste Egne.

Naphtha kaldtes tidligere forskjellige lette, tyndtflydende, stærktlugtende Stoffer, især sammensatte Ætherarter, saaledes N. aceti (Eddikeæther), N. nitri (Salpetersyreæther) osv. For Tiden betegner N. enten Jordolje eller Æther (N. vitrioli).

Naphthalin, $C_{10}H_8$, en fast Kulbrinte, der ofte findes afsat i visse Dele af Apparaterne i Gasværkerne, idet det dannes ved tør Destillation af organiske Stoffer, navnlig Stenkul og Træ, dog ogsaa af mange temmelig flygtige Stoffer, naar de kun udsættes for tilstrækkelig høj Temperatur. Det meste N. vindes ved Destillation af de tungere flygtige Stenkulstjæreoljer og renses ved Presning og Omkrystallisation (af Vinaand) eller Sublimation. Det danner store, farveløse, glinsende Krystalblade af ejendommelig Lugt og brændende Smag, smelter ved 80° og koger ved 218°, men fordamper rigelig allerede ved Kogning med Vand. Det brænder med sodende Flamme,

opløses ikke af Vand, men let af varm Vinaand og Æther. N. virker meget stærkt antiseptisk og bruges som Lægemiddel mod Blærebetændelse og Diarrhoe. Med Salpetersyre danner det forskjellige Nitroforbindelser, af hvilke Nitronaphthalin, $C_{10}H_7(NO_2)$, kan omdannes til Naphthylamin, $C_{10}H_7NH_2$, ganske paa samme Maade, som Nitrobenzol giver Anilin. Af Naphthylamin kan man igjen fremstille Naphthol, $C_{10}H_7.OH$, analogt med Phenol. Naphthol kjendes i to Modificationer, af hvilke β-Naphthol anvendes i Medicinen som antiseptisk Middel og Fnatmiddel. Af α-Naphthol kan med Salpetersyre vindes Naphthalingult (Manchestergult, Martinsgult), der benyttes som Farvestof og staar i et ganske lignende Forhold til N. som Pikrinsyre til Benzol. Naphthalingult er ogsaa en Syre, og det er navnlig dens Natrium- og Calciumsalt, der findes i Handelen som Farvestoffer. Naphthalinrødt (Magdalarødt) vindes af Naphthylamin ganske som Anilinrødt af Anilin, men er dog ikke analogt sammensat. Ved at indføre Alkoholradicaler eller Phenyl i Naphthalinrødt eller Radicalet Naphthyl, $C_{10}H_7$, i Anilinrødt har man ogsaa fremstillet prægtige blaa og violette Naphthalinfarver.

Napier [næpier], en gammel skotsk Adelsslægt. John N., almindelig kaldt Neper, Baron af Merchiston, f. 1550, d. 1617, er berømt som Logarithmernes første Opfinder, men gav sig i øvrigt ogsaa af med Theologi og deltog ivrig i sin Tids theologiske Stridigheder. N.s Logarithmesystem, som grundede sig paa en Sammenligning mellem Differens- og Kvotientrækker, var i sin Begyndelse meget afvigende fra de nu brugelige; den tilhørende Tavle med Brugsanvisning offentliggjordes i »Logarithmorum canonis descriptio« (Edinb. 1614), medens den af hans Søn, Robert N., 1619 udgivne »Mirifici logarithmorum canonis constructio« indeholder en af John N. efterladt Beskrivelse af Tavlens Construction og Beregning. N.s Logarithmer vare nærmest beregnede med særligt Hensyn til Trigonometrien, men stod i øvrigt i meget nær Forbindelse med de senere indførte, saakaldte naturlige Logarithmer, der jævnlig — om end med Urette — betegnes som Neperske Logarithmer. — Sir Charles N., f. 6 Marts 1786, indtraadte 1799 i den engelske Flaade og blev 1805 Lieutenant; han udmærkede sig 1809 ved Indtagelsen af Martinique og blev s. A. Capitain. 1810 tjente han frivillig under Wellington i Spanien, gik derefter til Sicilien og indtog med ringe Styrke Øen Ponza ved Gaëta, hvorfor han lønnedes med en neapolitansk Grevetitel. 1833 tog han Tjeneste som Admiral hos Dom Pedro, ødelagde Dom Miguels Flaade 5 Juli og blev Vicomte af Cap San-Vincente med en livsvarig Aarpenge. 1840 sendtes han med Flaaden til Syrien som Commodore, gik i Land med en Del Soldater og fremkaldte i kort Tid en almindelig Rejsning mod Ægypterne, samt slog selv Ibrahim Pascha flere Gange (N. bestrev 1842 denne Krig, ligesom han 1836 havde beskrevet Krigen i Portugal). Efter Sejrene i Syrien blev han overmaade populær, valgtes til Underhuset og virkede med Iver for at afskaffe Misbrug i Flaadens Forvaltning og forbedre Sømændenes Stilling (særlig imod Matrosernes Presning og Pryglestraffen); han strev flittig i »Times« og samlede 1841 sine Artikler i »The navy, its past and present state«. 1854 blev han Viceadmiral og Chef for Østersøflaaden, men kunde intet udrette imod de stærke Fæstningsværker ved Sveaborg og Kronstadt og maatte nøjes med at blokere Kysterne o. desl. Han skuffede derved i høj Grad Forventningerne, som han selv havde næret ved overmodige Ytringer (saaledes begyndte en Dagsbefaling med „Sliber eders Knive, Gutter!“), og han blev derfor fjernet fra sin Commando. Han valgtes kort efter paa ny til Underhuset, blev 1858 Admiral og døde 6 Nov. 1860. — Hans Fætter, Sir Charles Jam. N., f. 10 Aug. 1782, blev 1794 Fændrik og gjorde Tjeneste 1798 under Opstanden i Irland; 1804 blev han Major og sendtes 1808 til Spanien, hvor han i Slaget ved Coruña fik 5 Saar og blev tagen til Fange. Han blev dog snart udvexlet, deltog 1809—12 igjen i Krigen, derefter i Toget til Nordamerika og 1815 i Fremrykningen mod Paris, da han kom for sent til at være med ved Waterloo. 1821 blev han Gouverneur paa Kephalonia, viste stor Iver for Vejanlæg og andre Fremskridt og nærede levende Interesse for Grækernes Frihedskamp, men kom i Strid med Lordovercommissæren og blev hjemsendt 1824. Først 1839 fik han igjen som Generalmajor en Commando i England under Chartistrøret og blev 1841 Chef for Tropperne i Bombay; han førte 1842—45 Krigen med Baludscherne, som han fuldstændig overvandt, og blev nu Gouverneur i det nyvundne Landskab Sindh. Han indførte her mange Forbedringer, men blev for sin egenraadige Adfærd kaldt tilbage 1847. Da Krigen med Sikherne udbrød 1849 og ikke strax gik heldig, blev N. paa ny sendt til Indien, men kom først, da Krigen var til Ende. Han tog sig nu for at omorganisere Hæren, men kom herover i Strid med Generalgouverneuren, Jarl Dalhousie, og tog sin Afsked 1851, hvorefter han skarpt angreb Indiens Hærordning og forudsagde en Opstand af Seapoyerne som en naturlig Frugt deraf. D. 29 Aug. 1853. — Hans Broder, Sir William N., f. 1788, indtraadte 1800 i Hæren og var 1807 med paa Toget til Kjøbenhavn og siden i Krigen i Spanien, blev 1841 Generalmajor og 1851 Generallieutenant. Han strev en ypperlig »History of the war in the Peninsula« (d. v. s. Spanien; 6 Bd., 1828—40), skildrede sin Broders Virksomhed i »Conquest of Scinde« (1845) og »Administration in Scinde« (1851), samt udgav hans »Life and Opinions« (4 Bd., 1857). D. 1860. — Af en anden Linje er Robert Corn. N., f. 6 Dec. 1810 paa Ceylon, hvor hans Fader var Artilleriofficer. Han blev 1828 Ingenieurlieutenant i Bengalen og udmærkede sig 1845—49 imod Sikherne, blev derefter Oberst og brugtes ved offentlige Arbejder i Pandschab. Under den indiske Opstand var N. øverste Ingenieur i Colin Campbells Hær og ledede Belejringen af Laknau, førte senere en Brigade ved Indtagelsen af Gwalior og Forfølgelsen af Tantia Topi. 1860—61 gjorde N. Tjeneste paa Toget til China, var derefter

Medlem af det indiske Statsraad og blev 1865 Chef for Tropperne i Bombay; 1867 fik han Anførselen paa Toget til Abessinien, ledede det med stor Omtanke og Dygtighed og blev efter Sejren ophøjet til Peer som Baron N. af Magdala, med en Aarpenge af 2,000 Pd. St. for sig og sine to nærmeste Arvinger. 1870—76 var N. Chef for den indiske Hær og blev 1888 Feltmarschal.

Naplus, s. Nabulus.

Napoleon I d. store, Kejser i Frankrig og Konge i Italien 1804—14, egtl. Napol. Bonaparte, f. 15 Aug. 1769 i Ajaccio paa Corsica som anden Søn af Carlo Bonaparte (s. d. A.). Der er rejst stærk, men, som det synes, ugrundet Tvivl om, hvorvidt han ikke var den ældste Søn og født 7 Jan. 1768, idet Faderen skulde have ombyttet Døbesedlerne, da det gjaldt om at skaffe ham Adgang til Militærskolen i Brienne. N. kom hertil i Apr. 1779 for at uddannes til Søofficer og tog sin Examen i Sept. 1783, men bestemte sig for Artilleriet og afsluttede 1784—85 sin Uddannelse i Krigsskolen i Paris, hvorefter han 1 Sept. 1785 blev Secondlieutenant i Artilleriregimentet La Fère. I Skolen udmærkede han sig ved sin Flid og sine udmærkede Anlæg for Mathematik, viste ogsaa Iver for Geographi og Oldtidens Historie, men Ligegyldighed for de andre Fag; han var indesluttet og tilbageholden, skyede Omgang med sine Kammerater og viste tidlig Egenkjærlighed og Ærgjerrighed. Han skal i Brienne have udtalt sit Had til Frankrig som Corsicas Undertrykker og svoret at gjøre det al den Skade, han kunde; han omfattede sin Fødeø med stor Kjærlighed og arbejdede i flere Aar paa en Corsicas Historie. Han brød sig kun lidt om Tjenesten og havde jævnlig Orlov for at besøge Corsica, hvor han 1789—90 ivrig tog Del i det politiske Røre; han traadte i Forbindelse med Paoli og udgav i Jan. 1791 et Brev til den corsicanske Deputerede M. Buttafuoco med bitre Klager over Dens Tilknytning til Frankrig. I Juni 1791 blev N. Premierlieutenant, men hans Hu stod stadig til Corsica, hvor han ved Vold og Svig opnaaede Valg til Bataillonschef i Nationalgarden. Da han i Foraaret 1792 kom tilbage til Frankrig, var han bleven struget som Officer, fordi han var udebleven fra sit Regiment uden Orlov; men under den daværende Forvirring efter Kongedømmets Fald opnaaede han 30 Aug. Gjenindsættelse i Hæren, endog som Capitain. For at føre sin Søster Elise fra Stiftelsen St. Cyr til hendes Hjem rejste N. til Trods for Krigen i Sept. 1792 til Corsica og forblev der; men efter længere Ballen brød han med Paoli og maatte derfor i Juni 1793 flygte til Frankrig med sin Familie som fredløs. Ved sin Landsmand Salicettis Hjælp kom han i Forbindelse med den yngre Robespierre, udtalte sig i et Flyveskrift (»Souper de Beaucaire«) afgjort for Jakobinerne imod Girondinerne og fik i Oct. 1793 Anførselen over Artilleriet ved Toulons Belejring; han viste her stor Dygtighed og strategisk Blik og blev til Løn 22 Dec. Brigadegeneral. N. knyttede sig nøje til den yngre Robespierre, var hans militære Raadgiver og udkastede allerede Planer til Felttog i Italien, samt blev i Juli 1794 sendt til Genua for nærmere at undersøge dem. Efter sin Tilbagekomst herfra blev han fængslet og anklaget som Medskyldig af de nylig styrtede Magthavere; men efter at have fornægtet sin Beskytter og forsikret om sin urokkelige Troskab mod Republiken blev han frigiven. Han deltog i Begyndelsen af 1795 i et mislykket Forsøg paa at indtage Corsica, men blev derefter forsat til Vesthæren. Han drog til Paris og forblev her af „Sundhedshensyn", fordi han ikke vilde nøjes med at føre en Infanteribrigade paa denne lidet lønnende Valplads. En Tid lang tænkte han endog paa at gaa til Tyrkiet, men knyttede sig nøje til Barras og Fréron, hvis Bekjendtskab han havde gjort ved Toulon. Han ansattes i Velfærdsudvalgets topographiske Bureau for at udarbejde Krigsplaner og gjorde her Udkast til det Felttog, han senere selv førte i Italien, men fik det haanlig afvist af Kellermann. Da han vedblivende nægtede at gaa til Vesthæren, blev han 15 Sept. strøgen af Listen over Generaler, men reddedes ved Oprøret i Paris 5 Oct. Barras tog ham nemlig til sin Hjælper, og med stor Kraft og Bestemthed undertrykte han Oprøret. Til Løn blev N. først Chef for Hæren i det indre, og ved at ægte Josephine Beauharnais, der stod i nøje Forbindelse med Barras, fik han i Marts 1796 Anførselen over Hæren i Italien og derved Lejlighed til at begynde sin glimrende Løbebane som Hærfører. 27 Marts 1796 overtog N. sin Post, og skjønt hans Hær kun var halv saa stærk som Fjendernes og tilmed led Mangel paa Klæder, Levnedsmidler og Krigsforraad, vandt han dog ved sit Snille som Feltherre i Løbet af et Aar en uafbrudt Række Sejre og Herredømmet i Italien. Efter at have slaaet Østerrigerne (12 Apr.) ved Montenotte og derved skilt dem fra Sardinierne, kastede han sig over disse, sejrede ved Millesimo og Mondovi og tvang dem til en Vaabenstilstand (28 Apr.) med Afstaaelse af Savoien og Nizza og Overgivelse af Landets Fæstninger. N. drog nu mod Østerrigerne, gik ved Piacenza over Po og nødte ved denne uventede Bevægelse Beaulieu til skyndsomst at forlade sin Stilling ved Ticino og søge Dækning bag Adda. Efter at have stormet den stærkt forskansede Bro ved Lodi 10 Maj holdt N. 16 Maj Indtog i Milano, tvang Hertugerne af Parma og Modena til Vaabenstilstand og store Pengeofre, vandt 30 Maj en ny Sejer ved Borghetto og nødte Beaulieu til Tilbagetog til Tirol. Verona, Bologna og Ferrara besattes, og Paven maatte tilkjøbe sig Vaabenstilstand. En ny østerrigsk Hær under Wurmser havde ikke bedre Held end Beaulieus; N. slog den i en Række Træfninger i Egnen ved Gardasøen, ved Lonato, Castiglione og Bassano (i Aug. og Sept.), og nødte Wurmser efter umaadelige Tab til at kaste sig ind i Mantua. N. nøjedes ikke med disse Sejre, men begyndte ogsaa de politiske Omdannelser, hvorved efterhaanden Europas Kort helt ændredes. Først afsattes Hertugen af Modena, og den cisalpinske Republik oprettedes af hans Lande og Romagna; snart fulgte den transpadanske Republik (Lombardiet) efter. Den tredje østerrigske Hær under Al-

vinczy, som skulde undsætte Mantua, blev slaaet ved Arcole (15—17 Nov.) samt ved Rivoli (i Jan. 1797), hvorefter Mantua maatte overgive sig og Paven slutte Freden i Tolentino med Afstaaelse af Avignon, Romagna og Ancona. Endelig gjorde N. et dristigt Tog over de juliske Alper ind i de østerrigske Arvelande og stod i Begyndelsen af April kun 20 Mile fra Wien, samt sluttede nu Vaabenstilstand i Leoben (18 Apr.). For at skaffe Østerrig Vederlag for de store Landafstaaelser, han krævede, nemlig Belgien og Lombardiet, greb han et Paaskud til at kaste sig over Republiken Venezia, som skulde have vist sig fjendsk imod Frankrig. Han omstyrtede først dets aristokratiske Statsordning, men afstod derefter største Delen af Landet til Østerrig, dog først efter at have borttaget Flaaden og plyndret Staden paa anden Maade. Thi hvor megen Beundring, man end maa nære for N.s Dygtighed som Feltherre, maa det dog siges, at han i sin hele Færd var rænkefuld og troløs, og at han demoraliserede baade Hæren og Folket. Da Felttoget i Italien aabnedes, opildnede han sine Soldater ved at henpege til de rige Lande, hvortil han vilde føre dem, og til den Overflod, de kunde vente som Vederlag for de tidligere Savn; og medens før Kjærlighed til Fædreland og Frihed havde været Drivfjeder i Kampen, blev Berømmelsen nu det gjældende Stikord og Byttet det egentlige Maal. Derfor paalagde han det Italien, han sagde at ville frigjøre, umaadelige Udskrivninger af Penge og Afstaaelse af dets Kunstskatte, som førtes til Paris, og herved vandt han Folkets Yndest og afvæbnede Directoriet, saa at det taalte hans Egenraadighed og lod ham skalte og valte med de vundne Lande. Ogsaa Genuas aristokratiske Statsordning omstyrtedes og afløstes af den liguriske Republik; den cisalpinske Republik dannedes ved Forening af den cispadanske og den lombardiske. Endnu før den endelige Fred sluttedes i Campo Formio (17 Oct. 1797), havde N. sendt General Augereau til Paris for at hjælpe Directoriets Flertal til et Statscoup imod Mindretallet og mod dets Modstandere i de tvende Raad. Nu vendte N. hjem til Frankrig og hyldedes med Jubel. I Haab om at vinde endnu større Navnkundighed udkastede han Planen til et Tog til Ægypten, skjønt dette Land hørte til det neutrale Tyrki, med det æventyrlige Maal at trænge frem til Indien og derved lamslaa England. For at faa Midler til Toget gav han Directoriet Anvisning paa at gjøre Indfald i Schweiz og i Rom, og derefter afsejlede han 19 Maj 1798 fra Toulon med 30,000 Md. af Frankrigs bedste Tropper, ledsaget af Videnskabsmænd og Kunstnere. Han fik saaledes Fortjenesten af at aabne Ægypten for Videnskaben, medens selve Toget faldt uheldigt ud. Paa Vejen overfaldt og indtog han den neutrale Ø Malta, og i Begyndelsen af Juli gik Hæren i Land ved Alexandria; 21 Juli slog han Mamlukerne ved Pyramiderne, besatte derefter Kairo og søgte at vinde Indbyggerne ved at optræde som en halv Muselmand, ja ligefrem at fornægte Christendommen. I Febr. 1799 drog han til Syrien, indtog Jafa, men angreb forgjæves St. Jean d'Acre og maatte i Maj efter store Tab vende tilbage til Ægypten. Her vandt han vel en ny Sejer ved Abukir over en tyrkisk Hær, men fik nu Nys om, hvorledes Frankrig i det forløbne Aar havde maattet bøde for Følgerne af hans forvovne Plan, og hvorledes Italien var gaaet tabt i Kampen mod de Fjender, han selv havde paadraget det. Da han efter Flaadens Ødelæggelse (i Aug. 1798) ikke kunde føre Hæren med sig, lod han den i Stikken, overdrog Kléber Anførselen og Ansvaret og drog selv hjem 29 Aug. med de bedste Officerer. 9 Oct. landede han i Fréjus og skyndte sig til Paris, hvor der var almindeligt Misnøje med Directoriet; han forbandt sig med Talleyrand og Sieyès og gjennemførte med Svig og Vold Statscoupet af 18 Brumaire (9 Nov.). Med stor Snildhed vidste han at skyde Sieyès til Side og blev som Førsteconsul (med Cambacérès og Lebrun som Hjælpere) Frankrigs egentlige Hersker, idet der ikke tilstodes de andre Statsmyndigheder nogen virkelig Magt. Men inden han kunde vende sig til Ordningen af de indre Forhold, maatte han skaffe Frankrig Fred udadtil. I Maj 1800 gjorde han sit mærkelige Tog over Alperne, kom 2 Juni til Milano, hvor den cisalpinske Republik igjen kaldtes til Live, og vandt 14 Juni Sejren ved Marengo, hvorved Felttoget sluttedes og Norditaliens Besiddelse var sikret, skjønt først Moreaus Sejre tvang Østerrig til Freden i Lunéville (i Febr. 1801) og Stadfæstelse af Vilkaarene fra 1797, samt Afstaaelse af Toscana, som nu blev Kongeriget Etrurien. Derimod tabtes Ægypten kort efter. I Marts 1802 opnaaedes ogsaa Fred med England i Amiens, men N. brød de aftalte Vilkaar endnu inden den endelige Fredslutning, idet han ikke vilde tilstaa de nye Republiker (den bataviske, helvetiske og cisalpinske) virkelig Selvstændighed. Tvært imod lod han sig i Jan. 1802 vælge til Præsident i den sidstnævnte Republik og omformede ved Mediationsacten f. A. hele Schweiz's indre Ordning. En lignende Omdannelse fandt Sted 1803 i Tyskland ved hans Medvirkning. Ogsaa i Frankrig gjennemførtes de vigtigste Reformer, saaledes den Forvaltning, som endnu bestaar, Skolevæsenets Ordning, den katholske Kirkes Gjenoprettelse ved Concordat med Paven (1801), Æreslegionens Oprettelse (1802), hvorhos Civillovbogen (Code N.) udarbejdedes (afsluttet 1804) under hans egen Medvirkning og store offentlige Arbejder fremmedes. Emigranterne fik Lov at vende hjem, og det aandelige og industrielle Liv trivedes i den almindelige Ro. Consulatet kan med Rette kaldes det bedste Tidsrum i N.s Liv, men har dog ogsaa flere hæslige Pletter. Da et Mordforsøg ved en Helvedesmaskine var rettet imod ham 24 Dec. 1800, greb han Lejligheden til at lade 130 Republikanere deportere til Cayenne, skjønt Planen skyldtes Monarchisterne; ved sit hemmelige Politi lokkede han 1804 Cadoudal, Pichegru og deres Medsammensvorne fra England til Paris for at fælde dem og indviklede sin farligste Modstander, Moreau, i denne Sag; endelig lod han Hertugen af Enghien bortføre fra fremmed Grund og uskyldig henrette, fordi han ikke

kunde komme de egentlige Bourboner til Livs. Ved disse Midler banede han sig Vej til uindskrænket Magt og Kejsertronen. 1802 var han bleven Førsteconsul paa Livstid, 18 Maj 1804 ophøjedes han til arvelig Kejser, og 2 Dec. s. A. lod han sig salve af Paven, men paasatte sig selv og sin Hustru Kejserkronen, efter at han Dagen før havde ladet sin Morbroder, Cardinal Fesch, give deres Ægteskab kirkelig Indvielse. Han kaldte sig „af Guds Naade og efter Republikens Forfatning Franskmændenes Kejser", idet han saaledes vilde give det Udseende af, at han var Revolutionens rette Arving. 26 Maj 1805 kronedes N. i Milano som Konge af Italien. Hans Ophøjelse fremkaldte et nyt Forbund mod Frankrig. Allerede 1803 var Krig udbrudt med England, som hverken vilde bøje sig for N.s vilkaarlige Tilsidesættelse af Fredsbetingelserne eller indskrænke sin borgerlige Frihed for hans Skyld; nu traadte Østerrig og Rusland til, medens Preussen vaklede. Med vidunderlig Dygtighed førte N. den „store Hær" (150,000 Md.), der var samlet i Lejren ved Boulogne til den paatænkte Landgang i England, gjennem Frankrig, rykkede ind i Sydtyskland og overvældede aldeles den østerrigske General Mack, som efter en Maaneds Felttog nødtes til Overgivelse i Ulm (20 Oct.). Men næste Dag tilintetgjorde Søslaget ved Trafalgar enhver Udsigt for N. til at komme sin Hovedfjende til Livs. Aarsdagen efter sin Kroning, 2 Dec. 1805, vandt N. „Trekejserslaget" ved Austerlitz, hvorefter Russerne trak sig tilbage og Østerrig sluttede Fred i Presburg, medens Preussen, som havde villet være Mægler, knyttede Forbund med N. og tilbyttede sig Hannover, som han 1803 havde taget i Besiddelse. Ved Veneziens og Sydtirols Tilknytning fik Kongeriget Italien sin naturlige Afslutning mod Øst og Nord; ved Overdragelse af Tirol og andre Landskaber, som Østerrig maatte afstaa, lønnede N. de sydtyske Fyrster, som havde holdt sig til ham, og knyttede dem desuden til sin Slægt ved Svogerskab; endelig fuldstændiggjordes den Omdannelse af Tyskland, som var begyndt 1803, og Rhinforbundet grundlagdes under hans Beskyttelse. Fra Wien havde han 27 Dec. (Dagen efter Freden i Presburg) kundgjort Kongen af Neapels Afsættelse, og Landet blev 31 Marts 1806 givet til Joseph Bonaparte, medens den anden Broder Ludvig blev Konge af Holland og Svogeren Murat Storhertug af Berg. End videre bleve Bernadotte, Berthier og Talleyrand ophøjede til Fyrster, og N., som allerede 1804 havde udnævnt 18 Marschaller, oprettede 1807 en ny Adel og gav en Del Statsmænd og Hærførere Hertugtitler og Len i Italien. Til Minde om Sejrene rejstes Vendômesøjlen og Triumphbuen. I sin Iver for at fæstne sit nye Monarchi gik N. mere og mere bort fra Revolutionen: 1805 ophævede han den republikanske Kalender, medens Paven tillagde 15 Aug. („Napoleonsdagen") en hidtil ukjendt Helgen (St. Napoléon), og 1806 indførtes en ny Katechismus, som gjorde Troskab mod Kejseren til den ypperste Borgerpligt. Dog hvor stort hans Herredømme end var, tilfredsstillede det ikke hans umættelige Ærgjerrighed. I Stedet for at vedligeholde Forbundet med Preussen, krænkede han det ved sit Hovmod og tænkte endog paa at fratage det Hannover for saaledes at opnaa Fred med England. Dette førte 1806 til en Krig, som efter en Uges Forløb afgjordes ved de glimrende Sejre ved Jena og Auerstädt 14 Oct., og som i 6 Uger lagde hele Nordtyskland for N.s Fødder. Hertugd. Braunschweig inddroges, fordi dets Hertug havde ført den preussiske Hær, og ligeledes Hessen, skjønt Kurfyrsten havde holdt sig neutral, medens Sachsen fik Fred og Kongetitel ved at svigte sin Forbundsfælle og slutte sig til Rhinforbundet. Fra Berlin kundgjorde N. 21 Nov. sit skæbnesvangre Continentalsystem, hvorhos han kaldte Polakkerne til Opstand ved et Opraab i Kosciuzkos Navn. I Vinteren 1806—7 drog N. mod Russerne, fik vel ved Eylau at mærke, hvor alvorlig og haardnakket en Modstand de kunde rejse, men vandt 14 Juni (Marengodagen) en Sejer ved Friedland og indgik nu strax Fred og Forbund med Alexander I i Tilsit, overladende ham det preussisk-polske Landskab Bialystok og aftalende med ham en Deling af Herredømmet i Europa, særlig af det tyrkiske Rige, Frankrigs gamle Forbundsfælle. Preussen maatte derimod kjøbe Fred med Afstaaelse af det halve Rige, hvorefter Kongeriget Westfalen oprettedes for N.s yngste Broder Hieronymus og Hertugd. Warschau for Kongen af Sachsen. Nu vendte N. sig mod Portugal, som ikke havde villet bryde med England; med Spaniens Styrer Godoy aftaltes en Deling, hvorved ogsaa Kongen af Etrurien skulde holdes skadesløs for Toscana, der indlemmedes i Frankrig (ligesom Piemont 1802, Genua og Parma 1805). I Nov. 1807 trængte en fransk Hær ind i Portugal, forjog dets Kongehus og erklærede det derefter for afsat; men snart efter viste det sig, at N. sigtede paa Spaniens Underkastelse, skjønt det trofast havde understøttet Frankrig siden 1796. Ved at udbytte den Strid, der var imellem Carl IV og hans Søn Ferdinand (VII), opnaaede N. i Bayonne 5 Maj den førstnævntes Afstaaelse af Riget, som overdroges til Joseph Bonaparte, medens Murat afløste denne i Neapel. Det spanske Folks Rejsning og haardnakkede Kamp viste dog snart N., at denne Adfærd var „ikke alene en Forbrydelse, men ogsaa en Fejl": tidligere havde han kun kæmpet mod Fyrsterne, nu kom Folkene med. I Oct. 1808 havde han en ny Sammenkomst med Alexander I i Erfurt, hvor franske Skuespillere spillede for „et Parterre af Konger"; her tilsagde han Alexander Besiddelsen af Moldau og Valachiet, som denne havde besat 1806, og nødte derved Østerrig til en Fortvivlelsens Kamp. Denne begyndte i Apr. 1809, og skjønt N. igjen sejrede, var det dog med større Ofre og efter stærkere Modstand, hvorhos hans strategiske Overlegenhed syntes at aftage i dette Felttog. Fra Wien udtalte han 17 Maj Roms Indlemmelse i Frankrig (Kirkestatens østlige Del var allerede 1808 bleven henlagt til Kongeriget Italien), og i Juli førtes Pave Pius VII bort som Fange. Ved Freden i Wien 14 Oct. (Jenadagen) maatte Østerrig afstaa Salzburg m. m. til Bayern, Vestgalizien til Hertugd. Warschau

 Napoleon I d. store

og de illyriske Landskaber til Frankrig; N. fulgte herved den slovenske Sproggrænse, ligesom han 1805 ved Tirols Deling havde fulgt den italienske. Dagen før blev han i Schönbrunn Gjenstand for et Mordforsøg af Stapß, men undgik Faren. Skjønt N. havde ydmyget Østerrig paa det dybeste, søgte han dog Kejserhusets Hjælp for at styrke sin Magt, idet han (14 Dec.) skilte sig fra Josephine, hvem han skyldte sin første Hæder, og 1 Apr. 1810 ægtede Kejser Frants I.s Datter Marie Louise, alene i det Haab at faa en Søn. Da Broderen Ludvig ikke vilde ofre sit Folks Tarv for N.s Herskesyge, nedlagde han sin Krone, og nu blev Holland (i Juli 1810) og snart efter Nordtysklands Kyst indtil Elben (i Dec. s. A.) indlemmet i det franske Kejserrige, som i alt omfattede 116 Departementer foruden Bilandene: Spanien, Italien, Neapel, Schweiz og Rhinforbundet og i Virkeligheden var en Fornyelse, endog i forøget Maalestok, af Carl d. stores Rige. Indadtil var N.s Magt uindskrænket; ingen Modstand gav sig til Kjende; hans Statsmænd vovede end ikke at raade ham, de lovgivende Forsamlinger vare kun Nikkedukker og Smigrere, Bladene kuedes ved streng Censur, og hvo der ytrede en afvigende Mening, blev snart bragt til Tavshed eller forvist. Folket var dog træt af de stadige Krige, der bortdrog Tankerne fra den indre Udvikling, og som opbrugte dets bedste Kræfter, røvede dets Ungdom og spildte dets Velvære. Da N. med vanlig Hensynsløshed inddrog Oldenburg, som tilhørte en Sidelinje af det russiske Kejserhus, og da Alexander ikke vilde underkaste sig Fastlandsspærringen, brast det Forbund, der kun var knyttet af Egennytte fra begge Sider. For at bryde Ruslands Modstand ordnede N. et nyt Xerxestog, hvortil alle hans Vasaller, selv Østerrig og Preussen, maatte stille Tropper, i alt 640,000 Md., og saa i Tanken endog Toget fortsat til Indien. Han havde troet at kunne overvælde ved Massen, men den blev tvært imod til Besvær, især ved et stort, unødigt Tros (med Tjenerskab, Kvinder m. m.). 24 Juni 1812 skete Overgangen ved Njemen, 17 Aug. indtoges Smolensk efter blodig Kamp, og 7 Sept. aabnede det frygtelige Slag ved Borodino Adgangen til Moskva. Men Hærens Plyndringer og Ødelæggelser havde vakt Russernes Fanatisme, og Moskvas Brand blev Følgen. Alligevel tøvede N. her indtil 19 Oct., men begyndte da Tilbagetoget, forfulgt af Russerne under stadige Kampe, dog især lidende under den tidlige og usædvanlig strænge Vinter. 4 Dec. forlod han Hæren for skyndsomt og hemmelig at ile til Paris, da han ikke turde stole paa Preussen og Østerrig, naar hans Nederlag blev bekjendt. Han kom 19 Dec. til sin Hovedstad, hvor General Malets Sammensværgelse i Oct. havde røbet, at Grunden under Kejserdømmet allerede var hul. Af den store Hær var over Halvdelen død eller fangen i Rusland og Resten til Dels opløst; men med sin gamle Kraft skabte N. i utrolig kort Tid en ny Hær paa 200,000 Md. og vandt med disse unge Tropper i Maj 1813 Slagene ved Lützen og Bautzen over Russerne og de med dem forbundne Preussere. Disse Sejre styrkede N.s Selvtillid, saa at han — skjønt Spanien tabtes til Wellington — ikke vilde modtage Østerrigs Fredsforslag om Opgivelse af Storhertugd. Warschau, Nordtyskland, Illyrien, Spanien og Rhinforbundet; han mente nemlig kun at kunne hævde sin Magt i Frankrig, naar han stod som Sejerherre. Østerrig sluttede sig nu til hans Fjender, og efter en Række haarde Kampe i Aug. og Sept. — ved Dresden faldt N.s gamle Medbejler Moreau i Fjendens Rækker, medens en anden Franskmand, Bernadotte, som Sveriges Kronprins førte sine Tropper mod ham — stod 16—18 Oct. 1813 Folkeslaget ved Leipzig, som afgjorde Europas og N.s Skæbne. Alle tyske Fyrster faldt strax fra, og Krigsskuepladsen rykkedes fra Elben til Rhinen; selv Murat svigtede N. og søgte at redde sit særlige Bytte. Dog kunde N. ikke bekvemme sig til de nye Fredsvilkaar paa Congressen i Frankfurt om Frankrigs naturlige Grænser; han udfoldede endnu en Gang hele sit Feltherresnille imod den store Overmagt, men Folket var træt, og hans Hærførere havde tabt Tilliden. Han maatte derfor 11 Apr. 1814 nedlægge Kronen imod at faa Øen Elba som Fyrstendømme, tog i Fontainebleau Afsked med sin Garde, rejste gjennem Sydfrankrig under Pøbelens Forhaanelser og kom 4 Maj til Elba. Dog vedligeholdt han sine Forbindelser i Frankrig, og da han hørte om den voxende Utilfredshed med de nye Magthabere og om den Uenighed, som var opstaaet imellem Stormagterne paa Congressen i Wien, troede han Øjeblikket kommet til at gjenvinde Herredømmet. Med faa Hundrede Mand afsejlede han 26 Febr. 1815 fra Elba og landede 1 Marts nær ved Cannes; medens han drog frem gjennem Frankrig, gik alle de udsendte Tropper over til ham, og 20 Marts holdt han sit Indtog i Tuilerierne, dog kun for et Herredømme i 100 Dage. Han troede at kunne knytte de liberale til sig ved et frisindet Tillæg til den kejserlige Forfatning og at kunne berolige de fremmede Magter ved at love Fred med de nuværende Grænser; men man skjænkede ham ingen Tillid, og hele Europa forenede sig imod ham som den store Fredsforstyrrer. Han drog da mod de fremrykkende Fjender, kastede 16 Juni Blücher tilbage ved Ligny, men led 18 Juni det afgjørende Nederlag ved Waterloo imod Wellingtons og Blüchers forenede Hære. Et Øjeblik tænkte han paa at søge Døden paa Valpladsen, men ilede derefter til Paris, nedlagde Kronen 22 Juni for sin Søn og rejste til Rochefort for at flygte til Nordamerika. Da Havnen var blokeret, overgav han sig til den engelske Linjeskibs-Capitain Maitland, stolende paa Højmodighed hos de Fjender, hvem han aldrig selv havde vist mindste Skaansel eller Hensyn. Men Magterne besluttede, at „General Bonaparte“ skulde hensættes som Europas Fange paa Øen St. Helena, og 7 Aug. blev N. med nogle faa Venner (Bertrand, Gourgaud, Las Cases og Montholon med deres Slægt) ført til sit nye Opholdssted, hvor han landede 16 Oct. (Aarsdagen efter Slaget ved Leipzig). Her tilbragte han Tiden med at dictere sine Venner sit Livs Tilbragelser og de Planer, han havde næret, udmalende alt i det gunstigste Lys og saaledes grundlæggende „den

napoleonske Legende". Nedtrykt af den tvungne Uvirksomhed døde han 5 Maj 1821 af en Mavesygdom. 15 Sept. 1840 blev hans Grav paa St. Helena aabnet, og paa et fransk Krigsskib under Fyrsten af Joinville førtes Liget tilbage til Frankrig, hvor det 15 Dec. bisattes i Invalidehotellets Kirke. — N.s »Mémoires« udgaves af Gourgaud og Montholon i 9 Bd. 1830; hans »Correspondance« udgaves 1855—69 i 32 Bd. De vigtigste Fremstillinger af hans Liv og Gjerning ere af Thiers og Lanfrey. Som Feltherre var N. maaske det største Snille, Historien kjender; som Statsstyrer havde han vidunderlige Evner, kunde paa samme Tid omfatte de mest uligeartede Forhold og med sjældent Skarpsyn gjennemtrænge hvert enkelt Spørgsmaal. Dog lod han sig jævnlig føre vild af sin umættelige Herskesyge og sin hensynsløse Ringeagt for enhver Ret eller Mening, som stod hans Vilje i Vejen. Ligesom han paa Valpladsen uden mindste Betænkning ofrede Tusender af Menneskeliv, ofrede han i sin Statskunst Ven saa vel som Fjende og nærede den største Foragt for enhver alminbelig Grundsætning. Frihed, Religion, Nationalitet vare ham ligegyldige, skjønt han foregav at tjene dem og ikke undsaa sig ved at bruge dem som Midler. Over sin Slægt og sine Omgivelser øvede han et mærkeligt Herredømme; haard og stræng paatvang han alle sin Vilje og taalte ingen Modsigelse; han havde kun Tjenere, men ingen Raadgivere og kun faa Venner. Han forstod at vinde, ja at fortrylle næsten enhver, som kom i hans Nærhed; men han savnede helt Tro paa Menneskers gode Egenskaber og søgte altid at lede dem ved at tiltale deres Egennytte, ligesom han regnede sig selv hævet over ethvert moralsk Hensyn.

Napoleon (II) Frants Joseph Carl, Hertug af Reichstadt, N. I.s og Marie Louises eneste Søn, f. 20 Marts 1811 i Tuilerierne i Paris, fik ved sin Fødsel Titlen „Konge af Rom". Før sin Tronfrasigelse 1814 søgte N. I forgjæves at sikre sin Søn Tronfølgen, ligesom ogsaa ved sin anden Tronfrasigelse 22 Juni 1815; Sønnen regnes af Napoleonisterne som N. II. I Apr. 1814 blev N. med sin Moder ført til Blois og derfra til Schönbrunn ved Wien, hvor han blev opdraget under sin Morfader, Kejser Frants I.s Opsyn, medens hans Moder overtog Regeringen i Parma. I Stedet for den ham først tiltænkte Arveret til dette Hertugdømme tilstodes der ham 1817 Herskabet Reichstadt i Böhmen, hvoraf han fik Hertugtitel. N. var en vel begavet Yngling med stor Forkjærlighed for Militærvæsenet, men bortreves af Lungesvindsot allerede 22 Juli 1832 og ligger begravet i den kejserlige Gravhvælving i Wien. I Anledning af hans Død skrev Barthélemy det berømte Digt »Le fils de l'homme«.

Napoleon III, Charles Louis N. Bonaparte, de franskes Kejser 1852—70, tredje og yngste Søn af Hortense Beauharnais i hendes Ægteskab med Kong Ludvig Bonaparte, f. 20 Apr. 1808 i Paris, men først døbt 4 Nov. 1810, hvorved N. I og Kejserinde Marie Louise stod Faddere. Han var som Barn meget afholdt af N. I. 1815 maatte han med sin Moder forlade Frankrig og opholdt sig 1816—24 mest i Augsburg, hvor han blev oplært paa Gymnasiet, og derefter paa Slottet Arenenberg i Cant. Thurgau i Schweiz. Her uddannede han sig til Artilleriofficer under General Dufours Ledelse, bl. a. paa Krigsskolen i Thun. Efter Julirevolutionen søgte han forgjæves Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig og gik i Febr. 1832 tillige med sin ældre Broder til Italien for at slutte sig til Opstanden i Romagna; han deltog i flere Fægtninger, men derefter bleve begge Brødrene syge af Mæslinger, og den ældre døde 17 Marts, medens det lykkedes Moderen at føre Louis N. i en Forklædning gjennem de østerrigske Tropper til Frankrig. Her fremstillede hun sig for Kong Ludvig Philip, der lod dem rejse til England, og derfra vendte de i Aug. tilbage til Arenenberg, hvor N. kort efter fik en Opfordring fra polske Fædrelandsvenner om at komme og overtage Kronen; men paa Rejsen fik han i Sachsen Budskab om Warschaus Fald og vendte om. I »Rêveries politiques« (1832) udviklede han, hvorledes Frankrig kun kunde frelses ved Napoleonider, der fremstilledes som Revolutionens rette Arvinger, og fremsatte Grundtræk til en Forfatning i Lighed med den, han senere gjennemførte. S. A. døde Hertugen af Reichstadt, og han var nu Slægtens Hoved. 1833 udgav han »Considérations polit. et milit. sur la Suisse« og blev n. A. Artillericapitain i Bern, samt skrev 1835 en Haandbog over det schweizerske Artilleri, der vandt megen Anerkjendelse. Imidlertid havde han ogsaa knyttet Forbindelse med de misfornøjede liberale i Frankrig, og da han 1836 troede Øjeblikket gunstigt, stiftede han ved Persignys Hjælp en Sammensværgelse blandt en Del Officerer i Straßburg. 30 Oct. fremstillede han sig for det 4de Artilleriregiment (i hvilket N. I først havde tjent), og dettes Chef, Oberst Vaudrey, der var Medsammensvoren, fik Soldaterne til at gaa over og udraabe ham til Kejser. Men de andre Tropper bleve tro, og uden at vove en Kamp blev N. tagen til Fange og over Paris ført til Lorient og derfra 21 Nov. med et Krigsskib sendt til Nordamerika, hvor han dog først landsattes i Marts n. A. Paa Budskab om Moderens Sygdom vendte han snart tilbage, bosatte sig efter hendes Død (5 Oct. 1837) paa Arenenberg og valgtes til Medlem af Thurgaus store Raad (han havde 1832 faaet Borgerret). Men i Aug. 1838 forlangte den franske Regering hans Udvisning og antog en truende Holdning over for Schweizernes Vægring, hvorfor N. 22 Sept. frivillig drog bort til London. Her udgav han dels (1839) et større Skrift »Les Idées Napoléoniennes«, hvori han vilde godtgjøre, at der er nøje Sammenhæng, ja stræng Consequens imellem alle N. I.s Planer og Foretagender, og fremstillede ham som Sindbilledet for det 19de Aarh.s Civilisation, som den, der har gjennemtænkt og gjort Forslag til Løsning af alle politiske og sociale Opgaver, dels (1840) et kortfattet Flyveskrift, »L'Idée Napol.«, der i en Samling af Phraser udtalte den samme Opfattelse. Kort efter gjorde han et andet Forsøg paa at blive Kejser i Frankrig, endnu mindre forberedt og endnu mere theatralsk end det første.

Med 40 hvervede Frivillige, klædte i gamle Uniformer fra Kejsertiden, og nogle enkelte Tilhængere (bl. a. Grev Montholon og Persigny) gik han paa et engelsk Dampskib til Boulogne (6 Aug.), udstedte højtravende Opraab til Folket, indsatte Thiers til Formand for en midlertidig Regering og søgte ved Guld og glimrende Løfter at lokke Tropperne til Frafald, men blev meget snart overmandet, stillet for Pairskammerets Skranker og efter et Forsvar af Berryer dømt til livsvarigt Fængsel. Dette skulde han udstaa paa Slottet Ham, og hans Ven Dr. Conneau fik Tilladelse til at dele det. I Fængslet skrev han en Del mindre Afhandlinger (samlede i »Oeuvres de N. III«, 4 Bd., 1854—57) om Tidens brændende Spørgsmaal med stærke Angreb paa Ludvig Philips Regering og det herskende Bourgeoisie og med temmelig stærk socialistisk Farve (især i »L'Extinction du Paupérisme«), men sysselsatte sig ogsaa med militære Forhold og begyndte sine „Studier over Artilleriets Fortid og Fremtid" (2 Bd., udg. 1846—51). I Dec. 1845 bad han om Tilladelse til at besøge sin Fader, Ludvig Bonaparte, der laa syg i Firenze, og lovede at vende tilbage til Fængslet, men han fik Afslag derpaa og flygtede derfor 25 Maj 1846 ved Conneaus og sin Tjeners Hjælp fra Ham i en Mursvends Klæder (han fik senere efter denne Øgenavnet »Badinguet«) til Belgien og derfra til England. Strax efter Februarrevolutionen 1848 kom han (28 Febr.) til Paris for at stille sig til Republikens Raadighed, men gik efter den foreløbige Regerings Ønske bort igjen til London, hvor han under Chartistoptoget 10 Apr. gjorde Tjeneste som Politiconstabel. Ligeledes nægtede han at modtage de Valg til Nationalforsamlingen, der i Juni i 4 Departementer vare faldne paa ham, medens hans Tilhængere ivrig virkede for ham og under Juniopstanden fremstillede ham som Arbejdernes Ven. Først da han i Sept. paa ny valgtes baade i Paris og 4 andre Departementer, indtog han sin Plads med en udtrykkelig Indsigelse imod at være Prætendent. Endnu stærkere Forsikringer om sin Troskab mod Republiken og sin personlige Uegennyttighed gav han i sit Valgprogram 27 Nov., og 14 Dage efter valgtes han til Præsident med 5,562,834 St., idet ikke alene Napoleonisterne, men ogsaa de andre Monarchister stemte paa ham i den Tro, at han kunde blive et Værktøj for dem imod Republikanerne. Han sluttede sig ogsaa strax til de conservative, som udgjorde Flertallet i Nationalforsamlingen, søgte desuden 1849 ved Toget til Rom at vinde Præsteskabet for sig og viste samtidig ved sit Brev til Edgar Ney om de fornødne Reformer i Kirkestaten (18 Aug.), at han havde en personlig Politik. I hans Budskab til Forsamlingen i Oct. s. A. gjenlød allerede den napoleonske Aand, og i Dec. udnævnte han et Ministerium af sine personlige Tilhængere. Dog vedligeholdtes Enigheden, saa længe det i Foraaret 1850 gik ud paa at holde Republikanerne nede ved Indskrænkning af Valgretten og af den politiske Frihed; men allerede i Høsten 1850 begyndte Agitationen blandt Soldaterne ved de store Manøvrer paa Satory-Sletten til bedste for Kejserdømmet, og i Jan. n. A. var han stærk nok til at kunne fjærne General Changarnier fra Overcommandoen i Paris. Aaret hengik med stadige Rivninger og kortvarige Forsoninger, men Nationalforsamlingen tabte derved mere og mere i Agtelse, medens man rundt om i Landet saa hen til Prinspræsidenten, der paa sine Rejser stærkt hævdede, at kun i Folkeviljen var der Frelse. 20 Juli 1851 faldt Forslaget om en Forfatningsrevision igjennem i Nationalforsamlingen (med 278 Nej imod 446 Ja), skjønt Departementsraadene havde udtalt sig derfor for at muliggjøre N.s Gjenvalg i Apr. 1852; som Candidat for Monarchisterne opstilledes nu Fyrsten af Joinville. I Aarsbudskabet 4 Nov. foreslog N. at gjenoprette den almindelige Valgret, og da dette forkastedes 13 Nov. med 6 Stemmers Overtal (353 imod 347), bestemte han sig til et Statscoup, hvorved især Morny, Maupas og St. Arnaud vare ham behjælpelige, og som udførtes 2 Dec., Aarsdagen for Austerlitzslaget. Om Frankrigs indre og ydre Forhold efter dette og under det i Dec. n. A. oprettede Kejserdømme s. Frankrigs Historie; her optages kun, hvad der mere personlig vedrører N. III, hvem V. Hugo strax kaldte „N. den lille". Efter at han 1852 havde friet til flere tyske Prinsesser, men faaet Afslag, kundgjorde han i Jan. 1853, at han, der selv var en Parvenu, ikke vilde søge at trænge sig ind i Fyrstehusene, men indgaa et Ægteskab af Tilbøjelighed, og ægtede derefter 29 Jan. Eugénie Montijo (s. Eugénie). Den Fornærmelse, den russiske Kejser Nikolaj tilføjede ham ved ikke at ville tilskrive ham „min kjære Broder" (altsaa kun give ham en halv Godkjendelse), var uden Tvivl medvirkende til Bruddet med Rusland 1854 og Krimkrigen, der knyttede et nøje Forhold mellem Frankrig og England (beseglet ved gjensidige Fyrstebesøg i London og Paris 1855), samt mellem Vestmagterne og Sardinien. Men da Sevastopol var indtaget, Ruslands Sortehavsflaade ødelagt og dets Anseelse dybt rystet, og da England foreslog Polens Gjenoprettelse som Krigens Maal, søgte N. hurtig at faa sluttet Fred med Rusland og nærmede sig derefter dette, bl. a. ved en Sammenkomst i Stuttgart med Kejser Alexander II i Sept 1857. Særlig stræbte han at nære dets Uvilje mod Østerrig, hvis Holdning under Krigen havde været meget tvetydig. Allerede 28 Apr. 1855 havde en Italiener Pianori gjort et Mordforsøg mod N.; i Aug. 1857 opdagedes en Sammensværgelse af Tibaldi o. fl. Italienere, og da Orsini og Pieri 14 Jan. 1858 gjentog Forsøget, følte N. sig ængstet over det Had, der saaledes gav sig til Kjende imod ham, fordi han havde svigtet sin Pligt som fordums Carbonaro, at fremme Italiens Enhed. Han traf derfor i Juli i Plombières Aftale med Cavour om Krig med Østerrig; men efter Sejren ved Solferino søgte han strax (Juli 1859) Udsoning med dets Kejser paa Mødet i Villafranca. Det lykkedes dog ikke at knytte et nøjere Forhold, da N. ikke kunde eller vilde hindre Italiens Forening, lige saa lidt som Rumæniens, og da han ikke kunde tilvejebringe Forlig imellem Folkets nationale Ønsker og Pavehoffets Interesser. N. søgte derfor ogsaa at nærme sig Preussen, efter at han i Juni 1860 i Baden-Baden havde haft en Sam-

menkomst med Prinsregenten (siden Kong Wilhelm I); thi den udenrigske Politik styrede han næsten aldeles uafhængig af sine Ministre. Paa dette Tidspunkt havde N.s Magt naaet sit Toppunkt (ved Besættelsen af Syrien og Togene til China), og skjønt han endnu længe efter beholdt sit Ry som den „tavse Mand", hvis hemmelige Planer ingen kunde udgrunde, men alle frygtede, og hvis enkelte Ord udtydedes som Orakelsvar (saaledes Talen i Auxerre 6 Maj 1866, hvori han udtalte sin Afsky for Tractaterne af 1815), blev hans senere Regering dog betegnet ved en Række fejlslagne Forsøg: Toget til Mexico, Indblandingen i den polske Opstand og den dansk-tydske Krig, de gjentagne Forslag om en europæisk Congres (Nov. 1863 og Juni 1866), Planerne til en Landudvidelse ved Rhinen og til Kjøb af Storhertugd. Luxemburg. Samtidig voxede ogsaa Oppositionen i det indre, stærke Angreb rettedes paa hele hans Styrelse baade indadtil og udadtil (især af Thiers og Jules Favre), og de gjentagne Udvidelser af den lovgivende Forsamlings Magt tilfredsstillede ikke, men lettede Oppositionens Optræden og styrkede Ønskerne om „de nødvendige Friheder", hvormed N. 1852 havde lovet at ville „krone Bygningen, naar Tiden havde fæstnet den". Samtidig sysselsatte N. sig med videnskabelige Studier til „Julius Cæsars Historie" (2 Bd., udkom 1865—66) og lod i dette Øjemed foretage omfattende topographiske Undersøgelser i Frankrig. Imidlertid svækkedes hans Legemskræfter mere og mere under en langvarig Sygdom, og hans Omgivelser, især Kejserinden, fik stor Indflydelse paa ham, medens hans dygtigste Raadgivere efterhaanden døde bort. Harmen over at være overlistet af Bismarck, hvem han selv havde tilladt at samle Tydskland i Haab om passende Vederlag, og Ønsket om ved en heldig Krig at rejse Kejserdømmets sunkne Anseelse i Ind- og Udland drev ham til i Sommeren 1870 at optage Kampen; men inden 6 Ugers Forløb blev han selv 2 Sept. Krigsfange ved Sédan og Kejserdømmet strax efter omstyrtet. N. sad indtil 19 Marts 1871 paa Wilhelmshöhe ved Kassel, medens den franske Nationalforsamling 28 Febr. næsten enstemmig udtalte hans Afsættelse og Ansvarlighed for Krigens Ulykker. Efter sin Frigivelse gik N. til England, hvor han bosatte sig i Chiselhurst og døde 9 Jan. 1873; Liget førtes 1888 til Farnborough.

Napoleon, Louis Eugen (N. IV), fransk Kejserprins, eneste Søn af N. III og Kejserinde Eugénie, f. 16 Marts 1856 i Tuilerierne, blev strax ved sin Fødsel hilset med lignende Forventninger som i sin Tid N. II. Han fik en omhyggelig Uddannelse under General Frossards Tilsyn, fulgte 1870 med Faderen til Hæren og fik „Ilddaaben" i den lille Skinfægtning om Saarbrücken 2 Aug. Sammen med Faderen forlod han Metz 14 Aug. og drog med Mac Mahons Hær 21 Aug. fra Châlons til Sédan, men undkom herfra 3 Sept. til Belgien og tog til England til sin Moder. 1872—75 blev han uddannet som Elev i Militærskolen i Woolwich. Ved sin Indtrædelse i Myndighedsalderen 16 Marts 1874 blev han i Chiselhurst højtidelig hyldet af Napoleonisternes Førere som N. IV. For at vinde Krigerry og forberede sig til en Gang selv at gjenoprette Kejserdømmet i Frankrig drog han 27 Febr. 1879 frivillig til Caplandet for at deltage i Kampen mod Zulnerne, men paa en Recognoscering 1 Juni blev han overfalden og dræbt. Liget bragtes til England, bisattes i Capellet i Chiselhurst og førtes 1888 til Farnborough; 1883 rejstes ham et Mindesmærke i Woolwich. Ved sit Testament, udstedt Dagen før Afrejsen til Cap, havde N. overdraget sine Arvekrav til Prins Napoleon Victor med Forbigaaelse af dennes Fader, mod hvem han altid havde været indtaget.

Napoleon, Jos. Charl. Paul, Bonaparte (Prins), Søn af Jérôme Bonaparte, f. 9 Sept. 1822 i Triest, levede indtil 1835 i Italien, men sendtes da til en Skole i Genf og 1837—40 til Krigsskolen i Württemberg. Efter flere Aars Rejser fik han 1845 Tilladelse til at besøge Paris som Grev Montfort, men blev snart efter udvist for sine Forbindelser med Republikanerne. I Efteraaret 1847 tillodes det ham dog at vende tilbage til Frankrig, og strax efter Februarrevolutionen stillede han sig til Regeringens Raadighed, hvorhos han som Republikaner i Maj valgtes paa Corsica til Nationalforsamlingen og i Regelen stemte med de radicale. Dog virkede han samtidig for sin Fætter Louis N.s Optagelse og senere for hans Valg til Præsident og udnævntes i Febr. 1849 til Afsending i Madrid; men allerede paa Rejsen holdt han i Bordeaux en Tale mod Præsidentens reactionære Politik og blev i Apr. tilbagekaldt. Han sluttede sig nu nærmere til Oppositionen, skjønt Familiebaandet stadig holdt ham knyttet til Præsidenten. I Dec. 1852 erklæredes han for Kejserdømmets Arving og udnævntes til Senator. I Krimkrigen førte han 1854 en Division først i Dobrudscha, siden ved Alma og Inkjerman, men beskyldtes for at vise Mangel paa Mod (fik Øgenavnet Plon-Plon) og vendte i Febr. 1855 tilbage til Frankrig, hvor han kort efter overtog Ledelsen af den store Verdensudstilling. I Sommeren 1856 foretog han en Rejse til Island, Grønland og de nordiske Riger og sendtes 1857 til Berlin for at mægle i Neuchâtelstriden. Efter Attentatet 1858 bekæmpede han det Undertrykkelsessystem, Regeringen slog ind paa, og søgte som Minister for Algérien og Kolonierne (fra Juni 1858) at afskaffe den militære Forvaltning og indføre stedligt Selvstyre, men kunde ikke bryde Modstanden derimod og afgik i Marts n. A. Allerede forinden (30 Jan.) havde han ægtet Kong Victor Emanuels ældste Datter Clothilde (f. 1843), og i Maj sendtes han til Toscana for at anføre en Reservehær, men i Virkeligheden for at blive „Konge i Etrurien", en Plan, som dog strandede paa Folkets Uvilje. Alligevel blev N. sin Kjærlighed til Italien tro, og gjentagne Gange udtalte han sig i Senatet med Varme for dets Enhed og imod Pavedømmet; ligeledes forsvarede han 1863 Polens Sag og tilraadede jævnlig en friere Politik indadtil. Ved flere Lejligheder vakte hans Optræden Mishag hos Kejseren, saaledes hans Tale 15 Maj 1865 ved Afsløringen af et Min-

desmærke for Napoleon I i Ajaccio (han opgav derfor sin Plads som Næstformand i Gehejmeraadet, hvortil han kort før var bleven udnævnt), og med Kejserinde Eugénie stod han stadig paa en spændt Fod (hun kaldte ham „den røde Prins"), medens det frisindede Parti dog ingen Tillid havde til ham. I Aug. 1870 sendtes han til Italien for at søge Hjælp og forblev der indtil Oct. 1872; men da han vendte tilbage til Frankrig, blev han udvist efter Thiers's Befaling. 1873 blev han valgt til Medlem og siden til Formand for Departementsraadet paa Corsica og i Maj 1876 til Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til Republikanerne og stærkt angreb det klerikale Parti. Ved de nye Valg i Oct. 1877 blev han vraget for Napoleonisten Haussmann. Efter Kejserprinsens Fald i Juni 1879 blev N. af Napoleonisterne erkjendt som Kejserdømmets Arving; kun Paul de Cassagnac angreb han som revolutionær. N. billigede 1880 Opløsningen af de gejstlige Ordener, men rettede pludselig i Jan. 1883 et skarpt Angreb paa Republikens hele Styrelse og erklærede sig som den rette Arvtager i Henhold til Folkets gjentagne Afstemninger for Kejserdømmet. Han fremkaldte derved Regeringens Indskriden mod de orléanske Prinser; siden blev han fængslet, men kort efter løsladt. I Juni 1886 blev han som Prætendent udvist af Frankrig og bosatte sig i Schweiz. Foruden Sønnen Nap. Victor (s. d. A.) har han en Søn, Louis, f. 1864, og en Datter, Marie, f. 1866.

Napoleon Victor, f. 18 Juli 1862 i Paris, ældste Søn af Prins Napoleon, blev 1879 ved Kejserprinsens (s. Napoleon, Louis Eugen) Testament udpeget som hans Arvtager, uagtet den kejserlige Tronfølgelov gav hans Fader Forrangen. Kun en mindre Del af Napoleonisterne (de „autoritære" og strængt katholske) under Paul de Cassagnac holdt strax paa ham; men da han 1884 sagde sig løs fra sin Afhængighed af Faderen, vandt han ogsaa Kejserinde Eugénies og flere andre ledende Napoleonisters Billigelse af, at han saaledes optraadte som selvstændig Prætendent. Efter Udvisningen af Frankrig i Juni 1886 bosatte han sig i Brysel.

Napoleonsd'or, den i Frankrig under Kejserne Napoleon I og III prægede Guldmønt paa 20 Francs, af Finhed 900 Tusendedele, i Værdi lig 14 Kr. 40 Øre. Dobbelte N. vare lig 40 Francs eller 28 Kr. 80 Øre.

Napoleonider kaldes Ætlingerne af Napoleon I.s Brødre og særlig de, der ved kejserligt Decret af 18 Dec. 1852 betegnedes som Arvinger til Kejserdømmet, nemlig Prins Napoleon og hans Børn, samt Napoleon III.s Søn. **Napoleonister**, det Parti i Frankrig, som ønsker Kejserdømmet gjenoprettet under Napoleoniderne.

Napoleonsdagen, 15 August, Napoleon I.s Fødselsdag.

Napoléon-Vendée [napoleōng vangdē], s. La Roche sur Yon.

Napoléonville [napoleongvil], s. Pontivy.

Napoli eller Neapel, den største Stad i Konger. Italien, ved det indre af Napoli-Bugten og ved Foden af Vesuv, under 40° 52′ n. Br. og 31° 55′ ø. L. 494,000 J. (1881). Staden hæver sig amphitheatralsk fra Bugten til c. 300 F.s Højde, hvor Castellet St. Elmo giver et vidt Rundskue over Byen. Medens denne, set udenfra, tager sig prægtig ud, taber dette sig, naar man kommer ind i Gaderne. Disse ere vel gjennemgaaende godt brolagte med Kvadre og Lava, men saa godt som kun den næsten ½ M. lange Toledogade og Chiajaen langs Havet frembyde Bygninger af Interesse. Tværgaderne ere for det meste snævre og stejle. De mærkeligste Bygninger ere det kongelige Slot med rige Kunstskatte og andre det omgivende Paladser; det kolossale Sommerpalads Capo di Monte med herlig Park; Slottet Chiatamone med herlige Haver; den store Museumsbygning, sædvanlig tidligere kaldet Museo Borbonico, med talrige Samlinger og rigt Bibliothek; især fortjene at fremhæves de overordentlig righoldige Udgravninger fra Pompeji og de andre af Jordskjælv omstyrtede og begravede Byer. End videre skal nævnes Universitetet, det store Fattighus, de uhelbredeliges Hospital, Annunziata Hospitalet, Tøjhuset, Ærkebiskoppens Palads, Theatret San Carlo, de forskjellige Ministeriebygninger, de talrige Klostre, der nu til Dels have faaet anden Anvendelse, og de mange Kirker, af hvilke her kun skal fremhæves den hellige Januarius's Kathedralkirke, Kirkerne Gesù-nuovo, San Fillippo Neri, Santa Chiara, der tidligere var Kongefamiliens Gravsted, San Domenico og San Paolo Maggiore. En særegen Mærkelighed ved N. er de umaadelige Katakomber, der i 3 Etager over hinanden strække sig under Stadens nordlige Del og indtage endnu større Udstrækning end de i Rom. Blandt Stadens talrige Undervisningsanstalter er den vigtigste det 1224 stiftede Universitet med Faculteter for Rets- og Lægevæsen, Mathematik og Naturvidenskaber, Philosophi og Literatur; end videre det ærkebiskoppelige Seminarium, Bro- og Vejbygningsskolen, Maler- og Billedhuggerskolen, Militærskolen, Marineakademiet, Observatoriet, det topographiske Bureau, Musikskolen og mange flere, den storartede botaniske Have og de mange rige Bibliotheker. Af Kunstværker findes rige Samlinger saa vel i Slottene som i forskjellige Museer. Stadens Handel og Industri er i betydelig Opkomst. Industrien omfatter især Silke-, Uld- og Bomuldsstoffer, Glas, Porcelæn, Guld- og Sølvarbejder, Koraller, Maccaroni og Vaaben. Staden staar i levende Dampskibsforbindelse med de forskjellige Middelhavshavne. — N., i Oldtiden Neapolis (d. e. den nye Stad) i Campanien, var en græsk Koloni fra Cumæ og kaldtes saaledes i Modsætn. til det i nogen Afstand beliggende Parthenope (benævnt efter en der som Gud dyrket Sirene af d. N.) ell. Palæopolis (den gamle Stad), som nu er sporløst forsvunden, men med hvilken den dannede sig til én Stad. Efter at den ældre By var bleven ødelagt i den anden Samniterkrig i det 4de Aarh. f. Chr., blev Neapolis en skjøn, ved græsk Cultur blomstrende Kolonistad under Romerne og var et yndet Opholdssted for de romerske Kejsere, ligesom for flere af de store romerske Digtere, af hvilke Vergil siges begravet paa Pausilippus-Højen (det nuvær. Posilippo).

N. blev indtaget af Belisarius 536, men løsrev sig i Begyndelsen af det 8de Aarh. fra det græske Kejserdømme og hævdede en republikansk Forfatning; det var dog først længere hen i Middelalderen og i den nyere Tid at N. som Hovedstad i det efter samme opkaldte Kongerige og Residens for de normanniske Konger og de spanske Vicekonger naaede en saadan Størrelse og Betydning, at den efterhaanden er voxet op til Italiens største Stad. — Den ital. Kronprins, **Victor Emanuel**, f. 1869, fører Titlen Prins af N.

Nápoli di Malvásia ell. Monemvasia, Stad i den græske Prov. Lakonien paa en Klippeø i det ægæiske Hav ved Lakoniens Østkyst, 10 M. s. ø. for Sparta, staar ved en Stenbro i Forbindelse med Fastlandet. Ærkebispesæde. God Havn. Staden havde tidligere stor Betydning som stærk Fæstning og en Hovedstabelplads for Handelen paa Levanten; Vinene fra Peloponnes og de græske Øer udførtes mest over denne By. Under Frihedskrigen tabte den sin Betydning.

Nápoli di Romània, s. Nauplia.

Naquet, Alfred [nå̃], fransk Politiker, f. 1835 i Carpentras, studerede Lægevidenskab i Montpellier og Paris og skrev værdifulde Afhandlinger om chemisk-medicinske Æmner; han opholdt sig 1863—65 i Palermo og udgav 1865 »Principes de chimie« (4de Udg. 1882). Ved Siden heraf syslede N. med politiske Spørgsmaal og blev 1868 dømt for et radicalt Skrift om „Religion, Ejendom og Familie". Han flygtede til Spanien og deltog her i revolutionære Bevægelser i Andalusien. I Sept. 1870 var han med i den Skare, der sprængte den lovgivende Forsamling, og blev derefter Secretær i den af Forsvarsregeringen nedsatte Forsøgscommission. I Juli 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til yderste Venstre; han ønskede Folkeafstemning om Frankrigs fremtidige Statsordning, men stemte dog 1875 for den nye Forfatning. 1876 gik han over i Deputeretkammeret og valgtes 1884 til Senatet. N. var Hovedophavsmand til Loven af 1885 om Skilsmisses Gjenindførelse.

Narbadda, Flod i Forindien, udspringer paa Mekal-Bjærgene og løber mod V. til Tambay-Bugten. 180 M. lang.

Narbonne [bônn], Stad i det franske Dep. Aude, 7½ M. ø. for Carcasonne, staar i Kanalforbindelse med Middelhavet. 26,000 I. Raadhus, der tidligere var Ærkebisperesidens, Museum med Samling af Malerier og romerske Oldsager, smuk gotisk Kirke. Uldindustri, Farveri, betydelig Handel med Honning og Vox. — N. var allerede før Romernes Indfald i Gallien en blomstrende Stad. Den blev 118 f. Chr. af den romerske Consul Quintus Marcius Rex gjort til romersk Koloni som Narbo Martius, var siden Hovedstad i Gallia Narbonensis, stod fra 413 under Vestgoterne, indtil Saracenerne indtog den 719. Pipin d. lille erobrede den 757, og fra Carl d. stores Tid havde den egne Grever. Da den sidste Greve faldt ved Ivry 1424, kom hans Land ved Kjøb til Konger. Navarra. I Middelalderen var N. en vigtig Handelsstad med 40,000 I., der havde udstrakt Handel med Orienten.

Narcein, et Alkaloid, der i ringe Mængde findes i Opium.

Narcissus, en i Middelhavslandene hjemmehørende Planteslægt af Narcisfamilien, har et underjordisk Løg, hvorfra linjedannede Blade og en- ell. flerblomstrede Stængler udgaa; Blomsterne have et langt cylindrisk Rør og 6-delt Krave og en forskjelligdannet, helrandet eller lappet Bikrone. Flere Arter ere bekjendte og yndede Haveplanter, saaledes Paaskeliljen (N. pseudonarcissus) med bleggule Perigonblade og mørkegul Bikrone; Pinseliljen (N. poëticus) med hvide Perigonblade og gul, i Randen brandgul Bikrone; begge disse have enblomstrede Stængler; Tazetten (N. Tazetta) og Jonquillen (N. Jonquilla) have flerblomstrede Stængler.

Nardini, Pietro, f. 1722 i Landsbyen Fibiana i Toscana, var Elev paa Violin af Tartini og udmærkede sig navnlig ved sit følelsesfulde Spil. 1753—67 var han Concertmester i Stuttgart, hvorefter han levede i Italien til sin Død 1793 som Hofcapelmester i Firenze. Han har componeret Violinconcerter, Strygekvartetter, Violinsonater, hvoraf nogle endnu spilles, Violinduetter m. m.

Nárdus, s. Baldrian.

Naréuta, Flod, der udspringer i Herzegovina og gjennem Dalmatien løber til Adriaterhavet. I Nærheden af sit Udløb danner den et lille Delta med en sumpet Ø, der er mærkelig ved den overordentlig store Mængde Blodigler, som findes her, og som udgjøre en betydelig Udførselsartikel. **Narenta Kanalen** kaldes efter Floden den Bugt af Adriater Havet, som skyder sig ind mellem Halvøen Sabbioncello og Fastlandet.

Nares, Sir George Strong [næhrs], engelsk Søofficer, f. 1831, deltog 1852—54 i den arktiske Expedition med »Resolute« og commanderede 1866—67 »Salamander« ved Opmaalingen af de østl. Kyster af Australien og Torres-Strædet. 1872—74 var han Chef for »Challenger« (s. d. A.) og fik derpaa Commandoen over en Nordpolsexpedition, som 1875 brød op paa Skibene »Alert« og »Discovery«. Han selv trængte med »Alert« langs Vestkysten af Robeson-Kanal frem til 82° 27′ n. Br.; en i Foraaret 1876 fra »Discovery« affendt Slædeexpedition naaede 83° 10′ n. Br., hvorfra der ikke kunde øjnes Land i Nord; s. A. vendte Expeditionen tilbage. Skrifter: »The Naval Cadet's Guide« (1860; 4de Opl. 1868), »Reports on Ocean Soundings and Temperature« (6 Dele; 1874—75), »Report of the Arctic Expedition« (1876) og »Narrative of a Voyage to the Polar Sea in 1875—76 in H. M. ships Alert and Discovery« (2 Bd., 1878).

Nárew, Flod i Polen, kommer fra de litauiske Sumpe i det russiske Gouv. Grodno og falder efter et vestligt og sydvestligt Løb i Bug.

Nargiléh, tyrkisk Tobakspibe, i hvilken Røgen ledes gjennem Vand.

Nargøen ell. Nargen, en lille Ø i den finske Bugt, 2 M. n. v. for Reval, med Fyrtaarn.

Narhval (Monodon monoceros), højnordisk Hvalform, uden Rygfinne og næsten uden Tænder, 13—16 F. eller maaske 20 F. lang; som Unge blaagraa, som voxen gulhvid med mørke Pletter. Af Tænderne komme kun Hjørnetænderne i Overkjæven til Dels til Udvikling, men Hun-

nens vore ikke frem uden for Kjæven, i hvilken de ligge skjulte, hvorimod Hannens venstre Hjørnetand vorer ud til en indtil 10 F. lang, lige, horizontal, spiralfuret Stødtand, der bliver ved at vore, saa længe Dyret lever; undertiden udvikles ogsaa den højre, men det er sjældent, at den naar den venstre i Størrelse. Denne Tand har til Dels givet Anledning til Sagnet om Enhjørningen, og den gaar ogsaa i Handelen under Navnet Enhjørningstand; den benyttes som Elfenben, men det er uvist, hvortil Dyret selv benytter den, maaske blot til at holde Vaagerne aabne, hvor man ser N. samle sig, naar de true med at fryse til. Den er for øvrigt nærmest beslægtet med de butsnudede Delfiner, navnlig med Hvidfisken, og lever af Fiske og Blæksprutter. For Grønlænderne er Narhvalsfangsten af ikke ringe Betydning.

Narkissos, Søn af Flodguden Kephisos og Nymphen Liriope, var en udmærket skjøn Yngling, der forelskede sig i sit eget Billede, som han en Gang havde set i en Kilde, hvorefter han hentæredes af Længsel. Der, hvor han døde, fremspirede den efter ham opkaldte Blomst, s. Echo og Narcissus.

Narkotin, et Alkaloid, der ret rigelig findes i Opium; det frembyder stor theoretisk, men liden almindelig Interesse.

Narkötiske Lægemidler (Narcotica) betegner egentlig kun søvndyssende Midler, men bruges alm. som Betegnelse for alle Lægemidler, der bedøve eller lamme Nervesystemet. De anvendes meget i Lægekunsten for at fremkalde Søvn eller stille Smerter og ere næsten alle tillige stærke Gifte. En stor Del af dem vindes af Planteriget, f. Ex. Opium og dets Alkaloider, andre af Mineralriget, f. Ex. Bromkalium, atter andre ere organiske Kulstofforbindelser, der ikke findes i Naturen, f. Ex. Chloroform, Chloral, Paraldehyd osv. Narköse kaldes den søvnlignende, følesløse Tilstand, som de narkotiske Midler fremkalde. S. Anæsthesi.

Narni, Stad i Mellemitalien, 9 M. s. for Perugia, med 10,000 J. Bispesæde. Mærkelige Levninger af en gammel romersk Bro.

Naro, Stad paa Sicilien, 13 M. s. ø. for Palermo, med 11,000 J. og betydelig Avl af Sydfrugter og Mandler i Omegnen.

Narova [rāā], Flod i det russiske Gouv. St. Petersborg, Peipussøens Afløb, falder i den finske Bugt ved Narva.

Narrefest kaldtes en Levning af de gamle hedenske Saturnalier (Kalendæ Januarii), som den christne Kirke forgjæves stræbte at faa afskaffet ved at indvie 1 Jan. til en Fest for Christi Omskærelse. De larmende Januarlystigheder holdt sig ikke blot i Overgangstiden fra Hedenskabet til Christendommen, men fulgte endog med Christendommen til de germanske Folk. Skoledrenge udvalgte Børneabbeder og Børnebiskopper, som udførte den liturgiske Gudstjeneste i Kirkerne; i Gaderne holdtes der Processioner af Børn, klædte i gejstlige Dragter, medens til Gjengjæld maskerede Præster stundum opførte burleske Optog. N. udartede stedse mere og mere til en forargelig Caricatur af det hellige, hvorfor den katholske Kirke søgte at afskaffe den ved strænge Forbud, men i lang Tid forgjæves. Hvor Reformationen sejrede, ophørte dette Uvæsen strax, men i de katholske Lande holdt det sig længere; endnu i det 18de Aarh. blev der valgt en Narrebiskop i Mainz.

Narreselskaber, s. Babinsk Republik og Calottister und. Calot.

Narrey, Charl. [rē], fransk Forfatter, f. 1825, debuterede i Literaturen med Romanen »Deux heures de mystère« (1847), har siden især produceret Theaterstykker ene eller med forskjellige Medarbejdere, saaledes med Michel »Le passé et l'avenir« (1847), med A. Royer og Baëz »La dame de trèfle« og »Les fantaisies de Milord« (1850), med Langeac »La Bohême d'argent« (1868), med Dreyfus »Chez elle« (1877) o. fl. 1853—56 var N. med i Theatret Odéons Direction.

Närses, berømt græsk Hærfører, af Fødsel en Persarmenier, var Eunuch ved Kejser Justinian d. stores Hof, men hævede sig ved Dygtighed til de højeste Statsembeder. Efter at have udmærket sig i Krigen med Perserne blev han 538 sendt med en Hær til Italien for at understøtte Belisar mod Østgoterne, men allerede 1539 kaldtes han tilbage, da han blev uenig med denne Feltherre. Efter Belisars Afgang blev N. 552 anden Gang sendt til Italien med en af de forskjelligste Folkeslag sammensat Hær, som han med udmærket Feltherredygtighed forstod at holde sammen, slog de to sidste østgotiske Konger Totilas og Tejas, som begge faldt, og gjorde 554 Ende paa Østgoternes Rige i Slaget ved Casilinum, hvorpaa han blev kejserlig Statholder i Italien, som han bestyrede med Fasthed og Klogskab. Men under den følgende Kejser Justin II maatte han nedlægge denne Værdighed 567 og døde 573 i Rom. Et senere opstaaet Sagn beretter, at N. hævnede sig paa Kejserinde Sophie, der havde haanet ham ved at kalde ham tilbage til Spindestuen, ved at indkalde Langobarderne, som 568 bemægtigede sig en stor Del af Italien.

Naruszewicz, Adam. Stanisl. [naruschēvitsch], polsk Historieskriver, f. 1733, indtraadte 1748 i Jesuiterordenen og blev senere Biskop i Luck; d. 1796. Efter Kong Stanislaus's Opfordring skrev han „Polens Historie" (2—7 Bd., 1780—86, indt. 1386), hvortil senere føjedes 1ste Bd., udarbejdet efter hans omfattende Materialsamling (1824). N.s Værk udmærker sig baade ved Lærdom og Kritik og er stræbet efter Tacitus's Forbillede i en sammentrængt Stil; det udkom senere i to Udgaver.

Narva, en tidligere befæstet Stad i det russiske Gouv. St. Petersborg ved Floden Narova i Nærheden af dens Udløb i den finske Bugt, 18 M. v. s. v. for St. Petersborg. 7,000 J. — Her slog Carl XII med 10,000 Svenskere 45,000 Russere 30 Nov. 1700.

Narväez, Manuel Ramon Maria, Hertug af Valencia, spansk General og Statsmand, f. 5 Aug. 1800, indtraadte 1815 som Cadet i den kongel. Garde og blev 1820 Officer. Da en Del af Garden i Juli 1822 gjorde Oprør mod den frie Forfatning, sluttede N. sig til dennes Forsvarere og kæmpede siden i Catalonien under Mina imod de klerikale Fristarer. Da Reactionen sejrede 1823, tog N. Afsked og levede i Stilhed til Ferdinand VII.s Død, men indtraadte 1834 igjen i Hæren som Capi-

tain og svang sig 1836 op til Brigadegeneral. Han udmærkede sig især ved at rense Provinsen La Mancha for Carlister og blev til Løn Generalcapitain i Gammel-Castilien, men kom 1838 i Strid med Espartero og mistede sin Commando. Kort efter udbrød Oprør i Sevilla, og N. tilkaldtes for at lede det; men han opgav strax Forsøget som unyttigt og flygtede til Frankrig. Her sluttede han sig til den fordrevne Enkedronning Christine og lagde med hende Planer mod deres fælles Fjende. 1841 gjordes et frugtesløst Forsøg, men da der 1843 var udbrudt Oprør paa flere Steder i Spanien, skyndte N. sig til Valencia og drog med de der samlede Tropper imod Madrid, som han indtog 24 Juli, og afgjorde derved Opstandens Sejer og Esparteros Fald. Som Generalcapitain i Madrid øvede N. stor Indflydelse, og i Maj 1844 blev han Førsteminister og gjennemførte nu en Revision af Forfatningen i afgjort conservativ Aand, samt Indskrænkning af Pressefriheden og Communernes Selvstyrelse. Til Løn blev han Marschal og Hertug af Valencia, men allerede i Apr. 1846 afskediget og Aaret efter fjærnet som Affending i Paris. Dog kom han tilbage igjen i Oct. 1847 og blev Førsteminister; han styrede med stor Kraft, kuede flere Oprør i de større Byer samt Carlisternes (Cabreras) Forsøg 1848—49 og udviste i Maj 1848 den engelske Affending H. Bulwer, fordi han holdt Forbindelser med de liberale. Uenighed med Dronningen og Enkedronningen førte i Jan. 1851 til hans Fald, og nu sluttede han sig til de moderates Opposition imod den begyndende absolutistiske Reaction, hvorfor han i Dec. 1852 fik Paalæg om at gaa til Udlandet. Efter Esparteros Fald og O'Donnells Statscoup blev han i Oct. 1856 tredje Gang Førsteminister og gjennemførte nye reactionære Forfatningsændringer. I Juli n. A. fortrængtes han fra Magten, men blev igjen Førsteminister Sept. 1864—Juli 1865 og efter at have undertrykt en Soldateropstand i Madrid atter fra Juli 1866 til sin Død 23 Apr. 1868.

Nasallyd (af lat. nasus, Næse), Næselyd, s. **Medlyd**.

Naseby [næhsbi], Landsby i Northampton-Shire i England, 3 M. n. til v. for Northampton, bekjendt af Cromwells Sejer over Kong Carl I 14 Juni 1645.

Nashville [næschvill], Hovedstad i Staten Tennessee i Nordamerika ved den lille sejlbare Flod Cumberland, der falder i Ohio, 165 M. s. v. for New-York. 44,000 I. (1880). Smukt bygget Stad med Universitet og flere højere Undervisningsanstalter, betydelig Industri, Floddampskibsfart og Tobakshandel.

Nasik, Stad i det britiske Ostindien, Præsidentskabet Bombay, 22 M. n. ø. for Bombay, ved Godavari. 22,000 I. Valfartsted.

Nasirabâd, Stad i det engelske Forindien, Districtet Adschmir, 46 M. v. til s. for Agra. 20,000 I. Vigtig Militærstation.

Nasir-eddin, d. e. Religionens Forsvarer, egtl. Abu Djafar Muhammed Ben Hassan al Thusi, persisk Astronom, f. 1201, d. 1274 i Meragah (i Turan), hvor han havde bevæget Mongolfyrsten Hulagu-Khan til at bygge et stort Observatorium. Han efterlod over 20 Værker, af hvilke det vigtigste er »Zidje Ilekani«, d. e. de khaniske Tavler, grundede paa andres tidligere og egne Jagttagelser.

Nasiræer kaldtes hos Jøderne den, der havde aflagt det største af de ved Loven foreskrevne religiøse Løfter. De nærmere Regler for Nasiræatet ere fastsatte i 4de Moseb. VI, 1—21. En N. var for den Tid, han havde paataget sig Løftet, forpligtet til at afholde sig fra berusende Drikke, lade sit Haar voxe og maatte ikke nærme sig Lig, selv ikke sine nærmestes.

Nasmyth, James [mith], f. 1808, engelsk Mechaniker, Fabrikant i Manchester indtil 1857, opfandt flere Maskiner og gjorde siden vigtige astronomiske Jagttagelser, især over Maanens physiske Beskaffenhed. Hans vigtigste Opfindelse er Damphammeren (1842); denne gjøres ham dog stridig af Franskmændene, der betragte Ingenieuren Bourdon, der 1842 opstillede en Damphammer i Le Creusot, som Opfinderen. S. ogsaa **Damprammemaskine** under **Damp**.

Nason, Pieter, hollandsk Maler, hvis Virksomhed falder i det 17de Aarh., var en udmærket Portrætmaler, som maaske staar B. v. d. Helst nærmere end Frants Hals. Af to fortrinlige Portræter i Moltkes Samling i Kjøbenhavn er Mandsportrætet betegnet 1658, Portrætet af den store Kurfyrste i Charlottenburg ved Berlin er fra 1667, et andet Portræt i Museet i Berlin fra 1670; ogsaa i Rotterdam findes Portræter af denne Kunstner, hvis Navn jævnlig forekommer i Fortegnelserne i forrige Aarh., men nu kun sjældent.

Nassau, Hovedstad i den engelske Koloni Bahama-Øerne, paa Øen New-Providence. 8,000 I. Befæstet, god Havn. Gouverneurens og de engelske Militærautoriteters Sæde.

Nassau, indtil 1866 et souveraint Hertugdømme, 85¼ □ M. stort, udgjør nu en Del af den preussiske Prov. Hessen-Nassau. — Det nassauske Fyrstehus nedstammer fra Greverne af Laurenburg (opkaldte efter et Slot ved Lahn) og kaldte sig fra 1160 Grever af N. efter et ved Byen N. bygget Slot (s. nedenf.); de ophøjedes længere hen i Tiden til Rigsfyrster. Ved Grev **Henrik II d. riges** (d. 1254) to Sønner Walram og Otto delte Slægten sig i to Linjer, mellem hvilke Arvelandene deltes. Den ældre Søn **Walram**, Fader til den tyske Konge **Adolf af N.**, fik den sydlige Del og er Stamfader til Hertugerne af N., som siden have samlet alle Arvelandene; den yngre, **Otto**, fik den nordlige Del og er Stamfader til Statholderne og Kongerne i Nederlandene. Den walramske Linje delte sig igjen i flere Linjer, af hvilke Fyrsterne af N.-Usingen og N.-Weilburg 1806 fik Hertugtitel for deres Tilslutning til Rhinforbundet, men dog svigtede Frankrig efter Slaget ved Leipzig. Begge Fyrster styrede N. i Fællesskab, indtil Hertug **Fred. Aug.** af N.-Usingen døde 1816; nu blev **Vilhelm** af N.-Weilburg Eneregent. Allerede 1814 fik N. Løfte om en Forfatning, men den traadte først 1818 i Virksomhed, og Hertugen laa i stadig Strid med Landdagen, fordi han gjorde Paastand om fuld Ejendomsret over Domainerne og 1831 endog tillod sig egenmægtig at forøge Tallet paa de af ham valgte Medlemmer af første Kammer for at skaffe sig Flertal. Ne-

geringen var afgjort conservativ og holdt Folket i fuldstændig Umyndighed (intet Blad fik Tilladelse til at udkomme osv.). 1835 tiltraadte N. Toldforeningen. Hertug Wilhelm døde 1839 og fulgtes af sin Søn **Adolf** (s. d. A.), men Systemet fortsattes lige til Marts 1848, da Uroligheder (med Ødelæggelse af flere Adelsgodser) tvang ham til at indrømme alle Folkets frisindede Forlangender. N. A. gaves en ny Forfatning, Domainerne erklæredes for Statsejendom, og flere Reformer indførtes, hvorhos N. i det tyske Spørgsmaal understøttede Preussens Politik; men 1850 slog Hertugen om, sluttede sig til Østerrig og lod en stærk Reaction indtræde. En Valglov octroieredes 1851, Landdagen deltes paa ny i to Kamre, og næsten alle Fremskridt fra 1849 omstødtes. Først 1859 vaagnede Oppositionen og tiltvang sig under K. Brauns Ledelse flere Indrømmelser; fra 1864 førtes Kampen med voxende Heftighed. Trods Landdagens Modstand foretog Hertugen i Juni 1866 Rustninger og begyndte 7 Juli Krigen med Preussen, men maatte allerede 8 Dage efter flygte. N. blev derefter besat af Tropper og 8 Oct. indlemmet i Preussen, hvilken Forandring modtoges med almindelig Tilfredshed. Ogsaa den ottoniske Linje delte sig i flere Grene ved **Wilhelm d. ældres** (d. 1559) to Sønner. Den ældste var Hollands berømte Befrier **Wilhelm I**, som 1544 efter sin Fætter Renatus arvede Fyrstendømmet Oranien og derefter kaldte sig Prins af Oranien (d. 1584). Hans Sønner vare af tre forskjellige Ægteskaber **Philip Wilhelm**, Prins af Oranien, som blev fangen af Spanierne og gik over til Katholicismen (f. 1554, d. 1618), **Morits af N.**, Statholder i Nederlandene (f. 1567, d. 1625), og **Frederik Henrik**, hans Efterfølger (f. 1584, d. 1647); dennes Søn og Efterfølger var **Wilhelm II** (f. 1626, d. 1650); hans Søn **Wilhelm III** (f. 1650), som 1689 tillige blev Konge i Storbritannien og Irland, men døde barnløs 1702. — Wilhelm d. ældres anden Søn, Grev **Johan** af Dillenburg (d. 1606), havde flere Sønner, som stiftede Linjerne N.-Siegen, N.-Dillenburg, N.-Dietz og N.-Hadamar, hvilke alle ere uddøde undtagen N.-Dietz, som gav Friesland og Groningen Statholdere. En af disse, **Johan Wilh. Friso**, arvede efter ovennævnte Wilhelm III.s Død det oranske Huses Besiddelser (d. 1711); hans Søn, **Wilhelm IV**, blev 1747 Arvestatholder i samtlige Nederlande og døde 1751. Dennes Søn, **Wilhelm V** (f. 1748), maatte ved de franskes Fremtrængen 1795 flygte til England og døde 1806 i Tyskland; hans Søn, Wilhelm, blev 1815 Konge i Nederlandene som **W. I** (s. for øvrigt **Nederlandene**). 2) By i Prov. Hessen-N. ved Lahn, med 1,800 I., har en Vandcuranstalt, Fyrrenaalebade, romerske Bade, gymnastisk Institut, medicopneumatisk Anstalt og en svag Natronkilde, der ligner den i Ems. Paa den anden Side af Floden hæver sig paa en høj Klippe Borgen N., Fyrstehusets Stamslot.

Nassau-Siegen, Carl Heinr. Nik. Otto, Prins af, f. 1745, gik 1759 i fransk Krigstjeneste og ledsagede Bougainville paa hans Jordomsejling. Efter alskens Æventyr paa Tahiti og i Afrika vendte N. tilbage til Frankrig; han gjorde 1779 et frugtesløst Forsøg paa at indtage Øen Jersey og førte 1782 et af de svømmende Batterier ved Angrebet paa Gibraltar. 1787 gik han i russisk Tjeneste, var som Viceadmiral Chef for Sortehavsflaaden og ødelagde 1788 den tyrkiske Flaade ved Otschakov. 1790 fik han Anførselen over Flaaden i Østersøen, indesluttede den svenske Flaade i Viborgbugten, men led 9 Juli et afgjort Nederlag i Svenskfund. 1800 bosatte N. sig i Frankrig og døde 1808 i Paris.

Nastrond (bedre Naastrand, d. e. Ligstranden), i den nordiske Mythologi et Straffested for de onde. Paa N. — hedder det — er der en stor Sal, som vender mod Nord, fjærnt fra Solen; Taget er flettet af Slangerygge; Slangehovederne vende ind i Huset og udspy Gift saaledes, at der flyder Gift-Aaer gjennem Salen; gjennem disse Strømme vade Menedere, Mordere og Hustruers Forførere.

Nastürtium (Tropæolum majus), ogsaa kaldet indisk ell. indiansk Karse, Capucinerkarse, ikke at forvexle med Brøndkarsen (N. officinale), kalde Gartnerne en i Haverne almindelig, etaarig Prydplante med slyngende Stængler, skjoldformede Blade og store, smukke, gule, skarlagenrøde eller brune Blomster. Bladene spises som Karse, Blomsterne undertiden ogsaa, navnlig som Pynt paa Salater. De umodne Frugter syltes og anvendes som Kapers.

Nat er Tiden fra Solens Nedgang til dens Opgang. Om N.s forskjellige Længde s. **Dag**; om Overgangen fra Dag til N. s. **Tusmørke**. I Mytholog. er N. (gr. νύξ, lat. nox) en mægtig Gudinde, der betvang Guder og Mennesker ved Søvnen; hun er Datter af Chaos og Moder til Dagen og Ætheren; fra hende udgaar alt dunkelt, ubekjendt og skrækindjagende. Afvexlende med Dagen bebor hun et Palads i Underverdenen. I den nord. Mythol. er N. en Jættedatter, Moder til Dagen. **Natdue**, s. **Dagdue**.

Nata, Stad i Staten Panama, en af de columbiske Republiker i Sydamerika, ved Panama-Bugten. 5,000 I. Anlagt af Spaniere 1517.

Natabe (Nyctipithecus), sydamerikansk Abeslægt med blød Pels og store Øjne samt uden Snohale.

Natál (d. e. Julelandet), en engelsk Koloni i Sydafrika, ligger paa Østkysten mellem 26° 20' og 31° s. Br., omgiven af det indiske Ocean mod Ø., Sulukaffernes Land og den transvaalske Republik mod N. Ø. (Grænse Floden Tugela og dens Biflod Buffalo), Oranjeflod-Fristaten mod V. (Grænse Kahlambabjærgene) og Basuto Landet mod S. V. 850 □ M. med 424,000 I. (1884). Landet hæver sig i Terrasser fra det indiske Ocean. Den første Terrasse har tropisk Klima med Mangroveskove og Dyrkning af Sukkerrør, Kaffe, Bomuld og Indigo. Omtr. 4 M. fra Havet hæver Landet sig til 2—3,000 F.s Højde med Majsavl og gode Græsgange. Længere inde følger et skovbevoxet Bjærgland med fortrinligt Bygningstømmer og Hvedeavl, medens Grænsebjærgene mod N. V. have Punkter af henimod 10,000 F.s Højde og en stor Del af Aaret ere dækkede med Sne. Aarets Middelvarme i Hovedstaden Pieter-Maritsburg 2,000 F. over Havet er 18°.

Hovedmassen af Befolkningen hører til Kafferstammen; Resten bestaar af Boere, Indere fra Madras, forskjellige sydafrikanske Stammer og nogle Hvide, mest Englændere, i alt c. 20,000. Talrige Missionsstationer arbejde paa at udbrede Christendommen blandt Kafferne og, som det synes, ikke uden Held. Udførselen bestaar fornemmelig i Korn, Bælgfrugter, Smør, røget Kjød, Elfenben og Tømmer. — Sit Navn har N. faaet, fordi Vasco da Gama opdagede det Juledag 1497. Hollænderne grundlagde 1719 en Koloni, men den ophørte snart. Efter 1834 udvandrede en Del hollandske Nybyggere (Boers) fra Caplandet til N., grundlagde 1837 en By ved Havnen Port-N. og stiftede en Republik, men bleve 1842 tvungne til paa ny at underkaste sig det engelske Herredømme, hvorfor mange af dem drog videre bort hinsides Vaalfloden. 1856 blev N. ophøjet til en særlig Koloni under en Gouverneur med en lovgivende Forsamling, som nu tæller 41 Medlemmer. Statsindtægten udgjorde 1884 c. 11 Mill. Kroner, Udgiften c. 14 Mill. Kr., Statsgjælden c. 58 Mill. Kr., Indførselen 30 og Udførselen 17 Mill. Kr. Befolkningen bor spredt eller i mindre Landsbyer. Hovedstaden Pieter-Maritsburg ligger inde i Landet og har 8,000 J. Port-N. ell. d'Urban er en Handelsstad i Nærheden af Kysten omtr. under 29° s. Br. med Havn og livlig Handel. 8,000 J. Den er forbunden med Hovedstaden ved Jærnbane.

Natālis (lat., med underforst. dies „Fødselsdag") brugtes allerede hos Kirkefædrene om Martyrernes Dødsdage for at betegne disse som deres Fødselsdage i det evige Liv; senere bruges det i Romerkirken ogsaa om en Biskops Udnævnelsesdag og om Dagen for en Klosterboers Indtrædelse i Klosteret samt om en Kirkes Indvielsesdag.

Natchez [nättschẹs], Stad i Staten Mississippi i Nordamerika ved Mississippis venstre Bred, 30 M. n. n. v. for New-Orleans, med 7,000 J. Betydelig Handel og Dampskibsfart. N. var under Borgerkrigen en vigtig Vaabenplads for Sydstaterne.

Natdyr kaldes de Dyr, som hvile om Dagen og da holde sig skjulte, men i Skumringen eller om Natten ere i Bevægelse efter deres Føde. Dette er Tilfældet med mange Pattedyr (Natabe, Halvaber, Flaggermus, Insektædere, Gnavere, Pungdyr, mange Rovdyr), visse Fugle (Ugler, Natravne, visse Hejrer), Krybdyr (f. Ex. Gekkoer), Padder (Løgfrøen) og Insekter (Natsommerfugle), samt med ikke faa Fiske og lavere Havdyr.

Nathan, en jødisk Prophet paa Davids Tid, revsede frimodig Kongen for hans Synder, afholdt ham fra at bygge et Tempel og forkyndte ham samtidig den herlige Propheti i II Sam. VII. Han synes at have været Salomos Opdrager. Traditionen viser N.s Grav ved Hulhul, en Landsby i Nærheden af Hebron. Efter ham har Lessing opkaldt sit bekjendte Drama „N. der Weise". N. hed ogsaa en af Kong Davids Sønner.

Nathānael fra Kana i Galilæa, „en Israelit uden Svig" (Joh. Ev. I, 48) og en af Jesu første Disciple; s. Bartholomæus.

Nathanson, Mendel Levin, Etatsraad, f. 20 Nov. 1780 i Altona, kom i sit 12te Aar til Kjøbenhavn, hvor han blev ansat paa sin Morfaders Kontor og 1798 oprettede en Manufakturhandel. N. begyndte da sin utrættelige Virksomhed for en Forbedring af sine Trosfællers Velfærd, som han fortsatte i en lang Aarrække. Det lykkedes ham 1805 at faa oprettet en Friskole for Drengebørn af den mosaiske Tro, der har virket overordentlig gavnlig og navnlig har haft til Følge, at det danske Sprog blev Familiesproget hos Jøderne. 1810 bidrog han væsentlig til at faa Carolineskolen oprettet, som blev for Pigerne, hvad den nysnævnte Skole var for Drengene. Endelig var han en ivrig Deltager i Virksomheden for den Forandring i Menighedens hele Repræsentationsvæsen, som senere blev tagen til Følge i Anordn. af 29 Marts 1814, og han har haft sin Del i den forandrede Ritus i den jødiske Gudstjeneste. 1806 var N. bleven optaget som Compagnon i Firmaet „Meyer & Trier", i hvis Ledelse han havde en fremragende Del indtil dets Fald 1820. Efter denne Tid var det især, at N. optraadte som Forfatter, skjønt han allerede tidligere havde leveret Bidrag til „Tilskueren", en Biographi af sin afdøde Morbroder D. A. Meyer osv. 1832 udgav han „Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæsen 1730—1830", som fulgtes af „Nye Bidrag til Danmarks Handel og Finanshistorie" (1833) samt „Danmarks Handel, Skibsfart" m. m. (1834); disse sammenarbejdedes til Dels i „Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik IV indtil Nutiden" (1836; ny, omarbejdet Udgave 1844). N. har ved dette Værk indlagt sig en betydelig Fortjeneste, idet han har fremdraget og sammenstillet en Mængde hidtil til Dels ubekjendte Data, hvorved Værket bliver et værdifuldt Bidrag til vort Fædrelands Historie. Han har desuden skrevet Fortalen til nogle Hæfter af den ældre Række af det statistiske Tabelværk, leveret en Afhandling om Klagerne over Næringsløshed, udgivet en Folkekalender, senere en Række nye Afhandlinger om Mønt- og Pengevæsenet, samt givet en historisk Fremstilling af Jødernes Forhold i Danmark (1860) m. m. 1838 overtog N. Redactionen af den „Berlingske Tidende", der hævede sig betydelig under hans Redaction. Det laa i Bladets Stilling, at Redactionen saa vidt muligt maatte underordne sig Regeringens Anskuelser og at N. derfor i politisk Henseende kun til en vis Grad kunde indtage en selvstændig Stilling; derimod var denne mere fri i en Række materielle Spørgsmaal, hvis Drøftelse han fortsatte med Udholdenhed. N. fratraadte Redactionen af „Berlingske Tidende" ved Slutningen af 1858. Efter at den reactionære Opbrusning 1864—65 havde sat sig noget og dennes Repræsentant F. Krebs som Følge heraf 18 Apr. 1865 var fratraadt Redactionen af „Berl. Tid.", overtog N. denne for anden Gang, dog kun indtil 27 Jan. 1866, fra hvilken Dag han fuldstændig trak sig tilbage til Privatlivet. D. 6 Oct. 1868.

Nathorst, Joh. Theoph., svensk Agronom, f. 1794, d. 1862, gjorde i nogle Aar Tjeneste ved Regeringskontorerne i Stockholm, men nedsatte sig 1817 paa sin Ejendom i Småland, hvor

han oprettede en Schæferiskole. 1841—61 var han Landbrugs-Akademiets Secretær, i hvilken Egenskab han lige saa vel som ved en Mængde Skrifter og Afhandlinger virkede kraftig for det svenske Landbrugs og i Særdeleshed for Landbrugsskolernes Udvikling. — Hans Søn, **Hjalmar Otto R.**, f. 10 Sept. 1821, var 1841—55 først Underlærer, siden Forstander ved Landbrugsskolen i Södermanland, derefter Forstander for en lignende Skole i Elfsborgs-Län og endelig 1861—86 Forstander og Professor ved Landbrugs-Institutet paa Alnarp. Han udgav 1863—68 et »Tidskrift för landthushållning«; af hans øvrige Skrifter mærkes »Husdjursskötsel« (2den Udg. 1876—77) og »Grunderna för höjande af åkerjordens bördighet« (2den Udg. 1862; paa Dansk 1863). — Dennes Søn, **Alfred Gabr. R.**, f. 7 Nov. 1850, blev 1874 Docent i Geologi i Lund, 1876 ansat som Geolog ved »Sveriges geol. undersökning«, indtil han 1884 blev Professor og Intendant ved Rigsmuseets Afdeling for Planteforsteninger; han foretog 1882 en geologisk Rejse til Spitsbergen og fulgte 1883 Nordenskiöld paa hans Togt til Grønland. R. har især gjort sig bekjendt ved sine Arbejder om »Floran i Skånes kolförande bildningar« (ved Pålsjö, 1876; ved Biuf, Höganäs og Helsingborg, 1878—86).

Rathus, d. s. s. Compashus.

Nation (lat. natio), et ved fælles Oprindelse, Sprog og Fædreland, Udvikling, Dannelse og historiske Minder, Forfatning, Love og Religion afsluttet Samfund af Mennesker, d. s. s. Folk. Det ejendommelige, hvorved en N. adskiller sig fra en anden, den særlige Retning, som den forfølger i Videnskab og Kunst, i Handel og Næringsflid, i selskabeligt og borgerligt Samkvem, udgjør **Nationalcharakteren**. Har en N. Bevidstheden om store Bedrifter eller fortrinlige Indvindinger paa det politiske eller aandelige Livs Omraade, fremkommer let **Nationalstolthed**, der bliver uberettiget og latterlig, naar N. ikke kan fortsætte og vedligeholde Fortidens Minder. **Nationalisere**, optage i et Folk. S. **Nationalitet**.

Nationalbanken, s. **Bank**.

Nationalcollegier, s. **Collegia nationalia**.

Nationalconventet, Navn for den Forsamling af Folkerepræsentanter i Frankrig, som efter Kongedømmets Omstyrtelse kom sammen 21 Sept. 1792; den talte 750 Medlemmer og var valgt ved almindelig Stemmeret som et Udtryk for Folkets Souverænetet. I sit første Møde kundgjorde N. Kongedømmets Ophævelse; senere dømte det Ludvig XVI og indførte Rædselsregimentet. Efter at have vedtaget Directorialforfatningen opløste N. sig 26 Oct. 1795; to Tredjedele af dets Medlemmer gik over i det nye Raad, men mangfoldige af dets ældre Medlemmer vare forinden omkomne, baade Girondiner, Dantonister, Hébertister og Jakobinere.

Nationalforening, Navn paa et 1857 stiftet og 1859 af La Farina omdannet Selskab med det Maal at virke for Italiens Forening under Huset Savoien. I Sept. s. A. stiftedes paa Møder i Eisenach og Frankfurt den tyske N. under R. Bennigsens Ledelse, der satte sig til Formaal at samle alle tyske Lande undtagen de østerrigske til en nærmere Enhed under Preussens Ledelse og med en folkevalgt Rigsdag. Den øvede i de første Aar stor Indflydelse (havde 30—40,000 Medlemmer), men ophørte 1866 af sig selv, da det nordtyske Forbund blev dannet. 1864 grundlagdes i Stockholm den nordiske N. med tilsvarende Foreninger i Danmark („Nordisk Samfund") og Christiania („Skandinavisk Selskab"), men de fik ingen større Betydning og døde hen efter faa Aars Forløb.

Nationalforsamling (Assemblée nationale) var det Navn, som Medlemmerne af tredje Stand i de franske États généraux 17 Juni 1789 efter Sieyès's Forslag tillagde sig, fordi de „vare Repræsentanter for mindst 96 Hundrededele af det franske Folk". 20 Juni aflagde N.s Medlemmer Ed i Boldhuset paa ikke at skilles ad, førend den havde givet Frankrig en Forfatning, og den kaldtes derfor den **constituerende N.**; 24 Juni sluttede Halvdelen af Præstestanden og 47 Adelsmænd sig til N., og 27 Juni paabød Ludvig XVI Rigsstændernes Sammenslutning. N. varede indtil 30 Sept. 1791 og afløstes af den **lovgivende N.**, som 21 Sept. 1793 veg for Nationalconventet. — Ogsaa 1848—51 havde den franske Republiks Folkerepræsentation Navn af N. (først „constituerende", 1848—49, siden lovgivende); ligeledes den i Febr. 1871 valgte Forsamling, der holdt sig til Udgangen af 1875. Naar de to franske Kamre træde sammen til Præsidentvalg eller Forfatningsændring, kaldes de N. Det i Frankfurt fra Maj 1848 til Maj 1849 samlede tyske Parlament kaldtes ogsaa N., og ligeledes den grundlovgivende Forsamling i Preussen 1848.

Nationalgarde, Navn paa den Milits, som den første Revolution oprettede i Frankrig for at danne et Slags Modvægt mod den staaende Hær. Under Kejserdømmet kom N. i Forfald, men under Julikongedømmet brugtes den som Ordenshaandhæver imod flere Oprør, og ligeledes i Juni 1848; under det andet Kejserdømme forsømtes den og var kun en slet Borgervæbning. Under Forsvaret af Paris 1870—71, da man saa vidt muligt indlemmede hele Stadens vaabenføre Befolkning i N., spillede denne en betydeligere Rolle, mere dog ved sit Mandtal end ved sin militære Brugbarhed. Efter Paris's Fald var den Omstændighed, at man i N. havde optaget og bevæbnet den politisk stærkt agiterede og under Belejringen med regelmæssigt Arbejde afvante Almue uden at bringe den under militær Commando og Krigstugt, en af Hovedaarsagerne til Communens Opstand mod den lovlige Orden. I Efteraaret 1871 blev N. opløst og afvæbnet i hele Frankrig. Ogsaa Belgien og Italien have N.

Nationalgodser, Godser, som tilhøre Nationen eller ere Statsejendomme, og som ere erhvervede dels derved, at herreløs Grund i ældre Tid tilhørte Regeringerne, dels ved Confiskation osv. Især bruges Benævnelsen N. om de emigreredes samt de kirkelige og kongelige Godser, der inddroges og solgtes under den første franske Revolution.

Nationalister, Navn for det irske Parti, som

kæmper for Irlands Selvstændighed over for England, siden 1884 ogsaa kaldte Parnelliter. Navnet er opkommet fra den 1879 stiftede »National-Landleague« (s. Landliga).

Nationalitet, et Folks Oprindelse, Afstamning, Folkeejendommelighed. **Nationalitetsprincipet** kaldes den i den nyeste Tid, især siden 1848, opkomne politiske Lære, hvorefter hidtil adskilte Folk af samme Byrd og Sprog skulle samles til politiske Enheder med Tilsidesættelse af ældre Statsforhold (Italien, Tyskland og Rumænien) og Lande, som omfatte flere Folkeslag, deles efter de nationale Grænser. I den sidste Retning er N. endnu ikke bragt til Anvendelse, undtagen i Luxemburg (1839), og ved Savoiens Afstaaelse til Frankrig (1859); for Slesvigs Vedkommende blev det 1866 lovet i Pragfreden.

Nationalliberal kaldtes under Christian VIII.s Regering hele det frisindede Parti i Danmark, der opstillede en constitutionel Forfatning og Slesvigs nærmere Forbindelse med Kongeriget som sine politiske Formaal, og hvis Hovedorgan „Fædrelandet" var. Men 1848 foregik en Deling, idet Bondevennerne udskilte sig derfra, og N. blev efter den Tid kun Navn for det Parti, der fortrinsvis omfattede Embedsstanden og Kjøbstadborgerne, og som blandt sine Ledere især talte mange Professorer (det fik derfor Spottenavnet „Professorpartiet"). Efter Sønderjyllands Tab 1864 omformedes det n. Parti, og mange af dets yngre Medlemmer gik over til „Mellempartiet"; senere tabte det sig i det nye Højreparti. — I Tyskland dannedes 1866 det n. Parti ved Udskillelse fra Fremskridtspartiet; det understøttede Bismarck til Gjennemførelsen af det nordtyske Forbunds Forfatning og Hærordning og senere i Culturkampen og spillede 1867—78 Hovedrollen baade i Rigsdagen og i den preussiske Landdag, men splittedes 1880 i Anledning af Bismarcks nye Toldpolitik.

Nationalparken ell. **Yellowstone-Dalen**, en for sin herlige Natur berømt Højslette i Nordamerika, i det nordvestlige Hjørne af Territoriet Wyoming, med en i 7,000 F.s Højde liggende Sø, der er en Udvidelse af Floden Yellowstone, og talrige hede Kilder, Dyndvulkaner og Solfatarer.

Nationalraadet, den ene Afdeling af den schweizerske Forbundsforsamling.

Nationalværksteder bleve strax efter den franske Revolution i Febr. 1848 oprettede i Paris for at skaffe den næringsløse Mængde Fortjeneste og for at fyldestgjøre det i Overensstemmelse med L. Blancs Theorier udstedte Decret om enhvers „Ret til Arbejde" og om Regeringens Forpligtelse til at sikre Arbejderen hans Subsistens. N. organiseredes imidlertid ikke paa den Maade, som L. Blanc havde tænkt sig, og deres Ordning var i det hele uhensigtsmæssig; da tilmed Antallet af de arbejdssøgende tiltog ved Tilstrømning af alle Slags Vagabonder, ogsaa fra Provinserne, i den Grad, at man ikke kunde skaffe alle Arbejde, blev man nødt til at give ogsaa dem, der ikke arbejdede, en lavere Dagløn, og til sidst ophørte al Orden dermed. Man maatte, da Antallet af Arbejdere var steget til 100—150,000 Mennesker og den daglige Udgift til over 200,000 Frc.s, beslutte sig til at ophæve dem (10 Juni), hvilket blev en af Anledningerne til Opstanden i Paris i Juni 1848.

Nationaløkonomi, paa Dansk ogsaa betegnet som „Arbejdslære" (maaske bedre „Erhvervslære"), den Videnskab, der undersøger og bestemmer Lovene for Erhvervsvirksomheden, d. e. den Virksomhed, der gaar ud paa at tilvejebringe Midlerne til menneskelige Fornødenheders Tilfredsstillelse (den økonomiske eller industrielle Virksomhed i dette Ords videste Forstand), er som egentlig Videnskab kun lidt over 100 Aar gammel. Om der nemlig end allerede tidligere har existeret et ikke ringe Antal økonomiske Forfattere, vare dog disses Værker, hvoraf største Delen var en Udførelse af det saakaldte Mercantilsystem (s. d. A.), ikke af strængt videnskabelig Natur, men mere en Kunst (Regeringskunst) end en Videnskab; de gav en Mængde Regler for Staternes Styrelse af og Indflydelse paa Formueproduktionen, men disse kunde kun til en vis Grad indordnes under almindelige Betragtninger og savnede en paa en Undersøgelse af selve Forholdenes Natur støttet videnskabelig Begrundelse. Først Physiokraterne (s. d. A.) med Quesnay i Spidsen paaviste i sidste Halvdel af forr. Aarh., at der existerer en „naturlig Samfundsorden", der ikke er Resultatet af, men Forudsætningen og Grundlaget for Regeringens Foranstaltninger, som derfor for at naa deres Hensigt maa hvile paa et nøje Kjendskab til selve Samfundsforholdenes Natur, altsaa paa en videnskabelig Analyse af disse. Det rigtige i denne Opfattelse blandedes imidlertid saaledes sammen med Ensidigheder og Skjævheder, at ikke Physiokraterne, men Skotten Adam Smith (s. d. A.) i Almindel. betragtes som Grundlæggeren af den nationaløkonomiske Videnskab, uagtet ogsaa hans berømte Værk »An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations« (1776), den første omfattende systematiske Ordning og Fremstilling af de økonomiske Læresætninger, endnu stiller Kunsten, Reglerne og Forskrifterne i Spidsen. En strængere Sondring af den egentlige økonomiske Videnskab og dens Anvendelse (den økonomiske Politik) er først i den nyere Tid forsøgt gjennemført, navnlig af tyske og enkelte franske Forfattere. Men endnu stedse er saa vel Behandlingsmaaden som selve Begrebsbestemmelsen forskjellig ikke blot hos de forskjellige Forfattere, men i det hele i de forskjellige Lande; saaledes er det endnu det almindeligste i England og Frankrig at bestemme N. som Læren om Formuens (Rigdommens) Frembringelse, Fordeling og Omsætning (eller Forbrug). Selve Navnet N., der ikke er ubetinget heldigt, er af tysk Oprindelse; i den nyere Tid er det temmelig almindelig blevet afløst af „Volkswirthschaft". Man har ogsaa sondret imellem National økonomi og National økonomik; det første skulde da være den samlede Erhvervsvirksomhed, det sidste Undersøgelsen heraf og Læren derom.

Natives [nātivs], egtl. Indfødte, kaldes i England smaa, tyndskallede Østers fra Milton i Kent-Shire.

Nativisme kaldes den psychologiske Opfattelse, der betragter en sjælelig Evne som medfødt og som virkende lige fra Bevidsthedslivets første Begyndelse, i Modsætning til saadanne Opfattelser, der betragte den som opstaaet ved Erfaring og Øvelse. Den nativistiske Theori om Rumsanskuelsen lærer saaledes, at vi strax have Evne til at opfatte Rumforhold, medens den empiriske (eller genetiske) Theori antager, at denne Evne skyldes Øvelse. Ogsaa inden for Følelsens Psychologi (f. Ex. ved Spørgsmaalet om sympathiske Følelsers Oprindelighed) kan der staa en nativistisk Theori over for en genetisk eller empirisk.

Nativitêt (af lat. nativitas), Fødsel, Fødselsstund; den ved Stjærnernes Stilling i et Menneskes Fødselsstund bestemte Skæbne og sammes Indflydelse paa hans Liv; **stille Ens N.**, forudsige hans Skæbne efter Stjærnernes Stilling i hans Fødselsstund. Jvfr. **Horoskop.**

Natkikkert, en Kikkert, der bruges til Søs. Den har kun svag Forstørrelse, men giver et klart Billede, der ligesom ved den astronomiske Kikkert er omvendt. Skulde Billedet være opret, maatte man anvende flere Linser, hvorved Lyset vilde svækkes.

Natlys (Oenothera), Planteslægt af Natlysfamilien, har sit Hjem i det tempererede Amerika; det er Urter med afvexlende Stængelblade og store, smukke Blomster med 4 Kronblade. Slægten har sit Navn af, at Blomsterne hos de fleste Arter kun ere udfoldede om Natten. **Toaarig N.** (O. biennis) med store, lysegule Kroner voxer i Virginia, men blev indført i Europa 1614 og er nu en almindelig Haveplante og hyppig forvildet. Roden af denne og flere andre Arter ere spiselige. **Natlysfamilien** (Onagrarieæ), af de frikronbladedes Orden, oftest Urter med oversædig, fuldstændig, i Regelen 4tallig Blomst; 2, 4 ell. 8 Støvdragere; Frugten en flerrummet Kapsel eller et Bær eller en Nød; ingen Frøhvide. Den er udbredt over næsten hele Jorden.

Natmandsfolk, et arveligt Vandringsfolk i Jylland, der betragtede sig selv som adskilt fra den øvrige Nation og igjen betragtedes paa samme Maade af denne; efter sin Levevis hørte det med til de saakaldte Kjeltringer (s. d. A.). Oprindelsen til N. er meget tvivlsom, men naar man ser hen til dets Sprog, er det dog rimeligst at antage, at dets Hovedstamme opr. har været indfødte Omstrejfere, hvortil senere har sluttet sig Elementer af lignende Art fra Tyskland og ægte Zigeunere („Tatere"). Foruden de egentlige Natmandsforretninger (Kreaturflaaning), der holdtes for at være uærlige, drev N. ogsaa andre Haandteringer, især Glarmester-, Blikkenslager- og Naalemagerprofessionen; desuden vare Tiggeri, Kvaksalveri og Tyveri væsentlige Erhvervskilder for dem. De talte et eget Sprog, Kjeltringsproget ell. Præveliqvantsproget, der var en Blanding af forvansket Dansk, Latin, Rotvælsk (d. e. tysk Kjeltringsprog) og Zigeunernes Sprog. Skjønt de danske Øer ingenlunde vare fremmede for N.s Omløben i Hobe ell. Familie, havde dette dog sit egentlige Hjem i Jylland, hvor det vedblev at holde sig som en særlig Ejendommelighed, indtil vort Aarhundredes bedre Ordning af Fattigvæsenet og mere humane Anskuelser gjorde Ende paa det. Spor af det findes maaske endnu kun i Ringkjøbing Amt.

Natôlien, s. **Lilleasien.**

Natravn (Caprimulgus europæus), en natlig Skrigefugl med et bredt, dybt spaltet Næb, der udspilet endog overgaar Svalernes i Vidde og er kantet med lange, stive Fjerbørster; den har lave Ben med kort, indadvendt Bagtaa og kamformig takket Mellemklo, lange, spidse Vinger og temmelig lang Hale, bløde, ugleagtige Fjer og store Øjne og Øreaabninger. Naar de sidde, hvile de paa hele Foden; de flyve godt, men ere kun i Bevægelse i Skumringen, da de lure paa omflyvende Insekter, navnlig Natsommerfugle, hvilke de opdage ved deres lange Værbørster og gribe med deres brede Næb. I Henseende til de urene, blandede Farver ligne de ogsaa Uglerne og andre Natfugle; ligesom disse blændes de ogsaa af Sollyset. De ruge paa Jorden i Skove, paa Heder og Stepper. En gammel Overtro, at de malkede Gederne om Natten, har givet Anledning til Navnet „Gedemalker" (Caprimulgus). Familien tæller talrige Arter uden for Europa.

Natrigel, en simpel, indvendig paa en Dør anbragt Skyderigel (Skud), der ikke kan oplukkes udenfra.

Nātrium, Na, et næsten sølvhvidt Metal af Vægtfylde 0,98, Smeltepunkt 95°,6, er blødt som Vox ved sædvanlig Temperatur og koger ved Rødglødhede. Det sønderdeler Vand paa lignende Maade som Kalium; dog antændes den udviklede Brint kun, naar man anvender varmt Vand, og brænder med gul Flamme. Paa Grund af sin store Iltelighed maa det opbevares under Stenolje. Af samme Grund findes det aldrig frit i Naturen; derimod findes det meget udbredt i Forbindelser (Kogsalt, Chilisalpeter, kulsurt Natron, Kryolith, Borax, forskjellige kiselsure Dobbeltsalte). N. fremstilles som Kalium og tilvirkes nu i stor Maalestok, da det paa Grund af sin store Tiltrækning til Ilt, Chlor og Fluor anvendes meget til Fremstilling af forskjellige Metaller (især Aluminium og Magnium). N. forener sig directe med Ilt til **Natriumsoverilte**, som ved Sammensmeltning med N. giver **Natron**, Na_2O. Men ingen af disse Forbindelser har stor Interesse. Ulige vigtigere er **Natronhydrat**, NaOH, der fremstilles som Kalihydrat, men ogsaa samtidig med kulsurt Natron (s. nedenf.). Det kan faas i fast Form ved Inddampning af Opløsningen i Vand, hvori det er yderst letopløseligt, og ligner da næsten i alle Henseender Kalihydrat; kun flyder det ikke hen i Luften, fordi det samtidig med Vand tiltrækker Kulsyre og det kulsure Natron ikke, som det kulsure Kali, er henflydende. Natronhydrat anvendes i Sæbesyderierne, ved Tilvirkning af Papirmasse, til Rensning af Carbolsyre og Petroleum. Ogsaa N.s Svovlforbindelser, ligesom dets Brom- og Jodforbindelser (Bromnatrium, Jodnatrium), ligne i høj Grad Kaliums. Det vigtigste af alle Natriumsalte næst efter Chlornatrium (s. **Salt**) er **kulsurt Natron** (Natriumcarbonat) Soda. Dette Salt forekommer naturligt i flere „Natronsøer" i Ægypten, Mexico, Californien eller blomstrer ud af Jorden, som paa den

store ungarske Slette. Det findes ogsaa i mange Mineralvande (Carlsbad, Vichy, Marienbad osv.). I ældre Tid vandt man Soda af Strandplanternes Aske (især af Salicornia og Salsola soda); navnlig i Spanien vandtes saaledes en uren Soda (Barilla). Men under den franske Revolution, da Tilførselen standsede, opfandt Lægen Leblanc den efter ham opkaldte Methode til at fremstille Soda af Kogsalt, og denne Methode bruges fortrinsvis endnu. Kogsaltet (Chlornatrium) behandles i lukkede Ovne med Svovlsyre (Halvdelen til ⅔ af al den Svovlsyre, der tilvirkes, anvendes til Soda), hvorved dannes svovlsurt Natron og Chlorbrinte, hvilken sidste fortættes ved at ledes over Vand i lange Rækker af tohalsede Balloner eller i store murede Taarne, der ere fyldte med Cokes, hvorover Vand risler ned. Dernæst blandes det dannede svovlsure Natron (Na_2SO_4) med Stenkul og kulsur Kalk ($CaCO_3$) i Form af Kalksten eller Kridt og glødes i Flammeovne, hvorved dannes først Svovlnatrium (Na_2S) og Kulsyre (ikke Kulilte); dernæst omsætte Svovlnatrium og kulsur Kalk sig til Svovlcalcium, der næsten er uopløseligt, og kulsurt Natron, og endelig, naar Processen er forbi, bliver en Del af den kulsure Kalk ved Indvirkning af Kullet til Kulilte og Kalk. Kalken giver ved den senere Udludning med Vand Anledning til Dannelse af Natronhydrat (jvfr. **Kalihydrat**), thi den tørre Masse indeholder ikke Natronhydrat; undertiden gaar man ud paa directe Dannelse af Natronhydrat og tilsætter da noget mere Kul og Kalksten, ligesom man anvender en noget højere Temperatur. Den afkølede Masse bliver nu systematisk udludet og Udtrækket inddampet til Krystallisation, hvorved i Varmen udkrystalliserer Na_2CO_3, H_2O af den overmættede Opløsning, medens Moderluden inddampes til Tørhed (calcineret Soda). Saltet Na_2CO_3, H_2O raffineres ved Opløsning i Vand og langsom Krystallisation, hvorved dannes store, tykke, farveløse Tavler af Saltet $Na_2CO_3, 10H_2O$, den almindelig i Handelen gaaende Soda. Leblancs Methode er i øvrigt i Færd med at fortrænges af Ammoniaksodaprocessen, som gaar ud paa at lede først Ammoniakluft og derpaa Kulsyre i en næsten mættet Kogsaltopløsning, hvorved dannes Salmiak og tvekulsurt Natron, som for største Delen udskilles, renses ved Centrifugering og Vaskning og ved Glødning giver calcineret Soda, hvoraf da igjen ved Omkrystallisation vindes almindeligt Soda. Af Moderluden fra det tvekulsure Natron gjenvindes Ammoniaken ved Ophedning med Kalk; ved Glødningen af det tvekulsure Natron gjenvindes Halvdelen af Kulsyren. Disse circulere saaledes i Processen. Enkelte Steder, som tidligere (og først) i Kjøbenhavn og endnu i Nordamerika, vindes Soda af Kryolith (Fluoraluminiumnatrium, $6NaF, Al_2F_6$), der pulveriseres og glødes med kulsur Kalk; herved gaar dennes Kulsyre bort, medens Kalken med Kryolithen omsætter sig til uopløseligt Fluorcalcium og opløseligt Aluminiumnatriumilte, $3Na_2O, Al_2O_3$; af dette vandige Udtræk fældes ved Tilledning af den ved den ovennævnte Glødning bundne Kulsyre Lerjordhydrat (der senere omdannes til svovlsur Lerjord), medens kulsurt Natron forbliver i Opløsningen og indvindes ved Inddampning. 1883 produceredes 710,000 Tons Soda (beregnet som vandfrit Salt), hvoraf ¼ efter Ammoniaksodaprocessen. Tages Hensyn til at denne sidste Fabrikation først kan regnes fra 1866, da Solvay i Couillet (Belgien) producerede 179 Tons Soda, synes denne Methode at skulle vinde Overmagten. Dog har Leblanc-Methoden optaget Kampen ved som Grundlag at benytte de spanske Pyriter fra Rio Tinto til Fabrikationen af den nødvendige Svovlsyre. Disse Pyriter indeholde 3 pCt. Kobber, og at udvinde dette samt Pyriternes Jærn er nu Hovedformaalet, medens baade Soda og Chlorkalk (af den ved Leblanc-Methoden som Biprodukt erholdte Saltsyre) ere reducerede til Biprodukter. Men Kampen er staaende og Udfaldet tvivlsomt. — Soda forvitrer i almindelig Luft og taber derved 31 pCt. i Vægt (omtrent Halvdelen af sit Krystalvand); det er letopløseligt i Vand; ved 32°,5 har det et Maximum for sin Opløselighed, idet 100 Dele Vand ved denne Temperatur opløse saa meget vandfrit Soda (59 D.), at den dannede Opløsning har samme Sammensætning som det vandholdige Salt, hvilket sidste ogsaa smelter ved 32°,5 til en Opløsning af samme Beskaffenhed. Opløsningen reagerer alkalisk. Soda anvendes navnlig til Glas, Vask, Vandglas og til Fremstilling af næsten alle andre Natriumforbindelser. **Tvekulsurt Natron** (Natriumbicarbonat), $NaHCO_3 = Na_2O, H_2O, 2CO_2$, vindes ved at udsætte Soda for Kulsyrens Indvirkning, hvorved først dannes **halvandet kulsurt Natron**, $2Na_2O, H_2O, 3CO_2$ (der ogsaa under Navnet T r o n a vindes af Ægyptens Natronsøer). Det tvekulsure Natron er tungere opløseligt end Soda; Opløsningen reagerer næsten neutralt; ved Kogning afgiver den Kulsyre og indeholder da Soda. Forbindelsen anvendes til Bruspulver og overhovedet meget i Medicinen, til Gjærpulver, til Rensning af Uld og Silke. **Svovlsurt Natron**, $Na_2SO_4, 10H_2O$, Glaubersalt, Natriumsulfat, „Sulfat", fremstilles (s. ovenf.) især af Kogsalt og Svovlsyre og udkrystalliserer af sin vandige Opløsning (1 Del Vand opløser ved 34°, hvor Opløseligheden er størst, over 4 D. Glaubersalt) i store, farveløse Prismer, der let forvitre i Luften under Tab af alt Vand. Det findes naturligt i Havvandet, i de fleste Saltsooler og i flere Mineralvande (Carlsbad, Püllna). Det anvendes især til Soda, til Ultramarin og Glas, ogsaa i Uldfarveriet og i Medicinen. **Surt svovlsurt Natron**, $NaHSO_4$, vindes som Biprodukt ved Fremstilling af Salpetersyre. Det afgiver ved Ophedning Vand, og Resten ($Na_2S_2O_7$) giver ved stærkere Varme Svovlsyreanhydrid, som benyttes til Fremstilling af rygende Svovlsyre. **Svovlundersyrligt Natron** (Natriumthiosulfat eller Natriumhyposulfit), $Na_2S_2O_3, 5H_2O$, faas ved at opløse Svovl i en kogende Opløsning af svovlsyrligt Natron, Na_2SO_3, der simplest vindes ved at lede Svovlsyrling i en Sodaopløsning. I det store vindes det som Biprodukt ved Sodafabrikationen. Det Svovlcalcium, der her faas som Affald, behandles nemlig med Svovlsyrling, hvorved udskilles Svovl og dannes letopløselig svovlundersyrlig

Kalk, der ved Tilsætning af Glaubersalt omsættes til næsten uopløselig svovlsur Kalk og opløseligt svovlundersyrligt Natron. Saltet krystalliserer i store Krystaller. Dets vandige Opløsning opløser saadant Chlor-, Brom- eller Jodsølv, der ikke har været udsat for Lysets Indvirkning, og det spiller derfor en stor Rolle i Photographien. Det omdanner øjeblikkelig Chlor til Chlornatrium og anvendes derfor i Blegerierne som Antichlor. Det bruges ogsaa i Stedet for Soda til Vask og i forskjellige metallurgiske Processer. **Salpetersurt Natron**, d. s. s. Chilisalpeter. **Chlornatrium**, d. s. s. Kogsalt. **Chlornatron**, en opløst Blanding af Kogsalt og chlorundersyrligt Natron, NaClO, faas ved at fælde en Opløsning af Chlorkalk (s. **Blegekalk**) med Soda og filtrere den udskilte kulsure Kalk fra Opløsningen af Chlornatron. Den sidste bruges under Navnet Eau de Javelle, Eau de Labarraque som Blegevand. **Phosphorsurt Natron.** Det almindelige phosphorsure Natron, $Na_2HPO_4, 12H_2O$, forekommer i Blodet og i Urinen og faas ved at blande en Opløsning af sur phosphorsur Kalk med Soda til neutral Reaction, filtrere fra den udskilte kulsure Kalk og inddampe til Krystallisation i store, letopløselige, forvitrende Krystaller, der anvendes i Medicin og Farveri. Ved Glødning giver Saltet **pyrophosphorsurt Natron**, $Na_4P_2O_7$; med kaustisk Natron faar man af det almindelige phosphorsure Natron det saakaldte 3basiske Salt $Na_3PO_4, 12H_2O$, og med Phosphorsyre det saakaldte 1basiske NaH_2PO_4, H_2O, der ved Glødning giver **metaphosphorsurt Natron**, $NaPO_3$. Med Salmiak danner det almindelige phosphorsure Natron Kogsalt og **phosphorsurt Natronammoniak**, Tripelsalt, $Na(NH_4)HPO_4, 4H_2O$, et krystallinsk, letopløseligt Salt, der ogsaa findes i raadden Urin og i Guano. Det giver ved Glødning metaphosphorsurt Natron, som i smeltet Tilstand let opløser Metalilter med forskjellige Farver og derfor anvendes meget i Analysen. **Borsurt Natron**, s. **Borax**. Af de forskjellige **wolframsure Natronsalte** faas det vigtigste ved at smelte Wolfram med vandfri Soda, udkoge med Vand og inddampe Opløsningen. Det bruges som Bejtse og til at gjøre Tøjer mindre letantændelige. **Kiselsurt Natron**, s. **Vandglas og Glas**. **Arsensyrligt** og **arsensurt Natron** faas ved at behandle Syrerne med Soda; de anvendes begge i Medicinen. **Svovlantimonnatrium**, d. s. s. Schlippes's Salt. **Tinsurt Natron**, Na_2SnO_3, Præparersalt, Sodastannat, vindes i det store ved Sammensmeltning af Tinsten med Natronhydrat og anvendes meget som Bejtse i Farveri og Trykkeri. Natriumsaltene ere næsten alle letopløselige i Vand. Kun det antimonsure Natron er meget tungtopløseligt. Derfor bruges antimonsurt Kali som Prøvemiddel paa Natriumsalte, som i neutral Opløsning dermed give et kornet krystallinsk Bundfald. Alle Natriumforbindelser farve en farveløs Flamme gul. Af Chlorplatin fældes Natriumsalte ikke (jvfr. **Kalium**). **Natriumaluminat**, d. s. s. Aluminiumnatriumilte (s. ovenf.), anvendes i den nyere Tid meget som Bejtse.

Natron, s. **Natrium**. **Natronvand**, s. **Mineralvand**. **Natronvarmeapparater**. Det allerede tidligere kjendte Forhold, at man ved at lede Damp af 100° i en Saltopløsning kan opvarme denne til dens Kogepunkt, altsaa til en Temperatur langt over 100°, er i de senere Aar blevet benyttet til i en kortere Tid at drive en Dampmaskine uden Fyring og uden at lade Damp slippe ud. I dette Øjemed fyldes Dampkjedlen med Vand, som opvarmes til betydelig over 100°, og stilles i en lukket Beholder med stærk Natronlud af endnu højere Temperatur. Maskinen sættes i Gang, og Spildedampen ledes ned i Natronkjedlen, som derved opvarmes saa stærkt, at den i længere Tid afgiver saa megen Varme til Dampkjedlen, at denne udvikler lige saa megen Damp, som der ledes til Natronkjedlen. Opfindelsen har vakt megen Opsigt og anvendes allerede paa Localbanen fra Aachen. Om noget, der ligner et perpetuum mobile, er der naturligvis ikke Tale; thi ved den tilledede Damp vil Natronluden fortyndes og derved paa den ene Side dens Kogepunkt synke, paa den anden Side den Varmeudvikling, der finder Sted ved dens Forbindelse med Vand, stærkt aftage.

Natravfugl, s. **Ugle**.

Natskygge (Solanum), Slægt af Natskyggefamilien, har delte Blade og en hjuldannet Krone; Støvknappene aabne sig ved Huller i Spidsen, og Frugten er et torummet Bær. Hertil hører Kartoflen (s. d. A.) og desuden to hos os almindelige Arter: **Sort N.** (S. nigrum), der navnlig forekommer som Ukrut paa dyrket Jord og er en Urt med hvide Blomster og sorte, runde Bær, og **Bittersød N.** (S. Dulcamara), en slyngende Halvbusk med violette Kroner, gule Støvknappe og højrøde, aflange Bær; begge disse Arter indeholde Solanin i stor Mængde, navnlig i Frugten. **Æggeplanten** (S. esculentum), fra det tropiske Asien, har spiselige Frugter. **Natskyggefamilien** (Solanaceæ), af de helkronedes Orden, har en regelmæssig, fuldstændig, undersædig og 5tallig Blomst, Støvdragere i samme Antal som Kronblade. Frugtknude torummet; Frugten Bær eller Kapsel; Frøhvide. Omtr. 1,200 Arter, der ere udbredte over hele Jorden, men navnlig talrige i det tropiske Amerika.

Natsommerfugl ell. **Natsværmer** (Phalæna), Fællesbenævnelse for adskillige Familier af Sommerfugle (Borere, Maalere, Spindere, Ugler, Villere, Møl osv.), med Udelukkelse af Dag- og Aftensværmere. De fleste flyve kun ud i Tusmørke eller om Natten; deres Følehorn ere børste- ell. kam(fjer)formede, og Vingerne holdes i Hvilen i Regelen tagformig eller fladt udbredte; Larverne ere snart nøgne, snart laadne, nogle indspundne under Puppelivet, andre ikke.

Natstykker kalder man Malerier eller Tegninger, hvori Belysningen ikke er Solskin eller Dagslys, men Nattens Mørke, oplyst enten af Maanen eller af kunstigt Lys. Et af de berømteste N. er Correggios „Christi Fødsel" i Dresden, kaldet „Natten". Især den hollandske Malerskole kan opvise betydelige Kunstnere i denne Retning, f. Ex. Dow, Schalken, Honthorst, Neefs, Neer o. fl. I den nyere Tid have danske Kunstnere malet adskillige Billeder, som gjengive det kunstige Lys, Bloch, Krøyer o. fl.

Natteblindhed, Hemeralopi, en Mangel paa Evne til at kunne se i Tusmørke eller Mørke, beror paa en formindsket Sensibilitet af Øjets

Nethinde, hvorfor Synet kun er tydeligt under den fulde Paavirkning af Dagslys. Aarsagen til N. er enten en Blodmangel i Nethinden eller en Udmattelse af denne ved langvarig Indvirkning af for stærkt Lys (som tropisk Sol, udstrakte Snemarker). Den er ogsaa iagttaget epidemisk i Fængsler og Lejre, muligvis under Indflydelsen af slet Luft og Næring samt Overanstrængelse.

Natter, Johann Lorenz, tysk Stempel- og Ædelstensskærer, f. 1705 i Biberach, udførte betydelige Arbejder, baade i Medailler og i skaarne Stene, for de fleste af Europas Fyrster, i Danmark for Christian VI. Han døde i St. Petersborg 1763.

Nattergal (Sylvia philomela og S. luscinia), smaa, graabrune Sangere, der leve af Insekter og Bær og opholde sig paa fugtige Steder, i Krat; deres skjønne, afvexlende og melodiske Sang lade de især høre i smukke, stille Sommeraftener og Nætter. Paa den skandinaviske Halvø forekomme de kun i det østlige og sydlige Sverige (indtil Hallandsaas); i Danmark dvæle de fra Maj til September, men deres Sangerperiode varer kun omtr. 6 Uger. Den saakaldte **uægte N.** ell. Bastardnattergal (S. hipolais) er grøngraa med gulagtig Bug; ogsaa den synger meget godt, og den bygger en kunstigere og smukkere Rede end de ægte N.

Natt och Dag kaldes (efter Vaabnet) en gammel svensk Adelsæt af samme Udspring som Stureslægten. **Nils Sigridsson** nævnes i Diplomerne fra 1280—99 som Kong Magnus's Raad og Lagmand i Wärend. — Hans Sønnesøns Søn, **Knut Bosson**, Biskop i Linköping, d. 1436, i sin Tid en af Sveriges myndigste Prælater, var en af dem, der beseglede Documentet om Calmarunionen 1397; paa Mødet i Vadstena 1434 forsvarede han, skjønt forgjæves, Kong Eriks Sag imod Engelbrekt. — Hans Broder, **Sten Bosson**, Ridder, Rigsraad og Lagmand i Nerike, d. 1411, var som Medfuldbyrder af Bo Jonssons Testament en af de Stormænd, som 1388 indkaldte Margrete til Sverige. — Dennes Søn, **Nils Stensson**, gift med en Søster til Carl Knutsson (C. VIII), laa bestandig i Strid med denne sin Svoger, uagtet han flere Gange indgik Forlig med ham; til sidst begav han sig til Gotland til Erik af Pommern, blev af denne udnævnt til Rigsmarsk og vendte 1439 tilbage til Sverige i Spidsen for en af Erik hvervet Hær, men blev tagen til Fange og døde s. A. af Pest. — Dennes Broder, **Bengt Stensson**, Ridder, Lagmand i Nerike og Rigsraad (1399—1451), var en bitter Fjende af Engelbrekt og stod længe i fjendtligt Forhold ogsaa til Carl Knutsson. — Hans Søn, **Magnus** ell. **Måns Bengtsson** (1434—77), bekjendt ved Drabet paa Engelbrekt, blev senere Ridder, Lagmand i Nerike og Rigsraad. — Dennes Søn, **Johan Månsson** til Bro og Göksholm, Rigsraad, d. 1520, var en tro Tilhænger af Sturerne og deres Statholder i Småland og Calmar. — **Åke Axelsson** til Göksholm, Rigsraad og Rigsmarschal, f. 1594, d. 1655, blev 1652 tillige med en Brodersøn og en Brodersøns Søn Friherre af Jiå; men denne friherrelige Gren uddøde allerede 1676. — **Sten Arvedsson**, Generalmajor, d. 1730, fik, efter at han var bleven ophøjet i den friherrelige Stand 1720, Tilladelse til antage Navnet Sture; fra ham nedstammede den friherrelige, 1875 uddøde Slægt Sture. — **Bo Stensson** til Ekesjö, Søn af Sten Bosson, Rigsraad og Ridder (1400—69), var gift med Karin Svensdotter Sture og Fader til Nils Bosson, der med Bibeholdelse af det fædrene Vaaben antog Moderens Navn og blev Stamfader for de saakaldte yngre Sturer (s. **Sture**).

Natur betegner i videste Forstand al Tilværelse, for saa vidt den udvikler sig paa sammenhængende Maade og efter bestemte Love. Der kan ikke tænkes nogen Modsætning til N. i denne Betydning; alt er indbefattet i den. De, som antage et Overnaturligt og altsaa hylde Supranaturalismen (s. d. A.), maa derfor forkaste Begrebet N. i denne Betydning af Ordet. De forkaste derved tillige det Ideal, hvorefter al Videnskab stræber: thi da Videnskaben paa alle Omraader søger at paavise Sammenhæng og Lovmæssighed, vilde Videnskabens Fuldendelse være Opfattelsen af Tilværelsen som en stor, sammenhængende og lovmæssig Udviklingsproces, et Maal, som stedse kun tilnærmelsesvis vil kunne opnaas, men som dog er den ledende Tanke ved alle videnskabelige Fremskridt. I snævrere Betydning betegner N. den ubevidste, materielle Tilværelse til Forskjel fra den aandelige Tilværelse, og denne snævrere Betydning sammenblandes af dem, der tro paa det overnaturlige, ofte med den første. Ved **Naturalisme** kan dels forstaas en Anskuelse, som hævder Begrebet N. i videre Betydning, altsaa udelukker Antagelsen af det overnaturlige — og en saadan Anskuelse kan igjen fremtræde under meget forskjellige Former — dels en Anskuelse, der enten ligefrem opfatter det aandelige som en Form for den materielle Natur (**Materialisme**, s. d. A.) eller dog ikke skarpt nok opfatter de aandelige Phænomeners Ejendommelighed i Forhold til de materielle. **Naturhistorie**, s. **Naturvidenskab**. **Naturlove** ere de Love, efter hvilke de i Naturen optrædende Phænomener foregaa. Under de samme Forhold, med de samme Forudsætninger indtræffer der altid de samme Virkninger; der gjør sig i saa Henseende intet vilkaarligt gjældende, og det er Naturlærens Opgave af en Række sammenhørende Jagttagelser at finde de fælles Love, som Naturen adlyder. Vi kjende saaledes Tyngdeloven, Loven om Lysets Tilbagekastning og Brydning, om Magnetpolers gjensidige Indvirkning, om elektriske Strømmes Virkninger osv. Har man af en tilstrækkelig stor Række Jagttagelser fundet saadanne Love og intet fundet, som strider imod dem, kan man fastslaa Lovene som almengyldige, saa at man kan forudberegne Phænomener, naar man kjender de influerende Omstændigheder, under hvilke de skulle optræde. Flere physiske Love gjælde kun tilnærmelsesvis, saaledes Mariottes Lov (s. d. A.), men man kan bestemme Afvigelserne, og disse Afvigelser ville da optræde lovmæssig, naar de samme Omstændigheder atter ere til Stede. **Naturlære**, s. **Naturvidenskab**. **Naturphilosophi**, den philosophiske Videnskab om Naturen. Da vi kun kunne erkjende den virkelige Natur ad Erfaringens Vej, maa N. for at faa Resultat og

Betydning støtte sig til den exacte Erfaringsvidenskab (Naturvidenskaben i snævrere Betydning, som dog Englænderne kalde natural philosophy). N.s Formaal er dels at undersøge de almindelige Forudsætninger og Begreber, paa hvilke al Naturforsken beror, dels at sammenfatte de enkelte Naturvidenskabers Resultater til en Totalitet, dels endelig at indlemme den vundne Naturerkjendelse som betydningsfuldt Led i hele Verdensanskuelsen. Hos de gamle stod den i umiddelbart Afhængighedsforhold til Metaphysiken, medens der endnu manglede en stringent Erfaringsvidenskab; dog finde vi geniale naturphilosophiske Theorier især hos Demokrit, Empedokles og Aristoteles. I nyere Tid er N. bleven dyrket af Mænd som Descartes, Leibniz og Kant, der alle stod paa Højden af deres Tids Naturvidenskab. Schellings N., der nu ofte blot betegnes som „Naturphilosophien“, var derimod mere en idealæsthetisk Naturanskuelse med stærk symbolsk og mystisk Charakter end et virkelig videnskabeligt Forsøg. I vore Dage er N. af den fransk-engelske „Positivisme“ saa vel som af Fechner og Lotze i Tyskland ført tilbage til dens naturlige Sammenhæng med den positive Naturvidenskab. **Naturvidenskaben** deles sædvanlig i Naturlære og Naturhistorie; den første omfatter Physik og Chemi. den sidste Zoologi (Dyrlære), Botanik (Plantelære) og Mineralogi (Stenlære). Naturlæren afhandler altsaa de almindelige Naturlove og Naturforhold; Naturhistorien, der væsentlig er beskrivende og iagttagende, de enkelte Naturfrembringelser paa Jordkloden. Til N. høre fremdeles Astronomien, den physiske og mathematiske Geographi og Geologien samt Geognosien (Jordbygningslære), for saa vidt man vil sondre disse fra den beskrivende Mineralogi. For øvrigt er det vanskeligt skarpt at afgrænse de her nævnte Videnskaber fra hverandre saa vel som N. overhovedet fra andre Videnskaber; dertil gribe de for meget over i hverandre; gjennem Physik og Astronomi grænse de til Mathematiken, gjennem Menneskets Naturhistorie (Anthropologi, Ethnographi) til Oldtidsforskning, Historie og Geographi; der er ligeledes en inderlig Sammenhæng mellem Geologien og de levende (organiske) Væseners Naturhistorie, mellem Mineralogien og Chemien, mellem denne og de levende Væseners Physiologi (Læren om Livsfunctionerne), mellem denne og Sjælelæren (Psychologien) osv. Jo mere N. i Tidernes Løb have specialiseret sig, desto mere have de paa den anden Side været nødte til at benytte hverandre som Hjælpevidenskaber. Skjønt de fortrinsvis ere Børn af en nyere Tid, have dog ingen andre Grene af den menneskelige Viden gjort saa hurtige og storartede Fremskridt som de, og de udøve en stadig voxende Indflydelse paa Menneskeaandens Forædling og Udvikling og paa Samfundets Fremskridt i materiel Retning ved deres Anvendelse paa praktiske Sysler og Kunster (Mechanik, technisk Chemi, Læge- og Forstvidenskab, Landbrug og anvendt N. overhovedet).

Naturāl, naturlig, i naturlig Tilstand; **Naturalier**, Naturgjenstande; **Naturaliecabinet**, en Samling af saadanne Gjenstande. **Naturālia non sunt tūrpia**, lat., „hvad Naturen kræver, skal man ikke skamme sig ved“. **Naturālis obligātio**, et romerretsligt Udtryk, der betegner en Forpligtelse, som ikke kan fremtvinges, men dog har andre Retsvirkninger, f. Ex. den, at det én Gang betalte ikke kan søges tilbage. Saaledes blev der i Romerretten ved Præscription af en Fordring en n. o. tilbage. **Naturalisme**, f. Natur.

Naturalisatiōn kaldes en Udlændings Erhvervelse af Ligestilling med Landets egne Børn, for saa vidt der efter vedkommende Lands Lovgivning til saadan Erhvervelse udfordres en udtrykkelig Anerkjendelse fra Statens Side. Hverken i Danmark eller Norge udfordres N. til Erhvervelse af Statsborgerret, kun Ophold i Landet en vis Tid; i Norge heller ikke til Erhvervelse af politisk Stemmeret, kun 5aarigt Ophold i Landet. Derimod kræves i begge Lande for at kunne ansættes som Embedsmand og i Danmark for at have politisk Stemmeret Indfødsret, og denne opnaas af Udlændinge kun ved N., hvortil i Danmark kræves en Lov, i Norge en Stortingsbeslutning. N. af udenlandsk Adel sker i Danmark ved kongelig Resolution.

„Natūram expēllas fūrca, tāmen ūsque recūrret“, lat., selv om du uddriver Naturen med Vold, vender den dog tilbage, d. e. Naturen lader sig ikke bøje (Horats's Epistl., I, 10, 24).

Nature morte, fr. [natyhr maart], et Udtryk, som nu til Dags bruges meget i Kunstsproget for det tyske Stillleben (s. d. A.).

Naturel, fr. [tyrēll], de medfødte Naturejendommeligheder hos et Individ.

Naturhistorie, s. Naturvidenskab.

Naturlige Børn, opr. de i Ægteskabet fødte Børn, i Modsætning til adopterede, nu d. s. s. uægte Børn, B. fødte uden for Ægteskab.

Naturreligion. Hvad herved forstaas, er forskjelligt efter den videre og den snævrere Betydning af Begrebet Natur. Efter den christne Kirkes Sprogbrug kaldes de positive Religioner N., der ikke hvile paa en saadan overnaturlig Aabenbaring som Jødedommen og Christendommen, altsaa alle hedenske Religioner. Schelling kaldte derfor de hedenske Religioner „vildtvoxende Religioner“. Men N. kaldes efter den snævrere Betydning af Ordet Natur de Religioner, i hvilke det aandelige Element i Tilværelsen ikke er kommet til sin Ret; N. stilles da her i Modsætning til Aandsreligion. **Naturlig Religion** betegner derimod i Almindel. ikke nogen positiv Religion, men Indbegrebet af de religiøse Forestillinger, til hvilke Mennesket ved Hjælp af sin egen naturlige Fornuft kunde naa, og til hvilke de positive Religioner vise tilbage som til deres Forudsætninger. En saadan er fra det 17de Aarh. af ofte gjort gjældende i Modsætning til den positive Religion, først i England af de enkelte Deister (Lord Herbert af Cherbury, Toland, Tindal o. fl.). Det inconseqvente ved disse Forsøg beror paa, at de, medens de forkaste den positive Religions Dogmer og Cultusformer, selv anse Mennesket som forpligtet til at tro paa visse Sandheder, som Fornuften efter deres Mening lærer, saa at de selv opstille et Slags

Dogmer (i Almindel. tre: Guds Tilværelse, Viljens Frihed og Sjælens Udødelighed). Dog er der den Sandhed i Ideen om en naturlig Religion, at de væsentlige religiøse Forestillinger maa have deres Grund i Menneskets egen Natur. En videre videnskabelig Udvikling har denne Ide fundet i den nyere Religionsphilosophi, især siden Kants „Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft".

Naturret, Videnskaben om de Pligter og Rettigheder, der følge af Menneskets Natur og det menneskelige Samfundslivs Væsen i og for sig. Den maatte opstaa, saa snart den Bevidsthed vaagnede, at den positive Lovgivning ikke absolut faldt sammen med det i sig selv retfærdige. Saaledes finde vi allerede hos de græske Sophister en Distinction mellem det i Følge Loven og det i Følge Naturen retfærdige (τὸ νόμῳ, τὸ φύσει δίκαιον). Vel blev denne Distinction bekæmpet af Sokrates, Platon og Aristoteles; men disse Tænkere saa dog stedse N. (den ideale Ret) som Norm og Maal for den positive Lov. I nyere Tid er N. bleven grundlagt som særegen Videnskab af den berømte Hugo Grotius i hans Skrift »De jure belli et pacis« (1624). De berømteste Naturretslærere efter ham ere Hobbes, Spinoza, Pufendorf og Leibniz. N. holdt sig dog her endnu i abstract Modsætning til den positive Ret og blev opstillet som et færdigt System, der endog skulde kunne bruges til at supplere denne. Den led altsaa af en lignende Inconseqvens som den saakaldte naturlige Religion: ligesom denne mangler Autoritet til at fastsætte Dogmer og dog vil fastslaa Dogmer, saaledes mangler N. Magt til at give Love og vil dog være et Lovsystem. Retsideerne udvikle sig under de positive Lovgivningers Indflydelse og virke igjen tilbage paa disse. Kun gjennem denne stadige Udvikling gaar det naturlige og det positive over i hinanden. Oppositionen mod N. saa vel som mod dens videre Udvikling i den nyere speculative Retsphilosophi betegnes ved den saakaldte „historiske Skole" (Savigny), til Dels støttende sig til theologiske Forudsætninger (Stahl). En aandfuld Forening af historisk og philosophisk Forsken paa dette Omraade foreligger i A. Trendelenburgs „Naturrecht auf dem Grunde der Ethik" (1860). I den nyeste Tid har det historiske Studium af Rettens Udvikling taget stort Opsving; især er Henry Maine at nævne som en fremragende Forsker paa dette Omraade. Ideen om en N. bevarer dog sin Berettigelse, da enhver Vurdering af den givne Retsorden og af de overleverede Retsbegreber maa gaa ud fra den menneskelige Natur og de menneskelig Livsforhold og undersøge, hvorvidt disses Krav tilfredsstilles ved den givne Ordning.

Naturtryk gaar ud paa at skaffe Afbildninger paa Papir ell. desl. af Naturfrembringelser og andre Gjenstande ved at bruge selve disse til Fremstilling af de Plader, hvoraf Aftrykkene tages. Man lægger Originalen (tørrede Planter, Kniplinger ell. a.) paa en tynd Blyplade, der til Underlag har en omhyggelig poleret Staal- eller Kobberplade, og fører det hele under stærkt Tryk mellem et Par Valser. Originalens Tegning vil da findes gjengiven med fordybet Præg i Blypladen, som derefter ved Galvanoplastikens Hjælp bruges til Fremstilling af Kobberplader, af hvilke der kan tages Aftryk i Bogtrykkerpressen.

Natvæke, norsk, d. s. s. Sangdrossel.

Natviol, s. Aftenstjerne (2).

Naubert, Christiane Benedicte Eugenie, tysk Forfatterinde, f. 1756 i Leipzig, d. 1819 smstds., skrev en stor Mængde i sin Tid skattede Romaner, for største Delen af den historiske Genre („Walther v. Montbarry", „Hermann v. Unna" o. m. fl.), men hendes mest bekjendte Arbejde er „Neue Volksmärchen der Deutschen" (5 Bd., 1789—93).

Nauheim, Stad i Storhertugd. Hessen, Prov. Øvrehessen, 3½ M. s. for Gießen, med 3,000 I. og varme, kulsyrerige Kogsaltkilder, der anvendes saa vel til Bade (Kar-, Støv- og Gasbade) som til Drikning mod Kjertelsyge, chroniske Bensygdomme, Rheumatisme og Lamheder. Saliner.

Naukratis, ægyptisk Stad ved den kanopiske Nilmunding, anlagt i det 7de Aarh. af Milesierne, blev under Kong Amasis ganske overladt til Grækerne; senere var den mest mærkelig ved sine Hetærer, af hvilke en, Rhodopis ell. Doricha, skal have ægtet Kong Psammetich II. Her have Englænderne i de tre sidste Aar foretaget Udgravninger, hvorved N.s Beliggenhed er bleven bestemt og mange Oldsager fundne, der ere af Interesse for den ældste græske Kunsts Historie.

Naukydes, Malmstøber fra Argos, en af de mærkeligste Kunstnere i Tiden mellem Alkamenes og Praxiteles og om end ikke Elev af Polyklet, saa dog paavirket af denne Kunstner. Han arbejdede omtr. ved den 90—95de Olympiade.

Naumachier (egtl. Søslag) kaldtes i den romerske Kejsertid Kampe til Søs, der til Forlystelse for Tilskuerne leveredes paa dertil udgravede Søer eller i Amphitheatre, hvis Arena da ombannedes til Bassiner. N. var ogsaa Navnet paa Stedet, hvor saadanne Kampe leveredes.

Naumann, Carl Friedr., berømt tysk Mineralog, f. 30 Maj 1797 i Dresden, d. 26 Nov. 1873 smstds.; han foretog 1821—22 en videnskabelig Rejse i Norge, hvis Resultater han meddelte i „Beiträge zur Kenntniß Norwegens" (1824), blev 1826 Professor i Krystallographi ved Bjærgakademiet i Freiberg og 1842 Professor i Mineralogi og Geognosi ved Universitetet i Leipzig. N. har stor Fortjeneste af de fortrinlige Lærebøger, han har udgivet i disse Videnskaber; i Krystallographien har han indført en ny Betegnelse for Krystalformerne, der udmærker sig ved Simpelhed og Overskuelighed; han har fremsat et af de bedste blandede Mineralsystemer i sin „Elemente der Mineralogie" (1846, 12te Opl. 1885) og udgivet en fortrinlig Geognosi, der er at anse for hans Hovedværk, nemlig „Lehrbuch der Geognosie" (1850—54), hvis andet Oplag han ikke naaede at faa afsluttet.

Naumann, Christian, svensk Retslærd, f. 1 Juli 1810 i Malmø, tog 1832 den philosophiske Grad og 1836 jurid. Candidatexamen. Efter at han i flere Aar havde virket dels i Hofretten, dels i flere Dommerembeder og ved Rigsdagen 1840—41 gjort Tjeneste som Se-

cretær i Bondestanden, blev han sidstnævnte Aar Secretær ved Lunds Universitet; 1852 blev han Professor i Stats- og Procesret smstds., men kaldtes 1860 til Stockholm som Medlem af Kongens højeste Domstol. Siden 1864 har han udgivet et »Tidskrift f. lagstiftning, lagskipning och förvaltning«; blandt hans øvrige Arbejder ere »Sveriges statsförfattningsrätt« (nyt Opl. 1876—85), »Om straffrättstheorien och penitentiärsystemet« (1849) samt »Svenska statsförfattningens historiska utveckling« (sidste Opl. 1866—75) de mest bekjendte.

Naumann, Joh. Friedr., berømt tysk Ornitholog, f. 1780 i Nærheden af Köthen, d. 1857, Søn af den ligeledes bekjendte, 1826 afdøde Ornitholog Joh. Andr. N. Hans Hovedværk er „Naturgeschichte der Vögel Deutschlands" (2den Udg. i 12 Bd., 1822—24). Til Ære for ham har det tyske ornithologiske Selskab kaldt sit Tidsskrift »Naumannia«.

Naumann, Joh. Gottl., f. 1741 i Blasewitz ved Dresden, d. som Overcapelmester i Dresden 1801, var væsentligst musikalsk Autodidakt, da en svensk Violinist Weeström, der lagde Mærke til Drengens Begavelse, foreslog ham at rejse med til Padua til Tartini. N. blev ilde behandlet af Weeström, men han opnaaede dog ved en Landsmands Hjælp at blive undervist i 3 Aar af Tartini, derefter i Bologna af Padre Martini og at debutere med Held som Operacomponist i Venezia, hvorefter han 1764 udnævntes til Hof-Kirkecomponist i Dresden. Snart tillodes det ham atter at besøge Italien, hvor Operaer af ham opførtes i Venezia og Palermo, og 1769 opførtes i Dresden »La clemenza di Tito«. Et stort Tilbud af Frederik II om Ansættelse i Berlin blev ikke modtaget, hvorimod N. paa Opfordring gjentagne Gange fra 1776 besøgte Sverige, 1786 tillige Kjøbenhavn (Operaen „Orpheus og Eurydice"), ledede sine Operaers Opførelse og satte Skik paa Forholdene. Af hans 25 Operaer gjorde bl. a. „Cora" (Stockholm 1780) overordentlig Lykke. 11 Oratorier, mange Psalmer, Messer, 18 Symphonier, en stor Del Kammermusik, hvoraf dog det meste forblev utrykt, vidne fremdeles om et betydeligt Talent, der dog har savnet Evne til at modstaa Tidens Tand. — En Sønnesøn af ham, **Emil N.**, f. 8 Sept. 1827 i Berlin, bekjendt som Componist og særlig som Musikforfatter, besøgte 1843—44 det nye Conservatorium i Leipzig, studerede senere ved Universitetet i Bonn og blev 1856 kongel. Hofkirkemusikdirecteur (for Domchoret) i Berlin. Hans vigtigste Skrifter ere: „Der Alter des Psalmengesangs", „Die Tonkunst in der Culturgeschichte" (1869—70), „Deutsche Tondichter von Seb. Bach" (1871, flere Oplag), „Musikdrama oder Oper" (1876, mod Wagner), „Zukunftsmusik und die Musik der Zukunft" (1876).

Naumburg, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, i en herlig Egn ved Floden Saale lige over for Unstruts Udløb, 5 M. s. f. v. for Halle. 18,000 I. Seværdig gotisk Domkirke fra det 13de Aarh. Fabrikation af chemiske Præparater, mousserende Vin, Tobak, Læder og Lærred. Betydelig Vinavl i Omegnen. Her afholdes aarlig i Juli Maaned den saakaldte Hussiter- eller Børnefest, som skal være indført til Minde om, at en Skare Børn 28 Juli 1432 ved deres Bønner afværgede Hussiternes Angreb paa Staden; disse naaede dog aldrig til N., og Fortællingen er derfor et uhjemlet Sagn, som maaske rigtigere bør knyttes til en Begivenhed i Broderkrigen mellem Kurfyrst Frederik af Sachsen og hans Broder Hertug Wilhelm (1447—51).

Naundorf, Carl Wilh., en Urmager i Spandau, som 1834 udgav sig for Ludvig XVII (s. d. A.) og d. 1845.

Naupaktos, s. Lepanto.

Nauplia ell. Napoli di Romania, befæstet Stad i den græske Prov. Argolis og Korinth ved Nauplia- ell. Argos-Bugten, 6 M. s. til v. for Korinth, med 5,000 I., var indtil 1835 Grækenlands Hovedstad og er bedre bygget end de fleste andre græske Byer. Ærkebispesæde, anseligt forhenværende Residensslot, Tøjhus, god Havn. Stort, af Venezianerne opført Citadel.

Nauplius, Navn for en Larveform, som er meget udbredt i Krebsdyrklassen, idet de fleste Smaakrebs forlade Ægget som N. ligesom ogsaa visse Rejeformer, Mysiderne, Isopoderne o. fl. N. besidder et kort, uleddet Legeme med et enkelt Pandeøje og 3 Par Lemmer, der hos den voxne ombannes til de to Par Følehorn og Kindbakkerne, medens Kroppen samtidig ved Hudskifter uddanner sine Led og disses Lemmer.

Nausikaa [ka-a], Datter af den phæakiske Konge Alkinoos og Arete, optræder i Odysseen som Odysseus's Beskytterinde under hans Ophold paa Phæakernes Ø; efter et senere Sagn skal hun have ægtet dennes Søn Telemachos.

Nautical Almanac [nåatik'l], den store, af det engelske Admiralitet udgivne Almanak for Søfarere og Astronomer, paabegyndtes 1776 af Maskelyne og udkommer nu altid 4 Aar i Forvejen. Dens nuværende Superintendent er I. R. Hind.

Nautik (af gr. ναῦς, lat. navis, Skib), Skibsvæsen, Sømandsvidenskab; nautisk, hvad der hører til Skibsvæsenet.

Nautilerne (Nautilus), en højst mærkelig, i Nutiden kun for de den indo-australske Øverden omgivende Have charakteristisk Bløddyrslægt af Blæksprutteklassen, hvis fleste Arter ere uddøde og gaa langt tilbage i Jordens Udviklingshistorie. Skallen er spiralsnoet, men ikke skjæv; de indre Vindinger dækkes af de ydre; indvendig har den et smukt Perlemorlag, udvendig er den flammet af Brunt og Hvidt. Gjennemsaves den, viser den sig dannet af en Spiralrække af Kamre, det ene inden for det andet, tiltagende i Størrelse ud ad til; det yderste er meget større end de andre. Alt som Dyret voxer og dets Skal med det, trækker det sig længere ud i Skallen og afspærrer et nyt Rum bag ved sig ved at danne en ny Skillevæg; de saaledes dannede Rum vedblive dog at staa i Forbindelse med Dyret ved et langt Hudrør, der forlænger sig gjennem alle Kamrene og gjennemborer alle Skillevæggene; Kamrene ere fyldte med Luft. Dyret har en Kappe, der omslutter Aandehulen, hvori 4 Gjæller sidde, en Tragt, dannet af den sammenfoldede Fod, et Næb, der i det væsentlige ligner de ægte Blæksprutters, 2 Øjne og 8 Grupper af talrige, med Hudskeder udstyrede Armtraade. Saa

hyppig end Skallerne findes, saa sjældent var det længe at finde dem med Dyr i; nu ved man dog, at de leve paa Koralrevene og at de indfødte fange dem paa lignende Maade, som vore Fiskere fange de store Havsnegle, for at spise dem. De formaa at hæve sig i Havet ved at udspile deres Krop og Arme, hvorved de blive saa lette, at den luftfyldte Skal kan løfte dem, men de synke igjen, naar de trække deres bløde Legeme sammen inden for Skallen. — De fossile Arter af disse „Skibsbaade" gaa tilbage til de ældste Jordperioder, og der gaves da N. med lige, udstrakt, kegleformet Skal (Orthoceratiter) saa vel som adskillige Overgangsformer mellem dem og den ægte, fuldstændig spiralvredne Nautilsskal (ægte N. ere f. Ex. hyppige i Faxekalken, Orthoceratiterne i den svenske Overgangskalksten, der hyppig benyttes som Gadefliser). I Forening med Ammoniterne udgjøre N. den 2den Hovedafdeling af Blæksprutteklassen (de kamrede ell. firgjællede Cephalopoder).

Nauvoo [novū], Stad i Staten Illinois i Nordamerika ved Mississippi, 22 M. v. n. v. for Springfield, med 2,000 I., blev grundlagt 1838 af de fra Staten Missouri fordrevne Mormoner paa et Sted, hvor der den Gang ikke var andet end Urskov. Mormonernes Ihærdighed fremkaldte her i et Par Aar en forbavsende Forandring, og allerede 1846, da de ogsaa bleve fordrevne fra Illinois, var Byen en livlig Handelsplads og Omegnen under rask Opdyrkning. Senere er N. gaaet tilbage.

Navarin, en af Øerne s. for Magalhães Strædet, s. for Ildlandet, hvorfra den skilles ved Beagle Kanalen. Paa Nordvestsiden er Missionsstationen Uschuvia.

Navarino ell. Neokastro, befæstet Stad i den græske Prov. Messenien, 6 M. v. s. v. for Kalamata, med 1,000 I. og god Havn ved Navarino Bugten, hvor en forenet engelsk-fransk-russisk Flaade under Codrington 20 Oct. 1827 slog og ødelagde den tyrkisk-ægyptiske Flaade.

Navārra, forhen et Kongerige paa begge Sider af Pyrenæerne, bestaaende af en Del af det nuvær. franske Dep. Nedre-Pyrenæerne samt af den nuvær. spanske Prov. Navarra ell. Pamplona (s. Baskiske Provinser). — N. var et rent iberisk Land, som med Held havde forsvaret sig mod Vestgotere og Arabere, men af Carl d. store blev indlemmet i den „spanske Mark". Under de svage Carolinger gjorde det sig snart uafhængigt. En af dets Regenter, Sancho III el Mayor, udstrakte sit Herredømme over en stor Del af det nordlige Spanien og delte ved sin Død 1035 sit Rige imellem sine 4 Sønner, fra hvem de spanske Kongehuse nedstamme. Den ældste, Garcias, fulgte ham som Konge i N. 1076—1134 var det forenet med Aragonien, men ved Alfons I Sejervinderens Død kom det atter til Garcias's Efterkommere. Senere kom det lille Kongerige ved Giftermaal fra den ene Familie til den anden: ved Kong Sancho VII.s Søster Blancas Giftermaal til Greverne af Champagne 1234; fra denne Slægt ved Johanne I.s Giftermaal med den franske Konge Philip d. smukke 1284 i Forbindelse med Frankrig under denne Konge og hans tre Sønner, de sidste franske Konger af den ældste capetingiske Linje; da denne var uddød 1328, ved Ludvig Hutins Datter Johanne II.s Giftermaal med Grev Philip af Evreux til denne Slægt; deres Søn var den berygtede Carl II d. onde (s. d. A.). Efter hans Søn Carl III (d. 1425) kom N. til dennes Datter Blanca og hendes Ægtefælle Kong Johan II af Aragonien (J. I i N.), hvorved det anden Gang blev forenet med dette Rige. Deres Datter Eleonore blev gift med Grev Gaston IV af Foix og Béarn, hvilke Lande saaledes forenedes med N.; deres Sønnedatter Katharina blev gift med Johan d'Albret, der saaledes blev Konge i N. (J. II). Da Johan i Krigen mellem Ludvig XII og Ferdinand d. katholske tog Parti med den første, erobrede Ferdinand 1512 den spanske Del af N. (Øvre-N.), som fra den Tid blev spansk Provins. Johans Søn Henrik II (fra 1516) søgte forgjæves at tilbageerobre det; han ægtede 1527 den franske Konge Frants I.s Søster Margrete, som gjorde meget for at udbrede Oplysning blandt Folket; han døde 1555. Deres Datter Johanne III blev 1548 gift med Hert. Anton af Bourbon, som ved dette Giftermaal blev Konge i N. Deres Søn var Henrik III, som blev Konge i N. ved sin Moders Død 1572, s. A. ægtede sit Næstsøskendebarn Margrete af Valois og 1589 besteg Frankrigs Trone som H. IV, hvorved N. (Nedre-N.) anden Gang og for stedse blev forenet med Frankrig, hvis Konger fra den Tid kaldte sig „Konge af Frankrig og N."

Navarre [vār], Slot i Frankrig, s. Evreux.

Navarrēte, Martin Fern., spansk Historiker, f. 1765, indtraadte 1780 i den spanske Flaade og deltog i Søkrigen mod England og Angrebet paa Gibraltar, samt 1793 i Toget til Toulon. 1797 udtraadte han af Tjenesten, men var fra 1825 Medlem af Flaadens Forvaltningsraad, blev 1837 Senator og døde 1844. 1789 fik han det Hverv at gjennemgaa Archiverne og samle Materiale til de spanske Opdagelsesrejsers Historie, og 1825—37 udgav han sin vigtige »Colleccion de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los Españoles« (5 Bd. 4to). Tidligere havde han udgivet en større Afhandling om Spaniernes Deltagelse i Korstogene (1816) og en Levnedsskildring af Cervantes (1819), og efter hans Død udkom »Biblioteca maritima española« (2 Bd., 1851).

Nāvas (d. e. Sletter), et almindel. Stednavn i Spanien. Det mest bekjendte er Las N. de Tolosa i Sierra Morena, 9 M. n. n. ø. for Jaen, hvor de forenede Konger af Castilien, Navarra og Aragonien 1212 sejrede over Maurerne.

Navez, François Joseph [vähs], belgisk Maler, f. 1787 i Charleroi, d. 1869 i Bryssel, uddannede sig ved Akademiet der og senere hos David, med hvem han ved Restaurationen vendte tilbage til Bryssel. Han er en af de første Repræsentanter for den gjenvakte belgiske Malerskole. Af hans Arbejder i det religiøse Historiemaleri kunne nævnes Tegningerne til de 4 Evangelister, udførte i Glasmaleri i St. Gudule, og „Den hellige Familie" (1851).

Navigatiōn, Skibsfart, Sømandsvidenskab. **Navigationsacten**, den af det engelske Parlament

9 Oct. 1651 udstedte Lov til Fremme af Skibsfarten, der bestemte 1) at alle i Asien, Afrika eller Amerika frembragte Varer kun i britiske Skibe kunde føres directe til England, Irland eller de engelske Kolonier, 2) at alle i Europa producerede Varer alene kunde indføres til Storbritannien i britiske Skibe eller Skibe, som tilhørte det Land, i hvilket Varerne vare producerede, eller hvorfra de udførtes. Denne Act har man tidligere tilskrevet, at Englands Handel blomstrede saa stærkt i Vejret, men det er tilstrækkelig blevet godtgjort, at den ingenlunde har fremmet denne, men tvært imod været en Hindring derfor. 1821 blev Actens Virksomhed væsentlig mildnet ved Antagelse af et Gjensidighedssystem, og 1849 er N. bleven aldeles ophævet med Undtagelse af nogle Bestemmelser til Gunst for Kystfarten og Fiskeriet. **Navigationsskoler**, hvis Formaal er at meddele Undervisning i de Videnskaber, hvorfor Sømanden har Brug, findes i alle Lande, hvor Befolkningen ernærer sig ved Skibsfart. I Danmark og Norge ere Skolerne private, men modtage ofte et aarligt Tilskud af Staten; i Sverige derimod holdes disse paa Statens Regning, og Eleverne nyde Undervisningen frit. Hvad enten Skolerne ere private eller offentlige, paatager Staten sig Controllen med disse, idet en af Staten udnævnt Examenscommission med en Navigationsdirecteur eller Navigationsexaminator som Formand rejser om i Landet paa bestemte Tider og afholder Examiner saaledes, at der herved opnaas saa stor en Ensformighed i Bedømmelsen af Eleverne som muligt. Kjøbenhavns N., stiftet af „Foreningen til Søfartens Fremme", er opført af Meldahl og indviedes 1 Sept. 1865.

Navigātor, lat., Søfarer, Skipper, Tilnavn for den portug. Prins Henrik (s. d. A.). **Navigator Øerne**, d. s. s. Skipper Øerne.

Naville, Édouard [vil], anset schweizersk Ægyptolog, f. 1844 i Genf, har især gjort sig fortjent ved en fortrinlig og særdeles vigtig Udgave af den ægyptiske Dødsbog (1875). I de sidste Aar har han for et engelsk Selskab foretaget Udgravninger i Ægypten, hvorved det er blevet ham muligt at bestemme Beliggenheden af det gamle Gosen og Byen Pithom. — Hans Fætter, **Jul. Erneste N.**, f. 1816 i Chaney ved Genf, blev 1844 Prof. i Philosophi i Genf, men mistede denne Stilling efter Opstanden 1846, holdt senere politiske og religiøse Foredrag i Genf og Lausanne, fra 1860 som Privatdocent ved Universitetet i Genf. Hans Forfattervirksomhed omfatter dels religiøse Skrifter (saaledes »le Père céleste«, 1865, paa Dansk ved W. F. de Coninck 1872; »la vie éternelle«, 1861, paa Dansk 1870, 2det Opl. 1878; »le Christ«, 1878, paa Dansk 1879; »le Devoir«, 1868, paa Dansk ved A. F. Boje, 2det Opl. 1880), dels politiske (som »la question électorale en Europe et en Amérique«, 2den Udg. 1871); desuden har han udgivet Maine de Birans Værker (s. **Biran**).

Navle, den midt paa Underlivets Forflade liggende, rundagtige Grube, egentlig et stort Ar, opstaaet ved den efter Fødslen stedfundne Underbinding og Overklipning af **Navlesnoren** (s. **Moderkage** und. **Moder**), hvilken Operation populært kaldes **Navlingen**; den tilbageblevne Stump visner hen og falder af efter nogle Dages Forløb. **Navlebind**, et faa Alen langt Linnedbind, der villes om den nyfødtes Underliv for at udøve et let Tryk paa Navlestedet, som undertiden forøges ved en lille, drejet, i Midten noget tykkere Skive, **Navlebrik**. **Navlebrok**, s. **Brok**. **Navle** paa et Planteæg betegner det Sted, hvor dette er fæstet til Æggestrængen; naar Ægget er modnet til Frø og Frøet har løsnet sig, er N. synlig og ofte iøjnefaldende, som paa Ærter eller paa Hestekastanier, hvor det er den store, lysegraa Plet paa det for øvrigt brunglinsende Frø. N. kaldes ogsaa den Brudflade, der findes paa Undersiden af uslebet Hulglas, Ølglas, Flasker osv.

Navlesvin, d. s. s. Moskussvin.

Navn, den sproglige Betegnelse for det enkelte Individ (Person, Husdyr, Terraingjenstand ell. lign.) eller en sammenhørende Gruppe af Individer (Slægt, Stamme, Bjærgkjæde ell. lign.). Særlig tænkes ved N. paa Personnavne. Hos alle oprindelige, af andre upaavirkede Folkeslag have disse, i det mindste fra først af, en i vedkommende Sprog forstaaelig Betydning, udtrykkende f. Ex. et Ønske, en Tak til et højere Væsen, et eller andet charakteristisk Træk ved det nyfødte Barn ell. lign.; ofte ere de dannede med stor Frihed og kunne f. Ex. have Form af en hel Sætning, som hebr. Zekarjah (Zacharias) „Herren har husket", Michael „hvo er som Gud". Hos de indoeuropæiske Folk synes N. oprindelig altid at have haft Form af en Sammensætning af to Ordstammer, valgte inden for et vist, conventionelt temmelig begrænset Antal af Begreber; fra først af krævedes vel altid, at disse skulde passe sammen til en Mening; men allerede tidlig fremtræde mangfoldige, rent mechaniske Combinationer af denne Art, der kun i meget ringe Grad synes at tilfredsstille et saadant Krav. Dette Navnesystem finde vi hos de fleste ældre Folkeslag af vor Sprogæt, og mange Spor deraf have endnu stedse holdt sig, saaledes f. Ex. Sanskrit Deva-, Indra-dattas (af Gud, af Indra given) og med samme Betydn. græsk Theo-, Dio-, Zeno-dótos, -dóros (ogsaa omv. Doro-theos), slav. Bog-dan (jvfr. oldnord. Ás-, Guð-, Þor-mundr ell. lign.); gr. Strato-lykos (Hær-ulv) og omv. Lyko-stratos, oldn. Herjólfr osv. Ved Siden heraf forekomme ogsaa kortere Navneformer, regelmæssig vistnok kun ved Afkortning af oprindel. sammensatte N., f. Ex. gr. Theon, Lykon, oldn. Úlfr, Þórir, Gyða o. lign. Hver Person har kun ét N.; Slægtnavne o. lign. existere ikke. Paa en ejendommelig Maade ændredes dette Navnesystem allerede i Oldtiden hos Romerne og overhovedet hos de gamle italiske Folk. Ikke blot opgaves her de sammensatte N. og kun afkortede Former beholdtes, oven i Kjøbet i et overordentlig begrænset Antal, f. Ex. Publius (af populus, Folk, jvfr. oldnord. Sammensætninger med det ensbetydende Þjóð, græske med Demo- og afkort. Demios), Lucius, Marcus, Quintus, Titus, Tullus o. a., men ved Siden af dette egentlige Personnavn (Fornavn, prænomen) udvikler der sig dernæst faste N. (nomen) for den enkelte Slægt (gens), i Op-

rindelse beslægtede med vore Efternavne, f. Ex. Claudius (af claudus, halt), Porcius (af porcus, Svin), Marcius, Quinctius (= oskisk Pontius), Quinctilius, Tullius (dannede af opr. Fornavne) o. m. a. Hertil kommer endnu et tredje N. (cognomen), der betegner Familien, som Cicero (af cicer, Ært, inden for Slægten Tullius), Scipio (Stok, inden for Slægten Cornelius), og undertiden kan bestemmes nærmere ved Tilføjelse af endnu et N., som Nasica, en Gren af Familien Scipio. Endelig kan til de regelmæssige N. undertiden tilføjes personlige Tilnavne. En gjennemgribende Forandring i hele Navnegivningen er bevirket først og fremmest ved Christendommens Udbredelse, til Dels ogsaa ved Folkeblandinger og ved den stigende Culturudjævning mellem de forskjellige Nationer; derved ere de gamle nationale Navnesystemer efterhaanden indtil den nyeste Tid blevne mere og mere trængte tilbage af et for en stor Del internationalt Forraad af stivnede N., hvis etymologiske Betydning ikke mere umiddelbart forstaas (s. **Døbenavn**). Ved Siden heraf er Brugen af faste, arvelige Familienavne efterhaanden om end langsomt trængt igjennem, tidligst i adelige Slægter, sildigst blandt Landbefolkningen. Mærkes kan, at medens de allerfleste Folkeslag sætte Fornavnet foran Familienavnet, bruge Magyarerne den modsatte Rækkefølge, f. Ex. Deák Ferencz, d. e. Frants Deák. Russerne bruge altid kun ét Fornavn, og mellem det og Familienavnet indskydes en Betegnelse af Faderens Navn med Endelsen -ovitsch, -evitsch, undert. -itsch, ved Kvindenavne -ovna, -evna (-inischna), f. Ex. Ivan Andrejevitsch Krylov (jvfr. Hans Thomæsen Sehested). Ens **Navnedag** kaldes i de katholske Lande den Dag, som i Kalenderen efter en Helgen eller en Helgeninde bærer samme Navn som den paagjældende; den højtideligholdes ofte mere end Fødselsdagen. **Navneord**, s. **Substantiv**.

Navr, s. **Bor**. Veddet, som især i Rodstykket er meget vredent, bruges til alle Haande udskaarne Arbejder.

Naxos ell. **Naxia**, en græsk Ø i det ægæiske Hav, hører til Kykladerne og ligger ø. for Paros. 6 □ M. med 21,000 J. Øen er bjærgfuld; dens højeste Punkt Oxia er 3,200 F. Herligt, frugtbart Land, der frembringer Korn, Vin, Olje, Frugt, Silke, Bomuld og Salt. Den befæstede Hovedstad **Naxia** paa Vestkysten, med 5,000 J., er Sæde for en romersk-katholsk Ærkebiskop og en græsk Biskop. Havn og nogen Handel. N. udmærkede sig i Oldtiden ved sin overordentlige Frugtbarhed og fine Marmorbrud. Den staar i nær Forbindelse med Dionysosmythen; det var paa denne Ø, at Dionysos traf den af Theseus forladte Ariadne; her var der opreist Templer og Altere for ham, og Fester fejredes til hans Ære.

Naxos, den ældste græske Koloni paa Sicilien, grundlagt 735 f. Chr. fra Chalkis paa Østkysten lidt s. for Byen Taormina. Fra den grundlagdes Stæderne Leontinoi og Catanea. Under den peloponnesiske Krig sluttede den sig til Athen og blev 403 fuldstændig ødelagt af Dionysios og ikke senere gjenopbygget.

Nazaire, Saint [sæng nasæhr], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire paa Nordsiden af Loires Udløb i Atlanterhavet, med 20,000 J. Havn og god Red, betydelig Industri og livlig Skibsfart, navnlig Dampskibsfart paa Amerika. N. tjener Nantes som Udhavn.

Nāzareth ell. **Nazara**, en lille By i Sebulons Stamme i Sydgalilæa, hvor Jesus tilbragte sin Barndom og Ungdom, hvorfor Jøderne spottende kaldte ham „Nazaræeren“, er efter gjentagne Ødelæggelser under forskjellige Krige i Palæstina stadig paa ny bleven gjenopbygget. 1517 fordrev Tyrkerne alle Christne, og først 1620 blev der paa ny aabnet dem Adgang; men indtil 1750 laa det meste af Byen i Ruiner. N. hedder nu En-Nazirah, ligger 3 Dagsrejser fra Jerusalem, 1 M. v. for Tabor, 3 M. v. s. v. for Tiberias paa Skrænten af et Bjærg, som hæver sig højt og stejlt over Staden, og fra hvis Top man har en pragtfuld Udsigt over Sletterne Esdrelom og el-Buttauf, Bjærgene Tabor, Gilboa, Carmel og Hermon, samt over Middelhavet. Byen har nu c. 12,000 J., hvoraf c. 2,000 Muhammedanere og c. 10,000 Christne af forskjellige Bekjendelser; blandt Bygningerne er det latinske Franciskanerkloster den betydeligste. Paa Torvet ligger en ældgammel Synagoge, som af en Tradition, der kan forfølges tilbage til 6te Aarh., udgives for at have været Byens Skole allerede paa Jesu Tid. Den tilhører nu de unerede Grækere.

Nazaræere ell. **Nazarenere** (af Nazareth) var i den første christne Tid det Navn, hvormed Jøderne betegnede de christne, baade Hedninge- og Jødechristne. Senere i det 3dje og 4de Aarh. blev det Navnet paa en egen Sekt af Jødechristne, som for deres eget Vedkommende følte sig bundne til at overholde hele Moseloven, uden dog at fordømme de Hedningechristne, som ikke gjorde dette. N. troede paa Christi Guddommelighed og ansaa Paulus for en sand Apostel, men hyldede en sanselig Chiliasme, idet de ventede et til de jødiske Messiasideer svarende tusendaarigt Christi Rige paa Jorden. Grundlaget for deres Lære var det saakaldte Hebræerevangelium, en paa flere Maader fordærvet hebraisk Recension af Matthæusevangeliet. Jvfr. **Ebioniter**. **Nazarenere** kaldes ogsaa en tysk romantisk-religiøs Malerskole med Overbeck til Fører fra 1810—15, som gik ud paa Fordybelse i det indadvendte, det inderlige, det følte og fromme og derfor vilde føre Kunsten tilbage til Perioden før Rafael, medens den mindre lagde Vægt paa den Formskjønhed, Technik og Natursandhed, som Kunsten i de sidste 300 Aar har søgt at opnaa. Det var under Paavirkning af N., at den danske Maler Alb. Küchler i Rom gik over til Katholicismen og blev Franciskanermunk.

Neagh, Lough [loch næ], Indsø i Irland i den østlige Del af Prov. Ulster, 4 M. lang og 2 M. bred, har gjennem Floden Bann Afløb mod N. til Atlanterhavet.

Neal, David [nihl], amerikansk Maler, f. 1837 i Lowell, rejste 1861 til München, hvor han under Ainmüller og Piloty uddannede sig videre til Architektur- og Figurmaler. For „Marie Stuart og Rizzio“ (1876) fik han en Udstillingsmedaille i München. Desuden kan nævnes „Hjemkomst fra Jagten“, Portræter

m. fl. Som Figurmaler slutter han sig nær til Piloty.

Neander, Daniel Amadeus, protestantisk Biskop, f. 1775 i Lengefeld i preussisk Sachsen, steg fra den ene høje kirkelige Stilling i Preussen til den anden, fik 1830 Titel af Biskop for Preussens evangeliske Kirke og blev 1831 udnævnt til Medlem af Statsraadet. Han var en af Hovedmændene for Gjennemførelsen af Unionen mellem Lutheranerne og de reformerte i Preussen. 1865 tog han sin Afsked og døde 18 Nov. 1869.

Neander, Joachim, f. 1650 i Bremen, d. som Præst i sin Fødeby 1680, anses almindelig for den reformerte Kirkes betydeligste Psalmedigter. Til hans Psalmer, der udkom samlede under Titlen „Glaub- und Liebes-Übung" (1679, 9de Opl. 1712), hører den tidlig i vore Psalmebøger optagne „Lovsynger Herren, den evige Konge med Ære" („Lobe den Herrn, den mächtigen König der Ehren").

Neander, Joh. Aug. Wilh., tysk Kirkehistoriker, f. 16 Jan. 1789 i Göttingen af jødiske Forældre, hed oprindel. Dav. Mendel, men antog ved sin Overgang til Christendommen Navnet N. 1812 blev han theol. Professor i Heidelberg, 1813 i Berlin, og i denne Stilling, som han beklædte indtil sin Død 14 Juli 1850, øvede han stor Indflydelse baade ved sine Skrifter og ved sine Forelæsninger, der bleve besøgte af Studerende fra alle protestantiske Lande. Blandt hans talrige Skrifter maa særlig fremhæves: „Der heilige Bernhard und sein Zeitalter" (3dje Opl. 1865), „Das Leben Jesu Christi in seinem geschichtlichen Zusammenhange" (skrevet 1837 imod Dav. Strauß, 7de Opl. 1873), „Geschichte der Pflanzung und Leitung der Kirche durch die Apostel" (2 Bd., 5te Opl. 1862), „Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche" (9 Bd., 4de Opl. 1863—65).

Neapel, Staden, s. Napoli. **Neapel og Sicilien**, ogsaa kaldt Kongeriget begge Sicilier ell. Konger. N., var indt. 17 Dec. 1860 et souverænt Kongerige, der omfattede den sydlige Del af den italienske Halvø med Øen Sicilien og tilliggende mindre Øer, i alt 2,080 □ M. med 9,315,000 J., men udgjør nu en Del af Konger. Italien. N.s eller Syditaliens Historie falder i ældre Tid sammen med det øvrige Italiens; s. Italien (Hist.) Langobarderne oprettede her flere mindre Stater, Benevent, Capua og Salerno, som holdt sig, efter at Hovedriget i Norditalien var blevet omstyrtet af Carl d. store. I det hele kæmpede Langobarder, Grækere, Arabere, som i det 9de Aarh. fra Sicilien kom derover, og de tyske Kejsere, som i det 10de Aarh. vilde sætte sig fast i Calabrien, om Landets Besiddelse, medens Stæderne Napoli, Amalfi og Gaëta holdt sig som Republiker. Sidst optraadte et Folk, som fra en lille Begyndelse gjorde sig til Landets Herrer, Normannerne. De kom hertil fra Normandiet i Beg. af det 11te Aarh., først 40 Pilegrime, der vendte tilbage fra det hellige Land og bleve benyttede som Lejetropper under de idelige Krige, navnlig mod Araberne. 1029 grundede de under Anførsel af Rainulf deres første Koloni i det af dem byggede Aversa i Nærheden af N. Siden udvidede de deres Besiddelser stedse mere, idet saa vel Krigslyst som Landets Skjønhed stadig lokkede nye Skarer derover, især under Anførsel af Tancred af Hautevilles Sønner, som grundede det første Dynasti i N., det normanniske. Den mest bekjendte af disse, Robert Guiscard, bemægtigede sig efterhaanden største Delen af Syditalien, kaldte sig Hertug af Apulien og tog 1053 sit Land til Len af Pavestolen. Af Roberts Sønner vare Bohemund, Fyrste af Tarent, den bekjendte Korsfarer, og Roger, der 1085 fulgte sin Fader i N., de mest bekjendte; med dennes Søn Vilhelm (1111—27) uddøde Robert Guiscards Linje i N., som derpaa 1130 forenedes med Sicilien under Roger II, en Søn af Roberts yngre Broder Roger I, der havde frataget Araberne denne Ø, til ét Kongerige under pavelig Lenshøjhed. Han døde 1154 og blev fulgt af sin Søn Vilhelm I d. onde (d. 1166), denne igjen af sin Søn Vilhelm II d. gode (d. 1189); da sidstnævnte ingen Børn efterlod, opkastede en uægte Efterkommer af Roger II, Tancred, sig til Konge og blev fulgt af sin umyndige Søn Vilhelm III, som 1194 blev fortrængt af Hohenstauferen, Kejser Henrik VI, der paa Grund af sit Giftermaal med Roger II.s Datter Constantia gjorde Fordring paa Riget. Med Henrik begyndte det hohenstaufiske Dynasti i N. og Sicilien; hans Efterfølgere vare den berømte Kejser Frederik II, Conrad IV og Manfred (s. disse A.); den sidste blev overvundet og faldt i Slaget ved Benevent 1266, hvorpaa den franske Prins Carl af Anjou grundede Huset Anjou i N. og Sicilien og lod den sidste Hohenstaufer Conradin henrette 1268, da han havde gjort et mislykket Forsøg paa at bemægtige sig sit Arverige. Den nye Hersker sluttede sig nøje til Paven, lovede ham en aarlig Tribut af 8,000 Unzer Guld og hvert tredje Aar en hvid Hest til Tegn paa sin Lensafhængighed og regerede sine Lande tyrannisk, hvorfor Sicilianerne løsrev sig ved „den sicilianske Vesper" 1282. Hans Efterfølgere, som saaledes alene beherskede N., vare hans Søn Carl II (d. 1309), dennes Søn Robert d. gode (d. 1343), hans Sønnedatter Johanne I (d. 1382, s. d. A.), hendes Næstsøskendebarn Carl III af Durazzo (d. 1386), dennes Søn Ladislaus (d. 1414), hans Søster Johanne II, med hvem Huset Anjou uddøde 1435. Derpaa kom N. til det aragoniske Hus, først fra 1442—58 i Forbindelse med Sicilien under Kong Alfons V af Aragonien (A. I i N.), som var adopteret af Dronning Johanne II, og efter hans Død 1458 under den fra ham nedstammende uægte Linje, hans Søn Ferdinand I (d. 1494), dennes Søn Alfons II, der maatte flygte for den franske Konge Carl VIII, som dog ikke kunde holde sig her, og døde 1495, og sidstnævntes Farbroder Frederik (d. 1504), under hvem N. 1501 blev erobret af den franske Konge Ludvig XII og den spanske Ferdinand d. katholske, hvilken sidste beholdt det for sig selv. N. var derefter i Forbindelse med Sicilien et spansk Vicekongerige 1501—1713 og befandt sig som saadant i den sørgeligste Forfatning; Skatterne forøgedes stedse mere og mere ved dets Deltagelse i Spaniens idelige Krige og Vicekongernes Udsugelser,

og Landet nedsank i den dybeste Armod, Folket i sløv Ligegyldighed. En særlig Episode i denne Periode danner Masaniellos (s. d. A.) Opstand 1647. Ved Freden i Utrecht 1713 kom N. til Østerrig, men afstodes igjen 1735, hvorefter N. og Sicilien blev et eget Kongerige under den spanske Prins Carl af Huset Bourbon. Da han 1759 blev Konge i Spanien (C. III), overdrog han sit Rige, der i Følge Fredsvilkaarene ikke maatte forenes med Spanien, til sin tredje Søn, Ferdinand IV (f. 1751). I dennes Mindreaarighed styrede Ministeren Tanucci i Oplysningstidens reformatoriske Aand, men da han 1768 havde ægtet Marie Caroline, fik hun aldeles Herredømmet over ham; hun fjærnede Tanucci 1777 og tog sin Yndling, den reactionære Acton, til Minister 1784. N. deltog 1793 i den første Coalition mod Frankrig, men sluttede 1796 Fred uden synderligt Tab; da N. ogsaa deltog i den anden Coalition 1798, nødte franske Tropper Kongehuset til at flygte til Sicilien og omdannede N. til den parthenopæiske Republik (Jan. 1799). Allerede i Juni s. A. blev denne omstyrtet ved engelsk og russisk Hjælp, og store Grusomheder øvedes mod Republikanerne. Men da N. 1805 ikke holdt sig neutralt, lod Napoleon I i Febr. 1806 Landet besætte og gjorde først sin Broder Joseph Bonaparte (1806—8), senere sin Svoger Joachim Murat (1808—15) til Konge i N. Efter den sidstes Nederlag kom Bourbonerne igjen tilbage til N. fra Sicilien, og Ferdinand blev nu Konge af begge Sicilierne (s. d. A.).

Neārchos, Alexander d. stores berømte Flaadeanfører, f. i Amphipolis. Da Alexander vendte tilbage fra sit Felttog til det vestlige Indien 327—26 f. Chr., førte N. Flaaden fra Indus igjennem det erythræiske (røde) Hav, paa hvilken Expedition han opdagede Euphrats og Tigris's Mundinger. Brudstykker af hans ved Arrian bevarede Rejseberetninger ere udgivne af Geier i »Alexandri historiarum scriptores ætate suppares«.

Neath [nihdh], Stad i Glamorgan-Shire i Sydwales (England), 11 M. v. til n. for Bristol ved Floden Neaths Udløb i Swansea Bugten. 11,000 I. Jærn-, Kobber- og Alunværker, Stenkulsgruber. Havn og livlig Handel.

Nebelong, Niels Siegfried, dansk Bygmester, f. 14 Oct. 1806, d. 9 Oct. 1871, gjennemgik Kunstakademiet i Kjøbenhavn 1826—37 og vandt der ikke alene alle dets sædvanlige Medailler, men tillige 1835 Æresmedaillen i Architekturen. Han fik 1839 Akademiets Rejsestipendium, efter at han allerede Aaret i Forvejen havde tiltraadt en længere Udenlandsrejse; efter Hjemkomsten blev strax Restaurationen af Ribe Domkirke ham overdragen (1843); 1855 blev han Medlem af Akademiet og overtog 1863 ved Mallings Afgang Embedet som Stadsbygmester i Kjøbenhavn. Han har bygget meget, især i Provinserne, og fik i en stor Del af sine Værker mere Lejlighed til at vise sin fremragende techniske Dygtighed end sit kunstneriske Snille. Til saadanne Arbejder maa henregnes flere af Danmarks største Fyr, de tre store Fængsler i Viborg, Bridsløselille og Kbhvn., til Dels ogsaa Ombygningen af det kongel. Theater, da han kun kom til at vise, hvor hensigtsmæssig han kunde benytte et forholdsvis saare indskrænket Rum, ikke hvorledes hans Tanke havde været med Bygningen som kunstnerisk Helhed. Han fik dog Lejlighed til at vise sin Kunst i Ordets bedste Betydning ved Ombygningen af Viborg Domkirke; den skjønne, historisk sande og technisk solide Skikkelse, hvori en af Danmarks ældste Kirker, om end først efter hans Død og under yngre Kunstfællers Ledelse, er fremstaaet, vil være ham et uforglemmeligt Hædersminde. — Hans yngre Broder, **Johan Henrik N.**, f. 29 Juli 1817, d. 1 Marts 1871, var ligeledes Bygmester. Han var ligesom sin Broder Lærling af Hetsch og vandt Kunstakademiets Sølvmedailler, men gik allerede 1840 til Norge, hvor han opholdt sig i 14 Aar, og hvorfra han 1842 nød Rejsestipendium. Ved Hjemkomsten dertil blev han Lærer ved Bygningsskolen i Christiania. Her byggede han sine Hovedværker, saaledes det kongel. Lystslot Oscarshal, fremdeles et Hospital for Spedalske i Bergen, et Toldbodpakhus i Christiania o. fl. 1853 kom han tilbage til Danmark, hvor han strax blev agreeret, 1855 Medlem af Akademiet og 1857 Bygningsinspecteur. Foruden Spisehallen ved Skodsborg Slot har han mest bygget for Private, men forstod at forene Smag med Dygtighed og sikker Benyttelse af de forhaandenværende Midler. Han blev 1860 udnævnt til Professor.

Nebēnius, Carl Friedr., badensk Statsmand og nationaløkonomisk Skribent, f. 1784, naaede 1838 at blive Præsident for Indenrigsministeriet, men trak sig 1839 tilbage for den da indtrædende Reaction. 1843 blev han Medlem af det 1ste Kammer, 1845 atter Præsident for det nævnte Ministerium og 1846 tillige Præsident i Statsraadet, men traadte tilbage 1849 i Anledning af Revolutionen. Han døde 8 Juni 1857. Hans mest bekjendte Værk er „Der öffentliche Credit“ (1820, 2det Opl. 1829). Desuden har han skrevet „Der deutsche Zollverein, sein System und seine Zukunft“ (1836) og „Ueber die Zölle des deutschen Zollvereins zum Schutze der einheimischen Eisenproduction“ (1842).

Nebo, 1) (egtl. Nabu), en chaldæisk Gud. — 2) Et Bjærg i Moabiternes Land, hvor Moses døde. — 3) En Stad nær ved dette Bjærg.

Nebrāska, en af de indre Stater i den nordamerikanske Union, mellem 40° og 43° n. Br., omgiven af Staterne Dakota, Iowa, Missouri, Kansas og Colorado samt Territoriet Wyoming. 3,615 □ M. med 452,000 I. (1880), hvoraf 2,400 Farvede og 235 Indianere. Nordgrænsen dannes i den østlige Del af Floderne Niobrara og Missouri, Østgrænsen af Missouri. Midt igjennem Landet løber Nebraska ell. Platte, der i to Arme, Nord- og Syd-Platte, udspringer paa Klippebjærgene og falder i Missouri efter at have optaget en Mængde mindre Floder. Langs Floden løber Union-Pacific Jærnbanen, der forbinder Omaha ved Missouri med San Francisco. Fra Statens sydlige Del løbe Republican og Blue-River ind i Staten Kansas og falde i Floden Kansas, der er Biflod til Missouri. N. er et Prairieland, der befinder sig i rask Ud-

vikling, hvilket kan skjønnes af, at Folkemængden i 10 Aar er stegen fra 123,000 til 452,000. Klimaet er mildt og sundt, og Landet egner sig godt til Opdyrkning. Af Mineraler forekomme Jærn, Kul, Bly og Salt. Hovedstad Omaha. — N. organiseredes som Territorium 1854 og optoges som Stat 1867. Det styres af en Gouverneur, et Senat paa 38 og et Repræsentanthus paa 100 Medlemmer, alle valgte paa to Aar. Til Unionens Repræsentanthus sender N. 3 Medlemmer. **Nebraskabill** kaldtes den af S. Douglas foreslaaede og i Maj 1854 vedtagne Lov, hvorved den i Missouricompromisset 1820 fastsatte Nordgrænse for Slaveriet tilbagekaldtes og det lodes Nybyggerne frit, om de vilde have Slaveri eller ej.

Nebuchadnĕzar (egtl. **Nabukudurrusur**), s. **Babylonien**.

Nebulöser, d. s. s. Taagepletter.

Nécessaire, fr. [sessæhr], Rejsetaske eller Rejseskrin med forskjellige Nødvendighedsgjenstande, navnlig Toiletsager.

Neckar, Flod i det sydvestlige Tydskland, udspringer ved Foden af Schwarzwald i Konger. Württemberg, gjennemløber dette Land og Baden og falder ved Mannheim fra højre Side i Rhinen efter at have optaget en Mængde Smaafloder. 53 M. lang, sejlbar fra Heilbronn.

Necker, Jacq. [kæhr], berømt Finansmand og Minister under Ludvig XVI, f. 30 Sept. 1732 i Genf, hvor hans Fader, en Brandenburger, var Professor i Statsret. N. var først Banquier i Paris, derpaa genfisk Ministerresident smstds. og vandt ved sine Skrifter over Finanssager saa stor Anseelse, at han 1776 blev Finansraad og 1777 som Generaldirecteur for Finanserne stilledes i Spidsen for Statens Pengevæsen. I sin »Compte rendu au roi« (Paris 1781) lagde N. det hele Skatte- og Finansvæsens forkerte Indretning for Dagen og banede derved Vejen for Revolutionens første Ideer. Hans private Anseelse som Banquier og hans kloge Forholdsregler bragte Statens Credit igjen paa Fode, men hans Reformer og Modstand mod Hoffets Ødselhed og de priviligeredes Udsugelser af Statskassen, ligesom hans Fastholden ved Protestantismen skaffede ham Fjender blandt Adelen og i selve Ministeriet, for hvilke han 1781 maatte vige. Han kjøbte nu en Ejendom ved Genf og udgav 1784 sit Skrift »Sur l'administration des finances«, hvori han retfærdiggjorde sin offentlige Virksomhed. Da Calonne gav hans Styrelse Skylden for Finansernes Ruin, begav han sig til Paris, gjendrev i et dygtigt Skrift (1787) dennes Beskyldninger, og da han herpaa blev udvist af Paris, blottede han i sine »Nouveaux éclaircissements sur le compte rendu« skaanselsløst Calonnes Styrelse. Da man ikke længer vidste Raad, kaldte man 1788 N. tilbage; han stod nu i den højeste Folkegunst og udvirkede Rigsstændernes Indkaldelse, ved hvis Sammentræden han blev udnævnt til Finansminister. Hans Mangel paa Mod til energisk Indgriben i den politiske Strid og hans Modstand imod Nationalforsamlingens overdrevne Fordringer bidrog til at svække saa vel hans Popularitet som hans Indflydelse paa Kongen. Da han nægtede at give sit Samtykke til Hoffets Optræden imod Nationalforsamlingen, blev han afskediget 11 Juli 1789. Hans Afskedigelse gav Signalet til Uroligheder i Paris (s. **Bastillen**), hvorpaa han paa ny kaldtes tilbage og tredje Gang kom i Spidsen for Finansstyrelsen. Men Revolutionen voxede nu ogsaa ham over Hovedet; hans Indflydelse paa Forsamlingen og Folket tabte sig i samme Grad som Mirabeaus Anseelse steg. Forgjæves søgte han at gjennemføre Tokammersystemet efter engelsk Mønster, og da endelig Mirabeau uagtet N.s Modstand havde gjennemført Loven om Assignaterne, tog N. i Sept. 1790 sin Afsked, endog haanet og truet af Pøbelen. Han begav sig til sit Slot Coppet ved Genf og udgav her 1792 til Kongens Retfærdiggjørelse et Skrift, »Réflexions adressées à la nation française«, som havde Inddragelsen af hans Godser i Frankrig til Følge. Forunden de nævnte Skrifter udgav N. »Sur l'administration de N., par lui même« (1791), »De la révolution française« (1796), »Dernières vues de politique et de finances« (1802). Han døde paa sit Landsted Coppet 9 Apr. 1804 (»Oeuvres complètes«, 15 Bd., Paris 1821—22). — Hans Hustru Susanne, Datter af en Præst i Canton Bern, var en begavet og aandrig Dame, som havde stor Indflydelse paa sin Mand og ved sin store Godgjørenhed bidrog til N.s Popularitet. Hun har skrevet flere Afhandlinger af moralsk og philanthropisk Indhold, ligesom hendes Mand efter hendes Død udgav »Mélanges tirés des manuscrits de Madame N.« (Paris 1798) og »Nouveaux mélanges« (Paris 1801). Deres Datter var den bekjendte Fru Staël-Holstein.

Nedenæs Amt i Norge har sit Navn af den tidligere saakaldte N. Kongsgaard (forhenværende Amtmandsbolig), der ligger ved Udløbet af Nidelven, ikke langt fra Arendal. Amtet, der hører til Christianssands Stift og har et Fladeindhold af 170 □ M. (9,348 □ Kilom.) med 75,600 J. (1875), inddeles i 5 Bycommuner (Østerrisør, Tvedestrand, Arendal, Grimstad og Lillesand) og 26 Herreder, fordelte paa 2 Fogderier, N. og Sætersdalens Fogderi. Dets Indre opfyldes af Langfjældenes sydligste Fortsættelser samt af Sætersdalens Aase og bestaar af udstrakte Vidder af lidet tiltalende Charakter; de beboede Strøg ere indskrænkede til de lange, smalle Dale, af hvilke Nidelvens, Topdalselvens og Otteraaens Dalfører ere de vigtigste. Kysten imod Skagerak er ogsaa klippefuld og bestaar af flere Fjorde og Øer, som dog danne mange yndige Steder, hvor et mildt Klima fremkalder en frodig Plantevæxt. Ellers er Jordbunden i N. Amt sædvanlig ikke meget frugtbar, da den er dannet ved Forvitringen af de haardeste Stenarter. Men Fjældene ere i Regelen lave, saa at de endog oven paa deres Aase, de saakaldte Heier, ere bækkede med udstrakte Naaleskove, som yde en rig Udførsel af Trælast. Hverken Kvægavlen eller Agerbrugets Frembringelser ere tilstrækkelige til Indvaanernes Behov. Derimod ejer Amtet Norges rigeste Malmlejer; især er Egnen omkring Arendal rig paa Jærn. Fiskerierne ere ogsaa af nogen Vigtighed, men især Skibs-

farten og tidligere Skibsbyggeriet, thi saa vel i Amtets Byer som ellers af dets Kystbeboere ejes en Mængde Fartøjer. De ere sysselsatte med Fragtfart til de fjærneste Egne, og denne Kyst frembringer et forholdsvis meget stort Antal udmærkede Søfolk. Amtet udgjør omtrent det i Oldtiden saakaldte Øster-Agder.

Nederlandene, i daglig Tale oftest kaldt Holland, et Kongerige i det nordvestlige Europa, omgivet af Nordsøen mod V. og N., de preussiske Lande mod Ø. og Belgien mod S., ligger mellem 50° 45′ og 53° 30′ n. Br. og bestaaer af følgende Provinser

	□ M.	Indvaanere 1880	Paa 1 □ M.
Nordholland .	50,3	680,000	13,500
Sydholland ..	54,9	804,000	14,700
Zeeland	32,4	189,000	5,800
Nordbrabant .	93,1	466,000	5,000
Limburg	40,0	239,000	6,000
Utrecht	25,1	192,000	7,600
Gelbern	92,3	467,000	5,100
Overijssel ...	60,3	274,000	4,500
Drenthe	48,4	119,000	2,500
Friesland ...	60,3	330,000	5,500
Groningen ..	41,7	253,000	6,000
	599,3	4,013,000	7,900

Efter Beregning anslaas Befolkningen ved Udgangen af 1886 til 4,391,000. — Nordsøen har i en forholdsvis ikke fjærn Periode frembragt dybe Indskæringer i Landets nordlige Del, Dollart (1277—87) mellem N. og Hannover, Lauwer-Zee mellem Prov. Groningen og Friesland, og Zuider-Zee (1219—82) mellem Friesland Overijssel, Gelbern, Utrecht og Nordholland. Fra Zuider Søens Sydvesthjørne gaar den smalle Het-Y mod N. V. og er nu forbunden med Nordsøen ved en Kanal, der er sejlbar for store Søskibe. Langs Vestkysten mod Nordsøen beskyttes Landet ved en Række Klitter af 100—200 F.s Højde, der fortsættes paa de ud for Nordkysten liggende nederlandske friske Øer Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonikoog og Rottum. Kysterne langs Zuider Søen og den indre Nordkyst indtil Dollart maa ved Diger beskyttes mod Oversvømmelse, hvilket ogsaa i stor Udstrækning er Tilfældet med Landet langs Floderne. — Landets sydlige Del gjennemskæres af de store Floder Rhin, Maas og Schelde. Rhinen træder fra Rhinpreussen ind i Landet, deler sig kort efter i Waal, der løber mod V., og Rhin, der gaar mod N. V. og foran Arnhem mod N. udsender Ijsel (til Dels en af Drusus 12 f. Chr. gravet Kanal) til Zuider Søen, medens Hovedfloden løber mod V. til Wijk bij Duurstede, hvor den atter deler sig i Leck, der fortsætter Løbet mod V., og Kromme-Rhin, der gaar mod N. V. til Utrecht. Her deler Floden sig atter i Vecht, der gaar mod N. til Zuider Søen, og Oude-Rhin (Gamle R.), der gaar mod V. forbi Leiden til Nordsøen. Maas flyder fra Belgien ind i Limburg, danner derefter paa en Strækning Grænsen mellem Belgien og Nederlandene og træder endelig helt ind i N. med Retning mod N. N. Ø., som efterhaanden gaar over til at blive vestlig. Lidt oven for Gorkum forener Maas sig med Waal til Merwede, der efter omtr. 1 M.s Løb atter deler sig i to Arme, af hvilke Westkil, der flyder mod S. V., danner Biesbosch med mangfoldige Marsköer, derefter fortsætter Løbet under Navnet Hollandsch-Diep og gjennem de to Arme Haringvliet og Krammer, der omslutte Øen Overflakkee, falder ud i Nordsøen, hvorimod Merwede fortsætter Løbet mod V. under Navn af Oude-Maas og ved en mod N. V. løbende Arm forener sig med Leck til en Flodarm, der under Navnet Nieuve-Maas et Par Gange paa ny forener sig med Oude-Maas og endelig gjennem samme Munding som denne falder i Nordsøen. Schelde kommer ligesom Maas fra Belgien, deler sig neden for Antwerpen i Vester- og Øster-Schelde, der ved Forgreninger danne Øerne Syd- og og Nord-Beveland og Walcheren, medens Øster-Schelde tillige ved flere Flodarme staar i Forbindelse med Krammer. Saaledes danne de tre Floder det store nederlandske Delta, der omfatter de hollandske Prov. Zeeland, Utrecht, Syd- og Nordholland samt en stor Del af Gelbern, med et Areal af c. 400 □ M. Foruden de her nævnte Floder har N. en Del mindre, af hvilke de betydeligste ere Vecht, der fra Rhinpreussen og Hannover gjennem Prov. Overijssel flyder til Zuider Søen, og Roer, der fra Rhinpreussen gjennem Limburg flyder til Maas ved Roermonde. Ved Siden af den udstrakte Vandforbindelse, som tilvejebringes af de store Floder, staa talrige, til Dels storartede Kanaler, blandt hvilke her kun skulle nævnes den nordhollandske Kanal fra Amsterdam til Nieuwe-Diep ved Helder, 9 M. lang og sejlbar for større Søskibe; den nye Nordsø Kanal fra Amsterdam mod V. til Nordsøen, ligesaa; Zederik Kanalen fra Vianen ved Leck til Gorkum ved Waal; Syd-Vilhelms Kanalen, 17 M. lang, fra Maastricht ved Maas gjennem belgisk Limburg til Hertogenbosch, hvorfra Dieze fører videre til Maas; Oranje Kanalen i Drenthe og Stads Kanalen i Groningen. — Antallet af Søer er meget stort i Nordholland, Friesland og Groningen. Den tidligere 3 □ M. store Sø ved Haarlem er nu ligesom mange andre lagt tør. — N. er den laveste og fladeste Del af den nordeuropæiske Slette, bestaaende langs Østgrænsen af store Hede- og Mosestrækninger, langs Floderne og Havet for det meste af Marsk og for øvrigt af frugtbart Agerland og Eng. Af hele Arealet ere c. 69 pCt. produktive, Resten Hede- og Mosestrækninger, Byggegrund, Veje, Floder og Kanaler. Skovarealet er kun c. 7 pCt. — Landvæsenet staar paa et meget højt Trin, men Kornavlen dækker langt fra Forbruget, da Mejeribriften tager et stedse større Opsving. I de senere Aar har dog en betydelig Tilvirkning af Kunstsmør voldt Landbrugerne store Bekymringer. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes meget Hør, Hamp, Humle, Tobak og Krap. I Nord- og Sydholland samt Utrecht drives Havecultur i stor Udstrækning; Haarlem er berømt for sin Blomstercultur (Tulipaner, Hyacinther og andre Løgvæxter); den bedste

Frugt avles i Geldern og Utrecht. Kvægavlen drives med særdeles Omhu i Nord- og Sydholland samt Friesland, hvor der produceres udmærket Smør og Ost. 1880 udgjorde Antallet af Hornkvæg 1,462,000 Stkr. Hesteavl drives især i Geldern, Friesland, Sydholland og Brabant; Antallet var 279,000 Stkr. Faareavlen er i Aftagende; Antallet angives til 898,000 Stkr. Svin (337,000) holdes i stor Mængde i Geldern, Geder (196,000) i Geldern og Nordbrabant. Biavlen er temmelig betydelig i Geldern, Overijssel, Drenthe og Utrecht. En vigtig Indtægtskilde er Fiskeriet, der drives i Nordsøen og Zuider Søen, og hvorved Silden spiller den største Rolle. Ferskvandsfiskeriet er gaaet tilbage paa Grund af den stærkt tiltagende Udtørring af Søer og Damme. — N. er fattigt paa Mineraler, af hvilke der kun findes Stenkul i Limburg og store Stenbrud ved Maastricht; derimod er Tørvemassen overordentlig stor, og der finder i Drenthe, Friesland, Overijssel og Groningen en betydelig Tørveproduktion Sted. — Industrien staar paa et højt Trin i Nord- og Sydholland samt i Nordbrabant, men er i de andre Provinser kun enkeltvis af Betydning. Dens vigtigste Frembringelser ere Linned- og Bomuldsvarer, Sejldug, Klæde, Lervarer, Mursten, Lædervarer, Tobak, Sukker og Brændevin (Genever). Diamantsliberierne i Amsterdam have en gammel og velfortjent Berømmelse. Skibsbyggeriet er meget udstrakt, ligesom de dermed forbundne Forretningsgrene. End videre findes en stor Mængde Olje-, Krap-, Cement- og Rismøller samt flere Papirfabriker. — Handelen er særdeles betydelig, saaledes som det fremgaar af efterfølgende Oversigt, der angiver Værdien af Indførsel til Forbrug og Udførsel af Landets Produktion for 1884 i Millioner Kroner.

	Indførsel fra	Udførsel til
Storbritannien	476	280
Tyske Toldforening....	427	586
Hansestæderne.........	26	25
Belgien...............	219	195
Rusland	140	7
Danmark	1	10
Sverige-Norge	15	9
Frankrig	24	7
Italien	5	12
Spanien	25	13
Øvrige Europa	22	10
I alt Europa	1,380	1,154
Amerika	120	36
Asien	55	0
Afrika	11	5
Forskjellige Egne	8	0
Java	113	65
Andre holl. Kolonier ..	3	3
I alt for 1884...	1,690	1,263
og for 1885...	1,637	1,337

Hertil kommer endnu en betydelig Transithandel, der for 1884 udgjorde 3,240 Millioner Pund og for 1885 4,467 Mill. Pd. De vigtigste Indførselsartikler ere Korn, Kolonialvarer, navnlig Caffe, Sukker, Ris, Metaller, Kul og Tømmer; der udføres Kolonialvarer og Landbrugsprodukter.

Skibsfarten 1885 udgjorde:

Indg. Sejlskibe med Ladning ..	2,107
Deraf nederlandske	831
Indg. Dampskibe	5,513
Deraf nederlandske	1,476
Udg. Sejlskibe	1,295
Deraf nederlandske	642
Udg. Dampskibe	3,864
Deraf nederlandske	1,371

Det med Dampskibe befordrede Gods indtog en 6 Gange større Drægtighed end det med Sejlskibene, nemlig 16,8 Kubikmeter mod 2,6.

Handelsflaaden udgjorde 1 Jan. 1885 634 Sejlskibe af 550,000 Kub.-Metres Drægtighed og 106 Dampskibe af 307,000 Kub.-Metre. Søhandelen foregaar mest ved fremmede Skibe. Den hollandske Handelsflaade er i Tilbagegang. De vigtigste Søhandelsstæder ere Rotterdam og Amsterdam, desuden Schiedam, Harlingen, Helder, Dordrecht og Groningen. Af Jærnbaner vare i Drift 1 Jan. 1886 en Strækning af 318 M., hvoraf $\frac{4}{7}$ Statsbaner. Statstelegraphens Linjelængde var samtidig 624 Mil med 2,230 Mil Traadlængde og 595 Stationer. — Retsvæsen. Øverste Instans er „det høje Raad" i Haag, bestaaende af 2 Kamre, et for Civil- og et for Criminelsager; under denne staar 5 Overdomstole, Arrondissements- og Cantonaldomstole. — Undervisningsvæsenet staar i det hele paa et højt Trin; dog kunde endnu 1880 næsten 12 pCt. af Rekruterne hverken læse eller skrive. Skoletvang finder ikke directe Sted; men de Forældre, der ikke lade deres Børn søge Skolen, miste al Ret til Understøttelse af Communen. Der er 4 Universiteter: Leiden, Utrecht, Groningen og Amsterdam, og i alle større Byer Gymnasier og Progymnasier. Skolerne ere confessionsløse. Af andre Fagskoler maa endnu nævnes det kongel. Akademi i Delft for Uddannelse af Embedsmænd til Tjeneste i Ostindien, Marineinstitutet i Willemsort, Handels- og Industriskolen i Amsterdam, Skolerne for skjønne Kunster og for Handelsvidenskab i Rotterdam, de techniske Skoler i Utrecht og Maastricht, Militærakademiet i Breda, Navigationsskolerne i de større Søstæder, Kunstakademierne i Amsterdam og Groningen, Kunstskolen i Hertogenbosch, foruden Musikskoler, Instituter for Blinde, Døvstumme og Idioter m. m. — Efter Religionsbekjendelsen tæller Befolkningen 60 pCt. Protestanter, 36 pCt. Katholiker og 2 pCt. Jøder (s. nærmere under Kirke). Protestanterne tilhøre flere forskjellige Religionssamfund, af hvilke Calvinisternes er det talrigste. Saa vel den calvinistiske som den lutherske Kirke har Synodalforfatning; Katholikerne staa under Ærkebisperne af Utrecht og Hertogenbosch og Biskopperne af Haarlem, Breda og Roermonde; Jødernes øverste religiøse Myndighed er hos et Consistorium. — Statsindtægten og Udgiften efter Budgettet for 1886 ansloges til

Indtægt:

	Mill. Kr.
Directe Skatter	40,4
Accise	62,8
Stempel, Indregistrering, Arveafgift m. m.	32,1
Told	7,4
Domainer	3,7
Post- og Telegraphvæsen	9,7
Statsjernbaner	2,9
Forskjelligt	13,7
I alt Indtægt	172,7

Udgift:

	Mill. Kr.
Civilliste	1,0
Cabinet og Repræsentation	0,9
Udenrigsministeriet	1,0
Justitsministeriet	6,9
Indenrigsministeriet	16,8
Marineministeriet	19,0
Krigsministeriet	30,6
Statsgjæld	52,6
Finanser og Cultus	35,2
Koloniernes Centralforvaltning	1,8
Handel, Industri, Kanaler og Havne	31,8
I alt Udgift	196,5

Af Udgifter til Finanser og Cultus vedkomme 11,3 Mill. det egentlige Finansministerium, 7,5 Mill. Tab i den gamle Sølvmønts Værdi, 12,9 Mill. Godtgjørelse til Communerne for Local-Accise og 3,0 Mill. egentlige Cultusudgifter. Statsgjælden 1886 udgjorde 1577 Mill. Kroner foruden 22,5 Mill. Papirpenge. Af Gjælden var til 2½ pCt. 917 Mill. Kr., 3 pCt. 135,4 Mill. Kr., 3½ pCt. 13,8 Mill. Kr., og Resten 4 pCt. Som det vil ses, afsluttedes Budgettet med et Underskud af c. 24 Mill. Kr., og det samme er Tilfældet for 1887. — **Forsvarsvæsen.** Hæren bestaar af en europæisk og en ostindisk Afdeling. Den europæiske Hær havde følgende Sammensætning (1885):

	Officerer	Mandskab
Generalstab og højere Stabe	72	„
Intendantur	130	„
Sundhedstjeneste	333	„
Sundhedstropper	3	693
Fodfolk:		
Stab	23	„
9 Regimenter à 5 Bataillоner à 4 Comp.	963	42,189
1 Lærebataillon, 2 Comp., Underofficersskole	50	654
Rytteri:		
Stab	2	„
3 Husarregimenter à 5 Escadroner	132	3,825
Ride- og Beslagskole	4	29
Ordonnansescadron	5	133
Artilleri:		
Stab	69	51
3 Regimenter Feltartilleri, i alt 18 Batterier à 6 Kanoner og 6 Traincompagnier	147	4,122
	1,933	51,696
Transp.	1,933	51,696
2 Batterier ridende Artilleri à 6 Kanoner	16	538
4 Regimenter Fæstningsartilleri à 10 Comp.	230	7,908
1 Pontonnercorps à 2 Comp.	14	523
1 Torpedocorps à 2 Comp.	12	445
1 Lærecompagni	6	227
1 Underofficersskole	6	23
Ingenieurcorps:		
Stab	62	45
7 Ingenieurcomp. og 1 Depot	33	1,387
Gendarmeri	10	363
Rekruteringsdepot for Kolonierne	17	79
I alt	2,339	63,229

hvortil endnu kommer Reserve og Forstærkning af 115,000 Md. Den ostindiske Hær, der rekruteres af Frivillige, udgjorde i Begyndelsen af 1885 i alt 1,891 Officerer og 30,236 Soldater, af hvilke sidste 13,492 Europæere. Hertil kommer endnu forskjellige locale Corps paa 9,348 Md., hvoraf 3,571 Europæere. — **Flaaden** bestod i Juli 1886 af 23 Panserskibe, 98 Dampskibe (31 Skruecorvetter, 11 Hjuldampere, 31 Kanonbaade og 25 Torpedofartøjer) og forskjellige mindre Fartøjer. Dens Personel bestaar af 6 Admiraler, 26 Linjeskibscapitainer, 35 Capitainlieutenanter, 295 Lieutenanter, 202 Aspiranter, 74 Læger og 50 Lægeelever. Mandskabet bestod af 7,084 Md., foruden 2,813 Marinesoldater og 1,010 Indfødte i den ostindiske Marinetjeneste. Marineinfanteriet talte 54 Officerer og 2,157 Md. — Nederlandene har 2 **Ridderordener**, den militære Wilhelmsorden og den nederlandske Løveorden, begge stiftede 1815. Desuden høre herhen den luxemburgske Egekroneorden (1841) og den nassauske Husorden Gyldne Løve. — Kongeriget Nederlandene har udstrakte **Kolonialbesiddelser** i det store asiatiske Archipelag, desuden nederlandsk Guajana i Sydamerika og nogle vestindiske Øer. Af disse udgjøre Java og Madura 2,393 □ M. med 20,7 Mill. Indbyggere; Besiddelserne paa Sumatra, Borneo, Celebes, Ny Guinea, Timor, Bali osv. 31,400 □ M. med c. 9 Mill. I., Guaiana ell. Surinam 2,166 □ M. med 74,000 I. og Antiløerne (Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin, St. Eustache og Saba) 20,5 □ M. med c. 44,000 I. I alt Konialbesiddelser 36,000 □ M. med 30 Mill. I.

Forfatning. N. er efter Forfatningen af 24 Aug. 1815 (ændret 14 Oct. 1848 og paa ny 1887) et constitutionelt Kongedømme, arveligt i Huset Oranien, baade for Mand og Kvinde. Kongen kan ikke være Regent i andre Lande, undtagen i Storhertugdømmet Luxemburg, der staar i Personalunion med N. Han styrer med 7 ansvarlige Ministre: Udenrigs-, Justits- (og Cultus-), Indenrigs- (og Undervisnings-), Finans-, Krigs-, Marine- og Kolonialminister; de tages fortrinsvis blandt Kamrenes Medlemmer, men udtræde da af disse. Desuden er der et Statsraad (ordnet 1861), hvori de myndige Prinser have Sæde tillige med 15 kongevalgte Medlemmer, til at prøve alle Lovforslag og vigtige

Anordninger, samt en Regnskabsret. Folkerepræsentationen („Generalstaterne", d. v. s. Rigsstænderne) bestaar af to Kamre: det første af 50 Medlemmer, valgte af Provinsraadene (2—10 for hver Provins), indtil 1887 alene blandt de højeste Skatydere (1 for hver 3,000 Indb.), men nu ogsaa blandt Mænd i ansete Stillinger; det andet paa 100 Medlemmer, valgte paa 4 Aar ved umiddelbare Valg, 79 i Enkeltmandskredse og 21 i de sex store Byer (med 2—9 Medl.). Af første Kammer afgaar hvert tredje Aar en Tredjedel. Valgret indtræder med 23 Aars Alder, men var indt. 1887 knyttet til en meget høj Census (20—112 Gyld. Skat), saa at der i alt kun fandtes 125,000 Vælgere (1 for hver 37 Indb., omtr. samme Forhold som i Belgien, men ellers i intet andet Land i Verden); 1887 blev Valgretten betydelig udvidet, saa at der nu er 300,000 Vælgere (1 for hver 15 Indb.); ingen adelige Forrettigheder erkjendes. 1ste Kammer kan kun forkaste, men ikke ændre de af 2det Kammer vedtagne Love. Skatterne bevilges aarlig, og hvert Ministeriums Udgifter fastsættes ved en særlig Lov. Nye Højesteretsdommere udnævnes af Kongen ud af 5 fra 2det Kammer foreslaaede Candidater. De 11 Provinser (Nord- og Sydholland, Zeeland, Nordbrabant, Limburg, Utrecht, Geldern, Overijssel, Drenthe, Friesland og Groningen) have særlige Provinsraad („Provinsialstater"), valgte under samme Valgret som 2det Kammer, med staaende Udvalg for de løbende Forretninger, medens Statsmagten repræsenteres af kongel. Commissærer. Communerne — siden 1851 er der heri ingen Forskjel imellem By og Land — have stor Selvstændighed med Raad, der vælges under en lignende Census som den, der gjælder til Statsvalgene, og med Borgemestre, som Kongen udnævner paa 6 Aar, i Regelen ud af Raadenes Midte.

Historie. Navnet N. (tydsk Niederlande, d. e. Lavlande, fr. les Pays-bas) er i videre Betydning en fælles Benævnelse paa alt Landet imellem Tydskland, Frankrig og Nordsøen eller med andre Ord væsentlig Rhinens, Maas's og Scheldes Deltaer, saa at det ogsaa omfatter Belgien. I snævrere Bet. forstaas derved kun det nordlige Kongerige. I Oldtiden hørte den nordlige Del af disse Lande til Germanien og var beboet af Bataver og Friser; den sydlige Del, der beboedes af Belger, blev erobret af Cæsar og lagt til Gallien (Gallia Belgica), medens den nordlige først erobredes under Augustus og Tiberius, men der skete oftere Opstand (jvfr. **Civilis**). I det 5te Aarh. undertvang Frankerne Bataverne, i det 7de Friserne. Ved det frankiske Monarchis Deling 843 kom N. til Tydskland. Efterhaanden opstod her under kejserlig Højhed en Mængde større og mindre geistlige og verdslige Herskaber, som Hertugdømmerne Brabant, Luxemburg, Limburg, Geldern, Grevskaberne Flandern, Holland, Zeeland, Hennegau, Artois, Namur, Zülphen, Bispedømmet Utrecht, og Friserne vare delte i Landskaber under selvvalgte Høvdinger. Blandt alle disse Herskere vare Greverne af Flandern de mægtigste. Største Delen af de nederlandske Smaastater samledes paa forskjellig Maade under de berømte Hertuger af Burgund af den yngre Linje (jvfr. **Burgund**), kom efter Carl d. dristiges Fald 1477 til det habsburgske Hus ved hans Arvedatter Maries Giftermaal med Erkehertug Maximilian af Østerrig, der senere som Kejser af disse Lande oprettede den burgundiske Kreds af det tydske Rige, og ved deres Sønnesøn Kejser Carl V.s Tronbestigelse i Spanien i Forbindelse med dette Rige. N. vare den Gang Europas første Fabrikland, blomstrede ved Handel og Sildefiskeri, og den talrige og velhavende Befolkning nød en høj Grad af borgerlig Frihed. Under Carl V, der erhvervede sig de endnu manglende Dele af N., udbredte Reformationen sig over alle de nordlige Provinser, uagtet Kejseren forfulgte Protestanterne med blodig Strænghed, medens de sydlige (Belgien) forblev Katholicismen tro, og denne religiøse Spaltning har siden altid hindret en inderligere Tilslutning imellem begge. Ved Siden af sin kirkelige Intolerance respecterede Carl dog Folkets ældgamle Friheder, men en Forandring indtraadte, da N. ved hans Tronfrasigelse 1556 kom til hans Søn Philip II, der aldeles vilde udrydde Protestantismen og med det samme undertrykke Nederlændernes borgerlige Friheder og Rettigheder. Han oprettede 14 nye Bispedømmer og 3 Erkebispedømmer, indførte Inqvisitionen og betjente sig af den snilde Cardinal Granvella (s. d. A.) til at gjennemføre sine Planer. Da vaagnede det frie Folks Forbitrelse; mange Nederlændere udvandrede, og Adelen traadte 1566 sammen for at beskytte sine Rettigheder (s. **Compromis**, **Geuser**). Det vilde dog maaske være lykkedes Statholderinden Margrete af Parma at dæmpe Urolighederne, hvis ikke Philip havde fattet den uheldige Beslutning at kue Oprøret med Magt og i dette Øjemed 1567 sendt den grusomme Hertug af Alba til N. Han lod Greverne Egmond og Hoorn henrette, og over 18,000 Mennesker skulle i hans Statholdertid være faldne for Bøddeløxen. Derimod reddede det fædrelandssindede Partis ypperste Leder, Prins Wilhelm af Oranien, sig ved Flugten. 1573 blev vel Alba kaldt tilbage, og hans Efterfølger Ludv. Requesens y Zuniga (d. 1576) var stemt for en mildere Fremfærd, men Nederlænderne havde tabt al Tillid til den spanske Regering, og den nye Statholder, under hvis Styrelse Leidens Belejring indtraf 1574, kunde ikke holde sine Soldater i Tømme. Disses Voldsomheder bragte ogsaa de sydlige Provinser til at forene sig med de oprørske ved Pacificationen i Gent 1576, som Requesens's Efterfølger Juan d'Austria (d. 1578) maatte anerkjende. Vel bragte dennes Efterfølger Alexander Farneses (1578—92) Klogskab og Tapperhed i Forbindelse med den religiøse og nationale Tvedragt igjen de sydlige (wallonske) Provinser tilbage til Spanien, der ogsaa paa ny underkastede sig Brabant og Flandern, men de nordlige stod ikke til at betvinge, og 1579 bragte Wilhelm af Oranien Unionen i Utrecht i Stand imellem de 5 Provinser Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern og det groningske Landskab, som senere blev tiltraadt af Friesland, Overijssel og Staden Groningen; 1581 opsagde de forenede Provinser Kongen af Spanien Lydighed og stiftede **de forenede N.s Republik** eller, som den sædvanl. opkaldtes efter Hovedlandet, Republ. **Holland**,

styret af „Generalstaterne“ (s. d. A.) med en Statholder i Spidsen. Efter Vilhelm I.s Mord 1584 blev hans Søn Morits lidt efter lidt erkjendt som Statholder i de forskjellige Provinser. Omsider sluttedes 1609 en Vaabenstilstand i Antwerpen paa 12 Aar, efter hvilken Tids Forløb Fjendtlighederne med Spanien atter begyndte 1621; Morits døde 1625, hans Halvbroder og Efterfølger Frederik Henrik, som med Held fortsatte Kampen, 1647; under dennes Søn Vilhelm II blev N.s Uafhængighed endelig anerkjendt af Europa ved den westfalske Fred 1648. I denne langvarige Frihedskamp mod den spanske Overmagt vare N. vel blevne understøttede af Spaniens andre Fjender, England og til visse Tider Frankrig, men det heldige Udfald skyldtes dog væsentlig Folkets egen seje Udholdenhed, der ikke lod sig lamme ved Uheld. Pengemidler til at udholde Kampen med havde Hollænderne faaet ved den Udvidelse, deres Handel og Skibsfart modtog paa Spaniernes Bekostning, ved Erobring af en Masse spanske Handelsskibe og en Sølvflaade, samt ved Plyndring af de spanske Kolonier; de havde sat sig fast i Ostindien, efter at Corn. Houtmann 1595—96 havde fundet Vejen dertil og bemægtiget sig det med Spanien forbundne Portugals Kolonier der og i Afrika (Cap), ja endog det rige Brasilien. Holland var den Gang Europas første Sø- og Handelsmagt, men snart fik Republiken en Medbejler i England, og skjønt den hollandske Flaade under de berømte Admiraler Tromp og Ruijter hævdede sin gamle Hæder i flere Søkrige mod denne Magt, hævede England sig efterhaanden til den første Plads i den nævnte Henseende, medens den hollandske Republik dog vedblev at blomstre ved Rigdom og Velstand. For øvrigt forstyrredes Statens Ro ved Stridigheder imellem det aristokratiske ell. oraniske og det strængt republikanske Parti. Efter Vilhelm II.s tidlige Død 1650 blev, da hans eneste Søn Vilhelm først fødtes 8 Dage efter hans Død, Statholderværdigheden i 22 Aar ubesat (formelig afskaffet ved det „evige Edict“ af 1667), og Raadspensionæren Jan de Witt styrede Landet med stor Dygtighed. Da N. 1672 blev overfaldet af Ludvig XIV og Staten svævede i stor Fare, blev de Witt styrtet, og den unge Prins Vilhelm III af Oranien fik Anførselen over Hæren. Efter at det evige Edict var tilbagekaldt, blev han udnævnt til Statholder, hvilken Værdighed han 1674 erholdt arvelig i de fleste Provinser. Det var hans Standhaftighed og Klogskab i Forbindelse med den samme Udholdenhed hos Folket som 100 Aar tidligere, der reddede Republiken, som nu ogsaa fik kraftig Understøttelse fra Udlandet, endog af sin gamle Fjende Spanien, saa at Staten ved Freden i Nijmegen 1678 gik uden Tab ud af en Krig, der havde truet den med Undergang. Da Vilhelm 1689 blev Konge i England, indvikledes N. i Følge hans Politik i nye langvarige Krige med Frankrig, hvorved det intet vandt. Vilhelm døde barnløs 1702, hvorfor Statholderværdigheden atter blev ubesat og Republiken styredes af Raadspensionæren Heinsius; men da Finanserne og Krigsvæsenet vare i Uorden og Franskmændene i den østerrigske Arvefølgekrig paa ny angreb N., blev Vilhelm IV af en Sidelinje af det nassau-oraniske Hus, der hidtil havde haft Statholderværdigheden i Friesland, 1747 valgt til Arvestatholder i alle Provinserne (d. 1751). Under hans Søn Vilhelm V, der først 1766 selv tiltraadte Regeringen, deltog N. 1782 i den nordamerikanske Frihedskrig imod England og havde 1785 Stridigheder med Kejser Joseph II om Sejladsen paa Schelde. Endelig udbrød 1787 en Opstand af det republikanske eller antioraniske Parti („Patrioterne“), og den blev kun dæmpet ved preussisk Hjælp (Vilhelm var gift med en preussisk Prinsesse). Men Gjæringen vedblev, og da Arvestatholderen 1793 sluttede sig til Frankrigs Fjender, blev den franske Hær ved sit Indfald i N. i Jan. 1795 modtagen med aabne Arme af Patrioterne, medens Vilhelm V maatte flygte til England. N. blev nu ombannet til en bataviſk Republik med en Forfatning efter fransk Mønster og med Udslettelse af de enkelte Landskabers Ejendommeligheder. Forgjæves gjorde England og Rusland 1799 Forsøg paa at fordrive Franskmændene fra N. Forfatningen blev gjentagne Gange ændret i Overensstemmelse med de politiske Omslag i Frankrig; men denne Afhængighed kom N. dyrt at staa, idet Handelen standsedes, Flaaden ødelagdes og Kolonierne tabtes, hvorhos Finanserne udtømtes, bl. a. ved et Tilskud til Frankrig af 100 Mill. Gylden. 1802 maatte N. afstaa Ceylon, og 1806 blev Caplandet og Surinam besat af engelske Tropper. 1806 ombannedes den bataviske Republik til Kongeriget Holland under Ludvig Bonaparte; men da denne ikke vilde ofre sit Riges Vel for Broderens Politik og ikke forbyde Smughandelen med England, nedlagde han 1810 Kronen, og N. indlemmedes i Frankrig. Efter Slaget ved Leipzig 1813 rykkede en preussisk Hær ind i N., der nu rev sig løs fra Frankrig; den sidste Arvestatholders Søn Vilhelm hilsedes med Jubel og overtog Landets Styrelse, og efter Wienercongressens Bestemmelse, som føjede Belgien til de nordlige N., blev han 1815 som Vilhelm I Konge i de forenede N. Den 1814 af Hollands Notabler vedtagne Forfatning blev n. A. udstrakt til Belgien, skjønt dettes Notabler havde forkastet den, idet man kunstig udregnede et Flertal for den. Ved Freden 29 Oct. 1814 fik N. de fleste af sine tabte Kolonier tilbage, undtagen Caplandet, Ceylon og en Del af Guajana, hvorhos en Overenskomst med England 1824 fastsatte de to Landes indbyrdes Stilling i det indiske Ohav. Foreningen med Belgien (s. d. A., Hist.) blev dog ikke af lang Varighed; den opløstes ved Belgiens Opstand 1830, og ved en Vaabenstilstand 1833 og endelig Fred 1839 godkjendte N. dets Uafhængighed. Den langvarige Strid havde forøget Landets i Forvejen trykkende Statsgjæld og Skattebyrde, og Misfornøjelsen herover vendte sig mod Kongen, der saa haardnakket havde modsat sig de to Landes Adskillelse. Han gjorde 1840 vigtige politiske Indrømmelser, da Forfatningen som Følge af Udskillelsen skulde ændres: Civillisten nedsattes til $1\frac{1}{2}$ Mill. Gylden; Udgiftsbevillingen blev 2aarig i Stedet for 10aarig, og Provinsraadenes Sammensætning bestemtes

ved Lov i Stedet for efter gammel Vedtægt. Men 7 Oct. s. A. nedlagde Kongen Regeringen og trak sig tilbage til Berlin, hvor han som Greve af Nassau døde 12 Dec. 1843. Hans Søn Vilhelm II indrømmede den af Faderen nægtede Ministeransvarlighed (den fastsattes dog først nærmere 1855) og afgjorde 1842 de sidste Tvistemaal med Belgien. Finansminister van Hall bragte 1844 Orden i Statsgjælden, og store Summer udgaves til Opdyrkning af Sandhederne i det sydlige og til Haarlemhavets Udtørring. Ønsket om en Omdannelse af Forfatningen blev stedse stærkere, og i Marts 1848 maatte Kongen give efter og vælge et nyt Ministerium under Donker-Curtius; dog optoges ikke de liberales Fører, Professor Thorbecke i Leiden, som derimod sattes til Formand for Forfatningscommissionen. Da Enighed ikke kunde opnaas i Kamrene, indkaldte Kongen et fordoblet 2det Kammer som grundlovgivende, og nu gjennemførtes vigtige Ændringer: det kongevalgte 1ste Kammer afløstes af et af Provinsraadene valgt, og 2det Kammer, som tidligere valgtes af disse, skulde fremtidig vælges umiddelbart. 17 Marts 1849 døde Vilhelm II og fulgtes af sin Søn Vilhelm III; han nedsatte frivillig Civillisten til det halve (foruden Indtægter af Domainerne) og kaldte 30 Oct. Thorbecke til Roret. Denne gjennemførte flere af de store organiske Love, hvorved Forfatningen skulde bringes ud i Livet, om Provinsraadenes Sammensætning (ved samme Valgret som til 2det Kammer, i Stedet for den tidligere Repræsentation af de tre Stænder, Ridderskab, Stæder og Landboer), om Domstolene og om Communernes Ordning, og desuden Afskaffelse af den gamle protectionistiske Navigationsact og et friere Handelssystem ved Overenskomster med fremmede Magter. Finansminister v. Bosse fik Statsgjældsrenten nedsat, flere Skatter ændrede og store Besparelser indførte, og endelig fremmedes Samfærdselen ved Jærnbaner, Kanaler og Telegrapher. Trods alle disse store Fremskridt blev Thorbeckes Ministerium fjærnet allerede 1853, fordi Paven uden at spørge Regeringen, men i Følge den nye Forfatnings Bestemmelse om Kirkesamfundenes Uafhængighed af Staten, oprettede et katholsk Ærkestift i Utrecht og nogle Bispedømmer. Dette krænkede Folkets protestantiske Følelser, og Kongen benyttede sig heraf til at bringe de conservative til Magten, skjønt et Flertal i Kamrene støttede Thorbecke. I 9 Aar styrede flere conservative („antirevolutionære") Ministerier under Ledelse af v. Hall (d. 1866), v. Rochussen (d. 1871) o. fl.; men Forholdenes Tryk var saa stærkt, at de kun kunde gjennemføre frisindede Love eller ogsaa lade alt ligge stille. 1853 fastsattes Statens Tilsyn med Kirkesamfundene; 1854 ordnedes Fattigvæsenet og den kirkelige Godgjørenhed; og trods Ultraprotestanternes og Katholikernes forenede Modstand gjennemførtes 1857 en Folkeskolelov, hvorved Religionsundervisningen udelodes af de offentlige Skoler, men tillodes i de private. Ligeledes blev Maleskatten afskaffet 1855 og Toldtariffen ændret i frisindet Retning, medens det tvungne Dyrknings- og Monopolsystem paa de bagindiske Øer haardnakket fastholdtes, fordi Overskuddet derfra muliggjorde betydelige Afdrag paa Statsgjælden og Bygning af Jærnbaner. I Vestindien blev derimod Negerslaveriet afskaffet fra 1 Juli 1863. Endelig steg Folkets Misfornøjelse saaledes, at Kongen i Jan. 1862 nødtes til at tage Thorbecke til Minister, og nu bleve de to særskilte Ministerier for den katholske og den protestantiske Cultus ophævede og som to Departementer forenede henholdsvis med Udenrigs- og Justitsministeriet; 1870 inddroges disse Departementer, og Forretningerne deltes imellem Justits- og Finansministeriet. Fremdeles afskaffedes de indre Consumtionsafgifter, men Spørgsmaalet om Beslatningen paa de bagindiske Øer fremkaldte en Strid mellem Thorbecke og den mere fremskredne Gruppe af det liberale Parti, som hævdede Koloniernes Ret over for Moderlandet. Denne Uenighed gjorde et conservativt Ministerium under Heemskerk og Zuylen v. Nyevelt muligt Juni 1866—Juni 1868. Under dette indtraf Krigen imellem Preussen og Østerrig og det tyske Forbunds Opløsning, og deraf benyttede N. sig til helt at løsrive Limburg fra Forbindelsen med Tyskland — et Ønske, som allerede var opstaaet 1848 og flere Gange siden kommet til Orde; ogsaa lykkedes det paa Londonconferencen i Maj 1867 at faa Storhertugd. Luxemburg erklæret for et neutralt Land, medens Kongens Plan at afhænde det til Frankrig maatte opgives. Under det efterfølgende liberale Ministerium (Fock-Bosse) vedtoges Afskaffelsen af Dødsstraf, Ophævelse af Bladenes Stempelafgift, Indførelse af det metriske System i Maal og Vægt, samt flere Forbedringer i de bagindiske Øers Forhold og særlig i de indfødte Dyrkeres Stilling. I Jan. 1871 afløstes Ministeriet af Thorbecke, og efter hans Død i Juni 1872 overtog Franssen v. der Putte Ledelsen og fortsatte Reformerne i Bagindien. Kolonierne paa Guineakysten solgtes 1872 til England, og n. A. begyndte en Krig paa Sumatra imod Kongen af Atschin; den var i Førstningen ikke videre heldig, men førte efterhaanden til en Besættelse af Kysterne, medens det indre Land endnu efter ti Aars Kampe er nafhængigt. Det liberale Ministerium maatte 1874 vige for et conservativt under Heemskerk, som holdt sig indt. 1877, og som 1883 igjen kom til Magten og endnu sidder ved Roret. 1874 vedtoges en Lov om Anlæg af Fæstningsværker, særlig til Værn for Amsterdam, imod et frygtet Angreb fra tysk Side; 1875 gaves en ny Møntlov med Indførelse af Guldmøntfod ved Siden af Sølvmøntfoden; 1876 vedtoges en Lov om den højere Undervisning, hvorved de private Højskoler stilledes friere over for Staten, og 1878 en Lov om Folkeskolevæsenet, med væsentlig Forbedring af Lærernes Lønning og med Forøgelse af Statens Tilsyn og Statens Tilskud. Endelig udkom 1881 en ny Straffelovbog (uden Dødsstraf), medens det som Følge af de politiske Partiers Ligevægt og den stærke conservative Retning hos Hollænderne, selv hos de liberale, først 1887 lykkedes at gjennemføre en friere Valglov med Nedsættelse af den urimelig høje Valgretscensus, som allerede 1874 blev bragt paa Bane, men ellers ingen indgribende Re-

former (i Retsvæsen, i Hærordning med almindelig Værnepligt eller i Skattevæsen med Indkomstskat). Derfor er ogsaa Krav blevet fremsat om almindelig Valgret, og et socialistisk Røre er begyndt; i Juli 1886 kom det endog til blodig Kamp i Amsterdam. Derimod ere de offentlige Arbejder fortsatte med Kraft, uafhængig af Ministerskifterne; Jærnbanerne ere sammenknyttede med Nabolandenes, og man har længe sysslet med Zuider Søens delvise Udtørring. Forholdet til Belgien er i den nyere Tid blevet inderligere, nærmest paa Grund af Flamlændernes nationale Samfølelse med Hollænderne. I Maj 1883 gjorde Kong Vilhelm et Besøg i Brysel, hvor han modtoges hjærtelig af Konge og Folk. 1879 døde Kongens Broder Henrik (f. 1820), som i en lang Aarrække havde været Statholder i Luxemburg, og desuden Kongens ældste Søn Vilhelm, Prins af Oranien, som i mange Aar havde ført et vildt Liv i Paris. 1884 fulgte den yngste Søn Alexander efter, og nu er der kun en Arving tilbage, nemlig Kongens unge Datter Vilhelmine (f. 1880). Ved Kongens Død vil Storhertugdømmet Luxemburg blive skilt fra N. og tilfalde Hertugen af Nassau.

Kirke. Allerede i 15de Aarh. havde de saakaldte Reformationens Forløbere i Nederlandene, Joh. Pupper, Johan fra Wesel og Johan Wessel, arbejdet for en friere og inderligere Tilegnelse af Christendommen, og ved Overgangen til 16de Aarh. banede Erasmus's Humanisme Vej for et Angreb paa den middelalderlige Kirkeordning, som snart efter begyndte. Luthers Skrifter fandt derfor tidlig Indgang, og allerede 1523 aabnedes den store Række af protestantiske Blodvidner med to Augustinermunke fra Antwerpen, Henr. Voes og Joh. Esch, som bleve brændte i Brysel. Snart efter fandt Gjendøberiet Indgang og for en Tid stærkere Tilslutning end i noget andet Land i Europa; derpaa vare for en Tid philippistiske og zwinglianske Strømninger stærkt fremherskende, og derigjennem banedes her som andensteds Vej for Calvinismens Sejer over Lutherdommen. Samtidig med denne Brydning mellem de forskjellige protestantiske Retninger vare imidlertid Statsmagtens Forfølgelser imod dem alle blevne mere og mere grusomme. Over 50,000 Protestanter bleve under Carl V brændte, halshuggede, levende begravede eller paa anden Maade dræbte, og efter at han mod Slutningen af sin Regering havde standset Forfølgelserne, optog Philip II dem strax efter sin Tronbestigelse 1555 med endnu større Iver. Reformationens Venner med Præsten Guido de Bres i Spidsen udarbejdede nu 1562 en nederlandsk Bekjendelse i Calvins Aand (Confessio Belgica), og snart gik Kampen for national Frihed Haand i Haand med Kampen for Trosfrihed. 1566 begyndte Calvinisterne at samle sig med Vaaben i Haand for at holde Gudstjeneste paa aaben Mark, „Gærdeprædikener", og ved samme Tid sluttede de et Forbund (Compromis) med de romersk-katholske imod det spanske Voldsherredømme og henvendte sig med et Bønskrift til Regentinden Margrete, men bleve afviste med Spotnavnet Geuser (Tiggere), hvilket de saa optog som deres Partinavn. En voldsom Billedstorm udbrød, og over 400 Kirker og Klostre plyndredes; men Philip II skrev til Paven, at han hellere vilde lægge Landet øde end overgive det til Kjætteriet, og sendte 1567 en Hær af spanske Munke og Soldater under Hertugen af Alba, der 6 Aar efter kunde rose sig af at have ladet 18,600 Dødsdomme over Kjættere fuldbyrde. Under Vilhelm af Oranien og efter hans Mord under hans Søn Morits lykkedes det dog de nordlige Stater at tilkæmpe sig religiøs og national Frihed, medens Spanierne og med dem Romerkirken beholdt Herredømmet i Belgien. 1576 gjennemførte Vilhelm af Oranien en Kirkeordning, som gav Staten stor Indflydelse paa de kirkelige Anliggender. Den arminianske Strid (s. Arminius) gav Anledning til, at Nederlandene blev det første Land, hvor Trosfrihed factisk blev indført; thi efter at Arminianerne 1630 havde faaet fri Religionsøvelse, stod Landet i Virkeligheden aabent for alle Trossamfund; de bleve ikke forfulgte og havde, uden at være egentlig anerkjendte, factisk fri Religionsøvelse, men vare ganske vist ikke fuldt ligeberettigede med Medlemmerne af Statskirken, hvis Organisation efter den endelige Fredslutning med Spanien 1648 blev fuldt gjennemført, ved hvilken Lejlighed hele Landet blev betragtet som protestantisk. Skjønt store Strækninger vare beboede udelukkende eller overvejende af Katholiker, blev der overalt ansat reformerte Præster og indrettet reformert Gudstjeneste. Mod Slutn. af det 18de Aarh. fandt Rationalisme og latitudinarisk Supranaturalisme mere og mere Indgang i den nederlandske Kirke og hævede efterhaanden de kirkelige Modsætninger mellem Reformerte, Remonstranter, Mennoniter og Lutheranere, saa at Præster fra det ene Parti uden Betænkelighed fik Tilladelse til at prædike i det andet Partis Kirker. Oprettelsen af den bataviske Republik medførte, at den reformerte Statskirke 1796 blev ophævet, samt at alle Confessioner bleve ligeberettigede; og efter Gjenoprettelsen af den nederlandske Stat 1814 blev den reformerte Statskirke vel gjenoprettet 1816, men forinden var der ved Forfatningen af 1815 tilsikret Medlemmerne af alle Trossamfund borgerlig Ligeberettigelse. Forholdet var altsaa egentlig det, at, medens de andre Trossamfund havde fuld Selvstyrelse, var den reformerte Kirke som Statskirke undergiven Statens Control og idelig Indblanding fra Statsstyrelsens Side, og i Ly heraf vedblev Rationalismen at brede sig, saa meget mere som der var blevet dannet en Formular for Præsteeden, der tillod enhver vilkaarlig Fortolkning af Læren. Da fremstod Digteren Willem Bilderdijk (d. 1831), som i religiøs Patriotisme med glødende Vrede ivrede mod det almindelige Affald fra Dordrechtersynodens Bestemmelser og kæmpede for Restaurationen af den gamle nederlandske Kirke og dens Orden. Til ham, der saaledes kom til at staa som Repræsentanten for den gammeldags Rettroenhed, sluttede sig to af ham omvendte Jøder, Isaak da Costa (d. 1860) og Lægen Abrah. Capadose (d. 1874) samt Statsmanden Groen van Prinsterer og siden de to Præster Henr. de Cock (d. 1842)

og H. P. Scholte. Fordi de Cock krænkede den bestaaende kirkelige Orden, især ved Sjælesorg i fremmede Menigheder, blev han suspenderet og endelig afsat 1834. Den største Del af hans Menighed og tillige 4 andre Præster erklærede nu højtidelig deres Udtrædelse af den frafaldne Kirke for en Tilbagegang til den orthodox-reformerte Kirke. Efter megen Forfølgelse fik de 1839 foreløbig Anerkjendelse som Frimenighed og have senere under Navnet den christelig-reformerte Kirke faaet Ligeberettigelse med de andre Trossamfund; de tælle nu omtr. 150,000 Sjæle, spredte over hele Holland, med et eget theologisk Seminarium i den lille By Kampen. I Modsætning til denne orthodoxe Retning optraadte fra 1834 den saakaldte Groningerskole, hvis betydeligste Fører var Prof. theol. Hofstede de Groot. Christendommen som Guds Opdragelse af Menneskene i Christus er denne Retnings Grundtanke, hvortil kommer en platoniserende Humanisme og et stærkt fremtrædende folkelig-nationalt Præg. Med den gamle Kirkelære brød den, idet den dels forkastede, dels omforklarede flere af dens vigtigste Dogmer, og den banede derved Vej for en opløsende Kritik, der er endt med Fornægtelse af Christendommens Grundsandheder. Denne Kritik kom frem i Leidenertheologien, repræsenteret af Jan Hendrik Scholten, siden 1843 Prof. i Leiden, som i Christus kun ser det fuldkomne Menneske, der er kommet til Verden for at gjenopvække den oprindelige Gudsbevidsthed i Mennesket, som var udvisket ved Synden, samt i den saakaldte „moderne Theologi", nærmest repræsenteret af Opzoomer, Pierson og Franskmanden Réville, en væsentlig negativ-kritisk Retning, der forkaster Underet og alt overnaturligt; gjennem Révilles Ven Colani (s. d. A.) staar den hollandske „moderne Theologi" i nær Forbindelse med Rationalismen i Frankrigs protestantiske Kirke, hvormed den er nøje beslægtet. Imidlertid fandt Theologerne i Groningen og Leiden bestemte Modstandere i Theologerne i Utrecht med Van Osterzee og Dordes som Hovedførere, der paa én Gang forsvarede den gamle Kirkelære og søgte at holde Skridt med den nyere Theologis videnskabelige Udvikling. Striden mellem disse Retninger er endnu staaende; men imidlertid er Statens Stilling til de kirkelige Spørgsmaal bleven en ganske anden end tidligere. Den nye Statsforfatning af 1848 ophævede den reformerte Statskirkes Særstilling, idet den bestemte, at Lutheranere, Mennoniter, Remonstranter, Romerskkatholske og Jøder lige saa fuldt som de reformerte skulde have Tilskud af Statskassen til at lønne deres Præster, men desuagtet vedblev Staten at øve samme Tilsyn med og Indflydelse paa Styrelsen af den reformerte Kirke, og selv da denne omsider 1852 fik en ny Forfatning, som skulde svare til de forandrede Forhold, opnaaede den ikke fuld Selvstyrelse; først 1870 lykkedes det den omsider at opnaa dette. 1857 indførtes en ny Skolelov, i Følge hvilken alle Statsskoler skulle være religionsløse, og dette overholdes saa strængt, at det er forbudt Lærerne at nævne Guds Navn; Universitetsloven af 1877 bestemte, at de af Staten udnævnte theologiske Professorer ved Universiteterne ikke skulle være bundne til nogen Confession. Alt dette har medført, at der i Holland i vore Dage findes talrige Kirker, fra hvis Prædikestole der i en Aarrække ikke har lydt andet end rationalistisk eller fritænkersk Tale; men disse rationalistiske Præsters Kirker staa i Regelen tomme, medens den orthodoxe Retning inden for den nederl. Kirke stadig gjør Fremskridt, samtidig med at den orthodoxe Frikirke, der af Princip vægrer sig ved at modtage Pengehjælp af Staten, har fordoblet sig i de sidste 20 Aar, og Hundreder af evangeliske og romerskkatholske Friskoler med Religionsundervisning have rejst sig ved Siden af de religionsløse Statsskoler. Den nederl. Kirkes Forfatning er synodalsk. Hver Menighed har et Kirkeraad, bestaaende af Præsten eller Præsterne og Læg-Ældste og Diakoner, som vælges af Repræsentanter, der ere valgte ved almindelig Stemmeret af alle Menighedens myndige Medlemmer. Ved disse Valg have de orthodoxe i de sidste Aar vundet den ene Sejer efter den anden, navnlig i de store Byer, hvor man begynder at blive kjed af Rationalismen. Hele den n. K. er delt i 10 Provinsialkredse med 43 Klasser. I Juli samles Klasseforsamlingerne, der bestaa af samtlige Præster og et lige saa stort Antal Ældste. Af dem vælges Provinsialklasserne, som samles 6 Gange aarlig, og hvor der skal være to Præster for hver Ældste; et staaende Klasseudvalg leder Provinsens kirkelige Anliggender. Den øverste Myndighed over hele den n. K. har Synoden, som samles i Haag én Gang om Aaret og bestaar af 13 Præster, én theol. Prof. fra hvert af de 3 Universiteter og 3 Ældste. Ogsaa Frikirken og den lutherske Kirke, der tæller c. 70,000 Tilhængere, have Synodalforfatninger, medens den romerskkatholske Kirke med sine 1,400,000 Tilhængere ledes af en Ærkebiskop i Utrecht og 4 Suffraganbiskopper. Desuden findes der en jansenistisk eller gammelkatholsk Kirke med c. 6,000 Medlemmer med en Ærkebiskop (ligeledes i Utrecht) og 2 andre Biskopper samt c. 6,000 Remonstranter eller Arminianere. Den egentlige n. K. tæller omtr. 2 Millioner Medlemmer.

Nederlandsk Kunst rækker ikke saa langt tilbage i Tiden som Kunstens Historie blandt Folkeslagene af romansk Oprindelse, hvor Erindringer fra Oldtiden lod den gamle Kunst dø langsommere hen, medens ogsaa den nye under sin første Fremspiring deri fandt Næring og Støtte. Først i Midten af Middelalderen, da den blomstrende Handel tilførte Nederlandene store Rigdomme, begynder en ejendommelig Kunst at gjøre sig gjældende her. I Bygningskunsten opviser Nederlandene i Spidsbuestilen en Række glimrende Mindesmærker, hvis Hovedejendommelighed, navnlig i den første Tid i Holland, er Rummets større Bredde i Forhold til Højden, i Forbindelse med en dertil svarende større Sværhed i Piller og Mure, hvoraf den Omstændighed er en naturlig Følge, at ikke sjælden Hvælvingen maa udføres i Træ. Flandern derimod slutter sig i det hele nærmere til den franske Stil og drager senere ogsaa Holland med sig. Men medens i mange Kirker

de Piller, der bære Hvælvingen, ere simple Søjler, findes dog ikke saa Undtagelser, idet Colonnen ombyttes med rigt udstykkede Søjleknipper, saaledes især i Domkirken i Antwerpen, et Værk fra det 14de Aarh., der udmærker sig ved sin storartede Skjønhed. Grunden til de væsentligste Afvigelser mellem Architekturen i Flandern og Holland er til Dels at søge i den mere udstrakte Anvendelse af brændte Sten, som finder Sted i sidstnævnte Land. Ved Siden af Kirkerne antog Bygningskunsten en for Nederlandene mere ejendommelig Charakter i de mange Raadhuse og deslige offentlige Bygninger, hvorpaa Louvain, Bryssel, Gent o. fl. opvise pragtfulde Exempler. Med det 16de Aarh. uddanner sig ogsaa i Nederlandene en selvstændig Renaissancestil, og i det 17de og 18de Aarh. gjør samme Interesse for Oldtidens Kunst, som greb det øvrige Europa, sig ogsaa gjældende i Holland og Belgien, hvis vigtigste Bygmester i denne Stilart er van Campen (d. 1657), medens den nyere Tid mere kan rose sig af at have frembragt hensigtsmæssige Værker i den civile Bygnings- og Ingenieurkunst end egentlige betydeligere Kunstværker. — Billedhuggerkunsten har altid spillet en forholdsvis ringere Rolle i Nederlandene; dog uddannede der sig, rimeligvis paa Grundlag af den Sculptur, som hører til Spidsbuestilen fra Midten af det 14de Aarh., i Flandern en Billedhuggerskole med en egen temmelig udviklet naturaliserende Stil, der maaske endog tør anses for den van Eyckske Skoles Udgangspunkt. De vigtigste Minder herom ere et Antal Gravstene i mere eller mindre højt Relief. Det ældste (tabte) af disse fra 1341 over Johan III af Brabant skyldtes Billedhuggeren Guill. du Gardin, medens ogsaa andre Sculpturer i Tournay og Kortrijk ere bevarede og vidne om Dygtighed og kunstnerisk Følelse. Endnu større Betydning har den Kreds af Kunstnere, som arbejdede i Dijon, blandt hvilke Claux Sluter, som udførte „Moses-Springvandet“ og Philip d. dristiges Gravmæle. Skolen kan forfølges indtil Beg. af det 16de Aarh. jævnsides med den fra van Eyck udgaaede Malerskole. Det synes som om der er en Afbrydelse mellem denne Billedhuggerskole og den senere i det 17de Aarh., der med Franç. du Quesnoy i Spidsen uddannedes i selve Italien og næsten til større Fuldkommenhed end den samtidige italienske, den Berniniske. Du Quesnoy, kaldt il Fiamingo (f. 1594, d. 1644), arbejdede mest i Rom; hans Elev og Efterfølger Arthur Quellinus har endnu større Betydning og hævdede sit Navn ikke alene i Holland, men ogsaa i Tyskland ved sine dygtige Sculpturer. Martin van der Bogaert, kaldt Desjardins (f. 1640, d. 1694), hører halvt Frankrig til. Blandt de nyere Billedhuggere have især Belgerne Brødrene Geefs og Fraikin gjort sig bekjendte. Allerede tidlig havde Nederlandene dygtige Medailleurer, hvorom Medaillerne fra Frihedskampen mod Spanien vidne. I det 17de Aarh. ere Pieter van Abeele, Pool, Boskam og Smeltzing berømte Navne, medens i det 18de Aarh. Calcar, Dishoeck, van Berckel og Lagemann udmærkede sig. Efter en længere Pause ere i den nyere Tid Kunstnere som Kleis Landing, van der Kellen, Braemt og især van Chijs i Leiden blevne bekjendte. — Malerkunsten i Nederlandene, hvis Historie i Vigtighed er nærmest efter Italiens, lader sig dog kun med Vanskelighed forfølge langt tilbage i Tiden. Betydeligere Interesse faar den tidligst i Flandern, da Brødrene Hubert (f. 1366, d. 1426) og Jan (f. 1396, d. 1441) van Eyck dannede en Skole, idet deres mere udviklede Technik, hvortil kommer den nu begyndende Brug af Oljefarver i Malerkunsten, satte dem i Stand til bedre at fremstille, hvad Studiet af Naturen havde lært dem at se. For øvrigt er det tydeligt, at de ældre Miniaturmalere ere den Skole, hvori de have hentet deres første Kundskab, saa meget mere som begge Brødre og andre flanderske Kunstere efter dem endnu stadig dyrkede Miniaturmaleriet, hvori man skylder dem interessante Arbejder. Brügge og Gent eje disse to Kunstneres vigtigste Værker, og Petrus Cristus i Brügge er Jan v. Eycks vigtigste Elev. Samtidig eller lidt senere optræde enkeltvis ikke faa i realistisk Retning virkende Kunstnere i forskjellige Byer i Flandern, medens Roger van der Weijden og H. Memling stifte Skolen i Brabant og den samtidige Malerkunst i Holland udvikler sig under denne Skoles Indflydelse. Gerard David og Dirk Bouts slutte sig saaledes nærmest til Memlings Skole. Denne Tid tilhører ogsaa Hollænderen Hieronimus Bosch, der ved sine æventyrlige Phantasterier skabte en Retning, der endnu længe efter fandt Dyrkere i Nederlandene. I Beg. af det 15de Aarh. giver Lucas van Leiden (f. 1494, d. 1533), baade Maler og Kobberstikker, den hollandske Kunst sit Præg, idet han med Originalitet og rig Opfindsomhed førdes med større Lethed paa Kunstens Omraader, om hans Værker end savne noget af de ældre Fremstillingers ædle Højhed. Samtidig med den sidstnævnte Kunstner optræder i Antwerpen en ny Retning, hvis tidligste Repræsentant af Betydning er Quinten Massijs fra Antwerpen (d. 1530), en Kunstner, der udmærker sig ved sin Kraft og Dybde i Charaktererernes og Handlingens Udtryk. Herhen høre ogsaa Mabuse, Breughel og Ant. Moro, medens Bernard van Orley, Calvaert o. fl. have studeret og søgt at efterligne den italienske Stil. Og idet Rejser til Italien stadig bleve i Brug mellem Kunstnerne, uddannede den flanderske Skole sig mere og mere under italiensk Paavirkning. Tydeligst ses det hos Frants Floris, Mart. de Vos og Ottovenius (f. 1556, d. 1634), Rubens's Lærer. Ogsaa hollandske Kunstnere sluttede sig til denne Skole, navnl. Schoreel (f. 1495, d. 1569) og Mart. Heemskerk (f. 1498, d. 1574), der begge studerede i Italien. Senere bragte Cornelius van Haarlem og Bloemart (f. 1567, d. 1647) større Friskhed med i deres Opfattelse af Naturen og Italiens Kunst. I Glasmaleriet ere Brødrene Crabeth at nævne som fortrinlige Mestere. — Hovedet for den egentlige flanderske Skole i Brabant er Peter Paul Rubens ell. Rubbens (f. 1577, d. 1640), et af Malerkunstens største Genier, som i næsten alle Kunstens Fag præsterede noget ualmindeligt og gav Stødet til deres senere ejendommelige Udvikling. Allerede betydelig Kunstner, da han

begav sig til Italien, modnedes han der under Studiet af de venezianske Coloristers og staar som den hele flanderske Kunsthistories Koryphæ ved sine storartede historiske Compositioner, sin mægtige Opfattelse af Naturen og sin pragtfulde Colorit. Blandt sine Elever, dog med temmelig selvstændig Charakter, tæller han Historiemalerne Jordaens og Craeyer, foruden Antonij van Dijck, der tillige erhvervede sig endnu større Berømmelse ved sine talrige glimrende Portræter; end videre Diepenbeck og Quellinus, der slutte sig nærmere til Mesteren. Genremaleriets fortrinligste Dyrker i sine Optrin af det flanderske Bondeliv er D. Teniers d. yngre (f. 1610, d. 1690), til hvem A. Brouwer, en Hollænder, og til Dels Brødrene Ostade, Tyskere af Fødsel, sluttede sig; Adrian van Ostade er dog mere omhyggelig i sin Udførelse, især i Coloriten og Anvendelsen af Clairobscur. Snart Teniers, snart Ostade nærmest, fremstaar i dette Tidsrum en Række Genremalere, hvoriblandt G. van Herp, Rydaert og Tilburg ere mest fremragende. Medens Landskabet allerede i J. van Breughel (f. 1569, d. 1625), Binkebooms og R. Savery (f. 1576, d. 1639) fandt ivrige Dyrkere, tog det dog med Momper og især med Rubens selv et nyt Opsving; Paul Bril (f. 1556, d. 1626) slutter sig til Claude Lorrains Skole i Italien. En senere Flamlænder, ogsaa af den italienske Skole, er Bloemen (f. 1656, d. 1748), kaldt Orizzonte. Snijders og Fijt fremstillede Dyrene, dels i deres levende Færd, dels døde, som Jagtbytte eller Oplag for Køkkenet; Blomstermaleriet fandt i Landskabsmaleren Breughel og i D. Seghers (f. 1590, d. 1660) anselige Dyrkere; som Slagmaler udmærkede van der Meulen sig. Architekturmaleriet, der maaske snarere slutter sig til den hollandske Skole, opviser Navne som Steenwijk og Neefs. — I den hollandske Skole møder os først en Række Portrætmalere, som ved deres ligefremme, klare Opfattelse og kraftige, sikre Fremstilling af det givne altid maa beholde Interesse; de vigtigste ere Mierevelt (f. 1567, d. 1651), Moreelze, Keijser (f. 1595, d. 1679) og især de to Hovedmestre Frans Hals (f. 1584, d. 1666) og Barthol. van der Helst (f. 1613, d. 1670), af hvilken sidste enkelte Billeder ikke alene ved deres ædle Storhed i Charakterernes Fremstilling, men ogsaa ved at være malede til Erindring om en bestemt fædrelandsk Begivenhed hæve sig til at være virkelige betydningsfulde Historiemalerier, paa samme Tid som de slet og ret ere Portrætgrupper af samtidige Mænd fra denne eller hin hollandske By. Men ved Siden af denne Birksomhed og til Dels udgaaet derfra, var en Mester fremstaaet, der ligesom Rubens i Flandern og yngre Samtidig med ham udøvede en lige saa udstrakt Indflydelse paa Kunstens forskjellige Arter. Dette var Rembrandt van Rijn (f. 1607, d. 1669), der, selv lige heldig i sine historiske Compositioner, Landskaber, Portræter, Genrebilleder og Fremstillinger af Dyr, opdrog udmærkede Kunstnere i alle disse Fag. Hans nærmeste Elever, Eeckhout, Koning og Bol som Historiemalere, den sidste tillige en udmærket Portrætør, Livens i sine Landskaber, men fremfor alle den berømte Genremaler Gerh. Dow (f. 1613, d. 1680), bære Vidnesbyrd om hans Paavirkning. Men det var saa langt fra, at der kun var én Mester og én Skole, at tvært imod flere selvstændige Retninger gjorde sig samtidig gjældende. Saaledes repræsenterer i Historiemaleriet G. Honthorst (f. 1592, d. 1664) med sine Elever og Efterfølgere en anden, mere italiensk Retning; Lairesse (f. 1640, d. 1711) og A. van der Werff (f. 1659, d. 1722) gaa atter hver sin forskjellige Vej. Snart sluttende sig nærmere til Dow, snart mere selvstændige, opviser et forholdsvis kort Tidsrum en Række glimrende Genremalere, hvoraf Terburg, Metsu, Netscher og Frants Mieris d. ældre (f. 1635, d. 1681) ere de vigtigste. Will. Mieris (f. 1662, d. 1747) og Schalken, Dows Elev, betegne en Mellemperiode, der allerede viser en Nedgang, hvorfra dog P. de Hoogh (f. 1628, d. 1681) hæver sig hæderlig frem, medens Frants Mieris d. yngre (f. 1689, d. 1763), den førstes Sønnesøn, Slingeland, Peter van der Werff o. fl. betegne Forfaldet. Men Kunstens Blomstringsperiode, Midten og Slutn. af det 17de Aarh., frembragte ogsaa betydelige Mestere i de andre Fag. Til Rembrandt som Landskabsmaler slutter sig nærmest hans Elev Livens; mere ejendommelige ere Wynants og Waterloo (f. nedenf.), den berømte Jakob Ruisdael, hvis alvorlige Billeder vække den dybeste Interesse, og om hvem en Mængde ansete Navne gruppere sig, Broderen Salomon R., Hobbema, Hagen o. fl. medens Everdingen skildrer Norge og Sachtleven Rhindalen, hver paa sin ejendommelige Vis. En ganske anden Retning slaar en Kreds af Kunstnere ind paa under italiensk Paavirkning, dels af Claude Lorrain, dels lidt senere af Poussin og Salv. Rosa, navnl. Jan Both (f. 1610, d. 1651), Svanevelt, Pijnacker (f. 1621, d. 1673) og sluttende sig til dem Breenberg, Fr. Moucheron (f. 1633, d. 1686) o. fl.; endelig Peter Molijn, kaldt Tempesta (f. 1637, d. 1701). Beslægtede med Landskabsmalere ere Kunstnere som Asselijn (f. 1610, d. 1660), Berchem (f. 1624, d. 1683), Wouwermann og Huchtenburg, der snart fremstille Slag, snart andre Optrin af Menneskelivet, helst i Forbindelse med Dyr; endelig de mere særskilte Dyrmalere, som v. d. Does (f. 1623, d. 1673), den berømte Potter (f. 1625, d. 1654), Roos og van der Meer, der dog alle lade deres Dyr færdes i den frie Natur; af de aldeles exclusive Dyrmalere ere Hondekoeter (f. 1636, d. 1695), Victor og Weenix (f. 1644, d. 1719), især den sidste, af stor Fortjeneste. Til Landskabsmaleriet maa ogsaa henregnes den for Holland mere ejendommelige Gren Sømaleriet, hvori Mestre som Vlieger (f. 1602), Smit, Dubbels, Backhuijzen og W. van der Velde (f. 1633, d. 1707) erhvervede sig store Navne. De Heem (Fader og Søn), Mignon, Osterwijk og Huijsum (f. 1682, d. 1749) ere Blomstermalere, hvis Billeder staa i højeste Pris; i Architekturmaleriet udmærkede sig Bassen, Vliek, Heijden, Hoekgeest o. fl. I den nyeste Tid have i Belgien Lens (d. 1822), Ommeganck, Verboeckhoven, Biéfve, Gallait, de Keyser o. fl., med Brüssel og Antwerpen til Hovedsæde, i Holland Wonder, Teerlinck, Versteeg, Schendel, Schotel,

Bosboom, Verheijden o. fl. erhvervet sig ansete Kunstnernavne. — Kobberstikkerkunsten finder i Holland sin første betydelige Dyrker i Lucas van Leiden (i Beg. af det 16de Aarh.), og mindre end 100 Aar derefter hævede H. Goltzius (f. 1558, d. 1617) Kobberstikkerkunstens Teknik til en mærkelig Højde; til ham slutte sig Matham, Sadeler o. fl. Nu gik det regelmæssige Kobberstik mere til Flandern, hvor Rubens's Indflydelse i Vostermann, Soutmann, Pontius o. fl. fremkaldte en Skole af dygtige Kobberstikkere, der førte Kunsten videre, indtil Edelinck (f. 1649, d. 1707), som, idet han sluttede sig til de mægtige Fremskridt, denne Kunst havde gjort i Frankrig, og selv førte den fremad, næsten ikke mere tilhører Fædrelandet. I Holland havde derimod Raderkunsten taget et Opsving, der er saa godt som uopnaaet andensteds, navnlig ved Rembrandt, hvis talrige Raderinger, som i malerisk Virkning søge at kappes med Farverne, næsten ere Kjærnen i enhver Samling af de saakaldte Peintres-graveurs. Blandt de øvrige hollandske Malere, som have udmærket sig ved Raderinger, maa nævnes Ostade, Ruisdael, Everdingen, Svanevelt, Both og foruden mange flere Waterloo, som skylder sine raderede Landskaber, der i Tal langt overgaa hans Malerier, sin største Berømmelse.

Literatur. Skjønt der allerede meget tidlig kan paavises enkelte skriftlige Optegnelser og poetiske Forsøg paa det nedertyske Sprog ogsaa i de vestlige Dele af Nedertyskland, som nu udgjøre Kongerigerne Nederlandene og Belgien, kan man dog først fra det 12te Aarh. af tale om en selvstændig nederl. L. Samtidig med den middelhøjtyske ridderlige Digtnings Blomstring i det 12te og 13de Aarh. udfoldedes der ogsaa i de nedertyske Landskaber en poetisk Virksomhed af lignende Charakter; men de der fremkomne episke Digte vare i endnu langt højere Grad end de middelhøjtyske en blot og bar Efterligning af de franske Trouvèrers Produktioner; mange af dem vare ligefremme Oversættelser. Kun i enkelte af dem (som Roman van Lancelot, Klaes Verbrechtens og Diederic van Assenedes Digtninger) findes et om end kun ringe Element af selvstændig Poesi. Det nederlandske Sprogs hele Aand og Charakter egnede sig ogsaa kun meget daarlig for den ridderlige Kunstdigtning; desto bedre harmonerede den med det gammelgermanske Dyresagns Realisme, og den allerede i første Halvdel af det 13de Aarh. fuldendte Bearbejdelse af dette, »Reinaert de Vos«, gjorde da ogsaa Epoche i Dyreeposets Udvikling og dannede Grundlaget for mange senere Behandlinger, bl. a. for den 1498 i Lübeck trykte plattyske „Reinke de Vos". De gamle Flamlænderes klare, praktiske Forstand, deres sunde Livsglæde saa vel som deres skarpe Blik for det meget forkastelige i de gejstlige og verdslige Stormænds Færd fandt et ypperligt Udtryk i denne Skildring af Mikkel Rævs Streger, og Digtets Form med dets korte, parvis rimede Vers passede fortræffelig til Landets Sprogart. De talrige i de følgende Aarhundreder optrædende dels gejstlige, dels verdslige Digtere bleve imidlertid ikke i det derved anviste Spor, men satte sig med stedse større Bestemthed en tør Moraliseren eller en abstract Allegoriseren til Formaal, og deres Digte have kun et meget ringe Fond af virkelig Poesi. Saaledes Jakob v. Maerlants Rimkrønniker, »Rijmbijbel« og »Spieghel historiael«, og Klosterbroderen Melis Stokes hollandske Rimkrønnike (fra Beg. af det 14de Aarh.) eller »Der minnen loop« af Klaes Willems, »Leekenspiegel« af Jan Deckens (omkring Midten af det 14de Aarh.) o. fl. I høj Grad medvirkende til Udviklingen af denne Retning i den n. L. var de nederlandske Stæders tidlige og stærke Opblomstring; allerede i den burgundiske Tid beherskede de hele Landets Liv i en ganske anden Grad end selv de tyske Rigsstæder. Ved Siden af den stærke materielle Livsglæde fandtes der hos den nederlandske Borgerstand et fremtrædende Element af nøgtern, praktisk Beregning. Digteren havde efter denne Opfattelse kun Værd og Betydning som Moralprædikant og Skolemester, eller for saa vidt som hans Digtninger directe kunde bidrage til at vedligeholde og styrke den patriotiske Følelse og den stærke, ofte ubændige Frihedskjærlighed, der besjælede de nederlandske Borgere i det 14de, 15de og 16de Aarh. I Løbet af det 15de Aarh. samledes efterhaanden de poetiske Bestræbelser i „Rederijker- (Rhetoriker-)Kamrene", der i mange Henseender kunne sammenlignes med de tyske Mestersangerskoler. De første Selskaber af denne Art opstod i Flandern, men de bredte sig hurtig over alle Landets Provinser. Medlemmerne vare for største Delen Haandværkere og Handlende; i deres poetiske Øvelser spillede en pedantisk Gjennemførelse af kunstige Former og en bred og triviel Moraliseren Hovedrollen. Indvirkningen af de samtidig blomstrende humanistiske Studier spores i Forkjærligheden for allegoriske Digte og Optog. Med saadanne mødte Kamrene (af hvilke der i det mindste fandtes ēt i hver By) ved enhver vigtig Statshandling i det 16de Aarh. Kostbare mythologiske Costumer og anden udvortes Pomp var gjærne Hovedsagen ved disse Lejligheder. Imidlertid bleve disse Optog dog Spiren til det nationale Drama, og i det hele vare Rederijker-Kamrene utvivlsomt af stor Betydning for den n. L.s Udvikling. Under Uafhængighedskampen stillede de sig afgjort paa den nationale Sags Side; ved den Udvikling, den tog, traadte de nordnederlandske Kamre, hvis Medlemmer næsten udelukkende vare Protestanter, i Forgrunden. Medens i de sydlige, endnu bestandig katholske Landsdele, efter at disse vare faldne tilbage under det spanske Herredømme, det wallonsk-romanske Element stadig vandt større Overhaand over det nedertyske, steg dettes Betydning i Holland og de øvrige nu uafhængige Nordprovinser saa meget stærkere, som Luthers Højtysk samtidig bredte sig som eneherskende Skriftsprog i det øvrige Nordtyskland og den nederlandske saaledes efterhaanden blev den eneste nedertyske Literatur. Endnu under selve Frihedskrigen fremtraadte betydelige Talenter. Philipp van Marnix (1538—98) digtede Nationalhymnen »Wilhelmus van Nassaue« og talrige Psalmer. Dirk Volkertszoon Coornhert (1522—90) vandt stor Anseelse som didaktisk Digter. Saa

vel han som Roemer Visscher (d. 1625), Hendr. Lor. Spieghel (1549—1612), Psalmedigteren Camphuisen (d. 1626) og endnu flere fremragende Digtere tilhørte Amsterdams første Rederijker-Kammer, der nu kom til at gaa i Spidsen for den literære Bevægelse og efterhaanden forvandledes til et Slags Akademi. Siden Begyndelsen af det 17de Aarh. bragte den livlige Forbindelse med Nabolandet Frankrig en vis akademisk Retning ind i den n. L., og efter at den baade som Digter og Historiker og særlig ogsaa som Sprogforbedrer og Stilist højt ansete P. K. Hooft (1581—1647) i denne Henseende var gaaet i Spidsen, grebes næsten hele den nederlandske Forfatterverden af den Begejstring for og Trang til at efterligne de antike og italienske Mønstre, der paa den Tid gik igjennem alle europæiske Literaturer og trængte de nationale Ejendommeligheder i Baggrunden. Hvor lidet end Nederlandenes Sprog og Folkeaand harmonerede med denne akademiske Klassicitet, saa danner dog det 17de Aarh. ogsaa paa det literære Omraade Perioden for det højeste Opsving i dette Land. Den løftede nationale Selvfølelse i den nye Republik, det blomstrende Sø- og Handelsliv med de stadig stærkere sammenstrømmende Rigdomme, den uindskrænkede Tolerance, der beredvillig ydede de banebrydende Aander Tilflugt, alt dette fremmede mægtig Videnskabernes Udvikling, hævede de hollandske Universiteter til den første Rang blandt Europas Højskoler, bragte især Statsvidenskaberne, Mathematiken, Naturvidenskaberne og den klassiske Philologi til en høj Grad af Blomstring og fremmede ogsaa Nationalliteraturen i snævrere Forstand. Hooft dannede ogsaa personlig et Midtpunkt for det literære Liv og samlede stadig paa sit Slot ved Zuider Søen mange Forfattere om sig. Blandt de Digtere, der stod ham nær, maa nævnes Lyrikeren Constantin Huygens (1596—1687), der repræsenterer Vexelvirkningen mellem den hollandske Poesi og den samtidige hollandske Malerkunst, og fremfor alle Jost van der Vondel (1587—1679), hvis lyriske, episke og didaktiske Digte ikke mindre end hans Dramaer (som de gejstlige Skuespil „Lucifer“ og „Jephthas Datter“ og det nationale, endnu stadig opførte Folkedrama »Gijsbrecht van Aemstel«) betegne Højdepunktet af den nederlandske Kunstdigtning. Langt mere populær end Vondel blev dog Jacob Cats (1577—1660), der i sine lyriske og didaktiske Digtninger forstod at vinde sine Landsmænd ved sin jævne, hyggelige Godmodighed og ædruelige Forstandighed; hans talrige Efterlignere dannede den saakaldte „zeelandske Digterskole“. Blandt de mange andre fremragende Navne i denne den n. L.s klassiske Periode kunne endnu nævnes Digterne S. Coster (d. 1648; stiftede det første faste Theater i Amsterdam 1638) og Broekhuisen, Admiral Lor. Reael, Kunsthistorikeren van Mander, Philologen Barlæus, Archæologen og Lyrikeren Heemskerk, Forfatteren af det „Bataviske Arcadia“, og Historieskriveren van Meteren, der skrev Uafhængighedskrigens Historie. — Fra Begyndelsen af det 18de Aarh. kom den n. L. i en fuldstændig, næsten slavisk Afhængighed af den franske, hvortil Optagelsen af de talrige Huguenotter og for den franske Censur flygtende Skribenter væsentlig bidrog. Efter at Sijbrand Feitama (d. 1758) havde oversat Corneilles og Racines Tragedier, optraadte en Række Dramatikere (som A. Pels, Onno og Willem van Haren) med blotte Efterligninger af de franske Stykker, medens den franske Smag og Stil i den lyriske og episke Digtning dyrkedes med ikke mindre Bifald af Jan Luijken, Lucas Rotgans (1654—1710) o. fl. Samtidig med denne Skjønliteraturens Ufrihed blomstrede endnu bestandig de exacte Videnskaber, især ved Universitetet i Leiden. Enkelte mere selvstændige Digtere, som Lystspilforfatteren Pieter Langendijk (1700—56), der forgjæves søgte at hævde den ægte nederlandske Realisme paa Scenen, eller Arnold Hoogvliet (1687—1750), Forfatter til et bibelsk Epos, „Abraham“, eller Humoristen A. Fokke (d. 1812) formaaede ikke at bryde det franske Aag, der endnu langt ind i vort Aarh. vedblev at tynge paa den n. L. Den mest ansete Digter i hele denne Periode Willem Bilderdijk (1756—1831) er i sine talrige Læredigte („Stjærnehimlen“, »De ziekten der geleerden«), episke Digtninger („Hollands Befrielse“ o. fl.), Dramaer og lyriske Digte lige saa tør og aandløs belærende, som han er correct og formfuldendt. Omtrent fra Tyverne af antydede dog den Indgang, som den tyske og engelske Literaturs Hovedværker fandt i Nederlandene, en Forandring i den literære Smag, og Romantikeren Jak. van Lennep (1802—68) lykkedes det endelig ved sine poetiske Fortællinger, sine historiske Romaner (»De Roos van Dekama« o. a.) og sine Skuespil at bringe frisk Liv ind i den stivnende n. L. Snart efter ham optraadte i lignende Retning Epikeren Adrian Bogaers, Lyrikeren Nik. Beets (f. 1814; senere optraadt som humoristisk Fortæller) og Romanforfatteren J. van der Fage, og Nederlandene har siden da kunnet opvise en betydelig Række talentfulde Forfattere i Skjønliteraturens forskjellige Grene, uden at det dog hidtil er lykkedes nogen af dem at opnaa europæisk Berømmelse. Kun enkelte Romanforfattere have gjennem Oversættelser (især tyske) fundet et Publikum ogsaa uden for deres Fædreland. Romanen (navnlig den historiske) og Novellen er da ogsaa det Omraade, paa hvilket den moderne n. L. er naaet højest. Af nulevende eller i den nyeste Tid afdøde Romanforfattere kunne fremhæves J. H. Schimmel, K. van Schaik, de fortræffelige Skildrere af det nederlandsk-ostindiske Kolonialliv D. Dekker (f. 1820) og J. ten Brink (f. 1834), den overordentlig frugtbare J. J. Cremer (1827—80), „den hollandske Auerbach“, end videre H. de Beer, W. ten Hoet og Forfatterinderne Bosboom-Toussain (f. 1812) og Kath. van Rees, samt som særlige Novelleforfattere Joh. Gram, C. Terburch, G. Keller og Elise Haighton. En culturhistorisk Roman i Smag med de Ebersske er van Limburg-Brouwers »Akbar« (1872), som skildrer Indien i det 16de Aarh. Af lyrisk og episk Digtning i bunden Stil har den nyeste n. L. derimod ikke meget af Betydning at opvise; af herhenhørende Forfattere skulle blot nævnes W. J. Hofdijk (f. 1816,

tillige Historiker og Dramatiker), J. ten Kate (f. 1819; det storslaaede Epos »De Schepping«), C. Vosmaer (Lyriker og Satiriker), Schaepman (f. 1844) og M. Emants (det ejendommelige Epos »Lilith«). En endnu mindre Rolle spiller det moderne hollandske *Drama*; som de bedste Forfattere paa dette Omraade kunne fremhæves R. Faassen (f. 1833), Emants, H. Beyermann (et meget virkningsfuldt Skuespil »Uitgaan«), D. F. van Heyst (det historiske Drama »George de Laleing«), R. Donker og særlig Lystspildigterne J. van Maurik (f. 1847; »Een bittere pil«, »Janus Tulp« o. fl.) og L. Mulder (f. 1822; »De kiesvereeniging te Stellendijk«; tillige dygtig Historiker). — Om den i dette Aarh. ved Siden af den hollandske opstaaede *flamske Literatur* henvises til Art. **Flamlændere**. Her skal blot tilføjes, at denne Literatur i de senere Aar har udmærket sig ved en rig lyrisk Produktion af ikke ringe Værd, medens den paa Prosadigtningens Omraade nu absolut staar tilbage for den hollandske. Dens betydeligste nulevende Digtere ere J. van Beers (f. 1820), den religiøse Lyriker G. Gezelle (f. 1830), Em. Hiel, der har skabt en egen halvdramatisk Digtart, det saakaldte „Oratorium", og den ogsaa som Literaturforsker fortjente, friske og originale Idyldigter Pol de Mont (f. 1856. — Nederlandenes *videnskabelige Literatur* indtog, som ovenfor berørt, i ældre Tider en meget høj Rang, men falder for saa vidt uden for den n. L., som den (endnu i største Delen af forrige Aarh.) næsten gjennemgaaende affattedes paa Latin. Allerede fra Tiden før Uafhængighedskampen kan nævnes saa store Navne som Humanisterne R. Agricola og Erasmus fra Rotterdam, Geographen Mercator og Anatomen Vesalius, og Landets „klassiske" Periode kan opvise Philologer som D. og N. Heinsius, J. Vossius, J. Gronovius, E. Spanheim, T. Scaliger, Salmasius, J. Lipsius, Gruter og Grævius, Mathematikere og Physikere som Lud. van Ceulen, Snellius og Ch. Huygens, Læger og Naturforskere som Helmont, Leeuwenhoek og F. Ruysch, en Philosoph som Spinoza, en saa mangesidig, navnlig som Statsretslærer udmærket Videnskabsmand som H. Grotius og endnu flere berømte Navne. Dog heller ikke i den følgende Tid, for Skjønliteraturens og Kunstens Vedkommende væsentlig en Forfaldsperiode, savnede navnlig Philologien og de exacte Videnskaber fremragende Dyrkere, medens derimod Historien og især Philosophien stod mere tilbage. Her skal blot nævnes enkelte Navne, som Philologerne T. Hemsterhuis og A. Schultens, Physikerne og Mathematikerne S'Gravesande, Musschenbroek, og Uitenbroek, den store Læge H. Boerhaave, Historikerne J. Wagenaar, Kluit og J. Meermann og Statsretslæreren E. Luzac. Blandt Nederlandenes Videnskabsmænd i den nyeste Tid, i hvilken den nationale Historie og Literaturforskningen ere traadte mere i Forgrunden end tidligere, kan fremhæves den klassiske Philolog C. G. Cobet, Orientalisterne Van Limburg-Brouwer, R. Dozy, M. J. de Goeje og de Jong, Anthropologen A. Sasse, Ethnographen P. J. Veth, Ichthyologen P. Bleeker, Entomologen Snellen van Vollenhoven, Astronomen Fr. Kaiser, Historikerne P. L. Muller, W. van Zeeburgh og Sloet, Literærhistorikerne W. G. A. Jonckbloet, J. van Vloten (tillige Kunsthistoriker), G. ten Brink, Moltzer og C. Wybrands og Kunsthistorikerne Vosmaer, V. de Stuers og M. Rooses. — Af Værker om den n. L. kan foruden de ældre af Vries (1810), van Kampen (1821—26) og Hofdijk (1856) nævnes Jonckbloet's »Geschiedenis der nederlandsche letterkunde« (ogsaa oversat paa Tysk 1870), van Vlotens »Gesch. der ned. lettern« (1875) og J. ten Brinks »Kleine Gesch. der ned. lettern« (1877).

Sprog. Det n. S., det Tungemaal, der siden det 6te Aarh. har været talt i de Landstrækninger, som udgjøre det nuværende Kongerige Nederlandene og den nordlige Del af Belgien, er at betragte som en Dialekt af det nedertydske (derfor ogsaa i Landet selv tidligere alm. kaldet Nederduitsch) og viser allerede i sin ældste Form stor Lighed med det oldsachsiske. Det „gammelnederlandske" regnes indtil Slutningen af det 12te Aarh., dernæst følger indtil det 16de Aarh. den „mellemnederlandske" Periode. Med det 13de Aarh. begynder Uddannelsen af de forskjellige Dialekter. De to Hovedformer, hvori Sproget nu deler sig, Hollandsk og Flamsk, ere ikke meget forskjellige indbyrdes (s. **Flamlændere**). Det n. S. har under hele sin Udvikling været stærkt udsat for Paavirkning udvortes fra, især fra Frankrig. Fra det burgundiske Herredømmes Tid (fra Midten af det 14de Aarh.) vandt det franske Sprog en overmægtig Indflydelse i de sydlige Landsdele, hvor et særegent fransk Folkesprog, det wallonske, alt tidlig fandtes. 1573 forsøgte Plantijn i sin »Thesaurus theutonicae linguae« (»Schat der nederduytscher Spraken«) at samle og opstille Sprogets ægte, i sig rige Ordforraad, 1588 fulgte et lignende, endnu værdifuldere Værk af C. Kilian (»Etymologicum osv.«), og Rederijker-Kamrene (s. ovenf.) tog sig nu med Iver af Sprogets Rensning, især Amsterdamer Kamret, der 1584 udgav en Grammatik. Den egentlige Skaber af det nynederlandske blev den ovenf. omtalte P. K. Hooft, og næst efter ham maa nævnes den dygtige Prosaforfatter G. Brandt. Snart paafulgte dog en ny Forfaldsperiode, det franskes, senere ogsaa det engelskes Paavirkning gjorde sig mere og mere gjældende, og baade Conversations-, Kirke- og Retssproget blev efterhaanden til et sandt Kaudervælsk, medens Videnskaben stadig holdt sig fornemt til Latinen og kun Poesien saa nogenlunde bevarede et rent Sprog. Først omtring 1730 optraadte Lambert ten Kate og B. Huydecoper med Held som Banebrydere for en ny Forbedring, og Simon Stijl blev Grundlæggeren af en god og correct Prosa. 1766 stiftedes i Leiden »Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde«, som snart blev Midtpunktet for de fortsatte patriotiske Bestræbelser i sproglig Retning. Den ogsaa som Prosaforfatter ansete van der Palm indlagde sig som Minister (1799—1806) betydelige Fortjenester af Sprogundervisningens og Orthographiens Forbedring. 1805 udkom en officiel Grammatik, 1799—1811 en stor Ordbog i 11 Bd. af P. Weiland. Blandt de Forfattere, der i dette Aarh. have udmærket sig

paa den n. Philologis Omraade, kunne nævnes Nederlænderne Ypei, J. Kniker, Willems, B. Lulofs, A. de Jager, W. G. Brill (udgav 1846 en anset Grammatik), M. de Vries (Hovedudgiveren af en stor ny »Woordenboek der nederlandsche taal«), E. Verwijs og J. Verdam (Udgivere af en stor »Middel nederlandsch woordenboek«) o. a., samt Tyskerne Mone og Hoffmann v. Fallersleben. — Det n. S. har et rigt Ordforraad og mange fine Nuancer i Udtrykket; til dets charakteristiske Egenskaber høre dels rhetorisk Kraft, dels en egen Naivitet.

Nederrhinske Kreds ell. Kurrhinske K., en af de 10 Kredse, hvori det tyske Rige fra Maximilian I.s Tid indtil dets Opløsning 1806 var inddelt, laa paa begge Sider af Rhinen og omfattede Kurmainz, Ærkestifterne Trier og Köln samt Rhinpfalz og nogle mindre Fyrstendømmer og Herskaber.

Nedersachsiske Kreds, en af Tysklands forrige 10 Kredse, laa paa begge Sider af Elben og omfattede det nuvær. Hannover, Braunschweig, Mecklenburg, Holsten, Lauenburg, noget af den preussiske Provins Sachsen og en Del Rigsstæder (navnl. Hamborg, Lübeck, Bremen) m. m.

Nedkomst, s. Fødsel.

Nedschd, s. Arabien.

Nedslag ell. Nedbør, fælles Benævnelse paa Regn, Sne, Hagl og Dug. S. Regnmaaler.

Nedsynkning, i Physiologien Fødens Befordring ned i Maven fra Mundhulen igjennem Svælg og Spiserør; den tyggede Føde skydes fra alle Sider op paa Tungens øvre Flade, formes ved dennes Bevægelser mod Ganen til en rundagtig Klump, som derpaa ligeledes af Tungen trykkes bagtil ind i Svælget og derefter af dettes og Spiserørets Muskler skydes længere og længere ned, indtil den endelig naar Maven. N. i Patholog. den sygelige Lejeforandring af et Organ, især Livmoderen, hvorved dette af sig selv synker dybere ned paa Grund af en Sygdom i Organet selv eller dets Omgivelser. N. ledsages i Almindel. af meget besværlige Tilfælde.

Née, fr. [neh], født (foran en gift Kvindes Pigenavn).

Needles, the [nihdls], d. e. Naalene, 3 smaa Klippeøer v. for Øen Wight i den engelske Kanal ved den sydlige Indsejling til Strædet Solent, som skiller Øen fra Hamp-Shire og danner Indsejlingen vestfra til Southampton og Portsmouth.

Neefs, Pieter, d. ældre, flandersk Architekturmaler, f. 1570 i Antwerpen, d. 1651, Elev af Hendr. v. Steenwijk, malede det indre af Kirker, ofte oplyst af Fakler eller Lys. Hans Billeder var saa skattede, at de mest ansete Kunstnere malede Staffagefigurerne deri, og de indtage en hæderlig Plads i de største Malerisamlinger. — Hans Søn, Pieter N. d. yngre, f. 1601 i Antwerpen, d. efter 1675, dyrkede samme Fag, men har mindre Betydning.

Neer, Aart ell. Arthus van der, hollandsk Landskabsmaler, f. 1619, d. 1683 i Amsterdam, udmærkede sig især i Billeder med dæmpet Aften- ell. Natbelysning, stundum Landskaber belyste af en Ildebrands usikre Flamme, men viser sig ogsaa i Landskabsbilleder med Dagslys, Vinterstykker m. m. som en udmærket Colorist. — Hans Søn, Eglon v. der Neer, f. 1643 i Amsterdam, d. 1703 i Düsseldorf, Elev af sin Fader og Vanloo, malede baade Landskaber, historiske Stykker og Genrebilleder. Han hører til de saakaldte „smaa Mestere", der i mindre Genrebilleder have særligt Ry for deres elegante, delicate Udførelse og den udmærkede Behandling af Stofferne.

Neergaard, Jens Veibel, f. 8 Juli 1776 paa Juellinge, blev opdraget hos sin Slægtning, Biskop Balle. 1794 blev han Student og studerede først Lovkyndighed, men gik kort Tid efter over til Veterinærstudiet under Abildgaards Vejledning; senere uddannede han sig i Udlandet. Han var i nogle Aar Lærer ved Veterinærskolen. Efter sin Hjemkomst 1807 indtraadte N. i Militærtjenesten, som han igjen forlod 1809, da han udnævntes til Medlem af Remontecommissionen; denne forlod han 1811 og levede senere som Landmand, indtil han tog fast Ophold i og ved Kjøbenhavn og fornemmelig levede for sin literære Virksomhed, ligesom han deltog i det offentlige politiske Liv som Stænderdeputeret. N.s literære Virksomhed er meget stor og omfatter ikke alene veterinær-hippologiske Gjenstande, hvorved han har øvet en betydelig Indflydelse paa Danmarks Husdyravl og bidraget til at indføre fornuftige Principer for Husdyravlen; men han har ogsaa stræbet meget om Landvæsen og Statsøkonomi, Psychologi og Temperamentslære (1850) foruden en Del polemiske Skrifter. Han døde 23 Jan. 1864; ved hans Død traadte et af ham allerede 1853 stiftet Legat i Virksomhed, idet hele hans Formue var bestemt til Understøttelse for unge Mænd, der ville uddanne sig som Lærere i Veterinærfaget.

Neerwinden, Landsby i den belgiske Prov. Liège, 5 M. v. n. v. for Liège, er historisk mærkelig ved to Slag: 29 Juli 1693, da den franske Marschal Luxembourg sejrede over en engelsk-hollandsk-østerrigsk Hær, og 18 Marts 1793, da den franske General Dumouriez blev overvunden af Østerrigerne.

Nees v. Esenbeck, Chr. Gottfr., bekjendt tysk Botaniker af den naturphilosophiske Skole, f. 1776 i Odenwald, blev 1816 Professor i Naturhistorie og Directeur for den botaniske Have i Erlangen, 1819 Professor i Breslau, gik 1848 til Berlin, men blev 1852 afsat fra sit Embede ved Universitetet paa Grund af Deltagelse i Arbejderbevægelser og døde 16 Marts 1858 i Breslau under meget trykkende Forhold. Fra 1818 var han Præsident for det Leopold-carolinske Akademi. Af hans mange Arbejder kunne fremhæves „System der Pilze und Schwämme" (1816), »Agrostologia brasiliensis« (1826) samt „Handbuch der Botanik" (1820). — Hans Broder, Theod. Friedr. L. N. v. E., f. 1787, Professor i Bonn 1833, d. 1837, optraadte ogsaa som botanisk Forfatter.

Nĕfas, lat., Uret, hvad der er ulovligt; s. Fas.

Nefāstus dies, hos Romerne en Dag, paa hvilken ingen Rettergang eller Folkeforsamling turde finde Sted; deraf en ulykkelig Dag (vort „Tyge Brahes Dag").

Neffchehr, egtl. **Newschehr,** d. e. Nystad, Stad i Lilleasien, 29 M. s. ø. for Angora, med 25,000 J. og livlig Industri. I Omegnen betydelige Saltminer.

Negatiōn, Benægtelse, bruges i Logiken om den Begrænsning, Begreberne indbyrdes ud-øve over for hverandre. Enhver enkelt Be-grebsbestemmelse er for saa vidt en N., som den ophæver og udelukker andre Bestemmelser. **Negativ,** benægtende; i Mathem. kaldes en Stør-relse n., i Modsætning til positiv, naar den lagt til en anden, dermed ensartet formindsker den. S. **Modsatte Størrelser.** N. Tal betegnes ved Fortegnet — (minus), indført af Stifel (»arithmetica integra«, 1544).

Negenøje, s. **Lampret.**

Neger (d. e. sort, af lat. niger) kalder man sædvanl. med et fælles Navn de Folkeslag, som bebo det meste af Afrika, sønden for Sahara og norden for Kalahari. Om N.s charakteri-stiske Kjendetegn s. **Folkeslag.** For øvrigt s. **Afrika,** ligesom de enkelte Folkeslags Navne findes i Art. **Fellataer, Gallaer, Mandingoer, Kaffer** o. fl. — Figurl. bruger man N. om En, der er i den journalistiske Presses Tjeneste („Bladneger").

Negl, den hornagtige Plade, som dækker den yderste Del af Fingrenes og Tæernes Ryg-flade og giver disse større Fasthed. N. er kun en særegen Udvikling af Overhuden (s. **Hud**) og ligesom denne dannet af Læderhuden, der paa det Sted, hvor N. sidder, **Neglesengen,** er særlig indrettet dertil; den omgivende Del af Huden lægger sig bagtil og paa Siderne ind over Neglens Rand som en temmelig tyk Fold, **Neglevolden,** og i den derved opstaaede **Neglefure** er Neglen indfalset. Neglens forreste Ende er fri; den bageste, blødere og lysere Ende, af hvilken kun en mindre, halvmaaneformet Del ses, i hvilken Neglens stærkeste Vækst foregaar, kaldes **Neglerodden.** Ved „Neglerødder" forstaas i daglig Tale i Almindel. løsrevne Stykker af Neglens Siderand eller Neglevoldens Over-hud, som smerte og betændes. **Indgroet Negl,** der især forekommer paa den store Taa, op-staar ved Trykket af spidst Fodtøj, hvorved Neglevolden presses længere ind over Neglens Rand og betændes og ulcererer som Følge af den derved fremkaldte Irritation.

Négligé, fr. [sche], Morgen- ell. Natdragt.

Négligence, fr. [schängse], Forsømmelighed, Skjødesløshed; **négligere** [schēre], forsømme.

Negociatiōn ell. **Negotiatiōn,** Underhandling; **negotiēre,** handle, underhandle. **Negotiōrum gestio,** lat., uanmodet Forretningsførelse, kaldes den Handling, at en Person (gestor) uden An-modning eller Bemyndigelse varetager en an-dens (dominus) Interesser. De Udgifter, gestor saaledes har haft ved at tage sig af dominus's Sager, er han, saafremt denne selv har været hindret i at varetage dem, berettiget til at fordre erstattede af den paagjældende, naar der da har været virkelig god Grund til at optræde som sket, f. Ex. naar han under en Ildebrand har reddet den fraværende Ejers Gods.

Negombo ell. **Migamuva,** Stad paa Vestkysten af Ceylon, med Havn og betydeligt Fiskeri.

Negrais, Cap, et Forbjærg i Bagindien v. for Iravaddis Delta, danner Sydspidsen af den britiske Prov. Arakan.

Negritos, Negrillos, s. **Papuer.**

Nēgro, 1) **Cap N.** (det sorte Forbjærg) paa Vestkysten af Sydafrika under 16° 1' s. Br. — 2) **Rio-N.** ell. Parana, Flod i Sydamerika, udspringer i Venezuelas sydvestlige Del og løber gjennem den brasilianske Prov. Amazonas fra venstre Side til Amazonfloden. Længde 350 M. Dens betydeligste Bifloder ere fra højre Side Uacayari ell. Uaupes, fra ven-stre Cassiquiare, der tillige flyder i Ori-noco og saaledes danner en naturlig Forbin-delse mellem denne og Amazonfloden, og Rio-Branco ell. Parima. 3) **Rio-N.** ell. Cusu, Flod i Sydamerika, danner Grænsen mellem den argentinske Republiks oprindelige Omraade og det nu dermed forbundne Patagonien og falder i Atlanterhavet.

Negropōnte, s. **Euboea.**

Nēgros, s. **Bisayas.**

Nēgros (d. e. sorte), et Øgenavn, som under Kong Ferdinand VII (1814—34) blev brugt om de constitutionelle af deres politiske Modstandere (Blancos, d. e. de hvide).

Negrūzzi, Const., rumænsk Digter, f. 1808. I Anledning af de ved de græske Hetærier fremkaldte Uroligheder i hans Fædreland fulgte han 1821 sin Fader til Bessarabien, hvor han gjorde Puschkins Bekjendtskab og stude-rede Russisk. 1824 kom han hjem og blev ansat i Finansministeriet. Faderens Død og uhyggelige Familieprocesser gav Anledning til, at han henfaldt til en fortvivlet Skepti-cisme. Han søgte Trøst i Poesien, og efter at have leveret ypperlige Oversættelser efter Puschkin og V. Hugo skrev han sit historiske Epos »Aprodul Purice«, hvori Stephan d. store er Helten; dette i Forbindelse med „Hi-storiske Noveller og Scener" i Prosa gav ham en særdeles fremragende Plads i hans Lands Literatur. Den senere Del af hans Liv var helliget Politiken. Han var en halv Snes Aar Medlem af Nationalforsamlingen og 1861 af et af Fyrst Cusas mange Ministerier. Han samlede sine Værker i Poesi og Prosa under Titel af „Ungdomssynder". D. 1868. — Hans Søn, **Jakob N.,** f. 1843, studerede i Berlin, blev 1885 Professor i Bukarest og er Udgiver af Tidsskriftet »Convorbiri literare«. Han leverer dertil Bidrag i Prosa og Vers og er en elskværdig Humorist.

Negūs, Navn for de abessinske Konger.

Nēgus, varm Drik af Rødvin, Vand, Citron-saft, Sukker og Muskatnød, som skal have Navn efter sin Opfinder, en engelsk Oberst N.

Nehemias, en Jøde af fornem Slægt og Mundskjænk hos den persiske Konge Artaxerxes d. langhaandede, gik 445 f. Chr. som persisk Statholder til Judæa for at fuldføre Jeru-salems Gjenopbyggelse og befæste Fædrenes Love i det unge Samfund af de fra Landflyg-tigheden tilbagevendte Jøder. Hvad han ud-rettede under de yderst vanskelige Forhold („med den ene Haand holdt de Spydet, med den anden arbejdede de"), har han selv beskrevet i N.s Bog, der danner Fortsættelsen af Esras Bog.

Neher, Bernhard, tysk Historiemaler, f. 1806 i Biberach i Württemberg, d. 20 Jan. 1886 i

Stuttgart, uddannede sig i Stuttgart, München og Rom og har efter sin Hjemkomst gjort sig bekjendt ved sine Malerier paa Isarthor i München al fresco. Derefter malede han ligeledes i Fresco i Weimar 2 Værelser med 34 Fremstillinger efter Schillers og 28 efter Goethes Værker. Han blev Professor ved og 1854 Directeur for Kunstakademiet i Stuttgart, indtil han 1879 trak sig tilbage. Af hans Staffelibilleder kunne nævnes „Korsnedtagelsen" i Museet i Stuttgart, „Christus velsigner Børnene" og „Abrahams Forbøn for Sodoma". — Hans Broder, **Michael N.**, f. 1798 i München, d. 1876, uddannede sig især i Italien og blev efter sin Hjemkomst bekjendt ved sine Architekturbilleder og Genrebilleder. Han valgte gjærne Domkirker med de foran liggende Torvepladser, oplivede ved en rig Staffage, hvortil han tit hentede Motiverne fra tysk Folkeliv i ældre Tid.

Nehrman, s. **Ehrenstråle**.

Neide, Emil, tysk Maler, f. 1842 i Königsberg, uddannede sig dels der, dels i Düsseldorf og München og nedsatte sig derpaa i sin Fødeby, hvor han er Professor ved Kunstakademiet. Til Universitetet smstds. har han udført al fresco „Astronomien" („Ptolemæos iagttager Stjærnernes Gang") og „Naturvidenskaben" (i Forening med Brausewetter), samt i Museet „Psyche føres til Underverdenen af Charon". Desuden maler han Livsbilleder, som oftest af alvorligt Indhold („Paa Gjerningsstedet", „Livstrætte" o. fl.).

Neidhart von Neuenthal, middelhøjtysk Digter, levede i første Halvdel af det 13de Aarh., først ved det bayerske, senere ved det østerrigske Hof, og hører til de betydeligste af Minnesangerne, blandt hvilke han indtager en ejendommelig Plads ved sine Digtes Realisme, deres i Regelen fra Bondelivet hentede Stof og deres snart humoristiske, snart satiriske Tone. Det er for en stor Del „Tanzlieder", der ende med en Dialog eller satirisk Fortælling. De under hans Navn bevarede Digte (blandt hvilke utvivlsomt adskillige nægte) ere udgivne 1858 af M. Haupt.

Neipperg, en gammel schwabisk Adelsslægt, der 1734 blev rigsgrevelig og 1827 optoges blandt de tyske Standesherrer; den ejer flere Godser under Württembergs og Badens Højhed. **Wilh. Reinhard**, Grev N., f. 1684, kejserlig Feltmarschal, blev 1723 Opdrager for Prins (senere Kejser) Frants Stephan, sluttede 1739 overilet den ydmygende Fred med Tyrkiet i Belgrad og tabte 1741 Slaget ved Mollwitz mod Frederik II, men holdt sig dog i Maria Theresias Yndest, blev 1755 Præsident i Hofkrigsraadet og døde 1774. — Hans Sønnesøn, **Adam Albr. N.**, f. 1775, var oprindelig Officer og tjente i Krigene 1792—1809 med Hæder, brugtes 1812 i diplomatisk Sendelse til Stockholm (til Bernadotte) og 1814 til Neapel (til Murat) og viste stor Dygtighed. I Sommeren 1814 fik han det Hverv at følge Kejserinde Marie Louise til Badestedet Aix og blev i Marts 1815 hendes Overstaldmester og nærmeste Raadgiver i Styrelsen af Hertugd. Parma, ligesom han alt var hendes Elsker. Efter Napoleon I.s Død indgik hun et morganatisk Ægteskab med N., som døde 1829. — Hans ældste Søn, **Alfred N.**, f. 1807, d. 1865, var württembergsk Generalmajor og siden 1840 gift med Kong Wilhelm I.s ældste Datter Marie; den yngre, **Erwin N.**, f. 1813, østerrigsk Ryttergeneral, deltog i Krigene 1864 og 1866. — Hans Søn med Marie Louise, **Wilh. Albr. N.**, f. 1821, deltog 1848—49 som Oberst i Krigene i Italien og Ungarn, blev 1864 Fyrst Montennovo (ital. Overs. af Neuberg ell. N.) og er nu østerrigsk General.

Neisse, stærkt befæstet Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Neisse, der udspringer paa Sudeterne og falder i Oder, 10 M. s. til ø. for Breslau. 21,000 I. Militærskole, Krudtfabrik, Artilleriværksteder. Livlig Industri. Store Hestemarkeder. — N. var tidligere Hovedstad i et 40 □ M. stort Fyrstendømme N., som 1201 blev skjænket til Stiftet Breslau, og hvoraf den største Del (24 □ M.) ved Freden i Breslau 1742 kom til Preussen, medens den mindre, sydlige Del (16 □ M.) hører til Østerrig, men tilhører Biskoppen af Breslau.

Neith, en ægyptisk Gudinde, dyrkedes fornemmelig i Staden Sais og optræder hyppig i Forbindelse med Localguden Phtha. I Sais fejredes der en Fest til Ære for hende, den saakaldte Lampefest, ved hvilken en Mængde Lamper antændtes. N. var en af de ældste ægypt. Guddomme og dyrkedes sandsynligvis tidligst i Sint.

Neithard, August Heinrich, f. 1793 i Schleiz, d. 1861 i Berlin, hvor han 1843 blev Lærer ved det nyoprettede Berliner Domchor, for hvilket han 1845 blev Dirigent, og som han udviklede til et Mønsterchor i sit Slags. Efter 3 Aars Tjeneste som Hoboist ved en preussisk Bataillon havde han fra 1816 beklædt forskjellige Stillinger som Chef for militære Musikcorpser og skrevet en stor Del Militærmusik. Senere componerede han mange Ting for Mandschor, navnlig for Domchoret, Claversager m. m. og en Opera „Julietta" (1834). Mest populær blev hans Sang „Ich bin ein Preuße, kennt ihr meine Farben?" (1828). Ogsaa udgav han en Samling af religiøse, ældre og nyere Sange i 8 Bd., kaldet »Musica sacra«.

Neko, **Necho**, ægyptisk Konge, Søn af Psammetik I, overvandt Josias ved Megiddo, men blev derefter selv slagen af Nebuchadnezar ved Karkemisch 605 f. Chr. Han lod Afrika omsejle ved phønikiske Sømænd.

Nekrasov, Nikolaj Alexejevitsch [soff], berømt russisk Digter, f. 4 Dec. 1821 i Gouvernementet Jaroslav. Fattigdom tvang ham til at forlade Studeringerne, og han søgte at slaa sig igjennem som Journalist. 1845 fik han en Digtsamling trykt. Dens kjække Form, dens originale Syn paa samtidige sociale Problemer, dens Skildring af hidtil upaaagtede Phænomener i Folkelivet gjorde stor Opsigt. 1877 udkom hans sidste Digtsamling. D. 28 Jan. 1878 i Petersborg. 1884 udkom hans samlede Værker; 1885 begyndte K. Köcher paa en tysk Oversættelse af den.

Nekro- (gr. νεκρός) i Sammensætn. bet. død.

Nekrologium, d. e. Dødebog, kaldte man i Middelalderen de gejstlige Stiftelsers og Klo-

strenes Kalendere, hvori blev indført Navnene paa de afdøde, hvis Minde skulde hædres ved at indesluttes i de offentlige Forbønner. — I nyere Tid bruges **Nekrolog** i Almindel. om biographiske Efterretninger om Afdøde.

Nekromanti kaldtes hos Grækerne den med højtidelige Ofre forbundne Besværgelse af de døde, ved hvilken man søgte at komme til Kundskab om Fremtiden. I denne Retning vare især Amphiaraos's Orakel i Oropos og Asklepios's i Epidauros berømte. **Nekromant**, Aandebesværger.

Nekropŏl, **Nekrŏpolis**, Ligstad, Kirkegaard; i Oldtiden vare især de ægyptiske N. ved Memphis og Theben berømte for deres store Udstrækning og mærkelige Monumenter, navnlig Pyramiderne ved Memphis og Klippegravene ved Theben.

Nekrōse, s. **Koldbrand**.

Nektănebos, en ægyptisk Konge, der 340 f. Chr. blev overvunden af Perserkongen Artaxerxes III. Han var den sidste af de ægyptiske Pharaoner.

Nĕktar, hos Grækerne Navnet paa Gudernes Drik, der bevarer deres Udødelighed; nu betegner Ordet en behagelig Drik overhovedet. **Nektārie**, s. **Honninggrebsklaber**.

Nélaton, Aug. [tõng], berømt fransk Chirurg, f. 17 Juni 1807, var Elev af Dupuytren og blev 1851 Professor i chirurgisk Klinik ved Facultetet i Paris, fra hvilken Post han 1868 efter eget Ønske afgik for alene at kunne ofre sig for sin betydelige private Praxis. Han har indlagt sig store Fortjenester ikke alene som Operateur, men ogsaa som Lærer og Forfatter, i hvilken sidste Henseende hans »Éléments de pathologie chirurgicale« (2 Opl., 3 Bd., 1867—70) har gjort ham mest bekjendt. Han døde 21 Sept. 1878 i Paris.

Nēleus, Søn af Poseidon og Tyro, Tvillingbroder til Pelias og Fader til Nestor. Efter deres Stiffader Krethens's Død bleve de to Brødre uenige om Herredømmet over Jolkos i Thessalien, hvorpaa N. drog til Messenien. Her kom han i Strid med Herakles, der dræbte alle hans Sønner med Undtagelse af Nestor. Hans fra Messenien fordrevne Efterkommere, **Neleiderne**, drog for største Delen til Athen.

Nellemann, Johannes Magnus Valdemar, dansk Retslærd og Politiker, f. 1 Nov. 1831 i Kjøbenhavn, blev 1859 Professor i Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Universitet. Han er Forfatter til flere meget benyttede Værker over den danske Proces, navnlig „Forelæsn. over den ordinære civile Procesmaade" (4de Udg. 1887), „Civilprocessens almindelige Del" (2den Udg. 1877), „Læren om Execution og Auction" (1871) og „Bidrag til Fortolkning af Concurslovens 4de Capitel" (1879). Af hans øvrige Skrifter fremhæves: „Vallø Stifts og Vemmetofte Jomfruklosters Forhold til Staten" (1872), hvori han hævdede disse Stiftelsers private Charakter, „Om mundtlig Rettergang i civile Sager, en Oversigt over Grundsætningerne i de vigtigste fremmede Proceslove og Reformforslag" (1874) og „Ægteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling, en retshistorisk Undersøgelse" (1882). Som Medlem af den 1868 nedsatte Procescommission har han taget vigtig Del i denne Commissions Arbejder; særlig nævnes han som Udarbejderen af de Udkast, der have dannet Grundlaget for de under 25 Marts 1872 og 30 Nov. 1874 udkomne Love om Concurs og om Skifte af Dødsbo og Fællesbo, ligesom af det Rigsdagen senere forelagte Udkast til Lov om den borgerlige Retspleje. 1870 valgtes N. til Landstinget og blev snart et indflydelsesrigt Medlem, idet han dannede et Bindeled mellem den nationalliberale Gruppe og Godsejerne; allerede 1878 var han dets Ordfører under den politiske Strid med Folketinget om Parlamentarismen. 1875 blev han Justitsminister, og 1879 indbragte han en Række Lovforslag om Retsplejens Omordning med mundtlig Forhandling og Nævninger i Straffesager, men det lykkedes ham ikke at fremme denne Sag. 1885 blev han Directeur for det Classenske Fideicommis, og siden 1873 er han Formand for Handelsbankens Bestyrelsesraad.

Nellike (Dianthus), Planteslægt af Nellikefamilien med oftest linjedannede Blade; Bægeret er omgivet af et Bibæger; Kronen mangler Bikrone; Støvvejen har 2 Grifler, og Kapslen aabner sig med 4 Tænder. De fleste Arter voxe i Europa og det tempererede Asien; en Mængde ere yndede Haveplanter, f. Ex. Havenelliken (D. Caryophyllus) fra Sydeuropa, der dyrkes i talrige Afarter; den chinesiske N. (D. chinensis) fra Asien; Busknelliken (D. barbatus) med knippeformig samlede Blomster; Fjernelliken (D. plumarius) osv. Andre Arter ere almindelig vildtvoxende hos os, saaledes **Strandnelliken** (D. superbus) med store, fint frynsede, lila Kroner og **Sandnelliken** (D. deltoides), der er mindre og har smukt rosenrøde Kroner; begge gro paa Bakker og sandede Steder. — **Nellikefamilien** (Caryophyllaceæ) tilhører de frikronedes Orden, har modsatte, helrandede Blade, oftest uden Axelblade, kvastformet Blomsterstand, 5tallig, fuldstændig, regelmæssig og undersædig Blomst, oftest 10 Støvdragere, 2—5 Grifler og en Kapsel med fri, midtstillet Frøstol. Kimen krum, omslutter Frøhviden. Omtr. 1,000 Arter, der navnlig ere udbredte i den nordlige Halvkugles vestlige Del; noget sjældnere ere de mod Øst, og i Troperne mangle de næsten ganske, undtagen paa Bjærgene.

Nellikeolje, den flygtige Olje af Krydder-nelliker, Blomsterknopperne af Caryophyllus aromaticus, giver ved Behandling med Kali en flydende Kulbrinte, som ikke opløses, og den i Kali opløselige Eugenol, der er at omfatte som et Phenol, som ved Iltning under passende Forhold ombannes til Vanillin (s. d. A.). **Nelliker**, s. **Krydderneliketræ**.

Nellikerod (Geum), Slægt af Rosenfamilien med Nødder, udvoxende Grifler og Bibæger. To Arter ere almindelig vildtvoxende hos os. **Engnellikerod** (G. rivale), med kjødfarvede Blomster, voxer paa Enge og blomstrer i Maj og Juni; **Febernellikerod** (G. urbanum) har gule Blomster, gror navnlig i Skove og Haver og blomstrer lidt senere. **Nellikerodstriben**, s. **Buchhave**.

Nellikesøm, de allermindste Hussøm til omtr. ¼ Pd. pr. Tusende. Tilsyneladende kaldte saaledes paa Grund af Ligheden med (Krydder-)

Nelliker; men selve Ordet Nellike bet. opr. et lille Søm (tysk „Nägelchen“).

Nelluru, Stad i Præsidentsk. Madras i det engelske Forindien, 20 M. n. for Madras ved Floden Penna. 30,000 J. Handel med Salt. Vigtig Militærstation.

Nelson, 1) Stad paa Ny-Seeland, paa Nordsiden af Sydøen, ved Blind-Bugten. 5,000 J. Havn og Udførsel af Uld. — 2) Flod i Nordamerika, s. Hudsonsbay-Landene.

Nelson, Horatio, Lord, engelsk Søhelt, f. 29 Sept. 1758, Præstesøn, kom 17 Aar gl. til Søs og blev 1777 Lieutenant, 1779 Capitain. 1780 fik han første Gang Lejlighed til at udmærke sig ved Angrebet paa de spanske Øer i Vestindien, ægtede 1787 en vestindisk Dame og vendte tilbage til England, hvor han i nogle Aar førte et stille Husliv, indtil Krigen med Frankrig paa ny kaldte ham til Virksomhed. 1793 gik han som Linjeskibscapitain til Middelhavet og sendtes i Aug. af Admiral Hood til Napoli med Depecher til den engelske Afsending, Sir Will. Hamilton; han stiftede her Bekjendtskab med dennes Ægtefælle, Lady H., der senere fik saa stor Indflydelse over ham, men tillige plettede hans Ære. Endnu s. A. hjalp N. til at indtage Corsica og mistede sit højre Øje ved Angrebet paa Calvi; han blev 1795 Commodore og medvirkede 1797 væsentlig til Sejren ved Cap Vincent, hvorefter han blev Contreadmiral. 1797 mistede han ved et Angreb paa Havnen Sta Cruz paa Tenerifa den højre Arm. Efter sin Helbredelse fik han Commandoen i Middelhavet og skulde hindre den franske Flaade i at løbe ud af Toulons Havn; Storme hindrede ham deri, men han opsøgte den ved Abukir og ødelagde den i et glimrende Søslag 1 Aug. 1798, hvorved Englands Overmagt i Middelhavet sikredes; til Løn blev han Baron af Nilen. Ved sin Tilbagekomst til Napoli blev han modtagen med store Festligheder, og Regeringen erklærede Frankrig Krig; da franske Tropper nu faldt ind i Landet, førte N. Kongehuset til Palermo; han understøttede den af Cardinal Ruffo fremkaldte Modrevolution og lod sig af Lady Hamilton (dette er dog blevet stærkt betvivlet i nyere Tid) forlede til at udføre de grusomme Domme, der fældedes imod Republikanerne tvært imod Capitulationen (s. Caraccioli). Ledsaget af sin nysnævnte Elskerinde rejste N. hjem til England, skilte sig ved sin Hustru 1801 og erkjendte Lady Hamiltons Datter Horatia (f. 1801) for sin Datter. Som Viceadmiral fulgte han med Parker paa Toget til Danmark og leverede her Slaget 2 Apr. 1801 (s. Anden April), hvor han ved at strømme Kronprins Frederik (F. VI) vandt større Fordele, end Kampen gav ham Krav paa. Angrebet paa den franske Flaade ved Boulogne 16 Aug. 1801 mislykkedes derimod. I Slaget ved Trafalgar 21 Oct. 1805, hvor han udgav den berømte Dagsbefaling „England venter, at hver Mand gjør sin Pligt“ — ødelagde N. den forenede fransk-spanske Flaade, men blev under Slaget saaret af en Musketkugle og døde kort efter. Liget jordfæstedes i St. Paulskirken i London med ualmindelige Æresbevisninger under et pragtfuldt Gravminde. 1873 oprejstes en kolossal Statue af N. paa en Klippe ved Angleseys Kyst. Hans Broder blev ophøjet til Jarl N., og Titelen gik senere over til en Søstersøn, hvis Søn bærer Navnet Horatio N. N.s »Despatches and letters« udkom 1844—46 i 7 Bd.

Nematöder, d. s. s. Rundorme.

Neméa, Flække i det peloponnesiske Landskab Argolis, i Nærheden af hvilken den nemeiske Løve havde sin Hule (s. Herakles). Den er bekjendt ved et pragtfuldt Zeustempel, men endnu mere ved de nemeiske Lege, indstiftede af de 7 Fyrster, der drog mod Theben. Disse Lege, der holdtes til Ære for Zeus, vare ligesom de olympiske, isthmiske og pythiske Nationalfester og fejredes saa vel ved legemlige som ved aandelige Væddekampe.

Nemesiānus, M. Aurelius Olympius, romersk Digter fra det 3dje Aarh. e. Chr., af Fødsel en Carthaginienser, har skrevet didaktiske Digte: »Halieutica«, »Cynegotica« og »Nautica«. Samling af hans Fragmenter findes i Webers »Corpus poëtarum Latinorum«.

Némesis, Datter af Natten, var den straffende Retfærdigheds Gudinde, som især optræder mod dem, der ere blevne hovmodige af deres Lykke. Hun kaldes ogsaa Adrastea og Rhamnusia efter den attiske Flække Rhamnus, hvor hun havde et Tempel. Hendes Attributer ere et bevinget Hjul, en Tøjle og en Maalestok.

Nêmi Søen, en for sin Naturskjønhed stærkt besøgt lille Indsø i Mellemitalien, 3 M. s. ø. for Rom. Søen opfylder et gammelt Krater og kaldes ogsaa „Dianas Spejl“, fordi Sagnet lader Orestes efter Mordet paa Thoas føre det i Tauris værende Dianabillede herhen og indstifte Gudindens Dyrkelse her. Levninger af et Dianatempel findes endnu ved en Mølle ved Søbredden. Fra Søens høje Bredder er der en herlig Udsigt over Roms Campagne.

Nemours [nomúhr], 1) Stad i det franske Dep. Seine-Marne ved Loing Kanalen, 11 M. s. s. ø. for Paris, med 4,000 J., var forhen Hovedstad i et Landskab, som 1404 blev ophøjet til et Hertugdømme for Greverne af Evreux, fra hvilke det ved Giftermaal kom til Huset Armagnac. Ludvig XII gav det 1507 til sin Søstersøn, Gaston de Foix, som faldt i Slaget ved Ravenna 1512. Frants I skjænkede Hertugdømmet til sin Morbroder Philip af Savoien, hvis Efterkommere dannede Linjen Savoien-N., som uddøde paa Mandssiden 1659; Kvindelinjen solgte det til Ludvig XIV, som 1689 gav det til sin Broder, Hertug Philip af Orléans, hvis Efterkommere fra den Tid have besiddet det. Kong Ludvig Philips næstældste Søn fører Titel derefter (s. næste A.). 7 Juli 1585 sluttedes i N. et Forlig imellem Henrik III og Ligaen („Edictet af N.“). — 2) Tidligere Dschema Ghazuat, en lille Havnestad i Prov. Oran i det franske Algérien i Nordafrika ved Middelhavet, i Nærheden af den marokkanske Grænse, er den yderste franske Militærpost mod V. Her er oprejst et Mindesmærke for 450 Franskmænd, som 22 Sept. 1845 af 3,000 Arabere bleve lokkede i et Baghold og alle nedsablede.

Nemours, Ludv. Carl Phil. Raph., Hertug af [s. o.], f. 25 Oct. 1814, anden Søn af Kong Ludvig Philip af Frankrig, var kun 16 Aar

gl., da Belgiens Krone i Febr. 1831 blev ham tilbudt, men af Hensyn til de andre Stormagter afvistes dette Tilbud. 1831 fulgte han med paa Toget til Belgien og overværede Antwerpens Beleiring; ogsaa deltog han 1836—37 som Brigadegeneral i de to Tog til Constantine og udmærkede sig. Han var ilde lidt af Folket for sine aristokratiske Tilbøieligheder, og ved hans Ægteskab 1840 med Prinsesse Victoria af Sachsen-Koburg-Cohary (f. 1822, d. 1857) forkastede Deputeretkammeret Loven om en Dotation til ham af ½ Mill. Frc.s. Efter hans ældste Broders Død 1842 overdroges Regentskabet til ham i Tilfælde af Greven af Paris's Mindreaarighed; men da Februarrevolutionen kom 1848, turde man ikke forsøge paa at sætte Loven i Kraft. Kun ved en Forklædning undkom N. fra Tumulterne og flygtede til England. Han vendte tilbage til Frankrig 1871, men spillede ingen Rolle; dog virkede han for Fusionen imellem de to bourbonske Linjer. 1886 bosatte han sig i Belgien. N. har to Sønner, **Louis**, Greve af Eu, f. 1842, gift 1864 med Prinsesse Isabella af Brasilien og udset til at være dette Lands Regent, og **Ferdinand**, Hertug af Alençon, f. 1844, gift 1868 med Prinsesse Sophie af Bayern (Søster til den østerrigske Kejserinde) og 1872—83 Capitain i det franske Artilleri, samt to Døtre **Marguerite**, f. 1846, gift 1872 med Fyrst Ladislaus Czartoryiski, og **Blanche**, f. 1857.

Nēna Sāhib, s. **Nana Sahib**.

Nencioni, Enrico [tschō], ital. Digter, f. 1839. Af hans letflydende romantiske Poesier ere »Fiume della vita«, »Giardino abbandonato«, »Lo Spedale« og »Note funebri« de mest yndede. En elegisk, dyster Stemning hersker i dem.

Nenndorf, et lille, temmelig besøgt Cursted i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, med kolde Svovlkilder, der navnlig benyttes til Bade og Inhalation imod Rheumatisme, Gigt, Underlivssygdomme, Hudsygdomme, Kjertelsyge, Nervesygdomme, Strube- og Brystkatarrher.

Néocomien, fr. [miäng], et især ved Neuchâtel (deraf Navnet) udviklet Led af Kridtformationen, svarende til det ældste Grønsand i England; findes ogsaa i det nordlige Frankrig og den nordvestlige Del af Tyskland. I Øvreitalien og Tirol benyttes Neocomkalk som Marmor og lithographisk Sten.

Neokāstro, s. **Navarino**.

Neolōg (af gr. *νέος*, ny, og *λόγος*), En, som indfører nye Lærdomme, nye Skikke, bruges især om dem, der ville indføre unødvendige eller uhensigtsmæssige Sprogændringer ved Dannelse af nye Ord, forandret Retskrivning osv. **Neologī**, Nyhedssyge. **Neologismer**, nye Ord og Talemaader.

Neophyt (d. e. nylig plantet) ell. **Novice** kaldtes i den gamle christne Kirke de nylig omvendte. Katholikerne bruge N. om alle, der gaa over til den katholske Kirke, og for at lokke baade Ikke-Christne og Ikke-Katholiker til Overgang have Paverne skjænket N. mange Forrettigheder. Pave Gregor XIII oprettede et særegent Collegium for unge N. til Fremme for Missionen blandt deres tidligere Trosfæller.

Neoplatōniske Skole, s. **Nyplatoniske Skole**. **Neopythagoræiske Skole** s. **Nypythagoræiske Skole**.

Nepal [ui], en til Dels af Englænderne afhængig Stat i Forindien paa Sydsiden af Himalaja, mellem 26° 25′ og 30° 17′ n. Br. og 98° og 106° ø. L., 2,670 □ M. med c. 3 Mill. I., grænser mod Ø. til den engelske Prov. Sikkim, mod S. til Bengalen, mod V. til Prov. Kamaon og mod N. til Tibet. Paa Nordgrænsen ligger Himalajas højeste Top Gaurisankar ell. Everest. Klimaet er forskjelligt efter Højdebeliggenheden, men gjennemsnitlig som i Sydeuropa. Ved Himalajas sydlige Fod er det saakaldte Tarai Distriet, et med yppig Vegetation dækket Sumpland, hvis Uddunstninger ere meget skadelige for Sundheden. Befolkningen bestaar af flere forskjellige Folkestammer, af hvilke de vigtigste ere Gorkhaer, der ere Hinduer, hvis Forfædre 1768 erobrede Landet, og som nu ere det herskende Folk og kun give sig af med Krigerhaandværket, og Nevarer, Urindvaanere af mongolsk Herkomst, der have antaget meget af Hinduernes Præg og udmærke sig ved Kunstfærdighed og Bindstibelighed. Agerdyrkning er Befolkningens Hovedbeskæftigelse; desuden drives Bjærgværksdrift paa Jærn og Kobber samt Bly, Arsenik og Ædelstene og en ikke ubetydelig Industri og Handel. Regeringsformen er despotisk. Hovedstad Katmandu. — Siden 1768 ere Gorkhaerne den herskende Stamme. De førte 1814—16 Krig med det indiske Compagni og nødtes til at afstaa den vestlige Del af Landet med Ganges's Kilder. Under Opstanden 1857—58 ydede Gorkhaer fra N. Englænderne udmærket Hjælp under Ledelse af Fyrsten Jung Bahadur (1847—77).

Neper, Logarithmernes Opfinder, s. **Napier**, John.

Nephralgi, s. **Nyrekolik** und. **Nyre**. **Nephrītis**, s. **Nyrebetændelse** und. **Nyre**.

Nephrit, et grønligt, fedtglinsende, paa Kanterne gjennemskinnende Mineral, der kun forekommer i djærv Tilstand, er en Forbindelse af Kiselsyre, Magnesia og Kalk og omtrent har Feldspatens Haardhed. I forarbejdet Tilstand i Form af Daaser, Sabelgreb, Signeter osv. forsendes det fra China og Indien og er ogsaa fundet i Mexico og Ny-Seeland, hvor man forarbejder Vaaben deraf. I ældre Tider tillagde man det, baaret som Amulet, beskyttende og helbredende Kraft. I Pælebygningerne i Schweiz har man fundet Stenkiler af N.

Nephthys ell. **Nebhat**, en ægyptisk Gudinde, Søster til Osiris og Isis, sammen med hvilke hun ofte fremtræder i de Fremstillinger, der staa i Forbindelse med de afdødes Dyrkelse. Hun var gift med Broderen, den onde Set ell. Typhon.

Nĕpomuk, Johannes af, Böhmens Skytspatron, skal i Følge Sagnet have været Søn af Welflin, en Borger i Staden Pomuk, skal være født 1330 og være bleven Domherre og Vicar for Ærkebiskoppen af Prag. Tillige skal han have været Dronning Elisabeths Skriftefader, og fordi han ikke vilde aabenbare, hvad hun havde betroet ham i Skriftestolen, skal Kong Wenzel have ladet ham grusomt mishandle og styrte i Moldau Aftenen før Christi Himmelfartsdag 1383. Historisk sikkert er kun, at en Joh. af N. 1393 (ikke 1383) blev druknet

paa Befaling af Kong Wenzel paa Grund af kirkepolitisk Meningsforskjel; alt hvad der ellers fortælles om ham, synes i høj Grad upaalideligt; men nu æres han som Martyr i hele Böhmen. Han blev kanoniseret 1729 af Pave Benedict XIII. Mindedag 16 Maj.

Nēpos, Cornelius, romersk Historieskriver, f. c. 95 f. Chr., Forfatter til 25 »Vitæ excellentium imperatorum«, der efter al Sandsynlighed ere Udtog af et større Værk.

Nēpos, Julius, den næstsidste vestromerske Kejser, 474—75, blev af den østromerske Kejser Leo I udvalgt til Kejser, overvandt Glycerius 474, men blev det følgende Aar styrtet af Orestes, Romulus Augustulus's Fader, og flygtede til Dalmatien, hvor han residerede i Salona, indtil han 480 blev myrdet af to af sine Officerer.

Nepōt (af lat. nepos, fr. neveu, tysk Neffe), Broder- ell. Søsterson, overhovedet Slægtning; bruges især om Pavernes uægte Sønner og andre Paarørende. **Nepotisme** kaldes den af indflydelsesrige Statsembedsmænd udøvede Begunstigelse og Forsørgelse af deres Slægtninge, Venner eller Venners Venner, i Almindel. forbunden med Tilsidesættelse af mere fortjente, ved Embedsbesættelser, Uddeling af Gunstbevisninger o. desl. Navnet hidrører fra, at denne Art af Uretfærdighed fornemmelig udøvedes i den romersk-katholske Kirke af Paverne, som hævede deres Nepoter til de højeste gejstlige og verdslige Værdigheder. N. er et af de skadeligste Onder i Statsstyrelsen; den undergraver Folkets Tillid til dets Regering, bringer en slet Aand ind i selve Styrelsen, nedslaar de dygtigeres Mod og Stræben, vækker Parti- og Forfølgelsessyge, lader uværdige Statstjenere trives i Uredelighed og Ligegyldighed for Embedet, kort sagt er vel skikket til i Bund og Grund at demoralisere et Folk. De virksomste Midler mod denne Gift i Samfundet ere Fastsættelse af omhyggelige Prøver og bestemte Regler for Adgang til og Oprykning i Embeder, Afskaffelse af Sinecurer og utilbørlig Sammendyngen af Embeder, men fremfor alt almindelig udbredt Pligt- og Æresfølelse hos Folket, navnl. en hæderlig Embedsstand, samt at, hvad der maatte gaa i Svang i denne Retning, uden Sky drages frem for Offentlighedens Lys.

Neptūn (Neptunus), en gammelitalisk Gud for Havet, blev sandsynligvis først senere paa Grund af græsk Indflydelse som N. equestor Skytsgud for Heste og ridderlige Øvelser. Til sidst blev han aldeles identificeret med Poseidon (s. d. A.).

Neptūn, den yderste Planet, man kjender i vort Solsystem. Dens Opdagelse er en af de interessanteste i Astronomien. Man havde allerede længe bemærket ved Planeten Uranus, som den Gang var den yderste, man kjendte, at de observerede Steder ikke vilde stemme med de beregnede, uagtet der i de sidste var taget Hensyn til alle de Perturbationer, som de da bekjendte Planeter kunde bevirke. Bessel i Königsberg fremsatte derfor den Formodning, at disse Afvigelser maatte skyldes Indvirkningen af en Planet, som gik uden om Uranus, og at dennes Bane, saa vel som dens Sted i Banen, maatte kunne beregnes af de Virkninger, den udøvede. Denne Beregning lykkedes det Leverrier at udføre, og efter hans Angivelse opdagedes Planeten af Galle i Berlin 23 Sept. 1846. Den blev i Begyndelsen kaldt snart Leverrier, snart N., men det sidste Navn fik Overhaand. For øvrigt havde Englænderen Adams beregnet Planetens Sted med næsten lige saa stor Nøjagtighed, og det skyldtes kun et Tilfælde, at Leverrier fik Prioriteten. N.s Middelafstand fra Solen er 29,9279 Jordbaneradier ell. nær 600 Mill. danske Mil. Omløbstiden ell. Planetens Aar er 163¾ af Jordens Aar. Excentriciteten er 0,009, Inclinationen mod Ekliptika 1° 47′. Diameteren er 4,38 Jorddiametre ell. nær 7,000 danske Mil. Massen er c. 17, Tætheden $\frac{1}{5}$, naar Jordens er 1. Tyngden ved Overfladen er lidt mindre end paa Jorden. N.s Rotationstid er ubekjendt. Flere brede mørke Baand i dens Spectrum tyde paa, at den er omgiven af en Atmosphære. For øvrigt vides intet om dens physiske Forhold. Om N. er 1 Drabant opdaget med Sikkerhed af Lassell. Den har en Omløbstid af 5 D. 21 T., en Afstand af 12,7 Neptunradier fra N.s Centrum, og den løber, tvært imod hvad der ellers er Tilfældet i vort Solsystem, fra Øst mod Vest i en Bane, der hælder 35° mod N.s Bane. Den viser ingen kjendelig Skive; men efter dens Lysstyrke at dømme er dens Diameter $\frac{1}{15}$ af N.s, saa at den fra N. ses som en Skive af omtrent vor Maanes Størrelse, medens Solen ses 30 Gange mindre i Diameter. Man har troet at se endnu en Drabant samt en Ring, men dette er i Følge de nyeste Undersøgelser i høj Grad usandsynligt.

Neptunister kaldes de Geologer, der have villet forklare Bjærgmassernes Dannelse alene ved Vandets Indvirkning, ved en Bundfældning i Havet, en Theori, som især skyldes Werner (f. 1750, d. 1817) og i lang Tid forfægtedes med stor Iver af ham og hans Tilhængere. Det viste sig dog snart, at den var uholdbar i sine Consequenser, eftersom mange Bjærgarter (de plutoniske) umulig kunne have den af Werner antagne Oprindelse, men oprindelig have været smeltede og senere ere størknede ved Afkølingen. I nyere Tid ere de neptuniske Anskuelser med en Del Modificationer flere Gange blevne forfægtede af enkelte Geologer, blandt hvilke Bischof (d. 1870) har indtaget den mest fremragende Plads; men da man mere har støttet sig paa chemiske Undersøgelser af Bjærgarterne end paa disses Optræden i Naturen, har denne Lære endnu ikke vundet mange Tilhængere blandt praktiske Geologer (s. Geologi). I Følge deres Dannelsesmaade ere **de neptuniske Bjærgarter** kjendelige paa, at de ere lagdelte, saa vel som paa, at der deri ofte findes opbevaret Levninger af dalevende Dyr og Planter (Forsteninger), som i Sandsten, Kalksten, Skifer, Mergel osv. **En neptunisk Formation** omfatter en Række paa hverandre følgende Lag, der have visse Overensstemmelser i Lejringsforholdene og Forsteningerne som Følge af, at de ere dannede i samme Jordperiode under omtrent samme physiske og chemiske Naturforhold, som f. Ex. Kridtformationen i det nordlige Europa.

Neptūns Manchet [schett] (Retepora), Slægt

af Mosdyr, hvis smukke, fine Koralstok danner et fladt udbredt, kruset Bæv eller Net af sammenløbende Forgreninger, der har nogen Lighed med en kruset Kniplingsmanchet.

Ne quid nimis, lat. (Terents's „Andria", I, 1, 34), ikke for meget, alt med Maade.

Nérac, Stad i det franske Dep. Lot-Garonne, 3 M. v. til s. for Agen. 5,000 J. Uld- og Bomuldsmanufakturer og Garverier. Tilberedning af fortrinlige Trøffelpostejer. Betydelige romerske Ruiner, opdagede 1831—33, vise, at N. i det 3dje Aarh. var en romersk Stad. Her holdt Dronning Margrete af Navarra Hof og samlede sin Tids berømteste Protestanter — Beza, Marot o. fl. — omkring sig.

Néreis, Slægt af fritlevende Børsteorme med langt, trindt, leddet Legeme, anselige Fodknuder, tydeligt Hoved med Øjne, Følehorn, Krængemund og to stærke, krumme og spidse Hornkjæver. Adskillige Arter forekomme i de nordiske Have.

Neresheim, Flække i Konger. Württemberg, Jagstkredsen, 11 M. ø. for Stuttgart. 1,200 J. Tæt ved Staden ligger det tidligere Benedictinerkloster N., der nu er et smukt Slot og tilhører Fyrsten af Thurn og Taxis.

Néreus, Søn af Pontos og Gæa, havde med sin Ægtefælle Doris 50 Døtre, Nereiderne. Han havde fortrinsvis Bolig i det ægæiske Hav. Ved hans Hjælp fandt Herakles Vejen til Hesperiderne.

Néri, Fil., Stifter af Oratorianernes Congregation, en af de ædleste og reneste Skikkelser iblandt de katholske Helgener fra nyere Tider, f. 1515 i Firenze, blev opdraget af sin Onkel, en rig Kjøbmand. Denne var barnløs og vilde, at N. skulde have hans Handel og Formue; men N. afslog det, viede sit Liv udelukkende til Studier og Fromhedsgjerninger og blev 1551 Præst i Rom. Det var netop paa den Tid, at den katholske Kirke for Alvor tog sig sammen. Vakket af sin Søvn ved Reformationens Angreb foretog den inden for sine egne Enemærker en omfattende Omdannelse. De gamle Ordener reformeredes; der opstod nye Broderskaber (f. Ex. Jesuiterne); man lagde Vind paa Prædiken og Sjælesorg, kort sagt lige saa lidt, som man i Middelalderen havde bekymret sig om det christelige Liv i Menigheden, lige saa ivrig var man nu for at vække og bevare det. N. var med Liv og Sjæl med i disse Bestræbelser; men derhos var al Skinhellighed ham i den Grad forhadt, at han snarere stundum gik til den modsatte Yderlighed, idet han gav sit naturlige Humor saa frit Løb, at han undertiden forargede dem, der ikke kunde se den dybe Alvor bag Spøgen. De mange Fortællinger om hans humoristiske Indfald minde ofte stærkt om lignende Træk af Luthers Liv. Det menige Folk i Rom, som altid har holdt meget af en god Spøg, hang med fuldt Hjærte ved N., og endnu den Dag i Dag er han Lægmands Yndlingshelgen i Rom. N. var en af Stifterne af den hellige Treenigheds Broderskab eller Oratoriets Præster (s. d. A.), hvis Hospits i Rom optager Syge af alle Nationer og Confessioner og derfor har draget mange protestantiske Rejsende over til Katholicismen. Han døde 26 Maj 1595. 1622 blev han kanoniseret, og 1726 blev hans Dødsdag gjort til en kirkelig Festdag.

Nerike [nĕrke], det mindste af Svea Rikes tidligere Landskaber, med et Fladeindhold af c. 79 □ M. (4,320 □ Kilom.) og 106,300 J. (1880), omgives af Södermanland, Vestmanland, Vermland, Vester- og Östergötland. De sydøstlige og nordvestlige Dele ere bjærgfulde og skovklædte, men i Øst omkring Hjelmaren strækker sig en frugtbar Egn med Kalksten og Alunskifer som Undergrund. Foruden Arbogaaaen samt de betydelige Søer Hjelmaren, Vettern og Skagern, der kun til Dels tilhøre N., ligger der inden for dets Grænser flere Smaasøer og Vandløb, af hvilke sidste Svartaaen er den vigtigste. Landskabet er rigt paa Mineraler, især Jærnmalm; Bjærgværksdrift er ved Siden af Agerdyrkning Egnens vigtigste Næringskilde. N. har to Stæder, Örebro og Askersund; det udgjør 5 Provstier med 82 Pastorater under Strengnäs Stift og to Fogderier under Örebro Län.

Nerita, s. Ferdinandea.

Nérium, en Slægt af de snokronedes Familie, af hvilken en Art, N. Oleander, med smukke, violette Kroner og lancetdannede, læderagtige Blade, tre i en Krans, er en almindelig dyrket Potteplante; den hører oprindelig hjemme i Middelhavslandene og er giftig.

Nerly, Federigo ell. Friedrich, egtl. Nehrlich, tysk Dyr-, Landskabs- og Architekturmaler, f. 1807 i Erfurt, d. 1878 i Venezia, har især faaet Navn for sine Billeder i den sidstnævnte Retning. Han blev i Hamborg bekjendt med Rumohr, der tog sig meget af ham, men gik allerede i sin Ungdom til Italien, hvor han opholdt sig paa forskjellige Steder, inden han tog fast Bolig i Venezia. Thorvaldsens Museum ejer et Billede af N.

Néro, Luc. Domitius, romersk Kejser 54—68, f. 37 i Antium, eneste Søn af Cn. Domitius Ahenobarbus og den yngre Agrippina, blev 50 e. Chr. adopteret af sin Stiffader, Kejser Claudius, og besteg ved sin Moders Hjælp Tronen. Opdraget først af Afranius Burrus, som senere blev Prætorianpræfect, og derpaa af Philosophen L. Annæus Seneca, viste han sig i Begyndelsen af sin Regering som en retfærdig og mild Hersker. De første fem Aar havde Seneca, støttet af N.s Maitresse Acte, den væsentligste Indflydelse paa den unge Kejser. Men fra Aaret 58 fik hans nye Elskerinde, Poppæa Sabina, lidt efter lidt Herredømmet over ham, og det skyldes væsentlig hendes Tilskyndelse, at N. det følgende Aar lod sin Moder Agrippina dræbe. Fra nu af hengav han sig til de vildeste Udskejelser, og efter Burrus's Død 62 og Senecas paafølgende Afskedigelse lod han sig fuldstændig styre af Poppæa, der bevægede ham til at lade sin Hustru Octavia dræbe, og af Uhyret Tigellinus, der blev Prætorianpræfect. Medens Beskyldningen imod ham for at have ladet Rom stikke i Brand i Juli 64 maa anses ubevist, er det derimod sikkert, at han forfulgte de christne som Brandstiftere. I Aaret 65 opdagedes en Sammensværgelse imod ham, ledet af Calpurnius Piso, og N. fandt herved en gunstig Anledning til at rydde en Mængde fornemme Romere af Vejen, deriblandt Seneca,

Digteren Lucanus og senere Senatoren Thrasea Pætus. 66—67 gjorde N., hvis Interesse for Skuespil og Sang var i høj Grad udviklet, en Kunstrejse til Grækenland, hvor han selv optraadte som Sanger og Vognstyrer ved de olympiske og isthmiske Lege, og efter sin Tilbagekomst holdt han et Triumphindtog i Rom. Henrettelser og Forfølgelser hvilede imidlertid ikke; endog Poppæa skal han personlig have mishandlet til Døden. Den fortrinlige Feltherre Corbulos Død — paa N.s Befaling — gav Stødet til forskjellige Militæropstande, som i Aaret 68 udbrød i Galilæa og Spanien; og da endelig ogsaa Prætorianerne i Rom rejste sig, flygtede N. fra Rom, medens Senatet dømte ham til Døden. Ved Efterretningen herom dræbte han sig selv paa et Landsted uden for Rom 9 Juni 68. Han var den sidste af den juliske Slægt, Datterdatters Dattersøn af Augustus.

Nēro antico, it., en sort Marmor.

Nēroli, Oleum naphæ, er en ætherisk Olje, der har en meget behagelig Lugt. Den vindes ved Destillation af Orangeblomster og bruges til Parfume.

Nerthus, i Følge Tacitus en germansk Gudinde. Jvfr. Hertha.

Nertschinsk, Stad i det russiske Transbaikalien i Sibirien ved Floden Schilka, som her optager Nertscha, 112 M. ø. n. ø. for Irkutsk. 4,000 J. Omegnen har rige Sølv- og Blyminer, der sysselsætte en talrig Befolkning, hvoriblandt mange Forviste.

Neruda, Wilhelmine [nērnhda], Fru Norman, en af Nutidens betydeligste Violinvirtuoser, f. 21 Marts 1838 i Brünn. Sin første Undervisning i Musik fik hun af sin Fader, hvorpaa hun uddannedes under Jansa i Wien og allerede 1846 vakte Beundring her ved offentlig Optræden. Efterhaanden gjorde hun Concertrejser med sine Søskende i alle Europas Lande. 1862 kom hun med Søsteren Marie, der ogsaa var Violinistinde, og Broderen Franz (Violoncellist) til Kjøbenhavn og gjorde der ved sit fuldendte og sjælfulde Spil samme Lykke som overalt. I Stockholm ægtede hun 1864 Capelmester Ludvig Norman (s. d. A.), blev Medlem af det musikalske Akademi og Violinlærerinde ved Conservatoriet. Et Par Aar efter var hun atter paa Concertrejser og kom efter at have gjort Furore i Paris 1869 til London, hvor hun senere mest har opholdt sig og stadig har spillet en fremragende Rolle i Musikverdenen. Sin Stilling i Stockholm opgav hun definitivt 1871. Hun har dog gjentagne Gange besøgt Continentet og Kjøbenhavn (senest 1886) og stedse fuldt ud hævdet sit mangeaarige Ry. Af hendes Søskende — Amalie N., f. 1836, gift med Capelmester Wickenhaus i Brünn, Pianistinde, Marie N., f. 1840, Violinistinde, gift med den stockholmske Operasanger Fritz Arlberg, og Franz N., f. 3 Dec. 1843 i Brünn — har særlig sidstnævnte erhvervet sig et højt anset Navn dels som fremragende Violoncellist og ypperlig Kammermusikspiller, dels som dygtig Componist (Claversager, Sange, Concertstykker og mindre Ting for Violoncel, Kammermusiksager m. m.). 1862—76 var han Medlem af vort kgl. Theaters Capel. Senere har han med Bopæl i Kjøbenhavn idelig været paa Concertrejser og stadig besøgt London i Saisonen og concerteret med Søsteren.

Nerung, s. Haff.

Nerva, Marc. Cocceius, romersk Kejser, f. c. 32 e. Chr., var et af det romerske Senats dygtigste og ædleste Medlemmer og blev efter Domitians Drab 96 af Senatet udraabt til romersk Kejser. Han standsede Majestætsforbrydelsesprocesserne, forbedrede Retsplejen og lettede Skattebyrden. Da han i sin høje Alder ikke følte sig Prætorianernes Overmod voxen, adopterede han Trajan, der fulgte ham i Regeringen efter hans Død 98.

Nervāl, s. Gérard de Nerval.

Nervesystem, Apparatet for Bevidsthedslivets Ytringer, Dyrets væsentligste Fortrin fremfor Planten, bestaar af Centralorganer, Nervecentrer, Midtpunkterne for Systemets Virksomhed, og Nerver, Ledere mellem disse og Legemets forskjellige Dele. Hos de hvirvelløse Dyr udgaa Nerverne enten fra flere mindre Nervecentrer eller fra et større, oftest ringformet Centralorgan, der omgiver Tarmkanalens Begyndelse, og hvortil der hos Leddyrene endnu slutter sig ēn eller to Strænge paa Bugsiden, der synes at være et Slags Rygmarv. Hos Hvirveldyrene danne Hjærne og Rygmarv (s. disse. A.) Hovedcentrerne for Nervesystemet, hvorfra Nerverne udgaa som tykkere eller tyndere hvidlige Strænge, der under fortsatte Delinger forgrene sig over hele Legemet; desuden findes der hos disse (ligesom hos enkelte Leddyr) rundt om i Legemet, navnlig i og omkring Indvoldene, en stor Mængde mindre Nervecentrer, Nerveknuder, Ganglier, forbundne med hverandre ved Nervegrene; dette antog man tidligere for en egen Afdeling af Nervesystemet, det vegetative ell. sympathiske N., Gangliesystemet, der alene skulde forestaa de vegetative Livsytringer, medens Hjærne og Rygmarv med de derfra udspringende Nerver, Cerebrospinalsystemet, skulde forestaa de dyriske Livsytringer, men denne Adskillelse er nu ikke holdbar, da man ved, at det sympathiske N. indeholder Traade, der høre det dyriske Liv til, og at flere af de vigtigste vegetative Functioner (Aandedræt, Kredsløb osv.) styres af Rygmarven. — Nervesystemet sammensættes væsentligst af to Arter af mikroskopiske Bestanddele: Nerveceller (i Nerveknuderne Gangliecellter), forholdsvis temmelig store Celler med ēn eller flere lange Spidser (Udløbere), og Nervetraade, fine Traade, af hvilke enhver maa antages at udspringe fra en Nervecelle som en umiddelbar Fortsættelse af en af dens Udløbere. Nerverne bestaa alene af Nervetraade, ordnede ved Siden af hverandre i Bundter, medens Centralorganerne bestaa baade af Nerveceller (den graa Substans) og Nervetraade (den hvide Substans), men Cellerne ere dog den Del af dem, der netop giver dem deres Betydning som Centrer for Nervevirksomheden. Medens Nervetraadene nemlig kun ere Ledningsbaner for de forskjellige Indtryk og Impulser, er det Nervecellernes Opgave at drage Nytte af hine og at styre disse. Det er kun et ufuldstændigt Indblik, man har i disse i høj Grad forviklede Forhold, men saa meget synes dog sikkert, at de forskjellige sjælelige

Functioner have deres Sæde i den graa Substans paa den store Hjærnes Overflade, medens andre af Legemets Functioner have deres Centrer i Cellemasserne paa Hjærnens Grundflade, i den forlængede Marv og Rygmarven, ligesom ogsaa i de mindre Nervekunder; alle disse enkelte underordnede Nervecentrer ere vel igjen til Dels ved forbindende Nervetraade samlede under Bevidsthedens Overherredømme, men kunne ogsaa til en vis Grad virke paa egen Haand, uden at denne Virksomhed bliver bevidst; ja nogle af dem, f. Ex. de i den forlængede Marv liggende Centrer for Hjærtets Bevægelse og Aandedrættet, ere endog saa godt som fuldstændig unddragne Bevidsthedens Herredømme. Ligesom de enkelte Grupper af Nerveceller altsaa maa antages at have deres bestemte Opgave, saaledes ogsaa Nervetraadene; hver Nervetraad har sin Bestemmelse (Energi) og kan kun virke til Opfyldelsen af denne; herefter deles Nerverne i forskjellige Arter: Sanse-, Føle-, Bevægelses- og Afsondringsnerver osv. Efter de Hovedretninger, hvori Nerverne lede, deles de i centripetale, der lede til Nervecentrerne, og centrifugale, der lede fra disse til Legemets Organer. Hvad det er, der fremkalder hele denne Virksomhed i Nervesystemet, og hvori den bestaar, vide vi ikke; Nervevirksomhedens egentlige Væsen er os næsten fuldkommen ubekjendt og da navnlig for Centralorganernes (Nervecellernes) Vedkommende; medens Forklaringen af disses Virksomhed ligger uden for Videnskabens Omraade, synes det som om de elektriske Strømme, der stadig bevæge sig i de levende Nerver, ere af Betydning for Ledningen igjennem disse. **Nervesygdomme,** Forstyrrelser i Nervesystemets Virksomhed, kunne enten være en Følge af materielle Forandringer i dette (Betændelser, Blødninger, Ernæringsforstyrrelser, Svulster osv.) eller i det mindste tilsyneladende opstaa uden nogen saadan; de sidste, som man har kaldt Neuroser, og som især vise sig som Smerter, Kramper og Lamheder, udmærke sig navnlig ved deres Flygtighed og Tilbøjelighed til en periodisk Optræden i mere eller mindre regelmæssig tilbagevendende Anfald. **Nervefeber,** ældre Benævnelse for typhoid Feber, især naar denne er forbunden med stærke nervøse Symptomer. **Nervegigt,** s. **Rheumatisme. Nervesmerte,** Neuralgi, en Smerte, der følger Forløbet af en bestemt Følenerve i enkelte af eller alle dens Forgreninger. N. er af en mere flygtig Charakter end andre Smerter og har ofte et mere eller mindre regelmæssigt, periodisk Forløb; Ansigtssmerte og Ischias ere Exempler paa N. **Nervøs,** hvad der hører til Nervesystemet eller faar sit særegne Præg fra dette. En n. Sygdom er en saadan, i hvilken Symptomer fra Nervesystemets Side ere fremherskende; et n. Individ, et saadant, der er særlig disponeret til Forstyrrelser i Nervesystemets Virksomhed.

Nervina kaldes Lægemidler, der virke paa Nervesystemet.

Nĕrvus rērum gerendārum, lat., den Kraft, der udfordres til at gjennemføre noget, Penge.

Nesjar, det gamle Navn paa Brunlaugnæs Præstegjæld i Jarlsberg og Larviks Amt i Norge, bekjendt af det Søslag, hvori Olaf d. hellige 1016 slog Sven Jarl.

Nesle, Tour de [tuhr də næhl], et Taarn, der hørte til Paris's gamle Befæstning, laa paa den venstre Side af Seine lige over for Louvre og var opført af Herrerne af Nesle, efter hvem det fik Navn. Paa dets Plads opførtes senere Collège Mazarin, det nuværende Institut de France.

Ness, Loch, en 5 M. lang og c. ⅓ M. bred Indsø i Skotland, der gjennem Floden N. har Afløb til Moray Fjorden og er inddragen i den store caledoniske Kanal, som fører fra Nordsøen til Atlanterhavet.

Nesselrode, Carl Robert, Greve, russisk Diplomat, f. 14 Dec. 1780 paa et engelsk Skib i Lissabons Havn, hvorhen hans Fader (af en oprindelig tysk Slægt) gik som russisk Afsendning med sin unge Hustru, der var fransk af Fødsel. N. var først Officer i Garden, men traadte allerede 1802 ind paa den diplomatiske Bane og blev 1807 efter Freden i Tilsit Legationsraad i Paris. Her røgtede han sit Hverv saa vel, at da han 1812 efter Bruddet tilbagekaldtes, blev han som Statssecretær sat i Spidsen for Udenrigsministeriet og afsluttede n. A. Forbundstractaterne med Preussen og England og til sidst med Østerrig, efter at han havde ledet Underhandlingerne paa Congressen i Prag. Han fulgte 1814 med Alexander I til Frankrig, afsluttede Paris's Capitulation og den senere Fred og øvede stor Indflydelse saa vel paa Congressen i Wien 1814—15 som paa de andre Congresser 1818—22, idet Ruslands Diplomati incarneredes i hans Person ligesom Østerrigs i Metternichs. I det græske Spørgsmaal stod de to Magter og Statsmænd imod hinanden, men det lykkedes 1826 N. at knytte Bestmagterne til sig, og den Overvægt, Rusland senere havde i Tyrkiet, skyldes nærmest ham. Til Løn blev han 1829 Vice- og 1844 Rigskansler. Allerede i lang Tid havde han søgt at forberede det Slag, der 1853 rettedes imod Tyrkiet, men var dog, da det skulde føres, stemt for en mere varsom Optræden og tog efter Freden i Paris 1856 sin Afsked. D. 23 Marts 1862.

Nĕssos, Kentaur, s. **Deïanira** og **Herakles.**

Nĕstor, Søn af Neleus, Konge i Pylos i Messenien, deltog som Olding i Toget mod Troja; han udmærkede sig ved Veltalenhed, Erfaring og Visdom. Derfor kaldes jævnlig en erfaren Olding eller den, der i sin Kreds er den ældste, en N.

Nĕstor, russisk Munk i Huleklosteret i Kijev, f. omtr. 1050, var Forfatter til en Levnedsbeskrivelse af den hellige Theodosius (d. 1074 som Igumen for samme Kloster) og et legendarisk Arbejde. Under hans Navn gaar desuden, men sandsynligvis med Urette, en i det gammelslaviske Sprog affattet, ogsaa for Nordens ældste Historie meget vigtig Krønnike, som oprindelig har behandlet den russiske Historie fra de ældste Tider (Aarsangivelserne begynde med 852) indtil 1113, men som man kun har i en indtil 1203 fortsat Bearbejdelse i flere, til Dels noget forskjellige Redactioner. Den er udgivet af Scherer (1774), Miklosich (1860) og nøjagtigt efter hvert af Hovedhaandskrifterne af den russiske archæographiske Commission. Paa Dansk er det fortrinlig oversat og forklaret af C. W. Smith (1869).

Nestoriănere, et kirkeligt Parti, hvis Stifter, **Nestorius**, Munk og Presbyter i Antiochia, 428 blev Patriarch i Constantinopel, hvor han ivrig forfægtede sin Lære om Forholdet imellem de to Naturer i Christi Person, hvilke han tænkte sig saa skarpt adskilte, at man i Stedet for det ene Gudmenneske egentlig fik to blot udvortes sammenhæftede Personligheder, „Gud og Menneske sammengroede som de siamesiske Tvillinger". Som Følge af denne Lære ivrede han stærkt imod at kalde Maria Guds Moder, medens han vel vilde kalde hende Christi Moder. Hans Lære, som blev forsvaret af den antiochenske og bekæmpet af den alexandrinske Skole, blev fordømt paa den tredje økumeniske Kirkeforsamling i Ephesos 431. Nestorius blev afsat og 435 forvist til Ægypten, hvor han blev haardt behandlet og døde c. 440. Hans Lære forsvaredes en Tid lang af Skolen i Edessa; fordrevne herfra flygtede hans Tilhængere ud over Kejserrigets Grænser til Persien, Mesopotamien og Arabien, antog efter deres tidligere Hjem og deres Kirkesprog Navnet chaldæiske Christne og sagde sig fuldstændig løs fra den græske Kirke. Skolen i Nisibis, hvis berømteste Lærer var Thomas Barsauma eller Barsumas, Metropolit i Nisibis 435—483, blev nu Midtpunktet for deres aandelige Liv. Deres kirkelige Overhoved var Biskoppen i Seleukia-Ktesiphon, hvem de tillagde en Patriarchs Værdighed med Hæderstitlen „Katholikos". Paa en Synode i Seleukia 499 formulerede de deres Lære i Modsætning til den orthodoxe Kirke, som hvis Modstandere de fandt Beskyttelse baade hos Persiens sassanidiske Herskere og senere hos Kaliferne; i denne deres Blomstringstid missionerede de med Held i Østasien, navnlig i China og Forindien, hvor de kaldtes Thomaschristne. De udfoldede en rig Literatur, hvoraf det meste dog er gaaet tabt; Resten er bleven bekjendt ved Assemani (»Biblioth. Orientalis«). Efter at Mongolerne 1258 havde gjort Ende paa Kalifatet, bleve N. en Tid lang stærkt begunstigede af de nye Herskere og udbredte sig endnu stærkere end tidligere, saa at de havde Menigheder næsten overalt paa Asiens Fastland; men Begunstigelserne ophørte, da de nye Herskere begyndte at gaa over til Muhammedanismen, og 1384—1405 tilintetgjorde Tamerlan under en Række grusomme Forfølgelser næsten hele den nestorianske Kirke i sit vidtstrakte Rige; dog holdt der sig nogle svage Levninger, navnlig i Kurdistans utilgængelige Bjærgegne, hvor N. have holdt sig til den Dag i Dag og have bevaret deres gamle syriske Sprog. 1551 underkastede en Del af N. sig den romerske Stol; disse unerede N., nu c. 20,000, antage den katholske Kirkes 7 Sacramenter, men holde fast ved deres gamle Dogmer og ved den græske Ritus. De bo i Egnen omkring Mosul, medens de ikke unerede N. bo omkring Søen Urmia. De udgjøre c. 70,000, have 3 Sacramenter, Daab, Nadvere og Præstevielse; deres Præster have Tilladelse til at gifte sig. I nyere Tid have amerikanske Missionærer virket med meget Held iblandt dem; men et Par Gange have deres muhammedanske Naboer overfaldet dem og nedsablet Tusender af dem. Foruden disse N. i Kurdistan lever der endnu i Indien i Nærheden af Goa c. 70,000 Thomaschristne, som danne en egen lille Stat under engelsk Overhøjhed, og desuden paa Malabarkysten og i Travancore henved 200,000 N., der kalde sig Jakobiter. Ejendommeligt for N. er, at deres Munke og Nonner have Ret til, naar de ønske det, at træde ud af Klostrene og gifte sig.

Nestroy, Joh. Nepom., tysk komisk Skuespiller og dramatisk Digter, f. 1802 i Wien. Skjønt han skæmmede sit store Talent som Localkomiker ved Overdrivelse, plump Skjæmt og Plathed, vandt han baade i Wien og paa sine mange Gjæstereiser ualmindeligt Bifald, hvilket dog i endnu højere Grad skjænkedes hans mange morsomme Tryllespil, Folkekomedier og Farcer („Lumpacivagabundus" 1833, „Der Talisman" 1840 o. fl., i alt 65). D. 1862 i Graz.

Ne sūtor sūpra crĕpidam, lat., „hvad der er over Skoen, maa Skomageren ikke bedømme", d. e. Skomager, bliv ved din Læst! Da en Skomager havde dadlet et Billede af Apelles, fordi der manglede et Snørehul, rettede Kunstneren Fejlen; men da derefter Skomageren dadlede selve Benet, tilraabte Apelles ham, som Plinius fortæller, disse Ord.

Neßler, Victor Ernst, Componist, f. 18 Jan. 1841 nær Schlettstadt i Elsaß, studerede Theologi i Straßburg og uddannede sig samtidig som Musiker. Da han 1864 havde Held med en lille Opera „Fleurette", opgav han Theologien og tog til Leipzig, hvor han gjorde sig yndet som Chor- og Sangforeningsdirigent og efter at have faaet tre mindre Operaer opførte skrev de to store Operaer „Irmingard" (1876) og „Der Rattenfänger von Hameln" (1879), hvilken sidste hurtig gik Tysklands Operascener rundt. „Der Trompeter von Säckingen" (1884, efter Scheffels Digt) gjorde med sit patriotiske Indhold endnu større Lykke og synes foreløbig uopslidelig paa de tyske Scener. „Otto der Schütz" (1886) er ogsaa bleven godt modtaget, om end ikke som „Der Trompeter". N. har tillige skrevet Sange, Kvartetter for Mandsstemmer og andre Vocalsager, der ligesom Operaerne have vundet megen Yndest ved en ukunstlet Melodiøsitet, der vinder ham det store Publikum, medens han ringeagtes af Wagnerianerne.

Net, s. Underliv.

Nethinde, s. Øje.

Netscher, Caspar, hollandsk Maler, f. 1639 i Heidelberg, d. 1684 i Haag, kom i Lære hos Terburg, studerede ogsaa Dow og vilde have rejst til Italien, men giftede sig i Stedet for i Bordeaux. Den franske Protestantforfølgelse drev ham tilbage til Haag, hvor han nedsatte sig og malede fortrinlige Conversationsstykker og Portræter, navnlig i mindre Format. Næsten alle Europas Samlinger have flattede Billeder af N. Hans to Sønner, Theodor N., f. 1661, d. 1732, og Constantin N., f. 1670, d. 1722, vare ligeledes ansete Portrætmalere i lignende Retning som Faderen.

Netteldug, oprindelig et Stof vævet af den almindelige Nældes Basttaver. Disse anvendes ikke mere, men Navnet bruges endnu undertiden for Musselin.

Nettement, Alfred [nætmäng], fransk Skribent, f. 1804 i Paris, har virket dels som Journalist i legitimistiske Blade, dels som Forfatter af historiske og literaturhistoriske Monographier. Hans Hovedværker ere de fra et legitimistisk-katholsk Standpunkt, med Aand og Liv skrevne »Histoire de la littérature française sous la restauration« (1852) og »Hist. de la litt. fr. sous la royauté de Juillet« (1854). D. 1869.

Netto, it., ren (net), modſ. Brutto; **Nettovægt**, en Vares Vægt, fraregnet Indpakning; **Nettoindtægt**, ren Indtægt efter Fradrag af alle Omkostninger.

Netvinger (Neuroptera), Gruppe af Insekter med Bidemund, ufuldstændig Forvandling og 4 ensartede, i Regelen ogsaa ensdannede, hindeagtige, af et mer eller mindre tæt Aarenet gjennemvævede Vinger, f. Ex. Guldsmedde, Døgnfluer, Termiter, samt nogle Grupper, som, uagtet de mangle Vinger, her finde deres naturligste Plads. Nogle Entomologer betragte N. blot som en Underafdeling af Hjælmkjæverne, saa kaldte af Kjævehjælmens ejendommelige Udvikling, til hvilke Græshopperne, Knælerne, Kakerlakkerne og Ørentvistene henhøre; andre stille dem sammen med Florvingerne og skjelne da mellem N. med fuldstændig Forvandling (Florvinger) og N. med ufuldstændig Forvandling (egentl. N.).

Netze, Flod i Preussen, udspringer i den østlige Del af Prov. Posen og løber med vestlig Hovedretning ind i Prov. Brandenburg, hvor den fra højre Side falder i Warthe, der er en af Oders Bifloder. Efter den kaldtes et District, det tidligere Kujavien, som ved Polens første Deling 1772 tilfaldt Preussen, **Netzedistrictet**.

Neuburg an der Donau, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg ved Donaus højre Bred, 6 M. n. n. ø. for Augsburg. 8,000 I. Caserne og Tøjhus. Anseligt kongeligt Slot med Park. Fabrikation af Stentøj; Ølbryggeri. — N. var fordum Hovedstad i Fyrstendømmet N. (50 □ M. med c. 90,000 I.), som 1503 tillige med Sulzbach blev af Bayern afstaaet til Pfalz og siden ogsaa kaldtes „die junge Pfalz“. Fra 1569 tilhørte det en egen, efter samme opkaldt Linje af det pfalziske Hus, som fik Kurværdigheden, da den ældre Linje var uddød 1685, og uddøde 1742 med Kurfyrst Carl Philip. Fyrstendømmet gik derpaa i Arv tillige med Kurværdigheden til Linjen Pfalz-Sulzbach og, da denne uddøde 1799, til Linjen Pfalz-Zweibrücken, hvorved det atter blev forenet med Bayern.

Neuchâtel [nøschatell], tysk Neuenburg, 1) Canton i det vestlige Schweiz, omgivet af Cant. Bern og Pays de Vaud samt Neuchâtel-Søen. 14,7 □ M. med 104,000 I. (1880). Af Befolkningen er c. 87 pCt. Franskmænd, Resten Tyskere. Med Hensyn til Religionsbekjendelsen ere 87 pCt. Reformerte, c. 700 Jøder og Resten Katholiker. Landet hæver sig fra Søen op mod Jura-Bjærgene, der her danne 4 parallele Kjæder med mellemliggende Længdedale. Floden Doubs danner paa en Strækning Grænsen mod Frankrig, men modtager kun ubetydelige Tilløb fra Cantonet, der for øvrigt hører til Rhinens Flodgebet. **Neuchâtel-Søens** Afløb Zihl gjennemstyder Biel-Søen og falder fra venstre Side i Aar. Selve Søen er 5 M. lang, indtil 1 M. bred og indtil 500 F. dyb. Jordbunden er omhyggelig dyrket, men Kornavlen dækker ikke Forbruget. Vin og Frugt avles i Mængde. Af Mineraler forekomme Jærn og Stenkul. Den vigtigste Industri er Urfabrikationen, der sysselsætter en stor Del af Befolkningen; ogsaa Tilvirkningen af Kniplinger er betydelig. — Efter det carolingiske Riges Opløsning blev N. en Del af Kongeriget Arelat og kom med dette 1032 til det tysk-romerske Rige, men havde egne Grever, som i det 14de Aarh. knyttede Forbindelse med Schweizerforbundet. De sidste vare (siden 1503) Hertugerne af Longueville, og da denne Slægt uddøde 1707, blev Kong Frederik I af Preussen af Fyrstendømmets Stænder kaldt til Magten. 1806 afstod Preussen N. til Napoleon I, der gav det til Berthier som Fyrstendømme; men 1814 fik Preussen N. tilbage, gav en constitutionel Forfatning og lod det optage som 22de Canton i det schweizerske Forbund. 1831 udbrød Uroligheder, og Forfatningen ændredes i friere Retning; men Rivninger vedbleve mellem Regeringen og Folket, fordi N. maatte yde Civilliste og stille Tropper til Preussen foruden til Schweiz, hvorhos dets monarchiske Ordning stod i stærk Modsætning til de andre Cantoners. Et Forsøg af Preussen 1834 paa at faa N. udskilt af Forbundet forkastedes enstemmig af Forbundsdagen. 29 Febr. 1848 gjordes Opstand, Monarchiet afskaffedes, og en republikansk Ordning indførtes; Preussens Indsigelser frugtede intet, skjønt Stormagterne paa Londonconferencen 1852 godkjendte dets Ret. Derimod førte Royalisternes Forsøg 3 Sept. 1856 paa at gjenoprette Kongens Magt til en endelig Løsning; thi efter at de ved et natligt Overfald havde taget Slottet i N. i Besiddelse, bleve de Dagen efter tagne til Fange (700 i Tallet med Grev Pourtalès i Spidsen), og for at fri dem for Straf gav Kongen af Preussen efter lange Underhandlinger og fransk Mægling Afkald paa sine Fordringer 8 Juni 1857. Siden have Forholdene i N. udviklet sig rolig og i afgjort frisindet Retning. 1879 indførtes facultativ Folkeafstemning over vedtagne Love, og 1881 gaves der Folket Ret til at beslutte nye Love. 2) Hovedstad i Cant. N. ved Neuchâtel-Søen, 5 M. v. for Bern, med 16,000 I., gammelt Slot og gammel gotisk Kirke med de tidligere Fyrsters Grave, højere Undervisningsanstalt, Billedgalleri, Observatorium og mange smukke Pragtbygninger. Befolkningens Hovederhverv er Fabrikation af Ure, Kniplinger og Knive. Livlig Handel. Jærnbaneforbindelse med Bern og Frankrig. 3) Stad i det franske Dep. Nedre-Seine, 6 M. n. ø. for Rouen. 4,000 I. Handel med fortrinlig Ost.

Neudorf, 1) s. Iglo. 2) N. ell. Königsfeld, Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren, tæt n. for Brünn. 5,000 I. Stærkt besøgt Forlystelsessted. Roesukkerfabrik.

Neuenahr, Bad i den preuss. Rhinprovins, Ahrdalen, 1,040 F. højt, med varme Natronkilder, der ere noget svagere end de i Vichy, men anvendes omtrent i de samme Sygdomme.

Neuenburg, s. Neuchâtel.

Neufahrwasser, Flække i den preuss. Prov. Preussen, ¼ M. n. for Danzig, ved Weichsels Munding lige over for Weichselmünde, med 2,000 J., Mole, Fyrtaarn og Søbad, er Danzigs egentlige Havn.

Neufchâteau [nøschatō], Stad i Frankrig, Dep. Vosges, 8 M. v. n. v. for Epinal, ved Floden Meuse. 4,000 J. I Nærheden det store Jarnværk Sionne. Statue af Jeanne Darc.

Neuhaus, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen, 15 M. s. s. ø. for Prag. 9,000 J. Fabrikation af Klæde og Papir. Pragtfuldt Slot, som tilhører Grev Czernin.

Neuhausenske Præmier kaldes nogle af Malermester Neuhausen 1838 stiftede Præmier, som udredes af Renterne af en af ham til Kunstakademiet i Kjøbenhavn legeret Capital og bortgives af dette hvert andet Aar. Opgaverne skulle gives afvexlende „i ethvert af Kunstens Fag og dens Grene, ingen undtagne".

Neuhof, Theod., Baron af, en tysk Eventyrer, f. 1686 i Metz, der i forr. Aarh. opkastede sig til Konge paa Corsica, stammede fra en gammel adelig Familie i Westfalen; hans Fader var Capitain i den biskoppelig-münsterske Garde. Fra Köln, hvor han studerede, maatte han flygte, da han i en Duel havde dræbt en ung Mand af en anset Familie. Han traadte nu i Carl XII.s Tjeneste og medvirkede i den af Alberoni ledede Sammensværgelse, opholdt sig nogen Tid i London, senere i Spanien, hvor han blev ansat som Officer ved et Regiment i Oran i Afrika. Han var Capitain, da han ved et Udfald fra Fæstningen blev fangen, og tjente derpaa Dejen af Algier i 18 Aar som Tolk. 1732 blev han kejserlig Resident i Firenze. Da Corsica 1735 løsrev sig fra Genua, tilførte N. Øen algierske Hjælpetropper, og Corsicanerne udraabte ham til Konge under Navn af **Theodor I.** For at knytte Forbindelser med Udlandet gik han 1736 til Holland, hvorfra han n. A. vendte tilbage med en Del Krigsmateriel; men allerede 1738 underkastede Genueserne sig ved Hjælp af franske Tropper Øen paa ny, saa at N. maatte flygte. Da Franskmændene 1741 vare dragne bort, opstod nye Uroligheder, som N. vilde benytte til sin Fordel, men han kunde ikke holde sig og flygtede nu til England, hvor hans Creditorer holdt ham i Gjældsfængsel lige til kort før hans Død 11 Dec. 1756. Hans Venner satte ham et Monument med den Indskrift: „Lykken gav denne Mand et Kongerige og nægtede ham i hans Alderdom Brød".

Neuhäusel, Flække i Ungarn ved Floden Neutra, 12 M. n. v. for Buda-Pest, med 11,000 J., var tidligere en stærk Fæstning.

Neuilly [nøiji], en Commune tæt v. for Paris ved Seines højre Bred, n. for Boulogneskoven, med 24,000 J., talrige Haver og Landsteder, betydelig Industri og store Vasserier. Kong Ludvig Philip havde her et Slot, hvor han ofte boede om Sommeren, og som blev ødelagt af en Folkesværm 28 Febr. 1848. Grunden og Haven blev 1853 bortsolgt og udstykket til Landsteder. Under sit Ophold i England kaldte Ludvig Philip sig Greve af N. I Nærheden er Ferdinandscapellet paa det Sted, hvor Tronarvingen Hert. Ferdinand af Orléans omkom 13 Juli 1842.

Neukirch, Benjamin, tysk Digter, f. 1665 i Schlesien, studerede Jura og blev Advocat, men opgav snart denne Stilling og tilbragte nu en lang Aarrække i kummerlige Forhold som Literat og Lærer og til sidst som usselt lønnet Professor ved Ridderakademiet i Berlin, under stadige forgjæves Bestræbelser for ved sin Poesi at skaffe sig Understøttelse fra det preussiske Hof, indtil han endelig 1718 opnaaede en Ansættelse som Prins-Opdrager i Ansbach; her døde han 1729. I sin Ungdom en ivrig Beundrer og Efterligner af Lohenstein og Hoffmannswaldau, sluttede han sig senere afgjort til den franske Smagsretning. Fra denne senere Periode ere „Satiren und poetische Briefe" (1732) og „Begebenheiten des Prinzen von Ithaka" (1727—39), en Bearbejdelse i Alexandrinere af Fénelons »Télémaque«. Gottsched udgav 1744 hans „Auserlesene Gedichte" med Biographi.

Neukomm, Sigism., f. 1778 i Salzburg, d. 1858 i Paris, frugtbar Componist, Elev af Michael Haydn og senere af Joseph Haydn. Han førte et meget bevæget Liv, besøgte 1806 Stockholm, opholdt sig, anset og ofte i gode Stillinger, i St. Petersborg, Paris, Rio de Janeiro (1816—21 som Hofcapelmester), i Holland, Belgien (1826), England, Italien, Algier, de sidste 20 Aar mest i Paris eller London og skrev en utrolig Mængde Musik af alle Arter, over 1,000 Værker. Uagtet hans Compositioner, navnlig hans Kirkemusik (han var en udmærket Orgelspiller) roses meget, have de dog ikke vist sig levedygtige.

Neukreuzer, s. Kreuzer.

Neu Lerchenfeld, en af Wiens vestlige Forstæder med 25,000 J. og mange Forlystelsessteder. Invalidehus.

Neuloth er siden 1872 i den tyske metriske Vægt d. s. s. Dekagram, lig 2 danske Kvint. 1858—72 var N. i Bremen, Hamborg, Hannover og Oldenburg en Vægt, lig $\frac{1}{30}$ Pfund eller 10 danske Kvint.

Neuma, Neumaskrift, kaldes Tegnene, hvoraf det gregorianske Antiphonar og den hele kirkelige Ritualsang i Middelalderens første Tid betjente sig til at antyde Tonerne. Navnet, hvis Oprindelse er ubekjendt, dog vistnok italiensk (Nota romana), var rimeligvis først blevet brugt om visse Tonephraser, der bleve sungne paa et Ords sidste Vocal, og senere overført paa Tegnene. Neumaskriften bestod af Punkter, Hager, Halvbuer, Streger osv., og de vigtigste Former af den ere utvivlsomt udsprungne af Sprogaccenterne. Nogle af dem betegnede en enkelt Tone, andre to eller flere Toner og atter andre hele Toneformler. De angav imidlertid ikke en bestemt Tone og Tonehøjde eller bestemt Tidsværdi og vare derfor kun at betragte som en Anvisning til at stige eller falde med Stemmen eller til at minde Sangeren om en ham bekjendt Melodi. Ved Indførelsen af Linjer (s. Linjesystem) fik N. vel større Bestemthed, men den flerstemmige Musik fordrede simplere og tydeligere Tonetegn. De fleste Neumategn afskaffedes derfor, og de til-

bagebleven omformedes og gik endelig over i den firkantede Mensuralnodeskrift.

Neumann, Carl Johan, dansk Somaler, f. 14 Aug. 1833, begyndte at udstille 1850 og vandt 1852 Kunstakademiets mindre Sølvmedaille for Tegning efter den levende Model. Han uddannede sig til Somaler dels paa egen Haand, dels under C. F. Sørensens Vejledning og vandt allerede 1859 den Neuhausenske Præmie. Han foretog flere mindre Rejser, dels i Landet selv, dels i Udlandet, men hans Talent viste sig dog først i sin fulde Kraft ved Udstillingen 1867, da „Skibe under Land efter en Byge“ ikke alene anden Gang vandt ham den Neuhausenske Præmie, hvorfor det var malet, men tillige hædredes med Udstillingsmedaillen og indkjøbtes til den kongel. Malerisamling. N. udmærker sig i sine Søstykker ved en klar og sand Farve, ypperlig Virkning i Lysets og Vandets Behandling og god Bevægelse i Skibene. Han blev 1869 Medlem af Kunstakademiet og rejste i Vinteren 1873—74 udenlands med Stipendium af det Ankerske Legat. Til hans virkningsfuldeste Arbejder høre nogle i historisk Stil, forestillende Slaget paa Reden 1801 og Episode af Søkrigen 1658.

Neumann, Jacob, norsk Gejstlig, f. i Drammen 1772, tog theologisk Embedsexamen og 1799 den philosophiske Doctorgrad, hvorefter han endnu s. A. blev Præst i Asker (mellem Christiania og Drammen). Her tog han sig ivrig af Skolevæsenet, men lagde sig ogsaa efter Landbruget, ligesom han foruden andre Skrifter af forskjelligt Indhold udgav „Norske Landvæsens Samlinger“ (2 Bd., 1809—12). 1814 var han Repræsentant paa det overordentlige Storting, i hvis Deputation til Stockholm for at hylde Carl XIII han deltog, og blev 1822 Biskop i Bergens Stift. D. 25 Jan. 1848. Ogsaa i Bergen virkede han med Held for Skolevæsenets Opkomst. Paa sine hyppige Visitatsrejser paasaa han Gjennemførelsen af sine mange Forbedringer ogsaa paa det kirkelige Omraade, medens han samtidig anstillede antiqvariske Undersøgelser til Fordel for Bergens Museum, blandt hvis Stiftere han var, og hvis Samlinger ved ham fik mange Bidrag af Sjældenhed og Værd; sammen med Stiftamtmand Christie (s. d. A.) og flere udgav han det antiqvarisk-historiske Tidsskrift „Urda“ (Bergen 1837—47), hvori N. har skrevet flere Afhandlinger om sine Undersøgelsesrejser og Fund.

Neumann, Karl Friedr., f. 1798 nær ved Bamberg af fattige jødiske Forældre, var først ansat ved en Handel, men kom 1817 til Universitetet i Heidelberg, hvor han studerede Sprog og Historie. 1818 lod han sig døbe som Protestant og kalde N. i Stedet for Bamberger og blev 1822 Lærer ved den lærde Skole i Speier, men afsattes 1825 som formentlig Fritænker. 1827 gik han til Venezia for at lære Armenisk og 1830 til London, hvor han brugte sin Kundskab til at oversætte to historiske Skrifter fra dette Sprog og tillige lagde sig efter Chinesisk. S. A. rejste han til China og forstod i faa Maaneder at samle 12,000 Bind chinesiske Bøger af alle Fag til Bibliothekerne i München og Berlin. 1833 blev han Professor i München i Chinesisk og Armenisk og udgav senere flere Skrifter, dels vedrørende disse to Folks Sprog og Literatur, saaledes „Asiatische Studien“ (1837), „Die Natur- und Religionsphilosophie der Chinesen“ (1837), „Beiträge zur armen. Literatur“ (1849), dels af historisk Indhold, „Gesch. des englisch-chines. Kriegs“ (1846), „Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtl. Entwickelung“ (1847), samt Gützlaffs „Gesch. des chines. Reichs“ (1847). 1852 blev han afskediget paa Grund af politisk Optræden og hengav sig nu udelukkende til Studiet af Asiens og Amerikas Historie; han skrev saaledes „Gesch. des engl. Reichs in Asien“ (2 Bd., 1857), „Ostasiatische Gesch. 1840—60“ (1861) og „Gesch. der vereinigten Staaten von Amerika“ indtil 1861 (3 Bd., 1863—66). D. 1870.

Neumann-Spallart, Franz Xaver v., tysk Nationaløkonom og Statistiker, f. i Wien 11 Nov. 1837, blev 1864 Professor i Nationaløkonomi ved Wiens Handelsakademi og 1867 Chefredacteur for den officielle østerrigske Beretning om Pariser-Verdensudstillingen, 1871 Prof. i Økonomi ved Wiens Universitet, 1884 tillige i Statistik. Fra 1878 har han udgivet de meget fortjenstfulde „Uebersichten der Weltwirthschaft“, der udkomme hvert andet eller tredje Aar og indeholde en fyldig statistisk Sammenstilling af alle de vigtigste Data i det økonomiske Liv med tilhørende Forklaring.

Neumark, Georg, tysk Digter, mest bekjendt som Forfatter til Psalmen „Wer nur den lieben Gott lässt walten“ („Hvo ikkun lader Herren raade“), f. 1621 i Langensalza, førte i sin Ungdom under Trediveaarskrigens Trængsler et kummerligt, omflakkende Liv, indtil han 1651 ansattes som Hofdigter og Bibliothekar hos Hertugen af Weimar; senere udnævntes han til Archivsecretær og kejserlig Pfalzgreve; d. 1681. Han var en dygtig Musiker og Componist, nød som Digter stor Anseelse og optoges som Medlem baade af „Die fruchtbringende Gesellschaft“ (hvis Historie han som dets Secretær 1668 forfattede under Titlen „Der neusprossende teutsche Palmbaum“) og af den nürnbergske „Blumenorden“. Hans verdslige Digtninger (Hyrderomaner, Dramaer, talrige Lejlighedsdigte) ere dog ganske i Tidens forskruede Stil og for vor Tid temmelig usmagelige; af større Værd ere hans Psalmer, der for største Delen findes i hans „Musikalisch-Poetischer Lustwald“ (1657).

Neumeile var 1868—73 i Tyskland Navnet paa den der benyttede Mil, lig 7,500 Met. eller 23,896 d. Fod.

Neumünster, Stad i Holsten, 4 M. s. s. v. for Kiel paa en aaben Slette midt i Landet ved Kiel-Altona-Jærnbanen. 12,000 J. Klædefabrikation er Byens Hovederhverv, men der drives ved Siden heraf ogsaa en livlig Industri i andre Retninger og megen Handel. — N. har faaet sit Navn af et Kloster (novum monasterium), som blev stiftet her i Beg. af det 12te Aarh., men senere forlagdes til Bordesholm.

Neunkirchen, 1) Flække i den preussiske Rhinprovins, 8 M. s. s. ø. for Trier. 15,000 J. Storartet Jærnværk med Fabrikation af Støbegods, Smeddejærnsvarer og Jærnbaneskinner.

2) Flække i Nedreøsterrig, 8 M. s. s. v. for Wien. 7,000 J. Fabrikation af Bomuldsstoffer og Vaaben.

Neupert, Edmund, norsk Componist og Claverviruos, f. 1 Apr. 1842 i Christiania, studerede fra 1858 i flere Aar hos Kullack i Berlin og er med stort Held optraadt som Pianist dels i sit Fødeland, dels i Danmark, Sverige og enkelte Gange i Tyskland; han var i flere Aar Lærer i Kjøbenhavn, 1868—81 ved Conservatoriet, bosatte sig 1882 i Christiania og drog 1884 til Amerika. Hans Spil udmærker sig ved storslaaet Technik, Kraft og Klarhed (Beethoven, Lißt, Rubinstein). Han har udgivet talrige Pianocompositioner, der spilles meget i de nordiske Lande, og hvoraf mange udmærke sig ved melodisk Skjønhed, flydende Foredrag og pianistisk Virkningsfuldhed.

Neuralgi, s. Nervesmerte. **Neurasthenī** har man i den nyere Tid kaldet de sygelige Tilstande af Nervesystemet, som man tidligere kaldte Nervesvækkelse, Nervøsitet osv., og som egentlig ikke danne noget bestemt Sygdomsbegreb, men kun en Række af forskjellige sygelige Symptomer, der nærmest maa antages at bero paa en mangelfuld Ernæring af Nervesystemet og ere en Følge af Overanstrængelse af dette, daarlig Ernæring osv. Ømfindtlighed, legemlig og sjælelig Slaphed, Træthed, Hovedpine og andre Smerter og Fornemmelser ere de vigtigste Symptomer i N., som er meget vanskelig at helbrede. **Neurologī,** s. Anatomi. **Neurōm** kaldtes tidligere enhver Svulst paa en Nerve, men nu bruges Navnet kun om saadanne Svulster, der selv bestaa af virkelig Nervesubstans; de findes kun paa selve Nerverne og ere meget smertefulde. **Neurōse,** s. Nervesygdomme und. Nervesystem.

Neureuther, Eugen Napoleon, tysk Maler, Raderer og Tegner, f. 1806 i München, d. 1882 smstds., blev uddannet dels hos sin Fader Ludw. N., dels hos Cornelius, som benyttede ham ved Udførelsen af sine Frescobilleder ved Glyptotheket i München, men har især faaet Navn ved sine tiltalende Randtegninger og Illustrationer til en Mængde tyske klassiske Værker. Han var Professor ved Kunstgewerbeschule i München. — Hans Broder, Gottfried N., f. 1811 i Mannheim, uddannede sig til Architekt ved Akademiet i München. Efter at have bygget en Del Banegaarde og lign. vandt han et anset Kunstnernavn ved Opførelsen af en polyt. Læreanstalt (1865—68) og i den seneste Tid af en Bygning til Kunstakademiet, begge i München og begge i prægtig Renaissancestil.

Neuroptērer, s. Netvinger.

Neu-Ruppin, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, ved Ruppiner-Søen, 8 M. n. v. for Berlin. 14,000 J. Smukt bygget Stad med livlig Industri i Uldstoffer og bekjendte Stentrykkerier (Fabrikation af billige Billeder). ½ M. mod N. Ø., ved Nordenden af Søen ligger Alt-Ruppin med 2,000 J. og gamle Slotsruiner.

Neusalz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Oder, 16 M. n. v. for Breslau. 7,000 J. Herrnhuterkoloni. Jærnværk, Maskinfabrik, Hørspinderi. Betydeligt Flodskibsbyggeri.

Neusatz, Növi-Sad, Stad i Ungarn ved Donaus venstre Bred, lige over for Fæstningen Peterwardein, 35 M. s. til ø. for Buda-Pest. 21,000 J. Græsk Bispesæde. Fortrinlig Frugt- og Vinavl. Udbredt Handel. N. er forbunden med Peterwardein ved en Skibsbro. Staden blev afbrændt under Opstanden 1849.

Neusiedler-Sø, en betydelig Indsø i det vestlige Ungarn, ø. for Oedenburg, 5 M. lang og indtil 2 M. bred, var siden 1868 udtørret, men er nu atter løben fuld af Vand. Sydøst for Søen udstrækker sig den store Mose Hanság.

Neusohl, Stad i Ungarn ved Floden Gran, der her optager Bistritza, 19 M. n. for Buda-Pest. 7,000 J. Katholsk Bispesæde med smuk Domkirke. Betydelig Bjærgværksdrift paa Jærn og Kobber. Krudtmøller og andre industrielle Etablissementer.

Neustadt, 1) Stad i Holsten ved den efter Staden opkaldte Bugt af Østersøen, 7 M. ø. s. ø. for Kiel, med 4,000 J., smuk gammel Sognekirke, Havn og en Del Handel. Jærnbaneforbindelse med Kiel og Neumünster over Plön. 2) Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 12 M. s. s. ø. for Breslau. 14,000 J. Betydelig Industri i Linnedvarer, Klæde og Læder. 3) Mährisch-N., Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren, Districtet Lippau. 5,000 J. Jærnbjærgværker. Tidligere en meget betydelig By, hvis Tilbagegang skriver sig fra den schlesiske Krig. 4) Wiener-N., Stad i Nedreøsterrig, 6 M. s. for Wien. 24,000 J. Stærkt udviklet Industri i forskjellige Retninger. Militærakademi. 5) N. an der Dosse, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 10 M. n. v. for Berlin. 1,200 J. Papirsfabrik. Kongeligt Hovedstutteri, anlagt 1677. 6) N. an der Hardt, Stad i bayersk Pfalz, 3 M. v. til n. for Speier. 12,000 J. Seværdig protestantisk Kirke med talrige fyrstelige Gravmæler. Stor Banegaard. Fortrinlig Vin- og Frugtavl. Fabrikation af mousserende Vine, Uldstoffer, Papir og Straaarbejder. Handel med Korn og Vin. 7) N. an der Orla, Stad i Storhertugd. Sachsen-Weimar, 5 M. s. ø. for Weimar. 5,000 J. Fabrikation af Uldstoffer og Læder. Uld- og Kvægmarkeder. 8) N.-Eberswalde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 7 M. n. ø. for Berlin, ved Finow-Kanalen, 12,000 J., er omgiven med gamle Mure og Taarne. Forstakademi med Forsøgsskole; jærnholdig Sundhedsbrønd. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer samt Papir. Daareanstalt.

Neu-Stettin, Stad i den preussiske Prov. Pommern, 20 M. ø. n. ø. for Stettin imellem to Søer. 9,000 J.

Neu-Strelitz, Hoved- og Residensstad i Storhertugd. Mecklenburg-Strelitz, 13 M. n. til v. for Berlin. 10,000 J. Smukt bygget Stad. Residensslot med smuk Have. Bibliothek paa 50,000 Bd. Samling af obotritiske Oldsager. Bryggeri og Tobaksfabrikation.

Neustrien ell. Vestfranken kaldtes siden 511 i Modsætn. til Austrasien den vestlige Del af Frankernes Stamrige fra Scheldes Mundinger til Loire; Hovedstæderne vare Soissons, Paris, Orléans og Tours. Fra det 10de Aarh. ophørte denne Benævnelse.

Neuß, Stad i den preussiske Rhinprovins,

1 M. v. for Düsseldorf. 18,000 J. Erkebiskoppeligt Seminarium. Seværdig Kirke. Fabrikation af Silke-, Uld-, Bomulds- og Linnedstoffer, Sæbe, Lys, Maskiner og Jernvarer; Oliemøller og Brænderier. Handel med Landbrugsprodukter.

Neu-Titschein, Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren, 7 M. ø. for Olmütz. 10,000 J. Fabrikation af Uldstoffer.

Neutra, Stad i Ungarn ved Floden Neutra, 16 M. n. v. for Buda-Pest. 10,000 J. Katholsk Bispesæde med theologisk Læreanstalt. Avl af god Vin.

Neutrāl er en Stat, som ikke deltager i en mellem andre Stater udbrudt Krig. Den er da forpligtet til ikke at yde nogen af de krigførende Magter nogen Hjælp, hverken middelbar eller umiddelbar, og skal tillige værge sit Territorium imod en mulig Krænkelse af Neutraliteten fra deres Side, bl. a. ved at afvæbne og tilbageholde flygtende Troppeafdelinger (saaledes som Belgien 1870 efter Slaget ved Sédan og Schweiz 1871 over for Bourbakis Hær). Til Gjengjæld skulle de krigførende Magter agte dens Undersaatters Personer og Gods, dog med de Indskrænkninger, der ere fastsatte i Folkeretten (de sidste Regler 1856) om Søhandelen; s. Blokade, Contrebande, Frit Skib. **Neutralisēre,** gjøre uvirksom, gjensidig ophæve, tilintetgjøre Virkningerne af noget; i Chemien d. s. s. mætte (s. Mætning og Salte). I Folkeretten betegner Neutralisering et Land- eller Søomraades vedvarende, ved Tractat godkjendte Fredlysning. Naar en Stats N. er fastsat, skal den i Krigstid holde sig neutral og maa ikke tage Parti for nogen af de krigførende Parter; derimod er den ikke udelukket fra selv at føre Krig. N. vedtoges 1815 for Schweiz, 1839 for Belgien, 1863 for de joniske Øer og 1867 for Luxemburg. Schweiz's N. blev udstrakt til at omfatte et lille Stykke af Savoien, men det er tvivlsomt, om dette gjælder længer efter Savoiens Afstaaelse fra Sardinien til Frankrig 1860; ligeledes bortfaldt Krakows N. (fastsat 1815) ved Fristatens Indlemmelse i Østerrig. 1856 fastsattes, at det sorte Hav for Fremtiden skulde være neutraliseret, og at Krigsskibe ikke maatte komme derind; men dette ophævedes 1871, da Rusland ikke længer vilde finde sig i denne Indskrænkning. I Oct. 1887 traf England og Frankrig Aftale om Suezkanalens N., d. v. s. om uhindret, men ukrigersk Gjennemfart af Krigsskibe i Krigstid; ogsaa er der i den nyeste Tid blevet talt om Elsaß-Lothringens N. i Lighed med Belgiens og Schweiz's. **Væbnet Neutralitēt** finder Sted, naar en neutral Stat eller flere i Fællesskab ruste sig for i Nødstilfælde at kunne hævde deres neutrale Stilling med Vaabenmagt. Dette gjorde saaledes de nordiske Riger 1691 og paa ny 1794; mest bekjendt er dog den v. N., som Katharina II fik i Stand 1780 mellem Rusland og de nordiske Riger, og som fornyedes 1800, nærmest rettet mod Englands Visitation af neutrale Skibe.

Neutrum, lat., Intetkjøn, s. Kjøn.

Neu-Ulm, Stad i Konger. Bayern, Kreds Schwaben, ved Donau lige over for Ulm i Württemberg. 8,000 J. Udgjør sammen med Ulm en stærk Fæstning. Smuk Bro over Donau.

Neuwerk, en lille, Hamborg tilhørende, indbiget Ø i Nordsøen mellem Elbens og Wesers Mundinger, med to Fyrtaarne, Lods- og Redningsstation.

Neuwied, Stad i den preussiske Rhinprov. ved Rhinens højre Bred, 2 M. n. v. for Koblenz. 10,000 J. Omfattende Industri i Silke og Bomuld m. m. N. er Hovedpunktet i Fyrsten af Wieds betydelige Besiddelser og har et pragtfuldt fyrsteligt Slot med Samlinger af romerske Oldsager og naturhistoriske Gjenstande, som Prins Maximilian af Wied hjembragte fra sin Rejse i Brasilien 1815—17.

Neuville, Alphonse de [nøvīl], fransk Maler, f. 31 Maj 1836 i St. Omer, d. 19 Maj 1885 i Paris, var bestemt for den studerende Vej, men gav efter for sin Lyst til Malerkunsten og blev Elev af Picot, derpaa af Delacroix. Han helligede sig næsten udelukkende til Bataillemaleriet og malede Emner af Krimkrigen, den fransk-italienske Krig og Krigen i Mexico, men er dog især bleven berømt ved fine af ikke mindre varm Fædrelandsfølelse end energisk og slaaende Udførelse prægede Billeder fra den for Frankrig sørgelige Krig 1870—71. Han stød paa sit frodige Talents Middagshøjde, da Døden bortrev ham.

Neuville aux Bois [nøvīl o boā], Stad i det franske Dep. Loiret, paa Orléansplateauet, 3 M. n. ø. for Orléans. 3,000 J.

Neuzoll er i Tyskland siden 1872 og i Østerrig-Ungarn siden 1876 d. s. s. Centimeter eller lig 4,588 danske Linjer.

Nevā, Flod i Rusland, Ladoga-Søens Afløb, løber gjennem St. Petersborg, delt i flere Arme, til den finske Bugt. Dens Længde er 8¼ M., Bredde ved St. Petersborg 1,800—2,400 F. Den er nu neden for St. Petersborg uddybet saaledes, at store Skibe kunne gaa lige op til Staden.

Nevāda, en af Stillehavsstaterne i den nordamerikanske Union, liggende mellem 35° og 42° n. Br. og 96° 20′ og 102° 20′ v. L., omgiven af Californien mod S. V. og V., Oregon og Territoriet Idaho mod N., Territ. Utah og Arizona mod Ø. 5,207 □ M. med 62,000 J. (1880), hvoraf 488 Farvede, 2,808 Indianere og 5,419 Chinesere. Af Befolkningen vare 42,000 Mand. Det er et Højland, hvis vestlige Del opfyldes af den snedækkede Sierra Nevada (d. e. Snebjærgene), der har givet det Navn. Der er flere store Søer, hvoriblandt Pyramide-Søen, Humboldt-Søen med Humboldt-Floden, Carson-Søen og Walker-Søen. Landets østlige Del hører til det store Saltsøbækken; dets sydlige Del er næsten ganske ukjendt. Det er i det hele et temmelig øde Land, der ikke lover nogen Fremtid for Agerdyrkning og Kvægavl, undtagen i Bjærgdistricternes lavere Dale; men des rigere er det paa Mineralprodukter, blandt hvilke det navnlig er guldholdigt Sølv, der har fremkaldt den stærke Indvandring. Hovedstad Carson. — N. organiseredes som Territorium 1861 og optoges i Unionen som Stat 1864. Det styres af en Gouverneur, et Senat paa 20 og en lovgivende Forsamling paa 40 Medlemmer,

disse valgte paa 2 Aar, Gouverneur og Senatorer paa 4 Aar, og sender 1 Medlem til Unionens Repræsentanthus.

Nevāda, Sièrra, 1) en mægtig Bjergkjæde i det sydlige Spanien, skiller den andalusiske, af Guadalquivir gjennemstrømmede Slette fra Middelhavet. Dens højeste Punkter ere Cumbre de Mulhacen, over 11,000 F., og Picacho de Veleta, c. 11,000 F. 2) S. Californien.

New-Almaden [nju], Stad i Staten California i Nordamerika, 12 M. s. ø. for San Francisco i Kystbjergene, er Hovedpunktet i et Minedistrict, der leverer en betydelig Mængde Kviksølv.

Newark [njūærk], 1) Stad i Staden New-Jersey i Nordamerika ved Floden Passaic, 3 M. v. for New-York. 136,000 J. (1880). Smukt bygget Stad, hvis Indbyggerantal siden 1850 er voxet fra 34,000 til dets nuværende Størrelse. Ansete Undervisningsanstalter. Blomstrende Industri, der navnlig omfatter Maskiner, Vogne, Skotøj, Læder, Silkestoffer og Beklædningsgjenstande. Katholsk Bispesæde. 2) N. upon Trent, Stad i Nottingham-Shire i England, 4 M. n. ø. for Nottingham. 14,000 J. Her er et gammelt, forfaldent, af Stephan af Blois grundlagt Slot. Strømpevæveri.

New-Bedford, s. Bedford.

New-Brunswick [nju], s. Brunswick, New-.

Newburgh [nju], Stad i Staten New-York i Nordamerika, ved Floden Hudson, 10 M. n. for New-York. 18,000 J. Livlig Industri og blomstrende Handel. Theologisk Seminarium.

Newbury [njūbørri], Stad i Berks-Shire i England, 3 M. v. til s. for Reading, med 10,000 J. Linned- og Sejldugsvæverier.

Newbury-Port [s. o], Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika ved Floden Merrimacs Udløb i Atlanterhavet, 7 M. n. til ø. for Boston med 14,000 J. Betydelig Handel og Skibsfart.

Newcastle [njūkahsl]. 1) N. upon Tyne [tajn], Hovedstad i Northumberland-Shire i England, 58 M. n. n. v. for London ved Floden Tyne, 2 M. fra dens Udløb i Nordsøen. 153,000 J. (1885). N. bestaar af en gammel, snævert bygget og en nyere Del. Blandt dens talrige mærkelige Bygninger fremhæves, foruden flere Kirker, Raadhuset, Centraljærnbanestationen, Børsen, Theatret, Klubberne, Banken, Fængslerne og Domhuset. Over Tyne fører en prægtig, 1,350 F. lang Bro, der tillige er Jærnbanebro og forener N. med Gateshead, som med den danner en Stad med c. 230,000 J. Begge Flodbredder indtil Shields ved Nordsøen danne en saa godt som uafbrudt Række Lade- og Losseplадser for Stadens og Omegnens umaadelige Kultrafik, saa vel til engelske som til udenlandske Havne. Her er en betydelig Industri saa vel i alle de Retninger, der ere betingede af en stor Handelshavn, som ogsaa i Glas, Sæbe, Blyhvidt, Beg, Tjære, Papir og Læder, samt store Trankogerier. Staden tager en vigtig Del i Hval- og Sælfangsten. Handelen er særdeles betydelig; den vigtigste Udførselsartikel er Kul, den vigtigste Indførselsartikel Korn. Handelsflaaden 1879 udgjorde 599 Sejlskibe af 181,000 Tons og 588 Dampskibe af 217,000 Tons. — N. er en gammel Stad, hvis Anlæg tilskrives Romerne, og her findes endnu enkelte romerske Oldtidsminder. 2) Stad i Staten Delaware i Nordamerika ved Floden Delaware, 6 M. s. v. for Philadelphia, med 5,000 J. 3) Stad i Kolonien Ny-Sydwales i Australien ved Floden Hunters Udløb i det store Ocean, 16 M. n. n. ø. for Sidney. 10,000 J. Livlig Handel. Betydelig Udførsel af Kul og Uld. 4) N. under Lyme [lajm], Stad i Stafford-Shire i England, 3 M. n. n. v. for Stafford, med 18,000 J. Store Pottemagerier, Hatte- og Silkemanufakturer.

Newcastle, Thomas Pelham Holles, Hertug af [s. o.], engelsk Statsmand, f. 21 Juli 1694, ældste Søn af Lord Pelham, blev adopteret af sin Morbroder John Holles, Hertug af N., arvede 1711 sin Morbroder og 1712 sin Fader og var nu en af Englands rigeste Adelsmænd. 1715 blev han selv Hertug af N. (d. v. s. af N. upon Tyne, 1756 af N. under Lyme), 1717 Lord-Kammerherre og 1724 med Walpoles Hjælp Statssecretær. Senere sluttede N. sig til Krigspartiet blandt Whiggerne og medvirkede 1742 til Walpoles Fald. Efter at hans Broder Henry Pelham, der siden 1743 havde staaet i Spidsen for Ministeriet, var død 1754, kom N. som første Statkammerlord i hans Sted og forblev i denne Stilling med en kort Afbrydelse (fra Nov. 1756 til Juli 1757) indtil 1762, medens Will. Pitt (Lord Chatham) i Virkeligheden var den ledende Statsmand. N. gjorde 1763 kraftig Modstand mod Fredslutningen, men kom ikke mere til Magten og døde 17 Nov. 1768 uden Livsarvinger. Han var ingen fremragende Statsmand, men meget ærgjerrig og intrigant og havde ypperlige Evner for den parlamentariske Taktik. Hans store Formue gav ham rige Midler til at virke i denne Corruptionens Tid; han siges at have brugt 300,000 Pd. St. af sin Formue, medens han var Minister. Ved hans Død gik Hertugtitlen over til Henry Fiennes Clinton, Jarl af Lincoln, som var gift med hans Broderdatter, og som døde 1794. — Dennes Sønnesøn af s. N., f. 1785, var en fanatisk Tory og Modstander af Valgreformen; hans Slot i Nottingham blev derfor 1831 afbrændt af en Folkehob. N. A. trak N. sig tilbage fra Overhuset og blev 1839 afsat som Lordlieutenant for Nottingham Shire (siden 1809) paa Grund af en fornærmelig Skrivelse til Lordkansleren; d. 1851. — Hans Søn, Henry Pelham Clinton, Hertug af N., f. 22 Maj 1811, valgtes 1832 som Jarl Clinton til Underhuset og sluttede sig til R. Peel, var 1834—35 Statkammerlord og blev 1841 Overcommissær for Skovene og 1845 Oversecretær for Irland, men blev vraget ved Omvalget, fordi hans Fader modarbejdede ham af Misnøje med Peels Frihandelspolitik. 1846 afgik N. som Minister, men blev som en af de ypperste Peeliter 1852 Kolonial- og 1854—55 Krigsminister. Han fortrængtes fra denne Stilling som Følge af Hærens slette Tilstand paa Krim, men var Juni 1859—Apr. 1864 paa ny Minister for Kolonierne. D. 18 Oct. 1864. — Hans Sønnesøn af s. N., f. 1864, er siden 1879 Hertug af N.

Newcomb, Simon [njūkøm], fremragende amerikansk Astronom, f. 12 Marts 1835 i Wallace i Ny-Skotland, blev 1857 Beregner for

»American Nautical Almanac«, senere Astronom ved Observatoriet og Professor ved Marineskolen i Washington, Secretær for den amerikanske Commission til Jagttagelse af Venuspassagen og er nu Chef for ovennævnte Almanaks Bureau. Af hans talrige Skrifter ere de vigtigste »Tables of the planet Neptune« (1863) og »Tables of the planet Uranus« (1873), der 1874 skaffede ham det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille og Udnævnelse til udenlandsk Correspondent for Institut de France.

Newdegate, Charles [njudgæht], engelsk Politiker, f. 1816, Godsejer i Warwickshire, repræsenterede dette Grevskab i Underhuset 1843—84 og var indtil det sidste en Type paa de gamle ægte Toryer med sin stive Vedhængen ved alle overleverede Indretninger og sine haardnakkede Fordomme imod Katholikerne. 1867 stemte N. selvtredje imod Valgreformen som et Brud paa Englands traditionelle Statsordning. D. 10 Apr. 1887.

Never mind, eng. [nevver mejnd], det gjør intet til Sagen.

Nevers [nevähr], Hovedstad i det franske Dep. Nièvre, ved Nièvres Udløb i Loire, 29 M. s. til ø. for Paris. 24,000 J. Bispesæde. Kathedralkirke. Bro over Loire. Blomstrende Industri, især i Porcelæn, Fajence og emaillerede Varer. — N. var under Navnet Noviodunum (af gall. novios, Skib, og dunon, Høj, Borg) allerede paa Cæsars Tid et i strategisk Henseende vigtigt Punkt. Den blev i Middelalderen Hovedstad i Grevskabet Nivernais, som af Kong Frants I 1538 blev ophøjet til et Hertugdømme for Frants I af Huset Kleve (d. 1561). Hans Datter Henriette ægtede 1565 Ludvig Gonzaga, en Broder til Hertugen af Mantua, der senere blev Gouverneur i Champagne og døde 1595. Dennes Søn, Hert. Carl af N., blev efter den mantuanske Arvefølgekrig Hertug af Mantua. Hans Sønnesøn, Hertug Carl III af Mantua, solgte 1659 Hertugd. N. til Cardinal Mazarin, fra hvem det gik i Arv til dennes Søstersøn, Phil. Julien Mancini (f. 1641, d. 1707), hvis Efterkommere i ældste Linje derpaa førte Titlen Hertuger af N. Den sidste af disse var hans Sønnesøn, Louis Jul. Barbon Mancini-Mazarini, f. 1716. Han beklædte flere vigtige Gesandtskabsposter og stod i stor Anseelse i Udlandet ved sin Dannelse og retskafne Charakter, optraadte i Ludvig XV.s sidste Levetid mod Regeringen, var en kort Tid under Ludvig XVI Statsminister og hørte under Revolutionen til de faa Stormænd, der sluttede sig om Kongen, hvorfor han ogsaa 1793 blev kastet i Fængsel. men reddedes ved Robespierres Fald n. A. Tabet af sin Titel og en stor Del af sin Formue bar han med philosophisk Ro. Han døde som „Borger Mancini" i Paris 25 Febr. 1798. Sine Digte, Oversættelser og historiske Fragmenter udgav han samlede kort før sin Død (»Oeuvres«, 8 Bd., 1796).

Neveu, fr. [vø] (af lat. nepos, tysk Neffe), Broder- ell. Søstersøn.

New-Foundland [njufåundlænd; rett. njūfəndländ], fr. Terreneuve, engelsk Ø i Atlanterhavet, afsluttet St. Lawrence Bugten mod Ø. og skilles ved Belleisle-Strædet fra Labrador. 2,000 □ M. med 180,000 J. Øen ligger imellem 47° og 52° n. Br. og er et raat, ufrugtbart Bjergland med høje og stejle, stærkt indskaarne Kyster. Luften er ren og sund, men om Sommeren i de sydlige og sydvestlige Egne paa Grund af Golfstrømmens Nærhed hyppig opfyldt af Taage. Aarets Middeltemperatur i Hovedstaden St. Johns er $6\frac{2}{3}$°. Overfladen bestaar af Skovland, Sumpland og Hedeland. Skovenes Hovedbestanddel er Naaletræ og Birk, men af temmelig forkrøblet Beskaffenhed. Imellem Skovene udbrede sig store Sumpstrækninger, dækkede af et rigt grønt Mostæppe. Hederne dække de højere, skovløse Bjergstrækninger og ligne i Udseende de jyske Heder. Antallet af store og smaa Søer er meget betydeligt. Befolkningen er næsten hel og holden af europæisk Herkomst, og af den opr. Befolkning, der for øvrigt er forskjellig fra Indianerne paa Amerikas Fastland, skal der i det indre endnu kun leve nogle faa Familier. Agerdyrkning kan paa Grund af Jordbundens Beskaffenhed kun drives i ringe Udstrækning. Af Husdyr holdes en Mængde Svin, Faar og Geder, men Heste og Hornkvæg kun i ringe Antal. Rensdyr findes paa flere Steder, men langtfra saa talrige som tidligere. Et for Øen særegent Dyr er den bekjendte newfoundlandske Hund. Af Pelsdyr forekomme sorte og hvide Bjørne i ringe Antal, men derimod mange Ulve samt Ræve, Harer, Maarder, Moskusrotter og Fiskeoddere. Jagten paa disse Dyr er dog kun af liden Betydning i Sammenligning med Sælhundefangsten, der foregaar i den sidste Halvdel af Marts og skal kunne give et Udbytte af 400,000 Robber. Ved Mundingen af de større Floder drives om Sommeren ogsaa Laxefangst. Af størst Betydning er dog Torskefangsten, der drives paa den store Banke ø. og s. ø. for Øen. Denne er 130 M. lang og indt. 60 M. bred og har paa nogle Steder kun 4 Favne Vand og selv ved Udkanterne endnu kun 25 Favne; men den synker her hurtig til 90 Favne. Englænderne, Nordamerikanerne og Franskmændene deltage i dette Fiskeri. Fisken er indtil 4 F. lang og vejer 20—30, undertiden indtil 70 Pd.; den fanges paa Kroge og tørres, efter at Indvoldene ere udtagne, paa dertil indrettede Stilladser, Sten eller Stokke, hvoraf Navnet Stokfisk for den tørrede Fisk. N. danner tillige med den østlige Del af Labrador, Øen Anticosti og flere mindre Øer et eget Gouvernement, hvis Gouverneur residerer i St. Johns paa N.s Østkyst. Han deler Lovgivningsmagten med tvende Kamre, et lovgivende Raad af 15 Medlemmer, valgte af Kronen paa Livstid, og en Forsamling af 31 Medl., valgte af Folket paa 4 Aar. Statsindtægten udgjorde 1884 4,4 Mill. Kroner, Udgiften c. 0,4 Mill. Kroner mere. Statsgjæld 8 Mill. Kr. Indførselen s. A. havde en Værdi af 30,3 Mill. Kr. og Udførselen af 24,6 Mill. Kr. — N. blev opdaget 24 Juni 1497 af Sebastian Cabot, koloniseredes af Englænderne 1623 og har siden med Undtagelse af 1708—14 været i engelsk Besiddelse, medens den i de anførte Aar var under Frankrig, der her endnu ejer de smaa Øer Brunet, St. Pierre, Store- og Lille-Miquelon.

Newgate [njūgæht], Criminalfængslet i Lon-

don, i hvis Gaard Forbrydernes Henrettelse finder Sted.

New-Hampshire [nju hämmpschir], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Canada mod N., Staten Vermont mod V., Massachusetts mod S. og Atlanterhavet mod Ø. 438 □ M. med 347,000 J. (1880), hvoriblandt c. 700 Negre. Med Undtagelse af en smal Kyststrækning er Overfladen ujævn og hæver sig i flere Bjærggrupper til henimod 6,000 F. Bjærgene ere rige paa Metaller og nyttige Stenarter. De vigtigste Floder ere Connecticut langs Vestgrænsen og Merrimac i Midten af Landet, begge med sydlig Hovedretning. Af de talrige Søer er den betydeligste Winnipiscogee. Klimaet er strængt med lang Vinter og Snelag fra Nov. til April eller Maj, samt koldt og fugtigt Foraar. Jordbunden er af Naturen ikke meget frugtbar, men omhyggelig dyrket. De udstrakte og fortrinlige Græsgange foranledige et betydeligt Kvæg- og Faarehold. I Bjærgegnene ere store Skove af Løv- og Naaletræer. Industrien er meget udviklet, navnlig i Bomulds- og Uldvarer, Læder, Jærnstøbegods og Maskiner. Statens Gjæld 1885 udgjorde 11,5 Mill. Kroner. Hovedstad Concord. — Bebyggelsen begyndte allerede 1623, men først 1679 udskiltes N. fra Massachusetts og blev en selvstændig Koloni. Statens Forfatning er overmaade demokratisk. Gouverneuren er valgt paa 2 Aar og har kun 1,000 Doll. i Løn. Senatet tæller 24 og Repræsentanthuset 321 Medlemmer, ligeledes valgte paa 2 Aar (indtil 1877 vare alle Valg aarlige). Til Unionens Repræsentanthus sender N. 2 Medlemmer.

Newhaven [njuhähvn], Stad i Staten Connecticut i Nordamerika ved Long-Island-Sund, 8 M. s. til v. for Hartford, 14 M. ø. n. ø. for New-York. 63,000 J. (1880). N. er afvexlende med Hartford Sæde for Statens Lovgivningsmagt og har flere højere Undervisningsanstalter, hvoriblandt det berømte Yale College med Skoler for Theologi, Retsvæsen, Medicin og Naturvidenskab. Af de industrielle Etablissementer ere de vigtigste Fabrikerne for Vogne, Jærn- og Staalvarer, Klædningsstykker og Kautschukvarer. God Havn og betydelig Skibsfart og Handel. Den kaldes ofte Elmestaden, fordi offentlige Pladser og Gader i stor Udstrækning ere beplantede med Elmetræer.

Neville [nëvill], en mægtig og vidt udbredt engelsk Adelsslægt, som 1295 ved Ranulph N. fik Peersværdigheden. Hans Søn, Ralph N., Edvard III.s Vaabenbroder, døde 1367. Dennes Sønnesøn, Ralph N., blev 1397 ophøjet til Jarl af Westmoreland og kom i Svogerskab med Kongehuset ved sit Giftermaal med Johanne Beaufort, en Datter af Hert. John af Lancaster. Han døde 1425 og efterlod sig 10 Sønner og 12 Døtre, af hvilke den yngste, Cecily, blev gift med sit Næstsøskendebarn Richard Plantagenet, Hertug af York, og Moder til Kongerne Edvard IV og Richard III. Hans Søn, Richard N., der ved Giftermaal med Jarlen af Salisburys eneste Datter 1442 blev Jarl af S., tog i Borgerkrigen imellem Husene Lancaster og York det sidstes Parti, men blev tillige med sin Svoger Hertugen af York fangen i Slaget ved Wakefield 1460 og strax efter halshugget. Richards ældste Søn var den kjække Jarl af Warwick (s. d. A.); den anden, John N., ogsaa et af Hovederne for det yorkske Parti, blev 1464 ophøjet til Jarl af Northumberland og 1470 til Marquis af Montagu, men traadte med sin Broder over til det lancasterske Parti for at styrte Edvard IV og sætte Henrik VI igjen paa Tronen. Han faldt tillige med Broderen i Slaget ved Barnet 1471, hvorpaa ogsaa hans Søn, George N., der 1469 var bleven udnævnt til Hertug af Bedford, mistede sine Godser og Værdigheder og døde 1483. — En anden Søn af Ralph N., John N., havde en Søn, Ralph N., som efter sin Bedstefader blev Jarl af Westmoreland og døde 1485. En Efterkommer af ham, Charles N., sjette Jarl af Westmoreland, blev som Deltager i Thom. Percy, Jarl af Northumberlands Opstand mod Elisabeth erklæret fredløs 1570 og døde i Holland uden mandlige Arvinger. — En tredje Søn af den første Jarl af Westmoreland, Will. N., blev ved Giftermaal 1429 Lord Fauconberry og 1461 Jarl af Kent og Storadmiral, men døde allerede 1462 uden mandlige Arvinger. — En fjerde Søn, Edward N., fik 1450 ved Giftermaal Baroniet Abergavenny og døde 1476. Da hans Sønnesøns Søn, Henry N., kun efterlod en Datter, gik Peerskabet Abergavenny over til hans Fætter, Edw. N. (d. 1589), og derefter i Arv i hans Linje.

Neville's-Cross [s. o.], et Sted i Durham-Shire i England, ¼ M. fra Staden Durham, hvor Kong David Bruce af Skotland under et Indfald i England 17 Oct. 1346 blev slaaet og tagen til Fange af en af den engelske Adel samlet Hær.

Nevis [nï], en af de smaa Antiller i Vestindien ved Sydenden af St. Christoph, 10 M. v. for Antigua. 2 □ M. med 12,000 J. Den er af vulkansk Oprindelse, vel vandet og fortrinlig dyrket. Sukker er Hovedprodukt. Englænderne tilegnede sig Øen 1628.

Nevis, Ben, Bjærg i Skotland, s. England.

New-Jersey [nju dschërsi], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Atlanterhavet og Staterne New-York, Pennsylvania og Delaware. 368 □ M. med 1,131,000 J. (1880) mod 672,000 J. i 1860. Af Befolkningen 1880 vare 560,000 Mænd og 471,000 Kvinder. Foruden Hvide var her 39,000 Negre og Blandinger, 74 Indianere og 170 Chinesere. Landets sydlige Del er flad og sandet, den nordlige Del bakket med enkelte Bjærgpartier, der indeholde Jærn, Zink, Kobber og en Mængde nyttige Stenarter. Atlanterhavskysten har foran sig en Række langagtige, flade Sandøer, adskilte ved snævre Sunde, der ere lidet egnede for Skibsfart. Landets Vestgrænse dannes af Floden og Bugten Delaware. Landbrug og Industri ere Befolkningens Hovederhverv. Her dyrkes de sædvanlige Kornsorter, men Majs er den overvejende vigtigste Sædart. Statsgjælden 1884 udgjorde c. 6 Mill. Kroner. Hovedstad Trenton. — N. fik 1623 hollandske og 1638 svenske Nybyggere, men kom 1664 under engelsk Herredømme. Det var den af Nordstaterne, som længst beholdt Negerslaveri, ganske vist kun i ringe Omfang. Staten

styres af en Gouverneur, valgt paa 3 Aar, et Senat af 21 og et Repræsentanthus af 60 Medlemmer, hine valgte paa 3, disse paa et Aar. Til Unionens Repræsentanthus vælges 7 Medlemmer.

New-Lebanon [nju], Badested i Staten New-York i Nordamerika, s. ø. for Albany. Varme Kilder.

New-London [nju], Stad i Staten Connecticut i Nordamerika, 9 M. ø. for Newhaven ved Themsflodens Udløb i Long-Island-Sund. 11,000 J. Fortrinlig Havn, hvorfra drives betydelig Hval- og Robbefangst.

Nevlunghavn, Strandsted i Norge, Brunlanæs Præstegjæld, Jarlsberg og Larviks Amt, har en meget søgt Havn. 250 J.

Newman, John Henry [njumænn], f. 21 Febr. 1801 i London, blev 1828 Præst ved St. Mariekirke i Oxford, sluttede sig nøje til Pusey og blev en af Puseyismens betydeligste Talsmænd, men traadte 1845 over til Katholicismen og gav derved et Exempel, som blev efterfulgt af mange Puseyiter, navnlig iblandt Englands høje Aristokrati og Geistlighed. Det Skrift af N., som i den Henseende virkede mest, var »The Arians of the fourth century« (1834); men desuden har han skrevet flere andre Skrifter med samme Tendens. Da en italiensk Præst Achilli var traadt over til den anglicanske Kirke, angreb N., som imidlertid paa en Reise til Rom var bleven indviet til Præst af Oratoriet, ham saa lidenskabelig, at han 1852 paadrog sig en retlig Anklage for Bagvaskelse og tabte sin Sag efter en Proces, der vakte overordentlig stor Opsigt. Han blev derefter Rector ved et nyoprettet romersk-katholsk Universitet, men nedlagde denne Stilling 1859 for at overtage Ledelsen af en Opdragelsesanstalt i Birmingham for den katholske Adel. I Maj 1879 blev han udnævnt til Cardinal og flyttede derefter til Rom.

Newmarket [nju], Stad i Cambridge-Shire i England, 3 M. ø. n. ø. for Cambridge. 5,000 J. Her holdes aarlig stærkt besøgte Hestevæddeløb.

New-Mexico [nju], en af de forenede Stater i Nordamerika (optagen som saadan 1874), omgiven af Republiken Mexico, Staten Texas, Indianerterritoriet og Territorierne Colorado, Utah og Arizona. 5,766 □ M. med 120,000 J. (1880), hvoraf 1,000 Farvede og 10,000 Indianere. Landet er i den vestlige og midterste Del gjennemfuret af Bjærgkjæder, der høre til Klippebjærgene. I Midten strækker sig Rio Grandes Flodbal, gjennem hvilken den sydlige Stillehavsjærnbane løber. Paa Bjærgenes Vestside udspringe talrige Floder, der ere Bifloder til Rio Colorado, som falder i den californiske Havbugt. Paa Østsiden udspringer Pecos, der flyder mod S. til Rio Grande. Landet ø. for Bjærgene hører til Saltsteppen Llano Estacado, der udstrækker sig over en stor Del af det nordvestlige Texas. I Floddalene egner Landet sig godt for Agerdyrkning, men kræver rigelig Vanding. Der dyrkes Majs, Hvede, Bønner og rød Peber, og i de sydlige Egne Vin. De vigtigste Husdyr ere Muldyr og Faar. Bjærgene ere rige paa Metaller, saasom Guld, Sølv, Kobber og Jærn, men Minerne bearbejdes endnu kun i ringe Grad. Hovedstad Santa Fé. — N.-M. hørte tidligere til Mexico, blev indtaget af Nordamerikanerne 1846 og afstaaet 1848, samt organiseret som Territorium 1850.

New-Orleans [nju orlihns], Stad i Staten Louisiana i Nordamerika ved Mississippis venstre Bred, mellem Floden og Søen Pontchartrain, 23 M. fra Flodens Udløb i den mexicanske Bugt. 216,000 J. (1880). Katholsk Ærkebispesæde med prægtig Kathedralkirke. Universitet. Staden ligger i en moradsig og usund Egn paa en Grund, der ved Høivande er indtil 5 F. under Flodens Niveau, hvorfor den ogsaa ved Diger saavel opad som nedad Floden har maattet beskyttes mod Oversvømmelse. Gaderne ere i Almindelighed brede og godt brolagte, Husene lave, med Undtagelse af dem i Handelskvartererne, der ere 5—6 Etager høje. Af de offentlige Bygninger fremhæves det nye Statshus, Gouvernementshuset, Arsenalet, Justitspaladset, Toldhuset, Mønten, Børsen, flere Banker, Theatre og Kirker. Hotellerne rivalisere i Storhed og Pragt med dem i New-York. Her er talrige, med Træer og Statuer smykkede offentlige Pladser. N. er næst New-York Unionens vigtigste Handelsstad, idet næsten hele Udførselen fra den umaadelige Landstrækning omkring Mississippi og dens mægtige Bifloder passerer herigjennem. De Varemængder, der modtages fra det indre ad Flodvejen, ere overordentlig betydelige. Der udføres fornemmelig Bomuld, Kjød og Flesk, Sukker og Mallas, Kornvarer og Tobak; men siden Borgerkrigen er Handelen gaaet meget tilbage. Stadens Klima er, navnlig om Sommeren, usundt og fremkalder ofte heftige Epidemier af gul Feber, der især ere farlige for de ikke acclimatiserede Fremmede. — N.-O. er anlagt af Franskmændene 1718. 15 Jan. 1815 stod her et blodigt Slag mellem nordamerikanske Militstropper under A. Jackson og en engelsk Landgangshær, som led store Tab.

Newport [njupohrt], 1) Stad paa den til Hamp-Shire i England hørende Ø Wight i den engelske Kanal, ligger midt paa Øen og har 18,000 J., der have deres Hovedfortjeneste af de talrige Rejsende, som opholde sig her for at nyde Øens skjønne Natur og herlige Klima. I Nærheden ligger det tidligere befæstede, nu forfaldne Slot Carisbrook, hvor Carl I en Tid holdtes fangen og gjorde et forgjæves Forsøg paa Flugt. 2) Stad i Monmouth-Shire ved Floden Usks Udløb i Severn, 4 M. v. til n. for Bristol. 35,000 J. God Havn. Betydelig Udførsel af Jærn og Kul. 3) Stad i Staten Kentucky i Nordamerika ved Floden Ohio lige over for Cincinnati, med 20,000 J. og livlig Handel og Industri. Unionsarsenal. 4) Stad i Staden Rhode-Island i Nordamerika paa Øen Rhode-Island i Narragansett-Bugten, 5 M. s. for Providence, med 16,000 J., en fortrinlig og befæstet Havn, vigtigt Skibsbyggeri, Fiskeri og Fiskehandel. Staden er paa Grund af sin skjønne Beliggenhed og sunde Klima et yndet Sommeropholdssted for Beboerne af Mellem- og Sydstaterne.

New-Providence [nju prôvidens], s. Bahama Øerne.

New-Ross [nju], Stad i den irske Prov.

Leinster, Wexford Shire, 15 M. s. s. v. for Dublin ved Floden Barrow. 7,000 J. Havn, der ved Flodtid er tilgængelig for Skibe paa 400 Tons. Vigtigt Laxefiskeri. Handel med Landbrugsprodukter.

Newry [njūri], Stad i den irske Prov. Ulster, Down Shire, ved Floden Newry, 12 M. n. for Dublin. 14,000 J. Livlig Industri og Skibsfart.

Newstead-Abbey [njūstædd æbbi], et gammelt Abbedi i Nottingham-Shire i England, 1¼ M. n. ø. for Nottingham, Familien Byrons Landsæde. Den berømte Digter boede her længe, og hans Lig blev ført hertil fra Missolonghi.

Newton, Charl. Thomas [njūt'n], engelsk Archæolog, f. 1816, var 1840—52 Assistent ved British Museum, men blev senere engelsk Viceconsul i Mitylene; som saadan opdagede han (1856) Resterne af Mausoleet i Halikarnassos, foranstaltede Udgravninger i Knidos og Branchidæ og indsamlede talrige Oldsager til Brit. Mus. 1880 blev han Professor i Archæologi ved University-College i London. I sine Skrifter har han bestrævet dels sine Rejser, dels Indholdet af forskjellige Afdelinger af Brit. Mus. o. a.

Newton, Isaac [s. o.], engelsk Mathematiker og Astronom, Grundlægger af den nyere mathematiske Physik og physiske Astronomi, en af de største Aander, der nogen Sinde har levet, f. 25 Dec. 1642 i Woolsthorpe i Lincoln-Shire. Som Dreng vakte han i Skolen kun ringe Forventninger, men da han 18 Aar gl. var kommen til Universitetet i Cambridge, hvor Barrow, en af den Tids dygtigste Mathematikere, tog sig af ham, lagde hans eminente Geni sig snart for Dagen. 1669 afstraadte Barrow ham sin Plads ved Universitetet; 1689 var han som Universitetets Repræsentant Medlem af det Parlament, som erklærede Jakob II for afsat; 1699 blev han Møntmester, 1701 anden Gang Parlamentsmedlem for Universitetet, 1703 Præsident for det kongelige Videnskabernes Selskab i London. Han døde 20 Marts 1727 og er begravet i Westminster Abbedi. Paa hans Grav findes følgende Indskrift (af Pope): »Nature and nature's laws lay hid in night; God said: »Let Newton be«, and all was light.« — N. fandt allerede tidlig (før 1665) Binomialformelen eller i det mindste dens Udvidelse til brudne og negative Exponenter og gjorde tillige den Gang Begyndelse til Opfindelsen af Fluxionsregningen, der var d. s. s. Differentialregningen; om hans deraf fulgte Strid med Leibniz s. Leibniz. N.s Navn er dog især uadskillelig knyttet til den største Opdagelse, der nogen Sinde er gjort i Astronomien, nemlig Loven for den almindelige Tiltrækning (s. Tiltrækning). Vel var den i mange Henseender forberedet. Lovene for Tyngdens Virkninger paa Jorden vare allerede udviklede af Galilei og Huygens. Ligeledes var Forestillingen om en Tiltrækning, som Solen skulde udøve paa Planeterne, bleven fremsat, om end ikke udviklet og siden fortrængt af Theorien af de Cartesianske Hvirvler (s. d. A.). Men N. var den første, der fattede Ideen om Tiltrækning som en almindelig Naturlov, hvoraf Tyngden paa Jorden kun var en enkelt Ytring. Han begyndte med den Tanke, at denne sidste kunde udstrække sin Virkning til den Afstand, hvori Maanen findes, om end med formindsket Intensitet. Da Maanen har en krumlinet Bevægelse, kan dens Afvigelse fra den retlinede Tangent i hver lille Tidsdel betragtes som et Fald mod Jorden, og ved at beregne Størrelsen af dette Fald udfandt han, at Tyngden var formindsket i Forhold som Kvadratet paa Afstanden, et Forhold, det desuden var naturligt at antage for en fra et Centrum udgaaende Kraft. Derfra sluttede han, at Jorden og Planeterne paa samme Maade kunde gravitere mod Solen og ved dennes Tiltrækning fastholdes i deres Baner; kun maatte denne Tiltrækning være langt stærkere end den, som Jorden udøver. Imidlertid maatte Tiltrækningen være gjensidig, saa at ogsaa de mindre Legemer tiltrække de større i Forhold til deres Masse. Af denne sin Theori beviste han nu, baade at de Keplerske Love maatte gjælde med Tilnærmelse, og at de ikke kunde gjælde nøjagtig. De da bekjendte Afvigelser fra disse (Perturbationer) forklarede han af sin Theori og paaviste derhos flere, som Observationerne først senere have kunnet udfinde. Men ogsaa Jordens Figur fulgte med Nødvendighed af N.s Theori. Huygens havde vel allerede beregnet Jordens Fladtrykning som en Følge af dens Rotation, men hans Resultat var ikke correct, fordi han gik ud fra Tyngden som en constant Kraft, hvorimod den efter N.s Theori er en Resultant af alle de enkelte Partiklers forenede Kræfter, hvorved den — selv uden Hensyn til Centrifugalkraften — bliver af forskjellig Størrelse, svagest under Ækvator og tiltagende mod Polerne. Det var for øvrigt først ved Maalningen i Lapland 1736, at dette Resultat blev stadfæstet ved Erfaringen. Foruden de nævnte to store Hovedopdagelser har N. udrettet særdeles meget i andre Grene af Videnskaben, især Optiken, hvor han navnlig paaviste Lysets Sammensætning (s. Farve) og udviklede Lysbrydningens Theori; han forbedrede ogsaa Telekopet, og en Art af Spejltelekoper bærer Navn efter ham (jvfr. Kikkert). N.s vigtigste Værk er »Philosophiæ naturalis principia mathematica« (1689). Hans samlede Værker ere udgivne af Horsley (5 Bd., 1779—85). Den bedste Biographi af ham skyldes Brewster (s. d. A.).

Newtons Metal [s. o.], en Legering af 3 Dele Tin, 5 D. Bly og 8 D. Vismut. Det smelter allerede ved 94°,5.

New-Westminster [nju uĕst], Hovedstad i britisk Columbia, i Nærheden af Fraser-Flodens Udløb i Juan de Fucas-Stræde. 3,000 J. Betydeligt Fiskeri.

New-York [nju], 1) den vigtigste og folkerigeste af de nordamerikanske Fristater, mellem 40° 30′ og 45° n. Br. og mellem 55° 20′ og 62° 15′ v. L., omgiven af Canada, hvorfra den skilles ved de store Søer Erie og Ontario og St. Lawrence-Floden, af Staterne Vermont, Massachusetts og Connecticut, Atlanterhavet og Staterne New-Jersey og Pensylvania. 2,313 □ M. med 5,083,000 J. (1880), hvoraf 65,000 Farvede og 130 Indianere. Til Staten høre Den Long-Island og flere mindre i Atlanterhavet. Den østlige Del af Landet paa

begge Sider af Floden Hudson optages af Alleghany-Bjærgenes Udløbere; Catskill-Bjærgene v. for Hudson have Punkter henved 4,000 F., og i Adirondac-Bjærgene længer mod N. er Mt.-Marcy 5,200 F. højt. For øvrigt er Landet for det meste jævnt, mod S. V. bølgeformet med i det hele frugtbar Jordbund. Long-Island er mod V. dannet ved Hudsonflodens Jordafsætninger, men bestaar mod Ø. mest af Sandbakker, dog med et frugtbart Jordbække. De vigtigste Vandløb ere: paa Nordgrænsen St. Lawrence-Floden, der bortfører Vandene fra de store Ferskvandssøer; saa vel til disse som til selve Floden løbe talrige mindre Vandløb. Hudson udspringer i den nordøstlige Del af Staten v. for Champlain-Søen og løber mod S. forbi Albany og New-Y. ud i Long-Island-Sund; den optager Mohawk. Susquehannah og Delaware have deres Kilder i Staten; den første løber gjennem Pennsylvania til Chesapeak-Bugten; den anden er næsten i hele sit Løb Grænseflod for Pennsylvania mod N.-Y. og New-Jersey og falder i Delaware-Bugten. Af de talrige Søer ere de vigtigste Champlain paa Østgrænsen mod Vermont, der er i Kanalforbindelse med Floden Hudson og gjennem Sorel har Afløb til St. Lawrence-Floden; Oneida, Cayuga, Seneca o. fl. Klimaet er mod V. og N. Fastlandsklima med strænge Vintre, s. og ø. for Bjærgene derimod mildere, dog langtfra saa mildt som under tilsvarende Bredde i Europa. I Staden N.-Y., der ligger under samme Bredde som Napoli, er Aarets Middeltemperatur 12° mod 17° i Napoli. Der dyrkes de sædvanlige europæiske Kornsorter og Majs; en stor Del af Landet er bevoxet med Skove af Naaletræer, Eg, Sukkerahorn og Poppel m. m. Husdyrenes Antal er meget stort, saa vel af Heste som Hornkvæg, Faar og Svin. Af vilde Pattedyr forekomme den sorte Bjørn, Jaguaren, den vilde Kat, Ulven og Bæveren. Af Mineraler indvindes især Jærn, Bly og Salt, samt Stenkul, Zink, Kobber og Sølv. Handel og Agerbrug ere Befolkningens Hovederhverv. Handelen er af overordentlig stor Betydning, saa vel Udenrigshandelen, der væsentlig drives fra Hovedstaden N.-Y., som Indenrigshandelen, der fremmes meget ved de sejlbare Floder og Kanaler og det udstrakte Jærnbanenet. I den betydelige industrielle Virksomhed indtage Uld- og Bomuldsmanufakturerne, Jærnstøberierne, Garverierne, Bryggerierne, Brænderierne og Skibsbyggerierne den mest fremragende Plads. Paa Skolevæsenet ofres betydelige Beløb, og det staar i det hele paa et højt Trin. — 1610—14 begyndte Hollændere at handle paa Hudsonsfloden; senere byggedes et Fort Oranien, hvor nu Albany ligger, og 1623 grundlagdes Ny-Amsterdam (den nuværende Stad N.-Y.). Landet kaldtes da Ny-Nederland. Fra 1650 kom Indvandrere af forskjellige Folkefærd, og Byens Befolkning fik saaledes tidlig et broget Præg; derimod var der kun ringe Interesse for Forbindelsen med Holland, og ingen Modstand gjordes 1663, da N.-Y. blev besat af engelske Tropper og omdøbt efter Hertugen af York (Jakob II). 1683 fik N.-Y. en Forfatning som selvstændig Koloni, og den var 1776 den sidste af de engelske Kolonier, der sluttede sig til Uafhængighedserklæringen. Under Frihedskrigen var N.-Y. næsten hele Tiden besat af engelske Tropper. Siden er N.-Y. voxet alle de andre Stater over Hovedet, ligesom Staden N.-Y. er den nye Verdens største By. 1830 omfattede Staten N.-Y. omtrent en Sjettedel af hele Unionens Befolkning og 1880 omtr. en Tiendedel; den kaldes derfor ogsaa The Empire State og har flere Gange ved sin Stemmegivning afgjort Præsidentvalget. Efter Forfatningens Ombannelse 1846 har den været den tonegivende Stat i demokratisk Retning. Gouverneuren er valgt paa 3 Aar; Senatet tæller 50 og Repræsentanthuset 120 Medlemmer, begge valgte paa 2 Aar. Til Unionens Repræsentanthus sender N.-Y. 34 Medlemmer. — 2) Hovedstad i Staten af s. N. paa Øen Manhattan i Hudson-Flodens Munding, 40° 45′ n. Br. og 56° 18′ v. L., 45 M. n. ø. for Washington, 40 M. s. ø. for Boston. 1,206,000 J. (1880), heri ikke medregnet Forstaden Brooklyn paa Long-Island, der samtidig havde 567,000, Jersey-City med 121,000, Hoboken 31,000 og Long-Island City 18,000, i alt 1,943,000 J. N.-Y. er ikke blot de forenede Staters, men hele Amerikas største By og vigtigste Handelscentrum; der er kun faa Stæder i den gamle Verden, som i nogen af disse Henseender stille den i Skygge, og med Hensyn til Handelsomsætning staar kun London over den. Staden er oprindelig bygget uregelmæssig og snæver; men forfærdelige Hjemsøgelser af Pest og gul Feber tillige med Nødvendigheden af at skaffe Boliger for den overordentlig tiltagende Befolkning, samt den deraf fremgaaede høje Lejepris have fremkaldt storartede Byggeforetagender, saa at de gamle Kvarterer for største Delen have maattet vige Pladsen for nye, brede Gader og store Pladser, omgivne med storartede Pragtbygninger. Man faar bedst et Begreb om Byens Størrelse, naar man ser, at den samlede Gadelængde er 90 Mil, og at Længden af Vandledningsrør er omtrent lige saa stor. Stadens aarlige Skatteindtægt er c. 100 Mill. Kr. Den pragtfuldeste Gade er Broadway (Bredgade), hvor der endnu 1836 væsentlig kun fandtes Teglstenshuse, men hvor Øjet nu kun møder rigt smykkede Huse af Sten og Marmor. At forsøge paa at give endog kun tilnærmelsesvis en Udsigt over Stadens mærkeligste Bygninger, vilde føre altfor vidt, og her skulle derfor kun nævnes Raadhuset, Børsen, der er en Efterligning af Parthenon i Athen, Posthuset, Fængslet, Tugthuset, Toldhuset, flere Kirker, Theatrene, de store Hoteller, hvoraf flere kunne rumme indtil 1000 Gjæster og derover, og mange af de store Handelsetablissementer. Gaderne ere i stor Udstrækning belagte med Sporveje, og flere Dampsporveje ere endog paa høje Søjler førte oven over Gader og Huse. Langs Hudson, saa vel den egentlige Munding, der kaldes North-River, som Armen East-River, der løber n. om Øen Manhattan, ere vidtstrakte Kajer, ved hvilke Aar ud og Aar ind Skibe fra alle Nationer losse og lade. Ved East-River findes ogsaa de storartede Skibsbyggerier, der udfolde en overordentlig Virk-

somhed. Forbindelsen med Brooklyn og andre nærliggende Punkter vedligeholdtes tidligere ved Smaadampere, ligesom Tilfældet er paa Themsen i London, men disse have nu maattet vige Pladsen for sande svømmende Paladser, der optage talrige store Kjøretøjer og Tusender af Mennesker. Endelig er der 1888 aabnet en kolossal Hængebro, 1,500 F. lang, over East-River, der tjener saa vel Jærnbanefærdselen som almindelig Vognfærdsel og Gaaende. Handelsomsætningen og Skibsfarten ere i stadig Tiltagen og omfatte saa godt som alle vigtigere Punkter over hele Jorden. I de senere Aar har man søgt at udvide Handelen paa Europa, navnlig England, ved Udførsel af levende Kvæg og friskt Kjød; den sidste Retning synes imidlertid ikke hidtil at have samme Held som den første. De vigtigste Udførselsartikler ere Kornvarer, Petroleum, Flæsk og Kjød, levende Kvæg, Smør og Ost, Fedt, Talg, Tobak, Harpix og Tran. Indsejlingen til N.-Y. var tidligere forbunden med stor Vanskelighed, men den er bleven væsentlig lettet, da man 1885 med Nitroglycerin sprængte Snævringen »Hellgate«. Bartholdys kolossale Frihedsstatue, paa Bedloe-Island, med Fyr (300 F. over Havet), afsløredes 28 Oct. 1886. Ogsaa Industrien staar i N.-Y. paa et højt Trin, navnlig i alle Retninger, der ere betingede af en betydelig Skibsfart og Jærnbanefreqvens, samt i Beklædningsstoffer, Bogtrykkeri, Garveri, Bryggeri og Brænderi. Undervisningsvæsenet staar meget højt, og her findes foruden et Universitet talrige højere Undervisningsanstalter og mange videnskabelige Foreninger med rige Hjælpemidler i Bibliotheker, Samlinger o. desl. — N.-Y. er oprindelig koloniseret af Hollænderne og hed den Gang Ny-Amsterdam, men kaldtes en kort Tid Ny-Stockholm, da Hollænderne 1654 vare blevne fortrængte af svenske Kolonister, som temmelig talrig havde nedsat sig her. Disse bleve paa ny fortrængte af Hollænderne n. A., men heller ikke disses Herredømme blev af Varighed, thi 1663 maatte de vige for engelske Nybyggere. Endnu 1790 havde N.-Y. kun 33,000 I., men 1800 var Tallet steget til 60,000, 1820 til 124,000, 1830 til 203,000, 1840 til 313,000, 1850 til 516,000, 1860 til 806,000 og 1870 til 942,000. Det er klart, at en saadan Tilvæxt kun er mulig ved en overordentlig stærk Indvandring.

Nexelø, en lille, langstrakt og høj Ø i Kattegattet, ¼ M. fra Sjællands Nordkyst, hører til Holbæk Amt, Skippinge Herred, Føllesløv Sogn.

Nexø, Kjøbstad paa Østkysten af Bornholm, 4 M. ø. for Rønne i Sønder-Herred. 1,999 I. (1880). Byen ligger paa en flad Strækning langs Stranden under et temmelig betydeligt Højdedrag, som hæver sig bag ved den. De offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuset, Borgerskolen, Arbejdsanstalten og et Materialmagasin under Bornholms Tøjhus. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1885 14,000 Kr., Brænderiafgiften 19,000 Kr. Der udførtes til Udlandet kun ubetydeligt. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 73 Baade under og af 4 Tons og 32 Fartøjer af i alt 3,016 Tons, heraf et Dampskib paa 96 Tons. Havnens Dybde 10—12 F.; den led meget ved Stormfloden 13 Nov. 1872. Af Communens Udgifter 1884, der i alt udgjorde 56,000 Kr., lignedes paa Formue og Lejlighed 17,000 Kr. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged i Aakirkeby samt Herredsfoged i Sønder Herred. Byraadet tæller 9 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere en Toldcontroleur, en Post- og Telegraphexpeditenr og en Sognepræst. I Byen er en Sparekasse, tillige for Svaneke.

Ney, Michel [næh], Hertug af Elchingen og Fyrste af Moskva, fransk Marschal, f. 10 Jan. 1769 i Saarlonis, Søn af en Bødker, traadte 1787 som Menig ind i et Husarregiment og var Underofficer, da Revolutionen udbrød. Han deltog 1792 i Krigen som Capitain, blev 1794 Adjudant hos Kléber og 1796 Brigadegeneral under Jourdan. Han gjorde Tjeneste i Krigen i Sydtyskland 1797, indtog Mannheim ved et dristigt Angreb 1799 og kæmpede under Masséna i Schweiz, samt n. A. under Moreau ved Hohenlinden. For at knytte N., der ellers var Republikaner, til sig, bragte Bonaparte et Ægteskab i Stand mellem ham og en Veninde af Hortense Beauharnais og udnævnte ham til Generalinspecteur for Rytteriet. 1802 sendtes han til Schweiz, hvor han med stor Klogskab bragte Mediationsacten i Stand. 1804 blev han Marschal og stormede 1805 Skanserne ved Elchingen, hvad der væsentlig medvirkede til Østerrigernes Overgivelse ved Ulm og skaffede ham Hertugtitel; han rykkede derefter ind i Tirol og fordrev Fjenden herfra. Med samme Tapperhed kæmpede han 1806—7 ved Jena, Eylau og især ved Friedland; derimod tjente hans Strænghed i Spanien til at ophidse Sindene, og paa Tilbagetoget fra Portugal 1811 blev han uenig med Masséna og viste stor Gjenstridighed. Felttoget i Rusland 1812 gav dog især N. Lejlighed til at vise sin Tapperhed og Dygtighed; efter Slaget ved Moskva gav Napoleon ham Fyrstetitel og Tilnavnet „den tapreste af de tapre“ (le brave des braves), og paa Tilbagetoget var det nærmest ham, det skyldtes, at en Del af Hæren blev frelst. 1813 deltog N. med et Hærcorps, næsten kun af Rekruter, i Slagene ved Lützen og Bautzen, medvirkede til Sejren ved Dresden, men blev slaaet af Blücher ved Dennewitz, da han vilde rykke frem imod Berlin, og søgte endnu 19 Oct. efter Nederlaget ved Leipzig at forsvare Forstæderne. Ligeledes kæmpede N. med fortvivlet Tapperhed 1814 paa Frankrigs egen Grund; men efter Paris's Fald raadede han indtrængende Kejseren til Tronfrasigelse og sluttede sig derefter aabent til Ludvig XVIII, der udnævnte ham til Pair og gav ham andre Tillidshverv. Krænket af de overmodige Royalister trak N. sig dog tilbage til et Gods i Jan. 1815, men ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba forsikrede han Ludvig XVIII om sin Troskab og lovede at bringe Napoleon som Fange i et Jærnbur. N. drog ud med 4,000 Md., men paavirket af General Bertrand gik han over til Napoleon og førte Hærens venstre Fløj ved Quatrebras imod Engelskmændene og derefter ved Waterloo, hvor 5 Heste bleve skudte under ham og han kun af Udmattelse blev reven med Strømmen bort fra Valpladsen. I Pairskammeret raadede N. nu til Underhandlinger og

undslap at flygte, da han troede sig dækket ved Capitulationen. Ikke des mindre blev han fængslet og af Pairskammeret dømt til Døden, samt skudt 7 Dec. 1815 i Haven ved Luxembourg. Hans »Mémoires« bleve udgivne af hans Sønner (2 Bd., 1833). — Af disse var 1) Joseph Napoleon N., Fyrste af Moskva, f. 1803, ægtede 1828 en Datter af Lafitte (f. 1804, d. 1881) og blev efter Julirevolutionen Adjudant hos Hertugen af Orléans og Pair, men tog først 1841 Sæde i Kammeret. 1848 var han en af de faa Pairer, som indbød til Reformbanketterne, og valgtes s. A. til Nationalforsamlingen, hvor han understøttede Louis Napoleon. 1852 blev han Senator og døde 1857. Han var en lidenskabelig Musikelsker og en af Jockeyklubbens Stiftere. Hans eneste Datter, Eglé Napoléone N., f. 1832, ægtede 1852 Grev Persigny. 2) Michel L. F. N., Hertug af Elchingen, f. 1804, uddannedes i den polytechniske Skole, men vilde ikke tjene under Bourbonerne og gik 1824 til Sverige, hvor han blev Artillerilieutenant. 1830 kom han tilbage, blev Ordonnansofficer hos Marschal Gérard paa Toget til Belgien og fulgte siden Hertugen af Nemours som Adjudant til Algérien. 1851 blev han Brigadegeneral og førte 1854 en Brigade Ryttere til Tyrkiet, hvor han døde 14 Juli af Cholera. 3) Edgar N., f. 1812, blev i Dec. 1848 Adjudant hos Prinspræsidenten og sendtes i Sommeren 1849 i et særligt Hverv til Rom, hvor han 18 Aug. modtog et mærkeligt Brev fra Præsidenten, som heri udtalte sig om de fornødne Reformer i Kirkestaten. 1856 blev N. Brigadegeneral og Overjægermester, fik efter den ældre Broders Død Tilladelse til at bære Titlen Fyrste af Moskva og blev efter at have deltaget i Krigen i Italien 1859 Senator og 1863 Divisionsgeneral. D. 1882.

N'gami, en Indsø i Sydafrika mellem 20° 23′ og 20° 50′ s. Br. og 40° 11′ og 40° 46′ ø. L., 14 □ M. stor, i Regntiden indtil 36 □ M., ligger med sit Vandspejl efter nogle Angivelser 2,700 F., efter andre 3,800 F. over Havet. Den optager flere Floder, men har i Almindelighed intet Afløb.

N'goruo, s. Nugoruu.

Niagara [næjæggæræ], 1) Flod i Nordamerika, er Afløbet fra Erie- til Ontario-Søen og kun 7½ M. lang. Den danner det mægtige Vandfald ved N., der ved Gede- og Limaøen deles i 3 Fald, Hesteskofaldet ell. det engelske Fald (2,200 F. bredt), Centrumsfaldet (50 F. bredt) og det amerikanske Fald (1,200 F. bredt), og har en Højde af 190 F. Fra den amerikanske Side fører en Bro til Gedeøen, hvor der er smukke Skovanlæg, og neden for Faldet i en Højde af 250 F. over Floden er lagt en Jærnhængebro (bygget 1852—55 af Röbling, med en Spændvidde af c. 800 F.) over denne til Forening af de amerikanske og canadiske Jærnbaner. 1885 og 1886 have et Par Vovehalse med Held forsøgt at passere Faldet, indesluttede i en Tønde. Paa Canadas Side har man omgaaet Faldet ved Welland-Kanalen. 2) Stad i Nedrecanada i det engelske Nordamerika ved Floden N.s Udløb i Ontario-Søen, med 4,000 I. og betydelige Dampskibsværfter og Maskinfabrikation.

Niam-Niam eller Sandeh, et maaske med nordligere Bestanddele blandet Negerfolk mellem 4° og 6° n. Br., boende ved Vandskjellet mellem Nilen og Tsads Tilløb; deres Hud er efter Schweinfurth chocoladebrun og matglinsende, deres Haar kruset; de ere Menneskeædere.

Nibby, Antonio [bi], f. 1792, d. 1839 som Professor i Archæologi ved Universitetet i Rom, har gjort sig fortjent ved sine Forskninger angaaende det gamle Roms Topographi. Af hans talrige herhen hørende Arbejder ere de vigtigste »Analisi storico-topografica antiquaria della carta de' contorni di Roma« (3 Bd., 1837—38) og »Descrizione di Roma«.

Nibe, Kjøbstad i Nørrejylland, Aalborg Amt, Hornum Herred, ved Limfjorden (Nibe-Bredning), 2½ M. v. til s. for Aalborg. 1,493 I. (1880). Byen er mod S. omgiven af høje Bakker. Dens offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuset og to Skoler. Det tidligere betydelige Sildefiskeri i Limfjorden, der gjorde N. til en velhavende By, ophørte efter Gjennembruddet af Agger-Kanal 1825. Toldindtægten udgjorde 1885 11,424 Kr. Her er nu intet Brænderi. De her hjemmehørende Fartøjer udgjøre kun 5 af 466 Tons og 63 Baade, hvormed der drives Fiskeri paa Fjorden. Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Herredsfoged i Hornum Herred. Byraadet tæller 7 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere en Toldforvalter, en Districtslæge, en Posterxpediteur, der tillige er Telegraphbestyrer, og en Sognepræst. Communens Udgift 1884 udgjorde c. 28,000 Kr., hvoraf var paalignet Formue og Lejlighed 14,000 Kr. I Kjøbstaden er en Sparekasse. Havnen har 7 F.s Dybde.

Nibelungenlied (i nogle Haandskrifter kaldet „Der Nibelunge Not"), det største og betydeligste middelhøjtyske Folkeepos, er i den Form, hvori det er os overleveret, sandsynligvis affattet i Østerrig ved Slutningen af det 12te Aarh. Det hunder dog afgjort i den hedenske Tid og forener i sig ældgamle mythologiske Forestillinger, sagnhistoriske Erindringer om Folkevandringens og Merovingertidens Omvæltninger og endelig en fra Riddertidens Culturformer laant Indklædning. Den frankisk-burgundiske og den gotiske Sagnkreds ere her sammensmeltede, og det af 39 Sange (Aventiuren) bestaaende Digts Hovedindhold, hvoraf en Del, om end med ikke uvæsentlige Afvigelser, gjenfindes i Volsungasaga og Thidreks Saga, er Fortællingen om den herlige Kongesøn Siegfried (Eddaens Sigurd Faavnesbane), der som Yngling har betvunget Kong Nibelungs Sønner og bortført deres Skat („Nibelungenhort") og den usynliggjørende Kappe („Tarnkappe"); om hans Ophold i Worms hos Burgunderkongen Gunther, hvem han bl. a. usynlig hjælper at betvinge Skjoldmøen Brunhilde, som derpaa Gunther ægter, medens Siegfried til Løn faar dennes Søster Kriemhilde (Gudrun) til Hustru; om et senere Besøg i Worms, under hvilket Brunhilde, oplyst om Bedrageriet, formaar Gunthers mægtigste Vassal, Hagen, til at snigmyrde Siegfried, hvorpaa den med Forbandelse betyngede Nibelungeskat sænkes i Rhinen; endelig om Burgundernes Tog til Hunnernes Land, hvorhen Kriemhilde, der imidlertid har ægtet Kong

Etzel (Attila) indbyder dem, og hvor hun mætter sin Hævn ved et Blodbad, i hvilket ogsaa Goterne under deres Konge Dietrich (Theoderich) deltage og efterhaanden alle Heltene, til sidst ogsaa Kriemhilde selv, omkomme; kun Dietrich, hans gamle Vasal Hildebrand og Etzel ere tilbage for at klage over de faldne (som det skildres i et særligt, til Hoveddigtet knyttet Digt, „Die Klage"). Stilen i det i en egen, torimet Firelinjers-Strophe („Nibelungen-Strophe") affattede Epos er kunstløs og knap, uden de homeriske Digtes ordrige Detailmaleri; men Charakterskildringens Kraft, det simple og dog ofte storslaaede Udtryk for de forskjelligste Lidenskaber og den dramatiske Evne i Fremstillingen af mange Scener ere beundringsværdige. Dog ere de enkelte Partier indbyrdes af højst ulige Værd og harmonere ofte kun slet sammen. Dette bragte K. Lachmann til at opstille (første Gang i et Skrift 1816) sin i Hovedsagen af de fleste senere Forskere tiltraadte „Lieder-Theori", i Følge hvilken N. indeholder en Række oprindelig selvstændige, af forskjellige Digtere forfattede Sange, der senere ere sammenføjede, bearbejdede og forøgede med mange „uægte" Tilføjelser. Efter at Digtet i flere Aarhundreder havde været fuldstændig glemt, fremdroges det 1751 paa ny af Bodmer, der dog kun udgav dets sidste Del; 1782 foranstaltede Chr. Myller den første fuldstændige Udgave. Man kjender nu i alt 28 for største Delen dog ufuldstændige Haandskrifter af N.; men om de enkeltes Alder og Værd og deres indbyrdes Forhold ere Forskerne endnu højst uenige, og af de vigtigste kritiske Udgaver har hver lagt sit af de tre Hovedmanuskripter til Grund: Lachmanns (første Gang 1826) det i München, Zarnckes (1856) og Holtzmanns (1857) det i Donaueschingen og Bartschs (1866) det i St. Gallen. Af de Forfattere, der have strevet om N., maa endnu nævnes v. d. Hagen, J. Grimm, Müllenhoff, H. Fischer, Fr. Pfeiffer (der 1862 søgte at bevise, at Digteren v. Kürenberg var den oprindelige Forfatter til N.), W. Scherer og J. Wöber (der nylig i en skarpsindig Undersøgelse har søgt at godtgjøre, at N. er digtet af en østerrigsk Ridder, Heinr. v. Traunstein, der deri til Dels skal have besunget sine egne og sin Slægts Tildragelser). Sign. R. v. Muths „Einleitung in das N." (1877). Oversættelser paa Nytysk haves af Simrock, Bartsch, W. Hahn o. fl. Stoffet gaar igjen i Folkebogen „Der hürnen Seifried" og er benyttet af en Række moderne Digtere, som Geibel, Hebbel, Jordan, samt af Rich. Wagner.

Nibsaa, s. Nibe-Aa.

Nicānder, Karl August, svensk Digter, f. 20 Marts 1799 i Strengnäs, begyndte som Student i Upsala sin Forfattervirksomhed med nogle mindre Digte i »Kalender för Damer«; 1820 udkom hans første større Digterværk, Sørgespillet »Runesvärdet«, der røbede ualmindelige Anlæg, og inden han efter at have taget den philosophiske Grad havde forladt Universitetet og 1825 var bleven ansat som Copist i Krigsexpeditionen, havde han udgivet nogle mindre Samlinger Digte. Efter at han 1826 havde faaet det svenske Akademis store Præmie for Digtet »Tassos död«, gaves der ham Lejlighed til 1827—29 at gjøre en Rejse til Tyskland og Italien. Frugten af denne vare »Minnen från Södern« (1831—39, 2det Opl. 1862—63), en Rejsebeskrivelse, som han dog aldrig naaede at fuldende; end videre »Hesperider« (1835, 2det Opl. 1860), en Samling Digte og Noveller, der ansees for det mest fremragende af hans Værker. Men disse tillige med nogle Oversættelser samt en Cyklus Romancer, »Lejonet i Öknen«, bleve hans sidste Arbejder, fordi hans Arbejdsdygtighed mere og mere svækkedes af en Hjertelidelse, som endte hans Liv 7 Febr. 1839. En Samling af hans Digte (hvori dog »Hesperiderne« savnes) udkom efter hans Død (5te Opl. 1883); de udmærke sig ved ædel Følelse og skjøn Form, men savne dybere Originalitet.

Nicarāgua, en af de mellemamerikanske Republiker, liggende mellem det store Ocean og det caribiske Hav, mod N. begrænset af Honduras, mod S. af Costa-Rica og mod Ø. skilt fra det caribiske Hav ved Mosquito-Districtet. 2,430 □ M. med 260,000 J. (1884), for største Delen Indianere og Blandinger. I den sydlige Del af Landet er Nicaragua-Søen (s. nedenf.), der modtager Afløbet fra den nordligere liggende Managua-Sø. Fra Managua-Søens Nordende gaar en Række Vulkaner mod N., der ofte have voldet store Ødelæggelser. Ø. for Søerne hæver Landet sig til en vulkansk Bjærgkjæde af betydelig Højde, fra hvis østlige Fod Nicaraguas 2,500 F. høje Slette skraaner jævnt ned mod det caribiske Hav. Klimaet er hedt og temmelig usundt, Jordbunden frugtbar og Vegetationen tropisk. Udførselen bestaar fornemmelig i Kautschuk, Kaffe, Huder, Indigo, og dens Værdi angives 1884 til c. 17 Mill. Kr., hvorimod staar Indførsel til et 1,5 Mill. Kr. højere Beløb. Her er c. 20 M. Jærnbane og c. 250 M. Telegraphlængde. N. styres af en Præsident, valgt paa 4 Aar, et Senat paa 10 og en lovgivende Forsamling paa 11 Medlemmer. Statsindtægten angives 1884 til c. 7 Mill. Kr. og Udgiften til et ubetydelig mindre Beløb. Statsgjæld over 80 Mill. Kr. Hovedstad Managua. — N. løsrev sig 1821 fra Spanien og sluttede sig 1823 til Mellemamerika, men dannede efter dettes Opløsning 1839 en egen Stat. Ligesom de andre nyspanske Stater plagedes N. af indre Kampe imellem de conservative (klerikale) og de liberale. Da den klerikale Chamorro 1852 var bleven Præsident og 1854 sluttede et nøje Forbund med Guatemala, gjorde de liberale under Castellon Oprør, og i den følgende Kamp fik begge Partier Hjælp udefra, nemlig de liberale fra San Salvador og de klerikale fra Guatemala. Da disse syntes at faa Overvægten, indkaldte Castellon den nordamerikanske Æventyrer Will. Walker, der i Juni 1855 landede med 65 Md., men efterhaanden samlede om sig 1,200 Nordamerikanere og Tyskere og under Navn af Hærens Chef gjorde sig til Herre i N. Skinsygen mod de fremmede forenede de andre Stater i Mellemamerika, og i Marts 1856 erklæredes Krig, hvorved Walker i Apr. 1857 nødtes til at forlade N. En Overenskomst, der var aftalt med Nord-

amerika, og som vilde have givet dette stor Magt i N., blev forkastet, og en Aftale blev truffen med en fransk Ingenieur Belly om Bygning af en Kanal gjennem N. mellem de to Verdenshave, dog uden at Anlæget senere fremmedes. Siden 1888 er Dr. Cardenas Præsident. N. deltog 1885 i Krigen mod Guatemala, hvis Præsident Barrios vilde samle Mellemamerika under sig. **Nicaragua-Søen**, en 22 M. lang, indtil 10 M. bred og 160 □ M. stor Sø i Mellemamerika, har gjennem Floden San Juan Afløb til det caribiske Hav. Dens Vandspejl ligger kun c. 120 F. over Havet, og den har gjentagne Gange, men hidtil uden Resultat, været inddraget i Projecterne til en Skibsfartskanal mellem Atlanterhavet og det store Ocean; i den seneste Tid er en ny Plan fremstaaet. Søen har en Mængde smaa Øer, hvoriblandt en med en virksom Vulkan (Ometepec).

Nicastro, Bjergstad i Calabrien i Syditalien, 16 M. n. ø. for Messina. 10,000 J. Bispesæde. Varme Kilder.

Niccolini, Giovanni Battista, berømt italiensk Digter, f. 31 Oct. 1785 ved Pisa af en Patricierfamilie. Ved Pisas Universitet studerede han Jura og Philosophi; men den klassiske Literaturs Studium var hans Hovedinteresse. Paavirket af Alfieri som Mønster og af sin noget ældre Ven Ugo Foscolo skrev han, efter at have vundet Bifald ved sit Digt »Capilli di Berenice« efter Kallimachos, Tragedien »Polissena« (1810), der trods sin akademiske Form røber en kraftig Originalitet. Han fulgte den samme Bane 1810—15 i Tragedierne »Ino e Temistro«, »Medea«, »Edipo«, »Matilde« og endelig »Nabucco« (1816), en Fremstilling af Napoleon I under den babyloniske Konge Nebuchadnezars Maske. Først da han var bleven greben af den romantiske Bevægelse og var kommen i Forbindelse først med Manzoni og senere med Leopardi og Lamartine, udfoldede han sin egentlige Originalitet og blev den nyere Skoles mest fremtrædende Dramatiker. Uden at indlade sig paa en dybere psychologisk Charakterskildring ved han at fremstille klare, typiske Figurer. Hans Stil er svulmende, og i sine historiske Stykker griber han sikkert den ideale Strømning i Tiden. 1827 udkom »Antonio Foscarini«, et gribende Sujet af den venezianske Historie, behandlet med storslaaet Pathos. Tragedien blev oversat paa Fransk af Prins Louis Napoleon (siden N. III). »Giovanni da Procida« (1830), hvor Patriotismens Had til Fremmedherredømmet er den bevægende Kraft, blev forbudt overalt, hvor Østerrig havde Magten. 1833 udkom »Ludovico Sforza«, 1839 »Rosamonda d'Inghilterra«, af en mere lyrisk-erotisk Charakter; men N.s Hovedværk er »Arnaldo da Brescia« (1835), hvor et stort historisk Syn paa Middelalderens aandelige og sociale Kampe har givet sig et bredt lyrisk, men energisk Udtryk; det er maaske den mest populære nyere italienske Tragedie. Blandt N.s senere Værker maa mærkes »Filippo Strozzi« (1847) og »Mario ed i Cimbri«. Allerede som ung Mand blev N. Professor i Historie og Mythologi og Secretær ved Kunstakademiet i Firenze, og skjønt hans stærke Nationalfølelse, der ytrede sig privat i bidende Sarkasmer, var vel bekjendt, deltog han aldrig i den active Politik og beholdt sin Stilling under Restaurationen. Han døde 20 Sept. 1861 i Firenze. Hans Biographi »Ricordi della vita e delle opere di G. B. N.« i 2 Bind udkom 1866.

Nice [nihs], s. Nizza.

Niche, fr. [nische], paa Dansk Blinding eller Blænding, en Fordybning i lodrette Mure, hvori der anbringes Buster, Statuer, Grupper, Ovne, Møbler m. m. Den har enten en firkantet eller rund (en Halvcirkel) Grundflade og er foroven afsluttet enten med en Horizontalplan, med en Bue eller med en halv Kuppel. N. kunne anvendes saa vel udvendig som i Bygningernes Indre; de have navnlig i Oldtiden været meget almindelige, og flere berømte Kunstværker, som den farnesiske Tyr og Laokoonsgruppen, have oprindelig været anbragte i N. Ordet N. kommer af det italienske nicchio, Muslingeskal, der ved sin Hulhed har noget til fælles med N. og undertiden findes gjengiven som Udsmykning af N.s Halvkuppel.

Nicolai, Christoph Friedr., Boghandler og Forfatter i Berlin, f. 1733, d. 1811, udgav 1765—92 „Allgemeine deutsche Bibliothek" (106 Bd.) og „Neue allgem. d. B." (1793—1805), et meget udbredt Tidsskrift, der virkede meget for almindelig Dannelse, men som gjorde sig til Organ for Rationalismen og for plumpe Angreb paa den christne Tro og dens Forsvarere. Af hans Romaner, der ere uden synderligt digterisk Værd, er „Leben und Meinungen des Herrn Mag. Sebaldus Nothanker" (4de Opl. 1799) den bedste.

Nicolai, Otto, tysk Componist, f. 1810 i Königsberg, d. 1849 i Berlin, lærte tidlig at spille Claver, forlod 16 Aar gl. paa Grund af slet Behandling hemmelig sit Hjem, men var saa heldig i Stargard i Pommern at finde en Velynder, der tog sig af ham og sørgede for hans Uddannelse i Berlin, hvor N. allerede var bleven en flink Claverlærer, da den preussiske Gesandt i Rom (v. Bunsen) 1833 tilbød ham Organistpladsen ved Gesandtskabscapellet. I Rom studerede han fremdeles hos Baini; 1837 var han en kort Tid Capelmester ved Kärtnerthor-Theatret i Wien, men Aaret efter var han atter i Rom, og 1839 opførtes hans første Opera, »Enrico II«, i Triest. Fire andre Operaer gjorde ligeledes Lykke og opførtes paa de fleste italienske Operascener. Af disse opførtes ogsaa i Wien »Il templario« under Navnet „Der Templer" og »Il proscritto« („Die Heimkehr des Verbannten"). 1841 kaldtes N. som Hofcapelmester til Wien, hvor han tillige grundlagde de berømte philharmoniske Concerter. Efter at man i flere Aar havde søgt at drage ham til Berlin, modtog han 1847 Ansættelse som Dirigent ved Berliner-Domchoret og som Hofcapelmester. Her fuldendte han sit Hovedværk, den friske og sprudlende Opera „Die lustigen Weiber von Windsor", som opførtes første Gang 9 Marts 1849, og som endnu tilhører de fleste større Operasceners Repertoire. Af N. haves end videre Sange, Chorsager, nogle Orchesterværker, et Requiem, Claversager m. m.

Nicolaie [lä], s. Clairville.

Nicolas, St. [sæng nikolā], Stad i den belgiske Prov. Øst-Flandern, Hovedpunktet i det udmærket frugtbare Waesland, 2½ M. v. til f. for Antwerpen. 27,000 J. Betydelig Industri i Bomulds-, Uld- og Linnedstoffer samt Læder og vigtig Kornhandel.

Nicolay, Ludw. Heinrich v., tysk Digter, f. 1737 i Straßburg, gik i russisk Statstjeneste og steg her til Directeur for Videnskabernes Akademi, Geheimeraad og Medlem af Cabinettet; d. 1820. Som Digter tilhørte han nærmest den Wielandske Retning og var heldigst i Fablen og den komiske Fortælling. Hans „Vermischte Gedichte und prosaische Schriften" udkom i 8 Bd. 1792—1804, hans „Theatralische Werke" 1811 i 2 Bd.

Nicolaysen, Julius, norsk Læge, f. i Bergen 31 Juli 1831, underkastede sig den medicinske Examen 1856, fungerede 1857—60 som Læge ved den norske Garde i Stockholm, udnævntes 1862 til Compagnichirurg og blev 1867 Universitetsstipendiat i Chirurgi; i dette Fag blev han 1870 Professor, ligesom han fra 1872 er Overlæge ved Rigshospitalets chirurgiske Afdeling. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i Medicin. Afhandlinger og Beretninger af ham findes i „Norske Magasin for Lægevidenskaben", „Nordisk medicinsk Archiv" og „Klinisk Aarbog" (1884 flg.). Han var den første, som i Norge foretog Ovariotomi med heldigt Udfald. — Hans Halvbroder, **Nicolai N.,** f. i Bergen 12 Apr. 1817, tog juridisk Embedsexamen 1841, hvorefter han indtil 1850 var ansat i Revisionsdepartementet. Imidlertid tog han ivrig Del i det Arbejde, som udfoldedes af den 1844 stiftede „Forening til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring", indvalgtes 1848 i dens Bestyrelse, hvis Formand han siden 1851 stadig har været, ligesom han siden 1854 har været dens Secretær, og ansattes 1860 som Foreningens Antiqvar med Lønning af Statskassen. Som saadan har han udgivet „Mindesmærker af Middelalderens Kunst i Norge" (1853—55), „Norske Bygninger fra Fortiden" (8 Rækker, 1860—80) og „Kunst og Haandværk fra Norges Fortid" (1880 flg.), til hvilke Materialet er hentet fra den store Samling af Tegninger, Foreningen i Aarenes Løb har ladet optage. End videre har han forestaaet Udgivelsen af Foreningens aarlige Beretninger og ledet flere Udgravninger rundt om i Landet saa vel af Ruiner fra Middelalderen som af Grave fra ældre Tid, deriblandt af en Høj paa Gaarden Gokstad ved Sandefjord, hvorved det nu i Christiania opbevarede Skib fra Vikingetiden udgravedes; af dette har han 1882 udgivet en udførlig Beskrivelse. Hans „Norske Fornlevninger" (1862—66) er et Arbejde af overordentlig Betydning for den norske Archæologi. 1850 overdroges det ham at forestaa Udgivelsen af „Norske Stiftelser", en officiel Samling af Fundatser, Gavebreve og Testamenter, med hvilken B. Moe (s. d. A.) tidligere havde været beskæftiget; disse udgav N. i 3 Bind (1854—58), ligesom han 1875 besørgede et Supplementbind, omfattende Aarene indtil 1870. 1858—70 udgav han end videre for Kildeskriftfondet „Norske Magasin", der indeholder en Række historiske Kildeskrifter fra Tiden efter Reformationen, og som et Slags Supplement hertil „Bergens Borgerbog 1550—71" (1878). Afhandlinger af ham findes i „Norske Samlinger" (1849—52) og i „Norsk historisk Tidsskrift".

Nicole, Pierre [nikōll], lærd Jansenist, f. 1615 i Chartres, sluttede sig 1650 til Eneboerne af Port-Royal og blev ved sine Skrifter en af Jesuitismens betydeligste Modstandere. 1679 flygtede han til Belgien, men begyndte kort efter at trække sig tilbage fra Jansenisterne, hvilket gav Anledning til et spændt Forhold imellem ham og hans tidligere Venner. Mod de reformerte polemiserede han med en Hadskhed og Bitterhed, som vistnok havde til Hensigt at bringe hans tidligere Modstandere til at glemme hans Jansenisme. 1683 vendte han tilbage til Frankrig og døde her 1695. Han var bekjendt for sin kirkehistoriske Lærdom og sin elegante latinske Stil; han var en fin Kritiker, men hverken nogen dyb Tænker eller nogen fast Charakter.

Nicolō, s. **Isouard.**

Nicolōsi, Flække paa Sicilien ved Ætnas Sydside. 3,000 J. Herfra plejer Bestigningen af Bjærget at foretages.

Nicōls Prisme er et Polarisationsapparat, der beror paa de dobbeltbrydende Krystallers Egenskab, at polarisere Lyset; det bestaar af en lang Kalkspatkrystal, som er gjennemskaaren paa langs med et Snit, der næsten er vinkelret paa Endefladerne, hvorpaa de to Stykker ere kittede sammen med canadisk Balsam efter at være blevne omhyggelig polerede. Træffes Krystallens ene Endeflade af en Lysstraale, som er parallel med de lange Kanter, deler Straalen sig i en extraordinært (ejendommelig) brudt Straale, som gaar igjennem Balsamhinden, træder ud af Krystallen parallel med Straalens oprindelige Retning og er fuldstændig polariseret, samt en ordentlig brudt Straale, som træffer Balsamhinden under en større Indfaldsvinkel og bliver fuldstændig tilbagekastet.

Nicōsia, Stad paa Sicilien, 9 M. v. til n. for Catania. 16,000 J. Bispesæde. I Omegnen indvindes Salt, Naphtha og Svovl.

Nicot, Jean [kō], Sieur de Villemain, fransk Afsending ved det portugisiske Hof, f. 1530 i Nîmes, d. 1600, bragte 1560 Tobaksplanten til Frankrig, hvorfor den efter ham blev kaldt Nicotiana.

Nicotēra, Giovanni, Baron, italiensk Politiker, f. 9 Sept. 1828 i Calabrien, sluttede sig tidlig til det unge Italien og deltog 1848 i Rejsningen i Calabrien, var n. A. Officer under den romerske Republik og tog derefter Ophold i Turin. 1857 var han med paa det af Mazzini fremkaldte Tog til Neapel, men blev haardt saaret og fangen, samt dømt til Galejerne. Han blev befriet herfra ved Opstanden paa Sicilien 1860 og var derefter Officer paa Garibaldis forskjellige Tog 1860, 1862 og 1867. Desuden var han Medlem af det italienske Deputeretkammer, hvor han hørte til det yderste (republikanske) Venstre, men modtog dog i Marts 1876 Posten som Indenrigsminister under Depretis og viste nu stor Iver i at hævde Regeringens Myndighed over for alskens Opposition, samt i at undertrykke Forbrydersamfundene i

Syditalien. Hans Voldsomhed paadrog ham mange Fjender, og han blev styrtet i Dec. 1877; i de sidste Aar har han været en af det oppositionelle Venstres Førere.

Nicotin, et flydende Alkaloid, der findes i Frøene og Bladene af Tobak. Slet Tobak kan indeholde henved 8, Havannatobak i Almindel. kun 2 pCt. N.; derimod skal efter de nyeste Undersøgelser N. ikke forekomme i Tobaksrøg, som derimod indeholder andre, nær beslægtede og mulig lige saa giftige Alkaloider. N. er en farveløs, flygtig Vædske, der i Kulden lugter svagt af Tobak, ved Opvarmning væmmelig. **Nicotinforgiftning** kan være acut, saaledes som den vil være de fleste bekjendt fra de første Forsøg paa Tobaksrygning, eller chronisk som Følge af overdreven Tobaksrygning eller Arbejde i Tobaksfabriker, visende sig ved Fordøjelsesforstyrrelser, chronisk Svalgkatarrh, Hjertebanken, Svimmelhed, Synsforstyrrelser og andre svære Nervelidelser; Ophør med Rygningen eller Arbejdet er aldeles nødvendig for Helbredelsen. **Nicotianin** ell. Tobakscampher, en fedtlignende Substans, der i meget ringe Mængde findes i Tobak, har Tobaksrøgens Lugt og en bitter, aromatisk Smag. N. er ufuldstændig undersøgt, men efter Tobaksfabrikanternes Mening er det den bedste Tobak, der indeholder mest N.

Nidaros, s. Throndhjem.

Nidda, 1) Biflod fra højre Side til Main, udspringer paa Vogelsberg i Øvre-Hessen og løber ind i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, hvor den falder i Main 1 M. neden for Frankfurt. 2) Stad i Storhertugd. Hessen-Darmstadt, Prov. Øvre-Hessen, 9 M. n. n. ø. for Darmstadt. 2,000 J. Saline og Brunkulsgruber. Besøgt Mineralbad.

Nidelven, to af Norges større Floder; den ene gjennemstrømmer Nisservandet i Thelemarken og flyder under Navn af Nidelv ell. Nisserelv mod S. gjennem Nedenæs Amt ved Arendal ud i Skagerak, 15 M. lang; den anden udspringer paa Grænsefjældene mod Sverige i Søndre Throndhjems Amt og falder ud i Selbosøen, som den forlader under Navn af N., danner flere Fosser, deriblandt Lerfossen, og falder ud i Throndhjemsfjord ved Byen Throndhjem (som derefter kaldtes Nidaros); hvilken den omslutter med maleriske Bugtninger; ligeledes 15 M. lang.

Nidstang kaldte vore Forfædre en Stang, som de stundum oprejste mod en Fjende, de foragtede. Den blev rejst under Besværgelser og Forbandelser, og paa Toppen havde den i Almindel. et Hestehoved, der blev vendt mod den, som man vilde ramme; for at gjøre den endnu kraftigere ristede man ogsaa Runer paa Stangen, der forkyndte hans Vanære. **Nidvise**, Digt ell. Vers til Spot over og Fornærmelse mod nogen.

Nidwalden, s. Unterwalden.

Niebuhr, Carsten, tysk Rejsende, f. 17 Marts 1733 i det hannoverske Landskab Hadeln, studerede i Göttingen 1757—60 og blev 1760 dansk Ingenieurlieutenant. Han udsendtes 1761 af den danske Regering som Deltager i en videnskabelig Expedition til Ægypten og Arabien og drog herfra 1763 til Bombay og 1764 gjennem Persien over Bagdad og Palæstina tilbage til Europa; 1767 kom han igjen til Danmark, alene af de fem Rejsende. 1768 blev N. Capitain og 1778 Landskriver i Syd-Ditmarsken, fik 1808 Etatsraads Titel og døde 26 Apr. 1815. Han udgav „Beschreibung von Arabien" (1772) og den mere omfattende „Reisebeschreibung von Arabien" (1774—78, 2 Bd. 4to, hvortil 1837 føjedes et tredje, af J. Olshausen), som udmærker sig ved fine omhyggelige Jagttagelser og Tegninger og fin sanddru Fremstilling (overs. paa Fransk, Eng., Holl. og Dansk). — Hans Søn, **Barthold G. N.**, f. 27 Aug. 1776 i Kjøbenhavn, uddannedes i Holsten og blev 1796 Privatsecretær hos Grev E. Schimmelmann i Kjøbenhavn, samt Bibliotheksecretær ved det store kgl. Bibliothek. 1800 blev han Assessor i Økonomi-Collegiet og 1803 Directeur for Banken, men drog 1806 til Preussen, hvor han 1808—10 var Statsraad, men tog Afsked, misfornøjet med Hardenbergs Styrelse. Han begyndte da at holde historiske Forelæsninger og udgav 1811—12 de to første Bind af sin navnkundige „Römische Geschichte". 1813—14 brugtes N. i forskjellige diplomatiske Forhandlinger og vakte Opsigt ved sit Skrift „Preußens Recht gegen den sächsischen Hof", der afgjort fordømte det tyske Smaastatsvæsen. 1816 blev han Afsending i Rom og førte her de langvarige Forhandlinger med Pavestolen om den katholske Kirkes Stilling i Preussen. 1823 vendte han tilbage herfra, blev Professor i Bonn 1825 og døde 2 Jan. 1831. N.s „Römische Geschichte", hvoraf anden helt omarbejdede Udgave udkom 1827—30 og et tredje Bind 1832, omfattende Tiden indtil 241 f. Chr. (de puniske Krige), brød ved sin skarpe og sønderlemmende Kritik en hel ny Bane for Studiet af Roms ældre Historie og Statsordning, ligesom den mægtig paavirkede de historiske Studier i Almindelighed. 1844—46 udgaves en Fortsættelse indtil Constantin d. stores Død efter N.s Forelæsninger, og 1846—58 hans andre Forelæsninger over Oldtidens Historie. Blandt hans andre Skrifter kunne nævnes en Udgave af Fronto (1816); ogsaa fremkaldte N. 1828 den nye Udgave af de byzantinske Historieskrivere, samt Platners o. fl.s „Beschreibung der Stadt Rom" (1830 flg.). — Hans Søn, **Marcus v. N.**, f. 1817, hyldede i sin Ungdom Kong Fred. Vilh. IV.s begyndende Reformbestræbelser, men sluttede sig 1848 til Junkerpartiet og blev en af dets dygtigste Talsmænd. Især søgte han at udvikle en conservativ Presse og tog virksom Del i „Kreuzzeitung". Han blev 1850 Regeringsraad, 1851 Cabinetssecretær og 1854 Cabinetsraad, samt adlet. 1852 gik han til London i Anledning af det dansk-tyske Spørgsmaal; senere øvede han stor Indflydelse paa Kongen i reactionær Retning og blev under Krimkrigen Gjenstand for et Depechetyveri, der viste, at han bag Ministeriets Ryg stod i Forbindelse med den russiske Regering. 1857 blev han sindssyg og døde 1860. I sin „Geschichte Assurs und Babels" (1857) vilde han godtgjøre Overensstemmelse imellem de nyeste Opdagelser efter Kileindskrifterne og Bibelen.

Nièce, fr. [niäse], Broder- eller Søsterdatter (jvfr. Neveu).

Niederbronn, Flække i den tyske Prov. Elsaß, 6 M. n. til v. for Straßburg, med 4,000 J., livlig Industri og Mineralbad.

Niederlangenau, Landsby i preussisk Schlesien, 13 M. s. til v. for Breslau, ved Floden Neiße. Jærnholdige Kilder, der benyttes som Sundhedsbrønd.

Niedernau, Landsby i Konger. Württemberg, Prov. Schwarzwald, 2 M. s. v. for Tübingen. Mineralbad.

Niederwald, en fritstaaende Bjærgkjæde i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Rhinen, lige over for Bingen. Her er oprejst et Mindesmærke (s. Germania) om den fransk-tyske Krig 1870. Ved dets Indvielse 1883 skete et mislykket Attentat paa den tyske Kejser.

Niedner, Chr. Wilh., protestantisk Kirkehistoriker, f. 1797, var 1829—50 theol. Prof. i Leipzig og levede derpaa i Wittenberg som privatiserende Videnskabsmand, indtil han 1859 blev theol. Prof. og Kirkeraad i Berlin, hvor han døde 12 Aug. 1865. Hans Hovedværk er „Geschichte der christlichen Kirche" (2det Opl. 1866), men endnu mere bekjendt er han bleven som Udgiver (fra 1846) af „Zeitschrift für historische Theologie".

Niel, Adolphe [niëll], fransk Marschal, f. 4 Oct. 1802, blev 1827 Lieutenant i Ingenieurcorpset og 1831 Capitain. 1836 sendtes han til Algérien, udmærkede sig ved Constantines Indtagelse og blev til Løn Bataillonschef. 1840 kaldtes han til Paris for at bruges ved Bygningen af de nye Forter og blev 1846 Oberst. 1849 ledede han som Stabschef for Ingenieurerne Belejringsarbejderne ved Rom, blev derefter Brigadegeneral og fik det Æreshverv at overbringe Paven i Gaëta Byens Nøgler. 1854 fulgte han med Baragnay d'Hilliers for at medvirke ved Angrebet paa Bomarsund og gjorde her ligesom ved Rom Udslaget; han sendtes derfra til Krim og henviste strax til Malakov som det Sted, hvor Hovedangrebet paa Sevastopol skulde gjøres. Da Ingenieurgeneralen Bizot var falden i Apr. 1855, fik N. det Hverv at lede Belejringsarbejderne og saaledes en væsentlig Del af den hele Opgave. I Jan. 1859 sendtes han til Turin, dels for at aftale Giftermaalet mellem Prins Napoleon og Prinsesse Clotilde, dels for at lede de krigerske Forberedelser. Under Krigen førte N. et Hærcorps, udmærkede sig baade ved Magenta og især ved Solferino og blev Dagen efter det sidste Slag Marschal. Siden havde han den øverste Commando i det sydøstlige Frankrig, indtil han i Jan. 1867 blev Krigsminister med det Hverv at gjennemføre en ny Hærordning og at udstyre Hæren med nyt Materiel. Det første lykkedes ham ogsaa n. A., men da han døde 14 Aug. 1869, bleve hans Planer kun meget ufuldkomment udførte, til stor Skade for Frankrigs Forsvar under Krigen 1870—71.

Niello, et Slags Emaillering, hvorved især Sølv forsires med fine, sorte Linjer. En ikke for dyb Gravering fyldes i Varmen med Svovlforbindelser af Sølv, Bly og Kobber i et passende Forhold, afstrækkes og poleres. Sølvet faar let, som de berømte Tuladaaser vise, en graalig Farve, omtrent som Platina.

Niels, Konge i Danmark 1104—34, den yngste af Svend Estridsøns 15 Sønner og den femte Broder, der besteg Tronen, blev valgt til Konge, da Budskabet om Erik Ejegods Død kom til Danmark. N. var en svag og uduelig Konge, men Riget havde i hans Brodersøn Knud Lavard et Værn saa vel mod ydre Fjender som mod indre Vold. Da denne ædle Fyrste 1131 var bleven snigmyrdet af N.s Søn Magnus og denne, som til Straf maatte gaa i Landflygtighed, kort efter vendte tilbage, udbrød en treaarig Borgerkrig, idet Erik Emune i Spidsen for sin myrdede Broders Tilhængere opkastede sig til Konge. Krigen endte med Slaget ved Fodvig 4 Juni 1134, hvor Magnus faldt og N. maatte flygte. Uforsigtig begav denne sig til Staden Slesvig, som havde været Knuds sædvanlige Sæde, og svarede dem, som advarede ham derimod: „Skulde vi frygte for Skomagere og Skindere?" Næppe var imidlertid N. kommen ind i Byen, førend de forbitrede Gildebrødre toge Blodhævn over deres myrdede Formand ved at nedhugge Kongen tillige med hans Følge 25 Juni 1134. N.s første Dronning var Margrete Fredkulla (s. d. A.); hans anden Dronning Ulfhild fra Norge forlod ham kort efter Bryllupet og ægtede den svenske Konge Sverker I.

Niels, Greve af Halland, uægte Søn af Valdemar Sejer og den ældste af denne Konges Børn, fik Halland til Len af sin Fader 1216 og døde kort derefter (c. 1219) i en ung Alder, efterladende sig en spæd Søn N., som 1241 af sin Farfader skal være bleven forlenet med Nørrehalland og døde 1251. Denne var Fader til Grev Jakob af Nørrehalland.

Niels d. hellige, uægte Søn af den danske Konge Knud Magnussøn (V), bekjendt for sit strænge Levned og de Jærtegn, som skulle være skete ved hans Grav. Han døde 1180 i Aarhus, hvor han havde udvalgt sig sit Hvilested, og hørte derfor til denne Bys Helgener i Middelalderen. En Ligsten og et Granitkors (begge nyere) paa St. Olai Kirkegaard i Nærheden af Stranden minde endnu om ham.

Niels, Broder, s. Kimbrennike, den danske.

Niels Ebbesøn til Nørringris ell. Nørreris (en Gaard formentlig i Folby Sogn i Sabro Herred ved Aarhus) har erhvervet sig uforgængelig Berømmelse som sit Fædrelands Befrier. Da Holstenerne i Slutningen af Christoffer II.s Regering og i den nærmeste Tid efter denne Konges Død havde tilrevet sig saa godt som alle det danske Riges Provinser og Grev Gert tyranniserede Jylland, besluttede N. E., der desuden skal have haft en personlig Fornærmelse at hævne, at fælde fin og sit Fædrelands Fjende, som havde undsagt ham. Med 50—60 Svende trængte han Natten til 1 Apr. 1340 ind i Randers, hvor Greven havde lagt sig ind med 4,000 Md., og dræbte ham, hvorpaa han kastede Broen over Gudenaa af efter sig og lykkelig undkom. Efter at han 2 Maj havde adsplittet og dræbt en Mængde Holstenere, som var i Færd med at bygge en Borg ved Skjernaa, belejrede han Skanderborg, men faldt her i en Træfning 2 Nov. s. A. (ell. 1342). N. E.s Daad banede Vejen til Tronen for Valdemar Atterdag, der igjen samlede det opløste danske Rige. En Mindestøtte rejstes ham

1882 i Randers. Nyere Undersøgelser have gjort det i høieste Grad sandsynligt, at han hørte til den jyske Adelsslægt Strangesøn (Vild).

Nielsen, Anton, den første af „Skolelærer-literaturens“ Forfattere, som ret brød igjennem med virkelighedstro og derfor overraskende Skildringer af den sjællandske Landalmues Liv, blev født i Sneslev ved Fuglebjærg 5 Maj 1827. Efter endt Seminarietid blev han Skolelærer i forskjellige sjællandske Kald, indtil han 1868 kom til at forestaa den af Mads Hansen grundlagte Folkehøjskole i Vester-Skjerninge paa Fyn. 1860 fandt hans literære Debut Sted med „En Mormonhistorie“ i Flinchs Almanak, og allerede det følgende Aar vakte han almindelig Opmærksomhed ved den første Samling af sine sjællandske Folkelivsbilleder, de med stærk realistisk Sans opfattede, ved deres djærve Humor tiltalende Historier „Fra Landet“, der i de følgende Aar efterfulgtes af to nye Samlinger med samme Fællesnavn, alle meget læste og fremkomne i forskjellige Oplag. Noget mere afdæmpede i deres Gjengivelse af Virkeligheden, mere tilstræbende en kunstnerisk beherskel Composition ere de følgende „Tre Fortællinger“ (1864), „Nye Fortællinger“ (1866) og de tre Samlinger, der fra 1867—69 udkom under Titlen „Bondeliv“. Af N.s senere Skrifter kunne nævnes Smaafortællingerne „Strøgods“ (1870), Skildringerne af „Livet paa Landet“ (1871) og Fortællingerne „Udenfor Bondestanden“ (1875). Som sidstnævnte Titel røber en Bevægelse noget bort fra N.s oprindelige Emner, har han endog i den italienske Familiehistorie „Brydninger i Folkelivet“ (1877) vovet sig ind paa helt fremmede Enemærker, ligesom han i Skizzesamlingen „Udenlands“ (1876) har givet en Række Reisebilleder fra Schweiz og Italien og i „Paa Farten“ (1880) en Serie af folkelige Reiseskildringer. Meget yndede som Almuelæsning ere de smaa Tendensfortællinger „Om Hans“ og „Om Karen, der kom paa Højskolen“. En Frugt af Forf.s Lærergjerning foreligger i „Oldsagn fra Norden, forklarede og anvendte i Højskoleforedrag“ (1885).

Nielsen, Augusta, Solodanserinde ved det kongel. danske Theater, f. 26 Febr. 1822 i Kjøbenhavn, uddannede sig under Bournonville og vandt ved sin Debut som „Sylphiden“ 6 Sept. 1839 stort Bifald; hun udmærkede sig allerede den Gang ved sin ædle Holdning, ualmindelige Sikkerhed og yndefulde Bevægelser. 1842 optraadte hun i Paris og gjorde stor Lykke. Hun dansede sidste Gang 21 Febr. 1849 og forlod f. A. Theatret, da hun ægtede Svenskeren Afzelius, der som Frivillig deltog i Krigen mod det slesvigholstenske Oprør.

Nielsen, Bertine Marie, dansk Skuespillerinde, f. 27 Jan. 1834, prøvede allerede 2 Sept. 1852 som Inger i „En Episode“ sine Kræfter paa det kgl. Theater. Efter denne mindre heldige første Optræden debuterede den unge Pige igjen 28 Oct. 1855 som Dyveke i Samsøes Sørgespil af samme Navn og vandt efterhaanden sikkert Fodfæste paa Theatret, hvor hun, særlig i de senere Aar, har haft et ikke ringe Repertoire, navnlig i alvorlige Charakterroller.

Nielsen, Carsten Tank, norsk Telegraphdirecteur, f. i Christiania 18 Dec. 1818. Hans Fader var Agent og Administrator ved det Ankerske Fideicommis Jacob N. (f. 1822), der bl. a. har Fortjeneste af i de første Aar efter 1814 at have skaffet Staten Penge til Laans fra Udlandet ved personlig at gaa i Borgen for Forpligtelsernes Opfyldelse. Sønnen blev 1838 Officer i Marinen, hvor han 1852 avancerede til Premierlieutenant, men var i disse Aar væsentlig sysselsat i Fyrvæsenets Tjeneste. Efter at det 1849 var overdraget ham at anstille Undersøgelser om Anlæget af en optisk Telegraph fra Christiania til Frederiksværn, der dog ikke kom til Udførelse, fremkom han 1850 med et Forslag om at anlægge en elektrisk Telegraph fra Christiania til Horten; herpaa vilde Regeringen dog ikke gaa ind, men tvungen af Opinionen nedsatte den et Par Aar efter en Commission, hvoraf N. var Medlem, og som foreslog at anlægge en Linje fra den svenske Grænse over Christiania til Mandal. Denne kom ogsaa til Udførelse 1854—55, hvorefter N. fra 1856 ansattes som Telegraphdirecteur. Siden den Tid er det norske Telegraphnet under hans Ledelse stadig blevet udvidet, saa vel i Landets Indre som langs Kysten (1870 til Vadsø), medens der samtidig anlagdes Sidelinjer, navnlig i Fiskeridistricterne. I Fagtidsskrifter har N. jævnlig meddelt Oplysninger om det norske Telegraphvæsen og derved indlagt sig megen Anseelse ogsaa uden for Norges Grænser; særlig har „Det store nordiske Telegraphselskab“ ved en storartet Hædersgave bevist ham sin Erkjendtlighed for hans Virksomhed. — Hans Søn, Yngvar N., f. i Arendal 29 Juli 1843, tog 1865 philologisk Embedsexamen. Efter et Par Aars Ansættelse ved Nissens Skole i Christiania blev han 1869 Assistent i Rigsarchivet, men blev 1878 Bestyrer af Universitetets ethnographiske Museum samt Stipendiat i Historie og Geographi. Han har fornemmelig beskæftiget sig med Studiet af Nordens Historie i den nyere Tid og herom offentliggjort en Række Arbeider, hvoraf kan nævnes: „Breve fra Grev von Essen til Kronprins Carl Johan“ (1867), „Bidrag til Norges og Sveriges Historie 1812—16“ (1869), „Grev Sandels's og Grev von Platens Statholderskaber 1818—27 og 1827—29“ (1873 og 1875), „Bidrag til Norges Historie 1814. Afhandlinger og Aktstykker“ (2 Bd., 1881—86), „1814. Det første overordentlige Storting“ (1882—86) m. fl. samt „Norges Historie efter 1814“, der siden 1880 udgives hæftevis som Tillæg til Tidsskriftet „Folkevennen“ og for Tiden er naaet til Aaret 1829. End videre bør nævnes hans Udgave af det vigtige Kildeskrift „Statsraad Holsts Optegnelser“ (1876) og „Grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans Samtid 1779—1840“ (1886 flg.), der endnu ikke er afsluttet. Andre Tidsrum af Norges Historie har han behandlet i „Jens Bjelke til Østraat“ (1872), „Det norske Rigsraad“ (1880), for hvilken han fik den philosophiske Doctorgrad, samt i Afhandlinger i „Norsk historisk Tidsskrift“; derhos har han paa offentlig Foranstaltning udgivet „Biskop Jens Nielsens Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574—97“ (1880—85). I en Klasse for sig selv staa „Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden“ (1887),

en historisk-topographisk Skildring, der navnlig er af Betydning ved sine Oplysninger om det hanseatiske Kontor sammesteds, „Rejsebreve og Folkelivsstudier“ (1881), Pragtværket „Rundt Norge“ (1882) og „Træk af den norske Bondestands Culturudvikling i de sidste 300 Aar“ (1882); til de sidste Arbejder har han samlet Materialet paa sine vidtstrakte Rejser i Norge, af hvilke dog det væsentligste Udbytte er nedlagt i hans „Rejsehaandbog over Norge“. Denne udkom først paa Tysk 1874, er senere gaaet over i den bekjendte Samling „Meyers Reisebücher“ (nyt Opl. 1887) og udgaves 1879 paa Norsk (4de Opl. 1885), hvorefter den 1886 oversattes paa Engelsk. Af det norske Turistvæsens Opkomst har han herved og paa andre Maader indlagt sig megen Fortjeneste. I de senere Aars politiske Stridigheder har han ogsaa deltaget og navnlig som Folketaler paa conservativ Side udfoldet en ikke ubetydelig Virksomhed.

Nielsen, Clarin Amaldus, norsk Landskabsmaler, f. i Mandal 23 Maj 1838, er uddannet i Düsseldorf under Gudes Vejledning, men har siden Begyndelsen af 1870 været bosat i Christiania. Hans fortræffelige Billeder, der hovedsagelig ere hentede fra Kystnaturen i hans Fædrebys Omgivelser, udmærke sig ved en slaaende Natursandhed, forenet med dyb Følelse og en inderlig Kjærlighed til den Natur, han skildrer. De tre Billeder af ham, der findes i det norske Nationalgalleri, høre ved deres Stemning og Sandhed til den yngre norske Landskabsskoles bedste Arbejder.

Nielsen, Frederik Kristian, f. i Aalborg 30 Oct. 1846, blev Student 1863, theol. Cand. 1870, Katechet ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn 1873 og Professor i Kirkehistorie 1877. Ved Siden af sin Gjerning ved Universitetet har han med Iver deltaget i alle kirkelige Forhandlinger som en af den grundtvigske Retnings anerkjendte Førere og har samtidig udfoldet en overordentlig frugtbar Forfattervirksomhed. 1872—82 var han virksom Medarbejder ved „Dagbladet“ og samtidig (1878—82) den ene af Udgiverne af „Dansk Kirketidende“. En Del af de Artikler, han har skrevet i disse Blade, udgav han 1884 under Titlen „Charakteristiker og Kritiker“. Blandt hans polemiske Skrifter maa fremhæves: „Den christne Tro og den frie Tanke“ (1872), „Den moderne Jødedom“ (1879), „Den confessionsløse Skole“ (1880) og „Frimureriet i Norden“ (1882), der indviklede ham i en Strid med Frimureriets Forsvarere, imod hvem han skrev „Det nordiske Frimureri og Historien“ (1882), „Logen og Kirken“ (1883) og „Frimureriets Basis“ (1883). Blandt hans videnskabelige Arbejder maa fremhæves: „Romerkirken i det nittende Hundredaar“ (2 Bd., 1876—81), „Statskirke og Frikirke, en historisk Skildring“ (1883) og „Haandbog i Kirkens Historie“, hvoraf 1ste Bind, indeholdende Oldkirken, blev færdigt 1885. 1886 begyndte han at udgive „Smaaskrifter til Oplysning for Christne“, til hvilken Samling han selv har ydet flere værdifulde Bidrag, og 1887 udgav han en kortfattet „Ledetraad i Kirkens Historie“. Ved Universitetsfesten 1879 disputerede han for den theologiske Doctorgrad over „Tertullians Ethik“.

Nielsen, Jakob, dansk Forfatter under Pseudonymet „Knud Skytte“, f. 26 Dec. 1830 i Landsbyen Lindum ved Hobro, hvor Forældrene vare Fæstehusfolk under Stamhuset Tjele. Han kom 1849 paa Ranum Seminarium og dimitteredes herfra to Aar efter, var i nogen Tid Huslærer og kaldtes 1854 til Skolelærer i Hvilsom ved Hobro, flyttede herfra til Borde ved Viborg og endelig til Sjelle mellem Aarhus og Silkeborg. Hans Forfattervirksomhed begyndte med Smaadigte og Afhandlinger i „Hobro Avis“; senere blev han Medarbejder af „Nordisk Skoletidende“ og skrev sine første tre Fortællinger med Emner fra jydske Almueforhold; de udkom 1867 under Fællestitlen „Jydsk Bondeliv“, under hvilken Benævnelse der endnu fremkom to ligeartede Samlinger 1871 og 1874; en fjerde, 1877 udgiven Række af jydske Fortællinger bærer Titlen „Landsbyfolk“, og den femte og sidste, 1881, benævnes „Fra Østjylland“. Fremdeles udkom 1884 en historisk Fortælling „Den onde Lensmand“. I folkelige Underholdningsblade, særlig i „Husvennen“, er Knud Skytte et jævnlig forekommende og altid med Glæde hilset Forfattermærke, der borger for en jævn, sund og sandfærdig Fremstilling af den jydske Bondestands Stemningsliv og Handlemaade i gode som i onde Dage.

Nielsen, Johan, norsk Landskabsmaler, f. i Christianssand 29 Aug. 1836, har i mange Aar opholdt sig i München, og man ser kun sjælden i Hjemmet hans tiltalende Billeder. Hans Hustru, Clemence N., er en begavet Stilllebensmalerinde.

Nielsen, Nikolaj Peter, dansk Skuespiller, f. 28 Juni 1795 i Frederiksborg, hvor hans Fader var Stutmester, blev 1808 Cadet og 1811 Lieutenant ved Artilleriet. Utilfredshed med sin Stilling og Lyst til Theatret bragte ham til at søge sin Afsked fra Hæren 1820, og 12 Sept. s. A. debuterede han paa det kongel. Theater som Axel i „Axel og Valborg“. Han var af Naturen udrustet med sjældne Gaver for den Kunst, han ofrede sig til; hans levende Begejstring, ungdommelige Kraftfylde, stærke og let bevægelige Følelse, rene, klangfulde og omfangsrige Organ og skjønne Diction vandt hurtig Publikum for ham. N. fik snart et betydeligt Repertoire, navnlig i Tragedierne, til hvilke hans Navn er blevet fast knyttet ved hans mange mesterlige Fremstillinger (Axel, Hagbarth, Einar Tambeskjælver, Erik VII, Macbeth o. fl.). I Aarenes Løb gik han over til det højere Lystspil og skabte ogsaa her dramatiske Figurer, som høre til den danske Scenes ypperste Frembringelser. Sit sjældne Organ forstod han i Egenskab af Declamator mesterlig at benytte. Paa flere af sine Kunstrejser i Udlandet, navnlig i Sverige og Norge, optraadte han med overordentligt Bifald. 1829 blev han udnævnt til Instructeur, 1855 til Professor; 1854 søgte han paa Grund af Svagelighed sin Afsked og forlod Theatret, men vendte tilbage 1856. Han spillede sidste Gang 24 Febr. 1860 og døde 13 Marts s. A. — N. var to Gange gift: 1823 ægtede han Skuespillerinden Caroline Amalie Rind, født Walter, Enke efter Skuespiller Rind; 1834 Skue-

spillerinden Anna Helene Dorothea, født Brenøe og tidligere (1823—31) gift med Concertmester Werschall (d. 1845), f. 4 Sept. 1808 i Kjøbenhavn. Hun bestemte sig tidlig for Theatret, forberedte sig under Mad. Rosings og Syngemester Zincks Vejledning og debuterede 10 Febr. 1821 som Dyveke i Tragedien af s. N., kort efter i et Lystspil og et Syngestykke og viste sig i alle tre Retninger som en udviklet og sjælden begavet Kunstnerinde. Med en dyb Følelse forbandt hun Sandhed og Poesi i Opfattelsen af sine Roller og Højhed og Skjønhed i Fremstillingen deraf. Hendes Spil var altid en Aabenbarelse af den ægte Kvindelighed, udmærket ved Inderlighed, Sjælfuldhed og Fordringsløshed, hvad enten hun i sin Ungdom spillede Elskerinderoller eller senere Mødrenes. I Tragedien høstede hun dog sine fleste Laurbær; hendes Valborg, Thora, Margrete o. fl. høre til det fortrinligste, der af dramatisk Kunst er ydet paa den danske Scene. Efter en kortvarig Sygdom døde hun 20 Juli 1856.

Nielsen, Oda, født Larssen, dansk Skuespillerinde, f. i Libau 7 Aug. 1852, debuterede 11 Maj 1870 paa Casino som Thora i „Et enfoldigt Pigebarn" og virkede her i et Par Saisoner med ganske ualmindeligt Held, men forlod Scenen for med sin Mand, Stationschef ved det nord. Telegraphselskab Petersen, at drage til Udlandet, bl. a. til Frankrig. Efter dennes Død optraadte hun igjen paa Casino 1881, men blev derpaa engageret til det kgl. Theater, hvor hun 8 Sept. s. A. debuterede som Anna i „Syvsoverdag". Efter to Saisoners Forløb trak hun sig dog, misfornøjet med sin Virksomhed, tilbage fra det kgl. Theater, gjenoptraadte 16 Sept. 1883 paa Casino, gik med Directeur Andersen over til Dagmartheatret, ægtede 1884 Skuespiller Martinus N. og engageredes for anden Gang til det kgl. Theater, hvor hun paa ny debuterede 1 Sept. 1886 som „Dina". Det er navnlig i Conversationsstykket og det moderne franske Skuespil, at hun har vundet en fremragende Plads.

Nielsen, Oluf August, f. 24 Apr. 1838 paa Herregaarden Endrupholm ved Varde, blev Student 1857, underkastede sig 1863 Magisterconferens i de nordiske Sprog, blev s. A. Assistent i Kongerigets Archiv, tog 1867 den philosophiske Doctorgrad og er siden 1 Jan. 1869 Archivar ved Kjøbenhavns Raadstuearchiv. Han er en flittig historisk Forsker, som fortrinsvis har sysselt med Topographien (særlig hans Fødeegn og Kjøbenhavn) og med cultur- og sproghistoriske Studier. Af hans talrige Skrifter bør nævnes: „Hist. Efterretninger om Skadst Herred" (1862) og om Malt Herred (1870), „Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse" (indtil 1660), 4 Bd. (1877—85), „Kjøbenhavn paa Holbergs Tid" (1884), „Sysselinddelingen i Danmark" (1867, Doctordisp.), „Olddanske Personnavne" (1883). Ogsaa som Udgiver har han udfoldet en betydelig Virksomhed; saaledes skyldes ham „Ribe Oldemoder" (1869), „Kjøbenhavns Diplomatarium", 8 Bd. (1872—87), „Dueholms Diplomatarium" (1872), „Kong Valdemars Jordebog" (1873), „Gamle jyske Tingsvidner" (1882). Sammen med Chr. Bruun og A. Petersen (siden S. B. Smith) har han udgivet „Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhist.", 12 Bd. (1865—79).

Nielsen, Rasmus, dansk Philosoph, f. 4 Juli 1809 i Roerslev ved Middelfart, hvor hans Fader Niels Berthelsen var Husmand. Drengens Opvakthed og Begavelse gjorde, at Præsten i Sognet E. F. Thorup tog ham til sig og efter nogle Aars Undervisning hjemme satte ham, 20 Aar gl., i Viborg Kathedralskole, hvorfra han 1832 dimitteredes til Universitetet. Her valgte han Theologien til sit Studium, tog 1837 theologisk Embedsexamen med Udmærkelse, disputerede 1840 for den theologiske Licentiatgrad og holdt derpaa som Privatdocent theologiske Forelæsninger; men allerede 1841 blev han udnævnt til den Professorpost i Philosophi, der havde staaet ledig siden Poul Møllers Død. N. var paa denne Tid en ivrig Tilhænger af Hegels System og speculative Theologi; hele det første Afsnit af hans Forfattervirksomhed bærer dette Systems Præg. De vigtigste Skrifter fra denne Tid ere »De speculativa historiæ sacræ tractandæ methodo« (1840, Afhandl. for Licentiatgraden), „Commentar over Pauli Brev til Romerne", „Speculativ Logik" (et Fragment), „Forelæsningsparagrapher til Kirkehistoriens Philosophi" (1843), „Den propædeutiske Logik" (1845). Det var Søren Kierkegaards Forfattervirksomhed, der frembragte et Omslag i N.s Anskuelser, saa at han brød med Hegelianismen og den speculative Theologi. Den Forsoning mellem Tro og Viden, som Hegel og hans Disciple troede at have vundet, viste sig nu illusorisk, og Troen traadte nu, som hos Kierkegaard, i sin skarpe Form som Troen paa det underfulde, det paradoxe, i en ubetinget Modsætning til Viden. Hermed maatte følge en Forkastelse af al Theologi. Disse Anskuelser udtalte N. først i sit Skrift „Evangelietroen og den moderne Bevidsthed" (1849), og i mere directe polemisk Form fremtraadte de i hans Angreb paa Martensens Dogmatik, „Mag. Kierkegaards „Johannes Climacus" og Dr. H. Martensens „Christelige Dogmatik", en undersøgende Anmeldelse" (1849), hvortil under den fortsatte Polemik kom Skrifterne „Dr. H. Martensens dogmatiske Oplysninger belyste" (1850) og „Et Levnedsløb i Underverdenen" (1853, pseudonymt). Den Sætning, at Christendommen ikke kan og vil være Gjenstand for speculativ Begriben, men kun for personlig Tilegnelse, ligger ogsaa til Grund i Skrifterne „Evangelietroen og Theologien" (1850), „Skæbne og Forsyn" (1853), „Om personlig Sandhed og sand Personlighed" (1854), „Om Theologiens Naturbegreb med særligt Hensyn til Malebranche" (Universitetsprogr. 1855). Det Brud med Hegelianismen, der saaledes var blevet indledet paa det religiøse Omraade, fik snart for N. videre Consequenser i almindelig philosophisk Henseende. Virkeligheden som Virkelighed fik en Betydning, den ikke kunde faa i den Hegelske Panlogisme. N. kastede sig nu med Iver over Studiet af Naturvidenskaberne for at vinde den Indsigt i det punktuelle, uden hvilken Philosophien efter hans Overbevisning ikke kunde komme nærmere til Erkjendelsen af Virkeligheden. I de følgende

Aar udgav han dels Monographier („Philosophi og Mathematik“, 1857, „Mathematik og Dialektik“, 1857, hvilke Skrifter bragte ham i en Polemik med Mathematikeren Prof. A. Steen), dels propædeutiske Bearbejdelser af disse Studier („Philosophisk Propædeutik“, 1857, „Forelæsninger over philosophisk Propædeutik 1860—61 og 1861—62“), indtil han i „Grundideernes Logik“ (1ste Del 1864, 2den D. 1866) forsøgte en Fremstilling af sin philosophiske Theori. Under den igjen opblussende Strid om Forholdet mellem Tro og Viden udgav han foruden mindre Afhandlinger et Stridsskrift mod Martensen, „Om „den gode Vilje“ som Magt i Videnskaben“ (1867). I Efteraaret 1867 holdt han paa Opfordring Forelæsninger ved Universitetet i Christiania, hvilke han n. A. udgav under Titel af „Om Hindringer og Betingelser for det aandelige Liv i Nutiden“. 1869 udkom hans „Religionsphilosophi“, 1873 „Natur og Aand, et Bidrag til en med Physiken stemmende Naturphilosophi“. I sine senere Aar sluttede N., hvis Opposition mod Theologien førte ham til at fremhæve den barnlige og folkelige Tilegnelse af Aabenbaringen, sig til Grundtvig og hans Anskuelser og tog flere Gange Ordet i Grundtvigske „Vennemøder“ og andre Sammenkomster. 1869 var han en af Stifterne og Udgiverne af Tidsskriftet „For Ide og Virkelighed“, hvori han selv har skrevet nogle mindre Afhandlinger. D. 30 Sept. 1884. — N.s philosophiske Bestræbelser kunne føres tilbage til 4 Hovedpunkter: 1) Kritik af Theologien ud fra den almindelige Videnskabslæres Standpunkt. Sin Indsigelse mod Theologiens Gyldighed som Videnskab støtter N. paa en almindelig Betragtning af Videnskabens Væsen og Methode: det for al Videnskab fælles objective og rationelle Grundlag kan Theologien, der bygger paa subjective Trosforudsætninger og begrunder alle Virkninger i Aandens og Naturens Rige ikke paa Tingenes Natur, men paa en overnaturlig Aarsag, ikke anerkjende. 2) De positive Videnskabers Betydning for Philosophien. Det gjælder for Philosophien ikke længer blot om en Udvikling af Ideen i dens almene Væsen, men om en Eftervisning af dens reale Virkelighed; den dialektiske Analyse maa derfor stedse optage den exacte, punktuelle Analyse i sig, for at Begreberne kunne træde i et virkeligt, indre Forhold til Virkeligheden og ikke blot være logiske Abstractioner. Den philosophiske Tilegnelse af Fagvidenskabernes Indhold skal søge at assimilere dette saaledes, at Begreberne frigjøres fra den empiriske Begrænsning, og at Bevisthеden kan forme det saaledes erhvervede Indhold til en Totalitet med indre Sammenhæng. 3) Ideens Subjectivitet. Den speculative Philosophis Bestemmelser af Ideen, det absolute, lider i Følge N. af en mangelfuld Gjennemførelse af Modsætningen mellem det subjective og det objective. Først paa Grundlag af en gjennemgaaende Modsætning, en Dualisme, mellem Ide og Realitet, Begreb og Existens, kan den ontologiske Subjectivitet udvikles i sin uendelig overlegne Enhed. Hos Hegel „har den absolute Viden vel et Indhold, men ingen Gjenstand; thi det logiske fortærer det antilogiske, og den Ide, der skulde være al Virkelighed, svinder trods alle Mediationer og ideelle Concretioner ind til en tom Abstraction af det absolute.“ Ved Bestemmelsen „det antilogiske“, d. e. det punktuelle i Virkeligheden, som staar Reflexionen imod, og som det logiske Begreb kun kan afspejle, ei absorbere, indskærpes Nødvendigheden af, at den ontologiske Subjectivitet for at være den absolute Viden ogsaa maa være den absolute Magt; thi det er Magtens Udslag, der forvandler de logiske Bestemmelser til Virkelighedsbestemmelser. Ideen maa derfor for at ses efter sit Væsen opfattes som den uendelige Enhed af Viden og Magt. 4) Troen og Viden som absolut uensartede Principer. Kritiken af Theologien begaar i Følge N. Overgreb, naar den angriber selve den religiøse Tro. Den er sejrrig, saa længe den kun angriber Forsøgene paa at gjøre Troen og dens Gjenstand begribelige ved at søge en videnskabelig Begrundelse for dem. Men Troen hviler i sig selv paa et Princip, som er absolut forskjelligt fra Videnskabsprincipet og derfor ikke kan opfattes eller kritiseres af dette. Troen er Livets, Existensens Sag og har sin Rod i Viljen; Viden er Theoriens Sag og støtter sig stedse til det objective, til Væsenet. Som Viljen er det antirationelle, Viden aldrig kan begribe — thi Theorien kan kun begribe en Frihed, der er ēt med indre Nødvendighed — saaledes fører Viljeslivet under sin Udvikling til stedse skarpere Modsætning til det rationelle: under de afgjørende existentielle Conflicter opgaar Troen paa Paradoxet, idet Mennesket ikke selv ubetinget kan ville uden at forudsætte Guddommen som den absolut almægtige Vilje, d. e. uden at statuere Underet. Underet kan kun opfattes fra det praktiske Standpunkt; det existerer slet ikke for den rationelle Theori. Men netop ved denne absolute Uensartethed mellem Tro og Viden bliver det muligt at forene begge, naar man giver hver sit og nøje holder dem uden for hinanden. Troen er den praktiske Livsanskuelses Sag og maa derfor sættes højest; Videnskaben er en relativ Opgave, den existerende vælger, men den kan ikke hjælpe ham i hans personlige Liv. — Til disse saa Hovedpunkter maa endnu føjes en Angivelse af N.s hele Methode, saaledes som den især fremtræder i hans Hovedskrifter „Grundideernes Logik“ og „Religionsphilosophi“. N. anvender ligesom Hegel den dialektiske Methode. Men Hegel havde i Følge N. uklart identificeret det subjective og det objective, Begrebet og Existensen; naar nu den afgjørende Modsætning mellem den vidende Subjectivitet og den objective Virkelighed indskærpes som nødvendig til sand Ideerkjendelse, saa vi i Stedet for en „Ideens Logik“, som hos Hegel, en „Grundideernes Logik“: Videns Ide og Magtens Ide træde over for hinanden som Systemer, der hvert for sig maa udvikles i deres hele indre Rigdom. Først ved en saadan Udvikling bliver det muligt at erkjende Virkeligheden i Ideen og Ideen i Virkeligheden og begge i deres Sandhed. I Stedet for den blot logiske Modsætning af Tænken og Væren hos Hegel faa vi altsaa en Dualisme mellem Viden og Magt (det logiske og det

antilogiske), en Dualisme, der er hævet i den oprindelige Enhed, den ontologiske Subjectivitet, den vidende, mægtige Selvhed. „Grundideernes Logik" fører saaledes ved dialektisk Analyse af Videns Væsen til en logisk Theisme: Philosophien søger den højeste Realitetsform og finder denne i det absolute Selv. Men videre end til denne abstracte Form kan Viden ikke føre: det ontologiske Selv er Videns Grænse. Denne Grænse angiver ikke blot „det højeste Punkt, hvortil Viden naar", men ogsaa „det faste Punkt, hvorfra Troen gaar ud". Troen er, skjønt den hører Viljeselvet til, ikke blind og tankeløs; den er som Livsprincip ogsaa et Tankeprincip og kan derfor udvikle et Tankeindhold, der consequent svarer til dens eget Udviklingstrin. Troen er „en indre, oprindelig Aandens Gjerning, en Akt af Erkjendelsen, Selverkjendelsen, den praktiske Erkjendelses Enhed med Grundviljen". Denne Grundvilje er paa sit højeste Udviklingstrin „Aandsvilje": „den alle Sindets Kræfter, alle Følelser, Forestillinger og Tanker gjennemtrængende, det hele sjælelige Liv samlende Frihedsvilje, den Vilje, i Kraft af hvilken det indvortes Menneske ikkun kan og maa ville sin egen Frihed. Vækkelsen af denne Aandsvilje er udelukkende betinget af Gudsviljens Indvirkning; den beror altsaa paa et skjult Under; heraf ses dens Forhold til historiske Kjendsgjerninger af Undere". Den Tros- og Viljeserkjendelse, som saaledes vindes, skal nu Religionsphilosophien fremstille i videnskabelig Form. Men en directe videnskabelig Behandling er jo umulig; Religionsphilosophien maa derfor være en indirecte, en omvendt Videnskab, d. e. Sagbegrundelsen falder her ikke sammen med Vidensprincipets Udvikling, men bestaar i en Paavisning af, „hvorledes Religionens Selvbekræftelse netop foregaar ved, at Vidensgrundene consequent opløse sig og give Plads for Troens absolut selvgyldige Grunde." Hovedkategorien i Religionsphilosophien er det antirationelle. Dette er ikke det samme som Paradoxet. Det paradoxe betegner en polemisk Modsætning til Videnskab og Mediation (det absurde); det antirationelle er derimod en Mellembestemmelse mellem det rationelle og Paradoxet. Ligesom det antilogiske er den Modsætning, det logiske trænger til for at komme ud over det abstracte og formelle, saaledes betegner det antirationelle den Modsætning, Videnskaben i det hele trænger til for ej at synke hen i intet. Hvad det antilogiske er inden for Naturvirkeligheden og i Nødvendighedens Verden, det er det antirationelle inden for Aandsvirkeligheden og i Frihedens Verden. Maalestokken for de religiøse (antirationelle) Problemer finder Religionsphilosophien i det existentielle, personlige Livs egne Krav og nødvendige Betingelser; ved Hjælp af denne Maalestok udvikler den Troens Begreb og Betydning for Menighedslivet. Kun for Troen har Aabenbaringen Virkelighed, ligesom omvendt Troen kun kan existere under Forudsætning af en indre Aabenbaring. „Aabenbaringens Virkelighed er fra først til sidst Aandsvirkelighed, Virkelighed for Aanden. Aandsvirkeligheden gaar altid fra det indre gjennem det ydre tilbage til det indre, saa at dens afgjørende Kjendemærke altid maa søges i det indre". S. Kierkegaard indskærpede gjennemgaaende Kategorien „den enkelte", og med Rette, da han stod paa den religiøse Ethiks Standpunkt; i Følge Religionsphilosophien blive derimod „de Indvirkninger, Aanden udøver paa den enkelte som enkelt, dels middelbart, dels umiddelbart at føre tilbage til Menighedslivet." Den Grundtvigske Anskuelse er hos os den eneste, der har en Fremtid, fordi den søger „at forlige Religion og folkelig Oplysning ved at gaa tilbage til den oprindelige Forskjelsenhed af det almene Menneskeliv og Troslivet" og fordi den vil „sikre Menigheden mod alskens Forstyrrelser, som Skolens tilsnegne Formynderskab over Livets, særlig over Religionens, Anliggender i Tidernes Løb har fremkaldt."

Nielsen, Thomas, f. 18 Nov. 1838 i Sønder-Lemb ved Ringkjøbing af en gammel Gaardmandsslægt, blev i sin Barndom kun undervist i Almueskolen. Den grundtvigske Vækkelse paa Egnen greb ogsaa ham, og han fik Lyst til at slaa ind paa Lærervejen. 1857 kom han ind paa Jellinge Seminarium og blev 1860 dimitteret derfra med bedste Charakter. Han blev s. A. Lærer i Østerbording ved Silkeborg og overtog 1862 efter Hostrups Opfordring Redactionen af „Silkeborg Avis". 1862 forflyttedes han til Birk nær ved Herning, hvor han forblev indtil 1877; men allerede 1865 knyttede han sig nøjere til det politiske Liv, idet han stiftede „Vejle Amts Folkeblad". 1882 blev han Ejer af Bladet, der fik Aflæggere i Fredericia og Ribe; ligeledes ejer han det 1869 grundlagte Blad „Herning Folkeblad". I Efteraaret 1866 søgte N. forgjæves Valg til Folketinget, idet han stillede sig i Kolding imod C. Berg; derimod blev han i Jan. 1870 valgt i Vejle og fastholdt denne Kreds i en Række Valgkampe, indtil han i Febr. 1887 gik over i Landstinget. N. vandt tidlig Indflydelse i Rigsdagen; allerede 1871 valgtes han til Finansudvalget (stadig gjenvalgt), og 1873—78 var han Medlem af Venstres fælles Bestyrelse. Ved Partiets Deling sluttede han sig til det moderate Venstre. Han har særlig viet de fattige Samfundsklasser og Lykkens Stifbørn sin Omhu, gav 1875 Stødet til Forslaget om Alderdomsforsørgelse og havde vigtig Del i Oprettelsen af Husmands-Creditforeningerne 1880 (har siden selv været Medlem af Bestyrelsen for den jyske). 1867 oprettede han Hammerum Folkehøjskole og 1877 Herning Realskole, som han selv styrede indtil 1883.

Nielsen, Zakarias, er født 5 Juni 1844 i Øster-Stillinge ved Slagelse, hvor hans Fader var Smed; hans Moder var en Skolelærerdatter fra Nabobyen. Efter en lykkelig Barndom kom han, overensstemmende med et længe næret, inderligt Ønske, paa Jonstrup Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1868 med første Charakter. Aaret efter blev han Lærer i Reilinge og Organist ved Helsinge og Valby Kirker i Frederiksborg Amt; 1868 kaldtes han til Herstedvester ved Kjøbenhavn, hvor han virkede i en Aarrække, indtil han for faa Aar siden tog Bolig i Hovedstaden. Sammen med

E. Henningsen (s. d. A.) udgav han en Tid lang „Ugeblad for Børn". Hans mere selvstændige Debut fandt Sted 1871 med en Samling „Sange og Smaadigte", der dog ikke vakte nogen stor Opmærksomhed; heldigere var han med de Fortællinger af Bondelivet, han fra Tid til anden offentliggjorde i forskjellige Blade og Tidsskrifter, navnlig i „Husvennen". 1876 udgav han den første Samling af saadanne Almueskildringer: „Tre Fortællinger", der 1877 efterfulgtes af „To Landsbyhistorier". I sin senere Produktion har N. vovet sig ind paa Behandlingen af større aandelige Brydninger, end der sædvanlig falde inden for Folkelivsbilledets Grænser, saaledes i den 1881 udkomne Fortælling „Nye Tider" (2det Opl. 1885), dramatiseret som et „sjællandsk Folkelivsbillede" i to Akter. Det 1882 udgivne Digt „Et Møde" har vundet megen Yndest og foreligger i 3dje Oplag. 1887 udkom et Bind „Fortællinger og Skildringer, ældre og nye".

Nielstrup, en laalandsk Herregaard mellem Maribo og Saxkjøbing, nævnes allerede i Begyndelsen af det 14de Aarh. Paa Reformationstiden tilhørte den Familien Oxe. Den var blandt de Gaarde, som Almuen under Grevefejdens Røre angreb, og Ejeren Johan Oxe saaredes dødelig, da han mod Bønderne selv affyrede en Falkonet, der sprang (1534). Hans Søn var den berømte Peder Oxe, som fødtes her paa Gaarden 1520. Senere skiftede N. hyppig Ejere; nu er den indlemmet i Grevskabet Hardenberg-Reventlow.

Niemann, Albert, udmærket Operasanger (Tenor), f. 15 Jan. 1831 i Erxleben ved Magdeburg, begyndte som Skuespiller i smaa Roller 1849 i Dessau og som Chorist. Da de sjældne Stemmemidler efterhaanden gjorde sig bemærkede, uddannede han sig dels i Tyskland, dels hos Duprez i Paris. Han erhvervede sig derpaa Routine paa mindre tyske Scener, blev 1860 engageret som Heltetenor i Hannover og kom 1866 til Hofoperaen i Berlin, hvor han siden har fejret stadige Triumpher, fremfor alt i Wagners Operaer. Hans dramatiske Fremstilling er næsten endnu beundringsværdigere end hans Sang. Han var en af Hovedstøtterne ved de Wagnerske Festspil i Bayreuth 1876. 1861 ægtede han Skuespillerinden Marie Seebach, fra hvem han dog snart skiltes, og 1870 giftede han sig med Skuespillerinden Hedwig Raabe.

Niemcewicz, Julian Ursin [tsjēvitsch], polsk Historiker og Digter, f. 1757 i Lithauen, indtraadte 1777 i den polske Hær og afgik 1788 som Major, hvorefter han paa Rigsdagen med Iver virkede for den nye Forfatning af 1791. 1794 var han Adjudant hos Kosciuszko, blev fangen med denne, men frigiven af Kejser Paul, hvorefter de begge gik til Nordamerika. 1807 blev N. Statssecretær i det nye Storhertugd. Warschau og var 1814 Formand for Forfatningsudvalget, men levede dog mest paa sit Gods, sysselsat med videnskabelige Arbejder. Han udgav „Polens historiske Sange" (1816), „Sigismund III.s Historie" (3 Bd., 1819) og „Memoirer til Polens gamle Historie" (4 Bd., 1822), samt Digte og historiske Romaner. 1830 affattede han Senatets Protocol om Kejser Nikolajs Affættelse og øvede stor Indflydelse, men gik kort før Warschaus Indtagelse til Paris og døde her 21 Maj 1841.

Niemen, s. Njemen.

Niemeyer, Aug. Herm., tysk Pædagog, f. 1754 i Halle, blev 1799 Enedirecteur for sin Moders Bedstefaders, A. H. Franckes Stiftelser, 1808 Kansler ved Universitetet; d. 1828. I sit Hovedværk „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts" viser han sig som en erfaringsrig, ligevægtig Eklektiker, der anerkjender enhver Retning og forkaster enhver Ensidighed; Opdragelsens højeste Formaal er med det sædelig gode til absolut Regulativ at uddanne det menneskelige, Humaniteten. — Hans Sønnesøn, Felix N., bekjendt Læge, f. 1820 i Magdeburg, praktiserede først her, blev 1855 Prof. i Medicin i Greifswald, 1860 i Tübingen; d. 1871. Mest bekjendt er han bleven ved sin Lærebog i den specielle Pathologi og Therapi (1858; 11te Opl., 2 Bd., 1884), et ved Originalitet og Klarhed udmærket Værk.

Nienburg, 1) Stad i den preussiske Prov. Hannover ved Floden Weser, 6 M. n. v. for Hannover. 6,000 I. Fabrikation af chemiske Præparater, Tobak og Cichorie. Havn og Skibsfart. Bro over Weser. 2) Stad i Hertugd. Anhalt i Tyskland ved Floden Saale, 4½ M. v. for Dessau. 5,000 I. Den er omgiven med Mure og har et hertugeligt Slot med Kirke. Flodskibsfart, Fiskeri, Fabrikation af Roesukker og Metalvarer samt talrige Møller.

Nienstedten, Landsby i Holsten ved Elben, 1 M. v. for Altona, med 1,000 I., smukke Landsteder og Haver, Skibsbyggeri og Skibsfart.

Niepce, Josephe Nicéphore [niæps], Daguerreotypiens Opfinder, f. 7 Marts 1765 i Châlon sur Saône, d. 5 Juli 1833 smsts. I sin Ungdom var han Militær og deltog som fransk Officer i Felttogene i Italien. Derefter slog han sig paa Lithographien og fandt 1813 paa at benytte Sollyset ved Fremstillingen af Billeder; 1827 forelagdes hans første Billeder paa Metal i London. To Aar senere forenede han sig med Daguerre, efter hvem Kunsten fik Navn, om en videre Udvikling af sin Opfindelse, og efter hans Død traadte hans Søn Isidore N. ind i dette Compagniskab; denne Søn har i et Værk, »Hist. de la découverte improprement nommée Daguerreotypie« (Paris 1841), hævdet sin Faders Ret som Opfinderen. — Hans Neven, Claude Marie Franç. N. de Saint-Victor, f. 1805, 1845—48 Lieutenant i den parisiske Municipalgarde, fra 1854 Commandant i Louvre, d. 1870, har gjort sig bekjendt i samme Sag, idet han opfandt Benyttelsen af Æggehvide til Overtræk af photographiske Plader og Papirer. Hans Arbejder herom ere samlede i »Recherches photographiques« (Paris 1855).

Nierstein, Landsby i Rhinhessen ved Rhinens venstre Bred, 2 M. s. for Mainz med fortrinlig Vinavl (Niersteiner). 3,000 I.

Niethammer, Friedr. Immanuel, tysk Philosoph, f. 1766 i det Württembergske, studerede i Jena, hvor han blev en ivrig Tilhænger af den kritiske Philosophi i den Form, hvorunder Reinhold da foredrog den. Ved en Anmeldelse af Fichtes første Skrift blev han bekjendt med denne, og da Fichte kom som Professor til Jena,

blev N., som selv var Docent der, en af hans Tilhørere og Tilhængere. Et af ham grundet Tidsskrift („Philosophisches Journal"), hvoraf Fichte 1797 blev Medredacteur, blev „Videnskabslærens" Hovedorgan (deri stod bl. a. den bekjendte Afhandling, der paadrog Fichte Anklage for Atheisme og medførte hans Afsættelse). Ved sit Skrift „Der Streit des Humanismus und Philanthropinismus" (1808) og ved sin Plan for de højere Skoler, det bayerske „Normativ" fra 1808, var han Forkæmper for den humanistiske Dannelse, der efter hans Opfattelse arbejder for Menneskets aandelige Side, Fornuften og Undervisningens Enhed, medens Philanthropinismen har den animalske Side, Færdigheder og encyklopædisk Mangfoldighed for Øje. Efter at have været Professor i Würzburg og Bamberg blev han 1829 Overconsistorialraad i München, hvor han døde 1848.

Nieuport [niøpåähr], befæstet Søstad i den belgiske Prov. Vest-Flandern, 5 M. v. til s. for Brügge i Nærheden af Nordsøen. 3,000 J. Betydeligt Fiskeri.

Nieuwerkerke, Alfred Emilien, Greve af [niøverkerk], fransk Billedhugger, f. 1811 i Paris, vandt især Navn ved sin Billedstøtte af Vilhelm d. tavse af Oranien (tilhører Kongen af Holland) og ved en Række Buster. 1849 gik han over til administrativ Virksomhed, idet han blev Generaldirecteur for Frankrigs Museer; han har Fortjenester af disses Ordning, saa vel som af Organisationen af École des beaux arts. Ved Kejserdømmets Fald 1870 gik han af.

Nievo, Ippolito, ital. Digter, f. 1832 i Padua. Som Officer deltog han i Garibaldis Tog til Sicilien, men omkom 1861 ved et Dampskibs Stranding i Napolis Bugt. En Novellesamling udkom 1867 i 2 Bind under Titlen »Confessioni d'un ottuagenario«, hvori han fragmentarisk behandler Italiens historiske Tilstande fra 1775—1858. 1883 udkom hans »Poesie«.

Nièvre [niäv'r], Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Loiret, Yonne, Côte-d'Or, Saône-Loire, Allier og Cher. 124 □ M. med 348,000 J. (1881). Det er et af Morvandbjergene opfyldt Bjergland, hvis Hovedflod er Loire, der fra højre Side optager Aron og Nièvre og fra venstre Side Allier; Yonne flyder til Seine. Her er store Skove af Eg, Bøg, Elm og Ask. Kun lidt over det halve Areal er Ager og Eng; der dyrkes de sædvanlige Kornsorter. Bjærgværksdriften er meget omfattende, og der indvindes meget Jærn, samt noget Bly, Kobber og Sølv. Desuden ere her mange nyttige Sten- og Lerarter og flere mineralske Kilder. De vigtigste Industrigrene ere Bjærgværksdrift, Metallernes Forarbejdning, Pottemageri og Lærredsvæveri. Hovedstad Nevers.

Niflheim (bedre Nistheim, d. e. Taageverdenen) kaldes i den nordiske Mythologi den ene af de to Verdener, der vare, førend Jorden blev skabt. Den laa i Nord, ved Ginnungagab skilt fra sin Modsætning, den lyse og brændende Verden Muspelheim i Syd. I det dybe og mørke N. anbragte Guderne Lokes Datter Hel som Herskerinde over alle dem, der døde af Sot eller Alderdom.

Niger (N'gir, d. e. Flod), Flod i Afrika, udspringer paa Nordsiden af Kong-Bjærgene i Øvre-Guinea, omtr. under 9° n. Br. og 7° 30' ø. L. i c. 3,000 F.s Højde, fra flere Kildefloder, tager efter Foreningen Hovedretning mod N. Ø., optager fra venstre Side Bafi og kaldes i denne Del af Løbet Djoliba. Allerede ved Bamako mellem 12° og 13° n. Br. er den sejlbar for Smaafartøjer, ved Jamina c. 15 M. n. ø. herfor er den 2,400 F. bred, og videre fremme ved Segu naar dens Bredde 4,000 F. Herfra tager Floden næsten østlig Retning forbi Sansanding, deler sig i to Arme, der danne den 17 M. lange Flods Burgu, og modtager i den østlige Arm den betydelige Biflod Bakhoi, hvorefter den tager nordøstligt Løb og danner en ny, c. 40 M. lang Ø Djimballa. I denne Del af sit Løb træder Floden ofte over sine Bredder og danner store Sumpstrækninger. Ved Timbuktu bliver Retningen østlig, og dens Vandspejl ligger i c. 800 F.s Højde. Under c. 18° ø. L. bøjer Floden skarpt mod S. Ø. gjennem et snævert, af Klipper omgivet Leje, og den danner her en Mængde mindre Vandfald, der dog ikke hindre Sejladsen ned ad Floden. Ved Idda træder den fra Kong-Bjærgene ned i Lavlandet og er herfra sejlbar for temmelig store Dampskibe. I denne Del af sit Løb optager den fra venstre Side de tre større Bifloder Sokoto ell. Rima, Kaduna ell. Lifum og Binue. Den sidste er meget vandrig og sejlbar i stor Udstrækning. Efter at have optaget Binue løber Floden mod S. og danner i sit Udløb et betydeligt Delta, hvis Hovedarm er Nun, den betydeligste mod V. Bari og mod Ø. Bonny. N.s hele Flodlængde anslaas til 600 Mil og dens Flodgebet til 47,000 □ M. Hovedmundingsarmen Nun er i Gjennemsnit 4,000 F. bred og 40—50 F. dyb. — Allerede Herodot omtaler en stor Strøm, som i det indre Afrika løb fra V. mod Ø., men synderlig mere erfarede man ikke i over 2000 Aar, og man var endog tilbøjelig til at antage den for en af Nilens Kildefloder. I Slutn. af det 18de og den første Halvdel af det 19de Aarh. er det imidlertid lykkedes Mungo Park, Clapperton, Caillié, Laing, Lander, Barth, Rohlfs o. fl. fuldstændig at opklare dette geographiske Problem.

Nightingale, Florence [najtingæhl], f. i Maj 1823 i Firenze af rige engelske Forældre, ofrede sig tidlig for det Kald at hjælpe sine lidende Medmennesker. Efter at have besøgt Storbritanniens Hospitaler og Asyler af forskjellige Slags og haft et 3 Maaneders Ophold i Diakonissestiftelsen i Kaiserswerth overtog hun 1851 Ledelsen af et Hospital i London for Lærerinder. Men da det under Krimkrigen viste sig, at de engelske Lazarether paa Krigsskuepladsen vare i en meget slet Stand, gik hun i Efteraaret 1854 med en Del Sygeplejersker til Constantinopel, oprettede og styrede et stort Hospital med sjælden Dygtighed og Udholdenhed og udstrakte senere sin Virksomhed til Lazaretherne paa selve Krim. Efter Krigen sammenskød hendes Landsmænd et N.-Fond af 50,000 Pd. St., der brugtes til at oprette en Stiftelse for Uddannelse af Sygeplejersker under hendes Styrelse. Ogsaa ved flere Skrifter har hun virket for Sygeplejens Forbedring.

Nigra, Costantino, italiensk Diplomat, f. 12 Juni 1827 nær ved Ivrea i Norditalien af borgerlig Familie, studerede 1845—48 Retsvidenskaben i Turin og deltog 1848 som Frivillig i Krigen, men blev 10 Juni haardt saaret og vendte tilbage til Turin, hvor han n. A. tog Doctorgraden. 1851 fik han Plads i Udenrigsministeriet og viste snart ypperlige Evner (især ved Afslutning af forskjellige Handelspagter), hvorfor ogsaa Cavour 1856 tog ham med sig som Privatsecretær ved Pariserconaressen. Under dette Ophold knyttede N. personligt Bekjendtskab baade med Kejser Napoleon III og med Prins Napoleon; han brugtes derfor ogsaa 1859 ved Underhandlingerne om den sidstnævntes Giftermaal og var under Krigen ansat ved Kejserens Hovedkvarter. Efter Freden i Zürich, ved hvilken N. medvirkede, blev han Chargé d'affaires i Paris, indtil den diplomatiske Forbindelse afbrødes i Efteraaret 1860. I Jan. n. A. fulgte N. med Prinsen af Carignan til Napoli som Statssecretær, men kaldtes i Maj tilbage, og blev i Aug. igjen skikket til Paris som Kongeriget Italiens Afsending, i hvilken Stilling han med stor Iver og Dygtighed virkede for et godt Forhold imellem de to Lande. 1876 forflyttedes han til St. Petersborg, 1882 til London og 1885 til Wien. Desuden har han udgivet en stor Samling piemontesiske Folkesange og Skrifter om de piemontesiske Sprogarter. 1882 blev han ophøjet til Greve.

Nigritien, s. Sudan.

Nihilisme (af lat. nihil, intet) kaldes overhovedet en Theori, som intet positivt Endemaal har. I Theologien bruges Ordet ogsaa om den Grad af mystisk Passivitet, ved hvilken Mennesket saaledes fordyber sig med sin Aand i en Anskuen af Gud, at han opgiver sin Individualitet og betragter sig selv som et Intet. Man har ogsaa betegnet Buddhas Lære, i Følge hvilken alt skal vende tilbage til det store Intet (Nirvana), som N. **Nihilister** kaldes Tilhængerne af det socialdemokratiske Omvæltningsparti i Rusland, som med sværmerisk Begejstring og største Selvopofrelse have søgt at udbrede deres Lære, men som tillige gribe til de forfærdeligste Midler for at naa deres Maal. Alle politiske Mord og Dynamitforsøg siden 1876 skrive sig fra N. De optraadte omtrent 1866 iblandt Studenterne, med Bakunins anarchistiske Lære som Grundlag; den ældre Radicalisme, som Herzen havde vakt, opløstes 1863 ved Polakkernes Opstand. Fyrst Krapotkin, Leo Hartmann og Peter Lavroff høre til N.s Ledere. Navnet skyldes oprindelig Turgenjev og hentyder til N.s Fornægtelse af al fast Orden i Stat og Samfund, samt til deres Bestræbelse for at ødelægge hele den nuværende Civilisation, for at en ny Ordning frit og naturlig kan udvikle sig paa den ryddede Grund; N. selv forklare Ordet som den Retning, der lader den enkelte gjælde for intet i Forhold til Samfundet. 1880 fremsattes N.s Program: Folkerepræsentation, almindelig Valgret, udstrakt Selvstyrelse, fuld borgerlig og politisk Frihed, Hærens Omdannelse til Folkevæbning og socialistisk Ordning af Arbejdet og Ejendommen. 1879 deltes N.s Parti i to Grupper, af hvilke den ene, „Folkeviljen", under Ledelse af en „Executivcomite" nærmest forfølger de revolutionære Formaal, medens den anden er rent socialistisk. Mænd og Kvinder af de højeste Samfundsklasser høre til N. og have underkastet sig de største Savn og Anstrængelser for at fremme deres Sag.

Nihilum album, lat., det hvide Intet, gammelt Navn paa et mindre rent Zinkilte, der anvendes noget i Medicinen til Øjensalver, som et tørrende Middel osv.

Njánsa, urigtig kaldet Ukerewe, efter en i dens sydlige Del liggende Ø, og af Speke til Ære for Dronning Victoria benævnet **Victoria-Njansa**, er Nilens egentlige Kildesø, liggende mellem 0° 15' n. Br. og 2° 30' s. Br. og mellem 49° 25' og 52° 25' ø. L., c. 4,000 F. over Havet. Den er, navnlig langs Bredderne, rig paa Øer.

Niigata, en af de for Handelen aabnede Havne paa Japan, ligger paa Vestsiden af Øen Nippon ved det japanske Hav. 42,000 I. (1884).

Nijkerk [nĕj], Stad i den hollandske Prov. Gelderland, 5 M. n. v. for Arnhem i Nærheden af Zuider-Søen, hvormed den er i Kanalforbindelse. 8,000 I. Havn. Tobaksavl.

Nijmegen [nĕjm], med den tyske Form **Nimwegen**, befæstet Stad i den hollandske Prov. Gelderland ved Floden Waal, 2 M. s. for Arnhem. 30,000 I., for største Delen Katholiker. Seværdigt Raadhus, Kirke med højt Taarn og Klokkespil. Tobaksfabrikation, Garveri og Bryggeri. — Fredsslutning 10 Aug. 1678 mellem Frankrig, Spanien og Nederlandene og 5 Febr. 1679 mellem Frankrig, Tyskland og Sverige.

Nikandros fra Kolophon, græsk Læge og Digter, 160—40 f. Chr. Af hans didaktiske Digte ere endnu to tilbage, »Theriaca« og »Alexipharmaca«.

Nikária ell. Ikaria, en tyrkisk Ø i Archipelagus, v. for Øen Samos. 3 □ M. med 8,000 I. Øen er bjergfuld (højeste Punkt 3,300 F.) og forøvrig med gode Græsgange. Tømmer er en vigtig Udførselsgjenstand. Skjønt Øen er uden Havne, ere Beboerne dygtige Søfolk og Svampedykkere.

Nike, hos Grækerne Sejerens Gudinde, Romernes Victoria; først fremstilledes hun uden, siden med Vinger (s. Olympia). Paa Athens Akropolis stod der et Tempel for den uvingede N. (N. Apteros), hvis Ruiner bleve udgravede 1835. Baade Zeusstatuen i Olympia og Athenestatuen i Parthenon bar en N. paa Haanden.

Nikephoros, Navn for flere græske Historieskrivere i Middelalderen. N., Patriarch i Constantinopel, f. 758, d. 828, har skrevet en »Chronologia compendiaria« og et »Breviarium historicum«. — **N. Bryennios** fra Orestias i Makedonien, d. 1137, skrev det komnenske Huses Historie; det ufuldendte Værk sluttedes af hans Hustru, Kejserdatteren Anna Komnena. — **N. Blemmides**, Patriarch i Constantinopel, forfattede i første Halvd. af 13de Aarh. to geographiske Skrifter. — **N. Gregoras**, Patriarch i Constantinopel i det 14de Aarh., skrev en »Historia Byzantina« i 36 Bøger, hvoraf længe kun 24 vare bekjendte; Resten blev udgiven af I. Bekker 1855. — **N. Kallisti**, den sidste græske Kirkehistoriker, levede

i Constantinopel i den første Halvd. af det 15de Aarh. Hans Kirkehistorie udmærker sig mere ved en tiltalende Fremstilling end ved Troværdighed.

Niketas Akominatos, efter sit Fødested Chonæ i Phrygien ogsaa kaldet Choniates, d. c. 1206 i Nikæa, har skrevet „De græske Kejseres Historie" 1117—1203. — **N. Eugenianos** i det 12te Aarh. har skrevet et erotisk Digt (Charikles's og Drosillas Kjærlighedshistorie).

Nikias, atheniensisk Statsmand og Feltherre paa den peloponnesiske Krigs Tid, Leder af det aristokratiske Parti, var en dygtig og tapper Kriger, om han end jævnlig manglede Beslutsomhed i kritiske Omstændigheder. Han mæglede efter det for Athen uheldige Slag ved Amphipolis 421 f. Chr. en 50aarig Fred med Sparta. Uagtet hans Modstand udbrød Krigen paa ny efter nogle Aars Forløb ved Alkibiades's Bestræbelser. Kun modstræbende deltog N. i Toget til Sicilien, som han havde fraraadet. Uden for Syrakus tilkæmpede han sig en Sejer og var nær ved at indtage Staden; men en peloponnesisk Flaade kom den til Undsætning og slog 413 den atheniensiske Flaade; efter en Række af Kampe endte Toget med Athenienserness fuldstændige Nederlag. N. blev fanget og henrettet.

Nikias, berømt Maler fra Athen, var Nikomedes's Søn og Elev af Antidotos. Han tilhører den græske Malerkunsts blomstrende Periode, udmærkede sig i store historiske Billeder, Søslag og Rytterkampe og besad ved Siden deraf stor Finhed i fine kvindelige Figurer. Han roses for sit Mesterskab i Anvendelsen af Lys og Skygge og skal have forstaaet at give sine Figurer en høj Grad af Runding. Hans Blomstringstid falder imellem den 110de og 118de Olympiade (348—308 f. Chr.).

Nikke kaldes den Hilde, sædvanlig et Reb, der forbinder Dyrets ene Fod med et Horn eller Næseringen (paa en Tyr), hvorved Dyret under Bevægelsen tvinges til at „nikke" og dets frie Bevægelsesevne i alt Fald betydelig indskrænkes.

Nikkel, Ni, et hvidt eller svagt gulagtigt, stærkt glinsende Metal af Vægtfylde 8,9, yderst tungsmelteligt, haardt og sejt, magnetisk. Det findes ikke frit i Naturen, men især forbundet med Arsen (Arsennikkel, ogsaa kaldet Kobbernikkel) eller med Arsen og Svovl (Nikkelglans). Ved Blaafarveværkerne vindes som Biprodukt rigelig den saakaldte Koboltspejse, der væsentlig bestaar af et Arsennikkel. Metallet vindes paa lignende Maade som Kobber og forekommer ogsaa i Kobbermalme; i dette Tilfælde vinder man ikke rent N., men en Legering af dette og Kobber, en Blanding, der i Forening med Zink giver Nysølv; næsten alt N. anvendes hertil, til Mønter (i Almindel. Nikkel og Kobber) og til Fornikling, der i Almindel. udføres ad galvanisk Vej paa lignende Maade som galvanisk Forsølvning og Forgyldning. Forniklede Gjenstande antage ved Polering en smuk Glans og holde sig udmærket godt i Luften. N. danner Salte, der i mange Henseender minde om Koboltsaltene, i andre om Kobbersaltene. De ere i Regelen grønne i vandholdig, gule i vandfri Tilstand. Den æblegrønne Farve hos Chrysopras hidrører fra N. N. er opdaget af Cronstedt 1751. Produktionen er mindst 1,000 Tons aarlig, hvoraf Tyskland leverer Halvdelen, Sverige-Norge omtr. ¼, Nordamerika omtr. ⅕; dog variere Angivelserne meget.

Nikobarerne, en Øgruppe i det indiske Ocean mellem 6° 30′ og 9° 10′ n. Br. og 111° og 112° ø. L., bestaar af 7 større og flere mindre Øer, tilsammen 82 □ M. med c. 6,000 malayiske Indvaanere, der staa paa et meget lavt Culturtrin. Det tropiske Klima med 25° aarlig Middelvarme mildnes noget af Søluften. Opholdet her er paa Grund af stor Fugtighed yderst usundt for Europæerne. Plantevæxten er overordentlig yppig, og navnlig er her en stor Mængde Kokospalmer. Flere europæiske søfarende Nationer have her gjort Forsøg paa Kolonisation, saaledes Englænderne, Østerrigerne og de danske; de sidste opgav Besiddelsen 1848. Øerne bleve i Marts 1869 tagne i Besiddelse af Englænderne.

Nikodemus, Pharisæer og Medlem af Synedriet i Jerusalem, kom til Jesus om Natten „af Frygt for Jøderne" (Joh. Ev., 3dje Cap.). Senere havde han derimod Mod til at optræde i Synedriet til Gunst for Jesus (Joh. VII, 50 f.), og efter dennes Korsfæstelse gav han ham i Forening med Joseph af Arimathia en hæderlig Begravelse (Joh. XIX, 38–42). Traditionen fortæller, at han senere blev døbt af Peter og Johannes, udstødt af Synedriet paa Grund af sin Bekjendelse af Christus og forvist fra Jerusalem, hvorpaa han indtil sin Død opholdt sig paa et Landsted, som tilhørte Gamaliel, der skal have været hans Slægtning. Det apokryphiske »Evangelium Nicodemi« skal efter den græske Fortale være forfattet paa Hebraisk af N.

Nikola I, Fyrste af Montenegro siden 1860, jævnlig kaldet Nikizza, f. 7 Oct. 1841, Søn af Vojvod Mirko Petrović og Brodersøn af sin Forgænger, Fyrst Danilo. N. uddannedes først i Triest og senere i Paris og har som Regent søgt at indføre vesteuropæiske Indretninger i sit Land, medens han ellers i sin Styrelse har holdt sig trofast til Rusland. Baade 1861 og 1876 kom han sine undertrykte Landsmænd i Herzegovina til Hjælp imod Tyrkerne, første Gang uden Held, men anden Gang fulgt af Vaabenlykken, hvorfor Freden 1878 skaffede ham en betydelig Landudvidelse. Han har ogsaa med Held forsøgt sig som dramatisk Digter (ved et stort historisk Drama, »Balkanska Carica«, 1884). Han ægtede 1860 Milena, Datter af Vojvod Peter Vukotić (f. 1847), og har 2 Sønner (den ældste, Danilo, f. 1871) og 7 Døtre, af hvilke den ældste, Zorka, 1883 ægtede Fyrst Peter Karageorgević.

Nikolaiter (Joh.s Aabenb. II, 6. 15), nogle Kjættere i det 1ste Aarh., som søgte at trænge sig ind i Lilleasiens Menigheder, navnlig i Ephesos og Pergamon, og som synes at have lært, at Utugt og Deltagelse i de hedenske Offermaaltider ikke var Synd. Om Navnets Oprindelse vides intet med Sikkerhed. Nikolaitisk Kjætteri kaldtes med Hensyn hertil i Middelalderen enhver Overtrædelse fra Gejstliges Side af Cølibatslovene, enten det var Utugt, Concubinat eller Ægteskab. — N. kaldtes ogsaa

en husitisk Sekt i det 15de Aarh., et Slags „bøhmiske Kvækere“. Stifteren, en Bonde Niklas af Wlasenic, udgav sig for at have Omgang med Engle. Disse N. forkastede den gejstlige Stand og byggede deres Lære ikke saa meget paa den hellige Skrift som paa en særlig Aabenbaring, „et indre Lys“, en umiddelbar Oplysning af den Helligaand. De holdt sig i Böhmen og Mähren til ind i det 17de Aarh. N. kaldtes endelig efter Stifteren Henrik Nicolai fra Münster, f. 1501, en theosophisk Sekt, der især fandt Udbredelse i England omkring Midten af 16de Aarh., men blev udryddet af Dronning Elisabeth. De vilde udgjøre en stor Familie, forbunden ved indbyrdes Kjærlighed, hvorfor de ogsaa kaldtes „Familister“. De vare ikke frie for gjendøberske Tilbøjeligheder.

Nikolaj I eller **Nikolaus I**, Kejser i Rusland 1825—55, f. 6 Juli 1796 paa Slottet Gatschina ved St. Petersborg, tredje Søn af Kejser Paul og Sophie Dorothea af Württemberg, viste i sin Ungdom kun Interesse for Militærvæsenet, men blev i Dec. 1825 efter sin Broder Alexander I.s Død uventet Kejser, fordi den ældre Broder Constantin 1822 frivillig havde givet Afkald paa Tronen. Han maatte dog først kæmpe mod en Soldateropstand i Hovedstaden („Dekabrister“), der tog Constantins Navn til Feltraab, og viste herved stort personligt Mod, medens han senere med ubøjelig Strænghed straffede Deltagerne. N., der med et højst anseligt Ydre og et stolt, imponerende Væsen forbandt en meget fast Villie, greb strax Regeringstøjlerne med stor Kraft og søgte at gjøre Ende paa de mange Misbrug i Forvaltningen, paa Embedsmændenes Vilkaarligheder og de talløse Underslæb, men kunde end ikke i sin nærmeste Kreds faa Bugt med dette indgroede Uvæsen. Fremdeles vilde han overalt gjøre sin Herskermagt gjældende, gjennemførte en stræng Lydighed og et udstrakt Spioneringssystem, medens han i levende Overbevisning om Enevældens Nødvendighed ikke vilde taale den mindste friere Rørelse og havde særlig Afsky for den constitutionelle Ordning i Polen, der for ham stod som et utaaleligt Indgreb i Herskerens Ret. I Modsætning til sin Broder og til andre Forgængere paa Ruslands Trone (Peter d. store, Katharina II), ønskede N. at fremme den særlige russiske Aand, i Stedet for at efterligne det vesterlandske Væsen, og vilde helst gjøre alle sine Undersaatter til Russere og med det samme til græske Katholiker, ligesom han søgte at afspærre Rusland fra Paavirkning af Udlandets Ideer og at udvikle Troen paa dets Fremtidskald som Verdens Herskerinde og paa dets Fortrin fremfor det „raadne“ Europa. I nøje Forbindelse hermed stod hans Interesse for Grækernes Frihedskamp, og allerede 4 Apr. 1826 sluttedes en hemmelig Aftale derom med England; dette førte til Navarinoslaget og 1828 til Krigen med Tyrkiet, der n. A. endte meget heldig, idet Freden i Adrianopel gav Rusland Protectorat over de tre Donaufyrstendømmer og banede Vejen for dets senere Indflydelse i Tyrkiet. Allerede forinden havde N. vundet en Del af Armenien fra Persien (1828). Da Polakkerne 1830 vilde løsrive sig for at hævde deres politiske Frihed og nationale Uafhængighed, straffedes de med grusom Strænghed og mistede endog det Skin, de hidtil havde haft deraf. For at bryde den katholske Kirkes Indflydelse fik N. 1839 den hidtilværende „Union“, hvori de græske Katholiker i Litauen stod til Pavestolen, opløst og Menighederne førte over til Statskirken, og en lignende Trosiver vistes over for Lutheranerne i Østersølandene. Udadtil stod N. i spændt Forhold til Kong Ludvig Philips Styrelse i Frankrig, medens han før 1830 havde søgt Forbund med Carl X om en Deling af Tyrkiet og Udvidelse af Frankrig ved Rhinen, og i Spanien og Portugal støttede han de legitimistiske Prætendenters Sag. Efter Februarrevolutionen 1848 optraadte han afgjort fjendtlig imod de frie Bevægelser i Europa, udstedte 26 Marts et Opraab til Folket om at holde fast ved Troen, Czaren og Fædrelandet („det hellige Rusland“) imod Oprørsaanden i de vestlige Lande og brugte siden sin Tilsynsret i Rumænien til at kue dettes nationale Ønsker. N. A. hjalp han Østerrigs Kejser imod Magyarerne, og i Striden mellem Østerrig og Preussen om Tysklands indre Ordning stillede han sig bestemt paa Reactionens Side, ligesom han i det slesvigholstenske Spørgsmaal hævdede Danmarks Ret. Han vandt derved overordentlig Indflydelse i Europa som „Ordenens Haandhæver“ og tiltroede sig endelig Magt nok til at gjennemføre sin stolte, længe nærede Tanke om at arve „den syge Mand“ (Tyrkiet) og maaske grundlægge et nyt Rige for sin yngre Søn Constantin. Dog heri havde han forregnet sig; det Overmod, som han lagde for Dagen, og som bl. a. viste sig i en personlig Fornærmelse mod Napoleon III, opbragte baade England og Frankrig imod ham, medens Østerrig ikke vilde og Preussen ikke turde hjælpe ham i den orientalske Krig, som blev Følgen deraf. De gjentagne Nederlag, hans Tropper led, og den Ydmygelse at se sine store Planer strande nedbrød hans aandelige og legemlige Kræfter, især da han ikke vilde unde sig nogen Hvile, men rastløs søgte at raade Bod paa Ulykkerne. Skjønt syg overværede han 22 Febr. 1855 et Regiments Øvelser, blev derved stærkt forkølet og døde 2 Marts efter at have paabudt en almindelig Folkevæbning som sidste Middel. Med ham faldt Enevældens og Legitimitetens sidste kraftige Støtte i Europa. Af sit Ægteskab med Charlotte af Preussen, kaldet Alexandra Feodorovna, Datter af Kong Fred. Vilh. III (f. 13 Juli 1798, d. 1 Nov. 1860), havde N. 4 Sønner, Alexander II, Constantin, Nikolaj og Michael (s. d. A.), samt 3 Døtre: Marie, f. 1819, gift 1839 med Hertug Maximilian af Leuchtenberg (d. 1852) og 1856 med Grev Stroganov (d. 1879); Olga, f. 1822, gift 1846 med Kong Carl af Württemberg, og Alexandra, f. 1825, d. 1845 som Landgreve Frederik af Hessen-Kassels Ægtefælle.

Nikolaj, russisk Storfyrste, f. 1831, Søn af Kejser Nikolaj I, blev 1860 øverste General for Ingenieurerne og 1865 Chef for Tropperne i St. Petersborg. 1877 var han Chef for Hæren imod Tyrkiet, men viste kun ringe Dygtighed, ja deltog endog i de grove Underslæb, som

ydedes af Hærens Leverandeurer, for at betale sin Gjæld. 1880 fjernedes han fra sin Commando, fordi han i et fransk Tidsskrift bittert havde dadlet Ruslands Statsmænd og Hærførere, og 1882 blev han for sin Ødselhed sat under Formynderskab. Siden 1856 er han gift med Alexandra af Oldenburg (f. 1838).

Nikolájev [jeff], Stad i det russiske Gouv. Cherson, 8 M. n. v. for Cherson ved Floden Bug, hvor den optager Ingul, 6 M. fra dens Udløb i Dnjeprs Liman. 66,000 J. (1880). Anlagt 1792 af Potemkin. Smukke offentlige Bygninger, Flaadestation med stort Orlogsværft, Navigationsskole og Artilleriskole. Observatorium. Samling af Oldsager.

Nikolájevsk [jeffk], 1) Stad i det russiske Gouv. Samara, ved Floden Irgis, 20 M. s. v. for Samara. 11,000 J. Tobaksavl. 2) Befæstet Stad i det russiske Amurland i Østasien ved Floden Amur, 36 M. fra dens Munding, med 6,000 J., er Sæde for en Gouverneur og har Skibsværft, Styrmandsskole og Maskinværksted. Skibsfarten standses Halvdelen af Aaret ved Flodens Tilfrysning.

Nikoláistad, tidligere Vasa, Stad i Storfyrstendømmet Finland, ved en Vig af den bottniske Bugt, under 63° 7′ n. Br. 7,000 J. Livlig Handel og Skibsfart. Anlagt af Carl IX.

Nikoláus, „Undergjøreren“, en af den græske Kirkes mest ansete Helgener, f. i Patara i Lykien, Biskop af Myra, skal paa Kirkeforsamlingen i Nikæa 325 have bekæmpet Arianerne. 1087 bragte Kjøbmænd fra Bari hans Lig dertil fra Orienten. Mindedag 6 Dec. Han er de søfarendes Skytshelgen, og mange Kirker baade i Danmark og i Udlandet ere ham indviede; saaledes var Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, som brændte i den store Ildebrand 1795, Stadens ældste Kirke.

Nikoláus, 6 romerske Paver. N. I. d. store, Pave 858—67, en energisk og myndig Mand, bl. a. berømt for sin sejerrige Kamp mod Kong Lothar II af Lothringen, da denne havde skilt sig fra sin Hustru Thietberga for at ægte Waldrade. Ogsaa den mægtige Ærkebiskop Hinkmar af Reims (s. d. A.) maatte 861 finde sig i, at N. gjenindsatte den af ham afsatte Biskop Rothad af Soissons. Hans Strid med Patriarchen Photios i Constantinopel endte med, at de begge 867 banlyste hinanden, og gjorde Bruddet mellem den østlige og vestlige Kirke ulægeligt. Han var den første Pave, der beraabte sig paa de pseudoisidorske Decretaler. — N. II, Pave 1058—61, regerede under Hildebrands Indflydelse. Under ham befæstedes Pavemagten derved, at Pavevalget overdroges til Cardinalerne. — N. III, Pave 1277—80, fik af Kejser Rudolf af Habsburg alle kejserlige Rettigheder over Exarchatet. — N. IV, Pave 1288—92, bestræbte sig forgjæves for at bringe et Korstog i Stand. — N. (V) blev 1328 af Ludvig af Bayern indsat til Modpave mod Johan XXII, men blev 1330 udleveret til denne og holdt i Fængsel til sin Død 1333. — N. V, Pave 1447—55, gjorde sig meget fortjent af Videnskaben ved den Gavmildhed, hvormed han understøttede græske og italienske Lærde. Han samlede 5,000 Haandskrifter og lagde derved Grunden til det berømte vaticanske Bibliothek. Med Frederik III sluttede han det saakaldte Aschaffenburgske ell. Wienerconcordat 17 Febr. 1448.

Nikoláus ell. Claus, Greve af Holsten, Søn af Grev Gert d. store, som han efterfulgte 1340 tillige med sin Broder Henrik d. jærnhaarde, førte tillige med sine Brødre Krig med Valdemar Atterdag; i Slaget ved Brobjærg i Fyn 1357 mistede han sit ene Øje og undgik med Nød og neppe Fangenskab. Han døde 1397 uden at efterlade sig Sønner.

Nikoláus af Basel, s. Gudsvenner.

Nikoláus Arnesøn, „Baglerbiskoppen“, Søn af Lendermanden Arne paa Stodrheim og den svenske Prinsesse Ingerid, hvis forrige Ægtefælle havde været den norske Konge Harald Gille, ved hvem hun var bleven Moder til Kong Inge (d. 1161). Ved dette fornemme Slægtskab blev N. uadskillelig knyttet til det Parti i Norges Borgerkrige, der efter hans Halvbroder Inges Død udkaarede Magnus Erlingsøn til hans Efterfølger, og som under Erling Skakke havde indgaaet et Forbund med Kirken. N. tog saaledes 1180 Del i det for Magnus uheldige Slag paa Ilevolden (ved Throndhjem), hvor N.s Broder Filip faldt. Efter Magnus's Død 1184 dannede N. en saa vidt stille Opposition imod hans Overvinder Kong Sverre, at han 1190, om end med Møje, opnaaede Sverres Samtykke til, at han blev valgt til Biskap i Oslo. Endnu efter at Ærkebiskop Erik under sin Strid med Sverre var flygtet til Danmark, lod N. sig formaa eller maaske true til at krone Sverre i Bergen 1194. Men strax efter flygtede N. til Danmark, hvor han aabenlyst optraadte som Sverres Fjende og som Sjælen i det af N. stiftede Baglerparti (s. d. A.). Fra nu af ledede N. Baglernes Kampe, vistnok uden Held, indtil han blev fordreven 1199; først efter Sverres Død forsonede han sig som Ærkebiskoppen med hans Søn Haakon, men da efter dennes Død 1204 Baglerpartiet fornyedes, gav han dette sin stærke Støtte og anvendte det til Fordel for sin egen Slægt, idet han fik sin Arving Filippus Simonsøn (s. d. A.) gjort først til Jarl, siden til Konge (1207). Senere optraadte han som Fredsmægler og skaffede Filippus Herredømmet over Viken; med Baglerne underkastede N. sig 1217 Kong Haakon, men intriguerede ogsaa overalt mod denne lige til sin Død i Nov. 1225.

Nikolsburg, Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren, 9 M. n. n. ø. for Wien. 6,000 J., hvoraf Halvdelen Jøder. Bomulds- og Silkeväveri. Her er et Fyrst Dietrichstein tilhørende pragtfuldt Slot, hvor der 26 Juli 1866 afsluttedes Underhandling om Fredspræliminærer mellem Østerrig og Preussen.

Nikomáchiske Ethik, Titlen paa Aristoteles's ethiske Hovedværk, efter en almindelig Antagelse fordi det var tilegnet hans Søn Nikomachos. Om dens Indhold s. Aristoteles. Foruden den har man endnu to andre ethiske Skrifter, den saakaldte „eudemiske Ethik“ og „den store Ethik“, som tidligere tilskreves Aristoteles, og som i Indhold væsentlig stemme med den nikomachiske. Efter Spengels Undersøgelser antager man nu i Almindel., at den eudemiske Ethik er en Bearbejdelse af den nikomachiske og den „store“ igjen et Udtog af den eudemiske.

Nikomēdes, 3 Konger i Bithynien. N. I kaldte 278 f. Chr. Gallerne fra Thrakien til Asien mod den syriske Konge Antiochos I og anlagde Nikomedia. — N. II Epiphanes kom 149 f. Chr. paa Tronen og styrtedes af sin Søn Sokrates 92. — N. III Philopator, den forriges anden Søn, stod i den 1ste mithradatiske Krig paa Romernes Side, til hvem han ogsaa ved sin Død 75 f. Chr. testamenterede sit Rige, hvilket gav Anledning til den 3dje mithradatiske Krig.

Nikomēdia, s. Ismid.

Nikon, russisk Patriarch, f. 1605 i Veljeminov i Nærheden af Novgorod, blev 1649 Ærkebiskop af Novgorod og 1652 ved Czar Alexei Michaelovitschs Gunst ophøjet til Ruslands Patriarch, men faldt i Unaade og blev 1666 paa et Concilium i Moskva afsat fra sin Værdighed og indesluttet som Munk i et Kloster. 1681 døde han i Jaroslav. Som Patriarch gjorde han sig fortjent ved at berigtige de gammelslaviske Kirkebøger efter de græske Originaltexter. Imod denne Forbedring rejste der sig imidlertid megen Uvilje hos en stor Del af Folket, som hang ved de gamle Former, og herved opstod en sekterisk Udsondring (Staroverzi ell. Gammeldagstroende). N. er ikke Forfatter til den efter ham opkaldte Krønnike (»Nikonov spisok«), som Videnskabernes Akademi i St. Petersborg udgav 1767—92 (8 Bd.).

Nikopol, Stad i det russiske Gouv. Jekaterinoslav, ved Dnjepr, 15 M. s. s. v. for Jekaterinoslav. 10,000 J. Flodskibsfart.

Nikopolis, befæstet Stad i Fyrstendømmet Bulgarien ved Donaus højre Bred, 23 M. n. ø. for Sofia, med 6,000 J. og livlig Handel med Rumænien. Græsk Ærkebispesæde og katholsk Bispesæde. Sultan Bajazet I sejrede her over Kong Sigismund af Ungarn 28 Sept. 1396. — N. blev grundlagt af Kejser Trajan efter hans Sejre over Dacerne og fik deraf Navnet N., d. e. Sejerstaden. For øvrigt kaldtes mange Stæder i Oldtiden, der vare byggede til Minde om Sejre, med samme Navn.

Nikosia, tyrk. Levkosia, Stad paa den under engelsk Forvaltning staaende tyrkiske Ø Cypern i Middelhavet, 3 M. fra Nordkysten, med 20,000 J., hvoraf ½ Grækere, er Sæde for en græsk Ærkebiskop og en armenisk Biskop, har en Moske, der tidligere var en Kirke, en rigt smykket græsk Kirke, et Palads for Paschaen, der tidligere var Kongerne af Cyperns Slot, og nogen Industri i Bomuld og Læder samt Farveri, Silke- og Guldbroderi. Bomuldsavl i Omegnen.

Nikšić [schitj], Bjergfæstning i Fyrstend. Montenegro, i den senest af Tyrkiet afstaaede, nordlige Del af Landet, er oprindelig anlagt til Beskyttelse mod Montenegrinerne.

Nikæa, fordum en anselig Stad i Bithynien i Lilleasien, nu Isnik (s. d. A.), bekjendt af den første almindelige Kirkeforsamling, som blev afholdt her 325 under Kejser Constantin d. store i Anledning af de arianske Stridigheder. Der blev vedtaget en Trosbekjendelse, det nikænske Symbol, hvis Grundlag er den apostoliske Trosbekjendelse, forøget med dogmatiske Bestemmelser. Efter at dette Symbol paa den anden almindelige Kirkeforsamling i Constantinopel 381 var blevet endnu yderligere udvidet, vandt det almindelig Anerkjendelse og er endnu den Dag i Dag under Navn af det nikæno-constantinopolitanske Symbol fælles Bekjendelse for saa godt som alle christne Kirkesamfund, ja bruges endog i enkelte Kirker, f. Ex. i den græsk-katholske, ved Daaben i Stedet for den apostoliske Trosbekjendelse. 787 under Kejserinde Irene afholdtes atter en Kirkeforsamling i N., paa hvilken Billeddyrkelsen vandt Anerkjendelse i den græske Kirke. 1206—61 var N. efter det latinske Kejserdømmes Oprettelse Hovedstad i et lille, af Theodor Laskaris stiftet græsk Kejserdømme og kom 1330 under Tyrkerne.

Nil admirāri, lat., ikke at lade sig henrive af noget.

Nilagiri, s. Ghats.

Nilen, Afrikas længste og mærkeligste Flod, har sine fjærneste Kilder i de Smaafloder, som falde i Søen Njansa, der fra Ækvator strækker sig næsten 8° mod Syd. Fra Njansa løber Floden under Navnet Victoria-Nilen mod N. og N. V. gjennem Søerne Gitansege og Kodscha og danner i denne Del af sit Løb flere mærkelige Fald, af hvilke navnlig Murchisonfaldene (115 F.) ved Indløbet i Mvutan ell. Albert Njansa ere storartede. Fra Søens nordlige Bred er Floden sejlbar indtil Dufile under 3½° n. Br., men danner herfra indtil Lado under 5° n. Br. en Mængde Katarakter. Under 7½° n. Br. deler den sig i to Arme, som atter forenes under 9½° n. Br., hvor den mødes af den vestlige Arm af den store, vestfra kommende Bahr-el-Ghasal, hvis Vande brede sig over betydelige Sumpstrækninger. Som Bahr-el-Abiad (den hvide Nil) vender Floden sig nu mod Nord og optager intet Tilløb af Betydning førend ved Chartum under 16° n. Br., hvor den mødes med den fra Abessinien kommende Bahr-el-Asrek (den blaa Nil), som fra Tana-Søen i det abessiniske Bjergland gjennem en mod S. vendt Bue løber mod N. V. Efter at have optaget denne meget vandrige Biflod fortsætter den sit Løb mod N. igjennem to mægtige Buer og modtager her sit sidste Tilløb i den ligeledes fra Abessinien kommende, meget vandrige Atbara, der i sit Øvreløb kaldes Takasse. Paa sit Løb til det egentlige Ægyptens Sydgrænse danner Floden en Mængde Fald, som i den tørre Tid vanskeliggjøre dens Besejling. Ved Asuan under 24° n. Br. er dens sidste Fald, og herfra er endnu over 150 Mil til dens Udløb i Middelhavet. Dens Løb n. for Asuan indsnævres i Begyndelsen meget ved Bjerge langs begge Bredder, men efterhaanden vige disse tilbage, saa at Dalen naar en Bredde af indtil 4 Mil. Neden for Kairo begynder Deltadannelsen, som optager et Areal af over 200 □ M. Af de 7 Hovedarme, der i Oldtiden førte Nilvandene til Middelhavet, ere nu kun to tilbage, Rosette-Armen mod Vest og Damiette-Armen mod Øst. Langs Middelhavets Kyst ere flere store Kystsøer, af hvilke de betydeligste ere fra Ø. mod V. Mensaleh ø. for Damiette-Armen, Burlos ø. for Rosette-Armen og Edku og Mariut længer mod V. Den sidste staar ved Mahmudieh-Kanalen i Forbindelse

med Rosette-Armen. Mærkelig ved N. er dens periodiske Oversvømmelse, der begynder i Juli, sædvanlig er paa det højeste i Slutn. af Sept., da Landet ligner en stor Sø, og derefter falder, først hurtig og senere langsommere, indtil Floden først i Maj atter naar sin laveste Vandstand, under hvilken alt henvisner paa Sletten, indtil det tilbagevendende Vand gjenopliver Vegetationen. Stiger Floden over 24 eller under 18 F., bliver Høsten slet. Allerede i Oldtiden havde man ved et omfangsrigt System af Kanaler, Dæmninger og Sluser sørget for at regulere Oversvømmelserne, og det samme sker endnu i vore Dage. I Kairo iagttages N.s Vandstand daglig ved den der anbragte Nilmaaler, og naar den store Kanal ved Staden aabnes for at modtage det frugtbargjørende Vand, fejres denne Begivenhed som en højtidelig Fest. Den store Mængde Dynd og Sand, Floden medfører, har skabt dens Delta og forhøjer stadig, om end langsomt, dens Bund. Man antager, at Floden i c. 1000 Aar højner Landet noget over 3 Fod. Flodlængden er omtr. 800 M. og Flodgebetet c. 56,000 □ M. Nilvandet skattes i Ægypten og Nubien som et fortrinligt Drikkevand og blev i Oldtiden foretrukket for det bedste Kildevand i andre Lande. N. selv betragtedes af de gamle Ægyptere som hellig.

Nilgjedde (Mormyrus, Gymnarchus), Familie af Ferskvandsfiske, ejendommelige for det tropiske Afrika; blødfinnede og bugfinnede Fiske, som udmærke sig ved Besiddelsen af Organer, som ligne de elektriske Organer hos de virkelig elektriske Fiske, men som hos N. ikke vides at frembringe Elektricitet.

Nilhest, d. s. s. Flodhest. Nilhestetand indeholder den fineste Bensubstans, der kjendes, og bruges derfor til smaa Kunstarbejder, f. Ex. Brocher.

Nils Månsson, s. Månsson.

Nilson, Lars Fredrik, svensk Chemiker, f. 27 Maj 1840 i Skänberga ved Söderköping, studerede Chemi under Svanberg i Upsala og blev umiddelbart efter sin Doctordisputats 1866 Docent i Chemi ved Upsala Universitet, 1872 Akademiadjunct og, da dette Embede 1878 ophævedes, extraordinær Professor i analytisk Chemi, en Stilling, som han 1883 opgav for at tiltræde Professuren i Chemi ved Landtbruksakademien i Stockholm, hvis chemiske Laboratorium han omdannede. Fra 1886 er han Medlem af Bestyrelsen af Stockholms Högskola; 1875 valgtes han til Medlem af Vetenskapsakademien i Stockholm, 1882 til Medlem af det physiographiske Selskab i Lund. De berømteste af N.s talrige Arbejder gaa dels i analytisk Retning, dels og især vedrøre de de sjældne Grundstoffer, paa hvilke Sverige-Norge er saa rigt. Ikke blot har han opdaget det nye og i theoretisk Henseende mærkelige Grundstof Scandium, men over Selen, Thorium, Beryllium, Niobium, Titan og Germanium har han for største Delen alene, til Dels ogsaa i Forbindelse med O. Pettersson leveret Arbejder, der have vakt almindelig Opmærksomhed og have været af største Betydning for disse sjældne Stoffers Chemi. Platinets Chemi skylder ligeledes N. nye og til Dels højst uventede Oplysninger. Ogsaa paa Landbrugschemiens Omraade har N. siden sin Ansættelse ved Landbrugsakademiet i Stockholm leveret store og betydningsfulde Arbejder, der ligesom alle hans Undersøgelser i lige Grad vidne om en utrolig Arbejdskraft og om en ualmindelig experimental Dygtighed og bære Præget af den største Samvittighedsfuldhed og Grundighed selv i de mindste Enkeltheder.

Nilsson, Christina, en af Nutidens mest berømte dramatiske Sangerinder, f. 20 Aug. 1843 i Vederslöfs Sogn i Småland nær ved Vexiö, Datter af fattige Husmandsfolk. Efter at hun paa egen Haand havde lært sig at spille Violin, maatte hun fra sit 10de Aar jævnlig vandre om til Byerne og Gjæstgivergaardene i sin Hjemstavn for ved sit Spil og sin Sang at bidrage sit til Familiens Udkomme. Paa en saadan Vandring blev hun i sit 14de Aar bemærket af en Musikven, som drog Omsorg for hendes Opdragelse; efter i nogen Tid at have nydt Undervisning af F. Berwald, sattes hun i Stand til at rejse til Paris, hvor hun under Masset og Wartel uddannede sine musikalske Anlæg. Ved den vidunderlige Klang i hendes Stemme og ved sin indtagende Optræden gjorde hun 1864 som Violetta i »La Traviata« en glimrende Debut paa Théâtre lyrique. Ved dette Theater virkede hun i 3 Aar, i hvilken Tid hun dog ogsaa optraadte i England, dels ved Concerter, dels i Gjæsteroller paa Her Majesty's Theatre i London. 1867—70 var hun ansat ved den store Opera i Paris, og 1870—71 gjorde hun en Kunstrejse i Nordamerika, hvor hendes allerede grundfæstede kunstneriske Ry overalt beredte hende begejstret Modtagelse. 1872 besøgte hun paa ny London, hvor hun giftede sig med A. Rouzeaud (d. 1882). I Vinteren 1872—73 optraadte hun med glimrende Held paa Theatrene i St. Petersborg og Moskva, gjorde i Høsten og i Foraaret 1873—74 endnu en Gang en Kunstrejse i Nordamerika og optraadte senere i London. Efter Mandens Død gjorde hun en tredje Rundrejse gjennem Nordamerika, besøgte derefter de skandinaviske Lande samt Tyskland og ægtede 1887 en Grev Miranda.

Nilsson, Sven, svensk Naturforsker og Archæolog, f. 8 Marts 1787 i Asmundtorps Sogn i Skaane, hvor Faderen var Selvejerbonde, blev 1812 Docent i Naturhistorie, 1816 Adjunct i Økonomi ved Universitetet i Lund og 1819 Intendant ved Universitetets naturhistoriske Museum. 1828—31 var han Intendant ved det naturhistoriske Rigsmuseum i Stockholm, men vendte derefter tilbage til Lund, hvor han 1832—56 virkede som Professor i Naturhistorie. 1838 blev han viet til Præst og fik s. A. Röbbelöfs Pastorat i Skaane som personligt Præbende; d. 30 Nov. 1883 i Lund. N. gjorde sig først bekjendt som Zoolog og Palæontolog; hans vigtigste naturhistoriske Arbejde er en omfattende Beskrivelse over de skandinaviske Hvirveldyr, »Skandinaviens Fauna« (1ste Bd. »Däggdjuren«, 2det Opl. 1847; 2det Bd. »Foglarna«, 3dje Opl. 1858; 3dje Bd. »Amphibierna«, 2det Opl. 1860; 4de Bd. »Fiskarna«, 1852—55), hvortil slutter sig »Illuminerade Figurer t. Skandinavisk Fauna« (1832

—40). Men i sine senere Aar helligede han sig med Forkjærlighed til den nordiske Oldgranskning og blev ved det berømte Arbejde »Skandinaviska Nordens ur-invånare« (1ste Del »Stenåldern«, 2det Opl. 1866; 2den D. »Bronsåldern«, 3dje Opl. 1872) en af den forhistoriske Archæologis Grundlæggere.

Nilus, d. ældre, Discipel og Ven af Chrysostomus, levede som højtstaaende Embedsmand i et lykkeligt Ægteskab, men følte sig c. 420 kaldet til at leve som Eneboer og levede til sin Død c. 450 som saadan paa Sinai Bjærg. Hans Søn fulgte hans Exempel; hans Hustru og Datter gik i Kloster. N. skal have været en veltalende Mand og var en frugtbar Forfatter. Der nævnes i den græske Kirkehistorie 20 bekjendte Mænd af dette Navn.

Nimbus, lat., Regnsky; Taagesky, hvori man troede, at Guderne for ned paa Jorden; deraf et Hovedet omstraalende Lysskin, Helgenskin; figurl. Glans, der omgiver en Person.

Nîmes [nihm] ell. **Nismes**, Hovedstad i det franske Dep. Gard, 76 M. s. s. ø. for Paris. 61,000 J. (1881), hvoriblandt mange Reformerte. Bispesæde. Flere højere Undervisningsanstalter. Betydelig Industri i Silke- og Uldstoffer, Jærnvarer og Brændevin; store Handelsgartnerier. Korn- og Silkehandel. Staden indeholder talrige smukke Bygninger, hvoriblandt fremhæves Justitspaladset, Hospitalet og Theatret. — N. er en gammel Stad, Romernes Nemausus, og skal være anlagt af Phønikerne. Blandt de talrige romerske Oldtidsminder maa fremhæves: Amphitheatret, der kunde rumme 17,000 Mennesker, og hvis Ruiner nu ere befriede for den Mængde Sand og Jord, som tidligere dækkede dem; det saakaldte firkantede Hus, der er et under Ludvig XIV restaureret antikt Tempel; Triumphbuen „Cæsars Port“; den mærkelige romerske Vandledning, som førte Vandet fra en Kilde over 4 M. n. for Byen ind til denne. Den mærkeligste Levning af denne Vandledning er den saakaldte Pont-du-Gard, en Bro over Floden Gard med 3 Etager Buer, af hvilke den øverste var Vandledning og den mellemste, der er forsynet med Rækværk, tjente som Bro, hvoraf dens nuværende Navn. Guizots Fødeby.

Nimrod, efter 1 Mos. 10, 8 Søn af Kusch, Chams Søn (s. Cham), var „en vældig Jæger for Herrens Aasyn“ og stiftede et Rige i det sydlige Babylonien (s. d. A.). Da de gamle Beboere her kaldes Kossæer, har man tænkt paa en Identitet mellem disse og de afrikanske Kuschiter, hvilket dog ikke stadfæstes ved nyere Udgravninger, som ikke have bragt nogen Oplysning om N. I Ægypten forekommer N. tillige med Osorkon (Sargon) og Takelothis (Tiglath) blandt Navnene paa det 22de Dynasties Fyrster. N. kaldes nu en af Ruinsamlingerne i det gamle Assyrien paa det Sted, hvor i Oldtiden Chalah laa.

Nimwegen, s. Nijmegen.

Ningpo, Stad i den chinesiske Prov. Tschekiang, 21 M. s. for Shanghai ved en Fjord, der skyder sig ind fra Hangtschen-Bugten og optager en Gren af den store Kanal. 250,000 J. N. er en af de saakaldte Tractathavne. Betydelig Industri navnlig i Silkevarer og udbredt Handel og Skibsfart. 1841 under den saakaldte Opiumskrig blev Byen erobret af Englænderne.

Ninive ell. **Ninos**, i den fjærne Oldtid Hovedstaden i det assyriske Rige, paa den østlige Side af Tigris lige over for det nuværende Mosul, efter et græsk Sagn anlagt af Kong Ninos. Staden blev ødelagt af Mederne og Babylonierne c. 605 f. Chr., og selve dens Beliggenhed var ubekjendt, skjønt Traditionerne derom holdt sig gjennem Middelalderen og indtil den nyere Tid. Nu ere Ruinerne af denne uhyre Stad atter fundne ved Kujundschik og have givet overordentlig interessante Oplysninger om det gamle Assyriens Cultur; s. Assyrien.

Ninon [nōng], s. Lenclos.

Ninos, **Ninus**, efter det græske Sagn hos Ktesias det assyriske Riges Stifter og Grundlægger af Staden Ninos (Ninive). Efter ham fulgte hans Ægtefælle Semiramis (s. d. A.).

Nio ell. **Jos**, en græsk Ø i Archipelagus, hører til Kykladernes Gruppe og ligger s. for Paros og Naxos. 2 □ M. med 4,000 J. Den er bjærgfuld (højeste Punkt 2,350 F.), men frugtbar paa Korn, Vin og Bomuld. Paa Vestkysten ligger Flækken N. med god Havn.

Niobe, Datter af Tantalos, Søster til Pelops, blev ved Amphion Moder til 7 Sønner og 7 Døtre. Stolt af disse hovmodede hun sig over Leto, der kun havde to Børn Apollon og Artemis, hvilke nu til Straf gjennemborede alle N.s Børn med deres Pile. N. vankede derpaa fortvivlet omkring, indtil hun paa Bjærget Sipylos i Lydien blev forvandlet til Sten. Denne Mythe benyttedes af Kunstnerne paa forskjellig Maade. Mest berømt er den Gruppe af N., et Værk af Skopas eller Praxiteles, der stod i Gavlen af Apollo Sosianus's Tempel i Rom; 1583 bleve Copier af denne Gruppes Figurer, 15 i Tallet, udgravede paa Esquilinerhøjen og findes nu i Uffizierne i Firenze.

Niobium, Nb, et Metal, hvis Iltforbindelse, **Niobsyre**, Nb_2O_5, forekommer i enkelte meget sjældne Mineraler, f. Ex. Columbit. Niobsyren opdagedes 1801 af Hatchett, forvexledes senere med Tantalsyre, indtil H. Rose 1846 adskilte dem, men først Marignacs Undersøgelser 1865 paaviste sikre Midler til deres nøjagtige Adskillelse, som ikke var lykkedes Rose.

Niort [niåhr], Hovedstad i det franske Dep. Deux-Sèvres ved Floden Sèvre-Niortaise, 46 M. s. v. for Paris. 23,000 J. Gammelt Slot, Raadhus med et mærkeligt gammelt Ur. Garverier, Handskefabrikation, Strømpevæveri, Handelsgartneri. Talrige Møller.

Nipflod, det lave Højvande, som indtræffer i Kvarterskifterne. S. Tidevande.

Nipissing, en betydelig Sø i Øvre-Canada i det engelske Nordamerika, har Afløb til Huronsøen.

Nippon, Hovedøen i det japanske Rige; s. Japan.

Niprøve, en Maade, hvorpaa man efter en udført Multiplication af hele Tal kan prøve, om der er begaaet nogen Regningsfejl. Den beror paa, at Tværsummen af Cifrene i et Produkt af flere Factorer ved Division med 9 skal give samme Rest som Produktet af Factorernes Tværsummer. Stemmer Prøven ikke,

er Regningen urigtig, men selv om Prøven stemmer, kan der dog findes en Fejl i Resultatet, men denne maa da altid være et Multiplum af 9. Jvfr. Elleveprøve.

Nips (af fr. nippes), Smaagjenstande, der opstilles til Pynt.

Nipunktscirkel kaldes i Geometrien den Cirkel, som gaar igjennem Midtpunkterne af en Trekants Sider. Den gaar ogsaa igjennem Højdernes Fodpunkter og halverer Afstandene mellem Højdernes Skæringspunkt og Trekantens Vinkelspidser. Dens mærkeligste Egenskab er dog den, at den rører Trekantens fire Røringscirkler.

Nirtsch ell. Nirts (tysk Nörz), Flodilder (s. d. A.); Pelsværk af dette Dyr.

Nirvâna, s. Buddha.

Nisaa, s. Nissa.

Nisampatam, Stad i Præsidentskabet Madras i det engelske Forindien ved en af Floden Kistnas Mundingsarme, 42 M. n. for Madras. 25,000 J. Betydelig Kysthandel.

Nisams Stat, s. Haiderabad.

Nisard, Jean Marie Napoléon Désiré [sähr], fransk Literærhistoriker og Kritiker, f. 1806 i Châtillon sur Seine, blev 1826 Medarbejder i »Journal des débats« og efter Julirevolutionen i kort Tid ansat i Undervisningsministeriet; derefter tog hans Ven Arm. Carrel ham til Medarbejder af »National«. N. var en af Romantikens ivrigste og dygtigste Modstandere; i »Les poètes latins de la décadence« (1834) angreb han voldsomt Hugo og hans Skole, og den samme Forkjærlighed for den gamle franske Klassicitet er Grundtonen i hans Værker, som »Précis de l'histoire de la littérature française depuis les premiers moments jusqu'à nos jours« (1840) og »Histoire de la littérature française« (1844—61, 4 Bd.). Guizot foretrak N. for Ste Beuve som Lærer i fransk Literatur ved Normalskolen. 1836 blev han Departementschef i Udenrigsministeriet, s. A. Referent i Statsraadet, samtidig med at han i »Revue des deux mondes« udgav en begejstret Charakteristik af sin Ven Carrel. 1842 blev han valgt til Deputeret og holdt sig til det strængt conservative Parti. 1843 gjorde Villemain ham til Professor i Latin ved Collège de France«; 1850 blev han Félez's Efterfølger i Akademiet. For øvrigt virkede han som Inspecteur for den lærde Undervisning efter Februarrevolutionen og afløste Villemain ved Sorbonnen som Professor i fransk Veltalenhed. 1855 udbrød der Spektakler under hans Forelæsninger, hvilket gav Anledning til en lang Proces. 1857 afløstes han af Demogeot, blev Directeur for L'école normale og 1867 Senator. Sine kritiske Skizzer har han samlet i »Études de critique littéraire« (1858), »Études d'histoire et de littérature« (1859), »Nouvelles études« (1864), »Portraits et études d'histoire littéraire« (1875), »Renaissance et réforme« (1877). D. 1886. — Hans yngre Broder, Marie Ed. Ch. N., f. 1808, har blandt andre Skrifter vedrørende Frankrigs Literærhistorie udgivet »Hist. des livres populaires dep. le XV siècle« (2 Bd. 1854, 2den Udg. 1864) og »Des chansons populaires chez les anciens et chez les Français« (1866).

Nisch ell. Nissa, befæstet Stad i Konger. Serbien, ved Floden Nissava, 16 M. s. ø. for Kragujevats. 16,000 J. Ærkebisposæde med prægtige Kirker og flere Mosteer. Varme Mineralkilder. Constantin d. stores Fødeby. — N. (Naïssus) var i Oldtiden en blomstrende Stad i Møsien, ødelagdes af Attila, men blev gjenopbygget af Justinian. Fra Slutn. af det 12te Aarh. til 1389 var det i Serbernes Hænder, derefter i Tyrkernes, indtil det atter 28 Dec. 1877 erobredes af Serberne.

Nischani-iftichâr, egentlig Udmærkelsestegn, en tyrkisk Orden, stiftet af Sultan Mahmud II.

Nischapûr, Stad i den persiske Prov. Khorasan, ligger i en yndig Dal 90 M. ø. til n. for Teheran med 10,000 J. og var en Gang de seldschukiske Fyrsters Residens. I Nærheden betydelige Tyrkisgrupper.

Nische, s. Niche.

Nischnij, russ., bet. nedre.

Nischnij-Kolymsk, Handelsplads i det nordøstlige Sibirien, ved Floden Kolymas Udløb i Ishavet, besøges meget af Tschuktscher og andre Nomadefolk.

Nischnij-Lomov, Stad i det russiske Gouv. Pensa, 13 M. v. n. v. for Pensa, med 20,000 J. Her holdes aarlig 8—22 Juli et stærkt besøgt Marked.

Nischnij-Novgorod ell. Nischegorod, 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Kostroma, Vladimir, Rjasan, Tambov, Pensa, Simbirsk, Kasan og Vjatka. 931 □ M. med 1,428,000 J. (1882). Det gjennemstrømmes af Floden Volga, som fra højre Side optager Oka og fra venstre Side Karschenets og Vetluga. Tempereret og sundt Klima. Overfladen er bølgeformet, gjennemskaaren af dybe Kløfter og frembringer Overflødighed af Korn, Hør og Hamp. Betydelig Industri i Glas, Læder, Metalvarer, Tovværk, Lys og Uldstoffer. 2) Hovedstad i Gouv. N. ved Volga, som her optager Oka, 54 M. ø. til n. for Moskva. 60,000 J. (1882). Den øvre By ell. Kreml ligger paa Høje omgivne af Mure og har talrige Kirker og Klostre. Betydelig Industri i Uld- og Bomuldsstoffer, Jærn- og Kobbervarer og Læder, samt store Ølbryggerier. Levende Flodskibsfart. Handelen er af overordentligt Omfang, navnlig under den store Messe, som aarlig holdes her i Juli til Sept., og under hvilken her skal kunne samles henv. 300,000 Fremmede, hvoriblandt Armeniere, Bulgarer, Kirgiser, Tyrker, Tatarer, Hinduer og mange andre Asiater. Ved dette uhyre Marked, for hvilket der er opført en kolossal Bazar med 2,522 Hvælvinger, mødes Natur- og Kunstfrembringelser fra alle Verdensegne, og Omsætningen skal kunne løbe op til c. 400 Mill. Kr. N. blev anlagt 1221.

Nischnij-Tagilsk, Stad i Øst-Rusland, Gouv. Perm, ligger ø. for Perm paa Østsiden af Ural. 30,000 J. Betydelig Bjærgværksdrift paa Platin, Guld, Jærn og Kobber. Vigtige Malachitbrud. Anlagt af Fyrst Demidov i Midten af forrige Aarh.

Nise, norsk, d. s. s. Marsvin.

Nisib, Stad i Syrien, 14 M. n. n. ø. for Aleppo, bekjendt ved den Sejer, Ægypterne

under Ibrahim Pascha her vandt over Tyrkerne 24 Juni 1839.

Nisibis, i Oldtiden en anselig Stad i Mesopotamien ved Floden Mygdonius, som af Kejser Severus blev befæstet og gjort til et Bulværk mod Perserne, til hvem den blev afstaaet af Kejser Jovian; nu en ubetydelig By Nisib.

Nisida, en lille Ø i Napoli-Bugten, ½ M. s. v. for Pozzuoli. Militær-Lazareth.

Nismes [nihm], s. Nimes.

Nisos, Søn af den atheniensiske Konge Pandion, var Behersker af Megara, hvis Havnestad Nisæa han skal have anlagt. Hans Datter Skylla berøvede ham en gylden Haarlok, til hvilken hans Riges Skæbne var knyttet, og gav den til Minos, som den Gang belejrede Megara; men M. forsmaaede hendes Kjærlighed og lod hende, da han efter Byens Erobring vendte hjem, binde til Bagstavnen af sit Skib og drukne i den saroniske Havbugt. — **N.**, Søn af Hyrtakos og Nymphen Ida, en af Æneas's Ledsagere, er bleven bekjendt ved sin Venskabsforbindelse med Euryalos, i Forening med hvem han fandt Døden, da de havde sneget sig ind i den fjendtlige Lejr.

Niss, Thorvald Simeon, dansk Maler, f. 7 Maj 1842 i Assens, lærte Malerhaandværket og maatte kæmpe sig lang Tid frem, inden hans Talent brød igjennem. Han begyndte at udstille 1870 som Landskabsmaler, men trods tydelig Fremgang i hans Arbejder vakte disse ikke Opmærksomhed; først under Paavirkning af en næsten jævnaldrende Collega, O. Bache, aabnedes hans Blik, og med de 1879 udstillede Efteraarslandskaber havde hans Kunst vundet Frihed og Individualitet. Om han til en vis Grad staar som „Efteraarets Maler", er det dog ikke en Specialitet, han tærer paa; ogsaa i andre Aarstider og andre Stemninger forstaar han at gjengive Naturen med malerisk Kraft; det var saaledes et Vinterstykke, som 1883 vandt ham Thorvaldsens Udstillingsmedaille og kjøbtes til den kgl. Malerisamling.

Nissan ell. **Nisaa**, Aa i Sverige, har sin Kilde ved den sydvestlige Grænse af Tveta Herred i Jönköping Län, løber først mod N., men bugter sig lidt efter lidt mod S. S. V., løber derpaa stadig i denne Retning gjennem Mo og Vestbo Herreder i samme Län, samt videre gjennem Halland, hvor den til sidst paa en Strækning af c. 2¼ M. (20 Kilom.) danner Grænsen mellem Halmstads og Tönnersjö Herreder, og falder ved Halmstad ud i Kattegattet. Ved selve Mundingen stod 9—10 Aug. 1062 det berømte Slag, i hvilket Svend Estridsøn blev overvunden af Harald Haardraade.

Nissen, Erika Møinichen, født Lie, norsk Pianistinde, f. 17 Jan. 1845 paa Kongsvinger, var først Elev af Halfdan Kjerulf og fra sit 16de Aar af Kullack i Berlin, ved hvis Conservatorium hun de sidste Par Aar af sin Studietid var Lærerinde. Fra 1866, da hun afsluttede sit Berlinerophold med en Concert i „Schauspielhaus", har hun med kortere og længere Afbrydelser virket i Christiania, dels ved Concerter, dels som Lærerinde, og har øvet stor Indflydelse i det norske Musikliv. Hun studerede 1868 en Tid i Paris (bl. a. Chopin med dennes Elev, Nordmanden Th. Tellefsen) og modtog 1870 et kort Engagement ved Conservatoriet i Kjøbenhavn. Hun er optraadt som Pianistinde ved talrige Concerter ikke blot i Skandinavien, men ogsaa mange Steder i Tyskland, Skotland, Schweiz, London og har ved sit tekniskt fine Spil og sit noble, udtryksfulde Foredrag vundet et Navn blandt Nutidens Pianistinder. Hun spiller særlig Bach, Beethoven, Mendelssohn, Schumann, Chopin, Grieg. 1869 udnævntes hun til Medlem af det svenske Musikakademi. Gift 1874 med Lægen Oscar N.

Nissen, Hans, sønderjysk Patriot, f. 18 Dec. 1788 i Landsbyen Hammelev ved Haderslev, var siden 1814 Gaardejer og Sandemand i Sognet. 1836 tog han virksom Del i Nis Lorenzens Valg til Stænderdeputeret, og 1841 var han Hovedmand for at fremkalde Ophængningen af en Mindetavle for Kong Christian VIII, hvorved udtaltes Tak, fordi Kongen Aaret forud havde givet Modersmaalet Ret paa Tinge. Dette førte til en lang Strid med den tysksindede Herredsfoged og Amtmand, som først efter N.s umiddelbare Henvendelse til Kongen fik Paalæg om at give Mindetavlen Plads (1848 blev den sønderhugget af tyske Friskaremænd). 1843—47 var N. Formand i den slesvigske Forening og særlig virksom for Oprettelsen af Rødding Højskole; ogsaa deltog han med L. Skau i gjentagne Audienser hos Kongen for at sikre Foreningen mod de tyske Myndigheders Overlast og udtalte med stor Frejdighed sine Standsfællers Mening. Da Oprøret udbrød 1848, var N. nødt til at forlade sit Hjem og gaa til Fyn. Efter Oprøret holdt han sig tilbage fra det offentlige Liv. D. 18 Maj 1856.

Nissen, Henriette, svensk Sangerinde, f. 12 Marts 1821 i Göteborg af jødisk Slægt, uddannede sig under Garcia i Paris, hvor hun, efter at have debuteret som Adalgisa i „Norma", 1843—45 var ansat ved den italienske Opera. I Vinteren 1845—46 optraadte hun med afgjort Held paa Operaen i St. Petersborg, derefter paa flere italienske Theatre. 1848 forlod hun Italien, optraadte s. A. paa Coventgarden-Theatret i London og gjorde derefter en Kunstrejse gjennem Sverige, Norge, Tyskland og Nederlandene, men optraadte ikke mere paa Scenen, efter at hun 1850 havde ægtet den danske Componist Sigfr. Saloman. 1853 kaldtes hun til St. Petersborg som Lærerinde ved Musikconservatoriet. I denne Stilling, fra hvilken hun først afgik 1873, vandt hun som Sanglærerinde lige saa stor Anseelse som den, hun tidligere havde vundet som udøvende Kunstnerinde. Hun døde 27 Aug. 1879 i Harzburg paa en Badereise.

Nissen, Ole Hartvig, norsk Skolemand, f. i Melhus i Nærheden af Throndhjem 17 Apr. 1815. Han tog philologisk Embedsexamen 1843, men havde allerede i Vaaren s. A. i Forening med O. J. Broch (s. d. A.) besluttet Oprettelsen af en Privatskole i Christiania paa Grundlag af en fra de offentlige Skolers vidt forskjellig Plan. Dennes Grundsætninger havdede han ogsaa i alt væsentligt senere, ligesom det ogsaa lykkedes ham at faa det offentlige Skolevæsen

reformeret i Overensstemmelse dermed. N.s Latin- og Realskole fik snart et betydeligt Elevantal, hvad der ogsaa blev Tilfældet med en af ham 1849 oprettet Pigeskole, som fremdeles bestaar, medens den førstnævnte blev nedlagt 1874. 1850—74 fungerede han som Kirkedepartementets Consulent i Skolevæsenets Anliggender, gjorde i disse Aar en Reise til Skotland, af hvis Almueskolevæsen han 1854 udgav en Skildring, og nedlagde til sidst Resultatet af sit Arbejde i et for Stortinget 1860 fremsat Forslag til Lov om det lavere Skolevæsen; skjønt det stod i Strid med et samtidig af en offentlig Commission udarbejdet Forslag, blev det dog foretrukket for dette og 1860 ophøjet til Lov. Allerede 1858 havde N.s Ideer paa det højere Skolevæsens Omraade gjort sig gjældende ved flere af de offentlige lærde Skolers Omdannelse til lærde og Realskoler; men da han 1865 kaldtes til Expeditionschef for Skolevæsenets Anliggender og s. A. stilledes i Spidsen for en Commission til Omordning af de højere Skoler, fik han Lejlighed til at bringe dem fuldstændig ud i Virkeligheden. Den nugjældende norske Skolelov af 1869, der vedtoges efter Indstilling fra denne Commission, er i alt væsentligt bygget paa de af N. opstillede Grundpriciper; i Følge den gaa Eleverne ved Tolvaarsalderen over i to parallele Linjer, den ene paa humanistisk Grundlag, den anden paa realistisk med Engelsk som Hovedsprog, der begge føre til Universitetet, medens Tysk indtræder ved Tiaarsalderen som det første fremmede Sprog. 1871 var han Medlem af en Commission til Omordning af Byernes Almueskolevæsen; men Resultatet af dens Virksomhed opnaaede han ikke at se, idet han, der 1872 var bleven Rector ved Christiania Kathedralskole, efter en kort Virksomhed som saadan afgik ved Døden 4 Febr. 1874. Hans „Afhandlinger" ere udgivne 1876. — Hans Fætter, **Rasmus Tønder N.**, f. i Melhus 14 Jan. 1822, tog theologisk Embedsexamen 1843, fik derefter Ansættelse ved sin Fætters Skole i Christiania og ledede 1850—54 dens Bestyrelse, medens O. H. N. var Consulent i Kirkedepartementet. 1856 udnævntes han efter en Tids Constitution til Lector i Theologi med Kirkehistorie som Læresag, blev 1864 Professor, men 1874 Statsraad og Chef for Kirkedepartementet. Dette Embede, ved hvis Bestyrelse han vandt Navn som en god Administrator, beklædte han til sin Død 19 Jan. 1882. Skrifter: „Verdenshistoriens vigtigste Begivenheder i fragmentarisk Fremstilling" (1862, 10de Udg. 1884), der har vundet megen Udbredelse som Skolebog, „Kirkehistorie" (1861, 6te Opl. 1885). Efter hans Død blev efter hans Forelæsninger udgivet „De nordiske Kirkers Historie" (1884). Han var 1859—74 i Forening med sine Colleger C. P. Caspari og G. Johnson Udgiver af „Theologisk Tidsskrift for den evang.-lutherske Kirke i Norge". Ved Kjøbenhavns Universitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i det theol. Facultet.

Nissum Bredning, s. Bredning og Limfjorden. N. Fjord strækker sig fra Vesterhavet ind paa Nørrejyllands Vestkyst v. for Holstebro. Den optager Holstebro Aa eller Storaaen og har Afløb gjennem Thorsminde, en Aabning i den smalle Landtange, som skiller den fra Vesterhavet. En betydelig Del af Fjorden har i en lang Aarrække og under stor Bekostning været Gjenstand for et Udtørringsarbejde, som nu er opgivet.

Nisæiske Slette i det gamle Medien var bekjendt for sine udmærkede Heste, der bleve opdrættede til Perserkongernes Hof og Hær.

Nite, et Lotterinummer, der udtrækkes uden Gevinst.

Nithard, fransk Kildeskribent, f. c. 790, d. c. 843, Søn af Abbed Angilbert i St. Riquier og Carl d. stores Datter Bertha, forfattede efter sin Fætter Carl d. skaldedes Befaling et Skrift »De dissensionibus filiorum Ludovici Pii 814—43« (udg. af Pertz i 2det Bd. af »Monum. Germ. hist.«).

Nitid, pyntelig, sirlig.

Nitning, Forbindelsen især af Metalstykker ved Opstukning af et Hoved enten paa det ene Stykke eller som oftest paa en egen Nitte, i det smaa et Stykke Metaltraad, i det store en med det ene Hoved forsynet, smeddet Nagle. Hovederne kunne være forsænkede; ere de fremspringende, tildannes de almindelig med et Nittestempel. N. foretages ved mindre Arbejder med kold, ved de grove med varm Nitte; samtidig presses Stykkerne tæt sammen ved Hammerslag eller ved en Nittetrækker, en Punsel med ringformet Præg. Til N. af Dampkjedler o. desl. bruges undertiden Nittemaskiner, der almindelig arbejde med directe Dampvirkning.

Nitrāt, d. s. s. salpetersurt Salt.

Nitril. Ved vandsugende Midler, f. Ex. Phosphorsyreanhydrid, kan man yderligere afvande et Amid. Den saaledes dannede Forbindelse kaldes et N. De 1basiske Syrers Amider tabe herved 1 Mol. Vand, de 2basiske 2. Saaledes er Acetamid $C_2H_3O.NH_2 \div H_2O = C_2H_3N$ Acetonitril; Oxamid $C_2O_2.(NH_2)_2 \div 2H_2O = C_2N_2$ Oxalonitril (Cyan). N. kunne under visse Omstændigheder igjen optage Vand og saaledes reproducere ikke blot Amiderne, men selve de Ammoniaksalte, hvoraf disse afledes (s. Amid). **Nitrilbase**, en Forbindelse, der kan opfattes som Ammoniak NH_3, hvori alle 3 Brintatomer ere erstattede af Alkoholradical. Jvfr. Amidbase og Imidbase.

Nitroforbindelser, organiske Forbindelser, hvori ēt eller flere Brintatomer ere erstattede af Atomgruppen NO_2; N. vindes sædvanlig ved Indvirkning af Salpetersyre eller en Blanding af Salpeter- og Svovlsyre paa det organiske Stof; de udmærke sig hyppig ved deres explosiderende Egenskaber; dog have de ogsaa jævnlig Egenskaber, der kun ere lidet forskjellige fra de oprindelige Stoffer. Have disse en svag sur Charakter, er dog denne langt stærkere fremtrædende i N.; er det oprindelige Stof alkalisk, har den tilsvarende N. en svagere alkalisk Charakter. **Nitrobenzōl**, $C_6H_5.NO_2$, en farveløs, flygtig Vædske, der faas ved at opløse Benzol i rygende Salpetersyre og fælde med Vand: $C_6H_6 + HNO_3 = C_6H_5NO_2 + H_2O$. Kogepunkt 215°. Den smager brændende sødt er giftig og lugter som Bittermandelolje. N. anvendes af denne Grund til Parfumerier Essence de Mirbane), men er især bleven vigtig, fordi man deraf fremstiller Ani-

lin (s. d. A.). **Nitrocellulōse**, s. Skydebomuld. **Nitrogēnium**, d. s. s. Kvælstof. **Nitroglycerin**, $C_3H_5(NO_2)_3O_3$, altsaa Glycerinets salpetersure Ætherart, faas ved forsigtig at gyde Glycerin i en afkølet Blanding af Svovlsyre og Salpetersyre og derpaa hælde det hele i Vand. Herved udstilles N. som en farveløs Olje, der smager brændende sødt og er meget giftig. N.s Dampe frembringe ved Indaanding stærk Hovedpine. Ved pludselig Ophedning eller Stød exploderer det med største Voldsomhed. Det anvendes meget som Sprængmiddel, idet det ved Explosionen giver 13 Gange saa stort et Rumfang Luft som Krudt, men da det rene N. allerede har fremkaldt mangfoldige Ulykkestilfælde, bruges det nu næsten kun blandet med Infusoriejord i Form af Dynamit. **Nitrōleum**, d. s. s. Nitroglycerin. **Nitroprussidnātrium**, et rødt, krystallinsk Salt af temmelig compliceret Sammensætning; det faas ved Indvirkning af Salpetersyre paa gult Blodludsalt (s. Cyan) og Behandling af det herved dannede Nitroprussidkalium med Soda. N. er et overordentlig fint Prøvemiddel for opløselige Svovlmetaller, hvormed det giver en pragtfuld Purpurfarve, der dog snart forsvinder.

Nitrum, d. s. s. Salpeter. **N. cūbicum**, d. s. s. Chilisalpeter. **N. flāmmans**, d. s. s. salpetersurt Ammoniak (s. Salpetersyre), idet dette Salt ved Ophedning under Luftens Adgang brænder med Flamme.

Nittis, Giuseppe de, ital. Maler, f. 1846 i Barletta i Syditalien, d. 1884, uddannede sig i Napoli og blev siden i Paris Elev af Gérôme og Meissonier. Han malede Prospecter med interessant Staffage af sin Samtids Liv, snart fra Italien, snart fra England og Frankrig, i den senere Tid i et frit malerisk Foredrag med megen Virkning. Et af hans bedste Arbejder er „Udsigt til Westminster Abbey i London", udstillet 1878.

Nitzsch, Karl Ludw., protestantisk Theolog, f. 1751 i Wittenberg, blev 1790 Professor smstds.; d. 1831 som Generalsuperintendent og Directeur for Præsteseminariet smstds. Han er bleven bekjendt ved flere dogmatiske Skrifter; men endnu mere bekjendt er hans Søn Karl Imman. N., en dyb Tænker og en af de mest ansete Unionstheologer, f. 1787 i Borna. 1822 blev han Professor i Bonn, 1847 Professor og Medlem af Overkirkeraadet i Berlin, hvor han døde 21 Aug. 1868. 1852 udgav han „System der christlichen Lehre", hvori han behandlede Dogmatik og Ethik under ēt, 1853 „Urkundenbuch der evangelischen Union". Hans betydeligste Skrift er „Praktische Theologie" (2 Opl. 1863—68, 3 Bd.). — Hans Broder, Gregor Wilhelm N., f. 1790, 1827 Professor i den gamle Literatur i Kiel, blev 1852 fjærnet fra sit Embede, men s. A. ansat som Prof. i Oldtidsvidenskaben i Leipzig. D. 1867. Hans Studier vare fornemmelig rettede paa den højere Kritik af de homeriske Digte; de betydeligste af hans Arbejder ere: „Erklärende Anmerkungen zu Homers Odyssee" (1826—40, 3 Bd.) og „Die Sagenpoesie der Griechen". — Dennes Søn, Karl Wilhelm N., Historiker, f. 22 Dec. 1818 i Zerbst, virkede som Universitetslærer i Kiel (1848—62) og Königsberg (1862—72) samt i Berlin indtil sin Død 20 Juni 1880. Hans Studier spændte over den romerske Oldtid og hele Middelalderen. Paavirket af Niebuhr og Ranke havde han stedse Blikket rettet paa Begivenhedernes store Sammenhæng, og især fordybede han sig i Forstaaelsen af de politiske Omvæltninger ud fra Ændringerne i Folkenes Samfundsvilkaar. Hans ældre Værker („Die Gracchen", 1846, „Ministerialität und Bürgerthum", 1859) lide under en usædvanlig tung og kundret Fremstilling; hans Forelæsninger over Roms Historie og Tysklands Historie, der efter hans Død udgaves af hans Elever, have vakt stor Interesse ved deres selvstændige Opfattelse og Tankerigdom.

Niutschuan, Stad i Nordchina, ved Nordsiden af Liaotong Bugten. 60,000 I. Tractathavn. Der indføres Opium og Sukker og udføres Landbrugsprodukter.

Niveau, fr. [vo], af lat. libella, en almindelig Benævnelse for de forskjellige Nivellerinstrumenter (s. d. A. og Libelle), ved hvilke alle Sigter fra et Standpunkt ligge i samme vandrette Plan; dernæst er det gaaet over til at betegne en virkelig eller tænkt vandret Plan; figurl. Jævnhøjde. **Niveauovergang**, Overskæringen af en Jærnbane og en almindelig Vej, naar disse ligge i samme Niveau. Baneskinnerne anbringes da saaledes, at deres øverste Flader ligge i Vejens Overflade. I den nyere Tid søges N. paa stærkt befærdede Veje undgaaede ved at Banen føres enten over eller under Vejen.

Nivellēring har til Opgave at bestemme den indbyrdes Højdeforskjel mellem to eller flere Punkter i Terrainet. Det udførte Arbejde kaldes Nivellement [māng]. Til at udføre et Nivellement anvendes efter Forholdene forskjellige Instrumenter (s. Nivellerinstrument). Hvor den vandrette Afstand mellem Punkterne kun er ringe, eller hvor der ikke kræves stor Nøjagtighed, kan man bruge Retskede med Vaterpas (s. disse A.), Haandniveau, Kviksølv- eller Vandniveau; saa snart der derimod er Tale om en større Nøjagtighed, anvendes Kikkertniveau. De forskjellige Instrumenter ere saaledes indrettede, at man ved Hjælp af dem kan skaffe sig en vandret Sigtelinje. Foruden Instrumentet benyttes ved Udførelsen af et Nivellement en Nivellērstang, d. e. en Stang med nøjagtig og tydelig Maalinddeling. Skal man bestemme Højdeforskjellen mellem to Punkter a og b, kan dette udføres ved at man opstiller Instrumentet i a og sigter mod b, hvor Nivellerstangen er opstillet. Man kan da aflæse, hvor den vandrette Sigtelinje træffer Stangen, og dette Maal, som kaldes Aflæsningshøjden, angiver da den vandrette Sigtelinjes Højde over Punktet b. Maales nu ved a Instrumentets Højde, d. v. s. Sigtelinjens Højde over a, saa faas Højdeforskjellen mellem a og b som Differensen mellem Aflæsningshøjde og Instrumenthøjde. Almindelig opstilles Instrumentet ikke i noget af de Punkter, der skulle nivelleres, men i et vilkaarligt Punkt. Ved da først at sigte mod a og tage Aflæsningen der, dernæst stille Stangen i b og tage Aflæsningen der, ses Højdeforskjellen mellem a og b at være bestemt ved Differensen mellem de to Aflæs-

ningshøjder. Opstilles Nivellerstangen i forskjellige andre Punkter og man i hvert Punkt aflæser, hvor den vandrette Sigtelinje træffer Stangen, ere alle disse Punkters indbyrdes Højdebeliggenhed bestemte ved de forskjellige Aflæsningshøjder, idet disse angive Punkternes Dybde under en og samme vandrette Plan, Sigteplanen. Skal nu Nivellementet udstrækkes til Punkter, der af en eller anden Grund ikke kunne medtages fra det først valgte Opstillingspunkt, flyttes Instrumentet til et nyt Opstillingspunkt; ved at sigte tilbage til et af de fra forrige Opstilling nivellerede Punkter bestemmes, hvor meget den nye Sigteplan ligger over eller under den foregaaende. Denne Højdeforskjel er lig Differensen mellem Aflæsningshøjderne for samme Punkt fra de to Opstillingspunkter. Da man saaledes kjender de to Sigteplaners lodrette Afstand, ville alle Punkter, der nu nivelleres fra det nye Opstillingspunkt, være bestemte i Forhold til de fra første Opstilling nivellerede Punkter. Saaledes kan man vedblive at udstrække Nivellementet, og da man efterhaanden bestemmer alle Sigteplanernes lodrette Afstande og har bestemt alle Punkternes Afstande fra disse Planer, kan man let angive Punkternes Afstande fra en vilkaarlig valgt vandret Plan, som da kaldes Sammenligningsplanen. Paa Kortet betegnes de nivellerede Punkter med deres respective Afstande fra Sammenligningsplanen. Ved nøjagtige, større Nivellementer maa der tages Hensyn til de Fejl, der kunne fremkomme ved Jordens Krumning og ved Refractionen. — Ofte angives et Terrains Højdeforhold ved æquidistante Curver, idet man paa Kortet angiver Terrainets Overskjæringslinjer med en Række tænkte vandrette Planer, lagte i lige store Afstande fra hverandre. Naar man kjender en af disse Planers Beliggenhed og deres indbyrdes Afstand, kjender man altsaa ogsaa Højden af alle de Punkter i Terrainet, der ligge i deres Overskjæringslinjer med dette. Undertiden, hvor der ikke kræves stor Nøjagtighed, kan man til at finde disse Curver benytte Haandniveau uden Nivellerstang; man vælger da til Planernes indbyrdes Afstand den Højde, hvori man ved Sigtet plejer at holde Haandniveauet over sit Standpunkt, altsaa Øjets Højde over Jorden, d. e. almindeligvis 5 Fod. Fra det højeste Punkt som Udgangspunkt gaar man tilbage, indtil dette falder i Sigtelinjen. Det Punkt, hvori man da staar, ligger altsaa 5 Fod under Udgangspunktet, og ved saaledes at vedblive kan man finde en Række Punkter, hvis indbyrdes Højdeforskjel er 5 Fod. Ved dernæst paa lignende Maade at gaa ud i forskjellige Retninger vil man kunne finde det til Horizontalcurvernes Bestemmelse fornødne Antal Punkter. Med Retskede og Vaterpas findes to Punkters Højdeforskjel ved at bringe Retskeden, hvis ene Ende lægges paa det højeste Punkt, i vandret Stilling ved Hjælp af Vaterpasset. Hvis Punkternes Afstand er mindre end Retskedens Længde, maales ligefrem det lavere Punkts Dybde under Retskedens Underkant. Er Punkternes Afstand derimod større, maa denne Operation gjentages ved et tilstrækkeligt Antal Mellempunkter. Angaaende trigonometrisk, barometrisk og thermometrisk Højdemaaling s. Højdemaaling. — I overf. Bet. er nivellere ell. udjævne at gjøre alt lige, at fortrænge al fremragende aandelig Dygtighed, Dannelse osv., for at ingen skal rage op over Massen. Nivellérinstrument, fælles Benævnelse for de Instrumenter, der anvendes til Nivellering, og ved hvilke man er i Stand til at skaffe sig en vandret Sigtelinje. Haandniveauet er ikke beregnet paa fast Opstilling, men kun til at holdes i Haanden, medens Sigterne tages, og anvendes kun til mere flygtige Nivellementer. Det kan indrettes paa forskjellig Maade. Den almindeligste Form er en kort, toarmet Vægtstang, som hviler paa Knivsægge og i Enden er forsynet med Ombøjninger og Mærker, hvorover der sigtes. Ved en Vægt for neden holdes Vægtstangen vandret. Apparatet indesluttes i et lille Hylster. Vandniveauet bestaar af et Metalrør af et Par Fods Længde, der i begge Ender er bøjet retvinklet op ad og her ender i Glasrør. Ved et Taphylster kan det stilles paa en Trefod og drejes rundt i vandret Retning. Fyldes Røret med Vand indtil noget op i begge Glassene, har man en vandret Sigtelinje ved at sigte over de to Vandspejle. Kviksølvniveauet bestaar af et 1 til 2 Fod langt, firkantet Stykke Træ, der drejeligt kan anbringes paa en Trefod. I Træet er der paa langs boret en Kanal, som ved Enderne bøjer op ad og gaar over i kvadratiske Aabninger af omtr. 1 Tommes Vidde. Røret fyldes med Kviksølv, og i de to kvadratiske Udvidelser ville Kviksølvoverfladerne ligge i samme vandrette Plan. Paa disse Overflader anbringes Elfenbenssvømmere, som bære smaa Dioptere, saaledes at den ene har en vandret Traad, den anden et Hul (smlgn. Diopterlineal). Hullet og Traaden maa være nøjagtig i samme Højde over Kviksølvoverfladerne og give da en vandret Sigtelinje. Kviksølvniveauet er vel noget nøjagtigere end Vandniveauet, men er mere compliceret, kræver stor Paapasselighed under Brugen og stadig Verification. Nivellerdiopteren bestaar af en 1 à 2 Fod lang Stang, der i begge Ender bærer Dioptere ligesom Diopterlinealen (s. d. A.). Stangen er anbragt drejelig paa et Stativ og kan stilles vandret ved Hjælp af en paa den anbragt Rørlibelle (s. Libelle); herved faar man en vandret Sigtelinje gjennem Diopterne. De her nævnte Instrumenter kunne kun anvendes til mindre nøjagtige Nivellementer; hvor Nøjagtighed er en Betingelse, anvendes Kikkertinstrumenter. Kikkerten, der anvendes, er en astronomisk Kikkert og anbringes paa mange forskjellige Maader bevægelig om en Tap paa et oftest trebenet Stativ. I Kikkerten er anbragt et Traadkors, hvis vandrette Traad bestemmer Aflæsningen paa Nivellerstangen. Kikkertens Sigtelinje stilles vandret ved Hjælp af en Rørlibelle, der kan være i fast eller løs Forbindelse med Kikkerten. Ofte er et saadant Kikkertnivellerinstrument tillige indrettet til at maale vandrette og lodrette Vinkler.

Nivelles [vǟll], Stad i den belgiske Prov. Brabant, 4 M. s. for Brüssel, med 10,000 I. Linned- og Bomuldsindustri.

Nivernais [nä], en af Frankrigs gamle Provinser, hvis Hoveddel nu udgjør det meste af Dep. Nièvre, medens mindre Dele ere underlagte Dep. Loiret og Cher; jvfr. Nevers.

Nivlunger, s. Gjukunger.

Nivôse [vöähs] (d. e. Snemaaned), i den franske republikanske Kalender den første Vintermaaned (21 Dec.—19 Jan.).

Nizâmi, Abu Muhammed ben-Jussuf, persisk Digter, berømt som Epiker og Erotiker, f. 535 Heg., d. e. 1141, i Staden Gendsche, nød en høj Gunst hos de seldschukiske Fyrster. Han døde 599 Heg., d. e. 1203, og efterlod foruden en Digtsamling (Diwan) 5 større Digte: 1) „Makhzan ul-asrâr", didaktisk Digt, udg. af Bland (1844); 2) „Khosru wa Shirin", erotisk Digt, oversat af v. Hammer (1812); 3) „Medjnun u-Leila", overs. paa Engelsk ved Atkinson (1836); 4) „Heft-Peiker", en Novellesamling i Poesi, hvis 4de Novelle er udg. med tysk Oversættelse ved Erdmann (Kasan, 1844); og 5) „Iskender-Nâmeh", episk Digt over Alexander d. store. Dette sidste omfatter to Dele, den første af mere episk Indhold, udg. i Calcutta 1812, den anden af mere ethisk, udg. af Sprenger (1852). Alle 5 Digte, „al Khamseh", ere oftere lithographerede og udg. i Persien og Indien.

Nizams, Navnet paa Linjetropperne i den tyrkiske Hær.

Nizza, fr. Nice, Hovedstad i det franske Dep. Søalperne ved en Bugt af Middelhavet, 92 M. s. s. ø. for Paris. 55,000 I. (1881). Bispesæde. Staden ligger paa en mod N. af Højder og Bjærge indt. 2,500 F.s Højde omgiven Slette. Den bestaar af en ældre og en nyere Del og har mange Pragtbygninger, smukke Gader og Pladser. Astronomisk Observatorium, Acclimatisationshave. Prægtig Havn. Industri i Silkestoffer, lugtende Vande og Essenser, Læder og Voxdug, samt store Bryggerier. Betydelig Handel. Da Aarets Middeltemperatur her er 15,8° og Vinteren paa Grund af den mod Nord dækkede Beliggenhed er meget mild (Middeltemper. 9,8°), benyttes N. meget som Vintercursted for Brystsyge, men er dog meget udsat for Vinde, navnl. fra Nordvest (Mistral), og lider af stærkt Støv. Omegnen har en stor Mængde Landsteder, der udlejes til Kurgjæster. Massénas og Garibaldis Fødeby. Kong Ludvig I af Bayern døde her 29 Febr. 1868. Stærkt Jordskjælv 23 Febr. 1887. — N. hørte i Oldtiden til Ligurien og kom med dette under Romerne. I Middelalderen hørte det først under Greverne af Provence og senere til Savoien. Forskjellige Belejringer bragte det gjentagne Gange i Franskmændenes Hænder: 1543 under Frants I, 1691 ved Catinat, 1706 ved Berwick og 1793. 1796 blev N. med sit District under Navn af Dep. Alpes maritimes forenet med Frankrig, men 1814 tillige med Savoien tilbagegivet Kongen af Sardinien, til hvilket Rige det derpaa under Navn af Grevskabet N. (76 □ M.) hørte indt. 1860, da den vestlige Del (49 □ M.) ved Tractaten i Turin 24 Marts tillige med Savoien blev afstaaet til Frankrig som Vederlag for at tilstede Mellemitaliens Indlemmelse i Sardinien. Det forenedes derpaa med et Arrondissement af Dep. Var til Dep. Alpes maritimes, medens den Del, som forblev italiensk (25 □ M.), udgjør Provinsen Porto Maurizio.

Niøje (Negenøje), s. Lampret.

Njals Saga. Efter Hovedpersonen Njáll, ældre Niall, paa Dansk gjengivet Nial, Njal, Njaal, kaldes en af de saa vel i qvalitativ som i qvantitativ Henseende betydeligste og vistnok den mest bekjendte af de islandske Slægtsagaer. Sagaen, der ved sin Rigdom paa fyldig skildrede og vel holdte Karakterer i særlig Grad har vakt Fremmedes Beundring, har givet Anledning til adskillige Undersøgelser saa vel angaaende dens æsthetiske Fortrin som om dens Oprindelighed og historiske Nøjagtighed; i sidst nævnte Henseende er der i den nyeste Tid rejst vægtige Indvendinger, medens derimod dens Fortrin som Kunstværk fuldt ud anerkjendes. Som de fleste islandske Sagaer foregaar denne paa Overgangen mellem den hedenske og christne Tid, c. Aar 1000. Skuepladsen er det sydlige Island, særlig Rangaavolde Syssel, men Fortællingen berører dog mere eller mindre næsten alle Dele af Landet. Hovedpersonerne ere den retskafne, bestandige Njal med sin trofaste, kraftige Hustru Bergthora, og Njals Ven, den ridderlige Helt Gunnar, gift med den skjønne, men samvittighedsløse og hævnsyge Halgerd, der til sidst volder sin Mands Død ved under et fjendtligt Overfald at nægte ham en Lok Haar til en Buestræng. Efter at Gunnar (s. d. A.) er forsvunden fra Skuepladsen, opstaa Forviklinger mellem N.s Sønner og Halgerds Slægt, som dog ende med, at N. opfostrer Drengen Höskuld, hvis Fader er bleven dræbt af Njals-Sønnerne. Ildesindede sætte senere Splid mellem disse og Höskuld; denne dræbes, og den mægtige østlandske Høvding Flose ser sig tvungen til at optræde som Hævner og at vende Hævnen mod Njal, der med hele sin Familie indebrændes paa N.s Gaard Bergtorshvaal. Kun hans Svigersøn, den tapre Kaare, undslipper; denne bekriger nu Mordbrænderne og udfører mange Heltegjerninger i Island og Udlandet, men vender sluttelig tilbage, hvorefter han og Flose forsones. Sagaen er gjennemvævet med udførlige Retsforhandlinger med Altinget som Hovedskueplads, som Forfatteren med stor Forkjærlighed har fremstillet i alle Enkeltheder. Ved nærmere Eftersyn viser Behandlingen sig imidlertid temmelig vilkaarlig og grundet paa ufuldstændig Kjendskab til den i Fristatstiden gjældende Ret; ogsaa det topographiske og historiske Materiale behandler Forfatteren med stor Frihed. Derimod er Sagaen nedskrevet med fuldstændigt Herredømme over Stoffet, efter en fast og gjennemført Plan, saaledes at det aabenbart har været Forfatteren væsentlig om den æsthetiske Virkning at gjøre. Hvem denne Forf. har været, ved man ikke, men han kan næppe have skrevet før hen mod Slutningen af 13de Aarh.; Sagaen, som vi have den fra hans Haand, er aabenbart en Omarbejdelse og Sammenstøbning af ældre Stof, oprindelig vistnok flere særskilte Sagaer.

Njangve, Stad i Manjnema Landet i Afrika, ved Kongo-Flodens øvre Løb Lualaba, under

4° n. Br., er et Hovedmarked for arabiske Slavehandlere.

Njassa, en Indsø i Sydafrika mellem 10° og 14° s. Br., 51½° og 53° ø. L., 75 M. lang og 4—15 M. bred, c. 670 □ M., omgiven af Bjerge, er meget dyb og stormfuld. Dens Vandspejl ligger c. 1,600 F. over Havet, og den har gjennem Floden Shire Afløb til Sambesi, der falder i det indiske Ocean.

Njegusch, Tilnavn for Montenegros Fyrstehus Petrović; s. Montenegro.

Njemen ell. **Memel**, Flod, der udspringer i det russiske Gouv. Minsk, flyder gjennem Gouv. Grodno til den polske Grænse, som den følger først mod N. og derpaa mod V., indtil den under Navnet Memel træder ind i Preussen og forbi Tilsit løber til det kuriske Haff. Den optager flere mindre Vandløb, af hvilke det betydeligste er Vilija fra højre Side. 115 M. lang.

Njeschin, Stad i det russiske Gouv. Tschernigov, 9 M. s. ø. for Tschernigov. 30,000 J. Smukt bygget By. Tilberedning af Sukkervarer, Liqueurer og Parfumer. Livlig Handel og store Markeder.

Njord, i den nord. Mythol. en Guddom, der raader for Vindens Gang, stiller Søen og paakaldes til Søfart og Fiskeri. Han er rig og skjænker Rigdom. Han er opvoxet i Vanahejm; men Vanerne gav ham som Gissel til Aserne, da Krigen mellem dem endtes og de sluttede Forlig med hinanden. Hans Hustru er Jætten Thjasses Datter Skade. Hans Bolig Noatun ligger ved Havet. Den milde Van N. staar som Havgud i en stærk Modsætning til den vilde Jætte Æger.

Njørvesund (Njörfasund), Navn paa Gibraltarstrædet i de nordiske Oldskrifter.

N. N. (Abbrev. for lat. Nomen nescio, d. e. Navnet ved jeg ikke) bruges for at betegne en Ubekjendt ell. som Tegn for et hvilket som helst Navn, f. Ex. Hr. N. N.

Noah, Søn af Lamech af Seths Slægt, blev i Følge det gamle Test. (1 Moseb. 5te—9de Cap.) paa Grund af sin Fromhed frelst fra den store Vandflod tillige med sin Hustru, sine 3 Sønner Sem, Cham og Japhet og deres Hustruer og saaledes Stamfader for en ny Menneskeslægt.

Noailles [noāj], en gammel fransk Adelsslægt, der allerede nævnes i 11te Aarh. 1592 blev dens Gods ophøjet til Grevskabet Ayen, og 1663 fik den Hertugtitel. Antoine de N., f. 1504, d. 1562, Admiral af Frankrig og Gouverneur i Bordeaux, og hans Broder François de N., f. 1519, d. 1585, Biskop af Dax, vare begge dygtige Diplomater. Den første forstod at hindre, at Philip II af Spanien blev Konge af England ved sit Giftermaal med Dronning Marie; den anden gav Henrik II Anvisning paa at indtage Calais og virkede senere for Henrik af Anjou's (H. III.s) Valg til Konge i Polen. — Louis Antoine de N., f. 1651, blev 1678 Biskop i Cahors; 1695 Ærkebiskop af Paris og 1700 Cardinal; han gjorde 1713—28 kraftig Modstand imod den pavelige Bulle Unigenitus og paadrog sig derved Regeringens Forfølgelser (s. Jansen); d. 1729. — Hans ældre Broder, Anne Jules, Hertug af N., f. 1650, d. 1708, Marschal, udmærkede sig i Krigene mod Spanien og imod Camisarderne. — Den foreg.s Søn, Adr. Maurice, Hertug af N., f. 1678, førte med Dygtighed et Hærcorps i Spanien 1709 flg. og blev til Løn 1711 Grande af Spanien; han blev 1715 sat i Spidsen for Finansforvaltningen, men maatte 1718 vige for J. Law, hvis vilde Planer han forgjæves modsatte sig. I Krigen 1733—35 førte han Overbefalingen først ved Rhinen og siden i Italien og blev 1734 Marschal. 1743 blev han Statsminister (indt. 1755) og Overgeneral, blev slaaet ved Dettingen og traadte tilbage fra Commandoen, men hjalp 1745 som Adjudant Marschallen af Sachsen i Slaget ved Fontenoy og gik n. A. i diplomatisk Sendelse til Spanien. D. 1766. Hans »Mémoires« (1777, 6 Bd.) ere vigtige for Tidens Historie. — Hans Søn, Louis, Hertug af N., f. 1713, d. 1793, blev 1775 Marschal ligesom sin Fader og Farfader; hans Enke maatte 1794 tillige med en Sviger- og en Sønnedatter bestige Skafottet. — En Ætling af ham, Paul, Hertug af N., f. 1802, d. 1885, var Pair 1827—48 og gav sig tillige af med historiske Arbejder, »Hist. de la maison royale de St. Louis« (1843) og »Hist. de Mad. de Maintenon« (4 Bd., 1848—58). — Hans yngre Søn, Emman. Victor Henri, Marquis de N., f. 1830, blev 1872 Afsending i Nordamerika, 1873 ved Pavehoffet og 1876—82 hos den italienske Regering; han skrev »Henri de Valois et la Pologne 1572« (3 Bd., 1867). — Philip de N., yngre Søn af Hertug Adr. Maur., f. 1715, blev Marschal 1775 og ophøjet til Hertug af Mouchy; henrettedes 1794. — En Ætling, Antoine J. L. de N., Hertug af Mouchy, f. 1841, ægtede 1865 Prinsesse Anne Murat (f. 1841, Datter af Prins Lucien Murat) og valgtes 1869 til den lovgivende Forsamling, hvor han hørte til den frisindede Fløj af det kejserlige Parti (de „116“); han var 1874—77 Medlem af Nationalforsamlingen og Deputeretkammeret, samt gjenvalgtes 1885. — Louis Marie, Vicomte de N., yngre Søn af Hertug Philip de Mouchy, f. 1756, deltog 1779—82 som fransk Officer i den nordamerikanske Frihedskrig og valgtes 1789 til Rigsstænderne. Han hørte til det frisindede Mindretal af Adelen, foreslog 4 Aug. Ophævelse af Adelens feudale Rettigheder og tog virksom Del i Forhandlingerne om Hærens og Nationalgardens Ordning, men holdt fast ved Tokammersystemet. 1791 tog han en Commando i Nordhæren, men udvandrede n. A. til Nordamerika, hvor han i 10 Aar drev Handelsforretninger. 1803 understøttede han General Rochambeau paa Toget til Haiti, men blev fangen af Engelskmændene og døde 1804 i Havana.

Nobbe, Friedr., tysk Agerbrugschemiker, f. 1830 i Bremen, siden 1868 Professor ved Forstakademiet i Tharand og Forstander for Forsøgsstationen og den forstbotaniske Have smstds., har indlagt sig stor Fortjeneste ved Oprettelsen af den første Frøcontrolstation og ved sit betydningsfulde Værk „Handbuch der Samenkunde“ (1876). 1859 grundlagde han Tidsskriftet „Die landwirthschaftlichen Versuchsstationen“.

Nobel, adelig, ædel, højsindet. **Nobelgarde**, en Fyrstes af lutter Adelsmænd bestaaende Livvagt. **Nōbiles** (adelige) kaldtes hos Romerne

Efterkommerne af dem, der først havde beklædt et af de højere (curuliske) Statsembeder, (modf. Ignobiles) og dannede Nobilitas, der indbefattede baade patriciske og plebejiske Slægter og kan betragtes som en arvelig, fra Embedsadel udgaaet Adelsstand. Nobili kaldtes i Republiken Venezia de af den højere Adel, der vare berettigede til at deltage i Regeringen. Nobility [ti], i England den høje Adel. Nobilitére, adle, optage i Adelstanden. Noble Passioner har man kaldt den fornemme Verdens Liebhaverier (Jagt, Heste, Hunde osv.). Noblesse, fr., Adel. »Noblesse oblige« ell. lat. »nobilitas obligat«, Adel forpligter, d. e. adelig Stand medfører Forpligtelse til ædel Handlemaade.

Nobēl, Immanuel, svensk Mechaniker, f. 24 Marts 1801 i Gefle, d. 3 Sept. 1872 i Stockholm, havde forsøgt sig som Skomagerlærling, Sømand og til sidst som Elev ved et Skibsbyggeri, inden han 1819 blev optagen paa Kunstakademiet i Stockholm for at uddanne sig til Architekt. Efter at have forladt Akademiet var han i nogle Aar Lærer ved det technologiske Institut, men drog 1833 til St. Petersborg. Her vakte han Opmærksomhed ved et af ham construeret hurtigskydende Gevær og ved at opfinde undersøiske Miner og anlagde der, tilskyndet af den russiske Regering og med dens Understøttelse, et stort Værksted, som dog, da Understøttelsen ophørte, maatte nedlægges. 1859 kom han tilbage til Sverige, og nu var det i flere Aar Maalet for hans Stræben at fremskaffe et Sprængstof, kraftigere og mindre voluminøst end Krudtet. Et saadant fandt han ogsaa i Nitroglycerin, som det 1867 lykkedes hans yngste Søn, Alfred Bernh. N. (f. 1832, Civilingenieur, bosat i Paris), at bringe i fast Form som Dynamit (s. d. A.).

Nōbiling, Karl Eduard, f. 1848 i Prov. Posen, lagde sig efter National- og Landøkonomi og tog 1876 Doctorgraden i Halle. Senere kom han i Forbindelse med Socialdemokrater og rettede 2 Juni 1878 i Berlin et Mordforsøg paa Kejser Vilhelm, der blev haardt saaret. N. stød derefter sig selv og døde 10 Sept.

Nōbilis Ringe, farvede Ringe, som fremkomme paa blanke Metalplader, naar de benyttes som positive Ledere for den elektriske Strøm i en Blyopløsning lige over for en Spids, der tjener som negativ Leder; de dannes ved et tyndt Lag af Blyoverilte, som udfældes paa Pladen og naturligvis bliver tykkest lige over for Spidsen. De hidrøre fra Interferens (s. d. A.) ligesom Jærnets Anløbningsfarver.

Noble Sterling, en til Dels forældet engelsk Sølvmønt, lig 80 Pence eller 6 Kr. 5 Øre.

Nocera [notschēra], Stad i Syditalien, 4 M. ø. s. ø. for Napoli. 13,000 I. Bispesæde. Gammel Kirke, der i sin Bygning ligner Roms Pantheon.

Noctilūca, en lille Havorganisme, omtr. af Størrelse som et Knappenaalshoved, henregnes til Infusionsdyrene, idet dens Legeme svarer til en enkelt Celle, udstyret med en fastere Hinde, en lang Pisketraad og under denne med et Fimrehaar. N. optræder oftest i uhyre Mængde i Havene og er den væsentligste Kilde til H a v l y s e t (smlgn. Lysende Dyr).

Nocturno, fr. [tyrn], s. Notturno.

Node (lat. nota), det Tegn, hvormed en enkelt Tone betegnes, medens Nodesystem omfatter samtlige til et Tonesystem hørende Tegn og deres Ordning. Det laa nærmest at bruge Sprogets Bogstaver som Tonetegn, og det ældste System, om hvilket vi have sikker Kundskab, nemlig det græske, er ogsaa bygget derpaa. Det indeholdt 85 ell. 90 Tegn. Hver Tone og dens chromatiske Forandringer havde deres særlige Betegnelser, og Bogstaverne bleve derfor ikke blot brugte i deres naturlige og opretstaaende Stilling, men lagte paa Siden, vendte om, halverede osv. Dette System havde den Fordel bestemt at kunne betegne enhver Tone, men var meget indviklet, og deri ligger det vistnok, at de romerske Sangerskoler ikke adopterede den græske Bogstavnotering, men brugte en Notation, der var støttet paa Sprogaccenterne (s. Neuma). Vort Nodesystem er udgaaet af Mensuralnodesystemet og er en Reform deraf (s. Mensuralmusik). Om vore Nodenavne s. Alphabet og de enkelte Bogstaver. Nodenøgle, s. Liniesystem. De nu brugelige Nøgler — C-Nøgle, der angiver det enstregede c, paa 1ste Linje for Sopran, paa 3die Linje for Alt, paa 4de Linje for Tenor; F-Nøgle, der angiver det lille f, paa 4de Linje for Bas, og G-Nøgle, der angiver det enstregede g, paa 2den Linje — gaa tilbage til det 11te Aarh. Paa Guido af Arezzos Tid havde man desuden en Gamma-Nøgle for den dybeste Tone i Systemet (s. Gamma) og en D-Nøgle for den højeste Tone, det tostregede d. Man brugte desuden C-Nøglen og F-Nøglen paa hvilken som helst af Linjerne. G-Nøglen (eller Violinnøglen) sattes i Regelen paa 2den Linje, men forekom dog paa 1ste Linje for en høj Sopran. Nodepapir, et Slags meget tyndt Pap, dannet ved at lægge to nyformede Ark sammen; det er nu fortrængt af tykt Maskinpapir. Nodesystem (s. ovenfor und. Node) bruges ofte, skjønt mindre correct, i samme Betydning som L i n j e s y s t e m. Nodetryk sker nu paa tre Maader, nemlig (som ved Bogtryk) med bevægelige Nodetyper, dernæst ved Lithographi og Autographi (Overtryk) og endelig ved stukne Metalplader, der ere en Blanding af Tin og Bly. Til disse sidste har Nodestikkeren Stempler af Staal, der indeholde Nodehoveder, Pauser, Fortegn, Tal, Bogstaver osv.; naar han har trukket Linjesystemerne og inddelt Takterne, slaar han med Stemplerne Nodetegnene ind i Pladen. Enkelte Dele, saasom Buer, gjøres dog med Gravstikken. Aftrykkene ske paa en Kobbertrykspresse. For at spare paa Pladerne tager man i den nyere Tid ofte Overtryk af dem, og Trykningen sker da paa Stentrykspresse (s. Overtryk). Til den ældste Nodetryk brugtes som ved Bogtryk udskaarne Træplader (s. Bogtrykkerkunst), men i Slutn. af det 15de Aarh. fandt Ottav. Petrucci (f. 1466, d. efter 1523) fra Fossombrone i Kirkestaten paa at gjøre bevægelige Nodetyper af Metal. Han udgav 1502 i Venezia en Samling af 33 trestemmige Motetter, og denne efterfulgtes i kort Tid af andre Samlinger, indeholdende Messer, verdslige Sange osv., dog kun i Stemmer, ikke i Partitur. Fra Italien gik Kunsten hurtig til de omlig-

gende Lande og stod 1530—1630 paa et højt Trin, men derpaa forfaldt den, og den hævede sig først igjen, da Bogtrykkeren Imm. Breitkopf, Stifteren af den bekjendte Musikhandel i Leipzig, 1755 begyndte sin Virksomhed som Nodetrykker. I Forfaldsperioden foretrak man skrevne Noder for de slette Typetryk eller ridsede Noder paa Kobberplader. J. S. Bach ridsede paa denne Maade Stemmerne til mange af sine Værker og ødelagde derved sit Syn.

Nodier, Charl. [die], berømt fransk Skribent, f. 28 Apr. 1780 i Besançon. Faderen, en dygtig Retslærd, sendte Drengen til Strasburg for at oplæres af den forhenværende Capuciner og blodige Revolutionsmand Philologen Euloq. Schneider, men denne blev guillotineret kort efter. Tilfældig gjorde Sønnen General Pichegrus Bekjendtskab. Denne tog sig af ham, og efter mange Æventyr i Militærtjenesten og andre Stillinger kom han 1797 tilbage til sin Fødeby, hvor han blev ansat ved et Bibliothek og ivrig drev literære Studier. Werther og lignende Skrifter fængslede ham især. Han følte noget Nyt i Luften og søgte Kjed af den officielle Literatur hen til det 16de Aarh. Han studerede grundig det franske Sprogs Historie, hvoraf der foreligger Frugter i hans betydningsfulde philologiske Arbejder »Dictionnaire des onomatopées de la langue française« (1808), »Examen critique des dictionnaires de la langue franç.« (1829), »Dictionnaire universel de la langue franç.« (1822) og »Éléments de linguistique« (1834). Hans omhyggelige Syslen med Sprogets formelle Side viser sig i de mange originale Innovationer i Stil og Udtryk i hans æsthetiske Skrifter, hvori Drømmenes og Visionernes phantastiske Liv spiller Hovedrollen ved Siden af en minutiøs psychologisk Analyse, og de bære ofte Præget af en omhyggelig søgt, mosaikagtig Sammenarbejden, hvor Farvens Rigdom lader Skikkelsernes Contourer svømme ud i Taage, medens man hvert Øjeblik gribes af højst originale, i paradox-bizar Form fremtrædende Tankelyn. Fra N.s Wertherperiode ere Fortællingerne »Stella ou les proscrits« (1802) og »Le peintre de Saltzbourg« (1803). Tidligere en ivrig Republikaner nærmede han sig Royalisterne, skrev en voldsom Ode mod Bonaparte, »La Napoléone« (1802), maatte flygte til Schweiz og ernære sig af Correcturlæsning, blev Stadsbibliothekar i Laibach og udnævntes af Junot og Fouché til Redacteur af »Télégraphe illyrien«. 1814 kom han til Paris og arbejdede indtil 1820 i »Journal des débats«, hvorfra han gik over til »Quotidienne«. Hans Had til Napoleon I stemte Ludvig XVIII gunstig for ham, saa at han gjorde ham til Adelsmand. 1818 udkom Novellen »Jean Sbogar«, en genial-phantasifuld Skildring af en i Illyrien af Forfatteren selv oplevet Begivenhed, 1819 »Thérèse Aubert«, 1821 »Smarra«, ligeledes i illyrisk Costume, 1822 »Trilby, ou le lutin d'Argail«, 1830 »Le roi de Bohéme et ses sept châteaux«, hvor hans Humor bevæger sig friest og yndefuldest, og derefter flere særdeles smukke Noveller med en ejendommelig lunefuld Arabeskpoesi, der dog hviler i en melancholsk Livsopfattelse. En særegen Sammenkjædning af Digtning og Sandhed findes i »Mémoires de Maxime Odin« (1832); Realismen, der slaar over i Mystik, minder om Balzac. Ypperlige episodiske Skildringer findes i »Souvenirs, épisodes, portraits pour servir à l'histoire de la révolution« (1831). N. var højt vurderet af den romantiske Skole, for hvilken han i mange Henseender havde beredt Vejen. Han kom de unge i Møde med varm Anerkjendelse. Han prisles af Chateaubriand, var Ven med Lamartine og Hugo, og hans højst elskværdige Charakter, hvori et varmt Hjærte forbandt sig med et voltairesk-sarkastisk Element, gjorde ham almindelig elsket. 1833 blev han optaget i Akademiet, hvor selv den gamle Klassiker Jouy maatte rose hans klare og smukke Stil. N. døde 26 Jan. 1844. Efterladt udgav 1876: »Correspondance inédite de Ch. N. 1796—1844«. Sign. Mad. Mennessier-Nodier: »Ch. N., épisodes et souvenirs de sa vie« (1867).

Noer, Gods i Slesvig i Nærheden af Eckernførde, der fra 1832 tilhørte Ærkehertuginde Louise Augusta af Augustenborg og efter hendes Død 1843 tilfaldt hendes yngre Søn Frederik, som derefter kaldtes „Prinsen af N.", ligesom hans Søn Frederik (f. 1830, d. 1881) siden 1870 førte Titlen „Greve af N".

Noeud [nø], egtl. Knude, fransk Længdemaal til Søs, hvoraf 120 paa en mille marin, altsaa lig 15,433 Meter eller 49,171 d. Fod.

Nogajer, den vestligste Stamme af Ruslands tyrkiske eller saakaldte tatariske Befolkning. I et Antal af c. ⅓ Mill. bebo de Stepperne ved Dnjepr, Kuban og Krim (nogaiske Steppe). Paa denne Halvø vare deres Khaner fordum mægtige. De have optaget Levninger af Chazarer, Petschenegеr og Kumaner og ere stærkt blandede med Mongoler; de ere næsten alle Muhammedanere. Nogaisk, ved Nordkysten af det asovske Hav, er deres Hovedplads; 3,000 I.

Nogat, s. Weichsel.

Nogent [schäng], 1) sædvanl. kaldt N. sur Seine, Stad i det franske Dep. Aube ved Seine, 6 M. n. v. for Troyes, med 4,000 I. I Nærheden Ruiner af det af Abailard stiftede Kloster Paraklet. 2) N. le Roi, Stad i Dep. Øvre-Marne, 3 M. s. ø. for Chaumont, med 4,000 I. Knivfabrikation. 3) N. le Rotrou, Stad i Dep. Eure-Loir, 7 M. v. s. v. for Chartres, med 7,000 I. og Bomuldsindustri. Kampe i Krigen 1870—71.

Nohl, Ludwig, tysk Musikforfatter, f. 5 Dec. 1831 i Iserlohn, d. 16 Dec. 1885 som Professor ved Universitetet i Heidelberg, studerede Jura i Bonn, Heidelberg og Berlin (her tillige Musiktheori hos S. Dehn) og gjorde sig (fra 1860 i Heidelberg) bekjendt ved en Biographi af Beethoven (1864—77, 3 Bd.), en Udgave af Beethovens og Mozarts Breve (begge 1865), blev Prof. extraord. i München, privatiserede atter fra 1868 til 1872 i Badenweiler og tog derpaa igjen Ophold i Heidelberg. Fremdeles udgav han „Neue Briefe Beethovens" (1867), „Musikerbriefe" (1867), „Mozarts Leben" (2det Opl. 1877), „Beethoven, Liszt, Wagner" (1874), „Beethoven nach den Schilderungen seiner Zeitgenossen" (1877), „Mozart nach den Schilderungen seiner Zeitgenossen" (1880).

Nohrborg, Anders [borj], svensk Theolog, f.

1725, d. 1767, blev 1765 extraord. Hofprædikant, men naaede aldrig Befordring til noget fast Præsteembede; hans overordentlige Evner til at prædike ved Siden af private Informationer skaffede ham hans Udkomme. Samlingen af hans Prædikener, der tillige er en dogmatisk Lærebog i populær Form, som først efter hans Død blev udgiven under Navn af »Den fallna menniskans salighetsordning« (16de Opl. 1871), anses for et af de ypperste Arbejder i Sveriges homiletiske Literatur.

Noirmoutier [noahrmutië], en til det franske Dep. Vendée hørende Ø i Atlanterhavet, lukker Bourgneuf-Bugten mod S. og skilles fra Fastlandet ved en smal Kanal, Goulet de Fromentine, der næsten er tør ved Ebbe. Øen er omtr. 1 □ M. stor med 8,000 J. Den er meget lavtliggende og derfor beskyttet ved Diger. Tilvirkning af Salt og Soda samt Østersfiskeri. Paa Østsiden ligger Staden N. med 2,000 J.

Noisseville [noahsevill], Landsby 1 M. ø. for Metz, blev bekjendt ved de store Kampe, der 31 Aug. og 1 Sept. 1870 — altsaa samtidig med Kampene ved Sédan — stod imellem den franske Hær i Metz og tyske Belejringstropper under General Manteuffel, og hvorved den førstes Forsøg paa at gjennembryde disses Linjer sloges tilbage.

Nok er til Søs ensbetyd. med Ende. **Nokbændsel**, den Line, hvormed den yderste Ende af Sejlet befæstes til Raaen. **Nokgaarding**, den yderste Gaarding paa Undersejlet, eller det Tov, som fra Agterkanten af dette Sejl tjener til at hale Sejlet op til Raaen, naar det skal bjærges.

Nola, Stad i Syditalien, 3 M. ø. n. ø. for Napoli. 12,000 J. Bispesæde. — N. er en ældgammel Stad, der 313 f. Chr. i Samniterkrigen blev erobret af Romerne, hvem den blev tro i den 2den puniske Krig, i hvilken Marcellus sejrede her 216 og 215 f. Chr. Kejser Augustus døde i N. 14 e. Chr. I det 5te Aarh. skulle de første Kirkeklokker være støbte i N.

Nold, Christen, f. 22 Juni 1626 i Højby i Skaane, blev 1664 theol. Prof. ved Kjøbenhavns Universitet og udgav 1666 »Logica recognita« til Brug for Studenternes Disputereøvelser. Her havde han imellem „sandsynlige Sætninger, som de fleste anse for sande“ udtalt „at valgte Fyrster ere at foretrække for fødte“. Paa Grund af denne og nogle andre Sætninger, som ansaas for stridende imod den siden 1660 gjældende Statsforfatning, blev han 1667 afsat fra sit Embede, men efter at han havde benyttet sit ufrivillige Otium til at udarbejde et meget lærd Skrift om de hebraiske og chaldæiske Partikler, blev han 1676 paa ny udnævnt til theol. Prof., dog uden Løn, indtil en saadan kunde tilfalde ham ved en Vacance. 1678 blev han Dr. theol. D. 22 Aug. 1683.

Nōlens vōlens, lat., enten man vil eller ikke vil, med det gode eller med det onde.

Nōli, en lille Stad i Øvreitalien, ved Genua-Bugten, 6 M. s. v. for Genua. 3,000 J. Staden var fra det 12te Aarh. indtil 1797 en lille Republik under Genuas Overhøjhed. I Nærheden er Forbjærget N., der tidligere var ilde anset af de søfarende. Mærkelige, i Marmor udhuggede Grotter.

Nōli me tāngere, lat., rør ikke ved mig. Benævn. paa følsomme Planter (Mimoser). I Maleriet betegner man med dette Navn efter Jesu Ord i Joh. Ev. XX, 17 Fremstillingen af den Scene, hvor han efter sin Opstandelse viser sig for Marie Magdalene.

Nōli turbāre cīrculos mēos, lat., „forstyr ikke mine Cirkler!“; Oversættelse af Archimedes's græske Udraab til den romerske Soldat, der ved Syrakus's Erobring trængte ind til ham og dræbte ham.

Nollendorf, Landsby i det nordlige Böhmen, hvor General Kleist 30 Aug. 1813 besejrede Vandamme og fik Navnet „Kleist von N.“

Nōlo, lat., d. e. jeg vil ikke, et Spil i L'hombre o. a. Slags Kortspil, hvor Spilleren skal søge at undgaa at gjøre Stik.

Nolsø en lille Ø blandt Færøerne, ø. for Sydenden af Strømø, hvorfra den skilles ved Nolsø Fjord, $1\frac{1}{4}$ M. lang og indtil $\frac{1}{4}$ M. bred med 183 J. (1880); den udgjør et Sogn under Syd-Strømø. Øen er klippefuld, indtil 1,240 F. høj. Paa Nordspidsen ligger Kirken. En Naturmærkværdighed er paa Sydspidsen det saakaldte Hul, en naturlig Kanal, der i stille Vejr kan passeres med Baad, og paa Vestsiden en Hule, hvis Indgang ligger tæt nede ved Havet.

Nom de guerre, fr. [nong de gæhr], egtl. Krigsnavn; paataget Navn.

Nōma, s. Vandkræft.

Nomāder (gr. νομάδες af νομή, Græsgang), Hyrdefolk, Folk, der væsentlig give sig af med Kvægavl og uden at have faste Boliger drage om med deres Kvæg fra Græsgang til Græsgang for at skaffe det Føde (nomadisere). De staa i Kultur højere end Jæger- og Fiskerfolkene, men lavere end de agerdyrkende og industridrivende Folk og findes i Europa nu kun paa Stepperne ved det sorte Hav og i det yderste Norden (Lapperne), men ere vidt udbredte i Asien og Afrika og repræsenteres i Sydamerika ved Gauchos og nogle Indianerstammer.

Nomarchi, s. Nomos.

Nōmen (lat., i Flert. Nomina), Navn, i Grammat. Nævneord, som omfatte Substantiver ell. Navneord og Adjectiver ell. Tillægsord. N. prōprium, Egennavn, Særnavn (Personnavn, Stednavn osv.), mods. n. appellativum, Fællesnavn. Nōmina sunt odiōsa, Navne bør undgaas; vi ville ikke nævne noget Navn.

Nomenclātor (Navnesiger) kaldtes hos Romerne en Slave, hvis Forretning det var at kjende Folk og nævne dem for Herren, naar denne traf dem (f. Ex. for at Herren, naar han søgte en Ærespost, kunde indsmigre sig hos dem ved at tiltale dem med Navn osv. og saaledes vinde deres Stemme), ell. ved Gjæstebud meddele Retternes Navne. Heraf betyder N. ell. Nomenclatūr siden en Navnefortegnelse, Ordbog o. desl.

Nominalisme kaldes en Retning i den middelalderlige Philosophi, der skal have nægtet Almenbegrebernes Realitet og erklæret dem for blotte Navne (lat. nomina, flatus vocis). Dog er det usikkert, hvorvidt virkelig nogen Nominalist er gaaet til denne Yderlighed. Nominalisternes Hovedsætning var derimod den, at

Almenbegreberne kun ere Produkter af Erfaringen, ikke gaa forud for Erkjendelsen af Tingene, men forudsætte denne (universalia post res). N. svarer altsaa til den moderne Realisme. Hvad der i Middelalderen kaldtes Realisme, svarer derimod til, hvad vi kalde Idealisme; det var den Lære, der tillagde Almenbegreberne en virkelig real Væren og udledede de enkelte Ting af dem (universalia ante res). Denne middelalderlige Realisme udsprang til Dels af Platons Idelære og var den orthodoxe Lære, hvorimod N. betragtedes som en kjætterskt Retning, der ikke hævede sig over det materielle. Med Almenbegrebernes Realitet mente man, at ogsaa Kirkens Dogmer stod i Fare. Fra dette Synspunkt bekæmpede Anselm af Canterbury i Sltn. af det 11te Aarh. Nominalisten Roscelin. Abailard er den mest fremtrædende Repræsentant for en Retning, som søgte at undgaa begge Ensidigheder ved at hævde Almenbegrebernes Realitet ikke forud for eller efter, men i Tingene, ved hvis Erkjendelse de dannes (universalia in rebus). Denne Retning kaldes undertiden Conceptualisme. De store Scholastikere i det 13de Aarh. (Albertus Magnus og Thomas Aqvinas) søgte at forbinde alle Synspunkter ved at lære, at Almenbegreberne i sig selv have Realitet i og for den guddommelige Tanke, men tillige, at de individualiseres i de enkelte Ting. Herimod optraadte Duns Scotus, der viste, at Individualiteten, hvad der gjør Tingen til denne bestemte Ting (hæcceitas), ikke kunde opløses i Almenbestemmelser, men var noget i sig positivt (ultima realitas). Derved indledes den sejrrige Fornyelse af N. ved Duns Scotus's Discipel Vilh. Occam (d. 1347), der lærte, at kun det enkelte er virkeligt, og at Almenbegreberne kun ere Tankefunctioner (actus intelligendi). At Occams Lære højtidelig blev fordømt, og at Ludvig XI endnu 1473 lod alle Lærere ved Universitetet i Paris aflægge Ed paa at ville lære Realismen, kunde naturligvis ikke standse Bevægelsen, der i sin videre Udvikling førte til Scholastikens Opløsning.

Nominativ ell. Navneform, i Gramm. den Casus, i hvilken Substantivet staar som Subject eller Prædicatsord.

Nominel [nɛll], af Navn (modſ. reel, virkelig).

Nomos, gr., egtl. Boplads, kaldtes de mindre Districter, i hvilke Ægypten var delt i Oldtiden; Antallet var almindelig 44, nemlig 22 i Øvre-, 22 i Nedre-Ægypten. N. eller Nomarchi kaldes ogsaa i Nutiden Provinserne i Kongeriget Grækenland.

Nona (lat., den niende neml. Time), i det romerske Kirkesprog Betegnelse for Tiden fra Kl. 2—3 Efterm. indtil Vesper.

Non bis in idem, lat., ikke to Gange paa samme Maade; man kan ikke to Gange gjøre det samme, da alt er i stadig Forandring (en Læresætning, som skriver sig fra Heraklit).

Nonchalance, fr. [nongschalängse], Ligegyldighed, Efterladenhed, Skjødesløshed; **nonchalant** [nongschaläng], ligegyldig, skjødesløs.

Noncombattant, Betegnelse for de til Krigsmagten hørende Personer, hvis Hverv det ikke er at deltage i Striden, f. Ex. Lægerne og deres Hjælpere, Auditeurerne, Forplejningsvæsenets Personale osv.

Nonconformister, enstydigt med Dissentere; s. Conformister.

Non contemnendus (lat., d. e. ikke at foragte) ell. blot non, 3dje og ringeste Charakter ved vore Embedsexaminer.

Non dolet, lat., „det gjør ikke ondt", den romerske Kvinde Arrias Udbrud, da hun, for at give sin dødsdømte Mand Exemplet, stak en Dolk i sit Bryst og derpaa rakte ham den (s. Arria).

None (fr. neuvième), et Interval, som omfatter 9 Nodetrin og forekommer i 3 Størrelser, nemlig lille, stor og forstørret, f. Ex. C-des, C-d, C-dis (jvfr. Interval). **Noneaccord**, Femklang, en Accord, som bestaar af Grundtone, Ters, Kvint, Septime og None (jvfr. Accord). **Nonet** [nētt] (ital. Nonetto), et Musikstykke for 9 selvstændige Stemmer ell. Instrumenter.

Nonetity, Nonnetit, et temmelig gængs, forvrejet Navn paa et i det nordlige Europa meget udbredt Æble, der skal stamme fra Nordtyskland, hvor det kaldes Nonnenbütte, Prinzenapfel, Nonnenapfel; i Sverige kaldes det bl. a. Melonäpple, her i Landet almindeligst Flaskeæble; andre Navne, som Comtesseæble, Behrensæble, ere mere locale. Det er næst efter Graastenæblet og Pigeon'erne det mest vel kjendte og et af de mest skattede Æbler her i Landet.

Nonintrusionister, de Medlemmer af den skotske Statskirke, som paa en Generalforsamling 1843 udtraadte af den og dannede den skotske Frikirke. Anledning til Udtrædelsen gav en Kjendelse, som Domstolene havde afgivet, at Menighederne ikke vare berettigede til at vægre sig ved at tage mod Præster, som Godsejerne undertiden vilde paatvinge dem imod deres Ønske (intrusion).

Nonius eller Vernier (s. d. A.), et Redskab til Underafdeling af Inddelingerne paa en Maalestok, baade for Længdemaal og Buer. Det er en lille Maalestok, paa hvilken der er afsat et Stykke, som er lig n—1 af Maalestokkens Dele, og dette Stykke er delt i n Dele. Hver af disse bliver da $\frac{1}{n}$ Inddeling mindre end Maalestokkens Inddelinger. Gaar nu N.s Nulstreg forbi en Streg af Maalestokken, behøver man kun at opsøge den Streg af N., som ligger i Forlængelsen af en Streg paa Maalestokken. Noniusstregens Nummer vil da angive, hvor mange nte Dele af en Inddeling paa Maalestokken Nulstregen er gaaet forbi Maalestokkens Streg.

Non liquet, lat., det er ikke klart, en Retsformel, som anvendtes i det gamle Rom, naar Sagens Paakjendelse paa Grund af utilstrækkelige Oplysninger udsattes.

Nonne brugtes i Middelalderens Latin saa vel om Mænd som om Kvinder (Nonnus, Nonna) og betyder hellig, kysk. Ordets Oprindelse er usikker; nogle anse det for ægyptisk. I nyere Tid bruges N. udelukkende om Kvinder. S. for øvrigt Kloster og Munk.

Nonne (Bombyx monacha), en ved de Ødelæggelser, som Larven anretter paa Naaleskovene, ogsaa hos os berygtet Natsommerfugl. Det fuldkomne Insekt er hvidt med sort Zig-

jagtegning paa Vingerne og røde Ringe paa Bagkroppen; Larven er graalig og laadden, Puppen grønagtig eller mørkebrun med Bronzeglans. N. angriber ogsaa Løvtræer og formerer sig undertiden saa stærkt, at den truer hele Skovstrækninger med Undergang; men efter at dette Onde har vedvaret og taget til i nogle Aar, indtræder en Reaction; N.s Fjender af Insekt- og Fugleklassen indfinde sig i stor Mængde og anrette Ødelæggelser blandt dem; Snyltehvepse og Epidemier hærje dem, saa at den truende Mængde af N. hurtig forsvinder og først indfinder sig igjen efter en længere Aarrækkes Forløb. Alligevel bør man ikke undlade at stræbe at formindske N.s Skadelighed ved at indsamle og dræbe saa mange Sommerfugle, Pupper, Larver og Æg som muligt.

Ronnebjærget, et lille Bakkestrøg i Skanderup Sogn, n. ø. for Skanderborg ud for Skanderborg Søs Nordende, antages almindelig for det Sted, hvor Niels Ebbesøn faldt i Kamp mod Grev Gerts Sønner. Paa en Plads tæt n. for Skanderborg er til Erindring herom opreist en Mindestøtte.

Ronneseter, d. e. Nonnesæde (Claustrum monialium s. Mariæ ordinis s. Bernhardi), Kloster for Cistercienserinder nær ved Bergen, rimeligvis stiftet af en Bergensk Biskop, da mod de almindelige Regler i denne Orden Biskoppen førte Tilsyn dermed. Det nævnes første Gang 1181. Nonnerne bleve, efter Beslutning af Rigsraadet, omtr. 1480 udjagede „paa Grund af deres onde Levned“ og Klostrets Jordegods overladt Brigittinerne i Munkeliv; 1507 blev N. selv overdraget til Antonibrødrene, men det siges at have ligget øde, da Frederik I 1528 overdrog baade N. og Klostergodset som Ejendom til Vincents Lunge, efter hvem N. fik Navnet Lungegaarden (nu i Bergen).

Ronnetit, s. Nonetit.

Nonnos, græsk Digter fra Panopolis i Ægypten, levede i det 4de ell. Beg. af 5te Aarh. e. Chr. og forfattede i sin Ungdom som Hedning et Digt »Dionysiaca« i 48 Bøger, senere som Christen en episk Omskrivning af Johannesevangeliet, der begge ere bevarede.

Nonöl ell. **Novemöle**, en Nodegruppe, som fremkommer ved at dele en Nodeværdi i 9 Dele i Stedet for 8. Den enkelte Node i Gruppen er altsaa $\frac{1}{9}$ af den delte Nodeværdi. Delingstallet 9 sættes almindelig over Gruppen.

Non ŏlet, lat., „det (Penge) lugter ikke“; Vespasians Bemærkning, da Titus stumlede over den Afgift, Vespasian havde indført af Urin.

Nonpareille, fr. [nongparæi], en Bogtrykkerskrift s. Skrifter; ogsaa et Slags smaa Sukkerkugler.

Non plus ultra, lat., Uovergaaeligt, det ypperste i sit Slags, almindel. Humbugsbenævn. paa noget, der udskriges i Aviserne osv.

Non pŏssumus, lat., „vi kunne ikke“; det lader sig ikke gjøre (s. Kirkestaten).

Nonsens, meningsløs Snak.

Nontron [nongtröng], Stad i det franske Dep. Dordogne, 5 M. n. for Périgueux. 3,000 J. Jernværk. Knivfabrikation.

Nonæ, i den gamle romerske Kalender den 5te Dag i Maaneden, med Undtagelse af Marts, Maj, Juli og October, i hvilke Maaneder det var den 7de Dag (altid den 9de Dag før Idus, denne iberegnet, hvoraf Navnet). N. hørte til Dies nefasti.

Noorden, Karl Fr. Joh. v., tysk Historiker, f. 1833 i Bonn, d. 1883 som Professor i Leipzig, er især bekjendt som Forf. til „Europäische Gesch. im 18. Jahrhundert“ (3 Bd., 1870—82).

Noort, Adam van, urigtig skrevet Oort, flandersk Maler, f. 1557 i Antwerpen, d. 1641, hører til de bedre Kunstnere af Skolen i Antwerpen før Rubens og har været dennes og Jordaens's første Lærer. Hans Arbejder findes mest i Belgien.

Noot, Heinr. Carl Nikol. van der, f. 1735, Advocat i Brüssel, var en af Lederne for den Modstand, de belgiske Stænder gjorde imod Joseph II.s Planer om at indskrænke deres gamle Friheder. N. maatte 1787 flygte til Holland, men hjemvendte i Dec. 1789, da en Opstand var udbrudt, og blev nu Leder for den nye Regering, samt kundgjorde de belgiske Nederlandes Uafhængighed. Han vilde vedligeholde den gamle Forfatning, der begunstigede Adelens og Præsteskabets Indflydelse, og modsatte sig Bestræbelser i mere frisindet demokratisk Retning; men denne Uenighed lettede Østerrigerne Sejren, og allerede i Dec. 1790 maatte N. igjen flygte til Holland. Herfra vedblev han at ophidse sine Landsmænd først imod Østerrigs, senere imod Frankrigs Herredømme og blev derfor holdt fængslet et Aars Tid (1796—97). Senere vendte han tilbage til Brüssel og døde her 1827, aldeles forglemt.

Nootka-Sund, s. Nutka-Sund.

Nopăl, Cochenillecactus, s. Cochenille.

Nopning kaldes i Klædefabrikationen Udpilningen af Knopper o. desl. med en Noppetang. N. foretages baade før og efter Valkningen.

Nor kaldes en Vig af Havet, som kun ved en smal Aabning staar i Forbindelse med dette (Korsør-N., Skjelskør-N., Stege-N., Bøts-N.).

Nōra, 1) en Bjergfæstning i Kappadokien, hvor Eumenes efter et tabt Slag indesluttede sig 320 f. Chr. 2) Bjergstad i Sverige, i den til Örebro Län hørende Del af Vestmanland, har en særdeles smuk Beliggenhed ved den vestlige Bred af Norasøen, i en af Sveriges rigeste Jernmalmsegne. 1,430 J. (1886). Ved private Jernbaner staar N. i Forbindelse saa vel med Statens Baner som med de omgivende Bjergværksdistricter.

Norangsfjorden, en Arm af Hjørendfjorden paa Søndmøre i Norge, bekjendt af sine storartede Omgivelser.

Norbagge, s. Bagger.

Norberg, Matthias [berj], svensk Philolog og Orientalist, f. 1747 i Ångermanland, blev 1774 Docent i Græsk i Upsala, men hans Hu vendte sig fortrinsvis til de orientalske Sprog; medens han, under en længere videnskabelig Rejse gjennem Europa, opholdt sig i Constantinopel for at studere Arabisk og Tyrkisk, blev han 1780 udnævnt til Professor i Græsk og østerlandske Sprog ved Lunds Universitet. Han fik 1806 Diplom som Dr. theol. fra Universitetet i Kjøbenhavn, tog Afsked 1820 og d. 1826 i Upsala. N.s akademiske Skrifter ere samlede under Titlen »Selecta opuscula academica« (1817—

19). Andre af ham udgivne Arbejder ere »Codex Nazareus, Liber Adami appellatus« (1815—16), »Lexidion Codicis Nazarei« (1817), »Gihan Numa, Geographia Orientalis, ex Turcico in Latinum versa« (1818), »Turkiska rikets annaler« (1822) o. fl.

Norbert, den hellige, Stifter af Præmonstratenserordenen, f. c. 1085 af adelig Slægt, var en rig og verdsligsindet Domherre, men blev ved et Lyn, der slog ned ved hans Side, forvandlet til en stræng Bodsprædikant og stiftede 1121 et Munkesamfund i Prémontré ved Laon. 1126 drog han som Bodsprædikant til Rigsdagen i Speier, blev her valgt til Ærkebiskop af Magdeburg, holdt der et glimrende Indtog, skjønt selv klædt i en Betlers Dragt, og vedblev til sin Død 6 Juni 1134 at virke for sin Ordens Udbredelse. Hans Dødsdag er tillige hans kirkelige Mindefest.

Norby, Søren, en dansk Søhelt under Kongerne Hans og Christian II af en fynsk Adelsslægt. Under førstnævnte Konge udmærkede han sig i Krigen med Hansestæderne. Efter det stockholmske Blodbad ytrede han med ædel Frimodighed i Kongens egen Nærværelse sin Harme over Christian II.s Grusomhed og frelste saa mange Svenske, som han kunde, om Bord paa sine Skibe i Stockholms Havn. Men han er især bleven berømt ved den Ubøjelighed, hvormed han forblev sin Konge tro i Ulykken. Efter at nemlig Christian II havde forladt sine Riger for at søge fremmed Hjælp, gjorde N. som Lensmand paa Gulland idelige Angreb paa Lybekkerne og Svenskerne. Vel saa han sig i Juni 1524, da han blev belejret paa Slottet Visborg af de svenske og ikke kunde holde sig, nødt til at hylde Kong Frederik I, men det næste Foraar, da Omstændighederne syntes at vise sig gunstigere for Christian II, gjorde han et Indfald i Skaane og bragte hele Almuen i Bevægelse. Den blev dog slaaet af Joh. Rantzau ved Lund og Brunktofte-Lund (Apr. og Maj 1525), og N. blev indesluttet i Landskrona, hvor han maatte slutte Forlig og overgive Gulland til Kong Frederik, men til Erstatning fik Forleninger i Bleking. Herfra vedblev han at fejde mod Lybekkerne, men maatte til sidst søge Tilflugt i Rusland, hvor Czaren Vasilius i 3 Aar holdt ham fangen. Efter sin Løsladelse gik han i Kejser Carl V.s Tjeneste, men faldt allerede u. A. 1530 under Belejringen af Firenze.

Norcia [nortscha], tidligere Nursia, Stad i Mellemitalien, 9 M. s. ø. for Perugia, med 9,000 J., bekjendt som den hellige Benedicts Fødeby.

Norcross, John, en engelsk Æventyrer, f. 1688, der var gaaet som Kapercapitain i svensk Tjeneste under den nordiske Krig, er bleven bekjendt af sit mislykkede Forsøg paa at tage Kong Christian VI som Kronprins til Fange ved Gyldenlund (nu Charlottenlund), hvor han i den Hensigt havde lagt sig med en Baad 1718, og af sit senere, 32aarige Ophold som dansk Statsfange i Citadellet Frederikshavn, fra 1726 til sin Død 1758. Da han gjentagne Gange var brudt ud af Fængslet og én Gang endog var kommen til Hamborg, hvor han blev anholdt af en dansk Hververofficer, blev han indespærret i et Bur, hvori han sad i over 15 Aar (1727—42) og morede sig med at gjøre Mus tamme.

Nord og **Nordpunkt**, s. Verdenshjørner. **Nordpol** er enten Jordens eller Himlens. Jordens N. er det ene Endepunkt af Jordens Axe. Himlens N. er det Punkt, hvori den forlængede Jordaxe skærer Himmelkuglen. Dette Punkt er kun 1½° fra en klar Stjerne af 2den Størrelse, som kaldes Polarstjernen ell. Nordstjernen.

Nord, Le [lø naahr], Departem. i Nordfrankrig, omgivet af Belgien, Nordsøen og Dep. Pas de Calais, Somme og Aisne. 103 □ M. med 1,603,000 J. (1881). Det er en paa Kalkunderlag hvilende, af talrige Vandløb gjennemskaaren Slette med enkelte Bakkepartier. De vigtigste Floder ere l'Escaut (Schelde), Scarpe, Lys, Yser og Deule. Der dyrkes foruden de sædvanlige Kornsorter tillige meget Hør og Runkelroer. Af Mineralprodukter ere Jærn og Stenkul de vigtigste. Industrien staar paa et særdeles højt Trin, og N. er i denne Henseende et af Frankrigs videst fremskredne Departementer. Den omfatter Linned-, Bomulds- og Uldstoffer, Roesukker, Olje, Glas, Jærn- og Stenkulsbrud samt Metalvarer. Hovedstad Lille.

Nordafrikanske Skole kaldes den Retning i Oldkirken, som repræsenteres af de to store nordafrikanske Kirkelærere Tertullian og Cyprian, og til hvilken end videre maa regnes Mænd som Lactantius, Minucius Felix o. fl. I Modsætning til Alexandrinernes theologiske Speculation lagde man her hovedsagelig Vægt paa praktisk Christendom med et maaske for asketisk Præg. Man valgte fortrinsvis at skrive ikke om dogmatiske, men om ethiske Spørgsmaal, og naar man kom ind paa Dogmet, var man tilbøjelig til at tage noget vel realistisk derpaa.

Nordalbingien kaldtes i Middelalderen den Del af Tyskland (Sachsen), der var Danmark nærmest n. for Elben, navnl. Holsten, Stormarn og Ditmarsken.

Nordamerika, den nordlige af de to store amerikanske Halvøer, som omfatter Nordpolarlandene, det engelske N., de forenede Stater, Mexico og Mellemamerika. Se Amerika og de enkelte Artikler.

Nordamerikanske Fristater, hvis officielle Benævnelse er The United States of America (de forenede Stater i Amerika), ligge imellem 25° og 49° n. Br. og 49° og 107° v. L. (heri ikke medregnet det tidligere russiske Nordamerika, der erhvervedes ved Kjøb 1867, og som omfatter den store, nordvestlige Halvø v. for 123° v. L. og en smal Kyststrækning fra denne mod S. langs det store Ocean indtil 55° n. Br.). Unionen bestaar af følgende enkelte Stater og Territorier (de ved Navnene anførte Tal angive Aarstallet for Optagelse som Stat eller Organisering som Territorium):

I. Ny England Stater.

	□ Mil.	Befolkn. (1880).
1. Maine (1820)	1,554	649,000
2. Vermont (1791)	450	332,000
	2,004	981,000

	□ Mil.	Befolkn. (1880).
Transp. . . .	2,004	981,000
3. New-Hampshire (1788)	438	347,000
4. Massachusetts (1788) . .	391	1,783,000
5. Connecticut (1788) . . .	235	623,000
6. Rhode-Island (1790) . .	59	277,000
	3,127	4,011,000
II. Mellemstater.		
7. New-York (1788)	2,313	5,083,000
8. Pennsylvania (1787) . .	2,127	4,283,000
9. New-Jersey (1787) . . .	368	1,131,000
10. Maryland (1788)	574	935,000
11. Delaware (1787)	96	147,000
12. West-Virginia (1862) . .	1,166	618,000
Distr. Columbia	3	178,000
	6,647	12,375,000
III. Sydøstlige Stater.		
13. Virginia (1788)	1,997	1,513,000
14. North-Carolina (1789)	2,458	1,400,000
15. South-Carolina (1788)	1,438	996,000
16. Georgia (1788)	2,798	1,542,000
17. Florida (1845)	2,760	269,000
	11,451	5,720,000
IV. Sydlige Stater.		
18. Kentucky (1792)	1,900	1,649,000
19. Tennessee (1796)	1,978	1,542,000
20. Alabama (1819)	2,458	1,263,000
21. Mississippi (1817)	2,202	1,132,000
22. Arkansas (1836)	2,533	803,000
23. Louisiana (1812)	2,292	940,000
24. Texas (1845)	12,502	1,592,000
	25,865	8,921,000
V. Indre Stater.		
25. Ohio (1802)	1,931	3,198,000
26. Michigan (1837)	2,771	1,637,000
27. Wisconsin (1848)	2,636	1,315,000
28. Minnesota (1858)	3,921	781,000
29. Nebraska (1867)	3,650	452,000
30. Iowa (1846)	2,635	1,625,000
31. Colorado (1876)	4,889	194,000
32. Kansas (1861)	3,861	996,000
33. Missouri (1821)	3,265	2,168,000
34. Illinois (1818)	2,665	3,078,000
35. Indiana (1816)	1,710	1,978,000
	33,934	17,422,000
VI. Stillehavs Stater.		
36. California (1850)	7,450	865,000
37. Oregon (1859)	4,517	175,000
38. Nevada (1864)	5,207	62,000
	17,174	1,102,000
VII. Territorier.		
New-Mexico (1850) . .	5,766	120,000
Washington (1858)	3,254	75,000
Idaho (1868)	3,989	32,000
Montana (1864)	6,871	39,000
Wyoming (1868)	4,605	21,000
Dakota (1861)	7,000	135,000
Utah (1850)	3,997	144,000
Arizona (1863)	5,316	40,000
	40,798	606,000

	□ Mil.	Befolkn. (1880).
Hertil kommer endnu Indianer-Reservationer og norganiseret Gebet	3,313	250,000
Territoriet Alaska	24,997	33,000
Søterritorium, ikke medregnet	34	
	28,344	283,000

Derefter udgjør altsaa de forenede Stater 167,840 □ M. med 50,440,000 I. (1880). Efter Tællingen 1885 er Befolkningen voxet til: Massachusetts 1,941,000, Rhode-Island 304,000, Distr. Columbia 203,000, Florida 343,000, New-Mexico 132,000, Wisconsin 1,563,000, Minnesota 1,118,000, Dakota 415,000, Nebraska 741,000, Iowa 1,754,000, Colorado 244,000, Kansas 1,269,000. Den hele Folkemængde 1887 er beregnet til 62 Mill. I. Unionens Hovedland omgives mod N. af de engelske Besiddelser i Nordamerika og de store Ferskvandssøer, mod Ø. af Atlanterhavet, mod S. af den mexicanske Havbugt og Mexico og mod V. af det store Ocean. At give en blot nogenlunde udtømmende Beskrivelse af den naturlige Beskaffenhed af et saa umaadeligt Areal, vilde her blive for omstændeligt, og det behøves ogsaa saa meget mindre, som Beskrivelsen af de enkelte Stater indeholder det i saa Henseende fornødne. Her skal derfor kun omtales de store Træk i Landets ydre Charakteristik. Klippebjærgene (s. Andes) og Alleghany-Bjærgene (s. d. A.) dele Landet i tre store Afsnit. 1) Landet ø. for Alleghany-Bjærgene, mellem disse og Atlanterhavet, er et bølgeformet, ved Havet for det meste fladt og sandet eller sumpigt Land, der efterhaanden hæver sig op mod Bjærgene med en Bredde af 15—60 M. Dets Kyst er stærkt indskaaren og danner især mod N. mange gode Havne. De vigtigste Bugter ere fra N. mod S. Penobscot-B., Massachusetts-B., Cape Cod-B., Buzzard-B., Narragansett-B., Long-Island-Sund, Delaware-B., Chesapeake-B., Albemarle-Sund og Pamplico-Sund. Floderne have for det meste Retning mod S. eller S. Ø.; de føre næsten alle en stor Vandmasse og have kort øvre Løb, saa at de ere sejlbare i stor Udstrækning, hvilket endnu yderligere fremmes derved, at de langt op i deres nedre Løb ere underkastede Virkningen af Havets Tidevande. De betydeligste af dem ere Penobscot, Merrimac, Connecticut, Hudson, Delaware, Susquehanna, Potomac, James, Roanoke, Neuse, Cape Fear, Santee, Savannah og Alatamaha. Kun længst mod N. i Staterne Maine og New-Hampshire og mod S. i Florida findes Søer af nogen Betydning. 2) Landet mellem Alleghany- og Klippe-Bjærgene optages af en uhyre Slette, hvis Nordgrænse i den vestlige Halvdel dannes af en indtil 1,400 F. høj Landryg, der er Vandskjel mellem det nordlige Ishav og den mexicanske Bugt, og i den østlige af de store Ferskvandsøer Øvre-Søen, Huron, Erie og Ontario, der skille Sletten fra Canada. Den

femte store Sø Michigan hører derimod helt til Unionen. V. for Øvre-Søen findes desuden en stor Mængde temmelig betydelige Søer, men i den øvrige Del af Sletten findes saa godt som ikke en eneste Sø af nogen synderlig Størrelse. Det er dog fornemmelig Missisippi og dens mægtige Bifloder Missouri, Nebraska, Kansas, Arkansas og Red-River fra Vest og Ohio fra Øst, der give Sletten dens mærkeligste Charakter, idet de skabe en overordentlig udstrakt Vandsforbindelse dybt ind i Landet. Fra Slettens sydlige Del føres Vandet gjennem en Mængde mindre Floder til den mexicanske Havbugt, af hvilke her kun skulle nævnes Apalachicola samt Mobile, der dannes af Alabama og Tombigbee, ø. for Missisippi og Brazos, Colorado og Grænsefloden mod Mexico Rio Grande v. for Missisippi. Slettens Overflade er meget forskjellig, dels, især mod Ø., frugtbart Skov- og Agerland, dels Steppe ell. Savanne og dels, især mod V., gold Prairie, der f. for Nebraskafloden op mod Klippebjærgene gaar over i den store amerikanske Ørken og længer mod S. i en Saltsteppe. Kystlandet mod S. er lavt og til Dels sumpigt. 3) Landet v. for Klippebjærgene er en Højslette af 4—7,000 F.s Middelhøjde, der mod S. er græsbevoxet, i Midten dels Steppe med Saltsøer (den store Saltsø ved Mormonstaden), dels Ørken, og mod N. Steppe. Højsletten har kun to Flodsystemer af Betydning, Lewis og Snake mod N., der forstærke Columbia, som gjennembryder Cascade-Bjærgene, Sierra Nevadas nordlige Fortsættelse, og falder i det stille Hav, og mod S. Rio Colorado med Gila, der falder i den californiske Havbugt. Højsletten begrænses mod V. af den indtil 16,000 F. høje Sierra Nevada, mellem hvilken og de californiske Kystbjærge ligger San Joaquinflodens Dal fra S. mod N. og Sacramento-Flodens Dal fra N. mod S., hvis Vande flyde i San Francisco-Bugten og fra denne gjennem Golden Gate (den gyldne Port) i det store Ocean. De indtil 4,000 F. høje californiske Kystbjærge sende enten deres Udløbere helt ud til Havet eller efterlade et af lave Bakkekjæder gjennemskaaret Kystland. Vestkysten har kun forholdsvis smaa Indskæringer, og af disse har egentlig kun San Francisco-Bugten nogen Betydning. Klimaet er selvfølgelig meget forskjelligt i et Land af saa overordentlig Udstrækning. Charakteristisk for den største Del af Landet er større Fugtighed, ringere Varme og hyppigere Temperaturvexlinger end i den gamle Verden under samme Bredde. Østkysten er koldere end Vestkysten, men Missisippisletten, der ligger aaben for de isnende Polarvinde, er koldere end begge. — Naturprodukter. Landbruget omfatter efter Breddebeliggenheden forskjellige Dyrkningsstoffer. Mod N. dyrkes de europæiske Kornsorter og Frugter samt Hør, Hamp, Humle og andre Handelsplanter. Længer mod S. kommer hertil Tobak, Majs, Sukker, Ris og, især i Missisippilandet og de sydlige atlantiske Stater, Bomuld. Frembringelserne af Landbruget tiltage Aar for Aar, til Dels som Følge af bedre Drift, men dog fornemmelig ved den ved den store Indvandring foranledigede Opdyrkning. I Aaret 1880 angaves den samlede Høst til 3,500 Mill. Tdr. Majs og 97 Mill. Tdr. Hvede. Rug og Byg dyrkes forholdsvis kun i ringe Udstrækning, hvorimod Havreavlen er i Fremskridt og s. A. udgjorde c. 61 Mill. Tdr. Kartofler dyrkes især i de nordlige og Batater i de sydlige Stater. Høsten af Ris udgjorde c. 75 Mill. Pd. Sukkeravlen gaar efterhaanden tilbage; medens den 1860 udgjorde 450 Mill. Pd., var Udbyttet 1880 kun 340 Mill. Pd. Af overordentlig Betydning er Bomuldsavlen i Landets sydlige Del; Høsten bevæger sig omkring 6 Mill. Baller à 400 Pd. Tobakshøstens Gjennemsnitsbeløb angives til c. 460 Mill. Pd. I de senere Aar er Vinavlen i rask Fremgang, især i Californien, og Frugtavlen i de fleste nordlige Stater. En stor Del af Landet er bedækket med Skov, og det ikke blot i Bjærgegnene, men ogsaa paa Sletten. Skovene adskille sig, navnlig i Slettelandet, fra de europæiske derved, at de ikke bestaa af en enkelt Træsort, men at en Mængde forskjellige Arter findes blandede mellem hverandre tillige med stærk Underskov. Foruden de sædvanlige Skovtræer, Eg, Bøg, Gran og Fyr, af hvilke sidste man i Californien har fundet Exemplarer af en Kæmpeart af indtil 300 F.s Højde og med 29 F.s Gjennemsnit ved Roden, findes her en Mangfoldighed af nyttige Træsorter, hvoriblandt Sukkerahorn, Mesquitetræet, der leverer Gummi, Farveegen, hvis Bark benyttes til Quercitron, Ceder-, Mahogni- og Jærntræ. Kvægavlen har overordentlig stor Betydning. Ved Tællingen 1880 var Antallet af Heste 10,83 Millioner, Hornkvæg 33,20, Faar 38,12 og Svin 34,76. Desuden holdes en stor Mængde Æsler og Muldyr. Der lægges i det hele større Vægt paa Kjødproduktionen end paa Smør, skjønt ogsaa Tilvirkningen heraf er tiltagen stærkt. Fiskeriet i Floder og Søer, navnlig af Lax og Foreller, er meget betydeligt, men dog er Havfiskeriet efter Torsk og Makrel samt Hval- og Robbefangsten af langt større Vigtighed. Mineralprodukterne ere af overordentlig stor Betydning. Indvindingen af Guld er vistnok meget stor, men dog i kjendelig Tilbagegang. Medens Gjennemsnittet heraf aarlig 1851—60 var 166,000 Pd., var det 1880—85 sunket til 96,000 Pd. Af Sølv indvandtes aarlig 1851—60 kun 14,500 Pd., 1866—70 allerede 602,000 Pd. og 1881—85 endog 2,275,000 Pd. Det samme Forhold viser sig for øvrigt overalt; thi medens Jordens samlede aarlige Guldproduktion siden 1851 er sunken fra 401,000 Pd. til 258,000 Pd. 1885, er i samme Tidsrum Sølvproduktionen stegen fra 1,791,000 Pd. til 5,723,000 Pd. Som Følge af dette Forhold er Sølvprisen dalet saa betydelig i Sammenligning med Guldprisen, at medens den 1841—50 var som 1 til 15,83 mod denne, var den 1885 dalet til 1 mod 19,89, og endnu senere er en yderligere Forringelse indtraadt. Produktionen af Kviksølv er vel stegen, men dog ikke til at dække det store Forbrug. Kobber indvindes i stor Mængde saa vel i Landet mod Vest som navnlig mod Nord omkring Øvre-Søen. Jærn findes saa godt som overalt,

dog mest i de østlige Stater, og Produktionen er i stærk Stigning, hvilket ligeledes gjælder om *Kul*, der næsten overalt findes sammen dermed. Ogsaa *Bly*, *Zink* og *Salt* forekomme paa mange Steder. Flere af de østlige Stater ere rige paa mineralske Kilder, der benyttes som Sundhedsbrønde, og i Pennsylvania er Indvindingen af Petroleum stegen i en overordentlig Grad. — *Industrien* befinder sig i rask Udvikling, navnlig i de nordlige Stater, blandt hvilke atter New-York og Pennsylvania fremtræde i første Række. Af størst Betydning er her Industrien i Bomuld, Uld, Silke, Hør og Hamp samt Metaller. *Handelen* er af et overordentligt Omfang og udstrækker sig til alle Egne af Jorden. At bedømme den alene efter Udenrigsomsætningen vilde lede til en betydelig Undervurdering, da det er let forstaaeligt, at der mellem de forskjellige Dele af et saa udstrakt Land med forskjelligartede Produktionsforhold maa finde en overordentlig stor indre Omsætning Sted, der i Lande af ringere Udstrækning, f. Ex. England, fremtræder som Udenrigshandel. Hosfølgende gives en *Oversigt over Udenrigshandelen* i Aaret 1 Juli 1884—30 Juni 1885, Værdien angivet i Mill. Kr.

	Indførsel fra Mill. Kr.	Udførsel til Mill. Kr.
Storbritannien	506,3	1,462,7
Frankrig	210,9	165,0
Tyskland	234,2	225,3
Belgien	32,2	94,0
Holland	20,9	61,6
Sverige-Norge	9,7	11,5
Danmark	3,3	18,9
Rusland	11,5	28,7
Spanien	46,7	45,6
Portugal	4,1	18,4
Italien	53,7	43,3
Schweiz	51,3	0,2
Øvrige Europa	35,3	15,7
Europa...	1,220,1	2,190,9
Britisk Nordamerika	186,9	133,3
Britisk Vestindien m. m.	42,9	33,2
Cuba og Portorico	179,3	38,0
Haïti	14,6	15,5
Mexico	34,3	27,3
Mellemamerika	23,7	9,9
Columbia	8,2	20,6
Brasilien	167,6	26,9
Argentina, Uruguay, Venezuela	49,5	33,0
Peru og Chile	8,3	10,2
Fransk Amerika	4,3	5,6
Nederlandsk Amerika	2,4	3,5
Amerika...	673,1	357,0
China og Japan	107,6	50,3
Brit. Ostindien og Australien	76,0	54,2
Nederlandsk Ostindien	12,1	7,8
Sandwichsøerne	32,3	10,0
Andre Lande	17,7	21,4
Andre Verdensdele...	246,2	143,7
I alt...	2,139,4	2,691,3

Efter Arten af Ind- og Udførselsartiklerne vare disse:

	Indførsel.	Udførsel.
Næringsmidler	785	1,213
Raaprodukter	462	917
Fabrikater	627	205
Forskjellige Varer	265	357
I alt...	2,139	2,692
Ædle Metaller	160	90

Transithandelen f. A. udgjorde et Beløb af 258 Mill. Kr. Om Handelens Udvikling giver hosstaaende Tabel et Begreb:

	Indførsel. (Ædle Metaller og Varer) Mill. Kr.	Udførsel. (Ædle Metaller og amerikanske Produkter) Mill. Kr.
1860	1,358	1,400
1870	1,734	1,282
1880	2,853	3,124
1885	2,328	2,817

Skibsfarten udgjorde 1885 for Udenrigsfart: *indgaaende* 9,321 amerikanske Skibe med 3,132,000 Tons og 20,883 fremmede Skibe med 12,178,000 Tons, *udgaaende* 9,418 amerikanske Skibe med 3,232,000 Tons og 21,022 fremmede Skibe med 12,883,000 Tons. Indenrigsfarten paa Havet og Floderne naar mere end det dobbelte Omfang. Handelsflaaden udgjorde c. 24,000 Skibe af 4,266,000 Tons, hvoraf Dampskibe 5,399 af 2,374,000 Tons. Den amerikanske Handelsflaade led et overordentligt Tab under Borgerkrigen, idet en stor Mængde Skibe gik over paa fremmede, især engelske Hænder, og hvorvel den i de senere Aar er i Fremgang, har den dog langtfra naaet sin tidligere Højde. Handelen fremmes i en væsentlig Grad ved det udstrakte *Kanal*- og *Jernbanesystem* i Forbindelse med de store *sejlbare Floder*. Længden af Skibsfartskanaler overstiger 850 Mil. De mærkeligste Kanaler ere: *Eriekanalen* fra Albany ved Hudson-Floden til Buffalo ved Erie-Søen; den *pennsylvaniske Kanal* fra Philadelphia ved Delaware til Pittsburg ved Ohio; *Ohio-Kanalen* fra Cleveland ved Erie-Søen til Portsmouth ved Ohio, og *Illinois-Kanalen* fra Chicago ved Michigan-Søen til Peru ved Illinois, der er en Biflod til Mississippi. Længden af de hidtil besejlede Floder overstiger allerede 10,000 M. og udvides bestandig, efter som nye Egne koloniseres. Imellem St. Louis ved Mississippi og New-Orleans befares Floden af 2,500 Dampbaade, hvoraf mange gaa videre til Havnene i Mexico, Mellemamerika og Vestindien. *Jernbanerne*, til hvilke Begyndelsen gjordes 1833 i New-Jersey, have udviklet sig i en ganske overordentlig Grad, som det vil ses af hosfølgende Oversigt for 1 Juli 1886.

	Jernbaner i Drift. Geographiske Mil.
Ny-England-Stater	1,376
Mellem —	3,990
Sydøstlige —	4,417
Vestlige —	16,062
Stillehavs —	1,563
	27,408

Siden 1872, da der var i Drift c. 13,400 Mil, er saaledes Jærnbanenettet udvidet til det dobbelte. For hver Mill. Indbyggere var der 1885 i Drift 543 M. Jærnbane, medens der samtidig i England, der er det i denne Henseende første Land i Europa, paa 1 Mill. Indb. kun falder 111 M. Jærnbane. Antallet af Poststationer var 1885 51,252, og samtidig udgjorde Længden af Telegraphlinjerne 36,000 M., Traadlængden 130,000 M. og Antallet af Stationer 16,500. — Befolkningen i de forenede Stater er siden den første Tælling 1790 voxet i et overordentligt Forhold. Fra 3,930,000 i 1790 var den ved hver af de med 10 Aars Mellemrum foretagne Tællinger voxet til (Tallet angivet i Tusender) 5,306 (1800), 7,240 (1810), 9,655 (1820), 12,866 (1830), 17,069 (1840), 23,192 (1850), 31,445 (1860), 38,877 (1870), 50,440 (1880). Sammenholder man det første og det sidste Antal, forudsætter det en aarlig Tilvæxt af 2,88 pCt., medens den aarlige Gjennemsnitstilvæxt for ingen europæisk Stat naar Halvdelen heraf. Denne overordentlige Forskjel hidrører væsentlig fra den storartede Indvandring, der kun har et Sidestykke i de australske Koloniers Befolkningshistorie. Hosfølgende Talstørrelser ville vise denne Indvandrings Betydning.

	Indvandrere.
1821—30	143,439
1831—40	599,125
1841—50	1,713,251
1851—60	2,598,214
1861—70	2,466,752
1871—80	2,944,695
1881—85	2,832,566
I 65 Aar	13,298,042

I disse Tal er vel medregnet ogsaa saadanne ankomne Fremmede, som atter have forladt Landet, men Tallet er desuagtet næppe for højt, da mange ere indvandrede over Landgrænsen, navnlig fra Canada, uden at være optagne i Listerne. Den største Indvandring fandt Sted 1882, da Tallet steg til 730,349. De Lande, der have bidraget mest til denne Indvandring, vare:

	1821—85.
Irland	3,190,007
England og Wales	1,325,661
Skotland	243,441
Ikke specificeret	793,259
Storbritannien og Irland	5,552,368
Tyskland	4,054,640
Sverige og Norge	675,895
Frankrig	340,802
Østerrig-Ungarn	238,298
Italien	196,629
Schweiz	141,504
Europ. Rusland	150,099
Danmark	102.952
Øvrige Europa	155,561
I alt Europa	11,608,748
Transp.	11,608,748
China	288,784
Britisk Amerika	1,047,080
Andre Lande	353,430
	13,298,042

Af de efter Tællingen 1880 i Udlandet fødte 6,680,000 vare fødte i Tyskland 1,967,000, i Irland 1,855,000, i England og Wales 746,000, i britisk Amerika 717,000, i Sverige 194,000, i Norge 182,000, i Skotland 170,000, i Østerrig-Ungarn 186,000, i Frankrig 107,000, i China 105,000, i Schweiz 89,000, i Mexico 68,000, i Danmark 64,000, i Holland 58,000. Kjærnen i Befolkningen er dog endnu stedse Angloamerikanere eller Efterkommerne af de indvandrede Englændere. De første af disse forlod 1620 deres Fædreland for at undgaa Trosforfølgelser og efterfulgtes snart af flere. De nedsatte sig i Ny-England-Staterne, og da de derboende Indianere udtalte Ordet English (Englænder) som Yankee (udt. Jenki), opstod deraf den Benævnelse paa en Indvaaner af Ny-England, der efterhaanden er bleven udvidet til samtlige Angloamerikanere, og som vel i Europa er bleven til en Art Spottenavn, men paa ingen Maade er det hos Befolkningen selv, der snarere sætter en Ære i at være en ægte Yankee. Af Befolkningen 1880 vare 6,585,000 Farvede. Efter Borgerkrigen bleve alle Slaver erklærede frie og kom som Følge heraf ogsaa i Besiddelse af fulde politiske Rettigheder. Den farvede blev saaledes vistnok politisk ligestillet med den hvide, men hans sociale Stilling er derfor næppe bleven synderlig bedre, og det vil vistnok endnu vare længe, inden en grundig Forandring i denne Henseende indtræder. Antallet af Indianere angaves 1853 til 400,750 i det daværende Statsomraade; for 1880 er det tilsvarende Antal kun c. 260,000. Her er altsaa en meget stærk Tilbagegang, og det er en Selvfølge, at jo længere den hvide Mand trænger frem med Øxe og Plov, desto ringere bliver Muligheden for, at et Jægerfolk kan bestaa, helt bortset fra de andre ødelæggende Indflydelser, der have gjort sig gjældende ved de to Racers Sammenstød. Religionsforholdene ere fuldstændig uafhængige af Staten; men dette hindrer ikke, at Folket i det hele taget og navnlig i Ny-England og de mellematlantiske Stater er gjennemtrængt af en dyb religiøs Følelse, der navnlig viser sig i en streng Helligholdelse af Hviledagen. Ethvert religiøst Samfund sørger selv for sit Gudshus og lønner selv sin Gejstlighed uden Mellemkomst af Stat og Commune. Dette har imidlertid ført til, at de fleste ikke-katholske Præster kun ere Lejepræster, antagne paa Tid og efter dennes Udløb udsatte for at staa uden Menighed. Den romersk-katholske Kirke har efterhaanden gjort store Fremskridt, og den har nu (1888) i Unionen ikke mindre end 11 Ærkebisper. Af de ikke-katholske Samfund er Methodisternes det talrigste; men det omfatter forskjellige Underafdelinger, saasom episkopale, protestantiske, reformerte, wesleyanske o. fl. Efter dem komme Baptisterne, lige-

ledes med forskjellige Underafdelinger, Presbyterianerne, Congregationalisterne, de episkopale, Lutheranerne, de reformerte, Kvækerne og mange mindre Sekter. Antallet af Jøder kjendes ikke. Undervisningsvæsenet betragtes som Statsanliggende og drives med stor Iver. I de fleste Stater bestaa egne Skolefonds, der gjøre Skolepengene overflødige. Skolerne deles i Elementarskoler, Mellemskoler og højere Skoler. Desuden haves talrige Specialskoler for særlige Kundskabsretninger. Derimod haves ikke Universiteter i Ordets europæiske Betydning, hvorvel mange Undervisningsanstalter føre dette Navn. De mest bekjendte Universiteter ere Harvard-Univ. i Cambridge og Yale-Univ. i New-Haven. I de offentlige Skoler er Religionsundervisningen udelukket, hvorimod den sædvanlig hører med til Privatskolernes Program. Skolefondene ere dannede ved dertil henlagte Statsjorder, der ofte ere forøgede ved Stiftelser af de enkelte Stater. I de nordøstlige Stater anvendes ogsaa Selvbeskatning for at skaffe Skolefondene de nødvendige Midler, og kun, hvor disse Udveje ikke ere tilstrækkelige, kræves Skolepenge. Skolerne forvaltes af Skolecomiteer, i hver enkelt Stat under en Overtilsynsmand (Superintendent) og et Skoleraad. En Mangel ved det amerikanske Skolevæsen er, at Lærervirksomheden sjælden er en Livsopgave, men som oftest kun en Udvej, indtil noget bedre viser sig, og at Skolerne i Gjennemsnit kun ere aabne 7½ Maaned af Aaret, paa nogle Steder endog kun 4—5 Maaneder. Antallet af Lærerinder er meget stort. — Statshusholdning. Unionens Statsindtægter bestaa fornemmelig i Toldafgift og Forbrugsafgifter af Spiritus, Øl og Tobak. Statsregnskabet for det 30 Juni 1885 sluttede Finansaar viser følgende Resultat:

Indtægt.

Told	680,8	Mill.	Kr.
Spiritus	253,2	—	—
Øl m. m.	68,4	—	—
Tobak	99,0	—	—
Salg af Statsjorder	21,4	—	—
Nationalbanker	10,9	—	—
Møntafgift o. lign.	22,7	—	—
Bøder m. m.	17,3	—	—
Stillehavsjærnbanen	15,8	—	—
Forskjelligt	25,1	—	—
I alt Indtægt	1,213,8	Mill.	Kr.
Herfra Udgift	1,146,9	—	—
Overskud	66,9	Mill.	Kr.

Udgift.

Civil-Tjenesten	89,4	—	—
Krigsvæsen	160,0	—	—
Marine	60,1	—	—
Udenrigs-Departem.	20,4	—	—
Pensioner	210,4	—	—
Indianere	24,6	—	—
Forbundsdistrictet	13,1	—	—
Renter af Statsgjæld	192,7	—	—
Amortisation af do.	171,0	—	—
Opkrævning m. m.	205,2	—	—
I alt Udgift	1,146,9	Mill.	Kr.

Statsgjæld 1 Juli 1885.

	Capital. Mill. Kr.	Rente. Mill. Kr.
Rentebærende Gjæld à 4,5, 4 og 3 pCt.	4,485,6	176,3
Gjæld, hvoraf Renten er ophørt	15,4	
Papirspenge	2,488,9	
I alt	6,989,9	176,3
Kassebeholdning	1,832,3	
Egentlig Gjæld 1 Juli 1885	5,157,6	

Hertil maa endnu lægges Enkeltstaternes Gjæld, der i alt udgjorde ved Begyndelsen af 1885 et samlet Beløb af c. 996 Mill. Kr. Heraf vare de stærkest bebyrdede Tennessee med 132, Massachusetts med 118 og Virginia med 114 Mill. Kr. Fællesgjældens Capitalbeløb udgjorde 1865 i alt 10,840 Mill. Kr., hidrørende fra Borgerkrigen. Den store Kassebeholdning skriver sig fra, at der ophobes et stort Beløb af Sølv i Statskassen, som det ved den stadig dalende Sølvpris bliver vanskeligt at bringe i Circulation. — Forsvarsvæsen. 1 Maj 1886 udgjorde den staaende Hær en Styrke af 2,153 Officerer og 25,000 Underofficerer og Menige, hvortil i Krigstilfælde slutter sig en overordentlig talrig Milits. Fodfolket tæller 25 Regimenter (deraf 2 Negerregim.) à 10 Compagnier, i alt 877 Officerer og 12,625 Md.; Rytteriet 10 Regim. (deraf 2 Negerregim.) à 12 Escadroner, i alt 432 Offic. og 7,970 Md.; Artilleriet 5 Regim. à 12 Batterier, i alt 280 Offic. og 2,650 Md.; Ingenieurcorpset 1 Bataillon à 4 Comp., i alt 108 Offic. og 450 Md.; i Centraldepartementerne og Administrationen 477 Offic. og 1,805 Md.; Generaler 10. Armeen er inddelt i 3 Militærdivisioner: Missouri Divisionen: 6 Rytter- og 16 Fodfolksregimenter, Atlanterhavs Div.: 2 Fodfolks- og 4 Artilleriregim. og Stillehavs Div.: 1 Artilleri-, 4 Rytteri- og 7 Fodfolksregim. I de enkelte Stater bestaar en Milits, hvori enhver vaabendygtig Borger er forpligtet at tjene fra 18 til 45 Aars Alderen. Den staaende Hær har kun hvervet Mandskab. Flaadens Personel 1886 udgjorde 9 Admiraler, 12 Commodorer, 45 Capitainer, 85 Capitainlieutenanter, 74 Lieutenanter I, 325 Lieutenanter II, 175 Fændriker, 73 Cadetter med Officersrang, 160 Læger, 116 Intendanturembedsmænd, 238 Maskinister og 66 andre Functionærer. Dertil kom endnu Skibsbesætningen med 258 Underoff., 7,500 Matroser og 750 Skibsdrenge. End videre et Marinecorps med 81 Officerer og 1,939 Md. Flaadens Materiel er efter Krigen 1860 i stærkt Forfald, og først i de sidste Aar har man begyndt at tænke paa dens Forbedring. 1886 talte den kun 5 Panserskibe over 3,000 Tons med 20 Kanoner, 6 paa 2 à 3,000 Tons med 12 Kanoner, 8 paa 1,000—2,000 Tons med 16 Kanoner; i alt 19 med 48 Kanoner. Af Torpedofartøjer havdes kun 2. Af Skruedampere havdes 5 over 3,000 Tons med 72 Kanoner, 6 paa 2 à 3,000 Tons med 66 Kanoner; 19 paa 1—2,000 Tons med 119 Kanoner og 3 under 1,000 Tons med 8 Kanoner.

Forfatning. N. udgjør et Forbund af 38 særskilte Republiker, der frit styre deres indre Anliggender, men til bedste for „Unionen“ have givet Afkald paa Raadigheden over visse store Forhold (Forsvarsvæsenet, Forholdet til Udlandet, Handels-, Told- og Postvæsen o. desl.) og desuden indrømmet den fælles Lovgivningsmagt, „Congressen“, et Tilsyn med den stedlige Styrelse, saaledes at visse almindelige Grundsætninger skulle overholdes. Forfatningen hviler paa Unionsacten af 17 Sept. 1787 med senere Ændringer (1791, 1804, 1865—70); nye Ændringer skulle efter at være vedtagne af Congressen stadfæstes af de lovgivende Forsamlinger i tre Fjerdedele af Staterne. Congressen omfatter to Huse. Senatet, der repræsenterer Staterne, bestaar af to Medlemmer for hver Stat, valgte af deres lovgivende Forsamlinger paa 6 Aar med Fornyelse af en Tredjedel hvert andet Aar; Repræsentanternes Hus, der er et Udtryk for Folket i dets Helhed, vælges umiddelbart paa to Aar i lige store Kredse, hvis Tal fastsættes efter hver 10aarig Folketælling (1888: 325, 1 for hver 154,000 Mst.); ogsaa have Territorierne Ret til at sende en Delegeret, der kan deltage i Forhandlingerne, men uden Stemmeret. Til Valgbarhed kræves for Senatorerne 9, for Repræsentanterne 7 Aars Borgerret og Ophold i deres nuværende Hjemstat, samt henholdsvis 30- og 25Aars Alder; Valgretten er den samme som i de enkelte Stater. Begge Huse ere ligestillede i Henseende til Lovgivnings- og Bevillingsmagt; Senatet har desuden en vigtig Del i Forvaltningen, da det skal stadfæste alle Unionens Overenskomster med fremmede Regeringer og alle højere Embedsudnævnelser, og er tillige med de 9 Højesteretsdommere Rigsret, naar Repræsentanthuset anklager Præsidenten for Grundlovsbrud. Medlemmerne af begge Huse faa et aarligt Vederlag af 5,000 Doll. samt Rejsegodtgjørelse. Den udøvende Magt er overdragen Præsidenten, der vælges paa 4 Aar og kan gjenvælges (hidtil ere 7 af 18 blevne gjenvalgte); han skal være 35 Aar gl. og Indfødt. Han vælges formelt ved Valgmænd, men i Virkeligheden umiddelbart af Vælgerne, dog saaledes at Stemmerne opgjøres for hver Stat og at hver Stat har saa mange Valgmænd, som den har Senatorer og Repræsentanter tilsammen (d. e. fra 3 til 36), altsaa nu 401. Sammen med ham vælges en Vicepræsident, der skal afløse ham i Tilfælde af Dødsfald (hidtil indtruffet 4 Gange) og ellers fører Forsædet i Senatet. Præsidenten har 50,000 Dollars i aarlig Lønning og Embedsbolig i det hvide Hus. Han øver stor personlig Indflydelse paa Forvaltningen og udnævner frit sine 7 Ministre (nemlig 5 Statssecretærer for Udenrigs-, Finans-, Indenrigs-, Krigs- og Marineministeriet, en Generalpostmester og en Attorney General), der ere aldeles uafhængige af Congressen og uden politisk Ansvarlighed. Congressens Beslutninger forelægges ham til Kundgjørelse, og naar han modsætter sig denne, skulle de paa ny drøftes og træde da først i Kraft, hvis de vedtages med to Tredjedeles Flertal i hvert Hus — en Ret, der jævnlig bruges og i Regelen med stor Virkning. Den dømmende Magt udøves af Unionens Højesteret i Washington som øverste Instans; under den staa 9 Omgangs- og 50 Kredsretter som Over- og Underret. De første holdes to Gange aarlig rundt om i Staterne og sammensættes af en udsendt Højesteretsdommer og en fast Dommer for hver Rets Omraade; de sidste have kun en enkelt Dommer. Unionsdomstolene dømme i alle Retstvister imellem Stater eller Borgere fra forskjellige Stater, samt i folkeretlige Spørgsmaal; de kunne ogsaa prøve Unions- og Statslove og erklære dem grundlovstridige.—De enkelte Staters Forfatninger ere en Efterligning af Unionens; de styres af en Gouverneur, der ligesom de højere Statsembedsmænd vælges umiddelbart, et Senat og et Repræsentanthus, hint valgt paa længere Tid og med et ringere Medlemstal end dette. Valgretten er i de fleste Stater aldeles fri med 21 Aars Alder eller dog meget udstrakt, kun i nogle af de gamle Stater knyttet til directe Skatydelse eller Færdighed i Læsning og Skrivning; i et Par af Territorierne er Valgretten udstrakt til Kvinderne, i nogle Stater ligeledes i communale og Skolespørgsmaal. Forfatningsændringer skulle stadfæstes ved Folkeafstemning. Ogsaa paa de lavere Trin, i Grevskaber og Communer, giver Folkets Selvstyrelse sig fuldt til Kjende, ligesom ved Valg af Dommerne. Nævninger paakjende baade civile og criminelle Sager. I Territorierne er der kun en enkelt lovgivende Forsamling, og her udnævnes Gouverneurerne og Dommerne af Unionens Præsident. En særlig Stilling indtager „Forbundsdistrictet“ Columbia med Washington, som staar under Congressens Lovgivningsmagt.

Historie. Giov. Cabot kom allerede 1498 til N.s Kyst i den engelske Kong Henrik VIII.s Tjeneste; 1512 kom Spanieren Ponce de Leon og 1539 Fernando de Soto til Florida, 1524 Verrazzani i den franske Kong Frants I.s Tjeneste til Nordcarolina; men ingen Bebyggelse knyttedes til disse Opdagelser. 1564 bosattes en Del franske Huguenotter i Sydcarolina, men Nybygden ødelagdes n. A. af Spanierne. 1587 naaede Walter Raleigh den Kyst, som han til Ære for sin jomfruelige Dronning Elisabeth kaldte Virginia, og som hørte til det nuværende Nordcarolina; men det Forsøg, han gjorde paa at grundlægge en Koloni, mislykkedes. Det første blivende Anlæg skete 1607 i det nuværende Virginia ved Jamestown af John Smith, der ægtede Indianerhøvdingen Powhattans Datter; s. A. gjordes et andet Forsøg i Ny-England, men det strandede. 1606 havde nemlig Kong Jakob I delt hele N.s Kyst imellem to Selskaber, Plymouth- og Londoncompagniet, og gav de to Dele Navnene Ny-England og Virginia, samt Løfte om store Friheder for de vordende Nybygder. Virginias Befolkning var mest Æventyrere, til Dels endog løsladte Forbrydere; først 1620 kom en Sending Kvinder, men allerede Aaret i Forvejen var der indført nogle Negerslaver, og man begyndte Tobaks- og Bomuldsavl. 1621 aabnedes den første lovgivende Forsamling, men hele Forfatningen havde et aristokratisk Præg med en kongelig Gouverneur i Spidsen. Aldeles modsat var den Koloni, som 21 Dec.

1620 grundlagdes i Ny-England, idet 101 misfornøjede Puritanere („Pilegrimsfædrene") paa Skibet „Majblomsten" landede ved Plymouth i Massachusetts; den fik under de religiøse Stridigheder i England stadig Tilvæxt af Puritanere, og de trængte efterhaanden længere ind i Landet, ryddede Skovene, opdyrkede den raa Jord og havde 1623 de første Kampe med Indianerne. 1630—40 udbredte de sig til Connecticut og Rhode-Island, og 1643 stiftedes det første Forbund imellem de nyengelske Kolonier; deres Styrelse var afgjort republikansk og demokratisk, baade i Stat og Kirke, og de holdt strængt over Religiøsitet, Sædelighed og Tarvelighed, viste stor Iver for Skolevæsen og Almenoplysning og hævdede med Styrke deres Selvstændighed over for Kongens og siden Parlamentets Overgreb. 1633 grundlagde den katholske Lord Baltimore Kolonien Maryland nord for Potomac og skaffede den Nybyggere ved at indføre Trosfrihed; 1663 udskiltes ogsaa den sydlige Del af Virginia til et Len for nogle andre Adelsmænd under Navnet Carolina, hvilket 1669 fik en stræng feudal Ordning og efter 1685 blev Tilflugt for en Del franske Huguenotter. Ligeledes blev Rummet imellem de to gamle Kolonier efterhaanden optaget. 1609 havde Hollænderne taget Landet ved Hudsonsfloden i Besiddelse, og 1623 grundlagdes her Ny-Amsterdam; 1637 bosatte Svenskere sig ved Delaware, men deres Land blev 1655 knyttet til hines under Navnet Ny-Holland, og dette indtoges 1664 af Englænderne. Carl II gav det til sin Broder Jakob (II), den Gang Hertug af York, og det deltes siden i to Kolonier New-York og New-Jersey. 1681 fik Kvækeren W. Penn Landet mellem Maryland og New-York og bebyggede det dels med sine Trosfæller, dels med Tyskere. Saa vel under Carl II som især under Jakob II bleve Kolonierne underkastede mange Vilkaarligheder; deres Frihedsbreve krænkedes, og medens Kongerne søgte at skaffe Yndlinge Land og Herredømme i N., vilde Parlamentet indskrænke Koloniernes Handelsfrihed og gjøre dem til indbringende Markeder for England. Efter Revolutionen 1688 gjenoprettedes N.s politiske Friheder, men Navigationsacten skærpedes og Englands Eneret udvidedes baade til Udførsels- og Indførselshandelen; endog Handelen imellem Kolonierne indbyrdes forbeholdtes engelske Kjøbmænd, og 1719 forbødes alle Slags Fabriker og Jærnværker i N. Under Krigene mellem England og Frankrig 1690—97 og 1702—13 maatte N. udholde haarde Kampe med Indianerne, der ophidsedes af Franskmændene og støttedes af disses Forter i Canada og langs Mississippi. 1710 gjordes derfor et Tog fra Ny-England til Acadia (Ny-Skotland), hvilket løsreves fra Frankrig og afstodes 1713; og 1732 grundlagdes en ny Koloni Georgia som Værn imod den franske Magt i Louisiana. 1754 aabnedes en heftig Krig mod Franskmændene i Ohio-Territoriet, og s. A. kom i Albany Delegerede fra de 7 nordlige Kolonier sammen, den første Spire til den fælles Congres 20 Aar senere. 1758 udrustedes en stor Hær i N., og det var nærmest den, der n. A. indtog Quebec og siden hele Canada.

Men snart efter at England saaledes havde faaet Bugt med sin Medbejler til Herredømmet i N., udbrød Striden mellem Moderlandet og dets Kolonier, hvis Selvfølelse var voxet stærkt ved Krigen, og som nu i alt talte 1,300,000 Indb. Da Englands Statsgjæld var voxet saa betydelig ved Krigene og disse til Dels vare førte for Koloniernes Skyld, vilde Parlamentet ogsaa lade N. bære en Del af Byrden. 1764 lagde det en høj Indførselstold paa flere Varer, men N. modsatte sig denne under Paaberaabelse af sin gamle Skattebevillingsret. Parlamentet vedtog da 1765 en Stempelpapirsafgift i Stedet, men ogsaa den mødte Uvilje og Modstand, eftersom N. vel erkjendte Kongens Myndighed som Overherre, men ikke Parlamentets, fordi Kolonierne ikke vare repræsenterede i dette. Afgiften blev derfor kaldt tilbage n. A., men 1767 paalagdes en ny Told paa Te, der var en meget udbredt Forbrugsartikel. Dette vakte stærk Forbitrelse, og man forpligtede sig i N. til ikke at drikke Te og ikke kjøbe engelske Varer; da alligevel det indiske Compagni 1773 sendte 3 Skibe til Boston med Te, gik nogle af Byens Borgere forklædte som Indianere om Natten om Bord paa Skibene og kastede 18 Dec. 18,000 Pd. Te i Havet. Regeringen vilde nu spærre Havnen og ved andre Forholdsregler tvinge Byen til at give Erstatning, og dette førte efterhaanden til et aabent Brud. 4 Sept. 1774 samledes i Philadelphia en fælles Congres for 12 af Kolonierne, og n. A. traadte Georgia til. Da den engelske Regering hovmodig afviste ethvert Tilbud om Udsoning, forbød Congressen først al Indførsel fra og siden ogsaa Udførsel til England, og 19 Apr. 1775 fandt det første Sammenstød Sted ved Lexington imellem Militsen i Massachusetts og de kongelige Tropper under General Gage, der vilde ødelægge et Krudtmagasin i Concord. Dette lykkedes ogsaa, skjønt ikke uden Tab, men nu sendtes fra alle Egne af N. Tropper, i alt 14,000 Md., imod Boston, og 17 Juni bleve de engelske Tropper slagne i en blodig Træfning ved Bunkershill. To Dage før havde Congressen valgt George Washington til sin Hærfører, og han tvang 17 Marts 1776 de engelske Tropper til at forlade Boston og indskibe sig til Halifax. Imidlertid havde Nordamerikanerne under Arnold gjort et Tog mod Canada og vare i Førstningen ogsaa heldige; men et Angreb paa Quebec mislykkedes, og allerede i Juni 1776 havde den nye engelske General Howe taget hele Canada tilbage. Til Søs udrustede N. en Mængde Kapere, som tilføjede den engelske Handelsflaade umaadelige Tab og gjorde alle Farvande usikre for den (s. Jones, Paul). England havde imidlertid forberedt et omfattende Angreb og sendt en stor Hær til N., til Dels af lejede Tyskere (mest Hessere); men dette udvidede Kløften imellem det og N., og 4 Juli 1776 udstedte Congressen den af R. H. Lee foreslaaede, men af Jefferson affattede Uafhængighedserklæring, hvori rettedes de stærkeste Angreb paa Moderlandets hele Adfærd mod N. Kort efter rykkede General Howe mod New-York, sejrede 27 Aug. ved Long-Island og tog Byen i Besiddelse, samt tvang Washington til at gaa over Delaware

ind i Pennsylvania; men 26 Dec. gik denne gjennem Drivisen over Floden, faldt uventet over en fjendtlig Afdeling og slog den fuldstændig, samt vandt 8 Dage efter en ny Sejer ved Princetown. Dette hævede igjen hans Landsmænds Mod, og kort efter kom Franskmanden Lafayette, Polakken Kosciuszko, Tyskeren Steuben og andre Fremmede for at kæmpe i Frihedshærens Række. Den første Del af 1777 betegnes ikke ved nogen større Begivenhed, og den engelske Regering gjorde visse Indrømmelser for at opnaa en Udsoning; men 11 Sept. blev Washington slaaet ved Brandywine, maatte give Philadelphia til Pris og gjorde 4 Oct. et forgjæves Forsøg ved Germantown paa at komme Byen til Hjælp, medens omtrent samtidig den engelske General Burgoyne, der var rykket ind fra Canada med 10,000 Md., blev slaaet ved Saratoga og 17 Oct. nødtes til at overgive sig med Resten af sin Hær (5,800 Md.). Dette glimrende Held skaffede N. Forbundsfæller i Europa. Frankrig, hvorhen B. Franklin allerede var sendt i Sommeren 1776, sluttede 6 Febr. 1778 Forbund med N., erklærede England Krig og afsendte to Flaader, hvorfor den nye engelske Overgeneral Clinton maatte gaa tilbage fra Pennsylvania til New-York. De franske Flaader vendte sig dog snart til Antillerne og gav altsaa ikke N. umiddelbar Hjælp; men snart erklærede tillige Spanien England Krig, og da Holland 1780 indgik en Aftale med Danmark, Sverige og Rusland om væbnet Neutralitet, blev det ogsaa draget ind i Kampen. 1778 havde Clinton ført sin Hovedstyrke mod de sydlige Kolonier, indtog i Dec. s. A. Savannah og 12 Mai 1780 Charleston, men gik derefter til New-York for ogsaa at hærje Nordkysten. Netop paa dette kritiske Punkt landede i Juli s. A. en fransk Hjælpehær under Rochambeau, og Frankrig gav N. et Laan paa 16 Mill. Frc.s. Nu blev Washington først i Stand til at gaa frem med Kraft, medens hidtil Krigen mest havde opløst sig i mindre Træfninger; han vendte sig 1781 pludselig imod Virginia og tvang 19 Oct. ved Yorktown General Cornwallis til at overgive sig med 8,000 Md. Da det engelske Folk saa, at trods de mange enkelte Fordele, som dets regulære Tropper vandt over N.s Frivillige, Herredømmet ikke kunde gjenvindes, end sige i Længden vedligeholdes, og da Krigen desuden medførte umaadelige Tab, blev det efterhaanden stemt for Fred; efter langvarige Underhandlinger kom denne i Stand i Versailles 3 Sept. 1783, hvorved N.s Uafhængighed godkjendtes af England. Det samme var allerede gjort af de fleste europæiske Magter (af Preussen derimod først 1785). N. var i høj Grad svækket af Krigen; Landet var til Dels ødelagt, 70,000 vaabenføre Mænd vare faldne i Kampen eller døde af Sygdom, Handel og Credit forstyrret og den unge Stat betynget med en Gjæld af 43 Mill. Doll. Hertil kom nu Strid om den fremtidige Statsordning. To store Partier stod mod hinanden, „Føderalisterne“, der vilde en stærk Centralmagt, helst med livsvarig Præsident, livsvarigt Senat og Ret for hin til at vælge de enkelte Staters Gouvernemrer, og „Republikanerne“, der hævdede Staternes Selvstændighed. Til de første hørte Washington og J. Adams, til de sidste Jefferson og Madison. Det varede 4 Aar, inden Staterne kunde enes om at vælge et Convent til at vedtage en ny Forfatning; det kom sammen i Philadelphia 25 Maj 1787 og blev færdigt med sit Hverv 28 Sept. s. A. ved at gaa en Mellemvej imellem de to stridende Anskuelser; men først i Beg. af 1789 var den nye Forfatning tiltraadt af 11 af Staterne, og det varede endnu over et Aar, førend Rhode-Island og Nord-Carolina sluttede sig dertil. Alligevel traadte Forfatningen i Virksomhed 30 Apr. 1789 med Washington som Unionens første Præsident, J. Adams som Vicepræsident og Jefferson som Statssecretær (d. e. ledende Minister). Washington blev gjenvalgt 1792 og hævdede i den udenrigske Politik den Grundsætning, at N. skulde holde sig uden for Stridighederne i Europa; derfor sluttede han ogsaa trods Frankrigs Misfornøjelse 1794 en Handelspagt med England. Tre nye Stater optoges i Unionen, Vermont (1791), Kentucky (1792) og Tennessee (1796), hidtil Dele af ældre Stater. Under hans Efterfølger Adams (1797—1801) var der nær udbrudt Krig med Frankrig, og først 1800 kom en Udsoning i Stand. Han gjorde sig især bekjendt ved sin Uvilje mod Udlændinge, hvem Præsidenten fik Ret til at udvise, og som først efter 14 Aars Ophold kunde vinde Borgerret. 1800 blev Regeringens Sæde forlagt fra Philadelphia til Washington. Med Jefferson (1801—9), hvis Valg først kom i Stand efter 36 Afstemninger, sejrede „Demokratiet“, d. e. det republikanske Parti; nu indførtes streng Sparsommelighed i Statshusholdningen, al ydre Pomp bortfaldt, og i Stedet for at holde mundtlige Taler til Congressen sendte Præsidenten skrevne Budskaber. Loven mod de fremmede tilbagekaldtes; Ohio optoges 1802 som Stat, og 1803 kjøbtes Louisiana (d. e. Indlandet vest for Mississippi) af Frankrig for 15 Mill. Doll. Under Krigen mellem England og Frankrig var N.s Stilling meget vanskelig, da ingen af Parterne vilde agte dets Neutralitet og særlig England hævdede sin Ret til at visitere dets Skibe; til Gjengjæld forbød Congressen 1807 engelske Skibe Adgang til N.s Havne (1809 udstrakt til franske Skibe), og for at redde N.s Skibe fra at opbringes udstedtes Embargoacten (22 Dec. 1807), hvorved det ogsaa forbødes N.s Skibe at sejle til fremmede Havne. Under Madison (1809—17) sluttedes 1811 en Overenskomst med Frankrig, hvorefter franske Skibe paa ny fik Adgang til N.s Havne; men n. A. kom N. i Krig med England. En engelsk Flaade blokerede Kysten, men nordamerikanske Kapere tilføjede den engelske Handel stor Skade, og flere Krigsskibe opbragtes. Derimod mislykkedes Indfaldet i Canada aldeles, og 1814 gjorde en engelsk Hær Landgang og indtog og ødelagde 24 Aug. Washington. En glimrende Oprejsning fik N. derved, at Jackson med 6,000 Militstropper tilføjede Englænderne et blodigt Nederlag ved New-Orleans 8 Jan. 1815. Kort i Forvejen var der ved Ruslands Mægling sluttet Fred i Gent. Den lange Afspærring fra Udlandet havde givet N.s Industri et stort Opsving og fremkaldt en Udvikling af den indre Sam-

færdsel ved Kanaler. 1816—20 optoges 6 nye Stater, Indiana, Missisippi, Illinois, Alabama, Maine og Missouri, i hvilken Anledning det saakaldte „Missouri Compromis" om Slaveriets Nordgrænse (36° 30′ n. Br.) blev indgaaet; thi ved Folketællingen 1820 talte N. 1½ Mill. Slaver paa 9,655,000 I. 1817 var J. Monroe, der ligesom sine to Forgængere hørte til det demokratiske Parti, bleven Præsident. Han kjøbte 1819 Florida af Spanien og udtalte 1823 den bekjendte „Monroedoctrin", at N. ikke vilde taale en Udvidelse af Europas Magt paa Amerikas Grund, hvorefter han godkjendte de nyspanske Staters Uafhængighed. Efter ham fulgte J. Quincy Adams (1825—29), der 1828 fik indført Beskyttelsestold til bedste for de nordøstlige Stater; men derefter sejrede igjen Demokraterne med Jackson (1829—37), som efter megen Strid 1833 satte en gradvis Toldnedsættelse igjennem og samtidig tvang Syd-Carolina, der vilde erklære den tidligere Toldtarif for ugyldig, til Lydighed under Unionscongressen. Loven om Indianernes Flytning fra de østlige Stater til Territoriet v. for Missisippi (1830) fremkaldte blodige Krige, især med Seminolerne i Florida. Endelig fremkaldte Bankspørgsmaalet heftige Partikampe. Den 1791 stiftede Nationalbank var ophævet 1811, men 1816 grundlagdes en ny, og den understøttedes ved, at Regeringen i den deponerede sine Pengebeholdninger. Den fik derved næsten hele Pengevæsenet i sine Hænder og udøvede et uindskrænket Herredømme over alle Omsætninger; men dette Monopol var Demokraterne en Torn i Øjet, og Jackson modsatte sig derfor enhver Fornyelse af Bankens Privilegier, trak 1833 Statens Penge ud og fremkaldte ved Bankens Ophævelse 1836 en udstrakt Pengekrise og umaadelige Falliter i hele N. Derimod blev hele Statsgjælden afbetalt 1834. Ogsaa er Jacksons Præsidentskab blevet mærkeligt derved, at han indførte det storartede „Udfejningssystem" af alle Embedsmænd, som hørte til Modpartiet, og gjorde alle Embeder til Belønninger for politiske Tjenester. Hans Politik fortsattes under Eftermanden v. Buren (1837—41) og Tyler (1841—45), der som Vicepræsident traadte i Stedet for General Harrison, som døde en Maaned efter sin Embedstiltrædelse. Tylers Styrelse er nærmest betegnet ved Grænseaftalen med England 1842 (om Grænsen mellem Maine og Ny-Brunsvig), Aftalen med Texas om dets Tilslutning til Unionen og Bestræbelserne for at tilknytte Oregondistrictet. Desuden bleve 1845 og 46 Florida og Iowa optagne som Stater. 1836 og 37 vare Arkansas og Michigan komne til. Striden med England om Oregondistrictet og med Mexico om Texas afgjordes under Polk (1845—49), den første fredelig, idet England 1846 bøjede sig for N.s Forlangende og uden videre gav Afkald paa alt Land syd for 49° n. Br., fra de canadiske Søer at regne til det stille Hav; den anden derimod ved en heldig Krig (s. Mexico, Hist.), der endte 2 Febr. 1848 med Erhvervelsen af Californien, Ny-Mexico og det nord derfor liggende Land, som siden blev udstykket i flere Landskaber (Utah, Colorado o. fl.). Sammen med Texas var Wisconsin bleven optaget som Stat 1845; thi af Hensyn til Slaveriet sørgedes der altid for, at der var lige mange Slave- og frie Stater, idet Ligevægten derved bevaredes. I Tiden fra 1840 tog de mod Slaveriet fjendtlige Partier Abolitionister og Freesoilers stærkt Opsving; og under Polks Efterfølger Taylor og den ved Taylors Død oprykkende Vicepræsident Fillmore (1850—53) brød Striden mellem dem og Slaveriets Forsvarere for Alvor ud, da der blev Tale om at optage Californien som fri Stat. Dette Land laa nemlig til Dels syd for den Nordgrænse, der 1820 blev sat for Slaveriet, og Sydstaterne vilde derfor have Slaveriet indført her, men dette modsatte Nybyggerne, Guldgraverne, sig. Efter lange Forhandlinger — under hvilke Syd-Carolina endog truede med at udtræde af Unionen — enedes Congressen om et Compromis, der blev foreslaaet af H. Clay (som allerede havde mæglet baade 1820 og i Toldstriden 1833); i Følge dette optoges Californien som fri Stat, og Utah og Ny-Mexico bleve foreløbig slavefri Territorier, hvorhos Slavemarkedet i Washington ophørte, men til Gjengjæld lovedes det Sydstaterne, at flygtende Slaver for Fremtiden skulde udleveres fra Nordstaterne — en Lov, der vakte den største Uvilje blandt Abolitionisterne. 1853 kom Demokraterne igjen til Magten med Franklin Pierce som Præsident, og under ham vistes især stor Virksomhed udadtil. Allerede 1848 havde N. tilkjendegivet sin Glæde over, at den republikanske Statsform udbredtes i Europa (Frankrig, Kirkestaten og Ungarn), og 1851 sluttedes en nøje Venskabspagt med Schweiz (om et Slags gjensidig Indfødsret for begge Folk); nu virkedes for fri Skibsfart paa de store amerikanske Floder (St. Lawrence, Amazonfl. og la Plata) og for Afskaffelsen af Øresundstolden, og 1854 sluttede N. den første Handelspagt med Japan. Desuden gjorde W. Walker og andre Eventyrere paa egen Haand flere Friskaretog til Mellemamerika og Mexico; af denne sidste Stat kjøbtes 1853 Arizona. Paa et Møde i Ostende i Oct. 1854 udtalte N.s tre vigtigste Afsendinge ved europæiske Hoffer, at N. maatte søge at vinde Cuba, om hvis Tilslutning Slavestaterne allerede længe havde næret levende Ønsker. Indadtil betegnedes Demokraternes Overvægt ved „Nebraskabillen" (1854), der med Opgivelse af „Missouri-Compromisset" tillod de nye Stater selv at afgjøre, om de vilde have Slaver eller ej („Squattersouveraineteten"), samt ved en Frihandelstoldtarif (1856). Skjønt Demokraterne ogsaa sejrede ved Præsidentvalget 1856 og bragte J. Buchanan til Magten, viste dog Valget, at det var paa Hældingen med deres Overvægt; det nydannede republikanske Parti, der i sig optog Freesoilers, havde enten Flertal eller et saa stort Mindretal i alle Nordstater, at man kunde vente dets nære Sejer. De senere Tildragelser hjalp dertil. Syden, der ønskede at skaffe sig Forstærkning, søgte nu i Kraft af Nebraskabillen at gjøre Kansas (s. d. A.) til Slavestat, selv om det kun kunde ske ved Vold og Svig mod de egentlige Nybyg-

gere; Striden førtes med største Bitterhed, og Regeringen saa igjennem Fingre med Sydstatsboernes Voldsgjerninger. Da Kansas 1858 krævede Optagelse i Unionen, forsøgte Buchanan at lokke det til at indføre Slaveriet ved i saa Fald at love det Optagelse strax; men Forsøget mislykkedes, medens de slavefrie Staters Tal forøgedes med Minnesota og Oregon. Uviljen over dette saakaldte „Kansas-Compromis" var saa stærk, at Republikanerne 1858 sejrede ved Congresvalgene i hele Norden og derved fik Overvægt i begge Huse, medens Demokraterne spaltedes og Kløften imellem Partierne uddybedes ved John Browns dumdristige Forsøg 1859 paa at rejse en Slaveopstand i Virginia. Alt dette var dog kun Forpostfægtninger for den egentlige Kamp, der udbrød i Dec. 1860, efter at Republikanernes Candidat, Abr. Lincoln, var bleven valgt til Præsident i alle Nordstaterne (180 St.), medens Sydstaterne splittede deres Stemmer (122) paa tre Candidater (Bell, Breckenridge og Douglas). Skjønt der var tre Maaneder til, inden han skulde tiltræde Magten, vaktes rundt om i Syden en Oprørsaand, fordi Slaveherrerne frygtede for efter Tabet af deres tidligere Magt tillige at se Indgreb i deres „huslige Institutioner". 20 Dec. kundgjorde Syd-Carolina sin Udtrædelse af Unionen, kaldte sine Repræsentanter tilbage fra Washington og bemægtigede sig Unionens Ejendom, og dette Exempel fulgtes i Løbet af Jan. 1861 af 6 andre Sydstater (Georgia, Florida, Mississippi, Alabama, Louisiana og Texas). Ligesom Buchanan i sit Budskab til Congressen 4 Dec. havde udtalt, at man ikke burde tvinge nogen Stat til at blive i Unionen, betænkte hans Ministre, der hemmelig billigede Oprøret, sig ikke paa ligefrem at understøtte det (Krigsministeren Floyd roste sig siden af at have tømt Tøjhusene i Norden for at gjøre dette uskikket til Kamp og kæmpede selv i Sydstatshærens Rækker) og forsømte i hvert Fald alt, hvad der kunde tjene til at undertrykke det. Buchanan troede utvivlsomt at kunne tvinge Nordstaterne til et nyt Compromis med Garantier for Syden; men de Forsøg, der især fra „Grænsestaternes" (Virginia, Maryland, Kentucky o. fl.) Side gjordes paa at mægle Forlig, strandede paa Sydens overmodige Fordringer. 4 Febr. samledes en Congres for de udtraadte Stater („Secessionisterne") i Montgomery; en ny Forfatning („Conføderation") gaves med større Selvstændighed for de enkelte Stater, og Jefferson Davis valgtes til Præsident, hvorhos Alex. Stephens, der ligefrem erklærede Slaveriet for Hjørnestenen i det nye Forbunds Samfundsordning, blev Vicepræsident. Imidlertid havde Republikanerne brugt deres Magt i Congressen til at optage Kansas i Unionen og indføre en høj Beskyttelsestold; og 4 Marts tiltraadte Lincoln sit Præsidentskab med Will. Seward, Chase og siden Edw. Stanton til Ministre. Han erklærede strax, at han ikke vilde gjøre Indgreb i de enkelte Staters indre Forhold (altsaa heller ikke i Slaveriet), men at han vilde hævde Unionen og ikke tillade nogen Stat paa egen Haand at udtræde. Medens hans Personlighed og Maadehold samlede alle Partierne i Norden om ham, øvede den ingen Indflydelse i Syden. 12—14 Apr. blev Fort Sumter i Charlestons Havn, Unionens sidste faste Punkt i Sydstaterne, beskudt og nødt til Overgivelse, og strax efter sluttede Virgina sig til Conføderationen. I Maj fulgte Arkansas og Nord-Carolina efter, senere Tennessee, medens Maryland, Kentucky og Missouri forblev Unionen tro, skjønt et ikke ringe Parti holdt med Oprørerne. For at møde Faren indkaldte Lincoln 75,000 Militstropper, og dermed var Borgerkrigen erklæret. I de første Maaneder leveredes dog kun Smaakampe, idet Mac Clellan og Rosecranz indtog det vestlige Virginia, men da Mac Dowell under Folkestemningens Tryk 21 Juli rykkede frem fra Washington, led han med sine uøvede Frivillige et forsmædeligt Nederlag ved Bulls Run. Han afløstes af Mac Clellan, der vilde gaa sindigere til Værks, og Unionsregeringen, som nu saa, at Oprøret ikke lod sig kue i et Par Maaneder, indkaldte en halv Mill. Frivillige. Missouri reddedes for Unionen af Tyskerne under Sigel og af Fremont, der jog Separatisterne ud, men dog blev fjærnet i Nov. 1861, fordi han paa egen Haand havde erklæret Slaverne fri. For Resten hengik Aaret uden større Kampe, fordi Nordstaterne vare aldeles uforberedte til en saadan Krig og havde stor Mangel paa Officerer, da de fleste Unionsofficerer vare Sydstatsboere og havde sluttet sig til Oprøret. Ved Flaadens Hjælp, som næsten udelukkende blev Unionen tro, indtoges flere Punkter langs Sydstaternes Kyst, for at Blokaden af Havnene kunde blive saa meget virksommere, og 8 Nov. standsedes et engelsk Dampskib „Trent", der havde to Afsendinge fra Syden til England og Frankrig, om Bord; disse, Mason og Slidell, førtes som Fanger til N., men frigaves snart efter Englands Trusler. Dette fik dog ikke videre Følger, saaledes som Syden havde haabet, og ligeledes skuffedes dettes Tro paa, at Bomuldens Betydning for Englands Industri („Cotton is king") skulde nøde Vestmagterne til at give det Hjælp; det fik kun Godkjendelse som krigførende Magt og nogen hemmelig Understøttelse. Ved Aarets Slutning rykkede General Thomas fra Kentucky ind i det østlige Tennessee, hvorefter Grant i Febr. besatte Nashville og hele den vestlige Del af Staten og 6—7 Apr. sejrede i et blodigt Slag ved Corinth i det nordlige Mississippi, hvor Sydstatsgeneralen A. S. Johnston faldt. Samtidig indtog Pope en lille Ø, Øen Nr. 10, der spærrede Sejladsen paa Mississippi nordfra, og i Slutn. af Maj maatte Beauregard rømme sine faste Stillinger ved Corinth og gaa østpaa. Unionstroppernes Overlegenhed i Vesten var dermed sikret, og Missouri blev helt renset for Fjender. Endelig indtog Admiral Farragut og General Butler 26 Apr. New-Orleans, hvorefter Flaaden sejlede op ad Mississippi til Baton-Rouge og Natchez, der begge bleve besatte. Imidlertid havde Kampen paa Hampton Red staaet 8 Marts, hvor Panserskibe første Gang optraadte i Søkrigen („Merrimac" og „Monitor"), og i Apr. begyndte Mac Clellan sit Tog til Yorktown for at angribe Richmond fra Sydøst. Det lykkedes ham

vel at besætte hele Halvøen — ogsaa det overfor liggende Norfolk, Sydens Krigshavn, blev overgivet — men selve Sydhæren undslap ham ved frivillig at rømme Yorktown (4 Maj) og Williamsburg; han forfulgte den op ad Chickahominy, sejrede 31 Maj ved Fair-Oaks, men maatte efter „de 7 Dages Slag" nær ved Richmond i Slutn. af Juni trække sig tilbage over Jamesfloden, og dermed var det første Angreb paa Richmond mislykket. De samtidige Angreb nordfra under Banks og Fremont afvistes af Jackson ved Winchester (25 Maj). Pope fik nu Commando over Hæren ved Washington og gjorde herfra en ny Fremrykning mod Richmond, men led 29—30 Aug. et alvorligt Nederlag ved Bulls Run. Sydhæren under Lee forfulgte sin Sejer, gik 4 Sept. over Potomac ind i Maryland og indtog Harpers-Ferry, men blev 17 Sept. slaaet af Mac Clellan ved Antietam og drevet tilbage igjen. Skjønt Mac Clellan saaledes havde reddet Unionen fra en stor Fare, blev han dog fjærnet fra Hæren 7 Nov., fordi han i 6 Uger intet nyt Forsøg gjorde. Hans to Efterfølgere Burnside og Hooker gik derimod begge løs paa Sydhæren, men bleve slagne, den første ved Fredericksburg 13 Dec., den anden ved Chancellorsville 2—5 Maj 1863, i hvilket Slag Sydgeneralen Stonewall Jackson faldt (begge Steder i Nærheden af Bulls Run), og nu rykkede Lee atter over Potomac, ja helt ind i Pennsylvania, men blev her overvunden af Meade i det blodige Slag ved Gettysburg (1—3 Juli) og maatte trække sig tilbage til Richmond med stort Tab. Dagen efter (Uafhængighedsdagen) vandtes paa den vestlige Krigsskueplads en vigtig Fordel, idet Grant tvang Vicksburg til Overgivelse efter næsten et Aars Belejring og derved skilte Sydstatsforbundet fra Forbindelsen med Arkansas og Texas; den første af disse Stater blev i Sept. besat af Unionstropper, og i Oct. gjorde Banks et Tog til Texas's Kyst. Fra Vicksburg kaldtes Grant til Østtennessee, hvor Krigslykken havde vaklet. I Sept. 1862 var Sydstatsgeneralen Bragg fra Tennessee trængt langt ind i Kentucky (paa samme Tid, som Lee gik ind i Maryland), men maatte snart gaa tilbage derfra og blev ved Nyaarstid slaaet ved Murfreesborough af Rosecranz, hvorefter Tennessee helt blev besat af Unionstropper. Ikke tilfreds hermed gik Rosecranz angrebsvis til Værks og indtog 9 Sept. Chattanooga, men blev 10 Dage efter slaaet ved Chickamauga, da Longstreet og Polk kom Bragg til Hjælp. Derimod lykkedes det hans Efterfølger Grant i Nov. at jage Fjenden ud af Bjærgene omkring Chattanooga og drive ham ind i Georgia, og nu var Tennessee sikret. Medens Kampen rasede, gik det mere og mere op for Nordens Folk og Regering, at der maatte gjøres directe Skridt mod Slaveriet, som var den egentlige Oprindelse til Krigen. 6 Marts 1862 udtalte Lincoln i sit Budskab til Congressen, at Unionen burde give de Stater Pengehjælp, som vilde afløse Slaveriet; i Apr. s. A. frikjøbtes Slaverne i Columbia, og i Juni forbødes Slaveriet i alle Territorierne; i Juli optoges Vestvirginia, som var bleven Unionen tro, til en egen Stat, og 22 Sept. — 5 Dage efter Slaget ved Antietam — kundgjorde Lincoln Frigivelse af Slaverne i de Stater, som ikke havde underkastet sig 1 Jan. 1863. Senere oprettedes i Louisiana egne Nybygder af frigjorte Negre under Ledelse af Unionsembedsmænd, og Negerregimenter dannedes. 1863 vedtog Missouri og Vestvirginia Slaveriets Ophør, og 1864 fulgte Maryland efter. Af ikke mindre Vigtighed, skjønt uden Forbindelse med Slavespørgsmaalet, vare de to Love om fri Uddeling af Jord til Nybyggere (Homestead-Loven, 20 Maj 1862) og om Bygning af en Jærnbane til det stille Hav (1 Juli s. A.), begge sigtende til at fremme Opdyrkningen af det indre (Far West). 12 Marts 1864 fik Grant Overcommandoen over alle Unionstropper, overtog selv Potomachærens Ledelse og begyndte 3 Maj sit Angreb paa Richmond. I Løbet af 6 Uger stod flere blodige Slag, og om end Angrebet ikke frugtede og hans Hær led stort Mandefald, knækkede han dog Fjendens Kraft, da Syden ikke havde saa mange Tropper at stille imod. Ogsaa lykkedes det Sheridan i Sept.—Oct. at trænge ind i Shenandoahdalen, hvad saa mange andre Unionsgeneraler forgjæves havde forsøgt, og saaledes komme Richmond i Ryggen. Imidlertid havde Sherman, der overtog Grants Post i Vesten, kæmpet sig frem til Atlanta, indtog dette Punkt i Sept. 1864 og drog 16 Nov. derfra mod Savannah i Georgia, som han naaede 22 Dec. Faa Dage forud havde General Thomas fuldstændig slaaet Sydhæren under General Hood, som angreb Nashville. I Febr. 1865 drog Sherman mod Nord, indtog og ødelagde Syd-Carolinas Hovedstad Columbia, medens Charleston blev indtaget fra Søsiden, og gik i Marts ind i Nord-Carolina, hvor han 22 Marts besatte Goldborough. Nu var alt rede til det afgjørende Slag, og 1—3 Apr. blev Lees Hær angreben fra alle Sider, Petersburg og Richmond indtagne og han selv nødt til at strække Vaaben med Resten af Hæren 9 Apr. 3 Uger senere gjorde Johnston det samme for Hæren i Nord-Carolina, og 26 Maj overgav Kirby Smith Sydens sidste Tropper i Mississippi. Faa Dage forinden (20 Maj) var Jefferson Davis, som endnu for faa Maaneder siden i Tillid til Sejren havde afvist Lincolns Fredstilbud, paa sin Flugt fra Richmond falden i Fjendehænder og sat i Fængsel, medens hans sejerrige Modstander, den til Præsident gjenvalgte Lincoln, kort efter Richmonds Indtagelse var bleven myrdet (14 Apr.). Sydstaternes Opstand var saaledes undertrykt efter at have varet i 4 Aar og kostet N. 5—600,000 Menneskeliv; men tilbage stod endnu den anden vigtige Opgave, at bringe Orden i alle de forviklede Forhold, gjenoprette Foreningen mellem Syden og Norden og gjøre Krigens store Resultat, Slaveriets Afskaffelse, til fuld Virkelighed. Syden var blevet forfærdelig medtaget af Krigen, store Strækninger helt ødelagte og Landets Dyrkning i mange Egne forstyrret eller forsømt; Formues- og Samfundsforholdene vare derhos aldeles rystede ved Slavernes Frigivelse, og den Gjæld, der var stiftet for at føre Krigen, forvandledes ved Nederlaget til værdiløst Papir. Mange af de ældste og rigeste

Slægter vare derved bragte til Betlerstaven, og længe efter Krigens Ophør maatte en stor Del af Indbyggerne leve af den offentlige Godgjørenhed. Norden var vel blevet skaanet for Krigens egentlige Rædsler og Ødelæggelser, men dets Handel havde lidt meget ved de sydstatlige Krydsere („Alabama" o. fl.), og dets Credit svækkedes ved de mange Papirspenge; ogsaa var N.s Statsgjæld under Krigen voxet fra 90 til 28—2900 Mill. Doll., for hvilken Sum man rigelig kunde have løskjøbt alle Negrene, og Skatterne vare stegne fra 60 til over 500 Mill. Doll. til stor Skade for Industrien, idet ikke færre end 10,000 Gjenstande vare beskattede. Overgangen fra Krig til Fred gik langt lettere, end nogen havde ventet; i faa Maaneder hjemsendtes flere Hundrede Tusende Soldater, og afgaaede Officerer og Generaler tog uden Sky igjen fat paa deres tidligere Sysler. Derimod voldte Sydstaternes Indordning i Unionen store Vanskeligheder. Medens den oprykkende Vicepræsident A. Johnson, sine gamle demokratiske Grundsætninger tro, ikke vilde have Sydstaternes Selvstændighed indskrænket og ikke vilde lade Staterne bøde for Indbyggernes Oprør og derfor kun forlangte, at de skulde stadfæste Slaveriets Afskaffelse og tilbagekalde Udtrædelsesbeslutningen, gik Republikanerne, som havde det overvejende Flertal i Congressen, ud fra, at man burde sikre sig mod en Gjentagelse af det skete. Under Ledelse af Ch. Sumner og Th. Stevens nægtede de derfor at modtage de fra Syden sendte Congresmedlemmer og vedtog efterhaanden en Række Love for at sikre Negrenes Frihed. De saakaldte „Bureauer for de frigivne" udstraktes over hele Syden og fik det Hverv at sørge for Negrenes Undervisning, give dem Jord til Dyrkning af Unionsjorderne og værge dem mod de hvides Retskrænkelser. En Lov om Negrenes borgerlige Rettigheder fastsatte deres Stilling i Sydstaterne, medens Valgret gaves dem i Forbundsdistrictet Columbia og Territorierne, og 1867 vedtoges to Ændringer i Unionsforfatningen, nemlig at alt Slaveri for Fremtiden skulde være forbudt, og at Staternes Repræsentation i Congressen skulde beregnes ikke som hidtil efter Folketallet (hvorved dog Slaverne kun regnedes som ⅗ Hvide), men efter Vælgertallet, altsaa til stor Skade for Sydstaterne, saafremt de ikke gav Negrene Valgret. Det besluttedes desuden, at ingen af Sydstaterne skulde gjenoptages, med mindre den samtykkede i disse nye Bestemmelser. Da Syden i Tillid til Præsidentens Understøttelse kun viste liden Villighed til at føje sig, gaves 1867 den saakaldte „Reconstructionslov", der stillede hele Syden under militært Regimente, indtil de enkelte Stater havde omdannet deres Forfatninger, sikret Negrene fuld Ligestilling, stadfæstet de nys nævnte Ændringer i Unionsforfatningen og valgt nye, loyale Myndigheder. For at lette Opnaaelsen af disse Forlangender fratog Congressen alle, som havde deltaget i Oprøret, Valgret og Valgbarhed. Johnson stred imod, saa længe han kunde, men hans Vetoer omstyrtedes, det ene efter det andet, af det republikanske Parti, og dette tog til sidst ikke i Betænkning næsten at ophæve hans Magt i Syden ved at stille de militære Chefer alene under Overgeneralen Grant og saaledes give denne Ledelsen af hele Reconstructionsværket. Under dette Tryk maatte Sydstaterne give efter, og i Løbet af 1868 bleve de alle paa tre nær gjenoptagne i Unionen; disse tre, Virginia, Mississippi og Texas, fik først Adgang 1869. Striden med Johnson blev samtidig saa bitter, at Repræsentanthuset rejste Anklage imod ham for Forfatningsbrud; der blev vel ikke tilstrækkeligt Flertal i Senatet til at dømme ham fra Embedet, men fra den Tid var hans Myndighed aldeles brudt. 1867 kjøbtes Alaska, som hidtil havde tilhørt Rusland, men den tilsvarende Overenskomst om de danskvestindiske Øer blev ikke stadfæstet af Congressen. Nebraska optoges 1867 i Unionen som den 37te Stat (Nevada var optagen 1864); og 1865—69 byggedes den store Jærnbane til det stille Hav fra Omaha til San Francisco. Statsgjælden bragtes efterhaanden ned til 2,540 Mill. Doll., og det trykkende Skattesystem mildnedes betydelig. Udadtil vandt N. en glimrende Oprejsning over Frankrig, som under Borgerkrigen havde søgt at mægle til bedste for Sydstaterne, og som havde brugt Lejligheden til at gjøre Toget til Mexico; paa N.s Forlangende trak det 1866—67 sine Tropper igjen bort derfra og overlod Kejser Maximilian til hans Skæbne. Ligeledes opgav Spanien 1865 San Domingo, som det havde tilknyttet 1862. Johnson efterfulgtes 1869 af General Ulysses Grant, hvis Navn alene var en Borgen for, at N. ikke vilde slippe Krigens politiske Udbytte, Nordens Overvægt og Negrenes Ligestilling. Denne sikredes 1870 ved en ny Forfatningsændring, der fastslog almindelig Valgret uden Hensyn til Farve og Byrd (dog ikke for Chineserne i Californien), og da Staten Georgia 1869 vilde indskrænke Negrenes politiske Rettigheder, blev den et helt Aar stillet under militær Forvaltning og maatte tilbagekalde det gjorte Skridt. Dog varede det endnu en Stund, inden Sydstatsboerne lærte at finde sig i de ændrede Forhold, og i flere Aar øvedes ikke faa Voldsgjerninger imod Negrene og deres Venner, Indvandrerne fra Nordstaterne (især af det hemmelige Samfund »Ku-Klux-Clan«). Efterhaanden blev næsten alle Oprørere benaadede og fik deres politiske Rettigheder tilbage (oprindelig vare 167,000 udelukkede fra Amnestien), ja mange fik endog høje Embeder, medens ikke en eneste af Oprørets Ledere, end ikke Jeff. Davis, blev straffet. 1872 opnaaede N. en Aftale med England om „Alabamasagen", og Voldgiftsretten i Genf tilkjendte N. et Vederlag af 3 Mill. Pd. St. for den øvede Skade; ligeledes blev Øen San Juan ved den tyske Kejsers Voldgiftsdom erklæret for N.s Ejendom. Grants Bestræbelser for at tilknytte San Domingo vandt ikke Congressens Bifald, ligesaa lidt som Kjøbet af de danske Øer i Vestindien. 1872 gjenvalgtes Grant med overvældende Flertal, men da han og hans Venner tænkte paa et tredje Valg, i Strid med alle Traditioner, fremkaldtes 1874 et stærkt Omslag i Stemningen, og Demokraterne sejrede ved Valgene i mange enkelte Stater. Dertil med-

virkede ogsaa den stærke Uredelighed, som kom til Syne i Forvaltningen, og den overdrevne Beskyttelse, som vistes imod de til Sydstaterne indvandrede Embedsjægere (de saakaldte »Carpet baggers«). 1875 gaves en Lov, som tilsagde Negrene Ligestilling ogsaa i det selskabelige Liv, trods imod de hvides Fordomme (lige Adgang til Theatre, Hoteller og de første Klasser i Jærnbanevogne og Dampskibe); men det har ikke lykkedes at bringe den til fuld Gyldighed i Sydstaterne. 1876 fejredes Hundredaaret for N.s Frihed ved en Verdensudstilling i Philadelphia. S. A. optoges Colorado i Unionen som Stat. N.s Statsgjæld sank til 2,200 Mill. Doll. Ved Præsidentvalget i Nov. s. A. fik Demokraterne ½ Mill. Stemmers Overtal blandt Vælgerne, men Republikanernes Candidat R. Hayes fik én Valgmandsstemme mere end sin Medbejler (185 imod 184), og hans Valg godkjendtes af Congressen, skjønt adskillige af hans Stemmer vare stærkt omtvistede. Da Partierne vare næsten lige stærke i Congressen, lykkedes det ikke at gjennemføre større Ændringer i Beskatningen eller andre Reformer; derimod indtraadte 1879 Gjenoptagelse af Betaling i Guld, medens Coursen paa Papirspenge bortfaldt og N.s gode Finanstilstand tillod en væsentlig Nedsættelse af Statsgjældens Renter. Præsidentens Maadehold og Forsonlighed over for Sydstaterne udslettede disses Nag imod Norden og skaffede Republikanerne en ringe Overvægt ved Valgene 1880 (ikkun 3,000 Vælgere, men næsten 60 Valgmandsstemmer), hvorfor Garfield blev Præsident; men efter 3 Maaneders Embedstid blev han saaret af Snigmorderen Guiteau 2 Juli 1881 og døde 19 Sept. s. A. Vicepræsident Arthur indtog hans Plads. Megen Strid førtes om Gjenoptagelse af Sølvmøntfod ved Siden af Guldmøntfoden og om fortsat Brug af Papirspenge; ej heller lykkedes det at gjøre Ende paa Beskyttelsessystemet, som var opstaaet under Borgerkrigen, og som havde fæstnet sig i de følgende Aar, fordi de østlige Stater ikke vilde give Afkald derpaa af Hensyn til den store, opvoxede Fabrikdrift. Derimod blev det betydelige Overskud, som Tolden og den indre Beskatning gav, til Dels bortødslet til Pensioner til Soldater fra Borgerkrigen og N.s ældre Krige samt til deres Enker. Dog sank Statsgjælden stadig, til 1,830 Mill. Doll. i Juli 1884 og Renten til 54¼ Mill. Uviljen mod Chineserne gav sig Luft i en Lov 1882, der i 10 Aar forbød videre Indvandring; uden Præsidentens Veto vilde Congressen have gaaet endnu videre. S. A. fejrede Demokraterne ved Congresvalgene og 1884 tillige ved Præsidentvalget, for første Gang siden 1860, og endda kun med et Overtal af 60,000 Stemmer paa 10 Mill. Vælgere. Det skyldtes nærmest Tilslutning fra Tyskerne og de republikanske Reformvenner, der harmedes over Republikanernes Corruption. Den nye Præsident G. Cleveland har særlig bestræbt sig for at skaffe en god Forvaltning med Opgivelse af det tidligere System, Udnævnelse og Afskedigelse af Embedsmænd alene af politiske Partihensyn. Lige siden 1875 er der arbejdet for en Reform af Civiltjenesten. End videre har han ligesom Grant gjort Skridt for at fremme Indianernes Civilisation og lette deres Optagelse i det almindelige Samfund og fortsat Bestræbelserne (siden 1872) for at undertrykke Mormonernes Polygami. Stor Arbejdsnød fandt Sted 1885—86, saa at man regnede ½ Mill. Arbejdsløse, og under udenlandske Anarchisters Ophidselse kom det i Maj 1886 til blodige Optrin i Chicago (allerede 1877 havde der været omfattende Arbejdsstandsninger, bl. a. ved Jærnbanerne i Pennsylvania). Arbejdernes Organisation i Samfundet „Arbejdets Riddere“ (Knights of labour) fik stedse større Tilslutning (½ Mill. Medlemmer), og Kravet paa en Normal-Arbejdsdag af 8 Timer (i Stedet for 10) blev mere højlydt. Ligeledes er der fremkommet Forslag for at hindre Samling af Grundejendom paa udenlandske Rigmænds Hænder og om at hemme Indvandring fra Europa. Af Hensyn til det store aarlige Overskud foreslog Præsidenten i sit Aarsbudskab i Dec 1887 en væsentlig Ændring i Toldtarifen med Frigjørelse af mange Varer.

Literaturen var oprindelig en Gren af den engelske og bar en Tid i sin Helhed Moderlandets Aandspræg, dog modificeret ved det naturlige og historiske Medium, hvori den udviklede sig. Alt som Tiden er skredet og skrider frem, udvikler Literaturen sig imidlertid mere og mere selvstændig, med særlige Ejendommeligheder baade i Aandsindhold og Sprogtone. I Kolonialtiden var det mest religiøse, til Dels polemiske Skrifter, der saa Lyset i Nordamerika. Pope gjaldt som Digtekunstens Ideal; hos Franklin spores Indvirkning af de engelske Essayforfattere. Under og efter Uafhængighedskrigen fremkom politiske og statsøkonomiske Værker (Otis, Quincy, Th. Paine, Th. Jefferson, John Adams, Hamilton). Jonath. Cower udmærkede sig som Geograph; som Skildring af det sociale Liv maa fremhæves Crevecoeurs »Letters from an American Farmer«. Ph. Freneau (1752—1832) blev Uafhængighedskrigens Poet; John Trumball skrev sit komiske Epos »Mr. Fingal«, John Barlow den i sin Tid saa højtpriste, for os utaalelige »Columbiade«. Ch. Brown var den første amerikanske Romanforfatter; Hopkinson var Humorist og Satiriker. Med Washington Irvings »Sketch Book« (1820) datere Amerikanerne en ny Literaturperiode. Der uddannede sig efterhaanden en egen Art Prosaliteratur, populære »Causeries«, der behandle Æmner hentede fra de forskjelligste Sphærer; selv den nyere tyske Philosophis Resultater har man søgt paa denne Maade at gjøre tilgængelige for det dannede Publikum i Almindelighed. Herhen høre Emerson med sin paradoxe, springende Genialitet, den vittige og aandrige Holmes, den ved skarp og inderlig Naturiagttagelse udmærkede H. Thoreau. Tidsskriftet »Atlantic Monthly« i Boston er et Organ for denne Gren af Prosaliteraturen. Historieskrivningen har Folk af første Rang at opvise som Bancroft, Prescott og Lothrop Motley, der forene Grundighed og Skarphed i Undersøgelsen med effectfuld dramatisk Skildring. Greeley har leveret et dygtigt Arbejde over den sidste store Borgerkrig, »Great Conflict« (1865—66). Sparks og Barton ere ansete historiske Monographer og Biographer.

Ticknors store Værk over den spanske Literatur er et Mesterstykke af Grundighed og Udførlighed. Som Prosadigter staar Washington Irving som nantastet Klassiker (»Knickerbocker's History of New York«), uopnaaet i Finhed, Ynde og naivt Lune; Coopers romantiske Skildringer af Indianerlivet fandt talrige Efterlignere (bl. a. Paulding, Miss Sedgwick, Simms, Mrs. Child, R. Bird). Nathan. Hawthorne maler kraftige Scener af Sølivet og opfatter fint sjælelige Tilstande; Poes Omraade er det dæmonisk-phantastiske i Retning af den Hoffmannske Maner. Mrs. Beecher Stowe staar som den første i den sentimental-philanthropiske Roman med en talrig Skole omkring sig. Longfellow glimrer i Prosaen i »Hyperion« og »Kavanagh«. Theodore Winthrop, der faldt i Borgerkrigen, er Forfatter til en Række gode Fortællinger. Fremdeles maa nævnes Pseudonymerne Fanny Fern (Susan Warner, den ovennævnte Partons Hustru) og Peter Parley (Goodrich), bekjendt ved sine Børneskrifter. En overgiven Art Münchhausensfortællinger i latterligt Jargon skabtes ved Seba Smiths »Major Jack Downing« og fortsattes af Cozzens, Prentice, Brown, Thompson og G. Arnold. Senere har paa den humoristiske og satiriske Fortællings Omraade Mark Twain (Pseudonym for Clemens) vundet Navn. Blandt nyere Romanforfattere hævde Bret Harte, Henry James jun. og Howells en fremragende Plads. Af de faa episke Digtninge staar Longfellows »Hiawatha« øverst; endnu fattigere er den amerikanske Literatur paa Dramaer. Derimod har Lyriken fundet en frugtbarere Jordbund. Dens ældste betydelige Navn er Will. Bryant med sin klare Naturskildring og elegiske Klangfarve. Longfellow staar uden Medbejler i Formens Skjønhed og i en vis metaphysisk Pathos, der ikke er upaavirket af tysk Poesi. R. H. Dana udmærker sig som de stille Stemningers Digter; Percivals (d. 1857) Digte minde om de tyske „Weltschmerz“-Digtere; Fitz Greene Halleck er realistisk folkelig; Morris er Visedigter i Gaudys Maner; Edgar Poe frembringer stor Effect ved virtuosmæssig Sprogbehandling og stiler navnlig hen mod det rædselsvækkende; Kvækeren Whittier (et meget berømt Navn) synger i Choraltone; J. R. Lowell forener rig Phantasi og Sans for det charakteristiske med fin Formsans; O. Holmes er en genial Humorist, betydeligere i Prosa end i bunden Stil, Whitman en fremragende Folkedigter. Desuden vrimler det af mandlige og kvindelige Poeter af lavere Rang. Borgerkrigen fremkaldte Krigsdigterne Halpine (Private Miles O'Reilly) og Steadman. Af Tidsskrifter staa »North American Review« og »American Quarterly« i størst Anseelse, samt siden 1860 »Atlantic Monthly«. I skizzeagtig Behandling af Rejseindtryk og Genrestof have flere af de ovennævnte Forfattere ydet ypperlige Ting; bekjendt er desuden Pseudonymen Timothy Titcomb (J. G. Holland). Af Værker over amerikansk Literatur findes intet af Betydning fra selve Landet; derimod er Brunnemanns „Geschichte der nordamerik. Literatur“ (Leipz. 1866) et bygtigt Arbejde.

Nordau, Max Simon, tysk Forfatter, f. 29 Juli 1849 i Budapest, studerede Medicin, berejste dernæst største Delen af Europa og gjengav sine Rejseindtryk, særlig fra Frankrig, i interessante Feuilletoner, der senere udkom samlede og hurtig gjorde hans Navn bekjendt. Men endnu mere Opsigt end disse Rejseværker („Aus dem wahren Milliardenlande“, 1878, „Vom Kreml zur Alhambra“, 1879, „Paris unter der dritten Republik“, 1880) gjorde dog hans skarpe og hensynsløse Angreb paa bestaaende Samfundsforhold og herskende Anskuelser i „Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit“ (11te Opl. 1884) og „Paradoxe“ (3dje Opl. 1885). Han har desuden skrevet et Lystspil, „Die neuen Journalisten“ (1880, i Forening med F. Groß), og et borgerligt Sørgespil, „Der Krieg der Millionen“ (1881). Siden 1880 har N. boet som praktiserende Læge i Paris.

Nordberg, Göran [berj], f. 1677, d. 1744 som Dr. theol. og Sognepræst ved St. Clara Menighed i Stockholm, fulgte med den svenske Hær 1703—9, blev fangen efter Slaget ved Pultava, udløst 1715 og var indtil 1717 Carl XII.s Skriftefader. Senere under Frihedstiden tog han som Medlem af Præstestanden virksom Del i Rigsdagsanliggenderne. N. er navnlig bekjendt som Forfatter af »Carl XII.s historia«, som han efter Opfordring af Rigsdagen 1731 udgav 1740, et Værk, som uagtet sine Mangler dog er en af Hovedkilderne til denne Konges Historie. Han udgav end videre »St. Claræ minne« (en historisk Beskrivelse af Klostret og Kirken af dette Navn) samt flere Ligprædikener.

Nordborg, Flække paa Als ved en Sø, $2\frac{1}{4}$ M. n. for Sønderborg. 1,500 J. — Den hed oprindelig Kjøping (d. e. Handelssted) og skylder sin Oprindelse til det gamle Slot, som skal være bygget i Midten af det 12te Aarh. af Svend Grade og først kaldtes Als Slot, men efter at Sønderborg Slot var bygget fik Navnet N. Da det var stærkt befæstet, blev det brugt som Fængsel først for den slesvigske Biskop Valdemar 1193—98, derpaa for Kong Erik Glipping efter Slaget paa Lohede 1261. Efter Hertugdømmernes Deling var Slottet Sæde for den efter det opkaldte Linje af Kongehuset. 1658 blev det 3 Gange erobret (af de svenske, de allierede og atter af de svenske). 14 Marts 1665 afbrændte det aldeles, men et nyt Slot blev opbygget 1678 af Hert. August. 1766 blev det solgt, og flere Dele deraf bleve nedbrudte, saa at siden den Tid kun enkelte Bygninger ere tilbage, hvilke tilhøre Private. N.s rette danske Navn er Nørborg (modsat Sønderborg).

Nordby, det Sogn, som indtager den nordre Del af Øen Fanø i Vesterhavet, bruges sædvanlig tillige til Betegnelse for Bydistrictet, der bestaar af de tre Communer: Odden mod N., Nørby i Midten og Byen mod S. I Odden er Havnen, Toldbygning, Post- og Telegrapherpedition, Realskole, Navigationsskole, Apothek og Tinghus, i Nørby Kirken, Birkedommerbolig og Districtslægebolig og i Byen Præstegaard og Skole. Sognet havde 2,280 J. i 1880, for største Delen boende i Nordby. Her og i Sønderho, Øens Sydende, er hjemmehørende en betydelig Handelsflaade, i alt 129

Skibe af c. 19,000 Tons, hvoraf 1 Dampskib paa 19 Tons besørger Overfarten til Esbjærg. Af disse Skibe ere 79 fra 100 til 300 Tons, 7 fra 300 til 500 Tons og 2 over 500 Tons. I N. er en Sparekasse for Øen.

Nordcap, berømt Forbjærg i Norge, paa Magerøens Nordside i Finmarken, under 71° 10′ n. Br., har tidligere været anset som Norges og Europas nordligste Punkt. Den lidt vestligere fremstikkende Knivskærodde naar dog endnu lidt længere mod Nord. N. besøges aarlig af mange fremmede Tourister. Paa dets Top staar en Støtte, som Kong Oscar II 1873 lod reise til Minde om sit Besøg der.

Nord-Carolina, s. Carolina.

Norden ell. de nordiske Lande, almindel. Benævn. paa Danmark, Norge og Sverrig; jvfr. Nordlandene.

Norden, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 3 M. n. for Emden i Nærheden af Nordsøen. 7,000 I. Fabrikation af Tobak, Cichorie og Jærnvarer; Bryggerier og Brænderier. Store Hestemarkeder. Skibsfart og Skibsbyggeri.

Norden, Frederik Ludvig, dansk Søofficer, Tegner og Kobberstikker, f. 1708 i Glückstadt, blev af Christian VI sendt til Ægypten paa en antiqvarisk Reise. Paa Hjemreisen, hvor han opholdt sig en Tid i London, blev han syg og døde i Paris 1742. I hans første, mindre Skrift, »Ruins and colossal statues in Egypt« (1741), var kun den ene Tavle raderet af ham selv; det andet og egentlige Hovedværk, »Voyage d'Égypte et de Nubie« (1755), besørgedes udgivet af Tuscher, som stak Kobberne dertil efter N.s Tegninger.

Nordenberg [berj], Bengt, svensk Genremaler, f. 22 Apr. 1822, Huusmandssøn fra Gemshögs Sogn i Bleking. Sin Barndom og tidligste Ungdom tilbragte han under Kamp med Nød og Trang. Da han efter 7 Aars strængt Arbejde var bleven Malersvend, begav han sig til Stockholm, hvor han 1843 blev indskreven paa Kunstakademiet; han gjennemgik dette med Understøttelse bl. A. af Dronning Josephine, reiste udenlands 1851, fik Reisestipendium 1856 og bosatte sig s. A. i Düsseldorf, hvor han siden har opholdt sig. 1866 blev han Medlem af Kunstakademiet i Stockholm. N. er Elev af Tidemand, men har ved Siden heraf gjort Kunststudier i Paris og Italien. Han henter fortrinsvis sine Emner fra den svenske Almues Liv og har herfra givet mangt et Træk med god og sund, om end ikke altid dyb Charakteristik.

Nordenflycht, Hedvig Charl., svensk Forfatterinde, f. 1718, Datter af Kasserer A. Nordbohm, som blev adlet under Navnet N. I sine Barndomsaar fik hun en for en Kvinde usædvanlig lærd Opdragelse; 16 Aar gl. blev hun overensstemmende med et Ønske, Faderen havde ytret paa sit Dødsleje, forlovet med en Mand, som hun vel for en stor Del havde at takke for sin Aands Udvikling, men som i øvrigt var hende imod. Da denne døde 3 Aar efter, indgik hun en ny Forbindelse med en ung Præst, Jak. Fabricius; 1741 ægtede hun ham, men blev allerede s. A. Enke. Efter en heftig Sygdom, fremkaldt ved Sorg over Mandens Død, bosatte Fru N., som hun siden kaldtes, sig paa et lille Landsted nær ved Stockholm, hvor hun skildrede sin Sorg over hans Død i en Samling Elegier, »Den sörjande turturdufvan« (1743), der lagde Grunden til hendes Berømmelse. Hun lod sig dog efter nogen Tids Forløb bevæge til at flytte til Stockholm, hvor hendes Bolig snart blev Samlingsstedet for en Mængde Skjønaander. Sammen med disse stiftede hun et literært Samfund (efter hendes Død blev det kaldt til Live igjen under Navn af Utile Dulci), hvis Skrifter bleve udgivne under de forskjellige Titler: »Våra försök« og »Vitterhetsarbeten«. Imidlertid udgav hun selv foruden andre Arbejder et poetisk Aarsskrift, »Quinligit tankespel« (1744—50), og førte Brevvexling med flere af Europas Lærde og Digtere (deriblandt Holberg). En ulykkelig Kjærlighed, der 1761 bevægede hende til at forlade Stockholm og sine literære Venner for bestandig at kunne leve i den elskedes Nærhed, blev Aarsagen til hendes Død; hun døde 1763 af en Sygdom, hun havde paadraget sig ved et heftigt Udbrud af Skinsyge. Fru N.s bedre Digte, som de erotiske, udmærke sig ved en inderlig og varm Følelse, der rigtignok er lænket af et endnu ikke uddannet Sprog. En Samling af hendes »Utvalda arbeten« (1774) blev besørget af J. Fischerström (Gjenstanden for hendes ulykkelige Kjærlighed); en fuldstændigere Samling af hendes Skrifter er udgiven af Hanselli (1852).

Nordenskiöld [schjøld] ell. Nordenskiöld, en svensk-finsk Slagt; Brødrene Anders Joh. (f. 1696, Landshøvding, d. 1763) og Carl Fred. Nordenberg (f. 1702, Oberst, d. 1779) adledes 1751 under dette Navn. — Otto Henr. N., Søn af Carl Fred., f. 1747 paa Frugård i Finland, gjorde Tjeneste paa den franske Flaade 1778—81 under den nordamerikanske Frihedskrig, blev ved Hjemkomsten Oberstlieutenant og deltog som Flagcapitain hos Storadmiralen i Krigen mod Rusland 1788—90, blev Contreadmiral efter Træfningen ved Hogland, Viceadmiral efter Slaget i Viborgbugten og Friherre 1815; d. 1832. — Hans Brodersøn, Nils Gust. N., f. 12 Oct. 1792 paa Frugård, havde begyndt at gjøre Tjeneste i Åbo Hofret, da han af Interesse for Naturvidenskaberne forlod den juridiske Bane, studerede Chemi og Mineralogi i Stockholm under Berzelius, tog 1817 Bjærgværksexamen i Upsala og udnævntes 1818 ved sin Tilbagekomst til Finland til Bjærgværksmester. 1823 blev han Overintendant ved Bjærgværksvæsenet i Finland og indlagde sig som saadan megen Fortjeneste saa vel af Bjærgværksvæsenets Ophjælpning som af Landets geologiske Undersøgelse. 1845 fik han Statsraads Titel, tog Afsked 1855 og døde 21 Febr. 1866 paa Frugård. N. gjorde sig bekjendt ved Opdagelsen og Bestemmelsen af en Mængde nye Mineraler; tillige fremsatte han et originalt, chemisk Mineralsystem og opstillede til Forklaring af de erratiske Phænomener Hypothesen om et af Ismasser fyldt, af Strøm og Storm oprørt Hav. — Hans Søn, N. Adolf Erik N., f. 18 Nov. 1832 i Helsingfors, deltog tidlig i Faderens mineralogiske Undersøgelsesreiser i Finland og Rusland og fik 1857 den physisk-mathematiske Doctorgrad i Helsingfors; men da der s. A.

paa Grund af frimodige Ytringer af ham i en offentlig Tale gaves ham Valget mellem at tilbagekalde dem eller udvandre, begav han sig til Sverige, hvor han 1858 blev ansat som Professor og Intendant ved Rigsmuseets mineralogiske Samlinger. Som Geograph og Geolog fulgte han med de under O. Torells Ledelse 1858 og 1861 foretagne Expeditioner til Spitsbergen, hvorefter han 1864 paa Statens Bekostning tredje Gang afgik derhen for med Bistand af N. Dunér at afslutte det paa den sidste Expedition paabegyndte Recognosceringsarbejde til en Gradmaaling. Ønsket om at fuldstændiggjøre de vundne videnskabelige Resultater og Haabet om at kunne trænge længere frem mod Nord bevægede N. til at sætte sig i Spidsen for en ny Expedition til Polaregnene, og med Understøttelse af flere af Göteborgs og Stockholms Børsmatadorer afgik han 1868 med det til Expeditionens Raadighed stillede svenske Kronpostdampskib „Sofia“ (Chef Friherre F. W. v. Otter), besøgte Beeren-Eiland, flere Punkter paa Spitsbergens Vest- og Nordkyst og trængte frem til 82° 41′ n. Br., men maatte vende tilbage, efter at det havde vist sig umuligt med Skib at naa nogen nordligere Breddegrad. 1870 gjorde N. af Hensyn til en ny Polarrejse et forberedende Besøg paa Grønland, og efter at de nødvendige Pengemidler vare blevne sammenskudte af Privatmænd, afgik han i Sommeren 1872 med to af den svenske Regering udrustede Fartøjer, Dampbaaden „Polhem“ og Briggen „Gladan“, endnu engang til Spitsbergen for i Løbet af Vinteren fra et eller andet Punkt nord om dette Land at gjøre en Polarrejse med Slæder over Isen. Men da denne Plan som Følge af flere sammenstødende Uheld maatte opgives, foretog han 24 Apr.—15 Juni n. A. en Vandring langs den hidtil lidet kjendte nordlige Kyst af Spitsbergens Nordostland lige til dets østlige Odde, samt end videre tilbage tværs over Indlandsisen for at udforske dennes Beskaffenhed, hvorefter han ved Høstens Begyndelse tiltraadte Hjemrejsen. Efter disse Forsøg paa at trænge frem mod Nordpolen henvendte N. sin Opmærksomhed paa Naturforholdene i det nordl. Ishavs østlige Del, hvor han haabede over det kariske Hav at finde Vej for en stadig Handelsforbindelse mellem Europa og Sibirien. I Aarene 1875 og 1876 foretog han derfor to af O. Dickson, senere tillige af A. Sibiriakoff bekostede Expeditioner. Den første Gang gik han i Beg. af Juni med Jagten „Prøven“ gjennem Jugor-Sundet over det kariske Hav til Jenissej-Fjorden og derefter paa Baade op ad Floden til Jenissejsk, hvorfra han i Begyndelsen af Oct. til Lands over Omsk og Jekatarinburg vendte tilbage til Europa. Den anden Gang gik han i Slutn. af Juli med Damperen „Ymer“ gjennem Matotschkin-Sundet ned mod de briochovskiske Øer i Jenissej, hvor de medbragte Handelsvarer losssedes, og kom i Midten af Sept. tilbage til Norge. De heldige Udfald af disse Expeditioner overtydede N. om Muligheden af ad samme Vej at iværksætte Asiens Omsejling. Med stor Interesse omfattedes dette Foretagende af Kong Oscar, som sammen med Dickson og Sibiriakoff i det væsentlige bekostede Expeditionens Udrustning, og i Juli 1878 tiltraadte N. Rejsen paa den i dette Øjemed indkjøbte Damper „Vega“ (Chef L. Palander), fulgt af et Antal Videnskabsmænd (blandt hvilke Danskeren Hovgaard og Italieneren Bove). Allerede 9 Aug. s. A. omsejledes Cap Tscheljuskin, men Expeditionen nødsagedes dog til at overvintre i Nærheden af Berings-Sund ved Pitlekaj, 28 Sept. 1878—18 Juli 1879, hvorfor den først 2 Sept. sidstn. A. ankom til Japan og 27 Jan. 1880 indtraf i Suez. Paa Hjemrejsen gjennem Europa fik N. overalt en særdeles festlig Modtagelse og blev s. A. ophøjet i Friherrestanden. Efter af Dickson at have faaet Midler til endnu en arktisk Undersøgelsesrejse foretog han, fulgt af A. G. Nathorst m. fl., i Maj—Sept. 1883 en anden Expedition til Grønland, i hvis Indre han havde ventet at finde større isfrie Partier; paa Hjemtoget langs Østkysten steg han i Land i „Kong Oscars Havn“ nær den 66de Breddegrad. I Rigsdagsperioden 1870—72 og senere 1881—87 har N. været en af Stockholms Repræsentanter i 2det Kammer. De tre første under N.s Ledelse iværksatte Rejser til Nordpolarhavet ere beskrevne i »Svenska expeditioner t. Spetsbergen och Jan Mayen 1863—64« (1867), i »Svenska polarexpeditionen 1868, Reseskizzer af T. Fries och C. Nyström« (1869) og i »Svenska polarexpeditionen år 1872—73, skildrad af F. R. Kjellman« (1875). For den sidste Grønlandsrejse og for Togtet med „Vega“ har N. gjort Rede i »Den andra Dicksonska expeditionen t. Grönland« (1885) samt i »Vegas färd kring Asien och Europa« (2 D., 1880—81), hvortil slutter sig »Vega-expeditionens vetenskapliga iakttagelser« (3 Bd., 1882—83).

Nordenswan, Victorine, finsk Malerinde, f. 1838 i Tavastehus, d. 1872, hørte til Düsseldorferskolen og malede religiøse Emner, som Kvinderne ved Graven, Marie Magdalene m. fl.

Norderhov, Præstegjæld paa Ringerike i Norge, med 6,870 Indb., er bekjendt fra Begivenhederne i 1716 (s. Colbjørnsen, Anna).

Norderney, en af Øerne ved Nordkysten af den preussiske Prov. Hannover, ø. for Floden Ems's Munding. 1¼ □ M. med 2,000 I. Stærkt besøgt Søbad.

Norderoog, en lille Hallig i Vesterhavet, ¼ M. v. for Øen Pelworm.

Nordfjord og Søndfjord, et Fogderi paa Norges Vestkyst, under Nordre Bergenhus Amt, udgjør to Sorenskriverier og strækker sig mellem Forbjærget Stat i N. og Sognefjorden i S. Dets østlige Grænse er Langfjældenes Ryg, som her for en stor Del er dækket af Jostedalsbræens Jøkler. Vestligst mod Havet ligger en Ørække, hvor der under det tidligere Vaarsildfiskeri fandtes betydelige Fiskevær. Kystens mellemste Strøg gjennemskæres af de store Fjorde Nordfjord, Førdefjord og Dalsfjord samt af mangfoldige mindre. Districtet har et meget fugtigt Klima, maaske en af Aarsagerne til, at Spedalskheden her optræder hyppigere. N. og S. havde 1875 (med Ladestedet Florø) 50,700 I.

Nordfrisland kaldtes i Middelalderen Marsklandene paa Slesvigs Vestside og de ved samme liggende Øer (begge af langt større Udstrækning end nu) fra Sild mod S. Det omfattede 16

Herreder. Friserne deltes i dem, der boede i Sønderjylland, og dem, der boede i „Utlandet“. Disse sidste, de saakaldte Strandfriser, havde egne Love, men fra den ældste Tid vare de undergivne de danske Konger, og det var ikke for at udvide sit Rige, men for at tugte oprørske Undersaatter, at Kong Abel foretog det Tog mod Friserne, paa hvilket han faldt 1252.

Nordgren, Axel, svensk Landskabsmaler, f. 5 Dec. 1828 i Stockholm; Faderen var Portrætmaler. Efter at N. havde nydt Undervisning ved Kunstakademiet i Stockholm, kom han 1851 til Düsseldorf, studerede der under Gude og tog siden Bolig i denne By; han var Medlem af Kunstakademiet i Stockholm fra 1868. D. 12 Febr. 1888. Flertallet af hans Billeder (især Strandpartier og Maaneskinslandskaber) findes i Tyskland, England og Belgien. Hans Arbejder vidne om poetisk Sans, Friskhed i Opfattelsen og et fint Øje for Localtonen.

Nordhausen, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, paa Sydsiden af Harzen, 11 M. v. for Halle. 27,000 J. (1885). Store Brændevinsbrænderier og Bryggerier, Fabrikation af Uld- og Bomuldsstoffer, Svovlsyre, Cichorie, Eddike, Sukker, Tobak og Læder. Maskinfabriker og Jærnstøberier. Betydelig Handel med Korn, Olje og Svin. N. var tidligere en fri Rigsstad.

Nordin, Carl Gust., svensk Biskop, f. 1749, d. 1812. For at tilvejebringe en Samling af Kildeskrifter til Sveriges Middelalders Historie blev han som Lector ved Hernösands Gymnasium kaldet til Stockholm, hvor hans Dygtighed snart skaffede ham Plads blandt Gustav III.s nærmeste Fortrolige. Han optoges i det svenske Akademi og blev Medlem af „Beredningen“ for de ecclesiastiske Anliggender 1786, anvendtes paa Rigsdagene 1789 (hvor Forslaget til at arrestere Oppositionsmændene skal være udgaaet fra ham) og 1792, for som Medlem af Præstestanden at bearbejde denne for Kongens Interesser, og blev sidstn. Aar kaldet til at deltage i „Beredningen“ for de offentlige Anliggender. Ved Gustav III.s Død maatte N. vende tilbage til sit Lectorsysel, men blev af Gustav IV Adolf udnævnt til Provst i Nora i Ångermanland og 1805 til Biskop i Hernösand. Han ejede en værdifuld Samling af Manuskripter over den svenske Historie, der efter hans Død kjøbtes af daværende Kronprins Carl Johan og skjænkedes til Upsala Bibliothek. Som Skribent er han især bekjendt ved sine »Minnen öfver namnkunniga Svenska män« (1818). Hans efterladte »Dagboksanteckningar« udgaves 1868.

Nordiske Krig kaldes den 20aarige Krig, der førtes i det nordlige og østlige Europa 1700—21 imellem Sverige paa den ene Side og Danmark, Rusland, Polen-Sachsen, til sidst ogsaa Preussen og Hannover (England), paa den anden, og som tillige med den samtidige spanske Arvefølgekrig i Vesten og Syden medførte væsentlige Forandringer i Europas politiske Skikkelse, idet den navnlig brød Sveriges Magt og grundede Ruslands Overvægt i det nordlige Europa. For Danmarks Vedkommende falder den i to Afdelinger, den kortvarige Krig 1700, der endte ved Freden i Travendal, og Krigen 1709—20, i hvilken Tordenskjold udførte sine glimrende Søbedrifter. Den endte ved Fredslutningerne i Stockholm 1719 og 1720 med Hannover og Preussen, paa Frederiksborg 1720 med Danmark og s. A. med Polen, i Nystad 1721 med Rusland. Ang. Krigens Enkeltheder s. Carl XII, Frederik IV, Peter d. store, Tordenskjold.

Nordisk Mythologi. I sine Grundtræk har den hedenske Tids Tro og Gudelære været fælles for alle Folk af den germanske Klasse — altsaa omfattet ikke blot samtlige tyske Stammer, Angelsachserne incl., men ogsaa Goter og Nordboer. Med den fremrykkende Christendom forsvandt dog paa de fleste Steder hurtig de hedenske Forestillinger uden at være blevne skriftlig optegnede, saa at f. Ex. Tyskernes hedenske Mythologi møjsommelig maa efterspores gjennem romerske Forfatteres (særlig Tacitus's) spredte Bemærkninger, Nutidens Sagn og Folkeminder og nogle ganske enkelte oldtyske Smaa-Brudstykker — saaledes som J. Grimm har vist, at det kan gjøres, hvem det lykkedes ved Sammenstilling af saadanne Antydninger i Forbindelse med nordiske Kilders Indhold at construere en tysk Mythologi. I Sammenligning hermed har Danmark det store Fortrin i Saxos udførlige Sagnhistorie at besidde et righoldigt mythologisk Stof, rigtignok gjengivet paa Latin og i en historiserende Indklædning; men i øvrigt er man ogsaa for Danmarks og Sveriges Vedkommende nødt til at søge Sporene af Oldtidens Tro i de til vore Tider bevarede Folkeminder, i Person- og Stedsnavne osv. Kun for den norrøne (d. e. norsk-islandske) Green af den nordiske Stamme har man det hele mythologiske System bevaret, fremstillet i Oldtidens Sprog. Hovedkilderne ere en Samling Digte om Guder og Helte (den ældre Edda) og en Art Haandbog for Skjalde, der indeholder en Fremstilling af den gamle Gudelære med en Mængde indstrøede Fortællinger om Guderne og deres Bedrifter (Snorre Sturlasons yngre Edda). Hertil komme Skjaldekvadenes Antydninger og Sagaernes spredte Træk. Som Correctiv kunne fremmede middelalderlige Forfatteres Angivelser være vigtige. De nævnte hjemlige Kilder, der ere førte i Pennen i den katholske Middelalder, og som selv for Digtenes Vedkommende næppe kunne føres længere tilbage end til Hedenskabets Slutning, have dog, selv for de hedenske Nordmænds virkelige Tro, ikke samtidige Vidnesbyrds fulde Beviskraft; men navnlig maa de benyttes med Varsomhed, naar det gjælder at give et Billede af „nordisk“ Mythologi. Paa Grund af andre Kilders Ufuldstændighed og Vanskeligheden ved deres Bearbejdelse har man dog hidtil væsenligt holdt sig til den „norrøne“ Litteraturs Vidnesbyrd, og det der meddelte mythologiske System er hvad der sædvanlig fremstilles som nordisk Mythologi. Gudelæren har her fuldstændig dramatisk Charakter. Efter Verdens Skabelse følger først en Uskyldigheds-Tilstand (Guldalderen), der afløses af Kamp og Uro; ved Balders Død faar det onde Overhaand, og sluttelig indtræder Katastrophen (Ragnarok). Da i det umaadelige Rum Ginnungagab (s. d. A.) Niflhejms Is og Muspelhejms Hede mødtes, dannedes de første levende Væsener, Jætternes

Stamfader Ymer og Koen Audhumla; denne slikker de salte Rimstene og frembringer herved Asernes (Gudernes) Slægt. De tre Aser Odin, Vile og Ve dræbe Ymer og danne af hans Legeme Jord, Himmel og Hav; ogsaa Dværgene opstaa ved denne Lejlighed. Af Træer skabes de to første Mennesker, og Himmellegemernes Gang ordnes. Med Aserne delte Vanerne Magten, efter at en Strid mellem disse to Gudeslægter var endt. Hovedgudernes Antal synes at have været 12 foruden Odin, der var den øverste af alle; de havde fordelt Verdens Styrelse imellem sig og raadslog hver Dag om, hvad der skulde ske. Blandt Gudinderne (Asynjerne) vare ligeledes 12 eller 13 de fornemste, ypperst af alle Odins Hustru Frigg. Hertil komme nu Nornerne, forskjellige Elementar-Guddomme, Alferne m. fl. Om Gudernes, navnlig Odins og Thors, Virksomhed og Kampe med Jætterne haves talrige Myther. Da Uskyldighedens rene Gud, Balder, ved Lokes Svig er berøvet Guderne, faar Vold og Ondskab først ret Indpas i Verden, der mere og mere stunder mod sin Undergang og endelig forgaar under Gudernes sidste store Kamp mod Jætterne, men kun for at give Plads for en ny Jord med nyt Liv for Guder og Mennesker. — Ved Forklaringen af den nordiske Gudelære er man gaaet forskjellige Veje. Allerede de middelalderlige Forfattere opfattede de gamle Guder som historiske Personer — deriblandt selve Snorre, der i Tilslutning til middelalderlig Klosterlærdom henfører Aserne til Asien og lader dem nedstamme fra Trojanerne —, og denne Opfattelse udvikledes senere videre, saaledes af den bekjendte danske Historieskriver Suhm, der endog opstillede tre Odiner, der til forskjellig Tid skulde have levet i et jordisk Asgaard, hvorfra Udvandringer til Norden havde fundet Sted, og herefter var denne Anskuelse den almindelig herskende til ind i dette Aarhundrede. Oldforskeren Finn Magnusson vendte sig mod denne Betragtning, men opstillede til Gjengjæld en saa ensidig astronomisk-kalendarisk Opfattelse af de gamle Guder, at denne Forklaring umulig kunde overleve sin Ophavsmand. Nyere Forskere have vel været villige til at anerkjende de fleste Guddomme som oprindelige Naturguder, men saaledes, at deres Væsen i Tidernes Løb er stærkt omdannet og til Dels har optaget et mere eller mindre overvejende ethisk Element. Den nyere, saakaldte comparative Mythologi har navnlig taget Sprogforskningen til Hjælp og søgt ved Paavisning af de til nordiske Gudenavne svarende Former i Sanskrit at forklare den mythologiske Udvikling. Stort videre end til at fastslaa Fællesskabet inden for den indoeuropæiske Sprogæt for visse mythologiske Benævnelser er man dog ad denne Vej ikke naaet. For Øjeblikket befinder det nordisk-mythologiske Studium sig i stærk Gjæring. Fra én Side (S. Bugge) arbejder man paa at belyse den nordiske Gudelæres formodede stærke Laan fra den christelige Religion og delvis ogsaa fra græsk-romersk Literatur. Fra en anden Side (V. Rydberg) søger man ved at fremdrage Saxos Beretninger og andre nislandske Vidnesbyrd at construere en oprindeligere „germansk“ Mythologi. Fra alle Sider er det anerkjendt, at Bearbejdelsen af det hidtil samlede store Stof af Folkeminder, Sagn, Overtro o. desl. fra de forskjellige nordiske Lande vil kunne bidrage meget betydelig til at belyse de religiøse Forestillinger i det gamle Norden. Muligvis vil ogsaa en videre Sammenligning mellem de mange, forunderlig overensstemmende religiøse Forestillinger hos næsten alle Folk, endog de paa det laveste Culturtrin, kunne bidrage til at oplyse adskilligt, særlig af det barokke og barbariske, der findes i den nordiske som i enhver anden Mythologi (Anthropologisk Mythologi). — **Gudsdyrkelsen** synes i Norden i højere Grad end i Tyskland at have været knyttet til egentlige Templer (Hov, hof) og billedlige Fremstillinger af Guderne. Værdigheden som Præst (goði) var i Følge norrøne Kilder sædvanlig forenet med Stillingen som verdslig Høvding; dog kunde ogsaa Kvinder forestaa Gudstjenesten (gyðja, d. e. Præstinde). At tilbede Guderne kaldtes at „blote“ (uden Forbindelse med Blod, om end Dyrkelsen væsentlig har bestaaet i Ofring med det dertil knyttede Offergilde, hvorunder de slagtede Dyrs Kjød fortæredes). I Hovet aflagdes ogsaa i Rettergangstilfælde Ed paa en dertil helliget Ring. — Af Haandbøger i N. M. kunne fremhæves: N. M. Petersens „Nordiske Mythologi“, (Kbh. 1863), og P. A. Munchs „Norrøne Gude- og Helte-Sagn“ (omarbejdet Udg. Christiania 1880).

Nordisk Samfund kaldtes en politisk Forening i Danmark, som stiftedes efter Krigen 1864 og svarede til de samtidige Foreninger i Stockholm (»Nordiska Nationalföreningen«) og Christiania („Skandinavisk Selskab“). Det vilde vække Følelsen for den nordiske Enheds Betydning og Vigtighed og virkede ved Foredragsmøder og Udgivelse af Smaaskrifter („Blade til Menigmand fra danske Bondevenner“, I—IX, 1865—67). Formand var Godsejer H. R. Carlsen, men Sjælen i Samfundet var Dr. C. Rosenberg. Det hendøde efter en halv Snes Aars Forløb.

Nordiske Sprog, den ene Hovedstamme af den store gotiske (germanske) Sprogklasse, falde nu i fire Hovedsprog: **Islandsk**, **Norsk**, **Svensk** og **Dansk**, der hvert har spaltet sig i et stort Antal Dialekter, som dog paa Island fjerne sig mindre fra hinanden end i de tre andre Lande. Ved Siden af Dialekterne have Islandsk, Svensk og Dansk udviklet Skriftsprog, der fæstnede sig paa Reformationstiden, medens Norge som Følge af de politiske Forhold optog Dansk som Skriftsprog. — De ældste skriftlige Mindesmærker i Norden, Indskrifterne med de ældre Runer (omtr. 400—650 e. Chr.), fremvise en Sprogform med et saa gammelt Præg, at den i flere væsentlige Punkter (Bevarelse af Stammendlydene o. s. v.) viser ud over Gotisk og tilbage til det fællesgermanske Trin (dagaR, gastiR = oldnord. dagr, gestr, got. dags, gasts; dohtriR = oldnord. dætr, got. dauhtrjus o. s. v.). Dog har dette Sprog et bestemt **nordisk** Særpræg, saa at det ved charakteristiske Mærker skiller sig fra Gotisk og Germansk. Omraadet for det ældste Runesprog, som man har kaldt **Urnordisk**, var Norden netop til de samme Grænser, som ogsaa i den

historiske Tid adskilte Nordboer og Tyskere. Sproget lød, saa vidt man kan dømme efter de sparsomme Levninger deraf, der ere komne for Dagen i de forskjellige nordiske Lande, ens over hele Norden, idet de smaa Forskjelligheder, som lade sig paavise, ikke hidrøre fra Forskjel i Sted, men i Tid. Fra de ældste Tider, i hvilke vi finde Mindesmærker i et nordisk Særsprog, har altsaa den samme Stamme beboet alle nordiske Lande fra Sønderjylland helt op i Norge, over de danske Øer og Sverige, og denne Stamme kan ikke senere være fortrængt ved nye Indvandringer; dens Sprog er nemlig Grundsproget for den yngre nordiske Sprogform, som vi møde paa Runestenene fra den yngre Jærnalder, i Eddadigtene o. s. v., det vil sige det oldnordiske Sprog. Jævnt og gradvis forandres nemlig baade det Sprog og de Skrifttegn, vi finde paa Mindesmærkerne med de ældre Runer, og Forandringerne foregaa i alt væsentligt paa samme Maade over hele Norden, indtil de naa en foreløbig Afslutning omtr. Aar 850. Paa den Tid finde vi et nyt Runealphabet, der i Modsætning til det ældre fællesgermanske, hvoraf det er udviklet, kan kaldes særlig nordisk, da det er opstaaet i Norden selv og ejendommeligt for det (s. Runeskrift). Vi finde ligeledes et nyt n. S., der naturligvis i endnu langt højere Grad end Sproget i Indskrifterne med de ældre Runer stiller sig fra sine gotiske og germanske Slægtninge og har udviklet en Mængde særlig nordiske Ejendommeligheder. Men dette Sprog er endnu i alt væsentligt ens over hele Norden. De smaa Dialektforskjelligheder, der naturligvis have været til Stede, lade sig paa Grund af det ringe Sprogstof vanskelig nøjagtig bestemme. En af de ældste Forskjelligheder synes at have været Bortkastelsen i Dansk og Svensk af h foran r, l og n. Derfor brugtes ogsaa „den danske Tunge“ (dönsk tunga) som Fællesbenævnelse for hele Nordens Sprog, og med dette Navn betegnes langt ned i Tiden, efter at Sprogspaltningen for længst var indtraadt, ikke blot det særlig danske, men ogsaa de tre andre n. S. — Først henimod Aar 1000 begynder en større Forskjellighed at gjøre sig gjældende mellem de n. S., idet de gamle Tvelyd bevares i Norsk og Islandsk, men i Dansk og noget senere i Svensk gaa over til enkelte, lange Lyd (paa det afsides liggende Gulland have Tvelydene dog holdt sig til Nutiden): norsk-islandsk bein = dansk-svensk ben (gullandsk bain), norsk-islandsk auga = dansk-svensk øgha (gullandsk augha), norsk-islandsk løysa = dansk-svensk løsa (gullandsk loysa). Med disse Overgange indtræder den første store Dialektspaltning inden for de n. S., som saaledes falde i to Hovedgrupper: Svensk-Dansk (Østnordisk) og Norsk-Islandsk (Vestnordisk). Af andre Forskjelligheder i gammel Tid mellem Øst- og Vestnordisk fremhæve vi: Lydforbindelsen iu bevares i Østnordisk, men spalter sig i Vestnordisk i jú og jó; u- og i-Omlyden udjævnes i mange Tilfælde i Østnordisk, men bevares i Vestnordisk (isl. land, Flt. lönd, löndum = svensk-dansk land, Flt. land (lånd med Omlyd endnu ved Aar 1000), landum, Fortid forestillende Maade isl. væri = svensk-dansk wári); i Vestnordisk indtræde mange Assimilationer, medens Østnordisk bevarer de oprindeligere Former (isl. ekkja = svensk-dansk ænkia, isl. batt „han bandt“ = svensk-dansk bant o. s. v.); foran ngw, nkw (Vestnordisk kkv) bliver et oprindeligt i i Vestnordisk omlydt til y (ø), medens Østnordisk faar iu (isl. syngva, søkkva = svensk-dansk siunga, siunka af ældre singwa, sinkwa). — Inden for Norsk-Islandsk paa den ene Side og Svensk-Dansk paa den anden udvikler der sig efterhaanden en Række Forskjelligheder, som forberede Spaltningen i de fire Sprog Norsk, Islandsk og Svensk, Dansk. I Begyndelsen af 12te Aarh. gaa Lydene œ og øy paa Island over til æ og ey, men bevares i Norge; omvendt bortkastes i Norge h foran r, l og n, men bevares paa Island (isl. Hrólfr = norsk Rólfr osv.). Andre større Forskjelligheder mellem de to Sprog gjøre sig gjældende i den følgende Tid (s. Norsk Sprog under Norge). I det hele foregaar Udviklingen raskere i Norge end paa Island; men medens Islandsk i Bøjningen den Dag i Dag staar paa et meget gammelt Trin, er den gamle Udtale af Selvlydene undergaaet store Forandringer, saa at Norsk i den Henseende paa mange Punkter staar det oprindelige nærmere end Islandsk. — Inden for Østnordisk indtræder en større Forandring i 12te Aarh., idet de gamle Endelser, a, i(e), u(o) bevares i Sverige med Skaane, men paa de danske Øer og i Jylland falde sammen i æ (svensk-skaansk bæra, fathir, skulu = dansk bæræ, fathær, skulæ). En anden vigtig Overgang foregaar i Løbet af 13de og 14de Aarh., hvorved Danmark med Skaane og Halland stiller sig fra Sverige, idet enkelt k, t, p i Efterlyd bevares i Svensk, men i Danmark, Skaane og Halland bliver g, d, b (i Danmark Spiranter, i Skaane og Halland Mutæ): svensk rike, utan, løpa = dansk rige, uden, løbe. Denne Overgang danner ikke blot et Hovedskjelnemærke mellem nyere Dansk og nyere Svensk, men udgjør ogsaa den vigtigste Forskjel mellem ældre og nyere Dansk (s. Dansk Sprog under Danmark). Skjønt Svensk og Dansk i mange væsentlige Punkter have fulgtes ad i deres Udvikling fra de ældste Tider til Nutiden i Modsætning til Norsk-Islandsk, slutter Svensk sig dog i Udtale og Betoning langt nærmere til Norsk end til Dansk, der uden Sammenligning er det mest fremskredne og afslebne af alle n. S. (L. W.)

Nordkaper kaldte de ældre Hvalfangere en Hval (Sletbag, Balæna biscayensis, Sarde), som de især traf mellem Island og Nordcap og ved Nordamerikas Østkyst syd for den egentlige Grønlandshvals Udbredningsbælte; ved en Fejltagelse er Navnet ofte blevet overført paa andre Arter.

Nordkyn, Forbjærg i Norge, paa Halvøen mellem Laxefjord og Tanafjord i Finmarken, omtrent 10 Mil ø. for Nordcap, er det nordligste Punkt af Europas Fastland (71° 6' n. Br.).

Nordlandene, d. e. de nordlige Lande, brugtes allerede af Snorre og andre islandske Forfattere som en ethnologisk Benævnelse, svarende til de „nordiske“ (nordgermanske) eller „skandinaviske“ Lande. I senere Tider bruger man

oftere i denne Betydning Norden og nordisk, men i Tyskland og Frankrig regne mange ogsaa Rusland med blandt de nordiske Lande.

Nordlands Amt i Norge, det sydligste i Tromsø Stift, har et Fladeindhold af c. 700 □ M. (38,000 □ Kilom.) med 103,000 Indb. (1875). Amtet deles i 2 Bycommuner (Mosjøen og Bodø) og 39 Herreder, fordelte paa 4 Fogderier, nemlig Søndre og Nordre Helgeland, Salten samt Lofoten med Vesteraalen. Det danner en forholdsvis smal Kyststrand langs Rigsgrænsen mellem Nordre Throndhjems Amt i Syd og Tromsø Amt i Nord, gjennemskæres af en Mængde større og mindre Fjorde og dækkes mod Havet af en Utallighed af Øer, blandt hvilke navnlig Lofotens Øgruppe fortjener at nævnes. Det er rigt paa storartede og interessante Naturscenerier og besøges i de senere Aar af et stedse stigende Antal udenlandske Tourister. Den vigtigste Næringsvej er Fiskerierne, blandt hvilke fremfor alt kan mærkes Skreifisket i Lofoten; ogsaa Fedsildfiskerierne ere af stor Betydning. Jfr. Haalogaland.

Nordlys, Lysninger i Atmosphæren, der vise sig mest pragtfulde i de arktiske Egne, men ogsaa iagttages under lavere Breddegrader. Paa disse sidste ses N. i Almindelighed som en lysende Bue (mod Nord paa den nordlige, mod Syd paa den sydlige Halvkugle) med Enderne støttede til Horizonten og altsaa begrænsende et paa denne hvilende „mørkt Segment“; den lysende Bue er i en stadig Bevægelse i radiær Retning, dens Farve er hvid, men der udsendes hyppig røde og grønne Straaler opefter paa Himlen, og disse Straaler have Retning hen imod et Punkt ud over Zenith, nemlig det Punkt, hvor Inclinationsnaalens Forlængelse skærer Himmelkuglen, og hvor „Kronen“ dannes. I de arktiske Egne iagttages N. under højst forskjellige Former. Simplest viser det sig som en hvidlig Lysning, som begyndende Dagslys, over en Del af Himlen og altsaa med den øvrige Del som mørke Flader; Lysningen kan være saa stærk, at man kan se Bjærge i flere Miles Afstand, og den ser ud, som om den hidrørte fra en Lyskilde udefra, der sendte fine Straaler igjennem Atmosphæren som Sol- og Maanelys. Det viser sig ogsaa undertiden som Lyspletter omkring paa Himlen, idet Lyset synes at udstraale fra disse selv, eller som lysende Baand, der i Regelen gaa i magnetisk Øst og Vest med en skarp Kant forneden, men udsvømmende Rand for oven, undtagen naar Baandet gaar igjennem Zenith, thi da ere begge Rande lige skarpe. Saadanne Baand vise sig, naar de ere stærkt udviklede, som folderige Tæpper, der ere i en stadig Bevægelse med Bølger i vandret og lodret Retning og udsende Straaler imod det magnetiske Zenith, saa at det hele kan faa et vifteformigt Udseende. Smukkest ses N. som en Mængde Straaler paa forskjellige Dele af Himlen og med Retninger op imod Kronen; dette Punkt selv er et lille, mørkt Felt, omgivet af en stærk Lysbevægelse. Jo stærkere og smukkere N. er, desto kortere varer det i Regelen. Den store Bevægelighed af N. er mest charakteristisk for de arktiske Egne; ligesaa den Omstændighed, at de der naa ned til Atmosphærens laveste Regioner. Edlund har forklaret N. paa følgende Maade: Jordmagnetismen inducerer ved Jordens Axeomdrejning en Strøm af positiv Elektricitet, der gaar fra Jorden op efter i Atmosphæren, medens Jorden bliver tilbage med negativ Elektricitet; ved Æqvator gaar Strømmen lodret opefter, men paa Steder med højere Bredder gaar den skraat opefter, i nordlig Retning paa den nordlige, i sydlig Retning paa den sydlige Halvkugle, og jo længere man kommer fra Æqvator, desto svagere er den opad gaaende Strøm, ja i arktiske Egne gaar Strømmen af positiv Elektricitet ned imod Jorden og frembringer da de Lysphænomener, vi kalde N.; Strømmen gaar ned imod Jorden i bestemte Egne, et Nordlysbælte, som efter Edlunds Theori har sit Midtpunkt imellem Jordens magnetiske og geographiske Poler. Erfaringen viser ogsaa, at der strækker sig et saadant Bælte igjennem Hudsonsbugten, Syd-Grønland, Spitsbergen, videre temmelig langt mod Nord og saa tilbage. Befinder man sig altsaa nord for dette Bælte, har man N. imod Syd, og i selve Bæltet har man det i begge Retninger. Sker Udladningen af Luftens positive og Jordens negative Elektricitet ikke som nævnt ved en jævn Strøm, kan den ske som Gnist, Lynet. S. Luftelektricitet under Luft.

Nordmandsdalen, s. Fredensborg.

Nordmann, Johannes, tysk Forfatter, f. 1820 ved Krems i Nedreøsterrig, studerede i Wien og slog tidlig ind paa Journalist- og Forfatterbanen, foretog større Rejser og bosatte sig gjentagne Gange i Udlandet, men vendte stadig tilbage til Wien, hvor han efter flere fejlslagne journalistiske Foretagender 1869 indtraadte i Redactionen af „Neue freie Presse“ og desuden 1873 stiftede „Neue illustr. Zeit.“, som han i nogle Aar redigerede; i en Aarrække var han Formand for Wiener Forfatterforeningen „Concordia“; d. 1887. Blandt hans talrige Arbejder kunne fremhæves Romanerne „Aurelie“, „Carrara“, „Frühlingsnächte in Salamanca“ og „Ein Wiener Bürger“, Tragedien „Ein Marschall von Frankreich“, Novellesamlingen „Wiener Stadtgeschichten“ og den episke Digtning „Eine Römerfahrt“.

Nordmøre, s. Romsdals Amt.

Nordostpassage, s. Nordvestpassage.

Nordpolarlandene betegner i udvidet Forstand alt Land mellem Nordpolen og den nordlige Polarkreds, altsaa en Del af det nordlige Skandinavien, af det europæiske Rusland og Sibirien og af Nordamerika, tillige med de n. herfor liggende Øer; i indskrænket Betydning derimod kun det nordlige Nordamerika og de derhen hørende Øer, Grønland samt Øerne nord for Asien, og det er i denne Betydning, Ordet her tages. Da alle betydeligere her omhandlede Landstrækninger og Øer findes beskrevne i egne Artikler, vil her kun blive givet en sammentrængt Oversigt over dem. Fra Fastlandet v. for Hudsons-Bugten udskyde mod N. de to Halvøer Melville og Boothia Felix. Øerne kunne henføres til 4 Grupper. 1) Baffinsland, n. for Labrador og skilt fra dette ved Hudsons-Strædet, bestaar af flere, ved isopfyldte Sunde adskilte Øer, af hvilke den

nordvestlige Gruppe sædvanlig kaldes Cockburns Land, den sydlige Baffins Land. Paa Østsiden er de store Bugter Hogarth ell. Cumberland og Frobisher. 2) Den sydlige Række mellem de to Nordvestpassager, bestaaende af Øerne Nord-Somerset, Prinsen af Wales's Land, King Williams Land, den store Ø, hvoraf forskjellige Strækninger kaldes Victoria Land, Wollastons Land og Prins Alberts Land, og det ved Prinsen af Wales's Str. derfra skilte Banks Land med flere mindre Øer. 3) Parrys Archipelag, en 160 M. lang Række n. for den forrige og skilt fra denne ved den nordlige Passage gjennem Lancaster Sund, Barrow-Strædet, Melville-Sund og Banks-Strædet, og bestaaende fra Ø. mod V. af Øerne Nord-Devon, Grinnells Land, Cornwall, Bathurst, Melville, Eglinton og Prins Patricks Ø. 4) Landet omkring Smiths Sund og dettes Fortsættelse mod N., Kane Bugten, Kennedy Kan. og Robeson Kan., er rimeligvis ogsaa en Samling af Øer, af hvilke de ø. for Sundet maa henregnes til Grønland. Man kjender kun ubetydelige Strækninger af Kysterne med en Mængde forskjellige Navne, mod Øst Hayes Land, Washington Land med Humboldt-Gletscheren og Hall Land, og mod V. Nord Lincoln, Ellesmere Land, Grinnell Land og Grant Land. Nordkysten af Grant Land bøjer skarpt mod V., ligesom Hall Land mod Øst. Næsten alle foran nævnte Øer ere bjærgfulde, dog næppe over 2,500 F. høje, med et overordentlig koldt Klima og i den korte Sommertid en ubetydelig Vegetation. De faa Indbyggere ere hedenske Eskimoer, hvis Levevis er som Grønlændernes. Ved Grønlands Vestkyst er Disko den største Ø; langs Østkysten oven for 70° findes en betydelig Skjærgaard. Mellem denne og Norge Øen Jan Mayen. Nord for Norge op mod 70° Spitsbergen med Nordøstlandet, Kong Carls Land og flere mindre. Kolgujev n. for Tschesskaja Bugten. Vaigats og Dobbeltøen Novaja Zemlja omslutte det kariske Hav mod V., og nord for denne Ø ovenfor 70° ligge Frants Josephs Land med talrige Smaaøer og vest for dette Alexandra Land. Herfra 80° mod Øst findes kun langs Asiens Nordkyst ubetydelige Smaaøer indtil de nysibiriske Øer med Ljachovs Øer og De Longs Øer mellem 155° og 168° ø. L., 74° og 77° n. Br. Nord for Indsejlingen til Berings-Strædet Wrangels Land, og nord og vest for denne Ø under 74° n. Br. have forskjellige Søfarende mellem 160° og 138° v. L. opdaget Land i større Udstrækning. — Europæerne og i den senere Tid tillige Nordamerikanerne have i over 3 Aarhundreder med overordentlige Anstrængelser søgt at finde en Gjennemgang gjennem Polarhavene til det store Ocean. Om disse Nordpolarrejser s. Nordvestpassage.

Nordraak, Rikard, norsk Componist, f. 12 Juni 1842 i Christiania, var først bestemt til at blive Handelsmand, men besluttede under et Ophold ved et Handelsinstitut i Kjøbenhavn at ofre sig for Musiken. Efter nogen Tids Studium i Danmark drog han til Berlin, hvor han fik Prof. Kiel til Lærer i Contrapunkt og Composition og Prof. Kullack til Lærer i Pianospil. Her opholdt han sig (med enkelte Besøg i Hjemmet) til sin Død 20 Marts 1866. Trods sin unge Alder og korte Virksomhed som Musiker fik N. megen Betydning. Hans Begejstring for norsk Folkemusik, Historie og Folkeliv var parret med stor musikalsk Originalitet og Iderigdom; hans ikke mange, men charakteristiske Compositioner ere melodisk vakre og i al deres Simpelhed farverige; særlig kan nævnes hans Musik til Fætteren Bjørnsons Dramaer „Maria Stuart i Skotland" og „Sigurd Slembe" og Nationalsangen „Ja vi elsker dette Landet"; han har desuden efterladt en Del Sange og Pianostykker, de fleste med stærk national Colorit.

Nordre Rønner, en Stengrund 1 M. n. for Læsøs Vestende, der hæver sig op af Kattegattet. Her er nogle Smaahuse, der om Sommeren benyttes af Fiskere, og i den nyeste Tid er her rejst et Fyr af 3dje Orden med 3 Mil Lysvidde.

Nordstjerneordenen, civil svensk Ridderorden, stiftet 1748 af Frederik I. Oprindelig var Ordenen delt i to Grader, hvortil 1844 (da de tidligere Commandeurer fik Titel af Commandeurer med Storkorset) kom en tredje, Commandeurgraden (fra 1873 delt i to Klasser). Ordenstegnet er et græsk Kors med kløvede Arme og Indskriften »Nescit occasum«; Ordensbaand sort. For de 10 ældste Commandeurer findes Pensioner paa 300 Kroner.

Nordstrand, en ¾ □ M. stor Ø i Vesterhavet, 1 M. fra Slesvigs Kyst v. for Husum. 2,367 I. Den er tillige med Pelworm og nogle Halliger Levninger af den store Ø Nordstrand, som i Middelalderen omfattede 5 Herreder og blev ødelagt ved den forfærdelige Vandflod 10—12 Oct. 1634, hvorved 6,400 Mennesker omkom. 1652 nedsatte en Del af Hertug Frederik III indkaldte Brabantere og andre Nederlændere sig her og inddigede Øen, saa at der efterhaanden opstod 5 Koge. ⅕ M. n. for Øen ligger Nordstrandischmoor, ⅕ M. lang og ¼ M. bred, beboet af nogle faa Familier.

Nordström, Joh. Jak., f. 1801 eller 1802 i Åbo i Finland, blev 1827 ansat som Adjunct i Økonomi ved Universitetet i Helsingfors og udnævntes 1834 til Professor i Statsret og Nationaløkonomi smsts. I Finland udgav han 1839—41 »Bidrag till Svenska samhällsförfattningens historia« (ikke fuldført) og redigerede senere som Medlem af den 1843 nedsatte Kirkelovscomité det af denne udarbejdede Forslag til Kirkelov for Storhertugdømmet. 1846 blev han som Rigsarchivar kaldet til Sverige; her blev han Kanslersecretær for begge Universiteter, var Medlem af Comitéen for Udarbejdelsen af Forslag til en ny Kirkelov, var som Videnskabsakademiets Ombud Rigsdagsmand 1853—63 og valgtes 1866 til Medlem af Rigsdagens første Kammer; d. 17 Maj 1874 i Stockholm.

Nordsøen ell. Vesterhavet, den Del af Atlanterhavet, som fra Nordhavet skærer sig ind mellem Storbritannien mod V. og Norge, Danmark, Nord-Tyskland og Holland mod Ø. Det har sin største Udstrækning fra N. til S., omtr. 150 M., og sin største Bredde under 56°

n. Br., c. 85 M., med et Areal af 9,740 □ M. Det indsnævres saa vel længer mod N., mellem Skotland og Norge 60 M., mellem Shetlandsøerne og Norge 45 M., som mod S. mellem Nordholland og England (28 M.), hvorfra dets Kyster efterhaanden nærme sig hinanden, indtil de ved Dover-Strædet, der danner Indløbet til den engelske Kanal, kun ere fjærnede 4½ M. fra hinanden. N. har ingen betydelig Dybde. Imellem 54° og 56° n. Br. og 19° og 22° ø. L. danner Doggersbanken en Hævning, over hvilken der paa det højeste Sted kun er 8 Favne Vand. Kun langs Norges Kyst naar Havet en betydeligere Dybde, indtil henimod 300 Favne. N. er overordentlig rig paa Fisk, navnlig Torsk og Sild, og store Flaader af engelske, hollandske og tyske Fisker-fartøjer tage Del i Fiskeriet. De danske Fiskere have hidtil kun i ringe Grad deltaget i dette, men Bestræbelserne ere i de senere Aar blevne rettede herpaa. 1887 er paabegyndt en Skibsfartskanal fra Holtenau ved Kielerfjord over Rendsborg til Brunsbüttel ved Elben. Dens Anlæg skal koste c. 140 Mill. Kr.

Nordsøkanalen, den senest aabnede af de hollandske Skibsfartskanaler, fører fra Amsterdam mod Vest til Nordsøen og er farbar for de største Handelsskibe.

Nordtorf, Flække i Holsten, 3 M. s. ø. for Rendsborg, med 2000 I., Brændevinsbrænderi og anden industriel Virksomhed.

Nordtyske Forbund, grundlagt 18 Aug. 1866 efter det tyske Forbunds Opløsning, omfattede de 21 nordtyske Stater samt Dele af Storhertugdømmet Hessen indtil Mainlinjen og fik 17 Apr. 1867 en Forfatning under den preussiske Konges Ledelse med et Forbundsraad (af 43 Medlemmer) og en Rigsdag (af 296 Medl.), hvilken 1871 med faa Ændringer optoges for det nuværende tyske Rige.

Nordvestcap ell. Vlaming Head, et Forbjærg i det vestlige Australien, der danner Nordspidsen af den smalle Halvø de Witts Land, som mod V. indeslutter Exmouth Bugten.

Nordvestpassage. De af G. og S. Cabot fra England foretagne Rejser (1497 og 98) gik ud paa at finde China og Indien ved at følge en nordvestlig Retning og vare altsaa de første Forsøg paa at opdage N. Paa disse Rejser opdagedes Labrador og Hudsonstrædet. Muligheden af at finde en Nordostpassage afvendte i nogen Tid Opmærksomheden fra de nordamerikanske Nordpolarlande, men 1576—78 foretog M. Frobisher tre Rejser, paa hvilke han landede paa Grønland, opdagede Frobisherstræde og trængte lidt op i Hudsonsstrædet; 1585—87 gjorde I. Davis ligeledes tre Rejser, paa den sidste af hvilke han besejlede Vestkysten af Grønland indtil 72° 12′, holdt dernæst vestpaa, men naaede paa Grund af Mellemisen ikke Land før paa 66°, trængte op i det af ham selv paa den første Rejse opnaaede Cumberlandstræde, passerede Frobisher- og Hudsonsstrædet og fulgte Kysten af Labrador til 52°, hvorpaa han vendte hjem. Et Par efterfølgende Rejser gav intet Udbytte; desto vigtigere var Henry Hudsons Expedition (1610—11) til det efter ham opkaldte, men allerede tidligere bekjendte Stræde og den sydlige Del af Hudsonsbugten. Opdagelserne i Hudsonsbugten fortsattes af T. Button (1612—13), R. Bylot og W. Baffin (1615), men gav intet Haab om at finde N. gjennem Hudsonsbugten. Paa deres anden Rejse (1616) vendte Bylot og Baffin sig derfor mod Davisstrædet og opdagede derved Baffinsbugten, som de besejlede til 77½° n. Br., men den og alle de „Sunde“, som passeredes, erklæredes af Baffin for lukkede Bugter, hvorfor der i 200 Aar ikke foretoges Expeditioner gjennem eller til dette Farvand, uagtet dets Rigdom paa Hvaler vel kunde have lokket Hvalfangere did. Paa denne Tid falder ogsaa den eneste af de danske foretagne Expedition (1619—20) for at finde N.; s. Munk (Jens). To nye frugtesløse Forsøg af Fox (1631) og James (1631—32), hvorved Foxkanalen besejledes indtil 66½° og Jamesbugten nærmere undersøgtes, afsluttede det 17de Aarh.s Rejser, thi det 1669 stiftede Hudsonsbugtcompagni stræbte snarere at hindre nye Forsøg end at fremme dem, uagtet det særlig var paalagt det at søge N. I det 18de Aarh. tilintetgjordes Haabet om at finde et vestligt Udløb fra Hudsonsbugten til det stille Ocean ved C. Middletons (1741—42) og H. Ellis's (1746—47) Rejser, ved hvilke Wager-, Repulse- og Chesterfieldbugten opdagedes; fremdeles ved S. Hearnes Landrejse paa Hudsonscompagniets Bekostning til Kobbermineflodens Munding (1770—72), hvorved Polarhavet n. for Amerika første Gang naaedes, ved I. Cooks Rejse langs Amerikas Vestkyst, hvorved det blev klart, at Fastlandet i Nordamerika nærmede sig Asien saa stærkt, at der kun var Gjennemsejling til Polarhavet gjennem det allerede 1728 opdagede Beringsstræde (Cook naaede her 70⅔° n. Br.), ved A. Mackenzies Rejse fra Athabascasøen ned ad den efter ham opkaldte Mackenzieflod til Polarhavet (1789), og endelig ved Vancouvers Undersøgelse af Vestkysten mellem 30° og 60° n. Br. (1791—94), der førte til fuldkommen Vished om, at der ingen Gjennemsejling fandtes paa hele denne Strækning. Den russiske Expedition under Kotzebue til Beringsstrædet (1816—18) satte Englænderne igjen i Bevægelse, og John Barrow formaaede Regeringen til at udruste to Expeditioner, en under Buchan og Franklin til Beringsstrædet, en anden under I. Ross til Davisstrædet. Den sidste gjenopdagede Baffinshavet (1818), men da han ansaa Lancastersund for lukket, udrettede han forøvrigt intet, og en ny Expedition afgik derfor 1819 under Parrys Commando for at forsøge at trænge igjennem Lancastersund. Parry fandt Sundet aabent, hvor hin havde set Bjærge, trængte gjennem Barrowstrædet langs Sydsiden af de Øer, der efter ham kaldes Parryøerne, sejlede ned ad Prince-Regents Indløb, passerede Wellingtonskanalen og naaede 110° v. L., hvorved Expeditionen blev berettiget til en Præmie paa 5,000 Pd. St., men uhyre Ismasser hindrede videre Fremtrængen, hvorpaa begge Skibene søgte Vinterkvarter paa Melvilleøen i „Parrys Vinterhavn“. 1820 trængtes der frem til 114° v. L.; Banks Land saas, men det var umuligt at komme videre; han vendte sig derfor atter mod Øst for at finde

en sydlig Gjennemsejling ned til Amerikas Fastland, men Mangel paa Proviant tvang ham til at vende tilbage til England, hvor han ankom i Slutn. af Oct. og modtoges med stor Udmærkelse. 1820—21 gjorde Franklin sin berømte Landexpedition fra Fort York ved Hudsonsbugten over Fort Chepwyan og Fort Entreprise ned ad Kobberminefloden til Polarhavet, som han fulgte i Kanoer langs Kysten mod Ø. indtil Cap Turnagain, hvorfra han over Land efter uhyre Lidelser og Tabet af Halvparten af sit Mandskab naaede tilbage til Fort York og 1822 til England. Det var imidlertid ikke faldet Parry vanskeligt at faa en ny Expedition i Stand, og 1821 var han med Skibene „Fury" og „Hekla" i den nordlige Del af Hudsonsbugten, forvissede sig om, at Repulsebugten virkelig var en lukket Bugt, sejlede mod Nord langs den endnu ubekjendte Melvillehalvø, men forsøgte forgjæves at trænge nord om denne gjennem det af ham benævnte Fury- og Heklastræde og vendte endelig 1823, efter to Gange at have overvintret i Isen, tilbage til England. 1824 var Parry med de samme Skibe igjen paa Opdagelser og søgte at finde Vejen til den sejlbare Nordkyst gjennem Prince-Regents Indløb, men nødsagedes til at overvintre i Port Bowen paa Østsiden, mistede det n. A. „Fury" og vendte tilbage til England. Samtidig skulde Lyons fra Repulsebugten trænge over Land med Baade til Fastlandets Nordkyst og søge at naa Turnagain, Franklins yderste Punkt mod Øst, men han naaede ikke engang Bugten og var allerede hjemme igjen 1824. To Aar efter gik Beechy gjennem Beringsstrædet forbi Iscap, hvorfra hans Styrmand Elsom naaede Barrowpynten kort efter, at Franklin havde forladt det lidt østligere Return-Reef. Franklin var 1825 gaaet over Land til Fort Franklin ved Store-Bjørnesø og 1826 med Dr. Richardson ned ad Mackenziefloden, hvorfra han selv fulgte Kysten mod V., Richardson derimod mod Ø. Medens Franklin kun naaede Return-Reef, 40 M. fra Barrowpynt, passerede Richardson Cap Bathurst, Cap Parry, gjennem Dolphin- og Unionstrædet (mellem Fastlandet og Wollastonland), omkring Cap Krusenstern til Kobbermineflodens Munding, hvorfra Tilbagetoget fortsattes til Fods til den store Bjørnesø. Den engelske Regering var nu ikke villig til at gjøre flere Ofre, men det lykkedes J. Ross især ved den rige F. Booths Hjælp at faa en lille Hjuldamper „Victory" udrustet, og med den og kun nogle og tyve Mand foretog han den længst varende Expedition, der endnu var bleven gjort (1829—33). Han gik igjennem Lancastersund ned ad Prince-Regents Indløb, forsynede sig med „Furys" efterladte Forraad ved Furypynten, passerede langs ned med Amerikas nordligste Halvø, som blev kaldt Boothia Felix, og overvintrede i Felixhavnen, hvorfra der gjordes Udflugter med Slæder over Halvøen og det senere saakaldte Ross's Stræde til King Williams Land, ved hvis yderste Punkt, Cap Victory, en Stendysse oprejstes. 1830—31 overvintredes i Nærheden af Sheriffhavnen, hvorfra den magnetiske Pol besøgtes, 1831—32 atter, kun et Par Mil nordligere, i Victoriahavnen. Forraadene vare slupne op; han forlod derfor med sit Mandskab Skibet til Fods, naaede Furypynten og drog videre med „Furys" efterladte Baade, men nødtes af Isen til at vende tilbage og gaa i Vinterkvarter (1832—33). Først i Sommeren 1833 naaede han Barrowstrædet og var saa heldig at træffe en Hvalfanger, der havde været ude for at søge ham og nu bragte ham og hans hele Mandskab paa tre nær tilbage til England. Ængstelsen for hans Skæbne havde imidlertid foranlediget Backs Expedition ned ad den store Fiskeflod (1834) til Polarhavet, men Ross var hjemme, førend den brød op fra den store Slavesø. Ross antog Boothia for en Halvø af Fastlandet; Back betvivlede det, da han havde truffet Havet langt sydligere, og Spørgsmaalet om den rette Beskaffenhed af Fastlandets nordøstlige Hjørne var altsaa endnu ikke løst. Den geographiske Forening i London optog dette Spørgsmaal med Varme og fik Regeringen til at sende Back (1836) til Wager- ell. Repulsebugten for derfra at gaa tværs over Landet med Baade; men efter vel at være kommen nord om Southamptonøen, kom han i Drift i Isen, drev midt ned i Hudsonsbugten og fandt nu Skibet saa læk, at han var nødt til at vende hjem. Samtidig hermed foretoges Hudsonsbugtcompagniets vigtige Expedition over Land til Polarkysten efter en af T. Simpson udarbejdet Plan. 1837 berejstes den endnu ukjendte Nordkyst mellem Returnreef og Barrowspidsen, 1838 og 1839 Nordkysten fra Kobberminefloden indtil Montrealøen i Fiskeflodens Munding, som Back allerede havde opdaget 1834; men man fik ikke Tid til at afgjøre Spørgsmaalet, om Boothia var en Halvø eller en Ø. Derimod berejstes Sydvestsiden af King Williams Land, som antoges for en Del af Boothia, og hinsides det aabne Polarhav mod Nord saas Victorialand (østligste Del af Wollastonland). Simpsons Død forhalede Hudsonsbugtcompagniets nye Expedition til dette nordøstlige Hjørne, indtil den senere saa længselsfuldt eftersøgte Franklinsexpedition var afgaaet 1845 for gjennem Lancastersund i sydvestlig Retning at trænge frem til Beringsstrædet. Først i Sommeren 1846 forlod Føreren Dr. Rae med to Baade Churchill, naaede Repulsebugten, gik over den lave og smalle Boothiatange med Baade og naaede Lordmayors Bugt, som Ross havde været i. Desuden undersøgtes Committeebugten og en stor Del af Melvillehalvøen, men det lykkedes ikke at bestemme Nordpynten af Boothialandet og dermed af hele Amerikas Fastland. Ross fik altsaa Ret i sin Paastand, at Boothia var en Halvø. — Den af Franklin anførte Expedition, bestaaende af Skibene „Erebus" og „Terror", saas sidste Gang 26 Juli 1845 i den nordlige Del af Baffinsbugten; 1848 udsendtes tre Expeditioner for at komme ham til Hjælp, men selv om det var lykkedes dem at udføre de givne Ordrer i den største Detail, vilde de dog være komne for silde for at frelse Franklin. Kellett og Moore gik til Beringsstrædet, hvorfra Moore 1849 trængte frem i Polarhavet indtil 72° 51' og sendte en Baadexpedition langs Amerikas Nordkyst indtil Mackenziefloden uden at finde

Spor af Franklin; en anden under Richardson og Rae gik ned ad Mackenziefloden, men søgte forgjæves at naae Wollastonland; en tredje under Jam. Ross gik ind ad Lancastersund, men maatte overvintre i Leopoldshavnen paa Nordsiden af Nord-Somerset, hvorfra der gjordes frugtesløse Slædefarter i forskjellige Retninger, hvorpaa han vendte hjem. Man lod sig ikke kue af det ringe Resultat af disse Reiser, men besluttede endnu mere omfattende Expeditioner 1850—51. Hovedformaalet var denne Gang Undersøgelsen af Banks Land og Melvilleøens østlige Side. Der skulde udgaa Expeditioner baade fra Fastlandets Kyst, fra Beringsstrædet og fra Lancastersund; tillige skulde en Gjennemseiling i Nord gjennem Wellingtonkanalen og det allerede af Baffin opdagede Jonessund prøves, samt ogsaa Egnen omkring Cap Walker paa Sydsiden af Barrowstrædet nærmere undersøges. Til disse Regeringens af Austin og Penny anførte Expeditioner sluttede sig to, udrustede af Hudsonbugtcompagniet og Lady Franklin under John Ross og Forsyth, og en amerikansk under de Haven, ialt 13 Skibe og to Landexpeditioner foruden et allerede 1849 udsendt Skib, hvis Skæbne var ukjendt. Expeditionerne fra Baffinsbugten opdagede paa Beecheyøerne ved Indgangen til Wellingtonkanalen de første Spor af Franklins Expedition, men ethvert Forsøg paa at udfinde, hvor han var gaaet hen herfra, mislykkedes. En Slædeexpedition til Melvilleøen under M'Clintock, den første, der havde været der siden Parry, fandt intet Spor af ham paa dette Sted; alle Forsøg paa at trænge frem i sydlig Retning mislykkedes; Jonessund og Wellingtonkanalen vare 1850 aldeles tilspærrede af Is, og den ufrivillige Reise frem og tilbage gjennem den sidste, som den amerikanske Expedition foretog, indesluttet i Isen, hindrede den i at anstille Undersøgelser af et Land, som saas; ja Isen førte den til sidst gjennem hele Barrowstræde ind i Baffinshavet, hvor den først slap fri efter 9 Maaneders Fangenskab, og efter forgjæves Forsøg paa at trænge gjennem Middelisen besluttede den sig til at vende tilbage til New-York. Derimod lykkedes det Pennys Expedition 1851 med de af C. Petersen indrettede Hundeslæder at undersøge begge Kyster af Wellingtonkanalen, i hvis nordlige Del man traf aabent Vand og naaede det af Amerikanerne 1850 opdagede, men ikke betraadte Grinnellland. 1851 vare alle disse Expeditioner hjemme igjen. Af Landexpeditionerne var endnu mindre udrettet med Hensyn til Franklins Skæbne, men Dr. Rae havde gjort to dristige Udflugter fra Kobberminefloden til Wollaston og Victorialand, som han fandt at være sammenhængende, og hvis Kyst han fulgte mod V. til Prins Alberts Stræde og mod Ø. til Victoriastrædet, kun 40 M. fra det Sted, hvor et af Franklins Skibe var blevet knust. Expeditionen gjennem Beringsstrædet under Collinson og M'Clure skiltes, og Parterne saas ikke mere. M'Clure trængte 1850 langs Fastlandets Nordkyst indtil Cap Parry, stod derpaa mod Nord, opdagede Banks Land, fulgte dettes østlige Kyst op ad Prinsen af Wales's Stræde, saa Prince Alberts Land paa den modsatte Side, men nødtes til at overvintre i Pakisen. Paa en Slædeexpedition naaede M'Clure imidlertid Strædets nordlige Ende og saa her 26 Oct. 1850 Melvillesundets frosne Flade i Nord, saa at N. altsaa var opdaget. Nordkysten af Landet til begge Sider undersøgtes, men da Isen brød op, var det ikke muligt at komme igjennem mod Nord; han stod derfor syd om Banks Land langs dettes vestlige Kyst under bestandig Fare for at knuses af Isen eller sættes paa Land og naaede endelig Mercybugten paa Nordkysten, hvor han gik i Vinterkvarter, der varede to Aar (1851—52 og 1852—53). Collinson havde 1850 været oppe under 73° 10', men gik derpaa tilbage og overvintrede i Hongkong. 1851 gik han atter gjennem Beringsstrædet op ad Prinsen af Wales's Stræde, fandt M'Clures efterladte Beretning, gik endnu nordligere, saa at han kun manglede $13\frac{3}{4}$ M. i at naa et af Parry fra den modsatte Side besøgt Punkt, men nødtes ligeledes til at vende om, søgte forgjæves at omseile Banks Land og gik i Vinterkvarter (1851—52) i Walkerbugten paa Prins Alberts Land. 1852 undersøgte han først Prins Alberts Sund, som han fandt lukket, gik derpaa østpaa for om muligt at naa Victorialand, men maatte overvintre i Cambridgebugten (1852—53), hvorfra han gjorde Slædeexpeditioner til Victorialandets Østkyst, men ogsaa her havde Rae været før ham. Efter endnu at have overvintret en tredje Gang (1853—54) og efter at have udført den længste Søreise i disse Have kom han med hele sit Mandskab paa tre nær velbeholden tilbage til England. 1852 havde Kennedy med et af Lady Franklin udrustet Skib opdaget Bellotstrædet og dermed Amerikas Nordpynt, og Inglefield med et andet var trængt op ad Smiths Sund. I samme Aar foretoges atter en stor Expedition af Regeringen, nærmest med det Formaal at undersøge Wellingtonkanalens nordlige Del, som Parry havde erklæret at være den af Franklin fulgte Vej; men af Hensyn til Collinson og M'Clure skulde Forraad tillige udføres til Melvilleøen. Expeditionen udførtes af E. Belcher og var allerede om Sommeren 1852 ved Beecheyøen. Belcher trængte op ad Wellingtonkanalen, Queenskanalen og Pennystrædet, overvintrede (1852—53) i Northumberlandsund paa Vestkysten af Grinnellland og sendte Slædeexpeditioner mod Nord til Nordcornwall ($77\frac{1}{2}°$) og mod Vest langs Nordkysten af Cornwallis til Melvilleøen, hvor den traf den anden Del af Expeditionen og vendte tilbage gjennem Byam-Martinstrædet. Selv gik Belcher mod Øst langs Nordkysten af Grinnellland og Nord-Devon, som han fandt adskilte ved et Stræde. Kellett gik mod Vest til Melvilleøen, hvor han fandt en Beretning fra M'Clure, der var gaaet over med Slæde fra Mercybugten, overvintrede ved Dealyøen og sendte strax i Beg. af 1853 en Expedition til Mercybugten, som traf M'Clure i en maadelig Tilstand, netop i Begreb med at sende Halvparten af Mandskabet afsted for om muligt at naae Beecheyøen og lade en anden Del søge Fastlandskysten, medens han med Resten vilde prøve at bringe Skibet ud i Sommerens Løb. Efter nærmere Forhand-

linger opgaves Skibet aldeles, og hele Mandskabet flyttedes over til Melvilleøen. Imidlertid vare to Slædeexpeditioner under M'Clintock og Mecham gaaede mod Vest fra Vinterkvarteret ved Dealyøen over Melvilleøen og videre mod Vest over Eglintonøen til Prins Patricks Land, hvis Nordvestkyst de begge naaede (M'Clintock efter at have tilbagelagt 287 M. i 105 Dage). 1853 vilde Belcher og Kellett vende tilbage til Beecheyøen, som var hele Expeditionens Hovedsamlingssted, men det lykkedes dem ikke at naa den, og de nødtes derfor til at overvintre (1853—54), den sidste endog midt i Pakisen f. v. for Bathurstøen. Herfra udsendte Kellett den mærkeligste Slædeexpedition, der er udført i Polaregnene uden Hjælp af Hunde, nemlig tværs over Melvillesund til Prinsen af Wales's Stræde for at indhente Efterretninger om Collinson. Man fandt en Beretning, der beroligede med Hensyn til hans Skæbne, og naaede efter at have tilbagelagt 289 M. i 70 Dage tilbage til Beecheyøen, hvor Kellett befandt sig med sit og M'Clures Mandskab efter i Følge Belchers Ordre at have forladt sine Skibe. Belcher saa sig ogsaa nødt til at efterlade sine to Skibe i Isen, og paa tre Skibe bragtes endelig 1854 det hele Mandskab tilbage til England, hvor dets Ankomst uden Efterretninger om Franklin, uden Collinson og med Tab af saa mange Skibe vakte megen Misfornøjelse. Man fik imidlertid snart Efterretninger om, at denne sidste var i Behold. — Troen paa et aabent Polarhav under meget høje Bredder, til hvilke Franklin kunde være trængt op, foranledigede 1853—55 en Privatexpedition fra de nordamerikanske Fristater under Dr. Kane. Han søgte gjennem Smiths Sund at naa det aabne Hav, overvintrede i Rensselaerbugten og sendte Slædeexpeditioner saa vel over til den amerikanske Side som langs Kysten og Kennedykanalen indtil 80° 58', hvorfra der saas aabent Vande i Nord og et højt Bjærg, Mount Parry, efter Sigende under 82½°. 1854 var det ikke muligt at befri Skibet; det Forsøg, et Parti gjorde paa at naa Upernivik, mislykkedes, og med største Nød naaede det tilbage til Skibet, hvor der tilbragtes en sørgelig Vinter (1854—55). Først næste Sommer lykkedes det med Opgivelse af Skibet at naa Upernivik og komme tilbage til Amerika. I de samme Aar (1853—54) havde en af Hudsonsbugtcompagniet udsendt Expedition under Dr. Rae undersøgt det nordvestligste Hjørne af Amerikas Fastland, opdaget Strædet mellem King Williams Land og Fastlandet og skaffet de første Efterretninger om den Franklinske Expeditions Skæbne. Rae havde valgt Repulsebugten til Vinterkvarter og fik der af Eskimoerne Underretning om, at en Skare hvide Mænd var omkommen paa King Williams Land under deres Vandring mod Syd. Han vendte imidlertid tilbage til England 1854 uden at anstille nærmere Undersøgelser, og man følte derfor strax Nødvendigheden af at forvisse sig om Rigtigheden af disse Meddelelser, hvorfor Anderson og Stewart gik ned ad den store Fiskeflod til Montrealøen i denne Flods Munding, hvorfra de virkelig medbragte forskjellige Gjenstande, der havde tilhørt Franklin eller hans Expedition. Da Regeringen ansaa det for afgjort, at samtlige Medlemmer af den for længst vare omkomne, nægtede den at indlade sig paa videre Foretagender, og Lady Franklin udsendte derfor paa egen Haand den lille Dampskonnert „Fox“ under M'Clintock, der efter at have drevet 8 Maaneder i Isen i Baffinsbugten naaede Beecheyøen 1858 og derfra gjennem Prince-Regents Indløb til Bellotstrædet ved Amerikas Nordspids, hvor der overvintredes (1858—59) i Kennedyhavnen. Herfra gjordes strax i Februar en Slædeexpedition mod Syd til den magnetiske Pol, hvor man af Eskimoer fik Bekræftelse paa Raes Beretning om den Franklinske Expedition og Underretning om, at et stort, tremastet Skib var knust af Isen v. for King Williams Land. Paa en senere Slædeudflugt opdagedes endelig en i to Exemplarer skreven Beretning, hvoraf fremgik, at Franklin var sejlet op ad Wellingtonkanalen og tilbage v. om Cornwallis, at han havde overvintret ved Beecheyøen (1845—46), hvorpaa han var gaaet syd paa, formodentlig gjennem Peels Sund (Franklins Stræde), men var bleven indesluttet i Isen og havde overvintret anden Gang nær ved Cap Felix under 70° n. Br. i Nærheden af King Williams Land; at Franklin var død 11 Juni 1847, Skibene forladte i Apr. 1848 og de overlevende paa Vejen til den store Fiskeflod. Sandsynligvis omkom de efterhaanden af Udmattelse og Skjørbug uden at naa længere end til Montrealøen. M'Clintock kom tilbage til England 1859 efter at have tilendebragt Optagelsen af Amerikas Fastlandskyst og nærmere bestemt enkelte af de store Polarøer samt tilvejebragt Bevis for, at N. først er opdaget af den Franklinske Expedition. I Aaret 1875 søgte endnu en Expedition under Allen Young at finde yderligere Spor af Franklin og hans Ledsagere, men naaede kun til Franklins Vinterkvarter ved Beecheyøen, og endelig har den amerikanske Søofficer Schwatka 1879—80 foretaget en storartet Slæderejse fra Vestsiden af Hudsonsbugten til King Williams Land, hvor han vel fandt talrige Efterladenskaber af de forulykkede, men ingen skriftlige Meddelelser, der kunde kaste yderligere Lys over Expeditionens Skæbne. — Efter at Spørgsmaalene om Nordvestpassagens Existens og Æren for dens Opdagelse ere afsluttede med de ved M'Clure og M'Clintock opnaaede Resultater, have Bestræbelserne i de nordlige Polaregne væsentlig været rettede dels paa at trænge saa langt frem mod Nordpolen som muligt og dels paa at tilvejebringe en Forbindelse ad Søvejen mellem Europa og det nordlige Asien; samtidig er dog ogsaa Forbringen paa et større videnskabeligt Udbytte af Expeditionerne mere og mere traadt i Forgrunden og har endogsaa i 1882 efter Weyprechts Forslag ført til Oprettelsen af de internationale Polarstationer, der saa godt som udelukkende havde til Opgave at foretage meteorologiske, magnetiske og lignende videnskabelige Undersøgelser. For at naa Polen gik Dr. Hayes i 1860 ligesom tidligere Inglefield og Kane langs Vestkysten af Grønland og naaede gjennem Smiths Sund og Kennedykanalen til sidst med Slæde til 81° 35', hvorfra han allerede det følgende Aar

lykkelig slap hjem igjen. Et mindre heldigt Forløb havde den følgende Expedition, som under Amerikaneren Hall med Skibet „Polaris" i Aaret 1871 trængte frem gjennem Robesonkanalen til 82° 16'. Hall døde s. A., en Del af Mandskabet reddede sig i Baad, en anden Del frelstes først efter at have drevet om paa en Isflage i over 6 Maaneder. Trods det uheldige Udfald af „Polaris"-Expeditionen fornyedes Forsøget ad samme Vej i Aaret 1875 af Nares med Skibene „Alert" og „Discovery"; fra det sidstnævnte Skibs Vinterkvarter i den nordlige Del af Robesonkanalen foretog en af Deltagerne, Kapt. Markham, i Foraaret 1876 en Slædeexpedition nord paa til 83° 10' (omtrent 100 Mile fra Polen), men er allerede i Aaret 1882 bleven overgaaet af Lieutn. Lockwood, der fra den af de forenede Stater oprettede Polarstation i Lady Franklin-Bay ved Robesonkanalen naaede 83° 24',5, det nordligste Punkt, som endnu er betraadt af Mennesker. Nares vendte allerede i 1876 uden Vanskelighed tilbage til England; i Aarene 1882 og 1883 vare Isforholdene derimod saa ugunstige i disse Farvande, at det først 1884 lykkedes at redde 7 af de 25 Deltagere i den af Greeley ledede amerikanske Expedition. I det europæiske Ishav blev Spitsbergen opdaget i Slutningen af det 16 Aarh. og er i den nyeste Tid bleven grundig undersøgt tillige med de omliggende Have, især af svenske Expeditioner siden 1857 og hollandske med Skonnerten „Willem Barentz" siden 1878; ad denne Vej naaede W. Scoresby allerede 1806 81° 30', Buchan og Franklin 1818 81° 34', Parry 1827 med Slæde 82° 45' og Nordenskiöld 1868 med Skib 81° 42'. Langs Østkysten af Grønland har i den nyeste Tid (1869—70) den tyske Expedition med Skibene „Hansa" (Kapt. Koldewey) og „Germania" (Kapt. Hegemann) søgt at naa Polen. Efter at det førstnævnte Skib var gaaet til Grunde, drev Mandskabet om paa en Isflage fra Oct. til Maj, da det reddede sig i Land ved Friedrichsthal i Sydgrønland; fra „Germania", som opdagede Frants Josephs Fjord, overskred en Slædeexpedition 77° n. Br., medens Scoresby her 1822 kun var naaet til omtr. 74° og Clavering 1823 til 75° 9'. Et senere Forsøg er gjort af den østerrigske Expedition under Weyprecht og Payer (1872—74), som skulde trænge frem mod NO. til Beringsstrædet, men maatte drive 14 Maaneder i Pakisen og til sidst overvintre ved det af dem opdagede Frants Josephs Land nord for Novaja-Zemlja; paa en Slædefart herfra naaede Payer 82° 5'. Frants Josephs Land er senere blevet besøgt af Englænderen Leigh Smith baade 1880 og 1881; efter at have overvintret paa den sidste Reise, mistede han sit Skib og maatte ligesom den østerrigske Expedition redde sig i Baade til Novaja-Zemlja. — Forsøgene paa at finde en nordøstlig Gjennemfart til China vare allerede begyndte i Aaret 1558 af Englænderen Willoughby, der sejlede fra London med 3 Skibe for at løbe ind i Obfloden, ad hvilken man i Følge Herbersteins Kort over Rusland (1549) mente omtrent at kunne naa til Peking; de to Skibe frøs inde paa Nordkysten af den lappiske Halvø, det tredje naaede derimod Dvinas Munding, hvorfra en af Deltagerne, Burrough, 1556 trængte frem til det kariske Stræde. Først i Aaret 1580 lykkedes det Russerne Pet og Jackman at trænge nogle faa Mile ind i det kariske Hav, og et lignende Held havde Hollænderen Nay 1594; i Aaret 1595 derimod fandt han og Barents Indgangene spærrede af Is, og det samme var Tilfældet det følgende Aar. Under Forsøget paa at gaa nord om Novaja-Zemlja naaede Barents omkring Nordspidsen af Øgruppen; han traf imidlertid ogsaa her Farvandet spærret af Is, nødtes til at overvintre, maatte lade Skibet tilbage og fandt sin Grav paa Kysten under Hjemrejsen. Efter at der endnu var gjort nogle mislykkede Forsøg (af Hudson 1608, v. Horn 1612, Bosman 1625), hvilede alle Foretagender paa denne Kant til Begyndelsen af det 18de Aarh., da det lykkedes Russerne Muravjev og Pavlov 1734—35 at trænge frem til den samojediske Halvø og Malygin og Skuratov i Aarene 1736—39 at naae Obflodens Munding og tilbage igjen, et Resultat, der ikke opnaaedes paa ny før 1869. Senere Expeditioner til Novaja-Zemlja (Loschkins 1760—62, Rosmuislovs 1768—69, Lütkes 1821—24, Pachtusovs 1832—33, Pachtusovs og Zivolkas 1834—35, v. Baers 1837 og Zivolkas 1838—39) bragte kun mistrøstende Oplysninger om Muligheden af at besejle det kariske Hav, og det Kjendskab, man efterhaanden erhvervede til den østligere Del af det sibiriske Ishav ved Expeditioner mellem de store Flodmundinger og fra det stille Hav, forbedrede ikke Udsigterne til at kunne omsejle Asien; i Aaret 1778 havde Cook passeret det efter Vitus Bering (1728) opkaldte Stræde, men først 1849 naaede Kellett den lille Heralds Ø, efterfulgt af Rodgers, der 1855 trængte frem til 72°, og Th. Long, der 1867 opdagede Wrangels Land. Da indløb i Aaret 1869 den overraskende Meddelelse, at flere Hvalfangere (Carlsen, Johannesen, Palliser) i Sommerens Løb havde besejlet det kariske Hav paa Kryds og tværs, saa godt som uden at se Is, og skjønt Forholdene i Aarene 1871—74 atter vare meget ugunstige, vaagnede Foretagelseslysten paa ny. Allerede 1874 kom Wiggins med en Dampjagt til Ob, 1875 Nordenskiöld til Jenissej, og 1876 naaede begge den sidst nævnte Flod; det følgende Aar benyttede enkelte andre Skibe med Held den samme Route, og i Aarene 1878—79 fuldførte endelig Nordenskiöld Omsejlingen af Asien uden større Uheld. Aaret 1878 var overhovedet meget gunstigt for Farten paa Sibirien, men allerede 1879, 1880 og 1881 lykkedes Gjennemfarten kun for ganske enkelte Skibe; 1882, da den danske Dijmphna-Expedition under Lieutn. Hovgaard og den hollandske med Skibet „Varna" frøs inde i det kariske Hav, naaede ikke et eneste Skib igjennem, og først i Sommeren 1887 har det kariske Hav atter i længere Tid været isfrit. De sidste Aartiers Erfaringer ere saaledes ikke gunstige for Udsigterne til en Handelsforbindelse gjennem det kariske Hav med Sibiriens Floder, og den bekjendte Kjøbmand Sibiriakov

søger derfor at etablere en anden Handelsforbindelse med Ob over det nordlige Ural. Blandt de Expeditioner, som efter Th. Long (1867) have forsøgt at trænge ind i Ishavet gjennem Beringsstrædet, maa endnu nævnes den for sin sørgelige Skæbne bekjendte Jeanette-Expedition. Med Skibet „Jeanette“, der var udrustet af »New York Herald«s bekjendte Redacteur James Gordon Bennett, løb de Long i Juni 1879 ud fra San Francisco for at opsøge Nordenskiöld, hvis Udeblivelse havde vakt Bekymring; han fandt ogsaa „Vegas“ Vinterkvarter, styrede derpaa mod Nord, men kom faa Dage efter i Besæt. Efter at have været indesluttet i Isen i 21 Maaneder, maatte Mandskabet forlade Skibet i tre Baade, af hvilke de to naaede Lenas Delta, men i saa hjælpeløs Tilstand, at kun den ene Baads Besætning kunde redde sig her fra syd paa; den anden Baads Besætning med Føreren de Long bukkede paa to Mand nær under for Kulde og Sult. To Undsætningsexpeditioner, der udsendtes 1881 under Hooper og Berry, naaede atter Wrangels Land, som ved „Jeanettes“ Fart er godtgjort at være en Ø.

Nordvestprovinserne, en Provins i det engelske Ostindien, omgiven af det egentlige Bengalen mod Ø., Central-Indien mod S., Radschputana mod V. og Himalaja mod N., optager et Areal af 5,000 □ M. med 45 Mill. I. Landets nordlige Del optages af Himalajas Forbjærge, medens Resten for største Delen hører til den overordentlig frugtbare Slette, som vandes af Ganges og dens talrige Bifloder. Mod S. hæver det sig efterhaanden op mod Vindhjabjærgene. Klima og Produktion ere som i Bengalen. Gouverneuren residerer i Agra.

Nordvestterritoriet kaldtes tidligere den betydelige Landstrækning omkring Floden Missouris øvre Løb i de forenede Stater i Nord-Amerika, der nu er delt i Staterne og Territorierne Montana, Wyoming, Dakota og Nebraska.

Nordøst Cap, s. Tscheljuskin, Cap. **Nordøstpassage**, s. Nordvestpassage.

Norfolk [fok], 1) Shire paa Englands Østkyst, omgivet af Shir. Suffolk, Cambridge og Lincoln, Bugten the Wash og Nordsøen. 100 □ M. med 445,000 I. (1881). Kysten er i det hele lav og sandet; i den indre Del af Bugten the Wash er der foretaget store Inddigningsarbejder. Landets Overflade er jævn og naar kun en ringe Højde; mod V. ere store Tørvemoser. De vigtigste Vandløb ere Ouse, der falder i the Wash, og Bure og Yare, der forenede falde i Nordsøen ved Great Yarmouth, samt Wavenay, der ved Lowestoft ligeledes falder i Nordsøen. Agerdyrkning er Hovederhverv og staar paa et højt Trin, hvilket ogsaa gjælder om Kvæg-, Heste- og Faareavlen. Hovedstad Norwich. — 2) Stad i Staten Virginia i Nordamerika ved Floden Elizabeths Udløb i Chesapeake-Bugten, med 22,000 I., Virginias vigtigste Søhavn, udfører megen Tobak. — 3) En lille Ø i det store Ocean imellem Ny-Caledonien og Ny-Seeland under 29° n. Br., 174° 22′ ø. L., ¼ □ M. stor, med herligt Klima og frugtbar Jordbund, blev 1825—55 benyttet som engelsk Forbryderkoloni. Da Forbryderne vare overførte til Vest-Australien, blev paa den engelske Regerings Opfordring og med dens Bistand Befolkningen fra Pitcairn-Øen, der truede med at blive for talrig for den lille Ø, ført derhen; men en Del af dem er senere vendt tilbage (s. Pitcairn); c. 500 I. **Norfolkgran**, s. Araucaria.

Norfolk, Hertugtitlen for Familien Howard, den fornemste blandt den engelske Adel, skriver sig fra Shiret af s. N.; Familien har igjennem Aarhundreder haft Stormarschalværdigheden arvelig. Dens Historie er for øvrigt lige saa tragisk som glimrende; igjennem flere Generationer maatte en N. bestige Skafottet. De første Jarler af N. hørte til Slægten Bigod; efter at den var uddød, udnævnte Kong Edvard II 1312 sin Broder Thomas af Brotherton til Jarl af N. og Stormarschal af England. Ved hans Død 1338 ophørte dog allerede dette Peerskab, men gjenoprettedes 1397 med Hertugtitel for hans Dattersøns Søn, Thom. Mowbray, og da ogsaa dennes Slægt var uddød paa Mandssiden 1475, gik det over til hans Dattersøn, John Howard, en udmærket Kriger, der som Huset Lancasters Fjende under Edvard IV blev gjort til Overbefalingsmand over hele Krigsmagten baade til Lands og til Vands og af Richard III, hvis Kronrov han havde understøttet, ligesom han vel overhovedet var den eneste Stormand, der mente det oprigtig med Tyrannen, 1483 ophøjet til Hertug af N., men tillige med Kongen faldt i Slaget ved Bosworth 22 Aug. 1485. Det første Parlament, der traadte sammen under Henrik VII, erklærede ham for Højforræder, hvorfor hans Familie mistede Peersværdigheden. — Hans Søn Thom. (I) Howard, som i 3 Aar sad fængslet i Tower, fik dog Titlen Jarl af Surrey tilbage og vidste ved sine Talenter baade som Kriger og Diplomat snart at skaffe sig Anseelse; 1497 bibragte han Skotterne saa store Tab, at Kong Jakob IV udfordrede ham til Tvekamp, og under Henrik VIII tilføjede han dem 9 Sept. 1513 et frygteligt Nederlag ved Flodden, hvor deres Konge faldt; til Belønning gav Kongen ham 1514 den forbrudte Titel og Værdighed som Hertug af N. tilbage. Noget efter trak han sig tilbage fra det offentlige Liv og døde paa sit Slot Framlingham i Suffolk-Shire 21 Maj 1524. Han efterlod 8 Sønner og 2 Døtre; baade en Datterdatter og en Sønnedatter af ham kom som Dronninger til at beklæde Tronen ved den Fyrstes Side, hvis Regerings Begyndelse deres Bedstefader havde forherliget ved sine Bedrifter, og dem begge lod Tyrannen henrette (s. ndf.). — Den ældste Søn Thom. (II) Howard, f. 1474, tredje Hertug af N. (tidligere Jarl af Surrey, blev efter sin Broder Edvards Død 1513 Lordadmiral og kæmpede heldig med Franskmændene i Kanalen, bidrog under sin Fader som Anfører for Fortropperne til Sejren ved Flodden, udmærkede sig som Lordlieutenant i Irland, hvor han dæmpede den af O'Neal rejste Opstand, og som Feltherre i Krigene med Frankrig og Skotland, blev Lordskatmester og hjalp til at styrte Wolsey, efter hvis Fald han fik stor Indflydelse hos Kongen. Som ivrig Katholik var han en Modstander af sin Søsterdatter

Anna Boleyn og udtalte som Præsident for Retten uden Betænkning Dødsdommen over hende. Efter Kongens Giftermaal med hans Broderdatter Catharina Howard (Datter af Edmund H.) forfulgte han, derved endnu mægtigere end tidligere, de reformerte og holdt sig endnu i nogen Tid efter hendes Henrettelse 1542 i Kongens Yndest. Men tilsidst lykkedes det dog hans Fjender at indtage Kongen imod ham, og han blev 12 Dec. 1546 pludselig sat i Tower tillige med sin ældste Søn, Jarlen af Surrey (f. d. A.). Denne maatte bestige Skafottet, og Faderen undgik kun samme Skæbne derved, at Kongen døde om Natten før den Dag, der var bestemt til hans Henrettelse. Dog fik han ikke sin Frihed under Edvard VI; først under den ivrig katholske Marie, hvis Giftermaal med Philip II mest var hans Værk, fik han baade sine Værdigheder og Godser og sin gamle Indflydelse tilbage. Han døde 25 Aug. 1554; i sit første Ægteskab havde han været gift med Henrik VIII.s Tante Anna, en Datter af Edvard IV. — Hans Sønnesøn Thom. (III) Howard, fjerde Hertug af N., Søn af den henrettede Jarl af Surrey, f. 1536, stod en Tid lang i stor Yndest hos Dronning Elisabeth; men da han tragtede efter den fangne Marie Stuarts Haand og gjorde et ubesindigt Forsøg paa at befri hende, blev han som Højforræder dømt til Døden og Tab af Godser, Værdigheder og Titel og henrettet 2 Juni 1572. Han var tre Gange gift; af hans 3 Sønner bleve de to af andet Ægteskab, Thomas og William, Stamfædre til Jarlerne af Suffolk og Carlisle; hans eneste Søn af første Ægteskab, Philip, Jarl af Arundel, hvilken Titel han antog efter sin Moder, der var dette Hus's Arving, ligeledes i nogen Tid den ustadige Dronnings Yndling, blev for katholske Revolutionsplaner anklaget som Højforræder og døde i Tower efter 10 Aars Fangenskab 1595. — Sidstnævntes eneste Søn Thom. (IV) Howard fik 1603 af Kong Jakob I Husets Godser og Titlen Jarl af Surrey, blev 1621 Stormarschal og fik 1644 Titlen Jarl af N.; han døde 1646 paa en Rejse i Padua. — Hans Sønnesøn Thom. (V) Howard fik 1664 Titlen Hertug af N. tilbage for Familien, der dog som katholsk i Følge Testacten var udelukket fra Sæde i Parlamentet og overhovedet fra det politiske Liv. — Den lige Linje af Huset uddøde 1777 med Edw. Howard, 9de Hertug af N., hvorpaa Titlen gik over til en Sidelinje, til den ligeledes katholske Charl. Howard, Jarl af Arundel, der døde 1786. — Dennes Søn, Charl. Howard, 11te Hertug af N., f. 1746, gik 1780 over fra den katholske til den biskoppelige Kirke, hørte i Parlamentet til Oppositionen og døde 1815 uden Arvinger. — Hertugtitlen og Godserne gik derfor over til en anden Linje, Bernard Edw. Howard, f. 1765, der 1829 var den første katholske Peer, som tog Sæde i Overhuset, og døde 1842. — Dennes Søn Henry Charl. Howard, 13de Hertug af N., f. 1791, valgtes 1832 til Underhuset og var 1846—51 Overstaldmester. Som afgjort Whig modsatte han sig 1851 Pavestolens Forsøg paa at gjenoprette sin Magt i Storbritannien og stemte for den gejstlige Titelklov, ja gik selv over til Protestantismen. 1853 blev N. Lord-Steward og døde 1856. — Hans Søn og Arving, Henry Granville Howard, Hertug af N., f. 1815, d. 1860, var derimod Katholik, og ligeledes dennes Søn, Henry Fitz-Alan Howard, f. 1847, 15de Hertug af N. — Ogsaa den yngre Søn Edw. George Fitz-Alan Howard, f. 1818, d. 1883, var ivrig Katholik og 1852—68 som Underhusmedlem for Slægtens lille Valgflække Arundel et af de faa katholske Medlemmer for England; han blev 1869 ophøjet til Peer som Lord Howard af Glossop.

Norge, et Kongerige i det nordlige Europa, ligger mellem 57° 57′ 30″ og 71° 10′ n. Br. samt mellem 22° 10′ og 49° 53′ ø. L. Det udgjør Vestsiden af den store skandinaviske Halvø, som strækker sig fra N. til S. imellem Østersøen og Atlanterhavet samt Nordsøen. Den sydligste Del af N. udgjør derhos en særskilt, mindre Halvø imellem Nordsøen i V. og Skagerak mod Ø.; den nordligste Del strækker sig uden for Sveriges nuværende politiske Grænse, men ikke uden for hin større Halvøs naturlige Enemærker. — N. inddeles i 6 Stifter og 20 Amter, hvis Fladeindhold og tilstedeværende Folketal (efter Tællingen af 31 Dec. 1875) ere følgende:

Amter	□ Kilom.	Indb.
Smaalenene	4,143	107,804
Akershus	5,321	116,365
Christiania	17	76,054
Hedemarken	27,038	120,618
Christians A.	25,335	115,814
Buskerud	14,860	102,186
Jarlsberg og Larvik	2,312	87,506
Bratsberg	15,197	83,171
Nedenæs	9,348	73,415
Lister og Mandal	7,264	75,121
Stavanger	9,147	110,965
Søndre Bergenhus	15,607	119,303
Bergen	9	33,830
Nordre Bergenhus	18,510	86,208
Romsdal	14,977	117,220
Søndre Throndhjem	18,647	116,804
Nordre Throndhjem	23,127	82,271
Nordland	37,965	104,151
Tromsø	26,247	54,019
Finmarken	47,397	24,075
	322,968	1,806,900
	ell. 5,865 □ M.	

N. danner et meget langstrakt og forholdsvis smalt Kystland, thi dets Længde i ret Linje fra N. Ø. til S. V. er omtr. 1,750 Kilom., hvorimod dets største Bredde kun er 420 Kilom. og den mindste næppe 45 Kilom.; ja fra en af Nordlands Fjordbunde til Rigsgrænsen er der kun 10 Kilom. Imidlertid er den bredeste Del af Landet dets sydligste og altsaa mildeste og mest produktive Strøg. Uden for Fastlandets Vestkyst ligge Ørækker, som baade indeholde et betydeligt Areal og indeslutte Fjorde, Sunde og Bugter af stor Vigtighed for Fiskerierne og Skibsfarten. Med Hensyn til Bjergdannelse og Jordbund udgjør N. en Del af det skandinaviske Bjergsystem, som opfylder ikke alene hele den svensk-norske Halvø, men ogsaa de to østligere og dermed sammenhængende, nemlig (russisk) Lappland (Kola) og Finland. Dette hele, naturlig

forbundne Fjældland har sin skarpe Grænse mod Ø. i det hvide Hav samt derfra de store russiske Indsøer Onega og Ladoga og endelig den finske Bugt. Ø. og s. for denne store Indsænkning begynde Ruslands Sletter og Sumpe, som hvile paa nyere og løsere Jordbannelser. Det skandinaviske Fjældsystem er overalt mangfoldig gjennemfuret, i det indre af Dale og Ferskvande, paa Kysterne af Fjorde og Stræder med dertil hørende Øer. Men ses hen til Fladeindholdet, udgjøre dog disse Kløfter den mindste Del, og Landet kan i det hele fremstilles som mægtige Klippeterrasser og Skraaplaner af forskjellig Højde over Havet. Det er kun for at danne sig et Begreb om Vandskjellet imellem de Floder, som gaa til modsatte Have, at man har tænkt sig det skandinaviske Bjærgsystem som en Fjældkjæde under Navn af Kjølen (s. d. A.). Man kan da forestille sig, at den stiger op af Havet i Finmarken, hvorfra den afsender en Arm mod Ø. til Rusland (de lapplandske Bjærge). Hovedvandskjellet fortsættes gjennem norsk Finmarken mod S. saaledes, at den danner en kort og brat Skraaning ned til Havet mod V. Den er indskaaren af mangfoldige smalle Fjorde, der i Almindel. ligesom Dalene gaa mod V. og Ø. Saaledes bestaar Nordland kun af en smal og Throndhjems Stift af en lidt bredere Rand fra Fjældet ned til Søen. Denne Kant er endnu opfyldt med Fjældets Tværarme, som gaa mellem V. og Ø. Ogsaa mod Ø. udskyder Kjølen til Sverige Tværgrene, hvorimellem Dalene i Lappmarkerne, Jemtland og Herjedalen ligge. Men Sverige er ikke nogensteds et Bjærgland i den Grad som N. Kort efter at Kjølens Arme have forladt Rigsgrænsen, aftage de i Højde; kun i Lappmarken har Sverige Sne- og Isfjælde (et af disse er Grænsefjældet Sulitjelma). Formedelst Sveriges større Bredde fra det højeste Punkt, Rigsgrænsen, til Havet, gaar det altsaa mere fladt ned til Kysten. — Fra Røros gaar Dovrefjæld (s. d. A.) mod V. imellem Christiania og Throndhjems Stifter indtil Havet. — Den højeste Fjældkam fortsættes derpaa mod S. nærmest Havet under Navn af Langfjældene (s. d. A.), hvis Forgreninger i V. mellem Bergens Stifts Fjorde, i Ø. mellem Hamars og Christiania Stifts Dale, og i S. mellem Christianssands Stifts Dale indeholde høje Fjælde, hvis Ryg som oftest gaar op over Trægrænsen. Naar disse Bjærgstrækninger nærme sig mere ned til Skagerak i Hamars, Christiania og Christianssands Stifter, aftager deres Højde saa meget, at de afgive et frodigt Skovland. — Det indre af dette store Fjældland er overalt opfyldt med Ferskvande; men af disse har Sverige baade de største og de fleste. — Den Række af smaa og store Øer og Holme, der næsten uafbrudt omgive N.s og Sveriges Havkyst, kaldes Skjærgaarden. Imellem den og Fastlandet er der et smukt Farvand for mindre Fartøjer og mangfoldige Havne. Fjordene og Øerne ere større langs den norske Vestkyst: flere Tusend Fod høje Fjælde end langs med Sveriges lave Klippestrand. — Af N.s samlede Fladeindhold ligge omtrent 20 pCt. i en Højde af under 500 F. (157 Met.), 23 pCt. mellem 500 og 1000 F. (157—314 Met.), 26 pCt. mellem 1000 og 2000 F. (314—627 Met.) og 31 pCt. over 2000 F. (627 Met.). Omtr. 150 □ M. af N.s Overflade ligge over den evige Snes Grænser. De mest udstrakte Snemarker ell. Bræer danne Jøkler (Gletschere). Af disse ere de vigtigste Lyngenfjældene i Finmarken, Svartisen i Nordland, samt Jostedalsbræen, Halling-Jøklen og Folgefonnen paa Langfjældenes Ryg og Vestside. — I geologisk Henseende bestaar N.s Fjældmasse af et Grundfjæld af livløse Skifere: Gnejs, Glimmerskifer, Hornblendeskifer, Ovartsskifer m. m., der flere Steder er gjennembrudt af Masser af Granit, Gabbro m. m. Oven paa Grundfjældet ere afleirede dels ældre, ogsaa livløse Conglomerater, Sparagmit, dels yngre, siluriske og devoniske Dannelser, indesluttende de ældste Dyrelevninger. De nyeste Undersøgelser heri have dog vist, at disse yngre Lag have en større Udbredelse, end man tidligere har antaget, fornemmelig imellem Sliens- og Christianiafjord, omkring Mjøsen og Tyrifjord, i Throndhjems Stifts indre Dale og i Finmarken. Disse Egne have derfor det for Græsvæxt og Agerbrug frugtbareste Jordsmon, dannet af de forvitrede Ler- og Kalkskifere. Derimod danne hine ældre og haardere Bjærgarter, hvoraf en meget stor Del af Landets Overflade bestaar, naar de især ved Kuldens og Vandets Paavirkning knuses eller forvitres, en mindre frugtbar Jord. Men paa de lavere Steder er dette Lag dækket med en frugtbar, nedrullet Muld af raadne Dyr og Planter. De fladeste Strækninger af N. ere Jarlsbergs og Larviks Amt samt Jæderen. — I klimatisk Henseende er N. meget begunstiget, og intet andet Land under samme nordlige Bredde kan opvise et endog blot tilnærmelsesvis saa gunstigt Forhold. Landets sydlige Kyst har en aarlig Middelvarme af omtrent 7° og selv ved Nordcap, under 71° à 72° n. Br., gaar den ikke under 2°. Aarsagen er, som bekjendt, den store Driftstrøm, der skyller sit opvarmede Vand ud over Landets vestlige Kyst lige indtil den russiske Grænse og endnu videre. I Henseende til Temperaturens Skiften efter Aarstiderne er imidlertid Klimaet dels et Fastlandsklima, dels et Kystklima. Det første hersker i alle de Strækninger, som ikke ere udsatte for Havets idelige Blæst, altsaa i de Strøg, der ved Fjældkjæder ere beskyttede mod Havvinden, saasom det indre Christiania Stift, samt i de Dale, som ligge langt fra Havet ved Enden af lange Fjorde. Fastlandsklimaet udmærker sig ved en streng Vinterkulde (undertiden henimod ÷ 30° i Christiania og indtil ÷ 40° i Østerdalen) og betydelig Sommervarme (stundum op til + 30 à 32°). Denne Sommerhede er i de sydlige Egne stadigere og langvarigere end i de nordlige, uagtet disse om Sommeren have meget mere Sollys. Ved Nordcap er om Sommeren en tre Maaneder lang Dag, da Solen uophørlig beskinner Landet i saa lang Tid. Paa alle de Steder, som have tilstrækkelig stærk Sommervarme, trives Kornavlen godt. Dog er Kornet i mange af N.s Egne udsat for at fryse bort om Høsten paa Grund af en Nats pludselig indtræffende Kulde. Af Oplandets kolde

Vintre er det ogsaa en Følge, at Sneen bliver liggende flere Maaneder og danner Vinterføre, Ligeledes fryse Elve og Indsøer saa fast til, at Vintervejene i lang Tid kunne lægges over dem, hvorved al Færdsel i høj Grad lettes. Alle N.s Øer, Kysten mod Havet og Fjordenes Bredder have Kystklima, som bestaar i en lav Vinterkulde (højst ÷ 10°), men derimod jævnlig Storm og Slud og ringe Sommervarme (i Regelen ikke over 12 à 15°). Deraf følger, at der aldrig om Vinteren haves stadigt Slæde-føre, og at om Sommeren kun Havre og Byg kunne komme til Modenhed paa Bergens og Throndhjems Kyster. Paa Nordlands og Finmarkens Øer trives i Almindel. intet Agerbrug; derimod begunstiges disse Egnes Fiskerier af den milde Vinter. — Befolkningen tilhører saa godt som i sin Helhed den nordlige Gren af den germanske Stamme og udgjør et med Svenskerne og Danskerne nær beslægtet Folk (Nordmænd). Af fremmede Nationaliteter findes omtrent 16,000 Lapper og 8,000 Kvæner, der begge høre til den finsk-ugriske Stamme (s. Finner) og hovedsagelig bebo Landets nordligste Egne, samt ca. 35,000 indflyttede Udlændinge, mest Svenskere. Det i N. hjemmehørende Folketal var 31 Dec. 1875 1,818,853, hvoraf 888,571 Mænd og 930,282 Kvinder. Landet er saaledes yderst svagt befolket, idet der gjennemsnitlig paa hver □ Kilom. næppe kommer saa meget som 6 Mennesker. Landets forskjellige Dele frembyde dog i saa Henseende store Uligheder; medens saaledes Jarlsberg og Larviks Amt har en Befolkningstæthed af 40 og Smaalenene af 26 Indb. pr. □ Kilom., boede der i Tromsø kun 2 Mennesker paa hver □ Kilom. og i Finmarken endog kun 1 Individ paa hveranden □ Kilom. Om Befolkningens Størrelse i tidligere Aarhundreder haves ingen sikre Opgivelser. I Følge en paa Skattemandtallene grundet Beregning er den for Aaret 1665 bleven tilnærmelsesvis anslaaet til 450,000. Den første almindelige Folketælling i 1769 gav omtrent 750,000, hvilket dog maa antages at have været mindst 20,000 for meget. Tællingerne i indeværende Aarhundrede have givet følgende Resultat:

1	Februar	1801	883,038
30	April	1815	886,374
27	Novbr.	1825	1,051,318
29	—	1835	1,194,827
31	Decbr.	1845	1,328,471
31	—	1855	1,490,047
31	—	1865	1,701,756
31	—	1875	1,818,853

Af det sidstnævnte Tal boede 332,400 eller lidt mindre end en Femtedel (18 pCt.) i Byerne, hvis Antal var 61. Siden 1875 er ingen Tælling afholdt i Landdistricterne. I Byerne foranstaltedes derimod ved Udgangen af 1885 communale Folketællinger, som viste, at den samlede Bybefolkning var stegen til 432,405, saaledes fordelt:

Christiania	130,027	Frederikshald	11,246
Bergen	47,075	Fredrikstad	11,212
Throndhjem	23,979	Larvik	11,196
Stavanger	23,911	Christianssund	9,790
Drammen	19,601	Skien	7,289
Christianssand	13,022	Tønsberg	7,034
Moss	6,906	Tvedestrand	1,734
Aalesund	6,889	Flekkefjord	1,730
Horten	5,854	Lillehammer	1,689
Tromsø	5,784	Sandnæs	1,648
Haugesund	5,609	Molde	1,591
Kragerø	5,344	Farsund	1,589
Arendal	4,583	Svelvik	1,515
Kongsberg	4,561	Lillesand	1,467
Mandal	3,991	Langesund	1,357
Hamar	3,773	Kongsvinger	1,269
Porsgrund	3,614	Hønefos	1,259
Sandefjord	3,159	Skudesnæshavn	1,202
Grimstad	3,073	Mosjøen	1,166
Østerrisør	2,845	Gjøvik	1,165
Egersund	2,799	Levanger	875
Sarpsborg	2,788	Kopervik	852
Bodø	2,695	Søn	669
Vardø	2,417	Florø	578
Holmestrand	2,319	Holmsbo	514
Hammerfest	2,308	Sogndal	473
Vadsø	2,214	Aasgaardstrand	447
Brevik	2,187	Stathelle	388
Drøbak	2,091	Hølen	228
Namsos	1,914	Hvidsten	182
Stenkjær	1,775		

Næsten alle Indbyggere bekjende sig til den evangelisk-lutherske Lære, som i Følge Grundloven ogsaa er „Statens offentlige Religion". Af Personer, som stod uden for Statskirken, fandtes 1875 i alt kun lidt over 6,000, hvoraf 2,759 vare Methodister, 819 Baptister, 542 Mormoner, 502 Romersk-Katholske og 432 Kvækere, men kun 61 Græsk-Katholske og 34 Jøder. De sidst nævnte fik først 1851 Adgang til Riget. — Af Landets Befolkning sysselsætte Jordbrug og Skovdrift omtrent 58 pCt., Industri og Haandværk 18 pCt., Fiskeri og Søfart 12,5 pCt. og Handel 5 à 6 pCt. — Landbruget er saaledes Folkets vigtigste Næringsvej og er anslaaet til gjennemsnitlig at give et aarligt Bruttoudbytte af omkring 200 Mill. Kr., hvoraf 76 Mill. Kr. falde paa Agerbruget og 125 Mill. Kr. paa Kvægavlen. Agerbrug drives i alle Landets Egne undtagen i de allernordligste, men den samlede Avl udgjør dog kun lidt over 6 Mill. Hektolitre Korn (hvoraf over ½ Havre og ¼ Byg) og 7 Mill. Hl. Kartofler. Landet kan derfor ikke brødføde sig, men maa aarlig indføre, hovedsagelig fra Rusland, Tyskland og Danmark, omtr. 8½ Mill. Hl. Korn, mest Rug. De kornrigeste Egne ere Bygderne omkring Mjøsen og Christianiafjorden. Kvægavlen kan drives med Fordel paa Steder, hvor Kornavlen er mindre sikker, og er derfor navnlig af Betydning i Landets højere liggende Dele, hvor Kvæget om Sommeren finder en rigelig Næring paa de udstrakte Fjældbejter (Sætre). Skjønt den i de senere Aar har gjort store Fremskridt, staar den dog endnu paa flere Steder en Del tilbage, og Smør, Flæsk og andre Fedevarer maa aarlig indføres for betydelige Beløb. Kreaturholdet bestod 1875 af 152,000 Heste, 1,017,000 Stkr. Hornkvæg, 1,686,000 Faar, 323,000 Geder, 101,000 Svin og 97,000 Rensdyr. Til at udbrede Kundskab i Jordbrug er der oprettet en Landbrugsskole paa Aas ved Drøbak, hvorhos der i flere Amter findes Amtslandbrugsskoler. Ogsaa det 1810 stiftede „Selskab for Norges Vel" har virket meget for Landbrugets Fremme.

— Næst Ager og Eng ere Skovene den vigtigste Del af N.s Landejendomme; de levere ikke alene Hustømmer og Ved til Landets Behov, men ogsaa en betydelig Mængde Trælast til Udførsel. Det hele Skovareal er anslaaet til c. 78,000 □ Kilom. eller omtr. en Fjerdedel af Landets Fladeindhold; henimod ¾ af Skovarealet bestaar af Gran og Fyr. De største og værdifuldeste Skovstrækninger findes i Christiania, Hamar og den østlige Del af Christianssands Stift, navnlig langs Glommens og Dramselvens Vasdrag. Alle Kystbyer fra Frederikshald til Christianssand udføre derfor Trælast. Noget udføres ogsaa fra de throndhjemske Skove gjennem Throndhjem og Namsos. Ellers er de vestenfjældske og nordenfjældske Bygder, hvis Kyster have de rigeste Fiskerier, fattige paa Skov. N.s samlede Udførsel af Trælast har i de sidste 10 Aar drejet sig om 8—900,000 Register Tons til en Værdi af c. 40 Mill. Kr. Meget over Halvdelen heraf gaar til England. Største Delen af Udførselen bestaar af høvlet Last, skaaren Last (Planker, Battens og Bord), rund Last og huggen Last; Resten er Props, Staver, Kløvtræ og Brænde. Et andet Produkt af Træindustrien, som i de sidste 10 Aar har faaet stor Betydning, er Træmasse (finmalet Gran- eller Løvved), hvoraf der 1886 blev udført 100,000 Tons til en Værdi af 5½ Mill. Kr. Landets eget Forbrug af Træ anslaas til 5 à 6 Gange Udførselen. Det hele Forbrug bliver ikke paa langt nær opvejet af Gjenvæxten, og Skovene gaa saaledes stadig tilbage; de trække sig mere og mere tilbage fra Kysterne, ligesom de ogsaa paafaldende hurtig forsvinde i Højden. Ved Ansættelse af kyndige Forstmænd og ved at indkjøbe Skove til det offentlige har Staten søgt i nogen Grad at hemme Skovødelæggelsen. — Fiskerierne vare i Fortiden N.s vigtigste Næringsvej og ere endnu af overordentlig stor Betydning, navnlig for Landets vestlige og nordlige Egne. De kunne deles i de store Havfiskerier efter Torsk (Skrei) og Sild og de mindre Fiskerier. Torsken fanges om Vaaren, hovedsagelig ved Lofotens og Vesteraalens Øgrupper, i Finmarken og ved Kysten af Romsdals Amt, hvor den indfinder sig enten for at gyde sin Rogn eller for at søge Føde. Den bliver enten vindtørret til Torfisk eller saltet og tørret til Klipfisk og udskibes især til Spanien og Middelhavets Lande. De vigtigste Exportbyer ere Bergen, Christianssund og Aalesund. Torsken leverer ogsaa Rogn, som gaar til Frankrig, og Lever, hvoraf tilvirkes Tran. Sildefiskerierne ere meget foranderlige og falde snart paa et, snart paa et andet Sted langs den hele Kyst. Fra 1808 til 1870 slog det rige Vaarsildfiske til mellem Jæderen og Stat. Siden har dette Fiske tabt sin Betydning, men til Gjengjæld har der været rigere Tilgang paa andre Steder, navnlig i Nordland og i de senere Aar ogsaa paa Kysten mellem den svenske Grænse og Lindesnæs. Silden saltes i Tønder og udføres til Tyskland, Sverige og Rusland, hovedsagelig fra Bergen, Haugesund, Stavanger og Christianssund. Af de mindre Fiskerier kan nævnes Makrelfangsten, som drives om Sommeren ved N.s sydlige Kyster, samt Fisket efter Lax, der foregaar saa vel i Havet som i mange af Landets Elve; Udbyttet gaar hovedsagelig til England, nedlagt i Is. Ogsaa Hummer fanges almindelig ved Kysterne og udføres levende. Den samlede Bruttoværdi af N.s Fiskerier, det daglige Smaafiske til Husbrug dog fraregnet, anslaas efter de paa Fiskepladsene for Fisken i utilvirket Stand betalte Priser til 20 à 25 Mill. Kr. aarlig. Værdien af Fiskeprodukterne i Udskibningsstand udgjør omtrent det dobbelte. Nær beslægtede med Fiskerierne ere de Expeditioner, som, navnlig fra enkelte Byer i det sydlige N., udsendes paa Fangst af Sæl, Hval, Hvalros og lignende Sødyr. De vigtigste af disse ere Sælfangsten ved Jan Mayen og Hvalfangsten ved Finmarkens Kyster. — Jagten skaffer dels Vildt, dels Skind og Pelsværk af flere Slags Dyr, men den er af ringe Vigtighed i Forhold til andre Næringsveje. Hjorten, Elgen, Bæveren, Haren og de nyttigste Fugle, især Ederfuglen, ere ved Lov fredede. Derimod betaler det offentlige Præmier for Udryddelsen af Ulve, Bjørne, Gauper (Losser) og Jærver samt de skadeligste Rovfugle. — N. er snarere fattigt end rigt paa Malme og nyttige Mineraler, men Bjærgværksdrift har dog været ført paa Guld, Sølv, Jærn, Kobber og Svovlkis, Nikkel, Kobolt, Chrom, Zink og Bly, samt paa Apatit og Feldspat. Guldet har dog hidtil været af mindre Betydning; det er bleven fundet dels i fast Fjæld ved Eidsvold, hvor der tidligere har været et Guldværk, dels i Sandet i flere af Finmarkens Floder; i de allersidste Aar har man begyndt at drive en Del guldførende Gange paa Bømmeløen. Det vigtigste Sølvværk er det Staten tilhørende paa Kongsberg, som har været drevet siden 1624 og i det hele har givet Sølv for c. 180 Mill. Kr. I de senere Aar produceerer det omtr. 6—7,000 Kilogr. Sølv aarlig. Ogsaa i Nordlands Amt, især i Vefsen, har der siden 1879 været drevet Bjærgværksdrift paa Sølv; Svenningdalens Gruber ere her de betydeligste. Jærnmalme af forskjellig Art have en betydelig Udbredelse, navnlig i Omegnen af Arendal og Kragerø, og endnu for 30 Aar siden udgjorde Jærnværkerne den vigtigste Gren af N.s Bjærgværksdrift. I Tiaaret 1851—60 beskæftigede de tilsammen 1,600 à 1,800 Arbejdere og producerede aarlig omtr. 9,000 Tons Rujærn og 5,000 Tons Smeddejærn. Siden ere de stadig gaaede tilbage, og 1885 var ikke mere nogen Marsovn i Gang i Landet. Ved Næs Jærnværk tilvirkes derimod fremdeles Smeddejærn og Staal. Af Kobberværkerne har det siden 1644 drevne Røros Værk med en aarlig Produktion af henved 300 Tons Garkobber i lange Tider været det vigtigste. Nu er derimod Vigsnæs Værk paa Karmøen, som leverer kobberholdig Svovlkis, Landets største Bjærgværksanlæg (500 Arb.). Nævnes kunne ogsaa Ombal og Meraker; derimod ere de gamle Kobberværker i Alten og Foldalen nedlagte. Den samlede Produktion af Kobber- og Svovlkis har i de sidste Aar udgjort c. 80,000 Tons, hvoraf omtr. Halvdelen er kommen fra Vigsnæs. Nikkel udvindes i N. af nikkelholdig (1—3 pCt.) Magnetkis. De vigtigste Værker

ere Ringerikes, Bamle, Evje, Værdalens og Senjens. Bjergværksdriften paa dette Metal var i 70-Aarene særdeles betydelig, men er siden paa Grund af Prisernes stærke Fald gaaet meget tilbage. 1876 produceredes i alt 35,000 Tons Nikkelmalm til en Værdi af over 3 Mill. Kr., 1885 10,000 Tons til en Værdi af c. ½ Mill. Kr. Paa Modum findes et tidligere meget betydeligt Kobolt- eller Blaafarveværk, som dog for længst har ophørt at tilvirke Blaafarve. Chromfarveværket ved Throndhjem, som hentede sin Malm hovedsagelig fra Omegnen af Røraas, har ikke været drevet siden Halvfjerdserne. Bjergværksdrift paa Zink- og Blymalm foregik for en Del Aar siden ved Konerudgruberne ved Drammen; i den sidste Tid har man ogsaa drevet paa Zinkmalm i Ryfylke. Apatit, der benyttes til Fremstilling af Gødningsstoffer, forekommer især imellem Langesund og Arendal; Ødegaardens Gruber i Bamle har været et af Landets større Anlæg. Feldspat udvindes af Granitgange, især i Smaalenene; den udføres til Brug ved Porcelænfabrikationen. Den samlede Produktionsværdi af Landets Bjerg- og Hyttedrift er for 1881—85 beregnet til gjennemsnitlig omtr. 5½ Mill. Kr. aarlig, men har i de sidste Aar været mindre. — Fabrikindustrien staar i det hele endnu adskilligt tilbage, men den befinder sig under en rask Udvikling, og i stedse flere Industrigrene have Landets Fabrikanter i de senere Aar med Held optaget Concurrencen med Udlandet. De betydeligste Anlæg vare 1880 følgende: 199 Teglværker, 8 Glasværker, 8 Spiger- og Valseværker, 65 Jærnstøberier og mechaniske Værksteder, 112 Slibsværfter, 14 Tændstikfabriker, 15 Spinderier, 17 Væverier, 36 Papir- og Træmassefabriker, 112 Dampsave, 680 Vandsave, 51 Høvlerier, 47 Ølbryggerier, 28 Brændevinsbrænderier og 51 Tobaksfabriker. — Skibsfarten er gaaet mægtig fremad, navnlig siden Ophævelsen af den engelske Navigationsact, og er nu, i Forhold til Indbyggertallet, af langt større Betydning end i noget andet Land. Handelsflaaden, der har fordoblet sig alene i de sidste 20 Aar, bestod 1885 af 7,664 Fartøjer med en Drægtighed af 1,563,000 Register-Tons, hvoraf 7,154 Sejlskibe, drægtige 1,449,000 Tons, og 510 Dampskibe, drægtige 114,000 Tons. Den største Del af Flaaden hører hjemme paa Kysten mellem Lindesnæs og den svenske Grænse, især mellem Arendal og Tønsberg. Den vigtigste Skibsrederby er Arendal med 165,000 Tons, dernæst Christiania (125,000 T.), Stavanger (112,000 T.) og Bergen (92,000 T.). Den af norske Skibe i udenrigsk Fart optjente Bruttofragt er i de senere Aar under nogenlunde normale Conjuncturer bleven beregnet til noget over 100 Mill. Kr. — Den aarlige Handelsomsætning beløber sig efter en Gjennemsnitsberegning for 1881—85 til c. 3,000 Mill. Kilogr., hvoraf 1,300 Mill. Kg. falde paa Indførselen og 1,700 Mill. Kg. paa Udførselen. Omsætningens samlede Værdi var c. 273 Mill. Kr., nemlig Indførselsværdien 158 Mill. Kr. og Udførselsværdien 115 Mill. Kr. Indførselens Overskud udjævnes fra Aar til Aar ved Indtægterne af Skibsfarten. Over ⅓ af Omsætningen falder paa Storbritannien (80 Mill. Kr.), Tyskland (61 Mill. Kr.), Sverige (31 Mill. Kr.) og Danmark (21 Mill. Kr.). De vigtigste Indførselsgjenstande vare 1885: Kornvarer (31 Mill. Kr.), Manufakturvarer (22 Mill. Kr.) og Kolonialvarer (15 Mill. Kr.). Udførselen bestod af Trævarer, derunder ogsaa indbefattet Træmasse og Tændstikker (39 Mill. Kr.), Produkter af Fiskeri, Sæl- og Hvalfangst (37 Mill. Kr.), Produkter af Mineralriget (8 Mill. Kr.) og andre Industrigjenstande (6 Mill. Kr.). — Landets Vejnet er siden 1814 blevet udviklet med stor Kraft og betydelige Omkostninger; ved Udg. af 1880 var der i alt oparbejdet en samlet Vejlængde af c. 22,000 Kilom., hvoraf 7,700 Kilom. Hovedveje (for en stor Del Chausséer) og 14,300 Kilom. saakaldte Bygdeveje. Anlæget af Jærnbaner begyndte med den af et privat Selskab anlagte, 68 Kilom. lange Bane fra Christiania til Eidsvold, der aabnedes 1854. Siden har saa vel Staten som de enkelte Districter med største Iver arbejdet paa Jærnbanevæsenets Udvikling, saa at Landet for Tiden har et Jærnbanenet paa 1,562 Kilom. med en samlet Anlægscapital af omtr. 120 Mill. Kr. Ikke mindre end 3 forskjellige Linjer forbinde N. med Sverige, nemlig en Linje fra Christiania gjennem Smaalenene til Göteborg, en anden fra Christiania over Kongsvinger til Stockholm og en tredje fra Trondhjem gjennem Meraker til Sundsvall. Telegraphnettet, der paabegyndtes i Aarene 1854—55 med en Linje fra den svenske Grænse over Frederikshald og Christiania langs Kysten til Mandal, omfatter siden 1870 samtlige N.s Byer og havde 1885 en Længde af 7,346 Kilom. med 140 Stationer. Postvæsenet er siden 1854 blevet ordnet med en, uafhængig af Afstanden, over hele Landet ensartet Porto; 1885 var Antallet af Postanstalter 1,121 og af befordrede Breve omtr. 20 Millioner. Af Bankinstituter findes, foruden Norges Bank og Hypothekbanken, i alt 17 private Aktiebanker med et indbetalt Grundfond af tilf. 14⅘ Mill. Kr. og Reservefonds 4⅘ Mill. Kr. Af Sparekasser talte Landet 1885 tilsammen 328, i hvilke der paa 391,000 Conti var gjort Indskud til Beløb af c. 168 Mill. Kr. — De ordinære Statsindtægter have efter en Gjennemsnitsberegning for de 6 Finansaar fra 18⁷⁹/₈₀ til 18⁸⁴/₈₅ udgjort 39,4 Mill. Kr., medens de ordentlige Statsudgifter have andraget 38,8 Mill. Kr. Desuden er i Løbet af samme Periode i alt 2,8 Mill. Kr. blevet anvendt til Erhvervelse af Statsactiva og 25,1 Mill. Kr. til Fremme af Jærnvejsanlæg, hvilke Beløb ere skaffede til Veje dels ved Statslaan, dels ved Bidrag fra Communer og Private. Følgende Oversigt for Aaret 18⁸⁶/₈₇ viser de vigtigste Indtægts- og Udgiftsposter:

Indtægter:

	Kr.
Indirecte Afgifter:	
Toldintrader	19,496,000
Brændevinsafgift	2,594,000
Maltafgift	1,742,000
Andre Afgifter	1,719,000
Indtægter af Statsejendomme	1,306,000
At overføre	26,857,000

Overført....	26,857,000
Renter m. v. af Statsactiverne..	2,297,000
Postvæsen (Brutto)	2,277,000
Telegraphvæsen (Brutto)	857,000
Jernbanevæsen (Brutto)	6,038,000
Diverse Indtægter	4,651,000
I alt....	42,977,000

Udgifter:

	Kr.
Det kongel. Hus	480,000
Stortinget	474,000
Statsraadet og Regeringen	1,244,000
Kirkedepartementet	4,310,000
Justitsdepartementet	4,131,000
Indredepartementet	5,280,000
Dep. for de offentlige Arbejder	8,194,000
Finansdepartementet:	
Afdrag og Renter af Statsgjæld	5,327,000
I øvrigt	3,700,000
Forsvarsdepartementet	9,256,000
Udenrigske Anliggender	623,000
Tilfældige og uforudsete Udgifter	126,000
Erhvervelse af Statsactiva	940,000
I alt....	44,085,000
Underskud....	1,108,000

Statskassens contante Beholdning, som 30 Juni 1886 udgjorde 15,886,000 Kr., var saaledes 30 Juni 1887 gaaet ned til 14,778,000 Kr. Statsgjælden udgjorde:

31 Dec. 1850	14,305,000	Kr.
— — 1860	30,919,000	—
— — 1870	29,755,000	—
— — 1875	51,228,000	—
30 Juni 1880	105,526,000	—
— — 1887	108,428,000	—

Forfatning og Forvaltning. I Følge Grundloven, given af Rigsforsamlingen paa Eidsvold 17 Maj 1814 og nærmere bestemt af det overordentlige Storting 4 Nov. s. A., er Kongeriget N. et frit og selvstændigt Rige, forenet med Sverige under en fælles Konge. Regeringsformen er indskrænket monarchisk og Tronfølgen arvelig for Kong Carl Johans mandlige Efterkommere. Den evangelisk-lutherske Religion er Statens offentlige, saaledes at Regeringen ved Statens Midler sørger for dens Udbredelse. Andre christne Sekter saa vel som Jøder kunne frit udøve deres Religion, dog paa Bekjendernes Bekostning. De norske Borgere nyde i udstrakt Maal Nærings-, Trykke- og Forsamlingsfrihed. — Den udøvende Magt er hos Kongen. Hans Person er hellig, d. e. kan ikke lastes eller anklages, men Ansvarligheden for Regeringshandlingerne paahviler Statsraadet. Han beskikker Embedsmænd, begynder Krig og slutter Fred. Kongen udøver Regeringen ved et Statsraad, bestaaende af 2 Statsministre og 8 Statsraader, af hvilke den ene Statsminister og 2 Statsraader, hvilke sidste aarlig skifte, forblive hos Kongen under hans Ophold i Sverige (Statsraadsafdelingen i Stockholm), hvorimod den anden Statsminister og de øvrige Statsraader forblive i N. og under Navn af „den norske Regering" i Kongens Navn og paa hans Begne forestaa Rigets indre Styrelse overensstemmende med den Instrux, Kongen har meddelt. Regeringens Forretninger ere fordelte mellem 7 Departementer (Ministerier), nemlig: Kirke- og Undervisningsdepartementet, Justits- og Politidepartementet, Departementet for det indre, Departementet for de offentlige Arbejder, Finans- og Toldbepartementet, Forsvarsdepartementet samt Revisionsdepartementet. I administrativ Henseende er N., som foran anført, delt i 20 Amter, som igjen inddeles i Underøvrighedsdistricter, nemlig 56 Fogderier (hvorunder 22 Ladesteder) og 39 Kjøbstæder. — Den lovgivende saa vel som den bevilgende og controllerende Myndighed er hos Folket, der repræsenteres af Stortinget. Dettes Medlemmer, for Tiden 114 (76 fra Landet og 38 fra Kjøbstæderne), vælges ved indirecte Valg gjennem Valgmænd. Stemmeberettigede ved Valgmændenes Udkaarelse ere de norske Borgere, som have fyldt 25 Aar, have været bosatte i Landet i 5 Aar, opholde sig der og enten a) ere eller have været Embedsmænd, b) paa Landet eje eller for mindst 5 Aar have lejet matrikuleret Jord eller i 5 Aar have brugt saadan Jord, c) i Finmarken i 5 Aar have været og fremdeles ere Rettighedsmænd, d) ere Kjøbstadborgere eller eje Gaard i en By til Værdi af mindst 600 Kr., e) for det sidste Aar have betalt Skat efter en Indtægt af mindst 500 Kr. paa Landet eller 800 Kr. i Byerne uden som Tyende at tilhøre en andens Husstand. Stortinget sammentræder den første Søgnedag i Febr. Maaned hvert Aar i Christiania. Det deler sig i to Afdelinger: 1) Odelstinget, hvor ethvert Lovforslag skal fremsættes, og som eftterser Statsregnskaberne og Statsraadets Protokoller; det kan anklage Statsraaderne og Højesterets samt Stortingets Medlemmer for Rigsretten; 2) Lagtinget, som gjennemgaar de Lovbeslutninger, der først ere vedtagne i Odelstinget. Bifaldes et Lovforslag i begge Ting og derpaa erholder Kongens Underskrift, bliver det Lov. Naar et Lovforslag af tre nyvalgte Storting er blevet vedtaget og forelagt til Sanction, bliver det tredje Gang Lov, om end Sanctionen ikke gives. — Den dømmende Magt udøves af Domstolene, hvis nederste Instans regelmæssig er Sorenskriveren paa Landet og Byfogden i Kjøbstæderne. Landet er delt i 81 Sorenskriverier, og de fleste Kjøbstæder have egen Byfoged. De af disse afsagte Domme kunne indankes til Stiftsoverretterne, af hvilke der er to i Christiania, én i Christianssand, én i Bergen og én i Throndhjem. I tredje Instans appelleres fra dem til Højesteret i Christiania. I Christiania udføres Underdommerens Hverv af en collegial Byret, hvis Domme indankes umiddelbart til Højesteret. Ved Lov 1 Juli 1887 er Jury indført i større Straffesager, idet alle Sager angaaende Forbrydelser, som kunne medføre strængere Straf end Strafarbejde i femte Grad, eller for hvilke Strafarbejde eller Afsættelse fortrinsvis bliver at anvende, skulle behandles ved saakaldet Lagmandsret, bestaaende af 3 Dommere (Retten), nemlig en Lagmand som Formand samt 2 andre Dommere, og 10 til Afgjørelse af Skyldspørgsmaalet tilkaldte Lagrettesmænd (Lagretten). Der skal til den Ende oprettes 6 Lagmands-

embeder eller Lagstole, henholdsvis for Borgartings, Ejdsivatings, Agders, Gulatings, Frostatings og Haalogalands Lagdømme. Alle andre Straffesager blive som Regel at behandle ved Meddomsretet, bestaaende af den almindelige Underdommer og 2 Domsmænd. Rigsretten bestaar af Højesterets og Lagtingets Medlemmer. — I kirkelig Henseende er Kongeriget delt i 6 Stifter (Christiania, Hamar, Christianssand, Bergen, Throndhjem og Tromsø), hvis gejstlige Overøvrighed er Bisloppen. Stifterne ere igjen delt i 83 Provstier og disse atter i 466 Sognekald. End videre ere flere Præster ansatte ved visse offentlige Indretninger. — Med Hensyn til Sundhedsplejen findes nu i N. 152 Civillægeembeder, nemlig 5 Stadsphysikater (Christiania, Frederikshald, Christianssand, Bergen og Throndhjem) og 147 Districtslægeembeder. For at have Tilsyn med Foranstaltningerne mod den spedalske Sygdom er der ansat en Overlæge. Det hele civile Medicinalvæsen bestyres af en Directeur, der sorterer under Justitsdepartementet.

Historie. Et Land som N. maa før Menneskenes Bebyggelse have været bevoxet med tætte Skove overalt, hvor ikke Havvindenes Barskhed eller Højfjældenes Kulde satte Grænse for Trævæxten. Det var vanskeligt at erobre for Ploven og Kornavlen, som endnu stadig skrider fremad ligesom i et nyt Land. Derimod frembød det udstrakte Jagtgrunde og en let Anledning til Bebyggelse af Fiskere paa Kysternes talløse aabne Øer samt derfra efterhaanden ind ad Fjordene, op ad Elvene og langs Indsøerne. N.s første Bebyggelse er foregaaet længe før de ældste Sagn og menneskelige Overleveringer; den synes at være skeet i den yngre Stenalder (s. d. A.) langs Kysterne fra Sverige og Danmark af; Bebyggelsen strakte sig allerede i de første Aarhundreder efter Christi Fødsel til de nordligste Øer af Lofoten (69°). Saa langt tilbage i Tiden, som historiske Vidnesbyrd naa, har i N. (Norvegr, lat. Norvegia, nordlig Vej eller Land) det samme Folk boet, Stamfædrene til de nuværende Nordmænd. Kun i Finmarken og de nordlige Dele af Nordland strejfede Finner (s. d. A.) om paa Fjældene med deres Renhjorde eller holdt til inde i Fjordene som Fiskere. N.s naturlige Forhold gjorde, at Nordmændene ordnede sig i en Række Smaariger (Fylker), som bestod i mange Aarhundreder uafhængig ved Siden af hinanden med egne Konger og egen sædvansmæssig Ret. Befolkningen bestod af frie Mænd og Trælle; de frie Mænd vare enten Bønder paa egne Gaarde eller Lejlændinger; de mest ansete Bønder vare Holderne. Landbybebyggelsen er ukjendt i N. Hvert Dalføre udgjorde et Herred med Herredsting, flere Herreder tilsammen et Fylke med Fylkesting, som havde lovgivende og dømmende Myndighed. Guderne (s. Nord. Mythologi) dyrkedes i Lunde eller Templer (Hov), som enten vare private eller fælles for ēt eller flere Fylker. Fylkekongen var Anfører for Hæren og kunde ved heldige Krige opnaa stor Magt og Anseelse. Fra Slutn. af det 8de Aarh. begyndte Vikingetogene, idet Befolkningen i det vestenfjældske N. lærte at drage over Nordsøen til de britiske Øer, især Irland, hvor de vandt sig Rigdomme ved Plyndringer eller Handel og lærte fremmede Folk at kjende; kort efter begyndte man ogsaa paa Østlandet at deltage i de danske Vikingetog til Frankernes Lande. Omtrent paa samme Tid opstod ved Foreningen af flere Fylker paa Østlandet et Rige under en Kongeslægt (Ynglingerne), der skal være kommen fra Sverige og sagdes at nedstamme fra Guden Frej; Halvdan Svarte (d. c. 860) herskede allerede over hele Oplandene og Viken, og hans Søn Harald Haarfagre drog over Dovre og undertvang Thrønderne, hvorpaa han til Søs foretog flere Tog mod de vestenfjældske Fylker, hvis sidste Modstand knækkedes i Slaget ved Havrsfjord (c. 872). Han blev saaledes første Konge over hele N. og styrkede den nye Kongemagt dels ved at tage Bondehøvdingerne i sin Tjeneste som Herser eller Lendermænd (s. d. A.), dels ved at forøge Kongemagtens Indtægter og Indflydelse. Rigtignok opstod herved stor Misfornøjelse, og mange udvandrede til de skotske Øer og Irland, men da de derfra foretog Hævntog tilbage til N., gjorde Harald selv et Tog til de skotske Øer, over hvilke han indsatte Jarler (s. Orknøerne); Udvandringen vendte sig derfor mod det netop da af norske Søfarere opdagede Island. Paa sine gamle Dage delte Harald (d. 938) sit Rige mellem sine Sønner, dog saaledes at hans ældste Søn Erik Blodøxe (930—35) skulde være Overkonge; men mellem ham og hans Brødre udbrød Krige, og Erik blev fordreven af Broderen Haakon Adelstensfostre (935—61). Han maatte under Kampen for Riget opgive meget af Kongedømmets Indtægter og ordnede Rigets Krigs- og Retsforfatning fra nyt af. Landet inddeltes i Skibreder, som hvert skulde stille et rustet Skib og Mandskab til Rigets Forsvar, og Fylkerne bleve indordnede i større Districter med lovgivende og dømmende Forsamlinger (Lagting), s. Norsk Ret. Hans Forsøg paa at indføre Christendommen maatte snart opgives, da han trængte til Folkets Hjælp mod Erik Blodøxes Sønner; i Kampen mod dem faldt han paa Fitje, og Eriksønnerne bleve nu Konger; den ældste af dem var Harald Graafeld (961—70). De dræbte Haakons Ven, Sigurd Ladejarl, som havde gjort sig uafhængig i det Throndhjemske, men hans Søn Haakon fik Hjælp af den danske Konge Harald Blaatand, og det lykkedes disse at fordrive Eriksønnerne (970). Nu indsatte Harald Haakon til sin Jarl i det norden- og vestenfjældske, medens han selv beholdt Viken; paa Oplandene herskede Fylkekonger af Harald Haarfagres Æt, som hyldede den danske Konge. Men da denne var bleven overvundet af Kejser Otto II, gjorde Haakon Jarl sig uafhængig, og da Haralds Søn Svend Tveskjæg sendte Jomsvikingerne til N., slog Haakon og hans Søn Erik dem c. 988 i Hjørungavaag (s. d. A.). Da Haakon paa sine gamle Dage misbrugte sin Magt og en Ætling af Harald Haarfagre, Olaf Tryggvesøn, landede i N., forlod alle Haakon, som paa Flugten blev dræbt, og hyldede Olaf (995—1000); ogsaa den danske Del af N. underkastede sig ham. Olaf var Christen, og det lykkedes ham i faa Aar at indføre Christendommen, i alt Fald i det ydre, i alle Kystlandskaberne;

ogsaa paa Orknøerne, Færøerne, Island og i det nyopdagede Grønland fik han Christendommen anerkjendt. Da Olaf var falden ved Svolder for en Coalition mellem den svenske og danske Konge og Haakon Jarls Sønner, blev Riget delt mellem Sejrherrerne, dog saa at Jarlerne Erik og Sven bleve de egentlige Styrere, men som Vasaller. Jarlerne vare selv christne, men arbejdede ikke for den nye Religion, saa at der indtraadte en Reaction til Hedenskabet. Da Erik Jarl 1015 var draget med Kong Knud til England, benyttede en Ætling af det nationale Kongehus, Olaf Haraldssøn, sig af hans Fraværelse, fangede ved List hans Søn Haakon og fordrev hans Broder Svein i Søslaget ved Nesjar (1016). Olaf var paa Vikingetog bleven døbt i Rouen og vilde fortsætte Olaf Tryggvessøns Værk; han virkede meget for Religion og Kirke, christnede Oplandene, forbød hedenske Ofringer og gav de første kirkelige Love (Christenret, s. Norsk Ret) ved Hjælp af engelske Bisper. Da Smaakongerne paa Oplandene satte sig til Modværge, fangede han disse og hævdede Rigets Enhed; han søgte ogsaa at hæve Kongemagtens Anseelse og tvinge de uafhængige Stormænd til Lydighed; mange af disse forenede sig da med hans Fjende Kong Knud, som 1028 drog med en Flaade til N. og blev hyldet som Konge i Nidaros; Olaf maatte flygte til Sverige og Rusland, og da han søgte at vinde sit Rige tilbage, faldt han i Kampen mod Thronderne paa Stiklestad (29 Juli 1030). Knud havde indsat sin Søn Svend til Konge og indført nye Skatter, som vakte almindeligt Misnøje; da Rygtet udbredte sig om Olafs Mirakler og Hellighed, angrede Thronderne deres Frafald, og Olafs Lig blev ført til Kirke og højtidelig bisat, medens Folket „dømte ham hellig". Olafs Venner og de misfornøjede forenede sig nu om at indkalde Olafs Søn Magnus og fordrive den danske Konge (1035); fra den Tid havde den indfødte Kongeæt ingen Modstandere længer, Bøndernes Høvdinger sluttede sig om Kongerne som deres Raadgivere (Hird), og den christne Religion fandt almindelig Tilslutning i Ly af St. Olafs Hellighed. Den tilvejebragte Enhed viste snart sine Kræfter udad til. Den fordrevne Kong Svends Broder, Hardeknud, i Danmark maatte slutte Fred med Kong Magnus, og i Følge en Arvepagt blev Magnus hans Arving i Danmark (1042), som han sejerrig hævdede baade mod Venderne paa Lyrskovshede (s. d. A.) og mod Svend Estridsøn indtil sin Død 1047. Hans Efterfølger i N., Farbroderen Harald Haardraade, optog ogsaa hans Arvekrav paa Danmark, hvor han i mange Aar hærjede grumt, men maatte til sidst slutte Fred med Kong Svend; paa samme Tid sendte han sine Flaader flere Gange ud mod de britiske Øer og forsøgte 1066 selv i Spidsen for 600 Skibe at erobre England, men faldt i Northumberland. Ogsaa hans Søn Olaf Kyrre tænkte paa at forny disse Forsøg i Forbund med den danske Konge Knud; Erobringsplanerne bleve endnu en Gang optagne af Olafs Søn Magnus Barfod (1093—1103), som 1098 tvang Skotland til fuldstændig at afstaa alle de skotske Øer, hvor de norske Konger fra nu af indsatte Jarler i Orknøerne og Shetland og Underkonger i Sydersøerne og Man; men da Magnus ogsaa forsøgte at udvide sit Søherredømme til Irland, faldt han her 1103. En endnu længere Expedition foretog hans Søn Sigurd Jorsalafarer (1103—30), som i Spidsen for 60 Skibe drog paa Korstog til Palæstina og deltog i Erobringen af Sidon (1110). Samtidig med disse Tog udvikledes Landets Civilisation, idet Overgangen til Christendommen havde aabnet fredelige Forbindelser med de christne Nabofolk i Nordeuropa. Skjønt Christendommen var indført fra England og navnlig ved engelske Gejstlige, blev dog den norske Kirke lagt under Ærkebiskoppen i Bremen og derved Døren aabnet for tysk Indflydelse; dog gik endnu længe den vigtigste Handelsvej over de britiske Øer. De første christne Konger anlagde de første større Byer som Midtpunkter for Handelsbevægelsen og tillige for den kirkelige Styrelse. Nidaros, hvis første Anlæg skyldes Olaf Tryggvessøn (997), fornyedes af Olaf d. hellige (1016), som ogsaa ned Glommens Udløb anlagde Sarpsborg (1018); denne blev dog snart overfløjet af Harald haardraades Byanlæg Oslo c. 1060, men den vigtigste af alle blev den af Olaf Kyrre anlagte Bergen (c. 1080), der blev Rigets største Handelsstad, især for Fiskehandelen. Bispedømmer bleve oprettede af Olaf Kyrre i Bergen, Nidaros og Oslo (c. 1080), hvortil senere kom Stavanger (c. 1120) og Hamar (1152). Kathedralkirkerne (af Sten) i Nidaros og Bergen grundlagdes af Olaf Kyrre, og for Bygning af Kirker virkede især hans Sønnesønner Eystein (1103—23) og Sigurd, under hvem de første Klostre opførtes ved Bergen (Munkeliv) og Nidaros (Nidarholm) og Tiende til Gejstligheden indførtes. De vigtigste Klostre byggedes i det 12te Aarh., paa samme Tid som talrige Trækirker rejstes rundt i Landsmenighederne (s. Norsk Kunst). Det norske Kirkesamfund, som 1104 var lagt under den nordiske Ærkebiskop i Lund, fik 1152 en egen Ærkestol i Nidaros; under denne Ærkebiskop lagdes ogsaa Biskopperne paa de fra N. befolkede Øer i Vesterhavet: Sydersøerne, Orknøerne, Færøerne, Island (2) og Grønland. Kampen for Hierarchiet kunde ved Hjælp af den nye Organisation optages med Held allerede af den anden Ærkebiskop, Eystein (1161—88), der med Klogt benyttede sig af Stridighederne mellem Kongerne. Sigurd Jorsalafarers Efterfølger, den svage Harald Gille, myrdedes 1136, og i hans Sønners Ungdom styrede de mægtigste Lendermænd som Formyndere. Da Kongerne bleve voxne, sluttede de fleste Høvdinger sig til den svageste af Kongerne, Inge, i hvis Navn de begyndte Krig mod hans Brødre, og da Inge efter at have besejret sine Brødre (Sigurd Mund 1155, Eystein Haraldsøn 1157) selv var falden i Kampen mod sin Brodersøn Haakon Herdebred (1161), vovede den mægtige Lendermand Erling Skakke at lade sin Søn Magnus, der var Dattersøn af Sigurd Jorsalafarer, hylde som Konge; til dette Parti sluttede Ærkebiskop Eystein sig og kronede Magnus 1164 mod at ved Lov Kirkens Rettigheder udvidedes og at der indrømmedes Biskopperne og særlig Ærkebiskoppen Indflydelse paa Valget

af Kongen, der fra nu af skulde betragtes som Vasal af St. Olaf. Dette Parti blev længe det seirende; endelig lykkedes det dog Sverre Sigurdssøn ved sin overlegne Krigerdygtighed at organisere en stærk Krigsmagt („Birkebenerne"), i Spidsen for hvilken han overvandt Erling (1179) og Magnus (1184); ogsaa Ærkebiskop Eystein maatte nødtvungen erkjende Sverre som Konge, skjønt denne hævdede det arvelige Kongedømme og Kongens Magt over Kirken. Men Eysteins Efterfølger Erik (1189—1205) optog atter Striden, idet han flygtede til Danmark og herfra klagede til Paven, som satte Sverre i Ban, og idet han mod Sverre opvakte Oprør, der støttedes af Kong Magnus's gamle Tilhængere; det farligste af disse Oprør var Baglernes (s. d. A.), der ledededes af Biskop Nikolaus Arnessøn (s. d. A.). Kampen mellem det kirkelige og kongelige Parti standsede strax efter Sverres Død (1202), idet Sønnen, Haakon, istandbragte et Compromis; men efter hans Død 1204 fortsattes Kampen indtil Forliget i Hvitingsø (1208), hvorved Viken og Oplandene overlodes til Baglernes Konge Philippus, medens det vesten- og nordenfjeldske holdt fast ved Birkebenernes Konge Inge Baardssøn. Først efter begges Død (1217) hyldede begge Partier Sverres Sønnesøn, Haakon Haakonssøn; dog maatte han i mange Aar taale Oprør af det kirkelige Partis Levninger, især under Ledelse af Hertug Skule (d. 1240). Kongedømmet havde seiret i Kampen, ikke mindst derved, at de fleste Høvdingeslægter vare gaaede i Kongedømmets Tjeneste; dette havde vundet i Kraft og Betydning, og dets Indflydelse udstraktes nu ogsaa over Lovgivning og Domstole; Kongen begyndte at indsætte Lagmænd, som efterhaanden bleve virkelige Dommere. Haakons Indflydelse strakte sig ogsaa til Island og Grønland, som 1262 og 1261 underkastede sig ham; derimod var hans Tog til Skotland for saa vidt uheldigt, som han efter en uheldig Træfning ved Largs maatte overvintre paa Orknøerne, hvor han døde. Hans Søn Magnus (1263—80) opgav i Freden i Perth (1266) Sydерøerne til den skotske Konge mod en aarlig Tribut, som dog ikke blev ordentlig betalt. Stor Fortjeneste af Lovgivningen har derimod denne Konge, der istandbragte en fælles Landslov (1274), en Hirdskraa (c. 1275) og en fælles Bylov (1276), samt en særskilt Lov for Island (Jónsbog 1281). Men da Kongen ogsaa vilde forbedre Kirkeretten, modsatte Ærkebiskop Jon sig Kongens Indblanding og opstillede de strængeste hierarchiske Krav paa geistlig Jurisdiction, Ledingsfrihed og fordelagtige Tiendereglativer; efter lange Stridigheder gav Magnus efter og godkjendte de fleste af Geistlighedens Fordringer (Forliget i Tønsberg, 1277); men paa samme Tid styrkede han ogsaa det i Hof- og Embedstjenesten uddannede verdslige Aristokrati ved nye Titler og Rettigheder (Skattefrihed for en Del af deres Jord mod særskilt Krigstjeneste). Rigets active Handel synes i denne Tid at være gaaet tilbage, men Kongen havde saa lidt Følelsen af det farlige heri, at han indrømmede de tydske Hansestæder store Rettigheder (1279). Efter Magnus's Død benyttede Baronerne som hans Søn Eriks Formyndere deres Magt til at ophæve Forliget i Tønsberg, og i Striden med dem maatte Ærkebiskoppen forlade Landet og døde landflygtig (1282); hans Efterfølger forligede sig med Kongen, idet han lod sine Fordringer falde. Eriks Formyndere havde ogsaa villet bryde de tydske Stæders Handelsovermagt; men da Lübeckerne hindrede Tilførsel til Riget, maatte Kongen give efter og stadfæste de farlige Handelsrettigheder, som efterhaanden indskrænkede den norske Concurrence. Den Magt, som Baronerne under Eriks Mindreaarighed vandt og til Dels under hans senere, svage Regering beholdt, indskrænkedes atter under hans kraftige Efterfølger Haakon Magnussøn (1299—1319), der ganske afskaffede Baronværdigheden, men indordnede Rigets Stormænd i et kongeligt Rigsraad, som i Tilfælde af Tronledighed skulde styre Riget. — Kongedømmet og et temmelig faatalligt Rigsraad vare saaledes blevne Rigets eneste virksomme Institutioner. De farlige Følger heraf viste sig snart, da N. fra 1319 fik fælles Konge med Sverige, idet Haakons nærmeste Arving, hans 3aarige Dattersøn Magnus Eriksøn, blev valgt ogsaa i Sverige. Foreningen kom i Virkeligheden først i Stand 1332, da Magnus blev myndig (jvfr. Erling Vidkunssøn). Da Rigsraadet ikke var permanent og Styrelsen var knyttet til Kongens Person, vakte Foreningen snart Misnøie, idet der ikke sørgedes for en virkelig Styrelse i Kongens Fraværelse, og saa snart Magnus's Søn Haakon var myndig, blev han tagen til Konge (1355). Men heller ikke denne Selvstændighed varede længe, da Haakons Søn Olaf efter sin Morfader Valdemar valgtes til Konge i Danmark (1376) og ved Faderens Død (1380) ogsaa arvede N. Derved opkom Foreningen med Danmark, som med nogle Afbrydelser varede til 1814. Efter Olafs Død 1387 overtog hans Moder Margrete Styrelsen i begge Riger, hvortil hun senere føiede Sverige (s. Danmark). Hun styrede N. fra Danmark af, indskrænkede Rigsraadets Betydning og lod Bispesæderne oftest besætte med Danske. Hun og hendes Efterfølgere forberedte efterhaanden den fuldstændige Forening med Danmark, og Forsøgene paa Adskillelse eller Forening med Sverige vare i Regelen slet ledede og derfor uheldige (s. Amund Sigurdssøn Bolt, Knud Alfsøn). I disse Aarhundreder var N.s Magt og Anseelse stadig gaaet nedad; den „sorte Død" havde (1349—50) bortrevet en stor Del af Befolkningen, og førend Folket atter kunde komme til Kræfter, hjemsøgtes det af Smaakopperne (1360) og en ny Pest (1371), saa at det antages, at N.s Folkemængde har sunket med $\frac{1}{3}$. De svage Konger havde ringe Interesse for Rigets Velfærd (Christian I pantsatte Orknøerne og Shetland til Skotland 1469) og tillode Hansestæderne at gjøre sig næsten eneraadende over Handelen, navnlig efter at Vitalianerne 1398 og Lübeckerne 1428 og 1429 havde plyndret Bergen; her havde Hansekjøbmændene c. 1350 stiftet et Kontor, som næsten fuldstændig beherskede Udførselen og ved sin Magt flere Gange kunde sætte sig op mod Statholderne; de indfødte Stormænds Ætter, som tidligere med Kongen havde deltaget i Styrelsen, døde efterhaanden ud eller fortrængtes fra Rigsstyrelsen af indflyttede Danske, som

ved Giftermaal vandt Fodfæste i Riget. Da saa Sverige 1521 skilte sig fra de andre Riger, faldt N. næsten forsvarsløst i den danske Konges og Adels Magt (s. Lunge, Vincents); den Opstand, som Erkebiskop Olaf Engelbrektsson forsøgte efter Grevens Fejde, fandt ingen Støtte, han maatte selv flygte, en dansk Hærstyrke indtog Landet næsten uden Modstand, og da Biskopperne bleve afsatte, opløstes Rigsraadet af sig selv og Christian III kunde gjøre N. til et „Ledemod af Danmarks Rige". Fra 1587 til 1660 styredes Landet af danske Konger og danske Lensmænd; den lutherske Reformation indførtes med Magt, idet Biskopperne (for saa vidt de ikke bleve Lutheranere, som Gjeble Pedersen i Bergen og Jon Rev i Oslo) bleve afsatte og Kirkegodset inddroges under Kronen; de fleste Præster hentedes fra Danmark, ligesom alle religiøse Bøger vare danske, hvorved det norske Sprog ganske fortrængtes i Kirken og det danske blev herskende, især i Byerne. Dog beholdt Folket sine gamle Love, og den kongelige Retspleje forvaltedes af Kansleren eller af adelige Commissioner paa „Herredage". Regeringen forsøgte ogsaa med Held at bryde det tyske Handelsaag, idet den først opmuntrede udenlandsk Concurrence og siden indskrænkede Tyskernes Privilegier (s. Walkendorf, Christoffer); en indenlandsk Handelsstand begyndte derfor efterhaanden at udvikle sig, især ved den voxende Tømmerhandel paa Østlandet, og Rigets Udførsel kom efterhaanden i norske Hænder. Ogsaa Bondestanden hævede sig lidt efter lidt, idet Lejlændingernes Stilling forbedredes (Livsfæste). Fra 1572 fik Riget en Statholder i Oslo, som saaledes blev et Slags Hovedstad. Under Christian IV arbejdedes med Held paa Reformer. Landsloven oversattes paa Dansk og udkom i Trykken (Chr. IV.s Lov 1604), og særegne Underretter indførtes (Sorenskrivere 1591, Raadstueretter 1607); en staaende Hær oprettedes, da det gamle Ledingsvæsen var forfaldent. Flere Byer anlagdes, som Christiania 1624 (i Stedet for det afbrændte Oslo) og Christianssand 1642, og den norske Bjergværksdrift grundlagdes ved Anlæg af Kongsberg Sølvværk (1624) og Røros Kobberværk (1645). Men ved de ulykkelige Krige med Sverige tabte N. først Jemtland og Herjedalen (1645) og siden under Frederik III ogsaa Bohus Len og endog Throndhjems Len (1658), som dog under den paafølgende Krig erobredes tilbage (1659). — Statsforandringen i Danmark 1660—61 befriede N. for de danske Lensherrers egenmægtige Vælde; den gav det en ordnet Administration, en dygtigere Embedsstand og en mildere Regering. N. blev inddelt i „Amter" under kongelige Amtmænd paa faste Lønninger; Retsplejen blev forbedret, især ved Christian V.s norske Lov (1687). Landet fik efterhaanden en indfødt Embedsstand, idet Embedsmændene (især Præster og Jurister) efterhaanden lod deres Sønner studere i Kjøbenhavn og siden indtræde i Statstjenesten. Embedsstanden fik mere Indflydelse paa Administrationen, da den fjærne Regering ikke havde Evne eller Indsigt nok til at blande sig i alt, som i Danmark; det blev da den norske Embedsstand, som kom til at staa i Spidsen for Landet, da Skilsmissen indtraadte. I samme Tidsrum steg Borger- og Bondestanden i Tal som i Betydning. Ved Salget af norske Krongodser kom disse oftest i Bøndernes Besiddelse (som Odel), og Odelsbøndernes Tal steg derfor til det dobbelte af Lejlændingernes. Byernes Handel og Skibsfart tog til, nye Byer opstod især ved Tømmerhandelen, som Bragernæs og Strømsø (nu tilsammen Drammen), Larvik, Frederikshald o. fl. Paa samme Tid som Handelsflaaden voxede fra 50 Skibe (ved 1660) til 1,150 (i 1767), steg Byernes Folkemængde fra c. 30,000 (ved 1665) til 64,000 (i 1769) og hele Landets fra c. 450,000 (ved 1665) til 750,000. Folkets Selvfølelse steg ved de heldige Forsvarskrige mod Sverige 1716 og 1718. I den følgende Fredsperiode (1720—1807, s. Danmark) gik Landet stadig fremad, navnlig under Frederiks (VI) Styrelse efter 1784; de Baand, som vare lagte paa Handelsbevægelsen, løstes baade i det søndenfjældske (1788) og i det nordligste N. (1787), hvor nu Byerne Tromsø og Hammerfest rejste sig. Retsplejen forbedredes, idet Stiftsoverretter indførtes i Stedet for Lagmændene (1797), og i Forligelsescommissærer fik man de første communale Ombud (1796). Ogsaa den aandelige Udvikling fremmedes ved et forbedret Skolevæsen, især efter Confirmationstvangens Indførelse (1736); i Throndhjem stiftedes det kgl. norske Videnskabsselskab (1767), og Ønsket udtaltes om at faa et Universitet i Landet. Krigen med England (1807) og med Sverige (1808) fremtvang endelig Oprettelsen af en særegen norsk Regeringscommission, hvis vigtigste Medlemmer vare Prins Christian August af Augustenborg, Enevold Falsen og efter dennes Død Grev Herman Wedel; under Prinsens Ledelse førtes en heldig Forsvarskrig mod Sverige. Under disse Forhold begyndte man i N. levende at føle Vanskelighederne ved at styres fra et ved Havet adskilt Rige; Kravet paa større Selvstændighed blev derfor stærkt udbredt og styrkedes ved den franske Revolutions Frihedsideer. „Selskabet for N.s Vel" dannede sig (1810) og vakte en stærk Agitation for et norsk Universitet; efter at stærke Sammenskud vare gjorte fra hele Riget, maatte Kongen nødtvungen give sit Samtykke (1811) til Oprettelsen af „det kgl. Frederiks Universitet" i Christiania. Styrken af Selvstændighedsfølelsen viste sig efter Freden i Kiel (14 Jan. 1814, s. Danmark), da man strax i N. besluttede at organisere sig som selvstændig Stat; paa Grundlag af en udbredt Stemning vovede Prins Christian Frederik (s. Christian VIII) at overtage Regeringen som midlertidig Regent og indkalde en constituerende Rigsforsamling paa Eidsvold (10 Apr. 1814); under Ledelse af Chr. M. Falsen vedtog denne en constitutionel Forfatning (17 Maj s. A.) og valgte Prinsen til Konge. Denne havde stolet paa enkelte Stormagters Støtte, men da Stormagternes Gesandter visnok vare villige til at anerkjende den norske Forfatning, men krævede Foreningen med Sverige og Kongens Fratræden, opgav denne efter en kort Grænsekrig med Sverige Kampen og sluttede med Carl Johan Conventionen i Moss (14 Aug. s. A.), hvorved denne lovede at anerkjende Grundloven af 17 Maj, hvis Foreningen med Sve-

rige godkjendtes og Kongen nedlagde sin Myndighed og indkaldte et overordentligt Storting. Dette Storting traadte sammen i Christiania 7 Oct. s. A., og efter Forhandlinger med de svenske Commissærer vedtog det de nødvendige Forandringer i Forfatningen (Grundlov af 4 Nov. s. A.) og valgte Carl XIII til Konge. Foreningsvilkaarene bleve nærmere fastsatte ved „Rigsakten", vedtagen 1815 af det norske Storting og den svenske Rigsdag. Allerede Kong Christian Frederik havde organiseret Regering og Højesteret, men disse Myndigheder bleve nøjere bestemte, efter at Carl Johan i Carl XIII.s Navn havde overtaget Ledelsen. Til Statholder udnævntes Grev Essen; de betydeligste Mænd i den norske Regering bleve Grev Wedel (Finansminister 1814—22), Collett og Motzfeldt samt som Statsminister i Stockholm P. Anker. I de første Aar efter Krigen vare Finanserne i Uorden, især som Følge af det dansk-norske Monarchis Bankerot 1818 (s. Danmark); det første Storting 1815—16 maatte atter nedsætte Pengesedlernes Værdi, men grundlagde tillige N.s Bank i Throndhjem (s. Bank), hvortil der paalagdes en stor Sølvskat. Som Følge af Foreningen kunde N. formindske sin Hær og Flaade og ophæve Grænseforsvaret; men det varede alligevel længe, inden man vænnede sig til de nye Forhold, og der bestod længe i N. en Mistillid til Sverige og til Carl Johan, som 1818 var bleven begge Rigers Konge; ligeledes nærede man i Sverige Frygt for „jakobinsk Smitte" fra N., og den „hellige Alliance" var misfornøjet med de demokratiske Strømninger i N. Danmark krævede, at N. i Følge Freden i Kiel skulde overtage den lovede Del af den dansk-norske Statsgjæld, og da Carl Johan nølede hermed, klagede Frederik VI til Stormagterne, som (1818) sendte Carl Johan en truende Note om at opfylde Danmarks Fordring. Carl Johan gav et skarpt Svar, men modtog Englands Mægling, saa at de danske og norske Underhandlere bleve enige om Beløbet (3 Mill. Rigsdaler = 12 Mill. Kroner). Men ogsaa dette fandt Nordmændene under den daværende Pengetrang at være for meget, og Sagen var nær ved at foranledige et Brud mellem Kongen og 3dje Storting (1821). Dette Storting havde mod Kongens Vilje for 3dje Gang besluttet Adelskabets Ophævelse og gjorde nu Vanskeligheder ved at godkjende N.s Forpligtelser mod Danmark. Carl Johan tænkte paa i Nødsfald at twinge Stortinget og gav Befaling til at sammendrage Tropper uden for Christiania; men da Stortinget for ikke at udsætte Landet for Stormagternes Tryk gav efter og vedtog at betale de 3 Mill., nøjedes Kongen med at foreslaa en Række Grundlovsforandringer til Kongemagtens Forøgelse (om absolut Veto ved Lovbeslutninger, om Embedsmænds Afsættelighed, om Ret til at udnævne Stortingets Præsidenter, til at opløse Stortinget osv.). Disse Forslag kom til Forhandling paa 4de Storting (1824), som imidlertid enstemmig og uden Ordskifte forkastede dem, og nagtet Kongen stadig gjentog disse Forslag paa de følgende Storting, bleve de lige saa stadig forkastede. En ny Strid med Kongen foranledigedes ved, at man i N. vilde fejre 17 Maj som Grundlovsdag, fordi Carl Johan mente, at Nordmændene derved vilde vise deres Misfornøjelse med Foreningen og deres Hengivenhed for Christian Frederik; paa samme Tid havde 5te Storting (1827) paa Grund af Bodøsagen (s. d. A.) anmodet Kongen om, at den norske Statsminister skulde beltage i Behandlingen af diplomatiske Sager, og Odelstinget havde decreteret Rigsret mod Statsraad Collett, bl. a. fordi han af Statskassens Overskud havde anskaffet to Dampskibe, som ikke vare bevilgede. Over alt dette blev Kongen saa fornærmet, at han lod Stortinget opløse i Utide, og da det 4 Nov. s. A. hændte, at i Christiania Theater et svensk Stykke blev udpebet, troede Kongen, at der var Uroligheder i Gjærde, udnævnte den kraftige Grev Platen til Statholder, og nagtet Rigsretten frikjendte Statsraad Collett, fandt Kongen dog, at Odelstinget havde gjort Indgreb i den kongelige Myndighed, og indkaldte 1828 et overord. Storting, som vedtog en Ministeransvarlighedslov. Kongen var om Vaaren selv til Stede i Christiania og havde indkaldt Tropper did; man føjede sig da saa vidt efter hans Ønsker, at man ikke fejrede 17 Maj Festen. Men 1829 gjenoptoges Festen, og da en paa Stortorvet i Christiania sammenstimlet Mængde blev splittet med Vaabenmagt („Torveslaget"), vakte dette stor Harme, som især gik ud over Statholderen, Grev Platen. Da denne s. A. døde, fandt Kongen det rigtigst ikke længer at indsætte svenske Statholdere i N. (de tidligere havde været Essen 1814—16, Mörner 1816—18, Sandels 1818—27). Efter Julirevolutionen kom der mere politisk Bevægelse ogsaa i N.; yngre Mænd kom ind i det offentlige Liv og i Stortinget, den politiske Presse tiltog i Betydning, og medens der hidtil mest var valgt Embedsmænd til Stortinget, begyndte især fra 1833 af ogsaa Bønderne med større Iver at deltage i Valgene og sendte Bønder til Stortinget (s. Ueland). Da Stortinget 1836 „henlagde" Kongens Forslag til Grundlovsforandringer, uden endog at sende dem til Comitébehandling og samtidig vedtog et privat Forslag om det norske Handelsflag, blev Kongen saa vred, at han pludselig opløste Stortinget, før dette havde faaet Tid til at behandle Budgettet (7 Juli 1836); men da Stortinget Dagen forud havde faaet Nys om Opløsningen, decreterede Odelstinget Rigsretssag mod Statsministeren Løvenskiold, fordi han ikke havde fraraadet Kongen dette. Løvenskiold blev idømt en Pengebøde, og Kongen gav da efter og indkaldte Tinget paa ny til et overord. Storting, og samtidig udnævnte han en Nordmand, Grev Wedel, til Statholder (d. 1840; hans Eftermand blev Løvenskiold); kort efter gik Kongen ogsaa ind paa at erkjende det norske Handelsflag (1838). Følgerne heraf viste sig ogsaa 1838—39, da Carl Johan opholdt sig næsten et halvt Aar i N., og det bedste Forhold indtraadte mellem Kongen og Stortinget, skjønt dette fremdeles forkastede hans Grundlovsforslag. I disse Aar fattedes mange vigtige Beslutninger: Afskaffelsen af Grundskatterne (1833), Loven om Formandskaber (Communalforfatning) paa Landet og i Byerne (1837), Lov om Næringsfrihed for Haandværkere (1839) og

for Handlende (1842), Revision af Toldlovgivningen (1842, en ny Criminallov (1842) og Ret til gudelige Forsamlinger for Statskirkens Medlemmer (Ophævelse af Conventikelplakaten af 1741). Landets finansielle Stilling havde imidlertid bedret sig saa meget, at N.s Banks Sedler kunde indløses i Sølv efter deres fulde Paalydende (1842). Efter Stortingets Ønske nedsattes 1839 en Unionscomité af 4 norske og svenske Medlemmer til Revision af „Rigsakten“, men endnu førend denne Comité var færdig med sine Arbejder, døde Carl Johan 1844. Den nye Konge Oscar I tilfredsstillede strax nogle af N.s Ønsker om ydre Tegn paa Ligestilling med Sverige ved at godkjende Forandringer i N.s Rigsvaaben og Flag (N.s Handelsflag med Unionsmærke blev norsk Orlogsflag), og skjønt han som Ministre beholdt Løvenskiold, Vogt og Holst, optog han flere Medlemmer af den tidligere Opposition i Statsraadet (Foss 1845, Sørensen og Riddervold 1848), hvorhos Fr. Stang blev Chef for det nyoprettede Indredepartement (1845). Oscar I.s Tid var i det hele de fredelige Fremskridts Tid; navnlig kan fremhæves Stangs energiske Arbejde for Communicationsvæsenet, idet en Række kostbare Chausséer grundlagdes og til Dels fuldførtes, den første Jærnbane anlagdes (1854), Kanalarbejder udførtes og Dampskibsvæsenet udviklede sig med offentlig Understøttelse; men ogsaa paa andre Hold arbejdedes der fremad: Telegraph- og Postnettet udvidedes; for Agerbruget grundlagdes (1854) Aas Landbrugsskole (s. d. A.), og for at afhjælpe Capitaltrangen især paa Landet stiftedes den norske Hypothekbank (1851); da samtidig den engelske Navigationsact var hævet (1850), voxede den norske Handelsflaade til en hidtil ukjendt Størrelse ved Fragtfarten, som yderligere begunstigedes ved Neutraliteten under Krimkrigen. For Religionsfrihedens Udvidelse virkede Dissenterloven (1845) og Ophævelsen (1851) af Grundlovens Forbud mod Jøders Ophold i Riget (s. Wergeland). Derimod opkom 1851 kortvarige Uroligheder ved Arbejderbevægelsen, ligeledes ved religiøse Sværmerier blandt Finnerne i Kautokeino. Omtrent samtidig krævede Russerne, at Finlænderne skulde have Adgang til at fiske paa Finmarkens Kyst og til at bebygge en norsk Strækning ved Varangerfjorden; da dette nægtedes, forbød Rusland de norske Lapper at lade deres Renhjorde græsse inden russisk Territorium, hvorfor ogsaa N. forbød de russiske Lapper Adgang til norsk Territorium (Grænsespærringen af 1852), og den deraf opstaaede Spænding mod Rusland tvang Oscar I til at søge Støtte i Vestmagterne, som ved Novembertractaten (1855) lovede de forenede Riger Hjælp, hvis Rusland vilde gjøre sig til Herre over Havne eller Fiskepladser ved norsk-svenske Kyster (om Udenrigspolitiken s. for øvrigt Sverige). I Kong Oscars senere Aar opstod dog en Spænding mellem Storting og Regering. Stortinget 1851 havde anmodet Regeringen om at lade udarbejde et Udkast til Proceslov, bygget paa Jury, og da Regeringen nægtede at efterkomme denne Anmodning, nedsatte Stortinget 1854 en „parlamentarisk Jurycommission“, som, skjønt Regeringen lagde alle Haande Hindringer i Vejen for dens Sammentræden, dog udførte sit Hverv og fremlagde et Udkast, som blev vedtaget af Stortinget 1857, men nægtedes Sanction. Under disse Storting dannede der sig faste Grupper i Stortinget, hvoraf efterhaanden udviklede sig to store Partier: det conservative Regeringsparti under Schweigaard og den liberal-demokratiske Opposition, som efter sine Ledere Ueland og J. Sverdrup hyppig skilte sig i „Bondepartiet“ og de „liberale“ (af deres Modstandere kaldte „Sagførerpartiet“). 1855 havde Løvenskiold taget Afsked fra Statholderembedet, 1856 afgik Stang paa Grund af svækket Helbred, og 1858 fratraadte ogsaa Vogt; 1857 havde Oscar I maattet syg overgive Regeringen til sin ældste Søn Carl (XV), som efterfulgte sin Fader som Konge 1859. Han tog et i det væsentlige nyt Ministerium, som efter sine betydeligste Mænd kaldtes det Birch-Motzfeldt-Sibbernske (1858—61); under dem kom den Strid til Udbrud, som i N. kaldes „Statholderstriden“, i Sverige »Norska frågan«. To Unionscommissioner havde udarbejdet Forslag til Mellemrigslove om begge Rigers gjensidige Handel og Skibsfart og om Dommes Exigibilitet i begge Riger; disse bleve begge vedtagne af de svenske Stænder, men forkastede i det norske Storting, hvilket vakte stærk Uvilje i Sverige og fremkaldte højlydte Ønsker om en Revision af Rigsakten til Fordel for Sverige (s. Anckarsvärd). Da derfor Stortinget 9 Dec. 1859 vedtog Afskaffelsen af Statholderposten, som Carl XV underhaanden havde lovet at sanctionere, fremkom i den svenske Rigsdag Udtalelser om, at Statholderposten ikke kunde ophæves uden de svenske Stænders Samtykke, og da den svenske Regering sluttede sig hertil, nægtede Kongen at sanctionere Beslutningen; men da dette var sket i „norsk Statsraad“, udtalte hans svenske Raadgivere en skarp Kritik heraf, hvilket atter fremkaldte en Protest fra det norske Statsraad og en Adresse fra Stortinget (3 Apr. 1860), som hævdede, at Forandringer i den norske Grundlov vare de svenske Stænder uvedkommende, og udtalte, at en „Revision af de unionelle Bestemmelser kan fra norsk Side ikke finde Sted uden paa den i Rigsakten givne Grundvold, Rigernes Ligeberettigelse og ethvert Riges Eneraadighed i alle Anliggender, som ikke ere betegnede som unionelle“. Det følgende Aar fremkom der fra det svenske Statsraad et Forslag til en ny Revision af Rigsakten paa Grundlag af et „Unionsparlament“; herimod udtalte den norske Justitsminister (Birch) sig i en Indstilling, som imidlertid ved enkelte Udtryk fremkaldte Splid inden for det norske Statsraad; Statsraaderne Birch, Motzfeldt og Petersen toge Afsked, og et nyt Ministerium dannedes, hvis ledende Mand var Fr. Stang (1861—80). Indstillingen blev nu med nogle Ændringer vedtagen, og Revisionen blev foreløbig opgiven, men optoges i en anden Form 1863, da Stortinget havde samtykket i Nedsættelsen af en Unionscomité for Revision „paa den i Rigsakten givne Grundvold“. Denne Unionscomité blev 1867 færdig med sit Udkast, som efter at være godkjendt af begge Regeringer fremlagdes for Storting og Rigsdag 1869 for at behandles efter nye Valg

1871. Imidlertid vare store Forandringer foregaaede i Stortingets Sammensætning; 1859—60 var efter Schweigaards Forslag en Grundlovsforandring vedtaget, hvorefter Landdistricterne skulde sende 74 Repræsentanter (mod før 61) og Byerne 37 (mod før 50), og 1869 vedtoges efter Regeringens eget Forslag Overgangen fra 3aarlige til aarlige Storting. Venstrepartiet, hvis Styrke nu var voxet, forkastede med stor Majoritet 1871 Unionscomitéens Forslag til Revision af Rigsakten og samlede sig dernæst om som næste Reform at kræve Statsraadernes Adgang til Tingets Forhandlinger („Statsraadssagen"). Dette Forslag blev ogsaa vedtaget af Stortinget 1872, men efter Regeringens Indstilling nægtede Kongen sin Sanction, hvilket fremkaldte en partiel Ændring i Ministeriet (s. Broch, O. J.) og en Mistillidsadresse fra Stortingets Side (15 Maj 1872). Kort efter døde Carl XV, og hans Broder Oscar II fulgte ham paa Tronen. Han viste strax sin Imødekommenhed mod Stortinget ved at sanctionere (1873) i norsk Statsraad Stortingets Beslutning om Statholderpostens Ophævelse og Oprettelsen af en Statsministerpost (i Christiania), hvortil Stang blev udnævnt, og lovede at tage Statsraadssagen under den nøjagtigste Overvejelse. Et Forslag herom fremlagdes ogsaa 1874, hvori Regeringen som Betingelse for Sanction krævede forskjellige Garantier, f. Ex. Opløsningsret, Fastsættelse af Stortingets Samlingstid, Pensionsret for afgaaede Statsraader o. lign.; imidlertid gjentog Stortinget sin tidligere Beslutning (i en lidt ændret Form) 1874 og — samtidig med at Regeringsforslaget enstemmig forkastedes — ogsaa 1877; men begge Gange nægtedes Sanction. Striden blev naturligvis for hver Gang bitrere, og det manglede ikke paa nye Stridspunkter (Skattecommissionen 1878, Flagforslaget 1879 o. fl.). For 3dje (egtl. 4de) Gang gjentog Stortinget 17 Marts 1880 sin Beslutning i Statsraadssagen, og derved vaktes en meget større Strid; medens Venstrepartiet nu mente, at Kongens Veto ved Grundlovsforandringer enten ikke existerede eller i alt Fald (som ved Lovbeslutninger) var suspensivt, hævdede Højre og Regeringen, at „det var ophøjet over Tvivl, at der tilkommer Kongen et absolut Veto ved Grundlovsforandringer", og Kongen handlede efter denne Lære ved ogsaa denne Gang at nægte Sanction (29 Maj 1880). Da fremlagde Joh. Sverdrup i Stortinget et Forslag om at Beslutningen skulde „gjælde og ubrødelig efterleves som Grundlov", og Forslaget blev efter 3 Dages Debatter vedtaget af Stortinget med 74 mod 40 Stemmer („9de Juni-Beslutningen"), hvorefter Beslutningen oversendtes Regeringen „med Anmodning om at lade den bekjendtgjøre paa den for Kundgjørelse af Grundlovsbeslutninger foreskrevne Maade", hvilken Anmodning Regeringen naturligvis ikke efterkom. Kort efter tog den gamle Statsminister Stang sin Afsked og efterfulgtes af Chr. A. Selmer (1880—84). Begge Partier rustede sig til den afgjørende Strid, og under Kampen opkom stadig nye Stridsæmner. Stortinget 1880 vedtog, at af de 11 Assessorembeder i Højesteret skulde de to indbrages ved indtræffende Lejlighed (Højesterets Medlemmer ere nemlig efter Grundloven Medlemmer af Rigsretten), 1881 besluttedes en Udvidelse af Stemmeretten, hvilken der nægtedes Sanction, f. A. en Lensmandslov, som Regeringen erklærede gjorde Indgreb i den udøvende Magts Myndighed, 1882 vedtoges en Bevilling til Folkevæbningssamlagene, som Regeringen ligeledes af constitutionelle Hensyn nægtede at tage til Følge, og da Stortinget 1882 vedtog at oprette en Centralstyrelse af Jærnbanerne og dertil føjede, at to af Stortinget valgte Mænd skulde tiltræde denne Styrelse, tog Regeringen Beslutningens første Del til Følge, men ikke den sidste. Regeringen havde om Grundlovsvetoet afæsket Betænkning af det juridiske Facultet, som hævdede, at Grundlovsbestemmelser krævede kgl. Sanction, og i Tilslutning hertil lod den ved Stortingsperiodens Ende (21 Juni 1882) Trontalen erklære, at Kongens Overbevisning herom var urokkelig, og opfordrede alle Fædrelandssindede til at støtte hans Bestræbelser. Men Valgene 1882, forud for hvilke var gaaet en stærk Agitation fra begge Partier, udviste alligevel en Fremgang for Venstre, der nu talte 82 mod 32 Højre. Venstrepartiet kunde derfor besætte Lagtinget med sine Tilhængere og alligevel være talrig nok i Odelstinget til efter 8 Dages Debat at beslutte Rigsretstiltale mod Regeringen (24 Apr. 1883) for at have hævdet Grundlovsvetoet, for ikke at have taget Bevillingerne til Folkevæbningssamlagene til Følge samt for at have delt Beslutningen om Centralstyrelsen. Rigsretten traadte sammen 18 Maj s. A. og varede med Afbrydelser til 18 Febr. 1884, hvorpaa Dommen mod Statsministeren faldt 27 Febr. s. A. og mod de øvrige Ministre i Løbet af Marts s. A. De fleste Statsraader dømtes til at have deres Embede forbrudt, kun 3 (som ikke havde deltaget i alle Beslutninger) bleve idømte Pengebøde. Spørgsmaalet om Kongens Stilling lige over for denne Dom afgjordes 11 Marts, idet han efter i et Dictamen at have hævdet sin Opfattelse af Grundlovsvetoet bestemte, at Statsministeren skulde fratræde sit Embede, hvoraf fulgte den samme Beslutning angaaende de andre domfældte Ministre. 3 Apr. udnævntes et nyt Ministerium (det Schweigaard-Løvenskioldske „Aprilministerium"), som med Hævdelse af den foregaaende Regerings Position søgte en Tilnærmelse til Forsoning; men under den almindelige Spænding og gjensidige Mistillid lykkedes dette ikke, og allerede 31 Maj s. A. indgav Ministeriet sin Afskedsansøgning, og Kongen overdrog Prof. O. J. Broch at forsøge et Compromis. Efter Forhandlinger mellem ham og Joh. Sverdrup vedtoges som Forligsvilkaar, at naar Stortinget i en noget udvidet Form gjentog Beslutningen om Statsraadernes Adgang til Stortinget, skulde denne sanctioneres (idet man undgik directe at udtale noget om de constitutionelle Tvistemaal), at Bevillingen til Folkevæbningssamlagene og Beslutningen om Centralstyrelsen skulde tages til Følge og at et Compromisministerium af begge Partier skulde dannes; Brochs Forsøg herpaa mislykkedes imidlertid, og 23 Juni overdrog Kongen til J. Sverdrup at danne et nyt Ministerium paa det samme Program. Dette Mi-

nisterium kom ogsaa i Stand 26 Juni (med J. Sverdrup som Statsminister i Christiania og O. Richter som Statsminister i Stockholm), og som Følge heraf vedtoges og sanctioneredes i de følgende Dage Beslutningerne om Statsraadernes Adgang til Stortinget, om Jærnbanernes Centralstyrelse, om Udvidelse af Stemmeretten, Lensmandsloven osv. Den constitutionelle Strid var endt, men selvfølgelig fortsattes Striden mellem de to Partier, som i disse Kampe havde consolideret sig, i de følgende Aar, om end med mindre Bitterhed. Det slagne Høire samlede sig igjen og har under sin dygtige Leder, Advocat E. Stang, trods sin Faatallighed i Stortinget atter vundet Indflydelse. Den nye Regering opstillede strax en Række Reformplaner; nogle af disse, som Militærloven (1885), den militære Organisation (1887) samt Juryloven (1887), ere allerede vedtagne; men dens Forsøg paa en ny unionel Ordning af de diplomatiske Sagers Behandling mislykkedes (1886), og det af Jac. Sverdrup udarbejdede Forslag om Statskirkens Organisation blev forkastet af Stortinget (1887), hvilket senere har fremkaldt en partiel Ombannelse af Ministeriet og en Splittelse af Venstrepartiet.

Hæren, hvis øverste Befalingsmand Kongen er, commanderes paa dennes Vegne af en højstbefalende General, naar Kongen selv ikke er til Stede i Christiania. Forsvarsdepartementet, der bestyres af Forsvarsministeren og for Hærens Vedkommende har en speciel Afdeling, „Forsvarsdepartementets Arméafdeling“, behandler alle Sager vedkommende Hærens Økonomi, Forplejning og Udrustning, medens Armécommandoen, hvis Chef den højstcommanderende General er, behandler alle Sager vedkommende Hærens Personel, det militære Undervisningsvæsen, Retsplejen m. m. Under Forsvarsdepartementets Arméafdeling forestaa følgende, til Generalitetet hørende Personer de mere specielle Brancher, hvori Hærbestyrelsen er delt: Arméintendanten (Beklædning, Udrustning, Forplejning og Regnskabsvæsen), Generalfelttøjmesteren, der tillige er Chef for Artilleribrigaden (Fabrikation af Vaaben, Ammunition, Kjøretøjer m. m.), Generalkrigscommissæren (Udskrivningsvæsenet), Generalauditeuren (Retsplejen), Generalchirurgen (Sundhedsplejen og Medicinalvæsenet). Hæren skal, i Henhold til Lov af 16 Juni 1885, bestaa af 3 Opbud: Linjetropper, Landeværn og Landstorm. Af Linjens 5 Aarsklasser maa ikke uden Stortingets Samtykke en større Styrke sættes paa Krigsfod end 18,000 Mand, Corporaler og Menige. Linjehæren bestaar i Følge Organisationsplanen af 1817 og senere Organisationsplaner af 1 Generalstab, 1 Ingenieurbrigade, 1 Artilleribrigader, 1 Cavaleribrigader og 5 Infanteribrigader à 4 Bataillоner. Landeværnet er for Tiden alene opsat i 40 Compagnier og knyttet til Linjeinfanteriets Bataillоner, men vil fra 1891 (da Loven af 1885 begynder at indvirke paa Landeværnets Organisation) blive formeret i 20 Bataillоner. Der bliver saaledes lige saa mange Landeværns- som Linjebataillоner. Landeværnet, der ej kan bruges uden for Landets Grænser, bestaar af 4 Aarsklasser. Det tredje Opbud, Landstormen, er alene et localt Værn; det tæller ligeledes 4 Aarsklasser. En Linje-, Landeværns- og Landstormsbataillon er tænkt i Fred formeret til et Corps; 4 saadanne Corps à 3 Bataillоner danne en Fredsbrigade; i Krig vil Infanteribrigaden altsaa have 4 Linje-, 4 Landeværns- og 4 Landstormsbataillоner. Ud over Landets Grænser kan Brigaden dog kun rykke med 4 Linjebataillоner. Hærens samlede Styrke afhænger selvfølgelig til enhver Tid af Aarsklassernes Størrelse; dens to første Opbud have været anslaaede til tilsammen at ville udgjøre c. 80,000 Mand. Hærens Tilgang af Mandskab sker i Følge Værnepligtslovene dels ved Antagelse af Frivillige, dels ved Udskrivning af hele Befolkningens 22aarige Mandskab. Frivillige antages væsentlig kun ved de militære Undervisningsanstalter og for øvrigt i ringe Udstrækning til Bestridelse af nogen Garnisonstjeneste. Det øvrige Mandskab tilvejebringes ved Udskrivning. Enhver til Linjen udskreven Værnepligtig har efterhaanden at gjøre Tjeneste i Landvæbningens 3 Opbud, altsaa i alt og for alle Vaabenarters Vedkommende i 13 Aar. For øvrigt er enhver vaabenfør Mand forpligtet til under Krig at gjøre Tjeneste til det fyldte 50 Aar i „Landstormens Forstærkningsafdeling“, der dog ikke er tænkt organiseret i Fred. Øvelserne for Rekrutterne (1ste Aarsklasse) varer ved Cavaleriet og Artilleriet i 70 Dage, ved Ingenieurerne i 50 og ved Infanteriet i 42 Dage. Ved Specialvaabnene har 2den, 3dje og 4de Aarsklasse videre 24 Dages aarlige Øvelser, ved Infanteriet have kun 2den og 3dje Aarsklasse 24 Dages Øvelse aarlig. 6te Aarsklasse (Landeværnets første) har 12 Dages aarlige Øvelser. I disse deltage Aarets Rekruter (1ste Aarsklasse). Hærens Tilgang af Underbefalingsmænd sker fra Underofficersskolerne, hvoraf hver Brigade har ên med et Undervisningscursus af 2 Aar for Infanteriet og Cavaleriet og 3 Aar for Artilleriet. Tilgangen af Officerer sker for Cavaleriets og Infanteriets Vedkommende fra den kgl. Krigsskole, hvis Undervisningscursus for de „værnepligtige“ Officerer er 1 og for de fastlønnede Officerer 3 Aar. Generalstabens, Ingenieurernes og Artilleriets Officerer maa desuden gjennemgaa den militære Højskole, hvis Undervisningscursus for Tiden varer 3 Aar.

Kunst. Den norske Kunst kan først regnes at begynde med Christendommens Indførelse, og i N.s Middelalder spiller Bygningskunsten Hovedrollen ved Siden af en enkelt Gren af Sculpturen, nemlig Billedskærerkunsten, som fremtræder især i Trækirkernes Portaler og i den gotiske Periode paa adskillige Alterskabe, der til Dels tør formodes at være af hjemlig Oprindelse, samt en Malerkunst, der har frembragt en Række mærkelige Antependier, især i Kirker i Bergens Stift, og de malede Lofter i Aals og Thorpe Kirker (Hallingdal), der alle kunne ses at være udførte paa Stedet, da de ere malede paa Planker, saaledes at Farven til Dels gaar hen ogsaa over Naglehovederne. Den første Kirke blev bygget af Olaf Tryggvesøn paa Moster 996, ligesom han rejste adskillige andre Kirker især

langs Kysterne. Olaf d. hellige rejste, hedder det, en Kirke i hvert Fylke, ogsaa paa Oplandene. Af Fylkekirker fra det 11te Aarh. eller første Halvdel af det 12te synes endnu tre at existere, nemlig Sæm, Hedrum og Akers Kirke, den sidste en treskibet Basilika i anglo-romansk Stil. I det hele taget afleverer England til N. de Stilprinciper, Stenkirkerne følge. Kun paa ganske enkelte Punkter synes fransk-normannisk Indflydelse at gjøre sig gjældende. Af romanske Kirke fortjene at erindres foruden de ovennævnte: Ringsaker Kirke (treskibet Basilika, hvis Halvtøndehvælvinger i Sideskibene have henledet Tanken paa fransk Oprindelse), Skibet i Stavanger Domkirke (treskibet Basilika, c. 1128—87), Hamar Domkirke (treskibet Basilika, c. 1152), Sarhoug Kirke (c. 1184), Mariakirken i Bergen (før 1183), samt de romanske Dele af Throndhjems Domkirke (c. 1161). Af disse Kirker findes mere eller mindre betydelige Levninger. Mærkelige, men helt forsvundne romanske Stenkirker vare den store Christkirke i Bergen (c. 1070—1164), Olafskirken i Nidaros (c. 1040), den treskibede Mariakirke smstds. (c. 1050) samt Mariakirken og den treskibede Halvardskirke (begge før 1130) i Oslo. Hertil kommer en Række Klosterkirker og Klosterbygninger (flere i Oslo, paa Hovedøen, Halsnø, Utstein, Lyse, Nonneseter, Munkeliv, Selje, Nidarholm, Tautra, Rein o. a.), der strække sig ind i den gotiske Tid. I den gotiske Stilperiode rejse sig fremfor alt de yngre Dele af Throndhjems Domkirke, hvis Vestskib grundlagdes 1248, og som synes i det væsentlige at have været færdig 1299, da Haakon V kunde krones i Kirken. Ligeledes tilhøre Choret i Stavanger Domkirke og i Mariakirken i Bergen, ligesom Dale Kirke i Lyster, Michaelskirken paa Bossevangen (c. 1277) og af nu forsvundne Kirker den yngre Apostelkirke i Bergen (c. 1274) denne Periode. Af verdslige Bygninger fra samme Tid maa fremfor alt nævnes Kongehallen i Bergen, opført under Haakon Haakonsøn, og forskjellige Befæstninger ved Oslo, Tunsberg, Bergen, Throndhjem osv. Langt mere ejendommelig norsk og i alt Fald i sin udviklede Form udelukkende kjendt i N. er derimod den kirkelige Træbygningsstil, der fremtræder i de saakaldte Stavekirker, kaldte saa efter de opretstaaende Stolper (Stav), der som et Rammeværk sammenholde og forbinde den af ligeledes opretstaaende Planker bestaaende Vægbeklædning. Selve Constructionen synes N. at have modtaget med Christendommen fra de angelsachsiske Lande; men sin udviklede Form, de yderst maleriske og constructivt mærkværdige treskibede Stavekirker, synes denne Construction at have modtaget i N., hvor den betingedes af klimatiske og andre Forhold. Fra Midten af det 12te Aarh. og til henimod Reformationen kan Opførelsen af Stavekirker paavises; dog vare rimeligvis de ældste af disse Kirker samtidige med Christendommens Indførelse. I sit Anlæg vise de sig tydelig beslægtede med den romanske og udgaaede fra den gammelchristne, romerske Basilika, hvad Folkesagnet ved flere af dem har udtrykt ved at gjøre dem til et Værk af „italienske“ Bygmestere. De danne saaledes, hvor de ere treskibede, et højere Hovedskib med to lavere Sideskibe med halvrundt Chor i Øst. Men Træconstructionen har nødvendiggjort Forandringer og med deres stejle, til alle Sider opstigende Tage og Gavle (Skruv) i flere Affatser, med deres Lysglugger og Spaanbedækning afgive de et helt andet Skue end den gammelchristne Basilikas lyse og luftige Haller. Ornamentiken i disse Kirker — navnlig i Portalerne — dannes af ejendommelige Drageslyngninger, blandede med Planteslyngninger, og er nærmest beslægtet med den samtidige romanske Stenkirkeornamentik og vel nærmest af angelsachsisk Oprindelse. De berømteste og bedst bevarede Stavekirker ere Urnes og Borgund i Sogn samt Hiterdal i Thelemarken. I alt staa endnu henved 30. — Reformationstiden, for andre Lande en Renaissanceperiode, blev for den norske Kunst en Ødelæggelsens Tid: større Bygværker nedbrødes i Grunden, som Christkirken og Apostelkirken i Bergen, eller faldt i Ruiner, som Throndhjems Domkirke, og rørlige Kunstgjenstande førtes ud af Landet. Af hele den gamle Kunstøvelse blev kun Træskæringen tilbage som en fattig Levning og satte sig fast som Bøndernes Ejendom i Former, der trods Renaissancens og Baroktidens Indvirkning endnu i Dag erindre om Formernes romanske Oprindelse. Af disse Kredse udgik ogsaa Elfenbenskærere, fremfor alle Magnus Berg. Lige til 1814 laa den norske Kunst nede, om end enkelte Kunstnere i forrige Aarh. øvede deres Virksomhed i N., som den bondefødte Autodidakt Per Odnes (Aadnes), Blumenthal, Portrætmaleren Berg(ius) o. fl. 1819 oprettedes en Tegneskole i Christiania, til hvilken Jacob Munch, Grosch d. æ. og Flintoe knyttedes; skjønt væsentlig beregnet paa haandværksmæssig Uddannelse, har den dog haft sin Betydning for N.s Kunst. Omtr. 1820 blev den i Bergen fødte og ved Kjøbenhavns Akademi udviklede Landskabsmaler J. C. Dahl Professor ved Akademiet i Dresden og drog nu de unge Landskabsmalere til sig og til Rottmann i München; Fearnley, Frich og Baade gik alle den Vej, medens Portrætmaleren Gørbitz arbejdede isoleret i Paris. 1836 grundedes den første norske Kunstforening i Christiania, og 1837 grundlagdes det norske Nationalgalleri. Omkring 1840 begynder den anden Periode i den unge norske Kunsts Liv, idet Adolph Tidemand og Hans Gude i Stedet for til Dresden vende deres Skridt til Düsseldorf, hvor hele den yngre Generation, baade af norske og svenske Malere, flokker sig om dem, og hvor navnlig Gude skaber en talrig norsk Landskabsskole. Idet vi her — som ved de fleste af de ovennævnte Kunstnere — maa henvise til deres specielle Artikler, skulle vi kun nævne, at omkring Gude sluttede sig først i Düsseldorf og efter 1863 i Carlsruhe: J. Eckersberg, Morten Müller, H. Cappelen, Bodom, Bagge, Nordt, N. Møller, S. Jacobsen, Wexelsen, L. Munthe, Amaldus Nielsen, Schancke, F. Collett, Barlag, Thurman, Rasmussen, Joh. Nielsen, Smith-Hald, Otto Sinding, Diesen, Ulfsten o. fl. Under Tidemands Indflydelse — skjønt ikke directe som hans Disciple — udvikledes i Düsseldorf Knut Bergslien, Historiemaleren

P. A. Arbo, Carl Hansen, Chr. Brun, Fruerne H. Lund og M. Dietrichson, Frøkn. Schreiber og Hansten. Som Dyrmalere nævne vi den i Dresden udviklede Sigv. Dahl (Søn af J. Chr. C. Dahl) og Frøken Sinding samt Düsseldorferen Askevold. Stillebensmaleren Fr. Bøe og Marinemaleren Bennetter fik deres Uddannelse i Paris. Marinemaleren Boll har væsentlig udviklet sig i Hjemmet. — En Bevægelse af stor Betydning for den nyere Tid fremkaldte J. F. Eckersberg ved den af ham grundlagte Malerskole i Christiania, der knyttede de yngre Kunstnere nærmere til Hjemmet. Dog kunde den udenlandske Uddannelse naturligvis ikke undværes, og fra det nære Carlsruhe droges de norske Malere til München, hvor Ross, Grønvold og senere (foruden den ovennævnte O. Sinding) ogsaa E. Petersen, Heyerdahl, Skredsvig, G. Munthe, Osc. Wergeland, Werenskiold, Kolstø, Eilenes, Rusten og Kittelsen samt Damerne Frøkn. Kielland, Backer og Nørregaard fandt deres Udvikling i 1870-Aarene, senere ogsaa L. Skramstad og C. Fr. Smith, medens Chr. Krohg og Holter væsentlig fandt deres Udvikling i Berlin, Fr. Thaulow begyndte sin under Sørensen i Kjøbenhavn og Peters og Ender begyndte som Elever af Akademiet i Stockholm. Til Paris drages saa næsten hele den yngre Skole omkring og efter 1878; her kom en ikke ringe Del af de yngre under Indflydelse af Manet og Impressionisterne, og netop denne Del er i de sidste Aar remigreret til N. og holder nu paa for nogen Tid at stemple den norske Kunst med denne Pariserretnings Præg. Af yngre Malere maa nævnes A. Hansten, Wenzel, Diriks, J. Gloersen, J. Sørensen, Marie Tannes og A. Bloch. — Billedhuggerkunsten har ikke haft samme raske Fart som Maleriet i N. De trange Kaar, hvori den for sent udviklede Hans Michelsen og de tidlig afdøde H. Hansen, Fladager og Budal levede, have sat triste Mærker i den norske Sculpturs Historie, og Michelsens eneste større Opgave blev de tolv Apostle til Throndhjems Domkirke; Glosimodt har væsentlig vendt sig til Elfenbensskæreriet; C. Borch har leveret Christies Statue for Bergen, Brynjulf Bergslien Carl Johans Rytterstatue og Wergelandsstatuen for Christiania, Jul. Middelthun Schweigaards Statue for Christiania og Jacobsen Christian IV i samme Stad. Af de yngre arbejder Stephan Sinding, hvis „Barbarmoder" findes i Marmor i Glyptotheket paa Ny Carlsberg, i Danmark, medens M. Skeibrok er sysselsat med Udførelsen af en Gavlgruppe til Universitetsbygningen i Christiania. — Den nyere norske Architektur staar — som man kan vente i et lille Land — ikke i Højde med de øvrige Kunstarter. Af mere fremtrædende Værker kunne nævnes Slottet i Christiania af Linstow (1825—49), Universitetet af Grosch d. y. (1841—52 med Forandringer af Schinckel), Lystslottet Oscarshal af Nebelong (1850), Gaustad Sindssygeasyl og Rigshospitalet af H. Schirmer, Jærnbanegaarden i Christiania af Bull, Throndhjems Sparebank og Christianias Sculpturmuseum af A. Schirmer, adskillige Kirker, som Trefoldighedskirken i Christiania af Chateauneuf, Johanneskirken smstds. af Bull; men som det betydeligste Foretagende paa Architekturens Omraade maa nævnes den mesterlige Restauration af Throndhjems Domkirke ved Chr. Christie. — I de sidste 10 Aar ere adskillige Institutioner til den bildende Kunsts Fremme stiftede i N.; vi erindre om Sculpturmuseets Aabning 1882, om Kunstindustrimuseets Stiftelse 1876, Kobberstiksamlingens 1877, Oprettelsen af „Kunstvennernes Samfund" 1878, og endelig har ved Kunstnernes eget Initiativ Staten siden 1884 bevilget Midler til aarlige Udstillinger.

Literatur. Efter Christendommens Indførelse opstod efterhaanden en Literatur, idet Gejstligheden dels paavirkedes af de mange indvandrede engelske Præster, som gav Nordmændene Impulser til at bruge deres eget Sprog i Skrift, dels under Studier udenlands lærte at skrive de lærdes almindelige Sprog, Latin. Allerede omtr. Aar 1100 begyndte man saaledes at optegne Lovene (Gulatings- og Frostatingslovene), som senere i 12te Aarhundrede underkastedes officielle Revisioner, og det blev almindeligt at udstede offentlige og private Documenter, Breve o. lign., hvilket yderligere udvikledes, da der opstod en Dommerstand. Den latinske Literatur bestod væsentlig i Legender (om St. Olaf, Sunniva og Halvard) samt i kortfattede Krøniker (Munken Theodricus i Nidarholm samt den saakaldte Historia Norvegiæ). Stærkere Impulser til en historisk-politisk Literatur udgik fra Kong Sverre, som foranledigede dels et (tabt) Skrift om Borgerkrigene, dels et Stridsskrift mod Biskopperne og Baglerpartiet samt tog en islandsk Abbed Karl Jonsson i sin Tjeneste, som skrev hans egen Historie. Ogsaa hans Efterfølgere fortsatte hermed, og under Impulser fra Hoffet skrev flere Islændinger Sagaerne om Haakon Sverressøn, Inge Baardssøn, Haakon Haakonssøn og Magnus Haakonssøn (Forf. af de to sidste var Sturla Thordssøn) samt de sammenhængende Værker „Noregs konungatal" og „Heimskringla"; den sidstes Forfatter, Snorre Sturlasson, har ogsaa for norske Hofkredse bearbejdet sin Saga om Olaf den hellige. Især under Haakon Haakonssøn indførtes det middelalderlige Ridderepos i Norge, idet en Række franske og tyske Heltedigte oversattes paa oldnorsk Prosa og forenedes i store Værker som Karlamagnussaga, Thidrik af Berns Saga, Strengleikar o. lign.; ogsaa her benyttedes lejlighedsvis islandske Kræfter, som Brand Jonsson til Alexanders Saga. Ogsaa store Stykker af det gamle Testamente oversattes til Oldnorsk („Stjórn"), og hertil føjedes senere paa Haakon V.s Tid en Bearbejdelse af bibelske Commentarer til de første Mosebøger. Nærmere den fra K. Sverre udgaaede politiske Retning er Kongespejlet (c. 1260), en Lærebog i borgerlig Dannelse for Kjøbmænd og Hirdmænd, men som tillige hævder Kongedømmets Princip mod det kirkelige Hierarchi; det fik stor Indflydelse paa Lovgivningen, navnlig paa Kong Magnus's Hirdskraa. Med det nationale Kongedømmes Uddøen i 14de Aarh., da ogsaa den kongel. Hird opløser sig, ophører denne Literatur, og først efter Reformationen begynde atter de første Spirer til den nyere norske Literatur, men i dansk-norsk

Sprog. Disse Spirer, som især vise sig i Oversættelser af Sagaer, ved Laurents Hanssøn, Mattis Størssøn og Peder Claussøn (s. d. A.), samt ved topographiske Arbejder som Absalon Pederssøns (s. d. A.), udvikledes ikke engang til at blive trykte (idet Bogtrykkerkunsten ikke blev indført i Landet før 1643) og gik efterhaanden over i den dansk-norske Fælles-literatur, hvis Hovedpræg var dansk, baade fordi Danmark var Hovedriget og fordi Kjøbenhavn var Rigernes fælles Culturcentrum, hvor ogsaa de norske hentede deres højere Dannelse. Imidlertid var i Norge selv den norske Nationalitet ingen Sinde udslettet, men støttede sig stedse dels til en ejendommelig storartet Natur, dels til Almuens ejendommelige Sprog og endnu mere til nedarvede Sæder, hvis seje Bestaaen begunstigedes af Landets fjærne Beliggenhed og spredte Befolkning. Hvilken særegen Ingrediens der fra norsk Side er tilflydt Fællesliteraturen, ses af, at allerede i 17de Aarh. Petter Dass og Dorthe Engelbretsdatter, i 18de Aarh. paa den ene Side Holberg, Wessel, Cl. Fasting, Brødrene Vibe samt paa den anden Side Tullin og Brødrene Frimann vare Nordmænd. Tanken ledes uvilkaarlig hen paa en humoristisk-satirisk Retning og en vis ædruelig, men sund og elastisk Naturfølelse, der har vist sig som den kraftigste Reaction mod fremmede, især fra Tyskland indkomne Culturelementer og en mere eller mindre doctrinær Pathos. Hine Tendenser fik et Slags Samlingspunkt i det norske Selskab (s. d. A.); men skjønt man i dettes Virksomhed kan se det første literære Spor af en ejendommelig norsk Fællesbevidsthed, havde det dog ingen Tanke om at grundlægge en særskilt n. L., da det meget mere kun paa den danske Fællesliteratur vilde udøve sin rensende og vækkende Indflydelse; ja det er værd at lægge Mærke til, at det n. Selskab endog optraadte polemisk mod en opskruet Nordiskhed, hvortil mange i Danmark, navnlig Ewald, især ved Klopstocks Indflydelse havde ladet sig anspore. — Ved det norske Universitets Oprettelse og ved Rigernes ikke længe efter følgende Adskillelse indtræder et forandret Forhold, idet Norge nu fik sit aandelige Midtpunkt i sig selv og med den politiske Uafhængighed sine egne Opgaver. Fra den Tid kan man saaledes med Føje regne Udviklingen af en ny n. L. som en selvstændig Sidegren til den nye danske. Thi skjønt Bogsproget er vedblevet endnu at være væsentlig det samme, have dog de særegne folkelige Interesser efterhaanden bidraget til, at hos de skrivende nationale Ejendommeligheder og Formaal have gjort sig mere og mere gjældende. Det laa imidlertid i Sagens Natur, at en saadan Forandring ikke kunde ske brat eller pludselig. De, som i Selvstændighedens første Aar førte Ordet i Norge, vare naturligvis Mænd, der endnu skyldte Danmark deres Dannelse, ligesom alle literære Forbilleder nærmest vare at søge der. Skjønt i den første halve Generation de nationale Bestræbelser blive mere og mere synlige, fremtræde disse dog endnu ganske naivt uden skarp Bevidsthed om deres Betydning og uden Udelukkelsesforsøg eller overhovedet polemisk Tilsnit. Den begyndende Literatur maa for saa vidt afspejle det begyndende Folkeliv, hvor vistnok alt er i Fremblomstring og en vis Følelse af Velvære og Kraft er Grundstemningen, medens alligevel de gamle Selskabsforhold, ja for en stor Del endog de gamle Styrelsesformer vedblive og uden Brud eller bestemt Opposition føje sig efter det nye Liv, saa godt det lader sig gjøre. — Betragte vi saaledes nærmest den skjønne Literatur, betegnes dens første Periode af Kløverbladet Maur. C. Hansen, C. N. Schwach og H. A. Bjerregaard, hos hvilke der viser sig denne Folkeaandens ligesom barnlige Glæde over sin Opvaagnen og Lyst til at prøve sin Frembringelseskraft, om det end for en stor Del skal ske ved Efterligning af overleverede Forbilleder. M. Hansen, den frugtbareste og i det hele betydeligste af disse tre, er Periodens Epiker og har i en lang Række af Idyller, Romaner og Noveller lagt en rig og letbevægelig Phantasi for Dagen, der uden egentlig at fordybe sig i nogen enkelt Retning elsker at bevæge sig i alle mulige Sphærer og slaa paa alle Strænge, idet den dog fornemmelig søger Situationer og Æventyr. Stoffet og Tonen bliver mere og mere national; dog trængte M. Hansen aldrig ret dybt ind i Bøndernes Folkeliv, men dvæler med Forkjærlighed i de dannede Stænders Familieforhold, hvis Liv, Tankesæt og Følelse med Troskab ere gjengivne i hans Noveller og Fortællinger. Schwach er Lyriker og væsentlig Lejlighedsdigter. Netop dette sidste er characteristisk for Perioden, i hvilken overhovedet en dyb og stærkt fremtrædende Individualitet endnu ikke var udviklet. Det var saaledes med Rette væsentlig almindelige Forhold og Stemninger, der frit og utvungent udtalte sig gjennem de Sange, som Schwach i rig Fylde og med stor Sorgløshed producerede ved enhver som helst noget fremtrædende Anledning i det offentlige og private Liv; dog var det fornemmelig det sidste med sit almenmenneskelige Indhold af Glæde og Vemod, men især Selskabslivet med sin bramfri Munterhed, der i Schwach fandt sin altid beredte, for en stor Del improviserende Sanger. Disse let henkastede Øjebliksfostre, hvis Virkning ogsaa nærmest gjaldt Øjeblikket, have imidlertid som Udtryk for, hvad der rørte sig i hin Tid, vistnok en langt større Betydning, end en senere, med strængere Fordringer optrædende Kritik har villet indrømme dem. Bjerregaard skrev det første nationale Drama „Fjældæventyret", der, udstyret med original Musik af Nordmanden W. Thrane, gjorde stor Lykke og endnu af og til med Fornøjelse ses opført af et langt mere kritisk og selvbevidst Publikum. Bjerregaards Navn er endvidere knyttet til den gjennem den hele følgende Generation fortrinsvis yndede „Nationalsang", og han er vel overhovedet den af hin Periodes Digtere, der — udstyret med mere Kritik, men med mindre Produktivitet — har bragt Nationalfølelsen til det mest reflecterede Udtryk. Til de anførte slutte sig — ligeledes med Rod i den foregaaende Tidsalders Smag og literære Dannelse — Lyder Sagen, J. St. Munch, H. Foss, S. O. Wolff o. fl. — Men den norske Skjønliteratur kom dog først til Bevidsthed om

sig selv som noget selvstændigt og særegent i den anden halve Generation, omtr. fra 1830. Ogsaa i det hele offentlige Liv sporer man fra denne Tid et Opsving, og især er Stortinget 1833 almindelig blevet udpeget som betegnende et væsentligt Brud med ældre Traditioner. I Literaturen er denne Periode, som vi kunne kalde dens „Storm- og Kamptid“, især mærket med Henr. Wergelands og Welhavens Navne. Ved den førstes glødende Begejstring for Fædrelandets Frihed og Selvstændighed fik den norske Nationalfølelse som saadan og med skarp Betoning af det offentlige Liv egentlig sit første digteriske Udtryk. Men idet den her stormede hensynsløst frem og dels syntes at ville afbryde Sammenhænget med overleverede Culturelementer og endog for en Del at forsmaa en almengyldig Kunstforms Fordringer, dels paa den anden Side dog næppe trængte dybt nok ned i det concrete Folkeliv, men for en stor Del blev staaende i de almindelige Ideers Sphære, maatte denne Selvstændighedsbegejstring vække Modstand og fremkalde en Kamp, hvorom denne Periodes literære Interesse væsentlig drejer sig. Conservatismen — saa vel i Kravet paa Sammenhæng i den historiske Udvikling som i Fordringen til Udvbelse af Folkets og Individernes personlige Liv — og Formprincipet fandt deres første Forkæmper i J. S. Welhaven, der ogsaa søgte at fremstille den Wergelandske Stræben som en hul patriotisk Phraseologi. Striden begyndte med en „Tiraillеurild“ af Epigrammer, først inden for det norske Studentersamfunds halv private Vægge, men antog efterhaanden større Dimensioner, idet Welhaven i Literaturen optraadte med et heftigt Stridsskrift mod „Henr. Wergelands Digtekunst og Polemik“ (1832), der ikke directe besvaredes af denne selv, men af hans Fader, Eidsvoldsmanden Provst N. Wergeland. Stridens omfattende Betydning fremlyser ikke alene af den Mængde Brochurer og Avisartikler i Vers og Prosa, hvortil den gav Anledning, men end mere deraf, at den stod i nærmere eller fjernere Forbindelse med mangesidig Splittelse i det offentlige og sociale Liv, idet f. Ex. Studenterverdenen, som den Gang spillede en toneangivende Rolle, skilte sig i „Samfundet“, hvor fremdeles Wergelandske Tendenser bleve raadende, og „Forbundet“, der væsentlig repræsenterede Kritiken og udgav et eget Organ „Vidar“. Welhavens sidste betydelige Indlæg var det polemiske Digt „Norges Dæmring“ (1834), en flængende Satire, hvis formfuldendte Sonetter bleve et samlende Løsen for alle Forfatterens politiske og literære Meningsfæller, men paa den anden Side ogsaa et hvast Hærskrig i den fortsatte Kamp mellem de to modsatte Anskuelser af den nationale Udviklings Væsen, der nu tørnede endnu skarpere sammen, for til sidst at komme til gjensidig Opklaring, om end ej Forsoning. Stridens Feberhede lagde sig efterhaanden: „Forbundet“ med sit Organ gik ind, og Kampens to Hovedmænd trak sig mere og mere ud af den; ja man kan sige, at deres Tendenser paa en Maade nærmede sig til hinanden, idet Wergeland i den senere Tid frembragte besindigere og omhyggeligere Værker, hvor ogsaa Formen og det almengyldige kom til fuldere Ret, medens hos Welhaven en dyb, positiv Nationalfølelse fik mere og mere sande og skjønne Udtryk. Tidsrummets tredje betydelige Digter er A. Munch, væsentlig Elegiker og den fromme Følelses Sanger, der, efterhaanden som Stridens Larm stilnede, fik mere og mere Ørelyd for sine bløde, fra et dybt og følsomt Indre udstrømmende Toner, og som i den følgende Periode tog sig sammen til større dramatiske Værker. — I de første 15 Aar efter Henrik Wergelands Død (1845) herskede der større Stilhed i den poetiske Literatur. Der viste sig en Efterslæt af mindre Digtere, som for det meste allerede under hin Kamptid havde modtaget deres væsentlige Præg, som P. A. Jensen, Sylv. Sivertson, Chr. Monsen, M. B. Landstad, P. J. Collett, H. O. Blom, Rolf Olsen o. fl. Et Fællesmærke for denne Skoles Digtere var, at deres Arbejder vare prægede af den mere og mere bevidste Stræben efter i Emner, Sprogform og Livssyn at udvikle det særlig nationale i Samklang med de tilsvarende samtidige Bestræbelser i Norges kunstneriske, videnskabelige og politiske Liv. I Tiden nærmest før og efter Wergelands Død tog nemlig det nationale Liv paa alle disse Omraader et betydningsfuldt Opsving, nærmest foranlediget paa den ene Side ved den saakaldte „norske historiske Skoles“ videnskabelige Granskning af Fortidens Historie og Sprog, paa den anden Side ved Asbjørnsens og Moes netop nu offentliggjorte og i mesterlige Fremstillinger gjengivne Folkeviser, Eventyr og Sagn, hvortil noget senere sluttede sig Ivar Aasens kritiske Undersøgelse af Folkesprogets Dialekter med dertil hørende Indsamling af dets Ordforraad og Ordsprog. Ogsaa paa andre Felter „opdagedes“ nu et nyt Norge ved Naturforskernes Undersøgelser af Landets Fauna, Flora og Fjælde, ved de forbedrede Samfærdselsmidler mellem By og Land, ved det politiske Samarbejde mellem den gamle Dannelses Bærere og de nu mere og mere oplyste Bønder, hvem Forfatningen har tillagt en saa væsentlig Del af den politiske Magt, og endelig ved Kunstens Foryngelse af de folkelige Kilder i den norske Natur og den norske Naturdigtning. Det nationale Element i Landets Cultur blev nu accepteret paa alle Hold, selv i den sceniske Kunst — Ole Bull oprettede det norske Theater i Bergen 1850 — og der herskede en Tid det lykkeligste Vexelvirkningsforhold mellem den store Almenhed og de frembringende Mænd i Literatur, Videnskab og Kunst. Paa denne Baggrund af Tidens Dannelse og Almenhedens Sympathi fremstod nu de to Bannerførere i det næste Afsnit af Norges skjønne Literatur, Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Læserne ville paa sit Sted i dette Værk finde en udførligere Fremstilling af deres personlige Livsførelse og digteriske Udvikling. Skjønt to lige saa vidt forskjellige Naturer som Wergeland og Welhaven, har deres Udvikling, som for en stor Del er foregaaet under lange, for Ibsens Vedkommende aarlange, Ophold i Udlandet, nu ført dem til et næsten convergerende pessimistisk Syn paa Hjemlandets Samfundsliv, for hvis revolutionære Nydannelse de i deres

senere dramatiske og episke Digtning ere optraadte som Talsmænd med en Hensynsløshed, der i nogen Grad har fjærnet dem fra mange Landsmænds Sympathi, men som paa den anden Side ved deres Ideers videre rækkende Almeninteresse og deres psychologiske Fremstillings Consequens og Realisme har givet dem og deres Digtning Plads i den store Verdensliteratur, til hvis mest læste eller sete Forfattere de nu kunne siges at høre. Under Indflydelsen af disse to Digteres Aandsmagt, til Dels som deres Disciple, har Norges Skjønliteratur i de sidste tyve Aar set andre begavede Digtere udvikle sig, blandt hvilke her maa nævnes, under Henvisning for øvrigt til vedkommende specielle Artikler, Magdalene Thoresen (dansk født), Jonas Lie, Kr. Elster, Alex. Kielland og — for ogsaa at medtage de nyeste — Arne Garborg og Kristoffer Kristoffersen. Ved Siden af disse maa selv i en kortfattet Oversigt over Norges Skjønliteratur i dette Aarhundrede ikke forbigaas Navnet Fru Camilla Collett, Henrik Wergelands begavede Søster, der med et Talent, som kun overgaas af hendes Mod og Udholdenhed, i Romaner, Noveller og Feuilletoner med og uden polemisk Tilsnit er optraadt som Forkæmperinde for Kvindens Frigjørelse i aandelig og social Henseende. Nær hende stod, ogsaa ved personligt Venskab, Romanforfatterinden Fru Marie Colban og den nu i Danmark bosatte Fru Laura Kieler, medens andre kvindelige Forfattere fra de senere Aar (Fru Elise Aubert, Pseudonymen Marie o. fl.) nærmest repræsentere den uskadelige engelske Blaastrømpeliteratur i Tendens og Fremstilling. En stor Læsekreds har den ellers som sproglig og ethnographisk Forsker bekjendte Professor J. A. Friis vundet ved sine ukunstlede Skildringer af Livet „til Fjælds i Ferierne“ og ved sine novellistiske Fremstillinger af Lappernes Levevis. Livet ved Kysten, med Tilknytning til historiske Traditioner og Bedrifter, har fundet en læst Forfatter i Constantius Flood; en lignende Popularitet nød en kort Tid i 60-Aarene Frithjof Foss, som under det antagne Navn „Israel Dehn“ udgav en Række Romaner og Noveller med Motiver fra det borgerlige Samfunds Liv, fra hvilket ogsaa den i visse Kredse i Norden populære og meget læste Forfatter L. Dilling hentede Stoffet til sine i kunstnerisk Henseende ikke højt liggende Romaner og Skizzer af „Hverdagsmennesker“. Den lyriske Digtning er i den nyeste Tid repræsenteret ved to Forfattere af Rang med Hensyn til sproglig Fremstillingsevne og Varme i Stemningsskifte: Th. Caspari og Kr. Randers. — En ejendommelig Stilling i den norske Skjønliteratur indtager ikke blot ved sin udprægede Begavelse og Originalitet, men ogsaa ved det Sprog, hvori han udformer sine Tanker, den bondefødte Digter A. O. Vinje (f. 1818, d. 1870), samt den Skole af Forfattere, der slutter sig til den af Iver Aasen grundlagte og af denne og Vinje ledede sproglige Bevægelse, der er kjendt under Navnet „Maalstrævet“. Denne Skoles nationale, literært-politiske Program er blevet theoretisk formuleret i nogle særskilt udgivne Skrifter af Aasen, Vinje, Kr. Janson, E. Mohn, A. Garborg m. fl., medens det praktisk er søgt gjennemført i den ikke ubetydelige „Landsmaals-Literatur“, der i Pressen havde sit Organ først i det af Vinje ledede og for det meste ogsaa af ham skrevne Ugeblad „Dølen“ (1858—70), senere i forskjellige Ugeblade af blandet Indhold, hvoraf det ældste, „Fedraheimen“, endnu fortsættes. I Originalitet, Vid og ægte national Humor var Vinje alle sine Medbejlere i Maalstrævs-Literaturen afgjort overlegen, og i det Udvalg af hans Skrifter, der nu udgives af det 1868 stiftede „Norske Samlag“, er der rejst ham et literært Mindesmærke, som for stedse vil bevare denne sande Digterskikkelses Træk for Efterverdenen og vise den Billedet af en Sanger, hvis bløde og varme Toner tiltale Gemyttet, paa samme Tid som det ætsende Vid i hans Feuilletoner og samfundsreformatoriske Prosaarbejder viser ham som en Forfatter, der har udviklet sig lige meget paa national Grund og ved Studier i den europæiske Literatur og Politik. Som Aasens og Vinjes nærmeste Discipel optraadte i Begyndelsen af 60-Aarene Kristofer Janson (s. d. A.), der, skjønt i de senere Aar bosat som unitarisk Præst i Nordamerika, endnu fortsætter sin Virksomhed som lyrisk og episk Digter, medens Rækken af Navne paa dem, der i det sidste Aarti have benyttet Landsmaalet til Form for deres digteriske Arbejder, er forøget med adskillige større og mindre Forfatternavne, blandt hvilke her maa nævnes A. Garborg og E. Blix (s. d. A.), som har skrevet et Bind „Salmar“, der har vundet stor Udbredelse og Anerkjendelse ogsaa uden for Maalstrævernes Lejr. I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes de Forsøg paa en Oversættelse til Landsmaalet af flere nytestamentlige Skrifter, der for Tiden udgives med Statsunderstøttelse som Prøver paa en Bibeloversættelse paa Folkemaalet. — Af særskilte Videnskabsfag var det i første Halvdel af dette Aarhundrede især Historien, hvor der viste sig en national Retning. Nordens Historie har fundet ivrige, lærde og talentfulde Bearbejdere. C. M. Falsen skrev Norges ældre Historie; Jakob Aall oversatte Snorre og leverede sine „Erindringer“ fra Aarene 1800—1815. Men fornemmelig er det dog R. Keyser, P. A. Munch og Chr. Lange, der have dannet en egen norsk historisk Skole, idet de ved mange og til Dels omfangsrige Arbejder have belyst Nordens ældre Historie, til hvis Studium ogsaa J. E. Berg i Monographier og Notitser har leveret mangt et værdifuldt Bidrag. Senere ere Navnene J. E. Sars, L. Daae, G. Storm, M. Birkeland og Yngvar Nielsen blevne de mest kjendte blandt Fædrelandshistoriens Dyrkere; O. Rygh og I. Undset have med stor Lærdom og en Naturforskers ædruelige Kritik leveret Hovedværker over forhistorisk Archæologi; N. Nicolaysen har flittig gransket Middelalderens architektoniske Mindesmærker og L. Dietrichson leveret større Arbejder over Kunst og Kunsthistorie; C. A. Holmboe og Schive have dyrket Numismatiken, Bernt Moe, Andr. Faye, L. Daae, A. Chr. Bang, H. J. Huitfeldt, D. Thrap og E. A. Thomle Kirke- og Personalhistorien. Historiske Me-

moirer haves af Biskop Pavels, Statsraaderne Holst og Vogt og Fru Dunker. Literaturhistoriske Arbejder af Betydning ere udgivne af P. Botten-Hansen, H. Lassen, Olaf Skavlan og Henrik Jæger. Norges ældre og nyere Topographi og Statistik er bearbejdet af G. Munthe, J. Kraft, P. A. Munch, A. Schweigaard, P. G. Blom, E. Sundt, O. J. Broch, L. K. Daa og Yngvar Nielsen, ligesom vigtige herhenhørende Publikationer udgives af det statistiske Centralbureau under Ledelse af A. Kiær. I Lovkyndighed og Statsvidenskab ere F. Stang, U. A. Motzfeldt, T. Aschehoug, F. Brandt, B. Dunker, Schweigaard, P. J. Collett, P. C. Lasson, F. Hallager, L K. Daa, L. M. B. Aubert, B. Getz, E. Hertzberg de mest bekjendte Navne. — Philosophien havde i mange Aar kun én Forfatter af Betydning at opvise, N. Treschow, hvis første Virksomhed desuden tilhører Fællesliteraturen. Senere have fornemmelig M. J. Monrad og G. B. Lyng leveret udførlige Fremstillinger af Philosophien eller enkelte Tænkeres Systemer i kritisk Belysning, hovedsagelig ud fra Hegelianismens Synspunkt. Over den højere Pædagogik skrev F. M. Bugge et udførligt Værk; for øvrigt fremkaldte paa denne Mark Striden mellem Humanister og Realister en hel Del større og mindre Stridsskrifter, og ikke mindre Omfang har den polemiske Literatur paa dette Omraade taget ved de senere Aars Discussioner om en Reform af den højere og lavere Skole, en Discussion, hvis betydeligste Forfatternavne ere N. Hertzberg, P. Voss, B. Ullmann, J. A. Bonnevie og fra den politiske Verden Johan Sverdrup og J. Steen. — Sprogvidenskaben har med store Resultater beskæftiget sig med Oldnorsk, og her ere Keyser, Munch, S. Bugge, O. Rygh, Fritzner, C. R. Unger, H. J. Huitfeldt og G. Storm Hovedforfatterne, der dels have behandlet Sprogets Grammatik, dels besørget kritiske Udgaver af de gamle Skrifter, Sagaer, Skindbreve til Oplysning om Norges Fortid i den store Samling »Diplomatarium Norvegicum« og Lovtexter i den paa Statens Bekostning udkomne Samling af „Norges gamle Love". Det nuværende Almuesprog er grammatikalsk og lexikalsk behandlet af J. Aasen, Skriftsprogets Grammatik især af M. C. Hansen, K. Knudsen og J. Løkke. Det lappiske Sprog bearbejdedes theoretisk og praktisk af N. V. Stockfleth, J. A. Friis og R. Ovigstad m. fl. I orientalsk og sammenlignende Sprogvidenskab haves Arbejder af C. A. Holmboe, J. P. Broch, L. K. Daa, Sofus Bugge, A. Torp, i den klassiske Philologi af S. B. Bugge, F. M. Bugge, F. L. Vibe, L. C. M. Aubert, J. P. Weisse, P. O. Schjött og J. Aars, i romansk og engelsk Philologi af J. Storm o. a. — I den videnskabelige Theologi ere Stenersen, Wexels, Caspari, Hersleb, Hench, F. Petersen, G. Johnson, A. Chr. Bang, F. W. Bugge og K. Krogh-Tonning de betydeligste Forfattere. Som lærd Gransker af Bibelens Textkritik har i det sidste Aarti Johs. Belsheim vundet et Navn. Megen Opsigt vakte i sin Tid Striden mellem Wexels og Philosophen Treschow i Anledning af dennes Bog „Christendommens Aand". Senere have kirkelige Rivninger mellem Orthodoxe og dels Grundtvigianere, dels visse pietistiske Retninger (f. Ex. Haugianere) affødt en Del Stridsskrifter, ligesom ogsaa Opbyggelsesliteraturen i ikke ringe Grad har beskæftiget Pressen og fundet Organer i en hel Række Tidsskrifter, dels med, dels uden videnskabeligt Tilsnit. N. St. Schultz, Biskop Essendrop, Wexels, Walunm, Blessing, Hench og Horn have leveret originale Prædikensamlinger; af saadanne findes der desuden adskillige, hvortil en stor Del af Samtidens Gejstlige have leveret Bidrag. — I Naturvidenskaberne ere lærde og skarpsindige Specialundersøgelser offentliggjorte af Hansteen, M. R. og A. Blytt, M. Sars, Keilhau, Th. Kjerulf, T. Dahll, Sexe, Helland, H. Reusch, Chr. Smith, Norman, G. O. Sars, Esmark, Robert Collett, A. Boeck, J. Koren, D. C. Danielssen, O. S. Jensen, H. Mohn, C. M. Guldberg, P. Waage, Th. Hiortdahl, C. A. Bjerknes, Worm-Müller og J. G. Otto o. fl. Mere populært er Naturhistorien behandlet af Asbjørnsen og H. Rasch og Geologien af A. Helland. I Medicin ere de mest fremtrædende Arbejder af Skjelderup, Holst, Faye, Boeck og Danielssen, G. A. Hansen, Jacob Heiberg, C. Homann, L. Dahl, J. Voss, A. Owre, C. F. Larsen, C. Arbo m. m. fl., idet næppe nogen praktiserende Læge undlader at offentliggjøre Afhandlinger og casuistiske Meddelelser fra sin Erfaringskreds i de tre indenlandske medicinske Tidsskrifter, som f. Ex. udgives i Norge, eller i de mangfoldige udenlandske Specialorganer, hvortil de norske Læger nu give højt skattede Bidrag. I Mathematik ere N. H. Abel, O. J. Broch og Sofus Lie de berømteste Navne.

Maal og Vægt vare under Foreningen de samme som i Danmark; men efter Adskillelsen indtraadte en Forskjel, som dog var saa ringe, at den i Praxis ikke kom i Betragtning. Efter Lov af 22 Maj 1875 indførtes metrisk Maal og Vægt, og siden 1 Juli 1882 maa ingen under Straf i Handel og Vandel bruge andre Maal- og Vægtredskaber end metriske.

Mønt. 1 Krone lig 100 Øre ligesom den i Følge Møntconventionen af 27 Maj 1873 i Danmark og Sverige indførte (s. Krone). Tidligere benyttedes en Species eller Speciesdaler à 5 Ort ell. Mark à 24 Skilling, der udmøntedes saaledes, at 1 kölnsk Mark fint Sølv udbragte 9¼ Species af Værdi lig 2 Rd. dansk Rigsm.

Ret. Oprindelig havde enhver af de Fylker, hvoraf det norske Folk bestod, sin egen, paa gamle Sædvaner beroende Ret. Disse Sædvaner bleve i Tidernes Løb skriftlig optegnede, og paa denne Maade opstod 4 Hovedlove i Norge, én for hvert Lagdømme, nemlig Eidsivatingsloven (hvis Samling og Ordning tilskrives Halfdan Svarte, og som gjaldt for Oplandene), Gulatingsloven og Frostatingsloven (begge fra Haakon Adelstensfostres Tid og den første gjældende for Omegnen af Bergen og Vestkysten, den sidste for Thrøndelagen), samt Borgartingsloven (opstaaet efter Olaf d. helliges Tid og gjældende for Viken, der da fik et eget Ting). Efter Christendommens Indførelse føjedes til enhver af disse Love en saakaldt Christenret, d. e. Kirkelov, og dernæst opstod i Tidernes Løb ogsaa en Mængde andre

specielle Love for de forskjellige Stænder og Forhold, som efterhaanden udviklede sig, navnlig en egen Lov for Besætningerne paa Kongens Gaarde (den saakaldte Hirdskraa, der tilskreves Olaf d. hellige og senere undergik flere Forandringer), en egen Lov for Kjøbstæderne (den saakaldte Bjarkøret), endelig særegne Love for Medlemmerne af de forskjellige Gilder, der efterhaanden dannede sig i Byerne (Gildeskraaer). Disse Love optegnedes ved privat Foranstaltning omkring 1100 eller i de to følgende Generationer. Imidlertid havde ogsaa Lovene efterhaanden faaet Tillæg ved virkelige Lovbestemmelser, de saakaldte Retterbøder, og ligeledes havde den kirkelige Lovgivning været underkastet en Revision i kirkelig Retning under Magnus Erlingsøn („Guldfjeder“, givet af Erkebiskop Eystein), men denne Revision blev ikke godkjendt af Sverre og hans Efterfølgere, som lod deres Lagmænd dømme efter gammel Ret. Ved alt dette havde der efterhaanden udviklet sig en saadan Forvirring og Uensartethed i hele Retstilstanden, at der stedse mere og mere føltes Trang til en gjennemgribende Revision af den hele Lovgivning. En saadan fandt da ogsaa Sted under Kong Magnus Lagabøter, som navnlig lod foretage og paa Lagtingene vedtage (1274—76) en ny Redaction af de 4 store Provinsiallove, hvorved disse i det væsentlige bleve aldeles enslydende, saa at, skjønt ethvert af de 4 Lagdømmer i Formen endnu vedblev at have sin egen Lov, var dog i Virkeligheden nu en fuldstændig Retsenhed i Henseende til den almindelige Lovgivning gjennemført for hele Norge („Landsloven“). Ogsaa de specielle Love for de forskjellige Stænder bleve reviderede under Magnus Lagabøter, hvem saaledes baade en ny Hirdskraa og en ny Bjarkøret skyldes, ligesom ogsaa den kirkelige Lovgivning i hans Regeringstid blev omdannet ved den saakaldte Erkebiskop Jons Christenret, der dog allerede ophævedes igjen under Erik Magnussøn. Den hele Retsforfatning havde saaledes nu faaet et nyt Grundlag, men allerede under de nærmest paafølgende Konger undergik den dog igjen betydelige Forandringer ved flere vigtige Retterbøder. Især fandt saadant Sted efter Norges Forening med Danmark, navnlig i Adelsregimentets Tid i 16de Aarh., da en Mængde særskilte Forordninger for Norge bleve givne (de saakaldte Recesser, der udstedtes af de kongel. Befalingsmænd efter Forhandlinger paa Herredage og i Almindel. stadfæstedes af Kongen). En ny Lovrevision var derfor nødvendig og fandt ogsaa Sted under Christian IV, som 1604 udstedte en ny Landslov for Norge, hvorved alle ældre Lovbestemmelser bleve ophævede med Undtagelse af Kirkelovene, hvilke sidste derimod 1607 afløstes af en ny Kirkeordinans. Den nye Lovgivning, som forøvrigt kun var en tarvelig Oversættelse af den ældre Landslov med indskudte nyere Tillæg, fik allerede under Christian IV betydelige Tillæg, men bestod dog ikke længere end til henimod Aarhundredets Slutning. Efter at nemlig Christian V havde udstedt en ny Landslov for Danmark, vilde han ogsaa omordne den norske Lovgivning saaledes, at denne blev saa vidt muligt overensstemmende med den danske, og derfor udstedtes 15 Apr. 1687 den i meget endnu gjældende Norske Lov, som for den allerstørste Del er enslydende med den 4 Aar ældre Danske Lov. Med Undtagelse af de Retninger, i hvilke de ejendommelige locale Forhold gjorde særegne Lovbestemmelser for Norge nødvendige, var saaledes nu en fuldstændig Retsenhed mellem dette Land og Danmark i det væsentlige gjennemført, og denne vedligeholdtes derefter gjennem hele den senere Lovgivning lige til Landenes Adskillelse 1814. Ved denne Lejlighed fik Norge en ny Forfatning ved Grundlovene af 17 Maj og af 4 Nov. 1814; senere har den norske Lovgivning udviklet sig selvstændig, og flere store og særdeles vigtige Love ere ogsaa siden den Tid udkomne, navnlig en ny Criminallov af 20 Aug. 1842, en ny Arvelov af 31 Juli 1854, Lov om Søfarten af 24 Marts 1860, Lov om Concurs af 6 Juni 1868, militær Straffelov af 28 Marts 1866, om Straffeprocessen af 1887, ved hvilken Jury er indført, og om Vasdragsforholdene af samme Aar. Ligeledes ere meget omfattende Love udgivne om de vigtigste praktiske Sysler, saa som Handel, Haandværksdrift, Fattigvæsen, Fiskerier, Skovvæsen, Skolevæsen, Værnepligt, Byernes Bygningsvæsen, om hvilke Emner oftere den ene Lov efter ikke mange Aars Forløb har afløst den anden. For saa vidt disse senere Bestemmelser ikke have gjort Forandring, udgjør dog fremdeles Christian V.s Norske Lov og den senere dansk-norske Lovgivning indtil 1814 Grundlaget for Norges Retsforfatning. Det samme gjælder om Færøerne, hvor norsk Lov blev gjort gjældende 1688.

Sproget var endnu i 9de Aarh., da Island og Øerne i Vesterhavet befolkedes, i det væsentlige identisk med Dansk og Svensk, men omtr. Aar 1000 fremtræde tydelige Forskjelligheder mellem paa den ene Side Dansk-Svensk og paa den anden Norsk-Islandsk (s. Nordiske Sprog). Allerede i 12te Aarh. er der udviklet en videre Adskillelse mellem Norsk og Islandsk: œ og øy ere paa Island blevne æ og ey; i Norge er h bortfaldet foran r, l og n (Rólfr og Hrólfr osv.), medens det beholdes paa Island; paa den anden Side udvikler sig i Island en fuldstændigere tilbagevirkende Omlyd (isl. þjónustu for norsk þjónastu) o. l. Derimod fremtræder i norsk Sprog efterhaanden en for Islandsk næsten helt fremmed Vocalharmoni, idet en Endelsesvocal bestemmes af foregaaende Stavelses Vocal: efter Vocalerne e, o, ā, ǣ, ø̄ følge Endelsesvocalerne e og o, men efter Vocalerne i, u, y, ă, ǣ̆, ø̆ følge i og u (bøner, men tíðir; konor, men tungur). I 13de Aarh. holder Skriftsproget i Norge sig temmelig ensartet, rimeligvis paavirket af Literaturen og Curialstilen, men i 14de Aarh. viser sig allerede flere nye Former, f. Ex. rl og rn blive stundum til ll og nn (kall for karl, konn for korn), i bliver y foran r, l (lykyll for lykill, Nøgle); endende -r efter Consonant bliver til -er eller -ær, stundum blot -e, -æ osv. Paa denne Tid fremtræde ogsaa tydelige Dialektforskjelligheder, især mellem Vest- og Østlandet; paa Østlandet bliver a til æ, navnlig

i Pron. hæn, hæt og Adv. hær, hyppig ogsaa i Endelser efter lang Rodstavelse, f. Ex. høyræ (men vita); y bliver hyppig ju foran r, l (hjurder, Hyrde, lykiul); endende -r efter Consonant bliver ofte -ar, undertiden endog -a (prestar lig prestr, brøda lig brødr); tl gaar over til sl (Asle lig Atle), ligeledes findes Spor af den nynorske Tiljævning (voka, gen. vuku) osv. Paa Vestlandet bliver paa samme Tid endende -r efter Consonant til -ur, -or (vetur lig vetr, aftor lig aftr), sl gaar over til tl (sytla lig sysla), hv til kv (kver lig hverr) osv. Paa Grund af den politiske Forening blev Skriftsproget i 14de Aarh. paavirket af Svensk og i 15de Aarh. endnu mere af Dansk, og mod Middelalderens Slutning voxer denne Indflydelse i den Grad, at Norsk som Skriftsprog og Talesprog i Byerne ganske fortrængtes; ved Reformationen blev Dansk derfor eneherskende i Literaturen, medens samtidig Dialekterne opløstes end yderligere, rimeligvis paavirket ved Mangelen paa indenlandsk Literatur og Skriftsprog; ved Aar 1600 tør man antage, at de nuværende Dialekter i alt væsentligt vare fuldt uddannede, hvilket i al Fald viser sig for „Søndfjordsk" i det ældste norske Dialektlexikon, Præsten Christian Jensens „Norsk Dictionarium eller Glosebog" (Kbh. 1646). Det nynorske Skriftsprog fulgte i 17de og 18de Aarh. i det hele taget Danskens Udvikling (s. Dansk Sprog), om end unægtelig de fleste norske Forfattere skrev et Sprog, som havde norsk Farve, navnlig i Ordforraad, men ogsaa i Vendinger; men først i 19de Aarh. er denne Udvikling bleven selvstændig og fuldt bevidst, især fra 1840-Aarene af, først ved Asbjørnsens og Moes Æventyr, dernæst ved de nyere Digtere, som for dette Literatursprog have været toneangivende. Dette „dansk-norske Sprog" stiller sig fra Dansk først og fremmest ved sit Ordforraad, idet det har optaget hjemlige Ord i store Masser (6 à 7,000 Ord), til Dels ogsaa i Bøjning, men i høj Grad ved sin Udtale og Betoning: det ny-danske b, d, g udtales som p, t, k (løpe lig d. løbe, liten lig d. liden, bak lig d. bag); k og g foran bløde Vocaler udtales som kj og j; den gamle fælles-nordiske Adskillelse mellem Enstavelsesords og Tostavelsesords Betoning er fastholdt osv. Dansk-norsken er grammatisk behandlet især af J. Løkke, K. Knudsen og K. Brekke. Paa samme Tid er opstaaet et Krav paa et selvstændigt norsk Sprog; Studiet af de norske (især vestnorske) Dialekter og disses Slægtskab med det gamle Norske bragte den ansete Sprogmand Ivar Aasen c. 1850 til at construere et hypothetisk Fællessprog, det saakaldte Landsmaal; dette Arbejde optoges og fortsattes af hans Tilhængere „Maalstræverne", især Vinje og Kr. Janson samt i nyeste Tid Garborg; deres Fællesorgan er „Det norske Samlag", som siden 1868 har udgivet et ikke lidet Antal Skrifter. Den af J. Aasen skabte Sprogform er fremstillet i hans „Norsk Grammatik" (1864) og „Norsk Ordbog" (1873), men har dog ikke selv blandt hans Tilhængere opnaaet fuld Tilslutning, idet mange finde, at han ensidig har holdt sig for nær til de mest antike og mindst udbredte Dialekter.

Søværningen, der ligesom Hæren sorterer under Forsvarsdepartementet, bestaar af følgende Afdelinger: a) Officerscorpset, der for Tiden omfatter 1 Contreadmiral, 4 Commandeurer, 7 Commandeurcapitainer af 1ste og 7 af 2den Klasse, 17 Capitainer, 24 Premierlieutenanter af 1ste og 10 af 2den Klasse, 15 Secondlieutenanter og 16 Reservelieutenanter; b) Marinens Corpser, det sømilitære Corps, Haandværkscorpset og Torpedoafdelingen, ialt noget over 200 Mand, c) Værnepligtige Søfarende, hvoraf en ringe Del aarlig udcommanderes, efter som Midler ere bevilgede; d) Districtssøtropperne, der udskrives i Nordland og Tromsø Amter. Til Uddannelse af Officerer, Underbefalingsmænd m. v. haves en Søkrigsskole samt lavere Undervisningsanstalter paa Horten. Krigsflaaden, der ligeledes har sin Hovedstation med de fornødne Værfter m. v. paa Horten (Carl Johans Værn), bestaar for Tiden af 4 Monitorer, 2 Fregatter, 2 Corvetter, 2 Kanonbaade af 1ste, 10 af 2den og 17 af 3dje Klasse, 6 Torpedobaade samt 1 Bugserfartøj, samtlige Dampskibe, med i alt 3,379 Hestes Kraft og bestykkede med 151 Kanoner. Dertil kommer nogle (6) Sejlfartøjer, der bruges som Skole-, Logis- og Transportskibe.

Noricum kaldte Romerne det Land, som udgjør det nuværende Østerrig s. for Donau, samt Salzburg, Steiermark og Kärnten; det blev 16 f. Chr. gjort til romersk Provins af P. Silius. Efter det vestromerske Riges Undergang stod en stor Del af N. under gotisk Herredømme, men blev i det 6te Aarh. indtaget af Karantanerne (deraf Navnet Kärnten). I den nordvestlige Del nedsatte Bajuvarerne (Bayern), mod N. O. Avarerne sig.

Norit, en i det sydlige Norge o. a. St. forekommende kornet, krystallinsk Bjergart, der har en mørk Farve og bestaar af Plagioklas og en rhombisk Augit (Diallag eller Hypersthen).

Norjord, efter Svanberg Iltet af et eget Grundstof **Norium**, efter nyere kun et med noget Lerjord blandet Zirkonilte.

Norm (af lat. norma), Regel, Rettesnor; **normāl**, overensstemmende med en Regel, forskriftsmæssig, gyldig i Gjennemsnitstilfælde (modsat abnorm); **normēre**, fastslaa som Regel, anordne. **Normal** til en plan Curve (ell. en Flade) er en ret Linje, som i Berøringspunktet staar vinkelret paa Tangenten (Tangentplanen). **Normalplan** til en vindskjæv Curve, en Plan vinkelret paa Tangenten i Røringspunktet. **Normalaar** (Annus decretorius) kaldes Aaret 1624, fordi det ved den westfalske Fred 1648 blev valgt til Norm for de kirkelige Confessioners Besiddelser og Rettigheder, saaledes at hver Confession beholdt de Territorier, af hvilke den 1 Jan. 1624 var i factisk Besiddelse. **Normalligninger** er i de mindste Kvadraters Methode Benævnelsen for det System af Ligninger, som tjener til Bestemmelse af de rimeligste Værdier af de ubekjendte. **Normalmaal** og **Normalvægte** ere de Mønsterexemplarer af hvert Lands lovmæssige Maal- og Vægtenheder, hvorefter de i Handelen brugelige Maal og Vægtlodder forfærdiges, og som selv ere Copier af et første Exemplar (étalon), der omhyggelig opbevares og kun sjælden benyttes for ikke at

forandres ved Slid. **Normaltone**, Stemmetone, kaldes i Musik den Tone, efter hvilken alle øvrige Toners Højde bestemmes (s. Kammertone). **Normaltoneart** kaldes C-Dur og A-Moll, fordi de øvrige Tonearter dannes efter dem ved Transposition af Tonetrinene. **Normaltryk** kaldes Atmosphærens Tryk, naar Barometerstanden (d. e. Højden af den Kviksølvsøjle, som holder Ligevægt med Atmosphærens Tryk) er 76 Centimeter. **Normaludbytte** af en Skov, s. Procentmethode.

Norman, Fred. Wilh. Ludvig, svensk Componist, f. 28 Aug. 1831 i Stockholm, forsøgte sig allerede i Drengeaarene, da han fik Undervisning i Harmonilære af A. F. Lindblad, i Composition. 1848—52 opholdt han sig i Leipzig, i hvis Conservatorium han fik sin videre Udvikling, og hvor han ved Schumanns Hjælp fandt en Forlægger til sine tidligst offentliggjorte Arbejder. Efter sin Tilbagekomst til Stockholm levede han som Privatlærer, indtil han 1858 blev Orchesteranfører og Lærer i Composition og Instrumentering ved det musikalske Akademi. 1861 overtog han Ledelsen af Orchestret ved Operaen, i hvilken Stilling han vandt stor og fortjent Anseelse. 1864 ægtede han Wilhelmine Neruda. 1879 afgik han fra Stillingen som Orchesterdirigent, men beholdt dog Ledelsen ved de af ham indførte Symphoniconcerter; d. 28 Marts 1885. N. hører til sit Lands betydeligste Componister og har navnlig i Kammermusikken leveret fortræffelige Værker. Foruden Stykker for Claver og Strygeinstrumenter, Duoer, Trioer, Kvartetter, Sextetter og en Octet, Claverstykker og Sange findes blandt hans til Dels endnu uudgivne Compositioner tre Symphonier for Orchester, mange større Chorværker og enkelte Lejlighedsstykker for Theatret.

Normanby, Constant. Henry Phipps, Marquis [nōrmenbi], engelsk Statsmand, f. 1797, Søn af Jarl Mulgrave, indtraadte 1818 i Underhuset og var en ivrig Forsvarer af Katholikernes Ligestilling, ligesom han 1832 efter Faderens Død i Overhuset kæmpede for Valgreformen og Negerslaveriets Afskaffelse. 1834 blev N. Lordseglbevarer og 1835 Vicekonge i Irland, i hvilken Stilling han vandt stor Berømmelse og 1838 ophøjedes til Marquis af N. 1839 blev han Statssecretær først for Kolonierne, siden for det indre indtil 1841 og var 1846—52 Afsending i Paris og 1854—58 i Firenze. Her viste han sig dog som en afgjort Modstander af Italiens Enhed, ligesom han i sit Skrift »A year of revolution« (1858) gav en meget partisk Skildring af Februarrevolutionen. D. 1863.

Normandiet, en af Frankrigs gamle Provinser, udgjør nu Dep. Nedre Seine, Eure, Calvados, La Manche og det meste af Orne. — Det udgjorde under Romerne en Del af Gallia Lugdunensis og under Frankerne af Neustrien. Ved det frankiske Riges Deling tilfaldt det Carl d. skaldede og bestyredes under ham af Stamfaderen for den capetingiske Slægt, Robert d. stærke. Det har faaet sit Navn af Normannerne, efter at Carl d. enfoldige 912 havde givet dette Landskab til deres Høvding Rollo, i Daaben kaldet Robert, som arveligt Kronlen, hvorved de normanniske Plyndringstog fik Ende. Robert I uddelte derpaa Landet til sine dygtigste Krigere, hvoraf den for sin Tapperhed og stolte Ridderaand berømte normanniske Adel opstod; fra ham nedstamme de følgende Hertuger: hans Søn Vilhelm I, dennes Søn Richard I, hans Søn Rich. II, hvis Søster Emma først var gift med den engelske Konge Ethelred og derpaa med Knud d. store, hans Søn Rich. III og dennes Broder Robert II; han ægtede Knuds Søster Estrid, Ulf Jarls Enke, men forstød hende snart og døde paa en Pilegrimsrejse til det hellige Land i Nikæa 1035. Hans uægte Søn, den syvende Hertug, Vilhelm II Bastard, erobrede 1066 England, hvoraf han fik Tilnavnet Erobreren, og hvorved N.s Hertug besteg Englands Trone. Ved Vilhelms Død 1087 blev hans ældste Søn Robert III Hertug i N., medens de yngre Brødre Vilhelm (II) og Henrik (I) efter hinanden bleve Konger i England. Robert pantsatte Hertugdømmet til Vilhelm for at faa Penge til at tage Del i det første Korstog, og da han efter Vilhelms Død vilde gjøre sin Ret gjældende mod Henrik, blev han 1106 tagen til Fange af denne, og holdt i Fangenskab til sin Død 1134. N. var derpaa forenet med England under Henrik I, med hvem Rollos Mandsstamme uddøde 1135, og de følgende engelske Konger af Huset Anjou, som nedstammede fra ham igjennem hans Datter Mathilde, indtil det ved Johan uden Lands Slethed og Uduelighed gik tabt for den engelske Krone, da Philip August inddrog det tillige med de andre engelske Len i Frankrig 1204. De heraf følgende Kampe endte med, at Kong Henrik III 1242 afstod N. til Kong Ludvig d. hellige. 19 Marts 1315 gav Ludvig X N. et Frihedsbrev (Charte Normande), som indrømmede Hertugdømmet dets egen Retsforfatning. Fra den Tid har N. været en fransk Provins med Undtagelse af Tidsrummet 1417—39, i hvilket det efter at være erobret af Henrik V atter var forenet med England. I tidligere Tid kaldtes Tronarvingen i Frankrig Hertug af N., indtil Dauphintitlen opkom; ogsaa Ludvig XVI.s Søn, Ludvig (XVII), førte Titlen Hertug af N., saa længe hans ældre Broder levede.

Normann, Eilert Adelsten, norsk Landskabsmaler, f. i Bodø 1 Maj 1848, har nydt sin hele Udvikling i Düsseldorf, hvor han fremdeles er bosiddende. Hans Skildringer af Fjordnaturen med de stejle, klartbelyste Fjældsider over det mørke Vand i straalende Solskin udmærke sig ved glimrende Farvevirkning, men ere ikke fri for en vis Ensformighed ved den stadige Gjentagelse af det samme Motiv.

Normann, Johannes Musæus, norsk Botaniker, f. i Asker i Nærheden af Christiania 28 Oct. 1823, tog medicinsk Examen 1848, lagde sig med Iver efter Botanik og var 1849—50 og 1855—59 Universitetsstipendiat i dette Fag, for hvis Skyld han foretog flere Rejser saa vel i Norge som i Udlandet. 1860 blev han Forstmester i de to nordligste Amter med Bopæl i Tromsø og benyttede Anledningen til særlig at studere den arktiske Flora, navnlig Lavarterne. 1876 fritoges han for at be-

styre sit Embede, efter at Stortinget s. A. havde bevilget ham et aarligt Bidrag af Statskassen for at han udelukkende kunde beskæftige sig med sine botaniske Arbejder. I Aarenes Løb har han offentliggjort flere Afhandlinger i „Det norske Videnskabsselskabs Skrifter“ o. forskj. Tidsskrifter.

Normanner (Normanni, Northmanni) var i den tidlige Middelalder det Fællesnavn, hvormed de nordiske Vikinger betegnedes i de franske og tyske Lande, medens Russer og Ostmanner var den sædvanlige Betegnelse henholdsvis for Svenskere i de østlige Lande og for Nordmænd i Irland og Navnet „Danske“ i de frankiske Annaler betegnede Folk fra Danmark. De første Efterretninger om N. skrive sig fra Slutn. af det 8de Aarh., men det er sandsynligt, at der allerede tidligere har fundet mindre Tog Sted, om hvilke Krønnikeskriverne intet have optegnet. Forskjellige Aarsager have medvirket til det plydselige og store Omfang, som Vikingetogene hurtig tog. Den væsentligste Aarsag kan maaske søges i Overbefolkning, fremkaldt ved en stærk Folkeforøgelse og ved de nordiske Landes ringe Opdyrkning, som gjorde dem ude af Stand til at føde Beboerne. 793 plyndrede N. Klostret paa Øen Lindisfarne (nu Holy Island) paa Englands Østkyst nær ved Berwick, og fra nu af melde Krønnikerne Aar for Aar om deres hærjende Tog. I den følgende Menneskealder naa Vikingerne til Skotland og Irland, ligesom ogsaa de frisiske Kyster hjemsøges, saa at allerede Carl d. store maatte anordne Strandforsvar mod dem langs Nordkysten. I Begyndelsen kom de kun i mindre Skarer, kun Kysterne og de tæt ved liggende Øer plyndredes (saaledes Øen Jona 802); om Vinteren drog de atter bort og jævnlig led de Nederlag; men de kom tilbage i stedse større Sværme, og fra 836 antog Togene en ny Charakter: der kommer større Enhed og Styrke i deres Foretagender, Flaaderne blive større og Overvintringerne begynde, 836 i Irland, 843 paa Noirmoutier ved Loire, 850—51 paa Øen Thanet ved Themsen. Fra disse faste Udgangspunkter begyndte nu planmæssige Erobringstog. I England førtes Hovedkampen fra 866—878 (Tolvaarskrigen). Under Anførsel af Lodbrogssønnerne erobredes York 866 og i Løbet af 867 hele Northumberland; over Mercia, som plyndredes, drog de 870 ind i Ostangeln, hvis Konge Edmund blev dræbt; 871 begyndte N. fra Lejren ved Reading (i Berkshire) Erobringen af Wessex, og i en Række af Kampe blev Angelsachsernes Modstand brudt. Den unge og tapre Kong Alfred, som 871 havde besteget Tronen i Wessex, maatte i Vinteren 877—78 flakke om i Somersets Skove og Sumpe. Men 878 bryder han frem igjen, og efter det blodige Nederlag ved Ethandun maatte Vikingernes Konge, Gudrum, love at forlade Wessex og lade sig døbe under Navnet Athelstan. Det følgende Aar sluttedes Fred, og Grænsen mellem Angelsachserne og N. droges fra Themsens Munding langs den ældgamle Vej, Watlingastreet, til Chester paa Grænsen af Wales. Den nordlige Del af England fik Navnet Danelagen, et Navn, som betegner, at det var de danske, der erobrede og koloniserede Landet. Under Alfred d. store (d. 901) og dennes Efterfølgere fortsattes Kampene mellem N. og Angelsachser. Alfred organiserede en Flaade; hans Søn Edvard I (d. 924) anlagde en Række Fæstninger fra Chester til Bugten the Wash og bragte Danelagen under sin Overhøjhed. I den store, af Skjaldene besungne Kamp ved Brunanburgh 937 besejrede Kong Athelstan den nordiske Kong Olaf Sitricssøn og flere andre Konger. Hans Søn Edmund (940—46) undertvang de saakaldte „Femborge“ i Northumberland, og Edred (946—55) bragte hele dette Landskab under det angelsachsiske Herredømme. Saaledes var Danelagens politiske Magt foreløbig brudt, men ikke dermed de danskes Indflydelse i England; mange havde antaget Christendommen, de havde koloniseret det erobrede Land og talrige nordiske Mænd vare traadte i de angelsachsiske Kongers Tjeneste. — Paa Irland satte nordiske Vikinger sig fast, særlig i Byerne. 795 vise de sig første Gang; men fra 836 antage Erobringerne et stort Omfang, og imellem de norske og danske Vikinger („de hvide og sorte fremmede“) opstod blodige Krige, som endte med de danskes Fordrivelse. Nordmændene oprettede Riger i Dublin, Waterford og Limerick, som under rasende Kampe med Irerne — hvoriblandt særlig maa nævnes Slaget 23 Apr. 1014 paa Clontarfsletten tæt nordøst for Dublin (Brianslaget) — hævdede deres Selvstændighed, indtil Englænderne undertvang Øen i Slutningen af 12te Aarhundrede. Ogsaa i Skotland og særlig paa de omliggende Øer, Orknøerne og Shetlandsøerne, grundede Nordmændene varige Erobringer, hvis Spor endnu den Dag i Dag kunne paavises i Befolkningens Sprog, Sæder og Skikke. — Særlig blev dog Frankerriget hjemsøgt af de nordiske Vikinger. Dets vidtstrakte Kyster og sejlbare Floder aabnede N. en let Adgang til det indre af Riget, ligesom de carolingiske Fyrsters Svaghed og Folkenes Mangel paa Sammenhold hindrede enhver kraftig Modstand. De frisiske Kystlande hærjedes frygtelig i det 9de Aarh.; alle Byer fra Hamburg til Antwerpen plyndredes Gang efter Gang; 857 erobredes Utrecht, og Byerne ved Rhinen, Maas og Schelde gik op i Luer; i Aachen opbrændte N. Paladset og opstaldede deres Heste i Domkirken. 882 erobredes Trier, men fra 885 begyndte deres Magt at svækkes, og efter Kejser Arnulfs store Sejer ved Löwen 1 Nov. 891 og under de dygtige Fyrster af det sachsiske Hus vovede N. ikke længer at fortsætte deres ødelæggende Angreb. Fra nu af vender Vikingestrømmen sig væsentlig mod Frankrig og de sydeuropæiske Lande. Allerede 841 vare de sejlede op ad Seinen, men i de følgende Aar satte de sig fast ved Flodmundingerne (Noirmoutier og Vièvre i Loire, Oissel i Nærheden af Rouen), hærjede Landet vidt og bredt om Sommeren og fortærede om Vinteren Byttet i deres faste Lejre. 843 og 844 sejlede Normannerflaaden op ad Loire og Garonne lige til Toulouse; en Del af Flaaden drog derpaa til Spanien og Portugal, landede ved Lissabon og Cadiz og togede frem til Sevilla, som erobredes 844; selv til Afrika naaede deres Vaaben. Blandt Vikingehøvdingerne

nævnes frem for alle Hasting og Lodbrogsønnerne, som i den anden Halvdel af det 9de Aarh. gjorde deres Navn saa hadet og frygtet i Frankrig, Spanien og Italien. Berømt er især deres Tog 859—61 til Spanien, de baleariske Øer og Italien. I Syd- og Vestfrankrig plyndredes Nantes og Tours 853, Orléans indtoges 856; men i disse Egne mødte Vikingerne en kraftigere Modstand end i det nordlige Frankrig og grundede derfor ikke her noget varigt Herredømme. 885 begyndte endelig de store Tog til Nordfrankrig. 30—40,000 Md. stærke drog N. op ad Seinen og belejrede Paris, som med stor Tapperhed forsvaredes af Grev Eudes (Odo); i henved et Aar varede Belejringen, indtil endelig Carl d. tykke bragte Undsætning, kjøbte N. bort og tillod dem at overvintre i Burgund. Ikke mindre end fire Gange kom de til Paris, men uden at kunne indtage Staden, hvis tapre Forsvar er et Glanspunkt i dens Historie og et Vendepunkt i Frankrigs Historie. I Slutn. af det 9de Aarh. optræder endelig Rollo (s. d. A.), og Begivenhederne udviklede sig nu henimod en endelig Løsning af de uafbrudte Hærgningstog. 912 fik Rollo Normandiet til Len af den franske Konge Carl d. enfoldige, mod at lade sig døbe. Hermed ophøre de egentlige Vikingetog til Frankrig; fra Normandiet udgik senere de berømte Erobringstog til Neapel og Sicilien og til England. — I dette sidste Land begynder en ny Række af Normannertog c. 980; blandt Førerne kunne nævnes Olaf Tryggvesøn, senere Svend Tveskjæg. Den usle Konge Ethelred vidste intet andet Middel end at kjøbe Vikingerne bort med Penge (Danegjæld). Blodbadet paa de danske i England S. Briccii Dag (13 Nov.) 1002 gav endelig Stødet til de sidste og afgjørende Tog, og 1013 fuldendte Svend Tveskjæg Englands Erobring. Hermed ophøre Vikingetogene; Englands og Danmarks Forening under Knud d. store bringer Ro til Veje; Harald Haardraades og Svend Estridsens Tog til England ligesom Magnus Barfods Bedrifter i Skotland og Irland ere de sidste Udløbere af den Aand, som fremkaldte Normannertogene. — Alle Beretninger stemme overens om at fremhæve N.s Voldsomhed og Rovbegjærlighed. I den første Vikingetid skaanede de ingen Alder eller Stand; senere solgte de deres Fanger eller benyttede dem selv som Trælle eller lod dem løskjøbe sig for uhyre Summer. Især gik det ud over Kirker og Klostre, hvis Beboere, Munke, Nonner og Præster, dræbtes og forhaanedes. Overalt maatte derfor Stiftelser med aandelige Formaal flyttes ind i Landets Midte for at værnes mod N.s Ødelæggelser. Deres Krigskunst stod meget højt; ikke alene udmærkede de sig ved dumdristig Tapperhed og umaadelig Kraft, men deres overlegne Taktik viste sig i deres hurtige og overraskende Angreb, deres Baghold og omgaaende Bevægelser. De vare Mestre i Mine- og Skansearbejder, de anlagde Arsenaler og Skibsbyggerier paa de Øer, hvor de havde Vinterophold, de synes endog at have draget Omsorg for Hærens Forplejning ved et særligt Forplejningscorps. Deres verdenshistoriske Betydning begynder, da de med Kvinder og Børn nedsatte sig i de fremmede Lande, hvis Culturliv de i høj Grad paavirkede. De dannede tidlig en fast, sammensluttet Hær med sine Anførere og sine særegne Love, hvis Hovedregler paa den ene Side var Hævdelsen af den enkeltes Uafhængighed og Selvstændighed og paa den anden Side Kravet paa ubetinget Lydighed og Sammenhold. Hæren blev senere Forbilledet for Jomsvikingesamfundet, hvorfra atter Thinglid er udgaaet. Den Ordning, som fandtes i Hæren, overførtes paa de af N. stiftede Statsdannelser, af hvilke Forfatningerne i det russiske Rige, i Hertugdømmet Normandiet, ja selv i de sydlige italienske Stater bære Præg af Grundtrækkene i den normanniske Hærs Forfatning. Efterhaanden som Vikingerne gik over til Christendommen, blev den gjensidige Paavirkning mellem dem og den indfødte Befolkning større. Dette sporedes saa vel i Sprogene som i Lovene, og det er N.s culturhistoriske Betydning, at de have udøvet en bestemmende Indflydelse paa Lovgivningen i de af dem erobrede Lande, særlig England. Det er ogsaa antageligt, at N. gjennem deres Efterkommere i Normandiet have haft en vis Betydning for Udviklingen af den Ridderaand, som charakteriserer Middelalderen, og for den Begejstring for Troen og Kirken, som affødte Korstogene.

Normänniske Øer kaldes med et fælles Navn de 4 England tilhørende Øer Jersey, Guernsey, Alderney og Sercq i den store Bugt af den engelske Kanal, som skyder sig ind mellem de franske Landskaber Bretagne og Normandiet. De ere tilsammen 3,5 □ M. med 88,000 I. (1881), have en egen Forfatning og deles i to Gouvernementer, St. Helier, der omfatter Jersey, og St. Pierre, hvortil høre de øvrige Øer. Da Normandiet i Beg. af det 13de Aarh. kom under Frankrig, forblev Øerne ved England. Befolkningen taler en normannisk-fransk Dialekt; kun de højere Stænder tale Engelsk. Agerbrug, Frugtavl, Kvægavl og Fiskeri ere Hovederhverv.

Norner, den nord. Mythologis Skæbnegudinder. Tre N., Urd, Verdande og Skuld (Fortidens, Nutidens og Fremtidens N.) boede under Ygdrasils Ask ved Urdsbrønden, hvor Guderne holdt Ting; de bestemme Menneskenes Levetid og Skæbne og styre Verdens Løb.

Noroña, Gaspar Maria **de Nava Alvárez**, Greve af [rōnja], spansk Digter, f. 1760, blev Generallieutenant i Krigen mod den franske Republik, som han besang 1795 i en smuk Ode, ligesom han i en Elegi hædrede Digteren, Oberst Cadalso, der faldt ved hans Side ved Gibraltar. Siden blev han Gesandt i Bern og St. Petersborg, derefter Gouverneur i Cadiz og commanderede en Hærafdeling i Galicien mod Napoleon I. Som Lyriker er han klar og formfuld (»Poesias«, 1799—1800). Blandt hans øvrige Værker mærkes Læredigtet »La muerte«, det komiske Heltedigt »La Quicaida«, hans Epos »La Omniada« og de oversatte orientalske Poesier i »Poesias asiaticas«. N. døde 1816 i Madrid. Hans Lyrik findes i 63de Bd. af »Biblioteca de los autores españoles« (Poetas liricos del siglo XVIII).

Norrbottens Län, Sveriges nordligste Län, begrænses af Finland, Norge, Vesterbottens-

län og den bottniske Bugt. Det dannes af det saakaldte „nedre Land“ ell. Norrbotten (den nordlige Del af Vesterbotten) tillige med Torneå, Luleå og Piteå Lappmarker eller den svenske Del af Torneådalen, Luleå- og Piteådalene samt Skellefteelvens øvre Flodgebet. Hele Fladeindholdet udgjør c. 1,900 □ M. (104,410 □ Kilom.). Indbyggernes Antal var 1885 96,241, hvoriblandt c. 18,000 Finner (der udgjøre det overvejende Flertal af den faste Befolkning i Sognene nærmest ved Torneelv, samt mellem denne Flod og Muonioelv) og 3,700 Lapper. Grænsen mod Norge dannes af den skandinaviske Fjældryg, som paa den svenske Side inden for Luleå Lappmark naar en Højde af omtr. 6,800 F. (2,130 Met.) i Kiebene Kajse og Sarek Tjokko; fra denne udgaa talrige, med Dale, Hedeland og Skove afvexlende Bjærgrygge, der sænke sig mere og mere hen imod Havet, saa at adskillige Dele af det „nedre Land“, især i de nordlige Sogne ved Kysten, have ret jævne, vidtstrakte Marker. Imellem Lappmarksbjærgene og ofte højt oppe paa selve Bjærgryggens Side ligger en utallig Mængde Indsøer, hvoriblandt flere af betydelig Størrelse, saasom Torneträsk, Lulevattnets Søer, Horn- og Stor-Avan. Fra Fjældsøerne komme flere store Floder, Torne-, Kalix-, Lule-, Pite- og Skellefteelv, hvis fælles Hovedretning er fra N. V. til S. Ø. Langs Kysten strækker sig en Skjærgaard af lavt liggende og for største Delen skovbevoxede Øer og Holme. Länet har stor Rigdom paa malmholdige Bjærge (Luosavaara, Svappavaara, Sjangeli m. fl. i Torneå Lappmark, Gellivare m. fl. i Luleå Lappmark, Nasafjæld i Piteå Lappmark); især ere Jærnmalmbjærgene righoldige, men paa Grund af Transportens Besværlighed kun lidet bearbejdede. Foruden Agerbrug (sjælden tilstrækkelig til Indbyggernes Behov) og Kvægavl ere Skovbrug og Fiskeri vigtige Næringsveje. 1884 udgjorde af hele Jordarealet omtr. 0,87 pCt. dyrket Mark, ikke fuldt 1,63 pCt. naturlig Eng og næsten 26 pCt. Skov; s. A. fandtes 9,270 Heste, 41,013 Stkr. Hornkvæg, 34,269 Faar, 411 Geder, 3,119 Svin og c. 171,500 Rensdyr. Länet, som i administrativ Henseende er inddelt i 4 Fogderier med 3 Stæder, Luleå, Piteå og Haparanda (alle liggende ved Kysten), danner i gejstlig Henseende to hele og en Del af et tredje Provsti under Hernösands Stift.

Nörris, Edwin, udmærket engelsk Sprogforsker, f. 1795, d. 1872, tilbragte nogle af sine Ungdomsaar som Huslærer i en engelsk Familie, der rejste i Frankrig og Italien, blev efter sin Hjemkomst ansat ved East India House og 1837 ved the Royal Asiatic Society, hvis Secretær han var i 25 Aar, og hvis Journal han redigerede. Han gjorde sig især bekjendt ved 1845 at dechiffrere den indiske Kejser Asokas Indskrifter og ved 1861—66 at hjælpe Sir Henry Rawlinson med for det britiske Museum at offentliggjøre 2 store Folio-Bd. af de persiske Kileindskrifter. Dette gav ham Anledning til at optage Studiet af Assyrisk, og fra 1868—72 udgav han et »Assyrian Dictionary«, hvoraf der dog ved hans Død kun var udkommet 3 Bd. Han har ogsaa udgivet nogle afrikanske Studier, nemlig »A Specimen of the Vai Language« (1851), »A Grammar of the Bornu Language« (1853) og »Dialogues in the Haussa and Bornu Languages« (1853), samt til Minde om sin Fødeegn »Sketch of a Cornish Grammar« og »3 Ancient Cornish Dramas« (1859).

Norrköping [tjø], Sveriges anden Fabrikstad, ligger i Östergötland ved Bråviken og er gjennemstrømmet af Motalaströmmen, over hvilken føre flere Broer; 28,954 I. (1886). Den er regelmæssig bygget, har 6 Torve (blandt hvilke Carl Johans Torvet med denne Konges Billedstøtte, modelleret af Schwanthaler), 4 Kirker, en jødisk Synagoge, Theater, en højere lærd Skole, en teknisk Skole, et Handelsinstitut samt flere Folkeskoler, to Vajsenhuse samt andre Velgjørenhedsanstalter, et Straffe- og Arbejdsfængsel for Kvinder, flere Bankinstitutioner m. m. Blandt de industrielle Anlæg mærkes Klædefabrikerne, de betydeligste i Sverige (1884 fabrikeredes i 38 Fabriker Klæde til en Værdi af 7 Mill. Kr.); end videre et Maskinværksted, 8 Skibsværfter, Bomuldsspinderier, Bomuldsvæverier, Sukker-, Tobaks- og Papirfabriker m. fl. Handelsflaaden bestod 1884 af 15 Skibe paa 1,721 Tons (11 Dampskibe paa 1,875 Tons). — N. nævnes allerede ved Slutn. af det 12te Aarh.; dog fik den først i Beg. af det 17de Aarh. nogen Betydning, da de Geer havde begyndt at anlægge Fabriker her; 1719 blev den plyndret og afbrændt af Russerne, men har senere, skjønt den er bleven ramt af flere betydelige Ildebrande, været i uafbrudt Tiltagen. To mærkelige Rigsmøder ere blevne holdte i N.: Rigsdagen 1604, hvor Carl IX modtog Kongenavnet og en Arveforening antoges, samt Kroningsrigsdagen 1800, bekjendt ved Adelens Opposition mod Kongen.

Nörrland, den nordligste af Sveriges tre Hoveddele, med et Fladeindhold af 465 □ M. (25,590 □ Kilom.) og 678,980 I. (1885), dannes af Torne-, Lule-, Pite-, Ume-, Ångermanna-, Indals-, Ljusne- samt en Del af Daleloens Flodgebeter og omfatter Landskaberne Gestrikland, Helsingland, Herjedalen, Medelpad, Jemtland, Ångermanland, Vesterbotten tillige med de svenske Lappmarker eller Gefleborgs, Jemtlands, Vesternorrlands, Vesterbottens og Norbottens Län. I retlig Henseende hører N. under Svea Hofret; i gejstlig Henseende hører Gefleborgs Län under Upsala Stift, medens de øvrige Län danne ēt, Hernösands Stift.

Nörrtelge [tælje], Søstad i Upland og Stockholms Län i Sverige paa begge Sider af en Aa, som falder ud i den indre Del af Telgefjorden; 2,812 I. (1886). Bankkontor; Jærnbanestation. Bade.

Norrøn bet. „fra Nord“, f. Ex. om Nordenvinden, derefter „norsk“; norrønt mál bruges om det norsk-islandske Literatur-Sprog i 12te til 14de Aarh. (paa Island ogsaa senere), medens det fælles-nordiske Talesprog især i ældre Tid kaldtes dönsk tunga; i nyere Tid har ogsaa n. hyppig været brugt i Betydningen „nordisk“.

„Norske Selskab“, stiftet i Kjøbenhavn 14 Apr. 1772, havde sit Sæde i Vinhandler Juels Stue i Sværtegade, hvor de norske Studenter plejede at samles til selskabelige Sammen-

komiker og ved Punschebollen krydrede Samlivet med vittige Indfald og komiske Impromptuer, som opteguedes i Selskabets „Versprotocol" og udbredtes i Afskrifter over Byen, hvorved Selskabet fik Betydning i den danske Literaturhistorie. O. G. Meyer var dets Stifter og Wessel Sjælen i det; andre bekjendte Medlemmer vare N. K. Bredal, J. Nord. Brun, Brødrene Bibe, Sør. Monrad („Sør. Latiner"), Cl. Fasting, Digterne Frimann, Zetlitz, Rein o. fl.; Mad. Juel var deres feterede Værtinde. Selskabet stod i Opposition til det Neergaardske Kaffehus i Badstuestræde, der samlede sig om Ewald og bestod af danske Studerende. Efterhaanden som den oprindelige faste Stamme spredtes, tabte det „n. S."s literære Betydning sig, og da Norge havde faaet sit eget Universitet og Baandet kort efter løsnedes mellem Broderrigerne, opløstes Selskabet i Kbhvn., men det gjenoprettedes 1818 i Christiania, hvor det siden den Tid har bestaaet lige til nu som en almindelig selskabelig Forening.

Norsminde, Udløbet af Kysing-Fjord paa Nørrejyllands Østkyst, 2 M. s. for Aarhus, med Ladeplads og en lille Havn.

Norte, Rio del, s. Rio Grande.

North, Frederic, Lord, engelsk Statsmand, f. 13 Apr. 1733, valgtes 1754 til Underhuset og blev allerede 1759 en af Skatkammercommissærerne; 1766 blev han Kasserer (paymaster) for Hæren, n. A. Skatkammerkansler og stod 1770—82 i Spidsen for Regeringen. Han begyndte sin Styrelse med nogle Fremskridt, mildnede Irlands Stilling og bragte det ostindiske Compagni under Kronens Tilsyn, samt tog de fleste Skattepaalæg over for de nordamerikanske Kolonier tilbage. Men hans Eftergivenhed for Georg III.s Selvraadighed og hans Haardnakkethed i at fastholde Teolden fremkaldte 1774 Koloniernes Opstand, og uagtet gjentagne Nederlag fortsatte N. Kampen, trods Folkets Misnøie og den stærke Modstand i Underhuset, ja selv imod sit eget bedre Skjøn om Kampens Haabløshed. Endelig maatte han 20 Marts 1782 vige Pladsen, men et Aar efter dannede han sammen med sin gamle Modstander Ch. Fox det saakaldte „Talenternes Ministerium", som dog allerede i Dec. 1783 fortrængtes af W. Pitt. Ved sin Faders Død 1790 blev N. Peer som Jarl Guilford; han døde 5 Aug. 1792, efter i flere Aar at have været blind.

Northampton [northæmpten], 1) Shire i England, omgivet af Shir. Leicester, Rutland, Lincoln, Huntingdon, Bedford, Buckingham, Oxford og Warwick. 46,3 □ M. med 273,000 J. (1881). Overfladen er bølgeformet af c. 300 F.s Middelhøjde og med de højeste Punkter under 800 F. De vigtigste Vandløb ere Nen og Welland, der løbe til Nordsøen, og Avon, der løber til Severn. Agerdyrkning og Kvægavl, navnlig Fedning, ere Hovederhverv. — 2) Hovedstad i N.-Shire, 13 M. n. n. v. for London. 52,000 J. Smukt Torveplads. Betydelig Handel med Kvæg. Forfærdigelse af Kniplinger og Skotøj. I Nærheden er Jarlerne Spencers smukke Herresæde Althorpe med herlige Kunstsamlinger. — Slag 10 Juli 1460 i Krigen mellem den røde og hvide Rose.

Northbrook, Thom. George Baring, Jarl, [bruhk], engelsk Statsmand, f. 1826, Søn af Sir Francis Baring, blev tidlig Privatsecretær for forskjellige liberale Ministre og valgtes 1857 til Underhuset, blev s. A. Admiralitetslord, 1859—61 Understatssecretær i Ministeriet for Indien og 1861—66 i Krigsministeriet. 1866 arvede han sin Faders Peersværdighed som Lord N., overtog i Dec. 1868 igjen sin Post som Understatssecretær og blev i Febr. 1872 Vicekonge i Indien, men opgav denne Stilling 1876, da han ikke billigede Regeringens Politik over for Afghanistan. S. A. blev han forfremmet til Jarl N. og var derefter 1880—85 Marineminister under Gladstone.

Northcote, James [koht], engelsk Maler, f. 1746 i Plymouth, d. 1838 i London, var Lærling af Reynolds og studerede siden i Italien, navnlig Tizian. Han havde en efter den Tids Smag dygtig Maner som Historiemaler, men bekymrede sig hverken om nøjagtigt historisk Costume eller om udpræget Individualitet i Personlighederne. Blandt hans Billeder kunne nævnes „Romeo og Julie", „Mortimers Død" og „Jael og Sisera". Han var tillige en anset Portrætmaler.

Northcote, Stafford [s. o.], s. Iddesleigh.

Northeim, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 2½ M. n. til ø. for Göttingen. 7000 J. Store Garverier og betydelig Tilvirkning af Skotøj. Svovlkilde.

North-Pacific-Banen, en 1883 i de forenede Stater i Nord-Amerika aabnet Jærnbane, som fra Øvre-Søens vestlige Bred over Rocky Mountains fører til Puget Sund, en Bugt af det store Ocean.

Northumberland [northömberlænnd], Shire i det nordlige England, omgivet af Nordsøen og Shir. Durham og Cumberland samt de skotske Shirer Roxburgh og Berwick. 94,2 □ M. med 434,000 J. (1881). Det er bjærgfuldt med en meget njævn Overflade, men med lav Kyst mod Nordsøen, der dog frembyder en Mængde fremspringende Punkter og Bugter. Paa den skotske Grændse ligge de saakaldte Cheviot-Hills, der naa en Højde af 2,500 F. og udbrede deres Forgreninger over næsten hele Shiret. Højlandet frembyder en rig Græsvært for de talrige Faarehjorder. Den sydøstlige Del af Shiret hører til det store Kuldistrict, hvis Udbytte gaar til Newcastle. Desuden indvindes her en Del Bly, Jærn og Zink. De vigtigste Vandløb ere Tweed paa Skotlands Grændse med dens Biflod Till og Tyne, der falde i Nordsøen. Saa vel Agerdyrkning som Kvægavl staa paa et højt Trin. De tidligere store Skove ere vel forsvundne, men her er nu store og smukke Plantninger. Den vigtigste Industri er Kulbrydningen, Glas- og Jærnværker samt Pottemageri. Hovedstad Newcastle. — N. (d. e. Landet nord for Humber) var det nordligste af de 7 angelsachsiske Kongeriger og opkom ved gjentagne Foreninger af de to ældre særskilte Riger Bernicia, nord for Tyne, og Deira med York til Hovedstad. Blandt dets Konger vare de mærkeligste Edvin, der skal have udstrakt sit Herredømme over

hele England undtagen Kent, og som anlagde Skotlands efter ham benævnte Hovedstad (faldt i et Slag mod sin Vassal Penda i Mercia og Briterne 633), og hans anden Efterfølger, den hellige Osvald (s. d. A.). I det 8de og 9de Aarh. hjemsøgtes N. af indre Uroligheder, som gav Normannerne Anledning til at erobre Landet. 866 faldt York i deres Hænder, og 875 oprettedes her et normannisk Kongerige. Allerede 926 tilbageerobredes N. af Angelsachsernes Konge Athelstan, som med stor Berømmelse hævdede sin Erobring imod den sidst afdøde nordiske Konges Søn, Olaf Kvaran, i Slaget ved Brunanburgh 937. Dog forblev mange Nordboer i Landet, og det havde atter hyppig nordiske Konger 940—954 (den sidste Erik Blodøxe), hvorefter det blev delt mellem to Jarler, som dog anerkjendte den engelske Konges Overhøjhed, indtil Englands fuldstændige Erobring af Svend Tveskjæg og Knud den store.

Northumberland [s. o], en Jarl- og Hertugtitel, som flere adelige Slægter i England have ført, især Familien Percy, der med Vilhelm Erobreren kom til England og fik betydelige Besiddelser i York- og Lincoln-Shire. **Henry**, Lord **Percy** (I), som 16 Juli 1377 blev ophøjet til Jarl af N., understøttede som Tilhænger af Huset Lancaster Henrik IV.s Tronusurpation, men da Kongen forlangte Udleveringen af flere skotske Adelsmænd, som Percy havde taget til Fange i en Træfning ved Homildon, og af hvilke han haabede at erholde en betydelig Løsesum, udbrød der aabent Fjendskab imellem Kongen og hans mægtige Vassal. Percy forbandt sig med sin yngre Broder Thom. P., med Oprøreren Owen Glendower af Wales og med den skotske Lord Douglas, hvem han gav Friheden, og udrustede en Hær for at styrte Kongen. Men da han faldt i en heftig Sygdom, overtog hans Søn **Henry P.** (II), der for sin hidsige Tapperhed bar Navnet „Hotspur“ (Hedspore), Overanførselen og rykkede frem mod Shrewsbury. Her kom det 21 Juli 1403 til et blodigt Slag, i hvilket Hotspur faldt. Den gamle Percy udsonede sig vel med Kongen, men deltog snart efter i en ny Sammensværgelse, maatte flygte til Shetland og faldt ved et Indfald i England 1408. — Hotspurs Søn og Sønnesøn, der ogsaa begge hed **Henry P.** (III og IV), Jarler af N., faldt i Borgerkrigen mellem den røde og hvide Rose, den første i Slaget ved St. Albans 1455, den anden ved Towton 1461. — Edvard IV gav 1464 Jarletitlen af N. til **John Neville**, Lord Montagu, den berømte Jarl af Warwicks Broder, og da denne 1471 var falden i Kampen med Kongen, til den sidstnævnte Henry Percys Søn, **Henry P.** (V), som blev dræbt ved et Folkeopløb under Henrik VII 1489. — Dennes Sønnesøn, **Henry P.** (VII), sjette Jarl af N., der var forlovet med Anna Boleyn før hendes Giftermaal med Henrik VIII, døde barnløs 1537; hans Broder Thom. P. var 1536 bleven henrettet som Deltager i en Opstand af Katholikerne. — Under Edvard VI blev den mægtige **John Dudley**, Jarl af Warwick, 1551 ophøjet til Hertug af N. (s. **Dudley**). — Efter dennes Henrettelse 1553 blev **Thomas Percy**, Søn af den ovennævnte henrettede Thom. P., af Dronn. Marie gjort til syvende Jarl af N., men henrettet under Elisabeth 22 Aug. 1572 som Hovedmand for en katholsk Sammensværgelse; Titlen og Godserne gik derpaa over til hans Broder, **Henry P.** (VIII), ottende Jarl af N., der som Fange blev funden dræbt i Tower 1585. — Hans Søn **Henry P.** (IX), niende Jarl af N., sad fængslet som Deltager i Krudtsammensværgelsen og døde 1632. — Hans Søn **Algernon P.**, tiende Jarl af N., var Storadmiral under Carl I og døde 1668. — Med den sidstnævntes Søn **Joscelin P.**, ellevte Jarl af N., uddøde Huset Percy paa Mandssiden 1670, hvorpaa Carl II ophøjede sin uægte Søn **George Fitzroy** 1674 til Jarl og 1683 til Hertug af N.; han døde 1716 uden Afkom. — 1749 fik **Algernon Seymour**, Hertug af Somerset, en Dattersøn af den sidste Percy, Titlen Jarl af N.; da han døde n. A. uden mandlige Arvinger, gik denne over paa hans Svigersøn, Sir **Hugh Smithson**, som antog Familienavnet **Percy** og 1766 ophøjedes til Hertug af N.; han døde 1786. — Hans ældste Søn, **Hugh Percy**, Hertug af N., f. 1742, var General i den nordamerikanske Krig og døde 1817. — Da dennes ældste Søn, **Hugh Percy**, Hertug af N., f. 1785, døde barnløs 1847 (hans Hustru havde været Gouvernante for Dronn. Victoria), gik Titlen over paa hans Broder, **Algernon Percy**, f. 1792, der havde tjent i Flaaden, men især blev bekjendt ved sine Rejser i Østerland og sin Iver for Videnskaberne. Han blev 1850 Contreadmiral og 1862 Admiral, var 1852 under Ministeriet Derby første Admiralitetslord og døde 1865, ligeledes uden Børn. — En Fætter, **George Percy**, f. 1778, blev nu Hertug af N., og efter hans Død 1867 dennes Søn, **Algernon George Percy**, f. 1810, der 1852—65 var Medlem af Underhuset, 1859 Vicepræsident i Handelsministeriet og 1878—80 Lord-Seglbevarer.

Northwich [uitsch], Stad i Chester Shir. i England, ved Floden Weaver, 5 M. s. ø. for Liverpool. 12,000 I. Omkring Staden findes betydelige Saltværker, dels Kilder paa Flodens venstre Bred, dels Stensalt paa dens højre Bred.

Norton [nort'n], Caroline, født Sheridan, engelsk Digterinde, f. 1808, blev først bekjendt ved »The Sorrows of Rosalie« (1829). Hendes Ægteskab med G. Norton, Søn af Lord Grantley, blev hævet ved fælles Overenskomst efter kort Tids Samliv. Paa Grundlag af Legenden om den evige Jøde udgav hun 1831 Digtet »The Undying One« og 1840 det phantastiske Poem »The Dream«; hun har virket i philanthropisk og pædagogisk Retning og endelig leveret de mindre heldige Romaner »Lost and Saved« (1853) og »Madame de la Garaye« (1862). Paa Grund af nogen Lighed med den store Digter i Stil og Idegang kaldtes hun i sin Tid „den kvindelige Byron“. Hun døde 1877.

Norton, Thomas [s. o.], var sammen med Thomas Sackville (s. **Dorset**) Forfatter af Tragedien »Gorboduc« eller »Ferrex and Porrex« (1562), en af de første engelske Tragedier.

Norton Sund [s. o.], en Havbugt, der fra Berings Havet skærer sig dybt ind i Halvøen Alaska syd for Berings Strædet.

Norvēgia, det lat. Navn paa Norge.

Norvēgium, et nyt Metal, som Tellef Dahll 1879 mente at have fundet i en Nikkelglans fra Oters, minder i de angivne Egenskaber meget om Bismut.

Norwich [nörritsch], 1) befæstet Hovedstad i Norfolk-Shire i England ved Floden Yare, 22 M. n. ø. for London. 88,000 I. (1881). Bispesæde. Herlig gammel Kathedralkirke; blandt Stadens andre Kirker er en, der skal være opført af Knud d. store. Gammelt Slot, der nu benyttes som Straffeanstalt. God Havn, der er tilgængelig for større Skibe. Betydelige Klæde- og Silkemanufakturer, Bryggerier og Sennepsfabriker. Kornhandel. Prægtigt botanisk Museum. — 2) Stad i Staten Connecticut i Nord-Amerika ved Floden Thames, 8 M. s. ø. for Hartford, med 21,000 I. og livlig Industri.

Nosogeographi, medicinsk Geographi, Læren om Sygdommenes geographiske Udbredelse med særligt Hensyn til de physisk-geographiske og især de klimatiske Forhold. **Nosographi**, Sygdomsbeskrivelse, Fremstilling af Sygdommenes sædvanlige Billede og Forløb. **Nosokomi**, Sygepleje. **Nosologi**, Sygdomslære, den Del af Pathologien, der omhandler Sygdommenes Begreb, Natur, Inddeling osv.

Nossayrier, en muhammedansk Sekt, fremstod i Slutn. af det 9de Aarh. i Omegnen af Kufa og er opkaldt efter en der liggende lille By Nosraya; i deres Lære, der tildeler Ali og hans Efterkommere guddommelig Emanation, nærme de sig for en Del Ismaeliterne og Assassinerne. Efter paa Korstogenes Tid at være udbredte over Syrien og Mesopotamien bleve de senere indskrænkede til et District paa Libanon, der er opkaldt efter dem, Djebâl-Nosairieh. I deres Religion findes mange Levninger af Hedenskabet, skjønt de for lettere at undgaa Muhammedanernes Forfølgelser iagttage flere christelige Fester og Skikke; de anses derfor maaske med Rette for Levninger af de ældste hedenske Beboere eller Sabæere.

Nossi-Be, en 3½ □ M. stor, bjergfuld og stærkt skovbevoxet, frugtbar Ø i det indiske Ocean ved Madagaskars Nordvestkyst, med 11,000 I., hvoraf 200 Europæere, Resten Sakalaver, og en Frihavn, tilhører Frankrig.

Nossi-Ibrahim, s. Marie, Sainte.

Nostalgi, en sygelig Hjemve, der ligesom alle nedtrykte Sindsstemninger kan medføre forskjellige legemlige Sygdomme, navnlig Lungesvindsot. Schweizerne ere fremfor alle andre Nationer bekjendte for at lide af N., naar de leve i Udlandet.

Nostradāmus, Michel, egl. Notre-Dame, berømt fransk Astrolog, f. 1503 i St. Remy i Provence af en jødisk Slægt, studerede Medicin, men blev senere saa bekjendt som Sandsiger, at Katharina af Medici drog ham til Hoffet og ofte hemmelig raadførte sig med ham, ligesom overhovedet de fornemste Personer lod sig spaa af ham. Carl IX udnævnte ham til sin Livlæge. Han opholdt sig for øvrigt i Salon, hvor han døde 1566. 1555 og 1558 udgav han paa rimede Quatrains en Samling Spaadomme om Frankrigs Historie indtil 1999, der gjorde megen Opsigt; 1781 bleve de forbudte af Paven, fordi Pavedømmets Undergang var forudsagt deri.

Not kaldes navnl. ved Træarbejder en rectangulær Rende, der oftest udføres paa langs, undtagelsesvis paa tværs af Træet. Ved Metalarbejde bruges N. især til de Laase, hvormed Tandhjul osv. fæstes til Axlen.

Nŏta, Alb., ital. Komediedigter, f. 1775 i Turin, blev fra Advocat administrativ Embedsmand, men afskediges flere Gange paa Grund af de skiftende politiske Forhold. Han debuterede med Forsøg i det rørende borgerlige Drama, men i »I primi passi al mal costume« (1808), hvoraf man mærker Paavirkning i Delavignes »École des vieillards«, viser han sig som en elegant og aandsfuld Iagttager af Samtidens Tilstande. »Il filosofo celibe« er et Studie efter Goldini. »La donna ambiziosa« (1810), »I litiganti« (1811), »La bisnighiera« (1818) o. fl. ere dygtige Charakter- og Genremalerier, men uden stor komisk Kraft. N.s Særkjende er en vis alvorlig, melancholsk-ethisk Ironi. I »Commedie« (1827—28) og »Teatro comico« (1842) findes hans Stykker samlede. Han døde i Turin 1847.

Notabilitēt, Anseelse, anset Person.

Notābler, ansete og indflydelsesrige Mænd. Navnet skriver sig fra Frankrig, hvor Kongerne i 14—16 Aarh. stundum indkaldte N. til Raadslagning om Statens Anliggender i Stedet for de egentlige Rigsstænder. Da Notabelforsamlingerne vare sammensatte efter Kongernes frie Valg, vare de i Regelen kun et Redskab for disses egne Planer, bl. a. til Støtte for vilkaarlige Skattepaalæg. Efter at Richelieu 1626 havde sammenkaldt 35 N., udelukkende Biskopper og høje Embedsmænd, undlod Kongerne at høre disse Raadsforsamlinger, indtil den overvældende Forvirring i Finanserne bragte Minister Calonne til at sammenkalde N. i Paris 22 Febr.—25 Maj 1787; disse ydede dog ingen Hjælp og gav Anvisning paa at indkalde Provins- eller Rigsstænder. 5 Nov 1788 indkaldtes N. paa ny med Hensyn til Rigsstændernes Ordning, men de forstod lige saa lidt at løse den da stillede Opgave. — I Danmark sammenkaldtes 1851 en Forsamling af N., 21 „ansete, med deres Medborgeres Tillid hædrede Mænd", som Kongen udnævnte (9 for Slesvig, 6 for Kongeriget og 6 for Holsten), og som samledes i Flensborg 14 Maj—17 Juli for „at raadslaa om Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold" til de andre Landsdele; men paa Grund af Holstenernes Holdning naaede de ikke til nogen Løsning.

Notārius (hos Romerne en Skriver hos en Øvrighedsperson) ell. **N. publicus** kaldes en Bestillingsmand, hvem der er givet den Myndighed af offentlig Troværdighed, at, naar han i Forening med i Danmark to, i Norge ēt tilkaldt (Notarial)vidne bekræfter Foretagelsen af Handlinger, der kunne have juridisk Betydning, denne Bekræftelse skal afgive et fuldt juridisk Bevis. Bekræftelser af en N. anvendes navnlig ved Oversættelser af Documenter fra et Sprog til et andet, Oprettelsen af Testamenter, Contracter o. desl., Beskikkelser, d. e. Opfordringer eller Afæskning og Modtagelse af Svar, Nedlæggelse af Protester, navnlig

Vexelprotester osv. I Kjøbenhavn er en egen Embedsmand udnævnt til N. p.; i de øvrige Dele af Kongeriget ligesom i Norge ere Notarialforretningerne derimod i Regelen overdragne Retsskriveren, og i andre Lande er det almindeligst, at Advocater faa Bestalling som Notarer.

Note kaldes i det diplomatiske Sprog en Regerings skriftlige Henvendelse gjennem sin Gesandt til en anden Regering. Man skjelner mellem forskjellige Slags N.: notes signées, som ere underskrevne af Ministeren eller Gesandten, n. non signées ell. Verbalnoter, som ikke ere underskrevne, men forudsætte forudgaaende mundtlige Forhandlinger, og confidentielle eller fortrolige N., som kun udtale Vedkommendes egne personlige Anskuelser. Ofte udsteder en Regering ogsaa **Circulærnoter** til samtlige sine Gesandter ved fremmede Hoffer for derved at bringe sine Beslutninger eller Erklæringer til samtlige disses Kundskab. **Collectivnote** er en af flere Regeringer i Fællesskab udstedt Note.

Notēre, bemærke, optegne; **Notēring**, Optegning, Fastsættelse af Prisen paa en Vare.

Nothnagel, Hermann, dygtig tysk Kliniker, f. 1841 i Alt-Lietzegöricke i Nærheden af Berlin, var først Privatdocent i Königsberg, Berlin og Breslau, blev 1872 Prof. ved Univ. i Freiburg i Baden, 1874 i Jena og 1882 Prof. i medicinsk Klinik i Wien. Han har især gjort sig bekjendt ved sin Haandbog i Pharmakologi (5te Opl. 1884) og sine Arbejder over Nervesystemets Pathologi.

Nothomb, Jean Bapt. [notõng], belgisk Statsmand, f. 3 Juli 1805, sluttede sig 1828 som Advocat i Brysel til den belgiske Opposition og blev 1830 efter Opstanden Medlem af Forfatningscommissionen og af Nationalcongressen. Han virkede her ivrig imod det franske og republikanske Parti for et særligt belgisk Rige og et constitutionelt Kongedømme, samt for Kirkens fulde Uafhængighed af Staten, og deltog som Generalsecretær for Udenrigsministeriet i Underhandlingerne i London om Kong Leopold I.s Valg og Luxemburgs Deling. 1837 blev han Minister for de offentlige Arbejder og har store Fortjenester af det belgiske Jernbanenets Udvikling, gik 1840 i en overordentlig Sendelse til Frankfurt og blev derefter først Indenrigs- og 1843—45 Førsteminister. Efter den Tid var han Affending i Berlin indtil sin Død 16 Sept. 1881. Han blev 1852 ophøjet til Baron. — Hans yngre Broder, **Alphonse N.**, f. 1815, var 1855—57 Justitsminister og den egentlige Ophavsmand til den saakaldte „Klosterlov“, der førte til Ministeriets Fald. Siden 1859 har han været Medlem af Repræsentantkammeret og er en af det ultramontane Partis Ledere.

Nŏthus (gr. νόϑος), uægte Søn, som Darius N.

Notificatiōn, Tilkjendegivelse, Meddelelse af en Note, bruges navnlig i Tilfælde af en Vexels Protest om den Underretning herom, som Vexelejeren uopholdelig bør give den nærmest foregaaende Endossent, hvis Vopæl er angivet paa Vexlen, denne igjen sin Formand osv. Undladen af N. medfører dog ikke længer Tab af Vexelret, men forpligter til Erstatning af den derved lidte Skade. **Notificēre**, meddele, gjøre vitterligt.

Notker, 5 ved Lærdom berømte Munke i St. Gallen, af hvilke den første, **N. Balbulus** ell. d. hellige (d. 912), navnlig har gjort sig fortjent af Kirkesangens Udvikling og har forfattet c. 50 Psalmer og **N. Labeo** ell. Teutonicus (d. 1022) bragte Klosterskolen i St. G. i den højeste Anseelse; hans med Anmærkninger forsynede Oversættelser af græske og romerske Forfattere, Psalmerne osv. høre til de vigtigste Mindesmærker af den gammel-højtyske Prosa.

Noto, Stad paa Østkysten af Sicilien, 3 M. s. v. for Siracusa med 18,000 J., blev ødelagt ved Jordskjælv 1693, men senere meget smukt gjenopført. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke.

Notōrisk, almindelig bekjendt.

Notōrnis, en paa Ny-Seeland levende, men meget sjælden Fugl af Vandhønsenes Familie (N. Mantellii), nærmest beslægtet med Sultanshønsene, af smuk blaa Farve, med røde Ben og rødt, tykt, hønseagtigt Næb, men med saa korte Vinger, at den ikke kan flyve. En anden Art (N. alba), paa Norfolk og Lord Howes Ø i det stille Hav, er ligeledes meget sjælden, hvis den ikke er aldeles udryddet.

Notre-Dame [notr dahm], d. e. vor Frue, en fransk Betegnelse for Jomfru Marie. L'église de N. D. (Frue Kirke) ell. blot N. D. kaldes den berømte gotiske Kirke i Cité (den paa Seineøen byggede ældste Del af Paris), i hvilken Napoleon I blev kronet 1804.

Nottebohm, Martin Gustav, f. 1817 i Lüdenscheid i Westfalen, d. 1882 i Graz, dygtig Musiker og Componist (17 Værker, deraf en Claverkvartet, flere Trioer og Claversager) og fortjent Musikforfatter, Elev af L. Berger og Dehn i Berlin og fra 1840 af Mendelssohn og Schumann i Leipzig. N. levede fra 1846 i Wien som Musiklærer og har navnlig udmærket sig som Beethovenforsker. Han har udgivet „Ein Skizzenbuch von Beethoven“ (1865), en thematisk Fortegnelse over B.s Værker (1868), „Beethoveniana“ (1872), „Neue Beethoveniana“ m. m. samt „Mozartiana“ (1880) og en thematisk Fortegnelse over Schuberts Værker (1874).

Nottingham [hæmm], 1) Shire i England, omgivet af Shir. Lincoln, Leicester, Derby og York. 39 □ M. med 392,000 J. (1881). Det har en bølgeformet Overflade og er rigt paa Kalk og Kul. Det vigtigste Vandløb er Trent, der senere ved sin Forening med Ouse danner Humber. N. var tidligere stærkt skovbevoxet, men er nu et rigt Agerdyrkningsdistrict, hvor der foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes megen Humle. — 2) Hovedstad i N.-Shire, 27 M. n. n. v. for London ved Grand Trunk Kanalen, der sætter Staden i Forbindelse med Liverpool, Hull og London; 211,000 J. (1885). Den bestaar af en ældre, snævert bygget Del og en nyere, der har mange smukke Bygninger, hvoriblandt Kornbørsen, Shirets Forsamlingshus, Raadhuset, en Caserne og flere Kirker. Betydelige Strømpeværerier, Kniplingsmanufakturer, Maskinfabriker og Ålebryggerier med prægtige, i Klippegrunden udhuggede Kjældere.

— Admiral Charles Howard fik af Dronn. Elisabeth Titlen „Jarl af N.“

Notturno, it. (fr. Nocturne), Natmusik, betegnede tidligere ligesom Serenade et Musikstykke for tre eller flere Instrumenter (Blæseinstrumenter alene eller i Forening med Strygeinstrumenter), som spilledes under aaben Himmel, eller for Sangstemmer med instrumental Ledsagelse. Som Instrumentalstykke bestod N. i Regelen af flere mindre Dele af forskjellig Form. Nu bruges Navnet mest om mindre, cantabile Stykker af en blød, vemodig eller drømmende Charakter og af meget ubestemt Form. Field og senere Chopin have skrevet berømte N. for Claver.

Nourrit, L. Adolphe [nurri], udmærket dramatisk Sanger (Tenor), f. 3 Marts 1802 i Paris, Søn af Louis N. (f. 1780, d. 1831, betydelig Tenorist ved den store Opera i Paris 1805—1826), debuterede 1821 som Pylades i Glucks „Iphigenia i Tauris“, afløste Faderen som første Tenorist ved den store Opera og fejrede en Række Triumpher til 1837, da han misfornøjet med Tenoristen Duprez's Ansættelse tog sin Afsked. Masaniello i „den stumme“, Arnold i „Tell“, Titelrollen i „Robert“, Eleazar i „Jødinden“ og Raoul i „Huguenotterne“ bleve foruden flere andre Brevne for ham og creerede af ham. Skjønt han fremdeles i Belgien, Sydfrankrig og i Italien nød en begejstret Modtagelse, tiltog hans Misstemning, som forøgedes ved en flere Gange indtraadt fuldstændig Hæshed. 8 Marts 1839 styrtede han sig i Napoli, hvor han endnu gjorde den største Lykke, i et Anfald af Sindsforvirring ud af Vinduet i sit Hotel og slog sig ihjel; Sangerinden Malibran-Garcia, som samtidig opholdt sig i samme Hotel, mente dog, at Faldet var sket ved et Uheld. N. var ikke alene en højt begavet Sanger, men tillige udmærket som Lærer (flere Aar ved Conservatoriet i Paris), og han skrev flere berømte Balletter for Taglioni og Fanny Elßler (La Sylphide, La tempête, Le diable boiteux osv.).

Nourry, Nicol. le [nurri], Benedictinermunk af Maurinernes Congregation, f. 1647 i Dieppe, d. 1724 i Abbediet St. Germain des prés. Hans Skrift »Apparatus ad Bibliothecam maximam« omfatter de kirkelige Forfattere i de 4 første Aarhundreder og udmærker sig ved fortrinlig Kritik.

Nŏva Friburgo, Stad i Brasilien, 13 M. n. ø. for Rio de Janeiro, med 3,000 J., er en 1818 af Schweizere fra Freiburg stiftet Koloni.

Nŏvaja-Zemljă (d. e. Nyland), en betydelig Ø i det nordlige Ishav, c. 1,700 □ M., hører til det russiske Gouv. Archangel. Den bestaar af to ved Havarmen Matotschkin-Schar adskilte, langagtige Øer, der i en 120 M. lang Bue strække sig mod N. Ø. mellem 71° og 77° n. Br., og danner den vestlige Begrænsning for det kariske Hav, til hvilket der er Indløb s. om N.-Z. gjennem den kariske Port og Jugor Strædet. Øerne ere bjergfulde, men kun lidet kjendte, da det overordentlig barske Klima gjør dem ubeboelige. De besøges sædvanlig kun om Sommeren af Samojeder og russiske Jægere, der dog undertiden overvintre her og fortsætte deres Jagt og Fiskeri. Uagtet Sommervarmen kan være ret betydelig, tør Jorden dog sædvanlig kun op i 6 Tommers Dybde og bedækkes da med en Mængde Mosarter. Foruden Isbjørne findes her vilde Rensdyr, Polarræve, Salhunde, Hvalrosser og andre Sødyr. Falken er den eneste Fugl, som overvintrer her, men i Sommertiden besøges Landet af store Skarer af Trækfugle.

Novālis, s. Hardenberg (Friedr., Friherre af).

Novāra, Stad i Nord-Italien, 12 M. ø. n. ø. for Turin, med 33,000 J. i Staden og dens District. Bispesæde, seværdig Kathedralkirke med herlige Billedhuggerarbejder af Thorvaldsen, Tenerani o. fl., antike Mosaiker og mærkeligt Orgel, smukt Raadhus, stort Hospital, Torveplads, omgiven med Arkader, og flere højere Undervisningsanstalter. Foran det nye Theater er oprejst en kolossal Statue af Carl Emanuel III. — Her bleve Franskmændene slagne af Schweizerne 6 Juni 1513, og Østerrigerne under Radetzky sejrede her over Sardinierne 23 Marts 1849, hvorefter Kong Carl Albert nedlagde Kronen; et Mindesmærke paa Valpladsen afsløredes 23 Marts 1879.

Nŏva Scŏtia, s. Skotland, Ny-.

Novatiānere, et kirkeligt Parti, hvis Fører var den romerske Presbyter Novatianus (c. 250). N. forlangte, at Frafaldne (Lapsi) ikke maatte optages paa ny i Kirken, og mente overhovedet, at Kirken som et Samfund af lutter Rene ikke kunde taale nogen Uren i sin Midte. De kaldte sig derfor selv „de rene“ (καθαροί). Over næsten hele det romerske Rige, men dog navnlig i Italien og Nordafrika, opstod der novatianske Menigheder, af hvilke Levninger holdt sig til ind i det 6te Aarh.

Novatiōn af et contractmæssigt Retsforhold siges at finde Sted, naar det ved Overenskomst undergaar en væsentlig Forandring enten i Henseende til Personerne, navnlig ved Delegation, eller i Henseende til Indholdet.

Novĕlle, egtl. Nyhed, en Form af Fortælling paa Prosa, som er grundlagt af Boccaccio. Ligesom Romanen skildrer den det virkelige Liv, men er ikke saa bredt anlagt og indskrænker sig til at behandle kortere Episoder. **Novellist**, Forfatter af Smaafortællinger.

Novĕller (Novellæ) kaldes de efter den justinianeiske Lovsamlings Slutning af de græske Kejsere udstedte nye Forordninger. Af saadanne haves ialt 168; men Middelalderens Glossatorer udsondrede af disse under Navn af »liber authenticorum« ell. »corpus authenticum« (inddelt i 9 collationes) et Antal af 97 som alene gjældende og som dem, der derfor alene forsynedes med Glosser.

Novĕmber, den 11te Maaned i Aaret, var hos Romerne den 9de, hvoraf Navnet (novem, 9). Dens danske Navn er Slagtemaaned; den har 30 Dage. **N.-Forfatningen** kaldes den af Rigsraadet 13 Nov. 1863 vedtagne og af Christian IX 18 Nov. stadfæstede Forfatning for Kongeriget Danmarks og Hertugd. Slesvigs fælles Anliggender, som afløste Helstatsforfatningen af 2 Oct. 1855. **N.-Ministeriet** afløste 16 Nov. 1848 Martsministeriet, ledede Grundlovsforhandlingerne 1849 og fortsatte Bestræbelserne for en nærmere Sammenknytning af Slesvig

med Kongeriget; efter nogle Personskifter 1851 opløstes det i Jan. 1852.

Novemóle, s. Konsol.

Noverre, Jean Georges [vǟr], fransk Danser og Skaberen af den nyere Ballet, f. 1727 i Paris, gjorde sig baade i Tyskland, Italien og England, men især i Frankrig, berømt som fortrinlig Danser og tillige som Balletmester. Ved Revolutionens Udbrud forlod han Frankrig og døde 1810. Han har skrevet »Lettres sur la danse et sur les ballets« (1760; ny Udg. 1807).

Növgorod, 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Jaroslav, Vologda, Olonets, St. Petersborg, Pskov og Tver. 2,221 □ M. med 1,128,000 J. (1880). Det er et bølgeformet Sletteland, der navnlig i den nordre Del er fladt med udstrakte Moser, medens den sydlige Del optages af Valdai-Højene, der udgjøre en Del af Vandskjellet mellem det kaspiske Hav og Østersøen, og hvis højeste Punkt Popova-Gora er 1,120 F. Den sydlige Del af Højlandet dækkes af den store Volchonskij Skov. De vigtigste Floder ere Schelon, Lovat med dens Biflod Polist, Polomet og Msta, som alle falde i den 16 □ M. store Indsø Ilmen, der gjennem Volchov har Afløb til Ladoga Søen og saaledes til Østersøen. Til Volga og altsaa til det kaspiske Hav flyde Mologa og Scheksna med deres talrige Bifloder. Den sidstnævnte er Afløb fra den 20 □ M. store Indsø Bjelo-Osero, der staar i Kanalforbindelse med Søen Wosche, hvis Afløb gaar til Onega-Floden og saaledes til det hvide Hav. Agerdyrkning er Hovederhverv med Rug, Byg, Havre og Ærter som Hovedsæd. Desuden dyrkes megen Hør, Hamp og Grøntsager. Her ere udstrakte Skove af Naaletræ, Birk og Elm, og der udføres meget Tømmer. Fiskeriet i Floderne og de talrige Søer sysselsætter mange Mennesker og giver et rigt Udbytte. Af Mineralprodukter indvindes Jærn, Stenkul, Bygningssten og Salt. Industrien er ubetydelig. — 2) Hovedstad i Gouv. N., tidligere sædvanlig kaldt Stor-Novgorod (N. Velikij), 23 M. s. s. ø. for St. Petersborg ved Floden Volchov, ikke langt fra dens Udløb i Ilmen-Søen. 21,000 J. Ærkebispesæde. Gammel Kathedralkirke med mærkelige Bronzedøre og en rig Kirkeskat, mange andre Kirker, Slot, Mindesmærke til Erindring om 1812. Sejldugsfabriker, Lysestøberier, Garverier. Livlig Flodfart og Handel. — N. er oprindelig anlagt af Varægerne, var i det 14 og 15 Aarh. en fri Hansestad og en af Europas vigtigste Handelsstæder med selvstændig republikansk Forfatning og skal have haft over 400,000 J. Den blev undertvungen 1478 af Ivan Vasiljevitsch I; men dens Handel holdt sig dog nogenlunde indtil Beg. af det 18 Aarh., da Anlæggelsen af St. Petersborg gav den Banesaaret.

Növgorod-Sjéversk, Stad i det russiske Gouv. Tschernigov, 20 M. ø. n. ø. for Tschernigow, med 7,000 J. Kejserligt Kobberhammerværk. Store Markeder.

Növi, Stad i Norditalien, 5 M. n. for Genua. 14,000 J. Smukt bygget Stad med mange Villaer for rige Genuesere. Silkespinderi. — Ved N. vandt Østerrigerne og Russerne under Suvorov 15 Aug. 1799 en afgjørende Sejer over Franskmændene under Joubert, som faldt i Begyndelsen af Slaget, hvorpaa Moreau overtog Anførselen og reddede Hæren fra fuldstændigt Nederlag.

Novibasár, Stad i Bosnien, 25 M. s. ø. for Serajevo, med 12,000 J., har varme Bade, stærkt besøgte Markeder og livlig Handel. Blev 1879 besat af østerrigske Tropper.

Novice kaldes den, som har erklæret at ville indtræde i et Kloster og derfor bestaar den foreskrevne Prøvetid, førend den endelige Indtrædelse kan finde Sted. Denne Prøvelses- og Betænkningstid kaldes Noviciāt, den Ordensgejstlige, som fører Tilsyn med N., Novicemester.

Novitēt, Nyhed, ny Vare, nyudkommet Skrift.

Novo-Geórgijevsk, tidligere kaldet Modlin, stærk Fæstning i Rusland, Gouv. Plock, ved Bugs Udløb i Weichsel, 4 M. n. n. v. for Warschau.

Novomoskóvsk, Stad i det russiske Gouv. Jekaterinoslav, 3 M. n. n. ø. for J., ved Floden Samara. 11,000 J. Livlig Industri.

Novo-Tscherkásk, Hovedstad i de donske Kosakkers Land i Rusland ved en Arm af Floden Don, 10 M. fra dens Udløb i det asovske Hav. 37,000 J., for største Delen Kosakker. Stor Kathedralkirke. Tøjhus. Brændevinsbrænderier, Bryggerier og Garverier.

Novo-Usen, Stad i det russiske Gouv. Samara, ved Fl. Store Usen, 44 M. s. s. v. for Samara. 8,000 J. Talgsmelterier. Messe, der besøges stærkt af Kirgiserne.

„Noyades", fr. [noajāhd], Drukninger i Masse; s. Carrier.

Noyon [noajōng], Stad i det franske Dep. Oise ved Floden Oise, 9 M. ø. n. ø. for Beauvais, med 6,000 J. og en prægtig Domkirke. Linned- og Bomuldsindustri. Calvins Fødeby.

Nuance, fr. [nyāngse], Afskygning i Farve; fin Forskjel.

Nubar Pascha, f. 1825 i Smyrna, Søn af christne Armeniere, kom 1842 til Ægypten, hvor han blev Secretær og Tolk hos Mehemed Ali og 1844 hos Ibrahim Pascha paa dennes Rejser til Udlandet. Under Ibrahims Efterfølgere Abbas og Said brugtes N. i gjentagne Sendelser til de europæiske Stormagtshoffer og i Underhandlinger om Transiten over Suez-Landtangen. 1863 blev han Minister uden Portefeuille og 1867 Udenrigsminister, i hvilken Stilling han især virkede for Ægyptens større Selvstændighed over for Sultanen og for Ophævelse af de fremmede Consulers Domsmagt over deres Landsmænd samt den dermed følgende Oprettelse af internationale Domstole. N. afgik i Maj 1874, men blev paa ny Minister i andet Halvaar af 1875 og andet Halvaar af 1878, samt endelig Førsteminister i Jan. 1884 og har siden holdt sig ved Roret.

Nubécula májor og **minor**, d. s. s. Magellanske Skyer.

Nubien, en betydelig Landstrækning i Afrika s. for Ægypten mellem 24° 5′ og 12° n. Br., mod Ø. begrænset af det røde Hav, mod S. Ø. af Abessinien, mod S. af Sudan og mod V. af den libyske Ørken. Paa Grund af ubestemte Grænser mod V. og til Dels mod S. angives Arealet forskjellig, fra 14,000 til 20,000

□ M., med en Befolkning af c. 3 Mill. Siden 1822 stod N. under Ægypten og dannede Paschaliket Sennaar med Hovedstad Chartum, men siden Chartums Erobring af Mahdien 1885 er Landet med de sydligere liggende Provinser i alt Fald foreløbig løsrevet fra Ægypten. Nilen, der gjennemstrømmer Landet, dannes her ved Forening af den hvide og blaa Flod og optager senere fra højre Side Atbara. Noget n. for Chartum indsnævres Nildalen ved Klipper, der paa begge Sider hæve sig indtil 1,000 F. over Floden. Bagved disse hæve sig længere inde i Landet Bjærgpartier af indtil 3,000 F.s Højde, som i Nærheden af det røde Hav endog naa op til 6,000 F. Strækningerne mellem Nildalen og det røde Hav kaldes med et fælles Navn den nubiske Ørken, v. for Nildalen den libyske Ørken. Mod N. indskrænker Vegetationen sig saa godt som alene til Nildalen, hvorimod længer mod S. Landet mellem den hvide og den blaa Flod og mellem denne og Atbara er ret frugtbart og i Oldtiden endog har været i betydelig Cultur, navnlig mellem 16° og 18° n. Br., det gamle Meroe. Mod S. falder tropisk Regn, men længer mod N. regner det kun lidt (omtr. 20 Regndage i Maanederne Juli – October). Klimaet er overordentlig hedt, Vegetationen og Dyreriget tropisk afrikansk. De hyppigst forekommende Vækster ere Senna, Tamarinder, Coloquinter, Ricinus, Abebrødtræer, mange Arter Gummitræer, Pisangtræet, Dadbelpalmer, Dumpalmer, hvis Blade benyttes til fint Flettearbejde, og hvis Frugt rives til Mel og blandes i Durrabrødet, mange Slags Durra, der er den vigtigste Brødplante, Sesam, vild Ris, Bomuld, vild Indigo og mange flere. Af Dyreriget findes Elefanter, Næsehorn, Flodheste, Gazeller, Antiloper, Ræve, vilde Hunde, Hyæner, Giraffer, Aber og Bøfler. Hornkvæget udmærker sig ved betydelig Størrelse og er hos flere Stammer i det sydlige til Stede i stor Mængde, ogsaa som Malkekvæg, ligesom her ogsaa holdes store Hjorder af Geder, Faar og Kameler. I flere Egne haves fortrinlige Heste. Af Fugle findes navnlig Perlehøns, Strudser og den store Marabustork. I Nilen og de andre Floder vrimler det af Krokodiler, og desuden findes store Slanger, Ørkenfirben og Skildpadder. Termiterne ere meget talrige og anrette stor Ødelæggelse i de sydlige Skove. Ogsaa Vandregræshoppen er jævnlig en stor Plage, og længst mod S. forekommer Tsetsefluen, der er saa farlig for Hornkvæget. Af Mineraler findes noget Guld, Jærn og Kobber, Alun, Salpeter, Stensalt og Kildesalt, de sidste navnlig i Nordnubien. Befolkningen er en forunderlig Blanding af forskjellige Folkeslag, hvis Hovedrepræsentant ere Barabras (Berbere), der ere Efterkommere af de oprindelige Beboere, Arabere og Negre, og mellem hvilke der lever talrige Blandingsracer. Største Delen af Indbyggerne ere Muhammedanere; mod S. Ø. findes en Del koptiske Christne, mod S. Fetischtilbedere. Saa vel den romersk-katholske som den anglicanske Mission har arbejdet ivrig for Christendommens Udbredelse. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv i Forbindelse med Kvægavl. Handelen havde i de senere Aar hævet sig meget, navnlig i Chartum, hvorfra ogsaa Karavaner udgaa i flere Retninger, ligesom der drives en ikke ubetydelig Flodfart, men de stadige Uroligheder siden 1881 have heri frembragt en sørgelig Forandring. — N. hørte i Oldtiden til Æthiopia; jvfr. Meroe. I det 6te Aarh. fik Christendommen Indgang i N., og i Donkola bestod et blomstrende Rige indtil det 14de Aarh., da det bukkede under for den fra N. fremtrængende Muhammedanisme og Arabernes Herredømme. 1812—22 blev N. erobret af Mehemed Ali og knyttet til Ægypten.

Nubilitēt, Mandbarhed, Modenhed til Ægteskab. I retlig Henseende er i Danmark og Norge Kvinden nubil ved det fyldte 16de Aar, Manden ved det fyldte 20de Aar. Dog kan et Ægteskab ved kongelig Dispensation tillades i en tidligere Alder.

Nuchā, befæstet Stad i det russiske Gouvernement Baku i Transkaukasien, paa Sydsiden af Kaukasus, 27 M. ø. s. ø. for Tiflis, med 25,000 J., for største Delen schiitiske Muhammedanere, ligger 2,400 F. over Havet i en herlig Bjærgegn og har betydelig Silkeavl og Handel med Silke og Silkeormeæg.

Nudibranchier, nøgne Snegle, s. Gjællesnegle.

Nudler bestaa af stærkt æltet Hvedemelsdej, undertiden med Tilsætning af Æg og som oftest udpresset gjennem runde eller kantede Huller, saa at de antage Traadform. Rørformen frembringes enten ved Sammenføjning af Strimler eller ved Anbringelse af smaa Torne midt i Hullerne, hvorigjennem de presses. Man har ogsaa Figurnudler, Stjærnenudler o. fl. andre Former. Maccaroni er tykke, rørformede N.

Nufenen, et Bjærgpas i Alperne, der fra Rhône Dalen fører over i Ticino Dalen til St. Gothards Vejen, 7,500 F. højt.

Nugent [nūddschent], en gammel engelsk Adelsslægt af normannisk Byrd. Gilbert de N. hjalp under Kong Henrik II i det 12te Aarh. med at indtage Irland og vandt et Baroni; fra ham nedstamme Jarlerne (siden 1621) og Marquierne (siden 1822) af Westmeath. — Robert N. blev 1776 irsk Jarl N., og denne Titel gik 1813 over til hans Dattersøn, George N. Temple-Grenville, yngre Søn af Hertug Richard af Buckingham, f. 1788; han udmærkede sig fra 1812 i Underhuset ved sit Frisind og tog 1820 afgjort Parti for Dronn. Caroline og senere for Grækerne, var 1832—35 Overcommissær paa de joniske Øer og udgav »Memorials of John Hampden« (1832); d. 1850. — Han havde tvende nægtefødte Fættere, Sir George N., f. 1757, d. 1846 som Feltmarschal, der med Hæder tjente i den nordamerkanske Frihedskrig og senere imod Frankrig, og som 1811—15 var Chef for Hæren i Indien, og hans Broder, Sir Charles Edw. N., f. 1759, d. 1844 som Admiral, der viste lige Dygtighed til Søs i de samme Krige og allerede 1797 blev Contreadmiral. — Flere Medlemmer af Slægten N. udvandrede efter Jakob II.s Fordrivelse til Østerrig, hvor deres Ætlinger endnu leve. Hertil hørte Laval, Greve N., f. 1777 i Dublin; han kom tidlig til Prag, hvor hans Onkel var Felttøjmester, indtraadte 1793 i den østerrigske Hær og blev 1809 Oberst. 1811 sendtes han til England for at føre hemmelige Underhandlinger, commanderede 1813

i Italien imod Eugen Beauharnais og indtog Triest, samt sluttede n. A. Overenskomst med Murat. 1816 sendtes N. til Neapel for at organisere Hæren, men blev fordreven 1820, traadte igjen i østerrigsk Tjeneste og førte 1848—49 et Hærcorps i Italien og Ungarn, hvorved han rykkede op til Feltmarschal. Endnu 1859 var han som Frivillig til Stede i Slaget ved Solferino og døde 1862.

Nuijts Land [nøjts], ældre Benævnelse for en Del af Australiens Sydkyst, saaledes kaldt efter Hollænderen Pet. Nuijts, som opdagede det 1627. **N.s Archipelag**, en Gruppe af Smaaøer ved samme Kyst under 150—51° ø. L.

Nuits [nyi], Stad i det franske Dep. Côte d'Or, 3 M. s. til v. for Dijon, med 4,000 I. og fortrinlig Vinavl. Fægtninger 30 Nov. og 18 Dec. 1870.

Nukahiva, s. Marquesas-Øerne.

Nūlla dies sine līnea, lat., ingen Dag uden et Penselstrøg. Ytringen er af Plinius tillagt Apelles, som derved vilde tilkjendegive Nødvendigheden af stadig Øvelse.

Nullipōrer, d. s. s. Kalkalger, en Afdeling af Rødalgerne.

Nullitét (af lat. nullus, ingen), Ugyldighed, Intetbetydenhed, Bagatel, f. Ex. en politisk N. En Retshandel siges at *lide af en N.*, naar en af de absolut nødvendige Betingelser for dens retlige Gyldighed mangler (f. Ex. naar et Testament er oprettet af en Afsindig, en Contract af et lovstridigt Indhold indgaaet, et Ægteskab sluttet uden de lovbestemte Former), idet da Retshandelen uden Hensyn til, om det fra nogen Side paastaas, i sig selv ganske er at betragte som et Intet, hvorimod en Retshandel kun siges et *lide af en Infirmitet*, naar den er behæftet med en saadan Mangel, som berettiger en af Parterne eller en Tredjemand til at fordre den omstødt. Ogsaa en Dom eller et andet Retsdecret siges at lide af en N., naar en af de væsentlige og nødvendige Former, som burde have været iagttagne derved, er tilsidesat; men i saa Fald vil det dog være nødvendigt at indanke Sagen for højere Ret og der faa Dommen eller Decretet formelig annulleret eller erklæret ugyldig.

Nulpunkt, Begyndelsespunktet af enhver Inddeling, f. Ex. paa Cirkelinstrumenter. Men især bruges Ordet om Begyndelsespunkterne af Inddelingerne paa Himlen. Ekliptika inddeltes i ældre Tider i 12 Himmeltegn, Vædderen, Tyren, Tvillingerne osv. (s. Himmeltegn), hvert paa 30°, og N. af Vædderen, N. af Tyren osv. er altsaa Begyndelsespunktet af enhver af disse 12 Dele. Disse Benævnelser ere nu gaaede af Brug, undtagen N. af Vædderen, som er Foraarsjævndøgnspunktet eller det af Skæringspunkterne mellem Æqvator og Ekliptika, hvor Solen befinder sig om Foraaret. Herfra regnes saa vel Længderne paa Ekliptika som Rectascensionerne paa Æqvator; begge regnes fortløbende fra 0 til 360°.

Numāntia, Stad i det gamle Spanien ved Durius (Duero), blev efter langvarig Belejring erobret af Romerne under Anførsel af den yngre Scipio Africanus 133 f. Chr. og fuldstændig ødelagt.

Nūma Pompilius, i Følge de gamle romerske Sagn Romernes anden Konge, af sabinsk Herkomst, skal have ordnet Religionsvæsenet, forbedret Kalenderen, som han efter Sagnet havde faaet af Kildenymphen Egeria, og givet andre nyttige Love. Han skal være død 672 f. Chr. Hans Datter Pompilia, gift med Numa Marcius, blev Moder til Romernes fjerde Konge, Ancus Marcius.

Nūmea, Noumea ell. Port de France [paahr dø frangs], Hovedstad paa Sydvestsiden af den franske Ø Ny-Caledonien i Australien, er Gouverneurens Sæde, har flere smukke Bygninger og en botanisk Have. Havn.

Numedalen, et temmelig trangt Dalføre i Norge, som begynder noget sønden for Hallingskarven paa de vestlige Højfjælde og stryger i østlig og sydlig Retning til Kongsberg, sønden for hvilken By Dalføret fortsættes under andre Navne (Sandsvær, Lardal) gjennem Jarlsberg og Larviks Amt ud til Christianiafjorden lidt østen for Larvik. Dalen gjennemstrømmes efter hele sin Længde af Numedalslaagen (40 M., 300 Kilom.). Dens øvre Del danner Numedal og Sandsværs Fogderi i Buskeruds Amt med 12,400 I. (1875).

Numēnios fra Apamea, pythagoræiserende Platoniker, levede i det 2det Aarh. Han vilde vende tilbage til Platon og Pythagoras, som skulde være enige i Realiteten, kun forskjellige i Formen. N. er uden Tvivl paavirket af de christelige Gnostikere og af den philonske Logoslære; han optager Elementer af den rabbinske Tradition og af Evangelierne, antager, at Platon og Pythagoras egentlig kun have foredraget Brahmanernes, Magernes, Ægypternes og Jødernes Visdom, og opfatter Platon som en Attisk talende Moses. N.s Verdensopfattelse er dualistisk. Mellem den højeste, ulegemlige Gud eller det gode og Materien som det ondes Princip staar „den anden Gud" ell. Demiurgen, som har Elementer af begge Modsætninger i sig. N. er en af Forløberne for Nyplatonismen.

Nŭmerus, lat., Tal, deraf Nummer; i Grammat. Talform (Singularis, Dualis, Pluralis); numerēre, betegne med Tal. Numerālier, Talord. Numērisk, hvad der bestemmes ved Tal, som en n. Styrke; n. Værdi er den blotte Talværdi uden Hensyn til Tegnet (+ ell. —). N. Ligning er en saadan, hvor Coefficienterne ere Tal. Nūmeri (d. e. Tallene) kaldes 4de Mosebog, fordi den indeholder Israeliternes Folketælling.

Numidien kaldtes i Oldtiden i videste Forstand den Del af Afrikas Nordkyst, som nu indtages af Algier; dets Indbyggere tilhørte samme Stamme som de nulevende Berbere og vare bekjendte som dygtige Ryttere. De deltes i flere Stammer, som af Masinissa c. 200 f. Chr. forenedes til ēt Rige; blandt de senere Konger maa Jugurtha og Juba fremhæves. Efter Slaget ved Thapsos 46 f. Chr. gjorde Cæsar N. til romersk Provins. August skjænkede den vestlige Del tillige med Mauritanien til Juba III, og Navnet brugtes fra den Tid i snævrere Forstand om den østlige Del.

Numismatik (af lat. numus, Mønt), Møntkundskab, Læren om Mønter i technisk (eller artistisk) og historisk Henseende. I technisk Hen-

seende beskæftiger N. sig med Mønternes Stof og dettes Blandinger, samt med Møntpræget og den mechaniske Fremgangsmaade ved Møntningen. I historisk Henseende er den som en Hjælpevidenskab en Del af Archæologien, der befatter sig med Tiden, naar Mønterne ere prægede, deres Fremstillinger (Typer) og Paaskrifter. Blandt danske Numismatikere kunne fortrinsvis nævnes: Ramus, Müller (antike Mønter), Thomsen og Herbst (Middelalderen). — Egentlige Møntsamlinger anlagdes først i Middelalderen, og Petrarca skal have ejet den første betydelige. De største findes nu i Paris, London, Madrid, St. Petersborg, Wien, Berlin og München. Den kongelige Mønt- og Medaillesamling i Kjøbenhavn, grundlagt under Frederik III og forøget ved Gaver (deriblandt af Kong Christian VIII.s Møntsamling og af Conferensraad Thomsens udmærkede Samling af Middelalderens Mønter) og Indkjøb saaledes, at den nu er en af de fortrinligste i Europa, opbevaredes 1781—1868 paa Rosenborg-Slot, hvorfra den i sidstnævnte Aar henflyttedes til Prinsens Palais.

Numitor, efter de gamle romerske Sagn en Konge i Alba longa, blev stødt fra Tronen af sin Broder Amulius, men gjenindsat af sine Dattersønner Romulus og Remus, hvem han til Belønning skjænkede et Stykke Land, paa hvilket Rom blev anlagt.

Nummulitformatiōn, en i Geognosien anvendt Betegnelse for nogle i Middelhavslandene, Persien, Ostindien, China og Japan meget udbredte Kalk- og Sandstene, der henhøre til de ældste tertiære Dannelser og ofte indeholde en utallig Mængde runde, skiveformede Kalkhuse af nu uddøde Dyreformer, de saakaldte Nummuliter, der henregnes til Rhizopoderne. En stor Del af de ægyptiske Pyramider er opført af Nummulitkalksten.

Nun, Flod, s. Niger.

Nun, Cap, et Forbjerg i Marokko i Afrika, lige over for de canariske Øer.

Nunatakker er en grønlandsk Benævnelse paa Klipper, der rage op over Indlandsisen, som bedækker de lavere liggende Dele af hele Landets Indre.

Nuñez de Arce, Gaspar, spansk Lyriker, f. 1834 i Valladolid, 1865 Deputeret, 1876 Medlem af Akademiet, 1882 Kolonialminister. Han viser sig i sine Digte »Gritos del combate« (1875, sidste Udg. 1884), »Ultima lamentacion de Lord Byron« (1879), »La selva oscura« (1879), »El vertigo« (1879, 16de Opl. 1883), »La vision de Fray Martin« som en kjæk Rhythmiker og fin Kunstner, vel oplært i sit Sprogs rige lyriske Midler.

Nunivak, en Ø under 60° n. Br. ved Vestkysten af Alaska i Beringshavet, skilles ved Cooks-Strædet fra Fastlandet.

Nūntius (Nuntius apostolicus ell. Legatus missus), en pavelig Gesandt; s. Legat. N.s Embede og Sæde hedder Nuntiatūr.

Nuōro, Stad paa Øen Sardinien, 11 M. s. ø. for Sassari. 6,000 J. Bispesæde. Kathedralkirke.

Nupe, en Fellatastat i Sudan i Afrika, omtr. mellem 7° og 10° n. B., paa begge Sider af Nigerfloden, et vel vandet og frugtbart Bjergland, hvis Befolkning hører til de mest fremstredne Negre.

Nūreddin, Zenkis Søn og Efterfølger som Sultan i Aleppo, f. 1097, erobrede og ødelagde 1146 Edessa, der var i de christnes Besiddelse siden det første Korstog, og gav derved Anledning til det andet store Korstog. Senere gjorde han sig til Herster over Landene ved den øvre Tigris og Euphrat samt til Sultan af Damaskus 1154 og regerede med stor Anseelse og Dygtighed. Efter Kong Balduin III af Jerusalems Død 1162 trængte han ind i Ægypten og slog den christne Hær aldeles 1164. Han døde 15 Maj 1174.

Nūrsia, s. Norcia.

Nuschirwān ell. Anuschirwan, af Perserne kaldt Kosru, d. s. s. Kosroes I af det sassanidiske Dynasti, Regent i Persien 531—79. Han fremstilles af persiske Digtere og Historieskrivere som et Mønster paa Visdom, Retfærdighed og Gavmildhed, og i det 40de Aar af hans Regering siges Muhammed at være født. Efter 48 Aars Regering efterlod han sin Søn Hormuz Riget efter at have undervist ham i en Fyrstes Pligter — et Stof, der har været benyttet af flere persiske Digtere, som Saadi i Bostan o. a. Fuldendelsen af den berømte Mur mod de nordlige Folk Jagog og Magog tilskrives ham; den siges at være begyndt af Alexander d. store.

Nussa-Laut, s. Amboina.

Nussdorf, den nordligste af Wiens Forstæder med 5,000 J. Herfra fører en Kambane op til Forlystelsesstedet Kahlenberg.

Nutatiōn, en Ujævnhed i Præcessionen. Idet nemlig Verdenspolerne paa Grund af Præcessionen beskrive en Lillecirkel omkring Ekliptikas Pol i 25,000 Aar (s. Præcession), er det egentlig kun en Middelpol, der har denne Bevægelse, hvorimod den sande Pol atter beskriver en lille Ellipse om denne Middelpol i en langt kortere Periode, nemlig 18,6 Aar. Ellipsen er meget lille, Axerne 18″,5 og 13″,8. Herved opstaar smaa Forrykkelser baade i Ekliptikas Hældning og i Nulpunktets Beliggenhed i Ekliptika, som begge have samme Periode, 18,6 Aar, Maaneknudernes Omløbstid. N. opdagedes af Bradley i det 18de Aarh. En lignende daglig Bevægelse af Polerne, den daglige N., er det hidtil ikke lykkedes sikkert at paavise gjennem Observationer; den vilde tyde paa en forholdsvis tynd Jordskorpe.

Nutka-Sund, en Havn paa Sydsiden af den engelske Ø Vancouver ved det engelske Nordamerikas Vestkyst.

Nutriēntia, lat., kaldes i Lægekunsten Næringsmidlerne.

Nutzhorn, Frederik, dansk Philolog, f. 15 Nov. 1834 i Kjøbenhavn, tog 1863 Doctorgraden („De Homeriske Digtes Tilblivelsesmaade, Undersøgelse om den opløsende Homerkritiks Berettigelse"). De store Forventninger, som denne Afhandling og en Række andre, der ere optagne i „Tidsskrift for Philologi og Pædagogik", vakte, bleve skuffede ved hans tidlige Død i Venezia 20 Febr. 1866. Efter hans Død udkom hans smukke Oversættelse af Apuleius's „Amor og Psyche" med en Indledning om Apuleius og hans Forfattervirksomhed (1867).

Nux, lat., Nød. **N.** vómica, Bræknød, s. Strychnos.

Ny bruges om Maanen i det Tidspunkt, da den begynder at lyse paa ny: „Nyet tændes“; modſ. Næ. „I N. og Næ“ bet. af og til.

Nyaarsfest, Højtideligholdelse af Aarets første Dag, findes allerede hos Perserne, Grækerne, Romerne og Jøderne, hvilke sidste begynde deres Aar mod Slutn. af September. Hos dem forkyndtes Festen ved Trompeter og Basuner, hvorfor den ogsaa kaldtes Trompet- ell. Basunfesten. I den christne Kirke falder Kirkeaarets Begyndelse ikke sammen med det borgerlige Nyaar; det begynder med Adventstiden, 4de Søndag før Jul. At 1 Jan. blev gjort til en christelig Festdag til Minde om Jesu Omskærelse, skete, fordi Kirken ønskede at sætte en Kirkefest i Stedet for de forargelige Orgier fra Hedenskabets Tid, hvormed det borgerlige Nyaar plejede at fejres.

Nyansa, s. Njansa.

Nyberg, Julia Kristina, svensk Forfatterinde, f. 18 Nov. 1785, d. 18 Apr. 1854, Datter af en Forvalter Svärdström ved et Jærnværk i Vestmanland, efter hvis tidlige Død Ejeren af Jærnværket drog Omsorg for hendes Opdragelse. Hun ægtede 1809 en Kjøbmand Asping i Stockholm, men dette Ægteskab blev ikke lykkeligt og opløstes efter nogle Aars Forløb. 1822 indgik hun et nyt Ægteskab med Jærnværksforvalter N. Først 1817 offentliggjorde hun under Pseudonymet „Euphrosyne“, hvilket Navn hun senere beholdt som Forfatterinde, nogle lyriske Digte i den af Atterbom udgivne »Poetisk Kalender«. Hun skrev ogsaa senere for denne Kalender og leverede Bidrag til andre Kalendere samt til Bladet »Heimdall«. 1822 udgav hun et lille Bind Digte, hvorpaa fulgte et dramatisk Poem »Vublina« samt nogle Digtsamlinger, af hvilke den sidste, »Nya Dikter«, udkom 1842. Fru N. var en af de mest skattede Repræsentanter for den saakaldte Phosphoristiske Skole; men hendes Digte lide som oftest af den for denne Skole betegnende Uklarhed.

Nyblaat, Vaskeblaat, Blaanelse, kommer i Handelen som smaa blaa, firkantede Tavler, der i Husholdningen bruges til Blaaning af Vasketøj. Farven skulde egentlig være Indigocarmin (s. Indigo), blandet med Stivelse, men er hyppig Berlinerblaat, hvilket let affarves af Lud eller Sæbe og under Afsætning af Jærnforbindelser (Rustpletter) paa Tøjet. I de senere Aar er Farvestoffet i N. især Ultramarin.

Nyblom, Carl Rupert, svensk Forfatter, f. 29 Marts 1832 i Upsala, hvor han fik den philosophiske Grad 1857, blev Docent i Æsthetik 1860 og Professor i Æsthetik samt Literatur- og Kunsthistorie 1867; siden 1879 er han Medlem af det svenske Akademi. Allerede 1854 fik han dettes mindre Prisbelønning for et Digt, »Arion«, og 1860 udkom en første Samling af hans »Dikter«. Efter Hjemkomsten fra en Studiereise i Udlandet offentliggjorde han sine »Konsstudier i Paris« (1863) samt, under Pseudonymet Carlino, »Bilder från Italien« (1864; nyt Opl. med Titel »Ett år i södern« 1883). 1865 udkom hans »Nya Dikter«, og s. A. begyndte han at udgive »Svensk literaturtidskrift« (indtil 1868). Senere har han udgivet »Vers och prosa, gammalt och nytt af Carlino« (1870), »Valda Dikter« (1876), en Samling æsthetetiske og kunsthistoriske Afhandlinger samt literære Charakteristiker under Titlen »Estetiska studier« (1873; ny Saml. 1884) samt Oversættelser fra Shakspeare o. fl. — 1864 ægtede han Helene Aug. N., f. 7 Dec. 1843, Datter af den danske Maler J. Roed; som Forfatterinde under Signaturen H. vakte hun Opmærksomhed og almindelig Yndest ved sine i »Ny Ill. Tidning« og andensteds i en Aarrække offentliggjorte Smaafortællinger, der kjønt gjengav en frisk og livlig Opfattelse af hjemligt eller italiensk Samfundsliv, mest i de dannede Klasser. Fortællingerne ere senere udkomne i flere Samlinger, og adskillige af dem foreligge ogsaa paa Dansk, ligesom to i Forf.s Modersmaal skrevne Digtsamlinger ere blevne udgivne paa dansk Forlag.

Nyblæus, Joh. Axel, svensk Philosoph, f. 20 Maj 1821 i Stockholm, studerede i Upsala under Boström og blev her 1852 Docent i Philosophiens Historie, men gik n. A. som Adjunct i Philosophi til Universitetet i Lund, hvor han 1856—86 var Professor i praktisk Philosophi. 1879 ved Universitetets Jubelfest blev han i Kjøbenhavn Æresdoctor i det jurid. Facultet, og fra s. A. er han Medlem af det svenske Videnskabs-Akademi. Foruden Afhandlinger i Religions- og Retsphilosophi m. m. har han skrevet et omfangsrigt, endnu uafsluttet Arbejde, »Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet« (3 Bd., 1873—86). Hans Arbejder udmærke sig i lige høj Grad ved Grundighed og ved Fremstillingens Klarhed.

Nyboder kaldes de lange Rækker lave Huse i den nordøstlige Del af Kjøbenhavn, som Christian IV lod bygge til Bolig for Flaadens faste Mandskab, og hvis Antal senere forøgedes af Frederik IV og Frederik V. Efterhaanden som Antallet af de i Marinens Tjeneste staaende faste Folk er blevet formindsket, er 1855—73 en stor Del af dette Areal med tilhørende Bygninger bleven afgivet dels til Bebyggelse for Byens øvrige Indvaanere, dels for her at opføre en Kirke (St. Pauls Kirken).

Nybom, Johan, svensk Digter, f. 8 Dec. 1815 i Upsala. Inden han 1835 var bleven Student, havde han, under Mærket Nbm, i sin Fødebys Blade offentliggjort spredte Digte; 1838 fik han det svenske Akademis mindre Prisbelønning for en Episode af et større Digt, 1840 udgav han et første Hæfte Digte, og 1844—48 udkom hans »Samlade Dikter« (4de Udg. ved C. R. Nyblom, 1880). Men en stor Del af sin Tid ofrede N. paa Samlivet med sine Kammerater; først 1852 forlod han Universitetet uden at have afsluttet Examen. I de nærmest derpaa følgende Aar gjorde han en Rundreise gjennem Sverige som Oplæser. Senere har han i Regelen haft Bo i Vesterås.

Nyborg, Kjøbstad paa Østkysten af Fyn, Svendborg Amt, Vinding Herred, ved en Bugt af Store Bælt, 4 M. ø. f. ø. for Odense, 16 M. v. f. v. for Kjøbenhavn. 5,402 I. (1880). N. var indtil 1867 en Fæstning. Det er en vel bygget By med brede og lige Gader. Dens

offentlige Bygninger ere: Kirken, grundlagt 1388, til Dels ombygget 1870—71, med Altertavle af Eckersberg og rigt udskaaren Prækestol; det gamle Slot, tidligere en af Landets vigtigste Borge, er nu forsvundet med Undtagelse af en enkelt Fløj, der benyttes af Militæretaten; Raadhus, opført 1863, to Skolebygninger, Toldboden, Fattighuset, Sygehuset, Jernbanegaarden og Gasværket. Her er Garnison for 5te Infanteriregiment og et Artilleridetachement. Told- og Skibsfartindtægterne udgjorde 1885 i alt 100,588 Kr., Brænderiindtægten 876 Kr. Der udførtes til Udlandet 3,411 Stk. Hornkvæg, 7,076 Faar, 2,293,000 Pd. Smør, 303,000 Snese Æg, 1,715,000 Pd. Hvede og Hvedemel, 1,488,000 Pd. Rug og 4,680,000 Pd. Byg. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 161 Baade under 4 Tons og 29 Fartøjer af 2,121 Tons, hvoraf 1 Dampskib paa 229 Tons. Havnens Dybde 15 Fod. Communens Udgifter 1884 udgjorde 198,000 Kr., hvoraf Indtægt af Activer 67,000 Kr. og lignet paa Formue 41,000 Kr. Communen ejede 1,772,000 Kr. og skyldte 646,000 Kr. Her er to Sparekasser, af hvilke den ene 1886 havde indestaaende 3,8 Mill. Kr. med Reservefond 353,000 Kr. Den anden er ubetydelig. De industrielle Anlæg ere de for de mindre Kjøbstæder sædvanlige og ikke af stor Betydning. Skolevæsenet omfatter en Realskole, en Borgerskole og en Friskole. Øvrigheden er en Borgemester, tillige Foged og Skriver. Byraadet tæller 11 valgte Medlemmer. Herredsfogden i Vinding Herred bor i N. Andre Embedsmænd ere: en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Postmester, en Telegraphbestyrer, en Districtslæge, en Sognepræst og en residerende Capellan. Byen hører til 3dje Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 1ste Folketingskreds. — N. skal være anlagt c. 1170 af den vendiske Prins Knud, Valdemar d. stores Søstersøn, efter hvem ogsaa den nærliggende Østpynt af Fyn kaldes Knudshoved. Den var i Middelalderen en af Danmarks anseligste Stæder, hvortil ogsaa det bidrog, at den paa Grund af sin Beliggenhed midt i Riget var det sædvanlige Sted, hvor Danehoffene holdtes. Paa N. Slot fødtes Kong Christian II 1481; det blev, paa den endnu staaende Fløj og et Taarn nær, nedbrudt af Kong Frederik IV og Materialerne anvendte ved Opførelsen af det nye Slot i Odense. Taarnet nedbrødes 1873. 14 Nov. 1659 led de svenske et stort Nederlag ved N., hvilket havde deres Fordrivelse fra Fyn til Følge. Indtil 1857 blev der i N. hævet Strømtold af de Skibe, der passerede Store Bælt.

Nybøl, Kirkeby i Sundeved tæt ved den Bugt af Flensborg-Fjord, som efter den kaldes **Nybøl Nor**, bekjendt af den for den danske Hær sejerrige Træfning 28 Maj 1848, ved hvilken den 14,000 Md. stærk brød frem fra Sønderborg og drev de tyske Rigstropper under General Halkett tilbage fra deres hidtil faste Stilling paa Dybbøl Banke til hen imod Graasten.

Nydelsesmiddel, s. Næringsmiddel.

Nye Testament, s. Bibel.

Nyerup, **Rasmus**, f. 12 Marts 1759 i Landsbyen Nyrup i Fyn, hvor Faderen var Hovbonde, kom i sit 10de Aar i Huset hos en dygtig Degn i en nærliggende Landsby, hvor han lærte Latin og Græsk, blev 5 Aar senere sat i Odense Kathedralskole og blev 1776 Student med Udmærkelse. Ligesom han i sin Skoletid havde maattet kæmpe med Fattigdom, henlevede han ogsaa sine første Studenteraar under meget trange Kaar. Hans Bogkundskab bragte ham imidlertid snart i Bekjendtskab med Suhm, og 1778 tog Schlegel ham til Amanuensis ved det store kongel. Bibliothek. 1779 underkastede han sig den store philologiske Examen og 1780 theologisk Embedsexamen, blev 1790 Secretær ved det store kgl. Bibliothek, 1796 Professor i Literaturhistorie ved Kjøbenhavns Universitet og 1803 tillige Universitetsbibliothekar, hvilket han vedblev at være til sin Død 28 Juni 1829. Siden 1799 var han desuden Regensprovst. N., der udmærkede sig ved overordentlig Flid og betydelig Lærdom, har efterladt sig mangfoldige Skrifter, som hovedsagelig meddele Bidrag til den danske Literaturhistorie og til Dels endnu have megen Betydning som Materialsamlinger, skjønt de langtfra altid ere fuldt paalidelige. De vigtigste ere: „Edda, eller Skandinavernes hedenske Gudelære, oversat af Islandsk" (udg. 1808 i Forening med Rask); i Forening med Rahbek og Abrahamson udgav N. „Udvalgte danske Viser fra Middelalderen" (1812—14), der 1821 fortsattes med „Udvalg af danske Viser fra Midten af det 16de Aarh. til hen imod Midten af det 18de" (udg. sammen med P. Rasmussen); 1791 udkom „Luxdorphiana", 1794 „Langebekiana" og 1799 „Suhmiana", Uddrag af Luxdorphs, Langebeks og Suhms literære Efterladenskaber; i Forening med Rahbek leverede han „Bidrag til den danske Digtekunsts Historie" (1800—8), der fortsattes med „Udsigt over den danske Digtekunst under Kong Frederik V" (1819) og „Bidrag til en Udsigt over den danske Digtekunst under Kong Christian VII" (1828), et Værk, der trods sin Unøjagtighed og andre Mangler er af stor Fortjeneste. 1792—95 udgav han for Suhm „Nye Samlinger til den danske Historie"; 1798 udkom „Suhms Levned", 1799—1800 „Bernstorffs Eftermæle", 1800 „Kjøbenhavns Beskrivelse", 1803—6 „Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider", 1798—1806 „Samling af fortjente danske Mænds Portræter med biographiske Efterretninger" (udg. i Forening med Kobberstikker Lahde), 1816 „Charakteristik af Kong Christian IV" og 1817 „Efterretninger om Kong Frederik III". I Forening med Nordmanden Kraft udgav han „Dansk-norsk Literaturlexikon" (1818—19). 1816 udkom „Alm. Morskabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder". Desuden kunne nævnes hans Rejseiagttagelser: „Antiqvarisk Rejse i Fyn 1814", „Rejser til Stockholm 1810 og 1812", „Antiqvariske Optegnelser paa en Rejse til München" (1822) osv. End videre redigerede han i flere Aar „Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager" og leverede talløse Bidrag til en Mængde forskjellige andre Tidsskrifter og Blade. 1786 deltog han i Oprettelsen af Selskabet for „Efterslægten" og 1796 i Stiftelsen af det skandinaviske Literaturselskab. N. gav

end videre 1807 Stødet til Oprettelsen af det oldnordiske Museum. Af Bibliothekvæsenet har han betydelige Fortjenester. Hans Autobiographi udgaves kort efter hans Død. Af hans store Brevvexling er efterhaanden en Del bleven offentliggjort. 1882 rejstes et Mindesmærke over hans Grav paa Assistenskirkegaarden.

Ny-Fundland, s. New-Foundland.

Nygræker, s. Græker. **Nygræsk Sprog og Literatur.** Det nygræske Folkesprog eller, som det af Almuen endnu kaldes, det romæiske Sprog tales i en væsentlig ensartet Skikkelse af alle Grækere. Det er Modersmaal for vistnok 4 Mill. Mennesker, men har tillige stor Betydning som Handelssprog for hele Levanten, endog det sydlige Rusland, Persien, Indien og Ægypten. Sproget er oprundet af det græske Oldsprog og staar i et lignende Forhold til dette som de romanske Sprog til Latinen. Skriftsproget har endog gjennem Middelalderen, navnlig støttet af Kirken, hvis Sprog er Gammelgræsk, bevaret sig i en temmelig archaistisk Skikkelse og fjærner sig derfor, til stor Skade for Nationens aandelige Udvikling, i høj Grad fra det talte Sprog. Ogsaa det gamle Alphabet er bevaret trods den allerede tidlig i Middelalderen udviklede, fra Oldtidens højst forskjellige (den saakaldte itacistiske) Udtale. Kun enkelte Forsøg ere i Tidernes Løb gjorte paa at hæve Folkesproget til Literatursprog, mest dog kun af Digtere, og uden at kunne trænge igjennem; selv en moderat Tilnærmelse til det talte Sprog, som den af Korais (i Beg. af dette Aarh.) foreslaaede, tilfredsstillede ikke; og da Nationen ikke har frembragt store Forfattere, der have haft Evne til at trænge igjennem og faa en indgribende Betydning for deres Landsmænds Udvikling, er Følgen den, at der baade i den videnskabelige og populære Literatur, i det officielle Sprog, ja endog deraf paavirket i det højere Talesprog findes et yderst vilkaarligt Maalstræv, der ofte i den Grad er archaistisk, at det er helt uforstaaeligt for Folkets store Masse, idet ikke alene nu ubrugelige Ord eller Ordbetydninger, men ogsaa længst uddøde Bøjningsformer og Constructioner optages af Oldsproget. Dettes Studium drives for øvrigt med stor Iver, især siden den ved Frihedskrigen vakte nationale Selvfølelse, og de gamle græske Forfattere læses i stor Udstrækning endog i de lavere Skoler. Selve det jævne Talesprog er et trods sine mange I-Lyd velklingende, i Bøjning og Sætningsforbindelse yderst simpelt Sprog, der væsentlig synes at være udgaaet fra Oldgræskens ἡ κοινή; Spor af Paavirkning fra de andre bekjendte gamle Dialekter ere vanskelige at paavise. Som Bevis paa dets Formfattigdom i Sammenligning med Modersproget kan anføres, at det har mistet Dativ, Dualis, Optativ, Infinitiv, Futurum, Perfectum og Plusqvamperfectum; ligesom i andre moderne Sprog maa Erstatning faas ved Omskrivning med Præpositioner, Conjunctioner og Hjælpeverber. Mange af Oldsprogets Ord ere gaaede tabte eller have helt forandret Betydning; derimod er der stor Rigdom paa Nydannelser (især Diminutivformer, ligesom i Italiensk). Optagelse af fremmed Ordstof (især romansk og albanesisk) har ogsaa fundet Sted, dog meget forskjellig i de forskjellige Egne. Mere ved en saadan Forskjel i Ordstof end ved en særegen Lydudvikling — dog fremvise Øerne i Archipelet og enkelte andre Egne en egen stærk Anvendelse af Palataler — og Formbøjning afvige de forskjellige Almuemaal indbyrdes; en bestemt Afgrænsning af større virkelige Dialektgrupper lader sig ikke foretage. Den fra det almindelige Nygræsk højst forskjellige tsakoniske Dialekt, der tales af en lille Stamme paa Østsiden af Peloponnes (sydøst for Tripolizza), er et mærkeligt Almuesprog; det sættes af enkelte, men vistnok med Urette, i directe Forbindelse med den oldlakoniske Dialekt. For øvrigt savnes endnu ganske en videnskabelig Behandling af Nygræsken. Bidrag til Sprogets Historie og til Kundskab om dets nuværende Skikkelse ere givne af F. Mullach („Grammatik der griech. Vulgarsprache“, 1856), samt af Grækerne Korais (især i »Ἄτακτα«), E. A. Sophoklis (»Romaic or Modern Greek Grammar«, 1866), Hatzidákis, D. Mavrophrídis, K. Sáthas, Sakellários og Skarlatos Bizántios (denne har leveret forskjellige Ordbøger; dog strække hverken disse eller andre til for Forstaaelsen af det egentlige, talte Nygræsk). Om Sprogets Lydforhold ere Arbejder udgivne af J. Pio (s. d. A.), Deffner (»Neogræca«, 1871), Foy (1879) o. a. — Ved Tyrkernes Indfald og Constantinopels Erobring ophørte ingenlunde den middelalderlig-græske, saakaldte byzantinske Literatur; kun flygtede næsten alle de lærde og oplyste til Udlandet, og hvad der forfattedes, udkom nu her; navnlig tryktes i lang Tid de fleste græske Bøger i Venezia. Studier og literære Sysler forsvandt dog heller ikke ganske hos de undertrykte Grækere i Moderlandene, navnlig i Klostrene og overhovedet hos Gejstligheden; og flere og flere Skoler oprettedes i de større Stæder saa vel i Europa som i Asien og Ægypten, hvor Grækere fandtes. Til Oplysning om denne Literatur fra Constantinopels Fald indtil Grækenlands Befrielse haves vigtige Arbejder af Andr. Papadópulos Bretós (»Νεοελληνικὴ Φιλολογία«, 1854—57) og M. Paranikas (»Σχεδίασμα« osv., 1867). Et betydeligt Opsving for de videnskabelige Studier blandt Grækerne gaves ved det af den engelske Philhellen Lord Guilford 1824 i Korfu stiftede „joniske Akademi“ (ophævet ved de joniske Øers Forening med Hellas 1865) og senere efter Frihedskrigen, da et Universitet oprettedes i Athen 1837, samtidig med en Ordning af det højere Skolevæsen (med Gymnasier og Folkeskoler) efter tysk Mønster. I høj Grad paaskjønnelsesværdig er den store Gavmildhed, hvormed rige Grækere fra baade Ind- og Udlandet søge at understøtte og fremme Videnskab og Kunst i Kongeriget. — Som mere eller mindre fremragende Navne i Literaturen kunne mærkes: i Theologi Patriarchen Kírillos Lúkaris (f. 1572, dræbt af Tyrkerne 1638), Ilías Miniátis (f. 1670, d. 1714, udmærket Prædikant), Mich. Meletios (d. 1714, Kirkehistoriker), Evgenios Búlgaris (f. 1716, d. 1806, tillige Philosoph og Reformator af Skolevæsenet blandt sine Landsmænd), Nikiphoros Theotókis (f. 1736, d. 1800, ogsaa Geograph og Mathematiker), Theóklitos Pharmakídis (f. 1784), Neóphitos

Bámvas (f. 1770, Oversætter af Bibelen paa Nygræsk), begge disse ivrige Modstandere af den strængt orthodoxe Konstant. Oikonómos (d. 1857, ogsaa bekjendt som Philolog og en ensidig Forkæmper af det archaistiske Skriftsprog), Kontogónis, Apostolídis, D. Kiriakós, Likurgos Logothétis o. fl.; imod den othodoxe Kirkes Brøst og for Udbredelse af virkelig Religiøsitet og sand Oplysning blandt deres Landsmænd optraadte Nationalisterne Theophilos Kaïris fra Andros (f. 1784, udstødtes af Kirken og døde i Fængsel 1851) og i den nyeste Tid Kefalonieren Andreas Laskarátos, samt Protestanten Mich. Kalopothákis. Skrifter af philosophisk Indhold haves af Dan. Philippídis (fra Beg. af dette Aarh.), Konst. Kumas (f. 1777, tillige Philolog og Oversætter), Neóphitos Dukas (f. 1760, d. 1845, særlig bekjendt som Udgiver af Oldtidsforfattere og ivrig Forkæmper for Tilbageførelse af det gammelgræske Skriftsprog), Skolemanden Athan. Psalídas (d. 1833), Spir. Valéttas, Bráïlas, K. Stratúlis o. fl. De betydeligste Historikere i den nyere Tid ere: Christoph. Perrhævós (f. 1776, skrev Sulioternes Historie), Joánnis Philímon (d. 1873, Hetæriets Historie), Sp. Trikúpis (Frihedskrigens Historie), G. Tipaldos Kosákis, Andreas Mustoxídis (f. 1785), K. Paparrhigópulos, Zampélios, Sophoklís Ikonómos, K. Sáthas, A. N. Gúdas, N. Dragúmis o. fl. Som Jurister maa nævnes M. Potlís, G. Rhállis, M. Rheniéris (tillige Finansmand og Philosoph), Sarípolos, Kalligás; af Læger Adamántios Koraïs (f. 1748, d. 1833, Polyhistor, mest berømt som Philolog), J. Koléttis (f. 1766, d. 1847, tillige Statsmand, oftere Minister), Anast. Levkias (f. 1773, d. 1853, tillige Historiker, Modstander af Fallmerayer), Dekigállas (ogsaa Archæolog og Historiker). Ansete Archæologer ere A. Rhízos Rhangavís (f. 1810, Søn af den som Digter og Lærd bekjendte, 1855 afdøde J. R., udgav en Samling af Indskrifter i »Antiquités Helléniques«, er tillige Oversætter, Forfatter af Noveller, Skuespil og lyriske Digte, Journalist og Diplomat), S. Kumanúdis, Rhusópulos, Perványoglus o. fl. Som Philologer (især for Oldgræsk) og Skolemænd kunne foruden flere af de nævnte her anføres G. Gennádios (d. 1854), K. Asópios, Philippos Joánnu, G. G. Papadópulos, D. Mavrophrídis og Kiprianós; Galanos's Oversættelser fra Sanskrit udgaves af K. Tipáldos. — En af de ældste bevarede nygræske Digtere er Theod. Ptochopródromos (12te Aarh.); Bearbejdelser haves af forskjellige bekjendte franske middelalderlige Ridderromaner (som Flores og Blanceflor); meget heraf saa vel som af versificerede Krøniker henligger endnu uudgivet i Haandskrifter i europæiske Bibliotheker (paa dette Omraade have særlig D. Mavrophrídis og K. Sáthas stor Fortjeneste som Textudgivere). Fra det 16de Aarh. er Kornáros Ridderroman „Erotókritos“ og Dim. Zínos's Oversættelse af den homeriske „Batrachomyomachi“. Mange have forfattet eller oversat Dramaer, mest i et stærkt archaiserende Sprog: Rhizos Nérulos, J. Rhizos Rhangavís, Zampélios, Brødrene Panagiótis og Alexandros Sútsos (begge ogsaa Lyrikere og Romanforfattere), Skilitsis, Churmúzis, Bizántios, A. Rózos Rhangavís, D. Bernadákis, A. Bláchos o. fl.; Rhigas Pheræos (dræbt af Tyrkerne 1798) skrev Frihedshymner. Af de andre lyriske Digtere have J. Vilarás (Læge hos Ali Pascha), D. Solomós (forfattede 1824 Grækernes Nationalhymne), Athan. Christopulos („den nygræske Anakreon“, f. 1760), Aristotélis Valaoritis, Ilias Tantalídis, Julios Tipáldos og enkelte andre skrevet i deres Fødeegnes virkelige naturlige Sprog; i et mere eller mindre opstyltet Sprog A. Rhangavís, Kálvos, G. Zalakostas, Brødrene Sútsos, Th. Orphanídis (botanisk Professor) o. fl. Satiriske Digte haves af S. Kumanúdis, Th. Orphanídis og A. Laskarátos. Romaner og Noveller ere skrevne af A. Rhangavís, Ramphos, E. Rhoïdis o. fl.; en stor Mængde oversættes, navnlig fra Fransk. Tidsskrifter (som „Pandora“, M. P. Bretós Almanak osv.) og Aviser findes i Overflod. — Mere bekjendte i det øvrige Europa end den nyhellenske Kunstpoesi ere Grækernes fortrinlige Folkesange, især Klephtheviserne eller Sangene om Helte fra Frihedskampene; de udgaves med Overs. først af Fauriel (»Chants populaires de la Grèce moderne«, 1824—25; overs. paa Tysk af Wilh. Müller), senere Samlinger af A. Passow (1860), E. Legrand (1873) og A. Jeannaráki (1876). Folkeæventyr ere samlede og udgivne i tysk Oversættelse af Dr. G. v. Hahn; paa Græsk ere Hahns Samlinger udgivne af J. Pio (»Contes populaires grecs«, Copenhague 1879); ellers findes kun enkelte udgivne af Tattarákis, Sakellários o. a. Ordsprogssamlinger haves af Aravantinós og Benizélos.

Ny-Holland, s. Australien.

Nyholm, Carthon Chr. Vald., dansk Jurist og Politiker, f. 30 Juni 1829 i Nyborg, blev 1849 Student fra Sorø og 1853 juridisk Candidat. Han blev 1856 Auditeur i Hæren og gjorde 1857—63 Tjeneste ved Garnisonen i Altona. 1863 blev han Assessor i Criminalretten, 1876 i Landsoverretten og 1881 i Højesteret. I Altona skrev han Smaaskrifter om (d. v. s. imod) „Dødsstraffen“ (1858) og om „den offentlige Anklagemyndigheds Væsen og Ordning“ (1862); kort efter fulgte en af Lægeforeningen belønnet Prisafhandling om „Lægens Vidnepligt“ (1863), hvorhos N. 1863—66 tillige med P. Schjørring udgav „Tidsskrift for Retsvæsen“. En senere Afhandling „om den militære Retspleje“ (1868) kan gjælde som Efterslæt fra hans Auditeurvirksomhed. 1864 valgtes han i Nyborgkredsen til Medlem af Folketinget, baade Rigsdagens og Rigsraadets, og han forblev Folketingsmand indtil 1872; han søgte under Grundlovsforhandlingerne 1865—66 at holde den nye Grundlov saa nær til den gamle som muligt og var derefter Medstifter af „Mellempartiet“. N. var 1866 Medlem af den store Forsvarscommission, 1868—77 af Procescommissionen og 1867 af den parlamentariske Commission om Valla og Bemmetofte. Hans Modstand imod Venstres Bestræbelser for at gjennemføre Parlamentarismen fjærnede ham fra politisk Virksomhed, og først 1883 mødte han igjen som Candidat

ved Folketingsvalget paa Frederiksberg og som Repræsentant for den nye „liberale“ Bevægelse. Han faldt igjennem, men med et meget stort Mindretal, blev derimod valgt 1884, men styrtedes ved Valget i Jan. 1887. N. skrev 1869 en Oversigt over „Danmarks Statsforfatning og Forvaltning“, udvidet 1880 til at omfatte alle tre nordiske Riger.

Nyiregyháza [njir-ædjhahsa], Stad i Ungarn, 28 M. ø. n. ø. for Buda-Pest. 24,000 J., for største Delen Reformerte. Fabrikation af Soda, Olje og Tændstikker. Sundhedsbrønd.

Ny-Irland ell. Neu-Mecklenburg, s. Britannien, Ny-.

Ny-Jerusalem, s. Great-Saltlake-City.

Nykjøbing, 3 Kjøbstæder i Danmark. 1) N. paa Falster, Sønder Herred, ved det 1000 Alen brede Guldborg-Sund, over hvilket fører en Bro og en Jærnbane, 15 M. s. s. v. for Kjøbenhavn. 4,560 J. (1880). N. ligger paa en Skraaning ned mod Sundet. Den er Sæde for Stiftamtmanden, Bispen, Stiftsphysikus og Amtsforvalteren over Laaland-Falsters Stift og for Udskrivningschefen i 2den Kreds. Af offentlige Bygninger ere de betydeligste: Kirken, tidligere Franciskaner-Klosterkirke, restaureret 1873; det nye Raadhus, opført 1873; det gamle Raadhus benyttes nu som Locale for det classenske Provinsbibliothek; Hospitalet for Kvinder af Laaland-Falsters Stift, med Grundfond over 1 Mill. Kr., foruden nogle Jorder og Tiender; Fattighuset opført 1855; Kathedralskolen, Borger- og Realskolen, Industriudstillings- og Theaterbygningen, Asylet, Jærnbanegaarden og Gasværket. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Foged og Skriver samt Herredsfoged i Nykjøbing Herred; Byraad med 9 valgte Medlemmer. Communens Indtægt 1884 udgjorde 123,982 Kr., hvoraf 22,000 Kr. Overskud fra f. A. og lignet paa Formue og Lejlighed 61,000 Kr. Told- og Skibsfartsafgifter 1885 udgjorde 311,000 Kr.; Brænderiafgift c. 14,000 Kr. De vigtigste Udførselsartikler vare Kvæg og Svin c. 12,000 Stk., 190,000 Snese Æg, 5,8 Mill. Pd. Hvede og Hvedemel, 3 Mill. Pd. Byg. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 163 Baade under 4 Tons og 45 Fartøjer af 1,387 Tons, hvoraf 5 Dampbaade af 374 Tons. Havnens Dybde 14 Fod. Her er en ret livlig Industri, men for det meste dog af ringe Omfang. En ny anlagt Roesukkerfabrik har 1885 givet et Udbytte af 3½ Mill. Pd. Sukker. Foruden de foran nævnte Embedsmænd ere her hjemmehørende: en Toldforvalter, en Toldcontroleur, Herredsfogeden i Falsters vestre Herred, en Districtslæge, en Postmester, en Telegraphbestyrer, en Sognepræst og en Capellan. I Byen er en Sparekasse, hvori 1886 indestod 1,668,000 Kr. og 123,000 Kr. Reservefond; derhos findes en Filial af Nationalbanken. Valgsted for Amtets 4de Folketingskreds. Jærnbaneforbindelse med Laaland, Sjælland og Gjedser paa Øens Sydspids, hvorfra er Damskibsforbindelse med Rostock. — N. nævnes siden Midten af det 13de Aarh. Allerede under de vendiske Krige er der vistnok ved Byen opført en Borg, der senere blev og igjennem Aarhundreder vedligeholdt sig som et af Danmarks betydeligste Slotte. Paa N. Slot døde Kong Christoffer II 1332, og Valdemar Atterdag sluttede her 1365 Fred med Hansestæderne. 1419 stiftede Erik af Pommern et Graabrødrekloster i N., hvis Kirke Kongen 1532 skjænkede Byen til Sognekirke i Stedet for den ældre Sognekirke, der blev nedbrudt. 1507 blev atter i N. sluttet et Forlig med Hansestæderne. 1588 blev Slottet Enkesæde for Frederik II.s Dronning Sophie, som boede her i sin lange Enkestand til sin Død 1631. Hun lod det gamle Slot for en stor Del nedrive og opførte det nye med 4 Fløje i 3 Etager, 1 stort og 3 mindre Taarne. Efter Dronningens Død blev Slottet Residens for hendes Sønnesøn, den udvalgte Prins Christian, og tjente senere Frederik III.s og Christian V.s Enkedronninger til Sommeropholdssted. 1767 blev det bortsolgt og nedbrudt. I det 17de Aarh. var Byen omgiven af Fæstningsværker. — 2) N. paa Mors, paa Øens Østside, ved en lille Bugt af Limfjorden, Thisted Amt, Nørre Herred, 2 M. s. s. ø. for Thisted. 2,723 J. (1880). Byen ligger lavt, til Dels paa opfyldte Enge og Kær. De offentlige Bygninger ere Kirken, Skolen, Ting- og Arresthuset, 2 Hospitaler og flere smaa Fattighuse. Communens Indtægt 1884 var 62,000 Kr., hvoraf 22,600 Kr. lignet paa Formue og Lejlighed. Told- og Skibsfartsafgiften 1885 udgjorde 59,000 Kr. og Brænderiafgiften 9,000 Kr. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 312 Baade under 4 Tons og 32 Fartøjer af 1,102 Tons, hvoraf 2 Dampbaade paa 145 Tons. Havnens Dybde 10 Fod. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Foged og Skriver og Herredsfoged i Mors's Nørre og Søndre Herred. Byraad med 9 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere: en Districtslæge, en Toldforvalter, en Postexpediteur, tillige Telegraphbestyrer, en Sognepræst og en residerende Capellan. I Byen er en Sparebank. Dampfærgeforbindelse med Glyngøre, hvor Jærnbanen fra Skive ender. — N., der rimeligvis skylder det hosliggende Dueholms Kloster sin Oprindelse, nævnes første Gang som Kjøbstad 1299. — 3) N. paa Sjælland, Holbæk Amt, Ods Herred, ved en Bugt af Isefjorden, 3 M. n. for Holbæk, 8 M. n. v. for Kjøbenhavn. 1,737 J. (1880). Byen ligger ret smukt mellem to Skove. Da den i Aarhundredets Begyndelse gjentagne Gange har været hjemsøgt af Ildsvaade, ere de fleste Bygninger nye. Kirken er stor med smukt udskaaren Altertavle. Det nye Raadhus er opført 1869; det ældre benyttes som Sygehus; Borger- og Almueskole og Fattighus; Stiftelse for trængende Borgere m. fl. med 6 Beboelseslejligheder. Øvrigheden er en Borgemester, tillige Foged og Skriver og Birkedommer i Dragsholms Birk. Byraadet har 7 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere: en Toldforvalter, en Districtslæge, en Postexpediteur, tillige Telegraphbestyrer, en Sognepræst, tillige for Rørvig. Communens Indtægt 1884 var c. 29,000 Kr., hvoraf lignet paa Formue og Lejlighed 16,000 Kr. Toldindtægt 1885 i alt 13,301 Kr., Brænderiindtægt 12,888 Kr. Til Toldstedet høre 8 Baade under 4 Tons og 18 Fartøjer paa 1,920 Tons, hvoraf 1 Dampbaad paa 38 Tons. — N. er en temmelig

gammel By, der 1290 blev afbrændt af de norske.

Nyktalopi, d. s. s. Dagblindhed.

Nyköping [tjø], gammel Stabelstad i Sverige, liggende ved Bredderne af Nyköping-Aa, hvor den falder ud i Byfjorden (en Bugt af Østersøen); 5,460 J. (1886). N. er Hovedstad i Södermanlands Län, har to Kirker, en højere lærd Skole, Länslazareth og Hospital for Sindssvage, to Bankkontorer samt Bomulds- og Uldspinderier; ved en privat Jærnbane er den forbunden med Statens Baner. Handelen drives næsten udelukkende med Indlandet; Udførselen bestaar af Korn og noget Tømmer. — I N. ere flere Møder og Rigsdage blevne afholdte, og dets Slot (fordum en af Sveriges stærkeste Fæstninger, nu en Ruin) er blevet historisk mærkeligt. Kongerne Valdemar Birgersson og Birger Magnusson holdtes der fangne af deres Brødre; der lod ogsaa Birger ved »N.s Gästabud« sine Brødre, Hertugerne Erik og Valdemar, fængsle (s. Birger Magnusson); Carl IX opholdt sig oftest her baade som Hertug og som Konge og døde der 1611.

Nylåst, ældre svensk Vægtenhed, lig 100 Centner eller 8,501½ danske Pund.

Nymaane, den Stilling af Maanen, hvor den har samme Længde som Solen. Den vender da den mørke Side mod Jorden og er derfor usynlig. Undertiden er Bredden tillige meget ringe; den bedækker da Solen ganske eller til Dels, og der opstaar en Solformørkelse. Kort før og efter N., naar kun en Rand af Maanen er belyst af Solen, kan dog den nøpbelyste Del ganske tydelig ses med et svagt, askegraat Lys. Dette er grundet i det Skin, som Jorden kaster paa Maanen, der naturligvis er ganske af samme Beskaffenhed, som Maaneskinnet her, kun omtr. 13 Gange saa stærkt, fordi Jordens Overflade er 13 Gange større end Maanens. I Nymaanetid er dette Skin stærkest, da Jorden paa denne Tid ses fuldt oplyst fra Maanen. Naar den belyste Del af Maanen bliver større, fordunkler den dette svagere Lys, som ogsaa selv aftager i Styrke, og Phænomenet hører derfor op.

Nymindegab, det smalle Afløb fra Ringkjøbing Fjord til Vesterhavet.

Nymphe, i den græske Mythol. Benævn. paa kvindelige Guddomme af lavere Rang, der dels opholdt sig i Havet (Okeanider og Nereider) og Kilderne (Najader), dels paa Bjærgene (Oreader), i Skovene og Træerne (Dryader).

Nymphe kaldes hos de Insekter, der ikke gjennemgaa nogen fuldstændig Forvandling, det Trin, som gaar forud for deres sidste Hudskifte, og i hvilket de senere vingede Former allerede have Spor til Vinger, men for øvrigt fortsætte Larvens Levemaade og ikke som Puppen befinde sig i en hvilende Tilstand (jvfr. Insekter).

Nymphenburg, Flække i Bayern, ⅓ M. v. for München med pragtfuldt kongeligt Lystslot og herlig Park. N. er et yndet Forlystelsessted for Münchens Indvaanere, hvorfor her er storartede Beværtningslocaler.

Nymphomani, den sygelige Forhøjelse af Kjønsdriften hos Kvinden, som forekommer ved forskjellige Sindssygdomme.

Nyon [niong], tysk Neuß, Stad i Cant. Pays de Vaud i Schweiz ved Genfersøen, 5 M. s. v. for Lausanne, med 4,000 J. Garverier, Porcelæn- og Fajencefabrik.

Nyord, en lille Ø i Østenden af Ulvsund mellem Sjælland og Møen, 1 M. n. n. v. for Stege, udgjør et eget Sogn under Møenbo Herred, Præstø Amt, og har 341 J. (1880).

Nyplatoniske Skole i det 3dje—6te Aarh. afsluttede historisk den græske Philosophi. N. vilde efter sin egen Mening restituere den rene Platonisme, men stod i Virkeligheden fjærnt fra Platon; den har optaget Elementer fra de fleste ældre Skoler, har sin videnskabelige Methode nærmest fra Aristoteles, sin Metaphysik og Anthropologi fra Platon, sin Physik, Ethik, Teleologi og Forsynslære fra Stoikerne, men den systematiske Udførelse af alt dette tilhører Skolen selv; dens nærmeste Forløbere ere Nypythagoræerne og Platonikerne af den alexandrinske Skole. N. kæmper for den gamle Polytheisme og dens Myther og er derfor trods sin ydre Lighed med Christendommen i en Del Punkter dennes uforsonlige Modstander. Den fremkom, da den græske Tænkning havde udtømt sine Muligheder, og da Sjælene havde gjennemlidt Skepticismens Kvaler uden at kunne finde Hvile. Derfor søges her det højeste ikke længere i Fornuften, men i det bestemmelsesløse Urvæsen, det Ene, som ligger hinsides Tænken og Væren; fra dette Urvæsen udgaar den hele Tilværelse i en Trinrække af Væsener, hvis Realitet svækkes, efter som Afstanden fra Urvæsenet bliver større, indtil endelig Materien fremkommer som Rækkens yderste Grænse. Under denne Frembringen meddeler Urvæsenet intet af sit substantielle Væsen (altsaa ikke Emanation), men meddeler sig kun dynamisk, hvorfor N. kan kaldes dynamisk Pantheisme. Til Urvæsenet længes alt tilbage, men Sjælene naa det ikke gjennem Tænken eller Begriben, men kun gjennem extatisk Hensynken, der forberedes ved asketisk Flugt fra Sanseverdenen. N.s Grundretning er i Realiteten religiøs; med Politik eller Naturerkjendelse har den saa godt som slet ikke beskæftiget sig. Skolen stiftedes af Ammonios Sakkas, men først Plotin har udviklet dens System, som nærmere blev udarbejdet af Porphyrios; medens hos disse den philosophiske Interesse var overvejende, faar N. ved Jamblichos og den syriske Skole en afgjort religiøs Charakter, idet den forsøger at restaurere Polytheismen i Kamp mod Christendommen, og vandt endog Julianus for Philosophien og den gamle Tro; i Alexandria kastede den aandrige Philosophinde Hypatia (i Beg. af det 5te Aarh.) en næsten ukjendt Glans over Skolen; men først i den athenienſiske Skole (Plutarchos, Hierokles og Syrianos) vender en strængere Videnskabelighed tilbage; i et omfattende „scholastisk" System søger endelig Proklos at hævde Skolens Bestaaen, men forgjæves; dens Afmagt (Damaskios) træder tydeligere frem, og Hedenskabet fortrænges af Christendommen. Da Justinians Edict af 529 forbød Philosopherne at holde Foredrag i Athen, og da den platoniske Skoles betydelige Formue inddroges, begav Philosopherne, deriblandt Damaskios og Simplikios, sig til den persiske Konge Nu-

schirwân, som var en Ven af græsk Dannelse; Simplikios vendte vel tilbage og fortsatte sin Virksomhed, men den yngre Olympiodoros (i anden Halvdel af det 6te Aarh.) er den sidste Lærer i platonisk Philosophi, som kjendes, og inden Slutn. af det 6te Aarh. vare Tilhængerne af den gamle Philosophi og Religion fuldstændig forsvundne.

Nypythagoræiske Skole fremkom i det 1ste forchristl. Aarh. som en Fornyelse af den ældre pythagoræiske Skole, der i det 4de forchristel. Aarh. var uddød i Grækenland. Dens Grundcharakter er eklektisk. I Hovedsagen er den en Forbindelse af pythagoræisk og platonisk Philosophi, hvori den indblander aristoteliske og stoiske Elementer. Dens Hovedprinciper ere 4: Guddommen, Ideerne ell. Tallene, Verdenssjælen og Materien. Guddommen er et rent aandigt Væsen, som ikke skal tilbedes paa udvortes Maade ved Ofre, men i den tavse Bøn; men under den ene højeste Gud staar en Mangfoldighed af underordnede Guder eller Dæmoner, som skulle æres ved Renselser og Sonofre. Ideerne eller Formerne ere ikke som hos Platon selvstændige Væsenheder, men Guddommens Tanker; de opfattes nærmest som Tal og Talforhold, hvis Afbillede er Verden. Et Mellemled mellem Gud og Verden er Verdenssjælen, der selv er Indbegrebet af alle Talforhold. Med Tallene driver Skolen et symboliserende Spil og ombanner den ældre pythagoræiske Tallære; den lader nemlig ikke Tallene være den Substans, det Stof, hvoraf Tingene bestaa, men Udtryk for Guddommens Tanker, hvorefter Tingene dannes. I Opfattelsen af Materien forbinder Skolen den aristoteliske og stoiske Opfattelse med den platoniske. Materien er i og for sig i bestandig Vexel, bærer Mulighederne til alt i sig og er delelig i det uendelige; først idet Guddommen forbinder den med de ubevægede og uforanderlige Former, fremkomme Tingene med bestemte Egenskaber; kun Formerne ere det i Sandhed virkelige; Tingene derimod ere underlagte en fortsat Forandring. Mennesket er en Mikrokosme, som forener alle højere og lavere kosmiske Kræfter i sig; dets Sjæl er ligesom Verdenssjælen et Tal, der bærer alle harmoniske Forhold i sig; den er af guddommelig Natur og ulegemlig. Læren om Sjælens Præexistens og om Sjælevandringen omtales vel, men sjælden, og bliver ofte vurderet som ren Digtning. — De første Spor af den n. S. forekomme i Rom og i Alexandria; sandsynligvis er den opstaaet paa det sidstnævnte Sted. I Beg. af af det 1ste forchristel. Aarh. nævnes Alexander Polyhistor, som skulde have fundet pythagoræiske Skrifter; i Rom fornys den pythagoræiske Philosophi ved Ciceros Ven, P. Nigidius Figulus; i Slutn. af det 1ste forchristel. Aarh. fremkommer der en stor Mængde falske Skrifter under de ældre Pythagoræeres Navne. Nypythagoræere, som fremtræde under eget Navn, ere Apollonios fra Tyana fra det 1ste og Philostratos fra det 3dje christel. Aarh. Skolens Ideal fremstilles i de udsmykkede Sagn om Pythagoras og Apollonios fra Tyana. Den n. S. er en af Forløberne for Nyplatonismen.

Nyrationalisme, s. **Rationalisme.**

Nyre (Ren), de to store Kjertler, der afsondre Urinen, ligge bagtil i Bughulen, hver paa sin Side af Lændehvirvlerne. Hos Mennesket ere de bønneformede, 4 Tommer lange; fra den indvendige, udhulede Rand, „N.s Navle", tager N.s Udføringsgang, Urinlederen, sin Begyndelse med en i flere mindre Afdelinger, **Nyrebægrene**, delt, tragtformet Udvidning, **Nyrebækkenet**, og stiger derfra ned igjennem Underlivet til Urinblæren, i hvilken begge Urinlederne udmunde, en paa hver Side. N. selv har en temmelig sammensat Bygning, bestaar hovedsagelig af fine, stærkt forgrenede og indvendig med Epithelceller beklædte Rør, Urinkanalerne, der begynde ude i N.s yderste Lag (dens „Barksubstans") med blæreformede Udvidninger, af hville hver omfatter et lille, med blotte Øje næppe synligt, sammenrullet Nøgle af Haarkar; disse, „de Malpighiske Nøgler ell. Legemer", af hvilke der skal findes omtr. 1 Million i hver N., ere de egentlige urinafsondrende Apparater, hvorigjennem Urinens forskjellige Bestanddele udsondres af Blodet. Den afsondrede Urin kommer først ud i Urinkanalerne, hvor den rimeligvis undergaar visse Forandringer, og udtømmes til sidst i Nyrebækkenet, hvor Urinkanalerne ende. **Nyrebetændelse**, Nephritis, fremtræder sjældnere som en egentlig Betændelse med Forbulning (oftest som Følge af Nyrestenen), hyppigere som en egen, oftest chronisk Proces, den saakaldte „Brights Sygdom" (s. d. A.). **Nyrekolik**, Nephralgi, den Smerte, der ledsager Nyrestenenes Tilstedeværelse i Nyrebækkenet og deres Passage ned i Urinblæren igjennem Urinlederne, bestaar i voldsomme (nephralgiske) Anfald af Smerter, der fra Lændegnen straale ned i Underlivet imod Kjønsdelene eller ud i disse, og ledsages sædvanlig af hyppig Trang til Urinladning, Brækninger osv. **Nyregrus**, **Nyresten**, s. **Urinsten** und. **Urin.**

Nürnberg, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken paa begge Sider af Floden Pegnitz, 21 M. n. til v. for München. 115,000 I. (1885). Befolkningens Hovedmasse er Protestanter; Antallet af Katholiker er omtr. ⅐ og af Jøder henimod 1,500. Staden ligger paa en Sandslette, 980 F. over Havet, og har 5 Forstæder. Den har vistnok mere end nogen anden tysk Stad bevaret et middelalderligt Præg, har endnu sine dybe Grave, der dog efterhaanden forsvinde, sine med Taarne kransede Mure, og rundt om i dens Gader ser man Huse med fremspringende Karnapper og Smaataarne eller andre gammeldags Prydelser; men de talrige Nybygninger give den dog mere og mere et moderne Udseende. Gaderne ere i den ældste Bydel for det meste krumme, og mange af dem snævre. Af de offentlige Pladser er Herrenmarkt med sin rigt smykkede Brønd den mest tiltrækkende. Blandt de mange mærkelige Bygninger fortjene at fremhæves: 1) den forhenværende Kejserborg paa en Klippe med herlig Udsigt over Staden og Omegn; 2) det 1616—19 nybyggede Raadhus, et af de største i Tyskland, med en stor, fra ældre Tid hidrørende Sal med Malerier af Albr. Dürer; 3) St. Sebaldus-kirken (fuldendt 1377) med to slanke Taarne,

St. Sebaldus's prægtige, af Pet. Vischer i Bronze udførte Gravmæle og herlige Glasmalerier; 4) Helligaandshospitalets Kirke, hvor tidligere Rigsklenodierne opbevaredes; 5) St. Lorenzkirken (fuldendt 1477) med 2 høje Taarne, udmærkede Glasmalerier og et mærkeligt, af Adam Krafft udført Sacramentshus; 6) St. Ægidiikirken med et berømt Alterbillede af van Dijck; 7) Vor Fruekirke, en med Billedhuggerarbejde rigt udstyret gotisk Kirke fra det 14de Aarh., tilhører siden 1816 den katholske Menighed; 8) St. Johanneskirken med Kirkegaard og Gravmæler for Albrecht Dürer og Hans Sachs; 9) Albrecht Dürers Hus. Foruden disse Bygninger, der stamme fra den Tid, da N. var en fri Rigsstad, findes her talrige storartede Bygninger fra senere Tider, saasom den store Caserne, Banken, Sygehuset, Banegaarden, Skolerne, Synagogen, Theatret og talrige Privathuse. Her er mange offentlige Brønde, hvoraf flere ere smykkede med herlige Kunstværker. N. har flere højere Undervisningsanstalter og derhen hørende videnskabelige Hjælpemidler, værdifulde Kunstsamlinger, et oldgermansk Museum, et Industrimuseum, et Blindeinstitut og rige Velgjørenhedsanstalter. Stadens Industri staar paa et meget højt Trin og omfatter mangfoldige Retninger, men navnlig alt, hvad der falder ind under Betegnelsen Legetøj og Galanterivarer samt Isenkram. Her holdes aarlig store Markeder for Uld, Hornkvæg, Faar og Svin. Af endnu større Betydning er dog Humlehandelen, ligesom ogsaa Bankforretninger tage stedse større Opsving. — N.s Historie gaar tilbage til det 11te Aarh.; Staden skylder rimeligvis Kejser Conrad II sin Oprindelse. 1219 fik den sit første Frihedsbrev af Kejseren. Fra Midten af det 12te Aarh. havde N. Borggrever af Huset Hohenzollern; 1417 solgte Borggrev Frederik VI Borgen med, hvad der laa derunder, til Staden, hvorved de Stridigheder, som hyppig havde fundet Sted mellem denne og Borggreverne, fik Ende. Mange Rigsdage ere afholdte i N. (1824, 1856, 1890, 1522—24), og 23 Juli 1532 sluttedes her den første Religionsfred. I Middelalderen var N. Tysklands vigtigste Handelsstad og navnlig Hovedstabelpladsen for den italienske Handel nordpaa; men efter Opdagelsen af Søvejen til Ostindien tog Verdenshandelen en anden Retning, saa at N. i denne Henseende sank tillige med de italienske Søstæder, medens Industrien og Stadens Rigdom vedblev at stige, indtil Trediveaarskrigen slog den ulægelige Saar. Dens Glansperiode falder mellem 1450 og 1600, og denne Periode tilhøre Malerne Mich. Wolgemuht (d. 1519) og Albr. Dürer (d. 1528), Mestersangeren Hans Sachs (d. 1576), Bronzestøberen Pet. Vischer (d. 1529) og Billedhuggeren Adam Krafft (d. 1507). Da N. ved det tyske Riges Opløsning 1806 kom til Bayern, omfattede Staden med sit Distrikt 28 □ M. med 80,000 I.

Nyrop, Camillus, chirurgisk Instrumentmager, f. 18 Febr. 1811 i Riserup Præstegaard paa Falster, d. 24 Dec. 1883 i Kjøbenhavn. Efter 1831 at være bleven Drejersvend hos I. G. Schwartz i Kjøbenhavn, lagde han sig efter Forfærdigelsen af chirurgiske Instrumenter. Han rejste i den Anledning 1834 til Udlandet, hvor han med Understøttelse af det Reiersenske Fond uddannede sig paa de første Værksteder i Berlin, Wien og Paris; efter 4 Aars Ophold i Udlandet kom han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han strax (1838) etablerede sig som Instrumentmager og Bandagist. Hans Navn som saadan blev ved genialt og virksomt Arbejde, navnlig ved Opfindelsen af forskjellige chirurgiske Instrumenter og orthopædiske Bandager, kjendt ogsaa uden for Danmarks Grænser; 1860 udnævntes han til Professor. Sine rige Erfaringer har han nedlagt i Værket „Bandager og Instrumenter" (3 Bd., 1864—77). — Hans Søn, **Camillus N.**, f. 31 Juli 1843, tog 1867 juridisk Examen og helligede sig, efter i nogle Aar at have været Sagførerfuldmægtig, udelukkende til Virksomhed i den danske Industris Tjeneste. Fra 1869 har han været knyttet til Industriforeningen i Kjøbenhavn, fra 1876 som dens Secretær, ligesom han har været Secretær ved „Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk" siden dens Oprettelse 1879. Han har udgivet Beretninger om Danmarks Deltagelse i forskjellige Verdensudstillinger, ved hvilke han fungerede som Secretær ved den danske Comité eller som Jurymedlem, og skrevet en Række Arbejder om den danske Industris Historie (Den danske Boghandels Hist., 2 Bd., 1870), enkelte industrielle Etablissementer samt flere Lav, navnlig om Kjøbenhavns Guldsmeddelav (1885) og Tømmerlav (1887). 1876 foretog han med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse for at undersøge Udlandets Industrimuseer. Fra Begyndelsen af 1885 har han redigeret „Industriforeningens Tidsskrift" og „Tidsskrift for Kunstindustri". — En anden Søn, **Kristoffer N.**, f. 11 Jan. 1858, tog 1879 Magisterconferens i romansk Philologi og disputerede 1886 for Doctorgraden. Blandt de af ham udgivne Arbejder, der fortrinsvis vedrøre den romanske Philologi, men til Dels ogsaa behandle almindeligere Emner af Sprogets Liv eller Udslag af Folkenes Aandsliv, maa nævnes „Sprogets vilde Skud" (1882), „Den oldfranske Heltedigtning" (1883; oversat paa Italiensk af Gorra: »Storia dell' epopea francese del medio evo«, 1886), „Romanske Mosaiker, Culturbilleder fra Rumænien og Provence" (1885), „Adjectivernes Kjønsbøjning i de rom. Sprog" (1886; Doctordisp.). 1888 blev han midlertidig Docent i de romanske Sprog ved Kjøbenhavns Universitet.

Nyrop, Jens Larsen, f. 11 Apr. 1831 nær ved Kallundborg, ernærede sig, efter at han havde aftjent sin Værnepligt ved Garden, som Violinist, bl. a. i Folketheatrets Orchester. Medens hans Ønske om at betræde Scenen foreløbig strandede paa hans nordsjællandske Dialekt, vakte dog hans Stemmemidler Opmærksomhed, og efter to Aars Uddannelse af Carl Helsted debuterede N. 12 Febr. 1862 som Masaniello i „Den stumme" og gjorde ikke mindre ved sin ligesom for denne Rolle skabte Person end ved Spil og Sang en overordentlig Lykke. Af hans følgende Roller kunne fremhæves hans Eleazar i „Jødinden", Arnold i „Tell", hans Robert, Joseph og fremfor alle Faust (Gounods F.) som baade i dramatisk og

i vocal Henseende sjælden vellykkede Præstationer. Han pensioneredes 1882. — 1868 ægtede han **Agnes N.**, født Lange, f. 21 Nov. 1841 i Aarhus, Datter af den senere som dygtig Leder af Folketheatret i Kbhvn. bekjendte Kammerraad L. Hun optraadte først paa Folketheatret ved dettes Aabning 1857, men blev 1864 engageret til det kgl. Theater, hvor hun 8 Nov. 1864 debuterede i Titelrollen i „Charlotte Corday“. Hun har senere virket ved Theatret, hvor hun navnlig i Dramaet har forstaaet at hævde en Plads.

Ny-Seeland, engelsk New Zealand, bestaar af to store Hovedøer og talrige mindre, liggende i Sydhavet mellem 34° 24' og 47° 20' s. Br. og mellem 163° 45' og 175° 50' v. L. De indfødte kalde den nordlige Hovedø Te-Ika-a-Maui, d. e. Mauis Fisk, og den sydlige Te-Vahi-Punamu, d. e. Grønstenens Sted, men Geographerne kalde dem simpelthen Nordøen og Sydøen. Mellem begge fører det 30 M. lange og paa det smalleste Sted 3 M. brede Cooks-Stræde. Syd for Sydøen og skilt fra denne ved Foveaux-Strædet ligger Øen Stewart (Rakiura). Det hele Areal angives til henimod 5,000 □ M. med 564,000 I., hvoraf 41,000 Maorier; ved en Tælling 1 Apr. 1886 angaves den samlede Befolkning til 620,000. Landets Configuration er ikke uden Lighed med Italiens, hvilket let falder i Øjnene, naar man vender Kortet med Nordsiden nedad. Kysterne ere stærkt indskaarne. Paa Nordøen trænger Hauraki-Bugten fra N. dybt ind i Landet; foran den ligge den store og den lille Barrière-Ø, og den har i sit Indre en Mængde Øer. Modsat denne Bugt skærer Manukau-Havnen sig fra V. saa dybt ind i Landet, at den paa et enkelt Sted kun skilles fra Hauraki-Bugten ved en næppe ½ M. bred Landtange, paa hvis Nordside Staden Auckland ligger. Der afskæres saaledes en mod N. V. udskydende, 45 M. lang og indtil 12 M. bred Halvø med stærkt indskaaren Østkyst, der længst mod N. har Forbjærgene Maria van Diemen og Reinga og paa Vestkysten mod S. den dybt indskaarne Kaipara Havn. Paa Nordøens Nordside længer mod Øst møde vi dernæst den store Plenty- (Overflødigheds) Bugt og paa Østsiden Hawke-Bugten. Paa Sydøen skærer Blind-Bugten eller Tasmans-B. sig fra Cooks-Strædet langt ind mod S., og fra den afsættes mod V. Massacre- ell. Golden-Bugten. Paa Østsiden er Pegasus-Bugten og paa Sydsiden Te-waewae-Bugten. Den sydlige Del af Vestkysten er indskaaren med en Mængde Smaabugter. Landet er i Retning fra S. V. mod N. Ø. fra South Cape paa Øen Stewart til East Cape paa Nordøen gjennemskaaret af en Bjærgkjæde, der kun afbrydes ved de to Stræder. Bjærgene paa Sydlandet ere de mest storartede og kaldes, ikke med Urette, de sydlige Alper. Her hæver Mt. Cook sig under 43½° s. Br. til 12,000 F.s Højde og er N.-S.s højeste Punkt, men Kjæden har ikke faa Bjærge af 8—10,000 F.s Højde. Mægtige Gletschere, der paa Vestsiden naa ned indtil 700 F. over Havet, herlige Bjærgsøer og pragtfulde Vandfald, snævre Pas og mørke Kløfter med skummende Bjærgstrømme danne Alpelandskaber, der søge deres Lige. Sydøens Bjærge falde stejlt af imod V. ned mod en for Havets voldsomme Brændinger udsat Klippekyst, hvorimod de sænke sig jævnt mod Øst og danne smukke Sletter med frugtbar Jordbund. Paa Nordøen fortsættes Bjærgkjæden fra Cap Palliser ell. Kava-Kava til East Cape, men med ringere Gjennemsnitshøjde. Til dens Vestside slutter sig en Højslette med talrige vulkanske Aabninger, varme Kilder, Dyndvulkaner og Solfatarer. Omtrent midt paa Øen hæver den endnu virksomme Vulkan Tongariro med to Kratere sig til en Højde af 8,000 F., medens noget sydligere den udslukkede Vulkan Ruapehu naar en Højde af henimod 9,000 F. og har sin Top dækket med evig Sne. Paa Vestsiden er det 8,000 F. høje Bjærg Egmont. Foruden Tongariro har N.-S. endnu en virksom Vulkan i den 840 F. høje Ø Vakari (den hvide Ø) i Plenty-Bugten. 1886 have heftige vulkanske Udbrud anrettet store Ødelæggelser. Antallet af Floder er meget stort, men de have kun ringe Betydning. Af Søer ere de betydeligste: paa Sydøen Manipuri, Te Anau, Vakatipu, Vanaka, Tekapo og Havea, paa Nordøen Taupo. Mellem den sidstnævnte og Plenty-Bugten er en mærkelig Søgruppe, af hvilke de betydeligste ere Rotorua, Taravera og Rotomahana ell. den varme Sø. Paa dennes Bredder og fra dens Bund flyde Kilder, hvis Vand har fra 25° til 40°; i dens dybdede Vand leve hverken Fiske, Snegle eller Muslinger, men derimod besøges den af en Mængde Vandfugle, der søge deres Føde i den nærliggende Rotomakariri, d. e. den kolde Sø. I den varme Sø ligger en Ø, hvorfra der bestandig opstiger varme Vanddampe, og paa hvis østlige Bred der fremvælder hede Kilder med en Temperatur af 84°, medens paa dens Vestside en Solfatar sender en hed, stinkende Dyndstrøm ud i Søen. Klimaet er udmærket mildt og behageligt med ikke altfor varm Sommer og mild Vinter. Januar er den varmeste Maaned, September—November Foraarsmaanederne. Middeltemperaturen er paa Nordøen 16° og paa Sydøen 11°. Regn falder i alle Maaneder, hyppigst i Vintermaanederne Juli—August, sjældnest i November—December. Det stærkeste Nedslag forekommer paa Sydøens Vestside. For Europæerne har Klimaet næsten overalt vist sig særdeles gunstigt. Vegetationen er meget rig, og her findes prægtige Urskove med Træer af indtil 150 F.s Højde. Paa Nordøen leverer Kaurifyrren fortrinligt Skibstømmer og en Harpix, der finder forskjellig nyttig Anvendelse. Her findes ogsaa Puriritræet, som i Haardhed ligner Teaktræet, og flere andre fortrinlige Træsorter, der levere smukt og stærkt Tømmer og Planker. En mærkelig Plante er Mamaku (Cythea medularis), hvis Stamme bliver 20 F. høj, og hvis righoldige Marv tørres i Solen og anvendes som Surrogat for Sago. Af stor Betydning er den saakaldte Hørlilie (Phormium tenax), hvis 2—5 F. lange, 1—2 Tomm. brede Blade levere den saakaldte nyselandske Hør, der er en vigtig Handelsartikel. De indfødtes vigtigste Næringsplante før Indførelsen af de

europæiske Brødplanter vare den allerede nævnte Mamaku, en 3—4 F. høj Bregne, Navrao (Pteris esculenta), hvis spiselige Rod ogsaa anvendes mod Søsyge, og den søde Kartoffel Kumara. Allerede Cook indførte den egentlige Kartoffel, men det er navnlig efter at det engelske Herredømme har fæstnet sig, at Dyrkningen af de europæiske Kornarter har vundet Udbredelse. Man antager, at omtr. ¼ af Arealet er tjenligt til Opdyrkning, ¼ bedækket med Skov og Resten Klipper, Søer, Sumpe og andet øde Land. Agerdyrkningen har især haft Fremgang paa Sydøen. Der dyrkes mest Hvede, Havre, Byg og Kartofler, men ogsaa Køkkenurter og Frugttræer samt Tobak og Humle. Opdagelsen af Guld- og Kulminer 1860 i Forbindelse med den senere indtraadte Krigstilstand bragte vel en Standsning i Agerbrugets Udvikling, men gunstigere Tilstande i denne Henseende ere dog atter indtraadte. Af Dyreriget findes her flere ejendommelige Skovfuglearter, navnlig Papegøjer, og desuden mange Sump- og Vandfugle, samt ved Kysterne Albatrosser, Stormfugle og Fedtgæs. Desuden træffes her Græshopper, Edderkopper, Sommerfugle og andre Insekter samt Firben og Slanger. I Floder og Søer er der flere gode Fiskearter, og i det omliggende Hav talrige Søpattedyr. De europæiske Husdyr vare de første større firføddede Dyr i Landet, og de have her formeret sig lige saa rask som i sin Tid i Amerika. Medens her 1851 kun var c. 300,000 Husdyr, var Antallet 1880 steget til 138,000 Heste, 578,000 Stk. Hornkvæg, 13 Mill. Faar og 207,000 Svin; Antallet af Faar var 1886 steget til 15 Mill. Man er begyndt at lægge Vind paa Strudseavl. Med Silkeavl er gjort Forsøg, der love godt for Fremtiden. Af Mineralprodukter indvindes Guld, Kobber, Jærn, Chrom og Graphit samt Stenkul. En ejendommelig Stenart er den saakaldte Grønsten, der udmærker sig ved sin Haardhed og af de indfødte, forinden de lærte Jærnet at kjende, anvendtes paa samme Maade som Flint og andre Stenarter hos Oldtidens Nordboere. Hovedmassen af Befolkningen bestaar af Indvandrede fra Moderlandet og de andre australske Colonier. 1886 udgjorde Antallet af indvandrede Tyske 5,000, Chinesere 4,500, Danske 2,200, Svenske 1,440 og Nordmænd 1,340. Befolkningen i de største Byer var samtidig: Auckland 57,000, Dunedin 46,000, Christchurch 45,000 og Wellington 28,000. Den indfødte Befolkning, Maorierne, antages i Følge Traditionen at være udvandret fra Sandwichsøen Havaji eller Skipperøen Savaji en Gang i det 15de Aarh. Det er en velbygget, kraftig Race, i Gjennemsnit 5½ F. høj med glat sort eller brunt Haar. Skjønt de have været meget tilbøjelige til Menneskeæderi, synes de at være i Besiddelse af naturlige gode Anlæg, hvilket ogsaa fremgaar af deres mange Sange og Ordsprog, som Traditionen har bevaret fra Slægt til Slægt. De tatovere sig endnu, men klæde sig til Dels paa europæisk Vis og drive Agerdyrkning og Handel. Trods alt dette synker deres Tal meget hurtig; thi medens Antallet 1853 ansloges til 120,000, angaves det 1860 til kun 55,000 og 1870 til 37,500, hvoraf næppe et Par Tusende paa Sydøen. Dog synes Tallet senere at have holdt sig stationært; 1886 angaves det til 41,000. — N.-S. blev opdaget 1642 af den hollandske Søfarer Tasman og fik 1666 sit nuværende Navn, men blev først rigtig kjendt ved Cooks Rejse 1769—77. De første engelske Missionærer kom dertil 1814 og arbejdede med saadan Iver og Held, at der 1837 taltes 45,000 døbte Maorier, og at man siden 1843 ikke kjender til det tidligere Menneskeæderi; ogsaa har Christendommen standset den forfærdelige Uskik at dræbe Børnene i Mængde. Den sidste blodige Krig mellem Maorierne indbyrdes førtes 1820—27. Efter at de indfødte Høvdinger havde erkjendt Englands Herredømme 1840, blev N.-S. en engelsk Koloni og tog stærkt Opsving under Gouverneur G. Greys Styrelse 1847—53; dog maatte Engelskmændene baade 1843—47 og 1860—66 føre alvorlige Krige med Maorierne, som til sidst nødtes til Underkastelse. De nyde fuld Borgerret og vælge særlig 4 Medlemmer til Repræsentanternes Hus; mange af dem have taget europæiske Vaner og drive alskens Erhverv; de fleste forstaa Engelsk. Siden 1855 har N.-S. en repræsentativ Forfatning; Ministrene vælges og afgaa efter det parlamentariske Systems Regler. Det lovgivende Raad tæller 50 paa Livstid af Kronen udnævnte Medlemmer; Repræsentanternes Hus tæller 93 paa 3 Aar af Folket valgte Medlemmer. 1875 ophørte den tidligere Inddeling i 9 Provinser; der er nu 63 Grevskaber. Krigsbegivenhederne paadrog Kolonien betydelige Udgifter, saa at den 1872 havde en Gjæld af 180 Mill. Kr. Siden er Gjælden stegen med Udviklingen, navnlig paa Grund af Anlæg af Havne, Jærnbaner og lignende, saa at den ved Slutningen af 1885 udgjorde 644 Mill. Kr. Værdien af Indførselen 1884 udgjorde 137,952,000 Kr., deraf 88,812,000 Kr. fra England. Udførselen s. A. var 127,656,000 Kr., hvoraf til England 92,844,000 Kr. Hovedudførselsartiklen er Uld, 1884 til Værdi 58,824,000 Kr.; Guldudførselen udgjorde en Værdi af c. 18 Mill. Kr. og Indførselen c. 6 Mill. Kr. Skibsfarten for Ind- og Udgaaende var 1,724 Skibe af 1,063,000 Tons. Af Jærnbaner vare i Drift 1 Apr. 1886 c. 380 M.; Længden af Telegraphlinjer var over 400 M. med 34 Bureauer. Koloniens Indtægt s. A. var 66,735,000 Kr., hvoraf Skatter 33,661,000 Kr. Indvandringen 1884 udgjorde 20,000, Udvandringen 10,700. Koloniens Hovedstad var indtil 1865 Auckland paa Nordøen, men er nu Wellington.

Nyseelandsk Hør (Phormium tenax), en anselig og pragtfuld urteagtig Plante af Kronliliernes Familie med sværdformede Blade og gule Blomster i en klaseformet Blomsterstand. Den hører hjemme paa Ny-Seeland, men paa Grund af sine udmærket fine og stærke Basttrævler er den overført til Nyholland, hvorfra den i Mængde udføres til England. Den dyrkes for øvrigt en Del i det sydlige og vestlige Europa.

Nysen, en meget kraftig Udaanding følgende efter en rask og dyb Indaanding; Munden er sædvanlig lukket, og Luften undviger da gjennem Næsen og river Slimen med sig fra denne

N. er en Reflexbevægelse, der opstaar ved Irritation især af Næsens Nerver, dog ogsaa af andre, f. Ex. Synsnerven (naar man ser mod stærkt Sollys).

Nyserod (Helleborus), Slægt af Ranunkelfamilien med Rodstok; Bladene ere fodnervede, snitdelte og læderagtige; Blomsterne have 5 grønne, hvide eller rødlige Bægerblade, 8—10 smaa, kræmmerhusdannede Kronblade. Arterne voxe i de koldere Bjærgstrækninger i Europa og Asien og ere alle skarpe Giftplanter; den sorte N. (H. nigra) fra Alperne og Grækenland, med smukke hvide eller rødlige Bægerblade, plantes ofte i Haver og blomstrer i Februar og Marts (Juleroser); H. viridis med grønne Blomster og H. foetidus blomstre noget senere. Rodstokken af alle Arterne, navnlig af den førstnævnte, ere kraftige Lægemidler. Ang. den saakaldte hvide N. s. Veratrum.

Nyslöt, befæstet Stad i Storfyrstend. Finland, 18 M. n. for Viborg, ligger i det store Sødistrict. 1,000 J.

Nystad, Stad i det finske Gouv. Åbo, 8 M. n. v. for Åbo ved den bottniske Bugt. 4,000 J. Havn og Skibsfart. Udførsel af Tømmer og Hamp. Fredslutning 10 Sept. 1721 mellem Sverige og Rusland.

Nystágmus, en uophørlig Bevægelse af Øjeæblet, beror paa en Krampe i Øjets Bevægemuskler.

Nysted, Kjøbstad paa Sydsiden af Laaland ved en lille Vig af Østersøen, 6 M. ø. s. ø. for Nakskov. 1,488 J. (1880). Byen ligger højt og smukt. Til dens Sogn høre den gamle Herregaard Aalholm og to Landsbyer. Landdistrictet udgjør en Commune for sig. Kirken har et anseligt Taarn med Spir, der tjener som Sømærke. Raadhuset er opført 1852. Andre offentlige Bygninger ere Skolen, Hospitalet og Sygehuset. Handelen er ubetydelig; Toldindtægten udgjorde 1885 kun 10,500 Kr. Der udførtes til Udlandet 1,002 Svin og 1,364,000 Pd. Kornvarer, ½ Hvede og Resten Byg. Her var samtidig hjemmehørende 45 Baade under og af 4 Tons og 10 Fartøjer af 237 Tons. Havnens Dybde er 12 F. Her drives noget Skibsbyggeri. Communens Udgifter 1884 udgjorde 23,500 Kr. Paa Formue og Lejlighed lignedes 12,000 Kr. Øvrigheden er en Borgemester, tillige Byfoged og Skriver samt Birkedommer ved Nysted Birk. Byraadet har 7 valgte Medlemmer. Af andre Embedsmænd er her en Toldcontroleur, en Postexpediteur, en Telegraphbestyrer, en Sognepræst, tillige for Herridslev Sogn, og en Capellan pro loco. — N. skylder rimeligvis det udenfor liggende Aalholm-Slot sin Oprindelse og saa vel dette som det i Byen 1286 stiftede Graabrødrekloster sin videre Udvikling.

Ny-Sydwales [uæhls], eng. New South Wales, en engelsk Koloni i Australien, omfattede tidligere hele det østlige Australien med Tasmanien og tilliggende mindre Øer; men derfra ere efterhaanden fraskilte Sydaustralien, Victoria og Queensland. Den omgives mod Ø. af det store Ocean, mod S. af Victoria, hvor Grænsen løber fra Cap Howe mod V. N. V. til Floden Murrays Kilder og dernæst langs denne Flod, mod V. af Sydaustralien, hvor Grænsen følger 158° 40′ ø. L., og mod N. af Queensland, hvor Grænsen fra V. følger 29° s. Br., indtil den skærer Floden Darling, hvorfra den gjennem talrige Bugter gaar til det store Ocean. 14,620 □ M. med 921,000 J. (1884), hvoraf 511,000 Mænd. Antallet af Australnegre var 1,640. S. A. fødtes 33,946 og døde 14,220; der indvandrede 72,500 og udvandrede 40,300. Befolkningen udgjorde 1833 kun 71,000, men var 1854 allerede stegen til 251,000. Landet langs Østkysten i c. 40 M.s Bredde er Bjærgland med talrige til Dels parallele Kjæder, der hyppig forbindes ved Tværkjæder, og som have en Mængde forskjellige Localbenævnelser. Det højeste bekjendte Punkt er Kosciusko (c. 7,000 F.) i Warragong-Bjærgene i Nærheden af Grænsen mod Victoria. Landet v. for Bjærgene er en udstrakt Slette, i hvis vestlige Del der hæver sig flere lave Bjærgstrøg. Da Bjærgene ligge nær ved Kysten og i Almindelighed falde brat ned mod denne, er der paa Østsiden ingen betydelige Floder. Fra Vestsiden af Bjærgene flyde derimod flere anselige Floder, der næsten alle falde i Murray. Som anført danner denne Sydgrænsen og optager herfra de forenede Floder Murrumbidgee og Lachlan samt den store Flod Darling ell. Calewatta, der i sit øvre Løb hedder Barwan. I Bjærglandet ere talrige Søer, men ingen af betydelig Størrelse. Søerne paa Slettelandet danne sædvanlig Sumpe. Jo længere man fjærner sig fra Bjærgene mod N. V., desto mere ørkenagtigt bliver Landet. Klimaet er mildt, stadigt og sundt; Middeltemperaturen i Slettelandet vexler mellem 15° og 19°. Agerdyrkningen gjør raske Fremskridt. De vigtigste Sædarter ere Hvede, Majs, Byg og Havre. Desuden dyrkes Tobak, Sukkerrør og noget Bomuld. Den europæiske Vinstok trives godt, og der udføres endog Vin, men Phylloxeraen har ogsaa strakt sine Ødelæggelser hertil. I Bjærgegnene findes store Skove. Af langt større Betydning end Agerdyrkningen er Kvægavlen. 1880 udgjorde Kvægstanden c. 360,000 Heste, 2,920,000 Stk. Hornkvæg, 29 Mill. Faar og 256,000 Svin. 1858 indførtes Alpakaen fra Sydamerika, og det har vist sig, at Landets Klima egner sig godt for den. Af Mineralprodukter er Guld endnu det vigtigste, men Udbyttet er i Aftagende. 1865 udgjorde Guldudførselen 48 Mill. Kr., men 1870 kun 34 Mill. og 1884 kun 17 Mill. Kr. mod Indførsel s. A. af 30 Mill. Kr. Sølvproduktionen er i den senere Tid stegen betydelig. Kobbergruberne ere meget righoldige og bearbejdes i stedse større Udstrækning. Gode Stenkul findes flere Steder, og der produceres for et Beløb af c. 17 Mill. Kr. Industrien har vel gjort Fremskridt, men formaar dog langtfra at tilfredsstille Befolkningens Behov. Handelen er derimod særdeles omfattende. 1884 udgjorde Værdien af Indførselen (medregnet c. 30 Mill. Kr. i ædle Metaller og Mønt) et Beløb af c. 410 Mill. Kr., hvoraf fra England c. 206 Mill. Kr., og Udførselen (medregnet c. 17 Mill. Kr. for ædle Metaller og Mønt) et Beløb af c. 330 Mill. Kr., hvoraf 138 Mill. til England. Uld staar som Udførselsartikel for et Beløb af 171 Mill. Kr. Koloniens

Skibsfart for Ind- og Udgaaende udgjorde 5,108 Skibe af 4,561,000 Tons. Jærnbanelinjerne 1884 havde en Længde af 360 M., og dertil vare c. 85 M. under Anlæg. Telegraphlinjerne vare af Længde over 2,000 M. med dobbelt saa stor Traadlængde og henved 400 Bureauer. Postkontorer c. 1,100. Statsindtægt 108 Mill. Kr., Udgift 150 Mill. Kr. Statsgjæld 443 Mill. Kr., navnlig hidrørende fra Anlæg af Jærnbaner og andre offentlige Arbejder. Paa Undervisningsvæsenet anvendes aarlig betydelige Beløb, og i Hovedstaden Sydney er der et Universitet. — Australiens Fastland blev først besøgt af hollandske Søfarere og fik derfor Navnet Nyholland, skjønt intet Forsøg gjordes paa Bebyggelse. Først 1769 foretog J. Cook en ordentlig Undersøgelse og gav det nuværende N.-S. Navn af Botanybay paa Grund af Landets Rigdom paa nye, ukjendte Planter. 1787 udsendte den engelske Regering den første Gouverneur med en Ladning af Forbrydere til Botanybay, men Straffekolonien flyttedes snart til Port Jackson, hvor Sydney grundlagdes. Deportationen fortsattes nu i stor Stil (indtil 1840 omtr. 100,000), men ved Siden deraf foregik ogsaa en Indvandring af frie Nybyggere. Blandt disse udvikledes (omtr. 1835) de saakaldte „Squatters", som tog store Landstrækninger i Brug til Faareavl og fik løsladte Forbrydere til Arbejdere. Efterhaanden voxede Bebyggelsen saaledes, dels af frie Indvandrere, dels af tidligere Forbrydere, at Straffekolonien ikke længer passede til det øvrige Samfund, og 1847 rejstes især i Victoria stærke Klager over den fortsatte Deportation, som derfor ogsaa standsedes 1849. N. A. udskiltes den sydlige Del (det nuvær. Victoria) fra N.-S., ligesom Sydaustralien allerede var fraskilt 1836 og den nordlige Del (det nuvær. Queensland) blev adskilt 1859. Opdagelsen af Guldminerne 1851 medførte en stærk Tilstrømning af Indvandrere, til Dels Eventyrere fra mange Lande, og senere søgte N.-S.s Styrelse at fremme en regelmæssig Indvandring fra Moderlandet ved store Statstilskud, hvorhos der 1864 toges Forholdsregler for at udvikle Selveje og mindre Agerbrug i Modsætning til det tidligere Forpagtningssystem, som alene var til Gavn for Squatterne. Ogsaa gjordes alvorlige Skridt for at undertrykke de Røverbander, der havde dannet sig i det indre Land som en naturlig Arv fra det tidligere Forbrydersamfund. Siden har N.-S. været i rask og stadig Fremgang baade i aandelige og timelige Forhold. 1841 oprettedes et lovgivende Raad paa 36 Medlemmer, hvoraf Regeringen udnævnte de 12, og Nybyggerne valgte de 24. 1850 tillodes gradvis Forøgelse af Medlemstallet, medens kun Forholdet blev det samme, og 1855 gaves en ny Forfatning, hvorved indførtes tvende Kamre og det parlamentariske System. Det lovgivende Raad tæller nu 58 Medlemmer, som Gouverneuren udnævner paa Livstid, og den lovgivende Forsamling 118, som vælges paa 5 Aar ved en lav Valgretscensus og hemmelig Afstemning.

Nysø, Herregaard tæt n. for Præstø, Hovedsædet i Baroniet Stampenborg, blev oprettet 1673 og kom efter at have gaaet igjennem forskjellige Ejeres Hænder 1800 til Familien Stampe, som siden har ejet den. N. er bleven bekjendt som Thorvaldsens jævnlige Opholdssted efter hans Hjemkomst 1839—44; i den smukke Have havde han sit Atelier.

Nysølv, Argentan, Packfong, Hvidkobber, en hvid Legering af Kobber, Zink og Nikkel. Forholdet, hvori disse Metaller ere legerede, er noget forskjelligt, og dermed vexler baade Farven og Prisen; 5 Dele Kobber, 2 D. Nikkel, 2 D. Zink er ikke ualmindeligt; en ringe Tilsætning af Jærn gjør det hvidere, haardere og skjørere. N. er i Regelen haardere end Sølv, meget modtageligt for Politur og holder sig godt i Luften.

Nyttevirkning, s. Arbejdsmængde og Maskine.

Ny-Wales [nāhls], s. Hudsonsbay-Landene.

Næ (isl. nid) bruges om Maanen fra den Tid, da den begynder at aftage, Tiden imellem Fuldmaane og Nyet: „Maanen er i N."; jvfr. Ny.

Næb (Rostrum) findes hos alle Fugle, idet de forlængede, tandløse, hornklædte Kjæver kaldes saaledes og antage en Mængde forskjellige Former (Ravnnæb, Andenæb, Hønsenæb osv.); visse Pattedyr (Næbdyr, Delfiner) og Fiske (f. Ex. Sværdfisk, Hornfisk) siges ogsaa at have et „N.", d. e. en ejendommelig Forlængelse af den ene eller af begge Kjæverne. Samme Benævnelse bruges ogsaa undertiden om Skildpaddernes og Blæksprutternes Kjæver.

Næbdyr (Ornithorhynchus paradoxus, Platypus anatinus), et for det sydlige Nyholland og Tasmanien ejendommeligt Pattedyr, udmærket ved det brede, flade, hornagtige Andenæb, som giver det et fra alle andre Pattedyr forskjelligt Physiognomi. N. er lavbenet, med en tæt, kort Pels, bred Hale og Svømmefødder; Forkløerne ere brede og flade Gravekløer, Bagkløerne mere krumme og spidse. Egentlige Tænder har N. ikke, men i Randen af Undernæbet findes Takker og langt tilbage saa vel i Over- som Underkjæve en stor Hornknude. N. graver Huler i Nærheden af Vandet, i hvilket det søger sin Føde (Vandinsekter), snadrende paa Ændernes Vis; inderst i Hulen, fra hvilken en Gang fører ned til Vandet, er et Leje af Hø for Ungerne. **Næbdyrenes Orden** (Monotremata) bestaar af N. og Myrepindsvinet (s. d. A.). De Træk, hvori de ligne hinanden, ere det hornagtige, tandløse Næb, smaa Øjne, store, paa Forfødderne mere lige og brede, paa Bagfødderne mere krumme Kløer, Hannens Spore paa Bagbenene (der næppe, som man har troet, er et Giftvaaben) og Mangelen af Patter, idet Mælkekjertlerne aabne sig ud gjennem en Mængde fine Porer paa Bugen; fremdeles i flere Ejendommeligheder i Benbygningen (Hovedskalsknoglernes tidlige Sammenvoxning, Skulderpartiets Bygning osv.) og endelig ved den blandt Pattedyr enestaaende Formeringsmaade at lægge Æg, der i Udseende nærmest minde om de fleste Krybdyrs. Med Pungdyrene stemme de i den ufuldkomne Bygning af Hjærnen og ved at besidde „Pungben". Navnet Monotremata hentyder til, at Endetarm og Urin- og Kjønsveje udmunde i en fælles Kloak som hos Fugle og Krybdyr.

Næbhval, s. Døgling.

Næbmunde (Rhynchota), Orden af Insektklassen, omfattende Tæger (Hemiptera) og Cicader (Homoptera), har Navn af disse Insekters ejendommelige Sugesnabel, som dannes af Underlæben og dens Følere, der som en Skede omslutte Kindbakker og Kjæver, hvilke virke som et Suge- og Stikkeapparat.

Næbmus, norsk, d. s. s. Spidsmus.

Næbsik, norsk, d. s. s. Snæbel.

Næbsnog, s. Naalefisk.

Näfels, Flække i Canton Glarus i Schweiz, 1 M. n. for Glarus. 3,000 J. — 1,500 Schweizere sejrede her 9 Apr. 1388 over Østerrigerne.

Nägeli, Carl Wilh. v., f. 30 Marts 1817, 1840 Professor i Zürich, 1852 i Freiburg og siden 1858 i München, tør maaske anses for Nutidens første Botaniker, idet han paa meget forskjellige af Botanikens Omraader har leveret overordentlig vigtige, til Dels banebrydende Arbejder, der i lige høj Grad bære Vidnesbyrd om en fortrinlig Undersøgelseskunst, stor Skarpsindighed og ualmindelig Arbejdskraft. Gjennem et Tidsrum af omtrent 50 Aar har han beriget den botaniske Literatur med fine ofte bindstærke Arbejder over Morphologi, Anatomi, Histologi, Udviklingshistorie, de lavere Planter osv. Mest har han dog maaske grebet ind i Videnskabens Udvikling ved fine Undersøgelser og Theorier over de organiserede Dannelsers Molecularstructur og Væxt. Saa lidet er imidlertid N. Stuebotaniker, at han tværtimod i mange Aar hver Sommerferie har botaniseret i Alperne og navnlig ved grundige Studier i den formrige Slægt Høgeurt har søgt at klare sig Arts-Spørgsmaalet og ogsaa paa dette Omraade leveret en Række yderst interessante Arbejder, af hvilke navnlig maa mærkes „Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre“ (1883).

Nägeli, Johann Georg, f. 1768 i Zürich, hvor han fra 1792 havde en Musikhandel og døde 1836, Componist af Sange („Freut euch des Lebens“), Chorsager og Claverstykker, Udgiver af »Répertoire des clavecinistes« (ældre Mestres Claverstykker, deriblandt flere Ting af Weyse) samt Forfatter af flere theoretiske Skrifter navnlig om Sang („Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsätzen“ o. a.). Et Mindesmærke for N. indviedes i Zürich 1848, og samtidig udkom hans Biographi af Keller.

Nælde (Urtica), Urt af Nældefamilien med særkjønnede Blomster og 4delt Blomsterdække. Haarene ere Brændehaar, d. e. de indeholde en brændende Vædske, der flyder ud, naar Haaret ved Berøring med Huden er brækket af i Spidsen. To Arter ere almindelige hos os, den store (U. dioica), der er tvebo, og den lille (U. urens) der er enbo; de have begge smaa, grønlige Blomster. Af de tropiske Arter er der flere, der kunne frembringe overordentlig stærk Virkning ved Berøring, saaledes U. stimulans paa Java og U. urentissima paa Timor. Man har Exempel paa, at Smerten foraarsaget ved Berøring af U. crenulata med et Par Fingre holdt sig i 9 Dage. Basttrævlerne af de fleste Arter kunne anvendes til Væv, det saakaldte Netteldug; i denne Henseende er navnl. U. cannabina fra Persien vigtig. **Nældefamilien** (Urticaceæ), af de kronløses Orden, har Bladene forsynede med Axelblade, Blomsterne særkjønnede, Hanblomstdækket 4—5bladet. Frugten en overfædig Nød. Omtr. 500 Arter, navnlig udbredte i Troperne.

Nældeblærer, mikroskopiske Organer, som findes i stor Mængde i Goplernes og Koraldyrenes Hud, især paa Fangarmene; de bestaa af en lille Blære, som indeslutter en sammenslynget Traad, der pludselig kan kranges ud. Et grebet Bytte eller en berørende Gjenstand angribes af Tusender af disse Nældetraade; det er dem, der frembringe den brændende Svie, som har skaffet Goplerne og Aktinierne Navnet „Sønælder“ (urticæ marinæ).

Nældefeber (Urticaria), et med stærk Feber og gastriske Tilfælde forbundet Udbrud af store, flade, hvidlige, lidt haarde, stærkt brændende Vabler, der ere meget flygtige og svinde paa et Sted for at vise sig paa et andet. Jævnlig optræder det samme Udslæt uden Feber, især hos dertil disponerede Individer efter Indvirkningen af bestemte Aarsager, f. Ex. Loppestik, Nydelsen af Skaldyr eller Svampe. Brændenældernes myresyreholdige Saft, som udgydes ved Berøring af deres Blade (s. Nælde), fremkalder et ganske lignende Udslæt paa Huden, hvoraf vel Navnet N. **Nældeudslæt** er et hos Hesten og Svinet forekommende Udslæt, der efter nogle Dages forudgaaende Feber viser sig som Knuder omkring paa Legemet, ledsaget af Kløe, og som igjen svinder i Løbet af nogle Dage. Hos Svinet ere Knuderne af en rød Farve, og Sygdommen kaldes almindelig Knuderosen; det er en mild Sygdom, som undertiden kan forvexles med brandartet Rosen.

Nænie ell. **Nænia**, Klagesang, som de gamle Romere afsang ved Begravelser, og som indeholdt Ros over de afdøde.

Næringsfrihed har i alle Lande været indskrænket paa forskjellig Maade. De sædvanligste hemmende Betingelser i saa Henseende gaa ud paa, at Industri og Handel i det væsentlige kun maa drives i Byerne, samt at de forskjellige Næringsdrivende skulle være forenede i Lav, der ere monopoliserede, og hvortil der kun gives Adgang gjennem visse Prøver. Disse Baand ere blevne paalagte dels af politiske, dels af økonomiske Grunde og have til en vis Tid haft deres Berettigelse, medens de nu kun virke skadelig paa den økonomiske Udvikling og lægge Hindringer i Vejen for Individernes Krav paa at kunne benytte deres Kræfter til deres eget Underhold. I de fleste Lande er der derfor, siden Frankrig 1791 indførte fuld N., gjort betydelige Fremskridt henimod N. Ved Lov af 29 Dec. 1857 bleve de tvungne Lav ophævede i Danmark fra 1862, og der aabnedes en temmelig fri Adgang til at drive Haandværk og Handel paa Landet. Hovedregelen indeholdes i Lovens § 16: „Ingen skal kunne drages til Ansvar for det under Haandværks- og Fabrikdrift henhørende Arbejde, som han enten selv eller ved Hustrus og Børns Hjælp udfører“. Det er altsaa kun til at benytte andres Medhjælp eller til at have Udsalg, at Borgerskab er nødvendigt, og dette kan efter Lovens § 3 ikke nægtes den, der forlanger samme mod den fastsatte Betaling, for saa vidt han er fuld-

myndig og ikke særlig har gjort sig uværdig dertil. Allerede ved Lov af 15 Juli 1839 ophævedes eller modificeredes Indskrænkningerne med Hensyn til N. i Norge i væsentlig Grad (s. **Lav**).

Næringsmiddel, Fødemiddel, en Substans, der indeholder de til det dyriske Legemes Ernæring (s. d. A.) nødvendige chemiske Bestanddele, **Næringsstoffer**, i en passende Form. Ved middelmaadigt Arbejde behøver en voxen Mand daglig mindst 118 Gram Æggehvidestof, 56 Gram Fedt og 500 Gram Kulhydrater, men disse Tal vexle selvfølgelig meget efter Legemets Beskaffenhed og Livsomstændighederne. Intet enkelt N. indeholder de nævnte Næringsstoffer i dette Forhold, og man maa derfor ved Sammensætningen af Føden altid sørge for en passende Blanding af forskjellige N. Da de fra Dyreriget stammende N. (især Kjød, Æg, Ost) ere rige paa Æggehvide og ofte ogsaa paa Fedt, de fra Planteriget hidrørende derimod med faa Undtagelser (Bælgfrugter) ere fattige paa Æggehvide, men (især Kornsorterne) rige paa Kulhydrater, er en af animalske og vegetabilske Substanser sammensat Næring mest at anbefale. I Almindelighed følger Mennesket instinktmæssig denne Regel uden at have nogen Anelse om dens Betydning, men hvor det f. Ex. af økonomiske Grunde kommer særlig an paa at træffe den rette Sammensætning af Kosten, kan dette gjøres ved Hjælp af en simpel Beregning, der støtter sig paa de chemiske Undersøgelser om Næringsstoffernes Mængdeforhold i de forskjellige N., d. e. deres **Næringsværdi**. Vin, Øl, Brændevin, Kjødsuppe, Te og Kaffe, de saakaldte Extractivstoffer, Krydderier henregnes ikke til de egentlige N., men til Nydelsesmidlerne, som ikke directe have noget med Ernæringen at gjøre, men dog have stor Betydning ved at fremme Fordøjelsen og virke inciterende paa Nervesystemet.

Næringsskat var en communal Afgift, som tidligere almindelig svaredes i Kjøbstæderne af dem, der drev borgerlig Næring enten efter Borgerskab eller Bevilling, og som ansattes i Forhold til Omfanget af deres Bedrift, men uden Hensyn til den Formue, som de paagjældende for øvrigt ejede. I Kjøbenhavn er N. bortfalden ved Lov af 19 Febr. 1861, der har sat en Indkomstskat i Stedet, og i Kjøbstæderne ved Lov af 11 Febr. 1863, saaledes at en almindelig Ligning paa Formue og Lejlighed er traadt i Stedet.

Nærsynethed, Kortsynethed, Myopi, en Synsanomali, der beror paa, at Øjet er for stærkt lysbrydende, saa at det dannede Billede falder foran Nethinden, hidrører oftest fra, at Øjets Længdeaxe enten er for lang fra Fødselen af eller er bleven det senere hen i Livet ved en Formforandring af Øjet, der kan skyldes forskjellige Aarsager.

Nærøfjorden, en af Sognefjordens sydlige Arme, er maaske den mest storartede af alle Norges Fjorde. Den er overalt omgiven af mægtige Fjælde, der fra en Højde af indtil 5,400 F. (1,700 Met.) styrte lodret ned i Søen. Fjordens Forsænkning fortsættes mod Syd i den interessante og maleriske **Nærødal**.

Næs (isl. nes), en Jordstrimmel, Jordtunge, der strækker sig ud i Havet; forekommer hyppig i Stednavnes Sammensætning. Deraf **Næskonge**, i Oldtiden Benævn. paa Smaakonger, der herskede over en mindre Del af Landet ved Havet.

Næsby-Aa, s. **Sus-Aa**.

Næsbyholm, en gammel Herregaard i Sjælland, Præstø Amt, 1 M. s. ø. for Sorø, der blev oprettet paa Dronn. Margretes Tid af Ridder Anders Olufsøn Lunge og senere har haft mange bekjendte Ejere, blandt hvilke Laurits Axelsøn, en af de 9 berømte Brødre af Familien Thott paa Christian I.s og Kong Hans's Tid, Torben Oxe, Familierne Rosenkrantz, Brahe og Ulfeld, Admiral Henr. Bjelke, hørte en kort Tid under Frederik IV til Grevskabet Frederiksholm, tilhørte derpaa bl. a. Kammerh. Chr. Siegfr. Plessen, Grev Joh. Ludv. Holstein til Ledreborg og hans Søn, Grev Chr. Conr. Soph. Danneskjold-Samsø, Amtmand i Præstø Amt, som anlagde den efter ham og Godset opkaldte Kanal, Kammerh. Chr. Rønnenkamp og nu dennes Søstersøns Søn. Den nuværende Hovedbygning er opført 1585 af Steen Brahe, en Broder til den berømte Tyge Brahe. **Næsbyholms Kanal**, s. **Danneskjoldske Kanal**.

Næse, i videre Betydning hele Lugteorganet med de dertil hørende Huler, i snævrere Bet. den i Ansigtet fremragende Del af dette, **den ydre N.**, dannet opadtil af **Næsebenene**, nedadtil af de dermed forbundne **Næsebrusk**. **Næseroden** er Overgangen imellem Panden og Næsens forreste fremspringende Kant, **Næseryggen**, der nedad ender i **Næsespidsen**. **Næsevingerne** ere de nederste, bevægelige Partier af den ydre N.s bruskede Sidevægge. Den „græske" N.s Ryg danner en lige Linje og Spidsen en spids Vinkel, medens den „romerske" danner en mere buet Linje. **Den indre N.**, **Næsehulen**, er indesluttet af Ansigtsbenene, ved den haarde Gane skilt fra Mundhulen og overalt beklædt med en Slimhinde. Ved et Skillerum i Midten er den delt i to Sidehalvdele, af hvilke hver fortil staar i Forbindelse med Luften ved **Næseboret** og bagtil med Svælgets øvre Del igjennem en større Aabning, saaledes at Luften under Aandedrættet kan stryge gjennem hele Næsehulen. I dennes øverste Del har det egentlige Organ for Lugtesansen sit Sæde; Lugtenerverne, der udgaa fra Hjærnens forreste Lapper, trænge nemlig igjennem to Rækker fine Aabninger i Hjærneskallens Bund ned i Næsehulen og forgrene sig i Slimhinden i dennes øverste Del, hvor deres fineste Ender staa i Forbindelse med særegne lange Celler, Lugtecellerne, der maa betragtes som særlig udviklede Epithelceller; gjennem disse foregaar vistnok Lugtenervernes Paavirkning ved de i den indaandede Luft tilstedeværende flygtige Stoffer (s. **Lugt**). **Næseblod**, Blødning fra Næsens Slimhinde, er meget hyppig, kan hidrøre fra Slag paa Næsen, Blodtilstrømning til Hovedet osv. eller følge med andre Sygdomme (s. Ex. Typhus) og kan undertiden, naar en egen Disposition er til Stede, endog blive meget farlig. — Næse kaldes ogsaa fremspringende Dele paa forskjellige Gjenstande, som

den forreste, noget tilspidsede Del paa en Sko ell. Støvle. N. paa visse Høvle er et foran opstaaende Horn til at sætte med venstre Haands Tommelfinger. N. paa en Tagsten er den Knast, hvormed den hænger paa Lægten. N. paa en Platin i Strømpevirkestolen er det Fremspring, hvormed den danner Masken. I Talemaaden „at faa“ ell. „give En en N.“ bet. det Irettesættelse.

Næsebjørn (Nasua), Rovdyrslægt med lave Ben, Saalegang, fyldig Pels, lang, busket Hale og trykneformig forlænget Snude. I Tandforholdet slutter den sig nærmest til Bjørnene, og ligesom hos denne er Føden, som den søger dels paa Træerne, dels paa Jorden, blandet dyrisk (Fugleæg, Insekter) og Plantesøde (Frugter). N. lever i Nord- og Sydamerika. Sammen med de ligeledes amerikanske Rovdyr Vaskebjørn og Kinkaju (Snohalebjørn) danne N. en særegen Gruppe, Halvbjørnene, der kun have ēn Knudetand i Underkjæven, hvor Bjørnene have to.

Næsehorn (Rhinoceros), Pattedyrslægt af Hovdyrenes Orden; store plumpe Dyr med tyk, næsten nøgen, glat eller i Skjolde afdelt Hud, kort Hals, langagtigt Hoved, smaa Øjne, lave Ben med 3hovede Klumpfødder, kort Hale og et eller to (det ene da bagved det andet) Horn af Kegleform paa Næsebenene (og Panden); den mangler Hjørnetænder; Kindtænderne ere stærke, foldede Knusetænder. De asiatiske Arter have mere udviklede Fortænder og Huden afdelt i Skjolde ved dybe Folder; hos de afrikanske ere Fortænderne saa smaa, at de aldrig bryde gjennem Gummerne, og Huden er glat, i det højeste med en Antydning af Folderne. De afrikanske Arter, det sorte N. (R. bicornis) og det hvide N. (R. simus), ere tohornede ligesom Sumatra-N. (R. sumatranus), hvorimod det store indiske N. (R. unicornis) og Sunda-N. (R. sundaicus) kun have ēt Horn. Maaske er de levende Arters Antal endnu større; man har i det mindste opstillet et Par afrikanske Arter og en indisk tohornet Art, R. lasiotis, foruden de opregnede. Blandt de uddøde Arter ere de vigtigste det nordiske N. (R. tichorhinus), af hvilken Levninger ere fundne paa mange Steder i de nyere Dannelser i Mellemeuropa og i Sibirien, hvor dette Dyrs Lig ogsaa er fundet under lignende Forhold som Mamutens, hvorved det da har vist sig, at det ligesom denne havde en fyldig Haarbeklædning og levede af Naaletræernes Kviste; og R. incisivus, der manglede Hornet, fra en ældre Afdeling af Tertiærtiden. N. ere temmelig dorske Dyr, der dog, naar de angribes, eller under andre særlige Forhold kunne blive farlige i deres Raseri; de anrette ofte stor Skade paa Plantagerne ved at nedbryde og nedtrampe alt. N. ser ikke godt, men hører og lugter godt og kan indhente en Hest i Løb; dens Stemme er gryntende; i Fangenskab trives den ret godt; den elsker Vand og Dynd som andre Tykhude og lever dels af Græs, dels af Kviste eller anden Plantesøde. N. dræbes med Kugle eller Lanse; Kjødet kan spises; Huden benyttes til Skjolde og Pikke, Hornene til Bægere.

Næsehornsbille (Oryctes nasicornis), anselig Skarnbasseform, 1½ Tomme lang, glinsende kastaniebrun, udmærket ved en hornlignende Forlængelse paa Hovedet hos Hannen; Hunnen har paa samme Sted en Pukkel. N. findes især i Drivbænke, i Træbarken hos Garvere og i hule Egestammer. I de varme Lande leve talrige beslægtede Former (Dynastes Hercules, Actæon osv.); s. Herculesbille.

Næsehornsfugl (Buceros), store, altædende, sorte, indiske og afrikanske Skrigefugle, med et stort, men porøst og let, noget buet Næb, fra hvis øvre Del der hos nogle Arter udgaar en Forlængelse ligesom et Horn, af samme Beskaffenhed som selve Næbet, men af forskjellig Form hos de forskjellige Arter. I Rugetiden mures Hunnen inde i en hul Træstamme, kun efterladende en Spalte, af hvilken den kan stikke Næbet ud for at lade sig made af Hannen.

Næseskat (nefgildi) er det Udtryk, som i den nordiske Oldtid svarer til senere Tiders „Kopskat“, altsaa en ligelig af alle Ydere udredet Personskat.

Næsgaard Landbrugsskole ell., som den kaldes, den Classenske Agerbrugsskole er i sin nuværende Form oprettet 1849 for det Classenske Fideicommis's Regning. Gaarden, der er fortrinlig indrettet og har et Avlsbrug paa c. 300 Td. Land, er beliggende paa Falsters Nordøstkyst. Allerede i Slutn. af forrige Aarh. var N. indrettet til Agerdyrkningsskole for Bondersønner, der her skulde nyde fri Undervisning og have Kost og Klæder. Undervisningen var beregnet paa 3—4 Aar, og en Lærer antaget; men der meldte sig kun ēn Elev, og selv efter at Skolen aabnedes ogsaa for andre end Bondersønner, meldte der sig ingen. Undervisningen forlagdes derpaa i forandret Form til Kjøbenhavn, hvor den fortsattes til 1827, og imidlertid benyttedes N. som Mønster- og Forsøgsgaard, hvor der fra Tid til anden indførtes forskjellige forædlede Husdyr. Skolen er nu beregnet paa en toaarig Undervisning, hvorefter Eleverne underkaste sig Examen. Elevernes Tal er 18, hvoraf 9 antages aarlig til 1 Maj. Bondersønner have fortrinsvis Adgang til Pladserne, som ere stærkt søgte. Betalingen er 200 Kr. for det første Aar og 160 Kr. for det andet. Tiden er delt saaledes, at Eleverne arbejde skiftevis den halve Dag i Marken, hvor de øves i alle forefaldende Arbejder, og den anden halve Dag nyde de Undervisning i Skolen.

Næstved, Kjøbstad i Sjælland, Præstø Amt, Tybjærg Herred, 10 M. s. v. for Kjøbenhavn, ligger ved Sus-Aa, ¼ M. fra dens Udløb. 4,792 I. (1880). Af dens Bygninger fremhæves St. Peders Kirke, en anselig Bygning med smukt udskaaren Prædikestol. Den har hørt til det gamle nedenf. omtalte Benedictinerkloster St. Pederskloster, senere Skovkloster, og blev skaanet, da dette brændte 1261, men brændte selv 1280, hvorefter den nuværende Kirke opbyggedes paa den gamle Plads; denne blev 1855 og nærmest foreg. A. smukt restaureret. Fremdeles St. Mortens Kirke med rigt udskaaren Altertavle, restaureret 1857—59; det nye Raadhus, opført 1855—56; det gamle Raadhus; det saakaldte Helligejstes Hospital; den Ostenfeldtske

Enkestiftelse; Borgerskolen og Friskolen; Amtets Syge- og Tvangsarbejdsanstalt; Gasværket. Byen har mange gamle Bindingsværksbygninger fra det 17de Aarh. Sus-Aa er sejlbar for Pramme, men ikke for større Skibe, for hvilke der er Havn ved Karrebæksminde, 1¼ M. fra N. Told- og Skibsfartsafgiften udgjorde 1885 62,704 Kr. og Brænderiafgiften 25,762 Kr. Der udførtes til Udlandet 1885 5,200 levende Svin og 1,948,000 Pd. Korn, hvoraf ⅞ Hvede, Resten Byg. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 164 Baade under og af 4 Tons og 17 Fartøjer paa 1,078 Tons, hvoriblandt en lille Dampbaad paa 8 Tons. Havnen ved Karrebæksminde er 11—12 F. dyb. Af industriel Virksomhed drives her Brændevinsbrænderi, Klædefabrikation, Jærnstøberi, Papirfabrikation, Ølbryggeri og Tobaksspinderi. N. er Garnison for 4de Dragonregiment. Communens Udgift 1884 var 122,000 Kr., Overskud 17,000 Kr. Paa Formue og Lejlighed lignedes 36,000 Kr. Communens Activer vare 400,000 og dens Passiver 410,000 Kr. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Skriver og Foged i Thybjærg Herred. Byraadet har 13 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere: en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Landphysicus, en Districtslæge, en Postmester, en Telegraphbestyrer, en Sognepræst og en residerende Capellan. I N. er en Industri- og Sparebank og en Disconto-, Laane- og Sparebank. Byen hører under Præstø Amts sjællandske Amtsrådsdistrict, 2det Udskrivningsdistrict og er Valgsted for Amtets 3dje Folketingskreds og 3dje Landstingskreds. — N. forekommer allerede i første Halvdel af det 12te Aarh., da her stiftedes et Benedictinerkloster, som paa Kirken nær afbrændte 1261 (s. for øvr. Herlufsholm). Byen havde endnu 3 andre Klostre, et Graabrødrekloster (stiftet 1239), et Sortebrødrekloster (stiftet 1242) og et Helligaandskloster. I det 13de Aarh. afbrændte den gjentagne Gange (1271, 1280 og 1297). 14 Juni 1259 leveredes ved N. et blodigt Slag, hvor den sjællandske Landalmue, som Dronn. Margrete Sprænghest havde samlet, blev overvunden af den rygiske Fyrste Jaromar og 10,000 Bønder skulle være faldne.

Næveretten, s. Landsbefreb.

Nævius, Cn., romersk Digter fra Campanien, optraadte 235 f. Chr. i Rom som Tragediedigter, men synes at have vundet større Bifald som Lystspildigter. Han døde i Landflygtighed i Utica c. 200 f. Chr. De faa Brudstykker af hans Digte ere samlede af Clußmann (1843).

Nævneform, s. Nominativ. **Nævneord**, s. Nomen.

Nævninger, **Nævn**, kaldtes de Mænd, som efter den gamle danske, navnlig den i Provinsiallovbøgerne indeholdte Ret i de fleste vigtigere, navnlig criminelle Sager havde ved deres edelige Udsagn at erklære den anklagede for skyldig eller uskyldig, hvorefter Dommen affagdes af de forsamlede Tingmænd. De nærmere Bestemmelser om Antallet af N., om deres Udnævnelse (der snart skete af Sagsøgeren, snart af den kongelige Ombudsmand, snart af Districtets Beboere, i Almindel. med Ret for den anklagede til at forkaste nogle af de udnævnte), om Afsigelsen af deres Kjendelse (navnlig om der til den anklagedes Frifindelse udfordredes Enstemmighed eller om, som det efterhaanden blev Regelen, Stemmeflerhed var tilstrækkelig) osv. havdes mange forskjellige Bestemmelser i de forskjellige Provinser og for de forskjellige Slags Sager. Det var især i Jylland, at Nævningsinstitutionen var udviklet, og der havdes 5 forskjellige Arter af dem: Rans-, Herreds-, Skibs-, Biskops- og Kirkenævninger. Med de virkelige N. maa derimod ikke forvexles de saakaldte Kjønsnævninger, som kun vare en særegen Art Mededsmænd, nemlig saadanne, som vare beslægtede med den paagjældende Part. Det var især efter Jærnbyrdens Ophævelse i Rettergangssager, at Nævningsinstitutionen fik en bestandig større og større Betydning, idet N. nu traadte i Stedet for hin Afgjørelsesmaade; men ligesom siden efterhaanden Retsplejen i det hele gik ud af Folkets Hænder og over til de kongelige Embedsmænd, tabte ogsaa denne Institution sig igjen. I den danske Grundlov er det nu bestemt, at i Misgjerningssager og Sager, der rejse sig af politiske Lovovertrædelser, skulle N. indføres, hvorved menes Edsvornerettet, med hvilke ogsaa N. efter det ovenfor udviklede havde betydelig Lighed. Ogsaa i Sverige havdes efter den ældste Retsforfatning en »Nämnd«, der ligesom de danske N. afgjorde det factiske Spørgsmaal i Sagerne, og endnu haves der en Institution af dette Navn, men dens Betydning er nu en ganske anden, idet N., der udnævnes af Sognebeboerne, deltager med Dommeren i selve Dommens Affigelse og altsaa svarer til de danske Meddomsmænd.

Nød, en Frugt med et tørt, uopspringende Frøgjemme, der i Regelen kun indeslutter ēt Frø.

Nøddaab, s. Daab.

Nøddekrige, norsk Nøddekraake (Caryocatactes guttatus), nordisk Ravnefugl, med brun, hvidplettet Fjerdragt og stort, lige Næb, bygger i tætte Skove (i Danmark kun paa Bornholm), lever af Insekter, Nødder og andre Frugter og hamrer i Træstammerne. Til ubestemte Tider vandrer den ud i store Skarer og optræder da i stor Mængde paa Steder, hvor den ellers ikke er kjendt.

Nøddeolje. Den Olje, der vindes ved Presning af Hasselnødden, er ikke tørrende, er lysegul og af ringe Anvendelse. Sædvanlig forstaas ved N. den tørrende, grønlige Olje af Valnødkjærner, som indeholde omtr. 50 pCt. deraf. Den anvendes meget til finere Oljemaling, fordi den tørrer næsten stærkere end Linolje. For at blege den og gjøre den hurtigere tørrende udsætter man den for Luft og Sol og opbevarer den derpaa, idet gammel N. i Almindelighed anses for bedre end frisk. Handelsvaren er hyppig blandet med Olje af Valmuefrø, der i næsten alle Forhold ligner den meget.

Nøddetræ, s. Hassel. Det saakaldte N., der bruges til Fabrikation af Møbler og Geværskafter, faas af nogle Valnød-Arter.

Nødhavn, en Havn, som anløbes dels for at udbedre Skibet eller rette paa Ladningen, dersom den skulde have forskudt sig, dels for at proviantere, dersom Vand eller Proviant skulde være sluppet op.

„**Nødhjælpere**" kaldtes i den katholske Tid 14 (ell. 15) Helgener, som man særlig paakaldte i forskjellige Tilfælde af Sygdom eller anden Nød. De vare Georg (St. Jørgen), Erasmus, Pantaleon, Dionysius, Achaius, Ægidius, Blasius, Vitus, Christoffer, Cyriacus, Eustachius, Katharina, Margrete og Barbara.

Nødmast, en Mast, dannet om Bord i et Skib af Varespir eller Rundholter, for at erstatte Tabet af en forlist Mast. Tilsvarende Betydning har Nødrør.

Nødret kaldes Retten til for sig selv eller en anden, der befinder sig i Nødstilfælde, d. e. under Omstændigheder, som medføre en overhængende Fare for Livet eller et andet Retsgode, der kan stilles lige dermed (den kvindelige Ære, Friheden eller den hele timelige Velfærd), at gjøre Indgreb i andres Rettigheder, for saa vidt disse maa anses for at være af underordnet Betydning i Sammenligning med det Retsgode, som for den paagjældende staar paa Spil, og overhovedet at tilsidesætte saadanne Lovbud, hvis Overholdelse i Sammenligning hermed maa anses for at være af underordnet Vigtighed, dog saaledes, at det Retstab, man har tilføjet en anden, maa erstattes denne. En saadan N. er imidlertid ikke anerkjendt i alle Lande. Mange, saasom Tyskland, begrænse sig til at anerkjende Nødstilstand som en Strafudelukkelsesgrund, naar man for at frelse sig selv eller en nærpaarørende begaar en Forbrydelse, og andre mene, om de end gaa noget videre, at her dog er Tale ej om en Ret, men kun om en undskyldende Omstændighed. Efter norsk og dansk Ret kan derimod en N. siges at være anerkjendt, der dog ikke gaar videre end til at tilstede til Frelse af Liv og Helbred at gjøre Indgreb i andres Formuesrettigheder. Flere af de nyere Straffelovudkast have imidlertid optaget Regler, hvorved N. maa siges anerkjendt omtrent i den oven forklarede Udstrækning.

Nødsadresse kaldes den paa en Vexel af Trassenten eller en Endossent tegnede Anmodning til en anden Person end Trassaten (Nødsadressaten) om at indfri Vexlen, hvis Trassaten skulde vise sig uvillig eller ude af Stand dertil.

Nødvendighed kan i Almindel. bestemmes som Forholdet mellem Grund og Følge, Aarsag og Virkning (s. Grund). Naar Grunden, d. e. Systemet af alle Betingelser, er til Stede, siges Følgen at indtræde med N. I N.s Begreb mødes Tankens Love med de virkelige Tildragelsers Række, og Erkjendelsen fuldendes. Paa Opfattelsen af dette Begreb beror en Hovedmodsætning mellem de to philosophiske Retninger i nyere Tid. I Følge den empiriske Skole (Berkeley, Hume, Mill) existerer der egentlig ingen N., kun en factisk Forbindelse af Phænomener; men naar nogle af disse Phænomener saa tidlig og saa stadig have forbundet sig for Forestillingen, at der dannes en uopløselig Association, betegne vi denne Forbindelse som nødvendig. Den kritiske Skole (Kant og hans Efterfølgere) hævder derimod, at der gives Love og Forhold, som følge af Tingenes Natur, og som vi kalde nødvendige, fordi de ikke kunne tænkes anderledes. En saadan N. maa tillægges de logiske og mathematiske Sandheder, og jo mere Erkjendelsen af den virkelige Verden skrider frem, des mere udvides ogsaa N.s Rige. En directe Indsigt i N. kunne vi kun vinde, naar vi kunne controlere hele det System af Betingelser, hvoraf noget følger; her er et genetisk Bevis muligt, hvorved man følger Sagen i dens egen Udvikling. Hvor dette ikke er muligt, træder et indirecte Bevis i Stedet, hvorved man paaviser det modsattes Umulighed.

Nødværge, Anvendelse af physisk Magt for at afværge en Retskrænkelse. N. kan efter dansk og norsk Ret udøves af enhver — baade for sig selv og andre — til Forsvar mod et begyndt eller umiddelbart overhængende retsstridigt Angreb. Ligesom der imidlertid aldrig maa anvendes større Magt, end der kan skjønnes nødvendigt til Retskrænkelsens Afværgelse, saaledes kan der efter dansk Ret heller ikke til Forsvar for ethvert nok saa ubetydeligt Retsgode anvendes ethvert nok saa voldsomt Middel, navnlig et saadant, som medfører Fare for Angriberens Liv, blot fordi denne ikke ved mildere Midler vil lade sig bevæge til at opgive Angrebet. Saadanne Forsvarsmidler er det kun tilladt at anvende, hvor der er Spørgsmaal om at forsvare Liv, Helbred eller Velfærd. Andre, navnlig ældre, Love indskrænke Nødværgeretten end yderligere, og dette gjælder fremdeles den svenske Straffelov, idet den lige over for Formuesindgreb blot anerkjender N. ved Indbrud og natlig Indtrængen i Hus samt hvor Forbryderen sætter sig til Modværge. Andre, navnlig nyere, afvige i modsat Retning, idet de anerkjende Retten til at værge ethvert Retsgode mod retsstridigt Angreb, saaledes f. Ex. ogsaa Husfreden.

Nøgenfrøede (Gymnospermæ), den ene af de 2 Klasser, hvori Blomsterplanterne inddeles. For saa vidt der overhovedet er Frugtblade til Stede, forblive disse aabne, saa at Frøene ikke blive indesluttede i nogen Frugtknude. I det modne Støvkorn findes flere Celler, hvoraf en voxer ud til Støvrør. I Kimsækken dannes Frøhviden før Befrugtningen, og Kimen dannes i secundære Kimblærer. Disse i Forening med flere andre Forhold gjøre de n. til en i høj Grad ejendommelig Plantegruppe, der i meget synes at staa paa Overgangen fra Sporeplanterne til de andre saakaldte Blomsterplanter. Den omfatter 3 Ordener: Naaletræer, Sycabeer og Gnetaceer.

Nøgle, Redskab, hvormed Laasen paa en Dør, Skuffe osv. oplukkes, eller forskjellige analoge Gjenstande; Opskriften paa den Stilling af de bevægelige Stykker, hvorved en Combinationslaas (s. d. A.) kan oplukkes, eller paa Løsningen af en Lønskrift. S. ogsaa Node og Blomsterstand.

Nøglebén, Kravebén, s. Arm.

Nøgleembede, Nøglemagt, kaldes den christne Kirkes Magt til at tilgive Synder. Navnet

stammer fra Jesu Ord til Peter i Matth. XVI, 19: „Jeg vil give dig Himmeriges Riges Nøgler". Den katholske Kirke skjelner mellem Løse- og Bindenøglen, fordi Jesus videre siger: „Hvad du binder paa Jorden, det skal være bundet i Himlene, og hvad du løser paa Jorden, det skal være løst i Himlene". Paven udøver N. som Peters formentlige Efterfølger over hele Jorden og fører de korslagte Nøgler over sit Vaaben. Hver Biskop besidder med nogle Indskrænkninger (s. Casus reservati) den samme Myndighed i sit Stift og hver Præst i sit Pastorat. **Nøglesoldater** kaldtes i Middelalderen de pavelige Tropper.

Nøgne Snegle, s. Gjællefnegle.

Nøk (oldn. nykr), efter Almuens Overtro et Væsen, der opholder sig i Floder eller Søer.

Nøkkerose (Nymphæa alba), den hvide Aakande, en i de fleste af vore Søer og Aar almindelig forekommende Plante med 4bladet Bæger, stor, hvid Krone og kredsrunde Blade.

Nördlingen, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg, 9 M. n. n. v. for Augsburg, med 8,000 J., er omgiven med Mure og har en prægtig gotisk Hovedkirke, Linned- og Uldvæverier, Garverier og Limkogerier. — N. var indtil 1803 en fri Rigsstad. Den er historisk mærkelig ved Slagene 7 Sept. 1634, da de svenske under Bernhard af Sachsen-Weimar bleve slaaede af de kejserlige, og 8 Aug. 1645, da Østerrigerne under Mercy bleve overvundne af Franskmændene under Condé.

Nørholm-Aa, s. Varde-Aa.

Nørlund, Herregaard i Jylland, Aalborg Amt, midt imellem Aalborg og Hobro, blev opført med stor Bekostning midt i en Sump af Ludv. Munk 1581—97. Aaret efter at Bygningerne vare blevne færdige, fødtes her hans Datter Kirsten Munk, der blev Christian IV.s anden Ægtefælle. En af Gaardens Ejere i dette Aarh., Krigsraad Rasm. Conradsen, anlagde i Skoven ved samme Glasværket „Conradsminde", som nu er nedlagt.

Nørre-Aa, ell. **Nørremølle-Aa,** Afløbet af Hald-Sø ved Viborg, løber mod Ø. og falder i Gudenaa tæt v. for Randers.

Nørregaard, Asta Elise Jacobine, norsk Figurmalerinde, f. 18 Aug. 1853, har uddannet sig i München og Paris og har allerede leveret betydelige Arbejder, som „Christus Consolator" til Gjøviks nye Kirke og en Række betydelige Portræter af fremragende, især kirkelige Personligheder: Biskop Folkestad, Pastor Sven Brun, Professorerne Johnsen og Caspari o. fl.

Nørregaard, Jens, dansk Folkehøjskoleforstander, f. i Kjøbenhavn 13 Nov. 1838, paavirkedes som theologisk Student af grundtvigske Kredse og Grundtvig selv. Han deltog som Frivillig i Krigen 1864 og blev Lieutenant (1882 Capitain i Forstærkningen), men opgav under Indtrykkene herfra sin tidligere Tanke om en egentlig videnskabelig Virksomhed for at arbejde praktisk for „Folkets Oprejsning og Udvikling" og oprettede 1866 en Folkehøjskole i Testrup ved Aarhus. I den offentlige Forhandling er han jævnlig optraadt som Ordfører for den grundtvigske Folkehøjskoles Tanker og særlig for Gjennemførelsen af Grundtvigs Ønske om en af Staten oprettet Folkehøjskole i Sorø. Ogsaa hans Doctordisputats, „Ingemanns Digterstilling og Digterværd" (1886), er udsprungen af hans historisk-literære Sysler ved Folkehøjskolen. Han har desuden taget ivrig Del i Skytteforeningsbevægelsen.

Nørregaard, Laurids, dansk Retslærd, f. 1745 i Kjøbenhavn, blev 1779 Adjunct og 1782 Professor ved Universitetet; d. 1804. Han blev 1784 Højesteretsassessor og 1795 Deputeret i Admiralitetet. Af hans Skrifter mærkes „Natur- og Folkerettens første Grunde" (1776), som senere omarbejdedes under Titlen „Naturrettens første Grunde" (1784), og „Forelæsninger over den danske private Ret" (7 Bd., 1792—99), der især har Betydning som Grundlag for Ørsteds „Supplement til N.s Forelæsninger over den danske og norske private Ret" (1804—12).

Nørrejylland, i Modsætn. til Sønderjylland ell. Hertugd. Slesvig, omfatter den nordlige Del af den jyske Halvø. Dets Sydgrænse mod Slesvig, saaledes som den bestemtes ved Wienerfreden 1864 og senere Forhandlinger, følger mod Ø. en bugtet Linje fra Heilsminde ved Lille-Bælt n. om Christiansfeld mod N. V. til Kongeaaen s. for Skodborghus, derefter paa en Strækning af 3 M. Kongeaaen, løber dernæst mod S. S. Ø. indtil omtr. 1 M. s. for Ribe, hvor den bøjer mod V. til Vesterhavet og s. om Manø. For øvrigt omgives N. af Lille-Bælt, Kattegattet, Skagerak og Vesterhavet. 458,48 □ M. med 868,511 J. (1880; 788,119 J. i 1870, 700,206 i 1860, 604,125 i 1850). Vesterhavet danner paa den for Skibsfarten kun lidet tilgængelige Vestkyst Hjerting-Bugten, Ringkjøbing- og Nissum-Fjord. Fra Kattegattet skære sig flere betydelige Fjorde og Bugter ind fra Øst (Limfjorden, Mariager-Fj., Randers-Fj., Ebeltoft-Vig, Begtrup-Vig, Kalø-Vig med Knebel-Vig, Horsens-Fj. og Vejle-Fj. med Rands-Fj.) og fra Lille-Bælt Kolding-Fj. Til N. regnes Øerne Hirtsholmene, Læsø, Anholt, Hjelm, Thunø (i gejstl. Henseende tillige Samsø) og Endelave i Kattegattet, samt Fanø og Manø i Vesterhavet. Landets Vestkyst dannes næsten overalt af et Bælte af Flyvesand, paa mange Steder optaarnet i mægtige Klitter. Hertil slutte sig s. for Limfjorden Alformationens store Hedesletter, mod Ø. begrænsede af Rullestenssandet med dets høje, for en stor Del lyngklædte Bakker, langstrakte Indsøer og betydelige Skovstrækninger, og ø. for dette Rullestensleerets frugtbare, bølgeformede Land, der ogsaa her, skjønt mindre end paa Øerne, er smykket med Skove. Landet n. for Limfjorden (Vendsyssel, Thy og Morsø) tilhører fornemmelig Rullestensleret og kun enkeltvis Rullestenssandet og har store Strækninger af hævet Havbund (Store-Vildmose og Kjær-Herred). De højeste Punkter her ere Allerup Bakker (346 F.), der ere en Del af Højdedraget „Jyske Aas", og Flade Præstehøj (355 F.), begge i Vendsyssel, Aashøj (295 F.) i Thy og Salgjer-

Høj (282 F.) paa Mors. Kun mod Ø. findes Skov af nogen Betydning. S. for Limfjorden optages Strækningen mellem denne, Kattegattet og Mariager-Fjord, det gamle Himmersyssel („Himmerland"), for en stor Del af hævet Havbund (Lille Vildmose). Ogsaa den øvrige Del, der fornemmelig tilhører Rullestenssandet og til Dels Aldannelsen, er efter Jordbundsbeskaffenheden en af N.s mindst begunstigede Egne. De højeste Punkter her ere Frenderup-Nibøj (324 F.) og Hverrestrup-Bavnehøj (251 F.). Af noget lignende Beskaffenhed, om end ikke lidet frugtbarere, er Landet mellem Mariager- og Randers-Fjord og Halvøen s. for denne, det gamle Djursland. Ogsaa her forekommer hævet Havbund, navnlig mellem Randers-Fjord og Kolind-Sund; men for øvrigt vexler Ler og Sand, og paa flere Steder findes ikke ubetydelige Skove. De højeste Punkter her ere Hald Kirkebakke (282 F.) og Flintebjærg (191 F.) n. for Randers-Fjord, Kalø-Bavnehøj (325 F.) paa den østlige Halvø og Ellemandsbjærget (314 F.) paa Helgenæs. Fra Kalø-Vig begynder den frugtbare Østkyst med Rullestensler som Hovedbestanddel og fortsættes gjennem skovrige, bølgeformede Egne uafbrudt til Kolding-Fjord. Jels-Høj s. for Aarhus naar her 407 F., Bjergelide og Sindbjærg mellem Horsens- og Vejle-Fjord 385 og 353 F. De højeste Punkter ligge i en østlig Sidegren af Højdedraget, der danner en Landryg midt igjennem Landet s. for Limfjorden. Her ere Ejers-Bavnehøj (547 F.) s. for Mos-Sø og Himmelbjærget ved Jul-Sø, der har været antaget for Danmarks højeste Punkt (550 F.), men som nøjagtige Maalinger have vist kun at være 470 F. Ved Foden af disse Højder ligger i en skovrig, malerisk skjøn Egn Landets største Samling af Indsøer (Skanderborg-, Mos-, Guden-, Birk-, Jul-, Borre- og Bra-Sø, Silkeborg-Langsø o. fl.), der dels gjennemstrømmes af, dels have Afløb til Gudenaa. V. for Landryggen udstrække sig Hedesletterne, mod N. begrænsede af Halvøen Sallings og den sydvestlige høje Limfjordsbreds lerblandede, frugtbare, men skovløse Egne og mod V. af Flyvesandsstrækninger og de to store, af marskagtige Enge omgivne Havbugter Nissum-Fjord og Ringkjøbing-Fjord. Mellem Ringkjøbing-Fjord og Hjerting-Bugten er den nu udtørrede og til fortrinlig Eng omdannede Fil-Sø. Fra Højderyggens vestlige Skraaning udspringe talrige Aaer, der omgivne af Kær og Enge gjennemstrømme Heden. De betydeligste af disse ere: Holstebro-Aa ell. Storaaen, der falder i Nissum-Fjord, Skjern-Aa med dens Tilløb Borgod-Aa og Omme-Aa, der falder i Ringkjøbing-Fjord, Varde-Aa med Holme-Aa, der falder i Hjerting-Bugten, Gnenm-Aa (med Holsted-Aa) og Konge-Aaen, der falde i den Del af Vesterhavet, som ligger mellem Fanø og Fastlandet. Det højeste Punkt i denne Del af Landet er Store-Momhøj, 5 M. ø. for Ringkjøbing (henv. 300 F.). — I verdslig administrativ Henseende inddeles N. i 9 Amter:

Amterne.	□ Mil.	Folketal 1880.	Paa 1 □ Mil.
Hjørring	51,14	100,548	1,966
Thisted	30,78	64,007	2,081
Aalborg	52,60	96,204	1,829
Viborg	55,08	93,369	1,694
Randers	44,20	104,321	2,360
Aarhus	44,99	140,886	3,133
Vejle	42,34	108,513	2,563
Ringkjøbing	82,22	87,406	1,063
Ribe	55,08	73,257	1,330
	458,43	868,511	1,895

I gejstlig Henseende deles det i de 4 Stifter Aalborg, Viborg, Aarhus og Ribe. — Da Landbruget har en saa stor Betydning for N., gives her en Oversigt over Arealets Benyttelse 1881.

Amterne.	Areal Td. Ld. incl. Skovlan.	Besaaet.	Græsland, Eng, Brak, Overdrev.	Haver og Fredskov.	I alt anvendt Areal.
Hjørring	510,713	140,173	235,676	10,456	386,305
Thisted	307,139	78,855	125,641	1,481	205,977
Aalborg	525,342	144,151	227,257	21,415	392,823
Viborg	550,052	156,963	229,794	22,461	409,218
Randers	441,476	146,939	210,427	25,921	383,287
Aarhus	449,853	165,787	178,593	42,165	386,545
Vejle	422,885	155,415	178,092	30,574	364,081
Ringkjøbing	821,418	142,683	289,436	10,599	442,718
Ribe	550,060	115,229	205,679	10,605	331,513
	4,578,438	1,246,195	1,880,595	175,677	3,802,467

Af det øvrige Areal var Moser og Kær 177,654, Flyvesand 89,387, udyrket Land 33,244 Td. Ld., Resten Byggegrund, Gaardsplads, Hegn, Veje og Vandareal. Af det besaaede Areal var med Hvede 15,423, Rug 307,682, Byg 242,755, Havre 494,106, Boghvede 34,734, Bælgsæd 9,825, Blandsæd 52,419, Kartofler 53,783, andre Rodfrugter 14,257, Raps 394, andre Handelsplanter 1,601 og Spergel 19,218 Td. Ld. Tillige gives en Oversigt over Kreaturholdet paa samme Tid.

Amterne.	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Svin.
Hjørring ..	21,296	105,900	112,347	34,605
Thisted	11,406	69,414	113,185	10,982
Aalborg ...	20,492	103,007	138,546	27,603
Viborg	19,251	105,254	172,722	27,498
Randers ...	24,325	102,398	132,098	22,997
Aarhus....	23,458	102,056	95,223	33,535
Vejle	18,110	96,372	70,920	31,767
Ringkjøbing	16,033	112,413	164,852	31,211
Ribe	12,864	86,767	89,172	21,902
	167,235	883,581	1,089,065	242,100
imod 1871	143,074	718,543	1,216,432	189,239

De vestdanske i Jylland havde i Oldtiden deres egne Konger ved Siden af de østdanskes Konger paa Øerne og i Skaane, og Jellinge nævnes tidlig som Kongesæde; blandt de ældste Konger mærkes Vermund og hans Søn Uffe d. spage; senere Sigfred, til hvem Wittekind tog sin Tilflugt; Godfred, som bekrigede Carl d. store og anlagde det første Grænseværn mod Syd, Kurvirke; hans Efterfølger Hemming, som sluttede Fred med Kejseren 811; Harald Klak, den første christne danske Konge 826; Erik d. gamle og Erik d. unge Barn, Ansgars Samtidige. Provinsens Hovedstad var Viborg; her holdtes Landstinget, hvor Kongerne i ældre Tid valgtes og senere hyldedes af Jyderne, ligesom denne By ogsaa var Samlingsstedet for den mægtige jyske Adel. I Middelalderen var Jylland Hovedskuepladsen for de talrige Bondeopstande i Danmark, af hvilke den sidste i Grevens Fejde gav den jyske Bondestand et føleligt Knæk; til forskjellige Tider har denne Provins været besat af Fjender, saaledes 3 Gange i det 17de Aarh., 1627—29 af de kejserlige, 1644—45 og 1658—60 af Svenskerne, og i de slesvigske Krige 1848 og 1849 (den sydlige Del) samt 1864 af Tyskerne.

Nørrekloster, s. Glenstrup.

Nørreris, s. Niels Ebbesen.

Nørre-Snede, Landsby i Jylland, 4 M. v. n. v. for Horsens, bekjendt fra den første slesvigske Krig ved et 9 Juni 1849 heldig foretaget natligt Overfald paa en kurhessisk Rytterafdeling.

Nørre-Sundby, Handelsplads i Nørre-Jylland, Aalborg Amt, Kjær Herred, ved Limfjorden lige over for Aalborg, hvormed den er forbunden ved en Pontonbro. 1,757 I. (1880). Byen er mod N. omgiven af høje Bakker. I Byen er Kirken, Præstegaarden, Skolen, Tingsted for Kjær Herred, hvis Herredsfoged bor her, Districtslægen, et Apothek, et Jernstøberi og adskillige andre industrielle Etablissementer. Jernbanegaard. Postexpediteuren er tillige Telegraphbestyrer. Her drives Handel og anden borgerlig Næring som i en Kjøbstad. En fast Jernbanebro fører fra Aalborgs vestre Udkant til N.-S. En stor Del af Byen afbrændte 17 Juni 1865.

Nøsel, ældre tysk Maal for flydende Varer, af Størrelse omtrent ¼ Pot.

Nøterø, Præstegjæld i Jarlsberg og Larviks Amt i Norge, bestaar af de større Øer N. og Tjømø med omliggende Smaaøer. Det har en meget talrig Befolkning (1875 8,600 I.), der fortrinsvis lever af Skibsfart.

O.

O, det 15de Bogstav i vort Alphabet ligesom i det græske (Omikron, kort o), det 14de i det latinske. 0 bet. som Taltegn Nul; i Chemien er det Tegn for Ilt. ° er Tegnet for en Grad af en Cirkel, Breddegrad. O foran irske Familienavne, baade borgerlige og adelige, f. Ex. O'Neal, O'Connell, er et opr. irsk Forholdsord „af", „fra" (jvfr. fransk de).

Oahu, s. Sandwichsøerne.

Oajaca [oahhāka], Hovedstad i den mexicanske Forbundsstat O., 51 M. s. ø. for Mexico. 30,000 I. Bispesæde. O. er en af Mexicos smukkeste Stæder med Bispegaard, Kathedralkirke og Seminarium. Fabrikation af Chocolade og Cigarer. Vigtig Cochenilleavl.

Oakland [ōhklænnd], Stad i Staten California i Nordamerika, ved San Francisco Bugtens Østside lige over for San Francisco. 35,000 I. O. er Endepunktet for Union-Pacific-Jernbanen. Livlig Handel og Industri. I det nærliggende Berkeley er Statsuniversitetet, Døvstumme- og Blindeinstitut.

Oase kaldes en paa Grund af Vands Tilstedeværelse mere eller mindre frugtbar Plet i et Ørkenland.

Ob ell. **Obj**, en af Asiens store Floder, udspringer paa Altai-Bjærgene under 49° n. Br. og 106° ø. L. og løber med nordvestlig Hovedretning gjennem Gouv. Tomsk ind i Gouv. Tobolsk, hvor den fra venstre Side optager den saa vel i Strømlængde som i Bredde betydeligere Flod Irtysch, der selv fra venstre Side optager Floderne Ischim og Tobol. Efter Foreningen tager Floden Retning mod N. og falder gjennem den store Obj-Bugt ud i det nordlige Ishav. Længde 580 M.

Obadias ell. **Obadjah**, hebr., d. e. Herrens Tjener, en af de 12 smaa Propheter, levede i Juda Rige og forudsagde Edomiternes Undergang. Hans Levetid kan ikke angives med Sikkerhed; nogle regne ham for den ældste eller en af de ældste, andre for en af de yngste blandt Propheterne.

Obdam, Jakob van Wassenaer, Herre til, f. 1610 i Haag, blev, efter at den ældre Tromp var falden 1653 fordi han var en ivrig Tilhænger af de Witts Politik, udnævnt til Overadmiral over Hollands og Vestfrieslands Flaade, skjønt han tidligere kun havde gjort Tjeneste som Rytterofficer og slet ikke havde Kjendskab

til Søvæsenet. Han undsatte 1658 Kjøbenhavn efter at have slaaet sig igjennem Sundet 29 Oct.; under et tidligere Ophold i Kjøbenhavn paa en Expedition til Østersøen for at undsætte Danzig 1656 havde han faaet Elefantordenen. Han sprang 13 Juni 1665 med sit Admiralskib i Luften i det for Nederlænderne uheldige Søslag ved Lowestoft.

Obdörsk, Handelsplads i Sibirien, ved Floden Ob, c. 15 M. fra dens Munding. 600 J. Her holdes ved Nyaarstid et vigtigt Marked af de langs Ishavskysten boende Ostjaker, Samojeder og andre Nomadefolk.

Obductiön, Section, Autopsi, den anatomiske Undersøgelse af et Lig, der foretages for at udforske og paavise de sygelige Forandringer i Legemets Organer og derved komme til Kundskab om Sygdommens rette Natur. **Obductionssaar**, Sectionssaar, Beskadigelser, som man har tilføjet sig ved en O. (ved de dertil benyttede Instrumenter, Bensplinter osv.), kunne medføre mere eller mindre farlige Følger ved Forurensning med giftige Stoffer, der hidrøre enten fra den Sygdom, hvoraf Vedkommende er død (Pyæmi, Barselfeber osv.), eller fra Forraadnelsen af Liget (s. Ligalkaloider). **Obductionsstue**, Sectionsstue, et til O. indrettet Locale.

O'Becse, s. Becse, O-.

Obediëns (lat. obedientia, d. e. Lydighed), i Romerkirkens Sprog den Lydighed, som Kirkelovene kræve af Præster over for Biskoppen, af Biskopper over for Metropoliten og af Metropoliter over for Paven. Efter at Brugen af Palliet (s. d. A.) var bleven et Prærogativ for Ærkebiskopperne, blev det i 9de Aarh. indført, at disse, før de fik Palliet, skulde aflægge Obediensed til Paven. Et O.-Løfte aflægges af alle Munke og Nonner ved deres Optagelse i Ordenen efter Udløbet af Noviciatet. Da Pavemagten stod paa sit Højdepunkt, forlangte Paverne O. ogsaa af Kejsere og Konger, og til Tegn herpaa forlangte de, at de Fyrster, der stededes til Audiens hos dem, skulde kysse deres Fødder.

Obeid, Stad i Prov. Kordofan i det indre Afrika under 13° 12′ n. Br., 45 M. s. v. for Chartum, var tidligere Sæde for en ægyptisk Gouverneur og skal have 30,000 J.

Obelisk (d. e. et lille Spid), Spidssøjle, en særegen Art ægyptiske Mindesmærker, der bestod af en slank, firkantet, stedse kun af ét Granitstykke udarbejdet Pille, som foroven var afstumpet. O. stod oprindelig i Forbindelse med Soldyrkelsen og forsynedes med en kort Indskrift, der angiver vedkommende Konges Navne og Titler. O. opreistes parvis, en paa hver Side af Indgangene til de større Templer. — I Geometrien er O. Navnet paa en Prismatoide (s. d. A.), hvis Endeflader have lige mange, parvis parallele Sider, og hvis Sideflader som Følge deraf ere Trapezer. Ere Endefladerne ligedannede, bliver O. en Pyramidestub.

Oberämmergau, Landsby i det sydlige Bayern, c. 1,400 J., bekjendt af de Passionsskuespil, som siden 1633 opføres her hvert 10de Aar (Juni—Sept.), det sidste 1880, en Levning af Middelalderens under Navnet „Mysterier“ (s. d. A.) bekjendte religiøse Drama. De opføres hver Søndag i et aabent Theater, som rummer 6,000 Personer, og vare 9 Timer med en kort Afbrydelse. Omtrent 700 Personer — alle fra Landsbyen selv — optræde i Skuespillet, og Hovedrollerne ere arvelige i visse Familier, medens Resten uddeles under Hensyntagen saa vel til Personens moralske Vandel som til hans dramatiske Evner.

Oberdieck, Johann Georg Konrad, tysk Pomolog, f. 1794 i Wilkenburg ved Hannover, blev 1831 Superintendent i Sulingen, 1853 i Jeinsen; d. 1880. Paa sidstnævnte Sted anlagde han en betydelig Frugthave, i hvilken bl. a. fandtes et større Antal Sortiments- eller Prøvetræer, som hvert for sig bar flere Frugtsorter. Sammen med Lucas, Jahn og flere Medarbejdere udgav han Tysklands betydeligste Værk over Frugtsorter, „Handbuch der Obstkunde“ (8 Bd., 1858—75), hvilket vigtige Arbejde den tyske pomologiske Forening stadig supplerer.

Ober-Ehnheim, fransk Obernay, Stad i det tyske Elsaß, 8 M. s. v. for Straßburg. 5,000 J. Livlig Industri i Shawler og Bomuldsstoffer.

Oberhälbstein, en 4 M. lang, vild Dal i den sydlige Del af Cant. Graubünden i Schweiz. Fra den fører Julier-Passet til Inn-Dalen (Engadin) og Septimer-Passet gjennem Avers-Dalen til Rhin-Dalen.

Oberhausen, Fabrikstad i den preussiske Rhinprovins, 4 M. n. til ø. for Düsseldorf, med 20,000 J. (1885), Stenkulsgruber, Jærnværker og Fabriker, er først opstaaet efter 1862.

Oberlähnstein, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, ved Lahns Udløb i Rhinen; 5,000 J. I Nærheden Borgene Lahneck, fra Beg. af det 13de Aarh., restaureret 1854, og Stolzenfels.

Oberlin, Joh. Fred., f. 1740 i Straßburg, „en Helgen i den protestantiske Kirke“, blev 1767 Præst i Waldbach i Steinthal i Vogeserbjærgene. Her blev han til sin Død 1826 og var en sand Fader for sin Menighed, som han hævede til et højt Trin i christelig Indsigt og verdslig Velstand. I Revolutionstiden sluttede han sig til de republikanske Frihedsideer; men da Robespierres Regering forbød al Gudsdyrkelse i Frankrig, bleve O. og hans Menighed enige om at omgaa Forbudet og holdt politiske Forsamlinger i Kirken om Søndagen, hvor „Borger O.“ som Præsident og Taler indindskærpede, at de værste Tyranner vare Frihedens indre Fjender; for bedre at bekæmpe dem foreslog han, at man skulde synge nogle gode Sange (Psalmer) og læse et Stykke af en god Bog (Bibelen) osv. 1794 blev O. fængslet, men atter løsladt, da Robespierre kort efter blev styrtet. Efter den Tid kunde O. uhindret gjøre sin Gjerning og oplevede i sin høje Alderdom rig Anerkjendelse for sin Virksomhed.

Oberländer, Adolf Adam, tysk Tegner, f. 1845 i Regensburg, uddannede sig til Maler under Piloty i München, men kom dog først paa sin rette Plads, da han begyndte at udføre humoristiske Tegninger til „Fliegende Blätter“. En Række af hans Tegninger udgaves 1885 i Kjøbenhavn i et „O.-Album“.

Obernay [næ], s. Ober-Ehnheim.

Obernzell, s. Hafnerzell.

Oberon [ōbe], Alfernes Konge, gift med Titania, optræder først i »Huon de Bordeaux«, en Chanson de geste af den carolingiske Cyklus, optræder hyppig i senere Digtninger, saaledes i Shakspeares „Sommernatsdrøm" og hos Chaucer og Spenser. I »Bibl. univ. des romans« (1778) har Grev Tressan givet et Udtog af en gammel folkelig Fortælling om O., der ydede Wieland Stof til sit romantiske Heltedigt, hvoraf Planché øfte sin Text til Webers Opera.

Ober-Salzbrunn, Schlesiens mest besøgte Badested, 8 M. s. v. for Breslau, 1,200 F. højt i en Dal i Sudeterne, har Kilder med koldt glaubersaltholdigt Natronvand, der drikkes (hyppig fortyndet med Valle) ved Underlivssygdomme, chronisk Strube- og Brystkatarrh. Klimaet er temmelig raat.

Oberst og **Oberstlieutenant** ere i den danske Hær i Følge den bestaaende Hærordning af 1880 Benævnelserne paa de to Klasser af Stabsofficerer; i de fleste fremmede Hære haves desuden en tredje Klasse, Majorer. Ved Fodfolket commanderes i Regelen et Regiment af en Oberst, en Bataillon af en Oberstlieutenant, en Regel, som ikke er gjennemført ved de øvrige Vaaben. I Norge er Oberst Betegnelsen for de ældste Stabsofficerer, som i Regelen commandere en Brigade, hvorimod Bataillonscheferne ved Infanteriet og Artilleriet og Corpscheferne ved Rytteriet kaldes Oberstlieutenanter.

Oberstein, Stad i det oldenborgske Fyrstendømme Birkenfeld, i Nahe-Dalen, 7 M. ø. for Trier. 5,000 I. Interessante Slotsruiner. Agatsliberier; Forfærdigelse af Tombaks- og Nysølvsgjenstande.

Obj, s. **Ob**.

Object bet. oprindelig Gjenstand, **det objective** hvad der tilhører den ydre Gjenstand, i Modsætn. til det subjective, det, der hører Betragteren eller den handlende (Subjectet) til. Tidligere, f. Ex. hos Descartes og Spinoza, betegnes vort „subjectiv" ved „objectiv", vort „objectiv" ved „formel" (formalis). Hos nogle Scholastikere, f. Ex. Occam, betyder „subjectiv" det, vi betegne ved „objectiv"; Subject er altsaa her Et med Substans. Det o. er nu ikke blot selve de ydre Ting, men ogsaa deres indbyrdes Forhold og deres Love. O. i strængeste Betydning er da det af en tilfældig og individuel Opfattelse uafhængige og i sig gyldige, Gjenstand for exact Viden. Udstrækningen (Quantiteten) er det mest udprægede o., Fornemmelsen af Lyst og Smerte det mest udprægede subj. Factum. Skjønt det subj. i sin extreme Modsætning til det o. (Drift, Følelse, Phantasi) kan være tilfældigt og individuelt, hæver det sig ved sin Vexelvirkning med Omverdenen over sin oprindelige Begrænsning og fremviser selv gyldige Forhold og universelle Love. Omvendt er O. kun til for os gjennem vore Fornemmelser og Forestillinger; vi kjende det kun gjennem vor Subjectivitets Medium. Modsætningen mellem Subj. og O. er derfor ikke absolut. Forholdet mellem dem er Philosophiens Grundproblem; Forholdet mellem Aand og Materie er en afledet Form. For Oldtidens Bevidsthed, som iklædte Tingene sine egne Former, fremtraadte Problemet kun ufuldkomment og opløste sig i Tvivl. Den nyere Philosophi derimod har skarpt betonet Problemet ved hver ny Epoche i sin Historie (Descartes, Locke, Kant). **Objectivitet** betegner dels selve Objectforholdet eller den Egenskab at være objectiv, d. e. uafhængig af subjectiv og indvirket Tilfældighed, dels Indbegrebet af alt objectivt. I Grammatiken er **Object** den Sætningsdel, der betegner den Person ell. Ting, paa hvilken den ved et transitivt Verbum (Prædicatet i snævrere Forstand) udtrykte Handling er rettet.

Objectiv kaldes paa Kikkerten, det sammensatte Mikroskop og det photographiske Apparat den Linse eller Linsesamling, som er nærmest Gjenstanden. Paa gode Instrumenter maa det være farvefrit og frit for Fejl paa Grund af Kuglefiguren. Det er væsentlig O.s Godhed, der bestemmer Instrumentets Værdi. I Spejlteleskoperne er O. et Hulspejl med stor Brændvidde. **Objectivmikrometer**, et af Bouguer udtænkt Redskab til at maale hinanden nære Stjærners indbyrdes Positioner. Det bestaar i sin nuværende Form væsentlig af et Objectivglas, der ved et Snit gjennem Axen er delt i to Halvdele, som kunne forskydes fra hinanden i Retning af den Plan, der skiller dem. Naar de to Dele slutte sammen, giver en Stjærne kun ēt Billede; men forskydes de fra denne Stilling, opstaa to Billeder, hvis Afstand voxer ved Forskydningen. Man kan paa denne Maade bringe Billederne af to nær ved hinanden værende Stjærner til at dække hinanden; deres Vinkelafstand bestemmes da ved Størrelsen af den dertil nødvendige Forskydning, deres indbyrdes Positionsvinkel ved Forskydningens Retning. Vil man med dette Mikrometer maale et Himmellegemes Diameter, bringes de to Billeder til at berøre hinanden med Randene. Med Hensyn til den sidste Anvendelse kaldes Instrumentet ogsaa Heliometer, Solmaaler.

Oblat, det indviede Brød i Nadveren. Ved Kjærlighedsmaaltiderne i den ældste christne Kirke medbragte de velhavende den fornødne Mad og Drikke, deriblandt ogsaa Brød og Vin til Nadveren. Disse Gaver kaldtes oblatiōnes (Gaver), og Navnet er derfra gaaet over paa de Skiver af Hvedemel, der nu bruges som Nadverbrød, og derfra atter paa de lignende Skiver, der bruges til at forsegle Breve med. Oprindelig lavedes Nadveroblaterne af almindelig Dej; men fra det 8de Aarh. blev det almindeligt at lave dem af usyret Brød. **Oblationārius**, i den katholske Kirke den Diakon, som ved Messen bringer Bispen Brød og Vin. O. kaldes ogsaa de, som fra Børn ere indviede til Klosterlivet, end videre Lægbrødre og Lægsøstre i Klostrene; endelig de, som have skjænket deres Formue til et Kloster. Den hellige Franciscas **O.s Orden** stiftedes 1433 i Rom af Ludovico de Pontianis's Ægtefælle, den hellige Francisca. Kun Kvinder af fyrstelig eller adelig Slægt kunne optages; de følge Benedicts Regel og leve i Klostre, men aflægge intet Klosterløfte. En mandlig **O.-Orden** stiftedes i dette Aarh. af Carl Joseph Eugen af Mazenod, Bisp af Marseille, blev 17 Febr. 1826 stadfæstet af Pave Leo XII og fik, da den senere fornden sit oprindelige Formaal, Fattigpleje, ogsaa be-

gyndte at tage sig af Missionen, 1850 af Pius IX Navnet Missionari oblati beatissimæ virginis Mariæ; 1880 bleve dens Medlemmer udviste af Frankrig.

Obligāt, forbunden, væsentlig, uundværlig. O. kaldes en concerterende behandlet Ledsagelsesstemme, som altsaa ikke efter Omstændighederne eller Behag (ad libitum) kan beholdes eller udelades. Sange for en Solostemme med Ledsagelse af Orgel, Claver, ogsaa af Orchester samt af et o. Instrument (Fløjte, Violin osv.) vare tidligere, navnlig i forrige Aarh., meget i Brug.

Obligatiōn, overhovedet en Forpligtelse, bruges særlig om det Document, der indeholder en Debitors skriftlige Erkjendelse af en ham paahvilende Gjældsforpligtelse (som Statsobligation, Vexelobligation, Panteobligation).

Obligatōrisk, forpligtende. O. **Ret**, s. **Formueret**.

Obligo, it. Naar en Endossent af en Vexel udtrykkelig føjer til sit Endossement paa Vexlen Ordene: „uden Obligo", værger han sig med dette Forbehold imod Ansvar, hvis Vexlen ikke skulde blive honoreret af Trassaten.

Obliteratiōn, Tillukning af en af Legemets naturlige Kanaler ved Sammenvoxning af dens Vægge eller ved Tilstopning indvendig fra (jvfr. **Atresi**).

Obō ell. **Hobo** (ital. Oboe, fr. Hautbois), det bekjendte Træblæseinstrument, som intoneres ved det saakaldte „Rør", der bestaar af to tynde Bladplader af Sivrør. O. har et Toneomfang af to Octaver og en Kvint, nemlig fra lille h til trestreget f med deres chromatiske Halvtoner. Dens Klang er noget haard og gjennemtrængende, men tillige ædel og sjælfuld og af væsentlig Betydning for Klangfarven i Orchestret. Den er opstaaet af den gamle Skalmej og behandledes allerede i Beg. af forr. Aarh. med stor Dygtighed, hvorom bl. a. Händels Oboconcerter give Vidnesbyrd. O. var tillige Hovedinstrumentet i Harmonimusikken (s. **Hoboist**).

Obok, en Havnestad i Østafrika ved Tadschurra-Bugten, holdes tillige med det omliggende District, c. 100 □ M. med 25,000 I., besat af Franskmændene.

Obŏl (ὀβολός), Stillemønt i det gamle Athen, ⅙ af en Drachme, lig 11 Øre. **Obolo**, ældre spansk Medicinalvægt, lig ½ Escrupolo eller lidt over ½ Gram. I den nygræske Vægt er O. d. s. s. Decigram eller ¼ dansk Ort.

Obotriter, en gammel vendisk Folkestamme, som boede i det nordlige Ukermark, Mecklenburg og den tilgrænsende Del af Pommern samt det holstenske Landskab Wagrien, og hvis Hovedstad var Meklinborg.

Obrēnović [vitj], Navn for det nuværende Fyrstehus i Serbien, skriver sig fra, at Stamfaderen Milosch kaldte sig efter sin Moders første Ægtefælle, Obren. **Milosch O.**, Fyrste i Serbien 1817—39 og 1859—60, f. 1780, Søn af en fattig Daglejer og Enken efter en rig Bonde. Da Faderen døde tidlig, traadte Milosch i Tjeneste hos sin Halvbroder, Milan O. I Krigen med Tyrkerne 1804 blev denne Vojvod i Rudnik og tog Milosch til sin Næstcommanderende; han viste stor Tapperhed i Kampen og tog tillige med sine Brødre Ivan og Efrem Slægtsnavnet O. for at bringe sin simple Byrd i Forglemmelse. Da Milan døde 1810 — efter Sigende forgivet paa Czerny Georgs Bud, fordi han hældede til Rusland — blev M. i hans Sted Vojvod og udmærkede sig mod Tyrkerne, men tog samtidig stærk Del i Oppositionen mod Czerny Georg. Da denne fordreves 1813, vilde M. ikke udvandre som de andre Høvdinger, men underhandlede med Tyrkerne og stadfæstedes som Overknjæs i tre hidtil styrede Districter. Han red saaledes Stormen af, medens det øvrige Land blev grusomt hærjet, og befæstede sin egen Magt; men han beskyldtes for at være tyrkiskſindet, fordi han hjalp ved Undertrykkelsen af de tiloversblevne Hajdukbander, indtil han, da Gjæringen var bleven almindelig, Palmesøndag 1815 selv rejste Krigsfanen. Efter flere haardnakkede Kampe kom 1816 en Aftale i Stand med Paschaen i Belgrad, der factisk indrømmede Serbiens Uafhængighed og erkjendte M. som Regent, og 6 Nov. n. A. valgtes han til arvelig Fyrste (Czerny Georg var kort i Forvejen bleven dræbt af Tyrkerne, maaske ved M.s Medvirkning). Han forstod nu at samle de hidtil skilte Stammer til en Helhed og at overholde Orden og Retssikkerhed i Landet, og ved Congressen i Akkerman 1826 blev Serbiens indre Uafhængighed fastsat og n. A. hans egen Magt stadfæstet af en stor Nationalforsamling i Kragujevats. Under den russisk-tyrkiske Krig 1828—29 havde M. haabet at vinde Bosnien ved Ruslands Hjælp, men dette vilde ikke gjøre ham saa mægtig og afslog derfor hans Tilbud; dog skaffede det ham i Freden Løfte om 6 fraskilte Districter af Serbien. Løftet blev først indfriet 1834, men ved at bruge Bestikkelser i Constantinopel opnaaede M. endog, at Tyrkernes Opholdsret i Serbien indskrænkedes til Belgrad og nogle Fæstninger, ligesom det 1830 havde lykkedes ham at faa Sultanens Godkjendelse af hans Magts Arvelighed. M. havde saaledes store Fortjenester af Serbiens Uafhængighed, men det kan ikke nægtes, at han herskede som en grusom og vilkaarlig Tyran og altfor meget fulgte det østerlandske Forbillede, at betragte Landet som en Gjenstand for Fyrstens egennyttige Bestræbelser; han samlede derfor ogsaa en umaadelig Formue. Misfornøjelsen imod ham brød ud i et aabent Oprør 1835, og M. lovede nu en frisindet Forfatning, men den blev ikke stadfæstet af Sultanen, som derimod efter Ruslands Tilskyndelse 1838 gav en anden, der meget indskrænkede M.s Magt, men ikke tilfredsstillede Folket. I Senatet begyndte en stærk Opposition mod ham, skjønt hans Broder Efrem førte Forsædet deri, og 13 Juni 1839 maatte han nedlægge Regeringen og gaa til Østerrig. Herfra gjorde han flere forgjæves Forsøg paa at komme til Magten, bl. a. 1853, men først efter Alexander Karageorgević's Fordrivelse i Dec. 1858 kaldtes M. tilbage, blev igjen Fyrste 6 Febr. n. A. og døde som saadan 26 Sept. 1860. Med sin Hustru Ljubitsa (f. 1788, d. 1843), der under Frihedskampen havde staaet ham trolig bi, havde M. to Sønner, **Milan O. II**, f. 1819, der blev Fyrste efter ham 1839, men døde allerede 26 Juni, og **Michael O. III**, f. 4 Sept. 1823, der fulgte sin

Broder i Regeringen, men fordreves 7 Sept. 1842 af de samme, der havde fortrængt hans Fader. Han søgte nu alvorlig at uddanne sig, først i Berlin, siden ved Rejser rundt om i Europa, kom hjem med Faderen 1858 og blev hans Efterfølger 1860. Hans Bestræbelser gik især ud paa at afslutte Uafhængighedsværket, og han opnaaede i Sept. 1862 at faa det tyrkiske Kvarter i Belgrad rømmet og i Apr. 1867 selve Fæstningen, men blev 10 Juni 1868 myrdet ved en Sammensværgelse af Alex. Karageorgevic's Tilhængere. — Efter ham blev **Milan O. IV**, Sønnesøn af Milosch's Broder Efrem, f. 22 Aug. 1854, Fyrste; han var fra 1864 opdraget i Paris og overtog 1872 selv Regeringen, medens Landet i Mellemtiden styredes af et Regentskab. Han kastede sig 1876 ind i Krigen mellem Herzegovina og Tyrkerne, men de serbiske Tropper bleve slagne gjentagne Gange, og han maatte i Oct. søge Vaabenhvile. Da Russerne i den følgende Krig kæmpede heldig, greb O. i Dec. 1877 paa ny til Vaaben og opnaaede ved Freden 1878 for Serbien en meget betydelig Landudvidelse, hvorefter han i Marts 1882 antog Kongetitel. Han sluttede sig nøje til Østerrig, paaførte 1885 Bulgarien Krig, men var yderst uheldig og skyldte kun Østerrigs Indblanding, at Freden blev uden Tab og Ydmygelse.

O'Brien [obrējen], en gammel irsk Slægt, som nedstammer fra Helten Brian Boroimhe, der faldt i Slaget ved Clontarf 1014, og hvis Efterkommere kaldte sig Konger af Thomond, indtil **Murrough O'B.** under Henrik VIII underkastede sig den engelske Krone og 1543 blev irsk Peer med Titel Jarl af Thomond og Baron af Inchiquin. — **Lucius O'B.**, f. 1800, d. 1872, var 1826—30 og 1846—52 conservativt Underhusmedlem, blev 1855 Lord Inchiquin og 1863 irsk repræsentativ Peer. — Hans Broder, **Will. Smith O'B.**, f. 1803, valgtes 1832—46 til Underhuset, hvor han støttede O'Connells Repealagitation. Siden søgte han som Fører for „det unge Irland" at løsrive Øen fra England, og da han efter Februarrevolutionen 1848 troede Øjeblikket kommet, sammenkaldte han et „Nationalconvent" i Dublin. Regeringen forbød dets Sammenkomst, og da der indtraf voldsomme Optrin, lod den O'B. og andre Hovedmænd fængsle (29 Juli). Kort efter dømtes han som Oprørsstifter fra Livet, men benaadedes med livsvarig Forvisning og drog n. A. til Tasmanien. 1856 fik han Tilladelse til at vende hjem og døde 1864. — Til Underhuset valgtes 1886 tre Medlemmer af Navnet O'B., alle hørende til det irske Nationalistparti. Den ene, **James Francis O'B.**, blev allerede 1867 dødsdømt for Højforræderi, men senere amnesteret; den anden, **Patrick James O'B.**, f. 1835, Kjøbmand og Formand for Byraadet i Nenagh i Grevskabet Tipperary, var 1881 fængslet i tre Maaneder af politiske Grunde. **William O'B.**, f. 1832, Udgiver af Bladet »United Ireland«, en af de voldsomste Agitatorer for den irske Sag, blev 1887 sat i Fængsel for at have afholdt et forbudt Møde.

Obscur, fr. [skyhr], mørk, uklar, ukjendt. **Obscuränt**, En, der søger at modarbejde Oplysning; **Obscurantisme**, Bestræbelse for at modarbejde religiøs og politisk Oplysning.

Obscøn [søhn], uanstændig, utugtig; **Obscønitét**, Uanstændighed i Tale eller Handling.

Observāns kaldes i det romerske Kirkesprog enhver Regel for kirkeligt eller sædeligt Liv, som sædvanemæssig har udviklet sig inden for et større eller mindre kirkeligt Samfund. Derfor kan der f. Ex. inden for samme Munkeorden tales om Klostre eller Congregationer af Klostre af strængere eller mildere O. (s. Franciskus af Assisi).

Observatiōn, Iagttagelse. **Observatiōnscorps**, en Hærafdeling, som skal iagttage Fjendens Bevægelser dels for at forebygge Overraskelser, dels for at yde Modstand, indtil større Hærmasser kunne komme til andenstedsfra.

Observatōrium, et til astronomiske eller beslægtede (magnetiske, geodætiske, meteorologiske) Iagttagelser indrettet Sted. Af Oldtidens O. var det største det i Alexandria, der indrettedes af Eratosthenes i det 3dje Aarh. f. Chr. og bestod indtil det 5te Aarh. e. Chr. I Middelalderen havde Araberne O. paa mange Steder, saaledes i det 9de Aarh. i Bagdad med en Kvadrant af 20 og en Sextant af 55 Fods Radius, og i Racca i Mesopotamien, hvor Albategnius observerede; i det 10de Aarh. i Kairo (Ibn-Junis), i det 13de Aarh. i Meragah i Persien (Nasir-eddin), i det 15de Aarh. i Samarkand (Ulugh-Beg). Chinas officielle O. blev stiftet i det 13de Aarh., og i det 16de Aarh. oprettedes der 5 O. i Indien. De første O. i Europa vare Landgreve Vilhelm IV af Hessens i Kassel 1561, Tyge Brahes paa Hven 1576, Hevels i Danzig 1639. Faste Stats- eller Universitets-O. bleve først oprettede i det 17de Aarh., nemlig 1632 i Leiden, 1637 i Kjøbenhavn, 1667 i Paris og 1675 i Greenwich. Der findes for Tiden c. 200 O. paa Jorden. Den længste og mest constante Række Fundamentaliagttagelser skyldes O. i Greenwich; den største Kikkert (36 Tommer vid) haves paa det af Rigmanden Lick testamentarisk oprettede O. paa Mt. Hamilton i Californien, det største Spejlteleskop (6 Fod vidt) paa Lord Rosses O. i Irland, det største videnskabelige Personale paa O. i Paris og paa det russiske Central-O. i Pulkova, stiftet 1839, hvilket sidste ogsaa har de fineste Fundamental-Instrumenter. — Universitets-O. i Kjøbenhavn var paa Rundetaarn fra dettes Fuldendelse 1656 indtil 1860; den store Brand 1728 tilintetgjorde Instrumenterne, deriblandt Tyge Brahes Globus, og Manuskripterne, deriblandt Ole Rømers. Bestyrerne vare i det nævnte Tidsrum: 1637 Longomontanus, 1647 T. Bartholin, 1681 O. Rømer, 1714 P. Horrebow, 1753 C. Horrebow, 1780 T. Bugge, 1815 H. C. Schumacher, 1832 C. F. R. Olufsen. Under H. L. d'Arrest lagdes 15 Nov. 1859 Grundstenen til det nye O., der blev bygget efter Prof. H. C. Hansens Plan og fuldendt 1861. Det kostede i alt 183,000 Kr., hvoraf c. 136,000 Kr. gik paa selve Bygningen med Tilbehør, 14,000 Kr. paa den 10¼ Tomm. vide og 16 Fod lange Refractor fra Merz (s. Fraunhofer) i München, 22,000 Kr. paa dennes

Opstilling ved Prof. Jünger, 10,000 Kr. paa den 5 Tomm. vide og 6 Fod lange Meridiankreds af Pistor og Martins i Berlin. Foruden disse to Instrumenter har O. 1872 faaet et tredje, et 7 Tomm. vidt og 8 Fod langt Passageinstrument af Merz i München, opstillet ved Prof. Jürgensen, samt til forskjellige Tider flere mindre Instrumenter. Siden d'Arrests Død 1875 er Prof. T. N. Thiele Bestyrer. Universitets-O. i Christiania blev under Hansteens Ledelse fuldført 1833 og er indrettet saa vel til magnetiske som til astronom. Observationer. Det er udstyret med Magnetometre efter Gauß's Plan, med en 7 Tommers Refractor fra Merz, Ækvatoreal af Repsold og Meridiancirkel af Fraunhofer og Ertel foruden flere mindre Instrumenter. Siden Hansteens Afgang 1861 bestyres det af Fearnley.

Obsidiān, en glaslignende Feldspat-Lava, der oftest har en sort Farve og da er næsten aldeles uigjennemsigtig. Dens glasagtige Beskaffenhed hidrører fra en hurtig Afkøling, og den findes enten i Form af Lavastrømme eller som løse Sten, der ved tidligere Udbrud ere udkastede fra Kraterne paa Island, hvor den kaldes Hrafntinna (Ravneflint), de lipariske Øer, Tenerifa, Mexico, Quito, Ny-Seeland og Java. Hvad Flinten var for Urindvaanerne her i Norden, var O. for de indfødte i Mexico og Peru, som deraf forfærdigede Spejle, Knive, Øxer og Lansespidser, hvortil den fortrinlig egnede sig, eftersom den i Henseende til Haardhed og Evne til at lade sig sønderdele i skarpkantede Brudstykker paa Grund af sit muslede Brud har meget til fælles med Flinten. Paa enkelte Steder af Sydhavsøerne benyttes den endnu til Pilespidser.

Obstetrīk, s. Fødselsvidenskab und. Fødsel.

Obstināt, „obsternasig", egensindig, haardnakket, stivsindet.

Obstipatiōn, s. Forstoppelse.

Obstructiōn, s. Forstoppelse. I den nyeste Tid er Ordet blevet brugt til at betegne den systematiske Modstand, som det irske Nationalistparti gjentagne Gange har gjort for at hindre eller i det mindste utilbørlig sinke alt Lovgivningsarbejde i det engelske Underhus, for saaledes at nøde Regering og Parlament til at imødekomme Forlangendet om Irlands Udskillelse af Unionen. O. medførte 1880—82 flere Ændringer i Underhusets Forretningsorden, hvorved der kunde sættes en Stopper for saadant Misbrug af Mindretallets Ret.

Ocaña [kānja], Stad i den spanske Prov. Ny-Castilien, 7 M. s. s. ø. for Madrid, med 5,000 I., Linned- og Silkemanufakturer. — O. er historisk mærkelig ved Franskmændenes Sejer over Spanierne 19 Nov. 1809.

Ocarina, et i de sidste Aar fra Italien kommet Blæseinstrument, en Lerpibe, formet som et Æg og forsynet med en halv Snes Lydhuller og en Aabning paa Siden, der tjener som et Slags Mundstykke. Skjønt man flere Steder, navnlig i Wien, har forfærdiget O. i forskjellige Størrelser og Tonearter og anvendt den til Sammenspil og Solospil, og skjønt den noget dækkede Tone kan klinge ret behagelig, maa O. dog mere betragtes som musikalsk Legetøj end som brugbar i den musikalske Praxis.

Occam, Vilhelm [ōkkæmm], engelsk Scholastiker, f. c. 1280 i Byen O. i Surrey, hørte i Oxford Duns Scotus, blev Franciskanermunk og var senere Lærer i Philosophi og Theologi i Paris. Hans Originalitet og Skarpsindighed skaffede ham Tilnavnene »Venerabilis inceptor« og »Doctor invincibilis«. Foruden philosophiske udgav han ogsaa kirkelige og politiske Skrifter. Han sluttede sig til den strængere Retning inden for Franciskanerordenen, der fordømte Kirkens Rigdom og Pavens verdslige Magt. Da han tillige lærte, at Paven i verdslige Ting var Fyrsterne, i gejstlige Kirken underordnet, blev han kastet i Fængsel i Avignon; efter at være flygtet herfra fandt han Beskyttelse hos Kejser Ludvig af Bayern. Han døde 1847. — O. gjenoptog den saakaldte Nominalisme og gjennemførte den saaledes, at den kirkelige Scholastik sprængtes. Vel lærte han ikke som de yderligst gaaende Nominalister, at Begreberne ere blotte vilkaarlige Ord; Tænkningen er for ham en naturlig og uvilkaarlig Proces, der svarer til den ydre Virkelighed paa lignende Maade som Sukket til Smerten. Men Begreberne have ingen Realitet uden for Bevidstheden; de ere kun actus intelligendi. Kun det enkelte er virkeligt, og al Viden grunder sig derfor paa ydre og indre Erfaring. Om Gud kunne vi følgelig intet vide, da hans Væsen ikke er Gjenstand for Erfaring. Theologien er derfor ingen Videnskab, men grunder sig blot paa Autoritet. Hvad der er falsk i Philosophien, kan godt være sandt i Theologien. Gud virker med absolut Villaarlighed; Tingene ere ikke skabte, fordi de ere gode, men de ere gode, fordi Gud har skabt dem. Undertiden synes O. endog at antyde, at Guds Almagt end ikke indskrænkes af det logisk modsigende. Allerede medens O. levede, blev Nominalismen fordømt og hans Bøger forbudte ved Pariseruniversitetet; men hverken disse eller senere Tvangsforanstaltninger formaaede at hindre den indtraadte Bevægelse.

Occasionalisme, den Anskuelse, der benægter de reale, virkende Aarsager (causæ efficientes) og kun antager Anledningsaarsager (causæ occasionales), hvorved den indre, nødvendige Sammenhæng mellem Aarsag og Virkning ophæves. O. udvikledes inden for den cartesianske Skole, hos de la Forge, Geulincx og Malebranche, der kun tilskrev Gud Evne til at virke, medens Tingene kun vare Anledninger for ham til at gribe ind. Enhver Begivenhed blev altsaa et Mirakel. I nyeste Tid har Lotze ved O. betegnet en Anskuelse, der foreløbig lod den indre Sammenhæng mellem forskjellige Phænomener (f. Ex. de sjælelige og de legemlige) staa hen og blot constaterede det Forhold mellem dem, Erfaringerne viser os.

Occhiobēllo [okkio], Flække i Norditalien ved Floden Po, 11 M. s. v. for Venezia. 4,000 I. Træfning 1815 mellem Østerrigere og Neapolitanere.

Occidēnten, Vesten, i Modsætn. til Orienten.

Occiōni, Onorato [ottschō], ital. Digter, f. 1830 i Venezia, blev allerede i sit 20de Aar berømt ved det tankerige Digt »La luce«. Senere slog han sig paa Studiet af Dante og har leveret fortrinlige Oversættelser af latinske Klassikere.

Occiput, lat. [ökſi], Baghovedet.

Occultatiōn, ſ. Formørkelſe.

Occupatiōn, Beſiddelſestagelſe ved Bemægtigelſe. Ejendomsret erhverves gjennem O. af herreløſe Ting, ſaaſom vilde Dyr eller hvad der af Ejeren er dereliuqueret (res nullius cedit occupanti). Herfra gjælder dog adſkillige Undtagelſer, hvoraf den vigtigſte er, at faſt Ejendom, ſom ej tilhører nogen anden, tilhører Staten. Occupēre, have eller tage i Beſiddelſe.

Oceānet ell. **Verdenshavet**, ſ. Hav. Oceaniſke ell. pelagiſke kaldes det aabne Havs Overfladedyr, i Modſætn. til Strandbreddens (de littorale) og de ſtore Dybders (de abyssale). Hertil høre ſaa vel Pattedyr (Hvalerne, visſe Sæler) ſom Fugle (iſær Maager, Pelikaner og Pengviner), Krybdyr (Havſkildpadder, Havſlanger), Fiſke (Hajer, Flyvefiſke og ſtore Makrelfiſke, Laxefild, Leptocephaler), en enkelt Inſektform (Havtægerne), talrige ejendommelige Krebsdyrformer (Stomatopoder, Hyperiner, Smaakrebs, Cirripedier), mange Blækſprutter (Argonauten), Snegle (Janthina, Glaucus, Kjøl- og Vingeſnegle), Salper og Pyroſomer, ſamt Goplor. En fælles Egenſkab for mange lavere o. Dyr er et vandklart, aldeles gjennemſigtigt Legeme; det er iſær i de varmere Have, om Natten og i ſtille Vejr, at denne o. Dyrevrimmel kommer helt op til Overfladen.

Oceānien, Benævnelſe ſnart paa hele den femte Verdensdel, ſnart paa denne med Undtagelſe af Faſtlandet Auſtralien (ſ. d. A.).

Ochīno, Bernardino [ki], ital. Proteſtant, f. 1487 i Siena, blev 1538 Capucinergeneral og glimrede længe ſom Stridsprædikant mod lutherſk og zwinglianſk Kjætteri; men netop derved blev han nærmere bekjendt med Reformatorernes Skrifter, gik 1542 over til den reformerte Kirke og flygtede til Genf. Senere virkede han i Baſel, Augsburg, Straßburg og London, hvor han blev Præſt for en Menighed af italienſke Proteſtanter; men efter Edvard VI.s Død maatte han flygte fra England og blev Præſt i Zürich, hvor han blev beſkyldt for at hælde til Arianisme og at forſvare Polygami. Han blev afſat og forviſt og flygtede til Polen; forjaget herfra af Katholikerne døde han i Mähren 1565.

Ochlokrati (af gr. ὄχλος, Skare, Masſe, og κρατέω, herſker), Masſeherredømme, Pøbelregimente.

Ochōa, Eugenio de [otſchōa], ſpanſk Skribent, f. 1815, ſtuderede i Paris, udgav med Liſta »Gazeta de Madrid« og grundede med Madrazo Kunſtbladet »El Artista«. 1837 forviſtes han ſom Liberal, kom tilbage 1844 og blev anſat ved Nationalbiblioteket, forfremmedes ſiden til høje Embeder, blev Deputeret, Undervisningsminiſter oſv. 1841 udgav han en Samling Digte: »Ecos del alma«, ſiden Theaterſtykker og Noveller, og i ſin »Revista enciclopédica« leverede han fortrinlige Overſættelſer af franſke Romantikeres Hovedværker (fra 1843). Meſt Betydning har han ſom national Literaturforſker gjennem Værker ſom »Catálogo de los manuscritos españoles existentes en todas bibliotecas de Paris« (1844), »Las rimas inéditas del Marques de Santillana, Hernan Perez del Pulgar y de otros poetas españoles del siglo XV« (1844), »Coleccion de los mejores autores castellanos« (50 Bd., 1837—50). Til det ſtore Samlerværk »Biblioteca de los autores españoles« har han i 13de og 42de Bd. (1850 og 1870) bidraget med »Epistolario español«.

Ochōtſk, befæſtet Stad i det ruſſiſke Kyſtdiſtrict i det øſtlige Sibirien ved det ochotſke Hav, har en Havn og nogen Handel med Pelsværk. 400 I. Ochotſk-Havet, en Underafdeling af det ſtore Ocean paa Aſiens Øſtkyſt mellem Halvøen Kamtſchatka, Sibirien, Amurlandet og de nordlige japanſke Øer, og adſkilt fra Oceanet ved Kurilernes Øgruppe.

Ochrida ell. **Ochri** [ō], Stad i den tyrkiſke Prov. Albanien ved Nordſiden af Ochrida-Søen, 20 M. ſ. ø. for Skutari. 10,000 I. O. er Sæde for en græſk Ærkebiſkop. Bjergværksdrift paa Sølv og Svovl. Søen, der ligger 2,200 F. over Havet, er 5 M. lang og indtil 1½ M. bred og har Afløb mod N. til Floden Drin, der falder i Adriaterhavet.

Ocker, en Flod i det nordveſtlige Tyſkland, der udſpringer paa Harzen (Brocken), løber forbi Wolfenbüttel og Braunſchweig og falder i Aller.

Ocna, Stad i Konger. Rumænien, Moldau, 16 M. ſ. v. for Jasſy. 9,000 I. Betydelige Stenſaltværker, der drives ved Tvangsarbejde af Forbrydere.

O'Cōnnell, Daniel, irſk Politiker, f. 6 Aug. 1775 i Grevſkabet Kerry i Irland i en Slægt, ſom i ældre Tider havde ſpillet en ſtor Rolle og regnede ſin Oprindelſe fra det gamle irſke Kongehus. Hans Fader var vel kun Landmand, men efterlod ſine 10 Børn en ſtor Formue, tjent ved Smugleri. O'C. blev 1791—93 uddannet i katholſke Collegier i Nordfrankrig, ſtuderede fra 1794 Retsvidenſkab i London og blev 1798 Advocat i Dublin, hvor han allerede 1800 ſom Ordfører for ſine Standsfæller proteſterede imod „Unionen“ (d. e. Ophævelſen af det ſærlige irſke Parlament). Da den ſtore katholſke Forening fornyedes 1809, optraadte O'C. førſt ſom Folketaler og vandt ſnart en overordentlig Indflydelſe; han gav Foreningen en mere demokratiſk Charakter, ſtiftede Filialer over hele Irland, holdt offentlige Møder oſv., men altid under Iagttagelſe af de lovlige Former, og forſtod at hindre alle voldſomme Skridt. Da Regeringen opløſte den 1825, gjenoprettede O'C. den i en ny Skikkelſe. 1828 lod han ſig vælge i Grevſkabet Clare til Underhuſet, ſkjønt han ſom Katholik ikke kunde faa Sæde deri, og gav derved et mægtigt Stød til Gjennemførelſen af Katholikernes Ligeſtilling. I Febr. 1830 indtog O'C. ſit Sæde i Underhuſet, kæmpede med ſtørſte Varme for Valgreformen og rettede voldſomme Angreb paa Overhuſet, hvorhos han opſtillede ſom ſit Program Repeal, d. e. Tilbagekaldelſe af Unionen fra 1800. Et Forſlag derom afviſtes 1834 i Underhuſet af Statsmænd fra alle Partier, men O'C. øvede dog en mægtig Indflydelſe, dels ved ſin glimrende Veltalenhed, dels ved ſit Herredømme over 40—60 irſke Medlemmer (O'C.s „Hale“), og fik vigtige Ændringer i Tienden og andre irſke Forhold gjennemførte. Da han under ſin politiſke Virkſomhed havde tilſat ſin egen Formue, ſammenſtød hans fattige Landsmænd ſiden 1833 aarlig ſtore Summer (13—18,000

Pd. St.) til Fortsættelse af Agitationen, og denne dreves især kraftig efter 1840 med umaadelige Folkemøder (monstre-meetings), paa hvilke flere Hundredetusender hilsede O'C. som Fædrelandets Befrier (liberator), medens andre betegnede ham som „den store Agitator" og som „Irlands ukronede Konge". 1842 valgtes O'C. til Lordmayor i Dublin, hvilken By han siden 1832 havde repræsenteret, og trak sig nu tilbage fra Underhuset. 1843 sammenkaldte han til 8 Oct. et stort Folkemøde i Clontarf, men Regeringen forbød det og sprængte Mødet fra hinanden, hvorefter O'C. blev tiltalt og i Maj 1844 dømt til et Aars Fængsel og 2,000 Pd. St. i Bøde. I Sept. erklærede Overhuset Dommen ugyldig, og O'C. hentedes i Triumph fra Fængslet i Dublin. Dog efter den Tid var hans Indflydelse brudt; Troen paa hans Planers Virkeliggjørelse var rokket, og „det unge Irland" under O'Brien var ikke tilfreds med den Ordning, han foreslog for Forholdet imellem de britiske Øer. Den store Hungersnød 1846 nedbøjede hans Sjæl, og hans sidste Tale i Parlamentet for at opfordre dette til kraftige Forholdsregler vidnede om hans stærkt aftagende Kræfter, ligesom den stod i Strid med hele hans tidligere Optræden. For at gjenvinde sin Helbred rejste han i Vinteren til Italien, men døde 15 Maj 1847 i Genua. — Sønnen **John O'C.**, f. 1808, d. 1858, Underhusmedlem 1833—48, udgav sin Faders »Life and speeches« (1846—47) og »Recollections during a parliamentary career« (1849). — En Broder til Dan. O'C., **James O'C.**, f. 1780, d. 1872, blev 1869 ophøjet til Baronet, nærmest som Paaskjønnelse af Broderens Fortjenester.

O'Cōnnor, en gammel irsk Slægt, som i sin Tid beherskede Connaught og i det 12te Aarh. kom paa den irske Trone, men næsten helt tilintetgjordes i et Slag mod Englænderne 1317. **Arthur O'C.**, f. 1763, d. 1852, valgtes tidlig til det irske Underhus og var 1796 en af de 5 Directeurer for „de forenede Irlændere", der gjorde Opstand. Efter dennes Undertrykkelse flygtede O'C. til Frankrig, hvor han ægtede en Datter af Condorcet og fik Titel af Divisionsgeneral. — Hans Brodersøn, **Fergus O'C.**, f. 1796, var Advocat og valgtes 1832 til Underhuset, hvor han med hensynsløs Dristighed forsvarede Irlands Interesser. Da hans Gjenvalg strandede 1835 og han var utilfreds med O'Connells maadeholdne Optræden, sluttede han sig til de engelske Chartister og forelagde paa Folkemødet i Birmingham 6 Aug. 1838 det saakaldte »people's charter«. I Partiets voldsomme Optræden 1839 havde O'C. ingen Del, men efter at være gjenvalgt til Underhuset 1847 stod han i Spidsen for det store Chartistoptog 10 Apr. 1848. Fire Aar senere blev han afsindig og døde 1855.

Octachōrd, en Tonerække paa 8 diatoniske Trin, eller som Interval en Octav. Pythagoras's O. bestod af to uforbundne Tetrachorder fra e til e; han tilføjede Tonen h, som manglede i Terpandros's Heptachord.

Octāv (it. ottava), et Interval paa 8 Tonetrin. Den rene O. er en Gjentagelse af dens Grundtone i et højere eller dybere Leje og den fuldkomneste Consonans, den formindskede O. er en lille Halvtone mindre. Da alle væsentlig forskjellige Toner i vort Tonesystem ligge mellem en Grundtone og dens rene O., inddele vi hele Tonemassen i O. eller Octavafdelinger, der faa forskjellige Benævnelser efter Tonehøjden og regnes fra Tonen C (O. bet. altsaa i dette Tilfælde alle Tonerne fra C til H incl. i hver Afdeling). Det dybeste C i Orgelet (32 Fods C), som er en O. dybere end det dybeste C paa de moderne Claverer, hedder Dobbelt-Contra-C (eller Store Contra-C), og med samme Tillæg benævnes de øvrige Toner i denne Octavafdeling. Det 2det C i Tonesystemet (16 Fods C), som er det dybeste C paa de nuværende Claverer, hedder Contra-C og dets Octavafdeling Contraoctav. Det 3dje C (8 Fods Tone) hedder Store C og Octavafdelingen Store O. Det 4de C (4 Fods Tone) hedder Lille c, Octavafdelingen Lille O. Det 5te C (2 Fods Tone) hedder Enstreget, det 6te C (1 Fods Tone) hedder Tostreget, det 7de C Trestreget, det 8de C Firstreget, de tilsvarende Octavafdelinger ligesaa. Navnene paa disse Octavafdelinger hidrøre fra følgende Betegningsmaade:

$$\underline{\underline{C}},\ \underline{C},\ C,\ c,\ \bar{c},\ \bar{\bar{c}},\ \bar{\bar{\bar{c}}},\ \bar{\bar{\bar{\bar{c}}}}.$$

Octavafdelingerne betegnes for øvrigt ogsaa saaledes:

$$C_2,\ C_1,\ C,\ c,\ c^1,\ c^2,\ c^3,\ c^4.$$

S. ogsaa **Format**. **Octavarter**, de Tonerækker, som fremkomme, naar der dannes Scalaer paa de forskjellige Trin af en diatonisk Scala uden at benytte andre Toner dertil end dem, som findes i selve Modelscalaen. Halvtonerne komme derved til at ligge paa ulige Steder. Middelalderens Kirketoner vare saaledes O., men ikke Tonearter. **Octāve** kaldes i den katholske Kirke de Fester, der vare 8 Dage, samt selve den 8de Festdag.

Octāvia, Søster til Octavianus Augustus, Datter af Cajus Octavius og Atia, var først gift med Cajus Claudius Marcellus. Efter dennes Død ægtede hun 40 f. Chr. Triumviren Marcus Antonius og hidførte derved en Forsoning mellem Antonius og Octavian. Hun fulgte ikke med sin Ægtefælle til Asien, hvor Antonius blev forelsket i Kleopatra, men opholdt sig i hans Hus i Rom, uagtet Octavian ønskede, at hun skulde skille sig fra ham. I Aaret 32 forlangte han selv Skilsmisse. Efter hans Død levede hun for sine Børns Opdragelse og optog senere Antonius's og Kleopatras Børn i sit Hus. D. 11 f. Chr. — **O.** hed ogsaa Kejser Neros Ægtefælle, en Datter af Kejser Claudius og Messalina. Bagvasket af Kejserens Frille Poppæa Sabina blev hun paa Neros Befaling henrettet 62, kun 20 Aar gammel.

Octāvius, en romersk plebejisk Slægt, der stammede fra Velitræ i Latium. Den første af denne Slægt, som beklædte Statsembeder, var **Cnejus O. Rufus**, der blev Quæstor 230 f. Chr. — Hans Søn, **Cnejus O.**, udmærkede sig i den anden puniske Krig som Prætor i Sardinien og sejrede i flere Søslag. Hans Søn af s. N. deltog med Berømmelse i flere Felttog i Asien og var den første af Familien, der blev Consul

(165). Han blev myrdet 162. — En yngre Søn, **Marcus O.**, var Tiberius Gracchus's Collega i Tribunatet (133) og optraadte som ivrig Modstander af dennes Planer, hvorfor han blev afsat. — Hans Sønnesøn, **Cnejus O.**, fordrev som Consul 87 f. Chr. sin Collega Cinna fra Rom, men blev myrdet efter at Cinna og Marius vare vendte tilbage. — En yngre Søn af den ovenfor nævnte Cnejus O. Rufus blev Stamfader til den yngre Linje af den octaviske Slægt, som ved **Cajus O.**, Prætor 61, hævede sig til de højeste Æresposter. Denne blev i sit andet Ægteskab med Atia, en Datter af Marius Atius Balbus og Julia, en yngre Søster af Cæsar, Fader til **Cajus O.** og Octavia og døde 58 f. Chr. Denne hans Søn blev adopteret af sin Grandonkel Jul. Cæsar 45 f. Chr. og antog Navnene **Cajus Julius Cæsar Octavianus**, hvortil han senere føjede Hædersnavnet Augustus (s. d. A.).

Octet [tĕtt] (it. ottetto, fr. octuor), et Tonestykke for 8 selvstændige (obligate) Stemmer ell. Instrumenter.

October, den 10de Maaned i Aaret, var hos Romerne den 8de, hvoraf Navnet (octo, 8). Dens danske Navn er Sædemaaned; den har 31 Dage. **Octoberdiplomet** kaldes den Kundgjørelse af 20 Oct. 1860, hvorved bebudedes en constitutionel Statsordning for det østerrigsk-ungarske Monarchi med Gjenoprettelse af de tidligere Landdage. **Octoberforeningen** kaldtes en 10 Oct. 1865 stiftet Forening mellem en Del Godsejere under Grev Frijs-Frijsenborgs Ledelse og nogle af de gamle Bondevenner med J. A. Hansen i Spidsen, der havde det Formaal at samle „de store og de smaa Bønder" til et conservativt Landboparti som Modvægt imod de nationalliberale. O. fik dog kun et kort Liv og meget ringe politisk Betydning, da de tvende sammenknyttede Gruppers Interesser skiltes under Grundlovsforhandlingerne og kom i afgjort Strid ang. Fæstespørgsmaalet; den opløstes 31 Juli 1870.

Octōpoda, de ottearmede Blæksprutter, s. **Blæksprutter**.

Octroi [trŏj], en af Regeringen udstedt særlig Lov for en Forening eller et Interessentskab (som en Bank, et Assuranceselskab), hvorved der tildeles dette forskjellige Begunstigelser; jvfr. saaledes O. for Nationalbanken af 4 Juli 1818. **Octroiēre**, meddele en O. Ved **octroierede Forfatninger** forstaas saadanne, som ere givne ensidig af Fyrsten, i Modsætning til dem, som ere komne i Stand ved en Overenskomst imellem ham og Folket. O. [oktroā] betyder i Frankrig ogsaa Consumtion, Afgift af Fødevarer.

Oculār, paa Kikkerter og sammensatte Mikroskoper den Linse eller det Linsesystem, som er nærmest Øjet, og som virker som Forstørrelsesglas paa det fra Objectivet kommende Billede. Ved O. opnaas Farvefrihed oftest ikke, som ved Objectivet, ved en Combination af forskjellige Glassorter, men kun ved en Combination af Linser af samme Glas. Det negative (Huygenske ell. Campaniske) O. bestaar af to plan-convexe Linser, der begge vende den plane Side mod Øjet; det opfanger de fra Objectivet kommende Straaler, førend Billedet dannes. Det positive (Ramsdenske) O. bestaar oftest af to lige store plan-convexe Linser, der vende de krumme Flader mod hinanden; det er egentlig en sammensat Loupe, gjennem hvilken man betragter det af Objectivet i Brændplanen virkelig dannede Billede og altsaa ogsaa kan se Traade, der ere udspændte i samme Plan; det benyttes derfor ved Mikrometermaalinger, men giver et mindre Felt. S. for øvrigt **Kikkert**.

Oculēre ell. pode med et Øje, den Formeringsmaade, ved hvilken Gartnerne afskære et Øje af en Gren paa den Plante, de ville formere, saaledes, at der følger et Stykke af Barken (Skjoldet) med, og anbringe det under Barken paa en Gren eller Stammen af et vildt Træ af samme Art som hint, hvori der er gjort et Snit af Form som et latinsk T. Dette Arbejde kan foretages enten om Foraaret, naar Saftbevægelsen er tilstrækkelig til at bringe Barken til at løsne fra Veddet, og det indsatte Øje vil da skyde ud om Sommeren („o. med det drivende Øje"), eller efter Midsommer i den anden Saftstigningsperiode, og Øjet vil da sove Vinteren over og først give et Skud næste Foraar („o. med det sovende Øje"). Naar Skjoldet er anbragt under Barken, ombindes Forædlingsstedet med Uldgarn eller blød Lindebast, som tages af, naar Sammenvoxningen har fundet Sted. Til Brug ved dette Arbejde behøves en **Oculerekniv**, hvis Skaft er forsynet paa Enden med et lille fladt og smalt Stykke Horn, hvormed man løsner Barken fra Veddet, og hvis Klinge har en imod Ryggen afrundet Spids.

Oculi [ō], lat., d. e. Øjne, den gamle kirkelige Benævnelse paa den 3dje Søndag i Fasten; Navnet hidrører fra Begyndelsesordet i Indgangen til Messen paa denne Dag (Ps. 25, 15).

Od (Óðr), i den nord. Mythol. Frejas Mand, med hvem hun fik en Datter, den fagre Hnos. O. drog langt bort; Freja græd Guldtaarer efter ham (hun kaldes derfor af Skjaldene den graadfagre Gudinde) og drog under mange forskjellige Navne om blandt ubekjendte Folkeslag for at lede ham op.

Odalen, Nordre- og Søndre-, to Præstegjæld i Hedemarkens Amt i Norge, med tilsammen 11,200 J. (1875). I S.-O. ligger **Odals Værk**, hvor der tidligere var et ikke ubetydeligt Jærnværk, som imidlertid nu for adskillige Aar siden er nedlagt. Tillige med Vinger og Eidskog Præstegjæld danner O. Vinger og Odalens Fogderi med 23,000 J. Districtet har udstrakte Skove.

Odaliske (rettere Odalik, af Oda, et Værelse), en Slavinde i Sultanens Harem, der endnu ikke er bleven hævet til Rang af Favoritinde.

Odd Einarsson (Oddur E.), Søn af Præsten Einar Sigurdsson til Mødruvalla-Kloster paa Islands Nordland, f. 1559, d. 28 Dec. 1630, kom meget ung i Latinskolen paa Holar, dimitteredes derfra til Kjøbenhavns Universitet og var en af Tyge Brahes kjæreste Lærlinge, hos hvem han som Student opholdt sig paa Hven. Efter Tilbagekomsten til Island 1586 blev han først Rector ved den lærde Skole paa Holar og derpaa Biskop over Skalholt Bispe-

dømme 1589, hvilket Embede han forestod til sin Død. Han var en virksom og kraftig Biskop, men ansaas for noget vindesyg og tilbøjelig til at begunstige sine Paarørende. Som en Mand med omfattende Kundskaber og boglig Sans samlede han et betydeligt Forraad af Bøger og Haandskrifter; men dette Bibliothek saa vel som hans egne Udkast tilintetgjordes ved Bispegaardens Brand 1630. Hans trykte Arbejder indskrænke sig til nogle Prædikener og et Par oversatte Skrifter af theologisk Indhold. Med sin Hustru, Helga Jonsdatter, havde han flere Børn, af hvilke en Søn Gisle blev hans Efterfølger.

Odd Snorrason (Oddur S.), sædvanl. kaldt „Odd Munk", levede paa Thingøre-Kloster i Island ved 1200, samtidig med en anden Munk Gunnlaug Leivsson. I Modsætning til de fleste andre islandske middelalderlige Forfattere valgte disse Mænd det latinske Sprog i Stedet for Modersmaalet og fortalte heri hver for sig Olaf Tryggvessøns Levned, rimeligvis som et Emne, der i en særlig Grad fortjente Kirkens Opmærksomhed. O.s Værk er det bedst kjendte, da en islandsk Gjengivelse heraf er bevaret (udg. dels i »Fornmanna sögur X«, dels af P. A. Munch 1852).

Odde (Oddi), Præstegaard i Rangaavold-Syssel i det sydlige Island, bekjendt fra det 11te og 12te Aarh. som Sæmund frodes og hans Ætlingers (Oddaverjarnes) Hjemsted, blandt hvilke hans Sønnesøn Jon Loptsson er den mest berømte. O. var i den Tid Videnskabernes fornemste Hjem i Island; her modtog Snorre Sturlason sin videnskabelige Dannelse, og herfra udgik flere lærde Mænd.

Odd Fellows [fĕllohs], s. Fellows.

Odder, norsk Oter (Lutra), Pattedyrslægt af Maardfamilien med langstrakt Krop, lille, noget fladtrykt Hoved, korte Øren, smaa Øjne, en lang, noget nedtrykt Hale, korte Ben med korte Kløer og Svømmehud, en kort, tæt, brun Pels, der giver et ypperligt Pelsværk. O. opholde sig ved fersk og brak Vand, dykke fortrinlig og fortære Fiske, Krebsdyr m. m. De ere meget sky, men forsvare sig tappert, naar de ikke kunne undløbe. Som ung kan O. tæmmes og afrettes til Fiskefangst. Den fanges i Fælder og Saxe. Arterne ligne hverandre meget og ere udbredte over en stor Del af Jorden. Jvfr. Havodder.

Odder, en betydelig Landsby i O. Sogn, Hads Herred, Aarhus Amt i Nørrejylland, 3 M. s. til v. for Aarhus, 1,416 J. (1880), har Jærnbane- og Telegraphstation, Apothek, Herredets Ting- og Arresthus og Bolig for Herredsfogden samt adskillig industriel Virksomhed og al Slags Haandværksdrift og anden Kjøbstadnæring.

Odde Sund (urigtig Otte Sund, efter Sagnet om Kejser Otto, som skal være trængt frem hertil og have kastet sin Lanse i Vandet, da han ikke kunde komme videre), den smalleste Indsnævring i Limfjorden, mellem to fra Thyholm mod N. og fra Skodborg Herred mod S. fremspringende Odder, fører fra Vens-Bugten ind i Nissum Bredning. Jærnbaneforbindelsen fra Struer til Thisted sker over Sundet ved Dampfærge.

Odds, eng., de Points, som ved Væddemaal gives forud.

Ode, et stærkt bevæget lyrisk Digt af ophøjet Indhold, i kunstrige Stropher og af dristig springende Composition. S. Digtekunst. I den danske Literatur har især Ewald skrevet herlige O.

Odel var fra den ældste Tid paa den skandinaviske Halvø Benævnelsen for den Grundejendom, som besades med fuld Ejendomsret. De Mænd, der i Norge gjennem flere Generationer havde Jord i Besiddelse, fik med deres Æt en særlig anset Stilling og kaldtes Haulder. I Forbindelse dermed stod det, at det ikke tilstededes den actuelle Ejer ved at skille sig ved Jorden uden videre at berøve Familien dens Retsstilling, men at der ved en denne tillagt Forkjøbsret var sørget for, at den kunde bevare Jorden for sig. Igjennem Tiderne har imidlertid Odelsretens Charakter i høj Grad forandret sig. Paa den ene Side ere Betingelserne for Odelserhverv stadig nedsatte, indtil der omsider alene krævedes 10 Aars Besiddelse. Paa den anden Side opkom den Ordning, at Forkjøbsretten kunde bevares gjennem Aarrækker ved at lyse Pengemangel, og herigjennem gik Odelsretten over fra en Forkjøbsret til en Løsningsret. Nu er O. i det væsentlige ordnet ved Lov af 26 Juni 1821, men i et Par af sine vigtigste Dele er denne forandret ved Lov af 28 Sept. 1854. Medens nemlig hin Lov havde sat Odelserhvervstiden til 10 Aar og Løsningsfristen til 5, har denne sidste forlænget den første Termin til 20 og forkortet den anden til 3 Aar, altsaa i ikke ringe Udstrækning forringet O.s Betydning. I samme Retning gaar ogsaa den Bestemmelse, at Ejeren kan ved Erklæring derom hindre, at hans Ejendom bliver Gjenstand for Odelshævd. Paa Island ordnede Lov af 17 Aug. 1833 O. efter lignende Regler som Lov af 1821 i Norge; i Danmark kjendes O. ikke. Odelsting, en Afdeling af det norske Storting, bestaaende af tre Fjerdedele af dette eller i alt 85 Medlemmer. S. i øvrigt Norge.

Odenathos, Septimius, Fyrste (Despot) i Palmyra, hvis Forfædre i flere Generationer havde været romerske Vasalfyrster med Senatorrang, var en Mand af stor Indsigt, Kraft og Tapperhed, der i det romerske Riges Opløsningsperiode efter Kejser Valerians Tilfangetagelse af Nyperserne kæmpede tappert for Romerne mod Perserne, tilbageerobrede Nisibis og Karrhæ og sejrede over Perserne under Murene af deres Hovedstad Ktesiphon. Han opretholdt trofast Gallienus's Parti i Orienten, hvorfor denne erkjendte ham som Konge i Palmyra og selvstændig Statholder i Orienten; derimod er det urigtigt, at Gallienus skulde have anerkjendt ham som Medkejser (hvilket Sagn har givet Anledning til, at O. regnedes blandt de „30 Tyranner"). Han blev dræbt c. 267 af sin Brodersøn Mæonios; men hans Ægtefælle, den berømte Zenobia, fortsatte Regeringen som Regentinde for Sønnen Vaballathos. S. Palmyra.

Odense, 1) Amt i den nordlige Del af Fyn, omfatter tillige Øerne Thorø, Bogø, Brandsø og Fænø i Lille Bælt, Æbelø i Kattegattet og

Romsø i Store Bælt samt en Del mindre Holme. Det bestaar af

Kjøbstæderne	Areal.	Folketal 1870.	1880.
Odense		16,970	20,804
Assens		3,461	3,196
Middelfart		2,336	2,345
Kjerteminde		2,274	2,487
Bogense		1,931	1,918
	0,55 □ M.	26,972	30,750
Landdistrict..	32,61 —	95,186	98,127
	33,16 □ M.	122,158	128,877

Amtets nordlige Del er en Slette undtagen mod N. V. ved Bogense og n. ø. for Middelfart, samt mod N. Ø. ved Halvøen Hindsholm; dets sydlige og sydvestlige Del har derimod flere betydelige Bakkepartier. Med Undtagelse af Højderne i N. V. og N. Ø., der ere Rullestenssand, hører Amtet næsten udelukkende til Rullestensleerets Formation. Dets betydeligste Vandløb ere: Odense Aa, der udspringer i Svendborg Amt, løber mod N. og N. V. og modtager Afløbet fra Brændegaards-, Nørre- og Arreskov-Sø, hvorefter den løber mod N. med indtil 100 F.s Bredde, men ringe Dybde, passerer Odense og forener sig med Odense Kanal tæt ved dens Udløb i Odense Fjord. Længde 8 M. Stavis Aa udspringer n. for Bissenbjerg og løber mod Ø. til Odense Kanal. Brænde Aa løber syd om Højderne ved Bissenbjerg og mod V. til Lille Bælt. Af det hele matriculerede Areal 320,719 Td. Ld. var 1881 besaaet med Hvede 10,110, Rug 28,939, Byg 42,510, Havre 36,215, Blandsæd 17,737, Kartofler 3,657, anden Sæd 12,109, i alt besaaet 151,277 Td. Ld. Til Græs, Høslæt, Brak, Eng og lignende henlaa 130,665 Td. Ld., til Fredskov 18,477, Haver 4,751, altsaa anvendt Areal 305,170 Td. Ld. Udbyttet af Høsten 1885 var i Tusende Tønder: Hvede 143, Rug 291, Byg 474, Havre 443, Boghvede 6, Ærter o. desl. 17, Blandsæd 263, Kartofler 188, andre Rodfrugter 644, Raps 5. Den samlede Værdi, heri indbefattet Ager- og Enghø, ansloges til 19,517,000 Kr. Kreaturholdet 1881 udgjorde 25,734 Heste og Føl, 87,863 Stk. Hornkvæg og Kalve, 72,184 Faar og Lam og 31,574 Svin og Grise. Amtet bestaar foruden de 5 Kjøbstæder af Herrederne Odense, Aasum, Bjerge, Lunde, Skam og Skovby under Odense Amtsraad og Vends og Baag under Assens Amtsraad. Det hører i gejstlig Henseende under Fyns Stift og omfatter 6 Provstier, med Hensyn til Udskrivningsvæsen under 3dje Udskrivningskreds, udgjør 7 Lægedistricter under Fyns Stiftsphysikat, har Amtsstuer i Odense og Assens, udgjør 7 Folketingskredse og i Forening med Svendborg Amt 6te Landstingskreds. — 2) Kjøbstad paa Fyn, Odense Amt og Herred, 19 M. v. til s. for Kjøbenhavn. 20,804 I. (1880; 16,970 i 1870, 5,782 i 1801). Byen ligger paa et fladt Terrain paa begge Sider af Aaen, dens ældre Del n. for Aaen med bugtede Gader og enkelte gamle Bygninger. Stiftamtmanden og Biskoppen over Fyns Stift tillige med Stiftsphysicus bo i Byen, der tillige er Garnison for fynske Brigades Stab, 6te Inf.-Regiments 5te, 16de og 26de Bataillon og 2det Dragonregiment. For dette sidste er opført Caserne og Ridehus og for Infanteriregimentet Exercerhus. Af Byens mange offentlige Bygninger maa fremhæves: St. Knuds Kirke, oprindelig opført i Slutningen af det 11te Aarh., men efter gjentagne Ildebrande i sin nuværende Skikkelse hen imod Udgangen af det 13de Aarh. i Spidsbuestil. Den indeholder talrige Mindesmærker og kongelige Begravelser. Ved den seneste Restauration, der fuldendtes 1875, er en Kryptkirke under Choret og Alteret paa ny tagen i Brug. Vor Frue Kirke fra Slutningen af det 12te Aarh. Den fra den nedlagte Graabrødre Kirke 1806 hertil erhvervede smukke Altertavle er nu henflyttet til St. Knuds Kirke. St. Hans Kirke med smuk Altertavle af Bloch, „Christus i Gethsemane". End videre er her i de senere Aar opført en Valgmenighedskirke, og her er desuden en katholsk Kirke og en Hospitalskirke. Af andre offentlige Bygninger er den interessanteste den 1883 fuldførte Raadhusbygning med Localer for Byens samlede Administration, stort Festlocale, Post- og Telegraphkontor og Hovedvagt. End videre Ting- og Arresthuset, med Localer for to Landjurisdictioner; Amtssygehuset, Epidemihospitalet, den store Fattiggaard, Frimurerlogen, de mange, for det meste nyopførte Skolebygninger, Fyns Stifts Læseforening, den techniske Skole, Landbrugsskolen, Amtssygehuset og det militære Sygehus, Museumsbygningen med Samling af Maler- og Billedhuggerarbejder samt nordiske Oldsager, og en anselig Jærnbanegaard. Byen har sit eget Gas- og Vandværk. Foruden de talrige Communeskoler er her en Kathedralskole og flere ret værdifulde Bogsamlinger, saasom Stiftsbibliotheket, Karen Brahes Bibliothek, Kathedralskolens, Militærforeningens og Læseforeningens Bibliothek. Antallet af Stiftelser er meget stort. Af dem skal fremhæves: Odense adelige Jomfrukloster, stiftet 1716 af Frøken Karen Brahe for Damer af Adel og Døtre af Mænd i de tre første Rangklasser. Lahns Stiftelse for 110, mest fader- og moderløse Børn, som her faa Undervisning og Beklædning. Graabrødre-Hospital, der paa forskjellig Maade understøtter 120 Trængende. Frederik VII.s Stiftelse for 16 gamle Haandværksmestre og deres Enker. Paa Pladsen foran Raadhuset er et Bronze-Standbillede af Kong Frederik VII, paa St. Knuds Kirkegaard en Bronzebuste af Thomas Kingo, og der paatænkes opreist en Statue for den her fødte H. C. Andersen. Af Pengeinstituter er her: Stiftets Sparekasse med Indskud 1 Apr. 1886 af 25 Mill. Kr. og Reservefond 1,527,000 Kr., Discontokassen med Actiecapital 3,400,000 Kr. og nogle mindre betydelige. Skjønt Byens Beliggenhed ikke er gunstig for Udenrigshandel, synes den dog i denne Henseende at gjøre Fremskridt siden Havnen er bleven uddybet og et nyt Havnebassin anlagt øst for det gamle. Byens Told- og Skibsfartafgifter 1885 udgjorde 573,000 Kr. og Brænderiafgiften 120,000 Kr. Den directe Ud-

førsel til Udlandet er ubetydelig, kun 4,1 Mill. Pd. Kornvarer og 1,9 Mill. Pd. Mallas og Sirup. Skibsfarten 1885 udgjorde:

Udenrigs Fart.

	Antal.	Drægtige Tons.	Bestuvn.-Ts.
Indgaaende.			
Sejlskibe	407	35,669	35,274
Dampskibe	18	2,671	2,452
Udgaaende.			
Sejlskibe	384	34,875	2,082
Dampskibe	17	2,642	258

Indenrigs Fart.

Indgaaende.			
Sejlskibe	191	5,155	4,271
Dampskibe	166	16,572	9,283
Udgaaende.			
Sejlskibe	205	5,676	768
Dampskibe	114	11,149	5,820

Ved Toldstedet vare hjemmehørende 125 Baade under 4 Tons, 64 Sejlskibe af 5,114 Tons og 3 Dampskibe af 144 Tons. Communens Indtægt 1884 udgjorde: Overskud fra 1883 25,069 Kr., activ Indtægt 94,363, Næringsskat 36,262, paalignet Skat 294,060, hvoraf paa Formue og Lejlighed 211,761, Forbrug af Activer 50,798, optagne Laan 38,581, tillige med forskjellige mindre Indtægter i alt 589,903 Kr. Af Udgifterne vare Renter af Gjæld 89,537, Afdrag paa samme 77,821, Forøgelse af Activer 3,990, Aarets Overskud 42,506 Kr. Ved Udgangen af 1884 ejede Communen i Capitaler og faste Ejendomme 4,874,795 og skyldte 2,777,665 Kr. Industri og Haandværksdrift har taget et ikke ringe Opsving. Foruden de for de større Provinsbyer sædvanlige Næringsbrug, hvoraf enkelte i betydeligt Omfang, findes her en Roesukkerfabrik, en Fabrik for Apothekervarer, flere Klædefabriker, Jernstøberier, Ølbryggerier, en Dampmølle m. m. Foruden de alt nævnte Embedsmænd bo i O. en Amtsforvalter, en Toldinspecteur, en Toldkasserer og to Toldcontroleurer, en Borgemester, en Politimester, 3 Herredsfogeder for udenbys Embeder, en Stadsingenieur, en Fattiginspecteur, en Districtslæge, en Postmester, en Telegraphbestyrer, 3 Sognepræster, hvoraf den ene tillige er Stiftsprovst, to residerende Capellaner og Kathedralskolens Lærerpersonale. — O. er en af de ældste Stæder i Norden, saaledes som dens Navn viser (oprindel. Odinsve, Odins Helligdom). Den har ogsaa stedse været en af Danmarks anseligste Stæder. Sin Anseelse i Middelalderen skyldte O. fornemmelig den hellige Kong Knud, den første danske Martyr og Helgen, som blev dræbt 1086 i den til Maria indviede Trækirke, men hvis jordiske Levninger 1101 overførtes til St. Albani Stenkirke, som han selv havde begyndt at bygge, og hvortil der nu igjennem hele Middelalderen blev gjort hyppige Valfarter. Efter Reformationen nedbrødes denne Kirke og afløstes som Stadens Hovedkirke af den noget yngre St. Knuds Kirke, hvor Benene af Helgenkongen nu have deres Plads. 1247 blev Byen afbrændt af Abel under Krigen med hans Broder Erik Plovpenning. I O. ere flere mærkelige Rigsforsamlinger holdte (1527, 1539, 1657); Byen var Sædet for Fynbo-Landsting indtil 1805, da de gamle Landsting ophævedes, og her fandt de kongelige Hyldinger for Provinsen Sted før Souveræneteten. Af Klostre havde O. i Middelalderen foruden en St. Jørgensgaard og et Helliggejsthus 6: St. Knuds Kloster af Benedictinerordenen, et af de ældste og anseligste Klostre i Danmark (1101—1573; dets Kirke er St. Knuds Kirke); St. Hans Kloster af Johanniterordenen (dets Kirke er St. Hans Kirke); et Graabrødrekloster, stiftet 1279 (1540 omdannet til det nuværende Hospital; dets Kirke, efter Reformationen Sognekirke for St. Albani Menighed indtil 1618, mærkelig ved den berømte Altertavle og Kong Hans's Familiebegravelse, blev nedbrudt 1805—17, de kongelige Lig flyttede til St. Knuds Kirke og Altertavlen kjøbt af Vor Frue Kirke); St. Claræ Nonnekloster af samme Orden, stiftet af Dronn. Christine 1521, et Sortebrødrekloster (ligesom Graabrødreklostre fra det 13de Aarh.) og et Nonnekloster (oprettet i det 12te Aarh., men allerede i det følg. Aarh. flyttet til Dalum). 1621—1802 havde O. et Gymnasium med 4 Professorer. O. er den første By i Danmark, som fik Gasbelysning, i Efteraaret 1853. — **Odense Fjord** skærer sig fra Kattegattet 1½ Mil ind i det nordvestlige Fyn gjennem et kun 1,500 Alen bredt Indløb Midsund; den indeholder flere Smaaøer og Holme.

Odenwald, en Bjergmasse i Tydskland mellem Floderne Neckar og Main, ligger i den nordlige Del af Storhertugd. Baden og i den storhertugelig hessiske Prov. Rhinhessen. Dens højeste Punkt, Felsberg, er 2,140 F. med 13—1500 F.s Middelhøjde.

Oder, Flod i Tydskland, udspringer i Mähren paa de lave Bjerge, som danne Overgangen fra Sudeterne til Karpatherne, og løber gjennem preussisk Schlesien forbi Breslau og Glogau, gjennem Brandenburg forbi Frankfurt og Küstrin og gjennem Pommern forbi Stettin til Stettiner-Haff, som ved tre Mundinger, Dievenow, Swine og Peene, der danne Øerne Wollin og Usedom, har Afløb til Østersøen. Floden er allerede strax efter at være traadt ind i Schlesien 100 F. bred, ved Breslau 500 F. og neden for Küstrin 800 F. med 7—8 F.s Middeldybde. Dens Længde er 120 M., dens Flodgebet 2,400 □ M. De vigtigste Bifloder ere fra højre Side Wartha, der udspringer i det sydvestlige Polen og selv optager Netze, som er i Kanalforbindelse med Weichsel, og fra venstre Side Glatzer-Neisse, Bober og Lausitzer-Neisse.

Oderzo, Stad i Norditalien, 3 M. n. ø. for Treviso. 7,000 I. Hos Strabon og Ptolemæos nævnes Staden som Søstad.

Odessa, Stad i det russiske Gouv. Cherson, 20 M. v. til s. for Cherson ved en Bugt af det sorte Hav. 217,000 I. (1882). Smukt bygget Stad med brede og lige Gader og talrige saa vel offentlige som private Pragtbygninger, hvoriblandt den græske Hovedkirke og den lutherske Kirke, Ærkeengelen Michaels Kirke, Admiralitetet, Toldhuset, Børsen, Theatret, Synagogen, Casernerne, det store Hospital, Banken og Universitetet. Her er flere højere Undervisningsanstalter, en botanisk Have og et Museum for Oldsager. Paa Boulevarden langs det sorte Hav er en Statue for Her-

tugen af Richelieu, som var Gouverneur her 1803—18 og havde megen Del i Stadens Anlæg og Udvikling. Den har en betydelig Industri, navnlig Bryggerier, Brænderier, Uld- og Silkemanufakturer, Tobaksfabriker, Lysestøberier og Rebslagerier, et Kanonstøberi, og særdeles omfattende Handel og Skibsfart. De vigtigste Udførselsartikler ere Kornvarer, navnlig Hvede, Hørfrø og Raps, Tømmer, Talg, Fisk, Kaviar, Husblas og Uld. Der indføres Kolonialvarer og alle Slags Fabrikater. — O. blev anlagt 1794 af Katharina II. Den blev uden synderlig Virkning bombarderet af engelske Skibe 22 Apr. og 14 Maj 1854.

Odēum, Odēon (gr. ᾠδεῖον), et Slags theaterlignende Bygninger, der i Oldtiden især benyttedes til musikalske Væddekampe. Nu bruges Navnet ligeledes om Localer, der anvendes til musikalske og theatralske Forestillinger.

Odevaere, Joseph Dionis. [ōdefare], belgisk Historiemaler, f. 1778 i Brügge, d. 1830 i Brysſel, gik efter at have vundet Akademiets Pris i sin Fædreneby 1796 til Paris, hvor han under Suvée og David videre uddannedes. I Paris opnaaede han det franske Akademis store Prismedaille, gik 1805 som fransk Pensionær til Rom og levede der og i Paris som fransk Kunstner, indtil han efter 1814 vendte hjem til Brügge, hvor Kong Vilhelm I udnævnte ham til Hofmaler. Han har malet en Mængde store Billeder, i sin første Tid især af Oldtidens Historie, senere mest af den nyere Tids. „Phokions Død" (1804), „Iphigenia i Aulis" (1812) og „Huset Oranien grundlægger sin Magt" (1823) høre til hans vigtigste Arbejder.

Odhner, Clas Theod., svensk Historiker, f. 17 Juni 1836 i Nærheden af Alingsås, fik 1860 den philosophiske Grad og blev s. A. Docent i Historie ved Universitetet i Upsala, men forflyttedes 1865 som Adjunct til Universitetet i Lund, hvor han 1871 blev Professor og fra 1876 var Forstander for Møntcabinettet. Dels som Medlem, dels som Formand deltog han i Comiteerne 1867, 1873 og 1874 for Ordningen af Undervisningsvæsenet; 1885 optoges han i det svenske Akademi. Siden 1887 er han Sveriges Rigsarchivar. Foruden mindre Afhandlinger, især vedrørende Sveriges Historie, samt Lærebøger i Fædrelandets og de skandinaviske Landes Historie, som ere udgivne i en Mængde Oplag, har han skrevet »Sveriges inre historia under Drottn. Christinas förmyndare« (1865), »Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen« (1875) og »Sveriges politiska historia under Kon. Gustaf III.s regering« (1ste D., 1885).

Odilo, s. Cluny.

Odilon-Barrot [ŏlŏng barrō], s. Barrot.

Odin er i Følge den nordiske Mythologi den ypperste af alle Guder. Som den, der opholder alle Ting, kaldes han Alfader. Blandt hans mange andre Navne mærkes Valfader, d. e. de faldnes Fader, da hos ham de i Kamp faldne samledes i Valhal. Krigen kaldes O.s Leg, Sværdet O.s Ild. Han er den viseste af alle. Han beskrives som gammel, høj, langskjægget og enøjet; sit ene Øje pantsatte han for en Drik af Jætten Mimers Visdomsbrønd under Ygdrasils Ask. Fra sit Sæde Hlidskjalv overskuer han hele Verden. Han rider paa sin ottefodede Hest Slejpner gjennem Luft og over Hav med blaa Kappe, Guldhjælm og Spydet Gungner, Dværgenes Værk. Han behøver ingen Mad; Vin er ham baade Mad og Drikke; Maden, som staar paa hans Bord, giver han sine to Ulve Gere og Freke. To Ravne, Hugin og Munin, sidde paa hans Skuldre og fortælle ham alt, hvad de se og høre; han sender dem i Dagbrækningen ud over hele Verden, og de vende tilbage ved Davretid. Hans Svend hedder Hermod den hurtige. Han ejer Guldringen Drypner (ligesom Spydet Gungner Dværgenes Værk), af hvilken der hver niende Nat drypper otte lige saa tunge Guldringe. O. er Runernes Opfinder. Han vinder med Besvær Skjaldemjøden, som Jætten Suttung havde gjemt i et Bjærg. Poesien kaldes derfor O.s (ogsaa Asernes) Drik. Hvorvidt O. i Folketroen har indtaget en lige saa fremtrædende Stilling som den, de norsk-islandske mythologiske Kilder give ham, har oftere været betvivlet. Meget tyder paa, at han i hvert Fald ikke har været Nordens folkeligste Guddom. Navnlig i Sammenligning med Thors Navn forekommer O.s kun sjælden i Person- og til Dels ogsaa i Stednavne; i Paakaldelser, som Gjenstand for billedlig Fremstilling m. v. synes Thor ligeledes at have Overvægten. Man har derfor været tilbøjelig til at mene, at først Vikingetidens Kampliv med dets ensidige Fremhæven af et Valhal for de tapre og et Hel for de ukrigerske bragte O.s Dyrkelse til Ære. Dog mangler der ingenlunde Beviser for O.s Dyrkelsens Ælde og Betydning. O. er en for alle germanske Stammer fælles Guddom, ja kan endog (under Formen Vâta) som Luftgud spores tilbage til Indien; Navnet betyder den fremstormende, rasende. Hos Tyskerne forekommer det i Former som Wodan o. desl., og af latinske Forfattere gjengives denne Guddom sædvanlig ved den romerske Mythologis Mercurius, hvorfor ogsaa „Mercurs Dag", Ugens fjerde Dag, i de germanske Sprog fik Navn efter ham. Muligvis har O. særlig været dyrket af visse tyske Stammer, og rimeligvis have de Menneskeofringer, hvormed særlig han dyrkedes, bidraget til at give ham noget skræmmende; men bevarede Folkeminder vidne dog om, at O. ogsaa i Norden har været vel kjendt af Menigmand og tilbedet ikke alene som Sejrfader, men som alle gode Gavers Giver. Fra gammel Tid har O. været Hovedpersonen i Sagnene om den vilde Jagt, der senere i forskjellige Lande knyttedes til andre Personer. Fra O. udledte de nordiske Fyrstehuse deres Herkomst, men rimeligvis er han her i Norden aldrig trængt saaledes igjennem som den menneskevenligere (og maaske hjemligere) Thor.

Odingar Hvide, en dansk Mand af ædel Byrd, der i Slutn. af det 10de Aarh. med stor Nidkjærhed virkede for Christendommens Udbredelse i Norden. Af Ærkebiskop Adaldag indviedes han til Biskop i Sverige. Hans yngre Frænde af samme Navn, Søn af Jarlen Toke, var i en lang Aarække Biskop i Ribe (d. 1045) og vandt Navn som en baade dygtig og from Kirkens Mand.

Odinshane, det islandske Navn for en Bade-

fugl (Pharalopus), der udmærker sig ved at besidde Lappefødder; det er smaa, temmelig lavbenede, korthalsede og kortnæbede Sneppefugle, der ruge ved ferskt Vand i det høje Norden, men ellers opholde sig paa Havet og svømme fortrinlig. Fjerdragten er tæt og dunrig som hos Svømmefuglene. Hos nogle Arter i det mindste paahviler Rugebyrden ene Hannen, som ogsaa er mindre og mindre smukt tegnet end Hunnen.

Odinshøj, et 136 F. højt Punkt i Nordsjælland ved Øresund, nær Aalsgaard, med prægtig Udsigt over Sundet til Kullen.

Odo, fr. Eudes, Konge i Frankrig 888—98, ældste Søn af Capetingernes Stamfader Hert. Robert d. stærke, var før sin Tronbestigelse Greve af Paris, hvilken Stad han 886 tappert forsvarede mod Normannerne. Han erhvervede sig derved saa stor Anseelse, at han, da man afsatte Carl d. tykke, blev udraabt til Konge. Men da O. ikke var tronberettiget, maatte han 897 antage Carolingen Carl d. enfoldige, der som legitim Tronarving havde et Parti for sig og 893 var bleven kronet, til Medkonge. O. efterlod sig ved sin Død 898 Navn som en udmærket Regent, der i Modsætning til Carolingerne kraftig havde forsvaret Riget mod Normannerne; hans yngre Broder Robert var Farfader til Hugo Capet, med hvem det capetingiske Hus besteg Tronen.

Odo, s. **Clugny**.

Odoāker, Italiens Behersker 476—93, af Herkomst en Rugier, var Anfører for de i romerskt Sold staaende Herulere, Rugiere o. fl., da den romerske Feltherre Orestes havde sat sin unge Søn Romulus Augustulus paa Kejsertronen. Da Orestes vægrede sig ved at overlade disse Lejetropper ⅓ af Italien som Løn, satte O. sig i Spidsen for dem, belejrede Orestes i Pavia, fangede og henrettede ham, samt afsatte Sønnen, hvormed Kejserværdigheden ophørte 476. O. blev derpaa af Tropperne udraabt til Konge; Kejsertitlen vilde han af Klogskab ikke antage; derimod fik han af den græske Kejser Zeno Titel af romerskt Patricier. Som saadan regerede han over Italien og Donaulandene med Kraft og Dygtighed, indtil den østgotiske Konge Theodorik 489 drog imod ham, slog ham flere Gange og tvang ham til at indeslutte sig i Ravenna. Her forsvarede O. sig i henved 3 Aar, overgav sig omsider af Mangel paa Levnedsmidler paa Betingelse af, at begge Konger skulde dele Magten, men blev faa Dage efter dræbt ved et Gjæstebud 493.

O'Donnell, en gammel irsk Adelsslægt, som fordum besad Landskabet Tyrconnel, det nuværende Donegal-Shire. 1604 blev en O'D. ophøjet til Jarl af T., men som ivrige Katholiker og Tilhængere af Stuarterne maatte Slægten efter Vilhelm III.s Sejer ved Boyne 1690 flygte til Udlandet, og man finder dem siden baade i Østerrig og Spanien. Blandt de østerrigske O'D. var **Carl**, f. 1715, Rytter-general i Syvaarskrigen og deltog i flere vigtige Slag; i Slaget ved Torgau 1760 overtog han i Stedet for Daun Overcommandoen. 1768 blev han Statholder i Transsylvanien; d. 1771. **Maximilian O'D.**, f. 1812, reddede i Febr. 1853 som Oberst og kejserlig Adjudant Kejser Frants Josephs Liv for Morderhaand. — Blandt de spanske O'D. var **Jos. Henrik**, f. 1769; han indtraadte meget ung i den kgl. Garde, sluttede sig tidlig til Frihedskampen mod Napoleon I og vandt 1810 en Sejer ved La Bisbal, hvoraf han siden fik Grevetitel. 1818 blev han Gouverneur i Cadiz med det Hverv at organisere de til Sydamerika bestemte Tropper. Indviklet i Officers-Sammensværgelsen om at gjenoprette den frie Forfatning undertrykkede han den paa Skrømt i Juli 1819, for at redde sig selv fra Kongens Mistanke, men sluttede sig i Jan. 1820 til Riegos Opstand. Da det derimod 1823 gjaldt om at værge den frie Forfatning, viste han en saa forræderisk Adfærd, at hans egne Soldater nødte ham til at nedlægge sin Commando, hvorefter han gik til Frankrig. 1834 vilde han vende tilbage, men døde 16 Maj paa Rejsen ved Budskabet om, at Zumala Carreguy havde ladet hans ældste Søn skyde som Krigsfange. — Hans anden Søn, **Leopold O'D.**, Hertug af Tetuan, f. 12 Jan. 1809, indtraadte tidlig i Hæren og blev 1828 Capitain og 1834 Oberst. Som Brigadegeneral kæmpede han med Udmærkelse imod Carlisterne, sejrede bl. a. over Cabrera ved Lucena og blev til Løn Greve af L. Da han havde sluttet sig nøje til Enkedronning Christine, var han 1840 nødt til at gaa til Frankrig; n. A. gjorde han et forgjæves Opstandsforsøg i Pamplona, men 1843 blev han efter at have medvirket til Esparteros Fald Statholder paa Cuba og samlede her en fyrstelig Formue ved at se igjennem Fingre med Slavehandelen. 1848 blev han kaldt hjem, var under Narvaez's Ministerium Generaldirecteur for Infanteriet indtil 1851 og hørte siden i Senatet til Oppositionen imod den begyndende Reaction. Derfor skulde han ogsaa i Jan. 1854 forvises til de canariske Øer, men holdt sig skjult i Madrid i flere Maaneder, indtil Folkestemningen var bleven tilbørlig ophidset; han rejste da 28 Juni Oprørsfanen tillige med sin Ven General Dulce og dennes Rytteri, sejrede ved Vicalvaro over Regeringens Tropper og blev en Maaned efter Krigsminister under Espartero. I Juli 1856 udbrød Strid imellem dem, og O'D. blev nu Førsteminister; han undertrykkede med Strænghed Gadeopstande i Madrid og andre store Byer, men hans Forholdsregler banede kun Vej for Reactionen, og allerede 12 Oct. maatte han vige Pladsen for Narvaez. Som Fører for „den liberale Union" bekæmpede O'D. denne saa vel som de efterfølgende Ministre og blev 30 Juni 1858 paa ny Første- og Krigsminister. I denne Stilling ledede han 1860 den spanske Hær i Krigen mod Marokko, sejrede ved Tetuan og vandt derved Hertugtitlen; ogsaa San Domingos kortvarige Tilknytning til Spanien fandt Sted under hans Styrelse, men desuden indvikledes Spanien i Strid med Peru og Chile og deltog 1862 i Vestmagternes Tog til Mexico. 3 Marts 1863 maatte O'D. trække sig tilbage, blev 21 Juni 1865 for tredje Gang Førsteminister, men afløstes efter at have betvunget den blodige Militæropstand i Madrids Gader i Juni 1866 igjen af Narvaez og gik til Frankrig. D. 5 Nov. 1867 i Biarritz.

O'Donovan Rossa, Jeremiah, irsk Agitator,

f. 1831, Søn af en simpel Farper, der i Sønnens Ungdom drog til Nordamerika, kom i Kjøbmandslære og aabnede senere en Urtekramhandel i en lille By i det vestlige Irland. 1856 indtraadte O'D. i „Phønix-Samfundet", hvorfra Fenierne udviklede sig, og sendtes 1859 som dets Agent til Nordamerika. Efter sin Hjemkomst blev han Forretningsfører for Bladet »Irish People« og blev 1865 dømt til livsvarigt Fængsel for sin politiske Agitation; han blev benaadet 1870 og drog til New-York, hvor han 1877 grundede et Fond til „Krigsførelse" mod England og 1881 et dertil svarende Blad »United Irishmen«, og hvorfra han senere ledede Sammensværgelser i Irland med de voldsomste Midler, særlig ved Forsøg paa at ødelægge offentlige Bygninger i London. 1885 blev han saaret ved et Skud af en Kvinde, der var oprørt over hans Færd.

Odontornither, d. v. s. Tandfugle, en Afdeling af Fugleklassen, omfattende de faa hidtil kjendte uddøde Fugleslægter fra Kridttiden (Hesperornis, Ichthyornis), som vare udstyrede med virkelige Tænder, men som ellers i deres øvrige Bendygning væsentlig stemmede overens med Nutidens Fugleformer. O. ere hidtil kun fundne i Nordamerika. Virkelige Tænder forekom ogsaa hos den uddøde Fugl Archæopteryx (s. d. A.) fra Juraformationen, men denne Slægt er i sin øvrige Bygning meget forskjellig fra O. saa vel som fra Nutidens Fugle.

Odryser, en thrakisk Stamme ved øvre Hebros (Maritza), udmærket ved sit Rytteri. Darius søgte paa sit Skythertog forgjæves at undertvinge O., og i det 5te Aarh. lykkedes det O.s Konger at udvide deres Herredømme over flere Nabostammer; nogle af disse Konger, som Sitalkes og Seuthes, traadte i Forbund med græske Stater; senere værgede de sig kraftig mod de makedoniske Konger, og i 1ste Aarh. f. Chr. indgik de Forbund med Romerne, hvorved O.s Konger bleve Herrer over hele Thrakien, men rigtignok som romerske Vasaller. Da Kongestammen uddøde 46 e. Chr., blev hele Thrakien romersk Provins.

Odsherred, den nordvestlige Halvø i Nordsjælland, der omsluttes af Sejerø-Bugten, Kattegattet, Isefjord og Lammefjord.

Odur, s. Od.

Odyniec, Anton Edv. [odinnjets], polsk Digter, f. 1804, studerede i Wilna og sluttede Venskab med Mickiewicz. I Warschau udgav han sine »Poezye« (2 Bd., 1825) og 1828 Tragedien »Izora«, oversatte Digtninger af Schiller, W. Scott og Byron, besøgte 1829 Goethe i Weimar, udgav senere Dramaerne »Felicyta« (1849), »Barbara Radziwill« (1858) og »Jerzy Lubomirski« (1861). Han levede fra 1866 i Warschau til sin Død 1885. Hans Breve »Listy z podróży« (4 Bd., 1875—78) ere af stor Betydning for Kjendskabet til de literære Forhold i Polen. 1874 udkom hans samlede Digte i Warschau.

Odysseus, hos Romerne Ulysses, Søn af Laertes, gift med Penelope og Fader til Telemachos, var Konge paa Ithaka. I den trojanske Krig udmærkede han sig ved Tapperhed og Snildhed; han stod i særlig Gunst hos Pallas Athene. Hvorledes han efter Trojas Fald flakkede om i 10 Aar og bestod alle Haande Æventyr, er beskrevet i Odysseen (s. Homer); efter at han endelig ved Phæakerkongen Alkinoos's Bistand var kommen tilbage til sit Hjem, dræbte han den Skare overmodige Bejlere, der fortærede hans Ejendom; han fandt sin Hustru tro og sin Søn Telemachos voxet op til en blomstrende Yngling. O. skal have naaet en meget høj Alder.

Odysseus, en Armatolhøvding, som under den græske Frihedskrig ved flere Lejligheder indlagde sig store Fortjenester ved sin Tapperhed og Snildhed, men tillige viste megen Selvraadighed og Egennytte og til sidst henrettedes (i Juni 1825) af sine egne Landsmænd.

Oedenburg, magyar. Sopron y, Stad i Ungarn, 25 M. v. for Budapest, ½ M. v. for Neusiedler-Søen. Evangelisk Superintendent. Smuk protestantisk Kirke med højt Taarn. Betydelig Industri i Sukker, Spirituosa, Maskiner og Metalstøbegods. Frugt- og Vinavl. Store Kvæg- og Svinemarkeder.

Oeder, Georg Christian, dansk Botaniker, f. 3 Febr. 1728 i Ansbach, hvor hans Fader da var Conrector, d. 1791, studerede under den berømte v. Haller i Göttingen, hvor han 1749 tog Doctorgraden i Medicinen. 1752 blev han indkaldt til Danmark og blev her Professor i Botaniken, en Stilling, hvori han snart vandt Anerkjendelse, skjønt han i Begyndelsen som Fremmed mødte en Del Modstand. To Aar efter foretog O. en Rejse til de vigtigste udenlandske botaniske Haver og 1755—60 sine Rejser i Norge og en Del danske Provinser for at undersøge Plantevæxten. Hans vigtigste Arbejde var Grundlæggelsen og Udgivelsen af »Flora Danica«, hvortil han bekjendtgjorde Planen 1761, og hvoraf han i alt udgav 9 Hæfter. O. havde, forinden han kom til Danmark, ogsaa studeret Cameralvidenskaben, et Studium, han senere bestandig fortsatte, ligesom han ogsaa udgav adskillige landøkonomiske og statistiske Skrifter; iblandt disse kan særlig fremhæves hans Afhandling om Midlerne til at skaffe Bondestanden Frihed og Ejendom, der udkom paa Tysk 1769, og som blev et af de vigtigste Indlæg for Bondefrigjørelsen. Struensee gjorde ham 1770 til Medlem af Landvæsenscommissionen, og som saadan havde han stor Andel i Bestræbelserne for Hoveriets Indskrænkning og Stavnsbaandets Begrænsning; 1771 blev han Finansraad, men efter Struensees Fald fjernedes han fra Kjøbenhavn, udnævntes 1772 til Stiftamtmand i Throndhjem og 1773 til Landfoged i Oldenburg.

Oederan, Fabrikstad i Kongeriget Sachsen, 6 M. v. s. v. for Dresden. 6,000 I. Betydelig Klædefabrikation.

Oehlenschläger, Adam Gottlob, er født paa Vesterbro ved Kjøbenhavn 14 Nov. 1779. Hans Fader, den Gang Organist ved Frederiksberg Kirke (senere ogsaa Fuldmægtig paa Slottet og til sidst Slotsforvalter), var fra en lille By i Nærheden af Ekernførde. Moderen var en Datter af en tysk Fader og en kjøbenhavnsk Borgerdatter. Han nedstammede saaledes baade fra Danske og Tyske. Faderen var en munter Mand, Moderen mere alvorlig; hun henfaldt til sidst i Melancholi og var (for at bruge O.s Ord) „tabt for alle og sig selv". „Bemodens

Følelse og en dyb Alvor" — siger O. — „fik jeg fra hende, fra min Fader Sundhed og Munterhed. Indbildningskraft og Ild havde de begge, han mere for det lystige, det tragiske fik jeg i Arvelod af min Moder". Under trange Kaar opvoxede den smukke, livlige Dreng (der var opkaldt efter Faderens Patron, den mægtige Grev Adam Gottlob Moltke) ude paa Frederiksberg, løb om i Haven og Søndermarken eller paa Slottet og læste en stor Mængde „Morskabsbøger" (blandt andet Holberg, Ewald og Wessel). Han gik først i Skole hos en gammel, vranten Enke og siden hos Degnen, uden at lære synderligt. I hans 13de Aar skaffede Digteren Edvard Storm, der var Forstander for Efterslægtsselskabets Realskole, ham en Friplads i denne, og han blev nu sat i Kost inde i Kjøbenhavn. I Skolen glædede han sig især over den nordiske Mythologi, som Storm foredrog, og over Historien, hvori en anden Nordmand (Dichmann) var Lærer. For Resten skrev han Vers, især satiriske, og digtede og opførte Skuespil. Da han var bleven confirmeret, kom han ud af Skolen og begyndte, efter at et Forsøg paa at faa ham paa et Kjøbmandskontor til hans Glæde var strandet, at forberede sig til at tage Examen artium. Han boede nu igjen hos sine Forældre paa Frederiksberg og fik daglig en Times Undervisning i Latin og Græsk; men efter et Aars Forløb forlod han den besværlige Vej, han havde betraadt, for at prøve sin Lykke paa det kongelige Theater — der den Gang stod meget højt — som Skuespiller. Han kom nu atter i Kost i Kjøbenhavn. Den store Skuespiller, Nordmanden Michael Rosing, instruerede ham, og han debuterede 1797. Men han mærkede snart, at han intet Kald havde til Skuespilkunsten, og tog sin Afsked. Han havde imidlertid gjort Bekjendtskab med de senere saa berømte Brødre Ørsted; efter H. C. Ørsteds Raad tog han den latinsk-juridiske Forberedelsesexamen (1800) efter at være bleven privat indskreven som Student ved Kjøbenhavns Universitet, og begyndte, manuduceret af A. S. Ørsted (der senere ægtede hans Søster), at studere Jura. Alting forbandt sig imidlertid mod hans Jurisprudens. Paa denne Tid døde hans Moder. Kort efter gjorde han paa Bakkehuset Bekjendtskab med Fru Rahbeks Søster, Christiane Heger, en smuk Pige paa 17 Aar, der blev hans Forlovede. Den poetiske Omvæltning, som Schiller, Goethe, Tieck, Novalis, Schlegelerne o. a. havde gjennemført, henrev ham; og Omgang med Kjøbenhavns bedste Hoveder (foruden de ovenfor nævnte, blandt andre, den senere Biskop Mynster) lagde heller ikke lidet Beslag paa ham. I Aaret 1800 blev der ved Universitetet udsat et Prisspørgsmaal i Æsthetik om den nordiske Mythologis Anvendelse i Poesien. O., som havde givet sig meget af med den gamle nordiske Literatur, besvarede Opgaven, men maatte lade sig nøje med et Accessit. Søslaget 2 Apr. 1801, der gav den danske Folkeaand et nyt Opsving, greb ogsaa ham mægtig. Da den 28aarige Nordmand Henrik Steffens (Grundtvigs Fætter) Aaret efter kom hjem fra en Udenlandsrejse til Tyskland som en begavet Apostel for Schellings Philosophi og den romantiske Poesi, var det aldeles ude med O.s Jurisprudens. Hvad O. kun dunkelt havde anet, udtalte Steffens dristig og stærkt og med henrivende Veltalenhed. Han holdt Forelæsninger over Naturphilosophi og Goethes Værker, der øvede stor Indflydelse ikke blot paa O., men ogsaa paa Grundtvig og overhovedet paa største Delen af den Tids aandsfulde studerende Ungdom. O., der hidtil kun havde udgivet nogle Ubetydeligheder, brød nu fuldstændig med det gamle, og hans i Dec. 1802 udkomne „Digte" vare et Julebud, der gjorde Epoche i den danske Poesis Historie. Hovedstykket i denne Digtsamling var det geniale „Sanct Hansaften-Spil", der vel minder noget om Goethes Fastelavnsspil og Tiecks Satirer, men dog er af en umistelig Originalitet. Dette ungdomsfriske Digterværk, der i en fortryllende Afvexling af Alvor og Spøg fremstiller Dyrehavens Sommerliv, snarere i sine satiriske Partier Datidens aandløse Anskuelse af Livet og Poesien. Efter lang Famlen havde O. nu endelig fundet sig selv. I Juli 1805 udkom „Poetiske Skrifter", der blandt andet indeholdt det burleske Syngespil „Frejas Alter", „Langelandsrejsen", „Jesu Christi gjentagne Liv i den aarlige Natur", „Vaulundurs Saga" og „Aladdin". Med ungdommelig Begejstring greb han en af Tusend og ēn Nats skjønneste Fortællinger, der paa mange Punkter frembød ikke liden Lighed med hans eget Liv, og skabte deraf et af sine udødeligste Værker. I Begyndelsen af Aug. 1805 tiltraadte O. en Udenlandsrejse, hvortil han fik offentlig Understøttelse. Han ilede først til Halle, hvor hans elskede Steffens, efter forgjæves at have tilbudt Danmark sin Tjeneste, var bleven Professor i Philosophi. Her omgikkes han, foruden denne, især Schleiermacher og skrev sit smukke, vemodige „Hjemve" og (da han i Universitetsbiblioteket fandt „Hejmskringla") sin storartede første Tragedie, „Hakon Jarl". Efter at have gjæstet Berlin, hvor han, blandt andre, traf sammen med Fichte, Alexander Humboldt og Johannes Müller og saa Iffland spille Komedie, drog han til Weimar, hvor han tilbragte halvtredje Maaned i Goethes næsten daglige Selskab og traf sammen med Wieland, samt til Jena, hvor han gjorde Hegels Bekjendtskab, og Dresden, hvor han traf Brøndsted (som i længere Tid blev hans Rejsekammerat) og Tieck. I Weimar og Dresden digtede han det mythologiske Sørgespil „Baldur hin gode". Han besluttede nu at ile over Weimar til Paris. Allerede i Weimar traf han paa Frankrig; Slaget ved Jena stod nemlig paa den Tid (14 Oct. 1806). Paa Vejen til Paris mødte han den landsforviste P. A. Heiberg i Talleyrands Følge i en lille tysk Grænsestad undervejs til Berlin. I Paris fandt han i det store Bibliothek Snorre Sturlason, Saxo og Suhms Danmarkshistorie og skrev Tragedierne „Palnatoke" og „Axel og Valborg". Han oversatte desuden en stor Del af sine Digterværker paa Tysk, i hvilket Sprog han tillige skrev adskillige Poesier, da han havde besluttet ogsaa at blive tysk Digter „for at læses af et større Antal aandrige, dannede Mennesker". Han besøgte flittig Theatrene, hvor han saa Talma, Mademoiselle Mars o. fl., og traf sammen med den landsforviste Malte-Brun.

og Brødrene Schlegel. Kort efter Kjøbenhavns Bombardement kom Baggesen til Paris. Uagtet det alt var kommet til Sammenstød mellem disse to grundforskjellige Digternaturer, vandt Baggesen dog O., og de omgikkes næsten daglig. Efter halvandet Aars Ophold i Frankrigs Hovedstad drog O. i Foraaret 1808 over Straßburg, Stuttgart og Tübingen til Schweiz, som han gjennemrejste fra Schaffhausen til Coppet ved Genf, hvor han opholdt sig hos den berømte Baronesse Staël-Holstein i Vinteren 1808—9. I Foraaret 1809 drog han til Italien, hvor han i Rom boede sammen med Thorvaldsen og digtede „Correggio" paa Tysk. Efter halvfemte Aars Fraværelse længtes O. hjem til Brud, Familie og Fædreland og tiltraadte om Efteraaret, uden at have set Napoli, Tilbagerejsen, paa hvilken han i Heidelberg besøgte Voß og i Weimar tog Afsked med Goethe. Ved sin Hjemkomst fandt han en almindelig begejstret Stemning for sig, og Byen kappedes med Hoffet om at vise ham Opmærksomhed. Hans Tragedier havde — skjønt de Skuespillere, der først bragte dem til deres fulde Ret, endnu ikke vare fremtraadte — gjort Lykke, især „Hakon Jarl", den første poetiske Skildring af den nordiske Oldtids Helteliv, grundet paa Historien, der fremstilledes paa den danske Skueplads. Paa Forslag af Universitetets Patron, Hertugen af Augustenborg, udnævntes O. nu (1810) til Professor i Æsthetik og ægtede sin Forlovede. Frugter af O.s Docentvirksomhed vare, blandt andet, Forelæsninger over Ewald (1810—11) og Schiller (1811—12). 1811 udkom „Digtninger", hvoriblandt det østerlandske Æventyr „Aly og Gulhyndy", og næste Aar Tragedien „Stærkodder". En stor Binding for hans Tragediers Opførelse var Dr. Ryges Optræden paa Skuepladsen 1813. 1814 udkom Digtet „Helge", indeholdende „Frodes Drapa", „Helges Æventyr" og Tragedien „Yrsa", et af O.s mesterligste Arbejder, 1815 Tragedien „Hagbarth og Signe" og næste Aar det dramatiske Æventyr „Fiskeren". 1816 boede han med Kone og Børn i sit Barndomshjem, Frederiksberg, og Frugten af dette Ophold var Digtcyklen „Frederiksberg". Næste Aar gjorde han, i Selskab med en ung Baron, en ny Udenlandsrejse gjennem Tyskland til Paris, paa hvilken han traf sammen med Brødrene Grimm, Rückert, Dannecker, Schelling, v. Hammer, Metternich, Hoffmann, Fouqué, Arnim, Brentano, Schinkel, Solger o. fl. og saa „Axel og Valborg" opføres i Wien og Dresden. I Paris skrev han 1817 „Hroars Saga" og Tragedien „Fostbrødrene". I Sept. 1818 kom han igjen tilbage til Kjøbenhavn. Samme Aar udgav han den dramatiske Idyl „Den lille Hyrdedreng" og næste Aar Romancecyklen „Nordens Guder" (hvis første Parti, Thors Rejse til Jothunheim, alt var forfattet i Aarhundredets Begyndelse). — Baggesen, der 1811 var kommen tilbage til Danmark og to Aar efter bosatte sig i Kjøbenhavn, var imidlertid draget heftig og bittert til Felts mod flere af O.s senere Værker, hvoraf nogle, her ikke nævnte, rigtignok ogsaa vare temmelig svage Arbejder, og derved givet Anledning til den bekjendte Strid, idet den yngre Slægt (P. Hjort, A. E. Boye, C. Hauch, Poul Møller o. fl.) greb til Vaaben for O. (s. Baggesen). 1820 udkom Tragedien „Erik og Abel". Paa denne Tid fik O.s Tragedier et Par udmærkede Fremstillere i Nielsen og dennes senere Hustru, Jomfru Brenøe. 1827 udkom et Bind „Skuespil", hvori Tragedien „Væringerne i Miklagard", der, ved en Kritik af J. L. Heiberg i „Kjøbenhavns flyvende Post", fremkaldte en Fortsættelse af den Baggesenske Fejde. Samme Aar hædrede O. sin gamle Modstander Baggesen, der var død Aaret i Forvejen i Hamborg paa Tilbagerejsen til sit Fødeland, med en smuk Epilog til hans Mindefest paa Skuepladsen. 1828—29 udkom „Nye poetiske Skrifter", hvori, blandt andet, Heltedigtet „Hrolf Krake" med et charakteristisk originalt Metrum og Tragedien „Langbarderne". I det sidst nævnte Aar kronede Tegnér for Højaltret i Lunds gamle, ærværdige Domkirke »Skaldernes Adam, den nordiske Sångarekungen« med en Lavrbærkrans, »vuxen der Saxo har lefvat«. Næste Aar (1830) udkom Lystspillet „Trillingbrødrene fra Damask". I Sommeren 1831 gjorde O. en lille Rejse til Tyskland. 1832—34 udgav han „Prometheus, Maanedsskrift for Poesi, Æsthetik og Kritik". 1833 udgav han Tragedierne „Tordenskjold" og „Dronning Margareta" og gjorde en Sommerrejse til Norge, hvor der vistes ham stor Hæder; dens Frugt var Digtcyklen „Norgesrejsen". En Tour til Fyn, hvorhen han var indbudt af Gouverneuren i Odense, Kronprins Christian (senere Christian VIII), fremkaldte Digtcyklen „Fynsrejsen", 1835. I det sidstnævnte Aar udkom ogsaa Tragedien „Sokrates". 1840 var han atter sammen med sin Ungdomsven Steffens (fra hvis Meninger, ligesom overhovedet fra den romantiske Skoles, han imidlertid mere og mere havde fjernet sig), hvem Christian VIII havde indbudt til Danmark; med ham, N. F. S. Grundtvig og Thorvaldsen besøgte han Baron Stampe paa Nysø, hvor Thorvaldsen modellerede hans Buste. Næste Aar udkom den fortræffelige „Ørvarodds Saga, et oldnordisk Æventyr" og 1842 det tragiske Drama „Dina", et af de friskeste dramatiske Værker fra hans senere Aar, hvori han i Hovedpersonen (der fremstilledes ypperlig af Fru Heiberg) indlod sig dybere paa Fremstillingen af det individuelt charakteristiske, end han ellers i Almindelighed plejede i sine Tragedier. I Sommeren 1843 gjorde han, i Selskab med sin yngste Søn, en Rejse til Norge for at besøge en gift Datter. Næste Sommer drog han sydpaa. Han gjæstede Berlin, hvor Kongen af Preussen viste ham stor Ære, Dresden, Prag, Wien, München o. fl. St. og opholdt sig derpaa længere Tid i Paris, hvor Kong Ludvig Philip indbød ham til sig, og hvor han besøgte Heine, Guizot, Villemain, Arago, Alfred de Vigny, Victor Hugo, Rothschilderne o. fl. Herfra hjemsendte han blandt andet det smukke nordiske Heltespil „Landet fundet og forsvundet". Over Brysel (hvor han besøgte Kongen af Belgien), Antwerpen og Amsterdam rejste han til Hamborg, hvor han saa „Correggio" opføres. I Foraaret 1845 vendte han tilbage. Næste Aar udkom Tragedien „Amleth". I Sommeren 1847 foretog han sig med sin yngste

Søn en Reise til Sverige, der var et nafbrudt Festtog. Næste Aar udkom Tragedien „Kjartan og Gudrun“ og 1848 det didaktiske Digt „Digtekunsten“, en Ars poetica, og Romancecyklen „Regnar Lodbrog“. Dette sidste Digterværk fra det mindeværdige Aar, der for Danmark blev Udgangspunktet for en ny Udvikling, var den gamle Digters sidste større Arbejde. 14 Nov. 1849 blev der, i Anledning af hans 70aarige Fødselsdag, givet en smuk Fest paa Skydebanen (ikke langt fra hans Fødested) til hans Ære; Sange af C. Hauch, J. L. Heiberg, H. C. Andersen, Paludan-Müller, Henrik Hertz o. fl. bleve afsungne, og Taler holdtes af H. C. Ørsted, Skuespiller Nielsen, N. F. S. Grundtvig, Madvig o. fl. Alt 20 Jan. næste Aar døde han, da Klokken slog 11 om Aftenen, omgiven af sin Familie og sine Husfolk, efter en kort og let Dødskamp, rolig og mildt, uden Smerte og med fuld Bevidsthed lige til det sidste. En Times Tid før sit Endeligt lod han sin ældste Søn forelæse sig det Sted i 5te Akt af hans Tragedie „Sokrates“, hvor Sokrates taler om Døden („Hvordan kan Døden gjøre dig bedrøvet?“ osv.). Han begravedes, fulgt til Jorden af et noversfueligt Ligtog, paa Frederiksberg Kirkegaard mellem sine forudgangne Kjære. — Hans Levned findes beskrevet i hans „Levned, fortalt af ham selv“ (1830—31) og i hans „Erindringer“, der udgaves 1850—51, efter Forfatterens efterladte Manuskript, af hans ældste Søn, senere i forkortet Skikkelse af F. L. Liebenberg og Borchsenius. 1857 begyndte Liebenberg for et i denne Anledning stiftet Aktieselskab en omhyggelig ny kritisk Udgave af hans Digterværker under Titelen „Poetiske Skrifter“, indeholdende: 1) dramatiske Digte (romantiske Dramaer, tragiske Dramaer, Syngespil og Lystspil samt Forspil, Prologer og Epiloger), 2) lyriske Digte og Romancer samt 3) episke Digte (Fortællinger og Roman, Heltedigte og Sagaer). Restoplaget af denne Udgave og Retten til Udgivelse af O.s Skrifter (indtil Aar 1900) er senere gaaet over til et privat Forlag (P. G. Philipsen), der har foranstaltet baade en illustreret Pragtudgave af „St. Hansaften-Spil“, elegante Miniaturudgaver af „Aarets Evangelium“ og „Helge“ samt en billig Folkeudgave i tvangfri Hæfter af de mest fremragende Digterværker. — Hundredaarsdagen efter O.s Fødsel fejredes af det kgl. Theater med en Mindefest og en Jubelforestilling („Kjartan og Gudrun“) og desuden ved Udgivelsen af forskjellige Monographier, vedrørende Digterens Liv og literære Forhold. En Statue af O., udført af Bissen, rejstes 1861 paa St. Annaplads og flyttedes senere til Pladsen foran det nye kgl. Theater.

Oehlenschläger-Tegnérs Stipendiefond oprettedes 1869 med det Formaal, at sætte en Studerende ved Lunds og en ved Kjøbenhavns Universitet i Stand til at studere ved et andet nordisk Universitet end det, han selv hører til. Stipendiet uddeltes første Gang 1872. Fondet er nu 23,000 Kr. stort, og Stipendiet uddeles hvert Aar med 500 Kr. til en Student fra Kjøbenhavns og 500 Kr. til en fra Lunds Universitet.

Oehringen, Stad i Jagst-Kredsen i Kongeriget Württemberg, 7 M. n. til ø. for Stuttgart, med 9,000 J., livlig Industri og et stort Slot, der er Residens for Fyrsten af Hohenlohe-O.

Oeil, fr. [öi], Øje. **O. de boeuf** [dø böff] (Oxeøje) kaldes et rundt Loftsvindue, gjennem hvilket Lyset falder straat ind; Navnet brugtes særlig om et Forværelse i Slottet i Versailles, hvorfor »Chronique de l'o. de b.« kom til at betegne Skandalhistorien for det franske Hof.

Oels, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 4 M. ø. n. ø. for Breslau, med 10,000 J., er Hovedstad i det tidligere souveræne Fyrstendømme O. (37 □ M. med 124,000 J.), der nu som preussisk Standsherskab tilhører Hertugen af Braunschweig. Her er et stort Slot med et rigt Bibliothek. Papirfabrikation og Garveri.

Oelsnitz, Stad i Konger. Sachsen, Kredsdirection Zwickau, 18 M. f. v. for Dresden, ved Floden Elster. 6,000 J. Gammel Kirke, smukt Raadhus. Bomulds-, Linned- og Uldindustri, Garveri og vigtig Kornhandel. I Elster og dens Tilløb drives Perlefiskeri.

Oenologi er Læren om Vinstokken, dens Culturformer og disses Anvendelse. **Oenologiske Forsøgsstationer** ere navnlig i Tyskland og Østerrig forenede med lignende i pomologisk Retning og ere da sædvanlig tillige rigt doterede Læreanstalter; som saadanne kunne nævnes Geisenheim og Klosterneuburg.

Oeser, Adam Friedrich, tysk Maler, f. 1717 i Preßburg, d. 1799 i Dresden, malede dels mindre Billeder i Email og Miniatur, dels store Billeder al fresco. Han hører til Forløberne for dem, der bekæmpede Paryktidens Maniererthed og arbejdede for en renere og ædlere Smag i Kunsten. Blandt hans Frescobilleder fremhæves Malerierne i Nikolaikirken i Leipzig. Han har ogsaa modelleret, bl. a. et Mindesmærke over Dronning Caroline Mathilde i Celle. — Hans Søn, **Joh. Friedr. Ludw. O.**, f. 1751, d. 1792, var ogsaa Maler og Tegner i Dresden.

Oesterley, Karl Wilhelm Friedrich, tysk Maler og Raderer, f. 1805 i Göttingen, blev først Student og Dr. phil. og uddannede sig derpaa til Kunstner under Matthäi i Dresden. Efter et Ophold i Italien holdt han kunsthistoriske Forelæsninger i Göttingen og malede samtidig, men forsmaaede dog ikke senere at uddanne sig videre i Düsseldorf og München. 1845 blev han hannoveransk Hofmaler. Af hans Malerier fremhæves „Jephthas Datter“ og „Lenore“ samt ikke faa vellykkede Portræter. Han har raderet 18 Blade. — Hans Søn, **Karl Aug. Heinr. Ferd. O.**, f. 1839 i Göttingen, Elev af Faderen og Akademiet i Düsseldorf, har især gjort sig bekjendt som Landskabsmaler ved sine Billeder fra Norge.

Oetker, Friedr., tysk Politiker, f. 1809, Bondesøn, blev 1838 Overretsadvocat i Kassel og optraadte tidlig djærvt imod Politivilkaarligheder. 1848 grundlagde han et frisindet Blad, valgtes til Landdagen og kæmpede i begge Stillinger for at hævde Kurhessens frie Forfatning. 1850 blev han vilkaarlig kastet i Fængsel i en Maaned og maatte n. A. forlade Landet i Følge Tiltale for Krigsretten; han levede derpaa i 8 Aar paa Helgoland og 5 Aar i Brysel og skrev senere

Skildringer fra Helgoland (1855) og „Belgische Studien" (1877). O. hjemvendte 1859, blev paa ny Redacteur og 1862 Medlem af Landdagen, hvor han som før kæmpede for politisk Frihed; han var ogsaa Medstifter af den tyske Nationalforening. 1866 tog han Del i Forarbejderne i Kurhessens Indlemmelse i Preussen og var siden uafbrudt Medlem af det preussiske Underhus og den tyske Rigsdag (som Nationalliberal) indtil sin Død 1881.

Oettingen, Alexander v., tysk Moralstatistiker, f. 1827 ved Dorpat, studerede ved flere tyske Universiteter og blev 1856 Professor i Theologi i Dorpat. Hans Hovedværk er „Die Moralstatistik und die christliche Sittenlehre" (2 Bd., Erlangen 1869—74); i senere Udgaver blev Statistiken og Ethiken to selvstændige Værker. O.s statistiske Værk udmærker sig ved stor Lærdom og ved mange interessante Bemærkninger, men er ikke altid paalideligt, især paa Grund af hans Tilbøjelighed til at uddrage forhastede ethiske Slutninger af et mangelfuldt Stof. Som Ethiker betoner O., at Individet baade i sin Skyld og i sin Pligt er Led af Slægten: „der gives ikke mere nogen Privatmoral". Den christelige Lære om Arvesynden og om Kirkens Betydning giver ham Muligheden af at forbinde Statistik og Christendom.

Oettingen-Wallerstein, Ludvig K. E., Fyrste af, tysk Statsmand, f. 1791, arvede 1802 Fyrstend. O., men tabte 1806 Souveræneteten, idet Landet blev mediatiseret og inddraget under Bayern. 1813 medvirkede han til Landeværnets Ordning i en Del af Bayern, indtog 1819 sit Sæde i Rigsraadernes Kammer og optraadte her saa kraftig for constitutionel Forfatning, at Regeringen 1823 fratog ham hans Embede som „Kronoberſthofmeister", ja endog fjærnede ham fra Kammeret, fordi han havde indgaaet et ikke standsmæssigt Ægteskab. 1825 fik O. dog sit Sæde igjen og blev 1828 Regeringspræsident i Augsburg og 1831 Indenrigsminister; han var et villigt Redskab for Undertrykkelsen af den politiske Gjæring, men kom senere i Strid med Kong Ludvig I for dennes Ødselhed og magtsyge Indblanding i Forvaltningens Enkeltheder og fjærnedes 1837. O. gjorde nu saa kraftig Opposition, at han 1840 fik en Duel med sin Efterfølger, Minister Abel; han traadte i Nov. 1847 i Spidsen for det frisindede Ministerium, som Lola Montez udvirkede, men afgik allerede i Marts 1848. N. A. opgav O. sit Sæde i 1ste Kammer og lod sig vælge til 2det Kammer, hvor han indtil 1859 var en af Oppositionens Ledere; han nedlagde 1862 sit Valgbrev og drog til Schweiz, hvor han døde 1870.

Oettinger, Eduard Maria, tysk Forfatter, f. 1808 i Breslau, begyndte som Theaterrecensent i Wien, men gik 1828 til Berlin, hvor han traadte i Forbindelse med Saphir og n. A. stiftede et humoristisk-satirisk Blad, „Eulenspiegel". Saa vel dette som en Række senere Blade af samme Art („Figaro", „Argus", „Charivari" o. fl.) fandt megen Udbredelse, men bragte ham ogsaa idelig i Strid med Censur og Politi, og de maatte i Regelen gaa ind efter en temmelig kort Tilværelse. De bestandige Conflicter med det offentlige saa vel som med de mange private Fjender, han skabte sig, nødte O. til stadig at skifte Opholdssted. Sine sidste Aar tilbragte han dog i større Ro i Leipzig og Dresden, væsentlig sysselsat med Udarbejdelsen af omfangsrige historiske og bibliographiske Værker, af hvilke kunne nævnes „Geschichte des dänischen Hofes" (8 Bd., 1858) og »Moniteur des dates« (6 Bd., 1866—68, fortsat af H. Schramm). Af hans Digtsamlinger opnaaede „Buch der Liebe" (1832) 5 Opl.; men ogsaa hans talrige humoristiske Skizzer og Noveller, dramatiske Arbejder og historiske Romaner fandt i sin Tid mange Læsere. D. 1872.

Oetzthal, en Dal i Tiroler-Alperne, der fra det over 10,000 F. høje Hochwild-Spitze sænker sig mod N. til Inn-Dalen. Efter Dalen kaldes ofte den hele omliggende Bjærgmasse Oetzthaler-Alperne, hvis højeste Punkt er det 11,920 F. høje Wild-Spitze. Fra den øvre Inndal føre Kaunser-, Pitz- og Oetz-Dalene op til en storartet Samling af snedækkede Toppe med mægtige Gletschere.

Oeynhausen, s. Rehme.

Ofanto, Oldtidens Aufidus, en lille Flod i Syditalien, udspringer paa Apenninerne og falder i Adriaterhavet 1 M. n. v. for Barletta.

Ofen, s. Budapest.

Offenbach, Stad i Storhertugd. Hessen ved Floden Main, ¾ M. ø. for Frankfurt. 32,000 I. (1885). De mærkeligste Bygninger ere et fyrsteligt Slot, flere Kirker, den nye Caserne, Jærnbanegaarden og Skolebygningerne. Stærkt udviklet Industri, hvis Hovedfrembringelser ere Vogne, Maskiner, Læder- og Galanterivarer, Bijouteri, Sukker, Tobak, Jærn- og Staalvarer, Farvevarer, Glanspapir m. m.

Offenbach, Jacq., f. 21 Juni 1819 i Köln, d. 5 Oct. 1880 i Paris, Søn af Juda O. (egentlig Juda Eberscht), der var Cantor ved den mosaiske Menighed i Köln. 1835—37 var O. Elev af Conservatoriet i Paris; han levede sig saaledes fast i Paris, at han maa regnes for fransk Componist. Hans morsomme Operetter vandrede til alle Verdens Egne, men selv forlod han kun Paris enkelte Gange paa kortere Tid. O. begyndte som Violoncellist i Orchestret i Opéra comique, blev 1849 Capelmester i Théâtre français, ledede 1855—66 selv et Operaforetagende, men lod derpaa sine Stykker opføre paa forskjellige Pariser Scener, forestod 1872—76 endnu en Gang selv en Scene (Théâtre de la Gaîté), besøgte Amerika, om hvilken Rejse han skrev »Notes d'un musicien en voyage« (1877), og var med vaklende Helbred endnu sine sidste Aar virksom for sine Stykkers Fremgang. Han har skrevet over 100 Stykker, mange i 1 Akt, men ogsaa mange i tre og fire Akter, og om han end særlig har dyrket den musikalske Farce og den travesterende, den parodiske Genre, saa har han gjort det paa en saa genial Maade og vist en saadan musikalsk Begavelse og Melodirigdom, at man fristes til at bære over med den ofte vidt drevne Raadhed. „Orpheus i Underverdenen" (1858), „Den skjønne Helene" (1864), „Pariserliv" (1866), „Prinsessen af Trapezunt", „Storhertuginden af Gerolstein" (1867), „Tambourmajorens Datter" og hans sidste Stykke »Les contes d'Hoffmann«, som først opførtes efter hans Død, høre til hans bedste Stykker.

Offenburg, Stad i Storhertugd. Baden ved Floden Kinzig, 9 M. s. s. v. for Carlsruhe. 7,000 J. Livlig Industri i Tobak, Roesukker og Maskiner. Mindesmærke for Oken.

Offensiv, angrebsvis, modſ. defensiv. I overført Betydn. siges en Hær at indtage en o. Stilling, naar den har valgt sin Opstilling i Terrainet saaledes, at den ikke har Terrainhindringer liggende foran sig, der kunne vanskeliggjøre dens Fremrykning; en Bro eller et Pas ere besatte o., naar man har sat sig fast paa den mod Fjenden vendende Side af Floden eller Bjergkjæden.

Offer (af lat. offerre, tilbyde), de Gaver, som bringes en Guddom som Tegn enten paa Underkastelse eller paa Taknemmelighed eller som Sonemiddel. O.s Størrelse stod hyppig i Forhold baade til den ofrendes Evner, til den Sag, hvorfor der ofredes, og til den vedkommende Guds Anseelse. Derfor kunde der ogsaa blive Tale om Menneskeofre; men almindelig er det Dyr eller Markfrugter, der ofres. En Del af Dyret blev opbrændt; andre Dele tilfaldt Offerpræsterne, og Resten kunde den ofrende sælge eller selv bruge, for saa vidt det ikke blev fortæret ved et Gjæstebud til Gudens Ære, et Offermaaltid. Saadanne O. bruges endnu i mange af de nu bestaaende hedenske Religioner. Det mosaiske O. deltes med Hensyn til Øjemedet i Sonoffer og Takoffer. Der maatte ikke ofres Mennesker (jvfr. dog Jephtha). De blodige O., Brændofrene, bragtes af de rene Dyr, Oxer, Geder, Faar og Duer. De ublodige O. vare Madofre (Mel, Kager, Salt, Olje, Honning og Virak), samt Drikofre (Vin, der udgødes paa Alteret). Det mosaiske O. maatte efter 5te Moseb., Cap. XII, kun bringes i Jerusalem paa det hellige Sted og maatte altsaa ophøre med Templets Fald. Rabbinerne lære, at Bønnen er traadt i O.s Sted, medens det fra Christendommens Standpunkt hævdes, at O. var det egentlig centrale i Mosaismen, og at den egentlige Mosaisme derfor maa siges at være ophørt med O.s Ophør. Inden for Christendommen kan der ikke blive Tale om O. i egentlig Forstand; dette er afskaffet derved, at Christus ved sin Lidelse og Død ēn Gang for alle har bragt det for alle Mennesker og alle Tider fuldgyldige O. (Hebr. X, 14—18). De eneste O., som de christne skulle bringe, ere aandelige Takofre, d. e. Bønner og Lovprisninger. Desuagtet har den katholske Kirke bragt det jødiske Offerbegreb frem igjen ved at betragte Messen som en Gjentagelse af Christi Offerdød, Messeofferet ell. det ublodige O. — O. betegner tillige de frivillige Gaver, der paa Alteret bringes den Gejstlige.

Offertōrium, den første Hoveddel af den katholske Messe. Præsten bereder under Bøn Vin og Brød samt sig selv til Consecrationen.

Officēr, højere militær Befalingsmand fra Secondlieutenanter opefter i Modsætn. til Underofficererne. O. i Hærene deles sædvanlig i: Generaler, hvoraf der i Danmark kun haves 2 Klasser, Generallieutenanter og Generalmajorer, men i fremmede Hære 3 eller endog 4: Marschaller, Generaler, Generallieutenanter og Generalmajorer; Stabsofficerer, i Danmark kun Oberster og Oberstlieutenanter, i andre Lande tillige Majorer; og Subalternofficerer, neml. Capitainer eller, som de ved Rytteriet benævnes, Ritmestere, samt Premier- og Secondlieutenanter foruden Lieutenanter af Forstærkningen. I Marinerne deles O. i Flagmænd, neml. Admiraler, Viceadmiraler og Contreadmiraler; Stabsofficerer, af hvilke den danske Flaade kun har Commandeurer, andre, som den norske og svenske, desuden Commandeurcapitainer, og Subalternofficerer, neml. Capitainer, Premier- og Secondlieutenanter samt Reservelieutenanter. Underofficerschargerne ere for Øjeblikket i den danske Hær følgende 4: Stabssergent, Oversergent, Sergent og Corporal; ved Flaadens Artilleri- og Matroscorps Overkanonēr og Overbaadsmand, Kanonēr og Baadsmand, Underkanonēr og Underbaadsmand,. Overconstabel og Overmatros. Chargebenævnelserne for de forskjellige Klasser af O. og Underofficerer variere for øvrigt noget i de forskjellige Lande og i samme Hær endog ved de forskjellige Vaaben; her i Landet har man fra 1854, men især ved Hærloven af 1867, udslettet en stor Del af de gamle Benævnelser og til bedste for den aandsforladte og uhistoriske Ensformighed indført en Del nyopfundne. Officersskolen, den danske Hærs theoretiske Læreanstalt for dens faste Officerer, er oprettet ved Hærloven af 1867 og etableret paa Frederiksberg Slot. Den har en Oberstlieutenant eller Oberst som Chef og foruden de nødvendige Skoleofficerer et Lærerpersonale af Officerer og civile Videnskabsmænd. Den har efter Hærordningen 1880 tre Klasser af Elever. Den $1\frac{1}{2}$aarige næstældste Klasse er den, som enhver, der vil være fast Officer i Hæren, maa gjennemgaa efter at have modtaget den første militære Uddannelse ved en af Hærens Afdelinger og desuden godtgjort at besidde de nødvendige Forkundskaber. Den 2aarige yngste Klasse er kun bestemt for et begrænset Antal Secondlieutenanter eller Underofficerer, der i øvrigt skjønnes at kunne blive qvalificerede til en Gang at blive faste Officerer, men trænge til Udvidelse af deres Kundskaber for at kunne blive Elever i næstældste Klasse. Den $2\frac{1}{2}$aarige ældste Klasse er bestemt til at give faste Officerer, i Regelen Premierlieutenanter af Vaabnene, den mere videnskabelige Undervisning i Artilleriets, Ingenieurernes og Generalstabens Fag, uden at det dog er gjort til Pligt for Officererne af de tre specielle Vaaben at gjennemgaa denne Klasse; denne har tillige en Afdeling for Premier- og Secondlieutenanter af Flaaden, bestemt til at uddanne disse til dennes techniske og videnskabelige Poster.

Officiāl, den katholske Biskops Vicarius i verdslige Sager, især Ægteskabssager.

Officiānt, Embedsmand, Betjent. Officiantværelse paa et Hospital, Værelse for enkelte Personer (modſ. Fællesstue), oprindel. Beboelse for Hospitalets Personale.

Officiel [ēll], hvad der hidrører directe fra en Autoritet; deraf vis, tilforladelig, som o. Beretning; officiøs, tjenstvillig, hvad der vel ikke umiddelbart udgaar fra en Autoritet, men dog paa dens Foranledning.

Officin, det Sted i Apotheket, hvor Lægemidlerne tilberedes, og hvorfra de udleveres til Publikum. **Officinelt** kaldes et Lægemiddel, som er optaget i den gjældende Pharmakopoe. **Officinelle Planter**, Lægeplanter, ere saadanne, som anvendes i Lægevidenskaben. Tidligere betragtede man kun vildtvoxende Planter som o., men man har i nyere Tid lært at indse, at de samme Arter i dyrket Tilstand ere af lige saa stor, i enkelte Tilfælde endog af større Virkning end de i Naturen indsamlede. I saa at sige alle botaniske Haver findes sædvanlig et særligt Kvarter for de o. P.

Officium, lat., Pligt, Embedspligt; det hellige O., Benævnelse paa Inqvisitionen.

Ofoten, Præstegjæld i Nordlands Amt i Norge, med omtr. 4,100 I., hvoraf adskillige Lapper. Gjennem Præstegjældet trænger som en Fortsættelse af den store Vestfjord den 8 M. (65 Kilom.) lange **Ofotenfjord** ind, hvoraf en Arm, **Rombaken**, strækker sig saa langt mod Øst, at dens Bund kun er en Mils Vej fjærnet fra Rigsgrænsen. Fra Framnæs (mellem Rombaken og en sydligere Arm, Beisfjorden) bygges for Tiden af et engelsk Selskab en Jærnbane, som skal fortsættes til Luleå.

Oftedal, Lars, norsk Gejstlig og Opbyggelsesprædikant, f. 27 Dec. 1837, Søn af en Skolelærer i Stavanger, blev theol. Candidat 1864, var i de følgende Aar ansat dels i den indre Missions Tjeneste, dels som Sømandsmissionær (i Cardiff 1866—68), blev senere resid. Capellan ved Petri Kirke i Stavanger og 1885 Sognepræst smstds. Udgaaet fra et haugiansk Hjem begyndte han allerede som Student at holde Opbyggelser i Bygderne om Christiania og fortsatte dermed fra 1865 som rejsende Missionær, navnlig omkring paa Vestlandet og særlig om og i sin Fødeby Stavanger. Efterhaanden fik denne Virksomhed sine literære Udslag i Sangbøger, Opbyggelsesblade („Bibelbudet") o. lign. og førte ham til praktiske Byggeforetagender; navnlig efter Bosættelsen i Stavanger grundlagde han paa frivillig Subskription Søndagsskoler, Bedehuse, Børneasyler o. lign. 1875 aabnede han Forsamlingshuset „Bethania" i Stavanger, 1877 „Bethanias Vajsenhus" (for 50 Børn); 1878 oprettedes et Bogtrykkeri for den samtidig grundede Avis „Vestlandsposten" og s. A. et Magdalenehjem (som dog nedlagdes 1882) og „Bethanias Børnehjem", 1880 „Vajsenhuset Nr. 2" og „Guttehjemmet Nr. 3" m. m. Alle disse Stiftelser, hvortil høre flere Filialer, udgjøre det storartede „Bethaniakvartal" paa 6,574 □ Alen og holdes fremdeles i Gang. O. har som Theolog hørt til det lavkirkelige Reformparti, der grupperede sig om Jac. Sverdrup (s. d. A.); han sluttede sig under Vetostriden til Venstre og valgtes 1882 til Stortingsmand for Stavanger. Under Rigsretsdebatterne talte og stemte han for Rigsret mod det Selmerske Ministerium, men spillede ellers ikke som Politiker nogen betydelig Rolle; han blev heller ikke gjenvalgt 1885. O.s Avis „Vestlandsposten" er efterhaanden bleven Hovedorgan for det kirkelig-politiske Reformparti, som efter ham kaldes **Oftedølerne**, men som har kaldt sig selv det „kirkelige" (eller „christelige") Venstre; en østlandsk Udgave udkommer siden 1886 i Christiania under Navnet „Folkets Avis" og antages at staa Statsraad Joh. Sverdrup meget nær.

Ofterdingen, Heinr. v., s. Heinrich.

Og, Konge af Basan, en Mand af kæmpemæssig Vært, blev overvundet af Moses, og hans Land givet til Manasse Stamme.

Ogden City [ssitti], Stad i Territoriet Utah i Nordamerika, 6 M. n. for Saltsøstaden. 3,000 I. Talrige Melmøller.

Oggiono [oddschōne] ell. **Uggione**, **Ugnone**, Marco da, ital. Maler, f. 1460, d. 1530, Elev af Lionardo da Vinci, er især af Betydning ved sine to Copier af da Vincis „Nadvere"; den ene, i Olje, bestemt for Klostret la Certosa i Pavia, er nu i Akademiet i London; den anden, al fresco, til Klostret Castellazzo ved Milano, er nu overført til Malerisamlingen Brera i Milano.

Ogham kaldes den Skriftform, som findes brugt paa Stenindskrifter i Irland, Wales, Cornwall og det vestlige Skotland helt op til Shetland omtr. fra 5te og følgende Aarh. e. Chr.; det er 16 Tegn, bestaaende af et vexlende Antal lange og korte Streger eller Punkter og antages paa en eller anden Maade at stamme fra latinsk Skrift; Sproget synes at være irsk, endog i walisiske Indskrifter, hvor hyppig en latinsk Oversættelse eller Paraphrase gjør det bedst forstaaeligt. Nogle af de nyeste skotske O.-Indskrifter have endog været tydede fra nordisk Sprog. O.-Indskrifternes Indhold har ikke directe historisk Betydning, da de i Regelen kun ere Gravskrifter med Navnet paa den afdøde og nogle faa af hans Slægtninge ell. lign., men de ere af stor philologisk Interesse. Navnet O. afledes hyppig fra den keltiske Gud Ogmios, der omtales af klassiske Forfattere.

Ogier, Charles [schiē], f. 1595 i Paris, d. 1654 smstds., Parlamentsadvocat, fulgte 1634 som Secretær med den franske Ambassadeur Grev d'Avaux paa hans Sendelse til det danske, svenske og polske Hof. Af denne Rejse har han givet en vidtløftig latinsk Skildring, der udgaves af hans Broder 1656 (»C. Ogerii Ephemerides s. Iter Danicum, Svecicum, Polonicum«) og indeholder interessante Oplysninger til de nævnte Hoffers og Sædernes Historie.

Oginski, en gammel litauisk Adelsslægt. **Mich. Casimir O.**, Storhetman af Litauen, f. 1731 i Warschau, stillede sig 1771 i Spidsen for en Confoderation mod Rusland og maatte derfor flygte, indtil han 1776 blev amnesteret. Han anlagde paa egen Bekostning den **oginskiske Kanal**, som ved at forene Njemen og Pripet sætter Østersøen i Forbindelse med det sorte Hav. Hans Slot var et Samlingssted for Kunstnere. 1791 understøttede han den nye Forfatning. D. 1799. — Hans Brodersøn, **Mich. Kleophas O.**, Storskatmester for Litauen, f. 1765, tog under Kosciuszko 1794 Del i den polske Frihedskrig og maatte derefter flygte til Udlandet; han blev 1802 amnesteret og levede i flere Aar paa sine Godser kun for Videnskaben og Kunsten, navnlig Musiken. Han blev 1810 Senator, men opholdt sig fra 1815 i Firenze, hvor han døde 1831. Blandt hans musikalske Compositioner ere især Polonaiserne bekjendte.

Hans »Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788—1815« (2 Bd., 1826) ere vigtige for hans Tids Historie.

Oglio [ōljo], Flod i Norditalien, udspringer paa Alperne ved Tirols Grænse, gjennemløber i sit øvre Løb Camonica-Dalen og derefter Iseo-Søen, fra hvilken den med Retning mod S. og senere mod S. Ø. løber til Po; 35 M. lang.

Ogmund Finnsson, s. Hestbø.

Ogove, en vandrig Flod i det vestlige Afrika, udspringer under 3° s. Br. mellem 31° og 32° ø. L. og er i sit Øvre- og Mellem-Løb rig paa Vandfald og meget vanskelig at besejle. I sit Nedre-Løb danner den et Delta og falder under ½ til 2° s. Br. ud i Atlanterhavet. Frankrig har grundet talrige Etablissementer langs Floden og taget Landet mellem 1° n. B. og 2° s. Br. i Besiddelse. Den franske Rejsende Savorgnan de Brazza (s. d. A.) har indlagt sig megen Fortjeneste ved Landets Udforskning.

Ogyges [ō], den ældste af de i den græske Sagnhistorie omtalte Konger, under hvis Regering Kopaissøen oversvømmede en stor Del af Boøtien; kun han og hans Familie bleve reddede. Efter ham kaldtes Boøtien ogsaa Ogygia, hvilket Navn hos Homer betegner Kalypsos Ø.

Ohio [ohājo], 1) Missisippi-Flodens største Biflod fra Ø., opstaar ved Pittsburg i Staten Pennsylvania i Nordamerika ved Foreningen af de to Floder Alleghany, der kommer fra N., og Monongahela, der kommer fra S. Efter Foreningen løber Floden først mod N. V., senere mod S., S. V. og V. og danner Grænsen mellem Staterne Ohio, Indiana og Illinois paa den ene Side og Vest-Virginia og Kentucky paa den anden. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side Muskingum, Scioto, Miami og Wabash, fra venstre Side Kanawha, Big-Sandy, Licking, Kentucky, Green, Cumberland og Tennessee. Flodens Længde er omtr. 300 M., dens Flodgebet 10,000 □ M. Den er sejlbar i hele sit Løb. 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Erie-Søen, der skiller den fra Canada, og Staterne Pennsylvania, Vest-Virginia, Kentucky, Indiana og Michigan. 1,932 □ M. med 3,198,000 I. (1880), hvoraf 80,000 Farvede. Midten af Landet ligger omtr. 1,000 F. over Havet, og herfra falder det til alle Sider. Hovedfloden er Ohio, der danner Grænsen mod S. Ø. og S. og optager Vandene fra største Delen af Staten. Til Erie-Søen flyder en Mængde Smaafloder. Agerdyrkning og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv, og største Delen af Landet er under Cultur. De vigtigste Kornsorter ere Byg og Hvede. Her holdes en stor Mængde Svin. Af Mineralprodukter ere Jærn og Kul til Stede i stor Mængde og foranledige en betydelig Industri. Handelen og den indre Samfærdsel fremmes i høj Grad ved et udstrakt Jærnbane- og Kanalnet og ved de mange sejlbare Floder. Hovedstad Columbus. Den vigtigste Stad er Cincinnati med 255,000 I. — Staten styres af en Gouverneur, et Senat paa 33 og et Repræsentanthus paa 105 Medl., alle valgte paa 2 Aar; Forfatningen er afgjort demokratisk. Til Unionens Repræsentanthus sender O. 21 Medl. — O. hørte tidligere til Virginia, lagdes siden til Nordvestterritoriet og bebyggedes især fra Nyengland og Pennsylvania; 1802 optoges den som Stat i Unionen.

Ohisbyr [s. o.], s. Maskebsn.

Ohlau, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Ohlaus Udløb i Oder, 3 M. s. ø. for Breslau. 9,000 I. Stort Slot. Tobaksfabrikation.

Ohm, et Vinmaal i forskjellige Lande, i Sverige (kaldet Åm) lig 6 Kub. Fod, 157 fr. Liter eller 162,5 d. Potter, i Schweiz (Saum eller Muid) lig 150 Liter eller 155,2 d. Potter, i Rusland lig 12 Vedro eller 152,8 d. Potter. Ogsaa i Tyskland gjaldt O. tidligere (indtil 1872) som Vinmaal, men havde forskjellig Størrelse (Hannover 161,2, Leipzig 157, Lübeck 150,6, Hamborg og Bremen 150, Frankfurt 148,4 og Preussen 142,2 d. Potter). — En O. kaldes efter Physikeren Ohm (s. n. A.) den Enhed, hvori man nu hyppig angiver den elektriske Ledningsmodstand i Stedet for den tidligere altid benyttede Siemenske Enhed (s. Elektriske Enheder).

Ohm, Georg Simon, tysk Physiker, f. 1787 i Erlangen, d. 1854 i München. Han var først Lærer i Mathematik og Physik, 1828—33 ved Krigsskolen i Berlin; fra 1833 til sin Død var han Professor i Physik ved Universitetet i München og Medlem af Vidensk. Akad. smstds. Han opdagede 1826 den efter ham opkaldte O.s Lov, i Følge hvilken den elektriske Strøm kan underkastes Beregning. Den udsiger, at den elektriske Strøms Styrke er lig Forholdet imellem den elektromotoriske Kraft og Ledningsmodstanden, og ved dens Hjælp kan man dels anordne de galvaniske Apparater paa den hensigtmæssigste Maade, dels bestemme deres Værdi som Elektricitetsfrembringere.

Ohnet, Georges [onä], fransk Forfatter, f. 1848 i Paris, var først Advocat, derpaa Medarbejder af »Constitutionel«. Hans Roman »Serge Panine« (1881) gjorde stor Lykke. Han har den for det store Publikum nødvendige Spænding til sin Raadighed og behandler sociale Problemer i Bourgeoisiets Interesse. Senere bekjendte Romaner, hvoraf nogle ere dramatiserede med stort scenisk Held, ere »Le maître de forges« (1882), »La comtesse Sarah« (1883), »Lise Fleuron« (1884), »La grande marnière« (1885) osv., alle udkomne i mange Oplag og oversatte til Feuilletonbrug i mange Lande.

Ohra, Flække i Vestpreussen ved Floden Radaune, tæt ø. for Danzig med 6,000 I. og talrige Landsteder.

d'Ohsson, Ignat. Mouradgea, svensk Diplomat og Orientalist, f. 1740 i Constantinopel, hvor hans Fader, som var af en rig armenisk Slægt, var Tolk ved det svenske Consulat i Smyrna, blev 1763 ansat ved det svenske Gesandtskab i Constantinopel, udnævntes 1768 til første Dragoman og fik 1780 svensk Adelskab, hvorefter han til sit forrige Navn føjede Navnet d'O. Han udgav 1784, efter at have bosat sig i Paris, »Tableau général de l'empire Ottoman« (1787—90), en Fremstilling af den tyrkiske Lovgivning, Religion, Sæder og Skikke. 1792 vendte han som Legations-

raad tilbage til det svenske Gesandtskab i Constantinopel og blev 1795 befuldmægtiget Minister ved Porten. I større Maal gjenoptog han nu sine tidligere Forskninger, hvis Resultater han dog kun til Dels naaede at offentliggjøre i »Tableau historique de l'Orient« (1804), da han efter 1799 at have forladt sin Post og atter være gaaet til Frankrig 1807 døde i Bièvres. — Hans Søn, **Constantin Mouradgea**, Baron d'O., f. 1779 i Tarapia ved Constantinopel, d. 1851 i Berlin, var en Tid lang ansat ved de svenske Gesandtskaber i Preussen, Spanien og Frankrig, var 1816—35 svensk Minister i Haag og 1835—50 i Berlin; 1828 fik han friherrelig Værdighed. Ligesom Faderen, hvis Værk om det tyrkiske Rige han fortsatte, gav han sig meget af med videnskabelige Forskninger. Hans vigtigste Skrifter ere »Histoire des Mongols« (1834—35) og »Des peuples du Caucase dans le 10ème siècle« (1828).

Ohud, Bjerg ved Mekka, s. Muhammed.

Oil-City [oil sitti], en af de saakaldte Petroleumsstæder i den nordvestlige Del af Staten Pennsylvania i Nordamerika, 14 M. n. til ø. for Pittsburg, er opstaaet efter 1860 og har over 10,000 I., hvis Hovederhverv er knyttet til Omegnens rige Petroleumsbrønde.

Oise [oahs], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa den belgiske Grænse, gjennemløber Dep. Aisne, Oise og Seine-Oise og falder efter 30 M.s Løb fra højre Side i Seine. 2) Departement i Nordfrankrig, omgivet af Dep. Somme, Aisne, Seine-Marne, Seine-Oise, Eure og Nedre-Seine. 106 □ M. med 405,000 I. (1881). De vigtigste Vandløb ere Oise med dens smaa Bifloder og Epte, der danner Vestgrænsen og falder i Seine. Saa vel Agerdyrkning og Vinavl som Industri staar paa et højt Trin. De vigtigste Industrigrene ere Uld- og Bomuldsmanufakturer. Hovedstad Beauvais.

Okå, Flod i Rusland, udspringer i den sydlige Del af Gouv. Orel, løber gjennem dette Gouv. og Tula, Kaluga, Moskva, Rjasan, Tambov, Vladimir og Nischnij-Novgorod til Volga, som den naar ved Staden Nischnij-Novgorod. De betydeligste Bifloder ere Moskva fra venstre Side og Zna med Mokscha fra højre. Henved 200 M. lang.

Oka, i det nye græske (metr.) Vægtsystem lig 1250 kongel. Drachmer ell. 1250 fr. Gram, lig 2,5 d. Pund; i den ældre Vægt, der endnu hyppig bruges, er den 2,56 d. Pund og delt i 400 Drachmer. I Tyrkiet er O. (à 400 Drachmer) af følgende Størrelse: Constantinopel 2,56, Rumænien 2,562, Cypern 2,536, Ægypten 2,471 d. Pund; ogsaa i Tyrkiet er for øvrigt fra 1 Marts 1874 det metriske System indført, i hvilket O. ikke forekommer.

Okĕanos kaldes hos Homer den store Strøm, der omslutter Jorden. Som Personification er det en mægtig Guddom (Havgud), der kun viger for Zeus; hans Ægtefælle er Thetys. Efter Hesiodos er han Søn af Uranos og Gæa, Fader til 3,000 Sønner (d. e. Floder og Strømme) og 3,000 Døtre (Okeanider, s. Nymphe).

Okeghem ell. Ockenheim, Joh., en af de berømteste nederlandske Musikere i det 15de Aarh. og Hovedet for den anden nederlandske Skole. Til hans Elever hørte Josquin, Pierre de la Rue o. fl. Han er næppe født tidligere end 1430 og maa være død efter 1512, men før 1525, var en Tid lang Capelmester hos Carl VII af Frankrig og blev senere Trésorier ved Martinscapitlet i Tours. Der er kun opbevaret meget lidt af, hvad han har skrevet, nemlig en eneste Messe, 6 Motetter for 8 og 4 Stemmer og enkelte spredte mindre Stykker.

Okĕllos Lukānos, den foregivne Forfatter til flere nypythagoræiske Skrifter fra det 2det Aarh., af hvilke det betydningsfuldeste synes at være det endnu opbevarede „om Universets Natur" (περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως). Det er en skarp og consequent Fremstilling af den platoniske og aristoteliske Lære om Naturen og Verden.

Oken, Lorenz, berømt tysk Naturforsker og Naturphilosoph, f. 1 Aug. 1779 i Bohlsbach ved Offenburg, blev 1807 Professor i Jena, hvor han holdt Forelæsninger over Naturhistorie og Naturphilosophi, og redigerede 1816—48 det berømte, dels encyklopædiske, dels naturhistoriske Tidsskrift „Isis". Paa Grund af Delagtighed i politiske Uroligheder (Wartburgerfesten) maatte han nedlægge sit Professorat, men blev 1828 Professor i München og 1832 i Zürich, hvor han døde 11 Aug. 1851. Hans vigtigste Skrifter ere „Lehrbuch der Naturgeschichte" (3 Bd., 1813—27) og „Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände" (13 Bd., 1833—41). 1883 rejstes ham et Mindesmærke i Offenburg. — O. er en af de vigtigste Repræsentanter for den speculative Naturphilosophi og har paavirket Schelling meget, som det synes navnlig gjennem et utrykt Udkast til en Naturphilosophi, forfattet 1802. Hele Philosophien er for ham Naturphilosophi; denne fremstiller „Guds evige Forvandling til Verden": ved Gud forstaar han Universet som Helhed, ved Verden de enkelte Væsener og Former; ogsaa Kunst, Videnskab osv. ere Naturphænomener. Af hans „Lehrbuch der Naturphilosophie" (1809, 3dje Opl. 1843) indeholder 1ste Del, Mathesis, Læren om Altet (de mathematiske Former, Tid og Rum, Urstoffet); 2den Del, Ontologien, Læren om det enkelte (Kosmogoni, den uorganiske Verden), og 3dje Del, Biologien ell. Pneumatologien, Læren om de organiske Væsener, i hvilke det enkelte (Mikrokosmen) fremtræder som Billede af Altet (Makrokosmen). De levende Væsener have udviklet sig af en (kulstofholdig) Urslim. Psychologien er Zoologiens sidste Del; i den forekommer samlet, hvad der er spredt i de andre Dele. I Mennesket „blev Gud Kjød", vaagner Verdensbevidstheden. Helten er den højeste Type for Mennesket, thi alle Kunster og Videnskaber samle sig i Krigskunsten, opfattet som den Kunst, hvorved Vejen banes for Menneskehedens salige Tilstand, hvor Ret og Frihed hersker. Trods O.s Mystik og Uklarhed har han udtalt enkelte Tanker, der siden ere blevne optagne igjen, og hans Anskuelses „titaniske Dristighed" har virket begejstrende og sporende paa mange.

Okker, oprindelig nogle i Naturen forekommende, pulverformige eller skjøre Mineralstoffer, der i Almindel. ere Sønderdelingsprodukter af metalliske Mineraler. Sædvanlig forstaar man

i daglig Tale ved O. Jærnokker. Jærnokkerne ere ofte urene af forskjellige mechanisk iblandede Stoffer, og herfra hidrøre stundum de forskjellige Farvenuancer af de i Handelen forekommende Sorter. Flere Arter O. bruges som Malerfarve, da de ere baade varige og billige, f. Ex. den røde, gule og brune Jærnokker, der bestaar af mere eller mindre rent Jærntveilte, Jærntviltehydrat eller svovlsyreholdigt Jærntveilte. Man benytter ogsaa meget alm. kunstig tilberet O.

Oktaëder (af gr. ὀκτώ, otte), et Polyeder, begrænset af 8 Flader. Det regulære O. er begrænset af 8 ligesidede Trekanter, der støde sammen i 6 firsidede Hjørner.

Oktant, se Sextant.

Ol (egtl. „Kjæp“, oldn. völr; saaledes ogsaa tysk Wall), i Fiskehandelen et Antal af 80.

Olaf Tryggvessøn, Konge i Norge 995—1000, Sønnesøns Søn af Harald Haarfager og Søn af Tryggve, Underkonge i den østlige Del af Viken, som blev snigmyrdet af Erik Blodøxes Søn Gudrød. Den dræbtes Enke og spæde Søn maatte skarpt efterstræbte flygte gjennem Sverige til Rusland. Beretningerne om hans Hændelser paa Flugten og i Rusland ere saa udsmykkede med Mirakler og katholske Legender, at det altid maa blive umuligt at angive, hvad der er historisk Sandhed i denne Kongeapostels Ungdomsliv. Det samme gjælder ogsaa om de romantiske Beretninger om O.s Vikingefærd i Østersøen og de britiske Farvande. Derimod er det sikkert nok, at O. endnu ganske ung havde erhvervet sig Ry for at være en af Samtidens stridbareste Høvdinger, ligesom han overgik alle Mænd i Styrke og Legemsidrætter. I England hærjede han i flere Aar, til Dels sammen med den danske Konge Svend, men sluttede 994 Fred med Kong Ethelred og lod sig døbe, hvorved Ethelred var hans Fadder. O. lovede da aldrig mere at hærje i England, og Sommeren efter (995) gik han med faa Skibe over til Norge. Han ankom netop i det heldige Øjeblik, da Haakon Jarl havde gjort sig saa forhadt, at han blev fordrevet af Bønderne og myrdet af en Træl. O. blev nu uden Vanskelighed erkjendt som Konge og Norges Herster. Hans hele Kraft og hans korte Regeringstid optoges siden af at indføre Christendommen blandt alle dem, som erkjendte sig for hans Undersaatter. Uagtet dette store Værk var meget lidet forberedet, lykkedes det dog O. paa en Rejse langs hele Landets Søkyst fra Viken til Finmarken at faa Hedenskabets Gudsdyrkelse forstyrret og de anseligste Mænd døbte. De Midler, han hertil anvendte, vare laante fra hans forrige Vikingeliv; det var grusom Haardhed, Drab og Lemlæstelse, stundum endog List og Svig. Dog vandt han ogsaa flere af Norges Stormænd ved at betro dem Forleninger. At i denne Tid Sunnivas Helligdom opdagedes, bidrog mægtig til at give den nye Lære et localt Fodfæste i Landet. Ved at anlægge en ny By ved Nidelvens Munding (Nidaros, Throndhjem), hvor han førte et anseligt Krigerhof, gjorde han ogsaa baade Folket bekjendt med de christne Ceremonier og gav Riget et Midtpunkt. I det hele tjente Omvendelsen strax til Kongemagtens Udvidelse og til at dæmpe den lovløse Ustyrlighed, som ofte havde vist sig mod de tidligere Regenter. O. virkede ogsaa med stort Held til Christendommens Udbredelse til Orknøerne, Færøerne, Island og Grønland. Til sidst foretog han et Krigstog til Venden (Pommern) for at erhverve sig visse Ejendomme, der tilkom hans Dronning Thyre, Svend Tveskjægs Søster. Men til samme Tid dannede der sig et Forbund imod ham, bestaaende af Dankongen Svend, Sveakongen Olof Skötkonung (den første Ægtefælle, den sidste en Søn af Sigrid Storraade, som O. havde fornærmet) samt den fordrevne norske Jarl Erik Haakonsøn. De forbundne overfaldt O. ved Svolder (nær ved Rygen) 9 Sept. 1000 og fældede ham efter den tapreste Modstand, 36 Aar gl.

Olaf d. hellige, Konge i Norge 1015—28, nedstammede fra den Gren af Harald Haarfagers Æt, som regerede i det vestlige Viken (Vestfold). Hans Fader, Harald Grænske, blev indebrændt af Sigrid Storraade, til hvem han friede kort før sin Søns Fødsel. Hans Moder Aasta giftede sig derpaa med en anden Underkonge af Haralds Slægt, Sigurd Syr paa Ringerike. Hos denne opvoxede Stiffsønnen O., og det senere Sagn, som gjærne vilde knytte O. sammen med Olaf Tryggvessøn, beretter, at denne under et Besøg hos Sigurd Syr stod Fadder til O. ved hans Daab, hvilket er uhistorisk. Som Barn udmærkede han sig ved Trods og Stolthed, og da han var 12 Aar gl., udrustede Stiffaderen ham med Skibe til Vikingetog. Han deltog nu i flere Aar i Tog dels til Østersøen, dels til England og Frankrig; under et Ophold i Rouen blev han omvendt til Christendommen og lod sig døbe; fra den Tid baade selv iagttog han Christendommens Lære efter sin Tidsalders Opfattelse deraf og udbredte den med mageløs Iver og umiskjendelig Oprigtighed. Fuld af dette Sværmeri, men ogsaa omgiven med stort Krigerry, vendte O. tilbage til Norge 1015. Den dygtigste af de Regenter, imellem hvilke Norge den Gang var delt, Erik Jarl, var paa Krigstog i England med sin Lensherre, Kongen af Danmark. Det lykkedes O. ved et Overfald at fange hans Søn, den unge Haakon, i Saudungsund (Søndfjord) og at aftvinge ham en edelig Afstaaelse af hans Rettigheder til Rigsstyrelsen. Derpaa erkjendtes O. paa Østlandet fornemmelig ved sin Stiffaders Indflydelse blandt de mange Smaakonger af Kongehuset paa Oplandene. Men den egentlige Befæstelse af hans Kongeværdighed var Søslaget ved Nesjar (nær ved Larvik), hvor O. overvandt Sven Jarl, som kort efter døde i Sverige. O. gav sig nu i Færd med at fortsætte det Værk, som hans Navne O. Tryggvessøn havde begyndt. Han anvendte ganske de samme Midler, men hans Regeringstid varede saa meget længere, og Revolutionen i Folkets Sæder var nu saaledes forberedet, dels ved den tidligere Konges Vold, dels ved christne Læreres taalmodigere Omvendelse, at O. fuldførte sit store Hverv, uagtet han til sidst blev dets Martyr. Han ikke blot kuldkastede Hedenskabet i enhver af sit Riges Provinser, men grundfæstede

saaledes Christendommen ved Ansættelse af Lærere, Opbyggelse af Kirker og Indførelse af en tidssvarende Kirkeordning, at den fra hans Dage blev en virkelig Folketro. Hans Navn, lovsunget af Gejstligheden, lever endnu blandt Almuen i vore Dage som dens store Velgjører. Samtidig med denne Apostelvirksomhed fuldførte han det andet store Værk, at danne Norge til et eneste Rige, hvis endelige Skaber han bør kaldes, fordi Harald Haarfagers tidligere Erobring strax i sine Virkninger forstyrredes ved Rigsdelinger; O. afsatte og fordrev alle Smaakonger paa Oplandene, som nemlig havde lagt Planer til Oprør, og forbød Rigsdelinger. Med lige saa stor Kraft betvang han de andre højbyrdige Slægter i Landet, saa at hans Magt over Folket blev større end nogen tidligere Konges. Som en Handling til Rigets borgerlige Orden kan mærkes, at Kongen anlagde Sarpsborg, som siden blev det fjerde Lagdømmes Tingsted. Det lykkedes ham ogsaa at afkaste det Overherredømme, som Kongerne af Sverige og Danmark havde erhvervet ved Sejren i Svolderbugten. Omstændighederne vare ham her gunstige. Den svenske Olof Skötkonung blev saa forhadt af sine hedenske Undersaatter, at han maatte afstaa Regeringen til sin Søn, Anund Jakob; hans Datter Astrid blev mod Faderens Vilje gift med den norske Konge, som siden levede i venskabeligt Forbund med sin Svoger Anund. Den danske Konge Knud d. store var saa sysselsat med Erobringen af England, at han længe ikke kunde gjøre noget for at hindre O. i at befæste sin Magt i Norge. Men O. undergravede selv denne, idet hans Strænghed bragte en Mængde misfornøjede Krigere og Stormænd til at søge Tilflugt netop hos Knud. Saa snart denne fik Tid dertil, begyndte han ogsaa at virke imod O. i hans eget Land, idet han sendte rige Gaver og lod tilsige endnu større Løfter til de mest formaaende Nordmænd. En overalt forgrenet Sammensværgelse for at styrte O. istandbragtes derfor med Lethed. Forgjæves søgte han at forekomme Knud ved et Indfald i Danmark. Efter at den svensk-norske Flaade havde plyndret de danske Kyster og kæmpet heldig ved Helgeaa, maatte O. med Levningerne af sin Udrustning vende ad Landvejen tilbage til Norge. Her forefandt han hele sit Folk i Oprør og Frafald. Han maatte til sidst fra Kysten af Søndmøre drage med sin lille Skare tro Krigere tværs igjennem Norge og Sverige til Rusland, hvor han valgte sit Tilflugtssted, fordi Storfyrsten var hans Svoger. Norge underkastede sig nu enstemmig Knud, som hyldedes i Nidaros 1028. Men snart vaagnede Lysten hos O. til at gjenvinde sit Rige. Med noget over 3,000 Md. norske og svenske Krigere drog han gjennem Sverige over Jemtland til Værdalen i Throndhjems Stift. Norge styredes den Gang, efter at den danske Statholder Haakon Eriksøn Jarl var død, af de fornemste Slægter, der havde vakt Opstanden mod O., og som nu havde alt at frygte af hans Hævn. Høvdingerne samlede derfor imod ham en firdobbelt Styrke af Bønder, anførte af Kalf Arnesøn, Haarek af Thjotta og Thore Hund. Det kom til et Slag 29 Juli 1030 ved Stiklestad, hvor Kongen faldt og hans Hær snart adspredtes. Det varede ikke længe, inden det Sagn udbredte sig, at Kongens Lig var en undergjørende Helligdom, og at han altsaa var falden som en Troens Martyr. Med Begjærlighed optoges denne Legende baade af Gejstligheden og af de mange, der strax efter bleve misfornøjede med Knud og hans Søn, Svend Alfivesøn. O. blev derfor erkjendt som Norges Skytshelgen, der omgav Kongehuset med en straalende Glans. Den senere opbyggede Domkirke i Throndhjem, hvor hans Ben bevaredes, æredes lige til Reformationen som Landets første Helligdom og blev Nordlandenes mest besøgte Valfartsted.

Olaf Kyrre [kjyrre], Konge i Norge 1066—93, Søn af Harald Haardraade og Thora fra Giske (s. **Arnungslingeætten**), f. c. 1050, fulgte sin Fader paa hans Tog til England imod Harald Godvinesøn. Da Harald var faldet ved Stanford 1066, sluttede O. Fred og drog med 24 Skibe hjem igjen. I Norge blev han nu tagen til Konge tillige med sin ældre Broder Magnus, som allerede døde 1069. O. erhvervede sig Tilnavnet Kyrre (d. e. den stille, fredelige), fordi hans Regjering dannede en skarp Modsætning til hans krigerske Faders og Søns. O. sluttede Fred med Nabokongen Svend Estridsøn i Danmark og ægtede hans Datter Ingerid. Ligeledes var han en mild Fyrste mod sine Undersaatter; han fremmede Cultur og Christendom ved det Exempel, han selv gav paa Fromhed, ved den Agtelse, han viste lærde Gejstlige, ved at bygge Kathedralkirker i Nidaros og Bergen (maaske ogsaa i Oslo) samt oprette Bispestole i disse Byer. Ogsaa Handel og Næringsveje nød godt af den sjældne Fred, under hvilken Kongen anlagde Bergen. Ved Oprettelse af Gilder erhvervede Bymændene sig mere indbyrdes Sammenhold. Især vidnede Forandringerne i Klædebragt og Hosliv om, at Nordmændene nu ved fredeligt Samkvem begyndte at efterligne de mere oplyste Nationers Sæder. O.s Liv frembyder ikke blodige Bedrifter, men hans Erindring levede længe hos Folket som en Velgjørers. Han døde 22 Sept. 1093.

Olaf Haakonsøn, s. **Oluf Haakonsøn**.

Olaf Engelbrektsøn, den sidste Ærkebiskop i Throndhjem 1523—37, sluttede sig af Frygt for den fremtrængende Reformation til den fordrevne Christian II, for hvem han arbejdede baade 1531, da denne Konge kom tilbage til Norge, og senere i Grevens Fejde, men med ringe Held, saa at han til sidst i Maj 1537 maatte forlade Norge. Han døde i Landflygtighed i Brabant 1538.

Olafsordenen, Sanct, Norges eneste Ridderorden, stiftet 21 Aug. 1847 af Oscar I og delt i 3 Grader, Storkors, Commandeurer (delte i to Klasser) og Riddere. I Følge den norske Grundlov maa de Fortjenester, til hvis Belønning Ordenen meddeles norske Borgere, offentlig kundgjøres.

Olai, Ericus, svensk Historieskriver, d. 24 Dec. 1486, vandt Doctorgraden i Udlandet, blev som Kannik i Upsala Professor i Theologien ved Universitetet og senere (1479) De-

canus smstds. Hans »Chronica regni Gothorum« (senest udg. i »Scriptores rerum Suecic. med. ævi«), der gaar fra Chr. F. til 1464, er det første udførlige prosaiske Arbejde over Sveriges Historie.

Øland, en Hallig ud for Slesvigs Vestkyst, 1 M. v. for Føhr, med c. 100 J., led overordentlig ved Oversvømmelse 1825.

Olāus Pētri, s. Petri, Olaus.

Olav Stefansson (Ólafur Stefánsson), Stamfader for den islandske Slægt Stephensen, f. 3 Maj 1731 i det nordlige Island paa Gaarden Höskuldstaðir, hvor hans Fader Stephán Ólafsson var Præst, d. 11 Nov. 1812 paa Øen Viðey ved Reykjavig, er særlig bekjendt som Islands første indfødte Stiftamtmand, 1790—1806. I denne i flere Henseender vanskelige Stilling viste han sig som en virksom og dygtig Embedsmand, der tillige ved sin personlige Elskværdighed forstod at gjøre sig afholdt af sine Landsmænd. Han har tillige virket som Forfatter, dels ved en Række landøkonomiske Afhandlinger (paa Islandsk) i det islandske Literaturselskabs Skrifter V—VIII Bd., dels ved det paa Dansk udarbejdede Skrift „Kort Underretning om den islandske Handels Førelse 874—1788".

Olav Thordsson (Ólafur Þórðarson), til Adskillelse fra en Navnefælle sædvanlig kaldet „Hvideskjald", hører til de mere bekjendte af det 13de Aarh.s talrige literære Islændere; som Medlem af den urolige og voldsomme Sturlungeslægt maatte han ogsaa nødvendigvis inddrages i Tidens politiske Bevægelser, om han end i denne Henseende er forholdsvis lidet fremtrædende. Han maa være f. c. 1212 og d. 1259. I sin Ungdom sluttede han sig til sin berømte Farbroder, Forfatteren Snorre Sturlason, men maatte 1237 paa Grund af indre Uroligheder paa Island forlade Øen. I Udlandet optræder han som Skjald saa vel hos Kong Haakon og Hertug Skule i Norge som hos den svenske Konge og hos Kong Valdemar Sejer i Danmark. Efter sin Hjemkomst til Island 1242 træder han vel af og til frem paa den politiske Skueplads (han var saaledes 2 Gange „Lovsigemand"), men levede dog hovedsagelig stille paa Gaarden Stavholt (Stafaholt) i det vestlige Island, hvor han, der havde en lavere gejstlig Grad, holdt Skole for vordende Præster. Rimeligvis til Brug for disse har han skrevet en ganske mærkelig Afhandling af dels grammatisk, dels rhetorisk-poetisk Indhold (III. Afh. i Snorre-Edda), der ved Siden af at vidne om et forbavsende Kjendskab til den islandske Skjaldepoesi forsøger en Sammenarbejdning af latinsk Skolelærdom og hjemligt Stof, saaledes Runealphabetet, med Hensyn til hvilket Kong Valdemar citeres som Kilde. Af hans Skjaldekvad ere kun enkelte Brudstykker bevarede. Om hans Forhold til Knytlingasaga s. d. A.

Olavides, Pablo Anton José, f. omtr. 1725 i Lima i Peru, var allerede Embedsmand i sin Fødeby under Jordskjælvet 1746 og kom snart efter til Madrid; han drev senere Handelsforretninger og besøgte jævnlig Paris, hvor han knyttede Forbindelser med Voltaire og andre Repræsentanter for „Oplysningstiden". 1767 blev han som Generalintendant i Sevilla sat i Spidsen for Andalusiens Forvaltning og gjorde sig fortjent ved at grundlægge Kolonier paa Sierra Morena og fremme Industrien; men da han hertil havde indkaldt Tyskere, endog Protestanter, blev han 1776 anklaget for Kjætteri og kastet i Inqvisitionens Fængsel; han dømtes 1778 til Indespærring i et Kloster, men undkom herfra 1780 og levede dels i Genf, dels i Frankrig, indtil han 1798 fik Tilladelse til at vende hjem. D. 1803.

Olavsson (Ólafsson) s. Eggert, Jón, Stefan Olavsson.

Olavsvig (Ólafsvík), Handelsplads i det vestlige Island, paa Nordsiden af Snefjældsnæs-Halvøen.

Olbers, Heinr. Wilh. Matth., f. 11 Oct. 1758, d. 2 Marts 1840, praktiserende Læge i Bremen, er bekjendt som en af den nyere Tids virksomste Astronomer. Han gav sig især af med Kometerne, af hvilke han opdagede flere; en af disse, som fører hans Navn, opdaget 1815, er erkjendt som periodisk og beregnet til en Omløbstid af 74 Aar. Ligeledes gjenfandt han Ceres 1802 og opdagede to nye Planeter, Pallas 1802 og Vesta 1807. Hans berømte Værk „Leichteste und bequemste Methode die Bahn eines Cometen zu berechnen" (Weimar 1797; 3dje Udg. ved Galle, Leipz. 1864) gjorde Beregningen af en Kometbane til en forholdsvis let Opgave, og han leverede en meget fuldstændig Fortegnelse over de forhen beregnede; ogsaa med Stjerneskuddene beskæftigede han sig og angav en Methode til under visse Forudsætninger at beregne deres Afstand og Hastighed. Mange højst interessante Afhandlinger af ham findes i Zachs „Monatlicher Correspondenz", Schumachers „Astronomische Nachrichten" o. a. Tidsskrifter. 1850 rejstes der ham en Marmorstatue i Bremen.

Olbia, en blomstrende Handelsstad i det skythiske Kystland (det sydl. Rusland), ved Hypanis's og Borysthenes's forenede Udløb i det sorte Hav, anlagt af Milesierne.

Oldbury [ōhldbørri], Stad i Worcester-Shire i England, 1 M. v. for Birmingham. 20,000 J. Fabrikation af Jærn-, Staal- og Lervarer.

Olden, Fællesnavn for Bøgens og Egens Frugt, Bog og Agern. De Aar, da Skoven frembringer megen O., kaldes i Forstsproget Oldenaar. Naar der kun findes O. hist og her paa enkelte Træer, kaldes den Fugleolden. I ældre Tider var O. ofte den vigtigste Frembringelse af Skovene, som vurderedes og sattes i Skat efter det Antal Svin, der ved deres O. kunde næres. Deraf Benævnelserne Oldengjæld, Oldensvin. I vore Dage indbrændes vel ogsaa undertiden Svin paa O., men O. har dog nu nærmest kun Betydning med Hensyn til Skovenes naturlige Foryngelse, hvis heldige Fuldbyrdelse maa betragtes som en af det rationelle Skovbrugs vigtigste Opgaver.

Olden-Barneveldt, Jan van [felt], Storpensionær i Holland, f. 1547 i Amersfoort, studerede Jura, blev Advocat i Haag 1569, deltog med Begejstring i Opstanden imod Spanien og blev 1576 Storpensionær i Rotterdam. 1585 var han Chef for det Gesandtskab, som søgte Hjælp hos

Dronning Elisabeth, og blev derpaa Advocat-General i Holland og Friesland. Det var ham, der bevægede Generalstaterne til at udnævne Prins Morits af Oranien til Statholder i Holland og Zeeland. O.-B. styrede Provinsen med stor Klogskab og afsluttede 1609 den 12-aarige Fred med Spanien imod Hertug Morits's og Krigspartiets Ønske. Fra dette Øieblik var M. hans svorne Fiende. De to Mænd bleve Ledere for hver sit af to store politiske Partier. Da O.-B. tillige i den Tids religiøse Stridigheder sluttede sig til Arminianerne ell. Remonstranterne imod Gomaristerne, benyttede Morits sig heraf til at styrte ham; efter at hine vare fordømte paa Synoden i Dordrecht 1618, lod han O. og nogle af hans Tilhængere fængsle og efter en ulovlig Procesførelse henrette 13 Maj 1619 i Haag. — Hans Sønner, Vilh. og René van O., stiftede for at hævne deres uskyldige Faders Død en Sammensværgelse mod Prinsens Liv; Vilhelm undkom, men René blev greben og henrettet 1623.

Oldenborg, tysk Oldenburg, et Storhertugdømme i Tyskland, bestaar af: 1) det egentl. O., omgivet af den preussiske Prov. Hannover, Fristaden Bremen og Nordsøen; 2) Fyrstend. Lübeck, omgivet af Holsten, Staden Lübeck og Østersøen, og 3) Fyrstend. Birkenfeld i den sydlige Del af den preussiske Rhinprovins.

	□ M.	Indb. (1885)
Hertugd. O.	97,7	267,111
Fyrstend. Lübeck	9,8	34,721
— Birkenfeld ...	9,1	39,693
	116,6	341,525

Af Befolkningen ere 264,000 Protestanter, 74,000 Katholiker og 1,650 Jøder. Det egentl. O. er et Sletteland, der kun længst mod S. hæver sig op mod 300 F. over Havet, men mod Nordsøen og Weser Floden maa beskyttes ved Diger. Weser, der danner Østgrænsen i den nordlige Del, er den vigtigste Flod og optager herfra Hunte. Jade er en Kystflod, der falder ud i den ved Havets Indtrængen dannede Jade Bugt. Weser og Hunte ere sejlbare for store Skibe; de andre Vandløb ere kun for Baade og Pramme. Landet har en Mængde Smaasøer. Den sydlige Del er frugtbar Geest, dog med indblandede betydelige Sandstrækninger; den nordlige er Marsk med store Mosedrag. Fyrstend. Lübeck er frugtbar Slette, Birkenfeld derimod Bjergland, med Hoch- ell. Idarwald paa Nordvestgrænsen (2,000 F. høj). I Birkenfeld ere 40 pCt. af Landet skovbevoxede; i de andre Landsdele er kun ubetydelig Skov. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv, i Birkenfeld tillige Bjergværksdrift paa Jærn. Industrien er ikke betydelig. Den øverste protestantiske Kirkemyndighed er Overkirkeraadet i Oldenburg med en af gejstlige og verdslige Medlemmer sammensat Landssynode som besluttende Forsamling; Lübeck har en Superintendent og Birkenfeld et uneret Consistorium. Katholikerne høre under Bispedømmet Münster, de i Birkenfeld under Trier. — Statsforfatningen er indskrænket monarchisk, idet Storhertugen deler den lovgivende Magt med en Landdag paa 32 Medl., valgte ved middelbare Valg. Der er almindelig Valgret, men Vælgerne ere delte i 3 Klasser efter deres Skatydelse. I det tyske Riges Forbundsraad har O. 1 Stemme; til Rigsdagen vælger det 3 Medl. Retsplejen varetages i det egtl. O. af en Overlandret i O., en Landret og 14 Amtsretter; i Lübeck af 3 Amtsretter og i Birkenfeld af 2, hørende henholdsvis under Landretterne i Lübeck og Saarbrück. Lübeck og Birkenfeld have særskilte Provinsregeringer og raadgivende Provinsraad. Statshusholdningen er særlig for hver af de tre Landsdele. Budgettet for 1886 opviser en Indtægt af 6,372,000 Kr. og en Udgift af 6,820,000 Kr., hvoraf 583,000 Kr. Bidrag til det tyske Kejserdømmes Fællesudgifter. Statsgjælden udgjorde 1886 31,254,000 Kr. Tropperne udgjøre en Del af det 10de preussiske Hærcorps. — I de ældste Tider beboedes O. af Chaukerne og hørte siden til Hertugdømmet Sachsen. Den første Greve af O., som nævnes i Aktstykker, er Elimar i Beg. af det 12te Aarh.; hans Sønnesøn, Christian I d. stridbare, indlod sig i Forbindelser mod sin Lensherre Henrik Løve og mistede derved sit Land, men efter Henriks Fald 1180 fik hans Sønner det igjen tilbage som rigsumiddelbare Grever. Grev Diderik d. lykkelige efterlod ved sin Død 1440 3 Sønner, af hvilke den ældste, Christian VIII, 1448 blev Konge i Danmark og derpaa overlod O. og Delmenhorst til sin yngre Broder, Gerhard d. stridbare, som havde mange Stridigheder med ham og sine andre Naboer og til sidst 1483 maatte nedlægge Regeringen. Gerhards Efterkommere vare: Johan XIV (1483—1526), Johan XV (1526—29), Anton (1529—73), under hvem Reformationen udbredtes i O. (de to sidstes Broder var den bekjendte Grev Christoffer, efter hvem „Grevens Fejde" har Navn), Johan XVI (1573—1603) og Anton Günther, under hvis lange og lykkelige Regering Landet forskaanedes for Trediveaarskrigens Ulykker og hævede sig betydelig. Ved hans Død 1667 tilfaldt O. i Følge en Tractat Kongen af Danmark, som havde heftige Stridigheder derom med Hertugen af Holsten-Gottorp og lod det bestyre ved Statholdere. I Følge en Overenskomst med Rusland bortbyttede Danmark 1773 O. og Delmenhorst imod den hertugelige Del af Holsten, og Kejser Paul overlod Landet til sin Fætter Frederik August, Fyrstbiskop af Lübeck, af den yngre gottorpske Linje, som n. A. af Kejser Joseph II blev ophøjet til Hertug af O. (d. 1785). Dennes Søn og Efterfølger, P. Fred. Wilhelm, var sindssvag, hvorfor hans Fætter, Peter Fred. Ludv., Bisskop og siden 1803 Fyrste af Lübeck, blev Regent og ved hans Død 1823 Hertug. Fyrstend. Lübeck blev derved forenet med O. 1806 blev O. paa Grund af Fyrstens Forbindelse med Rusland besat af franske Tropper. Ved Freden i Tilsit 1807 fik Hertugen vel O. tilbage og tiltraadte 1808 Rhinforbundet, men da han ikke vilde antage Napoleons Forslag om at bortbytte sit Land mod Erfurt, indlemmedes O. 1811 i det franske Kejserdømme og Hertugen gik til Rusland. 1814 fik han O. tilbage, forøget med Birkenfeld, samt Titel af Storhertug; 1818 afstod Rusland Herskabet Jever. Peter Fred. Ludv. døde 1829 og fulgtes

af sin Søn August (f. 1783), der styrede Landet i stærkt bureaukratisk Aand og 1836 indgik den saakaldte „Steuerverein" med Hannover og Braunschweig i Lighed med den preussiske Toldforening. Først 1847 paatænktes Udarbejdelsen af en Forfatning, men n. A. tvang Folkebevægelser Storhertugen til at give en afgjort frisindet og demokratisk Forfatning (udstedt 18 Febr. 1849). Den blev vel 22 Nov. 1852 revideret i conservativ Retning, men bevarede dog Afskaffelsen af Fideicommisser, Skattefriheder, Standsrettigheder, Feudalbyrder og Lavsvæsen. August døde 27 Febr. 1853 og fulgtes af sin Søn Peter (f. 1827), der afgjort sluttede sig til Preussens Politik. Han afstod 1853 et Stykke Land ved Jade-Bugten til en preussisk Krigshavn, indtraadte 1854 i Toldforeningen og viste megen Iver for de tyske Planer mod Danmark, foreslog 1861 Forbundsexecution i Holsten og tilstillede Kong Frederik VII et formanende Brev. 1866 understøttede han ligeledes Preussen og fik til Løn Amtet Ahrensboeck i Holsten, medens han gav Afkald paa de Arvekrav til dette Land, som den russiske Kejser 1864 havde overdraget ham. 1855 kjøbtes Herskabet Kniphausen (s. Bentinck). Hans Halvsøster Amalie (f. 1818, d. 1875) blev 1836 gift med Kong Otto af Grækenland, og hans Halvbroder Elimar (f. 1844) var en Tid lang udset til dennes Efterfølger.

Oldenborgske Hus. Stifteren af dette Hus var Elimar, en Greve i det Oldenborgske (s. Oldenborg). En Efterkommer af ham, Grev Christian VIII af Oldenborg og Delmenhorst, blev 1448 valgt til Konge i Danmark og 1449 i Norge (Christian I) og er Stamfader til det nyere danske Kongehus, det russiske Kejserhus og Storhertugerne af O., medens hans yngre Broder Gerhard d. stridbare blev Stamfader til de yngre Grever af O. og Delmenhorst, der uddøde med Anton Günther 1667. Allerede ved Stifterens to Sønner, Hans og Frederik I, delte det dansk-norske Kongehus sig i to Linjer, af hvilke den ældre dog allerede uddøde med Hans's Søn Christian II og dennes Børn. Ved Frederik I.s to Sønner, Christian III og Adolf, delte atter Slægten sig i to Hovedlinjer, den kongelige danske og den hertugelige gottorpske, og ved førstnævntes to Sønner, Frederik II og Hans d. yngre, den første igjen i den kongelige Hovedlinje og de sønderborgske Sidelinjer. I den første fulgte stadig Søn efter Fader paa den danske Trone, indtil efter Frederik VI (1839) Kronen gik over til en af Frederik V.s yngre Søn, Arveprins Frederik, stiftet Linje, som uddøde med Kong Frederik VII 1863. De sønderborgske Sidelinjer, som nedstammede fra 4 af Hans d. yngres Sønner, ere: den sønderborgske (der igjen ved Stifteren, Hert. Alexanders 5 Sønner delte sig i 5 Linjer: den franzhagenske, uddød 1708, den schlesiske ell. katholske, udd. 1727, den augustenborgske, den beckske og den wiesenburgske, udd. 1744), den ældre nordborgske (udd. 1722), den ældre glücksburgske (udd. 1779) og den pløenske, der igjen delte sig i den ældre pløenske (udd. 1706), den yngre nordborgske og pløenske (udd. 1761) og den rethwischske (udd. 1729). Samtlige disse Linjer ere saaledes uddøde i forr. Aarh. undtagen den augustenborgske (hvoraf den ældre Linje paa Grund af sit Forhold til det slesvig-holstenske Oprør er landsforvist fra Danmark og den yngre Linje ogsaa opholder sig i Udlandet) og den beckske eller siden 1825 yngre glücksborgske Linje, som ved Christian IX.s Tronbestigelse 1863 har givet Danmark dets nye Kongestamme og ved Kong Georgs Indkaldelse til Grækenland 1863 ogsaa har givet dette Land dets nuværende Kongehus. — Ogsaa den anden Hovedlinje af Slægten, den hertugelige gottorpske, delte sig ved Hert. Christian Albrechts to Sønner, Hert. Frederik IV og Christian August, i en ældre Linje, der 1762 med Hert. Carl Peter Ulrik (Kejser Peter III) besteg den russiske Kejsertrone, som den siden den Tid har beklædt, og 8 yngre, af hvilke den ældste med Adolf Frederik 1751 besteg Sveriges Trone og regerede der til 1809 (den uddøde 1877 med den afsatte Konge Gustav IV Adolfs Søn, Gustav, Prins af Vasa) og de to yngste siden 1774 have givet Slægtens Stammeland dets Hertuger og Storhertuger.

Oldenborre (Melolontha vulgaris), Bille af Torbist- eller Skarnbassefamilien; Larven, der er stor, tyk, blød, hvid, med korte Ben og brunrødt Hoved, lever i Jorden og gjør stor Skade ved at fortære Planterødder saa vel i Haver som i Skove og Marker. Ogsaa det fuldkomne Insekt gjør, naar det om Foraaret træder op i større Mængde, stor Skade paa Træerne ved at afæde Løvet. Periodisk (i Regelen hvert 4de Aar, idet Larvelivet alene varer 3 Aar) optræde O. i usædvanlig stort Antal; ogsaa i Danmark har O.s overhaandtagende Mængde ofte været en meget følelig Ulempe for Landmanden. Man bør derfor efterstræbe saa vel Larven som Billen, forend denne har lagt Æg, ved at lade Larverne opsamle under Markernes Pløjning, ved at ryste Træerne, hvori O. sidde, og opsamle og dræbe de nedfaldende Biller, samt ved at frede de talrige Dyreformer (hvoriblandt Muldvarpen), som efterstræbe O.

Oldenburg, s. Oldenborg. O. er ogsaa Navnet paa 1) Hovedstaden i Storhertugd. O. ved Floden Hunte, 5 M. v. for Bremen. 21,000 I. (1885). Smukt Residensslot med Park, seværdig St. Lambertskirke med Fyrstehusets Begravelser, stor Caserne, offentligt Bibliothek paa c. 100,000 Bd., Samling af tyske Oldsager. Fabrikation af Tobak, Læder, Handsker, musikalske Instrumenter og Stentøj. Livlig Handel og Skibsfart. Store Hestemarkeder. I Stedet for de tidligere Fæstningsværker er Staden nu omgiven med smukke Haveanlæg. — 2) Stad i Holsten, 1 M. ø. for Kiel og 1 M. fra Østersøen, med 3,000 I., var i det 10de Aarh. Wagriens Hovedstad.

Oldenburg, Frederik v., f. 14 Marts 1828 i Højbjerg ved Viborg, af en gl. mecklenburgsk Adelsslægt, som 1822 optoges i den danske Adel. O. blev Student 1846 og deltog frivillig i den slesvigske Krig 1848, blev Forstcandidat 1852, gjorde Tjeneste ved Overforstinspectionerne i Nordslesvig 1853—60 og har skrevet et Par Smaaskrifter (1862—63) imod det danske Statsskovbrug. Han kjøbte 1868 Godserne

Oretorp og Hyngarp i Skaane, men bosatte sig 1880 i Kjøbenhavn. Her udgav han 1881 under Pseudonymen C. v. Haller „Strategi og Politik, et Bidrag til Belysning af Staternes Magtstilling“, der vakte stærkt Røre i Pressen, fordi han hævdede Danmarks Tilslutning til Tysklands ydre Politik som nødvendig Betingelse for Danmarks fortsatte Tilværelse som Stat, med en ny Hærordning og Kjøbenhavns Befæstning. Som Svar paa de talrige Indsigelser udsendte O. endnu s. A. tre Smaaskrifter (deriblandt „Aanden i Folket“) og kom derved ogsaa ind paa vor indre politiske Tilstand. 1884—88 behandlede han denne i aarlige Oversigter („Forlig eller Revolution“, „Statscoup“, „Opløste Forhold“, „Vor Opløsning fortsat“ og „Estrupiatet og Demoralisationen“) og har i disse Skrifter rettet stærke Angreb saa vel mod Venstres Førere som mod Ministeriet Estrup.

Oldermand, Formanden for et Lav. Ogsaa i Landsbyerne haves undertiden en Forstander under Navn af O., hvilken navnlig i den By, hvor Sognefogden ikke bor, har at varetage en Del af dennes Pligter. **Lodsoldermand** kaldes den, der forestaar Lodsvæsenet i et District.

Oldesloe [löh], Stad i Holsten ved Floden Trave, 5 M. n. ø. for Altona med 4,200 I., Saline, Sool- og Svovlbade samt Papirfabrik. — O. var allerede i Midten af det 12te Aarh. en betydelig By. Henrik Løve lod til Fordel for Lüneburg Saltkilderne tilstoppe, og de bleve først gjenaabnede i Midten af det 18de Aarh.

Oldfrue, en Kvinde, der forestaar Hoffets eller en offentlig Stiftelses Vask.

Oldgesell, Formanden for Svendene i et Lav.

Oldham [ohldhæmm], Stad i Lancaster-Shire i England, 1¼ M. n. ø. for Manchester. 111,000 I. (1881). Storartet Bomulds- og Uldindustri, Silkemanufakturer, Jærn- og Metalstøberier, Maskinfabriker. Skifer- og Stenbrud. Kulgruber. Staden er temmelig ny og har flere smukke Kirker.

Oldingsalderen, den sidste Aldersklasse i Menneskets Liv, fra den Tid, da Evnerne i Regelen begynde at tabe sig, hos Kvinden mellem det 40de og 50de Aar, hos Manden ved det 60de—65de. O. charakteriseres physiologisk ved aftagende vital Energi, mindre Modtagelighed for physiske og psychiske Indtryk og en svagere Reaction imod disse; Muskelkraften svækkes; Sanserne sløves, og enkelte Organers Function gaar til Hvile.

Oldnordisk Sprog og Literatur, s. Nordiske Sprog.

Old red sandstone, eng. [ohld ræd sændstohn], en i Syd-Wales og Skotland ejendommelig Udvikling af den devoniske Formation, der i de nævnte Lande bestaar af brunrøde Conglomerater og Sandstene og udmærker sig ved sin Rigdom paa Fiskeforsteninger (Panser-Ganoider). Den dækkes af Stenkulformationen.

Oldsager er en dansk Betegnelse for alle Haande mindre Gjenstande, henhørende under den nordiske Oldtids Industri og Kunst, svarende til den latinske Betegnelse Antiqviteter (s. d. A.). O. ere af højst forskjellig Art efter de forskjellige forhistoriske Perioder (s. Sten-, Bronze- og Jærnalderen). Fra Nordens ældre Stenalder haves der navnlig mindre og uslebne Redskaber og Vaaben af Flint, Øxer, Knive, Bor, Skrabere, tværæggede Pilespidser, samt Naale og Prene af Ben, Brudstykker af raa Lerkar osv. Fra den yngre Stenalder kjendes der langt flere Arter af Stenoldsager; de ere tillige omhyggelig forarbejdede, ofte tilslebne paa Slibestene og vidne om en ikke ringe Skjønhedssans. Til Jagt og Krig tjente Øxer med Skafthul, Køller, Spydspidser, Pile, Dolke; Stenredskaberne ere: Øxer, Mejsler, Save, Segle, Knive osv., alt i mange forskjellige Former, og desuden benyttedes Ben og Hjortetak til andre Redskaber; Smykkerne bestaa navnlig af Ravperler (s. Ravfund) og gjennemborede Dyretænder; Lerkarrene ere vel formede og sirlig decorerede, men udelukkende med lineære Mønstre uden buede Linjer. Flinten tildannedes ved Slag med en anden Sten og, for det finere Arbejde, med et Benstykke. Skafthullerne i Øxer af haarde Stenarter boredes ved Hjælp af en Traestok eller et Ben. Endnu langt flere Former kjendes fra Bronzealderen. Rækken af Vaaben er nu forøget med Bronzeskjolde og Sværd, de første indførte, de sidste oftest af indenlandsk Arbejde og forekommende hyppigere i Norden end andensteds. Smykkerne ere: prægtige Halskraver og Bælteplader for Kvinder, Ringe til Hoved, Hals og Arme, foruden Naale og Knapper. Til Toilettet tjente Kam, Ragekniv, Niptang osv. Af nye Former maa fremdeles nævnes Bronzehængekar, af hvilke over 100 kjendes fra Norden, Vidsel, Fibula, Celt, Paalstav og Lur (s. disse A.). Disse Gjenstande støbtes af Bronze, ofte over en Kjærne af Ler, i Former, af hvilke nogle ere bevarede. Til den videre Behandling af Metallet tjente Bronzehamre, og med Punsler udførtes den rige og smagfulde Ornamentik, hvori den buede Linje er fremherskende, i Spiraler, Bølgelinjer og Kredse. Andre mærkeligere O. fra Bronzealderen ere de værdifulde Smykker af Guld og ejendommelige, drevne Guldkar; Lerkarrene ere derimod sædvanlig af ringe Arbejde og uden Decoration (s. Gravfund). Fra den førromerske Jærnalder foreligger der kun færre Former, dels Smykkesager af Bronze, dels Bæltehager, Knive, Spænder, Naale, Niptænger, samt oftest enæggede Sværd, Skjoldbuler og Spydspidser — alt af Jærn. Til denne Tid høre de ejendommelige „Bronzekroner“ og de bronzebeslagne Vogne fra Dejbjerg i Jylland. De mest fremtrædende O. fra den romerske Jærnalder ere indførte Varer i en ren og god romersk Stil, navnlig Fade, Spande, Kander og Kasseroller af Bronze, Smykker og Toiletgjenstande; men ved Siden heraf kjendes mange O. af indenlandsk Arbejde: Fibulaer, smukke Guldberloquer, Naale, Knive, Saxe, Kamme, foruden Drikkehorn og velforarbejdede, ofte sorte Lerkar, udstyrede med Mæanderteguinger o. lign. Sjældnere ere Vaaben og Ridetøj, Vidsler og Sporer. Der er i Norden fundet c. 5,000 romerske Mønter fra 1ste og 2det Aarh., deraf over 3,400 paa Gotland. De fremmede Sager,

som indførtes i Folkevandringstiden, have et nyt Præg, idet den ældre og strængere romerske Stil forfaldt under den indre Opløsning i Romerriget og de farefulde Forhold udadtil. Foruden Bronzekar (deriblandt mange Øsekar og Sier) og Smykker indførtes nu navnlig Glasbægere, til Dels malede. Krigsudstyr kjendes især fra de store Mosefund (s. d. A.). Blandt de indenlandske Arbejder maa nævnes smukke Guldringe, talrige Fibulaer i Form af Hagekors (s. d. A.) og Guldhornene (s. d. A.) fra Møgeltønder. Til den efterromerske Jærnalder høre de fleste store Guldfund (s. d. A.) og mange enkeltfundne Guldsmykker, medens andre O., Fibulaer og Nøgleknipper, Sværd og Ridetøj, ere sjældnere baade i Norge og Danmark. Det meste af, hvad der kjendes fra denne Periode, er præget af en overdreven Luxus — Sværdene have Fæster, der ere indlagte med Granater og prydede med en massiv Guldknap, Skederne have Mundblik af Guld — og er tillige rigt udstyret med Tidens ejendommelige Ornamentik (s. d. A.). De danske Fund fra den yngre Jærnalder indeholde oftest Gravudstyr for Mænd, dels Vaaben, Sværd, Øxe, Spyd, Pilespids, Skjoldbule osv., undertiden rigt ornamenteret med Sølv, dels Hestetøj, Bidsler, Stigbøjler, Sporer, Mankestole (s. d. A.) o. a. lign. Kvindesager, Naale, Tensten og Spænder, ere sjældnere. Men overhovedet foreligge O. fra denne Periode, astset fra Bornholm, langt sparsommere fra Danmark (s. Jellinge) end fra det øvrige Skandinavien. Her indeholde Fundene, foruden de nævnte Sager, ofte Glasbægere og Kar af Jærn og Sten, Nøgler, Skeer, Vægtskaale med Lodder, Tærninger, Spillebrikker osv., og blandt Smykkerne, ved Siden af trefligede, ligearmede og daaseformede Spænder, navnlig mange skaalformede (s. d. A.). Om en indenlandsk Fabrikation af slige Sager vidne de mange fremdragne Smedderedskaber. Til denne Periode høre Sølvfundene (s. d. A.) og de særdeles betydelige Fund fra Bjerløen (s. d. A.). Talrige O. i keltisk, irsk-skotsk Stil kjendes fra Norge, og navnlig i de gotlandske Fund gjør der sig mange Ejendommeligheder gjældende.

Oldskriftselskabet, det kongel. nordiske, blev stiftet 28 Jan. 1825 af C. C. Rafn i Forbindelse med andre Lærde, med det Formaal at virke for „nordiske Oldskrifters Udgivelse og Fortolkning og ellers alt, hvad der kan tjene til at oplyse det gamle Nordens Historie, Sprog og Oldsager i Almindelighed og derved vække og nære Kjærlighed til Fædre og Fædreland". Under Rafns og hans Medarbejderes utrættelige Virksomhed fik Selskabet snart en stor Betydning for Studiernes Fremme og vandt fortjent Anerkjendelse og stærk Tilslutning i Ind- og Udlandet. Der blev udgivet en stor Række af islandske Oldskrifter og af særskilte større Værker af sprogligt eller archæologisk Indhold, og ved Siden heraf vedligeholdtes Udgivelsen af Selskabets Tidsskrifter. Der gaves en kongel. stadfæstet Fundation for Selskabet, og Kongen blev dets Protector. Ogsaa i finansiel Henseende fremmedes Selskabets Tarv under Rafns Ledelse, idet han samlede en betydelig Capital til dets faste Fond. 1865 blev der foretaget gjennemgribende Forandringer i Selskabets Bestyrelsesform og i Ordningen af dets Virksomhed. Kong Christian IX blev Selskabets Præsident ligesom tidligere Kong Frederik VII, medens J. J. A. Worsaae i Løbet af 20 Aar var Selskabets Vice-Præsident og egentlige Leder. Foruden at Udgivelsen af Oldskrifter fortsattes, udgives der baade et dansk og et fransk Tidsskrift af archæologisk og historisk Indhold. I Vinterhalvaaret afholdes maanedlige Møder med Foredrag. Den faste Fond, som sikrer Selskabets Virksomhed, udgjorde 1887 176,700 Kr.

Oleander, s. Nerium.

Olearius, Adam, egtl. Oelschläger, tysk Rejsende og Forfatter, f. 1604 i Aschersleben, studerede i Leipzig og blev 1627 Magister. Han gav sig tidlig af med mathematiske og naturvidenskabelige Studier og skrev 1632 „Neues Astrolabium". N. A. blev han Secretær ved et Gesandtskab, som Hertug Frederik III af Gottorp udsendte til Rusland (Rejsen varede fra 6 Nov. 1633 til 6 Apr. 1635 og gik over Riga og Reval til Moskva og tilbage ad samme Vej), og derefter ved det nye Gesandtskab, som i Oct. 1635 udsendtes for at gaa gjennem Rusland til Persien og mulig knytte Forbindelse med dette Land. O. kom saaledes i Aug. 1637 til Ispahan og rejste efter omtrent 5 Maaneders Ophold i Persiens daværende Hovedstad tilbage langs det kaspiske Havs Vestkyst og over Astrachan og Moskva hjem, samt kom 30 Juli 1639 til Gottorp. Gesandtskabet havde ingen Frugt (dets Leder blev efter Hjemkomsten henrettet for sin slette Færd), men Rejsen bragte et stort videnskabeligt Udbytte, og dette var særlig O.s Fortjeneste, som fremstillede det i sin „Neue Orientalische Reisebeschreibung" (1647, 5te Udg. 1696, oversat baade paa Hollandsk, Fransk og Engelsk, og ledsaget af gode Kort). O. viser sig heri som en skarp Iagttager og en sandhedstro Fortæller; han viser grundige Studier i tidligere Rejsendes Skrifter og skriver en god og livlig Stil. Til Løn for sin Virksomhed blev O. 1640 hertugelig Raad og Hofmathematicus; han fik det Hverv at ordne Hertugens Bogsamling og Kunstkammer og brugtes senere i anden Tjeneste. Han construerede to store Glober, en Jordglobus, som var 11 Fod i Gjennemsnit og enestaaende i Europa (udført 1654—64 og skjænket 1713 af Kong Frederik IV til Peter d. store), og en Himmelglobus (»Sphæra Copernicana«). 1660 skrev han et »Compendium fortificatorium«, 1663 „Kurzer Begriff einer holsteinischen Chronic" (siden 1448) og 1665 en „Schleswigholstein. Kirchenbuch", med latinsk og højtysk Liturgi og Psalmer i Stedet for den tidligere plattyske. End videre udgav O. 1658 sin Rejsefælle Mandelslohs „Morgenländische Reise" i Indien (Mandelsloh skilte sig fra O. i Ispahan) og oversatte den persiske Digter Saadis Gulistan („Rosenthal", 1654), samt Lokmans Fabler. Allerede tidlig havde han udgivet tyske Digte. D. 22 Febr. 1671. Adam Oehlenschläger, hvis Fader var fra Slesvig, regnede O. for sin Stamfader, men Beviset for denne Paastand kan ikke føres.

Oleg, russisk Fyrste, s. Rusland (Hist.).
Oleggio [lēdscho], Stad i Norditalien, 6 M. v. n. v. for Milano. 8,000 J. Betydelig Silkehandel. Mineralbade.
Olein, d. s. s. Elain.
Olensk, Stad i den russiske Prov. Jakutsk i Sibirien, ved Floden Oleneks Udløb i Ishavet, er den nordligste Stad i Sibirien. Den har kun c. 50 Huse.
Oléron [rōng], 1) Ø i Atlanterhavet ved Kysten af det franske Dep. Nedre Charente, hvorfra den skilles ved Pertuis de Maumusson. 4 □ M. med 20,000 J. Den er frugtbar og frembringer Korn, Vin og Gavntømmer. Paa Østsiden er store Saltlaguner. Østersavl. — 2) S. Oloron.
Oleviānus, Kasp., en af den tysk-reformerte Kirkes Fædre, f. 1536 i Trier, blev 1560 Universitetslærer og Præst i Heidelberg og udarbejdede i Forening med Ursinus den heidelbergske Katechismus. Fordreven fra Heidelberg 1576 af den lutherskfindede Kurfyrste Ludvig VI, drog han til Berleburg og 1584 til Herborn, hvorfra han gjennemførte Reformationen i Grevskaberne Wittgenstein og Nassau. D. 1587.
Olga (d. s. s. Helga) den hellige, en Kvinde af nordisk Herkomst fra Byen Pskov, som blev gift med den russiske Storfyrste Igor af Kijev. Efter hans Død 945 regerede hun under sin Søn Svætoslavs Mindreaarighed, lod sig derpaa døbe i Constantinopel 957 under Navnet Helena og blev efter sin Død 969 kanoniseret. — Navnet er igjen i den nyeste Tid kommet frem i den russiske Kejserfamilie: Dronn. O. af Württemberg (f. 1822), Kejser Nikolaj I.s Datter, og Dronn. O. af Grækenland (f. 1851), hans Sønnedatter.
Olger Danske, s. Holger D.
Olgun, s. Dulcigno.
Olibanum, s. Virak.
Olifānt, s. Elefantfloden.
Olifant [fāng], Rolands Horn; s. Roland.
Oligarchī, s. Aristokrati.
Oligoklās, et Mineral henhørende til Feldspatarterne, der har faaet dette Navn paa Grund af sine mindre tydelige Gjennemgange, er en Natron-Kalk-Feldspat og en hyppig forekommende Bestanddel i Granit og Gnejs paa den skandinaviske Halvø. S. Feldspat.
Olinda, Stad i den brasilianske Prov. Pernambuco ved Atlanterhavet, tæt n. for Pernambuco. 7,000 J. Bispesæde. Smuk Kathedralkirke. Botanisk Have.
Oliphant, Mrs. Margaret [ŏlli], født Wilson, engelsk Romanforfatterinde af skotsk Byrd, f. i Liverpool 1818. Hendes Romaner indeholde mange Skildringer af skotsk Liv. Hendes første Roman, »Passages in the Life of Mrs. Margaret Maitland of Sunnyside«, udkom 1849 og gjorde stor Lykke. Opmuntret ved dette Held fortsatte hun sin Forfattervirksomhed og vandt efterhaanden stort Ry baade i England og Amerika. Af hendes Romaner, der ere over 30 i Tal, kan her nævnes »Chronicles of Carlingford« (1864—69), en Serie af Noveller, der omfatter »The Rector«, »Salem Chapel«, »The Perpetual Curate«, »Miss Marjoribanks«, »Phœbe Junior«. Hun har desuden skrevet nogle biographiske Arbejder: »Life of Edward Irving« (1862), »Life of St. Francis of Assisi« (1870), »Memoir of the Comte de Montalembert« (1872), »The Makers of Florence: Dante, Giotto, Savonarola, and their City«, og end videre (1882) et literaturhistorisk Værk i tre Bind, »The Literary History of England in the End of the Eighteenth and Beginning of the Nineteenth Century«.
Oliva, Flække i den preussiske Prov. Vestpreussen, 1 M. n. v. for Danzig, med 4,000 J. — Her er et forhenv., tidligere meget rigt Cistercienserabbedi, der blev ophævet 1882 og nu tilhører Kongen af Preussen, og som er historisk mærkeligt ved Fredslutningen 1660, hvorved den polske Konge Johan II for sig og Efterkommere opgav al Fordring paa den svenske Trone og afstod Lifland og Estland til Sverige, og hvorved der paa ny blev tilsikret Kurfyrst Friederich Wilhelm af Brandenburg uafhængig Besiddelse af Preussen.
Olivārez, Gasparo de Guzman, Greve af, Hertug af San Lucar, f. 1587 i Rom, hvor hans Fader var spansk Gesandt, var spansk Førsteminister under Philip IV fra 1621—43. Ligesom Richelieu, men uden dennes Held og overlegne Kraft, søgte O. at gjøre sig uundværlig for Kongen ved at holde ham borte fra Forretningerne og indvikle Landet i Krige; hans ydre Politik gik ud paa en Forbindelse med Østerrig mod Frankrig og Holland og i det indre paa at ophæve de for Spaniens forskjellige Provinser gjældende særegne Love og Privilegier og forene dem alle til et velordnet Statslegeme. Hans Haardhed fremkaldte Oprør i Catalonien og Andalusien og medførte, at Portugal 1640 løsrev sig fra det spanske Herredømme. O. viste en overordentlig Virksomhed og indførte mange Reformer, men hans Planer i Forbindelse med den ved Krigene forøgede Skattebyrde vakte en saa heftig Uvilje imod ham, at han 1643 blev afskediget fra alle sine Embeder, ved hvilke han efterhaanden havde samlet i sin Person den hele øverste Administration. Han blev forvist til Toro, hvor han døde 1645.
Olivecrona, Sam. Rud. Detl. Knut, svensk Retslærd, f. 7 Oct. 1817 i Vermland, gjorde efter i Upsala at have faaet den philosophiske Grad og siden taget jurid. Candidatexamen i nogle Aar Tjeneste i Overretterne i Stockholm, men vendte 1847 tilbage til Universitetet som Docent i Jura og blev 1852 Professor i alm. Lovkyndighed og romersk Ret. Som Medlem af Ridderhuset under Stænderrigsdagene 1859—66 kæmpede han for en mildere Straffelovgivning og for Indskrænkning i Anvendelse af Dødsstraffen. 1868 blev han Doctor i Jura og 1868 som Justitieraad Medlem af Højesteret. Blandt hans Skrifter mærkes »Om makars giftorätt i bo« (5te Opl. 1882), »Om dödsstraffet« (1866) og »Om orsakerna t. återfall i brott och medlen att förekomma dessa orsakers skadliga verkningar« (1872).
Oliven, s. Oliefamilien. Olivenolie, Olien af O.
Olivensnække (Oliva), Slægt af de kamgjællede Havsnegle, som have Snabel og Aanderør, en glat, langagtig, trind Skal med en kort Top og lang, snæver Munding, stor Fod

og store Kappeflige, som dække Skallen, efter hvis Form Slægten har faaet Navn.

Olivènza, befæstet Stad i den spanske Prov. Estremadura i Nærheden af den portugisiske Grænse, 3 M. s. f. v. for Badajoz. 8,000 J. — O. tilhørte Portugal indtil 1801, da den ved Freden i Badajoz med sit District blev afstaaet til Spanien.

Olivetān, Pet. Rob., en Slægtning af Calvin, virkede navnlig blandt Valdenserne i Piemont og udgav paa deres Bekostning 1535 den første franske protestantiske Bibeloversættelse; d. 1538.

Olivin, et Mineral, der har faaet Navn af sin olivengrønne Farve, er en Varietet af Chrysolith. Den træffes kun sjælden krystalliseret, som oftest i runde og kantede Masser, indsprængt i forskjellige plutoniske Bjærgarter, i Lava og Meteorstene. Haardheden er 6—7, og dens chemiske Bestanddele ere Kiselsyre, Magnesia og Jærnilte.

Olje kaldes saare mange organiske Legemer, der sædvanlig ere flydende og da i Regelen temmelig tykflydende ved almindelig Temperatur, og som ere enten uopløselige eller dog meget tungt opløselige i Vand. Ved Ophedning i Luften tændes de og brænde med mere eller mindre sodende Flamme. Man skjelner mellem fede O. (s. Fedtstoffer) og flygtige O. De flygtige O., ætheriske O., danne ikke en i chemisk Henseende begrænset Gruppe, men man har under dette Navn sammensattet en stor Mængde forskjellige Stoffer, som væsentlig kun have det til fælles, at de lugte ætherisk, ere flygtige, brændbare, meget tungtopløselige i Vand, mere eller mindre letopløselige i Vinaand (s. Eau de Cologne) og Æther. Imellem de flygtige O. findes en stor Mængde Kulbrinter (s. d. A.); en stor Mængde ere iltholdige, f. Ex. Campherarterne (s. Campher), Bittermandelolje, Gaultheriaolje; nogle danne en Blanding af en iltfri og en iltholdig O. (f. Ex. Timianolje, romersk Kommenolje). Denne sidste udskiller sig ved Henstand af O. hyppig i fast Form og kaldtes da tidligere Stearopten i Modsætning til den flydende, Elæopten. Enkelte ere svovlholdige, f. Ex. Løgolje, Sennepsolje og i det hele de flygtige O. af mange Korsblomster. Saare mange vindes af Plantedele ved Destillation med Vand eller overhedede Vanddampe (saaledes Terpentinolje, de flygtige O. af Anis, Kommen, Lavendler, Pebermynte, Rosmarin, fremdeles Campherarterne); enkelte vindes ved Presning (f. Ex. Citron-, Bergamot- og Pomeransolje); andre, som kun forekomme meget sparsomt i Planterne, vindes ved at behandle disse med fede O., som da opløse de flygtige, og udtrække disse med Vinaand, hvori de flygtige, men ikke de fede O. opløses (Enfleurage). Saaledes vindes de flygtige O. af Violer, Jasminer og Hyacinther. Ofte findes de flygtige O. ikke i ren Tilstand i Planterne (jfr. Balsam, Harpix) eller dannes først ved den Behandlingsmaade, man underkaster Plantedelene (s. Bittermandelolje). I Dyreriget forekomme flygtige O. kun undtagelsesvis (Mosknsolje, Cantharidin).

Oljebille (Meloë), Slægt af temmelig store, træge, blaasorte Biller, med korte Dækvinger og uden Bagvinger, saa at en stor Del af Bagkroppen er nøgen; de indeholde blæretrækkende Stoffer og udgyde ved Berøring en skarp Vædske mellem Fodleddene. De udklækkede gule Larver krybe op i Kurvblomsterne og sidde der og vente paa, at visse Arter af Bier skulle aflægge Besøg i disse Blomster; de hænge sig da fast ved Bien og føres saaledes hjem til dens Celle, hvor de sætte sig paa Ægget, saa snart det er lagt, og fortære dets Indhold. Efter at have skiftet Hud og antaget en hel ny Larveskikkelse fortære de Honningen og gjennemgaa derefter endnu flere Forvandlinger, inden de som fuldkomne Biller kunne forlade Bicellen, parre sig og nedgrave deres Æg i Jorden.

Oljebjærget, den mest bekjendte af de Høider, som ligge om Jerusalem, er skilt fra Staden ved Kedrons Dal og udgjør en 2,000 Skridt lang Bjærgryg med 3 Toppe, af hvilke den midterste er den højeste. Det hæver sig 2,600 F. over Middelhavet og 600 F. over Kedrons Dal. O. omtales oftere i Jesu Lidelseshistorie, og til dets højeste Top henlægger Legenden Christi Himmelfart. Paa Bestsiden af Bjærget ligger Gethsemane Have.

Oljedannende Gas, d. s. s. Æthylen; s. Kulbrinte.

Oljefamilien (Oleineæ), af de helkronedes Orden, omfatter Træer eller Buske med i Regelen modsatte Blade uden Axelblade, undersædige og regelmæssige Blomster med oftest 4delt Bæger og Krone, to Støvdragere og en af to Frugtblade dannet Frugtknude, der kan udvikle sig til en for de forskjellige Slægter meget forskjellig Frugt. Oliventræ (Olea), en til Oljefamilien hørende Slægt af lave Træer, med kvastformede, hjørnestillede Blomsterstande og en saftig Stenfrugt. Den vigtigste Art er det almindelige O. (O. europæa), der i vild Tilstand (O. Oleaster) er en Busk med Vedtorne, i dyrket Tilstand derimod naar en Højde af 30—50 F.; dets lancetdannede, hvidgraa, skælklædte Blade give det en vis Lighed med Sølvpilen; Frugterne, Oliven, kunne naa et Duenægs Størrelse og have efter de forskjellige Afarter sort, violet, rødlig, hvidlig eller grøn Farve. O. hører visnok hjemme i Orienten, hvorfra det i de ældste Tider bragtes til Attika i Grækenland og senere udbredtes over hele Sydeuropa, der nu er det egentlige Hjem for dets Dyrkning. I det 16de Aarh. indførtes det i Mexico, Peru og Chile.

Oljefarve dannes ved Farvestoffers Udrivning i en tørrende Olje, næsten uden Undtagelse Linolje. Tørringen fremmes dels ved at sætte mindre Linolje til og i dens Sted Terpentinolje, der fordamper og efterlader Malingen mindre stærk, dels ved Tilsætning af tørrende Midler (Zinkvitriol, Sølverglød, brændt Oljefarvehud). O. maa anbringes paa en Flade, der er aldeles tør og fri for Fedt, da den ellers bliver klæbrig; for at den skal sidde fast, er det altid godt og paa porøse Legemer, som Kalk eller Træ, endog nødvendigt, at grunde med en stærkt tørrende Olje, hvori er liden eller ingen Farve.

Oljekager, Affaldet fra de Frøsorter, der ere

benyttede i Oljemøllerne til Udpresning af Olje, og som bringes i Handelen i Form af faste, presede Kager, udgjøre i Nutidens Landbrug et vigtigt Kreaturfoder, fordi de i concentreret Form indeholde Kornets værdifuldeste Bestanddele. De hyppigst benyttede O. ere Raps-, Lin(Hørfrø)-, Hampefrø-, Solsikke-, Jordnød-, Kokos- og Palmekager.

Oljemaleri, et Billede, som er udført med Oljefarver, hvilket har betydelige Fortrin fremfor de fleste andre Arter af Maleri, dels formedelst Farvernes Liv, Kraft og Skjønhed og den Natursandhed, som derved kan opnaas, dels paa Grund af den Klarhed og Dybde og den Mangfoldighed af Mellemtinter, der kan frembringes i et saadant Billede. Skyggesiden ved O. er dets Tilbøjelighed til at eftermørkne og den Glans, der fremkommer af Fernissen, hvormed man maa overtrække Billedet for at bevare det. Man maler O. paa Mur, Træ, Papir, Kobber, undertiden ogsaa Skifer, men især paa udspændt Lærred; Grunden bliver enten forgyldt eller overtrukken med en bestemt Farve, rød, grøn, gulbrun eller hvid, som spartles ind i Lærredet. Brugen af Oljefarver i Kunsten afløste Temperamaleriet og udledes fra, at man i Beg. af 15de Aarh., efter at have anvendt Farver med forskjellige Arter Olje som Bindemiddel, ved Coloreringen af Træsculpturer gik over til at anvende Farver udrevne med Linolje ved Udførelsen af Draperier og andre Gjenstande i Maleriet, medens Aasyn og Hænder endnu udførtes i Tempera. Den fuldstændig udviklede Technik i O. tilskrives Hubert og Jan van Eyck.

Oljemølle. De oljeholdige Frøsorter blive sædvanlig først knuste mellem Valser, derpaa malede til Pulver med to svære Sand- ell. Granitstene, der gaa paa Kant, maadelig opvarmede og endelig presede. Opvarmningen gaar ud paa at gjøre Oljen mere tyndflydende, fordampe Vandet og bringe Æggehvidestof til at løbe sammen. Frømelet pakkes ofte i Presduge af firkantet Kamuldstøj, uden om det Haarduk, og Presningen foregaar mest i en hydraulisk Presse eller i Mangel deraf en Kilepresse, hvor en Kile drives nedad med en Stamper og derved udøver en Presning til begge Sider. Oljekagerne (s. d. A.) blive atter malede, varmede og presede og benyttes derefter som Kvægfoder.

Oljeplanter, de Planter, hvis Frø benyttes til Indvinding af Olje (Oliventræet, Oljepalmen, Kokosnødtræet osv., Raps, Hør, Dodder, Solsikke, Valmue o. fl.).

Oljestene, fine Hvæssestene, der fedtes med Olje. De vigtigste O. ere den sachsiske, som er en fin Hvæsseskifer, den tyrkiske (Levantestenen), den bedste af alle, en kiselholdig Dolomit, og Arkansasstenen, en chalcedonagtig Kvarts.

Oljesødt, d. s. s. Glycerin.

Olla podrida [ólja], en spansk Nationalret, en Blanding af forskjellige Kjødsorter og Grøntsager; derfor betegner det ogsaa, navnlig som Titel paa en Bog, en Blanding af alle Haande Ting, Sammensurium.

Ollier, Louis Xavier Ed. Léop. [liē], bekjendt fransk Chirurg, f. 1825, nedsatte sig 1856 i Lyon, hvor han senere blev Overchirurg ved Hôtel-Dieu og Professor i chirurgisk Klinik ved Facultetet. Han har især gjort sig bekjendt ved sine Undersøgelser om Knoglernes Nydannelse fra Benhinden af.

Ollivier, Émile [viē], fransk Statsmand, f. 2 Juli 1825 i Marseille, hvor hans Fader Demosthenes O. var Kjøbmand og en ivrig Republikaner (1848—51 Medlem af Nationalforsamlingen, 1852—60 Flygtning i Udlandet). O. blev 1847 Advocat i Paris og sendtes u. A. paa Grund af Faderens Venskab med Ledru-Rollin til Marseille som Regeringscommissær, men forflyttedes senere til Dep. Øvremarne. I Jan. 1849 vendte han tilbage til Paris, udmærkede sig som Forsvarer i flere politiske Sager og var 1856 Medstifter af »Revue du droit politique«. 1857 valgtes han i Paris til den lovgivende Forsamling, hvor han hørte til de „fem“ Oppositionsmænd og især deltog i Forhandlingerne om Sikkerhedslovene (1858), om Krigen i Italien (1859) og om Pressens Stilling. Allerede 1861 begyndte O. at stille sig fra de uforsonlige Republikanere og opfordrede Kejserdømmet til at sikre sin Magt ved større Frisind; efter sit Gjenvalg 1863 nærmede han sig Mellempartiet. Han blev derfor 1864 valgt til Ordfører for Loven om Coalitionsfrihed og forsvarede med stor Styrke Kejserdømmets Udenrigspolitik imod Thiers og særlig Italiens — efter 1866 ogsaa Tysklands — Enhed, samt Frihandelssystemet. Han rettede stærke Angreb paa Rouher, hvem han betegnede som „Vicekejser“, og advarede indtrængende mod en krigersk Politik. Ogsaa fortsatte han sine Bestræbelser for at lede Styrelsen ind i et friere Spor. Ved Valgene 1869 vragedes O. af Republikanerne i Paris, men valgtes i Dep. Var og blev nu Fører for Mellempartiet (de „116“), der krævede Frihed under Kejserdømmet. 27 Dec. s. A. fik han det Hverv at danne et Ministerium paa dette Program, og han udfoldede nu som Første- og Justitsminister stor Virksomhed og glimrende Veltalenhed, men havde ikke Fasthed nok til at hindre Kejserens directe Indgreb i Statsstyrelsen (især ved Forlangendet om en ny Forfatning og Folkeafstemning) eller til at undgaa Svingninger imellem de to Ydersider (de ultranapoleonistiske „Mamluker“ og den republikanske Opposition). Skjønt han imod sin Vilje førtes ind i den farlige Udenrigspolitik, overtog han dog „med let Hjærte“ Ansvaret for Krigserklæringen, men blev allerede 9 Aug. styrtet ved en Mistillidserklæring af den lovgivende Forsamling og gik kort efter til Italien. 1874 vendte han tilbage til Frankrig, men opnaaede ingen politisk Stilling eller Indflydelse, da alle Partier nærede Mistillid til ham. Ved flere Lejligheder tog han Napoleon III i Forsvar.

Olmerdug ell. **Bolster**, et meget svært, til Dynevaar og Matrasser bestemt Tøj, der væves saa vel af Linned som af Bomuld; det er sædvanlig 4traadet Kiper (1 op, 3 ned). Paa Retten, hvor Kjæden især ligger frem, plejer O. at være meget bredt stribet i Farver.

Olmütz, befæstet Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren ved Floden March, 9 M. n. ø. for Brünn. 20,000 J. Ærkebispesæde.

Theologisk Læreanstalt (1581—1855 Universitet). Smuk Kathedralkirke med Krypte, flere andre Kirker, Raadhus med højt Taarn, ærkebiskoppeligt Palads, stort Tøjhus, store Caserner, smukke Springvand. Betydelig Industri i Uldstoffer og Brændevin. — Ved O. led Mongolerne 21 Juni 1241 et Nederlag. 28—29 Nov. 1850 holdtes her vigtige Ministerconferencer om Tysklands Forhold. Ogsaa har O. flere Gange været Mødested for Sammenkomster mellem Østerrigs, Preussens og Ruslands Herskere.

Olof Håkansson, s. Håkansson, Olof.

Olof Skötkonung [schöht], Søn af Erik Sejersæl og Sigrid Storraade, den første christne Konge i Sverige c. 995—1022. Efter sin Fader besad han desuden Danmark, hvilket Land han dog 999 sammen med sin Moders Haand overlod til Svend Tveskjæg. Dernæst sluttede han et Forbund med denne mod Olaf Tryggvesøn, som kort i Forvejen havde gjort sig til Herre over Norge; han tog Del i det berømte Slag ved Svolder og fik derefter ogsaa sin Del af Norge, som han dog mod Forpligtelse til at svare Skat overlod sin Svoger, Jarlen Svend Haakonsøn. Da senere Olaf d. hellige underkastede sig Norge, bragte det ham i et fjendtligt Forhold til O., som dog ikke sørgede for at beskytte sit Riges Grænser. Folkets Misfornøjelse herover gav sig truende til Kjende paa Tinget ved Upsala, hvor norske Sendebud havde indfundet sig for at tilbyde Fred og som Pant derpaa begjære Prinsesse Ingegerd til Ægte for Olaf d. hellige. O. lovede da sit Samtykke til den norske Konges Forslag, men da han ikke vilde holde sit Løfte, rejste Upsvearne sig, der desuden vare forbitrede ved et Rygte om, at O. som ivrig Christen havde i Sinde at tilintetgjøre Afgudstemplet i Upsala, og truede med at afsætte ham. Vel bevægedes Svearne til at antage O.s mindreaarige Søn som Faderens Medregent, men O. maatte dog bekvemme sig til at indgaa et Forlig i Konghella med Olaf d. hellige, der allerede tidligere (1019) paa Vestgötajarlen Ragnvalds Tilskyndelse uden O.s Vidende havde taget hans anden Datter Astrid til Ægte. Foruden Døtrene Ingegerd (efter sit Ægteskab 1019 med den russiske Storfyrste Jaroslav kaldt Anna, d. 1050) og Astrid havde O. to Sønner, Jakob og Emund (s. Anund og Emund).

Olof Trätälja [træ], i Følge Ynglingasaga Søn af Upsalakongen Ingjald Illraade, skal efter dennes Død være draget ud til Egnene ved Klarelvens Udløb, have ryddet Skovene her (deraf hans Tilnavn) og bebygget store Strækninger. Da der paa Grund af Befolkningens hurtige Tilvæxt indtraf Dyrtid, skal han være bleven ofret til Guderne. Fra O. nedledede de norske Konger af Ynglingeætten deres Herkomst.

Olöna, Biflod til Po i Norditalien, kommer fra Lugano-Søen og løber igjennem Milano.

Olönets, Gouvernement i Rusland, omgivet af Finland og Gouv. Archangel, Vologda, Novgorod og St. Petersborg. 2,702 □ M. med 327,000 I. (1883). Naturforholdene ligne en Del Finlands med Stenbund, store Søer og udstrakte Moser. Omtr. $\frac{2}{3}$ af Landet er skovbevoxet. De betydeligste Søer ere Onega, Vodlo, Vyg, Segosero, Lekscha, Tulos, Samosero og Latscha. Jagt og Fiskeri ere de vigtigste Erhvervskilder. Hovedstad Petrosavodsk ved Onega-Søens Vestside.

Oloron ell. **Oléron** [röng], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne, 3 M. s. v. for Pau. 8,000 I. Handel med Uld og Tømmer, især Mastetræer.

Olöt, Stad i den spanske Prov. Catalonien, 12 M. n. n. ø. for Barcelona. 7,000 I. Betydelig Industri i Silke-, Uld og Bomuld. Livlig Transithandel.

Olozäga, Salustiano de, spansk Statsmand, f. 1803 i Logroño, var 1831 Advocat, da han blev fængslet som Deltager i en Sammensværgelse, men undkom til Frankrig og vendte først hjem efter Ferdinand VII.s Død 1833. Han sluttede sig strax til de liberale Bestræbelser, understøttede Mendizabals Ministerium og var fra 1836 Fører for Progressisterne. Som Medlem af Forfatningsudvalget i Cortes 1837 virkede han for de gejstlige Ordeners og Tienders Ophør, talte for udvidet Valgret og politisk Amnesti, men holdt paa Kongemagtens Uafhængighed og et Førstekammer. Da Espartero kom til Magten 1840, gik O. som Afsending til Paris indtil 1843; s. A. var han en kort Tid Førsteminister, men maatte flygte til Portugal, fordi han 29 Nov. vilde tvinge Dronning Isabella til at underskrive en Beslutning om 2det Kammers Opløsning. Først 1847 turde han vende tilbage, idet han var valgt til Cortes, men blev fængslet og dømt til Landsforvisning; dog blev han snart benaadet af Hensyn til Folkestemningen og var nu igjen i og uden for Cortes Fører for Progressisterne. 1854 udnævnte Espartero ham paa ny til Afsending i Paris, men desuden var O. Formand for Forfatningsudvalget og havde væsentlig Del i det frisindede Forfatningsudkast 1855, der dog aldrig traadte i Live. 1856 tabte han sin Post som Afsending og kunde under Resten af Dronn. Isabellas Regering ikke gjøre nogen Indflydelse gjældende. Efter hendes Fald i Sept. 1868 sluttede O. sig til den nye Regering, blev for tredje Gang Afsending i Paris og desuden Formand for Forfatningsudvalget og øvede en lignende Indflydelse paa dettes Udkast 1869 som 1837 og 1855. I Sommeren 1873 nedlagde han sit Embede, misfornøjet med den paatænkte føderalistiske Ordning i Spanien, og døde 26 Sept. s. A.

Olrik, Ole Henrik Benedictus, dansk Maler, f. 24 Maj 1830, fik 1848 den mindre og 1850—51 den store Sølvmedaille som Billedhugger, men bestemte sig 1854—55 under en Rejse til Paris og Rom for Malerkunsten og har siden den Tid især vundet et anset Navn som Portrætmaler. Som Billedhugger er han bekjendt ved at have modelleret en Del af Thorvaldsens Værker i formindsket Størrelse for den kongel. Porcelænsfabrik i Kjøbenhavn. Han har tillige Fortjeneste paa Kunstflidens Omraade ved de smagfulde Tegninger han har udført til forskjellige Haandværkere. 1871 blev han Medlem af Kunstakademiet. Foruden flere store Portrætgrupper har han 1878—83 malet en stor Fremstilling paa Mur, forestillende „Jesu

„Bjergprædiken", som Alterbillede i Matthæus Kirken paa Vesterbro. Af hans mindre Livsbilleder kan nævnes „En Brud pyntes af sin Veninde" (1860, kongel. Malerisaml.). 1883 fik han Titel af Professor.

Olsen, Fred. Chr., dansk Skolemand og Forfatter, f. i Kbhvn. 23 Apr. 1802, blev Student 1819, vandt tre Aar efter Universitetets Guldmedaille for en philologisk Prisafhandling, tog 1828 den philologiske Embedsexamen og blev, efter at have beklædt adskillige Lærerposter, 1844 Rector i Viborg samt udnævntes 1856 til Professor; sit Rectorat beklædte han i 22 Aar og døde 1874. Han tog en ikke ringe Del i det folkevækkende literære Liv i Fyrrerne, idet han i en Aarrække var Medlem af Redactionen af „Dansk Folkeblad", i hvilket han skrev en Mængde Artikler om højst forskjellige Æmner, ligesom han ogsaa redigerede fire Aargange af „Dansk Folkekalender"; ogsaa som Digter lagde han Talent for Dagen. 1838 udgav han „Digteren Johannes Ewalds Liv og Forholde i Aarene 1774—77", nærmest belyste ved Breve, og 1843 skrev han den fortræffelige Biographi af Poul M. Møller, som senere indlemmedes i Digterens samlede og efterladte Skrifter, en Personstegning og Livsskildring, for hvilken den danske Literatur skylder O. den største Taknemmelighed.

Olsen, Hans, s. Spandemager.

Olsen, Ole, norsk Musiker, f. 5 Juni 1850 i Hammerfest, studerede 1870—74 i Leipzig og har senere for det meste været bosat i Christiania som Musiklærer og Chorleder, Dirigent i „Musikforeningen" (1877—80) og militær Musikinstructeur. Han har udfoldet en ikke ringe Produktivitet som Componist, dels for Orchester (en Symphoni, de symphoniske Digtninge „Asgaardsrejen" og „Alfedans", Mellemaktsmusik til et tysk Drama, „Erik d. 14de", opført paa Burgtheatret i Wien, flere Marcher osv.), dels for Chor med og uden Orchester (bl. a. Musik til en Holbergscantate ved Universitetets Jubelfest 1884) og har fremdeles skrevet en Række Sange (bl. a. tre „rumænske Sange" med Orchester) og Claverstykker. En Opera „Marsk Stig" med Text af ham selv er hidtil ikke opført. Som Componist slutter han sig nærmest til den nyere tyske Retning og har en ofte effectfuld, undertiden vel massiv Instrumentation; i sine Motiver er han ikke uden Paavirkning af den norske Folketone. Han har selv ledet Opførelsen af sine Compositioner i Udlandet (bl. a. i Wien, Köln og Kjøbenhavn).

Olsen, Oluf Nikolai, f. i Kjøge 1794, var oprindelig Artilleriofficer, men uddannede sig som Korttegner og Topograph og blev Lærer i disse Fag ved den militære Højskole, for hvilken han skrev en Lærebog; efter at være traadt over i Generalstaben, blev han 1842 Chef for dennes topographiske Section og begyndte Generalstabens store Kort over Danmark 1846, et Arbejde, han dog allerede 1848 døde fra efter at være avanceret til Oberstlieutenant. Andre bekjendte Arbejder af O. ere hans Kort over Sønderjylland 1836 og hans Generalkort over Danmark 1841—42.

Olsen, Rolf, norsk Publicist og Forfatter, f. i Bergen 13 Febr. 1818, juridisk Candidat 1841, har skrevet nogle Dramaer og Vaudeviller, der alle opførtes med Bifald („Den sidste Viking" (1840), „Anna Colbjørnsdatter" (1852), „Salonen" (1848), „Controlleuren" (1849) m. fl.), og var 1846—51 en af de frugtbareste Medarbejdere i „Morgenbladet". 1852 grundlagde han „Nationalbladet", som dog kun havde kort Varighed; s. A. tog han Bevilling som Sagfører og nedsatte sig i Risør. Denne By repræsenterede han paa Stortinget, hvoraf han var Medlem 1854—63. D. som Sorenskriver i Guldalen 7 Juni 1864.

Olsen, Jomfru, dansk Skuespillerinde, s. Rosing.

Olshausen, Herm., protestantisk Theolog, f. 1796 i Oldesloe, d. 1839 som Professor i Erlangen. Hans Fortolkningsarbejder over det nye Test. høre til de bedste, som dette Aarh. har frembragt. — **Hans Broder, Justus O.,** f. 1800 i Hohenfelde, Orientalist, var 1823—52 Professor i Kiel, fra 1853 i Königsberg og 1858—74 Raad i det preussiske Undervisningsministerium; d. 1882. Han har skrevet om de eraniske Sprog og om det gamle Test. — **En tredje Broder, Theodor O.,** f. 1802, maatte 1824 som Deltager i Burschenschafter flygte fra Universitetet i Jena til Schweiz og Frankrig og kom først 1829 tilbage til Holsten, hvor han blev Advocat i Kiel. Som Redacteur af „Kieler Correspondenzblatt" forsvarede han den „nyholstenske" Retning (d. e. Holstens politiske Adskillelse fra Danmark), men gik 1842 efter Prinsen af Noers Udnævnelse til Statholder over til Slesvigholstenerne og var fra 1845 især virksom for Agitationen mod Danmark. 1844 blev han Jærnbanedirecteur i Kiel. Paa Mødet i Rendsborg 18 Marts 1848 forlangte han Oprøret strax proclameret og Slesvig indlemmet i Tyskland, fordi „det danske Folk var et dovent, dorskt og usammenhængende Folk, der ved sine sidste latterlige Demonstrationer havde tabt al Agtelse i Europas Øjne"; han deltog derefter i den slesvigholstenske Deputation til Kjøbenhavn og siden i den provisoriske Regering, dog kun til Aug. s. A. I Landsforsamlingen var O. Fører for Demokraterne og drog 1851 efter at være udelukket fra Amnestien til Nordamerika, hvor han bosatte sig i St. Louis. Her udgav han „Die vereinigten Staaten v. Nordamerika" (1853), „Das Mississippithal" (1853) og „Gesch. d. Mormonen" (1856). 1865 vendte han tilbage til Tyskland og døde 1869 i Hamborg.

Olten, Stad i Cant. Solothurn i Schweiz, 4 M. n. ø. for Solothurn, med 4,000 J., er et vigtigt Knudepunkt i det schweizerske Jærnbanenet, har en stor Banegaard, prægtig Jærnbanebro over Floden Aar og store Maskinværksteder for Jærnbanen. Denne føres her gjennem den 8,630 F. lange Hauenstein-Tunnel.

Oltenizza, Stad i Konger. Rumænien, ved Donau, 8 M. s. ø. for Bukureschti. 4,000 J. Quarantaineanstalt. — O. er bekjendt ved den blodige Kamp 4 Nov. 1853, i hvilken Tyrkerne under Omer Pascha slog et russisk Angreb tilbage.

Oluf Haakonsøn, Konge i Danmark og Norge, af den svenske Folkungeslægt, Søn af den norske

Konge Haakon VI og Dronn. Margrete, f. 1371 i Oslo. Efter sin Morfader Valdemar Atterdags Død blev han valgt til Konge i Danmark paa et Danehof i Slagelse 3 Maj 1376, ved hvilken Lejlighed hans Forældre paa hans Vegne udstedte en Haandfæstning. Ved sin Faders Død 1380 arvede han ogsaa Norges Krone, og Norge var derpaa forenet med Danmark i 434 Aar. Da O. kun opnaaede en Alder af 16 Aar, var Margrete den egentlige Regent. Han døde 3 Aug. 1387 paa Falsterbo Slot i Skaane og blev begravet i Sorø Kirke. — 15 Aar senere udgav en tysk Bedrager sig i Preussen for O. og affordrede Margrete Riget, men han blev hende udleveret af den tyske Ordens Stormester og brændt ved Falsterbo 1402; Sujettet er behandlet af Oehlenschläger i hans Tragedie „Dronn. Margareta".

Oluf Haraldsøn, dansk Prins, Søn af Harald Kesja og Sønnesøn af Erik Ejegod, var den eneste af Haralds mange Sønner, der undgik deres grusomme Farbroder Erik Emunes blodige Forfølgelse, idet han flygtede i Kvindeklæder og kom til Sverige 1135. Han optraadte mod den følgende Konge Erik Lam i Skaane, hvor han blev udraabt til Konge 1138, gik derfra over til Sjælland, overfaldt og dræbte den roskildske Biskop Ricco i Ramløse, hvorfor han blev sat i Ban af Paven, og leverede Erik en Række Træfninger, hvori han stedse var uheldig. Endelig faldt han tillige med de fleste af sine Tilhængere i et Slag ved Thjutaa i Skaane 1141.

Oluf Hunger, Konge i Danmark 1086—95, den tredje af Svend Estridsøns Sønner, der besteg den danske Trone. Under sin Broder Knud d. helliges Regering havde han været Jarl i Sønderjylland, men gjort sig skyldig i Forræderi og var derfor bleven sendt i Lænker til Flandern 1085. Efter Knuds Drab blev han udløst af Fangenskabet og tagen til Konge. Hans Regering er kun mærkelig af den langvarige Hungersnød, der har skaffet denne Konge hans Tilnavn. O. døde 18 Aug. 1095; hans Dronning Ingegerd var en Datter af den norske Konge Harald Haardraade, men han havde ingen Børn.

Olufsen, Oluf Christian, f. 20 Jan. 1764 i Viborg, udnævntes 1793 til Lærer ved den Classenske Agerbrugsskole, som den Gang agtedes oprettet paa Korselitse Gods, i hvilken Anledning han tilbragte Aarene 1793—96 paa Rejser i Udlandet for at gjøre sig bekjendt med Landbruget i de vigtigste agerdyrkende Lande. Den landøkonomiske Undervisning kom dog den Gang ikke i Stand paa Falster (s. **Næsgaard**), men aabnedes 1807 i Kjøbenhavn, hvor O. tillige 1815 udnævntes til Prof. ord. i Statsøkonomi ved Universitetet. O. var en virksom Forfatter; saaledes udgav han 1797—1810 „Økonomiske Annaler" (I—XII Bd.) og 1812—20 „Nye økonomiske Annaler" (I—IV Bd.). Blandt selvstændige Skrifter maa foruden „Lærebog i den danske Landøkonomi" (1805), hvoraf et nyt og forbedret Oplag udkom 1814, særlig nævnes en Række ypperlige Afhandlinger om Danmarks indre Forfatning i ældre Tider, optagne i Vidensk. Selskabs Skrifter, og hvori han navnlig behandler forskjellige Spørgsmaal, vedrørende de gamle Landsbyers Udseende og Forfatning. Endelig optraadte han ogsaa som Forfatter i den skjønne Literatur; hans bedste og mest bekjendte Arbejde i denne Retning er Lystspillet „Guldbaasen", hvortil hans Forfatterskab dog, men som det synes uden tilstrækkelig Grund, er blevet draget i Tvivl. Han døde 19 Maj 1827 i Kjøbenhavn. — Hans Søn, **Christian Friis Rottbøl O.**, f. 15 Apr. 1802 i Kjøbenhavn, d. 29 Maj 1855, blev 1824 Assistent paa Observatoriet i Kjøbenhavn og gjorde 1825—26 en videnskabelig Rejse, paa hvilken han hørte Bessel. 1827 udførte han et vidtløftigt Nivellement i Holsten under Schumacher. O. blev 1829 Observator, 1831 Lector og 1832 Professor i Astronomi ved Kjøbenhavns Universitet, 1834 Medlem af Vidensk. Selskab; 1840 disputerede han for den philosophiske Doctorgrad (»De parallaxi lunæ«). Af den russiske Regering tilbødes ham to Gange Ansættelse, men han foretrak at blive i sit Fædreland. Det vigtigste af hans literære Arbejder er »Tables du soleil, exécutées d'après les ordres de la société royale des sciences de Copenhague, par P. A. Hansen et C. F. R. Olufsen« (1853). For øvrigt har han beregnet Almanaken for 1833—56, leveret en Del Afhandlinger til Schumachers „Astronomische Nachrichten", sammes „Astronomische Jahrbücher" og Vidensk. Selskab samt en „Lærebog i Astronomien" (1848).

Oluffen, Peder (Petrus Olai), en dansk Franciscanermunk, som overlevede Reformationen og indtil sin Død, der indtraf noget efter Midten af det 16de Aarh., opholdt sig i Roskilde, ivrig sysselsat med at bevare de skriftlige Minder fra Fortiden. Hvad hans flittige Compilator-Pen havde nedskrevet, skjænkede han før en Del paa sit Dødsleje til Anders Sørensen Vedel. Adskillige af hans Arbejder ere udgivne i »Scriptores rerum Danicar.« og i Nordams hist. Kildeskrifter; de indeholde gode Efterretninger, men maa benyttes med Kritik, da han selv var libet kritisk.

Olympia, Skuepladsen for de berømte olympiske Lege, en Dal i den midterste Del af det peloponnesiske Landskab Elis. Det var Hellenernes store Nationalhelligdom, hvor de kostbareste Skatte af græsk Kunst vare samlede, og hvor alle Haande Stats- og Privatdocumenter, Fredstractater, Indskrifter o. desl. bleve opbevarede. Den hellige Lund Altis dannede en af Mure omgiven Firkant, omtr. 700 F. lang og 580 F. bred; mod N. begrænsedes den af Høje, hvoriblandt Kronion med en Helligdom for Kronos; mod S. naaede den til Alpheos Floden. I V. var Terrainet uden for Altismuren opfyldt af Bygninger hen imod den lille Bæk Kladeos, der falder i Alpheos, og ligeledes uden for den østlige Mur fandtes Anlæg til Brug ved Legene, nemlig Hippodromen og Stadiet. De **olympiske Lege** fejredes til Ære for Zeus med et Mellemrum af 4 Aar; de vare en Nationalfest og et Foreningsbaand for alle græske Folkestammer. Efter at man havde hørt op med at fejre dem, sandsynligvis hen imod Slutn. af det 4de Aarh. e. Chr., vare Bygningerne blevne ødelagte ved Menneskehaand og Naturbegivenheder, og et

10—16 F. højt Sandlag havde lagt sig over det hele. Allerede i vort Aarh.s Begyndelse foretog en fransk Expedition Undersøgelser paa Stedet; men en systematisk og fuldstændig Udgravning fandt først Sted fra 1875, bekostet af den tyske Regering. Stedets Topographi er derved bleven os bekjendt, idet i alt Fald Fundamenterne af alle Bygningerne ere bragte for Dagens Lys, men ogsaa af Indskrifter og Kunstværker har Udbyttet været stort. Foruden Zeus's Alter, der dannede Midtpunktet for Gudsdyrkelsen i O., findes i Altis's sydvestlige Del det store, hypæthrale Tempel for den olympiske Zeus, i hvilket Phidias's Zeusstatue fandtes. Templets østlige Gavl var smykket med en Fremstilling af Forberedelserne til Væddekampen imellem Ønomaos og Pelops, et Værk af Pæonios, medens Alkamenes havde smykket Vestgavlen med en Fremstilling af Kampen mellem Kentaurer og Lapither, af hvilke Kunstværker overordentlig betydelige Levninger ere fundne. N. for dette Tempel findes Levningerne af Pelops's Helligdom og Heratemplet. I det nordvestlige Hjørne af Altis har man fundet Fundamenterne af Prytaneon og Philips Rundbygning, der for os er det første Exempel paa en Bygning af denne Art. Lige under Kronoshøjen udmundede i en statelig Niche (Exedra) den Vandledning, som Herodes Attikus anlagde i det 2det Aarh. e. Chr. Ø. derfor laa en Række Skatkamre, som de forskjellige Stater havde opført. Mod Øst dannede Echohallen Altis's Afslutning. Mod Syd laa Eleernes Raadhus, i Midten et firkantet Rum, ved Siderne 2 aflange Bygninger, hver med sin Apsis. Overalt var der anbragt Statuer; af de fundne maa fremhæves Pæonios's Nike og Praxiteles's Hermes med Dionysosbarnet. Desuden var Udbyttet af Gjenstande af Bronze og Terracotta overordentlig stort.

Olympiade var hos Grækerne et Tidsafsnit paa 4 Aar, Mellemrummet mellem de store olympiske Lege. Tidsregningen efter O., der kom i almindelig Brug c. 300 f. Chr., sætter sædvanlig Aar 776 f. Chr. som Udgangspunkt. Naar saaledes en Begivenhed falder i det 3dje Aar af den 143de O., svarer dette til 207—6 f. Chr.

Olympias, Philip af Makedoniens Ægtefælle, Alexander d. stores Moder, Datter af den molossiske Konge Neoptolemos, var en begavet, men heftig og lidenskabelig Kvinde. Da Philip 340 forstød hende, flygtede hun til sin Broder, Kong Alexander i Epiros, og mistænktes for at have tilskyndet Pausanias til at dræbe Philip. Under sin Søn Alexanders Regering vendte hun tilbage og lod den af Philip sidst ægtede Hustru og dennes Børn dræbe. Efter Alexanders Død maatte hun paa Grund af sit fjendtlige Forhold til Antipatros atter drage til Epiros. Polysperchon kaldte hende paa ny tilbage, men den Grusomhed, hvormed hun lod Alexanders Stedbroder, Philip Arrhidæos, og hans Søsterdatter Eurydike rydde af Vejen, vakte en saa stor Forbitrelse, at hun ingen Hjælp kunde finde, da Kassandros vendte tilbage, tog hende til Fange i Pydna og lod hende henrette 315 f. Chr.

Olympiodōros, græsk Philosoph, Fortolker af Platon og Aristoteles, synes at have levet i Alexandria i det 6te Aarh. Han er den sidste Lærer i platonisk Philosophi, vi kjende.

Olympos, Navn paa flere Bjærgstrækninger i Grækenland. Mest bekjendt var O. mellem Thessalien og Makedonien, der efter Sagnet tidligere havde hængt sammen med Ossa; efter at det var blevet skilt fra dette ved et Jordskjælv, aabnede det en Udvej for Floden Peneos gjennem Tempedalen. Det højeste Bjærg i denne Gruppe kaldtes fortrinsvis O. og var efter Mythologien de græske Guders Bolig. Senere hensatte Philosopher og Mathematikere Guderne til den yderste Himmelsphære, der drejede sig om Planetkredsene, og ogsaa dette Gudesæde førte Navnet O. O. var ogsaa et Bjærg i Mysien.

Olynthos, en græsk Stad paa den chalkidiske Halvø, formodentlig anlagt af Euboeerne. Paa den peloponnesiske Krigs Tid flyttede mange Chalkidiere til O., som efterhaanden hævede sig til stor Magt. Den makedoniske Konge Amyntas maatte afstaa den hele Selysten, hvis Stæder optoges i det olynthiske Forbund, hvortil mange græske Stæder paa den chalkidiske Halvø ogsaa sluttede sig. Sparta blev kaldt til Hjælp af nogle Stæder, som nægtede deres Tiltrædelse, og i den olynthiske Krig 382—79 f. Chr. blev O. nødsaget til at opløse Forbundet. 350 angreb Philip af Makedonien Staden og erobrede den 347, hvilket Taleren Demosthenes, der i sine tre endnu opbevarede „olynthiske Taler" opfordrede Athenienserne til at understøtte Staden, forgjæves søgte at hindre.

Omaha-City [omæhāā sitti], Hovedstad i Staten Nebraska i Nordamerika ved Floden Missouris højre Bred og ved den store Stillehavsjærnbane, 95 M. v. for Chicago, er en nyanlagt Stad, der er i stærk Opkomst. 31,000 J. (1881).

Omaijāder, ofte, men urigtig, Ommiader, et arabisk Kalifdynasti, som nedstammede fra Omaija Ben-Abd-Schems og 661 med Moavija besteg Kalifatets Trone, som det beklædte til 749, da O. maatte vige for Abbasiderne. De residerede i Damaskus. Ang. de enkelte Kalifer s. Kalif. Af de to, der undgik det almindelige Blodbad ved Husets Fald, flygtede Abderrahman til Spanien, hvor han blev erkjendt for Emir-al-Mumenin og 755 stiftede et uafhængigt Kalifat i Cordova. Efter Abderrahman I (d. 788) fulgte Hischam I (til 796) og Hakem I (til 822), hvis Regeringer foruroligedes ved Oprør af Statholderne og Tronstridigheder, som de christne Spaniere med Held benyttede sig af. Abderrahman II (til 852) gjenoprettede den indre Ro og bekrigede de christne, under hvilke Kampe der ogsaa hos Araberne udviklede sig en vis ridderlig Helteaand, saa at endog Kvindernes Forhold fik et saa romantisk Skjær, som det ellers aldrig har haft i den muhammedanske Verden. Han var en af de mest udmærkede muhammedanske Herskere i Spanien; selv Digter og i Besiddelse af stor Lærdom og Verdensklogskab beskyttede han Kunster og Videnskaber og var derhos mild og retfærdig, saa at det muham-

medanske Spanien kunde gjælde for det bedst bestyrede Rige paa den Tid. Ogsaa hans Søn Muhammed (til 886) var en udmærket Regent; efter ham fulgte hans Søn Mundhir (til 888), dennes Broder Abdallah (til 912) og sidstnævntes Sønnesøn, Abderrahman III (til 961), en af de skjønneste, aandrigste og elskværdigste Regenter, Historien kjender, under hvem det spanske Kalifat naaede den højeste Spidse af Blomstring og Magt. Denne holdt sig ogsaa under hans Søn Hakem II (til 976), hvis Kjærlighed til Poesi og Videnskab hævede Spanien til Hovedsædet for den arabiske Videnskabelighed. Men under hans Søn Hischam II (til 1008) begyndte Rigets Forfald, som stadig tiltog i samme Forhold, som de christne mere og mere kom til Kræfter, indtil de spanske O.s Dynasti endte med Hischam III.s Afsættelse 1031 og Kalifatet i Cordova opløstes i en Mængde smaa, selvstændige Kongeriger.

d'Omalius d'Halloy, Jean Bapt. J. [lihhs dalloā], Geolog, f. i Liège 1783, d. 1875; han beklædte flere administrative Embeder i Belgien, var saaledes 1815—30 Gouverneur i Provinsen Namur, blev 1848 Medlem af det belgiske Senat og fra 1851 dets Vicepræsident; men ved Siden deraf udfoldede han en ikke ubetydelig videnskabelig Virksomhed som geologisk Forfatter. Foruden mange mindre Afhandlinger har han udgivet: »Essai sur la géologie du nord de la France« (1808), »Mémoire pour servir à la description géologique des Pays-Bas, de la France et des contrées voisines« 1828) og »Des races humaines ou Éléments d'ethnographie« (1845; 5te Udg. 1869).

Oman, s. Arabien. Oman Bugten, den Del af det arabiske Hav, som mod N. V. skyder sig ind imellem Arabien (Oman) og Persien, og som gjennem Ormus Strædet staar i Forbindelse med den persiske Bugt.

Omar I, den anden Kalif; s. Kalif.

Ombaai, en af de smaa Sunda Øer i det store asiatiske Archipelag n. for Øen Timor, hvorfra den skilles ved Ombaai Strædet, og ø. for Pantar, hvorfra den skilles ved Pantar Strædet. 40 □ M., med en halvvild, krigersk Befolkning. Øen regnes til Hollændernes Besiddelser og er bjergfuld, men kun lidet kjendt.

Ombromēter, d. s. s. Regnmaaler.

Ombrōne, en lille Flod i Italien, udspringer paa Apenninerne ø. for Siena og løber mod S. S. V. til det tyrrhenske Hav, som den naar 2 M. s. v. for Grosseto.

Ombrækning kalde Bogtrykkerne Satsens Afdeling i Columner (Sider ell. Spalter), hvorved visse af Skjønhedshensyn gjældende Regler for, hvor Udgangslinjer, Capiteloverskrifter og andre Afbrydelser kunne tilstedes, undertiden kunne fremkalde Vanskeligheder.

Ombud. Borgerligt O. kaldes et saadant Hverv i offentlige og navnlig communale Anliggender, som det paaligger Borgerne enten efter Valg eller efter Omgang at overtage og udføre uden Løn. Ombudsmand kaldtes den Person, som under den ældste Retsforfatning havde paa Kongens Vegne at føre et vist Tilsyn med Retsplejen, og som senere gik over til at kaldes Foged. O. kaldes nu ogsaa den, som forestaar et Ombud.

Omdeling af Bondergods kaldes i Danmark Jordbrottens Omfordeling af det Tilliggende, der er henlagt til de forskjellige under hans Gods henhørende Bondesteder. Der er i Lovgivningen sat en Grænse for, til hvor ringe en Størrelse han saaledes kan nedbringe sine Fæstegaarde.

Omdrejningsflade, en Flade, som opstaar ved, at en hvilken som helst Linje drejer sig om en fast ret Linje, Axen. I enhver O. vil et Snit vinkelret paa Axen frembringe en Cirkel; Legemet begrænset af to saadanne Snit og O. hedder Omdrejningslegeme. Exempler herpaa ere: den rette Kegle, frembragt af en retvinklet Trekant, der drejer sig om den ene Kathete, den rette Cylinder af et Rectangel, der drejer sig om en Side, Kuglen af en Halvcirkel ved Omdrejning om dens Diameter.

Omdrift, s. Sædskifte. I Forstsproget er O. den Tid, som hengaar imellem to paa hinanden følgende Afdrivninger af samme Skovstrækning.

O'Meara, Barry Edv. [omīhræ], irsk Læge, f. 1770, var 1815 Chirurg paa Skibet „Bellerophon", da Napoleon I gik om Bord derpaa, og fulgte efter Opfordring med til St. Helena, hvor han i 3 Aar var hans Livlæge. Da han ikke vilde rette sig efter Hudson Lowes Ønsker, maatte han 1818 forlade Øen, udgav 1822 Indholdet af sine Samtaler med Napoleon efter tidligere Optegnelser i Skriftet »Napoleon in exile« og mistede derfor sin Stilling som Læge i Flaaden. D. 1836.

Omēga, det store, d. e. lange græske o (Ω, ω), det sidste Bogstav i det græske Alphabet; deraf figurl. Ende. Jvfr. Alpha.

Omelet [lētt] (fr. omelette), tynd Ægge- ell. Pandekage.

Omen, lat. [ō], Varsel, Forbud; ominøs, varslende, mest ildevarslende. Omen accipio, jeg tager det for et godt Varsel.

Omenak, en af de danske Kolonier i Grønlands nordre Inspectorat paa en Ø i det indre af den i Landet 30 M. indskærende Omenak Fjord, under 70° 55′ n. Br. Kolonien havde 1880 922 J. hvoraf 10 Europæere.

Omer, Saint [sængt omǟhr], befæstet Stad i det franske Dep. Pas de Calais, 5 M. s. ø. for Calais. 18,000 J. Smuk Kirke. Klæde- og Tobaksfabrikation.

Omer Pascha, tyrkisk Feltherre, f. 24 Nov. 1806 i en Landsby i Kroatien, hed oprindel. Mich. Lattas. Hans Fader var Lieutenant i et Grænseregiment, og han indtraadte selv tidlig i Hæren, men forlod 1833 denne Stilling og flygtede til Bosnien, hvor han blev Bogholder hos en tyrkisk Kjøbmand og Lærer for hans Børn imod at antage Muhammedanismen; han fik da Navnet O. Siden blev han Huslærer hos Hussein Pascha i Widdin, kom n. A. til Constantinopel og blev Skrivelærer ved Militærskolen, vandt den gamle Seraskier Chosrews Yndest, blev Lærer for den senere Sultan Abdul-Medjid og fik en rig Arving (Datter af en 1826 dræbt Janitschar-Aga) til Ægte. Som Major brugtes O. af Polakken General Chrzanowski ved Hærens Omdannelse, fulgte 1840 som Oberst General Jochmus til Syrien og havde efter den Tid Del i næsten

alle krigerske Foretagender i Tyrkiet. 1843 hjalp han Reschid Pascha paa Toget til Albanien, krigede 1846 mod Kurderne og anførte 1848 den tyrkiske Hær, der besatte Rumænien. 1849 gjorde han sig bemærket ved sin Omsorg for de ungarske Flygtninge og det djærve Afslag, han i den Anledning gav paa Ruslands Fordringer; han undertrykkede 1850—51 Opstanden i Bosnien og førte 1852 Krigen mod Montenegro, indtil han standsedes ved Østerrigs Indblanding. I den orientalske Krig anførte O. den tyrkiske Hær ved Donau, sejrede ved Oltenizza 4 Nov. 1853 og Cetate 6 Jan. 1854, men blev slaaet ved Giurgevo 7 Juli, da han søgte at gaa over Donau og falde Russerne i Ryggen. I Dec. s. A. sendtes han med 45,000 Md. til Krim, hvor han 17 Febr. 1855 tappert afslog Russernes Angreb paa Eupatoria; derimod mislykkedes hans Tog i Oct.—Nov. 1855 for at bringe Fæstningen Kars Undsætning. Efter Freden blev han Pascha i Bagdad indtil 1859, da han faldt i Unaade; men 1861 maatte Sultanen atter tage sin Tilflugt til ham for at undertrykke Opstanden i Herzegovina og bekæmpe Montenegro. Det lykkedes ogsaa O. at besejre begge, og lige saa heldig var han 1867, da han sendtes til Kreta for at gjøre Ende paa Opstanden; han indtog og hærjede Sphakia, men hjemkaldtes snart efter for sin Grusomhed. Dog fik han den højeste Værdighed i den tyrkiske Hær og havde Sæde i Divanet til sin Død 18 Apr. 1871.

Omkobling er en Omskiften af arbejdende Maskindeles Bevægelsesretning, ligesom ogsaa de dertil benyttede Organer. Den er ofte automatisk, idet et af Maskinens Stykker, naar det i sin Vandring kommer til et bestemt Punkt, virker paa O. til en Forskydning, indtil Vandringen begynder i modsat Retning og naar et andet bestemt Punkt, hvor O. forskydes tilbage osv.

Omladina [ō] (bet. Ungdom), serbisk Navn for Studenterforeninger (i Lighed med tysk Burschenschaft), oprindelig kun bestemte til at fremme den nationale Literatur, men siden 1866 ogsaa med det politiske Formaal at virke for Folkets Enhed. Under Ledelse af Svetozar Miletić, Advocat og Bladudgiver (f. 1826), var O. et vigtigt Led i den serbiske Opposition i Ungarn og blev derfor strængt bekæmpet af dettes Regering.

Omlyd kaldes i Sprogvidenskaben en Selvlydsforandring, der skyldes Indflydelse fra en efterfølgende (sjælden en foregaaende) Selvlyd (især i, u) eller Halvselvlyd (j, v); meget ofte er denne senere bortkastet, hvorved Oprindelsen til O. er fordunklet. De vigtigste Arter af O., særlig i de nordiske Sprog, ere 1) u-O., som bestaar i Forandring af a til en aa-Lyd, isl. ö, under Indflydelse af et efterfølgende u eller v, som isl. gata, Gade, Flert. götur; i de nyere nordiske Sprog er der kun faa Spor tilbage heraf, f. Ex. Jord, isl. jörð (for erðu, jarðu); Børn, Flert. af Barn. 2) i-O., der bestaar i, at et i eller j bevirker Forandring af en foregaaende Selvlyd eller Tvelyd til en nærmere derved liggende Lyd, f. Ex. af a til æ, e, af o til ø, af u til y. Denne er endnu i stort Omfang bevaret i Bøjning og Afledning, f. Ex. tam, tæmme, oldn. tamr, temja (got. tamjan), Dom, dømme, oldn. dómr, dœma (got. domjan), Bog, Bøger, oldn. bók, bœkr (for ikke længere forekommende bōkiz), spørge, spurgte, oldn. spyrja, spurða. Naar Selvlydsskiftet ikke fra først af skyldes Indflydelse af en efterfølgende Selvlyd, kaldes det ikke O., men Aflyd; denne fremtræder især ved Bøjningen af de stærke Verber, som bære, bar, baaren, springe, sprang, sprungen, men sprænge med Omlyd af Aflydstrinet sprang.

Omløbstid er den Tid, et Himmellegeme bruger til at bevæge sig om et andet som Hovedlegeme. Der tales om forskjellige Slags O. 1) Den sideriske O. er den Tid, Legemet behøver for at bevæge sig gjennem en Vinkel paa 360° om sit Hovedlegeme. 2) Den tropiske O. er den Tid, i hvilken Maanens eller en Planets Længde voxer med 360°. Da Maanen og Planeterne bevæge sig fra V. mod Ø. og Nulpunktet, hvorfra Længden regnes, har en Bevægelse af 50 Sekunder aarlig mod V., er den tropiske O. noget kortere end den sideriske. Ang. det tropiske Aar og den t. Maaned s. Aar og Maaned. 3) Den anomalistiske O. er den Tid, hvori Legemets Anomali voxer med 360°. Anomalien regnes fra Perihelium (for Maanen Perigæum), som ligeledes har en egen Bevægelse, hvorfor ogsaa den anomalistiske O. er noget forskjellig fra den sideriske. 4) Den drakonitiske O. er for Maanen den Tid, hvori Afstanden fra en Knude voxer med 360°; s. Maaned. 5) Den synodiske O. er den Tid, som forløber imellem to succesive Conjunctioner eller Oppositioner med Solen; saaledes er den synodiske Maaned (s. Maaned) den Tid, der forløber fra den ene Nymaane til den anden.

Ommeganck, Balthasar Paul, belgisk Dyr- og Landskabsmaler, f. 1755 i Antwerpen, d. 1826, blev uddannet til Kunstner ved sin Fødebys Kunstakademi, hvor han senere blev Professor. Hans Værker udmærke sig ved den smukke Anordning, den gode Tegning og heldige Anvendelse af Perspectiven; mest berømte ere de Arbejder blevne, hvori Faar og Geder ere Billedets Gjenstand.

Ommerschans, en 1821 stiftet Koloni for Betlere og forskjellige straffede Personer, i den hollandske Prov. Overijssel, 3 M. ø. n. ø. for Zwolle.

Omnia mĕa mĕcum pŏrto, lat., s. Bias.

Omnibus [ŏm], lat., d. e. for alle, et Slags Vogne med Sæder langs Siderne, som til bestemte Tider gjøre regelmæssige Toure for en lav Betaling, nu til Dels erstattede af Sporvogne.

Omnipŏtens, lat. [ŏm], Almagt.

Omoa, Havnestad i Republ. Honduras, ved det caribiske Hav, i Nærheden af Guatemalas Grænse. Usundt Klima. Udførsel af Tømmer.

Omphale [ŏmm], den lydiske Konge Jardanes's Datter, Tmolos's Ægtefælle, kjøbte af Hermes Herakles, der i lang Tid tjente hende som Slave. Sagnet lader ham hengive sig til kvindelige Sysler, medens O. bemægtiger sig hans Løvehud og Kølle.

Omphalopsychiter, s. Hesychaster.

Omrids ell. Contour, Yderlinjen af en

tegnet Gjenstand; Contourtegninger ell. Contourer kalder man saadanne, hvor ikkun Gjenstandenes O. samt de allernødvendigste Linjer for at betegne deres Form ere angivne med Streger. Man har talrige Værker over Kunst, hvori alle Afbildninger ere Contourtegninger.

Omsk, Stad i den russiske Prov. Akmollinsk i Sibirien ved Floden Irtysch, hvor den optager Om, 64 M. s. ø. for Tobolsk. 31,000 I. (1880). Kirgisisk Militærskole. Kejserlig Tobaksfabrik. Betydelig Handel. Blandt Indbyggerne ere mange Forviste.

Omskreven kaldes en retlinjet Figur om en lukket Curve, naar alle dens Sider ere Tangenter til Curven. Omvendt er denne o. om Figuren, naar den gaar gjennem alle dens Vinkelspidser. Om en Trekant kan en Cirkel altid omskrives, om andre Figurer kun under visse Betingelser. Paa lignende Maade kan et Polyeder være o. om en Kugle eller Kuglen om Polyedret.

Omskærelse (hebr. Milah, lat. Circumcisio) kaldes den hos flere Folkeslag, navnlig Ægypterne, Vestasiaterne, Hebræerne, Araberne, Kopterne, Abessinierne, Kafferne og de fleste afrikanske og australske Folk herskende Skik at bortskære det mandlige Lems Forhud (Præputium). Det er sandsynligt, at Jøderne have optaget denne Skik fra Ægypten, hvor den dog kun var indført i Præste- og Krigerkasten. Den har alene religiøs Betydning og kan ikke forklares af medicinske eller lignende Grunde; hos Jøderne er den et Pagtens Tegn (1 Moseb. XVII. 9 fg.). Jøderne foretog den 8 Dage efter Fødselen, og ved samme Lejlighed fik Drengen Navn. Hos Ægypterne foretoges den i det 14de Aar; hos Muhammedanerne finder den Sted i det 13de. Christi Omskærelsesfest begyndte man først i det 7de Aarh. at højtideligholde. Den falder sammen med den borgerlige Nyaarsdag.

Omslagsterminer, de Tider af Aaret — i Danmark og Norge 11 Juni og 11 Dec. — paa hvilke Pengeomsætninger, navnlig Udlaan af Capitaler, Tilbagetaling af Laan og Erlæggelse af Renter, i Almindel. finde Sted. Tidligere var det endog forbudt i alle saakaldte staaende Obligationer, navnl. Panteobligationer, at fastsætte andre Terminer end de nævnte O.; men nu er det gjort til en fri Sag, om man vil holde sig til disse eller vælge andre Terminer.

Omvandle er i det rationelle Skovbrug at lade en Træart afløse en anden.

Omø, en af de danske Smaaøer, ligger i Store Bælt ¼ M. s. for Aggersø og udgjør et Sogn under Vester-Flakkebjærg Herred i Sorø Amt. Den er 764 Td. Land stor og har 304 I. (1880), hvis Hovederhverv ere Agerdyrkning og Fiskeri.

Onani (af Onan, Judas Søn, 1 Moseb. XXXVIII. 9), s. Selvbefmittelse.

Onătas, græsk Billedhugger og Maler, Søn af Mikon fra Ægina, blomstrede fra den 78de til den 83de Olympiade (c. 470 f. Chr.). Hans Malmbilledstøtte af Herakles, 10 Alen høj, og endnu mere en Statue af Apollon, ligeledes af Bronze, opstillet i Pergamon, vare berømte. I Platææ malede han sammen med den berømte Polygnotos.

Once [ongs], et Led af den gamle franske Vægt, hvoraf 16 paa 1 Pund, i Marseille 5,1, i Paris 6,13 danske Kvint.

Oncken, Wilh., tysk Historieskriver, f. 1838, blev 1866 overord. Professor i Heidelberg, 1870 Professor i Gießen og var 1874—77 nationalliberalt Medlem af Rigsdagen. Hans første Skrifter vedrørte det gamle Grækenlands politiske Historie („Isokrates und Athen" (1862), „Athen und Hellas" (2 Bd., 1865—66) og „Die Staatslehre des Aristoteles" (1870—75)), men senere kastede han sig over den nyeste Historie og skrev „Oesterreich und Preussen im Befreiungskriege" (2 Bd., 1876—79); „Die Zeitalter Friederichs des großen" (1881—82) og „Die Zeitalter der Revolution", I (1885), de tvende sidste hørende til en udførlig Verdenshistorie, bestemt til 40 Bd. og udarbejdet ved 25 Medarbejdere.

Ondātra, s. Bæverrotte.

On dit, fr. [ong di], „man siger"; et on dit, et Rygte.

O'Neal [onihl], en af de ældste Slægter i Irland, hvis Hoveder ofte med Kongetitel beherskede en stor Del af Øen og spillede en vigtig Rolle i Irlændernes Kampe mod Englænderne fra det 12te Aarh. Blandt deres Medbejlere var Familien O'Connor den mægtigste. Hugo O'N., Greve af Tyrone, stod i Spidsen for Irlændernes Opstand under Dronn. Elisabeth, men maatte falde til Føje 1603 kort før Dronningens Død; under Jakob I blev han igjen beskyldt for oprørske Planer, maatte forlade sin Fødeø, hvor hans store Godser bleve inddragne, og døde i Landflygtighed i Spanien. — Først under Cromwell knækkedes dog O'N.s politiske Betydning samtidig med Irlands Modstand overhovedet, og Slægten sank ned til at blive store Godsejere, som længe forsmaaede at føje den engelske Peersværdighed til deres gammelirske Adel.

Onēga, 1) Flod i Rusland, Afløb af Søen Latscha i Gouv. Olonets, løber derfra gjennem Gouv. Archangel til den efter Floden opkaldte og af en Mængde Øer opfyldte Bugt af det hvide Hav. — 2) Sø i det russiske Gouv. Olonets, c. 30 M. lang, indt. 10 M. bred, modtager Tilløb fra flere betydelige Søer og har selv gjennem Floden Svir Afløb til Ladoga-Søen. — 3) Stad i Gouv. Archangel ved Floden O.s Udløb i det hvide Hav (Onega-Bugten), med 2,400 I., Havn og Handel med Tømmer, Beg og Tjære.

Oneglia [onælja], Stad i Norditalien ved Middelhavet, 12 M. s. v. for Genua. 8,000 I. Havn. Handel med Oliven og Olje. Andrea Dorias Fødeby.

O'Neil, Henry [oniil], engelsk Maler, f. 1817 i St. Petersborg, kom i sin Barndom til London og uddannede sig ved Akademiet der. Blandt hans virkningsfulde Billeder kunne fremhæves „Mozarts sidste Øjeblikke", „Ruth og Naomi", „Marie Stuarts Afsked med Frankrig" og de to i Stil gjengivne Genrebilleder »Eastward ho« og »Home again«. Han har udgivet et skarpt kritisk Skrift, „Moderne Kunst i England og Frankrig".

Ongaro, Francesco dall' [ŏng], ital. Digter, f. 1808, var oprindelig Præst, blev ivrig Ny-

gnelser, var 1848 en Tilhænger af Garibaldi, levede indtil 1859 i Belgien og Frankrig, var en kort Tid Professor i Firenze og holdt senere Forelæsninger i Napoli, hvor han døde 1873. Under de bevægede Tider bleve hans »Stornelli-politiske Slagsange for Frihedspartiet. Hans »Ballate« indeholder smukke lyriske Ting. Af alvorlige Dramaer har han skrevet »La Fornaretta«, »Bianca Capello«, »Marco Cralievič« og »I Dalmati«, af Lystspil »Il tesoro« og »Fasma«. Hans mange Noveller med Stof fra Hverdagslivet, navnlig fra Soldaterforhold, ere let og elskværdig fortalte og ere blevne almindelig Folkelæsning.

Onkel Adam, Pseud. for Wetterbergh (s.d.A.).

Onomăkritos, berømt Sandsiger og Digter paa Pisistratidernes Tid i Athen, hvorfra han blev forvist, fordi han havde gjort sig skyldig i Interpolation og Forfalskning af de Orakelsprog, der gik under Musæos's Navn.

Onomăstĭkon, egtl. enhver Navne- ell. Ordfortegnelse, betegner fortrinsvis en Realordbog.

Onomatik, Læren om Egennavnenes Dannelse og Betydning. **Onomatopoi**, Ordenes Dannelse i Overensstemmelse med en eller anden Naturlyd; **Onomatopoëtika**, Ord, der ere dannede paa denne Maade, f. Ex. Kukuk som Navn paa Gjøgen.

Ons, det hollandske Hektogram, lig 20 b. Kvint. I den gamle Amsterdammer Vægt var O. som Handelsvægt lig 30,87, som Troyvægt 30,76 og som Medicinalvægt 31,28 fr. Gram.

Onsdag, f. Dagenes Navne und. Dag.

Onsild, et Herred og Sogn i Nørrejylland, s. for Hobro- og Mariager-Fjord, begrænses mod N. af Onsild Aa, som ved Hobro falder i Hobro Fjord. Ved Onsild Bro stod 1132 et Slag mellem Kong Niels og Erik Emune, som denne tabte.

Onslow, George [ōnslo], f. 1784 i Clermont, d. 1853 smstds., var af engelsk adelig Familie og tilbragte sin Ungdom i London, hvor han tidlig nød Claverundervisning af Dussek og Cramer, men ikke for at blive Musiker. Hans kunstneriske Tilbøjeligheder voxede dog under jævnlige Besøg i Paris, og meget mod Familiens Ønske greb han Sagen med Alvor, rejste til Wien, hvor han fordybede sig i Haydn, Mozart og Beethoven, gjennemgik endnu et Compositionscursus hos Reicha i Paris og forsøgte sig, efter allerede at have skrevet en hel Del Kammermusik, som dramatisk Componist med »l'Alcade de la Vega« (1824), »Le colporteur« (1827) og »Le duc de Guise« (1837). Det var dog ikke disse tre komiske Operaer, hvoraf kun „Colporteuren" gjorde nogen Lykke, men en Mængde Kammermusikværker, der i sin Tid gjorde O.s Navn vidt og bredt berømt. Man har af ham 36 Strygekvartetter og 34 Strygekvintetter (de fleste for to Violiner, Bratsch og to Violonceller, en halv Snes med Violoncel og Contrabas og nogle med to Bratscher), 6 Clavertrioer, nogle Sonater for Claver-Violin, Claver-Violoncel, for Claver alene, to- og firhændige, en Sextet for Claver og Blæseinstrumenter, en Nonet for Strygekvartet og 5 Blæsere, 4 Symphonier m. m. 1842 blev O. Cherubinis Efterfølger som Medlem af det franske Akademi.

Ontārio Søen, den østligste af de store nordamerikanske Ferskvandssøer, ligger mellem Staten New-York og Canada; 40 M. lang med 10 M.s Middelbredde og indt. 600 F. dyb, 225 F. over Atlanterhavet. Den modtager Vandene fra de andre Søer gjennem Niagara Floden og har Afløb til Atlanterhavet gjennem St. Lawrence Floden.

Ontogeni, Udviklingshistorie, d. s. s. Embryologi. S. Kimblad.

Ontologi, Læren om det værende i Almindel., betegner den mest abstracte Del af Metaphysiken (s. d. A.), som omhandler de almindelige Principer og Grundbegreber (Grund og Aarsag, Mulighed og Virkelighed, Tid, Rum, Bevægelse osv.). O. behandler dog ikke disse Begreber som Former, ved hvis Hjælp den menneskelige Erkjendelse søger at orientere sig i Erfaringsverdenen, men som Udtryk for det værendes egen Natur. Den af Kant gjennemførte kritiske Philosophi gjorde heri en afgjørende Forandring. — Ved en ontologisk Tankegang menes i det hele en saadan, der betragter vore Begreber som objective Existenser, altsaa f. Ex. forvexler vore Inddelinger af Phænomenerne med absolute Forskjelligheder i Phænomenernes Væsen. Ontologisk Bevis, s. Gud.

Onus, lat. [ō], (Flert. onera), Byrde, bruges saaledes om Paalæg, Afgifter osv. O. probāndi, Bevisbyrde (s. Bevis).

Onyx [ō], en Smykkesten, der er en Varietet af Chalcedon og bestaar af forskjellig farvede Lag, hvorfor den i Oldtiden benyttedes meget til Cameer. Selv i uforarbejdet Tilstand kan den have en betydelig Værdi, saaledes en i Dresden opbevaret Onyxplade paa 3 Tommers Længde og Bredde, der er vurderet til 116,000 Kr. Efter Lagenes Farve kaldes den Chalcedon-O., Agat-O., Sardonyx (gulbrun), Carneol-O. (rød) osv. S. Chalcedon.

Onza, amerikansk Guldmønt, i Mexico lig 8 Escudos eller 16 Piastre, af Finhed 875 Tusendedele, af Værdi lig 58 Kr. 73 Øre. De i Bolivia og Columbia benyttede O. ere begge af Finhed 900 Tusendedele og henholdsvis lig 10 Escudos ell. 55 Kr. 71 Øre og 20 Pesos eller 72 Kr., hvilken sidste altsaa nøjagtig svarer til den franske Guldmønt paa 100 Francs. O. er ogsaa et Led i den gamle spanske, saakaldte castilianske Vægt, til Juveler lig 27,057, til anden Vejning 28,756 Gram. O métrica ell. Hectógramo, det spanske Navn for det franske Hektogram, lig 20 danske Kvint.

Oolith ell. Rognsten, en Kalksten, der har nogen Lighed med Fiskerogn, hvorefter den har faaet Navn. Den er sammensat af lutter runde Korn, i hvis Midte sædvanlig findes et lille Kvartskorn eller et Brudstykke af en Koral eller Muslingskal, hvoromkring er afsat concentriske, skalformede Lag af kulsur Kalk. Det er en for Juraformationen (Oolithformationen) ejendommelig Dannelse, men træffes dog ogsaa i andre Formationer, f. Ex. i Silurformationen paa Gotland; man har paavist, at der ved enkelte Kyster endnu i vore Dage kan dannes Rognsten, hvori Kornenes Størrelse er afhængig af den Kraft, hvormed de sættes i Bevægelse af Bølgeslaget.

Oologi, Læren om eller Kundskaben om Æggene, især Fuglenes; et af de vigtigste oolo-

gifke Værker er Thienemanns „Fortpflanzungsgeschichte der Vögel".

Dort, Adam van, s. Noort.

Dost, Jakob van, flandersk Maler, f. 1600 i Brügge, d. 1671, uddannede sig i Rom under Annib. Caracci. I sine store historiske Billeder var han flittig og omhyggelig og fulgte Rubens og van Dijck, hvis Værker han ogsaa copierede. — Hans Søn, Jakob van D., f. 1637, d. 1713 i Brügge, ligeledes en talentfuld Maler, udførte flere Malerier for Kirker og Paladser i Lille o. a. St.

Oosterhout, Stad i den hollandske Prov. Nord-Brabant, 4 M. v. til s. for Hertogenbosch. 10,000 I. Store Pottemagerier.

Opāl, en allerede af Romerne højt skattet Ædelsten, der kan forekomme i en Mængde Varieteter, lige fra den fuldkommen vandklare til den aldeles uigjennemsigtige. Den bestaar af amorph vandholdig Kiselsyre, og uagtet sin for en Ædelsten kun ringe Haardhed, 6, har den dog en betydelig Værdi, naar den viser et levende Spil af Regnbuefarver. Dette er især Tilfældet med Ædelopalen, hvoraf en i det kejserlige Skatkammer i Wien anslaas til en Værdi af ½ Mill. Gylden. Ildopalen, en hyacinthrød eller gul, gjennemsigtig O., der undertiden iriserer i røde og grønne Farver. Almindelig O. er kun halvgjennemsigtig og uden Farvespil. Halvopalen er næsten slet ikke gjennemsigtig og har en svag Fedtglans; Træopalen er en i forstenet Træ forekommende Halvopal, der forarbejdes til Daaser og lignende Gjenstande. De smukkeste O. faas fra Ungarn, Mexico og i ringe Mængde fra Færøerne (især fra Otnedalstind paa Strømø). Opalisere siges om flydende eller faste Legemer, naar de ligesom mange Opaler have et halv gjennemsigtigt, hvidligt Skjær.

Opamning, s. Generationsskifte.

Opberedning. Kun sjælden forekomme et Metals naturlige Forbindelser i saa ren Tilstand, at de uden videre overgives til metallurgisk Behandling; oftest ere de blandede med andre Mineraler eller Stykker af Bjærgarter, der forringe eller lægge Hindringer i Vejen for en hensigtsmæssig Udsmeltning. Det er da nødvendigt først at fjærne saadanne ad mechanisk Vej; dette kaldes O. og udføres ved Haandkraft eller ved Maskiner, der knuse Malmen og sortere de forskjellige Bestanddele efter deres Vægtfylde.

Opbud kaldtes forhen den Handling, at en Person, der besad tilstrækkelige Activer til at dække sin Gjæld, men ikke havde contante Midler til at betale denne med, overgav sit Bo enten til Skifteretten eller (uden for Kjøbenhavn) til to af ham selv udnævnte og derefter af Overretten beskikkede Mænd (Opbudsmænd) til Behandling og Deling mellem hans Creditorer, ved hvilken Fremgangsmaade han opnaaede forskjellige Fordele fremfor ved at at overgive sit Bo til egentlig Fallitbehandling. Efter de nyere Love om Fallit- og Concursvæsenet kan saadant O. imidlertid ikke længere finde Sted. Dog er det endnu meget sædvanligt, at det om den, der selv overgiver sit Bo til Concurs, siges, at han gjør O. — O. af den vaabenføre Del af Befolkningen, „Mand af Hus", til Landets Forsvar mod fjendtligt Indfald var en Maade at rejse en Hær paa, som gik mere og mere af Brug, altsom Krigskunstens Udvikling gjorde slige Hære aldeles ubrugelige over for organiserede Armeer af meget mindre Mandstyrke. Naar i nyere Tider en Regering har opbudt Nationen til Forsvar, saaledes som Nationalconventet i Frankrig 1793, har dette i Virkeligheden ikke betydet andet, end at man fra Rekrutering ved Hverving eller ved Udskrivning fra en begrænset Del af Folket har gaaet over til at indkalde det vaabenføre Mandskab af alle Samfundsklasser med saadanne Begrænsninger med Hensyn til Alder osv., som stilledes ved, hvad Staten i Øjeblikket havde Midler til at organisere, udruste og underholde; det har i alt Fald kun været under ganske særlige Forhold, som i Tirol 1809 og i Spanien 1808—14, at man har sendt det opbudne Mandskab lige mod Fjenden uden egentlig militær Organisation. O. bruges stundum som Betegnelse for de forskjellige Klasser, hvori en Hær efter sin Organisation og den gjældende Værnepligtslov inddeles, naar man f. Ex. kalder en Hærs Linje-, Reserve- og Forstærkningsafdelinger dens 1ste, 2det og 3dje O.

Opdam, s. Obdam.

Opdragelse i særlig Betydn. kaldes den myndige, i Kraft og Erfaring overlegne Slægts bevidste Indvirkning paa den umyndige i dennes uudviklede, men Muligheden af en legemlig og aandelig Udvikling indesluttende Tilstand, med Virkeliggjørelsen af dens menneskelige Opgave for Øje. Som en Side af Menneskeslægtens Culturliv har O. haft sin Historie, gjennem hvilken den fra den blotte udrøftede Virkning af et Over- og Underordnelsesforhold har udviklet sig praktisk til en Kunst, der methodisk søger sine Midler i Overensstemmelse med sit Maal og særlig virker gjennem Opdragelsesanstalter og Skoler, theoretisk til en Videnskab, Pædagogiken, der ud fra en philosophisk og psychologisk Forstaaelse af Menneskelivet og dets Udviklingstrin begrunder O.s Væsen, dens Udgangspunkt, Formaal og Fremgangsmaade. O.s historiske Hovedformer ere i Oldtiden den asiatisk-østerlandske og den europæisk-vesterlandske, udsprungne og begrænsede af den ved Folkets Anlæg og Historie og Landets Natur fremkaldte Nationalejendommelighed, senere den christelige med den dogmatisk religiøse Livsanskuelse og den humane med Menneskenaturens frie Udvikling til Grundtanke. Chinesernes mechaniske Livsprincip gjør ogsaa Samfundslivet og Opdragelsen mechaniske: Kejseren er sine Undersaatters ubetingede Hersker og Formynder, Faderen sine Børns; Stokken Tugtemidlet fra øverst til nederst, Statsexaminer strængt gjennemførte, Formaalet praktisk Forstandighed og ydre Kunstfærdighed og Lovmæssighed, Methoden mechanisk Eftergjøren — dette er O.s Grundpræg. Undervisningsvæsenet organiseredes af Kejserne i det 24de og 23de Aarh. f. Chr.; senere bleve Kungfutses Bøger, de fem King, Grundlag for O. og Undervisning. Indernes pantheistiske Personliggjøren af Livskræfterne hindrer al Sans for det historiske Liv; den phantastisk drømmende Længsel efter det jordiske Livs Forsvinden i det guddom-

melige fører Tanken bort fra det virkelige Liv. Brahmanerne ere blandt de fire Kaster Indehavere af al højere Viden; Lærerens, den aandelige Faders, Forhold til Barnet stilles over den naturlige Faders; til det 37te Aar arbejdes der paa Kundskabserhvervelse. „Chineseren opdrager sin Søn til det praktiske Liv, Inderen sin til det ideelle, hin til Jorden, denne til Himlen, hin til at komme frem i Verden, denne til at komme ud af Verden, hin til Borger, denne til Præst, hin til at virke, denne til at vide; hin lærer ham Statsloven, denne Guddommens Væsen, hin fører ham ind i Verden, denne ind i sig selv; hin lærer ham at erhverve og nyde, denne at tigge og forsage" (Wuttke). Persernes dualistiske Religion med Fjendskabet mellem Ormuzd og Ahriman, Lyset og Mørket, og Menneskets Delagtighed i denne Kamp gjør enhver Perser kaldet til at være Stridsmand paa Lysets Side og udvikler den historiske Sans for Bedrift; O. med sin mandige Tugt fra det 5te til det 20de Aar og sin Øvelse i Ridning, Bueskydning og Jagt faar Sanddruhed, Retfærdighed, Mod, „Wehrhaftigkeit und Wahrhaftigkeit" (Riecke), til Formaal. Af de kongelige Børns fire Opdragere skal den ene være den viseste Mand, den anden den retfærdigste, den tredje den betænksomste, den fjerde den modigste. Ægypterne sammenfatte de foregaaende i sig; de have praktiske Færdigheder som Chineserne, en phantastisk Guderigdom som Inderne, et godt og et ondt Princip og historisk Sans som Perserne; med deres Land som „Nilens Gave", deres Dyredyrkelse, Kastevæsen og Omsorg for de døde Legemers Bevaring i Dødebyerne erhverve de sig tidlig astronomiske og mathematiske Kundskaber, mechaniske og techniske Færdigheder, som meddeles, navnlig Mathematik og Skrivekyndighed, gjennem O., tillige med Gymnastik og Tonekunst, under streng Tugt. Hos Grækerne gættes den ægyptiske Sphinx's Gaade. Deres Guder ere menneskelige Mønsterskikkelser, ikke som Ægypternes Dyr og Mennesker, ikke som Persernes dualistisk delte, ikke som Indernes med Guddomskraften betegnet ved blotte physiske Attributer, som Almagt og Visdom ved Mængden af Arme og Øjne, men ved det aandelige Udtryk, i deres ungdommelige Skjønhed Sindbilleder paa Grækernes Menneskeideal, som det fremtræder i „Achilleus, den poetiske Yngling, ved Begyndelsen, og Alexander, den historiske Yngling, ved Slutningen af den græske Nationalhistorie". De joniske Grækere ere Oldtidens Kunstfolk, Plastikens og Poesiens Klassikere, med Kunstværkets Idee til Livets Grundide: Tilværelsen opfattet som et Skjønhedshele, Kosmos; Staten som Harmoni mellem Samfund og Individ (Perikles) og som Sædelighedens Fuldbyrder; Moralen som en Skjønhedsmoral (dens højeste Begreb καλοκάγαθία) med det aandelige og det legemlige i umiddelbar Harmoni; Philosophien bunden af den digteriske Forestilling (Platon); O. grundlagt paa Legemets og Sjælens ligevægtige Udvikling ved Gymnastik og Musik, d. v. s. aandelige Sysler. O. laa i Forældrenes Haand, Faderen havde Retten over det nyfødte Barns Liv. Fra det 7de Aar kom Drengen fulgt af sin Pædagog, en Slave til at vaage over ham, i Skole hos en Grammatistes, der lærte ham Læsning, Skrivning og Regning, senere episke (Homer) og didaktiske Digte og lyrisk Poesi sammen med Undervisning i Musik, som man tillagde ethisk Betydning for Sjælens Ligevægt. Lærere i Gymnastik vare Pædotriber og Gymnaster, der underviste i Gymnasier og paa Palæstraer, som stod under Statens Varetægt. Med det 16de Aar endte Undervisningen i Regelen og fulgtes af et toaarigt Cursus i Gymnasierne. Al Undervisning var privat. Ved de store Fester og Optog, navnlig Panathenæerfesten, vistes dens Frugter. Hos de doriske Grækere gjorde Statsideens Overherredømme Staten til O.s Enehersker, Uddannelsen af disciplinerede, Loven ubetinget adlydende Fædrelandsforsvarere til dens udelukkende Formaal. I Sparta varede Statsopdragelsen fra det 7de til det 30te Aar. Nødtørftig Føde, Klædning og Leje, strænge legemlige Straffe, daglig Øvelse i Springen, Løben, Bryden, Diskos- og Lansekastning, Legemsøvelser med voxende krigersk Præg, Undervisning i stræng og simpel Musik til Udvikling af Manddom og Selvbeherskelse og i Orchestik, Dans, med Æmner fra Kriger- og Gudelivet, Tilladelighed af Tyveri som Listighedsprøve med haard Straf for Opdagelsen, for Ynglinger Spejderfærd, udøvet om Vinteren enkeltvis blandt Heloterne, fra det 20de til det 30te Aar regelmæssig Krigstjeneste og Samliv i Caserner, daglig Tilstedeværelse ved de offentlige Fællesmaaltider i dyb Ærefrygt for de ældres Tale — saadan var den doriske Statsopdragelse, ensartet i sine Midler for Drenge og Piger, i Sparta fastslaaet ved Lykurgs Lovgivning, paa sin Vis gjennemført som den enkeltes Underordnelse under Samfundsideen af Pythagoras i Syditalien. I Platons „Stat" gjennemføres det dorisk-græske Statsideal i Individets ubetingede Underordnelse, Statens Ordning af det kun midlertidige Ægteskab, Ophævelsen af Familieliv og Ejendom og Mænds og Kvinders Uddannelse ved Statsopdragelse, alle samlede, uden Kjendskab til særlige Forældre og Søskende, med skjønne Mønstre for Øje, gjennem Musik og Gymnastik, til Retfærdighed, d. e. det rette Forhold mellem Erkjendelse, Iver og Attraa. I „Lovene" knytter Platon sig ligesom Aristoteles mere gjennem Erfaringen til det virkelige Livs Forhold. Ogsaa hos Romerne træder Statshensynet i Forgrunden. O. er, anerkjendt i sin Alvor (maxima debetur puero reverentia), grundlagt paa det huslige Familieliv (Husfaderen, pater familias, dets absolute Magt) som Moderens, mater familias, Hovedopgave, med virtus, Manddom, til Formaal for Manden, castitas og pietas for Kvinden, med stræng Børnetugt og krigerske Legemsøvelser. Literatores give Elementarundervisning i Læsning, Skrivning og Regning, grammatici Undervisning i Grammatik, prosaisk og poetisk Stil, Rhetorer i Talekunsten for Ynglingen med toga virilis; omtr. 16 Aar gl. slutter denne sig til en anset Statsmands Følge. Senere trænger græsk Dannelse ind, til Dels gjennem græske Slaver. Den veltalende, handlekraftige Statsmand er O.s Ideal. Den romerske O.

til praktisk Statsmandsdygtighed har sin Theoretiker i Quintilian, der i »Institutio oratoria« giver sin Lære om en paa Sædeligheden bygget Veltalenhed og først afhandler, hvad der ligger forud for Rhetorens Virksomhed, derunder den første O. og Pleje, Undervisningsalderen, Privatundervisning og Skoleundervisning, de forskjellige Fag, Lærerens Personlighed og Opgave, Hensynet til Barnets Natur osv., dernæst Talekunstens Væsen. Hos Jøderne, „Guds udvalgte Folk", er selve den israelitiske retfærdige Guds, Jehovas, O. af sit Folk Livets Grundtanke, Staten en Gudsstat, den mosaiske Lov guddommelig Aabenbaring, Lydigheden en Grundlov, Forjættelsen om alle Slægters Velsignelse i Abrahams Navn Folkets Haab og Kilde til den dybe Kjærlighed til Efterslægten; O. er Indførelse i Guds Lov og Førelse med Folket, Fadermyndigheden, som den guddommelige Villies Udtryk, og Pieteten hos Barnet de opdragende Kræfter. Tugten er stræng. Efter den babyloniske Landflygtighed oprettedes særlige Skoler for Undervisning i den hellige Skrift. Med Christendommen træder et nyt Livsprincip, Forløsningsprincipet, frem, idet Gud selv bliver Menneske til Menneskets Frelse. Paa Grundlag af Menneskenaturens Syndighed anerkjendes religiøst Personlighedens almenmenneskelige Ret og Værd: alle skulle blive frelste og blive ét i Christus. Kjærligheden i Christi Navn bliver en Livsmagt i Familielivet og hæver Kvindens Betydning deri (Nonna, Monica). Børneundervisningen i de christelige Troslærdomme overlades gjennem Forældrene til Familie- og Menighedslivet. O.s Aand antyder Paulus: „I Børn, værer Forældrene lydige i alle Ting, thi dette er velbehageligt for Herren. I Fædre, opirrer ikke eders Børn, paa det de ikke skulle tabe Modet." Fra det 4de Aarh. optoges hyppig Børn til O. i Klostrene (Basilius i Øst, Benedict i Vest) med Indøvelse i christelig Tugt og Undervisning i den hellige Historie og Bibelsprog. Almindelig Dannelse maatte hentes i de hedenske Undervisningsanstalter. Blandt Angelsachserne udbrede i det 7de Aarh. den christne Gejstlighed og Klostrene Sansen for Literatur. Carl d. stores Hof bliver i hans Rige Dannelsens Midtpunkt; Schola palatina i Kejserpaladset under Alcuin bliver en Mønsterskole for literær Dannelse. Gejstligheden indskærper Forpligtelsen til Folkets Undervisning gjennem Modersmaalet i Fadervor, den apostoliske Trosbekjendelse og Galaterbrevets Syndeliste; kun vordende Gejstlige lære Læsning, Skrivning og Regning. Fra Carl d. store til Pave Gregor VII var det navnlig Benedictinerklostrenes Skoler, der overførte den gamle christelige Dannelse gjennem Kirkefædrene og den klassiske Dannelse til de romanske og de germanske Folk. Det romerske Hierarchis voxende Magt i Middelalderen gjorde O. og Dannelsen lidt efter lidt kirkelig i Stedet for religiøs, med ubetinget Underordnelse under Kirken til Formaal, med Kirkens barbariske Latin til herskende Sprog, med stræng Munketugt som O.s Præg, med Scholasticisme til Videnskab og mechanisk Formalisme til Undervisningsmethode ved Meddelelsen af Trivium og Quadrivium, de syv frie Kunster, i Byernes Kirke- og Latinskoler, hvis Raahed ved Beg. af det 15de Aarh. tog Magten gjennem scholares vagantes, navnlig ved tyske Skoler og Universiteter; Folkets Oplysning forsømtes fuldstændig. De germanske Folkeslags krigerske Selvstændighedsfølelse med Tapperhed og Ærekjærhed til Mandens Ideal og udviklet Agtelse for Kvinden smeltede, tillige med en Efterklang af den græske O. ved Gymnastik og Musik, sammen med Middelalderens kæmpende Christendom og Madonnadyrkelse i Ridderlivet med dets O.: af Ynglingen (7 Aar under Moderens Opsyn, 7 Aar som Smaadreng, 7 Aar som Væbner) gjennem Legemsøvelser og Vaabenbrug, gjennem Hofskolernes verdslige Dannelse og fine Sæder til med Kirkens Lære som Grundlag at føre Vaaben for Fyrste og Kirke, Uskyldighed og Sandhed; af Ridderfrøkenen under Moderens Øjne og i Klostret til Fromhed og Huslighed, kvindelige Færdigheder og boglig Dannelse. Den første middelalderlig-christelige Pædagogik skreves af Munken Vincent de Beauvais (d. 1264). Den oprindelig rene Sjæl formørkes gjennem Legemet i sin Erkjendelse og sin Attraa og trænger derfor til Undervisning og Tugt gjennem en Læremester med Lærdom, Ydmyghed, Veltalenhed og Methode. Sprogkundskab, Grammatik, Logik og Poetik skulle være Undervisningens Trin; enhver Videnskab underordnes Gudsvidenskaben for at fortjene Navnet Videnskab. Til Kundskaben kommer Hjertets Dannelse: Dyd, forenet med Videnskab, er Visdom; Lydighed, moralsk Holdning og Omgængelighed udgjøre den gode Vandel; kun af Kjærlighed og med Kjærlighed maa tugtende Straf anvendes; Piger maa i Overgangsalderen omhyggelig holdes borte fra Fristelser og opdrages til Blufærdighed, Kyskhed, Ydmyghed, Tavshed og Betænksomhed. Den fra det 13de Aarh. fremblomstrende Borgerstand giver O. og Undervisning en praktisk Retning med from Hustugt til Grundlag og opretter Stadsskoler, medens Tiggermunkene vende sig til de lavere Klasser med deres Prædiken om Evangeliet snart som Bodsprædikanter, snart som Mystikere; Hieronymianerne virke i Nederlandene for en Folkeundervisning med Bibelen i Modersmaalet til Grundlag, de bøhmiske Brødre gjennem katechetisk Undervisning. I Modsætning til den stivnede Videnskabelighed i de christne Lande og som den klassiske Dannelses Fortsættere og Bevarere i Middelalderen staa de muhammedanske Folkeslag, navnlig Araberne med deres gjennemtrængende Forstand og sanselig glødende Indbildningskraft, der med Koranen og de gamle Grækeres Skrifter, som Aristoteles, til Udgangspunkter udviklede en egen Poesi og Videnskabelighed, især fra Abbasidernes Tid, der lod græske, syriske og persiske Forfattere oversætte paa Arabisk og oprettede Skoler og Bibliotheker i Hovedbyerne. I Spanien fremmede Omaijaderne Videnskab og Kunst; i det 10de Aarh. var der 5 offentlige Bibliotheker og 14 Universiteter med arabiske, christne og jødiske Lærere ved Siden af hverandre. Derfra udbredte saa Kjendskabet til Aristoteles, Sansen for Naturvidenskab og Philosophi sig til de vesterlandske

Folk. I sin Roman „Hay ben Yoqdhân", Naturmennesket, en Forgænger for Rousseaus »Émile«, skildrer Araberen Ibn Thofail (d. 1185) en igjennem sig selv til ren Aandelighed opdragen Personlighed. Den directe klassiske Tradition faar nyt Liv i det 14de og 15de Aarh., især efter 1453, da Skarer af græske Lærde forplantede den til Italien. I Oldtidens Literatur og Kunst føler Menneskenaturen sig igjen fri efter Middelalderens Tryk; det bliver en Renaissancetid med Kunsten som Beundring af Mennesket i dets Kraft og Skjønhed til Midtpunkt og Livet selv i Nydelsen af den gjenopvaagnede Ungdoms Kraft som et festligt, broget Skuespil. Klassikerne ere Dannelsens Forbilleder, Platon i Stedet for Aristoteles, Cicero blandt Romerne. Efterhaanden gaar Culturbevægelsen over til en blot Stilbestræbelse. Sturm i Straßburg er som Skolemand dennes dygtige Praktiker. Med den klassiske Renaissance følger den bibelske, med den humane Frigjørelse en christelig, hvis Gjennembrud sker ved Reformationen. Det religiøse Livs Tyngdepunkt flyttes fra Kirken til Personligheden selv med Bibelen til Norm; O. følger med. Ogsaa Hensynet til Folkets Oplysning gjør sig gjældende, skjønt Latinen endnu fortrænger Modersmaalet i Skolerne; Luther kræver Skolers Oprettelse af den tyske Adel og Stæderne og skriver sin Katechismus; Melanchthon udkaster en Skoleplan og opretter lærde Skoler; Zwingli skriver en „Lehrbüchlein, wie man die Knaben christlich unterweisen und erziehen soll". Som Modvægt mod Protestanternes Bestræbelser træde Jesuiterne op med deres Opdragelsesvæsen: ubetinget Lydighed, methodisk fremmede Andagtsøvelser, Modarbejdelse af de naturlige Følelser, gjensidig Isolering og Udspejden blandt Eleverne, systematisk Ansporen af Kappelysten, udelukkende Brug af Kirkens Sprog Latin, Hukommelsen udviklet paa Forstandens og Følelsens Bekostning, pædagogisk Hensyn til Individualiteten, passende Frihed til Leg og Legemsøvelse — det er Jesuiterskolevæsenets Grundtræk, fastslaaede en Gang for alle i Generalen Aquavivas »Ratio et institutio studiorum« 1599. Den protestantiske, stivnede Orthodoxi i det 16de og 17de Aarh. gjør Mennesket til et i Synden helt fortabt Væsen med blind Lydighedspligt lige over for den udvortes givne guddommelige Autoritet, Kirken, uden for hvilken ingen Frelse gives, til en Tvangsanstalt, Troen til Bogstavtro, Religionen til et scholastisk Forstandssystem; O.s Maal bliver at erkjende i Jorden en Jammerdal, i Livet et Intet, dens Form tyrannisk Tvang og Tugt; Troslæren indexerceres mechanisk; Undervisningen med Formler til Gjenstand og Hukommelse til Middel skal, selv i Regning og latinsk Grammatik, drives orthodox theologisk. Lærernes Ansættelse, med sædelig Vandel til Betingelse, bliver fra nu af fast; Skolerne drives planmæssig. Pietismens praktiske Christendom i det 17de og 18de Aarh. med Vægten paa Syndefølelsens Inderlighed og Fordømmelse af al Sansenydelse og Philosophi tager paa ny Folkeopdragelsen op, grundlagt paa Bibel, Katechismus og Psalmebog og paa Lærerens Personlighed i Modsætning til Methoden; Vajsenhuse oprettes (A. H. Francke) og Skoler med Standsdannelse og real Undervisning for Øje. Jansenismen svarer paa katholsk Side med sin Naadelæres Mysticisme og sine Opdragelses- og Undervisningsanstalter i Port-Royal til denne Retning. Ved Siden af Forfattere som Rabelais, Montaigne, Bacon og Locke staa Pædagoger som Ratke og Comenius (1592—1671), hvis Virksomhed for Modersmaalet, reale Kundskaber, Anskuelighed (Orbis pictus, „Verden i Billeder"), Lærernes særlige Uddannelse og Undervisningens Udstrækning til alle foregriber de senere Aarhundreders Opdragelsestanker uden endnu at kunne trænge igjennem. Comenius's Tanker om Opdragelsen, særlig Undervisningen, have fundet deres klassiske Udtryk i hans Hovedværk »Didactica magna« med dets Henvisninger til Naturens Udvikling som Forbillede for O. og dets Krav paa et alsidig undervisende, alle omfattende, organisk leddelt Skolevæsen, som fra Moderskole gjennem Modersmaalsskole (Folkeskole) fører over i Latinskole og Akademi. Gjennem Aandstilstande som den engelsk-fransk-tyske Deisme med dens Forkastelse af de positive Religioner forberedes det 18de Aarh.s paa Rousseaus Forfattervirksomhed støttede Iver for en af selve Menneskenaturen udsprungen, for Kirkens Overherredømme frigjort O. af det almenmenneskelige, som den franske Revolution 1789 politisk slaar fast. J. J. Rousseau fremsætter sine Tanker om O. i sin veltalende Opdragelsesroman »Émile« 1762. Den i sig gode Menneskenatur skal udvikle sig selv gjennem Tingenes, ikke gjennem Menneskenes af Civilisationen fordærvede O.; Legemet skal hærdes, Sanserne skærpes, Videnskaberne ikke læres, men opfindes efterhaanden gjennem Erfaringen, religiøs Paavirkning holdes ude, indtil Barnet gjennem Fornuften kan vælge sin Religion. Foruden den kirkelige O. faar ogsaa den fra Renaissancetiden nedarvede humanistiske med sit formelle Undervisningsprincip, for hvilket Aandskræfternes Øvelse er Maalet og de grammatisk behandlede latinske og græske Oldtidsforfattere det eneste Middel, en Modstander i den af Oplysningstidsalderen affødte Philanthropinisme med den praktiske Nytte til Hovedhensyn og Basedow („Methodenbuch", „Elementarwerk") til sin mest højttalende, Salzmann til sin ædleste Repræsentant. Vægten lægges paa reale Kundskaber og praktisk lærte moderne Sprog, Legemshærdelse og Gymnastik, paa let, legende Tilegnelse og Banlysning af Legemsstraffe, paa Moralitet og Forstandscultur i Modsætning til orthodox og pietistisk Religiøsitet, paa Mennesket og Borgeren i Modsætning til Fædrelandets og Kirkens Søn; Campes „Robinson" er O.s Forbillede. Normal-, Hoved-, Trivial-, Borger-, Real- og Fagskoler opstaa overalt i Tyskland; men den hele Bevægelse har dog hovedsagelig kun de højere Klasser for Øje. Folkeopdragelsen bliver en europæisk Opgave gjennem en vækkende og kjærlighedsrig Personlighed, Schweizeren Pestalozzi (1746—1827), der igjen lægger O., hos de franske Forfattere en Hovmesterdannelse, hos de tyske Pædagoger en Institutdan-

nelse, i Familiens og først og fremmest i Moderens Hænder. Kræfternes indre harmoniske Udvikling ved trinvis fremadskridende, Forstaaen og Anvenden forbindende Tilegnelse af Dannelsens Elementer, Form, Tal og Sprog, gjennem Anskuelsen — det er Principet for Pestalozzis opdragende Undervisning. Landsbynovellen „Lienhard u. Gertrud“ og Methodeafhandlingen „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“ gjengive fyldigst hans Tanker om O. og Undervisning. I hans Opdragelsesanstalter i Burgdorf og Yverdon samledes Skolemænd fra de forskjelligste Lande, og den stærke Bevægelse i dette Aarh. for Folkeskolevæsenet i Europa nord for Alperne er Frugten af hans Virksomhed. Philosophen Fichte udkaster i sine „Reden an die deutsche Nation“, støttet til Pestalozzi og ligesom Rousseau udrivende Barnet af det nedarvede Samfund, Planen til en alle omfattende national Statsopdragelse. Tyskeren Fröbel med sin Sysselsættelse af den tidlige Barndoms Virksomhedsdrift har ført Pestalozzis Tanker ind paa et nyt Omraade ved sine Børnehaver. Desuden spiller den ogsaa til Pestalozzi støttede, Undervisningen concentrerende og psychologisk begrundende Herbartske Skole en Rolle i det tyske Skolevæsen. Herbart („allgem. Pädagogik“) inddeler O. i Regering, Tugt og Undervisning og grundlægger den paa Uddannelsen af Elementerne i alt Sjæleliv, Forestillingerne. I England indføres omtr. Aar 1800 den systematisk trindelte, mechaniske indbyrdes Undervisning mellem Skolebørnene af Lancaster og Bell og optages en Tid lang i de nordeuropæiske Folkeskoler ved Undervisningen i Elementerne. 1870 faar England sin første almindelige Skolelov og obligatorisk Skoleundervisning, dog ikke for Religionsundervisningens Vedkommende. I Frankrig er, særlig ved Love af 1880, Undervisningen i Folkeskolerne gjort obligatorisk, gratis og confessionsløs. I de forenede Stater har Hor. Mann med Pestalozzi i Ryggen været Skolevæsenets Reformator. I Danmark er den Grundtvigske Folkeoplysningsbevægelse fra Midten af dette Aarh. et fjærnere Skud af den Rousseau-Pestalozziske Tilbagevenden til Naturen, til den folkelige Jordbund og til Familielivet med Kvinden til Midtpunkt som O.s Hjemsted; den gjentager fra et nationalt Synspunkt Oplysningstidens Kamp mod den humanistisk-klassiske Dannelse, som den vil erstatte med en af den danske Folkeaand udsprungen, i Sagn, Historie og Poesi sindbilledlig forklaret, af Christentro baaren Livsdannelse.

Opdrift kaldes det Tab i Vægt, som et Legeme lider, naar det befinder sig i en Vædske eller en Luftart (s. Archimedes's Lov).

Opera [ŏ], Flert. af lat. opus, Gjerninger; literære Værker. O. pŏstuma, efterladte Værker. O. supererogatiōnis ell. supererogatōria kalde de romersk-katholske Theologer de gode Gjerninger, som Jesus, Apostlene og de hellige have udført ud over, hvad der kunde fordres af dem. Al denne overflødige Fortjeneste tilhører Kirken og udgjør den Naadeskat, hvoraf Kirken kan meddele til dem, der have gjort for faa gode Gjerninger. Læren om o. s. er altsaa Grundlaget for Læren om Afladen og Afladshandelen, medens den selv støtter sig til Læren om consilia evangelica (s. d. A.).

Opera, it. [s. o.], egtl. Værk, et for Skuepladsen beregnet dramatisk Kunstværk, hvori Musiken (Sang og Orchester) er en væsentlig og uundværlig Bestanddel og staar i den inderligste Forbindelse med Texten. Denne musikdramatiske Kunstart deles efter Textens og Musikens Indhold i den alvorlige ell. store (Opera seria ell. Dramma per musica) og den lystige ell. komiske (Opera buffa). Oprindelig var Musiken gjennemgaaende (dels musikalsk Recitation, dels virkelig Sang) baade i den alvorlige og i den komiske O., og Italienerne have bevaret denne priselige Skik, men Franskmændene indførte i Midten af forrige Aarh. Tale i deres Opéra comique, og dette Exempel fulgtes af Tyskerne og andre Nationer i deres Syngespil og Operetter (Opéra comique bet. ikke altid, som man skulde tro, en lystig O., men ofte en alvorlig, i hvilken Sang og Tale vexle). O. er udgaaet fra Italien, navnlig fra Firenze, hvor en Forening af Lærde og Musikelskere, der samledes hos Grev Bardi di Vernio, bl. a. søgte at udfinde, hvorledes den gammelgræske Theatersang havde været, for derefter at overføre Resultaterne af Undersøgelserne paa et dertil construeret Drama. Kampen mod den til Yderlighed førte contrapunktiske Sættemaade optoges, og en „ny Musik“, den ledsagede enstemmige Sang, Monodien, begyndte at arbejde sig frem. Luthspilleren V. Galilei componerede recitativisk nogle Stropher af Dante og af Jeremias's Klagesang for en Sangstemme med Ledsagelse af Luth eller Bratsch, og dette vandt Bifald. Andre af Foreningen, Caccini, Peri og Emilio del Cavaliere, slog ind paa den angivne Retning, og Recitativstilen var opfundet. Peri og Caccini skrev derpaa Musik til Hyrdespillet „Daphne“ (1594); man jublede over at have gjenfundet de gamles Stil, men først 1600 høres der atter Tale om Forsøg i den nye Retning med »Eurydice« af Peri og »Rapimento di Cefalo« af Caccini. Med dennes 1602 udgivne Hæfte monodiske Compositioner (Nuove musiche) tiltager Gjæringen. Den geniale Monteverde skrev „Arianna“ og „Orfeo“ (1606—7) i Mantua, og den „nye Musik“ vandt saa hurtig Terrain i Italien, at Venezia allerede 1637 havde fast Operatheater. Monodien eller Enkeltsangen, som Musikerne hidtil havde ringeagtet og ikke betragtet som Kunst, kom derved til sin Ret, og Melodien udfoldede sig frit. 1672 begyndte den store franske O. under Lully, og 1678 oprettedes det første staaende tyske Operatheater i Hamborg, som navnlig under R. Keiser indtog en fremragende Plads. **Operētte**, en lille O. med Dialog. **Operist**, Operasanger.

Operatiōn, Foretagende; Arbejde. I Lægevidensk. bet. O. ethvert i helbredende Øjemed foretaget mechanisk Indgreb fra Lægens Side, enten alene ved Haandens Hjælp eller (fortrinsvis) ved Instrumenter; O. er et af Chirurgiens vigtigste Hjælpemidler og afhandles i en særegen Del af denne, Operationschirurgien. — I det militære Sprog betegner O. en Hærs større Foretagender og Bevægelser paa Krigsskuepladsen. **Operationsbasis** er den af Naturfor-

holdene udprægede eller ved Befæstninger tilvejebragte Linje paa Krigsskuepladsen, enten en Flod, en Række Fæstninger ell. desl., fra hvilken en Hær rykker frem, i hvilken den har sine Forraad og Magasiner, og hvortil den, hvis Krigslykken gaar den imod, kan gaa tilbage. Det Maal, mod hvilket Krigsforetagenderne ere rettede, kaldes **Operationsobjectet**, og de Veje, ad hvilke Hæren rykker frem, dens **Operationslinjer**. **Operēre**, arbejde, virke; foretage en Operation; gjøre krigerske Bevægelser.

Opermënt, d. s. s. Auripigment.

Opfostringshuset i **Kjøbenhavn**, stiftet af Frederik V ved Fundats af 29 Juni 1753, oprindelig for 200 fattige Drenge fra hele Landet, som til det 15de Aar skulde underholdes og undervises dels i Christendom, Skrivning og Regning, dels i flere Slags Haandarbejde, for saaledes at uddannes til duelige Fabrikarbejdere, Haandværkere o. lign. Stiftelsen havde 1775—1880 sin Bygning i Store Kongensgade, men siden paa Kalkbrænderivej. Tallet paa Elever er nu kun c. 100, og Undervisningen i Haandgjerning er indskrænket til Skrædderarbejde og Sløjd, hvorimod den boglige Undervisning er udvidet efter Tidens Krav. O. staar under Kjøbenhavns Magistrat.

Opgang kaldes Himmellegemernes Fremtræden i den østlige Egn af Horizonten, ligesom deres Forsvinden i den vestlige Egn kaldes **Nedgang**. S. Dagbue og Heliakisk Opgang.

Opgave ell. **Problem** er i Mathematiken Betegnelsen for, at en Fordring søges opfyldt, hvilket altid kan henføres til, at ēn eller flere Størrelser forlanges bestemte ved Construction eller Beregning. En O. er **bestemt**, naar de stillede Fordringer kun kunne fyldestgjøres paa et begrænset Antal Maader, ellers **ubestemt**; den er **umulig**, naar Fordringerne ikke kunne tilfredsstilles (f. Ex. ved at stride mod hverandre). Dersom O. løses gjennem Regning, beror Opløsningen i Regelen paa Tilvejebringelsen af saa mange Ligninger, som der er Ubekjendte; at den er umulig, kan da give sig til Kjende gjennem imaginære (undertiden irrationale, negative, brudne eller uendelige) Resultater.

Opgjæld, det, man giver for en Ting over dens egentlige Værdi ell. Pris. S. Agio.

Ophidier, d. s. s. Slanger. **Ophiologī**, Læren om Slangerne.

Ophikleide (fr. Basse d'harmonie), et Basblæseinstrument med Klapper og med stærk, men noget raa Klang; gjordes tidligere af Træ, senere af Messing, men er nu næsten gaaet af Brug og erstattet ved Bastubaen.

Ophir [ōfir] nævnes oftere i det gamle Test. som et Land, hvorfra Jøderne paa phønikiske Skibe hentede Guld. Man har villet finde det snart i Afrika, snart i Arabien, snart i Indien ja endog i Amerika.

Ophiter [ofiter], d. e. Slangebrødre, af gr. ὄφις, Slange, ell. **Naassener** (af hebr. naas, d. e. Slange) kaldtes flere gnostiske Sekter i det 2det—6te Aarh., i hvis Systemer Slangen spillede en vigtig Rolle, snart som godt, snart som ondt Princip. Denne Slangedyrkelse stammede dels fra Slangens Betydning i den bibelske Historie, dels fra den ægyptiske Dyrecultus, dels fra de helleniske Mysterier, og overhovedet bestod det ejendommelige ved O.s Systemer i deres Sammenblanding af den bibelske Historie med hedensk Mythologi og Mystik.

Ophiuchos, s. Slangeholderen.

Ophthalmi, fælles Benævn. for alle Øjensygdomme. **Ophthalmoblennorrhoe** [rhē], blennorrhoisk Øjenbetændelse, s. Conjunctivitis. **Ophthalmolōg**, Øjenlæge; **Ophthalmologī**, Læren om Øjensygdomme. **Ophthalmoskōp**, s. Øjenspejl und. Øje; **Ophthalmoskopī**, den med dette udførte Undersøgelse af Øjet; **ophthalmoskopēre**, udføre denne Undersøgelse.

Opiāt, ethvert Lægemiddel, hvoraf Opium er den væsentligste Bestanddel.

Opie, John [ōpi], engelsk Maler, f. 1761 i Cornwallis, d. 1807 i London, var Søn af en Tømmermand, der vilde opdrage ham til sit eget Fag, men hans Lyst til Malerkunsten sejrede, og det lykkedes ham at komme til London for at uddanne sig. O. var af Naturen Colorist; en dyb, kraftig Farve, Kjækhed i Behandlingen og træffende Charakteristik høre til hans Billeders Fortrin, medens de ikke sjælden ere svagere i Tegningen. „Rizzios Mord“, hvorfor han blev Medlem af Akademiet 1788 samtidig med sin Medbejler Northcote, hører til den Tids mærkeligste Frembringelser i engelsk Kunst. O. var ogsaa søgt som Portrætmaler og er ligeledes optraadt som Forfatter.

Opiniōn, Mening, Formodning; den offentlige Mening; **have Opinionen for ell. imod sig**, være vel ell. ilde anset.

Opitz v. Boberfeld, Martin, tysk Forfatter, Stifter af den første schlesiske Digterskole, f. 23 Dec. 1597 i Bunzlau i Schlesien, skrev ganske ung latinske Epigrammer og 1617 Afhandlingen »Aristarchus s. de contemptu linguæ teutonicæ«. Efter at have studeret i Frankfurt a. d. O. og Heidelberg rejste han 1620 i Nederlandene og Danmark, var en kort Tid ansat ved et transsylvansk Gymnasium, udarbejdede sit Læredigt „Zlatna oder von Ruhe des Gemüths“, blev 1624 Raad hos Hertugen af Liegnitz og Brieg og udgav s. A. sin berømte „Buch von der Deutschen Poeterei“. 1626 udkom „Deutsche Poemata“. 1628 optog Kejseren ham i Adelstanden. Kammerpræsidenten i Schlesien, Carl Hannib. v. Dohna, sendte ham 1630 til Paris, hvor han gjorde Hugo Grotius's Bekjendtskab, hvis Digt „Wahrheit der christl. Religion“ O. oversatte. 1633 udgav han Læredigtet „Vesuv“ og „Trostgedichte in Widerwertigkeit des Krieges“, allerede digtet, da han var i Danmark. Af hans øvrige Arbejder kunne endnu nævnes Operaen „Daphne“ (den første tyske) og Idyllen „Hercynia“. 1634 gik han til Danzig, hvor Kong Wladislaw IV af Polen, som han havde besunget, gjorde ham til Historiograph og Secretær; han døde 20 Aug. 1639 i Danzig af Pest. — O. blev fejret som den tyske Poesis Restaurator, men hans Fortjenester indskrænke sig til, at han har opstillet en med Sprogets Natur stemmende Rhythmik; det nye, han for øvrigt indførte, var en aandløs Efterligning af klassiske og udenlandske Mønstre i en pedantisk lærd Kunststil samt en snart yppig florerende, tom Hof- og Lejlighedspoesi. Hans samlede Værker, „Geistliche und Welt-

lige Poemata", udkom første Gang 1646; Udvalg ere leverede af Wilh. Müller (1822) og Tittmann (1869). O. har indført Alexandrinerne i de germanske Sprog, med jambisk Tillempning eller Forvanskning.

Opium [ō], den i Luften tørrede Mælkesaft af Valmueplanten (Papaver somniferum). Den bedste Sort O. faas fra Lilleasien (Smyrna), i Form af Kager, indpakkede i Valmueblade; herfra forsendes til Europa aarlig 4—7,000 Kurve (à 150 Pd. O.), medens der fra Indien, hvor Opiumsplanten dyrkes i stor Maalestok, udføres aarlig c. 90,000 Kister (à 160 Pd.), især til China, og fra Persien c. 2,000 Kister. Prisen paa O. varierer meget, fra 20 til 75 Frc.s pr. Pd. O. var alt kjendt i Oldtiden (Mekonion eller Opos, gr., d. e. Saft), men anvendtes lige saa lidt som i Middelalderen i større Udstrækning i Lægekunsten. Som Handelsvare har det især Betydning paa Grund af Opiumsrygningen, der alt i Begyndelsen af det 16de Aarh. var udbredt i Orienten. O. er i frisk Tilstand en gulbrun, klæbrig Masse, der senere bliver brunsort og fast; det smager bittert og lugter stærkt bedøvende; det opløses for største Delen i Vand eller Vinaand. Det indeholder en Mængde forskjellige Stoffer, af hvilke de vigtigste ere de saakaldte Opiumsalkaloider, af hvilke der kjendes 17 forskjellige. Af disse er Morphin det vigtigste (s. d. A.), medens de andre, f. Ex. Codein, Narcein, Narkotin, Papaverin og Thebain, kun have fundet ringe Anvendelse i Lægekunsten. Morphinet, der findes i en Mængde af c. 10 pCt., har væsentlig de samme Egenskaber som O. og opdagedes 1816. O. virker bedøvende eller lammende paa Nervesystemet og fremkalder derved dyb Søvn og Følesløshed; det standser desuden Tarmbevægelserne og virker derved stoppende. Ved fortsat Brug vænnes man til Brugen ligesom ved Morphin, og det benyttes paa lignende Maade som dette (Opiumsspisning) til Nydelsesmiddel. Men Hovedanvendelsen finder dog O. som Nydelsesmiddel i Form af Opiumsrygning, der især er udbredt i Asien (China), idet Dampene af antændt O. indsuges gjennem en Pibe. Herved fremkaldes en Bedøvelse med behagelige Drømme, og Opiumsrygerne blive saaledes efterhaanden fuldstændige Slaver af Nydelsesmidlet; de have ikke Sans for andet og ere udnelige til alt Arbejde. O. anvendes meget i Lægekunsten som søvndyssende og smertestillende samt stoppende Middel. Det taales i mindre Doser godt af Voxne, men Børn faa let Forgiftningstilfælde, der vise sig ved dyb Bedøvelse, Slaphed og forsnævrede Pupiller. Forgiftningen maa behandles af en Læge; som foreløbige Midler kan anvendes Bevægelse og Tiltale, for at holde Patienten vaagen, samt stærk Kaffe som oplivende Middel.

Opland, højereliggende Indland, altsaa Modsætning til Kysterne. I Norge kaldes fortrinsvis saaledes („Oplandene") Hamars Stift, der deles i Christians Amt (Vest-Oplandene) og Hedemarkens Amt (Øst-O.). Det svenske Navn Upland har samme Oprindelse. En Bys O. er det Distriet, som har sin Tilførsel og Udførsel gjennem Byen og derved i væsentlig Grad har Indflydelse paa Byens Næring.

Oplivende Midler (lat. Analeptica, Excitantia) kaldes Midler, der hæve og styrke de sunkne Livskræfter. Hertil regnes, foruden Hvile og kraftige Næringsmidler, alle Midler, der virke stærkt irriterende paa Hud og Slimhinder, samt Campher, Moskus, Æther, Vin osv.

Oplyste Mænd kaldtes to Forsamlinger fortrinsvis af høje Embedsmænd og Godsejere, som indkaldtes til Kjøbenhavn 1832, nemlig 29 fra Hertugd. Slesvig og Holsten, 35 fra Kongeriget, til at raadslaa om de paatænkte Provinsialstænders nærmere Ordning. Den første mødte 27 Apr., den anden 9 Juli; de raadslog under edeligt Tavshedsløfte. Da Kongen desuden for hver Forsamling beskikkede en Formand, Næstformand og Secretær, gav man dem i Spøg Navnet „de 70 vise Mænd" eller „70 Fortolkere".

Opløsning, den Proces, hvorved et fast, undertiden ogsaa et flydende eller luftformigt Legeme blander sig med et flydende, saaledes at der dannes et ensartet, flydende Hele (der ogsaa kaldes en O.), som uforandret kan filtreres. Ved flydende Legemer kan man ikke skarpt skjelne mellem hvilket Stof, der opløses, og hvilket der er Opløsningsmidlet. Ryster man f. Ex. Vand med Æther, opløser Ætheren noget af Vandet og Vandet noget af Ætheren. Sædvanlige Opløsningsmidler ere Vand, Vinaand og Æther; ogsaa Træspiritus, Benzol og de flygtigste Dele af Petroleum (s. Ligroin) benyttes i særegne Tilfælde som Opløsningsmidler. De forskjellige Legemers Opløselighed i et givet Opløsningsmiddel er yderst forskjellig. Vædskens opløsende Virkning kan fremskyndes ved Findeling af det Stof, der skal opløses, ved Omrøring og i Almindel. ved Varme. Dog gives der Legemer, som ere tungere opløselige i et eller andet Opløsningsmiddel i Varmen end i Kulden; især gjælder dette Luftarter. — Naar faste Legemer opløses i Vand, opstaar sædvanlig Kulde, hvis Legemet ikke forener sig chemisk med Vandet (s. Kuldeblanding). En Del Salte, f. Ex. Soda, Glaubersalt, kunne, naar de opløses i Varme og Opløsningen afkøles i fuldkommen Ro, forblive opløste, skjønt Vandet ikke ved den lave Temperatur kan bringes til at opløse saa meget af Saltet. Saadanne O. kaldes overmættede (s. d. A.). Sædvanlig forstaas ved O. en saadan, hvor det opløste Legeme udskilles uforandret, naar Opløsningsmidlet fjernes, f. Ex. ved Fordampning. Undertiden, men mere uegentlig, bruges Ordet O. dog ogsaa, hvor O. beror paa, at der dannes en ny chemisk Forbindelse. Man taler saaledes om O. af Zink i svag Svovlsyre, hvor det egentlig er dannet svovlsurt Zinkilte, der opløses; om O. af kulsur Kalk i Saltsyre, hvor det egentlig er det dannede Chlorcalcium, som opløses, osv. O. kaldes ved en mathematisk Opgave saa vel Indbegrebet af de Operationer, hvorved Resultatet naas, som ogsaa selve Resultatet. O. af en Ligning er en saadan Ændring af den, at den ene Side alene indeholder den ubekjendte Størrelse, den anden lutter bekjendte. O. i Musik, dissonerende Intervallers eller Accorders Overgang til consonerende. O. af Rigsdagen medfører ikke alene Afslutning af dens Forhand-

linger, men tillige, at nye Valg paabydes afholdte enten til det ene eller begge Ting. I Danmark kan Kongen til enhver Tid opløse Rigsdagen, og den nyvalgte Rigsdag skal være samlet inden to Maaneder efter O. I Norge kan Kongen ikke opløse Stortinget.

Opmand kaldes den Person, som, naar en Sag skal afgjøres ved Kjendelse af Voldgiftsmænd og disse ikke kunne blive enige om Resultatet, men Stemmerne staa lige imod hinanden, udnævnes eller allerede i Forvejen er udnævnt enten af Parterne selv eller af Voldgiftsmændene eller en Tredjemand for ved sin Stemme at gjøre Udslaget.

Opmarche [marsch] er en Hærafdelings Bevægelser i det Øjemed at overgaa fra den Formation, den har indtaget under Marchen, til den udviklede Opstilling i Linje, som den kan kæmpe i. Man skjelner imellem de mindre Afdelingers taktiske O., der bestaar af de Evolutioner, ved hvilke den fra Marchecolonne formerer sig i Linje, og en Hærs strategiske O., hvorved man forstaar Ordningen af de forskjellige Hærafdelingers Bevægelser ved Aabningen af et Felttog med det Øjemed at bringe Hæren i slagfærdig Orden langs den forud valgte Operationsbasis, inden Fjenden har kunnet naa denne.

Opobalsam, d. s. s. Mekkabalsam (s. Balsam).

Opodeldoc bestaar af Sæbe, Campher og flere flygtige Oljer, som opløses i Vinaand, hvortil der er sat Ammoniakvand. Den danner en hvidlig, gjennemskinnende Masse, der bruges udvendig som Indgnidningsmiddel ved Stød, lette Forvridninger og rheumatiske Smerter.

Opōrto, sædvanl. Porto, Hovedstad i den portugisiske Prov. Minho ved Floden Douro, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 37 M. n. til ø. for Lissabon, har med Forstaden Villanova de Gaya paa den venstre Flodbred 106,000 I. (1878). Kjædebro og prægtig Jærnbanebro over Floden. Bispesæde. Staden hæver sig malerisk fra begge Flodbredder, har flere smukke Gader og Pladser og en Kathedralkirke fra det 12te Aarh.; andre mærkelige Bygninger ere: Appellationsretten, Raadhuset, det kongelige Hospital og Vinhandelsselskabets Magasiner. Blandt videnskabelige Anstalter er her det polytechniske Akademi, der tillige er Marine-, Handels- og Industri-Skole, den medicinsk-chirurgiske Skole, det kgl. Kunstakademi og det bispelige Seminarium. Her er betydelig Industri i Uld-, Bomulds- og Silkestoffer, Læder, Sukker og Metalstøbegods, samt store Brænderier. Størst Betydning har dog Staden ved sin Handel, især med Vin, og Skibsfart. Den er Station for flere Dampskibslinjer. — O. har i Portugals nyeste Historie spillet en lignende Rolle som Lyon i Frankrig og Barcelona i Spanien, nemlig som Arnested for Revolutioner. 1820 begyndte Bevægelsen for at faa en fri Forfatning i O., som derfor ogsaa 1828 blev forfærdelig mishandlet af Dom Miguel; 1832—33 var det Midtpunkt for de liberales Foretagender; 1842, 1846—47 og 1851 udgik ligeledes de politiske Omslag herfra.

Opōssum, en Art Pungrotte, s. Pungdyr.

Oppeln, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Oder, 11 M. s. ø. for Breslau. 15,000 I. Kongeligt Slot, seværdigt Raadhus, katholsk Gymnasium og gammel Kirke, oprindelig opført 995. Livlig Industri, Flodskibsfart og betydelig Handel.

Oppenheim, Stad i Storhertugdømmet Hessen, Prov. Rhin-Hessen, 2½ M. s. til ø. for Mainz. 3,000 I. Betydelig Vinavl. Bogtrykkerier. Paa en Højde ved Byen ere Ruiner af Borgen Landskron.

Oppenheim, Heinr. Bernh., f. i Frankfurt a. M. 1819, gik 1848 til Berlin, hvor han sammen med Arnold Ruge udgav „Reform", maatte 1849 flygte og levede en Del Aar i Schweiz, England o. fl. St., vendte 1860 tilbage til Berlin, hvor han redigerede „Deutsche Jahrbücher", og var 1873—76 Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han hørte til de nationalliberale. D. 29 Marts 1880 i Berlin. Han skal være Ophavsmand til Betegnelsen „Katheder-Socialismen", hvilken han behandlede i et særligt Skrift med denne Titel (Berlin 1872).

Oppermann, Ludvig Henrik Ferdinand, f. 7 Sept. 1817, underkastede sig 1843 den philol. Embedsexamen, 1852 Forstexamen, blev 1846 Overlærer ved Aarhus Kathedralskole, 1852 Lector i tysk Sprog og Literatur ved Kjøbenhavns Universitet, fik 1855 Titel af Professor og var 1861—70 Medlem af Directionen for Livsforsikringsanstalten; han var imidlertid flere Gange Medlem af Rigsdagen (første Gang Folketingsmand for Randers Amts 5te Valgkreds, 1849); d. 17 Aug. 1883. Han har skrevet en fortrinlig Lærebog i Plangeometri (1845), en større mathematisk Afhandling „Elementare Darstellung der numerischen Summation und Quadratur", flere mindre i mathem. Tidsskrift og „astronomische Nachrichten", samt en „Indledning til den danske Sproglære". Fra 1875 var han Medlem af Videnskabernes Selskab.

Oppert, Jul., Orientalist, f. i Hamborg 9 Juli 1825 af jødiske Forældre. Han studerede først Retsvidenskab i Heidelberg, men opgav snart dette Fag og kastede sig over orientalske Sprog, som han studerede dels i Bonn, dels i Berlin. Her udgav han 1847 „Das Lautsystem des Altpersischen", indeholdende nogle vigtige Opdagelser med Hensyn til den pers. Kileskrift, hvilke dog umiddelbart forinden fremsattes ogsaa af andre. S. A. gik han til Paris, hvor han traadte i nær Forbindelse med de ypperste franske Orientalister. 1848 tog han imod en Ansættelse som Lærer i Tysk ved et fransk Provinslyceum, men vedblev ved Siden heraf at studere Sanskrit og Oldpersisk. En Frugt heraf var hans vigtige Arbejde »Les inscriptions des Achéménides«, trykt i »Journal asiatique« 1851 f. 1851 sendtes han af den franske Regering som Deltager i en videnskabelig Expedition for at undersøge Ruinerne af Mesopotamiens gamle Stæder, navnlig Babylon. Herfra kom han tilbage 1854 og har siden da navnlig syslet med den assyrisk-babyloniske Kileskrift, af hvis Tolkning han har indlagt sig store Fortjenester. 1859—61 udkom det store Pragtværk »Expédition en Mésopotamie« i 2 Bd.; end videre maa nævnes hans »Études assyriennes« (1857), hans epochegjørende »Éléments de la grammaire assyrienne« (1860, 2den Udg

1868), hans Fortolkninger af forskjellige større Indskrifter (til Dels i Forbindelse med J. Ménant), »Le peuple et la langue des Mèdes« (1879) o. a. Ogsaa en »Grammaire sanscrite« udgav han 1859, efter at han 1857 var bleven Professor i Sanskrit ved det kejserl. Bibliothek i Paris. Fra 1869 har han doceret assyrisk Philologi, i hvilket Fag der 1874 oprettedes en egen Lærestol for ham ved Collège de France.

Oppiānos, græsk didaktisk Digter i det 2det Aarh. fra Kilikien, nævnes som Forfatter af »Kynegetika« og »Halieutika«. Den nyere Kritik erklærer dog kun sidstnævnte Digt for et Værk af ovennævnte O., medens det førstnævnte, langt ringere Digt tilskrives en anden O. fra Syrien, der levede paa Caracallas Tid.

Oppolzer, Joh. v., en af den nyere Wienerskoles mest fremragende Læger, f. 1808 i Gratzen i Böhmen, var 1841—48 klinisk Professor i Prag og forflyttedes, efter at han i to Aar havde været ansat i Leipzig, 1850 til Wien, hvor han døde 16 Apr. 1871. Ved sin store praktiske Begavelse bidrog han væsentlig til den anatomisk-physiologiske Retnings (s. **Lægevidenskabens Historie**) Indførelse i den daglige Praxis og naaede et stort Ry som klinisk Lærer. — Hans Søn, **Theodor v. O.**, fremragende Astronom, f. 26 Oct. 1841 i Prag, blev 1864 Dr. med., men kastede sig derefter fuldstændig over Astronomien, blev 1873 Chef for den østerrigske Gradmaaling og 1875 ord. Professor ved Universitetet i Wien. Han har beregnet mange Planet- og Kometbaner og har offentliggjort en Mængde Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter og Akademier. Af høj Betydning ere hans to store Værker „Lehrbuch zur Bahnbestimmung der Kometen und Planeten" (Leipz. 1870—80, 2den Udg. 1882) og „Canon der Finsternisse" (Wien 1886), der indeholder Elementerne for alle Sol- og Maaneformørkelser fra 1207 f. Chr. til 2163 e. Chr. D. 28 Dec. 1886.

Opponēre, modsætte sig, fremføre Indvendinger mod en andens Ytringer; bruges især, hvor dette sker ved offentlige Disputationer; deraf **Opponĕnt**, den, der opponerer.

Opportunisme, Betegnelse for den politiske Holdning, som Gambetta og hans nærmeste Tilhængere i den franske Nationalforsamling indtog 1873 og følg. Aar, idet de uden at opgive deres radicale Ønsker besluttede at ville nøjes med, hvad der foreløbig lod sig opnaa til bedste for Republiken, i Modsætning til det yderste Venstre, der doctrinært fastholdt alle Partiets gamle Grundsætninger. Ordet er senere brugt om lignende politisk Optræden andensteds. Efter Gambettas Død er **Opportunister** blevet Navn for den Gruppe af franske Republikanere, som ledes af J. Ferry.

Oppositiōn, Modsætning, Modstand, Strid, især om politisk Modstand mod Regeringen; bruges ogsaa om det Parti, som virker imod Regeringen, f. Ex. høre til O. **Oppositiōnsblade**, Tidsskrifter, som udgives under O.s Indflydelse og i dens Aand. — I Astronomien bet. O. den Stilling af to Himmellegemer imod hinanden, i hvilken de sete fra Jorden have en Længdeforskjel af 180°. Benævnelsen bruges mest om Solen og en Planet; da Planeternes Bredde aldrig er stor, ere de nemlig i denne Stilling temmelig nær hinanden modsatte (lat. oppositi), d. e. Solen, Jorden og Planeten ligge temmelig nær i en ret Linje. Den Tid, da en Planet er i O. med Solen, er den, hvori den viser sig tydeligst og er Jorden nærmest, hvilket navnlig faar Anvendelse paa Mars. Mercur og Venus komme aldrig i O. med Solen, da deres Baner falde inden for Jordbanen. Maanens O. kaldes **Fuldmaane**; dersom dens Bredde paa samme Tid er tilstrækkelig ringe, indtræder den i Jordens Skygge, og der opstaar en Maaneformørkelse. S. **Aspecter**.

Oprejsning, Gjengivelse til en Person af en Ret, han har fortabt. Navnlig bruges dette Udtryk dels om det Tilfælde, at en Person, der ved Dom er bleven frakjendt eller har lidt et Skaar i sine Ærerettigheder, faar disse tilbage, dels om det Tilfælde, at en Person, der har forsømt at paaanke en Dom inden den lovbestemte Appellationsfrist (s. **Appel**), faar Tilladelse til desuagtet at appellere den. Begge Tilfælde forudsætte efter dansk og norsk Ret en kongelig Bevilling (**Oprejsningsbevilling**).

Oprulle en fjendtlig Hær ell. Afdeling er at angribe den i Flanken paa en saa eftertrykkelig Maade, at man ved efterhaanden at bryde frem langs dens Linjeopstilling bringer den ene af dens Afdelinger efter den anden i Uorden eller paa Flugt, inden det lykkes Modstanderen ved en Frontforandring at stille en saa stor ordnet Styrke mod Angrebet, at Kampen bliver staaende. Ogsaa derved, at en Hærs Centrum er blevet gjennembrudt, og at Angriberen dernæst har vendt sig mod begge Sider, er det sket, at Hæren er bleven o. i sin Stilling.

Oprykningsret kaldes en efterfølgende Panthavers Ret til, naar den foranstaaende Panthaver bliver fyldestgjort, at rykke op i dennes ledige Plads. Om Panthaverne, naar intet særligt er vedtaget, have O., eller om Pantsætteren kan indsætte en anden i den udløste Panthavers Retsstilling, er omtvistet.

Opsats, et Redskab paa en Kanon, svarende til Viseret paa en Bøsse, og indrettet til at stille højere eller lavere saaledes, at man ved at sigte over den og den til samme svarende Fall eller Korn foran paa Kanonen giver denne den Højderetning, hvormed den slynger sit Projectil ud paa den ønskede Afstand.

Opskove er ved Skovbruget at sønderdele, samle og ordne det fældede Træ paa en saadan Maade, at det bekvemt lader sig udbyde til Salg. Brændeved opskoves sædvanlig i Favne eller Bunker, Gavnved i Stammeafsnit af saadanne Tykkelser og Længdedimensioner, som den tilsigtede Anvendelse kræver. Ved **Opskovning** tænkes kun paa den simple Afkortning og Kløvning samt paa Opstillingen i de vedtagne Maal; al finere Tilbannelse af Effecterne hører derimod ikke herhen.

Opskyllet Land, s. **Alluvium**.

Opstandelse (de dødes, Kjødets, Legemets). Christendommen nøjes i sin Lære om det evige Liv ikke, saaledes som den pantheistiske Philosophi, med at lære Sjælens Udødelighed, dens vedvarende Bestaaen som upersonligt Led i Alaanden; men den lærer, at Mennesket er udødeligt som personligt Væsen, d. e. Legemet,

som er det nødvendige Organ for Sjælens personlige Liv, skal en Gang opstaa af Døden, naturligvis i forandret Skikkelse (1 Kor. XV), og derpaa igjen forenes med Sjælen. Denne Lære er ejendommelig for den aabenbarede Religion. Vel har man fundet den ogsaa i den hedenske Parsisme; men mange antage, at den der er en senere Tilføjelse, som er indkommen efter Christendommens Tid. I det gamle Test. findes den ikke bestemt udtalt, men der indeholdes Anelser derom (Ps. XVI og XVII; Jes. XXVI, 19; Ezech. XXXVII). I det nye Test. skjelnes der mellem en dobbelt O., O. til Livet og O. til Dommen. Den christne Tro paa O. har sit historiske Støttepunkt i Jesu O. (Ap. Gj. XVII, 31). **Opstandelsesmænd**, s. **Resurrectionsmænd**.

Opstigelsesret, d. s. s. Oprykningsret.

Opstød, pludselig Opstigning af Luft (Ræbning) eller af flydende, oftest surt eller harskt smagende Masser af Maven, er enten en Følge af Overfyldning af denne eller af Sygdomme i den, navnlig Mavekatarrh. Den ved R. opstødte Luft er enten kommen ned i Maven med Føden eller udviklet i den ved Gjæring af Maveindholdet.

Opsugning, Resorption, Absorption, i Physiologien den Virksomhed, hvorved Vædsker trænge ind i Blodet ved Endosmose. Opsugningsevnen er meget forskjellig i Legemets forskjellige Væv. Medens Huden næppe formaar at opsuge Vand, ere Slimhinderne i Besiddelse af en særdeles kraftig Opsugningsevne, og O. fra Tarmkanalens Slimhinde er endog Grundbetingelsen for Legemets Ernæring (s. **Fordøjelse**). Af Legemets øvrige Væv besidde navnlig Bindevævet og de serøse Hinder en overordentlig stærk Opsugningsevne; dette er ikke alene af stor Betydning for Pathologien, idet saaledes Fordelingen af Betændelserne beror paa en O. af de dannede Exsudater, men Bindevævets Opsugningsevne har man ogsaa benyttet til derpaa at grunde en egen fortrinlig Anvendelsesmaade af Lægemidlerne (s. **Injection**).

Optage en Sag siges Retten at gjøre, naar den, i Almindel. i Følge en Indladelse fra Parternes Side (s. **Indlade**), erklærer, at Proceduren enten om et foreløbigt Stridspunkt eller om Sagen i det hele skal være sluttet, og at den nu vil overveje Sagen for derefter at afsige, i det førstnævnte Tilfælde Kjendelse, i det sidstnævnte Dom. — **Optagelsesret** kaldes i Danmark den Ret, som tilkommer enhver Grundejer til at sætte sig i Besiddelse af de fremmede Kreaturer, der ere komne ind paa hans Mark, og beholde dem, indtil Ejeren erstatter ham den af dem gjorte Skade og betaler ham de i Lovgivningen bestemte **Optagelsespenge** samt Omkostningerne ved Kreaturernes Underholdning. Indløses ikke Kreaturerne paa denne Maade af Ejeren inden en vis Tid, blive de for dennes Regning at bortsælge ved Auction. Omtrent paa samme Maade er Forholdet ordnet i Norge.

Optakt (Arsis), egentl. enhver ubetonet Takttid, men sædvanlig forstaas dog ved O. den ufuldstændige Takt, hvormed et Tonestykke ofte begynder. Navnet kommer fra Taktslaaningen, hvor man slaar ned paa de betonede og op eller til Siden paa de ubetonede eller mindre betonede Taktdele. Jvfr. **Arsis**.

Optativ, i den græske Grammatik den Modus, der i Hovedsætninger fortrinsvis udtrykker et Ønske; i Bisætninger udtrykker den Sætningens Afhængighedsforhold i Henførelse til en Hovedsætning i den forbigangne Tid. — **Optére**, ønske, vælge, bet. om Universitetsprofessorer at faa Professorresidens.

Opticus [ŏp], Fabrikant af optiske Instrumenter (Mikroskoper, Briller, Kikkerter osv.).

Optik, Læren om Lysets Naturlove, afhandler dels Lovene for Lysets retlinede Udbredelse og derunder Lysmaaling, dels Lovene for dets Tilbagekastning, Brydning og Farveadspredelse, dels Lovene for Lysets Interferens og Polarisation. Den omfatter tillige Theorien af de optiske Instrumenter og Lovene for Lysets chemiske Virkninger, Fluorescens og Phosphorescens. S. **Lyset**. **Optisk Axe** [ŏp], s. **Dobbeltbrydning**. **Optisk Midtpunkt** kaldes det Punkt i en Linse, hvori alle Lysstraaler, som før Indtrædelsen i og efter Udtrædelsen af Linsen ere parallele, skære hverandre. Straalen faar altsaa kun en Forskydning til Siden ved at gaa igjennem Linsen, men denne Forskydning er i Regelen meget lille, saa at vi meget nær kunne sige, at en Straale, som er rettet imod en Linses o. M., gaar ubrudt igjennem. **Optisk Sacharimetri**, s. **Sacharimetri**.

Optimáter, d. e. de velsindede, kaldtes i det gamle Rom det aristokratisk-conservative Parti i Modsætn. til Folkepartiet, populares. Kampen mellem disse to Partier tog sin egentlige Begyndelse med Gracchernes Optræden og vedvarede indtil Kejsertidens Begyndelse, da Modsætningen mellem dem efterhaanden var udslettet.

Optimisme, den Anskuelse, at alt i Verden er godt, og at, hvad der sker, fremmer det gode. Medens O. rent psychologisk set beror paa en Stemning, som staar i nøje Forbindelse med Temperament og personlig Livserfaring, fremtræder den dog ogsaa ofte som Resultatet af en almindelig Undersøgelse af Naturen og Menneskelivet, som religiøs eller philosophisk Verdensanskuelse. I nyere Tid er O. udviklet af Leibniz i hans „Theodicē". Vor Tid viser derimod en pessimistisk Strømning (Byron, Schopenhauer); Pessimismen sætter det onde og Ulykken som herskende i Verden, der er den slettest mulige.

Optimus máximus [ŏp] (lat., den bedste (og) største), Tilnavn for Jupiter (s. d. A.).

Optométer kaldes et Instrument, ved Hjælp af hvilket man bestemmer den Afstand, i hvilken Øjet ser tydeligst. Scheiners O. bestaar af et Kortblad, hvori der er stukket to fine Huller, hvis Afstand er mindre end Øjeaabningens Diameter; holdes dette Blad med Hullerne tæt op foran det ene Øje, og man bag Papiret flytter en Naal langsomt frem og tilbage, vil man finde en Stilling af Naalen, hvor man ser ēt Billede af den, medens man ved at flytte Naalen nærmere ind imod Øjet ser den dobbelt.

Optrykning, et Arbejde, som foretages paa Drejebænken, naar man vil danne Omdrejningsformer af Blik, navnlig af fint Kobber og Sølv, men ogsaa af andre Metaller og Le-

geringer. Nær beslægtet med O. er Indtrykning. Begge disse Arbejdsmaader ere nu for en stor Del fortrængte af Presning i Stampere.

Optrækning, en Art Drivning.

Opus, lat. [ō] (Flert. opera, s. d. A.), Værk, især lærd Værk; fork. Op., fr. oeuvre, Musikværk; Op. 18 af Beethoven bet. altsaa hans 18de Værk. **O. operātum** (d. e. Gjerning), et Begreb, der hører hjemme i den katholske Tros- og Sædelære, betegner saadanne Gjerninger, som der tillægges sædeligt eller religiøst Værd, blot fordi de ere udførte efter Kirkens Forskrift, uden Hensyn til det Sindelag, hvormed de ere udførte. At give Almisse, selv om det ikke sker af fri Kjærlighed, er efter denne Betragtning en god Gjerning; at nyde Kirkens Naademidler bringer Velsignelse, selv om det sker med et tankeløst Sind, blot ikke med aaben Vantro. Den protestantiske Kirke forkaster denne Lære.

Opvarmning af indelukkede Rum gaar ud paa at forhøje Luftens Temperatur, ofte tillige paa at forny Luften (s. Ventilation). Selve Luftens O. koster forholdsvis lidt Brændsel; mere gaar med til at opvarme Loft og Vægge; det meste til at erstatte den Afkøling, der sker ved Ledning gjennem Ruder og Vægge, især dog ved Sprækker og Bygningsmaterialernes Porøsitet. Simplest og ufordelagtigst sker O. ved et indmuret Ildsted nær Gulvet (Kamin), da det næsten ene udsender Straalevarme. En fritstaaende Jærnkamin danner Overgangen til Kakkelovne med indelukket Ildsted eller Trækhul. Disse behøve et passende Antal mest op- og nedgaaende Trækrør indvendig, udvendig eller begge Steder for at afkøle Røgen saa stærkt, som det gaar an af Hensyn til Trækket. En Kakkelovns Virkning beror især paa dens Temperatur og Overflade, saaledes at en Fajenceovn under lige Forhold behøver en næsten dobbelt saa stor Overflade som en Jærnovn. Jo større Overfladen er, desto mindre behøver man at ophede Ovnen. En stor Masse Jærn, Mur osv. især omkring Ildstedet tjener til at udjævne Ovnens Varme, saa at Overfladen forslaar mere, mest dog til at hindre Uregelmæssigheder i O. En Kakkelovn henter sædvanlig sin Luft fra det Værelse, som den skal opvarme (i Modsætning til Bilæggerovn, hvori fyres udenfra), og hjælper saaledes med til Ventilationen. Vor Tids bedste Kakkelovne ere vistnok Magasinovne, hvori fyldes en større Mængde Brændsel, der tændes ovenfra; de faa en aldeles tætsluttende Dør og en Trækventil, hvorigjennem indledes netop den fornødne Luftmængde for at holde Ilden i tilstrækkelig Gang for det øjeblikkelige Behov. Dog maa ved disse Ovne Ventilation skaffes til Veje ved egne Midler. Man har Kakkelovne med indvendige Luftrør eller omgivne af en Kappe (Kappeovne ell. Mantelovne); i disse strømmer stadig kold Luft ind for neden, varm Luft ud for oven. De i de senere Aar hyppig anvendte „Varmenecessaires" ere nærmest at opfatte som smaa, flyttelige Kappeovne, der holdes med stadigt Fyr. Tages den kolde Luft til en Kappeovn fra det frie, haves en saakaldet Ventilationsovn. Det er i Danmark især afd. Prof. Krarup, der har gjort sig fortjent ved Indførelsen af disse Ovne. Noget forskjellig fra den ovenfor omtalte O. er en O., der sker fra et Rum uden for det Locale, der skal opvarmes, en saakaldet Centralopvarmning. Denne kan ske paa den Maade at en stor Ovn (Calorifère) opvarmer Luft fra det frie, som da ledes ind i de Localer, der skulle opvarmes (Luftopvarmning). Man har ogsaa Centralopvarmning, ved hvilken Damp (enten Spildedamp fra en Højtryksmaskine eller udviklet i særlige Kjedler) cirkulerer i Rør eller mindre Beholdere i de Localer, der skulle opvarmes. Man anvender baade Damp af høj Spænding og, navnlig i den nyere Tid, ogsaa Damp af forholdsvis lav Spænding. I Stedet for Damp anvendes ogsaa Vand, enten maadelig varmt, cirkulerende i forholdsvis vide Rør, eller stærkt ophedet og da cirkulerende i snævre, men tykke Rør. De forskjellige Centralopvarmningsmaader kunne ogsaa combineres; saaledes kan til Luftopvarmning i Stedet for store Ovne til Luftens Opvarmning benyttes Damp eller varmt Vand i Beholdere eller Rør. Til Kirker, Theatre, Skoler, Hospitaler o. lign. Localer finder Centralopvarmningen udstrakt Anvendelse.

Ora et labōra, lat. [ō], bed og arbejd!

Orākel kaldte de gamle det Sted, hvor de modtog som oftest tvetydige Svar paa de en Guddom forelagte Spørgsmaal. Ogsaa Svarene selv kaldtes O. Blandt de mest bekjendte O. maa fremhæves Zeus Ammons i Ægypten, Zeus's i Dodona i Epiros, Apollons i Delphi og i Klaros i Nærheden af Kolophon og Trophonios's i Lebadea. Romerne havde intet egentligt O. Med den græske Friheds Undergang tabte O. deres Betydning; Theodosius lukkede dem aldeles.

Orān, 1) Prov. i det franske Afrika; s. Algérien. 2) Befæstet Hovedstad i Prov. O. ved en Bugt af Middelhavet, 46 M. v. s. v. for Algier. 59,000 I. (1881). Staden deles ved en dyb Kløft i en ældre og en nyere Del, den sidste med brede og lige Gader og mange smukke Bygninger samt to Havne. Stadens egentlige Havn er ved Mers-el-Kebir, 1 M. n. v. for O. — I Middelalderen var O. en anselig maurisk Stad, som 1509 blev erobret af Spanierne og stærkt befæstet. 1792 blev den ødelagt ved Jordskjælv, hvorefter Bejen af Mascara satte sig i Besiddelse af den. De franske indtog O. 1831 og istandsatte og udvidede Fæstningsværkerne.

Orange [rāngsch], Stad i det franske Dep. Vaucluse, 8 M. n. for Avignon, med 6,000 I. Silkespinderier, Saffran- og Krapavl. Talrige romerske Oldtidslevninger, saasom Triumphbue og Amphitheater, hidrørende fra det gamle Arausio. — O. var i Middelalderen Hovedstad i et lille Fyrstendømme, c. 5 □ M. stort; s. Oranien.

Orangefamilien [s. o.] (Aurantiaceæ), Træer eller Buske, charakteristiske derved, at næsten alle Plantens Dele ere forsynede med Kjertler, som indeholde flygtige Olier. Bladene sammensatte, ofte kun med Endesmaabladet udviklet, spredte, vedvarende. Blomsterne undersædige og regelmæssige med 4 ell. 5 Bæger- og Kronblade; Støvdragerne i forskjelligt Antal, frie eller sammenvoxede; Frugten et flerrummet Bær med tyk Skal og tynde Skillevægge samt

Rummene opfyldte af en Saft, der findes i meget store, finvæggede Celler. Omtr. 60 Arter, der hovedsagelig have hjemme i det tropiske Asien, men nu dyrkes almindelig ogsaa i de andre varme Egne. Hertil hører Pomerantstræet (Citrus vulgaris), der er 20—40 F. højt og blomstrer næsten hele Aaret rundt. Bladstilken bredvinget, omvendt ægformet med et lille Smaablad i Spidsen; Kronbladene hvide; Frugten omtr. et Par Tommer tyk, kuglerund. Citron- ell. Limontræet (C. Limonum), 10—15 F. højt, har uvingede eller smalt vingede Bladstilke, Kronbladene udenpaa blegrøde, samt ovale, ved en Vorte forlængede Frugter. Bergamottræet (C. Bergamia) ligner meget Pomerantstræet, men har mere smalvinget Bladstilk og pæreformede ell. nedtrykt runde Frugter. Appelsiner ere Frugterne af C. Aurantium, der ligeledes meget ligner Pomerantstræet; Orange er Fællesbenævnelse for disse to. Pompelmus er Frugten af C. decumana, der dyrkes i Vestindien; den kan blive saa stor som et Menneskehoved. Orangeblomster benyttes meget i katholske Lande paa samme Maade som Myrtekransen hos os, desuden ved Fabrikation af Parfumer og i Lægekunsten; til os indføres de sædvanlig fra Italien. **Orangeblomstolje**, s. Neroli. **Orangeblomstvand**, Naphavand, faas ved Destillation af de friske Blomster med Vand; efter som Destillationen er gjentagen én eller flere Gange, kommer det i Handelen under Navn af simplex, duplex ell. triplex. Det lugter behagelig og benyttes saa vel i Medicinen som især af Parfumeurerne. **Orangerier**, store Væxthuse, der i Vintertiden opvarmes til henimod en halv Snes Grader og afgive Rum for Orangetræer og lignende Væxter. Navnet er ofte blevet brugt for meget store Koldhuse, selv om disse ikke indeholdt Orangetræer; især er denne Benævnelse gængse i Sverige, endog for almindelige Væxthuse. Meget store virkelige O. findes navnlig ved Versailles, hvor deres Opførelse ligesom de meget kostbare Haveanlæg skyldes Ludvig XIV; ligeledes rummer Sanssouci-Haven ved Potsdam en berømt Samling af Orangetræer. Her i Landet fandtes tidligere O. i de gamle Slotshaver. Det første blev opført af Christian IV paa den Plads, der nu optages af Garderkasernen; det benyttedes bl. a. til Laurbærtræer. Senere indrettedes i Rosenborg-Driverihave, i det store saakaldte Glashus, et O., der endnu for 20 Aar siden afgav et meget smukt Skue, bl. a. ved de særdeles smukke høje Camellia-Træer og Oranger, som næsten hele Aaret igjennem vare prydede med prægtige Frugter. Største Delen af disse Frugttræer existere nu ikke længer, og Orangetræer, i alt Fald store Exemplarer, ere nu sjældne.

Orange-Floden [s. o.], s. Oranje-Floden.

Orangeloger [s. o.], politiske Foreninger i Irland, som stiftedes af det engelsk-protestantiske Parti i Opposition til det national-katholske. Oranieren Vilhelm III, som 1690 undertvang Irland, da det havde rejst sig for Stuarterne, og derved sikrede Protestantismens Overvægt i Landet, var Katholikerne lige saa forhadt, som han var det protestantiske og engelske Partis Helt; at bære hans Farver blev et Partisymbol, og Fester til hans Minde gav Anledning til forskjellige Demonstrationer. 1795 forenede de ivrigste Orangemen sig til en O. for at værne den protestantiske Religion og Tronfølge i Irland; selv kongelige Prinser indtraadte, og 1798 aabnedes „Irlands store O." Efter Unionens Oprettelse 1800 tog disse Foreninger et endnu større Opsving og forplantede sig ogsaa til England; 1828 blev Kongens Broder, Hertugen af Cumberland (senere Kong Ernst August af Hannover), O.s Stormester. O. blev efterhaanden Udtrykket for den yderste Reaction og bekæmpede ikke alene Katholikernes Ligestilling, men ogsaa alle andre Reformer. 1835 regnede man 1,880 O., deraf 1,500 i Irland med tilsammen 315,000 Medlemmer; men da rejste J. Hume i Underhuset stærke Angreb paa dem og forlangte en Undersøgelse af deres Virksomhed, i Følge hvilken Regeringen tog flere Forholdsregler imod dem (forbød Officerer at indtræde og udelukkede Medlemmer fra Embeder). De opløste sig derfor 1836 paa Hertugen af Cumberlands Raad; dog har man endnu senere kunnet spore Orangemens Indflydelse i Demonstrationer baade imod O'Connells Repealbestræbelser og imod Fenierne.

Orangeæble [s. o.], en især i Tyskland, til Dels ogsaa i Danmark hyppig dyrket Æblesort, der hører til Striblingerne og udmærker sig ved sin orangeagtige Form og Størrelse, sin stærke Lugt og gulrødstribede Farve.

Orangister [orangschister] kaldtes efter Orange ell. Oranien 1) i den forrige nederlandske Republik ell. Holland det Parti, som holdt med Arvestatholderen og forfægtede hans monarchiske Bestræbelser imod det republikanske Parti; 2) det protestantiske og engelske Parti i Irland, d. s. s. Orangemen (s. Orangeloger); 3) efter 1815 det Parti i Belgien, som lige over for „Patrioterne" holdt med Huset Oranien.

Orang-Utan [ōrang-ūtan], malayisk, d. e. Skovmenneske (Pithecus Satyrus), en af de menneskelignende Aber, med en lang, rød Pels, meget langarmet, bebor Sumatras og Borneos Urskove, bliver 5 F. høj og bygger sig et Slags Rede eller Hytte i Træerne. Den unge O. er et klogt, behændigt og godmodigt Dyr. Jvfr. Skovmand.

Oranien, en gammel og berømt, oprindel. fransk Slægt, som har Navn efter det lille Fyrstendømme Orange (s. d. A.) i det sydlige Frankrig, der i 11te—16de Aarh. havde sine egne Fyrster af tre forskjellige Linjer. Den sidste af disse, Huset Châlons, uddøde med Philibert, der udmærkede sig i Carl V.s Krige med Franskmændene og faldt ung i et Slag mod disse ved Firenze 1530, hvorpaa O. tilfaldt hans Søstersøn, Grev Renatus af Nassau, med hvem saaledes den fjerde Linje af Fyrsterne af O. begyndte. Da denne ingen Børn havde, bestemte han, der ligeledes i en ung Alder faldt i disse Krige 1544, til sin Arving sin 11aarige Fætter Vilhelm af Nassau, der gjorde sig saa berømt som Statholder i Nederlandene og fik Fædrelands Befrier. Ang. hans Efterkommere s. Nassau. Da den sidste af disse, Vilhelm III, der samtidig var Statholder i Nederlandene og Konge i England, døde 1702 uden Arvinger, opstod den langvarige oraniske Arvefølgestrid, idet Kong Frederik I af Preussen som Vil-

helms Fætter (Dattersøn af Fyrst Frederik Henrik) gjorde den fjærnere Slægtning af en Sidelinje af Huset (Nassau-Dietz), Johan Vilh. Friso, Arvestatholder i Friesland, hvem Vilhelm havde indsat til Arving, Arven stridig, og Ludvig XIV benyttede sig af denne Strid til at erklære Fyrstendømmet O., eftersom Mandsstammen var uddød, for et hjemfaldet fransk Len. Omsider afstraadte Preussen ved Freden i Utrecht 1713 Fyrstendømmet O. til Frankrig, imod at dette afstod sine Rettigheder til Neuchâtel. Men Fyrsten af Nassau-Dietz antog Titlen „Prins af O.", hvilken Titel Kronprinsen i det fra ham nedstammende hollandske Kongehus altid fører.

Oranienbaum, Stad i det russiske Gouv. St. Petersborg ved den finske Bugt, 4 M. v. for St. Petersborg lige over for Kronstadt. 4,000 J. Søcadetskole. Her er et prægtigt kejserligt Slot, opført af Menschikov 1727, med herlige Have- og Parkanlæg.

Oranje-Floden ell. Kai-Garib udspringer i den østlige Del af Sydafrika paa Kahlamba-Bjærgene paa Grænsen af Kolonien Natal i to Hovedarme Hai-Garib ell. Vaal, der løber n. om Oranje-Flod-Republiken, og Nu-Garib ell. Oranje, der danner dennes Grænse mod Capkolonien. Efter begge at have optaget en Mængde mindre Floder forene de sig under 29° 10' s. Br. og 42° ø. L. og løbe med vestlig Hovedretning med et meget bugtet Løb til Atlanterhavet langs Capkoloniens Nordgrænse. Flodens Udløb ligger under 28° 42' s. Br. De Floder, der optages i denne Del af Løbet, ere kun paa enkelte Tider af Aaret vandførende. O. er paa Grund af vexlende, ofte meget ringe Vandstand uden Betydning for den indre Samfærdsel. Længde 230 M. — **Oranje-Flod-Republiken**, en Fristat i Sydafrika mellem 27° og 31° s. Br., 42° og 47° ø. L., omgiven mod N., V. og S. af Oranje-Flodens to ovennævnte Arme Hai-Garib og Nu-Garib, af hvilke den første skiller Landet fra den transvaalske Republik, den anden fra Capkolonien, og mod Ø. dels af Kahlamba-Bjærgene, der danne Grænsen mod Kolonien Natal, dels af Basutolandet. Arealet anslaas til 1,920 □ M. med en Befolkning (1880) af 61,000 Hvide, for største Delen reformerte Boers, foruden en vandrende Befolkning af c. 72,000 Betschuaner, Buskmænd og andre Stammer. Det er et Højland af c. 5,000 F.s Middelhøjde, bjærgfuldt mod Ø. og faldende jævnt af mod V., hvor det danner udstrakte Sletter, bevoxede med Græs og Tilholdssted for en Mængde Antiloper, Kvaggaer, Gnuer, Næsehorn, Elefanter og Løver, men dog ogsaa benyttede til Græsning. Kvæg- og Faareavl er Befolkningens Hovederhverv, og her finder en betydelig Udførsel Sted af Slagtekvæg og Uld. Dog har ogsaa Agerdyrkningen i den nyere Tid gjort Fremskridt. Af Mineralprodukter forekomme Jærn og Stenkul, og længst mod V. og S. V. er der i den nyere Tid gjort betydelige Fund af Diamanter. — Statsindtægten udgjorde i Finansaaret 1885—86 3,461,000 Kr., Udgiften 4,219,000 Kr., Statsgjælden 1 Juni 1886 3,062,000 Kr. Her er ingen staaende Hær, men i Krigstilfælde opbydes samtlige Borgere. Handelen drives fornemmelig paa den transvaalske Republik og paa Capkolonien, især over Port Elizabeth paa Sydkysten, hvorimod der paa Grund af den besværlige Communication finder liden Handel Sted paa Natal. Det vigtigste Udførselsprodukt er Uld; desuden Strudsfjer, Huder og Skind og Diamanter. Hovedstaden Bloemfontein staar i telegraphisk Forbindelse med Port Natal ved det indiske Ocean og med flere Punkter i selve Landet. Telegraphlinjernes Længde er c. 100 M. med 24 Stationer. — 1835—38 udvandrede mange Boere fra Caplandet, misfornøjede med det engelske Herredømme, og bosatte sig n. for Oranje-Floden. De nødtes 1848 til at underkaste sig det engelske Herredømme, hvorfor en Del drog længere bort hinsides Vaal; men 1854 gav England Afkald paa sin Magt, og nu organiseredes O. 1866 revideredes Forfatningen: Præsidenten vælges paa 5 Aar og styrer med et „Volksraad" paa 54 Medlemmer. J. H. Brand har været Præsident siden 1864.

Oratorium (lat., ital. Oratorio), egtl. Bedehus, Bedesal, Kirke, senere den fælles Bedesal med Alter og Crucifix i Klostrene. Da Præsten Filippo Neri (s. d. A.) var begyndt at holde bibelske Forelæsninger i et Klosters Bedesal (oratorio) i Rom og disse 1575 vare blevne autoriserede af Paven under Navnet Congregazione dell' oratorio, forenede han sig med Pavens Capelmester Animuccia, som til Opløftelse for den stedse større Tilhørerkreds componerede »Laudi spirituali«. Senere gjorde Palestrina det samme, og dette blev Udgangspunktet for den Kunstart, som meget senere blev kaldt O. efter Stedet, hvorfra den stammede. O. er et Kunstværk, i hvilket Vocal- og Instrumentalmusiken forene sig som Bærere af en Text, der i Regelen er hentet fra den bibelske Historie og affattet i dramatisk Form, men ikke bestemt til Opførelse paa Scenepladsen. Det er et Drama af kirkelig Charakter, som kan udføres i Kirken uden for den egentlige Gudstjeneste eller i Concertsalen. Det ældste bekjendte større O. er af Emilio del Cavaliere og hedder »L'anima ed il corpo« (1600). For øvrigt har den egentlige Oratoriestil først udviklet sig i forrige Aarh. og culminerede da med Händel og Bach. Af det 19de Aarh.s Oratoriecomponister kunne nævnes Schneider, Spohr og Mendelssohn. **Oratoriets Præster** ell. **Oratorianere** ell. den hellige Treenigheds Orden hed det i Rom 1548 af Fil. Neri (s. ovenf.) stiftede Broderskab, der plejede Syge og holdt Andagtsøvelser, og af hvis Midte der er fremgaaet adskillige Cardinaler og berømte Forfattere, f. Ex. Baronius. Fra Rom udbredte Ordenen sig over hele Italien, og det almindelige Navn for dens Medlemmer blev efterhaanden Philippinere. Beslægtet, men dog noget forskjellig er den efter den italienske Ordens Forbillede i Frankrig 1613 af Peter af Berulle stiftede Orden, **Fædrene** ell. **Præsterne af Jesu Oratorium**. De ere ikke bundne ved Munkeløfte, men danne et Broderskab af Præster, som leve for Andagtsøvelser, fromme Gjerninger og Studier. Mange berømte katholske Videnskabsmænd ere fremgaaede af deres Midte. Nu virke de især for Missionsvæsenet.

Orb, Bjergstad i Spessart i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 6 M. s. v. for Fulda. 4,000 J. Saline og Mineralbad.

Orbetèllo, befæstet Stad i Mellemitalien paa en i Orbetello-Søen udskydende Landtange, 20 M. s. for Firenze. 7,000 J. Usund Luft. Smukt etruskisk Museum. Omegnen er rig paa etruskiske Oldsager.

Orbilius Pupillus, Grammatiker i Rom paa Ciceros Tid, bekjendt som Horats's Lærer. Hans Navn er blevet en almindelig Betegnelse for en streng og pedantisk Lærer. Han døde i Rom i en Alder af henved 100 Aar.

Orbodemaal ell. Ubodemaal kaldtes i den ældste nordiske Ret de Forbrydelser, der ikke, som det ellers i Almindel. var Tilfældet efter de nordiske og germanske Love, kunde afsones med Bøder, men belagdes med haardere Straffe, som Fredløshed eller Livsstraf. Dette var efter de gamle danske og norske Provinsiallove Tilfældet med Landsforræderi, Mordbrand, visse Slags Drab og Tyveri samt enkelte andre Forbrydelser.

Orcagna [kånja] ell. Orgagna, Andrea, egtl. Arcagnolo di Cione, florentinsk Maler, Billedhugger og Architekt i det 14de Aarh., antages efter en nyere Angivelse at være f. 1308, d. 1368. Han har gjort sig berømt ved sine Frescomalerier i S. Maria Nuova og ved Staffelibilleder i S. Maria del Fiore og andre Kirker i Firenze, samt baade som Bygmester og Billedhugger ved O.s Loggia (L. dei Lanzi) og Tabernaklet i Or San-Michele i Firenze. I Orvieto ledede han fra 1358 Mosaikarbejderne i Domkirken. Hans Broder, Bernardo, tog Del i mange af hans Arbejder.

Orchân, den anden tyrkiske Sultan 1326—59, Søn af Rigets Stifter Osman, f. 1288, udvidede Tyrkernes Besiddelser i Lilleasien ved Erobringen af Bithynien, hvor han indtog Brussa, som han gjorde til sin Residens, og sendte Tropper over til det græske Kejserdømmes Besiddelser i Europa, hvor hans Søn Soliman 1356 satte sig fast i Gallipoli. O. forbedrede den tyrkiske Krigsmagt ved Oprettelsen af Janitscharerne og gjorde forskjellige gavnlige Statsindretninger. I sin fremrykkede Alder ægtede han 1346 den græske Kejser Matthias Kantakuzenos's Datter Theodora og skaffede sig derved et Slags Fordring paa det græske Rige.

Orchester [kester] (gr. ὀρχήστρα) hed den Del af det antike Theater, som laa mellem den egentlige Scene og Tilskuerpladsen, og paa hvilken Choret havde sin Plads. I det moderne Theater bet. O. det Sted, som Capellet eller Instrumentisterne indtage, og i Concertsalen den Forhøjning, fra hvilken Musiken udføres. Ved O. forstaas nu almindelig talt enhver Forening af et større Antal Instrumentister til Udførelse af Instrumentalværker eller til Ledsagelse af Vocalværker. Man skjelner mellem Strygeorchester (kun Strygeinstrumenter), Harmoniorchester (kun Blæseinstrumenter) og Blik- ell. Messingorchester (kun Metalinstrumenter). Det af Blæse- og Slaginstrumenter sammensatte O. kalder man Militærmusik eller Janitscharmusik. Det fulde, store O. er Indbegrebet af Stryge-, Blæse- og Slaginstrumenter. Lille O. kalder man undertiden det, der indskrænker sig til Strygekvintetten, 2 Fløjter, 2 Oboer, 2 Clarinetter (disse mangle endog undertiden, som i Mozarts Symphoni i G-moll), 2 Fagotter, 2 Horn, 2 Trompeter og 2 Pauker (ogsaa disse mangle ofte). Hvad der af Klangfarve og Fylde hermed kan opnaas have Haydn, Mozart og Beethoven noksom bevist. Tilføjes endnu 2 Horn, 2 eller 3 Basuner og maaske Piccolofløjte, saa har man det store, det egentlige Symphoniorchester, saaledes som ikke alene Beethoven bruger det i sine store Symphonier, men som de senere Symphonikere (Schubert, Mendelssohn, Schumann, Gade, Brahms, Volkmann, Raff o. a.) have fastholdt det. Yderligere anvendes undertiden engelsk Horn, Basclarinet, Contrafagot, Bastuba, Harpe, stor og lille Tromme, Bækkener, Triangel, Klokkespil, Orgel m. fl. **Orchestrêre**, udsætte for O., **Orchestrering**, Instrumentation. **Orchêstrion**, et stort mechanisk Spilleværk, som trækkes op og derefter selvspillende udfører et bestemt Antal Musikstykker og ret skuffende efterligner Orchestrets Blæseinstrumenter. Det anvendes i Beværtningslocaler og Haver som Erstatning for Harmonimusik.

Orchidêer, s. Gjøgeblomster.

Orchîtis, Betændelse i Testiklen, som oftest Følge af Stød, Slag (traumatisk O.), Dryppert (gonorrhoisk O., der sædvanlig indskrænker sig til Bitestiklen) eller Syphilis. O. forløber enten acut og ender da sædvanlig med Fordeling, eller chronisk og kan da medføre betydelig Svulst af Testiklen eller ogsaa Atrophi af denne.

Orchŏmenos, ældgammel berømt Stad i Bøotien, Hovedstaden i Minyernes Rige n. for Søen Kopais ved den nuværende Landsby Skripu paa venstre Bred af Kephissos. Over Byen hævede Akropolis sig, hvis Ringmure endnu ses paa en stejl Klippetop. I O. findes ogsaa Ruiner af det berømte Tempel for Chariterne og en underjordisk Kuppelbygning, der nylig er bleven undersøgt af Schliemann; den blev i den senere Oldtid betegnet som den mythiske Konge Minyas's Skatkammer, men sandsynligvis er den ligesom lignende Bygninger i Mykenæ en gammel Kongegrav.

Orcus, hos de gamle Navnet paa Plutons Rige, Underverdenen.

Ordâlier, s. Gudsdom.

Ordbog, alphabetisk ordnet Fortegnelse over Ord. I Almindel. er det O.s Øjemed at samle og forklare alle Ord, der findes i et Sprog; Forklaringen gives enten i Sproget selv eller gaar ud paa en Oversættelse og Udvikling i et andet Sprog; dette er den almindel. Betydn. af O. ell. Lexikon. En Realordbog gaar ikke ud paa det blot sproglige, men paa Forklaringer af Gjenstande, historiske, geographiske Navne o. desl. Herunder maa henføres Encyklopædier og Conversationslexika (s. Encyklopædi). Anordningsmaaden kan være enten rent alphabetisk eller tillige etymologisk, ved hvilken kun Stamordene opføres efter Alphabetet og de afledede og sammensatte Ord under disse. Etymologiske O. gaa ud paa at eftervise Ordenes Oprindelse og Afledning; synonymiske O. paa at eftervise Forskjellen i nærbeslægtede Ords Betydning.

Specialordbøger omfatte kun Ordene hos ēn eller flere Forfattere eller Ord af en vis Art. Hos Grækerne opkom O. især i og efter den alexandrinske Tidsalder; de vigtigste af de græske Lexikographer vare Hesychios, Apollonios (til Homer), Harpokration (til Talerne), Timæos (til Platon); Herodian og Moris skrev Glossarier (Forklaringer over forældede Ord og Former), Pollux og Suidas Realordbøger.

Orden, i Naturhistorien et systematisk Inddelingsbegreb, en Del af en Klasse, men omfattende flere Familier; Rovdyrenes O. f. Ex. omfatter Kattenes, Hundenes, Bjørnenes osv. Familier, men er selv en Del af Pattedyrklassen.

Ordener, gejstlige, ere Foreninger til gjensidig Fremme af det religiøse Liv. De blomstre navnlig i den katholske og den græsk-kath. Kirke. De, der træde ind, bindes ved et Løfte, som næsten altid gjælder for hele Livet. Munke kaldes ogsaa **Ordensbrødre**, Nonner **Ordenssøstre**. Hver O. har som sit ydre Kjendemærke en særegen **Ordensdragt**. O.s Grundlove, **Ordensreglerne**, gives eller stadfæstes af Paven. En O.s Lovbog hedder **Ordināle** (jvfr. **Munk**). Verdslige O. kalder man dels Samfund af Personer, hvem Regenten har tildelt en vis Udmærkelse, dels den herved betegnede Værdighed ell. dens udvortes Tegn. Slige O. have deres Rod i Middelalderens Ridderordener; ogsaa i dem bevaredes Ideen om en ridderlig Association med visse deraf flydende Forpligtelser og Rettigheder. Efterhaanden tabte denne Charakter sig, og O. bleve blot en af Regenten uddelt Værdighed og dens Tegn. **Ordenscapitel** kaldes Samfundet af de ved en O. fungerende Embedsmænd (deribl. Ordensbiskoppen, som forestaar Mødernes højtidelige Indledning, og Ordensskatmesteren, som bestyrer de finansielle Anliggender) ell. en Forsamling af disse. Ang. de danske O. s. **Danebrogs- og Elefantordenen**.

Ordensbaand (det blaa, gule, røde), populær Benævnelse for visse Natsommerfugle af Slægten Catocala (af Uglernes ell. Noctua-Familien), som paa Bagvingerne have ēt eller flere brede Bælter af de angivne Farver.

Ordināns, en før Christian V.s Love stundom brugt Benævnelse for danske og norske Love, især for dem, der ordnede Kirkeforfatningen (Kirkeordinanser) eller dog vedrørte kirkelige Forhold, f. Ex. Frederik II.s O. om Ægteskabssager.

Ordināt, s. **Coordinater**.

Ordinatiōn, Anordning, Indsættelse, kaldes den allerede i den ældste christne Kirke brugte Indvielse til det gejstlige Embede under Bøn og Haandspaalæggelse (1 Tim. IV, 14). I den katholske Kirke betragtes O. som et Sacrament, der paatrykker den, som indvies, **Ordināndeu**, et uudsletteligt Præg (character indelebilis) og for hele hans Liv adskiller ham fra Lægstanden. Paa hvert Trin af den kirkelige Embedsstige (s. **Ordines**) yder O. netop den Myndighed, som behøves til Udøvelsen af de med det vedkommende Embede forbundne Functioner. Retten til at ordinere tilkommer, bortset fra Paven, kun Ordinandens egen Biskop (episcopus proprius); men derved forstaas ikke alene Biskoppen baade paa hans Fødested og paa hans Opholdssted saa vel som paa ethvert Sted, hvor han har opholdt sig 3 Aar i Træk, men ogsaa den Biskop, i hvis Stift han har faaet Ansættelse. Slegfredsønner, Livegne, Krøblinger, straffede Personer, Kjættere og Mindreaarige maa ikke ordineres; ej heller maa nogen ordineres, uden at hans Udkomme er ham sikret ved et bestemt Embede eller paa anden Maade. Den protestantiske Kirke betragter ikke O. som et Sacrament, men som en fra Kirkens ældste Tid overleveret hellig Handling, ved hvilken Ordinanden faar den højtidelige Indvielse til sin Gjerning, hvilken, naar den modtages med Tro, bliver ham til Velsignelse. **Ordinēre** bruges specielt om at indvie En til den gejstlige Stand.

Ordines, lat. [ōr], de 7 Trin i den gejstlige Stand, som den katholske Kirke antager. Gjennem de 4 lavere, o. minōres (Ostiarius, Lector, Exorcist, Akoluth), naar man til de 3 højere, o. majōres (Subdiakon, Diakon, Presbyter).

Ordinǣr, almindelig, simpel.

Ordonnāns, en Officer, Underofficer eller menig Soldat, der er ansat hos en højere Befalingsmand for at overbringe dennes skriftlige Befalinger til underordnede eller Meldinger til overordnede Befalingsmænd. **Ordonnānser** (Ordonnances), før 1789 i Frankrig den almindelige Benævnelse for kongelige Love eller Forordninger, spillede senere under det constitutionelle Kongedømme samme Rolle der som efter den danske Grundlov Anordninger i Modsætning til Love. Ogsaa i Danmark har for øvrigt i tidligere Tider stundum O. været brugt som Betegnelse for Love. **Ordonnēre**, befale, anordne.

Ordrepapirer, Gjældsbreve, der ved at være udstedte til en bestemt Person som Ejer „eller Ordre" tilkjendegive sig som overdragelige, transportable, ved en Paategning paa Documentet eller, som det kaldes paa en Vexel, ved Endossement. Benævnelsen er uden Betydning i Danmark og Norge, hvor alle Gjældsbreve, som ikke udtrykkelig indeholde det modsatte („ikke til Ordre"), kunne transporteres med den almindelige Virkning, at de Indsigelser imod Gjælden, som ikke fremgaa af Documentet, fortabes over for den godtroende Erhverver.

Ordrup, Landsby i Sjælland, Gjentofte Sogn, Sokkelunds Herred, Kjøbenhavns Amt, 1 M. n. til v. for Kjøbenhavn, med mange Lyststeder. Her er 1873 opført en katholsk Kirke med Undervisningsanstalt.

Ordsprog, et i Folkemunde levende og almindelig bekjendt Udsagn, der i faa og syndige, ofte billedlige eller ironiske Udtryk indeholder en Dom, Erfaringssætning, Leveregel ell. desl., hvis Betydning og Gyldighed har fundet Anerkjendelse i den almindelige Bevidsthed. Hos hvert Folk har der uddannet sig selvstændige O., men mange O. ere ogsaa optagne fra beslægtede Folk eller Sprog eller have en endnu mere universel Charakter, idet man gjenfinder dem omtrent med de samme Udtryk hos de fleste Folk. Hos Grækerne forekomme O. tidlig under Navnet *Παροιμια*; hos Romerne hed de Proverbia ell. Adagia; i det gamle Test. ere „Salomos O." bekjendte. I Tyskland udgav først den bekjendte Reformator Johan Agricola en Ordsprogsamling (1528—29), som blev Grundlaget for senere tyske Samlinger og i

høi Grad har paavirket den omtrent samtidig (1540) udkomne nederlandske Samling i Campen. Danske O. ere samlede af P. Laale, Ludv. Pouch (1611), Peder Syv, Matth. Moth, Grundtvig, Molbech og Mau, norske af flere Topographer fra forr. Aarh. (de Fine 1745, Wilse 1780), i dette Aarh. af Ivar Aasen (s. d. A.) o. fl.

Oreåder, Bjærgnympher, s. Nympher.

Oregon [õrri], 1) Flod i Nordamerika, s. Columbia. 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven mod V. af det store Ocean, mod S. af Staterne California og Nevada, mod Ø. af Territoriet Idaho og mod N. af Territ. Washington. 4,517 □ M. med 175,000 I. (1880), hvoraf c. 3,500 Chinesere. Statens østlige Del dækkes af de blaa Bjærge (Blue Mountains), medens den vestlige gjennemskæres af Cascade-Bjærgene. De vigtigste Floder ere Columbia, der for største Delen danner Nordgrænsen, og dens Bifloder Snake, som paa en lang Strækning danner Østgrænsen, og Willamette v. for Cascade-Bjærgene. Til det store Ocean flyde Umpqua, Coquille og Rogue. Landet mellem Cascade-Bjærgene og Havet, omtr. 20 M. bredt, er frugtbart og egner sig godt til Agerdyrkning, hvorimod det øst for dem liggende Land egner sig bedst for Kvægavl. I Cascade-Bjærgene findes righoldige Guldminer. Hovedstad Salem. O. styres af en Gouverneur valgt paa 4 Aar, et Senat paa 30 og et Repræsentanthus paa 60 Medlemmer, hine valgte paa 4, disse paa 2 Aar; til Unionens Repræsentanthus vælges 1 Medl. — Landet blev tidlig opdaget af Spanierne, men først 1792 taget i Besiddelse af England. Pelsværkshandlere fra de nordamerikanske Fristater trængte sig tidlig derind, og efter mange Stridigheder enedes de to Magter 1846 om, at 49° n. Br. skulde være Grænsen mellem britisk Amerika og Unionen. O. blev 1848 Territorium, men 1853 udskiltes den nordlige Del derfra til Territ. Washington; 1859 optoges O. i Unionen som Stat.

Orel [arjõl], 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Smolensk, Kaluga, Tula, Tambov, Voronesch, Kursk og Tschernigov. 849 □ M. med 1,893,000 I. (1882). Det er et Sletteland, hvis midterste Del hører til det kaspiske Havs Vanddistrict, da Oka herfra flyder mod N. til Volga, medens fra dets østlige Del Sosna flyder til Don, som berører Østgrænsen, og fra dets vestlige Del Desna til Dnjepr, hvilke to Floder høre henholdsvis til det asovske og det sorte Havs Vanddistrict. O. er en af Ruslands frugtbareste Provinser og har en rig Kornavl, samt frembringer desuden Hamp, Tobak, Humle og Frugt i Mængde. I dets østlige Del er store Skove. 2) Hovedstad i Gouv. Orel, 45 M. s. f. v. for Moskva ved Floden Oka. 77,000 I. (1883). Staden er i Jærnbaneforbindelse med Østersøen, Moskva, det kaspiske og det sorte Hav. Smukt bygget By. Bispesæde med talrige Kirker og stor Børs. Lærreds- og Sejldugsvæverier. Livlig Handel med Landbrugsprodukter.

Orelhana, Francisco [oreljã], en Spanier, der var fulgt med Pizarro paa hans Tog mod Peru, indskibede sig paa Amazon-Floden i den østlige Del af den nuværende Republik Ecuador, hvor den fra venstre Side optager Napo, og fulgte dens Løb lige til dens Munding, som han saaledes opdagede 1541, og som af denne Grund tidligere undertiden kaldtes O.

Orelli, Johan Kaspar, berømt Philolog og Kritiker, f. 1787 i Zürich, hvor han blev Professor, d. 1849. Af hans talrige Arbejder ere de vigtigste »Inscriptionum Latinarum selectarum collectio« samt Udgaver af Horats og Cicero.

Orenbürg, 1) Gouvernem. i det sydlige Rusland, ligger paa begge Sider af Uralbjærgene, omgivet af Gouv. Samara, Ufa og Perm, samt Kirgisernes og de uralske Kosakkers Land. 3,472 □ M. med 1,196,000 I. (1882). Landets sydlige og vestlige Del er opfyldt af Uralbjærgenes Udløbere; mod N. Ø. er der Steppe. Uralfloden gjennemløber Landet fra N. mod S., bøjer derefter mod V. og danner Sydgrænsen. Bjelaja, der er Biflod til Kama og derved til Volga, flyder paa en Strækning langs Nordgrænsen mod Ufa. Bjærgene ere rige paa Metaller og Salt, Floderne fiskerige, men Jordbunden lidet frugtbar. Af Befolkningen ere henimod 4 pCt. Muhammedanere. 2) Befæstet Hovedstad i Gouv. O. ved Floden Ural, 105 M. n. ø. for Astrachan. 42,000 I. (1882). Jærnbaneforbindelse med Samara ved Volga. Bispesæde, militær Opdragelsesanstalt, store Bazarer, Arbejdshus for Forviste. Betydelig Handel. Karavaner indtræffe aarlig fra Buchara og Kirgisernes Land; ja selv fra China og Indien møde Kjøbmænd til de her afholdte Messer. Stor Brand 1879.

Orënse, Stad i den spanske Prov. Galicien, 17 M. s. s. ø. for Coruña, ved Floden Minho. 13,000 I. Bispesæde. Seværdig Kathedralkirke; prægtig Bro over Minho. Stærkt besøgte varme Mineralbade.

Orënse, José Maria, Hertug af Albaida, spansk Politiker, f. omtr. 1800, kastede sig tidlig ind i Spaniens politiske Bevægelser og tilsatte en stor Del af sin Formue paa Revolutionen 1820. Efter at have kæmpet mod den franske Hær 1823 flygtede O. til England og kom først tilbage 1833. Han valgtes 1844 til Cortes paa et afgjort demokratisk Program, misbilligede 1846 Dronningens Giftermaal og forsøgte en republikansk Opstand i Madrid, men maatte derfor flygte til Frankrig. Efter at være hjemkommen dømtes han til Tvangsarbejde for et fornærmeligt Brev til Narvaez, men frigaves paa Grund af sin høje Byrd og gik til Udlandet. 1854 kom han tilbage, deltog i Opstanden i Madrid og valgtes derefter til Cortes, hvor han repræsenterede det yderlige Demokrati og med 18 andre stemte imod Kongedømmet. Hans heftige Angreb paa O'Donnell og Indsigelse mod Statscoupet 1856 paadrog ham ny Fængsling og Forvisning. Først 1868 kom han tilbage og kæmpede i den nye Nationalforsamling for den føderalistiske Republik (forkastet i Maj 1869 med 182 St. mod 64) og for Slaveriets Afskaffelse. Da Republiken 1873 blev udraabt, blev O. Formand for Cortes og hørte siden til de „uforsonlige" Republikanere, der i doctrinær Radicalisme modarbejdede Castelars Forsøg paa at bringe Orden til Veje. D. 1880.

Orestes, Søn af Agamemnon og Klytæmnestra, Broder til Elektra og Iphigenia, hævnede sin Faders Død ved at dræbe Klytæmnestra og Ægisthos. Som Modermorder blev han forfulgt af Erinyerne, indtil han ved Athenes Bistand blev frikjendt af Areopagos i Athen. Et andet Sagn lader ham drage til Taurernes Land for at hente Artemis's hellige Billede; ved Bistand af hans Søster Iphigenia, der tjente i Templet som Præstinde, lykkedes det ham at bemægtige sig Billedet, hvorpaa begge Søskende undkom til Hjemmet. Jvfr. Pylades.

Orestes, romersk Feltherre samtidig med det vestromerske Riges Undergang, hævede 475 sin Søn Romulus Augustulus paa Tronen, men blev styrtet af Odoaker n. A.

Oret [ō] kaldes Mel, der er fordærvet ved at gjemmes uden at være vel tørret og sammenpakket og derfor har en muggen Lugt og Smag.

Orfa ell. Urfa, Oldtidens Edessa, en Stad i det asiatiske Tyrki, 25 M. n. ø. for Aleppo, med 30,000 J., Bomuldsvæverier, Saffiangarverier og betydelig Handel (s. Edessa).

Orfejde (af tysk „Urfehde"), Ed, der aflægges af Fængslede, naar de løslades, paa ikke at ville hævne sig over den lidte Behandling.

Orfila, Matthieu Jos. Bonav., berømt Læge, Chemiker og Toxikolog, f. 1787 paa Minorca, begyndte 1811 at holde private Forelæsninger over Chemi, blev 1819 Professor i Retslægevidenskab ved Faculteter i Paris og 1823 tillige i retslig Chemi; efter længere Sygelighed døde han 12 Marts 1853. Han har bidraget overordentlig meget til Retslægevidenskabens og Toxikologiens Udvikling og udøvede som praktisk Retslæge en betydelig Indflydelse i mange Criminalsager, bl. a. Processerne mod Lafarge og Bocarmé. Skrifter: »Traité des poisons« (2 Bd., 1814; 5te Opl. 1852); »Éléments de chimie médicale« (2 Bd., 1817; 8de Opl., 3 Bd., 1851).

Orford, Jarl, s. Walpole, R.

Organ, de simplere eller mere sammensatte Apparater, som kun de levende Legemer af Plante- eller Dyreriget, Organismer, besidde, og som udmærke sig ved en vis regelbunden Form samt ved Evnen til at udføre en af de for Livet ejendommelige Forretninger. Organisk, hvad der er i Besiddelse af Organer eller tilhører Organismerne (modf. uorganisk), bruges ogsaa i Pathologien modsat functionel (o. Hjertesygdom). Organisere, egtl. forsyne med Organer, mere almindel. bringe Liv, Virksomhed og Orden i noget. Organisation, dels den organiserende Virksomhed, dels det derved vundne Resultat, levende, ordnet Virksomhed af et Hele. Organographi, den methodiske Beskrivelse af et Legemes Organer. Organoskopi, s. Kranioskopi. Organiske Baser, i Almindel. d. s. s. Alkaloider, ofte ogsaa d. s. s. Aminer o. lign. kvælstofholdige organiske Forbindelser, der i deres almindelige chemiske Forhold vise megen Analogi med Ammoniak.

Organdi [schang], d. s. s. Mull.

Organistron, Organistrum (Lira rustica ell. tedesca), et meget gammelt Strængeinstrument med 4 Tarmstrænge, som bringes til at klinge ved Gnidningen af en Valse, der sættes i Bevægelse ved et Haandgreb. Ved Hjælp af et lille Tastatur kunne de mellemste Strænge angive Tonerne i en diatonisk Scala, medens de yderste Strænge uophørlig summe Scalaens Grundtone. Dette tarvelige Instrument var stærkt i Brug i det 10de—12te Aarh., men forekommer nu kun af og til hos vandrende Musikanter og Savoyardbrenge.

Organum [ŏr], Organon, Redskab; et musik. Instrument i Almindelighed, særl. Orgelet. Ordet bet. dernæst det ældste Forsøg paa Flerstemmighed i Sangen, som Munken Hucbald (d. c. 930) vidtløftig har behandlet i en Tractat om Musik, og som foruden Enklange dels bestod i en Følge af parallele Kvinter og de ved Octavfordobling opstaaende parallele Kvarter, dels i et tostemmigt O., i hvilket Kvarten er fremherskende, men Sekunden og Tersen i Forbigaaende tilladte. Hucbald er for øvrigt ikke Opfinder af denne for vore Øren uudholdelige Flerstemmighed, men den ældste Forfatter derom, som vi kjende. Organon er ogsaa et Fællesnavn for Aristoteles's logiske Skrifter, fordi de aristoteliske Philosopher betragtede Logiken som Philosophiens Organ eller Redskab. I Modsætning til det aristoteliske O., der især dvæler ved Syllogismen, skjønt den ogsaa fremhæver Inductionen, stillede Bacon sin »Novum Organum scientiarum«, som lagde Inductionen til Grund for al Videnskab.

Orgel (ital. organo, fr. orgue), det bekjendte Kirkeinstrument, hvis Toneapparat er Piben, der bringes til at klinge ved Hjælp af et Tastatur med Tilbehør, og Luftstrømme, der tilvejebringes ved Bælge. Det er det største og mægtigste af alle Musikinstrumenter og det eneste, som indeholder alle Tonerne i det moderne Tonesystem. Som Opfinder af Hydraulos, Vandfløjte ell. Vandorgel, omtr. 150 f. Chr., nævnes Ktesibios, af hvis Elev, Heron fra Alexandria, der haves en Beskrivelse af dette Instrument. I Bunden af Kassen var en Beholdning af Vand, som tjente til at comprimere Luften, der pumpedes ind, og holde den jævn. Disse Vandorgler vare kun smaa og betragtedes som Luxusgjenstande i de fornemmes Huse, og det er næppe rimeligt, at de nogen Sinde ere brugte i Kirker. Naar Vindorgelet er indført, vides ikke med Bestemthed, men vist er det, at de ældste O. vare i høj Grad primitive, og at de ikke havde meget til fælles med de prægtige Værker, som nu findes i de store Kirker. Tastaturet indeholdt saaledes kun 11—13 Taster, der vare 3—6 Tommer brede og saa tungtgaaende, at der brugtes knyttede Næver eller Albuer til at trykke dem ned (hvoraf Talemaaden at slaa O.); der maatte mange Mænd til at træde Bælgene osv. Først i det 14de Aarh. bleve O. almindelige, og i det 15de og 16de naaede de nogen Fuldkommenhed. Vore nuværende O. bestaa af 3 Hoveddele: Vindværket, Regerværket og Pibeværket. Vindværket omfatter Bælgene, der frembringe Vinden og føre den til en Hovedkanal, hvorfra den fordeler sig i Bikanaler og fra disse til Vindkassen, derpaa til Vindladen og gjennem Cancelaabningerne til Cancellerne, dernæst til Pibestokkene og endelig til Piberne

selv. *Registerværket* omfatter Tastaturet, der bestaar af et eller flere Manualer og et Pedal; hertil regnes end videre alle Apparater, som forbinde Tasterne med Cancelventilerne, saasom Registertræk, Abstracter og de saakaldte ikke-klingende Stemmer, saasom Spærreventiler, Koppeltræk. *Pibeværket* omfatter alle Piberne, der ere deels af Metal, deels af Træ. Disse deles efter deres Structur i Labial- ell. Fløjtepiber og Tunge- ell. Rørpiber og kunne være aabne eller dækkede (s. **Gedakt**). *Labialpiberne* bestaa af Foden (den nederste Del, hvis Spids gaar ned i Pibestokken), Kjærnen (en tynd Plade af Metal eller Træ, som tillukker Foden saaledes, at der kun bliver en smal Ridse tilbage, hvorigjennem Vinden kan trænge), Corpus (paa Metalpiber en Cylinder, paa Træpiber et firkantet Rør), Udsnittet og Labierne (s. **Labium**). *Tungepiberne* skille sig fra de foregaaende især ved deres Mundstykke i Form af et Gaasenæb og med et Metalblad (Tungen), som sættes i Svingning af Luftstrømmen og har givet dette Slags Piber deres Fællesnavn. De kaldes ogsaa Rørstemmer eller Snurrestemmer, fordi de have en snurrende Bilyd ligesom Sivrørsfløjten. Samtlige Piber ere delte i Afdelinger eller Rækker, der hver for sig have ens Structur og Tonecharakter. En saadan Piberække, der kan spilles alene, naar man trækker det dertil hørende Registertræk ud, kaldes en Stemme eller et Register. De deles i Grundstemmer, der angive den til Tasten svarende Tone, Bistemmer, der angive Tersen ell. Kvinten til Tastens Tone, og blandede Stemmer, der med samme Taste angive flere Toner paa ën Gang (s. **Mixtur**). Stemmernes Navne staa i Forbindelse enten med Pibernes Udseende, saasom Spidsfløjte, eller med et Instrument, hvis Klang de efterligne, saasom Violoncel, Obo, Vox humana, eller med det Forhold, hvori Stemmerne staa til Principalstemmen, saasom Subbas, Octav, Kvint. **Orgelpunkt** (ital. cadenza, fr. point d'orgue), en uafbrudt klingende Bastone (Dominant ell. Tonica, undertiden begge to), hvorover en Række af diatoniske og modulerede Harmonier bevæger sig. Navnet kommer fra Orgelmusiken, hvori denne Figur meget bruges.

Orgelkoral (Tubipora), Koralslægt af de otte-armedes Gruppe, hvis Koralstok dannes af tynde, parallele Kalkrør af en smuk, rød Farve, forbundne ved Tværplader af samme Beskaffenhed. De findes i de varme Dele af det indiske Ocean, det røde Hav derunder indbefattet.

Orgier [ör], hemmelige religiøse Ceremonier, der især stod i Forbindelse med Dionysos-dyrkelsen. Senere er det blevet en almindelig Betegnelse for vilde og med Udsvævelser forbundne Drikkelag.

Oriāni, Barnabé, ital. Astronom, f. 1752 af Bondeforældre i Garignano ved Milano, Barnabit, blev 1802 Directeur for Observatoriet i Brera i Milano og af Napoleon udnævnt til Greve og Senator; d. 1832. Han var en af de første, som beregnede Uranus's Bane. Da Piazzi havde opdaget Ceres 1801 og først tog den for en Komet, viste O. ved Beregning af Banens Elementer, at den maatte være en Planet. Værker: »Observatio et tabulæ novi planetæ« (d. e. Uranus, 1785), »Theoria planetæ Mercurii« (1798), »Trigonometria sferoidica« (1806), samt over 100 andre Afhandlinger angaaende Himmellegemernes Bevægelse, Refractionen m. m., der næsten alle fremkom i »Effemeridi di Milano«.

Oribāsios, Læge fra Pergamon eller Sardes i den sidste Halvdel af det 4de Aarh., var Livlæge hos Kejser Julian og Qvæstor i Constantinopel. Han forfattede et Værk i 70 Bøger, indeholdende Udtog af ældre medicinske Skrifter; kun enkelte Bøger ere opbevarede paa Græsk, flere i latinsk Oversættelse.

Oriënten, Østerland (lat. Oriens, den opgaaende Sol), kaldes særlig Asien i Modsætn. til Europa. **Orientālsk-orthodōxe Kirke**, s. **Græske Kirke**. **Orientālske Krig** kaldes den Krig, der førtes 1853—56 imellem Rusland paa den ene Side, Tyrkiet, England, Frankrig og til sidst Sardinien paa den anden. Den opstod af Kejser Nikolaj I.s Lyst til at omstyrte det tyrkiske Rige, hvis indre Opløsning syntes aabenbar for alle, og umiddelbart eller middelbart gjøre sig til Herre over en Del af dets Lande. I den Tro, at England ikke vilde modsætte sig hans Planer, naar det selv fik en passende Del af Byttet, tilbød han i Jan. 1853 dets Afsending i St. Petersborg, Lord Seymour, ligefrem Ægypten og Kreta, imedens han erklærede ikke at bryde sig om de andre Magters Mening; ved denne Lejlighed var det, at han kaldte Tyrkiet „den syge Mand“, hvis Bo det var bedst at ordne inden hans Død. For at komme Tyrkiet til Livs paaberaabte han sig de Ruslands Kejser paahvilende Forpligtelser til at beskytte sine Trosfæller i Tyrkiet, en Ret, der var godkjendt allerede ved Freden 1774. En Strid, der var opstaaet 1850 imellem de græske og latinske christne i Jerusalem om Højhedsretten til „de hellige Steder“ (ved Christi Grav), havde fremkaldt langvarige Underhandlinger mellem Tyrkiet og Rusland og Frankrig, som repræsenterede og beskyttede de to Kirker, og endte i Febr. 1852 med en Ordning, hvorved Sultanen søgte at dele ligelig imellem begge, men uden at kunne tilfredsstille Ruslands Fordringer. Tyrkiets Krig med Montenegro kunde let have ført til en Krise, hvis ikke Østerrig havde lagt sig imellem og tvunget Tyrkiet til Fred (i Febr. 1853). Men kort efter kom Fyrst Menschikov som russisk Afsending til Constantinopel og krævede 2 Marts paa en meget hovmodig og hensynsløs Maade Sikkerhed for de christnes Rettigheder og udelukkende Tilsyn dermed for Rusland. Efter Englands og Frankrigs Raad gav Sultanen bestemt Afslag herpaa, men indsatte i Maj Reschid Pascha, der var Fører for Reformpartiet (Ungtyrkerne) og gunstig stemt for de christnes Ligestilling, til Udenrigsminister. Menschikov indgav siden et Ultimatum, og da dette ikke opfyldtes, forlod han 21 Maj Constantinopel. Vestmagterne gav nu deres Middelhavsflaader Paalæg om at gaa til Dardanellerne, hvor de kom 14 Juni; Sultanen tilsagde paa ny sine christne Undersaatter sin Beskyttelse, men uden Hensyn hertil udstedte Kejser Nikolaj 26 Juni et Manifest til sit Folk, at han vilde besætte de to rumænske Lande som „et Pant“ for at

sikre sig Gjenoprettelsen af sine Rettigheder og lod 2 Juli Gortschakov rykke med 30,000 Md. ind i Moldau og Valachiet. En Conference af de 4 andre Stormagters Ministre samledes 24 Juli i Wien, men deres Forslag kunde ikke udjævne Tvisten; lige saa lidt nyttede et Møde i Warschau af de tre østlige Herskere 4 Oct. S. D. erklærede Sultanen Krig efter at have holdt en Raadsforsamling af Rigets Stormænd (25—26 Sept.), og 27 Oct. begyndte Tyrkerne Fiendtlighederne ved at overrumple det lille Fort Nikolaj paa den asiatiske Grænse. Men ved deres senere Fremrykning bleve de slagne først ved Achalzik (14 Nov.) og siden ved Gumri (30 Nov.), hvor deres Hær blev aldeles ødelagt. Heldigere gik det i Europa, hvor Omer Pascha med stor Snildhed 2 Nov. gik over Donau paa to Steder, ved Oltenizza og Kalafat, og satte sig fast der; et Angreb paa den førstnævnte Stilling 4 Nov. sloges kraftig tilbage, og 6 Jan. n. A. overrumplede Tyrkerne ved Cetate (uden for Kalafat) de russiske Tropper og bibragte dem et føleligt Tab. Derimod tilføjede den russiske Admiral Nachimov Tyrkiet et haardt Nederlag, da han 30 Nov. overfaldt og ødelagde hele dets Flaade (14 Skibe) ved Sinope, hvorved over 4,000 Tyrker omkom. I Vinterens Løb fortsattes Conferencerne i Wien, men uden Udbytte, skjønt de fire andre Stormagter allerede i Dec. vare enige om et fælles Program. I Febr. 1854 indtraadte Bruddet mellem Rusland og Vestmagterne, skjønt disse først 12 Marts sluttede det formelle Forbund med Tyrkiet og først 28 Marts erklærede Krig; ved samme Tid opstillede Østerrig en stor Hær langs hele Grænsen fra Krakow til Orsova, afskar derved Rusland fra Forbindelsen med Serbien og hindrede en Opstand der. De russiske Tropper rykkede derfor mod Øst til Donaus nedre Løb, gik 14 Marts over Floden og indtog snart de smaa Fæstninger i Dobrudscha, samt efter en blodig Kamp Trajansvolden og derved Adgangen til Bulgarien. 14 Apr. rykkede de frem mod Silistria, som i Maj blev helt omsluttet og belejret; men Besætningen forsvarede sig med stor Tapperhed og afslog flere stærke Storme, selv efter at den gamle Feltmarschal Paskevitsch havde overtaget Anførselen over Russerne. Imidlertid havde Østerrig nærmet sig Vestmagterne, 9 Apr. aftalt med dem et fælles Grundlag for de tyrkiske Forholds fremtidige Ordning og 20 Apr. sluttet et Angrebs- og Forsvarsforbund med Preussen mod Rusland, hvis dets Tropper gik over Balkan eller det gjorde Tegn til at ville indlemme Rumænien. Styrket herved forlangte det 3 Juni, at Russerne skulde romme dette Land, og traf 14 Juni Aftale med Tyrkiet om selv at besætte det med Tropper; dette tvang Rusland til at hæve Silistrias Belejring og gaa tilbage over Donau. Efter Russernes Bortgang fra Tyrkiet maatte Krigen føres over paa andre Valpladser (en fransk Hærafdelings Tog til Dobrudscha i Juli mislykkedes aldeles), og i Sept. begyndte Vestmagterne Toget til Krim (s. d. A.), der efter et Aars Forløb (8 Sept. 1855) endte med Sevastopols Indtagelse og den russiske Sortehavsflaades Ødelæggelse. Allerede 22 Apr. 1854 havde en fransk-engelsk Flaade bombarderet Odessa; i Maj 1855 gik den med Landgangstropper til Kertsch og Jenikale, der begge indtoges uden Kamp, og efter Sevastopols Fald gjordes et lignende Tog til Kinburn (14—17 Oct.), der ogsaa faldt i de forbundne Magters Hænder. Fremdeles gik i Apr. 1854 en engelsk-fransk Flaade under Napier og Hamelin til Østersøen uden dog at gjøre noget Angreb paa Kronstadt, medens Landhæren under Baraguay d'Hilliers i Aug. indtog Bomarsund paa Alandsøerne. N. A. kom en ny Flaade under Admiral Dundas, der 9—10 Aug. rettede et unyttigt Bombardement paa Sveaborg; ellers indskrænkede begge Flaader sig til at blokere Kysten og ødelægge en Del Havnepladser, eftersom den russiske Flaade ikke vovede sig ud. Den med Sverige-Norge sluttede Tractat (21 Nov. 1855) fik ingen Eftervirkning. Derimod havde Sardinien 26 Jan. 1855 sluttet Forbund med England og Frankrig og sendt Tropper til Krim. I Asien havde Tyrkerne i Maj 1854 gjort et nyt Angreb, men led i de følgende Maaneder gjentagne Nederlag, og den almindelige Rejsning, man havde ventet i Kaukasuslandene, udeblev. I Foraaret 1855 rykkede Russerne under Muravjev ind i Armenien, omsluttede i Juni Fæstningen Kars og tvang den ved Udhungring til Overgivelse 28 Nov. efter forgjæves at have stormet den 29 Sept. Imidlertid var Krigens egentlige Ophavsmand, Kejser Nikolaj, død 2 Marts og Ruslands Kraft om ikke udtømt, saa dog brudt, især ved det umaadelige Tab af Mennesker, som Krigen medførte paa Grund af de store Afstande. Vestmagternes krigerske Ære var tilfredsstillet ved Sevastopols Indtagelse, og Kars's Overgivelse kunde tjene Russerne som et Slags Vederlag herfor. Alle længtes efter Fred, og 17 Jan. 1856 aabnedes en Congres i Paris, som 17 Marts førte til Fredens Afslutning. Rusland afstod et lille Stykke af Bessarabien til Moldau, opgav sit Protectorat over de tre Donaufyrstendømmer og lovede kun at holde faa og mindre Krigsskibe i det sorte Hav (der saaledes blev et neutralt Hav lige indtil Marts 1871), samt ikke igjen at befæste Alandsøerne. Det tyrkiske Riges Integritet garanteredes af alle Magter, og de forpligtede sig desuden til ikke at indblande sig i dets indre Anliggender; de Løfter, Sultanen 18 Febr. s. A. havde givet om de christnes Ligestilling med Muselmændene, toges for gode som Opfyldelse af de christne Magters Ønsker for deres Trosfæller, og der lovedes under Magternes Garanti Valachiet, Moldau og Serbien national Selvstændighed med Bevarelse af Tyrkiets Højhedsret (Suzerainitet). Saaledes endte denne Krig, der regnes at have kostet ½ Mill. Menneskeliv og paalagde de krigførende Magter en Gjæld af 12—1400 Mill. Kr.

Orientalske Sprog, tidligere det almindelige Navn for de til den semitiske Stamme hørende Sprog, ogsaa kaldte de vestasiatiske, idet disse paa Grund af Landenes Beliggenhed og deres Slægtskab med Hebraisk først bleve Gjenstand for videnskabelig Behandling. Da paa Videnskabens nuværende Standpunkt dette Ords Begreb er aldeles ubestemt, skjønt det dog sædvanlig kun

bruges om de asiatiske Sprog, maa henvises til de under disse hørende forskjellige Sprogstammer. **Orientalist**, en Lærd, som har gjort en eller anden Gren af den orientalske Literatur til Hovedstudium. **Orientalske Spørgsmaal** kaldes det politiske Problem om det tyrkiske Riges og de dertil hørende Landes Fremtidsskæbne, hvorvidt det skal holdes samlet eller opløses i sine enkelte Dele.

Orientēre sig, finde sig til Rette.

Oriflamme (Aurea flamma, d. e. Guldflammen), oprindel. Abbediet St. Denis's Krigsfane, siden Greverne af Vexins, under hvis Beskyttelse Abbediet stod, blev, efter at Vexin under Philip I var blevet forenet med Kronen, de franske Kongers Krigsfane, det franske Rigsbanner, i Lighed med vort Danebrog. Den bestod efter Sagnet af den hellige Dionysius's Ligklæde, et Stykke ildrødt Silketøj, fæstet paa en forgyldt Kobberlanse og endende i tre Spidser, hver med en Guldkvast. Fra Carl VII.s Tid kom den ud af Brug.

Origenes, Kirkefader, var sin Tids Vidunder i Lærdom og en saa frugtbar Forfatter, at „han har skrevet mere, end andre Lærde pleje at læse". Hans Skrifter, hvoraf kun lidet er bevaret, vare omtr. 2,000 i Tallet og omfattede samtlige theologiske og philosophiske Fag. Født 185 i Alexandria indgød han som 17aarig Yngling sin Fader Leonidas Mod til at lide Martyrdøden og ernærede derefter sin Moder og sine 6 Søskende, samtidig med, at han dyrkede sine Studier med en Flid, som skaffede ham Hædersnavnet »Adamantius« (den jærnflittige). 203 blev han Lærer ved Katechetskolen i Alexandria, og for med større Held at kunne vejlede de mange philosophisk dannede Hedninger, der her søgte Kundskab om Christendommen, studerede han samtidig selv den hedenske Philosophi under Nyplatonikeren Ammonios Sakkas's Vejledning. I sit Liv var han stræng Asket og drev denne sin Ensidighed saa vidt, at han til sidst gildede sig for at blive fuldkommen (efter urigtig Forstaaelse af Matth. Ev. XIX, 12), men senere indsaa han det forkastelige i dette Skridt. Hans Berømmelse for Lærdom blev saa stor, at selv Hedningen Julia Mammæa, den ædle Kejser Alexander Severus's Moder, understøttede ham i hans Studier; men denne Berømmelse vakte hans tidligere Velynder, den alexandrinske Patriarch Demetrius's Skinsyge og Fjendskab. Imod Kirkelovene havde O. under et Ophold i Palæstina ladet sig vie til Presbyter af Biskopperne der 228, og derfor lod Demetrius ham paa to Synoder i Alexandria (231 og 232) fordømme og excommunicere for Vranglære, Lemlæstelse af sig selv og Foragt for Kirkelovene. O. begav sig da til Cæsarea, hvor han grundede den berømte theologiske Skole. Under Decius's Forfølgelse blev han lagt paa Pinebænken, og et Par Aar efter døde han i Tyros af Eftervirkningerne heraf 254. O. var den første Begrunder af den videnskabelige Theologi; men netop derfor kunde det ikke undgaas, at han kom til at fremsætte mange Paastande, som kunde føre til kjætterske Consequenser, og en snæverhjærtet Eftertid har derfor gjentagne Gange forkjætret hans Skrifter.

Origināl, oprindelig, ejendommelig. **Originalitēt**, Ejendommelighed.

Orihuēla, Stad i Spanien, 3 M. n. ø. for Murcia, ved Floden Segura. 21,000 I. Bispesæde. Livlig Industri. Her var tidligere et Universitet.

Oringe, en lille Halvø i Sydsjælland tæt s. for Vordingborg, lige over for Masnedø, har en Sindssygeanstalt nærmest for Østifterne (med Undtag. af Kjøbenhavn), aabnet 3 Apr. 1858, og oprindel. beregnet paa 120 curable Patienter, men senere (fra 1871) udvidet til ogsaa at kunne optage uhelbredelige.

Orinōco, en mægtig Flod i Sydamerika, udspringer i Sierra Parimas Bjærgland paa Grænsen af Venezuela og Brasilien og gjennemløber Venezuela i en stor, mod Ø. aaben Bue, indtil den gjennem en Mængde Arme falder i Atlanterhavet mellem 8° og 10° n. Br. s. for Øen Trinidad. Den fører en betydelig Vandmasse og er allerede 140 M. fra sit Udløb ved Lavvande ¼ M. og ved Højvande 1½ M. bred. Dens vigtigste Bifloder ere fra venstre Side Cassiquiare, der forbinder den med Rio Negro, Guaviare, Meta og Apure, fra højre Side Ventuari, Caura og Caroni. Sejladsen paa O. besværliggjøres ved bevægelige Sandbanker. Over Barren i dens Munding er der kun 14 F. Vand. Længde henimod 400 M.

Orion, et stort og glimrende Stjærnebillede; det culminerer midt i Dec. ved Midnat, i Jan. Kl. 10, i Febr. Kl. 8 osv. I „Bæltet" findes 3 klare Stjærner i en straa ret Linje; de kaldes Jakobsstaven ell. de tre Konger og findes tæt s. for Ækvator. Højere oppe, i Skuldrene, findes Beteigeuze til venstre, Bellatrix til højre (α og γ Orionis); i Foden til højre er Rigel (β Orionis). I Sværdet ved Stjærnen θ findes Himlens interessanteste Taageplet, O.-Taagen. — O. var efter Mythen en vældig Jæger, som havde besluttet at udrydde alle Skovens Dyr, men dræbtes af Skorpionen, som stak ham i Hælen. Begge bleve satte paa Himlen.

Orion, græsk Grammatiker og Lexikograph, f. i Theben i Ægypten i det 5te Aarh., forfattede et lexikalsk Værk »Etymologicon«.

Oristāno, Stad paa den italienske Ø Sardinien ved Oristano-Bugten paa Vestsiden, 12 M. n. v. for Cagliari. 7,000 I. Ærkebispesæde. Seværdig Kathedralkirke. Havn, Fiskeri og Handel med Lervarer, Frugt og Vin. Usund Omegn.

Orizāba, Stad i Mexico ved Sydsiden af den mægtige, 17,360 F. høje Vulkan Orizaba ell. Citlaltepetl, 30 M. ø. s. ø. for Mexico, 4,000 F. over Havet. 15,000 I. Bomuldsindustri. Store Tabaksplantninger. Jærnbaneforbindelser med Mexico og Vera-Cruz.

Orizōnte, **Orizzōnte**, s. Blomen.

Orkān, en heftig Hvirvelstorm, som i sin fulde Voldsomhed kun optræder i det varme Jordbælte, navnlig ved Vestindien (Tornados), i det indiske Hav (Cycloner) og i det chinesiske Hav (Typhon). Hvirvelstormen gaar mod Solen paa den nordlige, med Solen paa den sydlige Halvkugle, og Hvirvlen er utvivlsomt frembragt ved den Indflydelse, Jordens Om-

dreining har paa de Luftmasser, der strømme hen imod et Sted, hvor Luften er bleven fortyndet. O. omstyrter massive Bygninger, hvirvler Bjælker og Stene om i Luften, bringer Havet til at stige højt over sine Bredder og ødelægger som oftest ganske det Land, den er faret hen over. S. Vind.

Orkney, Syd- [örkni], en Øgruppe i den sydlige Del af Atlanterhavet, mell. 60° og 61° s. Br. og 27° og 29° v. L., 150 M. s. ø. for Cap Hoorn, ere bjergfulde (den største Ø Coronation indt. 5,200 F. høj) og ubeboede og besøges kun for Sælhundefangstens Skyld. Opdagede 1822.

Orkøerne, en Øgruppe n. for Skotland, hvorfra de skilles ved det indtil 2 M. brede Pentland-Stræde. Der er i alt c. 70 Øer, hvoraf kun 27 ere beboede til Stadighed; Hovedøen Pomona ell. Mainland er lige saa stor som de andre tilsammen. Det hele Areal er c. 20 □ M. med 32,000 J., hvis Hovederhverv er Fiskeri og Fuglefangst, Kvæg- og Faareavl, samt Vævning af grove Uldstoffer og Lærred. Øernes Navn kommer af det keltiske Ork, der betyder en Delphin eller Hval. De ere klippefulde, men ikke over 1,500 F. høje, skovløse og uden synderlig Agerdyrkning. De betydeligste Øer ere fra N. mod S. Westra, Papa-Westra, North-Ronaldsha, Sanda, Eda, Rowsa, Stronsa og Shapinsha, alle n. for Pomona ell. Mainland, og Hoy, Burra og South-Ronaldsha s. for denne Ø. — O. og de nord for liggende Shetlandsøer bleve befolkede af norske Vikinger i Midten af det 9de Aarh.; disse maatte c. 875 underkaste sig Harald Haarfagre, som indsatte Jarler af Ragnar Mørejarls Æt, i hvilken Slægt Jarledømmet holdt sig ogsaa efter at den i det 12te Aarh. var uddød paa Mandssiden; de mest bekjendte Jarler vare Sigurd Jarl, som faldt i Irland mod Kong Brian 1014, hans Søn Thorfinn, som længe beherskede Nordskotland (d. 1064), samt de hellige Jarler Magnus (d. 1115) og Ragnvald (d. 1158). Dennes Efterfølger Harald maatte, fordi han havde understøttet Sverres Modstandere, 1195 afstaa Shetland til Norge. Begge Øgrupper kom 1469 i den skotske Konges Besiddelse ved Christian I.s Datter Margaretes Giftermaal med den skotske Kong Jakob III, da den dansk-norske Konge maatte sætte Øerne i Pant for Medgiften, og de bleve aldrig siden indløste. Christendommen blev af Olaf Tryggvessøn indført paa O. og Shetlandsøerne; begge Øgrupper udgjorde i den katholske Tid et eget Bispedømme (Bispesædet var Byen Kirkevaag, det nuvær. Kirkwall), som siden 1152 stod under Nidaros Ærkestift.

Orlamünde, lille Stad i Hertugd. Sachsen-Altenburg ved Floden Saale, 4 M. s. f. ø. for Weimar. 1,500 J. — O. var forhen Hovedstaden i et eget Grevskab, som efterhaanden indlemmedes i Thüringen. Blandt Greverne af O., hvis Slægt uddøde med Otto, der efter et Document endnu levede 1460, medens Genealogerne sætte hans Død til 1447, maa mærkes Siegfried III (Sønnesøn af Markgrev Albert Bjørn af Brandenburg), der 1181 blev gift med den danske Konge Valdemar I.s ældste Datter Sophie og af Kejser Frederik Barbarossa blev sendt til sin Svoger Kong Knud VI 1183 strax efter hans Tronbestigelse for at bevæge ham til at tage Danmark til Len af Kejseren (d. 1206), og deres Søn Albert (s. d. A.). En Grev Otto, der levede længere hen i det 13de Aarh., var efter Sagnet gift med den som Barnemorderske berygtede Agnes ell. Beatrix (Sagnet vakler mellem disse Navne), en Datter af Hert. Otto I af Meran; s. Agnes af O.

Orlando di Lasso, s. Lasso.

»Orlando furioso« (den rasende Roland), s. Ariosto.

Orléans [äng], Hovedstad i det franske Dep. Loiret, ved Loires højre Bred, 15 M. s. til v. for Paris. 57,000 J. (1881). Bispesæde med en ufuldført gotisk Kathedralkirke, smukt Raadhus, Kornhalle og Agnes Sorels Hus. Bro over Loire. Rytterstatue af Jeanne Darc, „Jomfruen fra O.", som 8 Maj 1429 undsatte Staden, da den blev belejret af Englænderne. Fabrikation af Uld- og Bomuldsvarer, Sukker og Eddike. Livlig Handel med Vin, Ost og Tømmer. — Den galliske Stad Genabum, som stod her, kaldtes paa Romernes Tid Aurelliani, hvoraf det nye Navn O. er kommet. 451 blev den forgjæves belejret af Attila. I den frankiske Tid, Delingsperioden under Merovingerne, var O. Residensen for en af Kongerne af Neustrien, og i Opløsningsperioden under de sidste svage Carolinger havde Capetingernes Stamfædre, navnl. Hugo d. store, som Hertuger af O. Staden i Besiddelse. Fra 1348 dannede den med sit Distrikt Orléanais et eget Hertugdømme, der blev givet som Apanage til en Sidelinje af Kongehuset (s. n. A.). For øvrigt er O. historisk mærkelig af ovennævnte Belejring Oct. 1428—Maj 1429 og af en Belejring 1563 i den første Religionskrig, da den var en af Huguenotternes faa faste Pladser, af Frants af Guise, der blev dræbt under Belejringen, som derved ophævedes. Ved O. stod 10—11 Oct. og 3—4 Dec. 1870 heftige Kampe imellem den franske Loirehær og de tyske Hærførere General v. d. Tann, Storhertugen af Mecklenburg og Prins Fred. Carl af Preussen.

Orléans [s. o.], Hertuger af. Som ovenf. anført udgjorde O. med sit Distrikt et Len af den franske Krone, hvormed under Kongerne af Husene Valois og Bourbon Sidelinjer af Kongehuset vare apanagerede, hvorhos under Bourbonerne Chartres i Regelen tilfaldt Hertugen af O.s ældste Søn som Underlen med Hertugtitel, som han førte i Faderens Levetid. Den første af disse Hertuger af O. var Philip, Kong Philip VI af Valois's fjerde Søn, f. 1336, som 1343 blev Hertug af O., men døde 1375 uden legitime Arvinger. — Efter hans Enkes Død 1392 gav Carl VI Hertugdømmet til sin Broder Ludvig, Greve af Valois, f. 1371, som under Kongens Sindssvaghed tilrev sig Regeringen sammen med Dronningen Isabella. Denne Fyrstes Usædelighed, Ødselhed og slette Styrelse paadrog ham Folkets Had, og han kom i heftig Strid med sin Fætter, Hert. Johan d. uforfærdede af Burgund, der ogsaa vilde regere. Efter en kortvarig Forsoning gav Regentskabet, som de skulde føre i Fællesskab, Anledning til Stridens Gjenudbrud, og 23 Nov. 1407 lod Johan Ludvig myrde i Paris paa Gaden ved

en Bande lejede Mordere, nærmest for at hævne en privat Fornærmelse (Ludvig havde gjort sig til af at have forført Johans Ægtefælle). Dette Mord hidførte den rasende Partikamp mellem det armagnacske og burgundiske Parti, som gav Frankrig til Pris for alle Haande Rædsler og til sidst underlagde det den engelske Konge Henrik V. — En uægte Søn af Ludvig var den under Navnet „Bastarden af O." bekjendte tapre Dunois (s. d. A.); af Ludvigs ægte Sønner med Prinsesse Valentine af Milano blev den ældste, Carl, f. 1391, tidligere Greve af Angoulême, Hertug af O. Denne Fyrste, der var en Svigersøn af Kongen (gift med sin Cousine Isabella, den engelske Konge Richard II.s Enke) og i andet Ægteskab gift med Greven af Armagnacs Datter Bona, betragtedes — skjønt med Urette, da hele Styrelsen var i Greven af Armagnacs Hænder — som Hovedet for det mod Burgund og England kæmpende Parti; han faldt haardt saaret i Slaget ved Azincourt 1415 i Englændernes Hænder og blev først 25 Aar efter frigivet, hvorpaa han tilbragte Resten af sit Liv i Stilhed og under poetiske Sysler paa sit Slot i Blois. Han døde 4 Jan. 1465; hans Digte, hvori man for øvrigt aldeles savner Spor af hans bevægede Liv, udmærke sig ved en for den senere Middelalder usædvanlig Formskjønhed, der endog laaner de kunstige Allegorier en vis Ynde. — Carls Søn Ludvig, Hert. af O., af hans tredje Ægteskab med Marie af Kleve, blev 1498 fransk Konge under Navn af Ludvig XII (s. d. A.), da Kongehusets Hovedlinje var uddød med hans Svoger Carl VIII, og med ham besteg saaledes den orléanske Linje af det valesiske Hus Tronen, saa at Hertugdømmet O. igjen for en kort Tid faldt tilbage til Kronen. — Ludvigs Efterfølger og Svigersøn Frants I gav Hertugdømmet O. først til sin anden Søn Henrik (der ogsaa blev Konge som H. II), og da denne var bleven Dauphin, til sin tredje Søn Carl, som døde ugift 1547; derefter tilfaldt det Henrik II.s tre yngre Sønner efter hverandre, af hvilke Ludvig døde som Barn 1550, Carl Maximilian og Henrik bleve Konger (C. IX og H. III). — Henrik IV, den første Konge af Huset Bourbon, gjorde ligeledes sin anden Søn 1607 til Hertug af O., men han døde allerede 1611, hvorpaa Ludvig XIII 1626 gav Hertugdømmet O. til den tredje og yngste af Brødrene, Jean Baptiste Gaston, f. 25 Apr. 1608, i Anledning af hans Giftermaal med Marie af Bourbon, Hertugen af Montpensiers Datter. Denne ærgjerrige, forfængelige og charakterløse Fyrste, som i Urolighederne mod Richelieu og Mazarin spillede en lidet ærefuld Rolle, var som eventuel Tronarving under Dronningens lange Ufrugtbarhed særlig Gjenstand baade for Kongens og Richelieus Skinsyge. I god Forstaaelse med Kongen søgte sidstnævnte at styrte Prinsen i Udsvævelser og sysselsætte hans Tilbøjelighed for at samle Kunstskatte; men Gaston, der ikke kunde finde sig i at være aldeles fjærnet fra Statssagerne, forbandt sig med sin Moder Enkedronningen Marie af Medici for at styrte den forhadte og almægtige Minister. Han flygtede i Febr. 1631 med flere Stormænd fra Hoffet, søgte Hjælp hos Hertug Carl af Lothringen, hvis Søster Margrete han ægtede, og begav sig forfulgt af Richelieu til de spanske Nederlande, hvor han samlede et Corps paa 2,000 Md., med hvilket han gjorde et Indfald i Frankrig, men blev slaaet ved Castelnaudary 1 Sept. 1632 og maatte underkaste sig Kongen, hvorefter han igjen blev indsat i sine Besiddelser. Siden tog han gjentagne Gange Del i Forbindelser mod Richelieu, saaledes med Cinq-Mars, men reddede sig sædvanlig ved at lade sine Venner i Stikken. Efter Richelieus Død udsonede Mazarin ham med Kongen, og han blev under sin Brodersøn Ludvig XIV.s Mindreaarighed Rigets Generalstatholder; men under Frondeurolighederne tog han Parti mod Mazarin. Han viste imidlertid her sin gamle Charakterløshed og Vankelmodighed, blev til sidst forvist til sit Slot i Blois og døde her 2 Febr. 1660 uden mandlige Arvinger. Derimod efterlod han sig 4 Døtre, neml. af første Ægteskab den bekjendte „Mademoiselle de Montpensier" (s. Montpensier), af andet 3, af hvilke den ældste, Margrete Louise, blev gift med Storhertug Cosmo III af Toscana og Moder til den sidste regerende, efter Morfaderen opkaldte Mediceer, Johan Gasto. — Det ved Gastons Død ledigblevne Hertugdømme gav Ludvig XIV derpaa til sin eneste Broder, Philip I, tidligere Hertug af Anjou, f. 21 Sept. 1640, fra hvem det nuværende Hus O. nedstammer. Han ejede desuden Hertugdømmerne Valois, Chartres og Nemours, Herskabet Montargis samt Hertugd. Montpensier, som han 1693 arvede efter sin ovennævnte Cousine, hvorved Grunden lagdes til Familien O.s umaadelige Rigdomme. Philip var ved den demoraliserende Opdragelse, der gaves ham, opvoxet til en kvindagtig og svag Person. 1661 ægtede han sin Cousine, den skjønne engelske Prinsesse Henriette Anna (s. d. A.), hvis tvetydige Venskabsforhold til hans Broder Kongen opvakte Prinsens Skinsyge; hendes pludselige Død 1670 paadrog ham en dog ubevist Mistanke om Giftmord. Hans anden Ægtefælle var Charlotte Elisabeth af Pfalz (s. d. A.), hvis mandige Væsen og strænge Charakter dannede en sælsom Contrast til hans egen. Uagtet sin Blødagtighed viste Philip dog stor Tapperhed under de nederlandske Felttog. Han døde af Slagflaad 9 Juni 1701 paa St. Cloud. — Hans Søn af andet Ægteskab, Philip II, bekjendt under Navnet „Regenten", tidligere Hertug af Chartres, f. 4 Aug. 1674, lige udmærket ved store Talenter og ved store Laster, erhvervede sig tidlig under dygtige Lærere grundige Kundskaber især i Mathematik, Chemi og de skjønne Videnskaber og Kunster og udmærkede sig 17 Aar gl. i Slagene ved Steenkerke og Neerwinden. Kaldt tilbage fra Hæren af Ludvig XIV hengav han sig til Udsvævelser, selv efter at han var bleven gift med Ludvig XIV.s og Mad. Montespans Datter Françoise Marie de Bourbon, Mademoiselle de Blois. Under den spanske Arvefølgekrig lagde Philip paa ny store militære Talenter for Dagen og nærede den Plan at gjøre Krav paa den spanske Trone, hvis Ludvig XIV opgav sine Fordringer, hvorfor denne, der stadig betragtede Philip med mistænksomme Øjne, endog tænkte paa at stille ham under

Anklage som Højforræder. Da der 1711—12 indtraf saa mange Dødsfald i Kongefamilien og navnlig af de eventuelle Tronarvinger, gik der Rygter om, at Philip, der syslede meget med Chemi, havde forgivet dem for at bane sig selv Vej til Tronen; Folket rasede mod den foregivne Morder og truede hans Liv, og Hertugen bad selv indtrængende Kongen om en streng Undersøgelse, som dog ikke blev foretaget. Efter Ludvigs Død 1715 blev Philip i Stedet for Kongens i hans Testament dertil indsatte uægte Søn, Philips Svoger Hertugen af Maine, af Parlamentet erkjendt for Regent i Ludvig XV.s Mindreaarighed. Den 7—8aarige Regentskabsperiode (»la Régence«) er betegnet ved Laws Finansoperationer og Frankrigs Deltagelse i Quadrupelalliancen mod Spanien, ved Cardinal Dubois's uindskrænkede Indflydelse og ved den skamløse Usædelighed og Frivolitet, som udgaaende fra Hertugregentens Hof gjennemstrømmede det franske Folk. 15 Febr. 1723 lod Philip den unge Konge krone og nedlagde Regentskabet; efter Dubois's Død i Aug. lod han sig dog bevæge til at indtræde i hans Sted som første Minister, men døde allerede 2 Dec. s. A. Hans Ægtefælle havde født ham 8 Børn; desuden havde han to uægte Sønner, Charles, Abbé St. Alban, der blev Ærkebiskop i Cambray, og Jean Phil., Chevalier d'O., Storprior af Frankrig. — **Ludvig**, Hertug af O., den foreg.s Søn, f. 4 Aug. 1703, var en fuldstændig Modsætning til Faderen; han ægtede 1724 en Prinsesse af Baden, efter hvis tidlige Død 1726 han trak sig tilbage i Klostret Ste Geneviève for uforstyrret at kunne følge sin Tilbøjelighed til fromme Religionsøvelser og døde der 4 Febr. 1752. — Hans eneste Søn, **Ludvig Philip**, Hertug af O., f. 1725, var 1742 med i Felttoget i Nederlandene og ægtede 1743 Louise Henriette af Bourbon-Conti. Efter hendes Død 1759 trak han sig tilbage til sit Gods i Bagnolet og tilbragte sin meste Tid med dramatiske Arbejder. Han ægtede 1773 Marquise Montesson (f. 1737, d. 1806) og døde 1785. Foruden den nedennævnte Søn af f. Æ. havde han en Datter, **Louise Marie Th. Bath.**, f. 1750, d. 1822, som ægtede Hertug Ludvig af Bourbon og blev Moder til Hertugen af Enghien. — Sønnen, **Ludvig Philip**, Hertug af O., f. 13 Apr. 1747 paa Slottet St. Cloud, blev 1752 Hertug af Chartres og 1785 Hertug af O. Han udmærkede sig i sin Ungdom ved et smukt Ydre og havde gode Aandsevner, men var af svag Charakter og uden faste Grundsætninger, og han hengav sig tidlig til grove Udsvævelser, som skæmmede hans Ydre og sløvede hans Sjæl. Allerede tidlig stillede O. sig paa Frihedsvennernes Side, modsatte sig 1771 Maupeons Voldsomhed imod Parlamenterne og blev derfor forvist fra Hoffet indt. 1774. Han deltog 1778 i Søslaget ved Ouessant, men blev uretfærdig beskyldt for at have vist Fejhed og fjernet paa Grund af Dronningens Uvilje. Under et Besøg i England knyttede han sig nær til Prinsen af Wales og søgte senere at indføre engelske Vaner i Frankrig; ligeledes var han en nøje Omgangsven af Greven af Artois (Carl X), men stod ellers paa fjendtlig Fod med Hoffet. Med kunstlet Iver tog han sig af alle nye Opfindelser (gik selv en Gang op med Montgolfiers Luftballon) og aabnede sit Slot Palais Royals Haver for Almenheden, til Dels vistnok for at vinde en Indtægt af de indrettede Butiker og Caféer. Ogsaa lod han sig vælge til Stormester for Frimurerne. 1787 hørte han til Oppositionen i Notablernes Forsamling og protesterede i Paris's Parlament mod den af Kongen paabudne Indskrivning af et nyt Statslaan. I Rigsstænderne 1789 stod han i Spidsen for Adelens Mindretal, der 25 Juni sluttede sig til tredje Stand; senere beskyldte Hoffet ham for at have fremkaldt Folkemassens revolutionære Udbrud ved Pengeuddeling, særlig Toget til Versailles 5 Oct. Han blev derfor bortsendt til England, tilsyneladende i et diplomatisk Hverv, indtil Juni 1790 og mistænktes stadig for at nære Planer om at blive Rigets Statholder; vistnok tænkte Laclos og andre Politikere paa at skyde ham saaledes frem, men han var altfor magelig og lidet ærgjerrig. Gjentagne Tilnærmelser til Hoffet afvistes haanlig, endnu i Jan. 1792, og O. knyttede sig derfor nærmere til Danton. Efter Kongedømmets Fald tog han Navnet „Borger Égalité" (Lighed), som Paris's Commune tillagde ham, og hørte i Conventet til Bjergpartiet, samt stemte for Ludvig XVI.s Død. Men da hans ældste Søn, Ludvig Philip, i Apr. 1793 flygtede med Dumouriez til Udlandet, blev O. fængslet i Marseille som mistænkt og ført til Paris, hvor han blev dødsdømt og henrettet 6 Nov. 1793. Han havde 1769 ægtet Louise Marie Adélaide af Bourbon-Penthièvre (f. 1753), der var lige saa dydig og ædel, som han selv var lastefuld; hun blev holdt i Fangenskab fra Apr. 1793 indtil Sept. 1795 og forvistes to Aar senere, bosatte sig i Spanien indtil 1814 og døde 1822 i Paris. Deres Børn vare **Ludvig Philip**, Hertug af O., som 1830 blev de Franskes Konge (s. d. A.); Anton Philip, Hertug af Montpensier, f. 1775, d. 1807 i England; Adélaide (s. d. A.) og Alfons, Greve af Beaujolais, f. 1779, d. 1808 paa Malta. — Ludvig Philips ældste Søn, Ferdinand, f. 3 Sept. 1810 i Palermo, hed indtil 1830 Hertug af Chartres og siden Hertug af O. Han blev fra 1819 uddannet i Collège Henri IV i Paris og siden i den polytechniske Skole, var 1831—32 med paa Toget i Belgien og 1835—39 i flere Felttog i Algérien. Han var meget afholdt for sin Kjækhed og sin ridderlige Tænkemaade, sin Kjærlighed til Kunst og Videnskab og sine frisindede Grundsætninger; det vakte derfor almindelig Sorg, da han 13 Juli 1842 kom af Dage i Neuilly ved at springe ud af sin Vogn, da Hestene løb løbsk, og hans Død svækkede i høj Grad Julikongedømmet. Han havde 30 Maj 1837 ægtet Prinsesse Helene af Mecklenburg-Schwerin (f. 24 Jan. 1814, d. 18 Maj 1858) og efterlod to Sønner, Ludvig Philip, Greve af Paris, og Robert, Hertug af Chartres (s. d. A.). Om de andre orléanske Prinser s. **Aumale, Joinville, Montpensier** og **Nemours**. Efter Restaurationen 1814 fik Ludvig Philip de orléanske Godser tilbage, dels de saakaldte Apanagegodser, der tilstodes de kon-

gelige Prinser i Stedet for en Aarpenge (først Ludvig XIV.s Broder Philip), dels Privatejendomme, som vare vundne ved Arv, Ægteskab, Kjøb osv. De første faldt 1830 til Kronen og henlagdes 1832 under Civillisten, men inddroges 1848 under Statsejendommene; de sidste overførte Ludvig Philip 7 Aug. 1830, forend han modtog Kronen, ved et Gavebrev til sine Børn. Nationalforsamlingen lagde 1848 Beslag paa dem for at dække Civillistens Gjæld, men forkastede et Forslag af Jules Favre om at inddrage dem. Derimod var det en af Præsident Louis Napoleons første Handlinger efter Statscoupet ved et Decret af 22 Jan. 1852 at inddrage dem i Følge den ældre franske Statsret og nyere Lovregler fra 1790 og 1814, hvorefter de en Prins tilhørende Godser ved hans Tronbestigelse skulde tilfalde Kronen; Gavebrevet af 1830 maatte derfor betragtes som retsstridigt og ugyldigt. Dog skulde Civillistens Gjæld dækkes og en Aarpenge af 300,000 Frcs. udredes til Hertuginde Helene af O., som imidlertid stolt afslog at modtage noget af „den, der havde plyndret hendes Børn"; senere fastsattes lignende Summer til Ludvig Philips Døtre. Decretet vakte megen Misbilligelse i og uden for Frankrig; Prinserne af O. nedlagde Indsigelse, men en Retssag standsedes ved en Beslutning af det franske Statsraad, der erklærede Domstolen incompetent. En stor Del af Godserne blev siden solgt og Renterne brugte til almennyttige eller velgjørende Stiftelser; efter Kejserdømmets Fald blev Resten af Godserne (til en Værdi af 40—50 Mill. Frcs.) tilbagegivet Familien O. ved Lov af 21 Dec. 1872, hvorimod den gav Afkald paa al Erstatning.

Orléansville [orleangvil], en Militærstation i den franske Prov. Algérien i Nordafrika i Schelif-Dalen, 22 M. v. s. v. for Algier. 4,000 I.

Orleantræet (Bixa Orellana), af en med Resedaer og Violer beslægtet Familie, har hjemme i det tropiske Amerika, men har ved Dyrkning faaet en betydelig Udbredelse i de varme Lande. Den yderste Del af Frøskallen leverer et rødgult Farvestof, Orlean ell. Roucou, der kommer i Handelen som store Kager og bruges til at farve Træ, Smør, Ost (Chesterost), Confiturer og til Fernisser, i Medicinen til enkelte Plastre (Gummiplaster), sjældnere til Farvning af Tøj.

Orley, Barent ell. Bernardin van [örrlæ], flandersk Maler, f. 1488—90 i Brüssel, d. 1541, uddannede sig især i Italien, dels i Venezia, dels i Rom som Elev af Rafael. Af hans Malerier kunne nævnes „Den hellige Familie" i Liverpool, efter Lionardos Composition, en „Pietà" og „Job" i Museet i Brüssel, „Dommedag" i Vajsenhuskirken i Antwerpen o. fl.; men foruden med det egentlige Maleri gav han sig ogsaa af med Glasmalerier og vævede Tapeter, hvortil han har gjort en Mængde Cartoner. Fortsættelsen af de Rafaelske Tapeter skyldes saaledes visnok ham, ligesom ogsaa Rafaels egne bleve vævede under hans Opsyn i Arras i Flandern.

Orlog, Krig, Fejde, nu især om Søkrig og Krigstjeneste til Søs. **Orlogsmand**, almindel. Udtryk for et Staten tilhørende, armeret Krigsskib. **Orlogsskib**, ældre Udtryk for et Linjeskib. **Orlogsværft**, et Skibsværft til Bygning, Vedligeholdelse og Udrustning af Statens Krigsflaade. I Danmark, Norge og Sverige findes kun ét, henholdsvis i Kjøbenhavn, Horten og Carlskrona. Det i Kjøbenhavn er beliggende langs den nordre og østre Side af Byen. Tidligere var Værftet fordelt paa 3 Steder: dels paa det her bestrævne Sted (Nyholm), dels langs den indre Havn fra Nyhavn til Holmens Kirke (Gammelholm, i ældre Tid Bremerholm) og endelig paa den anden Side af Havnen lige over for paa Christianshavns Side, kaldt „Dokken" efter den herværende Dok, som længe var Flaadens eneste. Det første Anlæg af O. var paa Bremerholm; senere paabegyndtes et Anlæg paa Nyholm 1685 og kaldtes da „Ny Verk". Det bestod kun af en lille, opfyldt Ø med en Indhegning ved Bomme og Pæle, kaldt „Hocken", bestemt til Oplag for Flaadens Skibe. Senere udvidedes denne Ø, Beddinger opførtes, og 6 Oct. 1692 løb det første her byggede Skib af Stabelen, „Danebrog", bekjendt ved Affairen i Kjøge Bugt. 1728 dannedes en Kjølhalingsplads ved Nedsænkningen af Linjeskibet „Elefanten", og flere andre Øer dannedes, saasom Frederiksholm, Dokkeøen (tidligere Ankerøen), Arsenaløen og Christiansholm (tidl. Motzmans Plads), hvilken sidste man 1728 tilkjøbte sig, men atter solgte 1866. Paa den nordligste Ø Nyholm findes Beddingerne til Bygningen af Skibene og Værksteder for Tilvirkning af Torpedoer og til Jærnskibsbyggeriet; paa den næste Ø Frederiksholm findes Smedjen, Maskinværkstedet, Magasiner til Flaadens Forsyning med alt, undtagen Proviant og Artillerigjenstande, samt en Del Kanonbaadsskure; paa Arsenaløen Resten af Kanonbaadsskurene, Proviantmagasinet og Magasiner til Flaadens Forsyning med Kanoner og Raketter, samt Laboratoriet. 1736—39 byggedes paa Christianshavn en Dok til Marinen, men denne blev afhændet 1872, saa at hele Værftet for Tiden (1888) er concentreret paa ét Sted, optagende et Areal af c. 145 Td. Land, hvoraf c. 65 er Vandareal, hvor Flaaden oplægges, naar den ikke er i Brug. Foruden disse Øer har her Tid efter anden været flere Øer, der i Tidernes Løb ere forsvundne, idet de ved Opfyldning ere blevne dragne ind i andre, større Øer, f. Ex. den gamle Ankerø og gamle Stenkiste Langøen, den nye Ankerø og Stenøen. Marinen ejede 1800—32 den saakaldte Bodenhoffs Plads.

Orlov, kortvarig Fritagelse for den militære Tjeneste med Tilladelse til at rejse bort fra Garnisonsstedet.

Orlov [löff], en russisk Adelsslægt, der alt nævnes i det 16de Aarh. Efter Sagnet skulde **Ivan O.** henrettes 1689 for Deltagelse i Strelitsernes Oprør, men blev paa Grund af sin Standhaftighed og Dødsforagt benaadet og ansat som Officer i den nye Garde. — Hans Søn, **Grigorij O.**, blev Generalmajor og Gouverneur i Novgorod og efterlod 5 Sønner, af hvilke to spillede vigtige Roller i Ruslands Historie. — **Grigorij O.**, f. 17 Oct. 1734, tjente i Hæren under Syvaarskrigen og førte 1758 en preussisk General som Krigsfange til St.

Petersborg. Her vandt han ved sin Skjønhed Storfyrstinde Katharinas (K. II) Yndest og blev snart hendes Elsker i Stedet for Stanisl. Poniatowski, der nylig var kaldt tilbage til Polen. O. var Hovedmanden for den Revolution, som 1762 satte Katharina paa Tronen, og blev til Løn rigt udstyret med Godser og Værdigheder; han blev tillige med sine Brødre ophøjet i Grevestanden og til sidst Generalfelttøjmester, samt 1772 udnævnt til tysk Rigsfyrste. Han øvede stor Indflydelse paa Kejserinden, der endog skal have tænkt paa at ægte ham, men krænkede Aristokratiet ved sit stolte og raa Væsen og blev efterhaanden trængt i Skyggen af andre Yndlinge. 1771 blev O. bortsendt fra Hoffet i politiske Hverv og fik 1772 et prægtigt Marmorslot i St. Petersborg, medens han til Gjengjæld opførte Arsenalet sammesteds paa egen Bekostning. Dybt krænket over, at Kejserinden havde overført sin Kjærlighed paa Potemkin, giftede han sig 1775 pludselig, men blev 1782 vanvittig og døde 24 Apr. 1783. Fra hans Forbindelse med Katharina II stammer Greveslægten Bobrinskij. — **Alexej O.**, den foreg.s Broder, f. 1737, tog som Gardeofficer fremragende Del i Revolutionen 1762, idet han hentede Katharina II fra Peterhof og udraabte hende til Kejserinde. Siden var han, der havde Kæmpekræfter, Hovedmanden ved Peter III.s Mord. 1770 blev han som Generaladmiral sat i Spidsen for den russiske Flaade (s. Elphinstone), der ødelagde den tyrkiske Flaade ved Tschesme, og fik nu Tilnavnet „Tschesmenskij". Efter Katharina II.s Død 1796 blev O. forvist fra Hoffet og Moskva, efter at han først tillige med Boratinskij — den eneste overlevende af Peter III.s Mordere foruden O. — havde maattet bære Ligklædet, da Peters Lig flyttedes. Efter Kejser Pauls Mord 1801 vendte O. tilbage til Moskva, hvor han døde 5 Jan. 1808. Tilnavnet Tschesmenskij overførtes paa hans uægte Søn, der døde 1820 som Generalmajor. — En tredje Broder, **Fedor O.**, f. 1741, d. 1796, der udmærkede sig som General imod Tyrkerne, havde tvende uægte Sønner, der senere gjorde sig bekjendte. — **Michael O.**, f. 1785, var Adjudant hos Kejser Alexander I og sluttede 1814 Aftalen om Paris's Capitulation, men blev som formentlig Deltager i Militæropstanden 1825 forvist til sine Godser; d. 1842. — **Alexej O.**, f. 8 Oct. 1787, udmærkede sig som Rytterofficer i Krigen med Frankrig og var 1825 Oberst i St. Petersborg; han viste ved Opstanden i Dec. stor Iver og Kraft og blev til Løn Greve og Generaladjudant hos Kejser Nikolaj I. 1828—29 førte O. en Division Rytteri imod Tyrkerne og sluttede Freden i Adrianopel; han brugtes siden i flere vigtige Sendelser, saaledes 1831 til Polen (hvor hans Nærværelse samtidig med Storfyrst Constantins og General Diebitschs Død af Cholera fremkaldte Rygtet om, at han havde bragt dem Gift), 1832 til Haag og London i Anledning af Belgiens Løsrivelse og 1833 til Constantinopel, hvor han overtalte Sultanen til at underskrive en for Rusland meget gunstig Tractat. Siden blev han Rigsraad og 1844 Chef for Politiet, fulgte som Kejser Nikolajs Fortrolige denne paa flere Rejser til Udlandet og sendtes 1854 til Wien for at drage Østerrig over paa Ruslands Side. 1856 deltog han i Fredscongressen i Paris, blev i Sept. s. A. ophøjet til Fyrste, samt Formand for Rigsraadet og Ministerraadet; d. 21 Maj 1861. — Hans eneste Søn, **Nikolaj O.**, udmærkede sig i den orientalske Krig og mistede ved Silistrias Belejring en Arm og et Øje; han blev Generallieutenant og brugtes siden som Diplomat, saaledes 1871 i London, 1872—80 i Paris og derefter i Berlin; d. 1885 i Fontainebleau. — En Dattersøn af den fjerde Broder, **Vladimir Davydov**, fik 1856 Tilladelse til at optage Navnet O. (O.-D.) og gjorde sig bekjendt som Leder for Adelens Modstand imod Livegenskabets Ophør og som Ordfører for Moskvas Adel, da den 1865 krævede en fri Forfatning. Han mistede derfor sin Post som Overceremonimester ved Hoffet og var u. A. Formand for Gouvernementsforsamlingen i St. Petersborg, der blev opløst i Jan. 1867 for sin Opposition. — Ikke beslægtet med disse O. er en Familie **O.-Denisov**, der i tre Slægtled siden 1799 har afgivet Hetmaner for de donske Kosakker. **Vasilij O.-D.**, f. 1777, d. 1848 som Rytter general, udmærkede sig i Krigen 1812—13, især ved Leipzig; hans Søn, **Fedor O.-D.**, d. 1865, gjorde god Tjeneste i den orientalske Krig 1853—55.

Orlovskij, Boris Ivanovitsch [löff], russisk Billedhugger, f. 1793, d. 1837, født Livegen, men frigiven for sit Talents Skyld, kom til Italien 1822, hvor han uddannede sig under Thorvaldsens Vejledning. 1829 drog han tilbage til St. Petersborg, blev Professor der og udførte en Mængde Arbejder, hvoriblandt fremhæves Englen oven paa Alexandersøjlen, Alexander I.s kolossale Buste m. fl.

Orm ell. **Ormin**, gammel-engelsk Forfatter fra det 13de Aarh.; s. Ormulum.

Orme (Vermes) kaldte Linné alle hvirvelløse Dyr med Fradrag af Insekterne; nu ere Bløddyr og Straaldyr skilte fra dem, og O.s Række omfatter 1) **Ledormene** (Igler og Børsteorme) og 2) de **uleddede O.** ell. Hvidormene (Rundorme, Kradsere, Fladorme, Ikter og Bændelorme). O. opfattes enten som en lavere Afdeling af Leddyrene eller som en Række for sig selv. Enkelte Systematikere have atter givet Begrebet O. et videre Omfang, saa at f. Ex. Pighude og Søpunge komme ind derunder. I det daglige Liv bruges Benævnelsen O. ofte i Betydning af Insektlarver.

Ormefrø, Flores Cinæ, kaldes de ikke fuldt udsprungne Blomsterkurve af Bynkearter (Artemisia) fra Egnen mellem det kaspiske Hav og Aralsøen. Den virksomme Bestanddel er en Syre, Santonin, der anvendes som Santoninkager, **Ormekager**, mod Rundorme hos Børn. Santoninet er giftigt og bør derfor kun anvendes efter en Læges Raad.

Ormegrav. En „Ormegaard" (eller et Ormetaarn) omtales et Par Gange i nordiske uhistoriske Kilder som en Art Fængsel, hvori grusomme Fyrster anbragte deres fangne Fjender, for at de der vrimlende „Orme", d. e. Slanger, kunde kaste sig over dem og dræbe dem. Mest bekjendt er, hvorledes den engelske Konge Ella lader Ragnar Lodbrog sætte i en Ormegaard,

da han ikke vil sige sit Navn. Ogsaa Sinkungen Gunnar dræbes af Kong Atle paa lignende Maade.

Ormemide, s. Linguatula.

Ormemidler, Anthelmintica, kaldes saadanne Lægemidler, der anvendes til at dræbe eller afdrive Indvoldsorme, saaledes Ormefrø, Granatrodbark, Bregnerod o. fl. a.

Ormemusling, d. s. s. Boreorm, s. Borende Dyr.

Ormepadde (Coecilia), en lille Gruppe af Padder med et trindt, ormedannet, lemmeløst Legeme, uden Hale, med lidet Hoved og Øjnene skjulte under Huden, der er nøgen (eller forsynet med smaa, i Huden skjulte Skæl) og afdelt i Ringe. De henførtes tidligere til Slangerne, men staa nærmest ved Fiskepadderne, hvilke de f. Ex. ligne i Hvirvlernes Form; de findes i de varmere Lande og opholde sig i Jorden eller i Myre- og Termitboer. Deres Udviklingshistorie er endnu kun ufuldstændig kjendt, men man ved dog, at nogle Arter føde levende Unger, som i Fosterlivet ere udstyrede med Gjæller (til Dels af meget ualmindelig Beskaffenhed) ligesom andre Paddeunger; andre Arter ere æglæggende; hos en ostindisk Art (Ichthyophis glutinosus) har Larven i Ægget store Gjæller, som mistes, naar den forlader Ægget for at leve i Vandet, hvor den opholder sig, som det synes, temmelig længe og i den Tid er forsynet med vel udviklede Øjne, Sidelinjeorganer og en kort, sammentrykt og med Svømmebræmme udstyret Hale.

Ormepølse, s. Søpølse.

Ormeslange (Typhlops), en lille Gruppe af giftløse, ormedannede Smaaslanger, ganske eller næsten uden Hale, med yderst lille Hoved og Gab og Øjnene dækkede af Huden. Levemaade og Opholdssted have de til fælles med Ormepadder og Ormeøgler, fra hvilke de skjelnes ved Kroppens Beklædning med glatte, taglagte Skæl.

Ormesnegl ell. Ormesnække (Vermetus), en ved sin ejendommelige Skalform udmærket Havsneglesslægt; i Stedet for, at Skalvindingerne ellers følge tæt og regelmæssig paa hverandre, ere de her uregelmæssige og adskilte, og Skallen, der er fæstet til en Sten eller en anden fast Gjenstand ligesom en Rørormeskal, faar derved stor Lighed navnlig med Serpula-Skaller.

Ormesygdom (Helminthiasis), den ved Indvoldsormes Tilstedeværelse i Legemet og især i Tarmkanalen fremkaldte sygelige Tilstand. I Tarmkanalen forekomme navnlig Springorme (i Tyktarmen), Bændelorme (i Tyndtarmen) og Spolorme (begge Steder); Trichinerne udbrede sig fra Tarmen næsten over hele Legemet; Blæreormene blive hyppigst siddende i Leveren. De ved Ormene fremkaldte sygelige Tilfælde ere meget forskjellige efter den hjemsøgtes Individualitet; undertiden forraade de (især Spolorme) slet ikke deres Tilstedeværelse, førend Ormen eller Stykker deraf afgaa med Aabningen, medens der hos andre opstaar endog betydelige Ulemper, hvorved det dog maa bemærkes, at mangfoldige sygelige Tilstande især af Lægfolk sættes i Forbindelse med „Orm“, uden at de i Virkeligheden have det mindste at gjøre dermed. Springormene genere navnlig ved den besværlige Kløe, de fremkalde i Endetarmsaabningen. Bændelormene kunne medføre heftige Smerteanfald, Fordøjelsesforstyrrelser og Afmagring. Mere tvivlsomme ere vistnok de saakaldte „Ormekramper“, Krampeanfald, der skulle forklares som Reflexbevægelser fra den ved Ormenes Tilstedeværelse foraarsagede Irritation.

Ormetungede Krybdyr (Vermilingula), s. Chamæleon; o. Pattedyr, s. Myresluger.

Ormeøgle (Amphisbæna), en lille Gruppe af Krybdyr, der have samme Legemsform som Ormepadderne og ligesom disse ere blinde, da de smaa Øjne ere dækkede af Huden; lidt mere Spor til Hale have de dog, og ēn Art (Chirotes) har smaa Forlemmer. De føre en underjordisk Levemaade ligesom Ormeslangerne og Ormepadderne, fra hvilke de let skjelnes derved, at Hovedet er beklædt med kantede Plader og Kroppen med smaa, rectangulære, i Ringe ordnede Skæl. De skulle bevæge sig lige let frem og tilbage og findes kun i varmere Lande, ēn Art dog ogsaa i Sydeuropa.

Ormulum [ŏr] er Titlen paa en omfangsrig Samling af versificerede Prædikener, skrevne paa Gammel-Engelsk (Halvsachsisk), rimeligvis i det 13de Aarh. Titlen »O.« har Værkets Forfatter givet det efter sit eget Navn, Orm eller Ormin. Samlingen har Interesse i sproglig Henseende, bl. a. fordi Retskrivningen af Forfatteren er ført nær op til Samtidens Udtale af det daværende levende engelske Sprog.

Ormus-Strædet [ŏr], mellem Persien og Arabien, fører fra den persiske Bugt ud i det indiske Ocean og er paa det smalleste 7 M. bred. Det har sit Navn efter den lille Klippeø Ormus, der i det 16de Aarh. tilhørte Portugiserne. Staden O. paa Øen var tidligere en betydelig Handelsstad, men er nu næsten ganske øde.

Ormuzd ell. Ormazd [ŏr] (i Zendsproget Ahura mazdâo, den vise Herre), i Zoroasters Religion den gode Gud, det godes og Lysets Princip, i Modsætn. til Ahriman, det ondes og Mørkets Princip.

Ornamēnt, Prydelse (især i Bygningskunsten). Ornamentik. De ældste Ytringer af Menneskets kunstneriske Anlæg, som kjendes, fra den palæolithiske Stenalder, bestaa i naturalistisk behandlede Dyrebilleder, sjældnere i naturmæssige Gjengivelser af Planteformer; nogen stiliseret O. gaves den Gang ikke. Først fra den neolithiske Stenalder foreligger der en egentlig O., hvori Grundelementerne ere Punktet og den rette Linje, der benyttes i afvexlende Sammenstillinger. Billeder af Dyr og Planter forekomme næsten ikke, og der er kun gjort enkelte Forsøg paa at decorere med et Menneskehoved. Med Bronzealderen indtræder O. i et nyt Stadium, idet den buede Linje fortrinsvis benyttes, i concentriske Kredse, sammensatte og smagfulde Spiralmønstre, Bølgelinjer osv.; Plantemotiver ere endnu ukjendte, og Dyremotiverne spille en underordnet Rolle. En rigere udviklet O. forekommer dog i denne Periode over et bredt Bælte gjennem Europa fra Grækenland og nærliggende Egne indtil Skandinavien. I de følgende Tidsrum, medens Kunsten i Syden efterhaanden naaede den største Højde, bleve Motiver fra Dyre- og Planteverdenen de væsentligste Elementer i O., idet man saaledes, efter en lang Kunstudvikling, paa en vis Maade

vendte tilbage til den første Begyndelse i den qvaternære Tid. Samtidig og senere findes der hos Barbarerne i det øvrige Europa, ved Siden af en stadig Modtagen af Elementer fra den overlegne klassiske Kunst, en fremtrædende Tendens til at uddanne en selvstændig O. paa Grundlag af Dyrefigurer. De fyldigste Exempler paa en saadan Dyreornamentik foreligge i Folkevandringstidens barbariske Kunst, i den ejendommelige irske Stil fra den ældste Middelalder og navnlig i den yngre nordiske Jærnalder. Plantemotiver forekomme kun som fremmede Laan, de lineære Elementer ere af underordnet Betydning, men stiliserede Dyrebilleder i bestandig nye Omdannelser danne en bizar og indviklet O., og dette er hele Tidens Kunst. I Middelalderen og senere Tider er man bestandig paa ny vendt tilbage til den klassiske Oldtids Kunst, og paa Grundlag heraf er der inden for de forskjellige Stilarter blevet udviklet nye Ornamentgrupper. Der er her kun blevet omtalt tre Hovedarter af O.: Linje-, Blad- og Dyre-O., som betegnende den fremadskridende kunstneriske Udvikling. Men ved Siden heraf rummer ældre og yngre Tiders O. Motiver af mange andre Arter, prægede af hver enkelt Periodes hele Kunstfølelse og væsentlig beroende paa de Stoffer og Midler, som stod til Raadighed. Hvert Stof giver Anledning til visse Motiver, som kun ikke ere bundne hertil, men næsten umiddelbart efter deres Fødsel overflyttes til andre Stoffer; der kan saaledes tales om textile og architektoniske Motiver, om Baand- og Fletværks-O., om Jærn- og Træmotiver osv. Den anden væsentlig bestemmende Factor er Redskabet, fra det simpleste og første, Fingeren og Pinden, hvorved der frembringes Indtryk og Streger, til alle de Midler, hvorover Nutidens Technik raader.

Ornāt (lat. ornatus, d. e. Prydelse) bruges særlig som Betegnelse for de geistliges Embedsdragt.

Orne (norsk og svensk: Raane), et Hansvin.

Orne [orrn], Departem. i det nordvestlige Frankrig, omgivet af Dep. Calvados, Eure, Eure-Loir, Sarthe, Mayenne og la Manche. 111 □ M. med 376,000 J. (1881). Det er fra Ø. til V. gjennemskaaret af et Højdedrag, der danner talrige smukke Dale. De vigtigste Vandløb ere Orne, der herfra gjennem Calvados løber til Kanalen, Rille, der løber ind i Dep. Eure til Seine, Sarthe og Mayenne. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes megen Hør og Hamp. Af Mineralprodukter findes Jærn og gode Ler- og Stenarter. De vigtigste Industrigrene ere Forarbejdelsen af Jærnet og andre Metaller, samt Fabrikation af Bomuldsstoffer og Læder. Hovedstad Alençon.

Ornĕllas, Agostinho de, portug. Digter, f. 1836 i Funchal, var fra 1859 til 1867 i diplomatisk Function i Nordamerika, Berlin, Rio Janeiro, St. Petersborg og London. Foruden ved originale lyriske Digte har han gjort sig bekjendt ved en Oversættelse af Goethes Faust paa Portugisisk (1861—73).

Ornithichniter, forstenede Aftryk af Fuglefodspor; berømte ere især de talrige O. i den røde Sandsten i Connecticutdalen i Nordamerika, der hidrøre fra Triasdannelsen, og hvoriblandt der er Fodspor med ¾ Alen lange Tæer, maaske af kæmpemæssige, strudseagtige Fugle (Ornithichnites giganteus), eller maaske snarere af store hoppende Krybdyr (Kæmpeøgler).

Ornithologi, Læren og Kundskaben om Fuglene; Ornitholōg, En, der giver sig af med dette Studium. Blandt de ældre ornithologiske Hovedværker kunne nævnes Brissons »Ornithologia« (6 Bd., 1760), Buffons »Histoire nat. d. Oiseaux« 10 Dele med 984 »Planches enluminées« (1770—86), Temminck »Manuel d'Ornithologie« (1820—40) og »Nouveau recueil de planches coloriées d'Oiseaux«, 5 Bd. med 600 Tavler (1820—38); blandt de nyere Naumanns „Naturgeschichte der Vögel Deutschlands", 12 Dele med 387 Tavler (1822—44), Gray »Genera of Birds«, 3 Bd. med 371 Tavler (1844—49), Goulds Pragtværker (»Birds of Europe, Asia and Australia«), flere Værker af Schlegel, Bonaparte, Sclater, Hartlaub, Cabanis, Finsch o. fl., de ornithologiske Tidsskrifter („Ibis", „Zeitschrift f. Ornithologie" osv.); af anatomiske Arbejder Tiedemanns „Anatomie und Naturgeschichte der Vögel" (2 Bd., 1810—11), Nitsch's „Pterylographie", Milne Edwards's Arbejde over de fossile Fugle osv. Ang. Nordens O. f. Nilsson, Faber, Kjærbølling og Sundevall. **Ornithologiske Stationer** have til Formaal at iagttage Fuglenes Livsforhold, særlig deres Vandringer. Begyndelsen til at oprette et Net af o. Jagttagelsesstationer blev gjort i Tyskland 1876 (efter Forslag af Reichenow), hvorefter »British Association for the Advancement of Science« indrettede et lignende i Storbritannien, som efterfulgtes af Østerrig, Danmark og de forenede Stater i Nordamerika. 1886 dannedes paa en ornithologisk Congres i Wien en „international permanent ornithologisk Comité" under Kronprinsen af Østerrigs Protectorat, bestaaende af fremragende Ornithologer fra forskjellige Lande, som paatog sig i deres Hjemstavn at virke for det fælles Maal at indsamle Jagttagelser, som offentliggjøres i en Beretning i Tidsskriftet „Ornis" (redigeret af Blasius og v. Hayek). I de fleste Lande i Europa og i mange i de andre Verdensdele ere nu saadanne o. St. i Virksomhed, til Dels med Understøttelse fra de respective Regeringer. Dette er saaledes Tilfældet i Danmark, hvor Staten yder et Bidrag saa vel til det internationale Foretagende som til at vedligeholde og udvide Jagttagelserne af vor egen Fuglefauna. Jagttagelser fra forskjellige Privatpersoner og fra Fyrtaarnene indsendes til Bestyreren af den ornithologiske Afdeling af det zool. Museum, hvortil ogsaa sendes Vinger og Fødder af de mange Fugle, som omkomme eller beskadiges ved at flyve mod Fyrenes Lanterner.

Ornum kaldtes i Middelalderen et Stykke Jord, som ikke regnedes til den fælles Bymark, men betragtedes som Bondens private Ejendom. Ordet kommer af úr og nema, at tage, og bet., hvad der er undtaget.

Orographi, den Del af den physiske Geographi, som beskriver de paa det faste Lands Overflade forekommende Ophøjninger eller Bjærge.

Orōntes, nu Nahr-el-Asi ell. simpelthen Asi, Flod i Syrien, udspringer paa Libanon

i Nærheden af Baalbek og løber mod N., indtil den ø. for Antiochia gaar mod S. V. og falder i Middelhavet. 50 M. lang.

Orōpos, befæstet Havnestad ved Euripos paa Grænsen mellem Attika og Bøotien, hvortil den i lang Tid skiftevis hørte. I dens Omegn var der et Drømmeorakel for Amphiaraos.

Orōsius, Paulus, Presbyter i Tarragona, blev af Augustinus sendt til Palæstina for der at bekæmpe Pelagianismen, hvilket han gjorde med Dygtighed. Efter sin Hjemkomst skrev han en Kirkehistorie indtil 415, »Historiarum libri VIII adversus paganos«.

Orosháza [ōros], Flække i Ungarn, 24 M. s. ø. for Budapest. 18,000 I. Vinavl. Store Kvægmarkeder.

Orotava, Stad paa Nordsiden af Øen Tenerifa. 11,000 I. Maadelig Havn.

Orust [rust], den største af den bohuslänske Skjærgaards Øer, skilt fra Tjörn ved Stegfjorden, har et Fladeindhold af c. 6 □ M. (336 □ Kilom.) med 18,000 I. Langs den nordøstlige Kyst løber en Bjærgstrækning, fra hvilken spredte Aase gaa ud i forskjellige Retninger; mellem disse Aase findes frugtbare Dale. Skove findes kun mod N. og N. V. O. sammen med nogle nærliggende Smaaøer udgjør 2 Herreder og 7 Kirkesogne.

Orpheus [ōr], berømt græsk Sandsiger og Sanger i den mythiske Tid, var efter Sagnet Søn af Oagros og Musen Kalliope; han var en Discipel af Linos. Ved sin Sang og sit Spil tæmmede han de vilde Dyr og bragte selv Træer og Klipper til at følge efter sig; da hans Hustru Eurydike (s. d. A.) var død, bevægede han ved Tonernes Magt Pluton til at tillade Eurydike at følge sin Mand tilbage til Oververdenen under den Betingelse, at O. ikke maatte vende sig om paa Vejen; men da han saa sig om efter hende, maatte hans Hustru vandre tilbage til Underverdenen. O. skal være bleven sønderreven af Bacchantinder. Senere saa man i ham en Vismand og tilskrev ham forskjellige religiøse Digte, og Orphikere blev Navnet for forskjellige mythiske Digtere og Philosopher, som Musæos og Epimenides. De saakaldte orphiske Mysterier og Sange erklærede allerede Aristoteles for nægte. De O. tillagte Digte ere udgivne af G. Hermann i »Orphica«, og de orphiske Digteres Fragmenter af Lobeck i »Aglaophamus«.

Orre, norsk, 1) Sjø-Orre, Fløjelsand (Fuligula fusca) og Sortand (F. nigra). 2) Urfugl; Rype-O., Bastard af Urhanen og Dalrypens Hun, forekommer undertiden, men temmelig sjælden, i de Fjældegne, hvor begge Stamformer mødes, og optræder hyppigst som Han; denne arver fra Faderen den kløftede Hale og fra Moderen den fremtrædende hvide Farve paa Hals, Bug og Vinger samt den delvise Fjerklædning af Tæerne. Rype-O. er som andre Bastarder ufrugtbar.

Orsafot, Orsasjuka, Slipstenssjuka, en i Orsa i Dalarne hyppig forekommende Form af Svindsot, der skyldes Befolkningens Beskæftigelse med Stenhuggerarbejde.

Orscha, en gammel Stad i det russiske Gouv. Mohilev ved Dnjepr, 8 M. n. for Mohilev, med 3,000 I., bekjendt af et blodigt Slag 8 Sept. 1514, hvor Litauerne under Fyrsten af Ostrog vandt en stor Sejer over Russerne.

Orseille, fr. [sælje], en rødligviolet Dej, der vindes ved Gjæring af forskjellige Lavarter, navnlig Roccella, og gaar i Handelen som et endnu temmelig vigtigt Farvestof.

Orsini ell. Ursini, berømt italiensk Fyrsteslægt, som hvis Stamfader nævnes Orsus O., Herre af Petigliano, der i Slutn. af det 12te Aarh. var Senator i Rom. Huset delte sig i 3 Linjer, af hvilke den yngste, O.-Gravina, endnu blomstrer. Francesco O. blev 1417 udnævnt til første Greve af Gravina (en Stad i det neapol. Landskab Bari) og hans Søn, Jacopo O., 1463 til Hertug af G.; Beroaldo O. blev 1724 tysk Rigsfyrste og senere Pavestolens Fyrste. — Nicolo O., Greve af Petigliano, f. 1442, d. 1510, var en berømt venezianſk Feltherre, ligesom hans Fætter, Lorenzo O., Herre af Ceri; denne traadte senere i Pave Leo X.s og til sidst i den franske Konge Frants I.s Tjeneste og døde 1536. — Tre Medlemmer af Familien O. besteg Pavestolen, neml. Joh. Cajetan O. som Nikolaus III 1277—80, Pietro Francesco O. som Benedict XIII 1724—30 og Lorenzo O. som Clemens XII 1730—40. — Prinsesse O., født Anna Marie de la Trémouille, f. 1643, gift først med Adr. Blas. Talleyrand, Prins af Chalais, derpaa med Flavius O., Hert. af Bracciano (med hvem denne Linje uddøde 1698), er bekjendt af den Rolle, hun i sin Enkestand spillede i Spanien. Fra Rom, hvor hun opholdt sig, blev hun af Ludvig XIV ansat som Overhofmesterinde (Camarera mayor) hos hans Sønnesøn Philip V.s første Ægtefælle Prinsessen af Savoyen, som hun ganske beherskede saa vel som den aandssvage Konge, saa at hun i Virkeligheden styrede Spanien under hele Arvefølgekrigen. Men hendes Regimente fik en brat Ende. Efter Dronningens Død i Febr. 1714 udvirkede hun efter Alberonis Forslag, at Kongen blev gift med Elisabeth Farnese af Parma, i den Tanke, at det var en ubetydelig Person, der ikke vilde blive hende farlig; men den ærgjerrige Prinsesse havde forregnet sig: allerede ved det første Møde 23 Dec. 1714 vakte hun den nye Dronnings Mishag, blev øjeblikkelig sendt over Grænsen, og alle hendes Anstrængelser for ved den franske Konges Hjælp at faa sin forrige Stilling tilbage vare forgjæves. Hun vendte igjen tilbage til Rom og døde 5 Dec. 1722, 80 Aar gl. — Fra O. stammer ogsaa det tyske Fyrstehus Rosenberg i Kärnten, Steiermark og Nedreøsterrig, som derfor kalder sig O. und Rosenberg.

Orsini, Felice, Greve, italiensk Revolutionsmand, f. 1819 i Meldola i Prov. Forli, studerede i Bologna og sluttede sig tidlig til et hemmeligt politisk Samfund. For Deltagelse i nogle Uroligheder blev han 1844 dømt til livsvarigt Fængsel, men benaadet ved Amnestien 1846. 1848 tog han Del i Kampen i Lombardiet og i Venezias Forsvar, var n. A. Medlem af den republikanske Forsamling i Rom og Gouverneur i Ancona og maatte efter gjentagne Fængslinger flygte til England 1853. N. A. sendtes han af Mazzini først til Lombardiet og derfra til Ungarn, men her blev han fængslet og ført til et Fort ved Mantua, hvorfra det dog lykkedes ham at flygte i Marts

1856. Mest bekjendt blev O. som Leder af det farlige Mordforsøg 14 Jan. 1858 paa Keiser Napoleon III, hvem han vilde dræbe ved de nylig opfundne „Orsinibomber". Keiseren undslap Faren, men 8 Personer dræbtes og omtr. 150 saaredes. O. og den ene af hans Medskyldige, Pieri, henrettedes 13 Marts efter et Forsvar for Retten af Jules Favre. Inden sin Død sendte O. et indtrængende Brev til Keiseren om at tage sig af Italiens Frigjørelse, til hvilket Maal hans eget Liv havde været viet, og det øvede vistnok ikke ringe Indflydelse paa Napoleon III.s senere Politik.

Orsova [örschova], sædvanl. kaldt Ny-O., til Forskjel fra det noget mod V. liggende Gammel-O. (1,800 J.) i den forhenvær. banatiske Militærgrænse, er en Fæstning i Serbien paa en Ø i Donau, 22 M. ø. for Belgrad; 3,000 J.

Ort var tidligere i Tydskland et Maal for flydende Varer paa omtrent ¼ Pot. Ligeledes benyttedes O. som Vægt saa vel i Tydskland som i Danmark, Norge og Sverige, i Danmark efter 1861 lig 0,80 fr. Gram, i Sverige efter 1863 lig 4,25, ellers varierende mellem 0,91 og 0,97 fr. Gram. I Norge er O., Rigsort eller Mark, tillige en ældre Sølvmønt, hvoraf 5 paa en Specie, altsaa af Værdi 80 Øre.

Orta, et tyrk.-tatarisk Ord, der bet. Feltlejr, Horde, hvilket Ord er kommet deraf; jvfr. Janitscharer og Kirgisernes Land.

Orta, en lille Stad med 1,000 J. ved Østsiden af den smukke Orta-Sø i Norditalien, 9 M. n. v. for Milano. Paa et Bjærg i Nærheden er den hellige Frants af Assisis berømte Balsamscapel med mange omgivende Capeller, der ere rigt smykkede med Statuer og Malerier fra det 16de Aarh.s udmærkede Kunstnere, til Erindring om de mærkeligste Tildragelser i Helgenens Liv.

Ortegāl, Cap, et Forbjærg i Prov. Galicien i det nordvestlige Spanien under 43° 46′ n. Br. og 8° 46′ ø. L.

Orthez [tæhs], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne ved Floden Gave de Pau, 5 M. v. n. v. for Pau. 5,000 J., hvoriblandt ¼ Protestanter. I Nærheden sejrede Englænderne under Wellington 27 Febr. 1814 over Franskmændene under Soult.

Orthīt, ogsaa kaldet Allanit, et sort Mineral, der bestaar af Kiselsyre i Forbindelse med Lerjord, Jærnilte, Ceriumilte (Ytterjord) og Vand, forekommer i Granit paa mange Steder i Skandinavien og i Grønland.

Ortho (gr. ὀρθός) i Sammensætn. bet. ret, lige; s. fl. følg. A.

Orthoceratit, uddød Slægt af Nautilfamilien, hvis Skal ikke var spiralsnoet eller krummet, men fuldkommen lige, tilhørte de saakaldte palæozoiske Dannelser, f. Ex. den som Stenfliser hyppig anvendte svenske Overgangskalk, og opnaaede ofte en anselig Størrelse.

Orthodoxi (d. e. Rettroenhed) kaldes Overensstemmelse mellem den enkeltes personlige Tro og Kirkens Lærebegreb; orthodŏx er derfor den, hvis Tro og Lære stemme nøje overens med Kirkens. Den orthodoxe Kirke er et Navn, som den græsk-katholske Kirke har tillagt sig selv.

Orthoepi kaldes den Del af Grammatiken, som indeholder Læren om den rigtige Udtale.

Orthognāth, med lodrette Kjæver, en Betegnelse, som bruges om Hovedskallen af Mennesker, naar den Vinkel, som dannes mellem en Linje fra Nakkehullets Forrand til Sikenets Bagrand og en anden fra dette Punkt til Overkjævebenets forreste Punkt, nærmer sig til 90°; er den nævnte Vinkel betydelig større (indtil 120°), siges Kraniet at være prognath. I Forbindelse med Prognathisme staar gjærne det Forhold, at Kjæverandene, som omslutte Tandrodderne, ere mere eller mindre straat fremadrettede, medens de ved Orthognathisme ere mere lodrette. De nævnte Forhold kunne have Betydning som Racemærke; saaledes ere Australnegre og Negre prognathe, den hvide Racer othognath.

Orthogonāl, retvinklet. O. Substitution er en saadan, hvorved Overgang gjøres fra et retvinklet Coordinatsystem til et andet.

Orthographi, Retskrivning. Orthográphisk Projectiōn af en Figur i en Plan (Projectionsplanen, Billedplanen) er den Figur, som opstaar, naar man fra alle Punkter i den givne Figur fælder Vinkelrette paa Projectionsplanen. Projectionen i en vandret Plan kaldes Grundtegning ell. vandret Projection, vandret Billede, Projectionen i en lodret Profil ell. lodret P. Ved de økonomiske Kort, som fremstille smaa Dele af Jordens Overflade, benyttes denne Projection (Grundtegning); den fremstiller Landstykket saaledes, som det vilde vise sig for et Øje, der befandt sig lodret over det i en betydelig Afstand derfra.

Orthoklās, et meget udbredt Mineral, der har faaet Navn af sine to lodret paa hinanden staaende Gjennemgange, er en Kali-Feldspat, der bestaar af Kiselsyre, Lerjord og Kali. Den har meget forskjellige Farver; dog ere de hvide, graa og røde Varieteter de hyppigste. Den udgjør en Hovedbestanddel af en Mængde Bjærgarter, navnlig Granit, Gnejs, Porphyr, Syenit o. fl. S. Feldspat.

Orthoptĕrer, d. s. s. Skindvinger.

Orthopædi, Læren om de sygelige Formforandringer af det menneskelige Legemes Ydre (Skjævheder, Contracturer osv.) og deres kunstmæssige Behandling ved mechaniske Midler (Bandager, mere sammensatte Maskiner eller andre Apparater), chirurgiske Operationer (især Seneoverskæringer), Gymnastik osv. Orthopæd, den Læge, der har gjort O. til sin Specialitet. Orthopædisk Institut, en Helbredelsesanstalt, i hvilken O. udøves.

Ortiguēira, Stad i Spanien, Galicien, 8 M. n. ø. for Coruña, ved en Bugt af Atlanterhavet. 17,000 J. Skibsfart og Handel.

Ortler, det højeste Bjærg i Tiroler-Alperne, paa Grænsen af Tirol og Lombardiet, 12,450 F. højt, ansaas en Gang for Europas højeste Bjærg.

Ortolān, d. s. s. Hortulan.

Ortōna, Stad i Mellemitalien, ved Adriaterhavet, 22 M. ø. til n. for Rom. 12,000 J. Havn. Udførsel af Vin.

Ortygia, det gamle Navn for en lille Ø ved Siciliens Østside, hvorpaa Syrakus ligger, forbunden med Hovedøen ved en Bro.

Orūba, s. Aruba.

Orūro, Departementshovedstad i Republiken Bolivia i Sydamerika, 25 M. s. til ø. for La Paz. 8,000 J. Rige Sølvgruber.

Orvar Odd, s. Sturzen-Becker.

Orvieto, Stad i Mellemitalien, 13 M. n. til v. for Rom. 10,000 J. Bispesæde. Smuk gotisk Kathedralkirke med mærkelige Malerier og Kunstsager. Vinavl.

Oryktochemi, Mineralchemi, i Modsætning til Dyr- og Plantechemi. Oryktognosi, Læren om de enkelte Mineraler, kaldes nu hyppigst Mineralogi.

Os, van, hollandsk Malerfamilie. Jan van O., f. 1744 i Middelharnis, d. 1808 i Haag, bekjendt som Frugt- og Blomstermaler; hans Søn, Pieter Gerardus van O., f. 1777 i Haag, d. 1839, dannede sig til Dyrmaler, især efter Paul Potter og Dujardin; dennes yngre Broder, Georg Jak. Joh. van O., f. 1782, d. 1861 i Paris, holdt sig mest til Blomstermaleriet med van Huijsum til Forbillede og vandt et stort Navn baade i Holland og i Paris, hvor han levede fra 1812 og tillige arbejdede for Porcelænsfabriken i Sèvres.

Osage [osädsch], Flod i Nordamerika, udspringer i Staten Kansas og løber mod Ø. ind i Missouri til Floden Missouri, som den naar neden for Jefferson. Efter denne benævnes Osagerne, en til Siouxfolkene hørende Indianerstamme.

Osaka, Stad paa den japanske Ø Nipon ved Osaka-Bugten, 7 M. s. v. for Kioto. 359,000 J. (1884). Den er et af Hovedsæderne for den japanske Industri og driver betydelig Handel. 1885 havde Indførselen her og i Hiogo en Værdi af 32 Mill. Kr. i Varer og 21,4 Mill. Kr. i ædle Metaller, Udførselen 29,6 Mill. Kr. for Varer og 4,6 Mill. Kr. i ædle Metaller.

Osborne [osborn], et kongeligt Slot paa Nordsiden af den engelske Ø Wight i Kanalen, Dronn. Victorias sædvanlige Sommerresidens.

Oscar I, Joseph Frants, Konge i Sverige og Norge 1844—59, f. 4 Juli 1799 i Paris, eneste Barn af Bernadotte og Désirée Clary, kom, efter at Faderen var bleven valgt til Sveriges Kronprins, 11 Aar gl. til sit nye Fædreland, hvor han fik Titlen Hertug af Södermanland. Hans Opdragelse blev ledet med Alvor og Dygtighed, og han fik en grundig og mangesidig Dannelse. Han ledsagede sin Fader i Krigen mod Norge. Paa en Rejse gjennem Danmark, Tyskland, Schweiz og Italien blev han 1822 forlovet med Josephine Maximiliane Eugenie af Leuchtenberg (s. Josephine), som han ægtede 19 Juni 1823. Som Kronprins fik O. Lejlighed til at sætte sig ind i saa vel den civile som den militære Styrelse, idet han blev Kansler for de tre Universiteter, Storadmiral, Generalfelttøjmester og Chef for Artilleriet, Militærdistrictsbefalingsmand m. m. og derhos i kortere Tidsrum ledede Regeringen, dels i Norge som Vicekonge (1824 og 1833), dels over de forenede Riger under Faderens Sygdom. Men en stor Del af sin Tid anvendte han dog paa de skjønne Kunster og til videnskabelige Studier; han var en heldig Komponist og skrev bl. a. »Om Straff och Straffanstalter« (1840). En af hans første Regeringshandlinger, efter at han ved Faderens Død 8 Marts 1844 havde besteget Tronen, blev den, ved Frdn. af 20 Juni 1844 (om forandret Unionsvaaben samt om et nyt Orlogs- og Handelsflag) i det ydre at give begge Rigerne Ligestilling i Unionen for saaledes at styrke det gjensidige gode Forhold imellem dem. I Criminal- og Arvelovgivningen vedtoges i begge Lande efterhaanden væsentlige Forandringer, Retsforvaltningen simplificeredes, Haandværks- og Fabrikvirksomheden frigjordes fra Lavstvangen, Toldlovgivningen bragtes i nærmere Overensstemmelse med Frihandelsanskuelserne, Undervisningsvæsenet fik en kraftig Udvikling, Retten til fri Religionsøvelse udvidedes, Postvæsenet forbedredes, Jærnbaneanlæg paabegyndtes og elektriske Telegraphlinjer anlagdes. 1848 stillede den svensk-norske Regering sig paa Danmarks Side, og det lykkedes den ved sin Optræden at indskrænke Krigen inden for bestemte Grænser. 1857 maatte O. af Helbredshensyn overlade Regeringen til Kronprinsen; efter næsten to Aars tiltagende Svaghed døde han 8 Juli 1859. O.s og Dronn. Josephines Børn vare: Carl Ludv. Eug. (Carl XV); Frans Gustav O. (s. Gustav); O. Fred. (O. II); Charl. Eugenie Aug. Amal. Albert. (f. 24 Apr. 1830) og Nikol. August, Hertug af Dalarne (f. 24 Aug. 1831, d. 4 Marts 1873), gift 16 Apr. 1864 med Therese (f. 1836), Datter af Prins Eduard af Sachsen-Altenburg.

Oscar II Frederik, Sveriges og Norges Konge siden 1872, den foreg.s tredje Søn, f. 21 Jan. 1829, fik Titlen Hertug af Östergötland, bestemtes tidlig for Søetaten, deltog flere Aar i Øvelsesexpeditioner til Søs, udnævntes 1845 efter aflagt Søofficersexamen til Underlieutenant i Flaaden og rykkede efterhaanden op til Viceadmiral. I Mellemtiden skaffede han sig Lejlighed til ved Rejser at lære fremmede Landes Institutioner og Forhold at kjende og gjorde tillige omfattende Studier i flere Retninger. Han optraadte som Militærforfatter og gjorde sig tillige bekjendt som Digter og Taler; en Samling af hans Digte »Ur Svenska flottens minnen« (3dje Udg. 1885) blev 1857 prisbelønnet af det svenske Akademi; andre af hans Digte ere udgivne dels særskilt, dels i »Nytt och gammalt af O***« (5 H., 1859—72) samt i »Samlade skrifter« (2 Bd., 1875—76; nyt Opl. 1879); ogsaa af hans Taler ere et Par Samlinger blevne offentliggjorte. Han førte flere Gange Regeringen under Carl XV.s Rejser og Sygdom, inden han ved Broderens Død 18 Sept. 1872 besteg Tronen. 12 Maj 1873 lod han sig krone i Stockholm, gjorde derpaa en Rejse gjennem Sveriges og Norges nordligste Landskaber lige indtil Nordcap og blev 18 Juli s. A. ogsaa kronet i Throndhjem. Foruden aarlige Rejser inden for de forenede Riger, som under hans Regering om end ikke helt uberørte af Rivninger vedblivende have nydt en fredelig Udvikling, har O. fra Tid til anden foretaget Rejser ogsaa til Udlandet; 1875 besøgte han Hofferne i København og Berlin samt det russiske Hof, 1881 gjorde han en Badereise til England og Tyskland og overværede derefter i Carlsruhe Kronprinsens Bryllup; 1884 besøgte han England, Frankrig og Tyskland, og 1885 ledsagede han Dronningen paa en Rejse til Constantinopel. 6 Juni 1857 ægtede O. i Biebrich Sophie Wilh. Mariane Henr. (f. 9 Juli 1836 i Wies-

baden), Datter af Hertug Wilhelm af Nassau og Pauline af Württemberg, og har med hende 4 Sønner: O. Gustav Adolf (f. 16 Juni 1858), Hertug af Vermland, Kronprins, ægtede 1881 Soph. M. Victoria af Baden; O. Carl Aug. (f. 15 Nov. 1859), tidligere Hertug af Gotland, nu Capitain i den svenske Marine med Titel Prins af Bernadotte, ægtede 15 Marts 1888 Frøken Ebba Munck af Fulkila og frasagde sig Arveretten for sig og Efterkommere til Sverige og Norge; O. Carl Vilh. (f. 27 Febr. 1861), Hertug af Vestergötland; Eugen Napol. Nikol. (f. 1 Aug. 1865), Hertug af Nerike.

Oscarsborg, Fæstning i Norge, liggende paa den sydlige af de to Kaholme, som lidt inden for Drøbak dele Christianiafjorden i tre lange Løb. Dens Værker, som anlagdes 1845—56, bestod af et casemateret Hovedfort med 4 Strandbatterier og vare efter den Tids Forhold meget respectable. Efter Indførelsen af pansrede Skibe og svære Skyts tabte de imidlertid deres Betydning, og nu har man i en Række af Aar været beskæftiget med nye Arbejder til Drøbaksundets Befæstning. Det vestre Løb er blevet spærret ved en undersøisk Stenjetée, og paa Holmen bygges stærke Jordværker, som dække det gamle Fort mod directe Beskydning fra Søsiden.

Oscarshal, Lystslot paa Bygdø ved Christiania, opført af Oscar I 1847—52 efter Tegning af Nebelong. Det har en henrivende Beliggenhed og en smuk Samling af Malerier og Billedhuggerarbejder af norske Kunstnere.

Oscarshämn, Stabelstad i Sverige omkring det indre af Döderhultsviken, ved det nordlige Indløb til Calmar-Sund. 5,604 J. (1886). Skibsværft og Dok med mechanisk Værksted, 3 Bankkontorer. Udførsel af Skovprodukter. Havnen har en Dybde af indtil 35 F. (11 Met.), men Indløbet kun 24 F. (7 Met.). 1884 bestod Handelsflaaden af 69 Fartøjer paa 11,066 Tons (4 Dampere paa 1,178 Tons). Ved en privat Jærnvej O.-Nässjö staar O. i Forbindelse med Statens Jærnbaner. O. var Flække med Navnet Döderhultsvik, indtil den 1856 fik Stabelstadsret.

Oschersleben, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 4 M. v. s. v. for Magdeburg. 9,000 J. Linnedvæveri og Fabrikation af Roesukker.

Oscillatiōn, Svingning, en frem- og tilbagegaaende Bevægelse, under hvilken det bevægede Legeme har sin største Hastighed i den midterste Stilling, men er i Hvile et Øjeblik, hver Gang det er i den største Afstand derfra og vender om. **Oscillationscentrum** kaldes i det physiske Pendul Svingningernes Midtpunkt. **Oscillēre**, svinge. **Oscillerende Udladning** er Udladningen af en elektrisk Condensator eller Leidnerflaske, naar den sker paa ēn Gang, derved at de to Metalbelægninger sættes i ledende Forbindelse med hinanden; Elektriciteten gaar nemlig successive fra de to Belægninger, som om disse bleve udladede stiktevis, men det hele sker saa hurtig, at man mærker Udladningen som kun ēn, og der ses ogsaa kun ēn Gnist; ses denne derimod i et hurtig roterende Spejl, kan man skjelne de enkelte Gnister.

Osculēring ell. **Osculatiōn** (af lat. osculari, kysse) er i Geometrien Betegnelse for en særegen Art af Berøring mellem Curver eller Flader. Især er ved Curver den **osculerende Cirkel** af Interesse. Til et givet Punkt af en plan krum Linje kan der vel kun tegnes ēn berørende ret Linje (Tangenten), men uendelig mange rørende Cirkler; thi ethvert Punkt i Normalen vil kunne være Centrum for en saadan. Men idet nogle af disse ville berøre Curven paa dens concave Side, andre paa den convexe, er der ēn, som gjør Overgangen mellem disse, og denne kaldes den osculerende Cirkel ell. Krumningscirklen, dens Centrum Krumningscentrum, dens Radius Krumningsradius — de sidste Betegnelser hidrørende fra, at den osculerende Cirkel bestemmer Curvens Krumning i det betragtede Punkt. Denne Krumning varierer altid fra Punkt til Punkt i enhver Curve undtagen i Cirkelen, som har constant Krumning. En rørende Cirkel kan siges at have to uendelig nær ved hinanden liggende Punkter fælles med den Curve, den rører; den osculerende Cirkel har derimod i samme Betydning 3 Punkter fælles dermed og er derved fuldstændig bestemt. Er den givne Curve vindskjæv, bestemme disse 3 Punkter tillige den osculerende Cirkels Plan, **Osculationsplanen**. For øvrigt kan Begrebet om O. ogsaa anvendes paa andre krumme Linjer end Cirkelen, ligesom der ved Flader tales om osculerende Flader. En Kugle kan dog almindeligvis kun i højst to forskjellige Retninger osculere en vilkaarlig Flade i et givet Punkt, og en enkelt osculerende Kugle kan derfor ikke uden videre anvendes til at charakterisere en Flades Krumning i hvert Punkt.

Oserov, Vladislav Alexandrovitsch [āāseroff], russisk Dramatiker, f. 1770, var Officer og steg til Generalmajor, skrev velformede Sørgespil i fransk-klassisk Tonart som „Ødip i Athen“ (1804), „Dmitrij Donskoi“ (1807), „Polyxena“ (1809) foruden lyriske Digte og Oversættelser. Han døde 1816 paa sit Gods i Gouvernementet Kasan.

Oshkosh, Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika, 18 M. n. ø. for Madison, ved Vestsiden af Winnebago Søen. 16,000 J. Store Savmøller ved Søen.

Osiānder, Andr., egtl. Hosemann, f. 1498, Søn af en Landsbysmed ved Nürnberg, kæmpede med stor Dygtighed og Veltalenhed for Reformationens Sag i Nürnberg og blev allerede 1522 protestantisk Præst der. 1549 blev han Præst og theol. Prof. ved Universitetet i Königsberg og førte nu indtil sin Død 1552 heftige Stridigheder med forskjellige lutherske Theologer, der beskyldte ham for at føre katholiserende Lære om Retfærdiggjørelsen. Hans Tilhængere, **Osiandrīsterne**, bleve 1566 alle afsatte fra deres Embeder og **Osiandrismen** forbudt i Preussen.

Osimo, Stad i Mellemitalien, 2 M. s. for Ancona. 18,000 J. Bispesæde. Vin- og Frugtavl.

Osiński, Ludv., polsk Digter, f. 1775, udgav 1801—4 en Oversættelse af Corneille, der med stort Mesterskab behandlede Sprog og Rhythmer og indførte en hidtil i Sproget ukjendt Elegance i Dictionen. Senere traadte han i

Statstjenesten, men vedblev at oversætte fra Fransk og at skrive formfuldendte og kraftige lyriske Digte, af hvilke især mærkes Oden til Kopernikus. O. var ogsaa berømt som Taler; hans Veltalenhed frelste den paa Livet anklagede Oberst Siemianowski. Efter sin Svigerfader Boguslawskis Død overtog O. Bestyrelsen af Theatret i Warschau, som han ledede med Dygtighed og Uegennyttighed. Ved Universitetet holdt han Forelæsninger over Literatur, og skjønt gammeldags i sin Smag og Modstander af Mickiewicz og Nyromantiken udøvede han ved sin Livlighed stor Indflydelse paa den yngre Slægt. D. 1838.

Osiris, efter den ægypt. Mythol. Søn af Geb (Kronos) og Nut (Rhea); til Hustru havde han sin Søster Isis. Oprindelig var han en Localgud i Staden This i Øvreægypten og som saadan en Form for Solguden Ra; dog udbredtes allerede tidlig hans Cultus fra This over hele Ægypten. Paa de ægyptiske Mindesmærker fremtræder O. som Fyrste og Dommer i Underverdenen. Grækerne sammenstille ham med deres Dionysos.

Osker, hos Romerne Osci ell. Opsci, hos Grækerne *'Oπικοί*, en gammel italisk Folkestamme, der havde sit Sæde i Campanien. Det oskiske Sprog, der var nær beslægtet med det umbriske og i Forening med dette lige over for det latinske dannede en af den italiske Sproggruppes to Grene, tabte sig i det 1ste Aarh. f. Chr., men endnu senere tror man at gjenfinde det i den romerske Bondedialekt. Foruden Mønter er der endnu en Del Indskrifter tilbage, med hvis Forklaring i den nyere Tid fornemmelig Grotefend, Mommsen og Kirchhoff have beskæftiget sig.

Oslo, ved den lille Loelv, som falder ud i Christiania Fjord ø. for Christiania og tæt ved Akerselvs Munding, blev anlagt af Harald Haardraade kort efter Midten af det 11te Aarh. Den blev siden stadig Sæde for en Biskop og ofte Kongernes Opholdssted. O. havde to anselige Kirker, St. Halvards og St. Maries, foruden flere andre, og blandt Klostre et stort Nonnekloster („Nonneseter" paa „Leret"). 1567 blev O. opbrændt af Christiern Munck, for at den ikke skulde falde i Svenskernes Hænder. Da den atter 24 Maj 1624 fortæredes ved Vaadeild, lod Christian IV Staden flytte lidt længere mod V. og lige under Fæstningen Akershus's Volde, idet han tillige kaldte det nye Anlæg Christiania. Siden den Tid har O. eller Gamlebyen kun været en Forstad til Norges Hovedstad, med hvilken den mere og mere voxer sammen under dennes stærkt tiltagende Bebyggelse og Udvidelse. Indtil 1857, da Christianias Forstæder, og deriblandt O., indlemmedes i Staden og gjordes delagtige i alle dens Rettigheder og Byrder, var det ikke tilladt at drive Kjøbmandshandel i O. 1861 blev O. en egen Menighed, først som Annexsogn under Grønlands Hovedsogn, senere (fra 1880) som eget Sognekald. Af det gamle O. findes yderst ringe Oldtidslevninger, da Stenene af dets fordums Pragtbygninger ere blevne brugte dels til Akershus's Fæstningsværker, dels til private Bygninger. Nogle af Byens offentlige Bygninger kunne dog paavises. O. Hospitalet var før Reformationen et Minoriterkloster; det er nu et Fattighus og Kirke. O.s nuværende Bispegaard var i Middelalderen et Dominikanerkloster og indeholder, skjønt ofte ombygget, adskillige Hvælvinger og Mure fra 13de Aarh.; derimod laa O.s gamle Bispegaard paa samme Sted, hvor senere O. Ladegaard rejstes, der beboedes eller brugtes af Befalingsmanden paa Akershus, indtil den af Kong Frederik IV blev bortsolgt.

Osman I, Stifter af det tyrkiske — efter ham opkaldte osmanske — Rige, f. 1259, Søn af Hordeføreren Ertogrul, der havde slaaet sig ned i Lilleasien, fulgte 1288 efter sin Fader og gjorde vigtige Landvindinger fra det græske Kejserdømme i Bithynien. Han tog 1300 Titel af Sultan og er Stamfader til alle senere Sultaner. D. 1326. Intet andet Herskerhus kan opvise en saadan Række Hærførere som O.s Æt i de første 250 Aar, især Murad I og II, Bajazet I, Muhammed II og Soliman II; men efter den Tid udartede Slægten mere og mere, og kun enkelte kraftige Skikkelser fremtræde. — **Osmaner** ell. **Osmanli**, Navn for Tyrkerne, den herskende Stamme i det **osmanske Rige**. Den havde oprindelig hjemme i Turkestan. Da dette Land i 8de Aarh. var indtaget af Kaliferne, og dets Indbyggere vare blevne Muhammedanere, trængte efterhaanden store Flokke ind i de sydligere Lande, dels som Lejetropper, dels som nomadiserende Nybyggere. I 11te Aarh. stiftede de baade i Persien og Forasien næsten uafhængige Vasalstater, og den mægtigste af disse var Seldschukernes, grundlagt 1075, med Hovedsæde i Ikonion (Konieh). Det var deres Herskerslægt, som Osman afløste, og nu smeltede Seldschukerne snart sammen med den Horde, som han førte. Da Osmanerne senere udbredte sig over saa stort et Rige, kom de til at danne et lille Mindretal iblandt de mange undertvungne Folkeslag af ulige Byrd, og de blandede sig til Dels med dem. Derfor have Osmanerne ogsaa faaet europæiske Ansigtstræk og stor legemlig Skjønhed, ligesom deres Sprog er stærkt blandet med arabiske og persiske Ord. I det europæiske Tyrki udgjøre de knap $1\frac{1}{2}$ Mill. og ere i stadig Aftagen, ligesom deres Rige i de sidste 120 — og især i de sidste 60 — Aar er blevet væsentlig formindsket.

Osman Pascha, tyrkisk General, f. 1837 i Amasia i Lilleasien, blev 1854 Lieutenant og gjorde Tjeneste paa Krim og ved Omer Paschas Tog til Kaukasien. 1860 var O. med paa Toget til Syrien for at undertrykke Drusernes Opstand, og 1867 kæmpede han mod Opstanden paa Kreta; han blev 1871 Oberst og 1874 Brigadegeneral. Med stor Dygtighed førte han 1876 en Hærafdeling imod Serberne og udmærkede sig særlig ved sit tapre Forsvar af Plevna i Juli—Dec. 1877. Til Løn fik han Tilnavnet Ghazi, Troshelt, og har siden været Sultanens Paladsmarschal og i lang Tid Krigsminister.

Osmina, russisk Kornmaal, lig 108,65 danske Potter ell. 6 danske Skjæpper.

Osmium [ōs], Os, et metallisk Grundstof, opdaget 1803 af Tennant, findes legeret med Iridium i Platinsandet som smaa, hvide, i

Syrer uopløselige Korn. Det rene Metal er det vægtfyldigste af alle bekjendte (Vægtfylde 21,4). I sine Forbindelser minder det paa den ene Side om de andre Platinmetaller, nærmest om Ruthenium, men paa den anden Side vise andre Forbindelser af O. mærkelig nok ikke ringe Lighed med Metalloidernes. Det danner saaledes et flygtigt Ilte, den saakaldte Osmiumsoversyre, OsO_4, der virker stærkt iltende paa organiske Stoffer og farver flere af dem sorte, hvorfor det anvendes ved mikroskopiske Undersøgelser af dyriske Væv.

Osnabrück, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 16 M. v. til s. for Hannover. 36,000 I. (1885). Katholsk Bispesæde, protestantisk Consistorium. Flere højere Undervisningsanstalter. Betydelig Industri, navnlig Hørspinderi, Linned- og Bomuldsvæveri, Fabrikation af Tobak, Papir, Sukker, Læder og Jærnvarer. Betydelig Handel med Lærred og Kvæg. Blandt Stadens Bygninger maa fremhæves Domkirken fra det 12te Aarh., Bispegaarden og Raadhuset med den Sal, hvor den westfalske Fred blev afsluttet 24 Oct. 1648. — Bispedømmet O., det ældste i Westfalen, blev stiftet 783 af Carl d. store i Anledning af Sachsernes Undertvingelse. Da Reformationen havde fundet Indgang i Landet, blev det ved den westfalske Fred bestemt, at O. afvexlende skulde have en protestantisk og en katholsk Biskop; den første skulde Domcapitlet altid vælge af det hertugelige braunschweigske Hus. 1803 blev Domcapitlet ophævet, og det secularíserede Bispedømme kom som Fyrstendømmet O. til Hannover. Ved Freden i Tilsit 1807 kom det under Kongeriget Westfalen; 1810 blev det indlemmet i Frankrig, 1814 tilbagegivet Hannover og udgjør fra den Tid en Del af Landdrostiet O.

Osrhoënske Rige, s. Edessa.

Ossa, en høj Bjergstrækning i det gamle Thessalien, nu Kissavo, i Nærheden af Pelion og Olympos, imellem hvilket sidste og O. den berømte Tempedal laa.

Ossenbeek, Jan ell. Josse van, hollandsk Landskabs- og Genremaler, f. 1627 i Rotterdam, d. 1678 i Regensburg, malede i P. v. Laars Maner, til Dels benyttende italienske Motiver. Hans Raderinger, der staa i Anseelse, løbe op til 62 Blade.

Os sëpiæ, s. Merskum.

Ossèter, en Stamme i Kaukasus, høre til de ubetydeligste, da de næppe kunne anslaas til mere end 40,000 Mennesker og deres Gebet til 50 □ M. De bo om Dariel-Passet, dels paa Sydsiden af Kaukasus ved Rions Kilder, dels paa Nordsiden i Tereks øvre Dalføre; de skulle være Efterkommere af Manerne og tidligere have været talrigere og strakt sig langt mod N., men være blevne fordrevne af Mongolerne i 13de Aarh. De ere det eneste Folk i Kaukasus, hvis Sprog hører til de indoeuropæiske og særlig til de iraniske; de kalde sig ogsaa selv Iron (d. e. Iraniere).

Ossiach, Landsby i det østerrigske Hertugd. Kärnten, ved Ossiach Søen, 3 M. v. for Klagenfurt. Stort Slot. Militært Stutteri.

Ossian [ös], gaelisk Oisian, efter de skotske højlandske Sagn en stor Barde, Søn af Fingal, blind som Homer, der levede i det 3dje Aarh. Ved udgivne Prøver paa højlandsk Folkepoesi henledes Opmærksomheden paa de Sange og Ballader, som levede i Højskotternes Mund. 1759 overfatte Macpherson (s. d. A.) paa Homes Opfordring Prøver paa denne Poesi i »Remains of Ancient Poetry collected in the Highlands of Scotland and translated from the Gaelic or Erse Language« (1760). Bogen vakte stor Interesse; Macpherson gjorde en ny Rejse til Højskotland, udgav 1762 Heltedigtet »Fingal« med 16 mindre Digte og 1763 »Temora« med 5 mindre; det hele udgav han 1765 som O.s Værker. Der opstod strax Strid om Ægtheden af denne ossianske Literatur; mod Ægtheden vare Johnson, Shaw, Malc. Laing, der enten antog Macpherson for Forfatteren eller dog betvivlede Digtenes høje Ælde; for den kæmpede Blair, Grah. Sinclair, Home, Young o. fl. Macpherson kunde ikke bevæges til at forelægge Originalen, og en af Highland Society i Edinburgh til Sagens Undersøgelse nedsat Commission paaviste, at mange af de højskotske Folkesange lignede de af Macpherson udgivne, men ingen stemmede ganske med dem. Efter hans Død kom den foregivne Originaltext ud (1807); Haandskriften var Macphersons, og en ordret latinsk Oversættelse var tilføjet. 1829 udsatte det irske Akademi i Dublin en Prisbelønning for den bedste Undersøgelse angaaende Ægtheden af den Macphersonske O.; Opgaven besvaredes af to i Gaelisk kyndige Mænd, O'Reilly og Drummond, der viste, at Macphersons Text var en fejlfuld nygaelisk Oversættelse fra Engelsk. Det paavistes, at de endnu blandt Højskotterne levende Sange stamme mest fra Irland og maa sættes omtr. til det 6te Aarh. Et tysk Værk af Talvj (s. Robinson), „Die Unechtheit der Lieder Ossian's" (Leipz. 1840), hævder ligeledes de af Macpherson udgivne Digtes uægte Natur. Heller ikke have Macphersons Sange med deres taagede, hensvømmende og ordrige Lyrik med stort Apparat af moderne Naturskildring noget af Folkevisens Fyndighed og episke Kjærne; de optrædende Figurer træde ikke frem eller ud fra hverandre; Macpherson har altsaa kun brugt Motiver fra Folkesangene, men er væsentlig Forfatter til de ossianske Digte, der gjorde en saa stor Opsigt i Tyskland og Frankrig, hvad der kan ses af Herders Lovprisning og af den Rolle, de spillede for Goethe og Lamartine i deres Ungdom. Macphersons O. er oversat af St. St. Blicher paa dansk Prosa og rhythmisk af F. L. Mynster.

Ossification, s. Forbening.

Ossolinski, en gammel polsk Adelsslægt, hvoraf flere Medlemmer have beklædt højе Statsembeder. Jerzy O., f. 1595, d. 1650, blev under Kong Wladislaw IV brugt i forskjellige diplomatiske Sendelser og præsiderede som Rigets Storkansler ved Religionssamtalen i Thorn 1645. — Jos. Maxim. O., Greve af Tenczyn, f. 1748, kom 1789 til Wien, hvor han udelukkende gav sig af med literære Sysler og af Kejser Frants I blev udnævnt til Gehejmeraad og Chef for det kejserlige Bibliothek. Han døde her 1826. O. er en af de grundigste slaviske Literaturhistorikere; hans Hovedværk er »Wiadomości historyczno-krytyczne

do dziejów literatury polskiéj» (3 Bd., 1819). Sine vigtige literære og antiqvariske Samlinger lod han opstille i Lemberg under Navn af det Ossolinskiske Institut.

Ossūna, s. Osuna.

Ost, Produkter, som fremstilles af Mælkens Æggehvidestoffer, men af ganske forskjellig chemisk og physisk Beskaffenhed. Ses bort fra de Produkter, der vindes ved Kogning eller Inddampning af Valle (altsaa Myseost, Ziger, Surprim o. l.), kan O. i Almindel. siges at fremstilles ved Sammenløbning af Mælkens Casein enten ved at lade Mælken frivillig blive sur eller ved Løbe (s. d. A.). I første Tilfælde undergaar Caseinet ingen væsentlig Forandring, i sidste forandres det, om end den herved foregaaende Proces endnu er uklar; men i begge Tilfælde udskilles Caseinet i Forbindelse med Vand, phosphorsur Kalk og største Delen af Mælkens Fedtstof. Foruden Sammenløbningens Art har den Temperatur, ved hvilken den sker, og Brydningen (Røringen) af den sammenløbne Mælk stor Indflydelse paa O.s Beskaffenhed. Ved jo højere Temp. Sammenløbningen sker, desto mindre bliver Ostemassens Vandindhold, og udelades Røringen, bliver Vandindholdet større. Foretages Røringen i det Øjeblik, da Mælken netop begynder at løbe sammen, faas en federe, mere ensformig og mindre vandholdig Ost, end naar den sker paa et senere Tidspunkt. Undertiden „skoldes" Ostemassen, d. e. den rørte Ostemasse opvarmes til en forholdsvis høj Temp. (60°). Sædvanlig salter man den, maler den paa en Ostemølle for at findele den, før den kommes i Formen, og presser den derefter, idet man efter Omstændighederne bringer den varm eller kold i Ostepressen. Dernæst lagres den under Forhold, som kunne være meget forskjellige for de forskjellige Sorter O., og i en Tid, som ligeledes kan være meget forskjellig (fra nogle Maaneder til flere Aar). Under Lagringen taber O. Vand, og der foregaar i Massen forskjellige Gjæringsphænomener; men hvilke Processer her nærmere finde Sted vides saa at sige aldeles ikke, hvorvel det er disse Forhold, der betinge O.s forskjellige Smag og Charakter. Thi Roquefort (af Faaremælk), Gruyères, Stilton, Chester, Cheddar, Edam, Hollandsk og Emmenthaler O. indeholde alle de samme Bestanddele væsentlig i samme Mængde, nemlig 24—30 pCt. Æggehvidestof, 27—33 pCt. Fedtstof, 30—40 pCt. Vand. I den magre Parmesanost kan Æggehvidestofmængden stige til 44 og Fedtmængden synke til 16 pCt., men ofte er dens Sammensætning ikke væsentlig forskjellig fra de foregaaendes. I de bløde O., f. Ex. Brie og Camembert, stiger Vandindholdet til 50 pCt., medens Æggehvidestofmængden synker til 18, Fedtstofmængden til 23 pCt. De magre O. (af Skummetmælk) indeholde 29—34 pCt. Æggehvidestof, omtr. 8 pCt. Fedtstof (som dog variere meget) og omtr. 48 pCt. Vand. I Myseost o. lign. Valleost er Æggehvidestofmængden naturligvis ringe, kun 8—10 pCt., Fedtmængden større, men Mælkesukkermængden, som i andre O. kun beløber sig til 2—3 pCt., stiger her til 40—50 pCt. Al O.s Askemængde (væsentlig phosphorsur Kalk) er 4—5 pCt. Egentlige O., som ere coagulerede med Syre, ere Appetitost, grøn Schweizerost, norsk Gammelost. Af de med Løbe coagulerede ere Brie og Camembert ikke rørte (bløde); af de faste O. blive Parmesan, Gruyères, Emmenthaler og Cheddar skoldede, Parmesanost bliver ikke presset, Cheddar bliver presset kold. Af de O., som ikke skoldes, bliver Roquefort ikke presset, men Edam, Gouda, Chester og almindel. danske Sød- og Skummetmælksoste pressede.

Ostade, Adrian van, en af de betydeligste Mestere blandt de hollandske Genremalere, f. 1610, d. 27 Apr. 1685 i Harlem, var sammen med A. Brouwer Elev hos Franc. Hals, men uddannede sig senere paa egen Haand. Ved sin omhyggelige Udførelse, sin maleriske Anordning, sin Klarhed og Dybde i Farven og sin Finhed i Behandlingen af Clairobscur danner han en Modsætning til Teniers's mere flygtige Maner og koldere Farvetone. Hans Billeder forestille Optrin af Folkelivet i den laveste Klasse, fremstillede med Sandhed og et rigt, godmodigt Lune. Hans Værker ere meget talrige; de fortrinligste maa søges i Gallerierne i Amsterdam, Dresden, London, München, Paris osv. Foruden at der er stukket meget i Kobber efter hans Billeder, har han ogsaa selv i en aandrig Maner raderet 55 Blade, der ere sjældne og meget søgte. — Hans Broder, Isaac v. O., f. 1621, d. 1657 i Harlem, Elev af Adrian, har ogsaa gjort sig bekjendt som Maler, dels ved Billeder i hins Maner, dels ved Dyrstykker.

Ostangeln ell. **Ostangel**, den imellem Themsbugten og Washbugten fremspringende østlige Halvø af England, var et af de 7 angelsachsiske Riger før Foreningen 827 og blev besat af Normannerne 870.

Ostāschkov [koff], Stad i det russiske Gouv. Tver, 23 M. v. til n. for Tver paa en Ø i Seliger Søen, der er Volgas Hovedkilde. 12,000 I. Livlig Industri i Skotøj, Mejeredskaber, Øxer, Drejer- og Kleinsmedbearbejde samt Helgenbilleder, Bomuldsspinderi og Sukkerraffinaderi; Handel med Korn, Tømmer og Skind.

Osten, v. der, en gammel pommersk (oprindelig bremisk) Adelsslægt, som i 14de Aarh. kom til Danmark. **Carl Henrik v. d. O.**, dansk Generalmajor, var 1672—75 Commandant paa Kronborg og Juli 1677—Aug. 1678 i Christianstad, som han forsvarede med stor Tapperhed og først overgav, da han var sultet ud. — **Vilhelm Aug. v. d. O.** var Præsident i Rentekammeret og styrede Finanserne 1743—46; d. 1764. — **Adolf Siegfried v. d. O.**, f. 21 Oct. 1716, blev 1755 Legationssecretær i St. Petersborg og n. A. selv Gesandt, knyttede nøje Forbindelse med Storfyrstinde Katharina (K. II) og blev hendes personlige Raadgiver og Mellemmand for hendes Brevvexling med Stanislaus Poniatowski 1758—60. O. blev 1761 forflyttet til Warschau, men vendte 1763 tilbage til St. Petersborg og fik endog Tilbud af Kejserinden om at gaa i russisk Tjeneste. Han førte Underhandlingerne om Holsten-Gottorps Afstaaelse til Danmark og Forsvarsforbundet med Rusland 1765, men øvede nu ikke længer den gamle Indflydelse og blev i Nov. s. A. hjemkaldt.

1766 blev han Gesandt i Neapel og i Dec. 1760 Udenrigsminister under Struensee; han medvirkede dog til dennes Fald og Henrettelse, samt til Dronningens Fængsling i Jan. 1772 og hendes Skilsmisse. I Marts 1773 afgik han som Minister, blev Stiftamtmand i Aalborg indt. 1781, derefter Justitiarius i Højesteret og til sidst Overpræsident i Kjøbenhavn 1788—94; d. 2 Jan. 1797.

Ostēnde, Stad i den belgiske Prov. Vestflandern ved Nordsøen, 3 M. v. for Brügge. 20,000 I. God og stærkt besøgt Havn, hvorfra der er regelmæssig Dampskibsfart paa London. Betydelig Handel og Skibsbyggeri. Østersfangst. O. er Fastlandets mest besøgte og storartede Søbad. — Indtil 1865 en Fæstning. Efter en mærkelig treaarig Belejring 1601—4 blev O. erobret af Spanierne under Spinola.

Ostenfeldt, Christian, f. 1619 i Viborg, studerede mange Aar i Udlandet, blev 1656 Professor i Medicinen ved Kjøbenhavns Universitet, førte n. A. som Rector Studenterne mod Svenskerne, nedlagde 1658 sit Rectorat for paa Landet i Nærheden af Kjøge at gjenvinde sin Helbred, blev her fanget af Fjenden, undslyede 8 Maaneder senere om Natten i en aaben Baad til Kjøbenhavn, fungerede atter som Rector under Belejringen og var med i alle Raadslagninger. 1660 brugtes han efter Freden til forskjellige Underhandlinger, der skulde varetage Universitetets Interesser, blev s. A. Universitetsbibliothekar, 1670 Højesteretsassessor og døde 1671. De urolige Forhold, hvorunder han virkede, gav ham ikke Lejlighed til at udrette noget betydeligt i videnskabelig Henseende, men saa meget des større Anvendelse fandt hans praktiske administrative Talenter.

Osten-Sacken, tysk Adelsslægt i de russiske Østersølande, stammer fra en v. d. O., som 1380 kom til Kurland og ægtede Datteren af en Ridder v. Sacken. **Fabian Vilh. O.-S.**, f. 1752, tog som Generallieutenant siden 1799 hæderlig Del i Krigene mod Frankrig, bl. a. 1812 ved Beresina, blev 1813 paa Valpladsen ved Leipzig udnævnt til General, deltog 1814 i Slagene ved Brienne og Montmirail og var s. A. Gouverneur i Paris, blev 1821 Greve og 1826 Feltmarschal. 1831 førte han Commandoen i Podolien og Volhynien imod den polske Opstand, blev til Løn Fyrste, tog Afsked 1834 og døde 1837. — **Dmitrij O.-S.**, f. 1793, udmærkede sig i Krigen 1812—14, blev Oberst og 1825 Generalmajor, deltog i Krigen mod Persien 1826—27 og mod Tyrkerne i Asien 1828—29, samt 1831 mod Polakkerne. 1843 blev han General, var 1849 med paa Toget til Ungarn og førte 1853 den Hær, som rykkede ind i Rumænien; han forsvarede 1854 Odessa mod de forenede Flaaders Bombardement og fik i Marts 1855 Commandoen i den sydlige Del af Sevastopol, blev n. A. Greve og Rigsraad; d. 1881.

Ostentatiōn (lat. ostentatio), Stillen til Skue, Prunken med Noget, Pralen. **Ostensibel**, hvad der kan fremvises; skrømtet; **ostensiv**, øjensynlig; pralende.

Osteokōpiske Smerter, dybe, borende Smerter, der føles i Knoglernes Inderste især om Natten, og som ere et temmelig sikkert Tegn paa Syphilis. **Osteologi**, s. **Anatomi**. **Osteōm**, s. **Bensvulst**. **Osteomalaci**, en Sygdom, i hvilken Knoglerne blive bløde, idet de Kalksalte, som de skylde deres Haardhed, opløses og forsvinde af dem. Aarsagen dertil er ubekjendt. Knoglerne undergaa som Følge af O. mangfoldige Formforandringer, bøjes og sammenklemmes; især lider Bækkenet, men ogsaa næsten hele det øvrige Skelet kan angribes. Heftige Smerter, der forøges ved Bevægelser og til sidst kunne umuliggjøre disse, ledsage O. Det er næsten alene Kvinder, der lide af O., som er en sjælden Sygdom; den udvikles oftest efter en Barselseng. **Osteomyelitis**, Betændelse i Benmarven, opstaar ved Infection med en Bakterie, fører under stærke Smerter til udbredt Suppuration, Nekrose af Knoglen og ender ofte med Pyæmi og Septikæmi. **Osteophyt**, s. **Bensvulst**. **Osteotōm**, Bensav, et chirurgisk Instrument bestemt til Adskillelse af Bendele. **Ostītis**, Betændelse i Benvævet, er altid chronisk og er en meget hyppig Sygdom, der kan føre til Fortykkelser af Knoglerne, Benedder, Nekrose osv.

Osteri (ital. osteria, af lat. hostis i den oprindel. Bet. af en Fremmed, ogsaa Stamordet til Hotel), Værtshus, Kro i Italien.

Ostermann, Heinr. Joh. Friedr. (russ. Andrej Ivanovitsch), russisk Statsmand, f. 30 Maj 1686 i Bochum i Westfalen, Præstesøn, maatte paa Grund af en Duel flygte fra Jena og gik 1704 i russisk Tjeneste, hvor han snart vandt Peter d. stores Yndest og Tillid. Særlig var O. virksom ved Afslutningen af Freden med Tyrkiet 1711 og ved Underhandlingerne med Baron Görtz 1717, samt endelig ved Fredslutningen i Nystad 1721; han steg efterhaanden til Friherre og Vicekansler. Katharina I bestemte paa sit Dødsleje 1727 O. til Overhofmester for den unge Kejser Peter II og Medlem af Regentskabsraadet, og Kejserinde Anna udnævnte ham 1730 til Greve og Generaladmiral. Ogsaa styrede han de udenlandske Anliggender under hele hendes Regering, men blev strax efter Elisabeths Tronbestigelse fængslet og anklaget for at have fremkaldt hendes Udelukkelse fra Tronen. O. blev dømt til at radbrækkes, men benaadet paa Retterstedet og forvist til Sibirien; d. 31 Maj 1747 i Beresov. — En Dattersøn, Grev **Alexander O.-Tolstoi**, f. 1775, udmærkede sig som Generallieutenant i Krigene 1806—7 og 1812—13, særlig i Slaget ved Kulm, hvor han i Spidsen for Garden slog en dobbelt saa stærk fransk Styrke under General Vandamme, men selv mistede sin højre Arm. 1825 tog han Afsked, fulgte 1831—34 Fallmerayer paa hans Rejse i Østerland og bosatte sig 1837 ved Genf, hvor han døde 1857.

Osterode, 1) Stad i den preussiske Prov. Hannover ved Foden af Harzen, 4 M. n. ø. for Göttingen, med 6,000 I. Linned-, Uld- og Bomuldsvarer. Maskinfabrik. Gammelt Slot, hvor engang Hertugerne af Braunschweig-Lüneburg og tidligere Fyrsterne af Grubenhagen residerede. — 2) Befæstet Stad i den preussiske Prov. Vest-Preussen, 16 M. s. s. v. for Königsberg ved Drewenz Søen, med 6,000 I. og et Slot, der er opført af de tyske Riddere.

Østersøn ell. **Østersen**, **Christen**, Retslærd fra det 17de Aarh., f. i Vejle, Herredsfoged i Fars, siden Raadmand i Roskilde, udgav Ordforklaringer til de skaanske, sjællandske, jyske samt norske Lovbøger, neml. »Glossarium juridicum Danicum« (Kbhvn. 1641), »Glossarium juridicum Danico-Norvegicum« (1652), med et Tillæg hertil: „Tractat over alle de Faldsmaal og Bøder, som findes i alle vore Love“ (1652).

Østerøen i Norge, n. ø. for Bergen, er af betydelig Udstrækning og saa folkerig, at den er delt i 3 Præstegjæld, til hvilke dog ogsaa høre Strækninger paa Fastlandet. Endnu mærkeligere er den ved sin Beliggenhed; den ligger nemlig ikke saaledes som de andre Øer uden for Kysten, men inden for denne. En lang og smal Havarm, **Øster-Fjorden**, slynger sig, lig en bred Flod, omkring den, og begge dens Bredder danne højt Fjældland; dog ere Ø.s Bjærgmasser noget lavere og afgive derfor mere Land til Dyrkning.

Østfriesland, s. Friser.

Østheim, Stad i en weimarsk Enclave i Bayern, 2 M. s. v. for Meiningen. 3,000 I.

Østheimer-Kirsebærret, ofte ogsaa kaldet **Ø.-Weichsel**, et i Frugthaverne almindelig dyrket Kirsebærtræ med syrlige Frugter, der anvendes til Syltning, skal være indført fra Spanien.

Ostia [ŏ], Stad i det gamle Latium, Roms ældste Koloni, laa ved Tiberens Udløb (O. bet. „Mundinger“), omtr. i 15 Migliers Afstand fra Rom. Den besad store Saltværker og havde væsentlig Betydning som Landingsplads for sicilianske og afrikanske Skibe. I Nærheden af dens Ruiner ligger nu den lille By O., som er Bispesæde. I den seneste Tid er der i Egnen heromkring foretaget betydelige Udgravninger.

Ostindien. Under denne Fællesbenævnelse omfatter man nu almindelig den Del af Asien, som ligger ø. for Indus Floden og s. for Himalajakjæden, og som bestaar af de mægtige Halvøer *Forindien* og *Bagindien* samt det *indiske* ell. *store asiatiske Archipelag* s. og ø. for disse. Allerede i Oldtiden kaldtes disse udstrakte Lande Indien, men da man ved Amerikas Opdagelse troede i de amerikanske Øer at være truffen paa Indiens Østgrænse, betegnede man disse Øer efter deres Beliggenhed for Europa som Vestindien, og i Modsætning hertil opstod efterhaanden Benævnelsen O. Hovedtrækkene i O.s Naturforhold ville findes angivne under *Asien* og de nærmere Detailler under de Artikler, der behandle de to Halvøers og Archipelagets Underafdelinger. Her vil derfor kun blive givet en Oversigt over Landenes politiske Fordeling tillige med nogle statistiske Oplysninger, for saa vidt saadanne haves. — **Forindien** danner en c. 66,000 □ M. stor, trekantet Halvø, der vender sit Toppunkt mod S., mod V. omgives af Afghanistan og Baludschistan samt det arabisk-persiske Hav, mod S. af Manaar Bugten og ved Palk Strædet skilles fra Øen Ceylon, mod Ø. omgives af den bengalske Bugt, Bagindien og China og mod N. ved Himalaja skilles fra Tibet. Største Delen af Forindien staar middelbart eller umiddelbart under Englands Herredømme, saaledes som hosstaaende Oversigt udviser.

	□ M.	Befolkn. 1881.
Engelske Besiddelser:		
Directe under Generalgouverneuren	1,035	3,312,000
Under Gouverneurer eller Commissærer:		
Assam med Manipur	2,536	5,031,000
Bengalen	9,068	69,537,000
Nordvestprovinser og Audh	4,991	44,108,000
Pandschab	5,016	18,850,000
Madras	6,633	31,171,000
Bombay med Sindh	5,838	16,454,000
Centralprovinserne	3,972	9,839,000
Umiddelbart under engelsk Bestyrelse	39,109	198,302,000
Stater under indfødte Herskere i forskjelligt Afhængighedsforhold:		
Baroda	403	2,185,000
Centralindien	3,582	9,262,000
Haidarabad	3,848	9,846,000
Maissur	1,163	4,186,000
Radschputana	6,103	10,268,000
Travancore	317	2,401,000
Cochin	64	600,000
Lensstater i Nordvestprovinserne	241	742,000
Pandschab	1,684	3,862,000
Centralprovinserne	1,856	1,710,000
Bombay	3,469	6,941,000
	22,180	52,008,000
Ialt under eng. Overhøjhed	61,289	250,305,000
Uafhængige eller delvis uafhængige:		
Himalaja Stater	4,250	3,300,000
Portugisiske Besiddelser	62	482,000
Franske	9	283,000
Forindien	65,610	254,370,000

De her anførte Tal hidrøre fra Gotha-Kalenderen 1887. Naar de ikke ganske stemme med Opgivelserne i tidligere Artikler, hidrører dette dels fra, at i de senere Aar ere Landstrækninger helt eller delvis gaaede over fra en Art Besiddelse til en anden, og dels fra, at Folketællingens Resultater senere ere corrigerede. — Forindien deles ved en Linje fra Indus's til Ganges's Delta i et Lavland mod N. og et Højland mod S. I Lavlandets vestlige Del, der ikke berøres af Sydvestmonsunerne, er Landet uden for Flodernes directe Paavirkning kun en Ørken; dette gjælder dog mindre om den nordre Del, *Pandschab* (de fem Floders Land), hvor der i de saakaldte *Doab* (Landstriker mellem to sammenløbende Floder) kun enkeltvis findes Ørkenstrækninger. Længer mod S., efter at *Indus* har samlet sine Tilløb, er det derimod kun selve Floddalen, der kan dyrkes, medens Landet ø. for den optages af den store indiske Ørken *Thar*, der kun har faa og smaa Oaser. Ø. for denne Ørken er en overordentlig frugtbar Slette, der

gjennemstrømmes af Ganges og dens talrige Bifloder fra begge Sider, og hvor mod Ø. Brahmaputra med Ganges danner et udstrakt Delta, som nærmest Havet gaar over til de saakaldte Sundarban, en Samling af utallige, med Junglekrat bedækkede Smaaøer med et overordentlig usundt Klima. Højlandet s. for Linjen indtil Floden Godavari gjennemkrydses af talrige Bjærgkjæder af ringe Højde. Af Floderne ere de betydeligste Narbadda og Tapti, der løbe mod V. til Cambay Bugten, og Mahanadi, der løber mod Ø. til den bengalske Bugt. Talrige Bifloder falde fra venstre Side i Godavari. Den østlige Del af dette Højland sænker sig efterhaanden mod den bengalske Bugt gjennem et usundt, af talrige Sumpe opfyldt Terrasseland. S. for Godavari strækker sig Dekans Højland, en Benævnelse, der almindelig, men næppe med Rette, ogsaa udvides til det n. for Godavari liggende Land. Middelhøjden er her c. 2,000 F., men med talrige højere Partier. Det begrænses mod V. af en Bjærgkjæde med Punkter, der fra c. 4,000 F. mod N. hæve sig op mod 8,000 F. mod S. Dens almindel. Navn er de vestlige Ghats (Pas). Landet v. for Bjærgene er i det hele særdeles frugtbart; navnlig drives her en rig Bomuldsavl. Paa Bjærgenes vestlige Side, der falder stejlt af mod Havet, dyrkes Jorden næsten som Have. Fra Bjærgenes Østside falder Landet jævnt mod Ø. og gjennemstrømmes af talrige Floder, Godavari, Krischna, Penna, Palar, Tirunkojilur og Caveri, der gjennem de østlige Ghats (højeste Punkt 4,000 F.) falde i det indiske Ocean. Ø. for Bjærgene er den c. 20 M. brede og af talløse Smaasøer opfyldte Coromandelkyst, der fortsættes mod S. til Forindiens Sydende. Omtr. under 11° n. Br. gaar en Indsænkning „Gap" tværs over Halvøen mellem Nilagiri Bjærgene mod N. og de indtil 8,500 F. høje Anamalli- og de indtil 7,200 F. høje Palni-Bjærge mod S. Fra de to sidst nævnte Kjæder strække sig Cardamum-Bjærgene (indtil 4,000 F.) mod S. til Cap Comorin, Halvøens Sydspids. — Indtil 1858 styredes de engelske Besiddelser af et Handelsselskab, „det ostindiske Compagni", oprettet 1600, hvis Privilegier fornyedes hvert 20de Aar. (S. Ostindiske Compagni og Indien). 1858 overgik Compagniets Rettigheder til Kronen, og 1ste Maj 1876 har Dronningen af England antaget Titelen „Kejserinde af Indien". I London ledes Indiens Regering af en Statssecretær, der er Minister og Medlem af Cabinettet, ved hvis Side staar et Raad paa 14 Medlemmer, og under hvem der fungerer Secretærer for Militærvæsen, Finanser, Justits, offentlige Arbejder og Handel og Statistik. Localstyrelsen i Indien staar under en Vicekonge og Generalgouverneur med et Executiv- og Legislativ-Raad, bestaaende af den commanderende General og 5 Medlemmer. Administrationen ledes af Secretariater for Militærvæsen, Indenrigs-Anliggender, Udenrigs-Anliggender, Agerbrug, Handel og Jærnbanevæsen, offentlige Arbejder og Lovgivning. Under Generalgouverneuren staa Provinsgouverneurer og Overcommissærer for de 3 Præsidentskaber Bengalen, Madras og Bombay (de to sidste med et Præsidentskabsraad, selvstændig Hærafdeling og egne Ministerier), for Nordvestprovinserne og Audh, Pandschab, Centralprovinserne og Assam samt Residenter i Maissur og Haidarabad. Overinstansen for Retsvæsenet er Gehejmeraadets Justitscommission i London, under hvilken fungerer i Indien en Appellationsret for Indien med Overretter for de 3 Præsidentskaber og Justitscommissioner for de øvrige Landsdele. Den engelske Kirke har 5 Biskopper i Calcutta, Madras, Bombay, Lahore og Rangun. De under indfødte Fyrster staaende Stater ere spredte over hele Indien og staa i forskjelligt Afhængighedsforhold, men ere i Virkeligheden alle mere eller mindre Vasaller af England, og engelske Tropper have alle betydeligere Befæstninger inde. — Indbyggernes Antal er c. 255 Mill. De fleste af dem ere Hinduer, et til den indoeuropæiske Æt hørende Folk af slank og fin Legemsbygning og brun (hos Flertallet sortbrun, hos de højere Klasser lysere) Hudfarve. Da Inderne boede i Pandschab vare de delte i 3 Kaster, Præster (Brahmaner), Krigere (Kschatrier) og Næringsdrivende (Vaischias); dertil kom efter Indvandringen i Gangesdalen de undertvungne Urbeboere (Sudraer). Men denne Inddeling var allerede i „Manu's" Lovbog fordunklet; efterhaanden har der udviklet sig en Række Kaster efter Beskæftigelse og Localitet, og det er vanskeligt at forklare de nuværende sociale Forhold ud af de gamle. De vigtigste af disse Stænder ere 1) Brahmanerne, som i Kaschmir danne Aristokratiet, omkring Delhi den fastboende og industrielle Befolkning; 2) Dschat og Radschput, den agerdyrkende Befolkning i Pandschab og Radschputana; 3) Gudschar og Ahir, Nomadestammer i N. og V. (Gudscharat); 4) Khatri, egentlig de gamle Kschatrier, nu en handelsdrivende Stamme især i Pandschab; 5) Baniya, ligeledes især Handlende, maaske blandede med Urbeboerne; 6) Kayasth, især udbredte som Skrivere og Lærde, navnlig i Bengalen, af mørkere Hudfarve; 7) Paria i Sydindien, især i Tamullandene, Agerdyrkere og Arbejdere, dele sig i 13 Stammer, af hvilke de laveste nyde ringe Anseelse; 8) Haandværkerkaster, som synes at stamme fra Blandinger af de gamle Vaischia- og Sudrakaster. Endnu nærmere de sidste staa de forskjellige 9) Helotkaster, som de urolige, vandrende Battal og Schangar (gjælde for særlig urene, befatte sig med Fiskefangst), i Syden især de livegne Pallener, Sakkili (Skomagere) og Totti (Privetrenserne) o. fl. En Mængde i mere eller mindre vild Tilstand levende Stammer, især i de indre Bjærgegne, samt andre, der som Haandværkere, Slagtere og Garvere, ogsaa som Landstrygere, Tiggere og Tyve, opholde sig blandt Hinduerne, ere uden Tvivl i Hovedsagen Levninger af O.s Urbeboere, som hørte til de dravidiske Folk (s. d. A.); de mærkeligste Stammer ere Ghonderne ell. Khonderne (i Gondwana, s. for Ganges), Ramusierne omkring Punah, Puharrierne (paa Grænsen af Bengalen og Gondwana), de negeragtige Pulindaer ved Narbaddas Kilder, ved Godavari, paa Ceylon (Veddaerne) o. fl. De fleste Indbyggere s. for Vind-

hvabjærgene ere Dravider og anslaas til over 40 Mill. Mst. Indiens muhammedanske Befolkning nedstammer for en Del fra de fremmede, der efter hverandre have erobret Landet: Saker, Mongolere, Arabere, Afghanere, Persere. Endelig findes der i mindre Antal indflyttede Chinesere, Armeniere og især Europæere. Efter Religionsbekjendelsen bestod Befolkningen 1881 af 188 Mill. Hinduer, 50 Mill. Muhammedanere, 6,4 Mill. Naturtilbedere, 3,4 Mill. Buddhister, 1,9 Mill. Christne, 1,9 Mill. Sikher og Resten forskjellige Sekter. Om Hinduernes religiøse og intellectuelle Standpunkt s. Indisk Religion, Kunst, Sprog og Literatur und. Indien, hvor ogsaa Landets Historie findes behandlet.

Statshusholdning efter Finansregnskabet 1884—85:

Brutto-Indtægt:	Mill. Kr.
Grundskat	393,0
Opiumsskat	158,7
Saltmonopol	117,1
Stempel	64,9
Accise	72,3
Provinsialskat	50,2
Told	18,5
Postvæsen	18,3
Offentlige Arbejder	255,4
Andre Indtægter	123,5
	1,272,3

Udgift:	Mill. Kr.
Renter af offentlig Gjæld	83,1
Refusioner m. m.	26,6
Opkrævningsomkostninger	145,5
Post-, Telegraph- og Møntvæsen	38,6
Almindelig Forvaltning	30,0
Justits	59,5
Politi	50,5
Offentlig Undervisning	22,3
Pensioner og Understøttelser	57,9
Hungersnød	27,9
Forsvarsvæsen	314,4
Offentlige Arbejder	368,5
Andre Udgifter	54,7
	1,279,4

Her var altsaa Underballance c. 7 Mill. Kr. Afregningen for de 4 Aar 1880—84 viser et Overskud af 45,8 Mill. Kr. Den indiske Statsgjæld 31 Marts 1885 udgjorde i alt 3,127 Mill. Kr.

Af Jærnbaner var 1 Apr. 1886 i Drift 2,685 Mil, der 1885 beforbrede 81 Mill. Passagerer (mod 73,2 Aaret i Forvejen) og 19 Mill. Tons (à 2,000 Pd.) Gods.

Postvæsen	Antal Bureauer	Millioner Breve	Millioner Aviser
1881—82	4,819	155,3	12,5
1882—83	5,310	168,1	14,1
1883—84	5,879	182,5	15,8
1884—85	6,488	197,1	17,5

Driftsudgiften for de 4 Aar oversteg Indtægten med 0,8 Mill. Kr.

Antallet af Telegraphstationer s. A. var 521 foruden Jærnbanestationerne; Linjelængden 5,506 Mil, Traadlængden 16,264 Mil. Antallet af betalte Depecher 2,08 Mill. Den indiske Hær s. und. England.

Handel. Den samlede Indførsel tillige med Udførselen af indiske Varer udgjorde, Værdien i Millioner Kr.

	Indførsel 1883-84	Indførsel 1884-85	Udførsel 1883-84	Udførsel 1884-85
Korn, navnl. Ris	—	—	310,7	243,0
Frø og Frugter	4,0	4,2	181,5	193,8
Kolonialvarer	35,0	55,2	129,3	121,2
Drikkevarer	25,0	21,9	—	—
Kul	21,0	22,8	—	—
Metaller	91,5	86,0	—	—
Trævarer	—	—	10,5	10,5
Spindestoffer	17,5	13,5	371,8	350,1
Huder og Skind	—	—	84,0	88,8
Chem. Stoffer, Harpix og Olje	17,7	18,1	116,2	113,2
Opium	—	—	203,3	195,9
Garn og vævede Stoffer	511 1	502,8	110,1	119,5
Andre Fabrikata	88,3	81,9	3,9	4,9
Forskjelligt	183,9	196,7	64,4	56,3
A. Varer	995,0	1,002,6	1,585,7	1,497,2
B. Ædle Metaller	231,8	250,0	18,1	85,4
I alt	1,226,8	1,252,6	1,603,8	1,582,6

Udenrigs-Skibsfart 1884—85.

	Indgaaende		Udgaaende	
		Mill. Ts.		Mill. Ts.
Engelske Skibe	1,892	2,58	1,899	2,63
Eng.-ostind.	1,174	0,15	1,171	0,14
Fremmede	787	0,40	764	0,31
Indiske	1,297	0,07	1,354	0,08
1884—85	5,150	3,20	5,188	3,26
1883—84	5,812	3,63	5,850	3,62

Bagindien. I de senere Aar have England og Frankrig stærkt udvidet deres Besiddelser her. England har saaledes bemægtiget sig hele Barma, og Frankrig har foruden sin tidligere Besiddelse Nedre Cochinchina directe underlagt sig Kambodja, taget den annamitiske Provins Tongking under sin Bestyrelse og den resterende Del af Riget Annam under sin Overhøjhed. Derefter udgjør Bagindien nu

	□ M.	Indb.
Det tidligere britisk Barma	4,165	3,708,000
Det senest annecterede Barma	8,300	4,000,000
De engelske Besiddelser ved Malaka Strædet	68	480,000
Engelske Besiddelser	12,533	8,188,000
Det uafhængige Rige Siam	13,200	5,750,000

	□ M.	Indb.
Annam	5,000	6,000,000
Tongking	1,635	9,000,000
Kambodja	1,816	1,500,000
Nedre Cochinchina	1,086	1,640,000

	□ M.	Indb.
Franske Besiddelser	9,537	18,140,000
At overføre	35,270	32,078,000

Overført....	35,270	32,078,000
Uafhængige Stater paa Halvøen Malaka...........	1,480	300,000
	36,750	32,378,000

Den nordlige Del af Halvøen er et vildt, kun lidet kjendt Bjergland, fra hvilket udgaar Parallelkjæder mod S. med aftagende Højde og indesluttende Floderne Iravadi, Saluen, Menam og Mekong. S. forøvr. de enkelte Artikler. — Til de to indiske Halvøer høre, til Forindien Ceylon, Lakediverne og Malediverne, til Bagindien Andamanerne og Nikobarerne foruden nogle forholdsvis faa spredte Smaaøer.

Det indiske ell. store asiatiske Archipelag ligger mellem 20° n. og 12° s. Br. og 112° og 152° ø. L., deles sædvanlig i

	□ M.	Indb.
de store Sunda Øer:		
Sumatra med Øer	8,400	3,700,000
Java....	2,390	20,000,000
Borneo ..	13,400	4,000,000
Celebes..	3,630	1,000,000
	27,820	28,700,000
de smaa Sunda Øer ...	1,800	1,700,000
Molukkerne ell. Krydder Øerne...	1,300	500,000
Philippinerne med Sulu Øerne..........	5,400	5,600,000
	36,320	36,500,000

Af disse Øer høre største Delen af Philippinerne under Spanierne, den østlige Del af Timor i de smaa Sunda Øer under Portugal, den nordlige Del af Borneo og Øen Labuan under England og Resten under Nederlandene. Kun en ringe Del af Øerne staar under egne Herskere, der dog for det meste staa i Afhængighedsforhold til Europæerne.

Ostindiske Compagnier, Foreninger af Kjøbmænd, oprettede for at drive Handel paa Ostindien. 1) Det engelsk-o. C., stiftet 1600, maatte kæmpe med et andet, 1638 stiftet Selskab, indtil begge 1650 forenedes; under Carl II fik det Ret til at udøve Jurisdiction, holde Tropper og føre Krig; 1683 udvidedes disse Privilegier betydelig. Et 1698 oprettet Compagni forenedes 1702 med det ældre til et »United company of merchants of England trading to the East-Indies«, som fik den Organisation, det i Hovedsagen har beholdt indtil den nyeste Tid; Bestyrelsen overdroges til 24 Directeurer. Compagniets Monopol vakte de londonske Kjøbmænds Skinsyge, men dets Fribreve fornyedes dog stadig paa 20 Aar. Imidlertid erkjendtes det allerede 1767, da Compagniets Anliggender første Gang forhandledes i Parlamentet, at dets Selvstændighed maatte ophæves og dets Forfatning forandres derved, at Regeringen og Parlamentet fik Indflydelse paa de ostindiske Sagers Bestyrelse. Hertil sigtende Lovforslag antoges 1773 og 1784. Compagniets Monopol var allerede ophævet; 1833 mistede det samtlige Forrettigheder i Henseende til Handelen og blev kun en politisk Corporation. 1853 forlangte Tilhængerne af Frihandelen Compagniets Ophævelse, men Ministeriet Aberdeen gik en Middelvej og skaffede sig kun Ret til at vælge en Del af de 24 Directeurer. Omsider ophævedes Compagniets Regering 1858 (s. Indien, Hist.). — 2) Det hollandsk-o. C., constitueret 1602, fik snart Overvægten over Portugiserne og Englænderne, satte sig fast paa Øerne og gjorde det 1618 byggede Batavia til Hovedsædet for sin Magt, hvorfra det i lang Tid var i næsten udelukkende Besiddelse af den ostindiske Handel. Fra 1697 begyndte Compagniet at komme i Gjæld, og Englænderne fortrængte det efterhaanden fra Enehandelen. 1791 nedsatte Staten en Undersøgelsescommission, da Compagniets Gjæld var voxet til over 100 Mill. Gylden. Men imidlertid omskabtes Holland ved den franske Revolution til den „bataviske Republik", som 1795 opløste Compagniet og overtog dets Besiddelser tillige med dets Gjæld. 1823 afstod Holland sine Besiddelser paa Fastlandet til England. — 3) Det dansk-o. C., stiftet 1616, kjøbte Besiddelser paa Coromandelkysten og anlagde der Trankebar osv. (jvfr. Gjedde, O.), men maatte 1684 opløse sig, hvorpaa det gjenoprettedes 1670. Men allerede 1729 maatte Selskabet paa Grund af Gjæld afstræde sine Besiddelser og Rettigheder til Staten, som 1732 oprettede et nyt Handelsselskab under Navn af dansk-asiatisk Compagni, der anlagde Serampur ell. Frederiksnagor i Bengalen og 1777 overlod Regeringen sine Besiddelser. Dets Handel blomstrede overordentlig især i Tidsrummet 1770—1807 (1775—84 gik der 106 Skibe til Ostindien og hjembragte Varer til en Værdi af 102 Mill. Kr.); men efter den Tid tabte den sig paa Grund af Krigen med England og hævede sig ikke mere. 1845 solgte Danmark sine Besiddelser til det engelsk-o. C. for c. 2 Mill. Kr. — 4) Det fransk-o. C., oprettet 1664 efter det hollandskes Mønster, anlagde 1672 Pondicherry og siden et Factori i Bengalen, knyttede Handelsforbindelser med Siam og China og skaffede sig en Militærmagt; men Krigene med England under Ludvig XIV og L. XV berøvede det de vundne Fordele og det meste af Handelen. Compagniet opløstes 1769; Regeringen overtog Besiddelserne og gav Handelen fri. — 5) Det svensk-o. C., stiftet 1731 i Göteborg, reorganiseret 1806, har stedse indskrænket sig til en ret fordelagtig Handel uden at stræbe efter faste Besiddelser og politisk Magt. — Desuden har der bestaaet et spansk- (1732—84), et belgisk- (1717—31) og et preussisk- (1751—63) o. C.

Ostjaker, to forskjellige Folkestammer i Sibirien. Den ene (omtr. 25,000 Mfk.), af finskugrisk Herkomst, lever langs med Ob og Irtysch i Gouvern. Tobolsk; det er smaa, svage Mennesker med rødgule Haar, klædte i Rensdyrskind, for det meste Christne, men med meget af deres gamle schamanske Hedenskab. Den anden (ogsaa kaldet Ostjak-Samojeder) bestaar af 20—30,000 Mfk., som bo ved Ob og Jenissej, ligne Samojederne, ere sløve og raa, for det meste Hedninger og ernære sig ved Jagt og Fiskeri. O.s Sprog er grammatikalsk behandlet af Castrén.

Ostmanner, s. Normanner.

Ostrakisme, en Folkedomstol hos de gamle Hellenere, særlig i Athen, men ogsaa i Argos,

Megara, Milet, Syrakus, som landsforviste Mænd, der paa Grund af store Fortjenester ell. betydelig politisk Indflydelse syntes farlige for Statens Frihed og Sikkerhed. I Athen blev O. indført af Klisthenes. Hvert Aar opfordredes Folket til ved Afstemning at give til Kjende, om O. skulde foretages eller ej, og i bekræftende Tilfælde blev en ny, af de 9 Archonter og de 500.s Raad ledet Folkeforsamling sammenkaldt. Paa denne afgav hver Borger sin Stemme, skreven paa en Ostrakon, d. e. et Skaar eller en lille Lertavle, og hvis nogen havde 6,000 Stemmer imod sig, maatte han inden 10 Dage forlade Landet for et Tidsrum af 10, senere 5 Aar. Klisthenes skal selv have været den første, som blev jaget i Landflygtighed, men desuden traf denne Skæbne Athens berømteste Mænd: Aristides, Themistokles, Kimon, Alkibiades, Thukydides o. fl. O. var ikke forbunden med Tab af borgerlig Ære eller Formue, og den kunde hæves inden den udløbne Tid ved en Folkebeslutning. Den blev sidste Gang anvendt i den peloponnesiske Krigs Tid, da Alkibiades og Nikias enedes om at lede Afstemningen hen paa den kun lidet betydelige Demagog Hyperbulos.

Ostrōg, Stad i det russiske Gouv. Volhynien, 20 M. v. for Shitomir. 8,000 I. Stort græsk Kloster. Betydelig Handel og store Markeder. — O. var fordum Residens for en souveræn polsk Fyrsteslægt. Constantin, Fyrste af O., kæmpede i Beg. af det 16de Aarh. sejerrig mod Tatarerne og Russerne. — En Sønnedatter af ham var den skjønne Helena (Elisabeth), Fyrstinde af O., som efter sin Moders Vilje skulde forblive ugift, men 1554 blev bortført af Fyrst Sanguszko og blev hans Ægtefælle; efter dennes Mord blev hun gift med Grev Gorka, men kunde ogsaa denne Gang kun med Magt blive frarevet Moderen, og efter sin anden Mands Død hensank hun i Vanvid. — Constantin Vasilij, Fyrste af O., blev under den polske Konge Sigismund I Storhetman af Litauen og efter den glimrende Sejer over Russerne ved Orscha 1514 Voivod af Wilna; d. 1532. — Constantin, Hertug af O., en ivrig Modstander af Jesuiterne, anlagde i O. en Højskole og et Bogtrykkeri, hvorfra den berømte Ostrogerbibel i det gammelslaviske Sprog udgik 1581. Han døde 1608, næsten 100 Aar gl.; snart efter hans Død fandt Jesuiterne Indgang i O. ved Fyrstinde Anna Aloiza af O. og stiftede 1629 her et stort Collegium. — Fyrsterne af O.s mandlige Linje uddøde 1673 med Fyrst Alexander, og dens store Godser gik over til Fyrst Sanguszko.

Ostrogōschsk, Stad i det russiske Gouv. Voronesch, 12 M. s. for Voronesch, med 10,000 I. Brændevinsbrænderier og store Kvægmarkeder. I Nærheden er en af Württembergere og Pfalzere 1769 grundlagt Koloni Riebendorf, med betydelig Tobaksavl.

Ostrolēnka, Stad i Polen ved Floden Narew, 13 M. n. n. ø. for Warschau, med 5,000 I., er historisk mærkelig ved Slaget 26 Maj 1831, i hvilket Russerne under Diebitsch overvandt Polakkerne under Skrzynecki.

Ostrōwo, Stad i den preussiske Prov. Posen, 14 M. s. ø. for Posen, med 9,000 I., Uld- og Linnedindustri.

Ostrowski [strōfſki], en gammel polsk Adelsslægt. Cristinus O. var en af Jagellos Feltherrer i Slaget ved Tannenberg 1410. — Grev Thomas O., f. 1739, mistede 1791 som ivrig Fremmer af Constitutionen af 3 Maj s. A. sin Senatorværdighed, men blev 1809 Landdagsmarschal og Formand for Senatet i Hertugdømmet Warschau og beholdt denne Værdighed i det nye Konger. Polen; d. 1817. — Antoni O., den foreg.s Søn, f. 1782, var 1809 Formand for den provisoriske Regering under Krigen med Østerrig, fulgte 1812 med Napoleon I indtil Slaget ved Leipzig, hvor han toges til Fange, og brugtes 1814 ved Ordningen af Polens Forhold til de tre Delingsmagter. Efter Faderens Død blev O. 1817 Senatets Formand og gjorde som saadan standhaftig Modstand mod Storfyrst Constantins Vilkaarlighed; han maatte derfor rejse udenlands, men vendte hjem 1830 og blev Chef for Nationalgarden. Han dadlede stærkt Chlopickis og Skrzyneckis Mangel paa Energi og tog sin Afsked, da Krukowiecki kom til Magten, men kæmpede som Frivillig foran Warschau 6—7 Sept. 1831 og forlangte Kampens Fortsættelse til det yderste. Han udtalte som Senatets Formand Krukowieckis Afsættelse og fulgte derefter med de Tropper, der gik over paa preussisk Grund, udstedte 4 Oct. et Manifest til Europas Fyrster og Folk og gik til Frankrig, hvor han døde 1845. — Hans Broder, Wladislaw O., f. 1790, tog ogsaa Del i Opstanden 1830—31 og var Landdagsmarschal; efter Warschaus Fald kom han i Østerrigernes Hænder og holdtes en Tid lang i Fangenskab i Graz. Efter Amnestien 1856 vendte han hjem og døde 1869. — Alexander O., f. 1809, deltog 1831 i Frihedskampen, men lagde sig siden med største Iver efter Landbruget og oprettede Skoler paa sine Godser. 1842 grundlagde han sammen med Alex. Zamoyski det store polske Landbrugsselskab og var senere dets Næstformand. 1861 toges O. med paa Raad ved Spørgsmaalet om et polsk Statsraads Oprettelse, blev 1862 Medlem deraf og siden Directeur for Polens indre Anliggender indtil Marts 1864.

Ostrovskij, Alexander Nikolajevitsch [strōfſki], russisk Digter, f. 1820. Hans i Petersborg 1874 udkomne dramatiske Værker i 8 Bd. indeholde dels historiske Dramaer med Æmner fra 16de og 17de Aarh., dels Lystspil, hvis Indhold er draget ud af Embeds- og Borgerstandens Liv. Hans bedste Figurer ere Repræsentanterne for Halvdannelsen.

Ostūni, Stad i Syditalien, 6 M. ø. n. ø. for Taranto, 1 M. fra Adriaterhavet. 16,000 I. Bispesæde.

Osūna, Stad i Spanien, 11 M. ø. til s. for Sevilla. 17,000 I. Slot, Stamsæde for Hertugerne af O. Udmærket frugtbar Omegn.

Osūna, Pedro Tellez y Giron, Hertug af, spansk Statsmand, f. 1579 i Valladolid, erhvervede sig i sin Ungdom ualmindelige Kundskaber, men faldt ved sin bidende Vittighed i Unaade hos Philip II, som forviste ham til Zaragoza, hvorfra han gik til Frankrig. Han

kom siden i stor Gunst hos Philip III.s Yndling, Hertugen af Lerma, men fornærmede Kongen ved en spottende Ytring, hvorfor han blev forvist fra Hoffet; han gik da til Flandern, hvervede paa egen Bekostning et Regiment og udmærkede sig i Krigen ved flere Lejligheder. Ved Hertugen af Lermas Indflydelse kom O. 1607 igjen tilbage til Hoffet, hvor han gjenvandt sin tidligere Anseelse. Da han modsatte sig Moriskernes Fordrivelse, blev han anklaget af Inqvisitionen, men forgjæves. Som Vicekonge paa Sicilien 1611—15 gjenoprettede han Orden paa Øen, holdt de tøjlesløse Stormænd og Banditerne i Tømme og tilbagedrev Tyrkernes røverske Anfald; som Vicekonge i Neapel 1616—19 vandt han ved lignende Forholdsregler og ved Modstand imod Inqvisitionens Indførelse stor Popularitet, medens han tillige kraftig bekæmpede Venezias Fordring paa udelukkende Herredømme over det adriatiske Hav. Omsider sejrede dog hans Fjender; han blev tilbagekaldt, efter Philip IV.s Tronbestigelse 1621 sat under Tiltale og døde som Fange paa Slottet Alamede i Spanien 1624. — Hans Søn, **Juan Tellez y Giron**, Hert. af O., kom i Besiddelse af alle Faderens Ejendomme og døde 1656 i Palermo som Vicekonge paa Sicilien.

Osvald, den hellige, Konge i Northumberland 634—42, Søn af Kong Ethelfrid, f. c. 604, slog og fældede den grusomme Briterkonge Ceadwalla og gjenoprettede den næsten ganske udryddede Christendom i England. Han blev dræbt i et Slag ved Maserfelth mod Kong Penda af Mercia 5 Aug. 642 — efter Sagnet under Bøn for de faldendes Sjæle. O. blev optaget blandt Kirkens Helgener; hans Dødsdag er hans Mindedag. Legenden om O. er Gjenstand for flere gammeltyske Digtninger, som dog i ingen Henseende stemme overens med den virkelige Historie; den er ogsaa behandlet i en islandsk Saga.

Oswald v. Wolkenstein, sædvanlig kaldet „Der Wolkensteiner", middelhøjtysk Digter, f. 1367 i Tirol, førte et højst bevæget Liv, rigt paa vidtstrakte Rejser og romantiske Krigs- og Elskovsæventyr; d. 1445. Ligesom hans Ven, Hugo v. Montfort (d. 1423), søgte han ved sine Digte (udg. af B. Weber 1847) at gjenoplive den allerede hensygnende Minnesang.

Oswego [osuigo], Stad i Staten New-York i Nordamerika, 50 M. n. n. v. for New-York ved **Oswego Flodens** Udløb i Ontario Søen. 21,000 I. Betydelig Skibsfart og Handel.

Oswestry [i], Stad i Shrop Shire i England, 3 M. n. v. for Shrewsbury. 8,000 I. I Nærheden føres Ellesmere-Kanalen ved to prægtige Vandledninger over Floderne Dee og Ceiriog.

Osymandyas, en gammel ægyptisk Konge, hvis Gravmæle udførlig beskrives af Diodor. Beskrivelsen svarer nærmest til det af Ramses II byggede Gravtempel i Theben, det saakaldte Ramesseum.

Otago [tāgo], Havn paa Ny-Seelands Sydø, danner Indløbet til Koloniens største Stad Dunedin under 45° 51′ f. Br. I Omegnen rige Guldlejer.

Otaheiti, s. Tahiti.

Otavālo, Stad i Republ. Ecuador i Sydamerika, 7 M. n. til ø. for Quito. 11,000 I. Berømt for sin skjønne Beliggenhed.

O tĕmpora, o mōres! lat., O Tider, o Sæder! et Udbrud, som jævnlig kommer igjen i Ciceros Taler for at betegne Tidens Fordærvelse.

Otfried, den første rent christelige tyske Digter, en Franker, der var Benedictinermunk i Weißenburg i Elsaß, forfattede c. 868 en Evangelieharmoni ell. Bearbejdelse af Christi Liv efter Evangelierne, hvori Fortællingen idelig afbrydes af spidsfindige Fortolkninger og moraliserende Betragtninger. Digtet, hvori den rimede Strophe for første Gang anvendes i Tysk, er af stor Interesse i sproglig og metrisk Henseende; det udgaves først af Graff (under Titelen „Krist") 1831; af senere Udgivere kunne nævnes Kelle (3 Bd., 1858—81) og Piper (1878).

Othĕllo, den skinsyge Mor i Shakspeares Tragedie af s. N., en fornem Afrikaner i Venezia og Republikens Feltherre, som af Skinsyge lod sin Hustru Desdemona myrde. Stoffet er laant fra en ital. Novelle af Giraldi Cinzio.

Othman, den 3dje Kalif efter Muhammed, s. Kalif.

Othniel, Broder til Caleb, var den første Dommer i Israel efter Josvas Død.

Otho, Marcus Salvius, romersk Kejser Jan.—Apr. 69, f. 32. Han var Neros Ven og afstraadte ham endog sin Hustru Poppæa Sabina, hvorefter han fjærnedes som Statholder i Lusitanien. Da Galba 68 gjorde Opstand mod Nero, sluttede O. sig til ham. Da Galba imidlertid valgte Piso til sin Efterfølger, vandt O. en stor Del af Prætorianerne for sig og lod sig udraabe til Kejser 15 Jan. 69. Samme Dag blev Galba myrdet, og Senat og Folk hyldede nu ogsaa den nye Kejser. Legionerne i Germanien havde imidlertid udraabt Vitellius til Kejser, og efter at have tabt Slaget ved Bedriacum i Nærheden af Cremona dræbte O. sig selv 20 Apr. 69.

Otis, James, nordamerikansk Politiker og Forfatter, f. 1724 i Boston, vandt tidlig Ry som en dygtig og lærd Advocat og begyndte 1761 at kæmpe for Koloniernes Rettigheder imod den engelske Regering, endskjønt han derfor maatte opgive sit Embede som Generaladvocat. J. Adams regnede den nordamerikanske Friheds Fødsel fra O.s Optræden. 1763 opfordrede O. Kolonierne til at holde en fælles Congres, valgtes selv dertil 1765 og tog vigtig Del i Affattelsen af dens Erklæringer, ligesom han 1763—65 strev en Række ypperlige Flyveskrifter om Koloniernes Stilling til Moderlandet. 1769 blev han ved et Overfald af politiske Modstandere saaret med et Slag i Hovedet og var senere aandssvækket; d. 1783.

Otium [ō], lat., Fritid. O. cum dignitāte, hæderlig Embedsfrihed (Cicero »Pro Sestio«, Cap. 45, o. a. St.).

Otologi, Læren om Øret og dets Sygdomme.

Otorrhoe, s. Øreflaad.

Otrānto, befæstet Stad i Syditalien ved **Otranto Kanalen**, der er 10 M. bred og forbinder Adriaterhavet med det joniske Hav, 15 M. ø. s. ø. for Taranto. 3,000 I. Ærkebispesæde. Seværdig Kathedralkirke. Havn. Staden er Endepunkt

for den østitalienske Jærnbane. Handel med Olje og Figen. Fouché fik af Napoleon I Titlen „Hertug af O."

Otrèpiev, Greg. [pieff], s. Demetrius.

Otricoli, Landsby i den ital. Prov. Perugia, paa Tibers venstre Bred, ved den gamle Via Flaminia. Ved Tiberen findes talrige Rester af den umbriske Stad Ocriculum, Ruiner af en Basilika, et Amphitheater, Thermer osv.; den berømte Zeusbuste i Vaticanet („Jupiter fra O.") blev funden her. Slag 1799 mellem Franskmændene og Neapolitanerne.

Otschakov [koff], Stad i det russiske Gouv. Cherson ved Nordsiden af Udløbet af Dnjeprs Liman, 8 M. ø. til n. for Odessa. 5,000 I. — O. var tidligere stærkt befæstet og blev 1788 tagen med Storm af Russerne under Suvorov, hvorved den led overordentlig.

Ottakring [öt], en Fabrikby i Ærkehertugd. Østerrig, tæt v. for Wien, er at betragte som en af dennes Forstæder. 37,000 I. Betydelig Industri i chemiske Præparater og Metalvarer. Vinavl.

Ottar, en Nordmand fra det nordligste Haalogaland, som i det 9de Aarh. tog Tjeneste hos den engelske Konge Alfred d. store, og hvis mærkelige Beretninger om sin Hjemstavn, om Finnerne og om Rejserne til Bjarmeland Kongen optog i sin Oversættelse af den romerske Historieskriver Orosius.

Ottàva (8^{va}), it., Octav; f. E. o. alta, den højere Octav, o. bassa, den dybere Octav. Ottàva rima, s. Stanze.

Ottawa [öt], 1) Flod i Øvre-Canada i det engelske Nordamerika, falder fra venstre Side i St. Lawrence Floden. — 2) Tidligere Bytown, den politiske Hovedstad i Dominion of Canada i Nordamerika ved Floden Ottawa, der her danner et mægtigt Vandfald, 47 M. s. v. for Quebec. 27,000 I. (1881). Storartet Bro over Floden og mange anselige Bygninger, navnlig en imposant Parlamentsbygning. Den er Sæde for den canadiske Regering og en katholsk Biskop og driver betydelig Handel, især med Tømmer.

Ottensen, Landsby i Holsten ved Elben, tæt v. for Altona, med 15,000 I. (1881), betydelig Industri i Tobak, Bomuldsstoffer, Glas, Maskiner og Sæbe. Mange smukke Landsteder. Paa Kirkegaarden ligger Klopstock begravet. — I O. døde Hert. Carl Vilhelm Ferdinand af Braunschweig 1806 efter at være bleven saaret i Slaget ved Auerstädt.

Otteraa udspringer nordligst i Sætersdalen i Christianssands Stift i Norge, gjennemstrømmer i sydlig Retning nævnte Dalføre, gaar derpaa under Navn af Torrisdalselv ind i Mandals Fogderi og falder i Havet ved Christianssand. Længde 30 M. (226 Kilom.). Den er et lidet forgrenet Vandløb uden anselige Bifloder; dens Dal indeholder derfor mindre Strækninger af dyrkeligt Land end de andre større norske Elves.

Ottesang kaldtes i den katholske Kirke den Gudstjeneste, som holdtes tidlig om Morgenen, især i Klosterkirkerne. Paa Bornholm brugtes Ordet endnu i dette Aarh. om Froprædiken. Det kommer af Otte (isl. ótta), Dagning, den første tidlige Morgenstund, paa Island de tre Morgentimer fra Kl. 3 til 6, et Ord, der ogsaa forekommer i Sammensætningerne Ottemaal, Ottemad, Ottemesse og Ottestund.

Ottesen, Otto Diderik, dansk Blomstermaler, f. 3 Apr. 1816 af Bondeforældre, tilbragte sin Barndom paa Landet, indtil han i sit 19de Aar kom til Kjøbenhavn, hvor han stod i Malerlære. Efter den Tid begyndte han at male Frugt- og Blomsterstykker, hvorved det lykkedes ham at tildrage sig stedse større Opmærksomhed; 1845, 1847 og 1849 vandt han den Neuhausenske Pengepræmie, og 1855—57 havde han Rejseunderstøttelse fra Akademiet. Det var Opholdet i Paris og især i Holland, hvor O. nærmere studerede den allerede fra Hjemmet kjendte van Huijsum, der var af størst Betydning for ham. Ved sit alvorlige Syn paa Naturen, ved sin dygtige Tegning og delicate Farvebehandling i sine Blomster vil O. altid staa som en meget betydelig Kunstner i sit Fag, om man end i hans for øvrigt simple og smukke Anordning undertiden kunde ønske større Frihed og Fylde. Han blev 1866 Medlem af Akademiet og fik 1874 Titel af Professor.

Otte Sund, s. Odde Sund.

Otting, $\frac{1}{8}$ af en Tønde; en O. Smør rummer 28 Pund Smør, og en O. Øl maaler 17 Potter. Ottingkar, Maal for tørre Varer, lig $\frac{1}{2}$ Fjerdingkar ell. $\frac{1}{8}$ Skjæppe.

Ottley, William Young [öttli], engelsk Maler, Kobberstikker og Kunstforfatter, f. 1771 i Dunstan-Park, d. 1836 i London, har stor Fortjeneste af sine omhyggelige Arbejder, især efter de ældre italienske Kunstnere. Tillige har han skrevet en Kobberstikkerkunstens Historie, en Katalog over det Staffordske Galleri og andre Værker.

Otto, dansk Prins, den mellemste af Kong Christoffer II.s 3 Sønner. Efter sin Faders Død gjorde O., der kaldte sig Hertug af Laaland og Estland, et Forsøg mod Holstenerne paa at bemægtige sig sit Fædrenerige; men han blev slaaet paa Taphede ved Viborg 7 Oct. 1334 og derpaa holdt i Forvaring paa Segeberg og Rendsborg Slotte til 1341. Da imidlertid hans yngre Broder, Valdemar Atterdag, havde besteget den danske Trone, indtraadte O. 1346 i den tyske Orden og frasagde sig al Ret til Danmark, og dermed forsvinder han af Historien.

Otto I d. store, tysk Konge 936 og Kejser 962, Søn af Kong Henrik Fuglefænger, f. 912, blev kronet til Konge i Aachen efter sin Faders Død 936 og førte en berømmelig, men formedelst Stormændenes idelige Opstande urolig Regering. Han tvang efter en 14aarig Krig den bøhmiske Hertug Boleslaus til at erkjende det tyske Riges Højhed, forlenede Herm. Billung til Belønning for hans i denne Krig udviste Tapperhed med sit fædrene Hertugdømme Sachsen, overvandt Hertug Eberhard af Franken og de andre oprørske Vasaller og styrkede sin Magt ved at give de ledige Len til sine Slægtninge og Venner og ved at indsætte Pfalzgrever til Bestyrere af Rigsgodset. Fra den franske Konge Ludvig IV erobrede han Lothringen; han underkastede sig Slaverne ved Oder og Spree og tvang dem til at lade sig døbe. Ogsaa i Danmark støttede han Christendommen, stadfæstede 26 Juni 965 de tre ældste jydske Bispedømmer og skjænkede dem forskjellige Privi-

legier. Indkaldt til Italien af Enkedronningen Adelheid 951 overvandt han Berengar II, hvem han nødte til at erkjende sin Lenshøjhed, og ægtede Adelheid; da Berengar senere gjorde Opstand, gjorde O. et nyt Tog til Italien, afsatte Berengar og lod sig, ligesom han tidligere havde modtaget den lombardiske Krone i Pavia, 2 Febr. 962 i Rom af Paven krone til romersk Kejser, fra hvilken Tid Kejserværdigheden bestandig var knyttet til det tyske Riges Overhoved. Imellem sit første og andet italienske Felttog havde han ogsaa betvunget sin oprørske Søn Ludolf og tilføjet de vilde hedenske Ungarere, som paa ny havde gjort flere ødelæggende Indfald i Tyskland, et saadant Nederlag paa Lechfletten ved Augsburg 10 Aug. 955, at de siden den Tid ikke vovede at komme igjen. O. forstod overhovedet kraftig at hævde sit Herredømme baade i Tyskland og i den erobrede Del af Italien. Han døde 7 Maj 973 ligesom sin Fader i Memleben og ligger begravet i Domkirken i Magdeburg, som han havde bygget.

Otto II d. røde, tysk Kejser 973—83, Søn af O. I i hans andet Ægteskab med Adelheid, f. 955, blev i sin Faders Levetid 961 kronet i Aachen til romersk Konge. Efter ved sin Faders Død at have tiltraadt Regeringen gjorde han et Tog til Danmark mod Harald Blaatand, stak Ild paa Danevirke og skal være trængt frem lige til Limfjorden (jvfr. Odde Enud), slog 978 sin Fætter, den franske Konge Lothar, der havde gjort Indfald i Lothringen, og ilede derpaa til Italien for at styrke og udvide sit Herredømme der. Han overvandt Oprøreren Crescentius, fratog Grækerne Neapel, Salerno og Tarent, men blev slaaet af de forenede Grækere og Saracenere ved Basantello i Calabrien 13 Juli 982 og undgik kun Døden ved at styrte sig i Havet med sin Hest og svømme til et græsk Skib, hvorfra han uden at være bleven kjendt af nogen undslap. Han døde 7 Dec. 983 i Rom. O. var gift med den græske Prinsesse Theophano, paa hvilket Giftermaal han grundede sine Fordringer paa de græske Besiddelser i Syditalien, som det dog ikke lykkedes ham at gjennemføre.

Otto III d. unge, tysk Kejser 983—1002, Søn af O. II, f. 980, var ved sin Faders Død kun 3 Aar gl., hvorfor Regeringen førtes først af hans Moder Theophano og derpaa af hans Bedstemoder Adelheid. Han blev opdraget af den lærde Gerbert, som han siden gjorde til Pave (Sylvester II). O.s omhyggelige Opdragelse indgav ham en afgjort Forkjærlighed for den klassiske Dannelse, og da han blev voxen, følte han sig mere som Italiener end som Tysker. Han blev kronet til Kejser 996 af Pave Gregor V og havde den Plan at gjøre Rom til Rigets Hovedstad, men døde allerede 24 Jan. 1002 i Paterno ved Viterbo, kun 22 Aar gl. Med ham uddøde det sachsiske Kejserhuses Mandsstamme.

Otto IV, tysk Kejser 1198—1218, den eneste Welfer, der har beklædt Kejsertronen, den mellemste af Henrik Løves Sønner, f. 1174, blev efter Kejser Henrik VI.s Død 1197 af det welfiske Parti paa Pave Innocens III.s Foranstaltning valgt til Modkonge imod Philip af Schwaben og kronet i Aachen; herved opkom en 10-aarig, ødelæggende Borgerkrig i Tyskland, og først efter Philips Mord 1208 blev O. almindelig erkjendt som Konge, hvorpaa han drog til Italien og blev kronet i Rom som Kejser 27 Sept. 1209. Men hermed var ogsaa Enigheden med Paven forbi; da O. vilde gjøre sine Rettigheder som Kejser gjældende, tiltog sig Raadighed over Ancona og Spoleto og gjorde Erobringer i Apulien, satte Innocens ham i Ban og lod Hohenstauferen Frederik II optræde som Modkonge, med hvem O. derefter uden Held stred om Kronen. Han understøttede sin Morbroder, den engelske Konge Johan uden Land, og Greven af Flandern mod den franske Konge Philip August, men blev slaaet ved Bouvines 1214, hvorefter han tabte al Anseelse, trak sig tilsidst tilbage til Braunschweig og døde paa Harzburg 19 Maj 1218. O. havde 1212 ægtet Beatrix, en Datter af sin Modkonge Philip, men hun døde faa Dage efter Bryllupet.

Otto I, Konge i Grækenland 1833—62, anden Søn af Kong Ludvig I af Bayern, f. 1 Juni 1815, blev 13 Febr. 1832 valgt af Stormagterne til Konge og derefter antaget af Grækerne, kom 30 Jan. 1833 til Nauplia, den daværende Hovedstad, men holdt først 6 Febr. sit højtidelige Indtog. Indtil 1 Juli 1835 styredes Grækenland af et Regentskab (Armansperg, Maurer o. fl.), og selv efter at O. havde overtaget Regeringen, beholdt de tyske Embedsmænd Overvægten. 1837 ophørte vel dette, men endnu vedblev Enevælden, øvet af en Hofcamarilla, indtil Revolutionen i Sept. 1843 tvang O. til at give en fri Forfatning. Dog kunde han aldrig bekvemme sig til ærlig at gaa ind paa den constitutionelle Styrelse, men søgte ved Intriguer og Bestikkelser at skaffe sig et kunstigt Flertal i Kamrene. Hans Holdning under Krimkrigen vandt ham nogen Folkeyndest, men den tabte sig snart igjen, og i Begyndelsen af 1862 var Misfornøjelsen saa stor, at han tog sin Tilflugt til Kanaris og vilde have ham til Førsteminister. Forsøget strandede, da O. ikke vilde antage Kanaris's Tilbud; i Oct. s. A. udbrød paa flere Steder Opstand, og 22 Oct. kundgjordes i Athen Kongens Afsættelse, hvorefter han strax, dog med Protest, rejste til Bayern. Her døde han 26 Juli 1867 i Bamberg. 22 Nov. 1836 havde han ægtet Prinsesse Amalie af Oldenborg (f. 1818, d. 1875), men Ægteskabet blev barnløst.

Otto, Konge af Bayern siden 1886, f. 27 Apr. 1848, Søn af Kong Maximilian II, blev sindssyg 1875, men ikke des mindre udraabt til Konge, da hans ældre Broder Ludvig II 13 Juni 1886, ligeledes i Sindssyge, havde taget sig selv af Dage. Hans Farbroder, Luitpold, overtog som Regent Statsstyrelsen.

Otto af Freising, tysk Historieskriver, Søn af Markgrev Leopold IV af Østerrig og Kejser Henrik IV.s Datter Agnes, f. 1109, maatte som yngre Søn efter sin Faders Vilje træde ind i den gejstlige Stand og fik ved sin Halvbroder Kong Conrad III Bispedømmet Freising 1137. Han havde stor Indflydelse paa Begivenhedernes Gang i Tyskland og døde 22 Sept. 1158. O. har forfattet en Verdenshistorie ind-

til 1146 og sin Halvbrodersøn, Kejser Frederik I.s Historie („Ottonis episcopi Frisingensis opera“, 2 Bd., 1867).

Otto af Wittelsbach, Kejser Frederik I.s trofaste Ven og dygtigste Kriger, fik af denne 1180 Hertugdømmet Bayern, efter at det var frataget Henrik Løve, og blev Stamfader til det bayerske Kongehus. D. 1183. — Hans Brodersøn, Pfalzgrev O. af W., dræbte den tyske Konge Philip af Schwaben paa Slottet Altenburg ved Bamberg 1208, blev derfor af Modkongen Otto IV erklæret fredløs og dræbt 1209 i et Skur i Nærheden af Regensburg, hvor han havde søgt Tilflugt, af Philips Marschal, Henr. v. Kalentin, som kastede hans afhuggede Hoved i Donau.

Otto, Louise, s. Peters, August.

Ottobeuren, Flække i Konger. Bayern, Regeringsdistr. Schwaben og Neuburg, 9 M. s. v. for Augsburg. 2,000 J. Her findes et forhenv. Benedictinerabbedi med prægtige Klosterbygninger og smuk Kirke med prægtigt Orgel.

Ottokar II, Przemysl, Konge i Böhmen 1253—78, Søn af Kong Wenceslaus III, blev 1251 valgt til Hertug af Østerrig, hvor den gamle Hertugstamme var uddød med Frederik d. Stridbare, hvis 46aarige Søster Margrete (Enke efter Kejser Frederik II.s Søn Henrik) den 28aarige Fyrste tog til Ægte, men senere forstød. Han kom ogsaa i Besiddelse af Steiermark, hvorom han maatte kæmpe med Ungarerne, som han slog paa Marchfeld 1260, og senere af Kärnten og Krain. Strax efter sin Regeringstiltrædelse gjorde han 1254 i Forening med de tyske Riddere et Korstog mod de hedenske Preussere, som han undertvang, og anlagde ved Pregel en fast Stad, der til Ære for Kongen fik Navnet Königsberg. Den ham tilbudte tyske Kongekrone afslog han, men vilde dog ikke erkjende Rudolfs Valg, hvorfor han blev erklæret i Rigets Acht, maatte afstaa Østerrig, Steiermark, Kärnten og Krain til Rudolf og tage Böhmen og Mähren til Len af ham 1276. Da O. kort efter fornyede Krigen, faldt han efter tapper Modstand i Slaget paa den samme Slette, hvor han 18 Aar tidligere havde vundet en glimrende Sejer, i Nærheden af Wien 26 Aug. 1278.

Ottomān, tyrkisk Sopha.

Ottovēnius, s. Veen, O. van.

Ottweiler, Stad i den preussiske Rhinprovins, 7 M. s. ø. for Trier. 5,000 J. Tobaksfabrikation.

Otway, Thomas [ött-uæh], engelsk Tragediedigter, f. 1651, blev, efter at have studeret, i en ung Alder Skuespiller, i hvilken Egenskab han ikke lagde noget Talent for Dagen, medens han dog allerede da begyndte sin Forfatterbane ved Udarbejdelsen af tre Tragedier. Senere tjente han nogen Tid i et Dragonregiment i Flandern, men tog saa atter fat paa sin digteriske Produktion, som han forøgede med fire nye Tragedier. Han døde 34 Aar gammel i Aaret 1685 efter et uregelmæssigt og i ydre Henseende højst ulykkeligt Liv, i hvilket han stundum manglede det nødvendigste Underhold. Hans Død tillægger Sagnet den Omstændighed, at han, da han efter nogen Tids Sult fik lidt Penge af en Ven, forslugte sig og kvaltes i et Franskbrød, han ilfærdig havde kjøbt for at stille sin Hunger. Blandt hans Tragedier udtager „The Orphan“ og især „Venice Preserved“ (1682) en fremragende Plads i engelsk Literatur.

Oubliētter, Forglemmelser, kalder man underjordiske, afsides Fængsler, der ofte tidligere have været i Brug under despotiske Regeringer.

Oude, s. Audh.

Oudenarde [udenāhrd] ell. Audenaerden, Stad i den belgiske Prov. Østflandern ved Schelde, 3 M. s. s. v. for Gent, med 6,000 J., smukt Raadhus med Klokkespil og Handel med Lærred og Korn. — Historisk mærkelig ved Hertugen af Marlboroughs og Prins Eugens Sejer over Franskmændene under Hertugen af Vendôme 11 Juli 1708.

Oudiné, Eugène André [udinē], fransk Billedhugger og Medailleur, f. 1 Juni 1810 i Paris, d. 1887, var Elev af Galle, vandt 1831 le grand prix de Rome og uddannede sig videre i Rom. Ved Hjemkomsten fik han en Embedsstilling ved Mønten. Blandt hans Arbejder fremhæves „den saarede Gladiator“ (1837), de fire Evangelister i Kirken St. Gervais (1845), en stor Mængde Buster og af Medailler Napoleons Apotheose, Erindringsmedailler over Notre-Dames Restauration, om Freden i Villafranca m. fl.

Oudinot, Charles Nic. [udinō], Hertug af Reggio, fransk Marschal, f. 25 Apr. 1767, Kjøbmandssøn, indtraadte 1783 i Hæren og blev 1791 Chef for en Bataillon Frivillige. 1793 blev han Oberst og 1796 Brigadegeneral, tjente først i Rhinhæren, men kæmpede 1799 ved Zürich og blev derefter Stabschef hos Masséna og 1800 for den italienske Hær. Han udmærkede sig i Krigene 1805—9, især ved Friedland og Wagram, fik Grevetitel og en Dotation af 1 Mill. Frc.s 1807, blev Marschal og Hertug af Reggio 1809. Ogsaa i Krigen i Rusland 1812 viste O. stor Tapperhed, især paa Tilbagetoget og i Slaget ved Beresina; 1813 blev han slaaet af Blücher ved Grossbeeren og sammen med Ney ved Dennewitz; han førte Hærens Bagtrop efter Slaget ved Leipzig og deltog 1814 i næsten alle Træfninger (blev saaret for 23de Gang). O. sluttede sig nu til Bourbonerne, udnævntes til Pair og Statsminister og forblev i de 100 Dage rolig paa sine Godser; han blev til Løn Chef for Nationalgarden i Paris (indt. dens Opløsning 1827) og førte 1823 et Hærcorps paa Toget til Spanien. 1839 blev O. Æreslegionens Storkansler og 1843 Gouverneur for Invalidehotellet; d. 13 Sept. 1847. — Hans Søn, Nicol. Charl. Victor O., f. 1791, indtraadte 1809 i Hæren og blev 1814 Oberst, men holdt sig ligesom Faderen tilbage i de 100 Dage, blev 1824 Generalmajor og 1835 Generallieutenant. 1842 valgtes han til Deputeretkammeret, hvor han understøttede Thiers; han sluttede sig 1848 til Republiken, blev Medlem af Nationalforsamlingen og Chef for Alpehæren. 1849 ledede O. Toget til Kirkestaten og indtog Rom, men hørte siden til Oppositionen og søgte 2 Dec. at rejse Modstand mod Statscoupet; han valgtes af Nationalforsamlingen til Chef for Tropperne, men blev fængslet og i nogle Dage holdt

fangen i Fort Vincennes, levede siden stille og døde 1863.

Oudry, Jean Baptiste [udri], fransk Maler, f. 1686 i Paris, d. 1755, erhvervede sig et Navn ved sine Jagt- og Dyrstykker, der undertiden vare meget store. Til Pragtudgaven af Lafontaines Fabler tegnede han over 150 Illustrationer, der ere stukne af Forskjellige; selv har han ogsaa raderet. I Schwerin findes en Samling af 36 af hans bedste Malerier.

Ouessant [uessāng], en lille Ø i Atlanterhavet, 3 M. fra Nordvestkysten af det franske Dep. Finistère, med 2,400 I., der mest ernære sig ved Fiskeri og Søfart. Prægtigt Fyrtaarn. — O. er bekjendt af to Søslag mellem Franskmændene og Englænderne, 27 Juli 1778 i den nordamerikanske Frihedskrig og 1 Juni 1794 i Revolutionskrigen.

Où est la femme? fr. [u e la fam], „hvor er Kvinden?"; Udtryk for den Overbevisning, at enhver Forbrydelse, enhver paafaldende Tildragelse kan føres tilbage til en Kvinde.

Ouida [uī], Pseudonym for Louise de la Ramée; s. Ramée.

Oulibischeff, Alexander, f. 1795 i Dresden, hvor Faderen den Gang var russisk Gesandt, d. 24 Jan. 1858 paa sit Gods ved Nischnij-Novgorod, hvortil han trak sig tilbage ved Keiser Nikolajs Tronbestigelse, efter at han havde beklædt forskjellige diplomatiske Stillinger ved europæiske Hoffer. Hans »Nouvelle biographie de Mozart, suivie d'un aperçu sur l'histoire générale de la musique« (1844, 3 Bd.; paa Tysk 2det Opl. 1859) fremkaldte paa Grund af den deri fældede, nedsættende Dom om Beethovens sidste Værker en heftig Polemik med Lenz, som skrev »Beethoven et ses trois styles«, der af O. besvaredes med »Beethoven, ses critiques et ses glossateurs« (1857), hvori den fældede Dom strængt fastholdtes.

Ounce [ovns], Unze, engelsk Vægtenhed, i Handelsvægten $\frac{1}{16}$ Pound ell. 5,67 d. Kvint, i Troyvægten $\frac{1}{12}$ Pound ell. 6,22 d. Kvint.

Ourcq [urk], en lille Flod i Frankrig, der udspringer i Dep. Aisne og fra højre Side falder i Marne. Dens Vande benyttes til Forsyning af Ourcqkanalen, som fra Mareuil i Dep. Oise fører til Paris, hvor den danner Bassinet i la Villette.

Ourique [ke], Stad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 7 M. s. s. v. for Beja. 4,000 I. — I Nærheden vandt Kong Alfons I 1139 en afgjørende Sejer over Maurerne.

Ouro Prēto [ōv, ōj], Hovedstad i den brasilianske Prov. Minas Geraes i Sydamerika, 40 M. n. for Rio Janeiro. 20,000 I. Tidligere var her ikke ringe Guldproduktion.

Ourthe [urt], Flod i Belgien, udspringer i Prov. Luxembourg og falder fra højre Side i Maas noget oven for Liège. Under Belgiens Forening med Frankrig havde et Departement Navn efter den.

Ours, en af de danske Smaaøer, ligger i Isefjorden mellem Halvøerne Hornsherred og Tudsenæs og udgjør et Sogn under Hornsherred i Frederiksborg Amt. Den er 2,633 Td. Land stor og har 763 I. (1880), hvis Hovederhverv er Agerdyrkning, men som tillige drive Fiskeri.

Ouse [uhs], flere Floder i England, af hvilke den betydeligste ved Forening med Trent danner Humber.

Outram, James [ōvtræm], engelsk General, f. 1803, indtraadte 1819 i den indiske Hær og rykkede efterhaanden op til Oberst (deltog 1838—40 i Krigene i Afghanistan), men brugtes desuden som politisk Agent, bl. a. 1854 i Laknau. O. gjennemførte 1856 Audhs Indlemmelse og var n. A. Chef for de Tropper, der drog mod Persien; han udmærkede sig paa flere Maader i denne Krig og blev til Løn Baronet og Generallieutenant. Da Seapoyernes Oprør kort efter udbrød, brugtes O. til at organisere de fra England kommende Tropper, deltog tillige med Havelock i Toget til Laknau og maatte derefter udholde en næsten to Maaneder lang Belejring, indtil ny Undsætning kom. I Marts 1858 deltog O. i de haarde Kampe, der førte til Laknaus endelige Indtagelse og Oprørernes Sprængning fra dette Midtpunkt. Han overtog derefter Styrelsen af Landskabet Audh, men maatte af Helbredshensyn 1860 vende tilbage til Europa og døde i Pau 1863.

Outrēre [u], overdrive.

Outrigger, eng. [ōvt], Udlægger (f. Ex. over en Palhusluge); Bom, som anbringes paa et Skib, der skal kjølhales, for lettere at krænge dette over; ogsaa en lang, smal Kaproningsbaad, hvor Aarerne hvile i uden Bords anbragte Stativer.

Ouverture, fr. [uverthyre], Aabningsstykke, Forspil, er et Orchesterstykke, som er componeret til at indlede en Opera eller andet musikalsk Værk, en Concert, en Festlighed osv. Allerede Monteverde indledede sin Opera »Orfeo« (1607) med en Toccata paa ni Takter, der gjentoges tre Gange efter hverandre, førend Tæppet gik op, men den egentlige O. skyldes dog Lully, der begyndte med en langsom Sats (Grave), gik over til en livlig Fuga og derpaa endte med den første Grave, som til Dels blev gjentaget. A. Scarlatti begyndte og endte med livlige Satser og satte den langsomme i Midten. Tredelingen var i mange Tider en Lov for O. (eller, som Italienerne kaldte den, Sinfonia), og Gluck var maaske den første, som ophævede denne conventionelle Form. Den nuværende Concertouverture har i Regelen samme Form som det første Stykke i Symphonien (dog uden Gjentagelse af 1ste Del), men den sædvanlige Operaouverture binder sig ikke til nogen bestemt Form og er ofte kun et Potpourri af Themaer fra Operaen selv.

Ovāl (af lat. ovum, Æg), ægformet Linje, er i Mathematiken ikke Betegnelse for nogen nøjagtig defineret Figur, men angiver i Almindel. en lukket, aflang, krum Linje, uden Hensyn til, om den er bredere i den ene Ende end i den anden (saakaldt Ægoval), eller dette ikke er Tilfældet (f. Ex. Ellipsen). Ovalværk, et Apparat, der anbringes paa en Drejebænk, naar man vil dreje Gjenstande, der have et elliptisk Gjennemsnit i Stedet for et cirkelrundt.

Ovār, Stad i den portugisiske Prov. Beira ved Kystsøen Aveiro, 10 M. n. n. v. for Coimbra. 10,000 I. Kystfart og Fiskeri.

Ovārium, lat., Æggestok; Frugtknude. Ovarie-

cyste, Æggestokvattersot, Udviklingen af ēn eller sædvanlig flere adskilte eller indbyrdes communicerende Sækfvulster i Æggestokken, fyldte med en gulagtig, klar, tynd Vædske eller en mere sej Masse. Under deres Vært kunne disse Svulster til sidst udfylde næsten hele Underlivet, virke ved det Tryk, de udøve paa de forskjellige Organer, meget indgribende paa hele Legemet og fremkalde derved til sidst Døden, naar de ikke fjærnes ved Ovariotomi. **Ovariesvangerskab**, s. Extrauterinsvangerskab. **Ovariotomi**, en i den nyere Tid hyppig udført Operation, hvorved Æggestokken fjærnes, naar den er Sædet for Svulster, især Ovariecyster. Underlivet aabnes ved et langt Snit fra Navlen nedefter; efter at Svulsten er løsnet og dens flydende Indhold udtømt, trækkes den ud igjennem Snittet og skæres af paa det tyndeste Sted („Stilken“); til sidst forbindes Saaret. Udført paa rette Maade og under gunstige Forhold er Udfaldet af denne indgribende Operation næsten altid heldigt.

Ovatiōn, hos de gamle Romere et højtideligt Optog, en mindre Triumph; nu Modtagelsesfestlighed, Jubel.

Owen, Sir Richard [ōen], f. 20 Juli 1804 i Lancaster, en af Englands berømteste Anatomer og Naturforskere, studerede Medicin i Edinburgh, blev 1826 Læge og derefter ansat ved Hunterian Museum, var 1836—56 »Hunterian Professor« og Professor ved College of surgeons i London, derefter Overbestyrer af det britiske Museums naturhistoriske Afdeling (Superintendent of the Natural History Departments), fra hvilken Stilling han trak sig tilbage 1884 og samtidig ophøjedes til »Knight«. I nogle Aar holdt han Forelæsninger over Palæontologi i Royal School of Mines og var »Fullerian Professor« i Physiologi ved Royal Institution, men opgav af Helbredshensyn disse Stillinger. Hans Undersøgelser over fossile Pattedyr og Krybdyr, over Dinornis, Notornis og andre uddøde Fugleformer og over Blæksprutternes (f. Ex. Nautilernes) og mange levende Hvirveldyrs og lavere Dyrs Anatomi (f. Ex. Pungdyrene, de anthropomorphe Aber, Dolkhalerne) sikre ham en Hædersplads blandt Nutidens Videnskabsmænd, blandt hvilke han ogsaa har udmærket sig ved en vis naturphilosophisk Tendens, der røber nogen Paavirkning af tysk Naturphilosophi. O.s vigtigste Skrifter findes i »Royal«, »Linnean«, »Zoological«, »Geological« og »Palæontographical Society«'s Skrifter. Ogsaa hans Lærebøger i den sammenlignende Anatomi nyde fortjent Anseelse. O. var en af Stifterne af Microscopical Society, hvis første Præsident han var, og han er Medlem af de fleste lærde Selskaber og Akademier i og uden for England.

Owen, Rob. [s. o.], f. 1771 i Newtown i Montgomery=Shire i Skotland, bestyrede et stort Bomuldsspinderi i New=Lanark, hvis Arbejdere han bestræbte sig for at hæve i moralsk og intellectuel Henseende. Det Held, han havde hermed, bragte ham til at optræde som Reformator af Samfundet; han udgav en Mængde mindre Skrifter, men udtalte sig udførligst i »The book of the new moral world« og i »New view of the society«, i hvilke han forfægtede Communismens Principper. Grundtanken i hans System er, at Menneskets Charakter kan fuldstændig dannes ved Opdragelsen, og at man altsaa ved at gaa frem efter en bestemt Plan fra Fødslen af kan danne lutter gode og dydige Mennesker. Han samlede en Mængde begejstrede Tilhængere om sig baade i Storbritannien og i Nordamerika, hvortil han udvandrede 1823; men de Forsøg, som han i New=Harmony i Amerika gjorde paa at gjennemføre sine Tanker i Praxis, førte ikke til noget. Allerede 1827 styrtede det nye Samfund sammen, og O. vendte tilbage til England, men besøgte dog gjentagne Gange Amerika, hvor han ogsaa efterlod sin Familie. I England var han med sine Disciple, **Oweniterne**, Sjælen i Arbejderforeningerne, fra hvilke Chartismen udgik. I London stiftede han Association of all classes or all nations, der tog et betydeligt Opsving; men fra 1840 tabte hans Indflydelse sig, og han forglemtes til Dels, indtil han 1854 begyndte en ny Virksomhed. Han omsendte Blade og Piecer til alle betydeligere Tidsskrifter og Blade — ogsaa til Danmark kom saadanne — i hvilke han med usvækket Tro prædikede sine Ideer. O. døde 17 Nov. 1858; af hans Sønner var **Rob. Dale O.**, f. 1801, d. 1877, der havde bestræbt sig for at fortsætte Faderens Virksomhed i New=Harmony og der opnaaet stor Anseelse, 1853—58 amerikansk Gesandt i Napoli; i sine senere Aar var han en ivrig Forkæmper for Spiritismen. — En anden Søn, **Dav. Dale O.**, f. 1807, d. 1860, har som Geolog undersøgt den nordvestlige Del af den amerikanske Union.

Ovens, Jurian ell. Jürgen, Maler og Raderer, f. 1623 i Tønning, begav sig 1657 paa Grund af Krigsurolighederne til Amsterdam, hvor han fik Borgerret, men vendte senere tilbage til Slesvig og blev Hofmaler hos Hertugen af Holsten=Gottorp. Han bosatte sig i Frederiksstad og døde der 1678. I Domkirken i Slesvig findes to Billeder af ham og i Frederiksstad en Altertavle, medens hans fleste Malerier fandtes paa Gottorp Slot. Hans Arbejder udmærke sig ved smuk Tegning og naturlig Farve.

Overarmsben, s. Arm.

Overbeck, Johann Friedrich, tysk Historiemaler, f. 3 Juli 1789 i Lübeck, uddannede sig i Wien under Füger og gik 1810 derfra til Rom, hvor han forblev til sin Død 12 Nov. 1869. I Rom kastede han sig især over Studiet af de førrafaelske Mestere, hos hvem han fandt det Udtryk af Fromhed og Inderlighed, der harmonerede med hans Natur. Men hverken han eller hans Efterlignere undgik at forfalde til Maner og sætte en tom Skygge i Stedet for Dybde og Inderlighed, medens en vis Stivhed i Tegning og blege Farver blev denne Skoles Særkjende. Det var en Consequens af den Retning, hans kunstneriske Synsmaade tog, at han gik over til Katholicismen. „Christi Indtog i Jerusalem“ i Mariekirken i Lübeck, hans Frescomalerier i Villa Massimi i Rom (Scener af Orlando Furioso), „St. Franciscus's Rosenmirakel“ i Assisi, ogsaa al fresco, „Religionens Indflydelse paa Kunsten“, et Oliemaleri, i Frankfurt a. M., og „Madonnas Himmelfart“ i Kølns Domkirke ere hans

betydeligste Arbejder. — Hans Brodersen, Jøhs. Adolf O., fremragende Archæolog og Kunsthistoriker, f. 1826 i Antwerpen, studerede 1845—48 i Bonn Philologi og Archæologi, blev 1853 Directeur for det archæolog. Museum i Leipzig og 1858 Professor i Archæologi smstds. Af hans Skrifter fremhæves: „Geschichte der griechischen Plastik“ (2 Bd., 1857—58; 3dje Opl. 1880—81), „Pompeji in seinen Gebäuden, Altertümern und Kunstwerken“ (4. Opl. 1884) og „Griechische Kunstmythologie“ (1871 o. flg.).

Overben ell. Skjæverknuder, Benknuder paa Piben (Mellemfoden) hos Hesten; de findes hyppigst paa den indvendige Side, hvor Tornknoglen støder til det store Mellemfodben, og fremkaldes oftest ved Slag, naar Hesten nemlig paa Grund af et snævert, mejende eller flettende Fodstiste under Bevægelsen slaar Benet med det andet Bens Hov eller Sko. Der opstaar herved en Betændelse i Benhinden og Benet, der har Benknudens Udvikling til Følge. Saa længe Betændelsen endnu er til Stede, halter Hesten; senere have de ingen Indflydelse paa Hestens Brugbarhed.

Overdrev, Fordrejn. for Ovredrev (af det gamle Ovredrift), ogsaa kaldt Fælled ell. Fæland, Alminding (paa Bornholm), en nopdyrket Græsgang, som i Regelen benyttes i Fællesskab af et eller flere Sogne til Græsning, navnlig for Ungkvæg. O. forsvinde efterhaanden for den nyere Tids Landbrug og ombannes jævnlig til Pløjeland.

Overdrevsbakken, et af Sjællands højeste Punkter, sædvanlig kaldet O. ved Vesteregede, 1½ M. ø. til n. for Næstved, 370 F. høj.

Overfaldshjul kaldes et Vandhjul paa liggende Axel, naar Vandet ledes over Hjulets Toppunkt og hinsides dette falder paa Skovlerne.

Overfangsglas kan fremstilles ved at bringe lidt stærkt farvet Glas paa Blæsepiben, danne det til en Kugle, omgive det med det fornødne Qvantum farveløst Glas og udblæse det hele under ēt til den forlangte Form, f. Ex. til en Cylinder, der kan udfoldes til Rudeglas; men den omvendte Fremgangsmaade, at dyppe en tyk, udblæst Kugle i letsmeltelig, farvet Glasmasse, anvendes ogsaa. Hyppigere udbredes dog en ringere Mængde farvet, letsmelteligt Glas paa Overfladen af det farveløse, eller man blæser en tynd Kugle af det farvede Glas, afskærer denne til en Klokke (chemise), bringer en lidt mindre udblæst tyk Kugle af ufarvet Glas ind i Klokken og sammensmelter dem, hvorpaa det hele udblæses til den ønskede Form. Ved Afslibning af saadant O. kan man skaffe svagere Nuancer af Farven eller helt borttage den paa visse Steder. Dette benyttes navnlig ved Glasmalerier.

Overflødighedshorn, s. Amalthea.

Overformynder, en af Kongen udnævnt Embedsmand i Kjøbenhavn, der har at bestyre alle i Danmark hjemmehørende Umyndiges Capitalformuer, for saa vidt der ikke undtagelsesvis ved Testament eller paa anden Maade er truffet en retsgyldig Bestemmelse om, at de skulle forvaltes anderledes. Der er under denne Embedsmand henlagt to Overformynderier, ēt for Kjøbenhavn og ēt for Landet og Kjøbstæderne. Tidligere (indt. 1868) var der et særskilt Overformynderi for hver enkelt Jurisdiction, og dette gjælder fremdeles i Norge, hvor for ethvert Tinglag og for enhver Kjøbstad tvende O. vælges for 4 Aar af Formandskabet og paa Landet af Sorenskriveren, i Byerne Magistraten.

Overførster, en overordnet Forstembedsmand, som fører Tilsyn med Statsskovene; disse ere i Danmark inddelte i 3 Overførsterdistricter, to paa Øerne og ēt i Jylland.

Overgang, Stemmens, s. Mutation.

Overgangsformationen betegner en Række Lagdannelser, der ere afsatte før Kulformationen. Denne Benævnelse er først anvendt af Werner, som erkjendte Nødvendigheden af at indskyde en Formation mellem Ur- og Fløtsformationen og mente, at den mest passende burde betegnes O. paa Grund af, at de dertil hørende Bjærgarter havde meget til fælles med den foregaaende Periodes Skiferdannelser, medens den paa den anden Side ved sine Forsteninger danner en Overgang til Fløtsformationen (de secundære Dannelser). I Tyskland er den ogsaa bleven kaldt Graavakkeformationen efter den deri forekommende charakteristiske Bjærgart Graavakke (s. d. A.), og man har der sondret mellem en nederste, mellemste og øverste Graavakkeformation. Først 1833 begyndte en nøjere Undersøgelse af denne Formations enkelte Led i England, og der opstilledes tre Underafdelinger: 1) det cambriske (ældste), 2) siluriske og 3) devoniske (yngste) System; dog have mange hidtil ikke ret villet anerkjende det først nævnte som et selvstændigt Led. Murchison har igjen delt den siluriske Formation i en ældre og yngre Gruppe. O. er meget udbredt i England, Tyskland, Skandinavien, Rusland og Nordamerika, og alle Vegne optræder den i det væsentlige med samme Charakter i Henseende baade til Bjærgarter og til Forsteninger, der ere de første Spor af Organismer, som nødvendigvis kun kunde være Havdyr og Havplanter, saa længe der endnu ikke fandtes enten større Øer eller Fastland. De vigtigste deri forekommende Bjærgarter ere forskjellige Arter Sandsten, Skifere og mere eller mindre lerholdende Kalksten. Af de mere charakteristiske Forsteninger maa nævnes Fisklevninger, Trilobiter, Orthoceratiter, Graptolither og Brachiopoder. I Skandinavien er Formationen især tydelig udviklet i Mellemsverige, Skaane, paa Gotland, Bornholm og i det sydlige Norge ved Christianiafjorden og Mjøsen. I Sverige findes Lagene mere uforstyrrede og vandrette, i Norge derimod stærkt foldede, hvilket er bevirket ved senere Forstyrrelser. — Benævnelsen O. benyttes nu saa godt som ikke, idet man sammenfatter den cambriske, siluriske og devoniske Formation tillige med Stenkulsformationen og den permiske Formation i ēn Hovedgruppe, som kaldes den palæozoiske.

Overgespan, Titel for den øverste Embedsmand i et ungarsk Comitat (s. d. A.).

Overgjæring kaldes ved Ølbrygning den Gjæring, der foregaar ved Overgjær (s. Gjær). Den indledes ved en højere Temperatur og er mere stormende end Undergjæring. Til

Hvidtøl, Dobbeltøl, Porter og Ale anvendes O., til bayersk Øl Undergjæring.

Overhofretten, den øverste Appelinstans i Norge under Enevoldstiden. Fra denne appelleredes til Højesteret i Kjøbenhavn, der var fælles for begge Riger. O. ophævedes 1797.

Overhus, s. Engelsk Forfatn. und. England.

Overijssel [ejsel], Provins af Kongeriget Holland, omgiven af Prov. Friesland og Drenthe mod N., de preussiske Prov. Hannover og Westfalen mod Ø., Prov. Geldern mod S. og S. V. og Zuidersøen mod V. 61 □ M. med 289,000 J. (1885). Landet er en flad Slette, hvis højeste Del ikke er 200 F. over Havet, og som gjennemstrømmes af Ijssel og Vecht med deres talrige Tilløb. Dens udstrakte Moser indvindes ved Afvanding mere og mere for Agerdyrkningen, der i Forbindelse med betydelig Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv. Linnedvæveri er den vigtigste Industri. Hovedstad Zwolle.

Overilte kaldes et Metalilte, naar det ved Opvarmning med en Iltsyre giver et Metalsalt og fri Ilt, ved Opvarmning med Saltsyre giver et Chlormetal og frit Chlor. Saaledes giver Manganoverilte (Brunsten), $Mn\,O_2$, med Svovlsyre ($H_2\,SO_4$): Mangansulfat ($Mn\,SO_4$), Vand og Ilt; med Saltsyre ($4\,H\,Cl$): Chlormangan ($Mn\,Cl_2$), Vand og Chlor. Ved almindelig Temperatur og med fortyndede Syrer kunne nogle O. (som Baryumoverilte) give Brintoverilte; andre (som Blyoverilte) kunne danne ubestandige Salte uden Iltudvikling. Ikke sjælden kunne O. (som Mangan- og Blyoverilte) ogsaa optræde som Syreanhydrider; rystes f. Ex. en Opløsning af svovlsurt Kali med fintdelt Manganoverilte, optager dette en Del Kali, og Vædsken antager en stærk sur Reaction af fri Svovlsyre.

Overlevelsesrente, s. Livrente.

Overlæge kaldes dels den øverste Læge ved en Hospitalsafdeling, dels de overordnede Læger i den danske Hærs og Flaades Lægecorpser (s. Militærlæge).

Overmættet Opløsning. Faste Legemers Opløselighed har for hver Temperatur en Grænse, hvor Opløsningen siges at være mættet med vedkommende Stof, og som nærmere er bestemt ved, at naar Opløsningen i denne Tilstand er i Berøring med Stoffet, saa udskiller den i hver Tidsenhed lige saa mange Moleculer af Stoffet, som den optager. Men ikke sjælden kan en ved en bestemt Temperatur mættet Opløsning ved rolig Henstand afkøles betydelig under denne Temp., uden at det opløste Stof udskilles; i saa Fald kaldes Opløsningen overmættet. Dette er Tilfældet med mange krystallinske Salte, f. Ex. Glaubersalt, Soda, Alun, de fleste Vitrioler o. m. fl. I den o. O. er det opløste Stof i en ustadig Ligevægtstilstand, som dog ikke rokkes uden under visse bestemte Betingelser. Opløsningen kan rystes og bringes i Berøring med mange Haande faste Stoffer uden at udskille det Overskud af fast Stof, den holder opløst, men i Berøring med det mindste Fnug af selve det opløste Stof i fast Form eller af et dermed isomorpht Salt udskiller den o. O. strax Overskuddet af det opløste Stof, saa at hele Vædsken kan stivne derved. En fyldestgjørende Forklaring af Forholdet er hidtil ikke given.

Overpræsident, Benævn. paa den Embedsmand, der staar i Spidsen for Kjøbenhavns Magistrat; Nansen var den første Præsident. Ogsaa Altona havde en O., medens Holsten hørte til den danske Stat.

Overretter, d. s. s. Appellationsretter.

Overrhinske Kreds, en af det gamle tyske Riges 10 Kredse, der omtrent svarede til det nuvær. Hessen og Nassau m. m.

Oversachsen ell. Obersächsische Kreis, en af det tyske Riges 10 Kredse, som omfattede omtr. de nuvær. preussiske Provinser Sachsen, Brandenburg og Pommern, største Delen af Konger. Sachsen, de mindre sachsiske Stater, Anhalt m. m.

Overskou, Thomas, dansk dramatisk Forfatter, f. 11 Oct. 1798 paa Christianshavn, var Søn af en Mestersvend paa et Sukkerraffinaderi. Som Dreng fik han en tarvelig Undervisning i en Almueskole, men læste selv meget i Hjemmet. 14 Aar gl. sattes han mod sin Vilje i Snedkerlære, hvorfra dog Sygdom efter et Aars Forløb befriede ham, og nu besluttede han, skjønt Faderen var imod det, at gaa til Theatret, hvorfor han først ved Selvstudium under mange Afsavn skaffede sig de fornødne Kundskaber. Endelig fik han 1818 Adgang til Scenen, og 1823 blev han kongel. Skuespiller. Hans første originale Arbejde („Farens Dage", Drama i 5 Akter) opførtes 1826, men gjorde ingen Lykke. Paavirket af J. L. Heiberg, der fra 1825 med sine Vaudeviller havde brudt Skuespillet en ny Bane, skrev O. anonymt flere Lystspil, der vakte stærkt Bifald. 1828 opførtes „Tre Maaneder efter Bryllupet", „Misforstaaelse paa Misforstaaelse" og „Østergade og Vestergade eller det er Nytaarsdag imorgen". Da O.s Anonymitet blev røbet, hilsede Heiberg ham med anerkjendende Ord. 1831 foretog O. en Rejse til Paris, og fra 1834 var han Medarbejder af „Dagen", hvis Redaction han overtog 1836, men atter frasagde sig to Aar senere paa Grund af den vilkaarlige Censur; 1842 afskedigedes han efter Ansøgning fra Theatret, hvor han som Skuespiller ikke havde været af Betydning. Efter Krigens Udbrud 1848 optraadte han anonymt i „Preussens og det tyske Forbunds Færd imod Danmark" mod Slesvigholsteinismen, og 1849 blev han under Heibergs Directorat Sceneinstructeur ved det kongel. Theater. Efter Heibergs Afgang 1856 blev O. endnu to Aar i sin Post, men afskedigedes da, i hvilken Anledning han udgav „Oplysninger om Theaterforhold 1849—58". 1850—51 udkom hans „Komedier, paa ny gjennemsete og rettede af Forf." (5 Bd.), der 1852 suppleredes med „Nyeste dramatiske Arbejder". Af disse Værker fortjene især „Østergade og Vestergade", „Capriciosa", en af ham i Forening med A. L. Arnesen forfattet Folkekomedie, og „Pak" at fremhæves. O. har tillige oversat flere af Molières Arbejder til det kongel. Theater. 1854 paabegyndte han sit fortjenstfulde Arbejde „Den danske Skueplads i dens Historie fra de første Spor af dansk Skuespil indtil vor Tid", hvoraf han (indtil 1866) fik 5 Bind udarbejdede (indt.

1848; fortsat med 2 Bd. af E. Collin indt. 1874). I Saisonen 1864—65 var han Directeur for Theatret i Casino, og 1868 udgav han sin interessante Selvbiographi „Af mit Liv og min Tid“ (1798—1830). D. 7 Nov. 1873.

Overskov, den Del af Bevoxningen i en Mellemskov, der bestaar af store Træer, hvis Omdrift er et Multiplum af Underskovens Omdrift. Sædvanlig bestaar O. af flere Klasser med en indbyrdes Aldersforskjel af en Underskovsomdrift og et med Alderen aftagende Stammeantal. Dette kaldes Klasseorden, der stadig vedligeholdes uforandret, idet foruden hele den ældste Klasse et vist Antal Træer i hver af de andre afdrives samtidig med Underskoven, saaledes at hver Klasse paa Afdrivningstidspunktet rykker op i den følgendes Nummer og en ny første Klasse samtidig dannes ved Overholdelse af et passende Antal af de bedste Underskovstræer eller af Træer, som i dette Øjemed ere indplantede i Underskoven. Dette sidste bliver navnlig nødvendigt, naar O. dannes af en anden Træart end Underskoven, hvilket hyppig er Tilfældet, da svagt skyggende og lysbehøvende Træarter egne sig bedst for O. og skyggetaalende for Underskoven, ved hvilken sidste Reproduktionsevnen dog tillige er af afgjørende Betydning. Eg, Birk, Lærk og Fyr ere gode Overskovstræer, Avnbøg, Elm, Ask og Ahorn gode Underskovstræer. I første Klasse, der overholdes, første Gang Underskoven afdrives, kaldes Træerne Stangtræer, i anden Overstandere, i tredje vordende Træer, i fjerde Hovedtræer og derefter gamle Træer (s. Mellemskov).

Overskæring anvendes især ved Klæde o. desl. for at give Luven overalt den bestemte Længde. Det simpleste Klæde overskæres undertiden uden Runing; men ellers høre Runing og O. altid sammen, saaledes at efter en Runing, bestaaende af et vist Antal Dragter, følger en O., bestaaende af et ofte stort Antal Snit, og dermed vexles saaledes, at de fineste Varer faa de fleste, i alt indtil omtr. 80 Snit, fordi man ved ret mange lempelige Snit faar den jævneste Luv. Arbejdet foretoges forhen med store Haandsaxe, nu saa godt som udelukkende paa Maskiner, hvor en Række Staalskinner ere spændte i langstrakte Skruelinjer hen ad en Cylinder og under dennes Omdrejning virke som Saxekjæver imod en fastliggende Skinne. Under Arbejdet føres enten Cylinderen med Tilbehør langsomt tværs over Klædet, der saaledes overskæres stykkevis (Transversalmaskiner), eller Cylinderen bliver paa sin Plads, medens Klædet føres helt paa langs under det (Longitudinalmaskiner). O. bruges ogsaa til at klippe al Laadenhed bort af forskjellige Tøjer (Buckskin, tætte Bomuldsstoffer og Kamuldsstoffer) eller til at fjærne de Traade af Figurislætten, der ligge løse paa Vrangen af Shavler osv.

Overstone, Lord [ōverstohn], s. Loyd, Sam. Jones.

Oversø, Kirkeby 1¼ M. s. for Flensborg ved Chausséen til Slesvig, bekjendt fra den glimrende Arrièregardefægtning, som det 3dje danske Jægercorps bestod der 24 Apr. 1848 mod den efter Slaget ved Slesvig forfølgende, langt overlegne Fjende.

Oversøisk kaldes den Handel, der føres paa Landene hinsides Verdenshavet, for Danmarks Vedkommende altsaa Handelen paa Amerika, Australien og det sydøstlige Asien.

Overtryk kaldes i Stentrykkeriet den Fremgangsmaade at skaffe Tegningen paa Stenens Overflade, ikke directe, men ved at lade denne gaa igjennem Pressen med et Blad Papir, paa hvis nedad mod Stenen vendende Flade Tegningen findes. Et friskt Aftryk med almindelig fed Farve for Sten, Bogtrykkerfarve osv. kan bruges dertil, og selv de gamle kunne gjøres brugelige. Man bruger derfor O. til Eftertryk (der har saaledes tidligere været drevet en indbringende Industri i Belgien ved at tage Aftryk af de nyankomne, endnu fugtige Pariserblade), til Apothekersignaturer osv. Ofte skriver man paa Papiret med lithographisk Blæk, og O. tages deraf for Nemheds Skyld eller for at gjengive Skrifttrækkene (Autographi).

Overweg, Adolf, tysk Naturforsker og Rejsende, f. 24 Juli 1822 i Hamborg, studerede ved Universitetet i Bonn og senere i Berlin Naturvidenskaberne og navnlig Geologi. I Begyndelsen af 1850 sluttede han sig med Barth til Richardsons Expedition til det indre Afrika. Om hans Deltagelse i denne Expedition s. Barth. Han døde i Madnari (ikke i Jakoba), s. ø. for Kuka ved Tsadsøen, 27 Sept. 1852.

Ovidiopol, Stad i det russiske Gouv. Cherson ved Dnjeprs Liman, 5 M. s. v. for Odessa. 5,000 I. Havn. Anlagt af Katharina II og opkaldt efter den romerske Digter Ovid, fordi man antog, at han havde opholdt sig her under sin Forvisning.

Ovidius, Publius, med Tilnavnet Naso, f. 43 f. Chr. i Sulmo, var en af den augusteiske Periodes betydeligste og frugtbareste latinske Digtere. Han var oprindelig bestemt til at uddanne sig for det politiske Liv, men ledet af et stærkt indre Kald opgav han denne Løbebane og helligede sig udelukkende til Poesien. Indtil sit 50de Aar levede han i Rom og udfoldede en stor Virksomhed i flere Retninger af Poesien. Hans mest bekjendte Værk er „Metamorphoserne“, et mythologisk Digt, i hvilket han med stor Kunst har forbundet en Række af Myther, der indeholde en Fortælling om Forvandlinger, til et sammenhængende Hele; men stærkest fremtræder uden Tvivl hans rige Digterbegavelse i hans Elegier, »Amores«. Blandt hans andre Digte kunne nævnes »Ars amandi«, »Remedia amoris«, »Fasti« (et kalendarisk Digt) og »Heroides«. Pludselig — man ved ikke af hvilken Grund — faldt han i Unaade hos August, der forviste ham til Tomi ved det sorte Hav, hvor han siges at være død 17 e. Chr. Efter nyere Undersøgelser skal han være død i Sabaria i Pannonien. Fra hans Landflygtighedsperiode skrive sig to Samlinger af Elegier, »Tristia« og »Epistolæ ex Ponto«.

Oviedo, Hovedstad i den spanske Prov. Asturien, 50 M. n. v. for Madrid. 35,000 I. Bispesæde. Gotisk Kathedralkirke, talrige prægtige Privatbygninger, Universitet, Vaabenfabrik. Gammelt Kongesæde.

Ovipār, æglæggende; s. **Æg.**

Ovn, et Apparat til at frembringe en højere Temperatur ved Ild. Man har O. af saa mange forskjellige Former, at det er vanskeligt at saa et Overblik; de vigtigste omtales i særskilte Artikler. Om Kakkelovne s. **Opvarmning.** De fleste O. ere faste og opførte af Murværk; man har dog ogsaa transportable O. af Jærnblik eller af ildfast Ler. Man gjør Forskjel paa Blæseovne med kunstig Blæst og Vind- ell. Trækovne med naturligt Træk, O. med afbrudt og med uafbrudt Gang, O. med fast Brændsel (Trækul, Cokes), med Flamme (Reverberovne, Glasovne, Gigtgasovne) og med begge Dele (Træ, Stenkul), udvendige og indvendige O. (som i corniske Dampkjedler og Locomotiver, samt Kakkelovne). Fremdeles har man Muffelovne, Digelovne, Galejovne, Sandbadovne, Schachtovne og til særlige Anvendelser Kalkovne, Forkulningsovne, Gipsovne, Porcelænsovne og mange flere. De ved de metallurgiske Processer benyttede O. inddeles dels efter Formen, dels efter den Maade, hvorpaa Brændmaterialet virker, i Almindel. i Herd-, Schacht- og Flammeovne samt Karovne. Ved de to første Slags kommer Brændmaterialet i umiddelbar Berørelse med de Substanser, der skulle behandles (s. **Jærn** og **Schachtovne**); i Flammeovne er det adskilt fra disse og virker kun ved sin Flamme; i Karovne endelig befinde disse Substanser sig indesluttede i Kar, der udsættes for Hedens Indvirkning.

Oxālsyre, $C_2H_2O_4$, forekommer som surt Kaliumsalt i Skovsyren og i forskjellige Arter Syre og Skræppe, i Rhabarberrod, som Natriumsalt i Salicornia og Salsola, som Calciumsalt i mange højere Planter, i Lavarter, i Urinen (i visse Sygdomme i stor Mængde). Ogsaa de Blærestene, der kaldes Morbærstene, bestaa af oxalsur Kalk. O. optræder overmaade hyppig som Sønderdelingsprodukt af organiske Forbindelser. I det mindre vindes den ved at ilte Sukker eller Stivelse med Salpetersyre, i det store ved at sammensmelte Savspaaner med en Blanding af Kali- og Natronhydrat. Den rene Syre krystalliserer med 2 Mol. Vand, som den dog let taber; den afvandede Syre kan ved forsigtig Opvarmning sublimere; ved pludselig Opvarmning sønderdeles den til Kulilte, Kulsyre og Vand eller til Myresyre og Kulsyre. Ved svag Opvarmning med stærk Svovlsyre spaltes den til Kulsyre, Kulilte og Vand; ved passende Opvarmning med Glycerin til Myresyre og Kulsyre. O. er letopløselig i Vand og Vinaand, stærk sur og giftig. Den anvendes i betydelig Mængde i Farveriet og Trykkeriet, dels som saadan, dels som Syresalt, og har stor Betydning for Chemikeren. Af dens Salte er det oversure Kaliumsalt, Syresalt, der findes i Skovsyre, meget vigtigt. De fleste oxalsure Salte ere tungtopløselige; den oxalsure Kalk er saa godt som uopløselig i Vand og Eddikesyre, og O. benyttes derfor til Paavisning af Kalk, ligesom Kalksalte til Paavisning af O. Det oxalsure Jærnforilte er gult og tungtopløseligt, det oxalsure Jærntveilte grønt og letopløseligt, hvorfor O. og Syresalt bruges til at borttage Jærnpletter af Tøj og Papir.

Oxe. Oxefamilien (Bovina), der hører til de „skedehornede Drøvtyggere“ („Hornkvæg“ i videre Forstand), omfatter flere Grupper: a) nogle Former, der danne Overgangen til Antiloperne og tidligere regnedes til disse, f. Ex. Gnuen (s. d. A.); b) Moskusoxen (s. d. A.); c) de egentlige O., der atter inddeles i: 1) Bisonoxer, 2) Bøfler (s. disse A.) og 3) O. i den mest indskrænkede Betydning af Ordet. Hertil høre Tamoxen, Zebuoxen i Indien og Afrika, den uddøde Kæmpeoxe eller Uroxe, Yakoxen ell. Grynteoxen i det tibetanske Højland, samt nogle i Indiens og Sundaøernes Bjærgskove forekommende vilde Oxeformer (Banteng, Gaur, Gayal). Tamoxen (Bos taurus) har allerede langt tilbage i Tiden været udbredt over største Delen af den gamle Verden, dels som Malke- og Slagtekvæg, dels anvendt som Last- og Trækdyr (f. Ex. i Afrika); først efter Amerikas Opdagelse er den bleven overført til denne Verdensdel, hvor den nu paa flere Steder findes forvildet, og senere til Australien (en halvvild, hvid Race forekommer endnu i visse skotske Skovparker). Som andre Husdyr forekommer Tamoxen i en Mængde Racer, der bl. a. ogsaa vise betydelig Forskjel i Henseende til Hornene (langhornede og kullede Racer). Hovedracerne kunne inddeles i Marskracerne (f. Ex. det hollandske Kvæg og Ditmarskerkvæget), Bjærgracerne (Schweizer- og Tiroler-O.) og Landracerne (jydske, holstenske, engelske og romerske O. osv.). I daglig Tale forstaas ved O. Stud.

Oxe, en gammel dansk adelig Familie. **Torben Oxe**, Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot, er bleven bekjendt af sit Forhold til Christian II. Skriveren Hans Faaborg havde forebragt Kongen, at Slotsherren havde været nærgaaende mod Dyveke (s. d. A.), og da denne pludselig døde 1517, opkom det Rygte, at hendes Død var bevirket ved nogle forgiftede Kirsebær, som T. O. skulde have sendt hende. Kongen lod ham anklage for Rigsraadet, baade, som det synes, for hans Forhold til hende, medens hun levede, og for hendes Død; da dette frikjendte ham, lod Kongen, der forbitret udbrød: „Om T. O. havde en Hals saa tyk som en Tyrs, skal han dog miste den“, nedsætte en Ret over ham af 12 Bønder fra Kjøbenhavns Omegn, og disse erklærede ham skyldig: ikke de, men hans egne Gjerninger dømte ham, hed det i deres Kjendelse, og i Henhold til den lod Kongen ham henrette 29 Nov. 1517 paa St. Gertruds Kirkegaard, skjønt han som Adelsmand i Følge Haandfæstningen kun kunde dømmes af Rigsraadet, og uagtet hans mægtige Slægt og selv Dronningen gik i Forbøn for ham. T. O. var i øvrigt af en voldsom Natur, hans Liv ingenlunde ført efter Lovens Forskrifter. — Hans Brodersøn, **Peder O.** til Gisselfeld, er bekjendt som en af Danmarks dygtigste Finansstyrere. Han var en Søn af Johan O. til Nielstrup, dansk Rigsraad, f. 7 Jan. 1520. Næppe voxen blev han Lensmand, og kun 32 Aar gammel fik han Sæde i Rigsraadet. I Slutningen af Christian III.s Regering faldt han imidlertid i Unaade, alle Haande Beskyldninger for Overgreb og Misligheder som Lensmand rejstes imod ham, og i Stedet for at svare paa dem

forlod han Danmark (1558). I henved 8 Aar færdedes han i Udlandet, indviklet i et Væv af politiske Rænker og knyttet til Æventyrere som Wilh. v. Grumbach (s. d. A.). Da han imidlertid selv længtes hjem og den danske Regering frygtede for Anvendelsen af hans Talenter i Fjenders Tjeneste, fandt en Udsoning mellem ham og Frederik II Sted 1566, og han fik alt det Gods tilbage, som Kronen havde tilegnet sig efter hans Bortrejse. Han fik Bestyrelsen af Finansvæsenet, som da var i stor Forvirring, men som han ordnede saa ypperlig, at man ikke alene fik Midler til kraftig at fortsætte den nordiske Syvaarskrig, men at Kongen endog blev sat i Stand til at oprette Communitetet før Krigens Slutning. 1567 blev han som Rigshofmester sat i Spidsen for Statsstyrelsen; han døde 24 Oct. 1575 paa Frederiksborg og blev begravet i Frue Kirke i Kjøbenhavn. P. O. skal ogsaa have Fortjeneste af Danmarks Cultur ved Indførelsen af adskillige fine Frugttræer, samt af Karper, Karudser og Krebs, men hans Betydning paa dette Omraade er dog vistnok bleven overdrevet; en Art Frøer bærer hans Navn (s. **Klokkefrø**). — Slægten uddøde paa Mandssiden med hans Broder Albert O. til Nielstrup paa Laaland 1577.

Oxehoved. Uagtet der under dette Navn i Danmark ikke findes noget lovmæssigt Maal for Vin, benyttes dette dog hyppig og har da meget forskjellig Størrelse efter Arten af Vin, det indeholder, eller Stedet, hvorfra den er kommen. De hyppigst forekommende O. ere: til Bordeauxvin (Barrique) 29¼ Viertel eller 236 danske Potter, til Cognac (Barrique) 45 Viertler eller 360 d. Potter og til Sherry (Majo) 32 Viertler ell. 256 d. Potter.

Oxenstjerna [schjerna], en gammel og navnkundig svensk Adelsslægt, som nedstammer fra **Bengt Nilsson**, Ridder og Rigsraad (c. 1360—1380). — Hans Sønnesønner, **Bengt Jönsson** til Salestad, Lagmand i Upland og Hofmester, d. c. 1452, og **Nils Jönsson**, Høvedsmand paa Nyköping, som ved Kong Christoffers Død valgtes til Rigsforstandere, vare ivrige Modstandere af Carl Knutsson, og Nils var en af de 12 Herrer, som i Halmstad 1450 paa egen Risico opgav Carls Fordringer paa Norge. — **Jöns Bengtsson**, Søn af Bengt Jönsson, Ærkebiskop i Upsala fra 1448, anvendte sin biskoppelige Myndighed til 1457 at styrte Carl Knutsson fra Tronen og selv overtage Regeringen som Rigsforstander. Denne Stilling beholdt han, efter at Christian I var bleven hyldet, indtil Kongen, misfornøjet med, at Ærkebiskoppen egenmægtig havde eftergivet Skatter, og frygtende hans Magt, 1463 førte ham til Danmark som Fange; da han 1465 løslodes, fordrev han paa ny den tilbagevendte Carl Knutsson og førte Regeringen til 1467, da han maatte flygte til Öland, hvor han døde 15 Dec. s. A. — Hans Brodersøn, **Sten Christersson** til Salestad, Ridder og Rigsraad, var en ivrig Deltager i Urolighederne i Unionens senere Aar, skiftende Parti efter Omstændighederne. Det var ham, som i Anledning af en Ejendomstvist med Kronen 1501 gav Tegnet til Opstanden mod Kong Hans, og han var ogsaa en af de 7 Stormænd, som 1510 besluttede at bryde Freden med Danmark. Allerede n. A. laa han i aaben Fejde med Svante Sture, men stillede sig dog ved dennes Død paa Sten Stures Side. Da han 4 Aar senere havde indladt sig i Sammensværgelse mod denne, blev han tagen til Fange og døde i Fangenskab 1516. — Hans Brodersøn, **Christer Bengtsson**, Ridder og Rigsraad, underskrev 1520 Christian II.s Arveforening, men blev alligevel s. A. halshugget ved Blodbadet i Stockholm. — Han efterlod sig kun ēn Søn, **Gabriel Christersson** (d. 1585), som af Gustav I udnævntes til Rigsraad, af Erik XIV til Friherre og til sidst var Statholder i Estland, Lagmand i Södermanland og Admiral. — Hans Sønnesøn, **Bengt Bengtsson O.**, f. 1591, d. 1643, bekjendt under Navnet »Resare-Bengt« paa Grund af sine Rejser i det sydvestlige Asien, Ægypten og det sydlige Europa, var Diplomat under Gustav Adolf, blev senere Rigsstaldmester, Generalgouverneur i Lifland og Rigsraad. — Tre andre Sønnesønner af Gabriel Christersson, Axel og Gabriel Gustavsson samt Gabriel Bengtsson, bleve Stamfædre til hver sin grevelige Linje. 1) O. af Södermöre. **Axel Gustavsson O.**, en af Europas største Statsmænd, f. 16 Juni 1583 paa Fånö i Upland, gjorde efter Faderens tidlige Død grundige Studier i Wittenberg og ved andre tyske Universiteter, indtil han 1602 blev hjemkaldt for at indtræde i Statens Tjeneste. Som Rigsraad siden 1609 blev han i Carl IX.s Testament bestemt til Medlem af Formynderregeringen; hans Formynderskab blev dog kun kortvarigt, da han allerede 1611 formaaede sine Medformyndere og Stænderne til at erklære Gustav II Adolf for myndig. Han blev strax derefter (1612) Rigskansler og var siden den virksomme Aand i den indre Forvaltning og de diplomatiske Forhandlinger. Ved Fredsslutningen i Knäred 1613 var O. befuldmægtiget Gesandt; under Krigene med Rusland og Polen maatte han snart overtage Anførselen over Hæren, snart besørge nye Troppers Udrustning, snart bestyre de indtagne Lande. 1631 kaldtes han til Tyskland og fik Bestyrelsen af Rhinlandene. Efter Gustav Adolfs Død overtog han Ledelsen af de svenske Anliggender i Tyskland og blev paa Mødet i Heilbronn 1633 valgt til det evangeliske Forbunds Bestyrer. 1636 gik han tilbage til Sverige og indtog sin Plads i Formynderregeringen. Her gjorde hans Erfaring og Indsigt sig overalt gjældende, og hans Indflydelse vedligeholdt sig næsten uformindsket under de første Aar af Christines Regering. 1645 afsluttede han Freden i Brömsebro paa Vilkaar, der vare fordelagtigere for Sverige end de, Christine selv opstillede. S. A. blev han Greve af Södermöre, Lagmand af Herjedalen og Kansler for Upsala Universitet. Men med Aarene trak han sig mere tilbage fra Forretningerne, som omsider for en stor Del overlodes Sønnen Erik; han døde 28 Aug. 1654. En Samling af hans Skrifter og Brevvexling er nu under Trykken. — Hans Søn, **Johan O.**, f. 1611, d. 1657, Rigsraad 1639, til sidst Rigsmarschal samt Præsident for det wismarske Tribunal, var Sveriges første Gesandt ved Fredscongressen i Osnabrück, under hvilken han laa i stadig

Strid med sin Collega, Adler-Salvius. — Hans Broder, **Erik O.**, f. 1624, d. 1656, blev 1645 Overkammerherre, 1646 Gouverneur i Estland, 1651 Rigsraad og Præsident i Handelscollegiet, 1654 Rigsvicekansler og f. A. efter Faderens Død dennes Efterfølger. Under Carl X.s polske Krig bestyrede han Polskpreussen og afsluttede Tractaterne med Brandenburg og Tractaten i Elbing med Hollænderne. — Med hans Sønnesøn, **Carl Gustav O.**, som døde ung, uddøde Linjen 1706. — II) O. af Croneborg. **Gabriel Gustavsson O.**, f. 1587, d. 1640, blev Rigsraad 1617, Vicepræsident i Svea-Hofret 1628 og valgtes 1634 til Rigsdrost og Medlem af Formynderregeringen; det var ham, som i Forening med Rigsmarschallen styrede Regeringen, medens Rigskansleren opholdt sig i Tyskland, og han forstod derved at gjøre sig særdeles yndet af Folket. Hans Sønner ophøjedes paa Grund af Faderens Fortjenester 1651 i Grevestanden. — Hans Sønnesøn, **Gabriel Thuresson O.**, f. 1641, d. 1707, viste sig under Carl XI.s Krig med Danmark som en dygtig Søofficer og beklædte senere forskjellige Ministerposter; 1697 blev han Gouverneur i Zweibrücken og indlagde sig Fortjeneste ved Bestyrelsen af dette Land. — Hans Broder, **Johan O.**, d. 1733, tilbragte sine yngre Aar paa Rejser og gjorde sig bekjendt ved sine »Pensées sur divers sujets«; han forødte efterhaanden sin Formue, gik over til Katholicismen og blev Kannik i Köln; paa sine ældre Dage blev han atter Lutheraner og drog tilbage til Sverige. Linjen uddøde 1803. — III) O. af Korsholm og Vasa. **Gabriel Bengtsson O.**, f. 1586, d. 1656, blev Rigsraad 1617 samt Rigsskatmester 1634 og indtog som saadan en Plads blandt Rigsformynderne; hans Medformyndere bebrejdede ham hyppig Forsømmelighed i sit Embede, men hos Christine stod han i stor Yndest, blev af hende ophøjet i grevelig Stand og 1652 forflyttet til Rigsadmiralsembedet for at give Plads for Magn. Gabr. de la Gardie. — Hans Søn, **Bengt O.**, f. 1623, udførte under Christines Regering flere diplomatiske Hverv, blev 1654 Rigsraad og vandt Carl X.s Fortrolighed ved flere med Dygtighed førte Underhandlinger, samt ved Bestyrelsen af de af svenske Tropper besatte Dele af Polen. Af Carl XI udnævntes han til Cancellipræsident 1680 og var den egentlige Leder af Sveriges udenlandske Politik i Kongens senere Regeringsaar. D. 1702. — **Göran O.**, Generalmajor, f. 1699, d. 1788, Sønnesøn af den foreg.s Broder, deltog som Capitain med Udmærkelse i Felttoget i Finland 1741. — Hans Søn, **Johan Gabriel O.**, f. 4 Juli 1750, hørte med til det grevelige Digterkløverblad ved Gustav III.s Hof. Hans naturlige Digteranlæg uddannedes af hans Lærer Bergklint og hans Morbroder, Digteren Gyllenborg; da han valgte den diplomatiske Vej, skete det snarere paa Grund af Familieforbindelser end af Tilbøjelighed. Han var ansat ved Gesandtskabet i Wien 1770—74, blev 1786 Rigsraad og tilforordnet Cancellipræsident, en Stilling, som kun lidet stemmede overens med hans Charakter, og som han fratraadte 1789, da han i Stedet derfor udnævntes til øverste Marschal hos Dronningen; 1792 blev han Rigsmarschal, men nedlagde ogsaa dette Embede 1801; d. 29 Juli 1818. Hans Sprog er velklingende; hans to større, didaktisk-idylliske Digte »Skördarne« og »Dagens Stunder« indeholde prægtige Naturskildringer, som røbe en rig Phantasi, om den end er bunden af sin Tids Smagsregler; hans Epigrammer og »Skaldebref« ere fine og lette. I de senere Aar af sit Liv oversatte han Miltons „Tabte Paradis" og en Del af Tassos „Befriede Jerusalem", samt begyndte at udgive en Samling af sine »Arbeten«, som fuldendtes efter hans Død (5 Dele, 1805—26).

Oxe- og Flæskeskat udskreves første Gang 1666 i Anledning af Udrustninger mod England, svaredes oprindelig til Dels in natura, men gik senere over til en Pengeafgift, der 1813 indbroges under Hartkornsskatterne.

Oxetunge (Anchusa), Slægt af de rubladedes Familie med Bikrone, dannet af randhaarede, butte Indkrængninger i Svælget, samt med rynkede Smaafrugter. En Art (A. officinalis) med blaa-violette Blomster er almindelig hos os paa Marker og ved Veje; en anden Art (A. arvensis), **Krumhals**, med himmelblaa Krone med bøjet Rør er ogsaa ret hyppig paa lignende Steder.

Oxeøje (Chrysanthemum), Slægt af de kurvblomstrede, Astergruppen, mangler Fnok samt Avner paa Blomsterlejet. Hos os ere to Arter almindelige, neml. **gul O.** (C. segetum), **Brandeborger**, onde Urter, med lutter gule Kroner og blaagrøn Stængel og Blade, samt **hvid O.** (C. Leucanthemum), **Præstekrave**, med gule Skive- og hvide Randblomster; begge ere kraftige Planter med store Kurve og ikke meget dybt delte Blade, hvorved de let skjelnes fra de noget lignende Kamilleblomster og Gaaseurter.

Oxford, 1) Shire i England, omgivet af Shir. Northampton, Buckingham, Berks, Glocester og Warwick. 34,5 □ M. med 180,000 J. (1881). Shirets sydlige Del optages af de indtil 800 F. høje Bakker Chiltern-Hills, og det har ligeledes i det nordlige Punkter af lignende Højde, men for øvrigt en jævn Overflade. Themsen, der her kaldes Isis, danner Sydgrænsen og modtager Shirets Vandløb. Jordbunden er i det hele frugtbar, og saa vel Agerdyrkning som Kvægavl staa paa et højt Trin. — 2) O. (lat. Oxonia), Hovedstad i O.-Shire, 11 M. v. n. v. for London ved Themsen. 38,000 J. (1881). Bispesæde. Kathedralkirke og flere andre mærkelige Kirker. Berømt, 1249 stiftet Universitet med 21 Colleges og 5 Haller, hvoriblandt mange prægtige Bygninger, og det udmærkede Bodleyanske Bibliothek paa 400,000 Bind samt flere andre med Collegierne forbundne Bibliotheker, Naturaliesamling, Observatorium og Billedgalleri. Det berømteste blandt O.s Collegier er Christchurch College. Universitetets Indretning falder temmelig nær sammen med Cambridge-Universitetets (s. **Cambridge**).

Oxford, Rob. Harley, Jarl af, engelsk Statsmand under Dronn. Anna, Søn af den rige Edw. Harley, f. 1661 i London, deltog tillige med sin Fader i Revolutionen 1688, blev 1689 valgt ind i Parlamentet og gjorde sig

snart bemærket ved sin Forretningsdygtighed og sit Kjendskab til Parlamentets gamle Sædvaner. Han var Husets Formand fra 1701 til 1705 og tillige fra 1704 Statssecretær. I begge Egenskaber bidrog han meget til Iværksættelsen af Unionen mellem England og Skotland. Skjønt Dronningen viste ham megen Tillid, maatte han dog 1708 som mistænkt for at staa i Forbindelse med Prætendenten opgive sin Plads, hørte fra nu af til Whigpartiets ivrigste Modstandere, vidste ogsaa at drage Dronningen over paa Toryernes Side, blev efter Whigernes og Marlboroughs Fald 1710 Storskatmester samt Jarl af O. og tilrev sig tillige med Bolingbroke hele Statsstyrelsen. Men efter Fredsslutningen i Utrecht blev O. uenig med sin Collega og afskediget 1714; n. A. blev han endog anklaget for at have staaet i forræderisk Forbindelse med Frankrig under Fredsunderhandlingerne og holdt fængslet i Tower 1715—17. Resten af sit Liv tilbragte han i Stilhed paa sine Godser og døde 1724. Han besad et stort og kostbart Bibliothek, som blev forøget af hans Søn Edward, Jarl af O., efter hvis Død Bøgerne solgtes, medens Haandskrifterne (2,000 Nr.) under Navn af »Harleyan miscellanies« bleve indlemmede i det britiske Museum. — Med det sidste Medlem af Familien, Alfred, sjette Jarl af O., som døde 1853, ophørte Titlen.

Oxhufvud [huvud], det svenske Navn for Oxehoved, lig 9 svenske Kub.-Fod ell. 243,8 danske Potter. Efter 1 Jan. 1863 er O. lovmæssig afskaffet, men det benyttes dog endnu af og til.

Oxus, s. Amu-Darja.

Oxychlorid, Iltechlorid, en Forbindelse, hvori et Grundstof eller et sammensat Radical er forbundet samtidig med Ilt og Chlor. O. af Metallerne kaldes ogsaa ofte basiske Chlorider.

Oxyd, d. s. s. Ilte. Bruges O. i Modsætning til Oxydul, betyder O. et højere, Oxydul et lavere Ilte. Oxyderet Sølv kaldes urigtig Sølvsager, som man ved et tyndt Lag Svovlsølv har givet en sortegraa Farve. Alt Sølv, især det fine, bliver af sig selv efterhaanden brunt af Svovlbrintedampene i Atmosphæren; men naar man vil frembringe O., lægger man Sølvsagerne i en tynd Opløsning af Svovllever med lidt Ammoniak, skyller og polerer dem.

Oxymel [mell], en Blanding af Eddike og Honning, anvendes som Tilsætning til Mixturer i Lægekunsten.

Oxymōron, gr., en spidsfindig eller skarpsindig Tanke, som indeholder en tilsyneladende Modsigelse, f. Ex. „Den, som mister sit Liv, skal bevare det"; „hans Tavshed siger mer end mange Ord"; „intet Svar er Svar".

Oxysyrer ere Syrer, som afledes af en iltfattigere Syre ved at et eller flere Brintatomer substitueres med Hydroxyl (OH). Saaledes er Mælkesyre, $C_3H_5(OH)O_2$, en Oxysyre af Propionsyre, $C_3H_6O_2$; Æblesyre, $C_4H_5(OH)O_4$, og Vinsyre, $C_4H_4(OH)_2O_4$, Oxysyrer af Ravsyre, $C_4H_6O_4$. Da de saaledes indtraadte Hydroxylgrupper ere bundne paa samme Maade som i Alkoholerne, have O. en dobbelt Function, idet de nemlig baade have Charakter af Syrer og af Alkoholer, hvorfor de ogsaa ofte kaldes Alkoholsyrer. Og efter den Plads, paa hvilken Hydroxylet er traadt ind, kunne de have Charakter af primære, secundære og tertiære Alkoholer, hvorefter man taler om primære, secundære og tertiære O. Mælkesyre er saaledes en secundær Alkoholsyre, medens en isomer Forbindelse, Hydracrylsyre, er primær. Den førstes Constitution er udtrykt ved Formlen

$$\begin{array}{l}CH_3\\ |\\ CH(OH)\\ |\\ CO.OH\end{array}$$

den sidstes ved

$$\begin{array}{l}CH_2OH\\ |\\ CH_2\\ |\\ CO.OH\end{array}$$

Den første kaldes ogsaa α-Oxypropionsyre, den sidste β-Oxypropionsyre, idet man ved α-O. forstaar saadanne, hvor Hydroxylgruppen er traadt ind ved det Kulstofatom, som er directe forbundet med Carboxylgruppen (CO.OH), ved β-O. saadanne, hvor Hydroxylgruppen er traadt ind ved det næste Kulstofatom, osv.

Oxytonon, gr., et Ord, der har Tonen paa Endestavelsen.

Oxø, en lille Ø i Norge, lidt s. for Christianssand. Her er et fast Fyr af 2den Orden, Sémaphorestation og meteorologisk Observationspost.

Ozark Bjærgene, et nu kun lidet benyttet Navn paa en i det højeste indtil 3,000 F. høj Landryg i Nordamerika, der fra Rio Grandes højre Bred løber midt igjennem Staten Texas ind i den sydøstlige Del af Indianerterritoriet, hvor den gjennembrydes af Floden Arkansas, og i Staten Missouri hen imod Floden Missouris Udløb i Mississippi.

Ozelōt (Felis pardalis), en i Mellem- og Sydamerika levende Pantherkat.

Ozokerit, Jordvox, et i Moldau, Galizien og ved Baku forekommende, voxlignende Mineral, der har en brun, gul eller grønlig Farve, er bøjeligt, lettere end Vand og bestaar af 85,7 pCt. Kulstof, 14,3 pCt. Brint. O. smelter ved 60° til en oljeagtig Vædske, der stivner ved Afkøling og ved højere Temperatur forbrænder med stærkt lysende Flamme. Herpaa beror dets Anvendelse til Fabrikation af Lys, efter at det først er blevet befriet for indblandede Stoffer og bleget.

Ozōn, en egen activ Modification af Ilt, opdaget af Schönbein 1840. Ilt omdannes til O. ved Elektricitet og ved Sollysets Indvirkning, men især ved Fordampning af Vand og, som det synes, ved alle langsomme Iltninger, saaledes ved organiske Legemers Forraadnelse, naar Phosphor ligger hen i fugtig Luft osv. Det findes derfor i Atmosphæren, men i overmaade ringe Mængde, højst 0,001 til 0,002 Milligram paa 1 Hektoliter. I størst Mængde faas O. ved den saakaldte stille Udladning af modsatte Elektriciteter gjennem en langsom Iltstrøm og især ved lav Temperatur. Ved ÷ 89° har man paa denne Maade faaet $\frac{2}{3}$ af den anvendte Ilt omdannet til O. O. er en farveløs Luft, hvis Vægtfylde er $\frac{3}{2}$ af Iltens, hvorfor dets Molecule er O_3, medens den almindelige Ilts er O_2. Ved meget lav Temp. og meget højt Tryk har man fortættet den til en indigoblaa Vædske. O. udmærker sig ved en ejendommelig Lugt; det angriber organiske Legemer langt lettere end almindelig Ilt (Aandedrætsorganerne paavirkes saaledes stærkt deraf);

det bleger Plantefarver (dog berør Græsbleg ikke, som man har troet, paa O., men paa Brintoverilte), forbrænder ildelugtende organiske Stoffer og udskiller Jod af Jodkalium; det ilter endog Sølv og Kviksølv. Ved 200—250° gaar det over til almindelig Ilt, idet dets Rumfang forøges fra 2 til 3. I Lægekunsten har man forsøgt at anvende det til Desinfection, men det synes at være uden Betydning i saa Henseende. En tredje af Schönbein opstillet Modification af Ilt, det saakaldte **Antozon**, der med O. skulde forene sig til almindelig Ilt, synes efter nyere Undersøgelser kun at bestaa af Brintoverilte. — Det saakaldte **Ozonvand** synes ikke at indeholde O., men andre iltende Forbindelser.



P, det 16de Bogstav i vort Alphabet, ligesom i det græske og latinske, et Læbebogstav. Som romersk Taltegn bet. P̄ 4000, som Forkortelse paa romerske Indskrifter osv. Navnet Publius ell. populus (Folk), pontifex (Præst), proconsul (Statholder) m. m. I Musikken bet. p piano ell. poco, pp. pianissimo; i Citater betegner det pagina.

Paafugl (Pavo cristatus), Hønsefugl, udmærket ved en bevægelig Fjertop, Hannen tillige ved det pragtfulde metalfarvede og plettede Slæb, som dannes af de dunede Haledækfjer, der kunne rejses og udspærres vifteformig. Hunnen savner de smukke Øjepletter, er graabrun og mindre end den pragtfulde, gulgrønne, paa Hovedet blaa, paa Bryst og Bug grønsorte Han. P.s Skrig er ubehageligt. Den vilde P. lever i Indien og paa de indiske Øer og efterstræbes af Tigeren, hvorfor Paafuglejagten er forbunden med megen Fare, da der sædvanlig er Tigre i Nærheden, hvor der er P. Ved Alexanders Tog til Indien kom P. til Grækerne, som indviede den til Hera, og senere til Romerne, der satte Pris paa dens Kjød som en Delicatesse. Nu findes den næsten overalt, selv i det nordlige Skandinavien, som Prydelse for de større Hønsegaarde. Man lader den i Regelen ikke selv udruge sine Æg, da den er tilbøjelig til at forsømme dem, og man maa ogsaa tage sig en Del af Kyllingerne ligesom af Kalkunens.

Paafugleøje, populær Benævnelse paa forskjellige Sommerfugle, hvis Vinger ere tegnede med en stor, rund Plet, der ligner et Øje. **Dag-P.** (Vanessa Io) hører til Takvingerne, **Nat-P.** til Spinderne (Saturnia), **Aften-P.** til Aftensværmerne (Smerinthus).

Paalagt Laas, s. **Kasselaas**.

Paalstav, isl. pálstafr, betegner egentlig et Kastevaaben med Jærnpig. Dette lidet passende islandske Navn har man fra ældre Tid tillagt en af de hyppigst forekommende Former i Nordens Bronzealder, nemlig et stærkt Bronzeblad med bred Æg og tyndere i den modsatte Ende, hvor det var indkilet i et Træskaft. P. kjendes fra de fleste Lande i Europa, og de tjente overalt dels som Øxer, dels som Mejsler. S. **Celt**.

Paalzow, Henriette v. [pāhl], tysk Romanforfatterinde, f. 1788 i Berlin, hvor hun ogsaa efter et ulykkeligt Ægteskab med Major v. P. (1816—21) tilbragte Resten af sit Liv sammen med sin Broder, Maleren W. Wach; deres Hus dannede i en Aarrække Samlingspunktet for en Kreds af betydelige Videnskabsmænd og Kunstnere. D. 1847. Sin Forfatterbane begyndte hun først 1836 med „Godwie-Castle", der senere efterfulgtes af tre andre historiske Romaner. En samlet Udgave udkom 1874—75 i 12 Bd. Skjønt vel idealistiske og uden synderlig Dybde udmærke hendes Arbejder sig dog ved en klar Stil, Stemningsfuldhed og en dygtig Gjennemførelse af det historiske Costume.

Paaske (hebr. Passah), en af Jødernes 3 Hovedfester, til Minde om Udfrielsen af Ægypten, fejres fra den 15de til den 22de Dag i Kirkeaarets første Maaned Nisan, en Foraarsmaaned, der omtrent svarer til vor April. Jødernes Aar er et Maaneaar; s. **Aar**. Deres 1ste Paaskedag, 15de Nisan, er den første Fuldmaanedag efter Foraarsjævndøgn og indtræffer altid imellem 24 Marts og 26 Apr. P. har sit Navn af, at Dødsengelen gik forbi (hebr. pasak) Israeliternes Huse i den Nat, da Ægypternes Førstefødte bleve ihjelslagne (2 Moseb. 12te Cap.). Aftenen før Festens første Dag slagtedes **Paaskelammet**, som derefter spistes med bitre Urter og usyret Brød. — Christi Korsfæstelse faldt paa Jødernes Paaskedag; derfor bliver han af de christne betragtet som det sande Paaskelam, ved hvis Blod de beskjærmes mod den evige Død (1 Kor. V, 7), og derfor gik Navnet P. ogsaa over paa den christne Fest, som siden Kirkens første Tider er bleven fejret, i Begyndelsen blot til Minde om hans Forsoningsdød, siden tillige til Minde om hans Opstandelse; dette sidste, Opstandelsesfesten, er senere blevet Festens Hovedpunkt. I de første tre Aarhundreder fastholdt mange østerlandske Kirkesamfund, at Christi Dødsdag skulde fejres Maanedsdagen før hans Død, og derfor holdt de P. den 14de Nisan, Dagen før Jødernes 1ste Paaskedag, medens den vestlige Kirke lagde Vægt paa Ugedagene, Fredag som Dødsdagen og Søndagen som Opstandelsesdagen, og derfor, da den betragtede den sidste som Hovedfesten, altid henlagde P. til den første Søndag efter den første Fuldmaane efter Foraarsjævndøgn. Herved opstod **Paaskestriden**, som paa Kirkeforsamlingen i Nikæa 325 endte med, at den vesterlandske Praxis skulde være den enegjældende. De, der ikke vilde antage den, stempledes med Kjætternavnet Qvartodecimanere eller Tessareskaidekatiter. Den christne Paaskefest kan som Følge deraf ikke indtræffe før 22 Marts og ikke efter 25 April. Forud

for P. gik den lange Faste, der i Middelalderen betragtedes som en Tiende af Aarets 365 Dage (7 Uger ÷ de 6 Søndage, som ikke regnedes med). Den sidste Uge i Fasten, den stille Uge med dens tre Helligdage, Palmesøndag, Skærtorsdag og Langfredag, var Aarets særlig hellige Uge, i hvilken alle offentlige Forlystelser skulde ophøre, for at Menigheden uforstyrret kunde mindes Herrens Lidelser og forberede sig til Opstandelsesfestens Glæde. **Paaskelørdagen** var i Oldkirken en Fastedag, som endte med en Aften- og Natte-Gudstjeneste, **Paaskevigilien**, der fik særlig Betydning derved, at Katechumenernes Daab plejede at finde Sted paa den. Samme Aften indviedes ogsaa Paaskekjærten, et Vorlys, der ofte var af uhyre Størrelse. Fra det 6te Aarh. klagedes der over, at Paaskevigilierne gav Anledning til Usædelighed, og de bleve derfor afskaffede, men fejres dog endnu ved enkelte katholske Hovedkirker, f. Ex. Peterskirken i Rom. I selve Byen Rom fejres Paaskelørdag endnu med en højtidelig Gudstjeneste i Laterankirken med Daab og Confirmation af Proselyter samt med „den store Messe“ i det sixtinske Capel. Desuden er det Skik, at der hjemme i Husene lyses Velsignelse over **Paaskemaaltidet**, som bestaar af Suppe med Æg, flade Kager og et stegt Gedekid. I alle katholske Kirker blive paa den Dag alle Lamperne pudsede og forsynede med frisk Olje, og der sættes nye Lys i alle Lysestager, hvorfor Dagen ogsaa kaldes Lyssabbath. Ugen efter P. regnedes i Oldkirken med til Festen, hvorfor Søndagen efter P., „den hvide Søndag“, jævnlig kaldes **Paaskeoctaven**. Vistnok af hedensk Oprindelse ere de saakaldte **Paaskespil**, der først bestod af Sværddanse og senere bleve dramatiske Forestillinger, hvoraf endnu findes Levninger, f. Ex. i Passionsskuespillet i Oberammergau. **Paaskeæggene**, oprindelig et Sindbillede paa Foraarets Farvepragt og spirende Liv, beholdt deres Plads i Folkelivet som Billede paa Glæden over de i Fastetiden forbudte og nu atter tilladte Nydelser. For at Menigmand ikke skulde føle Savnet af disse altfor stærkt, fortalte Præsterne lige til Reformationstiden alle Haande Æventyr i Kirkerne; den Latter, hvormed Menigheden besvarede disse Fortællinger, kaldtes **Paaskelatter**. I den græske Kirke højtideligholdes P. med mere levende Glædesytringer end i den vesterlandske. Alle, der ere til Stede i Kirken, kysse hverandre (**Paaskekys**) med den Hilsen: „Christus er opstanden“, hvorpaa der svares: „Han er sandelig opstanden“. Alle, der møde hverandre paa Gaderne eller besøge hverandre i Husene, hilse hverandre med samme Tiltale og Svar samt med Broderkysset. Saaledes beskrives den græske Fasteskik allerede af Leo Allatius, og saaledes bestaar den endnu i den russiske og den egentlig græske Kirke.

Paaskelilie, s. **Narcissus**.

Paaskeøen, af de indfødte kaldt Waihu, en ensomt liggende Ø i det store Ocean under 57° 10′ s. Br. og 91° 40′ v. L., opdaget 2den Paaskedag 1721 af Hollænderen Roggeween. Den er kun 2 □ M. stor med 600 I., bjærgfuld og vulkansk med indtil 2,800 F.s Højde, men fattig paa Vand og derfor ikke meget frugtbar. Ved Øens Opdagelse fandtes her Spor af tidligere Cultur i kolossale Stenbilledstøtter, der mindede om de gammelægyptiske, men senere ere de næsten ganske ødelagte. Befolkningen er af malayisk Herkomst; største Delen deraf blev 1863 af Slavejægere fra Peru bortslæbt til Sydamerika.

Paccanarister, s. **Baccanarister**.

Paccinöttis Ring [patschi] er den første Form for et Jærnanker i en magneto- og dynamo-elektrisk Maskine, hvorved denne kan give en Strøm med constant Styrke; anvendt i Grammes Maskine (s. **Induction**).

Pace [pæhs] (Skridt), engelsk Længdemaal, lig 5 Feet (Fod) ell. 4,86 danske Fod.

Pachelbel, Johann, en af de betydeligste Orgelmestre før J. S. Bach, f. 1653 i Nürnberg, hvor han ogsaa døde 1706 som Organist ved Sebalduskirken (fra 1695) efter at have haft Ansættelse i Wien (ved Stefanskirken), i Eisenach og i Stuttgart. Man har af P. en stor Del Choralbearbejdelser, Themaer med Variationer, Stykker for to Violiner og Generalbas og mange Orgelstykker, hvoraf mange Prøver findes i nyere Samlinger (saaledes i Fr. Commers »Musica sacra«, i G. W. Körners „Der Orgelvirtuos“).

Pachmann, Wladimir de, Clavervirtuos, f. 1848 i Odessa, hvor Faderen var Professor ved Universitetet. Omtrent 14 Aar gl. sendtes han til Wien, hvor han besøgte Conservatoriet et Par Aar. Efter at have givet nogle Concerter i Odessa rejste P. til St. Petersborg, hørte Tausig, senere Bülow og øvede sig derpaa i ti Aar med Jærnflid uden en eneste Gang at træde offentlig frem. I en Gewandhausconcert i Leipzig optraadte han nu 1879 som en fuldt færdig Kunstner, og i Wien, Pest, Paris (1882), i England, Skotland og Irland (1883—84) og mange andre Steder (Kjøbenhavn, Foraaret 1885 og paa ny 1888) anerkjendtes enstemmig hans til største Fuldkommenhed udviklede Technik, Spillemaadens sjældne Ynde og Elegance, Tonedannelsens Skjønhed, Foredragets Klarhed og Gjennemsigtighed.

Pachōmius, Discipel af den hellige Antonius, f. i Øvreægypten c. 292, stiftede c. 320 det første Kloster, idet han paa Niløen Tabennæ samlede Skarer af Eneboere til fælles Samliv. Da han døde 348, stod han i Spidsen for 7,000 Munke i Klostre paa Tabennæ og i Omegnen.

Pacht eller, som Navnet ogsaa læses, Sechet, ægyptisk Gudinde, Ptahs Hustru. Hun afbildedes med Løvehoved. Jvfr. **Ptah**.

Pachuca [tschū], Bjærgstad i den mexicanske Stat Hidalgo, 12 M. n. n. ø. for Mexico, hvormed den er forbunden ved en Jærnbane. 24,000 I.

Pachydērmer, d. s. s. Tykhude.

Pacific, det engelske og amerikanske Navn paa det store Ocean. **Pacificbaner** kaldes de Jærnbanelinjer, der i Nordamerika forbinde Atlanterhavet med det store Ocean. Ved Udløbet af 1887 bestod 4 saadanne: 1) Linjen mellem New-York og St. Francisco over Chicago og Omaha ved Missouri, aabnet 1867, c. 710 M. lang; 2) North-P. fra Byen Duluth ved Øvre-Søens Nordside til Puget-

Sund, aabnet 1883; 3) Kansas P. fra Sanct Louis ved Missisippi til det stille Hav, neden for Los Angeles i Californien, aabnet noget senere; 4) den canadiske P. fra Fort Williams ved Øvre-Søen til New-Westminster ved Georgia-Strædet ved Vancouvers Ø, aabnet 1886. **Pacifikstater**, Fællesnavn paa Staterne i Nordamerika, som ligge v. for Rocky Mountains ned mod det stille Hav, nemlig Californía, Nevada og Oregon med Territorierne Arizona og Washington samt Alaska.

Pacification, Fredslutning, Tractat; særlig kaldes saaledes P. i Gent 1576. **Pacificere**, tilvejebringe Fred, dæmpe en Opstand i en Landsdel.

Pacini, Giovanni [patschini], frugtbar ital. Operacomponist, f. 1796 i Catania, d. 1867 i Pescia, studerede i Bologna og Firenze og debuterede 1813 i Milano med Operaen »Annetta e Lucindo«. I de næste 20 Aar skrev han 42 Operaer til Italiens første Scener, hvorpaa han efter at have haft et Uheld i Venezia foreløbig indskrænkede sig til Lærervirksomhed. En Musikskole, han aabnede i Viareggio, blomstrede snart, og P. byggede endog et Theater til den. Fra 1840 skrev han atter over 30 Operaer, hvoriblandt »Saffo« til Napoli, »Medea« til Palermo, »La regina di Cipro« til Turin og »Niccolò de' Lapi« til Firenze høre til hans bedste Værker. Ogsaa skrev P. 35 Oratorier og Cantater, mange Messer og anden Kirkemusik, leverede en stor Del Artikler til Musiktidender og forfattede en Række til Dels instructive mindre Skrifter.

Pacioli, Luca [patschōli], kaldet de Burgo efter sit Fødested i Toscana, italiensk Munk, levede i sidste Halvdel af det 15de Aarh. og optraadte som Lærer i Mathematik. Under Titlen »Summa de arithmetica, geometria, proportioni e proportionalità« (Venezia 1494) udgav han den første større trykte Lærebog i Algebra og Geometri, ligesom han ogsaa oversatte Euklids „Elementer". I sin Algebra benyttede han forkortede Betegnelser for Addition, Subtraction, Rodunddragning og Ligestorhed, der kunne betragtes som den første Begyndelse til det nu anvendte mathematiske Tegnsprog.

Pācius, Fredr., Musiker, f. 19 Marts 1809 i Hamborg, opholdt sig 1824—27 i Kassel som Elev af Spohr og ansattes 1828 som Violinist ved Hofcapellet i Stockholm, hvor han blev til 1834, da han gik til Finland som Musiklærer ved Universitetet i Helsingfors; 1860 fik han Titel af Professor og tog sin Afsked 1869. P. har componeret Operaerne »Kung Carls jagt«, »Prinsessan af Cypern« og „Die Loreley", Orchesterouverturer, Violinstykker, Cantater samt en Mængde mindre Sangnummere, deriblandt de finske Nationalsange »Vårt land« og »Suomis sång«.

Packfong, egtl. Packtong, hvidt Kobber, d. s. s. Nysølv (især chinesisk).

Pacūvius, romersk Tragediedigter (tillige Maler), f. c. 220 f. Chr. i Brundisium, hvorfra han med sin Onkel Ennius gik til Rom, blev c. 90 Aar gl. De faa opbevarede Brudstykker af ham findes i Ribbecks »Reliquiæ poëtarum tragicorum Latinorum« (2det Opl. 1871).

Pādang, Hovedstad i de hollandske Besiddelser paa Øen Sumatra i det store asiatiske Archipelag, paa Øens Vestside under 1° s. Br. 35,000 I. Havn. Handel med Kaffe, Campher og Krydderier.

Padde (Batrachia) ell. „nøgne Krybdyr", de nøgne (ikke skællede), koldblodede, ved Lunger aandende Hvirveldyr. De fleste af dem gjennemgaa en Forvandling og ere i det mindste periodisk Vanddyr; Fiskepadderne, hvoraf en Del tillige aande ved Gjæller, ere det udelukkende. I Antal af Arter staar Paddeklassen tilbage for Krybdyrene; men i middelvarme Lande (f. Ex. Danmark) er der dog flere P. end Krybdyr. De inddeles i 1) **de ægte eller haleløse P.** (B. anura), som efter Forvandlingen ikke have nogen udvendig synlig Hale, hvortil høre Frøer, Løvfrøer, Tudser og Pipatudser; 2) **Halepadder** (B. urodela), hvortil høre Salamandre (ell. Øglepadder) og Fiskepadder, og 3) **Ormepadder**.

Paddehat (Agaricus), en i en overordentlig stor Mængde Arter optrædende Svampeslægt, udsender fra sit Mycelium et Sporehus, bestaaende af en saakaldt Hat, der paa Midten bæres af et stilkformet Legeme, Stokken, og som paa sin Underside er forsynet med lodretstillede, radierende Lameller, paa hvilke Sporerne sidde; disses Farve er af Vigtighed for Bestemmelsen og erkjendes lettest ved at man lægger Svampen med Sporelejet nedad, idet Underlaget da i Løbet af nogle Timer farves af de nedfaldne Sporer. Sporehuset er før Udviklingen helt eller delvis indesluttet i et Hylster, Sløret. Fluesvampen (A. muscarius), der er giftig, er almindelig i vore Skove; den kjendes let paa sin smukt røde, flere Tommer brede Hat med hvide Vorter, som ere Rester af Sløret; Lamellerne og Sporerne hvide; Stokken ligesaa, forneden opsvulmet. Champignonen (A. campestris), spiselig, har en indtil 4 Tomm. bred, brunlig, silkeglinsende, fintskællet Hat; Kjødet hvidt, men bliver, udsat for Luften, rødligt. Lamellerne af meget forskjellige Farver, efterhaanden som Sporerne modnes, til sidst sortebrune. Stokken hvid og tyk, med en Ring paa Midten. Almindelig Sommeren igjennem paa forskjellige Localiteter, navnlig hvor der er henlagt Hestegødning. Honningsvampen (A. melleus) er en for Skovtræerne meget farlig Snyltesvamp; dens brune, hornagtige Mycelium, der inden man kjendte dens Sammenhæng med Paddehatten blev anset for en selvstændig Svamp, omspænder Træernes Stamme under Barken. Om Vingesvampen (Cantharellus) s. d. A. En Mængde andre Arter, hvoriblandt mange spiselige og med smukke Farver, indfinde sig i Skovbunden om Efteraaret. Flere af disse frembringe ved deres Maade at voxe paa de saakaldte Hexeringe, idet Paddehattene udvikle sig i Peripherien af det fra et Midtpunkt til alle Sider udstraalende Mycelium.

Paddehatkoral (Fungia), Slægt af enlige Stjernekoraller, hvis Kalkskelet har Form som en fladt hvælvet Skive, som paa Oversiden bærer talrige, tæt stillede og straaleformig ordnede Kalkblade, hvorved det kommer til at ligne en med Undersiden opad vendt Hat af en Padde-

hat. P. udvikles som Knopper paa et anderledes formet Stamindivid, hvorfra de siden løsne sig og leve enlig, ubevægelig fæstnede til Havbunden ved deres egen Vægt; forekomme i varme Have.

Padderokke (Equisetaceæ), Orden af Bladsporeplanternes Række, fleraarige, urteagtige Planter med krybende Rodstok, cylindrisk, furet, leddet og hul Stængel, skælformede, kransstillede, til en tandet Skede sammenvoxede Blade, ved hvis Grund Grenene bryde frem. Sporehusene sidde paa Indersiden af skjoldformede Blade, der ere samlede til et Ax i Spidsen af Stænglen. Udviklingsgang og Generationsskifte som hos Bregnerne. Forkimen tvebo. Omfatter kun ēn Slægt med omtr. 30 Arter, der navnlig ere udbredte i de tempererede Egne. Stænglerne af nogle Arter bruges til at polere med, da de ere meget righoldige paa Kisel, hvilket navnlig gjælder Skavgræs (Equisetum hiemale), der findes hist og her hos os; andre Arter ere almindelige hos os.

Paddington [păddingt'n], en Del af London, der ligger v. for Regents Park, oprindelig en Landsby i Middlesex-Shire.

Paddy, eng. [păddi], Ris, der ikke er afskallet; Øgenavn for Irlænderne (Fordrejelse af Patrick, Irlændernes Skytshelgen).

Paderborn, Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved den lille Flod Pader, 11 M. ø. s. ø. for Münster. 15,000 I. Katholsk Bispesæde. Seværdig Domkirke. Eddike- og Ølbryggerier samt Brændevinsbrænderier. — I P. stiftede Carl d. store 795 et Bispedømme, som 1803 blev seculariseret og givet til Preussen.

Padilla, Juan de [dīlja], spansk Frihedshelt af en adelig Slægt fra Toledo, var 1518 af Carl I (V) bleven udnævnt til Befalingsmand i Zaragoza. Da de castilianske Stæder („Communidades") gjorde Opstand 1520, overdrog den saakaldte hellige Junta ham Anførselen over dens Hær („Communeros"), men han blev slaaet ved Villalar 23 Apr. 1521, fangen og henrettet. De Breve, hvori han tog Afsked med sin Hustru Marie Pacheco, som i nogen Tid fortsatte Modstanden i Toledo, men til sidst maatte flygte til Portugal, nævnes som Mønstre paa ophøjet og ædel Simpelhed. — P., kaldet El Cartujano (Carthenseren), spansk Digter, f. 1468 i Sevilla, d. 1518, en ubehændig Efterligner af Dante i »Los doce Triunfos de los doce apostoles«. — Mere berømt er Pedro de P., Cervantes's Ven, d. 1599, en folkelig Digter og Improvisator. Hans Værker ere »Eglogas, sonetos etc.« (1582), »Tesoro de varias poesias« (1580), »Romancero« (1583), »Jardin espiritual« (1584).

Padilla y Ramos [dīlja i], berømt Operasanger (Baryton), f. 1842 i Murcia, Elev af Mabellini i Firenze, debuterede i Messina og har senere sunget paa en Mængde af de største Operascener (Napoli, Milano, Madrid, Berlin, St. Petersborg, London osv.) og navnlig, efter at han 1869 ægtede Sangerinden Désirée Artôt (s. d. A.), med hende gjort en Mængde Concertrejser.

Padischāh, Konge ell. Fyrste, en Titel, som den tyrkiske Sultan og Schahen af Persien tillægge sig.

Pădua, it. Pădova, Oldtidens Patavium, Stad i Norditalien ved Floden Bacchiglione, 5 M. v. for Venezia. 72,000 I. (1881). Bispesæde. Berømt Universitet med astronomisk Observatorium og botanisk Have, flere højere Undervisningsanstalter, stort Blindeinstitut, Videnskabs- og Kunstakademi; flere Bibliotheker med mærkelige Haandskriftsamlinger. Staden har henimod 100 Kirker og Capeller, blandt hvilke fremhæves den hellige Antonius af P.s og den hellige Giustinas Kirker som rige paa Kunstskatte og Mindesmærker. Af andre Bygninger ere de mærkeligste Universitetet og Raadhuset samt flere private Paladser. Industrien omfatter især Silkevæveri og Tilvirkning af Musikstrænge. — P. blev erobret af Romerne 224 f. Chr. og blev snart en af Romerrigets største Stæder. Den romerske Historieskriver Titus Livius var født i P. I Folkevandringens Tid ødelagdes det af Attila og senere af Langobarderne, men hævede sig igjen og styredes i Middelalderen af en Podestà, hvis Stræben efter Eneherredømme fremkaldte lignende Stridigheder her som i de andre italienske Stæder. 1406 erobredes den af Venezia, med hvilken Stat den senere delte Skæbne. 1797 afstodes den til Østerrig, men kom atter 1805 tilbage til Italien. P.s Universitet blev grundlagt i Midten af det 13de Aarh. af Studenter fra Bologna og havde samme Vedtægter som Bolognas. Retsskolen her nød høj Anseelse, og ingen venezianskUndersaat kunde naa de høje Øvrighedsposter uden at have studeret ved dette Universitet. 1314 flyttede Studenterne i P. Universitetet til Vicenza, hvor det forblev i 7 Aar. — Den franske General Arrighi fik 1807 Titlen „Hertug af P.", som er gaaet i Arv til hans Søn. Denne, Ern. Louis Henri Hyac. Arrighi, f. 1814, blev 1849—52 Præfect i Versailles og 1853 Senator; som fuldtro Napoleonist blev han Maj—Oct. 1859 Indenrigsminister og havde det Hverv at forberede et Statscoup og en mulig Proskription af Kejserdømmets Modstandere for at sikre dets Bestaaen i Tilfælde af Kejser Napoleon III.s Død. Efter 1870 var han en af Lederne for det napoleonistiske Parti og Medlem af Deputeretkammeret 1876—81. D. 28 Marts 1888.

Pădus, s. Po.

Paelinck, Josef, belgisk Historiemaler, f. 1781 i Oostacker ved Gent, var først Elev ved Akademiet i Gent, gik senere til Paris og til Italien, hvor han forblev i flere Aar og udførte betydelige Arbejder. Vilhelm I udnævnte ham 1815 til Hofmaler, og efter den Tid udførte han i Bryssel sine vigtigste Billeder, „Disciplene i Emmaus" og „Psyches Toilette", og døde smstds. 1839.

Paër, Ferdinando, f. 1771 i Parma, d. 1839 i Paris, fejrede allerede 1790 med sin 2den Opera »I pretendenti burlati«, der skal være et af hans bedste Arbejder, Triumpher i Parma og blev Aaret efter Theatercapelmester i Venezia, hvor han skrev den ene Opera efter den anden. Fra 1797, da han kom til Wien, begyndte han rimeligvis ved Bekjendtskabet med Mozarts Værker at anvende større Omhu paa det harmoniske og det instrumentale. 1802 blev P. Naumanns Efterfølger som Hofcapelmester i

Dresden, og 1812 blev han efter Spontini Capelmester ved den italienske Opera i Paris. Skjønt han her 1823—26 maatte underordne sig Rossini, der dog viste sig uskikket til sin Post, og han kun med Besvær fik godtgjort, at Operaens uheldige Tilstand skyldtes Rossini, bevarede han dog til sin Død en meget anset og indflydelsesrig Stilling i Paris. Af 49 Operaer af P. regnes »Camilla« (Wien 1799) for den bedste. Ogsaa »Sargino« (Dresden 1803) opførtes mange Steder. »Eleonora, ossia l'amore conjugale«, samme Sujet som Beethovens „Fidelio", opførtes 1805 i Dresden. Skjønt P. ogsaa har componeret for Kirken, for Concertsalen, Kammermusik m. m., er han nu kun et stort historisk Navn.

Päez, José Ant., Præsident og Dictator i Venezuela, f. 13 Juni 1790 i Venezuela af indiansk Slægt, tilbragte sin Ungdom som Opsynsmand ved Kvæghjorder i Llanos, men stillede sig 1810 i Spidsen for en Rytterskare og vandt snart Ry i Frihedskampen. 1816 udnævntes han af Bolivar til Brigadegeneral, slog 1819 den spanske General Morillo og afgjorde 1821 Sejren ved Carabobo, der sikrede Columbias Frihed. P. blev nu Medlem af Senatet og Overstbefalende i Venezuela, var Fører for Føderalisterne imod Bolivar og stillede sig 1829 i Spidsen for deres Opstand. N. A. efter Venezuelas Udskillelse fra Columbia blev han dets første Præsident (indtil 1835) og udmærkede sig ved sin Iver for Agerbrug og Industri. En Opstand imod hans Efterfølger undertrykkedes af P., skjønt den gik ud paa at gjøre ham selv til Præsident; derimod gjenvalgtes han 1839 (til 1842) og fik af Congressen Ærestitlen „den berømte Borger". Under Urolighederne 1846 blev P. Dictator, indsatte Monagas til Præsident, men maatte 1848 flygte for dennes Voldsomheder og blev ved et Forsøg paa at styrte ham tagen til Fange og 1850 forvist fra Landet. P. levede i New-York indtil Monagas's Fald 1858, blev 1860 en Tid lang Afsending i Washington og 1861 Overgeneral. Under den stigende Forvirring i Landet tiltog han sig i Aug. 1861 Dictaturet, men maatte kæmpe haardt imod Falcon og i Juni 1863 overgive denne Magten. Siden gik han igjen til Nordamerika og døde i New-York 6 Maj 1873.

Pagāj, en Aare med Blad i hver Ende; naar den benyttes, holder man paa Midten af den og ror snart med det ene, snart med det andet Blad.

Paganini, Niccolo, f. 27 Oct. 1782 i Genua, d. 27 Maj 1840 i Nizza, den navnkundigste Violinvirtuos, som nogen Sinde har existeret. Kun 9 Aar gl. optraadte han i sin Fødeby som Concertspiller; 16 Aar gl. udeblev han fra Hjemmet, da han var rejst til Lucca for at spille i en Concert, og han forsøgte nu sin Lykke paa egen Haand. Lidenskabelig i Hasardspil satte han en Aften endog sin Violin over Styr i Livorno, men en Hr. Levron forærede ham en Guarneri-Violin af første Rang. Denne var hans Yndlingsinstrument indtil hans Død, og den opbevares som en af Genuas Seværdigheder i en Glaskasse. Indtil 1827 indskrænkede P. sig til at lade sig beundre i Italien, hvorefter han over Wien og Tyskland kom til London 1831, berejste begge de britiske Øer og i Vinteren 1833—34 opholdt sig i Paris, som han oftere senere besøgte fra sin Villa ved Parma. P., der er bleven beundret af hele Verden som kun faa, døde af Strubetæring og efterlod sin eneste Søn en Formue af 1½ Mill. Mark. Man har udstyret P.s Liv med en Mængde Æventyr, hvortil hans ejendommelige, spøgelseagtige Ydre og mange vanskelige Situationer, han ved Extravagancer beredte sig, have givet Anledning. P. beskyldes vistnok med Rette for at have været gjerrig, og den gjorte Indvending angaaende 20,000 Frc.s, som han skulde have foræret Berlioz for dennes »Symphonie fantastique«, har tabt sin Betydning, efter at Ferd. Hiller i sit Skrift „Künstlerleben" (1880) har meddelt, at denne Gave kom fra en anden Haand, men at P. efter Vedkommendes Ønske var gaaet ind paa at bringe den i sit eget Navn. P.s Compositioner udmærke sig ved overordentlige Vanskeligheder, og deres geniale Sider kunne kun komme til deres Ret under de allerførste Violinvirtuosers Hænder. Til hans Opstudelser hører „Carnevalet i Venedig".

Paganisme (af lat. paganus, Hedning) bet. Hedenskab, baade den polytheistiske Gudsdyrkelse og Indbegrebet af Hedningerne.

Page, fr. [pāsche], af gr. *παιδίον*, Dreng, ell. lat. pagus, Landsby, kaldtes i Riddertiden en adelig Yngling, som tjente og opvartede ved en fremmed Fyrstes eller Ridders Hof. Den oprindelig germanske Skik at sætte Drengene i fremmed Tjeneste udbredte sig i Middelalderen til de romanske Lande, hvor Navnet P. lidt efter lidt kom i Brug. Igjennem Riddervæsenet udvikledes denne Skik endnu mere, og enhver, som vilde opnaa Ridderværdigheden, maatte fra sit 7de til sit 18de Aar tjene som P. Hans Stilling var som en Tjeners, han ledsagede sin Herre paa Rejser, Jagter, i Krigen, han opvartede ved Bordet osv. Efter sit 18de Aar blev P. under bestemte, især religiøse Ceremonier gjort til Væbner (fr. écuyer). Pagevæsenet forfaldt med Riddervæsenet, og fra Trediveaarskrigen findes P. kun enkeltvis ved fyrstelige Hoffer. De i Tyskland saakaldte Livpager indtræde efter Udløbet af deres Tjenestetid som virkelige Kammerherrer.

Paget, Augustus Berkeley, Sir [pädschet], engelsk Diplomat, f. 1823, blev 1846 Attaché i Paris og 1852 Legationssecretær i Athen, siden ved andre Hoffer; i Juli 1859 blev han Afsending i Danmark indtil 1866, derefter i Italien 1867—83 og i Wien siden 1883.

Paget, Sir James [s. o.], berømt engelsk Chirurg, f. 1814 i Great Yarmouth, blev 1836 Medlem af Royal college of surgeons, Æresmedlem 1843, er extraord. Livchirurg hos Dronningen, Chirurg hos Prinsen af Wales, raadgivende Chirurg ved St. Bartholomews Hospital og blev adlet 1871. Hans mest bekjendte Værk er »Lectures on surgical pathology« (1853, 1863 og 1868).

Pāgina, lat. (forkortet pag. ell. p.), Bladside i en Bog, Sidetal; paginere, forsyne med Sidetal.

Pagliano, Eleuterio [paljāno], ital. Maler, f. 1826 i Casale Monferrato, er Elev af Kunst-

akademiet i Milano og har, efter at have deltaget i Italiens Krige 1848 og 1859, især vundet Navn ved sine Slagbilleder. Dog har han ogsaa malet Billeder af Livet og den historiske Anekdote, saaledes „Den nægtede Dans", „Damer hos en Antiqvitetssamler" o. fl. I Galleria Vittorio Emanuele i Milano har han malet paa Væg et stort Billede kaldet „Afrika". Han er Professor ved Akademiet i Milano.

Pägo, en til det østerrigske Kongerige Dalmatien hørende Ø i Adriaterhavet mellem Quarnerolo- og Morlacca-Kanalen, 5 □ M. med 6,000 I., der ernære sig ved Faareavl, Fiskeri og Vinavl.

Pagōde, af indisk Bhagavati, d. e. helligt Hus, et fritstaaende Tempelanlæg hos Hinduerne og andre sydasiatiske Folk. Det omfatter Grupper af Bygninger, omgivne af store Ringmure, med pragtfulde Porte og Taarne, Capeller, Søjlegange, Gallerier og kæmpemæssige Sale for Pilegrimme. Sædvanlig giver man hele Massen en pyramideagtig Form, idet man sætter mange lave Stokværker med afrundede Tage oven paa hinanden og lader det hele ende med en buget Spids. Berømte Pagodeanlæg findes i Chillambrum (i det sydlige Dekan), i Mahamalaipur (paa Coromandelkysten) og i Dschagarnath. P. bruges ogsaa undertiden om Smaafigurer med bevægeligt Hoved, Nikkedukker.

Pahlen, v. der, en i de russiske Østersølande bosat Adelsslægt. **Peter Ludv. v. d. P.**, f. 1745, udmærkede sig i Tyrkerkrigene, baade 1770 ved Benders og 1788 ved Otschakovs Indtagelse, blev 1791 Affending i Stockholm og derefter Gouverneur i Lifland, samt havde væsentlig Del i Kurlands Tilknytning 1795. Under Kejser Paul faldt han først i Unaade, men blev allerede 1797 Generalgouverneur i Østersølandene og snart efter i St. Petersborg, derefter Politi- og 1800 Udenrigsminister, samt ophøjet til Greve. Men skjønt han havde opnaaet disse Magts- og Æresposter, var han dog en af Hovedmændene for Sammensværgelsen 1801, som kostede Paul baade Riget og Livet. Da Alexander I viste ham Kulde og Mistro, trak han sig tilbage i Juli 1801 og døde 1826 paa sit Gods ved Mitau. — Hans Søn, **Peter v. d. P.**, f. 1777, udmærkede sig som Rytteregeneral i Krigene 1806—7 og 1812—14, samt 1829 imod Tyrkerne og 1831 ved Stormen paa Wola, var 1835—41 Affending i Paris, 1847—62 Generalinspecteur for Rytteriet; d. 1864. — **Constantin v. d. P.** var 1867—78 Justitsminister og blev 1885 Formand for Ministerraadet.

Paijkull ell. **Paykull**, en gammel estlandsk, ogsaa paa det svenske Ridderhus naturaliseret Slægt. **Otto Arnold v. P.**, f. 1662 i Lifland, var af Fødsel svensk Undersaat, men gik 15 Aar gl. i fremmed Krigstjeneste, solgte efter Faderens Død sin Fædreneejendom i Lifland og bosatte sig i Sachsen, hvor han tjente sig op til Generallieutenant. Da han ansaa sig for Sachser, efterkom han ikke den Opfordring til at vende hjem, som Carl XII lod udgaa til alle i de fjendtlige Magters Tjeneste staaende Svenske; tvært imod tog han Del i Sachsernes Felttog i Lifland 1700—1 og førte 1705 Befalingen over de Tropper, som skulde angribe Svenskerne i Warschau. P. blev slaaet, tagen til Fange og af Carl sendt til Sverige for at dømmes som Landsforræder. Da Dødsdommen var fældet, søgte han at redde sig ved at foregive, at han var i Besiddelse af den Kunst at gjøre Guld; det lykkedes ham at overbevise flere, men Carl erklærede, at, „om han ogsaa forvandlede hele Brunkeberg til Guld, maatte han alligevel dø". Han blev halshugget 4/2 Febr. 1707. — **Gustaf v. P.**, f. 1757 i Stockholm, til sidst Cancelliraad, Hofmarschal og Baron, d. 1826, optraadte i sine yngre Aar som Skjønaand med Lejlighedsdigte, Oversættelser fra Grækenlands erotiske Digtere og med nogle dramatiske Arbejder, men gjorde sig senere i større Kredse bekjendt som Naturhistoriker, især ved entomologiske Skrifter og ved sine ret betydelige Samlinger, som han skjænkede til det svenske Videnskabsakademi som Grundlag for et zoologisk Rigsmuseum. — Hans Sønnesøn, **Carl Wilh. P.**, f. 1836, indtraadte først paa den militære Bane, men deltog ogsaa i nogle Aar i Arbejderne for Sveriges geologiske Undersøgelse, tog derefter den philos. Grad og ansattes som Docent i Mineralogi i Upsala 1862—66, blev senere Adjunct ved et Elementarläroverk i Stockholm og til sidst Folkeskoleinspecteur i Östergötland; d. 1869. En 1865 foretagen videnskabelig Rejse gav P. Anledning til sin Skildring »En sommar på Island« (1866); desuden offentliggjorde han en Del mineralogiske og geologiske Lærebøger og Afhandlinger, af hvilke kunne nævnes »Istiden i Norden« (1867) og »Bidrag til kännedomen om Islands bergsbyggnad« (1867).

Pailleron, Édouard [paijerōng], fransk Dramatiker, f. 1834 i Paris, var paa et Notarkontor, før han slog ind paa den literære Vej. 1860 udgav han en Samling Satirer, »Les parasites«. S. A. opførtes paa Odéon hans første Komedie »Le parasite« og gjorde Lykke. Af hans følgende Stykker ere de førstte, »Le mur mitoyen« (1861), »Le dernier quartier« (1863) og »Le second mouvement« (1865), strevne i let flydende Vers. 1868 kom det morsomme Prosalystspil »Le monde où l'on s'amuse«, derefter Fireaktskomedien paa Vers »Les faux ménages« (1869), Dramaet »Hélène« og »L'autre motif« (1872), »Petite pluie« (1875). »L'étincelle« (1879) og »Le monde où l'on s'ennuie« (1881) ere opførte paa vort kgl. Theater. Han forstaar at pointere baade sin Handlings Kjærnepunkt og sit Replikskifte paa en fin og aandfuld Maade og raader over et betydeligt satirisk Lune. Han hører til Nutidens populæreste franske Dramatikere. Siden 1884 er han Medlem af Akademiet.

Pailletter [paljëtter] ell. Flitre, smaa, blanke Metalskader, bestemte til at fastsys paa Klædningsstykker. De fleste ere Traadpailletter, frembragte ved at slaa de enkelte Ringe af en lang, om en rund Naal opviklet og senere paa langs opklippet Skruegang af Guld- eller Sølvtraad enten flad, skaalformig fordybet (Hulpailletter) eller forsiret med Stempler (Kruspailletter); dog bruges ogsaa Foliepailletter, der ere udhuggede af ægte eller nægte Folie som Skiver, Halvmaaner, Blade osv.

Paimboeuf [pængböff], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire, 5 M. v. til n. for Nantes ved Loires venstre Bred, 2 M. fra dens Udløb, med 3,000 J., har store Skibsværfter og tjener Nantes som Søhavn.

Paine, Thomas [pæhn], engelsk politisk Forfatter, f. 29 Jan. 1737, Søn af en Kvæker, var en Tid lang Oppebørselsbetjent og siden Tobakshandler, men drog 1774 til Nordamerika, hvor han ivrig sluttede sig til Uafhængighedsbestræbelserne. Hans Flyveskrift »Common sense«, der udkom i Jan. 1776, fik en umaadelig Afsætning og øvede stor Indflydelse paa Revolutionens Gang; siden skrev han 15 mindre, under Fællesnavnet »The Crisis«. 1777—79 var P. Secretær i Udenrigsdepartementet og fik 1785 en Pengegave af Congressen og en stor Landstrækning af Staten New-York. 1787 vendte han tilbage til Europa, levede mest i Frankrig, men drog 1790 til England for at svare paa E. Burkes Skrift imod den franske Revolution; han skrev her 1791—92 »The rights of man«, der vakte stor Storm imod ham; hans Billede brændtes af Folket, og der anlagdes Sag imod ham for Højforræderi. P. drog derfor til Frankrig, hvor han var valgt til Conventet, talte bjærvt imod Ludvig XVI.s Henrettelse og for hans Landsforvisning, men blev af Robespierre kastet i Fængsel i Sept. 1793 og først udfriet efter 14 Maaneders Forløb. 1794—96 skrev P. »The age of reason« imod Aabenbaring og Christendom. 1802 vendte han tilbage til Nordamerika og døde i New-York 8 Juni 1809. Hans Skrifter samledes 1856 i 2 Bd.

Pair, fr. [pæhr], ell. **Peer**, eng. [pihr], af lat. par, Ligemand, Navn for den højere Adel. Sagnet taler allerede om Carl d. stores 12 „Jævninger" som Frankrigs P. Efter den gamle germanske Retsgrundsætning, at enhver skulde dømmes af sine Ligemænd, opkom i Frankrig en Pairsret (Curia Parium, senere Cour des Pairs) til at dømme Kongens Lensmænd i alle Sager vedrørende Lensforholdet. Den nævnes først 1153 og fik under Philip August en fastere Skikkelse, idet den sammensattes af 6 verdslige P. (Hertugerne af Burgund, Guienne og Normandie, Greverne af Champagne, Flandern og Toulouse) og 6 gejstlige (Ærkebispen af Reims og 5 Biskopper), som alle hørte til Kongens Lensmænd. De kaldtes Frankrigs P. fremfor de andre Lensmænd og udgjorde en Højesteret under Kongens Forsæde; men 1224 optoges ogsaa Kongens store Hofembedsmænd i Pairsretten, og under Philip d. smukke gik Domsmagten over til Parlamentet, medens P. vedblev at høre til Kongens Raad. Senere udnævnte Kongerne nye P., og disses Indflydelse aftog, alt som Kongernes Magt steg. Fra Midten af det 16de Aarh. havde P. kun visse Æresrettigheder, og Ludvig XIV fastsatte 1665, at P. kun skulde møde i Statsraadet, naar de tilkaldtes. Revolutionen ophævede selvfølgelig den hele Værdighed. Derimod oprettedes 1814 et Pairskammer af arvelige P. i Lighed med det engelske Overhus; 1831 ophævedes Arveligheden, men indtil 1848 var Frankrigs første Kammer sammensat af P., som Kongen udnævnte paa Livstid blandt Mænd af forskjellige høje Stillinger eller med stor Formue. Ogsaa i Portugal dannedes 1826 et Pairskammer, fortrinsvis af arvelige P.; 1878 knyttedes Arveligheden til en Række indskrænkende Vilkaar, og 1885 ophævedes den helt. I England udvikledes i det 13de og 14de Aarh. et Peersskab (Peerage) af de store Lensmænd, som særlig indkaldtes til Parlamentet, og som senere fik arveligt Sæde i Overhuset. Ogsaa Skotland og Irland have en Peersadel. **Pairsschub** (tysk) kaldes en samtidig Udnævnelse af et større Tal kongevalgte Medlemmer til Førstekammeret; det brugtes jævnlig i Frankrig 1815—48 (her kaldet Fournée) og er ogsaa blevet brugt i Preussen (1872) og Østerrig, men aldrig i England (Kongens Trusel om at bruge dette Middel nødte 1832 Overhuset til Eftergivenhed over for Valgreformen).

Paisiello ell. **Paesiello**, Giovanni, f. 1741 i Tarent, d. 1816 i Napoli, betydelig ital. Operacomponist, var 1754—59 paa et Conservatorium i Napoli særlig Elev af Durante. Efter at have skrevet mange Messer, Oratorier, Psalmer m. m. forsøgte han sig med et dramatisk Intermezzo paa Conservatoriethatret 1763, og derefter fulgte en Række Operaer, hvoraf »Il marchese di Tulipano« hurtig bragte ham europæisk Berømmelse. 1776—84 var P. i St. Petersborg, hvor han blandt andre Operaer skrev »Il barbiere di Seviglia«, der senere satte sig saa fast paa de italienske Scener, at Rossini næsten antoges for forrykt, da han vovede at sætte den samme Libretto i Musik. Hjemkommen til Napoli blev han Hofcapelmester, og nu fulgte hans mest yndede Operaer »La molinara«, »Nina« og »I Zingari in fiera«. Fra 1799 havde P. under skiftende Regeringer svært nok ved at bevare sin Stilling og var ogsaa et Par Aar i Unaade. 1802—3 var han i Følge Napoleons Ønske i Paris, hvor Misundere gjorde ham Opholdet mindre behageligt; derefter indtog han sin gamle Plads i Napoli, men da Bourbonerne 1815 kom tilbage, var hans Tid omme. Han oppebar dog Pension i de Maaneder, han endnu levede. Foruden henved 100 Operaer og en Mængde Kirkemusik, store Ting og 30 mindre, firstemmige Messer, skrev P. 12 Orchestersymphonier, 6 Claverconcerter, 12 Claverkvartetter, 6 Strygekvartetter, Sager for Harpe m. m.

Paisley [pæhsli], Stad i Renfrew-Shire i Sydskotland, 1½ M. v. for Glasgow ved Floden Cart, der falder i Clyde. 56,000 J. (1881). Gammelt, berømt Abbedi med en vel vedligeholdt, seværdig Kirke. Betydelig Industri i fine Bomuldsstoffer, Traad, Silke og Læder. Store Jærnstøberier, Brændevinsbrænderier og Sæbesyderier. Skibsfart.

Paita, Havnestad i Republiken Peru i Sydamerika ved det store Ocean under 5° s. Br. 10,000 J. God Havn; store, af Jærn opførte Toldbygninger. Havnen søges meget af Hvalfangere.

Paixhans, Henri Jos. [pækſängs], fransk Artillerigeneral, f. 1783, d. 1854, bekjendt ved at have foreslaaet Indførelsen af de efter ham opkaldte Bombekanoner eller lange Haubitser af svært Kaliber i Krigsskibenes og

Kystbatteriernes Beskytning. Han var tillige den første, som foreslog at indhylle Krigsskibene i en Klædning af Jærnplader — et Forslag, som dog først efter hans Død blev praktisk iværksat.

Pajon, Claude [schöng], fransk reformert Theolog, f. 1626 i Romorantin, studerede i Saumur under Amyraut og blev 1666 theol. Professor der; men hans Forsøg paa at mildne den strænge Prædestinationslære ved den Theori, at Forsynet og den Helligaand ikke umiddelbart, men kun middelbart virke til Menneskets Omvendelse, hint ved Livsførelserne, denne ved Guds Ord, skaffede ham saa mange Modstandere, at han efter faa Aars Forløb nedlagde sit Professorat, hvorefter han blev Præst i Orléans. D. i Nantes 1685. Hans Lære blev forkastet af flere franske Synoder; den kaldes efter ham **Pajonisme**.

Paka (Coelogenys paca), sydamerikansk Gnaver af Agutifamilien, temmelig højbenet, korthaaret, udstyret med Kjæveposer, brun med flere Rækker hvide Pletter; den graver sig Huler i Jorden, men svømmer ogsaa godt og opholder sig i Skovene i Nærheden af Floderne. Kjødet roses meget.

Pakington, John Som. [päkingt'n], s. **Hampton**, Lord.

Paklærred væves snart løsere, snart fastere af mere eller mindre groft Garn af Hamp, Hør- eller Hampeblaar. Jvfr. **Brodouillelærred**, **Klunker**.

Pakning kaldes det ofte, naar Gjenstande, som skulle gløbes, omgives med et Pulver, der skal beskytte dem mod Iltning eller bevirke en Cementation. Prægestempler, der skulle hærdes, pakkes saaledes i Kulpulver.

Paktōlos, en i Oldtiden for sit Guldsand berømt Flod i det gamle Lydien i Lilleasien, kaldes nu Sarabat.

Pakværk ell. **Sænkværk**, en Art Faskinbygning, der anvendes ved Vandbygningsarbejder og i Hovedsagen bestaar af store Faskinslager, der nedsænkes oven paa hverandre. Pakværksbygningen benyttes fortrinsvis ved Strømreguleringsarbejder, til Indbygninger, Dækværker o. desl. Den udføres paa følgende Maade: hver Flage dannes af flere Rækker og Lag af tykke Vandfaskiner (s. **Faskine**), der gribe over hverandre og forenes ved lange, smækre Faskinpølser eller flettede Vidjebaand, som befæstes tværs over dem med lange Træpløkke. Den nedsænkes derpaa, med nogen Hældning udadtil, ved at betynges med Sten, Grus o. desl. Oven paa denne Flage anbringes den næste, gribende lidt ud over den, og saaledes fortsættes. Toppenderne af Faskinerne i de enkelte Flager lægges altid udad for at dække over den underliggende Flages Belastningsmateriale, som ellers let vilde udskylles af Strømmen. En saaledes dannet Indbygning maa føres godt ind i Kysten for at sikres mod Bagskylning. Over de fra Faskinslager dannes dens Krone af vandrette Lag, der betynges med det sværeste Materiale og ofte forsynes med fuldstændig Brolægning eller beplantes. Dens Hoved, d. e. den ud mod Strømmen vendende Ende, sikres ved en Stenkastning af store Stene; paa Siderne er dette sjældnere nødvendigt, da Floden i Almindelighed her vil afsætte Materiale, som snart vil yde tilstrækkelig Beskyttelse.

Pal, s. **Sparhage**.

Palacky, Frants [latski], czechisk Historieskriver, f. 14 Juni 1798 i Mähren, Søn af en protestantisk Skolelærer, uddannedes i Presburg og var Huslærer i adelige Familier. 1823 kom han til Prag, gav sig til at studere Böhmens Historie og udgav 1827—37 det bøhmiske Museums Tidsskrift, samt fik 1829 af Landdagen det Hverv at skrive Böhmens Historie med Titel af „Landshistoriograph" (1838). Foruden flere ypperlige Afhandlinger om bøhmisk Historie og Literatur skrev P. sin lærde „Böhmens Historie" (5 Bd., 1836—67, indtil 1526), først paa Tysk, siden paa Czechisk, og udgav desuden »Archiv český« (6 Bd., 1840—72), indeholdende Aarbøger og Aktstykker. Særlig lærte han sine Landsmænd at se Joh. Hus's Fremtræden og hans Betydning for Böhmens Aandsliv i et nyt og sandere Lys og udgav ogsaa senere tre Bd. Aktstykker om Hus's Liv og Lære og om Husiterkrigen (1869—74) for at godtgjøre sin Opfattelse. P. har dog ikke alene Betydning som Videnskabsmand; han grundlagde 1848 ved en Række Forelæsninger det czechiske Partis Lære om Böhmens Statsret og var 1848 Partiets Fører og Formand for „Nationaludvalget". Han virkede indtrængende til Mährens Forening med Böhmen, men bekæmpede Valgene til den tyske Nationalforsamling og nægtede at tage Plads i „50-Mands Udvalget", fordi Böhmen vel havde hørt til det tyske Rige, men Czecherne ikke hørte til det tyske Folk. I Juni s. A. var han Formand for den slaviske Congres i Prag (s. **Panslavisme**), hvor der udtaltes et nøje Forbund mellem alle de slaviske Folkestammer i det østerrigsk-ungarske Monarchi, og i den østerrigske Rigsdag forelagde han et Forfatningsudkast, der indførte en føderalistisk Ordning, idet hele Monarchiet skulde deles i 8 nationale Grupper (deraf en for Böhmen, Mähren og Schlesien) med særlige Ministre og Landdage for hver Gruppe og en fælles Rigsdag og Ministre for de fælles Anliggender. Under den efterfølgende Reaction holdt P. sig tilbage, men i Apr. 1861 blev han udnævnt til livsvarigt Medlem af Herrehuset og var tillige med sin Svigersøn, L. Rieger, Fører for det gammelczechiske Parti paa den bøhmiske Landdag. Dog trak han sig snart tilbage fra den førstnævnte Forsamling, da Udviklingen gik i en anden Retning, og stillede sig i bestandig stærkere Opposition, saa at han endog 1867 deltog i den slaviske Congres i Moskva. D. 26 Maj 1876.

Paladilhe, Emile [dilje], f. 3 Juni 1844 nær ved Montpellier, blev 9 Aar gl. Elev af Conservatoriet i Paris, vandt flere Præmier og endelig 1860 Prix de Rome. Paa Opéra comique er opført tre Operaer af ham: »Le passant« 1872, »L'amour africain« 1874 og »Suzanne« 1878. Paa den store Opera opførtes 1887 Operaen »La patrie« og gjorde ikke ringe Lykke. Man har fremdeles af P. to Symphonier, nogle Messer, Claverstykker og Sange, af hvilke »La Mandolinata« særlig har gjort hans Navn bekjendt ogsaa uden for Frankrig.

Paladin, af lat. Palatinus (s. Palatin), kaldtes i Middelalderens franske, spanske og italienske Romaner de i Sangene om Kong Artus's og Carl d. stores Hof optrædende Helte. Ordet gik senere over til at betegne enhver vandrende og æventyrsøgende Ridder.

Palafox, José [fōs], spansk General, f. 1780, fulgte 1808 som Gardeofficer Ferdinand VII til Bayonne, men flygtede derfra, da Ferdinand blev fangen, valgtes af Folket til Generalcapitain i Aragonien og erklærede 31 Maj Kejser Napoleon I, hans Slægt og Officerer personlig ansvarlige for Bourbonernes Sikkerhed. Derefter ledede P. med stort Heltemod og Udholdenhed Zaragozas Forsvar (afviste i Aug. 1808 en Opfordring om Overgivelse med Svaret „Krig paa Kniven“) og førtes efter Indtagelsen i Febr. 1809 til Frankrig som Krigsfange (indtil 1813). Til Løn blev P. 1814 Generalcapitain i Aragonien, men fjærnedes derfra 1820 som Tilhænger af Enevælden og blev først gjenindsat 1823. 1834 erklærede han sig for Dronn. Isabella II og den frie Forfatning, udnævntes 1836 til Hertug af Zaragoza og var 1837 Chef for Garden. D. 16 Febr. 1847.

Palagonit, en brun, harpixlignende, basaltisk Tuf, der indeholder Kiselsyre, Lerjord, Jærntveilte, Kalk, Magnesia, Alkalier og Vand. P. har Navn efter Palagonia paa Sicilien, hvor den først er paavist, men har ogsaa stor Udbredelse i den sydvestlige og nordøstlige Del af Island, hvor den synes at være nøje knyttet til de derværende virksomme Vulkaner.

Palais [lǟ] (af lat. palatium), Slot, Palads, bruges især om mindre Slotte, som Palaierne paa Amalienborg i Kjøbenhavn, Prinsens P. smstds., de forrige P. i Roskilde og Horsens osv. **P.-Royal** (d. e. kongel. Slot), et i sit Slags eneståaende Complex af Slot, Have og omgivende Bygninger, Gaarde, Gallerier og Arcader med pragtfulde Butiker, Caféer, Restaurationer, Theatre osv. midt i Paris paa Seinens højre Bred i Nærheden af Louvre. Cardinal Richelieu byggede 1629—36 et Slot, som han kaldte P.-Cardinal og kort efter forærede til Ludvig XIII. Dennes Enke, Dronning Anna, beboede Slottet, hvis Navn nu forandredes til P.-R., med sine to umyndige Sønner, Ludvig XIV og Philip I af Orléans. 1692 skjænkede Ludvig det til Philip, og siden den Tid tilhørte det Familien Orléans, der beboede det til 1791 og fra 1816 til Julirevolutionen 1830. Under den første store Revolution kaldtes det en Tid lang P.-Égalité, under Consulatet og det første Kejserdømme 1801—7 P.-Tribunat, fordi Tribunatet den Gang holdt sine Møder her; 1807—14 stod det ubeboet; 1815—30 boede Ludvig Philip her; 1848 blev det stærkt mishandlet af Pøbelen, og 1852 erklæredes det for Statsejendom, hvorefter det beboedes først af Prins Jérôme og siden af hans Søn, Prins Napoleon. Ogsaa under Communens Oprør 1871 led P.-R. meget. Nu benyttes det til Regeringslocaler.

Palamĕdea, Hyrdefugl, Vadefugleslægt af anselig Størrelse (som Kalkunen) og brungraa Farve, med høje, stærke Ben, lange Tæer, lige Bagklo og 1—2 Sporer paa Vingerne ligesom Sporevingerne, korte, bløde Fjer paa Halsen og et kort, hønseagtigt Næb. De leve af Planteføde ved Flodbredderne i Sydamerika, hvor man undertiden tæmmer dem og anvender dem til at bevogte og beskytte Fjerkræet. P. cornuta har et langt, bøjeligt Pandehorn, P. (Chauna) chavaria en Nakketop. Navnet Hyrdefugl bruges ogsaa om Trompetfuglen (s. d. A.), der lader sig tæmme til samme Brug som P.

Palamēdes, Søn af Nauplios og Klymene. Da Odysseus for at undgaa at deltage i Toget mod Troja, den Gang Sendebuddene kom for at hente ham, pløjede saaledes, at man maatte anse ham for vanvittig, røbede P. hans Bedrageri ved at kaste den lille Telemachos foran Ploven. For at hævne sig skjulte Odysseus Guld i hans Telt i Lejren for Troja og anklagede ham for Forræderi, hvorpaa Grækerne stenede ham. Sagnet fremstiller ham som en Vismand og Digter og tillægger ham Opfindelsen af Terningespillet samt af Maal og Vægt; ligeledes skal han have forøget det kadmeiske Alphabet med flere Bogstaver.

Pălamos, græsk Længdemaal, lig den franske Decimeter eller 3,[illegible] d. Tomm.

Palānder, Ad. Arn. Louis, svensk Søofficer, f. 2 Oct. 1842 i Carlskrona, blev 1857 Søcadet og besøgte under Øvelsesexpeditionerne i sine Cadetaar to Gange Island. Efter 1864 at være bleven Underlieutenant ved Flaaden gjorde han i flere Aar langvarige Rejser i forskjellige Have, inden han som Næstcommanderende paa „Sophia“ fulgte den Nordenskiöldske Polarexpedition 1868. 1870 blev han Lieutenant, hvorefter han et Par Aar førte Postdamperen „Polhem“. Som Chef paa dette Fartøj gik han med Polarexpeditionen 1872 til Spitsbergen, hvor han ledsagede Nordenskiöld paa Vandringen over Indlandsisen. Da Nordenskiöld senere vilde iværksætte sit Forslag til en Omsejling af Asien, modtog P., som imidlertid i nogen Tid havde gjort Tjeneste paa et Handelskontor, 1878 Chefsposten paa „Vega“, med hvilket han efter heldig tilendebragt Rejse vendte tilbage til Europa i Begyndelsen af 1880. S. A. blev han Capitain samt Adjudant hos Kongen og optoges derhos i Adelstanden med Navnet P. af Vega.

Palankin, Bærestol, som især bruges i Ostindien og China og er indrettet saaledes, at den rejsende kan ligge udstrakt i den. Den bæres af 4—8 Dragere.

Palaprat, Jean, Seigneur de [prā], fransk Digter, f. i Toulouse 1650, skrev Lystspil, til Dels sammen med David Auguste de Brueys (f. 1640, d. 1723), en ved Læsningen af Bossuet omvendt Hugenot. P. levede en Tid i Rom i den svenske Exdronning Christines Følge, vendte siden tilbage til Frankrig, blev Hertugen af Vendômes Secretær og døde 1721. 1756 udkom hans og Brueys's Værker i 6 Bd.

Palatin (af lat. Palatium), egtl. enhver, der hørte til Palatium, det kejserlige Slot, som Hof- eller Statsembedsmand. I det græske Kejserdømme var det en Finansembedsmand, i Middelalderen overhovedet en høj Embedsmand, i det tyske Rige navnlig Comes palatinus, Pfalzgreve, hvis Bestillinger kaldtes Pa-

latinatus, Pfalzgrevskab (jvfr. Pfalz). I Ungarn var P. Kongens Repræsentant og Landets øverste Myndighed; den sidste P. var Ærkehertug Stephan indtil Sept. 1848, og n. A. ophævedes Værdigheden.

Palatinske Høj, næst den capitolinske den berømteste blandt Roms 7 Høje; paa den anlagde Romulus i Følge Sagnet det ældste Rom, Roma quadrata, af hvis Ringmur en Del endnu er synlig. Af Kejserpaladserne dækkes Tiberius's for Øjeblikket af Haveanlæg, hvorimod der paa Nordspidsen ses betydelige Ruiner, der anses for at høre til Caligulas Palads. Øst derfor indtage Levningerne af Flaviernes mægtige Palads Højens Midte. Her henlægges ogsaa Augusts Palads tillige med det af ham opførte Tempel for Apollo, der husede Biblioteket. Højens sydøstlige Spidse dækkes af kolossale Ruiner, der antages at tilhøre Septimius Severus's Palads, og mellem disse og de tidligere nævnte findes en Rendebane tillige med Bygninger, der henføres til Hadrians Tid. Midt mellem Kejserpaladserne findes betydelige Ruiner af et Privathus med gode Vægmalerier, der anses for Livias Hus. Der findes endnu utallige andre Levninger paa den p. Høj; men Udgravningerne, der begyndte 1726, men først fra 1861 paa Napoleon III.s Foranstaltning bleve foretagne med Kraft, have endnu ikke afdækket hele Højen, da flere Bygninger, navnlig Klostret San Bonaventura og Villa Mills, ere til Hinder derfor.

Palau- ell. **Pelew-Øerne** [pĕllju], en Øgruppe i det store Ocean, undertiden benævnt „de vestlige Caroliner“, mellem 5° og 8° n. Br. og 151° og 154° ø. L. Øerne ere omgivne af Koralrev, have et Fladeindhold af c. 14 □ M. og nogle faa Tusend I., hvis Hovednæringsmidler ere Taro, Kokosnødder og Fisk. Den største Ø er Babelzuab, der har et Fladeindhold af c. 8 □ M. Øerne bleve opdagede af Spanierne i det 16de Aarh. Befolkningens Charakter skildres meget forskjellig, af nogle som meget velvillig, af andre som det helt modsatte.

Paleārius, **Aonius**, egtl. Antonio degli Pagliaricci ell. della Paglia, en af de lærde ital. Humanister, som sluttede sig til Reformationens Sag, f. 1500 i Veroli i Campagnen ved Rom, d. 1570 paa Kjætterbaalet i Milano, efter at han i henved 40 Aar havde virket som højt anset Lærer i de klassiske Sprog ved forskjellige Universiteter i Italien. Hans vigtigste Skrifter ere: »De animarum immortalitate« og »Actio in pontifices Romanos et eorum asseclas«; men mere bekjendt end ved disse er han bleven ved den ham urigtig tillagte »Trattato del beneficio di Giesu Christo crucifisso«, der udkom i Venezia 1542 og derpaa blev trykt i utallige Oplag baade paa Italiensk og i Oversættelser. Dette lille Skrift blev saa grundig forfulgt af Inqvisitionen, at det i et Par Aarhundreder ansaas for sporløst tilintetgjort; men 1855 fandt man et Exemplar i Biblioteket i Cambridge, og efter den Tid er det paa ny blevet oversat i de fleste europæiske Sprog, f. Ex. paa Dansk („Om Jesu Christi Velgjerninger“; 1857). I den nyeste Tid er det ved omhyggelige kritiske Undersøgelser blevet godtgjort, at det ikke kan være skrevet af P., men rimeligvis af en Benedictinermunk, Benedetto fra Mantua, som skrev det i Catania, og hvis Ven Flaminio forbedrede det inden dets Udgivelse.

Palembang, Stad i den sydøstlige Del af de hollandske Besiddelser paa Øen Sumatra ved den sejlbare Flod Musi. 25,000 I. Betydelig Handel med Krydderier og Tin.

Palĕncia, Stad i Gammel-Castilien i Spanien, 11 M. s. v. for Burgos ved den castilske Kanal. 15,000 I. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. Uldmanufakturer. Kornhandel.

Palĕrmo, Hovedstad paa Sicilien, paa Nordkysten af Øen, 42 M. s. s. v. for Napoli, 38° 7′ n. Br., 31° 1′ ø. L. 245,000 I. (1881) i Staden og dens District. Ærkebispesæde. Staden, der er befæstet, er i den nyere Del regelmæssig og prægtig bygget med store offentlige Pladser og snorlige Gader. Marinaen langs Havet er en prægtig Spaseregang, der fører ud til den store botaniske Have. Blandt de talrige Kirker fremhæves Kathedralkirken med rige Kunstskatte og mærkelige Gravmæler, Josephskirken med mærkelig Krypte og San Domenico med prægtige Mosaikarbejder. Af de andre offentlige Bygninger skal nævnes det kongelige Slot, en vidtløftig Bygning, opført efterhaanden af Saracenere og Normanner. Her er et Universitet, flere højere Undervisningsanstalter, en Søfartsskole, en Døvstummeskole, flere Biblioteker, et rigt Museum med mange prægtige Vaser, Billedhuggerarbejder og Malerier, flere Theatre og mange pragtfulde Privatbygninger. I Kjælderen i Capucinerklostret uden for Byen bisattes indtil 1881 fornemme Palermitanere i Glaskister. Betydelig Fabrikation af Silke- og Bomuldsstoffer, Møbler, Guld- og Sølvarbejder, chemiske Præparater og Conditorvarer. Udbredt Handel og Skibsfart. P. er anbefalet som Vintercursted for Brystsyge, hvortil dets milde Klima (Vinterens Middeltemperatur 11°,4) ogsaa vilde gjøre det vel skikket, naar ikke Boligerne og Forplejningen lod altfor meget tilbage at ønske. — P., i Oldtiden Panormus, en gammel, rimeligvis phønikisk Koloni og under Carthaginiensernes Herredømme deres vigtigste Søhavn og Vaabenplads, indtoges 254 f. Chr. af Romerne, 835 af Saracenerne, 1071 af Robert Guiscard og var siden Residens for Siciliens Konger, ligesom ogsaa for Kong Ferdinand IV af Neapel og Sicilien 1798—99 og 1806—15, da han var fordreven fra Neapel. Opstande udbrød 1820, 1830 (som Følge af Choleraen) og 1848 (12 Jan.), hvorved Byen blev bombarderet fra Fortet St. Elmo; det lykkedes dog Folket at tvinge Tropperne til at rømme, og 25 Marts samledes det sicilianske Parlament. I Maj 1849 stod nye Kampe, inden P. faldt til Føje. 4 Apr. 1860 skete igjen Opstand, og 27 Maj trængte Garibaldi ind i Staden; P. blev derefter i flere Dage bombarderet, men 6 Juni maatte Forterne overgive sig. Staden blev hjemsøgt af heftige Jordskjælv 1726 og 1823.

Pāles, hos Romerne en Guddom for Hyrder; hans Fest, 21 April, hed Palilia og højtideligholdtes tillige som Roms Stiftelsesfest.

Palestrina, 1) Oldtidens Praeneste, Stad i Mellemitalien, 4 M. ø. til s. for Rom, med 5,000 J. og mange Oldtidsminder. 2) En af de lange, smalle Sandøer, der adskille Venezias Laguner fra Adriaterhavet. 7,000 J. Skibsbyggeri. Omtrent midt paa Øen ligger Flækken P. med 6,000 J. og betydeligt Fiskeri. Øen forsyner Venezia med Grøntsager.

Palestrina, Giovanni Pierluigi, sandsynligvis f. 1514 ell. 1515 i Byen P. i Mellemitalien, d. 2 Febr. 1594 i Rom (hans Familienavn var Sante), den katholske Kirkes største Componist. Han uddannede sig under Nederlænderen Goudimel i Rom og blev 1544 Organist i sin Fødeby. 1551 blev han Sanglærer og Capelmester ved Peterskirken i Rom, og 1554 udkom hans første trykte Værk, et Bind Messer for 4 og 5 Stemmer, der skaffede ham Ansættelse i det pavelige Capels Sangercollegium, skjønt han ikke var Gejstlig og desuden var gift. Denne Omstændighed foranledigede imidlertid, at han nogle Maaneder efter under den følgende Pave blev afskediget, og først 1571, efter at han i Mellemtiden havde været Capelmester ved Laterankirken og ved St. Maria Maggiore, blev han atter efter Animuccias Død Capelmester ved Peterskirken. 1560 componerede han sine berømte »Improperia«, der endnu aarlig opføres i det pavelige Capel i den stille Uge, og disse gav særlig Anledning til, at en pavelig Commission, som havde den Opgave at revidere Kirkemusiken, opfordrede P. til ved en Composition at godtgjøre, at den contrapunktiske Musik ikke lagde de største Fordringer til Textens Forstaaelighed eller til en værdig og sand kirkelig Stemning nogen Hindring i Vejen. Han componerede da 3 Messer for 6 Stemmer (1565); den 3dje af dem, som han senere til Erindring om sin tidligere Velynder kaldte „Pave Marcellus's Messe", vandt ved Opførelsen en saa enstemmig Beundring, at Problemet betragtedes som fuldstændig løst, og den polyphone Musik beholdt sin Plads i Kirken. Pave Pius IV udnævnte ham til Componist for det pavelige Capel, og senere forestod P. i Forening med Nanini den af denne oprettede Musikskole, der har vedligeholdt sit Ry lige til den nyere Tid. P. blev med stor Pomp som „Musikens Fyrste" begravet i Peterskirken. Antallet af hans Værker er meget stort, og de fleste af dem ere trykte. De bestaa af Messer, Motetter, Hymner, Madrigaler osv. I mange af dem er den contrapunktiske Kunst i dens kanoniske Slyngninger og Forviklinger behandlet med den største Finhed, i andre træder derimod den simple og ædle Højhed frem, som udmærkede ham fremfor alle hans nederlandske og italienske Forgængere. 1879 begyndtes hos Breitkopf & Härtel i Leipzig en samlet Udgave af P.s Værker.

Palēstro, Landsby ½ M. fra Vercelli i Piemont, hvorved der 31 Maj 1859 stod en Kamp mellem Østerrigere og Sardiniere, en Forløber for Slaget ved Magenta.

Palet [lĕtt] (fr. palette) kalde Kunstnerne den tynde Plade af Træ, Elfenben eller Porcelæn, hvorpaa Farverne opsættes og blandes. At have en smuk P. siges undertiden om en Kunstners Malemaade i Betydning af Colorit; det smager af P. betegner, at Farverne ere lagte for raat paa uden Tinternes rette Blanding.

Paletot, fr. [tō], Overfrakke af Klæde, navnlig for Mandfolk.

Palgrave, Francis [pællgræhv], engelsk Historiker, f. 1788, Søn af en jødisk Vexellerer, hed oprindelig Cohen og var Sagfører, blev 1822 ansat i Rigsarchivet og udgav 1827—34 en Samling »Parliamentary writs« (Valgbreve) i 4 Bd. og siden flere andre gamle Aktstykker. Desuden skrev han »Hist. of the Anglo-Saxon« (1831), »Rise and progress of the english commonwealth« (1832) og »Hist. of Normandy and England« (4 Bd., 1851—64). Han blev 1832 Ridder og 1838 Vicearchivar. D. 1861.

Pāli, s. Prakrit.

Palikāo, Flække i China, s. ø. for Peking, bekjendt ved den Sejer, som 2,000 Franskmænd under General Cousin-Montauban 21 Sept. 1860 vandt over en chinesisk Hær paa 50,000 Md., og som skaffede Sejerherren Titlen „Greve af P."

Palikārer kaldtes forhen græske og albanesiske Soldater i tyrkisk Tjeneste; nu irregulære Tropper i Grækenland.

Palimpsēst ell. codex rescriptus, Benævn. paa Haandskrifter paa Pergament, som efter ēn Gang at have været beskrevet senere er blevet afvasket og derefter atter benyttet. Ofte er det værdifulde Haandskrifter fra Oldtiden, f. Ex. græske Haandskrifter af det nye Testam. eller af klassiske Forfattere, som Middelalderens Munke, der ikke kunde læse dem, have kradset ud for at bruge Pergamentet til Munkekrøniker, og som oftest har derfor den oprindelige Skrift langt større Betydning end den senere. I den nyere Tid er det lykkedes, til Dels ved Anvendelse af chemiske Midler, at læse den oprindelige Skrift i mange P., i hvilke man da har fundet dels værdifulde Hjælpemidler for Textkritiken, dels ogsaa hidtil ukjendte Levninger af Oldtidsliteraturen.

Palindrōm, Gaade over et Ord, der har forskjellig Betydn., eftersom det læses forfra eller bagfra, som Glas — Salg, god — dog, kræsne — en Særk. **Palindromon** ell. Versus cancrinus (Krebsevers), et Vers ell. en Linje, der lyder ens, hvad enten det læses forfra eller bagfra, som Signa te, signa, temere me tangis et angis, Ordet Regninger, Sætningen „du laaner en Aal ud".

Palingenesī, Gjenfødelse.

Palinodi, Tilbagekaldelse af en fornærmelig Udtalelse.

Palinūrus, Æneas's Styrmand paa Toget til Italien; han faldt, medens han sov, i Havet, og efter ham fik Forbjærget P. i Lucanien Navn.

Palisāndertræ, Veddet af et i Brasilien hjemmehørende Træ, Jacaranda brasiliana, af Bignoniaceernes med de maskeblomstrede beslægtede Familie.

Palissādeorm (Strongylus armatus), en Rundorm af 1 (Hannen) eller 2 (Hunnen) Tommers Længde, som snylter hos Hesten, hvor den som yngre lever i visse Pulsaarer, særlig i Krøspulsaarerne, som ældre i Tarmen, hvor den bliver kjønsmoden; som spæd Unge lever den frit og indføres rimeligvis med Drikkevandet

i Hesten. Navnet P. skyldes den en Krans af hornagtige Tænder om Munden.

Palissáder, jævnsides opstillede, foroven tilspidsede Træstammer, der benyttes i Befæstningskunsten til at danne stormfri Forhindringer paa saadanne Steder, hvor de ikke altfor let kunne rammes af Fjendens Kanonskud, f. Ex. i Struben eller i Graven ved en Feltskanse.

Palissot de Montenoy, Charles [sô də mongtənoä], fransk Forfatter, f. 1730, studerede Theologi, men forlod denne Bane af Lyst til dramatisk Digtning, hvori hans første Forsøg ere ubetydelige. Mere bekjendt blev han ved sin nærgaaende, bidende personlige Satire, som han især lod gaa ud over Encyklopædisterne og Philosopherne. I Komedien »Le cercle« (1755) tager han i den latterlige Hovedfigur Sigte paa Rousseau. Fra den Tid laa P. i evindelig Kamp; alle Vegne fra udsendtes Brochurer, Epigrammer og Caricaturer imod ham, og han blev ingen Svar skyldig. I »Petites lettres sur de grands philosophes« (1757) angribes især Diderot; Komedien »Les philosophes« og Satiren »La Dunciade ou la guerre des sots« (1764) ere rettede mod Encyklopædisterne i Almindelighed. Voltaire, hvem P. beundrede, interesserede sig for ham. Under alt dette var P. bleven en rig Mand; under Revolutionen, til hvis Meninger han gik over, blev han Bibliothekar ved »Bibliothèque Mazarine«, var Medlem af Theophilanthropernes Sekt og 1798—99 Medlem af de ældres Raad. D. 1814 i Paris.

Palissy, Bernard [si], fransk Emailleur og Glasmaler, f. 1510 ved Agen, d. 1589 i Bastillen, forfulgt som Huguenot, begyndte som simpel Pottemager, men tilkæmpede sig, med utrolige Anstrængelser og under en stadig Kamp mod Armod og Fordomme, Kjendskab til og Færdighed i Behandlingen af Malerier paa Fajence og Glas og den dertil hørende Brænding. Blandt hans Glasmalerier ere flere store Compositioner efter forskjellige Kunstnere; ogsaa malede han smukke Ornamenter, navnlig Arabesker.

Palks-Strædet, den nordlige Del af den Havarm, som løber mellem Øen Ceylon og Forindiens Sydende; den skilles ved Adams-broen fra den sydlige Del, Manaar-Bugten.

Pálla, en Overklædning, som de romerske Damer i Oldtiden iførte sig, naar de gik ud. Den kunde ogsaa kastes over Hovedet, saa at hele Legemet var tilhyllet.

Palládio, Andrea, en af Italiens betydeligste Bygmestre, f. 30 Nov. 1518 i Vicenza, d. 19 Aug. 1580 i Venezia, gjenoptog og benyttede den antike Architekturs Elementer paa en fri og ejendommelig Maade. Uden at have haft nogen Bygmester til egentlig Lærer dannede han sig hurtig gjennem Studiet af Oldtidens Levninger og Skrifter derover, navnlig Vitruvius's og Albertis, en egen Stil, som han i sin Fødeby og i Venezia fik Lejlighed til at anvende i rigt Omfang. Talrige Kirker, Paladser og Villaer, der regnes for Stedets skjønneste Bygninger, vidne om hans Talent og Smag, om hans rige Opfindsomhed og grundige Kjendskab til Oldtidens Kunst. Ogsaa skyldes flere skriftlige Værker P., saaledes Udgaver af Vitruvius, Cæsar og Polybius samt et Værk over Architekturen i 4 Bøger (1570).

Palládium, efter Sagnet et fra Himlen faldet Billede af Pallas, der opbevaredes som en Helligdom i Troja, fordi det gjorde Staden uindtagelig; først da det var røvet af Odysseus og Diomedes, faldt Staden. Navnet bruges dernæst i videre Betydning om ethvert beskyttende Billede ell. Helligdom.

Palládium, Pd, et sjældent Metal, der forekommer sammen med Platin, opdagedes af Wollaston 1803 og undersøgtes især nærmere af Berzelius. Det ligner i Glans og Haardhed Platin, men har kun en Vægtfylde af 11,4; desuden opløses det allerede af Salpetersyre og iltes ved Ophedning i Luft; dog afgiver det saaledes dannede Ilte i højere Temperatur igjen Ilten. P. danner to Ilter, PdO og PdO_2. Af Saltene bruges det letopløselige Palladiumchlorure, $PdCl_2$, og det tilsvarende salpetersure Salt til at paavise og bestemme Jodbrinte ved Siden af Chlorbrinte. Jodpalladium er nemlig et næsten uopløseligt, sort Pulver. Anbringes P. som negativ Pol i et galvanisk Batteri, optager det, hvad Graham opdagede, flere Hundrede Gange sit eget Rumfang Brint; herved forøges dets Rumfang noget. Brinten undviger ikke ved almindelig Temperatur (man har slaaet Medailler deraf, som indeholdt 900 Rumfang Brint), men ved Gløding eller naar Brintpalladiumet anbringes som positiv Pol i et galvanisk Batteri.

Palládius, den første Biskop, som fra Rom blev sendt til Irland (429).

Palládius, Petrus, f. i Ribe 1503, den første Biskop i Sjællands Stift efter Reformationen, en af sin Tids lærdeste Theologer og mest ansete Reformatorer, som den romerske Index derfor nævner blandt de kjætterske Forfattere af første Klasse. P. hed oprindelig Peder Esbernsen, men blev indskreven ved Wittenberg Universitet under Navnet P. Palladius, en Latinisering af hans Øgenavn i Skolen P. Plad (Skoflik). Han var en kort Tid Skolemester i Odense, men gik 1531 til Wittenberg for at søge Sandheden under Luthers og Melanchthons Vejledning. Under et sexaarigt Samliv med Reformatorerne erhvervede han sig i den Grad deres Tillid, at Christian III 1537 paa deres Anbefaling udnævnte den kun 34 Aar gamle P. til Biskop over Sjællands Stift og theologisk Professor ved Kjøbenhavns Universitet. 2 Sept. 1537 blev han ordineret af Bugenhagen, og efter dennes Bortrejse fra Danmark 1539 var det P., der havde den vægtigste Stemme ved Afgjørelsen af alle kirkelige Spørgsmaal og Ordningen af de kirkelige Forhold ikke blot i sit eget Stift, men til Dels ogsaa i alle de andre Dele af det daværende danske Rige, navnlig Island, Norge og Gulland, ligesom der ogsaa tillægges ham en væsentlig Del i Æren for Reorganisationen af Kjøbenhavns Universitet. Hans Virksomhed var i Sandhed beundringsværdig. I de første Aar visiterede han meget flittig rundt om i sit udstrakte Stift, og da hans Svagelighed senere forbød ham dette, anvendte han saa meget mere Tid paa Udarbejdelsen af de Skrifter, baade lærde og folkelige, ved hvilke han stræbte

dels at befæste Reformationen her i Landet, dels at fremme Gudsfrygt og bekæmpe Usædelighed og Drikfældighed. Han var en af Hovedordførerne i Disputatserne med de katholske Kanniker i Kjøbenhavn, Lund og Roskilde 1543—44; han ivrede mod Helgendyrkelse, Valfarter og alle de andre Levninger af Katholicismen, som længe holdt sig rundt om i Landet; men altid gik han lempelig frem, og det var nappe med hans Vilje, at de reformerte Flygtninge, som kom til Danmark med Johan a Lasco i Spidsen, bleve udviste igjen midt om Vinteren. Han arbejdede med paa Bibeloversættelsen „Christian III.s Bibel", tog sig af Skolevæsenet, skrev en latinsk Grammatik, oversatte Luthers Katechismus og hans Haandbog for Præster „Enchiridion" og udgav 1556 den første danske Alterbog. Endnu betydeligere end disse Skrifter vare dog hans »Formula visitationis provincialis« (1555), der forunden Forskrifter for Herredsprovsterne, hvorledes de skulde forrette deres Kirkevisitatser, indeholdt Anvisninger om, hvorledes Studierne ved Universitetet og de lærde Skoler skulde indrettes, samt hans Visitatsbog, udgivet af A. C. L. Heiberg 1867 og af Sv. Grundtvig 1872, der er et af de mærkeligste Skrifter, vor Literatur har at opvise. Med en sjælden Gave til ægte folkelig Fremstilling lægger han baade Præster og Lægfolk deres Christenpligter paa Sinde og stiller begge Parter paa deres rette Plads i Menigheden, og idet han stræber at anvende Troens Lærdomme paa Menighedens daglige Livsvilkaar, har han givet en mærkværdig klar og fyldig Fremstilling af Folkets, navnlig Landalmuens, Livsvilkaar i Datiden. Skjønt det ikke lykkedes ham at faa denne Bog udgivet, foreligger der Vidnesbyrd om, at den var kjendt og blev brugt af flere af de med ham samtidige BisKopper. Paa Grund af sine mange andre Forretninger nedlagde han 1545 sit theologiske Professorat, men allerede 1550 maatte han igjen overtage det, fordi man ikke kunde undvære ham, og beholdt det da indtil 1558. D. 3 Jan. 1560. — Hans Broder, Niels P., var Bisp i Lund 1552—60.

Pallădius, Rutil. Taurus Æmilianus, romersk Forfatter fra det 4de Aarh., skrev »De re rustica«, udg. af Schneider i »Scriptores rei rusticæ« (Bd. 3, 1795).

Pallānza, Stad i Norditalien paa en i Lago Maggiore fremspringende Landtange lige over for de borromeiske Øer, med 4,000 J. og mange herlige Villaer.

Pallas, det græske Navn for Minerva; s. Athene. P. er ogsaa Navnet paa en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget (som den anden i Rækken) 28 Marts 1802 af Olbers i Bremen. Banens Inclination mod Ekliptika er den største, man endnu kjender for nogen Planet, nemlig 34° 43′; den synes ogsaa selv at være en af de største blandt Planetoiderne.

Pallas, Pet. Sim., udmærket Naturforsker, f. 1741 i Berlin, indkaldt til Rusland af Katharina II, i hvis Tjeneste han udmærkede sig som Naturforsker og Rejsende, levede fra 1796 i Simferopol, indtil han vendte tilbage til Berlin, hvor han døde 1811. Hans vigtigste Skrifter ere »Novæ species quadrupedum e glirium ordine« (1778), »Spicilegia Zoologica« (14 Hft., 1767—80), »Miscellanea Zoologica« (1766), „Reisen durch verschied. Provinzen des russischen Reichs" (3 Bd., 1771—76), „Neue nordische Beiträge zur Geographie" (1781—96), »Zoographia rossio-asiatica« (3 Bd.), „Sammlungen histor. Nachrichten über die mongol. Völkerschaften" (2 Bd., 1776—1802), „Bemerkungen auf einer Reise durch die südl. Statthalterschaften des russ. Reichs" (2 Bd., 1799), »Elenchus zoophytorum« (1776), „Thierpflanzen" (1787) og flere Afhandlinger i St. Petersborgs Akademis Skrifter.

Pallask, langt Ryttersværd med lige Klinge.

Pallavicini, Emilio, Marchese [vitschini], italiensk General, f. 1823, tjente med Udmærkelse i Krigene 1848—59 og var 1862 Oberst ved Bersaglierierne, da Garibaldi gjorde sit Tog til Calabrien. P. fik Anførselen over alle de Tropper, der udsendtes imod ham, og tog ham til Fange ved Aspromonte. Til Løn blev han Brigadegeneral, undertrykkede n. A. Røverierne i Calabrien og havde i Krigen 1866 en Commando under Garibaldi. 1878 blev han Chef for Armécorpset paa Sicilien og 1885 i Rom.

Pallavicini, Sforza [s. o.], Cardinal og Jesuit, f. 1607 i Rom, d. 1667, især bekjendt ved sit Skrift om Tridentinerconciliets Historie, som Katholikerne regne for et fyldestgjørende Forsvar for Conciliet imod Paolo Sarpis Angreb.

Pallavicino Trivūlzio, Giorgio, Marchese [vitschino], italiensk Patriot, f. 1796 i Milano, sluttede sig tidlig til Frihedsbestræbelserne og blev derfor 1821 dømt til livsvarigt Fængsel (sad i lang Tid paa Fæstningen Spielberg), men benaadedes 1835. Nøje knyttet til Gioberti og Mazzini deltog P. 1848 i Opstanden i Milano og bosatte sig derefter i Sardinien, medens hans Godser i Lombardiet inddroges. 1859 blev han Senator, stemte imod Nizzas Afstaaelse og blev i Aug. 1860 af Garibaldi udnævnt til Prodictator i Napoli. I denne Stilling, som P. beholdt indtil Victor Emanuels Indtog i Nov., forstod han at hindre et Brud mellem Cavour og Garibaldi, ligesom han i Apr. 1861 udsonede denne med Cialdini. D. 5 Aug. 1878.

Palleske, Emil, tysk Forfatter og Oplæser, f. 1823 i Tempelburg i Pommern, studerede Philologi og Historie i Berlin og Bonn, var 1845—51 Charakterskuespiller ved Hoftheatret i Oldenburg og levede dernæst som Forfatter først i Weimar, senere i Thale i Harzen, hvorhos han vandt stor Anseelse ved sine Oplæsninger, især af Shakspeares Værker. D. 1880. Forunden den værdifulde Bog „Die Kunst des Vortrags" (1877) har han skrevet historiske Skuespil og literærhistoriske Værker, af hvilke sidste det betydeligste, „Schillers Leben und Werke" (2 Bd., 1859), har oplevet en Mængde Oplag og ogsaa er oversat paa Dansk.

Palli, Stad i den under engelsk Højhed staaende Skytsstat Dschodpur i Forindien, 9 M. s. f. ø. for Dschodpur. 50,000 J. Betydelig Handel, navnlig med Opium.

Palliativ kaldes saadanne Lægemidler, der hæve et eller andet Sygdomssymptom, men

ikke helbrede selve Sygdommen; almindelig er P. altsaa ensbetydende med smertestillende og bedøvende Middel.

Palliserprojectil, s. Spidsprojectil.

Pallium, en hvid, ulden Krave af en Haands Bredde, hvorpaa der er syet 6 sorte Kors af Silketøj, bæres i Orienten af alle Biskopper; i den romerske Kirke derimod, hvor det er et Tegn paa den ærkebiskoppelige Værdighed, meddeles det kun undtagelsesvis andre Bisk opper, medens enhver Ærkebiskop er forpligtet til inden 3 Maaneder efter sin Indvielse enten personlig eller ved en særlig dertil befuldmægtiget at udbede sig P. af Paven. Besiddelsen af P. er Betingelse for den fulde Udøvelse af en Ærkebiskops Rettigheder. Oprindelig meddeltes P. uden Betaling; senere maatte det kjøbes for en høj Pris, der undertiden løb op til 30,000 Gyld., hvorfor der i de nyere Concordater med Pavestolen ofte træffes indskrænkende Bestemmelser herom. Til P. maa kun benyttes Uld af Faar, som i Forvejen ere bestemte dertil. Paa St. Agnes's Mindedag (21 Jan.) føres nogle hvide Lam forbi Vaticanet, hvor Paven fra Balconen udtaler Velsignelsen over dem; de bringes derpaa til St. Agnes Kirke og lægges under Messen paa Alteret; derpaa overtage de derværende Nonner Lammenes Pleje, klippe dem og spinde Ulden, af hvilken P. derpaa forfærdiges. Paa Peters og Paulus's Dag (29 Juni) blive P. velsignede af Paven, lagte paa Alteret over Peters Grav og blive der Natten over. Derfor kaldes P. »ornamentum de corpore sancti Petri sumptum«.

Palm, Længdemaal, der benyttes til Udmaaling af Master og rundt Tømmer, i Danmark 3 Tom. 4½ Lin. ell. 88,6 fr. Millim., i England lig 3 eng. Tom. ell. 76,2 Millim., i Frankrig 13 gml. fr. Linjer ell. 29,3 Millim., i Hamborg ⅓ gml. hamb. Fod ell. 95,5 Millim., i Holland: den nye lig den fr. Decimeter ell. 3,937 d. Tom., den ældre rond Mast P. 94,4 og Diameter-P. 304 fr. Millim., i Norge lig $3\frac{7}{12}$ ældre n. Tom. ell. 88,6 Millim. og i Rusland lig 94,4 Millim.

Palm, Gust. Vilh., svensk Landskabsmaler, f. 14 Marts 1810 i Åsum i Skaane, Søn af en Underofficer, begav sig 1828 til Stockholm og kom paa Kunstakademiet, hvor han med Nød og næppe holdt Livet oppe under sin Læretid. En Øjensygdom førte ham til Berlin, hvor han efter overstaaet Operation fik nogle Bestillinger. Dels i Berlin, dels i Wien og Ungarn arbejdede han 1837—38 for at samle Rejsepenge til en Tour til Italien, som han foretog i Oct. 1838. Først 1852 vendte han tilbage til Sverige, efter at han ved sine italienske Landskaber havde erhvervet sig Anseelse. S. A. blev han Medlem af Akademiet, 1859 Lærer ved Elementartegneskolen og 1881 Vice-Professor i Landskabstegning. Hans Landskabsbilleder, i hvilke sædvanlig Architekturen spiller en fremragende Rolle, ere holdte i stræng klassisk Stil og have en varm, sydlig Colorit.

Palm, Joh. Phil., f. 1766, var 1806 Boghandler i Nürnberg og sendte til videre Forhandling til en Boghandel i Augsburg et Flyveskrift, „Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung". Da det indeholdt skarpe Angreb paa Kejser Napoleon I og de franske Tropper, blev P. efter Napoleons Paalæg fængslet — skjønt Nürnberg hørte til Bayern — og da han ikke vilde angive, hvorfra han havde faaet Flyveskriftet, skudt 26 Aug. 1806 efter Krigsretsdom.

Palma, 1) befæstet Hovedstad paa den spanske Ø Mallorca i Middelhavet ved Palma-Bugten paa Øens Sydside. 50,000 I. Bispesæde med seværdig Kathedralkirke, kongeligt Slot, oprindelig opført af Maurerne, smukt Raadhus, Børs og mange andre Pragtbygninger. Udmærket Havn og betydelig Handel, navnlig med Sydfrugter. 2) S. Canariske Øer. 3) Stad paa Sydsiden af Sicilien, 15 M. s. f. ø. for Palermo. 12,000 I. Svovlgruber.

Palma, Giacomo, »il vecchio«, berømt italiensk Maler, f. 1480 i Serina alta, d. 8 Aug. 1528 i Venezia, begyndte med at efterligne Bellini, men sluttede sig senere til Tizian og Giorgione, og ham tillige med Lorenzo Lotto (s. d. A.) tillægges ofte mange af denne Skoles Værker, der skyldes andre Hænder. Af hans Arbejder, der ere udførte med overordentlig Omhu og Flid, kunne nævnes „Christus og den kanaanæiske Kvinde" i Akademiet i Venezia, „Den hellige Petrus" smst. Ogsaa Enkeltfigurer og Portræter bevares i Samlingerne som udmærkede Billeder. — Hans Brodersøns Søn, Giacomo P., kaldt »il giovane« ell. Palmetta, f. 1544 i Venezia, d. 1628, har i sine bedste Arbejder meget til fælles med Tintoretto og Paolo Veronese, men hans store Lethed i at male forførte ham til skjødesløst Hastværk i hans mange senere Arbejder, hvorfra kun enkelte udmærkede, mere omhyggelig udførte Billeder danne Undtagelse. Som hans Hovedbilleder kunne nævnes en Pietà og en „Madonna med Barnet" i Belvedere i Wien.

Palmas, Cap, Forbjærg i Guinea i Afrika mellem Peber- og Tandkysten under 10° v. L.

Palmas, Las, Hovedstad paa Gran Canaria, den største af de canariske Øer. 10,000 I. Bispesæde med herlig Kathedralkirke. Vigtig Handel.

Palmblad, Vilh. Fredr., svensk Forfatter, f. 16 Dec. 1788 paa Liljestad i Östergötland, røbede tidlig Lyst til Studeringer, især til de skjønne Videnskaber, Historie og Geographi, en Lyst, som yderligere næredes ved en Sygdom, der ramte ham i hans 15de Aar og gjorde ham halt. Han kom 1806 til Upsala, hvor han kom i fortroligt Venskabsforhold til Atterbom, og stiftede 1807 sammen med denne »Aurorafórbundet«. For at fremme dette Selskabs literære Øjemed blev han 1810 Medejer af det akademiske Bogtrykkeri (senere blev han ogsaa Boghandler), fra hvilket de i Sveriges Literaturhistorie saa bekjendte »Phosphoros«, »Poetisk Kalender«, »Svensk Litteratur-Tidning« m. fl. udgik; ved de Noveller, kritiske og videnskabelige Afhandlinger, som han leverede i disse Tidsskrifter, viste han sig som en af Phosphoristernes ypperste Prosaister og som deres dygtigste Polemiker. P. tog 1815 den philosophiske Grad, blev 1822 Docent og 1827 Adjunct i Historie, og nu udgav han en udmærket »Handbok i äldre och nyare Geographien« (1826—27), samt desuden adskillige hi-

storiske og geographiske Lærebøger, som bleve brugte meget i de svenske Skoler. 1835 blev han udnævnt til Professor i det græske Sprog; Frugten af hans klassiske Studier vare, foruden Oversættelser af Sophokles's og Æschylos's Tragedier, et større Arbejde i »Grekisk fornkunskap« (1843—45). Derhos forfattede han et Par Noveller (udgivne sammen med de ældre i én Samling 1840—51), en humoristisk Roman, »Familjen Falkensvärd« (1844—45), samt en historisk Roman, »Aurora Königsmark och hennes slägt« (1846—49), og var desuden stadig Medarbejder ved en Mængde literære og politiske Tidsskrifter og Blade; selv redigerede han Tidsskriftet »Läsning för bildning och nöje« (1847—48), besørgede Udgivelsen af »Biogr. Lexicon öfv. namnk. svenska män« og optraadte endelig, idet han stedse mere følte sig hendragen til den politiske Forfattervirksomhed, i conservativ Retning og med stort stilistisk Talent som Redacteur af Bladet »Tiden« (1847—51). Han døde i Upsala 2 Sept. 1852.

Palmcrantz, C. Helge Jul., svensk Mechaniker, f. 7 Juli 1842 i Jemtland af en 1692 adlet Slægt, kom 1859 til Stockholm som Elev paa et mechanisk Værksted og gjennemgik 1861—64 det technologiske Institut smstds. 1867 fik han det Hverv som Mechaniker at assistere den da nedsatte „Vaabencomité"; derved ledede han paa den Tanke at construere den senere efter ham opkaldte „Kuglesprøjte". Til Tilvirkning af dette Vaaben og af en ligeledes af ham construeret Høstemaskine grundlagde han 1874 i Stockholm et mechanisk Værksted, hvorfra ogsaa i en senere Tid er udgaaet den Nordenfeltske Undervandsbaad. D. 22 Nov. 1880 i Stockholm.

Palmefamilien (Palmæ), Familie af de enkimbladede Planters Klasse, omfatter Træer med i Regelen udelt Stamme og Bladene samlede i Toppen samt falsk finnede eller falsk fingrede, idet Bladkjødet revner mellem Ribberne, hvorefter P. kaldes Fjerpalmer eller Viftepalmer. Blomsterne smaa, men talrige, i sammensatte Blomsterstande, omgivne med et Hylster. Frugten Bær eller Stenfrugt, Frøhviden stor og Kimen meget lille. Af P. kjendes for Tiden 80 Slægter med 400 Arter, der navnlig have hjemme i den tropiske Zone; højest mod Nord gaar Dværgpalmen (Chamærops humilis), der findes indtil 44° (Nizza). Foruden stærk og jævn Varme ynde de Fugtighed og ere derfor talrigere i Sydamerika og Ostindien end i Afrika og Australien; Voxpalmen gaar paa de sydamerikanske Andesbjærge op til en Højde af 9,000 F. P.s Anvendelse er mangfoldig og deres praktiske Betydning for Tropelandene overordentlig stor. Største Delen af dem indeholde Mel i Marven, navnlig Sagopalmen (Sagus Rumphii) fra de ostindiske Øer; en 15aars Sagopalme skal undertiden kunne levere 6,000 Pd. Sago. Mauritia flexuosa spiller omtrent samme Rolle for Indbyggerne i flere Egne i Sydamerika. De unge Skud af flere P. ere meget velsmagende og kaldes Palmekaal; den egentlige Kaalpalme (Areca oleracea) har hjemme i Vestindien. Frugterne af flere P. ere særdeles vigtige Næringsmidler, saaledes navnlig af den i Nordafrika og Sydvestasien hjemmehørende Daddelpalme (Phoenix dactylifera), hvor det er Frugtkjødet, der spises; hos andre er det Frøkjærnen, der spises, som hos Kokospalmen (Cocos nucifera), den vigtigste af dem alle; denne har hjemme i Indien og paa Sydhavsøerne, men dyrkes nu i hele den tropiske Zone; den bærer Frugt hele Aaret rundt, og paa et fuldvoxent Træ kan der findes indtil 300 Frugter, saa store som et Menneskehoved. Kokosnødden er paa et tidligere Stadium fyldt med Mælk, der forsvinder henimod Modningen. **Palmeolje** findes i Kjærnerne hos adskillige P., men navnlig i Frugtens Kjød hos Oljepalmen (Elæis guineensis) fra Guinea; den anvendes især i Sæbefabrikationen. Hos flere Arter kan man af Blomsterstanden eller ved at bore Hul i Stammen erholde en Saft, hvoraf der ved Gjæring kan tilberedes Vin (**Palmevin**). Den ostindiske Arekapalmes (s. d. A.) Kjærner anvendes indsvøbte i Betelpeberens Blade til Tygning efter en stor Maalestok. Den thebaiske Doumpalme (Hyphæne) er grenet, og Rotangpalmen (Calamus) fra Ostindien har klatrende Stængel; af dennes Stængler forfærdiges Spanskrør. Af Frugterne af Piassavapalmen (Attalea funifera), de saakaldte **Palmenødder**, bruges Skallen, der kan modtage en smuk Politur, til forskjelligt Drejerarbejde; mange andre P.s Ved bruges til Snedkerarbejde. **Palmevox** skrabes af Stammen af Voxpalmen (Ceroxylon andicola) og renses ved Kogning med Vand. — Palmegrenen (d. e. Bladet) bruges som Symbol paa Freden.

Palmeirim, Luis Aug., portug. Digter, f. 1825, var nogle Aar Officer, siden Embedsmand i Ministeriet for de offentlige Arbejder og debuterede med en Samling patriotisk Lyrik 1851 (Poesias) i ivrig progressistisk Retning. Han er bleven kaldt „den portugisiske Béranger". Berømt er Digtet »Os desterrados«, en frisindet Protest mod Deportationsdommene efter en Militæropstand 1847. Desuden har han skrevet versificerede Dramaer, en Mængde Bladartikler samt »Galaria de figuras Portuguezas« (1878).

Palmélla, Pedro de Sousa-Holstein, Hertug af, portugisisk Statsmand, f. 8 Maj 1781 i Turin, blev 1808 sendt fra Portugal til Bayonne og gav der et bestemt Nej paa Napoleon I.s Spørgsmaal, om Portugiserne vilde forenes med Spanien. 1814 var P. Portugals Afsending paa Congressen i Wien og sendtes 1820 af Regentskabet til Brasilien for at meddele Kongen den nye Forfatnings Kundgjørelse. Efter dennes Ophævelse 1822 blev P. Første- og Udenrigsminister samt Marquis, og fik det Hverv at udarbejde en ny Forfatning. 30 Apr. 1824 blev han som Liberal fængslet af Dom Miguel, men snart sat i Frihed igjen, og gik n. A. til England som Afsending; han vendte tilbage 1828, men maatte flygte for Dom Miguels Tyranni og var nu Dronning Marie II.s Agent ved det engelske Hof. 1830 sattes P. i Spidsen for Regentskabet paa Terceira, blev 1832 Udenrigsminister og efter Dom Miguels Fordrivelse 1833 ophøjet til Hertug og udnævnt til en af Formynderne for Dronning Marie da Gloria. Dog maatte han i Maj 1835 overgive Sal-

danha Stillingen som Førsteminister og selv nøjes med Udenrigsministeriet og efter Revolutionen i Nov. 1836 for en Tid flygte til England. I Maj 1846 blev han paa ny Førsteminister (indtil Oct. s. A.) og overtog siden Finansstyrelsen under Saldanha. D. 12 Oct. 1850.

Palmer, Roundell [pāmer], s. Selborne, Lord.

Palmerston, Henry John Temple, Viscount [pāmerst'n], engelsk Statsmand, f. 20 Oct. 1784 i en Slægt, der kan føres tilbage til Henrik VIII.s Tid, og som 1722 optoges blandt de irske Peerer (s. Grenville). 1806 valgtes P. til Underhuset (han sad her 1811—31 som Repræsentant for Universitetet i Cambridge og siden 1835 for Tiverton) og blev n. A. Admiralitetslord. 3 Febr. 1808 holdt P. sin første Tale, i hvilken han forsvarede Toget til Kjøbenhavn som Nødværge, fordi Napoleon I vilde tvinge Danmark til at bryde Neutraliteten og bruge dets Flaade mod England, og afviste desuden Forlangendet om at fremlægge de vedkommende Aktstykker, da det vilde skade Diplomatiets Virksomhed. 1809—28 var P. Krigssecretær under de skiftende Ministerier og viste stor Forvaltningsdygtighed, men tog kun sjælden Del i de politiske Forhandlinger (Canning kaldte ham sin „tavse Ven" og klagede over, at hans „Trædækker P." ikke vilde gaa imod Oppositionen); han foretrak at spille en glimrende Rolle i den fornemme Selskabsverden som fuldendt Dandy og Damernes Yndling (han fik deraf Tilnavnet „Lord Cupid"). Medens P. ligesom Canning kun brød sig lidt om en Valgreform, tog han allerede 1813 Ordet for Katholikernes Ligestilling og skilte sig 1829 for den Sags Skyld fra Toryerne. Ogsaa udtalte han sig med Varme imod Dom Miguel og for Grækernes Sag og blev i Nov. 1830 Udenrigsminister lige til 1841 (paa en kort Afbrydelse nær i Vinteren 1834—35). I denne Stilling virkede han med Iver for Belgiens Uafhængighed og Luxemburgs Deling, holdt paa en god Forstaaelse med Frankrig og understøttede de liberale Bestræbelser i Spanien og Portugal; han udtalte ligefrem som politisk Grundsætning, at alle constitutionelle Stater vare Englands naturlige Forbundsfæller. Ogsaa værgede P. Tyrkiets Uafhængighed mod Rusland og modsatte sig 1840 Frankrigs Planer om Ægyptens Løsrivelse, fremmede ved Handelspagter Handelens frie Udvikling og stræbte at faa Slavehandelen undertrykt. 1846 blev han igjen Udenrigsminister, brød med Frankrig paa Grund af „de spanske Giftermaal" og støttede 1847 Schweiz imod Østerrigs og Frankrigs Trusler om Indblanding til bedste for Jesuiterne. At P. 1848 sendte Lord Minto til Italien og viste Interesse for dets Frihedsbevægelser paadrog ham Beskyldningen for at ophidse til Oprør og Tilnavnet „Lord Firebrand", medens Revolutionsmændene siden klagede over, at han havde ladet dem i Stikken. Særlig søgte han at mægle mellem Østerrig og Sardinien (ved en Deling af Lombardiet) og mellem Tyskland og Danmark (ved en Deling af Slesvig), men kunde ikke vinde Indgang for sine Forslag. Hans brutale Adfærd mod Grækenland 1850 i Pacificosagen fandt megen Misbilligelse i og uden for England. Da P. i Dec. 1851 paa egen Haand havde godkjendt Statscoupet i Frankrig uden forud at have givet Dronningen — eller rettere Prins Albert — Meddelelse derom, nødte hans Colleger ham til at fratræde; men han tog kort efter Oprejsning og fik Russells Ministerium styrtet ved sine Ændringsforslag til Loven om Militsens Ordning. Han afslog Posten som Udenrigsminister under Derby, men blev i Dec. 1852 Indenrigsminister i Aberdeens Blandingsministerium. Ved den orientalske Krigs Udbrud var det især P., der trængte paa kraftige Forholdsregler, og han blev derfor i Febr. 1855 Førsteminister. 1857 blev hans Adfærd mod China Gjenstand for stærke Angreb, baade fra Conservative og Radicale, men ved de nye Valg gav Vælgerne ham Medhold; derimod styrtedes han i Febr. n. A. ved et lignende Forbund imod hans Lovforslag om de fremmede Flygtninge. Dog allerede i Juni 1859 blev P. paa ny Førsteminister og brugte nu hele Englands moralske Indflydelse til bedste for Italiens Enhed, medens han 1863 lige saa lidt som 1831 vilde gjøre alvorlige Skridt for Polen og 1864 lod Danmark i Stikken, skjønt han et Aar før utvetydig havde stillet Englands Hjælp i Udsigt. P. vedblev til sin Død 18 Oct. 1865 at staa ved Roret og at øve en mægtig Indflydelse, ligesom han var overmaade populær, fordi han altid stod som en fuldblods Repræsentant for det engelske Folks Tænkemaade og frem for alt saa hen paa Gammelenglands Fordel; endog hans Modstander Robert Peel udtalte 1850: „Vi ere stolte af ham", medens han selv betegnede sig som „den bedst bagtalte Statsmand i Europa". Indadtil søgte P. at udskyde de egentlig politiske Reformer, men fremmede gjærne alle Slags praktiske Forbedringer. Han var gift med Lord Melbournes Søster Amal. Lamb.

Palmesnudebille, s. Calandra.

Palmesynoden (Synodus palmaris) blev sammenkaldt i Rom 503 af Østgoternes Konge Theoderik for at dømme Pave Symmachus for den Blodsudgydelse, der havde fundet Sted, da han satte sit Valg til Pave igjennem; men den frikjendte ham uden Undersøgelse, ibet der for første Gang blev gjort gjældende, at Paven som alles Dommer ikke kunne dømmes af nogen.

Palmesøndag ell. Dominica Palmarum, Søndagen før Paaske, Mindedag for Jesu Indtog i Jerusalem (Matth. XXI, Joh. XII). I den romerske Kirke lægges der den Dag friske Grene paa Alteret, hvor de blive indviede og derpaa uddelte blandt de tilstedeværende.

Palmette, fr. [mētt], et allerede i den antike Kunst forekommende Ornament i Form af lange, smalle Blade, en fri Omformning af Palmebladet; ogsaa om en Form for Espaliertræer i Frugthaven, hvis Forgreninger skulle ligne Ribbefordelingen i et Blad af en Viftepalme.

Pālmi, Stad i Syditalien ved det tyrrhenske Hav, 5 M. n. ø. for Messina. 11,000 I. Uld- og Silkevæveri.

Palmiēri, Luigi, italiensk Mathematiker og Physiker, f. 1807, Prof. i terrestrisk Physik ved Universitetet i Napoli, siden 1848 Directeur for det meteorologiske Observatorium paa Vesuv,

hvis Udbrud han oftere har iagttaget, navnlig 1872 med Livsfare. Sine Observationer har han nedlagt i »Annali dell' osservatorio meteorologico Vesuviano« og »Incendio Vesuviano del 26 Aprile 1872«. Han har opfundet et Seismometer, en Anemograph, et Udometer og et Elektrometer til Studiet af den atmosphæriske Elektricitet.

Palmitinsyre, $C_{16}H_{32}O_2$, en Hovedbestanddel af de forskjellige Slags Talg, af Hvalrav, Olivenolje, Palmeolje og mange andre Fedtstoffer. Bedst fremstilles den af Palmeolje. P. krystalliserer i glinsende Skæl og smelter ved 62°. Den anvendes især til Lys (Margarinlys). **Palmitin**, Palmitinsyrens Glycerinforbindelse, er den nærmere Bestanddel af ovennævnte Fedtstoffer (undt. Hvalrav), hvori Palmitinsyren forekommer.

Palmstruch, Hans, Stifter af Sveriges første Bank, f. 1611 i Riga, d. 1671, hed Wittmacher, inden han 1651 sammen med sine to Brødre blev adlet, og var Commissarius i Handelscollegiet, da han 1656 fik Privilegium paa at stifte en Vexel- og Laanebank. Dennes Credit varede dog ikke længe, da den udstedte Creditivsedler til et betydelig større Beløb, end dens Metalbeholdning udgjorde. Den blev derfor ophævet 1668, og P., som imidlertid var bleven Assessor i Handelscollegiet, blev dømt til at erstatte Tabet. — **Joh. Wilh.** P., f. 1770, d. 1811, deltog 1789 og 1790 med Udmærkelse i Søslagene i Svenskund, blev 1796 Ritmester, men lagde sig siden efter Landhusholdning og naturhistoriske Studier. Han har gjort sig bekjendt som Tegner og Udgiver af de fortjenstfulde Værker „Svensk Botanik" og „Svensk Zoologi", der fortsattes efter hans Død, men aldrig ere blevne fuldførte.

Palmyra (i de orientalske Sprog Thadmor, Palmestaden), en gammel Stad i den syriske Ørken, oprindelig anlagt af Kong Salomo som Hvilepunkt for Karavanerne. Den blomstrede op under Seleukiderne og nævnes første Gang med Navnet P. under Antonius's Krige med Partherne 41 f. Chr. Den blev ødelagt under Trajan, men Hadrian gjenopbyggede den og gav den Navnet Hadrianopolis. C. 212 blev den romersk Koloni og styredes af en indfødt Høvding Odenathos. Dennes Søn af samme Navn understøttede Romerne imod den persiske Konge Sapor med saa stort Held, at han 264 blev erkjendt af Galienus og Senatet som Konge i P. og Statholder i Orienten (s. **Odenathos**). Efter hans Mord 267 antog hans Hustru Zenobia Navn af Dronning af P., erklærede sig for uafhængig og grundlagde det saakaldte **palmyrénske Rige**; hun herskede over Syrien og Mesopotamien, erobrede Ægypten og en stor Del af Lilleasien, men blev efter et uheldigt Slag ved Emesa 272 indesluttet af Kejser Aurelian i P. og tagen til Fange 273. Da Staden kort efter paa ny gjorde Opstand, blev den ødelagt af Romerne. Under Diocletian og Justinian gjenopbyggedes den paa ny, men ødelagdes til sidst af Araberne, og dens Navn forsvandt af Historien, indtil den 1690 opdagedes af nogle engelske Kjøbmænd. Der findes endnu pragtfulde Ruiner af den berømte Ørkenstad, af hvilke især maa mærkes Solens Tempel med talrige Søjler og Billedhuggerarbejder fra de tre første Aarhundreder efter Christi Fødsel. Indskrifterne ere affattede i en aramæisk Dialekt.

Palnatóke, en Sagnhelt, som i Følge Jomsvikingesagaen var Høvding i Fyn og opdrog Harald Blaatands Søn Svend Tveskjæg samt grundlagde Jomsborg; men ligesom denne sidste Efterretning er urigtig (s. **Jomsborg**), saaledes er det usikkert, naar P. (eller, som Saxo kalder ham, Toke) gjøres til Harald Blaatands Banemand.

Palomino de Cástro y Velásco, Antonio [i], spansk Maler og Kunsthistoriker, f. 1653 i Bujalance ved Cordova, d. 1725 i Madrid, bekjendt ved et stort Antal Malerier dels al fresco, dels Oljemalerier, hvilke sidste regnes for de bedste. Han skrev et Værk over Malerkunsten, »Museo Pictorico«, og efter hans Død udkom en Samling Levnedsbeskrivelser af spanske Malere, »Vidas de los pintores«, fra hans Haand.

Pálos, Flække i den spanske Prov. Sevilla i Nedre-Andalusien ved Floden Tinto, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 11 M. v. s. v. for Sevilla. Herfra afgik Columbus 3 Aug. 1492 paa den Rejse, der førte til Amerikas Opdagelse.

Palpábel, haandgribelig, aabenbar.

Palpatión, den Undersøgelse, som Lægen foretager ved en methodisk Beføling med Haanden. Brystkassens Bevægelser, Hjerteslagets Beskaffenhed, Tilstedeværelsen og Beskaffenheden af Svulster i Underlivet eller andensteds osv. ere Gjenstand for P.

Pálper (Følere), de leddede Vedhæng, der ere hæftede til de fleste Insekters Kjæver og Underlæbe samt til mange Krebsdyrs Kindbakker og Kjævefødder, og som tjene til at beføle, rense og overhovedet haandtere Føden, stubbe den ind i Munden osv. Der skjelnes imellem Kjæve-, Læbe- og Kindbakkepalper. Forskjellighederne i deres Form og Bygning have ofte Betydning for den zoologiske Systematik.

Palpitatión, Hjertebanken, Hjertets overdrevne eller uregelmæssige Bevægelse under forskjellige sygelige Tilstande.

Palsgaard, en Herregaard i Nærheden af Horsens, hvis Hovedfløj, med en Murtykkelse i Kjælderen paa næsten 4 Alen, skal være opført 1412 af Axel Kalf. I det 16de og 17de Aarh. tilhørte den Galter og Rosenkrantzer; 1665 gik den over i Familien Reedtz's Eje, hvor den forblev i over 200 Aar. En af denne Slægt, Gehejmeraad H. C. Reedtz (d. 1857), byggede her et astronomisk Observatorium. Nu tilhører Gaarden Prins C. af Schönaich-Corolath.

Paludan, Julius, f. i Allinge 11 Aug. 1843, dimitteret 1862 fra Horsens lærde Skole, studerede Theologi og tog Embedsexamen 1868. Kort efter tiltraadte han en Rejse til Paris, hvor han i et halvt Aar studerede fransk Sprog og Literatur, og gjennemrejste derefter Schweiz; et senere Gjenbesøg i Paris udstraktes til Sydfrankrig, Italien, München og Berlin. Mere og mere samlede hans Studier sig om almindelig Literaturhistorie; 1874 udgav han en „Udsigt over den franske Nationalliteraturs Historie", og 1878 disputerede han for Doctor-

graden med sin Afhandling „Om Holbergs Niels Klim med særligt Hensyn til fremmede Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejser“, et udførligere behandlet Parti af den literærhistoriske Undersøgelse i det 1887 udkomne større Værk „Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur“. 1879 foretog P. en længere Rejse i Sverige og Norge for at studere de lærde Skolers Forhold og udgav 1885 „Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverige“. 1879—84 holdt han som Privatdocent Forelæsninger over Literaturhistorie og blev sidstnævnte Aar midlertidig Docent i dansk Literatur ved Universitetet, 1888 Medlem af Undervisningsinspectionen for de lærde Skoler.

Paludan-Müller, Caspar Peter, dansk historisk Forfatter, f. 25 Jan. 1805 i Kjerteminde, hvor hans Fader, den senere Biskop i Aarhus Jens P.-M., den Gang var Sognepræst, blev Student fra Odense Kathedralskole 1822 og 1827 theol. Cand., 1829 Adjunct og 1843 Overlærer ved den nævnte Skole, disputerede 1840 for den philosoph. Doctorgrad, fik 1852 Titel af Professor, blev n. A. udnævnt til Rector ved Nykjøbing Kathedralskole og 1872 Prof. i Historie (Rostgardianus) ved Universitetet, i hvilken Stilling han døde 1 Juni 1882. De mest bekjendte af hans Skrifter ere: „Jens Andersen Beldenak“ (2den Udg. 1837), „Cola de Rienzo“ (1838), „Undersøgelse om Macchiavelli som Skribent“ (1839), »Observationes criticæ de foedere inter Daniam, Sveciam et Norvegiam auspiciis Margaretæ reginæ icto« (1840, Disp.), „Grevens Fejde“ (2 Bd., 1853—54), „De første Konger af den oldenborgske Slægt“ (1874). Til disse slutter sig en Række Afhandlinger i Skoleprogrammer og Tidsskrifter, omhandlende meget forskjellige Æmner, særlig af den danske Historie, og overvejende af kritisk Art. I dem alle viser han sig som den fremragende Kritiker og grundige Forsker, alle røbe de ved deres Valg, ved deres driftige Tanker og kraftig farvede Stil en overlegen og ejendommelig Forfatterpersonlighed. Man kan indvende, at hans Kritik ikke altid er fri for Ensidighed og at hans Originalitet undertiden udarter til en vis Modsigelseslyst og Forkjærlighed for Paradoxer; men desuagtet hævder han sin Plads som en af de allerbetydeligste danske Historikere. — Hans Søn, **Jens P.-M.**, f. 1836 i Odense, blev Student fra Nykjøbing Skole 1855 og theologisk Candidat 1862. Det følgende Aar fik han Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af dets historiske Prisopgave „Gullands Forhold til Danmark og Sverige i det 14de, 15de og 16de Aarh.“ (udg. efter hans Død af Faderen 1865). Hans Studier afbrødes af Krigen 1864, i hvilken han deltog som menig Soldat ved 1ste Regiment. Han faldt 6 Febr. i den blodige Kamp ved Sankelmark. — Førstnævntes Broder, **Frederik P.-M.**, f. 7 Febr. 1809 i Kjerteminde og dimitteret fra Odense Kathedralskole 1828 — det i vor Literatur berømte Aar, da man spøgende talte „4 store og 12 smaa Poeter“ blandt de til Universitetet ankomne Studenter. Til de 12 smaa henregnedes P.-M., der et Par Aar efter concurrerede til den af Selskabet for de skjønne Videnskaber udsatte Pris for de 4 bedste fædrelandske Romancer; Prisen tilkjendtes ingen af de væddestridende, men P.-M.s og hans Medbejler H. P. Holsts Digte fremhævedes med Ros. S. A. (1832) som disse 4, navnlig fra Formens Side skjønne Digte udkom i Trykken, vakte han med det romantiske Skuespil „Kjærlighed ved Hoffet“ en Opmærksomhed, der det følgende Aar yderligere voxede, da det af alle beundrede Digt „Danserinden“ udkom, et aandsfuldt Arbejde, der i en fra Byrons poetiske Fortællinger laant Form omkring en simpel og let Handling slynger en Række yndefulde Arabesker, snart muntert spøgende, snart pathetisk bevægede. Med „Amor og Psyche“ betraadte P.-M. n. A. den mythologiske Digtnings Omraade og viste sig her som en endnu større Mester i Formens Behandling end i de foregaaende Arbejder; det antike Æmne fremtræder her i en romantisk Form, der forstaar at lokke en uanet Mængde Motiver og Situationer ud af det oprindelig hos den romerske Forfatter Apuleius i faa og simple Træk fortalte Sagn. Efter 1835 at have taget juridisk Embedsexamen udgav han den poetiske Fortælling „Zuleimas Flugt“ og de phantastiske Skuespil „Eventyr i Skoven“ og „Alf og Rose“, der efterfulgtes af et ved en ugunstig Anmeldelse af disse Arbejder fremkaldt polemisk Digt, „Trochæer og Iamber“. Ogsaa paa anden Maade tog Digteren Revanche for dette i det hele mindre betydelige første Bind „Poesier“ ved i andet Bind foruden det romantiske Skuespil „Fyrste og Page“ at levere de fortræffelige poetiske Fortællinger „Beatrice“, „Vestalinden“ og „Slaven“. 1838 tiltraadte P.-M. en Udenlandsrejse til Syden og opholdt sig navnlig i længere Tid i Rom. Efter Tilbagekomsten udgav han 1841 det dramatiske Digt „Venus“ samt første Del af sit Livs Hovedarbejde, „Adam Homo“, hvis anden Del udkom 1848. Dette berømte Digt, der mærkelig nok fremkom samtidig med J. L. Heibergs „En Sjæl efter Døden“, er ligesom dette et af vor Literaturs monumentale Værker, en af de Aandsfrembringelser, der angive Maalestokken for Aarhundredets aandelige Udviklingstrin. Ligesom Heibergs ovennævnte Digt er det Idealitetens Dom over Hverdagstilværelsen, der her udtales, nedkaldt over den typiske „Adam Homos“ Hoved derved, at Digteren objectivt skildrer os Menneskets Livsvandring Trin for Trin fremad mod borgerlig Hæder og Anseelse, men samtidig mere og mere mistende det ideelt menneskelige, som Livet skulde bringe til rigere Udfoldelse. Under Udarbejdelsen af dette ogsaa fra Formens Side mesterlige og i Omfang meget betydelige Digt skrev P.-M. endnu et Par mythologiske Digtninger, „Tithon“ og „Dryadens Bryllup“, men vendte sig ellers efter Afslutningen af „Adam Homo“ mod en ny Retning, der i Modsætning til hans Ungdoms rent æsthetiske Digtning og hans Manddoms mod et ethisk Maal sigtende Hovedarbejde kan betegnes som en religiøs-speculativ Poesi. „Luftskipperen og Atheisten“ (1852) giver allerede et Vink herom, og i de skjønne og aandsfulde Digte „Kalanus“, „Paradiset“, „Abels Død“, „Kain eller Bredens Barn“, „Ahasverus“ og „Benedict fra Nursia og hans Amme“

er Retningen fuldt udtalt og en hel ny Kreds af dybfindige og poetisk behandlede Ideer dragen ind i vor Literatur. Den lille Fortælling „Ungdomskilden" antyder ved sin Prosaform en ny, næsten asketisk Resignation i Forhold til den æsthetiske Skjønhedsvirkning, som P.-M. fremfor nogen anden dansk Digter formaar at frembringe ved sin Verskunst. I det efterfølgende voluminøse Arbejde, Romanen „Ivar Lykkes Historie", er Prosaformen bibeholdt, men Digteren betræder atter her som i „Adam Homo" Realitetens og Nationalitetens Jordbund i denne Skildring af Livet i Danmark i Frederik VI.s sidste Regeringsaar og den derpaa følgende Brydningstid, idet han i Hovedpersonen søger at give en Personification af det danske Folks ideelle Sider. Efter at „Kjærlighed ved Hoffet" paa ny var blevet opført paa det kongel. Theater, ansporede dette P.-M. til atter at optræde i den for ham saa sjældne Egenskab af scenisk Forfatter, og han strev det 1874 paa det nye Nationaltheater opførte Skuespil „Tiderne skifte". Ved Juletid s. A. udkom det lille formskjønne Digt „Adonis", hvor Digteren atter vender tilbage til sin Ungdomspoesis mythologiske Æmnekreds. Han døde 28 Dec. 1876. P.-M. er en af dette Aarhundredes allerbetydeligste danske Forfattere, baade hvad hans Ideers Fylde, Behandlingens Dybde og Fremstillingens formelle Skjønhed angaar. En høj sædelig Alvor, en maaske noget for ensom Naturs udviklede Reflexionsevne og en gjennemsigtig Formklarhed ere fremtrædende Momenter ved hans Digtning. — P.-M. var 1838 bleven gift med den syv Aar ældre Charite Borch, der baade havde en Del Indflydelse paa hans Tankelivs Retning og som Forfatterinde af to Række „Religiøse Studier" (1863 og 1875) har ydet sit selvstændige Bidrag til vor opbyggelige Literatur. — **Jens P.-M.**, C. og F. P.-M.s yngste Broder, f. 8 Febr. 1813 i Kjerteminde, blev Student fra Odense Kathedralskole 1831, theol. Cand. 1837 og f. A. Adjunct ved Sors Akademi. 1847 blev han udnævnt til Præst, og siden den Tid beklædte han forskjellige Embeder som Præst og Provst; 1874 blev han Præst i Snesere i Sjælland, men tog sin Afsked fra denne Stilling 1888. Ved Universitetets Firehundredaarsfest 1879 blev han Æresdoctor i Theologien. Han har navnlig i sin ældre Alder udfoldet en betydelig Virksomhed som theol. Forfatter, og hans Skrifter „Om Guds Ord" (1869), „Evangelisk Præstegjerning" (1870), „Skriften og Overleveringen" (1871) have vundet megen Indgang, navnlig hos den yngre Slægt af Theologer. I Striden imellem Grundtvigs Tilhængere og Modstandere indtager han en mæglende Stilling, idet han er enig med Grundtvig i dennes stærke Hævdelse af Sacramenternes Betydning, men uenig med ham om Trosordets Oprindelse og om Skriftens Stilling i Kirken. Hans Skrifter bære Vidnesbyrd om en mild christelig Personlighed og megen Livserfaring som Præst og Sjælesørger.

Pālus Mæōtis, det gamle Navn paa det asovske Hav; lat. palus bet. Sump.

Palæographi (gr. πάλαι, fordum, γράφειν, skrive) kaldes den Videnskab, der lærer at udtyde gamle Haandskrifter og andre skriftlige Mindesmærker og bestemme deres Tid ved Prøvelse af deres ydre Form, deres Skrift og Materiale.

Palæologer, den sidste græske Kejserslægt; s. **Græske Kejserdømme**.

Palæontologi, Læren om Forsteningerne (Forverdenens Organismer). Den Del deraf, der behandler Dyrelevningerne i Jordlagene, kaldes **Palæozoologi**, den, der behandler Plantelevningerne, **Palæophytologi**.

Palæothērium, uddød Pattedyrslægt af Tapirfamilien, der navnlig afveg fra de nulevende Tapirer ved at have 3 Tæer saa vel paa Forfødderne som paa Bagfødderne, af hvilke 3 Tæer dog kun den midterste var saa stor, at den berørte Jorden; de andre vare kun Bitæer. P.-Arterne — der skulle have været af meget forskjellig Størrelse, de største som Hesten, de mindste som Haren — tilhørte de ældre tertiære Jordlag og have særlig været Gjenstand for Cuviers berømte Arbejde over de fossile Knogler.

Palætyper, de ældste trykte Skrifter.

Palæozōiske Dannelser betegner i Geognosien de ældste forsteningsførende Formationer, bestaaende af mægtige Lag af Sandsten, Skifere og Kalksten. Hertil henregnes den cambriske, siluriske og devoniske Formation, Kulformationen og den permiske Formation. Overalt vise de en mærkelig Overensstemmelse i Henseende baade til de deri forekommende Dyreforsteninger (f. Ex. Silurformationens Trilobiter, Blæksprutter og Graptolither) og Planteforsteninger (Kulformationens Sporeplanter), som tyder paa, at Havet i den p. Tid har haft en større Udbredelse og Klimaet været meget mere ensformigt, varmere og fugtigere end i senere Jordperioder.

Palæstina (gr. Παλαιστίνη, d. e. Philisterland), ogsaa det forjættede, det hellige Land, Bibelens Canaan, hos Romerne Iudæa i videre Bet., Jødeland, den sydlige Del af Syrien langs Middelhavet imellem dette og det østlige Bjærgland, hvor Grænsen var ubestemt; mod N. betegnede Staden Dan ved Foden af Antilibanon, mod S. Beerseba Grænsen af den vestlige Del, medens Landet ø. for Jordan strakte sig mod N. til Bjærget Hermon, mod S. til Floden Arnon. Fladeindholdet anslaas til henv. 500 □ M.; men ved Erobringer, f. Ex. under David og Salomo, udvidedes det jødiske Rige stundum betydelig ud over disse Grænser. P. er et Bjærgland; Bjærgene ligge i Terrasser og afvexle med Dale og enkelte Sletter; de naa ingensteds nogen betydelig Højde (ikke over 3,000 F.), men falde stejlt af mod Jordan og det døde Hav. Midt igjennem Landet, som derved deles i to Dele, gaar en ved sin Dybde mærkelig Indsænkning, El-Ghor; den begynder nær ved Akababugten, den østlige Arm af det røde Hav, gaar derpaa som en i det hele frugtbar (især i Sletten ved Jericho mellem denne Stad og det døde Hav), af Floden Jordan gjennemstrømmet Dal mod N., indeholdende Søerne Gennesareth, nu Tabarijeh, og det døde Hav, og sænker sig hurtig saaledes, at den

første af disse ligger 617, den anden endog 1,250 F. under Havets Overflade; den fortsættes derpaa ind i Syrien (Cølesyrien). Foruden Jordansletten har P. to andre Sletter, Philisternes Land eller det sydlige Kystland indtil Bjærget Carmel og Sletten Jesreel n. for Carmel, nord for hvilken Galilæas Bjærgland hæver sig. Landet ø. for Jordan kaldes ofte med et fælles Navn Gilead. En Naturmærkværdighed er det døde Hav i den Egn, hvor efter 1 Moseb. fordum Sodoma og Gomorrha laa, omgivne af vilde og nøgne Bjærge; Søens Navn betegner Naturens Uddøen rundt omkring den; Jordbeg vælder frem fra flere Steder paa Østsiden og svømmer paa Vandets Overflade. Klimaet i P. er varmt; Vinteren bringer megen Regn; Sommeren er tør. Landet frembringer sydeuropæiske Væxter (Korn, Vin, Olje, Frugter osv.), men er nu overordentlig forsømt og slet dyrket, hvorimod i Oldtiden dets naturlige Rigdom benyttedes langt anderledes; ogsaa Kvægavl, Biavl og Fiskeri vare fordum vigtige Erhvervskilder. Paa Christi Tid anslaar man Befolkningen til 3 Mill.; nu kan man næppe regne over 400,000. — P. var oprindelig beboet af Canaaniter og andre semitiske Stammer, Amoriter, Ammoniter, Moabiter og Philistere. Omtr. 1500 f. Chr. indvandrede Hebræerne ell. Israeliterne fra Ægypten og indtog under Josva Landet, som deltes i 13 Landskaber mellem Israels Stammer. Deres Rige naaede sin Blomstring under David og Salomo, men deltes 975 i tvende, af hvilke Israels Rige omstyrtedes 722 af Assyrerne og Juda Rige 588 af Babylonierne. 536 kom P. under Perserne (hørte til Satrapiet Syrien), 333 under Alexander d. store og 301 til det syriske Rige, men var længe et Stridsæble imellem dette og Ægypten. Jøderne førte under disse skiftende Overherrer en mere eller mindre selvstændig Tilværelse, vandt under Makkabæerne næsten Uafhængighed, men kom 63 f. Chr. under Romernes Indflydelse. Paa Christi Tid var P. delt i flere Landskaber: Judæa, Samaria og Galilæa vest for Jordan, Peræa ell. Gilead øst for Floden med de dertil knyttede Gaulonitis, Auranitis, Ituræa og Batanæa. For det østromerske Rige gik P. tabt 636 og kom under Kalifatet; 1099 oprettedes det christne Kongerige Jerusalem indtil 1187, og P. hørte derefter under Ægypten, indtil det 1517 indtoges af Tyrkerne. Dets Tilstand er nu højst sørgelig: de tyrkiske Embedsmænd udsuge Beboerne, og røverske Araberes Plyndringer gjøre alt usikkert, saa at Agerdyrkning og Kvægavl bestandig gaa tilbage og den ene Landstrækning efter den anden bliver øde. Befolkningen er en Blanding af Jøder, Arabere, Tyrker, Turkomaner, Armeniere o. fl. De christnes Antal er ikke stort; det 1841 fra England og Preussen stiftede Bispedømme i Jerusalem stræber i de senere Aar at udbrede Protestantismen i P. I administrativ Henseende er P. en Del af Paschaliket Damask.

Palæstra kaldtes hos Grækerne en Anstalt, i hvilken der underviстes i de forskjellige Legemsøvelser (jvfr. Gymnasium). **Palæstrik**, Fægte- ell. Brydekunst, ogsaa Gymnastik.

Paméla, s. Fitzgerald.

Pamiers [miē], Stad i det franske Dep. Ariège ved Floden Ariège, 2 M. n. for Foix. 9,000 J. Bispesæde med gammelt Slot. Kvæghandel.

Pamir, et kun lidet bekjendt Højland i Centralasien, der forbinder Thian-Schan Bjærgene med Himalaja, ligger mellem 37° og 40° n. Br. Ligesom de tilgrænsende Bjærglande danner det i Hovedsagen en Højsteppe, gjennemskaaren af Bjærgrygge, der naa op i Sneregionen, og indeholder flere Søer, af hvilke den betydeligste er Karakul, s. for Trans-Alai Kjæden, i 12,400 F.s Højde. Paa Højlandets Østrand, der vistnok naar op over 12,000 F., ligge de højeste Punkter i Kysyl-Jart Kjæden; Tagarma er over 24,000 F. Steppen gjennemstrømmes af flere Vandløb, der for det meste flyde til Amu Darja. Flere Karavanveje føre her igjennem og have allerede været benyttede i Oldtiden.

Pámpas kaldes ofte med et fælles Navn hele det store Sletteland, der i Argentina i Sydamerika udstrækker sig fra La Platafloden mod V. til Foden af Andeskjæden mellem 33° og 40° s. Br. I Almindelighed forstaar man derunder dog nærmest den østlige Del, der er et Græs- og Sumpland med høje Siv- og Rørvæxter og befolket med uhyre Hjorder af europæisk Hornkvæg, der tidligere levede her i forvildet Tilstand, men nu for en stor Del er samlet i større eller mindre Estanciaer, og til hvis Forædling der i de senere Aar er indført en Mængde Tyre, især fra England. Længer mod V. hæver Sletten sig til c. 2,000 F.s Højde og har en stærkt saltholdig Jordbund med Saltsøer og Rørsumpe; dens Græsvæxt er ikke jævn, men fremtræder som Tuer. Nærmest Andesbjærgene er Jordbunden sandet eller vulkansk. Her er ingen udstrakte Græsgange, men Landet egner sig vel til Agerdyrkning, hvor der haves tilstrækkeligt Vand. Her er langs Andesbjærgenes Fod en Række til Dels temmelig store Søer uden Afløb, der optage de ad Bjærgkjædens østlige Skraaning nedstrømmende Vande.

Pampashare (Dolichotis) er en højbenet og langøret, haleløs Gnaverform af Caviernes (Marsvinenes) Familie, som bebor Pampas og det nordlige Patagonien.

Pamphilius, det vigtigste Kort i det gamle Spil „Lanter" (s. d. A.); en Lykkens P., En, der stadig begunstiges af Lykken.

Pámphilos, Elev af Eupompos, Apelles's Lærer, Maler fra Amphipolis, Stifter af Skolen i Sikyon paa Peloponnes imell. 97de og 107de Olympiade (c. 360 f. Chr.), var en Mand af grundig Videnskabelighed og lagde især Vægt paa kunstnerisk Forstaaelse og Nøjagtighed i Tegning; han forlangte af sine Elever, at de skulde staa 10 Aar i Lære hos ham og derfor betale en Talent. — En Ædelstensskærer af samme Navn skar en berømt Amethyst, som bevares i Museet i Louvre og forestiller Achilleus spillende paa en Lyre, siddende paa en Klippe.

Pámphilus, Presbyter i Cæsarea, d. 309 som Martyr, Discipel af Origenes, stiftede en theologisk Skole i Cæsarea og grundlagde det i Oldtiden berømte Bibliothek der. Hans yngre Ven, Kirkehistorikeren Eusebius, kaldtes paa

Grund af sit sønlige Venskabsforhold til ham C. Pamphili.

Pamphlét, Smædeskrift.

Pamphylien kaldtes i Oldtiden det smalle, lave Kystland i Lilleasien mellem Kilikien og Lykien. Det hørte først til det persiske Rige, senere til det syriske Rige og havde sig til ikke ringe Betydning. 78 f. Chr. kom det under romersk Herredømme og bestyredes som romersk Provins først sammen med Kilikien, senere sammen med Lykien.

Pámplicosund, s. Carolina, Nord-.

Pamplóna, 1) befæstet Hovedstad i den spanske Prov. Navarra paa en Højslette ved Foden af Pyrenæerne, 3 M. fra den franske Grænse, med 26,000 J. og mange smukke Bygninger. Bispesæde. 2) Stad i Staten Santandér i Føderativrepubliken Columbia i Sydamerika, 45 M. n. n. ø. for Bogotá. 6,000 J. Bispesæde. Bjærgværksdrift paa Guld og Sølv.

Pámpus, et Strøde i Nordholland, der fører n. om Amsterdam fra Zuider-Søen til Bugten Het Y.

Pampūsser, Tøfler, s. Babouscher.

Pan (gr. Πάν), Søn af Zeus ell. Hermes, en arkadisk Localgud, der fremstilles med Horn, Bukkeskjæg, Hale og Bukkefødder; han var Skov- og Hyrdegud, og hans Dyrkelse vandt vid Udbredelse. Ham tilskrives Opfindelsen af Hyrdefløjten (s. Pansfløjte); som Skovens hemmelighedsfulde Guddom indjager han en stærk, ubevidst Skræk (panisk Skræk). Senere opfattedes han ved en Forvexling med gr. πᾶν (d. e. alt) som Symbol paa Verdensaltet og hans Fløjtes Toner som Sphærernes Harmoni. Romerne identificerede ham med deres Faunus.

Panacēa (gr. Πανάκεια), Helbredelsens Gudinde, ansaas for en Datter af Asklepios. Hendes Navn tillagde man da saadanne Midler, som antoges at have Evne til at helbrede alle Sygdomme. Et saadant Universallægemiddel blev ivrig eftersøgt sammen med de vises Sten og til Dels betragtet som ensbetydende med denne. I Tidernes Løb ere mange forskjellige Arcana udgivne for at være Universallægemidler, men selvfølgelig er et saadants Existens en Umulighed. S. Chemi.

Panachē, fr. [sché], af panache, Hjælm- ell. Fjerbusk, bet. stribet; Isbudding og andre Retter af forskjellig Farve. Panacherede [sché] kalder man saadanne Planteblade, i hvilke Chlorophyllet delvis mangler, og der som Følge deraf ere blevne rød- eller hvidplettede, stribede eller marmorerede. P. Blade ere altsaa ofte Tegn paa en Sygelighed hos Planten, men denne Egenskab har gjort saadanne Varieteter anvendelige paa forskjellige Maader i det decorative Gartneri.

Panāgia (egtl. παναγία, gr., d. e. „den helt og holdent hellige"), et Tilnavn for Jomfru Maria, bruges senere i den græske Kirke ogsaa som Navn paa det indviede Brød. I græske Klostre stillede man ved visse Lejligheder et trekantet Stykke indviet Brød tillige med et Bæger Vin foran Marias Billede; det blev under bestemte Paakaldelser tilrøget med Røgelsekarret, løftet i Vejret, delt og nydt af Brødrene. Denne Ceremoni (παναγίας ὕψωσις, P.s Ophøjelse) fandt Sted før Foretagender, der udkrævede særlig Beskyttelse. **Panagiárium**, Karret, hvori P. opbevares.

Panal [näll], ældre fransk Kornmaal i Marseille, lig 1,15 danske Skjæpper.

Panamá, Hovedstad i Staten P. (ell. Isthmo) i Føderativrepubliken Columbia i Sydamerika paa Sydsiden af Panamá-Tangen, der danner Forbindelsen mellem Syd- og Mellemamerika, ved den efter Staden opkaldte Bugt af det store Ocean. 20,000 J. Bispesæde med stor Kathedralkirke og anseligt Raadhus. Fra P. er en 10 M. lang Jærnbane over Tangen til Aspinwall ved det caribiske Hav. Livlig Dampskibsforbindelse med Californien, der siden Aabningen af den store Stillehavsjærnbane er i Aftagende. Naar den siden 1884 efter Tilskyndelse af Lesseps, Suez-Kanalens Grundlægger, og under hans Ledelse paabegyndte Kanal (der i det væsentlige følger Jærnbanen fra Aspinwall til P.) over Panamá-Tangen efter Planen bliver fuldført 1890, antager man dog, at Trafiken atter vil tage et stort Opsving.

Panāro, Biflod til Po fra højre Side.

Panathenæer, Fester, der i Athen fejredes til Ære for Stadens Skytsgudinde Athene; de vare tillige Erindringsfester om Folkets Forening til en Helhed. De smaa holdtes hvert Aar, de store hvert fjerde. Glanspunktet ved de sidste var det store Optog af alle Athenienserne, der drog op paa Akropolis for at bringe den med indvirkede Billeder smykkede Klædning til Gudindens gamle Træbillede. Denne Klædning blev i alt Fald senere udspændt som Sejl paa et med Ruller forsynet Skib, der blev trukket med i Optoget. Af dette Optog have vi en overordentlig skjøn, naturligvis idealiseret Fremstilling i Parthenonsfrisen. Under Navnet „Panathenäikos" have vi en Lovtale af Isokrates over Athen.

Panay [näi], s. Bisayas.

Panckoucke, Charl. Jos. [pangkūhk], fransk Boghandler, f. 1736 i Lille, blev 1764 Boghandler i Paris og efterhaanden en betydelig Forlægger. Han overtog »Mercure de France« og skaffede det en stor Udbredelse, forlagde Buffons og Voltaires Værker (Beaumarchais's Udgave), »Encyclopédie méthodique« (1782 ff., sluttet 1832, i alt 166 Bd.) og en stor fransk Ordbog, samt grundlagde 1789 »Moniteur«, der endnu er i Slægtens Eje. D. 1798. — Hans Søn, Charl. Louis Fr. P., f. 1780, d. 1844, fortsatte Faderens Forretning og forlagde bl. a. »Expédition des Français en Égypte« (26 Bd., 1820—30) og »Bibliothèque latin-franç.«, d. e. latinske Forfattere, udg. med fransk Oversættelse (178 Bd., 1825—89; 2den Række 33 Bd., 1842—50). P. selv gav en værdifuld Oversættelse af Tacitus.

Pancrātius, flere Helgener i den romerske Kirke. Den mest bekjendte, en ung Romer, som i sit 14de Aar blev halshugget under Diocletian, antages at straffe Menedere, som enten blive affindige eller styrte døde til Jorden, naar de føres til hans Grav. Hans Mindedag er 12 Maj.

Páncreas, s. Bugspytkjertel und. Bug.

Pancsova [pāntschova], Stad i Ungarn ved Floden Temes i Nærheden af dens Udløb i Donau, 2 M. ø. til n. for Belgrad. 17,000 J.

Silkeaol. Betydelig Handel med Korn, Kvæg og Tømmer.

Pandanus, Skruepalme, et i Troperne temmelig udbredt Træ af en til de enkimbladede Planter henhørende Familie, har gaffelformig delte Grene og smalle, skarpt tandede Blade, men udmærker sig navnlig ved fra den nedre Del af sin Stamme eller fra Grenene at udsende Luftrødder, der søge skraat ned mod Jorden og efterhaanden opnaa saa betydelig Mægtighed, at de gjøre den Del af Stammen, der befinder sig neden for dem, overflødig; denne kan derfor efterhaanden dø bort, saa at Træet til sidst kommer til at hvile alene paa sine Luftrødder.

Pandatāria, italiensk Ø i Middelhavet ved Campaniens Kyst, der af Romerne brugtes som Forvisningssted; nu Vendotena.

Pande. En liggende Axel, som ikke er meget lille, understøttes næsten altid ved Tapperne af Bronze-P., en øvre og nedre, der høre sammen og danne en flakt Bøsning; indvendig ere P. halvcylindriske, udvendig facetterede og forsynede med Krave for ikke at forrykkes i Pandelejet, der indeholder Skruer til at klemme P. sammen, efterhaanden som de slides. **Pandehammer**, s. Sandhammer.

Pandekterne (af gr. *πᾶν* og *δέχεσθαι*, fordi Værket skulde optage alt, som var brugbart i de gamle Juristers Skrifter); s. Digesterne.

Pandemi, en endemisk Sygdom, som udbreder sig over hele Folkeslag.

Pandemos, s. Aphrodite.

Pandharpūr ell. Punderbur, Stad i Præsidentskabet Bombay i det engelske Forindien ved Floden Bhima, 40 M. s. ø. for Bombay. 20,000 J. Den er en af Indiens smukkeste Stæder med lige og brede, godt brolagte Gader og mange Stenbygninger, samt et stærkt besøgt hinduisk Valfartstempel.

Pāndit, brahmansk Lærd.

Pandōra var efter det græske Sagn den første Kvinde paa Jorden. Til Straf for, at Prometheus havde røvet Ilden fra Zeus, dannede Hephæstos Kvinden til Mændenes Fordærvelse, og alle Guderne udstyrede hende med alle Slags Gaver (deraf Navnet) og desuden med en Æske, i hvilken alle Haande Ulykker for Menneskene vare indesluttede. Derpaa blev P. sendt til Epimetheus, og det var forbi med Menneskenes Lykke, da P. aabnede Æsken; paa dens Bund blev kun Haabet tilbage. Derfor bruges „P.s Æske“ som en almindelig Betegnelse for Kilden til alt ondt.

Pandschāb (d. e. de 5 Floders Land) udgjør den nordvestlige Del af det engelske Præsidentskab Bengalen i Forindien. 5,016 □ M. med 19 Mill. J. (1881). Landet har en trekantet Form, mod N. begrænset af Himalaja-Bjærgene, mod V. ved Soleimans-Bjærgene adskilt fra Afghanistan. Floden Indus (s. d. A.) gjennemstrømmer dets vestlige Del med Retning fra N. til S. Den nordlige Del, der optages af Himalajas Udløbere, er et frugtbart, vel vandet og stærkt befolket Land; af Slettelandet ere derimod kun Strækningerne langs Floderne skikkede til Dyrkning, medens Landet imellem dem dels er et tyndt befolket Steppeland, dels Ørken. Hovedmassen af Befolkningen er Hinduer, der efter Religionsbekjendelsen ere Brahmaner, Muhammedanere eller Sikher. Vest for Indus bo muhammedanske Afghaner. Hovedstad Lahore. — 1849 blev P. efter en Krig med Djulep Sind indtaget af Engelskmændene, hvorpaa dets Forhold ombannedes under J. Lawrences ypperlige Styrelse. Under Oprøret 1857 var P. en af de vigtigste Støtter for det engelske Herredømme. Store Vandlednings- og Jærnbanearbejder ere siden blevne udførte.

Pandschnād, Biflod til Indus i Forindien, dannes af de 5 Floder Dschihlam (Hydaspes), Tschinab (Acesinus), Ravi (Hydraotes) med Satladsch ell. Gara (Hesudrus) og dens Biflod Bedscha (Hyphasis). Disse Floder udspringe paa Sydsiden af Himalaja med Undtagelse af Satladsch, der har sit Udspring i det sydlige Tibet fra en 15,000 F. højt liggende Sø.

Pandūr var Benævn. paa en Soldat i en nu inddraget uregelmæssig ungarsk Milits til Fods, efter en Landsby P. i Nedreungarn.

Pandæmōnion, gr., et alle Dæmoner indviet Tempel (i Lighed med Pantheon); ogsaa de onde Aanders Samfund, Satans Rige.

Panegyrik, Lovtale; Panegyrist, Lovpriser, Beundrer.

Pangāni, Søstad i Sansibar i Østafrika under 5° 30′ s. Br., med betydelig Handel.

Pangermanisme har man kaldt Ønsket om at knytte en nøjere Forbindelse mellem de germanske Folkeslag som Modvægt mod Panslavismen. Ligeledes har man brugt Panlatinisme for at betegne Tanken om en lignende Enhed mellem de romanske Folkeslag.

Panik (af Pan), en pludselig udbrydende, almindelig Skræk, bruges navnlig i Handels- og Børssproget om den ved pludselige Rygter af mer eller mindre troværdig Beskaffenhed fremkaldte Mistillid til Pengeinstituter eller Forretningsmænd, ved hvis befrygtede Insolvens en stor Mængde Personer vilde lide Tab. **Panisk Skræk** (s. Pan), oprindelig den Skræk, som undertiden kan overkomme Mennesker i Skovens Ensomhed; nu betegner det almindelig, mest ugrundet Forskrækkelse, især i Krigstilfælde.

Pānin, Nikita, Grev, russisk Statsmand, f. 1718, blev 1747 Affending i Kjøbenhavn og 1749 i Stockholm indtil 1759, fik 1760 som Overhofmester Ledelsen af Storfyrst Pauls Opdragelse og var 1763 meget virksom ved Katharina II.s Ophøjelse, idet han overtalte Peter III til Tronfrasigelsen. P. var derefter Udenrigsminister indtil 1781, sluttede 1764 Forbundet med Preussen imod Polen og 1767—73 Aftalerne med Danmark. 1767 blev han ophøjet til Greve; d. 1783. — Hans Broder, Peter P., f. 1721, udmærkede sig i Syvaarsaarskrigen og i Krigen med Tyrkerne 1770, da han indtog Bender, undertvang 1775 Pugatschevs Oprør og døde 1789 som General. — Hans Sønnesøn, Victor P., f. 1800, var en Tid lang Diplomat i Grækenland og 1840—62 Justitsminister, blev 1860 Formand for Commissionen om Livegenskabets Ophævelse og

1864—67 Directeur for Lovgivnings-Cancelliet; han hørte til Alexander II.s conservative Raadgivere. D. 1874.

Pânini, udmærket indisk Grammatiker c. 330 f. Chr.; s. Sanskrit.

Panipat, Stad i Nordvestprovinsernes Gouvernem. i det engelske Forindien i en frugtbar og fortrinlig dyrket Egn, 15 M. n. for Delhi, med 25,000 J., er historisk mærkelig ved Babers sejerrige Slag 1526, der førte til Delhis Indtagelse og Grundlæggelsen af Stormogulens Rige i Forindien, og ved Afghanerfyrsten Achmed Shahs Sejer over Mahratterne 1761, hvorved disses Magt knækkedes.

Pānis, lat., Brød. P. et Circēnses, Brød og Skuespil ell. offentlige Forlystelser, en Fordring i det gamle Rom, som Magthaverne maatte tilfredsstille for at vedligeholde Roligheden. **Panisbrev** (Brødbrev), i den katholske Kirke en Anvisning paa et gejstligt Institut, hvorved dette forpligtes til at yde en bestemt Person (Panist) det fornødne til Livets Ophold. Retten til at udstede P. tilkom Landsherren og blev navnlig udøvet i Tyskland, men er siden det tyske Riges Opløsning 1806 gaaet af Brug.

Panizzi, Antonio, italiensk Videnskabsmand, f. 1797 i Hertugd. Modena, tog 1821 som Advocat Del i Revolutionen og maatte derfor 1823 flygte til England, hvor han først var Sproglærer i Liverpool og 1828 blev Professor i italiensk Sprog og Literatur ved Universitetet i London. 1837 blev han Bibliothekar, 1856—66 Overbibliothekar ved britisk Museum og havde store Fortjenester af Bogsamlingens Udvidelse (fra 225,000 Bd. 1837 til 800,000 1866) og Ordning. P. har bl. a. leveret en kritisk Udgave af Bojardos og Ariostos Værker (10 Bd., 1830—35). D. 1879.

Pankow, Landsby i Nærheden af Berlin ved Sprees lille Bisflod Panke, med c. 4,000 J. Yndet Forlystelsessted.

Pankrātion, hos Oldtidens Grækere en Kampart, i hvilken de kæmpende (Pankratiāster) benyttede saa vel Brydning som Nævekamp.

Panmure [pännmjuhr], s. Dalhousie.

Pannemaker, Stephane [panmakæhr], fransk Xylograph, f. 1847 i Brüssel, uddannede sig i Paris og har siden levet der. Han har dels arbejdet for »L'Illustration« som Chef for Bladets xylographiske Atelier, dels udført Blade efter nyere Malere som Dubufe, Chaplin, de Nittis o. fl.

Pannōnien hed som romersk Provins den Landstrækning, der omfattede det nuværende Ungarn s. og v. for Donau, Slavonien, en Del af Bosnien, den nordøstlige Del af Kroatien og de østlige Strøg af Krain, Steiermark og Nedreøsterrig. Det havde Navn efter Pannonierne, et Folk af illyrisk Herkomst i det nuværende Bosnien og Serbien, som tillige med sine Naboer Japyderne blev undertvunget af Augustus 35 f. Chr. I det 5te Aarh. kom Landet i Hunnernes Besiddelse; efter Attilas Død 453 blev det taget i Besiddelse af Østgoterne, Gepiderne og Rugierne; 527 blev det besat af Langobarderne, som 568 overlod det til Avarerne, der senere kom under Carl d. stores Herredømme. Under dennes Efterfølgere blev Landet fra N. af oversvømmet af Slaverne, indtil endelig Magyarerne ell. Ungarerne tog det i Besiddelse i Slutn. af det 9de Aarh.

Panōfka, Heinrich, f. 8 Oct. 1807 i Breslau, d. 18 Nov. 1887 i Firenze, berømt Lærer i Sang, var først Jurist, uddannede sig derpaa som Violinist under Mayseder i Wien, studerede senere i München og Berlin, erhvervede sig ved instructive og Solosager for Violin et Navn som Componist for dette Instrument, men tog 1884 Ophold i Paris og studerede med Iver Sangunderviisningsmethoden. 1842—52 var P. mest i London, vandt et stort Navn som Sanglærer og var tillige Meddirecteur af den italienske Opera. Atter i Paris fortsatte han her sin Lærervirksomhed til 1866, da han tog Ophold i Firenze. En Mængde instructive Vocalsager af P., navnlig Vocaliserne op. 81 og op. 85—90, ere vidt og bredt bekjendte og benyttede.

Panompin, s. Pnom-Penh.

Panōptikon, gr., større Samlinger, hvor man faar „alt at se", mest Voxcabinetter med Fremstillinger af historiske Personligheder, Forfattere, Skuespillere, Politikere osv., ogsaa ofte Gjenfremstillinger af Malerier ell. lign. De største og mest bekjendte ere Mdm. Tussauds i London, Castans P. i Berlin, »Musée Grévin« i Paris og „skandinavisk P." i Kjøbenhavn, aabnet 1885. P. er ogsaa Navnet paa en Form af Fængselsbygninger, hvis enkelte Fløje og Fangestuer kunne overses fra en Centralhalle.

Panorāma, opfundet af den irske Maler Robert Barker 1788, et Maleri, en Afbildning af alt det, man kan se fra ét Punkt, som enten kan tænkes fast eller bevægeligt, hvorefter Afbildningen igjen maa være fast eller bevægelig. I første Tilfælde er Maleriet anbragt paa den indre Væg i et rundt Værelse, fra hvis Midte det kan betragtes. Belysningen kommer ovenfra, uden at Beskueren kan se Belysningsmidlet. Efter P. fulgte mange andre lignende Afbildningsmaader, som: Diorama (s. d. A.); Steorama, et P. af en Bygning i vexlende Belysning med menneskelige Figurer; Myriorama, bestaaende af Landskabsbilleder, der kunne sammensættes, saa at de bestandig danne nye Billeder; Kosmorama (s. d. A.); Georama, en hul Jordglobus; Pleorama og Cyklorama, der fremstille Kyststrækninger, saaledes som de vise sig for en Forbisejlende. I de fleste større Byer er der P.-Bygninger, hvilke der ofte gives samme indvendige Størrelse, saa at de samme P.-Billeder kunne anvendes flere Steder. Kjøbenhavns P.-Bygning blev opført 1881.

Panōrmus, Oldtidens Navn for Palermo.

Panser, oprindel. den stærke, udstoppede Hærbeklædning, som i Middelalderen bares under Rustningen (s. d. A.), bruges nu om den ydre Jærnklædning, som man giver Krigsskibe, stundum ogsaa Murbefæstninger, for at gjøre dem skudfaste. **Panserskibe** vare tidligere enten ældre Skibe, der gaves en saadan Beklædning, eller nye Skibe, der byggedes i den nævnte Hensigt. Den første Art P. var i mange Henseender mangelfulde, idet man for at naa Øjemedet i Regelen var nødt til at skære af Højden over

Vandet, undertiden endog store Skibet over og forlænge det for at skaffe det fornøden Bæring for det svære Panser; men fremfor alt kunde man ikke undgaa den skadelige galvaniske Virkning paa Panseret, som den Kobberforhudning, der fandtes paa Træskibenes Bund, foranledigede. Ældre Træskibe, der ere forandrede til P., ere nu saa godt som overalt udgaaede af Skibenes Tal, og der findes kun nye, dertil byggede Skibe. Panseret bestaar af Jærnplader af fra 4 til 20 Tommers Tykkelse, anbragte paa et temmelig tykt Lag af Tømmer, almindelig af Teak, og undertiden endog styrket med Vinkeljærn paa Kanterne. Ofte strækker det sig over hele Skibets Længde fra 3 til 4 F. under Vandlinjen og op til Rælingen; undertiden er kun en Del af Skibet (den Del, hvor Kanonerne ere anbragte) bepanseret; man bør da ved Forkant og Agterkant af denne Del have et Panserskillerum tværs over Skibet for at være sikret mod de langsskibs Skud. Ved Pansersystemets Indførelse henledebes Opmærksomheden paa at tilvejebringe Kanoner stærke nok til at gjennemskyde Panseret, de saakaldte Panserbrydere, der ere meget svære Riffelkanoner, som med relativt store Ladninger udskyde Spidsprojectiler af haardtstøbt Jærn eller Staal. Væddestriden mellem Artillerister og Skibsbyggere har allerede ført til Antagelsen af Kanoner af 16 Tomm.s Kaliber og 150,000 Pds. Vægt, som udskyde Projectiler af 1,500 Pds. Vægt med 300 Pds. Ladning, og i England er man endog gaaet saa vidt, at man har forfærdiget en Kanon, der vejer 225,600 Pd., har en Længde af 42 F., og som i en Afstand af 3,000 F. kan gjennembryde en Smeddejærnsplade af 30 Tomm.s Tykkelse, ligesom Krupp i Essen til Italiens Flaadehavn, La Spezia, har forfærdiget en 44 F. lang Kanon, der vejer 243,900 Pd., og hvis 2,100 Pd. svære Projectil i en Afstand af 7,500 F. kan gjennembryde en 29 Tomm. tyk Panserplade. Eftersom Kanonerne paa denne Maade stadig ere blevne større og større og Panseret i sig selv har en meget stor Vægt, er det gaaet ud over Antallet af Kanoner, idet dette er blevet overordentlig reduceret. De mindre P. kunne have Kanonerne staaende langs Skibssiderne i en saakaldt Casemate, eller de kunne være stillede 1 à 2 i et cylindrisk Taarn, der ved at kunne drejes letter Sigtningen og Kanonernes hurtigere Betjening. Dette Taarn er da særlig stærkt pansret. Paa større P. findes undertiden begge Systemer forenede. Ideen til at bepansre Skibe opstod først hos General Paixhans, Opfinderen af Bombekanonen, og anvendtes første Gang paa de Flydebatterier, hvormed de allierede 1855 angreb Fæstningen Kinburn ved det sorte Hav, men disse bleve snart fulgte af søgaaende, fuldtriggede Skibe, som »La Gloire« i Frankrig og »Warrior« i England; Affairen paa Hampton-Red 1862 mellem Nordstaternes »Monitor« og Sydstaternes »Merrimac« hævede enhver Tvivl om, at P. havde Fremtiden for sig som de egentlige Kampskibe.

Panseraal (Calamoichthys), en Ganoide, nær beslægtet med Bitiren, men med lang, aaledannet Krop og uden Bugfinner; den forekommer i Vestafrikas Floder.

Panserdyr, Fællesbenævnelse for Bæltedyr, Kyradsdyr og Skjolddyr.

Pansergjedde (Lepidosteus), Fiskeslægt af Ganoidernes Afdeling, udmærker sig ved Kjævernes Forlængelse til en lang, flad Snude eller et tyndt, tandvæbnet Næb, paa lignende Maade som hos Hornfisken eller Gjedden, og derved, at den lille Rygfinne sidder langt tilbage, tæt ved Halefinnen, over Gatfinnen, ligesom hos de nævnte Fiske. Arterne bebo Nordamerikas Ferskvande.

Panserkindede ell. Ulkefamilien (Cataphracti), en Fiskefamilie af bryst- ell. halsbugfinnede Pigfinnefiske (uden Luftgang), hvis Hovedkjendemærke er, at en under Øjet liggende Knogle, der ellers er lille og ubetydelig, her er saa stor og stærk, at den danner ligesom et Panser for Kinden. Familien er især talrig repræsenteret i de nordlige Havbælter og omfatter adskillige Fiske med afskrækkende eller paafaldende Ydre, besynderlige Former og ejendommelig Hudbeklædning. Herhen høre saaledes Slægterne Ulk, Knurhane, Flyveknurhane, Panserulk (Aspidophorus). Den sidste er fuldstændig dækket af et Panser af store, haarde, piggede Benskæl, opholder sig nær ved Bunden og synes at føre et meget roligt Liv. Ogsaa i de nordiske Have findes der Arter af denne Slægt.

Panseron, Auguste [pangs'röng], berømt Lærer i Sang, f. 26 Apr. 1796 i Paris, d. 29 Juli 1859 smsts., Elev af Conservatoriet, hvorfra han med Prix de Rome begav sig til Italien og væsentlig studerede Sangkunsten. 1826 blev han Lærer ved Conservatoriet; han strev i Aarenes Løb en Mængde instructive Vocalsager, deriblandt »Méthode complète de vocalisation« i 3 Dele, samt nogle musiktheoretiske Lærebøger m. m.

Pansfløjte (Syrinx), en af Orgelets ældste Stamfædre, de gamles Hyrdefløjte, bestaaende af flere med Vox sammenklæbede Rørpiber, hvori man blæste, idet de førtes forbi Munden (Papagenos Instrument i „Tryllefløjten“ af Mozart).

Panslavisme kaldes Ideen om alle de slaviske Folkestammers Samling til en politisk eller i det mindste national Enhed. Den fremsattes først af Slovaken Kollár 1831, dog nærmest rettet paa en rent aandelig og literær Enhed, og næredes siden ved den livlige Interesse for de enkelte Stammers Historie, Oldsager og ældre Literatur, samt især ved selve Studiet af Sprogene, der godtgjorde den oprindelige Enhed. Schafarik var især virksom herfor. Den Tilsidesættelse, Slaverne maatte lide af Tyskere og Magyarer, fremkaldte ogsaa Ønsket om et nøjere Sammenhold, der kunde værne dem imod de fremmede Folks Aag. Udsprungen af P. var den slaviske Congres i Prag i Juni 1848, hvor der under Palackys Forsæde mødte Repræsentanter fra næsten alle Stammer, men flest fra de i Østerrig og Ungarn boende; den lod sig dog nøje med i Almindel. at udtale Fællesskabet mellem alle Slaver og gav sig mest af med Spørgsmaalet om det østerrigske Monarchis Ordning. I Maj 1867 holdtes en anden slavisk Congres ved den ethnographiske Udstilling i Moskva, hvor Modsætningen frem-

traadte mellem de russiske Slavophiler, der ønskede de andre Slavers Opgaaen i det russiske Folk, og Vestslaverne, der kun vilde en føderalistisk Ordning. Slaverne paa Balkan-Halvøen (især Montenegrinerne) og til Dels i Østerrig (fortrinsvis Czecherne) have vistnok tidligere jævnlig set hen til den russiske Czar som alle Slavers naturlige Værge, men Polakkernes Had til Rusland danner en uoverstigelig Hindring for P.

Pansterhjul, et Vandhjul, der kan hæves og sænkes efter Vandstanden, særlig et Strømhjul (s. **Vandhjul**), hørende til en fast Bygning, som Modsætning til et Pramhjul.

Pant kaldes den Ret over en Ting, som gaar ud paa, hvis en Fordring ikke skulde blive betalt, da at søge den fyldestgjort ved Tingens Realisation. Den, hvem en saadan Ret over en andens Ting, **Panteret**, tilkommer, kaldes **Panthaver**; Ejeren af Tingen, for saa vidt det er ham selv, der frivillig har overdraget hin en saadan Ret, **Pantsætter**. Panteretten har oprindelig udviklet sig deraf, at den, som af en anden blev forstrakt med en Sum Penge, til Vederlag herfor overdrog hin Ejendomsretten over en ham tilhørende Gjenstand, imod at han, hvis han tilbagebetalte Pengene inden en vis Tid, skulde have Tingen tilbage igjen. Dette Forhold forandredes nemlig efterhaanden dertil, at Debitor foreløbig kun overlod Creditor Besiddelsen af sin Ting, saaledes at denne endnu vedblev at være Debitors Ejendom og Creditor først, naar hans Fordring ikke i rette Tid blev ham betalt, fik Ret til at søge sin Fyldestgjørelse af Tingen. Dette Slags Pantsættelse, ved hvilken Pantet kommer i Panthaverens eget Værge (**Haandpant** ell. **haandfaaet P.**), er saaledes den oprindelige og fra først af den eneste bekjendte Form for Panteretten, og først senere har udviklet sig det saakaldte **Underpant** ell. **Hypothek**, som stiftes, ikke ved den pantsatte Tings Overleverelse til Creditor, men ved et af Pantsætteren udstedt og til Creditor overgivet Document, et **Pantebrev**, som derefter tinglæses ved den vedkommende Ret og indføres i dennes **Pantebog**, d. e. den til Optagelse af saadanne Behæftelsesdocumenter bestemte Protocol. Med et Panteforhold af denne Art kan der vel være forbundet en Ret for Panthaveren til at bruge den pantsatte Ejendom og oppebære Frugterne deraf (**brugeligt P.**, **Antichrese**); men i Almindel. beholder dog ved Underpant Pantsætteren Tingen i sin Besiddelse, saa at Panthaverens Ret kun gaar ud paa, naar Betalingen ikke erlægges i rette Tid, efter lovlig Omgang at skride til Pantets Realisation. Foruden at Underpant saaledes i Regelen skaffer Ejeren den Fordel at beholde Besiddelsen og Nytten af P., saa længe Panteforholdet bestaar, yder det ham derhos en let Adgang til at pantsætte den samme Ting til flere, enten saaledes, at disse alle faa lige god Panteret, eller med forskjellig **Prioritet**, d. e. saaledes, at den første Panthaver skal have sin Fordring fuldt dækket af P., førend noget af dette anvendes til Fyldestgjørelse for de efterfølgende (secundære) Panthavere. Medens Haandpant ikke stiftes over faste Ejendomme, kan i Danmark Underpant haves baade over rørligt og urørligt Gods; i Norge kan derimod Underpant gjennem Overenskomst som Regel ikke stiftes i andet Løsøre end Skib. Panteretten kan ikke blot erhverves ved Contract, men støtter sig i mange Tilfælde paa andre Fundamenter. Saaledes tilkommer der Staten og visse offentlige Institutioner i Følge Lovgivningen en saakaldt **middelbar lovbestemt** eller **stiltiende Panteret** hos deres Oppebørselsbetjente til Sikkerhed for de Midler, disse have under Hænder, og ligeledes have Staten, Communerne og enkelte andre Instituter til Sikkerhed for Skatter og Afgifter en forud for enhver paa anden Maade stiftet Panteret gaaende saakaldt **umiddelbar lovbestemt P.** i de afgiftspligtige Ejendomme. **Retsbestemt** kaldes det P., der vel ikke har udtrykkelig Hjemmel i Lovgivningen, men følger af almindelige civilretlige Grundsætninger, og **Retspant** det P., der stiftes ved Execution, enten som Haandpant, hvilket dog er sjældnere og kun sker for Løsøres Vedkommende, eller som Underpant, hvilket den norske Lovgivning ogsaa tilsteder med Hensyn til Løsøre, men kun naar Tinglæsning af Retten finder Sted. **Pantning**, et navnlig i den tyske Ret hjemmehørende Retsinstitut, i Følge hvilket man er berettiget til egenmægtig at sætte sig i Besiddelse af fremmede Dyr, som gjøre Skade paa ens Marker, og af andre Ting, som man paa fersk Gjerning fratager den, der anretter saadan Skade, og beholde dem til Sikkerhed for Erstatningen. Ogsaa efter dansk og norsk Ret kan P. i visse Tilfælde finde Sted, og navnlig anerkjendes ogsaa her en Optagelsesret med Hensyn til fremmede Kreaturer, der ere komne ind paa ens Jord.

Pantalóne, ital. Maske; s. **Italiensk Theater** und. **Italien**. **Pantalons**, fr. [pangtalōng], lange Benklæder.

Pantellária, en ital. Ø i Middelhavet, i Farvandet mellem Sicilien og Afrika, 9 M. fra Kysten af Tunis og 14 M. fra Sicilien, 3 □ M. med 7,000 J., bjærgfuld med varme Mineralkilder og særdeles frugtbar. Kysterne ere meget stejle, og Øen er kun tilgængelig ved Havnen P. paa Sydøstkysten.

Pantheisme kaldes den Opfattelse, i Følge hvilken Gud ikke er en enkelt Personlighed, men det almindelige og uendelige Væsen, som ligger til Grund for alt og rører sig i alt. P. fremtræder allerede i selve Folkereligionerne; men i disse kan paavises en Modsætning mellem et pantheistisk og et anthropomorphistisk Element. I Følge en uvilkaarlig Trang tænker Mennesket sig sin Gud i Lighed med sig selv, personificerer Naturens Kræfter og stiller dem derved efterhaanden uden for og i Modsætning til den virkelige Natur. Anthropomorphismen fører saaledes til Dualisme, og mod begge optræder P., udsprungen af Erkjendelsen af de almene Loves og Kræfters uendelige Enhed, over for hvilken Individets personlige Liv kun er en forsvindende Form. I nogle Religioner (Vedalæren og den oprindelige Buddhisme) har den pantheistiske Retning endog afgjort Overhaand over den anthropomorphistiske. Da den græske Philosophi begyndte Kampen mod Folkereligionen, var den Gudside, den opstillede, afgjort pantheistisk. I den nyere Tid er det

maaske mere Dualismen end Anthropomorphismen, de pantheistiske Anskuelser bekæmpe (jvfr. Spinoza og Hegel). Philosophien, der søger Enhed og Sammenhæng i Tilværelsen, kan ikke standse ved en Gudsside, der sætter Guddommen uden for Verden. I dette Aarhundrede er det især Schellings og Hegels Philosophi, der har fremkaldt en fornyet Debat mellem Pantheisme og Theisme. Naar den videnskabelige Theismes Repræsentanter (C. H. Weiße, Lotze) opfatte Personligheden ikke som en endelig Existensform, men som et Ideal, naar de sætte Personlighedens højeste Form i Enheden med den universelle Lov, og naar fra den anden Side Personligheden fraskrives Gud, ikke fordi den er for høj, men fordi den er for lav en Bestemmelse, da er det i Virkeligheden anerkjendt, at hele denne Modsætning mellem Personligt og Upersonligt ikke finder Anvendelse paa det absolute. I videre Forstand ere alle vore Begreber anthropomorphe; det højeste, vi kunne naa, er et Grænsebegreb, i hvilket vore sidste Forudsætninger og Idealer finde deres Udtryk; en dogmatisk Fastslaaen strider mod Tænkningens Væsen. De Beskyldninger, man ofte har rettet mod P., og som navnlig gaa ud paa, at den gjør Verden eller de endelige Ting til Gud, ere uberettigede. I Virkeligheden er — som Hegel har vist — P. saa langt fra at forgude Verden, at den snarere fornægter Verden (den er ikke Atheisme, men Akosmisme), idet den ikke kan tilskrive de enkelte Væsener, men kun det ene uendelige Væsen virkelig Realitet. P. faar en forskjellig Charakter efter den Maade, hvorpaa den betragter det til Grund for alt liggende Væsen.

Pantheon kaldtes i Oldtiden et til alle eller de de fornemste Guder indviet Tempel. Mest berømt er det romerske P., opbygget paa Marsmarken af Agrippa under Augustus's Regering. Oprindelig var det en Sal i de c. 26 f. Chr. opførte Thermer, men ved sin Fuldførelse forvandledes det strax til et Tempel, som indviedes til den „hævnende Jupiter". Bygningen er en Rundbygning, 180 F. i Tværmaal og lige saa mange i Højden, hvælvet med en Kuppel, som i sit Zenith har en Aabning paa 26 F.s Tværmaal, gjennem hvilken Templet faar sit Lys. Det blev 607 indviet som christen Kirke af Pave Bonifacius IV til Jomfru Maria og alle Martyrer og hedder nu Rotonda (Santa Maria della Rotonda) efter Bygningens Form. Det har siden da modtaget mange disharmoniske Forandringer og Tilsætninger, som dog ikke have kunnet berøve Templet dets imposante Udseende, og hvoraf nogle i den nyeste Tid ere blevne borttagne. P., en Bygning i Paris, opført 1764 efter det romerske P.s Mønster som St. Genevièves (s. Genoveva) Kirke, har gjentagne Gange skiftet Bestemmelse. Under den første Revolution bestemtes den til at tjene som Ærestempel og Begravelsesplads for berømte Mænd (1791—1804); under Ludvig XVIII blev den paa ny indviet som den hellige G.s Kirke; Julireregeringen forandrede den atter 1830 til P. 1851 blev den tilbagegivet den katholske Gejstlighed, men 1885 paa ny indrettet som P. — Overhovedet betegner P. et Ærestempel, en Samling af Ærestøtter eller af berømte Mænds Levnedsbeskrivelser.

Panther, s. Kat.

Panticosa, Pyrenæerbad i Spanien, Prov. Huesca og 9 M. n. for Huesca, i en Højde af 5,500 F. Kilderne føre et meget svagt, næsten indifferent Svovlvand. Det er navnlig Brystsyge, der her finde Lindring, især vistnok under Indflydelse af det rene Alpeklima.

Pantikapæon, en af Milesierne anlagt By paa Krim, nu Kertsch, udmærket som Handelsstad, var de bosporanske Kongers Residens.

Pantin [pangtæng], Flække i det franske Dep. Seine, tæt uden for det nordøstlige Hjørne af Paris's ydre Befæstningsmur, med 19,000 I., Sten- og Gipsbrud, blev 1869 sørgelig berømt ved Morderen Troppmanns Forbrydelse.

Pantogrāph, s. Storkesnabel.

Pantomime ell. pantomimisk Fremstilling kaldes den dramatiske Kunstart, der ved Mimiken fremstiller Charakterer og udvikler dramatiske Situationer og Handling; i Forbindelse med Dans fremtræder P. som Ballet. P. opstod hos Romerne og naaede under Augustus sin højeste Glans og Udvikling; Fremstillerne synes især at have været Grækere (Bathyllos, Pylades). Handlingen udførtes af én Person, hvis Kunst bestod i at paatage sig lige saa mange Skikkelser, som der var Roller i Stykket. Paa den ene Side af Prosceniet stod en Fløjtespiller, der marquerede Rhythmen og med sit Spil fulgte de vexlende Sindsbevægelser; paa den anden Side stod en Declamator, der fortalte Indholdet. Kejser Caligula, der var en lidenskabelig Elsker af P., optraadte selv i den.

Pantscha-Tantra, s. Sanskrit.

Pantænus, Stifteren af den berømte Katechetskole i Alexandria, levede i Slutn. af det 2det Aarh.

Panum, Peter Ludvig, f. 19 Dec. 1820 i Rønne, hvor hans Fader var Militærlæge, kom ved dennes Forflyttelse senere til Slesvig, blev 1840 Student i Kiel og studerede Medicin først her, senere i Kjøbenhavn, hvor han 1845 tog Embedsexamen. 1846 sendtes han til Færøerne for at behandle en ondartet Mæslingeepidemi, hvoraf han gav en Beskrivelse, der vakte megen Opmærksomhed. 1850 sendtes han til Bandholm og derefter til Korsør for at behandle de der udbrudte Choleraepidemier. Allerede i flere Aar havde han lagt sig særlig efter Physiologien, og da han 1851 fik offentlig Understøttelse til en længere Studiereise i Udlandet, bestemte han sig til at ofre sig udelukkende for denne Videnskab. Allerede i Beg. af 1853 kaldtes han hjem som Professor i Physiologi, medicinsk Chemi og almindelig Pathologi ved Kiels Universitet, hvor han nu i 11 Aar udfoldede en overordentlig betydningsfuld Virksomhed baade som Lærer og Videnskabsmand. Han offentliggjorte i dette Tidsrum en Række af vigtige Afhandlinger, lige udmærkede ved Grundighed og klar og skarp Kritik, af hvilke kunne nævnes hans klassiske Arbejde om den capillære Emboli og de dermed i Forbindelse staaende Undersøgelser over den septiske Emboli og Pyæmien, end videre hans Arbejder over Transfusionen, forskjellige Afsnit af Blodets

Physiologi og Pathologi, Misdannelsernes Oprindelse, Dobbeltsynet osv. Fordreven fra Kiel under Krigen 1863—64 kom P. til Kjøbenhavn og blev 1864 Prof. i Physiologien ved Universitetet, hvor han ikke alene virkede ivrig for en Omformning af det physiologiske Studium, hvorved Experimentalphysiologien og den physiologiske Chemi kom til deres Ret, men tillige arbejdede for og fik gjennemført en Reform af hele den medicinske Undervisning. Ogsaa i det praktiske Liv søgte P. at skaffe Physiologien Indflydelse; særlig kan man i denne Henseende nævne hans Bestræbelser for Gjennemførelsen af en mere rationel Ernæring, der til Dels støttede sig til de Arbejder over Stofskiftet, som udførtes i det af ham indrettede physiologiske Laboratorium, dels af ham selv, dels af hans Elever. Til Brug ved Undervisningen udgav han sin store „Haandbog i Menneskets Physiologi" (2 Bd., 1865—72; 2den Udgave 1883—85 er ufuldendt). Den 8de internationale lægevidenskabelige Congres, der 1884 samledes i Kjøbenhavn, og hvis Forberedelse væsentlig skyldtes ham, valgte ham til sin Præsident. Kort Tid efter viste der sig hos ham Symptomer paa en Hjertesygdom, der allerede 2 Maj 1885 endte hans Liv ved en pludselig Død.

Panzācchi, Enrico, ital. Lyriker og Kritiker, f. 1841. Foruden en fin Digtsamling »Lyrica« har han leveret mangfoldige Essays til Feuilletoner i Tidsskrifter, udmærkende sig ved Kundskabsfylde og Kunstsans.

Panǣnos, Maler fra Athen, Neven af Phidias, skal have hjulpet denne Kunstner med den maleriske Udsmykning af hans Arbejder, men blev især berømt ved sine Vægmalerier. Blandt de Steder, han smykkede med Malerier, nævnes Athenetemplet i Elis, Zeustemplet i Olympia og Poikilen i Athen, hvor han malede sit berømteste Værk „Slaget ved Marathon", hvortil dog ogsaa Mikon og Polygnotos nævnes som Ophavsmænd. Hans Blomstringstid falder mell. 83de og 86de Olympiade (c. 445 f. Chr.).

Panǣtios fra Rhodos, stoisk Philosoph, f. c. 180 f. Chr., kom til Rom, hvor han levede en Aarrække og vandt mange Tilhængere for Stoicismen. Hans Ven Scipio Africanus valgte ham til Ledsager, da han 143 f. Chr. gik som Gesandt til Alexandria. Efter Antipatros's Død overtog han Styrelsen af Skolen i Athen. P. nød stor Anseelse baade som Lærer og Forfatter, som Lærd og Philosoph. Han døde c. 112 f. Chr. Han udviklede Stoicismen under en mildere Form, ydede ogsaa andre Skoler fortjent Anerkjendelse og hældede hen mod Eklekticismen. Hans Værk „Om Pligten" blev Forbillede for Cicero. P.s berømteste Discipel var Posidonios.

Păola, Stad i Syditalien ved det tyrrhenske Hav, 30 M. s. s. ø. for Napoli. 7,000 I. Betydeligt Fiskeri.

Păoli, Betty, Pseudon. for Glück, Elisab. (s. d. A.).

Păoli, Pasquale, corsicansk Frihedshelt, f. 1726, Søn af Giacinto P., Læge i Bastia, f. 1702, d. 1768, som 1729—39 stod i Spidsen for Corsicanernes Rejsning imod Genua, og som derefter maatte flygte til Napoli. P. blev 1755 af sin Fader sendt tilbage til Corsica, hvor han valgtes til Anfører i den nye Kamp med Genueserne og tillige overtog Øens Styrelse. Han ordnede en regelmæssig Forvaltning og Retspleje, forbød strængt Blodhævn og oprettede 1765 et Universitet; ogsaa ledede han Kampen saa vel, at Genueserne 1764 kaldte Frankrig til Hjælp og 1768 afstod Corsica til det. P. holdt sig endnu et Aar (indt. 12 Juni 1769) imod de nye Modstandere, men drog derefter til England. I Juli 1790 vendte han tilbage til Corsica, blev valgt til Præsident for Departementet og Chef for Nationalgarden og sluttede sig til Revolutionens Grundsætninger. Men 1792 erklærede han Øen for uafhængig og fordrev n. A. Familien Bonaparte, med hvilken han hidtil havde staaet paa venskabelig Fod, men som var jacobinsk-sindet. I Febr. 1794 landede engelske Tropper paa Corsica og fordrev med P.s Hjælp Franskmændene; men P. kunde senere ikke holde sig og drog 1796 bort til England, hvor han døde 5 Febr. 1807.

Păolo, ældre ital. Sølvmønt, i Kirkestaten lig $88\frac{1}{3}$, i Toscana $40\frac{1}{3}$ Øre.

Păolo de Loănda, San, s. Loanda.

Păolo Veronĕse, ital. Maler, s. Cagliari.

Pap, s. Papir.

Pāpa, s. Pave. **Papālsystem**, s. Episkopalsystem, Pave. **Papisme**, Romerkirkens Anskuelse om Pavens Magt og Ufejlbarhed, Pavedømmet; **Papist**, Tilhænger af Paven.

Pāpa, Flække i Ungarn, 17 M. v. til s. for Budapest, med 15,000 I. Livlig Industri i Stentøj, Lerpiber, Papir og Klæde. Pragtfuldt, Fyrst Esterhazy tilhørende Slot og flere Undervisningsanstalter.

Papagēnofløjte, Papagenos Instrument i Mozarts Opera „Tryllefløjten" (s. Panfløjte).

Papantla, en stor, væsentlig af Indianere beboet Flække i Staten Vera Cruz i Mexico, 23 M. n. v. for Vera Cruz, med 30,000 I. Vanilleavl. I en Skov i Nærheden er fundet en mærkelig gammel Pyramide, hvis Grundflade er c. 80 F. i Firkant og Højde c. 60 F. Den er opført af glatslebne Porphyrblokke, dækkede med Sculpturer, som synes at have Hensyn til Aztekernes Kalendersystem.

Paparrhigŏpulos, Konstantin, græsk Historiker, f. 1815 i Constantinopel, siden 1846 Prof. i Athen, skrev 1862—74 „Det græske Folks Historie" (5 Bd.) med et Tillægsbind, „Den græske Civilisations Historie" (1877).

Pape, Joh. Georg Wilh., tysk Lexikograph, f. 1807, d. 1854. Hans Hovedværk er „Handwörterb. d. griechischen Sprache" (4 Bd., 1842; 3dje Opl. 1880).

Papebroek, Dan. [bruhk], lærd Jesuit og en af de betydeligste Bollandister, f. 1628 i Antwerpen, traadte 18 Aar gl. ind i Jesuiterordenen og blev snart en af Bollands vigtigste Medarbejdere ved Udgivelsen af »Acta Sanctorum« (s. d. A.). 1660—62 opholdt han sig i Forening med Henschen i Italien for at samle Materiale til Værket, og efter Bollands Død forestod de i Forening Redactionen. D. 1714.

Papegøje (Psittacus), en de varme Lande og fornemmelig disses Urskove tilhørende Familie af Klatrefugle, udmærket ved det store, korte og tykke, ligesom opsvulmede, særdeles bevæge-

lige, ved Roden med en saakaldt Voxhud forsynede Overnæb, hvis Spids rager ud og ned over det lige afskaarne Undernæb. Tungen er tyk og kjødfuld, Fødderne lave, tykke, bløde og fintskællede, Vingerne temmelig korte. Næbformen varierer for øvrigt ikke saa lidt hos de talrige Arter, af hvilke mange udmærke sig ved en grel Sammenstilling af skrigende Farver (Grønt, Gult, Blaat, Rødt); nogle ere dog ogsaa næsten helt sorte eller hvide. P. ere skrigende, selskabelige, livlige Dyr, der spille en stor Rolle i de af dem beboede Egnes Physiognomi og leve af Planteføde, især Frugter og Frø; til at gnave de første og knække de sidste er deres Næbform ogsaa særlig skikket. Paa Grund af Tungens Beskaffenhed kunne mange P. lære at udtale Ord. Især Amerika er rig paa P., dernæst Ny-Guinea og Molukkerne samt Nyholland; her findes især frøædende Jordpapegøjer og honningsugende Lorier med Penseltunge; de natlige, hulebeboende Uglepapegøjer udmærke Ny-Seeland. Kakaduer kaldes de store, hvide P. med bevægelig Nakketop, som bebo de indiske Øer og Nyholland. Jvfr. Ara.

Papegøje kaldes paa et Sejlfartøj det agterste Sejl agten for Storsejlet.

Papegøjefisk (Scarus), en de varmere Have (deriblandt Middelhavet) tilhørende artrig Slægt, udmærket ved det stærke Bideredskab, som dannes af de med hinanden og med Kjæverne sammenvoxede Tænder, hvormed de f. Ex. afgnave Koralbuskene; de træffes derfor især ved Koralrevene. P. ere forsynede med et Slags Kjæveposer, hvis Indgang ligger foran de nedre Svælgben, og kunne deri gjemme afgnavede Fødemidler, som derpaa senere skydes op i Munden for at tygges mellem Svælgtænderne. Allerede i Oldtiden berettes derfor om disse Fiske, at de „tygge Drøv".

Papegøjegrønt, arsensyrligt Kobberilte (s. Scheeles Grønt), sædvanl. blandet med Stivelse.

Päpel, smaa, faste Ophøjninger paa Huden, af samme Farve som denne eller noget rødere eller blegere, ledsagede af Kløe. Visse (papuløse) Hudsygdomme bestaa i Udbruddet af saadanne P.

Papenburg, Stad i den preussiske Provins Hannover, 24 M. n. v. for Hannover. 7,000 J. P. har Kanalforbindelse med Floden Ems og driver betydelig Flodskibsfart og Skibsbyggeri. Desuden er her Dampsavmøller, Tobaks- og Cichoriefabriker, Oljemøller og Kalkbrænderier. Betydelig Tørvehandel.

Paphlagönien, bjærgfuldt Landskab i Lilleasien ved det sorte Hav, med Hovedstaden Sinope, hørte under Krøsos til det lydiske Rige, kom senere til det persiske Rige og blev i det 1ste Aarh. f. Chr. efter Mithradates's Nederlag af Romerne forenet med Provinsen Galatien; det fik under Constantin d. store Styrelse som særskilt Provins. Paphlagönierne vare af semitisk Herkomst; de vare berygtede for deres Dumhed og Grovhed, hvorfor Navnet ofte findes brugt som Betegnelse for et slet og foragteligt Menneske, saaledes af Aristophanes i „Ridderne".

Paphnütius, en ægyptisk Biskop og Confessor, mistede et Øje under de Pinsler, han udstod for sin Tros Skyld. Som gammel Mand tog han Del i Kirkeforsamlingen i Nikæa 325, hvor der vistes ham megen Ærbødighed af alle, ogsaa af Constantin d. store selv. Da Forsamlingen tænkte paa at tage strænge Forholdsregler imod de gifte Biskoppers, Diakoners og Presbyterers Ægteskab, optraadte P., skjønt selv ugift og stræng Asket, bestemt herimod og forsvarede saadanne Ægteskabers Hellighed saa energisk, at det blev tilladt, at enhver, der var gift, inden han blev Gejstlig, maatte beholde sin Hustru.

Päphos, to Stæder paa Cypern. Det gamle P. (Palæpaphos) havde et berømt Aphroditetempel (deraf hendes Navn den paphiske Gudinde); der skal Gudinden først være opsteget af Havet. Det nye P. (Neopaphos), i Nærheden af den gamle Stad, havde blomstrende Handel og Skibsfart. Af begge Byer findes endnu Levninger, især Tempelruiner.

Päpias, en af de apostoliske Fædre, Discipel af Apostlen Johannes, Biskop i Hierapolis, skrev et Værk, der indeholdt Efterretninger om Jesu Liv efter mundtlig Overlevering. Nu kjender man af dette Skrift kun Brudstykker, som Irenæus og Eusebius have citeret i deres Skrifter, og hvoraf enkelte have stor Betydning for den theologiske Indledningsvidenskab. P. var temmelig kras Chiliast; han skal være bleven Martyr 163 i Pergamon. Mindedag 23 Febr.

Papier, Rosa, f. 1858 i Baden ved Wien, 1881 gift med Dr. Hans Paumgartner, en udmærket Sangerinde (klangfuld Mezzosopran) baade paa Scenen og i Concertsalen, Hofoperasangerinde i Wien.

Papier mâché, fr. [piē maschē], s. Papirmasse und. Papir.

Papil, i Anatom. en lille Fremragning, bruges mest om Hudpapillerne (s. Hud) og de tilsvarende Slimhindepapiller; disse sidste ere paa nogle Steder (Tungens Overflade, Tarmen) saa stærkt udviklede, at de danne smaa Trævler paa Slimhindens frie Flade. Papillōm, Svulster paa Hud og Slimhinder, der bestaa af stærkt udviklede Papiller. Vorterne ere saadanne Papillomer. De antage ofte en ondartet Charakter og gaa over i Kræft.

Papillote, fr. [pijott], Papirstrimmel, hvorom Haaret vikles for at blive krøllet.

Papin, Denis [päng], fransk Physiker, f. 1647 i Blois, d. 1714. Han var først Læge og levede i Paris, nærmest som Assistent hos Huygens, under hvem han studerede Mathematik og Physik. Efter Ophævelsen af det nantiske Edict forlod han som Calvinist Frankrig 1680, arbejdede et Aar i London hos Robert Boyle, drog saa til Venezia, vendte 1684 tilbage til London og blev 1688 udnævnt til Professor i Mathematik og Physik i Marburg i Hessen, i hvilken Stilling han forblev til 1707; senere ved man intet om ham. Hans talrige Arbejder omhandle især Hydraulik og Pneumatik. Man skylder ham paa en vis Maade den nuværende Dampmaskine, da han fandt paa at lade Dampen virke paa et Stempel; fremdeles opfandt han Sikkerhedsventilen og den saakaldte P.s Gryde eller Digestor, en stærk Gryde med damptæt Laag, hvori Dampene, der ikke kunne undvige, frembringe et betydeligt Tryk og derved gjøre det muligt at opvarme Vandet over dets almindelige Kogepunkt. 1880 rejstes ham en Bronzestatue i Blois.

Papiniāni liber responsōrum er Navnet paa de burgundiske Romeres gamle Lovbog; den støtter sig, som mange af de nye af Germanerne indførte Love, paa den Theodosianske Lovbog.

Papiniānus, Æmilius, den berømteste af alle de romerske Jurister, beklædte flere af de højeste Statsembeder og blev til sidst præfectus prætorio under Septimius Severus, hvis fortrolige Ven han var. Caracalla lod ham derimod dræbe, da han ikke vilde forsvare Broderen Getas Mord 212. En Del Brudstykker af hans Skrifter ere optagne i Digesterne.

Papir (af Papyrus, s. d. A.) forfærdiges af alle Slags Plantetrævler, hovedsagelig af Klude og Træ, men ogsaa af simpelt Blaar og gammelt Tovværk til groft, stærkt P., Halm, Papirstumper o. fl. Kludene sorteres efter Materiale (Hørklude give det fineste, Hampeklude det stærkeste P.), Farven (blegede, ublegede og farvede Klude), Finhed, Renhed osv. Sømme, Knapper osv. skæres fra; Kludene hakkes i Stumper, koges under Tryk i Sodalud, som er gjort kaustisk med brændt Kalk, og males derpaa fine i Hollændere (s. d. A.). I en Halvhollænder males først Halvstof (Halvtøj), der atter i en Helhollænder males til Helstof, en fin, jævn Masse, tjenlig til at formes til P. I Halvhollænderen foretages desuden en Udvaskning og undertiden en Blegning med Chlorkalk; som oftest bleges dog Halvstoffet med luftformigt Chlor. Af Træ fremstilles det til Formning tjenlige Stof enten ved Slibning paa en roterende Sandsten eller ved Kogning med kaustisk Lud under stærkt Damptryk. I første Tilfælde holdes Træet saaledes, at dets Fibre ere parallele med den Axe, omkring hvilken Sandstenen roterer, men det er umuligt at undgaa, at Fibrene sønderrives, og den melagtige Masse, man paa denne Maade fremstiller, giver derfor skjørt P. Ved den anden Methode kan man derimod opløse den Kit, som forbinder Træets Fibre, og saaledes bevare disse i deres oprindelige Længde. Den paa denne Maade erholdte Masse giver efter passende Vaskning og Blegning Cellulose (s. d. A.), hvoraf man fremstiller fortrinligt P. Luden, som kan gjenvindes ved Inddampning, fremstilledes tidligere af Soda, nu af Glaubersalt. I Hollænderen tilsættes ofte et og andet, f. Ex. Antichlor, Bøttelim (s. disse A.), Farvestoffer osv. Formningen af P. foregik tidligere altid paa Haandforme, nu for største Delen paa Maskine. Haandformene ere Sigter af Messingtraads Dug, hvori Vandmærker ere anbragte. Dugen er fladt udspændt og omgiven af en løs Rand, hvis Højde bestemmer Arkets Tykkelse. To Mand arbejde stedse med to Forme og ēn Rand ved et stort Kar (Bøtte) med lunkent Helstof; Formeren danner Arket ved at si Vandet fra; Gudskeren stiller Arket fra Formen ved at lægge det paa et Filt, saaledes at han efterhaanden danner en Post af f. Ex. 180 nydannede Ark med et Filt mellem hvert, foruden nogle for begge Ender. P. underkastes den første Presning mellem Filtene, senere flere uden Filt og tørres i aabne Tørrehuse, ophængte paa Snore. Skrivpapir limes (s. Lim), presses og tørres atter. Ved Formningen paa den saakaldte Øsemaskine foregaa hovedsagelig de samme Arbejder i uafbrudt Rækkefølge: Arket formes paa en lang og bred Formdug uden Ende, der stadig rystes, presses med Filtvalser og med Filtduge uden Ende og tørres endelig ved at trykkes med Filtduge imod dampvarmede Valser; ofte skæres Papirstrimlen af selve Maskinen i Stykker i enkelte Ark. Limning er ved maskinformet P. enten Bøttelimning eller foretages bagefter for Haanden. Maskinpapir kan være lige saa stærkt som haandformet P. Naar det er skjørt, kan Grunden ligge i for stærk Kogning eller Blegning, slet Udvaskning af Chloret eller for skarpe Hollænderskinner, ligesom Bøttelimningen giver mindre Styrke end Haandlimningen. **Pap** kan være 3 Slags: Formet P. er kun tykt Papir uden nogen skarp Grænse; det er det sletteste. Kortpapir eller limet Papir er det stærkeste. Almindeligst forstaar man ved P. det gudskede P., som faas ved samme Fremgangsmaade som haandformet Papir, kun at Gudskeren lægger 2—12 nyformede Ark paa hverandre uden Filt imellem; af jo flere og tyndere enkelte Ark P. er dannet, desto stærkere bliver det med samme Tykkelse og af samme Materiale. P. tørres i Solen eller ved kunstig Varme; de blive ofte glattede ved Valsning. **Papirmasse** ell. papier mâché er egentl. Papirhelstof med Tilsætninger af Kridt eller lignende Stoffer, samt et Bindemiddel, æltet og formet efter Bestemmelsen; ofte giver man dog dette Navn til langt stærkere Varer, dannede ved at klistre et stort Antal enkelte Ark over en Form, det ene over det andet. Den egentlige P. bliver sædvanlig malet med Vandfarve og bedækket med en let Fernis; den af Ark sammenklæbede gjennemtrænges med Linolje, tørres i en Ovn og lakeres med Copal. — Det ældste Papir, man kjender, forfærdigedes i Ægypten af Papyrusplanten. Dennes Stængler afbarkedes, og Marven deltes i lange Strimler, saa tynde og brede som muligt; disse ordnedes i vaad Tilstand ved Siden af hverandre paa en Plade, og ovenpaa lagdes et lignende Lag med Strimlerne korsvis over de nederste. Det hele bankedes og pressedes sammen og kunde derefter gjøre Tjeneste som P. Den Methode, efter hvilken Nutidens P. forfærdiges, stammer fra China, hvor man allerede 150 Aar f. Chr. forstod at tilberede P. umiddelbart af Plantetrævler, navnlig af Bambusplanten. Senere lærte man at forfærdige P. af Bomuld, en Kunst, som Araberne skulle have bragt med sig i det 7de Aarh. fra Tatariet, og som snart udbredte sig i Middelhavslandene. Korsfarere bragte Kunsten videre mod Vest og Nord, og man finder de første Spor af Papirfabrikation i Tyskland omtr. Aar 1200 og i Frankrig omtr. 1250. Først arbejdede man uden mechaniske Hjælpemidler, men i Beg. af det 14de Aarh. fandt man paa at sønderdele Materialet ad mechanisk Vej. Bogtrykkerkunstens Opfindelse gav Papirfabrikationen et stort Opsving, men Formningen vedblev dog at gaa for Haanden indtil Beg. af vort Aarh., da Roberts i Essonnes opfandt Papirmaskinen. I dette Aarh. med dets talrige Aviser og Tidsskrifter forfærdiges der utrolige Masser af P., og den stadig tiltagende Mangel paa Klude har sat

Teknikernes Opfindsomhed paa en haard Prøve, indtil man omsider i Træet fandt det Stof, der — om det skulde blive nødvendigt — kan erstatte Kludene fuldstændig. For Tiden produceres i Danmark P. til adskillige Dagblade udelukkende af Træ; P. er ganske vist ikke godt, men Grunden hertil er ikke den, at man anvender Træ, men at man bruger for meget slebet Masse og for lidt Cellulose.

Papirius, en romersk Slægt, til hvilken der baade hørte patriciske og plebejiske Familier, og af hvis Medlemmer følgende ere de mest bekjendte. **Lucius P. Cursor** udmærkede sig som Feltherre i Krigen mod Samniterne; hans Søn af s. N. triumpherede to Gange og fuldendte 272 f. Chr. Samniternes Undertvingelse. — **Cajus P. Carbo** var en ivrig Tilhænger af Tib. Gracchus; som Folketribun 131 f. Chr. gjennemførte han en Lov (lex tabellaria), hvorved der fastsattes hemmelig Afstemning over Lovsager. Han maatte efter Gracchus's Død gaa i Landflygtighed. — **Cnejus P. Carbo** var Consul 113 og blev slaaet af Cimbrerne ved Noreja; hans Søn af s. N. hørte til Marius's og senere til Cinnas Parti; efter dennes Død kom han selv i Spidsen for Folkepartiet og var tre Gange Consul, sidste Gang 82 f. Chr. sammen med den yngre Marius. Ved Sullas Tilbagekomst flygtede han til Afrika og blev henrettet af Pompejus 82.

Papirmorbærtræ (Broussonetia papyrifera), et i Japan og China dyrket Træ af Figenfamilien, af hvis trævlede Bark det chinesiske Papir forfærdiges. Af Barken af en beslægtet Art tilberede Beboerne af Sydhavsøerne et Stof, som de bruge til Beklædning.

Papirsnække (Argonauta), ottearmet Blæksprutteslægt, hvis Hun er udstyret med en hvid, sammentrykt, næsten papirtynd og halv gjennemsigtig, ribbet Skal, der har megen Lighed med en Sneglestkal; den afsondres af den indvendige Side af 2 af Blæksputtens 8 Arme, som ere kaabeformig udvidede og bæres tilbagebøjede, saa at de omfatte Skallen og Dyrets inden i denne skjulte Krop, men findes ikke hos Hannen, som ogsaa mangler de omtalte Udvidelser af det ene Armpar og i det hele ganske ligner de andre pelagiske Oktopoders Hanner, d. v. s. er langt mindre end Hunnen og udstyret med en til Parringsredskab omdannet Arm (Hektokotyl), som løsrives under Parringen. Paa Grund af den løse Sammenhæng mellem Dyret og Skallen — hvis Bestemmelse maaske nærmest er at beskytte Æggene — har man en Tid lang troet, at Skallen ikke oprindelig hørte Dyret til, men at dette benyttede en anden ukjendt Dyreforms Skal ligesom Eremitkrebsene Sneglenes. At de skulle benytte Skallen som Baad, de brede Arme som Sejl og de andre som Aarer, er ligeledes næppe rigtigt; deres Bevægelser i Vandet ere ikke forskjellige fra de andre Blæksprutters. Slægten tilhører de varme Have.

Papirspenge i strængere Forstand kaldes de af Regeringen udstedte, uindløselige Seddelpenge i Modsætning til egentlige Banksedler, der vel ogsaa ofte ere gjorte uindløselige, men dog, selv i saa Fald, i væsentlige Henseender adskille sig fra egentlige P. Hyppig bruges dog dette Navn om alle Slags Sedler. Jvfr. **Bank**.

Papirsvalser. Ved Kalandring og Gaufrering (s. **Presning**) blive Tøjer eller Papir haardt pressede mellem en Metalvalse og en Modtrykvalse, der bør være baade fast og elastisk og derfor sædvanlig forfærdiges af Papir ved at sammenpresse, helst med en hydraulisk Presse, nogle Baller Papir, stukne paa en Jernaxel, undertiden med Lim mellem de enkelte Ark. Den saaledes mellem to Jernskiver samlede Valse afdrejes paa en Drejebænk, og da Staalene meget hurtig sløves derved, foretages sidste Afdrejning helst med en Diamantslis, for at P. kan faa tilstrækkelig Nøjagtighed.

Papisme, Papist, s. **Papa**.

Papiti, Havn paa Nordsiden af Tahiti, den største af Selskabsøerne i Australien, Hovedpunktet for den nu siden 1880 under fransk Herredømme staaende Øgruppe. 3,000 J.

Papning. Tøjer af Bomulds- ell. Hørgarn bringes sædvanlig i Handelen i appreteret Tilstand, og da man bl. a. derved vil give dem Udseende af at være tættere og stærkere, end de ere, blive de sædvanlig pappede, d. e. gjennemtrukne med Klister, hvortil som oftest sættes lidt Vox, Talg eller Sæbe for at give nogen Blødhed, sjældnere Gummi for at give endnu mere Stivhed, og ofte lidt Vasteblaat. P. foregaar ved Musselin ofte med en stor Skruepresse, der jævnt fordeler Stivelsen i 30—40 Stykker paa ēn Gang; ellers bruges sædvanl. en Maskine, der fører Tøjet ned i et Trug med Klister og derpaa presser det mellem et Par Valser.

Pappenheim, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken ved Floden Altmühl, 7 M. s. s. ø. for Ansbach, med 2,000 J., livlig Industri og to Slotte med prægtige Haver, Hovedsædet i det 3¼ □ M. store Grevskab P. Efter dette fører en gammel schwabisk Slægt Navn, som 1439 delte sig i 4 Linjer, af hvilke dog kun ēn endnu bestaar. **Gottfried Heinr. v. P.**, f. 1594, udmærkede sig som kejserlig Rytteregeneral i Trediveaarskrigen ved sin overordentlige Tapperhed, men ogsaa ved sin Haardhed og Grusomhed. Sin første glimrende Vaabendaad udførte han som Oberst i Slaget ved Prag 1620; 1623 blev han Chef for et Regiment Kyradserer, de saakaldte „**Pappenheimere**“, kæmpede 1623—26 i Lombardiet og Østerrig, 1627—29 under Tilly og Wallenstein imod Christian IV og 1631 under Tilly mod Gustav Adolph, hvor han ved sin dumdristige Forvovenhed blev Skyld i Nederlaget ved Breitenfeld 1631. Han forenede sig senere med Wallenstein og blev dødelig saaret i Slaget ved Lützen; han døde den n. D., 7 Nov. 1632, i Leipzig. Hans Linje uddøde med hans Søn 1647.

Pappos, alexandrinsk Mathematiker fra det 4de Aarh. e. Chr., Forfatter til et af de værdifuldeste mathematiske Værker, der ere os overleverede fra den græske Oldtid. Det fører Titlen »Συναγωγαὶ μαθηματικαί« i 8 Bøger (lat. Udg. 1588 af Commandinus under Titel »Collectiones mathematicæ«) og indeholder en Sammenstilling af hans Forgængeres ypperste Opdagelser paa Geometriens Omraade og en Mængde, dels selvstændige Theoremer, dels

Hjælpesætninger til Lettelse af Forstaaelsen af de ældre Forfattere. Foruden Egenskaber ved Keglesnittene behandler det bl. a. ogsaa Curver som Konchoiden, Quadratrix, Spiraler, end videre Undersøgelser over Problemet at fordoble Terningen, om Maxima og Minima, om isoperimetriske Figurer, den senere saakaldte Guldinske Sætning (s. Guldin) o. m. a. Hos P. finder man ogsaa først paavist Betydningen af det saakaldte Dobbeltforhold, der spiller en vigtig Rolle i den moderne Geometri.

Păpua, s. Australien og Folkeslag. Da dette Navn fornemmelig anvendes om Beboerne af Ny-Guinea, have flere, navnl. franske Geographer begyndt at kalde denne Ø P. ell. Papuăsia.

Papyrográph, et i England opfundet Apparat til hurtig at copiere Tegninger og Skrift. Skriften paaføres med en skarp Pen og en særlig Art chemisk Blæk den upræparerede Side af et Papir, hvis anden Side er vandtæt; Blækket opløser den vandtætte Side, hvorved der opstaar et Slags Skabelon. Skaffer 200—300 gode Aftryk.

Papyrus, oprindelig en ægyptisk Plante af Slægten Fladax (s. d. A.), voxer nu i Abessinien og paa Sicilien. Af Stængelens Marv forfærdigedes det ægyptiske Papir (s. d. A.), som derfor ogsaa kaldtes P.; de Skriftdocumenter, der ere skrevne paa det saaledes tilberedte Papir, kaldes ligeledes P. eller Papyrusruller. De ægyptiske Papyrusruller ere beskrevne mest med hieratisk, men ogsaa med hieroglyphisk og demotisk Skrift; Højden er omtr. 1 F., Længden forskjellig, indtil 100 F. og derover. De føre Navn efter de europæiske Ejere, under hvem de ere blevne bekjendte i Videnskaben (P. Sallier, P. Harris, P. Ebers osv.).

Pará, 1) Grão P., Prov. af Kejserdømmet Brasilien i Sydamerika, omgiven af Atlanterhavet og Guajana mod N., Prov. Amazonas mod V., Matto-Grosso mod S. og Maranhão mod Ø. 20,900 □ M. med 344,000 I., hvoraf 24,000 Slaver. Det er et af Amazonflodens Nedreløb med dens talrige Bifloder gjennemstrømmet Lavland, det er udsat for store Oversvømmelser og dækket med umaadelige Skovstrækninger. Væsentlig er kun Kyststrækningerne og Landet langs Flodløbene beboet af en fast Befolkning, hvorimod det indre af Skovstrækningerne huser talrige, halvvilde Indianerstammer. — 2) P. ell. Belem, Hovedstad i Prov. P., ved højre Bred af den her 1¼ M. brede Rio P. ell. Tocantins, 15 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet. 40,000 I. Bispesæde med smuk Kathedralkirke, anselige Bygninger og flere Klostre. Betydelig Handel. Kabelforbindelse med Bahia og Pernambuco.

Pară, en tyrkisk Mønt, hvoraf 40 paa en Pjaster, omtr. ½ Øre. Som Mønt i Rumænien (ogsaa kaldet Banu) svarer P. til den franske Centime, af Værdi omtr. ¾ Øre.

Parabăse hed i den gamle græske Komedie en directe Henvendelse af Choret til Publikum, i hvilken Chorføreren talede i Digterens Navn; Indholdet af P. stod ikke i Sammenhæng med Stykkets Indhold.

Parăbel, Sammenligning; ofte bet. det en selvstændig Fortælling, der bestaar i en gjennemført Lignelse. Især maa mærkes Christi P., som læses i Evangelierne. En bekjendt Parabeldigter i den nyere Tid var Krummacher. — I Mathem. er P. Navnet paa en af Keglesnitslinjerne og defineret som den Curve, hvis Punkter alle have lige store Afstande fra et givet Punkt (Brændpunkt, Focus) og en given ret Linje (Ledelinje, Directrix); i Følge denne Definition viser Curven sig at bestaa af to Grene, som ere symmetriske med Hensyn til en ret Linje (Axen) gjennem Brændpunktet vinkelret paa Ledelinjen, og som udgaa fra det Punkt (Toppunktet), der ligger paa Axen midt imellem Brændpunkt og Ledelinje, idet de bestandig fjærne sig længere og længere fra Axen (en Ellipse med uendelig Storaxe). Forbindelseslinjen af et Punkt paa P. med Brændpunktet hedder Brændstraale, Chorden vinkelret paa Axen gjennem Brændpunktet Parameter. Tangenten og Normalen til et hvilket som helst Punkt af P. kunne vises at være de Linjer, der halvere Vinklerne mellem Brændstraalen til Punktet og en Linje derigjennem parallel med Axen. **Paraboloide**, Fællesnavnet for to Flader, analytisk fremstillede ved Ligninger af 2den Grad. Vigtigst er **Omdrejningsparaboloiden**, som opstaar ved, at en Parabel drejer sig om sin Axe. Anvendelsen af Spejle, slebne som en O., til Brændspejle og til Fyr beror paa den nys nævnte Egenskab ved Parablens Normal, i Følgen hvilken de parallelt med Axen indfaldende Lysstraaler ville fra Spejlet kastes tilbage til Brændpunktet og omvendt de fra Brændpunktet udgaaende Straaler kastes tilbage i Retning af Axen. **Parabŏlsk**, lignelsesvis; hvad der har Form af en Parabel. Ved p. Elementer af en Kometbane forstaas de, som ere beregnede under Forudsætning af, at Banen er en Parabel, hvis Brændpunkt er i Solen. Om det end nemlig er sandsynligt, at Kometbanerne ere Ellipser, ere disse hyppig saa aflange og kun en saa ringe Del af dem i Nærheden af Toppunktet bekjendt, at det ikke er muligt derved at finde Ellipsens store Axe eller overhovedet at adskille den fra en Parabel.

Parabolāni, Sygevogtere paa de christne Hospitaler, dannede under de første christne Kejsere en saa talrig Klasse, navnlig i Ægypten og Lilleasien, at Biskop Dioskuros af Alexandria kunde møde paa „Røversynoden" i Ephesos 449 med en hel Livvagt af P., hvis Voldsgjerninger og Trusler tvang al Modstand imod hans Vilje til at bøje sig.

Paracĕlsus, Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus ab Hohenheim, schweizersk Læge, Chemiker og Theosoph, f. 1493 i Einsiedeln i Schweiz, hvor hans Fader, af hvem han først blev undervist, var Læge. Hans utrættelige Videbegjærlighed drev ham tidlig paa udstrakte Rejser, paa hvilke han studerede ved forskjellige Universiteter; efter al Rimelighed er han endog kommen til Danmark, hvor han skal have tjent som Feltchirurg i den danske Hær og med denne have deltaget i Stockholms Belejring af Christian II; gjennem Rusland og Tyrkiet vendte han fra Sverige tilbage til Tyskland. 1527 blev han Professor og Stadslæge i Basel, som han dog snart igjen maatte forlade paa Grund af forskjellige Stridigheder, hvori han indvik-

lede sig, begav sig atter paa Rejser og døde 1541 i Salzburg. Ved Siden af et vist Hang til Mysticisme har han utvivlsom Fortjeneste derved, at han optraadte mod den Galenske Lære (s. **Lægevidenskabens Historie**) og viste dens Uholdbarhed, men hans Bestræbelser for at sætte noget nyt i Stedet vare forfejlede, idet han i sin Foragt for hin opgav en videnskabelig Bearbejdelse af Lægekunsten og vendte tilbage til en ren, næsten raa Empiri. Fremdeles har han store Fortjenester af Sygdommenes Behandling og af at have beriget Lægekunsten med en Mængde simple og virksomme Lægemidler, men fremfor alt af at have fremmet Studiet af Naturvidenskaben og især Chemien betydelig. Paa sine talrige Rejser benyttede han Lejligheden, hvor den bødes, til at sætte sig ind i en Mangfoldighed af metallurgiske Processer og til indtrængende Syslen med praktisk Chemi. Han er den første, som adskiller Metaller og Halvmetaller (Zink og Vismut). P. gav ogsaa først en nøjere Beskrivelse af Zinkets Egenskaber, adskilte Alun og Vitriol, som tidligere hyppig bleve forvexlede, og lærte en ny og hensigtsmæssig Methode til Kobberets Amalgamation; han er Brintens Opdager, om han end saa lidt som nogen paa den Tid forstod at opsamle og undersøge denne Luftart. De mangfoldige spredte Angivelser i hans Skrifter om chemiske Redskaber og Processer vise ogsaa, at han var en dygtig praktisk Chemiker. — Som P. i Medicinen polemiserer mod Galen, saaledes polemiserer han i Philosophien mod Aristoteles. Speculationen, som uden Erfaring er Phantasteri, og »experimentum«, som uden Tænkning er Ammestuesnak, skulle forbinde sig til den sande »experientia«, som udgjør Philosophiens Væsen. Dennes Hovedgjenstand er Mennesket; men dette kan kun forstaas ved Betragtning af Verden, Mikrokosmen kun ved den Makrokosme, af hvis Elementer den er sammensat. Omvendt forstaas Verden først ret ved Betragtning af Mennesket, det sidste og højeste Verdensvæsen. Den sande Philosophi maa derfor forstaa at skue det ene i det andet. Menneskets Væsen er som hele Naturen tredobbelt; han er baade Dyr, Dæmon og Engel. Verdenselementerne virke i hans legemlige og aandelige Væsen. Ethvert Individ har sit personlige Livsprincip, sin „Archæus", der stræber efter det gavnlige og bortstøder det skadelige. I Modsætning til Philosophien som Erkjendelse af Naturen stiller P. Theologien. Han retter en djærv Polemik mod den katholske Overtro, taler med Haan om Luthers Modstandere og stiller Erasmus højst af sin Tids Lærde; dog viser hans Maria- og Helgendyrkelse, at han endnu staar paa Katholicismens Grund. Mystik og vild Phantaseren blande sig hos P. med sunde og energisk udtrykte Ideer. **Paracelsister**, de mere eller mindre fanatiske Tilhængere af hans Lære, der med Iver greb især den mystiske Del af denne og hans Lære om Arcana og udviklede den videre, ofte endog til Grænsen af det vanvittige. De mest fremragende af disse vare Leonhard Thurneysser og Peder Sørensen (s. d. A.).

Paracentēse, s. **Punktur**.

Parāde, fr., højtideligt Optog eller Opstilling (Lønningsparade, Kirkeparade, Vagtparade, Paradeseng); i Fægtekunsten en Bevægelse med Vaabnet for at afværge (**parere**) Modstanderens Hug eller Stød. I Ridekunsten bet. parere eller gjøre en P. at holde Hesten samlet og pludselig an.

Paradigma, gr., Exempel, Mønster, Mønsterord, betegner navnl. i Grammat. Ord, der tjene til Exempel paa Bøjning.

Pāradis, pers., d. s. s. hebr. Eden, bet. oprindelig en stor Have og bruges i Bibelen dels om det jordiske P., de første Menneskers Opholdssted indtil Syndefaldet, dels om det himmelske P., de saliges Opholdssted efter Døden. P. kaldes Galleriet i de franske Theatre.

Pāradisfugl (Paradisea), en for Ny-Guinea og nogle omliggende Øer ejendommelig Familie af ret anselige, pragtfulde, med lange, dunede, svævende Vinge- og Halebækfjer samt andre, ofte højst besynderlige Fjerprydelser hos Hannen udstyrede Fugle, der i Systemet stilles i Nærheden af Stærene og Ravnefuglene; de leve af Frugter og Insekter.

Pāradiskorn, de uregelmæssig formede, svagt glinsende, umodne Frø af Krydderplanten Amomum granum Paradisi fra Ceylon; de benyttes især til at give Eddike en skarp Smag.

Pāradisæble, Frugten af et Dværgæbletræ (Malus paradisiaca ell. præcox) fra Rusland og Tydskland, som har grønne, senere lysgule, undertiden rødplettede Frugter. Træet benyttes mest til Grundstamme for lave Æbletræer og formeres ved Udløbere. P. betegner dog ogsaa flere af de dyrkede Varieteter af Æbler, ligesom Frugterne af Tomaten (de saakaldte »pommes d'amour«) stundum kaldes P.

Paradōx, egtl. som strider imod en alm. antagen Lære; sær, tilsyneladende eller virkelig urimelig, paafaldende Mening. **Hydrostātisk P.** kaldes den Lov, at en Vædskes Tryk paa en Flade alene retter sig efter Vædskens Vægtfylde, Fladens Størrelse og dens Afstand fra Overfladen, men ikke efter den Mængde Vædske, som ligger over den i Karret, altsaa ikke efter Karrets Form (s. **Pascals Kar**). Den **pneumātiske P.** er det Phænomen, at naar man blæser gjennem et Rør, som udmunder midt i en Plade, og holder et Stykke Papir for Rørets Aabning, vil dette ikke blæses bort, men holde sig tæt ind til den faste Plade, idet der ved Luftens Fart imellem de to Flader fremkommer en Fortynding af Luften. Herpaa grunde sig ogsaa de saakaldte „Rafraichisseurs".

Paraffin (af lat. parum affinitatis), et farveløst, gjennemskinnende, krystallinsk Legeme, der vindes ved tør Destillation af Træ, Tørv, bituminøse Skifere og raa amerikansk Petroleum. Det smelter ved 30—60°, er uopløseligt i Vand og kold Vinaand, opløseligt i kogende Vinaand, Æther og flygtige Oljer. Det koger ved over 300°. P. bestaar af en Blanding af Kulbrinter med højt Kogepunkt og den almindelige Sammensætning $C_n H_{2n+2}$ (jvfr. **Kulbrinte**). Det anvendes til Lys og, fordi det saa vanskelig angribes af Syrer, Alkalier, Chlor osv., som beskyttende Overtræk paa Metaller, Frescoer osv. Det bruges ogsaa til Forfalskning af Vox, men Forfalskningen kjendes let paa Vægtfylden (for Vox $0{,}966$, for P. $0{,}868$ til $0{,}876$).

Paragoutte, fr. [gütt], Draabeafleder, Flaskeprop, indrettet paa at forebygge Draabespild, naar Indholdet hældes ud.

Paragraph, egtl. det hosskrevne, betød hos de gamle et Tegn, hvorved man fremhævede Ord ell. Steder i en Bog; nu bet. det i Regelen mindre Afsnit i en Lov, en Lærebog o. desl. P. skrives med Tegnet §.

Paraguay [gnäi], 1) en af de sydamerikanske Republiker, omgiven af Argentina, Bolivia og Brasilien, udgjør Landet paa begge Sider af den mægtige Flod Paraguay, mod Ø. begrænset af Floden Paraná, mod S. af samme Flod, mod V. af Floderne Pilcomayo og Paraguay og mod N. af Floden Apa, der fra venstre Side falder i Paraguay. Nordgrænsen fortsættes mod V. til Floden Pilcomayo af en lige Linje under omtr. 52° s. Br. Landets Fladeindhold er 4,330 □ M. med en Befolkning (1879) af 346,000 J., hvoraf kun 116,000 Mandfolk, foruden halvciviliserede Indianere (60,000) og vilde (70,000). Af den egentlige Befolkning anslaas omtr. ⅘ at bestaa af civiliserede Indianere, for største Delen af Guarani Stammerne; Resten er Mestizer, spanske Creoler og Indvandrede, mest Italienere og i de senere Aar Tyskere. Landet er v. for Paraguay i det hele fladt, mod V. optaget af Chaco Ørkenen. Den østlige Del, mellem Paraguay og Paraná, er ligeledes Lavland, men danner i Midten lave Højdekjæder med Retning fra N. mod S. Klima og Vegetation ere næsten tropiske med stor Rigdom paa Skov, der leverer Tømmer af udmærket Haardhed. Af Planteriget dyrkes fortrinlig Træfrugt, og desuden indvindes Kautschuk, Aloe, Rhabarber, Sassafras, Farvestoffer, Bomuld, Tobak, Majs, Maniok, Sukker og Paraguaythe (s. Christtorn). Kvægavlen er forholdsvis ubetydelig. Finansernes Hovedindtægt er Told, der 1884 udgjorde 2,265,000 Kr. Totalindtægten var 2,987,000 Kr., Udgiften ubetydelig mindre. Statsgjælden var voxet betydelig ved Krigen 1864—70, men ved Salg af Statsejendomme og ved et Forlig i London af 4 Dec. 1885 er den bleven saaledes reduceret, at den 1886 kun udgjorde 1,170,000 Kr. indenrigsk og c. 15 Mill. udenrigsk Gjæld. Denne sidste skulde i de første 5 Aar forrentes med 2 pCt., i de næste 5 med 3 pCt. og derefter med 4 pCt., foruden ½ pCt. Amortisation. Den staaende Hær er kun 500 Md., men i Krigstilfælde ere alle værnepligtige. Af Jærnbaner er kun i Drift en Linje fra Hovedstaden Assuncion mod S. Ø. til Paraguari, c. 10 M. lang. Forfatning. P. styres af en Præsident, valgt paa 4 Aar, et Senat af c. 35 Medl. og et Deputeretkammer af 60 Medlemmer, alle valgte ved almindelig Valgret. — P. blev vel bekjendt for Spanierne 1515, da Solis opdagede La Platafloden, men først 1536 lykkedes det dem at faa sikkert Fodfæste i Landet. 1608 bosatte Jesuiter sig, og de forstod med Mildhed og Snildhed at omvende og disciplinere Indianerne saa vel, at de under Spaniens nominelle Herredømme grundlagde et halv gejstligt, halv verdsligt Statssamfund med theokratisk-patriarchalsk Forfatning. Dette omstyrtedes 1758 ved Spaniernes og Portugisernes forenede Angreb, og 1768 forvistes Jesuiterne. 1810 udbrød Opstand i P. ligesom i det øvrige spanske Amerika, og Dr. Francia, der stillede sig i Spidsen derfor, blev 1814 Dictator; han styrede med et Jærnscepter og holdt P. aldeles afspærret fra Omverdenen, men søgte for Resten at udvikle dets naturlige Hjælpekilder. Efter hans Død 1840 tilfaldt Herredømmet hans Slægtning, Carlos Ant. Lopez, der 1845 aabnede Landet for de fremmede og tillod Handelssamkvem med Omverdenen; da Præsident Rosas i Argentina gjorde Paastand paa, at P. skulde høre dertil, deltog Lopez 1850 i Krigen imod ham og fik ham 1852 fordreven, hvorefter P.s Uafhængighed godkjendtes og Skibsfarten paa La Platafloden frigaves. Han efterfulgtes 1862 af sin Søn Francisco Lopez, der 1864 styrtede sig i en Krig med Brasilien og Argentina og efter 5½ Aars haardnakket Kamp bukkede under i Marts 1870 og selv faldt, medens P. blev fuldstændig ødelagt og næsten affolket. Statens Uafhængighed blev dog ikke krænket, og en republikansk Forfatning indførtes efter Lopez's Fald; kun tiltog de krigførende Magter sig ved Fredslutningen 1872 nogle Landstrøg, der hidtil hørte til P. Den første Præsident J. B. Gill, valgt 1874, blev myrdet 1877 tillige med sin Broder; men Morderne omkom ved et Oprørsforsøg i Oct. s. A. Den nuværende Præsident er P. Escobar (siden 1886). — 2) Flod, s. La Plata.

Paraguay Roux, fr. [gyä ru], Tinctur af en sydamerikansk Kurvblomst (Spilanthes oleracea), benyttes som Middel mod Tandpine.

Parahyba [iba], 1) Prov. af Kejserdømmet Brasilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Rio Grande do Norte mod N. og Pernambuco mod S. 1,357 □ M. med 433,000 J., hvoraf 18,000 Slaver (1885). Provinsens midterste Del optages af Sierra Borborema, der i Retning fra N. til S. gjennemstryger Landet i to Kjæder. Den vigtigste Flod er Parahyba, der falder i Atlanterhavet. Klimaet er i de højere Egne tempereret og sundt, men temmelig tørt. Jordbunden er frugtbar og frembringer fortrinlig Bomuld, Sukker, Frugter og Grøntsager. Landet dækkes af store Skove, der levere godt Tømmer. 2) Hovedstad i Prov. P. ved Floden af s. N. i Nærheden af dens Udløb i Atlanterhavet, 15 M. n. for Pernambuco. 14,000 J. Havn og livlig Handel.

Paraklēt, det lat. advocatus, Talsmand, Hjælper, bruges i det nye Test. baade om Christus og den Helligaand, i den kirkelige Sprogbrug derimod navnlig om den sidste som den, der styrker, lærer og vejleder de christne i al Gjerning i Guds Riges Tjeneste baade indadtil og udadtil. P. hedder ogsaa et Kloster nær ved Troyes, stiftet af Abailard, som blev begravet der. Paraklētikon, Trøsteskrift, bruges i den græske Kirke som Navn paa en bestemt Bønnebog.

Paraldehyd, $C_6H_{12}O_3$, dannes af Aldehyd ved meget smaa Tilblandinger af fremmede Stoffer, f. Ex. Syrer, Chlorzink, idet 3 Molecyler Aldehyd forene sig. Det koger først ved 124° (Aldehyd ved 21°) og kan ved Afkøling faas i Krystaller, som smelte ved 10°. Det anvendes noget i Medicinen som beroligende Middel paa lignende Maade som Chloral.

Paralipŏmena, Supplementskrifter, kaldte de 70 Fortolkere Krønnikernes Bøger som Supplement til Samuels og Kongernes Bøger.

Parallāxe, den Forandring i en Gjenstands apparente Sted, som følger af en Forandring i Iagttagerens Standpunkt; Betegnelsen bruges navnlig om Forskjellen mellem den apparente og geocentriske Højde af en Stjærne. Denne P. er størst, naar Legemet er i Horizonten, og kaldes da den horizontale P., som er den, der menes, naar Ordet bruges uden Tilføjning; den er den samme som den Vinkel, under hvilken Jordens Radius ses fra Himmellegemets Centrum. Den findes i Almindelighed ved at iagttage Legemet fra forskjellige Standpunkter paa Jordens Overflade, og af den udledes Afstanden, udtrykt i Jordradier. — Maanens P. har en Middelværdi af 57′ 2″,3, hvoraf følger en Middelafstand af 60,274 Jordradier. Solens Middelparallaxe, hvis Bestemmelse er af stor Vigtighed, da Solens Afstand fra Jorden er Enhed ved de fleste Afstandsbestemmelser, findes ikke ved directe Iagttagelse af Solen, men ved at iagttage den Forskydning, som Venus ved en Gjennemgang (s. d. A.) lider paa Solskiven, eller som Mars eller en nær Planetoide ved Oppositionen lider mellem de nærliggende Fixstjærner ved at iagttages fra forskjellige Standpunkter paa Jordens Overflade. Disse Planeter ere nemlig de, der komme Jorden nærmest, hvis P. altsaa bliver størst og lettest at bestemme; af ēn Planets P. og Afstand følger saa Solens og de øvrige Planeters ved den 3dje Keplerske Lov. Solens P. kan ogsaa findes gjennem Aberrationen, naar Lysets Hastighed antages kjendt ved physiske Forsøg, eller gjennem Maanens parallaktiske Ligning (s. d. A.). Den er til forskjellige Tider angivet med forskjellige Værdier, af Aristarch til 3′, af Kepler til 1′, af Cassini til 10″, af Encke ved Venusgjennemgangene 1761 og 1769 til 8″,57. Den nu almindeligst antagne Værdi er 8″,85, hvortil svarer en Middelafstand af Solen af 23,300 Jordradier eller kun ubetydeligt over 20 Mill. g. Mil. Denne Værdi er dog endnu underkastet en Usikkerhed af c. 0″,10, hvortil svarer en Usikkerhed af c. 200,000 Mil i Solens Afstand. — For Fixstjærnernes Vedkommende er denne P. umærkelig. Derimod er det for disse, ved skarpt at bestemme deres Positioner fra de forskjellige Standpunkter, Jorden indtager i sit aarlige Løb om Solen, undertiden muligt at finde den Forandring i Sted, Stjærnen lider ved at ses fra Solens Centrum i Stedet for fra Jordens; denne kaldes da den aarlige P. i Modsætning til den forrige, som faar Navn af daglig P., og af den udledes Stjærnens Afstand, udtrykt i Jordbaneradier (s. Fixstjærner). **Parallaktisk Instrument**, s. Æqvatorial. **Parallaktisk Ligning**, s. Ligning. **Parallaktisk Vinkel**, Vinklen mellem en Stjærnes Højde- og Declinationscirkel. Den regnes positiv paa Vestsiden, negativ paa Østsiden af Meridianen.

Parallel [lēl], jævnsides løbende. I Geometrien siges to rette Linjer i samme Plan at være p., naar de ikke kunne skære hinanden, hvor langt de end forlænges. I samme Betydning siges to Planer at være p. P. Planer og p. rette Linjer have overalt samme Afstand fra hinanden. To plane Curver siges at være p., naar enhver Normal til den ene tillige er Normal til den anden og Curvernes Afstand maalt paa den fælles Normal overalt er den samme. **Parallel-Axiomet**, d. s. s. det 11te euklidiske Axiom, s. Euklides. I Befæstningskunsten ere **Paralleler** Løbegrave, som omslutte den Del af Fæstningen, mod hvilken det egentlige Belejringsangreb rettes. I Astronomien bruges P. i samme Betydn. som **Parallelcirkler**. Disse ere paa Himlen de Lillecirkler, p. med Æqvator, som Stjærnerne beskrive under deres daglige Omdrejning. Parallelerne paa Jorden ere ligeledes Cirkler, hvis Planer ere p. med Æqvator; alle Punkter af samme terrestriske P. have samme Bredde eller Polhøjde. I Mus. bruges P. i forskjellige Forbindelser, saasom **Parallelbevægelse** (naar to eller flere Stemmer samtidig stige og falde), Kvintparallel, Octavparallel (en af Musiktheorien forbudt Følge af to rene Kvinter eller Octaver i lige Bevægelse og i ens Stemmer), **Paralleltoneart** (en Toneart, der har Fortegn som en anden med den beslægtet, f. Ex. C-Dur og A-Moll, G-Dur og E-Moll). P. bet. ogsaa i Alminđel. Sammenligning ell. sammenlignende Sammenstilling, Sidestykke. **Parallelisme**, Linjers eller Planers Jævnsidesløben; Overensstemmelse mellem enkelte Steder i Skrifter, især i Bibelen (**Parallelsteder**).

Parallelepīpedum, et Prisme, hvis Grundflader ere Parallelogrammer. Det er altsaa begrænset af 6 Parallelogrammer, hvis Planer ere to og to parallele; dets 12 Kanter ere 4 og 4 parallele og lige store. Ere Sidefladerne Rectangler, hedder P. ret; gjælder dette tillige om Grundfladerne, kaldes det retvinklet. En Kubus eller Tærning er et P., begrænset af 6 Kvadrater.

Parallelogrăm, en Firkant, hvis Sider ere parvis parallele. I P. ere de modstaaende Sider og Vinkler lige store, og Diagonalerne halvere hinanden; dets Areal er Produktet af en af Siderne (Grundlinjen) med dennes Afstand (Højden) fra den modstaaende. Ere alle Siderne lige store, hedder P. Rhombe; ere Vinklerne lige store, altsaa rette, kaldes det Rectangel; i Kvadratet ere baade Sider og Vinkler lige store. Et P., som ikke besidder nogen af disse Egenskaber, kaldes undertiden Rhomboide. I Rectanglet ere Diagonalerne lige store; i Rhomben ere de vinkelrette paa hinanden og halvere Vinklerne; ved Kvadratet ere alle Egenskaber forenede. **Kræfternes P.**, s. Kraft.

Parallelskruestik, en Skruestik, under hvis Aabning og Lukning Kjæfternes Inderflade stadig holdes parallele.

Paralleltrapēz, en Firkant, hvis ene Par modstaaende Sider ere parallele. Dets Areal er det halve Produkt af de parallele Siders Sum og Højden, de samme Siders Afstand.

Paralogisme, ufrivillig Fejlslutning. S. Slutning.

Paralyse, s. Lamhed; **paralytisk**, lam.

Paramagnetisme, d. s. s. Magnetisme, i Modsætning til Diamagnetisme (s. d. A.).

Paramaribo, Hovedstad i det holl. Guajana i Sydamerika ved Floden Surinam, 3 M. fra

dens Udløb i Atlanterhavet. 27,000 J. Staden er regelmæssig bygget, gjennemskaaren af Kanaler og har brede, for det meste med Mango- ell. Orangetræer beplantede Gader og smukke offentlige Bygninger. Husene ere for det meste byggede af Tømmer, flere Etager høje. God Havn for Skibe af 18 F.s Dybgaaende og betydelig Handel.

Paramătta, smukt bygget Stad i den engelske Koloni New South Wales i Australien ved Floden P., 3 M. v. n. v. for Sydney. 6,000 J. Gouverneurens Sommerresidens. Store Klædemanufakturer. Astronomisk Observatorium. Paramattas kaldes derefter et Slags fint, let, treskaftet eller firskaftet, af Kamulds Islæt og Bomulds Kjæde vævet Tøj.

Paramĕnta, lat., kaldes i Romerkirken de geistliges Festdragter, Alterklæderne og overhovedet al Kirkeprydelse.

Paramĕter er i Keglesnitslinjerne Chorden gjennem et Brændpunkt, vinkelret paa Axen. Mere almindelig bruges i den analytiske Geometri P. som Betegnelse for en i en Curves Ligning indgaaende Størrelse, som bestemmer Curvens Form eller Beliggenhed.

Paranā, Flod, 1) s. La Plata. — 2) s. Rio Negro. — 3) Stad i den argentinske Stat Entrerios, tidligere Hovedstad i Argentina, ved venstre Side af Floden P., 50 M. n. v. for Buenos Ayres. 16,000 J. Livlig Transithandel. — 4) Prov. af Kejserdømmet Brasilien, omgiven af Prov. Matto Grosso, São Paulo, Atlanterhavet, Prov. Santa Catharina samt Argentina og Paraguay. 4,020 □ M. med 190,000 J., hvoraf c. 8,000 Slaver (1883). Provinsens Vestgrænse dannes af Fl. P., Nord- og Sydgrænserne i Hovedsagen af dens Bifloder Paraná-Panema og Yguassu. Landet, som gjennemskydes af talrige Floder, der falde i P. og dens Bifloder, er mod V. fladt og uden faste Beboere, undtagen enkeltvis ved Floderne, i Midten og mod Ø. langs Havet derimod bjergfuldt. Serra do Mar med nord-sydlig Hovedretning falder temmelig brat af mod Havet, jævnere mod V. I det indre drives megen Kvæg- og Hesteavl, i Kystlandet dyrkes Sukker, Tobak, Bomuld og Kaffe. Hovedstad Curitiba.

Paranaguá, Stad i Prov. Paraná i Brasilien, under 25° 36′ s. Br., ved en Bugt af Atlanterhavet. 5,000 J. Udførselshavn.

Paranahyba [iba], 1) Flod i Brasilien, udspringer i den sydlige Del af Prov. Piauhy og løber med nordøstlig Retning til Atlanterhavet som Grænseflod mellem Prov. Piauhy og Maranhão. 140 M. lang. — 2) Stad i Prov. Piauhy, i Nærheden af Floden P.s Udløb i Atlanterhavet. 10,000 J. Livlig Handel.

Parapĕt, fr., Brystværn, Brystning, muret Rækværk.

Paraphēre, stadfæste ved Navns Underskrift.

Paraphrāse, Omskrivning, en til større Tydelighed sigtende omskrivende Oversættelse af et helt Skrift eller af enkelte Steder deri. Særlig forstaas ved P. en Bibeloversættelse, som i Stedet for en ordret Gjengivelse af Grundtexten gjengiver dennes Tankegang i sammenhængende Fremstilling og, hvor det behøves, medoptager de til Forstaaelse af Meningen nødvendige Oplysninger. Som Navn paa et Musikstykke er P. næsten ensbetydende med Transscription eller Phantasi. En P. for Claver tyder dog mere paa en brillant, bravourmæssig Indklædning og Udsmykning af de valgte Motiver end paa en forklarende, tydeliggjørende Omskrivning af disse. Paraphrāst, omskrivende Fortolker.

Paraplegi, s. Lamhed.

Parāsche (hebr., d. e. Afsnit), Benævn. paa de 54 Perikoper, hvori Masora inddeler Pentateuchen; der oplæses en hver Sabbat i Synagogen, saa at Læsningen af hele Pentateuchen tilendebringes hvert Aar. Til P. svare Afsnit af Propheterne, Haphtarer.

Parasit, Snyltegjæst, kaldte Grækerne en Person, der søgte at indsmigre sig hos rige Mænd for at leve paa deres Bekostning. Parasitisk, snyltende. Parasitisme, s. Snyltedyr og Snylteplante.

Par Bricole, fr. [kōll] (egtl. ad Omveje, et fra Billardspillet hentet Udtryk), abbrev. P.B., svensk musikalsk og literær Selskabsklub, med parodisk anordnede mystiske Ceremonier, stiftet i Stockholm omtr. 1774 af O. Kexel. Dens første „Ordens-Skjald“ var Bellmann; dens Højtidsdag er Barbara-Dagen, 4 Dec.

Parc aux cerfs, fr. [park aa sæhr], d. e. Hjorteparken, et Hus i Versailles, som Ludvig XV kjøbte 1755, og hvori anbragtes de Maitresser, ēn eller to ad Gangen, som hans Kammertjener Lebel skaffede ham.

Pārce, gr. Møre (*Moĩρα*), Benævnelse paa Skæbnens Gudinder, der tildelte enhver sin Lod. Hesiodos nævner tre: Klotho, der spinder Skæbnens Traad, Lachesis, der bestemmer Skæbnen, og Atropos, den uafvendelige, der overklipper Traaden. De ere Døtre af Natten eller af Zeus og Themis.

Parcel [sell], Del, Lod, især en af en større Ejendom udskiftet Jordlod; parcellēre, udstykke en større Jord i Lodder eller P.; Parcellist, den, som har en P. til Brug.

Parchim, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 5 M. s. ø. for Schwerin ved den lille Flod Elde. 9,000 J. Uldmanufakturer, Brænderier. Statue af Feltmarschal Moltke, der er født her. I Nærheden en Sundhedsbrønd.

„Parcival“, s. Wolfram v. Eschenbach.

Par dépit, fr. [pi], af Ærgrelse.

Pardessus, Jean Marie [d'sy], fransk Retslærd, f. 1772 i Blois, d. 1853, var før Julirevolutionen Medlem af Cassationsretten. Han har gjort sig fortjent dels ved sin Udgave af den saliske Lov (1843), dels ved sin »Cours de droit commercial« (1814—16) og sin »Collection des lois maritimes antérieures au 18me siècle« (1828—45).

Pardoe, Julie [pārdo], engelsk Forfatterinde, f. 1806 i York-Shire i en oprindelig spansk Familie, syslede allerede i sit 13de Aar med Digtning, strev efter en Rejse i Portugal »Traits and Traditions of Portugal« og senere »City of the Sultan« (1836) og »The Romance of the Harem« (1839), samt historiske og beskrivende Værker, f. Ex. »Louis the XIV«. Hun samlede end videre i »The Hungarian Castle« en Række ungarske Sagn, men er især bleven

populær ved fine Romaner, som »The Confession of a Pretty Woman«, »The Rival Beauties«, »The Jealous Wife« o. fl. D. 1862.

Pardon, fr. [dõng], Tilgivelse, „om Forladelse!"; i Krigsspr. give P. [alm. Udt.: dõn], skjænke Livet.

Pardubitz, Stad i Böhmen ved Elben, 13 M. ø. for Prag, med 10,000 J. Vigtigt Jærnbaneknudepunkt.

Paré, **Ambroise**, ell. Ambrosius Paræus, hvem Chirurgiens Reformation i det 16de Aarh. hovedsagelig skyldes, f. 1517 i Nærheden af Laval i Frankrig, var kun Barber, men fandt i Tidens uophørlige Borgerkrige fortrinlig Lejlighed til som Saarlæge at uddanne sit store Talent og samle den Masse af Erfaringer, som han senere nedlagde i sit store Værk over Chirurgien. Han naaede efterhaanden en overordentlig Anseelse, blev første Chirurg hos Kongen og døde 1590.

Paré [urigtig for fr. pari], Væddemaal. **Parēre**, vædde; ogsaa adlyde, efterkomme, som p. Ordre; p. i Fægte- og Ridekunst, s. **Parade**.

Parēlius, Sophie Marie, norsk Skuespillerinde, f. i Bergen 18 Sept. 1827, debuterede 1852 paa det „norske Theater" i Christiania, men har siden 1855 med enkelte Afbrydelser (bl. a. 1870, da hun sluttede sig til det af Bj. Bjørnson ledede Theater i Møllergaden) tilhørt Christiania Theaters Scene, blandt hvis betydeligste og mest ansete Kræfter hun er. Hendes Fag er de ældre, navnlig komiske Kvinderoller saa vel i det klassiske Repertoire (Holberg, Molière, Wessel, Sheridan) som i Vaudevillerne og moderne Komedier (Aase i „Peer Gynt", Frøken Skjære i „Kjærlighedens Komedie"). Hun studerede et Aar i Paris. Hendes Spil er bredt og kraftigt i sin Charakteristik og udmærker sig ved et festligt Lune, en solid og saftig Komik.

Parement, fr. [mãng], den ydre, særlig tildannede Side af en Mur ell. en Sten. Hvor en Mur er dannet af en Bagmur med en ydre Beklædning af bedre og stærkere Materiale, kaldes denne ydre Beklædning P. (smlgn. **Kvadersten**).

Parenchym, egtl. d. s. s. Væv i Anatomien, en Samling af ejendommelig ordnede dyriske eller vegetabilske Celler; Navnet bruges dog i den dyriske Anatomi mest om de blødere Væv og navnlig om saadanne, der ere ejendommelige for de Organer, hvori de findes, de saakaldte **parenchymatøse Organer**, hvortil fremfor alle Lever, Milt og Nyrer høre; naar man saaledes taler om Leverens P., tænker man navnlig paa de galdetilberedende Leverceller, ligesom man ved Nyrens P. især forstaar Urinkanalerne med deres Epithelialceller. **Parenchymatøs Betændelse**, den Betændelse, ved hvilken Exsudatet (s. **Betændelse**) gaar over i selve Cellerne, hvorved disse forstørres, faa et uklart Udseende under Mikroskopet og staa Fare for Undergang ved det Tryk, de derved lide; den p. B. spiller især en stor Rolle ved den Brightske Nyresygdom, visse Hjertesygdomme osv. **Parenchymatøs Degeneration**, en navnlig ved de acute Infectionssygdomme og forskjellige Forgiftninger indtrædende Forandring af de p. Organer og Musklerne, hvorved disse komme til at se ud, som om de vare kogte, beror paa en Forandring af Æggehvidestofferne i Cellerne og kan enten atter tabe sig eller gaa over i Fedtdegeneration. — I Botaniken betegner P. et Væv, hvis Celler ere forholdsvis korte og i Regelen afrundede eller stillede over hverandre med horizontale Begrænsningsflader, **Prosenchym** et Væv, hvis Celler ere forholdsvis lange samt spidst tilløbende eller tilskærpede og derfor kilede ind imellem hverandre.

Parenthēs, Mellemsætning, indskudt Sætning; ogsaa de Indklamringstegn eller Hager ( ) [ ], hvorved en saadan Mellemsætning betegnes; in parënthesi, i Forbigaaende. I Mathem. bruges en P. til at betegne, at den indenfor staaende Størrelse skal beregnes for sig.

Parēnzo, Stad i østerrigsk Istrien, ved Adriaterhavet, 7 M. s. til v. for Triest. 7,000 J. i Staden og dens District. Bispesæde. Ruiner af to romerske Templer. Oldtidens Parentium.

Pārēsis, s. **Lamhed**.

Par excellence, fr. [sellãngs], fortrinsvis.

Par force, fr. [fors], med Magt. **Parforcejagt**, en Jagtart, der bestaar i uden Anvendelse af Skydevaaben, sædvanlig flere dygtige Ryttere i Følge, paa hurtige Heste og med et Kobbel Hunde at forfølge et enkelt Stykke Vildt, i Regelen en Ræv eller en Hjort, saa længe indtil det synker sammen af Udmattelse og kan affanges (dræbes) med en Jagtkniv ell. Hirschfænger. Hos os er P. for længe siden gaaet af Brug, og først i den allernyeste Tid er den begyndt at dukke op igjen paa ganske enkelte Steder, men vil paa Grund af den i Danmark gjældende Markfred vanskelig kunne udøves uden paa store Heder eller i udstrakte, sammenhængende Skovstrækninger, hvor Vildtet kan rides træt, inden det naar ud paa dyrkede Marker.

Parfum, fr. [fõng], eller forvansket **Parfume** [fyme], Vellugt, vellugtende Vande; **parfumere** [fymēre], gjøre vellugtende. **Parfumeur** [fymøhr], den, der tilbereder eller sælger vellugtende Sager.

Parga, Stad med Klippefæstning i den tyrkiske Prov. Albanien ved det joniske Hav, s. ø. for Korfu. 5,000 J. — P. stod fra 1401 i Forbund med Republiken Venezia lige til dens Undergang 1797 og holdt sig uafhængig af Tyrkerne, indtil den efter mange Kampe 1819 maatte overgive sig til Ali Pascha af Janina; men de fleste af Indb. udvandrede til de joniske Øer.

Pāria, Benævnelse paa en talrig Menneskeklasse i Indien, som ikke hører til nogen Kaste og afskys som urene af Hinduerne. De antages oprindelig at henhøre til Draviderne, Landets Urbefolkning.

Pāria Bugten, en betydelig Havbugt paa Sydamerikas Nordkyst, skærer sig fra Atlanterhavet ind i Venezuela, lukket mod Ø. af Øen Trinidad.

Parieu, Marie Louis Pierre Félix Esquirou de [riö], fransk Statsmand, f. 1815, blev 1841 Advocat i Riom og valgtes 1848 til Nationalforsamlingen, hvor han stemte med de maadeholdne Republikanere. Efter at være gjenvalgt 1849 blev han 31 Oct. s. A. Undervisnings-

minister indtil 13 Febr. 1851 og gjennemførte Skoleloven af 1850. Efter Statscoupet 1851 blev han Formand for Statsraadets finansielle Afdeling og 1855 Statsraadets Næstformand lige til 2 Jan. 1870, da han blev dets Formand og Minister i E. Olliviers Ministerium. Efter Krigen holdt P. sig uden for det politiske Liv, men deltog i Bestræbelserne for en universel Møntfod og andre internationale Overenskomster. 1876 valgtes han som conservativ Candidat til Senator, men gjenvalgtes ikke 1885. P. har skrevet »Hist. des impots généraux sur la propriété et le revenu« (1856) og »Traité des impôts considérés sous le rapport historique, économique et politique en France et à l'étranger« (5 Bd., 1862—64).

Parime, Sierra, en isoleret, betydelig Bjærgmasse i det nordøstlige Sydamerika, omsluttet af Amazonfloden og Orinoco, har Punkter, der naa op mod 10,000 F., men ingen Vulkaner.

Parini, Giuseppe, italiensk Digter, f. 1729 nær Milano, blev mod sin Vilje Gejstlig, men sysselsatte sig med literære Studier og maatte for at underholde sig og sine tage mod Huslærerpladser i adelige Familier. Han vandt sin Berømmelse ved sine satiriske Digte »Il mattino« og »Il mezzogiorno«, hvor han med juvenalsk Skarphed og Indignation revser den lombardiske Adels Uvidenhed og i materielle Nydelser opgaaede Liv. Den østerrigske Gesandt i Lombardiet, Grev Firmian, skaffede ham Ansættelse ved Gymnasiet i Brera og overdrog ham at skrive Lejlighedsdigte til Fester i den kejserlig østerrigske Familie. Han fortsatte sine Satirer med »Il vespro« og »La notte«, blev siden af Bonaparte ansat i en Magistratspost i Milanos Commune, hvorfra han dog, misfornøjet med Tingenes Gang trak sig tilbage og gav sin Lønning til de fattige. Hans Poesi er formfuld, fri for Tidens arkadiske Smagløsheder og vandt Beundrere som Baretti og Brødrene Gozzi; hans Oder ere kraftige og smukke; hans Prosa (i Dialoger, Breve og Noveller) er let og naturlig, fri baade for Archaismer og Gallicismer. Han døde blind og vattersotig 15 Aug. 1799. Ugo Foscolo har i sit berømte Digt »I sepolcri« helliget hans Minde nogle smukke Linjer.

Păris ell. **Alexandros**, Søn af den trojanske Konge Priamos og Hekabe. Da hans Moder før hans Fødsel havde drømt, at hun havde født en Brand, der udbredte sig over Troja, blev han som Barn udsat paa Bjærget Ida, hvor han blev opdraget af en Hyrde; som Yngling blev han valgt til Voldgiftsmand i Striden mellem Gudinderne Hera, Athene og Aphrodite om, hvem der var den skjønneste; da han havde tilkjendt den sidste det gyldne Æble, der var Stridens Gjenstand (s. **Eris**), hjalp hun ham med at bortføre Helene, hvad der gav Anledning til den trojanske Krig. P. skildres af Homer som en blødagtig Mand af svag Charakter. I Følge et efterhomersk Sagn dræbte han paa underfundig Vis Achilleus i den thymbræiske Apollons Tempel og faldt senere selv ved Trojas Erobring, saaret af en af Philoktets forgiftede Pile.

Paris, Hovedstad i Frankrig og i Departem. Seine, under 48° 50′ n. Br. og 20° ø. L., paa begge Sider af Seine og paa to af denne dannede Øer, bestaar af la Cité paa Seineøerne, la Ville paa højre og l'Université paa venstre Seinebred. Staden dækker et Fladerum af 1⅓ □ M. med 2,845,000 I. (1886). Den er omgiven af en bastioneret Mur og en dobbelt Række detacherede Forter, der indeslutte et Areal af næsten 30 □ M. med en Omkreds af omtr. 24 M. Gaderne have en Længde af c. 120 M., Kloakerne af c. 80 M., de underjordiske Gasledninger af 250 M. og Vandledningerne af 230 M. P. er, med Undtagelse af enkelte Kvarterer, i det hele en særdeles smuk Stad med høje, smagfulde og prægtige Bygninger. Af de gamle Gader ere vel nogle temmelig smalle, men navnlig i de nye Kvarterer ere de brede og delvis beplantede med Træer. Talrige pragtfulde, glasdækkede Passager med glimrende Butiker gjennemskære paa flere Steder Husmasserne. Paa den største af Seineøerne ligger den herlige gotiske Kathedralkirke Notre-Dame med to Taarne, opført fra det 12te til det 14de Aarh.; det allerede i det 7de Aarh. anlagte og nu betydelig udvidede Hôtel-Dieu; Justitspaladset, indt. 1431 Kongernes Residens, ombygget 1839, og ved Siden af dette la sainte Chapelle, der er pragtfuldt udstyret og indeholder en Mængde mærkelige Helgenlevninger; Conciergeriet, det Fængsel, hvor Dronning Marie Antoinette under den første Revolution holdtes fangen. Paa højre Seinebred ere de mærkeligste Bygninger: Raadhuset (Hôtel de ville), oprindelig opført i det 16de Aarh., gjentagne Gange betydelig udvidet, under Communeopstanden 1871 næsten ganske ødelagt, men nu prægtig gjenopbygget. Pladsen foran Raadhuset ved tidligere Place de la grève (Strandpladsen) og er sørgelig bekjendt ved de her under den første Revolution stedfundne talrige Henrettelser. Øst for Raadhuset og i underjordisk Forbindelse med dette er en 1854 opført storartet Caserne for Infanteri og ved Siden af denne en anden for Rytteri og Artilleri. Vest for Raadhuset ligger Slottet Louvre (s. d. A. og **Tuilerierne**) og vest derfor Tuileriernes Have, som nu staar i Forbindelse med »Place de la Concorde«, indtil Revolutionen Ludvig XV.s Plads med den af Mehemed Ali af Ægypten skjænkede Luxor Obelisk og med herlige Vandspring og talrige Mindesmærker. Uden for denne Plads strække sig de elyseiske Marker, en herlig Spaserepark med talrige Forlystelsessteder, paa hvis Sydside ligger det prægtige Industripalads og paa Nordsiden Paladset Elysée, hvor Napoleon I boede i de 100 Dage, Napoleon III, medens han var Præsident, og under Republiken senere dennes Præsident. Nord for Concordiapladsen ligger den som et græsk Tempel opførte Madeleinekirke, hvorfra Boulevarderne i en Halvkreds omgive den n. for Seine liggende Del af Paris indtil Bastillepladsen, paa hvilken tidligere laa det 1789 af Folket stormede og nedrevne Statsfængsel Bastillen. En høj Søjle til Erindring om Julidagene 1830 er nu oprejst paa Pladsen. Boulevarderne ere beplantede, brede Veje, paa begge Sider indfattede af prægtige Butiker, talrige Kaffehuse,

Hoteller og Theatre. I Forbindelse med Stadens Udvidelse er opstaaet en Række nye Boulevarder, der omslutte de nye Kvarterer, og i disses Linje ligger Place de l'étoile (Stjernepladsen), i hvilken talrige Gader udmunde, og som er smykket med den af Napoleon I 1806 begyndte og af Ludvig Philip 1836 fuldendte Triumphbue. Nord for Tuilerihaven ligger Vendômepladsen med Vendômesøjlen, en Efterligning af Trajans Søjlen i Rom, opført 1806—10 af erobrede Bronzekanoner og oprindelig kronet med Napoleon I.s Statue i sædvanligt Costume, der under Napoleon III ombyttedes med en 11 F. høj Statue i romersk Imperatordragt. Vendômesøjlen blev omstyrtet under Communens Herredømme, men er senere gjenoprejst. Langs Tuilerihaven og Louvre mod Øst indtil Raadhuset strækker sig den prægtige Rivoligade med talrige Butiker og store Hoteller. Her er ogsaa nær ved Tuilerihaven det af Cardinal Richelieu opførte Palais Royal med det hosliggende berømte Théâtre français og n. for dette det store Bibliothek med over 2½ Mill. Bd., 92,000 Haandskrifter og en Samling af 144,000 Medailler. Noget s. ø. for Palais Royal ligger Place de la victoire (Sejerspladsen) med Ludvig XIV.s Rytterstatue, end videre Børsen og Statsbogtrykkeriet. Paa begge Sider af de ydre Boulevarder ligge de smukke Parker Monceaux mod N. V. og Buttes Chaumont mod N. Ø., begge anlagte under Napoleon III, under hvem og senere ogsaa det indre P. er blevet smykket med flere Haveanlæg i Lighed med de londonske Squares. Øst for de ydre Boulevarder er den store Kirkegaard Père Lachaise, opkaldt efter Louis XIV.s Skriftefader, som her havde et Landsted. Kirkegaarden er gjennemskaaren af herlige Alleer og indeholder mangfoldige prægtige Gravmæler over Personer, der have spillet en Rolle i Frankrigs Historie. Paa den venstre Seinebred er Staden vel i det hele mindre livlig end paa den højre; men dog findes ogsaa her prægtige Kvarterer, blandt hvilke især maa fremhæves Faubourg St. Germain, der fortrinsvis bebos af den legitimistiske Adel. Mod Øst træffe vi her Kvindestiftelsen la Salpêtrière med kvindeligt Sindssygehus, den berømte botaniske og zoologiske Have Jardin des plantes med rige Samlinger og de store Vinhaller, der ere et Frilager for Vin og Spirituosa. Længer mod Vest er her Mønten, Institut de France (s. Institut), Kunstskolen, Deputeretkammeret, Invalidernes Esplanade med det prægtige Invalidehôtel, under hvis Kuppel Napoleons I.s Lig blev bisat 1840, Statens Tobaksfabrik, Marsmarken, en 3,000 F. lang og næsten halvt saa bred Exercerplads, ved hvis Sydøstende ligger den store Militærskole, der delvis benyttes som Caserne. Ogsaa denne Del af Staden er omgiven af Boulevarder, i hvis Linje ligger Observatoriet uden for den smukke Luxembourghave, med Paladset Luxembourg, der er Senatets Sæde og indeholder en rig Samling af nyere Malerier. Øst herfor ligger Panthéon eller St. Geneviéves Kirke med Mindesmærker over berømte Franskmænd og et rigt Bibliothek med mangfoldige Haandskrifter. Paris's Kirker svare i det hele ikke til Stadens øvrige prægtige Bygninger. Foruden de alt nævnte skulle endnu kun anføres: paa den højre Seinebred St. Eustache ved Montmartregaden, St. Germain l'Auxerrois og St. Roch i Nærheden af Tuileriernes Have, St. Vincent de Paul i Nærheden af Nordbanegaarden, Notre Dame de Lorette ved Boulevard des Italiens og St. Jean Baptiste, og paa den venstre Seinebred St. Sulpice i Nærheden af Luxembourg, St. Étienne du Mont i Nærheden af Panthéon med den hellige Genevièves, Paris's Skytshelgens Gravmæle, St. Germain des Près i Nærheden af Kunstskolen og Ste. Clotilde i Faubourg St. Germain med to Taarne. — P. er overordentlig rig paa videnskabelige, Kunst- og højere Undervisningsanstalter, blandt hvilke her kun skal nævnes Universitetet, stiftet 1206; et 1876 aabnet katholsk Universitet; det 1530 stiftede Collège de France, en Højskole for mathematiske og Naturvidenskaber, Medicin, forskjellige Retsstudier, politisk Økonomi og Sprogstudier; den polytechniske Skole; Krigsskolen; Conservatoriet for Kunst og Industri med rige Samlinger; Musikconservatoriet, flere Militærskoler. Af Theatrene mærkes: Théâtre français, opført 1790 og ombygget 1822, Skuepladsen for den klassiske Tragedie og Komedie, Frankrigs Nationaltheater; her have Frankrigs største dramatiske Skribenter, som Corneille, Racine og Molière, som og dets første dramatiske Kunstnere fra Baron til Talma, Mars og Rachel, høstet deres største Laurbær. Personalet bestaar af Sociétaires og Pensionnaires, af hvilke de første, der udgjøre Theatrets mest udmærkede Kunstnere, som et Slags Medinteressenter have Del i det aarlige Udbytte. Grand Opéra ell. Académie impériale de musique var Sædet for Operaen og Balletten, men Bygningen afbrændte 1873, og det pragtfulde nye Operahus, der er opført i Byens Centrum, blev 1875 taget i Brug; paa Opéra comique, opført 1840, gaves Syngestykker; Theatret afbrændte 1887, men vil nu blive opført paa samme Sted; disse 3 Theatre nyde aarlige Tilskud af Staten; fremdeles mærkes Odéon, Th. italien, der er lukket om Sommeren, Th. lyrique, Th. des Variétés, Th. du Vaudeville, Gymnase dramatique, Th. du Palais-Royal, Th. de la Renaissance, Th. de la Porte St. Martin, Th. du Châtelet, Folies dramatiques, Bouffes parisiennes osv. Industrien staar paa et overordentlig højt Trin i saa godt som alle Retninger, men dog især i saadanne, der tjene Mode og Luxus. Virksomheden drives her ikke blot i samlede større Etablissementer, men ogsaa i mindre Værksteder, hvilket bidrager meget til Udviklingen af den individuelle Dygtighed og Kunstfærdighed. Saa vel den store Handel som Detailhandelen har et overordentligt Omfang, og navnlig forstaa Sælgerne til Fuldkommenhed den Kunst at udstille deres Varer paa en smagfuld Maade. I Stadens daglige Økonomi spille Centralhallerne n. for Rivoligaden en stor Rolle; de bestaa af en Mængde Pavilloner og tjene fornemmelig til Udsalg af Levnedsmidler. Paa Seinen drives en betydelig

Skibsfart, og man paatænker endog nu ved en Uddybning af Floden at gjøre Paris til en Søstad. Handel og Samfærdsel fremmes desuden overordentlig ved den stærkt udviklede Jærnbanefærdsel med alle Dele af Landet, ligesom Færdselen i Stadens Indre sysselsætter talrige Sporvejslinjer og en overordentlig Mængde Omnibusser og Lejevogne. Flere Jærnbanelinjer ere under Jorden førte til det indre af Byen. Under Stadens sydlige Del er udstrakte Katakomber, forhenværende Stenbrud, der i Slutn. af det 18de Aarh. indrettedes til at optage Resterne af Ligene fra nedlagte Kirkegaarde. — De ældste historiske Erindringer, som knytte sig til P., naa til Cæsars Tid. Cæsar fandt Parisii, en gallisk Stamme, bosat ved Seine; i deres Hovedstad Lutetia eller Lucotetia Parisiorum, der laa paa en Ø i Floden, holdt han 53 f. Chr. en Forsamling af de galliske Folkeslag og lod Øen befæste. Af de romerske Kejsere, som kom til P. og til Dels opholdt sig der i længere Tid, maa nævnes Constantius Chlorus 292—306 og Julianus Apostata, som her blev udraabt til Kejser 360. Udgravninger i den nyeste Tid have bragt Levninger af det romerske Amphitheater og de saakaldte „Julians Bade“ for Dagen. Af stor Betydning for Byens Udvidelse var det, at Chlodevig 508 gjorde den til Sædet for sin Regering og byggede Kirken St. Geneviève; flere af de merovingiske Konger residerede ogsaa her, Childebert grundlagde Notre-Dame Kirken, som fra 1163 ombyggedes i gotisk Stil. Under Carl d. stores svage Efterfølgere blev P. fra 845 gjentagne Gange indtaget og ødelagt af Normannerne, men 886 tappert forsvaret af Odo, Greve af P., som derfor blev valgt til Konge. Hugo Capet af Odos Slægt gjorde ved sin Tronbestigelse 987 P. til Rigets Hovedstad og fast Residens, og fra den Tid udvidede den sig stadig. Philip August kan betragtes som Byens anden Stifter; han opholdt sig stadig der og byggede Louvre; han lod Gaderne brolægge og omgav Staden med en Mur. En egen Tiltrækningskraft udøvede fra det 12te Aarh. Pariserskolerne, idet Studerende fra alle Lande strømmede til P. for at nyde de berømte Læreres Undervisning (jvfr. Pariserklerke); disse Anstalter bleve forlagte til den venstre Seinebred, og saaledes opstod det saakaldte Quartier latin (de lærdes Kvarter) med sine talrige Høresale og Collegier. Philip d. smukke gjorde P. til Sæde for Frankrigs højeste Domstol, Parlamentet. Efter Slaget ved Poitiers 1356 udbrød Oprør i P., ledet af Steph. Marcel (s. Carl V), men efter hans Mord 31 Juli 1358 hyldede Byen atter Kongen. 1370 begyndte Carl V at opføre Bastillen. Under Carl VI var Staden Gjenstand for Strid mellem det burgundiske og det armagnacske Parti og jævnlig for de afskyeligste Forfølgelser og Myrderier. Fra 1422—1436 var P. i Englændernes Besiddelse, men efter Gjenerobringen ophørte det at være stadig Residens. Under Frants I byggedes Hôtel de ville og nedreves det gamle Louvre; 1541 paabegyndte Pierre Lescot det nye, 4 Gange saa store Slot, som først fuldendtes af Ludvig XIV. Katharina af Medici lagde Grunden til Tuilerierne. 1572 var P. Sædet for Bartholomæusnattens Myrderier, og fra 1587—94 sluttede det sig til den katholske Ligue; det belejredes to Gange, først af Henrik III og fra 1590 af Henrik IV og udholdt alle Belejringens Rædsler, Hunger og de styrendes Tyranni indtil Henrik IV.s Kroning i Chartres, hvorefter det aabnede sine Porte 22 Marts 1594. Under Ludvig XIII byggedes Palais Luxembourg, Palais Royal (af Richelieu) foruden mange Kirker, og Staden prydedes med store Anlæg, saaledes Jardin des plantes 1626. Under Ludvig XIV.s Mindreaarighed blev P. paa ny Skueplads for stormende Uroligheder, Oprør og Belejring (s. Fronden). Ludvig XIV flyttede senere Residensen til Versailles, hvor den forblev til Revolutionen, men udvidede og forskjønnede P. ved Pragtbygninger, saaledes Fuldførelsen af Louvre ved Claude Perrault, Invalidehotellet 1671—75 og flere pragtfulde Anlæg (Vendômepladsen, Triumphportene St. Denis og St. Martin). Før Revolutionen havde Gaderne ingen Fortove, Rendestenene løb midt igjennem dem, og kun en tarvelig Belysning kom fra Lygter, der hang i Kjæder, spændte mellem Husrækkerne. Under Kejserdømmet anlagdes de første store Gader med brede Fortove, flere nye Broer byggedes over Seinen, Kirkegaardene forlagdes uden for Byen o. lign. Under Ludvig Philip afløste Boulevarderne Palais Royal som Midtpunktet for Byens Liv, og P. udvidedes stedse mere mod Vest. De nye Kvarterer med lige og brede Gader stak stærkt af imod de gamle, tætbebyggede med snævre og krumme Gader, talrige Smøger og hæslige, usunde Huse. For at raade Bod herpaa og tillige fjærne en Del af den urolige Arbejderbefolkning fra P.s midterste Kvarterer begyndte Napoleon III 1853 en systematisk Ombygning af disse under Seinepræfecten Haussmanns Ledelse. Mangfoldige Huse, ja hele Gader nedbrødes, især i Omegnen af Louvre og Raadhuset, og gjenopførtes efter en ny Plan. De gamle Kvarterer gjennemskares af lange, brede Gader og Boulevarder uden mindste Skaansel for P.s historiske Minder, og nye Kvarterer rejste sig i andre Dele af Byen til Dels med prægtige Huse. Desuden opførtes mange offentlige Bygninger, og Vand- og Kloakledninger byggedes i stor Stil. 1859 udvidedes P.s Grænser til den nye Ringmur, idet Forstæderne uden for den ældre Acciselinje (»Banlieu«) indlemmedes. Dette medførte en stærk Udflytning fra den indre By og en Sammenbygning af Kvartererne, som derved tabte meget af deres ejendommelige Præg. Denne Omdannelse af P. er fortsat i samme Retning under Republiken. Som Frankrigs Hjærte har P. altid spillet en Hovedrolle i dets Historie, især under Revolutionerne i det sidste Hundredaar; vi nævne Bastillens Indtagelse 14 Juli 1789, Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. 1792, Septembermyrderierne 2—5 Sept. s. A.; Voldsomhederne mod Girondinerne 31 Maj og 2 Juni 1793 og ved Robespierres Fald 27 Juli 1794; fremdeles Julirevolutionen 27—29 Juli 1830, Februarrevolutionen 24 Febr. 1848, Arbejderopstanden 23—26 Juni s. A., Louis Napoléons Statscoup 2 Dec. 1851, Kejserdømmets Omstyrtelse 4 Sept. 1870 og Com-

munens Oprør 18 Marts—29 Maj 1871. P. blev indtaget 31 Marts 1814 af de allierede Tropper efter to Dages Kamp ved Montmartre; ogsaa 1815 trængte de fremmede Tropper ind i Staden 7 Juli. Endelig blev P. belejret fra 19 Sept. 1870 til Capitulationen 28 Jan. 1871, hvorhos 30,000 Tyskere til en militær Parade drog ind i Byen 1 Marts. Den sidste og sørgeligste Indtagelse er den, som endte Pariser-Communens Oprør. Dette fremkaldtes ved et Forbund imellem de yderlige Revolutionsmænd, som allerede 4 Sept. havde haabet at faa Magten, og som 31 Oct. havde gjort et forgjæves Forsøg paa at tilrive sig den, og de egentlige Socialister (Tilhængere af Internationale). Den forudgaaende Belejring med 4 Maaneders Afspærring og med uendelige Lidelser og Savn, med overdrevne Forhaabninger om at kunne redde Frankrig ved P.s Modstand og med grusomme Skuffelser havde avlet en ligefrem Feber i Sindene; og Udbruddet begunstigedes ved, at man for at skaane Parisernes Forfængelighed havde ladet Nationalgarden beholde sine Vaaben, medens Tropperne afvæbnedes, og at mangfoldige af de mere velhavende Klasser strax efter Belejringens Ophør havde forladt Byen. Da Nationalforsamlingens Flertal viste monarchiske Ønsker og krænkede Parisernes Selvfølelse ved at forlægge sit Sæde til Versailles, fik Oprørstanken Næring. 18 Marts satte Nationalgarden sig i Besiddelse af Montmartre og de der opstillede Kanoner, samt dræbte Generalerne Thomas og Lecomte, som faldt i dens Hænder. Da en Del Soldater gik over og andre viste sig upaalidelige, rømmede General Vinoy u. D. P. og drog med Tropperne til Versailles; Oprørerne besatte de sydlige Forter, medens Mont Valérien forblev i Regeringens Hænder; de nordlige og østlige holdt Tyskerne besatte. Nationalgarden fra de velhavende Kvarterer søgte vel at gjøre Modstand, men fik ikke tilbørlig Støtte, og „Centralcomitéen for de fødererede Nationalgardister“ med Assi i Spidsen tilrev sig derfor Magten og lod 26 Marts foretage Valg til et nyt Byraad („Commune“), hvori foruden mange hidtil ukjendte Socialister de gamle Revolutionsmænd Delescluze og F. Pyat, Maleren Courbet og en Del yngre Radicale, G. Flourens, P. Grousset, Jourde, Raoul-Rigault o. fl. fik Sæde. Alle Udsoningsforsøg strandede, og de maadeholdne trak sig derfor tilbage, medens de vildeste af Lederne fik Overhaand og støttedes af det raa Proletariat og de mange fremmede Flygtninge. Kirkerne vanhelligedes og plyndredes; Ærkebiskop Darboy og andre gejstlige fængsledes som Gisler; Contributioner udskreves fra Banker og Rigmænd; Vendômestøtten og Thiers's Hus nedbrødes, og 19 Apr. fremsattes Oprørernes Program: Omstyrtning af hele den hidtilværende Samfundsorden, Proletariatets Frigjørelse fra Capitalens Aag, Frankrigs Opløsning i et Forbund af uafhængige Communer, Broderskab mellem alle Folkeslag og andre lignende taagede Formaal. I Beg. af Apr. fandt de første Kampe Sted mod Regeringstropperne; først vare Cluseret og Flourens Ledere for Communens Tropper, senere Delescluze og Polakken Dombrowski. Imidlertid samledes 120,000 Md. omkring P under Marschal Mac-Mahon, og en regelmæssig Belejring begyndte i Midten af Apr. 9 Maj indtoges Fort Issy, kort efter de andre Sydforter, og 21 Maj rykkede Tropperne ind i P. fra flere Sider; men endnu fortsattes Kampen med største Haardnakkethed indtil 28 Maj efter en ypperlig lagt Plan. Dels til Støtte for Barrikadeforsvaret, dels som Udbrud af den sidste Fortvivlelse og Lysten til at ødelægge alt omkring sig for saaledes at vinde en herostratisk Navnkundighed i Undergangen og opnaa et Slags Hævn over Sejerherrerne, stak Oprørerne 24 Maj med Petroleum Ild paa Tuilerierne, Raadhuset, Justitspaladset og mange andre offentlige og private Bygninger; det var ogsaa paatænkt at give Notre Dame-Kirken, Louvre, Palais-Royal, Luxembourg og alle de store Samlinger en lignende Skæbne, men Forsøgene mislykkedes eller hindredes i Tide. Ligeledes blev en Del af Gislerne og de fangne Gendarmer myrdede i Fængslerne. Dette afskyelige Barbari fremkaldte det største Raseri hos Soldaterne; Barrikadekæmperne og „Pétroleuserne“ bleve skudte som vilde Dyr, og 10—20,000 Mennesker omkom i de sidste 8 Dage, dels i Kampen, dels efter Standrets Dom. 40—50,000 Fanger førtes bort, og i Aug. begyndte Krigsretterne deres Virksomhed, hvorefter 3,400 af Communens Forsvarere dels sendtes til Ny Caledonien, dels bødede med Livet. Communens korte Herredømme og især Ødelæggelserne ved dens sidste Kamp tilføjede P. et Tab af flere Hundrede Mill. Frcs. — Fire vigtige Fredslutninger have fundet Sted i P.: 10 Febr. 1763 mellem Frankrig og England, hvorved Frankrig mistede Canada, flere Øer i Vestindien og sin Magt i Indien; 30 Maj 1814 og 20 Nov. 1815 mellem Frankrig og det forenede Europa, hvorved Bourbonerne gjenindsattes og Frankrigs Omfang indskrænkedes henholdsvis til Grænserne af 1792 og 1789; 30 Marts 1856 mellem Rusland og Vestmagterne samt Tyrkiet, hvorved der gjordes Ende paa den orientalske Krig og en Declaration vedtoges om nye folkeretlige Regler for Krigen til Søs (Afskaffelse af Kaperi og større Beskyttelse for neutralt Gods). Tre Verdensudstillinger for Kunst og Industri ere holdte i Paris: 1851 med 22,000 Udstillere, 1867 med 42,000 og 1878 med 50,000, medens de besøgtes henholdsvis af 5, 9 og 13 Mill. Mkr. En fjerde er berammet til 1889 som Hundredaarsfest for Revolutionen. — **Maal og Vægt** i P. ere selvfølgelig de nye metriske; s. **Frankrig**. Af de ældre Maal bør nævnes Fodmaalet, der undertiden forekommer i Handelen, hyppig i videnskabelige Undersøgelser; 1 Fod (Pied, Pied de roi) à 12 Tommer (Pouces) à 12 Linjer (Lignes) à 12 Points var lig 0,32484 nye Mètres. Den franske Linje ligger til Grund for nogle Landes Maalbestemmelser; saaledes er den danske Fod bestemt at skulle være 139,13 Pariserlinjer, hvorved 1 fransk Fod bliver lig 1,03500 danske. Meteren, der var paatænkt at skulle være et Naturmaal, er bestemt til at være 443,296 gamle Pariserlinjer, hvorved den bliver lig 3,07844 fr. Fod. 1 Toise var 6 Pieds, 1 Aune $526\frac{5}{6}$ Linjer.

Paris, Louis Philippe Alb., Greve af [ri], f. 24 Aug. 1838, ældste Søn af Hertug Ferdinand af Orléans, blev 24 Febr. 1848 ved sin Farfader Ludvig Philips Tronfrasigelse betegnet som Konge, men ved Februarrevolutionen dreven i Landflygtighed. Han opdroges i Eisenach af sin Moder, Helene af Orléans, rejste 1860 til Syrien og gjorde 1861—62 tillige med sin Broder, Hertugen af Chartres, Tjeneste i den nordamerikanske Unionshær under Mac Clellan. Han levede siden i England og skrev til franske Tidsskrifter Afhandlinger om engelske Arbejderforhold, særlig om »Associations ouvrières« (d. e. Trades Unions) 1869. Under Krigen 1870—71 tilbød han sin Tjeneste, men den blev ikke modtaget. Efter at være kommen tilbage til Frankrig 1871 holdt han sig forsigtig i Baggrunden, men drog dog i Aug. 1873 tillige med sin Farbroder, Fyrsten af Joinville, til Frohsdorf og erkjendte Greven af Chambord som „Huset Frankrigs“ Hoved. Skjønt dette Skridt ikke førte til nogen virkelig Sammensmeltning af de tvende Linjer eller af deres Tilhængere, og skjønt Greven af Chambords Enke 1883 ikke vilde give ham Ærespladsen ved dennes Jordefærd, blev han dog erkjendt af Legitimisterne som den rette Arving til Frankrigs Krone. Da han i Maj 1886 fejrede sin ældste Datters Bryllup med store Demonstrationer og derved betegnede sig som Tronprætendent, blev han i Juni s. A. efter en Lov udvist af Frankrig tillige med sin ældste Søn og bosatte sig igjen i England. I Foraaret 1887 modtog han paa Øen Jersey Hyldest fra talrige Tilhængere, og i Apr. 1888 udsendte han et Manifest, der aabent erklærede det constitutionelle Kongedømme for en Nødvendighed for Frankrig. 1874—83 udgav han »Histoire de la guerre civile en Amérique« (6 Bd.). 1864 ægtede han sit Søskendebarn Marie Isabella (f. 1848), Datter af Hertugen af Montpensier, og har to Sønner, Ludvig Phil. Robert, f. 1869, og Ferdinand Frants, f. 1884, samt 4 Døtre, af hvilke den ældste Amélie (f. 1865) 1886 ægtede Kronprinsen af Portugal, Carl, Hertug af Braganza (f. 1863).

Paris, Alexis Paulin [ris], fransk Lærd, Medlem af Institutet, f. 1800 i Marnedepartementet, udgav 1824 »Apologie de l'École romantique«, 1827 en Oversættelse af Byrons Don Juan, 1832 en Oversættelse af alle Byrons Værker og af Thomas Moores Biographi af samme Digter. 1828 blev han ansat ved Manuskriptafdelingen i Nationalbiblioteket og studerede navnlig de literære Mindesmærker fra Middelalderen. Frugter af disse Studier ere Udgaven af den gamle Roman »Berte aux grands piés«, der indledede med »Dissertation sur les romans des douze pairs« (1832), fremdeles »Essais sur les romans historiques du moyen-âge« (1833), »Garin le Loherain« (1833, 2den Udg. 1862), »Romancero français« (1833), »Les grandes Chroniques de St. Denis« (1836—40). Han polemiserede mod Michelet og Fauriel. 1837 blev han Raynouards Efterfølger i Acad. des inscriptions et belles lettres. 1836—48 var han beskæftiget med en Katalog over Bibliothekets Manuskripter, udgav 1848 »La Chanson d'Antioche composée au XIIe siècle par Richard, renouvelée par Graindor de Douai« og skrev stadig lærde Artikler i »L'Universel«, »La vieille France«, »La jeune France«; 1861 udkom »Les Aventures de maître Renart et d'Ysengrim, mises en nouveau langage« og »Recueil complet des poésies de Saint-Pavin«, 1868—77 »Les Romans de la table ronde«, omdigtede paa Nyfransk og forsynede med literærhistoriske Undersøgelser. 1855—72 læste han ved Collège de France over Middelalderens Sprog og Literatur. D. 1884. — Hans Søn, **Gaston Bruno Paulin P.,** er f. 9 Aug. 1839 i Marnedepartementet. Efter at have fuldendt sine elementære Studier i Paris, studerede han i Göttingen og under Diez de romanske Sprog i Bonn. Ved sin Tilbagekomst traadte han ind i L'École des chartes, tog 1865 Graden som Docteur ès lettres, var Lærer ved flere højere Undervisningsanstalter, arbejdede sammen med sin Fader ved Collège de France 1866 og 1869 og blev 1872 hans Efterfølger som Professor ved denne Institution; 1876 blev han Medlem af Académie des Inscriptions. G. P. er en af vor Tids lærdeste og skarpsindigste Romanister. 1865 grundede han »Revue Critique«, 1872 »Romania«, Hovedorganet for comparativ romansk Philologi. Blandt hans betydeligste Arbejder ere »Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française« (1862), »De Pseudo-Turpino« (1865, Doctordisputats), »Histoire poétique de Charlemagne« (1866), »La vie de Saint Alexis« (1872), »Dissertation critique sur le poème latin appelé Ligurinus« (1873), »Les Contes orientaux dans la littérature française du moyen-âge« (1875), »Les Miracles de notre Dame par personnages« (1877), »Aucassin et Nicolette« (1878), s. A. »Le Mystère de la Passion d'Arnoul Gréban«, »Deux rédactions du roman des sept sages de Rome« (1879). Med Brachet og Morel-Fatio oversatte han Diez's romanske Grammatik (1874—78). Hans mange kritiske Specialarbejder findes foruden i de ovennævnte Tidsskrifter ogsaa i »Bibliothèque de l'École des chartes«.

Pariserblaat, et rent Berlinerblaat. **Pariserrødt,** en meget ren Mønje; ogsaa et meget fint og rent Polerrødt.

Pariserklerke kaldtes de danske Gejstlige, der i Middelalderen studerede ved Universitetet i Paris, hvor der mod Slutn. af det 12te Aarh. oprettedes et eget Collegium for Danske. Absalon, Gunner, Andreas Sunesøn vare saadanne P.; de vare meget ansete og befordredes ved deres Hjemkomst til de højeste Værdigheder i Kirken, ligesom ogsaa flere danske Lærde (i det 14de Aarh. ikke mindre end 4) nød den Ære at blive Rectorer ved Universitetet i Paris.

Parish-Alvars, Elias [pärisch ällvars], f. 28 Febr. 1808 i West-Teymouth i England, d. 25 Jan. 1849 i Wien, var en af den nyere Tids største Harpevirtuoser. Han var Elev af Dizi, Labarre og Bochsa og tilbragte største Delen af sit Liv paa Kunstrejser. P., som tillige var en dygtig Pianist, har skrevet forskjellige Orchesterværker og mange værdifulde Compositioner for sit Instrument.

„Parisienne“ [æn], Pariserhymnen, en fransk Frihedssang, som begynder med »Peuple fran-

çais, peuple de braves« og er digtet af C. Delavigne til Forherligelse af Julirevolutionen 1830. Musiken er af Auber.

Paritétisk Stat, kirkeretlig Betegnelse for enhver Stat, der indrømmer Medlemmer af to eller flere Confessioner lige borgerlige, politiske og religiøse Rettigheder. Udtrykket **Paritet** (lat. paritas, Lighed) brugtes første Gang ved den westfalske Fredslutning for at betegne Protestantismens og Katholicismens Ligestilling. Den pavelige Syllabus af 8 Dec. 1864 fordømmer udtrykkelig en saadan Statsform. — I Mathem. siges to Tal at være af samme **Paritet**, naar de ere enten begge lige eller begge ulige.

Park betegnede oprindelig en afsluttet og indhegnet større Plads, hvorpaa der opdrættedes Vildt; efterhaanden begyndte man at forskjønne disse Pladser, og P. bleve saaledes til et Slags Haveanlæg, men dog af en Charakter, der var væsentlig forskjellig fra den egentlige Haves, thi medens denne skal vise sig som et Værk af Kunsten, maa der i hine spores saa lidt af denne som muligt. P. skulle være en ligefrem Efterligning af et Landskab i den frie Natur med Bakker, Dale, Skove, Eng og Vand, samt have vel vedligeholdte Veje og Bygninger lagte paa passende Steder. Ogsaa bet. **P.** Fiskedam og i Krigsvidenskaben dels et Reservesorraad af Vaaben og Ammunition eller Skanseredskaber, som føres i nogen Afstand bag en i Felten opererende Hær, dels den Samling af Kjøretøjer, der bruges til at fremføre Armeens Forraad.

Pärker, engelsk Søofficersslægt, som i det sidste Hundredaar har talt flere berømte Navne. **Hyde P.** vandt 1781 som Viceadmiral Slaget ved Doggersbanken over Hollænderne og omkom to Aar senere, idet hans Skib gik under paa et Togt til Vestindien. — Hans Søn, **Hyde P.**, f. 1740, førte 1795 den engelske Flaade i Vestindien og 1801 som Viceadmiral Togtet imod Kjøbenhavn, uden dog at tage umiddelbar Del i Slaget 2 Apr. D. 1807 som Admiral. — En Fætter, **William P.**, medvirkede væsentlig til Sejrene over den franske Flaade ved Quessant 1794 og St. Vincent 1797; d. 1802 som Viceadmiral. — **George P.**, f. 1766, førte 1807 en Escadre i Østersøen og overmandede 1808 Linjeskibet „Prins Christian“ ved Sjællands Odde. 1809 tog han Del i Togtet imod Walcheren; d. 1847 som Admiral. — **William P.**, f. 1780, blev allerede 1801 Capitain, kæmpede 1806—9 med Udmærkelse imod Franskmændene og indtog 1809 Citadellet ved Ferrol. 1830 blev han Contreadmiral og var 1835—41 Admiralitetslord, førte 1841 Flaaden, som gik til China, og opnaaede ved sine Sejre Freden i Nanking, blev 1844 Baronet og førte 1847—49 Middelhavsflaaden, hvorved han greb ind i de politiske Forviklinger over for den neapolitanske Regering; han ledede 1850 Blokaden imod Grækenland, blev 1863 Admiral og døde 1866.

Pärker, Theod., nordamerikansk Præst, f. 1810 i Lexington i Massachusetts, mistede paa Grund af sine frie Anskuelser sin Stilling som Præst ved en Menighed af Unitariere i Roxburg, foretog derpaa en Rejse gjennem forskjellige Lande i Europa og blev efter sin Hjemkomst 1844 en af Bostons mest yndede Præster. Hans »Ten sermons on religion« (1852) have fundet stor Udbredelse, ogsaa i Europa. Han døde 1860 paa en Rejse i Firenze.

Parlamént, rettere **Parlement**, af fr. parler, tale, kaldtes fra gammel Tid i Frankrig enhver Forsamling, der kom sammen for at raadslaa om offentlige Anliggender, og fra 13de Aarh. særlig Kongens Højesteret, sammensat af Adelsmænd (Pairer) og Bisk̄opper. Siden fik ogsaa lovlærde Dommere Sæde i denne Ret, og de vandt snart Overtaget. Under Philip IV fik P. en ny Ordning med fast Sæde i Paris, og 1302 oprettedes et andet P. i Toulouse for Landskaberne med langue d'oc. For at svække P. i Paris oprettede Ludvig XI 3 nye, og efterhaanden kom endnu 9 til, men hint vedligeholdt dog en Forrang. Dommerne valgtes oprindelig af Kongen, men siden 1401 efter P.s Forslag; deres Uafsættelighed erkjendtes 1467, og Frants I indførte Salg af Pladserne, som endelig 1604 bleve arvelige og altsaa helt uafhængige af Kronen. De kongelige Forordninger skulde indregistreres af P., forend de toges til Rettesnor ved Dommene (i Lighed med Tinglæsning af Lovene); men dette udvikledes til en Ret for P. til at gjøre Forestillinger imod dem (formelig godkjendt 1565), ja endog til helt at nægte Indregistrering. Dog kunde Kongen ved personlig at give Møde i P. paabyde samme (lit de justice). P. i Paris havde væsentlig Del i at fremkalde Frondekrigen 1648 og gjorde ogsaa senere stærk Modstand mod Ludvig XIV, indtil denne opbragt derover 1655 mødte i Jagtdragt og holdt lit de justice for at gjennemtvinge et Skattepaalægs Indregistrering og forbyde P. enhver Forhandling derom. Dog førte Provinsernes P. endnu i flere Aar en Kamp for at hævde deres Ret. Ogsaa under Ludvig XV var der gjentagne stærke Sammenstød mellem Kongen og P. i Paris, saa at Dommerne for en Tid forvistes, og endelig bleve alle P. 1771 helt ophævede for at give Plads for nye Domstole. Ludvig XVI gjenoprettede 1774 P., og 1787 gjorde P. i Paris Indsigelse imod nye Skatter og forlangte Rigsstændernes Indkaldelse, uden at Kongen kunde bryde Modstanden. Derimod ophævede Nationalforsamlingen i Aug. 1790 alle P. — I England betegner P. (»the Parliament«) siden 13de Aarh. Rigets „fælles Raadsforsamling“, der senere skiltes i Over- og Underhus. Ogsaa Skotland og Irland havde fra gammel Tid (omtr. 1300) hver sit P., men de ophørte ved de tvende Landes „Union“ med England, henholdsvis 1707 og 1801; derfor taler man nu om „Rigs-P.“ (Imperial parliament). **Parlamentárisk**, hvad der vedrører en repræsentativ Forsamling (p. Veltalenhed, p. Udtryk); uparlamentarisk, hvad der strider imod Skik og Brug i slige Forsamlinger. **Parlamentarisme** ell. **parl. System** kaldes den Statsskik, hvorefter Ministrene bør være i Overensstemmelse med det parl. Flertal i Repræsentationen og særlig i den folkevalgte Forsamling og bør afgaa efter dets udtalte Misbilligelse. P. gjælder uomtvistet i England, Frankrig, Italien, Ungarn, Brasilien, Belgien og Grækenland.

Parlamentær, en Officer, der af den højst-

commanderende for en Krigsstyrke sendes med Budskab til Fjendens Højstbefalende; han giver sig til Kjende ved et hvidt Flag eller Klæde samt ved at være ledsaget af en Trompeter og betragtes efter Krigsbrug som ukrænkelig. Til Søs bruges paa samme Maade Parlamentærskibe med Parlamentærflag; jvfr. Cartelskib und. Cartel.

Parlāndo ell. parlante, it., talende, bet. i Musik en recitativisk Syngemaade, ved hvilken Sangen meget nærmer sig Talen.

Parleur, fr. [løhr], En, som øver andre i at tale Sprog, Talelærer; ogsaa en Bog, som giver Vejledning deri; parlēre, tale, navnl. fremmede Sprog. S. ogsaa Polerer.

Parma, 1) tidligere et eget Hertugdømme, 1860 knyttet til Kongeriget Sardinien, udgjør nu en Bestanddel af Kongeriget Italien. Det bestod af de to Hertugdømmer P. og Piacenza, omgivne af Sardinien, Lombardiet og Modena, 113 □ M. med c. 500,000 J. Dets sydlige Del opfyldes af Apenninerne, hvorimod den nordlige Del hører til Posletten. — Stæderne P.s og Piacenzas Historie falder i Middelalderen sammen med Lombardiets; de led ogsaa under Kampene mellem Guelfer og Ghibelliner og kom 1346 under Huset Visconti. 1499 gjorde Kong Ludvig XII af Frankrig sig til Herre, og 1521 afstod Kejser Carl V dem til Paven. Paul III oprettede deraf et Hertugd. P. for sin nægte Søn Pietro Farnese (s. d. A.), og da dette Huses Mandsstamme uddøde 1731, blev den spanske Prins Carl (siden Kong Carl III) Hertug, men afstod 1735 P. til Østerrig. Allerede 1748 maatte dog Østerrig igjen opgive P. til Carls yngre Broder, Philip, efter hvis Død 1765 hans Søn, Ferdinand, blev Hertug. I Beg. af dennes Regering indskrænkedes Præsteskabets Magt, og Jesuiterne forvistes; men senere foregik et Omslag, og 1787 indførtes endog Inquisitionen. P. tog ogsaa Del i Krigen mod Frankrig 1793, men tilkjøbte sig Fred 1796, og 1801 sluttede Ferdinand Aftale om at bortbytte P. mod Toscana. Byttet skete 1802, da Ferdinand døde, og 1808 blev P. indlemmet i Frankrig. 1815 blev P. givet til Napoleon I.s frasktilte Hustru, Marie Louise, dog saaledes, at det efter hendes Død skulde tilfalde Carl Ludvig (Søn af Ferdinands Søn, Kong Ludvig af Etrurien), som i Mellemtiden skulde have Lucca. 1847 døde Marie Louise, og nu blev Carl II Hertug i P.; men allerede i Apr. 1848 forjoges han af Landet, hvorefter Indbyggerne næsten enstemmig vedtog dets Tilknytning til Sardinien. I Aug. s. A. gjenoprettede Østerrigerne hans Herredømme, men i Marts 1849 opgav han det til bedste for sin Søn, Carl III. Denne myrdedes 1854 efter 5 Aars vilkaarlig Styrelse, og nu blev hans Søn, Robert (f. 8 Juli 1848), Hertug under sin Moder, Louise af Bourbons, Formynderskab. Da hun 1859 ikke vilde slutte sig til Italienernes Frihedskamp, men vilde holde P. neutralt, gjorde Folket Oprør 9 Juni, strax efter Slaget ved Magenta, fordrev den bourbonske Fyrsteslægt og sluttede sig sammen med Modena og Romagna. Efter en ny Folkeafstemning blev P. 18 Marts 1860 indlemmet i Kongeriget Sardinien. Robert ægtede 1869 Marie Pia, Datter af Ferdinand II af Begge Sicilier (f. 1849, d. 1882), og 1884 Marie Antonie, Datter af Dom Miguel (f. 1862); han har af første Ægteskab 2 Sønner og 7 Døtre. — 2) P., i Oldtiden Julia Augusta, Stad i Norditalien, 15 M. s. ø. for Milano, tidligere Hoved- og Residensstad i Hertugd. P. 44,000 J. (1881). Smukt bygget Stad med lige og brede Gader og store offentlige Pladser. Blandt Bygningerne fremhæves det forhenværende Residensslot, flere Kirker med Malerier af Correggio, Rafael og andre store Kunstnere. Indtil 1832 var her et Universitet, i hvis Sted traadte en højere Undervisningsanstalt. Desuden er her et Kunstakademi med rige Samlinger og et værdifuldt Bibliothek, et Museum for romerske Oldsager, et astronomisk Observatorium og to Theatre. Prægtig Kirkegaard. Store Bogtrykkerier; Silke- og Linnedindustri. — Cambacérès førte Titlen „Hertug af P.".

Parmēnides fra Elea (6te—5te Aarh. f. Chr.), græsk Philosoph og Hovedrepræsentant for den eleatiske Skole, tilhørte en rig og fornem Familie og traadte i Forbindelse med Pythagoræerne, men sluttede sig dog i philosophisk Henseende nærmest til Xenophanes. Han skal have givet Eleaterne Love; personlig var han højt anset. Han skrev et Læredigt, i hvis første Del han udtalte sin egen philosophiske Anskuelse. Kun det værende er; det ikke-værende er ikke og kan hverken udtales eller tænkes. Mod Mangfoldighed og Foranderlighed som det ikke-værende sætter han det værende som det ene, der er uden Vorden og Forgaaen, uden Forandring af Sted eller Skikkelse, det, hvoraf alt Rum er opfyldt; det er udeleligt og altid sig selv ligt, hvorfor det ogsaa sammenlignes med en Kugle; og da det ikke kan være ufuldkomment eller mangelfuldt, maa det være begrænset. Dette ene værende er ikke blot Gjenstand for Tænkningen, men tillige ēt med denne. I den anden Del af Læredigtet fremstiller han i Modsætning til den sande Philosophi den sædvanlige, populære Verdensanskuelse, som tillægger Sanseverdenens Mangfoldighed og Foranderlighed Realitet. Paa dette Standpunkt ses Verden at bestaa af to Elementer, Lyset, som svarer til det værende, og Natten, som svarer til det ikke-værende. Deres Forbindelse bevirkes af en mythisk Skikkelse, en Gudinde, som troner i Verdens Midte og styrer det hele Verdensløb; af Forbindelsen fremkommer Eros. Mellem disse to Opfattelser i Digtets to Afdelinger er der ingen indre videnskabelig Sammenhæng. Det ikkeværende, som P. i sit eget System frakjendte al Realitet, faar alligevel Realitet i den lavere Opfattelse af Tilværelsen; og om nu end P. ikke tillægger denne Opfattelse nogen Betydning, er han dog, ligesom tvungen af den sanselige Anskuelse, bleven nødt til at anerkjende Sanseverdenens Mangfoldighed og derved det ikke-værendes Realitet. Gjennem denne indre Modsigelse viser han ud over sig selv.

Parmēnion, en af Philip af Makedoniens og Alexander d. stores Generaler, overvandt 355 Illyrerne og anførte Alexanders Hær som Næstcommanderende; han deltog bl. a. i Slaget

ved Gaugamela og Arbela 331 f. Chr., hvor han anførte Hærens venstre Fløj og kun blev reddet ved Alexanders Hurtighed. Tillige med sin Søn Philotas blev han 329 anklaget for Forræderi og hemmelig ryddet af Vejen i Ekbatana, hvor han var ladt tilbage.

Parmentier, Antoine Aug. [mangtiē], fransk Apotheker og landøkonomisk Forfatter, f. 17 Aug. 1737 i Montdidier, indlagde sig Fortjenester af sit Fædreland ved sin Virksomhed for at skaffe Kartoffelen Indgang som Fødemiddel. I Anledning af Hungersnøden 1769 var der udsat en Pris for den bedste Afhandling om Vegetabilier, der kunde erstatte Brød. P. vandt her Prisen ved sin Anbefaling af Kartoffelen, for hvis Udbredelse han virkede paa forskjellig Maade, saaledes ved fra 1786 at dyrke den paa Sletten ved Paris. Han skrev bl. a. »Traité sur la culture et les usages des pommes de terre«. D. 17 Dec. 1813.

Parmesānost, en velsmagende Ost, der især faas fra Omegnen af Lodi, men har Navn efter Parma, hvor dens Hoveddepot tidligere var.

Parnāssos, et c. 7,400 F. højt, i Oldtiden berømt Bjærg med 2 Toppe i det græske Landskab Phokis; paa dets sydlige Skrænt laa Delphi, det berømte Orakelsæde; ogsaa Kilden Kastalia havde der sit Udspring. Det var Apollon og Muserne helliget, hvorfor det hedder om Digterne, at de „bestige P."

Pārnell, Charles Stewart, irsk Partifører, f. 1846 i Arondale i det østlige Irland af en engelsk protestantisk Adelsslægt (hans Farfader blev 1841 Peer som Lord Congleton), Godsejer, blev 1874 udnævnt til Sheriff for Grevskabet Wicklow og 1875 valgt til Underhuset, hvor han siden 1878 har været Leder for det irske Nationalistparti (Home Rulers). P. foreslog 1877 en Lov om at lette Fæsterne Kjøbet af deres Jorder og indledede „Obstructions"-Politiken for derved at nøde Regering og Parlament til at vise Irland tilbørligt Hensyn. 1881 knyttede han Forbindelse med Landligaen og opfordrede paa et stort Møde i Dublin 15 Sept. Fæsterne til at nægte alle Fæsteafgifter, for saaledes at fremtvinge Jordens Overdragelse fra Godsejerne til det irske Folk. Han blev derfor fængslet i Oct. og holdt fangen indtil Maj 1882. Som Paaskjønnelse indsamledes der 1883 af Irlændere i Nordamerika 33,000 Pd. Sterl., der overgaves P. til fortsat Virksomhed. I Maj 1885 styrtede han Gladstones Ministerium ved at gaa sammen med det conservative Parti og lod ved de følgende Valg Irlænderne endog støtte de conservative Candidater for saaledes at vinde den afgjørende Stemme i Underhuset; ogsaa maatte de irske Medlemmer forud forpligte sig til at følge P. i tykt og tyndt og fik derfor med Rette Navnet „Parnelliter", medens P. ligesom i sin Tid O'Connell kaldes „Irlands ukronede Konge".

Parny, Evariste Désiré des Forges, Vicomte de [ni], fransk Digter, f. 1753 paa Øen Bourbon, kom 9 Aar gl. til Frankrig, udgav 1778 sine første »Poésies érotiques«, der i naturlig Friskhed og Lethed langt overgik den conventionelle Kjærlighedspoesi, men hvor det sanselige Element træder stærkt frem. 1785—86 gjorde han militær Tjeneste i Pondichéry, bosatte sig derpaa i Omegnen af Paris, fortsatte sin gratiøse og lette Digtning og maatte efter at have mistet sin Formue ved Revolutionen tage til Takke med smaa Embeder. 1799 udkom hans »La guerre des dieux«, et kaadt og cynisk, men af Vittighed sprudlende Angreb paa al Religion, som var Aarsag til, at han ikke blev optaget i Akademiet før 1803 efter dets Restitution. Hans senere Produktion er mindre betydelig. Napoleon I tilstod ham en Pension; i sine sidste Aar led han af en uhelbredelig Sygdom. Det paastaas, at Restaurationsregeringen afkjøbte ham en Fortsættelse af »La guerre des dieux«, kaldt »La Christianide«, for at tilintetgjøre den. D. 5 Dec. 1814.

Parochi brugtes til ind i det 3dje Aarh. om samtlige under en Biskop staaende Menigheder, altsaa enstydigt med Dioces; dets enkelte Medlemmer kaldtes **Parochiānere.** Fra det 5te Aarh. brugtes P. derimod om den enkelte Sognemenighed, hvis Præst da kaldtes **Pārochus.** S. **Kirkesogn.**

Parodi, egtl. Visang, et Slags Satire, betegnest et Digt, hvori et andet, alvorligt poetisk Arbejde ved spøgefuld Efterligning eller spottende Efterabelse omdannes til et komisk Digt uden Forandring af den oprindelige Form. **Parodiēre,** efterabe, forvrænge. **Parōdisk,** forvrængende.

Parōle, fr., Ord; ogsaa Løsen, i Regelen et Navn, som den øverstbefalende for en Hær eller Commandanten i en Fæstning bestemmer for hver Dag, og ved hvilket de Officerer, der for den Dag have Tilsynet med Vagterne, give sig til Kjende eller legitimere sig for disses Commandeurer. P. svarer altsaa til Feltraabet, (s. d. A.) dog med den Forskjel, at den ikke meddeles det menige Vagtmandskab. **P. d'honneur** [raal donnōr], Æresord.

Paronomasi, Sammenstilling af ligelydende Ord, som dog have forskjellig Betydning; Ordspil, som beror paa Lighed i Lyd.

Paropanīsus (tidligere urigtig kaldet **Paropamisus**), Oldtidens Navn for Bjærgkjæden Hindukusch i Asien.

Pāros, græsk Ø i det ægæiske Hav, nu **Paro,** hører til Eparchiet Naxos i Kykladernes Nomarchi; c. 4 □ M. med 5,000 I. Den er meget bjærgfuld og frembringer Hvede, Byg, Vin, Sesam, Bomuld og Ost; men den var i Oldtiden langt frugtbarere og bedre befolket end nu. Øen blev først koloniseret af Phønikerne og naaede allerede tidlig en blomstrende Velstand. Efter Perserkrigene kom den under Athen, senere under Romerne. Den var i Oldtiden berømt for sit fortrinlige Marmor. I Nærheden af P. ligger Klippeøen **Antiparo** (s. d. A.) bekjendt ved en Stalaktithule. Den lille Stad **Parikia** paa Vestkysten af P., med 2,000 I., har en god Havn og en prægtig, af Marmor opført Kirke.

Parotidesvulst, Svulst af Ørespytkjertlen (Parotis), fortrinsvis de betændelsesagtige Svulster af denne, der kunne optræde i Følge med Typhus, exanthematiske Febre, Pyæmi og Barselfeber, og som altid ere en farlig Complication.

Paroxysme, Anfald, især af Sygdomme, og da navnlig saadanne, som vende tilbage efter at være ophørte; s. **intermitterende.**

Par préférence, fr. [rängs], særlig, fremfor andre.

Parquet, fr. [kètt], indlagt, tavlet Gulv i forskjellige Mønstre, mest af finere Træsorter. I de franske Domstole betegner P. Dommernes Plads, i Børssproget den bestikkede Mæglerstand (i Modsætn. til »la Coulisse«, s. Coulissiers), i Theatre den forreste Del af Tilskuerpladsen paa Gulvet nærmest Scenen, imellem Orchestret og Parterret.

Parrhasios, Maler fra Ephesos, Søn og Elev af Euenor, var Zeuxis's Medbejler og en af Oldtidens mest bekjendte Kunstnere. Et Maleri af P., der har været Gjenstand for megen Omtale, forestillede det atheniensiske Folk, der udtrykte i sig Nationens forskjellige gode og onde Tilbøjeligheder og Egenskaber. P. var meget stolt og indbildsk af sin Kunst og sit Ry, skjønt han ved en Væddekamp i Malerkunst kom til at staa tilbage for Timanthes. Hans Blomstringstid sættes til den 95de Olympiade (c. 400 f. Chr.).

Parry, Sir Will. Edw. [ri], engelsk Søfarer, f. 19 Dec. 1790 i Bath, d. 8 Juli 1855 ved Badet Ems, tjente med Hæder i Englands Søkrige, udnævntes 1852 til Contreadmiral og 1853 til Vicegouverneur for Marinehospitalet i Greenwich. Han foretog 4 Nordpolsfarter 1819—26 og beskrev dem i »Four voyages to the North Pole« (5 Bd., 1833).

Parry Øerne [s. o.], et undertiden anvendt Fællesnavn for den nordre Ørække i Nordpolarlandene, hvis betydeligste Øer ere fra Ø. til V. Nord-Devon, Cornwall, Bathurst, Melville og Prins Patricks Ø.

Parsberg, en bayersk Adelsslægt, som kom til Danmark i det 15de Aarh. og uddøde her paa Sværdsiden 1730, og som bl. a. 1583—1661 ejede Jernit, det nuværende Frijsenborg. Rigsraad **Manderup P.** til Hagsholm (i Jylland), f. 1541, d. 1626, var den Adelsmand, som 1566 i en Duel i Rostock afhuggede Tyge Brahes Næse; han var i nogen Tid (1593—96) en af de 4 Regeringsherrer under Christian IV.s Mindreaarighed. Nogle Aar før sin Død synes han at være udtraadt af Rigsraadet, rimeligvis paa Grund af sin høje Alder. — Hans Brodersøn, **Oluf P.** til Jernit, Rigsraad og Ridder, stod i Spidsen for det Gesandtskab, som 1648 fulgte den nævnte Konges Søn, Valdemar Christian, til Rusland, og var den første danske Commissær ved Fredsforhandlingerne med Sverige 1660; han døde n. A. kort efter Regeringsforandringen. — Hans Søn, **Christoffer P.** til Frydendal (i Sjælland), var Hofmester hos Christian V som Kronprins og ledsagede ham paa hans Udenlandsrejse 1661; efter Kongens Tronbestigelse blev han Vicekansler og i Maj 1671 ophøjet til Greve, men døde allerede 24 Aug. s. A., kun 39 Aar gl., uden at efterlade sig Sønner, saa at Greveværdigheden i denne Familie kun varede i 3 Maaneder.

Parser kaldes de Tilhængere af Zoroasters Lære, der bo i det vestlige Indien. De ere indvandrede fra Persien i Midten af det 7de Aarh. for at undgaa de Forfølgelser, hvorfor den gamle Religions Bekjendere vare udsatte fra de muhammedanske Kalifers Side. **Parsismen** er den Skikkelse, som Zoroasters Religion, hvortil hele Persien fordum under Achæmeniderne og Sassaniderne bekjendte sig, nu har antaget blandt Parserne og hos de faa Tilhængere af Zoroaster, der endnu ere tilbage i selve Persien omkring Byen Yezd.

Parseval-Grandmaison, François Aug. [vall grangmæsông], fransk Digter, f. 1759 i Paris, efterlignede i sine Poesier Delille, deltog i Napoleon I.s Tog til Ægypten og nød hans særegne Gunst, stemte siden mod Kejserdømmet, men optraadte senere som dets specielle Festpoet (»Dithyrambe à l'occassion du mariage de Napoléon«, 1810; »Chant héroique pour la naissance du roi de Rome«, 1811). Hans Epos »Philippe-Auguste« (1825) var allerede forældet, da det udkom; et andet episk Digt om Toget til Ægypten blev aldrig fuldendt. D. 1834.

Parsi, Gammelpersisk, som det taltes fra Slutningen af Sassanidernes Tid til før Firdusis Fremtræden. Det bruges i nogle Fortolkninger af Zoroasters Bøger.

Parsonstown, s. Birr.

Pars pro toto, lat., i Talekunsten: en Del for det hele (Tag i Stedet for Hus o. lign.).

Part kaldes den, der i en Retssag optræder enten som Sagsøger eller som Sagsøgt. **Partsed** kaldes den en af Sagens Parter ved Dommen paalagte Ed, af hvis Aflæggelse Sagens Udfald gjøres afhængig; s. Ed.

„Partant pour la Syrie“ [tāng puhr la sirih], Begyndelsesordene til en Soldatersang fra 1810, som tillægges Dronn. Hortense (s. Bonaparte, Ludv.), og som blev i høj Grad populær, da Napoleon III ophøjede den til Kejserdømmets Nationalsang. Der er dog i den nyere Tid rejst Tvivl om dens hidtil angivne Oprindelse; en Tradition gaar ud paa, at Texten skyldes Grev Flahault og er et Kjærlighedsdigt fra denne til Dronn. Hortense, som skal have sat den i Musik.

Partère, dele i flere Stykker, sønderlemme; en tidligere barbarisk Henrettelsesstil, som endnu fandt Sted hos os for 100 Aar siden med Struensee og Brandt.

Parterre, en flad, større eller mindre Plads i Haverne, gjennemskaaren med Gange saaledes, at der dannes Bede af forskjellig Form. Man har tyske P., der bestaa af Blomsterbede indfattede med Buxbom, hvor Gangene i disse løbe enten parallele eller danne Figurer; franske P., der kun bestaa af faa Blomsterbede, medens Felterne ere belagte med Porcelænsstykker; Græsparterrer, belagte med Græs og besatte med Orangeriplanter, medens Gangene ere belagte med Grus; engelske P. ell. Græsparterrer med uregelmæssig slyngede Gange. I den franske Havestil spillede P. en meget betydelig Rolle; i den nyeste Tid ere de atter komne stærkt i Mode. I Theatre betegner P. den Tilskuerplads, som findes paa Gulvet, navnlig Pladsen bag Parquettet.

Parthenay [nä], Stad i Frankrig, Dep. Deux Sèvres, 5 M. n. n. ø. for Niort. 6,000 I. Livlig Industri. Staden led meget under Vendéeopstanden.

Parthéniere (d. e. Jomfrubørn, af gr. παρθένος, Jomfru) kaldtes de Spartanere, der vare

fødte under den 1ste messeniske Krig, da man for at forebygge Folkeformindskelse havde tilbagesendt en Del af det unge Mandskab, som ikke havde aflagt Eden paa ej at vende tilbage, førend Messenien var erobret. Da de hjemkomne Spartanere ikke vilde erkjende de saaledes avlede Børn for spartanske Borgere, men betragtede dem som uægte Børn, gjorde de Oprør, bleve til Straf forviste og drog under Anførsel af Phalantos til Syditalien, hvor de skulle have anlagt Tarent (707 f. Chr.).

Parthenogĕnĕsis (gr., d. e. Jomfrufødsel) kalder man i den nyere Tid med v. Siebold det Forhold, at visse Dyr (Insekter, Krebsdyr) formaa at lægge frugtbare Æg uden at have parret sig og uden at Æggene paa anden Maade ere blevne befrugtede. Man har navnlig paavist dette for bladfodede Krebsdyrs (f. Ex. Damrokkens), visse Sommerfugles og Aarevingers Vedkommende. Vistnok er P. en mærkelig Undtagelse fra den almindelige physiologiske Regel, at intet virkeligt Æg kan udvikles uden Paavirkning af det mandlige Befrugtningsstof; men der kjendes intet Exempel paa, at en Art udelukkende formerer sig paa denne Maade; enten fremkommer kun Hannen paa denne Maade, som hos Honningbien og flere aarevingede Insekter, hvor denne Formeringsmaade træder op, eller denne afløses efter flere eller færre Generationers Mellemkomst af Forplantning ved Æg, der befrugtes af Hannen (som hos Bladlus), og gaar saaledes ind under Begrebet „Generationsskifte“ (s. d. A.) i udvidet Betydning.

Parthĕnon, det pragtfulde Tempel af pentelisk Marmor paa Akropolis i Athen, i hvilket Athene dyrkedes under Navnet Parthenos (d. jomfruelige). Det var bygget af Iktinos og Kallikrates paa Perikles's Tid i Stedet for det af Perserne afbrændte; i dets Indre fandtes Gudindens kolossale Billedstøtte af Guld og Elfenben, et af Phidias's Mesterværker (s. Phidias). Gjennem hele Middelalderen benyttedes P. som christen Kirke, indtil det 1687 blev ødelagt af en tyrkisk Bombe. I den nyere Tid er der gjort meget for dets Bevaring. Billedhuggerarbejderne ere af Lord Elgin bragte til London („Elginske Marmorværker“, s. d. A.).

Parthĕnŏpe, i den gr. Mythologi en Datter af Ankæos, ved Apollon Moder til Lykomedes; ogsaa Okeanos's Ægtefælle, Moder til Europe og Thrake. S. ogsaa Napoli. Parthenopæisk Republik, s. Neapel.

Parthien kaldtes i Oldtiden den nordvestlige Del af det nuværende Khorasan, men Navnet udstraktes senere til at gjælde hele Landet mellem Euphrat, Oxus, det indiske og det kaspiske Hav. Det beboedes af Partherne, et Folk, der udmærkede sig som fortrinlige Ryttere og Bueskytter, sandsynligvis en fjærnere Gren af de iranske Folk. De stod under persisk, makedonisk og syrisk Herredømme, indtil de c. 256 f. Chr. løsrev sig og dannede et eget Rige, det saakaldte parthiske Rige, under Arsakiderne (s. Arsakes), der gjorde sig til Herrer over de iranske Lande mellem Euphrat og Indus. Dette Rige førte idelige og ofte heldige Krige imod Syrerne og Romerne; saaledes faldt Crassus 53 f. Chr. paa Toget imod dem. Det lykkedes endelig Trajan at besejre dem, men Hadrian gav atter Erobringerne tilbage. Senere erobrede Romerne under Avidius Cassius den store Handelsstad Seleucia og Parthernes Hovedstad Ktesiphon (165), og 226 e. Chr. styrtedes Arsakiderne af Sassaniden Artaxerxes I, der stiftede et nyt persisk Rige. Parthisk Pil kaldes almindel. noget pludselig indtrædende, et uventet Angreb, efter den Maade, hvorpaa Partherne efter en forstilt Flugt fornyede Angrebet.

Partiāl [ßiāll], hvad der angaar en Del af et Hele (jvfr. partiel). Partiālturbine, en Art Turbine, ved hvilken Mellemrummene mellem Skovlerne kun til Dels fyldes med Vand, og som ikke modtager Vand paa hele Hjulets Omkreds, men kun paa ēt eller flere Steder af denne.

Participānt, Deltager i et Foretagende.

Participium (Tillægsform) kaldes den Form af et Verbum, der giver dettes Betydning i adjectivisk Form, som læsende, læst. P. bruges ogsaa ofte til Dannelsen af sammensatte Tidsformer, som har, er, bliver læst.

Particulier, fr. [kylië], Privatmand, En, der uden Ansættelse eller andet Erhverv lever af sin Formue.

Particulær, særegen, vedrørende kun en Del af en Gjenstand. Particulærkassen var fordum hos os en særegen Afdeling af Finanserne, i hvilken de særlig til Kongens Brug bestemte Indtægter, saasom Øresundstolden, Indtægterne af Altona m. m., indgik. Particularisme, Begunstigelse af særlige Interesser; i Tyskland særlig Betegnelse for den Retning, som vil bevare den størst mulige Selvstændighed for Enkeltstaterne.

Partiel [ßiēll], hvad der kun delvis, til Dels finder Sted (modf. total), som p. Solformørkelse, p. Ministerskifte.

Partigænger, en Soldat hørende til et Streifcorps, som uafhængig af Hovedhæren træder op mod Fjenden for ved Smaaforetagender at trætte ham, ødelægge hans Tilførsler osv.

Partikel (lat. particula, en lille Del) bruges i Mechaniken som Betegnelse for en Massedel af uendelig ringe Udstrækning. I Grammatiken det P. Smaaord, der ikke modtage nogen Bøjningsændring, som Biord (Adverbier), Forholdsord (Præpositioner) og Bindeord (Conjunctioner).

Partisān, et indtil Slutn. af det 18de Aarh. ved Fodfolket som Officersvaaben benyttet kort Spyd med en bred Klinge; Partigænger.

Partisk er den, der lader sin Handle- eller Tænkemaade bestemme af uberettigede, personlige Hensyn.

Partita, it. (fr. Partie), betegner ligesom Suite oprindelig et i Rækkefølge foredraget mindre Antal Dansestykker af forskjellig Nationalitet, contrasterende i Tempo og Takt, men i beslægtede Tonearter. Navnet og Formen toges i 17de Aarh. i Brug af de tyske Clavercomponister. Hos J. S. Bach bestaar en P. af 7—8 Stykker, f. Ex. Fantaisie, Allemande, Courante, Sarabande, Burlesca, Scherzo, Gigue.

Partitūr (it. partizione, fr. partition), Deling, Fordeling, bet. Noteringen af Stemmerne i et flerstemmigt Tonestykke, saaledes at de anbringes lodret under hverandre, hver paa sit

Linjesystem. Man bliver derved i Stand til bekvemt at overse baade Tonefølgen i hver enkelt Stemme og Samklangen i alle Stemmer. Vocalstemmerne have altid været noterede i P. efter deres Stemmehøjde (Sopran øverst, derpaa Alt, Tenor og Bas), men Instrumentalstemmerne anbragtes tidligere temmelig vilkaarlig. Nu deler man sædvanlig Orchesterpartiturets Instrumenter i Grupper og disse atter efter deres Stemmehøjde saaledes: Træblæseinstrumenterne (Fløjte, Obo, Clarinet, Fagot) paa de øverste Linjesystemer, derpaa Messinginstrumenterne (Horn, Trompet, Pauke) og endelig Strygeinstrumenterne. Indeholder P. tillige Vocalstemmer, sættes disse mellem Bratsch og Violoncel. **Partiturspil**, Gjengivelse af et Orchesterpartitur paa Piano, saaledes at ikke blot Tonestykkets Indhold, men tillige de væsentlige Enkeltheder deri blive tydelige for Tilhøreren.

Pártner, eng., Deltager, Makker.

Partout, fr. [tū], overalt; for enhver Pris; **P.-Billet** giver Adgang til alle Pladser i et Theater o. lign.

Partūriunt mōntes, nascētur ridiculus mus, lat. (Horats: Ars poetica 139), „Bjærgene ere i Barnsnød, men der kommer kun en latterlig Mus til Verden", om Personer og Ting, der vække store, men uopfyldte Forventninger.

Parusi (gr. *παρουσία*, Tilstedeværelse, Tilstedekommen) betegner i Theologien Christi Gjenkomst til Dommen.

Parvenu, fr. [nȳ], En, som fra ringe Stilling har svunget sig til Vejrs.

Parykken eller det falske Haar opstod i Midten af det 17de Aarh. og var en videre Udvikling af den i Beg. af samme Aarh. opstaaede Mode at bære Haaret langt, lokket og kruset ned over Nakken indtil Skuldrene. Efter at Ludvig XIV havde optaget det falske Haar, blev P. almindelig over hele Europa og holdt sig hele det 18de Aarh. igjennem indtil Revolutionstiden. Der udviklede sig efterhaanden forskjellige Arter af P., den fornemme Allongeparyk (s. d. A.), den gejstlige Abbéparyk, den lærde „Quarreparyk", den lapseagtige „Pungparyk", den mere beskedne „Naturelparyk" med to Pikke og den tykke „Borgerparyk", foruden talrige ejendommelige Former af forskjellige Farver samt med og uden Pudder. De voxede efterhaanden til et uhyre Omfang, og det blev derfor upassende at bære Skjæg. Regeringerne paalagde jævnlig en „Parykskat", hvis Størrelse fastsattes efter Personens Rang. Holberg har gjort P. og Paryktiden til Gjenstand for sin bidende Spot saa vel i Komedierne som i „Niels Klim", ligesom Pietisterne ivrede imod dem.

Paryktræ, s. **Rhus**.

Parysătis, den persiske Konge Darius II Nothos's Hustru, bekjendt for sin Grusomhed og det Herredømme, hun udøvede først over sin Mand, senere over sin Søn, Artaxerxes II Mnemon. Hun søgte forgjæves at faa sin yngre Søn Cyrus paa Tronen og understøttede ham hemmelig i hans Opstand mod Broderen, som endte med hans Død i Slaget ved Kunaxa 401 f. Chr. Senere forfulgte hun enhver, der havde haft Del i hendes Søns Død, og iblandt andre faldt Satrapen Tissaphernes som Offer for hendes Hævn 396. Hendes Dødsaar er ubekjendt.

Parzanēse, Pietro Paolo, ital. Lyriker, f. i Napoli 1810, d. 1862, skrev lyriske Digte under Paavirkning af Bérangers Poesi, deriblandt den populære Sang »Alle rondinelle« (sammenlign Bérangers »Les hirondelles«).

Parœmium (gr. *παροίμιον*), s. **Ordsprog**. **Parœmiográpher** kaldes i den gamle Literatur Samlerne af Ordsprog.

Pas, en Indsænkning i en Bjærgkjæde eller et helt Bjærgparti, gjennem hvilken man kan komme fra den ene Side af Bjærgmassen til den anden, og som derfor ofte har stor Betydning for Samfærdselen. Pashøjden (Pasvejens Højde over Havet) er vel i Almindel. større i højere Bjærge end i lave, men Bjærgenes geognostiske Bygning og Hævningsforhold have dog herved betydelig Indflydelse. I Alperne er den saaledes i det hele lavere (c. 6,000 F.) end i Pyrenæerne (c. 7,000 F.), uagtet hine ere højere end disse. I Almindel. stemmer Pashøjden med Kamhøjden i samme Bjærgkjæde, og i Overensstemmelse hermed er da ogsaa Kamhøjden i Gjennemsnit lavere i Alperne end i Pyrenæerne. Ogsaa for Trækfuglene tjene P. som naturlige Overgangssteder.

Pas, et af Politiet eller en anden Myndighed udstedt Vidnesbyrd om, at en Person har Ret til at drage et vist Sted hen (**Rejsepas**, med vedføjet Signalement) eller til at forlade en vis Stilling (**Afskedspas** for udtjente Soldater o. desl.). Ogsaa kunne straffede Personer eller Løsgængere blive sendte til deres Hjemstavn med **Tvangspas**, der foreskriver dem en bestemt Rejserute. Tidligere gjaldt i de fleste europæiske Lande, dog ikke i England, **Pastvang**, især udviklet i 18de Aarh. og udstrakt ikke alene til Udlændinge, men ogsaa til alle Indlændinge (oprindelig kun af de lavere Klasser), saa at de ved enhver Rejse i Landet skulde medbringe P. og lade samme „visere" af Myndighederne paa hvert Sted, hvor de kom hen. Jærnbanernes Udvikling gjorde dog Brugen af P. altfor vanskelig og tidsspildende, baade for Politiet og for de rejsende, og 1850 indførtes i Tyskland **Paskort**, der kunde tjene som Legitimation, medens selve Pastvangen først helt ophævedes her 1867. Allerede tidligere var dette sket i Frankrig (1860) og de fleste andre Fastlandsstater, i Norge og Sverige (1860) og i Danmark (1862). Fra Skibe kræves undertiden **Søpas** som Legitimation i Krigstilfælde eller for Rejser til visse Steder, ligesom de stundum for at faa uhindret Samkvem med Land maa have **Sundheds-** eller **Quarantænepas**.

Pas, fr. [pa], Skridt, Dansetrin; ogsaa et ældre fransk Længdemaal, omtr. 2½ d. Fod. **P. de deux, p. de trois** [də døh, də troā], Danse, hvori to, tre optræde.

Pas ell. **Passe**, en Kobberstikkerfamilie, hvoraf den ældste, **Crispin de P.**, f. 1560, d. efter 1629, gjorde sig bekjendt ved talrige Stik, især efter nederlandske Mestere; hans Søn, **Simon de P.**, f. 1591, d. 1647, arbejdede først i England og er senere bleven bekjendt i Danmarks Kunsthistorie, idet han under Christian IV blev kaldt

til Danmark (1624) og stak en Del Portræter, bl. a. den danske Kongerække indtil Christian IV. Den yngre Crispin de P., f. 1585, d. efter 1645, var en ældre Broder til Simon de P. og ligeledes Kobberstikker.

Pasärgadæ, en af det gamle Persiens Hovedstæder, i det egentl. Persis, skal være anlagt efter Sejren over Astyages af Cyrus, som senere blev begravet her. Ruiner af Staden ere maaske fundne ved det nuværende Firuzabad.

Pascal, Blaise [skāl], udmærket fransk Mathematiker og Physiker, f. i Clermont i Auvergne 19 Juni 1623, d. i Paris 19 Aug. 1662, udmærkede sig allerede som Dreng ved sin eminente Begavelse for Mathematiken. Uagtet Faderen, som selv ledede hans Undervisning, forsætlig holdt ham borte fra denne Videnskab, fandt han dog selv de første Grundsætninger af Geometrien, og da han derefter blev bekjendt med Euklids og andre Oldtidsmathematikeres Værker, naaede han i kort Tid saa vidt, at han allerede i sit 16de Aar udgav en »Essay pour les coniques«, som vakte alle Mathematikeres Beundring. I denne fremsatte han bl. a. for første Gang den berømte Sætning, der bærer hans Navn, at de modstaaende Sider af en i et Keglesnit indskreven Sexkant parvis skære hinanden i Punkter af samme rette Linje (»hexagrammum mysticum«). I sit 19de Aar opfandt han en Regnemaskine. Blandt hans andre mathematiske Arbejder kunne nævnes Undersøgelser af Egenskaberne ved Cykloiden, af den saakaldte „arithmetiske Trekant“, der staar i nær Forbindelse med Læren om Figurtallene, og endelig er han den første Grundlægger af Sandsynlighedsregningen. Af Physiken har P. Fortjeneste ved sammen med sin Svoger, Périer, først at have vist, at Lufttrykket aftager, jo højere man kommer op over Jordoverfladen; han har derved grundlagt Højdemaalingen med Barometret; P.s Kar ere de efter ham opkaldte Kar med bevægelig Bund, ved Hjælp af hvilke man experimentelt paaviser, at Bundtrykket i et Kar er uafhængigt af Karrets Form (den „hydrostatiske Paradox“). Fra sin Ungdom var P. af en svag Constitution, og hans Helbred svækkedes yderligere ved en streng Askese og Selvpinsler, som han af religiøse Grunde paalagde sig. Særlig efter at han 1654 nær havde tilsat Livet paa en Kjøretour hengav han sig næsten udelukkende til religiøse Betragtninger og har som theologisk Forfatter vundet et Navn, der er lige saa berømt som Videnskabsmandens. Han sluttede sig til Jansenisterne i Klostret Port-Royal og blev deres dygtigste Ordfører i Kampen mod Jesuiterne, en Kamp, der til sidst blev en Kamp mod selve den pavelige Autoritet. Navnlig hans berømte »Lettres à un Provincial«, som han skrev under Navnet „Louis de Montalte“ 1656—57, tilføjede Jesuiternes Anseelse et Knæk, som de aldrig have forvundet. Efter hans Død udgav hans Venner 1670 hans »Pensées«, „Tanker over Religionen og forskjellige andre Emner“ (paa Dansk 1873 ved W. F. de Coninck, 3dje Udg. 1883 ved W. de Coninck og Thor Sundby), aandrige og skarpe Bidrag til en Apologi for Christendommen. I de ældre Udgaver have Jansenisterne udskudt og ændret de mest energiske og dristige Udtalelser. For P. var Christendommen i den skarpeste Modsigelse med Menneskets naturlige Fornuft; men netop deri saa han et Vidnesbyrd om dens Guddommelighed.

Pasch, svensk Kunstnerslægt, indvandret fra Lübeck. Johan P., f. 1706, d. 1769, blev Hofintendant og Ornamentsmaler; hans Broder, Lorenz P. d. ældre, f. 1702, d. 1766, var Portrætmaler. Dennes Søn, Lorenz P. d. yngre, f. 1733 i Stockholm, undervistes først af Faderen, men rejste 1752 til Kjøbenhavn, hvor han arbejdede under Pilo; 1758 begav han sig til Paris for under Vejledning af Des Hayes og Boucher at uddanne sig til Historiemaler. Nøden tvang ham til at slaa sig paa Portrætering; og i Frankrig saa vel som i Flandern, Haag og Tyskland vandt han Navn som Portrætmaler. 1766 kom han hjem, malede den kongel. Familie, blev 1768 Lærer i Tegning ved Akademiet og 1793 dets Directeur; d. 1805. Han minder meget om sine franske Forbilleder. — Hans Søster, Ulrika Fredr. P., f. 1735, d. 1796, var ogsaa heldig i Portrætmaleriet, skjønt hun ikke besad Broderens Sikkerhed i Tegning.

Pāscha, en Titel, som i Tyrkiet gives alle høje militære og civile Embedsmænd. Tegnet paa en P.s Embedsværdighed er en Hestehale. **Paschalik**, en P.s Statholderskab, d. s. s. Ejalet ell. Vilajet.

Paschalis [skā], tre romerske Paver. P. I, Pave 817—24, maatte 823 sværge sig fri for Delagtighed i et i det pavelige Palads begaaet Mord paa 2 af Kejser Lothars Tilhængere. — P. II, Pave 1099—1118, havde fire Modpaver at kæmpe med, Clemens III, Theoderich, Albert og Silvester IV. Under sin Kamp med Kejser Henrik IV skyede han ikke at tilskynde dennes egen Søn til Oprør imod Faderen, men fik sin fortjente Straf, da Henrik V efter at have sejret over sin Fader optog dennes Kamp med Paven, 1111 tog P. til Fange og tvang ham til at krone ham, til at opgive sit Krav paa Investitur og love ikke at bansætte Kejseren. Da Kong Philip I af Frankrig havde skilt sig ved sin Hustru og ægtet Bertrade af Montfort, som var løbet bort fra sin Mand, Grev Fulco af Anjou, tvang P. 1104 Kongen til at aflægge offentlig Syndsbekjendelse og love at afholde sig fra Omgang med Bertrade. I Striden mellem Anselm af Canterbury og Henrik I af England tillod P. Anselm at aflægge Lensed til Kongen. — P. III, Pave 1164—68, Modpave imod Alexander III, blev 1167 af sin Beskytter, Kejser Frederik I, sat i Besiddelse af Rom, men døde Aaret efter.

Paschasius Radbertus [skā], f. 800 ved Soissons, Abbed for Klostret Corbie (Corvei), d. 865, fremstillede i sit Skrift »De corpore et sanguine Domini« Læren om Brødforvandlingen i Nadveren, som senere er bleven katholsk Kirkelære; s. Nadvere.

Pāsco, Cerro de, Bjergstad i Peru, 22 M. n. ø. for Lima, c. 15,000 F. over Havet. 6,000 I. Rige Sølvminer.

Pas de Calais [pa də kalā], 1) det franske Navn paa den Havarm, som Englænderne kalde Dover-Strædet, og som skiller Englands

Sydøstkyst fra Frankrigs Nordkyst og fører fra den engelske Kanal til Nordsøen. Den korteste Afstand er fra Dover til Cap Gris-Nez, 4½ M. — 2) Departem. i Nordfrankrig, omgivet af Dep. Nord og Somme, den engelske Kanal og Nordsøen. 120 □ M. med 819,000 J. (1881). Landet er fladt, men hæver sig mod Midten til et Bakkeparti af indt. 600 F.s Højde, der med Retning mod N. V. skyder ud imod Strædet, hvor det ender i Cap Gris-Nez. Vandløbene ere alle smaa. Jordbunden er frugtbar og Agerdyrkning Hovederhverv. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes Sukkerroer og Hør i stor Udstrækning, end videre Hamp, Tobak og Oljeplanter. I Klitterne langs Kysterne er store Fyrreplantager, der trives godt. Kystfiskeriet er meget omfattende. Den vigtigste Industrigren er Fabrikation af Roesukker; desuden findes her mange Bryggerier, flere Papirmøller, Maskinfabriker og Bomuldsspinderier. Hovedstad Arras.

Pasdeloup, Jules Etienne [pad'lū], f. 15 Sept. 1819 i Paris, d. 13 Aug. 1887 smstds., blev 1829 Elev af Conservatoriet, hvor han særlig udmærkede sig som Pianist, og ved hvilket han 1841—50 var Hjælpelærer. 1851 begyndte han en Dirigentvirksomhed, der har gjort ham berømt, og som han med vexlende Held fortsatte næsten til sin Død. Først ledede han klassiske Symphoniconcerter i Salle Herz, og 1861 begyndte han sine Concerts populaires i Cirque d'hiver, den første Lejlighed, der i Paris gaves til at høre god Musik i store Orchesterconcerter for billig Entrée. P. havde godt Greb paa at sammensætte fine Programmer af klassisk og god populær Musik, hvortil føjedes velvalgte Frembringelser af yngre franske Componister. I sine senere Aar havde han ondt ved at holde Stand lige over for de yngre Dirigenter Colonne og Lamoureux, som concurrerede med ham. I Maj 1884, da P. var i Belneb, arrangeredes i Trocadéro-Salen en storartet Concert, hvori Stadens første Musikcelebriteter optraadte, og et Overskud af henved 90,000 Frc.s viste, i hvilken Yndest den gamle Dirigent endnu stod hos sit Publikum.

Pasdrejning bestaar i Fremstilling paa Drejebænken af Flader, der ikke — som Tilfældet plejer at være — ere Omdrejningsflader. Drejebænken maa da ved et saakaldet **Pasværk** være saaledes indrettet, at Arbejdsstykket eller Drejestaalet under Omdrejningen kan modtage Forskydninger i radial Retning. Herunder kan henføres Ovaldrejning, hvor det gjælder om at fremstille Former med „ovalt", d. e. elliptisk Tværsnit.

Pasek, Johan Chrysostomus, en Polak, som var blandt de polske Hjælpetropper, der 1658 sendtes til Danmark for at befri Landet fra Svenskerne. I sine paa mange interessante Enkeltheder rige Memoirer (hvoraf der 1888 udkom en tysk Oversættelse) giver han bl. a. en livlig Skildring af dette sit Ophold paa den jyske Halvø med gode Bidrag til baade Krigens og Sædernes Historie. D. c. 1690.

Pasewalk, Stad i den preussiske Prov. Pommern, 5 M. v. til n. for Stettin. 10,000 J. Læder- og Tobaksfabriker. Kornhandel.

Pasini, Alberto, ital. Maler, f. omkr. 1830 i Busseto i Parma, uddannede sig i Paris til Lithograph og Maler, og tilbragte derpaa flere Aar i Orienten, hvorfra han maler Landskaber, Architektur og Livsbilleder med glimrende Farvemodsætninger og slaaende Virkning, navnlig roses Luftperspectiven i hans Billeder. Der kan nævnes „Karavane i et Bjærgpas", „Harems Have", „Plads foran en Moske".

Pasiphaë, Datter af Helios og Perseïs, var Kong Minos's Ægtefælle. Aphrodite indgav hende Kjærlighed til en Tyr, ved hvilken hun blev Moder til Uhyret Minotauros. P. hed ogsaa en Orakelgudinde i Thalamæ i Lakonien, som gav dem, der lagde sig til at sove i hendes Tempel, Aabenbaringer.

Paskévitsch, Ivan, Fyrst, russisk Hærfører, f. 19 Maj 1782, Søn af en lavere Embedsmand, blev 1800 Lieutenant i et Garderegiment, udmærkede sig 1805 ved Austerlitz og 1806—10 i Krigen mod Tyrkiet. 1812 førte han en Brigade, blev 1813 efter Slaget ved Leipzig Generallieutenant og var i Marts 1814 med at storme Paris. I Krigen mod Persien 1826—27 indtog han Erivan (kaldtes siden Erivanski) og tvang Fjenden til Fred; 1828—29 kæmpede han med glimrende Held mod Tyrkerne i Asien, indtog Erzirum og blev efter Freden Feltmarschal, samt fik 1 Mill. Rubler i Dotation. Han undertvang nu flere Stammer i Kaukasien og fik 1831 efter Diebitschs Død Overcommandoen mod Polakkerne, indtog Warschau og undertvang Opstanden, hvorefter han blev „Fyrste af Warschau" og Vicekonge i Polen. I denne Stilling gjennemførte han med Strænghed det af Kejser Nikolaj paabudte Undertrykkelsessystem, der gik ud paa at udslette den polske Nationalitet. 1849 anførte P. den Hær, der hjalp Østerrig mod Ungarn, og tvang Görgey til Overgivelse. I den orientalske Krig fik han 1854 atter Overanførselen, men blev saaret 8 Juni ved Angrebet paa Silistria og maatte overgive Ledelsen til Gortschakov; han vendte selv tilbage til Polen og døde 1 Febr. 1856.

Pasqué, Ernst [kē], tysk Forfatter, f. 3 Sept. 1821 i Köln, uddannedes til Sanger i Paris og var fra 1844 i en Aarrække engageret ved forskjellige Scener, en Tid lang ogsaa i Amsterdam, dels som Sanger, dels som Regisseur, ansattes 1859 ved Hoftheatret i Darmstadt, blev 1871 dettes Directeur, men trak sig 1875 tilbage til Privatlivet og har siden levet i Alsbach i Hessen. Hans omfattende literære Produktion er næsten gjennemgaaende knyttet til Theatret og dets Forhold og bestaar dels af en Række Operatexter, dels af en stor Mængde Romaner og Fortællinger, der i Regelen skildre Skuespilleres og Sangeres Liv („Die Komödianten-Hexe" (1866), „Sieben Tage aus dem Leben eines Sängers" (1875), „Aus der Welt der Töne" (1878) o. fl.), dels endelig af en Del theaterhistoriske Værker, som „Geschichte der Musik und des Theaters zu Darmstadt 1559–1710" (1850—54), „Goethe's Theaterleitung in Weimar" (1863), „Frankfurter Musik- und Theatergeschichte" (1872) o. fl.

Pasquier, Etienne Denis [kiēh], f. 1767 i Paris, Søn af en Parlamentsraad, der blev henrettet 1794; han selv reddedes kun ved Robespierres Fald fra at dele Faderens Skæbne.

P. blev 1804 ansat i Statsraadet, 1809 Baron og 1810—14 Politipræfect i Paris; 1815 var han Justits- og Indenrigsminister under Talleyrand, blev n. A. Formand i Deputeretkammeret, 1817—18 Justits- og 1819—21 Udenrigsminister, derefter Pair. Som saadan hørte P. under Carl X til Oppositionen, sluttede sig 1830 strax til den nye Regering og var siden Ludvig Philips fortrolige Raadgiver, ligesom han havde været Ludvig XVIII.s. Under hele Julikongedømmet var han Pairskammerets Formand, fik 1837 Kansler- og 1844 Hertugtitlen, men trak sig 1848 tilbage til Privatlivet og døde 5 Juli 1862. Hans »Discours et opinions« udkom 1842 i 4 Bd. Selv barnløs adopterede P. 1844 en yngre Slægtning, Edme Arm. Gaston, Marquis af Audiffret, der nu bærer Titlen Hertug af Audiffret-P. (s. d. A.).

Pasquil [kill] — af Pasquino, en i Beg. af det 16de Aarh. i Rom levende Skoflikker, der udmærkede sig ved sin bidende Spot, og efter hvem en i et Hjørne af Palaiet Orsini udgravet og der opstillet samt fra den Tid hyppig med spottende Bemærkninger bedækket Søjle blev opkaldt — bet. oprindelig et anonymt ell. pseudonymt, ærerørigt Skrift, der opslaas paa offentlige Steder, men bruges nu ogsaa ofte som Betegnelse for et Skandskrift i Almindel. S. ogsaa Pasquale.

Passacaglio, it. [kåljo] (fr. passacaille), en gammel spansk eller italiensk Dans. Som Del af en Suite eller som enkelt Stykke, mest for Orgel eller Claver, falder P. sammen med Chaconne, har som denne gjærne ulige Takt, en gravitetisk Bevægelse og en basso ostinato.

Passage, fr. [såsche], Gang, Gjennemgang; i større Byer, som Paris, Berlin, Milano o. fl., Veje for Fodgængere, der bækkede med Glastag ell. desl. ere dannede gjennem de imellem to stærkt befærdede Gader eller Pladser liggende Bygninger for at tjene til Samfærdsel. P. betyder ogsaa et Sted i en Bog og i Musik en under et Motivs Gjennemførelse dannet hurtig Figur af kortere eller længere Udstrækning. To Hovedarter ere: den af Accordbrydning dannede P., Accordpassagen, hvori den arpeggierende Bevægelse er fremherskende, og den til Navnet mere svarende, gjennem Tonestigens Trin løbende Scalapassage. **Passageinstrument**, en fast opstillet Kikkert med Traadkors, der bevæger sig om en vandret Axe; idet denne vender i Ø. og V., vil P.s Synslinje under sin Bevægelse beskrive Meridianen. Dets Øjemed er at observere Stjærnernes Culmination for af Culminationstiden at udlede Rectascensionen eller af Rectascensionen bestemme Tiden. Er P. forbundet med en inddelt, lodret Cirkel, tjener det ogsaa til Bestemmelse af Stjærnernes Meridianhøjde og derved af Declinationen; Instrumentet kaldes da Meridiancirkel. Vender den vandrette Axe i N. og S., kaldes Instrumentet P. i første Vertical og tjener navnlig til Bestemmelse af Polhøjden. Disse Instrumenter ere opfundne af Ole Rømer.

Passager, fr. [schēhr], Rejsende; blind P., En, som rejser med Posten uden at være indskreven eller løse Billet.

Passaglia, Carlo [sålja], f. i Hertugdømmet Lucca 1814, lærd Jesuit og Professor ved Jesuiternes Universitet i Rom, havde vundet Pave Pius IX.s særlige Gunst ved sit ivrige Forsvar for Læren om Marias ubesmittede Undfangelse og endnu mere ved 1860 at forsvare Pavens verdslige Magt; men i dette bevægede Aar blev han reven med af den nationale Enhedsstræben og udgav derpaa 1861 et Sendebrev til de katholske Bisper „For Italiens Sag“, hvori han som begejstret Patriot optraadte imod Pavens verdslige Magt. Skriftet vakte umaadelig Opsigt; P. maatte forlade Rom og blev derpaa ansat som Professor i Moral ved Universitetet i Turin, hvorfra han 1862—66 i Tidsskriftet »Mediatore« rettede de heftigste Angreb paa Pavemagten; men 1867 fornægtede han offentlig sin hele tidligere Optræden og underkastede sig Pavens Dom. D. 1887.

Passah, s. Paaske.

Passamaquoddy, en Havbugt i Nordamerika mellem det engelske New-Brunswick og den nordamerikanske Stat Maine, er en Underafdeling af Fundy Bugten.

Passamëzzo, Passamett, it. (Halvskridt), en med Gagliarden beslægtet gammelitaliensk Dans, der kaldtes saaledes, fordi den kun havde halvt saa mange Pas som denne.

Passāro, Cap, Oldtidens Promontorium Pachynum, Siciliens sydligste Forbjærg, under 36°41′ n.Br. — Ved Cap P. vandt den engelske Admiral Byng 11 Aug. 1718 en stor Sejer over den spanske Flaade.

Passārowitz ell. Poscharevatz, Stad i Kongeriget Serbien, 8 M. ø. s. ø. for Belgrad, ikke langt fra Morawa, med 10,000 J., er historisk mærkelig ved Fredslutningen 21 Juli 1718 mellem Venezia og Kejser Carl VI paa den ene Side og Tyrkiet paa den anden, hvorved Tyrkiet maatte afstaa til Venezia de erobrede Pladser i Dalmatien og Albanien, men beholdt Morea, og til Østerrig Temesvar og Valachiet indtil Aluta samt Belgrad og et Stykke af Bosnien og Serbien.

Passāt, s. Vinde.

Passau, Stad i den bayerske Prov. Nedrebayern ved Donau, hvor den optager Inn og Ilz, 20 M. ø. n. ø. for München ved den østerrigske Grænse. 15,000 J. Bispesæde. Blandt Bygningerne mærkes Domkirken, oprindelig opført i det 12te Aarh., og Posthuset, hvor Kejser Carl V og Kurfyrst Morits af Sachsen 31 Juli 1552 afsluttede det saakaldte Passauer Forlig (s. Carl V). Livlig Handel og Industri i Porcelæn, Papir, Læder og Uldvarer. Bryggerier. Paa den venstre Donaubred lige over for P. ligger Fæstningen Oberhaus, der nu kun benyttes som militær Straffeanstalt. Passauer- ell. Hafnerzellerdigler forfærdiges især i Obernzell.

Passavant, Johann David [vång], tysk Historiemaler og kunsthistorisk Forfatter, f. 1787 i Frankfurt a. M., d. 1861, uddannede sig til Kunstner i Paris og Rom, hvor han allerede undertiden ombyttede Penslen med Pennen. Blandt hans Malerier maa nævnes Kejser Henrik II paa Raadhuset i Frankfurt. Vigtigere ere hans Skrifter „Kunstreise durch England u. Belgien“ (1833), „Raphael u. sein Vater Giovanni Santi“ (3 Bd., 1839—60) og „Die christliche Kunst in Spanien“ (1853).

Passé, fr., som har tabt sin Friskhed, blegnet, bruges om en Kunstner, der har overlevet sig selv, om en falmet Skjønhed osv.

Passepied [pahspiē], en gammelfransk Dans, omtr. som Menuetten, men noget livligere.

Passer, Redskab, som bruges til at beskrive Cirkler og udmaale Linjers Længde. Særegne Former ere Hulpasser, Krumpasser, Stangpasser, Fjederpasser o. fl.; s. de enkelte Art.

Passerat, Jean [rā], fransk Digter og Humanist, f. 1534 i Troyes, førte et vagabonderende Ungdomsliv, indtil han i Bourges begyndte at studere Jura under Cujas. 1572 blev han Ramus's Efterfølger som Prof. eloquentiæ ved Collège de France. Han hadede Linguisterne og var en af Forfatterne til »Satire Ménippée« (s. Menippos). Hans Digte høre til den lette og vittige Art (»Métamorphose d'un homme en oiseau«, »Vers de chasse et d'amour« osv.). Han skrev Commentarer til Catul, Tibul og Properts og en »Conjecturarum liber«. Han døde 1602 i Paris.

Passēre, drage forbi eller igjennem (jvfr. Passé); tildrage sig; findes taalelig eller antagelig; gjælde for.

Passerōni, Gian. Carlo, ital. Digter, f. 1713 i Nizza, levede sin meste Tid i Milano, hvor han døde 1803, var Ven af Parini og er mest bekjendt ved sit i stilo berneseo skrevne komiske Epos »Cicerone«, hvor han efter de gamle Toscaneres Vis kun bruger sit Stof som en Ramme om allehaande tit morsomme, tit plumpe Digressioner.

Păsseyr, en romantisk Alpedal i Tirol, gjennemstrømmet af den lille Flod P. ell. Passer, der falder i Etsch ved Meran. Bekjendt som Andr. Hofers Hjemstavn.

Passini, Luigi, østerrigsk Maler, f. 9 Juli 1832 i Wien, Søn af Kobberstikkeren Giov. P., uddannede sig dels i Wien, dels paa Rejser i Følge med Aquarellisten Karl Werner, lagde sig nu, under Paavirkning af engelske Aquarellister, som han traf i Italien, efter Vandfarvemaleriet og udførte i Førstningen Architekturbilleder, senere tillige Livsbilleder, der gjorde megen Lykke. Han lever for det meste i Italien, i de senere Aar i Venezia. Blandt hans Arbejder, der udmærke sig ved Vandfarvemaleriets hele glimrende Colorit, maa nævnes „Katechisationen", „Chorherrer i Kirken" (Berl. Mus.), „Gadeoplæseren", „En Procession i Venezia". Han er Medlem af flere tyske Akademier.

Passiōn, Lidelse; ogsaa lidenskabelig Tilbøjelighed, stærk Lyst, som P. for Jagten, for Spil osv. Fortrinsvis bruges P. om Christi Lidelser. **Passionshistorien**, Lidelseshistorien, sammenarbejdet efter Matth. XXVI. f., Marc. XIV. f., Luc. XXII. f. og Joh. XVIII. f., gjøres i Almindel. i Fastetiden ell. **Passionstiden** til Gjenstand for **Passionsprædikener**, Fasteprædikener. P. ell. **Passionsmusik**, et musikdramatisk Værk, der er bestemt til kirkelig Opførelse paa Langfredag, og hvis Text fremstiller Christi Lidelseshistorie. I sin Fuldendthed hos Bach har den omtr. samme Form som Oratoriet. P. er udgaaet af Middelalderens „Mysterier" og regnedes for en af de største Opgaver for en Componist. De ældste opbevarede P. (deriblandt af Hobrecht, omtr. 1500) havde latinsk Text og indeholdt ingen Solosang. **Passionsskuespil**, dramatiske Fremstillinger af Christi Lidelseshistorie, have som en Rest af Middelalderens Mysterier holdt sig indtil Nutiden paa forskjellige Steder i de katholske Lande, hvor de opføres i Fastetiden. De mest bekjendte ere de, der opføres i Oberammergau (s. d. A.). **Passionisternes Orden**, ogsaa kaldt Lidelsesbrødrene ell. regulerede Gejstlige af det hellige Kors og Christi Lidelse, stiftedes 1725 af Paolo Danei ell. Paolo della Croce (f. 1684 i Ovada i Sardinien, d. 1775 i Rom). De virke navnlig for den indre Mission. **Passionāto**, **con passiōne**, ital.; fr. passionné, lidenskabelig, d. s. s. appassionato. **Passionēret**, lidenskabelig hengiven til eller indtaget for noget.

Passiōnsblomst (Passiflora), en Slægt af tofrøbladede, med Slyngtraade forsynede, klatrende Urter eller Buske; Bladene ere haandnervede, Blomsterne store og smukt farvede med et sambladet, enkelt, 5—10delt Blomsterdække, inden for hvilket der findes en Bikrone, dannet af flere Kredse af trævlede Frynser; de 4—5 Støvdragere ere for neden sammenvoxede med en meget forlænget Frugtstol; Frugten oftest et Bær. De fleste af denne Slægts talrige Arter have deres Hjem i det tropiske Amerikas Skove, hvor de klatre fra Træ til Træ og oplive Landskabet ved deres Blomsters smukke Former og pragtfulde Farver. En Mængde Arter dyrkes almindelig som Prydplanter i europæiske Drivhuse, enkelte dyrkes i Tropelandene paa Grund af deres spiselige Frugter. P. skylder sit Navn den Omstændighed, at man i dens enkelte Dele, navnlig i Blomsten, har villet se Symboler paa Christi Lidelse, en Betragtning, som opkom i Slutn. af det 16de og 1ste Halvdel af det 17de Aarh. Bægeret skulde minde om Tornekronen, den frynsede Bikrone om de iturevne Klæder, den søjleformede Frugtstol er den Søjle, hvortil Herren blev bundet, Frugtknuden er den i Eddike dyppede Svamp, de 3 Ar ere de 3 Nagler, de trelappede Blade ere Lansen, og Rankerne ere Svøberne; „kun Korset mangler, thi den blide og milde Natur tillod ikke Fremstillingen af den højeste Smerte".

Păssiv, lidende, uvirksom, udeltagende; s. Activ og Udsagnsord. **Passive Metaller**. Visse Metaller blive under forskjellige Omstændigheder uopløselige i concentreret Salpetersyre; man kaldte dem da tidligere passive og hidledede Phænomenet fra elektriske Virkninger. Det har i den nyere Tid vist sig, at de fleste af disse Forhold hidrøre fra, at Metallet bedækkes med et tyndt Lag salpetersurt Salt; disse ere nemlig hyppig vel opløselige i Vand eller svag Salpetersyre, men uopløselige i concentreret. **Passivitēt**, Uvirksomhed; holde sig passiv, vise sig ligegyldig, udeltagende.

Păsso, ældre Længdemaal i Portugal, Spanien og Italien: i Portugal 5,257, Castilien (Paso) 4,439, Rom 4,741, Bologna 6,085, Venezia 5,54, Napoli 5,9 danske Fod.

Păssus, egtl. Skridt, romersk Maal (4,7 d. Fod); ogsaa en enkelt Ytring eller et Sted i et Skrift.

Passy [sī], tidligere en egen Commune mellem

Paris's ældre Befæstningsmur og Boulogne-skoven, er nu inddragen i Paris.

Passy, Hippol. [si], fransk Statsmand, f. 1793, deltog som Officer 1812—15 i Napoleon I.s sidste Felttog, var under Restaurationen Medarbejder af flere Oppositionsblade, blev 1836 Handels- og 1839 Finansminister, men maatte 1840 opgive denne Post, da Thiers kom til Roret. 1844 blev P. Pair; under Præsidentregeringen blev han Finansminister (1848—49), hvorefter han igjen tog Sæde i den lovgivende Forsamling. Efter Statscoupet 1851 levede han som Privatmand og syslede navnlig med statsøkonomiske Studier, paa hvilket Omraade han var en anset Autoritet, uagtet han kun har leveret ēt Skrift af større Omfang, »Des systèmes de culture« (1846). D. 1880.

Păsta, Giuditta, berømt it. dramatisk Sangerinde, født Negri, f. 1798 i Como af jødisk Herkomst, ægtede tidlig Tenoristen P.; d. 1865. Hendes Glansperiode (i Italien, Wien, Paris, London o. fl. St.) falder 1822—29. Hun var især berømt som „Norma" og „Søvngængersken".

Păste, gr., egtl. Dej, betegner nærmest forskjellige i dejagtig Tilstand formede Gjenstande, f. Ex. en til Ornamenter anvendt Masse af Savspaaner m. m., end videre glasagtige Legemer, hvoraf i halvflydende Tilstand er dannet Copier af Gemmer; derfra er Navnet gaaet over paa Efterligninger af Ædelstene. I Lægekunsten bet. P. Lægemidler, tilberedte i Pladeform ved Hjælp af Gummi, Sukker, Lakrits, Chocolade o. lign.; de kaldes **Pastiller,** naar de ere formede i smaa runde Kager.

Pastelmaleri [stell], den Kunst at udføre Billeder med tørre Farver paa Pergament ell. Papir. Farvestofferne ere dannede i temmelig bløde Stænger, som man benytter ligesom Blyanter eller Kridt til at paasætte Farverne ved Siden af hverandre, idet man, hvor det behøves, benytter Stubben til at sammensmelte dem. Blandt danske Kunstnere har især Juel udført en Mængde Portræter i Pastel. Denne Kunstart er i den senere Tid kommen i Mode igjen samtidig med og ved Siden af Aquarelmaleriet.

Pasteur, Louis [øhr], berømt fransk Chemiker, f. 27 Dec. 1822 i Dôle, blev 1847 Docteur-ès-sciences, var 1846—48 Præparateur ved École normale, derpaa i nogle Maaneder Professor ved Lyceet i Dijon, 1849—54 Prof. ved Universitetet i Straßburg, indtog 1854—57 samme Stilling i Lille, var fra 1857 Directeur des études ved École normale i Paris, 1867—75 Prof. i Chemi ved Sorbonnen. 1875 traadte han ud af Statstjenesten, og der voteredes ham en anselig Pension. Hans Arbejder findes for største Delen i »Annales de chimie et de phys.« og i »Comptes rendus de l'Acad. des Sciences«. De falde hovedsagelig i to Retninger. Dels har P. leveret højst mærkelige Bidrag til Belysning af Forholdet mellem Krystallernes Form og optiske Egenskaber. Det berømteste Arbejde i denne Henseende er det, hvori han viser, at Druesyren, som selv er optisk uvirksom, kan spaltes i to Syrer, den almindelige Vinsyre og Antivinsyre, hvis optiske Egenskaber gaa i modsat Retning. Denne Afhandling skaffede ham 1856 den Rumfordske Medaille fra Roy. Society i London. Men dernæst har P. med større Held end nogen anden studeret de mærkelige Gjæringsphænomener. Hans Undersøgelser pege alle hen paa, at enhver Gjæring skyldes visse bestemte lave Organismer, der kun udvikle sig under bestemte Forhold. Hele det vigtige Forraadnelsesphænomen har P. stillet i et helt nyt Lys. Disse Undersøgelser have bragt ham ind paa de for Frankrig saa vigtige Spørgsmaal om Silkeormenes Sygdom og Druesygen, og i begge Henseender have hans Undersøgelser givet yderst vigtige Resultater. Til hans Fortjenester maa dernæst henregnes hans Vaccination mod Miltbrand; ved at pode med en Vaccine, som er berøvet sin Virulens, men dog i Stand til at fremkalde Miltbrand i en formildet Form, opnaar han, at Dyret bliver uimodtageligt for senere Paavirkninger af Smitte. Om hans Undersøgelser angaaende Vandskræk s. d. A. Hans Opfattelsesmaade af alle disse Phænomener har mødt Modstand, men endnu har P. ikke fundet nogen jævnbyrdig Modstander. Af særskilte Skrifter af P., der alle have kastet væsentlig nyt Lys paa de deri omhandlede Æmner, mærkes især: »Études sur le vin« (1866), »Études sur le vinaigre« (1868), »Études sur la maladie des vers à soie« (2 Bd., 1870), »Études sur la bière« (1876), »Les Microbes« (1878; i Forbindelse med Tyndall). **Pasteurisering** kaldes den af P. opfundne Fremgangsmaade til at conservere Vin. Den bestaar i at opvarme Vinen i lukkede Flasker eller Fade i nogle Minuter til 60—70°, hvorved de Kim til lave Organismer, Vinen indeholder, dræbes. Saaledes behandlet holder Vinen sig fuldstændig. Ogsaa paa Øl anvendes den samme Fremgangsmaade.

Pastiche, fr. [stisch], (it. pasticcio), Postej, en Betegnelse for de især tidligere paa italienske Scener (ogsaa undertiden i Paris, London, Petersborg o. a. St.) yndede, af Arier og andre Musikstykker af forskjellige ældre Componisters Værker sammenflikkede Operaer til nye Texter. Endog Gluck forsøgte sig 1736 i London med P. af sine egne ældre Operaer. I Malerkunsten bruges P. til at betegne et Billede, hvori en ældre Kunstners Malemaade, hans Composition, Tegning og Colorit søges efterlignede.

Pastiller, s. **Paste.**

Pastināk (Pastinaca sativa), Slægt af Skjærmplanterne med kantet Stængel, fjersnitdelte Blade med æg-lancetformede Afsnit og gule Blomster; den er toaarig og Roden spiselig i det første Aar. Dyrkes i Haver, samt findes vildtvoxende omkring beboede Steder.

Păsto, Stad i Staten Cauca i Føderativrepubliken Columbia i Sydamerika i Nærheden af Sydgrænsen, med 10,000 I., for største Delen Indianere.

Păstor (lat., d. e. Hyrde) bruges, navnlig af Protestanterne, som Titel for en Præst. **Pastorālbrevene** kaldes Pauli Breve til Timotheus og Titus paa Grund af deres Rigdom paa Forskrifter for den christne Lærerstand. **Pastorāle,** den authentiske Beskrivelse af alle de

Ceremonier, som udføres af den katholske Præst; i Musik et Tonestykke af landlig, idyllisk Charakter eller en mindre Opera af idyllisk Charakter, hvori Hyrdelivet spiller Hovedrollen.

Pastoraltheologi Læren om Præstens Gjerning, omfatter navnlig de fire Hoveddisciplines Homiletik, d. e. Læren om „den Kunst at prædike", Katechetik, d. e. Læren om Ungdommens religiøse Undervisning, Liturgik, d. e. Læren om Udførelsen af de gudstjenstlige Handlinger, samt Poimenik (af gr. ποιμήν, Hyrde), d. e. Læren om Præstens Hyrde- eller Sjælesørgergjerning, fremdeles Halientik (af gr. ἁλιεύς, Fisker), d. e. Missionslære, og Apologetik. I videre Forstand henregnes ogsaa Kirkeret under P. De Læreanstalter, hvor P. foredrages, og hvor de vordende Præster faa deres praktiske Forberedelse ved homiletiske og katechetiske Øvelser, kaldes **Pastoralseminarier**. Et saadant er siden 1809 oprettet i Kjøbenhavn som et til Universitetet knyttet, men dog væsentlig selvstændigt Institut; i Christiania blev 1848 oprettet et saakaldet „praktisk-theologisk Seminarium", der staar under Kirkedepartementet.

Pastorāt, Præstekald, indbefattende baade Hovedsogn og Annexer.

Pastoret, Cl. Eman. Jos. P. [rā], fransk Statsmand, f. 1756, blev 1780 Dommer i Paris og 1790 en kort Tid Indenrigsminister, senere Medlem af den lovgivende Forsamling. Han støttede maadeholdne Fremskridt, foreslog Negerslaveriets gradvise Afskaffelse, men hævdede Kongens Ret. Under Rædselsperioden flygtede han, valgtes 1795 til de 500.s Raad, hvor han hørte til den royalistiske Reaction, og undgik 1797 kun ved Flugt Deportation til Cayenne. 1804 blev han Professor i Natur- og Folkeret ved Collège de France og 1809 Senator. Under Ludvig XVIII blev han Pair og Marquis, 1826 Minister uden Portefeuille og 1829 Kansler, men opgav efter Julirevolutionen denne Post. P. har skrevet en ypperlig »Hist. de la législation des anciens« (11 Bd., 1817—37). D. 1840.

Pastōso, it., ell. **pastōs**, dejet, bruges i Malerkunsten om den kraftige Paalægning af Dækfarver i Modsætning til den tyndere Malemaade, der er nødvendig ved Lasurer.

Pasvikelven ell. **Patsjokka**, 16 M. (124 Kilom.) lang, udspringer af den store Enaresø i russisk Lapland og danner i næsten hele sin Længde Grænsen mellem Norge og Rusland. Den bestaar af en Række tæt paa hinanden følgende mindre Vande, adskilte ved korte „Stryl" og smukke Fossefald. Elvens sidste 6 Kilom. inden dens Udløb i en Arm af Varangerfjorden falde paa norsk Territorium med Undtagelse af et lidet Stykke nær dens Munding, hvor Boris-Glebs Capel med en lille Finneby paa Elvens Vestside tilhører Rusland.

Pasværk, s. **Pasdrejning**.

Patăca, i Brasilien en Værdi af 320 Réis ell. 65 Øre; som ældre Sølvmønt var den 640 Réis ell. 1 Kr. 31½ Øre. **Patacāo** (Flert. **Patacões**), ældre brasiliansk Sølvmønt, lig 1,920 Réis, af Finhed 916⅔ Tusendedele og af Værdi 3 Kr. 94 Øre. Som Bronzemønt i Portugal er P. 40 Réis ell. 16 Øre.

Patagōnien kaldtes tidligere med et Fællesnavn den sydligste trekantede Del af Sydamerikas Fastland mellem 39° og 54° s. Br., mod N. begrænset af Chile og Argentina, mod Ø. af Atlanterhavet, mod S. af Magalhães-Strædet og mod V. af det store Ocean. Det er nu delt mellem Argentina og Chile, saaledes at Argentina har Højheden over Landet ø. for Andes indtil 52° s. Br. og Chile Landet v. og s. for disse Grænser. Øerne s. for Magalhães-Strædet høre til Chile med Undtagelse af Ildlandets østlige Del og Staten Island, der hører under Argentina. Landets Indre er kun lidet bekjendt; det hæver sig fra Atlanterhavet op mod Andes-Bjærgene, der danne selve Vestkysten, som er udskaaren i talløse Bugter og Fjorde med stejle Bredder og en foranliggende udstrakt Skjærgaard, hvis vigtigste Øer fra N. til S. ere: Chonos-Archipelaget n. for den langt i Havet udskydende store Halvø Taytao og Tres Montes, der ved Peñas-Bugten mod S. skilles fra Øen Wellington med omliggende mindre Øer; denne Gruppe skilles igjen ved Trinidad-Bugten fra Archipelaget Madre de Dios, som ved Concepcion-Strædet skilles fra Øen Hannover, mellem hvilken og Dronning Adelaides Archipelag Lord Nelsons-Strædet fører ind til flere i Landet dybt indskærende Fjorde. Mellem Adelaide og Cap Pillar paa Øen Desolation fører Magalhães-Strædet mod S. Ø. forbi Øen Kong Wilhelm IV.s Land og Halvøen Brunswick, der adskilles ved det fra Strædet dybt indtrængende Otway-Water og dets Fortsættelse Skyring-Water. Ved Cap Froward, der er Sydspidsen af Amerikas Fastland, bøjer Strædet mod N. med en betydelig Udvidelse mod Ø. ind i Ildlandet, den saakaldte Useless-Bugt, og derefter mod Ø. N. Ø. Her indsnævres det mellem Spidserne Barranca paa Fastlandet og Orange paa Ildlandet til c. ¼ M.s Bredde, men udvider sig atter og udmunder i Atlanterhavet s. for Cap de las Virgenes. Useless-Bugten fortsættes mod S. S. Ø. med en Indskæring i Ildlandet, Admiralitets Sund. Ogsaa Kysten mod Atlanterhavet er udskaaren i talrige Bugter og Forbjærge. Af hine ere de mærkeligste fra S. til N. Gallegos, Coy, Santa Cruz, San Julian, Desvellos, Desire, San Jorge, Camerones, Vera samt Nuevo og San Matias paa begge Sider af Halvøen San José; af Forbjærge og Landspidser ere de mærkeligste, ligeledes fra S. til N., Fairweather n. for Gallegos, Redondo, Francisco de Paula, Tres Puntas, Tombo, Losbos, Ninfas, Delgada og Norte. Af Floderne kjendes med Undtagelse af Grænsefloden Rio Negro ell. Cusu kun lidt mere end deres Udløb; de mærkeligste ere Chubut, Chico og Santa Cruz, der alle falde i Atlanterhavet. Klimaet er paa Østsiden indtil 50° s. Br. ret mildt med tørre Somre (Dec.—Febr.), men hyppige Hagelvejr om Vinteren (Juni—Aug.); derimod falder paa Vestkysten megen Regn med fremherskende Nordvestvind og hyppige Storme. Paa Vestkysten findes udstrakte Skove, og ved Magalhães-Strædet, hvor Chilenerne have grundlagt en

Koloni paa Halvøen Brunswick med Havnen Punta Arenas, dyrkes Byg, Havre, Kartofler og alle Slags Køkkenurter. — Magalhães, som opdagede Landet 1520, kaldte Beboerne paa Østkysten Patagonier (Stor- ell. Platfødder), fordi de bar uformelige Sko af Guanacoskind. Af de nordligere boende Indianere kaldes de Tehuelcher ell. Puelcher; de tilhøre forskjellige Stammer, hver med sin Høvding. Deres Farve er lys rødbrun og bliver med Alderen gulladen. Fortællingerne om deres kæmpemæssige Vext har vist sig at være en Fabel. Deres Hovedrigdom er Heste, og Jagt er deres vigtigste Erhverv.

Patan ell. **Puttun**, Stad i Himalaja-Staten Nepal, tæt s. for Katmandu, med et mærkeligt og stærkt besøgt Tempel.

Patăra, i Oldtiden en vigtig Søstad i Lykien med et berømt Apollontempel og Orakel.

Patăria (ital. Patarini, d. e. „Pak"), det Navn, hvormed Modstanderne betegnede det Parti imellem de lombardiske Gejstlige og Lægfolk, som fra 1056 arbejdede paa at tvinge Præsterne til at leve i ugift Stand, at bringe den mailandske Kirke i Afhængighed af Paven, at bekæmpe Kejserens Investiturret osv. Støttet af Paverne ydede P. til Gjengjæld disse mægtig Bistand, navnlig under Gregor VII.s Kamp med Henrik IV.

Patăvium, i Oldtiden Navnet paa Padua.

Patchouliplanten [pätschuli], en Læbeblomstret, Pogostemon Patchouly, vokser i Ostindien. Den indeholder en meget stærkt lugtende æterisk Olje, der under Navn af Patchouli bruges til Parfume og til bl. a. at give de ægte ostindiske Shavler deres Lugt.

Patēne, Oblattallerken, en lille Tallerken i Regelen af Sølv, hvorpaa Oblaterne ligge ved Altergang.

Patēnt, d. s. s. Aabent Brev. Specielt bruges denne Benævnelse om visse kongelige Bevillinger (f. Ex. Adelspatenter, Erectionspatenter for Len osv.) og nu især om saadanne Bevillinger, hvorved Opfindere af nye Indretninger for en vis Tid erholde Eneret til disses Afsætning. Patentfløjel, d. s. s. Bomuldsfløjel. Patentformat, s. Format. Patentgødning, den første i Danmark udbudte Handelsgødning, der 1846—66, i Følge et Fabrikanten givet Patent, leveredes fra de nuværende „Fredens Mølles" Fabriker og tilberedtes af gamle Latrinbeholdninger paa Amager. S. Poudrette.

Pāter (lat., d. e. Fader), i den katholske Kirke den almindel. Titel for en Gejstlig ell. Munk, især Jesuiterne. Jvfr. Fra. P.-familias, Husfader. P. peccāvi, Fader, jeg har syndet (efter Luc. XV, 18, 21).

Paternitēt, den Egenskab at være Fader. Paternitetssager, de Retssager, i hvilke Spørgsmaalet drejer sig om, hvorvidt en Person er at anse som Fader navnlig til et uægte Barn og som saadan pligtig at yde Alimentationsbidrag.

Patērno, Stad paa Sicilien, 2 M. v. n. v. for Catania. 17,000 J. Sundhedsbrønd. Hvedeavl. Forfærdigelse af smukke farvede Statuetter af Ler.

Paternōster (lat., d. e. Fadervor) bruges i den katholske Kirke ikke blot om selve Fadervor, men ogsaa baade om hele Rosenkransen og om de Kugler i denne, ved hvilke Fadervor bedes. Jvfr. Rosenkrans. Paternosterurt (Abrus precatorius), en Busk af Bælgplanternes Familie, har hjemme i Ostindien og er nu udbredt over Troperne. Dens næsten kuglerunde, violette, med en sort Navle forsynede Frø bruges til Forfærdigelsen af Rosenkranse. Roden kan bruges paa samme Maade som Lakrits. Paternosterværk er en Vandløftningsmaskine bestaaende af Spande eller Brikker befæstede paa en Kjæde uden Ende, der er ført over to Hjul, et for oven og et for neden. Ved Omdrejning af det med Arme forsynede Hjul sættes Kjæden i Bevægelse, idet Armene gribe ind i Kjæden. Den nederste Ende af Kjæden er sænket ned i det Vand, der skal løftes. Naar Kjæden sættes i Bevægelse, fyldes de nederste Spande med Vand, føre det op med sig og lade det flyde ud for oven. Hvor Brikker anvendes, bevæge disse sig i en udboret Træstamme eller et Rør og løfte Vandet op gjennem dette. P. kan være lodretstaaende eller hældende.

Paterson [pätt], Stad i Staten New-Jersey i Nordamerika ved Floden Passaic, der her danner et Vandfald, 42 M. n. v. for New-York. 51,000 J. (1880). Storartede Bomulds-, Uld-, Papir- og Maskinfabriker.

Pathognomōnisk kaldes et sygeligt Symptom, der kun kan vise sig i ēn bestemt Sygdom, hvis Tilstedeværelse derfor med Sikkerhed angives ved det paagjældende Symptom.

Pathologi, den Videnskab, der afhandler alt, hvad der angaar Sygdommene. Den almindelige P. betragter Sygdomsbegrebet i dets Almindel., ordner og undersøger alle de forskjellige Sygdomsaarsager (Ætiologi), skildrer alle de Forandringer, som disse kunne fremkalde i det levende Legemes Forhold og Functioner (Symptomatologi), og søger saa vidt muligt at paavise den Vej, ad hvilken dette sker (Pathogeni). Den specielle P. beskæftiger sig med de enkelte Sygdomme og beskriver disses nærmere Forhold. Den indvendige P. (Medicin) omhandler de indvortes Sygdomme, den udvendige P. (Chirurgien) de udvortes. Pathologisk, hvad der angaar Pathologien eller er ejendommeligt for den syge Organisme, sygeligt (mods. physiologisk).

Pāthos, gr., egtl. Lidelse, Lidenskab; Udtrykket for stærke og ophøjede Følelser og Lidenskaber; pathētisk, hvad der bærer dette Udtryk, ogsaa om dets Overdrivelse: svulstig.

Patience, fr. [siängs], Taalmodighed; Kortspil, der gaar ud paa at faa Kortene til at ligge i en bestemt Orden og spilles af ēn, sjældnere to Personer.

Patiēnt [si], Lidende, Syg.

Patine antique, fr. [tin angtik], ell. P. verte, det søgrønne, meget faste Overtræk af basisk kulsurt Kobberilte, som findes paa antike Gjenstande af Kobber eller Bronze, der længe have været udsatte for fugtig Luft eller henligget i Jorden. En saadan Hinde beskytter Metallet mod videre Iltning, og dels af denne Grund, dels paa Grund af det smukke Udseende, Gjenstandene derved opnaa, søger man stundum at give

Statuer en slig P. ved Behandling med passende Bædsker, Tørring og Indgnidning med Vox (s. **Bronzering** und. **Bronze**).

Patkul, Joh. Reinh., lislandsk Adelsmand, f. 1659, en kundskabsrig og skarpsindig, men voldsom og samvittighedsløs Mand, stod 1689 som Capitain i svensk Tjeneste i Spidsen for Modstanden mod Carl XI.s Reductionsforetagende i Lifland. Da han truedes med at anklages for Rebellion, flygtede han 1693 til Kurland. Med givet Lejde indsandt han sig dog 1694 i Stockholm for at gjøre Rede for sin Handlemaade, men da Udfaldet syntes at blive ham ugunstigt, sneg han sig før Processens Afslutning ud af Landet og blev derpaa dømt til at miste Ære, Liv og Gods. I de følg. Aar opholdt P. sig for det meste i Schweiz, men da han efter Carl XI.s Død forgjæves havde anholdt om Ophævelsen af den over ham fældede Dom, traadte han 1698 i sachsisk Tjeneste som Gehejmeraad. Fra den Tid blev han, om ikke Ophavsmanden til, saa dog den virksomste Deltager i de Planer, der lagdes af Rusland, Polen og Danmark mod Sverige; han søgte desuden at ophidse Befolkningen i Lifland og fulgte under Felttoget sammesteds 1700 i dette Øjemed med den sachsiske Hær. Snart efter ombyttede han dog Sachsens Tjeneste med Ruslands, hvorefter han 1704 blev Gesandt hos Kong August samt Generallieutenant og Befalingsmand over et til Sachsen afsendt russisk Hjælpecorps. Men i Dec. 1705 blev han pludselig fængslet af den sachsiske Regering under Foregivende af, at han hos Czaren havde spundet Rænker mod Kong August. I Følge Freden i Altranstädt udleveredes han til Svenskerne 1707 og blev af en Krigsret dømt til at radbrækkes levende og halshugges, hvilken Dom blev udført 10 Oct. (n. S.) s. A. i Kasimierz i Posen.

Pătmos, en lille, frugtbar Klippeø ved Lilleasiens Kyst, 6 M. s. for Samos, med 4,000 græske J., bekjendt som Apostlen Johannes's Forvisningssted. Her er en lille By P. paa Skraaningen af et Bjærg, paa hvis Top er et befæstet Johanneskloster. Mellem dette og Byen er et mindre Kloster, hvor man viser en Grotte, der skal have tjent Apostlen til Opholdssted.

Pătna, Stad i Præsidentsk. Bengalen i det engelske Forindien ved Ganges og ved Calcutta-Lahore Jærnbanen, 56 M. n. v. for Calcutta. 170,000 J. Betydelig Industri i Bomuld og Handel samt Opiumstilvirkning.

Patois, fr. [toā], Provinsdialekt.

Pătras ell. **Pătræ**, befæstet Hovedstad i den græske Prov. Achaja og Elis, 23 M. v. til n. for Athen ved den fra det joniske Hav indskydende **Patras-Bugt**. 25,000 J. (1879). Ærkebispesæde. Havn og livlig Handel paa de joniske Øer, Østerrig, Italien og Marseille. Udførsel af Korender. Bomuldsindustri. — P. blev adeles ødelagt 1821 af Ibrahim Pascha, men blomstrede hurtig op efter Krigens Slutning.

Patriarch, Stamfader, bruges navnlig om Menneskeslægtens Stamfædre før Syndfloden, samt om Jødefolkets Stamfædre Abraham, Isak, Jakob og dennes 12 Sønner; i videre Forstand tillige om alle Fædrene fra Adam til Abraham. P. kaldte Jøderne efter Jerusalems Ødelæggelse Forstanderne for Synedriet i Tiberias og Babylon, af hvilke hint bestod til 415, dette til 1038. I den christne Kirke brugtes P. i Begyndelsen som en for alle Biskopper fælles Titel; senere betegnede Navnet den højere Rang og Værdighed, som tillagdes Biskopperne i Rom (der dog foretrak Navnet Pave), Constantinopel, Alexandria, Antiochia og Jerusalem. P. af Constantinopel udnævnes nu af Sultanen. For Rusland oprettedes der 1589 et Patriarchat i Moskva, men efter P. Hadrians Død 1702 forbandt Peter d. store P.s Værdighed med Kejserværdigheden og oprettede derpaa 1721 den hellige Synode, som paa Kejserpatriarchens Vegne styrer den russiske Kirke. Ogsaa i Grækenland ere siden 1833 P.s Rettigheder forbundne med Kronen. I den romerske Kirke føre Ærkebiskopperne af Lissabon og Venezia Titel af P. I Spidsen for Armenierne, Abessinierne, Jakobiterne og Maroniterne staa ligeledes P. **Patriarchalsk**, hvad der vedkommer en P.; deraf gammeldags, jævn og simpel, mild, lig P.s Levned og Sæder, som p. Regering.

Patrice kaldes ved Stempelskæring Poinçonerne, hvormed Stempler præges.

Patricier (patricii) kaldtes i det gamle Rom de oprindelige Beboere med fuldkomne Borgerrettigheder, som udgjorde de fornemme Familier, inddelte i curiæ og gentes, i Modsætning til den af frigivne Clienter eller af senere indvandrede Borgere opstaaede lavere Klasse, Plebejerne. I den ældre Tid havde P. den udelukkende Adgang til Statsembederne, og af deres Antal udvalgtes Senatsmedlemmerne (patres); men efterhaanden tilkæmpede Plebejerne sig alle politiske Rettigheder, saa at Forskjellen mellem dem og P. reducerede sig til en Navneforskjel (s. **Roms Historie og Senat**). Under Kejser Diocletian betegner Titlen **Patricius** en personlig og ikke arvelig Adelsværdighed. Den, som bar den, stod i Rang nærmest efter den kejserlige Slægt og som den første iblandt illustres. Efter det vestromerske Riges Undergang antog og fik Odoaker af Kejser Zeno Titel af Patricius. 754 fik Pipin d. lille denne Titel af Pave Stephan, ligesom ogsaa Carl d. store bar den. Titlen blev først nedlagt af Pave Eugenius III 1145.

Pătrick ell. **Patricius**, den hellige, Irlands Apostel og Skytshelgen, f. 372 i Kill-Patrick i Skotland, blev som 16aarig Dreng bortført af irske Sørøvere, undslap efter sex Aars Forløb til sit Hjem, blev der viet til Præst og Biskop og vendte 432 igjen tilbage til Irland, tog Bolig i Armagh og forkyndte derfra Christendommen, indrettede en fuldstændig Kirkeordning og stiftede Klosterskoler, som bleve besøgte af Disciple rundt om fra hele Europa. Han døde over 100 Aar gl. i Slutn. af det 5te Aarh. Det taknemmelige irske Folk har udsmykket hans Historie med de mest phantastiske Sagn, og **St. Patricksdagen**, 17 Marts, er en Nationalfestdag i Irland. Romersk-katholske Forfattere fortælle, at han gjorde en Rejse til Rom for at blive anerkjendt af Cølestin I; men det er aldeles uhjemlet. Til Helgenens Ære stiftede Georg III **den hellige P.s Orden** for Irland.

Patrimōnium, Fædrenearv, Arvegods. P. Pētri (Petrus's Arvegods) kaldes fra gammel Tid den romerske Kirkes Besiddelser, der efterhaanden voxede op til Kirkestaten. **Patrimoniāljurisdictiōn**, s. Jurisdiction.

Patriōt, Fædrelandsven. **Patriotīsme**, Fædrelandskjærlighed. **„Patrioterne"**, 1) Navn for det Parti i den hollandske Republik, som i det 18de Aarh. var Arvestatholderens Regering imod; 2) Partinavn for de klerikale i Bayern, som efter 1866 bekæmpede en nærmere Sammenslutning med Nordtyskland; 3) Navn, hvormed de franske Republikanere 1792 flg. kaldte sig. **Patriōtligaen** er Navnet paa et fransk politisk Samfund, som siden 1882 gjentagne Gange har givet sig til Kjende ved antityske Demonstrationer. Dens Formaal er Vækkelsen af en stærk national Stemning i Folket, der kan lede til de tabte Provinsers Gjenforening med Frankrig. Dens vigtigste Ledere vare oprindelig Féry d'Esclands og Paul Deroulède (s. d. A.), som 1886 gjennemrejste en stor Del af Europa og særlig i Rusland og Danmark gav sine Følelser Luft; den af General Boulanger 1888 vakte Bevægelse bevirkede imidlertid en Sprængning af Foreningen, hvorefter den nye P. har betegnet det som sin Opgave „at reformere de republikanske Institutioner, revidere Frankfurttractaten og skaffe Frankrig Elsaß-Lothringen tilbage". Boulanger er Ærespræsident; Lederne ere, foruden Deroulède: Clovis Hugues, Senator Naquet, de Deputerede Laguerre, Laisant o. fl.

Patripassiāner, Forløberne for de modalistiske Monarchianere (s. Monarchianere), nægtede Treenigheden, idet de lærte, at Gud Fader selv var bleven Menneske og havde lidt Døden (pater passus est, d. e. Faderen har lidt). Den første P. var den lilleasiatiske Confessor Praxeas.

Patristik ell. **Patrologi, patristisk Theologi**, den Del af den historiske Theologi, som behandler Kirkefædrenes Levned, Skrifter og Lærdomme. Undertiden gjør man den Forskjel, at man ved Patristik nærmest tænker paa det literærhistoriske, ved Patrologi paa det biographiske. **Patrīsticum** (underf. examen), en Prøve i Forstaaelsen af latinske Kirkefædre, hvilken de theologiske Studerende ved Kjøbenhavns Universitet maa underkaste sig før Embedsexamen.

Patritius (egtl. Francesco Patrizzi), ital. Philosoph, f. 1529 i Clissa i Dalmatien, studerede i Venezia og Padua og blev Professor i Ferrara, siden i Rom; d. 1593. Han hører til Renaissancetidens Naturphilosopher, der forenede nyplatonisk Mystik med sværmersk Begejstring for Naturen. I sine »Discussiones Peripateticæ« (1851) polemiserer han mod Aristoteles; hans Hovedskrift »Nova de universis philosophia« (1591) indeholder en Emanationslære. Han har i sin Verdensanskuelse optaget Elementer af Kopernikus's Theori. Skjønt Philosophien for ham falder sammen med Anskuelsen af Universet, er han troende Katholik; han vilde netop styrke Kirketroen ved at begrunde den paa Platon i Stedet for paa Aristoteles.

Patrōklos, Søn af Menœtios og Sthenele, Achilleus's Ven og Vaabenbroder paa Toget til Troja. Han faldt i Tvekamp med Hektor og blev med stor Pragt begravet af Achilleus.

Patrologi, s. Patristik.

Patrōn (patronus) kaldtes hos Romerne den, der stod i det særegne, ved Romerretten hjemlede Forhold til en anden (Clienten) som dennes Skytsherre; s. Client. Et ejendommeligt Patronatsforhold af strængere Art end det almindelige fandt navnlig Sted mellem den frigivne Slave og hans forrige Herre, som nu blev hans P. Da det hørte til P.s Pligter at antage sig Clientens Sag for Retten, gik Ordet P. ogsaa over til at betegne en Sagfører. — Fra det 5te Aarh. blev det almindeligt baade i den østerlandske og vesterlandske Kirke at tillægge Stifteren af en Kirke eller anden from Stiftelse Ret til at udnævne Forvalteren af dennes Formue og at foreslaa Biskoppen, hvem der skulde være dens Præst. Dette udviklede sig i Middelalderen hos de germanske og frankiske Folk til en Ret for de verdslige Herrer til at indsætte og afsætte Præsterne ved de Kirker, for hvilke de betragtedes som P. eller Seniorer. I Tyskland lykkedes det Pave Alexander III at indskrænke dette til en Ret til at bringe en Præst i Forslag, og denne Ret tilkommer her endnu Kirkepatronerne ikke blot i den katholske, men ogsaa i mange protestantiske Kirker. I Danmark beholdt de fleste adelige Godsejere denne Ret for de Kirker, hvis Tiender de oppebar, indtil Grundloven ophævede denne saa vel som de øvrige Adelen tilkommende Forrettigheder; i Norge hævedes Patronatsretten ved Adelsloven af 1821, efter at den ogsaa her allerede tidligere var bleven indskrænket til en Forslagsret. I det katholske Kirkesprog bet. P. Skytshelgen. Fremdeles bet. P. den forud afvejede Krudtladning med Kugle til et Gevær. Fra omtr. 1650 indtil Bagladerifflernes almindelige Indførelse efter 1864 bestod P. altid af et sammenrullet Hylster af Papir; til de moderne Bagladegeværer bruges altid P. af Metalblik, dannede ved Prægning som en Cylinder med fast Bund; enten midt i denne eller i en Fals langs dens Rand anbringes den Knaldsats, der ved Affyringen af Geværet bringes til at tænde ved et Slag fra Laasen; Krudtladningen hindres i at falde ud af P. derved, at Kuglen er presset fast i dennes forreste Aabning. Endelig bet. P. Mønster, hvorefter et Arbejde forfærdiges. Ved Drejning bruges sædvanlig en P. til at befæste Stykket paa Spindelen; P. kaldes ligeledes den drejede og paa Spindelen befæstede Form, hvorpaa eller hvori Optrykningen af Blikplader finder Sted osv. **Patronisēre**, beskytte, begunstige. **Patronstikkemaskine**, d. s. s. Punkteremaskine.

Patronymisk, benævnt efter Faderens eller en af Forfædrenes Navne; **Patronymikon**, et Navn af denne Art (som f. Ex. Atrider, Nereider osv.).

Patrouille, fr. [trūlje], en lille Trop Rytere eller Fodfolk udsendt fra en Vagt for at forvisse sig om, hvad der foregaar uden for dennes nærmeste Synskreds.

Pattedyrene (Mammalia), den fuldkomneste og højeste af Dyrerigets Klasser, omfatte zoologisk taget ogsaa Mennesket. Deres Særkjende er **Patterne**, hvori Mælken afsondres hos Hunnerne for at tjene til Ungernes Opamning,

og som ikke mangle nogen Sinde, selv om Mælkekjertlernes Gange, som hos Næbdyrene, ikke samle sig i en Pattevorte. Ogsaa Haarbeklædningen afgiver (med yderst faa Undtagelser, og som oftest er Haarenes Mangel mere tilsyneladende end virkelig) et godt Kjendemærke for P. Patternes Antal er for øvrigt forskjelligt — det retter sig til Dels efter Ungernes — ligesaa deres Beliggenhed, paa Brystet (Aber, Flaggermus, Søkøer og Elefanter), mellem Bagbenene (de fleste Hovdyr) eller hen under Bugen (de fleste andre P.). P. kunne inddeles i 1) P. med Hænder: Mennesket og Aberne; 2) med Poter: Flaggermus, Insektædere, Pungdyr, Næbdyr, Gnavere, Rovdyr, Sæler og Gumlere; 3) med Hove, Hovpattedyr: Drøvtyggere og Tykhude (samt Hestene); 4) med Luffer og uden Baglemmer, Fiskepattedyr: Søkøer og Hvaler.

Patterson, E., s. Bonaparte, Jérôme.

Patteson, John Coleridge, engelsk Missionær, f. 1827 i London, gik 1854 efter at være indviet til Præst som Missionær til Sydhavsøerne, hvor han i en Række af Aar virkede med stor Dygtighed og Opofrelse og drog omkring fra Ø til Ø paa Missionsskibet „Southern Cross". 1861 blev han Biskop af Melanesien, men myrdedes 20 Sept. 1871 af en Indfødt.

Patti, Adelina, en af den fuldkomneste Sangkunsts mest fremragende Repræsentantinder i Nutiden, f. 10 Febr. 1843 i Madrid, fik sin første Uddannelse af Maurice Strakosch, der var gift med hendes Søster Amelia, og optraadte første Gang som „Lucia" 1859 i New-York, hvor Familien i længere Tid havde opholdt sig. Hendes Berømmelse var allerede slaaet fast, da hun 1861 kom til London, hvorfra hendes Triumphtog over Paris, St. Petersborg og Wien gik til Italien. P., som ogsaa har et betydeligt dramatisk Talent, er Coloratursangerinde af første Rang, og hendes for øvrigt ikke meget stærke Sopran har endnu efter 25 Aars Brug bevaret sin betagende Velklang. 1868 giftede hun sig med Marquis de Caux, Staldmester hos Napoleon III, men de skiltes en halv Snes Aar efter, og 1886 ægtede hun Tenoristen Niccolini, som i mange Aar havde ledsaget hende paa hendes Tournéer. P., som gjentagne Gange har aflagt Besøg i Nordamerika og stedse sejret de samme Triumpher, foretog endnu i Vinteren 1887—88 en Tournée til La Plata-Staterne, uagtet hun er Ejerinde af store Rigdomme. — Søsteren, Carlotta P., f. 1840 i Firenze, uddannedes som Pianistinde i Paris af Henri Herz, før hun blev Sangerinde, debuterede 1861 i New-York som Operasangerinde og var senere stadig paa Concertrejser Gjenstand for Beundring, særlig paa Grund af en sjælden Coloraturfærdighed og Stemmehøjde. 1879 ægtede hun Violoncellisten de Munck og virker nu i Paris som Lærerinde i Sang.

Pâturages [tyräsch], Fabrikstad i den belgiske Prov. Hainaut, 1 M. v. til s. for Mons. 10,000 I. Stenkulsgruber og Jærnindustri.

Patuzzi, Leone, ital. Digter, f. 1842, er bekjendt ved fine patriotiske Nationalsange og fine fortællende Digte »Una quaresima« og »Virtù d'amore«.

Pau [po], Hovedstad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne, tidligere Hovedstad i Fyrstend. Béarn, har en pragtfuld Beliggenhed paa den høje og stejle Bred af Floden Gave de Pau, 13 M. ø. til s. for Bayonne. 28,000 I. (1881). Staden har mange anselige og mærkelige Bygninger, hvoriblandt Henrik IV.s højtliggende Slot med mægtige Taarne og smuk Park. Fra Place Royale med Henrik IV.s Marmorstatue er en herlig Udsigt over Pyrenæerne. Betydelig Industri og Handel. P. benyttes som Vintercursted for Brystsyge, der synes at befinde sig vel her, uagtet Vinteren kan være temmelig stræng (dens Middeltemperatur 7°). Henrik IV.s og den svensk-norske Konge Carl XIV Johans Fødested.

Pauelsen, Erik, dansk Maler, f. 14 Oct. 1749 i Bygom i Jylland og rimeligvis Bondesøn, rejste til Kjøbenhavn og gav sig i Malerlære, men gik samtidig paa Kunstakademiet, hvor han 1774—77 vandt dets 4 Medailler, rejste derpaa til Tyskland og Italien og blev ved Hjemkomsten Medlem af Akademiet (1784) paa sit Receptionsstykke „Dronning Margrete, som forener de tre nordiske Riger". Skjønt P. ikke til fulde holdt, hvad hans første Arbejder syntes at love, har han dog Fortjeneste som en af de første Kunstnere, der vovede sig til at behandle nordisk Natur i et temmelig stort Antal Landskaber, saa vel fra Danmark som fra Norge, og nordisk Historie i ikke faa Billeder, blandt hvilke kunne nævnes „Slaget ved Ørnebjærg", „Anna Colbjørnsen", „Knud d. store", Rolf Krake" o. fl. Tillige har han malet adskillige smukke Portræter. Han tog Livet af sig ved at springe ud af Vinduet i sin Bolig 20 Febr. 1790.

Pauillac [poijäk], Stad i det franske Dep. Gironde, 6 M. n. til v. for Bordeaux ved Girondes venstre Bred. 5,000 I. Havn. Betydelig Vinavl. P. er Hovedpunkt i et fortrinligt Vindistrict, der omfatter Château-Lafitte, Château-Latour, Mouton og Pichon-Longueville.

Pauke (ital. timpano, fr. timbale), i Oldtiden ethvert Slaginstrument, som var bespændt med Skind. Den nuværende Kjedelpauke af Kobber, der omtrent har Form som en Halvkugle og er overtrukken med garvet Kalve- eller Æselskind, som ved Hjælp af otte Skruer under Randen kan strammes efter Behag, er det værdifuldeste af Orchestrets Slaginstrumenter. De nyere P. (Maskinpauker) kunne ved en Mechanisme hurtig stemmes op eller ned, uden at man som forhen maa gaa alle otte Skruer igjennem. I Orchestret bruges sjælden mere end to P., af hvilke den ene kan stemmes fra store F til lille c, den anden fra store B til lille f. De bringes til at klinge ved Slag af Paukestokke, hvis Hoveder ere beklædte med Skind, Filt eller Svamp.

Paul, 5 romerske Paver. P. I, Pave 757—67, romersk Helgen, hvis Mindedag er 28 Juni. — P. II, Pave 1464—71, tidligere Pietro Barbo, en pragtelskende og ødsel Venezianer, samlede idelig Penge til en Krig med Tyrkerne, som han aldrig fik begyndt, bansatte Bøhmer-

kongen Georg Podiebrad og fastsatte Jubelaarets Højtideligholdelse til hvert 25de Aar. — P. III, Pave 1534—49, tidligere Alessandro Farnese, en klog Diplomat, men en svag Fader over for sine 4 nægte Børn og en egoistisk Kirkefyrste, stadfæstede Jesuiterordenen, satte Henrik VIII af England i Ban, aabnede Tridentinerconciliet og arbejdede ivrig paa at samle hele den katholske Christenhed til Kamp mod Protestanter og Tyrker. Almindelig Forargelse vakte hans Svaghed over for hans naturlige Søn Peter, hvem han i en Bulle udnævnte til Hertug af Parma og Piacenza, en grusom Tyran, der til sidst blev dræbt af sine egne Undersaatter. — P. IV, Pave 1555—59, tidligere Johan Peter Carafa, Theatinerordenens Stifter, en hovmodig Kirkefyrste, hvis ukloge Anmasselser beredede Pavestolen følelige politiske Nederlag. Han begyndte 1557 »Index librorum prohibitorum«, den bekjendte pavelige Fortegnelse over Kjætterskrifter, og hans Regering var en Blomstringstid for Inqvisitionen, hvis Kjætterbaal udryddede al Protestantisme i Italien og Spanien. Saa snart Folket i Rom fik Kundskab om hans Død, ødelagde det Inqvisitionspaladset og tilintetgjorde hans Billedstøtte. — P. V, Pave 1605—21, tidligere Camillo Borghese, havde en Strid med Venezia, hvis Sag Paolo Sarpi forsvarede fra den nyere Statsrets Standpunkt; Paven forsøgte forgjæves alle Tvangsmidler og maatte til sidst give efter.

Paul, Kejser i Rusland 1796—1801, f. 1 Oct. 1754, Søn af Kejser Peter III og Katharina II, opvoxede under de ulykkeligste Forhold, idet hverken hans Fader eller Moder havde ham kjær. Faderen vilde allerede som Storfyrste udelukke ham fra Tronfølgen og tage den afsatte Kejser Ivan IV til sin Efterfølger, og Moderen holdt ham i sin lange Regering i den strængeste Afhængighed og aldeles udelukket fra Statsstyrelsen, ja tænkte paa at skyde ham til Side for hans Søn Alexander. Derved lagdes Spiren til en Haardhed og Mistro, som efterhaanden udvikledes til Selvraadighed og Stivsind, og som senere gav sig Udtryk i voldsomme og vilkaarlige Handlinger. Da P. kom paa Tronen, viste han strax sin naturlige Godmodighed imod Kong Stanislaus af Polen saa vel som mod Kosciuszko og J. Potocki; han tog heller ingen Straf over sin Faders Mordere, men øvede en smaalig Hævn imod sin Moders Elsker, Potemkins Lig. Opfyldt af Tanker om Herskerens ophøjede Stilling nærede P. den dybeste Afsky og Vrede imod den franske Revolution og dens Frihedsideer. Han optog derfor mange Emigranter (Ludvig XVIII fik Ophold i Mitau), skærpede Censuren og Tilsynet med Udlændinger, forbød Indførsel af franske Bøger og Brug af de franske Moder (runde Hatte, kort Haar), indrettede et udstrakt hemmeligt Politi og paabød den haardeste Disciplin i Hæren, samt Brug af Pudder og Haarpisk, krævede østerlandsk Hyldest (enhver, der mødte ham paa Gaden, maatte knæle for ham) osv. Senere viste han sin Magt ved lunefulde Paalæg og vilkaarlige Forvisninger. Han tog 1798 Del i den anden Coalition imod Frankrig og sendte Suvorov og Korsakov med 100,000 Md. til Italien, samt en anden Hær til Nederlandene; men han blev snart mistroisk baade imod den tyske Kejser og imod England for deres egennyttige Politik og harmedes særlig over, at England ikke vilde udlevere ham Øen Malta, efter at han havde ladet sig udnævne til Malteserriddernes Stormester. Han nærmede sig derfor Førsteconsulen Bonaparte, lagde Embargo paa alle engelske Skibe i de russiske Havne og sluttede 1801 det væbnede Neutralitetsforbund med Danmark, Sverige og Preussen. Men inden Krigen med England kom til Udbrud, faldt P. som Offer for en Sammensværgelse, fremkaldt ved hans despotiske Styrelse og uberegnelige Lunefuldhed, der truede enhver af hans Omgivelser. Hovedmændene vare Grev Pahlen, General Bennigsen og Brødrene Subov, og Natten 23—24 Marts 1801 trængte de sammensvorne ind i hans Værelse og forelagde ham en Tronfrasigelses-Erklæring. Da P. vægrede sig ved at underskrive og kaldte paa Hjælp, kom det til Kamp, under hvilken Bennigsen kvalte P. med et Skjærf. P. var to Gange gift, 1773 med Vilhelmine af Hessen-Darmstadt (kaldt Natalie Alexievna, f. 1755, d. 1776) og 1776 med Sophie Dorothea af Württemberg, kaldt Marie Feodorovna (f. 1759, d. 1828), som fødte ham 10 Børn, Alexander I, Constantin, Nikolaj I og Michael (f. disse A.), samt 6 Døtre, af hvilke Katharina (f. 1788, d. 1819), blev Dronning i Württemberg, gift med Kong Vilhelm I, og Anna (f. 1795, d. 1865) Dronning i Nederlandene, gift med Kong Vilhelm II.

Paul (ell. **Paolo**) **Veronese**, ital. Maler, f. Cagliari.

Paul, Saint [sænnt paahl], 1) Hovedstad i Staten Minnesota i Nordamerika ved Mississippi, under 44° 56′ n. Br. og 75° 20′ v. L. 41,000 J. (1880). Flodskibsfart og livlig Handel med Pelsværk, Tømmer og Mel. Anlagt 1840. 2) [sæng paahl], blomstrende Stad paa Vestkysten af den franske Ø Réunion ell. Bourbon i det indiske Ocean ø. for Madagaskar. 20,000 J. God Red.

Paulding, James Kirke [päähl], nordamerikansk Skribent, f. 1779, fik en mangelfuld Opdragelse, men studerede flittig paa egen Haand. Fra 1807 udgav han med sine Svogre, Will. Irving og den berømte Washington Irving, det satiriske Tidsskrift »Salmagundi«. Som ivrig Demokrat bekæmpede han de engelske Blades Angreb paa Amerika og skrev 1813 det satiriske Digt »Lay of a Scotch Fiddler«, 1814 »The United States and England«, rettet mod »Quarterly Review«, og 1816 den ypperlige Satire »The Diverting History of John Bull and Brother Jonathan«. Efter et Ophold i Virginia skrev han »Letters from the South«. I et af sine bedste Digterværker, »The Backwoodsman« (1818), skildrer han den ejendommelige Romantik i Udvandrernes farefulde Liv i det fjærne Vesten. 1823 skrev P. Romanen »Koningsmarke«, 1831 »The Dutchman's Fireside«, maaske hans bedste Arbejde, 1832 »Westward Ho!«, Skildringer af Livet i Kentucky; 1849 udkom »The Old Continental« og »The Puritan and his Daughter«. Blandt hans mest bekjendte politiske Satirer ere »John Bull in

America (1824), »Merry Tales of the Three Wise Men of Gotham« (1826) mod Owens Philanthropinisme, Phrenologien og Protectionssystemet og »Letters on Slavery« (1835). Hans Lyrik viser et elskværdigt og glad Gemyt, men han er saa amerikansk local, at en almindelig europæisk Læser ikke let forstaar ham. Efter at have beklædt Embederne som Marinecommissær i New-York og siden som Chef for de forenede Staters Marinedepartement trak han sig tilbage til Landlivet og døde 1860. Hans Biographi er skrevet af hans Søn 1867.

Pauld'or ell. **Friedrich Franzd'or**, ældre Guldmønt i Mecklenburg, af Finhed 895,555 Tusendedele, af Værdi 14 Kr. 79 Øre.

Pauli, Johannes, tysk Forfatter, f. c. 1455, d. c. 1530 som Læsemester i et elsassisk Kloster, udgav 1522 under Titlen „Schimpf (d. e. Spøg) und Ernst" en Samling af omtr. 700 ypperlig fortalte Smaahistorier, Anekdoter, Fabler osv., der i lange Tider hørte til de mest læste Bøger i Tyskland, fandt mange Efterlignere og afgav en rig Kilde for mange andre Forfattere. 1866 besørgede Oesterley en ny Udgave af dette i culturhistorisk Henseende højst vigtige Værk.

Pauli, Reinhold, tysk Historiker, f. 1823 i Berlin, opholdt sig 1847—55 i England og Skotland for at studere Historie og var siden 1857 Professor ved flere tyske Universiteter, fra 1870 i Göttingen. Hans Skrifter vedrøre fortrinsvis Englands Historie: „König Alfred und seine Stellung in der Gesch. Englands" (1851), Fortsætt. af Lappenbergs „Gesch. von England" (Bd. 3—5, omfattende Tiden 1154—1509, 1853—58), „Gesch. Englands seit 1814" (3 Bd, 1864—75; indtil 1851) og „Simon von Montfort, der Schöpfer des Hauses der Gemeinen" (1867). D. 1882.

Paulicianere, en Sekt stiftet i Kibossa i Armenien c. 660 af Constantinus af Mananalis ved Samosata. Navnet P. fik de, fordi de i Modsætning til Peter, hvem de ikke vilde anerkjende for Apostel, fordi han havde fornægtet Herren, satte Paulus højest blandt Apostlene; men deres saakaldte paulinske Christendom var stærkt blandet med hedensk Dualisme. I Modsætning til de katholske Ceremonier og Dyrkelsen af Billeder, Reliqvier og Helgener lagde de Vægt paa indre Religiøsitet og streng Askese. Deres Cultus var simpel og deres Menighedsforfatning tildannet efter den apostoliske; baade deres Byer og mange af deres Lærere fik Navn efter de Navne, der forekomme i Pauli Breve: Makedonien, Ephesus, Paulus, Silvanus osv. De drev paa Læsning af Skriften, men fortolkede den allegorisk og forkastede det gamle Test. og Peters Breve. De vandt stor Udbredelse trods eller maaske netop paa Grund af den Grusomhed, hvormed de bleve forfulgte; flere kejserlige Embedsmænd og Officerer, som fik det Hverv at forfølge dem, bleve i den Grad grebne af deres Martyrers Mod og Trofasthed, at de selv gik over til dem. Kejserinde Theodora lod c. 100,000 P. dræbe, deriblandt en kejserlig Feltherre, hvis Søn Karbeas hævnede sin Fader ved at samle P. til væbnet Modstand. Han slog den ene kejserlige Hær efter den anden, og P. vare nu i en Aarrække en farlig politisk Fjende for Constantinopel, indtil Basilios Makedoneren fuldstændig overvandt dem 871. Johannes Tzimiskes flyttede 970 de fleste af dem over til Thrakien, hvor de fik fri Religionsøvelse imod at forsvare Grænserne. Philippopel blev her deres Zion, og de udbredte sig saa stærkt, at Kejser Alexios Komnenos (1081—1118) ansaa det for nødvendigt personlig at missionere iblandt dem 1115. Han drog til Philippopel, disputerede daglig med deres Lærere, truede, belønnede og straffede, indtil det lykkedes ham at faa saaledes Magt over dem, at der fra den Tid ikke tales mere om dem.

Paulli, Just Henrik Voltelen, f. 6 Marts 1809 i Kjøbenhavn, blev 1835 Kateket ved Helliggejstes Kirke, to Aar efter Slotspræst ved Christiansborg Slotskirke og 1857 Sognepræst til Frue Kirke og Stiftsprovst over Sjællands Stift. Han døde 11 Juli 1865 efter i 30 Aar at have været en af Hovedstadens mest yndede Prædikanter. 1851 disputerede han for den theologiske Doctorgrad („Niels Hemmingsens Pastoraltheologi"), og fra 1854 indtil sin Død virkede han tillige som Lærer i Pastoraltheologi ved Pastoralseminariet. — Hans Søn, **Jakob Peter Mynster P.**, f. i Kjøbenhavn 24 Marts 1844, blev 1868 theol. Cand., 1871 resid. Capellan i Fredensborg, 1876 2den resid. Capellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1884 tillige kongelig Confessionarius og 1887 Lærer i Pastoraltheologi ved Pastoralseminariet. Han er en af Hovedstadens mest ansete Prædikanter og har udgivet en Række Prædikensamlinger og opbyggelige Skrifter. 1870—76 udgav han i Forening med Pastor Stein 7 Aargange af „Christelig Kalender", hvori han skrev adskillige Afhandlinger. Baade som Prædikant og som opbyggelig Forfatter har han vist sig i Besiddelse af en lykkelig Forening af religiøs Inderlighed, poetisk Begavelse og et ualmindeligt Herredømme over den sproglige Form. — Førstnævntes Broder, **Holger Simon P.**, f. 22 Febr. 1810 i Kjøbenhavn, blev 1828 ansat som Violinist i det kongel. Capel og senere tillige som Repetiteur. 1849 blev han Concertmester og 1863 Capelmester, hvilken Stilling han beklædte med Ære til Foraaret 1883, da man omsider gav efter for hans Ønske om at maatte trække sig tilbage og afløste ham med Joh. S. Svendsen. Ved Oprettelsen af Kjøbenhavns Musikconservatorium blev P. Medbestyrer af dette. 1872—77 var han efter Prof. Rung Cæciliaforeningens Dirigent, indtil Fr. Rung kunde overtage Arven efter Faderen. I sin hele praktiske Færd har P. ved Utrættelighed, Dygtighed og ved en Personlighed, der var sikker paa alles Tillid og Hengivenhed, gjort udmærket Fyldest, og hans Musik til en halv Snes Balletter af Bournonville, til det lille Syngestykke „Lodsen" (kongel. Theater 1851), enkelte Sange, et Hæfte store Violinetuder m. m. vidne om et ikke ringe Compositionstalent.

Paulli, Simon, f. 6 Apr. 1603 i Rostock, havde Danmark at takke for sin videnskabelige Dannelse og betragtede selv dette som sit egentlige Fædreland. Som Barn kom han nemlig til Nykjøbing paa Falster med Faderen, der fra

et Professorat i Rostock indkaldtes som Livlæge hos Enkedronning Sophie Amalie, og levede her til 1610, da hans Moder efter Faderens Død vendte tilbage til Rostock, hvor han blev Student. Ved Enkedronningens Understøttelse rejste P. udenlands og studerede især Anatomi; derefter praktiserede han en Vinter i Nykjøbing og 4 Aar i Lübeck, blev 1635 medicinsk Professor i Rostock og indkaldtes 1639 paa sin Svigerfader, Jak. Fabricius's Anbefaling til Kjøbenhavn som Professor i Anatomi, Chirurgi og Botanik. I denne Stilling virkede han til stor Gavn indtil 1648, da han efter at have faaet et Kanonikat i Aarhus afstod Professoratet til Thom. Bartholin. 1650 blev han Hofmedicus, 1656 Livlæge hos Frederik III og døde 23 Apr. 1680. P. havde ikke alene store Fortjenester af Anatomiens Studium og en væsentlig Del i Opførelsen af Domus anatomica (s. d. A.), men virkede ogsaa ivrig for det botaniske Studium saa vel ved hyppige Excursioner med de studerende som ved Udgivelsen af Skrifter, af hvilke det mest bekjendte er hans „Dansk Urtebog" ell. »Flora danica« (1648), den første mere videnskabelige Botanik, der udgaves efter kongelig Befaling og indeholdt en Beskrivelse af c. 400 Planter tillige med deres danske Navne, medicinske Egenskaber m. m. — Hans Søn, **Daniel P.**, f. 23 Maj 1640 i Rostock, var 1664 ansat ved en Boghandel i Nürnberg, men indkaldtes til Kjøbenhavn og fik n. A. kgl. Bestalling som „Bogfører". P. blev den danske Journalistiks Fader, idet han fra Aug. 1672 udgav paa Tysk et Ugeblad »Extraordinaires Relationes« — hvortil i Krigsaarene 1676 flg. kom en særlig Afdeling „Extr. oeresundische Relationes"; end videre paa Dansk et Maanedsskrift „Extr. maanedlige Relationer" og fra 1675 et Ugeblad „Dansk Advis", hvoraf kun faa Rester ere bevarede. P.s Blade, som indeholde baade politiske, literære og andre Nyheder, ere de første i Danmark, der ere udgivne i fortløbende Række og regelmæssig, i Modsætning til de ældre, tilfældige Flyveblade; de staa paa Højde med de udenlandske fra samme Tid. Paa hans Forlag udkom bl. a. Kingos „aandelige Sjungechor" (1674). Ogsaa synes P. at have haft en Boghandel i Frankfurt a. M. — En Sønnesøn af Simon P., **Joachim Henrik P.**, blev 1717 Secretær i Hofretten, 1729 Toldinspecteur i Kjøbenhavn og 1734 Justitssecretær i Rentekammeret; d. 1759. Han skrev nogle maadelige Skuespil, bl. a. „Den seendes Blinde" (1723), men er bleven mest kjendt ved en Omarbejdelse af Holbergs „Den politiske Kandestøber" (1724, udg. paa ny 1867 af F. Bætzmann), hvis Intrigue og Charakterskildring han vilde forbedre. Ogsaa skrev P. et Skuespil „Julestuen og Maskeraden" (1724), som maaske har givet Holberg Anledning til at skrive sine to Lystspil med disse Navne; og han antages at have forfattet en „Kort Undervisning, hvorledes Comoedier med Nytte og Skjønsomhed kan ses" (1728), i hvilken de franske Stykker roses med Forbigaaelse af Holbergs.

Paulo, São, 1) Prov. af Kejserdømmet Brasilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Paraná, Matto Grosso og Minas Geraes. 5,283 □ M. med 1,059,000 I. (1888), hvoraf c. 153,000 Slaver (1881). Provinsen er bjergfuld mod Ø. langs Atlanterhavet, og fra de her optrædende Kjæder, af hvilke den betydeligste er Serra do Paranapicaba, flyder Grænsefloden Parana-Panema mod V. til Parana, der danner Vestgrænsen og end videre optager Tiete og dens nordlige Grænseflod Rio Grande. Kvægavl er Befolkningens Hovedbeskæftigelse; i Kystlandet dyrkes Sukker, Tobak, Bomuld og Kaffe. 2) Stad i Prov. São Paulo, 48 M. v. til s. for Rio Janeiro, 7 M. fra Atlanterhavet. 40,000 I. (1883). Smukt bygget Stad med Bispesæde og Kathedralkirke. Botanisk Have. Betydelig Handel. Jærnbaneforbindelse med Havnen Santos.

Paulsen, Adam Frederik Wivet, dansk Physiker, f. i Nyborg 2 Jan. 1833, var først Skriver i Indenrigsministeriet, blev Student 1859, tog Magisterconferens i Physik 1866, ansattes derefter 1878 som Lærer ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn, hvilken Stilling han beklædte, indtil han 1884 blev Bestyrer af det meteorolog. Institut, ved hvilket der under hans Ledelse er paabegyndt en Række systematisk udførte Maalinger af Vandstanden til Bestemmelsen af Ebbe og Flod i vore Farvande samt Oprettelsen af et magnetisk Observatorium. Han var 1883—84 Chef for den danske internationale magneto-meteorologiske Expedition til Godthaab, hvis Resultater ere nedlagte i »Observations faites à Godthaab« (1886), der tillige omhandler alle de i Grønland paa Vest- og Østkysten gjorte Jagttagelser over meteorologiske, nautiske og magnetiske Forhold samt over Nordlys, med Hensyn til hvilke sidste det bl. a. blev paavist (hvad senere er bekræftet ved andre Maalinger), at Nordlysene i Nordlysbæltet findes i alle mulige Højder, saa at Processen, der fremkalder dette Phænomen, i disse Egne gaar i lodrette Retninger. P. har desuden af mere videnskabelige Arbejder skrevet om magnetiske Maalinger (»Communications internat. pol.«, St. Petersb. 1884) og om Nordlysmaalinger (»Nature«, 1884); fremdeles: en populær Haandbog „Naturkræfterne" (3 Bd., 1874—79), „Lærebog i Optik" (1876), en dansk Bearbejdelse af Guillemins „Universet" (1882) og forskjellige mindre Afhandlinger i „Tidsskrift for Physik og Chemi", af hvilket han i nogle Aar var Medudgiver. 1888 blev han Medlem af Vidensk. Selskab.

Paulsen, Friedrich, tysk Philosoph, f. 16 Juli 1846 i Langenhorn i Slesvig, Søn af frisiske Bønderfolk, besøgte til sit 16de Aar Landsbyskolen i sin Fødeby og derpaa Gymnasiet i Altona, studerede en kort Tid Theologi i Erlangen og derefter (fra 1867 Philosophi i Berlin under Trendelenburgs og Steinthals Vejledning. 1875 habiliterede han sig som Docent, og 1878 blev han overordentlig Professor i Philosophi og Pædagogik ved Berlineruniversitetet. P. vakte først Opmærksomhed ved sit grundige og skarpsindige Værk „Versuch einer Entwickelungsgeschichte der Kantischen Erkenntnißtheorie" (1875), som kaster et klart Lys over den kritiske Philosophi og over Erkjendelsesproblemet. I Afhandlingen „Was uns Kant sein kann" (Vierteljahrsschrift für wissenschaft-

liche Philosophie, 1881) har han givet en Oversigt over sine philosophiske Anskuelser, som paa Grundlag af den kritiske Philosophi og den moderne Naturvidenskab søger at belyse de vigtigste theoretiske og praktiske Problemer. I sin „Geschichte des gelehrten Unterrichts" (1885) skildrer han den højere Undervisnings Historie i Tyskland paa Baggrund af den almindelige Culturbevægelse. Han søger bl. a. at paavise, at den klassiske Undervisning efterhaanden er bleven i den Grad tilbagetrængt, at den ikke længer formaar at være Grundlag for en humanistisk Dannelse, hvorfor man maa fyldestgjøre Trangen til et saadant Grundlag paa anden Maade.

Paulsen, John, norsk Forfatter, f. i Bergen 1851, var først Handelsmand, men har siden 1875 udgivet en Række Noveller, deriblandt „Sjødronningen" (1876), „Norsk Provinsliv" (1881), „Moderne Damer", „Christianiabilleder" (1883), „En Fremtidskvinde?" (1887) o. fl.; et Skuespil af ham „Falkenstrøm & Søn" er opført i Kjøbenhavn og Tyskland. Hans Stil er livlig, men han er uden egentlig Originalitet.

Paulsen, Jul., dansk Maler, f. 22 Oct. 1860 i Odense, uddannede sig dels ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn, dels privat og har siden 1879 udstillet for største Delen Portræter, hvoraf flere have vakt stor Opmærksomhed, og nogle Figurbilleder med større Figurer. Under Indflydelse af den nyere Tids Retning er det især Farvevirkningen, han lægger Vægt paa, og det var navnlig Fortrin i denne Retning, som gjorde, at Aarsmedaillen 1887 tilkjendtes ham for „Adam og Eva".

Paulsen, P. Ditl. Christian, slesvigsk Patriot, f. 18 Jan. 1798 i Flensborg, hvor hans Fader var Kjøbmand. Skjønt opdraget paa Tysk og uddannet ved tyske Skoler og Universiteter, følte P. sig fra sin tidlige Ungdom hendragen til Danmark, og da han 1821 havde taget jurid. Examen i Kiel, drog han til Kjøbenhavn, hvor han 1822 tog Licentiat- og 1824 Doctorgraden, og hvor han særlig lagde sig efter gl. dansk Ret. Hans Ønske om at blive Universitetslærer her gik vel ikke i Opfyldelse, men 1825 blev han Professor i Kiel, og hans Virksomhed her var siden 1831 en stadig og dygtig Kamp imod den slesvigholstenske Bevægelse. I en Række Smaaskrifter og talrige Afhandlinger søgte P. at udbrede rigtig Kundskab om Slesvigs sproglige og statsretlige Forhold („Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herz. Schleswig", 1832, „Det danske Sprog i Hertugd. Slesvig", 1837), og han tog væsentlig Del i Grundlæggelsen af „Danevirke" (1838); men han fandt ingen Støtte for sine Bestræbelser fra oven (det blev ham forment at skrive imod Hertugen af Augustenborgs Skrift om Arvefølgen 1837) og mødte voxende Misstemning fra sine Omgivelser (hans Forelæsninger bleve fra 1836 kun meget lidt besøgte). Da Oprøret udbrød i Marts 1848, drog P. til Kjøbenhavn, hvor han holdt Forelæsninger over slesvigsk Ret, og 1851 blev han Medlem af Notabelforsamlingen og af den nye Overjustitscommission (den senere Appellationsret for Slesvig), hvor han med sin vante Iver virkede for Retstilstandens Forbedring og Slesvigs Danskhed. D. 28 Dec. 1854. P.s Hovedværk er „Lehrbuch des Privatrechts der Herz. Schleswig u. Holstein" (1834, 2den Udg. 1842); hans mindre Skrifter udgaves i 3 Bd. 1857—59 med en Levnedsskildring af H. N. Clausen.

Paulün (af fr. pavillon), Telt, Bolig, bruges mest i Bibel- og Psalmesproget.

Paulus, Hedningernes Apostel, f. i Tarsos i Kilikien af en anset jødisk Slægt, hed oprindelig Saulus og havde maaske allerede i sin Fødeby, et af Hovedsæderne for græsk Videnskab og Cultur, gjort Bekjendtskab med denne, inden han kom til Jerusalem for at undervises i jødisk Lærdom af Gamaliel. Som zelotisk Ivrer for sin fædrene Religion blev han en fanatisk Modstander af Christendommen, var med ved Stephanus's Drab og blev derpaa af det jødiske Synedrium udrustet med Fuldmagt til at forfølge de christne overalt, hvor han traf paa dem; men da han (vistnok 34) var paa Vejen til Damaskus i dette Ærinde, aabenbarede Herren sig for ham, og P. blev nu forvandlet fra Christendommens ivrigste Modstander til dens virksomste Udbreder. Kaldet af Herren til at være hans Apostel blandt Hedningefolkene begyndte han dog ikke sin egentlige Missionsgjerning, førend Herren aabenbarede ham, at nu var Tiden kommen dertil; ja han har maaske endog tilbragt fulde 6 Aar (87—43) i Stilhed i sin Fødeby, beskæftiget med at forberede sig til det store Kald, og derfor var han, da han efter et Aars Ophold i Antiochia 43—44 begyndte sin Gjerning rundt om i Hedningelandene, ogsaa menneskelig talt saaledes forberedt til den som ingen anden; sin bedste Forberedelse havde han dog i sin glødende og dog ydmyge Tro og i den Overbevisning, at han intet formaaede af sig selv, men at Gud formaaede alt ved ham. For ikke at blive beskyldt for at gjøre Evangeliets Forkyndelse til sin Næringsvej ernærede han sig ved sine Hænders Arbejde, idet han om Natten arbejdede som Teltmager, medens han prædikede om Dagen, og naar Fortjenesten ikke slog til, sultede og tørstede han hellere, end han vilde give Anledning til Beskyldninger, som kunde skade hans Gjerning. Overalt, hvor han kom frem, henvendte han først sin Forkyndelse til Jøderne, og, naar de forskød den, til Hedningerne; men overalt traadte Jøder op imod ham, anklagede ham for Retten, ophidsede Folkemasserne eller lejede Snigmordere imod ham; ja de forfulgte ham fra By til By, saa at han intet Øjeblik kunde være sikker paa sit Liv. Saaledes forfulgt og pint, idelig fængslet og gjentagne Gange grusomt mishandlet, under Farer og Savn af enhver Art, under Hunger og Tørst, Kulde og Nøgenhed, under Sygdom og ofte under Sorg over Frafald og Utaknemmelighed drog han omkring som en sand Discipel af ham, „der ikke havde det, hvortil han kunde hælde sit Hoved". I vel omtr. 14 Aar (45—59) gjennemvandrede han paa flere Missionsrejser Syrien, Lilleasien og den græsk-illyriske Halvø, samt Cypern. Overalt blev han forfulgt, men overalt stiftede han Menigheder, og mange Tusender omvendtes ved hans Forkyndelse. Hvor

han kom frem, blev han saa længe, indtil han havde saaet en Menighed stiftet og saaledes befæstet, at han kunde lade den staa ene; saa drog han videre, fordi han vidste, at han var udvalgt til at være Banebryderen, der skulde prædike, hvor Evangeliet ikke var blevet prædiket af andre, der skulde lægge den Grundvold, som andre kunde bygge videre paa. I Foraaret 59 kom han til Jerusalem med en Gave, som han havde indsamlet blandt sine Hedningechristne til den forarmede Menighed i denne Stad; men i Templet blev han kjendt af Jøderne og vilde være bleven sønderrevet af dem, hvis ikke den romerske Øvrighed med Magt havde udfriet ham. Han sad nu fængslet i to Aar, først i Jerusalem, derpaa i Cæsarea, indtil han i Efteraaret 61 blev sendt til Rom, fordi han havde romersk Borgerret og i Kraft heraf havde appelleret sin Sag til Kejserens egen Dom. I Foraaret 62 kom han til Rom, hvor han i to Aar blev holdt i et saa mildt Fangenskab, at han i Fængslet kunde fortsætte sin Missionsvirksomhed. Hermed ophøre de sikre bibelske Efterretninger om ham, og hvorledes det derefter er gaaet ham, er usikkert; men efter Traditionen er han bleven frikjendt og løsladt og har derpaa atter foretaget en stor Missionsreise, er saa paa ny bleven fængslet og har lidt Martyrdøden i Rom under Nero 67. Af de vistnok talrige Breve eller Lejlighedsskrifter, som han har skrevet dels til christne Menigheder, dels til enkelte Christne, er der opbevaret de 13, som findes i det nye Test.s Kanon, til Menighederne i Rom, Korinth (2), Galatien, Ephesos, Philippi, Kolossæ og Thessalonike (2), samt til Timotheus (2), Titus og Philemon. Disse Breve maa ikke betragtes som dogmatiske Afhandlinger, skrevne i den Hensigt at fremstille et Læresystem; det er Lejlighedsskrifter, skrevne ikke blot for at belære, men ogsaa for at opbygge. Brevene til Eph., Phil., Kolosf. og Philemon ere skrevne under hans første Fangenskab i Rom, I Tim. og Tit. vistnok efter hans Løsladelse af dette Fangenskab og II Tim. under hans andet Fangenskab kort før hans Død. Ogsaa Brevet til Hebræerne er blevet tillagt P. som Forfatter, skjønt det ikke som de andre Breve selv udgiver sig for at være af ham; men der har fra Kirkens ældste Tider rejst sig vægtige Stemmer imod at antage ham for Forfatter, og i vor Tid anse de fleste Kritikere det for afgjort, at han ikke er det. Skrifter, som man med Urette har tillagt ham, ere et Evangelium, Acta Pauli et Teclæ, en Brevvexling med Philosophen Seneca og et armenisk Brev til Korinthierne. Om Peter-Paulsdagen s. Peter, Apostel.

Paulus, Heinr. Eberh. Gottl., en af de mest bekjendte Rationalister blandt de protestantiske Theologer, f. 1761 i Leonberg ved Stuttgart, blev 1789 Professor i de orientalske Sprog i Jena, 1793 theol. Professor der og efter at have beklædt forskjellige Embeder paa forskjellige Steder i Tyskland theol. Professor i Heidelberg 1811—44; d. 1851 i Heidelberg. De mest bekjendte blandt hans Skrifter ere hans Fortolkninger af de 4 Evangelier, der afgive de mest glimrende Vidnesbyrd paa ēn Gang om hans ualmindelige Lærdom og om hans Feilsyn paa Christendommen samt deraf følgende Mangel paa Evne til virkelig at fortolke Skriften. Hans saakaldte „naturlige“ Forklaringer af Jesu Undergjerninger vakte megen Opsigt og almindelig Tilslutning hos Datidens Rationalister; men allerede inden P.s Død godtgjorde Strauß deres Urimelighed saa slaaende, at det næppe nogen Sinde vil falde nogen ind at gjenoptage dem. Hans Samtid kaldte ham ikke uvittig „P. der Nichtapostel“.

Paulus, Julius, fra Padua, en af de største romerske Retslærde, beklædte forskjellige høje Stillinger baade under Septimius Severus og Alexander Severus; d. c. 235. Af hans Skrifter findes Levninger baade i den under Navnet »Breviarium Alaricianum« bekjendte vestgotiske Samling af romerske Retsbestemmelser og i Justinians Digester, hvor en meget betydelig Del Brudstykker af hans Værker ere optagne.

Paulus Diaconus, ogsaa kaldet Paul Warnefrid, Langobardernes berømte Historieskriver, f. c. 730 i Friaul, var Elev af Grammatikeren Flavianus og opholdt sig i lang Tid ved Hoffet i Pavia, hvor han blev udnævnt til Kong Desiderius's Notar eller Kansler. Senere traadte han over i den gejstlige Stand og blev Diakon i Aquileja. Han skrev her en romersk Historie (»Historia Romana«) til Brug for Langobarderkongens Datter Adelperga; den ligger til Grund for »Historia Miscella«, der senere fortsattes indtil Leo Isaureren og nød stor Anseelse i Middelalderen. Carl d. store tog ham til sit Hof og viste ham stor Yndest; han forfattede her et »Homiliarium«, som udmærker sig ved sit rene latinske Sprog. 787 begav han sig tilbage til Italien og indtraadte som Munk i Klostret Monte Cassino, hvor han allerede før sin Rejse til Frankrig havde opholdt sig. Her forfattede han sin berømte »Historia Langobardorum«, der er grundet paa gamle Folkesange og Sagn, men kun gaar til Liutprands Død 744 (trykt i Muratoris »Rerum italic. script.«, 1ste Bd.). Han døde i Klostret c. 800.

Paulus af Samosata, dynamistisk Monarchianer, lærte, at Jesus var et af den guddommelige Logos særlig beaandet og oplyst Menneske. Han blev ved Dronn. Zenobias Gunst Biskop i Antiochia; men da Aurelian 272 paa Toget mod Zenobia havde indtaget Antiochia, lykkedes det de syriske Biskopper at bevæge den hedenske Kejser til at forjage ham.

Paulus af Theben, den hellige, skal efter et gammelt Sagn have været den første christne Eneboer. Der fortælles, at han var 16 Aar gl., da Kejser Decius begyndte at forfølge de christne; P.s store Rigdom fristede hans Svoger til at forraade ham til Hedningerne for at arve ham, og af Sorg herover besluttede P. at blive Eneboer. I 90 Aar levede han i Ørkenen, glemt af alle, indtil den 90aarige hellige Antonius fandt ham faa Dage før hans Død; men for at kunne dø i Ensomhed sendte han Antonius bort under et Paaskud, og da denne kom tilbage, fandt han P. død i en bedende Stilling 340. I den nyeste Tid er der dog rejst alvorlige kritiske Indvendinger imod Paalideligheden af hele denne Fortælling. Mindedag 10 Jan.

Pauperisme kaldes Nød og Fattigdom, naar

den er stærkt udbredt i den egentlige Arbejderbefolkning, fordi Adgangen til Erhverv enten mangler eller kun er til Stede i utilstrækkelig Grad. En saadan Tilstand opstaar lettere i Stater med stor Fabrikbefolkning, men den kan ogsaa vise sig i Lande, der fortrinsvis drive Agerbrug, saaledes som Tilfældet har været i Irland. Uagtet det kan betragtes som givet, at Nøden blandt de fattigere Klasser nu er langt mindre intensiv end i ældre Tider, tildrager den sig nu i langt videre Omfang Almenhedens Opmærksomhed, ligesom den nu føles meget bitrere end tidligere, fordi Modsætningen til den nu langt almindeligere Velstand er mere iøjnefaldende. P. har fremkaldt Socialismen og Communismen; Midlerne til at hæve den maa imidlertid mindre søges i en forandret Ejendomsfordeling end i Udviklingen af de lavere Klassers moralske og aandelige Kræfter, hvorved deres produktive Kraft kan voxe samtidig med, at de lære at begrænse deres Formerelse i Lighed med de højere stillede Klasser, der først langt senere indgaa Ægteskab, hvorved deres Arbejde vil stige i Værdi og deres Andel i Produktionens Udbytte blive baade absolut og forholdsvis større.

Pausānias, spartansk Feltherre, Søn af Kleombrotos, styrede Sparta under sin Fætter Pleistarchos's, Leonidas's Søns Mindreaarighed og sejrede i Forening med Aristides over Perserne ved Platææ 479 f. Chr. I Spidsen for en stor græsk Flaade befriede han derpaa Cypern og Byzants fra Persernes Overherredømme; men hans Lykke gjorde ham overmodig. Han begyndte at efterligne Perserne i Klædedragt og Levemaade, han stødte Forbundsfællerne fra sig ved sin Stolthed og Strænghed, medens Aristides og Kimon stræbte at vinde dem ved Mildhed og Nedladenhed, og da han endelig traadte i hemmelig Forbindelse med Perserkongen og lovede denne at bringe Grækenland under hans Herredømme imod at blive gift med Kongens Datter, vakte han saa stærk Mistanke, at Spartanerne kaldte ham tilbage for at undersøge hans Opførsel, medens samtidig Hegemoniet over Sømagten uden Modstand gik over til Athen (476). Det lykkedes imidlertid P. foreløbig at undgaa Domstolene, men da han fortsatte sine forræderske Forbindelser med Perserne, fik Ephorerne til sidst saa sikre Beviser imod ham, at de besluttede at fængsle ham. Han flygtede nu til Athene Chalkiøkos's Tempel, hvor han led Hungersdøden, efter at Folket havde spærret Templets Dør med Stenmasser (c. 467 f. Chr.). Hans Moder skal endog have bragt den første Sten til at mure Døraabningen med.

Pausānias, Konge i Sparta paa den peloponnesiske Krigs Tid, var en Modstander af Lysandros; det skyldtes væsentlig ham, at Demokratiet atter oprettedes i Athen 404 f. Chr., idet han i Spidsen for en spartansk Hær imod Lysandros's Vilje og Vidende indledede hemmelige Underhandlinger med Athenienserne i Piræus og tilvejebragte en Udsoning mellem de to Partier i Athen. Da Bøotierne 395 rejste sig mod Spartas Tyranni, blev P. sendt Lysandros til Undsætning, men det lykkedes ham ikke at komme tids nok. Lysandros faldt i Slaget ved Haliartos 395, og P. blev fraværende dømt til Døden, fordi han havde forpligtet sig til at rømme Bøotien. Han døde i Landflygtighed.

Pausānias, s. Philip II af Makedonien.

Pausānias, græsk Geograph c. 170 e. Chr., foretog vidtløftige Rejser, hvis Udbytte han nedlagde i sin »*Περιήγησις*«, en især for Kunsthistorien vigtig Beskrivelse af det gamle Grækenland.

Pause, Hvile, Ophold, Standsning, i Musiken det Tidsrum, i hvilket ēn eller flere Stemmer tie (pausere); ogsaa selve Hviletegnet, det Skrifttegn, som viser, hvor længe der skal pauseres. Man har Hviletegn, svarende til hver enkelt Nodeværdi, men for hele Takter haves en ensartet Betegnelse uden Hensyn til forskjellige Taktarter.

Pausias [pāv], græsk Maler fra Sikyon, Elev af Pamphilos, roses for at have givet det enkaustiske Maleri en videre Udvikling og for at have indført at decorere private Værelser. Hans Tid falder mellem den 102den og 112te Olympiade (c. 370—330 f. Chr.).

Pauwels, Wilhelm Ferdinand, belgisk Maler, f. 15 Aug. 1830 i Eeckeren ved Antwerpen, uddannede sig ved Kunstakademiet der og under Maleren Wappers. Efter at have udstillet „Coriolanus, hvem Moderens Taarer bevæger til at vende om", fik han Rejsestipendium til Rom (1852—56). Efter Hjemkomsten har han malet en Del højt ansete Billeder af Flanderns Historie og kaldtes 1876 til Professor ved Akademiet i Dresden. Hans nyeste Værk er 12 store Vægmalerier i Klædemagasinet i Ijperen, en Cyklus, som var begyndt af de Groux.

Pauvre honteux, fr. [paavr' ongtö], undselig, ærekjær Fattig, der skammer sig ved at tigge.

Pavāna (pavone, pava d'Espagne), en gammel, graviterisk Dans, der skal have sit Navn deraf, at de dansende i deres Pas med opadløftede Arme efterlignede Paafuglen (pavo). Efter andre, som kalde den padovana, paduana, stammer Navnet fra Padua.

Pave, gr. *πάππας*, lat. papa, d. e. Fader, brugtes i den ældste Kirke om enhver aandelig Vejleder, derefter særlig om Biskopper og Abbeder, saa navnlig om Patriarcherne og endelig i den vesterlandske Kirke udelukkende om Biskoppen i Rom, hvem Gregor VII 1075 gav Eneret til denne Titel, medens *πάππας* i den græske Kirke endnu bruges som hædrende Tiltale til alle Gejstlige, men dog navnlig de højere. Det Enevoldsherredømme i den romersk-katholske Kirke, som P. nu udøver, skriver sig efter Romerkirkens egen Paastand fra Kirkens første Tider; men Sandheden er, at det først er opnaaet lidt efter lidt ved klog Benyttelse af gunstige Omstændigheder. Romerkirken paastaar, at Peter var den første Biskop i Rom, og at den ham overdragne Magt, at være Christi Statholder paa Jorden, fra ham er gaaet over paa alle hans lovlige Efterfølgere paa Roms Bispestol, hvorfor der tilkommer P. som Christi Statholder og Stedfortræder uindskrænket Magt og Myndighed ikke blot i kirkelige, men i sidste Instans ogsaa i verdslige Sager. Den histo-

riske Sandhed derimod er den, at Peter hverken har været Christi Statholder i romersk-katholsk Forstand, ej heller Biskop i Rom, at P. altsaa ikke er Peters Efterfølger, og at den romerske Biskops Stilling i Kirkens første Tider ikke har været væsentlig forskjellig fra andre Biskoppers; men først efterhaanden er hans Magt stegen, dels ved den Forrang, som fulgte med at være Biskop i Romerrigets Hovedstad, dels ved den Anseelse, som Legenden om Peters Bispedømme gav, dels endelig derved, at de talrige fremragende Mænd, som have beklædt den romerske Stol, efterhaanden hævede dens Anseelse ved den Dygtighed, hvormed de forstod at benytte alle heldige Omstændigheder. — I de tre første Aarhundreder hører man kun lidt tale om den romerske Stol; Kirkeforsamlingen i Nikæa 325 anerkjendte Rom, Alexandria og Antiochia som de ypperste Bispestole; i Constantinopel 381 stilledes Constantinopel umiddelbart efter Rom, og i Chalkedon 451 bleve Bispestolene i de to Hovedstæder stillede paa lige Trin; men i den Kamp, som nu udviklede sig mellem disse to Rivaler, blev Rom mere og mere den sejrende. Kejserhoffet i Constantinopel stillede Patriarchen i Skygge, medens P. uomtvistelig var Vesterlandets første Mand. Dertil kom, at Romerstolen havde det Held næsten altid at være beklædt med dygtige Mænd og ofte med fremragende Theologer, hvis Personlighed mere end ēn Gang satte dem i Stand til at tale det afgjørende Ord i de kirkelige Stridigheder. Derved fik Romerstolen en Berømmelse for Rettroenhed, som gjorde, at man i hver Strid uvilkaarlig spurgte om, hvad Rom mente. Under den arianske Strids Forvirring overdrog Synoden i Sardica 347 P. Julius I en udstrakt Dommermyndighed i Trossager, og den Forret, som her blev skjænket ham personlig, tilegnede hans Eftermænd sig som tilhørende deres Bispestol. De forvirrede politiske Forhold, som Folkevandringen medførte, hævede Pavestolens Magt lige saa meget, som de svækkede den verdslige Magt i Italien. Da Østgoternes Konge Theodorik 503 stævnede P. Symmachus for Palmesynodens Domstol, erklærede Synoden, at P., som var alles Dommer, ikke kunde dømmes af nogen. Endnu maatte P. dog bøje sig for den verdslige Magt, hver Gang denne udøvedes af en kraftig Hersker. Under Carl d. store var P. kun Rigets ypperste Biskop; Kejseren stadfæstede Synodernes Beslutning og tiltog sig som Landets Herre den højeste Afgjørelse ogsaa i kirkelige Anliggender. Under de svage Carolinger derimod kunde en kraftig P. som Nikolaus I (858—67) tvinge en Fyrste til at tage sin forstødte Hustru til Ægte igjen. Under Nikolaus blev Bruddet med Patriarchen i Constantinopel saa godt som ulægeligt; men des mere uomtvistet var Roms Overherredømme over den vestlige Kirke fra nu af. Nikolaus var ogsaa den første, der beraabte sig paa de pseudoisidorske Decretaler, hvis Tendens var at hæve Pavemagten, dels ved at hævde Papalsystemet, dels ved at lære P.s Overhøjhed over de verdslige Fyrster. Dog varede det længe, inden disse Grundsætninger bleve udførte i Virkeligheden; thi i det 10de Aarh. sank Pavestolen dybt under Pornokratiet (s. d. A.). I denne Tid saa vel som derefter under de kraftige tysk-romerske Kejsere af det sachsiske Hus kunde Pavestolen ikke hævde sig over for den verdslige Magt, og da der til sidst 1046 stod tre P. over for hverandre, afsatte Henrik III dem alle paa Synoden i Sutri og lod denne vælge en ny P. Men lige saa dybt som Pavestolen var bleven ydmyget i denne Tid, lige saa højt hævedes den i den umiddelbart følgende Tid under Gregor VII. Fra Midten af det 11te indtil Slutn. af det 13de Aarh. er Pavemagtens Blomstringstid; den religiøse Begejstring, som gav sig Luft i Korstogene, gav paa den Tid P. en næsten gudommelig Magt. Hans Banstraaler styrtede Kejsere og Konger fra deres Troner; han bortgav Kongeriger og Fyrstendømmer med samme Magtfuldkommenhed som Bispedømmer og Abbedier, og hans Nøgler lukkede lige let op for Himmel og for Helvede. Som den mægtigste blandt alle P. maa nævnes Innocens III (1198—1216), der begyndte sin Regering med at gjøre Ende paa Kirkestatens politiske Afhængighed af Kejseren, saa at P. fra nu af ikke blot var Kirkefyrste, men ogsaa verdslig Hersker — en Magtforøgelse, som dog var af tvivlsomt Værd, da P. derved ofte blev nødt til at tage politiske Hensyn, som lammede deres Handlefrihed i kirkelige Anliggender. Bonifacius VIII (1294—1303) banede ved sit Hovmod og sin Herskesyge Vejen for det Forfald, hvori P.s Magt kom, først under P.s Ophold i Avignon, det saakaldte babyloniske Exil 1309—77, der gjorde P. til Redskab for Frankrigs Politik, og derefter under det store Schisma 1378—1417, da en fransk og en italiensk P. stod over for hinanden og forkjætrede hinanden, medens begge Pavehoffer søgte at overgaa hinanden ikke blot i Udsugelser, men ogsaa i Udsvævelser, og derved gav Exemplet til en sædelig Fordærvelse, som greb forfærdelig om sig i hele den vesterlandske Gejstlighed. Forargelsen herover og Utilfredsheden med P.s umættelige Havesyge fremkaldte de reformatoriske Concilier i Kostnitz og Basel i den første Halvdel af det 15de Aarh.; men den „Reformation paa Hoved og Lemmer“, som disse Concilier tilsigtede, mislykkedes aldeles, fordi de ikke besjæledes af den rette christelige Aand. Kirkeforsamlinger, som dømte Hus til Baalet, og som hellere vilde se igjennem Fingre med Præsternes Utugt end tillade dem at gifte sig, mægtede hverken at reformere Kirken eller at sætte Grænser for P.s Magt. P. gik sejrrig ud af Kampen, og da Lateranconciliet 1517 fastslog Papalsystemet ved sin Lære om P.s Overhøjhed over Concilierne, syntes P.s Magt at være større end nogen Sinde før; men den fordums Hengivenhed fra de christne Folkeslags Side var forsvunden. Endnu s. A. opslog Luther sine Theses paa Kirkedøren i Wittenberg, og dermed begyndte den Revolution, som i nogle faa Aartier fravristede P. Herredømmet over næsten Halvdelen af den vestlige Kirke til Trods for Tridentinerconciliet og Jesuiterne. Selv i de Lande, der bleve Romerkirken tro, blev P.s Stilling en anden end tidligere. Den Centralisation af den politiske Magt, som fandt Sted rundt om i Europa, satte Fyrsterne

i Stand til at frigjøre sig for P.s Overhøjhed, og efterhaanden blev Forholdet det modsatte af, hvad det var i Middelalderen. Den Gang kunde P. beskytte og opretholde Tronerne; nu blev det disse, der beskyttede ham. Særlig gjaldt det om P.s verdslige Magt. Under den franske Revolution udslettedes Kirkestaten af Staternes Tal 1797—98 og paa ny 1810—14, og vel blev den efter Napoleon I.s Fald atter gjenoprettet, men P. kunde kun opretholde sin Magt først ved østerrigske og senere ved franske Bajonetter. 1859—60 tilegnede det nye Kongerige Italien sig Landet med Undtagelse af Rom og dens nærmeste Omegn, og 1870 bemægtigede det sig ogsaa den sidste Rest, saa at P. ophørte at være verdslig Fyrste to Maaneder efter, at han ved Lateranconciliets Vedtagelse af Dogmet om P.s Ufejlbarhed havde opnaaet en endnu større Magtfuldkommenhed i kirkelige Anliggender end tidligere. Men selve denne nindskrænkede kirkelige Myndighed er han ikke længere i Stand til factisk at udøve, idet Regeringerne, endog i de rent katholske Lande, paa mange Maader indskrænke den ved at forbeholde sig den endelige Afgjørelse af mange netop af de vigtigste Anliggender. Hvorledes P.s Stilling i saa Henseende vil blive i Fremtiden, er det umuligt at have nogen sikker Mening om; ganske vist synes det, som om P. hidtil har trukket det korteste Straa i de Sammenstød, han i de sidste Aartier har haft med de verdslige Magter; men der er Tegn, som tyde paa, at disse ville have ondt ved at hævde de Stillinger, de i denne Strid have indtaget. Det synes, efter hvad der hidtil foreligger, ikke umuligt, at P., netop fordi han nu ikke er belemret med verdslig Magt, i Længden vil være stærkere til at føre en saadan Kamp end tidligere, ligesom det ogsaa lader til, at de troende Katholikers Hengivenhed for P. er voxet i samme Forhold, som hans verdslige Magt er forsvunden. — De Rettigheder, som P. nu udøver, ere 1) primatus jurisdictionis, d. e. den øverste Styrelse af den romersk-katholske Kirke; 2) primatus honoris, d. e. de ham tilkommende Æresbevisninger. Det første omfatter a) Retten til at repræsentere Kirken; b) den højeste kirkelige Lovgivningsmyndighed. P. afgjør ved sine Anordninger, hvad der er sand Christendom baade i Henseende til Kirkelæren, Gudstjenesten og det christelig-sædelige Liv. Han kan — om han vil — sammenkalde en Kirkeforsamling til at varetage en Afgjørelse; men dette behøves ikke; thi det 1870 vedtagne Ufejlbarhedsdogme har ført Papalsystemet til den yderste Consequens, saa at det nu er Romerkirkens Lære, at, naar P. taler e cathedra, d. e. efter Samraad med Cardinalcollegiet, er han lige saa ufejlbar som Christus selv. Troende Katholiker kunne altsaa kun være uenige om saadanne Spørgsmaal, som P. endnu ikke har udtalt sig om; saa snart P. har fældet sin Dom, maa al Meningsforskjel ophøre. Dog strækker P.s Ufejlbarhed sig ikke til hans Dom om Facta, og derfor kan der appelleres »a Pontifice male informato ad melius informandum«, d. e. en Sag kan paa ny indankes for hans Domstol, naar nye factiske Oplysninger, der kunne forandre Dommen, skaffes til Veje. Som øverste Lovgiver har P. Ret til at dispensere fra Loven samt give authentisk Fortolkning af denne. c) P. øver det øverste Tilsyn i Kirken og fordrer derfor regelmæssig Indberetning fra alle Bisper. d) Den højeste Ledelse af Kirken (regimen ecclesiæ), altsaa Stadfæstelse af Biskopper, gejstlige Ordener og kirkelige Stiftelser, Kanonisation og Beatification, Anerkjendelse af Reliqvier, Anordning af Kirkefester osv. Det andet omfatter a) Forrang for alle andre Gejstlige og i Følge Vedtægt tillige for alle verdslige Fyrster, som, naar de forhandle med P., altid tillade, at dennes Navn bliver sat først paa vedkommende Aktstykker. b) Titlerne Papa, Summus Pontifex maximus, Patriarcha universalis, Servus servorum Dei, d. e. Guds Tjeneres Tjener; den sædvanlige Tiltale er »Sanctissime pater«, d. e. allerhelligste Fader. c) Fodkysset (s. d. A.). d) P.s Insignier, den fuldstændige Bispedragt med Pallium, en med et Kors forsynet, lige Hyrdestav (Biskoppernes Stav er krum), en særegen Tronstol, den apostoliske Stol (sedes apostolica), samt en tredobbelt Krone (tiara, triregnum). Tiaraen var oprindelig spids og skal af P. Nikolaus II (d. 1061) have faaet den anden, af P. Clemens V (d. 1314) den tredje Krone som Tilsætning. Betydningen af de tre Kroner forklares forskjellig, af nogle om Magten over den lidende, stridende og sejrende Kirke, af andre om Himmel, Jord og Helvede, og atter af andre om den gejstlige og den verdslige Magt samt Højheden over al gejstlig og verdslig Magt. **Pavevalget**, i hvilket ogsaa Folket oprindelig havde Del, kom i det 10de Aarh. fortrinsvis i Hænderne paa den romerske Adel, men overdroges af Pave Nikolaus II til Cardinalcollegiet alene. Indtil Pave Gregor VII behøvede det Stadfæstelse af Kejseren. Indtil der er valgt en ny Pave, regerer Cardinalkammerherren, der, medens Kirkestaten bestod, ogsaa i den Tid lod præge Mønter med sit eget Navn. Tre Cardinaler ere ham sideordnede som Repræsentanter for de tre Klasser af Cardinaler: Biskopper, Præster og Diakoner. For Tiden gjælde følgende Regler for Valget: Vælgere ere kun Cardinalerne, og deres Ret tabes hverken ved Excommunication, Suspension eller Interdict. Der udgaar ingen Indbydelse til de fraværende, men man venter dem senest 10 Dage efter Pavens Død. Valgbar (papabilis) er egentlig enhver katholsk Christen, selv om han er Lægmand, men factisk foregaar Valget mellem de Cardinaler, som ere fødte i Italien, og som hverken ere blevne Cardinaler efter et fremmed Hofs Forslag eller ere beslægtede med et regerende Fyrstehus. Dog kan der gjøres Undtagelser fra disse Regler, naar Omstændighederne gjøre det ønskeligt. Efter Pavens Død anvendes 10 Dage til Sørgehøjtideligheder, Forberedelser til Valget og Indretning af Conclavet, det Rum, hvori Cardinalerne skulle foretage Valget i fuldstændig Afspærring fra Omverdenen, og som de ikke maa forlade, før Valget er endt. Det indrettes i Regelen i et af de pavelige Paladser, nu i Vaticanet, og skal bestaa af et Capel og nogle tilstødende Sale, der ved Op-

førelse af Skillerum forvandles til en Række Celler for Cardinalerne og Conclavisterne, d. e. Cardinalernes Tjenere, 2 Læger, en Skriftefader, 2 Barberer, 2 Murere, Tømmermænd osv. Paa den 11te Dag samles Cardinalerne om Eftermiddagen til en højtidelig Gudstjeneste i en Kirke i Nærheden af det Palads, hvor den foregaaende Pave har resideret, og begive sig derpaa i Procession, ledsagede af deres Conclavister, hen til Paladset, hvor Conclavet derpaa begynder. Først aflægge Cardinalerne Ed paa at overholde de for Valget gjældende Regler, derpaa tages Conclavisterne i Ed, derefter maa alle Uvedkommende forlade Conclavet, hvis Indgange saa tilmures undtagen en eneste, der bliver strængt bevogtet, og hvorigjennem der ikke maa komme andet end den Mad, de indespærrede behøve, og denne bliver, hvis Valget trækker for længe ud, gjort knappere og knappere Dag for Dag. I Nødstilfælde kan Valget foretages paa et sikkert Sted uden for Rom (1800 f. Ex. i Venezia). Valgakten finder, indtil et Resultat opnaas, Sted to Gange daglig: om Morgenen efter den sædvanlige Messe og om Eftermiddagen efter Hymnen »Veni creator Spiritus«. Den sædvanlige Valgform er ved Stemmegivning (per scrutinium), idet hver Vælger skriver et Navn paa en dertil indrettet Stemmeseddel. Sedlerne aabnes i en nøje foreskreven Orden. Den, som har faaet ⅔ af Stemmerne, er valgt. Opnaas denne Flerhed ikke ved den første Afstemning, brændes Stemmesedlerne, og nu følger Gjentagelse af Valgakten ved Accessus. Man kan træde over til enhver, som ved første Afstemning har faaet ēn Stemme, og de tidligere Stemmer blive da talte sammen med de tiltrædende. Lykkes Valget endnu ikke, maa der paa ny foregaa Scrutinium, og i fornødent Fald atter Accessus. En anden Valgform kaldes »per qvasi inspirationem«, d. e. ved et Slags Inspiration. En Cardinal udraaber: „Jeg vælger N. N.“, og naar alle de andre istemme dette Raab, er Valget fuldbyrdet. En tredje Form er ved Compromis (per compromissum), idet det hele Cardinalcollegium overdrager det til nogle enkelte Cardinaler at vælge en Pave. Østerrig, Frankrig og Spanien have tiltaget sig Ret til hver ēn Gang ved en befuldmægtiget Cardinal at kunne nedlægge Indsigelse mod en Candidat, hvis Valg er sandsynligt; men denne Ret maa benyttes, inden Candidaten har faaet ⅔ af Stemmerne. Naar Valget er endt og den valgte har modtaget det, er han uden videre Stadfæstelse retmæssig Pave. Han plejer at forandre sit Navn (efter Johan XII.s Exempel), men de vigtigere Buller underskriver han dog altid med sit Døbenavn; disse underskreves f. Ex. af Pius IX „Joannes“. P.s Kroning finder sædvanlig Sted den næste Søn- ell. Festdag. Førend Kronen overrækkes ham, aflægger Paven Trosbekjendelsen og forpligter sig til at opretholde Kirkelovene. Ved Processionen i Peterskirken mindes Paven om den jordiske Forgængelighed derved, at en Ceremonimester tre Gange efter hverandre holder en Stav med en Tot Hør hen foran ham, antænder Hørren og, idet Asken falder ned for Pavens Fødder, udraaber: „Hellige Fader, saaledes forgaar Verdens Herlighed!“ Efter Kroningen følger Intronisationen og fulgte tidligere tillige Overtagelsen af Lateranet; men siden 1870 er Lateranet i den italienske Regerings Besiddelse.

Pavels, Claus, norsk Gejstlig, f. ved Farsund 1 Aug. 1769, blev efter at have virket som Præst i Danmark 1805 Slotspræst ved Akershus og Sognepræst i Aker, 1817 Biskop i Bergen, hvor han døde 16 Febr. 1822. Han nød overordentlig Anseelse som gejstlig Taler og har udgivet et ikke ringe Antal af sine Prædikener foruden Digte m. m. Hans Autobiographi og Dagbøger, der indeholde overmaade interessante Bidrag til Samtidens Historie, ere dels 1864—67 udgivne af Dattersønnen C. P. Riis (s. d. A.), dels udgives de nu af den norske historiske Forening.

Pavevalg, s. Pave.

Pavia, Stad i Norditalien ved Floden Ticino, over hvilken fører en Marmorbro paa 7 Buer, 4 M. s. for Milano. 30,000 J. (1881). Bispesæde. Berømt Universitet, stiftet 1361. Kathedralkirken med den hellige Augustinus's Grav, Kirken San Michele Maggiore fra det 6te ell. 7de Aarh. med prægtige Basreliefs og Viscontiernes Palads ere de mærkeligste Bygningsværker. Betydelig Handel med Landbrugsprodukter. I Omegnen dyrkes megen Ris, Vin og Hamp, samt Morbærtræer for Silkeavlen. I Dyrehaven tæt ved P. er det af Milanos første Hertug, Johan Galeazzo Visconti, stiftede Carthæuserkloster Certosa med en pragtfuld gotisk Kirke. — P., Oldtidens Ticinum og senere Papia, var det langobardiske Riges Hovedstad 568—774. da Slaget ved P. gjorde Ende paa dettes Existens; i Slaget 24 Febr. 1525 mellem Franskmændene og Kejser Carl V.s Tropper blev Kong Frants I af Frankrig tagen til Fange.

Pavillon, fr. [vijõng], Telthus; Sidefløj ved et Palads; Havehus, Lysthus; Flag.

Pavillon, Etienne [s. o.], fransk Digter, f. 1632 i Paris, blev efter at have studeret Theologi Jurist og endnu ung Generaladvocat ved Parlamentet i Metz, men opgav Embedet af Lyst til Livet i Paris. Hans smukke Ydre og sympathetiske Stemme, hans lette og altid rede Produktionsevne gjorde ham til den fornemme Verdens Yndling; hans Satire var saa godmodig, at ingen følte sig saaret derved. 1691 blev han Medlem af Akademiet, og, medens Corneille døde i Fattigdom, tilstod Kongen P. en Pension paa 2,000 Livr. Hans poetiske og prosaiske Causerier ere nu glemte; han beskrev og besang alt, hvad der faldt for — en væltet Kareth, en død Skjødehund o. desl. D. 1705 i Paris.

Pavlovsk [løfsk], 1) et prægtigt kejserligt Slot, tæt s. for Czarskoje-Selo, 4 M. s. for St. Petersborg, med stor Malerisamling, et udvalgt Bibliothek og et Mønt- og Mineraliecabinet. 2) Stad i det russiske Gouv. Voronesch, 20 M. s. til ø. for Voronesch, ved Floden Don. 7,000 J. Forfærdigelse af Bomuldsstrømper og Handsker. Jærnværk.

Pawneer [pååni], Indianerstammer i Nordamerika, som bo dels omgivne af Dakotaer i Dakota og Nebraska, dels i det nordlige Texas,

men i Herkomst og Sprog ere forskjellige fra Dakotaerne.

Pavōa de Varzim, Stad i den portugisiske Prov. Minho ved Atlanterhavet, 4 M. n. til v. for Oporto. 10,000 I. Havn. Fiskeri og Handel.

Pax, lat., Fred; Fredsgudinde hos Romerne, svarende til Grækernes Irene. **P. vōbis**, s. **Dominus vobiscum**.

Păxo, Oldtidens Paxos, en af de joniske Øer, 1¼ M. s. ø. for Korfu. ¼ □ M. med 5,000 I. Mandel- og Olivenavl. Havnen Gaio ligger paa Sydøstsiden. S. for Øen ligger den lille Ø Antiparo.

Paxton, Sir Joseph, f. 1803 i Milton-Bryant i Bedfordshire i England, kom i en ung Alder i Gartnerlære i det kongel. Haveselskabs Have ved London og blev senere Gartner hos den kunstelskende Hertug af Devonshire paa Chatsworth ved Sheffield, hvis Haver og Parkanlæg han omskabte paa en hidtil ukjendt smagfuld og prægtig Maade (s. **Chatsworth**). Bl. a. byggede han efter et nyt System, »reed and furrow« (d. e. Kam og Fure), det største Væxthus, man indtil da havde set, saa rummeligt, at man kunde færdes deri til Vogns. Opførelsen deraf gav Anledning til, at P. i fuld Tillid til sit Systems Rigtighed indgav et Forslag til at opføre en lignende, men meget større Hovedbygning ved den første Verdensudstilling 1851. Hans Værk blev efter Udstillingens Ophør fra Hyde Park i London flyttet til Sydenham, hvor det nu danner det bekjendte Krystalpalads. P. blev dettes Directeur efter i Forvejen at være bleven adlet. Ogsaa som Forfatter af »Paxtons Flower-Garden« og Redacteur af »Horticultural Registers« vandt P. et Navn. D. 1865.

Payen, Anselme [paiäng], fransk Chemiker, f. 17 Jan. 1795 i Paris, d. smstds. 1871, var først Bestyrer for en Roesukkerfabrik i Vaugirard, dernæst af en anden chemisk Fabrik, Medlem af l'Institut fra 1842 og Professor i teknisk Chemi ved École des arts et métiers i Paris. Hans Arbejder gaa for en stor Del i teknisk Retning. Der er faa Punkter af den organiske techniske Chemi, uden at P. har leveret vigtige Bidrag dertil. Hans Haandbøger (af hvilke især mærkes »Manuel du cours de chimie appliquée«, 1842, og »Traité complet de la distillation«, 1858) og Lærebøger i denne Retning ere oversatte i flere Sprog. Især er P.s Fortjeneste stor i Retning af Næringsmidlernes Chemi. Hans Værk »Des substances alimentaires« (4de Udg. 1865) er klassisk. P.s Afhandlinger findes for største Delen i »Annales de Chim. et de Phys.« og i »Comptes rendus de l'Acad. des Sciences«. Af særskilt udgivne Skrifter vakte især hans »Traité de la fabrication et du raffinage des sucres« (1830) og »Enquête sur la maladie des pommes de terre« (1850) megen og berettiget Opmærksomhed.

Payer, Jul., berømt Nordpolarrejsende, f. 1842 i Teplitz, blev 1859 Officer i den østerrigske Hær, var garnisoneret i Norditalien og benyttede denne Tid til Studier af Alperne. 1869—70 deltog han med Koldewey i den anden tyske Nordpolarexpedition, overvintrede under 76° n. Br., foretog i Marts og April 1870 Slæderejser langs Grønlands Østkyst, naaede frem til 77° og opdagede og undersøgte den store Frants Josephs Fjord. 1871 foretog han med Weyprecht en Recognosceringsfart i Farvandet mellem Spitsbergen og Novaja-Zemlja, trængte frem til 79° n. Br. og fandt overalt aabent, isfrit Hav. 1872—74 ledede P. og Weyprecht den store østerrigske Polarexpedition paa Skibet „Tegetthof", som imidlertid under 76½ n. Br. blev indesluttet af Isen n. for Novaja-Zemlja og drev mod Nord. To Vintre maatte Expeditionen nu tilbringe om Bord; i Sommeren 1873 nærmede man sig et ukjendt Bjergland, Frants Josephs Land, som P. i Foraaret 1874 nøjere undersøgte og delvis kortlagde; det nordligste Punkt, 82° 5' n. Br., han naaede, var Cap Wien. 20 Maj 1874 forlod Besætningen „Tegetthof" og naaede efter 96 Dages Rejse med Baade og Slæder aabent Vande under 77° 40'; ved Novaja-Zemljas Kyst blev P. optagen af en russisk Skonnert og landsat i Vardø. Han har senere taget sin Afsked af østerrigsk Tjeneste og lever som Privatmand. Foruden talrige Monographier i „Petermanns Mitth." og „Mitth. der Wiener geogr. Gesellschaft" har han udgivet „Die österreichisch-ungarische Nordpolarexpedition 1872—74" (1876). I sine senere Aar har han ved Akademiet i München uddannet sig som Historiemaler; som saadan udstillede han 1884 „Dødens Vig", som forestiller Undergangen af de sidste af Deltagerne i Franklins Expedition.

Payers Spids, et Bjærg i Grønland mellem 73 og 74° n. Br. paa Sydsiden af Frants Josephs Land, c. 7,000 F. højt.

Paykull, s. **Paijkull**.

Payn, James [pæhn], engelsk Romanforfatter, f. i Cheltenham 1830, studerede ved Universitetet i Cambridge. Allerede som Studerende havde han udgivet en Digtsamling, »Stories from Boccaccio«, der 1855 fulgtes af en ny Samling, »Poems«. Han skrev især i »Westminster Review« og »Household Words«, indtil han 1858 blev Redacteur af »Chambers's Journal«, hvorefter han i mange Aar skrev i dette Tidsskrift; i dette saa saaledes hans første Roman, »A Family Scapegrace«, Lyset og faa Aar senere Romanen »Lost Sir Massingberd«. Han skrev nu en Mængde Romaner, der gjorde stor Lykke, og hans Popularitet var i stadig Stigen; han har skrevet mere end 100 Bind. Af hans Romaner kunne nævnes: »Found Dead«, »Gwendoline's Harvest«, »Not Wooed, but Won«, »By Proxy«, »Less Black than we're Painted«, »High Spirits« (en Samling Historier). Nogle humoristiske Artikler fra »The Nineteenth Century« og »Times« har han samlet under Titlen »Some Private Views«. 1882 overtog han Redactionen af »Cornhill Magazine«.

Paysandú, Stad i Republiken Uruguay i Sydamerika, ved Floden Uruguay, 25 M. n. for dens Sammenløb med Paraná, var indtil for faa Aar siden en lille Landsby, men er nu en blomstrende Stad med store Slagterier, livlig Handel og Industri; 7,000 I.

Pays de Dombes [pæi dø dongb], en Landstrækning i den sydvestlige Del af det franske Dep. Ain, mellem Floderne Saône, Rhône og

Ain, der ligger som et Plateau i c. 1,000 F.s Højde og er opfyldt af en talløs Mængde tæt ved hinanden liggende Smaasøer.

Pays de Vaud [pæi dø vō], tydsk Waadt, Canton i Schweiz, omgivet af Cantonerne Neuchâtel, Freiburg, Bern og Wallis, Genfer-Søen, Cant. Genf og Frankrig. 58 □ M. med 239,000 J. (1880), for største Delen franske Reformerte. Det er et Bjergland, hvis sydøstlige Del optages af Berner-Alperne, som her i Diablerets naa en Højde af over 10,300 F., medens Jurabjergene optage den vestlige Del med Punkter, der naa op over 5,000 F. Til Cantonet høre delvis Murten-, Neuchâtel- og Genfer-Søen og helt Søen Joux i en Dal i Jura. Rhône gjennemflyder Genfer-Søen; de øvrige Vandløb ere ubetydelige. Af Mineralprodukter forekomme Bly, Marmor, Sand- og Møllesten, Stensalt, Svovl og Kul. Paa flere Steder findes mineralske Kilder. Klimaet er, med Undtagelse af enkelte sumpige Dale, i det hele mildt og sundt, og flere Steder ved Genfer-Søen benyttes som Vintercursteder. Landbrug, navnlig Kvægavl, er Befolkningens Hovederhverv. Frugt- og Vinavlen er betydelig langs Genfer-Søen, ligesom ogsaa Avlen af Tobak, Hør og Hamp drives i betydelig Udstrækning. I industriel Henseende indtager Fabrikationen af Ure og Spilledaaser den første Plads, ligesom ogsaa Tilvirkningen af Tobak og Læder er af Betydning. Handelen omfatter især Vin, Ost og Skovprodukter. Hovedstad Lausanne. — P. hørte fra Folkevandringens Dage til Burgund og kom 1265 under Grevskabet Savoien. 1475 indtog Cant. Bern en Del af P. og 1536 Resten, hvorefter det styredes som et afhængigt Land ved udnævnte Fogeder. 1798 rev P. sig løs ved fransk Hjælp og indtraadte som et eget Cant. Leman i den nye helvetiske Republik; det fik 1803 sit gamle Navn, men beholdt sin Selvstændighed, ogsaa efter 1814. Forfatningen er gjentagne Gange bleven ændret i frisindet og demokratisk Retning, saaledes 1845 efter en ublodig Revolution under Ch. Drueys Ledelse. 1848 tog P. vigtig Del i Forbundets Omdannelse, men har siden 1872 været afgjort Modstander af en nøjere Centralisation. Det styres af et stort Raad, valgt paa 4 Aar (1 Medlem for hver 1000 Indb.), og et udøvende Statsraad paa 7 Medl., valgte af det store Raad. 1872 indførtes Folkeafstemning over Love og større Bevillinger, 1885 progressiv Indkomstskat.

Pazzi, en af de fornemste og rigeste Slægter i Republiken Firenze, der især er bleven bekjendt ved sin Deltagelse i Sammensværgelsen mod Familien Medici 1478, som havde til Følge, at de fleste Medlemmer af Huset P. dels bleve henrettede, dels for Livstid indespærrede i Fængsler. Fra Familien P. udleder den polske Familie, hvortil General Pac hørte, sin Oprindelse.

Peabody, George [pībboddi], nordamerikansk Menneskeven, f. 18 Febr. 1795 i Staten Massachusetts, kom tidlig i Handelslære og blev 1815 Deltager i en Manufakturhandel i Baltimore, der under hans Ledelse svang sig op til at være den første i Nordamerika med Forgreninger i New-York og Philadelphia. 1837 flyttede P. til London og grundlagde her senere en Banquierforretning, der satte ham i Stand til at gjøre sit Fædrelands Pengevæsen store Tjenester og vinde en umaadelig Formue. Den smukke Brug, han gjorde af sin Rigdom, har skaffet ham Navnkundighed baade i England og Nordamerika. Allerede 1851 paatog P. sig at dække Udgifterne ved Verdensudstillingen i London for sine Landsmænds Vedkommende, og n. A. gav han et stort Tilskud til Dr. Kanes Opdagelsesrejse efter Franklin. Siden grundlagde han et saakaldt „Institut“ (med Læse- og Foredragssale og offentlig Bogsamling) i Baltimore, hvortil i alt medgik 1 Mill. Doll.; og da han 1862 trak sig tilbage fra Forretningerne, gav han 150,000 Pd. St. til Opførelser af Arbejderboliger i London. Efterhaanden forøgedes denne Sum til ½ Mill. Pd. St., og desuden skjænkede P. 2 Mill. Doll. til Arbejderboliger i New-York og Boston, 3 Mill. Doll. til Udviklingen af Skolevæsenet i Sydstaterne, 200,000 Doll. til nye Lærestole og Samlinger ved Universiteterne i Harvard og Yale osv. For sin fyrstelige Gavmildhed (han efterlod sig kun 150,000 Doll.) modtog han ingen anden Løn end Unionscongressens Tak og en Haandskrivelse fra Dronn. Victoria med hendes Miniaturbillede; Tilbud om Orden og Adelstitel afslog han. Han døde 4 Nov. 1869 i London, og hans Lig blev paa et nordamerikansk Krigsskib ført tilbage til hans Fædreland; 1871 blev hans Billedstøtte rejst i London. Hans Fødeby South-Danvers nær ved Salem antog 1868 Navnet P.

Peak-Bjergene [pihk], en Bjergkjæde i Nordengland, der med Retning fra N. mod S. strækker sig fra Skotlands Grænse gjennem York-Shire, West-Riding. Den skilles i flere Kjæder, og dens højeste Punkter naa ikke 2,400 F. Denne Bjergkjæde, navnlig dens nordlige Del, kaldes ogsaa de penninske Bjerge, og P. betegner da kun den sydlige Del.

Péan, Jules [äng], bekjendt fransk Chirurg, f. 1830 i Châteaudun, fra 1866 Chirurg ved forskjellige Hospitaler i Paris, har især gjort sig bekjendt ved sine Ovariotomier. Skrifter: »Ovariotomie et splénotomie« (2den Udg. 1869), »Leçons de clinique chirurgicale« (3 Bd., 1879—83) o. fl.

Pearmain, eng. [pihrmæhn], en Klasse Æbler, der i Smagen have en Del af Pærernes Godhed og Aroma og derfor høre til de fineste Sorter, vi kjende, som Konge-P., Vinter-P., Guld-P. osv. De dyrkes almindelig hos os.

Peber, Benævnelse paa Krydderstoffer af forskjellige Planter. Piper nigrum, en ved Luftrødder klatrende Plante af den til de kronløse hørende Peberfamilie med meget smaa Blomster, samlede i Ax, og derfor siddende Bær, hører hjemme og dyrkes i Indien, paa Java, Sumatra o. a. St. i Troperne; naar Frugten plukkes før Modningen, tørres og pulveriseres, leverer den sort P.; naar Frugten plukkes moden, macereres i Vand, derpaa tørres og berøves sit Frøgjemme ved Gnidning, giver den hvid P. Andre asiatiske og amerikanske Arter have samme Anvendelse. P. Cubeba, fra de store Sunda-Øer, har stilkede Bær og anvendes i Lægevidenskaben (s. Cubeber). Betelpeberens

(P. Betle) Blade tygges sammen med Arekapalmens Kjærner. Avapeber (P. methysticum) dyrkes paa de tropiske Øer i det stille Hav; af dens Rødder tilberedes der en meget berusende og narkotisk Drik, der, naar den bruges meget, virker skadelig ligesom Betelpeber. Lang P., den halvmodne Frugtstand af P. officinarum og P. longum fra Sunda-Øerne, Molukkerne og Philippinerne, indeholder lignende Bestanddele som sort P. og benyttes ligesom denne som Krydderi. Spansk P. er Frugten af Capsicum annuum, der har hjemme i Sydamerika og hører til Kartoffelfamilien. Frugtskallen er pergamentagtig, rød eller rødliggul og smager meget skarpt; den indeholder en skarp Harpix, Capsicin, og flygtig Olje og benyttes som Lægemiddel. Cayennepeber faas af Capsicum fastigiatum og frutescens fra Ostindien med meget mindre Frugter.

Peberfugl, d. s. s. Tukan.

Peberkysten, s. Guinea.

Peberrod (Nasturtium Armoracia), af de kortskulpede korsblomstrede, har smaa, hvide Blomster i sammensat Blomsterstand og elliptiske Skulper. Den er en anselig, fleraarig Plante med store og langstilkede Rodblade samt smalle og siddende Stængelblade, der nede ved Grunden ere halvfinnede; Roden er stor og tapformet og indeholder en Mængde Stivelse, Sukker og fed Olje. Den har hjemme noget sydligere end hos os, men dyrkes almindelig hos os.

Pebersvend, oprindel. Benævn. paa de fremmede Kræmmere i Kjøbenhavn, som for at faa Lov til at holde Bod maatte betale til Byens Øvrighed den ogsaa i andre Lande meget brugte Afgift af et Pund Peber. Da de fremmede Handelsbetjente, som bestyrede Kontorerne her, vare ugifte, er Benævnelsen P. bleven overført paa ældre ugifte Mænd, ligesom Pebermø betegner en gammel Jomfru. De gamle romerske Lovgivere paalagde P. mange Afgifter og Straffe.

Pebertræ (Daphne Mezereum), Kjælderhals, en lille Busk af Lavrbærfamilien med citrongult Ved og rosenrøde, vellugtende Blomster, der udfolde sig meget tidlig om Foraaret før de lancetdannede Blade, dyrkes almindelig i Haver; dens Bark anvendes i Lægevidenskaben.

Pebling, forældet Benævnelse paa en Skoledreng.

Pébrine, fr. [brihn], s. Silkeorm.

Peça, ældre portugisisk Guldmønt, ogsaa kaldet João, lig ¼ Dobra, af Finhed 916⅔ Tusendedele, af Værdi 32 Kr. 61 Øre.

Pecci [pätschi], s. Leo XIII.

Pechlin, Carl Fredr., Rigsfriherre v. Løwenbach, svensk Politiker, f. 1720 i Holsten, kom 6 Aar gl. til Sverige, hvor hans Fader i flere Aar var holstensk Minister, indtraadte 1733 i Militærtjenesten, blev 1751 svensk Adelsmand, udmærkede sig i Krigen mod Preussen og steg 1770 til Generalmajor. Som Medlem af Ridderhuset gjorde han sig mistænkt og frygtet af alle Partier ved sin Upaalidelighed og sin Lyst til Intriguer; især gjorde han sig forhadt af Hoffet, som i ham havde en af sine farligste Modstandere. 1772 blev han derfor fængslet, men blev atter sat i Frihed, efter at han havde aflagt Ed paa den nye Forfatning. Han tog n. A. Afsked fra Krigstjenesten og levede siden flere Aar paa Landet, som det syntes i Stilhed, men blev med Grund mistænkt for at ophidse Stemningen mod Regeringen, hvorfor han ogsaa var blandt dem, der arresteredes ved Rigsdagen 1789. Han optraadte kun lidet paa Rigsdagen 1792, men stod i nær Berøring med Deltagerne i Sammensværgelsen mod Gustav III. Da han dog selv benægtede al Delagtighed deri, blev han dømt til indtil videre at holdes i Fængsel og døde paa Varbergs Fæstning 29 Maj 1796.

Pecht, August Friedrich, tysk Maler og Kunstforfatter, f. 2 Oct. 1814 i Konstanz, uddannede sig ved Kunstakademiet i München til Maler og Lithograph og har malet baade Staffelibilleder og Frescobilleder, mest med Emner af tyske og engelske Digtere. Som Forfatter har han vundet et anset Navn ved sine Anmeldelser af de store internationale Udstillinger 1867, 1873 og 1878 og ved „Die deutschen Künstler des 19ten Jahrh." (1877—85).

Peck, engelsk Rummaal, lig 2 Gallons ell. 9,₁₁₆ danske Potter. Som Maal for Salt eller Mel er det en Vægt paa 14 eng. Pund ell. 12,₇ d. Pund.

Pecquigny [pekinji] ell. Picquigny, en lille By i det franske Dep. Somme ved Floden Somme, lidt n. v. for Amiens, bekjendt af en Sammenkomst 1475 mellem den franske Konge Ludvig XI og den engelske Konge Edvard IV, som havde sluttet Forbund med Carl d. dumdristige og var landet i Frankrig. Her blev den saakaldte Kjøbmandsfred (»trève marchande«) sluttet, i Følge hvilken Edvard forlod Frankrig efter at have faaet Løfte om en Aarpenge af 50,000 Livres og modtaget 75,000 Livres i Krigsomkostninger.

Pĕctus, lat., Bryst. Pectorāle kaldes det Kors, som Ærkebiskopper, Biskopper og enkelte Abbeder i den katholske Kirke bære paa Brystet. Pectoriloquī, s. Stemmelyd.

Pecūlium ell. Peculiarformue kaldtes hos Romerne en Søns eller Slaves egen Formue, som Faderen eller Herren tilstod ham og ingen Andel havde i. Peculāt, Underslæb, Kassetyveri. Begge Ord komme af lat. pecus, Kvæg, og ere saaledes beslægtede med pecunia, Penge.

Pecūnia, lat., Penge (egtl. Formue, Ejendom, der bestaar i Kvæg); pecuniær, som angaar Penge.

Pedāl (af lat. pes, Fod), det Tastatur i Orgelet, som spilles med Fødderne. Da det særlig er bestemt til at foredrage Basstemmen i Tonestykket, indeholder det dybtklingende og kraftige Grundstemmer. Det skal være opfundet i Begynd. af det 14de Aarh. i Venezia af en Tysker Bernhard (jvfr. Orgel og Kobbel). Orgelpedalet er ogsaa undertiden føjet til Claverinstrumenterne, i Regelen med et særskilt Strængeapparat (Pedalflygel). P. kaldes end videre paa Harpen det Apparat, der ved at nedtrykkes med Foden forhøjer Stemningen (s. Harpe), samt paa Claverinstrumenter de Apparater, der ved at trykkes med Foden eller Knæet modificere Tonens Charakter (s. Piano).

Pedānt, En, som hænger fast ved en vis

indskrænket Form, Regel eller Synsmaade og ikke vil tilstede nogen Aandens Frihed i at dømme og handle. **Pedantisk**, ensidig, smaalig.

Pedel [dĕll], Bud eller Tjener ved et Universitet, en lærd Skole eller en Domstol.

Peder, Apostlen, **P.s Fængsel**, **P.s Stol**, s. **Peter**.

Pedersen, Christiern, f. c. 1480, efter Sigende i Svendborg, blev efter at have gaaet i Roskilde Skole Kannik i Lund, studerede derpaa flere Aar (1510—15) i Paris og blev 1522 Kansler hos Ærkebispen i Lund Johan Beze. Efter sin Herres Flugt blev han tilbage for at varetage Ærkestolens Tarv, men var i den Grad udsat for Forfølgelser, at han end ikke var sikker i sit eget Hjem. Ved Søren Norbys Indfald i Skaane 1525 sluttede han sig til ham, men dømtes da ogsaa fra al sin Ejendom som skyldig i Majestætsforbrydelse og forlod nu Danmark. I flere Aar opholdt han sig hos Christian II i Nederlandene, og her begyndte han at optræde blandt Protestantismens Forkæmpere. Da Kong Christian i Sommeren 1532 var bleven ført som Fange til Sønderborg, fik C. P. Tilladelse til som Prenter (Bogtrykker) at bosætte sig i Malmø, hvor han under Grevens Fejde skal have været Secretær hos Jørgen Kock. De sidste 10 Aar af sit Liv tilbragte han hos en Slægtning, der var Præst i Helsinge i det nordlige Sjælland, og her døde han 16 Jan. 1554. Paa Grund af sin flersidige literære Virksomhed, sin Kamp for Folkets Oplysning, sin varme Kjærlighed til Fædrelandet og Modersmaalet og sit gode Sprog kan C. P. med Rette betragtes som Grundlægger af den nyere danske Literatur. Hans Skrifter ere nærmest religiøse, historiske, medicinske og sproglige. I Antwerpen havde han 1529 udgivet en Oversættelse af det nye Test. og 1531 af Davids Psalmer, og senere havde han taget Del i den saakaldte Christian III.s Bibel fra 1550. Af hans theologiske Skrifter ere de mærkeligste Bogen om Messen, Jærtegnspostillen, som han forfattede, medens han endnu var Katholik, „Den rette Vej til Himmeriges Rige“ samt „Om Ægteskab og Børn at opføde“ og „Om Børn at holde til Skole og Studium“, der ere frie Bearbejdelser efter Luther. Til de historiske Arbejder hører fremfor alt hans Udgave af Saxos „Danmarks Krønnike“, som han besørgede trykt for første Gang (Paris 1514); selv begyndte han ogsaa at samle Materiale til en Danmarks Historie. End videre udgav han Folkebøgerne om Carl Magnus og Holger Danske, hvilken sidste han oversatte og bearbejdede, to Lærebøger, de første danske medicinske Bøger, som ere trykte her i Landet, Peder Lolles Ordsprog m. m. Hans danske Skrifter ere udgivne af C. J. Brandt og J. T. Fenger.

Pedersen, Thomas Vilhelm, dansk Tegner og Maler, f. 28 Jan. 1820 paa Carlslundegaard ved Kjøge, blev Søcadet og Lieutenant 1841; men da han fra ung af havde vist Anlæg for Tegning, fik han 4 Aars Orlov med fuld Lønning for at uddanne sig til Kunstner. Han arbejdede nu dels hos Marstrand, med hvem hans Talent viser Slægtskab, dels i Kunstakademiet, hvor han strax fik Plads i Modelskolen. Om ogsaa han nu udstillede som Maler, er det dog især som Tegner og Illustrator han har vundet et Navn, som navnlig hans Tegninger til H. C. Andersens Æventyr ville bevare for Eftertiden. Svag fra Barndommen deltog han med hensygnende Helbred i Krigen 1848—50, var 1849—50 i tysk Fangenskab, levede endnu nogle Aar med aftagende Kræfter og døde 13 Marts 1859 i Kjøbenhavn. — Hans Søn, **Viggo Christian Frederik P.**, f. 11 Marts 1854 i Kjøbenhavn, uddannede sig til Landskabsmaler, til Dels under Skovgaards Vejledning, vandt 1877 den Sødringske Opmuntringspræmie og tilbragte 1882—84 med Akademiets Rejseunderstøttelse i Udlandet, hvor han sluttede sig til den navnlig i Frankrig herskende nye Retning i Landskabsmaleriet. — En anden Søn, **Thoralf Fred. Paludan-Müller P.**, f. 1 Maj 1858 i Kjøbenhavn, forbinder Figurmaleriet med Sømaleriet og har udstillet saa vel Portræter som Søstykker. 1885 vandt han den Neuhausenske Præmie for et Søstykke og synes nu mere afgjort at holde sig til den sidste Retning.

Pedestrianisme, Lidenskab for at gjøre Toure til Fods; Sport, som bestaar i at tilbagelægge lange Vejlængder til Fods.

Pedro, fire Konger i Aragonien. **P. I**, 1094—1104, kæmpede mod Maurerne. — **P. II**, 1196—1213, lod sig krone af Innocens III og tog sit Land til Len af Pavestolen. Han deltog i det store sejerrige Slag ved Tolosa imod Maurerne 1212, men faldt det følgende Aar imod Simon af Montfort, da han kom sin Svoger, Raimund af Toulouse, til Hjælp. Han var bekjendt baade som Kriger og som Digter. — **P. III**, 1276—85, var gift med Constance, Datter af Kong Manfred, og ledede efter den sicilianske Vesper 1282 paa Sicilien. Han forenede saaledes Sicilien og Aragonien, og uagtet han blev lyst i Ban af Paven, der gav hans Riger til Philip III af Frankrigs Søn Carl af Valois, hævdede han sig i Besiddelsen af begge Lande. Han maatte dog for at vinde sine Undersaatter udstede det saakaldte „store Privilegium“ 1283, hvorved Kongemagten i Aragonien indskrænkedes og Undersaatternes personlige Rettigheder sikredes. Lignende Friheder maatte han give Catalonien. — **P. IV**, 1336—87, ophævede 1348 det saakaldte „Unionsprivilegium“, som gav Stormændene Ret til at føre Vaaben mod Kongen. Han førte Krig med Pedro d. grusomme af Castilien.

Pedro d. grusomme, Konge i Castilien og Leon 1350—69, Søn af Kong Alfons XI og den portugisiske Prinsesse Marie, f. 1334, kom ved at tilsidesætte sin Ægtefælle Blanca af Bourbon for sin Maitresse Marie Padilla og ved sine vilkaarlige Handlinger i Strid med Stormændene, i Spidsen for hvilke stod hans Halvbroder Henrik af Trastamare, som fandt Understøttelse hos den franske Konge Carl V og Kongerne af Aragonien og Navarra, medens P. fik Hjælp af den engelske Prins Edvard („den sorte Prins“). Det var i denne Krig at Bertrand du Guesclin førte store Skarer af Lejetropper og Æventyrere til Castilien, forjog P. og satte Henrik af Trastamare paa Tronen. Paa Tilbagevejen blev han slagen

af den sorte Prins ved Navarete 1367, som tog du Guesclin til Fange, men snart atter løslod ham. P. rasede nu mod sine Modstandere, men blev overvunden i et Slag ved Montiel i Provinsen La Mancha og tagen til Fange paa Flugten. Da han i du Guesclins Lejer fik Øje paa Henrik, styrtede han løs paa ham, men blev her fældet ved sin Broders egen Haand.

Pedro I d. grusomme, Konge i Portugal 1357—67, Søn af Alfons IV. Han laa i Strid med sin Fader, der lod hans Hustru, Ines de Castro, dræbe. Skjønt han lovede at tilgive dem, der havde taget Del i hendes Mord, var han dog næppe bleven Konge, før han i sit eget Paasyn lod Hjærtet rive ud af Brystet paa hendes Mordere, hvorpaa han lod Ines's Lig begrave med kongelige Hædersbevisninger. Han fik Tilnavnet den grusomme paa Grund af sin Strænghed saa vel imod Morderne som imod Adel og Gejstlighed. Han levede samtidig med Pedro d. grusomme i Castilien.

Pedro V, Konge i Portugal 1853—61, Søn af Dronn. Marie II og Dattersøn af P. I (IV), f. 16 Sept. 1837, arvede 1853 Tronen, men stod indtil 1855 under sin Fader, Ferdinand af Sachsen-Koburgs Formynderskab. Han viste stort personligt Mod under en Epidemi af gul Feber i Lissabon i Sept. 1857, ægtede 1858 Stephanie, Datter af Fyrst Carl af Hohenzollern, men blev n. A. Enkemand og døde af en smitsom Feber 11 Nov. 1861.

Pedro I, Kejser i Brasilien 1822—31, Søn af Kong Johan VI af Portugal, f. 12 Oct. 1798, fulgte 1807 med sine Forældre til Brasilien og ægtede 1817 Ærkehertuginde Leopoldine, Datter af Kejser Frants I af Østerrig (d. 1826). 1821 blev P. Regent i Brasilien under Faderens Fraværelse i Portugal, men sluttede sig n. A. til Folkets Uafhængighedsstræben, kundgjorde i Aug. dets Løsrivelse fra Moderlandet og en fri Forfatning og lod sig i Oct. udraabe til Kejser. Da P. 1826 arvede Portugals Trone (P. IV), frasagde han sig den til bedste for sin Datter Marie II, og 7 Apr. 1831 opgav han ogsaa Brasiliens Krone til Sønnen P. II, da han var træt af Partiernes Modstand og ikke kunde finde sig i den indskrænkede Magt. Han vendte nu tilbage til Europa og kæmpede som Hertug af Braganza for Datterens Ret, førte hende i Sept. 1833 ind i Lissabon og tvang i Maj n. A. sin Broder Dom Miguel til at forlade Portugal. D. 24 Sept. 1834. Foruden Børnene Marie og P. II havde P. to Døtre, Januaria, f. 1822, gift 1844 med den neapolit. Prins Ludvig, Greve af Aquila, og Francisca, f. 1824, gift 1843 med Prinsen af Joinville, samt af sit andet Ægteskab (1829) med Amalie af Leuchtenberg (f. 1812, d. 1873) en Datter Marie Amalie, f. 1831, d. 1853.

Pedro II, Kejser i Brasilien siden 1831, Søn af Pedro I, f. 2 Dec. 1825, blev 1831 Kejser, men stod under Regentskab, indtil han 1840 erklæredes myndig og 24 Juli selv overtog Statsstyrelsen. I Begyndelsen af sin Regering maatte P. kæmpe mod flere Opstande, men han har altid styret med stræng Agtelse for Forfatningen og har arbejdet for Undervisningens Fremme og Slaveriets Afskaffelse (gjennemført 1888). Ogsaa har han med Held dyrket Videnskaberne, især Geographien, og gjentagne Gange gjort lange Udenlandsrejser i Nordamerika og Europa. P. ægtede 1843 Prinsesse Therese (f. 1822), Datter af Kong Frants I af begge Sicilierne, og har med hende to Døtre, Tronarvingen Isabella, f. 1846, gift 1864 med Grev Ludvig af Eu, Hertugen af Nemours's Søn, og Leopoldine, f. 1847, d. 1871, gift 1864 med August af Sachsen-Koburg-Koháry.

Pedro, São, ell. Rio Grande, Stad i den brasilianske Prov. Rio Grande do Sul, paa Sydsiden af Udløbet fra Lagunen dos Patos, er Provinsens vigtigste Havn og driver livlig Handel med Læder og Kjød. Sammen med den lige over for liggende Forstad har den 20,000 J.

Peebles [pihbels], Shire i det sydlige Skotland, omgivet af Shir. Edinburgh, Selkirk, Dumfries og Lanark. 17 □ M. med 14,000 J. Landet er bjærgfuldt og hører til Sydskotlands højeste Egne; dens vigtigste Flod er Tweed. Bjærgskraaningerne indeholde gode Faaregræsgange. De vigtigste Mineralprodukter ere Kul, Kalk og forskjellige Stenarter. Hovedstaden P. ligger ved Tweed, 4 M. s. for Edinburgh, og har 3,000 J.

Peel, Sir Robert [pihl], engelsk Statsmand, f. 5 Febr. 1788 i Tamworth i Stafford-Shire, Sønnesøn af en Kattuntrykker Will. P., der 1767 anlagde et Bomuldsspinderi i Blackburn, og Søn af Robert P. (f. 1750, d. 1830), som ved at udvide Faderens Forretning vandt en stor Formue og blev Baronet. P. blev ypperlig uddannet i Harrow Skole og ved Oxford Universitet, valgtes 1809 til Underhuset som Tory og blev 1811 Understatssecretær for Kolonierne og 1812—18 Oversecretær for Irland, hvor han med Strænghed hævdede Ordenen og det engelske Elements Overvægt, bl. a. ved Oprettelsen af et nyt Politi, men tillige fremmede Skolevæsenet. 1819 gjennemførte P., skjønt uden for Regeringen, Forpligtelse for Banken til at yde rede Betaling i Modsætning til det af Pitt 1797 indførte Creditsystem. 1822—27 var P. Indenrigsminister og begyndte Revisionen af Straffelovene ved Ophævelse af forældede Bestemmelser i Mængde; efter Cannings Død blev P. 1828—30 paa ny Indenrigsminister og tillige Leder i Underhuset. Han gjorde nu det første Brud med sit Partis Grundsætninger, idet han gjennemførte Dissenternes og Katholikernes Ligestilling, som han selv tidligere stærkt havde bekæmpet; men paa den anden Side viste han ogsaa sin strænge Hævdelse af Ordenen ved at opløse den katholske Association i Irland, som O'Connell ledede. End videre fik P. 1829 oprettet det nye Politi (Constabler) i London og Brugen af Dødsstraf stærkt indskrænket. Skjønt hans Frafald havde skilt ham ved det Sæde i Underhuset, som han siden 1827 havde haft for Oxford Universitet, og han maatte nøjes med en mindre Flække, var han dog Toryernes Fører 1831—32 imod Valgreformen, hvilken han betegnede som krænkende de helligste Interesser og truende for Englands fremtidige Udvikling og det gode Sammenhold mellem Statsmagterne. Men da den var vedtagen, fik han Partiet omdannet til

„de conservative", der kun vilde modsætte sig politiske, men fremme praktiske Reformer, og arbejdede det saaledes op, at han i Vinteren 1834—35 en kort Tid kunde overtage Dannelsen af et nyt Ministerium. Derom fik han 1840 paa ny Tilbud, men krævede da Fjærnelsen af Dronningens Hofdamer, hvilket afsloges. Derimod udnævntes han uden Vægring i Sept. 1841, efter at hans Parti ved de almindelige Valg havde vundet en fuldstændig Sejer, og gjennemførte nu en Række store økonomiske Reformer: en ny Scala for Korntolden, indgribende Omdannelse af Toldtarifen i Frihandels Retning (1842 og 1845), Indkomstskat til Dækning af Statskassens Tab, en Ordning af Banken (afsluttende hans Værk fra 1819) m. m. Ogsaa søgte P. at dæmpe Misnøjen i Irland ved at give Statstilskud til det katholske Collegium i Maynooth og ved at oprette tre Collegier uden kirkeligt Præg. Endelig foreslog han 1846, under Trykket af Hungersnøden i Irland og overbevist af den stigende Agitation imod Kornlovene, disses fuldstændige Afskaffelse; han gjennemførte dette vigtige Fremskridt ved Modpartiets Hjælp, men sprængte ved sit „store Forræderi" sit eget Parti, idet Flertallet tog Lord Stanley, Bentinck og Disraeli til Førere. Ved deres Forbund med de liberale blev P. styrtet 29 Juni s. A. og indtog for Fremtiden en Mellemstilling, idet han understøttede det nye liberale Ministerium til Fortsættelse af Frihandels-Bestræbelserne og til vigtige Ændringer i de irske Landejendomsforhold. 29 Juni 1850 (4 Aarsdagen efter sin Afgang som Minister) blev han paa en Ridetour kastet af Hesten og døde 3 Dage efter. Hans Død regnedes for et stort Tab af hele Folket, og en Række Mindesmærker rejstes for ham især i de store Byer; men i sin sidste Vilje havde han forbudt, at hans Lig bisattes i Westminsterabbediet, og at hans Hustru og Slægt maatte ophøjes til Peersværdighed. Ikke glimrende Snille, men en klar Forstand, umaadelig Arbejdskraft og stor praktisk Indsigt, forbunden med udpræget Retsind og Selvstændighed, betegner P. som Statsmand. Hans Taler udgaves 1853 i 4 Bd., hans »Memoirs« 1856—57 i 2 Bd. — Af hans Sønner var Sir **Robert P.**, f. 1822, Legationssecretær i Spanien 1844—46 og derefter i Schweiz indtil 1850. Han valgtes 1850 til Underhuset indtil 1880, blev 1855 Admiralitetslord og ledsagede 1856 Jarl Granville til Kejserkroningen i Moskva, men fjærnedes 1857 fra sit Embede paa Grund af voldsomme Udtalelser mod Rusland. Han hævnede sig ved heftige Angreb paa Lord Palmerston, men blev alligevel 1861—65 Oversecretær for Irland. Siden nærmede P. sig det conservative Parti, var 1884—86 paa ny Medlem af Underhuset og sluttede sig derefter til Home-rule-Bestræbelserne. — **Frederik P.**, f. 1823, var 1848—65 med en kort Afbrydelse Medlem af Underhuset, 1853—57 Understatssecretær og 1860—66 Skatkammersecretær, men stod siden uden for det politiske Liv. — **Arthur Wellesley P.**, f. 1829, valgtes 1865 til Underhuset og var 1868—74, samt paa ny 1880 Understatssecretær i forskjellige Ministerier; han har siden 1884 været Underhusets Formand. — Den ældre Rob. P.s Broder, **Jonathan P.**, f. 1799, var 1826—68 Medlem af Underhuset, afgjort conservativ, blev 1827 Oberstlieutenant og var 1841—46 Generalinspecteur for Artilleriet. Han nød stor Anseelse for sit nøje Kjendskab til de militære Forhold, blev 1854 Generalmajor og tog 1855 Del i Undersøgelserne om Hærens Forhold, var 1858—59 og paa ny 1866—67 Krigsminister, men tog Afsked af Uvilje med Disraelis Udkast til en Valgreform og trak sig 1868 tilbage til Privatlivet. D. 1879.

Peele, George [pihl], engelsk Digter, f. c. 1552 i Devon-Shire, tog 1579 Magistergraden i Oxford, men levede som sine Samtidige Marlowe og Greene et vildt Liv i London, hvor han arbejdede for Theatret. Han ejer sin Tids phantastiske og extravagante Kraft, men har ved Siden deraf noget af Greenes naturlige og sympathetiske Ynde. »The Cronicle of King Edward I«, »The old Wives' Tale« og »The Battle of Alcazar« høre til hans mest bekjendte Stykker. D. c. 1598.

Peeliter [pihliter], Partinavn for de engelske Politikere, som nærmest vare uddannede under Rob. Peel, og som fulgte hans Ledelse efter hans Afgang fra Regeringen 1846. Til P. hørte Jarl Aberdeen, Hertugen af Newcastle, Cardwell, Gladstone og Sidney Herbert, der for største Delen siden sluttede sig til det liberale Parti.

Peene, Kystflod i Nordtyskland, udspringer i Mecklenburg-Schwerin, løber ind i Pommern, hvor den forener sig med en Arm af Oder, og falder ved Peenemünde i Østersøen.

Peer, eng. [pihr], d. s. s. det franske Pair (s. d. A.). **Peerage** [pihrâdsch], Peersværdigheden; Peersadelen.

Pegasos, lat. **Pegasus**, en bevinget Hest, der opstod af Medusas Blod, da denne blev dræbt af Perseus. Paa den red Bellerophontes i Kampen mod Chimæra. Hos nyere Digtere fremtræder den i Forbindelse med Muserne; ved dens Hovslag var Musekilden Hippokrene paa Helikon fremsprudlet. **Pegasus** ell. den store Hest, et Stjærnebillede paa den nordlige Himmel, kjendeligt ved 4 Stjærner af 2den Størrelse, som danne et stort Kvadrat, men af hvilke dog den ene hører til Andromeda. De 3 andre kaldes Markab, Scheath og Algenib (α, β, γ Pegasi); Markab culminerer ved Midnat 5 Sept. S. ogsaa **Havbrage**.

Pegmatit, en storkornet Granit, der især optræder gangformig i Gneis. Mange Feldspatbrud ere anlagte derpaa i det sydlige Norge og i Stockholms Skjærgaard.

Pegu, tidligere en Del af Riget Barma i Bagindien, blev 1858 en engelsk Provins under Generalgouverneuren i Calcutta og hører nu tillige med det øvrige Barma under England. Landet ligger mellem 15° 49' og 19° 27' n. Br. og indtager et Areal af omtrent 1,630 □ M. med 1,200,000 J. Det skilles mod V. fra Arakan ved Bjærgkjæden Yoma, men er for øvrigt en flad Slette, der fra N. til S. gjennemskæres af den mægtige Flod Iravadi, som ved sit Udløb i Martaban-Bugten danner et stort Delta, der mod Ø. er forbundet med Floden Sittangs Delta. Floden Saluen

danner Østgrænsen. De vigtigste Naturprodukter ere Bomuld, Ris og Teaktræ. Hovedstad Rangun.

Pehlevi, Pahlavi, et middelalderligt persisk Skriftsprog, der navnlig brugtes i de ældste Fortolkninger af Zendavesta. Det er en ejendommelig Blanding af semitisk (østaramæisk) og iranisk Sprogstof. Medens de grammatiske Endelser ere væsentlig iraniske, er den største Del af Ordforraadet tydelig semitisk, men synes paa den anden Side ved Oplæsningen at være bleven erstattet med de tilsvarende iraniske Ord. En lidt anden, mere semitisk Form af P. var Regeringssprog under Sassaniderne. Navnet P. synes opr. at betyde Parthisk, Sproget i Provinsen Pahlav, d. e. oldpers. Parthava, men den nærmere historiske Udvikling er ganske dunkel.

Peignoir, fr. [pænjoāhr], Pudderkaabe; Badekaabe.

Peiho (den hvide Flod), Flod i China, udspringer n. v. for Peking i Nærheden af den store Mur, løber med sydøstlig Retning ø. om Peking og fortsætter sit Løb mod S. S. Ø., indtil den ved Tientsin forener sig med de langt betydeligere Floder Whenho, Janho og Beiho. Efter Foreningen beholder Floden Navnet P. og flyder mod Ø. til Petschili-Bugten. I dens Munding er en Barre, der ved Lavvande kun har 2—3 F. Vand, men da Tidevandene forøge Dybden med 5—6 F., bliver denne stor nok for de fladbundede chinesiske Fartøjer, der i overordentlig stort Antal besejle den. Dens Udløb forsvares af de med nyt Skyts forsynede Taku Forter.

„Peintre-graveur“ [pængtr gravör] kaldes med et fransk Ord den Kunstner, som udfører et Kobberstik, hvori baade Compositionen og Stikket skyldes hans Haand. Som oftest ere saadanne Værker „Raderinger“ (s. d. A.). En Fortegnelse over saadanne Kunstneres Stik kaldes tit ogsaa P.-g. Den ældste, for sin Tid fortrinlige Samling af Fortegnelser over Raderere Blade er Bartschs P.-g. i 21 Bd. (1803—21). Senere har Andresen udgivet en tysk og Robert-Dumesnil en fransk P.-g.

Peipus, en betydelig Indsø i Rusland mellem Gouv. Lifland, Estland, St. Petersborg og Pskov, 20 M. lang og indtil 6 M. bred, dyb og fiskerig med lave, skovkransede Bredder. Dens sydlige Del kaldes ogsaa Pskov-Søen.

Pejle kaldes i Sømandssproget ved Hjælp af Compasset at finde den Retning, i hvilken man har en Gjenstand, for derved at bestemme Skibets Plads, eller i hvilken Retning man har Solen, for derved at bestemme Compassets Misvisning. Pejles to Punkter, kaldes det Krydspejling, og Skibets Plads findes da i Kortet ved disse to Linjers Skæringspunkt. Skibets Plads kan ogsaa bestemmes ved at p. en Gjenstand, derpaa sejle en vis Cours og Vejlængde ud og da atter p. den samme Gjenstand. P. er ogsaa at bestemme Vandets Dybde ved Lod og Lodline paa et bestemt Sted af Søen, eller at undersøge Højden af Vandet inde i Skibet ved Pumperne; dette sker ved Hjælp af en Jærnstang (Pejlstok), inddelt i Tommer, hvortil en lang, tynd Line er befæstet. *Pejlskive*, et i den nyere Tid indført Instrument, bestaaende af en Messingplade inddelt i 360 Grader, ved hvilken man pejler eller rettere finder den Vinkel, som en Linje til Gjenstanden danner med Skibets Diametralplan. Pejlecompasset et et Compas, som særlig er indrettet til dette Brug, og til den Ende er det forsynet med et Par diametralt modsatte Opstandere af Messing til at sigte igjennem. Compasrosen er i dette almindelig inddelt i Grader.

Pekāri, d. s. s. Moskussvin.

Peking, det chinesiske Riges Hovedstad, Kejserens Residens og Sædet for de højeste Statsmyndigheder, ligger under 40° n. Br. og 134° 15′ ø. L. Den egentlige Stad har 6 M. i Omfang og er omgiven af en høj Mur. Uden om den egentlige Stad ligge 12 Forstæder. Tidligere ansloges P.s Befolkning til over 2 Mill.; men dette er uden Tvivl meget for højt, og den overstiger næppe ½ Mill. Den egentlige Stad deles i den nordlige Tron- ell. Tatarstad og den sydlige Chineserstad, der adskilles ved en høj Mur med 3 Porte. Gaderne ere, navnlig i Tatarstaden, lige og meget brede, uden Brolægning, men dog faste; Husene ere ensformige, opførte af Teglsten eller Træ, forsynede med Gallerier og med et paa Søjler hvilende, foran opadbøjet Tag, med rummelige Gaarde og ofte store Haver. De offentlige Bygninger og de fornemmes Huse ere tækkede med grønt glasserede Tagsten og sædvanlig opførte paa en Forhøjning. Templerne og de kejserlige Bygninger have gule Tagsten. Midt i Tatarstaden er en med Mure og en vaad Grav omgiven Firkant af ½ M. i Omkreds, med 4 Porte, hvortil Adgangen finder Sted ad 4 Vindebroer. Dette er Kejserpaladset, der tillige omfatter flere Templer og Haver, store Magasiner og de øverste Myndigheders Localer. Desuden findes i Tatarstaden en stor Mængde offentlige Bygninger, blandt hvilke de mærkeligste ere den store Examensbygning, hvor Prøven over tilkommende Embedsmænd foretages, og som skal indeholde 10,000 Værelser, det 1279 opførte astronomiske Observatorium, Universitetet, Mønten o. fl. I den chinesiske Stad, der er 2 M. i Omkreds og ved en stor Gade skilles i en østlig og en vestlig Halvdel, have Handel og Industri deres Hovedsæde, og her findes mange Fabriker for Luxusartikler, talrige prægtige Butiker for Juvelarbejde, Pels- og Silkevarer, Malerier, Bøger osv. De fleste europæiske Stater samt de nordamerikanske Fristater og Japan have her Gesandtskaber. — P. var allerede flere Hundrede Aar f. Chr. en vigtig Stad og blev 1408 Chinas Hovedstad. Den blev 13 Oct. 1860 uden Kamp indtaget af en fransk-engelsk Hær paa 15,000 Md., som derefter plyndrede og brændte Sommerpaladset. 1887 har Kejseren givet Tilladelse til Anlæggelse af en Jærnbane til Canton.

Pektinstoffer (af gr. *πηκτις*, Gelée) kaldes nogle organiske Forbindelser, som findes i Frugter og enkelte Rødder (Roer, Gulerødder). I de umodne Frugter findes et, for øvrigt ikke nøjere bekjendt Stof, Pektose, som under Modningen eller ved Kogning med svage Syrer (ogsaa Citronsyre, Æblesyre, der saa hyppig forekomme i Frugterne) gaar over til **Pektin**. En Del af dette forbliver i opløst Tilstand i

Saften og giver denne den ejendommelige Fyldighed, som til Dels dækker den sure Smag i Frugtsafterne; en anden Del omdannes under Indvirkning af et i Frugterne indeholdt Gjæringsstof, **Pektāse**, til **Pektosinsyre**, som stivner ved Afkøling og danner Frugtgeléen. Men lader man den friske Frugtsaft henstaa nogle Dage, førend den behandles, gaar Gjæringen videre, og Pektinet omdannes til **Metapektinsyre**, som er opløselig i Vand og ikke stivner geléeagtig ved Afkøling. Denne sidste Fremgangsmaade anvendes derfor, naar man ønsker en klar Frugtsaft; den første, naar man ønsker en Frugtgelée. P.s Chemi indeholder mange Uklarheder; efter den nyeste Tids Undersøgelser synes de at staa i et nært Forhold til Kulhydraterne, og flere af de tidligere P. have vist sig identiske med Gummiarter.

Pelāgisk (af gr. *πέλαγος*, Hav), som angaar Havet; s. **Oceanisk**.

Pelāgius, en lærd britisk Lægmand og streng Asket, følte sig frastødt af Augustins Lære om Synd og Naade, fordi han frygtede, at den skulde forføre de letsindige til at stole saaledes paa Naaden, at de opgav Kampen mod Synden. Han begyndte derfor 409 i Rom at udvikle sine Anskuelser, **Pelagianismen**: „Der gives *ingen Arvesynd*; Adams Syndefald har ikke skadet hans Efterkommere uden derved, at han har givet dem et slet Exempel; vi fødes alle ligesom Adam baade uden Dyd og uden Synd, men med Evnen til begge Dele; det kommer an paa Menneskets eget frie Valg, hvad han bliver til; der kan gives aldeles syndfri Mennesker, og der har utvivlsomt levet saadanne. Døden er ikke Syndens Straf; Adam var skabt dødelig, og der er overhovedet ved hans Fald ikke skabt nogen Forandring med Menneskenaturen“. Til dette Syndsbegreb svarer hans Begreb om Naaden: „Alt, hvad et Menneske *skal, det kan han ogsaa*, fordi han er et frit Væsen; vi skulle være dydige, altsaa kunne vi ogsaa være det, og *Naaden er altsaa egentlig overflødig*; men den har den Betydning at lette os det Arbejde, som vi ogsaa nok uden dens Hjælp kunde udføre, men langsommere og vanskeligere. Den i Christus aabenbarede Naade bestaar deri, at Christus ved sin Lære har gjort det lettere for os at erkjende, hvad der er Guds Vilje og Vejen til den evige Salighed, og at han ved sit syndfri Liv har givet os et godt Exempel, et Modbillede til Adams slette Exempel. Vejen er vist os; men det er os selv, der skulle vandre ad Vejen; Gud har givet os Evnen dertil, da han skabte os; det kommer kun an paa, om vi selv have Viljen. Det er ved vore Gjerninger, ikke ved Troen paa Guds Naade, at vi retfærdiggjøres.“ I disse Grundsætninger har P. udtalt det, som til alle Tider har udgjort Rationalismens og den moralske Indeterminismes Grundmodsætning til Christendommen; navnlig ere disse Anskuelser fremtraadte hos Socinianerne og det 18de Aarh.s Rationalister, særlig Kant og hans Disciple, ligesom de ogsaa i vore Dage idelig komme frem hos vor Tids Rationalister. P. selv var imidlertid ikke consequent i sin Rationalisme, men lempede sig efter Kirkelæren i mange vigtige Spørgsmaal: Treenigheden, Christi Guddom, Mirakler, Aabenbaring, Daab osv.; men denne Tillempning var af altfor udvortes Art til at kunne skjule den dybe Væsensmodsætning imellem ham og Christendommen, og derfor blev hans Lære efter 22 Aars Strid, den **pelagianske Strid**, fordømt paa den 3dje almindelige Kirkeforsamling i Ephesos. P. var død i Palæstina 420. Jvfr. **Semipelagianere**.

Pelāgius, Navn paa to romerske Paver. **P. I**, Pave 555—60, valgt ved græsk Indflydelse, anerkjendte det i Vesterlandene forkastede 5te Concilium i Constantinopel og lempede sig i det hele saa meget efter det byzantinske Hofs Trosedicter, at Nordafrika, Norditalien og Illyrien sagde sig løs fra Pavestolen og en Synode i Aquileia 556 excommunicerede Paven. — **P. II**, Pave 578—90, nedlagde Protest imod Titlen „økumenisk Patriarch“, som Patriarchen i Constantinopel, Johannes Jejunator, havde tiltaget sig.

Pelargōnium, en til Storkenæbfamilien hørende Slægt af Urter og Smaabuske, der have smukke, anselige, røde, violette eller hvide Blomster i hjørnestillede Skjærme; det 5delte Bæger har bagtil en hul, forlænget Spore, som er sammenvoxet med Blomsterstilken, hvorved Arterne let skjelnes fra den nærstaaende Slægt Geranium, som de ligne i Habitus. De fleste Arter af denne talrige Slægt have deres Hjem paa Cap, færre i Nyholland; derfra ere de for længst indførte i Europa, hvor deres Dyrkning navnlig var i Mode i Begyndelsen af dette Aarh., og skjønt den senere aftog noget, høre Pelargonierne dog endnu til de mest udbredte og yndede Stueplanter, hvoraf Gartnerne have frembragt en talløs Skare Varieteter. De vellugtende Blade af de som „Rosengeranier“ (P. roseum) bekjendte Arter afgive ved Destillation en ætherisk Olje, der har nogen Lighed med Rosenolje og benyttes til at forfalske denne med, hvorfor Planten dyrkes i Frankrig og Tyrkiet.

Pelāsger, Grækenlands ældste Indbyggere, af indoeuropæisk Æt. De havde opnaaet en vis Culturgrad, drev Agerdyrkning og Kvægavl, anlagde Stæder med faste Borge, opbyggede kyklopiske Mure ved Argos, Mykenæ o. a. St. og vare ikke ubekjendte med Skibsfarten.

Pelăyo, rettere **Pelāgius**, en vestgotisk Prins, som efter Slaget ved Xeres de la Frontera 711 flygtede til Asturiens Bjærgegne og der lagde Grunden til et christent Rige (s. **Spanien**).

Pêle-mêle, fr. [pæhl mæhl], hulter til bulter; Miskmask.

Pèlerine, fr., stor, nedslaaet Kvindekrave, et lille Overkast.

Pēleus, Søn af Æakos og Broder til Telamon, maatte tillige med sin Broder flygte fra sin Hjemstavn Ægina, fordi de havde dræbt deres Halvbroder Phokos. P. ægtede Kong Eurytions Datter Antigone i Phthia i Thessalien og blev derved Konge over en Del af Landet. Da han paa den kalydoniske Jagt ved et Vaadeskud havde dræbt sin Svigerfader, drog han til Kong Akastos i Iolkos (i Thessalien). Dennes Hustru Astydamia forelskede sig i P., og da hun ikke kunde vinde hans Kjærlighed, bagvaskede hun ham for sin Mand, der derfor

en Gang, medens P. havde lagt sig til at sove paa Jagten, berøvede ham hans Sværd og derved udsatte ham værgeløs for Kentaurernes Angreb; men han blev reddet af sin Morfader Chiron. Senere ægtede han paa Pelion Nereiden Thetis, der fødte ham Sønnen Achilleus.

Pelew-Øer [pēljū], s. Palau-Øer.

Pelham [pĕllæm], engelsk Slægt, s. Newcastle.

Pĕlias, Søn af Poseidon og Tyro, Broder til Neleus og Hersker over Jolkos, udsendte Jason, der gjorde Fordring paa Tronen, for at hente det gyldne Skind, i det Haab, at han ikke vilde vende tilbage. Men da Jason var kommen tilbage med Medea, blev P. af sine egne Døtre kastet i en Kjedel med kogende Vand, da Medea havde indbildt dem, at de paa denne Maade kunde forynge deres Fader.

Peligner (Peligni), i Oldtiden et lille tappert Folkeslag af den sabelliske Stamme, hvis Hovedstad var Corfinium.

Pelikān (Pelecanus), Slægt af de saakaldte aarefodede Svømmefugle, som foruden ved de lavbenede Aarefødder udmærker sig ved at besidde et Næb af anselig Længde og med en mere eller mindre udviklet Krog i Spidsen, en mere eller mindre udvidelig, nøgen Strubehud, samt derved, at Næsebor og Tunge næsten mangle, at Halen er en stiv Støttehale og at Armen har en betydelig Længde, hvorfor Vingen altid hos disse Fugle er temmelig lang, selv om Svingfjerene ikke ere det. Det er Fugle af anselig Størrelse, der ikke gaa godt, leve selskabelig, nære sig af Fiske og mæde deres Unger, der blive i Reden, indtil de ere flyvefærdige. Herhen høre de egentlige P., Skarverne, Anhingaerne, Sulerne og Fregatfuglen. De egentlige P. ere store, hvide eller lyserøde Fugle med sorte Svingfjer, hvis Overnæb er meget stort, langt, bredt og fladt, og hvis for øvrigt afstilte Underkjævegrene ere forbundne ved en stor, udvidelig, nøgen Hudpose, hvorved Næbet afgiver et fortrinligt Fiskeredskab. Hale og Vinger ere forholdsvis korte, Knoglerne i stor Udstrækning luftfyldte (pneumatiske), Flugten høj og sejlende. P. tilhøre det varmere Jordbælte (dog ikke Amerika); i Sydeuropa ruge et Par Arter ved Søer og Floder, navnlig ved Donau og dens Bifloder, hvilke dog om Vinteren trække mod Syd og Øst til Afrika og Asien. Af og til forvilder en P. sig ogsaa langt mod Nord, selv til Danmark og Sverige. P.s Rede er dannet af Græs og ligger paa Jorden; dens Skrig ligner Æslets. Til Fablerne hører naturligvis det Sagn, at P. skulde rive sit Bryst til Blods for at opføde sine Unger med sit Blod. Ungerne ere graa og faa først efter flere Aars Forløb de gamles Fjerdragt. — P. er ogsaa Navnet paa et nu forældet Instrument til at trække Tænder ud med.

Pelikānfod (Aporrhais pespelecani), Slægt af de skalbærende Gjællesnegles Afdeling, hvor Skallen udmærker sig ved en ejendommelig Udbredning af den ene (ydre) Skalrand, som har nogen Lighed med en Svømmefugls Fod; almindelig i de nordiske Have.

Pēlion, et højt, skovrigt Bjærg i Thessalien ved Østkysten af Magnesia, i Oldtiden bekjendt for sin Rigdom paa helbredende Urter og ved et Tempel for Zeus. Efter den mythiske Beretning stablede Titanerne i deres Kamp mod Guderne Olympos, Ossa og P. oven paa hinanden for derved at bane sig Vej til Gudernes Boliger.

Pélissier, Aim. Jean Jacq. [siē], Hertug af Malakov, fransk Marschal, f. 6 Nov. 1794, blev 1815 Artillerilieutenant og fulgte 1828 med paa Toget til Spanien, 1828 til Morea og 1830 til Algier. 1839 vendte han som Oberst tilbage til Algérien, hvor han 1842 blev Souschef for Staben og 1844 deltog i Slaget ved Isly. 1845 lod han 500 Kabyler, der havde indesluttet sig i en Bjærghule i Dahra og nægtede at overgive sig, kvæle derinde ved at tænde et Baal foran Indgangen og blev derfor stærkt angrebet i Bladene, men rost af Marschal Bugeaud og kort efter forfremmet til Brigadegeneral. 1850 blev P. Divisionsgeneral, fik Commandoen i Oran og undertrykkede i Dec. 1852 ved et hurtigt Angreb Oprøret i Leghuat. I Jan. 1855 sendtes han til Krim, overtog i Maj Commandoen i Stedet for Canrobert og indtog i Sept. Sevastopol, hvorefter han blev Marschal og 1857 Hertug af Malakov med en aarlig Dotation af 100,000 Frc.s. 1858 blev han Afsending i London samt Medlem af Gehejmeraadet og gift med en rig spansk Dame, der var en Slægtning af Kejserinde Eugénie; han hjemkaldtes i Foraaret 1859 for at anføre Tropperne i Frankrig og blev 1860 Generalgouverneur i Algérien, hvor han døde 22 Maj 1864.

Pell, John, f. 1610 i Sussex, d. 1685 i London, førte et meget æventyrligt Liv og var til forskjellige Tider Professor i Mathematik i Amsterdam, Cromwells Agent i Schweiz og Præst, men døde i Fattigdom. Han har skrevet en Del Afhandlinger af mathematisk og astronomisk Indhold, og den ubestemte Ligning $x^2 - ay^2 = 1$ fører endnu Navn efter ham.

Pella, Makedoniens gamle Hovedstad, Philips og Alexander d. stores Fødeby; under Romernes Herredømme tabte den efterhaanden sin gamle Betydning.

Pellagra, en i Frankrigs og Spaniens pyrenæiske Provinser, Over- og Mellemitalien, Donaubækkenet og paa Karpathernes østlige Skraaninger endemisk herskende Sygdom, der rimeligvis skyldes en chronisk Forgiftning med fordærvet Majs og altsaa svarer til Meldrøjesygdommen. Pellagrasygdommens Beskaffenhed afhænger af Forgiftningens Grad; først viser der sig Fordøjelsesbesværligheder, forskjellige nervøse Tilfælde og et meget forskjelligt Hududslæt paa Legemets ubedækkede Steder, især Haandryggen; senere kan der indtræde Lamhed, Krampeanfald og Sindssygdom, og endelig en stærkt udtalt Kacheri, der ender med Døden. Helbredelse kan man kun regne paa i Sygdommens Begyndelse. Sygdommen kan undertiden vare 10—15 Aar. Den optræder især eller forværres i alt Fald om Foraaret, maaske fordi der da nydes mest af den fordærvede Majs, medens den om Vinteren aftager.

Pellegrin, Simon Jos. [pellgræng], fransk Digter, f. 1663 i Marseille, var først Munk,

derefter Skibspræst. 1703 skrev han en Ode »Le glorieux succès des armes de Sa Majesté«, der skaffede ham Mad. Maintenons Gunst; han gik en kort Tid ind i Cluniacenserordenen, men blev kort efter seculariseret. For at skaffe sig Brødet holdt han et Udsalg af alle Slags Lejlighedsvers og arbejdede for Opéra comique, hvorfor Ærkebiskoppen af Paris lyste ham i Ban. Han skrev Tragedier, Operatexter og Vaudeviller foruden religiøse Digte. D. 1745 i Paris.

Pellegrino ell. **Pellegrini**, ital. Architekt, s. Tibaldi.

Pelletan, P. Cl. Eugène [tāng], fransk Politiker og Forfatter, f. 29 Oct. 1813, var siden 1838 Medarbejder af flere Blade og Tidsskrifter, bl. a. 1848—49 af Lamartines Blad »Bien public«. En Del af sine Arbejder samlede han i »Profession du foi du XIX siècle« (1853); han udgav fremdeles »Les droits de l'homme, les rois philosophes« (1858, om Oplysningsperioden), »Décadence de la monarchie française« (1860), »La nouvelle Babylone« (1862) o. fl. 1863 valgtes P. i Paris til den lovgivende Forsamling, hørte til den demokratiske Opposition og krævede for Kvinden en alvorligere Uddannelse og en dermed stemmende forandret Stilling i Samfundet. Han gjenvalgtes 1869 og blev efter Kejserdømmets Fald Medlem af Forsvarsregeringen, men spillede heri kun en underordnet Rolle, ligesom senere i Nationalforsamlingen. 1876 valgtes han til Senator, var én af Næstformændene i denne Forsamling og døde 14 Dec. 1884. — Hans Søn, **Ch. Camille P.**, f. 1846, blev 1869 Journalist og var bl. a. Medarbejder af det radicale Blad »Rappel«, blev 1880 Redacteur af Clémenceaus Blad »Justice« og n. A. Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hører til yderste Venstre.

Pelletierin, s. Granattræ.

Pellico, Silvio, ital. Digter og berømt politisk Martyr, f. 24 Juni 1788 i Saluzzo. Efter en sygelig og sværmersk Barndom, hvis mest fremtrædende Træk er hans tidlige Begejstring for dramatisk Poesi og for Ossian, opholdt han sig i sine første Ungdomsaar i Lyon, hvorfra han 1810 gik til Milano, hvor han blev Lærer i Fransk ved en offentlig Skole. Denne Stad var den Gang Midtpunktet for det aandelige Liv i Italien, hvor P. lærte Monti og Foscolo at kjende. Hans sentimentale lyriske Tragedie »Francesca da Rimini« med dens hyperidealistiske Sværmeri gjorde ham til den kvindelige Ungdoms Yndling. 1815 blev han Huslærer i Grev Porro Lambertenghis Hus, et Samlingssted for alle aandelige Notabiliteter, hvor han saa Mad. de Staël, A. W. Schlegel, Byron, Thorvaldsen, Hobhouse, Brougham og ligeledes den italienske Romantiks Banebrydere Berchet, Niccolini og Manzoni. P. blev 1819 Redacteur af »Il conciliatore«, egentlig et literært for Romantiken kæmpende Blad, men tillige Organ for det unge liberale Italien. Forfulgt af den østerrigske Censur gik Bladet allerede ind 1820, og s. A. blev P. arresteret som Carbonaro i Milano; 1821 blev han sat i Venezias Blykamre, hvor han skrev Tragedierne »Iginia d'Asti« og »Ester d'Engaddi«, men det forbødes ham at udgive dem. 1822 fældedes Dødsdommen over ham, men den blev forandret til 15 Aars haardt Fængsel. P. blev nu ført til Fæstningen Spielberg i Mähren, hvor han gjennemgik forfærdelige Lidelser. 1830 blev han benaadet, gik til Turin og blev Bibliothekar hos en fornem Dame. Hans kvindelig-følsomme Natur, der tydelig fremgik af hans Dramaer og hans religiøse Lyrik (Cantiche), blev ved Fængslets Lidelser drevet over i en asketisk, resigneret Religiøsitet; han læste nu kun Fromhedsbøger og overgav sig til strænge Religionsøvelser. Allerede i hans Tragedier maa en sværmersk Lyrik, en Svælgen i blide Følelser erstatte Charakter og Handling (foruden de nævnte maa mærkes »Eufemio di Messina«, »Corradino« og »Tommaso Moore«), men tydeligst har hans Natur givet sig Vidnesbyrd i »Le mie prigioni« (overs. paa Dansk „Mine Fængsler"), udgiven kort efter hans Tilbagekomst til Turin. Han har ikke et bittert Ord til sine Bødler. Alt i den ligner en kvindelig christen Martyrs Resignation; men netop derved, at den beviste, hvor tyrannisk Østerrigerne havde handlet ved at straffe denne for Politik saa fremmede, uskadelige Digter, blev den en af Løftestængerne for Europas offentlige Mening, der fordrede Italiens Frigjørelse. P. har endnu efterladt sig et moralsk Værk »Dei doveri degl' uomini«. Efter mange Aars Svaghed døde han i Turin 1 Febr. 1854. En Statue er rejst ham i hans Fødeby.

Pelópidas, berømt thebansk Feltherre, samtidig med Epaminondas, befriede 379 f. Chr. sin Fødeby for et af Spartanerne støttet oligarchisk Partis Herredømme. Han angreb Kadmea og tvang Spartanerne til at rømme Fæstningen. Med stor Dygtighed forsvarede han Bœotien mod Spartanerne og ved Tegyra besejrede han dem i aaben Kamp. I Slaget ved Leuktra 371 f. Chr. anførte han den hellige Skare og bidrog væsentlig til den glimrende Sejer. Da Spartanerne senere søgte Hjælp hos Perserkongen, Artaxerxes Mnemon, drog P. til Susa, og det lykkedes ham ikke alene at hindre Forbundet, men ogsaa at drage Perserkongen over paa Thebens Side. Imedens Epaminondas befæstede Thebens Magt i Peloponnes, gik P. til Thessalien, hvis Indbyggere havde paakaldt Thebens Hjælp imod den grusomme Alexander af Pheræ. Han overvandt Alexander og indtog Larissa, men da han det følgende Aar som Affending paa ny gik til Thessalien, lod Alexander ham fængsle, og han befriedes kun ved Epaminondas's hurtige Hjælp. 364 f. Chr. drog han for sidste Gang ind i Thessalien, men faldt i det sejerrige Slag ved Kynoskephalæ imod Alexander, der kort efter blev myrdet.

Pelópium, et tidligere antaget Grundstof, der har vist sig at være en Blanding af Tantal med Niob.

Peloponnés, egtl. **Peloponnesos**, nu **Morea**, Oldtidens Navn paa Grækenlands store sydlige Halvø, der ved den smalle Isthme ved Korinth er forbunden med det egentlige Hellas. Hovedfloderne paa P. vare Eurotas og Alpheos. P. omfattede flere Landskaber; midt i Landet laa Arkadien, N. derfor Achaja, mod V. Elis,

mod S. Lakonien (med Hovedstaden Sparta) og Messenien, mod Ø. Argolis med Hovedstaden Argos. Paa Isthmen laa den betydelige Handelsstad Korinth. — Efter den trojanske Krig fortrængte Dorerne, der indvandrede fra Thessalien, efterhaanden de oprindelige Beboere og grundlagde flere Stater, blandt hvilke Sparta blev den betydeligste; denne Stat, der blev Fører for de andre peloponnesiske Stater, besejrede i den peloponnesiske Krig 431—404 f. Chr. Athen og de med den forbundne Stater. Efter 146 f. Chr. at være kommen under romersk Herredømme udgjorde P. i Forening med Mellemgrækenland Prov. Achaja; senere kom det under det byzantinske Rige, blev derpaa under Navn af Morea en venezianisk Provins og erobredes efterhaanden af Tyrkerne, fra hvis Herredømme Landet befriede sig 1821—25. Nu udgjør det en Del af Kongeriget Grækenland.

Pelops blev efter Mythen slagtet af sin Fader Tantalos ved et Besøg af Guderne og sat for dem ved Maaltidet; men disse kaldte ham paa ny til Live, og i Stedet for den ene Skulder, som Demeter havde fortæret, fik han en Elfenbensskulder. Efter Sagnet udvandrede P. fra Phrygien til Grækenlands sydlige Halvø, der efter ham fik Navnet Peloponnes; her ægtede han Hippodamia, med hvem han havde Sønnerne Atreus og Thyestes. Han fornyede de olympiske Lege, hvorfor der i Olympia var indviet ham en Helligdom.

Peloro, Cap (i Oldtiden Pelorum), Nordøstspidsen af Sicilien ved Messinastrædet.

Peloton, fr. [tõng], ell. Deling, en taktisk Underafdeling af et Compagni eller en Escadron, i Regelen Halvdelen eller Fjerdedelen af sammes Styrke.

Pelouse, Léon Germain [peluhs], fransk Maler, f. i Pierrelaye, har siden 1873, da han fik 2den Klasses Medaille, hævet sig til en af det yngre Frankrigs betydeligste Landskabsmalere. Han lever i selve den Egn, han maler, det franske Normandi, og hans Billeder roses for sin Stemning, Dybde i Perspectiven og for Løvets Behandling, men Farvens Kraft skal undertiden blive for overdreven. Hans Hovedarbejde er et Vinterbillede, »Val de Cernay«, i Luxembourg-Galleriet (1879).

Pelouze, Théophile Jules [s. o.], fransk Chemiker, f. 1807 i Valognes (La Manche), d. 1867 i Paris, var først Pharmaceut, 1827—29 Præparateur hos Gay-Lussac, blev 1830 Professor i Chemi i Lille, 1831—47 først Repetent og senere Professor i Chemi ved l'École polytechnique og tillige ved Collège de France. Fra 1846 var han Vérificateur ved Mønten i Paris, fra 1848 Formand for Møntcommissionen, fra 1837 Medlem af l'Institut. Hans talrige og paalidelige Arbejder over mangfoldige Grene af den uorganiske og organiske Chemi findes især i »Annales de chimie et de physique« og i »Comptes rendus«. Af særskilte Skrifter udgav P. i Forbindelse med E. Frémy den bekjendte »Traité de chimie générale« (2det Opl., 6 Bd., 1854—56) og nogle mindre Lærebøger.

Pelplin, Landsby i den preussiske Prov. Vestpreussen, 6 M. s. før Danzig, med 2,000 J., havde tidligere et rigt Cistercienserabbedi, der nu er Sæde for Bisperne og Domcapitlet i det katholske Stift Kulm. Katholsk Præsteseminarium.

Pelsluk, s. Jugleius.

Peltier [tie], fransk Physiker, f. 1785, levede som Urmager i Paris indtil 1815; d. 1845. Han har offentliggjort en Del smaa Afhandlinger over physiske Problemer. P.s Phænomen bestaar i, at naar en elektrisk Strøm gaar igjennem Berøringsstedet imellem to forskjellige Metaller, sker der en Opvarmning eller en Afkøling paa dette Sted, efter som Strømmen gaar den ene eller den anden Vej. Der er den Sammenhæng imellem dette Phænomen og de thermoelektriske Strømme, at den nævnte Temperaturforandring altid er saaledes, at den søger at fremkalde en thermoelektrisk Strøm, der gaar imod den Strøm, som fremkaldte Temperaturforandringen. Stærkest viser Phænomenet sig, naar de to Metaller ere Vismut og Antimon, fordi disse to Metaller, alt andet lige, give den stærkeste thermoelektriske Strøm.

Peluche [p'lysch], fr., Plyds.

Pelusium, en gammel ægyptisk Stad ved den østlige Side af den pelusiske Nilmunding i Nærheden af det nuværende Port Said. — Ved P. stod 525 f. Chr. det mærkelige Slag, som gjorde Ende paa Ægyptens Selvstændighed, idet den sidste Konge Psammenit her blev overvundet af Perserkongen Kambyses.

Pelvimeter, s. Bækkenmaaler und. Bækken.

Pelworm, en af de slesvigske Øer i Vesterhavet, 4 M. v. for Husum, en Levning af det gamle Nordstrand (s. d. A.); Øen, der er ⅝ □ M. stor med 2,400 J., bestaar af frugtbart Marskland med adspredt liggende Gaarde og omfatter to Kirkesogne.

Pemba, en til Sultanatet Sansibar hørende Ø, mellem 5° og 6° s. Br., ved Afrikas Østkyst, 7 M. lang og 2½ M. bred med 10,000 J. Meget frugtbar.

Pembroke [brohk], 1) Shire i England, optager den sydvestlige Del af Wales og omgives af Bristol-Kanalen, Atlanterhavet, St. Georgs-Kanalen og Shir. Cardigan og Caermarthen. 29 □ M. med 92,000 J. (1881). Landet er bjergfuldt mod N. med Højder indtil 1,700 F.; Kysterne ere for det meste høje og stejle med talrige Bugter, af hvilke de betydeligste ere Milford-Haven og Saint Brides-Bugten. Uagtet Landet ikke egentlig er gunstigt for Agerdyrkning, har denne dog gjort gode Fremskridt. Af Mineralprodukter findes meget Stenkul og Kalk. 2) Befæstet Hovedstad i P.-Shire ved Milford-Haven, 45 M. v. for London. 14,000 J. Stort Søarsenal. Livlig Skibsfart paa det sydlige Irland.

Pembroke [s. o.], en engelsk Jarletitel, som har været tillagt Mænd af forskjellige Familier, først 1138 Gilbert af Clare, derpaa 1202 hans Sønnedatters Mand, William af Hampstead, engelsk Rigsmarschal, der indlagde sig stor Fortjeneste af Landet under Johan uden Land og Henrik III, især under den sidste som hans Formynder og Rigets Protector fra 1216 til sin Død 1219, idet han drev Franskmændene, som man havde indkaldt i Slutningen af Johans Regering, igjen ud af Landet og ved Klogskab og Maadehold fik de frafaldne Ba-

roner udsonede med Kronen. Da den sidste af hans 5 Sønner, af hvilke den ældste, **William**, Jarl af P. (d. 1231), var gift med Henrik III.s Søster Eleonore, var død uden Arvinger 1245, ophøjede Kongen 1247 sin Halvbroder, **William af Valence**, til Jarl af P., hvis Søn, **Almerik**, udmærkede sig ved sin Tapperhed under Edvard II, navnlig i Krigen med Skotland. Da ogsaa denne Slægt uddøde 1335, fik **Lawrence af Hastings** 1339 af Edvard III Titlen og Godserne; efter at dennes Familie var uddød med hans Sønnesøn **John** 1389, kom Lenet til Henrik IV.s to yngre Sønner, Hertugerne af **Bedford** og **Gloucester** efter hinanden, og efter den sidstes Mord 1447 gav Dronning Margrete af Anjou det til sin Yndling, **William af Pole**, Hertug af Suffolk, som Marquis af P. Da ogsaa denne var bragt af Dage 1450, gav Henrik VI Jarleværdigheden til sin Halvbroder, **Jasper Tudor**, en af Huset Lancasters ivrigste Tilhængere, som derfor blev erklæret fredløs, da Edvard IV havde besteget Tronen, men under sin Brodersøn Henrik VII blev Hertug af Bedford, Arvemarschal af England og Vicekonge i Irland og døde 1495. Imidlertid havde Edvard IV samtidig med, at han erklærede Jasper Tudor fredløs, givet Titlen og Godserne til **Will. Herbert**, i hvilken Familie de siden med korte Afbrydelser ere forblevne.

Pĕmmican, Benævnelse paa tørret Bisonkjød, der bruges af Jægerne i Nordamerika som Proviant paa deres lange Udflugter; det anvendes ogsaa nu med Held paa Polarrejserne.

Pen kaldes Banen paa en Hammer, naar den er meget smal; den kan være lige eller buet, flad eller afrundet. **P.** (Skrivepen). Tidligere brugtes dertil næsten udelukkende Svingfjerene i Gaasens Vinge. Nu ere de fortrængte af Staalpenne, der i en Skruestagpresse hugges ud af tynde Staalplader og i flere paafølgende forsynes med Spalter, Huller og Mærker, samt bøjes krumme. Hovedspalten klippes op. P. hærdes i Olje, anløbes og poleres i Tromler med fint Sand. — I Begyndelsen af det 19de Aarh. begyndte man at bruge Metalpenne til visse særlige Arbejder, f. Ex. til at tegne paa lithographiske Stene med, men først ved omtr. 1820 begyndte man at tænke paa at fremstille Staalpenne til al Slags Skrivning. Den første, for hvem det lykkedes, var Perry, der en halv Snes Aar senere grundlagde sin berømte Fabrik i Birmingham. Denne By er paa Grund af den ligesom ved Synaalefabrikationen til det yderste gaaende Arbejdsdeling vedbleven at være Staalpennefabrikationens Hovedsæde; allerede 1855 leverede Fabrikerne her 1,440 Mill. Staalpenne aarlig. **Pennemanēr** kaldes den lithographiske Fremgangsmaade, hvorved Tegningen udføres paa Stenen ved en i lithographisk Blæk dyppet fin Staalpen.

Penang, s. **Pulu-Pinang**.

Penātes kaldtes Romernes Husguder, hvis Billeder vare opstillede ved Arnen. De identificeres ofte med Larerne; disse vaagede over Familiens Bevarelse og vare efter Folketroen Sjælene af afdøde Forfædre, hvis Billeder opstilledes i Boligerne, i Atrium eller i et særligt Capel. Der var ogsaa offentlige P., der dyrkedes i Templer (P. publici).

Pence, eng. [penns], Flert. af **Penny** (s. d. A.).

Pencz, Georg, tysk Maler og Kobberstikker, f. 1500 i Nürnberg, d. 1550 smstds., uddannedes i Rom i Rafaels Skole og hos Kobberstikkeren Marc Antonio og fik derved, skjønt han for øvrigt tilhører Dürers Skole, en større Correcthed i sin Tegning; som Maler udmærkede han sig især i Portræter. Hans stukne Blade, der i meget minde om Marc Antonios Skole, løbe op til henimod 130.

Pendant, fr. [pangdäng], Sidestykke.

Pendentiv (fr. pendentif), s. **Hvælving**.

Pendschāb, s. **Pandschab**.

Pendschĕh, Stad i det nordvestlige Afghanistan ved Floden Murghabs venstre Bred, et Knudepunkt for Vejene fra Merv til Herat og fra Mesched til Balch, blev 30 Marts 1885 besat af Russerne efter en Fægtning med 5,000 Afghanere og efter lange Forhandlinger afstaaet til Rusland.

Pendŭl. Ethvert Legeme, der er ophængt saaledes, at det frit kan dreje sig om et Punkt (Hvilepunkt) eller en fast Axe, kan kaldes et P. Overladt til sig selv vil P. kun være i Hvile med Tyngdepunktet lodret under Hvilepunktet. Bringer man P. ud af denne Stilling, bliver Tyngdepunktet løftet, og naar man da slipper det løs, vil det af Tyngden drives tilbage til Hvilestillingen. Til denne kommer det med en vis Fart, som vil føre det lige saa langt ud paa den anden Side af Hvilestillingen; derfra vil det igjen falde tilbage til denne og blive ved at svinge frem og tilbage i det uendelige, naar der ingen Hindringer er til Stede for Bevægelsen. En af disse Bevægelser frem eller tilbage kaldes en Svingning, og den Tid, hvori en saadan bliver udført, kaldes Svingningstiden. For at udfinde Lovene for disse Svingninger tænker man sig det enkelte eller mathematiske P., som er et tungt Punkt ophængt ved en mathematisk Linje; i Modsætning dertil kalder man et virkeligt P. legemligt, physisk eller sammensat. Naar P. ikke fjærnes meget fra den lodrette Linje, vare Svingningerne lige længe, enten Svingningsbuen er større eller mindre, enten den er 2 Grader eller 2 Sekunder. Denne Egenskab ved P.s Svingninger (Isochronisme, Ligetidighed) er af stor Vigtighed for dets Anvendelse til at regulere Urenes Gang; men den finder kun Sted, naar Svingningsbuen i det hele er lille; naar den 90° til hver Side af den lodrette Linje, bliver Svingningstiden omtrent $\frac{1}{6}$ større end for en ganske lille Bue. Svinge forskjellige enkelte P. i lige store Buer, forholde deres Svingningstider sig som Kvadratrødderne af P.s Længder; bringes det samme P. hen til Steder, hvor Tyngden er forskjellig, ville dets Svingningstider forholde sig omvendt som Kvadratroden af Tyngdekraften. Et P., der skal udføre 1 Svingning i hvert Sekund (Sekundpendul), skal have en Længde af meget nær 38" eller 1m. I Almindelighed vil Svingningstiden i en lille Bue forholde sig til det bekjendte Tal π, som Kvadratroden af P.s Længde forholder sig til Kvadratroden af Tyngdens Acceleration (Legemernes Faldhastighed). Det

legemlige P. svinger ganske som et enkelt, men Svingningstiden beror i høi Grad paa P.s Figur, nemlig paa Legemets Inertimoment (s. d. A.) med Hensyn til Omdreiningsaxen. I ethvert legemligt P. findes der et Punkt, Svingningernes Midtpunkt, af en saadan Beskaffenhed, at et enkelt P., hvis tunge Punkt laa i dette Punkt, vilde udføre sine Svingninger i samme Tid som det legemlige P. Svingningernes Midtpunkt ligger altid lavere end Tyngdepunktet og har den mærkelige Egenskab, at, naar man gjør det til P.s Hvilepunkt, bliver det forrige Hvilepunkt til Midtpunkt for Svingningerne, eller med andre Ord Svingningstiden bliver den samme, ved hvilket af disse to Punkter man ophænger P. Afstanden fra Hvilepunktet til Svingningernes Midtpunkt kaldes P.s reducerede Længde. P. anvendes til at regulere Urenes Gang igjennem det saakaldte Hemværk. I almindelige Pendulure er P. en Stang af tørret Træ, i hvis nederste Del der sidder en Metallinse, hvilende paa en Møtrik; derved er til Dels Temperaturforandringers Indflydelse compenseret, idet den Sænkning af Svingningernes Midtpunkt, som en Opvarmning af Stangen vilde foranledige, omtrent er lig den Løftning af det samme Punkt, som fremkaldes ved Linsens Opvarmning. Men man har nøiagtigere Compensationspendulér, deriblandt Ristpendulet, der er sammensat af flere lodrette Stænger af to Metaller, der udvides forskjellig ved Opvarmning; Stængerne ere forbundne paa den Maade, at ved Opvarmning Stængerne af det ene Metal udvide sig opefter og Stængerne af det andet Metal udvide sig nedefter (i Almindelighed benyttes Staal og Messing eller Zink); derved er man i Stand til at compensere Varmens Indflydelse. Et andet Compensationspendul bestaar af en Metalstang, som for neden bærer en Skaal (eller to) med Kviksølv; ved Opvarmning vil Stangens Udvidelse sænke Svingningernes Midtpunkt, Kviksølvets Udvidelse hæve det. Ved Hjælp af P. har man været i Stand til at maale Tyngdekraften paa forskjellige Steder af Jorden, hvorved det har vist sig, at den voxer fra Ækvator hen imod begge Poler. Bestaar P. af et tungt Legeme, ophængt ved en tynd Traad, og man fjærner det fra den lodrette Linje, men, idet man slipper det, giver det et Stød til Siden, kommer Traaden til at beskrive en Keglesflade, hvorfor et saadant P. kaldes et konisk P. Er Fjærningen fra den lodrette Linje lille, kommer Legemet til at beskrive en Ellipse eller Cirkel, og den Tid, hvori det udfører et Kredsløb, er dobbelt saa stor som den Tid, hvori det samme P. vilde udføre en lille plan Svingning. Undgaar man al Sidebevægelse, vil P. udføre plane Svingninger, men da Jorden dreier sig om sin Axe, vil Svingningsplanen tilsyneladende dreie sig langsomt rundt „med Solen", desto langsommere, jo nærmere man er ved Ækvator; ved en af Jordens Poler skulde Dreiningen være 15° i hver Time, hos os er den c. 12°. Saaledes har Foucault ved Hjælp af det koniske P. bevist Jordens Axeomdreining. S. ogsaa Regulator. — De Svingninger, som en Magnetnaal udfører om sin Hvilestilling, naar den er bragt ud fra denne og overladt til sig selv, ere af samme Beskaffenhed som de nævnte Pendulsvingninger.

Penélope, Odysseus's dydige og skjønne Hustru, Datter af Ikarios og Periboa og Moder til Telemachos. Under Odysseus's lange Fraværelse viste hun stor Snildhed og Standhaftighed over for de voldsomme og frække Beilere, indtil Odysseus kom tilbage og dræbte dem alle.

Penéos, nu Salamvria, Thessaliens Hovedflod, udspringer paa Pindos, flyder gjennem Tempedalen og løber mellem Olympos og Ossa ud i den thermæiske Havbugt, nu Salonikibugten.

Penge (sammentr. af Penninge) kaldes det almindelige Omsætningsmiddel, der indtræder som Mellemled imellem Ombytningen af to Ting eller Tjenester, hvilken Ombytning ellers ikke let vilde komme i Stand, eftersom Besidderen eller Yderen af den ene ikke altid ønsker at modtage den anden som Vederlag. Idet dennes Besidder da bortbytter sin Værdigjenstand med en almindelig benyttet og af alle attraaet Brugsgjenstand, faar han derved Midler i Hænde til at tilkjøbe sig den individuelle Ting, han særlig attraar; dennes Besidder vil nemlig altid modtage hin almindelig attraaede Gjenstand, da han altid, hvis han ikke selv har Brug for den, kan kjøbe andre Ting derfor hos enhver anden. Den directe Ombytning afløses saaledes af Kjøb og Salg; enhver sælger først sine Frembringelser for dernæst ved en ny Omsætning at kjøbe andre. Da saaledes Øiemedet ved Brugen af P. er at forskaffe Afhænderen af et hvilket som helst Produkt en Gjenstand, der med Hensyn til Kjøbeevne fuldstændig kan repræsentere hint Produkt og ved en følgende Omsætning træde i Stedet for dette, er Forudsætningen altid den, at Sælgeren i P. erholder et nøiagtigt Vederlag for sit Produkt, og at altsaa de to Præstationer have samme Værdi. Da det samme derhos gjælder om den paafølgende Omsætning, vil Forholdet imellem det Pengeækvivalent, der her gives i Betaling, og det tidligere modtagne nøiagtig angive Forholdet imellem de to omsatte Gjenstandes Værdi. P. fremtræder saaledes paa én Gang som Omsætningsmiddel og Værdimaaler. — P. ere saaledes i deres Væsen en Vare ligesom enhver anden, og enhver Ting, der besidder en almindelig, for alle lige stor og derfor almindelig anerkjendt Brugbarhed, kan tjene til Omsætningsmiddel, altsaa benyttes som P. Til forskjellige Tider og paa forskjellige Steder har man derfor ogsaa brugt meget forskjellige Gjenstande som P.: hos Jægerstammer Skind og Pelsværk, hos Nomader Kvæg, hos Agerbrugere Korn; i Asien har man brugt Conchylier (Cowries) og Te, i Afrika Elfenben og Slaver, i Mexico Cacaobønner osv. Men efterhaanden som Samfundsudviklingen og Omsætningernes Antal stiger, gjøre sig forskjellige Fordringer gjældende, som disse Gjenstande enten slet ikke eller kun i ringe Grad opfylde: at de ikke maa være udsatte for hurtige Værdisvingninger; at de ere saa delelige, at de kunne afpasses efter de forskjellige Omsætningsgjen-

standes højst forskjellige Værdi; at de let kunne transporteres og let opbevares i længere Tid m. m. De eneste Gjenstande, der opfylde alle disse Fordringer, ere de ædle Metaller, som derfor ogsaa efterhaanden i alle civiliserede Samfund ere blevne det eneste Slags virkelige P. Oprindelig bibeholdt da Guld og Sølv, selv efter at de vare blevne det almindelige Omsætningsmiddel, fuldstændig deres Charakter af Varer, der maaltes efter Vægt; for at spare Afvejning og Prøve stemplede imidlertid Regeringen snart disse Vægtmængder (deraf et Pund Sterling, en Livre, en Mark osv.), og herved indsneg sig efterhaanden den urigtige Formening, at det var dette Præg, der gav P. deres Værdi, saa at man godt kunde formindske Metalmængden og dog lade dem gjælde for den samme Værdi. Alle slige Forsøg mislykkedes imidlertid i Følge Sagens Natur efter kortere eller længere Tids Forløb, da P. i en tilsvarende Grad sank i Værdi, hvilket betegnedes ved, at de fik en vis **Cours** (s. d. A.) i Forhold til Mønter, der havde bevaret deres rette Metalindhold. Jvfr. Mønt. **Pengekrise** i strængere Forstand (crise monétaire) kaldes den Tilstand, som en pludselig Formindskelse af den circulerende Pengemængde fremkalder, naar Brugen af Creditmidler ikke er i Stand til at erstatte de sædvanlige Omløbsmidler, saa at Manglen af disse vanskeliggjør Omsætningerne. Ikke sjælden bruges Udtrykket ogsaa om en følelig Knaphed af Capitaler paa Laanemarkedet eller om en Børskrise, hvor Effecterne pludselig synke i Værdi; stundum bruges Ordet ogsaa i Flæng med Handelskrise. En af de betydeligste P. var den af 1857. **Pengerepræsentativer** kaldes saadanne Omsætningsmidler, der ere bestemte til at udføre Penges Function uden at besidde disses Hovedegenskab, den at være en virkelig Værdigjenstand. Hertil henregnes da dels den saakaldte Skillemønt, dels og fornemmelig Papirspenge i dette Ords videre Betydning, hvad enten de i strængere Forstand repræsentere Penge, der i tilsvarende Beløb henligge i Bankernes Kjældere, eller de fuldstændig træde i Stedet for disse, dels som Bankernes udækkede Seddelbeløb, dels som de af Regeringerne udstedte uindløselige Sedler.

Pengeurt (Thlaspi arvense), en af vore almindelige Ukrutsplanter, tilhører de korsblomstredes Familie og har næsten kredsrunde Skulper; den er en etaarig, henved fodhøj Plante med pilformig omfattende Stængelblade og hvide Blomster.

Pengvin, s. Alk og Luffegaas.

Penibel, pinlig.

Pēnis, lat., det mandlige Lem.

Peñiscola [penjis], befæstet Stad i den spanske Prov. Valencia, ved Middelhavet, 16 M. n. ø. for Valencia. 3,000 J. Havn.

Penitentiærforening, nordisk, stiftedes 1878 under Fængselscongressen i Stockholm med det Formaal, gjennem Meningsudveksling mellem Medlemmerne at give Stødet til Indførelse af Forbedringer i Straffe- og Fængselsvæsenet. Der er afholdt Møder i Kjøbenhavn 1880 og i Christiania 1882, af hvilke det sidste gav Stødet til den i Norge Aaret efter udkomne Lov om Æresoprejsning.

Penn, William, navnkundig Kvæker, f. 14 Oct. 1644 i London, Søn af en tapper Admiral af s. N. (f. 1621, d. 1670), blev allerede 1662 udstødt fra Oxford Universitet, fordi han havde vist sin Uvilje mod Højkirken og holdt sig til Kvækerne. Efter at have rejst to Aar i Frankrig og studeret Retsvidenskab i London sendtes P. 1666 til sin Faders Gods i Irland, men blev n. A. fængslet i Cork for at have deltaget i Kvækernes Gudstjeneste og var nær bleven forstødt af sin Fader. Ogsaa senere maatte han lide flere Forfølgelser (sad 1668 i 8 Maaneder i Tower), men holdt urokkelig fast ved sin Tro og udtalte sig i flere Skrifter mandig mod Tidens Forfængelighed og Nydelsessyge, samt for Trosfrihed og Tolerance. 1681 kjøbte han for 15,000 Pd. Sterl., som Statskassen skyldte hans Fader, en stor Landstrækning i Nordamerika og grundlagde her Pennsylvania (d. e. P.s Skovland) med Byen Philadelphia (d. e. Broderkjærlighed), idet han vilde gjøre Kolonien til Tilflugtssted for Undertrykte fra alle Folkeslag og i dens Forfatning indførte de milde og alvorlige, samt ægte frisindede Grundsætninger, han tidligere havde prædiket. Ved Fredsommelighed og Redelighed vandt P. Indianernes Tillid og knyttede et godt Forhold imellem dem og Nybyggerne; ogsaa tog han sig af Negrene og frigav alle sine egne Slaver. I England forsvarede han med stor Iver sine Trosfællers Sag, men havde gjentagne Fortrædeligheder for sin Tolerance mod Katholikerne og mistede største Delen af sin Formue paa Grund af Kolonisternes Utaknemmelighed mod deres Velgjører. D. 30 Juli 1718.

Pennalisme (af lat. penna, Fjer, Pen) kaldtes den navnlig i det 16de og 17de Aarh. ved de tyske protestantiske Universiteter herskende Skik, at de nyoptagne Studenter, „Pennalerne“, et Aar igjennem maatte underkaste sig de ældres, „Schoristernes“, ubetingede, som oftest tyranniske og raa Herredømme, inden de fik „Absolution“ derfra. Relegerede for deres Uvæsen ved ét Universitet drog Schoristerne til et andet, indtil 1654 en saadan Relegation anerkjendtes over hele Tyskland og Pennalister udelukkedes fra offentlige Embeder; 1662 undertrykkedes den hele Skik. Jvfr. Beanus og Deposition.

Penni, Skillemønt i Finland, svarende til den franske Centime eller i Værdi c. ¾ Øre.

Penni, Gian Francesco, kaldt »Il fattore«, f. 1488 i Firenze, var Elev og Ven af Rafael, hvem han hjalp saa vel i Loggierne og Stanzerne som især ved Cartonerne til hans berømte Tapeter med Udførelse af Landskabspartierne; dog udførte han ogsaa selvstændige Arbejder og gik efter Rafaels Død 1520 til Napoli, hvor han døde 1528. I Følge nyere Oplysninger synes det, som om hans virkelige Navn har været Perini og ikke P., der maaske oprindelig skyldes en Skrive- ell. Sætterfejl.

Penning, tysk Pfennig, eng. Penny, ældre Mønt, $\frac{1}{10}$ Ørtug, senere $\frac{1}{12}$ Skilling, betegner ogsaa overhovedet en lille Mønt („sælges ikke to Spurve for én P.?“, Matth. X, 29). **Penningmagasin**, et billigt Blad, Skillingsblad.

Pennsylvānia [sil], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Staterne New-York,

New-Jersey, Delaware, Maryland, Vest-Virginia og Ohio samt Erie-Søen. 2,127 □ M. med 4,283,000 J. (1880), hvoraf 86,000 Farvede. Midten og den østlige Del af Staten indeholder talrige, indtil 2,000 F. høje Bjærgkjæder, for det meste parallele, henhørende til Alleghany-Bjærgene, der danne Vandskjellet mellem Atlanterhavet og Missisippi. Ogsaa den vestlige Del er Bjærgland, men uden bestemt fremtrædende Kjæder. De vigtigste Vandløb ere Delaware, der danner Østgrænsen, er sejlbar for store Skibe til Philadelphia og optager Lehigh og Shuylkill; Susquehanna, der løber midt igjennem Staten til Chesapeake-Bugten og væsentlig kun benyttes til Tømmerflaadning i Flomtiden, og Ohio, der i Statens vestlige Del opstaar ved Foreningen af Alleghany og Monongahela. Ved Siden af Floderne er der et meget udstrakt Kanalsystem. Staten indtager en særdeles høj Plads saa vel med Hensyn til Landbrug og Kvægavl som til Bjærgværksdrift og industriel Virksomhed. De vigtigste Kornsorter ere Hvede, Majs og Havre. Kul og Jærn findes og indvindes i stor Mængde, desuden Kalk, Marmor, Skifer, Bygningssten, Salt, Kobber, Zink og andre Metaller. Af overordentlig Betydning ere Petroleumskilderne i Kuldistrictet i Statens nordvestlige Del. Industriens vigtigste Retninger ere Fabrikation af Bomulds- og Uldstoffer, Maskiner og alle Slags Metalvarer. Handelen har et særdeles stort Omfang, hvilket dog især gjælder Indenrigsomsætningen. Den vigtigste Stad er Philadelphia, den politiske Hovedstad Harrisburg. Statens Gjæld 1884 udgjorde c. 80 Mill. Kr. P. styres i Følge Forfatningen af 1874 ved en Gouverneur valgt paa 4 Aar, et Senat af 50 Medl. og et Repræsentanthus af 201 Med., hine valgte paa 4, disse paa 2 Aar. Til Unionens Repræsentanthus vælger P. 28 Medl., og den store Indflydelse, P. øver paa hele Nordamerikas Udvikling, har skaffet det Tilnavnet Keystone (Hjørnestens-) Staten. — De første Nybyggere i P. (1638) vare Svenskere; men sin rette Bebyggelse fik P. 1682 af engelske Kvækere under W. Penn, efter hvem Landet fik Navn. Senere indvandrede især en Mængde Tyskere, mest fra Pfalz, og i en stor Del af P. tale disses Ætlinger endnu et særligt Landsmaal, P.-Tysk, der vistnok er meget forvansket og stærkt blandet med engelske Ord og Vendinger. **Pennsylvansk System**, s. Fængselsvæsen.

Penny [pënni], Flert. **Pence**, en engelsk Kobbermønt, hvoraf 12 paa en Shilling, af Værdi $7\frac{1}{2}$ Øre. Penny-a-liner [æ lëjner], ringeagtende Udtryk om Bladenes Nyhedsreferenter som dem, „der faa en Penny for Linjen“. **Pennymagazine**, s. Penningmagasin und. Penning. **Pennyweight**, engelsk Troy-Vægt og Perlevægt, lig 1,555 Gr. Gram.

Penobscot-Bugten, en Indskæring af Atlanterhavet i Staten Maine i Nordamerika, indeholder talrige Øer og optager Floden Penobscot, der fra N. mod S. gjennemløber Staten.

Penrhyn-Øerne [pënnrin], s. Manihiki-Øerne.

Penryn [s. o.], Stad i Cornwall-Shire i England ved den af den lille Flod Fal dannede Fjord, $\frac{3}{4}$ M. n. v. for Falmouth, med 4,000 J og vigtige Granitbrud.

Pensa, 1) Gouvernem. i det østlige Rusland, omgivet af Gouv. Nischnij-Novgorod, Simbirsk, Saratov og Tambov. 705 □ M. med 1,383,000 J. (1882). Det er et Sletteland, i hvis sydvestlige Del en Bakkekjæde danner Vandskjellet mellem det asovske og det kaspiske Hav. Fra den sydlige Del løber Choper til Don, hvorimod Vandene fra den nordlige Del løbe til Volga. Jordbunden er frugtbar, og saa vel Agerdyrkning som Kvægavl give ikke ringe Overskud til Udførsel. Det vigtigste Mineralprodukt er Jærn. Brændevinsbrænding er den eneste betydelige Industrigren. 2) Hovedstad i Gouv. P., 72 M. s. ø. for Moskva. 42,000 J. (1883). Bispesæde med Kathedralkirke. Store Korn- og Saltmagasiner. Garverier, Sæbesyderier og Linnedmanufakturer. Stærkt besøgt Messe.

Pensacola, befæstet Stad i Staten Florida i Nordamerika ved Pensacola-Bugten, 37 M. v. for Tallahassee. 7,000 J. Fortrinlig Havn, der er Unionsflaadens Hovedstation i den mexicanske Bugt. Søarsenal. Prægtigt Fyr.

Pensée, fr. [pangsëh], Stedmoderblomst; violetbrun.

Pensel. Børstepensler af Svinebørster ere sædvanlig de største og samlede ved en Jærnring eller Ombinding paa et fast Skaft af Træ, vel ogsaa et Kohorn; Haarpensler af Egernets, Ilderens, Maardens og flere fine, elastiske Stikkelhaar indsattes sædvanlig i Poser af Svanens og lige ned til Lærkens Fjer, efter Størrelsen. Efter Anvendelsen ere P. flade (ofte i Blikindfatning) eller runde, og i sidste Tilfælde spidse eller stumpe. Meget lange, tynde P. til Staffering, d. e. Linjedecoration, kaldes Slippenter (af tysk Schlepper).

Pension [pang] (af lat. pensio, Afvejning) kaldes undertiden ethvert en Person tilstaaet aarligt Underhold, men navnlig den Efterløn, som ydes Embeds- og Bestillingsmænd ved deres Udtrædelse af Tjenesten eller deres efterladte. Efter den danske Grundlov er Tilstaaelsen af en saadan P. i Almindelighed ikke længer som tidligere en Naadessag, men enhver Statsembedsmand, der afskediges af en ham utilregnelig Grund, skal saa vel som hans Enke nu have P. i Overensstemmelse med de udstedte Pensionslove (5 Jan. 1851 og 24 Febr. 1858); den Embedsmand derimod, som afskediges paa Grund af Misligheder, der dog ikke ere af den Art, at han derved har forbrudt sit Embede (i hvilket Fald han har tabt al Ret til P.), skal have sin P. bestemt ved en særlig Lov. I Norge forudsætter vel Grundloven, at der som Regel bevilges afgaaede Embedsmænd P., men da ingen nærmere Lovbestemmelser herom haves, er Regelens Gjennemførelse afhængig af den bevilgende Myndigheds Beslutning for hvert enkelt Tilfælde. **Pensionist**, den, der oppebærer P.

Pensionær [pang] kaldtes forhen i Nederlandene Borgemesteren i de større Stæder. **Stor- ell. Raadspensionær** kaldtes Statssecretæren ved Provinsen Hollands Stænder ell. „Stater“; han valgtes paa 5 Aar og svarede omtrent til, hvad vi kalde Premierminister. P. bet.

ogsaa Kostgænger; **Pensionāt**, Kostanstalt, et Slags Hôtel, hvor Kostgængerne omgaas med Familien og indbyrdes, eller en Kostskole, hvor Eleverne bo i Huset.

Pēnsum, Flert. **Pensa**, lat., egtl. noget tilmaalt, tilvejet, et foresat Arbejde, Opgave, Lectie.

Pent, **Penta** (af gr. *πέντε*, 5) i Sammensætn. bet. 5; s. de følg. A.

Pentāde, en Samling af 5.

Pentaēder, et Legeme, som er begrænset af 5 Planer, Femplanslegeme.

Pentamēre, de 5leddede, kaldes de Biller, der have 5 Fodled i alle Fødder (Tarser), i Modsætning til dem, der delvis eller paa alle Fødder have (eller synes at have) 4 ell. 3. Herhen høre de fleste Billeformer (Løbebiller, Vandkalve, Hvirvlere, Vandkjær, Klaner, Aadselgravere, Rovbiller, Torbister, Pragtbiller, Smældere, St. Hansbiller osv.).

Pentamēter, et af 5 Fødder bestaaende daktylisk Vers, der kun forekommer i Forening med Hexametret, saaledes at et Hexameter og et P. danne et Distichon. Det deles ved en fast Cæsur i to Halvdele og har følgende Schema

— ⏕ — ⏕ — ‖ — ⏑⏑ — ⏑⏑ ⏓.

Pentarchi, Femmandsstyrelse, er blevet brugt til Betegnelse for de fem Stormagters Overvægt i Europa, samt desuden 1883—87 i Italien om de fem politiske Gruppeførere, som i Fællesskab gjorde Opposition imod Ministeriet Depretis.

Pentāstoma, d. s. s. Linguatula.

Pentateuch [tøvk], oprindel. et af 5 Bøger bestaaende Bind, betegner i Almindelighed de 5 Mosebøger.

Pentélikon eller Brilettos, nu Mendeli, Bjærg i Attika, paa hvilket Kephissos udspringer, bekjendt for fine Marmorbrud.

Penthesilēa, Datter af Krigsguden Ares, Amazonernes Dronning, stod i den trojanske Krig Trojanerne bi og blev dræbt af Achilleus, der da han saa den unge Heltinde død blev greben af Kjærlighed til hende.

Pentheus, Konge i Theben, Søn af Echion og Agaue. Da han modsatte sig Dionysos-tjenestens Indførelse, blev han dræbt af sin egen Moder og hendes Søstre, der som Mænader sværmede om ham paa Kithæronbjærget og i deres bacchantiske Begejstring ansaa ham for en Hjort.

Penthièvre [pangtiæv'r], gammelt Grevskab i Bretagne, det nuvær. franske Dep. Morbihan, som i Middelalderen tilhørte Slægtninge af Hertugerne af Bretagne. Ludvig XIV gav det 1697 som Hertugdømme til en af sine uægte Sønner med Mad. Montespan, Greven af Toulouse, der døde 1737. — Dennes eneste Søn, **Louis Jean Marie de Bourbon**, Hertug af P., f. 1725, d. 1793, var bekjendt ved sin overordentlige Rigdom, men ogsaa ved sin sædelige Renhed, Retskaffenhed og Godgjørenhed; han levede derfor ogsaa uforstyrret under Revolutionen paa sine Godser. Hans Datter Marie Louise Adélaide var gift med Hertug Philip (Egalité) af Orléans, hvilken Forbindelse var en af Kilderne til Familien Orléans's store Rigdomme. — En Søn af Fyrsten af Joinville, **Pierre**, f. 1845, hedder nu Hertug af P.

Pentland-Fjord, eng. **Pentland-Frith**, den Havarm, som skiller Orkn-Øerne fra Nordskotland, indt. 2 M. bred. Det er paa Grund af stærke Strømninger et vanskeligt Farvand at besejle.

Pentz, Christian, Christian IV.s Svigersøn, af en tysk, til Holsten indvandret Adelsfamilie, var, efter at have tilendebragt den sædvanlige Uddannelsesrejse omkring i Europa, 1626 bleven anbragt ved Christian IV.s Hof. Et Par Aar efter forlovedes han med Kongens og Kirstine Munks Datter Sophie Elisabeth og udnævntes til Gouverneur i Glückstadt; Bryllupet stod 1634. Han blev tysk Rigsgreve 1636. Sin indflydelsesrige Stilling mistede han efter Christian IV.s Død, da han traadte i bestemt Opposition mod den nye Konge. Hans sidste Dage vare formørkede af Sindslidelser. D. 1651.

Penūmbra, lat., Halvskygge, s. d. A. og **Solen**.

Penzance [pēnnsæns], Stad i Cornwall-Shire i England ved Mounts-Bugten, 14 M. v. s. v. for Plymouth. 12,000 I. Havn, betydeligt Fiskeri, Søbade og Handel med Kobber og Tin. Prægtig Mineraliesamling. Mindesmærke for Humphry Davy.

Penzing, en af Wiens vestlige Forstæder, med 13,000 I. og betydelig Industri. Hertugen af Cumberland ejer en Villa her.

Peoria [piōria], Stad i Staten Illinois i Nordamerika, 13 M. n. for Springfield ved Floden Illinois. 30,000 I. Betydelig Handel og Flodfart.

Pepe, Florestano, italiensk General, f. 1780 i Calabrien, blev 1799 Lieutenant i den republikanske Hær og siden i Frankrigs italienske Legion, hjemvendte 1801 og tog Tjeneste under Joseph Bonaparte 1806, fulgte 1808 med ham til Spanien og blev 1811 Brigadegeneral. 1812 førte han en Division paa Toget mod Rusland og blev n. A. fangen i Danzig, kæmpede 1815 under Murat i Øvreitalien og blev Generallieutenant. 1820 sendtes han til Sicilien for at gjenoprette Roligheden og sluttede en Aftale med Sicilianerne, hvorved der lovedes dem en vis Selvstændighed, men kunde ikke faa den stadfæstet af Parlamentet i Napoli. Da de østerrigske Tropper nærmede sig 1821, raadede P. strax til Underkastelse; han blev ikke senere ansat og døde 3 Apr. 1851. — Hans Broder, **Guglielmo P.**, f. 15 Febr. 1783, traadte 1799 ligeledes ind i den republikanske Hær og blev efter Napolis Indtagelse kastet et halvt Aar i Fængsel, deltog 1804 i et Opstandsforsøg i Calabrien og blev paa ny en lang Tid holdt fangslet. 1806 indtraadte han i Hæren under Joseph Bonaparte, tjente paa de joniske Øer og 1810 i Spanien og blev 1815 Generallieutenant, i hvilken Stilling han siden tjente under Kong Ferdinand I. 1820 sluttede han sig strax til Revolutionen, førte sine Tropper over til Opstanden og holdt 9 Juli med 20,000 Md. Indtog i Napoli, hvorefter han blev Øverstbefalende for Hæren. Efter at være slaaet ved Rieti 7 Marts n. A. blev han svigtet af sine Tropper og maatte flygte til Udlandet, medens han hjemme dømtes fra Livet. 1848 vendte han tilbage og sattes i Spidsen for den Hær, der sendtes imod Østerrigerne; da Kongen kaldte Hæren hjem, næg-

tede P. at adlyde og gik med 2,000 Md. til Venezia, hvor han med stor Dygtighed ledede Forsvaret under Belejringen. Efter Byens Overgivelse 1849 bosatte han sig i Turin, hvor han døde 8 Aug. 1855. Han har forfattet nogle Skrifter om Tildragelserne i Napoli 1820—21 og om Revolutionerne og Kampene i Italien 1847—49 (4 Bd., 1850) samt Erindringer (6 Bd., 1847—50). — En Fætter, **Gabriele P.**, f. 1781, delte 1799—15 deres Skæbne og var 1820 Oberst i Siracusa. Han sluttede sig til Revolutionen, valgtes til Parlamentet og udvirkede her sin Fætters Affættelse og Forkastelse af hans Aftale med Sicilianerne. Efter Enevældens Gjenoprettelse holdtes P. to Aar i Fængsel i Olmütz, levede siden i Firenze indtil 1847 og døde 1849.

Peperino, en mørkegraa, vulkansk Bjærgart, dannet ved Sammenkitning af vulkansk Aske, Brudstykker af Lava osv. Romerne benyttede den meget som Bygningssten.

Pepita de Oliva, spansk Danserinde, f. 1830 i Madrid, kom 1852 til Tyskland, hvor hun ved sin Optræden navnlig i Leipzig og Berlin vakte begejstret Bifald ved sin smukke Personlighed og charakteristiske Dans, hvilket Bifald ogsaa blev hende til Del under hendes Ophold i Kjøbenhavn 1861. Hun døde 10 Marts 1871 i Sydfrankrig.

Péplos kaldtes det folderige Gevandt, som benyttedes af de græske Kvinder. Med dette Navn betegnedes særlig Athenes broderede Klædning, der i Panathenæeroptoget bragtes op til Gudinden, udspændt som Sejlet paa et Skib, der gik paa Ruller.

Pépoli, Gioach. Napol., Marquis, italiensk Statsmand, f. 6 Nov. 1825 i en gammel Adelsslægt i Bologna og selv Dattersøn af Joach. Murat, ægtede 1844 Prinsesse Frederikke af Hohenzollern-Sigmaringen. Han stillede sig 1848 i Spidsen for Nationalgarden og drev Østerrigerne bort, men maatte n. A. selv underhandle om Byens Overgivelse til dem og opholdt sig indtil 1852 i Toscana. Siden var hans Hus Arnestedet for de politiske Frihedslyster i Bologna, og han skrev selv flere Flyveskrifter om Italiens og Kirkestatens Forhold. 1859 traadte han i Spidsen for den provisoriske Regering i Romagna og overtog Finansernes Styrelse, var 1860 fardinsk Regeringscommissær for Umbrien og Marts—Dec. 1862 italiensk Handels- og Agerbrugsminister under Rattazzi. I Jan. 1863 gik han som Afsending til Rusland og brugtes i Sommeren 1864 ved de Underhandlinger, der førte til Septemberconventionen med Frankrig. 1868—70 var P. Afsending i Wien, og desuden siden 1860 Medlem af Deputeretkammeret, indtil han 1874 blev Senator. D. 26 Marts 1881.

Pepsin, s. Mavesaft und. Mave. **Peptōn**, s. Fordøjelse.

Pepys, Samuel [pipis], f. 1632, d. 1702, blev som ung anbragt i den engelske Marineforvaltning og steg her efterhaanden til en overordnet Post, som han beklædte under Carl II og Jakob II. Han var en punktlig Embedsmand, men er navnlig bleven bekjendt ved en Dagbog, som han for sin egen Fornøjelse nedskrev i et Slags Chiffreskrift, og som indeholder højst levende og interessante Bidrag og Smaatræk til Datidens Charakteristik fra de mange Kredse, P. kom i Berøring med, fra Hof til Almue. Denne Dagbog (»Diary«) blev udgivet 1825, efter at Chiffrene vare blevne tydede.

Pequeña ell. **Angra P.** [kenja], en Havn ved Atlanterhavet i Sydafrika, under 26° 35' s. Br., tagen i Besiddelse af Tyskland 1884. S. Lüderitzland.

Pera, s. Constantinopel.

Per ārdua (ell. aspera) **ad astra**, lat., „gjennem Gjenvordigheder til Stjærnerne", gjennem Kamp til Sejer.

Pérау, Saint [sæng perā], Flække i det franske Dep. Ardèche, ved Rhônes højre Bred, lige over for Valence, med 2,000 J., fortrinlig hvid mousserende Vin og store Kalkbrud.

Per Candi, et paa Holbergs Tid anvendt Skjældsord af Militære (saal. i Jak. v. Tyboe) og andre ustuderte Personer mod Studenter; det synes oprindel. at have hedt Candæ og er formodentl. foranlediget ved den lange, smalle, som en Hale nedhængende Kappe, der var Studenternes Ordensdragt paa den Tid.

Perceptiōn er i Psychologien det techniske Udtryk for Jagttagelse, bevidst Sanseopfattelse. Den staar i Modsætning til Sansningen (Sensationen), der er af overvejende passiv Natur, medens P. bestaar i en sammenlignende og klassificerende Proces, hvorved den enkelte Sanseformemmelse bringes i Forbindelse og Sammenhæng med de tidligere vundne Forestillinger. P. beror — ligesom al Gjenkjendelse — paa en ubevidst Slutning. Først gjennem denne Proces udvikler efterhaanden Bevidstheden om en ydre Gjenstand sig, medens den rene Sansning kun betegner en subjectiv Tilstand. P. forudsætter altid en Flerhed af Sanseindtryk og altsaa en Forandring i Bevidsthedstilstanden; med en saadan Forandring eller Overgang tager det aandelige Liv sin Begyndelse. Det maa dog bemærkes, at ældre Forfattere (navnlig Leibniz) bruge P. i en mere almindelig Betydning, nemlig om Indtryk og Paavirkning (Affection) i det hele, saaledes at Sansning og Tænkning blive særlige Former af den. Leibniz skjelner mellem P., ubevidst Affection, og Apperception, bevidst Opfattelse af Indtrykket (altsaa egentlig lig P. i Betydning af Gjenkjendelse). Wundt bruger P. om en Fornemmelses blotte Tilstedeværelse i Bevidstheden, i Modsætning til Apperception, den udtrykkelige Henvendelse af Opmærksomheden paa den.

„Perceval" [væl], et gammelt fransk episk Digt, fremgaaet af Foreningen af Artussagnet med Sagnet om den hellige Gral, paabegyndt af Chrétien de Troyes, fortsat af Gauchier de Dordan og sluttet af Manessier sidst i det 12te Aarh.

Perceval, Spencer [pērsvæll], engelsk Statsmand, f. 1762, yngre Søn af Jarl Egmont, blev 1786 Advocat og tildrog sig Opmærksomhed ved sit Forsvar for Warren Hastings. 1796 valgtes han til Underhuset, blev 1801 Sollicitor- og 1802 Attorney-general indtil 1806 og som ivrig Tory og Modstander af Frankrig 1807 Statkammerkansler og Partiets Leder i Underhuset. For bedre at røgte dette Hverv om-

byttede han den førstnævnte Post med den som Kansler for Hertugd. Lancaster, indtil han 1809 blev Førsteminister. Han dræbtes 1812 af en Bexelagent Bellingham, der troede sig forurettet af Regeringen.

Perch [pertsch], s. **Pole.**

Perche [pærsch], et af Frankrigs gamle Landskaber, udgjør nu en Del af Dep. Orne og Eure-Loir. En Hesterace, **Percherons** [rõng], har Navn derefter.

Perche [s. o.] var et gammelt fransk Længdemaal af forskjellige Størrelser: a) den almindelige P. (for Landmaalerne) lig 18 Pieds de roi ell. 18,6 danske Fod, b) for Domainerne (P. des eaux et forêts) lig 22 Pieds ell. 22,8 d. Fod, c) i nogle Provinser lig 20 Pieds ell. 20,7 d. Fod. I Schweiz er en P. (Ruthe) lig 10 schweizerske Fod ell. 3 Metre og lig 9,558 d. Fod. Ved Indførelsen af de metriske Maal i Belgien benyttedes P. for at betegne 10 Metre.

Percier, Charles [sie], fransk Bygmester, f. 1764 i Paris, d. 1838 smstds., uddannede sig i Paris og Rom. Han hører til den Kreds af Kunstnere, der deltog i Oldtidens Gjenfødelse i Slutn. af forr. Aarh., men han forstod med Smag at forbinde dermed Erindringer fra den tidligere italienske Gjenfødelses bedste Tid. Tillige med Fontaine udførte han Dele af det store Bygningscomplex i Louvre og Tuilerierne, byggede Arc du triomphe du carroussel m. m.

Per contant, i Handelsspr. mod rede Penge, for rede Betaling.

Percussion, egtl. Rystelse, Stød, kaldes særlig en af Lægen ved Undersøgelse af Bryst og Underliv meget anvendt Fremgangsmaade, bestaaende i en let Banking paa disse Legemsdeles ydre Overflade for af den derved frembragte (klangfulde, dæmpede, matte osv.) Tone, **Percussionslyden**, at drage Slutninger med Hensyn til de underliggende Deles physiske Forhold, Tæthed, Luftholdighed, Omfang osv. P., der er opfunden af Auenbrügger 1754, udføres dels med de blotte Fingerspidser (umiddelbar P.), dels igjennem et mellemskudt Underlag, f. Ex. en af den anden Haands Fingre eller en dertil indrettet Plade, hyppigst af Elfenben, Plessimeter (middelbar P.); endelig anvende mange til Anslaget en lille Hammer af Staal med et Overtræk af Kautschuk paa Banen. **Percussionslaas**, s. **Gevær.** **Percussionsmaskine**, d. s. s. Stødmaskine (s. d. A.).

Percy [si], Slægten, s. **Northumberland** (2).

Percy, Thomas [si], engelsk Biskop, f. 1728, d. 1811. Han har gjort sit Navn berømt ved den Samling af gamle engelske Folkeviser, som han 1765 udgav under Titlen »Reliques of Ancient English Poetry«. Denne Bog fik senere en overordentlig Indflydelse paa den Poesi, der brød frem i England ved dette Aarhundredes Begyndelse: Walter Scott fik som Dreng fat i Bogen, og dens Indvirkning paa ham var stor; Wordsworth erkjender, hvad han skylder den, og bruger om den det Udtryk, at Englands Poesi er bleven fuldstændig gjenløst ved den. Selv i Tyskland fik Bogen Indflydelse, idet den var medvirkende Impuls til at vække Bürger til Efterligning af den gamle Balladedigtning.

Perczel, Morits [pĕrtzel], ungarsk Revolutionsgeneral, f. 1811, uddannedes til Ingenieurofficer, men forlod denne Stilling for at styre sine Godser og valgtes 1843 til Landdagen, hvor han sluttede sig til det demokratiske Parti. 1848 var han en kort Tid Ministerialraad, men hørte derefter til den radicale Opposition. I Sept. s. A. blev han Fører for et Corps Frivillige, tvang en Afdeling af Jellačićs Hær til Overgivelse og blev til Løn Brigadegeneral. Han udmærkede sig ogsaa ved Overgangen over Theiß (Jan. 1849) og senere i Banatet, men laa i stadig Strid med Görgey og maatte efter at have deltaget i de sidste Kampe i Aug. flygte til Tyrkiet, medens hans Billede blev hængt af Østerrigerne. 1851 gik P. til London, men hjemvendte 1867 og valgtes til Underhuset, hvor han øvede stor Indflydelse og 1873—74 var Formand for Deák-Partiet. Især søgte han at udvikle en egen ungarsk Hær og blev derfor ogsaa General i Landeværnet (Honveds).

Perdendo, perdendosi, it., tabende sig, bet. i Mus. en stærk Aftagen i Klangstyrke.

Perdikkas, tre makedoniske Konger, af hvilke den ældste, en Heraklide, c. 664 f. Chr. skal have stiftet det makedoniske Rige. — P. II regerede 454—413 og deltog i den peloponnesiske Krig som Spartas Forbundsfælle. — P. III var Broder til Philip, Alexander d. stores Fader, og faldt 360 f. Chr. imod Illyrerne. — Vigtigere i historisk Henseende er Alexanders Feltherre P., hvem han paa sit Dødsleje skal have overgivet sin Signetring som Symbol paa Kongeværdigheden. P. søgte som Formynder for Alexanders Søn Alexander at holde Riget sammen; men det kom snart til Brud mellem ham og de andre Feltherrer, og da Ptolemæos imod P.s Befaling havde ladet Alexanders Lig føre til Ægypten, kom det til Krig. P. gik over Nilen, men hans Soldater gjorde Opstand, og han blev dræbt af nogle Forrædere 321 f. Chr.

Perdu, fr. [dŷ], tabt, fortabt.

Per Døver og Kirsten Kimers kaldes et Par gamle Træfigurer fra c. 1500 i Roskilde Domkirke. Manden slaar med sin Hammer Timeslag paa en større Klokke, og Konen slaar Kvarterslag paa en mindre. Oprindelig stod dette Spilleværk i Forbindelse med et Træbillede af Ridder Jørgen i Kamp med Dragen, og hver Gang Klokken slog, trampede Skimmelen paa Dragen, som udstødte et Skrig. 1718 flyttedes St. Jørgen paa Pulterkammeret for ikke at forstyrre Menighedens Andagt, men ved Kirkens sidste Restauration ere alle Figurerne paa ny opstillede og satte i Forbindelsen med Urværket.

Pĕreat, lat., dø! ned med ham!

Peregrinos, en kynisk Philosoph fra det 2det Aarh., er navnlig bekjendt ved Lukians satiriske Skildring af hans Liv og Død. P., hvem han ogsaa kalder **P. Proteus**, skal først have begaaet alle Haande Udskejelser, derefter være bleven Christen og trods sit skjændige Liv højt anset af sine nye Trosfæller, men omsider excommuniceret af dem og derpaa til sidst før at vække Opsigt ved sin Død have opbrændt sig selv ved de olympiske Lege 164. Skriftet er i det væsentlige et Spotteskrift mod Kynikerne.

Pereire, Emile og Isaac [perähr], f. 1800

og 1806 i Bordeaux af jødisk Slægt, vare først Vexelmæglere i Paris, men sluttede sig 1829—34 til St. Simonisterne, hvorefter E. P. blev Medarbejder af »Globe« med M. Chevalier og siden af »National« under A. Carrel. Med Rothschilds Hjælp byggede Brødrene P. den første Jærnbane til St. Germain og grundlagde derved deres Ry og deres Formue; de byggede senere den store Nordbane og stiftede 1852 den navnkundige Crédit mobilier (s. d. A.). I de følg. Aar oprettede Brødrene P. en Mængde forskjellige Aktieselskaber, byggede Jærnbaner, ordnede Laan og andre Finansoperationer og tjente store Formuer, men drev den finansielle Svindel stedse højere, saa at flere af de Selskaber, de havde stiftet, baade Crédit mobilier og dets Aflægger Crédit immobilier, ødelagdes (1871). Allerede 1867 nødtes de til at trække sig tilbage fra Ledelsen med Banære, men uden at miste deres Rigdom. Begge bleve 1863 valgte til den lovgivende Forsamling, men da J. P. lod sig gjenvælge 1869, blev Valget omstødt paa Grund af Stemmekjøb. E. P. døde 1875, J. P. 1880.

Perekōp, befæstet Stad i det russiske Gouv. Taurien paa den smalle Landtange, som forbinder Halvøen Krim med Fastlandet. 4,000 J. Stor Indvinding af Salt i Omegnens Saltsøer.

Père-Lachaise [pæhr laschähs], Kirkegaard i Paris, s. Lachaise.

Peremtōrisk, afgjørende, uden Frist.

Perennērende, vedvarende. P. Planter eller Stauder, fleraarige, urteagtige Planter; Tegn ♃.

Pērez, Antonio, spansk Minister, f. 1539 i Aragonien, var Statssecretær hos Philip II og nød dennes Yndest i høj Grad, medens han skaffede sig mange Fjender ved sit Overmod og sin Gjerrighed. Da han efter Kongens Opfordring 1578 havde ladet Juan d'Austrias Fortrolige, Juan Escovedo dræbe, blev han af dennes Familie anklaget som Morder, og da Kongen lod ham i Stikken, ved Tortur bragt til Bekjendelse. Han undslap af Fængslet og flygtede til Aragonien for at finde Beskyttelse i sit Fødelands særegne Privilegier; Retten her frikjendte ham ogsaa, men Kongen fik ham overgivet til Inqvisitionen. Striden herom foranledigede en Opstand i Aragonien, som endte med, at Philip II med Vaabenmagt undertvang Landet og ophævede dets gamle selvstændige Forfatning. P. undkom lykkelig 1591, fandt en hæderlig Modtagelse hos Henrik IV i Frankrig og døde i Paris 1611. Han efterlod interessante Memoirer (»Relaciones«, 1594), som ere af Betydning for Philip II.s Historie.

Per fas et nĕfas, lat., ved tilladelige og utilladelige Midler.

Perfectibilitēt, Evne til Fuldkommengjørelse, særlig Menneskets Evne til fremskridende Udvikling af sit Væsen. Historien viser en stedse rigere og alsidigere, nøjagtigere og fuldstændigere Udvikling af den menneskelige Kultur paa de forskjellige Omraader; og selv om den stigende Civilisation ikke i sig selv indbefatter stigende Moralitet, er der dog saa nøje en Forbindelse mellem det sædelige Liv og dets historiske Betingelser, at P. for saa vidt ogsaa maa siges at gjælde i moralsk Henseende. Urigtig opfatter man derimod P., dels ved at betragte den som absolut og overse, at Fremskridt i én Retning ofte maa kjøbes med Tilbagegang i en anden, dels ved at antage, at den gaar i lige Linje, skjønt Historien viser, at en Opløsningsperiode i Regelen vil følge efter en storartet Udviklingsperiode. P.s Aarsag maa søges i Menneskets Evne til Erkjendelse og til i Kraft af Erkjendelsen at omforme det givne, i Følelsens Trang til nye og mangfoldige Indtryk og i Viljens Higen efter at udfolde alle Evner og Kræfter. Selv om det fra først af er Nøden og Selvopholdelsestrangen, der fører til Udvikling af Kræfterne, saa bliver denne dog paa højere Trin mere end et blot Middel. Det Maal, der naas, er ikke at søge uden for Udviklingen selv. Gjennem selve det historiske Arbejde skal Mennesket erhverve højere og klarere Bevidsthed og derved sandere Frihed; dette er den Opgave, hvorom alle enkelte Opgaver samle sig som deres indre, besjælende Centrum. — Det følger af sig selv, at Ideen om P. først kunde opstaa paa en Tid, da man kunde overse flere afsluttede historiske Perioder. De gamle mangle derfor paa svage Antydninger nær denne Ide; de satte i det hele Hvile og plastisk Ro over Bevægelse, ja formaaede ikke at gjennemtænke Bevægelsens Begreb. Det er det 18de Aarh.s begejstrede Tænkere, som have opstillet P.s Begreb; Vico, Turgot og Condorcet, Lessing, Herder og Kant staa her i første Række. I vort Aarh. har dette Begreb faaet en nærmere Gjennemførelse af St. Simon og Comte, Hegel og Spencer.

Perfectum (lat., d. e. fuldendt), Førnutid, kaldes i Grammatiken den Tidsform af Verbet, der betegner en Handling ell. Tilstand som forbigangen i Henførelse til Nutiden, f. Ex. jeg har læst.

Perfid, falsk, troløs; Perfidī, Troløshed.

Perforatiōn, Gjennemboring, i Patholog. den sygelige Gjennembrydning af et Organs Vægge indenfra (ved Ulceration) eller udenfra (ved Stik, Snit osv.). I Fødselsvidensk. en Operation, hvorved Fødselshjælperen med et skarpt Instrument, Perforatōrium, sønderbryder det døde Fosters Hoved, naar dette paa Grund af sin usædvanlige Størrelse eller Bækkenets Snæverhed ikke kan fødes helt.

Pērgama ell. Pergama, s. Pergamon.

Pergamēnt (opkaldt efter Pergamon) bliver efter dets Bestemmelse til Trommeskind, Sigtebunde, Skrivepergament osv. dannet af tykkere eller tyndere Huder ved foreløbig Beredning ligesom til Hvidgarvning (s. Garvning), Udspænding, Tørring, Skrabning, Affedtning med Kridt og Slibning med Pimpsten. I de senere Aar tilberedes „vegetabilsk P.“, Pergamentpapir, af ulimet Papir ved at dyppe det en meget kort Tid i stærk Svovlsyre, udvaske og tørre det. Det faas jævnere end det animalske P. og af vilkaarlig Tykkelse ved at samle et passende Antal endnu friske Ark.

Pērgamon, en anselig Stad i det lilleasiatiske Landskab Stor-Mysien, blev Hovedstaden i det pergamēnske Rige, der 283 f. Chr. blev grundlagt af Philetæros, en af Lysimachos's Statholdere. Denne og hans Efterfølger Eumenes I (263—241) hævdede deres Uafhængighed lige over for Seleukiderne, og

Attalos I (241—197) antog Kongetitlen. Han stillede sig i venskabeligt Forhold til Romerne, til hvilke endelig Attalos III 133 testamenterede Riget, der 131 blev romersk Provins under Navn af Asia. Under Attalos I og hans Efterfølgere Eumenes II (197—159) og Attalos II og III blev P. et Midtpunkt for Kunst og Videnskab og Sæde for den saakaldte „pergamenske Billedhuggerskole". Eumenes opreiste et uhyre Alter for Zeus Soter, prydet med en gigantisk Frise til Minde om hans Sejer over Gallerne, som i Henseende til Composition og Udførelse er et af Oldtidens Mesterværker. De af den preussiske Regering under Ledelse af Humann og Bohn i P. foretagne Udgravninger have bragt store Kunstskatte for Dagen, som nu ere samlede i Berlin, men endnu ikke klassificerede og tilgængelige for Publikum. Ogsaa Pergamentet er først opfundet i P., efter hvilken det har Navn. Nu hedder Byen Pergama ell. Bergama med 4,000 J.

Perge, i Oldtiden en Stad i Pamphylien i Lilleasien tæt ved Kysten, med et berømt Artemistempel. Paulus prædikede her paa sin 1ste Missionsreise (Ap. Gj. XIII, 13; XIV, 25).

Pĕrgŏla, it., et Slags bedækket Alle, hvis Sider dannes af let Lægteværk eller af enkelte Piller, imellem hvilke er anbragt Fletninger af Jærntraad eller Espalier af Træ, som dækkes med Slyngplanter.

Pergolēsi ell. **Pergolese**, Giovanni Battista, f. 4 Jan. 1710 i Jesi, lærte Musik i et Conservatorium i Napoli af Greco, Durante og Feo og begyndte sin Virksomhed som Operacomponist 1731 med »Sallustia«, hvorefter fulgte »La serva padrona« o. fl. 1735 kaldtes P. til Rom, men da hans „Olympiade" ikke gjorde Lykke der, rejste han strax tilbage til Napoli og skrev sit sidste, berømte Værk, et Stabat mater, som endnu beundres, for hvilket han fik ti Ducater af en Klosterbroder, der havde bestilt det. Han døde 16 Marts 1736 i Pozzuoli af Svindsot og efterlod, kun 26 Aar gl., 13 Operaer og 16 til Dels større Kirkeværker.

Peri, persisk Benævn. for en god Aand ell. Fe, udmærket ved legemlig Skjønhed, omtr. svarende til det arab. Djinn, d. e. Genius; de beskytte Menneskene mod de onde Aander (Dev).

Peri, Jacopo, f. i Firenze i en adelig Familie, har faaet et Navn i Musikhistorien som en af dem, der i Slutn. af det 16de og Beg. af det 17de Aarh. frembragte en Omvæltning i Musiken (s. Opera). Omtr. 1601 blev han Capelmester hos Hertugen af Ferrara, men for øvrigt ved man kun meget lidt om hans Livsomstændigheder.

Periāl (maaske af fr. impérial), Rus; perialiseret, beruset.

Periāndros, Enehersker (Tyran) i Korinth, en af de saakaldte 7 vise. Han fulgte 627 f. Chr. sin Fader Kypselos i Regeringen og viste i Begyndelsen megen Mildhed; senere lagde han stor Grusomhed for Dagen; d. 584.

Pericardītis, Betændelse i Hjerteposen, opstaar navnlig under Gigtfeber og Infectionssygdomme og kan blive farlig ved at hindre Hjertets Bevægelse eller ved at fremkalde forskjellige Forandringer i selve Hjertets Muskulatur.

Perichŏndrium, den til Benhinden paa Kuoglerne (Periosteum) svarende Hinde, der beklæder Bruskene udvendig. **Perichondrītis**, Betændelsen i denne Hinde, er enten en Følge af ydre Indvirkninger (Stød, Slag osv.) eller af andre Sygdomme (Syphilis, Kræft, Ulcerationer osv.). Særlig i Strubehovedet kan P. blive meget farlig ved Dannelsen af Bylder og Nekrose af Bruskene og er altid her en meget alvorlig Sygdom.

Perīculum in mŏra, lat. (Livius, XXXVIII 25, 13), Fare ved at nøle.

Périer, Casimir [riē], s. Casimir-Périer.

Périgord [gāāhr], et af Frankrigs gamle Landskaber, udgjør nu Dep. Dordogne og en Del af Dep. Lot-Garonne. P.-Trøfler ere bekjendte.

Périgueux [gø], Hovedstad i det franske Dep. Dordogne ved Floden Isle, 15 M. ø. n. ø. for Bordeaux. 22,000 J. Bispesæde, Kathedralkirke, seværdige romerske Oldsager. P. var Hovedstad i det gamle Périgord. Her drives betydelig Handel med Trøfler og Trøffelposteier. Fabrikation af Papir, Uldstoffer og Brændevin.

Perigæum og **Perihelium**, s. Apsider.

Perikles, Athens berømte Statsmand, var en Søn af Feltherren Xanthippos og Agariste af Alkmæonidernes Slægt. Udgaaet fra et Hjem, der saa vel i politisk som i literær Henseende indtog den mest fremragende Plads i Athen, modtog han en fortrinlig Opdragelse; iblandt hans Lærere nævnes Damon og Zenon, men fremfor alle Philosophen Anaxagoras, som synes at have haft den største Indflydelse paa Udviklingen af P.s Charakter og Evner. I sin Ungdom udmærkede han sig som Kriger, men undgik det politiske Liv, som det siges paa Grund af hans mærkelige Lighed med Tyrannen Pisistratos. Først efter Themistokles's Banlysning og Aristides's Død traadte han frem som Leder af det demokratiske eller Fremskridtspartiet i Opposition til Kimon, Lederen af det aristokratiske eller conservative Parti. 463 omtales han første Gang, og to Aar efter, 461, rettede han det første Angreb paa Aristokratiet ved at berøve det areopagiske Raad dets vigtigste Forretninger. Her som i hele sit politiske Liv lod P. en anden — i dette Tilfælde Ephialtes — optræde som Forslagsstiller og holdt sig selv tilbage. Kort efter blev Kimon landsforvist, og P. ledede nu Statens Anliggender, idet han i en Række af Aar lod sig udnævne til Strateg, i hvilken Egenskab han ledede ikke alene Krigsvæsenet, men ogsaa de udenlandske Forhold, tog imod fremmede Sendebud og ansatte de Borgerforsamlinger, hvor Gesandter bleve indførte. Tillige styrede han Finansvæsenet som ταμίας eller ἐπιμελητής, den eneste Embedsmand i Athen, der forblev 4 Aar i sit Embede og kunde blive valgt paa ny. Som Strateg deltog han i en Række Felttog, i Slaget ved Tanagra 457, i de store Kampe 454—53 i Sikyon, Akarnanien og det thrakiske Chersonnes. Det var imod hans Raad, at den uheldige Expedition til Ægypten 460—55 fandt Sted, ligesom han indstændig havde fraraadet Toget til Boøtien 447, der endte med det for Athenienserne saa ulykkelige Slag ved Chæronea.

Derimod styldtes det ham, at den 30aarige Fred med Sparta 445 kom i Stand. Efter at Thukydid, som havde efterfulgt Kimon i Ledelsen af det aristokratiske Parti, 444 ved Ostrakismen var forjaget, stod P. uden nogen Rival. Han kunde nu med større Kraft fuldføre de Reformer i demokratisk Retning i Athen, som skulde gjøre denne Stat til Centrum for Grækenlands aandelige Liv. Demokratiet blev nu gjennemført i sin fulde Udstrækning (s. Athen), men i Virkeligheden styrede P. Staden som dens første Borger. Den Magt, han i en Række af Aar øvede over det ustadige Folk, er det bedste Bevis for hans overlegne Aand. Han var hverken Demagog eller Despot, men en Borger blandt Borgere, som adlød ham, fordi de stolede paa ham. Hans Veltalenhed, hvorom der des værre kun er levnet faa Vidnesbyrd, skildres af Samtidens Forfattere, selv hans ivrige Modstandere, som gjennemtrængt af Forstand, den dybeste Følelse og den højeste Kunst. Han talte aldrig uforberedt, men plejede altid før sin Tale at bede, at intet uoverlagt Ord maatte falde fra hans Læber. Hans Levetid er de store Mestres Tidsalder: Digtere, Philosopher, Videnskabsmænd og Kunstnere; hans rigt udstyrede og ædle Natur dannede som et Midtpunkt for hele denne glimrende Kreds, og med Rette har derfor denne Tidsalder modtaget Navn efter ham, i hvis Person de forskjellige Retninger i den græske Cultur mødtes i harmonisk Enhed. I denne hans Naturs fuldkomne Harmoni og i den klassiske Ro, som var Frugten deraf, er P. Typen for Oldtidens ideale Aand. Uagtet den Tillid, P. nød hos Folket, maatte han dog ogsaa føle dets Ustadighed. Man angreb hans Administration og hans religiøse Meninger. De første Angreb prellede af paa hans retskafne og uplettede Charakter; for de sidstnævnte maatte hans bedste Venner og nærmeste Omgangskreds bøde: Anaxagoras og Phidias joges i Landflygtighed, Aspasia lykkedes det ham kun at frelse ved Opbydelsen af al sin Veltalenhed. Slutningen af hans Liv falder i Begyndelsen af den peloponnesiske Krig, som han ikke har tilskyndet, men heller ikke fraraadet. P. havde ikke forsømt under Freden at forberede Krigen, og denne blev ogsaa ledet efter den Plan, han havde udkastet. Det var under denne Krig, at han af Folket udvalgtes til at holde Gravtalen over de i Kampen faldne Athenere, og denne er endnu bevaret hos Thukydid som et af de stolteste Udtryk for Oldtidens Talerkunst. Under den store Pest, som ramte Athen, havde han den Sorg at miste begge sine Sønner; selv Athenienserne lod deres Harme og Sorg gaa ud over ham og idømte ham en Bøde som den, der havde raadet til Krigen, men de fortrød det snart og udnævnte ham paa ny til Strateg, ja legitimerede endog hans Søn med Aspasia, for at hans Hus ikke skulde uddø med ham. Han døde 429 midt under Krigen og begravedes i Kerameikos, hvor andre af Athens store Mænd senere fandt den sidste Hvile ved hans Side.

Perikon (Hypericum), Slægt af Perikonfamilien, oftest Urter med helrandede, modsatte, kjertelpunkterede Blade uden Axelblade, kvastformet Blomsterstand, regelmæssige, undersædige, femtallige Blomster, friblade Krone, flerknippede Støvdragere, Kapsel. Kronens Farve gul. Flere Arter ere almindelig vildtvoxende hos os, og deres Blomsterknopper anvendes til at sættes paa Brændevin.

Perikope, Benævn. paa de Afsnit af den hellige Skrift, som fra gammel Tid have været foreskrevne til Oplæsning ved Alteret og til Text for Prædikener, og som for største Delen ere de samme Søn- og Festdagsevangelier, der findes i Pave Gregor d. stores Lectionarium. De gejstliges Forpligtelse til at prædike over de foreskrevne P. kaldes Perikopetvang. Denne Tvang er i den nyere Tid bleven hævet i flere protestantiske Lande, saa at Præsten har Frihed til at vælge, hvilken Text han vil. I Danmark er en af Professor P. Madsen, Biskop Joh. Clausen og Provst Paludan-Müller udarbejdet ny Perikoperække 1885 bleven indført til Brug ved Siden af den gamle, saaledes at der nu skiftevis hvert andet Aar prædikes over hver af disse Rækker. Dog kan enhver Præst, som ønsker det, prædike udelukkende over de gamle Texter, naar han meddeler sin Biskop Underretning derom inden Begyndelsen af det Kirkeaar, i hvilket de nye Texter skulde bruges. I Norge ere 1887 to af Professorerne G. Johnson og A. C. Bang samt Sognepræst S. Brun istandbragte nye Textrækker indførte til Brug ved Gudstjenesten; hvert tredje Aar prædikes der over de gamle Textrækker. En lignende Ordning er tidligere indført i Sverige.

Perim, en lille, nøgen og vandløs Klippeø i Bab-el-Mandeb-Strædet, ⅗ M. fra Arabiens og 2½ M. fra Afrikas Kyst, holdes siden 1857 besat af Englænderne, som have befæstet dens Østkyst og derfra beherske det mest benyttede østlige Udløb af det røde Hav.

Perimĕter betegner Omkredsen af plane, navnlig retlinede, Figurer.

Perino del Vāga, italiensk Maler, s. Buonaccorsi.

Peringskjöld, Joh. [schjøld], svensk Oldgrandsker, f. 1654, d. 1720, hed Peringer, inden han 1693 blev adlet. S. A. blev P. Rigsantiqvar og var derhos 1698—1712 Antiqvitets-Archivets Translateur; 1719 tog han sin Afsked med Titel af Cancelliraad. Han besørgede Udgivelsen af »Wilkina Saga« og af Snorre Sturlasons Kongesagaer; han udarbejdede et svensk Diplomatarium, som dog for største Delen gik tabt ved Slotsbranden i Stockholm 1697, og gjorde vidtløftige Samlinger til antiqvariske Beskrivelser af Sveriges Landskaber, af hvilke dog kun Beskrivelsen af Upland for en Del blev udgiven i »Monumenta Uplandica per Thiundiam« (1710) og »Monumenta Ullerakerensia« (1719).

Perinæum, s. Mellemkjød.

Periŏde, Omløb, Kredsløb. I Mathematiken bruges det som Betegnelse for, at visse Tal eller Værdier gjentage sig i den samme Orden (f. Ex. periodiske Decimalbrøker, p. Functioner). I Chronologien bruges det i samme Betydning som Cyklus (s. d. A.), dog især om et Indbegreb af flere Cykler, som den julianske P. S. nærmere herom under Chronologi. Om den chaldæiske eller Formørkelsernes P. s. Saros.

Periöder, popul. Benævn. for Menstruation.
Periodicitēt, Gjenkomst med visse Mellemrum.
Periödisk, hvad der regelmæssig gjentager sig. **Periodisk Decimalbrøk** er en saadan, hvor de samme Sifre gjentage sig i den samme Orden, og som saaledes fortsættes i det uendelige. Den er rent periodisk, naar Perioden begynder strax efter Kommaet, som 0,33 33 33....; blandet periodisk, naar dette ikke er Tilfældet, som 0,321 32 32 32.... Naar en sædvanlig Brøk forvandles til Decimalbrøk ved, at Tælleren divideres med Nævneren, vil en p. D. altid fremkomme, undtagen naar Nævneren (efter at Brøken er bragt til sin mindste Benævning) alene er sammensat af Primfactorerne 2 og 5. En rent p. D. er lig en sædvanlig Brøk, hvis Tæller er Perioden, og hvis Nævner er skreven med saa mange Nitaller, som Perioden indeholder Sifre, f. Ex. 0,32 32 .... = $\frac{32}{99}$; en blandet p. D. kan fremstilles som en Sum eller Differens af en endelig og en rent p. D., f. Ex. 0,321 32 32 .... = 0,289 + 0,03 23 .... **Periodiske Forandringer** kaldes i Astronomien saadanne, ved hvilke en Størrelse efter en vis, forholdsvis kort Tid vender tilbage til den samme Værdi; saadanne ere Nutationen, Aberrationen o. fl. De modsættes de seculære F. (som Præcession, F. af Ekliptikas Hældning), der dog i Virkeligheden ogsaa ere p., men kun i langt større Perioder. S. **Perturbationer**. **Periodisk Function** er en saadan, hvis Værdi forbliver uforandret, naar den uafhængige variable faar en vis constant Tilvæxt (Perioden), og som altsaa periodisk vender tilbage til de samme Værdier. Saadanne ere de trigonometriske Functioner Sinus og Cosinus, som forblive uforandrede, naar den uafhængige forøges eller formindskes med 2 π ell. 360°, medens Tangens og Cotangens have Perioden π ell. 180°. Der gives ogsaa dobbeltperiodiske Functioner, som have to af hinanden uafhængige Perioder, af hvilke den ene altid er reel, den anden imaginær. Herhen høre f. Ex. de elliptiske Functioner.

Periostitis, Betændelsen i Benhinden (Periosteum, s. **Ben**), opstaar enten ved ydre Vold, og da navnlig paa de overfladisk liggende Knogler, eller ved Forplantelse af Betændelser fra de omgivende Dele, eller som Følge af Forkølelse, Kjertelsyge, Tuberkulose, Syphilis, Skjørbug o. a. Sygdomme. P. er forbunden med stærk Feber, Smerte og Svulst og kan ende med Fordeling eller med Suppuration, Nekrose af Knoglen, Dannelse af Bensvulster.

Periot [pi], en lille engelsk Vægtenhed (af Troyvægten), lig 0,0647 fr. Milligram.

Peripatētiker, Tilhænger af den **peripatetiske Skole**, som stiftedes af Aristoteles (s. d. A.).

Peripeti, uventet Forandring, Vendepunkt.

Peripheri betegner Omkredsen af lukkede, krumme Linjer, navnlig Cirklen; dennes P. har Længden 2 πr, hvor r er Længden af Radius. **Peripherivinkel**, en Vinkel, hvis Toppunkt er i P. af en Cirkel, og hvis Ben ere Chorder; dens Gradeantal er det halve af den Bues, som Benene indeslutte. Heraf følger f. Ex., at en P. i en Halvcirkel er ret, og at de modstaaende Vinkler i en i en Cirkel indskreven Firkant ere Supplementvinkler.

Peristaltik kaldes den ejendommelige (**peristāltiske**) Bevægelse af Tarmkanalen, hvorved dennes Indhold befordres igjennem den. Den iværksættes ved en ovenfra nedad (imod Endetarmen) fremadskridende Sammentrækning af Tarmkanalens ringformige Muskler. Den modsatte Bevægelse kaldes **antiperistaltisk**.

Peristyl, i Bygningsk. Søjlegang eller Søjlehal.

Peritonītis, s. **Bughindebetændelse** und. **Bug**.

Periöker, egtl. Omboer, Naboer, betegner navnlig i Modsætn. til Spartanerne Beboerne af de mindre Stæder i Lakonien, der betalte Skat og ydede Krigstjeneste til Spartanerne, men for øvrigt levede under taalelige Vilkaar. I Geogr. Jordbeboere under samme Bredder eller Parallelkredse.

Perkāl, de tætteste lærredsvævede Bomuldstøjer, hvide eller trykkede, og i sidste Fald ofte kaldte Calicot.

Perkān, d. s. s. Berkan.

Perle. P. ere sygelige eller dog i alt Fald abnorme Dannelser, der kunne fremkomme hos alle Slags Muslinger, ja selv hos Snegle; men kun hos de saakaldte Perlemuslinger ere de saa hyppige, saa store og saa smukke, at de have nogen Værdi; naar de nemlig ere meget smaa, stærkt farvede eller dunkle, have de hverken Skjønhed eller Værdi. De dannes i Almindel. omkring et lille fremmed Legeme, et Sandskorn, en lille Snyltemide eller Ikke som Kjærne i den Del af Kappen, som afsætter Muslingskallens indre „Perlemorlag“, men kunne ogsaa dannes rundt omkring i Muslingens Legeme. Man har troet, at Perledannelsen væsentlig skyldtes Snyltedyr, hvilket dog modsiges af andre Undersøgere. I Henseende til chemisk Sammensætning bestaa P. ligesom Muslingskallerne af kulsur Kalk, og de angribes derfor let af Syrer. Det vigtigste **Perlefiskeri** drives af Dykkere i det røde Hav, ved Ceylon, ved Panamá og ved Californien; store og smukke P. betaltes fordum med umaadelige Summer. P. sorteres ved Sigtning og vurderes efter deres Størrelse, Form, Farve, Glathed og Glans, saaledes at Værdien gaar fra næsten intet til adskillige Tusende Kroner. Af de **uægte P.** komme de saakaldte romerske de ægte nærmest. De forfærdiges af Alabast, gjennembores og dyppes i smeltet hvidt Vox, som let indsuges paa Grund af Stenens Porøsitet. Derefter dyppes de i Perle-Essens (s. nedens.), som kun giver et ganske tyndt Overtræk, men ved gjentagne Neddypninger kan man faa dette saa tykt, man vil. Disse P. ere temmelig kostbare og have den Fejl, at de ikke kunne taale Varme og Sved, under hvis Indflydelse de blive matte og Overtrækket springer af. Billigere og mere holdbare, men ikke saa smukke, ere en Art Glasperler, som forfærdiges i Paris, Wien, Venezia osv. paa følgende Maade: Af Glasrør med tynde Sidevægge blæses Kugler, som altsaa faa to Huller lige over for hinanden; disse Kugler overtrækkes indvendig med Perle-Essens og fyldes derefter med smeltet Vox. Andre Glasperler ere indvendig spejlbelagte med et Amalgam af Vismut, Tin og Bly; atter andre, især af farvet Glas, ere slebne i Facetter. Metal-

perler dannes saa vel af Jærn, der cementeres (Staalperler), som af blødere Metaller ved Udhugning af Plader eller Afslipning af de enkelte Omgange af lange Traadvindinger og Prægning, undertiden Slibning af Facetter. Man danner ogsaa P. af Ædelstene (Granater o. fl.), Rav, Koraller, Gagat (de saakaldte Stenkulsperler) og forskjellige Compositioner. **Perle-Essens** tilberedes ved at man udriver Karpeskæl med Vand, indtil det sølvglinsende Overtræk er sunket til Bunds; Skællene fis da fra, og til den tilbageblevne Vædske sættes Husblas ell. Pergamentlim. Til at fremstille 1 Pd. Essens behøves Skællene af henv. 20,000 Fiske.

Perleaske, et af de bedste Slags (amerikansk) Potaske.

Perleberg, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 16 M. v. n. v. for Berlin. 8,000 J. Store Hørmarkeder. Fabrikation af Roesukker.

Perlebønner, en lavere voxende Afart af Stangbønner, hvoraf Frugterne benyttes i tørret Tilstand.

Perlefarve kaldes af Malerne en blaalig hvid eller graalig hvid Farve, sædvanlig dannet ved at sætte en meget ringe Mængde Berlinerblaat eller af en sort Farve til den sædvanlige hvide Farve (Bly- ell. Zinkhvidt).

Perlegryn dannes af Bygkorn ved saa længe fortsat Behandling paa en Skalkværn, at de med Undtagelse af en lille Rest af Furen ere kuglerunde (s. Gryn). Til sidst glattes de blandede med Klid paa et Polerværk, dannet som en Skalkværn, men med en Kippe af Træ.

Perlehøne (Numida meleagris), korthalede Hønsefugle, graa med hvide Pletter og en saakaldt Hjælm eller hornbeklædt Benkam paa det nøgne Hoved; de have røde Hudlapper ved Næbet, men mangle Spore; Han og Hun ere kun lidet forskjellige. P. lever vild i Afrika og paa Madagaskar, hvor der ogsaa findes andre Arter af samme Slægt. Allerede i Oldtiden var den kjendt i Sydeuropa; den er mere livlig end de andre tamme Hønsefugle og har et skarpt, gjennemtrængende Skrig.

Perlemor, Skallen af Perlemuslingen og enkelte andre Muslinger og Snegle. Det ejendommelige Farvespil paa Indersiden af disse Skaller beror derpaa, at de ere dannede af en overordentlig Mængde meget tynde Blade paa en saadan Maade, at Lysstraalerne under deres Tilbagekastning fra forskjellige Flader frembyde de saakaldte Interferensphænomener (s. Interferens). Disse Skaller opsamles ved Perlefiskeri i den persiske Bugt, det røde Hav o. s. fr. og sorteres i sorte og hvide. De sorte kunne eftergjøres ved Farvning af de hvide med Sølvopløsninger. P. anvendes fortrinsvis til Indlægning af Snedkerarbejde og til Finering, Knivskafter, Jetons osv. De ydre Lag af Skallerne spaltes fra med Mejsler, og det rene P. slibes og poleres med Tripel. Ved at ridse Metal kan man frembringe kunstige Perlemorsfarver, der ligesom de naturlige kunne overføres f. Ex. paa fint Lak.

Perlemorfugl (Argynnis), Slægt af anselige Dagsommerfugle, hvis Vinger oventil ere lysebrune med sorte Tegninger, underneden, især paa Bagvingerne, prydede med perlemorlignende sølvhvide Pletter og Striber.

Perlemusling (Avicula), en nærmest med Østerserne beslægtet Muslingslægt, der bebor det indiske og stille Hav; dens Skaller ere flade og tynde, indvendig beklædte med et smukt Lag Perlemor. **Flodperlemuslingen** (Unio margaritifera) hører derimod til Dammuslingernes Slægt og er udbredt over den nordlige Halvkugles ferske Vande (Norge, Sverige, Skotland, samt nogle Steder rundt om i Europa, mest i Bjergelve).

Perleskrift, en Bogtrykkerskrift, s. Skrifter.

Perlesten, en især i Ungarn forekommende glasagtig plutonisk Bjergart, der har en Del til fælles med Obsidianen, men adskiller sig derfra ved krumskallet Structur, graa Farve og et emailagtigt Udseende.

Perm, 1) Gouvernem. i Rusland, hører dels til Europa, dels til Asien. Det omgives af Gouv. Vologda, Vjatka, Ufa, de orenburgske Kosakkers Land og Sibirien. 6,081 □ M. med 2,540,000 J. (1882), hvoraf henved 100,000 Muhammedanere og nogle Tusende Hedninger. Uralbjærgene gjennemstryge Gouvernem. med Retning fra N. til S. og dele det i en mindre, østlig Del, der hører til Asien, og en større, vestlig, der hører til Europa. I den nordligste Del af Landet v. for Ural er Vandskjellet mellem det nordlige Ishav og det kaspiske Hav; herfra løber Petschora mod N. til Ishavet. Resten af denne Strækning hører til det kaspiske Havs Vanddistrict. Den vigtigste Flod er her Kama, der optager en Mængde Bifloder og falder i Volga. Landet ø. for Ural hører til Ishavets Vanddistrict og sender talrige Bifloder til Tobol, der falder i Ob. P. ligger mellem 55° og 62° n. Br., men Klimaet er saa barsk, at Agerdyrkningen allerede ophører ved 60° n. Br. Nord herfor er Landet for en stor Del skovbevoxet eller moradsigt. Ogsaa i de sydligere Egne findes store Skove, hvis Træ i uhyre Mængde benyttes til Udsmeltning af Metaller fra Minerne i Ural. Der produceres Guld, Platin, Kobber og Jærn, samt overordentlig meget Salt. Skovene ere rige paa Pelsdyr og Floderne paa Fisk, navnlig Lax og Stør. Uagtet den betydelige Skov- og Bjergværksdrift ere dog Agerdyrkning og Kvægavl Befolkningens Hovederhverv. — 2) Hovedstad i Gouv. P. ved Floden Kama, 70 M. ø. n. ø. for Kasan. 22,000 J. Bispesæde. Storartede Kanonstøberier, Metalvarefabrikker og Kobberhammerværker. Betydelig Flodskibsfart.

Permanent, vedvarende, bestandig, som en p. Commission. P. Luftarter kaldtes tidligere saadanne, som man ikke ved noget Tryk eller nogen nok saa lav Temperatur kunde fortætte til Vædske. De vigtigste p. L. vare Ilt, Brint, Kvælstof, Kvælstoftveilte, Kulilte, let Kulbrinte. Men det har nu vist sig, at der for enhver Luftart gives en bestemt Temperatur, „den kritiske Temperatur", over hvilken den ikke kan fordraabes, og at naar man hidtil ikke kunde fordraabe hine saakaldte p. L., var Grunden, at man ikke bragte dem under deres kritiske Temp., som netop for dem ligger meget lavt (under — 100°). Ved at tage Hensyn hertil har man nu fordraabet dem alle. Begrebet p. L. er dermed ikke bortfaldet, men har faaet en rationel Betydning. Over sin kritiske Temp. er

enhver Luftart p., under sin kritiske Temp. derimod en fordraabelig Damp.

Permiske Formation betegner i Geognosien Dannelser, yngre end Kulformationen og ældre end Trias. Murchison har givet den dette Navn paa Grund af dens store Udbredelse i Gouv. Perm i Rusland; i Tyskland kaldes den ogsaa Dyas paa Grund af, at den indeholder to Hovedafdelinger: en rød Sandsten („Rødliggende") med rig Landflora og en Saltvandsdannelse, Zechstenen, hvilken sidste indbefatter en ved sine Forsteninger og Kobberlag mærkelig bituminøs Mergelskifer. Her i Norden forekommer intet Led af den p. F.

Permission, Tilladelse, særlig en Militærpersons midlertidige Fritagelse for Tjenesten; permittere, give en saadan Fritagelse. Permissioner, i spøgende Tale Benklæder (ligesom det foregaaende Ord af lat. permittere, tillade, i den Betydning, at det maa være tilladt at omtale).

Permutationer (Ombytninger), i Mathematiken Betegnelsen for de Omsætninger, betragtede med Hensyn til deres Antal, der kunne foretages med et opgivet Antal Størrelser, Elementer (f. Ex. Bogstaver ell. Cifre); de kaldes ogsaa undertiden Variationer. Er Antallet af givne Elementer n, vil Antallet af P. af disse kunne vises at være 1.2.3...n; man ser f. Ex., at to Elementer, a og b, give to P., ab og ba, ligesom tre (a, b og c) give 1.2.3 = 6, nemlig abc, acb, bac, bca, cab, cba. — Hvis man blandt n givne Elementer paa alle mulige Maader udvælger p og for hver Gang, der er foretaget et Valg, omsætter de valgte p Størrelser paa alle Maader mellem hverandre, vil det hele Antal af tilvejebragte P. (der i dette Tilfælde undertiden kaldes Arrangementer) være $n(n-1)(n-2)..(n-p+1)$. Heraf følger atter, at Antallet af Maader, hvorpaa p Elementer kunne vælges blandt n, er $\frac{n(n-1)(n-2)..(n-p+1)}{1.2.3...p}$; de herved tilvejebragte Samlinger af p Elementer kaldes Combinationer (af n Elementer til p). Man ser heraf, at n Tal ville give $\frac{n(n-1)}{1.2}$ Amber (Combinationer til 2), $\frac{n(n-1)(n-2)}{1.2.3}$ Terner osv.; saaledes indeholdt Tallotteriets 90 Tal 4,005 Amber, 117,480 Terner, 2,555,190 Quaterner og 43,949,268 Qviner.

Pernambuco, 1) Prov. af Kejserd. Brasilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Alagoas, Bahia, Piauhy, Ceara, Rio Grande do Norte og Parahyba. 2,332 □ M. med 1,015,000 I. (1888), hvoraf 85,000 Slaver (1885). Landet er bjergfuldt; Vestgrænsen dannes af Serra dos Irmaos, og parallelt med denne strække sig Sa do Ouricury, Sa d'Agua Branca og Sa dos Cayriris. Hovedfloden er San Francisco, der paa en Strækning danner Sydgrænsen og optager en Mængde mindre Vandløb. Ogsaa directe til Atlanterhavet flyder en Mængde Smaafloder. Bjergene ere rige paa Metaller, hvoriblandt en Del Guld. Klimaet er som Følge af Beliggenheden mellem 7° og 9° s. Br. meget varmt og dertil fugtigt. Jordbunden er meget frugtbar, og der frembringes Vin, Frugt, Bomuld og Sukker. De store Skove indeholde fortrinligt Tømmer og Farvetræ. — 2) Hovedstad i Prov. P., ved Atlanterhavet, 90 M. n. ø. for Bahia. 130,000 I. (1888). P. bestaar af 3 Dele, Recife paa en Halvø, med Toldhuset, det kejserlige Skibsværft og de fleste Handelskontorer, Santo Antonio paa en med Recife ved en Bro forbunden Ø, med Stadens smukkeste Bygninger, Gouverneurens Palads, Hovedkirken, Arsenalet, Fængslet og Jernbanegaarden, og Boa Vista paa Fastlandet, med talrige Landsteder. Betydelig Handel og Dampskibsfart.

Pernau, Stad i det russiske Gouv. Livland ved Floden Pernaus Udløb i Riga Bugten, 22 M. n. for Riga. 13,000 I. Havn. Betydelig Handel og Skibsfart. Garveri og vigtigt Fiskeri.

Perniciøs, skadelig, fordærvelig, i Lægel. ondartet.

Péronne [rāān], tidligere befæstet Stad i det franske Dep. Somme, 6 M. ø. for Amiens, ved Fl. Somme. 4,000 I. Livlig Industri. Gammelt Slot, i hvilket Kong Carl d. enfoldige blev holdt fangen og døde 929 og Ludvig XI 1468 havde en mærkelig Sammenkomst med Carl d. dristige af Burgund.

Pérouse, La [rūhs], s. Lapérouse.

Perov, Vassil. [rōff], russisk Maler, f. 1834 i Tobolsk i Sibirien, studerede ved Kunstskolen i Moskva og blev 1866 Medlem af Kunstakademiet der; d. 1888. Han er en ægte russisk Maler, der ligesom den russiske Literaturs betydeligere Forfattere helst dvæler ved Livets mørke Sider, saaledes „den landlige Jordefærd", „Ligkisten paa Slæden", „den druknede Kvinde", der dog anses for mindre vellykket, o. fl. Man sammenligner ham som Maler med Turgenjev som Forf.

Perovsk [rōffsk], Fæstning i den russiske Prov. Syr Darja, ved Floden Syr Darja, 33 M. fra dens Udløb i Aral Søen. 4,000 I.

Perovskaja, Sofija [rōf], f. 1853, Datter af en højere Statsembedsmand, sluttede sig tidlig til Nihilisterne og forlod 1870 sit Hjem for at udbrede deres Lære blandt Folket. Hun tog virksom Del i Mordforsøgene mod Kejser Alexander II, baade 1879 og 1881, da hun gav Tegnet til Udførelsen, og blev 15 Apr. 1881 hængt i St. Petersborg.

Perovskij, Vassilij [rōffski], f. 1794, russisk General, udmærkede sig som Capitain i Garden i Dec. 1825 mod Soldateropstanden i St. Petersborg, var 1828 Stabschef hos Menschikov og blev 1833 Militærgouverneur i Orenburg. Som saadan nødte han den store Kirgiserhorde til Underkastelse, men gjorde 1839—40 et ulykkeligt Tog til Chiva, hvorved næsten hele hans Hær gik til Grunde. Han blev derfor tilbagekaldt 1841, men blev 1845 Rigsraad og udsendtes 1851 paa ny til Orenburg som Generalgouverneur. P. ledede 1853—54 nye heldige Tog mod Kokan og Chiva, indtog Fæstningen Akmetschet, som fik Navn Fort P., og tvang Chiva til at slutte Fred og Venskabspagt, blev ophøjet til Greve og døde 1857.

Perpendikulær, s. Vinkelret.

Perperna, Marcus, romersk Hærfører, hørte til C. Marius's Parti og blev efter Sullas

Sejer forjaget fra Sicilien af Pompejus 82 f. Chr. I Aaret 77 f. Chr. førte han Tropper fra Sardinien til Spanien til Sertorius, hvem hans Soldater nødte ham til at underordne sig; men da han misundte og hadede denne dygtige Fører, stiftede han en Sammensværgelse imod ham og dræbte ham ved et Gjæstebud 72. Uden Dygtighed til at holde sig mod Pompejus blev P. s. A. slaaet, fanget og henrettet, skjønt han søgte at redde sig ved at udlevere Sertorius's Papirer til Sejerherren, som lod dem opbrænde.

Perpĕtuum mŏbile, lat., en Maskine, som foruden at holde sig selv i Gang skulde kunne udføre et Arbejde, f. Ex. et Ur, der under Gangen trak sig selv op. P. m. er en Umulighed, da det i hele Mechanikens og Physikens Omraade er godtgjort, at enhver Virksomhed eller al Energi, som tilsyneladende gaar til Grunde, i Virkeligheden er omsat i en anden Form, men hverken forøges eller formindskes; ved en saadan Omsætning gaar i Regelen noget spildt til ingen Nytte (skadelige Modstande). De store Præmier, der siges at være udsatte i Paris og London for Opfindelsen, existere ikke. **P. m. physicum** kaldes et Apparat, der bestandig holdes i Gang ved Naturforholdenes Forandringer, f. Ex. ved Varmegradens Forandringer i Døgnets Løb, ved Luftstrømninger osv.

Perpignan [pinjäng], befæstet Hovedstad i det franske Dep. Østpyrenæerne, tidligere Hovedstad i Roussillon, ved Floden Têt, 2 M. fra dens Udløb i Middelhavet. 25,000 I. (1881). Bispesæde. Staden ligger paa en frugtbar, med Vinranker, Orange-, Morbær- og Olventræer rigt beplantet Slette. Smuk Kathedralkirke, gammelt maurisk Slot, Malerisamling. Silkeavl, Industri i Olje, Sæbe, Klæde m. m. og betydelig Vinhandel. Statsschæferi. Mindesmærke for Fr. Arago, der var født her.

Perplex, bestyrtet, forbløffet.

Perraud, Jean Joseph [rō], fransk Billedhugger, f. 1821 i Monay i Jura, d. 1876 i Paris, Elev af Ramey og Dumont, hører til de betydeligere Kunstnere af den nyere franske Skole. Blandt hans Arbejder maa nævnes „Bacchus's Barndom“ i Galleriet i Luxembourg, to Karyatider med Lovtavler paa palais de justice i Paris og to Statuer, „Komedien“ og „Dramaet“, paa Forsiden af det nye Operahus smstds.

Perrault, Charl. [rō], fransk Skribent, f. 12 Jan. 1628 i Paris. Allerede som Skolediscipel viste han sig som en ivrig Disputator, og da en Lærer en Gang bød ham at tie, forlod han og et Par Venner Skolen og studerede paa egen Haand. Hans Dannelse fik derved et autodidaktisk Præg, og hans Ringeagt for de antike Klassikere striver sig fra den Tid. 1651 blev han Advocat, var derpaa 1654—64 Fuldmægtig hos sin Broder, der var Generalskatteopkræver; som saadan lærte Colbert ham at kjende og gjorde ham til Generalcontroleur ved det kongel. Bygningsvæsen. P. udøvede en meget heldig Indflydelse paa Colbert ved at bevæge ham til rigelig at understøtte Skribenter og Kunstnere; ligeledes lagde han Grunden til Académie des inscriptions. 1671 blev han Medlem af Académie française, i hvis indre Administration han fik Colbert til at indføre flere gavnlige Reformer. P.s Digte ere ubetydelige; kun »Siècle de Louis grand«, som han oplæste i Akademiet 1687, er mærkeligt som et Indlæg, hvori han vil bevise de moderne Forfatteres Fortrin for Oldtidens. Racine behandlede Digtet som en Bagatel; Boileaus Modstandere glædede sig over det, og disse havde maaske nogen Del i, at P. 1688—98 udgav »Parallèle des anciens et des modernes«, der har Betydning, for saa vidt den protesterer mod Dogmet om de gamles Ufejlbarhed, men hvis til Grund liggende Perfectibilitetstheori er noget triviel, ligesom P. overhovedet ikke forstaar Oldtidens Poesi og Philosophi. Bogen blev Udgangspunktet for en lang Strid; Boileau taite Oldtidens Sag i »Réflexions sur Longin«; P. svarede bittert i »Apologie des femmes« (1694), men godmodig, som han var, forsonede han sig siden med sin Modstander. I »Hommes illustres du siècle de Louis XIV«, 200 korte Biographier, fortsætter P. sit Forsvar for Nutiden. Men hans fortjenstfuldeste Værk er hans »Contes de ma mère l'Oye«, siden til Dels udgivet under Navn af »Contes des fées«, en fortrinlig Samling af Børnefortællinger, hvis Tone vistnok ofte fjærner sig fra Sagnets oprindelige Aand, men hvor Kvikhed og Munterhed aldrig svigter Fortælleren. Efter Colberts Død levede han et tilbagetrukkent Liv og døde 16 Maj 1703. — Hans Broder, **Claude P.**, f. 1613, d. 1688, var først bestemt til Lægekunsten, men helligede sig siden Bygningskunstens Studium. Hans vigtigste Arbejder ere et Observatorium og Planen til Louvres Ombyggelse, der dog først blev fuldendt af Percier (s. d. A.). P. skrev bl. a. »Mécanique des animaux« og har udgivet en Oversættelse af Vitruvius.

Perrault, Léon Basile [s. o.], fransk Maler, f. i Poitiers, Elev af Picot og Bouguereau, vandt en Medaille allerede 1864, men har dog først efter 1876, da han vandt den anden Gang, vakt ret Opmærksomhed saa vel ved sine elegante og livlige Portræter som ved alvorlige Historiebilleder og Livsbilleder, „Johannes Døberen“, „Christi Gravlægning“, „Almisse“ o. fl.

Perrens, Franç. T. [rängs], fransk Historiker, f. 1822, siden 1875 Professor ved den polytechniske Skole i Paris, har dels givet sig af med Frankrigs indre Historie i Middelalderen (»Étienne Marcel« (1860, ny Udg. 1875), »La démocratie en France au moyen-âge« (2 Bd., 1873)) og med Henrik IV.s Hist. (»Les mariages espagnols sous Henri IV« (1869); »L'église et l'état sous H. IV« (2 Bd., 1872), begge prisbelønnede af det franske Akademi), dels med Italiens og særlig Firenzes Historie (»Jérome Savonarola« (2 Bd., 1853) og »Histoire de Florence« (4 Bd., 1877—79)).

Perron, fr. [rōng], udvendig Stentrappe med ēn eller flere Afsatser; forhøjet Gulv, anbragt ved Jærnbanestationer langs Sporet for at lette de rejsende Ind- og Udstigningen af Vognene.

Perrōne, Giovanni, en af Romerkirkens mest ansete Dogmatikere i den nyere Tid, f. 1794 i Chieri, theol. Prof. i Rom og siden 1850 Rector for Collegium Romanum, d. 29

Aug. 1876. Hans „Theologiske Forelæsninger", „Om Marias ubesmittede Undfangelse", „Protestantismen og Troesreglen" og „Om den romerske Paves Ufejlbarhed" ere oprindelig skrevne paa Latin eller Italiensk, men oversatte paa mange europæiske Sprog.

Perronet, Jean Rod. [nä], fransk Ingenieur, f. 1708, d. 1794, udmærkede sig især i Bro- og Kanalbygningskunsten og har i den Retning efterladt sig betydelige Mindesmærker, blandt hvilke Neuillybroen ved Paris, bygget 1768—74, indtager en fremragende Plads. P. organiserede den bekjendte »École des ponts et chaussées«. Af hans Skrifter maa nævnes »Description de la construction des ponts de Neuilly etc.« (1782).

Perrotine, s. Kattun.

Perry, Stephen J. [pĕrri], engelsk Meteorolog og Astronom, f. 26 Aug. 1833 i London, studerede højere Mathematik i London og Paris, blev 1860 Directeur for det meteor. og astron. Observatorium i Stonyhorst og 1874 Medl. af »Royal Society«. 1868 og 1875 foretog han i Forening med Sidgreaves magnetiske Undersøgelser i Frankrig, 1871 i Belgien. 1870 var han Chef for en Expedition til Cadiz for at iagttage den totale Solformørkelse, og 1874 iagttog han tillige med Sidgreaves Venuspassagen fra Kerguelens Land i det indiske Ocean og gjorde samtidig talrige magnetiske Undersøgelser paa dette Sted (meddelte i »Proceedings«); de astron. Iagttagelser ere offentliggjorte i »Account of Observ. of the Transit of Venus 1874«, de meteorologiske i »Meteor. Office« 1879. De samme Videnskabsmænd vare 1882 ved det gode Haabs Forbjærg og gjorde paa Vejen magnetiske Undersøgelser paa Madagaskar.

Persāno, Carlo, Grev di, italiensk Admiral, f. 1806 i Vercelli, indtraadte 1824 i den sardinske Flaade og anførte den 1860 som Viceadmiral foran Ancona og siden foran Gaeta. 1862 var han Marineminister under Ratazzi, blev 1865 Senator og 1866 Overanfører for den italienske Flaade. P. var længe uvirksom, men gjorde i Juli et saare uheldigt Forsøg paa at indtage Øen Lissa i det adriatiske Hav. Hans Adfærd blev underkastet en Undersøgelse, og P. blev 1867 af Senatet dømt til Afsættelse for Udygtighed. D. 1883.

Perseiderne ell. St. Laurentius's Taarer kaldes de Stjærneskud, der falde omkring 10 Aug., fordi deres Radiationspunkt ligger i Stjærnebilledet Perseus.

Persĕphone, lat. Proserpina, Datter af Zeus og Demeter, blev af Pluton bortført til Underverdenen, hvor hun siden med ham herskede over de døde, men fik af Zeus Tilladelse til at tilbringe Halvdelen af Aaret i Oververdenen (Symbol paa den om Foraaret fremspirende Plantevæxt).

Persĕpolis, Hovedstaden i det gamle persiske Rige, laa i Nærheden af Floden Araxes, udmærket ved sin Rigdom og Pragt. 330 f. Chr. blev den ødelagt af Alexander d. store. Endnu findes der pragtfulde Ruiner, af Beboerne kaldte Tschil-Minâr, d. e. de 1,000 Søjler, med vigtige Kileskrifttexter.

Pĕrseus, Søn af Zeus og Danae, kom med sin Moder til den af Polydektes beherskede Ø Seriphos; han dræbte paa Kongens Bud Gorgonen Medusa, idet han afhuggede hendes alt forstenende Hoved, befriede Andromeda, som han ægtede, og med hvem han avlede flere tapre Sønner, og døde som Hersker i Tiryns. Efter sin Død blev han dyrket som Heros og sattes paa Himlen mellem Stjærnerne. — I Astron. er derefter P. et nordligt Stjærnebillede imellem Kusken og Kassiopeia og Andromeda, med Hovedstjærnen Algenib (α Persei); han holder i den højre Haand Medusahovedet med den foranderlige Stjærne Algol (β Persei).

Pĕrseus, Makedoniens sidste Konge, regerede 179—168 f. Chr. Han var en uægte Søn af Philip III, hvem han fulgte paa Tronen. Med stor Dygtighed forberedte han den afgjørende Kamp med Romerne, samlede Tropper og Penge, knyttede Ægteskabsforbindelse med Kongerne af Bithynien og Syrien, forhandlede med Carthaginienserne om Forbund mod Romerne og vandt Grækerne, hvem han lovede Frihed. Kong Eumenes af Pergamon angav ham for Romerne, som 171 erklærede P. Krig. Skjønt hans Forbundsfæller svigtede, førte P. Krigen med stor Dygtighed og sejrede over den romerske Hær ved Ossa. Romerne sendte nu Consulen Æmilius Paulus imod ham, og denne sejrede 168 i Slaget ved Pydna over den makedoniske Phalanx. P.s Gjerrighed voldte hans Ulykke; alle forlod ham, og han flygtede til Samothrake, hvor han maatte overgive sig med sine Skatte til Romerne. Ved Æmilius Paulus's Triumphindtog førtes han bunden foran Feltherrens Vogn og blev derefter kastet i Fængsel, hvor han døde efter to Aars Forløb. Hans Søn, Alexander, tjente sit Brød som Drejer og senere som Skriver for Øvrigheden i Alba.

Pĕrsēus, Edvard, svensk Figurmaler, f. 28 Dec. 1841 i Lund, hvor Forældrene vare Arbejdsfolk, og ved hvis Elementar-Læreverk han fik sin første Undervisning i Tegning. Som Malersvend kom han til Stockholm, traadte 1861 ind som Elev paa Kunstakademiet og blev der, til han 1867 ved Velynderes Hjælp sattes i Stand til at foretage en Kunstrejse til Udlandet. I Düsseldorf opholdt han sig i to Aar, studerede derefter, efter at have faaet et Rejsestipendium af Staten, under Piloty i München, drog 1872 derfra over Italien til Paris og kom hjem 1875. Allerede 1871 blev han agreeret af Kunstakademiet i Stockholm, hvor han siden 1879 har været Hjælpelærer i Genremaleri; siden 1882 er han Hofintendant. Efter sin Hjemkomst har han især givet sig af med Portrætmaleri; af hans Genrebilleder mærkes „Karin Månsdotter paa sine gamle Dage" (1871) og „En nysigen Kammerjomfru" (1874).

Persevānter, s. Herolder.

Pĕrsico, en Liqueur, der smager stærkt af bitre Mandler eller Ferskenkjærner.

Persien, i Landet selv kaldt Eran ell. Iran, et Rige i det vestlige Asien mellem 27° og 40° n. Br. og 62° og 80° ø. L., omgivet mod N. af russisk Kaukasien, det kaspiske Hav og det russiske Asien (Turkmenernes Land), mod Ø. af Afghanistan og Baludschistan, mod S. af den persiske Bugt og mod V. af det tyrkiske

Asien. Fladeindholdet angives forskjellig, men er nærmest c. 30,000 □ M., med en Befolkning paa 7 Mill., hvoraf 2,5 Mill. Nomader. Landet udgjør den vestlige Del af Irans Højland og ligger 3—4,000 F. over Havet, mod N. adskilt fra det kaspiske Hav ved Elburs Bjærgene, der have c. 7,000 F.s Middelhøjde med stejlt Affald mod N., og hvis højeste Punkt, Vulkanen Demavend, angives at være c. 20,000 F. Den vestlige Del af Landet optages af flere Parallelkjæder, blandt hvilke Zagros Bjærgene danne Grænsen mod det tyrkiske Kurdistan og Laristans Bjærge mod Irak-Arabi. Mod N. V. i Prov. Aderbeidschan er Alpelandet Karadagh langs Transkaukasiens Grænse. Landet s. og ø. for de her nævnte Bjærge optages for største Delen af den store Saltørken og Kermans Ørken, der have sandet og stærkt saltholdig Jordbund, men indeslutte flere frugtbare Oaser. Ørkenen er mod N. Ø., Ø. og S. Ø. omgiven af Randbjærge med Undtagelse af en Strækning mod N. Ø., hvor den fortsættes ind i Afghanistan. P. har ingen Floder af Betydning. Aras (Oldtidens Araxes), der udspringer i Armenien s. for Erzrum, danner Nordgrænsen mod Kaukasien, falder i Floden Kur og saaledes i det kaspiske Hav. Kysyl-Usen, der udspringer paa Zagros Bjærgene, og Shahrud, der udspringer paa Sydsiden af Elburs Bjærgene, forene sig, gjennembryde den sidst nævnte Bjærgkjæde i Passet Rudbar og falde gjennem flere Arme i det kaspiske Hav ø. for Rescht. I det kaspiske Havs Sydøsthjørne falde desuden Gjurgen og Grænsefloden Atrek. Til den persiske Bugt flyde flere Smaafloder, og nogle af Schat-el-Arabs Mundingsarme strække sig igjennem den sydvestlige Del af Prov. Chusistan. Fra Højlandets Randbjærge løbe talrige Vandløb mod det indre, men tabe sig enten i Saltsøer uden Afløb ell. i Ørkenens Sand. De betydeligste Søer ere Shahi, ogsaa kaldt Urmia, mod N. V., der optager flere Smaafloder, og mod S. Niris i Prov. Farsistan. — Landet har i det hele Fastlandsklima, dog med store Afvexlinger paa Grund saa vel af Breddebeliggenheden som Højden over Havet. Luften er i det hele tør, men med stærkt Dugfald om Natten. Langs det kaspiske Hav findes Sumpstrækninger med yderst usund Luft. I Bjærglandene mod N. og N. V. haves om Vinteren stærke Snefald. Befolkningen tilhører en Mængde forskjellige Stammer, af hvilke de betydeligste ere: 1) Perserne, der danne Urbefolkningen, kalde sig selv Irani og mod S. i Prov. Farsistan Farsi; 2) tyrkisk-tatariske Stammer, navnlig mod N. og N. V.; 3) Kurder i de vestlige Bjærglande og mod N. Ø. i Khorasan; 4) Arabere omkring den persiske Bugt; 5) Armeniere, navnlig i de større Stæder; de ere i en temmelig maadelig Forfatning, og deres Antal aftager stærkt ved Udvandring til Rusland; 6) Nestorianere ell. Chaldæere ved Urmiasøen og Kurdistan; deres Antal angives ligesom Armeniernes til c. 25,000; 7) Jøder, c. 10,000, tidligere langt flere; de leve i Stæderne i egne Kvarterer og i en meget fortrykt Tilstand; 8) Gebrer ell. Zerdutschi, Tilhængere af Zoroasters Lære, henim. 10,000, mest i de sydlige Oaser; 9) Turkomaner, c. 22,000 Familier, leve i de østlige Stepper, drive Hesteavl og skildres som et farligt Røverfolk; 10) Afghanere i den østlige Del af Landet, og 11) Beludschere, der for det meste ere Slaver. Desuden er her et temmelig stort Antal vandrende Zigeunere og i Stæderne en Del Europæere, der ernære sig som Kjøbmænd, Læger og Haandværkere. Omtr. $\frac{1}{5}$ af Befolkningen lever i Stæderne, $\frac{1}{3}$ ere Nomader, og Resten driver Agerdyrkning. — Naturfrembringelser. Overalt, hvor der haves tilstrækkeligt Vand, egner Jordbunden sig særdeles vel til Dyrkning, og herlige Frugter saa vel som forskjellige Kornsorter trives ypperlig. Derfor havde Befolkningen allerede i Oldtiden sørget for kunstig Vanding ved til Dels underjordiske Kanaler, Dæmninger, Sluser og Brønde; men disse Anlæg ere nu i sørgeligt Forfald. Den Gang havde hele Befolkningen faste Boliger, og det er først efter Islamismens Fremtrængen, at Nomadelivet har naaet en saa stor Højde. Dette og den dermed forbundne Kvægavl betinges for øvrigt ved de gode Græsgange i Bjærgegnene, der ikke ere skikkede til Dyrkning, og ved den Omstændighed, at talrige Fordybninger, der om Sommeren ere fortørrede og øde, om Vinteren bedækkes med et frodigt Græstæppe. Af Kornsorterne dyrkes mest Hvede, der er det sædvanlige Brødkorn, og hvoraf en Del udføres til Kaukasien, Byg til Hestefoder, men slet ikke Havre. Rug dyrkes kun i de høje Bjærgegne. Ris, der er de velhavendes Hovednæringsmiddel, dyrkes meget i Kystlandet ved det kaspiske Hav. Desuden dyrkes i stor Mængde Havefrugter, hvoriblandt fortrinlige Meloner, Agurker, Bælgfrugter, Kaal, Løg og Roer. Kartoflen trives godt, men yndes ikke af Befolkningen. Vindruen lykkes fortrinlig, navnlig ved det kaspiske Hav, omkring Ispahan og Shiras; kun Jøder og Armeniere presse Druen til Vin, hvorimod den muhammedanske Befolkning bruger Druerne friske eller tørrede som Rosiner og Korender, hvoraf meget udføres til Rusland og Indien. En stor Mængde Druer anvendes desuden til Eddike, der ogsaa er Gjenstand for Udførsel. I Bjærgegnene haves fortrinlige Æbler, Pærer, Kirsebær og Blommer. Herlige fine Frugter, som Aprikoser, Ferskener, Oranger, Granatæbler, Mandler o. fl., avles i stor Mængde paa mange forskjellige Steder. Det hvide Morbærtræ trives især omkring Teheran og ved det kaspiske Hav og danner Grundlaget for en betydelig Silkeavl. Af Oljeplanter forekomme Oliven, Ricinus, Sesam o. fl., af Farveplanter især Safran og Indigo. Bomuld dyrkes temmelig udbredt, Sukkerrøret i Kystlandet ved det kaspiske Hav. Af narkotiske Planter forekomme Opiumsvalmuen, Tobak, en Hampeart (Cannabis indica), hvoraf der tilberedes et berusende Middel, der kaldes Haschisch o. fl. Paa mange Steder drives en udbredt Rosenavl for Tilvirkning af den i Orienten stærkt søgte Rosenolje. I det kaspiske Havs Kystlande findes smukke Skove af Eg, Bøg, Ahorn, Buxbom, Elm og Akacie; men Landet er nu i det hele skovfattigt, me-

dens i tidligere Tider udstrakte Skove dækkede Bjergene. I Kvægavlen indtager Faaret den første Plads, da det er Persernes vigtigste Slagtekvæg. Faarene have sædvanlig Fedthaler af 5—10 Pds. Vægt. Ulden er for det meste grov og egner sig kun til simple Stoffer. Derimod holdes en Mængde finuldede Geder, der afgive Stoffet til de kostbareste Shavler. Hornkvæget benyttes hovedsagelig kun som Trækdyr og er kun til Stede i ringe Mængde. I Sumplandene ved det kaspiske Hav holdes store Bøffelhjorde. Som Lastdyr benyttes fornemmelig den topuklede baktriske Kamel; i de østlige Provinser anvendes Dromedaren meget til Ridebrug. Den persiske Hest var allerede i Oldtiden berømt og skattes endnu højt paa Grund af sin Udholdenhed og Nøjsomhed, om den end maa staa tilbage for den arabiske. Nomadestammerne have talrige Æsler og Muldyr, der anvendes meget som Lastdyr. Af Fjerkræ ere Kalkuner og Duer talrigst. Vildt er til Stede i stor Mængde, navnlig Gazeller, Antiloper, Ræve, vilde Æsler, Ulve, Schakaler, Losser og Bævere, og af større Rovdyr Løver, Hyæner, Leoparder og Bjørne. Af Fuglevildt findes især en stor Mængde Agerhøns. I den persiske Bugt drives noget Perlefiskeri. Bjergene ere overordentlig rige paa nyttige Mineraler, men af disse Skatte drages der hidtil kun ringe Nytte. Af Metaller indvindes noget Guld ved Vaskning, Kobber i Elburs Bjergene, Jærn i Masanderan og Khorasan, end videre noget Bly, Arsenik, Kobolt, Mangan og Svovl og meget Salt og Salpeter. I Elburs Bjergene forekommer Stenkul, men uden at benyttes. Antallet af Mineralkilder er meget stort, og flere af dem benyttes som Sundhedsbrønde. — At Industri og Kunst tidligere have staaet paa et langt højere Trin end nu, derom haves talrige og uimodsigelige Vidnesbyrd i storartede og pragtfulde Bygninger, der nu des værre for største Delen ligge i Ruiner. De vigtigste Industrigrene ere nu Forfærdigelsen af Uld- og Silkestoffer, Læder- og Metalvarer, samt vellugtende Essenser. Handelen saa vel i Landet selv som med Nabolandene drives ved Karavaner, og Perserne have kun i saare ringe Udstrækning nogen Søfart. Den vigtigste Handelsstad er Tabris, og derefter Ispahan, Schiras, Rescht, Balfrusch og Jezd, den sidste navnlig for Handelen paa Indien; end videre Bender-Buschehr ved den persiske Bugt og Bandarabbas ved Ormus Strædet. De vigtigste Udførselsartikler ere Hvede, friske og tørrede Frugter, Tobak, Opium, Sesam, Krap, Uld og Raasilke, Heste, Gede- og Kamelhaar, Tæpper, Shavler, Lædervarer, Vaaben, Piberør og Rosenvand. Handelsomsætningen anslaas for Udenrigshandelen til 180 Mill. Kr., hvoraf 103 Mill. for Indførselen. Postvæsenet er kun lidet udviklet; 1885 fandtes kun 74 Bureauer, og der befordredes c. 1,5 Mill. Breve. Telegraphlinjernes Længde var 680 Mil med 1,246 Mil Traadlængde. — Landet inddeles i Gouvernementer, hvis Størrelse og Folketal er ubekjendt. Sædvanlig benyttes derfor endnu ved Stedbestemmelser den tidligere Inddeling i Provinser. Disse ere Irak-Adschemi i Landets Midte, Aderbeidschan mod N. V., Gilan og Masanderan langs det kaspiske Havs Sydkyst, Taberistan, s. for Masanderan, Khorasan og Kuhistan mod Ø., Kirman mod S. Ø., Farsistan med Laristan mod S. V., Chusistan mod V. fra den persiske Bugt mod N., og Kurdistan mellem denne Prov. og Aderbeidschan. Regeringsformen er despotisk, men Despotiet mildnes meget ved et stærkt fremtrædende patriarchalsk Forhold. Regenten fører Titlen Schah eller Schahinschah (d. e. Kongernes Konge); han vælger selv Tronfølgeren blandt sit mandlige Afkom. I Spidsen for Regeringen staar en Storvezir, og den har særlige Ministerier for uden- og indenrigske Anliggender, Finanser, Krigsvæsen, Justits, Handel, offentlige Stiftelser, Undervisningsvæsen og Hovedstadens Politi. Statsindtægterne angives i Gothakalenderen for 1887 til c. 30 Mill. Kr., hvoraf henimod ¼ Toldindtægt. Udgiften angives noget lavere, hvoraf 11 Mill. til Hæren, 5 Mill. til Hofetaten og henimod 5 Mill. til Gejstlighed og Undervisningsvæsen. Det maa imidlertid med Hensyn til Statsindtægterne bemærkes, at disse paa ingen Maade helt indflyde i Statskassen, da Provinsernes Gouverneurer tilbageholde en ikke ringe Del til egen Anvendelse. De tilvejebringe Indtægterne ved directe Paalæg paa Landbruget (indtil 25 pCt. af Udbyttet), paa Handel (indt. 20 pCt. af Nettofortjenesten), paa Husdyr og som Kopskat; en ikke uvæsentlig Indtægtskilde for Statkammeret er desuden Gouverneurernes og andre Embedsmænds Foræringer samt Confiskationer. Hæren angives at bestaa af en activ Armé paa 77 Infanteribatailloner à 6—700 Md., 2 Rytterregimenter og 20 Batterier samt et betydeligt irregulært Rytteri paa 97 Escadroner med 24,000 Md. samt 24 Militsbatailloner med 17,000 Md. — Retsplejen var længe udelukkende i Gejstlighedens Hænder, men har nu i det mindste for en Del ogsaa en verdslig Organisation. Dødsstraf anvendes meget og ikke sjælden uden synderlig Forundersøgelse. Tortur, Lemlæstelse og Pengeudpresninger anvendes hyppig, om end ikke i saa stort Omfang som tidligere. Hovedmassen af Befolkningen er Muhammedanere af den schiitiske Sekt; dog findes her ogsaa temmelig mange Sunniter. Antallet af Christne er kun c. 40,000, for største Delen Armeniere, samt Nestorianerne ved Urmia Søen. I Ispahan og Urmia ere katholske Bisper; desuden er her en armenisk Biskop, og Englænderne og Amerikanerne have Gesandtskabspræster. Undervisningen staar paa et lavt Trin og er udelukkende et Privatanliggende. De vigtigste og næsten eneste Læregjenstande ere Læsning i Koranen og Skrivning. Den højere Undervisning meddeles af Præsterne; dens Hovedgjenstande ere arabisk Sprog, Brevstil, persisk Literatur og Historie, en Smule Geographi og Arithmetik. Til Præstestanden sker Forberedelsen i de saakaldte Medresser, hvor der foruden Religionsundervisningen læres Logik, Arithmetik, Algebra og Retslære. 1851 stiftede Schahen i Teheran en højere Undervisningsanstalt for Læger, Officerer og Ingenieurer, til hvilken der indkaldtes en Del europæiske Lærere, og i den nyere Tid gaa ikke faa unge Persere til Udlandet, navnlig

Rusland, Frankrig og England, før at opnaa en fyldigere Uddannelse. — P. har kun én Orden, nemlig Sol- og Løveordenen, samt en 1873 stiftet Dameorden.

Historie. Det persiske Rige i Oldtiden udgik fra det egentlige P. ell. Provinsen **Persis**, som omgaves af den persiske Havbugt, Karamanien, Medien og Susiana og beboedes af flere Stammer, blandt hvilke **Pasargaderne**s var den fornemste; den anseligste Familie i denne var **Achæmeniderne**, som i 7de Aarh. før. stiftede et Rige, der ogsaa udvidede sig til Susiana. Achæmeniden **Kyros** (s. **Cyrus**) blev ved Astyages's Overgivelse ogsaa Konge over Mederne 550 og stiftede saaledes det **persisk-mediske Rige**, som han snart udvidede til Babylonien, Lydien og overhovedet hele Vestasien. Hans Søn, **Kambyses** (529—22), bemægtigede sig Tyros, Cypern og Ægypten. Efter en Mager, som havde udgivet sig for Kambyses's Broder Smerdes og en kort Tid regerede som denne, fulgte **Darius I**, Hystaspes's Søn (521—485), som paa et Tog mod Skytherne i det nordlige Europa undertvang Thrakien og Makedonien, men hvis Angreb paa Grækenland mislykkedes. Sønnen **Xerxes I** (485—65) gjorde et stort Tog mod Grækenland, men Slagene ved Salamis, Platææ og Mykale tvang Perserne til at indskrænke sig til en for det meste uheldig Forsvarskrig. Under den følgende Konge **Artaxerxes I** d. langhaandede (465—25) begyndte Rigets Forfald formedelst Statholdernes Oprør og især Ægyptens Frafald (som dog atter blev undertvunget) samt Regeringens egen Uselhed. Efter **Darius II** Nothos (423—404) fulgte **Artaxerxes II** Mnemon (403—361), under hvem Broderen Cyrus (d. yngre) gjorde Opstand, men faldt i Slaget ved Kunaxa 401; med Spartanerne førtes en uheldig Krig, som dog endte til P.s Fordel. Efter **Artaxerxes III** (361—38), som paa ny undertvang Ægypten, men tillige med sine Sønner blev forgivet af Gildingen Bagoas, fulgte **Darius III Kodomannos** (336—30), over hvem **Alexander d. store** sejrede ved Granikos, Issos og Arbela, erobrede hele Riget og oprettede det **makedonisk-persiske Rige** (329—23). Efter Alexanders Død opløstes dette, og P. blev en Del af Seleukidernes Rige Syrien. Dette varede indtil 256 f. Chr., og Arsakiderne oprettede det **parthiske Rige** i P., som stod indtil 226 e. Chr., da Ardeschir Babekan ell. Artaxerxes, Sassans Søn, stiftede det **nypersiske Rige**, i hvilket hans Efterkommere **Sassaniderne** regerede indtil dets Undergang 636. Disse førte ligesom deres Forgængere Arsakiderne langvarige Krige med Romerne, navnl. Rigets Stifter, som igjen vilde kalde den gamle persiske Aand til Live og give Riget den samme Udstrækning, som det gamle persiske Rige havde havt, med Kejser Alexander Severus, hans Efterfølger Sapor I med Kejser Valerian, som døde i persisk Fangenskab, og Sapor II med Kejserne Julian og Jovian, hvilken sidste maatte slutte en ufordelagtig Fred, og senere med Hunnerne, Tyrkerne og Araberne. Hunnerne bleve overvundne af Kobad; under hans Søn og Efterfølger Kosru-Nuschirwân (531—79) strakte Riget sig fra Middelhavet til Indus og fra Jaxartes til Arabien og Ægypten, og under Kosroes II (591—628) naaede Sassanidernes Dynasti sin højeste Vælde, indtil Kejser Herakleios's sejerrige Vaaben gjorde Ende paa hans Held. Efter flere rask paa hverandre følgende Omvæltninger styrtede Kalifen Omar den sidste Sassanide Jezdegird III (632—36, d. 652) fra Tronen og indlemmede P. i **Kalifatet**. Arabernes Herredømme varede 636—1220; men i denne Periode regerede forskjellige Fyrster i enkelte Provinser mere eller mindre selvstændig. Blandt disse Dynastier ere at mærke **Thahiriderne** i Khorasan (820—72), efter hvilke **Soffariderne** fulgte til 902, **Samaniderne** i den af Khorasan afhængige Provins Mavaralnar (874—999), **Ghasveniderne**, af hvilke Mahmud udstrakte sit Herredømme til Indien, og som 1186 styrtedes af **Ghuriderne**, **Schaherne i Khovaresm** fra 1079, af hvilke Muhammed samlede det meste af P. under sit Herredømme, **Bujiderne** i det sydvestlige P., som erobrede Bagdad 945 og 1055 styrtedes af **Seldschukerne** (s. d. A.). 1220 erobredes P. af **Mongolerne** under Dschingiskhan, hvorefter disse og Tatarerne bleve de herskende Folk indtil Timurs Død 1405. Derefter bleve **Turkomanerne** Herrer i Landet, som var delt imellem forskjellige Stammer, indtil **Ismael Sofi** ell. **Safi** 1505 stiftede et **nyt persisk Rige** og grundede Sofiernes Dynasti. Han døde 1523; blandt hans Efterfølgere hævede især **Schah Abbas d. store** (s. d. A.) Riget til en høj Grad af Magt, men efter hans Død kom det snart i den største Forvirring baade indad til og udad til. **Nadir Schah** (1735—47) hævede atter Riget og gjorde 1739 et stort Tog til Indien, men efter hans Mord opløstes Riget; Afghanistan rev sig løs, og Kurden **Kerim** opkastede sig i Schiras til Hersker og styrede med Klogskab og Retfærdighed. Ved hans Død 1779 opstod nye Kampe, indtil Aga Muhammed af en turkomanisk Stamme omtr. 1794 gjorde sig til Herre i Landet. Han fulgtes af sin Brodersøn **Feth Ali**, som 1797 maatte afstaa Derbend og en Del af Landet ved Kur til Rusland og efter en uheldig Krig 1813 ved Freden i Gulistan afstaa Resten af P.s Besiddelser i Kaukasien. Hans Søn, Abbas Mirza, begyndte 1826 en ny Krig med Russerne, men uden bedre Held: Jermolov og Paskevitsch indtog Erivan, gik i Oct. 1827 over Araxes og besatte Tabris, og i Febr. 1828 maatte P. ved Freden i Turkmanschai afstaa persisk Armenien, udrede 80 Mill. Rubler og give Rusland fri Skibsfart paa det kaspiske Hav. Harmen over denne Ydmygelse fremkaldte i Jan. 1829 et voldsomt Oprør i Teheran, hvorved den russiske Afsending Gribojedov og hans Hustru bleve dræbte; men Feth Ali maatte straffe 1,500 af Deltagerne med Tab af Næse og Øren. Efter Feth Alis Død 1834 kom Abbas Mirzas Søn **Muhammed** paa Tronen, og siden have Rusland og England stadig bekæmpet hinandens Indflydelse i P. og søgt at blive eneraadende. I Regelen har Rusland havt Overvægten og ophidset P. til gjentagne Angreb paa Herat, medens England ikke vil tillade P. at udvide sig i Afghanistan. Da P. 1838 belejrede Herat,

sendtes fra Indien engelske Tropper til Havnen Abuschehr og nødte P. til at opgive Forsøget, hvorefter England en Tid lang var mægtigst og vandt store Handelsfordele; 1846 opnaaede derimod Rusland Ret til at bruge Havnene Reschi og Asterabad som Stationer for sine Krigsskibe i det kaspiske Hav. Muhammed døde 6 Sept. 1848 og fulgtes af Sønnen Nasr-eddin (f. 30 Nov. 1831), under hvem P. er i afgjort Forfald og gjentagne Gange er blevet hjemsøgt af Hungersnød, medens Schahen sammendynger store Rigdomme af Guld og Ædelstene. 1851 rev Khorasan sig løs, og 1852 fremkaldte et Mordforsøg mod Nasreddin af 3 Babiter grusomme Forfølgelser mod denne Sekt. 1855 indtog P. Herat, men n. A. sendtes den engelske General Outram med en stor Hær til P.; han indtog Abuschehr og Øen Karak, og 1857 maatte P. igjen rømme Herat. Apr.—Sept. 1873 gjorde Nasreddin en Rejse til Europa gjennem Rusland og Tyskland til London og Paris, samt over Turin, Wien og Constantinopel tilbage til P. En Aftale sluttedes med Baron Reuter om at bygge Jærnbaner, drive Bjærgværker o. desl., men russiske Intriguer hindrede Udførelsen. 1878 gjorde Schahen en ny Rejse til Europa, og s. A. fik P. Staden Kotur (i Aderbeidschan) tilbage fra Tyrkiet, som havde besat den 1850.

Sprog og Literatur. Det persiske Sprog tilhører den vestlige Del af den iranske Sprogklasse og kjendes paa flere Udviklingstrin. Det ældste er Oldpersisk i Achæmenidernes Kileskrifter, fra hvilket de senere Former af det levende p. Sprog nedstamme. Et under stærk Indvirkning af det semitiske (aramæiske) Nabosprog udviklet kunstigt Skriftsprog var en Tid det saakaldte Pehlevi, hvoraf en Art var Statssprog under de første Sassanider og findes anvendt i disses til Dels dechiffrerede Indskrifter, paa Mønter, Segl o. desl., medens en anden Art (ogsaa kaldet Huzvâresh) benyttedes af Zoroastrianerne eller Perserne til deres religiøse Skrifter. Den iranske Sprogform, der her er fordunklet af semitiske Bestanddele, er det saakaldte Pârsi, som ogsaa længe benyttedes af Perserne ved Siden af Pehlevi, og som i en noget yngre Skikkelse fremtræder i sin største Renhed og Skjønhed hos Firdusi (c. 1,000), hvorimod det efterhaanden under Islams stigende Overvægt ved Optagelsen af en betydelig Mængde arabiske Ord gik over i det nypersiske eller egentlige persiske, hvortil der desuden allerede fra tidlig Tid anvendtes den arabiske Skrift, skjønt denne kun lidet stemmer med Sprogets Natur. Ved Mongolernes Herredømme udbredte det nypersiske sig over den nordlige Del af Indien og fremkaldte der en ny indisk Sprogform, det saakaldte Hindustani. — Idet vi med Hensyn til den ældre p. Literatur henvise til Zendavesta og Kileskrift, begynde vi strax med den Periode, der er samtidig med Persernes Undertvingelse af Araberne. I de første 3 Aarhundreder (7de—10de Aarh.) synes den p. Literatur næsten aldeles tilbagetrængt af den arabiske; først da Kalifatet opløstes i en Mængde feudale Smaastater med større eller mindre Selvstændighed og P. havde indtaget sin Plads som saadan under Samaniderne og Bujiderne, omtr. fra Midten af det 10de Aarh., begynder den p. Literaturs Flor, der fortsættes under Ghasneviderne og Seldschukerne, men lider en betydelig Forstyrrelse ved den mongolske Invasion under Hulagu og Timur og kun hæver sig ubetydelig under Dynastiet Sofi fra Beg. af det 16de Aarh. til 1722 og senere under Nadir Schah og hans Efterfølgere. Det er fornemmelig Poesi, saa vel den lyriske som den episke, ethiske Romaner med smaa Fortællinger og Historie, der udgjøre den p. Literaturs Hovedretninger. Under den samanidiske Fyrste Nasr ben Achmed oversatte en af de ældste Digtere Rudegi (925) den under Navnet „Kalila wa Dimnah" bekjendte Fabelsamling. Det store Epos „Schah-Nameh", der behandler den persiske Sagnhistorie (udg. i Calc. 1829, 4 Bd., og med Oversættelse af Mohl, 5 Bd., Par. 1828), er forfattet under Ghasneviden Mahmud af Firdusi, død i sin Fødeby Tus 1021 (s. Firdusi). Det følgende Aarh. frembragte Omar Khayam (d. i Nisapur 1123), berømt ved sine Digte som philosophisk Fritænker, desuden som Astronom og Mathematiker (Prøver i Oversættelse udgivne af B. Quaritch (»Rubayat«, Lond. 1879) og en Oversættelse i Pragtudgave ved E. Fitzgerald (»Rubayat of Omar Khayam, the astronomer-poet of Persia«, Lond. 1884)), end videre Feleki (d. 1181), Khakani (d. 1186), berømt Odedigter, og omtr. samtidig Digteren Anveri med Tilnavnet „Khorasans Konge" (d. 1200 i Byen Balch) under Seldschukiden Togril ben Arslan. Ferid ed-Din Attâr er en af de berømteste theosophiske Digtere og Forf. til „Pendnameh" (udg. af de Sacy 1819) og „Mantik ut-thair", d. e. Fuglenes Sprog (overs. paa Fransk af G. de Tassy, 3dje Udg. 1860). Han siges at have opnaaet en Alder af henv. 100 Aar (d. 1230). Nizâmi, berømt episk Digter i det 12te Aarh. (d. 1199), er Forfatter til en Digtsamling i 5 Bd., hvoraf især det store Epos „Iskendernâmeh" er berømt (s. Nizâmi og Iskender). Djelâl ed-Din Rumi (d. 1274) er bekjendt ved sit Værk „Methnewi", en Samling sufiske Digte (udg. i Bulak med tyrk. Comm. 1836), og tillige som Stifter af en Munkeorden, kaldt Mewlewiterne. Om Saadi (f. 1184 i Schiras, d. 1291) s. d. A. og Gulistan. Khosru Dehlewi, berømt erotisk Digter og opkaldt efter Byen Delhi, hvor han under Dschingiskhan tog Ophold (d. 1325), Hafis (d. 1389), Djâmi (d. 898 Heg., d. e. 1493) og Hosain Waiz (d. 1504) høre endnu til persiske Digtere af første Rang; denne sidste, bekjendt som Korancommentator, har forfattet en Bearbejdelse af den arabiske Fabelsamling „Kalila wa Dimnah", som han gav Navnet „Anwari Soheili", udgivet i Calc. 1816, 1824, 1834 og Hertf. 1850 ved Ouseley og overs. paa Engelsk af Eastwick; desuden skyldes ham en Ethik, bekjendt under Navnet „Akhlak-i-Muhsini" (udg. i Hertf. 1823). Med Djâmi taber den persiske Poesi sin Kraft og Originalitet, idet de senere sufiske Digtere kun efterligne berømte Forbilleder og bevæge sig i indholdsløse Phraser. Som Oversætter af det indiske Digt „Nal-u-Daman" (udg. i Calc. 1831) have vi endnu at nævne Feizi i

Slutn. af det 16de Aarh. under den mongolske Sultan Akbar d. store. Blandt den seneste Tids Frembringelser er at omtale Schahinschah-nâmeh, der i Poesi behandler P.s seneste Historie, og George-nâmeh ved Firuz d. Caws, der skildrer Indiens Erobring af Englænderne (Bomb. 1836 og Calc. 1839); Prøver af den seneste persiske Folkepoesi ere samlede af A. Chodzko (»Specim. of the popular poetry of Persia«, Lond. 1842). Uagtet den dramatiske Kunst ikke er Perserne ganske ubekjendt, have de dog kun anvendt den ved offentlige religiøse Folkefester og besidde ikke nogen synderlig Literatur heri. Prøver af disse religiøse Dramaer, der ligne Middelalderens mystères, ere givne af Chodzko »Sur la littérature dramatique des Persans« (Par. 1844 og 54). I Historie har den p. Literatur at opvise en Del temmelig berømte Værker, som behandle baade Universalhistorien og de enkelte Dynastier; vi skulle her nævne „Tarichi Thabari" eller den persiske Bearbejdelse af den arabiske Historieskriver Thabaris Krønnike (fransk Overs. af Dubeux, Par. 1836, og H. Zotenberg, Par. 1867), Mongolernes Historie ved Reshid ed-Din (f. 1250), udg. med Overs. af Quatremère (Par. 1836); Wassaf i det 14de Aarh. behandler Dschingiskhans Efterfølgere i et Værk skrevet i en meget rhetorisk Stil (udg. af v. Hammer, Wien 1856); Sherif-ed-Din fra Byen Jezd (d. 1446) forfattede Tamerlans Levned i Værket „Safernameh" (overs. paa Fransk ved Petit de la Croix, Par. 1722); Mirchond (d. 1498) og hans Søn Khondemir, der understøttedes af den Videnskaberne elskende Vezir Ali Schihr, Stifter af Bibliotheket i Herat, ere Forfattere til en berømt Verdenshistorie; den førstes Værk, bekjendt under Navnet „Rawzat es-safa", d. e. Renhedens Have, og hvoraf en Del Afsnit ere udgivne (Samanidernes Historie ved Wilken, Gött. 1808, og ved Defrémery, Par. 1845; Ghasnevidernes og Bujidernes Historie, Berl. 1832—35; Seldschukernes ved Vullers, Gießen, 1837, Persisk og Tysk, o. fl.), omarbejdedes og fortsattes af Khondemir (d. 1536) i Værket „Habib es-Syar" (Bomb. 1847) indtil 1520. Abd-er Razzak, omtr. samtidig med Djâmi, har behandlet Historien om Timurs Efterfølgere, Ferischta Indiens Historie indtil Akbar d. store (2 Bd., 1831; overs. paa Engelsk ved J. Briggs, 1829). Akbar d. stores Historie (d. 1605) er forfattet af hans Vezir Abul-Fazl Mubarek under Titlen „Akbar-Nâmeh"; den sidste Del af dette Værk, berømt under Titlen „Ajini Akberi", d. e. Akbars Institutioner, er udgiven af F. Gladwin (1783, 4 Bd., og 1800). Nadir Schahs Historie er forfattet af Mirza Madikhan Masandarani og overs. paa Fransk af W. Jones (1770) og paa Engelsk af samme (1773). En Oversættelse af Afghanernes Historie ved Nimatallah skyldes B. Dorn (1829). Som Værker, der behandle den nyeste Tids Historie, nævne vi endelig „Siar-el-mutaakkerin" ell. Indiens Historie 1705—82 ved Gholam Hussein Khan (overs. paa Engelsk, Calc. 1789) og de i Teheran 1825 udgivne Annaler „Meatsiri Sulthanijeh". — For Literaturhistorien er at nævne i Slutn. af det 15de Aarh. Dawletshah fra Samarkand, Forfatter til en Biographi over Digtere, bekjendt under Navnet „Tedskiret esh-shoora", og Lutf Ali Beg, der skrev et lignende Værk under Titel „Ateskedah", d. e. Ildtemplet, udg. ved Bland (1844); begge ere benyttede af v. Hammer i det kun lidet brugelige Værk „Geschichte der schönen Redekünste Persiens" (1818). Blandt Novelle- og Historiesamlinger, der ere meget talrige, fortjene at nævnes „Behâri Danish" ved Inâjet Alla Kambou c. 1650 (overs. af Jonath. Scott 1799 og A. Dow 1768, udg. i »Select. for the use of stud. of the Pers. Class.«, 3dje Bd., 1809), og „Tûtinâmeh" d. e. Papegøjebogen, ved Nachshebi (1330), omtr. samtidig med Saadi, der især i dette Værk har benyttet en Mængde indiske Sagn (udg. efter en forkortet Bearbejdelse med engelsk Overs., Lond. 1801, og overs. paa Tysk ved Iken og Kosegarten 1822); endelig „Bakhtyar Nameh", udgivet med engelsk Overs. af Ouseley (1801) og lithographeret (1839). Af ethisk Indhold er at mærke „Kabus Nâmeh" (rimelig fra det 11te Aarh.), d. e. en Fyrstes Raad til sin Søn, overs. af Diez, „Buch d. Kabus" (Berl. 1811); „Achlaki Nasiri" ved Nasir ed-Din Tusi, oprindelig oversat fra Arab. (1270); det tidligere omtalte „Akhlak-i-Muhsini" ved Hosain Waiz (d. 1504), udgivet i Calc. 1809; „Achlaki Jelâli", en udvidet Form af Achl. Nasi. ved Djâni Muh. b. Asad (d. 1502), overs. paa Engelsk ved Thompson (1839). Religionshistorien er behandlet af Mah. Fani i Værket „Dabistân", udg. i Calc. (1809) og overs. paa Engelsk ved Shea og Trover (»The Dabistan or school of manners«, 1843, 3 Bd.). Rhetorik hører til den senere Tids Yndlingsgjenstande i den p. Literatur; et Hovedværk er „Hadâik el-belaghet", forfattet af Shems ed-Din fra Delhi i Midten af forr. Aarh., udg. i Calc., »The bowers of eloquence« (1814) og benyttet af G. de Tassy i »Rhét. et prosodie des langues de l'Or. Muselm.«, Par. 1873. En Fremstilling af Persernes Rhetorik skyldes Gladwin, »Dissertations on the Rhetoric, Prosody and Rhyme of the Persians« (1801) og F. Rückert „Grammatik, Poetik und Rhethorik der Perser" (Gotha 1874). Brevsamlinger til Mønster for Brevstil ere talrige, som „Inschai Herkern", udg. af Belford (1781 og 1831). I de exacte Videnskaber have Perserne ikke opnaaet nogen høj Rang, idet de i Almindel. kun have oversat europæiske Værker, indtil de senere ere blevne modtagelige for europæisk Literatur; som geographisk Værk kunne vi nævne „Heft Iklim", d. e. de 7 Klimater, skrevet af en indisk Forfatter Ahmed-Amin Razy, omtr. paa samme Tid som Ajini Akberi; som medicinsk Værk „Tuhfet el-mumenin" fra Slutn. af det 17de Aarh. — Blandt Hjælpemidler til at studere det p. Sprog, der i let og simpel Ordføjning omtr. staar paa lige Linje med det engelske og kun frembyder den væsentlige Ulempe at være skrevet med det arabiske Alphabet, som ved Vocalernes Udeladelse aldeles ikke egner sig for et arisk Sprog, have vi af Lexika at anføre „Ferhengi-Shuuri" (Constant. 1743, 2 Bd.), „Burhani Kathi", et særdeles brugbart Haandlexikon (Calc. 1818) ved Roebuck, »Heft Kolzoum or the 7 seas, a diction by his Majesty the King of Oude Luck-

now» (1822, 7 Bd.); alle disse ere skrevne paa Persisk; af de i Europa udkomne Meninski »Thes. ling. orient.« (Wien 1780), Richardson »Dictionary Persian, Arab. and Engl.« i flere Udgaver, udvidet ved Johnson 1829 og senest Udg. 1852; Vullers »Lexicon Persico-Lat.« (2 Bd., Bonn 1853—59). Af Grammatiker høre til de brugbareste: W. Jones »A gram. of the Pers. lang.« (9de Udg. 1828) og Lumsdens »Gram. of the Pers. lang.« (1810, 2 Bd.), et Hovedværk for dette Studium; Mirza Ibrahim »A gram.« (1841), paa Tysk ved Fleischer (1847), især brugelig for Talesproget; Vullers »Institut. ling. Pers.« (Gießen 1840) og Chodzko »Gram. persane« (Par. 1852). Læseøvelser i Forbindelse med Grammatik ere udgivne i det berømte Værk af F. Gladwin »The Persian Monschee« (1801, 2den Udg. 1840); desuden er en ret brugelig Chrestomathi udgiven af F. Spiegel, »Chr. Persica« (1846).

Persiĕnne, fr., et Slags Vinduesskjærm af Spaaner, Jalousi.

Persifflāge, fr. [flāhsch], fin, men bidende Spot; *persifflēre*, gjøre til Gjenstand for Spot.

Persigny, Jean Gilb. Vict. Fialin, Hertug af [sinji], fransk Statsmand, f. 11 Jan. 1808, tog 1825 Tjeneste i Hæren som Husar og blev 1828 Vagtmester, men afskedigedes 1830, fordi han havde søgt at fremkalde en Soldateropstand. Han gik nu til Paris, blev Journalist og antog Navnet P., medens han hidtil kaldtes Fialin. 1834 omvendtes han til Napoleonist, besøgte u. A. Prins Louis Napoleon (N. III) paa Arenenberg og knyttede med ham et fortroligt Venskab, der siden aldrig svigtede. P. forberedede og deltog 1836 i Opstandsforsøget i Straßburg, men undkom derfra, fulgte ogsaa 1840 med Prinsen til Boulogne og dømtes derefter til 20 Aars Fængsel, men slap med et mildt Fangenskab i Versailles. 1848 var han meget virksom for Napoleons Valg til Præsident, blev i Dec. hans Adjudant og Oberst og u. A. Medlem af Nationalforsamlingen, samt sendtes (Dec. 1849—Apr. 1850) i diplomatisk Hverv til Berlin. Som Hoveddeltager i Statscoupet 2 Dec. 1851 brugtes P. til at besætte Nationalforsamlingens Sal og blev 20 Jan. 1852 Indenrigsminister indtil Juni 1854, i hvilken Stilling han underskrev Decretet om de orléanske Familiegodsers Inddragelse. Som ivrig Tilhænger af Forbundet med England blev P. Maj 1855—Jan. 1858 og paa ny Maj 1859 —Nov. 1860 Afsending i London, overtog derefter igjen Indenrigsministeriet, men maatte i Sommeren 1863 afgaa, fordi Valgenes Udfald viste, at hans ivrige Indblanding ikke havde været heldig. Siden deltog han kun i det politiske Liv som Senator (fra 1852) og Medlem af Gehejmeraadet (fra dets Stiftelse 1858); han misbilligede Udvidelsen af Pressefriheden og de andre politiske Friheder. Til Løn for sin Troskab blev han 1852 ophøjet til Greve og 1863 til Hertug; han døde 13 Jan. 1872 i Nizza.

Persille (Petroselinum sativum), en toaarig Urt af Skjærmplanternes Familie, har 2—3dobbelt fjersnitdelte Blade med smalt lancetformede Afsnit, faablandet Svøb ved Skjærmen, gulgrønne Kronblade og traadformig fremstaaende Ribber paa Frugterne. Den dyrkes almindelig i Køkkenhaver. **Hunde-P.** (Aethusa Cynapium), der er giftig, hører til en anden Slægt, Halvsvøb, og kjendes let fra foregaaende ved hvide Blomster, linjeformede, ensidig nedhængende Smaasvøbblade samt ved at være etaarig; den er en almindelig Ukrutsplante.

Pērsio, Cudbear, rød Indigo, er omtrent det samme violette eller purpurviolette Farvestof som Orseille; kun gaar det i Handelen som tørt Pulver, Orseille som Grød. Siden Stenkulstjærefarvernes Indførelse tabe disse Farvestoffer, der vindes af Lavarter, Dag for Dag i Betydning.

Pērsis, det gamle Perserriges Hoved- og Stamland ved den persiske Bugt. Landets største Flod var Araxes. Beboerne, Perserne, vare delte i 3 Klasser, Adelen, Jordbrugerne og Nomaderne. De vigtigste Stæder vare Pasargadæ og Persepolis.

Persiske Bugt, den store Havbugt mellem Persien og Arabien, der gjennem Ormus-Strædet staar i Forbindelse med det arabisk-persiske Hav. Den er 140 M. lang, 5—45 M. bred og vanskelig at besejle paa Grund af Skjær og Klipper, navnlig ved den arabiske Kyst. Havet er temmelig rigt paa Smaaøer, af hvilke de mærkeligste ere Charak med N., Bahrein i den efter samme opkaldte Bugt, der skærer sig dybt ind i Arabien, Tavilah og Ormus i Udløbet. Schat-el-Arab (Euphrat og Tigris) er den eneste betydelige Flod, der har sit Udløb i Havbugten.

Pērsius Flāccus, Aulus, romersk Satireforfatter, f. 34, d. 62 e. Chr., Forfatter til 6 Satirer, der med skarp Bitterhed revse Tidens Laster.

Persōn, i Almindel. d. s. s. menneskeligt Individ; i jurid. Forstand ethvert Væsen, som kan have Rettigheder og være undergivet Forpligtelser, og man skjelner da imellem de virkelige, physiske P. (d. e. alle Mennesker undtagen i de Lande, hvor Slaveriet er anerkjendt, da Slaverne der ere at betragte ikke som Retssubjecter, men som Ting) og de tænkte, saakaldte *juridiske* (s. d. A.) ell. *moralske P.* **Persōna minor**, middelalderligt Udtryk for en Almuesmand. **Personāle**, det samlede Antal af P., som høre til samme Forretning. **Personālia**, Oplysninger om en P.s Levnedsomstændigheder. **Personālunion**, Forening af to Stater under samme Regent, men med hver sin Statsforfatning og Lovgivning (saaledes Foreningen mellem Norge og Sverige). **Personēl**, hvad der hører til en bestemt P., som p. Capellan, en Præsts Medhjælper, som han selv antager og lønner (modsf. residerende C. ell. C. pro loco). **Personificatiōn**, Personliggjørelse, Fremstilling af Gjenstande eller Ideer som levende P.; *personificēre*, gjøre en saadan Fremstilling. **Personage** [nāhsche], d. s. s. Person (mest i foragtelig Betydn.). **Personret** er i den hyppigst brugte techniske Betydning, der skriver sig fra Romerrettens Inddelinger, Læren om de personlige Egenskaber (saasom Alder, Kjøn, Uberygtethed, Vederhæftighed) eller de Personen af Retsordenen tillagte Egenskaber (saasom Adel, Æreløshed, Fredløshed), der have Betydning for Personens Evne til at deltage i Retslivet i Almindel. eller i særlige

Forgreninger deraf. I strængere videnskabelig Systematik er P. Læren om alle de Retsregler, som kunne udledes af Personens blotte Tilværelse og ikke til deres Forklaring fordre hans Deltagelse i et Samliv, f. Ex. Familien (Familieretten), Staten (Statsretten). I denne Betydning hører under P. f. Ex. den retlige Beskyttelse af Liv, Frihed, Ære, Fred osv. De retsvidenskabelige Værker, som hos os ere udgivne under Betegnelsen P. (Scheels P.), have brugt Ordet i førstnævnte Betydning. **Personalskatter** kaldes saadanne directe Skatter, der lægges paa Personer uden at udmaales efter disses virkelige eller formodede Formue eller Indtægt. De vigtigste af de herhen hørende Skatter ere: Kopskatter, Klasseskatter, Stemmeretsskatter (d. e. Skatter, der i visse Lande, f. Ex. i nogle af de forenede Stater i Nordamerika, maa udredes af alle, der ville have politisk eller communal Stemmeret), Religionsskatter og Rangskatter. Undertiden maa ogsaa Værneskatten henregnes til P.

Perspectiv bet. enten en Afbildning af Gjenstande, saaledes som de vise sig for vort Øje, eller Reglerne, hvorefter en saadan Afbildning skal udføres; i den sidste Betydning kaldes den ogsaa **Perspectivlæren** og maa nærmest betragtes som en Del af Geometrien. Til Grund for P. ligger den simple Lov, at Lyset forplanter sig i rette Linjer, og deraf følger igjen, at en bevægelig ret Linje, hvis ene Ende tænkes at gaa igjennem Øjeaabningens Midte, medens den anden føres rundt om de Gjenstande, som skulle afbildes, vil paa Billedfladen komme til at beskrive den rigtige perspectiviske Tegning. P. kan altsaa kun være rigtig, set fra ét eneste Punkt. I Perspectivlæren angives simple Constructioner, ved hvilke P. kan udføres rigtig, men den her omtalte P. gaar kun ud paa at gjengive Gjenstandens Figur rigtig og kaldes **Linearperspectiv**. Foruden denne er imidlertid ogsaa **Lysperspectiv** af Vigtighed, der angiver, hvorledes Lys og Skygge vise sig fordelte paa Gjenstandene under en given Belysning, og ligesaa **Luftperspectiv**, der viser den Indflydelse, Luftens Uklarhed har paa Lys, Skygge og Farvetone. Det indses let, at Kundskab til P. er aldeles nødvendig for Maleren, naar hans Billeder skulle kunne tilfredsstille; men det er ikke nok, at P. er rigtig construeret, da et uheldigt Valg af Øjets Plads eller en for stor Udstrækning af Maleriet i Forhold til den Afstand, hvorfra det skal betragtes, let kan fordærve det hele. Som Linearperspectivens Grundlæggere betragtes Albr. Dürer og Lion. da Vinci; men den nyere Tid har i høj Grad udviklet den saa vel som den hele Tegningsgeometri. **Perspectivisk**, grundet i P., fremstillet efter P.s Regler.

Perspectivsnække (Solarium), smaa, indiske Havsnegle med en lav, kegleformet, spiralsnoet, spidstoppet Skal med en meget dyb saakaldt „Navle" (d. e. en Hulhed midt imellem Vindingerne, hvor Skalstøtten ellers findes), der naar lige op til Toppen, saa at man kan se helt op til denne.

Persson, Göran [jöran pĕhrson], en Præsteson fra Sala, f. c. 1530, tjente fra 1552, da han kom tilbage fra en Studiereise i Tydskland, i nogen Tid ved Gustav I.s Hof, men paadrog sig Kongens Mishag, hvorfor han vendte sig til Tronfølgeren. Klog og listig vidste han at vinde og bevare dennes Yndest, og allerede da Erik XIV besteg Tronen, var G. P. under Navn af Kongens Procurator og Secretær hans erklærede Yndling og fortrolige Raadgiver. Rimeligvis tilkommer ogsaa ham Fortjenesten af de gavnlige Foranstaltninger, som bleve trufne i Begyndelsen af Eriks Regering; men paa den anden Side gjorde han sig som Anklager i Overdomstolen (»konungens nämnd«) til Redskab for Eriks mistænksomme og voldsomme Charakter. Derved paadrog han sig den høje Adels bitre Had, der til sidst gav sig Luft under Kongens Sindssygdom. Af det regerende Raad blev han 1567 stillet for Retten og dømt til Døden, men man turde ikke fuldbyrde Dommen. Da Erik igjen havde overtaget Regeringen, blev G. P. frikjendt og indtog atter sin forrige Stilling; men under Beleiringen af Stockholm 1568 blev han udleveret til de oprørske Hertuger, underkastedes Tortur, blev radbrækket og derefter halshugget 28 Sept. s. A. Han var Fader til Historieskriveren Tegel.

Persson, Lars og Olof [s. o.], s. **Petri**.

Pert [pæhrt], et langt Stykke Tov, hvis ene Ende er befæstet til Nokken, den anden Ende ved Midten af Raaen; heri staa Matroserne, naar de beslaa Sejlene eller rebe disse. Ved de længere Ræer bliver P. baaret op til Raaen ved andre Tove (Hestene), for at P. ikke skal hænge ned i saa dyb en Bugt, at Manden ikke kan staa i den.

Perth, 1) Shire i Mellemskotland, omgivet af Shir. Inverness, Aberdeen, Forfar, Fife, Kinross, Clackmannan, Stirling, Dumbarton og Argyle. 122 □ M. med 131,000 I. (1881). Med Undtagelse af Egnen om Staden P. er Landet bjergfuldt med Grampian Bjergene mod N. og N. V., Ochill-Hills mod S. Ø. og Sidlaw-Hills mod Ø. Den vestlige Del hører til de vestlige Højlande og har ligesom Grampian Bjergene flere Punkter, der naa op til 4,000 F. Bjergene adskilles ved langstrakte Dale, af hvilke de snævre kaldes Glen, de mere aabne Strath. Blandt de sidste er den store Strathmore, der fra Omegnen af P. strækker sig mod N. Ø. ind i Forfar-Shire. Det vigtigste Vandløb er Tay, der udspringer i Højlandet mod S. V., løber mod N. Ø. og danner Søen Tay, samt fra venstre Side optager Lyon og Tummel, der danner Søen Rannoch, og derefter løber mod S. Ø. ind i Strathmore forbi Staden P. til Tay Fjorden. Paa Sydgrænsen flyder Forth mod Ø. til Forth Fjorden. Det vestlige Bjergland har talrige smukke Søer, blandt hvilke foruden de allerede omtalte endnu maa nævnes Loch Katrine. Store Strækninger ere uskikkede til Agerdyrkning og henligge som Hede eller Mose. I Bjergegnene holdes store Faarehjorder, og her findes desuden saa vel naturlige Skove som udstrakte Plantninger. I de mere aabne Egne staar Agerdyrkningen paa et højt Trin, navnlig i Strathmore. — 2) Hovedstad i P.-Shire ved Floden Tay, 7 M. n. til v. for Edinburgh. 29,000 I. Betydelig

Bomulds- og Linnedindustri, Garverier, Brænderier og Bryggerier. P. var indtil Midten af det 15de Aarh. Skotlands Hovedstad og har spillet en vigtig Rolle i Landets Historie. ½ M. n. ø. for Staden ligger Slottet Scone, hvor de skotske Konger fordum bleve kronede. — 3) Hovedstad i Vest-Australien under 32° s. Br., ved Svanefloden, 3 M. fra dens Udløb. 7,000 I.

Perthes, Friedr. Chr., tysk Boghandler, f. 1772 i Rudolstadt, oprettede 1796 en Boghandel i Hamborg og gjorde sig 1813—14 bekjendt ved den Iver og den store Offervillighed, han viste for Nordtysklands Frigjørelse fra Franskmændenes Herredømme. 1821 flyttede han til Gotha, hvor paa hans Forlag senere udkom Heerens og Ukerts store Samling „Geschichte der europ. Staaten". D. 1843. — Hans Farbroder, **Justus P.**, f. 1749, d. 1816, grundlagde 1785 en Forlagsboghandel i Gotha, som bl. a. har udgivet „Gothaischer Hofkalender" (siden 1785) og flere ypperlige Atlasser. Under hans Sønnesøn, **Bernhard Wilh. P.**, f. 1821, d. 1857, grundlagdes 1854 et geographisk Institut, hvorfra udgik Petermanns „Mittheilungen", Behms og Wagners „Geograph. Jahrbuch" og en Række Kortværker af Stieler, Berghaus, Spruner, Sydow o. fl.

Pertinax, Publ. Helvius, var Præfect i Rom, da han efter Commodus's Drab i Dec. 192 blev udraabt til Kejser. Han regerede med stor Dygtighed, men efter tre Maaneders Forløb blev han dræbt af Prætorianerne, hvis Uvilje han havde paadraget sig ved sin Jævnhed og sine strænge Sæder. Hans Søn af samme Navn blev dræbt af Caracalla.

Pertuis [tyi], 1) Stad i det franske Dep. Vaucluse, 9 M. ø. s. ø. for Avignon. 5,000 I. Handel med Vin, Oliven og Krap. — 2) **P. Breton**, en Havarm, der skiller Øen Ré fra det franske Dep. Vendée. — 3) **P. d'Antioche** mellem Øerne Ré og Oléron. — 4) **P. de Maumusson** mellem Oléron og Dep. Nedre-Charente.

Perturbationer, Forstyrrelser. I Følge Newtons Tyngdelov vilde Solen og en Planet beskrive hver sin Ellipse om deres fælles Tyngdepunkt, hvorved ogsaa Planetens relative Løb om Solen vilde blive en Ellipse. Dette Løb bliver imidlertid ogsaa paavirket af enhver af de andre Planeter med en Kraft, der svarer til dens Masse og til Forskjellen i dens Tiltrækning paa Planeten og Solen. Denne Kraft, den **perturberende Kraft**, er paa Grund af Planetmassernes Lidenhed kun lille, og dens Virkning kan derfor betragtes som smaa Forstyrrelser i Planetens elliptiske Løb. Disse kaldes P. De kunne beregnes som paavirkende Planetens polære eller retlinede heliocentriske Coordinater eller dens elliptiske Baneelementer. Ved denne sidste Beregningsmaade, der kaldes Constanternes Variation, opfattes Planeten som løbende i en Ellipse, der stadig forandrer sig lidt, og den for et bestemt Tidspunkt gjældende Ellipse kaldes den osculerende. Beregnes P. kun for kortere Tidsrum, kaldes de **specielle P.** Ved f. Ex. hver tyvende Dag at beregne det pertuberende Legemes Afstand fra og Stilling til Solen og det perturberede, faas gjennem deres kjendte Masser hints Indvirkning paa dette for hvert saadant Tidsinterval, idet der ved hver ny Beregning af Afstand og Stilling tages Hensyn til de alt beregnede P. Denne Fremgangsmaade, der i og for sig altid er brugbar, benyttes ved Smaaplaneter og periodiske Kometer, hvor det efter en Tilsynekomst gjælder om ved Regning at forfølge deres Løb i den Tid, de ere usynlige, for at finde dem igjen ved næste Tilsynekomst, eller ved nær parabolsk løbende Kometer, hvor det gjælder om at bestemme deres nøjagtige Løb i den Tid, de opholde sig i Solens og Planeternes Nærhed. Men for lange Tidsrum er denne Beregningsmaade naturligvis uoverkommelig; for de store Planeter og de vigtigere af de smaa bestemmes derfor de **almindelige P.** for hvilke som helst Tider uden directe Hensyn til de mellemliggende Tider. Denne Bestemmelse kan ikke udføres ad strængt nøjagtig Vej; thi de Ligninger, der fremkomme ved Problemet om tre eller flere hverandre tiltrækkende Legemers Løb, ere paa Mathematikens nuværende Standpunkt uløselige. Men da Planeternes Masser og deres Baners Excentriciteter og indbyrdes Hældninger ere smaa, kan nævnte Bestemmelse ved Hjælp af Rækkeudviklinger efter disses Potenser udføres med tilstrækkelig Nøjagtighed. Det er Euler, d'Alembert, Lagrange, Laplace, P. A. Hansen, Cauchy, Leverrier, Gyldén og andre, der efterhaanden have udviklet Methoder for denne Bestemmelse, som danner et af Astronomiens vanskeligste Problemer og endnu stadig søges bragt til at gjælde ogsaa for saadanne større Hældninger og Excentriciteter, der forekomme ved nogle Smaaplaneters og navnlig ved Kometernes Baner. Udtrykkene for de almindelige P. vise, at nogle P. kun frembringe periodiske Forandringer i Planeternes Løb, medens andre frembringe seculære, d. e. med Tiden tiltagende Forandringer. Disse sidste vilde med Tiden helt forandre vort Planetsystems Udseende, naar de ikke i Virkeligheden ogsaa vare periodiske, men med saa lange Perioder, at de inden for saa Aartusender kunne betragtes som med Tiden fremskridende. Som Exempel paa en lang periodisk P. kan nævnes den store Ujævnhed i Jupiters og Saturns Løb, hvis Periode er 930 Aar, inden for hvilken Periode Jupiters Bane udvider sig og atter trækker sig sammen, Saturns omvendt. Exempel paa en seculær P. er den, i Følge hvilken Jordbanens Excentricitet stadig aftager; den vil dog om en Snes Tusend Aar atter tiltage. Paa Biplaneternes Løb om deres Hovedplaneter, altsaa paa Maanens Løb omkring Jorden, virker ogsaa selve Solen som perturberende Legeme. Ujævnhederne i Maanens Løb ere derfor betydelige (s. **Maane**).

Pertz, Georg Heinr., tysk Historiker, f. 28 Marts 1795 i Hannover, skrev 1819 „Gesch. der merovingischen Hausmeier" og fik 1828 det Hverv at samle og udgive Kildeskrifterne til Tysklands Historie i Middelalderen. S. A. blev han Archivsecretær og senere Bibliothekar i Hannover. P. udgav 1826—67 »Monumenta Germaniæ historica« (20 Bd.). Desuden udgav han „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde" (5—11 Bd., 1824—58) og første Række af Leibniz's Værker (de

historiske, 4 Bd., 1843—47), samt ledede Udgivelsen saa vel af Haandudgaver som af Oversættelser af de vigtigste Kildeskrifter fra den ovennævnte Samling. Endelig har P. skrevet to vigtige Værker, hørende til Tysklands nyere Historie, nemlig Levnedsbeskrivelser over Friherre v. Stein (6 Bd., 1849—55) og Feltmarschal v. Gneisenau (3 Bd., 1864—67). 1842—74 var P. Overbibliothekar ved det kongel. Bibliothek i Berlin. D. 7 Oct. 1876.

Peru, en af de sydamerikanske Republiker, mellem 3° 20′ og 19° s. Br., omgiven af Ecuador, Brasilien, Bolivia, Chile og det store Ocean. Arealet angives til c. 19,000 □ M. og Befolkningen til c. 2,600,000 I., foruden c. 350,000 ikke civiliserede Indianere. Andesbjærgene gjennemstryge Landet fra S. til N. (s. Andes). Landet ø. for Bjærgene hører til Amazonsletten og gjennemskæres af de store Floder Marañon, der optager Huallaga, og Ucayali, der i sit videre Løb gjennem Brasilien kaldes Amazonfloden. Denne Del af Landet er for øvrigt kun lidet bekjendt og bebos næsten alene af Indianere. Ligesom Bjærgegnene har den store Skove, der levere mange fortrinlige Skovprodukter, saasom Mahogni- og Cedertræ, Harpix, Gummi, Sarsaparilla, Vanille og Chinabark. Kystlandet har en Bredde af 2—12 Mile og en meget uregelmæssig Overflade med talrige stejlt afsløbende Dale og Kløfter. Bjærgfladerne mellem disse have fuldstændig Ørkencharakter og ere for det meste dækkede af Flyvesand, hvorimod Dalstrækningerne ere ret frugtbare der, hvor enten Natur eller Kunst forsyner dem med det fornødne Vand. I denne Henseende er det imidlertid uheldigt, at de fleste Floder i Kyststrækningerne enten tabe sig i Sumpe eller sive bort gjennem Sandet, og at de lavere Egne næsten aldrig faa Regn. Noget raades dog Bod herpaa ved stærk Nattedug i Maanederne Juni—Sept. Allerede inden Europæernes Ankomst anvendte Indianerne i Kystlandet Guano til Gødning. Klimaet er mindre hedt, end man efter Beliggenheden skulde antage, da Luften tempereres af skiftende Land- og Søvinde og af den kolde Havstrøm, der følger Sydamerikas Vestkyst fra S. til N. Bjærglandet med dets mange Længdedale og Højsletter danner store Mosestrækninger og Søer, blandt hvilke sidste den mærkeligste er den store Alpesø Titicaca paa Grænsen af Bolivia; det indeholder tillige herlige Græsgange. Antallet af Husdyr er med Undtagelse af Heste og Muldyr til Ride- og Lastdyr kun ringe paa Grund af Fodermangel. Derimod er Hornkvæget talrigt i Bjærglandet og paa de østlige Sletter, og i Bjærgene holdes tillige Lamaen, der benyttes som Lastdyr, og hvis Uld tillige med Ulden af Alpakaen og Faaret er en vigtig Udførselsartikel. Af vilde Dyr findes de for Sydamerika almindelige, nemlig Jaguaren, Pumaen, Losen, Tapiren, Myreslugeren, Dovendyret, Armadillen, Vildsvinet, Huanacoen og Vicunjaen. Kondoren bebor de højeste Fjældtinder, og Høge, Falke og Ugler samt Papegøjer ere meget talrige. Fisk findes i stor Mængde i de østlige Floder, der ogsaa indeholde mange Alligatorer og af ualmindelig Størrelse. Af overordentlig Betydning for P. har i en Aarrække den paa Chinchas Øerne i Piscobugten og andre Smaaøer ved Kysten fundne Guano været. Udførselen heraf naaede i en lang Aarrække en Værdi af c. 90 Mill. Kr., hvorhos store Mængder anvendtes i Landet selv; senere er Udførselen sunken til en Værdi af c. 30 Mill. Kr. Staten har tilaget sig Ejendomsretten over Guanoen og har heraf sin betydeligste Indtægt. Landet har lige siden Amerikas Opdagelse været berømt for sine mineralske Skatte, og om det end i denne Henseende langt er blevet overfløjet af Californien og Australien, hører det dog endnu til de Egne af Jordkloden, der have Betydning ved deres Produktion af Guld og Sølv. Desuden findes Kobber, Jærn, Bly og Salpeter, af hvilket sidste meget udføres, og ved Kysten vindes meget Søsalt. Af Befolkningen ere omtr. 57 pCt. Indianere, 23 pCt. Blandinger, 12½ pCt. indfødte Hvide, 3½ pCt. Negre, 1¾ pCt. Chinesere og 2¼ pCt. Udlændinge, hvoraf omtrent Halvdelen fra Ecuador og Chile. Indianerne i Landets østlige Egne ere til Dels uafhængige, men de fleste skulle dog have antaget Christendommen og lagt sig efter Agerdyrkning. Indianerne i Kyst- og Bjærglandet tale Quichnasproget, der er det mest udbredte i Sydamerika. De ere Efterkommere af de Indianere, som havde Landet inde ved Spaniernes Ankomst, og som allerede den Gang stod paa et forholdsvis højt Udviklingstrin. De ere nu Agerdyrkere, Minearbejdere, Guld- og Sølvarbejdere, Vævere eller Haandværkere i andre Retninger. I Kystegnene afgive de dygtige Fiskere og Baadførere. Om Handelsomsætningen savnes nøjagtige Oplysninger; men den synes at være meget betydelig. Næst efter Guano ere de vigtigste Udførselsartikler Salpeter, Sølv, Chinabark, Uld og Kobber. Callaos Havn er den vigtigste i Landet; andre vigtige Havne ere Arica, Islay, Pisco og Payta. Jærnbaner føre fra det indre af Kystlandet til forskjellige Havnestæder. Deres samlede Længde er over 300 M. Hovedstad Lima. — Forfatningen (fra 1860) er som i alle nyspanske Stater republikansk-demokratisk, men ikke føderalistisk. Præsidenten vælges paa 4 Aar af Folket ved almindelig Valgret og middelbare Valg og styrer Landet med 5 Ministre; ogsaa udnævner han Præfecterne i de enkelte Departementer. Den lovgivende Magt øves af Congressen, der deles i et Senat af 2 Medlemmer for hvert af de 19 Departementer, valgte ud af de store Grundejere, og et Repræsentantkammer med 1 Medlem for hver 30,000 Indb. (nu 110); begge Kamre vælges paa 6 Aar, og en Tredjedel afgaar hvert andet Aar. — Da Spanierne 1532 kom til P., bestod her en velordnet, blomstrende Stat med en ikke ringe og meget ejendommelig Civilisation; Staten var oprettet omtr. 400 Aar tidligere og strakte sig over Ecuador (Quito), en stor Del af Chile og det senere Bolivia (Øvreperu); Herskerslægten kaldtes Inkaer (s. d. A.). Den sidste Hersker var Huayna-Kapak (d. 1525), og hans Sønner Huascar i P. og Atahualpa i Quito stredes om Magten, da Spanierne kom; Atahualpa havde netop overvundet sin ældre Broder, fanget

ham og med Grusomhed forfulgt hans Tilhængere, medens Pizarro i San Miguel ved Tumbezbugten lagde Grunden til det spanske Herredømme i P. I Sept. s. A. drog Pizarro frem derfra og gik over Andesbjærgene, tog ved Svig Atahualpa til Fange 16 Nov. og lod ham henrette 29 Aug. 1533, medens denne havde ladet Broderen myrde i Fængslet. I de følgende Aar udstrakte Spanierne deres Magt over hele P., men maatte kæmpe mod flere Opstande af de indfødte, ligesom der ogsaa udbrød Stridigheder imellem selve Erobrerne om det rige Bytte. 1550 kan P.s Indtagelse regnes for afsluttet og Spaniens Herredømme for fuldstændig befæstet, hvorefter den hele gamle Civilisation udslettedes. Landet styredes siden af en Vicekonge i Lima, under hvem tillige Chile, Buenos Ayres, Bolivia og Quito stod. 1740 udskiltes Quito og 1776—80 Bolivia og Buenos-Ayres; paa samme Tid blev en ny Indianeropstand undertrykt efter blodig Kamp. Da der 1810 o. følg. Aar udbrød Opstande i det øvrige spanske Amerika, forblev P. Spanien tro; først i Sept. 1820 begyndte Rejsningen, da General San Martin landede i Callao. Efter flere Kampe holdt han 9 Juli 1821 sit Indtog i Lima og proclamerede P.s Uafhængighed; men i Juni 1823 blev Lima paa ny besat af Spanierne, og først efter den columbiske General Sucres Sejre ved Junin 5 Aug. 1824 og Ayacucho 9 Dec. s. A. blev deres Herredømme brudt; dog holdt de sig endnu i Callao til 19 Jan. 1826. Under Frihedskrigen styredes P. først af San Martin som Protector indtil Sept. 1822 og senere af Bolivar som Dictator fra Marts 1824; men i Jan. 1827 løsrev P. sig fra hans Indflydelse og fordrev den af ham indsatte Præsident Gamarra. Derefter fulgte i en Række Aar uophørlige Uroligheder, fremkaldte af ærgjerrige og egennyttige Generaler, hvorunder Landet forarmedes og Folket blev demoraliseret. 1836—39 var P. forenet med Bolivia i en Forbundsstat under General Santa Cruz; foruden de indre Kampe førtes ogsaa Krig med Chile. Endelig skaffede Ramon Castilla 1845 en bedre Tilstand til Veje: Forfatningen af 1839 kom til Udøvelse, flere Lovbøger forfattedes; Finanserne og Hæren bragtes i Orden, og Landets Opkomst fremmedes ved Bearbejdelse af Minerne og Guanolejerne. Da han 1851 fratraadte, gik den udøvende Magt for første Gang siden P.s Uafhængighed over til en lovlig valgt Præsident, General Echenique, som traf Aftale med Brasilien om fri Skibsfart paa Amazonfloden; men allerede 1853 udbrød en Opstand imod ham. Castilla stillede sig snart i Spidsen for den, kundgjorde i Dec. 1854 Afskaffelse af Negrenes Slaveri og af Indianernes Kopskat og drog efter en afgjørende Sejer 5 Jan. 1855 ind i Lima som „Befrieren", medens Echenique flygtede til Chile. Castilla styrede Landet med stor Strænghed, udstrøg 11 Generaler og 95 Oberster af Hærens Rækker og undertrykkede gjentagne Oprør; en ny Forfatning gaves 1856, men revideredes allerede 1860. San Domingos Tilslutning til Spanien 1861 og Toget til Mexico 1862 vakte hans Uvilje, og han opfordrede alle sydamerikanske Fristater til at indgaa Forbund mod de europæiske Udvidelseslyster. Efter ham fulgte 1862 San Roman, der allerede havde kæmpet med i Frihedskrigen, men han døde i Maj 1863, og nu blev Vicepræsidenten Pezet Præsident. Mishandlinger mod nogle indvandrede Baskere fremkaldte Sendelsen af en overordentlig spansk „Commissær" til P., men da man heri saa en Krænkelse af Statens Uafhængighed, blev han afvist. Derfor tog den spanske Flaade i Apr. 1864 Chincha-Øerne med deres rige Guanolag, P.s vigtigste Indtægtskilde, i Besiddelse som Pant; men dette fremkaldte stærk Bevægelse i hele Sydamerika, og en Congres fra de fleste nyspanske Stater traadte sammen i Lima i Nov. 1864 (indt. Marts 1865). Den vilde dog ikke yde P. ligefrem Hjælp, skjønt den udtalte sin Sympathi og Ønske om Fællesskab i visse materielle Forhold mellem alle disse Lande; Pezet gav derfor efter for de spanske Fordringer, da Flaaden i Jan. 1865 kom til Callao, og lovede en betydelig Erstatning. Men Folket vilde ikke erkjende dette Forlig, og snart udbrød en Opstand, for hvilken Oberst Prado stod i Spidsen. Han indtog i Nov. 1865 Lima og overtog foreløbig Statsstyrelsen; men allerede i Aug. var P.s Flaade paa egen Haand sejlet til Chincha-Øerne og havde taget dem i Besiddelse, samt drog derefter Chile til Hjælp, der var kommet i Krig med Spanien. Efter at et Forbund var sluttet med Nabostaterne, erklærede P. i Jan. 1866 Spanien Krig. Dette medførte vel et Bombardement paa Callao 2 Maj; men den spanske Flaade havde lidt saa meget under Kampen, at den maatte sejle hjem til Europa, og Krigen var dermed factisk til Ende. I Aug. 1867 blev Prado valgt til Præsident, men styrtedes allerede i Jan. n. A., hvorefter Aftalen med Spanien (af 1865) stadfæstedes, og Oberst Balta blev nu Præsident; under ham hjemsøgtes P. af en stærk Stormflod og siden af gul Feber. Da Valgene i Sommeren 1872 gav det liberale Partis Candidat, den tidligere Finansminister Pardo, Flertallet fremfor General Echenique, der støttedes af Hæren og Præsteskabet, vilde Krigsministeren Gutierrez, en raa Soldat, med Vold tiltage sig Magten; han tog Balta til Fange og udraabte sig til Dictator, men blev 27 Juli styrtet efter 5 Dages Herredømme og dræbt tillige med sine to Brødre. Forinden havde han ladet Balta myrde, og Manuel Pardo overtog nu Styrelsen. Han søgte at indskrænke baade Hærens og Præsteskabets Magt og at udvikle den statsborgerlige Frihed som Modvægt. Hærens Størrelse nedsattes til 4,200 Md., og ordnet Udskrivning indførtes i Stedet for den tidligere tvungne Presning; de utilfredse Officerer gjorde derfor gjentagne Oprørsforsøg (saaledes Pierola 1874), og flere Sammensværgelser vare rettede imod hans Liv. End videre ophævedes en Del Klostre, og Godserne inddroges, hvorhos P.s Congres over for Paven kraftig hævdede sin Ret til at vælge Ærkebiskoppen i Lima. En demokratisk Communalordning gaves; Undervisningen fremmedes, og ligeledes Indvandring fra Europa; Jærnbaner byggedes dels langs Kysten, dels fra Havnestæderne ind til Højsletten og over

Andesbjærgene til Forbindelse med Minerne og med Bolivia og Brasiliens Indland. Pardos Forvaltning var en god Tid for P., men han efterfulgtes i Aug. 1876 af General M. I. Prado (Præsident 1865—68) og blev selv to Aar efter som Senatets Formand myrdet af en Underofficer (Aug. 1878). Snart kom de største Ulykker over P., da det 1879 for Bolivias Skyld indlod sig i Krig med Chile. Efter de første Nederlag maatte Prado flygte fra Landet i Dec. 1879; den klerikale Pierola gjorde sig til Herre, men havde snart ikke bedre Skæbne og maatte ligeledes flygte; almindeligt Anarchi udbrød, under hvilket Chilenerne i Jan. 1881 indtog Lima og en stor Del af P. Endelig valgtes Iglesias i Jan. 1883 til Præsident; han sluttede Fred med Chile om Afstaaelse af Depart. Tarapaca for bestandig og Depart Tacna paa 10 Aar; men der gjordes Modstand derimod, og først i Oct. blev Freden undertegnet og i Marts 1884 stadfæstet af en nyvalgt Congres. Dog allerede i Dec. s. A. maatte Iglesias forlade P., og i Juni 1886 blev hans Medbejler, General Caceres, Præsident.

Perubalsam, peruviansk Balsam, faas af Myroxylon Pereiræ, der vokser paa Balsamkysten (Guatemala), hører til Familien Papilionaceæ og har faaet sit Navn deraf, at den tidligere blev udført til Europa fra Perus Havn Callao. Den er af tykflydende Consistens, har en brunsort eller mørk rødligbrun Farve, er i tynde Lag gjennemsigtig og har en behagelig vanilleagtig Lugt. Den saakaldte hvide P. faas af Stammen af Træet ved Hjælp af Varme; af Træets Frugt skal derimod erholdes den hvide P. P.s væsentligste Bestanddele ere Kanelsyre, Cinnameïn (Kanelsyre-Benzylæther) og Harpix. Den anvendes som Lægemiddel, i Parfumerierne og som Surrogat for Vanille.

Perugia [rūdscha], Stad i Mellemitalien, 18 M. n. for Rom mellem Tiberfloden og Trasimeno Søen. 17,000 I., i Communen og dens District 51,000 I. Bispesæde, Universitet, stiftet 1307, mærkelige Samlinger, navnlig af etruskiske Oldsager. Silkeindustri. — P. hed i Oldtiden Perusia og var en af de 12 etruskiske Republiker.

Perugino, Pietro [dschīno], ital. Maler, s. Vannucci.

Perūn, hos de hedenske Russere og andre slaviske Folk den fornemste Guddom, Tordenguden.

Perŭzzi, Baldassare, ital. Maler og Architekt, f. 1481 ved Siena, d. 1536 (ell. 1537), begav sig i en temmelig ung Alder til Rom, hvor han sluttede sig nær til Rafael uden egentlig at være hans Elev. Hans vigtigste Arbejde er Paladset Farnesina i Rom, som han byggede for Agostino Chigi og siden selv udsmykkede, dels med Decorationer udvendig og indvendig, dels med Loftmalerier, hvoraf dog kun Loftet i den Sal, der prydes med Rafaels „Galathea", endnu er at se; Rafael, Giulio Romano, Soddoma o. fl. deltog i denne berømte Bygnings kunstneriske Udsmykkelse.

Perŭzzi, Ubaldino, ital. Statsmand, f. 1822 i Firenze i en anset Slægt, blev 1848 Gonfaloniere (Borgemester) i sin Fødeby og protesterede 1850 mod Krænkelsen af Toscanas Forfatning. Siden var P. en af Førerne for det liberale Parti og virkede 1859 ivrig for Storhertugens Fordrivelse og Toscanas Tilknytning til Sardinien baade som Medlem af den foreløbige Regering og som dens Afsending til Paris. Han var siden Deputeret, blev Minister for de offentlige Arbejder Marts 1861—Marts 1862 og paa ny Dec. 1862—Sept. 1864, da Afslutningen af Septemberoverenskomsten medførte Ministeriets Fald. P. overtog derefter Styrelsen af Firenzes communale Anliggender og indlagde sig store Fortjenester af Byens Ombannelse og de mange offentlige Arbejder, men maatte høre ilde for de Pengeforlegenheder, som disse forvoldte, da Regeringen 1871 flyttede til Rom.

Pervigilium, en hos de gamle til Ære for visse Guddomme afholdt natlig Gudstjeneste. Under Titlen »P. Veneris« have vi en fra det 3dje Aarh. stammende Hymne til Venus.

Peræa (af gr. πέραν, hinsides), den Del af Palæstina, som ligger ø. for Jordan.

Pesānte, it., vægtig, pathetisk, musik. Foredragsbetegnelse.

Pesarēse, Simone, ital. Maler, s. Cantarini.

Pesāro (i Oldtiden Pisaurum), Stad i Mellemitalien ved Floden Foglias Udløb i Adriaterhavet, 8 M. n. v. for Ancona. 11,000 I. Bispesæde. Havn for Smaaskibe. Silkeværeri. Rossinis Fødeby.

Pescadōres, en Gruppe af smaa Øer i Fukian Strædet mellem China og den store Ø Formosa, hvis Befolkning driver betydeligt Fiskeri og Skildpaddefangst. Den Del af Fukian Strædet, som ligger v. for Øerne, kaldes efter dem P.-Strædet, medens det østlige Løb ogsaa kaldes Formosa Strædet.

Pescāra, Fern. Francesco d'Avalos, Marchese di, en af Kejser Carl V.s Feltherrer, f. c. 1489 i Italien, af en spansk Slægt, traadte 1512 i kejserlig Tjeneste og blev efter Slaget ved Pavia 1525 Overgeneral over Hæren i Italien. Trods de mest glimrende Tilbud fra Frants Sforzas Side forblev P. Kejseren tro; han døde 4 Nov. 1525. P. var gift med den som Digterinde bekjendte Vittoria Colonna (s. Colonna).

Pescennius Niger, romersk Feltherre og Statholder i Syrien, blev efter Helvius Pertinax's Drab 193 e. Chr. af Legionerne i Østen udnævnt til Kejser. I Stedet for at drage med Hæren til Rom forblev han, for at undgaa Blodsudgydelse, i Antiochia, medens Septimius Severus, som af Hæren i Pannonien havde faaet Kejsernavnet, ilede til Rom og styrtede Didius Julianus. Med 40,000 Md. marcherede Severus derpaa imod P. og overvandt ham ved Nikæa og Issos 194; paa Flugten blev P. dræbt i Nærheden af Antiochia.

Peschel, Oscar F., fremragende tysk Geograph, f. 1826 i Dresden, redigerede 1854—70 „das Ausland" og var dernæst til sin Død 1875 Professor i Geographi ved Universitetet i Leipzig. Af hans historisk-geographiske Værker bør særlig nævnes „Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen" (1858) og „Geschichte der Erdkunde bis auf A. v. Humboldt u. K. Ritter" (1865; 5te Opl. 1884). Af andre Arbejder af P., der have fremmet den geographiske Viden-

stabs Udvikling, mærkes „Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde als Versuch einer Morphologie der Erdoberfläche“ (1870; 4de Opl. 1883), „Völkerkunde“ (1874; 6te Opl. 1885), „Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde“, I—III, og „Physische Erdkunde“, de to sidste udgivne efter Forfatterens Død og delvis bearbejdede af J. Löwenberg og G. Leipoldt.

Pescheræer, en Indianerstamme, som i Tal næppe over 2,000 Mfk. bebor Ildlandet og andre Øer ved Amerikas Sydspids. De ere mindre af Vært end deres Naboer Patagonierne, dele sig i 3 Sprog og Stammer (Kamenetes, Kennekas og Karaikas) og staa paa et yderst lavt Culturtrin.

Peschiera [skiära], det nordvestlige Punkt i den norditalienske Fæstningsfirkant ved Floden Mincios Udløb i Garda Søen. 3,000 J.

Pĕschito, syr., d. e. den klare og tydelige, er Navnet paa den syriske Oversættelse af det gamle og nye Test., formodentlig fra det 2det Aarh. Med Hensyn til det gamle Test. gjengiver P. den hebraiske Text med Bestemthed og Klarhed; Oversættelsen heraf findes i Pariser- og Londonerpolyglotten, særskilt udg. af S. Lee, »Vet. Testam. Syriace« (1823); det nye Test. er udgivet af det engelske Bibelselskab 1816.

Peschkau, Emil, tysk Digter, f. 19 Febr. 1856 i Wien, uddannedes til Ingenieur, men opgav hurtig denne Levevej for at følge sine literære Tilbøjeligheder, var i nogle Aar Journalist i Würzburg, Stuttgart og Frankfurt a. M. og har siden levet i Hofheim ved Frankfurt, blot beskæftiget med fine digteriske Arbejder. I „Ein- und Ausfälle“ (1882), „Sommersprossen“ (1884), „Miniaturen“ (1884), „Aus Herz und Welt“ (1885), „Herr und Frau Pieps“ (1886) og „Zeitglossen“ (1886) fremtræder P. som en elegant, vittig og opfindsom Feuilletonist og Humorist; men ogsaa hans større og alvorligere Arbejder, især Romanen „Die Reichsgrafen von Walbeck“ (1883) og Novellerne „Hinter dem Vorhang“ (1884), have vundet Anerkjendelse ved deres ofte fortræffelige realistiske Behandling af moderne Samfundsforhold og Samfundsproblemer.

Pescia [pĕscha], Stad i Mellemitalien, 6 M. v. til n. for Firenze, i den skjønne Nievole-Dal, „Toscanas Have“. 13,000 J. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. Betydelig Industri i Silkestoffer, Jærnvarer, Glas og Papir.

Peseta, en spansk Sølvmønt, som siden 1871 fuldstændig svarer til den franske Franc, altsaa lig 72 Øre. Den tidligere P. var i Værdi omtr. 75 Øre.

Pĕso, it., bet. Vægt, men er tillige i det ældre ital. System Betegnelse for en bestemt Vægtenhed, i Bologna lig 25 Libbre (Pund) ell. 18,09 danske Pund, i Genua derimod 750 Libbre, der som Sværvægt (P. grosso) var lig 476,40 og som Letvægt (P. sottile) var lig 475,18 d. Pund. Som Mønt er 1 P. i største Delen af Sydamerika lig den franske 5 Frcs. eller lig 3 Kr. 60 Øre, i Buenos Ayres dog 3 Kr. 72 Øre, i Uruguay som Guldmønt lig 3 Kr. 86 Øre og som Sølvmønt lig 3 Kr. 70 Øre. I Mexico er den lig 3 Kr. 88 Øre; jvfr. Piaster.

Pĕso da Regoa, Flække i den portugisiske Prov. Traz os Montes ved Floden Douro, 10 M. ø. for Oporto. 3,000 J. Stort Oplag af Portvin. I Febr. holdes her et betydeligt Vinmarked.

Pessarium, et lille, forskjellig construeret Apparat, der indbringes i Moderskeden for at holde Livmoderen oppe paa dens Plads, naar den har Tilbøjelighed til Nedsynkning.

Pessimisme, s. Optimisme.

Pest, en i overordentlig dræbende Epidemier optrædende acut Infectionssygdom, der i mange Henseender er beslægtet med Typhus og Miltbrand. P. begynder oftest med en stærk Sammenfalden af Organismen (Collaps), hvorefter følger Feber med udpræget typhøs Charakter; 2den ell. 4de Dag i Sygdommen viser der sig smertefulde, betændelsesagtige Svulster af Lymphekjertlerne (Buboner) i Lysken, Axelhulen og paa Halsen, jævnlig tillige Brandbylder og forskjellige Hududslæt. Døden indtræder oftest den 3dje—5te Dag, men kan ogsaa indfinde sig langt tidligere, endog efter nogle Timers Forløb, inden Feberen og Bubonerne endnu have vist sig. I Beg. af Epidemierne dør ofte indtil 90 pCt. af de angrebne, og Dødeligheden er i det hele sjælden under 60 pCt. P. er overordentlig smitsom; Smittestoffet optages i alle de Gjenstande, der have været i Berøring med den syge, og kan derfor igjen udbrede sig videre, hvorimod saadanne Gjenstande, der vel komme fra pestbefængte Steder (Kjøbmandsvarer), men ikke have været i Berøring med nogen Syg, synes at være farefri. P.s Hjem er Orienten (orientalsk P.), hvor de slette hygieiniske Forhold have begunstiget dens Udvikling. I Middelalderen hjemsøgtes Europa hyppig af Pestepidemier (den sorte Død), og endnu i det 16de, 17de og til Dels Beg. af det 18de Aarh. vare de temmelig hyppige, medens P. senere ikke har naaet nogen almindelig Udbredelse i det egentlige Europa paa Grund af de siden den Tid strængt gjennemførte Qvarantæneforholdsregler; ogsaa i Orienten er den i den senere Tid aftagen, til Dels vel, fordi de hygieiniske Forhold ere blevne bedre. Under den sidst (fra 1867) stedfundne Opblussen af P. i det sydvestlige Asien trængte den i 1878—79 frem til Volgas Bred og truede Europa med en ny Invasion, der dog blev afværget ved energiske Forholdsregler fra Ruslands Side. — Den værste af de Epidemier, der have hjemsøgt Norden, var den 1348—50 („den sorte Død“, s. Død), samt Epidemien 1710—11, som fra Helsingør kom til Kjøbenhavn, hvor over 20,000 (mere end Halvdelen af Indbyggerne) døde, medens nogle andre Byer i Landet angrebes i mindre Grad; ligesom den forrige Epidemi kom ogsaa denne til Sverige, hvor Stockholm mistede 40,000, Carlskrona 16,000 Mfk.

Pest, s. Budapest.

Pestalŏzzi, Heinr., schweizersk Folkeopdrager, f. 12 Jan. 1746 i Zürich, blev fra sit 6te Aar opdraget i Fattigdom af sin Moder og en Tjenestepige som et Følelses- og Phantasibarn uden tilsvarende praktisk Sans og Forstandsudvikling, blev tidlig gjennem Besøg hos sin Bedstefader, en Landsbypræst, indviet i Land-

befolkningens fortrykte Tilstand, ganske ung Medlem af en Forening mod Embedsmænds Overgreb og stærkt betaget af Rousseaus „Emile“ og dens Naturevangelium. I sin menneskekjærlige Iver vilde han først være Præst, siden Jurist, men blev Landmand paa Neuhof i Aargau og giftede sig 1769 med Anna Schultheß. Landbruget mislykkedes, og han aabnede en Fattigopdragelsesanstalt 1775, som skulde forbinde Undervisning og Haandgjerning, men opløstes 5 Aar efter. Indtil 1798 levede P. et ensomt Liv paa sin Gaard i daglig Nød og udgav af og til Skrifter: 1780 „Abendstunde eines Einsiedlers“, en Samling Strøtanker om Livet og Opdragelsen; 1781 „Lienhard u. Gertrud“, en Landsbynovelle om en Hustrus og Moders Opgave; 1782 „Christoph u. Else“, Samtaler om Grundtankerne i „Lienhard u. Gertrud“, og „ein Schweizerblatt“; 1798 „Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwickelung des Menschengeschlechts“. 1798 samlede han efter Flækken Stanz's Indtagelse og Brand omtr. 80 forsømte Børn i et Nonnekloster og arbejdede i 9 Maaneder med selvopofrende Udholdenhed heldig paa deres Opdragelse, men forjagedes af Krigsforhold, ansattes 1799 ved en Smaaskole i Burgdorf, hvor han indførte Anskuelsesundervisning og sluttede sig sammen med den fra Appenzell udvandrede Skolelærer Krüsi om en Undervisningsanstalt, for hvis Methode han 1801 gjorde Rede i „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“. Efter en kort Samvirken i München-Buchsee med Fellenberg flyttede han sin Opdragelsesanstalt til Yverdon, hvor den omfattede over 200 Personer, der som Elever og Lærere valfartede til ham fra hele Europa. P.s oprindelige Plan til en Folkeopdragelse og en Elementarundervisning forandredes derved uvilkaarlig; han selv manglede al praktisk og administrativ Dygtighed og blev derfor afhængig af sine Hjælpere, navnlig den praktiske, energiske Jos. Schmid og den videnskabelig dannede Niederer, hvis indbyrdes Fjendskab han ikke kunde beherske. Schmid gik bort 1810, men kaldtes tilbage 1815; Niederer gik bort 1817, og omsider ophævede P. Anstalten tillige med en Fattigopdragelsesanstalt, han for Indtægten af sine samlede Skrifter havde stiftet i Clindy, og døde 17 Febr. 1827. P.s Virkemiddel var hans Personlighed med dens begejstrede Kjærlighed, ved hvilken han vakte sin Samtids Iver for Folkeopdragelsen, som han vilde bygge paa det virkelige Livs Grundvold ud fra et kraftigt, af en gjennem det menneskelige Kjærligheds- og Tillidsforhold mellem Forældre og Børn udviklet, patriarchalsk Religiøsitet baaret Familieliv med Kvinden som Hustru og Moder til Midtpunkt. En harmonisk Udvikling af Menneskenaturens indre Kraft skal overalt være Opdragelsens og Undervisningens Opgave, selv ved mechaniske Færdigheders Indøvelse, og psychologisk gjennemført lede til en ethisk Erkjendelse af Menneskelivets Værd; theoretisk og praktisk Dannelse med Tilknytning til Livets virkelige Forhold maa gaa Haand i Haand ud fra Dannelsesemnerne, Livets Fremtrædelsesformer, Lyd, Form og Tal opløste i deres simpleste Grundbestanddele, med sanselig Anskuelighed til Undervisningsprincip og en Fremskriden i ubrudt Sammenhæng til Methode. Han har derved skabt Elementarundervisningens Begreb, ligesom Europas Folkeskoler skylde ham deres principielle Grundlag og væsentlige Form.

Pestel, Paul, russisk Frihedsmand, f. 1794, Søn af en russisk Rigsraad, blev 1811 Gardeofficer, 1818 Adjudant hos Fyrst Wittgenstein og snart efter Oberst for et Infanteriregiment. Han knyttede sig tidlig til de hemmelige Selskaber og grundlagde 1821 det „sydlige Forbund“, der vilde gjennemføre en fuldstændig Omvæltning i de russiske Stats- og Samfundsforhold, gjøre Bønderne til frie Selvejere og oprette en føderalistisk Republik. Inden Sammensværgelsen kom til Udbrud efter Kejser Alexander I.s Død, blev P. fængslet 26 Dec. 1825 og hængt 25 Juli n. A. i St. Petersborg tillige med S. Muravjev, Rylejev og to andre. Hans Udkast til en Lovbog blev derimod siden brugt ved Kejser Nikolajs Lovgivningsarbejder.

Pestilens, d. s. s. Pest; i figurl. Bet. Fordærvelse.

Pestilensurt, d. s. s. Hestehov.

Petalisme var i Oldtiden Navnet paa et Slags Ostrakisme, som indførtes i Syrakus c. 460 og bestod deri, at man paa et Olivenblad skrev Navnet paa den, for hvis Herskesyge man frygtede; naar et tilstrækkeligt Antal Stemmer var tilvejebragt, blev Vedkommende forvist paa 5 Aar. Denne Ostrakisme blev dog snart afskaffet.

Petarde (fr. pétard), et af Jærn eller Metal støbt, vasedannet Kar med et Fænghul i Bunden, som man fordum brugte til at sprænge Porte og Palissader med; fyldt med Krudt hængtes det med Mundingen vendt mod den Port, man vilde sprænge.

Petavius, egtl. Petau, Denis, fransk Chronolog, f. 1583 i Orléans, var Jesuit og underviste ved forskjellige Læreanstalter, sidst i Paris, hvor han døde 1652. I »Opus de doctrina temporum« (2 Bd., 1627) og »Uranologium« (1630) søgte han ved Undersøgelser over de forskjellige Cykler og ved astronomiske Beregninger at finde Rede i Oldtidens forskjellige Tidsregninger.

Petechier, smaa, rundagtige Blodpletter i Huden, der optræde i Skjørbug, Werlhoffs Sygdom og forskjellige Infectionssygdomme.

Petechialtyphus, s. Typhus.

Peter, Apostel, oprindel. Simon, Søn af Jonas, levede som Fisker ved Genezarethsø. Han havde upaatvivlelig ligesom Broderen Andreas været Discipel af Johannes Døberen, inden Jesus lærte dem at kjende (Joh. Ev. I. 35—43). Først efter den underfulde Fiskedræt (Luc. Ev. V. 4—11) forlod de deres Haandværk for altid at følge Jesus, der gav Simon Navnet P., d. e. Klippen, for hans Trofastheds Skyld. Skjønt hædret af Jesus som den ypperste blandt Apostlene fornægtede P. ham dog i Lidelsens Stund, men hans oprigtige Anger skaffede ham Tilgivelse (Joh. Ev. XXI. 15—19), og efter Pinsefesten var han Apostlenes selvskrevne Fører. Han led efter Traditionen Martyrdøden i Rom under Neros Forfølgelse, rimeligvis 67; Romerkirken lærer, at han den

Gang havde været Biskop i Rom i 25 Aar (42—67), og derfor kalde Paverne sig P.s Efterfølgere; men dette Sagn er beviislig urigtigt. P. har næppe været i Rom ret længe, førend han led Martyrdøden. Han blev i Jerusalem indtil 44 (Ap. Gj. XII.), var der atter ved Apostelconventet c. 52 (Ap. Gj. XV.) og virkede senere i Babylon og enten herfra eller maaske fra Rom skrev det første af de to Breve af ham, som findes i det nye Test. At det katholske Sagn om hans 25aarige Ophold i Rom er urigtigt, fremgaar bl. a. deraf, at Paulus i Brevet til Romerne Cap. XVI. slet ikke nævner ham, skjønt han sender Hilsen til alle ansete Christne i Menigheden. Apokryphiske Skrifter, der tillægges P., ere et Evangelium, »Acta Petri« og en Aabenbaring. Markus's Evangelium er efter Kirkefædrenes Beretning blevet til derved, at M. optegnede, hvad han hørte P. fortælle om Herrens Liv. **P.-Paulsdag** (29 Juni), en særdeles høj Festdag, fejres siden det 4de Aarh. af den katholske Kirke til Apostelfyrsternes Ære; **P.s Fængsel** (1 Aug.) fejres til Minde om P.s Fangenskab i Jerusalem og Rom; **P.s Stols Fest** fejres to Gange, 18 Jan. til Minde om Oprettelsen af Bispestolen i Rom og 22 Febr. til Ære for Bispestolen i Antiochia, hvor den katholske Tradition lader ham have været Biskop, inden han kom til Rom.

Peter I d. store Alexejevitsch, Kejser i Rusland 1682—1725, Søn af Czar Alexej Michaelovitsch i hans andet Ægteskab med Natalia Narischkin, f. 30 Maj (d. e. 11 Juni) 1672 i Kolomanskoje-Selo, en Landsby ved Moskva. Han fik sin første tarvelige Undervisning af Præsten Nikita Zotov. Han skulde følge sin ældre Halvbroder Feodor III paa Tronen 1682, men hans ærgjerrige Halvsøster Sophie æggede Strelitserne til Opstand, og P. maatte dele Regeringen med sin aandssvage Halvbroder Ivan under hendes Formynderskab. Sophie styrede saaledes Riget med sin Yndling Galizin som første Minister, medens P. blev opdraget af Genferen Lefort, som bibragte ham Sans for europæisk Civilisation og Krigskunst, og i Stilhed udviklede sine store Evner, men tillige hengav sig til grove sanselige Udsvævelser. 1689 ægtede han en russisk Adelsfrøken Eudoxia Feodorovna Lapuchin, fra hvem han dog allerede lod sig skille 1696, efter at hun havde født ham Sønnen Alexej. Da hans fremragende Evner indjog Sophie Frygt for, at hun snart vilde blive overflødig, besluttede hun ved Strelitsernes Hjælp at rydde P. af Vejen, men Planen mislykkedes, og Sophie maatte gaa i Kloster. P. blev fra nu af (1689) Eneherster, da Ivan lod sig nøje med Czartitlen og døde 1696. Hans Bestræbelser gik nu ud paa at indføre Rusland, der hidtil mere var at betragte som en asiatisk Stat, i de europæiske Staters Række og bibringe sit halvbarbariske Folk vesteuropæisk Civilisation; ved Lefort og Skotlænderen Gordon skabte han en Hær efter daværende europæisk Form, lagde Grunden til en Flaade, indkaldte dygtige Mænd fra Udlandet og lagde allerede nu Grunden til Ruslands store Magt. Efter at han i en Krig med Tyrkiet 1696 havde erobret Asov, som han beholdt ved Freden i Carlowitz 1699, og undertrykt en ny Sammensværgelse af Strelitserne og adskillige russiske Stormænd mod hans Liv 1697, tiltraadte P. i Apr. s. A. incognito en Udenlandsrejse til Tyskland, Holland, hvor han i Saandam lærte Skibsbyggerkunsten, England, hvorfra han medbragte mange dygtige Mænd, og Wien, hvor han studerede de kejserlige Hæres Taktik, men blev tilbagekaldt ved en ny Opstand af Strelitserne. Vel fandt han den ved sin Hjemkomst allerede dæmpet af Gordon, men han benyttede denne Lejlighed til aldeles at ophæve Strelitsernes urolige Corps 1698, lod dem henrette masseviis og udførte selv Bødlens Forretning ved flere af dem. Fra 1700 deltog P. i den Forbindelse mod den svenske Konge Carl XII, som medførte den store nordiske Krig, og forfulgte under denne med stor Udholdenhed sin Yndlingsplan at skaffe sig en Havn ved Østersøen, ligesom han i Tyrkekrigen havde skaffet sig Adgang til det sorte Hav. Vel maatte han ved Narva 1700 lære Svenskernes Overlegenhed i Krigskunsten at kjende, men han benyttede sig klogelig af Carls Fraværelse i Polen til at gjøre Erobringer i de svenske Provinser ved Østersøen og lagde 1703 Grunden til Ruslands nye Hovedstad St. Petersborg; Sejren over Carl ved Pultava 1709 satte Kronen paa hans Værk. Under den svenske Krig blev P. bekjendt med Katharina (s. **Katharina** I), som han først 1707 hemmelig ægtede og 1711 offentlig lod sig vie til. S. A. foretog han det uheldige Felttog mod Tyrkerne, som endte med Tabet af Asov i Freden i Husch. Den vel bekjendte Historie om Katharinas Snildhed med at hjælpe ham og hans Hær ud af den Forlegenhed, hvori den befandt sig, omringet af den tyrkiske Hær, er af meget tvivlsom Natur. I Løbet af Svenskekrigen foretog P. tillige med Katharina sin anden europæiske Rejse 1716, paa hvilken han besøgte Amsterdam, Paris og Kjøbenhavn, til hvilken sidste Stad han ankom med russiske Tropper for i Forening med de danske at gjøre Landgang i Skaane; men det kom ved denne Lejlighed til et Brud med hans Allierede Frederik IV, og P. begyndte at nærme sig sin gamle Fjende Carl, med hvem han indledede Underhandlinger i Congressen paa Aland, som dog afbrødes ved den svenske Konges Død. Ved Freden i Nystad 10 Sept. 1721 beholdt P. de fra Sverige erobrede Provinser Ingermanland, Estland, Lifland, Karelien, Viborg i Finland samt de omliggende Øer. S. A. antog han Titlen „Kejser og Selvherster over alle Russere", der blev ham tilbudt af Senatet, som han havde oprettet for at knække Bojarernes Magt, ligesom P. ogsaa for at indskrænke Gejstligheden, der holdt Folket i Uvidenhed, afskaffede Patriarchværdigheden og oprettede den hellige dirigerende Synode, hvis Formand er Kejseren selv. 1722 fastsatte P. ved Lov, at Kejseren selv skulde kunne bestemme Tronfølgen — en Foranstaltning, som fremkaldtes ved Forholdet til hans Søn af første Ægteskab Alexej (s. d. A.), om hvem de mange, der vare misfornøjede med P.s gjennemgribende Reformer, sluttede sig. Efter en blodig Krig med Persien 1722—23 fratog P.

dette Rige Provinserne Ghilan, Masanderan og Astrabad samt Stæderne Derbend og Baku. Ligesom P.s Reformer overhovedet omfattede alle Retninger i Statslivet, saaledes ophjalp han særlig Mannfakturer og Bjergværksdrift, fremmede Handelen ved Anlæg af Havne og Kanaler, oprettede Skoler, et Videnskabernes Akademi i St. Petersborg osv. En dygtig Medhjælper i Statsstyrelsen havde Kejseren i Menschikov, som han fra ringe Stand havde hævet til sin første Minister. En smertelig Sygdom (Stranguri), vel nærmest fremkaldt ved P.s umaadelige Nydelse af Brændevin, forvoldte ham haarde legemlige Lidelser, og da en Forkølelse stødte til, medførte den hans Død 8 Febr. 1725 i hans 53de Aar. I sit første Ægteskab blev han Fader til ovennævnte Alexej, i sit andet med Katharina til Døtrene Anna, som blev gift med Hert. Carl Frederik af Holsten-Gottorp og derved Stammoder til det nu regerende Kejserhus, og Kejserinde Elisabeth. Paa 100-Aarsfesten for Skaberen af den russiske Stats Tronbestigelse blev paa Peterspladsen oprejst hans af Falconet udførte kolossale Rytterstatue paa en mægtig Granitblok med Indskriften »Petro Primo Catharina Secunda MDCCLXXXII« — en af hans prægtige Residensstads skjønneste Prydelser.

Peter II Alexejevitsch, Kejser i Rusland 1727—30, Søn af P. d. stores Søn Alexej og Charlotte Christine Sophie af Braunschweig, f. 23 Oct. 1715, besteg Tronen ved Menschikovs Hjælp og blev styret først af denne og efter hans Forvisning af Ivan Dolgorukij. Da den unge Kejser stod i Begreb med at ægte Dolgorukijs Søster, døde han af Børnekopper 9 Febr. 1730.

Peter III, Kejser i Rusland Jan.—Juli 1762, Søn af Hert. Carl Frederik af Holsten-Gottorp og P. d. stores Datter Anna, altsaa Fætter til P. II, f. 21 Febr. 1728 i Kiel, hed egtl. Carl Peter Ulrik og blev Hertug af Holsten-Gottorp ved sin Faders Død 1739. Efter at hans Moster, Kejserinde Elisabeth, 18 Nov. 1742 havde udnævnt ham til Storfyrste og Tronfølger, ved hvilken Lejlighed han gik over til den græske Kirke, ægtede han 1 Sept. 1745 sit Næstsøskendebarn Sophie Augusta Frederikke af Anhalt-Zerbst, den senere Kejserinde Katharina II. Han besteg den russiske Trone ved Elisabeths Død 5 Jan. 1762, men gjorde sig strax forhadt saa vel ved sin ukloge Optræden udad til (Forbund med Ruslands Fjende Frederik II af Preussen, for hvem han nærede stor Beundring, Krigserklæring mod Danmark for at vinde den gottorpske Del af Slesvig tilbage) som ved vilkaarlige Forandringer indad til. Ogsaa viste P. en raa Opførsel mod sin Ægtefælle og hengav sig med sine holstenske Officerer til Svir og alle Haande Udsvævelser. Der dannede sig derfor en Sammensværgelse imod ham: Natten 8—9 Juli 1762 blev P. fængslet, nødt til at frasige sig Tronen og 17 Juli s. A. myrdet paa Slottet Ropscha ved St. Petersborg af Alex. Orlov.

Peter fra Amiens [amiæng], ogsaa kaldt **Petrus Eremita**, en Eneboer, som efter Kirkemødet i Clermont prædikede Korstog i Nordfrankrig. Selv drog han afsted i Foraaret 1096 i Spidsen for 60,000 Korsfarere, mest sammenløbet Pak, hvoraf Halvparten for deres Røverfærd blev slaaet ihjel af Ungarerne og andre, inden de naaede Constantinopel. Resten faldt for Saracenernes Sværd, undtagen en lille Hob, hvormed P. sluttede sig til Gotfred af Bouillon; under de Trængsler, som Korshæren udstod foran Antiochia, løb P. sin Vej, men blev indhentet af Tancred og ført tilbage med Skam. Ikke længe efter Indtagelsen af Jerusalem rejste han hjem og døde 1115 i Klostret Huy, som han havde stiftet.

Peterborough [pitterbørro], Stad i Northampton-Shire i England, 16 M. n. for London ved Floden Nen. 21,000 I. Bispesæde. Seværdig Kathedralkirke. Handel med Korn og Tømmer. I Nærheden ligger Landsbyen Fotheringhay, i hvis gamle Slot Marie Stuart blev halshugget 8 Febr. 1587. Hendes Søn Kong Jakob I lod Slottet jævne med Jorden.

Peterhead [pitterhæd], Stad i Aberdeen-Shire i Mellemskotland ved Nordsøen, 6 M. n. n. ø. for Aberdeen. 11,000 I. Bronzestatue af Marschal Keith. Stærkt besøgte Sø- og Mineralbade. Betydelig Hvalfangst og Sildefiskeri. Undersøisk Telegraphforbindelse med Ekersund i Norge.

Peterhof, Stad i det russiske Gouv. St. Petersborg ved Sydsiden af den finske Bugt, 3 M. v. til s. for St. Petersborg, med 14,000 I. og et prægtigt kejserligt Slot med herlige Haver.

Petermann, Aug., berømt tysk Geograph, f. 18 Apr. 1822, Elev af Berghaus, i hvis Skole han erhvervede sig sin udmærkede Færdighed i Kortegning. 1845 tog han til Edinburgh, hvor han deltog i den engelske Bearbejdelse af Berghaus's „Physikalischer Atlas", og nedsatte sig 1847 i London som Kartograph, udgav Kortværker og skrev geographiske Artikler til »Athenæum«, »Encyclopedia Britannica« og i det geographiske Selskabs Journal, dels om Polarrejserne, dels om Barths og Rejsefællers Expedition. 1854 gik han til Perthes i Gotha og grundede 1855 det berømte Tidsskrift „Geographische Mittheilungen", som udkommer fra Perthes's geographiske Anstalt, og hvis Udgiver han var til sin Død 25 Sept. 1878. Han har desuden stor Fortjeneste af at have fremkaldt eller fremmet videnskabelige Rejser, f. Ex. Heuglins til Abessinien, Beurmanns til Bornu, Karl Mauchs i Sydafrika, Schweinfurths og Nachtigals, og senere de tyske Polarexpeditioner (s. Nordvestpassagen). Som Kartograph indtager P. et højt Trin; særlig fortrinlige Arbejder ere hans Bearbejdelse af Stielers „Handatlas" og hans Kort over de forenede Stater i Nordamerika (1875).

Petermanns Land, en Kyststrækning i det nordlige Ishav under 83° n. Br., n. for Frants Josephs Land, opdaget af den østerrigske Expedition under Weyprecht og Payer 1872—74. **Petermanns Spids**, et af de højeste hidtil opdagede Punkter i Grønland, over 11,000 F., paa Østkysten ved det indre af St. Josephs Fjorden, henimod 73° n. Br., opdaget af den tyske Expedition under Koldewey og Payer 1870.

Peter-Paulshavn, s. Petropavlovsk.

Peters, Aug., tysk Digter under Navnet Elfried v. Taura, f. 1817 i Taura i Erzgebirge under meget fattige Kaar, kunde først i en fremrykket Alder besøge Universitetet i Leipzig og blev dernæst Journalist i Berlin. Greben som Deltager i Opstandene 1849 i Dresden, Pfalz og Baden maatte han tilbringe sex Aar i Tugthuset. Efter at være benaadet 1856 levede han i Annaberg og senere som Redacteur i Leipzig, hvor han døde 1864. Hans „Gedichte" (1844) røbe ægte Følelse og betydelig lyrisk Kraft, og i en Række novellistiske Arbejder („Die stille Mühle" (1856), „Erzgebirgische Geschichten" (1858), Romanen „Die Witkowitze" (1863) o. fl.) viser han sig som en livlig og phantasifuld Fortæller. — Hans Hustru, Luise Otto-P., f. 1819 i Meißen, med hvem fælles Begejstring for den demokratiske Frihedsbevægelse havde ført ham sammen, og som han forlovede sig med i Fængslet, har udfoldet en endnu betydeligere Forfattervirksomhed, præget af en Energi og et vidt Livssyn, som sjælden træffes i den tyske Kvindeliteratur. Hun hører til Kvindesagens mest ansete Forkæmpersker i Tyskland; 1865 stiftede hun „Allgem. deutscher Frauenverein" og dens Organ „Neue Bahnen", hvilket hun endnu redigerer. Af hendes Skrifter kunne fremhæves Digtsamlingerne „Lieder eines deutschen Mädchens" (1847) og „Gedichte" (1868) og en Del af hendes talrige, dels sociale, dels historiske Romaner og Noveller med patriotisk-demokratisk Tendens, som „Ludwig der Kellner" (1843), „Schloß und Fabrik" (1846), „Zwei Generationen" (1856), „Nürnberg" (1859), „Drei verhängnisvolle Jahre, 1847—49" (1862), „Deutsche Wunden" (1872).

Peters ell. Peeters, Bonaventura, flandersk Maler, f. 1614 i Antwerpen, d. 1652 smstds., holdt især af at fremstille Havet i Oprør, Strandinger, Tordenvejr paa Søen og lignende stærkt bevægede Naturoptrin, som han gjengav med poetisk Virkning, uagtet han langtfra er sand i Enkelthederne. P.s Arbejder ere meget sjældne; hans Hovedbillede findes i Wien. Han har ogsaa raderet nogle faa Blade. — Hans Broder, Jan P., f. 1624, d. 1677, malede i lignende Retning, men staar tilbage for førstnævnte.

Peters, Chr. Aug. Fridrich, berømt Astronom, f. 7 Sept. 1806 i Hamborg, kom tidlig til Schumacher i Altona, hvem han assisterede ved dennes talrige geodætiske Arbejder og Beregninger, studerede senere en kort Tid hos Bessel i Königsberg, hvor han blev Dr., blev 1834 Assistent ved Observatoriet i Hamborg, 1839 Astronom ved Observatoriet i Pulkova, 1849 Professor i Königsberg og 1854 Directeur for Observatoriet i Altona, hvor han ogsaa overtog Redactionen af „Astronomische Nachrichten". 1872 fik han Observatoriet flyttet til Kiel, hvor han tillige blev Prof. astr. D. 8 Maj 1880. Hans Skrifter »Numerus constans nutationis« (Petersb. 1842), »Recherches sur la parallaxe des étoiles fixes« (Petersb. 1848), „Über die eigene Bewegung des Sirius" (Königsb. 1851) o. a. skaffede ham stor Anseelse, ligesom ogsaa hans Arbejder over Sekundpendulets Længde, blandt andet udledet af de paa Slottet Güldenstein i Holsten 1829—30 anstillede Jagttagelser, samt hans geodætiske Arbejder, af hvilke nogle findes i „den danske Gradmaaling".

Peters, Christian Carl, dansk Billedhugger, f. 26 Juli 1822 i Randbøl Sogn ved Vejle, vandt 1845 den mindre, 1846 den store Sølvmedaille og 1847 den Neuhausenske Præmie. 1849—52 foretog han en Udenlandsrejse med Akademiets mindre Stipendium, hvorunder han navnlig opholdt sig to Aar i Rom. Blandt hans Arbejder besad Kunstmuseet (nu den kongel. Saml.) „En dansende Faun, som spiller paa Dobbeltfløjte" (1854) i Bronze. Til Landbohøjskolen udførte han en Frise i Gips, forestillende „Landlige Arbejder" (1858); ligeledes har P. været en ivrig Deltager i at fremme Metalarbejder i plastisk Ornamentik, hvoriblandt maa nævnes det af ham udførte Drikkehorn i Guld (1859), som skjænkedes Digteren Ingemann. Kunstneren har 1855 og 1859 paa ny foretaget Rejser med offentlig Understøttelse. Efter H. Bissens Død 1868 blev han Professor ved Kunstakademiet. Blandt hans senere Arbejder maa nævnes Thorvaldsens Billedstøtte til den nye Udstillingsbygning og de to Billedstøtter i Sandsten paa Toldboden Neptun og Mercur. Paa Udstillingen 1874 var en meget stor og rigt decoreret Sølvopsats, udført efter P.s Model af Guldsmed Christesen. Af Arbejder fra den nyeste Tid kunne nævnes de to Digterstatuer Evald og Bessel, samt til Marmorkirken tre kolossale Statuer, „Paulus", „Chrysostomus" og „Gregor d. store".

Peters, Wilhelm K. H., f. 1815 i Koldenbüttel i Eiderstedt, fra 1857 Professor i Zoologi ved Universitetet i Berlin og Directeur for det zoologiske Museum smstds., d. 20 Apr. 1883, studerede først i Kjøbenhavn, senere i Berlin under Joh. Müller. Efter at være vendt tilbage fra en Studierejse til Middelhavets Kyster foretog han med Understøttelse af den kongel. preussiske Regering 1842—47 en Rejse til Mosambique, Sansibar, Comorerne og Madagaskar. Resultaterne af sine Forskninger og Indsamlinger har han nedlagt i sit store Rejseværk „Naturwissenschaftl. Reise nach Mozambique" (5 Bd., 1852—68). Han er tillige Forfatter til en stor Mængde højst værdifulde større og mindre zoologiske Arbejder, især over Pattedyr, Krybdyr og Fiske, for største Delen i Berlinerakademiets Skrifter og „Monatsberichte". — Hans Broder, Chr. Heinr. Fridr. P., f. 1813, blev, efter 1836 at have taget Doctorgraden i Berlin, ansat ved det topographiske Bureau i Napoli, hvorfra han drog til Constantinopel og senere til Nordamerika, hvor han først blev ansat ved Kystopmaalingen og siden 1860 er Directeur for Observatoriet i Clinton. Han har opdaget 2 Kometer, 46 Planetoider, construeret Ekliptikalkort, offentliggjort en Mængde Jagttagelser og leveret Bidrag til at bestemme den oprindelige Text af Ptolemæos's „Almagest".

Peters, Wilhelm Otto, norsk Maler, f. 17 Aug. 1851, blev 1867 Elev af Eckersberg og fik 1870 Stipendium af Kong Carl XV for at besøge Stockholms Kunstakademi. 1873 begav han sig til Rom, hvor han blev et Par Aar,

hvorefter han en kort Tid opholdt sig i Paris. For øvrigt har han levet i Christiania, hvor han nu er ansat som Lærer i Kunst- og Haandværksskolens Decorationsklasse. Hans Figurbilleder ere livlige og friske, om de end stundum savne Farvens fulde Holdning. Ogsaa som Raderer er P. optraadt, bl. a. med 7 Raderinger „Fra Havet" (1882) og flere større Blade for det franske Tidsskrift »L'art«.

Petersborg, Sanct, 1) Gouvernem. i det vestlige Rusland, omfatter det gamle Ingermanland samt Dele af Karelien og Storfyrstend. Novgorod og omgives af den finske Bugt, Finland, Ladoga Søen, Gouv. Olonetz, Novgorod og Pskov, Peipus Søen og Estland. 977 □ M. med 1,714,000 I. (1882). Det er et Sletteland med Hældning mod N. V., og omtrent Halvdelen af Arealet optages af Skove, Moradser og Søer. Den vigtigste Flod er Neva, der er Ladoga Søens Afløb til den finske Bugt. Til Ladoga Søen flyder Volchov, der er Afløb fra Ilmen Søen i Gouv. Novgorod, og til den finske Bugt Peipus Søens Afløb Narova, der optager Plussa og løber forbi Narva. Klimaet er koldt og fugtigt og ikke gunstigt for Agerdyrkning. Tømmer er det vigtigste Naturprodukt, men Skovene ere stærkt medtagne. — 2) Det russiske Riges anden Hovedstad (Moskva den første) og Kejserens første Residens, ligger under 59° 56' 30" n. Br. og 47° 58' ø. L. ved Nevas Udløb i den finske Bugt. 929,000 I. (1881). Staden er vistnok den mest regelmæssig byggede Storstad i Europa, indeholder over 550 Gader og en stor Mængde offentlige Pladser. De fleste Gader ere 60—120 F. brede, enkelte endog bredere; de smalleste ere over 40 F. De ere i Almindel. snorlige med gode Fortove og hyppig beplantede. Den smukkeste og længste er Nevskij-Prospektet, over 16,000 F. lang. Over Neva, der gjennemflyder Staden i flere Arme, føre mange Broer, hvoraf flere meget smukke. Af de offentlige Pladser fremhæves: Pladsen foran Vinterpaladset med Alexandersøjlen, Admiralitets- og Slotspladsen, Peterspladsen med den 1859 fuldførte, pragtfulde Isakskirke og Peter d. stores kolossale Monument, Pladsen foran Ingenieurskolen med Peter d. stores Rytterstatue, Romanzovpladsen med Mindesmærke for Grev Romanzov, Marsmarken med Suvorovs Statue, Anitschkovpladsen, Theater- og Børspladsen. Blandt de mangfoldige pragtfulde Bygningsværker skulle her kun nævnes: Det kejserlige Vinterpalads ud mod Neva, prægtig gjenopført efter Branden 1834 og forbundet med Eremitagen; Marmorpaladset, opført af Katharina II for Grev Orlov; det tauriske Palads, opført af Fyrst Potemkin; Admiralitetspaladset; det tidligere Michailovske Palads, nu Ingenieurskole; det Leuchtenbergske Palads; Universitetet; Senatspaladset; det pragtfulde og storartede Generalstabspalads; Bazaren, Børsen, Arsenalet, Kanonstøberiet, en stor Mængde Caserner, det store Exercerhus, mange storartede Hospitaler og milde Stiftelser m. fl. Antallet af Kirker er meget stort, og mange af dem udmærke sig ved stor Rigdom og Pragt. De betydeligste ere Kathedralkirken Guds Moder af Kasan, en Efterligning efter Peterskirken i Rom; Isaks Kirken, opført 1822—59 med høj Kuppel, anses for den skjønneste russiske Kirke; Peter- og Pauls Kirken i Fæstningen med prægtigt Taarn og den kejserlige Familes Grave; Preobraschenskij Kirken med rige Trophæer; den evangeliske St. Peters Kirke med storartet Orgel; Kirkerne St. Nicolaus, St. Simeon og Christi Forklarelse. Uden for Staden maa endnu nævnes Alexander Nevskijs Kloster med prægtig Kirke og Alexander Nevskijs Grav af massivt Sølv. I videnskabelig Henseende er P. det russiske Riges Midtpunkt. Her skal nævnes Universitetet, stiftet 1819; det medicinsk-chirurgiske Akademi, stiftet af Peter d. store og nyt indrettet af Alexander I; Generalstabs-, Artilleri- og Ingenieurskolerne; det militær-juridiske Akademi; det historisk-philologiske Institut; den kejserlige Retsskole; det pædagogiske Centralinstitut, en Art Universitet; flere Gymnasier og Progymnasier; Cadetcorpset og flere militære Gymnasier; den topographiske Skole; den pyrotechniske Skole; det gejstlige Akademi for Statskirken og lignende for romerske og armeniske Katholiker; det med Universitetet forbundne Adelspensionat; de skjønne Kunsters Akademi; Forstinstitutet; Bjærgværksskolen; det orientalske Institut til Uddannelse af Tolke; det technologiske Institut; den kejserlige Agerdyrkningsskole og en lignende, stiftet af Grev Stroganov; Handelsskolen og Søfartsskolen; Dyrlægeskolen; Musikconservatoriet og flere Musikskoler; flere Kvindegymnasier og adelige Frøkenklostre; det militære Vajsenhus; det store Hittebørnshospital m. m. fl. Antallet af lærde Selskaber og Foreninger er meget stort, og flere af dem have betydelige Bibliotheker. Det største af dem er det store kejserlige Bibliothek paa c. 1 Mill. Bd. og med en betydelig Samling af Manuskripter, Kobberstik og Musikalier. Efterhaanden er med dette forbundet flere betydelige Privatbibliotheker. Endnu skal nævnes Videnskabsakademiets Bibliothek paa 315,000 Bd., med en kostbar Samling af orientalske Haandskrifter, navnlig persiske. I samme Bygning er ogsaa det gamle Observatorium med den berømte gottorpske Globus. Andre Bibliotheker ere: Universitetets, Admiralitetets, Marmorpaladsets, Cadetcorpsets, Alexander Nevskij Klostrets med værdifulde Haandskrifter, de skjønne Kunsters Akademis og det Romanzovske. Herhen høre ogsaa Videnskabsakademiets Naturaliecabinet, det storartede kejserlige Billedgalleri og den overordentlig righoldige Kobberstiksamling, flere prægtige Sculptursamlinger, det asiatiske Museum med overordentlig righoldigt orientalsk Møntcabinet. Endnu skal nævnes den store Vaabensamling i det gamle Tøjhus, den ethnographiske Samling, det geographiske Museum og den botaniske Have. Ved Siden af de talrige offentlige Museer og Samlinger findes ikke faa private af betydeligt Omfang og Værd. Stadens Industri har naaet en høj Grad af Udvikling saa vel i de storartede kejserlige som i private Værksteder. Hine levere fortrinlige Spejle, Krystalsager, Gobelins, Porcelæn, Linnedvarer, slebne Ædelstene, Metalarbejder og Maskiner. Privatindustrien omfatter især Uld- og Bomuldsstoffer, Stearin-

og Voxlys, Sæbe, Møbler, Vogne, Metalvarer m. m. Handelen er i de senere Aar tiltaget betydelig, navnlig siden Uddybningen (1885) af den store Nevakanal, hvorefter de største Søskibe kunne gaa helt op til Staden. De vigtigste Udførselsartikler ere Hør, Hamp, Potaske, Talg, Kornvarer, Hørfrø, Sejldug, Svinebørster, Huder og Skind. — P. blev anlagt 1703 af Peter d. store, som med uhyre Anstrængelser lod Nevas moradsige Bredder og Munding udfylde og regulere ved Hjælp af Krongodsernes Livegne, af hvilke over 100,000 skulle have tilsat Livet derved. 1721 flyttedes Regeringens Sæde herhen. Omegnen er flad og uden Naturskjønhed, men Kunsten har raadet Bod herpaa ved smukke Anlæg paa Øerne i Neva og langs dens Bredder.

Petersburg [pi], Stad i Staten Virginia i Nordamerika ved Floden Appomattox, der falder i Jamesfloden, 5 M. s. for Richmond. 22,000 I. Betydelig Tobakshandel. — I Omegnen af P. stod flere blodige Slag i Borgerkrigen. Den angrebes 15—18 Juni 1864 forgjæves af General Grant, blev derefter fra 19 Juni beleiret og capitulerede 3 Apr. 1865.

Petersen, Edvard Frederik, dansk Maler, f. 4 Febr. 1841, uddannede sig dels ved Kunstakademiet, dels under Kyhn til Landskabsmaler og vandt 1867 den Neuhausenske Præmie for „Mose med Ellekrat". Efter at han 1875—76 havde været udenlands med Akademiets Rejseunderstøttelse har han udviklet Staffagen i sine Billeder saaledes, at de ere blevne til virkelige Figurbilleder. Blandt saadanne kunne nævnes „Fra Forum" (1877), „Vaskerpiger, som forstyrres af en Flok Svin" (1880), „Fra Grønttorvet i Kjøbenhavn" (1883), „Fælleden, Søndag Eftermiddag" (1887).

Petersen, Fredrik, norsk Theolog, f. i Stavanger 23 Apr. 1839, underkastede sig efter at have tilbragt en større Del af sin Studietid i Tyskland 1862 theologisk Embedsexamen, blev 1868 Universitetsstipendiat og efter en kort praktisk Virksomhed som Præst 1875 Professor i Theologi med Dogmatik som Læresag. Hans første større Arbejde er „Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse" (Christ. 1877); derefter fulgte „Hvorledes bør Kirken møde Nutidens Vantro?" (1880), der kan betragtes som et Program for de følgende: „Redegjørelse" i Anledn. af samme (1881), „Hvorfor jeg tror paa Jesus Christus" (1884), „Om Skabelsen, Opholdelsen og Styrelsen" (1ste B., 1883, 2det B., 1885) og „Forskningen og den christelige Tro" (1886), der søger at bidrage til Løsningen af de Spørgsmaal, som Culturudviklingen, navnlig Naturvidenskaben, stiller Theologien; desuden kunne nævnes „Syv Prædikener" og „Ægteskab og fri Kjærlighed, et Foredrag" (1887).

Petersen, Hans Christian, norsk Statsraad, f. i Christianssand 11 Aug. 1793, var i Aarene 1817—37 Højesteretsadvocat i Christiania og vandt megen Anseelse ved sit Forsvar under Rigsretsanklagerne 1827 mod Statsraad Collett og 1836 mod Statsminister Løvenskiold. En Følge heraf var, at han 1837 blev Stiftamtmand i Christiania, og 1839 indtraadte han i Statsraadet, hvis første Medlem han var fra 1858; i Slutn. af 1861 tog han sammen med Birch-Reichenwald og F. Motzfeldt Afsked (s. Norge). D. 26 Sept. 1862.

Petersen, Henry, f. 20 Marts 1849, blev 1879 ansat ved Museet for de nord. Oldsager, for hvilket han navnlig har virket ved Udgravninger og Undersøgelser, og udnævntes 1885 til Inspecteur for Mindesmærkernes Bevaring. 1876 disputerede han for Doctorgraden („Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold"), og foruden en Række mindre Arbejder vedrørende Danmarks Archæologi, fortrinsvis den middelalderlige, har han udgivet „Danske geistlige Sigiller fra Middelalderen" (1886) og „Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose ved Ringkjøbing 1881 og 83" (1888).

Petersen, Jak. Julius, f. 29 Dec. 1840 i Rønne, tog med. Examen 1865, praktiserer fra 1866 paa Kjøbenhavns Nørrebro (var 1878—79 en kort Tid Stiftslæge paa Balle), har især gjort sig bekjendt ved sine Bestræbelser for Udviklingen af Sygekasse- og Hjælpeforenings-Institutionerne samt ved historiske og biographiske Arbejder paa Lægevidenskabens Omraade, af hvilke særlig maa nævnes „Hovedmomenter i den medicinske Lægekunsts historiske Udvikling" (1875; overs. paa Tysk 1877).

Petersen, Jul. Magnus, dansk Kobberstikker, f. 4 Sept. 1827 i Kbhvn., besøgte Kunstakademiet og indtraadte 1843 i den da oprettede Decorationsklasse, hvorefter han tillige gjennemgik Modelskolen og vandt Sølvmedaillerne. Samtidig lagde han sig efter Kobberstikkerkunsten, navnlig med Tanken paa dens Anvendelse i hans Virksomhed som Architegner. Han kom nemlig mere og mere ind paa denne særlige Gren af Kunsten, og under Paavirkning af Mænd som Worsaae, L. Müller o. fl. udviklede han sig til en anset Kobberstikker og Tegner i kunstvidenskabelig Retning. Ved Siden af at udføre Tavler til flere af Worsaaes, Müllers og P. G. Thorsens videnskabelige Værker samt nogle populærhistoriske Skrifter virker han stadig som Tegner og Medarbejder ved Granskningen af Fund og Oldtidsminder. 1877 fik han Titel af Professor. — Hans Broder, Vilhelm Valdemar P., f. 5 Apr. 1830 i Kbhvn., gjennemgik paa Kunstakademiet først Decorationsklassen, inden han gik over i Architekturskolen. Han vandt samtidig med O. Petersen den store Guldmedaille og rejste derpaa ligeledes paa Akademiets store Stipendium i 3 Aar. Under sit Ophold i Firenze deltog han i Concurrencen om en ny Façade til Domkirken og vandt 2den Præmie. Ved en fornyet Concurs, i Følge Indbydelse af Dommerudvalget, udarbejdede han en ny ganske forskjellig Plan. Imidlertid valgtes dog den italienske Kunstner Professor E. de Fabris til Opførelsen. P. blev 1866 Medlem af Kunstakademiet og var i nogle Aar Bygningsinspecteur. Af hans Arbejder kan fremhæves det store Bygnings-Complex ved Toldboden.

Petersen, Niels Matthias, en af dansk Sprog, Literatur og Historie højt fortjent Forfatter, en Husmandssøn fra Fyn, f. 24 Oct. 1791 i Landsbyen Sanderum, blev Student fra Odense Kathedralskole 1808, var Lærer ved Skolelærerseminariet paa Brahetrolleborg 1815—26, da det nedlagdes, blev 1829 Underbibliothekar ved

Kjøbenhavns Universitetsbibliothek, 1830 Registrator ved det kongel. Gehejmearchiv, fik 1841 Titel af Professor, blev 1845 Professor ved Universitetet i de nordiske Sprog og 1855 Etatsraad. D. 11 Maj 1862. I det kongel. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog var han Secretær 1839—48. Af hans talrige Skrifter skulle her nævnes som de mærkeligste „Dansk Orddannelseslære“ (1826), „Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget“, et kronet Prisskrift (2 Bd., 1829—30), „Danmarks Historie i Hedenold“ (3 Bd., 1834—38, 2det Opl. 1854—55), „Haandbog i den gammelnordiske Geographi“ (1ste D., 1834), „Hist. Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude“ (4 Bd., 1839—44, 2den Udg. 1862—68), „Nord. Mythologi“ (1849, 2den Udg. 1863), „Bidrag til den danske Literaturs Historie“ (6 Bd., 1853—64, 2den Udg. 1867—72). Hans „Samlede Afhandlinger“ udkom 1870—74 (4 Bd.). Hos P. forenes fremragende Dygtighed med et aandrigt Blik. Resultaterne af hans grundige Forskning fremtræde i en Form, der altid vækkende stundum hæver sig til poetisk Flugt, med en dyb Understrøm af begejstret Kjærlighed til Norden.

Petersen, Ove, dansk Architekt, f. 15 Jan. 1830, har gjennemgaaet Kunstakademiet og vundet alle dets Medailler, den store Guldmedaille 1860, hvorefter han med Akademiets store Stipendium tilbragte omtr. 4 Aar i Udlandet. Efter i nogle Aar at have været Bygningsinspecteur privatiserer han nu. 1871 blev han Medlem af Kunstakademiet, og efter at han i Forening med Dahlerup (s. d. A.) havde vundet 1ste Præmie ved Concursen om en Theaterbygning og derpaa opført det nuværende kongel. Theater, fik han Titel af Professor (1875). Af hans mange øvrige Arbejder kan fremhæves Ombygningen af Orebygaard paa Laaland for Lensbaron Rosenørn-Lehn.

Petersen, P. Chr. Julius, dansk Mathematiker, f. i Sorø 16 Juni 1839, gik indtil sin Confirmation i Sorø Skole, kom derefter paa et Handelskontor, men vendte efter et Aars Forløb tilbage til Skolen for at fortsætte sin Uddannelse. 1856 tog han Realafgangsexamen og studerede derpaa ved den polytechniske Læreanstalt, medens han samtidig ivrig lagde sig efter Mathematik, særlig Geometri. Han blev derefter Student 1862 og bestod 1866 Magisterconferensen i Mathematik som »admissus cum laude præcipua«. 1871 disputerede han for Doctorgraden, blev s. A. Docent i Mathematik ved den polytechniske Læreanstalt og senere tillige ved Officersskolen, hvilke Stillinger han fratraadte, da han 1887 udnævntes til Professor ved Kjøbenhavns Universitet og s. A. blev Medlem af Undervisningsinspectionen for de lærde Skoler. Ved Siden af sin Lærervirksomhed har P. udøvet en betydelig Virksomhed som Forfatter saa vel af Specialafhandlinger som særlig af mathematiske Lærebøger. Han debuterede som selvstændig og original Forfatter 1866 med „Methoder og Theorier til Løsning af geometriske Constructionsopgaver“ (2den forøgede Udgave 1879, samtidig oversat paa Tysk, Fransk og Engelsk). Dette Arbejde, ved hvilket han for første Gang viste, hvorledes Løsningen af endog særdeles vanskelige geometriske Constructionsopgaver kan bringes ind under simple og let anvendelige elementære Methoder, og til disse endog føjede en vigtig ny, den saakaldte „Drejning“, skaffede ham en vel fortjent Anerkjendelse og har i Forening med hans Lærebog i den elementære Plangeometri (1ste Udg. 1870) øvet en meget kjendelig Indflydelse paa hele Undervisningen i elementær Geometri her i Landet. Hans Lærebøger udmærke sig særlig ved den store Klarhed og Simpelhed i Fremstillingen saa vel som i Beviserne. Foruden de allerede nævnte kunne anføres „Elementær Arithmetik“ (1877), „Stereometri“ (1878), „Analytisk Plangeometri“ (1873), „Plan Trigonometri“ (1863), alle i flere Udgaver, samt endelig „Ligningernes Theori“ (1877) og en Lærebog i rationel Mechanik, omfattende Statik (1882), Kinematik (1884) og Dynamik (1887). Af specielle Afhandlinger kunne nævnes hans Doctordisputats „Om Ligninger, der løses ved Kvadratrod, med Anvendelse paa Problemers Løsning ved Passer og Lineal“ og „Om Integralregningens Transscendenter“ (Math. Tidsskr., 1876). P. er siden 1879 Medlem af Videnskabernes Selskab, har end videre i Forening med F. Bing udgivet en Lærebog i Nationaløkonomi og var Medlem af Arbejdercommissionen af 1875.

Petersen, Siegwart Peter Blumenthal, norsk Skolemand, f. i Stavanger 1 Juni 1826, tog 1853 philologisk Embedsexamen og var derefter nogle Aar Assistent i Rigsarchivet og fra 1865 Adjunct ved Kathedralskolen smstds., hvor han døde som Overlærer 1 Dec. 1878. Han har udgivet „Norges Historie for Almue- og Borgerskoler“ (1858, 11te Udg. 1888) samt flere andre, ligeledes meget udbredte Lærebøger saa vel i Historie som Geographi, „Fortællinger af Fædrelandets Historie“ (1865, 2det Opl. 1876), ligesom han fra 1861 var Redacteur af „Intelligenssedlerne“ og „Den norske Rigstidende“. Hans betydelige Bogsamling, der navnlig var fuldstændig for den nordiske Histories Vedkommende, er efter hans Død gaaet over til det Deichmannske Bibliothek i Christiania.

Petersfisk, populær Benævnelse hos Søfarende og Fiskere for forskjellige mindre pigfinnede Fiske med en sort, rund Plet paa hver Side — efter Folketroen mærkede af Apostlen Peters Fingre — blandt andre en Makrelfisk (Zeus faber), udmærket ved et kort, højt, stærkt sammentrykt, sølvglinsende Legeme, som mangler Skæl, men har en Række stærke Torne paa hver Side langs med Roden af Ryg- og Gatfinnen og hele Bugkanten, et stort Hoved, en meget fremskydelig Mund, lange, traadformede Forlængelser af Rygfinnestraalerne og store Bugfinner. Den findes ved Europas Vestkyst og i Middelhavet.

Peterspenge (Denarius St. Petri) kaldes en Pengeafgift, som aarlig blev udredet af flere nordiske Lande samt Polen til St. Peters Stol i Rom. Den indførtes først i England c. 725 for at dække Udgifterne til et stort Herberge i Rom for de talrige Angelsachser, som kom dertil som Pilegrimme, men senere blev den en fast og meget trykkende Afgift til Paven; i Danmark ydedes den fra det 11te Aarh., men fra det 14de Aarh. indkom den ikke længere

regelmæssig. Enhver fri Mand var pligtig at yde P. Endnu efter Reformationen krævede f. Ex. Biskop Gissur i Skalholt paa Island P., men indsendte den rigtignok ikke til Rom. Nu kaldes de frivillige Gaver, som indsamles til Paven i de katholske Lande, P.

Peters Port, Saint [piters pohrt], s. Pierre, Saint.

Peterssen, Eilif, norsk Maler, f. i Christiania 4 Sept. 1852. Efter at have besøgt Eckersbergs Malerskole i Christiania og i nogen Tid Kjøbenhavns Akademi, begav han sig 1871 med Stipendium til Carlsruhe, hvor Riefsthal, og derfra til München, hvor W. Diez bleve hans Lærere. Omkring 1880 begav han sig til Italien og opholdt sig nu i flere Aar i Rom, ligesom han senere har levet nogen Tid i Paris. Det svenske Nationalmuseum ejer af ham „En Lærd" og „Nocturne" — et af hans første og et af hans sidste Billeder. Stor Opsigt vakte 1876 baade i Tyskland og Norden hans „Christian II underskriver Torben Oxes Dødsdom"; s. A. fik han Medaille i München, 1878 Medaille ved Verdensudstillingen i Paris. Flere Altertavler for Johanneskirken og Jacobskirken i Christiania samt Christianssands Domkirke (Christus paa Korset, Hyrdernes Tilbedelse og Christus med de to Disciple i Emmaus) vidne om hans betydelige Talent som religiøs Maler, hvorom ogsaa hans „Judaskysset" taler. Kunstvennernes Samfund i Christiania indkjøbte for nogle Aar siden hans „Fra Piazza Montanara" og det norske Nationalgalleri hans „Osteri i Sora". P.s Billeder udmærke sig ved en varm og poetisk Opfattelse og en fri Farvesans, om end Tegningen hist og her ikke er fuldkommen. Han er Medlem af det norske Nationalgalleris Bestyrelse.

Peterssen, Axel Jacob, f. paa Öland 1834, gjennemgik det technologiske Institut i Stockholm og kom 1859 til Norge som Assistent ved Anlæget af Kongsvingerjærnbanen, hvorfra han dog inden kort Tid flyttedes til Christiania og ansattes i Jærnbaneanlægenes Constructionskontor; for dette blev han Chef 1865. I denne Stilling virkede han i de Aar, hvori de fleste af Norges nuværende Jærnbaner planlagdes eller byggedes, indtil han 1881 paa Grund af Overanstrængelse maatte søge Afsked. D. 15 Jan. 1884. Det er fornemmelig som Broconstructeur, P. er bleven bekjendt; han har opfundet et eget System, der under Navn af „Charnièreviaducter" (jvfr. Charnière) har tiltrukket sig megen Opmærksomhed og vundet ikke liden Udbredelse; i Norge er det bl. a. anvendt i den efter P.s Tegning opførte Bro over Vormen ved Minne samt ved flere Broer paa Smaalensbanen.

Peterswaldau, Fabrikflække i den preussiske Prov. Schlesien, 7 M. s. v. for Breslau. 8,000 J. Betydelig Uld- og Bomuldsindustri. Smukt Slot, tilhørende Grev Stolberg-Wernigerode.

Peterwardein, stærk Fæstning i den nu med Ungarn forenede serbiske Militærgrænse ved højre Bred af Donau, over hvilken fører en Skibsbro til det lige overfor liggende Neusatz, 35 M. s. til ø. for Budapest. 4,000 J. Stort Tøjhus med mærkelige Minder fra Tyrkekrigene. — Østerrigerne under Prins Eugen vandt her en stor Sejer over Tyrkerne 5 Aug. 1716.

Petie, s. Hermosillo.

Pétinet, fr. [nä], et forældet Stof, som vævedes af Silke-, Bomulds- eller Hørgarn; det lignede Bobinet, som har fortrængt det. **Petinetglas** (Filigranglas, Traadglas, reticuleret Glas, vasi a reticelli), klart Krystalglas, hvori farvede, mest mælkehvide Striber ere saaledes indsmeltede og anordnede, at de danne Skruevindinger, der kunne være forskjellige i Detail og ved deres Krydsning give Glasset Udseende af et fint Væv. Man omgiver en Stang farvet Glas med klart Krystalglas, trækker den tynd ud og brækker den af i Stykker paa nogle faa Tommer. Disse ordnes parallelt langs Siderne af en cylindrisk Form, hvori man udblæser en klar Glascylinder, indtil Stykkerne hæfte sig paa den; siden udtrækker, vrider og udblæser man den osv. efter Omstændighederne.

Pétion, Alex. Sabès [öng], Præsident paa Haiti 1808—18, f. 2 Apr. 1770, Søn af en fransk Kjøbmand og en Mulatinde, tog allerede 1797 Del i Mulatternes Kamp under Rigaud mod Negrene under Toussaint l'Ouverture og maatte derfor 1800 flygte til Frankrig. Han vendte tilbage 1802 som fransk Oberst under General Leclerc, men da Franskmændene vilde gjenoprette Slaveriet, skilte han sig fra dem og understøttede Dessalines. 1806 gjorde P. Oprør imod denne for hans Grusomhed, grundlagde i Øens sydlige Del en Mulatrepublik og styrede den med stor Dygtighed og Frisind til sin Død 27 Marts 1818.

Pétion de Villeneuve, Jérôme [öng dø vilnøhv], fransk Revolutionsmand, f. 1758 i Chartres, var Advocat i sin Fødeby, da han 1789 valgtes til Nationalforsamlingen. Her blev han sammen med Buzot og Robespierre Leder for det republikanske Parti og var en af Mirabeaus ivrigste Modstandere. I Juni 1791 blev P. Præsident for Criminalretten i Paris og fik selv tredje det Hverv at føre den flygtede Kongeslægt tilbage fra Varennes, ved hvilken Lejlighed han kun viste liden Hensynsfuldhed imod den. Han stillede endog Forslag om Ludvig XVI.s Afsættelse, hvad der fremkaldte de blodige Optrin 17 Juli. I Nov. s. A. valgtes han i Stedet for Bailly til Maire i Paris og gjorde som saadan kun lidet for at standse Optøjerne 20 Juni og Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. 1792, ligesom han var magtesløs over for Septembermyrderierne. I Conventet, hvis første Formand P. blev, sluttede han sig til Girondinerne og blev ved disses Fald 2 Juni 1793 fængslet; han flygtede til Sydfrankrig og blev erklæret fredløs. I Sommeren 1794 fandt man P.s og Buzots Lig paa en Mark i Egnen om Bordeaux, til Dels fortærede af Ulve. Om de vare døde af Mangel eller ved Selvmord, er uvist.

Petit, fr. [pøti], d. e. lille, en Bogtrykkerskrift, s. Skrifter.

Petit, Alexis Thérèse [s. o.], fransk Physiker, f. 1791, d. 1820; 1811 blev han Repetent i Physik, 1814 Professør; fra 1810 var han Lærer i Physik ved Collège Bourbon (Lycée

Bonaparte). Sammen med Dulong har han foretaget vigtige Undersøgelser over Vædskers Udvidelse ved Varmen, Varmens Forplantning og Maaling af Temperaturen.

Petit; Jean Louis [s. o.], bekjendt fransk Chirurg, f. 1674 i Paris, var først Barber, men naaede en saadan Anseelse, at han ved Oprettelsen af Académie de chirurgie 1731 blev Directeur for dette. Han døde 1750. Hans geniale og dristige Ideer berigede Chirurgien med mange værdifulde Opfindelser (Tourniquet'en og talrige Operationsmethoder). — Han maa ikke forvexles med Fødselshjælperen Ant. Franç. P., f. 1718, d. 1794, der virkede som Lærer ved Pariserfacultetet i sidste Halvd. af forrige Aarh.

Petite-Pierre [p'tiht piähr], s. Lützelstein.

Petitiōn, Andragende, som paa højtidelig Maade indgives til en højere Statsmyndighed eller til Folkerepræsentationen, især naar det indgives af mange i Fællesskab. **Petitionēre**, indgive P. **Petitionsret** kaldes ogsaa Retten for en Folkerepræsentation til at indgive P. til Landsherren; den var i Regelen tilstaaet, naar Repræsentationen savnede besluttende Myndighed eller Ret til at stille Forslag. Det engelske Parlaments Initiativ skriver sig oprindelig fra P., og endnu over den svenske Rigsdag en Del af sin Myndighed ved Petitioner til Kongen. **Petition of Rights** [tischen ov rajts], Andragende om Rettigheder, kaldes det Klageskrift, som det engelske Parlament 28 Maj 1628 indgav til Kong Carl I paa Grund af de jævnlige Krænkelser af Folkets gamle Rettigheder og Friheder, hvori Regeringen i de sidste Aar havde gjort sig skyldig. De deri fremsatte Krav vare, at ingen Skat og Afgift maatte opkræves uden Parlamentets Samtykke, ej heller noget Tvangslaan; at ingen Fængsling eller Domfældelse maatte ske uden lovlig Rettergang; at vilkaarlig Indkvartering maatte ophøre, og ligeledes de ulovlige Krigsretter. Efter nogen Tøven stadfæstede Kongen 7 Juni P. o. R., men holdt ikke sine Løfter. Senere regnedes P. o. R. mellem Englands Grundlove og fuldstændiggjordes ved Declaration of Rights 1689. **Petitio principii**, lat., s. Bevis. **Petitum**, lat., det, hvorom man andrager; ogsaa selve Andragendet.

Petit-maître, fr. [p'timähtr], Modeherre, Laps.

Peto, Sam. Morton, Sir [pito], engelsk Ingenieur, f. 1809, byggede siden 1845 en Mængde Jærnbaner i England og Canada, overtog 1851 Bygningen af den første norske Jærnbane, 1852 af den sydslesvigske og 1861 af den nørrejyske og fynske. Under Krimkrigen udførte han uden Vederlag Arbejdet ved en Jærnbane fra Balaklava til Sevastopol og blev til Løn 1855 ophøjet til Baronet. Han var Medlem af Underhuset 1847—68, men tabte sin Formue og ved sin Fallit sit Sæde i Parlamentet.

Petra, Nabathæernes gamle Hovedstad i det nordvestlige Arabien, som efter den kaldes det **petræiske A.**, hvilket danner den bjærgfulde **petræiske Halvø** med Bjærgene Sinai og Horeb imellem de to Bugter af det røde Hav ved Alaba og Suez.

Petrārca, Francesco, berømt ital. Digter, f. 20 Juli 1304 i Arezzo, hvor Faderen, der var Notar og samtidig med Dante var bleven forvist fra Firenze, var bosat. Her saa P. som lille Dreng den store Digter. I hans 7de Aar drog Familien til Avignon, Pavens daværende Sæde. Efter Undervisning i Grammatik, Dialektik og Rhetorik blev P. sendt først til Montpellier og 4 Aar efter til Bologna for at studere Lovkyndighed, men fængsledes aldeles af den latinske Literatur, navnlig af Cicero og Vergil. Faderens Død 1326 fritog ham for Juraen. Han var vendt tilbage til Avignon, havde taget Tonsuren og vundet Jacopo Colonnas Venskab. Her saa han første Gang i St. Claras Kirke 1327 Madonna Laura, Hugues de Sades knappe 20aarige Hustru, og blev greben af en Kjærlighed til hende, lig Dantes til Beatrice. Han saa i hende den himmelske Visdom og Skjønhed afbildet, og med mystisk-platonisk Sværmeri tilbad han hende som en Gudinde. For at dulme Smerten over sin haabløse Kjærlighed gjorde P. Rejser ikke alene i Frankrig, men ogsaa i Tyskland. Kort efter Pave Johan XXII.s Død 1334 var P. vendt tilbage til Avignon og rettede en latinsk poetisk Epistel til Benedict XII, hvori han i Roms Navn opfordrede ham til at drage ind i Verdens og Christenhedens Hovedstad. Paven fulgte ikke hans Raad, men han belønnede ham med et Kanonikat. 1335 gik P. til Rom og fyldte sin Sjæl med Billeder af Fortids og Nutids Storhed. 1337 kjøbte han en Ejendom ved Vaucluse, hvor han i Ensomhed levede for poetisk Produktion og priste Eneboerlivet i »De vita solitaria libri III«. Fra dette Ophold stamme hans fleste latinske Digte, bl. a. hans i vergilske Former digtede Epos »Africa«, hvis Helt er Scipio, Carthagos Erobrer, samt hans »Canzoniere« ell. »Rime«, der indeholde hans berømte italienske lyriske Digtninger til Lauras Pris. Det var dog ikke disse af Eftertiden som klassiske beundrede Sonetter, Canzoner, Sestiner osv., der vakte Samtidens Beundring; den satte ligesom han selv langt mere Pris paa hans latinske Poesier (det nævnte Epos, 12 vergilske »Eclogæ«, »Carmina« i horatsisk Stil) og Prosaværker, hvori Cicero er hans Mønster (»De otio religiosorum«, »De contemptu mundi«, »De republica optime administranda«, »De officio imperatoris«, »De vera sapientia«, »De ignorantia sui ipsius et aliorum«, »De vitis virorum illustrium«, »Rerum memorandarum libri III« osv.), og hvoraf fremlyser den unge Renaissances barnlige Glæde ved at tumle sig i antike Former og Tankegange, mellem hvilke Rester af Scholastikens Tankesnørkler dukke frem. P.s mystisk-erotiske Digtning i hans Modersmaal er en Art kunstnerisk Fuldendelse af den provençalske Poesi. Der er en betagende Musik i de bløde Rhythmer. Tanken tilslører sig gjærne bag sindrige Metaphorer og bredt udspundne Allegorier. Det er mere den af Tanken befrugtede Phantasis Begejstring end Hjærtets Toner, der møder os i disse Digte, hvor Stemningens Baggrund ofte dannes af den stille, rige og dejlige Natur, hvori de ere undfangne. Fra en senere Tid ere hans 6 »Trionfi« i Ter-

ziner, allegorisk-moralske Digte. I Vaucluse modtog P. paa samme Dag Brev fra Kansleren for Pariseruniversitetet og fra det romerske Senat, der indbød ham til at modtage den poetiske Laurbærkrans. Han valgte at drage til Rom, hvor han højtidelig kronedes paa Capitolium 8 Apr. 1341, efter at han i Napoli var bleven højt hædret af Mæcenaten Kong Robert. Pave Clemens VI, der brugte P. i diplomatiske Sendelser, lønnede ham med rige Præbender. P.s Begejstring for den klassiske Oldtid viste sig bl. a. i hans Iver for at opsøge og lade copiere antike Haandskrifter. I Verona fandt han 1345 den eneste bekjendte Codex af Ciceros Breve til sine Venner; i Arezzo opdagede han betydelige Brudstykker af Quintilians »Institutiones«. Han brevvexlede med sin Ven Boccaccio om lærde Emner, forsøgte, men uden stor Frugt, at lære Græsk af den bekjendte Abbed Barlaam og hans Discipel Leontius Pilatus. Et Haandskrift af Homer, der var blevet ham foræret af en lærd Græker, men som han ikke kunde læse, ærede han som en Reliqvie. Cola di Rienzis kortvarige Tribunat i Rom satte den oldtidselskende Digter i Begejstring; han skrev et Brev 1347 »Hortatio ad Nicolaum Tribunum« og rimeligvis den prægtige Canzone »Spirto gentil« til Cola; Tribunens Fald var ham en inderlig Skuffelse. Efter at have forladt Avignon gik P. til Genua, Parma og Verona. I Parma modtog han 1348 det Budskab, at Laura var død af Pesten; s. A. døde hans Beskytter, Cardinal Colonna. P. søgte Adspredelse for sin Sorg ved Rejser. Han grundede efter Colas Fald sit Haab om Italiens Enhed paa Kejser Carl IV, hvem han opfordrede til at drage over Alperne og samle Riget, besøgte Rom under Jubelfesten 1350, lod sig af Venezias Doge Andrea Dandolo overdrage en diplomatisk Sendelse til Genua, afslog en Indbydelse til at læse ved Universitetet i Firenze og var i Avignon Vidne til Pave Clemens VI.s Død 1352. Da Efterfølgeren, Innocens VI, ansaa Digteren for en Troldmand, rejste han til Ærkebiskop Giovanni Visconti i Milano og blev i Mantua 1354 modtaget med Hæder af Carl IV, hvem han siden bebrejdede hans mislykkede Tog; Kejseren indbød alligevel P. til Prag 1356, hvorfra han gik som Gesandt til Galeazzo Visconti. Kort efter blev han udnævnt til Pfalzgreve. Efter et ensomt Studieliv i Carthenserklostret Linterno i Milanos Omegn gik han 1360 som Gesandt for Galeazzo Visconti til Johan d. gode af Frankrig. Efter hans Tilbagekomst drev Pesten ham til Venezia. 1364 havde han den Glæde, at Pave Urban V paa hans Opfordring drog til Rom. Sin sidste Levetid tilbragte P. i Arqua ved Padua, hvor han døde 18 Juli 1374; man fandt ham død i hans Bibliothek med Hovedet støttet paa en Bog. En Statue er rejst ham i Firenze. P.s italienske Digte ere oversatte i de fleste europæiske Sprog, udgivne og commenterede mangfoldige Gange; blandt hans Biographer mærkes Boccaccio, Muratori, Bandini, Ugo Foscolo o. fl.

Petrefácter, d. s. s. Forsteninger.

Pétri, Laurentius, efter sin Fødebygd kaldt Nericius, Sveriges første lutherske Ærkebiskop, f. 1499 i Örebro, hvor hans Fader, Peter Olofsson, var Smed, fik sandsynligvis sin Dannelse udelukkende i Fædrelandet. Som Skolelærer i Upsala levede han et ubemærket Liv, indtil han ved Ærkebispevalget 1531 kaldtes til Kirkens højeste Værdighed. P. ledede nu Udgivelsen af en fuldstændig svensk Bibeloversættelse, og i den 1541 udkomne Udgave af Bibelen ere flere af det gamle Test.s Bøger udbejdede af ham. For øvrigt var han i sin lange Tjenestetid uafladelig virksom for Kirkens Enhed og Renhed; i de politiske Stridigheder blandede han sig derimod ikke, saa vidt hans Stilling tillod det. Med Maadehold søgte han at gjøre Kirkens Ret i aandelige Ting gjældende over for Kongens Myndighed. Med Alvor optraadte han mod de separatistiske Bevægelser, som under Erik XIV.s og Johan III.s Regering fremkaldtes af Calvinister og Katholiker. Mod de første rettede han sine Skrifter »At thet är rett och Christhligit, bruka Exorcismum vidh Döpelsen« (1561), »Om någor stycker wårs Herras Jesu Christi Nattward anrörandes« (1562), mod de sidste »Refutatio Erroris Herbesti de Consecratione Sacramenti Eucharistici« (udg. 1588). Endelig udarbejdede han »Then Svenska kyrkoordning« (trykt 1571), som paa Mødet i Upsala 1572 blev antagen som almindelig gjældende. Foruden de nævnte og en Del theologiske Skrifter, til Dels udgivne efter hans Død, skrev han en svensk Krønnike (optagen i »Scriptores rer. Svecic. med. ævi«). D. 26 Oct. 1573. — Hans Broder, Olaus P., f. 1497, skal have faaet sin første Undervisning i Carmeliterklostret i sin Fødeby, men fuldendte sine Studier i Tyskland. Under Navn af Phase indskreves han ved Universitetet i Wittenberg 1516, hvor han kom i nær Berøring med Luther, hvis Lærdomme gjorde et mægtigt Indtryk paa ham, og promoveredes 1518 til Magister i Philosophi, vendte 1519 tilbage til Sverige, blev 1520 viet til Diakon i Strengnäs og vandt der en Beskytter i Laurentius Andreæ (s. d. A.). Ved dennes Indflydelse blev den derværende Skole ham overdragen, og han begyndte nu aabent og frejdig at forkynde Reformationens Grundsætninger. Senere blev han forflyttet til Stockholm, 1524 ansat som Stadens Raads Secretær og fik tillige Tilladelse til at prædike i Storkyrkan. Vel maatte han taale alvorlige Irettesættelser af Gustav I, fordi han ikke havde hindret det Uvæsen, som nogle Gjendøbere havde foranlediget i Stockholm 1524, men ellers nød han Kongens Beskyttelse og lod sig derfor heller ikke afskrække ved de paveligsindedes ofte haandgribelige Anfald paa hans Person. I Begyndelsen af 1525 indgik han Ægteskab, samt optraadte i Upsala og Vesterås for ved Disputationer med sine katholske Modstandere at forsvare sine Lærdomme. Da Lærefriheden var bleven sikret ved Mødet i Vesterås 1527, benyttede P. sig med Iver deraf til ogsaa skriftlig at virke for Reformationens Fremgang (han havde dog allerede s. A. udgivet et lille Stridsskrift mod den danske Munk Poul Helgesen). Inden Udgangen af det følg. A. udkom saaledes hans »Svar påå tolf spörsmål om noghor stycke ther then evangeliske och the papisters

lärdom icke dragha offuer eens«, »Een Christelighen formaning til Clerkerijt«, »Een liten boock om Sacramenten«, »Een liten Undervisning om Echteskapet«, »Een liten boock, j huilcko closterleffuerne forclarat warder«, »Om Gudz ordh och menniskios bodh«, og i Løbet af de nærmest følg. Aar udgav han »Een handbook påå Swensko« (1529), »Then Swenska messan (1531), »Een liten Postilla« m. fl. Ved Siden heraf vedblev han, ogsaa som Kongens Kansler (1531—33), med sin Prædikevirksomhed, men først 1539 lod han sig ordinere til Præst og blev s. A. Sognepræst i Stockholm. Imidlertid var der opkommet Uenighed mellem Kongen og de øvrige Reformatorer angaaende hins Myndighed over Kirken, og P. udtalte baade mundtlig og skriftlig sin Misbilligelse af, hvad han ansaa for Indgreb i Kirkens Uafhængighed, i Udtryk, der fornærmede Kongen. Han blev derfor og tillige fordi han ikke havde røbet en Mordplan mod Kongen, der skulde være bleven ham betroet i Skriftestolen, stillet for Retten og dømt til Døden 1540. Mod Pengebøder, der udrededes af hans Venner, lykkedes det at udvirke hans Benaadning. Men først 3 Aar efter blev han indsat i sit forrige Embede og erhvervede sig nu atter for en Del Kongens Fortrolighed, skjønt han allerede 1544 var paa Veje til at paadrage sig en ny Tiltale for sine Prædikener. Siden levede han i Stilhed og Ro til sin Død 19 Apr. 1552. P. er ogsaa bleven bekjendt som Psalmedigter, som historisk og dramatisk Forfatter; hans »Svensk krönika« (først udgiven i »Scriptores rer. Svecic. med. ævi«, samt paa ny i en kritisk Udgave af Klemming 1860), en vigtig Kilde for Sveriges Historie i den senere Middelalder, staar i kritisk Henseende over samtidige Arbejder af samme Art og udmærker sig tillige ved Sprogets Renhed; hans bibelske Skuespil »Tobiæ comoedia« (1550) er det ældste bekjendte dramatiske Arbejde i Sverige. De fleste af hans theologiske Skrifter findes aftrykte i »Skrifter och handlingar til uplysning i Svenska kyrko- och reformationshistorien«.

Petridilauniske Flod kaldte den svenske Geognost Sefström en stor Vandflod, der i nordsydlig Retning og med en ganske overordentlig Hurtighed skulde have bevæget sig hen over den skandinaviske Halvø. Denne Vandmasse — antog han — havde medbragt en stor Mængde Stenblokke, Grus og Sand, som ved saaledes at slæbes hen over Fjældene tørnede imod disse, hvorved alle fremstaaende Dele paa den mod Strømmen vendte Side, altsaa mod Nord (Stødsiden), afslebes og hele Fjældets Overflade afglattedes og stribedes. En Del af det løse Materiale, Vandet førte med sig, skulde da være afsat, hvor Strømmen var mindre heftig, og have dannet Sveriges Aase og de saakaldte Ra i Smaalenene i Norge. Sefström søgte herved at forklare Klippernes ejendommelige Afrunding i Skandinavien og det der stærkt udprægede Frictionsphænomen; men senere Undersøgelser have noksom godtgjort det urigtige i hans Theori.

Pétrikov [-koff], s. Piótrkov.

Petrobrusiánere, en sværmersk Sekt i det 12te Aarh., hvis Stifter Peter af Bruys, en Præst i det sydlige Frankrig, 1104 forkastede den udvortes, synlige Kirke og lærte, at den sande Kirke kun var at finde i de troendes Hjærter. Han opfordrede til at ødelægge Kirker og Helligdomme og at bruge Crucifixerne som Brænde, ivrede mod Cølibat, Messe og Barnedaab og døde paa Baalet 1126. Hans Discipel, Henrik af Lausanne, en frafalden Munk fra Clugny, traadte nu i Spidsen for P., hvis Antal voxede i en betænkelig Grad; men det lykkedes den hellige Bernhard at føre en stor Del af dem tilbage til Kirken. Henrik blev dømt til livsvarigt Fængsel og døde der 1149. Derefter forsvandt Sekten efterhaanden.

Petrographi, Bjærgartslære, et Afsnit af Geognosien, hvori de Bjærgarter beskrives, som udgjøre en væsentlig Del af Jordskorpen.

Petrōleum, s. Stenolje. Som bevægende Kraft for den mindre Industri har man udtænkt Maskiner, der sættes i Gang ved Forbrænding af findelt P. i atmosphærisk Luft. Maskinerne, Petroleumsmotorer, se ud som Dampmaskiner og begynde at vinde Udbredelse.

Pétroleuses [-løhs] (Petroleumskvinder) kaldtes i Maj 1871 de Kvinder blandt Insurgenterne i Paris, der stak Huse i Brand med Petroleum. De af dem, der bleve fangne, bleve dels øjeblikkelig skudte, dels deporterede til Ny-Caledonien.

Petrōnius, Tit., med Tilnavnet »Arbiter«, romersk Forfatter, stod i Gunst hos Nero; han blev nødt til at dræbe sig selv 67. Ham tillægges en satirisk Roman »Satiricon«, der indeholder vigtige Bidrag til Skildringen af hin Tids sociale Liv og sædelige Forhold. Bogen havde oprindelig en betydelig Udstrækning, men bestaar nu af en Række Brudstykker, hvoraf „Trimalchios Gjæstebud" er det mest bekjendte.

Petropávlovsk [-loffsk], 1) befæstet Stad i det russiske Gouv. Tobolsk i Sibirien ved Floden Ischim, 50 M. s. for Tobolsk. 12,000 I. Betydelig Handel med Kirgiserne og Mellemasien samt det vestlige China. 2) P. ell. Peter- og Pauls-Havn, Stad paa Østkysten af Halvøen Kamtschatka i det russiske Asien ved Avatscha-Bugten, har en befæstet, fortrinlig Havn og 500 I. Byen har faaet sit Navn efter den berømte Søfarende V. Berings Skibe „Peter" og „Paul". Den har tabt ikke lidet af sin Betydning, siden Russerne have taget Amurlandet i Besiddelse.

Petrópolis, en oprindelig af tyske Kolonister grundet Stad i den brasilianske Prov. Rio de Janeiro, 6 M. n. for Rio de Janeiro. 8,000 I. Kejserligt Sommerslot. Smuk Stad, der om Sommeren besøges meget fra Hovedstaden.

Petrosávodsk, Hovedstad i det russiske Gouv. Olonets ved en Bugt paa Vestsiden af Onega-Søen, 40 M. n. ø. for St. Petersborg. 11,000 I. Stort kejserligt Kanonstøberi; Kobberhammerværk. I Omegnen indvindes fortrinligt Jærn.

Petrovsk [trôffsk], Havnestad ved det kaspiske Hav i den russiske Prov. Daghestan, 15 M. n. ø. for Derbend. 10,000 I.

Petrucci, Ottaviano dei [trüttschi], f. 1466 i Fossombrone i Kirkestaten, d. 1523 i Venezia, er Opfinder af Nodetryk med bevægelige

Metaltyper. Han udgav en Mængde musikalske Værker af Datidens berømteste Mestre; den første Samling (33 Motetter) udkom 1502. Hans Udgaver ere gjorte med Dobbeltryk, d. e. Liniesystemerne bleve trykte først, derpaa Noderne og Texten. De ere nu meget sjældne og betales med høje Priser.

Pĕtrus, Apostel, s. Peter.

Pĕtrus de Dăcia, Mag., bekjendt dansk Lærd i det 14de Aarh., baade Theolog og Philosoph og især berømt for fine mathematiske og astronomiske Kundskaber, hvorfor han opnaaede den Ære at blive valgt til Rector ved Pariseruniversitetet 1326. Af hans Skrifter kjendes hans »Calendarium« (trykt i 6te Bd. af »Scr. rer. Dan.«) og »Computus«.

Pĕtrus Eremita, s. Peter fra Amiens.

Pĕtrus Lombărdus, s. Lombardus.

Pĕtrus Valdez, s. Valdensere.

Pĕtrus Venerăbilis (d. e. den ærværdige), f. 1094, blev 1122 Abbed i Clugny, hævede dette dybt sunkne Kloster til den højeste Anseelse og blev ved Siden af Bernhard af Clairvaux et Orakel for sin Samtid. I Spanien stiftede han Fred mellem de christne Konger 1124; han og Bernhard satte Innocens II paa Pavestolen, efter at denne i 8 Aar havde maattet lade sin Modpave Anaklet II raade i Rom; han udsonede Abailard med Bernhard og Paven og skaffede ham Fred i hans sidste Dage; endelig ivrede han, men forgjæves, mod Inqvisitionen; han vilde, at Kjætterne kun skulde bekæmpes med aandelige Vaaben. Han døde 1156.

Petræiske Halvø, s. Petra.

Petschenĕger kaldtes af Russerne et raat Nomadefolk af tyrkisk Stamme, som Grækerne kaldte Patzinakiter, Ungarerne Bisseni, Tyskerne Pizenaci, men som selv kaldte sig Kangli ell. Kargar, og som, saa vidt vides, oprindelig boede n. for det kaspiske Hav mellem Volga og Uralfloden. De bleve i det 9de Aarh. fordrevne af Chazarer og Uzer (Kumaner) og gik mod V. ind i Ukraine, hærjede Bessarabien og Rumænien, fortrængte 883 de mellem Don og Dnjestr boende Ugrer (Magyarer), som derpaa gik til Pannonien, og besatte derefter selv, delte i 8 Stammer, Landet mellem Don og Aluta (Sydrusland, Rumænien og Transsylvanien). Herfra angreb de især det græske Kejserdømme, hvorfra de ofte fik Penge for at falde over de andre Nabofolk, Russerne, Bulgarerne osv. 1048 erobrede de en stor Del af Bulgarien. Paa Korstogenes Tid finde vi P. fornemmelig i Serbien, Bulgarien og Valachiet. Siden tabte deres Magt sig; i det 12te Aarh. havde de endnu en Del af Transsylvanien inde, men vare for det meste underkastede Magyarerne og smeltede efterhaanden sammen med disse o. a.

Petschili-Bugten, en Havbugt i det nordlige China, staar ved Petschili-Strædet i Forbindelse med det gule Hav. Dens nordlige Del kaldes Liaotong-Bugten. Blandt de mange, til Dels betydelige Floder, som her have deres Udløb, ere de mærkeligste Liaoho, Lanho, Peiho og siden 1850 Hoangho, der tidligere faldt umiddelbart i det gule Hav.

Petschŏra, Flod i det europæiske Rusland, udspringer i Gouv. Perm paa Vestsiden af Ural og falder efter et Løb af 150 M. gjennem et af øde Moradser dannet, stort Delta ud i P.-Bugten af det nordlige Ishav. Den er sejlbar, men største Delen af Aaret saa opfyldt af Is, at den bliver unyttig for Sejladsen.

Pettau, Stad i det østerrigske Hertugd. Steiermark, 11 M. s. s. ø. for Graz ved Floden Drau. 4,000 I. Ældgammel Stad med talrige romerske Oldtidsminder. Betydelig Vinavl i Omegnen.

Pĕttenkofer, Max v., f. 3 Dec. 1818 i Lichtenheim ved Donau, studerede Medicin og Chemi, blev 1845 Assistent ved Mønten i München, 1847 Professor i medicinsk Chemi, 1865 i Hygieine ved Universitetet i München. Han har gjort sig bekjendt ved flere betydelige videnskabelige Arbejder, dels af rent chemisk Natur, dels henhørende til Physiologi (Aandedrættet) og Hygieine (Ventilation og Opvarmning, Grundvandets Betydning for Sygdommenes Udvikling, Choleraens Udbredningsmaade). 1882 optoges han i Adelsstanden.

Pettersen, Karl Johan, norsk Geolog, f. i Tromsø 16 Juni 1826, Bergcandidat 1849, blev 1855 Adjunct og 1877 Toldkasserer i sin Fødeby, hvor han bl. a. har været et af det derværende Museums Stiftere. Han har med utrættelig Iver arbejdet for det nordlige Norges Geologi og herom offentliggjort en Række Afhandlinger; i Tromsø Museums „Aarshæfter", 10de Bd. (1887), har han paabegyndt en sammenfattende Oversigt under Titel „Den nordnorske Fjældbygning". Desuden har han udgivet Arbejder om Strandlinjer og Istidsmærker, ligesom han har leveret Bidrag til T. Dahlls geologiske Kort over det nordlige Norge (1879).

Pettersson, Sven Otto, svensk Chemiker, f. 12 Febr. 1848 i Göteborg, studerede 1869—70 Chemi under Fresenius i Wiesbaden, blev 1872 Dr. phil. i Upsala, 1874 Docent i physisk Chemi ved Universitetet i Upsala, 1880 Bestyrer af Stockholms Högskolas chemiske Laboratorium, 1884 Professor i Chemi ved Stockholms Högskola. P. begyndte sine videnskabelige Arbejder med Undersøgelser over Saltenes Molecularomfang, og saa at sige alle hans senere Arbejder, hvoraf ikke faa ere udførte sammen med Nilson, bevæge sig ligeledes paa den physiske Chemis Omraade; denne vigtige Side af Videnskaben, der Dag for Dag vinder større Betydning, fylder P.s sjældne experimentale Dygtighed og store Originalitet mange vigtige Constanter, Instrumenter og Undersøgelsesmethoder, og han regnes mellem de betydeligste Forskere paa dette Omraade.

Pŏtum ŏptimum sŭbter sōlem, lat., den bedste Tobak under Solen (petum, latiniseret Form af den brasilianske Benævnelse paa Tobakken).

Pĕtursson, s. Hallgrim og Pjetur Pjetursson.

Petzholdt, Ernst Christian Frederik, dansk Landskabsmaler, f. 1 Jan. 1805 i Kjøbenhavn, d. 1 Aug. 1838 paa Paros i Grækenland, fik 1827 Kunstakademiets lille Sølvmedaille og begav sig derpaa 1830 til München og senere til Italien og Grækenland. Han var en talentfuld Kunstner, hvis Udvikling blev afbrudt ved en tidlig Død. To Billeder i den kongel. Malerisamling, „Udsigt i Hadrians Villa ved

Tivoli" og „Ved Kysten af Sicilien", vise, med hvilken stemningsrig Ynde han forstod at gjengive den italienske Natur. Hans Hovedbillede, „Parti af de pontinske Sumpe", er i privat Eje.

Petzold, Joh. Christoph, Billedhugger fra Dresden, vistnok f. ved Aarh.s Beg., var først i Virksomhed i Berlin og Potsdam og kaldtes derfra 1738 til Kjøbenhavn for at arbejde til det under Opførelse værende Christiansborg Slot. Han blev Professor ved Kunstakademiet og udførte adskillige Arbejder, saaledes de to Figurer ved Børsen, Mercur og Neptun, hvoraf den ene styrtede ned i Dec. 1862. Han vendte senere tilbage til Dresden, hvor han døde i Tiden 1760—63.

Petöfi, Alexander [pättøfi], berømt ungarsk Digter, f. 31 Dec. 1822 af fattige Forældre, maatte i sin første Ungdom slaa sig igjennem først som menig Soldat, derpaa som omrejsende Skuespiller. Fra 1843 henledede han Publikums Opmærksomhed paa sig ved Digte i Tidsskrifter, der udkom samlede 1844. S. A. fulgte det komiske Epos »A' helység kalapácsa«, det nationalhistoriske Epos »János vitéz« (1845) og flere Leveringer lyriske Digte. Fra 1844 var P. Medredacteur af »Divatlap« og overtog 1847 med Maurus Jókai Redactionen af »Életképek«, hvori han indrykkede Digte og Bondenoveller. 1846 udgav han Romanen »A' hóhér kötele« (paa Tysk „Der Strick des Henkers"). Ogsaa i Dramaet forsøgte han sig baade originalt og ved en Oversættelse af Shakspeares „Coriolan". Der er navnlig i P.s Lyrik en stærk og kraftig Colorit, en primitiv Kjækhed og Naturfylde; hans Baggrund er sædvanlig Ungarns ejendommelige Natur og Folkeliv, som han skildrer med mesterlig Energi. Som ivrig national Magyar blev P. 1848 Ungdommens Fører i Pest; hans kraftige Digt »Most vagy soha« (Nu eller aldrig) blev Revolutionens Opsang. P. gik med i Krigen som Adjudant hos Bem. Mészáros's Misfornøjelse med hans umilitære Optræden bragte ham til i Maj 1849 at tage sin Afsked; men da Russerne rykkede ind, tiltraadte han sin forrige Stilling og faldt 31 Juli 1849 i Slaget ved Szegesvár. En stor Del begejstrede Krigssange af P. fra Revolutionskampen ere samlede i »Hangok a multból« (1851). Hans fleste Digtninger ere oversatte paa Tysk; hans Heltedigt („Held Jànos") af Kertbeny (Benkert), hans Lyrik af Opitz (1864). En Statue er rejst ham i Budapest.

Peu à peu, fr. [pø a pø], lidt efter lidt.

Peucer, Kaspar, f. i Bautzen 6 Jan. 1525, studerede Medicin og klassisk Philologi i Wittenberg, blev gift med Melanchthons Datter, blev derefter 1554 Professor i Wittenberg, først i Mathematik, derefter i Medicin og blev tillige Kurfyrstens Læge og Universitetets Rector. Som Fører for Kryptocalvinisterne faldt han 1574 i Unaade, blev fængslet og holdt i haardt Fangenskab paa forskjellige Steder indtil 1586. Da blev han løsladt og blev Livlæge hos Fyrsten af Anhalt, i hvilken Stilling han døde 1602 i Dessau.

Peucker, Edvard v., tysk General, f. 1791, indtraadte 1809 efter Paavirkning af Gneisenau i den preussiske Hær, blev 1811 Lieutenant og deltog i Krigene 1813—15. Han gjorde indtil 1848 Tjeneste i Krigsministeriet og stod siden 1832 i Spidsen for Afdelingen for Skytset; han havde væsentlig Del i Artilleriets Forsyning med nye Vaaben og i Tændnaalgeværets Indførelse. 1848 blev P., der imidlertid var rykket op til Generalmajor, sendt til Frankfurt som militær Befuldmægtiget ved Forbundsdagen og blev Juli 1848—Maj 1849 tysk Rigskrigsminister; han førte 1849 Rigstropperne imod Opstanden i Pfalz og Baden og blev 1854 Generalinspecteur for alle Preussens Militærskoler indtil 1872; d. 1876. Han er mest bekjendt som Forfatter til et bygtigt krigshistorisk Værk, „Das deutsche Kriegswesen der Urzeit in seinen Verbindungen mit dem Staats- und Volksleben" (3 Bd., 1860—64).

Peurbach, s. Purbach.

Peutinger, Konr., Oldtidsforsker, Raadsherre i Augsburg, f. 1465 i Augsburg, d. 1547. Efter ham har »Tabula Peutingeriana« faaet sit Navn. Det er en 1507 i Worms funden, 1265 i Kolmar malet Copi af et Landkort fra Midten af det 3dje Aarh., der paa 12 Pergamentsblade angiver Vejene i det romerske Rige. Det findes i Hofbibliotheket i Wien og er udgivet af Mannert 1824 og senere med stor Omhu af Desjardins (1869) samt i Droysens Historischer Atlas 1886.

Peymann, Heinrich Ernst, dansk General, f. 22 Maj 1735 i Hertugd. Verden, blev 1755 Lieutenant ved det holstenske Ingenieurcorps og 1770 Capitain. 1777 blev han Medlem af Defensions-Commissionen for Kjøbenhavns Red, der fremkaldte Anlæget af Trekroner, 1789 Oberst og 1794 Commandant i Citadellet, 1795 Generalmajor og 1796 Deputeret i Generalitetscollegiet (1803 første Deputeret). I Maj 1807 fik P. Overcommandoen i Kjøbenhavn og Kronborg og 11 Aug. Ledelsen af hele Land- og Søforsvaret, da Kronprins Frederik (F. VI) selv forlod Hovedstaden; men han fik samtidig Paalæg om en rent defensiv Holdning, hvorfor han intet Forsøg gjorde paa at hindre den engelske Hærs Landgang, og savnede enhver Instruction med Hensyn til Flaaden, som meget vel kunde være udrustet. Et Brev, der afsendtes 18 Aug., om at ødelægge Flaaden kom ham ikke i Hænde. P. viste personlig Tapperhed ved Udfaldet i Classens Have 31 Aug. og blev selv saaret; men efter Bombardementet 2—5 Sept. sluttede han en Capitulation, hvorved Flaaden udleveredes. P. og Generalmajor Bielefeldt bleve siden dømte fra Ære, Liv og Gods, men Dommen formildedes til Afsked fra Krigstjenesten (18 Jan. 1809). P. tog siden Ophold hos en ældre Broder i Rendsborg og døde her 28 Jan. 1823.

Peyron, Amadeo, ital. Orientalist og Oldgransker, f. 1785 i Turin, blev 1815 Professor smsts. i de østerlandske Sprog og har gjort sig bekjendt ved sine Arbejder over det koptiske Sprog (Ordbog 1835 og Grammatik 1841), samt ved sine Udgaver efter Palimpsester af Brudstykker af Ciceros tabte Taler (1824) o. fl. Han blev 1848 Senator og døde 1870.

Peyronnet, Charl. Ign., Greve [peronnē], fransk Statsmand, f. 1775, mistede under Revolutionen sin Fader, der blev guillotineret,

og var tidlig en ivrig Royalist. Under de 100 Dage 1815 hjalp P., der var Sagfører i Bordeaux, Hertuginden af Angoulême paa Flugt, blev til Løn Dommer og siden Generalprocureur i Bourges. 1821 blev han Deputeret og i Dec. Justitsminister samt u. A. Pair og Greve; han viste stor Iver for Toget til Spanien 1823, gjennemførte 1825 den grusomme Lov om Straf for Helligbrøde og foreslog 1827 Gjenoprettelsen af Censur, men maatte i Jan. n. A. afgaa tillige med Villèle. I Maj 1830 overtog P. Indenrigsministeriet under Polignac, fraraadede, men underskrev dog Juliordonnanserne, blev efter Revolutionen dømt til livsvarigt Fængsel og sendt til Fæstningen Ham, men benaadet 1836. D. 1854.

Pfaffenhofen, Stad i Øvrebayern, 6 M. n. for München, med 3,000 J., bekjendt af Slaget 19 Apr. 1809, hvor Franskmændene under Oudinot sejrede over Østerrigerne.

Pfalz (af lat. palatium, Palads) kaldte man de rundt omkring i hele det tyske Rige adspredt liggende Slotte med deres Districter, hvor Kejserne afvexlende opholdt sig for at holde Ret. **Pfalzgreve** (Comes palatinus ell. palatii), Titlen for en Greve, der som Dommer og øverste Embedsmand i en vis Egn repræsenterede Kejserens Person og havde sit Underhold af et saadant Slot med tilhørende By og District, hvilke efterhaanden bleve arvelige. Den øverste Rang iblandt dem havde P. i Aachen, af hvis Landdotationer Pfalzgrevskabet ved Rhinen (s. n. A.) opstod. Undertiden brugtes Titlen ogsaa om Mænd, som udnævntes til at udføre en vis Forretning i Kejserens Navn (f. Ex. at krone en Digter), om kejserlige Notarer o. a.

Pfalz hed forhen to indt. 1620 forenede tyske Lande, Øvre- og Nedre-P. **Øvre-** ell. **Bayersk P.**, med Titel af Hertugdømme, omfattede den nordlige Del af det nuvær. Bayern og hørte til den bayerske Kreds. Det havde 1807 et Fladeindhold af 130 □ M. med 284,000 J. og havde Amberg til Hovedstad. **Nedre-P.** ell. **P. ved Rhinen**, paa begge Sider af denne Flod, omfattede Lande, som nu udgjøre Rhinbayern eller høre til Baden, Hessen og Preussen; det havde et Fladeindhold af henved 150 □ M., bestod af det egentlige **Kur-P.**, Fyrstendømmet Simmern, Hertugd. Zweibrücken, Halvdelen af Grevskabet Sponheim samt Fyrstendømmerne Veldenz og Lautern og havde Heidelberg til Hovedstad. — **Pfalzgreverne ved Rhinen**, som residerede i Aachen, vare allerede fra det 11te Aarh. som Rigsfyrster i arvelig Besiddelse af Pfalzgreveværdigheden og de dermed forbundne Lande. Da Pfalzgrev Hermann III af Stahleck, som var Rigsforstander under Kong Conrad III.s Fraværelse paa sit Korstog, døde uden Arvinger, gav Kejser Frederik I 1156 P. til sin Halvbroder Conrad af det hohenstaufiske Hus; ham fulgte 1195 hans Svigersøn af det welfiske Hus, Henrik Løves ældste Søn; da Henrik 1215 som sin Broder Kejser Otto IV.s Tilhænger blev erklæret i Rigets Acht af Kejser Frederik II, forlenede denne Hert. Ludvig I af Bayern af det wittelsbachske Hus (Søn af Husets Stifter i dette Land, Hert. Otto) med P. Hans Søn Otto II ægtede Henriks Arvedatter Agnes, hvorved det wittelsbachske Hus kom i uomtvistet Besiddelse af disse Lande. O. blev 1253 fulgt af sin Søn Ludvig II den strænge; ved dennes Sønner, Rudolf og Ludvig, delte Huset sig 1294 i to Linjer, idet Rudolf I stiftede den ældre, pfalziske Linje med Kurværdigheden og Ludvig (Kejser L. af Bayern) den yngre, bayerske, som uddøde 1777, hvorpaa Bayern forenedes med P., saa at Rudolf er Stamfader til det bayerske Kongehus. Rudolf blev fordrevet af sin Broder, fordi han havde taget Parti med Frederik d. smukke af Østerrig imod Ludvig (han døde 1319); dog fik hans Sønner ved et Forlig i Pavia med Farbroderen 1329 Landet tilbage tillige med et Stykke af Bayern, Øvre-P., og Kurværdigheden skulde afvexlende føres af P. og Bayern, indtil den gyldne Bulle 1356 udelukkende tildelte den ældre Linje Værdigheden. Af de følgende Kurfyrster mærkes Ruprecht III, som 1400 blev valgt til tysk Konge (d. 1410); en Sønnesøn af ham var den nordiske Unionskonge Christoffer af Bayern. P. deltes i det 15de og 16de Aarh. imellem flere Linjer; da Hovedlinjen, af hvilken den næstsidste Kurfyrste Frederik II (d. 1556) var gift i et barnløst Ægteskab med den danske Konge Christian II.s Datter Dorothea, var uddød 1559, kom Kurværdigheden til den ældste Sidelinje, P.-Simmern, af hvilken den mest bekjendte er Kurfyrst Frederik V (s. d. A.), som ved sin Udnævnelse til Konge i Böhmen gav Anledning til Trediveaarskrigen og efter Slaget paa det hvide Bjerg 1620 mistede sine Lande, som Kejser Ferdinand II gav til Hertug Maximilian I af Bayern tillige med Kurværdigheden. Frederiks Søn Carl Ludvig (d. 1680) fik dog ved den westfalske Fred 1648 Nedre-P. tillige med en ny (den 8de) Kurværdighed. Med dennes Søn Carl, som var gift med den danske Prinsesse Vilhelmine Ernestine, Frederik III.s Datter, uddøde den simmernske Linje 1685; hans Søster var den under Navnet „Palatinen" bekjendte Hertuginde Elisabeth Charlotte af Orléans. Efter den **pfalziske Arvefølgekrig**, under hvilken P. blev ødelagt af Franskmændene, kom Kur-P. ved Freden i Rijswijk 1697 til Linjen P.-Neuburg, og da denne uddøde 1742, til Carl Theodor af Linjen af Sulzbach, som efter den bayerske Arvefølgekrig forenede Bayern med P. Ham fulgte 1799 Maximilian Joseph af Zweibrücken — en ældre Linje Zweibrücken havde i det 17de og 18de Aarh. givet Sverige de tre berømte Konger Carl X, C. XI og C. XII, med hvilken sidste den var uddød paa Mandssiden 1718 — som ved Freden i Lunéville 1801 maatte afstaa Rhin-P. dels til Frankrig (nemlig Landet v. for Rhinen), dels til Baden, Hessen-Darmstadt og Nassau. Ved Fredslutningerne i Paris 1814 og 1815 kom hele P. tilbage til Tyskland; Bayern fik det meste, Baden, Hessen-Darmstadt og Preussen Resten.

Pfalzburg, en nu nedlagt Fæstning i Elsaß, 6 M. v. n. v. for Straßburg. 4,000 J. Fabrikation af Kirschwasser. Mindesmærke for General Mouton. — Belejredes af Tyskerne 8 Aug. —12 Dec. 1870 og overgav sig den sidstnævnte Dag.

Pfannenschmidt, Julie, tysk Forfatterinde under sit Fødenavn Burow, f. 1806 i Østpreussen, d. i Bromberg 1868. Af hendes Romaner ere de betydeligste „Frauenloos“ (1850), „Der Armut Leid und Glück“ (1857), „Johannes Kepler“ (1857—65). Et Par af hende udgivne Anthologier, „Blumen und Früchte“ og „Denksprüche für das Leben“, have oplevet en Mængde Oplag.

Pfau, Ludw., tysk Lyriker og Kunstkritiker, f. 25 Aug. 1821 i Heilbronn, studerede i Tübingen og Heidelberg, men maatte 1849 flygte paa Grund af sin Deltagelse i den revolutionære Bevægelse; efter et mangeaarigt Ophold i Udlandet, særlig i Paris, vendte han 1863 tilbage til Tyskland og bosatte sig i Stuttgart. Af hans fintformede, melodiøse Digte udkom en samlet Udgave 1874; af hans kunstkritiske Skrifter maa særlig fremhæves „Freie Studien“ (2det Opl. 1874) og „Kunst und Gewerbestudien“ (1877).

Pfeffel, Gottlieb Konrad, tysk Digter, f. 1736 i Elsaß, studerede 1751—53 Jura i Halle, blev blind 1758, men hans lykkelige Gemyt holdt ham oppe, saa at han 1773 oprettede et Slags Militærskole i sin Fødeby Kolmar og siden efter Revolutionen beklædte overordnede Skole- og administrative Embeder. P. har skrevet talrige Fabler og versificerede Fortællinger (første Gang samlede i „Poetische Versuche“, 10 Bd., 1802—10), der ofte ere let og livlig fortalte og ikke savne epigrammatisk Pointe, men rigtignok ogsaa tit falde i det trivielle; desuden Lystspil og „Prosaische Versuche“, der nu ere uden al Interesse. D. 1 Maj 1809.

Pfefferkorn, s. Reuchlin.

Pfeiffer, Franz, tysk Sprog- og Literaturforsker, f. 1815 i Solothurn, studerede tysk Philologi i München 1836—40 og blev 1846 Bibliothekar i Stuttgart, 1857 Professor i Wien; d. 1868. Hans Udgave af „Deutsche Mystiker des 14ten Jahrh.“ (1845—57) og mange andre tyske Skrifter fra Middelalderen gjorde hans Navn berømt. I en Række mindre Skrifter, for største Delen samlede under Titlen „Freie Forschung“ (1867), har han behandlet forskjellige Æmner af den germanske Philologi paa en livlig og tiltalende Maade og ofte opstillet nye kritiske Synspunkter. 1866 udkom hans „Altdeutsches Übungsbuch“, og i den af ham ledede, hos Brockhaus i Leipzig udkomne Samling „Deutsche Klassiker des Mittelalters“ har han besørget Udgaven af Walther v. der Vogelweide (6te Opl. 1880). Fra 1856 udgav han Kvartalsskriftet „Germania“ (efter hans Død fortsat af K. Bartsch og efter den sidstnævntes Død (1888) af O. Behaghel).

Pfeiffer, Ida, tysk Rejsende, f. 15 Oct. 1797 i Wien, hed oprindelig Reyer og ægtede 1820 Advocat P.; men efter at være skilt fra sin Ægtefælle og have fuldendt sine to Sønners Opdragelse besluttede hun at gaa paa Rejser. Først gik hun til Palæstina 1842; da hendes Rejsebeskrivelse vandt Bifald, gjennemrejste hun de tre nordiske Riger og Island 1845 og derefter Sydamerika, Australien, Indien, Persien og Forasien 1846—48, hvorefter hun udgav „Eine Frauenfahrt um die Welt“ (3 Bd., 1850), der er vigtig ved sine Iagttagelser om Kvindernes huslige Liv. I Marts 1851 tiltraadte hun en ny Rejse, opholdt sig 1½ Aar paa Sundaøerne og trængte driftig ind i det indre af Sumatra og Borneo, gik derfra til det vestlige Sydamerika og gjennem det indre Nordamerika og kom først hjem i Maj 1855 (Rejsen beskreves i „Zweite Weltreise“, 4 Bd., 1856). I Foraaret 1856 gik hun til Madagaskar, men blev her kastet i Fængsel og haardt mishandlet af de indfødte, kom først hjem 1858 og døde 28 Oct. af Følgerne af de udstaaede Besværligheder. Hendes sidste Rejsebeskrivelse udkom 1861.

Pfennig, Kobbermønt i Tyskland, hvoraf der i Følge den nye Møntlov for det tyske Rige af 4 Dec. 1871 gaar 100 paa en Mark. 1 P. er saaledes lig 0,89 Øre.

Pfingsten, Georg Wilh., f. 1746 i Kiel, var fra først af Musiker og Parykmager. Da han i sin Ungdom tilfældig havde levet sammen med flere Døvstumme, bragtes han ganske naturligt af andre ikke alene til at opfinde et Tegnsprog, men ogsaa paa Tanken om at bibringe de døvstumme Lydsproget og begyndte 1787 i Lübeck, hvor han den Gang opholdt sig, at undervise nogle døvstumme. 1797 fik han en Organistplads i Hamberg, en lille By nær ved Lübeck, og flyttede nu sit Institut hertil. Frederik VI var imidlertid bleven opmærksom paa ham; 1799 blev det vorende Institut flyttet til Kiel som kongel. dansk Institut, og, da det efterhaanden trængte til mere Plads, blev det 1809 forlagt til Slesvig, hvor det fik et Locale til 100 Elever. 1825 nedlagde P. Bestyrelsen paa Grund af Alderdomssvaghed og døde 1827.

Pfinzing, Melchior, f. 1481 i Nürnberg, d. 1535 som Provst i Mainz, var Secretær hos Maximilian I og udgav som saadan 1517 i Forening med M. Treitzsauerwein det dog hovedsagelig af Kejseren selv forfattede historisk-allegoriske Digt „Theuerdank“, en ejendommelig Efterklang af Middelalderens Ridderpoesi. Værket, der skildrer Maximilians („den sidste Ridders“) egne Bedrifter og Æventyr, er af betydelig culturhistorisk Interesse, ikke mindst ved sit ydre Udstyr og de talrige fortræffelige Billeder af H. Schäuffelin. Nyere Udgaver haves af Haltaus (1836) og Goedeke (1878).

Pfizer, Gustav, tysk Digter og Kritiker, f. 1807 i Stuttgart, studerede 1825—30 i Tübingen, blev 1846 Professor i Literatur ved Overgymnasiet i Stuttgart, skrev et Par lyriske Digtsamlinger 1831 og 1835 og 1836 „Martin Luthers Leben“, hvortil sluttede sig det store Digt „Der Welsche und d. Deutsche; Aeneas Sylvius Piccolomini und Gregor v. Heimburg“ (1844). Af hans „Dichtungen epischer und episch-lyrischer Gattung“ (1840) udmærker sig især „Die Tatarenschlacht“. P. har deltaget i Redactionen af literære Tidsskrifter, som et Tillægsblad til „Das Ausland“ og den lyriske Del af „Das Morgenblatt“ 1836—38. 1836 udkom hans „Uhland und Rückert, ein kritischer Versuch“, og hans Kritik af Heine i „Deutsche Vierteljahrsschrift“ (1838) foranledigede dennes bidske Ripost i „Schwabenspiegel“. 1848—49 deltog P. som Medlem af Gothapartiet i de politiske Bevægelser. Som Digter har han Hang til Reflexion og Rhe-

torik og ynder Schillersk-antike Former og et blomstrende Billedsprog; højest naar han i Romancen. — Ogsaa hans Broder, **Paul Achatius P.**, f. 1801, d. 1867, er optraadt som Digter, især med politiske Digte, men gjorde sig mest bekjendt ved praktisk politisk Virksomhed i frisindet Retning; 1831—38 var han Fører for Oppositionen i det württembergske andet Kammer, blev i Marts 1848 for en kort Tid Cultusminister og var 1851—58 Dommer i Tübingen. Allerede 1831 udtalte han sig i et mærkeligt Flyveskrift for Tysklands Enhed under preussisk Ledelse.

Pfordten, Ludw. C. H. v. der, tysk Statsmand, f. 11 Sept. 1811 i Bayern, blev 1834 Professor i Würzburg, 1841 Appellationsraad i Aschaffenburg og 1843 Professor i Leipzig. I Marts 1848 blev han sachsisk Udenrigs- og Cultusminister, men slog snart om fra Liberalismen til en conservativ Particularisme og maatte i Febr. n. A. gaa af. Han drog nu tilbage til Bayern og blev her i Apr. 1849 Udenrigs-, i Dec. tillige Førsteminister. Han modsatte sig den tyske Rigsforfatning og Preussens senere Planer til Tysklands Enhed, ønskede en særlig Stilling for Bayern og sluttede sig, da dette ikke lod sig opnaa, nærmere til Østerrig, saa vel i den kurhessiske Forfatningsstrid som i Planerne om en stortysk Toldforening. Hans Styrelse indad til blev stedse mere reactionær, og han blev derfor fjærnet i Apr. 1859, da Kong Maximilian II vilde „have Fred med sit Folk". P. blev derimod Afsending ved Forbundsdagen og tog sig med megen Iver af Slesvigholstenernes Klager, skjønt han tidligere selv havde udtalt, at han som dansk Minister vilde have handlet ligesaa, ja langt haardere imod dem. I Dec. 1864 blev han paa ny Første- og Udenrigsminister og søgte nu at lede alle Mellemstaterne mod Preussen og indsætte Hertugen af Augustenborg, skjønt han fra Bismarck fik Tilbud om at dele Magten i Tyskland mellem Preussen og Bayern. Dette Tilbud gjentoges endnu i det sidste Øjeblik, da Kampen var nær ved at bryde ud i Sommeren 1866, men P. afslog det; efter Freden maatte han gaa af 29 Dec. s. A. og tog siden ingen Del i det politiske Liv. D. 18 Aug. 1880.

Pforta (Schulpforta), nær ved Naumburg i Saale-Dalen, fordum et Cistercienserkloster (grundlagt 1137), er en af de tre endnu bestaaende evangelisk-lutherske „Fyrsteskoler" for klassiske Studier, som Hertug Morits af Sachsen 1543 oprettede af det ved Reformationen inddragne Klostergods.

Pforzheim, Stad i Storhertugd. Baden, 3 M. s. ø. for Carlsruhe. 24,000 I. (1885). Betydelig Industri i Bijouterivarer, Guld og Sølv, Maskiner, Læder, Klæde og Papir, samt vigtig Handel. P. var 1300—1565 Residens for Markgreverne af Baden-Durlach. Reuchlins Fødeby.

Pfund (Pund), Vægtenhed i det siden 1 Jan. 1872 i Tyskland indførte metriske Vægtsystem, lig ½ Kilogram eller lig det danske Pund; det indeholder 50 Dekagram eller Neuloth. Før 1872 var P. ogsaa en Vægtenhed for Tyskland, Østerrig og Schweiz. I Tyskland var det i Regelen af samme Størrelse, men deltes paa forskjellig Maade (hyppigst i 30 Loth à 10 Quentchen). I Østerrig, hvor den metriske Vægt indførtes 1 Jan. 1876, var det tidligere P. lig 1,12012 d. Pund og deltes i 32 Loth à 4 Quentchen à 4 Pfennige. I Schweiz, hvor den metriske Vægt indførtes 1 Jan. 1877, var det tidligere P. lig det danske Pund og deltes i 32 Loth.

Pfäfers, Landsby i Cant. St. Gallen i Schweiz, tæt s. for Ragaz ved Taminabækken, som her flyder gjennem en mærkelig Klippespalte, 2,130 F. højt, er et Badested med varme indifferente Kilder, som derfra ogsaa ledes ned til det 560 F. lavere liggende Ragaz. Det er navnlig Lamhed, Rheumatisme og Gigt, der behandles her.

Phaëthon, d. e. den lysende, et af Solgudens Tilnavne; saaledes hed ogsaa en af Solgudens Heste. P., Søn af Helios og Klymene, udbad sig af sin Fader Tilladelse til at kjøre Solgudens Vogn over Himmelhvælvingen; Hestene løb løbsk med ham, og han selv blev af Zeus ved en Lynstraale nedstyrtet i Floden Eridanos (Po); hans Søstre (Heliaderne) forvandledes til Poppeltræer, og deres Taarer bleve til Rav. Endelig er P. (fr. phaéton) Navnet paa et Slags let, tohjulet Kjøretøj.

Phagedænisk, serpiginøs, kaldes en Betændelse eller et Saar, der har Tilbøjelighed til at udbrede sig i Omgivelserne ved koldbrandsagtig Destruction af disse. Aarsagen hertil synes ofte at ligge i en svækket eller slet Constitution hos den syge.

Phalanstère [falangståhr], s. Fourier, Charl.

Phălanx, gr., egtl. en Række, bruges især om en tæt sammentrængt Slagorden. Særlig kaldes saaledes den makedoniske, af Philip og Alexander benyttede Slagorden for Fodfolket, som bestod af en tæt firkantet Colonne, der var opstillet 16 Mand dyb. De 14—16 Fod lange Lanser (Sarisser) vare for de 5 forreste Rækkers Vedkommende vendte mod Fjenden, medens de øvrige støttedes paa de foran staaendes Skuldre.

Phălaris, en grusom Tyran i Agrigent paa Sicilien c. 555 f. Chr. Han lod Perillos fra Athen forfærdige en Tyr af Metal, hvori Ofrene stegtes levende, og lod Perillos først gjøre Prøven. Omsider faldt han som et Offer for Folkets Raseri efter at have hersket i 16 Aar.

Phalēron, Athens ældste Havn, der var forbundet med Staden ved en Mur. Den laa en halv Mil fra Athen og dannede en lille Stad. Efter at Themistokles havde anlagt Piræus, synes P.s Betydning at have tabt sig. I vor Tid er P. en lille By med stærkt besøgte Søbade.

Phăllos, det mandlige Lem, hos de gamle Grækere Symbol paa Naturens avlende Kraft; det blev eftergjort i Træ eller Glas og baaret omkring i Procession ved forskjellige Fester, især Dionysosfesterne, under Afsyngelse af Sange, Phallika, hvorfra Komedien skal have sin Oprindelse. P.-Dyrkelsen forekommer ogsaa i den gammelægyptiske, i Phønikiens, Babyloniens o. a. Religioner.

Phanerogăme Planter kaldes i Modsætn. til kryptogame den Afdeling af Planteriget, der

formerer sig ved Frø, hvis væsentligste Del Kimen er. S. Blomsterplanter und. Blomst.

Phantasi, Indbildningskraft, betegner i videste Betydning Evnen til at gjenkalde sig noget, som ikke er nærværende, altsaa Forestillingsevnen, hvad enten Forestillingerne svare til noget virkelig oplevet eller ikke. Erindring og Tænkning høre ind under P. i denne videste Betydning af Ordet. P.s Liv og Kraft viser sig her i den Klarhed og Fuldstændighed, hvormed man kan forestille sig noget, som ikke i Øjeblikket er givet for Jagttagelsen. I snævrere Betydning betegner P. Evnen til at danne nye, anskuelige Forestillinger. Der gjøres Brug af P. i denne snævrere Betydning, naar man søger at danne sig et Billede af en Sammenhæng, som kun ufuldstændig er given for Jagttagelsen (saaledes ved Construction af videnskabelige Hypotheser), og P. er derfor en nødvendig Bestanddel i den videnskabelige Begavelse. Den kunstneriske P. forudsætter ligeledes givne Jagttagelser som Grundlag og søger med større eller mindre Bevidsthed at udforme et fyldigere Billede af Gjenstandene efter deres Ejendommelighed og Værdi, end den sædvanlige Opfattelse formaar at give eller i hvert Tilfælde at fastholde. Ved Valget af Emne og Behandlingsmaade vil Kunstnerens Følelsesliv blive af afgjørende Indflydelse paa hans Værk, selv om han nok saa meget bestræber sig for at være „Realist" og at lade P. træde tilbage for de blotte (virkelige eller formentlige) Jagttagelser. P., **Phantasistykke**, kaldes instrumentale Musikstykker af meget forskjellig Art, som afvige fra de fastslaaede Former. Det ubundne, men derfor ingenlunde formløse, er et Særkjende for P., og dette følger ganske naturlig af, at den, hvad enten den improviseres eller gjøres til Gjenstand for skriftlig Udarbejdelse, har til Maal at gjengive de musikalske Ideer i den Følge, i hvilken de afløse hverandre i Componistens Sjæl. P. bestaar snart af et kortere eller længere Musikstykke, hvori Tempo og Taktart skifte, saasom J. S. Bachs chromatiske P. for Claver eller Beethovens P. for Claver, Chor og Orchester, snart af flere adskilte Dele, saasom Schumanns P. op. 17. Den improviserede P. betegnes i Almindel. ved „fri P.", og Improvisatoren siges „at phantasere" eller præludere. Ofte misbruges Navnet P. ogsaa til potpourrimæssig sammenstillede Operamelodier, Folkemelodier m. m. for Claver eller Orchester. **Phantasere** bet. ogsaa at hengive sig til P.s Spil; om Febersyge tale vildt. **Phantast**, en Sværmer, der overfører sine Indbildninger paa Virkeligheden og lader sig lede af dem; **phantastisk**, hvilende paa Indbildning, sværmersk, sælsom, som en p. Dragt; **Phantasteri**, saadant Sværmeri.

Phantasmagori, Blændværk; Gjøglebillede; s. ogsaa Laterna magica.

Phantasos, Drømmenes Gud, Broder til Morpheus, sendte Menneskene de natlige Drømme.

Phantom, Skinbillede, Hjernespind, Foster af Indbildningen; ogsaa en af Læder forfærdiget kunstig Efterligning af de kvindelige Fødselsdele til Brug ved Undervisningen i Fødselshjælpen.

Pharao, de ægyptiske Kongers Titel, afledes sædvanlig af den ægyptiske Gruppe per-aa, som egentlig betyder „det store Hus", „Kongens Palads", men ogsaa særdeles ofte brugtes til at betegne Kongen selv. P. ell. Faro hedder ogsaa et Hasardspil, der har faaet sit Navn af, at en P. tidligere var afbildet paa et af Kortbladene, som ansaas for særlig heldigt.

Pharaorotte, s. Desmerkat.

Pharisæer, d. e. afsondret, udmærket (neml. ved Fromhed), kaldtes Tilhængerne af den Retning blandt Jøderne efter Exilet, som i Modsætning til Essæerne og Sadducæerne maa betegnes som Datidens orthodoxe Jødedom. **Pharisæismen** fremkom oprindelig som Frugt af den religiøse og nationale Begejstring, der besjælede de fra Exilet tilbagevendte Jøder, og som gav sig Udtryk i en Troskab mod Loven og den fædrene Cultus, hvortil Fortiden ikke havde kjendt Mage. Overbeviste om, at Fædrenes Ulykker vare Guds Straf over deres Ulydighed, skyede de den Omgang med Hedninger, som var bleven deres Fædre saa fordærvelig, og selv søgte de derfor den bedste Sikkerhed for Folkets nationale og politiske Velfærd i grundigt Kjendskab til og tro Opfyldelse af Guds Lov. Derfor virkede de talrige Synagoger med Iver for at udbrede Kjendskab til Loven og Overleveringen fra Fædrene iblandt Folket, medens Tusender af unge Mænd anvendte Aar af deres Liv paa at uddanne sig til denne Lærergjerning, ikke blot ved videnskabelige Studier, men ogsaa ved selv at foregaa andre med det strængeste Exempel paa personlig Opfyldelse af Lovens Fordringer (jvfr. den forhenværende Pharisæer, senere Apostel Pauli Ord i Gal. I, 13—14 og Phil. III, 5—6). Den Lærerstand, som saaledes dannede sig, er P., Forkæmperne for mosaisk Religion og Nationalitet og derfor Folkets selvskrevne Førere i enhver Kamp for religiøs og folkelig Frihed, men til sidst ogsaa Folkeforførerne, der kaldte Guds strænge Straffedom ned over det gjenstridige Folk. Af denne Aandsretning i dens efter den forskjellige Tid forskjellige Former fremgik altsaa baade de makkabæiske Helte, Christi uretfærdige Dommere og de fanatiske Anførere i de sidste fortvivlede Kampe mod Romerne. P.s hele Retning førte dem nemlig efterhaanden paa fordærvelige Afveje. Deres Iver for Lovens Gjerninger blev til hovmodig Selvretfærdighed, hos mange tillige til det skinhellige Hykleri, som har bevirket, at P. nu bruges ensbetydigt med „skinhellig Hykler"; deres Sammenblanding af Nationalitet og Religion bragte dem til at udtyde de messianske Spaadomme overensstemmende med deres egne nationale Ønsker; derfor forstød de deres forjættede Frelser, og saa „kom hans Blod over dem og deres Børn". Som charakteristiske Lærdomme for P. kunne nævnes Læren om Kanon, om Traditionen, om Opstandelsen og det evige Liv, om Engle og Djævle, om Viljens betingede Frihed osv. Jvfr. Essæere og Sadducæere.

Pharmaci, Apothekerkunst, omfatter Lægemidlernes Indsamling, Tilberedning, Opbevaring og Udlevering fra Apotheket (Dispensation) efter Lægens Forskrift (Recept). De almindelige Naturvidenskaber, især Botanik, Chemi, Physik og til Dels Zoologi, ere det

nødvendige Grundlag for Studiet af P., og, for saa vidt disse særlig behandle Gjenstande og Forhold, der finde Anvendelse i P., har man pharmaceutisk Botanik, Chemi osv. P. er en af de ældste Videnskaber; 1000 Aar f. Chr. tilberedte Asklepiaderne i Templerne paa Kos Urtesafter, Omslag, Salver osv., og, ligesom Chemien er udgaaet fra P., saaledes har Botaniken maaske faaet sin første Bearbejdelse gjennem Pharmakognosien. **Pharmacent**, den, der praktisk udøver Pharmaci. **Pharmaceutik**, pharmaceutisk Technik, Læren om de mechaniske Haandgreb, som ere nødvendige ved Tilberedningen af Lægemidler. **Pharmakognosi**, Læren om de raa Lægemidler, deres Godhed, de Forfalskninger, der kunne foretages med dem, og de forskjellige Sorter, der forekomme af dem i Handelen. **Pharmakologi** omfatter Pharmakognosi og **Pharmakodynamik**, Læren om de Virkninger, der maa tillægges Lægemidlerne paa den sunde og syge Organisme, deres Anvendelse i Sygdommene, samt den Form og Dosis, hvori de gives. **Pharmakopoe** [pē] ell. Dispensatorium, en i Regelen autoriseret Samling af Forskrifter for Tilberedning og Blanding af Lægemidler; har P. kongelig Autorisation, skulle de i den anførte enkelte og sammensatte Lægemidler findes i alle Landets Apotheker.

Pharnabāzos, persisk Satrap over Bithynien, deltog i Spartas Kamp mod Athen i den sidste Del af den peloponnesiske Krig, blev slaaet af Alkibiades, men lod senere denne dræbe i Phrygien. I Spartas Krige mod Artaxerxes foranaaede han den atheniensiske Feltherre Konon til at overtage Commandoen over den persiske Flaade og besejrede i Forening med ham Spartanerne i Søslaget ved Knidos 394 f. Chr. Efter Antalkidasfreden 387 tabte hans Indflydelse sig.

Phărnakes I, Konge i Pontos, var Mithradates d. stores Farfader. — **P. II**, Søn af Mithradates, gjorde 63 f. Chr. Opstand mod sin Fader, som derfor dræbte sig selv. Efter Pompejus's Nederlag søgte han at gjenoprette sin Faders Rige, men blev slaaet af Cæsar 47. Sejren var saa let, at Cæsar skrev til Rom: »veni, vidi, vici« (jeg kom, saa og sejrede).

Phăros, en lille Ø ved Alexandria i Ægypten, var i Oldtiden berømt ved sit Fyrtaarn, som regnedes blandt Verdens 7 Underværker, og blev senere en appellativ Benævn. paa Fyrtaarn (ital. Faro).

Pharsālos, Stad i Thessalien (nu Fersalo) ved Floden Enipeus, bekjendt ved Romernes Sejer over Philip af Makedonien, men endnu mere ved det Slag, i hvilket Cæsar overvandt Pompejus 9 Aug. 48 f. Chr.

Phāse, Udseende, Skikkelse, bruges i Astronomien om de Skikkelser, som Maanen og nogle Planeter antage, idet de snart vise sig som fuldt oplyste Skiver, snart kun som større eller mindre Dele deraf. Tænker man sig fra Himmellegemet to rette Linjer til Solen og Jorden, er P. afhængig af Vinklen mellem disse. Er denne Vinkel nær ved 0°, vender Legemet sin belyste Side mod Jorden og ses som en fuld Cirkel; er den nær 180°, vender det sin mørke Side mod Jorden og er usynligt; er den 90°, vil det halve af den mod Jorden vendte Side være belyst, og Legemet ses som en Halvcirkel. Overhovedet vil P. voxe, naar den nævnte Vinkel aftager. For Maanen, som bevæger sig om Jorden, og for Mercur og Venus, som vel bevæge sig om Solen, men inden for Jordbanen, kan Vinklen faa alle Størrelser, hvorfor disse Legemer gjennemløbe alle P. For de andre Planeter, som gaa uden om Jordbanen, bliver derimod Vinklen aldrig ret stor; de vise sig derfor som fulde Skiver, undtagen Mars, der i visse Stillinger viser sig som Maanen mellem Kvarter og Fuldmaane.

Phaselis, en af Dorerne i det lilleasiatiske Landskab Lykien anlagt Stad, blomstrede ved Søfart og Handel. Den blev ødelagt af Romerne i Sørøverkrigen 76 f. Chr.

Phāsis, nu Rioni, en Flod i Kolchis; ved dens Udløb i det sorte Hav landede Jason med Argonauterne og bemægtigede sig det gyldne Skind. Af P. have Fasanerne deres Navn.

Phelloplastik, den Kunst at udskære antike architektoniske Mindesmærker i formindsket Størrelse i Kork.

Phenakistoskōp, et optisk Legetøj, ved hvilket malede Figurer bringes til at se ud, som om de bevægede sig. Paa en rund Skive, som kan drejes rundt, ere Figurerne malede i forskjellige Stillinger, og langs ad Skivens Rand er der anbragt Huller i lige store Afstande. Ser man nu fra Skivens Bagside igjennem et af Hullerne hen imod et Spejl, faar man Spejlbilledet af Figurerne at se, og drejes saa Skiven rundt, vil man, hver Gang et Hul gaar forbi Øjet, faa Billederne at se, men bestandig i nye Stillinger, hvilket gjør samme Indtryk, som om de bevægede sig. P. udføres i forskjellige Former, hvortil Zootropet hører.

Phenōl i udvidet Betydn. er Fællesnavnet paa en Gruppe af aromatiske Forbindelser, i hvis Benzolkjærne ét eller flere Brintatomer ere ombyttede med Hydroxyl (monovalente, divalente osv. P.); en monovalent P. er f. Ex. Carbolsyre, en divalent Resorcin, en trivalent Pyrogallol. P. minde vel i flere Henseender om Alkoholer (saaledes danne de sammensatte Ætherarter), men i andre adskille de sig skarpt derfra (ved Iltning give de ikke Aldehyder eller Syrer), og i flere have de Charakter af svage Syrer. P. i indskrænket Betydn. er d. s. s. Carbolsyre. **Phenolsyre**, d. s. s. Carbolsyre.

Pherekȳdes fra Øen Syros, levede c. 540 f. Chr. og er berømt ved sin mythiske Lære om Verdens Opstaaen. De tre Urvæsener ere Zeus, som styrer hele Verdensdannelsen, Kronos, som behersker den Del af Himlen, der er nærmest Jorden, og Chthon, som betegner Jordmassen og Havet. Disse Urvæsener frembringe i 5 Slægter en Mængde Guddomme. Efter at Zeus for at danne Verden havde forvandlet sig til Eros, gjorde han et stort Gevandt, hvorpaa han indvævede Jorden og Okeanos, og spændte det over et paa Vinger staaende Egetræ, d. e. han beklædte det i Verdensrummet svævende Grundlag for Jorden med Landets og Havets Overflade. Denne Verdensdannelse angribes af Ophioneus og hans Skarer, men Guderne under Anførsel af Kronos styrte dem i Havet. For øvrigt

synes P. at have hyldet Læren om Sjælevandringen.

Pheræ, en anselig By i Thessalien i Nærheden af Pelion, var i Oldtiden Admetos's Kongesæde; senere herskede der et selvstændigt Tyrandynasti, der i længere Tid øvede betydelig Indflydelse paa Grækenlands Anliggender. Blandt disse Tyranner gjorde især Alexander sig bekjendt ved sin Grusomhed; han blev myrdet 357 f. Chr., hvorefter Philip af Makedonien erobrede Landet.

Phidias, den berømteste græske Billedhugger, Søn af Charmides fra Athen, f. c. 500 f. Chr. og Elev af Hegias og Ageladas, begyndte sin kunstneriske Virksomhed c. 480 og stod paa sin Berømmelses Højde paa Perikles's Tid, da han forfærdigede det efter Sigende modneste af sine Værker, nemlig den kolossale Statue af Pallas Athene i Guld og Elfenben til Parthenonstemplet paa Akropolis, fuldendt 438; paa Akropolis stod ogsaa hans andet kolossale Athenebillede i Malm, der ragede op over Templet og Propylæerne, saa at det skal have kunnet tjene de søfarende til Vartegn. Endnu mere berømt var hans ligeledes af Guld og Elfenben udførte kolossale Zeus til Templet i Olympia, der næsten æredes som Verdensherskeren selv; for øvrigt tillægges ham et saa stort Antal Værker, at man maa antage, at en Del deraf kun er udført efter hans Ideer og under hans Vejledning. Blandt saadanne Arbejder, der ikke aldeles sikkert tør tillægges P.s egen Haand, ere de betydeligste den Række Billedhuggerværker, som, des værre i en meget medtagen Tilstand, blev bragt til London af Lord Elgin og havde hørt til Frontispicen, Metoperne og Frisen af Parthenonstemplet; disse i Kunstnerens Virksomhed vistnok underordnede Værker staa endnu ved deres Sandhed og ædle Skjønhed som saa godt som uopnaaede Frembringelser af Oldtidens Kunst; foruden dem ere os endnu overleverede en Del Brudstykker af Friser og Metoper fra flere Steder, der alle høre til det bedste, der er levnet os. Man har ogsaa i den nyere Tid villet tilskrive ham den mediske Aphrodite. P. skal være bleven anklaget for Underslæb, og, skjønt vistnok frikjendt, død i Fængsel 431 f. Chr.

Phigalia, Stad i det sydvestlige Hjørne af Arkadien, nu Pavlitza, berømt af et i nogen Afstand ved Bassæ liggende Tempel for Apollon, hvoraf der endnu staar 36 Søjler med Architraver. 1812 blev en Del af den indre Frise funden og kom i den engelske Regerings Besiddelse. Templet er et Værk af Iktinos.

Phil, **Philo** (af gr. φίλος, Ven), bet. i Sammensætn. Ven af, kjær; s. fl. følg. A.

Philadelphia, Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika paa en af Floderne Delaware og Shuylkill dannet Halvø, 27 M. n. ø. for Washington, 18 M. s. v. for New-York, under 39° 57′ n. Br., 57° 30′ v. L. 847,000 I. (1880), hvoriblandt en stor Mængde Tydskere og Franskmænd. Katholsk Bispesæde. P. er en regelmæssig anlagt Stad med lige og brede Gader, der skære hverandre under rette Vinkler, og mange Plantninger („Squares") og Alleer. Blandt de talrige offentlige Pladser fortjener især Washington-Pladsen med Washingtons Rytterstatue at fremhæves. Paa en anden Plads er oprejst en Bronzestatue af Præsident Lincoln, paa en tredje et Mindesmærke for Humboldt. Antallet af saa vel offentlige som private Pragtbygninger er meget stort; her kan kun nævnes som de mest fremtrædende: Girard-College, en Pragtbygning i græsk Stil, bestemt til Opdragelsesanstalt for Forældreløse, hvortil en Franskmand Girard, der her havde tjent en kolossal Formue, i sit Testament henlagde c. 8 Mill. Kr. (sin øvrige Formue, der oversteg 60 Mill. Kr., efterlod han ligeledes Staden); Toldhuset i dorisk Stil; Mønten; Statshuset; Raadhuset; Børsen; Observatoriet; Bankbygningerne; Assurancekontorerne; Frimurerlogen og Hotellerne. Af P.s over 600 Kirker ere de ældre gjennemgaaende tarvelige, men blandt de nyere findes mange baade smukke og pragtfulde. Særlig Opmærksomhed fortjene Vandværkerne, af hvilke et ved Hjælp af Shuylkill-Flodens egen Vandkraft løfter dens Vand 90 F. op i et Bassin, der rummer 550,000 Td., og et andet ved Dampkraft hæver Vandet op i et Bassin paa 300,000 Td. Her ere flere storartede Fattighuse, Arbejdshuse og Fængsler, talrige Velgjørenhedsanstalter og Sygehuse. Antallet af Undervisningsanstalter, saa vel højere som lavere, er meget stort, og flere iblandt dem nyde vel fortjent Anseelse; særlig fortjener at fremhæves Pennsylvanias Universitet med fortrinligt medicinsk Facultet, Observatoriet og den botaniske Have. De ere sædvanlig forsynede med gode Bibliotheker og rige Samlinger, hvilket ogsaa gjælder om de talrige Selskaber med videnskabelige eller mere praktiske Formaal. I industriel Henseende er P. en af de betydeligste Stæder i Amerika, og dens Industri omfatter saa godt som alle Retninger af den menneskelige Virksomhed, men navnlig storartede Fabriker for Locomotiver, Maskiner, Uld- og Bomuldsvarer og Vogne, samt Sukkerraffinaderier og Skibsbyggerier. Desuden er her store Bogtrykkerier, Sten- og Kobbertrykkerier, hvorfra der udgaar fortrinlige Kort, og mange Hænder finde Arbejde ved Bogbinderi og Skomageri. Trods Stadens Størrelse og gunstige Beliggenhed er Udenrigshandelen ikke betydelig, men desto vigtigere er Indenrigsomsætningen. — P. blev grundlagt 1682 af Will. Penn og et Samfund af engelske Kvækere. 1790 talte den 43,000 I., 1820 119,000, 1840 258,000 og 1870 674,000 I. Her afholdtes siden 1774 de fleste af Congresserne under Frihedskrigen; 4 Juli 1776 udstedtes herfra Uafhængighedserklæringen, og 1787 vedtoges Unionsforfatningen. 1876 holdtes en Verdensudstilling i P. som Hundredaarsfest for Uafhængigheden.

Philadelphisk System, s. Fængselsvæsen.

Philanthrop, Menneskeven; **Philanthropi**, Menneskekjærlighed. **Philanthropinisme** kaldes i Opdragelsens Historie den Dannelsesretning, der i Slutn. af det 18de Aarh. søgte at føre Rousseaus Opdragelsestanker ud i Livet. Dens Formaal var at uddanne den i sig gode Menneskenatur alment kosmopolitisk til praktisk Brugbarhed og Moralitet, i Modsætning til den formelle klassiske og den positive christelige Dannelse, ved ligeligt Hensyn til Sjæl og Legeme, ved Belønning og Opmuntring i Stedet

for Straf og Tvang, ved en Lysten vækkende Lettelse og en den mechaniske Hukssen hindrende Anskueliggjørelse af den navnlig til praktisk lærte moderne Sprog og reale Fag knyttede Undervisning. Uden Ro og Udholdenhed til at føre Sagen praktisk igjennem forstod Basedow, denne Retnings Hovedmand, at vække Interesse for den hos Høje og Lave; han stiftede en snart af andre ledet Opdragelsesanstalt, et **Philanthropin**, i Dessau 1774, som efterfulgtes af andre i Tyskland og Schweiz. Salzmann med sin Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal er som Opdrager, Campe som Skribent for Ungdommen blandt Retningens mest fremragende Mænd. Fra den humanistisk-klassiske Dannelses Standpunkt har Niethammer skarpt kritiseret den i „Streit des Humanismus und Philanthropinismus" (1808). Til de private Instituters Opblomstring har P. givet et væsentligt Stød, medens Folkeskolevæsenet ikke er blevet synderlig paavirket deraf.

Philēmon fra Soli i Kilikien, Grundlæggeren af den saakaldte nyere Komedie hos Grækerne, levede c. 320 f. Chr., samtidig med Menandros. Brudstykkerne af hans Komedier, hvis Antal var 97, ere samlede af Meineke i »Fragmenta comicorum Græcorum« Plautus's Mercator og Trinummus ere Efterligninger af Komedier af P.

Philēmon, en Christen i Kolossæ i Phrygien, til hvem Paulus har skrevet et lille Brev i det nye Test. Han skal have lidt Martyrdøden under Nero. Mindedag 22 Nov.

Philēmon og **Baukis**, to gamle Ægtefolk i Phrygien, der i Oldtiden vare bekjendte for deres til den højeste Alder bevarede gjensidige Kjærlighed. Efter Sagnet modtog de med hjærtelig Gjæstfrihed Zeus og Hermes, da disse Guder i menneskelig Skikkelse vandrede om paa Jorden, medens Egnens øvrige Indbyggere havde vist dem bort. Derfor blev deres Hytte forvandlet til et prægtigt Tempel, hvis Bevogtere de blev, medens Egnen ellers blev ødelagt af en Vandflod, og paa deres Bøn tillod Zeus dem at dø samtidig; de bleve da i deres Dødsstund forvandlede til en Eg og en Lind.

Philētas, græsk Digter fra Kos, samtidig med Philip af Makedonien og Alexander d. store, var Ptolemæos Philadelphos's Lærer. Fragmenterne af hans elegiske Digte findes i Schneidewins »Delectus poëseos elegiacæ Græcæ«.

Philharmōnisk, harmonielskende, d. e. musikelskende, et fra Græsk hentet Ord, hvormed mange musikalske Foreninger betegne sig.

Philhellēner, Grækervenner, kaldtes de Mænd, som ydede Grækerne Hjælp under Frihedskrigen mod Tyrkerne (saaledes Byron, Eynard, Fabvier, Normann o. m. fl.).

Philiātra, en lille Havnestad paa Vestkysten af den græske Prov. Messenien ved det joniske Hav, blev fuldstændig ødelagt ved Jordskjælv 27 Aug. 1886, hvorved 300 Mennesker mistede Livet.

Philidor, François André Danican [filidaahr], f. 1726 i Dreux, d. 1795 i London, betydelig fransk Operacomponist. 1736 blev han som Page ansat ved den kongel. Musik i Versailles og uddannedes som Componist af Campra. Fra 1745 fejrede han Triumpher som Schakspiller i Holland, Tyskland og i London, hvor hans »Analyse du jeu des échecs« udkom 1749 (2det Opl. 1777). 1759 gjorde han første Gang Opsigt som Operacomponist med »Blaise le savetier« i 1 Akt, og denne fulgtes til 1788 af en Snes Operaer, hvoraf flere bevarede Interessen længe efter hans Død. Som sejerrigt Medlem af Schakklubben i London, hvor han regelmæssig maatte indfinde sig visse Maaneder, oppebar han et aarligt Honorar.

Philip ell. **Philippus** fra Bethsaida i Galilæa, en af Jesu 12 Apostle, skal have prædiket Evangeliet i Phrygien og lidt Martyrdøden i Hierapolis 80. Flere apokryphiske Skrifter bære hans Navn. Hans Mindedag er i den romerske Kirke 1 Maj, i den græske 14 Nov. — **P.**, en af de 7 Fattigforstandere (Diakoner) i Jerusalem, derpaa Evangelist, prædikede i Samaria, døbte den æthiopiske Dronning Kandakes Skatmester og levede til sidst i Cæsarea (Ap. Gj. VI—VIII; XXI, 8). — I det nye Test. nævnes end videre **P.**, Broder til Herodes Antipas, gift med Herodias. Han var gjort arveløs af sin Fader Herodes d. store, levede i Rom som Privatmand og maa ikke forvexles med en anden Broder, Tetrarchen **P.**, hvis lille Rige laa i det nordlige Peræa.

Philip ell. **Philippos**, 3 bekjendte makedoniske Konger. Allerede c. 450 f. Chr. omtales **P.**, Søn af Alexander I, der gjorde en mislykket Opstand mod sin Broder Perdikkas. — **P. II** af Makedonien, f. 382, yngste Søn af Amyntas og Fader til Alexander d. store, Konge fra 360 —336 f. Chr. Som Yngling tilbragte han tre Aar (368—365) i Theben, hvor han særlig tilegnede sig den thebanske Krigskunsts vigtigste Idé, Angrebets Concentrering paa ēt Punkt af den fjendtlige Linje, som han senere selvstændig udviklede i sin berømte Fodfolksopstilling Phalanxen (s. d. A.). Ved sin Tilbagekomst til Makedonien fik han af sin Broder Perdikkas en Provins at bestyre, overtog efter dennes Død Formynderskabet for hans Søn og snart efter Regeringen i sit eget Navn. Han maatte først kæmpe med forskjellige Tronprætendenter, som han hurtig overvandt, underkastede sig derpaa Pæonien og erobrede en Del af Illyrien indtil Søen Lychnites. Han viste allerede i dette første Afsnit af sit Liv sit Mesterskab i den Kunst at splitte sine Fjender og at overvinde de Farer, som samlede vilde have overvældet ham, enkeltvis paa den ham belejlige Tid. Efter saaledes at have sikret sit Herredømme satte han sig til nærmeste Opgave at aabne Makedonien Adgang til Havet; 357 indtog han Amphipolis og Potidæa, hvilken sidste Stad han overgav til Olynthierne for at vinde dem; han erobrede dernæst Strymonlandet og anlagde Staden Philippi, ligesom han bearbejdede Guldminerne i Bjærget Pangæos, som gav ham et aarligt Udbytte af 1000 Talenter (4 Mill. Kroner). Thrakerne bleve overvundne, hele Illyrien erobret af Parmenion, og i Thessalien skaffede de Uroligheder, som vare udbrudte efter Alexander af Pheræs Mord, P. en betydelig Indflydelse. Han nærmede sig nu selve Grækenland, hvor han 356 havde del-

taget i de olympiske Lege og vundet Prisen. Den anden hellige Krig (356—346) banede ham Vej til Indblanding i Grækenlands indre Anliggender. Phokierne vare trængte ind i Thessalien, men bleve her standsede af P., som var bleven kaldt til Hjælp af Alevaderne samt af flere græske Stæder, hvoriblandt Theben. P. sejrede ved Hjælp af sit thessalske Rytteri og vilde nu trænge igjennem Thermopylæ, men blev her standset af Athenienserne (352). Disse kunde dog ikke hindre ham i at erobre det mægtige Olynth 347, som blev fuldstændig ødelagt, og hvorved P. fik Herredømme over hele den chalkidiske Halvø. Han holdt her med stor Højtidelighed Musernes Fest, hvortil han indbød alle Hellener, Venner og Fjender, og stræbte paa alle Maader at eftersligne og vinde Grækerne. I Athen vandt han Taleren Æschines ved Bestikkelser og modvirkede derved Demosthenes's Politik, saa at det 346 kom til en Fred mellem Athen og Makedonien. Kun Phokierne udelukkedes fra Deltagelse i Freden, og P. marcherede nu gjennem Thermopylæ, besatte Phokis uden Modstand og fik Phokiernes Plads i det amphiktyonske Raad. Fra nu af rettedes han Bestræbelser paa at faa Overherredømmet i Grækenland; han knyttede Forbindelser med Argos, Messene, Elis og Arkadien og angreb endelig den thrakiske Halvø, hvorved det kom til aaben Krig med Athen 340. I denne blev han besejret, de græske Stæder paa Halvøen samt Byzants modstod med Athens Hjælp alle Angreb, og Makedonerne maatte trække sig tilbage. Da skaffede den tredje hellige Krig (s. d. A.) ham Lejlighed til paa ny at rykke gjennem Thermopylæ med en stor Hær 339; han besatte og befæstede Elatea i Phokis og viste saaledes, at det var hans Hensigt at tilintetgjøre Hellenernes Selvstændighed. Demosthenes samlede Athens og Thebens sidste Kræfter, og ved Chæronea stod 338 f. Chr. det store Slag, som afgjorde Grækenlands Skæbne. P. holdt derpaa det følgende Aar et Møde med Udsendinge fra de græske Stater i Korinth og blev her udnævnt til Overanfører paa Toget imod Perserne, hvorved han optog en af Hellenerne i lange Tider næret Tanke. Under Forberedelserne til dette Tog blev han 336 f. Chr. dræbt i Ægæ af en af sine Drabanter, Pausanias, medens han fejrede sin Datters Bryllup med Kong Alexander af Epiros. Hans forskudte Hustru Olympias (s. d. A.) siges at have foranlediget Mordet paa sin Ægtefælle af Forbitrelse over hans Giftermaal med Kleopatra, som strax efter P.s Død blev myrdet. — **P. III**, Søn af Demetrios II, f. 238 f. Chr., kom paa Tronen 221 og viste tidlig stor Dygtighed i Kampen mod Ætolerne, hvis Hovedstad han indtog. 215 sluttede han Forbund med Hannibal og førte indtil 205 Krig med Romerne, som benyttede Ætolerne og Athen imod ham og derved hindrede ham i hans Plan om at gaa over til Italien. Efter Fredslutningen 205 udvidede han sin Magt i Østen og angreb Rhodos, Pergamon og Athen, som bad Rom om Hjælp. I den anden makedoniske Krig (200—197) kæmpede P. med Dygtighed, men blev til sidst slaaet ved Kynoskephalæ i Thessalien 197 og maatte afstaa alle Besiddelser i Grækenland, betale 1000 Talenter og stille sin Søn Demetrios som Gissel. Han forberedte sig til en ny Krig, men døde forinden 179 f. Chr.

Philip I, den fjerde Konge i Frankrig af det capetingiske Hus 1060—1108, Søn af Henrik I og Anna, Datter af Storfyrst Jaroslav af Rusland, f. 1053, er bekjendt af sine Stridigheder med sin mægtige Vassal, den normanniske Hertug Vilhelm Erobreren, som efter at have erobret England 1066 blev ham en farlig Nabokonge. Af Paven blev han 1095 sat i Ban, fordi han forstød sin Ægtefælle Bertha af Holland og ægtede Bertrade af Montfort, Grev Fulco af Anjous Ægtefælle, som han bortførte. Under P. begyndte 1095 Korstogene, som vakte stor Begejstring i Frankrig, men hvori P. ikke selv deltog; de franske Korsfarere anførtes af Kongens Broder, Grev Hugo af Vermandois. P. døde 1108 i Melun.

Philip II August, Konge i Frankrig 1180—1223, Søn af Ludvig VII og Sønnesøns Søn af P. I, f. 1165, ægtede Isabella af Hainaut, som nedstammede fra Carolingerne. Han gjenoprettede den offentlige Sikkerhed, styrkede Kongemagten imod de mægtige Vassaller og støttede sig som de fleste franske Konger i Middelalderen til Borgerstanden, idet han gav Communerne Selvstændighed. Han deltog i Forbindelse med Richard Løvehjærte i det 3dje Hovedkorstog. Midt under Toget vendte han hjem og angreb imod sin Ed Richards Besiddelser i Frankrig, hvilket denne siden hævnede ved blodige Indfald. Under Richards Efterfølger, Johan uden Land, erobrede P. de fleste af Englændernes Besiddelser i Frankrig (Normandiet, Anjou, Maine, Touraine og en Del af Poitou), samt Bretagne og inddrog dem som forbrudte Len 1204. Vel mislykkedes hans videre Planer mod England selv; derimod slog han Johans Forbundne, Kejser Otto IV, ved Bouvines 27 Juli 1213. Albigenserne forfulgtes haardt af P. baade af religiøse og politiske Grunde. 1182 udjog han Jøderne, men kaldte dem siden tilbage. P. giftede sig anden Gang 1193 med den danske Prinsesse Ingeborg (s. d. A.), men forstød hende strax efter Brylluppet og ægtede endog Agnes af Meran, hvorfor han blev sat i Ban af Pave Innocens III og Riget belagt med Interdict; først 20 Aar efter tog P. sin forskudte Dronning igjen tilbage til sit Hof og behandlede hende fra den Tid med Agtelse. Han døde 14 Juli 1223 i Mantes. Iblandt hans Foranstaltninger til en kraftigere Styrelse af Riget kan særlig nævnes hans Omdannelse af Parlamentet, der var sammensat af Rigets fornemste Mænd og nogle retslærde kongelige Raader. Det deltes nu i et Slags Overdomstol, der beholdt det gamle Navn **Parlament** og hvori 6 af Rigets mægtigste Vassaller og 6 Biskopper fik fast Sæde som „**Pairer**“, og en politisk Forsamling, der dannede et Statsraad (consilium regis). Den første Gang, Pairerne fungerede som Dommere, var i Sagen mod Johan uden Land. Paris skylder ham meget; Staden udvidedes stærkt under ham, og han gav i Aaret 1200 Højskolen i denne By Universitetsprivilegier.

Philip III d. dristige, Konge i Frankrig

1270—85, Søn af Kong Ludvig IX og Sønnesøns Søn af P. II, f. 1245, bekrigede for at hævde de franskes Mord paa Sicilien (den sicilianske Vesper) sin Svoger, Kong Peter III af Aragonien. Hans Regering frembyder kun liden Interesse.

Philip IV d. smukke, Konge i Frankrig 1285—1314, Søn af P. III, f. 1268, var paa Grund af sit Ægteskab med Dronn. Johanne I af Navarra tillige Konge i dette Rige. P. førte Krig med England og med Flandern, som han vilde undertvinge, men hans Hær led et stort Nederlag mod de kraftige, frihedselskende Flamlændere ved Kortrijk 1302; ved disse Krige kom han i stor Pengeforlegenhed og maatte derfor paalægge Skatter og foretage andre Finansoperationer, men vidste alligevel paa forskjellige Maader, navnlig ved at drage Borgerstanden frem, snildt at udvide Kongemagten. Da hans Pengeudpresninger ogsaa rammede Gejstligheden, kom han derved i Strid med den myndige Pave Bonifacius VIII, som ikke alene forbød Kirkens Beskatning uden Pavens Tilladelse, men ogsaa erklærede sig for Dommer i verdslige Sager over Konger og Kejsere. P. sammenkaldte da den berømte Stænderforsamling i Paris 1302, hvor ogsaa Borgerstandens Udsendinge gav Møde, og som lovede at staa Kongen bi imod Pavens Angreb. Han lod derpaa sin Kansler Vilhelm af Nogaret for en Forsamling af Pairer anklage Bonifacius før en Mængde Forbrydelser og erklærede ham for uværdig til at beklæde Pavestolen. Vilhelm af Nogaret drog til Italien og ydmygede Paven ved det hæslige Optrin i Anagni, som foranledigede Bonifacius's Død 1303. Den nye Pave Clemens V lod sig for at undgaa de oprørske Baroner i Rom af P. forlede til at flytte til Avignon, hvorved Paverne i et langt Tidsrum bleve ganske afhængige af de franske Konger. Paa en grusom Maade ophævede P. Tempelherreordenen for at komme i Besiddelse af dens store Rigdomme og lod dens Stormester Jakob Molay brænde. Det er et bekjendt Sagn, at Molay stævnede Paven og Kongen for Guds Domstol inden et Aar. De døde ogsaa begge, inden Aaret var omme, P. 29 Nov. 1314 paa Fontainebleau. Ved sin tyranniske Regering havde han lagt et væsentligt Grundlag til det absolute Kongedømme. Han var i ovennævnte Ægteskab Fader til de tre næste Konger, med hvem Capetingernes Mandslinie uddøde.

Philip V d. lange, Konge i Frankrig 1316—22, Søn af P. IV og dennes anden Efterfølger, f. 1293, besteg Tronen med Forbigaaelse af sin Broderdatter Johanne (senere Dronn. J. II af Navarra), idet en Forsamling af Fyrster og Adelsmænd, Gejstlige og Borgere hævdede den mandlige Arvefølge og erklærede, at ingen Kvinde kunde sidde paa Frankrigs Trone.

Philip VI af Valois, Konge i Frankrig 1328—50, den første af Huset Valois, Søn af Grev Carl af V., P. III.s yngre Søn, Brodersøn af P. IV og Fætter til P. V, f. 1293 ligesom denne, tilbagegav Ludvig X.s Datter Johanne Navarra, som hendes to Farbrødre havde forholdt hende, men inddrog Champagne og Brie under Kronen. I sin Regerings første Aar undertvang han Flamlænderne, som havde fordrevet deres Greve Ludvig af Dampierre og sluttet sig nærmere til England; og da den engelske Konge Edvard III som Søstersøn af de tre sidste Konger gjorde Fordring paa den franske Trone, begyndte 1338 den lange Krige, der rasede i mere end 100 Aar imellem Frankrig og England, og hvori det første Rige næsten altid trak det korteste Straa; saaledes led P. det store Nederlag ved Crécy 1346 og tabte n. A. Calais. P. erhvervede 1349 Dauphiné, hvorefter Tronfølgeren i Frankrig fik Navn af Dauphin, og kjøbte Mallorca. Finansnøden, der var en Følge af Krigen, tvang ham ofte til haarde Forholdsregler (trykkende Skatter, Møntforfalskning osv.). Han døde 22 Aug. 1350.

Philip I d. smukke, Konge i Castilien og Ærkehertug af Østerrig, Kejser Maximilian I.s og Marie af Burgunds eneste Søn, f. 1478, blev efter Moderens Død 1482 Regent i Nederlandene under et Formynderskab, fra hvilket hans Fader var udelukket, ægtede 1496 Johanne, Ferdinand d. katholskes og Isabellas Datter, og blev paa Grund af dette Giftermaal Konge i Castilien 1505 efter sin Svigermoder, men døde allerede 25 Sept. 1506. Ved hans to Sønner, Kejserne Carl V og Ferdinand I, delte det habsburg-østerrigske Hus sig i to Linjer, den kongelige spanske og den kejserlige tyske; s. for øvrigt Johanne.

Philip II, Konge i Spanien 1556—98, eneste Søn af Kejser Carl V og den portugisiske Prinsesse Isabella og Sønnesøn af P. d. smukke, f. 21 Maj 1527 i Valladolid. Af Naturen kold, alvorlig og indesluttet, men derhos skarpsindig og virksom, blev han omhyggelig, men med bigot Strænghed opdraget af spanske Gejstlige. I Modsætning til Faderens Alsidighed følte P. sig udelukkende som Castilianer, talte kun Spansk og vilde ikke vide af anden Religion end den katholske og af anden Statsforfatning end den spanske. Hans Fader giftede ham 16 Aar gl. med hans jævnaldrende Cousine Marie af Portugal, som 1545 fødte ham den bekjendte Don Carlos, men s. A. døde, og satte ham under Hertugen af Albas Vejledning i Spidsen for Spaniens Regering, medens han selv gik til Tyskland. Carls Plan at faa P. valgt til romersk Konge paa Rigsdagen i Regensburg 1550 mislykkedes, da P. gjorde et uheldigt Indtryk paa Tyskerne ved sin stolte Optræden og sit kolde, frastødende Væsen. 1554 ægtede P. efter sin statskloge Faders Ønske dennes Cousine, den 11 Aar ældre, engelske Dronning Marie, dog uden at faa nogen Del i Regeringen i hendes Land, hvorimod han ikke længe efter, da hans Fader abdicerede (1555—56), arvede det store spanske Monarchi, som foruden Spanien omfattede Nederlandene, de italienske Besiddelser (Milano, Neapel, Sicilien og Sardinien) og de store nys opdagede og erobrede Lande i Amerika. P. var saaledes sin Tids mægtigste Monarch; Spanien var den Gang et ved indre Velstand og Folkets Energi blomstrende Land; den nye Verdens Rigdomme fyldte Kongens Skatkammer, og Nederlandene som Datidens første og rigeste Fabrikland forøgede hans umaadelige Hjælpe-

kilder; men al denne Herlighed gik under P. til Grunde ved hans Despoti, Intolerance og Grusomhed samt de derved fremkaldte Krige. I Forbindelse med England førte han strax efter sin Tronbestigelse Krig med den franske Konge Henrik II, hvilken efter Spaniens Sejre ved St. Quentin (1557) og Gravelines (1558) endte heldig ved Freden i Câteau-Cambrésis 1559, som havde P.s Ægteskab med den franske Konges Datter Elisabeth til Følge. Hans Undertrykkelse af Nederlændernes borgerlige Rettigheder og Religionsfrihed fremkaldte Opstanden sammesteds, som fortærede Spaniens bedste Kraft og i Forbindelse med Krigen mod Dronn. Elisabeth af England (jvfr. Armada) saa betydelig svækkede dets Sømagt og tidligere Herredømme paa Havet. Ogsaa blandede P. sig i de franske Religionskrige, understøttede Ligaen og erklærede sig navnlig mod Henrik IV, da han vilde benytte Borgerkrigen til at sætte sin Datter med den franske Prinsesse Isabella, Clara Eugenia, paa Frankrigs Trone, men maatte opgive sine Fordringer ved Freden i Vervins, som han sluttede kort før sin Død. Heldigere var P. i Krigen med Tyrkerne, som han flere Gange overvandt; navnlig slog hans Halvbroder Juan d'Austria dem i Søslaget ved Lepanto 7 Oct. 1571, men de vundne Fordele benyttedes ikke paa Grund af P.s Mistænksomhed mod sin Broder. Spaniens Velstand ødelagdes ikke alene ved de idelige Krige, men tillige ved P.s tyranniske Undertrykkelse af al borgerlig Frihed, ved Inqvisitionens forfærdelige Rasen med de af Kongen saa yndede Auto-da-féer, Kjætternes Opbrændelse og Moriskernes Fordrivelse. Efter Kong Henrik af Portugals Død 1580 bemægtigede P. sig som Dattersøn af Emanuel d. store dette Rige, som behandledes med lignende Vilkaarlighed. Da P. ikke kunde undertvinge Nederlandene, søgte han til sidst dog at bevare dem for sin Familie ved at afstræde dem til sin ovennævnte Yndlingsdatter, som blev gift med den østerrigske Ærkehertug Albrecht, men Nederlænderne vilde naturligvis ikke gaa ind paa dette Arrangement. I sine sidste Leveaar følte P. sig i høj Grad nedtrykt af Mismod over at se sine Planer mislykkes og var dertil hjemsøgt af haarde legemlige Lidelser, som han bar med Taalmod og Fasthed. Han døde 13 Sept. 1598 i den af ham opførte Kongebolig Escorial, der passede saa godt til hans mørke Charakter, og hvor han ogsaa, medens han for øvrigt gjorde Madrid til Regeringens Sæde, helst opholdt sig. I sit fjerde Ægteskab med sin 22 Aar yngre Søsterdatter, den østerrigske Ærkehertuginde Anna, som imidlertid overlevede ham i 18 Aar, blev han Fader til P. III.

Philip III, Konge i Spanien 1598—1621, Søn af P. II, f. 1578. Med ham begynder den lange Række uduelige Konger, under hvilke det før saa blomstrende Spanien, som hans Fader havde givet Grundstødet, sank dybere og dybere. Han overlod ganske Regeringen til sin Yndling, Hertugen af Lerma, som atter styredes af sin Yndling Rodrigo de Calderon, Greve af Oliva, under hvis Styrelse Agerdyrkning, Handel og Erhverv forfaldt, Resterne af Moriskerne fordreves, hvorved det skjønne Sydspanien blev blottet for Indbyggere og store Strækninger kom til at ligge øde, og Krigen med Nederlandene fortsattes lige saa uheldig, som den var ført under hans Formand. P. døde 1621; hans ældste Barn var Anna Marie, som blev gift med den franske Konge Ludvig XIII og Moder til Ludvig XIV.

Philip IV, Konge i Spanien 1621—65, Søn af P. III, f. 1605, overlod Regeringen til sin Minister Gaspar Olivarez og efter dennes Fald til Luis de Haro. De uophørlige Krige med Nederlandene, hvis Uafhængighed Spanien endelig maatte erkjende i den westfalske Fred 1648, med Frankrig, England og Portugal, hvilket Rige 1640 løsrev sig under Hertug Johan af Braganza, samt Opstande i Catalonien, Andalusien og Neapel (s. Masaniello) fortærede Resten af Landets Kraft, og Pyrenæerfreden 1659 medførte nye Tab for Spanien. P. døde 1665; i sit første Ægteskab med den franske Konge Henrik IV.s Datter Isabella var han Fader til Marie Theresia, som blev gift med sin Fætter Ludvig XIV, i sit andet med Kejser Ferdinand III.s Datter Marie Anna til Margrete Theresia, som blev gift med sin Morbroder Kejser Leopold I, og til Carl II, som fulgte ham paa Tronen.

Philip V af Anjou, den første Konge i Spanien af Huset Bourbon 1701—46, anden Søn af Ludvig Dauphin, Ludvig XIV.s Søn, og Datters Sønnesøn af P. IV, f. 19 Dec. 1683, som fransk Prins Hertug af Anjou, blev i den sidste habsburgske Konge Carl II.s Testament indsat til Tronfølger i Spanien som den ved Slægtskab med det nævnte Kongehus nærmest berettigede og holdt sig gjennem den 13-aarige blodige Arvefølgekrig mod sin Medbejler Ærkehert. Carl (Kejser C. VI) og den Coalition, der havde sluttet sig til ham. Fuldstændig holdningsløs lod han sig, medens hans første Dronning, den elskværdige og kjække Marie Louise Gabriele af Savoien levede (d. 1714), beherske af deres fælles Yndling, Fyrstinde Orsini, og senere endnu mere af sin anden Ægtefælle Elisabeth Farnese af Parma, hvis Fortrolige Alberoni ved sine vidtløftige Planer indviklede Spanien i Krig og vanskelige Forhold, indtil Kongen som Betingelse for Freden maatte forvise ham 1719. Nedsunken i Tungsind (s. Farinelli) nedlagde P. 1724 Regeringen til Fordel for sin ældste Søn af første Ægteskab Ludvig, men overtog den igjen, da denne s. A. døde. Det følgende Aar sluttede han Fred med Østerrig og anerkjendte den pragmatiske Sanction. P.s ældste Søn af andet Ægteskab, Carl, arvede 1731 Parma og Piacenza efter sine mødrene Slægtninge, men da Spanierne i den polske Arvefølgekrig havde erobret Neapel og Sicilien, fik han ved Freden 1735 disse Landet i Stedet, hvorimod Parma efter den østerrigske Arvefølgekrig, hvori Spanien ogsaa deltog, 1748 tilfaldt den yngre Søn P.; saaledes forplantede de to Brødre det bourbonske Hus til disse to italienske Stater. Under den sidste Krig døde P. 9 Juli 1746.

Philip af Schwaben, den fjerde tyske Konge af Hohenstaufernes Slægt 1198—1208, femte og yngste Søn af Kejser Frederik Rødskjæg og

Beatrix af Burgund, f. c. 1176, blev 1195 Markgreve af Toscana og 1197 Hertug af Schwaben. Efter sin ældste Broder Kejser Henrik VI.s Død bestræbte han sig for at skaffe dennes unge Søn, Frederik (II), Anerkjendelse af Rigsfyrsterne, og da det ikke vilde lykkes, lod han sig selv paa Rigsdagen i Mühlhausen 6 Marts 1198 vælge til Konge og krone af en pavelig Legat. Men Modpartiet valgte Welferen Otto IV, for hvem Pave Innocens III erklærede sig; dog lykkedes det P. at holde sig mod denne; han udsonede sig med Paven, som løste ham af Bannet, men blev 21 Juni 1208 snigmyrdet af Otto af Wittelsbach paa Slottet Altenburg ved Bamberg. Den milde og kloge, smukke og ridderlige P. havde 1197 ægtet den skjønne græske Prinsesse Irene (Datter af Kejser Isaak Angelos), som han derved reddede fra hendes Nærmestes Undergang: „en Rose uden Torne, en Due uden Galde"; deres Datter Beatrix blev senere gift med Otto IV og en anden Datter af s. N. med Kong Ferdinand III af Castilien (Moder til Alfons X).

Philip d. dristige, | Hertuger af Burgund, **Philip d. gode,** | s. **Burgund.**

Philip d. højmodige, Landgreve af Hessen, en i Reformationshistorien berømt Fyrste, f. 13 Nov. 1504, fulgte 1509 sin Fader, Vilhelm II, under sin Moders Formynderskab, men overtog 1518 selv Regeringen. I Forbindelse med Trier og Pfalz betvang han 1523 den fejdelystne Ridder Franz v. Sickingen, og 1525 deltog han i Krigen mod de thüringske Bønder (s. **Bondekrig**). Allerede 1524 havde han erklæret sig for Reformationen, som han 1526 indførte i Hessen, sluttede s. A. Forbundet i Torgau med Kurfyrst Johan af Sachsen og stiftede 1527 det første evangeliske Universitet i Marburg. Paa Rigsdagene i Speier 1529 og Augsburg 1530 optraadte han mandig for Reformationen og stod fra 1535 tillige med Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen i Spidsen for det schmalkaldiske Forbund. Efter Protestanternes Nederlag ved Mühlberg 1547 blev han mod Tro og Love holdt i Fangenskab af Kejser Carl V, indtil hans Svigersøn Kurfyrst Morits ved Passauerforliget 1552 skaffede ham hans Frihed. En forargelig Omstændighed i denne ellers saa hæderlige og dygtige Fyrstes Liv var, at han indlod sig i aabenlyst Bigami, idet han med sin Ægtefælle Christine af Sachsens (d. 1549) Samtykke og efter at have indhentet Luthers og Melanchthons billigende Erklæringer 1540 lod sig vie til Margrete af Saale („den venstre Landgrevinde"). P. døde 31 Marts 1567; ved hans 4 Sønner begynder Hessens Deling (s. **Hessen**). Sin Datter Agnes giftede han 1541 med ovennævnte Morits af Sachsen.

Philip I og P. II, Hertuger af Orléans, s. **Orléans** (Hertuger af).

Philippa af Hainaut, den engelske Konge Edvard III.s Dronning, Datter af Greve Vilhelm III af Hainaut, gift 1327. Under Kongens Fraværelse paa Toget imod Frankrig slog hun og fangede den skotske Konge David Bruce ved Neville's-Cross 1346, og hun skal have formaaet Kongen til at skaane de ved Calais's Erobring udleverede Borgere. Hun var Moder til „den sorte Prins", den ældste af hendes 5 Sønner. Hun døde 1369. — En Sønnesønsdatter af og opkaldt efter hende var den nordiske Dronning **P.**, Erik af Pommerns Dronning, f. 1393, Datter af Henrik IV af England. Hendes Bryllup med Kong Erik stod 1406 i Lund. Efter et barnløst Ægteskab døde hun 5 Jan. 1430 under et Besøg i Vadstena og blev begravet der i et af hende selv stiftet Capel. Under Kongens store Udenlandsrejse 1423—25 var hun indsat som Regentinde, og hendes behjærtede Optræden ved Hanseaternes Angreb paa Kjøbenhavn 1428 roses meget. Fortællingerne om, at hendes kongelige Ægteherre skal have mishandlet hende, mangle enhver Støtte i de gode Kilder.

Philippeville [filippvil], Stad i den franske Prov. Constantine i Algérien ved en Bugt af Middelhavet, 10 M. n. ø. for Constantine, med 16,000 I., næsten alle Europæere, og stærkt besøgt Havn.

Philippi, By i Thrakien med rige Guldminer (opkaldt efter Kong Philip af Makedonien, som udvidede den), bekjendt ved det Slag, i hvilket Antonius og Octavian 42 f. Chr. besejrede Republikanernes Hær under Brutus og Cassius. P. var den første By i Europa, hvor Christendommen blev forkyndt. Her begyndte nemlig Paulus sin Missionsvirksomhed paa den græske Halvø, og til den Menighed, han her stiftede, skrev han Aar 63 **Brevet til Philippenserne,** der viser, at han stod i et særlig nært Kjærlighedsforhold til den. Det var f. Ex. den eneste af de af ham stiftede Menigheder, der fik Lov til at understøtte ham paa hans Missionsrejser. Vidtstrakte Ruiner og en lille Landsby Felibah er alt, hvad der er tilbage af P.

Philippi, Friedr. Adolph, en af de betydeligste lutherske Theologer i den nyere Tid, f. af jødiske Forældre i Berlin 15 Oct. 1809, gik over til Christendommen, studerede derefter Theologi og blev theologisk Professor i Dorpat 1841, siden i Rostock fra 1852 til sin Død 29 Aug. 1882. Foruden en fortræffelig Commentar til Romerbrevet (3dje Udg. 1866) har han skrevet „Kirchliche Glaubenslehre" (6 Bd., 1854—79), et af de dygtigste Arbejder i den nyere Theologi.

Philippika kaldtes hver enkelt af de Taler, i hvilke Demosthenes opfordrede sine Landsmænd til at imødegaa den makedoniske Konge Philips Planer mod Grækenland; i Lighed dermed fik de 14 Taler, Cicero holdt mod Antonius, samme Navn. Benævnelsen bruges nu om enhver heftig eller voldsom Tale.

Philippine, spille, bestaar i en Aftale imellem to unge Mennesker af forskjelligt Kjøn om, at den, som ved den næste Sammenkomst først hilser den anden med dette Ord, skal have en Gave. P. er en fransk Forvanskning af det tyske Ord „Vielliebchen"; Skikken er gammel og stammer oprindelig fra England.

Philippinerne, en udstrakt Øgruppe, som omfatter den nordøstlige Del af det store asiatiske Archipelag mellem 5° og 20° n. Br., mod Ø. omgiven af det store Ocean og mod V. af det chinesiske Hav, har et Areal af c. 5,400 □ M. med en Befolkning, der anslaas

til henimod 6 Mill. Til Øgruppen henregnes nu sædvanlig følgende Øer:

	□ M.	Indb.
1. Philippinerne	5,079	5,745,000
Luçon med Smaaøer 1,924		
Polillo 15		
Catanduanerne 32		
Mindoro 185		
Marinduque 16		
Tablas 17		
Masbate 57		
Samar 243		
Panay 218		
Guimarães 11		
Negros 220		
Zebu 85		
Bohol 70		
Leyte 127		
Magindanao 1,750		
Dinagot 18		
Basilan 23		
og en Mængde mindre.		
2. Palavan-Gruppen	256	61,000
3. Sulu-Øerne	44	102,000
	5,379	5,908,000

Øerne ere bjærgfulde med Punkter af indtil 10,000 F. og meget vulkanske. De større Øer have sejlbare Floder og store Søer. Antallet af varme Kilder er meget stort. Klimaet er tropisk; ved Luçons (Manilas) Kyster bevæger Thermometeret sig mellem 24° og 35°. Heftige Storme, de saakaldte Taifuner (Typhoner) ledsage sædvanlig Nordostmonsunens Indtræden ved Efteraarsjævndøgn og medføre ofte ligesom de hyppige Jordskjælv store Ødelæggelser. Vegetationen er overordentlig rig og omfatter næsten alle den tropiske og subtropiske Zones Vækster. Hovedmassen af Befolkningen er Malayer, der ere af Middelstørrelse med bred, flad Næse, tykke Læber, olivenbrun Ansigtsfarve, sort, stridt Haar og ubetydeligt Skjæg. Desuden ere her nogle faa Tusende Spaniere og andre Europæere samt paa Øerne fødte Efterkommere af Spaniere (Creoler), c. 30,000 Mestizer (Blandinger af Europæere og Malayer) og henimod 100,000 Chinesere og chinesiske Mestizer. I Bjærgene paa Manila findes endnu ubetvungne vilde Stammer, der henregnes til Papua-Racen. Øernes vigtigste Frembringelser ere Ris, Sukker, Tobak, der er Regeringsmonopol, og hvoraf den hele Høst maa afleveres til en fastsat Pris, Manilahamp, der benyttes til Tovværk, Sapantræ til Rødfarvning, mange andre nyttige Træsorter, Indigo, Cassia, Cacao, Peber, en stor Rigdom af Kokosnødder og Kokosnødolje, Rotang, Bambus og Bomuld. Af firføddede Rovdyr er det hyppigste den vilde Kat; Aber, Krokodiler og Slanger ere hyppige. De europæiske Husdyr, Oxer, Bøfler, Heste, Geder og Svin, ere indførte af Spanierne. Bjærgværksdriften er ubetydelig, uagtet man ved, at der forekommer Guld, Bly og Kobber. Industrien er i flere Retninger temmelig omfattende. De indfødte have stor Færdighed i at tilberede Huder og Skind, i lakerede Arbejder og i at tilvirke fine flettede Arbejder af Rotang og Bambus, samt udskaarne Sager, Beklædningsstoffer og Broderier. Mange Hænder finde Sysselsættelse ved Tilberedning af Syltetøj, Ripa (en berusende Drik, der hidrører fra Dværgpalmen), Sukker og Rum; men især er Fabrikationen af Cigarer og Cigaretter meget betydelig. Handelen er ikke saa betydelig, som man efter Øernes gunstige Naturforhold skulde antage. Indtil den nyeste Tid har Manila været den eneste for fremmede Skibe aabne Havn; nu ere desuden aabnede Sual paa Manilas Vestkyst, Iloilo paa Panay, Zamboanga paa Mindanaos Sydkyst og Zebu paa Øen af s. N. Dog er det ikke blot den indskrænkede Adgang, der hemmer Handelen, men fornemmelig besværlige Toldbestemmelser. I Spidsen for Administrationen staar en Generalcapitain, som tillige har Overbefaling over Hærstyrken, der angives til 11,000 Md., og hvis Officerer ere Europæere. Statsindtægten for 1886—87 anslaas til c. 40 Mill. Kr., Udgiften til et lidt højere Beløb; Udførselsværdien 1883 beløb sig til c. 100 Mill. Kr., hvoraf Manilahamp c. 26 Mill. Kr., Sukker c. 24 Mill. Kr., Tobak og Cigarer c. 11 Mill. Kr. og Kaffe c. 5 Mill. Kr. Telegraphlinjerne havde 1880 en Længde af c. 150 Mil. Den katholske Religion er Statsreligion og dens Gejstlighed meget indflydelsesrig. Den styres af Ærkebiskoppen i Manila med 3 Biskopper. Her er mange rige Klostre. Skolevæsenet styres af Gejstligheden. — Øerne bleve 1521 opdagede af Magalhães, fik 1543 deres nuværende Navn og kom 1570 under spansk Herredømme.

Philippister kaldtes Phil. Melanchthons Venner, der ved deres Tilnærmelse til den calvinske Nadverlære gav Anledning til de kryptocalvinske Stridigheder, som i Danmark medførte Forfølgelsen mod Niels Hemmingsen.

Philippópel, Stad i Østrumelien ved Floden Maritza, 20 M. v. n. v. for Adrianopel. 45,000 I., hvoraf ¾ Muhammedanere, Resten Christne og Jøder. Græsk Ærkebispesæde. P. er en ret velbygget Stad med smukke Mosker, Karavanseraier, Bazarer og Bade. Silke-, Uld-, Bomulds- og Lædermanufakturer. Betydelig Handel. Staden led meget ved Jordskjælv 1818 og ved Ildebrand 1846. Grundlagt af Philip af Makedonien.

Philippoteaux, Félix Emanuel Henri [potō], fransk Maler, f. 3 Apr. 1815 i Paris, d. 9 Nov. 1884, var Elev af Cogniet og hører til den nyere Tids betydeligste Slagmalere, hvem Slagtummelen især lykkes. Han malede tit store Billeder med talrige mindre Figurer, som han med stor Dygtighed grupperer paa en udstrakt Plan. Blandt hans Arbejder kunne fremhæves „Ludvig XV, som tager Valpladsen i Øjesyn efter Slaget ved Fontenoy" (Luxembourg), „Franske Jægere i Slaget ved Balaklava" (1855), „Slaget ved Alma" (1875) og „Châteaudnns Forsvar 18 Oct. 1870", hans største og virkningsfuldeste Billede.

Philippsburg, Stad i den badenske Kreds Carlsruhe ved Rhinen, med 2,500 I., blev 1618 befæstet af Biskoppen af Speier og var indtil 1785 et Stridens Æble mellem Frankrig og Tyskland, sløjfedes 1800 af de franske Tropper og henlagdes 1803 til Baden.

Philippson, Ludw., jødisk Forfatter, f. 1811 i Dessau, var 1833—62 Rabbiner i Magde-

burg og har udfoldet en stor Virksomhed til Fremme af sine Trosfællers politiske og religiøse Udvikling. Siden 1837 udgav P. „Allgem. Zeitung des Judenthums"; han fremkaldte 1844 de tyske Rabbinerforsamlinger og har bl. a. skrevet „Die israel. Religionslehre" (3 Bd., 1861—60) og „Die israel. Bibel" (3 Bd., 1858—60). — Hans Søn, Martin P., f. 1846, blev 1876 overord. Professor i Bonn og 1878 Prof. i Bryssel i Historie. Hans Skrifter omhandle det 16de—18de Aarh.s Historie: „Heinrich IV u. Philipp III. Die Begründung des franz. Uebergewichts in Europa" (3 Bd., 1871—76), „Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth u. Heinrich IV" (1882), „Das Zeitalter Ludwigs XIV" (1879) og „Gesch. des preuß. Staatswesens 1786—1813" (2 Bd., 1880—82).

Philippus, Marcus Julius, kaldet Araberen, romersk Kejser 244—49 e. Chr., var Søn af en arabisk Nomadehøvding og født i Bostra i Prov. Arabien. Som Anfører for Prætorianerne tvang han ved deres Hjælp Gordianus til at antage sig til Medkejser, afsatte ham kort efter og dræbte ham 244. Han højtideligholdt Roms Tusendaarsfest, April 248, med prægtige Festlege, Dyrekampe og blodige Gladiatorkampe. Paa et Tog imod Hærføreren Cajus Decius i Pannonien, som havde ladet sig udraabe til Kejser, blev han dræbt i Verona 249. Han siges at have været Christen.

Philips, Ambrose, engelsk Digter, f. 1675, d. 1749. Han hørte til Whigpartiet og var en Ven af Addison og Steele. Han har skrevet tre Tragedier og adskillige let flydende Idyller og mindre Digte. Af Modstandere fik han Øgenavnet Namby Pamby, et Ord, der har holdt sig i det engelske Sprog som Betegnelse for noget sødladent-pænt.

Philipsen, Hans (Johannes Philippi ell. Pratensis), en af de første indfødte medicinske Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, f. 1543 i Aarhus af en fransk Familie du Pré, var først Rector ved Aarhus Skole, rejste siden udenlands paa offentlig Bekostning for at studere Medicin i Selskab med P. Sørensen og blev ligesom denne paavirket af Paracelsus. 1571 blev han Professor ved Universitetet, men døde 1576 paa Kathederet af en Blodspytning. Han nød megen Anseelse for sin Lærdom, var Ven af Tyge Brahe og gav sig ogsaa af med Astrologi.

Philipsen, Theodor Esbern, dansk Maler, f. 10 Juli 1840, uddannede sig ved Kunstakademiet, hvorfra han fik Afgangsbevis 1879. Han har siden 1862 udstillet som Dyrmaler og har, navnlig efter et længere Ophold i Udlandet, vundet Navn som saadan. Han gjengiver fortrinsvis Hornkvæget, baade i Friluftsbilleder og i Staldinterieurer.

Philipstad, Bjergstad i Vermland i Sverige, i en smuk Dal ved den nordlige Ende af Indsøen Daglösen; 3,100 J. (1886). Elementærskole i Bjergvidenskaben, to Bankkontorer, Sparekasse. Handel med Rujern og Korn. P., som blev anlagt af Carl IX og fik sine første Privilegier 1611, staar ved tre private Jernbaner i Forbindelse med Statsbanerne.

Philistere ell. **Philistæere**, en semitisk Folkestamme, som beboede den sydvestlige Kyststrækning af det hellige Land, med Stæderne Ghaza, Askalon, Asdod, Gath og Ekron, der regeredes af 5 med hverandre forbundne Konger. Om deres Guder s. Dagon og Derketo. P. var et krigersk Handelsfolk, som idelig laa i Kamp med Jøderne, hvem de i Dommernes Tid endog en Gang fuldstændig undertvang og beherskede, indtil Samuel tilføjede dem et stort Nederlag; men først David var det, som overvandt P. saaledes, at han og Salomo havde Fred for dem, hvorimod de senere igjen bleve farlige Fjender for Juda Rige. Under Krigene mellem Ægypten og de asiatiske Magter led P. meget, da deres Land idelig blev Krigens Skueplads; paa Makkabæernes Tid vare de syriske Undersaatter; Pompejus lagde dem under Provinsen Syrien, og dermed forsvinder Folket af Historien, medens Navnet har holdt sig i „Palæstina", der nu bruges om hele Landet mellem Libanon og Ægypten. — I Studentersproget betegner P. enhver Ikke-Student og dernæst enhver snæverhjærtet Spidsborger i Almindel.; Benævnelsen skal hidrøre fra Jena, hvor en Gang 1693 en Student var bleven dræbt under et Klammeri med Borgerne, hvoraf Stedets Superintendent i sin Prædiken næste Søndag tog Anledning til at anvende Bibelens Ord: „Samson, Philisterne ere over dig!" **Philisterøs**, hvad der røber en smaalig Tænkemaade.

Phillimore, Sir Robert Jos. [mohr], engelsk Folkeretslærd, f. 5 Nov. 1810, tog 1838 jurid. Doctorgrad i Oxford og blev 1841 Sagfører, var 1853—57 Medlem af Underhuset, blev 1862 Generaladvocat ved Admiralitetsretten, 1867 Dommer i samme (1869 tillige i den gejstlige Overret) og gik 1875 over til Englands Højesteret som Dommer i den tilsvarende Afdeling, indtil 1883. P. har vundet et stort Navn ved sine »Commentaries on international law« (4 Bd., 1854—61, 2den Udg. 1873—74) og har desuden skrevet »The ecclesiastical law of the Church of England« (1873, 2 Bd.). D. 4 Febr. 1885.

Phillip, John, engelsk Maler, f. 19 Apr. 1817 i Aberdeen, d. 27 Febr. 1867 ved London, vandt især Navn ved sine Fremstillinger af skotsk Folkeliv. Et Ophold i Spanien af Hensyn til hans Sundhed lod ham blive paavirket af spansk Kunst og Natur, og han malede en Del Æmner fra dette Land, der gjorde megen Lykke. Han var ogsaa Portrætmaler og har malet flere store Portrætbilleder, saaledes „Kronprinsessens Bryllup" (1860) og »House of commons« (1863).

Phillips, Georg, f. 1804 i Königsberg, blev 1833 efter som Docent i Berlin at være gaaet over til Katholicismen Professor i Retsvidenskaben i München og 1851 Professor i Retshistorien i Wien; d. 1871. I de af ham i Forening med Görres 1838 grundlagte „Histor.-polit. Blätter" udviklede han en betydelig Virksomhed i den katholske Kirkes Interesse; for øvrigt ere hans Hovedværker „Englische Reichs- und Rechtsgeschichte seit der Ankunft der Normannen" (1827—28), „Kirchenrecht" (7 Bd., 1845—72) og „Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte" (1850, 4de Opl. 1859).

Phillips, John, engelsk Geolog, f. 1800 i Wiltshire, blev 1834 ansat som Prof. i Geo-

logi ved King's College i London, 1844 i Dublin og 1853 i Oxford, hvor han døde 1874. Han har udgivet: »Palaeozoic Fossils of Devon, Cornwall and West-Somerset« (1841), »Geology of Malvern Hills« (1848) og en Mængde Afhandlinger om de geol. Forhold i Yorkshire.

Philodēmos fra Gadara i Syrien, epikuræisk Philosoph, levede i Rom i det 1ste Aarh. f. Chr. og omtales hos Cicero som en dannet og elskværdig Mand. Af hans efterladte Skrifter fandtes en stor Del i Herculanum; de læselige Fragmenter ere udgivne. De interessanteste ere Stykkerne af »περὶ εὐσεβείας« (hvori bl. a. det epikuræiske Gudsbegreb hævdes under Polemik mod Stoikernes) og 10de Bog af »περὶ κακιῶν« (de vitiis), der paa theophrastisk Vis skildrer den hovmodiges Charakter (udg. af Ussing sammen med Theophrasts »Characteres« 1868).

Philoktētes, en udmærket Bueskytte, deltog i Toget mod Troja, men maatte blive tilbage paa Lemnos, da han var bleven saaret i Foden af en giftig Slange. Da efter et Orakelsvar Troja ikke kunde erobres uden Herakles's Bue og Pile, hvilke vare i P.s Besiddelse, blev denne af Odysseus og Neoptolemos (efter andre Diomedes) hentet til Troja, hvor han fældede Paris og bevirkede Byens Fald.

Philolāos, græsk Philosoph af den pythagoræiske Skole, f. i Tarent (efter nogle i Kroton) i det 5te Aarh. f. Chr., opholdt sig senere i Theben og gav den første skriftlige Fremstilling af den pythagoræiske Lære i sit Skrift »περὶ φύσεως«, af hvilket vi nu kun have Fragmenter, som Böckh har samlet i sin Monographi „P. des Pythagoreers Lehren nebst den Bruchstücken seiner Werke" (1819). Senere har Schaarschmidt („Die angebliche Schriftstellerei des P.", 1864) søgt at bevise alle disse Fragmenters Uægthed, men — som det synes — ikke med Held. P. skal have antaget, at Jorden bevægede sig om Solen.

Philologi bruges rettest for at betegne ikke blot ethvert videnskabeligt Sprogstudium, men den alsidige Forskning over og Fremstilling af sammenhængende svundne Culturperioder og Culturtilstande, der gjennem opbevarede Literaturer og andre umiddelbare Mindesmærker lade sig fyldig erkjende. For saa vidt som P.s Opgave paa denne Maade er at reconstruere en tidligere Culturperiode, er den altsaa egentlig en historisk Videnskab; men da Vejen, ad hvilken denne Opgave løses, først og fremmest gaar gjennem et grundigt Studium af det eller de vedkommende Sprog, fremtræder den med et Særpræg af sproglig Videnskab. Grundlaget for P. er de opbevarede Literaturmindesmærker; den Del af P., som søger at bringe disse Værker saa nær som muligt til deres oprindelige Skikkelse, er Kritiken, der saaledes, jævnsides med Hermeneutiken (s. d. A.), bliver et af P.s vigtigste Bifag. De vigtigste af de andre Sider af P. ere den politiske Historie, Samfunds- og Statsforhold (Antiqviteter), Literaturhistorie, Religionshistorie (Mythologi) og Archæologi. I tidligere Tid kjendte man egentlig kun ēn P., den klassiske, hvis Gjenstand er den græske og romerske Oldtid i alle dennes forskjellige Retninger, og Navnet P. bruges endnu ofte fortrinsvis i denne særlige Betydning. Men ved Siden af denne har der efterhaanden udviklet sig en Række andre, ikke mindre omfattende P., f. Ex. den semitiske, den indiske, den nordiske, den romanske o. a. **Philolōg**, Sprogkyndig, den, der studerer P.

Philomēle, Datter af den athenienske Konge Pandion, blev paa en Rejse til sin Søster Prokne voldtaget af dennes Ægtefælle, den thrakiske Fyrste Tereus, som derefter afskar hendes Tunge. P. aabenbarede Prokne sin Ulykke ved at væve en Fremstilling deraf, og de dræbte derpaa i Forening Tereus's Søn Atys. Senere forvandledes Prokne til en Svale, P. til en Nattergal; efter en anden Beretning var det P., der blev til en Svale, og Prokne til en Nattergal.

Philon fra Larissa i Thessalien, Stifteren af det „fjerde Akademi", tilhører det 1ste forchristel. Aarh. Han er en Discipel af Klitomachos, hvem han ogsaa fulgte som Styrer af Skolen i Athen. S. **Akademiet**.

Philon, hellenistisk Philosoph, tilhørte en af de fornemste Jødefamilier i Alexandria, f. c. 20 f. Chr. i denne Stad. C. 40 stod han i Spidsen for et Gesandtskab til Rom for hos Caligula at udvirke de alexandrinske Jøders Befrielse for Forfølgelser. Han døde c. 50. — P. er den første, som med grundigt Kjendskab til den jødiske og græske Visdom alsidig udarbejdede og systematisk udformede den Forbindelse af jødisk Theologi og græsk Philosophi, som allerede tidligere var repræsenteret i Alexandria. Først hos ham udtales det bestemt, at den sande Theologi er betinget af lærd, philosophisk Viden; dog underordner han afgjort det græske Element under det jødiske. I den jødiske Theologi ser han Indbegrebet af al Visdom, for hvilken den græske Philosophi skal tjene som Hjælpemiddel; og for at hævde Jødedommen denne Betydning lader han den græske Philosophi oprindelig udgaa fra Jødedommen og omtyder de bibelske Udtryk ved grænseløs Allegoriseren. P.s Theologi hviler paa den samme dualistiske Modsætning mellem Gud og Verden, som fandtes i Nypythagoræismen: Gud alene er det gode og fuldkomne, Verden det endelige, ufuldkomne og uvirkelige, Materien det ikkeværende og onde. Idet P. vil afværge enhver pantheistisk Sammenblanding af Gud og Verden, vakler han mellem de to Bestræbelser at tillægge Gud lutter negative Prædicater (kun Prædicatet „Væren" tilkommer ham) og at tilskrive ham alle Fuldkommenheder og al Realitet. Gud er den oprindelige Virksomhed, den ene Aarsag og virksomme Kraft; men som ophøjet over Verden (transscendent) er han aldrig umiddelbart, men kun i sine Virkninger til Stede i Verden. Gud virker gjennem en Række Mellemvæsener, virksomme Kræfter, aandelige Substanser, som svæve mellem Personlighed og Upersonlighed og paa ēn Gang minde om Platons Ideer, Stoikernes virksomme Kræfter, Jødernes Engle og Grækernes Dæmoner. De to øverste Kræfter ere Guds Godhed, i Følge hvilken han har skabt Verden, og Guds Magt, som behersker alt. En-

heden af begge, altsaa den højeste guddommelige Kraft, er *Logos*, som i sig forbinder alle de guddommelige Kræfter til Enhed og er den omfattende Mægler mellem Gud og Verden, Guds Stedfortræder og Sendebud, den Tolk, som udlægger hans Vilje for Menneskene, den Statholder, som udfører den, det Redskab, hvormed Gud har skabt Verden. Logos er hverken uskabt som Gud eller skabt som den endelige Verden. I Logosbegrebet er der den samme Tvetydighed som i de guddommelige Kræfter, idet Logos baade fremstilles som en upersonlig Egenskab hos Gud og som et særligt personificeret Væsen, som Guds førstefødte Søn, der har den guddommelige Visdom til Moder. I Forhold til Verden er Logos Forbilledet, det Mønster og Maal, hvorefter Verden er dannet, den indre Kraft, som bevæger Verden. P.s Logoslære har sine Forudsætninger i den jødiske Theologis Forestillinger om Guds Ord, Guds Aand og den guddommelige Visdom, i Platons Lære om Ideerne og Verdenssjælen, men navnlig i den stoiske Logoslære om den Verden gjennemtrængende Fornuft (*λόγος σπερματικός*). Den Form, hvori Logoslæren fremkom hos P., skyldes dog uden Tvivl ham selv; den er nærmest fremkaldt ved Trangen til et Mellemled mellem de dualistiske Modsætninger Gud og Verden. *Materien*, der for øvrigt bestemmes efter platoniske og stoiske Forbilleder, er Principet for det endelige og ufuldkomne, for Striden og Modsætningen, for Naturnødvendigheden og det onde. Af den chaotiske Masse danner (egtl. ikke skaber) Logos Verden, der opholdes ved Guddommens fortsatte Indvirkning. Med Stoikerne fremhæver P. „Sympathien" mellem Verdens Dele; med Pythagoræerne vil han udtrykke denne Sympathi i Talforhold, som symboliseres med stor Vilkaarlighed. *Menneskets* Natur opfattes dualistisk: Sjælen er en guddommelig Kraft, en Udstrømning af Guds Væsen; den uforgængelige Fornuft kommer udenfra ind i os. Legemet er Aandens absolute Modsætning, Kilden til det onde, et Fængsel, et Lig, som Sjælen slæber omkring med sig. Derfor er al sanselig Lyst i sig selv ond, og Opgaven er Lystens og Affecternes fuldstændige Udryddelse. Synden er Mennesket medfødt; det kan ikke frelse sig selv, men har alt af Guds udvælgende Naade. Den vise erkjender sin egen Intethed og opgiver al Egoisme for i Extasen at naa tilbage til den umiddelbare Anskuelse af Gud, hvilket atter forudsætter, at Gud selv maa aabenbare sig for ham. Aanden tilfredsstilles ikke længere som i den klassiske Græcitet ved sin egen naturlige Udvikling, men vil gaa ud over sig selv for at naa det overnaturlige. Længselen efter guddommelig Hjælp og Aabenbaring er Midtpunktet i P.s System; jo skarpere Modsætningen er stillet mellem Gud og Verden, mellem det aandelige og sanselige i Mennesket selv, desto større maa Trangen være til at søge Løsningen i overnaturlige Mellemled. P. forbereder Nyplatonismen.

Philopømen, Grækenlands sidste store Feltherre og Statsmand, f. 253 f. Chr. i Megalopolis i Arkadien. Efter at have tjent den makedoniske Konge Antigonos blev han 207 Overfeltherre for det achæiske Forbund. Det lykkedes ham efter Nabis's Mord at faa Sparta til at tiltræde det achæiske Forbund; han befriede 202 Messenien, saa at nu hele Peloponnes var forenet. Men der opstod snart Uenighed, Sparta erklærede Forbundet Krig, men blev undertvunget af P., som sejrede ved Messene og Mantinea og erobrede Sparta 192. Han slog ogsaa de oprørske Messeniere, men blev senere tagen til Fange af dem og dræbt 183 f. Chr.

Philosophem, en philosophisk Læresætning eller en philosophisk Anskuelse.

Philosophi bet. paa Græsk Stræben efter Visdom og er saaledes det almindelige Navn for Menneskets erkjendende Virksomhed, i hvilken Retning saa denne gaar. Oprindelig omfattede P. ogsaa al Erkjendelse. Men efterhaanden som de særegne Gjenstande og Sphærer for Erkjendelsesvirksomheden traadte skarpere frem, og Bevidstheden om den for hvert Omraade ejendommelige Methode udviklede sig, udsondrede de særegne Erkjendelsesgrene sig som Fagvidenskaber eller positive Videnskaber. Derved blev først en alsidig Fremadskriden og en virkelig Erfaringsvidenskab mulig. Men derved bortfaldt ikke de Problemer, som fra først af havde motiveret den philosophiske Stræben. Fagvidenskabernes særegne Methoder ere kun særegne Former for og Anvendelser af den erkjendende Aandsvirksomhed, og P. søger nu at opfatte denne Virksomhed i dens inderste Væsen for at se, hvorledes hine særegne Former fremgaa af dette. Ogsaa inden for Fagvidenskaberne taler man ofte om en philosophisk Methode, hvorved man især tænker paa en consequent og principiel Gjennemførelse af vedkommende Videnskabers ejendommelige Methode. I Erkjendelsesvirksomhedens sidste Forudsætninger har P. sit Udgangspunkt og sit Princip. Særlig har den nyere P. mere og mere antaget Charakteren af *Erkjendelsestheori*. Paa dette Grundlag og med Benyttelsen af de positive Videnskabers Resultater søger den at kaste et saadant Lys over Erkjendelsens hele Indhold, at derved en *omfattende Livs- og Verdensanskuelse* kan danne sig (sign. Metaphysik). Den søger at udfylde Kløften, som ellers bliver tilbage, mellem den positive Viden og de ideale (æsthetiske og religiøse) Anskuelser. Et afsluttende Resultat kan ikke naas paa dette Punkt i Følge Sagens Natur; men i Kraft af en Naturnødvendighed maa enhver Tidsalder stræbe efter at udforme sin Opfattelse af de højeste Ideer, og gjennem Kampen mellem disse Former og den rationelle Kritik af dem arbejder den menneskelige Aand sig fremad til højere Klarhed og Sandhed og derved ogsaa til højere Frihed. Herpaa beror P.s store humane Betydning. Endelig søger P. (som Ethik) at paavise den menneskelige Viljes og Livsførelses Idealer og Principer og at drøfte disses Udspring, Gyldighed og Anvendelse. — Skjønt der allerede hos Indere og Chinesere kan tales om philosophiske Systemer, ere disse dog endnu ganske beherskede af den moralske og mystiske Tendens og hvile ikke paa kritisk og forstandsmæssig Tænkning. Først i Grækenland tager

P.s Historie egentlig sin Begyndelse. Den ældste græske P. var overvejende Naturphilosophi; man spurgte om det Væsen, der laa til Grund for Naturlivet. Sokrates betegner det afgjørende Vendepunkt, da Bevidstheden vendte sig imod sig selv og sit Indhold og den philosophiske Opgave sattes i skarp og methodisk Begrebsbestemmelse. Paa dette Grundlag opførte Platon og Aristoteles deres storartede Systemer, hvori den antike Oldtids hele Bevidsthedsindhold sammensattedes, og som have afgivet Form og Næring for Aarhundreders tænkende Aander. Den efteraristoteliske P. underordnede i det hele Theorien under den praktiske Livsretning og dens Interesser (Stoikere og Epikuræere); det sidste Forsøg paa en systematisk Erkjendelse inden for den gamle Verden er Nyplatonismen, der overvejende er Religionsphilosophi. I Middelalderen var P. Theologiens Tjenerinde; Tænkningen anvendtes kun til at bevise Kirkens Dogmer. Denne middelalderlige P. kaldes Scholastik. Dog røber Interessen for de philosophiske Hovedproblemer sig i Kampen mellem Nominalismen og Realismen (s. disse A.). Med Nominalismens Sejer var Scholastiken styrtet. Den nyere P. begynder med Bevidsthedens Emancipation fra Kirkelærens Formynderskab. Descartes finder P.s Princip i Selvbevidstheden, saaledes som den vaagner gjennem Tvivlens Gjennemførelse; Bacon benytter Tvivlen som rensende Kraft, der gjør Bevidstheden til uhildet Optager af Erfaringens Stof. Der var saaledes fra først af antydet en Modsætning mellem en idealistisk og en realistisk Retning, der drager sig gjennem hele den nyere P.; hin er fra Leibniz's Tid raadende i Tyskland, denne fra Bacons Tid i England. Den nyere Tids centrale Philosoph er Imm. Kant (s. d. A.), hos hvem begge Retninger mødes paa en ejendommelig Maade. — Den første, der har givet en philosophisk Behandling af P.s Historie, er Franskmanden Degérando (»Histoire comparée des systèmes de philosophie«, 1804). Af nyere Arbejder maa nævnes H. Ritters „Geschichte der P.“(1829—53), som i 12 Bind gaar fra den ældste Tid til Kant incl. Hovedværket over den græske P. er E. Zellers „Die Philosophie der Griechen“, hvoraf 1ste Bd. udkom 1844, men som nu, fuldstændig omarbejdet, foreligger i 3dje Udg. (3 Bd., 1876—81). Hovedværket over den nyere P. er E. Erdmanns „Versuch einer wissenschaftl. Darstellung der Geschichte der neuern P.“ (6 Bd., 1834—53); sidstnævnte Forfatter har ogsaa givet et fortræffeligt „Grundriß d. Geschichte d. P.“ (1866). Kuno Fischer har senere i en Række aandfulde Værker behandlet den nyere P. I bibliographisk Henseende er Ueberwegs Haandbog af Betydning. Hos os har H. Bröchner i sit Skrift „Bidrag til Opfattelsen af P.s historiske Udvikling“ (1869) søgt at paavise Lovene for Udviklingsgangen i P.s Historie og senere udgivet en Haandbog i 2 Bd. (1873—74).

Philōstratos, Flavius, to græske Rhetorer og Sophister i det 3dje Aarh. P. d. ældre levede først i Athen, siden i Rom under Septimius Severus og skrev paa Græsk »Vita Apollonii«, »Vitæ Sophistarum« (vigtigt som Kildeskrift for Literaturhistorien), »Imagines« (vigtigt for Kunsthistorien) m. m. — P. d. yngre, Brodersøn af den foreg., skrev ogsaa »Imagines«, en Efterligning af Onkelens Værk.

Philōtas, makedonisk Hærfører, Parmenions Søn, blev henrettet 329 f. Chr. af Alexander d. store, fordi han havde holdt en Sammensværgelse hemmelig.

Philōxenos, græsk Dithyrambedigter i det 5te og 4de Aarh. f. Chr. Brudstykkerne af hans Digte ere samlede af Bippart, Bergk o. a.

Philōxenos ell. Xenajas, f. i Tahal i Susiana i Persien, blev 485 Biskop i Mabug eller Hierapolis, men blev for sin ivrige Monophysitisme afsat 518 af Kejser Justinus og flygtede til Ægypten. P. hører til de bedste syriske Forfattere; hans Skrifter findes i Haandskrift i British Museum. Mest bekjendt er han bleven ved den syriske Oversættelse af det nye Testament, som han lod sin Chorbiskop Polykarp besørge, og som paa Grund af den slaviske Ordrethed, hvormed den følger Grundtexten, har betydeligt textkritisk Værd. Den kaldes efter P. den philoxenianske Oversættelse.

Philtron, gr., Kjærlighedsdrik (s. d. A.).

Philæ, en Nilø paa Grænsen af Nubien oven for den første Katarakt. Den ansaas som hellig og var bedækket med Templer, navnlig for Isis og Osiris. Den gamle Religion holdt sig her længe efter Theodosius's Edict.

Philænerne, i Følge Sagnet to patriotisksindede carthaginiensiske Brødre. Da der en Gang var opstaaet Grænsestridigheder mellem Carthago og Kyrene, blev det aftalt, at Grænsen skulde være der, hvor to fra hvert Sted udsendte Gesandter traf sammen. Da de to Carthaginiensere havde et stort Forspring, vilde Kyrenæerne kun lade Overenskomsten gjælde paa den Betingelse, at de to Philæner lod sig levende begrave paa Stedet. Dette skete; der opreistes et Monument (aræ Philænorum) for at bevare Mindet om dette Træk af opofrende Fædrelandskjærlighed.

Phimōsis, en saa stærk Snæverhed af det mandlige Lems Forhud, at den ikke kan bringes tilbage over Hovedet; der samles da let Smuds under Forhuden, hvorved der atter kan opstaa Betændelse under denne med betydelig Svulst og Spænding (Balanitis); de højere Grader af P. bør derfor hæves ved Spaltning af den snævre Forhud, Phimosisoperation, som udføres med en særegen Kniv, Phimosisbistouri.

Phineus, Søn af Belos og Anchinoe, tragtede Perseus, der havde reddet hans Brud Andromeda, efter Livet og blev derfor af denne forvandlet til en Sten. P., Søn af Kong Agenor, en blind Spaamand i Salmydessos, blev længe hjemsøgt af Harpyierne, der bortrøvede eller besudlede hans Fødemidler, indtil endelig Argonauterne befriede ham for denne Plage ved at bortjage Harpyierne.

Phintias, s. Damon.

Phiōle, gr., i Chemien et gammelt Navn paa et eget Slags Kolbe med flad Bund, der brugtes til Sublimation. Nu bruges P., som paa Fransk, i Betydn. af en lille Glasflaske.

Phister, Joachim Ludvig, dansk Skuespiller, f. 23 Maj 1807 i Kjøbenhavn, kom 27 Maj

1817 til det kongel. Theater og blev optaget i Danseskolen, optraadte 1819 som Drengen i „Høstgildet", spillede derpaa i nogle Aar en Del ubetydelige Drengeroller, indtil han 6 Maj 1825 med overordentligt Bifald udførte Peer Nielsen i „Den pantsatte Bondedreng". Allerede fra 1819 fandt han i Instructeur Lindgreen en lige saa ypperlig Vejleder som faderlig Ven, efter hvis Raad han slog ind paa Skuespillerbanen og opgav Operaen, for hvilken han først havde villet uddannet sig. Under Lindgreens Instruction udvikledes P.s kunstneriske Evner saa hurtig, at han allerede i sit 21de Aar blev ansat som kongel. Skuespiller. Som det var i en Holbergsk Rolle, at han havde sin egentlige Debut, saaledes var det navnlig ved det grundige Studium af Holberg, at P. efterhaanden udviklede sit fremragende Talent som komisk Charakterskuespiller og blev af uvurderlig Betydning for den nationale Skueplads, idet den ægte Tradition i en Række af Aar, efter at Holbergs store Fortolkere vare døde, havde sin ypperste Repræsentant i ham. Efter omtrent med 1830 at være modnet til Kunstner fik P. efterhaanden et betydeligt Repertoire ikke alene i den gamle klassiske Komedie, men tillige i de franske og danske Lystspil samt i Vaudevillerne. Hans mærkværdige Greb paa strax at finde det rette Charaktertræk ved enhver Rolle, hans sjældne Inkommelse og hans utrættelige Flid gjorde det muligt for ham i hans Virksomhedsperiode ved Theatret at udføre i alt 653 forskjellige Roller — et Antal, der aldrig er naaet af nogen her i Landet og næppe nogensteds i Verden. Hvad der særlig støttede ham i hans Mangesidighed som Charakterskuespiller var hans Stemmes overordentlige Volubilitet og hans Evne til ikke alene at tale vort eget Lands Dialekter, men tillige til at opfatte Nuancerne i fremmede Sprog og derved at kunne paatage sig næsten ethvert som helst Tungemaal. Hans fine Øre i saa Henseende skaffede ham tillige et udstrakt Repertoire i Syngespillet, thi, skjønt han næppe kjendte Noderne, lærte han dog med største Lethed og i forbavsende kort Tid selv det vanskeligste Syngeparti, og med sin kraftige, omfangsrige Stemme stod han, hvad Correcthed og dramatisk Foredrag angaar, næsten uovertruffen som Sanger, ligesom han paa dette Omraade har skabt flere af sine mesterligste Figurer. P. har gjort flere Kunstrejser saa vel i Danmark som Norge, og overalt blev han modtaget med Begejstring. 1861 fik han Titel af Instructeur, 1873 af Professor. Han optraadte sidste Gang 21 Maj 1873, men spillede dog atter som Gjæst 1884 ved Holbergs Jubelfest paa det kongel. Theater og ved sin Hustrus 50aarige Jubilæum 12 Apr. 1885. Efter at have været gift to Gange (første Gang med Oehlenschlägers Datter Charlotte) ægtede han 1846 sin nulevende Hustru, kongel. Skuespillerinde Louise P., født Petersen, f. 21 Jan. 1816. Hun debuterede paa det kongel. Theater 10 Apr. 1835 og har som komisk Skuespillerinde, især som Holbergs Pernille, erhvervet sig et anset Navn som en dygtig Kunstnerinde.

Phlebitis, Blodaarebetændelse, s. Blod.

Phlĕgethon, d. e. den flammende, ogsaa Pyriphlegethon, en af Underverdenens Floder, der strømmede med Ildbølger.

Phlĕgma, gr., egtl. Slim; tidligere ogsaa d. s. s. Resten i Retorten ved en Destillation, især af spirituøse (altsaa hovedsagelig Vand) eller sure Vædsker; derfra brugtes det om enhver tynd, vandagtig Vædske. Nu bet. P. Koldsindighed, Ufølsomhed. Phlegmatisk, s. Temperament.

Phlegmōne, Betændelse i Bindevævet saa vel under Huden som imellem Legemets Organer, en af de almindeligste chirurgiske Sygdomme, ender meget ofte med Dannelsen af Bylder.

Phlĕgon, efter sin Fødeby Tralles i Karien kaldt „Trallianus", var en Frigiven af Hadrian; foruden en Afhandling »De macrobiis« forfattede han et Skrift „Om vidunderlige Ting".

Phlegræiske Marker, et v. for Napoli ved Puzzuoli beliggende vulkansk Landskab, hvor der findes 27 mer eller mindre vel bevarede gamle Kratere, der give det et slaaende Lighed med et Maanelandskab. Særlig mærkelige ere det 428 F. høje Monte nuovo, der 1538 hævedes i Løbet af 48 Timer, Avernersøen, hvor Sagnet hensatte Nedgangen til Underverdenen, Solfatara, der endnu udstøder svovlholdige Dampe, og Agnanosøen med Hundegrotten.

Phlĕgyas, Søn af Ares og Chryse, Phlegyernes Stamfader, Fader til Ixion og Koronis; da denne ved Apollon var bleven Moder til Asklepios, stak P. Apollons Tempel i Brand, men blev i Underverdenen straffet med at staa under en Klippe, der bestandig truede med at falde ned over ham.

Phliūs, en gammel peloponnesisk Stad ved Floden Asopos, Hovedstad i det uafhængige District Phliasia, som først efter Antalkidasfreden 387 f. Chr. fik en aristokratisk Forfatning. Ruiner af Byen findes endnu under Navnet Staphyliki ved Asopos.

Phlōgiston, Brændstof. Allerede de gamle mente, at brændbare Legemer kun kunde brænde, fordi de indeholde et Brændstof (Elementet Ild), men først Becher (f. 1635, d. 1682) og især Stahl (f. 1660, d. 1734) udviklede denne Tanke til en Theori for de vigtigste chemiske Forbindelser. Forbrændingen er efter Stahl en Sønderdeling af den chemiske Forbindelse: „kun sammensatte Legemer kunne brænde"; de brænde nemlig kun, idet de afgive det brændbare Princip („Svovl" hos mange Alchemister, terra pingvis hos Becher, P. hos Stahl), medens den anden Bestanddel bliver tilbage. Medens vi sige, at Svovl er Grundstoffet, som ved Forbrændingen forener sig med Ilt til Svovlsyrling og dernæst med mere Ilt til Svovlsyre, er efter Stahl Svovlsyren Grundlaget, som, naar det har forenet sig med en Del P., danner Svovlsyrling og, naar det er mættet med P., danner Svovl. Naar Kobber forener sig med Ilt til Kobberilte, siger Stahl, at Kobberet afgiver sit P. (dephlogistiseres), saa at Grundstoffet Kobberilte bliver tilbage. I Kønrøg, som er fuldt forbrændeligt, og som ved Ophedning med Metalilter reducerer dem til Metal, idet det forener sig med deres Ilt til luftformige (nyhulige) Forbindelser, ser Stahl temmelig rent P. Dog identificerer han ikke P. med noget bestemt Stof. Heller ikke hans Efterfølgere

søgte at isolere P. Scheele erklærede P. for Hovedbestanddelen af Lys og brændbar Luft (Brint); forbundet med meget Varmestof danner P. Lys, med mindre Varmestof brændbar Luft. Andre betragtede ligefrem P. som identisk med Brint. At Stofferne, der afgav P., ikke desto mindre kom til at veje mere (de optog jo nemlig Ilt), oversaa man i Almindel., dog ikke saa fuldstændig, som det sædvanlig antages. Boyle og Lemery f. Ex. lagde Mærke til Vægtforøgelsen og søgte ogsaa at forklare den. Forbrændingen havde to Sider; dels afgav Stoffet P., dels optog det vejeligt Varmestof (Elementet Ild). Først Newton viste, at Ild ikke kunde betragtes som et Element, men kun som et Phænomen. Dog er det først, efter at Priestley 1 Aug. 1774 havde opdaget Ilten, at Lavoisier indsaa den sande Grund til hin Vægtforøgelse og med sand Genialitet udviklede en ny Theori, den antiphlogistiske, der i paafølgende kort Tid (1774—94) trængte igjennem, fordi den var den nimodstaaelige Sandhed i sig. Efter Lavoisier er det Metallerne, der ere Grundstofferne, Metalilterne, der ere sammensatte Legemer; de bestaa, hvad han viste med Vægtskaalen i Haanden, af Metaller og Ilt. Naar de dannes, optage de Ilt af Luften; naar de reduceres ved Kul, forbinder Kulstoffet sig ikke med Metalliltet, men med Ilten deri og danner de luftformige Forbindelser Kulsyre og Kulilte, medens Metallet frigjøres. Hele denne nye Lære, hvis Grundlag er Stoffets Uforanderlighed, er nu saaledes sammenvoxet med den almindelige Bevidsthed, at det koster den yderste Anstrængelse at forstaa et Værk eller en Afhandling, der er strevet i Phlogistontheoriens Aand. Og dog have vi netop i de sidste Aartier set Phlogistontheorien dukke frem igjen, skjønt i en anden Skikkelse. Det, Stahl kaldte P., kalde vi nu Varme. Naar to Stoffer forene sig under Varmeudvikling, er det Grundstofatomernes Bevægelse, der til Dels standses og udvikles i Form af Varme. Naar Forbindelsen sønderdeles, optage Atomerne igjen deres oprindelige Bevægelse; derfor forbruges der Varme til Sønderdelingen, og denne Varme maa tilføres udenfra. Skjønt altsaa den antiphlogistiske Theori har klaret ēn Side af Forbrændingsphænomenet, har den til for ganske faa Aar siden ikke rørt ved den anden Side, den, som netop Phlogistontheorien tog Sigte paa, og det tør forudses, at mange Tider ville gaa hen, førend dette Phænomen, Forbrændingsphænomenet, der er det vigtigste i Chemien, bliver fuldstændig forklaret.

Phlox, Slægt af en med Snerlerne beslægtet Plantefamilie, Polemoniaceæ, omfatter flere almindelige Haveplanter, saaledes den enaarige P. Drummondi og de fleraarige P. paniculata og P. maculata, alle fra Nordamerika.

Phlyktæne, s. Keratitis.

Phōkion, berømt atheniensisk Feltherre, f. 402 f. Chr., er bekjendt for sin Tapperhed og ædle Charakter. Han modsatte sig med Kraft den makedoniske Konge Philips Planer mod Grækenland og kæmpede med stor Dygtighed 339 ved Byzants imod Makedonerne, skjønt han for øvrigt var Talsmand for Freden og en Modstander af Demosthenes. Senere vandt han, da den græske Frihed var tilintetgjort, Alexander d. stores Agtelse, efter hvis Død han hos Antipatros udvirkede taalelige Fredsbetingelser for Athen (322). P.s Landsmænd behandlede ham desnagtet saa utaknemmelig, at han maatte flygte til Polysperchon i Phokis; denne udleverede ham til Athenienserne, der 318 dømte ham til Døden ved Giftbægeret. Senere angrede de deres Uret og oprejste Billedstøtter til Ære for ham.

Phōkis, Landskab i Mellemgrækenland med Bjærget Parnassos og Orakelsædet Delphi, gjennemstrømmedes af Floden Kephissos. Phokierne holdt i den peloponnesiske Krig med Sparta; senere, da de havde opdyrket et Stykke af det Templet tilhørende Distrikt, bleve de indviklede i den saakaldte hellige Krig (357—46 f. Chr.) og delte efter Slaget ved Chæroneas Skæbne med det øvrige Hellas. Under Romernes Herredømme hørte P. til Prov. Achaja og udgjør nu i Forening med Lokris og Phthiotis et Departement i Kongeriget Grækenland.

Phokylides, græsk Gnomedigter fra Milet i det 6te Aarh. f. Chr., samtidig med Theognis. Hans Fragmenter findes f. Ex. i Bergks »Poetæ lyrici Græci«. Et længere, ham tillagt Digt af gnomisk Indhold er uægte og skriver sig vistnok fra den christne Tid.

Phokæa, blomstrende atheniensisk Koloni i Jonien paa Lilleasiens Vestkyst. Dens Beboere foretog lange Sørejser og anlagde blandt andre Kolonier Massilia (nu Marseille) i det sydlige Gallien. Da P. i Perserkrigen blev belejret af Harpagos, udvandrede Beboerne til Corsica.

Phonetik, Lydphysiologi, s. Lyd; phonētisk, som angaar Lyden, især Sproglyden (sign. f. Ex. Hieroglypher).

Phonograph, et af Edison opfundet Apparat, der tjener til at opbevare Lyd og senere gjengive den. Det bestaar af en Cylinder, som er beklædt med et Stykke Stanniol, og som ved et Haandtag kan drejes rundt om sin Axe, medens den samtidig forskydes lidt til Siden i Axens Retning. Paa Siden af denne Cylinder findes en Tragt, hvis Bund dannes af en tynd, elastisk Plade, som bærer en lille Naal, der trykker let ind imod Stanniolet. Taler man nu ned imod denne elastiske Plade, bliver denne sat i visse bestemte Svingninger, og naar Cylinderen samtidig drejes rundt, vil Naalen afprikke en Mængde fine Huller, der komme til at ligge i en Skruelinje paa Cylinderen. Naar nu denne derefter, medens Naalen er løftet op fra Stanniolet, drejes tilbage til sin tidligere Stilling, og Naalen saa atter trykkes ned imod Stanniolet paa sit oprindelige Sted, saa vil omvendt, naar Cylinderen nu drejes rundt, de smaa Fordybninger i Stanniolet sætte Naalen og den elastiske Plade i omtrent de samme Svingninger, som Talen før fremkaldte, og man vil da kunne høre Talen igjen; lidt snøvlende kommer der dog ind i Lyden.

Phonolith, Klingsten, en meget finkornet, yngre plutonisk Bjærgart, der har graa Farve, bestaar af Sanidin og Naphelin og har faaet Navn af den klingende Lyd, som fremkommer ved Slag med Hammeren imod de pladeformede

Stykker, hvori denne Bjergart let lader sig kløve. P. optræder enten i Gange eller som kuppelformede Bjerge i Böhmen, Auvergne og paa enkelte Steder paa Island.

Phonoskōpet, opfundet af cand. mag. J. G. Forchhammer, er et physisk Apparat, der kan synliggjøre Tonerne i den menneskelige Stemme, saaledes at man nøjagtig kan se, hvor høje Tonerne ere. Naar man synger ind i Apparatet, viser der sig en meget tydelig Figur; hver Tone frembringer Figuren paa sit bestemte Sted; jo højere Tonen er, desto længere oppe viser Figuren sig. Naar Tonen er ren, staar den tilsvarende Figur fuldstændig stille, men naar Tonen er for høj eller for dyb, bevæger Figuren sig til højre eller til venstre. Til Apparatet benyttes en lille spids Gasflamme, der sættes i directe Svingning af Lyden. Flammen belyser en jævnt roterende Tromle, hvorpaa der er malet Kredse af skiftevis sorte og hvide Firkanter, den ene Kreds over den anden. I hver Kreds ere Firkanterne lige store, men i de øvre Kredse ere de mindre og talrigere end i de nedre. Ved Tromlens hurtige Omdrejning vise alle Kredsene sig graa; men sætter man Flammen i Svingninger, vil en af Kredsene træde tydelig frem, som om den stod stille, nemlig den Kreds, hvor Firkanterne passere forbi i samme Takt som Svingningerne. Hver Kreds svarer saaledes til sin bestemte Tone. P. er særlig bestemt til at forbedre Klangen i Døvstummes Talestemme ved at øve dem i at frembringe rene Toner.

Phorkĭder, Døtre af Phorkys; s. Gorgo.

Phosphāt, phosphorsurt Salt.

Phŏsphor, P, et Grundstof, der i sine Forbindelser staar imellem Kvælstof og Arsenik. Det forekommer ikke frit i Naturen, men ret hyppig som phosphorsure Salte (s. nedens.); især findes phosphorsur Kalk (i Forbindelse med Fluorcalcium) som Mineralet Apatit. I smaa Mængder findes phosphorsur Kalk i de fleste Bjergarter, ved hvis Forvitring den tilføres Jordbunden. Herfra optage Planterne P. Alle Dele af Planterne indeholde P., uvist i hvad Form; dog synes dets Forekomst knyttet til Æggehvidestofferne. Især ophober det sig i Kornsorternes Frø. Herfra gaar det over i Dyrene, hvor det i Form af phosphorsur Kalk udgjør Hovedbestanddelen af de højere Dyrs Knogler (ogsaa af Tænderne) og en vigtig Bestanddel af Hjærne og Rygmarv. Ligeledes forekommer P. i forskjellige Secreter (Muskelsaft, Mælk, Urin), ligesom i Ægget. I Excrementer af Forverdenens Dyr (Koprolither) og i Guano findes ligeledes megen phosphorsur Kalk. Af Knogler, Koprolither og Apatit tilvirkes de saakaldte Superphosphater, idet man behandler hine Stoffer med Svovlsyre, hvorved dannes svovlsur Kalk og et surt og opløseligt phosphorsurt Kalksalt, i hvilken Form det som kunstig Gødning paa ny tilføres Jorden. P. vindes ved at man hvidgløder kalkholdig Phosphorsyre med Kul, hvorved Phosphorsyrens Ilt forener sig med Kulstoffet til Kulilte, Brinten bliver fri og P. destillerer og samles under Vand. Efter forskjellige Rensninger støbes det under varmt Vand i Stænger og gaar saaledes i Handelen. P. er et bleggult, halvgjennemsigtigt Legeme, der ved almindelig Temperatur er blødt som Vox, men i Kulden sprødt. Dets Vægtfylde er 1,8. Det smelter ved 44° og koger ved 290°, men i Luften antændes det yderst let, allerede ved Gnidning. Det lyser i Mørke (φωσφόρος, Lysbringer) under langsom Iltning, Søglugt og Dannelse af Ozon. Tilstedeværelse af visse brændbare Luftarter (Terpentinoljedamp, Petroleumdamp, tung Kulbrinte) forhindrer Lysningen. Ved den langsomme Iltning opvarmer P. sig, saa at det endog kan tændes frivillig. Det maa derfor opbevares under Vand, skæres i Stykker under Vand osv. De Brandsaar, det kan fremkalde, ere yderst farlige. P. er uopløseligt i Vand, opløseligt i Svovlkulstof til en i Luften selvantændelig Vædske, hvoraf det ved langsom Fordampning kan krystallisere. Det er yderst giftigt, men kan saare let og i meget smaa Mængder paavises i Forgiftningstilfælde ved sin Evne til at lyse i Mørke. Ved Fabrikationen af de tidligere almindelige Svovlstikker udsattes Arbejderne i høj Grad for Indaandning af Phosphordampe og derved for den forfærdelige Sygdom Phosphornekrose, der hyppig har Tabet af Underkjæven til Følge (s. nedens. Phosphorforgiftning). Derfor er Fabrikationen ved Hjælp af almindelig P. bleven forbudt. Ophedes P. i lukket Kar i længere Tid til 260°, eller udsættes det i længere Tid for Sollys, antager det ganske andre Egenskaber. Det bliver mørkt brunviolet, har en Vægtfylde af 2,2, tændes først ved henved 290°, er uopløseligt i Svovlkulstof og ikke giftigt. Dette saakaldte amorphe ell. røde P. findes blandet med Svovlantimon anbragt paa Sikkerhedstændstikkernes Æsker (jvfr. Tændstikker). Dannet ved meget høj Temperatur er det røde P. metallignende og krystallinsk. P. anvendes hovedsagelig til Tændstikker og Tændflader, desuden blandet med chlorsurt Kali til Bomberaketter og i Chemien. For Øjeblikket produceres aarlig c. 30,000 Centner. Produktionen drives kun i to Fabriker, en engelsk og en fransk. — Ved sin langsomme Iltning danner P. Phosphorsyrlingsanhydrid, P_2O_3, ved sin meget glimrende Forbrænding i Luft eller Ilt Phosphorsyreanhydrid, P_2O_5; begge ere faste, hvide Legemer, der let forene sig med Vand til de tilsvarende Syrer Phosphorsyrling, H_3PO_3, og Orthophosphorsyre (almindelig Phosphorsyre), H_3PO_4. To andre Syrer af P. kjendes, nemlig Phosphorundersyrling, H_3PO_2, og Phosphorundersyre, $H_4P_2O_6$. Men hverken Phosphorsyrling, Phosphorundersyrling eller Phosphorundersyre have stor Interesse. Phosphorsyren derimod er særdeles vigtig. Den kan faas ved gjentagen Behandling af hvidbrændte Ben (phosphorsur Kalk + kulsur Kalk) med Svovlsyre eller ved at behandle P. med Salpetersyre. Den concentrerede Opløsning kan krystallisere. Saltene findes omtalte under vedkommende Metaller, phosphorsur Kalk ved Kalk, phosphorsurt Natron ved Natron; Phosphorsyren giver med en salpetersur Opløsning af molybdænsur Ammoniak et gult Bundfald, med en ammoniakalsk Opløsning af et Magnesiasalt et farveløst krystallinsk Bundfald (s. Magnesia). Ved disse Forhold kjendes Phosphorsyren qvalitativt og be-

stemmes den qvantitativt. Ophedes Phosphorsyre til 213°, afgiver den Vand og omdannes til en anden Syre, Pyrophosphorsyre, $H_4P_2O_7 = 2H_3PO_4 \div H_2O$. Orthophosphorsyren er 3basisk, Pyrophosphorsyren 4basisk. Ved Gløding blive Pyro- og Orthophosphorsyren til den 1basiske Metaphosphorsyre, $HPO_3 = H_3PO_4 \div H_2O$; af denne sidste kjendes en hel Del Modificationer, men ingen af dem saa lidt som Pyrophosphorsyren frembyder synderlig almindelig Interesse. Med Brint danner P. flere Forbindelser, H_3P, H_4P_2 og H_2P_4. Den første af disse Phosphorbrinter er luftformig, ikke selvantændelig, lugter som raadden Fisk og er meget giftig; den forener sig ligesom Ammoniak med Syrer, især med Jodbrinte til et fast, krystallinsk Salt; den anden Phosphorbrinte kan fordraabes, er selvantændelig og meddeler denne Egenskab til den første, naar den i ringe Mængde blandes dertil; den tredje er et fast, gulhvidt Legeme. P.s Forbindelser med Chlor dannes directe: Phosphorchlorure, PCl_3, er en farveløs, rygende Vædske, Phosphorchlorid, PCl_5, et hvidt, rygende, krystallinsk Legeme. Begge sønderdeles øjeblikkelig af Vand under Dannelse af resp. Phosphorsyrling og Phosphorsyre og Chlorbrinte. P. forbinder sig ogsaa med mange Metaller, og naar disse Phosphormetaller, selv i ringe Mængde, findes indblandede i Metallet, forandre de ofte deres Egenskaber betydelig. Medens Jærnets Egenskaber i høj Grad forringes (s. Jærn), skal Bronzens i høj Grad forbedres ved et Indhold af P., Phosphorbronze. I denne tjener P. dog kun til at reducere tilstedeværende Tinilte, som nemlig i høj Grad forringer Bronzens Godhed. P. fremstilledes c. 1670 af Brand i Hamborg ved Afdampning af Urin til Tørhed og Glødning med Sand og Kul. Gahn opdagede, at P. var en Bestanddel af Ben, og Scheele fremstillede 1775 P. af disse. Phosphorforgiftning. Den acute P. opstaar ved Nydelsen af Phosphor ved Forseelse (Rottepiller) eller forsætlig (Forgiftninger især med Svovlstikkehoveder), viser sig først ved gastriske Tilfælde og derefter ved en overordentlig stærkt udtalt Fedtdegeneration af næsten alle Legemets Organer med deraf følgende dybt indgribende Forstyrrelse af alle Livsfunctioner. Den ender næsten altid med Døden. Modgift: Æggehvide, Terpentinolje. Den chroniske P. opstaar ved Indaanding af Phosphordampe hos Arbejdere i Svovlstikkefabrikerne og viser sig især ved Nekrose af Over- ell. Underkjæven (Phosphornekrose), der igjennem Hektik kan medføre Døden, Fordøjelsesforstyrrelser, og Lidelse af Aandedrætsorganerne.

Phosphorescens, den Egenskab, mange Legemer besidde, at lyse eller frembringe svagere Lysphænomener i Mørke, naar de ere blevne bestraalede i nogen Tid. Saadan Lysudvikling bemærker man ved en stor Mængde levende organiske Væsener, baade Planter og Dyr, f. Ex. Calendula officin. (Morgenfrue), hvor man efter Solnedgang paa en varm Sommerdag undertiden ser Lysglimt fremkomme med visse Mellemrum. Af phosporescerende Dyr gives der en Mængde, f. Ex. St. Hansormen, Lygtedrageren, en stor Del lavere Søddyr, Æggene af mange Amphibier og Fiske osv.; „Havets Lysen" (s. Lysende Dyr) hidrører fra en stor Mængde af saadanne Smaadyr. Ved forraadnede Plante- og Dyrstoffer iagttages hyppig P., navnlig ved døde Søddyr. Mange uorganiske Stoffer, som Diamant, Kalkspat, Flusspat, Svovlbaryum o. fl., lyse, naar elektriske Gnister have slaaet over dem, eller ved Opvarmning; mange lyse, naar de have været udsatte i længere Tid for Solskin. Med Hensyn til Forklaringen af disse Phænomener lader der sig ikke sige noget almindeligt, da Grunden vistnok er forskjellig i de forskjellige Tilfælde; det er de mest brydbare Straaler, som fremkalde P., hvorimod de mindst brydbare (røde og gule) ingen P. kunne frembringe. Lyset af P. er af mindre Brydbarhed end det Lys, der fremkalder den.

Phosphorister, Navn for den nyromantiske Skoles Tilhængere i Sverige, laant fra det Tidsskrift »Phosphoros«, der udgaves 1810—13 fra Upsala for at udbrede de fra Tyskland hentede nye Anskuelser om Poesi, Kunst og Kritik. Udgiverne vare Atterbom og Palmblad, begge den Gang Studenter i Upsala. Med Undtagelse af nogle faa Artikler er Indholdet temmelig umodent; de fleste af Atterboms deri optagne Digte har han mere eller mindre omarbejdet. Foruden Atterbom og Palmblad regnedes til P. Hammarsköld, Sondén, Hedborn, Elgström, Ingelgren og Dahlgren, der alle have skrevet i dette Tidsskrift; senere sluttede sig til dem Gumælius, Börjesson, v. Zeipel, A. I. Arvidsson, A. A. Afzelius o. fl.

Phosphorit, en tæt Apatit (phosphorsur Kalk), der forekommer i et flere Fod tykt Lag i Estremadura, i Frankrig og Nassau, og som benyttes til kunstig Gødning. I Kridtformationen, f. Ex. i Grønsandet paa Bornholm, findes ofte Knolde af uren P., der danne Lag af 1—2 Fods Mægtighed, men de have ingen praktisk Betydning.

Phosphæner, de lyse Kredse, der frembringes ved et Tryk med Fingeren udvendig paa Øjet, hidrøre fra den derved fremkaldte mechaniske Paavirkning af Nethinden; de kunne undertiden endnu iagttages i saadanne Tilfælde, hvor denne er ufølsom for Lysstraalernes Indvirkning, men i andre Tilfælde, f. Ex. i den fuldt udviklede Amaurose, ophøre ogsaa P. at vise sig.

Photios, en af sin Tids lærdeste Mænd, var Oberst for den kejserlige Livvagt i Constantinopel, den Gang Patriarchen Ignatius nægtede Kejser Michael III.s Formynder Bardas Adgang til Nadveren, fordi han levede i Blodskam med sin Svigerdatter. Bardas afsatte Ignatius og udnævnte P. til Patriarch; men Pave Nikolaus I tog sig af Ignatius, og hele Bulgarien sagde sig løs fra Patriarchen i Constantinopel og sluttede sig til Rom. P. samlede Orientens Patriarcher og Biskopper til et Concilium i Constantinopel 867, hvor han anklagede Paven for Kjætteri, navnlig for at have forfalsket det nikæno-constantinopolitanske Symbol ved Tilsætning af »filioque« (og fra Sønnen) i Artiklen om Aanden. Man udtalte Ban og Afsættelse over Paven og underrettede de vester-

landske Kirker derom; men s. A. blev Kejser Michael myrdet af Basilios Makedoneren, der for at vinde Ignatius's mægtige Parti lod ham gjenindsætte i sin Værdighed og P. fordømme paa et Concilium i Constantinopel 869. P. vandt imidlertid alles Agtelse ved den Værdighed, hvormed han bar sin Modgang; han blev forligt med Ignatius, og efter dennes Død blev han paa ny Patriarch; et nyt Concilium i Constantinopel 879 stadfæstede hans Værdighed, men gjorde tillige Bruddet mellem den øster- og vesterlandske Kirke ulægeligt. P. blev paa ny afsat 886 for at give Plads for en kejserlig Prins, blev sendt til et armenisk Kloster og døde der i en høj Alder 891. Som Forfatter har han gjort sig meget fortjent baade af Theologien, Philologien, Kirkeretten og Literaturhistorien. Hans Hovedværker ere »Bibliotheca«, »Nomocanon« og »Lexicon«.

Photographi (af gr. φῶς, Lys, og γράφειν, skrive) beror i det væsentlige paa Lysets Evne til at forandre visse chemiske Forbindelser; det ved P. fremkaldte Billede kaldes et P. eller **Photogram.** Disse kunne fremstilles paa næsten et hvilket som helst Underlag: Papir, Silke, Lærred, Træ, Glas, Porcelæn, Elfenben, Horn, Læder, Metal osv. Man vidste længe, at Chlorsølv og andre Sølvsalte ved at udsættes for Sollysets Indvirkning led en Forandring, saaledes at de efterhaanden bleve sorte, idet der udskilles mørkt metallisk Sølv paa de Steder, som bleve truffne af Lyset. Allerede i forrige Aarhundrede fremstillede den franske Physiker Charles (f. 1746, d. 1823) Silhouettephotogrammer paa Chlorsølvpapir. Mange Chemikere og andre Naturforskere forsøgte at „fixere", d. e. fremstille i holdbar Stand, det af Lyset i Camera obscura (s. d. A.) frembragte Billede paa Chlorsølvpapir, men det lykkedes ikke, fordi man endnu ikke kjendte Midler til at fjærne den Del af Chlorsølvet eller andre Sølvforbindelser, som var forbleven upaavirket af Lyset. 1814 begyndte Nicéphore Niepce (s. d. A.) at anstille Forsøg over Sollysets Virkning paa tynde Asphaltlag paa Metal, som han „exponerede", d. v. s. udsatte for Lysets Virkning, i et Camera obscura; han havde fundet, at de af Lyset trufne Dele af Asphalten bleve uopløselige i en Blanding af Lavendelolje og Petroleum, medens de ubelyste Partier opløstes. Det lykkedes ham paa denne Maade at frembringe Billeder, men en stor Hindring var den lange Belysningstid, hvorfor han stadig experimenterede med at finde Midler til at afkorte denne, ligesom paa at forbedre de optiske Apparater. Han naaede dog aldrig det Maal, han havde sat sig; han tilbragte sit Liv med tilsyneladende frugtesløse Experimenter, paa hvilke han ofrede sin Formue, og døde (1833) i Fortvivlelse over at have tilsat sin og sin Families Velfærd ved, som han troede, at have løbet efter en Chimære. Senere er Niepces Methode bleven Grundlaget for en af de vigtigste photographiske Trykkemethoder, Zinkætsningen, som i vor Tid danner en stor Industri. Igjennem den Optiker i Paris, som leverede Niepce Apparater, var denne kommen i Forbindelse med Daguerre (s. d. A.); denne havde et Diorama i Paris, og Billeder med den Naturtroskab i Perspectivet, som Niepces Forsøg viste, vilde her kunne finde god Anvendelse. Imellem disse to blev der efter lange Forhandlinger og megen Mistænksomhed fra Niepces Side indgaaet et Compagniskab 1829. Efter Niepces Død arbejdede Daguerre selvstændig videre og med en saa hensynsløs Energi, at hans Familie endog vilde have ham umyndiggjort. Det lykkedes ham i Aarene 1837—38 at komme til den Methode, som efter ham kaldes Daguerreotypien. 19 Aug. 1839 blev denne Fremgangsmaade offentliggjort af Arago i Institut de France, det mest stormende Møde, som Institutet nogen Sinde har holdt. Bygningen var belejret af Videbegjærlige, som ogsaa fyldte de tilstødende Gader og Stræder. Daguerre fik en livsvarig Nationalbelønning paa 6,000 Frcs. aarlig; Niepces Søn fik en aarlig Pension paa 4,000 Frcs. Daguerres Methode bestaar deri, at han udsatte en omhyggelig poleret, sølvpletteret Kobberplade for Joddampe, hvorved der dannedes et Lag af Jodsølv paa Pladens Overflade. Den joderede Plade anbragtes derpaa i et Camera obscura paa Billedets Plads, hvor da Lyset efter en passende Tids Forløb havde tilvejebragt den tilbørlige Forandring i Jodsølvet, skjønt der ikke var det mindste Spor af Billedet at se. Anbragtes Pladen derpaa i en Kasse, paa hvis Bund der befandt sig noget opvarmet Kviksølv, traadte Billedet tydelig frem, men vilde ved at udsættes for Lyset hurtig forsvinde. For at fixere Billedet, som siges at være „negativt", blev Pladen dyppet i en Opløsning af svovlundersyrlet Natron, som opløser det endnu uforandrede Jodsølv, og derpaa afskyllet med rent Vand. Billedet dannes derved, at Sølvpladen er blank paa de mørke Steder, men paa de lyse besat med smaa Kugler af Sølvamalgam; for at se det med den rette Fordeling af Lys og Mørke maa man derfor sørge for, at en mørk Gjenstand spejler sig i Pladen; er det en lys Gjenstand, som spejler sig deri, viser Billedet sig negativt. Lysets Indvirkning paa Jodsølv fordrede en temmelig lang Tid, men man fandt senere paa Midler til at paaskynde den ved Behandling med Chlor eller Brom, og først da kunde man benytte Daguerreotypien til Portræter. En anden væsentlig Forbedring af denne Kunst var Forgyldningen af Billedet, hvorved dette vandt baade i Tydelighed og Varighed. Englænderen Fox Talbot (f. 1800, d. 1877) var den første, som frembragte Lysbilleder paa Papir, en Kunst, som kaldes Calotypi eller Talbotypi; han arbejdede selvstændig og offentliggjorde sin Methode samme Aar som Daguerre. Et Stykke Papir blev dyppet i en Opløsning af Kogsalt og, efter at være tørret, igjen i en Opløsning af salpetersurt Sølvilte; derved dannedes der Chlorsølv i Papiret. Lagde man nu det saaledes præparerede Papir under et Kobberstik, som vendte Billedet ned ad, lagde en Glasplade oven over for at holde begge Papirer i Berøring med hinanden og derpaa udsatte det hele for Lysets Indvirkning, vilde Chlorsølvet kun blive truffet af Lyset og sværtet under de lyse Steder af Kobberstikket, medens dettes sorte Farve vilde holde Lyset tilbage; efter

Forløbet af tilstrækkelig Tid vilde man paa det præparerede Papir faa et negativt Billede af Kobberstikket. For at fixere det kunde man dyppe det i en Opløsning af Kogsalt eller svovlundersyrlet Natron, som opløser det uforandrede Chlorsølv, og derpaa afvaske det med rent Vand. Af dette negative Billede kunde igjen paa samme Maade frembringes saa mange positive, som man vilde. Virkningen gik her altfor langsomt, til at Camera obscura kunde anvendes. For at opnaa dette gjennemtrænges Papiret med Jodsølv i Stedet for Chlorsølv, og dette sker ved først at dyppe det i en Opløsning af Jodkalium i Stedet for i Kogsalt. Talbots Billeder havde den væsentlige Fejl, at de mangle Finhed i Detaillerne; man forsøgte at hæve denne ved at behandle Papiret med Stivelse, Vox, Gelatine osv., men uden synderligt Held. Niepce de Saint Victor (s. d. A.) opnaaede (1847) et udmærket Resultat ved at anbringe de lysfølsomme Sølvsalte i en Æggehvidehinde paa Glas. De fineste og mest virkningsfulde Photogrammer paa Glas kunne fremstilles paa denne Maade, men saa vel Belysningstiden som forskjellige Manipulationer besværliggjøre Methoden, hvorfor den kun har fundet ringe Udbredelse i Praxis. Et stort Fremskridt var Indførelsen af den vaade Collodiumproces, som skyldes Legray, Fry og Archer. Ved denne optages det photographiske Negativ paa en Glasplade, overhældt med Collodium (s. d. A.), som indeholder de halogene Stoffer, hvormed Sølvet senere skal forbinde sig ved Sensibiliseringsprocessen. Ved denne dyppes den collodionerede, joderede osv. Plade i Sølvbadet og anbringes vaad i Camera'et. Efter Exponeringen, som ved den vaade Proces altid tager flere Sekunder, følger „Fremkaldningen" eller „Fremkaldelsen" af Negativet paa Glaspladen. I en absolut lystæt Kasse, Cassetten, bringes den belyste Plade til det „mørke Kammer", hvor intet eller saa lidt chemisk virksomt Lys som muligt kan trænge ind. Her behandles den belyste Plade med „Fremkalderen", en Opløsning, som indeholder reducerende Stoffer, der udskille Sølvet af de belyste Partier paa Pladen, men ikke har nogen Virkning paa de ubelyste Steder. Til Fremkaldervædsker bruges en Mængde forskjellige Stoffer, som kunne reducere de ædle Metaller af deres Forbindelser, saasom Ferrosalte, Pyrogallol, Hydrochinon osv. Efter de forskjellige Plader og Beskaffenheden af det Negativ, man tilsigter, arbejder Photographen med sure Fremkaldere, alkaliske Fremkaldere osv. Bliver Negativet for svagt, mangler det „Kraft", har Belysningstiden været for kort; det kaldes da „undererponeret" og kan forstærkes ved Behandling med „Forstærkere", d. e. Vædsker, som indeholde Sølvsalte eller andre Metalforbindelser og reducerende Stoffer. Dersom Belysningen derimod har været for længe, fremtræder Negativet for mørkt; det kaldes da „overexponeret", og man kan da anvende Svækkelsesmidler eller, naar Photographen opdager dette Forhold under Fremkaldelsen, tilsætte Fremkaldelsesvædsken chemiske Forbindelser, saakaldte „Forhalere", som bevirke, at Fremkaldelsen gaar langsomt for sig, hvorved Photographen da kan afbryde denne paa et passende Tidspunkt. Efter Fremkaldelsen følger Fixeringen, der sker derved, at det fremkaldte, afskyllede Negativ behandles med Fixerbadet, i Regelen en Opløsning af svovlundersyrlet Natron, der fjerner de af Lyset upaavirkede Dele af Sølvforbindelserne. Efter at det saaledes fixerede Negativ er underkastet forskjellige Operationer, som Tørring, Lakering, Retouchering (d. e. de svage Steder gaas efter med Blyant eller Tusch), er det færdigt; først efter Fixeringen kan Negativet bringes i Lyset. Paa Negativet svare de mørke Steder til Originalens lyse Steder og omvendt. Af dette Negativ fremstilles det positive Billede, „Positivet", ved Copiering eller Aftryk paa sølvsaltet Albuminpapir. Dette er et særlig præpareret Papir, overtrukket med en tynd Albuminhinde, indeholdende halogene Forbindelser, som derpaa, før den egentlige Copiering, behandles med en Sølvopløsning. Ved Copieringen anbringes Negativet i et særeget Apparat, Copirammen, tæt presset paa det sølvsaltede Albuminpapir, og udsættes for Sollysets Indvirkning; alt efter Lysets Intensitet tager Copieringen kortere eller længere Tid. Derefter følge endnu forskjellige Manipulationer: Toning med Guldbade, Tilskæring, Fernissering, Opklæbning, positiv Retouche, Satinering osv., inden Photogrammet er helt færdigt. Trods de udmærkede Resultater, som den vaade Collodiumproces gav, klæbede der dog adskillige Ulemper ved den: ved Udøvelsen i fri Luft maatte man bl. a. føre et mørkt Kammer med sig, Ætherdampene fra Collodiet vare i høj Grad skadelige for Sundheden, ved flere Operationer brugtes det særdeles giftige Cyankalium o. a. m.; ved Optagelsen af Billeder af levende Objecter var Belysningstiden forholdsvis lang, selv om den kun taltes i Sekunder. Man havde derfor i lang Tid bestræbt sig for at finde andre Methoder; navnlig søgte man at fremstille tørre Plader, som man kunde føre med sig overalt uden at behøve noget mørkt Kammer med Sølvbad osv. Herved førtes man til de tørre Collodiumplader, Robiquet & Duboscqs og Jean Renauds Harpixcollodiumsplader, Bartholomews og andres Morphinproces, Russells Tanninproces, Taupenots tørre Albuminplader; men ingen af disse forskjellige Fremgangsmaader, selv om de gav gode Resultater, vandt almindelig Udbredelse. — Medens man i Almindelighed er tilbøjelig til at antage, at to monovalente Grundstoffer indbyrdes kun kunne danne ēn Forbindelse, som da under alle Forhold skulde vise de samme physiske og chemiske Egenskaber, har den belgiske Chemiker Stas 1874 paavist, at Bromsølv optræder i ikke mindre end 6 forskjellige Modificationer. Disse rent videnskabelige Jagttagelser have været af den største Betydning for P.s Udvikling i den senere Tid. Franskmanden Chardon fremstillede en Collodium-Emulsion, som indeholdt lysfølsomt Bromsølv, emulgeret i Collodium. Photographiske Plader, som vare præparerede dermed, bleve sendte fra Paris til Japan, bleve belyste der og efter Tilbagekomsten til Paris fremkaldte og behandlede paa sædvanlig Maade.

Resultaterne vare saa overraskende gode, at det franske photographiske Selskab i Paris tilkjendte Chardon en af Selskabet udsat, betydelig Præmie. Collodium-Emulsionen var imidlertid vanskelig at fremstille; de praktiske Englændere erstattede det hidtil saa meget anvendte Collodium med en Gelatineopløsning; Tanken skyldes oprindelig Bennet og R. Maddox, men der fremkom snart et stort Antal Forskrifter til Fremstilling af **Bromsølv-Gelatine-Emulsion**, i England af Abney og Russel, Palmer, Swan o. a., i Belgien af van Monckhoven, i Tyskland af Obernetter, Vogel, Pizzighelli o. a., i Frankrig af Léon Vidal, Rousseau osv. Det er lykkedes ved forskjellige Operationer at bringe Bromsølvets Modtagelighed for Lysindtryk op til en betydelig Højde. Medens man tidligere behøvede Sekunder til en Optagelse, bruges der ved Nutidens tørre Bromsølv-Gelatine-Emulsionsplader kun Brøkdele af et Sekund. Ved den chemiske Præparation af Bromsølv-Emulsionen med Gelatine som Bindemiddel er man naaet til den saakaldte **Moment-** eller **Øjebliksphotographi**, som navnlig har udviklet sig siden 1878. Opfindelsen af de nævnte Plader har fremkaldt mange Forbedringer og Opfindelser inden for P.s Omraade. Tidligere foretog Photographen Exponeringen ved med Haanden at fjærne et Dæksel paa Objectivet i Camera obscura og atter efter et vist Antal Sekunder sætte det paa igjen; dette kan nu ikke ske, da Billederne vilde blive overexponerede, og man har derfor construeret Moment- eller Øjebliksluktere, som i $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{50}$ osv. Sekund tillade Lyset at falde ind i Camera. Det angives endog, at der ved enkelte astrophotographiske Optagelser, f. Ex. af Solen, er benyttet en Tid af $\frac{1}{3000}$ Sekund. I Danmark ere særlige Momentluktere blevne construerede af J. P. Andersen i Nellerød, R. Fischer og C. Lütken. En særlig og fortrinlig Art Bromsølvplader, indeholdende Hydrochinon, er opfunden af Capitain F. Biering i Odense. — Foruden de her nævnte Virkninger af Sollyset paa Sølvforbindelser benyttes ogsaa Lysvirkningerne paa andre chemiske Forbindelser. Saaledes fremstiller man Uranbilleder (**Uranotypier, Wothlytypier**) og Platinbilleder (**Platinotypier**), hvilke sidste paa Grund af det i Billedet udskilte Platins Uforanderlighed over for chemiske Indvirkninger ere særlig holdbare. End videre benyttes Lysets Evne til at reducere Jærntveiltesalte til Foriltesalte og disse Jærnforbindelsers Forhold over for Ferri- og Ferrocyankalium til den saakaldte **Blaaproces** ell. **Cyanotypi**, der i udstrakt Maalestok anvendes til Copiering af Arbejdstegninger, saa vel den saakaldte negative Cyanotypering, hvor Tegningen fremtræder i hvide Streger paa blaa Grund, som den positive Cyanotypering (Bellet og Pizzighelli), der giver en Tegning i blaa Streger paa hvid Grund. En anden Methode til Gjengivelse af Tegninger i Stregemaner er Colas positive **Blækproces**, som giver sorte Linjer paa hvid Grund (1880); ogsaa her benyttes Lysets reducerende Virkning paa Ferrisalte; til Fremkaldelse benyttes Gallussyre. Englænderen Waterhouse har fremstillet Photogrammer ved Lysets Indvirkning paa Kobberbromid; de færdige Kobberbilleder have en Del Lighed med Daguerreotypier og ere lige saa lidt holdbare som disse. En særlig Fremgangsmaade er **Anilinmethoden**, hvor Billedet fremkaldes ved Lysets Indvirkning paa Chromsyre og Fremkaldelsen sker ved Anilindampe. — **Kulphotogrammer eller Pigmentbilleder**: Franskmanden Mungo-Ponton havde 1838 gjort den Iagttagelse, at Gelatine blandet i Opløsning med et tvechromsurt Alkalisalt og derpaa enten stivnet eller indtørret reducerede under Sollysets Indvirkning en Del af Chromsyren og dannede en grøn Forbindelse med Chromtveiltet, som var aldeles uopløselig saa vel i koldt som i varmt Vand. Flere forsøgte at anvende det i photographisk Øjemed, men det lykkedes først Poitevin 1853—54 at faa virkelig praktisk brugbare Resultater, og han betegnes derfor i Almindelighed som Kulprocessens Opfinder. Processen er i Korthed denne: Papir eller andet Materiale overtrækkes med et Lag Gelatine, hvori er indblandet Tusch eller andet yderst fint fordelt Kul; ved Tilblanding af andre Farvestoffer, Indigo o. lign., kan man nuancere Tonen. Dette Papir gjøres følsomt for Lyset, sensibiliseres i en Opløsning af tvechromsurt Kali, hvorpaa det belyses under et Negativ, og Billedet fremkaldes med Vand, som fjærner de opløselige Partier. Saa simpelt dette lyder, hører Kulprocessen dog til de vanskeligste photographiske Operationer at udføre; ikke alene fordrer den stor Dygtighed og Øvelse, men Aarstiden og Klimaet have en stor Indflydelse paa de anvendte chemiske Stoffer og Opløsninger, hvis Sammensætningsforhold maa ændres i Overensstemmelse hermed. Forstørrede Kulbilleder faar man ved Anvendelsen af optiske Forstørrelsesapparater, som ved Hjælp af Sollyset eller kunstigt Lys kaste det forstørrede Billede af det lille Negativ paa den nævnte Gelatinehinde i et mørkt Værelse. De hertil benyttede Solapparater maa forsynes med en Heliostat (s. d. A.), som maa være nøjagtig indstillet, da Belysningen kræver længere Tid. I Danmark ejes et saadant Apparat, der er meget kostbart, af kgl. Hofphotograph J. Petersen, som særlig har gjort Fremstillingen af Kulbilleder til sin Specialitet. Anvender man i Stedet for Kulpapiret et med Bromsølv-Gelatine overtrukket Papir, kan man med mindre kostbare Forstørrelsesapparater, Scioptikoner, ogsaa ved kunstig Belysning (Kalklyset, Gas, Petroleum), fremstille forstørrede photographiske Sølvbilleder, som dog i Holdbarhed staa tilbage for Kulbillederne. — De forskjellige Farver virke en Del forskjellig, thi det er især de mest brydbare Straaler, de blaa og violette, som decomponere Sølvforbindelserne, medens de mindst brydbare, de røde, gule og grønne, kun gjøre det i ringe Grad; derved vilde det negative Billede blive for lyst paa nogle Steder i Sammenligning med andre, og dette faar følgelig ogsaa Indflydelse paa det positive Billede, hvori Fejlene da kunne blive meget betydelige, saaledes ved Photographering af Malerier. Ved Retouchering kan man bøde noget herpaa, men mest fuldstændig ved Vogels Opdagelse 1873, at naar der i Bromsølv blandes Anilin-

farver, som let indsuge de mindst brydbare Straaler, saa bliver Bromsølvet ogsaa paavirket af saadanne Straaler; saaledes behandlede Plader kaldes orthochromatiske og Methoden den iso- eller orthochromatiske Proces. **Photographiske Trykkemethoder** (Heliographi). Allerede den ældre Niepce tilsigtede ved sine Arbejder at fremstille en Plade, paa hvilken det photographiske Billede ved chemiske Midler lod sig ætse ned, saaledes at det ved Tryk lod sig mangfoldiggjøre. Donné 1889 og Berres 1840 søgte at fremstille Trykplader ved at ætse Daguerreotypiplader; Fizeau optog 1841 Niepces Ide og forsøgte ved en Combination af Ætsemethoden og galvanoplastisk Afformning at danne brugbare Trykplader, men opnaaede kun lidet brugbare Resultater, lige saa vel som Benvière, der 1850 udarbejdede Fizeaus Methode videre. Først Niepce de St. V. lykkedes det 1853—55 at fremstille brugbare Trykplader ved Ætsning efter Asphaltprocessen, og efter denne Tid har denne Methode taget et stort Opsving; dog først efter at Chromgelatineprocesserne vare blevne bekjendte, have de phothographiske Trykkemethoder udviklet sig til den storartede industrielle og kunstneriske Anvendelse, som de finde i Nutiden. **Photozinkographi**, **Zinkogravure** ell. Zinkætsninger udføres efter Asphalt- ell. Chromgelatinemethoden paa plane, særlig præparerede Zinkplader; Ætsningen sker med Syrer, Jod, Jærnchlorid o. l. Stoffer. **Lystryk**, **Heliotypi**, **Phototypi** beror paa Chromgelatineprocessen; den egentlige Opfinder er Hofphotograph J. Albert i München (f. 1825, d. 1866), som fremgragte Chromgelatinebilledet paa Spejlglas og viste, at dette Billede bandt den fede Tryksværte (paa de ubelyste Steder var jo Massen opløselig i Vand og afvaskes derfor, og Sværten binder ikke her); i en Hurtigpresse kan der derefter tages en Mængde Aftryk med Vibeholdelse af Halvtonen i Skyggerne. En særlig Lystrykmethode fandt Obernetter i München (f. 1840, d. 1887), ligesom ogsaa Prof. Husnik i Prag har Fortjenester af denne Sag. Ved **Photolithographien**, som oprindelig skyldes Poitevins Arbejder, overføres det med fed Sværte indsværtede Chromgelatinebillede paa den lithographiske Sten; den danner en udstrakt Industri. **Photogalvanographien** blev efter de første famlende Forsøg af Fizeau o. a. først ret kaldt til Live ved Pretschs Arbejder 1855. **Photoglyptien** ell. Woodburytrykket, opfundet af Englænderen Woodbury (f. 1834, d. 1885), er en af de interessanteste photomechaniske Trykkemethoder, som Pretsch videre har udviklet; de ovenfor nævnte Pigmentbilleder, som jo ere ophøjede i det mørke, fordybede i det lyse, dannes paa en Staalplade, og heraf tages der saa ved Hjælp af et stærkt hydraulisk Tryk et Aftryk i en Metallegering, som navnlig indeholder Bly; denne Metalplade benyttes saa i Pressen til Aftryk. Senere opfandt Woodbury en lignende Methode, Stannotypien, hvor der ikke fordres det stærke hydrauliske Tryk. Han døde af Overanstrængelse efter at have tilsat sin Formue paa Experimenter med photographiske Opfindelser. Woodbury solgte i sin Tid sin Photoglyptimethode til det bekjendte Firma Goupil & Co. i Paris (senere Boussod, Valadon & Co.), som udbyttede den, og Woodburys Methode dannede Grundlaget for Rousselons Forsøg, der arbejdede sammen med Goupil & Co., hvilket førte til Opfindelsen af en særegen Kobbertrykmethode, **Photogravure** eller Heliogravure, hvis Resultater i Udførelse, Skarphed og Finhed ikke staa tilbage for Kobberstikket. Denne Fremgangsmaade, hvis Detailler endnu (1888) ere en Hemmelighed, er den mest anvendte til Reproduktion af Kunstværker. Andre Forskere have ogsaa beskæftiget sig med Cuprotypien og opfundet Photogravuremethoder, saaledes Marion og Obernetter i München, Klič i Wien, Dujardin i Paris o. a. En af de nyeste photomechaniske Trykkemethoder er det saakaldte Limtryk (Husnik i Prag, 1887), bestemt til Clichéer for Bogtrykpressen. I Danmark have Galle & Aagaard opfundet en særlig Heliogravuremethode i Metal og en anden Fremgangsmaade, Similigravure, i Halvtoner, bestemt til Bogtryk. Emailphotographi er en særegen Industrigren, som navnlig anvendes meget i katholske Lande. Den beror paa Dannelsen af et photographisk Billede, som indeholder de Email-Smeltefarver, der anvendes til Porcelænsglasur eller Porcelænsmaling. Den af Obernetter angivne „Støvmethode" grunder sig paa, at et Lag af arabisk Gummi, hvortil der er sat chromsurt Kali, mister sin Klæbrighed, naar det bliver belyst; sker Belysningen altsaa, medens der ligger en Tegning over, saa holder Klæbrigheden sig der, hvor Tegningens mørke Dele ere, og naar man saa strør et Farvepulver paa, bliver det hængende paa de klæbrige Dele; det derved dannede Støvbillede kan derefter indbrændes paa Porcelænet i en Muffelovn. I Danmark er Emailphotographien indført af Peter Most og Vilh. Schrøder, som byggede Ovne dertil. — En af de smukkeste, mest udbredte og nyttigste af Photographiens Anvendelser er Optagelsen af mikroskopiske Objecter, Mikrophotographien. Mikrophotographiske Apparater benyttes ogsaa til Formindskelse af Depecher, Tryk- og Skriftstykker; en Folioside kan optages med største Skarphed paa en lille Hinde paa 4mm i Kvadrat; dette finder navnlig Anvendelse i militære Øjemed, idet Tusender af saadanne mikroskopiske Depecher kunne indesluttes i en lille Pennepose, som bindes under Halen paa en Brevdue; paa Ankomststedet spredes de smaa Photogrammer i Vand, opfanges paa Glasplader og anbringes i et stærkt forstørrende Projectionsapparat, som kaster den stærkt forstørrede Skrift paa en hvid Væg, og der kan da tages Copier. I Danmark har navnlig Photograph Sander Nielsen i Nyborg givet sig af med Mikrophotographi. — Ballonphotographi har særlig fundet Anvendelse ved den i den nyere Tid stærkt udviklede militære Ballontjeneste, til Optagelse af Fjendens Stillinger, Kort over Terrainforholdene osv.; ved Forsøgene er man kommet til højst interessante Resultater med Hensyn til Gjengivelsen af Terrainforhold over store Arealer. — En nærmere Beskrivelse af de mange Industrigrenes Udvikling, som staa i Forbindelse med P. — som Fabrikation af photographisk Papir, optiske Instrumenter, andre Apparater og Uten-

skier samt Chemikalier, der specielt anvendes i P. — forbigaas her. Dog skal nævnes Detectivcameraet eller det hemmelige photographiske Camera, hvis Fremkomst skyldes Indførelsen af de tidligere nævnte tørre Gelatine-Emulsionsplader. Det kan benyttes til Optagelser, uden at den Person, som bliver photographeret, aner det. Det brugtes først af Politiet i England og Amerika til Optagelse af mistænkelige Personer og i Banker til Optagelse af Individer, der præsenterede mistænkelige Anvisninger. Apparaterne vare først store, men ere nu efterhaanden svundne saaledes ind i Størrelse, at Cameraet kan anbringes i en Hat; Optagelsen foregaar ved et Ryk i en Snor. Cameraet kan optage indtil 12 Photogrammer, inden man behøver at indsætte nye Plader. Photogrammerne kunne senere forstørres. Den nyeste Forbedring paa dette Omraade skyldes Rudolph Stirn i Berlin; hans hemmelige Camera har Form som en flad Æske, der bæres skjult under Vesten og Frakken, og Optagelsen foregaar fra et Knaphul. Dette lille Apparat benyttes meget af Tourister og Militære; den tyske Regering har forbudt civile Personer at bære det i Nærheden af tyske Fæstningsværker. Særlig efter Indførelsen af de tørre Øjebliksplader med lysfølsom Bromsølv-Gelatine, der ikke fordre store eller besværlige Hjælpeapparater under Optagelsen, og som kunne fremkaldes og behandles videre til belejlig Tid, Maaneder og Aar senere, har der udviklet sig en stor Industri med Forfærdigelsen af photographiske Amateur- og Touristapparater. En særegen Art heraf ere Kunstnerapparater, bestemte til Optagelse af Landskaber, Architekturbilleder, Modeller o. lign., hvorved Maleren kan blive fri for at tage Skizzer. I Videnskaben har P. udrettet Vidundere. Særlig skal nævnes den astronomiske P., Astrophotographien, som i længere Tid har været dyrket. Man har saaledes fundet Stjernetaager, som det kun med stort Besvær var muligt bagefter at se i de største astronomiske Kikkerter, ja i den senere Tid Stjerner, som ikke kunne ses, selv i det bedste Teleskop; Exponeringen bør her vare i flere Timer. P. anvendes til Optagelser af Solens og andre Himmellegemers Spectra, til Observationer af Formørkelser, Planetpassager og andre Begivenheder i Himmelrummet. 1887 afholdtes der i Vidensk. Akad. i Paris en astrophotographisk Congres, hvori Astronomer fra alle Lande deltog; paa denne Congres vedtoges det at kortlægge hele Himmelrummet ad photographisk Vej, medtagende Stjerner af indtil 14de Størrelse inclusive. I Lægevidenskaben gjør Mikrophotographien fortrinlig Tjeneste ved den naturtro Afbildning af pathologiske Phænomener, ligesom det ved Combination med smaa elektriske Lamper er lykkedes at optage photographiske Billeder af pathologiske Tilsyneladelser i de indre Dele af Legemet, f. Ex. i Svælget og Strubehovedet. En fransk Lærd, Marey, benytter Momentphotographien til Studier over Fuglenes Flugt, Menneskets Gang osv. Amerikaneren Muybridge har gjort sig berømt ved fine Momentbilleder af Hestens Gang, O. Anschütz ved mangeartede Photogrammer af Dyreverdenens Liv. En særlig Anvendelse have P. og de photographiske Trykkemethoder faaet ved den indtil de mindste Detailler correcte Gjengivelse af sjældne Documenter, Haandskrifter osv. **Photographering ved kunstigt Lys.** Lige siden de første photographiske Forsøg har man bestræbt sig for at finde Midler til at erstatte Sollyset ved photographiske Optagelser, dels for at være uafhængig af Tiden paa Døgnet, dels for at kunne photographere Rum, hvor Sollyset ikke kan trænge ind, f. Ex. Katakomberne, det indre af Pyramiderne osv. Det lykkes ogsaa ved Kalklyset, Magniumlyset, det elektriske Lys, Svovlkulstoflyset i Kvælstofforilte osv.; men de paa denne Maade frembragte Billeder ere — trods vellykkede enkeltstaaende Exempler — endnu langt fra at svare til de Fordringer, der maa stilles til en almindelig god Optagelse: Billederne vise ikke Dagslysets bløde Overgange i Skyggerne; det stærke Lys fremkalder for stærke Slagskygger; dæmper man Lyset, mangler det aktinisk Kraft, Billederne blive for svage, og Expositionen varer for længe. De bedste Resultater har man faaet paa følsomme tørre Plader med Gas- og Petroleumslys samt ved Magniumlyset. En af den nyeste Tids Bestræbelser er det af Gädicke og Miethe i Berlin opfundne Magniumlyspulver, der indeholder Magniummetalpulver, Kaliumchlorat og Svovlantimon; det anvendes til momentane Optagelser. Francisco de P. Astudillo i Havanna har opfundet et særligt aktinisk Lys af stor Virkning, og Th. Schovelin i Kjøbenhavn har opfundet en særegen Belysningsskjærm til Magniographering, der har vundet en Del Udbredelse, ogsaa i Udlandet. **Photochromi, Chromophotographi, Heliochromi.** Overmalede eller med Vandfarver colorerede Photogrammer eller transparente Photogrammer med underlagte Farver har man længe kjendt som noget i Regelen lidet tiltalende eller smukt. Men lige siden de photographiske Processers første Dage har et ikke ringe Antal Forskere beskæftiget sig med det endnu uløste Problem at optage Photogrammer i naturlige Farver directe i Cameraet. Man har i lange Tider holdt Løsningen af dette Problem for en Umulighed. Imidlertid havde allerede Seebeck 1810 gjort den Iagttagelse, at Chlorsølv, som udsattes for Solspectrets Indvirkning, antog Farvenuancer, som lignede de tilsvarende Spectralfarver. Sir John Herschel anstillede 1840 videre Forsøg i samme Retning og fandt, at med Chlorsølv præpareret og i Sollyset forud sværtet Papir under Indflydelse af Spectrets røde, grønne og blaa Straaler antog analoge Farver. Franskmanden Ed. Becquerel anstillede 1842—55 en stor Række Forsøg, og hans Resultater overtraf hans Forgængeres; han benyttede polerede Sølvplader, paa hvilke han ved Metalchlorider eller Chlorvand dannede et Lag Chlorsølv; der danner sig hurtig ved Dagslyset et violet Lag, som man formoder, af Sølvsubchlorid; under Belysning ved Spectralfarverne eller gjennem farvede Glas optog Chlorsølvlaget det modtagne Farveindtryk, men det beholdt det kun saa længe, til det blev udsat for en ny Lysindvirkning. Mange have senere forsøgt Op-

gavens Løsning og navnlig at fixere Becquerels Farver. I den seneste Tid have Ducos du Hauron og i sine sidste Leveaar J. Albert i München søgt ad anden Vej at løse Problemet ved at optage forskjellige Negativer af samme farvede Object gjennem røde, gule og blaa Glas, derpaa fremstille Trykplader af de respective Negativer og endelig trykke disse over hinanden med rød, gul og blaa Farve. Alberts Forsøg ere meget interessante, men han døde, før de bleve afsluttede, og Problemet om Photographering i naturlige Farver henstaar stadig som en Opgave for Fremtiden.

Photolithographi, s. Photographi og Stentryk.

Photométer, s. Lysmaaler und. Lys. **Photometri**, den Del af Optiken, som afhandler Lovene for Belysningens Styrke og Midlerne til at maale den.

Photophobi, s. Lyssky.

Photophōn, Radiophon, opfunden af Graham Bell 1880, tjener til at forplante Lyd fra et Sted til et andet ved en ejendommelig Virkning af Lysstraaler. Denne Virkning bestaar i, at naar Selen bliver bestraalet af Lys, voxer dets Evne til at lede Elektriciteten, og desto mere, jo stærkere det bestraales. I en elektrisk Ledning fra et galvanisk Batteri indskydes nu paa Afsenderstedet et Stykke Selen og paa Modtagerstedet en Telephon; man taler nu paa det første Sted imod en elastisk Plade, der er i Forbindelse med et lille Spejl, og dette vil da med Afbrydelser kaste Lys hen paa Selenet, saa at dettes Evne til at lede Strømmen varierer i Takt med Pladens Svingninger; derved skifter Strømmen idelig Styrke, og disse Variationer ville saa sætte Telephonen i Virksomhed, saa at denne gjengiver Talen paa Afsenderstationen. P. kaldes Thermophon, naar man benytter Virkningen af Varmestraaler i Stedet for af Lysstraaler.

Photosphære, s. Solen.

Phototypi, s. Photographi.

Phra, Solguden hos Ægypterne; s. Ra.

Phraātes, flere parthiske Konger af Arsakidernes Slægt. Mest bekjendt er P. IV, der 36 f. Chr. slog Triumviren Antonius og regerede til 4 e. Chr.

Phrāse, Talemaade, Vending i Tale, ofte med Bibegreb af det tomme og intetsigende. **Phraseologi**, Læren om de for et Sprog ejendommelige Talemaader; ogsaa en Samling af saadanne.

Phrātrier kaldtes i Athen visse paa Slægtskabs- og Familieforhold grundede Inddelinger af Borgerne; i hver Phyle var der 3 P., der deltes i 30 Slægter, af hvilke hver omtrent indeholdt 30 Familier; de havde mere en religiøs og privatretlig end en politisk Charakter. Medlemmerne kaldtes **Phrātores**, Forstanderne for dem **Phratriārcher**.

Phrenologi, s. Kranioskopi.

Phrixos, Søn af Athamas og Nephele, flygtede for at undgaa sin Stifmoder Inos Efterstræbelser med sin Søster Helle paa en gylden Vædder til Kolchis, hvor han blev venlig modtaget af Kong Aetes, som gav ham sin Datter Chalkiope til Ægte.

Phrygien, et Landskab i Lilleasiens vestlige Del. Det deltes paa Persernes Tid i **Stor-P.** og **P. ved Hellespont**, der skiltes fra hinanden ved det mellemliggende Landskab Mysien. P. havde i Begyndelsen sine egne Konger; senere kom det under lydisk, persisk og makedonisk Herredømme; 130 f. Chr. blev det en Del af den romerske Provins Asia. Phrygerne vare bekjendte for deres Væverier, Guldbroderier og Fløjtespil; deres Cultur havde meget ejendommeligt (Kybeles Dyrkelse). **Phrygisk Hue** kaldes paa Kunstværker den tæt til Hovedet sluttende Hue med Øreklapper, der snart slaas ned, snart ere opbundne, hvilken Ganymed almindeligvis bærer. Den **phrygiske Toneart**, charakteriseret ved det Tetrachord i det diatoniske Tonekjøn, som havde Halvtonen i Midten (d-e-f-g), og det Octachord, som bestod af to saadanne Tetrachorder (d-e-f-g a-h-c-d), fremkom, naar en Octavart som den nævnte transponeredes paa en anden Udgangstone. Den er af krigersk Charakter, skjønt man nu i Almindelighed med Navnet forbinder Forestillingen om en blød eller klagende Toneart. I Middelalderen betegnede man dermed Kirketonen e f g a h c d e.

Phryne, en af de skjønneste og mest berømte Hetærer i Athen i det 4de Aarh. f. Chr.; hendes egentlige Navn var Mnesarete. Hun tjente Praxiteles som Model til hans knidiske Aphrodite og Apelles til hans Anadyomene. Da en forsmaaet Bejler havde anklaget hende for Atheisme, fik Hyperides hende frikjendt ved at blotte hendes Ynder for Dommerne.

Phrynichos fra Athen, næst Thespis Grækernes ældste tragiske Digter, var den første, der indførte kvindelige Roller i Tragedien, c. 500 f. Chr. Blandt hans Stykker er især „Milets Indtagelse" berømt. Den gribende Fremstilling af denne Ulykke, som Athenienserne maaske havde kunnet hindre, bevirkede, at man idømte ham en Pengebøde.

Phtalsyre, $C_8H_6O_4$, en fast, krystallinsk Syre, vindes ved Iltning af Naphthalin og benyttes til Fremstilling af Benzol (P. $\div$ 2 CO_2) og Benzoesyre (P. $\div$ CO_2), idet man opheder P. med en større eller mindre Mængde Kalk. P. afgiver ved Ophedning 1 Mol. Vand og danner det ligeledes faste og krystallinske Phtalsyreanhydrid, $C_8H_4O_3$. Baade Syren og Anhydridet give med Phenoler under Udskillelse af Vand de saakaldte Phtaleïner, der ere Farvestoffer (f. Ex. Fluorescein, Gallein, Corulein); ligesom flere af deres Substitutionsprodukter (Eosin er f. Ex. Tetrabromfluorescein) spille de i den nyere Tids Farveindustri saa vel som chemisk theoretisk Henseende en vigtig Rolle, men deres Sammensætning og Fremstilling er for indviklet til her at kunne omtales nærmere.

Phtha, s. Ptah.

Phthiōtis, det sydøstlige Landskab i det gamle Thessalien, beboet af den achæiske Folkestamme **Phthioterne**.

Phthirīasis, s. Lusesyge.

Phthīsis, Svindsot, Tæring, bruges mest om den ved Lungesvindsoten fremkaldte Udtæring af Legemet og som Benævnelse for denne Sygdom selv. **Phthisiker**, En, der lider af Lungesvindsot. **Phthisisk Habitus**, en saadan Legemsbygning, som erfaringsmæssig gjør det paa-

gjældende Individ mere udsat end andre for at angribes af Lungesvindsot, charakteriseres ved en fin Hud, Magerhed og mangelfuld Udvikling af Musklerne især paa Hals og Bryst, som derfor begge ere usædvanlig smalle og lange.

Phylaktērium, d. s. s. Bederem.

Phȳle, hos Athenienserne en Inddeling af Folket, hvis Underafdelinger kaldtes Demer. Oprindelig var der 4 P. Disse opløstes af Klisthenes, som dannede 10 nye P., der fik Navn efter de attiske Stamheroer. Under det makedoniske Herredømme kom 2, senere under Kejser Hadrian en 13de P. til.

Phyllopŏder, d. s. s. Bladfødder.

Phyllosŏmer, d. s. s. Bladkrebs.

Phylloxēra vastātrix, d. s. s. Vinlus.

Phylogĕnesis, **Phylogenī**, Stammeslægtskab, bruges nu i de biologiske Videnskaber paa Basis af Nedstamningslæren næsten enstydig med det ældre Begreb „Affinitet“, som betegnede Formernes saakaldte „naturlige Slægtskab“, hvilket i Belysning af Nedstamningslæren bliver et Blodsslægtskab, beroende paa fælles Nedstamning, saa at Formernes indbyrdes Ligheder hidrøre fra Arv fra samme Forfædre. Betegnelsen P. skyldes Haeckel (jvfr. d. A.).

Physharmōnika, s. Harmonium.

Physik betegnede i Oldtiden den hele Naturvidenskab, men bruges i vore Dage i en langt mere indskrænket Betydning, idet Naturvidenskaben i det hele inddeles i Naturhistorie eller beskrivende Naturvidenskab og Naturlære, som afhandler Lovene for de Forandringer, der foregaa i Naturen. Naturlæren inddeles atter i Chemi, som afhandler Lovene for de Forandringer, der kunne opspores ved Vejning og i Almindel. have en gjennemgribende Indflydelse paa Legemernes Beskaffenhed, og P., som afhandler de Forandringer, der ikke kunne opspores ved Vejning. Efter de forskjellige Phænomener eller Virksomheder, P. afhandler, deles den igjen i flere Underafdelinger: Ligevægtslære, Bevægelseslære, Lydlære eller Akustik, Lyslære eller Optik, Læren om Varme, Elektricitet og Magnetisme; undertiden regnes ogsaa Meteorologien med dertil. For at naa sit Maal, Opdagelsen af Naturens Love, har P. flere Veje at slaa ind paa, men det er dog væsentligst ad Erfaringens Vej, at den har udviklet sig til sit nuværende Standpunkt. Erfaring kan indsamles enten ved Jagttagelse af de Begivenheder, Naturen selv frembyder, eller ved Forsøg, der gaa ud paa at tilvejebringe visse Naturphænomener under saadanne Forhold, at man kan beherske de forskjellige Omstændigheder derved og tillige overskue alt, hvad der har Indflydelse paa Resultatet. Paa Grund af Fornuftsammenhængen i Naturen kan man imidlertid ofte af en Naturlov udlede andre ved Tænkning, og navnlig afgiver Mathematiken et uundværligt Hjælpemiddel til ad theoretisk Vej at forfølge en Naturlov i dens Consequenser. Den philosophiske Tænkning har, som Erfaringen ofte har vist, hyppig vildledet, men P. maa dog ofte tage Hypotheser til Hjælp (Lysets Natur, Moleculartheorien, Magnetismens og Elektricitetens Natur); af en Hypothese maa det selvfølgelig først og fremmest fordres, at den paa en naturlig Maade forklarer alle de kjendte Phænomener, der falde ind under dens Omraade, men dette er ikke nok; man maa gaaende ud fra visse Forudsætninger alene ved Hypothesens Hjælp (og oftest med Anvendelse af Mathematiken) kunne komme til Resultater, der vise sig at slaa til, naar Sagen prøves ved et Forsøg, hvor de nævnte Forudsætninger ere tilvejebragte. Viser der sig ingen Afvigelse herfra, kan Hypothesen slaas foreløbig fast.—Oldtidens Philosopher forsømte i høj Grad Erfaringskunsten, og Mathematiken stod paa et temmelig lavt Standpunkt; Følgen var, at der næsten ikke fandtes Spor af nogen P. i Oldtiden. Nogle Love af Ligevægtslæren og nogle til Dels mangelfulde Love af Lyd- og Lyslæren vare alt, hvad man kjendte, og fra Archimedes's Død til det 16de Aarh. gjorde P. næsten ingen Fremskridt. Ved Kopernikus blev der imidlertid givet en mægtig Impuls, der synes at have vakt Aanderne, paa samme Tid som Tyge Brahe anvendte sine Kræfter paa at forbedre den astronomiske Jagttagelseskunst. Det var især Galilei, som begyndte med at anstille Forsøg og derved lagde Grunden til Bevægelseslæren, medens Kepler af Tyge Brahes Jagttagelser udledede Lovene for Planetbevægelserne, uden at lade sig afskrække enten ved Arbejdets Møjsommelighed eller ved den bitreste Armod. Huygens og især Newton bragte i den sidste Del af det 17de Aarh. Principerne for Bevægelseslæren til en høj Grad af Fuldendthed, hvorved for en stor Del det ene Phænomen lod sig som en Nødvendighed udlede af det andet. I denne Periode falder ogsaa Optikens og Akustikens videnskabelige Begyndelse, hvorved Newton atter indtog en fremragende Plads. Læren om Elektricitet og Magnetisme kan føres tilbage til W. Gilberts Bog »De magnete«. Elektricitetslæren udvikledes af Gray, som opdagede Legemernes Evne til at lede Elektriciteten, Dufay, som opdagede de modsatte elektriske Kræfter, Franklin, Coulomb og senere Wheatstone, Faraday og Rieß; men i det sidste halve Aarhundrede dele mange Æren for Elektricitetslærens Udvikling. 1789 gav Galvani Anledning til Opdagelsen af Galvanismen, der væsentlig skete ved Volta, som efter forskjellige afgjørende foreløbige Forsøg 1800 opfandt den voltaiske Søjle, der var det første galvaniske Apparat. Magnetismen havde udviklet sig langsomt, men gjorde et betydeligt Fremskridt, da Coulomb lærte at maale de magnetiske Kræfter, og atter da Hansteen 1819 og senere Gauß og Weber anstillede nøjagtige Maalinger af vor Jordmagnetisme. Begge disse Dele af P. bleve 1820 bragte i Forbindelse med hinanden ved Ørsteds Opdagelse af Elektromagnetismen, efter hvilken fulgte Ampères Opdagelse af den gjensidige Indvirkning af elektriske Strømme, Ampères og Aragos Opdagelse af Elektromagneter, Seebecks Opdagelse af Thermoelektriciteten, Ohms Lov, i Følge hvilken den elektriske Strøm kunde behandles og beregnes som enhver anden Størrelse, Daniells Opfindelse af de constante galvaniske Apparater og Faradays Opdagelse af de inducerede og magnetoelektriske Strømme samt af Diamagnetismen. Med Hensyn til Varmelæren er Udviklingen gaaet

meget jævnt. Newton havde lagt Grunden; i Midten af forrige Aarh. var Thermometret bragt til en temmelig stor Fuldkommenhed; 1755 opdagede Black den bundne Varme, og siden den Tid er Varmelæren stadig bleven udviklet ved mangfoldige omhyggelige Undersøgelser over Legemernes Udvidelse, den bundne Varme, Varmefylde, Dampens Egenskaber, ledet Varme og Straalevarme.

Physikotheologi kaldtes en Del af den saakaldte naturlige Theologi (s. Theologi). Det physikotheologiske ell. teleologiske Bevis for Guds Tilværelse, s. Gud.

Physikus, en af Staten ansat, overordnet Embedslæge, der i et vist District af Landet (Stiftsphysikus i et Stift, Landphysikus i en Del af et saadant) skal vaage over Sundheds- og Sygeplejen samt udføre de retlige Lægeforretninger. Der er 11 saadanne i Danmark foruden 1 paa Færøerne; de ere oprindelig fremgaaede af de ved Universitetet examinerede Læger, de saakaldte Medici, der af Regeringen ansattes i de større Provinsbyer. Physikat, dels Embedet som P., dels det District, hvori P. er ansat. I andre Lande, dog ikke i Danmark, udkræves til Opnaaelsen af et Physikat en egen Physikatsexamen.

Physiognomi, et Væsens hele ydre Tilsyneladelse, for saa vidt deraf kan drages Slutninger om dets indre Egenskaber; især bruges P. om Ansigtets Form og Udseende, der bestemmes ved Ansigtstrækkene (den blivende Form) og Ansigtsudtrykket (det øjeblikkelige Udseende). Physiognomik, den Kunst at udfinde et Menneskes aandige Egenskaber af Legemets og især Ansigtes ydre Beskaffenhed, har haft mange ivrige Dyrkere, fremfor alle Lavater, men kan ikke betragtes som videnskabelig begrundet. I Almindelighed lade vel de aandelige Extremer (Intelligens, Dumhed) sig nogenlunde erkjende i det ydre, men for den store Masse af middelmaadig begavede Mennesker er det umuligt at give nøjagtige Grænsebestemmelser, og, saa snart P. gaar ind paa Enkeltheder, maa den snuble.

Physiokratisk System, et af Franskmændene Quesnay og Gournay grundlagt nationaløkonomisk System, som opstod efter Midten af forr. Aarh. og dannede en Modsætning til Mercantilsystemet (s. d. A.), der tidligere havde hersket udelukkende. Formuen kunde i Følge dette System kun forøges derved, at Raastofferne forøgedes, og det lagde derfor Hovedvægten paa Agerdyrkningen og i det hele paa Urproduktionen, idet al anden Virksomhed betragtedes som uproduktiv eller steril; da kun denne Art af Produktion mentes at frembringe Formue, maatte alle Skatter lægges herpaa og Grundskatten afløse de øvrige Afgifter. Ved Siden heraf kæmpede Physiokraterne for Handelsfrihed og imod Regeringernes Formynderskab for Industrien, i hvilken Henseende de opstillede den ofte misforstaaede og derfor ogsaa ofte med Urette angrebne Regel »laissez faire, laissez passer«, hvis rette Betydning simpelthen er: fri Produktion og fri Omsætning. Systemet øvede i sin Tid en stor Indflydelse og talte største Delen af Datidens udmærkede Mænd blandt sine Tilhængere; blandt dets Forfægtere kunne særlig fremhæves den ældre Mirabeau, Condorcet og Turgot. Det afløstes af A. Smiths System, der navnlig paaviste det fejlagtige i dets Tilhængeres Anskuelser om Produktionen, medens han sluttede sig til dem, hvad Handels- og Næringsfriheden angik.

Physiologi, Læren om Organernes normale Livsytringer. Physiologisk, hvad der angaar P. eller er ejendommeligt for den normale Organisme (modf. pathologisk). Den almindelige P. beskæftiger sig med Livets væsentlige Grundtræk og fastsætter de bekjendte Naturkræfters Omraade i den levende Organisme; den specielle P. analyserer hver enkelt Livsvirksomhed og fastsætter Lovene for den. P. er atter Reglen til Pathologien, der i Følge den moderne physiologiske Lægevidenskabs (s. Lægevidenskabens Historie) Grundsætninger kun er det syge Legemes P. Pathologisk P. kaldes undertiden den almindelige Pathologi. — P. er en forholdsvis ny Videnskab, der først daterer sig fra Harveys Opdagelse af Blodets Kredsløb i det 17de Aarh. og Hallers Opdagelse af Muskelirritabiliteten i det 18de Aarh. De store Fremskridt, som P. har gjort i vort Aarhundrede, skyldes foruden Chemiens og Physikens store Udvikling og Mikroskopets mere almindelige Anvendelse i den physiologiske Forskning især Indførelsen af Forsøg paa levende Dyr og særlig Vivisectionerne; allerede Harvey og Haller havde vel benyttet disse ved deres Arbejder og Opdagelser, men det var dog først Magendie, der uddannede Experimentalphysiologien til en videnskabelig Methode, der navnlig har ydet Læren om Fordøjelsen, Bloddannelsen og fremfor alle Nervesystemets P. store Tjenester. De største Navne i vor Tid paa P.s Omraade ere Magendie og Claude Bernard i Paris, Joh. Müller, Du Bois-Reymond og Helmholtz i Berlin, Ludwig i Leipzig, Donders i Leiden, Brücke i Wien. Jvfr. Plantephysiologi und. Plante. — Physiologisk Laboratorium, et Locale indrettet til alle med P.s Studium forbundne Arbejder, med Rum til Vivisectioner og andre Forsøg, Opbevaringssteder for de dertil fornødne Forsøgsdyr, chemisk Laboratorium, Instrument- og Præparatsamlinger, Forelæsningslocale osv. P. L. findes nu ved næsten alle Universiteter, og Kjøbenhavn har 1868 ogsaa faaet sit, der er beliggende paa det forrige chirurgiske Akademis Grund i Bredgade.

Physostomi, Fiske med Luftgang, modsat Fiske uden en saadan (Aphysostomi ell. Physoclysti); s. Fisk.

Phytochemi, d. s. s. Plantechemi; s. Chemi.

Phæaker, det mythiske Navn paa et for Rigdom, Yppighed og Gjæstfrihed bekjendt Folk paa Øen Scheria, der antages for Kerkyra, det nuvær. Korfu. Hos dets Konge Alkinoos fandt Odysseus gjæstfri Modtagelse paa Tilbagerejsen fra Troja.

Phædon fra Elis, Sokrates's fra Platons Dialog „Phædon" bekjendte Yndling, stiftede den elisk-eretriske Skole. P., der var Søn af et fornemt Hus i Elis, kom som ungt Menneske kort før Sokrates's Død i Krigsfangenskab og maatte som Slave i Athen forrette

det laveste Arbejde, men blev paa Sokrates's Forbøn løskjøbt af en af dennes Venner. Efter Sokrates's Død stiftede han en Skole i Elis.

Phædra, Datter af Kong Minos paa Kreta, var gift med Theseus; da hun havde fattet Kjærlighed til sin Stifsøn Hippolytos og denne ikke besvarede hendes Følelser, bagvaskede hun ham hos Theseus, der lod ham dræbe. Senere hængte P. sig selv, nedtynget af Bevidstheden om sin Brøde.

Phædrus, romersk Fabeldigter, Augusts Frigivne, Forfatter til en Samling Fabler (»Fabulæ Æsopicæ«).

Phænomēn, oprindel. et græsk Ord, betegner alt, hvad der fremtræder som Gjenstand for Jagttagelse og Erfaring (paa Dansk har man foreslaaet Ordet „Fremtoning"). Platon stillede i Modsætning hertil „Noumenet", det, som tænkes; kun dette — ikke P. — kunde efter hans Lære være Gjenstand for sand Indsigt. For den nyere Videnskab stiller, navnlig efter Kant, denne Modsætning sig ganske anderledes; Tænkningens Gjenstand er selve P.s Love, og kun den Sandhed, der vindes ad denne Vej, er tilgængelig for Videnskaben; Noumenet betegner netop det, der ikke kan erkjendes (Kants „Ding an sich"). **Phænomenologī** er den af Hegel indførte Betegnelse for Læren om Bevidsthedens Forhold til sit Indhold. I sin „P. des Geistes" (1807) viste han, hvorledes Bevidstheden ved at tilegne sig Gjenstandens Begreb og blive sig dette Begreb bevidst som Moment i Tankens eget Væsen efterhaanden hæver sig fra det umiddelbare og sanselige til den absolute Fornufts Standpunkt.

Phøbe, Datter af Uranos og Gæa, Moder til Leto; før Apollon forestod hun det delphiske Orakel. P. er ogsaa Artemis's Navn som Maanegudinde.

Phøbos (d. e. den lysende), Solguden, et af Apollons Navne hos Homer.

Phønikien kaldte Grækerne og Romerne den c. 30 M. lange og 1—2 M. brede Kyststrækning i det nuværende Syrien samt de langs med samme liggende Øer fra Floden Eleutheros til hen imod Forbjærget Carmel; den var i Oldtiden stærkt befolket og havde flere betydelige Stæder. Phønikerne regnedes til Canaaniterne (s. d. A.) og kaldte selv deres Land Canaan; det var delt i flere Stater, der stod under Konger og havde en væsentlig aristokratisk Forfatning. Phønikerne vare Oldtidens største Handels- og Fabrikfolk, forstod sig fortræffelig paa Skibsfart og anlagde en stor Mængde Kolonier og Handelsetablissementer (paa Afrikas Nordkyst, Sicilien, Sardinien, Corsica og i Spanien, i tidligere Tider ogsaa paa de græske og lilleasiatiske Kyster). Gjenstandene for deres Handel vare højst forskjellige; de hentede Sølv fra Spanien, Guld fra Afrika og Indien, Krydderier fra Arabien. Indenlandske Industriprodukter vare Purpur, Metal- og Glasvarer, udskaarne Sager af Elfenben, Ibenholt og Rav. Opfindelsen af Bogstavskriften tillægges dem, idet de omdannede Ægypternes Billedskrift til virkelig Lydskrift. De rejste for Salomo og de følgende Jødekonger til Ophir (s. d. A.), for den ægyptiske Konge Necho langs Afrikas Kyst og naaede mod Nord ad Atlanterhavet til Britannien. Ved Assyrernes, Ægypternes, Babyloniernes, Persernes og Alexander d. stores Erobringstog bleve Phønikerne meget svækkede; ved Alexandrias hurtige Opblomstring kom efterhaanden deres Handel i Forfald. Blandt de phønikiske Stæder vare de mægtigste Sidon (allerede paa Josvas Tid) og Tyros, der stod i sin højeste Blomstring paa Salomos Tid; derfra anlagdes under Didos Anførsel Carthago. Andre Stæder vare Arados, Byblos og Berytos. — Phønikernes Religion var væsentlig en Naturcultus med Anerkjendelse af en mandlig og en kvindelig Naturkraft; deres betydeligste Guddomme vare Baal, Astarte og Aschera samt de 8 Kabirer (s. disse Art.); desuden dyrkede de Solen, Maanen og andre Naturkræfter. Levningerne af det phønikiske Sprog, der hørte til den semitiske Sprogæt og var nær beslægtet med Hebraisk, ere blevne undersøgte af Gesenius, Ewald og Renan m. fl.

Phønix, en mythisk Fugl hos de gamle Ægyptere, opbrændte sig ved Dødens Nærmelse paa Solgudens Alter i Heliopolis for i forynget Skikkelse at fremstaa af Asken. Ogsaa i den christne Sagnkreds forekommer den; den var det byzantinske Riges Emblem.

Phønix-Øer, en Gruppe af smaa Koraløer i Australien mellem 2° og 5° s. Br., 152° og 158° v. L., ere rige paa Guano og udbyttes navnlig af Nordamerikanerne.

Pi, π, det græske p, den af Archimedes anvendte og senere i Geometrien vedtagne Betegnelse for Fdrholdet mellem en Cirkels Peripheri og Diameter. Naar Radius betegnes ved r, vil altsaa Peripheriens Længde være $2\pi r$; Cirklens Indhold kan da vises at være πr_2. π indgaar ogsaa i andre Udtryk; saaledes er Ellipsens Areal πab, naar a og b betegne Halvaxerne, Kuglens Volumen $\frac{4}{3}\pi r^3$, hvor r er Radius, osv. π er et irrationalt Tal, tilnærmelsesvis udtrykt ved $\frac{22}{7}$ (Archimedes) eller $\frac{355}{113}$ (Metius); i Decimalbrøks Form (3,14159) er det angivet af Vieta med 11, af Lud. van Ceulen med 30, af Shanks med over 700 Decimaler.

Piacenza [tschēntsa], Romernes Placentia, befæstet Stad i Norditalien ved den højre Bred af Floden Po, 8 M. s. ø. for Milano. 35,000 J. (1881) i Staden og dens District. Bispesæde. Her er et stort, tidligere hertugeligt Residensslot, en prægtig Kathedralkirke og talrige Privatpaladser. Rytterstatuer for Alexander Farnese og hans Søn Ranuccio F. Skibsbro over Posloden. Silkemanufakturer. — I P. holdtes 1095 en forberedende Kirkeforsamling i Anledning af de paatænkte Korstog. Lebrun førte Titlen „Hert. af P."

Piacēre, it. [pjatschēre], Behag; s. Ad libitum. **Piacevole** [pjatschēvole], behagelig, musik. Foredragsbetegnelse.

Pīa desidēria, lat., fromme Ønsker, opr. Titelen dels paa et Skrift af Jesuiten Herm. Hugo (1627), dels ogsaa paa et af Spener (1675), hvori han udtaler sine Ønsker om en kirkelig Reform, bruges nu ordsprogsvis om Ønsker, der ikke have Udsigt til at gaa i Opfyldelse.

Piāna dei Grēci, Stad paa Sicilien, 2 M.

f. til v. for Palermo, en af Albanesere 1488 grundlagt Koloni, der endnu til Dels har bevaret sit oprindelige Sprog og Skikke. 9,000 J. i Staden og dens District.

Piāno, it. (fork. *p*), svagt; più p., svagere; pianissimo (fork. *pp*), meget svagt; p. forte (fork. *pf*) bet., at den enkelte Tone ell. Accord skal være svag og den følgende stærk.

Piāno, **Pianofōrte**, **Fortepiāno**, Fællesnavn for de bekjendte Tasteinstrumenter med Strænge, der ere en Udvikling af de ældre Claverinstrumenter (s. **Claver**) og væsentlig skille sig fra disse derved, at Strængene bringes til at klinge ved Slag eller Stød af Hammerhoveder, der ere betrukne med Filt eller Skind (Benævnelsen Hammerclaver, som undertiden bruges, er derfor ganske betegnende). Efter deres ydre Form deles de i taffelformede (P. carré), flygelformede (P. à queue) og opretstaaende (P. droit ell. Pianino). De store Flygeler kaldes Concertflygeler, de mindre Cabinetsflygeler. Som de vigtigste Dele af disse Instrumenter kunne her anføres: Strængene (der altid ere af Metal), Stemmestokken (den Bjælke, i hvilken er anbragt den hele Række af Stemmeskruer, omkring hvilke den ene Ende af Strængen vikles), Anhangspladen (den Metalplade, der er besat med korte Metalstifter, omkring hvilke den anden Ende af Strængen i Regelen fæstes ved et Øje), Resonansbunden (den udstrakte, tynde Flade af Fyrretræ, som ligger under Strængene, og paa hvilken Stolen (Stegen, af det tydske „Steg") er anbragt, der ved sine Metalstifter afgrænser den klingende Del af Strængen og forplanter Strængens Svingninger til Resonansbunden), Mechaniken (der bestaar af Tastaturet, Hammerværket og Dæmpningsapparatet) og Kassen. Dæmpningen styres af Pedaler, der paa de flygelformede og opretstaaende P. sædvanlig ere to, nemlig Fortepedalet, der løfter alle Dæmperne fra Strængene, og Pianopedalet ell. Forskydningspedalet, der flytter Tastaturet eller Hammerværket saa meget til Siden, at hver Hammer slaar paa to Strænge i Stedet for paa tre (hvilket i Noteringen angives ved una corda). Dette sidste Pedal kan paa Grund af Strængenes Beliggenhed ikke anvendes paa de taffelformede P., hvor man har søgt at erstatte det ved uldne Lapper, som blive skudte ind mellem Hamrene og Strængene. — Bartolommeo Cristofori (fejlagtig Cristofali ell. Cristofani), Instrumentmager i Firenze, indførte 1711 Hammermechanik, som hurtig blev almindelig i Italien; 1716 forelagde Franskmanden Marius tre Modeller til Hammerclaverer for Pariserakademiet, og nogle Aar efter foreviste Organist Schröter i Nordhausen for Hoffet i Dresden to Modeller, der dog først senere under Orgelbygger G. Silbermanns Behandling fik praktisk Betydning. Man kaldte det saaledes ombannede Instrument Fortepiano, fordi Hammermechaniken tilstedede en Modification i Klangstyrken, som manglede de ældre Claverinstrumenter. Disse hævdede ikke desto mindre deres Stilling i meget lang Tid og ere først i dette Aarh. ganske blevne fortrængte af Hammerclavererne. De moderne P. begynde i Regelen fra Contra-C (16 Fods C) og have et Omfang af 7½—8 Octaver. **Pianist**, Virtuos paa P.

Pianōsa, en lille italiensk Ø i Middelhavet, s. for Elba, benyttes som Straffekoloni.

Piarister ell. **Piarer**, de fromme Skolers Fædre, Guds Moders Fattige eller den paulinske Congregation, kaldes en af regelbundne Seculargejstlige bestaaende gejstlig Orden i den romersk-katholske Kirke. Stiftet i Rom 1597 af en spansk Adelsmand Joseph Calasanze (d. 1648) blev den organiseret 1607 ved en pavelig Bulle og paa ny stadfæstet 1621 af Pave Gregor XV. Dens Øjemed var at meddele Ungdommen fri Undervisning; derved kom den i mange Conflicter med Jesuiterne, som af Misundelse agiterede imod den og fik Pave Innocens X til at forbyde P. at antage Novicer. Senere fik den dog sine Privilegier fornyede og udbredte sig navnlig i Østerrig, Polen og Schlesien, hvor mange lærde Instituter og Folkeskoler endnu staa under dens Bestyrelse, til Dels fordi den har afholdt sig fra Politik. Dens indre Organisation og Ordensdragten ligne Jesuiternes.

Piassāvapalmen (Attalea funifera) hører hjemme i Brasilien. Foruden at alle Arterne af Slægten A. levere en fortræffelig Palmekaal, udmærker P. sig ved sine meget stærke og seje Bladtrævler, af hvilke der foruden andre Gjenstande, saasom Koste og Maatter, forfærdiges Tov; navnlig faar den stor Betydning ved at anvendes til Skibstov paa Grund af sin Evne til at modstaa Vandets Indvirkning. Af dens Frugter (Palmenødder) bruges Skallen til Drejerarbejde.

Piāst, den mythiske Stamfader til det efter ham opkaldte Dynasti i Polen, skal i Midten af det 9de Aarh. fra simpel Bonde have hævet sig til Hertug i Polen og førte en vis og fredelig Regering. Hans Efterkommere, **Piasterne**, regerede derefter længe i de polske Lande, delte i forskjellige Linjer. Kongestammen uddøde paa Sværdsiden 1370 med Casimir III; men i Masovien regerede Piasterne som Hertuger til 1526, i Schlesien til 1675.

Piātra, Stad i Konger. Rumænien ved Floden Bistritza, 13 M. v. til s. for Jassy. 20,000 J. Tømmerhandel.

Piātti, Alfredo, f. 1823 i Bergamo, ypperlig Violoncelvirtuos, som paa sine Concertrejser 1844 kom til London, hvor han siden 1859 har haft regelmæssigt Ophold i Musiksaisonen og indtaget en fremragende Stilling baade som Solist og Kvartetspiller. Af P. haves ogsaa en Del Violoncelcompositioner.

Piauhy [piāūi], Prov. af Brasilien, omgiven af Prov. Ceara, Pernambuco, Bahia, Goyaz og Maranhão samt paa en kort Strækning af Atlanterhavet. 5,480 □ M. med 240,000 J. (1883), hvoraf 19,000 Slaver. Landet er mod Ø. omgivet af Bjærge, der sænke sig ned mod Paranahyba-Sletten, i hvilken Floden Paranahyba danner Vestgrænsen. Den optager fra højre Side Floderne Urussu, Gurgueso, Piauhy, Poty og Longa. Klimaet er usundt, men Jordbunden frugtbar med udmærkede Græsgange. Hovedstad Therezina ved Paranahyba.

Piāve, Flod i Norditalien, udspringer paa Alperne paa Grænsen af Tirol og Kärnten og falder gjennem to Arme i Adriaterhavet.

Piāzza, it., Plads, Torv. P. del pōpolo

(Folkepladsen), den store Plads i Rom inden for den nordlige Port Porta del popolo (Folkeporten), prydet med en ægyptisk Obelisk. Fra denne Plads udgaa 3 lige Gader i Straaleform, Ripetta mod Vest, Corso i Midten og Babuino mod Øst.

Piāzza, med Tilnavnet **Armerina**, Stad paa Sicilien, 17 M. s. ø. for Palermo. 20,000 J. i Staden og dens District. Bispesæde.

Piāzzi, Gius., ital. Astronom, f. 1746, d. 1826, var først Professor i Mathematik ved Universitetet paa Malta, senere efter dettes Ophævelse i nogen Tid Præst og Docent i Theologi, men vendte 1780 tilbage til sin mathematiske Virksomhed som Professor i Palermo, hvor han 1789 blev Directeur for det da oprettede astronomiske Observatorium. 1817 flyttede han til Napoli som Generaldirecteur for Observatorierne i Napoli og Palermo. P. opdagede 1 Jan. 1801 Planeten Ceres, har udarbejdet to meget nøjagtige og fuldstændige Stjernekataloger (1808 og 1814, det sidste paa 7,646 Stjerner) og udgivet en fortrinlig Lærebog, »Lezioni di astronomia« (1817).

Pibe, tidligere ethvert fløjteagtigt Instrument af Træ; man kaldte derfor i det 14de Aarh. enhver Instrumentist i den Tids Musikanterlav **Piber** (jvfr. Hoboist). Nu forstaar man sædvanlig ved Ordet ethvert Instrument af Træ eller Metal, der er forsynet med en saakaldt „Kjærne", gjennem hvilken den indblæste Luft gaar til Instrumentets Corpus (Rør), hvori Tonen dannes, saasom Signalpiben, Orgelpiben. **Pibeværk**, Complexet af Piberne i et Orgel (jvfr. Orgel).

Pibe, Vinmaal af temmelig forskjellig Størrelse efter den Vin, det indeholder. I Danmark kan man regne 1 P. Madeira til 432 à 448 Potter, Marsala-Madeira 432, Malaga 588, Portvin 528 og Sherry 442 Potter.

Pibefisk (Fistularia), ejendommelig Fiskeslægt fra de varme Have af Fløjtefiskenes Familie, har et langt, tyndt, nøgent Legeme, et langt, sammentrykt Hoved med en lille Mund og kun svagt udviklede Finner; fra Midten af Halefinnen, der er kløftet, udgaa 1 eller 2 lange Traade.

Pibehare (Lagomys), nordisk Gnaverslægt af Harernes Familie, afviger især fra Harerne derved, at dens Bagben og Øren ikke ere forlængede i den Grad, som hos Haren, og at Halen ikke er synlig udvendig. Der kjendes flere Arter, som bebo Nord- og Mellemasien (f. Ex. Sibirien) og Klippebjærgene i Nordamerika, og som til Vinterbrug samle sig smaa Høstakke om Efteraaret.

Pibeler, en lysfarvet, plastisk, sandfri Lerart, der er fedtet at føle paa og brændes hvid uden at smelte. P. anvendes til Tobakspiber, Digler, ildfaste Sten, Fajence osv. og forekommer hos os paa Bornholm. S. Bolus.

Pic, fr. [pikh], eng. **Peac** [pihk], sp. og ital. **Pico**, højt og spidst Bjærg, Bjærgkegle. Bekjendte ere især P. paa Tenerifa og flere P. i Pyrenæerne, som P. d'Anethou.

Picadōr, den ridende Tyrefægter, som med Lansen tirrer Tyren, indtil Matadoren gjør det af med den.

Picard, Jean [kāhr], fransk Astronom, f. 1620, Præst, blev ved Pariserakademiets Indstiftelse et af dettes første Medlemmer og udførte 1669—70 den første nøjagtige franske Gradmaaling mellem Malvoisine og Amiens, hvorved for første Gang Vinkelinstrumenter med Kikkert bleve benyttede. Resultatet nedlagde han i »La Mesure de la Terre« (1671). 1671 besøgte han det allerede den Gang helt forfaldne Uranienborg paa Hven: »Voyage d'Uranibourg ou Observations faites en Danemark« (1680). Herfra bragte han Ole Rømer med til Paris. 1679 grundlagde han den endnu bestaaende franske Almanak »Connaissance des temps« og redigerede den til sin Død 1682. Han har desuden anstillet mange astron. Jagttagelser, og hans talrige Afhandlinger dreje sig mest om astron. og geodætiske Jagttagelsesmethoder; særlig fremhæves hans »Traité du nivellement« (2den Udg. ved La Hire 1684).

Picard, Louis Benoît [s. o.], fransk dramatisk Forfatter, f. 1769 i Paris. Efter at have forsøgt sig som Advocat bragte Omgangen med Collin d'Harleville og Andrieux ham til at vælge Forfatterbanen. Hans Produktion begynder allerede 1789. Hans Opéra comique »Les Visitandines« (1792), siden kaldt »Pensionnat des jeunes demoiselles«, vakte først Publikums Opmærksomhed, som han vidste at fængsle i en lang Række Aar. »Médiocre et rampant, ou le moyen de parvenir« (1797) i 5 Akter paa Vers er et talentfuldt Tidsbillede (Titelen er et Citat af Beaumarchais's »Mariage de Figaro«). 1797—1807 traadte P. selv op som Skuespiller; 1801 blev han Directeur for Theatret i Rue Louvois og udviklede en overordentlig Frugtbarhed som Forfatter. Han har skrevet mer end 80 Stykker; som det bedste anses »Les marionnettes« (1806). 1807 blev han Medlem af Akademiet og Directeur for Odéon. Sine senere Stykker udarbejdede han mest i Forening med andre. Hans Romaner ere uden Betydning; hans Komedier udmærke sig ikke ved slaaende Charakterskildring eller psychologisk Dybde, men ved Lethed i Anlæg og Udførelse, en naturlig og livlig Dialog og et aldrig svigtende godt Humeur. Under Napoleon I dirigerede P. den store Opera, siden 1816 Odéon, efter dettes Brand 1818 Théâtre Favart, derpaa 1820 Odéon efter dets Gjenopførelse. D. 31 Dec. 1828.

Picard, L. J. Ernest [s. o.], fransk Statsmand, f. 24 Dec. 1821 i Paris, blev 1844 Advocat og 1846 Dr. jur. 1857 understøttede han virksomt E. Olliviers Valg, bl. a. som Medbestyrer af »Siècle«, og valgtes selv n. A. til den lovgivende Forsamling, hvor han gjorde skarp og vittig Opposition mod Kejserdømmet. 1864 skilte P. sig fra Ollivier, fordi denne nærmede sig Kejserdømmet; men i Foraaret 1870 organiserede han selv et saakaldt „constitutionelt Venstre" i Modsætning til de „uforsonlige" under Gambetta, medens han dog med stor Styrke forlangte Opløsning af den Forsamling, der var valgt efter officielle Candidaturer. Som Medlem af den nationale Forsvarsregering i Sept. 1870 overtog han Finanserne og styrede dem med udmærket Dygtighed; ogsaa reddede han 31 Oct. s. A. ved sin Koldblodighed og Energi Regeringens ov-

rige Medlemmer, der vare tagne til Fange paa Raadhuset af „Communens" senere Tilhængere. I Jan. n. A. deltog han i Underhandlinger om Vaabenstilstand og senere i de egentlige Fredsunderhandlinger, var 19 Febr.—31 Maj Indenrigsminister, derefter Afsending i Brysel indtil 10 Nov. og senere i Nationalforsamlingen et vigtigt Medlem af det maadeholdne republikanske Parti. Han valgtes 1875 til livsvarig Senator og døde 14 Maj 1877.

Picārder, Fordrejelse af Begharder, et Øgenavn, som er blevet brugt baade „om den frie Aands Brødre og Søstre", om Hussiterne og om de mähriske Brødre.

Picardiet, et af Frankrigs gamle Landskaber mod N., omfatter nu Dep. Somme og Dele af Pas de Calais, Oise og Aisne. — P. kom tidlig under Frankerne, var en kort Tid som Grevskab forenet med Flandern, men har siden uafbrudt udgjort en Del af Frankrig.

Picart, Etienne [kāhr], fransk Kobberstikker, bekjendt under Navnet »le Romain«, f. 1632 i Paris, d. 1721 i Amsterdam, opholdt sig meget længe i Rom og stak et stort Antal Blade, men staar tilbage for sin Søn, **Bernard P.**, f. 1673 i Paris, d. 1733 i Amsterdam. Denne var først Elev af sin Fader, siden af Leclerc og fik meget tidlig Navn som Kobberstikker. Han opholdt sig den længste Tid af sit Liv i Holland. P. har stukket indtil 1,300 Blade, dels efter andre Mestre, dels efter egen Opfindelse, bl. a. »Cérémonies religieuses de toutes les nations« samt »Superstitions anciennes et modernes«, i alt 11 Bd. i Fol. (1725—43).

Piccini, Nicolo [pitschini], f. 1728 i Bari, d. 7 Maj 1800 i Passy ved Paris, Elev af Leo og Durante i Napoli, begyndte sin Virksomhed som Operacomponist 1754 og componerede 1760 »Cecchina«, der ikke blot gik Italien rundt, men blev opført i forskjellige andre Lande, og som tillige er mærkelig derved, at de udvidede Finaler med Forandring af Tonearter og Tempoer, som efter P. bleve gængse i alle Operaer, her findes anvendte for første Gang. Indtil 1776 skal han i Følge sin Biograph Singuené have skrevet over 130 Operaer. Hos Fétis findes Titelen anført paa 80 af hans samtlige Operaer. 1776 kaldtes han til Paris for at skrive franske Operaer og særlig for at være det Partis Bannerfører, der holdt paa den italienske Musik i Modsætning til Glucks store Opera (jvfr. **Gluck**). Efter at P. i et Aar havde studeret det franske Sprog, componerede han »Roland«, der trods Modstandernes Cabaler gjorde stor Lykke, og han steg end mere i Publikums Yndest, da der blev givet ham Lejlighed til at opføre sine bedste italienske Operaer med italienske Sangere. Den følgende franske Opera »Atys« blev i Begyndelsen kølig optaget, men vandt snart Terrain, og P. formaaede endnu at hævde sin Stilling lige over for Gluck; men da det overdroges begge at skrive Musik til en og samme Text („Iphigenia paa Tauris"), faldt P. i Kampen mod sin overlegne Modstander. Efter Glucks Bortrejse fik P. en ny Rival i Sacchini, lige over for hvem han dog længe hævdede sig, særlig med »Didon« (1783), et af hans fortrinligste Arbejder. Fra nu af forværredes hans Liv paa forskjellig Maade. Ved Revolutionen mistede han det meste af hvad han ejede, og 1791 vendte han hjem til Napoli, hvor han ved Uforsigtighed paadrog sig Hoffets Unaade og endog i lang Tid havde Husarrest som mistænkt Republikaner. 1798 kom han i fattige Omstændigheder atter til Paris, hvor han fik en lille Erstatning for lidte Tab og kort før sin Død en Ansættelse ved Conservatoriet. P. har ogsaa skrevet Oratorier, Psalmer og andre kirkelige Sager. Han roses som en hæderlig Charakter, fri for Intriguer og villig til at anerkjende sine Rivalers Begavelse.

Piccolo, ital., lille, f. Ex. **Flauto p.**, ogsaa alene kaldet P., den lille Fløjte, Octavfløjte.

Piccolōmini, en gammel berømt italiensk Slægt, der stammede fra Rom, men senere nedsatte sig i Siena og kom i Besiddelse af Hertugd. Amalfi. Til den hørte **Æneas Sylvius Barthol. P.**, der 1458 blev Pave (s. **Pius** II). — Foruden ham er især bekjendt **Ottavio P.**, Hertug af Amalfi, f. 1599, en af de berømteste kejserlige Feltherrer i Trediveaarskrigen, som i Slaget ved Lützen skal have commanderet det Rytterregiment, mod hvilket Gustav Adolf fandt Døden. P. bidrog siden meget til Wallensteins Fald og fik efter dennes Mord en Del af hans Godser. Han kæmpede fremdeles heldig mod de svenske, stod 1643—48 i spansk Tjeneste mod Franskmændene og Hollænderne i Nederlandene, blev derpaa af Kejseren udnævnt til Feltmarschal og efter Fredsslutningen til Rigsfyrste 1649. Han døde 1656 i Wien uden Børn; Sønnen Max i Schillers „Wallenstein" er en Broder- og Adoptivsøn. Hans Godser (deriblandt Hersk. Nachod i Bøhmen) gik i Arv til Broderens Efterkommere, som forplantede Slægten.

Picēnum, Landskab i Mellemitalien mellem Apenninerne og det adriatiske Hav, var i den ældste Tid beboet af Umbrerne; disse bleve besejrede af Sabinerne, der fik Navn af **Picenter**. Efter at være overvundne af Consulen Publ. Sempronius 268 f. Chr., bleve de romerske Forbundsfæller. En stor Del af Picenterne drog til det sydlige Campanien, hvor Picentia blev deres Hovedstad.

Pichegru, Charles [pischgrü], fransk General, f. 16 Febr. 1761 i Franche-Comté af ringe Stand, blev oplært i et Franciskanerkloster og brugtes som Hjælpelærer i Mathematik ved Krigsskolen i Brienne. 1783 indtraadte han i Hæren og tog som Sergent Del i det sidste Felttog i den nordamerikanske Frihedskrig. Han sluttede sig med Iver til Revolutionen og blev som ivrig Republikaner Formand for Jacobinerklubben i Besançon. 1792 førte han en Bataillon af Nationalgarden til Rhinhæren, blev paa Saint-Justs Anbefaling n. A. Divisionsgeneral og fik i Febr. 1794 efter Hoches Afgang Anførselen over Nordhæren. Han sejrede i flere Træfninger, indtog i Sommerens Løb Flandern og gik i den strænge Vinter 1794—95 over de tilfrosne Floder ind i Holland, som han helt indtog. Under et Ophold i Paris fik han det Hverv at undertrykke Jacobinernes Opstand 2 Apr. 1795; men da han var vendt tilbage til Hæren, traadte han i hemmelige Underhandlinger med Prinsen af Condé om at gjenoprette Kongedømmet.

Dette opdagedes, men Directoriet nøjedes med at fratage ham Commandoen i Febr. 1796. I Apr. n. A. blev P. valgt til de 500s Raad, blev dets Formand og var Hovedmanden for de Planer, der sigtede til en monarchisk Restauration; men ved Directoriets Statscoup 4 Sept. blev han fængslet og tillige med en Mængde andre Deputerede ført til Cayenne. Herfra undkom han i Juni 1788 til Paramaribo, tog til England og derfra til den russiske Hær, som under Korsakov kæmpede i Schweiz. Efter dennes Nederlag ved Zürich vendte P. tilbage til England og indgik her 1803 Sammensværgelse med G. Cadoudal, Polignac'erne o. fl. imod Bonaparte. Sammensværgelsen blev dog tidlig forraadt, og da P. i Febr. 1804 forklædt kom til Paris, blev han 28 Febr. om Natten fængslet og ført til Temple, hvor han, inden Dommen faldt, 6 Apr. om Morgenen blev funden kvalt i sin Seng — om ved Selvmord eller ved Snigmord, lader sig ikke afgjøre.

Pichincha [tschintscha], en over 15,000 F. høj Vulkan i de ecuadorske Andes i Sydamerika, n. v. for Quito.

Pichler, Adolf, tysk Forfatter, f. 4 Sept. 1819 i Erl i Tirol, drev allerede i Innsbruck mangesidige Studier, studerede dernæst Medicin og Naturvidenskaber i Wien, deltog 1848 som Friskare-Anfører i Forsvaret af Tirol mod Italienerne og blev n. A. ansat ved Gymnasiet i Innsbruck. Hans ihærdige Bestræbelser for Udbredelsen af liberale Ideer i Tirol skaffede ham mange Fjender og umuliggjorde, trods hans anerkjendte Fortjenester som Naturforsker, længe hans Ansættelse ved Universitetet; først 1867 udnævntes han til Professor i Mineralogi og Geognosi i Innsbruck. Foruden naturvidenskabelige og historiske Skrifter har han udgivet talrige belletristiske Arbejder (lyriske og episke Digte, Epigrammer, Noveller, Sørgespil), blandt hvilke særlig fortjene at fremhæves de friske og ukunstlede Skildringer af hans Hjemlands Natur og Folkeliv i „Aus den Tiroler Bergen“ (1861) og „Allerlei Geschichten aus Tirol“ (1867).

Pichler, Carol. v., tysk Forfatterinde, f. 1769 i Wien. I sin Fader, Hofraad v. Greiners Hus fik hun en omhyggelig Opdragelse og blev 1796 gift med den senere Regeringsraad v. P., hvis Hus ved hende i en Aarrække fik en vis Betydning som literær Salon. Efter nogle Ungdomsdigte af ringere Værdi skrev hun en Række Romaner, hvoraf „Agathokles“ (1808) er den mest bekjendte. De have en patriotisk, moralsk-religiøs Tendens, deres Stil er klar, men ofte vel bred; af de senere kunne nævnes „Die Belagerung Wiens im Jahre 1683“ (1824), „Die Schweden in Prag“ (1827) og „Die Wiedereroberung von Ofen“ (1829). Livfuldere og interessantere end Romanerne ere mange af hendes talrige mindre Fortællinger. D. 1843 i Wien. Hendes „Sämtliche Werke“ (60 Bd., 1828—44) suppleredes endnu med „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben“ (1844).

Pichler, Joh. Anton, en af det 18de Aarh.s mest berømte Ædelstenskærere, f. 1697 i Brixen i Tirol, d. 1779 i Rom efter at have opholdt sig i Italien siden sin Ungdom. Hans Arbejder, dels efter Antiker, dels efter egen Opfindelse, skattes meget højt. — Hans Søn, Johann P., f. 1734 i Napoli, d. 1791 i Rom, udmærkede sig i høj Grad baade som Stenskærer og som Email- og Pastelmaler. I sine bedste Arbejder staar han jævnbyrdig med Faderen. — Dennes Halvbroder, Johann Joseph P., f. 1740 i Rom, erhvervede sig et stort Navn i samme Kunst, medens Johann Peter P. af samme Slægt, f. 1765 i Botzen, d. 1806 i Wien, gjorde sig bekjendt som Kobberstikker, navnlig ved sine Blade i den sorte Kunst.

Pichonne [schühn] eller Quart, ældre Vinmaal i Marseille, lig 0,276 danske Potter.

Pickles [pickls], s. Mixed pickles.

Pick-pocket eng. [pikk pökket], Lommetyv.

Pico, 1) en af de Portugal tilhørende azoriske Øer i Atlanterhavet (s. Azorerne), indtil 7,460 F. høj og vulkansk. 2) P. de Teyde, s. Canariske Øer.

Pico, Giov., Greve af Mirandola, Fyrste af Concordia, f. 1463, blev allerede som ganske ungt Menneske betragtet som et Vidunder af Lærdom i alle Datidens Videnskaber. 1486 tilbød han i Rom offentlig at forsvare 900 Theses i forskjellige Fag; men 13 af dem bleve erklærede for kjætterske; derfor kom Disputatsen ikke i Stand, og først 1493 frikjendte Pave Alexander VI ham for Kjætteri. Hans Grundtanke var den, at al Videnskab i sidste Instans maatte føre til at bekræfte Aabenbaringens Sandhed, hvilket han udtalte i den Grundsætning: „Philosophien søger Sandheden, Theologien finder den, Religionen besidder den“. I sine sidste Aar levede han udelukkende for Studiet af den hellige Skrift og tænkte paa at drage Verden rundt for at prædike Christus, da han døde 1494, kun 31 Aar gl.

Picot, François Edouard [kō], fransk Maler, f. 1786 i Paris, d. 1868, hørte til Davids Skole, men udmærkede sig ved en varmere og mere levende Farve. Ganske naturlig paavirkedes han derfor af den sejrende romantiske Skole uden dog at kunne gaa op deri. Imidlertid indtager han en betydelig Stilling i den franske Malerkunsts Historie som Lærer for mange af den nyere Tids Kunstnere, Pils, Cabanel, Henner, Bouguereau o. fl.

Picpusforeningen, et katholsk Missionsselskab i Paris, stiftet 1805 af Pierre Coudrin (d. 1837), har sit Navn af Gaden Picpus i Paris, hvor den havde sine to første Huse. Medens den har uddannet Missionærer i Hundredvis, navnlig til Hedningelandene, have andre Foreninger, især „Foreningen i Lyon til Troens Udbredelse“, indsamlet de fornødne Pengebidrag. Jvfr. Mission.

Picter, det keltiske Folk, der i de første Aarhundreder e. Chr. beboede Skotland, og som tidligere af Romerne kaldtes Caledoniere. Picti var et Øgenavn, Romerne gav dem, fordi de tatoverede sig, men de optog selv Navnet i Oversættelse, Cruithne. I 2den Halvdel af 6te Aarh. bleve P. omvendte til Christendommen af Columba (s. d. A.). 603 bemægtigede Skoter fra Dalriada i det nordlige Irland sig de sydvestlige Dele af Landet, og Kongeslægten her blev omtr. 840 Herrer ogsaa i P.s Land, hvorved efterhaanden Benævnelsen Skotland op-

kom. P. ere Stamfædre til de skotske Højlændere, som til Dels endnu tale P.s Sprog (s. Kelter). Medens Romerne beherskede Britannien, opførte de forskjellige Grænsefæstninger mod P., Pictervolde; af den af Kejser Hadrian opførte imellem Solwaybugten og Tyneflodens Munding findes endnu Levninger.

Pictou [tu], Stad i den engelske Koloni Nova Scotia i Nordamerika, ved Northumberland Strædet, som skiller Nova Scotia fra Prins Edvards Ø. 4,000 J. Ypperlig Havn. Kullejer.

Picus, en gammelitalisk sandsigende Gudedom, Søn af Saturnus og Fader til Faunus; efter Sagnet blev han af Kirke, hvis Kjærlighed han havde forsmaaet, forvandlet til en Spætte, hvilken Fugl paa Grund af Lyden af dens Pikken regnedes blandt Varselfuglene.

Pie, eng. [pej], Postej; Kjød, Fisk, Frugt ell. a., indbagt i en Dej.

Pié var indtil 1859 den spanske Fod, i Castilien lig 0,888, i Madrid lig 0,898 danske Fod. Den deltes i 12 Pulgadas à 12 Lineas. I Buenos Ayres er P. lig 0,920 d. Fod.

Pièce, fr. [piæhs], et Stykke, Pengestykke; ogsaa et lille Skrift, Flyveskrift; Theaterstykke. P. de rideau [dø ridô], lille Theaterstykke, der opføres før Aftenens Hovedstykke; p. de résistance [dø stängs], Hovedretten ved et Maaltid o. lign.

Pied [piē], den gamle franske Fod, der havde forskjellig Størrelse; vigtigst er den, der anvendtes i Paris (s. d. A.); 1 P. (P. de roi) à 12 Tommer (Pouces) à 12 Linjer (Lignes) à 12 Punkter (Points) var lig 0,32484 nye Metre ell. 1,035 danske Fod. — Betegnelsen P. bruges ogsaa om den schweizerske Fod, lig 3 Decimeter eller 0,9559 danske Fod.

Piedestāl, et Fodstykke, der tjener til at løfte noget i Vejret (i Bygningskunsten en Søjle, i Billedhuggerkunsten en Billedstøtte ell. Buste).

Piehl, Karl [pihl], svensk Ægyptolog, f. 30 Marts 1853 i Stockholm, blev Student i Upsala 1872, tog Doctorgraden 1881 og udnævntes s. A. til Docent i Ægyptologi ved Upsala Universitet. Han begyndte sit ægyptologiske Studium 1873, studerede i Christiania og Paris, besøgte de fleste europæiske Museer og har gjentagne Gange opholdt sig i Ægypten. Foruden en Mængde Afhandlinger i svenske, tyske og franske Tidsskrifter har han skrevet »Petites Études Égyptologiques« (1881), »Dictionnaire du Papyrus Harris Nr. I« (1882) og »Inscriptions hiéroglyphiques recueillies en Europe et en Égypte« (1886).

Piémont, fr. [mõng], it. Piemonte, lat. Pedimontium (d. e. Landet ved Foden af Bjærgene, au pied du mont), et Fyrstendømme i Norditalien, der udgjorde Hovedbestanddelen af det forr. Konger. Sardinien og nu omfatter de italienske Prov. Alessandria, Cuneo, Novara og Turin. 533 □ M. med 3,173,000 J. (1885). Det omgives mod N., V. og S. af Alperne og er i Hovedsagen en vandrig, særdeles frugtbar og veldyrket Slette, der frembringer Korn, Vin, Frugt, Trøfler m. m., ligesom der ogsaa drives betydelig Kvæg- og Silkeavl. I Industrien indtager Silkeværiet den første Plads. — P. omfatter flere tidligere Markgrevskaber (især Susa og Saluzzo) og mindre Lande, som i Tidens Løb samledes under Hertugerne af Savoien, Susa allerede 1073, Saluzzo først 1601. En Del af disse Lande blev 1312 ophøjet til et Fyrstendømme P. og tilhørte 1247—1418 den yngre Linje af Huset Savoien. 1802 blev P. indlemmet i Frankrig, men gaves 1814 tilbage til Kongeriget Sardinien.

Piēno, it. (fr. plein), fuld, fuldstemmig, f. Ex. coro p., fuldt ell. helt Chor, con suono p., med fuld Stemme, organo p., fuldt Værk (Orgelspillets forte).

Pierantōni-Mancini, Grazia [tschini], ital. Digterinde, f. 1843, 1868 gift med jurid. Professor Augusto P. i Rom, blev moderne ved fine velformede »Poesie« (1879), ved Novellen »Lidia« (1880) og »Commedia d'infanzia« (1881).

Pierce, Franklin [pihrs], nordamerikansk Præsident 1853—57, f. 1804 i Staten New-Hampshire, var Søn af Benjamin P., der under Frihedskrigen svang sig op til Brigadegeneral og 1827 blev Statens Gouverneur. S. A. blev P. Sagfører, 1829 Medlem af Statens lovgivende Forsamling og 1832 dens Formand, 1833 Medlem af Unionens Repræsentanthus og 1837—42 af Senatet. Da Krigen mod Mexico brød ud 1847, gik han med som Oberst for et Militsregiment og udmærkede sig ved flere Lejligheder. 1852 valgtes han af Demokraterne til Unionens Præsident (1853—57) og fremmede som saadan afgjort Sydens Interesser, baade ved Nebraskabillen og i Forsøgene paa at vinde Cuba; den senere Præsident for Sydstatsforbundet, Jefferson Davis, var P.s Krigsminister og fornemste Raadgiver. Ogsaa under Borgerkrigen 1861—65 viste P. aabent sin Sympathi for Syden og tilraadede stadig Fred; d. 8 Oct. 1869.

Pierider kaldtes Muserne efter deres Fødested, det makedoniske Landskab Pieria.

Piero delle Vigne [vinje], berømt Retslærd og Statsmand i det 13de Aarh., f. i Capua af ringe Herkomst, blev af Kejser Frederik II ophøjet til kejserlig Raad og til sidst til Kansler. Han erhvervede sig i denne Stilling Kejserens fulde Tillid, idet denne raadspurgte ham i alle vigtige Anliggender, og P. optraadte som en bjærv Forkæmper for sin Herre mod Paverne Gregor IX og Innocens IV, hvorved han bidrog meget til, at den mod Kejseren udslyngede Banstraale blev uden Virkning. Men uagtet sine Fortjenester blev han mistænkeliggjort hos Kejseren, som om han havde forsøgt at forgive denne, hvorfor Frederik, der ved gjentagne Mordforsøg var bleven gjort mistænksom, skal have ladet Øjnene stikke ud paa ham og kastede ham i Fængsel i Pisa, hvor han 1249 gjorde Ende paa sit Liv, idet han efter Sagnet af Fortvivlelse knuste Hovedet mod Fængselsmuren. Af hans Skrifter er hans »Epistolarum libri IV« (udg. 1740 af Iselin, 2 Bd.) et Kildeskrift for Frederik II.s Historie. Han var bekjendt som Digter og har bl. a. skrevet den første italienske Sonet.

Pierre, Saint [sæng piār], 1) med Tilnavn les Calais, Flække i det franske Dep. Pas de Calais i Nærheden af Calais, med 33,000 J. og betydelig Industri i Kniplinger, Jærnstøbe-

gods og Maskiner. — 2) P. eller **St. Peters Port,** Stad paa Østkysten af den engelske Kanalø Guernsey, med befæstet Havn og 17,000 J. — 3) Stad paa Vestkysten af den franske Ø Martinique i Vestindien, med 24,000 J., taalelig god Red og en botanisk Acclimatisationshave for ostindiske Vækster. Bispesæde. — 4) Stad paa Sydvestkysten af den franske Ø Réunion ell. Bourbon i det indiske Ocean s. for Madagaskar, med 15,000 J. og en 1862—63 anlagt Havn. — 5) Ø i Atlanterhavet ved Nordamerikas Østkyst tæt s. for Newfoundland, danner med Store- og Lille-Miquelon en fransk Koloni, der tjener som Tilholdssted for de franske Fiskere paa Newfoundlandsbankerne.

Pierret, Paul [ræ], fransk Ægyptolog, f. 1836, begyndte 1863 sine ægyptologiske Studier og ansattes ved det ægyptiske Museum i Louvre, 1867 som Assistent og 1876 som Conservator. Blandt hans Værker maa nævnes: »Dictionnaire d'Archéologie égyptienne« (Par. 1875), »Vocabulaire hiéroglyphique« (1876), tre Bind af »Études égyptologiques« (1872—78), »Panthéon égyptien« (1880) samt en fuldstændig Oversættelse af den ægyptiske Dødsbog (1881).

Pierrot [ro], en komisk Maske, der opstod paa det franske Theater 1688 ved et Slags Sammensætning af den neapolit. Pulcinella og Harlekin og senere gik over i Maskekomedien. P.s Charakter ligner Pulcinellas; han er lettroende, nysgjerrig, slikvorn og i lige høj Grad Knjon og Dumrian. Dragten er vid med meget store Knapper. Paa Hovedet bærer han en stor graa Hat, under den oprindel. en lille sort Hætte. Ansigtet er som Dragten kridhvidt, Munden meget stor. Casorti og Volkersen have vundet Navn hos os som Fremstillere af denne Figur.

Pierson, Blanche [sōng], fransk Skuespillerinde, f. 1842 paa Øen Réunion, kom i en tidlig Alder til Frankrig og debuterede 1854 paa Ambigu-Theatret, gjorde først større Opsigt 1858 paa Vaudeville i „En fattig ung Mands Eventyr", optraadte 1864—75 paa Gymnase og drog derfra igjen til Vaudeville, hvor hun navnlig har vundet Ry i Hovedrollerne i Sardous Lystspil.

Piesport [pīhs], Landsby i den preussiske Rhinprov. ved Floden Mosel, 8 M. n. ø. for Trier, med Avl af fortrinlig Vin.

Pietà, it., er i Kunstsproget en kort Betegnelse for Fremstillingen af Kvindernes, særlig Madonnas Sorg ved Christi Lig, undertiden ogsaa for andre Optrin af Jesu Død, selve Korsfæstelsen, Nedtagelsen af Korset og Gravlægningen. Det mest storartede Exempel paa en P. er Michel Angelos Gruppe i Peterskirken i Rom, „Madonna med Jesu Lig paa Skjødet". Til Rejsealtre og lign. udførtes saadanne Fremstillinger tit i Middelalderen i lille Format, udskaarne i fint Træ ell. Elfenben.

Pieter-Maritsburg [pītter], Hovedstad i den engelske Koloni Natal i Sydafrika, 10 M. v. n. v. for Port Natal, med 14,000 J., livlig Handel og Jærnbane til Port Natal. Katholsk Bispesæde. Grundlagt 1837 af Boere og opkaldt efter deres 2 Førere.

Pietēt (lat. pietas), Fromhed, barnlig Kjærlighed og Hengivenhed til Forældre, Velgjørere osv., især som den viser sig i Mindet om Afdøde. **Pietister og Pietisme,** en religiøs Retning, navnlig inden for den protestantiske Kirke, som i sin Iver for Fromhed er tilbøjelig til at lægge for stor Vægt paa udvortes Fromhedsgjerninger, særlig paa Afholdenhed fra verdslige Fornøjelser, Skuespil, Dans, Kortspil osv. En saadan Retning vil altid findes i Kirken og have sin Betydning som Modvægt imod en død Orthodoxi, over for hvilken den minder om, at det for at være Christen ikke er nok at kjende Troslæren, men at man maa leve som en Christen. Egentlig historisk Betydning saa vel som sit Navn fik P. dog først, da Speners Disciple Francke, Anton og Schade, Docenter ved Universitetet i Leipzig, 1686 begyndte at holde opbyggelige Forelæsninger (»Collegia pietatis«) over Bibelen baade for Studenter og Lægfolk, hvilket vakte saa meget mere Opsigt, som de holdt dem paa Tydsk, i Stedet for paa Universitetssproget Latin. P.s Modstandere, navnlig de theologiske Professorer Carpzow i Leipzig og Löscher i Wittenberg, fik dem 1690 fordrevne fra Leipzig, og 1691 maatte Spener selv forlade sit Embede som Hofpræst i Dresden, men han blev nu Provst i Berlin og vandt her en saadan Indflydelse hos Kurfyrst Frederik III, at denne 1694 stiftede et Universitet i Halle, som blev P.s Hjem. De Missionsselskaber og andre religiøse Foreninger, som nu dannedes rundt omkring, deriblandt ogsaa Brødremenigheden, skyldte P. i Halle deres Oprindelse, ligesom ogsaa de fleste af Datidens Missionærer udgik derfra. I Danmark viste P. sig allerede under Frederik IV; men først Christian VI.s personlige Forkjærlighed gjorde den til den herskende Retning (s. **Bluhme, J. B.**), men vel ogsaa til en Modesag. En blivende Virkning fik P. ved Confirmationens Indførelse 1736. P. søger fortrinsvis at vinde enkelte for igjennem dem at virke paa Masserne; men denne Fremgangsmaade kan let medføre et til Sværmeri grænsende Conventikelvæsen, idet „de troende" — som P. holde af at kalde sig — ere tilbøjelige til at betragte sig selv som de eneste sande christne, „den levende Menighed", alle Kirkens øvrige Medlemmer derimod som „uomvendte"; og hvor P. saaledes udarter, indfinde Hykleri og Skinhellighed sig snart som Fordømmelsessygens uadskillelige Ledsagere, og saa vil atter Fritænkeriet snart træde frem som Reaction mod et saadant Uvæsen. Derfor blev P. i Slutn. af det 18de Aarh. fortrængt af Rationalismen. Om man end i vore Dage vel kan paavise, at „den indre Missions" yderliggaaende Repræsentanter ere aandelig beslægtede med P., maa det dog siges, at dens betydeligste Førere have holdt sig frie for P.s Misgreb.

Piëtri, en corsicansk Slægt fra Byen Sartène, af hvilken flere have spillet en Rolle som ivrige Tilhængere af Kejser Napoleon III og hans Slægt. **Pierre Marie P.,** f. 1810, var 1848 Deputeret for Corsica og 1852—60 Politipræfect i Paris, brugtes 1860 til at lede den Agitation, der gik forud for Folkeafstemningen i Nizza og Savoien, og døde 1864 som Senator. — Hans yngre Broder, **Joach. P.,** f. 1820, blev 1848 Underpræfect og beklædte siden flere Præfectposter, indtil han 1866 blev Politi-

præfect i Paris til Kejserdømmets Fald. 1879—85 var han Senator for Corsica. — En Slægtning, Franceschini P., f. 1830, ansattes tidlig i Kejserens Cabinet og fulgte 1859 Kejseren i Krigen som Secretær; efter Mocquards Død 1864 blev han Kejserens Privatsecretær. — Marco P. døde 1873 som Exkejserinde Eugénies Secretær.

Piezomĕter kaldes det Apparat (en Glasbeholder med kalibreret, inddelt Rør), hvori Vædsken blev indesluttet ved Ørsteds Forsøg over Vædskers Sammentrykkelighed.

Pifferāri ell. Pifferi (af piffaro, den gamle Skalmej), Hyrder fra Abruzzerne, der i Adventstiden drage til Rom for med Spil og Sang at tilbede Mariabillederne. De forestille Hyrderne paa Marken ved Christi Fødsel.

Pigafētta, Anton., f. c. 1491 i Vicenza, ledsagede 1519—21 Magalhães paa hans Jordomsejling og har forfattet en Dagbog over denne, som er af stor Interesse for Opdagelsernes Historie. Han døde efter 1534.

Pigalle, Jean Baptiste [gāl], fransk Billedhugger, f. 1714 i Paris, d. 1785, Elev af Lemoine, hørte til Datidens mest berømte Kunstnere, skjønt han var paavirket af Tidens Smagløshed. Hans Statuer af Mercur og Venus samt af Ludvig XV høre til hans mest ansete Arbejder. Hans Gravmæle over Marschal Morits af Sachsen, der findes i Thomaskirken i Straßburg, har været Gjenstand for overdreven Ros og Dadel uden at fortjene nogen af disse Yderligheder, idet en vis Storladenhed i Plan og Anordning gaar sammen med Smagløsheder i det enkelte.

Pigault-Lebrun, Guill. Charl. Ant. [gō løbröng], fransk Romanforfatter, f. 1753 i Calais i en gammel Adelsfamilie. Forpint af en haard Opdragelse søgte han at slippe for dens Aag ved at blive Præst, hvilket Faderen forbød ham. Efter sin Udgang fra Skolen blev han flere Gange fængslet ved Lettres de cachet paa Faderens Foranstaltning. Han fik da et brændende Had til alt Despoti. Han lod sig hverve til Soldat, blev derpaa omrejsende Skuespiller og bortførte en parisisk Haandværkers Datter, som han ægtede i Holland. Faderen fik ham erklæret for død ved en Parlamentsdom; men ved Arbejder for Théâtre français og navnlig ved Romanen »L'enfant du carnaval« (1792) vandt han sig saadant Ry, at Faderen forsonede sig med ham paa sin Dødsseng. Hans talrige Romaner bære Præget af den løse Moral fra Directoriets Tid; men den fine Følelse, Begejstring for Aandens Frihed og Had til al Vilkaarlighed give dem Betydning i Overgangsliteraturen mellem det 18de og 19de Aarh. 1806—24 tjente P. i Toldvæsenet i Westfalen, hvor han altsaa forblev længe efter Kong Jérômes Fordrivelse. 1828 gik han til Paris, hilste Julirevolutionen med Glæde og døde 1835.

„Pigen fra Norge", s. Margrete.

„Pigen fra Orléans", s. Darc, Jeanne.

Pigeon, fr. [schöng], Due; et Slags smaa, saftige og fintsmagende Æbler, der ere meget udbredte her i Landet, og som i Jylland ofte kaldes „Piplinger".

Pigfinnefiske (Acanthopteri) kaldes de Fiske, hos hvem der forrest i Ryg- og Gatfinne findes en Række stive, stikkende, hverken leddede ell. kløftede Straaler, og hvor der tillige findes en saadan i Bugfinnen; i Gat- og Rygfinnen kunne de for øvrigt være til Stede i meget forskjelligt Antal. Næsten alle P. have Bugfinnerne siddende under eller foran Brystfinnerne (f. Ex. Aborre, Makrel, Ulk, Kutling, Læbefisk osv.).

Pighaj ell. Spirhaj (Acanthias, Spinax) kaldes de Hajer, som foran i hver Rygfinne have en stor Benpig. Den almindelige graa P. (A. vulgaris) bliver 3 F. lang; den er meget hyppig i Kattegattet og Nordsøen (f. Ex. ved Jyllands Vestkyst) og gjør en Del Skade paa Fiskeriet; navnlig følger den Kullerne, Hornfisken og Silden. Den spises i det nordlige og vestlige Jylland, og Leveren yder Tran. Den sorte P. (S. niger) er mindre smækker, og dens tynde og fine Skæl ligne næsten Haar; den bliver kun 12—18 Tomm. lang og lever paa meget betydelige Dybder, f. Ex. ved de norske Kyster.

Pighude (Echinodermata), en Dyrerække, som omfatter Søpølserne (Holothurierne), Søpindsvinene (Echinerne), Søstjærnerne (Asterierne), Slangestjærnerne (Ophiurerne) og Søliljerne (Crinoideerne). Uagtet disse Former for en løselig Betragtning kun ligne hverandre lidet, viser dog en nærmere Undersøgelse, at de let lade sig føre tilbage til en fælles Grundtypus. Det gjennemgaaende Grundtal, som angiver, af hvor mange ensartede Partier (Straaler) Legemet er sammensat, er 5 hos dem alle; i Huden udvikles der næsten altid Kalkplader, snart faa og uregelmæssige, snart stærkt udviklede og regelmæssig ordnede til et Kalkskelet; og paa disse Plader er der da i Regelen indleddet mere eller mindre udviklede Kalkpigge, i større eller mindre Mængde. Ejendommelige for P. ere de talrige, smaa Sugefødder, hvormed de saa godt som alle ere udstyrede; det tilhørende Vandkanalsystem og et eget Blodkarsystem ere dernæst fælles for alle eller de fleste P., hvorimod de i Henseende til Fordøjelses- og Forplantningsredskabernes Anordning frembyde store Forskjelligheder. P. gjennemgaa i Regelen en gjennemgribende Forvandling, oftest medens de endnu ere ganske spæde, idet de som Larver have et klart, fliget, med Fimrehaar udstyret, undertiden af et Skelet af Kalknaale støttet Legeme, der ikke engang er straaledannet, men tværtimod symmetrisk, af de besynderligste, ofte ligesom lunefulde Former (man har sammenlignet dem med Staffelier, Taffelure, Vaabenskjolde osv.), der ikke have den fjærneste Lighed med de Søborrer, Slangestjærner osv., hvortil de senere skulle omdanne sig. P. spille ved deres Formrigdom og Individernes Talrighed og som afgivende Føde f. Ex. for Fiskene en stor Rolle i Havets Dyreliv i alle Zoner, men især paa de noget større Dybder; mange have pragtfulde Farver, smukke, regelmæssige Former eller udmærke sig ved anselig Størrelse. Ogsaa Studiet af de fossile Former har sin store Interesse for Zoologen og Palæontologen.

Pighvarre (Rhombus maximus), en af de anseligste og mest velsmagende Flynderarter, kan

blive 24 Pd. tung (man har endog fanget enkelte, der vejede 70 og 190 Pd.), har en rudeformet Figur og er paa den farvede (i Regelen venstre) Side marmoreret af Graat og Olivenbrunt samt væbnet med Benknuder og Vorter i Stedet for Skæl (forkerte P. kaldes de, naar den højre Side er den mest udviklede, dobbelte P., naar begge Sider ere mørke; de samme Afændringer forekomme ogsaa hos andre Flynderarter). Dens Udbredelse naar fra Middelhavet til Norges Vestkyst og dybt ind i Østersøen; den lever især af mindre Fisk og er et fortrinligt Fødemiddel.

Pigmént, d. s. s. Farvestof (s. Farve); især forstaas ved P. Farvestoffet i dyriske Væv, som directe eller indirecte hidrører fra Blodfarvestoffet.

Pignotti, Lorenzo [pinjótti], ital. Physiker og Fabeldigter, f. 1739, d. 1812. Man har kaldt ham den italienske Lafontaine, men han er ikke Discipel af den berømte Franskmand; hans Satire, som i »Progettisti« og »La treccia donata« (et komisk Epos), er i den nationalburleske Stil. Et Par smukke Digte, Vidner om hans lyriske Aare, ere »La tomba di Shakspeare« og »L'ombra di Pope«.

Pigrokke ell. Pilrokke (Trygon), en Slægt af Rokker, der i Regelen ere af anselig Størrelse, have en meget bred, rudeformet Krop og en lang, piskeformet, finneløs eller næsten finneløs Hale, der er udstyret med én eller flere lange, takkede Pigge, som kunne bibringe slemme Saar og af vilde Folkeslag benyttes som Vaaben; de tilhøre især de varmere Have. Hvis man ved P. vilde forstaa alle Rokker, som ere eller kunne være udstyrede med saadanne Halepigge, vilde ogsaa Ørnerokkerne blive at henføre til dem.

Pigrotte (Echimys), talrig Slægt af smaa, rotteagtige Gnavere, som bebo Vestindien og Sydamerika; de have deres Navn af, at der ofte (men ikke altid) er indblandet stive Børster i deres Haarklædning. De ere nærmest beslægtede med Gnaverpindsvinene og de andre sydamerikanske Gnaverfamilier. Der gives baade klatrende Former iblandt dem, som søge deres Føde, bestaaende af Frugter, Insekter og Øgler, i Træerne, Jorddyr og gravende Former, der minde om Gravemusene og Gnavermuldvarpene; endelig Vanddyr, til hvilke ogsaa den sydamerikanske Bæverrotte maa henregnes.

Pigsnække (Murex), kamgjællet Havsnegleslægt med lang Skaltud og lange Pigge udgaaende fra Skallens Valke, tilhører de varmere Havbælter. Visse Arter benyttedes i Oldtiden som ydende Purpurfarve.

Pigæble (Datura Stramonium), Plante af Natskyggefamilien, har en tragtformet, hvid Krone og en firrummet, pigget Kapsel, der aabner sig i 4 Klapper; Bladene groft og uregelmæssig tandede; Frøene giftige. Hos os er den sjælden, men forekommer almindelig andre Steder i Europa, navnlig i det østlige og de tilgrænsende Dele af Asien.

Pihl, Carl Abraham, norsk Ingeniør, f. 16 Jan. 1825 i Stavanger, studerede ved den Chalmerske Sløjdskole i Göteborg 1841—44, hvorefter han i 6 Aar var ansat ved Jærnbanevæsenet. 1850 vendte han tilbage til Norge, hvor han blev ansat i Vejvæsenet, deltog i den første norske Jærnbanes (Hovedbanens) Bygning, blev derpaa en kort Tid ansat i England, men har siden 1855 virket i Norge, hvor han 1856 blev Chef for Jærnbaneundersøgelserne og senere ledende Ingeniør og Medlem af Bestyrelsen for alle de Jærnbaneanlæg, som hidtil ere anlagte for Statens Regning; 1865 udnævntes han til Jærnbanedirecteur og blev ved Oprettelsen af den nye Centralstyrelse for Jærnbanerne 1883 Medlem af denne og Chef for Baneafdelingen. Særlig bekjendt er hans Virksomhed for Gjennemførelsen af det smalle Spor ved en Del af de norske Baner. — Hans Broder, Oluf Andreas Lowold P., f. i Stavanger 5 Dec. 1822, gjennemgik Göteborgs tekniske Læreanstalt og opholdt sig i England, indtil han 1850 blev Directeur for Christiania Gasværk. Han er Ejer af et privat Observatorium og har udgivet flere Afhandlinger af astronomisk og mathematisk Indhold.

Piil, Christian Ant. Theod., f. 20 Jan. 1804 ved Svendborg, Guldsmed i Aarhus, opfandt 1842 Chemitypien, arbejdede 1846—56 i Udlandet for dens Udbredelse og var siden Chemitypist og Photograph i Kbhvn. indtil 1867.

Pijnacker, Adam, hollandsk Maler, f. 1621 ved Delft, d. 1673 smstds., uddannede sig især i Rom og sluttede sig tillige med Both, Swanevelt o. fl. i fine Landskaber til den italienske Skole. Hans Malerier, der i Almindel. udmærke sig ved en varm Tone og megen Effect, ere spredte i de forskjellige Samlinger; den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et mindre Billede af ham.

Pijækkert (af holl. pij, groft Uldtøj; Jakke), lang Sømandstrøje.

Pikánt, stikkende, pirrende, kildrende; ogsaa tiltrækkende, vittig. Pikanterí (rettere Picaterí), Stikleri, spændt Forhold.

Pike, s. Blanke Vaaben. Den korte Halvpike har været i Brug til Orlogs indtil den nyeste Tid.

Pikelhue, en i den tyske Hær anvendt Hovedbedækning af Staalblik eller oftere af Læder med Metalbeslag, der for oven ender i en Spids.

Pikét (fr. piquet), en Troppestyrke, som er opstillet i nogen Afstand bag Forposterne for at være beredt til at staa disse bi i Tilfælde af Angreb; ogsaa et Slags Kortspil, som spilles af to Personer.

Piki, et Længdemaal i Grækenland; den nye („kongelige") P. lig 1 Meter eller 1,593 danske Alen; den ældre er tredobbelt, den store 1,07, den lille 1,03, Landmaaler-P. 1,19 d. Alen.

Pikkelheering, Pickelhering (Spegesild), Pudsenmageren i de gamle Skuespil; oprindelig skriver denne Figur sig fra de hollandske Farcer og gik senere over i de tyske, hvor den var identisk med „Hanswurst" (s. d. A.).

Pikknik (eng. pick-nick), et Gilde, hvortil enhver Deltager giver et Bidrag i Penge eller i Spise- og Drikkevarer.

Pikrinsyre kan vindes af Carbolsyre ved Indvirkning af Salpetersyre. Herved bytte 3 Brintatomer i Carbolsyren Plads med 3 Atomer NO_2. Gule Krystalblade; tungtopløselig i koldt, letopløselig i varmt Vand og Vinaand;

smager meget bittert og er giftig. Den benyttes som saadan til gul Farve og sammen med Berlinerblaat eller Indigo til grøn. Ammonial- og Kalisaltet benyttes ogsaa meget til Sprængstoffer og i Fyrværkeriet; disse Salte explodere nemlig ved Opvarmning eller Stød.

Pikrotoxin, et hvidt, krystallinsk, meget giftigt, kvælstoffrit organisk Stof, der kan udtrækkes af Kokkelskorn (s. d. A.) med kogende Vinaand. P. er som ganske overordentlig bittert med stor Samvittighedsløshed blevet brugt til delvis at erstatte Humle i Øl.

Pil, s. **Bue**. I Geometrien bet. P. en ret Linje fra Midtpunktet af en Cirkelbue til Midtpunktet af dens Chorde; i lignende Betydning forekommer Betegnelsen ved andre Curver, men kan ikke anses som almindelig antagen af mathematiske Forfattere.

Pil (Salix), Slægt af Pilefamilien, Træer eller Buske med Blomsterne i Rakler, Frugterne Kapsler og Frøene forsynede med Frøuld. P. adskiller sig fra Poppel ved at have de ved hver enkelt Blomst siddende Dækskæl ægformede og helrandede samt ved stivere Rakler. De talrige Arter af P. høre især hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne, og nogle af dem, f. Ex. S. reticulata, herbacea o. fl., ere af alle træagtige Planter de, der gaa længst op mod Nord og højest op paa Bjærgene; de fleste trives bedst paa fugtige Steder, hvor de voxe hurtig, ligesom de ogsaa let lade sig formere ved Stiklinger; de finde derfor bl. a. udbredt Anvendelse til Gærder, levende Hegn o. desl. Af vore indenlandske eller indførte Arter fremhæves: **Baandpil** (S. viminalis), en Busk med lange, risformede Grene og smalle, i Randen tilbagerullede Blade, er almindelig ved Gærder og benyttes navnlig til forskjellige Slags Kurvemagerarbejde; **Vidjepil** (S. caprea) med brede, ægdannede, rundtakkede Blade er almindelig i Moser og Skove og forekommer ofte, især paa Bornholm, som højt Skovtræ; **Laurbærpil** (S. pentandra) med mørkegrønne, glinsende og vellugtende Blade hører til vore smukkeste Arter; de Arter, der navnlig benyttes til at plante ved Veje, ere **Sølvpil** (S. alba), med lancetformede, silkehaarede Blade, og den **grønne P.** (S. viridis) med glatte Blade. **Taarepil** (S. Babylonica), der nedstammer fra Asien, har lange, hængende Grene med meget smalle Blade; den plantes almindelig ved Gravsteder. En Mængde Pilearter indeholde i deres Bark et bittert, sammensnærpende Stof (Salicin, s. d. A.), der anvendes i Medicinen.

Piland, norsk, d. s. s. Spidsand (Anas acuta), Vildand med spydformet Hale, der forekommer ret almindelig i Danmark og Skandinavien og n. for Polarkredsen endog er meget hyppig.

Pilaster kaldes i Bygningskunsten en af Muren eller af to i et Hjørne sammenstødende Mure udtrædende flad Pille, der snart bruges for at antyde Murens bærende Kraft, snart blot for at dele og oplive Fladen; den kaldes da ogsaa Lisen. Undertiden bruges ogsaa P. i øverste Stokværk som en lettere Repræsentant for Søjlen, naar denne er anvendt enten decorativt som hel eller halv Søjle eller frit som bærende Led i de nedre Etager. Med Navnet P. betegnes ogsaa en Halvsøjle.

Pilâtre de Rozier, Jean Franç. [lāhtr dø rosiē], f. 1756 i Metz, d. 1785 i Boulogne, var først Læge og Pharmaceut, holdt derefter physiske Forelæsninger i Paris, var en kort Tid Professor i Chemi i Reims og fik saa Ansættelse som Intendant ved det kongel. phys.-chem. og naturhist. Cabinet i Paris, hvorfra han senere blev pensioneret. Han var den første, som gik op i en Luftballon (Montgolfière), 15 Oct. 1783 ved Paris. Han omkom sammen med Romain ved en Luftfart, der var bestemt til at gaa over Kanalen, derved at der gik Ild i Ballonen; denne var en Mellemting imellem en Montgolfière og en Charlière.

Pilātus, et c. 7,000 F. højt, meget stejlt Bjærg i Cant. Luzern i Schweiz, 1 M. s. for Luzern, har sandsynligvis sit Navn af lat. Mons pileatus, d. e. Bjærget med Hat paa, formedelst den Skymasse, der sædvanlig tilslører dets Top. Det besøges i de senere Aar stærkt af Turister, hvorfor der tæt under dets Top er anlagt et Par Hoteller, og 1886 er der paabegyndt en Jernbane til Bjærgets Top.

Pilātus, Pontius, var romersk Procurator ell. Statholder i Judæa og Samaria i de Aar, i hvilke Johannes Døberen og Jesus virkede, og blev saaledes Jesus's Dommer. Han residerede sædvanlig i Cæsarea, men opholdt sig under de store Fester i Jerusalem, hvor han beboede Herodes d. stores pragtfulde Palads, som derfor kaldtes Domhuset (Joh. Ev. XVIII. 28). Efter 10 Aars Regering (26—36), under hvilken han gjorde sig skyldig i mange Vilkaarligheder og Grusomheder, blev han af det samaritanske Senat anklaget hos Syriens Proconsul Vitellius for et Blodbad, han paa Garizim havde anrettet blandt Samaritanerne, afsat og sendt til Rom for at forsvare sig. Efter nogle Beretninger skal han være bleven forvist til Vienne i Gallien og have aflivet sig selv; efter andre skal han være bleven halshugget under Nero. Legenden fortæller, at da han havde aflivet sig, lod Kejser Caligula hans Lig kaste i Tiberen, men onde Aander besatte det og foraarsagede Oversvømmelse og Uvejr; derfor førte man Liget til Vienne og kastede det i Rhône, men da det ogsaa her fremkaldte Storm, sænkede man det ned i en dyb Brønd i Alperne. Denne Brønd mente man senere at have fundet igjen paa **Pilatusbjærget** i Schweiz i en lille Sø, af hvilken der sagdes at opstige et Uvejr, naar man kastede noget i den. Paa Klipperne deromkring viser man Spor af Djævelens Kløer; thi hver Langfredag slæber Djævelen med Jernkjæder P.s Lig op af Søen og sætter det paa en Trone, paa hvilken det vasker sine Hænder. — De saakaldte Acta pilati, d. e. en Indberetning fra P. til Kejser Tiberius om Jesus og hans Død, ere uægte. P.s Hustru, som advarede ham imod at fordømme Jesus, skal i Følge den kirkelige Tradition have heddet Procla eller Claudia Procula; den græske Kirke regner hende blandt Helgenerne.

Pilau, en i Orienten yndet Ret, bestaaende af Ris kogt i Vand eller Kjødsuppe med Smør eller Olje over.

Pilchard, eng. [piltschærd], (Clupea pilchardus), Art af Stamsildenes Slægt, fiskes i Mængde i Kanalen og ved Frankrigs Vestkyst.

Pilcomayo, Biflod til Paraguay i Sydamerika, kommer fra Andes i Bolivia og udmunder ved Asuncion; c. 300 M. lang.

Pilegrim (af lat. peregrinus, hvoraf fr. pélerin, Fremmed) kalder man den, som foretager en Valfart til fjærne hellige Steder. Den christne **Pilegrimsdragt** er en vid, brun ell. graa Kjortel; den bredskyggede Pilegrimshat er prydet med Muslingskaller. **Pilegrimsstaven** er for oven forsynet med en Knop, for neden med en Spids og ved Siden med en Kugle. **Pilegrimsflasken** var et udhulet Græskar.

Pilegrimsfalk, norsk, d. s. s. Vandrefalk, s. Falk.

Pilegrimsfædrene kaldes de 101 engelske Puritanere, som med Skibet „Majblomsten" 22 Dec. 1620 landede i Plymouth i Staten Massachusetts og lagde Grunden til Nyenglands Bebyggelse.

Pilhoved (Trigonocephalus), Slægt af de ægte Giftslangers eller Hugormenes Gruppe, staar Klapperslangerne nærmest, men mangler disses saakaldte Rangle og er hurtigere og af en livligere Natur, mere tilbøjelig til at angribe. P. opholde sig i mørke Skove og paa fugtige Steder (f. Ex. Ris- og Sukkermarkerne) og høre til det tropiske Amerikas og Asiens farligste Giftslanger; især ere Markarbejderne meget udsatte for deres Bid.

Pilk, s. Fiskeri.

Pilkværn, s. Gryn.

Pillau, befæstet Stad i den preussiske Prov. Øst-Preussen ved Udløbet fra det frische Haff til Østersøen. 3,000 J. Havn og Skibsbyggeri. Søfartsskole. Søbade.

Pille kaldes i det almindel. Bygningsvæsen et frit eller op ad en Væg staaende, prismatisk Murlegeme, indrettet til Understøttelse for en Belastning. P. kan være bestemt til at bære en lodret virkende Belastning; skal den modstaa et paa en Mur eller Væg virkende Sidetryk, kaldes den Stræbepille, Støttepille, Modstandspille eller Contrefort. Et saadant Sidetryk kan hidrøre fra en Hvælving, en Jordmasse ell. lign. P., der staa op ad en Væg og kun træde lidt frem fra Muren, kaldes Pilastre (s. d. A.). P., som især i Tiden efter Oldtidens Afslutning er traadt i Stedet for den antike Søjle (s. d. A.), forbindes som oftest med Buer eller Hvælvingsconstructioner. Den er undertiden simpel firkantet eller rund med en Kransning og en Sokkel, undertiden finere architektonisk uddannet, navnlig i den gotiske Bygningskunst, hvor de mægtige P. ere omdannede til de saakaldte Søjleknipper. I Brobygningen ere P. de Dele af Constructionen, der tjene til at bære Overbygningen. Efter deres Stilling skjelnes mellem Endeeller Landpiller og Mellempiller (s. Bro).

Pille (Pilula, Granulum ell. Bolus) kaldes i Lægekunsten smaa Kugler, der indeholde Lægemidler. De anvendes for at kunne give Lægemidler uden at paavirke Lugt eller Smag. For at bringe Lægemidlerne i denne Form blandes de med bejagtige Substanser, der selv ere uvirksomme og let opløses i Tarmkanalen, f. Ex. Brød, Plantepulver, Extracter af Planter, Gummi osv. For at forbedre Udseendet og holde dem tørre bestrøs de med pulv. Kanel, Hexemel osv. eller overtrækkes med Bladguld eller Bladsølv, Sukker, Gelatine osv.

Pillebille (Ateuchus), store, sorte, nedtrykte Skarnbasseformer med takket Hoved og brede, takkede Forben, der leve i det sydlige Europa og i Afrika; de lægge deres Æg i Kugler af Gødning, hvilke de med Bagbenene trille ned i Jordsprækker, og i hvilke Larverne leve. De gamle Ægypteres hellige Biller (A. sacer og A. Ægyptiorum), som ofte findes afbildede paa deres Mindesmærker, vare Arter af denne Slægt.

Pillnitz, Landsby med et kongel. Lystslot i Konger. Sachsen, 2 M. s. ø. for Dresden ved Elben, Hoffets sædvanlige Sommerresidens. — Her holdtes 25—27 Aug. 1791 Conferencer mellem Kejser Leopold II, Fred. Vilh. II af Preussen og Greven af Artois (siden Carl X) om mulige Forholdsregler mod den franske Revolution. En egentlig Aftale herom blev dog ikke truffen.

Pilloy, Fred. [pilloä], dansk Skuespiller af fransk Slægt, var et anset Medlem af det ældste danske Skuespillerselskab, som 1724 aabnede sin Skueplads i Kjøbenhavn. Da Theatrets Virksomhed 1728 standsedes ved Kbhvn.s Ildebrand, blev han Vinhandler. Det var P., der i Forening med Holberg grundlagde den nye „danske Skueplads" 1747, hvoraf han indt. 1751 var Medbestyrer.

Pilo, Carl Gustaf, svensk Maler, f. 19 Marts 1712 (6 Marts 1713), d. 2 Marts 1792, var Søn og Lærling af Portrætmaleren Olof P. Han stod i Lære hos Malermester Crisman i Stockholm, men besøgte samtidig Kunstakademiet. 1734 foretog han en toaarig Udenlandsrejse og nedsatte sig efter Hjemkomsten 1737 i Skaane; 1741 begav han sig derfra til Kjøbenhavn, hvor han blev Hofmaler og senere Professor ved det nylig oprettede Kunstakademi, hvis Directeur han endog blev for en ganske kort Tid, 1771—72; strax efter at han med kongelig Tilladelse havde modtaget den ham af Sveriges Konge tildelte Vasaorden, fik han et Slags Forvisningsordre, der bevægede ham til at begjære sin Afsked, og han drog nu som gammel Mand tilbage til Sverige, hvor han blev Medlem af Akademiet i Stockholm og fik en Pension, indtil han udnævntes til Akademiets Directeur 1778, hvilken Post han beholdt i 13 Aar. De kongel. Slotte i Danmark gjemme anselige Billeder af denne Kunstner, medens Sverige i „Kain og Abel", „Gustav III.s Kroning" o. fl. Billeder har Vidnesbyrd om, hvad han endnu i sin Alderdom formaaede. P. arbejdede med en overordentlig Lethed, men blev derved skjødesløs i Tegningen, medens hans Colorit, naar den ikke faldt for meget i det grønlige, var mere smigrende for Øjet end sand.

Pilon, Germain [lõng], fransk Billedhugger, d. 1590, efter Goujon Renaissancens største Billedhugger i Frankrig, er især berømt for en Gruppe forestillende de tre Gratier, bestemt til at være Gjemmested for Henrik II.s og Katharina af Medicis Hjærter; ligeledes ud-

førte han et stort Gravmæle over det kongel. Par i Kirken St. Denis, end videre en »Mater Dolorosa«, en »Ecce Homo« og flere andre Værker, der udmærke sig ved Kraft og Simpelhed.

Pilotēre (af fr. pilot, Pille), nedramme Pæle; **Pilotēring**, Nedramning af Pæle.

Pilōty, Karl von, tysk Historiemaler, f. 1 Oct. 1826 i München, d. 20 Juli 1886, var Søn af en Lithograph og først sin Faders Elev, medens han tillige besøgte Akademiet, som den Gang lededes af Schnorr. Først efter en Kunstrejse til Antwerpen og Paris slog han 1853 igjennem med Billeder i realistisk Retning, der udmærke sig ved god Farve og storslaaet Behandling. Som Professor ved og siden 1874 Directeur for Akademiet i München har han øvet en betydelig Indflydelse paa den tyske Kunstskole. Af hans Arbejder kunne nævnes „Nero efter Roms Brand“ (1861), et Billede, som vakte megen Opsigt, „Wallensteins Indtog i Eger“ (i St. Petersb.), „Maria Stuarts Dødsdom“ (1869) og af senere Værker „Thusnelda“ (Pinak. i München). Blandt hans Elever kunne fremhæves Defregger, Makart, Lenbach o. fl.

Pils, Isid. Alex. Augustin, fransk Maler, f. 1813 i Paris, d. 1875, var Lærling af Picot. Han begyndte som Genremaler, men vandt især Navn efter Krimkrigen ved sine store Bataille- og Soldaterbilleder: „Løbegravene foran Sevastopol“ (1855), „Udskibning paa Krim“ (1857), der udmærke sig ved klar Anordning og levende Farve. Han har tillige udført fortrinlige Vandfarvebilleder over lignende Emner. Ogsaa i det store monumentale Maleri i Kirker og paa andre Bygninger er han optraadt med Held.

Pilsen, Stad i Böhmen, 12 M. v. f. v. for Prag. 47,000 I. Prægtig Kirke og flere Klostre. Betydelig Industri i Øl, Klæde, Læder, Tændstikker, Stentøj og musikalske Instrumenter. Stort Alunværk og rige Stenkuls- og Alungruber i Nærheden.

Pimēnt, s. Allehaande. **Pimentolje**, Nellikeolje (s. d. A.).

Pimpinēlle (Pimpinella), Slægt af Skjærmplanterne, mangler Stor- og Smaasvøb, har utydelig Bægerkrave og ægformede Frugter. P. Saxifraga, en fleraarig Urt med smukke dobbelt fjersnitdelte Blade og hvide Blomster, er almindelig vildtvoxende hos os. Roden er officinel. Hertil hører ogsaa P. Anisum (s. Anis).

Pimpsten er egtl. ikke nogen selvstændig Bjærgart, men en skumlignende Lava, dannet ved Frigjørelsen af dampformige Stoffer under Afkølingen, hvorved den er bleven saa let, at den kan svømme paa Vand. P. har ligesom Sandsten en naturlig Ruhed, der gjør den tjenlig til at slibe med.

Pinakothēk, det med Statuer, Malerier og andre Kunstsager udsmykkede Sted ved Indgangen til Romernes Atrium; nu bruges det som almindelig Betegnelse for Maleri- og Kunstsamlinger. Særlig berømt er det af Kong Ludvig I af Bayern byggede P. i München.

Pince-nez, fr. [pængs'nē], Næseklemmer.

Pincette, fr. [pængsētt], s. Feberlang und. Feber.

Pinchbeck, eng. [pintsch], Tombak, bestaaende af c. 9 Dele Kobber og 1 Del Zink.

Pinchētti, Giulio, ital. Digter, f. 1851, driver i sin Lyrik „Verismen“ ud i sine yderste Consequenser; navnlig har hans talentfulde, dristige Digt »Brindisi d'un suicida« vakt baade Beundring og Forargelse.

Pinçōn, Mart. Alonzo og Vic. Yanez, to spanske Brødre, der som Underbefalingsmænd ledsagede Columbus paa hans første Opdagelsesrejse 1492, og af hvilke den sidste opdagede Brasilien 26 Jan. 1500, altsaa tidligere end Cabral.

Pindaros, Grækernes berømteste lyriske Digter, f. 522 f. Chr. i Theben, d. 442. Han opnaaede stor Berømmelse i alle den doriske Lyriks forskjellige Retninger; af hans mange Digte er kun den Afdeling fuldstændig opbevaret, der indeholder Sange til Pris for Sejerherrerne i de forskjellige Væddekampe. Efter disse ere de delte i 4 Afdelinger, nemlig 14 olympiske, 12 pythiske, 11 nemeiske og 8 isthmiske Oder.

Pindemōnte, Ippolito, ital. Digter, f. 13 Nov. 1753 i Verona i en adelig Slægt, fik en baade lærd og ridderlig Opdragelse og vandt tidlig stor Interesse for græsk Sprog og Literatur. 24 Aar gl. berejste han Italien og Sicilien, gjorde Tjeneste til Søs som Malteserridder, men skrev samtidig Digte og fortsatte sine klassiske Studier. Ved sin Hjemkomst til Verona blev han syg og maatte for sin Helbreds Skyld foretage en Rejse til Schweiz, Tyskland, Frankrig, Holland og England 1788—90. I Paris sluttede han Venskab med Alfieri. Efter sin Hjemkomst boede han en Tid lang i Milano, men flyttede 1796 igjen til Verona. 1798 udkom hans »Poesie varie«. Hovedstemningen i P.s Lyrik er mild elegisk. Hans Diction er paavirket af Petrarca. Tankerne vise hen til Rousseaus Indflydelse; det beskrivende Element spiller en overvejende Rolle, men hans af den græske Poesi dannede Smag beskytter ham som oftest mod smaaligt Detailmaleri. Hans Tragedie »Arminio« (1804) er uden Betydning; derimod ere hans »Epistole in versi« (1805) og »I sepolcri« (1807) nye Vidnesbyrd om hans Formtalent og Smag. 1809 udkom hans Oversættelse af Odysseens to første Sange, medens det hele Digt først saa Lyset 1822. Oversættelsen er udført med Omhu og Kjærlighed og er et for sin Tid højst fortjenstfuldt Arbejde. 1814 udkom »Discorsi sulla poesia teatrale«; 1818 »Sermoni«, reflecterende, mildt satiriske Digte; 1820 »Sonetti in tributo alla memoria del Cagnoli«. Højest staar dog hans Ungdomsarbejde »Poesie campestri«. P. døde 17 Nov. 1828 i Verona. — Broderen, Giovanni P., f. 1751, d. 1812, var dramatisk Forfatter; blandt hans Tragedier maa mærkes »I Baccanali«.

Pindigelkjær, s. Cidaris.

Pindos, en Bjærgkjæde i Grækenland mellem Thessalien og Epiros, blev ligesom Helikon og Parnassos betragtet som Musernes Sæde.

Pindsvin (Erinaceus), norsk „Buskivel“ (s. d. A.), Pattedyrslægt af Insektædernes Orden, har lave Ben, keglebannet Hoved og kort

Hale; dens hele Ryghud er beklædt med stive Pigge, der strutte til alle Sider, naar P. ruller sig sammen og ved Hjælp af en egen Hudmuskel trækker Ryghuden ned over Hovedet og Lemmerne. P. leve af Insekter og Smaadyr som Mus, Rotter, Hugorme, Frøer og gjøre derved ikke saa lidt Nytte; de ligge om Vinteren i Dvale i Huller under Træstubbe o. desl., som de udfore med Mos og Blade, hvert Kjøn for sig. Især om Aftenen ere de i Bevægelse for at søge Føde. Slægten er udbredt over Europa, Asien og en Del af Afrika, men savnes i Amerika. I Norge findes den oprindelig kun i den sydøstlige Del. Jvfr. **Gnaver- og Myrepindsvin.**

Pindsvinefisk (Diodon, Tetrodon), de fastkjævede Fisk, hos hvilke Huden er besat med større eller mindre Bentorne, som rejse sig, naar Fisken puster sig op ved at optage Luft i en Sæk, der staar i Forbindelse med Spiserøret, saa at den kommer til at ligne en svømmende Bold, fra hvilken Pigge strutte ud til alle Sider. De tilhøre de varmere Have, og nogle opnaa en ret anselig Størrelse; deres Tænder ere sammenvoxede indbyrdes og med Kjæverne ved Tandkit (Cement) til en haard Tandmasse, som dels danner en skarp Kjæverand, dels (hos nogle Former) et Slags Knusekude bag ved denne; deraf Benævnelsen „de nøgentandede" (Gymnodontes) for disse Fiske og Navnene Diodon (d. e. Tvetand) og Tetrodon (Firtand), efter som disse Tandmasser ved en Midtfure ere delte i 2 (hvorved det faar Udseende af, at der er 4 store Tænder) ell. ikke. Der er ogsaa en Mellemform (Triodon, Tretand), hvor Tandmassen er tvedelt i den ene Kjæve, men ikke i den anden. Gruppen er temmelig rig paa Arter (især Tetrodonter).

Pinel, Phil. [nĕll], f. 1745 i St. Paul (Dep. Tarn), begyndte først i en ældre Alder og under meget ugunstige Forhold at studere Medicin, vendte sig senere fortrinsvis til Studiet af Sindssygdomme, blev 1792 Læge ved Bicêtre, senere ved Salpétrière og Professor ved den medicinske Skole i Paris; d. 1826. Han har ikke alene Betydning derved, at han nærmere udviklede Bichats Lære og saaledes kan betragtes som en af den moderne Lægevidenskabs Grundlæggere, men det er ham, der egentlig først har skabt Psychiatrien og lært, at Sindssygdommene lige saa vel som alle andre Sygdomme ere helbredelige, hvorved han har befriet de afsindige fra de Fængsler, hvori de indtil hans Tid vare indespærrede som Forbrydere, og overgivet dem til Lægevidenskabens Pleje. Skrifter: »Sur l'aliénation mentale« (1791), »Nosographie philosophique« (1798; 6te Opl. 1818) o. fl.

Pinĕlli, Bartolommeo, Tegner, Maler og Raderer fra Rom, f. 1781, d. 1835, fremstillede saa vel i Kridttegninger og Aquareller som i Raderinger landlige Scener, Røverangreb og Billeder af Folkelivet, der alle udmærke sig ved Liv, Kjækhed og Sandhed, saaledes Illustrationerne til Folkedigtet »Meo Patacca«. Han udførte ogsaa Oljemalerier, der besidde de samme Egenskaber som hans Kobberstik og Tegninger.

Pinĕlli, Luigi Pompeo, ital. Digter, f. 1840, gik med i Krigen 1859, studerede ved flere italienske Universiteter, til han blev Professor i ital. Literatur ved Udines Lyceum. I »Dolori e speranze« (1860), »L'Italia pretesca e ciarlatanesca (1867), »Affetti e pensieri« (1869), »Vita intima« (1876), »Poesie minime« (1880) udtaler han i skjønne Vers sine skuffede Forhaabninger med Hensyn til det nye Italien. Han kæmper stadig mod Katholicismen og Præsterne.

Pinerŏlo ell. **Pignerol** [pinjerŏll], Stad i Norditalien, 4 M. s. v. for Turin. 17,000 I. Bispesæde. Smuk Domkirke. Fabrikation af Silke- og Uldvarer og Papir.

Pinĕtum kalder man et Haveanlæg med Plantninger af Naaletræer, til Forskjel fra Arboretum, en Samling af især Løvtræer. P. findes især i England, hvor flere Former af Gran, Ædelgran, Fyr osv. ere udviklede til sande Pragttræer, der bære højst interessante, forskjelligartede Kogler. Her i Landet findes et P. i den forstbotaniske Have ved Charlottenlund.

Pingel, Christ., dansk Mineralog, f. 20 Febr. 1793 i Kjøbenhavn, d. 22 Dec. 1852, underkastede sig først juridisk Examen, men efter at han 1814—17 ved tyske Universiteter havde lagt sig efter Philosophien i Forbindelse med Naturvidenskaberne, ofrede han sig fra den Tid alene for de sidste. Han foretog 1818—20 en mineralogisk Rejse igjennem Tyskland, Polen og Galizien, 1828—29 en Undersøgelse af Sydgrønland og beskrev derefter „Den af Porphyrgange gjennembrudte røde Sandsten i Sydgrønland" (Vidensk. Selsk. Skr. X) samt „Sænkningen af Grønlands Vestkyst" (Forhandl. ved Naturforskermødet 1840). P. var fra 1845 Overinspecteur ved det kongel. naturhistoriske Museum. — Hans Søn, **Johan Victorinus P.,** f. 25 Febr. 1834, blev 1850 Student og 1858 Cand. philol., med Udmærkelse til alle sine Examiner, studerede derefter bl. a. Naturvidenskaberne, især Geologi, og disputerede 1864 for Doctorgraden (»De gigantibus fabularum Græcarum«). 1871 blev han Adjunct ved Metropolitanskolen og 1882 Overlærer, men afskedigedes n. A., fordi han vægrede sig ved at afgive en Erklæring om, i sine offentlige Udtalelser om politiske og religiøse Spørgsmaal at ville tage de Hensyn, som hans Embedsstilling i Følge hans Foresattes Anskuelser krævede. 1884 valgtes P. i Aarhus til Folketingsmand og gjenvalgtes 1887; han sluttede sig til den yderligste Side af Oppositionen og rettede flere Gange de skarpeste Angreb paa Ministeriet. 1878—79 skrev han nogle Afhandlinger „Om Hovedmanglerne ved den lærde Skole" og fremsatte heri bl. a. Forslag om at udvikle Undervisningen i Græsk paa Latinens Bekostning; senere er han gaaet over til den Opfattelse, at de klassiske Sprog ikke bør indtage den Plads i Undervisningen, de hidtil have haft.

Pingré, Alex. Gui [pænggrē], fransk Astronom, f. 1711, d. 1796, var 1735—45 Professor i Theologien i Senlis, derpaa Professor i Rouen, blev 1751 Astronom og 1792 Bibliothekar ved Abbediet St. Geneviève i Paris, 1756 Medlem af Vidensk. Akademi. Han har gjort gode Iagttagelser over Venus's og Mercurs Gjennemgange og udgav de første

nautiske Kalendere, men er især bekjendt for den Flid, hvormed han har beregnet en stor Mængde Kometbaner (»Cométographie«, 1783—84).

Pinie, s. Fyr.

Piniesyre, en harpixlignende, svag Syre, som kan udtrækkes af Kolophon med kold Vinaand.

Pinit er sammensat som og ligner meget Quercit. Det forekommer i Saften af Pinus lambertiana (Californien).

Pink, et russisk Krigsskib med ringe Armering; ogsaa et fladbundet, hurtigsejlende Fartøj.

Pink colour, eng. [kollör] (Nellikefarve), en paa Fajence o. desl. meget almindelig brugt brunrød Emailfarve, der hovedsagelig bestaar af Tintveilte, Kridt og chromsurt Kali, men længe var en Fabrikhemmelighed.

Pinksalt, Tinchlorid-Salmiak, $2NH_4Cl,SnCl_4$, anvendes en Del i Farverierne som Bejtse, idet dets fortyndede Opløsning i Vand ved Kogning udskiller næsten alt Tin som Tinsyrehydrat, men fortrænges nu mere og mere af et krystallinsk Hydrat af Tinchlorid.

Pinneberg, Flække i Herskabet P. i det sydl. Holsten, 2 M. n. v. for Altona. 3,000 J. Livlig Industri. — 1679 sluttedes her et Forlig mellem Kong Christian V og Hamborg. Det gamle faste Slot P., der blev indtaget 1627 af Tilly og 1644 af Svenskerne, blev nedbrudt 1720. Medens Holsten hørte til Danmark, bestyredes Herskabet P. af en Landdrost.

Pinse (af gr. *πεντηκοστή*, den 50de, neml. Dag efter Paaske) var Jødernes Høstfest, senere tillige Mindefest om Lovgivningen paa Sinai. Det var paa denne Dag, at Helligaanden blev udgydt over Jesu Apostle og Disciple, saaledes som han før sin Lidelse havde forudsagt (Ap. Gj. II., Joh. Ev. XIV. 26, XV. 26, XVI. 7). Til Minde herom fejres i den christne Kirke P. den 50de Dag efter Paaske som en Takkefest for Helligaandens Gaver, hvorfor den ogsaa kaldes H.s Dag (*πνεύματος ἡμέρα*).

Pinselilie, s. Narcissus.

Pinseøen, fr. Pentecôte, s. Hebriderne, Ny-.

Pinsk, Stad i det russiske Gouv. Minsk, 30 M. s. v. for Minsk, ligger i den store Rokitnosump, som omgiver Floden Pripet og dens Bifloder og Kanalen mellem Dnjepr og Bug. 26,000 J., hvoriblandt mange Jøder. Store Garverier.

Pint [pajnt], eng. Maal for flydende Varer lig ¼ Quart ell. 0,₅₈₈ danske Potter.

Pinte, ældre Maal for flydende Varer, i Belgien 0,₇₁ d. Pot, i Frankrig (P. usuel) lig 1 fr. Liter eller 1,₀₃₅ d. Potter. Den gamle Pariser P. var lig 0,₉₆ d. P.

Pintelli, Baccio, ital. Bygmester fra Firenze, hvis Virksomhed falder mellem 1471 og 1492. Han tilhører Kunstens Gjenfødelse i Italien, men bevarer i sine Bygninger flere Minder om Spidsbuestilens Udsmykningsmaade, end f. Ex. hans noget tidligere Landsmand Brunellesco. P. byggede meget i Rom under Pave Sixtus IV, saaledes Kirkerne S. Pietro in vincolis, S. Sisto, S. Pietro in Montorio, det sixtinske Capel m. m. Ligeledes ombyggede og istandsatte han ponte Sisto.

Pintscher, tysk Benævnelse for en lille Hunderace, Silkepuddel, udmærket ved lange, bløde Haar, som paa Hovedet hænge helt ned over Øjnene.

Pinturicchio, Bernardino, ital. Maler af den romerske Skole, f. 1454 i Perugia, d. 1513 i Siena, kaldes undertiden „Di Betti“ efter Faderen (Benedetto). Han udgik af den umbriske Skole og sluttede sig nær til Rafael, for hvem han dog staar meget tilbage i Aandfuldhed og naturlig Frihed; Siena og Domkirken i Spello besidde hans bedste Arbejder, medens der ogsaa i Rom findes anselige Billeder af denne Kunstner, som dog i sine senere Aar forfaldt til en vis haandværksmæssig Maner.

Pinxit, lat., fork. pinx., (paa Billeder ved Siden af Malerens Navn), det. har malet det.

Pio, Jean Fr. Guill. C., dansk Philolog og Skolemand, af en oprindelig fransk Adelsslægt, som var indvandret i 18de Aarh., f. 1 Juli 1833, blev Student 1850 og tog 1857 philol.-hist. Skoleembedsexamen. I de følgende Aar foretog han forskjellige Udenlandsrejser, bl. a. 1864—65 til Grækenland. 1868 overtog han Ledelsen af Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, som han beholdt til sin Død, 12 Jan. 1884. Af hans literære Arbejder, der navnlig vedrøre Nygræsk, Fransk og Pædagogik, kunne nævnes „Conjugationen i Nygræsk“ (1865); „Ordsamling og Prøver af Almuemaalet paa Syra“ (1866; i „Tidsskr. f. Philologi og Pædag.“, af hvis Redaction P. var Medlem fra 1866 til sin Død, og til hvilket han har leveret flere andre, mest mindre Bidrag); „Fransk Sproglære til Skolebrug“ (1868; 6te Udg. ved Th. Sundby 1887), samt forskjellige andre franske Lærebøger; 1879 udgav han paa Nygræsk, efter J. G. v. Hahns Samlinger, »Contes populaires grecs«; desuden har han oversat flere Ting fra eller til Nygræsk (f. Ex. nogle af Andersens Æventyr). Ogsaa til Tidsskriftet „Vor Ungdom“, til hvis Stiftere og Redaction han hørte (fra 1879), ligesom til »Revue internationale de l'enseignement« har han leveret forskjellige Bidrag. — Hans Broder, Louis Alb. Franç. P., f. 14 Dec. 1841 i Roskilde, blev 1859 Student, hørte polytechniske Forelæsninger og var 1864 frivillig Officersaspirant, samt gjorde 1867 et Aars Tid Tjeneste som Lieutenant. Han syslede desuden meget med Folkesagns-Literaturen, udgav 1869 et interessant lille Skrift „Sagnet om Holger Danske“, sammenlignet med lignende Sagn hos andre Folkeslag, og læste 1870 den hemmelige Skrift i „Cyprianus“. 1870 blev han Postskriver i Kbhvn. og gav Forslag til en ny Construction af Postkasserne, men tog Afsked i Sommeren n. A. for at hengive sig alene til socialistisk Agitation. Han strev „Socialistiske Blade“ og begyndte sammen med sin Fætter, Harald Brix (f. 1841, d. 1881), som en kort Tid havde drevet en Musikhandel i Kbhvn., at udgive et Ugeblad „Socialisten“ og fra Oct. at holde offentlige Møder for Arbejderne. I Dec. 1871 rejste P. til Genf, hvor han knyttede Forbindelse med Lederne af »Internationale«, og efter sin Tilbagekomst blev han i Marts 1872 Stormester for den danske Afdeling, som snart talte 9,000 Medlemmer, deraf 5,000 i Kjøbenhavn. Kort efter blev P. ansvarlig Redacteur af

„Socialisten", som nu blev et Dagblad, og førte en bestandig heftigere Agitation for en socialistisk Republik og en fuldstændig Omvæltning af Samfundsforholdene „med eller mod Loven". Da P. havde sammenkaldt et Folkemøde paa Nørrefælled til 5 Maj 1872 og til Trods for Politiets Forbud gjentog Opfordringen, blev han Natten forinden fængslet tillige med Brix og en anden Hjælper, Poul Geleff (f. 1842), som 1864—66 havde været Skolelærer og senere Redacteur af et udpræget nationalt Blad „Heimdal" i Ribe. Da Mødet alligevel holdtes, blev P. tiltalt derfor og for sin øvrige Færd og i Aug. 1873 af Højesteret dømt til 5 Aars Forbedringshusstraf. Han benaadedes Apr. 1875, stillede sig til Folketingsvalg i Apr. 1876 i Kbhvn.s 5te Kreds imod C. Bille og fik over 1,000 St. (omtr. en Tredjedel af de afgivne St.); ogsaa gjenoptog han sammen med Geleff Udgivelsen af „Socialdemokraten", men drog i Marts 1877 med Politiets Hjælp til Nordamerika, saaledes ladende den Sag aldeles i Stikken, han selv havde oparbejdet. 1879 udgav han i Chicago „Fuldstændig Lovbog for Hvermand" (Vejledning i nordamerikansk Ret), var desuden Journalist og blev 1886 Toldembedsmand.

Piombi, Blykamrene i Venezia, der benyttedes som Statsfængsel.

Piombino, Stad i Mellemitalien, 9 M. s. til ø. for Livorno ved den Kanal, som skiller Øen Elba fra Fastlandet. 4,000 J. — P. var fordum Hovedstaden i det lille Fyrstendømme P. som oprettedes 1594, og som Napoleon I 1805 fratog Slægten Buoncompagni og skjænkede sin Søster Elise; 1815 gaves P. tilbage, dog uden Souverænetet, da det blev indlemmet i Toscana.

Piombo, Fra Bastiano del, ital. Maler, s. Luciano.

Pionēr (fr. pionnier), Skansegraver, Ingenieursoldat.

Piorry, Pierre Adolphe [ri], f. 1794 i Poitiers, 1840—66 Professor i medicinsk Klinik i Paris, var ikke uden Fortjenester især ved Udviklingen af Percussionsmethoden og Anvendelsen af Plessimetret ved denne, men var tillige altid tilbøjelig til at overdrive sine egne Fortjenester. D. 1879.

Piótrkov ell. **Petrikov** [koff], Stad i det russiske Polen, 18 M. s. v. for Warschau. 18,000 J., hvoriblandt mange Jøder. Smukt Raadhus. Her valgtes fordum Polens Konger.

Pip kaldes i daglig Tale en hos Husfuglene forekommende katarrhalsk Betændelse af Mundens og Luftvejenes Slimhinde; den viser sig ved Feber, Dyrene krybe sammen, æde intet, og der er et rigeligt Flaad fra Næbet og Næseborene. Undertiden er den mere ondartet og smitsom, og der viser sig i Svælget udbredte diphtheritiske Belægninger; den er da ofte meget dødelig, især hos unge Dyr.

Pipa, ældre spansk og portugisisk Vinmaal, som ogsaa er overført andre Steder; Størrelsen i danske Potter er følgende: Brasilien 517, Buenos Ayres 472, Chile 285, Madeira 481, Portugal 520, Castilien 451, Malaga 586, Sverige 488 og Uruguay 471.

Pipatudsen (Pipa americana), en stor, tudseagtig Padde, der lever i den nordøstlige Del af Sydamerika, er tand- og tungeløs, har en bred Krop og et bredt, fladt Hoved, samt ejendommelige, stjerneformig delte Fingerspidser. Det mærkeligste ved den er dog den særegne Maade, hvorpaa den opfostrer sine Unger paa sin Ryg. Hunnen tager nemlig (rimeligvis ved Hannens Hjælp) Æggene paa sin Ryg, hvor der danner sig smaa Rum i Huden, et om hvert Æg; i disse Rum udvikles Ungerne og fuldende deres Forvandling. Rimeligvis er Grunden til dette mærkelige Forhold, at Ungernes Udvikling falder i den tørre Tid, i hvilken Vandbeholdningerne udtørres.

Pipe [pajp] ell. **Butt**, eng. Maal for flydende Varer, lig 592,6 danske Potter.

Piper, Carl, svensk Statsmand, f. 1647 i Stockholm, blev 1679 adlet samt Secretær i Kammercollegiet og 1689 Cancelliraad og Statssecretær. Efter Carl XI.s Død kom han til at indtage en mere fremragende Stilling; han udnævntes til Statsraad 1697, til Greve 1698 og blev snart den unge Konges Yndlingsminister. Under Carl XII.s Felttog fulgte han Kongen for at besørge de indre Anliggender og lede de diplomatiske Forhandlinger, men paa Begivenhedernes Gang i det store havde han kun ringe Indflydelse. Ved Pultava blev han tagen til Fange og døde paa Schlüsselburg 1716.

Piperin, et hvidt, krystallinsk Alkaloid i Peber (sort, hvid og lang Peber), opdaget af H. C. Ørsted 1820. Det rene P. er uden Lugt og Smag. Peberets skarpe Smag hidrører altsaa ikke fra P., men fra en gulgrøn Harpix, som ligeledes findes deri.

Pipette, fr. [pētt], omtr. d. s. s. Stikhævert; dog ere P. sædvanlig af Glas og bære ēn ell. flere Inddelinger, saa at man ved Hjælp deraf kan udtage en bestemt Mængde af en Vædske eller udtømme en bestemt Vædskemængde af P.

Piphas ell. **Pærehas**, en rund, blød eller noget haardere Svulst, som findes paa Hasespidsen hos Hesten og almindelig er fremkaldt ved et Slag eller Tryk paa dette Sted, f. Ex. naar Hesten ligger paa Stenbro uden Strøelse. Der opstaar nemlig i dette Tilfælde en Betændelse i den Slimsæk, som her findes under Huden, og der kommer en rigelig Udsvedning af en slimet Vædske i Sækken, som ogsaa fortykkes i sine Vægge. Saa længe Betændelsen er til Stede, er der Ømhed og Halthed; senere udøver P. ingen skadelig Indflydelse paa Hestens Brugbarhed.

Pipin, **Pippin**, et almindel. Navn i den carolingiske Slægt; tre Mænd af dette Navn ere blevne berømte i Frankrigs ældre Historie. **P. af Landen** (i den nuvær. belg. Prov. Liège), Søn af en frankisk Adelsmand Carloman, var Major domus i Austrasien under Kong Chlotar II, hvem han især hjalp til at forene de frankiske Riger, og hans Søn, Dagobert I. Han døde 639. — En Søn af hans Datter Begga og Ansegisil var **P. af Héristal** (ved Liège), der uden at have Major domus-Værdigheden optraadte som de store austrasiske Vasallers Fører og efter Dagobert II.s Død lod Tronen i Austrasien staa ledig. Han kaldte sig „Frankernes Hertug", blandede sig i Neustriens indre Stri-

digheder, og i det navnkundige Slag ved Testry 687 overvandt han og tog til Fange Neustriens og Burgunds Konge Theodorik III, der nu blev Konge ogsaa i Austrasien, men maatte gjøre P. til sin Hofmester og overlade ham hele Magten. P. regerede kraftig, gjenoprettede de aarlige Folkeforsamlinger (s. Martsmark), slog Friserne, Alemannerne og Bayrerne og døde 714. — Hans anden Søn, Carl Martel, delte ved sin Død 741 Rigets Styrelse mellem sine to Sønner Carloman, som fik Austrasien, og P. d. lille, som fik Neustrien og Burgund. Efter at Tronen havde staaet ledig i 7 Aar, indsatte de to Brødre en Konge af den merovingiske Æt, Childerik III (743—52), men førte selv Regeringen i Rigerne, som, efter at Carloman 747 var gaaet i Kloster, endelig samledes under P.s Herredømme. Han spurgte nu Pave Zacharias, om den, der havde Kongemagten, ikke ogsaa burde bære Kongenavnet, og da Paven, som trængte til hans Hjælp mod Langobarderne, havde svaret bekræftende herpaa, lod P. sig i Nov. 751 i Soissons udraabe til Frankernes Hertug, afsatte den sidste merovingiske Skyggekonge Childerik III og satte ham i Kloster. Hermed begyndte Carolingernes Dynasti. Som Konge fratog P. 754 Langobarderne Exarchatet, som han skjænkede til Pavestolen (Pave Stephan II), erobrede det sydlige Frankrig, hvor Araberne havde sat sig fast i Narbonne, sejrede over Sachserne og Bayrerne og døde 24 Sept. 768 i Paris efter at have delt Riget mellem sine to Sønner Carl d. store og Carloman. — **P.**, Carl d. stores anden Søn, blev af sin Fader gjort til Konge i Italien; han døde før Faderen 810 og var Fader til Bernhard. — **P.**, Ludvig d. frommes anden Søn, Brodersøn af den foreg., blev Konge i Aquitanien og døde før Faderen 838.

Piplærke (Anthus), Slægt af smaa, graa Sangfugle af Sangernes (Sylviernes) Gruppe, med tyndt, lige Næb, temmelig høje Ben og lang Hale; Bagkloen er temmelig lang og lige; herved og ved Farven faa de Lighed med Lærkerne, men ere nærmest beslægtede med Vipstjærterne. Naar de løbe hurtig om paa Markerne, vippe de Halen op og ned ligesom disse; derimod ligne de atter Lærkerne ved den Maade, hvorpaa Hannen hæver sig syngende op i Luften. Naar man nærmer sig deres Rede, der er anbragt paa Jorden, lade de høre en pibende Lyd. Her i Norden findes A. campestris paa øde Marker og Sandheder, A. pratensis (Engpiplærke) paa Fjældmoserne, A. alpestris (Skjærpiplærke) i Skjærgaardene og A. arboreus i Skove.

Pippi, Giulio, almindel. kaldt Giulio Romano, ital. Maler og Bygmester, f. 1499 i Rom, var Rafaels betydeligste Elev og har deltaget i nogle af hans berømteste Arbejder. Saaledes udførte han allerede 1514—16 flere af Malerierne efter Rafaels Tegninger i de pavelige „Loggier" i Vaticanet, ligesom han har den væsentligste Andel i Coloreringen af det store Loft i Farnesina, hvortil Rafael havde tegnet Psyches Historie og hvoraf han vistnok selv ledede Udførelsen, om han ej deltog i den. Han fuldendte ogsaa Rafaels sidste berømte Billede „Transfigurationen", og endelig udførte han efter Rafaels Død tillige med Penni (1524) de 4 store Malerier i Constantinsalen i Vaticanet, medens han forinden havde hjulpet Rafael i enkelte af de andre Værelser. Dette er det vigtigste af, hvad P. udførte i Forbindelse med Rafael; blandt hans selvstændige Malerier ere de mærkeligste: Decorationen af Villa Madama ved Rom, der ogsaa var bygget af ham (1521); St. Stephanus, nu i Genua i Kirken af s. N.; Madonna omgiven af Helgene i Sta. Maria dell' Anima i Rom; Madonna, som tilbeder Jesusbarnet (1531), i Louvre i Paris; Madonna, som vasker Jesusbarnets Fødder, nu i Dresden, o. fl. P. var imidlertid i Slutn. af 1524 bleven kaldt til Mantua for at være Hertugens Bygmester og Maler, og herfra daterer sig et nyt Afsnit i P.s Liv, dels ved at han her fik den bedste Lejlighed til at udfolde sin Phantasirigdom og sit Talent, dels ved at hans Ejendommelighed her træder tydeligere frem, idet Rafaels Paavirkning mere og mere glemmes. Hans vigtigste Arbejder i Mantua ere Op- eller Ombygningen af Il palazzo del Te uden for Byen og den maleriske Decoration saa vel af dette som af Hertugens Palads i Byen selv. Det første Sted malede han (c. 1532—35) Davids Historie, Kejser Sigismunds Triumphtog, Phaetons og Psyches Myther og endelig i en stor Sal Giganternes Fald, hvor han ligesom lader Væggene forsvinde og gjør Gulvet til en Tinde, hvorfra man til alle Sider skuer den forfærdelige Begivenhed; i Hertugens ældre Palads i Byen malede han bl. a. (1537—38) Trojas Erobring. Ligeledes byggede han sig et eget Hus i Mantua, som han paa en lunefuld Maade decorerede; end videre ombyggede han store Partier af Byen, ja fik endog Tid til at give Tegninger til og udføre ikke ringe Arbejder i andre Byer, som Verona og Bologna. 1540 døde Hertug Frederik, der havde indkaldt ham og overvældet ham med Gaver og Hædersposter; i det første Øjeblik vilde P. forlade Mantua, men lod sig af hans Broder, Cardinal Gonzaga, overtale til at blive for at ombygge Domkirken (1544), et af Kunstnerens betydeligste Værker. Kort efter at have modtaget et Kald til Rom for at fortsætte Peterskirken, hvilket Sygdom hindrede ham i at følge, døde han i Mantua 1 Nov. 1546.

Piqué, fr. [kē], dobbeltvævet Bomuldstøj, ved hvilket begge Vævene ere forbundne og tillige Mønsteret frembragt derved, at i visse Linjer Islættraadene springe fra det ene Væv til det andet. Bestaar Mønstret af hinanden skærende rette Linjer, som løbe skraat hen over Tøjet, kaldes dette Carreau, fordi der da dannes en Mængde smaa Firkanter eller Ruder. Navnet P. bruges undertiden med Urette om visse enkeltvævede Stoffer.

Piracatu ell. **Paracatu**, Stad i den brasilianske Prov. Minas Geraes, n. v. for Ouro Preto, ved Provinsens Vestgrænse. 10,000 I. De herværende, tidligere righoldige Guldminer bearbejdes nu ikke længer, men her drives betydelig Kaffedyrkning, Heste- og Kvægavl.

Piranési, Giambattista, Tegner, Architekt og Kobberstikker, f. 1720 i Venezia, d. 1778 i Rom, uddannede sig i Venezia og gik derfra til Rom, hvor han udgav flere betydelige Pragtværker

og Samlinger af Kobberstik, indeholdende Fremstillinger af Roms Mindesmærker fra Oldtiden, i en aandfuld, malerisk Maner. — Hans Søn, **Francesco P.**, f. 1756 i Rom, d. 1810 i Paris, fortsatte Faderens Virksomhed, og udgav hans Værker igjen forunden egne Arbejder.

Pirāno, Stad i det østerrigske Kystland paa en i Triest-Bugten udstydende Halvø, 3 M. f. v. for Triest. 12,000 J. God Havn. Prægtigt Fyrtaarn. Fiskeri. Saliner. Olivenavl.

Pirāt, Sørøver; Aftpirater, f. Rif.

Pirāya, f. Karpelax.

Pirithoos, Søn af Zeus og Irions Hustru Dia, var Konge over Lapitherne i Thessalien; ved hans Bryllup fandt den bekjendte Kamp mellem Kentaurerne og Lapitherne Sted. Han var en Ven af Theseus og ledsagede denne til Underverdenen, hvor han maatte blive, medens Theseus blev befriet af Herakles.

Pirna, Stad i Konger. Sachsen ved Elben, 2 M. f. ø. for Dresden. 12,000 J. P. er Sæde for en Superintendent. Betydelig Industri og Flodskibsfart. Seværdig gotisk Kirke, smuk Banegaard. Stor Daareanstalt i det tidligere Slot Sonnenstein. I Omegnen store Sandstensbrud og betydelig Frugtavl. — I Nærheden af P. maatte den sachsiske Hær i Begyndelsen af Syvaarskrigen capitulere til den preussiske 15 Oct. 1756.

Pirōg (sp. pirogua, af et opr. amerikansk Ord), større Robaad af en udhulet Træstamme hos Indianerne i Sydamerika. Ogsaa Sydhavsøernes Beboere bruge Fartøjer, der kaldes P.; de føre meget store Sejl og ere yderst hurtigsejlende; til at hindre Kæntring bruges en Udligger, en Planke, fastgjort i P., som skydes udenbords.

Pirogov, Nicolaj [ragōff], f. 13 Nov. 1810, blev 1837 Prof. i Chirurgi og pathologisk Anatomi i Dorpat, 1841 Prof. i Chirurgi ved det medicinsk-chirurgiske Akademi i St. Petersborg, deltog som overordnet Læge i Krigene i Kaukasus 1847 og paa Krim 1854; d. 17 Dec. 1881. Han har navnlig gjort sig bekjendt ved flere Værker over topographisk Anatomi og Krigschirurgi.

Pirōl (Oriolus), Fugleslægt med sorte og gule Farver (Hunnerne og Ungerne dog mere grønlige), for øvrigt Stærene temmelig lig i Henseende til Næbformen og de nøgne Næsebor, bebor den gamle Verdens varmere Strøg, bygger særdeles kunstige, hængende Reder og lever af Insekter og Bær. O. galbula, Trækfugl i en stor Del af Europa, forvilder sig undertiden til de skandinaviske Lande. Af nogle stilles P. i Nærheden af Stærene og Paradis- ell. Ravnefuglene, af andre regnes de til Drosselgruppen.

Piron, Alexis [rōng], fransk Digter, f. 1689 i Dijon, hvor hans Fader, Aimé P., var Apotheker og havde et Navn som Digter i burgundisk Dialekt. En uanstændig, men morsom Ode af ham gjorde stor Skandale i hans Fødeby, hvor han en kort Tid var Advocat; en Satire mod Indbyggerne af Byen Beaune bragte ham ind i smaalige literære Kjævlerier. 1719 gik han til Paris, hvor han levede under usle Kaar som Skriver og Privatsecretær, men snart vandt et Navn ved lette og livlige Smaastykker for de mindre Theatre. Uden Held forsøgte han sig i Tragedien og maatte døje Voltaires Spotterier, men riposterede ofte med Held og fik Latteren paa sin Side. Hans bedste Komedie er »La métromanie« (1738). 1753 var der Tale om at give P. Plads i Akademiet, men Mindet om den omtalte Ode forhindrede det. Til Erstatning pensionerede Ludvig XV ham. D. 1773 i Paris. Hans Hustru, født Quénaudon (f. 1688, d. 1751), ogsaa kaldt „Mademoiselle de Bar", Enke efter en danskfødt Borger i Paris, var Forfatterinde til vittige Breve, men henlevede sine sidste Aar i Vanvid. — Hans Brodersøn, **Bernard P.**, f. 1718, d. 1812, var bekjendt som en bidende, vittig og cynisk Satiriker, hvis Ideal, en lystig, genial Driverexistens, han gjennemførte med sjælden Consequens i sit Liv.

Pirōt, Stad i Konger. Serbien, 34 M. f. ø. for Belgrad, ved Bulgariens Grænse. 8,000 J. Berømte Tæppevæverier.

Pirouette, fr. [ruētt], i Dansek. den hurtige Omdrejning paa en Fod; i Ridek. den Kredsvending, en Hest gjør paa ēn og samme Plet; pirouettēre, gjøre Kredssving.

Piræeus, Stad i den græske Prov. Attika ved en Vig af Salamis-Bugten, 1 M. v. f. v. for Athen. 22,000 J. God Havn med livlig Skibsfart. Silkevæveri. — P. var den betydeligste af det gamle Athens 3 Havne; den var forbunden med Staden ved de saakaldte lange Mure. Paa to gamle Piller ved Havnens Indløb stod indtil 1687 to Bronzeløver, som Venezianerne bortførte og opstillede ved Indgangen til Arsenalet i Venezia. Efter disse Løver kaldtes Havnen den Gang Porto Leone. Marmorløven fra P. kaldes den nu i Venezia staaende, som er mærkelig ved de to Runeindskrifter, som findes derpaa. De ere nu fuldstændig ulæselige og lade sig ikke tyde, men ved Hjælp af Slyngningerne, der benyttes i Indskriften, er det paavist, at de maa være af svensk Oprindelse og skrive sig fra forskjellig Tid.

Pisa, Stad i Mellemitalien paa begge Sider af Floden Arno, 9 M. v. for Firenze og 1¼ M. fra Middelhavet. 38,000 J. (1881) i Communen, 54,000 i Staden og dens District. Ærkebispesæde. Universitet, stiftet 1338, med rigt Bibliothek, Observatorium og botanisk Have. Blandt de talrige, til Dels temmelig forfaldne Kirker fremhæves den prægtige, i det 11te Aarh. grundlagte Domkirke med det mærkelige, 195 F. høje, fritstaaende, skjæve Taarn og den 1152 opførte smukke Daabskirke. Blandt de mange andre mærkelige Bygninger maa fremhæves Ærkebispens Palads, St. Stephansridderens Kirke og Palads, det store Hospital o. fl. Den berømte Kirkegaard Campo santo er en langagtig Firkant, omgiven af bedækkede Gallerier, der ere smykkede med herlige Frescomalerier; Jorden til Gravene blev 1278 af en pisansk Flaade hentet fra det hellige Land. Ret livlig Industri i Bomulds- og Silkestoffer og Glas. Sommertiden i P. er meget usund paa Grund af de nærliggende Sumpe. 1 M. n. for P., mellem denne Stad og Lucca, ere de allerede i Oldtiden bekjendte og endnu stærkt besøgte pisanske Bade, der bestaa af en Mængde varme Kilder. P. er navnlig tidligere blevet benyttet meget som Vintercursted for Brystsyge (Vinterens

Middeltemperatur 9°); men der er temmelig betydelige Temperaturspring, Kulden kan være saa stærk, at Arno endog i længere Tid er tilfrossen, og Opholdet er dyrt og kjedeligt. — P., i Oldtiden Julia Pisana, en af de ældste og vigtigste Stæder i Etrurien, blev 182 f. Chr. romersk Koloni, hørte efter det vestromerske Riges Undergang først under Langobarderne og siden under Frankerne og hævede sig saaledes ved Borgernes Driftighed og Frihedssind, at den i det 12te Aarh. var en mægtig Fristad, som ejede et stort District tillige med Sardinien, Corsica og Balearerne. Angaaende Corsica havde P. idelige Stridigheder med Genua. Som ivrige Ghibelliner kom Pisanerne desuden i Strid med de welfisk-sindede Stæder Firenze, Lucca og Siena; i Søslaget ved Øen Meloria 1284 blev P.s Sømagt ødelagt af Genueserne, og siden gik Staden over til Welfernes Parti i Følge Familien Gherardescas Indflydelse. Efter langvarige borgerlige Uroligheder og Krige med Nabostaterne mistede P. omsider sin Uafhængighed; Firenze bemægtigede sig Districtet omkring Staden og belejrede denne 1499, men maatte den Gang opgive sine Planer. Omsider lykkedes det Florentinerne at tvinge P. til Overgivelse ved Hungersnød 8 Juni 1509; siden den Tid var P. indlemmet i Toscana. I P. afholdtes 1409 et almindeligt Concilium, der søgte at gjøre Ende paa det store Schisma ved at afsætte begge Paver, Gregor XII i Rom og Benedict XIII i Avignon, og i Stedet for dem vælge Alexander V; men da ingen af de afsatte Paver vilde underkaste sig og de fandt Tilslutning fra enkelte Staters Side, blev Følgen den, at der for en Tid var 3 Paver. Alexander V havde ligesom alle de andre Cardinaler før Valget lovet ikke at ville opløse Conciliet, før Kirkens Reformation paa Hoved og Lemmer var fuldstændig gjennemført, men 15 Dage efter Valget hjemsendte han alligevel Conciliet. 1511 fik Kejser Maximilian I og Ludvig XII af Frankrig ogsaa et Concilium samlet i P.; Pave Julius II blev erklæret for afsat, og Kejser Maximilian havde i Sinde at lade sig selv vælge til Pave; men Paven slog de forenede Fyrsters Hære og jog med sine Schweizertropper hele Conciliet over Alperne.

Pisang (Musa), Slægt af kæmpemæssige, urteagtige Planter, der henhøre til en egen lille Familie, Musaceæ, blandt Tretalsplanterne; de have en i Jorden skjult, vandret Rodstok, hvorfra der udskyder 20—30 F. høje, ranke Skud med en tilsyneladende lige og udelt Stamme, der imidlertid kun er dannet af de meget lange og tæt omkring hverandre rullede Bladskeder, som for oven bære 2—3 F. lange Bladstilke og 10—12 F. lange, meget brede og udelte, falsk-fjernervede Bladplader. Blomsterne sidde samlede i Halvkranse i Hjørnet af store, smukt farvede Dækblade, der beklæde den øverste Del af det mellem Bladskederne opstigende Skaft; de ere uregelmæssige, oversædige med 5 Støvdragere; Frugten et Bær. Arterne af P. høre udelukkende hjemme i de tropiske og subtropiske Klimater, hvor flere af dem henhøre til de vigtigste Næringsmidler og endog mange Steder erstatte Kornsorterne; dette gjælder navnlig om den **almindelige P.** (M. paradisiaca), der har bleggrønne Blade og hvidgule Blomster, samt velsmagende, omtr. 1 F. lange Frugter, og **Bananen** (M. sapientum) med en sortplettet Stamme, mere mørkegrønne Blade og en mindre, men meget sødere Frugt. Begge Arter høre vistnok oprindelig hjemme i Asien, hvor de endnu enkelte Steder findes vildtvoxende, men de have fra umindelige Tider været dyrkede og findes nu udbredte over alle tropiske Lande i en Mængde Varieteter. Deres Dyrkningsmaade er meget simpel, idet man, naar en Plante har sat Frugt, blot afhugger den, hvorefter de unge Rodskud voxe hurtig frem og sædvanligvis i en Tid af 3 Maaneder atter have modne Frugter; foruden disse benyttes Marven og de unge Blade til Grønt. **Hamppisangen** (M. textilis) afgiver et i technisk Henseende vigtigt Stof, **Manilahamp** (Menado-hemp, White rope), der tilberedes af Bladskedernes lange Taver. Den hører hjemme paa Manila, hvor den er Gjenstand for en udbredt Dyrkning, og har i de senere Aar vundet mere og mere Betydning for den europæiske Industri, idet den anvendes til Tovværk og flettede Varer. 1880 forarbejdedes i Europa og Amerika 400,000 Baller.

Pisāno, Andrea, ital. Billedhugger og Bygmester, f. c. 1273 ved Pisa, d. 1349, er en af den ældre Kunsts interessanteste Repræsentanter, der samtidig med Giotto iværksatte store Foretagender i Pisa og Firenze. Saaledes udførte han flere Figurer efter Giottos Anvisning til Façaden af Domkirken og til Klokketaarnet derved i Firenze, men vigtigst ere de to store Bronzedøre, han udførte til Baptisteriet smstds., og som endnu findes der sammen med Ghibertis. I Architektur udførte han Baptisteriet i Pistoja. — Af hans Sønner, **Nino** og **Tommaso P.**, er navnlig Nino tiltrækkende ved sin plastiske Sans og smukke Anordning af Klædemonnet; hans Værker findes i flere Kirker i Pisa.

Pisāno, Leonardo, s. **Leonard af Pisa**.

Pisāno, Nicola, ital. Billedhugger og Architekt, f. mellem 1205 og 1207, d. 1278, en for sin Tid meget fremragende Kunstner, som ved selvstændigt Studium af Antiken dannede sig til en af den ældre italienske Kunsts interessanteste Dyrkere. Hans to Prædikestole i Pisa og Siena høre til Datidens mærkeligste Sculpturværker, ikke mindre end den Fontaine foran Domkirken i Perugia, som han udførte i Forening med sin Søn. — Hans Søn og Elev, **Giovanni P.**, f. c. 1240, d. 1320, ogsaa Bygmester og Billedhugger, har i Campo Santo og Kirken Sta. Spina i Pisa og ved flere andre Bygningsarbejder i Siena o. a. St. vist sig som en for sin Tid fremragende Bygmester, medens han i den ovennævnte Fontaine, i enkelte Elfenbenssculpturer, i en Prædikestol og en Døbefont i Pistoja paa en værdig Maade slutter sig til Faderen.

Pisāno ell. **Pisanello**, Vittore, ital. Maler og Medailleur, f. c. 1380 ved Gardasøen, d. 1455, minder i sine Malerier om den ældre Tids naive Ynde, skjønt han i sin Lyst til ligefrem Gjengivelse af Livet viser en ny Tids Frembrud og i saa Henseende staar Ma-

saccio nærmere. Han har dog især faaet Navn ved sine Skuepenge med Portræter og Dyreskikkelser, meget smukt modellerede og støbte; de ere saa meget interessantere, som han er en af de ældste Mestre i denne Kunst.

Pisarev, Dmitrij Ivanovitsch [rēff], russisk Forfatter, f. 1840, studerede i St. Petersborg, skrev Afhandlinger om „det 19de Aarh.s Scholastik" og „Platons Idealisme". 1864 dømtes han paa Grund af en politisk Uforsigtighed til Fæstningsstraf, blev efter sin Løsladelse en af de mest konsequente Realister og fik Ry for Nihilisme. Han druknede 1868 ved Riga, medens han badede sig. Hans samlede Værker udkom 1870 i St. Petersborg (10 Bd.).

Pisces, lat., systematisk Benævnelse for Fiskene; ogsaa Stjærnebilledet Fiskene (s. d. A.).

Piscicultūr, Fiskeavl (s. d. A.).

Pischavar, befæstet Stad i Prov. Pandschab i det engelske Forindien, 50 M. n. n. v. for Lahore. 80,000 J. Staden er af stor Vigtighed paa Grund af sin Beliggenhed foran Kaibar-Passet. Muhammedansk Højskole. Livlig Industri og Handel. — P. blev 1823 indtaget af Sikherne og kom 1849 i engelsk Besiddelse.

Pisco, Stad i Republiken Peru i Sydamerika, ved Floden Piscos Udløb i det store Ocean, 80 M. s. s. ø. for Lima. 3,000 J. Havn.

Pisé, fr., et Bygningsmateriale, der benyttes til Opførelse af simplere Mure. Det bestaar af Ler, der bearbejdes i den naturlige Fugtighedstilstand, paaføres lagvis, stampes og klappes mellem opstillede Brædteflader, der danne Formen for Muren og flyttes, efterhaanden som Arbejdet skrider frem. De Dele, der særlig ere udsatte for Beskadigelse (Hjørnerne, Dør- og Vinduesaabningerne), beskyttes ved almindeligt Murværk. Undertiden stamper man P. i smaa Træformer og danner saaledes Pisésten, hvoraf Murene opføres. Pisémure bør kun bruges i tørt Klima og paa tørre Steder, da de lige saa lidt kunne taale stærk Regn som stadig Fugtighed.

Pisemskij, Alexej Feophilaktovitsch, berømt russisk Digter, f. 1 Apr. 1820. Han var Adelsmand, studerede Mathematik i Moskva, var nogle Aar i de petersborgske Regeringskontorer, men drog 1863 til Moskva, hvor han døde 1881. Fra 1860 begyndte han sin storartede literære Virksomhed, en Kamp mod Fordummelse og Reaction. Hans „Tusend Sjæle" (1865) er oversat paa Dansk. Senere Romaner ere: „Den rige Brudgom", „Det oprørte Hav", „I Hvirvelen". I Noveller som „Ægteskab af Lidenskab", „Er hun skyldig?" „Slovtrolden", Dramaer som „Den hypochondre", „Lieutenant Gladkov", „Hvide Falke" aabenbarer sig den samme noble, følelsesrige Pessimisme, udgaaet fra et dybt og kjærligt Syn paa de i Verden lidende og forskudte.

Pisidien, i Oldtiden et bjærgfuldt Landskab i det sydlige Lilleasien ved Tauroskjædens nordlige Side, bekjendt ved sine tapre, men røverske Beboere.

Pisino, s. Mitterburg.

Pisistratos, en Athenienser af ædel Herkomst, paa mødrene Side beslægtet med Solon, f. c. 600 f. Chr., var Fører for Folkepartiet (Diakrierne, Bjærgboerne) i Athen og opkastede sig ved dets Hjælp til Enehersker (Tyran) i Athen 560 f. Chr. efter at have omgivet sig med en Livvagt og bemægtiget sig Akropolis. Skjønt han optraadte med stort Maadehold, blev han inden kort Tid fordreven af sine Modstandere, af hvilke dog snart Megakles, det maadeholdne Partis Fører, sluttede Forbindelse med ham, saa at han efter 5 Aars Forløb paa ny kunde vende tilbage. Han blev endnu en Gang fordreven og levede 10 Aar i Eretria; her samlede han Penge og Lejetropper, slog Athenienserne ved Marathon og satte sig paa ny i Besiddelse af Magten i Athen. Han fordrev derpaa Alkmæoniderne og hævdede sin Stilling indtil sin Død 527. Han skildres som en særdeles klog og tapper Mand, en Ven af Kunst og Videnskab. Han lod plante Oliventræet i Attika og skaffede derved Landet en vigtig Indtægtskilde. Overskuddet af Statsindtægterne benyttedes til at bygge det store Tempel for Zeus, som først fuldendtes af Hadrian. Han anlagde Bibliotheker og samlede de homeriske Digte. Efter ham gik Herredømmet over til hans Sønner Hippias, Hipparchos og Thessalos (Pisistratiderne).

Pisleorm (Trichocephalus), lille Rundorm med traadformet, bagtil tykkere, fortil tyndere, haarfint Legeme, findes ikke sjælden i Menneskets Blindtarm og Tyktarm.

Piso, Tilnavnet for en romersk plebejisk Familie af den calpurniske Slægt (s. Calpurnius). Denne Familie fremtræder først i den 2den puniske Krig med Cajus P., der var Prætor 211 f. Chr.; hans Søn og Sønnesøn af s. N. vare Consuler 180 og 112 f. Chr. En Sønnesøn af sidstnævnte bortgiftede sin Datter Calpurnia til Jul. Cæsar; hans Søn Lucius Calpurnius P. Cæsoninus var under Augustus og Tiberius Præfectus urbis; til ham og hans Sønner rettede Horats sin »Ars poëtica«. — Lucius Calpurnius P. Frugi foreslog som Almuetribun 149 f. Chr. den første Lov om Provinsudsugelserne (lex Calpurnia repetundarum) og skrev en romersk Historie, som nu er gaaet tabt. — Cnejus Calpurnius P., Consul 7 f. Chr., var Ven af Tiberius og fik af denne Syrien at bestyre. Han mistænktes for at have ladet Germanicus dræbe ved Gift 19 e. Chr., og Tiberius lod derfor hans Sag undersøge af Senatet. Medens Undersøgelsen stod paa, dræbte P. sig i Fængslet 20 e. Chr. — Cajus Calpurnius P. stiftede 65 en Sammensværgelse mod Nero og dræbte sig selv, da den blev opdaget.

Pisolith, s. Ærtesten.

Pissevache [pissvāsch], et af Turister stærkt besøgt, 120 F. højt Vandfald, der dannes af den fra Dent du Midi nedstrømmende Gletscherbæk Sallenche ved dens Udløb i Rhône, ½ M. n. v. for Martigny.

Pistācie (Pistacia), Slægt af Træer ell. Buske af Terpentinfamilien, hører især hjemme i Middelhavslandene og har ikke ringe Betydning paa Grund af den harpixagtige Saft, der indeholdes i Veddet. P. lentiscus leverer Mastix (s. d. A.). P. Terebinthus giver ved Indsnit i Stammen en meget fin Terpentinsort, den saakaldte cypriske Terpentin, der dog kun

sjælden forekommer ren i Handelen. P. vera, den ægte P., vorer vildt i Persien og Syrien og dyrkes almindelig paa Sicilien og i det sydlige Italien. Den har spiselige Frø, som gaa i Handelen under Navn af Pistacienødder eller grønne Mandler og indeholde to store, olieholdige, lysegrønne Frøblade, der benyttes i Stedet for Mandler.

Pistil, Støderen i en Morter; Støvvej.

Pistoja, Oldtidens Pistoria, bekjendt af Slaget mod Catilina og hans Tilhængere 62 f. Chr., Stad i Mellemitalien, 5 M. n. v. for Firenze ved Foden af Apenninerne. 29,000 J. Livlig Industri i Uldstoffer, Jærn- og Staalvarer, hvoriblandt fortrinlige Geværløb, Glas og Papir. Berømt Orgelfabrik. De første Pistoler skulle være forfærdigede her og have faaet Navn efter Byen.

Pistøl, Rytteriets korte Skydevaaben, bestemt til at føres med ēn Haand; s. Haandskydevaaben. P., s. Louisd'or.

Pistolet [lētt], i Billardspil Stød paa fri Haand (par pistolet), uden Anlæg mod Haanden eller en Mas.

Piston, fr. [stŏng], Stemplet i en Pumpe; s. ogsaa Gevær og Ventil.

Pistyán, Svovlbad i det nordvestlige Ungarn, Comitatet Neutra, ved Waagfloden, især bekjendt ved sine Slambade, der yde god Nytte ved Rheumatisme, Gigt, Kjertelsyge, Lidelser i Ben- og Muskelsystemet og ved gamle Saar.

Pitaval, Franç. Gayot de [vāll], fransk Retslærd, f. 1673 i Lyon, d. 1743 som Advocat smstds., har skaffet sig et Navn ved Udgivelsen af »Causes célèbres et intéressantes« (20 Bd., 1734 f.), hvilket Værk har været Forbillede for en Mængde lignende senere Samlinger, som navnlig den i Tyskland under Navnet „Der neue P." udgivne. S. Hitzig, Jul. Ed.

Pitcairn [pittkern], en Ø i det store Ocean under 25° 3' 37" s. Br. og 112° 28' v. L., regnes sædvanlig til de lave Øers Gruppe. Den er ¼ M. lang og næppe ½ M. bred, af vulkansk Oprindelse og hæver sig til henim. 1,100 F.s Højde. Overfladen er trods Vandmangel ret frugtbar. — P. blev opdaget 1767 af Carteret, men blev siden upaaagtet. Besætningen paa det engelske Skib „Bounty", som 1789 gjorde Mytteri mod sin Capitain W. Bligh (s. d. A.) og udsatte ham i en aaben Baad med nogle faa Mand, sejlede derefter med Skibet til P., opbrændte Skibet, efter at have bragt i Land alt, hvad de kunde bruge af Ladningen (saasom Svin, Geder, Korn osv.), og bosatte sig paa Øen tillige med 6 Mænd og 12 Kvinder fra Tahiti. Efter nogle Aars Forløb opstod Strid mellem Engelskmændene og Mændene fra Tahiti, og efter blodige Kampe bleve disse alle dræbte. Men ellers trivedes Øen vel under Ledelse af J. Adams (d. 1829). P. blev 1808 besøgt af et nordamerikansk Skib, der bragte Budskab om Kolonien til Europa, og 1814 udsendte den engelske Regering Capitain Staines for at undersøge Forholdene, men Forbrydelsen fra 1789 var da forældet og kunde ikke længer straffes. 1825 besøgte Beechey P. og fandt en Befolkning af 66 Personer, af udmærket Skjønhed, som talte Engelsk og boede i en velbygget Landsby. 1830 overførtes Befolkningen til Tahiti, men fandt sig ikke tilpas der og vendte tilbage til P.; men da den 1855 havde naaet et Tal af 170 og ikke længer kunde finde Udkommet, førtes den til Øen Norfolk. En Del vendte dog tilbage til P., som 1881 talte 96 Indb.

Pitch-Pine, eng. [pitsch pajn], kaldes Træet af en amerikansk Fyrreart, hvis Ved er meget harpixholdigt og stærkt. Det anvendes især til Skibsbygning. Tidligere brugtes det en Del til Træbrolægning; nu anvendes hertil mest billigere europæisk Fyr.

Piteå, Stabelstad i Sverige i Norrbottens Län, paa Häggholmen og til Dels paa det ved Broer dermed forenede Fastland, mellem to Fjorde af den bottniske Bugt; 2,250 J. (1886). Bankkontor, Sparekasse; Handel med Skovprodukter. God Havn. P., som blev anlagt 1621, men 1667 blev flyttet til sit nuværende Sted, var 1810—56 Länets Hovedstad. **P.-Lappmark**, 378 □ M. (20,774 □ Kilom.) stor, den sydligste af de tre under Norrbottens Län hørende Lappmarker, er af mindre storartet Natur end den tilgrænsende Luleå-Lappmark og omfatter den Del af Piteådalen, der ligger imellem den skandinaviske Bjærgryg og Vesterbotten; denne Hoveddal bestaar atter af Piteelvens samt største Delen af Skellefteelvens øvre Flodgebeter, der danne to parallele mindre Dale. **Piteelv**, en af Norrlands Hovedfloder, med en Længde af c. 44 M. (330 Kilom.), udspringer fra Søen Pjeskajaur (c. 1,950 F. over Havet) nær ved Grænsen af Luleå-Lappmark, løber igjennem Tjeggelvas til Vuolvuojaur, efter forinden at have optaget Vandet fra Søen Labbajargna, danner under sit hele Løb en Mængde Vandfald (det største „Storforsen", har en Højde af 150 F., 47,5 Met.) og falder ud i Havet c. 1 M. fra Piteå.

Pithiviers [viē], Stad i det franske Dep. Loiret, 5 M. n. ø. for Orléans. 5,000 J. Vin- og Safranavl.

Pithole-City [pithol sitti], en af de saakaldte Petroleumsbyer i den nordvestlige Del af Staten Pennsylvania i Nordamerika, 82 M. n. til ø. for Pittsburgh, med 10,000 J.

Pithou, Pierre [pitū], fransk Statsmand, Jurist og Philolog, f. 1539 i Troyes, d. 1596, bekjendt ved sin Udgave af Phædrus efter et af hans Broder Franç. P. fundet Haandskrift, samt »Annalium et hist. Francorum script. coætanei XII« og »Hist. Francorum script. veteres XI«. Hans Skrift »Les libertés de l'église gallicane« (1594) var vigtigt for sin Tid.

Pithyusiske Øer, et Fællesnavn for de to spanske Øer Iviza og Formentera (s. disse A.).

Pitt, William, den ældre, s. Chatham, Jarl af. — **P.**, William, den yngre, f. 28 Maj 1759, anden Søn af Jarl Chatham, studerede 1773—78 i Cambridge og blev 1780 Advocat. Han valgtes 1781 til Underhuset, sluttede sig til Whigerne og vakte allerede ved sin første Tale (26 Febr.) stor Beundring. Han nægtede at indtræde i Rockinghams Ministerium, da man ikke vilde give ham en Plads i Cabinettet, men blev i Juli 1782 Skatkammerkansler under Shelburne og kom derved i Strid med sin tidligere Partifælle og senere store Modstander,

Ch. Fox. P. afgik i Marts 1783, men Fox's Forslag om Indiens Styrelse gav ham Lejlighed til at vinde Georg III.s Yndest, og 18 Dec. 1783 blev han, knap 25 Aar gl., Førsteminister. Han optog kjækt Kampen imod Underhusets Flertal og trodsede en Række parlamentariske Nederlag (16 i 2½ Maaned), indtil han ved sin glimrende Veltalenhed havde vendt Stemningen i Folket, saa at nye Valg gav ham et stort Flertal. P. styrede Finanserne med stor Dygtighed, hævede Landets Velstand ved at fremme Handelen, gjennemførte 1784 den Ordning af Indiens Stilling, som holdt sig indt. 1858, og var i flere Spørgsmaal langt forud for sin Tid. Allerede 1781—82 søgte han at gjennemføre en Valgreform med Afskaffelse af de smaa bestikkelige Valgflækker og Forstærkelse af Hovedstadens og Grevskabernes Indflydelse, og han støttede Wilberforces Bestræbelser mod Slavehandelen. Skjønt P. tilsyneladende gav efter for Georg III.s Stivsind, hævdede han dog afgjort Parlamentets Magt, særlig 1789 i Spørgsmaalet om Regentskabet, som han ikke vilde lade bestemme ved Arveret, men ved Lov. Han vilde oprindelig ingen Krig med Frankrig, ja tænkte tværtimod paa at værge Polen mod Rusland; men Uvilje over Revolutionens Udskejelser og den stærke Stemning i det engelske Folk rev ham med sig, og nu førte han Kampen med største Kraft og Haardnakkethed som en Kamp om Englands Storhed og Herredømme paa Havet. Han udviklede derved Englands Kolonialmagt, og til Trods for gjentagne Uheld vedligeholdt P. sin Folkegunst og øvede en Magt, større end nogen tidligere engelsk Statsmand, medens man i Frankrig gjorde ham ansvarlig for alle „Forbrydelser" imod Revolutionen. Dette bragte ham ind paa en conservativ Politik indadtil, og den oprindelige Frihedsmand blev Grundlægger af Toryernes politiske Overmagt i England. 1800 gjennemførte han Unionen mellem Irland og Storbritannien, men kunde over for Kongens Modstand ikke udvirke Katholikernes Ligestilling og trak sig derfor tilbage i Marts 1801. Men i Maj 1804 traadte han igjen i Spidsen for Regeringen og vilde over for den truende Fare fra Frankrig danne et Coalitionsministerium med Fox, hvad dog Kongens Vægring hindrede. Med stor Iver fremmede P. Rustningerne, vaagede særlig over Kysternes Bevogtning lige over for Napoleons Landgangsplaner og haabede efter Sejren ved Trafalgar at kunne vække Europa ved Englands Exempel. Slaget ved Austerlitz gav derfor hans svækkede Legeme Dødsstødet, og han døde 23 Jan. 1806 i Ængstelse for sit Fædrelands Fremtid. Af Omsorg for Statens Vel havde P. aldeles forsømt at varetage sine private Forhold og skjønt ugift og med store Lønninger paadraget sig en Gjæld af 40,000 Pd. St., som Staten betalte. Et Mindesmærke rejstes ham i Westminster-Abbediet; hans »Correspondance« udgaves 1844 i 4 Bd., hans Levned skreves af Jarl Stanhope.

Pittakos, en af Grækenlands saakaldte 7 Vise, f. c. 648 f. Chr. i Mytilene paa Lesbos, befriede sit Fædreland for et trykkende Tyranherredømme; den ham af hans Medborgere overdragne højeste Magt nedlagde han frivillig 589 og traadte tilbage i Privatlivet. Hans Valgsprog var „Vælg det rette Øjeblik". Mange korte, syndige Sentenser gik i Oldtiden under hans Navn („Skaf Dig Venner i Lykken, prøv dem i Ulykken" o. a.). Et kort Digt af ham er opbevaret.

Pitti, en mægtig Familie i Firenze i Middelalderen, blandt hvis Medlemmer kan nævnes Jacopo P., som har skrevet Firenzes Historie fra 1494—1529 og var Machiavellis Samtidige. Efter denne Slægt er det berømte Palazzo P. opkaldt, som byggedes af Brunellesco og er et Mønster paa den florentinske Palads-Stil. Det var Residens for den italienske Kongefamilie fra 1862—70 og indeholder en sjælden Samling af Kunstværker.

Pittoresk, malerisk, skjøn, som p. Beliggenhed.

Pittsburgh, Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika ved Ohio, hvor den opstaar ved Floderne Alleghanys og Monongahelas Sammenløb, 56 M. v. til n. for Philadelphia. 156,000 J. (1880), med det lige overfor liggende Alleghany 235,000 J. Omegnen har rige Kullejer og Jærnminer. Prægtig ny Kathedralkirke. Universitet (»Western University of Pennsylvania«, anlagt 1819), Observatorium og stort Bibliothek. Betydelig Fabrikvirksomhed, navnlig i Metalvarer, Slibsbyggeri og Handel. Store Petroleumsraffinaderier. Den levende Fabrikvirksomhed har skaffet P. Tilnavnet „det amerikanske Birmingham". Ohio er hertil sejlbar for Skibe paa 300 Tons.

Piu, it. [pju], (af lat. plus), mere, f. Ex. p. lento, langsommere, p. forte, stærkere.

Pius, 9 romerske Paver. P. I s. hellige skal have været den 10de romerske Biskop og regeret i Midten af det 2det Aarh. Mindedag 11 Juli. — P. II., Pave 1458—64, tidligere Enea Silvio de'Piccolomini, f. 1405 ved Siena, en glimrende begavet, men charakterløs og forfængelig Mand, tjente i sin Ungdom helst den Sag, der betalte sig bedst, medens han samtidig var saa hengiven til Udsvævelser, at han indtil sit 41de Aar ikke vilde modtage nogen gejstlig Værdighed for ikke at blive nødt til at lægge Baand paa sine Udskejelser. Som Secretær for det reformatoriske Concilium i Basel var han en af de ivrigste Forkæmpere for kirkelig Frihed imod det pavelige Tyranni; men da han mærkede, at Pavens Magt begyndte at voxe Conciliets over Hovedet, svigtede han Conciliets Sag, og til Løn for de Tjenester, han ved dette Forræderi ydede Pavestolen, steg han hurtig fra den ene gejstlige Værdighed til den anden. De Fordele, som hans diplomatiske Dygtighed bragte Pavestolen, skaffede ham saa stor Indflydelse, at han var den egentlige Kirkeregent, allerede inden han 1458 selv besteg Pavestolen. Som Pave satte han sig navnlig to Opgaver, at bekæmpe Læren om Conciliernes Overhøjhed og at forjage Tyrkerne fra Constantinopel, som de havde erobret 5 Aar i Forvejen. For den første Sags Skyld maatte han fordømme sine egne tidligere Anskuelser og Skrifter, fordi hans Modstandere ivelig citerede Enea Silvios Skrifter imod P. II. Nogle af hans Skrifter findes endog paa den romerske Index. Det Korstog, han prædikede hele sin Regering igjennem, fandt ingen Anklang, og da han omsider havde faaet samlet en Hær af sammen-

løbet Pak, som han selv vilde føre mod Constantinopel, døde han 1464. — P. III (Francesco Todeschini), Søstersøn af P. II, var Pave 26 Dage 1503, medens Cæsar Borgia, hans Forgænger Alexander VI.s Søn, kæmpede i Roms Gader med Familien Orsini og flygtede ſyg til Engelsborg, hvor P. beskyttede ham. — P. IV (Giovanni Angelo Medici, kaldt „Cardinalen af Medici“), Pave 1560—65, sluttede Conciliet i Trient og stadfæstede dets Beslutninger, hvorved han factisk hævdede, at Paven stod over Conciliet. De Reformer inden for den katholske Kirke, for hvilke han med Held arbejdede, bleve med Jærnhaand gjennemførte af hans Efterfølger P. V (Michele Ghisleri), Pave 1566—72, en stræng Asket, der var lige saa stræng imod andre som imod sig selv. Han havde været en ubønhørlig Inquisitionsdommer, inden han blev Pave, og hans Regering var derfor en Blomstringstid for den grusomste Inquisition. Han tilskyndede Hertugen af Alba i Nederlandene og Carl IX i Frankrig af al Magt til deres blodige Gjerninger. Den sidste understøttede han i Krigen mod Huguenotterne med et paveligt Hjælpecorps, som af P. fik den Befaling „ikke at gjøre Fanger, men strax at dræbe enhver Huguenot, der faldt i deres Hænder“. Verdenshistorisk Betydning fik det Forbund, han fik sluttet mellem Venezia og Spanien til fælles Kamp mod Tyrkerne, idet det førte til Søslaget ved Lepanto. — P. VI (Giovanni Angelo Braschi), Pave 1775—99, f. 1717 i Cesena i Romagna, blev Cardinal 1773 og Pave 15 Febr. 1775, efter at Pavestolen i næsten 5 Maaneder havde staaet ledig, fordi Cardinalerne ikke kunde enes om Valget. Som Landsherre gjorde han sig fortjent ved storartede Arbejder til Udtørring af de pontinske Sumpe, ved Fuldførelsen af Museo Pio-Clementino i Rom og ved Oprettelsen af Velgjørenhedsanstalter. Udad til led Pavemagten under hans Regering saadanne Nederlag, at den til sidst syntes at gaa sin Undergang i Møde. Joseph II af Østerrig gjennemførte med ubøjelig Viljefasthed sine Grundsætninger om Statens Tilsynsret over Kirken, uagtet P. 1782 selv rejste til Wien for at indvirke paa ham. I Toscana gjennemførte Storhertug Leopold lignende Reformer ved Biskop Riccis Hjælp; men her sejrede dog P. siden, efter at Leopold var bleven tysk Kejser ved sin Broder Josephs Død. I Tyskland gjorde de gejstlige Kurfyrster 1786 ved den saakaldte Emserpunktation et Forsøg paa at oprette en af Paven uafhængig tysk-katholsk Nationalkirke, men Forsøget strandede, fordi de tyske Biskopper holdt med Paven; de vilde hellere staa under den fjærne Pave end under de nærmere Kurfyrster. Den opløste Jesuiterorden turde P. ikke offentlig beskytte; men han havde den Glæde, at den 1782 fandt et Fristed i Rusland hos Katharina II. Revolutionen i Frankrig 1789 og den Medfart, som den katholske Gejstlighed der kom til at lide, bragte P. i Conflicter med Frankrig, som førte til Freden i Tolentino 1797, der kostede ham 51 Mill. Livr. og den halve Kirkestat, og 15 Febr. 1798 besatte Franskmændene Rom selv og proclamerede paa Capitolium den romerske Republik. Den 80aarige P. bad om at maatte dø i Rom; men man slæbte ham, uagtet han var syg, til Siena, Firenze og til sidst til Valence, hvor han døde 20 Aug. 1799. — Efter hans Død samledes 35 Cardinaler i Venezia under Østerrigs Beskyttelse, og her valgte de 14 Marts 1800 P. VII (Barnaba Lodovico, Greve af Chiaramonti), Pave 1800—23, f. 1742 i Cesena, 1785 Biskop i Imola og Cardinal. Han sluttede 1801 et Concordat med Førsteconsulen Bonaparte, hvorved han fik det meste af Kirkestaten tilbage imod at give sit Samtykke til, at den franske Kirkes Formue vedblev at tilhøre Staten, der havde bemægtiget sig den, at ingen pavelig Bulle maatte offentliggjøres i Frankrig uden Regeringens Tilladelse og at Biskopperne skulde udnævnes af Regeringen. 1804 overværede han i Paris Napoleon I.s Krøning til fransk Kejser; men da han ikke blindt hen vilde gjøre sig til Redskab for Napoleons Planer, besatte denne 1808 paa ny Kirkestaten og erklærede 1809 sin Forgænger, Carl d. stores Gave for tagen tilbage, men tilbød at betale Paven en aarlig Løn af 2 Mill. Frc.s. P. tilbageviste dette som en Forhaanelse, satte Kejseren i Ban og blev nu ført om fra det ene Fængsel til det andet, men viste under disse ulykkelige Forhold en Standhaftighed og sagtmodig Gudhengivenhed, som erhvervede ham almindelig Sympathi og til sidst kronedes med Sejer. Napoleons Forsøg paa at regere Kirken uden Pave voldede ham selv idelige Vanskeligheder; han foreslog derfor P. et nyt Concordat, som denne 1813 lod sig overtale til at gaa ind paa; men næppe havde P. underskrevet det, førend han fortrød det, tog det tilbage og vendte tilbage til sit Fængsel. 1814 blev han af Sejerherrerne paa ny indsat i sine kirkelige og verdslige Rettigheder og holdt 24 Maj sit Indtog i Rom. Han gjenoprettede nu ved Bullen »Sollicitudo omnium« Jesuiterordenen, protesterede mod Wienercongressens Beslutninger, fordi den ikke havde gjenoprettet de tidligere gejstlige Fyrstendømmer i Tyskland, fordømte 1816 Bibelselskaberne som en Pest for Christenheden og udstedte et Forbud mod Bibeloversættelser. Napoleons Familie modtog han med Højmodighed i Rom. Han døde 20 Aug. 1823. Da han paa sit Dødsleje blev kaldt „hellige Fader“, sagde han: „Nej, kald mig en stakkels Synder!“ Hans Monument af Thorvaldsen er opstillet i Peterskirken. — P. VIII (Francesco Xaver, Greve af Castiglione), blev Pave 31 Marts 1829 og døde 30 Nov. 1830. F. 10 Nov. 1761 i Cingoli i Mark-Ancona var han bleven Cardinal 1816. Under hans Pavedømme fik Katholikerne i England statsborgerlige Rettigheder ved Emancipationsloven 1829. 1830 erklærede han i et Breve, at Ægteskaber mellem Katholiker og Protestanter kun maatte tilstedes, naar det blev lovet, at Børnene skulde opdrages som Katholiker; ellers maatte den katholske Præst ikke indvie Ægteskabet, men kun være til Stede som uvirksomt Vidne (Præsentia passiva). — P. IX (Pio Nono), Pave 1846—78, den eneste Pave, der har regeret over 25 Aar, hed Giovanni Maria, Greve af Mastai-Ferretti. F. 13 Maj 1792 i Sinigaglia kunde han 1815 paa Grund af Epilepsi

ikke blive optaget i den pavelige Nobelgarde og blev da Theolog i Stedet for Militær. Han blev Ærkebiskop i Spoleto 1827, i Imola 1832, Cardinal 1840 og Pave 16 Juni 1846. I religiøs Henseende sværmersk Mystiker, i politisk Henseende national Patriot, blød af Gemyt og af svag Charakter smigrede han sig med det Haab at kunne gjenoprette Pavestolens gamle Magt ved at lade den gaa i Spidsen for den nationale Frihedsbevægelse; han vilde derfor i Begyndelsen af sin Regering forene frisindede politiske Reformer med reactionær Absolutisme i Kirkestyrelsen. Han fordømte Bibelselskaberne samtidig med, at han udstedte en almindelig politisk Amnesti for 24,000 Fanger og Flygtninge. Hele det italienske Folk hilsede med uendelig Begejstring den frisindede Pave, der lovede sit Land en fri Forfatning; men denne lod sig ikke gjennemføre uden at træde Pavemagten for nær, og da viste det sig, at P. fremfor alt var Pave og troende Katholik. Efter Rossis Mord flygtede han fra Rom 25 Nov. 1848 (s. Kirkestaten) og kom først tilbage i Apr. 1850 under franske Bajonnetters Beskyttelse. Bitter over sit Folks formentlige Utaknemmelighed blev han fra den Tid lige saa reactionær i politisk Henseende som i kirkelig og gav sig mere og mere i Jesuiternes Vold; men trods sin Bitterhed fuld af Kjærlighed til det efter hans Mening vildledte Folk og ærlig i sin Overbevisning led han upaatvivlelig mere end nogen anden ved de Begivenheder, som 12 Sept. 1870 endte med Tilintetgjørelsen af den sidste Rest af hans verdslige Magt. Efter den Tid betragtede han sig selv som Martyr og som Fange inden for Vaticanets Mure og afviste med urokkelig Standhaftighed ethvert Forlig med dem, „der havde ranet det hellige", skjønt Italien ved Garantiloven af 1871 tilsikrede ham og hans Efterfølgere paa Pavestolen Rettigheder som Souveræn, uhindret Udøvelse af sin Myndighed over den katholske Gejstlighed, Vatican- og Lateranpaladserne samt en Civilliste paa 8½ Mill. Frc.s. Ogsaa i sin Kirkepolitik udadtil kom han til at prøve baade Medgang og Modgang. Efter 1849 lykkedes det ham efterhaanden at faa tilsikret Pavestolen betydelige Fordele ved Concordater med de fleste europæiske Stater; men næsten alle disse kom enten aldrig til at gjælde, eller ogsaa bleve de satte ud af Kraft under de følgende Tiders politiske Begivenheder. I det hele maa det vistnok siges, at Romerkirken under hans Regering tabte Terrain i de egentlig katholske Lande; men til Gjengjæld gjorde dens Propaganda i de protestantiske Lande store Fremskridt, særlig i England, hvor der siden 1850 findes et helt romersk-katholsk Hierarchi med en Ærkebiskop af Westminster i Spidsen, medens den katholske Kirke i Irland efter Aarhundreders Undertrykkelse har opnaaet Ligeberettigelse med de protestantiske. Den Kamp, som det nye tyske Kejserrige efter 1870 begyndte med Pavestolen, tilføjede vel den katholske Kirke store materielle Nederlag; men til Gjengjæld fremkaldte den hos Tysklands Katholiker et Sammenhold og en Tilslutning til Paven, som ikke har været kjendt i Aarhundreder. Overhovedet har ingen Pave siden Middelalderen — undtagen maaske den nuværende — været Gjenstand for saa megen oprigtig Hyldest som P., og ingen Pave har besiddet en saadan Magtfuldkommenhed indadtil i Kirken; thi for hans jesuitiske Raadgivere lykkedes det at føre Curialsystemet til afgjort Sejer over Episkopalsystemet. Da P. 1854 forkyndte Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse, var det første Gang, at et Dogme blev anerkjendt af den katholske Kirke uden at være vedtaget af en Kirkeforsamling; men den Ret, som P. her tiltog sig, er senere bleven ham udtrykkelig tillagt ved Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, hvorved Lateranconciliet 1870 gjorde det til Salighedssag for enhver troende Katholik at tro paa, at Paven besidder guddommelig Enevælde til at afgjøre alle kirkelige Anliggender. Det kan derfor med fuld Ret siges, at P. ved sin Død 7 Febr. 1878 efterlod Pavemagten udad til svækket, men indad til langt stærkere end den var, da han overtog den.

Piusforening kaldes en i Apr. 1848 i Mainz dannet Association af Gejstlige og Lægfolk, der arbejder i Katholicismens og det romerske Pavedømmes Tjeneste, og som 1849 fik pavelig Stadfæstelse af Pius IX. Dens Formaal er at værne om Kirkens Frihed og dens Herredømme over Skolen, Folkedannelse i katholsk Aand og Udøvelse af christelige Kjærligheds-gjerninger. Dens Grundlov er Lydighed mod Paven og Episkopatet, fredelig Stilling til Staten, for saa vidt denne ikke krænker Kirkens Rettigheder, samt defensivt Forhold over for de ikke-katholske Confessioner. Jomfru Maria udkaaredes til Foreningens Patronesse. Dens ultramontane Tendenser have skaffet den navnlig den preussiske Regerings Fjendskab. Forgreninger af P. ere „Bonifaciusforeningerne", som understøtte trængende katholske Menigheder i det protestantiske Tyskland, „Borromeusforeningerne" til Udbredelse af gode katholske Skrifter, „Vincentius-" og „Elisabethsforeningerne" til Sygebesøg og Fattigpleje, „Svendeforeningerne" til Haandværkssvendes aandelige og legemlige Pleje og „Jesu hellige Barndomsforeninger" til Bidrag for udsatte hedenske Børns Redning (især i China).

Pixis, Theodor, tysk Maler, f. 1831 i Kaiserslautern, uddannedes ved Kunstakademiet i München og var Elev af Foltz og Kaulbach. Han har malet dels historiske Billeder som „Calvin og Michael Servet" (1861), dels Livsbilleder, hvori han forstaar at gribe det daglige Liv fra en poetisk Side, og endelig har han ved en Række Illustrationer til Miltons „Tabte Paradis", til Schiller og Wagner vundet Navn i videre Kredse.

Pi y Margáll, Francesco [i], spansk Politiker, f. 1820 i Barcelona, blev Advocat og ivrig Republikaner, oversatte Skrifter af Proudhon og optraadte som Forsvarer i politiske Retssager mod hans Meningsfæller. Han deltog i Juni 1866 i Opstanden og maatte derfor flygte til Paris, hvor han traadte i Forbindelse med Delescluze. Han vendte tilbage 1868 og hørte i Nationalforsamlingen til det republikanske Mindretal. P. fortsatte Kampen imod Kongedømmet 1871—72, og efter Kong Amadeos Bortgang blev han i Febr. 1873 Indenrigs-

minister i den foreløbige Regering og 8 Juni selv Præsident for denne. Han fik den føderalistiske Republik udraabt, men af doctrinært Frisind viste han saa stor Svaghed, at en almindelig Opløsning truede. Han afgik derfor 18 Juli, men medvirkede i Jan. 1874 til at styrte Castelar og saaledes til at undergrave selve Republiken.

Pizārro, Francesco, spansk Opdager, f. c. 1471 i Byen Truxillo i det spanske Landskab Estremadura, var nægte Søn af en Adelsmand, der var Oberst, men forsømtes aldeles i sin Opvæxt, lærte hverken at læse eller skrive og maatte vogte Sviin. Han løb bort derfra, blev Soldat og gik som andre Eventyrere til Amerika, hvor han 1510 tjente paa Haiti og siden ledsagede Balboa paa Toget til Panamá. 1524 sluttede P. en hemmelig Aftale (høitideligt stadfæstet to Aar efter) med Almagro og en juridisk Licentiat Espinosa, der lovede Pengehjælp, om at opdage og indtage de rige Lande ved Sydhavet og gjorde 1524 og 1526 to forgjæves Tog ned til Quito. 1529 fik de Keiser Carl V.s Billigelse til at gjentage Forsøget og Tilsagn om Statholderposter og andre Belønninger. I Jan. 1531 drog P. med 180 Md. og 27 Heste paa 3 Skibe mod Peru, kom til Tumbezbugten og grundlagde her i Maj n. A. Byen San Miguel; 2 Skibe med 100 Md. under Fernando de Soto kom siden til, og i Sept. 1532 brød P. op, drog over Andesbjergene og indtog 15 Nov. Caxamarca. Næste Dag tog P. ved skjændigt Forræderi Perus Hersker Atahualpa til Fange, tiltvang sig derved umaadelige Løsepenge og fik Tid til at sætte sig fast i Landet. Kort efter bragte Almagro ham Forstærkninger, og efter at P. med beregnende Grusomhed havde ladet Atahualpa henrette 29 Aug. 1533 under det Paaskud, at han tænkte paa Svig mod Spanierne, drog han med 480 Md. mod Hovedstaden Cuzco, indtog den 15 Nov. (netop et Aar efter Caxamarcas Indtagelse) og gjorde et rigt Bytte. For at sikre sin Magt satte han Atahualpas yngre Halvbroder Manco paa Tronen under Spaniens Overhøihed, udvidede lidt efter lidt Herredømmet og indrettede en ordnet Forvaltning. Han grundlagde 1535 Lima som Hovedstad, uddelte Landet med dets Indbyggere blandt sine Ledsagere og lagde Vind paa Bjergværksdriften for at tilfredsstille sine Landsmænds Gridskhed, medens han selv brød sig mindre om Rigdom end om Magt. Udbredelsen af Christendommen var for ham kun et Middel og intet virkeligt Formaal, saaledes som for Mexicos Erobrer Cortes. Almagro, der havde hjulpet til at indtage Quito, kom i Strid med P. og drog imod Chile; kort efter reiste Peruanerne sig mod Spaniernes grusomme Tyranni og beleirede 1536 i flere Maaneder Cuzco; Almagro kom tilbage, besatte Byen og fik derved P.s to Brødre i sin Magt. Da han ikke vilde erkjende P.s Ret til denne Del af Landet, udbrød Striden paa ny, og da P. havde faaet sine Brødre fri, brød han sin Aftale, drog imod Almagro, overvandt ham og lod ham henrette i Juli 1538. Men denne Troløshed hævnedes, idet Almagros Tilhængere sammensvor sig og myrdede P. 26 Juni 1541. Efterkommerne af P.s Broder Hernando, der ægtede hans Datter (af en Forbindelse med Atahualpas Datter), fik senere Titelen „Marquis af Erobringen" (Conquista) og bo endnu i Truxillo. Af hans Brødre blev Gonzalo P. henrettet 1548 for sin Opstand imod den nye Statholder, medens Hernando P. 1545—65 holdtes i Fangenskab i Spanien som skyldig i Almagros Død.

Pizzicāto, it., fork. pizz., knipset, angiver i Musikstykker for Bueinstrumenter (Violin, Bratsch osv.), at de dermed betegnede Steder ikke skulle spilles ved at stryge Strængene med Buen, men ved at knipse eller rive dem med Fingrene, hvorved opnaas en harpeagtig Virkning. Naar denne Spillemaade skal høre op, sættes arco ell. coll' arco (med Buen).

Pizzighettōne, befæstet Stad i Norditalien ved Floden Adda, 7 M. s. ø. for Milano. 4,000 I.

Pizzo, Stad i Syditalien ved Eufemia Bugten, 12 M. n. ø. for Messina. 8,000 I. Kystfart og Fiskeri. — Her landede Joach. Murat 8 Oct. 1815 for atter at tiltage sig Herredømmet over Neapel, men blev tagen til Fange af Indbyggerne, stillet for en Standret og skudt 13 Oct. s. A.

Piaster, en gammel spansk Sølvmønt, der almindel. gaar under Navnet „Spansk Pillepiaster" ell. „Søilepiaster" (Peso fuerte ell. Peso duro), og som efter den Vægt og Finhed, den i Følge Loven af 29 Maj 1772 burde have, skulde have en Værdi lig 3 Kr. 91 Øre, men efter den Maade, hvorpaa den i Regelen præges, kun kan sættes til 3 Kr. 85 Øre. Den er endnu i Cours i en stor Del af Amerika, navnlig i Mexico, og flere Steder i Asien. Foruden denne har der i Tidernes Løb, navnlig i Amerika, været anvendt en stor Mængde andre P. af omtrent samme Værdi, men som nu for det meste ere forsvundne, efter at man i Sydamerika i Almindel. har indført som P. en Mønt ganske svarende til den franske Sølvmønt paa 5 Frc.s. Ligeledes har der flere Steder, saaledes i Buenos Ayres, været benyttet Papirpiastre af en Værdi c. $15\frac{1}{2}$ Øre. P. er ogsaa Møntenhed i Tyrkiet, hvor den har en Værdi af c. 16 Øre.

Pjatigōrsk, Stad i det russiske Gouv. Terek i Ciskaukasien, 18 M. s. ø. for Stavropol. 11,000 I. Her er 20 til Dels intermitterende Svovlkilder af 29°—35° og gode Badeanstalter. I en Klippegrotte, hvortil der fører en 140 F. lang Tunnel, er et stort Mineralvandsbassin.

Pjetur Pjetursson, f. i Miklabær i Skagafjords Syssel, hvor Faderen — af samme Navn — var Præst, dimitteredes 1824 fra Bessastad Skole, indskreves 1829 ved Kjøbenhavns Universitet og tog 1834 theol. Examen med bedste Charakter. 1836 blev han Præst til Breidabólstaður, 1837 til Helgafell og senere samme Aar til Stadastaður, alle tre i Snefjældsnæs Syssel i Islands Vestamt. 1840 erhvervede han den theol. Licentiatgrad og 1844 Doctorgraden. Han udnævntes 1847 til Forstander for den nyoprettede Dannelsesanstalt for vordende Geistlige (Præsteskole) i Reykjavik, hvilken Post han beklædte, indtil han 1866 udnævntes til Biskop over Island. Som en Fortsættelse af Finn Jonssons islandske Kirkehistorie (paa Latin) har P. 1841 udgivet »Historia ecclesi-

astica Islandiæ 1740—1840«, der i Anordning slutter sig nøje til sit Forbillede og saaledes i forskjellige Afsnit giver udførligt Materiale til en Fremstilling af Islands Udvikling i det paagjældende Tidsrum med righoldige personalhistoriske Oplysninger. Som opbyggelig Forfatter har P. vundet almindelig Yndest, hvorom adskillige af ham udgivne, i flere Oplag foreliggende Prædikensamlinger og Huspostiller vidne.

Pjetursson, Hallgrim, s. Hallgrim Pjetursson.

Placēntia, 1) s. Piacenza. 2) Stad paa Sydsiden af Øen Newfoundland i Nordamerika, ved Placentia Bugten, med 8,000 J. og god Havn.

Placidia, Datter af Kejser Theodosius d. store og Søster til Kejserne Arcadius og Honorius, kom ved Roms Indtagelse af Alarik 410 i vestgotisk Fangenskab, under hvilket Alariks Efterfølger Ataulph fattede Kjærlighed til hende og ægtede hende 414 i Narbonne imod Honorius's Vilje. Efter Ataulphs Mord 415 blev hun af dennes Efterfølger Sigerik mishandlet og forhaanet, men senere udleveret til Honorius og ægtede 419 den romerske Feltherre Constantius, ved hvem hun blev Moder til den følgende Kejser Valentinian III. I dennes Mindreaarighed førte hun Regeringen i det vestromerske Rige lige til sin Død 450, da Valentinian aldrig blev i Stand til selv at regere. Under P.s Styrelse gik Nordafrika tabt for Romerstaten, da Vandalerne 439 erobrede Carthago.

Pladscommandant, en Officer, hvem der i Krigstid er overdraget den øverste, militære Befaling i en aaben By. **Pladsmajor**, en Stabsofficer, der har at staa Commandanten i en større Fæstning bi i hans daglige Forretninger.

Pladssaaning, en Culturmethode, som ofte anvendes i Skovene, idet man i Stedet for at udsaa Træfrøet ligelig over hele den Strækning, som skal „bringes i Bestand", d. e. forsynes med ung Opvæxt, indskrænker sig til at besaa smaa, firkantede Pladser i en passende indbyrdes Afstand. Man tilsigter derved dels at formindske Arbejdet, idet naturligvis kun Pladserne bearbejdes, dels at spare Frø, dels endelig at skaffe de unge fremspirende Planter nogen Beskyttelse af det imellem Pladserne voxende Ukrut.

Plafond, fr. [fõng], kalder man det for det meste architektonisk eller malerisk decorerede Loft, **Plafondmaleri**, det eller de til Decorationen sig sluttende Malerier. Snart er P. behandlet som et i en Ramme indfattet Billede i decorative Omgivelser; snart er hele Loftet draget ind under Maleriet, idet der dog beholdes en vis Inddeling, som staar i Forhold til Architekturen; endelig finder man ogsaa Loftet med sine architektoniske Former behandlet som en Flade, hvorpaa Kunstneren uden Hensyn til de givne Linjer behandler sit Emne, snart som en Himmel, hvori Figurerne svæve, snart som en Hal, hvis lodrette Søjler ligesom faa den faste Hvælving til at vige. De berømteste Kunstnere have ikke forsmaaet Loftmalerier, skjønt de ere saa ubekvemme at male og saa vanskelige at faa Øje paa.

Plag, s. Føl.

Plagiāt (af lat. plagium, Menneskerov), Tyveri af aandelig Ejendom; **plagiere**, udskrive andres Tanker og Udtryk, som om de vare ens egne.

Plagioklās, en Gruppe Feldspat-Mineraler, der ikke have lodret paa hinanden staaende Gjennemgange, som Tilfældet er med Orthoklas, omfatter foruden Albit (Natron-Feldspat) og Anorthit (Kalk-Feldspat) tillige Blandinger af begge, nemlig Oligoklas, Andesin og Labrador (s. Feldspat).

Plagiostōmer, s. Tværmunde.

Plaid, skotsk [plæhd], Kappe af tærnet Uldtøj, oprindel. en Del af Bjærgskotternes Nationaldragt; uldent Rejseshavl.

Plaidere [plædēre], føre en Retssag, tale i en Sag for Retten.

Plain-chant, fr. [plæng schang], lat. Cantus planus, Gregoriansk Sang (s. d. A.), Choralsang.

Plaine, fr. [plǟne], Slette, jævn Flade, som Græsplaine.

Plakāt, offentligt Opslag, bruges navnl. om offentlige Kundgjørelser af Regerings- eller Øvrighedsbeslutninger. Tidligere, da den hele Regeringsmagt, derunder ogsaa den lovgivende indbefattet, var i Hænderne paa Kongen, indeholdtes ofte egentlige Lovbestemmelser i saadanne P.; men nu, da efter Grundloven den lovgivende Magt er adskilt fra den udøvende, er det kun saadanne Bestemmelser, som kunne udstedes af den sidst nævnte Gren af Statsmagten, der kunne bekjendtgjøres ved P. **Plakatformat**, s. Format.

Plakværk anvendes til Beklædning af Jordskraaninger og bestaar enten af en Lerskorpe, som man danner af fugtigt Ler, stampet i vandrette Lag (uregelmæssigt P.), eller af kileformede Lag Muldjord, der paa lignende Maade anbringes op ad Skraaningen, og hvorimellem Græsrødder lægges (regelmæssigt P.). Anbringelsen af P. kaldes at plakke, Plakning.

Plan, s. Flade. En P. frembringes, naar en ret Linje gjennem et fast Punkt glider paa en fast ret Linje, som ikke indeholder Punktet. Den Sætning, at enhver ret Linje, som har to Punkter fælles med P., helt ligger deri, er et af Geometriens Axiomer og kan som saadant ikke bevises. En P. er bestemt ved 3 Punkter, ligesom 3 P. bestemme et Punkt, 2 P. en Linje. P. kan derfor lige saa godt som Punktet betragtes som det rumlige Grundelement, hvoraf de øvrige Rumstørrelser afledes. S. Dualitet.

Plāna, Giov. Ant. Amedeo, ital. Astronom og Mathematiker, f. 1781 i Voghera, studerede ved École polytechnique i Paris, blev 1812 Prof. i den højere Mathematik ved Universitetet i Turin, senere, indtil sin Død 1864, Directeur for det derværende Observatorium, samt Baron og Senator. 1821—23 foretog han sammen med Carlini en Gradmaaling i Savoien og Piemont. Hans Hovedværk er »Théorie du mouvement de la lune« (3 Bd., Turin 1832), men hans store Anseelse hvilede ogsaa paa talrige Afhandlinger væsentlig om theoretisk-astronomiske og rent mathematiske Problemer.

Planche, fr. [plangsch] (egtl. Bræt, Planke),

Plade, Metalplade; ogsaa Kobberplade, Kobberstik.

Planche, Gust. [plangsch], fransk Kritiker, f. 1808 i Paris. Mod Faderens Plan, der gik ud paa, at han skulde studere Pharmaci, kastede han sig med stor Energi over Studiet af Literatur og Kunst. I »Revue des deux mondes« stod hans første originale Arbejde, Anmeldelsen af Salonen (d. e. Kunstudstillingen) 1831. Snart overtog han hele Literatur- og Kunstartiklen i Tidsskriftet. Hans Venskab og Beundring for G. Sand, hos hvem han gjorde et langt Ophold paa hendes Ejendom Nohant, bragte ham til varmt at optræde for hende i Literaturen; han havde endog en Duel med hendes Angriber Capo de Feuillide. Balzac har behandlet P.s og G. Sands Forhold i Romanen »Béatrix«. Efter i kort Tid at have arbejdet for »Journal des Débats« blev P. 1836 Medarbejder af Balzacs Tidsskrift »La Chronique«. 1838—45 opholdt P., der havde arvet en betydelig Sum Penge, sig i Italien og studerede dets Kunst. Efter at have tilsat hele Arven gik han til Paris og optog atter sit Arbejde i »Revue des deux mondes«. P. er en samvittighedsfuld, skarp og hensynsløs Kritiker, der mere lægger an paa correct Analyse af sit Emne, end paa at glimre ved Aandrighed. Hans literære som hans personlige Egenskaber, hans skjødesløse Ydre og mutte Væsen skaffede ham mange Fjender, men hans samvittighedsfulde Alvor i hans Gjerning vakte almindelig Agtelse. Hans Artikler ere udkomne samlede; mærkes maa hans »Portraits littéraires« (1836—49, forts. 1854), »Études sur les arts« (1855, forts. 1856), samt hans Smaaarbejder over »Manon Lescaut« og Constants »Adolphe«. For at bevare sin Frihed afslog P. Napoleon III.s glimrende Tilbud om Embeder og Hædersposter. D. 1857.

Planēre, udjævne, især Jordoverflader. Naar ved et Jordarbejde Transporten af Jorden er fuldført, foretages **Planeringen**, d. e. den finere Tilbannelse af de afgravede Steder og af de som oftest i Bunker paaførte, ujævne Masser. P. kalde Bogbinderne at lime Trykpapir ved at trække det gjennem en Husblas-Opløsning.

Planēt, Benævn. paa de i sig selv mørke Himmellegemer, som i næsten cirkelformige Ellipser bevæge sig om Solen, i Retning fra V. til Ø.; de ere Mercur, Venus, Jorden, Mars, Jupiter, Saturn, Uranus og Neptun, foruden en stor Mængde smaa P. (s. Planetoider), hvis Baner falde mellem Mars's og Jupiters. Deres Middelafstande fra Solen og Omløbstider ere angivne i nedenstaaende Tavle.

	Middelafstand Jordbaneradier	Middelafstand Millioner g. Mil	Omløbstid Aar
Mercur	0,387	7,7	0,24
Venus	0,723	14,5	0,62
Jorden	1	20,0	1
Mars	1,524	30,5	1,88
Jupiter	5,203	104,1	11,9
Saturn	9,539	190,0	29,5
Uranus	19,183	384,2	84,0
Neptun	30,054	602,0	164,8

Den første Søjle angiver Afstandene udtrykte i Jordbaneradier, d. e. med Jordens Middelafstand som Enhed, hvilken igjen er 23,300 Jordradier ell. meget nær 20 Mill. g. Mile (s. Parallaxe). Den anden Søjle angiver Afstandene i Millioner geogr. Mile, den tredje Omløbstiderne i sideriske Aar. Man inddeler P. i de nederste og øverste, d. e. dem, hvis Bane falder inden for og uden for Jordens. De nederste have ingen Maaner; de øverste have Maaner, der i Forhold til deres Hovedplaneter ere smaa og nære; Jorden har en forholdsvis stor og fjærn Maane og er derfor ikke helt med Urette bleven kaldt en Dobbeltplanet. P. inddeles ogsaa i de indre og ydre, mellem hvilke Planetoiderne danne Grænsen. Disse adskille sig fra hverandre i flere Henseender. De indre ere forholdsvis smaa (Jorden størst), de ydre store; de indre have en langt betydeligere Tæthed end de ydre, ligesom Varigheden af deres Axeomdrejning er større end de ydres; de ydre synes heller ikke, som de indre, at være afkølede til at have fast Skorpe og ere maaske endnu selvlysende. Om Forholdene mellem P.s Afstande fra Solen s. Bode. Forskjellige andre Oplysninger kunne søges under Elementer, Tiltrækning, Verdenssystemer, Kepler, Kosmogoni, Kosmologi og under de enkelte P.s Navne. At ogsaa de andre Fixstjærner have P., kan vel i Almindel. ikke betvivles, men disse kunne kun i særegne Tilfælde blive Gjenstand for Iagttagelse (s. Foranderlige Stjærner). **Planetārium**, en Maskine, som anskueliggjør Planeternes Bevægelse om Solen.

Planetāriske Taager, en særegen Art af kosmiske Taager; de kaldtes saaledes af Will. Herschel (der henregnede 78 Taager til denne Klasse), fordi deres Udseende har nogen Lighed med Planeternes, idet de ligesom disse fremvise en regelmæssig begrænset (cirkelformig ell. elliptisk), ensartet, ofte blaalig lysende Skive og ikke som de andre Taager ere udbredte i uregelmæssige eller dog uensartet lysende Figurer. Huggins, d'Arrest o. fl. have godtgjort, at deres Spectrum væsentlig bestaar af tre lyse Linjer, at de altsaa væsentlig ere Luftarter, der befinde sig i glødende Tilstand; hos nogle ses tillige et svagt continuert Spectrum, tydende paa en allerede mærkelig Fortætning. De ere i Modsætning til de fleste andre Taager talrigst i Mælkevejens Nærhed, hvorfor de af d'Arrest antages at høre til dennes Stjærnesystem.

Planetoider ell. **Asteroider**, en Mængde Smaaplaneter, hvis Baner omkring Solen ligge imellem Mars's og Jupiters. Angaaende tidligere Formodninger om deres Existens s. Bode. Den første, Ceres, opdagedes paa Aarhundredets første Dag, 1 Jan. 1801, af Piazzi i Palermo; den anden, Pallas, 28 Marts 1802 af Olbers i Bremen; den tredje, Juno, 1 Sept. 1804 af Harding i Lilienthal ved Bremen; den fjerde, Vesta, 29 Marts 1807 af Olbers; den femte, Astraa, 8 Dec. 1845 af Postmester Hencke i Driesen nær Frankf. a. d. Oder. Fra 1845 af er der hvert Aar blevet opdaget nye P., flest, nemlig 20, 1879. De betegnes ved et oftest fra Mythologien hentet Navn, samt ved deres Opdagelsesnummer, ofte indesluttet i en lille Cirkel, f. Ex. ②, Pallas. Deres

Antal var i Slutningen af Maj 1888 naaet til 278. Med Hensyn til Opdagerne fordele de sig saaledes: Italienerne i alt 11, nemlig Piazzi i Palermo 1, de Gasparis i Napoli 9, Schiaparelli i Milano 1; — Tyskerne i alt 35, nemlig Olbers i Bremen 2, Harding i Lilienthal 1, Hencke i Driesen 2, Luther i Düsseldorf 23, Förster i Berlin 1, Tietjen i Berlin 1, Knorre i Berlin 4, de Ball i Bothkamp i Holsten 1; — Englænderne i alt 20, nemlig Hind i London 10, Graham i Markree i Irland 1, Marth i London 1, Pogson i Oxford 3 og i Madras 5; — Franskmændene i alt 70, nemlig Goldschmidt i Paris 14, Chacornac i Marseille 1 og i Paris 5, Laurent i Nimes 1, Tempel i Marseille 5, Stephan i Marseille 1, Borrelly i Marseille 15, Coggia i Marseille 4, Paul Henry i Paris 7, Prosper Henry i Paris 7, Perrotin i Toulouse 5 og i Nizza 1, Cottenot i Marseille 1, Charlois i Nizza 8; — Nordamerikanerne i alt 75, nemlig Ferguson i Washington 3, Searle i Albany 1, Tuttle i Cambridge 2, Peters i Clinton N. Y. 47, Watson i Ann-Arbor 21 og i Peking 1 (ved en Expedition til Jagttagelse af Venuspassagen); — Østerrigerne i alt 66, nemlig Palisa i Pola 28 og i Wien 37, Schulhof i Wien 1; — d'Arrest i Kjøbenhavn 1, nemlig Nr. 76, Freja, opdaget 21 Oct. 1862. Deres Omløbstider om Solen ligge mellem 3 og 8 Aar, deres Middelafstande fra Solen mellem 2 og 4 Jordbaneradier (hyppigst dog mellem 2,4 og 3,1). Paa Grund af Banens store Excentricitet kan dog Nr. 132, Aethra, komme Solen 1,6 Jordbaneradier nær, altsaa lidt inden for Marsbanen, medens paa den anden Side Nr. 153, Hilda, kan fjerne sig indtil 4,6 Jordbaneradier fra Solen og altsaa komme Jupiter meget nær. Banernes Excentriciteter ere ofte betydelige, størst, nemlig 0,38, hos nævnte Aethra, hvis Afstand fra Solen derfor kan variere mellem 1,6 og 2,6 Jordbaneradier. Ogsaa deres Baners Hældninger mod Jordbanen ere ofte betydelige, størst, nemlig 35°, hos Nr. 2, Pallas. Deres Lysstyrke er selv i Opposition, naar de ere Jorden nærmest, kun lille; den lyseste, Vesta, lyser da som en Stjærne af 6te Størrelse og kan skimtes med blotte Øjne; de lyssvageste ere kun af 14de Størrelse og kunne kun ses i kraftige Instrumenter. Ingen af dem viser kjendelig Skive; men efter deres Lysstyrke at dømme er den største 60, de mindste kun 1 à 2 Mil i Diameter. Deres samlede Masse vilde derfor kun udgjøre en ringe Brøkdel af Jordens. Med Hensyn til deres Oprindelse tænkte Olbers sig, at de kunde være Stumper af en større Planet, der var gaaet i Stykker. Hyppigere antages det dog, at Stoffet i den Taagering, af hvilken de kunne antages at have dannet sig (s. Kosmogoni), overhovedet ikke har kunnet samle sig til ēn Planet. Betegnende i denne Retning er det, at de ligge mellem de fire Solen nærmere, mindre, vægtfyldigere og langsommere roterende Hovedplaneter og de fire fjærnere, større, mindre vægtfyldige og hurtigere roterende. Betragtes P. som en af Smaalegemer bestaaende Ring om Solen, kunde man antage, at deres Antal var saa at sige uendelig stort. Den Langsomhed, med hvilken de opdages ved systematisk Søgning, og den næsten altid frugtesløse Søgning paa maa og faa selv med de mægtigste Instrumenter tyde dog paa det modsatte.

Plangeometri, den Del af Geometrien, som handler om Størrelser, der ere beliggende i en Plan, mods. Stereometri.

Planification af en krum Flade er i Geometr. Beregningen af dens Fladeindhold i Forhold til en given plan Fladeenhed, som Kvadratfod, Kvadratalen osv.

Planiglob, Fremstilling af en Halvkugle i en Plan. Benævnelsen bruges oftest om Kort over Jorden eller Himlen (i to Halvdele); hyppigst benyttes hertil den stereographiske Projection.

Planimeter er Navnet paa et Instrument, som tjener til ad rent mechanisk Vej at udmaale en plan Figurs Areal. Det mest bekjendte er opfundet af Amsler (1856). Det bestaar af to Stænger, forbundne ved et Led. I hver af de frie Ender findes en Spids, af hvilke den ene anbringes i et fast Punkt (Polen; deraf Navnet „Polarplanimeter") uden for den Figur, som skal udmaales, medens den anden føres rundt langs Figurens Omkreds. Under denne Bevægelse ruller et lille Hjul paa Papiret, og dettes Bevægelse overføres atter paa en lille Skive. Det kan vises, at Størrelsen af denne Rulning kan tjene som Maal for Arealet, hvorfor dettes Størrelse kan aflæses paa Skiven. Et andet P. er construeret af Hansen i Gotha, og endelig kunne nævnes nye Constructioner af dansk Opfindelse, dels af F. Bing og Jul. Petersen, dels af Ritmester Prytz; det sidste tjener dog nærmest kun til at forandre Figuren til en anden, hvis Areal er lettere at beregne. **Planimetri**, d. s. s. Plangeometri, dog med særligt Hensyn til de plane Figurers Udmaaling.

Planskive, den til Befæstelse af Arbejdsstykket paa Skivedrejebænken tjenende store Skive. S. Drejning.

Plansætning, Lysets, s. Polarisation.

Plantage, fr. [tāsche] (egtl. Plantning, Planteskole), Benævn. paa Ejendomme i Amerika, især i Vestindien (ogsaa i Ostindien), paa hvilke der dyrkes Kaffe, Sukker, Bomuld, Indigo, Tobak osv. **Planter**, Ejer af en P.

Plantagenet [plantädsche], Tilnavn for det franske Hus Anjou, som 1154—1485 beklædte Englands Trone. Det kommer af det botaniske Navn Planta genista (Gyvelplanten), som antages at have været Familiens Vaabenmærke. Den sidste engelske Konge af det normanniske Dynasti Henrik I.s Datter Mathilde ægtede efter sin første Ægtefælle Kejser Henrik V.s Død Gotfred P., Jarl af Anjou, og deres Søn besteg som Henrik II den engelske Trone efter Stephan af Blois 1154; han fulgtes af sine to Sønner Richard I Løvehjærte, som døde barnløs, og Johan uden Land. Sidstnævntes Sønner vare Kong Henrik III og Richard af Cornwallis, hvilken sidste blev valgt til tysk Konge 1257 og døde 1272. — Henrik III havde to Sønner, Kong Edvard I og Edmund d. pukkelryggede, Jarl af Lancaster. Den sidstnævntes ældre Søn, Thomas, Jarl af Lancaster, stod i Spidsen for de misfornøjede under Edvard

II.s Regering og blev henrettet 1322. Edmunds yngre Søns Søn, Henrik, blev af Edvard III ophøjet til Hertug af Lancaster, og hans Datter Blanca bragte ved sit Giftermaal med Edvards tredje Søn Johan af Gaunt Titel og Godser til denne, som saaledes blev Stifter af den yngre lancasterske Linje. — Edvard I var Fader til Kong Edvard II, Thomas, Jarl af Norfolk, hvis Datter blev Stammoder til mange mægtige engelske Familier, og Edmund, Jarl af Kent, som i Edvard III.s Mindreaarighed maatte bestige Skafattet ved Mortimers Intriguer 1330. — Edvard II.s Søn, Kong Edvard III, havde 5 Sønner: Edvard, „den sorte Prins", Fader til Kong Richard II, som blev stødt fra Tronen af sin Fætter Henrik IV og døde barnløs; Lionel, Hertug af Clarence, som kun havde en Datter, Philippa, der blev gift med Edm. Mortimer, Jarl af Marche, og hvis Sønnedatter, Anna Mortimer overførte Linjen Clarences Rettigheder til Tronen til sin Mand, Richard af Cambridge af Linjen York; Johan af Gaunt, som ved Giftermaal blev Hertug af Lancaster (s. ovenf.) og efterlod Sønnerne Henrik af Hereford, senere Kong Henr. IV, Johan af Beaufort, Jarl af Somerset, om hvis Efterkommere s. Beaufort, og Henrik, Cardinal og Biskop af Winchester; Edmund, Hertug af York, som efterlod to Sønner Edvard, Hert. af York, der faldt i Slaget ved Agincourt 1415, og Richard, Jarl af Cambridge (s. ovenf.), der blev henrettet s. A. og forplantede denne Linje; samt Thomas, Hertug af Gloucester, hvis Linje uddøde først med hans Søn Humphrey 1399, omtr. samtidig med den først nævnte ældste Linje. Ved Edvard III.s anden, tredje og fjerde Søn delte Huset P. sig i de to Linjer Lancaster („den røde Rose") og York („den hvide Rose"), som efter at Richard af Cambridges Søn, Richard af York, siden 1455 var optraadt som Kronprætendent mod Kong Henrik IV af Linjen Lancaster, i 30 Aar førte den under Navnet „Striden mellem den røde og den hvide Rose" bekjendte blodige Krig om Tronen, i hvilken begge Linjer oprev hinanden, og som først endte ved Tyrannen Richard III.s Fald i Slaget ved Bosworth, efter at hver Linje havde givet England tre Konger. Vejen til Tronen banedes derved for Sejerherren Henrik Tudor, Jarl af Richmond, som Konge Henr. VII, hvis Moder var en Sønnedatter af ovennævnte Johan af Beaufort af Linjen Lancaster, og under hvis Regering den sidste mandlige P. Edvard, Jarl af Warwick, Søn af Kong Edvard IV.s Broder Hertug Georg af Clarence, blev henrettet 1499 ligesom saa mange foregaaende Medlemmer af Slægten. S. for øvr. England (Hist.) og de specielle Art..

Plantāgo, s. Vejbred.

Plante. Ligesom Dyrene ere P. levende Væsener med Evne til at ernære og forplante sig, i visse Tilfælde ogsaa at bevæge sig, medens de derimod mangle Evnen til at sanse og der derfor frakjendes dem et Bevidsthedsliv. Noget tilsvarende til Dyrenes Nervevirksomhed har man dog villet se i de for mange P. charakteristiske Pirringsphænomener, ved hvilke en ringe Incitation kan hidføre Virkninger, der ere saa omfangsrige, at de gaa langt ud over, hvad der kan forklares ad mechanisk Vej, de saakaldte dynamiske Virkninger; hertil høre de bekjendte Phænomener hos den følsomme Mimose og i mange Planters Støvdragere og Støvveje. En vis Interesse i denne Henseende har den i de senere Aar paaviste, tidligere (d. v. s. omtr. indtil 1880) ikke kjendte directe Sammenhæng mellem Naboceller protoplasmatiske Indhold, idet man ved omhyggelig Præparation og stærk Forstørrelse har kunnet paavise, at Cellevæggene eller, hvor disse ere porøse, Porernes Lukkemembraner ere gjennemsatte af et yderst fint, i sidste Tilfælde altsaa secundært System af Porer, gjennem hvilke Protoplasmaen kan følges som fine Strænge fra Celle til Celle. Skjønt man har været mest tilbøjelig til at opfatte dette som staaende i dynamiske Virkningers Tjeneste, kunde det dog maaske ogsaa have Betydning for de ernæringsphysiologiske Virksomheder; ellers er det jo ejendommeligt for P., at de hovedsagelig ere sammensatte af Celler, lukkede Blærer, saa at Stofvandringen maa foregaa ved Diosmose, altsaa paa en fra Forholdet hos Dyrene forskjellig Maade. Som noget, der er særlig charakteristisk for P., maa nævnes deres Evne til af uorganiske Bestanddele at frembringe de organiske Emner, hvoraf de opbygge deres Legemer; herved bliver P. et Mellemled mellem den uorganiske Verden og Dyreriget. I øvrigt kan man sige, at Forskjellen fra Dyrene bliver ringere, jo mere lavtstaaende P. vi have med at gjøre, ja der gives en Gruppe af levende Væsener, som skiftevis er bleven anbragt i Dyreriget og i Planteriget, nemlig de saakaldte Slimsvampe (Myxomyceter ell. Mycetozoer). Medens Begrebet Individ i Dyreriget ikke har frembudt nogen Vanskelighed, har Forholdet været anderledes for Planterigets Vedkommende; man har her, gaaende ud fra Ligheden mellem et Træ og en Dyrekoloni, en Polyp eller Koralstok, betragtet Træets Knopper og de deraf fremgaaende Skud som Individerne, andre have betragtet de enkelte Blade som Individerne, hvilket turde være forbundet med Forestillingen om, at Grenene, hvorpaa Bladene sidde, ere dannede ved Sammenvoxning af disse Blades Basaldele; endelig ere visse Naturforskere gaaede videre endnu og have betragtet de enkelte Celler som de egentlige Individer. Hvorledes nu dette forholder sig, saa maa det indrømmes, at det er charakteristisk for Planterne, at deres Celler ere langt mere individualiserede end Cellerne i det dyriske Legeme; derfor har ogsaa Studiet af Cellens Bygning og Liv været dyrket mere i Botaniken end i Zoologien. — Hvad den systematiske Opstilling af Grupperne inden for Planteriget angaar, da kan der først bemærkes, at det linnéiske System maa betragtes som forladt og derfor kun af historisk Interesse; de saakaldte naturlige Systemer, hvoraf der er opstillet flere, kunne mer eller mindre føres tilbage til den franske Botaniker Jussieu, der 1789 udgav en Oversigt over Planteriget, hvilken dog strængt taget atter maa føres længere tilbage, idet den er baseret paa et Arrangement

af Planterne i Haven ved Trianon, som skyldtes Jussieus Farbroder. Man kan ret naturlig opstille følgende 5 Hovedgrupper i Planteriget: Angiospermerne (Dækfrøede), Gymnospermerne (Nøgenfrøede), Pteridophyter (de bregneagtige), Bryophyter (Mosser) og Thallophyter (Løvplanter). Af disse 5 sammenfattes i Almindel. de to første som Blomsterplanter og de 3 sidste som Sporeplanter; men det hører til den nyere Tids betydeligste Fremskridt i Kjendskabet til Planterne at have paavist, at de højest udviklede Sporeplanter og de lavest staaende Blomsterplanter (Cycadeerne) nærme sig hinanden særdeles meget, idet Forskjellen mellem Frø og Spore næsten udviskes. Ogsaa paa et andet Trin i Systemet synes der at foregaa en væsentlig Forandring i Opfattelsen, nemlig ved Arternes Behandling, idet Arten, som man tidligere betragtede som den sidste systematiske Enhed, opløses i en Række underordnede Enheder af forskjellig Grad, nemlig Underart, Varietet, Undervarietet eller hvad de nu kaldes. Denne Maade at behandle Artsbegrebet paa kan der dog endnu kun være Tale om ved den monographiske Behandling af enkelte Slægter, af hvilke der foreligger et meget rigt Undersøgelsesmateriale. **Plantealbumin**, s. Albumin. **Plantebase**, d. s. s. Alkaloid. **Plantecasein**, d. s. s. Legumin. **Planteelfenben**, d. s. s. vegetabilsk Elfenben, s. Elfenbensplante. **Plantefibrin**, s. Albuminstoffer. **Planteslim**, d. s. s. Gluten ell. Gliadin; s. Albuminstoffer. **Plantegeographi**, den Gren af Botaniken, hvis Opgave det er at undersøge Planternes Fordeling paa Jorden og bringe denne i Samklang med de stedfindende ydre Forhold, navnlig de klimatiske og Jordbundsforholdene, hvilke Factorer dels hver for sig, dels i Forening betinge det højst forskjelligartede Physiognomi, som forskjellige Egnes Plantevæxt kan fremvise. En væsentlig Side af P. er Paavisningen af de saakaldte Vegetationscentrer og Vegetationsgebeter for de enkelte Plantearter, hvor de plantegeographiske Studier træde i et inderligt Forhold til de biologiske Undersøgelser (Kampen for Tilværelsen). Man kan skjelne mellem Planternes horizontale og verticale Udbredelse. Med Hensyn til den første kunne vi opstille 8 Bælter, regnede fra Ækvator mod Polerne: 1) Ækvatorialbæltet eller Palmernes og Pisangplanternes Bælte, indtil 15° paa begge Sider af Ækvator; foruden de nævnte ere Uldtræer og Bambusarter samt Mangroveskove og Rodtræer og mange andre charakteristiske. 2) Det tropiske ell. Figentræernes og de træagtige Bregners Bælte, fra 15 til 23°; stemmer for øvrigt saa temmelig med det foregaaende. 3) Det subtropiske ell. Myrternes og Laurbærtræernes Bælte, fra 23 til 34°. 4) Det varmt tempererede ell. de stedsegrønne Løvtræers Bælte, fra 34 til 45°; en betydelig Rolle her spille ogsaa Læbeblomster, Kurvblomster, Nellikefamilien og Ærteblomstrede. 5) Det koldere tempererede ell. de løvfældende Træers Bælte, fra 45 til 58°; desuden ere de selskabelig voxende Græsser charakteristiske. 6) Det subarktiske ell. Naaletræernes Bælte, fra 58 til 66°; selskabelig voxende Halvgræsser, navnlig Stararter; udstrakte Tørvemoser. 7) Det arktiske ell. Alpebuskenes Bælte, fra 66 til 72°; store Strækninger ere bevoxede med Laver og enkelte Mosarter. 8) Polarbæltet ell. Alpeurternes Bælte; disse længst mod Nord og højest op paa Bjergene forekommende Repræsentanter for Blomsterplanterne udmærke sig ved tyk og ofte krybende træagtig Stængel, den urteagtige Stængel lav, pudeformig eller tueformig selskabelig Vært, ugtløse og smukt farvede, forholdsvis store Kroner, samt ved deres Rigdom paa aromatiske eller bitre Stoffer. Det er naturligvis kun i fine allerstørste Træk, at disse Plantebælter have kunnet gjøre sig gjældende, og endda findes der maaske ikke saa lidt Vilkaarlighed ved Fastsættelsen af dem; man har derfor ogsaa forsøgt andre Grupperinger og saaledes i den nyere Tid opstillet 24 Vegetationsgebeter, hvor mange andre Forhold ere tagne med i Betragtningen end alene Afstanden fra Ækvator. Med Hensyn til Planternes verticale Udbredelse ville vi exempelvis betragte Forholdene, saaledes som de stille sig i Alperne. Vi skjelne her mellem 6 Regioner, regnede fra Foden til Toppen: 1) Frugttræernes Region, gjennemsnitlig til 660 Meter; 2) Bøgens R., den nedre Bjergregion, indt. 1,500 M.; 3) Granens R., den øvre Bjergregion, indt. 1,800 M.; 4) Dværgfyrrens R., den nedre Alperegion, indt. 2,300 M.; 5) Alpeurternes R., den øvre Alperegion, indt. 3,000 M.; 6) Kryptogamernes R., Sneregionen, Vegetationen indskrænket til Mosser og Laver. Foruden Humboldts og Schouws ældre Arbejder kunne som plantegeographiske Hovedværker nævnes A. de Candolle, »Géographie botanique« (1855) og Grisebach, „Die Vegetation der Erde" (1871). Charakteristisk for vor Tids plantegeographiske Studier er det, at man ikke nøjes med at tage Hensyn til de statistisk fastslaaede nuværende Plantearealer, end ikke under Tilføjelse af de for disse Arealer ejendommelige klimatiske Forhold, men at man søger at gjøre sig klart, hvorledes den nuværende Fordeling er kommen i Stand, hvilket kun kan naas ved at gaa tilbage til tidligere Jordperioder og betragte Fordelingen og Udbredelsen af Planterne i disse. Som et Exempel kan Slægten Sequoia tjene, til hvilken det berømte californiske Kæmpetræ hører. Denne Slægt træffes nu kun i 2 levende Arter, der begge ere indskrænkede til Californiens Bjerge. Men i fossil Tilstand er der fundet 24 Arter af Slægten, af hvilke de fleste vare tertiære, og som vare udbredte fra de arktiske Egne (Island) lige til Schweiz og Italien, til Central-Asien og Japan foruden Slægtens nuværende Hjemstavn, Nordamerika. Californien er altsaa kun et lille Restgebet, hvor Slægten, der tidligere har været meget større, har holdt sig. Af særlig vigtige, nyere plantegeographiske Arbejder kunne fremhæves Engler, „Entwickelungsgeschichte der Pflanzenwelt" (1882) og Drude „Die systematische und geographische Anordnung der Phanerogamen" (1886). **Plantegifte** kaldes de organiske Giftstoffer (s. Gift), der betinge de saakaldte Giftplanters Virkning paa den dyriske Organisme; det er i chemisk Henseende meget forskjellige Stoffer: Alkaloider, Glykosider, Harpixarter, Syrer og ætheriske Olier. En

stor Mængde af disse Stoffer finde Anvendelse i Lægekunsten, saaledes Atropin (Galnebær og Bulmeurt), Aconitin (Stormhat), Chinin (Chinatræ), Cocain (Cocaplanten), Digitalin (Fingerbølle), Morphin (Valmue), Strychnin (Rævekager); andre finde Anvendelse som Nydelsesmidler, som Caffein (Te og Kaffe) og Nicotin (Tobak), og enkelte anvendes af vilde Folkeslag til forgiftede Vaaben, som Curare. S. herom de forskj. Artikler. De vigtigste indenlandske Planter med Giftstoffer ere Arum, Bulmeurt, Galnebær, Gifttyde, Pigæble og Skarntyde; desuden indeholder en Mængde af vore almindelige Haveplanter farlige Gifte, f. Ex. Fingerbølle, Guldregn, Pebertræ, Stormhat, Tidsløs osv. En Del af vore vildtvoxende Svampe ere ligeledes giftige, som Fluesvampen; af de lavere Svampe anvendes Meldrøjen i Lægekunsten. Plantephysiologi, den ene af Botanikens Hoveddisciplinar, er Læren om de chemiske og physiske Processer i Planten og kommer derfor navnlig til at beskæftige sig med Næringsstoffernes Beskaffenhed og Optagelse samt Vandring og Omdannelser i Planten, med Vaxtphænomenerne og disses Forhold til ydre og indre Factorers Paavirkning, end videre med de for Planterne charakteristiske Bevægelsesphænomener; endelig er Befrugtningens Væsen et physiologisk Spørgsmaal af største Vigtighed. Af disse forskjellige Grene af P. ere nogle først optagne til Bearbejdelse i den nyere Tid; andre have derimod i lange Tider været Gjenstand for dybtgaaende og vidtløftige Undersøgelser, saaledes navnlig Ernæringsphysiologien, vel paa Grund af den praktiske Interesse, der knytter sig til dette Spørgsmaal. Det har da vist sig som Resultat af den store Mængde Forsøg, der ere anstillede, at det er et forholdsvis ringe Antal Grundstoffer, der ere nødvendige til Dannelsen af de Bestanddele, hvoraf Planten er sammensat, og at denne kan hjælpe sig med følgende Forbindelser: Syrerne Kulsyre, Salpetersyre, Svovlsyre, Phosphorsyre samt Vand og Baserne Kali, Kalk, Magnesia og Jærnilte. Luftens fri Kulsyre, der optages ved Bladenes og andre grønne Organers Hjælp, leverer det Kulstof, der i Forbindelse med Ilt og Brint danner Kulhydraterne i Plantens Indre og ogsaa indgaar i andre Forbindelser; det først iagttagelige Kulhydrat er Stivelse, der opstaar som meget smaa Korn inden i Bladgrøntkornene, uden hvilke Kulsyre-Assimilationen ikke kan finde Sted. Salpetersure Salte, navnlig salpetersur Kalk og salpetersurt Ammoniak, levere Planten Kvælstof; disse Salte ere opløselige i Vand og optages med dette gjennem Rødderne, der til dette Brug ere forsynede med fine, tyndcellede Haar, som let kunne optage Vandet ved Diosmose; det fri Kvælstof, som udgjør en saa stor Del af den atmosphæriske Luft, formaar Planten derimod ikke at tilegne sig. Svovlsure og phosphorsure Salte optages ligeledes gjennem Rødderne, opløste i Vand, de phosphorsure Jordarter dog kun derved, at Planten gjennem Rødderne udskiller Kulsyre, idet de i og for sig ere uopløselige i Vand. Vandet har den dobbelte Betydning for Planten dels at afgive Næringsmateriale, dels at være det Medium, opløst i hvilket andre Næringsstoffer indføres i Planten; det optages ikke i Dampform. Kvælstof, Svovl og Phosphor ere især knyttede til Proteinstofferne. Kali er en Betingelse for, at Stivelsedannelsen kan finde Sted; det optages som salpetersurt, phosphorsurt og svovlsurt, Kalken navnlig som salpetersurt; hvilken Rolle Kalken spiller som Plantenæringsmiddel er ikke bekjendt. Magnesia findes navnlig i Frøene, og Jærnet er en Betingelse for at Bladgrønt kan dannes; chlorotiske kalder man de Planter, der paa Grund af mangelfuld Jærntilførsel have antaget et blegt Udseende; det er dog kun en meget ringe Jærnmængde, der behøves, ligesom det overhovedet maa erindres, at de nævnte Næringsmidler tilføres Planten i meget fortyndede Opløsninger; concentrerede Opløsninger virke skadelig. Andre end de her nævnte Stoffer, der ere fundne i Planterne, nogle endog meget udbredte og i betydelig Mængde, som Kisel, have ved Forsøgene vist sig ikke at være nødvendige. Medens man nu saaledes efterhaanden er kommen ganske godt paa det rene med, hvilke Stoffer Planten ernærer sig af, ved man derimod meget lidt om, hvilke Forandringer disse undergaa, hvorledes Stofskiftet gaar for sig. Man har exempelvis for Kalksaltenes, f. Ex. den salpetersure Kalks Vedkommende opstillet den til Dels paa anatomiske Iagttagelser støttede Formodning, at Kalken, efter at en Sønderdeling i Plantens Indre har fundet Sted, hvorved Syren kommer Planten til gode som Næringsmiddel, træder i Forbindelse med den i fri Tilstand for Planten skadelige Oxalsyre og binder denne; herved opstaa de i Planterne saa rigelig forekommende Krystaller af oxalsur Kalk, der maa betragtes som et Udskilningsprodukt, der ikke yderligere kommer Planten til gode. Et andet Stof i Planten, der i Almindel. betragtes som Udskilningsprodukt, er Mælkesaften; dog anses denne af nogle for at have Betydning for Ernæringen. Om Garvesyren, der er et meget udbredt Stof, ved man heller ikke ret, hvad Rolle den spiller; dog synes meget at tyde paa, at den ikke er saa uvæsentlig for Planten, som man engang antog. Stofvandringen er bedre kjendt end Stofskiftet. Man ved, at Æggehvidestofferne navnlig ledes gjennem Sirørene, de mest charakteristiske Elementer i Blodbasten, der atter udgjør en væsentlig Bestanddel af Karbundterne. Man ved end videre, at Stivelsen for at kunne diffundere gjennem Cellevæggen maa forandres til det i Vand opløselige Sukker, og at dette navnlig ledes gjennem de langstrakte Parenchymceller, der skedeformig omslutte Karbundterne. Man har ved grundige Undersøgelser over Bladenes anatomiske Bygning gjort den interessante Iagttagelse, at Arbejdsdelingen her i de fleste Tilfælde er gjennemført paa den Maade, at Assimilationen er henvist til bestemte Cellevæv, Transporten af de assimilerede Stoffer til andre, idet det jo ogsaa paa Forhaand maa anses for uhensigtsmæssigt, at den samme Celle gjør Tjeneste baade som assimilerende og til Næringsstoffernes Transport. Navnlig ved Maaden, hvorpaa de luftførende Mellemcellerum ere ordnede

i Bladet, tvinges Safterne til at bevæge sig i bestemte Retninger, og som et af Hovedprinciperne for Bladenes Bygning har man opstillet Principet for den hurtigst mulige Bortledning af Assimilationsprodukterne fra de assimilerende Celler. Med Hensyn til Optagelsen og Bevægelsen af det gjennem Rødderne optagne Vand med de deri opløste Næringsstoffer spiller Fordampningen fra Bladenes Overflade en stor Rolle. Mange Planter leve imidlertid under saadanne Forhold, hvor de ere udsatte for, at Tilførselen af Vand fra Jorden ikke vilde kunne holde Skridt med Vandtabet ved Fordampningen. For at saadanne Planter ikke skulle miste deres Saftspænding (Turgor), hvorved de vilde visne, ere de i deres Organers Form og Anordning og i deres anatomiske Bygning saaledes indrettede, at de dels have Plads til meget Vand i deres Indre, saa at de kunne forsyne sig for længere Tid, dels ved deres Overhuds Beskaffenhed ere skjærmede mod for stærk Fordampning. Man har saaledes for Ørkenvegetationens Vedkommende paavist, at dens Planter have et bestemt morphologisk og anatomisk Præg, fremkaldt ved den særegne Maade, hvorpaa de reagere mod de ydre Betingelser, under hvilke de leve, og Undersøgelser af denne Art have just afgivet et stærkt dyrket Arbejdsfelt i den nyere Tid. Spørgsmaalet bliver saa, hvor meget af saadanne Paavirkninger der er af forbigaaende Natur, og hvad der saaledes har bidt sig fast i Planten, at det holder sig ogsaa under andre Livsbetingelser, med andre Ord er blevet arveligt, og herved føres man videre ind paa Spørgsmaal af systematisk Art. I den Maade, hvorpaa Bladene i deres Stillingsforhold og anatomiske Bygning reagere mod Lyset, har man paavist meget interessante Forhold, og Paavisningen af, at Plantens afstivende Elementer ere ordnede efter bestemte mechaniske Principer, har afgivet Stof til mange saakaldte anatomisk-physiologiske Arbejder i den senere Tid. Der maa her meget nøje skjelnes mellem de to Hovedsynspunkter, under hvilke herhen hørende Spørgsmaal kunne behandles, det teleologiske og det causal-mechaniske; hint giver nærmest kun Oplysninger om, hvad vedkommende Bygningsforhold er godt for, ved dette tilstræbes der derimod den højeste Indsigt, man kan faa i naturvidenskabelige Spørgsmaal. Af plantephysiologiske Spørgsmaal af denne Natur ere imidlertid til Dato ogsaa kun meget faa tilfredsstillende behandlede. Som en af de faa og tillige den ældste Undersøgelse i denne Retning kan nævnes Nägelis Paavisning af Stivelsekornenes Vært ved Intussusception. Ofte, hvor vi synes at have med et Aarsagsforhold at gjøre, er det kun de to Yderled i en Kjæde af Phænomener, vi kjende. Sige vi, at vi forstaa en vis Celleform i Bladet, f. Ex. Fyrrenaalenes stærkt foldede Celler, fordi der derved skaffes Plads til saa mange flere Bladgrøntkorn og disse jo staa i Assimilationens Tjeneste, saa er dette en teleologisk Betragtning; ville vi derimod forklare, hvorledes denne Celleform opstaar, ere vi inde paa Aarsagsspørgsmaalet, men her lades vi hurtig i Stikken. Thi vel kunne vi som Aarsag anføre, at vedkommende Cellevægs Fladevært fortsættes efter at dens Udvidelse udadtil er umuliggjort ved Organets (Naalens) særlige Beskaffenhed, og at den derfor maa voxe ind efter; men dette fører atter en Række Spørgsmaal efter sig, som ikke kunne besvares. Studiet af Væxtphænomenerne, saa vel den enkelte Celles eller Cellebestanddels som Organernes i deres Helhed, har P. først i den senere Tid draget ind under sit Omraade, og her findes en vid Mark for experimentelle Undersøgelser med Hensyn til hvilken Indvirkning Lys, Varme, Tyngdekraft og andre Factorer have paa Dannelsen og Udformningen af Organerne. En særegen Interesse have de i Planteriget forekommende Bevægelsesphænomener; de kunne være knyttede til nogne Protoplasmalegemer, f. Ex. Sværmsporerne og Sædtraadene (Spermatozoider), end videre til de saakaldte Amøber og Plasmodier hos Slimsvampene eller til i Celler indesluttet Protoplasma; sidstnævnte kan enten være en langsommere Gliden langs Cellens Væg (Rotation) eller en hurtigere Strømning i de fine Traade af et i Cellen udspændt Protoplasmanet. Her kan ogsaa mindes om de meget interessante Omflytninger, som Bladgrøntkornene foretage under forskjellige Lysforhold, hvorved dog disse maaske egentlig forholde sig passive, medens deres Stedsforandring skyldes Bevægelser i Protoplasmaet, hvori de ligge. Af Organ-Bevægelser kunne fremhæves de periodiske Bevægelser i Løvbladene og forskjellige af Blomstens Dele, de saakaldte Søvnbevægelser, Mimosabladenes mærkelige Bevægelser, Phænomenerne ved de klatrende og slyngende Planter; for Mimosens og andre Planters Vedkommende har man iagttaget en Omflytning af Cellernes Vandindhold ved Pirring; herved ændres Saftspændingen i vedkommende Plantedel, og dette har en anden Stilling af Organet til Følge. Hvad angaar Befrugtningen som physiologisk Proces, da maa herfra egentlig udelukkes meget af det, der ellers sædvanlig behandles under dette Capitel; thi Forberedelsen til Befrugtningen samt den derefter følgende Omdannelse af Blomstens Dele, særlig af Ægcellen til Kim, hører hjemme under Morphologi, Embryologi eller andensteds. Selve Befrugtningens Væsen ligger deri, at der i Løbet af en Plantes Udvikling dannes to Slags Celler, der hver for sig ikke ere i Stand til videre Udvikling, men af hvis materielle Forening der fremgaar et udviklingsdygtigt Produkt. **Plantesilke**, de lidet brugte Taver, som faas af Silkeplanten (Asclepias syriaca), de fineste af Frøulden, de groveste af Stænglerne. **Planteslim** findes hyppig i Planterne, oftest i en Form, hvori det kan synes opløst, men i Regelen kun er udbulnet til en slimet Vædske, som ikke kan fortyndes ud over et vist Punkt, men hvori mange i Vand uopløselige Stoffer, som Fedtstoffer, Harpixer osv., let kunne holdes opslemmede. Rige paa P. ere Kvædekjærner, Caraghenmos, Hørfrø, Althearod, ostindisk Salep, flere Lavarter. Gummi af Kirsebær-, Blomme- og Aprikostræer ligesom Traganthgummi indeholde uopløselige Gummiarter, der ligesom P. kun bulne ud, men ikke opløses af Vand. **Plante-**

vox. Man kjender voxlignende Legemer af flere Planter, men ved kun lidt om dem. De forekomme som Overtræk paa Bladene (Carnaubavox), paa Stammerne (jvfr. Palmevox), paa Frugterne (Myrthevox), paa Nødderne (japanesisk Vox). **Planteæggehvide**, d. s. s. Plantealbumin, s. Albumin.

Planté, François [plangtē], fremragende fransk Klavervirtuos, f. 2 Marts 1839 i Dep. Nedre-Pyrenæerne, blev 1849 Elev af Marmontel i Conservatoriet i Paris, fik syv Maaneder efter første Præmie og blev af Alard og Franchomme valgt som Claverspiller ved deres Trio-Soiréer. Fra 1853 gjennemgik P. endnu et længere theoretisk Cursus, forsvandt derpaa i ti Aar, i hvilke han i Hjemmet uddannede sig til en Kunstner af første Rang, og naaede først i Paris og senere overalt fuld Anerkjendelse som saadan. Hans Foredrag, som er livfuldt og inspireret, udmærker sig tillige ved næsten enestaaende Tydelighed, Elegance og Skjønhed.

Plantedyr (Zoophyter) betegnede oprindelig de organiske Væsener, som antoges at have noget saa vel af Planternes som af Dyrenes Natur i sig, altsaa Koraller og andre saakaldte „Polyper", som efter Linnés Mening vare „Planter, der i Stedet for Blomster bar Dyr". Det planteagtige, som der er ved „Polypperne" (s. d. A.) — hvorunder man for øvrigt har forstaaet meget forskjellige Ting — er dog egentlig kun, at de ere Kolonidyr (s. d. A.), d. e. sammensatte Organismer ligesom Planterne, og Ordet P. maa ikke misforstaas, som om det skulde antyde, at de vare et Slags Overgangsvæsener imellem begge de organiske Riger. Det er dernæst blevet overført (f. Ex. af Cuvier) paa Straaledyrene (s. d. A.) overhovedet, men hører nu til de noget forældede Udtryk.

Planūdes, Maximus, en lærd Munk i Constantinopel i det 14de Aarh., oversatte flere latinske Forfattere paa Græsk og samlede den græske Anthologi. Af hans egne Skrifter findes et og andet af grammatisk Indhold optaget i Bachmanns »Anecdota Græca«.

Plānum, lat., den planerede (jævnede) Jordoverflade, hvorpaa f. Ex. en Vej ell. Jernbane anlægges.

Plasēncia, Stad i den spanske Prov. Estremadura, 20 M. n. n. ø. for Badajoz. 7,000 J. Bispesæde. Prægtig Vandledning. Ø. for P. laa Klostret St. Geronimo de Just, hvor Kejser Carl V tilbragte sine to sidste Leveaar 1556—58 efter at have nedlagt Regeringen.

Plāsma, et temmelig sjældent Mineral, en mørkegrøn Chalcedon, som i Oldtiden hyppig anvendtes til Gemmer, Signetringe o. desl.

Plaster, en ved almindelig Temperatur temmelig fast Masse, som ved Varme bliver saa blød, at den kan udstryges paa Skind ell. Lærred. Plastermassen tilberedes enten ved Sammensmeltning af Vox, Harpix, Fedtstoffer o. desl. eller ved Kogning af fede Stoffer med Blyilte, hvorved der udskilles Glycerin og dannes fedtsurt Blyilte; til denne Masse kan der sættes forskjellige Lægemidler og saaledes tilberedes forskjellig benævnte P., som Gummiplaster, Guds-Haands-P. o. fl. P. anvendes kun paa den ydre Hud i forskjellig Hensigt og klæber i Regelen let fast til denne (s. Engelsk Plaster).

Plastik, dels d. s. s. Billedhuggerkunst (s. d. A.) ell. Sculptur, dels Udtrykket for den aandelige Sphære, der i Følge Kunstens og Materialets Charakter bliver ejendommelig for Sculpturen. **Plastisk** (formende, dannende, som frembringer et Billede), dels hvad der henhører til Sculptur, dels hvad der egner sig derfor, eller overhovedet et Kunstværk, hvori Formen gjør sig kraftig gjældende. **Plastisk Operatiōn**, s. Autoplastik.

Plastron, fr. [strōng], et Panser, dannet af dobbelt Lærred ell. Ravndug og stærkt udstoppet med Uld eller Bomuld, saa at et Sabelhug eller Kaardestød ikke kan gaa igjennem det, bruges ved Vaabenøvelser til Forebyggelse af Ulykkestilfælde.

Plat, Peter Hinrich Claude du [dyplā], dansk General, f. 28 Sept. 1809 i Kjøbenhavn, blev 1829 Premierlieutenant og 1842 Compagnichef. 1847 gjorde han Tjeneste i den russiske Hær i Kaukasien og vandt en Guldkaarde for sin Tapperhed. Han udmærkede sig flere Gange i den første slesvigske Krig, var først Stabschef ved en Brigade, men blev allerede 1848 Major og Bataillonschef, blev haardt saaret ved Ullerup 1849 og deltog n. A. i Slaget ved Isted, hvor han var med at storme Isted By. 1856 blev han Oberst og 1860 Generalmajor. 1864 førte han Hærens anden Division, stemte afgjort for Dannevirkes Rømning og deltog i Kampen paa Dybbøl 28 Marts. 16 Apr. foreslog han den syge General Gerlach at overtage Overcommandoen, da det saa var hans Agt strax at føre Hæren bort fra Dybbøl, hellere end at udsætte den for Tabene ved en Storm. Da denne foretoges 18 Apr., faldt P., mens han ledede Forsvaret.

Plata, La, Flod, s. La Plata. **Plata-Staterne**, s. Argentina.

Platān (Platanus), Slægt af en til de kronløse henhørende Familie, Platanfamilien, omfatter store, smukke Træer med pladeformig afskallende Bark, haanddelte Blade med omskedende Axelblade og Bladstilkens Basis hul, saa at Knopperne ere indesluttede og skjulte i denne, indtil Bladene falde af. Blomsterne ere enbo og nøgne og sidde i kugleformede, paa nedhængende Stilke anbragte Blomsterstande. P. orientalis med lancetdannede Bladflige har hjemme i Grækenland og Lilleasien, P. occidentalis med kortere, mere trekantede Bladflige i Nordamerika; begge plantes hos os.

Platbor, smaa Bor til Træ, dannede af en cylindrisk Staalspindel ved Tilslibning fra begge Sider, saa at der for Enden kommer en diametral Æg paa tværs.

Plat de ménage [pla dø menähsch], en lille Bordopsats med Glas til Peber, Eddike, Sennep osv.

Plateau, fr. [tō], s. Højslette.

Plateau, Jos. Ant. Ferd. [s. o.], belgisk Physiker, f. 1801 i Brüssel, 1835—71 Professor i Physik ved Universitetet i Gent; d. 1883. Han har skrevet en Mængde Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter (f. Ex. om Irradiation), men er mest bekjendt ved sine Forsøg over Vædskers Sammenhængskraft (Cohæsion), ved hvilke han bl. a. har beregnet, at den molekulære Tiltrækning i et Legeme virker i en

Afstand af indtil 0,00005 Millimeter, et Resultat, der er stadfæstet ved senere Forsøg af Quincke. Hans Navn er ogsaa knyttet baade til Anorthoskopet og til et Forsøg, ved hvilket han illustrerede Laplaces kosmogoniske Hypothese (s. Kosmogoni), idet han fik en i en Vædske svævende, roterende Oliedraabe til at udskille en Ring.

Platen, Adolf, Grev, hannoversk Diplomat, f. 1814, blev 1849 Afsending i Wien og 1852 i Paris, 1855 Udenrigsminister. Han indtog denne Stilling lige til 1866, under de skiftende Ministerier, som et tro Redskab for Kong Georg V.s personlige Politik. P. fulgte denne 1866 til Østerrig og forblev der indt. 1870, da Haabet om Hannovers Gjenoprettelse maatte opgives; han bosatte sig derefter i Holsten.

Platen, Phil. Jul. v., f. 1732, d. 1805, af en gammel tysk Slægt, blev 1778 som Generalmajor optaget i det svenske Ridderhus, udmærkede sig under Krigen mod Rusland 1788—90, blev senere Friherre og Feltmarschal og var i nogen Tid Generalgouverneur i Pommern. — Hans Søn, **Baltzar Bogisl. v. P.**, f. 29 Maj 1766 paa Rügen, blev 1779 Søofficer og deltog i Krigen 1788, men tog 1800 sin Afsked med Titel af Oberst, hvorefter han nedsatte sig paa sin Ejendom i Vestergötland. Her lagde han Planen til det Foretagende, hvis Udførelse siden blev hans Livs vigtigste Opgave, ved en Kanal at forbinde Kattegattet og Østersøen, i hvilket Øjemed han selv anstillede de forberedende Undersøgelser. Da han som Følge af den nære Berøring, hvori han stod med Revolutionsmændene, 1809 var bleven Statsraad, lykkedes det ham at faa sit Forslag antaget af Stænderne, og 1810 blev han valgt til Ordfører i Kanaldirectionen. 1812 afgik han fra Statsraadet, gjorde s. A. Tjeneste som Generalintendant ved Hæren paa den norske Grænse, var 1814 en af Commissærerne ved Afslutningen af Conventionen i Moss og blev s. A. Viceadmiral. Fra denne Tid drev han paa Arbejdet paa Götakanalen med utrættelig Udholdenhed, saa at, nagtet Foretagendet, medens det skred fremad, mødte megen Uvilje og Modstand, var det ved hans Død paa det nærmeste fuldendt. P. havde 1815 faaet grevelig Værdighed; 1827 gik han som Rigsstatholder til Norge, men hans strænge Væsen, royalistiske Tænkemaade og Bestræbelse for at hindre Constitutionsfesten 1829 vakte der stærk Misfornøjelse; d. 6 Dec. 1829 i Christiania. — Hans Søn, Grev **Baltzar Jul. Ernst v. P.**, f. 16 Apr. 1804, blev 1821 Secondlieutenant i Flaaden, men tog allerede 1838 sin Afsked som Premierlieutenant. 1849 blev han Statsraad og Chef for Søforsvarsdepartementet, men afgik 1852, da hans Plan til Søforsvarets Omdannelse mødte Modstand fra Regeringens Side. 1857—61 var han Minister i London og 1862—68 for anden Gang Statsraad samt Chef for Søforsvarsdepartementet, i hvilken Stilling han gjennemførte Oprettelsen af et særlig til Kystforsvaret bestemt Corps i Flaaden. Som Statsminister for de udenlandske Anliggender kom han i Nov. 1871 for tredje Gang i Statsraadet, men afgik allerede i Dec. 1872, efter at Regeringen havde besluttet at ophæve den 1866 fastsatte Organisation af Søforsvaret. D. 20 Marts 1875 i Stockholm.

Platen-Hallermünde, Aug., Greve af, tysk Digter, f. 24 Oct. 1796 i Ansbach, gik først i Cadetskolen, siden i Pageinstitutet i München og deltog som bayersk Lieutenant i det andet Felttog i Frankrig, studerede derpaa fra 1818 Sprog og Philosophi i Würzburg og Erlangen og gjorde paa gjentagne Rejser Bekjendtskab med Goethe, Rückert og de schwabiske Digtere. Hans Begejstring for den persiske Poesi fandt et Udtryk i „Ghaselen" (1821). S. A. udgav han „Lyrische Blätter" og 1822 „Vermischte Schriften", der indeholder Oder, Elegier og et Par dramatiske Skizzer. Efter endnu at have skrevet „Neue Ghaselen" og „Sonette" samt flere Dramaer, hvoriblandt Eventyrkomedien „Der gläserne Pantoffel" og Skuespillet „Treue um Treue", gik P. 1826 til Italien, hvor han, et Par korte Besøg i Hjemmet fraregnet, forblev sit øvrige Liv. Han er en begejstret Kæmper for den rene Kunstform, og faa Digtere have overgaaet ham i Velklang og ydre Correcthed; men hans ensidige Stræben i denne Retning, saa vel som noget aristokratisk-reserveret i hans Natur synes at have hemmet et ellers varmt Gemyt fra at komme til Udbrud. Man forstaar let, at Heine og han maatte være hinanden gjensidig en Vederstyggelighed, hvorfor de da ogsaa heftig angreb hinanden. Blandt P.s „Gedichte" (1828) bør især fremhæves de pragtfulde, kunstrige Oder og Hymner. I „Die verhängnisvolle Gabel" (1826) og „Der romantische Oedipus" (1829) benytter han den aristophaniske Komedies Form til en bidende Satire over Müllner og Immermann, der for ham staa som Repræsentanter for alt det forkerte og kunstforladte i den samtidige tyske Digtning; i formel metrisk Henseende har P. i disse Stykker leveret Mesterværker. De sidste Værker, han udgav, vare Dramaet „Die Liga von Cambrai" (1833) og det episke Digt „Die Abassiden" (1835). Af Frygt for Cholera gik P. fra Neapel til Sicilien, hvor han døde i Syrakus af Feber 5 Dec. 1835. Hans „Gesammelte Werke" udkom første Gang 1843 i 5 Bd.; 1852 udgav Minckwitz hans „Nachlaß" (hvori ogsaa hans Correspondance); 1860 udkom hans „Tagebuch 1796—1825". 1859 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Pläter, Emilie, polsk Grevinde, f. 1806 i Wilna, viste fra sin tidlige Ungdom stor Iver for Polens Frihedssag og deltog fra Apr. 1831 i Forsøgene paa at rejse en Opstand i Litauen. Hun førte i flere Træfninger et Compagni i Chlapowskis Hær og døde 25 Dec. 1831 som Følge af Felttogets Anstrængelser.

Platfod, en meget almindelig Misdannelse af Foden, hvorved denne mister sin naturlige Hvælving, bliver flad og i Almindelighed tillige drejes saaledes, at den ydre Fodrand hæves i Vejret og den syge træder paa den indre Fodrand. P. beror oftest paa en Slaphed i Fodens Baand og Sener, findes navnlig hos Individer, som gaa eller staa meget eller bære svære Byrder, især ved samtidig almindelig Svækkelse, og hindrer i sine højere Grader Gangen meget. Til Søs betegner P. den

Vagt, der falder i Tidsrummet fra 12 Middag til 8 Aften, ogsaa kaldt Eftermiddagsvagt. Jvfr. Vagt.

Platform, fladt Tag; ophøjet og jævnet Plads til Udsigt. I Nordamerika bet. P. Talertribunen i offentlige Møder og bruges derefter om de politiske Partiers Programmer.

Plathoved, s. Som.

Platin, **Platina** (Diminut. af spansk plata, Sølv), Pt, et ædelt Metal, der findes sparsomt, især i Ural, Brasilien, Borneo, Ny-Granada, altid gedigent, men sædvanlig blandet med andre **Platinmetaller** (Palladium, Rhodium, Iridium, Ruthenium, Osmium), Guld, Osmiumiridium, Chromjærnsten, Zirkon, Tinsten osv. Det vindes sammen med de nævnte Stoffer ved Vaskning (jvfr. Guld) og renses ved at man udtrækker Platinmalmen med Kongevand, hvorved især P. og Palladium opløses, medens det meste Iridium, Ruthenium og Osmiumiridium bliver tilbage. Af det inddampede Kongevandsudtræk udfælles det meste P. med Salmiak i Form af **Platinsalmiak**, $2NH_4Cl, PtCl_4$, et gult, tungtopløseligt, krystallinsk Salt, medens de fleste fremmede Metaller forblive i Opløsningen. Ved Glødning af Platinsalmiaken faas P. som en graa, svampet Masse, **Platinsvamp**, der ved Presning, Glødning og Hamring, hvorved de fine Platindele svejses sammen, antager sammenhængende Form. Platinsvampen kan ogsaa smeltes i en Gas-Ilt-Flamme i Digler af brændt Kalk; og ved paa lignende Maade at smelte en passende Blanding af Platinmalme ombannes disse umiddelbart til en Legering af P. med noget Iridium og Rhodium, der i techniske Øjemed er værdifuldere end det rene P. Det rene P.s Farve ligger mellem Staalets og Sølvets; dets Vægtfylde er 21,15; det lader sig svejse ved Hvidglødhede og smelter ved henv. 2,000°. Det er blødt som Kobber, lader sig udhamre til tynde Blade og trække til særdeles fin, næsten usynlig Traad. Det angribes ikke ved Smeltning med kulsure Alkalier, men vel med Alkalihydrater, og ikke af andre Syrer end Kongevand. Dette i Forbindelse med P.s store Tungsmeltelighed og Bestandighed over for Ilt og Luft ved alle Temperaturer gjør det til et for chemiske Kar overordentlig værdifuldt Metal. Ogsaa til Concentration af Svovlsyren anvendes meget store og kostbare Platinkar. Med andre Metaller danner det let Legeringer; derfor tør det ved Glødhede kun bringes i Berøring med Jærn (ell. P.). I meget fintfordelt Tilstand (reduceret af en Opløsning) danner P. et sort Pulver (**Platinsort, Platinmor**). P. fortætter Luftarter paa sin Overflade, desto stærkere, jo mere findelt det er; s. Döbereiner. — Afdampes P.s Kongevandsopløsning, saa krystalliserer vandholdigt **Brintplatinchlorid**, $2HCl, PtCl_4, 6H_2O$, sædvanlig kaldt **Platinchlorid**, i brune Prismer, der let opløses i Vand med rødgul Farve og med Kaliumsalte give en gul, krystallinsk, tungtopløselig Forbindelse, **Chlorplatinkalium**, hvorfor Platinchlorid anvendes som Prøvemiddel for Kalisalte; men hertil kræves, at Ammoniaksaltene først maa være fjærnede ved Glødning, idet disse forholde sig ganske paa samme Maade (jvfr. ovenf. Platinsalmiak). Opvarmes det krystallinske Platinchlorid til Tinnets Smeltepunkt, afgiver det Vand, Chlorbrinte og Chlor og bliver til graagrønt **Platinchlorure**, $PtCl_2$. Af dette sidste fremstilles **Platinbasernes** overordentlig store Gruppe af Forbindelser, der have megen theoretisk, men ingen almindelig Interesse. — P. kom først til Europa 1741 under Navnet Platina del Pinto fra en Flod Pinto i Ny-Granada.

Platin (fr. platine), en f. Ex. til Knapper anvendt graa Legering af omtr. 43 pCt. Kobber og 57 pCt. Zink; ogsaa betegner P. en Maskindel ved forskjellige Vævemaskiner saa vel som brede Jærnskinner, f. Ex. de, hvoraf Geværløb smeddes, osv.

Platitude, fr. [tyhd], Plathed.

Platner, Ernst, tysk Philosoph, f. i Leipzig 1744, blev 1770 Professor i denne By i Medicin, 1780 i Physiologi; d. 1818. Hans „Philosophische Aphorismen" (1776, ny Udg. 1793—1800) er et af de dygtigste Skrifter inden for den tyske Philosophi i Slutn. af 18de Aarh., før Kants Indflydelse gjorde sig gjældende. Det har endnu Interesse ved sin smagfulde Form og ved mange træffende Bemærkninger og Jagttagelser. P. er især paavirket af Leibniz og Wolf.

Platon, berømt græsk Philosoph, f. 427 f. Chr. i Athen i en gammel adelig Familie (han nedstammede paa fædrene Side fra Kodros; paa mødrene var han beslægtet med Solon). Efter at have nydt den sædvanlige græske Ungdomsdannelse begyndte han at dyrke Digtekunsten, men da han lærte Sokrates at kjende, brændte han sine Forsøg; dog er ogsaa senere digterisk Evne og rig Phantasi et stærkt fremtrædende Træk hos ham. Efter Sokrates's Død, som synes at have gjort et stærkt Indtryk paa ham, drog han med flere andre af hans Disciple til Euklides i Megara; snart efter foretog han sin første store Rejse, især til Kyrene, hvor han studerede Mathematik under Theodoros, og til Ægypten, hvis ældgamle Cultur han ofte henthyder til. Den anden Rejse gik til Syditalien, hvor han lærte den pythagoræiske Philosophi at kjende, og derfra til Sicilien, hvor han sluttede et nøje Venskab med Dion og en Tid levede ved den ældre Dionysios's Hof. Men Philosophen paadrog sig til sidst Tyrannens Had, saa at han endog blev solgt som Slave. Da han omsider var kommen tilbage til Athen, begyndte han sin Lærervirksomhed, først i Gymnasiet ved Akademos's Helligdom, siden i en nærliggende Have. Endnu to Rejser foretog han til Sicilien, den ene for at vinde den yngre Dionysios for sine philosophiske og politiske Ideer, den anden for at forsone ham med hans Svoger Dion; begge Dele mislykkedes, og sidste Gang kom P. endog i Livsfare. I sin Fødebys politiske Liv deltog han ikke; han var ligesom Sokrates overbevist om, at det attiske Demokrati var slaaet ind paa en fordærvelig Retning. Den spartanske Forfatning derimod beundrede han, og han har i sine politiske Skrifter hentet mange Motiver fra den. P. døde 347 f. Chr. — Der synes ikke at være gaaet noget Skrift tabt, som virkelig har P. til Forfatter.

Derimod er der under hans Navn overleveret os adskillige, som Kritiken har maattet forkaste. De, der blive tilbage, give os et fyldigt og levende Billede af P.s Aandsretning og philosophiske Lære. Ligesom Sokrates stedse vilde samtale, ikke holde Taler, saaledes anvender P. den dialogiske Form for at kunne belyse Sagen fra alle Sider og vække Læseren til selvstændig Opfattelse. Derfor bliver ogsaa i de ældre, endnu af Sokrates overvejende paavirkede Dialoger Resultatet ikke umiddelbart angivet, men er enten rent negativt eller maa udfindes af Læserens egen Skarpsindighed. Af Pietet lægger P. ogsaa i sine senere Dialoger, hvor han udvikler sin egen Lære, denne i Munden paa Sokrates, af hvem han havde modtaget den philosophiske Indvielse. Af de tidligere Tænkere have foruden Sokrates især Parmenides og Heraklit øvet stor Indflydelse paa P., hin ved sin Lære om det sande værende som det af det sanselige og phænomenale uafhængige, i og for sig værende; denne ved sin Lære om, at alt er en uafbrudt Vorden og Forandring underkastet, hvilket P. indrømmede for Sanseverdenens Vedkommende. Sokrates havde ledet af en ethisk Interesse stræbt efter bestemte, alsidig definerede Begreber. P. saa nu Begrebets Gjenstand netop som Et med det sande værende, det i og for sig værende; Begrebet krystalliserer sig for ham til Ide, til det oversanselige, som paa én Gang ene besidder den sande Væren og ene kan være Gjenstand for den sande Viden. Kun Skridt for Skridt kan Tanken hæve sig til Anskuelsen af Ideen. En stor Del af P.s Dialoger gaa ud paa at berede Vej for denne Anskuelse. Den almindelige Bevidsthed beherskes af den sanselige Fornemmelse og den tilfældige Mening, hvor den egentlige Begrundelse mangler. Og denne theoretiske Ufuldkommenhed medfører igjen den praktiske Mislighed, at Dyden kun bliver en Vane, ikke udspringer af klar Indsigt i det godes Væren; tilfældige Lyster og Tilbøjeligheder faa da let Overhaand over det i sig selv gode og rette. I sin Polemik mod den populære Bevidsthed stemmer P. til Dels med Sophistiken, hvilken han derfor ogsaa tilskriver en rensende Betydning; men han udstrækker Polemiken ogsaa til den, fordi den nægtede det i sig selv sande og gode og saa vel i theoretisk som i praktisk Henseende standsede ved det subjectivt tilfældige, altsaa ikke hævede sig over det Bevidsthedstrin, den bekæmpede. Naar Bevidstheden gjennem denne Polemik er bragt i Uro og Eftertanken vakt, ere Betingelserne til Stede for, at den philosophiske Erkjendelsesdrift, der for P. ikke er noget isoleret, men (som Eros) omfatter alle Sider af Menneskets Væsen, ret kan udfolde sig. Den næres ved det skjønne og ideale i Phænomenerne og udvikles gjennem en Række af Trin fra sanselig Elskovsdrift til intellectuel Kjærlighed til det ideale. Sin fulde Tilfredsstillelse finder den, naar den ved Hjælp af den dialektiske Methode formaar at gribe Tingenes i de almene Begreber udtrykte Væsen (Ideerne) og igjen methodisk stige ned fra det højeste almene gjennem de særskilte Artsbegreber, indtil Ideens Indhold fuldstændig er articuleret gjennem den logiske Inddeling. Begrebsdannelse og Begrebsinddeling ere altsaa Hovedmomenterne i P.s Methode. Ideen, den sande Væren, Gjenstanden for den sande Viden, er ikke en abstract Enhed som Eleaternes Væren. Da Ideen er Et med Almenbegrebet og enhver Ting, enhver Egenskab og ethvert Forhold har sit tilsvarende almindelige Begreb, gives der ogsaa en Mangfoldighed af Ideer (P. statuerer altsaa ikke blot det godes og skjønnes Ideer, men ogsaa Bordets og Sengens Ide, Smudsets Ide, det ikke-værendes Ide, Slethedens Ide osv.). Denne Mangfoldighed danner en Ideverden, hvor enhver Ide har sin bestemte Plads, bestemt ved dens Ligheds- eller Forskjellighedsforhold til de andre. Sin sidste Afslutning finder Ideverdenen i det godes Ide, med hvilken i P.s Philosophi Guddommen er Et; den er den sidste Kilde til al Sandhed og al Væren. Ideverdenen staar som Tankens evige Forbillede hævet over alt sanseligt og materielt, over Tid og Rum. Vel tillægger P. Ideen Liv, Sjæl og Fornuft, fordi den er den sande Aarsag til alt; men han fastholder ikke disse Bestemmelser; Ideen staar hvilende og afsluttet i sig selv, og det er umuligt af den at udlede den sanselige og phænomenale Virkelighed, som dog i Følge P. kun har Realitet ved sin Delagtighed i Ideen. Da der i Ideen ikke kan paavises nogen real Basis for Sanseverdenen, kommer denne til at staa som Ideverdenens sideordnede Modsætning. I P.s Naturphilosophi finder denne Modsætning sit Udtryk i Forholdet mellem Fornuften (Ideen) og den mechaniske Nødvendighed, der kun ved „Overtalelse" bøjer sig for hin. Sanseverdenens Tilværelse viser, at der maa være et andet Princip end Ideen. Sanseverdenen, som bestaar i en stadig Svæven mellem Væren og Ikke-Væren, bliver til derved, at Ideens evige Indhold, den absolute Væren, spreder sig ud i den absolute Uendelighed (τὸ ἄπειρον), den fuldstændige Ikke-Væren, som hverken kan sanses eller tænkes. Dette er Materien, som for P. bliver Et med Rummet (Udvortesheden). Hvorledes Kosmos, den harmoniske Verdenshelhed, som ikke blot er et fuldkomment Afbillede af den evige og usynlige Guddom, men selv er en salig Gud, kan blive til af de to modsatte Principer, Ideen og Materien, kan P. kun forklare ved at indføre en mythisk „Verdensbygmester", der former Materien efter Ideerne som Forbilleder. Sammenhængen mellem det ideelle og materielle forklares ved den mythiske Forestilling om en „Verdenssjæl"; Sjæl er en Mellemting mellem Aand og Legeme, og Verdenssjælen er særlig Udtrykket for de mathematiske Forhold, i hvilke den idebestemte Harmoni og Symmetri fremtræder i Universet. I Følge P. stod Jorden i Verdens hvilende Midtpunkt, omgiven af de stjernebærende Himmelsphærer. Himmellegemerne ere udødelige, men tilblevne Guder. Menneskesjælens udødelige Del er dannet af de samme Bestanddele som Verdenssjælen, men i ringere Renhed. Ved Forbindelsen med Legemet fordunkles den udødelige Sjæl og maa efterhaanden ved Betragtning af Universet og ved Tænkning tilbagevinde den Erkjendelse af Ideen, den har haft i Præ-

stensen. Undertiden skildrer P. endog Forbindelsen med Legemet som Følge af et Fald. Den udødelige Del af Sjælen er Fornuften (νοῦς, τὸ λογιστικόν), som har sit Sæde i Hovedet og er bestemt til at beherske de andre Dele af Sjælen. Den dødelige Del omfatter igjen to Dele: θυμός, Modet, som har sit Sæde i Brystet og betegner de ædlere og kraftigere Lidenskaber, ἐπιθυμία, den lavere, sanselige Drift, der bor i Underlivet, og som ved Hjælp af θυμός skal beherskes af νοῦς. Det højeste Gode, Lyksaligheden, bliver kun Sjælen til Del ved, at den naar sin Bestemmelse, men enhver Ting naar kun sin Bestemmelse ved sin ejendommelige Dyd. Den menneskelige Dyd er Sjælens indre Sundhed og Harmoni, der beror paa, at enhver af Sjælens Dele øver sin ejendommelige Function og ikke begaar Overgreb paa de andre Deles Omraade. Herpaa bero de 4 Hoveddyder (Cardinaldyder). Til Fornuften svarer Visdommen (σοφία), til Modet (θυμός) Charakterstyrken (ἀνδρία), til den sanselige Drift Bestandigheden (σωφροσύνη); hele Sjælelivets sunde og harmoniske Tilstand har sit Udtryk i Retfærdigheden (δικαιοσύνη), der altsaa er den almindelige Dyd. Den enkelte kan ikke udvikle sig isoleret; først i Staten naar Dyden sin fuldendte Virkelighed. Statens Stænder svare til Sjælens Dele: de næringsdrivende til den sanselige Drift, Krigerne til Modet, Herskerne til Fornuften. Kun naar Staten styres af Vise, bliver den sund og retfærdig. De individuelle Interesser opofres aldeles for Statens almene Opgave. Krigere og Herskere have ingen Ejendom og Familie. Staten ordner de ægteskabelige Forbindelser og bestemmer, til hvilke Stænder Børnene skulle høre. Kvinderne opdrages paa samme Maade som Mændene og tage Del i al Idræt. De enkelte Træk i det platoniske Statsideal ere hentede fra græske Stater, navnlig Sparta. I sine sidste Aar mistvivlede P. om Muligheden af sit Ideals Virkeliggjørelse og skildrede i Dialogen „Lovene“ en Statsorden, der mere nærmede sig til de givne, virkelige Forhold. I dette Skrift udtaler han ogsaa Tanken om en ond Verdenssjæl i Modsætning til den gode. I Stedet for Idelæren traadte i den sidste Del af hans Lærervirksomhed en mystisk Tallære efter pythagoræisk Mønster. „Ved først energisk og begejstret at forkynde Ideens Virkelighed og Tilgængelighed for Tanken og ved at bestemme den som det i al Tilværelse herskende og væsentlige er P. bleven en Repræsentant for al ideal Stræben i Liv og Videnskab og har givet Menneskeaanden en Impuls, der har ført den langt ud over hans Systems Skranker og virket vækkende og beaandende til alle Tider.“ Om P.s Skole s. Akademi. **Platonisk Kjærlighed**, Kjærlighed uden sanselig Atraa, aandelig Kjærlighed. Udtrykket kommer af, at Platon erklærer den egentlige Kjønskjærlighed for en underordnet Form af Kjærlighed (s. ovenf.). **Platoniske Legemer**, s. Flerplanslegeme.

Platou, Ludvig Stoud, f. 28 Marts 1778 i Slagelse, underkastede sig 1803 Skoleembedsexamen og blev s. A. Adjunct, senere Overlærer ved Christiania lærde Skole. 1809 var han med at stifte Selskabet for Norges Vel, blev dets Secretær og senere Udgiver af dets Blad, „Budstikken“. 1813 udnævntes han til Professor i Historie og Statistik ved Universitetet i Christiania, ved hvilket han tillige var Kvæstor, og blev i disse Stillinger til sin Død 30 Nov. 1833, uagtet han tillige var ansat i Regeringen, fra 1815 som Expeditionssecretær og fra 1825 som Statssecretær. Foruden enkelte historiske Afhandlinger, Beretninger om ovennævnte Selskab, Digte m. v. har P. skrevet en Række Lærebøger i Historie og Geographi, der i lang Tid brugtes ved de norske Skoler. Efter hans Død fortsatte hans Søn, Carl Nicolai Stoud P., f. 1809, siden 1863 Borgemester i Bergen, Udgivelsen af disse Bøger, ligesom han 1831 (under Faderens Navn) udgav en Jordbeskrivelse for Almueskolen (14de Udg. 1884) og senere andre geographiske Lærebøger. I „Norske Samlinger“ har han meddelt nogle Bidrag til Norges Historie 1807—9. — Sidstnævntes Brodersøn, Oskar Ludvig Stoud P., f. 16 Juli 1845, blev juridisk Candidat 1869 og er siden 1876 Assessor i Christiania Byret. S. A. tog han den juridiske Doctorgrad, ligesom han tidligere havde erholdt Kronprinsens Guldmedaille; hans Afhandlinger ved disse Anledninger findes tillige med flere andre optagne i „Norsk Retstidende“. Siden 1883 er han Medlem af den skandinaviske Søfartslovgivningscommission.

Platov, Matvej [toff], russisk Ryttergeneral, f. 17 Maj 1751 af adelig Slægt, tjente med Udmærkelse i Krigene ved Kuban og paa Krim 1782—83 og imod Tyrkerne 1788—90 og blev 1801 Hetman over de donske Kosakker. Lignende Berømmelse vandt han i Krigen med Frankrig 1805—7 og paa ny 1812—14, baade under Fjendens Forfølgelse gjennem Rusland, i Slaget ved Leipzig og i den endelige Kamp paa fransk Grund. 1812 blev han ophøjet til Greve og døde 15 Jan. 1818 i sin Hjemstavn ved Don.

Plattenslager, Benævn. paa Personer, som „slaa Plader“, d. e. narre og bedrage Folk, navnlig for Penge.

Platten- ell. **Balaton-Sø**, en Indsø i det vestlige Ungarn, s. v. for Stuhlweissenburg, 12 M. lang og 1 à 2 M. bred, med flade, til Dels moradsige Bredder, indtil 50 F. dyb og meget fiskerig. I dens Vande lever ogsaa en Art Stildpadder.

Platteværk, et af smaa Staalskiver bestaaende Valseværk til at udplatte Guld- og Sølvtraad, der skal bruges til Guldtrækkerarbejde.

Platting, en Fletning af Kabelgarn paa en bestemt Maade, f. Ex. for at benyttes som en Strop eller Surring om en tung Gjenstand, der skal løftes, eller for at tjene som Pakning i Sammenføjninger.

Plattsburgh [plätts], Stad i Staten New-York i Nordamerika ved Champlain Søens Vestside, 60 M. n. for New-York, med 5,000 I., historisk mærkelig ved Nordamerikanernes Sejer over Engelskmændene 11 Sept. 1814.

Plattysk, ogsaa kaldt Nedertysk, et fælles Navn for flere indbyrdes noget afvigende tyske Sprogarter, der tales i det nordtyske Lavland fra Rhinen til det kuriske Haff; skarpest udprægede

ere det westfalske og det holstenske Idiom. Til denne Dialektgruppe høre oprindelig Nederlandsk og Flamsk, som senere gjennem literær Udvikling ere uddannede til særegne Sprog. Sprogets charakteristiske Consonanter nærme sig mere til Gotisk, Engelsk og de skandinaviske Sprog end til det højtyske („dat" for „das", k for højtysk ch, p for højtysk pf), medens der i Vocalisationen finder stor indbyrdes Forskjellighed Sted i de plattyske Sprogarter. Indtil Reformationen var det Skriftsprog i de Egne, hvor det taltes. Det ældste skriftlige Mindesmærke er det episke Digt „Heliand" (fra det 9de Aarh.). Da det overtyske tidlig blev Hofsprog og selv nedertyske Digtere brugte det i deres Værker, blev P.s Literatur indskrænket til Rimkrønniker, Læredigte og Lovbøger. Den vigtigste Rimkrønnike er den kölnske af Gottfr. Hagen (c. 1270, udg. af Grote 1834); af de prosaiske Krønniker maa mærkes den lybske af Franciskanerlæsemesteren Dettmar (udg. af Grautoff 1829) og „Die Magdeburger Schöffenchronik". Den betydeligste Lovbog er „Sachsenspiegel" (13de Aarh.). Fremdeles maa nævnes Dramaet »Spiel van der Upstandinge« og Heltesangen »Koninc Ermenrikes dôt«, samt de fortræffelige Folkebøger „Reineke" (bearbejdet efter Nederlandsk i Slutn. af det 15de Aarh.) og „Eulenspiegel" (ældste Udg. 1519). Fra det 16de Aarh. have vi en pommersk, en ditmarskisk og en hamborgsk Krønnike. Den sidste plattyske Bibel blev trykt 1622 i Lüneburg. I den nyere Tid have Claus Groth, Joh. Meyer, Wilh. Schröder og især Fritz Reuter vist, hvor fortræffelig P. lader sig bruge navnlig til humoristiske Billeder af det nedertyske Folkeliv. Af de særdeles talrige yngre, men rigtignok for største Delen ubetydelige Forfattere, der ere traadte i deres Fodspor, kunne nævnes Alwine Wuthenow, Fr. Giese, K. Th. Gaedertz og Ad. Quitzow. Kinderlings „Geschichte der niedersächsischen od. sogenannten plattdeutschen Sprache" (1800) er et for sin Tid fortrinligt Arbejde; senere har man næsten kun i Monographier og Lejlighedsskrifter helliget det plattyske Sprog en videnskabelig Behandling. Af Grammatiker har kun Nergers „Gr. d. mecklenburg. Dialekts" (1869) videnskabelig Betydning; af specielle Idiotika findes vel mange, men en sammenfattende Ordbog over hele det plattyske Sprog haves kun for den ældre Periodes Vedkommende i Lübben og Schillers „Mittelniederdeutsches Wörterbuch" (1875 ff.).

Platææ, By i Bøotien i Hellas, hørte oprindelig til det bøotiske Forbund, men sluttede sig paa Grund af Thebens Overgreb til Athen, hvem det i Slaget ved Marathon ydede Hjælp mod Perserne. Ved P. stod det berømte Slag 479 f. Chr., i hvilket Hellenerne sejrede over Perserne under Mardonius, som faldt i Slaget. Spartanerne erobrede Byen 427 f. Chr. og lod Thebanerne ødelægge den fuldstændig. Den gjenopbyggedes atter 387, men ødelagdes paa ny af Thebanerne 373 og rejste sig først igjen under Alexander d. store. Endnu findes der Ruiner tilbage af det gamle P.

Plaudite! ell. **vos plaudite!** lat., klap nu! (Tilraab til Tilskuerne ved Slutningen af Oldtidens Skuespil).

Plauen, 1) Stad i Konger. Sachsen, 17 M. s. v. for Dresden. 43,000 I. (1885). Smuk Hovedkirke, højtliggende Slot og stort Raadhus. P. er Hovedsædet for Fabrikationen af de saakaldte plauenske Varer, Musselin, Batist, Jaconet, broderede og brocherede Varer; desuden er her betydelig Tilvirkning af Maskiner, Papir, Bordug m. m. — 2) Landsby i Konger. Sachsen ¼ M. fra Dresden, med 5,000 I., har givet Navn til den saakaldte **Plauenske Grund**, en yndig, 1¼ M. lang Dal mellem P. og Tharandt, der gjennemstrømmes af den lille Flod Weißeritz, og som paa Grund af sin Kulrigdom er Sædet for en stærk Industri.

Plausibel, bifaldsværdig, antagelig, som en p. Grund.

Plautus, Titus Maccius, Romernes berømteste Lystspildigter, 254—184 f. Chr. Af det store Antal Komedier, der i Oldtiden gik under P.s Navn, anerkjendte den lærde M. Terentius Varro 21 for ægte, af hvilke vi endnu have de 20 fuldstændig opbevarede. De ere frie Bearbejdelser af græske Originaler og udmærke sig ved Vid, en livlig Dialog og en Rigdom paa praktiske Leveregler.

Plebs, **Plebejer**, kaldtes i den romerske Republiks ældre Tid den store Masse af Clienter og Fremmede, som havde bosat sig i Rom og i Modsætning til de oprindelige Beboere, Patricierne, ingen politiske Rettigheder havde. Følelsen af det ulige i Stillingen bragte P. til at foretage energiske Skridt for at tilkæmpe sig politiske Rettigheder; allerede Servius Tullius optog P. i den af ham indførte nye Klasseinddeling; 494 f. Chr. fik de deres egne Embedsmænd, Almuetribunerne, og gjennem en lang Række af Kampe, som først endelig afsluttedes ved lex Hortensia 286 f. Chr., erhvervede de sig efterhaanden politisk Ligeberettigelse med Patricierne. S. Rom. **Plebejisk** bruges mest i Bet. af pøbelagtig, simpel. **Plebiscit** (Plebiscitum) kaldtes hos Romerne Plebejernes Beslutninger paa »Comitia tributa«. I nyere Tid er Ordet blevet brugt i Frankrig om de Folkeafstemninger, der stadfæstede Statscoupet 18 Brum. og de senere Forfatningsændringer om livsvarigt Consulat og om Kejserdømmets Oprettelse, samt Statscoupet 2 Dec. 1851, Kejserdømmets Gjenoprettelse og den nye Forfatning 8 Maj 1870. Ligeledes ere de Afstemninger, der i Italien 1859—70 have vedtaget de forskjellige Landes Sammenknytning, og den, der 1864 stadfæstede Fyrst Alex. Johans Statscoup i Rumænien, kaldte P.

Pleiße, Flod i Konger. Sachsen, falder ved Leipzig i den hvide Elster; 12 M. lang.

Plejáder, 7 Døtre af Atlas og Plejone; de bleve efter deres Død af Zeus satte paa Himlen som Syvstjærnen. **Plejáderne**, en Stjærnegruppe i Tyrens Nakke, kaldes ogsaa Syvstjærnen, skjønt de færreste med blotte Øjne kunne skjelne flere end 6 Stjærner i den; i Kikkerter ses langt flere, indtil over 600. At mange af disse tilhøre et snævrere Stjærnesystem, fremgaar af, at de have fælles Egenbevægelse. Derimod er det hidtil ikke lykkedes at constatere nogen indbyrdes Bevægelse, der kan hidrøre fra indbyrdes Tiltrækning. Den klareste (3dje Størrelse) er Alkyone (η Tauri),

om hvilken s. Centralsol. Ved Merope (5te Størrelse) fandt Tempel 1859 en stor Taage, og ved Maja (5te Størrelse) fandt Brødrene Henry 1885 ad photographisk Vej en mindre Taage, der snart efter ogsaa blev set directe gjennem de nylig færdigblevne Kæmpekikkerter, som overhovedet have vist, at hele Stjærnegruppen er indhyllet i en Taage, der er temmelig lys, men vanskelig at se paa Grund af Skinnet fra de mange Stjærner. Plejaden kaldes den Samling af 7 franske Literater, der i det 16de Aarh. sluttede sig om Ronsard til en Reform af den franske Literatur og det franske Sprog i den klassiske Oldtids Former (s. Fransk Literatur und. Frankrig). P.s Medlemmer vare foruden Ronsard J. du Bellay, Ant. de Baïf, Jamyn, Belleau, Jodelle og Pontus de Thiard.

Plejestiftelsen for nyfødte Børn, s. Fødselsstiftelse.

Plejl, det Haandredskab, hvormed Sæden før Maskinernes Tid sædvanlig aftærskedes, bestaar af 3 Dele: Slaglen, en 3—3½ Fod lang, for oven 1, for neden 2 Tomm. tyk, lidt kantet og krumbøjet Stok af en sej og haard Træsort, helst Ask, Haandstokken ell. Plejlskaftet, en rund, lidt længere Stok af sejt Træ, som Bøg, og Hilden, sædvanlig et 5 Tomm. langt, af tykt Læder tildannet og med Remme sammensyet Bindeled mellem Slagel og Plejlskaft. Hyppigst tilvejebringes Slaglens Omdrejning under Arbejdet ved gjennem et Hul i Hilden at anbringe et rundt Søm i Enden af Plejlskaftet, forsynet med en Jærnring. Ellers maa Omdrejningen besørges udelukkende med Hænderne under Slaglens Svingning over Tærskerens Hoved. Plejlstang paa Dampmaskinen, s. Krumtap.

Plēktron, gr., kaldte de gamle en tynd Stav eller Pind, med hvilken man slog Strængene paa Phorminxen og Kitharaen. Ordet bruges endnu i samme Betydn., men overføres ogsaa paa andre Redskaber, f. Ex. Staalstangen, hvormed Triangelen slaas, og Hammeren, hvormed Glasharmonikaen spilles.

Plener, Ignaz v., østerrigsk Statsmand, f. 1810 i Wien, indtraadte 1836 i Statstjenesten, optoges 1860 i det „forstærkede" Rigsraad og blev i Dec. s. A. Finansminister under Schmerling indt. dennes Afgang i Sommeren 1865. I Dec. 1867 optoges P. i Ministeriet Auersperg som Handelsminister, men afgik i Apr. 1870. Fremdeles var han fra 1861 Medlem af den bøhmiske Landdag og af Underhuset, indtil han 1873 blev livsvarigt Medlem af Herrehuset. — Hans Søn, Ernst v. P., f. 1841, indtog 1873 hans Plads baade i Landdag og Underhus og hører til det tyske Partis Førere.

Plēnum, lat., i Sammensætn. Plenār, betegner den samlede Bestyrelse eller Corporation i Modsætning til et Udvalg af samme (Plenarmøde, Plenarforsamling); in plēno, i fuld Forsamling, fuldtallig.

Pleochroïsme, en Egenskab, der iagttages ved nogle Mineraler, og som bestaar i, at de vise forskjellige Farver, efter som man lader Lyset gaa igjennem dem i den ene eller den anden Retning. S. Dichroïsme.

Pleonāsme, pleonastisk, overflødigt Tillæg i Tale, som „pleje van" for pleje, Store-Magleby.

Plerōma, gr., Fylde, d. e. Guddomsfylden, er efter Gnosticismens Lære Lysriget, der før Verdens Tilblivelse stod over for Hyle, Materien. S. Gnosis.

Plesiosaurus, s. Ichthyosaurus.

Plĕskov, s. Pskov.

Plessen, en fra Mecklenburg stammende adelig Familie, som har givet Danmark et Par fortjente Finansministre. Christian Siegfried v. P., Gehejmeraad og Elefantridder, f. 1646, var i sin Ungdom kommen ind i Danmark og bleven Page hos Prins Georg, i hvis Tjeneste han steg til Overkammerherre, og stod i stor Anseelse saa vel hos Prinsen som hos hans Ægtefælle, den engelske Dronning Anna. Som Rentekammerpræsident bragte han under Christian V (fra 1692) de forstyrrede Finanser i god Orden; han fratraadte imidlertid dette Embede i Jan. 1700 og døde i Hamborg 23 Jan. 1723. — Hans Søn, Christian Ludvig v. P. til Glorup, Selsø, Fusings m. m., Gehejmeraad og Elefantridder, f. 1676, styrede Finanserne med Dygtighed under Frederik IV (fra 1725) og i Begynd. af Christian VI.s Regering, men tog sin Afsked i Jan. 1734; han døde 30 Aug. 1752. — Sidstnævntes Broder, Carl Adolf v. P. til Gunderslevholm, Saltø, Førslev m. m., ligeledes Gehejmeraad og Elefantridder, f. 1678, var Overkammerherre hos Prins Carl (Frederik IV.s Broder) og efter Prinsens Død (1729) hos hans Søster Sophie Hedvig, hos hvem han stod i stor Yndest, og som efter et, dog ganske ubevist, Rygte skal have været hemmelig gift med ham. Han hørte til den Kreds af Mænd, til hvilken Christian VI støttede sig i Begynd. af sin Regering, men ligesom Broderen trak han sig snart tilbage fra Hoffet, og begge faldt i Unaade. Den pietistiske Retning stod han nær. Af sine Godser gjorde han sig meget fortjent, især ved Oprettelse af Skoler. Han døde 30 Jan. 1758.

Plessimĕter, s. Percussion.

Plessis les Tours [plæsi læ tuhr], Landsby i det franske Dep. Indre-Loire, lige v. for Tours, med et stærkt befæstet Slot, hvor Ludvig XI tilbragte sin sidste Levetid.

Pless, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Galiziens Grænse, 25 M. s. ø. for Breslau, med 4,000 J., betydelig Industri og Fyrsten af P.s pragtfulde Slot.

Plet, s. Plettering.

Plethōra, Fuldblodighed, s. Blod. Plethorisk, fuldblodig.

Pletsch, Oskar, tysk Tegner og Illustrator, f. 1830 i Berlin, blev Elev af Bendemann i Dresden og vakte først Opmærksomhed ved en Række Tegninger af Børnelivet, som han senere har fortsat, og som ere udkomne under forskjellige Titler som „Kleines Volk", „Schnickschnack" osv. Han lever i Nærheden af Dresden.

Pletskurv, Pityriasis versicolor, en Hudsygdom, der skyldes Tilstedeværelsen af en Svamp, Microsporon furfur, i Overhuden og viser sig som runde, undertiden sammenflydende, tørre, skællende, lys gulbrune Pletter, hyppigst paa Brystet.

Plett, Peter, f. 1766 i Landsbyen Kleinweide i Slesvig, d. 1823 som Skolelærer i Stakendorf, er en af dem, der før Jenner har

fattet Ideen om Kokoppeindpodningen og det paa samme Maade som J. Han havde hørt Forpagterne fortælle, at Malkepigerne bleve beskyttede mod Menneskekopperne, naar de vare blevne smittede af Køernes Kopper, og lededes derved 1791 til at forsøge Indpodningen af dem paa 3 Børn i en Familie i Holsten, hvor han den Gang var Huslærer; Aaret efter fik de øvrige Børn i Huset Kopperne, medens de tre vaccinerede Børn undgik dem. Uagtet P. gjentagne Gange gjorde Sundhedscollegiet i Kiel opmærksom paa Sagen og fremhævede den mulige Nytte, den vilde kunne have, og uagtet Prof. Hegewisch i Kiel ved Artikler i Bladene søgte at hævde P.s Fortjeneste, maatte han dog vige for Jenner.

Plettering (eng. plating) anvendes, naar man ønsker at forfærdige Gjenstande, der have Sølvets og Guldets Udseende i Forbindelse med en betydelig Varighed, og som dog ere langt billigere end lignende Gjenstande af Sølv eller Guld. I dette Øjemed behandler man en omhyggelig renskrabet Kobberplade med en Helvedesstensopløsning til Sølvplettering eller med en Opløsning af Guldchlorid til Guldplettering, hvorved der dannes et tyndt Overtræk af Sølv ell. Guld paa Kobberpladen; oven paa dette lægges en omhyggelig renset og ganske tynd Sølv- eller Guldplade, hvis Rande bøjes om Kobberpladens; det hele gjøres rødgløende, og Sølvet eller Guldet trykkes fast mod Kobberpladen ved Hjælp af et stort Polerstaal og derpaa følgende Valsning. Der opstaar derved en saa kraftig Adhæsion mellem Kobberet og det ædle Metal, at det hele nu kan bearbejdes, som om det var en eneste Plade. P. med Sølv er nu næsten fortrængt af galvanisk Forsølvning (Elektroplet). Ogsaa uden for Metallernes Omraade betegner P. undertiden Bedækningen af et mindre ædelt Materiale med et tyndt Lag af et ædlere paa Retten. Saaledes kaldtes de nu ikke længere anvendte Hatte af Harehaar med en Luv af Bæverhaar pletterede Hatte.

Pleura [pløvra], Brysthinden; s. Bryst. **Pleuritis**, Brysthindebetændelse, s. Bryst. **Pleurodyni**, et rheumatisk Sting i Musklerne udvendig paa Brystkassen og imellem Ribbenene.

Plevna, Stad i Bulgarien, 18 M. n. ø. for Sofia. 11,000 J. — I den russisk-tyrkiske Krig 1877 besatte Osman Pascha 18 Juli P., forskansede sig der og slog 30 Juli Russernes Angreb tilbage med store Tab. Efter at betydelige Forstærkninger vare hidkomne og Fyrst Carol af Rumænien havde overtaget Anførselen, gjorde Russerne 7—12 Sept. gjentagne Storme paa P., men kastedes tilbage med umaadelige Tab. Nu begyndte en regelmæssig Belejring under General Todlebens Ledelse, og efterhaanden afskares enhver Forbindelse mellem P. og det øvrige Land; efter forgjæves Forsøg paa at sprænge Kjæden (det sidste gjordes 10 Dec.) maatte Osman Pascha overgive sig med sin Hær.

Pleyel, Ignaz Joseph, f. 1757 i en Landsby ved Wien, d. 1831 paa sit Landsted ved Paris, Elev af Wanhall og Haydn, blev efter et fleraarigt Ophold i Italien 1781 Capelmester i Straßburg, hvorfra dog Revolutionen fordrev ham. 1792 kaldtes P. til London af et Concertselskab, der concurrerede med Salomons Haydn-Concerter, og efter at han havde hævdet sig ret godt, tog han 1795 Ophold i Paris, hvor han oprettede en Musikhandel og en Claverfabrik, som snart hørte til de første i Paris. Hans store Mængde letfattelige og letflydende Compositioner (Clavermusik, Strygekvartetter, Trioer, Duetter, Concerter, 29 Symphonier) kjøbtes og spilledes overalt og i mange Arrangementer. — Hans ældste Søn, Camille P., f. 1788 i Straßburg, d. 1855 i Paris, var ogsaa en flink Musiker og Elev af Dussek, men han interesserede sig særlig for Pianofabrikationen og bragte i Forening med Kalkbrenner disse Instrumenter til en høj Grad af Fuldkommenhed.

Pli, fr., Fold; Holdning, Anstand.

Pligt er Viljens Opfyldelse af det sædelige Bud, udsprungen af Agtelse og Ærefrygt for dette. P. forudsætter en Modsætning mellem det sædelige Bud og Menneskets umiddelbare Drift og Ønske; dog behøver denne Modsætning ikke, som Kant mente, at være en pinlig Modstrid. P. staar saaledes i Modsætning til Dyden (s. d. A.), som er det sædelige Livs Udfoldelse i Harmoni med det naturlige Grundlag. Da det egentlige sædelige beror paa den inderlige, personlige og bevidste Tilslutning til det gode, er P. Udtrykket for det centralethiske. Men P. og Dyd forudsætte hinanden; thi ikke blot kan P. kun sejre ved en Kraft, der hentes fra det oprindelige Naturgrundlag af Drifter og Følelser, men det sædelige Liv arbejder sig ogsaa gjennem de enkelte Pligtopfyldelser fremad til en fast Harmoni med det naturlige, d. e. til Dyd. P. er derhos af overvejende formel Charakter; den angiver i sig selv intet ethisk Indhold, men kun, at og hvorledes den givne sædelige Lov skal virkeliggjøres under visse Betingelser. — Skjønt Oldtidens Ethik væsentlig var en Dydslære, blev Grunden til Pligtlæren allerede lagt af Sokrates, naar han indskærpede Selvbeherskelse som Dydens Grundvold. Stoikerne udviklede den videre og hævdede det dydige Sindelag som nødvendig Forudsætning for den fuldkomne Pligtopfyldelse. I den nyere Tid har Kant paavist Pligtforholdet som det sædeliges inderste Kjærne, hvortil alle andre sædelige Elementer skulle slutte sig, men uden hvilken de ikke virkelig ere sædelige.

Pligt (holl. plecht) benyttedes i tidligere Tid ofte for at betegne Forstævnen i et Skib; nu bruges det om den forreste Tofte i en Sejl- ell. Robaad (den, i hvilken Fokkemasten er anbragt) og (i en Kaproningsbaad) om den, der ror den forreste Aare. **Pligtanker** ell. **Pligten**, det styrbords Kælingsanker i et Krigsskib. **Pligthugger**, den forreste af de Folk, som ro et Fartøj, og hvem det paahviler at benytte Baadshagen, naar Fartøjet lægger til Land eller til et Skib.

Pligtarbejde kaldes særlig det Arbejde, som en Husmand til Vederlag for den ham overdragne Brug af Huset yder til Jorddrotten (i Danmark i Modsætn. til Hoveri, som er det Arbejde, der ydes af Gaardmænd). Efter den nuværende danske Lovgivning er det imidlertid

forbudt for Fremtiden at betinge Arbejde som Vederlag for Brugsoverdragelsen af Huse.

Pligtlod ell. Tvangslod (portio legitima) kaldes den Del af en Arveladers Formue, som nødvendig skal tilfalde hans Arvinger, saa at han ikke ved testamentarisk Disposition kan berøve dem den. Efter den nugjældende danske Lovgivning er det kun Arveladerens Afkom og Ægtefælle, hvem en saadan P. tilkommer, idet den, der efterlader sig Livsarvinger, ikke ved Testament kan fratage nogen af disse mere end ½ af den Lod, som vilde være tilfaldet ham, naar intet Testament af Arveladeren var oprettet, og den efterladte Ægtefælle er, hvis den afdøde intet Afkom efterlader sig, berettiget til ½ af hans Formue, i modsat Fald derimod til en Broderlod (s. d. A.), som dog i intet Tilfælde maa overstige ¼ af den afdødes Formue. I Norge tilkommer denne Ret alene Livsarvinger, hvilke ej gjennem Testament kunne berøves mere end ¼ af den Arvelod, som efter Loven vilde tilfalde dem. Andre Lovgivninger erkjende ogsaa andre Arvinger, saaledes navnlig Ascendenterne, for berettigede til en P. og gjøre til Dels dennes Størrelse afhængig af Arvingernes Antal.

Plimsoll, Samuel, engelsk Underhusmedlem, f. 1824, studerede først og blev derefter Kulhandler, valgtes 1868 til Underhuset som udpræget Liberal og var en varm Talsmand for Arbejdernes og de lavere Klassers Tarv. Særlig gjorde han sig bekjendt ved sin Iver for at værge Sømændene imod egennyttige Rederes Brug af usødygtige Skibe (de saakaldte „Plimsollske Ligkister") og udvirkede 1876 en Lov derimod. 1880 trak han sig tilbage fra Parlamentet.

Plinius, Cajus, Secundus d. ældre, en af de lærdeste Romere, f. 23 e. Chr., beklædte under Vespasian forskjellige offentlige Embeder baade i Krig og i Fred og var Befalingsmand over Flaaden ved Misenum, da han 79 mistede Livet ved det Udbrud fra Vesuv, som ødelagde Pompeji, Herculanum og Stabiæ. Hans historiske, rhetoriske og grammatiske Skrifter ere tabte; opbevaret er hans »Historia naturalis«, et vidtløftigt encyklopædisk Værk i 37 Bøger. — Cajus P. Cæcilius Secundus d. yngre, den foreg.s Søstersøn og Adoptivsøn, f. 62, fik 100 Consulatet af Trajan, 111 Proconsulatet i Bithynien og Pontos; d. 113. Af ham have vi en Samling af Breve i 10 Bøger samt en Lovtale over Trajan (»Panegyricus Trajani«).

Plinth, den nederste, kvadratiske Plade, hvorpaa den joniske Søjles Fod hviler; ogsaa d. s. s. Sokkel.

Pliocæne Formation betegner i Geognosien de yngste Dannelser i den tertiære Periode, hvis Organismer stemme mere overens med Nutidens, end Tilfældet var i de ældre Afdelinger af denne Periode. Den bestaar af baade Fersk- og Saltvandsdannelser, navnlig Kalkstene, Sandstene, Mergelarter, Ler og Brunkul, og er især udbredt over den sydlige Del af Europa.

Plissé, fr., en Strimmel Tøj, der er lagt i Læg til Pynt paa Damekjoler.

Plock [plotsk] ell. Plozk, Stad i russisk Polen, 14 M. v. n. v. for Warschau, ved Weichsel. 22,000 I. Katholsk Bispesæde med Kathedralkirke fra det 10de Aarh. og betydelig Industri og Handel. Fordum Hovedstad i Masovien.

Ploërmel [mell], Stad i det franske Dep. Morbihan, 5 M. n. ø. for Vannes. 3,000 I.

Plojeschti, Stad i Konger. Rumænien, 8 M. n. for Bukarest. 38,000 I. Store Uldmarkeder. I Omegnen righoldige Petroleumskilder.

Plombering af Tænder, Udfyldning af Huller i Tænderne med en fast Masse (Guttapercha, Bladguld, Amalgam), standser ofte Sygdomme i Tanden og bevarer den i længere Tid. **Plombe**, Tandfyld; Blysegl.

Plombières [plongbiæhr], Stad i det franske Dep. Vogeserne, 3 M. s. for Epinal. 2,000 I. Fabrikation af fortrinlige fine Jærn- og Staalvarer. Varme indifferente Kilder, der anvendes ganske som de i Gastein og Teplitz. — Ved en Sammenkomst i P. imellem Kejser Napoleon III og Grev Cavour i Juli 1858 aftaltes det Forbund imellem Frankrig og Sardinien, som førte til den italienske Krig 1859 og derigjennem til Kongeriget Italiens Dannelse.

Plon, Phil. Henri [plong], fransk Bogtrykker og Forlægger, f. 1806, d. 1872, udgav mange Pragt- og Rejseværker og en »Dictionnaire de la conversation« (52 Bd., 1832—39, ny Udg. 16 Bd., 1853—60), samt Napoleon III.s „Værker" (1854—57) og „Julius Cæsars Historie" (1865—66). — Hans Søn, Eugène P., f. 1836, der fortsatte Forretningen, har skrevet kunsthistoriske Værker om »Thorvaldsen et son œuvre« (1867, 2den Udg. 1874; overs. paa Eng., Tysk og Ital.), Bissen (1870) og Benvenuto Cellini (1883). Han blev 1868 Medlem af det danske Kunstakademi.

Plongere [schēre], dykke; styde fra et højere Punkt mod et lavere. **Plongerstempel** [schēr] ell. Dykkerstempel, s. Stempel.

Plotinos, den betydeligste af de nyplatoniske Philosopher, f. c. 205 i Lykopolis i Ægypten, var Discipel af Ammonios Sakkas, hvem han højt beundrede. Efter et mislykket Forsøg paa at naa Orienten for at lære Persernes og Indernes Visdom at kjende gik han c. 245 til Rom, hvor hans Foredrag samlede en stor Kreds af Tilhørere, deriblandt Kejser Gallienus og Kejserinde Salonina. P. skal have haft den Plan at benytte Kejserparrets Yndest til at grundlægge en Stad Platonopolis, hvor den platoniske Stat skulde realiseres. Han døde 270 i Campanien. — P. var lige udmærket ved sin videnskabelige Alvor og sit vindende Foredrag, ved sin rene Charakter, høje Begejstring og tiltalende Personlighed; han har skabt et af de mærkeligste Systemer inden for den græske Philosophi. Hans talrige Afhandlinger bleve efter hans Død udgivne af hans Discipel Porphyrios og kaldes Enneaderne (fordi de ordnedes i Afdelinger, der hver omfatter ni Bøger). P. gjør et sidste kraftigt Forsøg paa at overvinde den græske Philosophis Dualisme og opstille et spiritualistisk Enhedssystem, der hviler paa det guddommeliges (det uendelige Urvæsens) absolute Transscendens. Hans Grundtanke er udtrykt i Modsætningen mellem den oversanselige Verden, hvem al Realitet tilkommer, og Sanseverdenen, som er usand og væsenløs. Mennesket, som forefinder sig

selv i den sidste, har til Opgave at udfri sig fra Sanseligheden og i extatisk Beskuelse at vende tilbage til det bestemmelsesløse uendelige Urvæsen. *Den oversanselige Verden* fremtræder hos P. under Synspunktet af en Trinrække: Urvæsenet, Nus (Tænkningen) og (Verdens-) Sjælen. *Urvæsenet*, Urgrunden til al Væren, „det første“, er ubegrænset, uendeligt og skikkelsesløst, hvorfor det strængt taget kun kan betegnes paa negativ Maade; det er uden Væren, Væsen eller Tænken; det ligger ude over Fornuften og „hinsides Væren“ (ἐπέκεινα τοῦ ὄντος); det udelukker al Mangfoldighed og behøver intet uden sig selv; det kan betegnes som det uendelige, det ene og det gode, den absolute Aarsag; det er utilgængeligt for Tanken og Sproget, men ligger selv til Grund for al Tænken og Væren; det er den uendelige *Kraft*, hvorfra alt stammer; som virksom Kraft frembringer det, ikke med frit Overlæg, men i Følge indre Naturnødvendighed, et andet end sig selv lige ned til Mulighedens yderste Grænser; men denne Frembringen er ingen Emanation; thi der gaar intet af Urvæsenets Substans over i det afledede; det afledede forholder sig til det oprindelige kun som Virkning til Aarsag, ikke som en Del til det hele. Overhovedet frembringer det højere det lavere, uden at der derved foregaar Forandring med eller Tab for det højere selv. Jo længere det afledede ligger borte fra Urvæsenet, desto ufuldkomnere er det, thi desto svagere er den oprindelig virksomme Kraft; Urvæsenet er lige saa vel ingensteds som overalt; dets Nærværelse er ikke en Fordeling af dets Substans til de endelige Ting, men en dynamisk Kraftmeddelelse (dynamisk Pantheisme). *Nus* (Aanden eller Tænkningen), det andet Led i Værens Trinrække, bliver frembragt af Urvæsenet og staar det nærmest, men er mindre fuldkommen; dens Grundbestemmelser ere Tænken og Væren med Overvægt af Tænken. Nus tænker sig selv og Urvæsenet, men ikke det, som ligger lavere end det selv; medens Urvæsenet egentlig er ude over al Virksomhed, er Nus den første og oprindelige, men fuldendte Virksomhed og derfor uden Bevægelse og Forandring; den søger ikke Tanken gjennem discursivt Raisonnement, men er den færdige, fuldkomne Tænken selv. Den Væren, som i Nus er identisk med Tænken, er ikke en ren Enhed, men en Mangfoldighed i Enheden; det mangfoldige i Nus er Ideerne, et Rige af virksomme Kræfter eller Aander (νοῖ), ikke blot Tanker i Nus, men relativt selvstændige aandige Kræfter, der forholde sig til Nus som Arterne til Slægten. Idet Nus omfatter dem i en Enhed, bliver den en oversanselig intelligibel Verden (κόσμος νοητός), et universelt Alliv (αὐτοζῷον), som indeholder alle levende Væseners Urbilleder, men hvorfra al Endelighed er udelukket. *Sjælen* (Verdenssjælen), det tredje Led i Værens Trinrække, fremgaar af Nus, ligesom Nus af Urvæsenet, ikke som bevidst Produktion, men med indre Nødvendighed, og uden at der forgaar nogen Forandring i det frembringende selv. Sjælen er Mellembestemmelse mellem Nus og Sanseverdenen, men regnes dog selv med til den oversanselige Verden. I Sjælen er Mangfoldigheden endnu mere fremherskende end i Nus; den har Trang til en delt Væren, til at fremstille i Sanseverdenen, hvad den har skuet i Nus, men har dog selv endnu ingen virkelig Delthed. Til Mangfoldigheden af Ideerne inden for Nus svare inden for Verdenssjælen to Verdenssjæle og de mange Enkeltsjæle; den almene Verdenssjæl, fra hvilken Enkeltsjælene stamme, er af dobbelt Natur: den højere Verdenssjæl tilhører udelukkende den oversanselige Verden, medens den lavere Verdenssjæl, hins Frembringelse og blotte Afbillede, er forbunden med Sanseverdenen paa lignende Maade som Menneskesjælen med Legemet; som det i Sanseverdenen virksomme Princip er den lavere Verdenssjæl Natur (φύσις) og φύσις det sidste Led i den oversanselige Verden. *Sanseverdenen* fremkommer ved Sjælens Nedstigen i Materien; Materien deducerer P. egentlig ikke, men forudsætter den i Regelen som given. Sanseverdenens Prædicater ere Mangfoldighed, Udvorteshed og Strid; den er kun et Skin, en fortsat Vorden i Tiden, et Vrængbillede af den oversanselige Verden. Gjennem Fortsættelsen af Værens Trinrække er her den Grænse naaet, hvor det aandige slaar om i Materie, det gode i det onde, Lyset i Mørke. Til Grund for Sanseverdenen ligger den rene, absolut formløse *Materie*, der ikke selv er Masse, men kun Mulighed til Væren, det blotte Rum, som optager Massen i sig, den rene Privation (στέρησις), det ikke-værende; den er Mangel paa det gode og saaledes selv *det onde* (πρῶτον κακόν), medens det legemlige, Forbindelsen af Sjælen og Materien, er et afledet Ondt (δεύτερον κακόν). Skjønt Sjælens verdensdannende Virksomhed foregaar med ubevidst Naturnødvendighed, betegner dog dens Udtræden af den intelligible Verdens Evighed og dens Forbindelse i Tiden med Materien en Sjælens Synken, et Fald. Set efter sin rent sanselige Side er Sanseverdenen uren og væsensløs; set som Verdenssjælens nødvendige Produkt er den skjøn og harmonisk; ēt levende Væsen (ζῷον), hvis enkelte Dele ogsaa leve; ēt organisk Legeme gjennemstrømmet af ēn Sjæl; overalt Enhed og sympathetisk Sammenhæng, der fremtræder gjennem en Virken i det fjærne. Denne harmoniske Verdensbetragtning træder især frem i P.s Polemik mod de christne Gnostikeres Ringeagt for Sanseverdenen. Menneskesjælene have oprindelig præexisteret i den oversanselige Verden; Sjælens Nedstigen i Sanseverdenen er betinget paa ēn Gang af en indre Trang og af den almene Nødvendighed; dog forbinder Sjælen sig ikke paa substantiel Maade med Legemet, men lader kun udgaa fra sig et Slags Lys eller Varme, hvormed den dynamisk besjæler Legemet. Kun Legemet lider, Sjælen derimod ikke; den iagttager blot, hvad der foregaar i Legemet. Det er Sjælens Opgave at vende tilbage til den intelligible Verden, hvorfra den stammer; men det kommer an paa, hvilket Liv den lever i Sanseverdenen; thi det er en almindelig Lov, at Sjælen efter Døden kommer derhen, hvor dens Tilbøjelighed drager den. P.s Lære om Sjælevandringen støtter sig til Gjengjældelsens Lov: sanselige

Mennesker blive vilde Dyr, lidenskabelige Musikelskere Sangfugle, uphilosophiske Astronomer højtflyvende Fugle, rolige Borgere Bier; de reneste Sjæle vende tilbage til den oversanselige Verden, men for at dette kan ske, maa Livet i Sanseverdenen være en fortsat Renselse, en Befrielse fra det legemlige for at naa Ligheden med Gud; i sin højeste Form er denne Gudlighed en Extasens Tilstand, en mystisk Hensynken, hvori Sjælen bevidstløs smelter sammen med Urvæsenet, som selv ligger hinsides al Bevidsthed, og hvori den virkelig „berører“ selve det guddommelige.

Ploug, Parmo Carl, dansk Digter og Politiker, f. 29 Oct. 1813 i Kolding, blev 1829 Student og gav sig til at studere Philologi, men dyrkede desuden Æsthetik og andre frie Studier og tog ikke Embedsexamen. Derimod blev han tidlig Leder af de yngre akademiske Kredse, og paa Regensen, hvor han laa 1833—36, blev han Studenternes Digter og paavirkede dem stærkt i politisk Retning for Frihed og Nordens Enhed. 1839 var P. en af Stifterne for den akademiske Læseforening eller som den sædvanlig kaldtes »Academicum«, hvor et mere sprudlende Liv kom til Udbrud end i den ældre, satte Studenterforening. Han oversatte 1840 „Det svenske Studenterliv“ af A. W. og skrev under Navnet „Poul Rytter“ 1839—42 sine „Atellaner“, overgivne Studenterfarcer, der kjækt berøre Dagens Spørgsmaal og stille Studenterne op imod baade storborgerlig Fornemhed og spidsborgerlig Bornerthed. De vare ligesom Forløbere for Hostrups første Sangspil; 1852 og 1861 fulgte endnu to Farcer af samme Art. I Dec. 1839 var P. en af de 5 Deputerede, som Studenterne sendte til Christian VIII for at bede om en fri Forfatning, og 1843 var han Leder for det første Studentertog til Upsala, ligesom han siden tog vigtig Del i alle de senere Tog og i alle andre Studenterforhold. I Maj 1841 blev han Redacteur af „Fædrelandet“ (indtil Sept. 1881), og som en uforfærdet Talsmand for politisk Frihed, Sønderjyllands Danskhed og Nordens Enhed var han Oppositionens stadige Ordfører; han optraadte ogsaa som Taler ved Skamlingsbankfesterne 1844—46. I de politiske Bevægelser 1848 tog P. selvfølgelig en vigtig Del; han var en af Lederne for Hippodrommøderne, men stilte sig i Efteraaret fra den radicale Fløj af Hensyn til Martsministeriet, hvortil han følte sig særlig knyttet. Paa den grundlovgivende Rigsforsamling hørte han til den udpræget frisindede Side, særlig i Valgretsspørgsmaalet, men kom snart efter i Strid med Bondevennerne for deres Optræden i de nationale Spørgsmaal. Slesvigs Deling havde ikke P.s Billigelse, skjønt han lod Tanken komme til Orde i sit Blad, og han kæmpede haardnakket imod Helstaten 1852—54, men stemte dog til sidst for Fællesforfatningen 1855 og støttede i de følg. Aar Regeringen, skjønt han jævnlig fremsatte endog skarp Kritik af dens enkelte Skridt og krævede en bestemtere Optræden. 1854—57 var P. Folketingsmand, og siden 1859 har han uafbrudt haft Sæde i Landstinget (dets Viceformand siden 1884). Krigen 1864 bragte P. de tungeste Skuffelser, idet hele Slesvig tabtes, og Forventningen om Sveriges og Norges Hjælp brast; P. drog selv i Marts 1864 til Christiania for at paavirke Stemningen. I de første Aar efter 1866 var han Fører for et Mellemparti i Landstinget, men alt som Venstres Magt voxede og dets Optræden blev stærkere, gik han længer over til Højre, saa at han 1874 aabent opgav sit tidligere Krav paa parlamentarisk Styrelse; 1884 blev han Formand for Højres Arbejder- og Vælgerforening i Kjøbenhavn. P.s Digte ere Udtryk for de samme Ideer, der have ledet hans politiske Liv: det er Fædrelandet, det snævrere og det videre, dets historiske Minder og dets Fremtidshaab, han bestandig vender tilbage til at besynge, ofte i en stærkt bevæget pathetisk Stil, stundum med et noget rhetorisk Snit. Næsten alle disse Digte skylde en eller anden ydre Lejlighed deres Tilblivelse, og medens enkelte snart vakte stor Opmærksomhed ved deres Fremkomst, var det dog først, da de 1861 udkom i en samlet, flere Gange oplagt Udgave, der 1869 og 1883 efterfulgtes af Supplementbind, at P. indtog sin berettigede Plads i Literaturen som en selvstændig og inden for sit Omraade betydelig Digter, hos hvem navnlig en tiltalende og vækkende Sans for det danske Sprogs sunde Grundelementer er en fremtrædende Egenskab. 1877 blev han Æresdoctor i Lund.

Plov. Lige fra Agerbrugets første Tid har P. været det vigtigste Redskab til Jordens Beredning for Sæden. En af de ældste og simpleste Former er den i Nordtyskland endnu forekommende *Haken* (Krog) ell. *Rober*, der egner sig for meget lette Jorder. Den gamle danske P. var en tung Træhjulplov, for hvilken i Regelen spændtes 4 Heste eller Oxer, men er nu fortrængt af den saakaldte amerikanske Svingplov til to Heste, ofte forarbejdet udelukkende af Jærn. De bedre engelske P. ere Jærnhjulplove af stor Fuldkommenhed, medens Svingploven er fremherskende i Skotland. Efter de særlige Øjemed haves desuden **Muld-** ell. **Undergrundsploven**, **Vendeploven** til bakket Jordsmon, hvormed Furen altid lægges til samme Side; **Dobbeltploven**, der samtidig lægger 2—3 Furer, et passende Arbejde for et Par kraftige Heste i bekvem Jord; **Smuldreploven**, et Slags Undergrundsplov; **Skrælleploven**, der benyttes til Efteraarsstubben forud for den egentlige Pløjning, osv. S. end videre **Damplov**.

Plozk, s. **Plock**.

Pludderhoser er Navnet paa et Mandfolke-Klædningsstykke, som opkom i det 16de Aarh. og bestod af Hoser, der vare meget vide noget under Hofterne. Kostbare Stoffer, som oftest Silke, anvendtes hertil og i saa umaadelige Masser, at der siges at være medgaaet indtil 200 Alen til et enkelt Par P. Den luxuriøse og tillige anstødelige Mode vakte megen Forargelse og bekæmpedes baade af Gejstligheden og Regeringerne (i Danmark Christian III).

Plum, Poul August, dansk Maler, f. 13 Maj 1815 i Kjøbenhavn, d. 27 Juli 1876 paa Fredensborg, uddannede sig ved Kunstakademiet, men gik ikke Malerskolen igjennem, da han følte sig mest hendragen til Genremaleriet. Han udstillede nogle Arbejder, der fandt Op-

muntring, og foretog derefter en Reise til Nordamerika, men da han ikke synes at have følt sig tilfreds der, vendte han tilbage til Danmark og deltog 1845—47 i Corvetten „Galateas“ Jordomsejling som Tegner. Strax efter Hjemkomsten tilbragte han med Akademiets Rejseunderstøttelse nogle Aar i Düsseldorf, Paris og Brüssel. Det udenlandske Præg i hans Malemaade tiltalte mindre i Hjemmet, uagtet mange af hans Billeder, ved Siden af Svagheder i Tegning og Farve, bar Præg af Lune og sandt kunstnerisk Blik, og uagtet han tydelig nok, selv i ældre Alder, udviklede sig i sin Stræben efter større Sandhed og Correcthed uden dog at opgive det ejendommelige i sit Livssyn.

Plumbudding, national engelsk Ret, tillavet af Mel med en Mængde Rosiner, Korender og Krydderier, serveres overgydt med Rum, der er antændt.

Pluralis, i Grammat. Flertalsformen, modf. Singularis. *P. majestātis,* en Flertalsform, der betegner en ophøjet Storhed, som „vi“ (naar kun ēn taler) for „jeg“. **Pluralitēt,** Flertal, overvejende Mængde, Stemmeflerhed.

Plus, d. e. mere, i Arithmet. udtrykt ved +, Additionstegnet, modf. Minus. Tegnene + og — findes først anvendte af Stifel i hans »Arithmetica integra« (1544).

Plusquamperfectum, lat., Førdatid, den Tidsform af Verbet, der betegner en Handling eller Tilstand som forbigangen i Henførelse til Fortiden, f. Ex. havde læst.

Plutārchos, græsk Forfatter, f. c. 50 i Chæronea i Bøotien, beklædte under Trajan og Hadrian forskjellige Æresposter og døde c. 120 som Archont og Apollons Præst i sit Fædreland. Hans forskjellige Skrifter af blandet Indhold ere samlede under Navnet »Moralia«; af hans historiske Skrifter ere hans sammenlignende Levnedsbeskrivelser af berømte Romere og Grækere (46 i Tallet) opbevarede. Skjønt P. ikke indtager nogen høj Rang som kritisk Historieskriver, ere disse Biographier dog af stor Vigtighed, hvor andre Kilder mangle eller kun give sparsomme Efterretninger. Et vindende Indtryk gjør den varme Kjærlighed, hvormed P. omfatter Heltene fra den græske og romerske Storhedsperiode. I philosoph. Henseende vil han forbinde den platoniske og den pythagoræiske Philosophi, medens han bekæmper Epikuræismen og Stoicismen; dog optager han paa eklektisk Vis ogsaa stoiske Elementer i sin Ethik. Philosophiens theoretiske Side lader han træde tilbage for den praktiske, og Ethikens Fuldendelse søger han ikke som de ældre græske Philosopher i Staten, men i Religionen. Gud er som rent aandigt Væsen uden umiddelbar Berøring med Verden; Mellemleddet mellem begge er Dæmonerne, hvem Forsorgen for Verdensbegivenhederne i det enkelte er overdraget. Mærkelig er P.s dualistiske Verdensopfattelse; han antager to øverste modsatte Urgrunde i Tilværelsen, ēt Princip for det gode og ēt for det onde; det ondes Princip er ikke at søge i Materien, der lader sig paatrykke baade det godes og det ondes Stempel, men i den onde Verdenssjæl. P. faar saaledes egentlig tre Principer i Tilværelsen: Guddommen eller det gode, den nordnede Verdenssjæl, hvorfra det onde stammer, og Materien, der er modtagelig baade for det gode og det onde, som overalt i Verden findes ved Siden af hinanden. P.s Philosophi bærer i det hele Præget af Datidens Eklekticisme.

Plutārchos fra Athen, nyplatonisk Philosoph af den atheniensiske Skole (4de—5te Aarh.), commenterede platoniske og aristoteliske Skrifter og læste dem med sine Tilhørere; han søgte at løse Vanskelighederne i Aristoteles's Lære om Fornuften. For øvrigt skjelnede han med hele den nyplatoniske Skole mellem Guddommen, Nus, Sjælen, den Materien iboende Form, og selve Materien; han adskilte den med Legemet forbundne Del af Fornuften fra den legemsfrie Del af samme og tillagde ogsaa Sjælens fornuftløse Del en Vedvaren efter Døden.

Plūton, s. Hades.

Plutōniske Dannelser (modf. neptuniske, affatte ved Vandets Indvirkning) betegner i Geognosien de Bjærgarter, der i tidligere Jordperioder ere opstaaede ved Størkning af smeltede Masser (Granit, Syenit, Diorit, Porphyr), hvorfor de ere krystallinske, men ikke lagdelte. Idet de plutoniske Bjærgarter trængte frem fra Jordens Indre igjennem den da størknede Jordskorpe, hævede og gjennembrød de de lagdelte (neptuniske) Masser, som derved ofte undergik en Forandring (Metamorphose) ved Tryk, Varme og Omsætning af Bestanddele.

Plūtos, Rigdommens Gud, Søn af Jasion og Demeter, oprindel. en Personification af Begrebet Rigdom, fremstilles i de senere Sagn som blind, fordi han uden Forskjel uddeler sine Gaver til Gode og Onde. **Plutokratī,** Pengevælde.

Pluviogrāph, Pluviomēter, s. Regnmaaler.

Pluviôse [plyviōhs] (d. e. Regnmaaned), i den franske republikanske Kalender den anden Vintermaaned (20 Jan.—18 Febr.).

Plücker, Jul., udmærket tysk Mathematiker, f. 16 Juli 1801, d. 22 Maj 1868 som Professor i Mathematik og Physik ved Universitetet i Bonn, er navnlig bekjendt som en af Grundlæggerne af den nyere, særlig analytiske, Geometri; vigtige i saa Henseende ere hans „Analytisch-geometrische Entwickelungen“ (1828), „System der analyt. Geometrie“ (1835) og „Theorie der algebraischen Curven“ (1839). Senere vendte han sig navnlig til physiske Undersøgelser, over Magnetisme og Diamagnetisme, Bølgeflader osv., hvis Resultater han fremsatte i en Række Afhandlinger, især i Poggendorffs „Annalen“.

Plyds, Fløjel med Luv af Uld eller Silke. Utrechterfløjel, der enten glat eller med pressede Figurer benyttes som Møbelbetræk, kaldes saaledes ofte P. eller særlig Uldplyds. Silkeplyds er mere langluvet, altsaa vævet over højere Fløjelsnaale end andet Silkefløjel; især gjælder dette om Hatteplyds ell. Felpel. **Plydstæpper** ere opskaarne Brysselertæpper.

Plymouth [plimmuth], 1) befæstet Stad i Devon-Shire i England ved Kanalen, 42 M. v. s. v. for London. 140,000 I. Floderne Plym og Tamer danne her ved deres Forening en næsten 1 M. bred Bugt, der ved en 5,000 F. lang, storartet Stendæmning beskyttes mod Havets Voldsomhed og saaledes danner en for-

trinlig Red tillige med flere udmærkede Havne. Staden bestaar af de 3 Stæder P., Devonport og East-Stonehouse, der efterhaanden ere sammenvoxede. Her er en storartet Flaadestation med Værft og alt til en stor Flaades Udrustning henhørende. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Theatret, Athenæum, der er et Slags Universitet, det store Søhospital, Marinearsenalet, de store Caserner, Marineskolen og Observatoriet. Livlig Industri, navnlig i Sejldug, Tovværk, Sukker, Sæbe, Glas og Maskiner. Flere Dampskibslinjer udgaa herfra. 2) Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 8 M. s. s. ø. for Boston ved Cape Codbugtens Vestside. 7,000 J. Havn. Her landede 22 Dec. 1620 de 101 puritanske „Pilegrimsfædre" og lagde Grunden til Ny-Englands Bebyggelse. 3) **New-P.**, Havnestad paa Vestkysten af Ny-Seelands Nordø i Australien. 8,000 J.

Plymouthsbrødre [s. o.] ell. **Darbister**, en Sekt, som opstod i Irland c. 1820, men først ret vandt Udbredelse, da der saa Aar efter i Plymouth grundedes en Menighed af John Darby, først Advocat, siden Gejstlig i den anglikanske Kirke, af hvilken han udtraadte paa Grund af dens Lære om den apostoliske Succession. De anglikanske Gejstliges Opposition bevægede Darby til at flytte til Paris og derfra til Cant. Vaud, hvor Lausanne nu er Sektens Hovedsæde. P. forvente ligesom Irvingianerne Christi umiddelbart forestaaende Gjenkomst og betragte sig ligesom disse som den sidste Tids Hellige, der alene ville blive frelste. De skille sig fra Irvingianerne ved deres fuldstændige Independentisme. Alle gejstlige Embeder og alle kirkelige Former ere af det onde og et Vidnesbyrd om Kirkens Verdsliggjørelse. Der gives kun ét Embede, alle troendes aandelige Præstedømme, saa at enhver troende har Ret til at prædike og forvalte Sacramenterne. Ikke blot den katholske, men ogsaa den protestantiske Kirke er et Babel. I Dogmet ere de strængt calvinistiske.

Pläner, ved Dresden en Benævnelse for tynde Stenplader, hvorefter forskjellige Lag i Sachsens Kvaderformation (et Led af Kridtformationen) have faaet Navn af **P.-Kalksten**, **P.-Mergel** og **P.-Sandsten**.

Pløg kaldes i visse Tilfælde en spids Stift eller Bolt, bestemt til at drives ind i en eller anden Gjenstand; særlig bruges Navnet om de Træstifter, som i umindelige Tider have været brugte af Skomagerne til Befæstelse af Hælene og siden 1844 tillige til hele Saalens Befæstelse i Skotøj. Ved det saakaldte **Pløgarbejde** træder P. i Stedet for Syning med beget Traad.

Pløjning, s. **Damppløv** og **Pløv**. P. betegner ogsaa en meget almindelig Maade at forbinde Brædder efter Bredden (f. Ex. til Gulve) derved, at af to til hinanden stødende Kanter stedse den ene forsynes med en Rende (Not), den anden med en fremstaaende Liste (Fjeder).

Pløjehøvl, s. **Fjeder**.

Plön, Stad i det østlige Holsten, 3 M. s. ø. for Kiel mellem de fiskerige Søer **Store-** og **Lille-Plönersø** og ved Kiel-Neustadt-Jærnbanen. 3,000 J. To Kirker, lærd Skole, Militærskole, Vajsenhus, Landstutteri. — Det gamle Slot var Sæde for den plønske Linje af de holstenske Hertuger, der uddøde 1761.

Pløris, popul. Benævn. for de med Sting forbundne, især betændelsesagtige Sygdomme i Brystet.

P. M., Abbrev. for lat. pro memoria, til Erindring, ell. for Pontifex Maximus (s. d. A.); p. m. bet. pro mille (af Tusende) ell. post meridiem (efter Middag).

Pneuma (gr. πνεῦμα) [pnōvma], Luft, Aande; Aand; Sjæl. **Pneumatik**, Læren om luftformige Legemers Ligevægt og Bevægelse. **Pneumatisk** kaldes det nu brugelige Orgel (Vindorgel) i Modsætn. til det gamle Vandorgel; **p. Maskine**, et i den nyere Tids større Orgeler indført Bælgapparat under hver Taste, som tjener til at lette Spillemaaden, navnlig naar der spilles med fuldt (sammenkoblet) Værk. **Pneumatisk Fundering** er enhver Fundering, der sker ved Hjælp af fortættet Luft. Enhver Fundering, der foretages ved Dykkere og Dykkerklokke, er derfor en p. F. Som et større Exempel paa Fundering ved Dykkerklokke kan nævnes Funderingen af de to Mellempiller til den nye Knippelsbro (1868—69), der foregik i en til dette Øjemed construeret stor Dykkerklokke med Arbejdsrum, Passagerør og Luftkammer. Ved p. F. forstaas imidlertid som oftest den Funderingsmethode, der ogsaa kaldes Schachtsænkningsmethoden. Den franske Ingenieur Triger var den første, som anvendte fortættet Luft ved Sænkningen af en Schacht (1840), og den af ham opfundne Methode anvendtes første Gang til Fundering 1851 i England ved Bygningen af Broen ved Rochester over Floden Medway. Hver Pille dannedes af 14 store Cylindere af Støbejærn; disse forsynedes med Laag, og heri anbragtes Luftkamre, der afvexlende kunde sættes i Forbindelse med Cylinderens Indre og den ydre Luft. Disse Kamre tjente til at muliggjøre Passagen for Arbejderne og den udgravede Jord. Cylindrene bragtes til at staa paa Bunden; ved derefter stadig at indpumpe Luft i Cylindrene trængtes Vandet ud, og det blev muligt for Arbejderne at stige ned og foretage Udgravninger inde i Cylinderen. Ved denne Udgravning i Bunden af Cylinderne og ved samtidig at belaste dem bragtes de til at synke ned i Grunden. Efter at de paa denne Maade vare sænkede ned til den Dybde, man ønskede, ophørte man med Arbejdet i dem og med at pumpe Luft ind, og der fyldtes Béton i dem. Siden da har denne Funderingsmethode fundet almindelig Anvendelse, hvor Bropiller skulle bringes ned paa store Dybder. Medens Methoden er bleven den samme, er der foretaget store Forandringer i Detaillerne. Man sænker nu hele store Piller i én Schacht og anvender i Stedet for Støbejærn Smedejærn, Murværk eller Træ til selve Schachten; der er indført store Forbedringer i Luftkamrenes Construction og i Maaden, hvorpaa de udgravede Jordmasser bringes op fra Arbejdsrummet. Selve den egentlige Schacht, der forbliver staaende efter Pillens Opførelse, indskrænkes nu til en Højde, der blot er stor nok til, at der kan arbejdes i den, og Passagen til den sker gjennem lange Rør, der kunne optages, naar Udgravningen osv. i Arbejdsrummet er færdig. I

Danmark ere Pillerne til Jærnbanebroen over Limfjorden mellem Aalborg og Nørresundby 1874—79 funderede paa denne Maade. Den Dybde under Vandets Overflade (c. 112 F.), man her maatte gaa til, er endnu den største, der er naaet i Europa. En ret større Dybde kan ikke naas ved denne Arbejdsmethode, da det ikke synes at være muligt for Arbejderne at opholde sig under stærkere Tryk end det, der er nødvendigt for at holde Vandet ude paa en Dybde af denne Størrelse. Der maa tages særlige Forholdsregler for at sikre Arbejderne mod Følgerne af Overgangen fra den almindelige til den fortættede Luft, og det er overhovedet ikke alle Arbejdere, der kunne taale fortsat Arbejde i den fortættede Luft. **Pneumatisk Therapi, Anstalt**, s. **Aërotherapi. Pneumätikere**, s. **Gnostik. Pneumatologi**, Aandelære, Læren om Aander, deres Væsen, Egenskaber osv. **Pneumatomacher**, s. **Macedonius**.

Pneumoni (af gr. *πνεύμων*, Lunge), Lungebetændelse, s. **Lunge**.

Pnom Penh ell. **Panompin**, Stad i det franske Kambodja i Bagindien, ved Floden Mekong. 30,000 I. Livlig Handel.

Pnyx, en Plads i Athen, hvor Folkeforsamlinger bleve afholdte; i den nyere Tid har man ment at kunne finde denne i en rund, til Dels i Klippen udhugget Plads paa en Høj v. for Areopagos.

Po, Oldtidens Padus, Italiens betydeligste Flod, udspringer paa Mont Viso paa Grænsen af Frankrig, løber forbi Turin gjennem Piemont og skiller senere Lombardiet fra de forrige Hertugdømmer Parma og Modena samt Venezien fra Ferrara og falder efter et Løb af 80 M. gjennem flere Mundinger ud i Adriaterhavet. Fra Piacenza til sit Udløb er den indfattet mellem høje Diger, hvis Anlæg allerede skal være begyndt i den fjærne Oldtid. Dens Vande medføre en saa stor Mængde Sand og Dynd, at Flodbunden stadig hæver sig og Vandspejlet kommer til at ligge højere end det omliggende Land. Den optager en stor Mængde mindre Vandløb, af hvilke de mærkeligste ere fra venstre Side Pelice, Dora-Riparia, Orco, Dora-Baltea, Sesia, Ticino, Olona, Lambro, Adda, Oglio og Mincio og fra højre Side Varaita, Maira, Stura, Tanaro med dens Bifloder, Scrivia, Staffora, Trebbia, Taro, Parma, Secchia og Panaro.

Pocci, Franz, Greve af, tysk Digter, Tegner og Componist, f. 1807 i München af en gammel romersk Patricierslægt, d. 1876 som „Oberstkämmerer“ ved det bayerske Hof, udgav en lang Række poetiske Arbejder, for største Delen Børne- og Folkeskrifter og humoristiske Bagateller, som „Geschichten und Lieder“ (1840—45), „Soldaten-, Jäger- u. Studentenlieder“ (1842—45), „Dramatische Spiele für Kinder“ (1850), „Bauern-ABC“ (1856), „Lustiges Komödienbüchlein“ (1859—77), „Der Landsknecht“ (1861), „Todtentänze“ (1857—62) o. m. fl., tegnede utallige Illustrationer saa vel til sine egne som til andre Bøger af beslægtet Indhold (Grimms og Andersens Æventyr o. m. a.) og componerede Sange, Syngestykker og Operaer. Hans Produktioner vidne om en uudtømmelig Phantasirigdom og tiltale ved deres Humor og Naivetet, men ere ofte flygtig udførte.

Poche [posch] ell. **pochette**, fr. (ital. **poccetta**), Lomme, bruges om en lille Violin med 3 Strænge, Lommeviolin, som Danselærerne tidligere spillede paa, naar de holdt Danseøvelser. **Pocher** [pöscher], Hoftepuder som Damepynt, tidligere dannede af Fiskeben, nu blot folderige Ophæftninger.

Pōco, it. (fr. peu), un p. (un peu), lidt, en Smule; p. a. p. (peu à peu), lidt efter lidt.

Pococke, Edw., eng. Orientalist, f. 1604 i Oxford, d. 1691 smsteds. som Professor i de østerlandske Sprog, har gjort sig bekjendt ved Udgivelsen af en Del arabiske Skrifter, iblandt hvilke maa nævnes »Specimen hist. Arab.« (Oxford 1649 og 1806), »Carmen Abu Ismaëlis Tograi« og »Greg. Abulfaragii hist. dynast.«. — Hans Slægtning, **Rich. P.**, f. 1704, d. 1765 som Biskop i Meath, berejste 1737—41 Grækenland og Orienten og udgav »Description of the East etc.« (1743—45).

Poculēre, drikke, svire.

Podagra, s. **Gigt**.

Podbielski, E. A. Theophil v., tysk General, f. 17 Oct. 1814, blev 1833 preussisk Ulanofficer og gjorde i lang Tid Tjeneste som Adjudant, blev 1860 Oberst og var 1864 Stabschef (Generalkvartermester) hos Wrangel, samt paa ny 1866 og 1870 ved Hovedkvarteret og saaledes Moltkes højre Haand. Ogsaa havde han som Directeur i Krigsministeriet 1866—70 væsentlig Del i det nordtyske Hærvæsens Ordning. P. blev 1868 Generallieutenant, fik 1871 en Dotation og blev 1872 Generalinspecteur for Artilleriet, hvis Deling i Felt- og Fæstningsartilleri han gjennemførte. D. 31 Oct. 1879.

Podebusk, Henning, af den gamle rygiske Fyrsteslægt Putbus, var Drost i Danmark under Valdemar Atterdags, Olufs og Margretes Regering og er lige saa fordelagtig bekjendt for sin Klogskab som for sin Hengivenhed for Kongehuset. Da Valdemar paa Grund af sine mange og mægtige Fjender saa sig nødt til at forlade Landet 1368, indsatte han P. til Rigsforstander i sin Fraværelse, og det lykkedes denne ved at slutte Fred med Hansestæderne 1370 at opløse Forbundet. Hans Dødsaar er ubekjendt (1394 omtales han som død); han ligger begravet i Sorø Kirke. — Hans Slægtning, **Valdemar P.**, blev 1376 Biskop i Odense (d. 1392) og havde sin Brodersøn, **Tyge P.** (d. 1400), til Efterfølger.

Podēst eller **Repos** kaldes Afsatsen paa en Trappe, i Regelen hvor Løbet svinger i en anden Retning.

Podestā kaldtes i Middelalderen ofte den øverste Øvrighedsperson i de italienske Stæder, som jævnlig havde uindskrænket Magt; nu d. s. s. Borgemester.

Podgöritsa, befæstet Stad i Fyrstend. Montenegro, 3 M. ø. for Cetinje. 5,000 I. Staden blev 1878 af Tyrkerne afstaaet til Montenegro.

Pōdiebrad, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen ved Elben, 7 M. ø. for Prag, med 4,500 I. og et ældgammelt Slot, der var Stamsæde for Herrerne af P. Kjædebro over Elben.

Pōdiebrad og Kunstat, Georg Boczko af,

bøhmisk Adelsmand, f. 1420, blev 1444 Rigsforstander i Böhmen for den umyndige Konge Wladislaw IV og efter dennes Død selv af Stænderne valgt til Konge 7 Maj 1458; s. Böhmen (Hist.). Han døde 22 Marts 1471.

Pódium, en lav Mur, der løb rundt om det indre af den romerske Circus eller Amphitheatret; paa dens brede Overflade havde de fornemste Personer deres Plads. Nu bruges Navnet P. om den forreste Del af Scenen (Proscenict), der strækker sig frem foran Tæppet, naar dette er nede.

Podláchien, et skovrigt, af Floden Bug gjennemstrømmet Vojvodskab i det gamle Polen imellem Masovien og Litauen, hvis vigtigste Stad var Bjelsk.

Podning, en Formeringsmaade for Planter, der allerede var kjendt i Oldtiden. Oprindelig benyttedes den til at forplante bestemte Frugtsorter for at vedligeholde dem ægte, men efterhaanden begyndte man at anvende den ved alle Arter og Varieteter af træagtige Prydplanter i samme Øjemed. Man behøver dertil en Podekvist eller en enaarig Kvist af den Plante, man vil formere, hvis nederste Ende tilskæres glat og skraat 1—2 Tomm. langt med et saakaldt Raabukkefodsnit, og hvis øverste Ende afstudses saaledes, at Kvisten kun beholder 1—3 Knopper, og en Grundstamme af samme Art som Podekvisten, der afstudses i den Højde, hvori man vil have den, og paa hvis øverste Ende Barken løsnes paa den ene Side saaledes, at Podekvistens tilskaarne Ende kan skydes ind under den, hvorefter Forædlingsstedet omvikles med Bast eller Uldgarn og forsynes med Podevox. Dette er den saakaldte Barkpodning, der foretages om Foraaret, naar Barken i Saftstigningsperioden let løsner fra Veddet. Spaltpodning bestaar i at spalte den øverste Ende af den afskaarne Grundstamme og deri anbringe den kileformig tilskaarne nederste Ende af Podekvisten. Ved den saakaldte urteagtige P. benytter man Plantedele, der endnu ikke ere blevne træagtige. Om P. ved Afsugning s. d. A. Podevox benyttes til Dækning af Forædlingsstedet paa forædlede Planter og af mindre Saar paa Træer for at udelukke Luften. Det tillaves af gult Vox, tyk Terpentin, Harpix eller Beg og lidt Fedt, som smeltes sammen. I øvrigt haves mange forskjellige Recepter paa P. eller Podesalver; en af de letteste at tillave er en dejagtig Blanding af Kourøg, Ler, Vand, lidt Kohaar og Tjære.

Podólien, Gouvern. i det sydvestlige Rusland, omgivet af det østerrigske Konger. Galizien og Gouv. Volhynien, Kijev, Cherson og Bessarabien. 763 □ M. med 2,277,000 J. (1882), hvoraf c. ⅞ Katholiker og ⅛ Jøder. Landet gjennemstrømmes i Retning fra N. V. til S. Ø. af den saakaldte avratynske Landryg, der danner Vandskjellet mellem Floderne Dnjestr og Bug. Den første af disse løber langs Sydvestgrænsen og modtager en stor Mængde mindre Tilløb fra Landryggen. Bug udspringer i Gouvernementets nordvestlige Del og løber gjennem Gouv. Cherson til Dnjeprs Liman. Landet indeholder store Skov- og Mosestrækninger, men er for øvrigt frugtbart og har betydelig Kornavl. Desuden dyrkes Majs, alle Slags Frugt, Hør, Hamp, Humle og Tobak, og saa vel Heste- som Kvægavlen er af Vigtighed. Af Mineralprodukter forekomme Salpeter, Kalk, Gips og Salt. Hovedstad Kamenets-Podolskij.

Podólsk, Stad i det russiske Gouv. Moskva, 5 M. s. for Moskva, med 11,000 J., Bomuldsindustri og Naalefabrikation. Kejserl. Slot.

Poe, Edg. [poh], nordamerikansk Digter, f. 19 Febr. 1811 i Baltimore, mistede tidlig sine Forældre, men en rig Kjøbmand fra Virginia, John Allan, tog sig af ham, adopterede ham og tog ham med paa en Englandsrejse. Efter Hjemkomsten derfra satte Allan P. til Studeringerne, men hans vilde Liv, der hengik med Hasardspil og Drik, gjorde, at han blev relegeret fra Universitetet i Charlottesville. Efterladende sig Gjæld og sin Adoptivfaders Vrede rejste P. til Europa; i St. Petersborg blev han arresteret paa Grund af Skandaler, kom atter til Amerika, hvor Allan igjen tog sig af ham og satte ham ind i en Officersskole, hvorfra hans Udskejelser dog snart fordrev ham; og da han i sin Adoptivfaders Hus endog blev mistænkt for at ville forføre hans unge Hustru, slog Allan endelig Haanden af ham. Hans Drikfældighed berøvede ham ogsaa en Plads som Medarbejder ved et Blad i Baltimore 1837; men hans Begavelse, hans rige, men syge og exalterede Phantasi, der havde beruset sig i Hoffmannske Stemninger, skaffede ham stadig Venner. 1838 udgav P. »The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket«, som grundfæstede hans Forfatterry, der end yderligere voxede ved Fortællingerne »The Gold-Bug«, »A Descent in the Maelström« o. a., samt ved hans farverige, i fyldige Naturstemninger hvilende, men extravagante og ofte forpinte Lyrik. 1844 tog han Bolig i New-York, skrev det geniale men uhyggelige Digt »The Raven« og holdt offentlige Forelæsninger, som han vilde fortsætte i Baltimore; men efter en gjennemsviret Nat her blev han funden paa Gaden og døde 7 Oct. 1849 paa et Hospital af Delirium. Hans Værker og Biographi ere 1857 udgivne af N. P. Willis og J. R. Lowell. Digte, Afhandlinger og Fortællinger af ham findes i to Bind af »Tauchnitz Edition« med en Biographi af J. H. Ingram; et Udvalg er under Titelen „Phantastiske Fortællinger" oversat paa Dansk af Rob. Watt (1868).

Poel [pohl], en lille Ø i Wismar-Bugten, i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 1 M. n. for Wismar, er ved flere Broer forbunden med Fastlandet. Tilhørte 1648—1803 Sverige.

Poelenburg, Cornelis van [pühlen], kaldt „Brusco" og »il Satiro«, hollandsk Maler, f. 1586 i Utrecht, d. 1667, var Elev af Bloemart og uddannede sig siden i Rom, hvorfra han malede en umaadelig Mængde Prospecter, mest i den af Elzheimer indførte meget lille Størrelse og med Staffage af bibelsk og mythologisk Indhold. P. var fin og omhyggelig i sin Udførelse, men ikke saa aandfuld som Elzheimer. Han er repræsenteret i næsten alle Europas Gallerier.

Poërio, Alessandro, ital. Digter, f. 1802 i Napoli. Hans Digte ere næsten udelukkende patriotiske Sange, der i et kraftigt og ildfuldt

Sprog udtale Begejstring for Italiens Enhed, hvorfor P. var en af det unge Italien højt feiret Digter. 1848 ilede han til Lombardiet for at tage Del i Befrielseskrigen, men faldt 3 Nov. s. A. ved Forsvaret af Venezia. Hans sidste Ord (til hans Biograph Mariano d'Ayala) vare: „Mariano, tro aldrig paa Kongerne!" 1852 udkom hans »Poesie edite e postume«. — Hans Broder, **Carlo P.**, f. 1808 i Napoli, tog tillige med sin Fader, der var Advocat, Del i Revolutionen 1820 og fulgte ham 1821—23 i Fangenskab i Østerrig. Han boede derefter i Firenze og efter at være udvist derfra 1830 i Frankrig. Først 1832 kom han tilbage til Napoli og blev Advocat, virkede for de nationale og liberale Ideers Udbredelse og blev derfor gjentagne Gange (1837, 1844 og 1847) for længere Tid kastet i Fængsel. Ved det politiske Omslag i Jan. 1848 blev P. Politidirecteur og siden Undervisningsminister indtil 15 Maj s. A.; men efter Reactionens Sejer blev han tiltalt for Højforræderi og 1850 dømt til 20 Aars Galejstraf. Han afslog Tilbudet om Benaadning, førtes efterhaanden til forskjellige Fængsler og skulde 1858 tillige med en Del andre politiske Fanger bortsendes til Sydamerika; men Skibet gik efter Fangernes Opfordring til England, og derfra rejste P. til Turin, hvor han 1860 blev Medlem af Deputeretkammeret og virkede ivrig for Syditaliens Tilknytning. Efter Fuldbyrdelsen heraf blev P. Næstformand i Kammeret; han døde 28 Apr. 1867 i Firenze og jordedes med stor Pragt paa Statens Bekostning.

Poesi (af gr. *ποίησις*, Gjøren), oprindelig enhver Art skabende Virksomhed, betegnede dog allerede i Oldtiden den kunstneriske og blandt denne næsten udelukkende den digteriske Skaben. I denne snævrere Betydn. er altsaa P. ensbetydende med Digtekunst (s. d. A.), Digtning. **Poëm**, Digt, Digterværk; **Poët**, Digter; **poëtisk**, digterisk; **Poetik**, Digtekunstens Theori. **Poëta laureātus**, lat., laurbærkronet Digter. Skikken at krone den sejrende Digter med Laurbærkransen opstod ved de græske Nationallege og forplantede sig derfra til Romerne; den efterlignedes i det 12te Aarh. af de tyske Kejsere, i det 13de i Italien (Petrarca). I England bestaar der siden Edvard IV.s Tid en lønnet Stilling ved Hoffet som poet laureate; den beklædes for Tiden af Tennyson.

Poestion, Jos. Calasanz [pō], tysk Forfatter, f. i Aussee i Steiermark 7 Juni 1853, ansat i det østerrigske Indenrigsministerium, har ikke uvæsentlig fremmet Kjendskabet til nordisk Aandsliv, særlig den gammelnordiske Cultur og Digtning, i Tyskland, dels gjennem originale Skrifter, som „Einleitung in das Studium des Altnordischen" (1882), „Aus Hellas, Rom und Thule" (1882), „Island" (1885), og talrige Artikler i forskjellige Tidsskrifter, dels ved en Mængde Oversættelser af Kiellands, Kr. Elsters, Thoroddsens o. fl.s Arbejder samt af Eddaen, den islandske Fridthjofs-Saga, Hervørs Saga („Das Thyrfingschwert"), islandske og lappiske Æventyr. Af hans øvrige Arbejder maa endnu nævnes „Griechische Dichterinnen" (1880, oversat paa Dansk 1884) og „Griechische Philosophinnen" (1882).

Poët, s. Poesi. 4 store og 12 smaa P. hed det for Skjæmt, at der fandtes blandt de 1828 til Universitetet dimitterede Studenter; til de store regnedes H. C. Andersen, A. L. Arnesen og F. J. Hansen, til de den Gang for smaa ansete Fr. Paludan-Müller.

Poggendorff, Johann Christian, berømt tysk Physiker, f. 29 Dec. 1796 i Hamborg, hvor hans Fader var Kjøbmand, slog sig først paa Pharmacien, men blev snart hendragen til Physik og Chemi. 1824 overtog han Udgivelsen af „Annalen der Physik und Chemie", paabegyndt af Gilbert, og udgav sammen med Liebig „Wörterbuch der Chemie". 1834 blev han Professor ved Universitetet og 1839 Medlem af Akademiet i Berlin. D. 24 Jan. 1877. Hans fleste Arbejder, som udmærke sig ved Nøjagtighed og Skarpsindighed, behandle elektriske Forhold og ere offentliggjorte i „Annalen", som efter hans Død redigeres af Wiedemann; desuden har han strevet et stort Værk: „Geschichte der Physik" (Leipz. 1879) og „Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wiss." (Leipz. 1858—63).

Pogŏdin, Michael, russisk Historiker, f. 1800, var 1833—49 Professor i Moskva, d. 1875. Han skrev flere Skrifter om Ruslands ældste Historie (bl. a. „Undersøgelser om Nestors Krønike", 1839), end videre om Peder d. store og Karamsins Levned, samlede en stor Mængde russiske Oldsager, der 1852 kjøbtes af Regeringen, og virkede som ivrig Panslavist for at faa Lærestole oprettede ved de russiske Universiteter for de andre slaviske Sprog og Literaturer.

Pogson, Norman Robert, engelsk Astronom, f. 1829, siden 1860 Directeur for Observatoriet i Madras. Han har anstillet mange Jagttagelser, gjort sig fortjent af Kjendskabet til de foranderlige Stjerner og opdaget 8 Planetoider.

Poids de marc [pŏā dә mahr] var en meget udbredt fransk Vægt, førend Gramvægten indførtes; 1 Livre à 2 Marcs à 8 Onces à 8 Gros à 3 Deniers à 24 Grains var 489,506 nye Gram, lig 0,979 danske Pund; 1 Quintal var 100 Livres. **Poids de table**, ligeledes en ældre fransk Vægt, anvendt navnlig i Marseille; 1 Livre à 16 Onces à 8 Gros à 72 Grains var 407,88 nye Gram, lig 0,815 danske Pund.

Poikile, gr., egtl. *στοὰ ποικίλη*, „en broget Hal", kaldte Grækerne en med Malerier smykket Søjlehal. Mest bekjendt er Stoa-P. i Athen, som var smykket med store og mærkelige Malerier af Polygnotos, Panænos, Mikon o. a. I den samlede Philosophen Zenon sine Tilhængere, hvoraf hans Skole fik Navn af den stoiske.

Poil de chèvre, fr. [pŏāl dә schæv'r], d. e. Gedehaar, d. s. s. Mohair.

Poincaré, Henry [poangkarrē], fransk Mathematiker, f. i Nancy 29 Apr. 1854, studerede først Ingenieurvidenskaberne, men har siden 1879 virket som Universitetslærer først i Caen, senere i Paris, hvor han for Tiden er Lærer i mathematisk Physik ved Sorbonnen. Han har gjort sig berømt ved en Række Afhandlinger, navnlig i »Acta Mathematica«, som omhandle nye mathematiske Theorier af vidtrækkende Betydning.

Poinçon, fr. [poængsōng], det oprindel. Navn paa en Punsel, bruges nu mest om Patricerne ved Stempelskæring (s. d. A.). P. var ogsaa Navnet paa et ældre fransk Brændevinsmaal (à 27 Veltes), lig 212,7 danske Potter.

Poinsot, Louis [poængsō], fremragende fransk Mathematiker, f. 3 Jan. 1777, d. 5 Dec. 1859, Elev af og siden 1809 Lærer ved den polytechniske Skole i Paris, Pair 1846, er mest bekjendt ved sine »Éléments de statique« (1803), i hvilket Værk han fremsatte og udviklede Læren om Svingkræfter, der spiller en vigtig Rolle i Mechaniken. Andre fortrinlige Arbejder af ham ere »Théorie nouvelle de la rotation des corps« (1834), »Mémoire sur les polygones et les polyèdres réguliers« og »Analyse des sections angulaires« (1825).

Point, fr. [poæng], Punkt; Øje paa Terninger; Tal i en Hovedcharakter; være ell. staa paa P., være i Begreb med. P. de vue [də vyh], Synspunkt; Udsigt. P. d'honneur [donnøhr], Æresfølelse. Points, syede Kniplinger.

Point d'argent, point de Suisses, fr. [poæng darschāng poæng də svihs], uden Penge ingen Schweizere; man naar intet uden Penge. Talemaaden skriver sig fra den Tid, da Schweizerne lod sig hverve som Lejetropper, og henføres særlig til Aaret 1522, da Marschal Lautrec af Mangel paa Penge ikke kunde holde sine Tropper samlede.

Point de Galle [gaahl], Stad paa Sydvestsiden af Ceylon, med den bedste Havn paa Øen. 50,000 J. Den er et overordentlig vigtigt Punkt i Dampskibsfarten paa de indiske og australiske Havne. — P., Portugisernes første Koloni paa Ceylon (1518), blev 1642 erobret af Hollænderne og kom 1802 med Ceylon i Englands Eje.

Pointe, fr. [poængt], Spids, Braad; det, det kommer an paa, som P. i en Ytring, i en Vittighed. Pointère, udhæve.

Pointe à Pitre [poængt a pihtr], Stad paa Sydsiden af den franske Ø Guadeloupe i Vestindien, med 20,000 J. og betydelig Handel. Staden led meget ved Jordskjælv 1843.

Poiret, Pierre [poarā], fransk Mystiker og Philosoph, f. 1646 i Metz af protestantiske Forældre, bestemtes først til Kunstner, men førtes ved Descartes's Skrifter til philosophiske og theologiske Studier. Efter at have studeret i Basel blev han Præst i Pfalz. Studiet af Mystikerne, især »De imitat. Christi« og Md. de Bourignon, førte ham til at opgive Cartesianismen, som han havde lagt til Grund i sine første Skrifter. Krigsbegivenhederne nødte ham til at drage til Hamborg; her lærte han Md. de Bourignon at kjende og ledsagede hende paa hendes Rejser; senere udgav han denne kvindelige Mystikers Skrifter med en Biographi og en Apologi. Den sidste Del af sit Liv tilbragte han med Studier i Rhijnsburg ved Leiden, hvor han døde 1719. Hans vigtigste Skrifter ere »Cogitationes rationales de Deo, anima et malo« (1677), »L'œconomie divine« (1682), »De eruditione solida, superficiaria et falsa« (1692). I religiøs Henseende betonede han den indre Hengivelse til Gud, som kan finde Sted, hvad enten man følger lutherske, calvinske eller katholske Kirkeskikke. Han er Forløber for Pietismen og Nationalismen. Menneskets Erkjendelsesevne er i Følge P. dels activ, dels passiv. Den active Forstand (Fornuften) har kun med Ideer og Former, ikke med selve Sandheden at gjøre. Herhen hører Mathematiken, og Cartesianerne, der ville erkjende alt mathematisk, naa derfor ikke den virkelige Sandhed; den cartesianske Naturphilosophi betragter Naturen som et Lig. Højere end den active Forstand staar den passive eller receptive, der enten er den indre Sans, gjennem hvilken Sjælen modtager Paavirkning og Oplysning fra Gud, eller den sanselige Fornemmelse, hvorved den modtager Indtryk fra de ydre Gjenstande. Gud er det visseste af alt; derefter kommer Visheden om de sanselige Ting; lavest staar Fornufterkjendelsens Vished. Ved denne Lære om Sansningens Forrang for Fornuften har P. banet Vej for det 18de Aarh.s Sensualisme, skjønt han i et af sine senere Skrifter »Fides et ratio collata« (1708) søger at værge sig imod den.

Poisson, Siméon Den. [poassōng], udmærket fransk Mathematiker, f. i Pithiviers 21 Juni 1781, d. 25 Apr. 1840, var Elev af og siden 1802 Lærer ved den polytechniske Skole i Paris; 1837 optoges han i Pairskammeret. Mest bekjendt er han ved dybtgaaende mathematiske Undersøgelser paa Physikens Omraade; herhen høre hans »Théorie mathématique de la chaleur« (1835), »Théorie de l'action capillaire« og »Traité de mécanique«. Fremdeles maa nævnes et værdifuldt Arbejde over Sandsynligheds-regning, »Recherches sur la probabilité des jugements« (1837). Talrige mindre Skrifter ere spredte i Gergonnes og Crelles Annaler o. a. St.

Poissy [poassi], Stad i det franske Dep. Seine-Oise ved Floden Seine, 3 M. v. til n. for Paris. 5,000 J. Stort Fængsel. Kvægmarkeder.

Poitevin, Prosper [poat'væng], fransk Grammatiker og Lexikograph, f. 1810, blev 1842 Lærer i Rhetorik ved Collège Rollin efter at være optraadt med lyriske og dramatiske Forsøg. Hans store »Dictionnaire universel de la langue française« (1854—57) gav Anledning til en heftig Polemik mellem ham og Brødrene Bescherelle. Fremdeles maa mærkes »Étude méthodique et raisonnée des homonymes et des paronymes français« (2den Udg. 1866) og »Illustrations littéraires de la France, poètes et prosateurs du XIX^{me} siècle« (1874).

Poitiers [poatiē], det gamle Pictavium, Hovedstad i det franske Dep. Vienne, 40 M. s. v. for Paris ved Floden Clain, der falder i Vienne. 30,000 J. (1886). Forhen Hovedstad i Poitou. Bispesæde med smuk Kathedralkirke, Universitetsakademi, flere videnskabelige Læreanstalter og botanisk Have. Talrige Oldtidsminder. Fabrikation af Klæde, Læder, Lervarer, Porcelæn. Ved den nærliggende Landsby Beauvoir er Landstrækningen Maupertuis, hvor den franske Konge Johan d. gode 19 Sept. 1356 blev slaaet og fangen af Englænderne under den sorte Prins. Diane de P., s. Diane.

Poitou [poatū], et af Frankrigs gamle Landskaber, omfatter nu Dep. Deux-Sèvres, Vendée og Vienne; dets Hovedstad var Poitiers.

— P. hørte i ældre Tid til Aquitanien, indtil det fik egne Grever. Det kom siden tillige med det tilgrænsende Guienne og de øvrige Landskaber i det vestlige Frankrig under de engelske Konger af fransk Herkomst, indtil det blev besat af Philip August og Ludvig VIII, hvis tredje Søn Alfons var Greve af P. (d. 1270), afstodes atter ved Freden i Bretigny 1360 til England, men tilbageerobredes under Carl V og var siden den Tid stedse forenet med Frankrig.

Pokkenholt, Veddet af Guajacum officinale, et Træ, der vokser i Sydamerika, paa de vestindiske Øer o. fl. St. Det kommer i Handelen i store, tykke Klodser, endnu bedækkede med Barken. Det indvendige har en grønliggraa, mørkoliven Farve, er overordentlig haardt og tæt og gjennemtrængt af en stærkt lugtende Harpix. Paa Grund af sin uanselige Farve anvendes det sjælden til finere Snedker- og Drejerarbejde, hvorimod det finder udstrakt Anvendelse til Kegler, Keglekugler, Croquetkugler, Hamre, Valser osv., hvor Haardhed og Vægt ere Hovedsagen. I raspet Tilstand benyttes det som Lægemiddel og til Fremstilling af kunstig Guajakharpix.

Pokværk, d. s. s. Pukværk.

Pol. Gjennemskæres en Kugle med en Plan, bliver Snittet en Cirkel; oprejser man igjennem denne Cirkels Centrum en Vinkelret paa dens Plan, vil den gaa igjennem Kuglens Centrum og skære dens Overflade i to Punkter, som kaldes Cirklens P. Disse have samme sphæriske Afstand fra alle Punkter i Cirklens Omkreds, og dersom Cirklen er en Storcirkel, bliver denne Afstand 90°. **Jordens Poler** ere Endepunkterne af Jordens Omdrejningsaxe. Betragtes Jorden som en Kugle, blive de ogsaa i geometrisk Forstand P. for Jordens Ækvator. **Himlens Poler** ell. **Verdenspolerne** ere de Punkter, hvori den forlængede Jordaxe skærer Himmelkuglen; de ere i geometrisk Betydning P. for Himlens Ækvator. Baade paa Jorden og Himlen adskilles de to P. fra hinanden ved Navnene **Nord-** og **Sydpol**. Betegnelsen P. bruges ogsaa i en anden Betydning i Geometrien. Trækkes nemlig fra et Punkt Tangenter til et Keglesnit og forbindes Røringspunkterne, fører Forbindelseslinjen Navn af Punktets **Polār** med Hensyn til Curven, ligesom omvendt Punktet kaldes Linjens **Pol**. Ved en Udvidelse af Begrebet kan der ogsaa ved andre Curver blive Tale om Poler og Polarer, ligesom Begreberne kunne overføres i Rummet paa Flader. S. ogsaa **Polarcoordinater, Galvanisme, Magnetisme**. I overført Betydning forstaas ved **Poler** yderlige Modsætninger ell. lign. **Polārcirkler**, to Lillecirkler paa Jorden (betragtet som en Kugle) i en Afstand af 23½° (Ekliptikas Hældning) fra Polerne; den nordlige kaldes undertiden den arktiske, den sydlige den antarktiske. P. begrænse de to Dele af Jorden, hvor Solen i en vis Tid af Aaret er circumpolar og i en anden ikke staar op; s. **Bælte**. **Polarhave**, d. s. s. **Ishave**. **Poldistance** [stāngse], en Stjernes sphæriske Afstand fra Verdenspolen, navnlig fra den nordlige, naar ikke det modsatte siges. Den er Complement til Declinationen. **Polhøjde**, Verdenspolens Højde over et Steds Horizont, d. s. s. Stedets Bredde. Kjøbenhavns P. (d. e. Observatoriets) er 55° 41′ 14″.

Pol, Vincent, polsk Digter, f. 1807, var en af Hovedmændene i den litauiske Opstand 1831, maatte gaa i Landflygtighed og levede en Tid i Strassburg. 1849 blev han Prof. i Geographi i Krakow, afsattes 1858, blev blind, holdt Forelæsninger i Lemberg og døde 1872 i Krakow. Han har givet en fortrinlig Oversættelse af polske Folkesange paa Tysk. I »Pieśń Janusza« (1838) skildrede han med plastisk Kraft Lejr- og Krigslivet. Hans »Pieśń o ziemi naszej« (1843, „Sangen om vort Land") gjorde ham højst populær. 1855 udkom Heltedigtet »Mohort«, 1876 hans samlede Værker. Jvfr. **Polsk Literatur** und. **Polen**.

Pōla, stærkt befæstet Stad i det østerrigske Kystland paa Sydenden af Halvøen Istrien, 12 M. s. for Triest. 25,000 I. Krigshavn med stort Arsenal og stor Dok. Mærkelig Kirke. Astronomisk Observatorium. Mindesmærke for Admiral Tegetthoff. Talrige romerske Oldtidsminder, hvoriblandt et Amphitheater.

Polācca, it., s. **Polonaise**.

Polangen, Flække i det russiske Gouv. Kurland ved Østersøen, 30 M. s. v. for Riga i Nærheden af den preussiske Grænse. 2,000 I. Ravfiskeri. Grænsetoldsted.

Polārcommissiōn, internationale, s. **Polarstationer**.

Polārcoordināter, en særegen Art af Coordinater, anvendte saa vel i Planen som i Rummet. P. til Bestemmelsen af et Punkts Beliggenhed i en given Plan ere to: den rette Linje fra Punktet til et givet Punkt (**Polen**), hvilken kaldes **Radius vector**, og dennes Vinkel med en fast ret Linje (**Polaraxen**) gjennem Polen. En Ligning mellem disse bestemmer en Curve. I Rummet udkræves tre P.; som saadanne bruges hyppigst Radius vector, der som før er Afstanden fra et fast Punkt, Vinklen mellem denne og en fast ret Linje (Polaraxen) og endelig Rumvinklen mellem den ved de nævnte Linjer bestemte Plan og en fast Plan gjennem Polaraxen. Ved ēn Ligning mellem disse tre Størrelser bestemmes en Flade, ved to en Curve. — P. finde udstrakt Anvendelse i Astronomien. Saaledes, naar en Planets Bane er bekjendt, bestemmes Planetens Sted i Banen ved de to Coordinater Radius vector, som er Planetens Afstand fra Solen, og Anomalien, som er den Vinkel, der dannes af Radius vector og den rette Linje fra Solen til Periheliet. Ved Bestemmelsen af en Stjernes Sted i Rummet bruges, som før, først Afstanden fra et givet Punkt (Solen, Jorden osv.); de to andre ere her dels Vinklen mellem Radius vector og dens Projection i en fast Plan, dels Vinklen mellem denne Projection og en fast Linje i Planen. De to sidste alene bestemme Stjernens **sphæriske Sted** (s. d. A.). Er Solen det faste Punkt, hedde Coordinaterne **heliocentriske**; den faste Plan er Ekliptika, den faste Linje den, der gaar gjennem Vædderens Nulpunkt, Coordinaterne Bredde og Længde. Er Jordens Centrum det givne Punkt, kaldes Coordinaterne **geocentriske**. Den faste Plan er nu enten Ekliptika, Ækvator eller Horizonten, Coordinaterne henholdsvis Bredde og

Længde, Declination og Rectascension, Højde og Azimuth. Det faste Punkt kan ogsaa være et Punkt af Jordens Overflade, især naar den faste Plan er Horizonten; Coordinaterne kaldes da apparente. Undertiden henføres Stjernernes Sted til andre Himmellegemers Centrer; saaledes tales om selenocentriske Coordinater med Hensyn til Maanen, om jovicentriske med Hensyn til Jupiter osv.

Polardyr, de Dyr, som bebo det nordligste (arktiske) og det sydligste (antarktiske) Bælte, hvori man i Henseende til Dyrenes geographiske Udbredelse har inddelt Jorden. Som Exempler kunne nævnes Polarræven (Canis lagopus), Polarbjørnen ell. Isbjørnen, Polarharen (Lepus glacialis), Rensdyret, Polaroxen ell. Moskusoxen, alle i de nordlige Polarlande, adskillige Arter af Sæler og Hvaler, Snespurven, Sneuglen, visse Ryper, mange Svømmefugle, f. Ex. Alkene i det nordlige, Lyffegæssene i det sydlige Polarhav.

Polarisation. 1) **Galvanisk P.** Leder man en elektrisk Strøm ved Hjælp af to ensartede Metalplader igjennem en Vædske og derpaa, efter at Strømmen er afbrudt, sætter de to Plader i Forbindelse med en Multiplicator, angiver denne ved sit Udslag en elektrisk Strøm, som i Vædsken gaar i en Retning modsat den oprindelige Strøms. Man siger da, at denne har polariseret Pladerne. Polarisationsstrømmen varer temmelig kort. Faraday har godtgjort, at P. hidrører derfra, at Vædsken adskilles ved den oprindelige Strøm og dens Bestanddele enten afsætte sig paa eller indgaa Forbindelse med de to Plader. Saaledes ville to Platinplader, der bruges som Ledere i Vand, gjennemtrænges, den ene med Ilt, den anden med Brint, og derefter kunne frembringe en Strøm; men det samme kan opnaas, naar man først omgiver den ene Plade med Brint, den anden med Ilt og derpaa sænker dem i Vædsken. Herpaa grunder sig Groves Gassøjle. I Groves og Bunsens galvaniske Apparater hæves P. paa Platin eller Kul derved, at disse ere omgivne med Salpetersyre, som ilter den Brint, der ellers skulde frembringe P., til Vand. 2) **Lysets P.** 1808 opdagede Malus en hidtil ukjendt Egenskab ved Lyset, som han kaldte P. Lys, som under en bestemt Indfaldsvinkel var tilbagekastet fra Overfladen af Glas, vilde ved at træffe en anden Glasflade under samme Indfaldsvinkel tilbagekastes langt stærkere, naar den anden Tilbagekastning foregik i samme Plan som den første, end naar den foregik i en Plan vinkelret derpaa. Var Indfaldsvinklen saa stor (57°), at den tilbagekastede Lysstraale stod vinkelret paa den brudte, vilde der næsten intet Lys blive tilbagekastet i sidstnævnte Tilfælde. Efter den Forklaring, Malus gav i Overensstemmelse med den Newtonske Theori, blev Phænomenet kaldt P. Fresnel udledede deraf, at Svingningerne i det naturlige Lys maatte staa vinkelret paa Lysstraalerne ud til alle Sider, og godtgjorde, at, naar Indfaldsvinklen havde den ovenfor angivne Størrelse, vilde der ikke tilbagekastes andre Lysstraaler end de, hvis Svingninger staa vinkelret paa Indfaldsplanen; i den polariserede Lysstraale ligge alle Svingninger i én Plan, og Ørsted har derfor foreslaaet at kalde en saadan Straale plansat. Dersom Indfaldsvinklen har en anden Størrelse end 57°, saa er det tilbagekastede Lys delvis polariseret, idet navnlig de Svingninger, der ere vinkelrette paa Indfaldsplanen, blive tilbagekastede. Vinklen paa 57° kaldes Glassets Polarisationsvinkel. Andre spejlende Legemer vise samme Forhold, men Polarisationsvinklen har da en anden Størrelse (afhængig af Brydningsforholdet). De Svingninger, der ikke blive tilbagekastede, blive brudte, og i det brudte Lys ere derfor de Svingninger i Overtal, som foregaa i Indfaldsplanen; men selv om Indfaldsvinklen netop er lig Polarisationsvinklen, er dog det brudte Lys ikke ganske plansat. Ved at lade Lyset gaa igjennem en Stabel af Glasplader kan man dog faa det næsten fuldstændig plansat. Kjendskabet til P. har i høj Grad bidraget til at udvide Optiken. Fresnel har paavist, at de dobbeltbrydende Krystaller tillige polarisere Lyset, men saaledes, at i de to Straalekegler, som træde ud af Krystallen, ere Svingningsplanerne vinkelrette paa hinanden, og han udledede Lovene for Dobbeltbrydningen ved at antage, at Ætheren i Krystallen havde forskjellig Elasticitet i forskjellige Retninger, hvilken Anskuelse blev bekræftet, da han viste, at Glas bliver dobbeltbrydende ved at sammentrykkes i en bestemt Retning. Arago og Fresnel anstillede en mærkelig Række af Forsøg, hvorved det blev godtgjort, at to polariserede Lysstraaler ikke kunne interferere med hinanden, naar deres Svingningsplaner ere vinkelrette paa hinanden. Ved Undersøgelser af Brewster, Biot, Arago, Fresnel o. fl. fandt man, at polariseret Lys, som var trængt igjennem en dobbeltbrydende Krystal, ved igjen at polariseres frembragte udmærket skjønne Interferensphænomener med livlige Farver, og i disse fandt man Midler dels til at opdage en meget svag Dobbeltbrydning, dels til at opdage en meget svag P. og endelig til at undersøge Dobbeltbrydningens Beskaffenhed. Hos Bjergkrystallen opdagede Biot den mærkelige Egenskab, at en polariseret Lysstraale, som gaar igjennem den langs ad Axen, drejer sin Svingningsplan, efterhaanden som den kommer længere ind, og samme Egenskab fandtes ved forskjellige Vædsker, som Sukkeropløsning, Terpentinolje, Citronolje osv. Den elliptiske P. (Kredssætning) bestaar deri, at Ætherdelene i en polariseret Lysstraale bringes til at udføre elliptiske Svingninger omkring Straaleretningen; i visse Tilfælde gaa de over til at blive cirkelformige, og da siges Straalen at være circulært polariseret eller cirkelsat. Ved Fresnels og Brewsters Undersøgelser var det godtgjort, at de fuldstændig tilbagekastede Lysstraaler saa vel som de, der tilbagekastes fra Metaller og de stærkt lysbrydende gjennemsigtige Legemer, vare elliptisk polariserede, og Fresnel havde forklaret Bjergkrystallens før omtalte ejendommelige Forhold ved en Dobbeltbrydning, som frembragte circulært polariserede Straaler; men det er først senere, at det er lykkedes Jamin ved Hjælp af et Apparat, som Babinet har opfundet, at undersøge de kredssatte Straaler paa en saadan Maade, at Ellipsernes Figur nøjagtig kunde angives.

Til disse Undersøgelser blev han foranlediget ved en af Cauchy opstillet Theori for Lysets Tilbagekastning, i Følge hvilken Fresnels tidligere Theori kun kunde betragtes som en Tilnærmelse til det rette, idet Cauchy nemlig fandt, at Tilbagekastningen muligvis ikke kunde frembringe fuldstændig polariserede, men kun elliptisk polariserede Lysstraaler. Denne Theori blev ved Jamins Forsøg fuldstændig bekræftet. 3) **Varmens P.** Varmestraalerne, der i alle Henseender have Egenskaber, som stemme overens med Lysstraalernes, kunne ligesom disse polariseres og ved de samme Midler. Forsøgene ere imidlertid temmelig besværlige. **Polarisationsapparat, Polariskōp,** tjener til at undersøge polariseret Lys; den Del af P., der tjener til at polarisere Lyset, kaldes **Polarisatoren,** og den Del, hvormed Undersøgelsen foregaar, kaldes Analysatoren. Til P. hører Nicols Prisme (s. d. A.), der ligesom flere andre P. grunder sig paa de dobbeltbrydende Krystallers Egenskab at polarisere Lyset.

Polārræv (Canis lagopus), en hvid eller blaa Ræveart i de nordlige Polarlande; s. for øvrigt **Ræv.**

Polārstatiōner, internationale, er Navnet paa en Række Observationsstationer, der 1882—83 vare oprettede i arktiske Egne efter Forslag af den bekjendte østerrigske Polarfarer Weyprecht (s. d. A.). Hensigten med disse Stationer var ved samtidige Jagttagelser at udvide vor Kundskab om de arktiske Egnes meteorologiske og magnetiske Forhold, der ikke tidligere vare gjorte til Gjenstand for systematisk Undersøgelse af nogen af de mange Polarexpeditioner, hvis Formaal nemlig hovedsagelig havde været geographisk. Ogsaa Nordlyset blev paa P. gjort til Gjenstand for regelmæssige Observationer. Samtlige Stationer udførte deres Observationer efter en forud bestemt, for alle fælles Plan. Foruden obligatoriske blev der paa de fleste Stationer ogsaa udført facultative Observationer, som over Luftelektricitet, Ebbe og Flod, Strømningsforhold, zoologiske, botaniske og mineralogiske Forhold m. m. Der blev observeret paa følgende Steder: Bossekop (Norge), Sodankylä (Finland), Spitsbergen, Novaja-Zemlja, Lenas Mundinger, Kara Havet, Point Barrow, Fort Conger (Lady Franklins Bugt), Fort Rae ved St. Slavesø, Kingua (Cumberland), Godthaab og Jan Mayen; end videre paa den sydl. Halvkugle: Cap Hoorn og Syd-Georgien. **Internationale Polarexpeditioner** bleve i ovennævnte Øjemed udsendte fra Norge, Finland, Sverige, Rusland, Holland, Nordamerikanske Fristater, England og Canada, Tyskland, Danmark og Østerrig. Landenes Navne ere her ordnede efter de ovenfor nævnte Stationer, saaledes at den norske Station var i Bossekop, den finske i Sodankylä osv.; Rusland havde to Stationer paa den nordlige Halvkugle (Novaja-Zemlja og Lenas Mundinger); paa den sydlige Halvkugle var der af Frankrig oprettet en Station ved Cap Hoorn og af Tyskland en paa Syd-Georgien. Til at udarbejde en fælles Plan for Observationsmethoderne og til at vaage over Udførelsen af disse m. m. er der valgt en **international Polarcommission,** hvis Medlemmer ere valgte for de forskjellige Lande, der have udsendt internationale Polarexpeditioner. (A. P.)

Polārstjernen, ogsaa kaldt Cynosura eller Hundehalen, en Stjerne af 2den Størrelse i Stjernebilledet den lille Bjørn, i vore Tider (s. **Præcession**) kun 1¼° fra Verdenspolen, hvilken Omstændighed gjør den ved flere Lejligheder praktisk nyttig for Astronomerne og overhovedet til at finde Retningen Nord. Den er en Dobbeltstjerne. Dens Parallaxe er funden af Peters at være 0",076, hvoraf følger en Afstand af 2,700,000 Jordbaneradier ell. 55 Billioner danske Mile. Lyset behøver 43 Aar for at tilbagelægge Vejen fra denne Stjerne til Jorden.

Pol de Léon, Saint [sæng poll dø leōng], Stad i det franske Dep. Finistère, 11 M. n. for Quimper ved en Vig af Kanalen. 4,000 J. Handel og Skibsfart.

Pol de Mont [poll dø mong], belgisk Digter, f. 1856, lever i Antwerpen. Hans Digte, affattede i den flamske Mundart (»Gedichten«, 1880, »In Noord en Zuid«, 1887, o. fl. Samlinger), især hans Idyller, udmærke sig ved frisk realistisk Opfattelse og indtagende Hjertelighed. Han har desuden skrevet Dramaer og flere værdifulde literærhistoriske og philologiske Værker.

Polder, en Benævnelse, man i Nederlandene bruger om en inddiget Marskstrækning, der i Slesvig og Holsten kaldes Kog.

Pole [pohl], den engelske Rode, har 4 forskjellige Størrelser. 1) Den almindelige (ogsaa Perch, Rod ell. Lug) er 5½ Yards ell. 16,02 danske Fod (i de forenede Stater kun 5 Yards ell. 14,57 danske F.). 2) Woodland-P. (Skovrode) er 6 Yards ell. 17,48 danske F. 3) Plantation-P. (Plantagerode) er 7 Yards ell. 20,39 danske F. 4) Cheshire P. er 8 Yards ell. 23,31 danske F.

Polemārchos hed hos Athenienserne den 3dje af Archonterne; oprindelig var han Anfører i Krigen, men senere havde han Jurisdictionen i Processer mellem Indfødte og Fremmede.

Polemik (af gr. πόλεμος, Krig), Stridskunst, Fejde, bruges navnlig om literære Fejder; **Polēmiker,** en stridslysten Person, En, der fører P.; **polemisēre,** føre P., stride; **polēmisk,** stridbar.

Pōlemon fra Athen, Discipel af Platonikeren Xenokrates, hvem han 314 f. Chr. fulgte som Styrer af Akademiet; d. 270. P. fremhævede Ethiken i Stedet for den mathematisk pythagoræiserende Tendens, som var kommen ind i det gamle Akademi umiddelbart efter Platons Død. Det kom an paa Handling, ikke paa dialektiske Theorier; Livet skal leves i Overensstemmelse med Naturen, hvilket beror dels paa Udøvelsen af Dyden, dels paa Besiddelsen af saadanne Goder, f. Ex. Sundhed, som Naturen oprindelig byder os at eftertragte. Uden Dyd er Lyksaligheden umulig; uden de ydre Goder er den vel mulig, men ufuldkommen.

Polen i dets nuværende Omfang, officielt kaldet „Weichselgouvernementerne", udgjør den vestligste Del af det europæiske Rusland, mod Ø. omgiven af de russiske Gouv. Kovno, Vilna, Grodno og Volhynien, mod S. af Østerrig (Galizien) og mod V. og N. af Preussen

(Schlesien, Posen og Preussen). 2,312 □ M. med 7,417,000 J. (1882), hvoraf c. 5 Mill. romersk-katholske, c. 1 Mill. Jøder og Resten Protestanter og græsk-katholske. Landet gjennemstrømmes af **Weichsel**, der her fra venstre Side optager **Pilica** og fra højre Side **Wieprz** og **Bug** med **Narev**. Dets vestlige Del gjennemstrømmes af **Warthe**, hvis Biflod **Prosna** danner Grænsen mod Preussen; dets nordlige Del omflydes mod Ø. og N. af **Njemen** ell. Memel, der skiller det fra Rusland. Mod S. har det Bjergcharakter og hæver sig mellem Weichsel og Pilica i Kjæden **Lysa-Gora** til henimod 2,000 Fods Højde. Landet indeholder mange aabne og frugtbare Dalstrækninger, vel egnede til Hvedeavl. Fra S. sænker det sig mod N. V. og N. med en Middelhøjde af 300 F. Denne Del er langs Floderne i det hele meget frugtbar, omkring Warthe dog meget moradsig; derimod ere de Egne, der ligge fjærnere fra Floderne, ofte sandede og lidet frugtbare. Klimaet er stærkt udpræget Fastlandsklima med hede Sommere og kolde, snefulde Vintre. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv, og Agerdyrkningen giver sædvanlig et temmelig stort Overskud til Udførsel. Hesteavlen stod tidligere meget højt, var derefter gaaet tilbage, men er atter i Opkomst. Det samme gjælder til Dels om Kvægavlen og i betydelig Grad om Faareavlen, der har udviklet sig meget stærkt. Ogsaa Svineavlen er af Vigtighed. Her findes udstrakte Skove, fornemmelig af Naaletræer, og der udføres meget Tømmer; de indeholde en Mængde Rødvildt og Ulve. Industrien, der fik et betydeligt Knæk ved Opstanden 1830, har siden igjen hævet sig. Hovedstad **Warschau**.

Historie. Det gamle P. var fordum et mægtigt Rige i Mellemeuropa, hvis Omfang og Grænser i Tidernes Løb vexlede temmelig stærkt; i Beg. af det 11te Aarh. udgjorde det c. 4,000 □ M., i det 17de Aarh. paa Trediveaarskrigens Tid næsten 18,000, efter Midten af det 18de Aarh. før dets første Deling 13,000 □ M. med 15 Mill. J. Det omfattede den Gang det nuværende P., Storhertugdømmet Posen og det meste af Vestpreussen, hele Vestrusland, Galizien m. m. og deltes sædvanlig i P., der igjen bestod af **Stor-P.** (Landet omkring Warthe) og **Lille-P.** (Landet ved Weichsels sydligste Del med Krakow og nord derfor et Stykke vest for Weichsel), og **Litauen** med Kurland o. m. Dette store Land, som næsten ganske er en Del af den store mellemeuropæiske Slette, indbefattedes i Regelen under de gamle Forfatteres **Sarmatien**. Vist er det, at det ved den første sikre Histories Begyndelse i det 6te Aarh. e. Chr. beboedes af lettiske og slaviske Stammer, medens dets vestlige Dele nogle Aarhundreder før have været besatte eller i alt Fald gjennemstrejfede af Goter og andre germanske Folk. I Følge det etymologiske Folkesagn var Ljekh ell. Lech (Navnet bet. en fri Mand) Landets første Beboer og Folkets Stamfader og Broder til Czech, Bøhmernes Stamfader. Navnet **Polakker** ell. **Poljaner** opkom siden og bet. Slettebeboere (af pole, Slette). Det var dog næppe mere end den vestlige Halvdel af det gamle P., der var beboet af polsktalende Slaver. Den nordøstlige Del, de litauiske Provinser, vare beboede af Litauer og Letter. De sydøstlige Provinser beboedes af Røderussere, Hviderussere og Lillerussere, hvis Sprogarter staa imellem det russiske og polske Skriftsprog. Men alle P.s Provinser vare dog for saa vidt forbundne til en Enhed, som den meget talrige Adel (over 1 Mill. Mfk.) var bosat overalt og altid talede det polske Sprog. Desuden var der over 2 Mill. Jøder og 1 Mill. Tyskere, begge især bosatte i Stæderne og sysselsatte med Handel og Industri. Adelen besad næsten hele Landet saa vel som al politisk Indflydelse; Bønderne vare Livegne, levede under et haardt Tryk og i stor Raahed og Uvidenhed. P. var tidligere et arveligt Monarchi, men fra 1574 blev det i Virkeligheden en Republik med en **Valgkonge** i Spidsen. Denne indskrænkedes i høj Grad ved Rigsdagen, som bestod af Senatorer (de højeste Adelige og Gejstlige) og den øvrige Adel og deltes i 5 Klasser: 1) Ærkebiskoppen af Gnesen og Biskopperne, 2) de 34 Voivoder ell. Statholdere i Landskaberne, 3) Castellanerne, oprindelig Commandanter i Fæstningerne, 4) Landbudene, den almindelige Adels Repræsentanter, og 5) Stædernes (dog kun de størres) Deputerede. Regelmæssig samledes Rigsdagen hvert andet Aar i Warschau og hver tredje Gang i Grodno; Finanssager afgjordes ved Stemmeflerhed; i andre Sager var fuldstændig Enighed fornøden, saa at siden 1652 et eneste Landbud kunde ved sit Nej (Liberum veto) hindre en Beslutning. Denne Urimelighed i Forbindelse med Adsplittelsen i Stænder m. m. fremkaldte saa mange Uordener og Misligheder, at en „polsk Rigsdag" er bleven et Ordsprog til at betegne en urolig og forstyrret Raadslutning; den heraf opstaaede Forvirring i Forbindelse med andre uheldige Omstændigheder banede Vejen for Rigets Sønderlemmelse. De ældste Sagn om P. knytte sig til Staden Gnesen, som ovennævnte **Lech** skal have anlagt i Midten af det 6te Aarh. Længere hen i Tiden nævner Sagnet **Krak** som Anlægger af Krakow og Stifter af Dynastierne Leßek og Popiel. Efter at det sidste var uddød, valgtes 842 **Piast** til Fyrste, og hans Slægt, Piasterne, regerede i den mandlige Linje lige til 1370. **Mießko** ell. **Mieczislaw I** (d. 992) blev af sin Ægtefælle, den bøhmiske Prinsesse Dombrowka, bevæget til at antage Christendommen, hvorved P. træder som Stat ind i Historien; han menes at have været Fader til den danske Konge Svend Tveskjægs Dronning og Knud d. stores Moder Gunhild. Mießkos Søn **Boleslaus I Chrobry** (d. tappre) kan anses for den egentlige Grundlægger af P.s Magt og store Udstrækning; han erobrede Schlesien, Lausitz, Mähren m. m. og antog 1025 Kongetitel, som dog længe afvexlede med den hertugelige (d. 1026). Ved Boleslaus III.s (d. 1138) Deling af Landet imellem hans 4 Sønner begyndte allerede dets Svækkelse, skjønt han gav den ældste Søn Wladislaw, som fik Krakow og Schlesien og blev Stamfader til de schlesiske Hertuger, et Slags Overherredømme over hans Brødre. En femte Broder, Casimir II, som ved Delingen intet

havde faaet, samlede vel igjen Riget, men ved hans Død 1194 undergik det nye Delinger, og to Momenter kom snart til for at svække det, nemlig at Casimirs yngre Søn Conrad, som havde faaet Masovien, 1226 indkaldte den tyske Ridderorden mod de hedenske Preussere, hvilken derpaa efter lange og blodige Krige bemægtigede sig Landet fra Oder indtil den finske Bugt, saa at P. blev afskaaret fra Havet og saaledes mistede baade sin nordlige Forsvarslinje og sin Søhandel; og dernæst Mongolernes ødelæggende Indfald. I Slaget ved Liegnitz imod dem 1241 faldt Hert. Henrik af Schlesien af Kongehusets ældste Linje. Omsider lykkedes det **Wladislaw Lokietek** at samle Riget igjen ved at forene Stor-P. og Lille-P., hvorpaa han lod sig krone til Konge som W. I i Krakow, og fra den Tid var Kongenavnet vedvarende (d. 1333). Med hans berømte Søn, **Casimir III d. store**, som 1367 maatte indrømme den herskesyge Adel Andel i Lovgivningen, og som erobrede Galizien, Lodomerien og Podolien, uddøde Piasts Mandsstamme paa Tronen 1370. Ved hans Søstersøn **Ludvig d. store** af Ungarns Tronbestigelse blev P. indtil hans Død 1382 forenet med Ungarn, og ved dennes yngre Datter Hedvigs Giftermaal med **Jagello**, Storhertug af Litauen, med hvem, som Konge **Wladislaw II**, et nyt Dynasti, det jagellonske, besteg Tronen 1386, blev Litauen forenet med P. Under Kongerne af dette Hus, Wladislaw II (d. 1434), hans to Sønner Wladislaw III (tillige Konge i Ungarn, d. 1444) og Casimir IV (d. 1492), sidstnævntes tre Sønner, Johan I Albrecht (d. 1501), Alexander (d. 1506) og Sigismund I (d. 1548), og Sigismunds Søn Sigismund II August (d. 1572), under hvis Regering Protestantismen fik betydelig Indgang i P., udvidedes Riget næsten til sine gamle naturlige Grænser, navnlig ved Erobringer fra de tyske Riddere, men samtidig steg ogsaa Adelens Vælde og Egenraadighed, og Kongerne bleve mere og mere ude af Stand til at holde Partierne i Tømme eller sætte Grænse for den anarchiske og republikanske Aand, som herskede i dette Kongerige af Navn. Da den jagellonske Mandsstamme uddøde 1572, blev P. et **Valgrige**, hvad der blev en af Hovedaarsagerne til dets Opløsning og Undergang 200 Aar senere under den ellevte Valgkonge. Den første af disse, den 1573 valgte franske Prins Henrik af Anjou, besvor 1574 den første Valgcapitulation (Pacta conventa), et Slags Haandfæstning, hvorved ogsaa alle de følgende Konger maatte lade sig binde over for det frie Folk (d. e. Adelen), og som næsten ikke levnede ham den mindste Myndighed; men allerede efter 4 Maaneders Regering forlod han hemmelig P. for at bestige den franske Trone, der var bleven ledig ved hans Broders Død (s. forøvr. Henrik III af Frankr.). Efter den tapre, ædle og dygtige Stephan Bathori (1575—86, s. Bathori) fulgte tre Konger af den svenske Vasaslægt, først Sigismund III, hvis Valg det Zamoyskiske Parti 1587 fik sat igjennem, fordi han var en Søstersøn af den sidste jagellonske Konge og man ventede meget af Foreningen af de to mægtigste Kroner i det nordlige Europa. Ved sin Fader Johan III.s Død 1592 arvede han nemlig Sveriges Krone, men Forbindelsen mellem et protestantisk og et katholsk Land, mellem Stater med saa forskjellige Forfatnings- og Samfundsforhold som Sverige og P. var altfor unaturlig til at den kunde afføde andet end indre Spaltninger og blodige Krige, som bleve højst ødelæggende for P. Disse Krige begyndte, da Sigismund ved sin ukloge Iver for Katholicismen mistede sin fædrene Arvekrone; dertil kom ogsaa en Krig med Rusland — hvor han vilde sætte sin Søn Wladislaw paa Tronen, men hans katholske Trosiver strandede paa den græske Kirke, ligesom i Sverige paa den lutherske — og en uheldig Krig med Tyrkerne (d. 1632). Efter den svage Sigismunds talentfulde Søn Wladislaw IV (d. 1648, s. Wladislaw) fulgte dennes Halvbroder Johan II Casimir, under hvem ovennævnte Liberum veto 1652 udtrykkelig blev vedtaget. Uheldige Krige førtes baade med Rusland, foranlediget ved, at Kosakkerne 1654 gav sig under dette Rige, og paa ny med Sverige, efter at Carl Gustav var bleven Konge der; Freden i Oliva 1660 bragte Lifland og Estland til Sverige og berøvede P. den under de jagellonske Konger erhvervede Lenshøjhed over Preussen, og ved Stilstanden i Andrussov 1667 bleve Smolensk, Kijev og Ukraine øst for Dnjepr afstaaede til Rusland. Det n. A. nedlagde Joh. Casimir, som en Gang i sin Tale til Rigsforsamlingen forudsagde hvorfor, af hvilke Magter og hvorledes P. en Gang vilde blive delt, Regeringen og begav sig til Frankrig (s. for øvrigt Johan II Casimir). Efter heftige Stridigheder med den højere Adel, som vilde vælge en udenlandsk Prins, satte den lavere Adel den fattige og udnelige Michael Thomas Koribut Wisniowiecki paa Tronen (1669—73). Under ham førtes en uheldig og uhæderlig Krig med Tyrkerne, hvorimod hans Efterfølger, den tapre **Johan III Sobieski** (s. d. A., 1674—96), for en Tid skaffede Kronen Glans, medens han dog ikke formaaede at standse Rigets stedse tiltagende Forfald, der var altfor dybt rodfæstet i de bestaaende Institutioner til at en enkelt Konges udmærkede Egenskaber skulde kunne raade Bod derpaa. Efter Johan Sobieski fulgte to Konger af det sachsiske Hus, **August II** (som Kurfyrste af Sachsen Fred. Aug. I, 1697—1733) — som August I regnes Sigismund II August — og August III. Da den første i den nordiske Krig deltog i Forbindelsen mod Carl XII, erobrede denne P. og indsatte Stanislaus I Leszczynski til Konge (1704—9), men efter den svenske Konges Nederlag ved Pultava fik August sin magtesløse Krone, som det i sin Tid havde kostet ham saa store Summer at erhverve, tilbage. Efter hans Død gik de ved hver Konges Død uundgaaelige Tronstridigheder over til en formelig Krig (s. Polske Tronfølgekrig), hvori Europas Stormagter deltog, idet nogle sluttede sig til den fordrevne Konge Stanisl. Leszczynski, som Flertallet af Nationen ønskede til Konge, andre til den afdøde Konges Søn **August III** (som Kurfyrste af Sachsen Fred. Aug. II), der ogsaa ved Freden i Wien 1735 blev erkjendt for Konge. Dissidenterne (d. e. de græske Katholiker og Protestanterne), som 1563 havde faaet lige

Rettigheder med de romersk-katholske, havde allerede under den forrige Konge 1717 mistet en Del af disse; Jesuiterne pustede til Ilden, og deres uretfærdige Blóddom i Thorn 1724 blev Løsenet til et dødeligt Had. Paa to Rigsdage 1733 og 1736 bleve Dissidenterne udelukkede fra alle offentlige Stillinger og fra den Tid haardt undertrykte. Ved at antage sig deres Sag fik Rusland en velkommen Lejlighed til at blande sig i den forvirrede og anarchiske Nabostats indre Anliggender. Efter August III.s Død satte Kejserinde Katharina II sin tidligere Elsker Grev Stanisl. Poniatowski paa Tronen som Stanislaus II August (1764—95), og derved kom P. helt under Ruslands Formynderskab. Dette øvedes med stor Hensynsløshed af dets Affending, Fyrst Repnin, støttet af russiske Tropper. 1766 forlangte Rusland og Preussen, samt England og Danmark, at P. skulde gjengive Dissidenterne den borgerlige Ligestilling, og da det nægtedes, lod Repnin to Bisper og et Par Magnater bortføre til Rusland. 1768 sluttede Dissidenterne og andre misfornøjede under Fyrst Radziwills Ledelse en Confoederation for at udvirke den ønskede Frihed, men derimod dannedes u. A. en anden Confoederation i Bar for at værne den katholske Kirkes Rettigheder og P.s Uafhængighed. Denne Spaltning førte til en aaben Borgerkrig, og dette vakte Lyst hos de tre Nabomagter til at falde over P. under Paaskud af, at deres egen Sikkerhed blev sat i Fare ved dets Uroligheder. Frederik II udkastede en Plan til P.s første Deling, som Rusland villig, men Østerrig kun modstræbende gik med til. Den vedtoges 5 Aug. 1772 og iværksattes ved militær Besættelse, hvorhos P. blev tvunget til at godkjende den 18 Sept. 1773, under Trusel om fuldstændig Udplyndring. Til Støtte for denne Voldsdaad hævdede Rusland sit nationale Slægtskab med Indbyggerne i P.s østlige Landskaber, medens Østerrig paaberaabte sig Kravet paa Zips-Staederne, som Ungarn 1402 havde pantsat til P., og Preussen forlangte Vestpreussen, som P. havde frataget den tyske Orden 1466. Men de tre Magter nøjedes ikke hermed, og P. maatte afstaa omtr. to Syvendedele af sine Lande og Halvdelen af sin Befolkning, omtr. 4,000 □ M. med 5 Mill. Indb. Rusland tog Landet øst for Düna og Dnjepr (Mohilev, Vitebsk m. m., 2,000 □ M. med 1,8 Mill. Indb.), Østerrig hele det østlige Galizien (1,280 □ M. med 2,7 Mill. Indb.), medens Preussen nøjedes med Vestpreussen (Stiftet Ermeland og Netze-Districtet, undt. Stæderne Danzig og Thorn, 630 □ M. med 600,000 Indb.). Rusland vedblev at øve den største Indflydelse i P.; men da det 1790 var indviklet i Krig med Tyrkiet og Sverige, besluttede Polakkerne at sikre sig Uafhængighed ved en constitutionel Forfatning (5 Maj 1791), dannet efter den nyere Tids Grundsætninger: Liberum veto for de enkelte Landdagsmedlemmer afskaffedes, og Borgerstanden fik Adgang til de høje Statsembeder og til Landdagen, hvorhos det fastsattes, at P. efter Stanislaus's Død skulde være et Arverige under det sachsiske Fyrstehus. Preussen lovede P. sin Hjælp, medens Rusland strax gjorde Indsigelse imod den paatænkte Statsomdannelse. Saa snart Katharina II ved Fredslutningen 1792 fik frie Hænder, fremkaldte hun en Confoederation i Targowicz af conservative polske Adelsmænd under S. F. Potocki og lod talrige Tropper rykke ind i P.; Fred. Vilhelm II fandt det nu bekvemmere at hjælpe hende og deltage i et nyt Rov end at vove en Kamp for P.s Forsvar, som han havde lovet. 1793 foretoges P.s anden Deling, hvorved Rusland tog den østlige Halvdel af Litauen og Volhynien, samt Podolien og Ukraine (i alt 4,000 □ M. med 3 Mill Indb.), medens Preussen fik Danzig og Thorn, samt Posen og en Del af Stor-Polen (over 1,000 □ M. med 1,1 Mill. Indb.). P. var saaledes formindsket til en Tredjedel af sin oprindelige Størrelse, næppe 4,000 □ M. med 3½ Mill. Indb., og Kongen var kun Herre af Navn, medens den russiske Affending Igelström styrede med stor Raahed og Vilkaarlighed. Da man endog vilde afvæbne Resten af den polske Hær, rejste P.s Folk sig i Marts 1794 til en fortvivlet Kamp: Kosciuszko stillede sig i Spidsen, Russerne fordreves fra Warschau, og ved glimrende Tapperhed søgte Polakkerne at oprette, hvad der var forspildt ved Selvraadighed og Splidagtighed. Kampen ved Raclavice 4 Apr. og Warschaus Forsvar imod Preusserne høre til P.s Hædersdage; men over for den store Overmagt vare alle Anstrængelser frugtesløse. Kosciuszko blev slaaet og fangen ved Maciejovice 10 Oct., og Warschaus Forstad Praga blev stormet af Suvorov med forfærdelig Grusomhed 4 Nov. Nu krævede ogsaa Østerrig sin Del af Byttet, og efter lange Forhandlinger vedtoges 7 Nov. 1795 P.s tredje Deling, ved hvilken Rusland fik Resten af Litauen og Volhynien (over 2,000 □ M. med 1,8 Mill. Indb.), medens Østerrig fik den sydlige Del af P. med Krakow (900 □ M. med 1 Mill. Indb.) og Preussen den nordlige med Warschau (1,000 □ M. med 1,1 Mill. Indb.). Saaledes blev P. udslettet af Staternes Tal ved de groveste Krænkelser af Folkeretten; Europas to vestlige Stormagter vare ved indbyrdes Krig hindrede i at gjøre nogen Modstand, og først senere lærte Preussen og Østerrig Følgerne at kjende af at have ødelagt dette Bulværk imod Ruslands Indflydelse. Vistnok lovede de tre Delingsmagter, at der skulde vises Agtelse for Polakkernes Nationalitet, og at visse Fællesskaber skulde vedligeholdes mellem de enkelte Dele af det opløste Rige, men Løfterne ere ikke blevne holdte. Bedre Dage syntes at oprinde for P. efter Napoleon I.s Sejre 1807, idet en Del af P., d. v. s. de Landskaber, som Preussen maatte afstaa ved Freden i Tilsit, ophøjedes til et selvstændigt Hertugdømme Warschau (1,850 □ M. med 2,3 Mill. Indb.), der blev forbundet med Kongeriget Sachsen. Det udvidedes 1809 med Vestgalizien og Krakow, som Østerrig maatte afstaa, naaede derved en Størrelse af 2,800 □ M. med 3,8 Mill. Indb. og fik Titel af Storhertugdømme; men Forventningerne om et nyt samlet P. skuffedes, da Napoleon I ofrede P.s Sag for sit Forbund med Alexander I. 1812 søgte han vel at rejse Polakkerne imod Rusland, men vandt ikke Tiltro, og ved hans Nederlag gik den

polske Stat til Grunde. 1814 tænkte Alexander at samle hele P. under sit Herredømme og var nær ved at bryde med sine Forbundsfæller for at naa dette Maal; men han nøjedes med det Kongerige P., som Wienercongressen oprettede 1815 ved at give Preussen og Østerrig Dele af de 1807 og 1809 afstaaede Landskaber tilbage. Der tilstodes det nye Kongerige en constitutionel Forfatning; Løfterne fra 1795 fornyedes, og som et Minde om P.s gamle Republik oprettedes den lille Fristat Krakow under Delingsmagternes Beskyttelse. 27 Nov. 1815 udstedtes P.s frie Forfatning med to Kamre, en indfødt Vicekonge, ansvarlige Ministre, særskilt Hær og Finanser osv. 1818 samledes den første Rigsdag, men allerede 1820 klagede Alexander I over, at den havde forkastet flere Regeringsforslag. 1825 indskrænkedes Pressefriheden, og et octroieret Tillæg til Forfatningen ophævede Rigsdagens Offentlighed og regelmæssige Sammenkaldelse hvert andet Aar. Da den første Vicekonge, Zajonczek, døde 1826, blev Posten ikke besat, og Storfyrst Constantin styrede nu alene som russisk Militærgouverneur med stor Brutalitet. Et udstrakt hemmeligt Politi kvalte al Frihed, og streng Censur og Pasvæsen afskar saa vidt muligt P. fra aandeligt Samkvem med Udlandet. Der opstod derfor mange hemmelige Selskaber, og under Paavirkning af Julirevolutionen udbrød 29 Nov. 1830 den polske Opstand som Frugt af det lange Tyranni. Kun med Nød og næppe undgik Storfyrsten at blive fængslet eller dræbt i sit Slot; flere russiske Generaler myrdedes, og da de polske Tropper sluttede sig til Opstanden, drog de 7,000 Russere næste Dag bort fra Warschau; to Uger efter var hele P. rømmet. 4 Dec. indsattes en provisorisk Regering med Fyrst Czartoryiski, Ostrowski og Lelewel til Ledere, men kort efter blev General Chlopicki Dictator. Han troede ikke paa Muligheden af en Kamp, aabnede Underhandlinger i St. Petersborg og vilde vedligeholde det constitutionelle Liv under Kejseren; han trængte derfor de demokratiske Elementer tilbage og undslod at træffe Forholdsregler til et alvorligt Forsvar. Da Kejser Nikolaj afslog ethvert Tilbud, fordi han ikke vilde underhandle med „Oprørere“, nedlagde Chlopicki sin Magt, og nu valgte Rigsdagen en ny Regering med Fyrst Czartoryiski i Spidsen, erklærede 25 Jan. 1831 Huset Romanov for afsat og udtalte 3 Febr. Litauens og de andre vestrussiske Landskabers Gjenforening med P. 6 Febr. rykkede General Diebitsch med 120,000 Russere ind i P., og 14 Febr. begyndte Kampen. I de første Træfninger sejrede P.s nye Hærfører Skrzynecki, men Slagene ved Wawer 20 Febr. og Grochow 25 Febr. vare uheldige og meget blodige, og Polakkerne maatte trække sig tilbage til Warschau. 1 Apr. vandt P. en ny Sejer ved Wawer, men Skrzynecki forstod ikke at benytte de vundne Fordele og lod Tiden gaa tabt. 26 Maj maatte Polakkerne ved Ostrolenka vige for Overmagten efter den tapreste Modstand, og de Forsøg, der gjordes paa at rejse Opstand i Volhynien og Litauen, mislykkedes, idet Dwernicki 27 Apr. blev dreven over paa østerrigsk Grund og Gielguds Afdeling 12 Juli maatte gaa over Memel (han selv dræbtes af en af sine Officerer som Forræder), saa at kun Dembinski efter de største Vanskeligheder naaede tilbage til P. Her vistes kun ringe Energi og endnu mindre Sammenhold, og 10 Aug. opgav Skrzynecki Ledelsen. 5 Dage efter foresaldt blodige Optrin i Warschau, idet Pøbelen myrdede en Del formentlige Forrædere (ligesom i Paris i Sept. 1792), og derefter løftedes Krukowiecki til Magten i Stedet for den foreløbige Regering. Men han forraadte Polens Sag og lammede planmæssig Warschaus Forsvar. Efter to Dages Stormangreb maatte Byen overgive sig 8 Sept. til den nye russiske Hærfører Paskevitsch, hvorpaa Hæren under Rybinski drog til Modlin og 5 Oct. over paa preussisk Grund, medens Ramorino, som ubeskindig havde fjærnet sig for langt fra Warschau, allerede 16 Sept. maatte gaa ind i Galizien og lade sig afvæbne. Dermed var Opstanden til Ende; over 40,000 Polakker udvandrede til England, Frankrig og Schweiz, og mange af dem tog siden Del i revolutionære Bevægelser i Haab om at virke for deres eget Fædrelands Gjenoprejsning, imedens deres Haab om fremmed Hjælp — især fra Frankrig — fuldstændig skuffedes. Imidlertid ophævedes P.s Forfatning og al Selvstændighed ved et organisk Statut af 26 Febr. 1832; den polske Hær indlemmedes i den russiske, Warschau og Modlin gjordes til stærke russiske Fæstninger; Universiteterne i Warschau og Wilna lukkedes, de offentlige Samlinger førtes til St. Petersborg, Russisk blev Lærefag i alle Skoler, og ingen kunde siden 1840 faa Embede uden Kjendskab dertil. Talrige Godser confiskeredes og uddeltes til russiske Officerer; mangfoldige Polakker forvistes til Sibirien, og al Frihed undertryktes. Landet inddeltes i Gouvernementer i Stedet for i Voivodskaber; P.s gamle Mønt, Maal og Vægt afløstes af russiske, og 1851 blev ogsaa Toldgrænsen imellem de to Lande ophævet. 1846 paatænktes en Opstand i Posen under Mieroslawski, men den kvaltes i Fødselen; s. A. gjorde de ruthenske Bønder i Østgalizien Oprør mod deres polske Godsejere og dræbte mange af dem, og de tre Delingsmagter tog Anledning heraf til at besætte Krakow og 11 Nov. egenmægtig udslette denne lille Republik, hvis Land indlemmedes i Galizien. 1848 fremkaldte kun en Bevægelse i Posen, som snart dæmpedes, og de Forhaabninger, Krimkrigen vakte i P. om Frigjørelse ved Vestmagternes Hjælp, opfyldtes ingenlunde. Dog syntes en bedre Tid at skulle oprinde under Kejser Alexander II; Fyrst Michael Gortschakovs Styrelse (1856—61) var langt mildere end Paskevitschs; mange Flygtninger fik Tilladelse til at vende hjem, ja fik deres Godser tilbage, medens Kejseren ved sit Besøg i Warschau i Apr. 1856 alvorlig raadede Polakkerne til „ingen Drømmerier“ at nære, d. e. til at opgive alle Tanker om en virkelig Selvstændighed. De maadeholdne Frihedsmænd samledes i den store Landboforening under Andr. Zamoyski, der ligesom Szechenyi i Ungarn vilde fremme den materielle Udvikling og gjøre Bønderne til Grundejere, hvad Rigsdagen 1831 ikke havde villet indlade sig paa. I Vinteren 1860—61 begyndte Folke-

Stemningen at give sig Udtryk i Sørgegudstjenester (en Hymne blev sungen i Kirkerne: „Giv os, o Gud, vort Fædreland tilbage!") og lignende Demonstrationer, og 25 Febr. holdtes en storartet Procession til Minde om de faldne ved Grochow; Landboforeningen udtalte sig enstemmig for at give Bønderne Jord, og under Paavirkning af Udviklingen i Østerrig ansøgte Adelen Kejseren om større national Selvstændighed og Frihed. Den første Beslutning billigedes, og 16 Maj udkom en Lov om Afløsning af Bøndernes Ydelser til Godsejerne; ogsaa lovedes 26 Marts Oprettelse af et nyt Statsraad (dels af Embedsmænd, dels af Notabler), samt af en egen Commission for Kirke- og Undervisningsforhold, og af valgte Raad for Gubernier, Kredse og Communer; men samtidig fik Adelens Adresse en streng Tilrettevisning, Landboforeningen opløstes 6 Apr. som Midtpunkt for Folkerøret, og Forbud udstedtes imod at bære Sørgedragt. Kort efter kaldtes Gortschakov tilbage, og i Løbet af et Aar fulgte tre militære Gouverneurer efter hinanden, der søgte at dæmpe Bevægelsen med Strænghed. Nye Kirkedemonstrationer fandt Sted 15 Oct. 1861 paa Kosciuszkos Dødsdag, hvorved Soldaterne trængte ind i Kirkerne og udjog Deltagerne med Magt; men nu paabød den bispelige Vicar Bialobrzeski, at Kirkerne skulde lukkes som vanhelligede, og skjønt Polakker i Tusendvis bleve deporterede til Sibirien eller internerede i Rusland, lykkedes det dog ikke at kue Stemningen. Alle bar Sørgedragt og afholdt sig fra enhver Festlighed, og det moralske Tryk blev til sidst saa stærkt, at Storfyrst Constantin 8 Juni 1862 udnævntes til Vicekonge med den polske Marquis Wielopolski til Raadgiver. Et mildere System skulde nu indføres, alle højere Embeder gaves til Indfødte, Løfterne om Reformer gjentoges, Jødernes Ligestilling udtaltes, Universitetet i Warschau gjenoprettedes, og Afløsningen for Bønderne ordnedes. Men den længe opsamlede Forbitrelse var bleven for stærk; Mordforsøg fandt i Juni—Aug. Sted paa Storfyrsten, Wielopolski og den tidligere Statholder General Lüders, og Regeringen besluttede derfor at udrydde de revolutionære Elementer med ét Slag ved at fastsætte en Udskrivning til Hæren med Paalæg om fortrinsvis at ramme Stadboerne og alle, som mistænktes for at have deltaget i Bevægelserne. 15 Jan. 1863 fuldbyrdedes denne vilkaarlige Udrensning („Proskription, men ikke Conskription" kaldte Lord Russell den) med brutal Vold, men dette fremkaldte netop en Opstand, idet de unge Mennesker, som frygtede Udskrivningen, vare flygtede til Skovene og nu greb til Vaaben. En hemmelig Nationalregering dannedes, der blev adlydt lige saa fuldt som den russiske og ved sine „Hængegendarmer" straffede enhver Ulydighed (i alt 8,000 bleve henrettede); den kaldte hele Folket til Vaaben og lovede Bønderne deres Gaarde til Selvejendom, samt Daglejerne Jord af Statsgodserne for at vinde deres Deltagelse. Landboerne holdt sig dog for største Delen tilbage, og Kampen førtes næsten alene af smaa Friskarer, men fortsattes langt ind i Efteraaret, ja var først helt forbi i Jan. 1864; den strakte sig ogsaa baade til Litauen og til Volhynien. Alt som Kampen udvikledes, voxede Regeringens Strænghed og det russiske Folks Fanatisme, især fordi Vestmagterne og Østerrig i Apr. 1863 rettede Opfordringer til Rusland om større Mildhed i Henhold til Løfterne af 1815. Storfyrst Constantin hjemkaldtes som Repræsentant for den mildere Retning i Aug. 1863 og efterfulgtes af General Berg (indt. 1874), medens Muravjev i Litauen og Kauffmann i Volhynien rasede mod alle polske Elementer. De højere polske Embedsmænd fjærnedes igjen, Ærkebiskop Felinski førtes til Rusland som Fange (Zamoyski var allerede landsforvist i Juli 1862 uden Lov og Dom), og i Tusendvis sendtes atter Polakker til Sibirien eller det indre Rusland, endog Kvinder og Børn. Talløse Godser confiskeredes, især i Litauen og Volhynien, og alle ikke-loyale Polakker nødtes til at sælge deres Ejendomme til Russere, hvorhos umaadelige Contributioner paalagdes; Bøndernes Afhængighed af Godsejerne ophævedes, og de fik deres Gaarde til Selvejendom (1863 i Litauen og Volhynien, 2 Marts 1864 i det egentlige P.) imod at yde Afgifter til Staten, der i de førstnævnte Landskaber kun gav Godsejerne Erstatning, naar de havde været Rusland tro. Ogsaa dannedes Bondecommuner efter russisk Mønster med valgte Forstandere, uden at Godsejerne fik nogen Del i deres Styrelse, og for ligeledes at bortrive Byerne fra Adelens Indflydelse ophævede Regeringen 1866 alle de Servituter og Monopoler, som fra gammel Tid hvilede paa Borgerne til bedste for Godsejerne. 1870 bleve end videre 300, d. v. s. to Tredjedele, af Byerne degraderede til Landsbyer. For at bryde Præsteskabets Magt opløstes 1864 de fleste (110) Munkeklostre, og deres Godser inddroges; samme Skæbne ramte u. A. de egentlige Kirkegodser, hvorefter Præsterne skulde lønnes af Staten, og 1867 henlagdes den katholske Kirke i P. under Ærkebiskoppen af Mohilev og det gejstlige Collegium i St. Petersborg, hvorhos det forbødes Biskopperne at føre umiddelbar Brevvexling med Pavestolen. Concordatet af 1847, som stred herimod, var i Dec. 1866 sat ud af Kraft, og først 1882 fik Biskopperne den tabte Ret igjen tilbage. Store Anstrængelser ere gjorte for at føre de unerede græske Katholiker tilbage til den orthodoxe Kirke, og i stor Udstrækning er det lykkedes baade i Litauen og i P. Af al Magt er der arbejdet paa at udbrede det russiske Sprog og nøde Polakkerne til at bruge det i alle offentlige Forhold; det blev 1869 indført som eneste Undervisningssprog ved Universitetet i Warschau og siden i alle Skolerne, selv Folkeskolerne (1885), dog med Undtagelse af Religionsundervisningen. De enkelte Grene af Forvaltningen i P. bleve (1867—69) efterhaanden henlagte under de overordnede russiske Myndigheder, og enhver særlig polsk Myndighed (Statsraad o. desl.) ophævet; selve P.s Navn blev officielt udslettet og ombyttet med „Weichselgouvernementerne", hvorhos Statholderen kun fører et vist Tilsyn med de 10 Gouverneurer, som ellers staa umiddelbart under Regeringen i St. Petersborg. Siden 1883 er General Gurko Statholder i P. og

har gjenoptaget Bergs Bestræbelser imod alt polsk Væsen; men i sin Indberetning for Aaret 1885 maatte han vedgaa, at alle Samfundsklasser vare fjendtlig stemte mod Rusland og Keiserhuset. Ogsaa synes Forholdet mellem Polakker og Jøder at have forbedret sig siden disses Ligestilling 1862, og Bøndernes Frigjørelse har væsentlig medvirket til Udvikling af større Velstand og saaledes styrket P.s nationale Kraft. At Regeringen frygter denne, viste sig bl. a. af et Forbud fra 1885 imod, at Polakker kjøbe Gods i de 10 vestlige russiske Gouvernementer. Polakkerne, hvis Mod holdes oppe ved den Frihed, deres Landsmænd i Galizien nyde, og det folkelige Liv, som der udfoldes, have heller ingenlunde opgivet Haabet om at gjenvinde deres Selvstændighed.

Literatur. 1ste Periode (indtil c. 1500). Da Christendommen var bleven indført i P. og Kirken efter en temmelig stærk Reaction fra Folkets Side havde faaet fast Fod i Landet, lagde den snart Grunden til den middelalderlige Scholastiks Herredømme. Lige indtil det 16de Aarh. kan der derfor ikke være Tale om et nationalt polsk Aandsliv. De ældste overleverede Mindesmærker ere fra omtr. 1100. De ere affattede paa Latin og for største Delen af historisk Indhold (Aarbøger og Krøniker), men have kun ringe videnskabeligt Værd. De bestaa nærmest af en Ophobning af en Masse forskjellige Begivenheder, og naar der findes en indgaaende Behandling af et Æmne, er denne helt igjennem stærkt præget af Forfatterens subjective Skjøn. Grundlæggelsen af Universitetet i Krakow (1364), der som alle Datidens Højskoler fik et stærkt gejstligt Tilsnit, bidrog kun endnu yderligere til den scholastiske Philosophis og Kirkelatinens Udbredelse. I lang Tid har dog vistnok Vanskeligheden ved at gjengive det polske Sprogs mangfoldige Lyd ved det latinske Alphabets 24 Bogstaver hindret ethvert Forsøg paa at skrive Polsk. Et saadant, det ældste i denne Retning, er en Lovsang til Jomfru Maria, den saakaldte „Guds Moders Sang“. Den tillægges den hellige Wojciech, Pommernes Apostel (d. 997), og blev sungen af den polske Hær før den drog i Kamp. Den er interessant, fordi den viser, hvorledes det religiøse, der lige indtil vore Dage har præget den polske Literatur stærkere end nogen som helst anden, allerede den Gang var smeltet sammen med Folkets politiske og sociale Liv. Lige mod Tidsalderens Slutning fremstod en virkelig begavet Historieskriver i Jan Dlugoß (f. 1415, d. 1480), P.s Saxo Grammaticus. Hans Hovedværk, der som alt, hvad han har forfattet, er skrevet paa Latin, behandler P.s Historie fra de ældste hedenske Tider indtil hans Dødsaar. Det er et Arbejde, som betydelig hæver sig over Samtidens compilatoriske Historieskrivning. Stoffet er godt grupperet, Behandlingen upartisk og det hele som af en Ramme omsluttet af Forfatterens ethiske Livsbetragtning. — 2den Periode 1500—1600. Hen imod Slutningen af det 15de Aarh. begyndte Humanismen at vinde Indgang, dels indført af Fremmede, f. Ex. den tyske Digter Conrad Celtes, dels af Polakker, som ved de italienske Universiteter havde gjort sig bekjendte med den klassiske Literatur. Den vandt hurtig Tilhængere, som med Lethed tilegnede sig det fremmede Sprog og selv forfattede Digte i samme Aand. Det 16de Aarh. kan helt igjennem opvise en talrig Række af saadanne Digtere, der som poetae laureati næsten bleve forgudede af deres Samtid lige fra Krzycki (d. 1537) og Janicki indtil Sarbiewski (d. 1640), der ved sine Oder begejstrede ikke blot sine Landsmænd, men hele det lærde Europa, saa at hans Skrifter bleve indførte som almindelig Læsning i de engelske Skoler. Men der begyndte ogsaa at udvikle sig en Nationalliteratur. Den nye latinske Dannelse havde befriet Folket for Scholastiken. De politiske Forhold vare de gunstigste: Landet befandt sig regeret af kraftige Konger, paa sin Magts Tinde. Overalt herskede der Oplysning, Velstand, Bevidsthed om eget moralsk Værd og en udpræget Nationalfølelse. Reformationen, der optoges med Glæde af det for enhver Paavirkning let modtagelige Folk, fremkaldte en livlig Bevægelse paa Aandslivets Omraade. Under disse heldige Omstændigheder udviklede Literaturen sig i utrolig kort Tid til sin største Fuldkommenhed, saa at man med Rette kan betegne dette Tidsrum som en Guldalder. I Spidsen staar Nikolai Rej (f. 1505, d. 1569). Som Autodidakt havde han kun ringe Kjendskab til Oldtidens Literatur og var derfor udelukkende henvist til at skrive Polsk. I „Et Billede af en ærlig Mands Liv“, et omfangsrigt didaktisk Digt, der undertiden bliver noget slæbende, er Indholdet mere moraliserende end satirisk, medens det omvendte er Tilfældet med „Et Spejl, i hvilket hver Stand kan se sig selv“. I en jævn, kjærnefuld Prosa giver han her med Naturbegavelsens hele Friskhed, næsten Naivetet, et fortrinligt Culturbillede af sin Samtid. Jan Kochanowski (f. 1530, d. 1583) er Tidsrummets største Digter. Han er Skaberen af den polske Kunstpoesi. Omhyggelig uddannet og nøje bekjendt med den italienske Literaturs Mestre, havde han alle de Betingelser, som Rej manglede for at blive det. Han forstod som ingen anden at bringe fuldstændig Overensstemmelse til Veje mellem de fremmede Former og sine nationale Æmner. Han er religiøs-politisk, religiøs i den Hymne til Gud, hvormed han indledede sin Virksomhed som polsk Digter og i sin mesterlige Oversættelse af Davids Psalmer, politisk, naar han jubler over sit Lands Magt og Storhed og priser dets berømte Mænd. Men ofte smelte disse Egenskaber sammen til et harmonisk Hele. Hans »Treny«, en Samling Elegier, og »Fraszki«, en Række Epigrammer, vise hans Følelsers Umiddelbarhed, hvad enten det er dyb Sorg eller munter Livsglæde. Det dramatiske Digt „Gesandternes Bortsendelse“ giver trods sine store Skjønheder Vidnesbyrd om, at Literaturen endnu langtfra var moden paa dette Omraade. Hertil slutte sig nu flere Digtere, der ligesom Kochanowski selv, skrev baade paa Latin og paa Polsk. Klonowicz er naturbeskrivende Digter i „Roxolania“ og i „Flis“, det første affattet paa velklingende latinske Vers, det andet paa mindre vellykkede polske, men i begge meddeler han en sanddru Gjengivelse af

sine Indtryk. I de senere Aar af sit Liv oplevede han mange Skuffelser, der gjorde ham til Satiriker. Et Udtryk herfor har man i „Judas Pung", et træffende, men skarpt Angreb paa Samfundet. Szymonowicz's Skrifter, der for største Delen tilhøre den højere Lyrik, bære derimod alle Præget af rolig Livsnydelse. Mest berømt blev han ved sine „Idyller", der ere skrevne i Theokrits Smag og ved deres kunstneriske Udførelse komme Kochanowski temmelig nær. Prosaliteraturen afgiver ved sin Righoldighed et godt Bevis paa det aandelige Røre i denne Periode. Hvad de strængt videnskabelige Værker angaar, saa ere, med Undtagelse af Kopernikus's epochegjørende „Om Himmellegemernes Bevægelser", de fleste, som Kromers, Bielskis og Stryjkowskis historiske Arbejder, af mindre Værd. Derimod udviklede der sig en blomstrende Literatur paa det politiske og religiøse Omraade. Adelens ivrige Deltagelse i det offentlige Liv affødte en kritiserende Virksomhed lige over for Statsindretningerne. Den viste sig i en sand Stormflod af Forslag til Republikens „Forbedring", mere eller mindre heldige. Et saadant Værk er »De republica emendanda« af Modrzewski. Velbegavet, af en ædel og frisindet Tænkemaade, var han i sine Anskuelser vidt fremme for sin Tid. Saaledes tog han kraftig Ordet for, at alle Stænder skulde have lige Ret for Loven, hvad der imidlertid aldrig blev til Virkelighed. Et Modstykke til ham er Orzechowski, en voldsom fanatisk Præst, ret en Mand af det Malm, hvoraf der kunde støbes Jesuiter. Hans Løsen var Kirkens Enevælde. Dette Løsen søgte han at forsvare i sine talrige Skrifter, der alle bære Vidne om hans enestaaende Begavelse som Polemiker. Til de politiske Kritikere hører ogsaa Górnicki. Dog blev han mest bekjendt ved et Arbejde i anden Retning. Det er „Den polske Hofmand", et didaktisk Arbejde, der i dialogisk Form søger at opstille Idealet for en saadan. Forfatteren tager deraf Anledning til — i en livlig fortællende Prosastil — at meddele alle Haande Træk om Datidens Sæder og Skikke og giver saaledes et historisk Billede af stor Interesse. 1564 vandt Jesuiterne Indgang i P. En Snes Aar efter satte denne Bevægelse Frugt i Wujek og Skarga, to Mænd, der i Tale som i Skrift ivrig kæmpede for deres Kirke og havde væsentlig Del i, at Reformationen i P. faldt tilbage i sig selv. Wujeks mest fortjenstfulde Arbejde, hans Bibeloversættelse, er affattet i et mesterligt Sprog og udkom 1593. Dog er det ikke den første, thi allerede 1551 havde Lutheranerne udgivet det nye Testament. Han var ogsaa en dygtig Prædikant, men kan dog her aldeles ikke maale sig med Skarga, en Ordets Mester, som ingen i P. før eller senere. Der er ogsaa Forskjel paa deres Veltalenhed. Wujeks er rolig og afmaalt, Skargas billedrig og glødende, Wujek taler til Forstanden, Skarga til Følelsen. Wujek skabte Prædikantsproget, medens Skarga berigede det og hævede det til dets højeste Skjønhed. — 3dje Periode (1600—1750). Dette er Literaturens Forfaldsperiode. Den almindelige Tilbagegang maa dels tilskrives Paavirkning fra den i de andre europæiske Sprog herskende aandløse Retning, dels det polske Samfunds moralske Forkommenhed og de deraf flydende politiske Ulykker. Tilmed sank Oplysningen, da den var kommen i Hænderne paa Jesuiterne. I alle Aandsprodukter fra dette Tidsrum maa Indholdet træde tilbage for den med Latinismer spækkede Form, og Ordskvalder og Tanketomhed ere de sædvanlige Charaktermærker. Undtagelserne ere faa. Hertil høre Wacław Potockis „Krigen ved Chocim". Dette Arbejde, et Epos, har delt Skæbne med de fleste andre af virkeligt Værd. Det var ukjendt for Samtiden og er først blevet udgivet i dette Aarhundrede (1850). I en livlig Stil, der er aldeles uberørt af den gængse Opstyltethed, beskrives med stærke Farver og patriotisk Begejstring, undertiden noget for detailleret, Polakkernes Kampe mod Tyrkerne ved den podoliske Fæstning Chocim (1621). Andreas Morsztyn, den mest begavede af en talrig Digterfamilie, er interessant som P.s første Kjærlighedsdigter. I sine smukt udarbejdede Vers behandler han sit Emne indtil de mindste Afskygninger med en enestaaende Finfølelse. Sin første Digterinde fik P. i Elisabeth Drużbacka, der forfattede en Del lyriske Smaadigte i en jævn og naturlig Stil, uden at de kunne gjøre Krav paa at være af større Betydning. Kochowski skrev baade Vers (paa Polsk) og Prosa (paa Latin). Hans Digterværker, der illustrere hans glødende Patriotisme og hans blinde Given sig hen til sin Kirke, naa kun sjælden at udtrykke hans Følelser. Hans »Annales Poloniae« ere derimod det eneste historiske videnskabelige Arbejde fra dette Tidsrum. En interessant Fremtoning er Memoireliteraturen, som først ret er bleven fremdraget i de senere Aar. Denne, den eneste Side af Prosaen, som har Interesse, er meget righoldig. Til de bedste Arbejder hører Jan Paseks „Erindringer" fra Aarene 1656—88. Han deltog i alle de Krige, som P. den Gang førte. Disse har han saa beskrevet i sine Memoirer. Hans Opdragelse hos Jesuiterne viser sig kun ved nogle Maccaronismer i hans Stil. Man mærker, at han har skrevet som han har talt. I en malende novellistisk Form, med sin joviale, undertiden letsindige Livsbetragtning som Baggrund, forstaar han mesterlig at skildre sine Oplevelser. Han fortæller ogsaa om sit Ophold med de polske Hjælpetropper i Danmark 1658—59 og meddeler derved Oplysninger om danske Sæder og Skikke, som for ham mange Gange staa i et rigtignok besynderligt Lys. — 4de Periode (1750—1822). Hen imod Midten af det 18de Aarh. begyndte der at gjøre sig en Forandring gjældende i de politiske og literære Forhold. Det var et Brud med Traditionen. Man havde faaet Øjnene op for Landets fordærvelige Politik og søgte at fjerne de gamle Misgreb. Paa Aandslivets Omraade søgte man at indføre nye Elementer ved at tage den blomstrende franske Literatur til Mønster. Det lykkedes. P. fik endog fremragende Digtere med de i Europa gængse Oplysningsideer. Den vigtigste af disse Mænd er Krasicki, Biskop af Ermeland, paa hvem Aarhundredet mere end paa nogen anden har

sat sit Præg. Hans Digte ere derfor ikke udpræget religiøse eller patriotiske, men satirisk-ironiske. Han behandler med Forkjærlighed og Dygtighed Fablen, Epistlen og Satiren. Den eneste Gang, han forsøgte at skrive et Epos, „Krigen ved Chocim", slog det feil, og han naaede ingenlunde sin Forgænger, Potocki, der behandlede samme Emne. I sine „Satirer" viser han sig i Besiddelse af medfødt Humor. Idet han træder op mod de herskende Laster, angriber han med sin fine, kun sjælden saarende eller æggende Ironi, aldrig nogen personlig, men søger at ramme Enkeltmand ved at angribe Samfundet. I hans Prosaskrifter, f. Ex. „Herr Taffeldækkeren", der udmærke sig ved et mønsterværdigt Sprog, gjenfinder man dels det gamle satiriske Element, dels et nyt, det didaktiske, idet han betragter Forholdene fra en Philosophs Standpunkt og construerer dem, som de burde være. En anden Repræsentant for Aarhundredet er Trembecki. Han var en Kyniker, en krybende Hofmand, der anvendte sit Talent for at lovprise Fyrster og Magnater. Hans bedste Arbejde, det beskrivende Digt »Zofijówka«, udmærker sig ved sit elegante Sprog, men da Indholdet er ubetydeligt, er det lutter velklingende Ordbram. Naruszewicz var Kong Stanislaus Augusts officielle Hofdigter. Hans „Oder", der bleve skattede højt af Samtiden, ere fulde af krybende Smiger og kun af ringe Værd. Et virkelig fortjenstfuldt Arbejde er derimod „Det polske Folks Historie", som han udarbejdede i Følge Kongens indtrængende Opfordring. Skjønt det ikke tilfredsstiller den nuværende historiske Kritik og temmelig hurtig er blevet forældet, var det dog det betydningsfuldeste Værk siden Dlugosz's Dage, altsaa i 300 Aar. Imidlertid blev der gjort store Anstrængelser for at forbedre den herskende Tilstand: Konarski indførte ved sit 1740 anlagte Collegium nobile for unge Adelsmænd fremfor alt Modersmaalet som Undervisningsfag. Samme Aar, som han døde (1773), udnævnte Regeringen en „national Undervisningscommission", hvorved den tog Skolevæsenet i sin egen Haand. De ved Jesuiterordenens Ophævelse fremkomne Penge anvendtes til Folkeoplysningens Fremme. Zaluski gjorde sit store Bibliothek tilgængeligt for Offentligheden. 1765 blev der grundlagt et fast Theater i Warschau, det første i P. Men i lang Tid havde man Vanskelighed ved at skaffe Stykker til Opførelse. Man nøjedes med Oversættelser eller hjalp sig med selvforfattede Arbejder. Tragedierne, der vare skrevne i et opstyltet Sprog og med falsk Pathos, bleve modtagne med stormende Bifald. Ogsaa Komedierne gjorde Lykke, især ved deres mangfoldige Hentydninger til Øjeblikkets brændende politiske Spørgsmaal. Dette er Tilfældet med „Landbuddenes Hjemkomst" af Niemcewicz, en Skildring af Kampen mellem de gamle Fordomme og Fremskridtsideerne. Samme Forfatter gjorde sig senere fortjent ved sine „Historiske Sange", en Række smaa episke Digte, der ved deres patriotiske Tendens vakte stor Opsigt og, satte i Musik, bleve meget populære. I denne bevægede Tid, hvor de offentlige Anliggender beskæftigede alle, udviklede der sig en hel politisk Literatur. De vigtigste Arbejder i denne Retning leverede Kollątaj og Staszic, begge Fremskridtspartiets Ledere under den 4aarige Rigsdag (1788—92). Overordentlig ærgjerrig og med Evner, som stod i Forhold dertil, lykkedes det i kort Tid Kollątaj at erhverve sig en stor Indflydelse ved sin Veltalenhed og sine Flyveskrifter („Nogle Breve om den kommende Rigsdag", „Det polske Folks politiske Ret"). I disse viser han hele sin Statsmandskunst. Med et skarpt Blik for Øjeblikkets Krav beviste han slaaende logisk Manglerne ved Regeringen og foreslog en Mængde Forbedringer. Constitutionen af 3 Maj 1791, P.s frie Forfatning, er for største Delen hans Arbejde. Men ved sin Havesyge og Hensynsløshed gjorde han sig snart almindelig forhadt. Staszic er af en ganske anden Charakter. Baade han og Kollątaj ere store Tænkere, men Staszic er mere dybsindig, Kollątaj mere praktisk, mere talentfuld som Skribent, mere fremragende ved sit Organisationstalent. Staszic søgte desuden at hjælpe sine ulykkelige Landsmænd ved sit Exempel, sin Uinteressérethed og Borgerdyd. Men alle disse Bestræbelser, et krampagtigt Udslag af Følelsen for Landets nærforestaaende Undergang, kom for sent. P. gik til Grunde. Den følgende Tid frembragte en Standsning i den literære Udvikling. Dyb Fortvivlelse, blandet med dump Resignation, præger Woronicz's historiske Digtning „Sibylla", der helt er helliget Minderne fra den svundne Tid. Dette Digt indtager en Særstilling, idet det er forblevet upaavirket af den fransk-klassiske Retning. Denne, som var bleven drevet til den største Yderlighed, herskede endnu stadig i de literærtdannede Kredse i Warschau. — 5te Periode (1822—63). Det første Varsel om en bedre Tid er Brodziński. Ligesom Herder i Tyskland henledede han for P.s Vedkommende Opmærksomheden paa, at den sande Poesi fandtes i Folkedigtningen, og gav selv et godt Exempel i sit Digt »Wiesław« (1820), en med udpræget Virkelighedssans forfattet Landsbyidyl. To Aar efter udkom der i Wilno i Litauen et lille Bind Digte af Adam Mickiewicz. Hermed begynder der en ny Guldalder for den polske Literatur, som i Henseende til Rigdom paa fremragende Værker langt overgaar den første Guldalder i det 16de Aarh. Frembaaren af Mickiewicz's Digtergenius fandt Romantiken hurtig Indgang. Den blev mere national end nogen anden tidligere Retning, dels fordi den udviklede sig under særlige politiske Forhold, dels fordi den støttede sig paa den slaviske Folkepoesi. Revolutionen 1830—31 fremkaldte en ny Skare Digtere, som i begejstrede Vers fejrede Frihedskampen. Da den var underkuet, var det vistnok under Indtryk af det endte blodige Drama, at Mickiewicz forfattede sit Nationalepos »Pan Tadeusz«, som hører til de mest fremragende Værker i Verdensliteraturen. Men idet Revolutionen havde tvunget Landets bedste aandelige Kræfter til at udvandre, maatte ogsaa Midtpunktet for Aandslivet overføres til Udlandet. Der udviklede sig fra 1831—50 en Emigrantliteratur. Słowacki og Krasiński ere dens Koryphæer. Begge forfattede de Dra-

maer, ikke bestemte til Opførelse, men til Læsning. Det er kun Rammer, inden for hvilke de behandle det store Spørgsmaal om deres Fædrelands Gjenfødelse. Men Krasiński — Fremtidens Digter — skyder denne langt ud i Tiden, medens Słowacki — Fortidens og Nutidens Digter — tror paa den øjeblikkelige Gjennemførelse ved voldsomme Midler. Saaledes i »Kordjan«, en Revolutionens Personification, hvis Ærgjerrighed er større end hans Evner. I »Lilla Weneda« og »Balladyna« skildrer han under mythologiske Skikkelser, avlede af hans phantasifulde Begejstring, sit Folks Lidelseshistorie. »Anhelli« har samme Grundtanke, men staar ved sin Symbolik og taagede Omrids Krasińskis Arbejder nær. Disse ere af kolossalt Omfang, storslaaede ved Problemernes Anlæg og Udførelse. Det er Kampen mellem Samfundets forskjellige Elementer, som han sætter under Debat, saaledes mellem Aristokratiet og Demokratiet i det store Verdenssamfund („Den ugudelige Komedie"), mellem den raa Magt og Civilisationen, hvorved han symboliserende sigter til sit eget Folks Kamp (»Irydion«). En Særstilling indtager den ukrainske Digterskole, bestaaende af Malczewski, Goszczyński og Bohdan Zaleski. Den første forfattede Digtet »Marja«, der udmærker sig ved en slaaende Plastik i Gjengivelsen af den ukrainske Adel og ved en inderlig Følelse, som dog paa enkelte Steder udarter til Sentimentalitet. Goszczyński fremstiller i „Slottet Kaniow" Kosakopstanden 1768, hvoraf han tager Anledning til at skildre Naturmenneskenes løsbundne Lidenskaber. Zaleski er en rent slavisk Digter. I mesterlige Vers har han i sine »Dumki« forstaaet at gjengive den russiske Folkevisetones hele betagende Melancholi, dens Længsel efter Ukrainen, der næsten stiger til Forgudelse af den. Vincent Pols „Janusz's Sange", en Skildring af Opstanden 1830, høre endnu til Emigrantliteraturen. Digtet vakte ved sine mange realistiske Episoder og sin ungdommelige Kjækhed strax stor Begejstring. Det samme var Tilfældet med „Sangen om vort Land", der ogsaa har de samme Egenskaber. En ny Digtart indførte han i „Gawęda'en", som staar Heltedigtet nær, men er noget mere fri i Formen. Emnet er altid taget fra det gammelpolske Adelsliv. En saadan „Gawęda" er hans »Mohort«, et af de bedste Værker i den polske Literatur. Syrokomla (Pseud. for Kondratowicz) er den anden Gawęda-Digter. Han har til Forskjel fra Pol ogsaa draget Menigmand ind i Behandlingen af sine Emner, og man mærker hos ham en Bestræbelse efter gjennem sin jævne Stil ogsaa at paavirke Folket. Det Bifald, som disse Digte vandt, maa især søges i Polakkernes almindelige Tilbøjelighed til fuldstændig at fordybe sig i Fortiden og betragte denne som en svunden gylden Tid. Det samme gav sig Udslag i den historiske Romans store Opblomstren. Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede var der gjort Tilløb til en Romanliteratur, men den kom først til Udvikling omtr. 1840 i den hjemlige Literatur, der hovedsagelig var prosaisk i Modsætning til Emigranternes Skrifter. Rzewuski er den talentfulde Repræsentant for den historiske Roman. „Severin Soplicas Erindringer" (1839) og „November" (1845) give et saa levende Billede af Fortiden, at de ere culturhistoriske Bidrag til Slutningen af det forrige Aarhundrede. Dette gjælder i endnu højere Grad Kaczkowskis Fortællinger, der ere baserede paa et indgaaende historisk Studium. Samfundsromanen er bleven skabt og udviklet af Kraszewski (f. 1812, d. 1887), enestaaende ved sin kolossale Produktionsevne og Alsidighed. Siden hans første Bog udkom (1831), har han bearbejdet hele Poesiens og Prosaens Omraade. Hans Skrifter ville omtrent udgjøre 600 almindelige Octavbind. Naturligvis er der mellem flere Mesterværker meget mindre godt, men den Indflydelse, som han har udøvet og udøver, beror ikke mindst paa Massen af hans Skrifter. Ved sin opdragende Virksomhed, en Arv fra Mickiewicz, har han hærdet sine Landsmænds Modstandsevne. Korzeniowskis Romaner ere smukt udarbejdede, men hans optimistiske Syn paa Livet er næsten blevet snæverhjærtet og spidsborgerligt. Langt bedre ere hans dramatiske Arbejder. Allerede Fredro (f. 1793, d. 1876) havde i Tyverne begyndt at skrive polske Komedier af Værd. Charaktertegningen er udmærket, men hans Intrigue er løs. Desuden ere hans kvindelige Skikkelser som oftest mindre gode. Herpaa bøder Korzeniowski i Arbejder som „Jøderne" og „Munken". Et godt Sørgespil er „Bjærgboerne i Karpatherne". I den sidste Snes Aar er der skrevet en Del fortrinlige Komedier. Paa Grund af de trykkende Censurforhold kan Theatret i Warschau imidlertid aldrig ret komme til Blomstring. Et interessant Phænomen i den polske Videnskab er den omtr. 1830 af Trentowski grundlagte Philosophi. Den aflægger Vidnesbyrd om en mærkværdig Skarpsindighed i at kunne forene forskjellige Anskuelser. Det romanske System var for realistisk, det germanske for idealistisk, og Trentowski dannede saa en egen „slavisk Philosophi", der søgte at bringe disse Anskuelser i Overensstemmelse med hinanden ved at opstille den national-religiøse Tradition som Udgangspunkt. Denne Philosophi blev videre udført af Cieszkowski, Libelt og Kremer. Det mægtigste Opsving af alle Videnskaber tog Historien. Lelewel (f. 1786, d. 1861) er Grundlæggeren af den paa national Basis hvilende Historieskrivning. Hans talrige Afhandlinger vidne om hans skarpe kritiske Blik og en oprigtig Sandhedssøgen, men han formaaede ikke at frigjøre sig for den i den første Tredjedel af Aarhundredet herskende Idealisme, som derfor ogsaa præger hans Arbejder. Efterhaanden som Undertrykkelsen af den polske Nationalitet blev stærkere og der ikke længere kunde være Tale om politisk Virksomhed, søgte Polakkerne Trøst i Videnskaben, og det blev da især Fædrelandets Historie, som var Gjenstand for Opmærksomhed. Moraczewski skrev saaledes sin des værre ikke fuldendte P.s Historie, og Szajnocha forfattede sine Monographier, af hvilke flere, f. Ex. „Hedvig og Jagiello", ere sande Mesterværker. Man opdagede derved snart, at Fortiden aldeles ikke var saa „gylden", som man havde troet, og

man begyndte at stille sig kritisk lige over for den. Denne Tendens fik ny Næring ved det ulykkelige Udfald af Revolutionen 1863, der knækkede Idealisternes sidste Forhaabninger. Tre Behandlinger af P.s Historie i sin Helhed, Szujskis (1862—66), Morawskis (1871—72) og Bobrzyńskis (1879), vise en stedse skarpere Kritik af Fortiden, saa at den hos sidstnævnte Forfatter næsten bliver overdreven. Den samme Betragtningsmaade trængte sig ogsaa ind i Literaturen, hos Romanforfatterne Zacharjasiewicz og Milkowski (Pseud. Jeż). Denne Forandring er den 6te Periode, som endnu er i Begreb med at udvikle sig. I Warschau er denne kritiske Tendens især kommen til Orde gjennem den „positivistiske Skole“, der 1870 begyndte at udtale sine Anskuelser i det „Almindelige Ugeblad“. Oprindelig blev Bevægelsen ledet af Ochorowicz, men efter forskjellige Omskiftninger er den gaaet over i Swiętochowskis Hænder. Denne er en dygtig Philosoph og Journalist, der fører en spids, maaske for spids Pen. For at bevise Muligheden af at gjennemføre Positivismen i Literaturen har han forfattet flere Komedier og Noveller med stærkt udpræget Realisme. For en Del ere denne Skoles Anskuelser imidlertid allerede indførte af to fremragende Realister, Elisa Orzeszkowa og Henrik Sienkiewicz. Hos dem begge spiller Tendensen en væsentlig Rolle. Den første har gjort sig til Talsmand for Kvindeemancipationen og for Jødernes virkelige Ligeberettigelse, medens Sienkiewicz i talrige Smaanoveller har lagt et Ord ind for at hæve den ulykkelige og uvidende Bondestand. Hans sidste Roman „Med Ild og med Sværd“ (1883) er et fortrinligt Værk, der har bidraget meget til at udbrede hans Ry. (E. N.)

Det polske Sprog hører til de vestslaviske Sprog og indtager ved sin Bøjelighed og Rigdom en fremragende Plads blandt de slaviske Sprog. Det tales nu i saa godt som hele det russiske P. (Congrespolen), de sydlige Dele af Øst- og Vestpreussen, det meste af Posen, det sydlige Schlesien og den mindre, vestlige Del af Galizien. Af de forskjellige Dialekter ere de vigtigste den storpolske og den masuriske (i Masovien). Sproget skrives med latinske Bogstaver. Det er det eneste slaviske Sprog, der endnu har bevaret de gamle Næseselvlyd (ą, der udtales som fransk on, og ę som fransk in). Alle Selvlyd ere nu korte (o = aa, ó = u, é = i). Det er meget rigt paa Hvislelyd og mouillerede Lyd, hvad der til Dels skyldes en Række ejendommelige Medlydsforandringer foran oprindelige i- og e-Lyd, som dziecię, Barn = oldslav. dětę, dzień, Dag = oldslav. dĭnĭ; af Bogstavbetydningerne mærkes c = ts, cz = tsch, sz = sch, z = fransk z, blødt s, ż = fransk j, Forbindelsen rz nu omtr. = sch; ł det tykke l, ligesom i Russisk, medens l er mouilleret; Mouillering betegnes ellers ved et Mærke over Bogstavet (hvilket dog udelades foran i), som ń, ś (omtr. sj), ć (omtr. tsj) o. l. Sproget er i det hele blødt, skjønt der ikke sjælden kan forekomme temmelig haarde Medlydsforbindelser, hvilke dog Skriften ofte lader se noget haardere ud, end de i Virkeligheden ere (f. Ex. chrząszcz brzmi w trzcinie, Oldenborren summer i Røret). Accenten ligger (med faa Undtagelser) altid paa Ordets næstsidste Stavelse. Det naturlige prosodiske Princip er at følge Ordaccenten (Królikowski, »Prozodya polska«, 1821), men Digterne have indtil vor Tid ligesom Franskmændene blot talt Stavelserne uden Hensyn til Accenten. — Den Omstændighed, at Polakkerne modtog Christendommen fra Böhmen, medførte en ikke ringe Indflydelse paa Polsk fra det nærbeslægtede og paa hin Tid mere uddannede bøhmiske Sprog. Endnu større Betydning for Sprog- og Literaturudviklingen i P. fik dog Latinen, og fra det 14de Aarh. bragte indvandrede Tyskere deres Ordforraad, navnlig paa Haandværkets Omraade, ind i det polske. Literatursproget skriver sig fra det 16de Aarh. og udviklede sig saa hurtig og kraftig, at det fortrængte Latinen, der indtil da havde været det alm. Skriftsprog og endog brugtes som Omgangssprog mellem dannede Polakker. Det 17de Aarh. er en Forfaldsperiode; i det 18de Aarh. gjør Fransken sin almeneuropæiske Indflydelse gjældende. Fra Stanislaus Augusts Tid tager det polske Sprog atter Opsving, og trods Landets politiske Tilintetgjørelse og det stærke Tryk dels fra Russisk, dels fra Tysk, har det polske Sprog, baaret af en begejstret Nationalfølelse, ikke blot holdt sig livskraftigt, men er stadig gaaet frem i Udvikling. Grammatiker haves bl. a. af Kopczyński (1775), Mrongovius (1827), Bandtke (1824), Muczkowski (1849), C. W. Smith (1845 og 1864), Małecki (1863). Af Ordbøger maa mærkes Lindes »Słownik języka polskiego« (2den Udg., 6 Bd., 1854—60) og den under Redaction af Orgelbrand udgivne »Słownik języka polskiego« (2 Bd., 1856—61), samt fra og til Tysk Troiańskis (1835—47), Mrongovius's (1835—54), Booch-Arkossys (1866, 4de Opl. 1883) o. fl.

Polènta, it., Grød af Kastanie- ell. Majsmel med Smør eller Olje og Parmesanost.

Polèral ell. **Glitteal**, et Slags Polerstaal, som bruges af Urmagere til at glatte de Huller, der i smaa Ure tjene som Tappelejer. Det er meget slanke og fint polerede Kegler af hærdet Staal, der fuldende det Arbejde, som er begyndt med tilsvarende Rivaler.

Polèrer i Sammensætn., som Mur- og Tømmerpolerer, betegner Mesterens øverste Svend, en gjennem tysk Polier, Polierer indkommen Forvanskning for Parleur (den talende), oprindel. den Svend, der anstillede en Prøve med de fra Udlandet indvandrede Svende. Benævnelsen har noget tilsvarende i det eng. Speaker (Taleren), der betegner Formanden i Parlamentet.

Polèring. Metaller kunne poleres enten ved Nedtrykning af Ujævnheder eller ved Blankslibning. Den førstnævnte Fremgangsmaade kan ikke bruges ved haardt Staal, men ved alle nogenlunde smidige Metaller; den foretages efter Omstændighederne ved Hamre eller Ambolte eller begge Dele med polerede Baner (Polerhammer, Polerambolt), Prægning med polerede Staalstempler, Gnidning med Polerstaal ell. Polerstene af Agat, Blodsten o. fl., med Polerfile, der i Stedet for Hug have et

svagt Strøg paa tværs, som er poleret med Pulver, eller endelig med den slanke, keglesformede Glitteal, der bruges til at glatte Huller med. **Blankslibningen** (Glansslibning, Glænsning, Polisning) er en Fortsættelse af Glatslibningen og foretages med finere Pulvere, der heller ikke tør være altfor haarde. Man bruger f. Ex. Tinaske, Wienerkalk (brændt sandfri, magnesiaholdig Kalk) og Jærntveilte, der snart er et Naturprodukt, snart et Kunstprodukt, undertiden et Biprodukt fra andre Gjenstandes Fabrikation og derefter kaldes Blodsten, Polerrødt, Todtenkopf, Colcothar, Caput mortuum og med mangfoldige andre Navne. Disse Pulvere føres med Skind, Pinde, paa Polerskiver osv., fugtede med Olje, Vand, Spiritus eller til sidst sædvanlig tørt. Staalarbejdere bruge urigtig Navnet P. om Smerglingen, der kun er en Glatslibning, og kalde Blankslibningen Glænsning. Mange andre Legemer poleres paa en lignende Maade med Pulvere, til Dels de samme, saaledes Horn, Ben, Rav, Perlemor o. fl. Derimod er den saakaldte P. af Træ i Grunden en Fernisering, da Træets egen Masse ikke kan modtage Glans. Den foretages med Schellakopløsning ved en Klud, idet en Draabe Olje hindrer Fastklæbningen. **Polérværk**, s. Perlegryn.

Polérrødt, d. s. s. Brunrødt, et urent Jærntveilte, der benyttes som Farve- og Polermiddel.

Polérskifer, en i Tertiærformationen forekommende, gul, tyndskifrig, jordagtig Bjærgart, der næsten udelukkende bestaar af Kiselskaller af Diatomeer og anvendes som Polermiddel. Betydelige Lag af P. findes i Böhmen, Lüneburg og i Danmark paa Mors (Moler). S. Kiseljord.

Polérstaal, en Staalstang, som for Enden har en hærdet og fint poleret Udvidelse, der f. Ex. kan have Form som et fladtrykt Æg, bruges til Polering (s. d. A.).

Polevój, Nikolaj Alexejevitsch, russisk Forfatter, f. 1796 i Sibirien, var først Handelsmand, men udgav 1825—34 „Moskover-Telegraphen", et dygtigt og frisindet Blad, som blev undertrykt af Censuren. 1838 tog P. til St. Petersborg og redigerede i Aarenes Løb et Par Tidsskrifter; d. 1846. Af hans dramatiske Arbejder maa mærkes »Parascha«, »Ugolino« og en Oversættelse af „Hamlet". 1829—33 udkom hans „Det russiske Folks Historie" (6 Bd.) og flere historiske og literærhistoriske Monographier, bl. a. omhandlende Derschavin, Shukovskij, Puschkin og Suvorov. — Hans Søn, Peter P., leverede Shakspeares Biographi til Nekrasovs og Gerbels Oversættelse og udgav 1872 en russisk Literaturhistorie (3dje Udg. 1877).

Pôlhem, Christopher, „den svenske Mechaniks Fader", Søn af en Kjøbmand Polhammer, f. f. 18 Nov. 1661 i Visby. Allerede som Dreng viste han Lyst til at udføre mechaniske Arbejder, til Dels med Redskaber, han selv opfandt, og da han ved utrættelig Flid havde skaffet sig de nødvendige Forkundskaber, begav han sig til Upsala for at studere de exacte Videnskaber. Han vakte Carl XI.s Opmærksomhed ved at forfærdige en Model til en Maskine til Faln Grube og blev nu af Kongen udnævnt til Bergmechanicus. Paa en Rejse gjennem Tyskland, Holland, Frankrig og England 1694—97 fik han Lejlighed til yderligere at forøge sine Kundskaber, blev 1716 Commerceraad og s. A. adlet; d. 31 Aug. 1751. Til Brug i Bjærgværkerne, Fabrikerne og ved Agerbruget opfandt P. en Mængde Maskiner, og selv i Udlandet blev hans Dygtighed anerkjendt; saaledes forfærdigede han for Mønten i Kassel en Møntmaskine og gav de mechaniske Værker ved Gruberne i Harzen en hensigtsmæssigere Indretning. Hans mest berømte Arbejder ere Södersluss i Stockholm og den ældre Dok i Carlskrona. Desuden udfoldede han en betydelig Virksomhed som Forfatter over Mechanik, Naturvidenskab og Økonomi; bl. a. har han skrevet en »Berättelse om sina förnämsta mechaniska inventioner« (1729).

Policástro-Bugten, en Havbugt, der fra det tyrrhenske Hav skærer sig ind i Syditalien, har Navn efter den lille By P., Oldtidens Buxentum.

Police, Forsikringsbevis ved Assurance, som Assurandeuren meddeler den forsikrede; jvfr. Forsikring.

Polichinel, fr. [schinéll], d. s. s. Pulcinella.

Polidóro da Caravaggio [vâddscho], ital. Maler, s. Caldara.

Polignac [polinjâk], en gammel fransk Adelsslægt. **Melchior de P.**, f. 1661, Abbé, blev 1695 sendt til Polen for at lede Kongevalget efter Johan Sobieskis Død hen paa en fransk Prins (af Conti) og brugtes 1712 ved Fredsunderhandlingerne i Utrecht. 1713 blev han Cardinal og 1726 Ærkebiskop i Auch, men levede 1725—32 i Rom som Frankrigs Repræsentant ved Pavehoffet. D. 1741. — **Jules de P.**, Greve, ægtede 1767 Jolanthe de Polastron, f. 1749, som 1775 blev Dronn. Marie Antoinettes fortrolige Veninde og derved vandt høje Æresposter for sig og sin Ægtefælle samt rige Gaver og stor Indflydelse. Han blev 1780 Hertug og Dronningens Overstaldmester; hun blev 1782 Opdragerinde for de kgl. Børn, og 1 Mill. Frc.s blev efterhaanden skjænket dem af den kgl. Kasse „for at ødelægge Frankrig", som Mirabeau senere udtrykte sig. De vare nemlig tillige med hans Søster **Diane de P.** Hoveder for Hofpartiet, der modarbejdede Necker og alskens nyttige Reformer og saaledes blev en Hovedaarsag til Kongedømmets Fald. Alligevel hørte de til de første Emigranter, da de vel kjendte Folkets Had imod dem; Hertuginden døde 1793 i Wien; Hertugen gik til Rusland, hvor han fik store Godser i Ukraine og Litauen, og blev boende her indtil sin Død 1817, skjønt han 1814 ophøjedes til Pair. Deres tre Sønner vare alle ivrige Royalister. 1) **Armand**, Hertug af P., f. 17 Jan. 1771, tog ligesom sin yngre Broder Jules Del i G. Cadoudals Sammensværgelse 1804, dødsdømtes, men benaadedes ved sin Hustrus Forbøn hos Josephine og holdtes først i Fængsel, senere under Bevogtning i Paris. 1812 vare de Medvidere, om end ikke Deltagere, i General Malets Planer, og 31 Marts 1814 vare de de første, der optraadte i Hovedstaden med den hvide Cocarde. P. blev Adjudant hos Greven af Artois, 1817 Pair efter Faderens Død og

1824 Overstaldmester; han fulgte Carl X i Landflygtighed 1830, blev bayersk Fyrste 1838 og døde 30 Marts 1847. 2) **Jules**, Greve, siden Fyrste af P., f. 14 Maj 1780, Dronn. Marie Antoinettes Gudsøn, delte 1804—14 Broderens Skæbne (tilbød 1804 sit Liv for at redde Broderens, idet han selv kun var dømt til et Par Aars Fængsel) og blev 1815 Pair, men vilde ikke aflægge Ed paa Forfatningen, førend Paven fjærnede hans Skrupler. Som ivrig Absolutist og Klerikal blev P. 1820 romersk Fyrste; han sendtes 1823 til London som fransk Afsending og var allerede længe udset til at blive Minister, men udnævntes først 8 Aug. 1829 til Udenrigs- og 17 Nov. til Førsteminister. Med stort Letsind og Overmod styrede han Frankrig hen imod en voldsom Krise, haabede trygt at kunne kue Modstanden og var Hovedophavsmanden til Juliordonnanserne, der førte til Revolutionen og de ældre Bourboners Fordrivelse. P. søgte at flygte, men opdagedes og dømtes til livsvarigt Fængsel; han blev sat paa Ham, men benaadedes 1836 og gik til England; d. 2 Marts 1847 i Paris. 3) **Camille**, Greve af P., f. 1781, var under Restaurationen General og Gouverneur i Fontainebleau, forlod Frankrig 1830 og døde 1855. — Baade Armand og Jules P.s Sønner ere siden vendte tilbage til Frankrig.

Polignano [polinjāno], Stad i den ital. Prov. Bari, ved det adriatiske Hav. 8,000 J. Havn; Skibsfart og Fiskeri. Bispesæde.

Poligny [polinji], Stad i det franske Dep. Jura, 3 M. n. n. ø. for Lons le Saulnier, med 4,000 J. og betydelig Vinavl.

Poliklinik, s. **Klinik**.

Polisning, s. **Polering**.

Politi i den nuvær. Betydn. af Ordet kaldes den Gren af Statsforvaltningen, hvis Bestemmelse er at opretholde den ydre Orden og Sikkerhed i Staten. **Politimester** kaldes den Embedsmand, som paa ethvert enkelt Sted staar i Spidsen for Politivæsenet, en Post, der i Danmark i Almindel. og i Norge paa Landet beklædes af den sædvanlige Underøvrighed, By- og Herredsfogeden eller Birkedommeren, i Norge Fogeden. I Danmark har kun Kjøbenhavn en særskilt Politidirecteur, i Norge have derimod de fleste Kjøbstæder deres særskilte Politimestre. **Politiforseelser** kaldes Overtrædelserne af de Straffelove, hvis Bud ikke ere begrundede i nogen umiddelbar sædelig Nødvendighed, men kun i Hensyn til det nyttige og hensigtsmæssige, og som derfor i Regelen ogsaa foreskrive mindre betydelige Straffe, for det meste kun Bøder. Forfølgningen af disse Overtrædelser sker i Almindel. ogsaa paa en simplere og mere summarisk Maade end Forfølgningen af egentlige Forbrydelser, i Danmark navnlig uden Udstedelse af Actionsordre eller Beskikkelse af Actor og Defensor samt til Dels ved egne Retter. I Norge begynder en Politisag som Regel derved, at Politiet forelægger den paagjældende en Bøde til Vedtagelse. Finder ej Vedtagelse Sted, rejser og forfølger Politiet hele Sagen uden at nogen Forsvarer beskikkes. Dog er det ikke alle P., der forfølges paa den nævnte Maade som Politisager; adskillige forfølges paa samme processuelle Maade som virkelige Forbrydelser, navnlig som Justitssager (s. **Justits**), ligesom omvendt ogsaa enkelte virkelige Forbrydelser forfølges under Formerne for Politisager. For øvrigt kjender den danske og norske Lovgivning ikke blot saadanne offentlige (d. e. af det offentlige til Strafs Idømmelse anlagte) Politisager, men ogsaa private, idet der i mange private Søgsmaal er indført en særegen, fra den, som ellers er foreskreven for civile Sager, afvigende Procesform, der navnlig tilsigter en større Hurtighed og mindre Bekostelighed og i dette Øjemed ogsaa giver Dommeren en vejledende Stilling, som ellers ikke tilkommer ham efter den almindelige Civilproces (s. **Forhandlingsmaximen**). De særegne Domstole, ved hvilke Politisager (baade de offentlige og de private) behandles, kaldes **Politiretter**. Saadanne egne P. findes imidlertid i Kongeriget Danmark ikke i Kjøbstæderne uden for Kjøbenhavn, og i denne Stad er Politiretten den samme Domstol, som behandler alle criminelle Sager (Criminal- og Politiretten); i en Del norske Stiftsstæder ere Overretterne tillige Politiretter og dømme som saadanne i første Instans. I Landjurisdictionerne bestaar P. i Danmark af Underdommeren alene uden Retsskriveren, i Norge af den sædvanlige Underret.

Politik, Læren om Staten, dens Formaal og Formerne for dens Virksomhed. Medens Statsretten omhandler den eller de enkelte Staters givne Forhold, behandler P. Staten i Almindelighed, den tjenligste Ordning og Ledelse af samme. Man taler om indre og ydre P., om Forfatnings- og Forvaltnings-P. og som Underafdelinger af den sidstnævnte om Finans-, Told-, Kolonial-, Kirke-P. o. fl. I Nationaløkonomien bruges jævnlig Udtrykket „Økonomiens P." for at betegne, hvad der hellere burde kaldes „anvendt Økonomi". **Politiker**, Statskyndig; En, der giver sig af med Politik; **politisere**, tale om Statssager (mest som spottende Udtryk). **Politiquerne**, Navn for et Parti i Frankrig, som i Slutn. af Carl IX.s Regering dannedes af maadeholdne katholske Adelsmænd med Kongens yngste Broder, Hertugen af Alençon, i Spidsen, og som vilde gjenoprette den indre Fred ved religiøs Tolerance. De sluttede i dette Øjemed endog Forbund med Huguenotterne og mæglede Religionsfreden 1576. **Politiske Forbrydelser** eller **Forseelser** kaldes de større eller mindre Lovovertrædelser, som indeholde Angreb paa Statens Sikkerhed, dens Forfatning, dens Overhoved eller Regering. Paa Grund af disse Overtrædelsers særegne Charakter er det almindeligt, at Staterne ikke udlevere Personer, der i fremmed Land have begaaet saadanne, til det Land, hvis Love ere blevne overtraadte, selv om de ellers pleje at indlade sig paa Forbryderes Udlevering. Undertiden findes der dog i de om Udlevering af Lovovertrædere afsluttede Tractater optaget en Forpligtelse til ogsaa at udlevere politiske Forbrydere; oftere findes optaget en Bestemmelse om, at Drab af Statens Overhoved i intet Tilfælde skal anses som p. F. I den danske Grundlov er det foreskrevet, at i Sager, der rejse sig af politiske Lovovertrædelser, skulle ligesom i alle

betydeligere criminelle Sager (Misgjerningssager) Røvninger indføres.

„Politiken", dansk Dagblad, s. Hørup.

Politur kalde Snedkerne den til Polering af Træ benyttede Opløsning, næsten altid af Schellak i Spiritus, undertiden med Tilsætning af nogle andre Harpixer. P. bet. overhovedet Glathed, Glans; ogsaa fin Levemaade, belevent Væsen.

Poliziāno, Angelo, egl. Angelus Politiānus, ital. Lærd og Digter, f. 1454, blev allerede som Dreng optagen i Lorenzo dei Medicis Hus og underviist af Marsilius Ficinus og flere lærde Grækere. Sin første Digterberømmelse vandt han ved sine »Stanze per la giostra di Giuliano de' Medici«. Lorenzo gjorde ham til Lærer for sin Søn Piero og maaske for Giovanni (senere Pave Leo X); derefter blev han Professor i græsk og latinsk Literatur i Firenze. Han har oversat Herodian, Epiktets ἐγχειρίδιον, Stykker af Plutarch og Platon, Moschos og Kallimachos og er berømt som ypperlig Latinist (hans Hovedværk er »Pactianæ conjurationis commentariolum«). Hans Stridbarhed og udsvævende Levned skaffede ham mange Fjender, men hans Lærdom hyldedes af Konger og Fyrster. P. er den første, der skriver rigtig smukke italienske Ottaver. Ariost og Tasso have benyttet hans Skildring af Øen Cypern i Partierne om Alcina og Armida. Hans Tragedie »Orfeo« (med Chor efter græsk Mønster) er et af de første italienske Dramaer, der vælger et ikke-bibelsk Emne. D. 24 Sept. 1494. Mähly udgav 1864 hans Biographi.

Polk, Jam. Knox [pohk], nordamerikansk Præsident 1845—49, f. 1795 i Staten Nord-Carolina, blev 1820 Sagfører og 1825 Medlem af Unionens Repræsentanthus, hvor han hørte til Demokraternes Førere. 1827 var han Formand for Udenrigs- og 1829—35 for Finantsudvalget samt 1835—39 for Repræsentanthuset og udfoldede stor Dygtighed. 1839—41 var P. Gouverneur i Tennessee og valgtes 1844 til Unionspræsident, i hvilken Stilling han gjennemførte Texas's Tilknytning, Krigen med Mexico og Oregons Afstaaelse fra England, samt en Frihandelstarif. D. 15 Juni 1849. — Hans Broder, Leonidas P., f. 1806, uddannedes i Westpoint Krigsskole og blev 1827 Artilleriofficer, men forlod snart denne Stilling og studerede Theologi. 1831 blev han præsteviet, 1838 Missionsbiskop i Arkansas og 1841 Biskop i Louisiana, hvor han desuden havde omfattende Plantager med flere Tusende Slaver. Da Borgerkrigen udbrød 1861, indtraadte P. i Sydstatshæren som Brigadegeneral, deltog i Kampene i Tennessee og Kentucky og fulgte 1863 med Hæren til Georgia, hvor han faldt 14 Juni 1864.

Polka, bekjendt moderne Selskabsdans, skal være opfundet c. 1830 i Böhmen og kaldes der Pulka (Halvdel) paa Grund af de deri forekommende Halvtrin. Melodien er i $\frac{2}{4}$ Takt og bestaar af 2 Repriser paa 8 Takter hver og en Trio af samme Omfang.

Polkjæde, s. Fløjel. **Poltraad**, s. Gaze.

Polko, Elise, tysk Forfatterinde, f. 31 Jan. 1823 i Dresden, Søster til den bekjendte Afrikarejsende E. Vogel, røbede tidlig stor musikalsk Begavelse, der udvikledes i Omgang med Mendelssohn og hans Kreds, og optraadte ogsaa 1848 som Operasangerinde i Frankfurt a. M., men opgav af Helbredshensyn snart igjen Theatret og kastede sig efter sit Giftermaal med en Jernbaneembedsmand P. udelukkende over literære Sysler. Hendes talrige Skrifter søge for det meste deres Stof enten i Musikens Verden eller i Kvindernes Liv. Til de mest bekjendte høre „Musikalische Märchen, Phantasien u. Skizzen" (3 Rækker, 1852—72, senere mange Opl.), „Aus der Künstlerwelt" (1858—63), „Erinnerungen an Mendelssohn-Bartholdy" (1868), „Verklungene Akkorde" (Mindeblade, 1868), „Unsere Musikklassiker" (1880), „Schöne Frauen" (biographiske Skizzer, to Rækker, 1865—69), „Erinnerungen an einen Verschollenen" (hendes ovennævnte Broder, 1863), „Neue Novellen" (18 Samlinger, 1861—78), „Plaudereien" (1872) og Romanerne „Ein Frauenleben" (1854), „Faustina Hasse" (1860), „Eine deutsche Fürstin" (1870) og „Umsonst" (1878). Forskjellige af hende udgivne Anthologier, som „Dichtergrüße", „Hausgarten", „Brautstrauß", „Aus der Kinderstube", have fundet stor Udbredelse.

Pollajuōlo, Antonio del, ital. Guldsmed, Maler og Kobberstikker, f. 1429 i Firenze, d. 1498, udførte først flere Metalarbejder, saaledes to pavelige Gravmæler i Rom, men lærte senere Malerkunsten hos sin Broder, Pietro del P., f. 1441, d. 1489 (ell. før 1496). I Uffizigalleriet ere Malerier af Antonio, i S. Miniato ved Firenze et interessant Arbejde af Pietro. — Navnkundigere end disse er Simone del P., ogsaa kaldet S. Cronaca, florentinsk Bygmester, f. 30 Oct. 1457, d. 1508. Han kom i en ung Alder til Rom, hvor han ivrig studerede de antike Monumenter. Efter sin Tilbagekomst til Firenze udførte han flere Arbejder (Kranslisten paa Pal. Strozzi, Sacristiet ved S. Spirito, Kirken S. Francesco al monte osv.), som gav ham et Navn blandt de ypperste Bygmestere af den tidligere Renaissance.

Pŏllen Lycopŏdii, Hexemel, Sporerne af forskjellige Lycopodiaceæ (s. Ulvefod), især L. clavatum, et meget fint, let, gult Pulver, der bruges i Apothekerne til at bestrø Piller med og i Medicinen som Strøpulver mod Hudløshed.

Pollenza, Stad paa Mallorca, 6 M. n. ø. for Palma, med 9,000 J. og betydelig Handel med Vin og Olje.

Pŏllice vĕrso, lat., d. e. med (opad) vendt Tommelfinger, Betegnelse for den Gestus, hvormed Publikum ved de romerske Gladiatorlege, naar en overvunden Gladiator anraabte det om Naade, forlangte, at Sejerherren skulde dræbe ham, hvorimod det ved den modsatte Bevægelse (pollicem premere) benaadede ham.

Pollio, Cajus Asinius, en Romer af plebejisk Slægt, f. 75 f. Chr., tog virksom Del i sin Tids politiske Forhold. Først sluttede han sig til Cæsar, senere til Antonius, blev Consul Aar 40, triumpherede 39 og spillede en indflydelsesrig Rolle som Senator og Retstaler; ogsaa med Videnskaberne, især Historieskrivning og Poesi, beskæftigede han sig; han døde 6 e. Chr. P. øvede en meget

betydelig Indflydelse paa sin Tids literære Forhold og var en fortrolig Ven af flere af denne Periodes berømteste Digtere og Videnskabsmænd. Af hans Værker, hvortil hørte en Skildring af Krigen mellem Cæsar og Pompejus, er intet opbevaret. — Hans Søn, C. Asinius P. med Tilnavnet Gallus, Consul 8 f. Chr., døde 33 Hungersdøden under Tiberius, hvis første Kone Vipsania Agrippina han havde ægtet, efter at hun var bleven skilt fra Tiberius.

Pollok, Rob., engelsk Digter, f. 1799 i Grevskabet Renfrew i Skotland, studerede Theologi i Glasgow, hvor han udgav nogle Prosafortællinger, »Tales of the Covenanters«. Hans nervøs-irritable Constitution kunde ikke taale de anstrængende Studier, og han blev 1827 angrebet af Brystsyge. Dog fuldendte han sit Digt »The Course of Time«, der vakte Begejstring i de orthodox-calvinistiske Kredse, og som navnlig udmærker sig ved glimrende Billedpragt; man mærker Paavirkning af Milton, Young og Cowper. Hans Venner skaffede ham Midler til en Rejse til Italien, men han naaede kun til Southampton, hvor han døde 1827.

Pollutiōn, egtl. Besmittelse, Besudling, betegner navnlig den uvilkaarlige Sædudgydelse i Søvne.

Pōllux, s. Dioskurerne. P. (β geminorum), Stjærne af 2den Størrelse i Stjærnebilledet Tvillingerne i Dyrekredsen.

Pōllux, Jul., græsk Grammatiker og Lexikograph fra Naukratis i Ægypten, levede under Antoninerne som Lærer i Athen. Han er Forfatter til et Onomastikon i 10 Bøger, en efter Indholdet ordnet Samling af Synonymer.

Pōlo, Gil, spansk Digter, f. i Midten af det 16de Aarh. i Valencia, var Professor i Græsk i denne Stad og er mest bekjendt som Fortsætter af Portugiseren Montemayors Roman »Diana enamorada«. P.s Værk er en Blanding af Prosa og Vers. Især udmærke hans »Quintillas« sig ved deres skjønne, bløde og klare Form. Den mest berømte Episode af Digtet er »Canto del Turia«, hvori han besynger Digterne, der ere fødte i hans Fædrestad Valencia. Hans juridiske Skrifter »De origine et progressu juris Romani« etc., »Schola juris« og »Recitationes scholasticæ« nyde endnu Anseelse i Spanien.

Pōlo, Marco, en Venezianer, f. 1254, som tillige med sin Fader, Nicolo P., og sin Farbroder, Maffeo P., 1271 rejste til Tatarkhanen Kublaj, for hvem han gjorde flere Rejser i China, vendte 1295 tilbage og døde 1323 i Venezia. P. har den Fortjeneste først at have givet Europa Oplysninger om det indre Asien paa en Tid, da Rejser derhen yderst sjælden foretoges; Troværdigheden af hans Beretninger er i den nyere Tid bleven constateret. Den første Udg. af hans Rejsebeskrivelse udkom i Venezia 1496 og findes aftrykt i Ramusios »Navigazioni e viaggi« (1559); nyere Udg. besørgede Franskmanden Pauthier (1865) og Englænderen Yule (1871); 1882 udgav Nordenskiöld »Le livre de Marco P. Facsimile d'un manuscrit du 14e siècle, conservé à la bibliothèque royale de Stockholm«.

Polonaise, fr. [nǟhs], ital. Polacca, en polsk Nationaldans af alvorlig, ridderlig Charakter, som endnu i forr. Aarh. var en yndet Selskabsdans. Musiken dertil er i ¾ Takt og bestod oprindelig kun af 2 Repriser paa 8—12 Takter hver, men senere tilføjede man en Trio paa 2 Repriser. Alle Repriser begynde paa Nedtakt. En Synkope, som falder paa den anden Halvdel af den første Taktdel, og som yderligere markeres ved Accompagnementsfiguren (en Ottendedel, 2 Sextendedele og 4 Ottendedele), giver Musiken en vis rhythmisk Ejendommelighed. Dertil kommer desuden, at Cæsurerne i Sætningerne altid falde paa let Taktid. I udvidet Form benyttes P. til et større Musikstykke, der undertiden kaldes »Alla Polacca« for at antyde, at det kun efterligner Polonaisestilens væsentlige Ejendommeligheder.

Polonceau, Antoine Remi [longsō], fransk Ingenieur, f. 1778, d. 1847, har Fortjenester af Vejbygningen (Tromling), Anvendelsen af Béton til Vandbygningsarbejder osv., men er særlig bekjendt i Brobygningen, hvor han indførte nye Principer. Han byggede Carrouselbroen over Seinen i Paris (1834) og anvendte her rørdannede Dragere af Støbejærn. Denne Bro har tjent til Mønster for flere andre.

Polōnskij, Jakov Petrovitsch, russisk Digter, f. 1820, studerede Jura i Moskva, blev Medredacteur af Regeringsbladet i Tiflis og 1860 ansat ved Censuren for udenlandsk Literatur i St. Petersborg. Digtsamlinger af ham udkom fra 1844, siden Fortællinger og Dramaet „Lys og Skygge". Resignation og mild Følelse ere hans Hovedstemninger; han er tit uklar i Tanken og usikker i Formen. P. stod i stadig Brevvexling med Turgenjev.

Pōlos fra Agrigent, Sophist, Discipel af Gorgias, optraadte som Lærer i Rhetorik. I Følge Platon saa P. Idealet i den uindskrænkede Herskermagt, selv om den var erhvervet ved de skjændigste Midler; han kjender ingen lykkeligere end Perserkongen eller den makedoniske Archelaos.

Polōtsk, Stad i det russiske Gouv. Vitebsk ved Floden Düna, 13 M. v. n. v. for Vitebsk. 19,000 I., hvoriblandt mange Jøder. Bispesæde. Cadetinstitut. Livlig Handel. Mindesmærke for de i Felttoget 1812 faldne.

Polska, svensk Dansemelodi i ¾ Takt med livlig Bevægelse. Som et af de mest charakteristiske Exemplarer kan »Neckens P.« nævnes.

Polske Legiōn, Navn for Afdelinger af udvandrede Polakker, som oprettedes 1796 i Milano af Dombrowski og i Straßburg af Kniaziewicz, og som kæmpede med Udmærkelse i Italien i fransk Tjeneste 1798—1800. Den sidstnævnte sendtes 1802 til Haiti og gik til Grunde her; den første udvikledes 1806 til to Divisioner og kæmpede endnu 1809 under Dombrowski, 1812—13 under Poniatowski. 1854 dannedes en p. L. i engelsk Tjeneste, som kæmpede paa Krim, og 1870 en anden i Frankrig, hørende til Garibaldis Corps.

Polske Tronfølgekrig udbrød ved Kong August II.s Død 1733, da baade hans Søn August, Kurfyrste af Sachsen, og Stanislaus Leszczynski, en polsk Adelsmand, som en Gang tidligere af Carl XII var bleven gjort til Konge i Polen, optraadte som Troncandidater. Au-

gust understøttedes af Rusland og Østerrig, Stanislaus af sin Svigersøn, den franske Konge Ludvig XV, samt af Spanien og Sardinien. Stanislaus fik kun ubetydelig Hjælp fra Frankrig, som den Gang styredes af Fleury, og maatte derfor forlade Polen; i Italien erobrede Franskmændene og Spanierne derimod Milano, Neapel og Sicilien. Ved Freden i Wien 1735 blev August III erkjendt for Konge i Polen; Stanislaus Leszczynski fik Lothringen (hvis Hertug fik Løfte paa Toscana); den spanske Prins Carl fik af Østerrig Neapel og Sicilien som et eget Kongerige, hvorimod Kejseren fik dennes Hertugdømme Parma og Piacenza.

Polskpas, Navn paa et nu ikke meget brugeligt Kortspil.

Poltava ell. Pultava, 1) Gouvernem. i det sydlige Rusland, omgivet af Gouv. Tschernigov, Kursk, Charkov, Jekaterinoslav, Cherson og Kijev. 906 □ M. med 2,474,000 J. (1882). Det er et frugtbart Sletteland med Hældning mod S. V. mod Floden Dnjepr, der danner Grænsen mod Kijev og Cherson og fra P. optager en Mængde Smaafloder, blandt hvilke Sula, Psiol, Vorskla og Orel ere de betydeligste. P. er et af Ruslands bedste Korndistricter og udfører en stor Mængde Hvede og andre Kornsorter. Her tillægges desuden meget og fortrinligt Hornkvæg, samt en Mængde smaa, men kraftige Heste. Industrien er temmelig udviklet, navnlig Uld- og Linnedmanufakturer, Garverier og Brændevinsbrænderier. 2) Hovedstad i Gouv. P. ved Floden Vorskla, 96 M. s. s. v. for Moskva. 41,000 J. (1882). Bispesæde. Gaderne ere lige og brede, men de fleste Huse ere af Træ. Garverier, Brændevinsbrænderier og livlig Handel. — Peter d. store vandt her 8 Juli 1709 en stor Sejer over Carl XII. En Høj med et Trækors betegner Slagmarken.

Poltinnik ell. Poltina, russisk Sølvmønt, lig ½ Rubel ell. 50 Kopek, af Værdi lig 1 Krone 44 Øre.

Poltron, fr. [trõng], Kujon, Kryster, skal hidrøre fra lat. pollex troncatus (afskaaren Tommelfinger), idet de unge Mennesker hos Romerne, der ikke havde Mod til at føre Vaaben, skar Tommelfingeren af for ikke at komme til at gaa i Krig. Det staar dog maaske snarere i Forbindelse med det tyske Polster, Pude.

Polusmina, russisk Kornmaal, lig 3 danske Skjæpper.

Polupud, russisk Vægt, lig ½ Pud ell. 16,380 danske Pund.

Polüschka, russisk Bronzemønt, lig ¼ Kopek.

Polutschetverik, russisk Kornmaal, lig 3 danske Fjerdingkar.

Poly (af gr. πολύς, megen) i Sammensætn. bet. megen, mange; s. fl. følg. A.

Polyandri, en Kones Ægteskab med flere Mænd paa én Gang (finder Sted i Tibet); jvfr. Polygami.

Polybios, græsk Historieskriver, Søn af Lykortas, f. c. 203 f. Chr. i Megalopolis i Arkadien, søgte at hævde sit Fædrelands Uafhængighed lige over for Romerne, kom 166 som Gissel til Rom og sendtes først efter lang Tids Forløb tilbage til sit Fædreland, hvor han døde 122. Han er Forfatter af et udmærket historisk Værk i 40 Bøger, hvori han efter som Indledning at have skildret den første puniske Krig og de nærmeste Begivenheder fortalte Universalhistorien fra 220—168. Heraf have vi de 5 første Bøger, der gaa til 206, fuldstændig, af de andre betydelige Brudstykker.

Polychroit, Safranin, Crocin, det gulrøde Farvestof i Safran.

Polychromi, Bygningers og Sculpturers Udsmykning med flere Farver — et Princip, der fulgtes ikke alene under den ældre Civilisation i Oldtiden, hos Ægyptere, Phønikere o. fl., men ogsaa af Grækere og Romere, selv i Kunstens mest blomstrende Periode. I Middelalderen gjenfinder man en lignende Anvendelse af Farver og Forgyldning ved Bygninger og Billedhuggerværker. Ved den antike Kunsts Fornyelse forkastede man af Ubekjendtskab med Forholdene P., medens man nu, da senere Undersøgelser have stadfæstet dens Anvendelse i Kunstens bedste Tid, ogsaa har prøvet at benytte den paa ny, med mest Held ved Bygninger, saaledes Bindesbøll ved Thorvaldsens Museum. Et smukt Forsøg paa at gjengive P.s Virkninger i Oldtidens Bygninger er foretaget af Prof. L. Fenger i „Dorische Polychromie" (1886). I Billedhuggerkunsten er der kun gjort spredte Forsøg paa at anvende P., og den synes vanskeligere at kunne trænge igjennem. Det er heller ikke absolut givet, at P. stemmer med den hele moderne Kunstanskuelse, selv om Oldtidens fornemste Mestere beholdt den som en Erindring fra en tidligere Kunstperiode.

Polycystiner, s. Rhizopoder.

Polydeukes, s. Dioskurerne.

Polydöros, Priamos's yngste Søn, blev dræbt af Achilleus. Efter Euripides's „Hekabe" blev han af sin Moder Hekabe sendt til den thrakiske Konge Polymestor, der efter Trojas Fald lod ham myrde; Hekabe hævnede sig paa Polymestor ved at udstikke hans Øjne og dræbe hans Børn.

Polyëder, Flerplanslegeme (s. d. A.).

Polygami, Ægteskab med flere ad Gangen, saa vel fra Mandens som Konens Side, dog mest i første Betydn., saa at det er d. s. s. Polygyni, Flerkoneri, medens man i sidste Bet. bruger Polyandri; Modsn. Monogami.

Polyglötte, d. e. en Bog paa flere Sprog, bruges navnlig om Udgaver af den hellige Skrift, Polyglotbibler, i hvilke flere Oversættelser ere stillede sammen med Grundtexten, hver i sin Colonne. Den første større P. var den complutensiske, foranstaltet paa Bekostning og under Tilsyn af Cardinal Ximenes, udarbejdet af de berømteste Lærde i Spanien paa den Tid og trykt i Alcala de Henares (Romernes Complutum) 1513—17, men først offentliggjort 1522 i Følge særlig Tilladelse af Pave Leo X (6 Foliobd.). Den antwerpenske P. er trykt paa Kong Philip II.s Bekostning 1569—72 (8 Foliobd.). Pariser-P., den eleganteste udstyrede, men i videnskabelig Henseende ringeste af dem alle, blev trykt 1629—45 (10 Bd.). Londoner-P. er den mest udbredte og i videnskabelig Henseende den vigtigste; den blev foranstaltet af Brian Walton, senere Biskop af Chester, og fuldendt 1657 (6 Foliobd.). — Af „Fadervor" er der udkommet

en Mængde P., f. Ex. en af Chamberlayne (1715) i 150 Sprog.

Polygnōtos fra Thasos, græsk Maler og den første Mester i Tetrachromer (Billeder udførte med 4 Farver), er især berømt af sine Malerier i Poikilen i Athen og af sine to store Billeder i Leschen i Delphi, forestillende Trojas Erobring og Odysseus i Underverdenen. Hans Levetid falder mellem den 79de og 90de Olympiade (c. 480—430 f. Chr.).

Polygōn, d. s. s. Mangekant. **Polygonāltal**, s. Figurtal. **Polygōnmur**, d. s. s. Kyklopmur.

Polygynī, s. Polygami.

Polyhistor, En, som er kyndig i mange Fag eller Videnskaber.

Polyhymnia ell. **Polymnia**, en af Muserne, nævnes som Lyrens Opfinder og var Gudinde for den alvorligere, religiøse Lyrik.

Polykarp, en af de 5 apostoliske Fædre, Discipel af Apostlen Johannes, var Biskop i Smyrna, indtil han led Martyrdøden paa Baalet c. 156, fordi „han ikke vilde forbande den Herre, som han havde tjent i 86 Aar, og som i den Tid aldrig havde gjort ham andet end godt". Endnu paa Baalet jublede han over, at Gud havde anset ham værdig til Martyrkronen. Der haves af ham et Brev til Menigheden i Philippi, hvis Ægthed i nyere Tid er bleven omtvistet, men, som det synes, uden Grund. Mindedag 26 Jan.

Polyklētos hed flere Kunstnere i Oldtiden. Den ældre P. fra Argos synes at være den egentlige berømte Mester i Billedhuggerkunsten, som var Elev af Agelados og lidt yngre Samtidig med Phidias, og hvis kolossale Hera i Guld og Elfenben efter nogles Mening endog overgik Phidias's Athene. Juno-Busten i Villa Ludovisi i Rom holdes for at stamme fra dette Forbillede. Han udførte mest Ynglingeskikkelser, hvoraf endog én, en Lansebærer, blev gjort til Kanon for det skjønne Menneskelegemes Forhold. En anden formodes at være naaet til vor Tid i „Diadumenos", Ynglingen, der lægger et Bind om Hovedet. Denne P. skal ogsaa have været Architekt og Kunstforfatter. Hans Virksomhed falder mellem den 82de og 92de Olympiade (c. 450—410 f. Chr.). Hans Sønner vare ogsaa Billedhuggere og deres Faders Lærlinger, medens den yngre P. var en Lærling af Naukydes.

Polykrates herskede som Tyran paa Øen Samos i det 6te Aarh. f. Chr. til 522, da den persiske Satrap Orøtes lokkede ham over til Fastlandet og lod ham korsfæste. Ved hans prægtige Hof levede Anakreon. Herodots Fortælling om P.s altfor store Lykke er bekjendt fra Schillers Ballade „Der Ring des P." Den gaar ud paa, at Kong Amasis, forbavset over hans Held, opfordrer ham til at bringe Erinnyerne et Offer; P. kaster da sin Ring i Havet, men faar den næste Dag tilbage i en Fisk, der bringes ham som Gave; Amasis, der derfor frygter et Omslag i P.s Skæbne, opsiger ham Venskabet for ikke senere at behøve at sørge over en Vens Skæbne. Kort efter bliver P. dræbt.

Polymerī, s. Isomeri.

Polymorphī, den Egenskab hos visse Stoffer at kunne krystallisere i flere (dog sjælden flere end to, jvfr. Dimorphi) forskjellige Krystalformer.

Polynēsien, s. Australien.

Polynīkes, Søn af Ødipus og Jokaste, blev fordrevet af sin Broder Eteokles, i Fællesskab med hvem han skulde herske over Theben; han søgte Hjælp hos sin Svigerfader Adrastos og andre peloponnesiske Fyrster, der foretog det berømte Tog mod Theben, under hvilket de to Brødre faldt i Tvekamp for hinandens Haand.

Polynōmium, et Udtryk, dannet ved Addition af Størrelser, der ere angivne ved almindelige Størrelsetegn; disse kaldes P.s Led, og efter deres Antal hedder P. toleddet (Binom, f. Ex. $a + b$), treleddet (Trinom, f. Ex. $x^2 + 2ax + b$) osv. I Modsætning hertil bet. Monom en enkeltleddet Størrelse, f. Ex. $2ax$. For øvrigt er Leddenes Antal afhængigt af den vilkaarlige Maade, hvorpaa Størrelsen skrives, saa at f. Ex. Trinomiet $x^2 + 2ax + b$ ved at omskrives til $x(x + 2a) + b$ ændres til et Binom.

Polyp, mangefodet eller mangearmet, anvendtes i Oldtiden om Blæksprutterne; derfra skriver sig den franske Benævnelse »poulpe« for disse Dyr og Fortællingerne om store „Polyper", der bo i Klippehuler paa Havbunden og gribe Svømmeren med deres lange Arme osv. I den nyere Tid forstaar man ved P. alle saadanne smaa Havdyr, hvis Mund er omgiven af talrige Fangarme, og som danne Kolonier (s. Kolonidyr), altsaa Goplepolyper (s. Gopler), Mosdyr og Koraldyr.

Polyp, i Lægevidensk. en Svulst, der sidder paa en smal Stilk, undertiden endog har flere Stilke, hvorved den i det ydre kan have en fjern Lighed med Polypdyrene; heraf Navnet, der altsaa kun er hentet fra den ydre Form, medens P.s indre Bygning kan være meget forskjellig. Fortrinsvis bruges Benævnelsen P. dog om visse blødere (Slimpolyper) eller haardere (fibrøse P.), stilkede Svulster, der jævnlig udvoxe fra Næsens, Svælgets og Livmoderens Slimhinde, og som, naar de blive store, kunne foranledige forskjellige, endog betydelige Ulemper, hvorfor de i saa Fald maa fjærnes ved Operation, enten Afrivning med en Polyptang eller Afbinding osv.

Polyphēmos, en af Kykloperne, Søn af Poseidon og Nymphen Thoosa; han skildres af Homer som en enøjet Kæmpe, der fortærede flere af Odysseus's Staldbrødre paa Hjemfarten fra Troja, hvorover Odysseus hævnede sig ved at gjennembore Kyklopens Øje med en spids Stav.

Polyphōn, **Polyphonī**, s. Homophon.

Polysperchon, en af Alexander d. stores Feltherrer, blev af Antipatros ved hans Død 319 f. Chr. udnævnt til Rigsforstander og Statholder i Makedonien. Han optraadte som Kongehusets Forsvarer, men kunde ikke hævde sin Myndighed lige over for Antipatros's Søn Kassandros, og under de i de følgende Aar herskende Stridigheder imellem Alexanders Feltherrer spillede han en meget underordnet Rolle. Han døde c. 300.

Polytechnisk Læreanstalt. Efter at de reale Videnskaber havde naaet en saadan Udvikling og Anvendelse for det praktiske Liv, at det fra

Statens Side maatte være vigtigt at fremme deres Studium, har man ikke nøjedes med at skaffe den ved Universitetet studerende Ungdom nogen Undervisning deri, men stræbt ved Oprettelse af egne Anstalter at udbrede dem i en videre Kreds og med praktiske Formaal for Øje. De p. L., som efterhaanden oprettedes, ere imidlertid indbyrdes en Del forskjellige, saa vel hvad Øjemedet som hvad de meddelte Kundskabers Omfang angaar. Ældst er École polytechnique i Paris, stiftet 1795, men oftere omorganiseret. Den er beregnet paa Statstjenesten og svarer nogenlunde til vor forrige militære Højskole, hvorimod École centrale des arts et métiers er bestemt for den private Industri. I Tyskland og adskillige andre Lande findes mange p. L. under forskjellige Navne og dannende en Række højere Industriskoler, der i Fordringerne ved Elevernes Optagelse, Studietiden og den meddelte Kundskabsmasse gaa uden skarp Afgrænsning lige fra de egentlige Gewerbeschulen (Gewerbeinstitut, Gewerbeakademie) op til Niveau med Universiteterne. Til den sidste Klasse maa vor p. L. henregnes. Den stiftedes 1829 ved H. C. Ørsteds Indflydelse og ledebes af ham indtil hans Død 1851. Den optager efter en Prøve i Mathematik „Examinander" og forbereder dem til Candidatexamen. Længe var der kun to Maal for Studiet: mechanisk og chemisk Examen („anvendt Naturvidenskab"), men 1858 oprettedes tillige et Cursus for Civilingenieurer, der nu er stærkest besøgt. Antallet af Examinander og Candidater er stærkt tiltaget, navnlig i de senere Aar; men Tallet paa dem vilde dog kun give en højst mangelfuld Forestilling om p. L.s Virksomhed. Mange Examinander gaa ud i det praktiske Liv uden Examen; nogle Elever underkaste sig Partialexamen i den for dem vigtigste Retning, og saare mange deltage i Undervisningen uden at blive Examinander; navnlig vare de chemiske Laboratorier, indtil Universitetets Laboratorium oprettedes, og Tegnestuerne bestandig overfyldte trods gjentagne Udvidelser. Endelig maa erindres, at p. L. indtil 1858 havde Værksteder navnlig for physisk Instrumentmageri; de oprettedes oprindelig for Examinanderne, der dog aldrig fik Tid til at benytte dem; derpaa indrettedes der et eget Hold af Værkstedselever, der for en stor Del senere bleve Examinander og havde stor Nytte af dette praktiske Grundlag; og disse Værksteder indtog en udmærket Plads blandt Etablissementer i den Retning. Læreanstalten har fra sin Oprettelse haft Locale i to forhenværende Professorgaarde i Studiestræde og St. Pederstræde; nu (1888) er en ny Bygning, hvori den vil kunne finde sine berettigede Krav tilfredsstillede, under Opførelse i Sølvgades Forlængelse ved Farimagsgade.

Polythalămia, s. Rhizopoder.

Polytheisme, mods. Monotheisme, betegner i Almindel. d. s. s. Afgudsdyrkelse, Hedenskab, Ethnicisme og bestaar i Tilbedelse af mange Guder (Afguder), idet Naturkræfterne og de sædelige Magter personificeres og betragtes som Guddomme. I sine laveste Former nærmer P. sig til Fetischismen (s. d. A.).

Polyuri, Polydipsi, en Sygdom, der staar Sukkersygen meget nær og derfor ogsaa kaldes Diabetes insipidus. Den viser sig ligesom Sukkersygen ved en betydelig Forøgelse af Urinafsondringen og dermed følgende uudslukkelig Tørst, men Urinen, der er tynd, næsten farveløs, indeholder ikke Sukker eller noget andet fremmed Stof. P. er oftest en meget langvarig Sygdom og medfører Afmagring og Afkræftelse, forskjellige nervøse Tilfælde og træg Aabning, men er ikke saa livsfarlig som Sukkersygen.

Polyxĕne, Datter af Priamos og Hekabe, blev efter Trojas Erobring ofret af Neoptolemos paa Achilleus's Grav.

Polyzonállinse, en sammensat Linse, som bestaar af flere concentriske Ringe, der ere slebne saaledes, at deres Brændpunkter alle falde paa ét Sted. Den er opfunden af Fresnel og har en meget udbredt Anvendelse ved Linsefyr. P. bruges ogsaa som Brændglas.

Polyænos, græsk Rhetor fra Makedonien omtr. i Midten af det 2det Aarh. e. Chr., har skrevet »Strategemata«, et Værk, der handler om forskjellige Anvendelser af List og snilde Paafund i Krigen.

Pomāde (fr. pommade) er et omhyggelig renset og parfumeret Fedtstof. Til bløde P. anvendes især Svinefedt, til haarde Oxetælle. Fedtstoffet maa ved Ophedning med Alun og Kogsalt og derpaa følgende møjsommelig Udvaskning med Vand befris for alle fremmede Bestanddele og især for ethvert Spor af Fedtlugt. Undertiden tilsættes Oxemarv, Vox, Paraffin o. fl. lignende Stoffer, som ligeledes maa være absolut lugtfrie. Parfumen tilsættes i Form af flygtige Olier; men til de fineste franske P. anvendes den saakaldte Enfleurage, en Fremgangsmaade, hvorved man bringer selve de vellugtende Plantedele, især altsaa Blomster, ned i Fedtstoffet, som herved optager den aldeles uforandrede Blomsterduft. Især i Sydfrankrig beror en meget stor Industri herpaa.

Pomard [mähr], Landsby i det franske Dep. Côte d'Or, 6 M. s. s. v. for Dijon, berømt for sin fortrinlige Bourgognevin.

Pomāre, s. Tahiti.

Pombāl [pong], Stad i den portugisiske Prov. Estremadura, 20 M. n. n. ø. for Lissabon 4,000 J. Slot.

Pombāl, Sebast. José de Carvalho, Marquis af [s. o.], portugisisk Statsmand, f. 13 Maj 1699, Søn af en simpel Adelsmand Carvalho, blev 1739 Affending i London og 1745 i Wien, hvor han ægtede en Nièce af den østerrigske General Daun. Derved vandt han særlig Yndest hos Johan V.s Dronning Marie (Datter af Leopold I) og blev 1750 under hendes Søn Johan VI Udenrigs- og 1756 Førsteminister samt Greve af Oeyras, 1770 Marquis af P. Som en Hovedrepræsentant for det 18de Aarh.s oplyste Enevælde stræbte P. at gjennemføre Forbedringer i Lovgivning og Forvaltning, at ophjælpe Landbrug og Værkslid, at frigjøre Handelen fra den trykkende Afhængighed af England og at fremme Oplysningen ved Skoler, men fremfor alt at knække Præsteskabets Indflydelse og at indskrænke Adelens Forrettigheder. P. paadrog sig derved mange Fjender, og det menige Folk var ikke fornøjet med den

strænge Orden, han haandhævede, især da han tit gik voldsomt til Værks med sine Reformer. Da en Sammensværgelse af høje Adelsmænd opdagedes 1758, fik P. en god Lejlighed til at knuse sine Modstandere; Hovedmændene, Hertugen af Aveiro og Marquien af Tavora, henrettedes paa en grusom Maade; og Jesuiterne, hvis Rænker truede Statens Sikkerhed, og hvis Medskyld i Sammensværgelsen man troede at spore, bleve 1759 landsforviste; en enkelt blev brændt 1761 efter tre Aars Fangsel. Fremdeles indskrænkedes Inqvisitionen, og den pavelige Nuntius blev 1760 ført ud af Landet. Da Portugal 1762 kom i Krig med Spanien og Frankrig, indkaldte P. en tysk Feltherre, Grev Vilhelm af Schaumburg-Lippe, til at ordne Hæren og vise under Krigen en Kraft, som Portugal ikke havde kjendt i 2—300 Aar. Ved Johan VI.s Død i Marts 1777 blev P. fjærnet fra Regeringen; Tiltale blev rejst imod ham for Dødsdommene 1758, og skjønt han godtgjorde Vedkommendes Skyld, blev han dog dømt, men benaadedes 1781 med Forvisning fra Hoffet. D. 8 Maj 1782 i Pombal.

Pomègues [māhg], en lille Ø i Middelhavet ved Kysten af det franske Dep. Rhônemundingerne, 1 M. s. v. for Marseille, med Quarantæneetablissement.

Pomerāns, s. Orangefamilien. **Pomeransblomstolje**, s. Neroli. **Pomeransskalolje**, en flygtig Olje af behagelig Lugt, der faas af Pomeransens Frugtskal og bruges som Parfume.

Pomerānsfugl (Charadrius morinellus), Brokfugleart med graabrun Ryg og Brystet (i Vaardragten) rustrødt med en stor, sort Plet paa Midten, bebor om Sommeren Asiens og Nordeuropas Fjældegne og kommer paa Gjennemtræk Foraar og Efteraar til Danmark, især Jylland.

Pomerānus, s. Bugenhagen.

Pomerellen (Pomerania parva, Lille-Pommern) hed fordum den Landstrækning af det nuvær. Vestpreussen, som ligger imellem Weichsel, Pommern, Storhertugd. Posen og Østersøen, og som indtil Polens første Deling 1772 var en Del af dette Rige.

Pommern, en af Kongeriget Preussens gamle Provinser, strækker sig langs Østersøens Sydkyst, omgiven af Storhertugdømmerne Mecklenburg og de preussiske Prov. Brandenburg og Vestpreussen. 547 □ M. med 1,506,000 J. (1885), hvoraf c. 1 pCt. Katholiker og næsten lige saa mange Jøder. P. hører til den nordtyske Slette; dets Hovedflod er Oder, som deler det i Forpommern, vest for, og Bagpommern, øst for Oder; andre Floder ere fra V. mod Ø. Peene og Ücker, der falde i Stettiner-Haff, og Rega, Persante, Wipper, Stolpe og Leba, der falde i Østersøen. Kystlandet er fladt og sandet med talrige Kystsøer, af hvilke den største er Stettiner-Haff, der ved Øerne Usedom og Wollin skilles fra Østersøen. I Provinsens nordvestl. Del dannes et mindre Haff af Halvøen Dars og Øen Zingst; det optager Floden Recknitz, der danner Grænsen mod Mecklenburg. Til Provinsen hører Øen Rügen i Østersøen. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv; de vigtigste Sædarter ere Hvede, Rug og Boghvede. Omtrent ⅛ af Arealet er Skovland. Industrien er kun af Betydning i Hovedstaden Stettin, der tillige er en vigtig Handelsstad. — P. (Pomerania) udgjorde tidlig i Middelalderen en Hoveddel af det gamle vendiske Kongerige; Navnet bet. Landet ved Havet (det slav. po-morje, ligesom muligvis Femern af v-morje, Landet i Havet). Paa Carl d. stores Tid nævnes Wilzerne som det herskende Folk. Fra 1062 havde P. sine egne Fyrster, der 1181 fik Hertugtitel, og som hvis Stamfader nævnes Svantibor; Slægten delte sig tidlig i flere Linjer, navnlig i Hovedlinjerne Stettin og Wolgast. I det 12te Aarh. indførtes Christendommen. Den første Hertug Bugislav I er bekjendt for sit fjendtlige Forhold til Danmark, hvortil han æggedes af Kejser Frederik Barbarossa i Begyndelsen af Knud VI.s Regering, men blev overvundet af Absalon 1184, hvorved han nødtes til at erkjende den danske Konges Lenshøjhed (d. 1187). Danmark har faaet 8 Dronninger af denne slaviske Fyrsteslægt, nemlig begge Christoffernes Ægtefæller, Margrete Sprænghest, Datter af Hert. Sambor og Moder til Erik Glipping, og Euphemia, Moder til Valdemar Atterdag, samt Frederik I.s Dronning Sophie, Datter af Hert. Bugislav X d. store og Moder til de slesvig-holstenske Hertuger, Hans d. ældre og Adolf; og Huset har givet de tre forenede nordiske Riger en Konge, Erik af P. (d. 1459). Under Trediveaarskrigen uddøde Hertugslægten med Bugislav XIV 1637, og P. skulde nu i Følge et Arveforlig tilfalde Brandenburg, men da det holdtes besat af de svenske, maatte B. ved den westfalske Fred lade sig nøje med Bag-P., medens Sverige fik For-P. Ved Freden i Stockholm 1720 maatte Sverige afstaa det meste af For-P. med Øerne Usedom og Wollin til Preussen (Brandenburg), som ved en Byttetractat af 4 Juni 1815 med Danmark ogsaa fik Resten, det Stykke mellem Mecklenburg, Østersøen og Floden Peene tillige med Øen Rügen, mod Lauenborg og en Sum Penge, da Danmark Aaret i Forvejen havde faaet dette saakaldte „Svensk-P." af Wienercongressen som en Erstatning for Tabet af Norge. Siden 1815 udgjør altsaa hele P. samlet en Provins af Kongeriget Preussen.

Pommier, Amédée [miē], fransk Digter, f. 1804 i Lyon, leverede først Oversættelser af latinske Klassikere, sluttede sig derpaa til den romantiske Bevægelse og fik Prisen ved Jeux floraux for sit Digt »L'expédition de Russie« (1827) og udgav senere forskjellige Digtsamlinger, hvori hans stærke Higen efter Originalitet ofte forleder ham til en manieret Overdrivelse i Billederne og en søgt Diction. Hans strænge Katholicisme viser sig i Digtet »L'enfer« (1853), hans humoristiske Ejendommelighed i Digte som »Colifichets et jeux de rime« (1860) og »Paris« (1866). D. 1877.

Pomologi (af lat. pomum, Træfrugt), i videre Bet. den Videnskab, der omhandler de spiselige Frugters Naturhistorie; i snævrere den, der beskæftiger sig med at bestemme og adskille de forskjellige Frugtsorter. Den deler sig i den beskrivende og den anvendte P. Den første giver en Charakteristik af hver enkelt af

de forskjellige Sorter, baade af Træerne og af Frugterne, og slutter sig nærmest til Botaniken, men har dog sit eget System og tager Hensyn til andre Egenskaber hos Frugterne end denne. Den sidste lærer at tiltrække og dyrke Frugttræer, at plukke og benytte Frugterne.

Pomōna, en fra Latium stammende Gudinde, gift med Vertumnus, var Gudinde for Havefrugterne og havde i Rom sin egen Præst (flamen Pomonalis); hun fremstilles med en med Frugter fyldt Kurv paa Skjødet, en Frugtkrans om Hovedet og en Havekniv i Haanden.

Pomōna, s. Ørknøerne.

Pomp, Pragt, især ved Festoptog; **pompøs**, højtidelig, pragtfuld.

Pompadour [pongpadūhr], Landsby i det franske Dep. Corrèze, 5 M. v. n. v. for Tulle, med Stutteri og et prægtigt Slot, som Ludvig XV skjænkede sin nedenf. omtalte Maitresse, der herefter fik Navnet Marquise af P.

Pompadour, J. Antoinette, Marquise af [s. o.], Ludvig XV.s Frille, f. 29 Dec. 1721, hed oprindelig Poisson, idet hendes foregivne Fader var en underordnet Leverandeur ved Navn P., medens hendes Moder stod i Forhold til en Generalforpagter Le Normand. Denne gav hende en udmærket Uddannelse i alle selskabelige Færdigheder og giftede hende 1741 med sin Neven, en Finansforpagter Le Normand d'Étiolles. Allerede som Barn var det blevet hende spaaet, at hun skulde blive Kongens Frille, og opmuntret af sin Moder lagde hun tidlig an paa at tildrage sig Ludvig XV.s Opmærksomhed. I Febr. 1745 vandt hun hans Gunst, fulgte ham forklædt som Musketer paa Felttoget til Flandern, blev skilt fra sin Mand og i Sept. s. A. fremstillet ved Hoffet som Marquise de P. Hun viste stor Omhu og Klogt i at adsprede Ludvig XV.s uophørlige Kjedsomhed ved Fester, Rejser og alskens Overraskelser; paa denne Maade vedligeholdt hun sin Indflydelse lige til sin Død, styrtede og indsatte Ministre (fjærnede 1749 Maurepas, 1757 d'Argenson, samt fik Choiseul udnævnt 1758), udvirkede Freden i Aachen 1748 og Syvaarskrigen 1756, som Følge af Frederik II.s Haan og Marie Theresias Smiger; hun havde væsentlig Skyld i Krigens uheldige Gang, idet hun fjærnede d'Estrées og satte Soubise og andre Yndlinge i Stedet. Hun viste stor Interesse for Literatur og Kunst, beskyttede Voltaire og Encyklopædisterne og lod med store Bekostninger Kunstnere udsmykke hendes Slotte; en egen Stil i Møbler bærer hendes Navn. Hendes Pragt og Ødselhed regnes at have kostet Frankrig 40 Mill. Frc.s, og hun trøstede Ludvig XV med de bekjendte Ord: »Après nous le déluge«. Den vanærende Fred 1763 paadrog hende et almindeligt Had, og da hun døde 14 Apr. 1764, var Kongen aldeles ligegyldig derved. Hendes Ægtefælle døde først 1799, omtr. 80 Aar gl. De »Mémoires« og »Lettres«, der ere udkomne under hendes Navn, tilskrives den yngre Crébillon; Malassis har 1878 offentliggjort »Correspondance de Madame de P.«

Pompēji, i Oldtiden en blomstrende By i Campanien i Syditalien, anlagt i det 6te Aarh. f. Chr. af Italere paa en lille Lavahøj, som var bleven dannet ved Vesuvs Udbrud. Staden laa lige ved Bugten, som den Gang strakte sig højere op i Landet end nu, og blev snart en livlig Handelsstad. Den omgaves med Mure af store, tilhugne Sten og forsynede med svære, firkantede Taarne, men blev ikke desto mindre undertvungen af Romerne og forvandledes snart til en romersk By; den blev nu et yndet Opholdssted for velhavende Romere paa Grund af sin skjønne Beliggenhed og omtales jævnlig af romerske Forfattere, saaledes af Cicero, som hyppig opholdt sig der, af Suetonius og Tacitus. Den ramtes 63 e. Chr. af et Jordskjælv, som i høj Grad ødelagde Staden, men den var dog til Dels gjenopbygget, da Vesuvs frygtelige Udbrud 23 Aug. 79 e. Chr. i Løbet af faa Dage begravede Staden under et Lag af Pimpsten og Aske. Der blev ikke Tale om at udgrave og gjenopbygge P., senere Udbrud af Vulkanen tildækkede den endnu mere, og om end Mindet om Staden ikke fuldstændig udslukkedes, blev dens Plads dog snart ganske skjult af Kornmarker, Frugthaver og Vingaarde. 1748 opdagede nogle Bønder, som gravede i en Vingaard, noget gammelt Murværk og fandt flere kostbare Gjenstande. Den neapolitanske Regering lod da fra 1755 foretage systematiske Udgravninger, dog kun for at finde Oldsager og Kunstværker, som opstilledes i Napolis Samlinger. Først under den franske Styrelse 1806—14 bleve Udgravningerne paabegyndte med Kraft og videnskabeligt Formaal; de fortsattes, om end mindre methodisk, under Bourbonerne 1815—61, men sidstnævnte Aar kom Udgravningerne under Ledelse af Signor Fiorelli, og fra nu af bleve de drevne paa den mest omhyggelige og videnskabelige Maade, som har givet forbavsende Resultater. Omtrent ⅓ af den gamle By er nu udgravet og det netop den Del, som var Byens Centrum, hvor dens Torve og offentlige Bygninger laa. Den giver os det mest fuldkomne Billede af en romersk Provinsby i det første Aarh. efter Christi Fødsel, ikke alene af dens Gader og Torve, Huse og Templer, Theatre og Bade, men fremfor alt af det Liv, som rørte sig inden for Stadens og Husenes Mure, af Oldtidens Kunst og Haandværk og Menneskenes daglige Sysler. Udgravningerne ere derfor af den største culturhistoriske Interesse, og det er Meningen at fortsætte dem, indtil hele Staden er udgravet. Der er ikke fundet Manuskripter, men derimod mange Inskriptioner, hvoraf nogle i oskisk Dialekt, som synes at have været det officielle Sprog indtil Sullas Tid, da det latinske Sprog blev herskende. De ere offentliggjorte af Mommsen i 10de Bind af »Corpus Inscriptionum Latinarum« (Berlin 1883).

Pompējus, en romersk plebejisk Slægt. Blandt dens ældre Medlemmer mærkes **Quintus P.**, der i Midten af det 2det Aarh. f. Chr. førte Krigen mod Viriathus i Lusitanien. En Sønnesøn af ham med samme Navn var en Støtte for det sullanske Parti. — **Cnejus P. Strabo**, der udmærkede sig som Anfører i Forbundsfællekrigen, var Fader til **Cnejus P. Magnus**, Cæsars berømte Modstander, f. 106 f. Chr. Han sluttede sig tidlig til Sulla, som overlod ham Anførselen i Krigen mod Marianerne 82 f. Chr.; han betvang Afrika, erobrede Sicilien

og holdt en pragtfuld Triumph i Rom, skjønt han endnu ikke havde beklædt nogen Øvrighedspost. Efter Sullas Død overvandt han Proconsulen Lepidus 77 og tiltvang sig s. A. i Spidsen for Hæren Udnævnelse af Senatet til Anfører med proconsularisk Myndighed i Spanien, hvor Sertorius stod i Spidsen for Folkepartiet. Efter Kampe med vexlende Udfald blev Sertorius 72 myrdet af sin Underfeltherre Perperna, som endnu samme Aar blev overvundet og henrettet af P. Paa Hjemrejsen fra Spanien overvandt P. Resterne af Gladiatorhæren (71) og blev i Aaret 70 Consul tillige med Crassus. Som Consul foreslog og gjennemførte han lex Pompeja tribunicia, hvorved Tribunatet fik sit legislatoriske Initiativ tilbage. Herved opnaaede han stor Folkeyndest, blev i Aaret 67 udnævnt til Anfører med uindskrænket Myndighed imod Sørøverne (lex Gabinia) og fuldførte med stor Dygtighed Krigen i tre Maaneder. Ved det af Tribunen Manilius foreslaaede og af Cicero understøttede Forslag fik han derpaa Anførselen mod Mithradates med uindskrænket Magt over hele Østen og tilendebragte ogsaa denne Krig med sit sædvanlige Held 66—62. Da Senatet imidlertid ikke vilde bekræfte hans Foranstaltninger i Asien og heller ikke give ham Jord til hans Veteraner, sluttede han det første Triumvirat med Cæsar og Crassus 60 f. Chr. og ægtede Cæsars Datter Julia. Forbundet fornyedes 56 i Lucca, og i det følgende Aar bleve Crassus og P. Consuler for anden Gang; men medens Cæsar kæmpede i Gallien, steg Forvirringen og Anarchiet i Rom til det højeste, og Senatet udvalgte da P. til Eneconsul 52. Efter Julias Død og Crassus's Fald løsnedes Baandet mellem Cæsar og P.; denne sluttede sig nu til Senatet, og det kom til Brud med Cæsar, hvorved den anden Borgerkrig begyndte (s. Cæsar). P. flygtede til Grækenland og Makedonien, indrettede et Senat i Thessalonike og samlede Tropper fra Asien. Med disse slog han Cæsar ved Dyrrhachium, men blev kort efter overvundet ved Pharsalos 48, flygtede til Ægypten og blev der dræbt af Ptolemæos. Af hans Børn overlevede en Datter ham, Pompeja, gift med Cinna, der indlod sig i en Sammensværgelse mod Augustus, og to Sønner, Cnejus og Sextus P., der efter Faderens Død fortsatte Kampen mod Cæsar. Den første faldt i Slaget ved Munda 45 f. Chr.; den anden blev først under Augustus besejret i Søslaget ved Messene; han omkom under et Forsøg paa at bemægtige sig Lilleasien.

Pómpelmus, holl., s. Orangefamilien.

Pómpholyx, d. s. s. Nihilum album.

Pompon, fr. [pongpóng], en Knop af Uld ell. desl., som anbringes i Stedet for Fjer oven i Soldaternes Chacot, til Kvindepynt osv.

Pomponázzo, Pietro, ital. Philosoph, f. 1462 i Padua, Professor først i Ferrara, siden i Bologna, d. 1524. Han var Aristoteliker, men søgte at frigjøre Studiet af Aristoteles fra den kirkelige Fortolkning. Saaledes nægtede han, at Sjælens Udødelighed og Villiens Frihed kunde bevises ad Fornuftens Vej (d. e. ved Hjælp af Aristoteles), og søgte at vise, at den sande Sædelighed, der er grundet paa det gode i sig selv og ikke paa Løn og Straf, ikke rokkes, men netop først bliver mulig herved. Dog vil P. ikke nægte hine Lærdomme i sig selv, men antager dem paa Aabenbaringens og Kirkens Autoritet. Kirken tog dog ikke denne Forsikring for gode Varer; hans Bog (»De immortalitate animæ«) blev brændt, og kun hans store Anseelse og Cardinal Bembos Indflydelse beskyttede ham selv.

Pónce, Stad paa Sydkysten af Øen Portorico. 38,000 J. Livlig Handel. Kaffe- og Sukkerplantager.

Pónce de León, spansk Søfarer, f. c. 1460 i den spanske Prov. Leon, tog Del i Spaniernes Opdagelsesrejser i Beg. af det 16de Aarh. og undertvang Portorico, over hvilken Ø han blev udnævnt til Gouverneur. Han opdagede Halvøen Florida 1512 og blev her dræbt af de indfødte 1521.

Pónce de León, Luis, spansk Digter, f. 1527 (ell. 1528) i Granada, gjorde store videnskabelige Fremskridt ved Universitetet i Salamanca, blev Augustinermunk, men tillige Lærer ved Universitetet, hvor han 1560 tog først Licentiat-, derpaa Doctorgraden i Theologi. Paa en Vens Opfordring oversatte han Højsangen paa spanske Vers og med en dyb poetisk Sympathi, men under Form af en Pastoraleklog, hvori Hyrder samtale med Hyrdinder. Dette var i Strid med den dogmatiske Exegeses Fordringer, og da Digtet blev udbredt ved Afskrifter, stævnedes Forfatteren 1572 for Inqvisitionen i Valladolid som Lutheraner og ulydig mod Tridentinerconciliets Forbud mod Bibelens Oversættelse. Efter 5 Aars Fængsel fik hans Venner ham løsladt; han indtog igjen sit Katheder i Salamanca, hvor han begyndte sin første Forelæsning med Ordene: „Som vi bemærkede, da vi sidst saas“ osv. For at skaffe sig Ry for Orthodoxi udgav P. 1580 en latinsk Commentar til Højsangen med hele det traditionelle theologiske Apparat og en i Fængslet skreven, aldrig fuldendt Andagtsbog »Los nombres de Christo« i veltalende klassisk castiliansk Prosa. Mest original viser han sig i sine religiøse Oder, hvorfra ofte en smuk gammeltestamentlig Poesi slaar Læseren i Møde; hans Oversættelse af Vergils Ekloger og 10 af hans »Georgica«, samt et Stykke af græske og italienske Digtere ere Prøver fra det spanske Sprogs Guldalder. P. førte bestandig et asketisk og strængt Liv og opnaaede overordnede Poster i sin Orden. Han døde 23 Aug. 1591. Den bedste Text af hans Arbejder findes i 37te Bd. af »Biblioteca de los autores españoles«.

Poncelet, Jean Vict. [pongs'lä], udmærket fransk Mathematiker, f. i Metz 1 Juli 1788, d. 22 Dec. 1867, deltog 1812 som Ingenieurofficer i Toget til Rusland, paa hvilket han toges til Fange og førtes til Saratov; i sit Fangenskab gjenoptog han, skjønt blottet for literære Hjælpemidler, sine mathematiske Studier, hvis Udbytte senere fremlagdes i »Traité des propriétés projectives« (1822) og »Mémoire sur la théorie générale des polaires réciproques« (1824), der danne Grundlaget for den nyere Geometri. Efter sin Hjemkomst ansattes P. som Lærer i Mechanik, først i Metz, siden i Paris, og har ogsaa i denne Henseende udrettet betydeligt; mest be-

kjendt er hans Arbejde »Sur les roues hydrauliques« (1827). Til Minde om ham stiftedes 1868 »Prix P.«, en Belønning af 2,000 Frc.s, som aarlig tildeles den, hvis i de sidste 10 Aar offentliggjorte Arbejder have bidraget mest til Fremme af den rene ell. anvendte Mathematik. **P.s Vandhjul**, et af P. opfundet Underfaldsvandhjul med krumme Skovler, som giver fortrinlig Nyttevirkning.

Poncy, Charles [pongsi], fransk Digter, f. 1821 i Toulon, var Murerdreng, da Læsningen af Racines »Athalie« vakte den poetiske Trang i ham. Ved andres Hjælp udgav han 1842 sine »Marines«, simple og klangfulde lyriske Digte, der 1844 efterfulgtes af »Le chantier«. Villemain, Arago, Béranger og G. Sand tog sig af ham; denne sidstes Brevveksling med P. er meget interessant. 1848 blev P., der hidtil havde drevet sit Haandværk som Murermester, Fredsdommersuppleant; 1850 blev han Secretær ved Handelsretten i Toulouse. S. A. udgav han »La chanson de chaque métier«, som Ortolan satte Musik til, 1852 den erotiske Digtsamling »Le bouquet de Marguerite«. 1868 udkom hans »Poésies« (5 Bd.).

Pond, Vægtenhed i Holland à 10 Onsen à 10 Looden à 10 Wigtjes, lig 1 fransk Kilogram ell. 2 danske Pund. Det ældre hollandske P. var dobbelt; Handelspundet à 16 Onsen à 2 Looden à 4 Drachmas var 494,09 Gram; Troypundet for Guld, Sølv og Møntvægt à 16 Onsen à 20 Esterlings à 32 As kun 492,17 Gram.

Pondichéri [pongdischerri], Hovedstad i de franske Besiddelser i Forindien ved den bengalske Bugt, 18 M. s. f. v. for Madras. 40,000 I. Den bestaar af to ved en Kanal adskilte Hoveddele, den hvide og den sorte Stad, har et anseligt Gouvernementspalads, talrige europæiske Huse og Boulevarder med skyggefulde Alleer. Betydelig Bomuldsindustri og i Omegnen Ris-, Indigo- og Sukkeravl. Livlig Handel. Her er ingen Havn, men kun en aaben Red. — De franske Besiddelser paa Forindiens Østkyst have tilsammen et Areal af lidt over 5 □ M. med 280,000 I.

Poniatowski, polsk Fyrsteslægt. **Stanislav P.**, f. 1677, var overmaade virksom for Stanisl. Leszczynskis Kongevalg og fulgte derefter med Carl XII; han sendtes fra Bender til Tyrkiet og udvirkede dets Felttog imod Rusland, ligesom senere Storvizirens Afsættelse, fordi han havde sluttet Fred. P. raadede indtrængende Carl XII til at forlade Tyrkiet, men udsonede sig efter hans Død med August II. Da denne døde 1733, søgte P. paa ny at faa Stanisl. Leszczynski paa Tronen, men stod alligevel i Gunst hos August III lige til sin Død 13 Aug. 1762. — Af hans Sønner blev **Stanisl. P.**, f. 1732, d. 1798, Konge i Polen 1764—95, s. **Stanislaus III**; den ældre, **Kazimierz P.**, f. 1721, d. 1800, blev under Broderens Regering ophøjet i Fyrstestanden og Overkammerherre; **Andrzej P.** d. 1773 i Wien som østerrigsk Felttøjmester og tysk Rigsfyrste (siden 1756); **Michael P.**, f. 1736, d. 1794 som Ærkebiskop i Gnesen og Polens Primas. — **Joseph**, Fyrst P., f. 7 Maj 1762, Søn af Andrzej P., traadte tidlig i østerrigsk Tjeneste og var Dragonoberst i Krigen mod Tyrkerne, men vendte 1789 tilbage til Polen, virkede meget for Hærens Ordning og fik 1792 Overanførselen. Da Kongen svigtede den frie Forfatning, nedlagde P. sin Post, men stillede sig 1794 frivillig under Kosciuszko og førte en Division med stor Dygtighed imod de preussiske Tropper. Han afslog Tilbud om at gaa i russisk Tjeneste, drog til Wien, men vendte hjem 1798 og fik sine Godser tilbage af den preussiske Regering. 1806 stilledes han i Spidsen for Landeværnet, blev efter Franskmændenes Indrykning Krigsminister i Hertugdømmet Warschau og førte dettes Tropper 1809 mod Østerrig og 1812 mod Rusland. I Slaget ved Leipzig 1813 førte han med stor Tapperhed en Division, blev 16 Oct. paa selve Valpladsen udnævnt til fransk Marschal og fik 19 Oct. det Hverv at dække Hærens Tilbagetog. Han holdt ud til det sidste, og da Broen over Elster var sprængt, søgte han at redde sig ved at springe med sin Hest i Floden, men omkom. Hans Lig blev bisat mellem Kongegravene i Krakow; en Rytterstatue af Thorvaldsen er rejst ham i Warschau. — En anden Fyrst **Joseph P.**, Sønnesøn af Kazimierz P., f. 1816 i Rom, uddannede sig i Musik, var 1849—53 toscansk Afsending i Brüssel og London, men flyttede 1854 til Frankrig og blev Senator; han componerede flere Operaer og d. 1873.

Pons [pongs], Stad i det franske Dep. Nedre-Charente, 11 M. s. f. ø. for La Rochelle, med 3,000 I., spillede en vigtig Rolle i de franske Revolutionskrige.

Pons, Jean Louis [s. o.], fransk Astronom, f. 1761, d. 1831, var først ansat ved Observatoriet i Marseille, senere Bestyrer af Observatoriet i Firenze; han opdagede 1801—27 37 Kometer (deriblandt Enckes) og beregnede flere af dem. I sine sidste Leveaar mistede han Synet.

Ponsard, François [pongsähr], fransk Digter, f. 1 Juni 1814 i Vienne, skrev som ung Advocat i sin Fødeby Digte til Provinsbladene, der væsentlig vare metriske Øvelser. Da der i Begyndelsen af Fyrretyverne viste sig en Reaction mod Romantikernes dramatiske Maner, blev P. greben af denne Retning og skrev sin Tragedie »Lucrèce«, der blev forkastet paa Théâtre français, men opførtes med stort Bifald paa Odéon 1843. Den klare Charaktertegning, Efterligningen af Klassikerne i metrisk Regelmæssighed og sund Sans dannede en Modsætning til Hugos paradoxale Pathos og urolige Billedrigdom. 1846 gik Tragedien »Agnès de Méranie« paa Odéon, 1850 »Charlotte Corday« (efter Lamartines »Histoire des Girondins«) paa Th. franç., 1851 »Horace et Lydie«, en lille gratiøs antik Studie, hvori P. har dramatiseret Horats's bekjendte Ode, 1852 »Ulysse« med Chor, Prolog og Epilog. 1853 opførtes den versificerede Komedie »L'honneur et l'argent«, en kraftig, stærkt rammende Tidssatire, der skaffede P. Plads i Akademiet 1855. Af samme Art er »La bourse« og den svagere Komedie »Ce qui plait aux femmes« (1860). Efter længere Tavshed gjorde P. glimrende Lykke med »Le lion amoureux« (1866), en Skildring af Sæderne under Revolutionen efter Thermidordagene. 1867 spilledes »Galilée«, der trods sin Tørhed gjorde Furore paa Grund af den klerikale Presses Raseri mod Stykket og Regeringens

forelsbige Forbud mod Opførelsen. Man har opstillet P. som Hoved for en École du bon sens. Han tiltaler ved Sympathi for det naturlige og honnette, men hans Dramaer mangle Sving og bevæget Handling, hans Stil, der snart er aldeles moderne, snart efterstræber et gammeldags klassisk-fransk Præg, er ofte uden Klang. Han ynder at lade sine Personer udtale hans egen, ganske vist sunde og solide Moral. Han forstaar ligesom Klassikerne at udtale en almindelig Sandhed paa Vers, der faa en ordsprogsagtig Charakter. P. døde 13 Juli 1867; 1872 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Ponson du Terrail, Pierre Alexis, Vicomte af [pongsŏng dy tærăl], fransk Romanforfatter, f. 1829 ved Grenoble, blev efter et forgjæves Forsøg paa at blive Søofficer Officer i Mobilgarden 1848. Sine første Romaner lod han trykke i »Mode« og »Opinion publique«; derefter forsynede hans umaadelige Masser af Fortællinger flere Blades Feuilletoner. Af »Les drames de Paris« sammensatte han med Anic. Bourgeois Sensationsdramaet »Rocambole« for Ambiguthеatret; derpaa fortsatte han Stoffet i »La résurrection de Rocambole« osv. samt i Feuilletonen i »Petit journal«. Han er fabelagtig uudtømmelig i at finde paa Gyseligheder og nerverystende Situationer, men i kunstnerisk Henseende raa. P. tjente en umaadelig Formue ved sin Produktion; han døde 1871.

Pontac [pongtăkk], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne, 3 M. s. ø. for Pau, med 3,000 I. og Avl af fortrinlig Vin.

Pŏnta Delgāda, Stad paa Sydsiden af den portugisiske Ø San Miguel, en af Azorerne. 18,000 I. Her er ingen Havn, men kun en Red; dog drives her betydelig Handel.

Pont à Mousson [pongt a musŏng], Stad i det franske Dep. Meurthe-Moselle, 4 M. n. til v. for Nancy, ved Floden Moselle. 10,000 I. Fabrikation af Jærnvarer, Kridtpiber og Stentøj.

Pontānus, Johan Isaksen, dansk Historiograph, f. 21 Jan. 1571 i Helsingør, hvor hans Fader, en Hollænder, var hollandsk Consul (s. Flack), studerede ved hollandske Universiteter og var Professor i Historie ved Gymnasiet i Harderwijk, da han paa Kansleren Chr. Friis's Anbefaling 1618 blev dansk Historiograph for at skrive Danmarks Historie paa Latin for Fremmede; men han forblev i Harderwijk, hvor han døde 6 Oct. 1639. P.s »Rerum Danicarum historia« er skreven paa godt Latin og mest at betragte som en latinsk Bearbejdelse af Hvitfeldt; de ti første Bøger, gaaende til Christoffer af Bayerns Død, udkom 1631, hvorimod Resten, der slutter med Frederik II.s Død, først udgaves omtr. 100 Aar senere. P. skrev desuden »Historiæ Geldricæ libri IX«, »Hist. rerum Amstelodam.« m. m.

Pontarlier [pongtarliē], Stad i det franske Dep. Doubs, ved Floden Doubs, 6 M. s. ø. for Besançon. 6,000 I. Livlig Handel med Schweiz. Herfra gik 1 Febr. 1871 den franske Østarmé under Clinchant ind i Schweiz.

Pont Audemer [pongt aad'mæhr], Stad i Frankrig, Dep. Eure, 8 M. n. v. for Evreux, ved Floden Rille. 6,000 I. Garveri og Bomuldsspinderi.

Pontchartrain [pongschartrăng], en stor Kystsø i den sydøstlige Del af Staten Louisiana i Nordamerika, n. for New-Orleans, optager flere Floder og har Afløb til den mexicanske Bugt.

Pōnte, Jacopo da, ital. Maler, s. Bassano.

Pontecōrvo, Stad i Syditalien ved Floden Garigliano, 15 M. s. ø. for Rom. 11,000 I. Bispesæde. P. var tidligere Hovedstad i en lille, til Kirkestaten hørende Enclave i Neapel, som 1806—10 med Titel af Fyrstendømme tilhørte den franske Marschal Bernadotte (den senere Kong Carl XIV Johan af Sverige og Norge).

Pontefract [pŏmmfret], Stad i York-Shire, Westriding, i England, 4 M. s. s. v. for York. 9,000 I. Gammelt, fra de engelske Borgerkrige bekjendt Slot, hvor Richard II 14 Febr. 1400 døde Hungersdøden.

Pontemōlle (Oldtidens Pons Milvius), en Bro over Tiberen, tæt n. for Rom.

Pontevēdra, Stad i den spanske Prov. Galicien, 14 M. s. til v. for Coruña ved en Vig af Atlanterhavet. 21,000 I. Havn og Fiskeri.

Pontianāk, Stad i de hollandske Besiddelser paa Vestsiden af Øen Borneo, 3 M. fra Floden Pontianaks Udløb i det chinesiske Hav, under 0° 6′ s. Br., med 10,000 I., er Sæde for en hollandsk Resident. Frihavn.

Pontiānus, den hellige, Pave 230—35, fordømte Origenes's Theologi paa en Synode i Rom 231 og blev, da Maximinus Thrax strax efter at være bleven Kejser begyndte at forfølge de christne, forvist til Sardinien, hvor han skal have lidt Martyrdøden. Mindedag 19 Nov.

Ponticello, it. [tischĕllo] (fr. chevalet), Stolen paa Strygeinstrumenter; sul p. (ved Stolen) bet., at der skal stryges med Buen tæt ved Stolen, hvorved Tonen faar en metallisk, skarp Lyd.

Pŏntifex hed hos Romerne det enkelte Medlem af det af Numa indstiftede Præstecollegium (Pontifices), i Spidsen for hvilket der stod en P. māximus. Dette oprindel. af 5, siden af 16 Medlemmer bestaaende Collegium førte Tilsynet med den hele Cultus; P. maximus paalaa det aarlig at optegne de vigtigste Begivenheder i de saakaldte annales maximi. Kejserne førte lige til Gratian 383 Titlen P. maximus; nu er det en af Pavens Titler. Pontificāle (d. e. hvad der angaar en Biskop) bruges navnlig om den katholske Biskops Embedsdragt (in pontificalibus, d. e. i gejstlig Embedsdragt) og Embedsgjerning, ligesom de ham forbeholdte Embedsrettigheder kaldes Pontificalia. P. Romanum er en 1596 approberet liturgisk Haandbog, der indeholder Bestemmelser angaaende alle Pontificalia. Pontificāt betegner den bispeppelige Værdighed, især Pavens.

Pontinske Sumpe (ital. Paludi Pontine, i Oldtiden Pomptinæ paludes) kaldes det sumpige Landskab, som i den sydlige Del af Mellemitalien i en Længde af c. 5 M. og en Bredde af indtil 2 M. udstrækker sig langs Middelhavet mellem Velletri og Terracina, adskilt fra Havet ved Klitter og mod Ø. begrænset af de lave Kalkbjærge Monti Lepini. Fra Efteraar til Foraar er Landet til Dels bedækket med stillestaaende Vand, hidrørende fra Regn og Oversvømmelser. De heraf om Sommeren

opstaaende Uddunstninger forpeste Luften og gjøre Egnen ubeboelig (s. **Malaria**), men Plantevæxten er overordentlig rig, og her findes gode Græsgange. I den fjerneste Oldtid skal her have ligget 24 Stæder, men allerede i Slutn. af det 4de Aarh. f. Chr. var Egnen øde, og Romeren Appius Claudius gjorde 312 Forsøg paa Udtørring af Sumpene, da han anlagde den mærkelige appiske Vej fra Rom til Terracina. Disse Bestræbelser havde dog lige saa lidt noget varigt Resultat som senere de af flere romerske Kejsere gjorte Anstrængelser. Senere have Paverne Bonifacius VIII, Martin V og især Sixtus V med stor Kraft, men uden Held, arbejdet paa Udtørringen, og først Pius VI lykkedes det ved Anlæg af Kanaler og Oprensning af Flodlejerne nogenlunde, om end langtfra til fulde, at afhjælpe dette Onde.

Pontinske Øer ell. **Ponza-Øerne**, en Gruppe af vulkanske Smaaøer i Middelhavet, 8 M. s. v. for Gaeta. De ere kun svagt befolkede. Den største Ø Ponza har 1,000 I. og en lille Havn; de andre Øer ere Palmarola, Zannone, La Botte og Vendotena, det gamle Pandataria. Vin- og Figenavl, Fiskeri og Saltproduktion.

Pontius, Gavius, samnitisk Feltherre, overvandt 321 f. Chr. Romerne i de caudinske Passer og lod den romerske Hær gaa under Aaget. Han sejrede endnu en Gang over Romerne, men blev kort efter fanget (292), ført til Rom og henrettet.

Pontius Telesinus, samnitisk Anfører, udmærkede sig i Kampen mod Sulla efter dennes Hjemkomst fra Asien og rykkede mod Rom, som Sulla hurtig bragte Undsætning. I det store Slag uden for Roms Mure i Nov. 82 f. Chr. sejrede Sulla, og P., den sidste Forkæmper for Italiens Uafhængighed, faldt i Kampen.

Pontivy [pongtivi], en Tid lang Napoléonville, nu atter omdøbt, Stad i det franske Dep. Morbihan, 7 M. n. n. v. for Vannes. 6,000 I. Prægtige Caserner. Stutteri. Lærredsvæveri, Garveri.

Pont l'Abbé [pong labē], Stad i det franske Dep. Finisière, 3 M. s. s. v. for Quimper ved en Vig af Fjorden Anse de Benodet. 4,000 I. Havn og Kystfart. Fabrikation af Hampelærred og Tovværk.

Pontmartin, Armand Auguste I. Marie Ferrard de [pongmartǟng], fransk Forfatter, f. 1811, navnlig bekjendt ved fine i forskjellige Tidsskrifter indrykkede »Causeries littéraires« og fine »Rêveries«, »Contes« og »Nouvelles«, hvori han udtaler strænge moralske og regiøse Tendenser i en elegant og aandrig Stil. 1862 udkom »Les Jeudis de M^me Cherbonneau« med Polemik mod Journalismen i Romanform. 1866 udgav han »Entre chien et loup«, 1871 »Lettres d'un intercepté«, 1878 »Souvenirs d'un vieux mélomane«, 1881 »Souvenirs d'un vieux critique«. Han angriber bestandig Liberalismen og moderne rationelle Livsanskuelser.

Ponto, sp., den fjerde Trumf i de røde Farver (Esset) i l'Hombre.

Pontoise [pongtoähs], Stad i det franske Dep. Seine-Oise, ved Floden Oise, 3 M. n. v. for Paris. 7,000 I. Livlig Industri. P. er en gammel By, som 885 erobredes af Normannerne og i lange Tider var et Tvistens Æble mellem Englændere og Franskmænd.

Ponton, fr. [pongtǒng], en særegen Art Baad, der anvendes som Underlag for flydende Broer. Den dannes af Træ, Kobber, Jærn, Læder, Kautschuk ell. lign. vandtæt Materiale. P. benyttes især til Krigsbrug ved Flodovergange og udgjør derfor et væsentligt Led af Armeens Broslagningsmateriel (Broequipage). **Feltpontonen** maa foruden at besidde stor Bæreevne tillige være let at transportere. Til permanente Broer kunne derimod P. af sværere Constructioner benyttes. En **Pontonbro** (ogsaa kaldet Skibsbro) er en Bro, der hviler paa en Række Pontoner. Den anvendes, som ovenfor nævnt, meget til Krigsbrug, men ogsaa til alm. Brug, især over Floder og Sunde, hvis Bredde og Dybde vanskeliggjøre Anlæggelsen af faste Broer, eller hvor Broen i Krigstilfælde hurtig skal kunne afbrydes. De koste forholdsvis mindre at opføre end faste Broer, men fordre betydelige Vedligeholdelsesomkostninger og maa fjærnes, saa snart der indtræder Isgang. Hvor der er Skibsfart, forsynes de med bevægelige Broled. Pontonerne til permanente Broer udførtes tidligere ofte af Træ, nu anvendes ogsaa Jærn meget. De lægges i en Række fra den ene Bred til den anden med en passende Afstand indbyrdes og saaledes, at de vende Siden til hinanden, og holdes paa deres Plads ved Ankere eller Fortøjningspæle. Tværs over Pontonerne lægges Bjælker (Strækbjælker), der befæstes omhyggelig og tjene til Underlag for Plankedækket. Det bevægelige Broled, der skal kunne aabnes for gjennemsejlende Skibe, bestaar af ēn eller flere indbyrdes forbundne Pontoner. Skal det aabnes, udløses det fra Forbindelsen med den øvrige Del af Broen, og man lader det, hvor der er Strøm, drive af med Strømmen. Er der ingen sikker Strøm, foregaar Bevægelsen alene ved Hjælp af Spil og Fortøjninger, som altid benyttes ved Lukningen. Ved Aalborg findes en stor P. over Limfjorden. **Pontonnérer** (fr. pontonnier) ere Soldater, der særlig ere uddannede til militære Broslagningsarbejder. Pontonnerafdelingerne høre paa nogle Steder til Artilleriet, paa andre til Ingeniørtropperne (saaledes i Danmark).

Pontoppidan (d. e. en Mand fra Broby), en Familie, der stammer fra Landsbyen B. i Fyn, og som har givet Danmark mange Gejstlige. Den mest bekjendte er **Erik P.**, fortjent theologisk og historisk Forfatter, f. 24 Aug. 1698 i Aarhus, hvor hans Fader var Stiftsprovst. Han blev Student 1716; efter at have rejst udenlands og været Lærer for den sidste Hertug af Holsten-Plön blev han 1723 Slotspræst paa Nordborg, 1726 Sognepræst i Hagenbjerg paa Als, 1734 Slotspræst paa Frederiksborg, n. A. dansk Hofpræst i Kjøbenhavn, 1738 extraord. Professor i Theologien, 1747 Biskop i Bergen, 1749 Dr. theol., 1755 Prokansler ved Kjøbenhavns Universitet; han døde 20 Dec. 1764. Som Theolog var han halvt Pietist, men misbilligede den pietistiske Regerings kirkepolitiske Tvangslove. „Gud tillader aldrig at violere Naturens Lov for at befordre Naadens Rige; da Christi Kirke bestod af lutter Volon-

tiers, havde den levende Lemmer" — vovede P. at skrive paa Christian VI.s Tid. Som historisk Forfatter er han nærmest Samler; en Mængde nyt Stof har han fremdraget, men han forstaar ikke at forme det, og jævnlig skorter det ham paa fuld Nøjagtighed. Af hans talrige Skrifter ere de mest bekjendte: „Forklaring over Luthers Katechismus" (1737), den under Navnet „P.s Forklaring" saa vel bekjendte Lærebog for Almueskoler, »Marmora Danica«, d. e. Samling af Indskrifter i Danmark (2 Bd., Fol., 1739—41), »Gesta et vestigia Danorum extra Daniam« (3 Bd., 1740—41), »Annales ecclesiæ Danicæ«, d. e. Danmarks Kirkehistorie (paa Tysk, 4 Bd., 1741—52), „Menoza, en asiat. Prins, som drog Verden omkring og søgte Christne" (3 Bd., 1742—43), oversat i flere Sprog og 1860 paa ny udgivet af V. Birkedal, „Sandheds Kraft til at overvinde Vantro" (1758), »Collegium pastorale practicum« (1757), »Origines Hafnienses ell. Kjøbenhavn i sin oprindelige Tilstand" (1760), „Dansk Atlas", hvoraf de 3 første Bind (1763—67) ere af P., de 4 sidste besørgede til Dels efter P.s Forarbejder af hans Svoger Hans de Hofman og af J. Langebek (1768—81). Om P.s Psalmebog s. d. A. P. var ogsaa Dilettant i Naturhistorie og Statsøkonomi; han skrev „Forsøg til Norges naturlige Historie" (2 Bd., 1752—54, overs. paa Tysk og Engelsk) og „Økonomisk Balance" (1759), samt udgav „Økonomisk Magazin" (8 Bd., 1757—64).

Pontöppidan, Henrik, f. i Fredericia 24 Juli 1857, modtog Skoleundervisning i Randers og studerede derefter Polytechnik i Kjøbenhavn; 18 Aar gammel foretog han sin første Udenlandsrejse, til Fods gjennem Schweiz, og besøgte 1882 Norditalien, Tirol, Østerrig og Tyskland. 1881 udkom hans første Fortælling „Stækkede Vinger", efterfulgt 1883 af „Sandinge Menighed" og „Landsbybilleder", 1885 af „Ung Elskov", 1886 „Kronjyder og Molboer" (som Text i Billedværket „Danmark") og „Mimoser", 1887 „Fra Hytterne" og „Isbjørnen", 1888 „Spøgelser" og „Fra Vestsyn" (i det ovennævnte Billedværk). Baade hvad Naturel og Iagttagelsesmaade angaar, hører P. til den nyere Forfatterskole; Samfundslivets Skyggesider have større Tiltrækning for ham end dets Lyssider, og trods al Stræben efter Sandhed i Opfattelse og Gjengivelse blive Billedets Farver stundum for stærke, fordi Almuens Sjæleliv gjenspejles i den dannede Forfatterindividualitets mere sensible Natur. Men hvad virkeligt Kjendskab til Landbobefolkningens Levevis angaar, staar P. højere end ikke faa samtidige Forfattere.

Pontōrmo, Jacopo da, ital. Maler, s. Carrucci.

Pōntos, Havet, som Guddom Søn af Gæa, var ved hende igjen Fader til Nereus, Phorkys, Thaumas, Keto og Eurybia. P. Euxīnos hed i Oldtiden det sorte Hav, ved hvis Kyster der var anlagt en Række græske Kolonier. P., oprindel. Navnet paa hele den sydlige Kyst af P. Euxinos, dernæst paa et særskilt Rige mellem Bithynien og Armenien, hvilket senere under Persernes Herredømme omsattede en Del af Kappadokien. Senere opstod der et nyt Rige P., der under Mithradat d. store hævede sig til stor Betydning; men Mithradat besejredes af Romerne under Pompejus, og efter hans Død 63 f. Chr. deltes efterhaanden P. i flere Dele; den mellemste Del forenede Romerne med Bithynien, det øvrige overlod de til forskjellige asiatiske Smaafyrster.

Pontrēmoli, Stad i Norditalien ved Foden af Apenninerne og ved det i militær Henseende vigtige Pas La Cisa, 10 M. ø. for Genua. 13,000 I. Bispesæde.

Pontresina, Landsby i Canton Graubünden i Schweiz, 7 M. s. ø. for Chur, i øvre Engadin, 5,500 F. højt, besøges meget af Tourister, som herfra gjøre Udflugter til Piz Languard og Bernina-Gruppen.

Pont-Saint-Esprit [pong sængt espri], Stad i det franske Dep. Gard, ved Rhônes højre Bred, 7 M. n. n. ø. for Nimes. 4,000 I. Prægtig Bro over Rhône, over 2,600 F. lang med 22 Buer.

Pony [pōni], en lille Hesterace, mindst paa Shetlandsøerne, Island, Øland, i Norge og paa Corsica, livlig, lærvillig og skikket til let Brug.

Ponza-Øerne, s. Pontinske Øer.

Poole [puhl], Stad i Dorset-Shire i England, 4 M. ø. for Dorchester ved en lille, fra Kanalen indskydende Bugt. 12,000 I. God Havn og betydeligt Fiskeri.

Poole, Paul Falconer [s. o.], engelsk Maler, f. 1810 i Bristol, d. 1879, kom 1830 til London og vandt Navn ved tiltalende Livsbilleder. Størst Opmærksomhed vakte han dog ved sine Historiemalerier, af gribende Indhold, som „Salomon Eagles Prædiken under Pesten i London", „Hiob", „Goterne i Italien", „Pompejis sidste Dag" o. lign.

Popayān, Hovedstad i Staten Cauca i Federativrepubliken Columbia i Sydamerika paa en frugtbar Slette i Nærheden af Vulkanerne Puracé og Sotará, 50 M. s. v. for Bogotá. 10,000 I. Bispesæde, Universitet. Staden har lidt meget ved Jordskjælv (1834 og 1839) og indre Uroligheder.

Pope kaldes i den græske Kirke enhver Seculargejstlig.

Pope, Alexander [pohp], berømt engelsk Digter, f. i Maj 1688 i London, var Søn af en katholsk Lærredshandler. Lille, skrøbelig, pukkelrygget og nervøs var han allerede fra Barn henvist til Stuelivet; han var nær ved at læse sig ihjel, men hvad han glædede sig over hos gamle og nye Digtere, var ikke saa meget Indholdet som Stilen, for hvilken han nærede et sandt Sværmeri. Han mærkede sig alle slaaende Billeder, prægnante Udtryk og velklingende Rhythmer, og hans Blik for Correcthed, da han var 17 Aar, forfærdede næsten den 70aarige Wycherley. 16 Aar gl. udgav P. sine »Pastorals«, der vakte Beundring ved den med glimrende Behændighed behandlede Diction; i sit 21de Aar forfattede han »Essay on Criticism«, en ars poëtica efter Horats's- og Boileaus Forbillede. P. blev de fornemme Kredses Yndling; men han teede sig i dem som et uartigt og forkjælet Barn, skjændtes med Tjenerne og blev vred, naar han ikke fik sine Livretter; bestandig sygelig gik han med tre Gange saa mange Klæder paa som andre og holdt et gammelt Kvind-

folk til at klæde sig paa og snøre sig. Alt, hvad en Digter kan lære ved Studium, havde P. lært; han filede og omskrev uafladelig sine Vers, men i et Digt som »Epistle from Eloisa to Abelard« viser det sig, at det kun er ham at gjøre om en abstract Skjønhed, uden at Dictionen i mindste Maade udtrykker Personernes Indre; Heloise taler i Antitheser og præsterer en Afhandling over Kjærlighedens Natur. 1712 udkom P.s komiske Epos »The Rape of the Lock«, hvori han stræber at naa Franskmændene i let poetisk Causeri, men Tanken er ofte trods den glatte Form tynget af solid angelsachsisk Moral. I den skarpe og bitre Satire »The Dunciad«, hvori han bl. a. besvarer Angreb, som hans Modstandere havde gjort paa ham i Anledning af de satirisk-humoristiske Bind »Miscellanies«, som han udgav sammen med Swift, Arbuthnot og Gay, rettede han hvasse Angreb paa adskillige af Tidens mere eller mindre bekjendte Forfattere. P.s 1713 udkomne Oversættelse af Iliaden og de senere udgivne 12 første Sange af Odysseen ere Paraphraser i det 18de Aarh.s klassiske Stil. En af Ministeren Walpole tilbudt Pension afslog P., der under Georg II gik over til Toryernes Parti; men P.s politiske og religiøse Overbevisning rettede sig ganske efter hans Omgivelsers; naar han saaledes i sit Hovedværk, det didaktiske Digt »Essay on Man« (1732—35), udtaler deistiske Anskuelser, skyldes det Bolingbrokes Indskydelse, paa hvis Opfordring han udgav Digtet, men hans Opfattelse af Deismen er ingenlunde klar. Digtets Tanker ere temmelig trivielle, men Dictionens syndige Sammentrængthed, Versets harmoniske Symmetri og taktfaste Rhythmus ere uovertrufne i den engelske Poesi. Men alt, hvad der hedder Lidenskab, skyr P. som upassende for det dannede Selskab. Hans Ideal er den franske Klassicismes Klarhed og Orden, og han er selv den klassiske Repræsentant for denne Retning i den engelske Literatur. 1743, da man ventede en Landgang af Prætendenten Carl Edvard, fik P. som de andre Katholiker Ordre til at fjerne sig 10 Mil fra London; han døde 30 Maj 1744 paa sin Villa i Twickenham, rig og anset, medens de fleste samtidige engelske Digtere levede i Fattigdom og Usselhed. Hans Værker ere udgivne af Warburton (1751), Warton (1797), Bowles (1806) og senest, med mange nye Oplysninger og Noter, af Elwin (1871 og flg. Aar). 1850 udkom hans »Poetical works« ved Cary. Hans Biographi er bl. a. skreven af Samuel Johnson (1781, i »Lives of the Engl. Poets«), Carruthers (1854, med en Udgave af hans Værker; 2den forbedrede Udg. 1857) og Leslie Stephen (»English Men of Letters«, 1880).

Popeline, fr. [lihn], tætte, lærredsvævede, oftest ensfarvede og stærkt ribbede Stoffer af Kamuld og Floretsilke eller hver af disse alene.

Poperinghe, Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 7 M. s. v. for Brügge. 11,000 I. Betydelig Humleavl, Pottemageri og Tobaksfabrikation.

Popocatépetl, s. Andes.

Popovka [popöff] kaldes efter Opfinderen, den russiske Viceadmiral Popov, et linseformet Panserskib, som bevæges af 4 Skruer; i Midten bærer det et Pansertaarn med to Kanoner. Det første P. sattes i Vandet 1873. P. skal kunne drejes hurtig, men Farten er kun ringe. De ere optagne i den russiske Sortehavs-Flaade, men synes ikke at have svaret til Forventningerne.

Poppel (Populus), Slægt af Pilefamilien, adskiller sig fra Pileslægten ved sine dybt fligede Dækskæl. Arterne have deres Hjem i Europa og Nordamerika og have navnlig i Europa faaet stor Udbredelse ved deres hyppige Anvendelse til Alleer og Lystanlæg. De vigtigste Arter ere: **Canadisk P.** (P. monilifera) med glatte Blade og glatte, kantede Smaagrene, fra Nordamerika. **Poppelpil** ell. **sort P.** (P. nigra) fra Sydeuropa ligner den foregaaende, men har trinde Smaagrene og tilspidsede Blade. **Pyramidepoppel** ell. den **italienske P.** (P. pyramidalis) fra Sydeuropa udmærker sig ved sin høje, ranke Vært og de tæt tiltrykte, buekrummede Grene. **Balsampoppel** (P. balsamifera) fra Nordamerika har i højere Grad end de øvrige Arter stærkt klæbrige og velugtende Knopskæl. **Sølvpoppel** (P. alba) og den **graa P.** (P. canescens) have begge, navnlig den første, Blade, der paa Undersiden ere beklædte med en hvid eller graa Filt; de plantes jævnlig i Danmark og forekomme ogsaa vildtvoxende, men høre vistnok oprindelig hjemme i Sydeuropa. **Bævreasp** ell. **Asp** (P. tremula), den eneste Art, der er egentlig vildtvoxende i Danmark, opnaar ikke som alle de foregaaende nogen betydelig Højde, men danner lave Kratpartier, f. Ex. hyppig paa Jyllands Hedestrækninger; sit Navn har den af den Lethed, hvormed Bladene bevæges, idet Bladstilken hos den er meget stærkt sammentrykt; den findes udbredt over hele Europa indtil højt op imod Polaregnene. Barken af alle P. indeholder ligesom Pilearternes en bitter Substans (Salicin, s. d. A.), der tillige med den af Knopperne udsvedende Harpix anvendes i Medicinen.

Poppelsdorf, Landsby i den preuss. Rhinprovins, ved Bonn, kan betragtes som en Forstad til denne By, med hvilken den er forbunden ved en prægtig Dobbeltallé af Kastanietræer; 3,000 I. Slot, som tilhører Universitetet i Bonn og indeholder dettes naturhistoriske Samlinger; botanisk Have, chemisk og physiologisk Laboratorium. Landbrugsakademi, oprettet 1847.

Poppelsværmer (Smerinthus populi), Aftensværmer med tykkede, graabrune Vinger med nogle mørke Striber; den grønne Larve lever paa Popler og Pile.

Popper-Menter, s. Menter.

Poppo, en af Christendommens første Forkyndere i Danmark, skal efter den samtidige Widukind fra Corveis Beretning have omvendt Harald Blaatand til Christendommen ved at bære glødende Jærn til Tegn paa sin Læres Sandhed. Dette skal være sket c. 960. 965 blev P. Biskop i Hedeby.

Poppæa Sabina, en Romerinde, først Neros Elskerinde og derpaa hans Ægtefælle, lige saa ryggesløs og herskesyg som smuk, var i andet Ægteskab gift med den senere Kejser Otho, Neros Omgangsven, som hun forlod for at

ægte den unge Kejser, som havde forelsket sig i hende. Hun forledede Nero til at myrde hans Moder og til mange andre Grusomheder, men skal selv være bleven dræbt af ham.

Populāres (af lat. populus, Folk), Folkepartiet i det gamle Rom, modsat Optimaterne. **Popularitēt**, Folkeyndest; **populǣr**, almenyndet; ogsaa almenforstaaelig.

Populatiōn, Befolkning, er af en enkelt Forfatter (Bernoulli) bleven brugt til Dannelse af Navnet „**Populationistik**“ for Befolkningslæren.

Porcelǣnler, **Porcelænjord** (Kaolin), en hvid, jordagtig Ler, hvis renere Varieteter bestaa af 47 pCt. Kiselsyre, 39 Lerjord og 14 Vand. P. er et Decompositionsprodukt, navnlig af Kalifeldspat, der ved Vandets Indvirkning er sønderdelt i opløseligt kiselsurt Kali (Vandglas) og uopløselig kiselsur Lerjord (Porcelænjord). Ren P., saa vel som de Varieteter, der kun ere blandede med Kvartspulver, ere usmeltelige og benyttes til **Porcelæn** (s. **Böttger** (3) og **Lervarer**) og Stentøj. I den senere Tid anvendes slemmet P. ogsaa som Tilsætning til Papirmasse. P. er ikke meget udbredt; i Danmark findes det i Nærheden af Rønne paa Bornholm, hvorfra der aarlig udføres omtr. 150,000 Ctn. slemmet Kaolin, og for øvrigt kun paa ganske enkelte Steder i Tyskland, Frankrig og England. **Porcelænsmaleri** udføres med Farver, der befæstes ved en Brænding, men deles i to Grupper efter den Hede, de kunne taale. Den almindelige blaa Koboltfarve og enkelte andre, der sjælden bruges saaledes, kunne taale den heftige Ild i Blankovnen og bringes derfor paa Porcelænet under Glassuren eller, naar de skulle danne en hel Tone, blandet med denne; de øvrige lægges uden paa Glassuren og indbrændes i en Muffel (Muffelfarver), og paa samme Maade maa ogsaa Koboltfarver o. fl. behandles, naar de skulle optræde samlede med dem, der ikke taale den stærke Hede (s. **Email**).

Porcelǣnsnække (Cypræa), Slægt af de skalbærende, med Snabel og Aanderør udstyrede Havsnegle; Dyret har en stor Fod, og dets opadbøjede Kappeflige skjule næsten ganske den glatte, ligesom polerede, tykke Skal, der har en lang, snæver Munding med takkede Læber, og hvis ældre Vindinger og Top ere aldeles skjulte. De talrige Arter bebo de varmere Have. C. moneta, den saakaldte Covry, bruges i Afrika og Oceanien som Skillemønt og er derfor en vigtig Handelsartikel i hine Egne.

Pōrcius, en romersk-plebejisk Slægt; mest berømt er den Linje, der førte Navnet Cato (s. d. A.). **Pōrcia**, Datter af Cato Uticensis, var gift med Brutus, Cæsars Morder; efter Slaget ved Philippi dræbte hun sig ved Kuldamp 42 f. Chr. — Fra en Sidelinje med Tilnavnet Læca stammede Ophavsmændene til de **porciske Love**, ved hvilke det blev Embedsmændene forbudt at lade romerske Borgere piske eller henrette.

Pordenōne, Stad i Norditalien, 8 M. n. n. ø. for Venezia. 10,000 I. Gotisk Domkirke. Papirsfabrikation og Silkefilatorier.

Pordenōne, Giov. Ant. da, ital. Maler, s. **Licinio**.

Pōrer, s. **Porøsitet**.

Porismer (*πορίσματα*) var Titlen paa et tabt mathematisk Skrift i 3 Bøger af Euklid, som kun er bekjendt af korte Meddelelser hos Pappos o. a. Dets Indhold var i lange Tider Mathematikerne en Gaade, men efter at Chasles har forsøgt en Reconstruction af de tabte Bøger (»Les trois livres de Porismes d'Euclide«, 1860) maa det efter hans og Zeuthens Undersøgelser anses for godtgjort, at P. have betegnet et Slags Tilgifts- eller Følgesætninger til Keglesnitslæren, særlig saadanne, som omhandle geometriske Steder, navnlig rette Linjer eller Cirkler, der fremkomme ved Skæring af projective Linjebundter.

Pornokratiet (Skjøgeherredømmet) kaldes det Regimente, som 904—963 førtes i Rom, hvor først den berygtede Theodora og derefter hendes lige saa udsvævende Døtre Theodora og Marozia eller Mariuccia besatte Pavestolen med deres Elskere og uægte Sønner. Kejser Otto I gjorde en Ende derpaa ved at afsætte Johan XII.

Pōros, Oldtidens Kalauria, en lille græsk Ø i Æginabugten, hører under Hydra. Staden P. paa Sydsiden, med udmærket Havn og Marineetablissement, var under Frihedskrigen en Tid lang Grækenlands Hovedstad. Den led meget af Jordskjælv 1836. Taleren Demosthenes tog sig her af Dage ved Gift 322 f. Chr.

Pōros, Konge i Femflodlandet ved Hydaspes, kæmpede tappert mod Alexander d. store, men blev overvundet og fanget. Da Alexander spurgte ham om, hvorledes han vilde behandles, svarede han: „Som en Konge“. Alexander sluttede ogsaa Venskab med ham, gjengav ham hans Rige som Lydfyrste 326 f. Chr. og lagde flere erobrede Lande under hans Herredømme.

Porphȳr, en plutonisk Bjærgart, med tæt eller særdeles finkornet Grundmasse, hvori findes udskilt Krystaller af Feldspat, Kvarts osv.; den faar Navn enten efter Grundmassen (Felsit-, Diabas- og Trachytporphyr) eller efter de udskilte Krystallers Beskaffenhed (Feldspat-, Kvarts-, Hornblende-, Augitporphyr osv.). P. danner i Almindel. ikke saa vidt udstrakte Bjærgmasser som Granit og Gnejs, men mindre Bjærgstrækninger, ofte med et kuppelformet Udseende, og hører hjemme i de ældste Formationer. Paa Grund af sin Haardhed, fine mangfoldige Farvenuancer og sin Egenskab at kunne modtage en smuk Politur egner den sig fremfor nogen anden Stenart til architektoniske Prydelser og Kunstværker og anvendtes allerede af Ægypterne og Romerne. De benyttede især tre Arter: den **røde** ell. **ægyptiske P.** (porfido rosso antico), en rød Grundmasse med smaa hvide eller rødladne Feldspatkrystaller; den **sorte P.** (porfido nero antico), en sort Grundmasse med mælkehvide Krystaller af Feldspat eller Kvarts; og den **brune P.** (porfido bruno antico) med hvidgrønne Feldspatkrystaller i en brun Grundmasse. Her i Norden er P. fra Elfdal i Dalarne en af de smukkeste; den er anvendt til Carl XIV.s Sarkophag. P. er ogsaa udbredt i det sydlige Norge. **Porphyrsandsten**, en nu i Geognosien mindre hyppig Betegnelse for en rød Sandsten („Rødliggende“) i den permiske Formation.

Porphȳrios fra Tyros, nyplatonisk Philosoph, f. c. 232, var først Discipel af Longinos, hvis Skole han besøgte i Athen; i Rom blev

han begejstret Tilhænger af Plotinos. Han levede en Tid lang paa Sicilien, men vendte senere tilbage til Rom, hvor han synes at være død kort efter 300. Han sluttede sig i det væsentlige til Plotinos, hvis System han ved en let Fremstilling og tydelig og klar Tankegang søgte at popularisere, medens han ikke selv førte Tanken videre; for øvrigt polemiserede han som skarpsindig Kritiker mod Christendommen og er den første i Rækken af de nyplatoniske Commentatorer af Aristoteles. — P. fremhæver Philosophiens Betydning for det praktisk-sædelige Liv; al vor Viden er kun et Renselsesmiddel, ikke en væsentlig Del af det højeste Liv selv. Philosophen er en Sjælens Læge, og Philosophiens egentlige Motiv er Menneskets Omsorg for sin Sjæls Frelse. P. adskiller skarpt mellem det aandelige og det legemlige, men indrømmer dog ingen Dualisme; Materien er det sidste Led, som fremkommer i den bestandig nedad stigende Række af Frembringelser, der udgaa fra den ene og højeste intelligible Aarsag, som dog under denne Frembringelse intet taber af sin Substans, men kun virker dynamisk; derfor forbinder Sjælen sig heller ikke umiddelbart med Legemet, men frembringer gjennem sin Tilbøjelighed til det legemlige af sig selv en lavere, med Legemet beslægtet Kraft, som forbinder sig med det. De forskjellige Sjælevirksomheder stamme alle fra én Grundkraft, der kun i Følge sine Objecters Beskaffenhed antager en forskjellig Stilkelse; denne Grundkraft bliver i det intelligible til Tænkning, i det sjælelige til Reflexion, i det vegetative til Spirekraft osv. I dette Liv er Legemet kun en Byrde, noget urent, hvorfra vi gjennem en streng Askese skulle stræbe at befri os for at opnaa fuldkommen Affectløshed. P. forbød Nydelsen af Kjødspiser, bl. a. fordi Dyrene som delagtige i Fornuften ere beslægtede med os, og fordi vi derved blande det levende med det døde. Skjønt P. i mange Henseender blottede Folkereligionens svage Sider, tog han dog selv Polytheismen i Forsvar; han vilde ikke udrydde, men rense og reformere Hedenskabet for at naa tilbage til den sande Fromhed; han anerkjendte enhver Nationalreligion, beundrede Jøderne saa vel som Essæerne, Brahmanerne, Magerne og Chaldæerne. Skjønt der i P.s Dæmonologi, Mantik, Magi og Theurgi findes mange Overtroens Elementer, bekæmpede han dog selv Folkereligionernes Overtro, saaledes navnlig i sit mærkelige Brev til den ægyptiske Præst Anebon, hvori han opkaster mangfoldige Spørgsmaal og Tvivl denne Sag betræffende.

Pŏrpora, Niccolo Antonio, berømt Componist og Lærer i Sang, f. 19 Aug. 1686 i Napoli, d. 1766 smstds., Elev af A. Scarlatti, var en Tid lang Lærer ved Conservatoriet i sin Fødeby og oprettede derpaa en Sangskole, i hvilken Datidens berømteste Sangere, Farinelli, Caffarelli, Mingotti o. fl., fik deres Uddannelse. Hans Operaer og Kirkemusik skaffede ham dernæst et europæisk Navn som Componist, og han kaldtes til Wien, Dresden og London for at dirigere sine Værker og give Undervisning i Sang. I London rivaliserede han endog med Händel og gik ved Farinellis Hjælp sejerrig ud af Kampen (jvfr. Farinelli). Haydn paatog sig i sin Ungdom at accompagnere hos P. ved hans Sangundervisning i Wien og lod sig af den store Italiener behandle som en Tjener blot for at lære af ham. Der kjendes over 40 Operaer, 8 Oratorier foruden en Mængde anden Kirkemusik og mange Instrumentalværker af P.

Porre, s. Løg.

Porrentruy [rangtrÿi], tysk Pruntrut, Stad i Cant. Bern i Schweiz, 8 M. n. v. for Bern. 6,000 J. Betydelig Urindustri. Smukt Slot, der tidligere var Biskoppen af Basels Residens.

Pors (Myrica), Planteslægt af Familien Myriceæ blandt de kronløse Femtalsplanter, omfatter Smaabuske med afvexlende, hele eller fligede Blade og tvebo, nøgne Blomster i valseformede Rakler. I Europa (navnl. i Nord- og Vesteuropa) voxer kun én Art, Mosepors (M. Gale), i Moser og Hedeegne; det er en lav Busk, hvis korte Rakler udvikles før de lancetformede, savtakkede Blade, og som i Kjertler paa Blade og Rakler indeholder en vellugtende harpixagtig Saft, der betinger Plantens Anvendelse som Surrogat for Humle og Te. I Nordamerika findes M. cerifera, hvis Frugter ere beklædte med et tykt Lag Vox, der finder teknisk Anvendelse.

Porsangerfjord, Finmarkens største Fjord, gaar mellem Magerøen med Nordcap i Vest og det bekjendte Fuglebjærg Sværholtklubben i Øst henved 16 M. (120 Kilom.) mod Syd ind i Landet. Ved Mundingen er den omtr. 3 M. (22 Kilom.) bred. Paa dens Vestside ligger det lille Præstegjæld Kistrand; ellers ere dens Bredder kun yderst sparsomt bebyggede.

Porse, Knud, Brodersøn af Peder P., en af Erik Glippings Mordere, var en af de tre danske Magnater, der stødte Christoffer II fra Tronen 1326. Ved Rigets Udstykning blev han Hertug af Sønderhalland og fik tillige Samsø og Kallundborg. Hans Magt og Anseelse steg endnu mere n. A., da han blev gift med den svenske Enkehertuginde Ingeborg, Datter af den norske Konge Haakon V Magnussøn og Enke efter Hertug Erik af Södermanland, men han døde allerede 30 Maj 1330.

Porsēna, Konge i den etruskiske By Clusium, belejrede forgjæves Rom i Republikens første Aar for at gjenindsætte den fordrevne Konge Tarquinius Superbus.

Porsgrund, Kjøbstad i Bratsberg Amt i Norge, paa begge Sider af Skienselven, ved dens Udløb i Frierfjorden, bestaar af Østre- og Vestre-P. samt det tidligere Ladested Osebakken. 3,614 J. (1885). Byens vigtigste Næringsveje ere Handel, især med Trælast og Is, samt Skibsfart. Udførselen af Trælast udgjorde 1886 41,000, af Is 24,000 Registertons; Handelsflaaden var 87 Fartøjer med en samlet Drægtighed af 36,000 Tons og 910 Mands Besætning. En Porcelænsfabrik blev sat i Gang 1887; dens smukke Arbejder have allerede vundet megen Anerkjendelse. Jærnbaneforbindelse med Skien og Christiania. — P. var i det 17de og 18de Aarh. Ladested under Skien, men fik 1807 Kjøbstadsrettigheder.

Porson, Rich. [pors'n], engelsk Philolog og Kritiker, f. 1759, en Tid lang Professor i det

græske Sprog i Cambridge; d. 1808. Blandt hans Arbejder maa fremhæves Udgaver af Æschylos og 4 Tragedier af Euripides.

Pŏrta, Baccio della, ital. Maler, s. Bartolommeo di San Marco.

Portaare, s. Lever.

Portaels, Jean François `[tahls], belgisk Maler, f. 1 Maj 1818 i Vilvoorde ved Brysel, Elev af Navez der og af Delaroche i Paris, uddannede sig videre paa Rejser i Italien og Orienten og er en af de sidste Repræsentanter for den saakaldte klassiske Stil. Hans religiøse Billeder „De vises Stjærne", „Rebekka", „Zions Døtre" udmærke sig ved sin Charakteristik og alvorlig Opfattelse. Han er siden 1882 Directeur for Kunstakademiet i Brysel.

Portāl (af lat. porta, Dør) kaldes i Bygningskunsten en større, architektonisk smykket Indgangsdør, især naar det er Bygningens paa Forsiden anbragte Hovedindgang.

Portalĕgre, 1) s. Alegre, Porto. 2) Stad i Portugal, Prov. Alemtejo, 22 M. ø. n. ø. for Lissabon. 9,000 J. Kgl. Klædefabrik.

Portalis, Jean Etien. Marie [lihs], fransk Retslærd og Statsmand, f. 1 Apr. 1745, blev 1766 Advocat i Aix og vandt et stort Navn ved sin Veltalenhed og juridiske Skarpsindighed (førte bl. a. Sager imod Mirabeau og Beaumarchais). 1794 kom han til Paris, valgtes n. A. til de ældres Raad og bekæmpede med stor Dygtighed Directoriet; han skulde 1797 deporteres, men undkom til Udlandet. 1800 blev han Statsraad og Medlem af Commissionen til at udarbejde en ny Civillovbog; han havde desuden væsentlig Del i Concordatet og i Ordningen af hele Cultusvæsenet, blev i Juli 1804 Cultusminister og døde 25 Aug. 1807. Hans »Discours, rapports et travaux« om Civillovbogen og Concordatet udgaves 1844—45. — Hans Søn, Jos. Marie P., f. 1778, var 1805—7 Generalsecretær under sin Fader, blev derefter Statsraad og 1810 Greve, men faldt n. A. i Unaade, fordi han holdt et Brev fra Paven tilbage. 1818 blev han dog Retspræsident i Angers, 1815 paa ny Statsraad og 1819 Pair; 1824 blev han Formand for Cassationsretten og beholdt denne Stilling lige til 1852, naar fraregnes den Tid 1828—29, da han var Justits- og siden Udenrigsminister under Martignac. 1834—48 var han Næstformand i Pairskammeret og tog vigtig Del i dets Forhandlinger; 1852 blev han Senator. D. 1858.

Portamĕnto, it., bet. i Sangkunsten Bæringen af Stemmen, saaledes at den ene Tone med ensartet Klangstyrke og Afrunding ligesom flyder over i den anden (denne Syngemaade maa ikke forvexles med den affecterede og dilettantmæssige Slæben fra en Tone til en anden). En fuldkommen Bæren af Tonen kan egentlig kun udføres af Menneskestemmen. Blæse- og Strygeinstrumenter have kun P. i ringe Grad, Tasteinstrumenter slet ikke, og naar Ordet ikke desto mindre bruges for Claverets Vedkommende, forstaas derved en Modification af Tonen eller et Slags Efterligning, som opnaas ved Hjælp af Pedalet og et vist vægtigt Redtryk af hver Taste for sig.

Portativ, som man kan føre med sig; s. Positiv.

Port au Prince [porrt aa prængs], nu Port Républicain, Hovedstad i Negerrepubliken Haïti paa Vestsiden af Øen Haïti ved Gonave Bugten. 35,000 J. God Havn. Udførsel af Kaffe, Cacao, Guajakharpix og Campechetræ.

Pŏrta Westphălica (den westfalske Port), et bekjendt Pas i den preussiske Prov. Westfalen, s. for Fæstningen Minden, hvorigjennem Weser træder ind i det nordtyske Lavland.

Port Castries [pohrt kāstris], s. Carenage.

Port Chalmer [pohrt tschāmer], Havn for Dunedin (s. d. A.) paa Ny-Seelands Sydø.

Port Darwin, et Anlæg paa Nordaustraliens Kyst, hvor den store australske Telegraphlinje har sit nordlige Endepunkt, og hvorfra et Søtov udgaar til Java og saaledes sætter Australien i Telegraphforbindelse med Europa.

Portechaise, fr. [portschæhs], Bærestol.

Porte-épée, fr. [portepēh], en Sabelkvast af Silke og Metaltraad i Kongehusets ell. Landets Farver, der i de fleste Armeer tjener Officererne som Felttegn.

Portefeuille, fr. [portefölje], Brevtaske, en lukket Mappe til Opbevaring eller Transport af Aktstykker, bruges i det polit. Sprog figurl. om en Ministerpost. — Minister uden P., en M., som ikke har nogen bestemt Gren af Forvaltningen, men kun er Medlem af Ministerraadet.

Portemonnaie, fr. [portmonnæh], Pengepung.

Porten ell. den høje Port kaldes den tyrkiske Regering efter Indgangen til Serailet i Constantinopel, fordi Paladsernes Porte i Østerlandene forhen ofte brugtes til Forsamlinger og Raadslagninger. Jvfr. Karmather.

Pŏrter, et Slags mørkt, stærkt Øl, der brygges paa en lidt anden Maade end almindel. Øl, idet man anvender i det mindste noget stærkt branket Malt. Tidligere indeholdt P. langt mere Extract end andet Øl; nu synes det vel at være stærkere (5,5—7,0 pCt. Alkohol efter Tralles, s. Vinaand; bayersk Øl indeholder 3,5—4,5 pCt.), men ikke synderlig extractrigere (5,9—6,9 pCt. Extract, bayersk Øl 4,5—6 pCt.). Det aftappes længere Tid, førend det bruges, hvorved en fuldstændig Eftergjæring, ogsaa paa Flaskerne, kan finde Sted.

Pŏrter, David Dixon, nordamerikansk Admiral, f. 1814 i Pennsylvania, gjorde 1847 Tjeneste i Krigen mod Mexico og udmærkede sig i Borgerkrigen 1861—65. Han ledede i Apr. 1862 Bombardementet paa Fort Jackson ved Mississippi, hvilket dannede Indledningen til Farraguts Fart op ad Floden og New-Orleans's Indtagelse. I Apr. s. A. var P. med at bombardere Vicksburg og førte siden som Contreadmiral under Farragut Commandoen paa Mississippis øvre Løb. 1864 rettede han Angrebet paa Wilmington. Til Løn blev han 1866 Viceadmiral og efter Farraguts Død 1870 Admiral for Flaaden.

Port Glasgow [pohrt glāsgo], Stad i Renfrew-Shire i Sydskotland ved Floden Clyde, 3 M. v. n. v. for Glasgow, med 11,000 J., betydelig Skibsfart, Skibsbyggeri og Fabrikation af Sejldug, samt Sukkerraffinaderi. Siden Clyde er bleven sejlbar for store Skibe op til Glasgow, synes Staden at gaa tilbage.

Port Hāmilton, Havn paa Øen Komund

ved Koreas Sydkyst; 1885 toges den i Besiddelse af Englænderne.

Porthān, Henr. Gabr., finsk Forfatter, f. 9 Nov. 1739 i Vilasaari i Tavastland i Finland, ansattes efter 1760 at have taget den philosophiske Grad ved Universitetet i Åbo som Docent og Bibliothekaamanuensis smstds., blev 1772 Bibliothekar, men overtog 1777 Professoratet i romersk Philologi og fik 1802 Titel af Cancelliraad. D. 16 Marts 1804 i Åbo. Ved en mangesidig literær Virksomhed øvede P. en mægtig Indflydelse paa den finske Nationalaands Udvikling. Han var Sjælen i og i mange Aar Hovedredacteur af Finlands første periodiske Blad »Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo«; ved sine paa flittige Kildestudier hvilende og ved kritisk Skarphed udmærkede Noter til P. Juustens af ham udgivne »Chronicon episcop. Finlandens.« (1784—99) lagde han Grunden til Studiet af Finlands Historie i Middelalderen, og ved at henlede Opmærksomheden paa Mindesmærkerne af finsk Sprog og finsk Folkedigtning gav han Stødet til den finske Sprogforskning. Hans »Opera selecta« (5 Bd.) udgaves 1859—73 af det finske Literaturselskab.

Port Hudson [pohrt høddſ'n], Fæstning i Staten Louisiana ved Missisippi, 51° n. Br., spillede en vigtig Rolle i den nordamerikanske Borgerkrig ved at spærre Skibsfarten paa Floden, medens General Grant angreb Vicksburg. Dog lykkedes det 14 Marts 1862 Admiral Farragut at gaa forbi P. H. med 2 Skibe, og 7 Juli s. A. (3 Dage efter Vicksburgs Overgivelse) maatte ogsaa P. H. efter nogle Ugers Belejring capitulere til General Banks.

Portici [pörtitſchi], Stad i Syditalien ved Napoli Bugten og Vesuvs vestlige Fod. 12,000 J. Prægtigt kongel. Palads. Agerbrugsskole. Søbade.

Pŏrticus, en Buegang ell. Søjlehal, svarende til Grækernes Stoa, kaldte Romerne et paa to, undertiden paa flere Rækker Søjler hvilende Galleri. P. stod dels enkeltvis og frit (Peristyler); dels vare de forbundne ved Bygninger og tjente da til Spaseregange eller Localer for Retsforsamlinger, hvorfor de som oftest vare forsynede med Sæder o. desl.

Portier, fr. [tie], Portner, Dørvogter.

Portière, fr. [tiære], Gardin for en Dør.

Portiōn (lat. portio), Del, Andel; Arvelod. **Pōrtio legĭtima,** s. Pligtlod.

Portiūncula, et Franciskanerkloster i Assisi, opkaldt efter den lille Arvelod (lat. portiuncula), som den hellige Franciscus efterlod sig. **P.-Aflad,** den Aflad, som Pave Honorius III 1223 tilstod Franciskanerordenen for alle dem, som forrette deres Andagt i P.-Kirken paa dens Indvielsesdag 2 Aug.

Port Jackson [pohrt dſchäkſ'n], en Havbugt paa Australiens Østkyst under 33° 50′ s. Br., ved hvilken er anlagt Staden Sydney. 1788 anlagdes her en Forbryderkoloni, der imidlertid paa Grund af den stærke Tilvæxt af den frie Befolkning blev flyttet herfra til Vestaustralien.

Portland [pŏhrtlænnd], 1) en lille Halvø ved Englands Sydkyst, som hører til Dorset-Shire. Den er 1 M. lang og indtil ½ M. bred og forbunden med Landet ved en lang, meget smal Tange. Her ere store Stenbrud (s. Portlandkalk), hvorfra Materialet er hentet til flere af Londons og andre engelske Stæders Pragtbygninger. 2 Fyrtaarne. Fortrinlig Red, beskyttet af Forter og Bølgebrydere. — 2) Stad i Staten Maine i Nordamerika ved Casco Bugten, 12 M. s. s. v. for Augusta. 34,000 J. (1870). Fortrinlig Havn. Levende Handel og Skibsfart. Stor Ildsvaade 1866. — 3) Nyanlagt Stad i Staten Oregon i Nordamerika, ved Floden Villamette, 3 M. fra dens Udløb i Columbia. 18,000 J. Betydelig Handel. — 4) Stad i Australien, Kolonien Victoria, ved Portland Bugten, 40 M. v. til s. for Melbourne. 5,000 J. Udførsel af Uld. Hvalfiskefangst.

Portlandkalk, de øverste (yngste) Lag af Juraformationen, især paa Halvøen Portland (s. ovens.), hvor den brydes i stor Mængde til Bygningssten. **Portlandcement,** en kunstig Cement (s. d. A.), der har samme Farve som Portlandkalksten, hvoraf den har faaet Navn.

Portlandvase, en i det britiske Museum opstillet verdensberømt Vase, som imell. 1623 og 1644 blev funden i Rom i det saakaldte Gravmæle for Alexander Severus og hensat i Barberinis Bibliothek, hvoraf den kaldtes „Barberinivasen", indtil den senere blev kjøbt af Will. Hamilton, fra denne kom i Hertuginden af Portlands Eje og endelig solgtes til det britiske Museum. Den er af et mørkeblaat, med Hvidt overtrukket Glas og udsmykket med kunstfærdig udførte Basreliefſer. 1847 blev denne Vase sønderslaaet med en Sten, men heldig sammensat igjen. En Copi i Biscuit fra Wedgwoods Fabrik findes i Glyptotheket paa Ny Carlsberg.

Port Lăzarev [reff], Havn paa Koreas Østkyst i Broughton- ell. Korea Bugten; 1886 tagen i Besiddelse af Russerne.

Port Louis, 1) [paahr lui] befæstet Stad i det franske Dep. Morbihan, ved Lorients Red og ved Indløbet til denne Krigshavn. 6,000 J. Stor Havn, Søhospital, Søbade og Sardellefiskeri. — 2) [pohrt] Befæstet Stad paa Nordvestsiden af den engelske Ø Mauritius ell. Ile de France, ø. for Madagaskar. 65,000 J. Gouverneurens Residens. Betydelig Handel.

Port Mădock, Havnestad i England, Wales, Caernarvon Shire, ved det indre af Tremadoc Bugten. 4,000 J. Søbade. Betydelig Udførsel af Skifer, Kobber- og Blymalm.

Port Natal [pohrt nætäll], tidligere **P. D'Urban,** Stad i den engelske Koloni Natal i Sydafrika ved Natal Bugten, med 14,000 J. Gouverneurens Sæde. Betydelig Handel. Jærnbane til Pieter-Maritsburg.

Pōrto, it., Bærepenge; særl. Postpenge for Breves og Pakkers Befordring.

Pōrto, s. Oporto.

Portobĕllo, Hovedstad i Edinburgh-Shire i Sydskotland ved Forth Fjorden, 1 M. ø. for Edinburgh. 5,000 J. Stærkt besøgte Søbade.

Pōrto Ferrājo, befæstet Hovedstad paa Nordsiden af Øen Elba, med 6,000 J. Befæstet Havn. Tilvirkning af Søsalt. Napoleon I residerede her 4 Maj 1814—26 Febr. 1815, da han indskibede sig til Frankrig.

Pōrto Leōne, s. Piræus.

Pōrto Maurizio, Stad i Norditalien ved

Middelhavet, 12 M. s. v. for Genua. 7,000 J. Marinestation. Udførsel af Olje. Fiskeri.

Portorico ell. Puerto Rico (d. e. den rige Havn), den østligste af de store Antiller i Vestindien, tilhører Spanien. 168 □ M. med 750,000 J. (1880), hvoraf over Halvdelen Hvide. Den skilles ved den 15 M. brede Mona Passage fra San Domingo mod V. og har mod Ø. de virginske Øer. Landet gjennemskæres fra Ø. til V. af en indtil 4,000 F. høj, skovbevoxet Bjergkjæde, der falder temmelig brat af mod S., men mod N. danner forholdsvis udstrakte, meget frugtbare Sletter. Klimaet er fugtigt, varmt og ret sundt. Kaffe, Sukker, Rum og Tobak ere Hovedprodukterne. Hovedstad San Juan de P., med 24,000 J. — Øen blev opdaget 1493 af Columbus og har siden 1511 været i Spaniens Besiddelse. Negerslaveriet blev ophævet 1873.

Pōrto Sānto, s. Madeira.

Pōrto Segūro, Stad i den brasilianske Prov. Bahia, 120 M. n. n. ø. for Rio Janeiro. 7,000 J. Havn ved Atlanterhavet, Udførsel af Tømmer og Fisk. Cabral landede her 22' Apr. 1500.

Porto Vecchio [vækkio], Stad paa Sydøstkysten af Corsica ved Porto Vecchio Bugten, med 1,000 J., rummelig Havn og betydelige Saltværker.

Port Phillip [pohrt], en stor Bugt paa Australiens Sydkyst. Ved dens Nordende ligger Staden Melbourne.

Portree [portrih], Havn paa Østkysten af Øen Skye blandt de skotske Hebrider.

Port Royal [pohrt röjell], Stad paa Sydsiden af Jamaica, 1 M. s. v. for Kingston, med 14,000 J., befæstet, men vanskelig tilgængelig Havn og et Regeringsværft, tidligere Øens Hovedstad. Staden har ofte lidt af Jordskjælv.

Port Royal des Champs [paahr roajāl dæ schang], et Cisterciensernonnekloster ved Versailles, stiftet 1204, i det 17de Aarh. Jansenismens Hovedsæde, blev ophævet 1709, fordi Nonnerne vægrede sig ved at underskrive Pave Clemens XI.s Bulle mod Jansenismen. Nonnerne bleve jagede ud af Politisoldater, og Aaret efter blev Klosteret jævnet med Jorden og endog Kirkegaarden ødelagt med saadan Raahed, at samtlige Grave bleve gravede op og Benene førte bort, for at intet skulde minde om det Kloster, der havde haft Mod til at trodse Paven. S. Jansen.

Portræt, et nu i det danske Sprog almindelig brugt Udtryk for det ældre, ligeledes franske Contrafej (contrefait), betyder oprindel. den nøjagtige Afbildning af en Person, hvad enten det sker ved kunstneriske eller ved mechaniske Midler, men bruges undertiden ogsaa om en lignende nøjagtig Afbildning af et Dyr eller en Egn (s. Prospect). P. som særegent Kunstfag spiller en stor Rolle saa vel i Maler- som i Billedhuggerkunstens Udvikling. Portrætére, aftage P.; Portrætør, Portrætmaler ell. overhov. En, der aftager P.

Port Saïd, Stad i Nedreægypten ved Suez Kanalens Udløb i Middelhavet. 17,000 J. Frihavn. Prægtigt Fyr. Betydelig Handel. Efter Suez Kanalens Fuldførelse er her næsten opført en hel ny By med talrige Pragtbygninger. Staden er Sæde for Suez Kanalens Forvaltning.

Portsmouth [mudh], 1) stærkt befæstet Stad i Hamp-Shire i England paa den tæt ved Kysten liggende Ø Portsea, 14 M. s. v. for London, er Englands vigtigste Krigshavn. 135,000 J. (1885). Staden bestaar af det egentlige P. og Forstæderne Portsea, Landport, Somerstown og Southsea. De vigtigste Bygninger i den egentlige Stad ere Raadhuset, Domhuset, Fængslerne, Kasernerne, Toldhuset, Theatret og United-Service-Klubben. I Portsea er det storartede Orlogsværft med Havneadmiralens og de commanderende Søofficerers Boliger, samt Flaadens storartede Arsenaler, Magasiner, Værksteder, Dokker og Beddinger. Observatorium. Southsea er et stærkt besøgt Søbad (Kingsrooms). Mellem P. og Øen Wight er den fortrinlige Red Spithead. Stadens Industri og Handel er væsentlig betinget af Flaadens Behov, til hvis Forsyning der tilføres store Mængder af Kul, Slagtekvæg, Skibsprovisioner og Tømmer. — 2) Stad i Staten New-Hampshire i Nordamerika ved Floden Piscataquas Udløb i Atlanterhavet, 8 M. ø. for Concord. 10,000 J. God Havn, Skibsværfter, Marinearsenal, stort Kanonstøberi. Betydelig Industri og Handel. — 3) Stad i Staten Virginia i Nordamerika, 17 M. s. ø. for Richmond ved Jamesflodens Mundingsbugt. 11,000 J. Orlogsværft for Unionsmarinen og Søhospital.

Portsmouth, Louise de Kéroualle, Hertuginde af [s. o.], f. 1649, Carl II af Englands bekjendte Maitresse, var Datter af en Adelsmand fra Bretagne, Guillaume de Penancoët. Hun var Hofdame hos Madame Henriette, Carl II.s Søster og Ludvig XIV.s Svigerinde, da denne 1669 gik til England for at vinde Carl II for Ludvig XIV.s Planer mod Holland. Her vandt hun Kong Carls Kjærlighed, blev hans Maitresse og beherskede ham til hans Død 1685. Hun spillede en vigtig politisk Rolle i disse Aar, idet hun lagde al sin Indflydelse hos sin kongelige Elsker i Vægtskaalen til Gunst for Ludvig XIV.s Politik. Efter Kong Carls Død vendte hun tilbage til Frankrig, hvor hun nød store Begunstigelser fra Hoffets Side, og hvor hun ejede betydelige Godser, som hun dog bestyrede slet. Hun døde 1734. Hendes Søn med Carl II, Charles de Launay, Hertug af Richmond, døde før hende uden at efterlade sig Børn.

Port Spain [pohrt spæhn] ell. Puerto d'España, Hovedstad paa Øen Trinidad. 24,000 J. Staden ligger paa Vestkysten ved Paria Bugten.

Portugal, et Kongerige i det sydvestlige Europa, hvis Hovedland optager den vestlige Del af den pyrenæiske Halvø, og som desuden har udstrakte Kolonialbesiddelser i Atlanterhavet, Afrika og Asien.

	□ M.	Befolkn. 1881	pr. □ M.
Prov. Minho........	132	1,015,000	7,690
„ Traz os Montes	202	397,000	1,690
„ Beira	426	1,377,000	3,230
„ Estremadura ...	323	946,000	2,990
„ Alemtejo	443	367,000	830
„ Algarve	88	204,000	2,320
Fastland............	1,614	4,306,000	2,650

	□ M.	Befolkn. 1881
Overført ...	1,614	4,306,000
Azorerne	48	269,000
Madeira............	15	132,000
Hovedlandet	1,672	4,707,000
Kolonier		
i Afrika:		
Cap-Verdiske Øer..	70	107,000
Bissagosøerne m. m.	1	6,500
Øerne San Thomé og Principe m. m.	20	21,000
Angola, Benguela, Mossamedes m. m.	14,700	2,000,000
Mosambique Distr.	17,800	2,000,000
	32,591	4,134,500
i Asien:		
i Forindien	61	420,000
i det store Archipelag.............	296	300,000
i China	0,3	68,000
	357	788,000
I alt....	34,620	9,629,500

I det følgende vil kun Hovedlandet blive omtalt; Kolonierne findes beskrevne i særlige Artikler. Fra Cap San Vincente, et højt Forbjærg, der danner Landets Sydvestpunkt, hæver Kysten sig stejlt saa vel mod Ø. som mod N. Den østlige Halvdel af Sydkysten er lav med foran liggende Sandøer. Vestkysten vedbliver i det hele at være høj og stejl indtil Cap Sines, men bliver herfra langs Setuval Bugten lavere og temmelig flad. Halvøen mellem denne Bugt og Floden Tejos Munding opfyldes af Serra de Arrabida, der ender i Cap Espichel, og danner mod S. en høj og stejl Kyst, der bliver lavere hen imod Flodmundingen. N. for denne hæver Kysten sig atter og naar i Cap Roca, P.s Vestpunkt (38° 47′ n. Br., 8° 9′ ø. L.), en Højde af 2,000 F. Herfra vedbliver den at være høj, stejl og meget njævn indtil Halvøen Peniche med de foran liggende Berlengas Øer, men sænker sig n. for denne indtil Mondego Flodens Munding. Paa dennes Nordside hæver sig det 650 F. høje Cap Mondego, der paa en kort Strækning mod N. fortsættes i en høj Klippekyst, men snart afløses af en lav, flad og til Dels moradsig Kyst indtil Floden Douros Munding. Mellem denne og Minhos Munding bliver Kysten atter stejl, men aftagende i Højde mod N. Om Kysten i det hele gjælder, at den er meget vanskelig at besejle, da den kun har faa Havne, for det meste med smaa Barrer i Indløbene og udsatte for den voldsomme Sø, som Atlanterhavet rejser ved enhver blot nogenlunde friskt Søvind. Landets Overflade har helt igjennem Bjærgcharakter. N. for Douro Floden opfyldes det af Udløbere fra Galiciens og Leons Bjærge, der give det en meget njævn Overflade. Mellem Douro og Mondego optages det af Serra de Caramullo, der ender i Cap Mondego. Mellem Mondego og Tejo udstrækker sig Bjærgmassen Serra da Estrella under en Mængde Localnavne, endende i Cap Roca. S. for Tejo bliver Landet mere aabent, skjønt det bibeholder Bjærgcharakteren. Dets østlige Del optages af en Mængde mindre Bjærgpartier, der afflade sig mod V. og danne Sletterne Ourem og Benavilla, der mod S. lukkes af Serra de San João. S. for denne Bjærgkjæde ligge Sletterne Beja og Ourique, mod V. skilte fra Atlanterhavet ved Serra Grandola, og mod S. afsluttede af Algarves Grænsebjærge, der ere en Fortsættelse af den spanske Sierra Morena og her fra Ø. mod V. benævnes Serra de Malhão og S. de Monchique og ende i Cap San Vincente. De vigtigste Floder ere fra N. til S.: Minho, der paa en Strækning danner Grænsen mod Spanien; Lima, Cavado, Ava; Douro, der fra højre Side optager Sabor, Tua og Tamega og fra venstre Side Coa, Tavora og Paiva; Vouga, Mondego, Liz, Real; Tejo, der fra højre Side optager Ponsul, Ocreza og Zesere og fra venstre Sever og Sorraya; Sado, der falder i Setuval Bugten, og Mira, der flyder langs Alemtejos Sydgrænse til Atlanterhavet; Guadiana, der her fra venstre Side optager Ardila og Chanza og paa to Strækninger danner Grænsen mod Spanien. Søer af nogen Betydning forekomme ikke i Slettelandet og kun enkeltvis i Bjærgegnene; Saltlaguner findes spredte langs Atlanterhavets Kyst. — Med Hensyn til Klima deles Landet sædvanlig i tre Bælter: Algarve med subtropisk, Vestkysten med jævn mild Temperatur (c. 16° Middeltemperatur) og det indre af Landet med vexlende Temperatur efter Højdebeliggenheden. Den største Regnmængde forekommer i Coimbra og Omegn. Jordbunden er i det hele frugtbar overalt, hvor der findes tilstrækkeligt Vand, men den er kun i ringe Udstrækning Gjenstand for Dyrkning. Af det hele Areal falder paa Kornavl næppe 10, Olivenplantninger 5, Vinavl 4 og Skov 7 pCt.; en ubestemmelig, men meget betydelig Del henligger som Græsgang, og Resten (over Halvdelen) er ubenyttet Areal. Med Hensyn til Kornavl staar Prov. Minho højest; den har i det hele gjort Fremskridt i de senere Aar. Foruden Hvede, der er den vigtigste Kornavl, dyrkes de andre almindelige Kornsorter samt Ris, Bønner, Roer, Hør og Hamp i temmelig stor Udstrækning. Algarve er rigt paa Figen-, Mandel- og Johannesbrødtræer, og her trives endog Dadelpalmen. Oranger, Citroner og Figen høstes i stor Mængde i alle Kystegne og i Floddalene, Oliven især i Traz os Montes, og Vinavl drives næsten overalt, men dog navnlig i Traz os Montes, der er Hoveddistrictet for Portvinen. Ligesom andre Steder i Europa har ogsaa Vinavlen lidt betydelig ved Druesygdommen. Af Skovtræer ere de vigtigste Naaletræer, Kastanier, hvis Frugt er et væsentligt Næringsmiddel, og Ege, hvoriblandt Korkegen. Esparto voxer paa mange Steder vildt, navnlig i Landets sydlige Dele. Kvægavlen staar i det hele paa et temmelig lavt Trin. Antallet af Husdyr anslaas til c. 600,000 Stkr. Hornkvæg, 80,000 Heste, 200,000 Æsler og Muldyr, henimod 3 Mill. Faar, over 1 Mill. Geder og næsten lige saa mange Svin. Silkeavl drives kun i ringe Udstrækning, men Biavl tem-

melig stærkt i Alemtejos og Beiras Hedeegne. Fiskeriet drives kun i nogen Udstrækning langs Sydkysten, hvor Havet er rigt paa Thunfisk, Sardiner og andre Fiskearter. Bjergværksdriften er i Forhold til Landets naturlige Beskaffenhed kun ringe og næsten udelukkende i Fremmedes Hænder. Der indvindes noget Bly og Kobber samt ubetydeligt Jærn og Kul; derimod vindes Salt i temmelig stort Omfang, saa vel Kilde- som Søsalt. Antallet af Mineralkilder er meget stort, og henimod 60 benyttes som Sundhedsbrønde. — Industrien har vel i den sidste Menneskealder gjort væsentlige Fremskridt, men staar dog endnu langt tilbage i Sammenligning med andre Landes. Siden 1852 bestaar fuldstændig Næringsfrihed. De vigtigste Industrifrembringelser ere Uld-, Bomulds- og Silkestoffer, Guld- og Sølvarbejder, Tobak, Brændevin, Galanterivarer, Vaaben, Porcelæn og Stentøj, Roesukker, Sejldug og Tovværk. Fabrikationen af Krudt er Regeringsmonopol. — Handelen, der i det 16de Aarh. stod paa et meget højt Trin, sank efterhaanden i de to følgende Aarhundreder dybere og dybere og blev næsten fuldstændig tilintetgjort ved Krigene i Beg. af det 19de Aarh. og ved Adskillelsen fra Brasilien. I den nyere Tid har den dog atter hævet sig noget. Handelsomsætningen 1882 udgjorde i Tusender Kroner:

	Indf. fra	Udf. til
England	57,882	41,146
Frankrig	15,705	5,594
Spanien	7,923	6,756
Tyskland	7,068	4,305
Sverige-Norge	4,606	1,699
Belgien	3,120	1,216
Foren. Stat. i Nordam.	20,132	2,318
Brasilien	8,132	22,663
Portug. Kolonier	2,519	2,854
Andre Lande	5,673	5,544
	132,760	94,095

Hovedartiklerne i Ind- og Udførselen 1885 vare, Værdien angiven i Tusender Kr.:

	Indf.	Udf.
Kornvarer	19,988	954
Frø og Frugt	3,036	6,422
Kolonialvarer	11,495	323
Drikkevarer	608	56,685
Dyr og Næringsmidler af saadanne	17,727	9,071
Fortæringsgjenstande	52,854	73,455
Mineraler	8,630	2,702
Metaller	25,095	3,762
Huder og Skind	9,793	676
Træ	4,469	10,853
Spinde- og Vævestoffer	22,329	488
Forskjellige Fabrikater	15,234	1,635
Andet	2,637	1,341
Raaprodukter og Fabrikata	88,187	21,452
I alt	141,041	94,907

Den indenrigske Handel har ogsaa taget ikke ringe Opsving, navnlig ved Anlæg af Jærnbaner, der 1886 udgjorde en Længde af 204 M. og desuden 64 Mil under Bygning. Længden af Telegraphlinjerne var 1884 for Statslinjen 671 Mil med 1,581 Mil Traadlængde og 254 Stationer. — Befolkningen er, som foran ses, meget ulige fordelt over Landet. Bybefolkningen udgjør kun en ringe Del af den hele Befolkning, og af større Stæder fandtes 1878 kun Lissabon med 248,000 og Porto med 106,000 I.; mellem 100,000 og 20,000 I. fandtes ingen og mellem 20,000 og 10,000 kun 13 med tilsammen 177,000 I. Det portugisiske Folk er en blandet Stamme, idet de oprindelige Lusitanere efterhaanden ere blandede med Romere, Svever, Castilianere, Franskmænd o. fl., og i Algarve og Alemtejo med Maurere. Om Sproget s. nedenf. Den romersk-katholske Religion er Statsreligion, men andre Sekter have fri Religionsøvelse i Hjemmet og i Bedehuse. I Spidsen for Gejstligheden staa de 3 Ærkebiskopper af Lissabon, Braga og Evora og under disse 16 Biskopper, hvoraf 2 for Azorerne og Madeira. Antallet af Klostergejstlige var i det 18de Aarh. meget stort, men formindskedes efter Jesuiternes Fordrivelse 1759. Ved kongel. Decret af 28 Maj 1834 inddroges Munkeklostrene til Fordel for Statskassen, hvorimod Nonneklostrene forblev bestaaende. Gejstligheden lønnes nu af Staten og for de mere underordnedes Vedkommende paa en yderst tarvelig Maade. Antallet af Protestanter, dels Anglicanere, dels tysk-evangeliske, angives til c. 12,000. Jøderne vare i Middelalderen meget talrige; men efter deres Fordrivelse 1495 have de ikke senere dannet større Menigheder; om deres Antal foreligger ingen paalidelig Oplysning. — Undervisningsvæsenet stod indtil 1836 udelukkende under Gejstlighedens Tilsyn, men efter dette Aar under et Overskoleraad. Skoleloven af 1836 paabyder offentlig Undervisning, hvortil 1844 endnu kom en Bestemmelse om tvungen Skolegang. Der findes over 4,500 Almueskoler og 6 Normalskoler for Lærere og Lærerinder. Foruden flere Privatskoler i de store Stæder findes her 21 højere Statsskoler (Lyceer). I Coimbra er et Statsuniversitet, stiftet 1288, sædvanlig med c. 1,000 Studerende. I Lissabon er en polytechnisk Skole og i Oporto et polytechnisk Akademi, der tillige er Industri-, Handels- og Marineskole. I Lissabon og Oporto findes Kunstakademier og i Lissabon tillige en dramatisk Kunst- og Musikskole. — Budgettet for 1886—87 opviser følgende:

Statsindtægt:

	I 1,000 Kr.
Directe Skatter	23,761
Stempel og Sportler	12,697
Indirecte Skatter	64,159
Tillægsskat (Lov 1883)	4,131
Indtægt af Statsejendom	13,743
Andre og overordentl. Indtægter	18,922
	137,413

Statsudgift:

		I 1,000 Kr.
Statsgjæld		55,010
Finansministeriet		24,446
Herunder Civilliste	1,790	
At overføre	1,790	79,456

		I 1,000 Kr.
Overført....	1,790	79,456
Cortes	500	
Svævende Gjæld	9,952	
Toldforvaltning	5,778	
Indenrigsministeriet		8,618
Herunder offentlig Undervisning	3,503	
Justits- og Cultusministeriet		2,734
Krigsministeriet		18,584
Marine og Kolonier		7,685
Udenrigsministeriet		1,348
Offentlige Arbejder		11,274
		129,699
Overordentlige Udgifter		14,782
		144,481

Altsaa Underskud .... 7,068,000 Kr.

Hertil kommer endnu for Kolonierne et Underskud af 2,505,000 Kr., saa at hele Underskuddet bliver 9,573,000 Kr. **Statsgjælden** 30 Juni 1885 udgjorde 1,812 Mill. Kr., hvoraf c. 990 Mill. Kr. udenrigsk Gjæld. I Restance var for det løbende Finansaar c. 19 Mill. Kr. — **Forsvarsvæsen.** Effectivstyrken udgjorde i Marts 1886:

	Officerer og Ligestillede	Soldater
Generalitet	41	„
Generalstab	34	„
Fodfolk (36 Regt.)	1,314	21,944
Rytteri (10 Regt.)	395	3,659
Artilleri	353	2,580
Ingenieurer	80	753
1 Straffecompagni	9	378
Administration	12	417
Læger uden for Afdelingerne	31	„
Gejstlige	5	„
I alt....	2,274	29,731
Hertil Municipalgarde....	56	1,707
Grænsebevogtning og Toldsoldater	146	4,753
	2,476	36,191

Af Tjenesteheste og Tjenestemuldyr var Antallet 2,901 og 7,252. Hærens Krigsstyrke angives til 3,862 Officerer og Ligestillede og 121,195 Underofficerer og Menige med 7,821 Heste, 4,570 Muldyr og 264 Kanoner. I Kolonierne angives Troppestyrken til 470 Officerer og 8,356 Underofficerer og Menige. — Hæren har faaet en ny Organisation 1884—85, der fastsætter almindelig Værnepligt med det fyldte 21de Aar. Tjenestetiden er 3 Aar under Vaaben, 5 i første og 4 i anden Reserve. **Flaaden** har kun ét Panserskib paa 500 Hestes Kraft og desuden 34 Dampskibe med tilsammen 4,624 Hestes Kraft og 127 Kanoner. Derimod tæller den 1 Viceadmiral, 11 Contreadmiraler, 20 Linjeskibscapitainer, 25 Fregatcapitainer, 40 Capitainlieutenanter og 132 Lieutenanter. — **Ridderordener:** 1) Christusordenen, stiftet 1317; 2) St. Benedict af Aviz Ordenen, stiftet 1162; 3) St. Jakobs Sværdorden, stiftet 1177; 4) Taarn- og Sværdordenen, stiftet 1459; 5) Undfangelsesordenen af Villa Viçosa, stiftet 1818; 6) den hellige Isabellas Orden for Damer, stiftet 1801.

Forfatningen er constitutionel monarchisk, Kronen arvelig i begge Køn. Kongen deler Lovgivningsmagten med Cortes, som bestaar af to Kamre: Pairerne (pares), af hvilke Kongen vælger 100 paa Livstid og Folket 50 paa 6 Aar, alle tagne ud af visse Notabelklasser, og de deputerede, 154 i Tallet, valgte ved umiddelbare Valg og hemmelig Afstemning paa 3 Aar. Oprindelig vare Pairerne arvelige, men 1878 indførtes en Række Indskrænkninger i Retten til at indtage det arvelige Sæde, og 1884 vedtoges den ovennævnte Ordning, dog saaledes at de tidligere Pairer (1885: 131) beholdt deres Ret indtil deres Død. Valgretten til Deputeretkammeret var oprindelig knyttet til en Indtægtscensus, men blev 1878 udstrakt til enhver, som kan læse og skrive, eller som er Familieforsørger; for gifte Mænd indtræder Valgret med 21 Aars Alder, for ugifte med 25. Til Valgbarhed kræves en Aarsindtægt af 400 Milreis (omtr. 1,600 Kr.) eller en højere Dannelse. Valgene foretages i P. og paa de nærmere Øer (Azorerne og Madeira) ved Listeafstemning i 40 Kredse med 2—6 Medlemmer; i de 12 største Kredse bruges Mindretalsvalg med begrænset Stemmegivning, og desuden ere 6 Pladser forbeholdte Candidater, som rundt om i Landet have faaet i alt 6,000 Stemmer uden at opnaa Flertal i nogen enkelt Kreds. I Kolonierne vælges 12 Medl. Ministrene, 7 i Tallet (Finans-, Udenrigs-, Indenrigs-, Justits- og Cultus-, Krigs-, Marine- og Kolonial-, Handels- og Agerbrugs-M.) udnævnes og afgaa efter det parlamentariske Systems Regler. Desuden er der et Statsraad af livsvarige Medlemmer, der tjener dels som en politisk Raadsforsamling (tidligere Ministre), dels som øverste administrativ Ret efter fransk Mønster. Riget deles i 21 Districter (deraf 4 paa Øerne); i Spidsen for disse staa Gouverneurer, medens Indbyggerne ere repræsenterede af en Junta og et staaende Udvalg; en tilsvarende Ordning gjælder for de 292 mindre Kredse (conselho) og for Sognene. Retsplejen er offentlig og mundtlig (i Straffesager bruges Nævninger). I Lissabon er en Højesteret og under den 3 Appellationsretter og en øverste Handelsret; fremdeles findes 160 Underretter og 626 Enkelt-Dommere, hvis Stilling nærmest svarer til Fredsdommeres.

Historie. Navnet og Riget P. opkom først paa den Tid, da Korstogene begyndte, ved Overgangen fra det 11te til det 12te Aarh.; indtil da delte det Skæbne med Spanien og svarer nærmest til den Del af Hispania, som Romerne kaldte Lusitanien, bekjendt af Opstanden under Viriathus. Paa Folkevandringens Tid trængte Alaner og derpaa Svever ind i Landet, og senere bleve Vestgoterne det herskende Folk, indtil det i Beg. af det 8de Aarh. efter Slaget ved Xeres de la Frontera tillige med største Delen af det øvrige Spanien blev besat af Maurerne. I Midten af det 11te Aarh. erobrede Kong Ferdinand I af Castilien Landet mellem Minho og Douro fra disse, og hans Efterfølger Alfons VI forlenede 1093 sin Svigersøn, Grev **Henrik** af Burgund, af det cape-

tingiske Kongehus i Frankrig (Sønnesøns Søn af Kong Robert) dermed; ved Alfons's Død 1109 gjorde denne sig uafhængig som Greve af P. (d. 1112). Hans Søn, Alfons I Erobreren vandt den store Sejer over Maurerne ved Ourique 1139, hvorpaa han blev udraabt til Konge, ordnede Rigets Forfatning og Tronfølgen paa Rigsdagen i Lamego 1143 og udvidede Riget betydelig syd paa; saaledes erobrede han 1147 Lissabon fra Maurerne (d. 1185). Alfons's Søn, Sancho I (d. 1211), Fader til den danske Dronning Berengaria, ophjalp det ved Krig, Hungersnød og Pest ødelagte Land. Under hans Efterfølgere, Sønnen Alfons II (d. 1223), Fader til den unge danske Konge Valdemar III.s Dronning Eleonore, og hans Søn, Sancho II, herskede heftige Stridigheder med Gejstligheden; den sidste blev endog afsat af Paven 1245 og efterfulgt af sin Broder Alfons III (d. 1279), som erobrede Algarve fra Maurerne og derved gav Riget den Udstrækning, det siden den Tid har haft. Under hans Efterfølger, Dionysius d. retfærdige (d. 1325), hævede Landet sig betydelig; han sørgede for sit Folks Cultur, fremmede Handel og Videnskabelighed og stiftede en Højskole i Lissabon, som 1308 blev forlagt til Coimbra, hvor endnu P.s eneste Universitet er. Dionysius's Søn, Alfons IV d. tapre, vandt i Forening med sin Svigersøn, Kong Alfons XI, af Castilien en stor Sejer over Maurerne ved Salado 1340 og er for øvrigt bekjendt af sine Stridigheder med sin Søn Pedro, hvis Ægtefælle Ines de Castro han lod myrde; ved hans Død 1357 fulgte Pedro I d. strænge (d. 1367) og efter denne hans Søn Ferdinand, med hvem den ægte burgundiske Mandsstamme uddøde 1383. — For at ikke P. ved hans Datter Beatrix's Giftermaal med Kong Johan I af Castilien skulde tilfalde dette Rige udraabte Folket Pedro I.s uægte Søn, Johan I, til Konge; han blev Stamfader til den uægte burgundiske Linje, under hvis henv. 200aarige Regering (1383—1580) det i sig selv ubetydelige Rige ved de store Opdagelser og Erobringer hævede sig til en saadan Magt og Anseelse, at det kunde regnes blandt Europas betydeligste Stater og Portugiserne bleve Verdens første Handelsfolk. Allerede under den tapre Johan I (d. 1433), som førte heldige Krige med Castilien og gjorde Erobringer i Nordafrika, deriblandt Centa, begyndte Portugisernes berømte Opdagelsesexpeditioner, der gik ud paa at finde Søvejen til Indien, ved en af Kongens yngre Sønner, Henrik Navigator, som opdagede Madeira og Porto Santo. Efter hans Søn Edvards (s. d. A., d. 1438) korte Regering fulgte dennes Søn Alfons V Afrikaneren (s. d. A., d. 1481), under hvem Opdagelsesrejserne og Kolonisationerne fortsattes langs Afrikas Vestkyst. Under hans to Efterfølgere, Sønnen Johan II d. fuldkomne (d. 1495), som befæstede Kronens Magt lige over for den overmodige Adel, og dennes Fætter Emanuel d. store (d. 1521) indtraf „P.s gyldne Alder", de store Opdagelsers og oversøiske Erobringers Tid; under den første naaede Bartholomæus Diaz Sydspidsen af Afrika og omsejlede det gode Haabs Forbjærg 1486; under den sidste fandt endelig Vasco da Gama 1498 Vejen til Indien, hvor Portugiserne snart fik betydelige Besiddelser, og Cabral opdagede 1500 Brasilien, som blev et portugisisk Kolonialland af overordentlig Vigtighed. Lissabon var paa den Tid Europas første Handelsstad. Under Emanuels Søn, Johan III (d. 1557), udvidedes Portugisernes Magt i Indien, en Strid med Spanien om de af Magalhães opdagede molukkiske Øer endte med, at de forbleve ved P., men Rigets Synken begyndte allerede nu ved Inqvisitionens Indførelse og Jesuiternes Indflydelse. Johans Sønnesøn, Sebastian, var ved sin Bedstefaders Død kun 3 Aar gl., hvorfor Johans Broder, Cardinal Henrik, førte Regeringen for ham. Da Sebastian var bleven voxen, gjorde han et Korstog mod Maurerne i Marokko, hvor han faldt i Slaget ved Alcazar 1578, og hans gamle Grandonkel og Formynder besteg derpaa Tronen; men to Aar efter uddøde med ham den nægte burgundiske Stamme 1580. — Som Dattersøn af Emanuel d. store gjorde nu den spanske Konge Philip II Fordring paa P. og lod det besætte ved Hertugen af Alba. P. havde saaledes den Ulykke at komme i Forbindelse med et Rige, der netop fra den Tid af ved en Række uheldige Krige og en uklog Styrelse gik sit eget Forfald i Møde; det skulde vel vedblive at bestaa som et selvstændigt Kongerige, men behandledes i Virkeligheden som en spansk Provins, indvikledes i Spaniens Krig med Holland og tabte derved de fleste af sine Besiddelser i Indien, samtidig med at dets Handel og Skibsfart gik til Grunde. Foreningen med Spanien under Kongerne Philip I, II og III (i Span. P. II, III og IV) varede 1580—1640, da P. omsider løsrev sig ved en Opstand i Lissabon 1 Dec., saa hemmelig og dygtig ledet, at den gik for sig saa godt som uden Blodsudgydelse. — Huset Braganza (1640—1853), der nedstammede fra en uægte Søn af Johan I, besteg derpaa Tronen med Johan IV (d. 1656). Han efterfulgtes af sin Søn Alfons VI, som 1668 blev stødt fra Tronen af sin Broder Pedro II, der dog først ved Alfons's Død 1683 antog Kongenavn (d. 1706), og under hvis Regering Spanien efter mislykkede Forsøg paa at tilbageerobre P. ved en Fred i Lissabon 1668 erkjendte dette Lands Uafhængighed, ligesom han ogsaa deltog i den spanske Arvefølgekrig; Pedro efterfulgtes af sin Søn Johan V (d. 1750), som af Paven for sin katholske Iver fik Titlen »Rex fidelissimus«, for øvrigt bekjendt af sin Ødselhed og Opførelsen af det prægtige Mafra. Landets Tilstand var imidlertid bleven stedse maadeligere; dets Velstand tabte sig, Uvidenhed og Sløvhed herskede hos Folket, Cortes havde ikke været sammenkaldt siden 1697, og Methuen-Tractaten af 1703 havde bragt P. i mercantil Afhængighed af England. Under Johans Søn og Efterfølger, Joseph Emanuel (d. 1777), under hvis Regering det frygtelige Jordskjælv i Lissabon indtraf 1755, skaffede Pombals kraftige og dygtige Styrelse og hans gjennemgribende Reformer P. noget af dets tidligere Anseelse tilbage; men med Josephs Datter, Dronn. Marie I, gift med hendes Farbroder Pedro III (d. 1786), indtraadte strax en bigot

Reaction, og alt vendte tilbage i den gamle Sløvhedstilstand med Adelens og Gejstlighedens utilbørlige Overvægt. Under Dronningens Sindssygdom styrede Kronprins Johan Riget fra 1789 og besteg Tronen ved hendes Død 1816 som Johan VI. Da P. i den franske Revolutionskrig 1793 havde sluttet sig til Frankrigs Fjender, maatte det ved Freden i Badajoz 1801 afstaa Districtet Olivenza til Spanien, og da det ikke vilde lukke sine Havne for England og overgive Frankrig sin Flaade, lod Napoleon I 1807 Landet besætte af General Junot og erklærede Huset Braganza for afsat. Kongehuset og Hoffet flygtede til Brasilien og forblev her, skjønt P. allerede 1808 blev befriet for de franske Tropper ved engelsk Hjælp. Et nyt fransk Indfald 1810—11 mislykkedes ganske. Medens P.s Hær kæmpede tappert i Spanien mod Napoleon I, blev Landet styret af Lord Beresford, der krænkede Folkets Nationalfølelse og ofrede dets Interesser for Englands, ret som om han var dettes og ikke Kongens Statholder (en Tredjedel af Officererne vare Engelskmænd); P. kom desuden ved Kongehusets Fjærnelse til at føle sig som Biland af Brasilien. En Sammensværgelse af General Freyre opdagedes 1817 og straffedes strængt; men Paavirkningen fra Spanien fremkaldte i Aug. 1820 en Opstand i Oporto, der snart bredte sig over hele P. og tvang Beresford til i Oct. at gaa bort med sine Landsmænd. En Rigsforsamling aabnedes i Lissabon i Jan. 1821 og udarbejdede en meget fri Forfatning i Lighed med den spanske fra 1812; den stadfæstedes af den tilbagevendte Konge Johan VI og udkom 22 Sept. 1822, men samtidig gik Brasilien tabt og blev et eget Rige under den ældre Søn, Dom Pedro. En Modrevolution af den yngre Søn, Dom Miguel, omstyrtede Forfatningen i Juni n. A., men nye absolutiske Forsøg førte i Maj 1824 til Dom Miguels Forvisning, uden at Løfterne om en anden Forfatning opfyldtes. Johan VI døde 10 Marts 1826, og nu udstedte Regenten Dom Pedro (P. IV) 19 Apr. en maadeholden Forfatning (Chartet, Carta de lei) i Lighed med den da gjældende franske med et arveligt Pairskammer og indsatte sin Datter Maria II da Gloria til Dronning, men bestemte, at hun senere skulde ægte Dom Miguel. Denne kom i Febr. 1828 tilbage til P. efter at have aflagt Ed paa Forfatningen, men ved Svig og Vold tilrev han sig Magten, fordrev sin Broderdatter fra Landet og lod sig af de gamle Cortes udraabe til Enevoldskonge 23 Juni. En Opstand i Oporto kvaltes i Blod, hele P. underkastede sig, og de liberale forfulgtes paa det grusomste. Kun Øen Terceira forblev Dronningen tro under Villaflors og Palmellas Regentskab, og herfra udgik 1832 Forsøg paa at gjenvinde P., efter at Dom Pedro havde nedlagt Brasiliens Krone. Oporto indtoges 8 Juli og forsvarede sig i Juli n. A. under Saldanha med stor Tapperhed mod den franske General Bourmont, der var Dom Miguels Hærfører; i de samme Dage drog Villaflor, der var gaaet i Land i Algarve, ind i Lissabon, efter at den engelske Søofficer Charl. Napier havde ødelagt hele Fjendens Flaade. Nye Nederlag tvang endelig Dom Miguel til 26 Maj 1834 at give Afkald paa P. og drage bort, men faa Maaneder efter døde Dom Pedro (24 Sept.) og efterlod sin Datter i en vanskelig Stilling. P. led under de heftige Partikampe og gjentagne Opstande, saaledes i Sept. 1836 for Gjenoprettelsen af Forfatningen af 1822 (derefter kaldtes dens Tilhængere, d. v. s. det radicale Parti, „Septembrister“) og i Jan. 1842 af „Chartisterne“, der gjenindførte Forfatningen af 1826. I disse Uroligheder tog Byen Oporto og Hæren en vigtig Del, medens største Parten af Folket viste sig aldeles ligegyldigt, og under den deraf følgende Ustadighed i de politiske Forhold lammedes Landets Kræfter og sank dets Velstand. Statsgjælden steg betydelig, og Handelen vedblev at være i engelske Hænder. I Maj 1846 maatte Chartisternes Fører Casto Cabral opgive Magten og forlade Landet; Saldanha blev nu Førsteminister, men maatte kæmpe med en alvorlig Opstand af Septembristerne (under Generalerne Bomfim og Sa da Bandeira) og kunde kun faa Bugt med den ved engelsk og fransk Hjælp. I Juli 1849 kom Casto Cabral tilbage til P. og blev paa ny Minister; men i Maj 1851 tiltog Saldanha sig ved en Soldateropstand Magten og styrede nu med næsten dictatorisk Vælde; han gjennemførte bl. a. et Tillæg til Forfatningen og nye Bestemmelser om Valgretten, hvorved han imødekom Septembristernes Ønsker, nedsatte Statsgjældens Renter og udstedte i alt 235 Decreter, som Kamrene siden stadfæstede, og hvorved mange vigtige Spørgsmaal afgjordes, saaledes Indførelsen af en ny Straffelovbog. Marie da Gloria døde 15 Nov. 1853 og fulgtes af sin Søn, Pedro V, der indtil 1855 stod under sin Faders, Ferdinand af Sachsen-Koburgs Formynderskab. I Juni 1856 maatte Saldanha gaa af, og siden har der i det hele hersket Ro i P., hvorfor ogsaa Landet er gaaet frem saa vel under Pedro V som under hans Broder og Efterfølger Luis I (siden 11 Nov. 1861). De tidligere Forfatningskampe ophørte efter Ændringerne 1852, og en ny Partidannelse foregik: „Reformister“ under Sa da Bandeira og Marquis d'Avila (d. 1881), „Regeneratører“ (d. e. Conservative) under Aguiar og Fontes Pereira (d. 1887), medens Septembristerne under Loulé og Braamcamp (d. 1885) tog Navn af „historiske Liberale“. Der har derfor været temmelig mange Ministerskifter. Ogsaa fremkaldte nye Skattelove i Vinteren 1867—68 alvorlige Uroligheder, som nødte Regeringen til at tage dem tilbage, og i Maj 1870 tiltvang Saldanha sig (ligesom 1851) Magten ved Soldaternes Hjælp trods Kongen og Kamrenes Flertal, dog kun for et Par Maaneder. Udviklingen har vel ingenlunde været rask i P. i Sammenligning med andre Landes, men der er dog efterhaanden blevet gjennemført flere større Reformer og omfattende Love. Slaveriet blev 1859 hævet i Kolonierne for de Børn, som efterhaanden fødtes, og 1868 for de voxne Slaver, dog med en tiaarig Overgangstilstand; men denne afkortedes 1875, saa at Slaveriet helt bortfaldt. Stamhusene ophævedes 1863, Tobaksmonopolet afskaffedes 1864, og det metriske

System indførtes 1867. En ny administrativ Inddeling vedtoges 1867 med Udvikling af stedlig Selvstyrelse, og 1878 afsluttedes Forvaltningens Omordning ved en fuldstændig Lov herom. Allerede 1852 afskaffedes Dødsstraffen for politiske Forbrydelser og 1867 for alle andre; en ny Civillovbog gaves 1868, en Civilproces 1876 og en Straffelovbog 1884. En Ombannelse af Skattevæsenet er bleven gjennemført siden 1873 for at tilvejebringe Ligevægt i Statshusholdningen; Folkeskolevæsenet fik en ny Indretning 1878, hvorved almindelig Skolepligt paabødes, og Hæren en ny Ordning 1884—85. Endelig bleve baade Pairskammerets Sammensætning og Valgordningen til Deputeretkammeret væsentlig ændrede, først 1878 og siden 1884—86. Som Følge af sin afsondrede Beliggenhed har P. kun liden Udsigt til at indvikles i Stridigheder med Udlandet. Tanken om en „iberisk Union“ med Spanien dukkede op 1865 og paa ny 1868—69, men fandt ingen Gjenklang, skjønt P.s Kongehus skulde bære Kronen i begge Lande. Det gode Forhold til Spanien udvikledes derimod og beseglebes 1883 ved et Besøg af Kong Luis i Madrid, hvorhos Tanken er fremsat om et Forbund mellem de to Lande, der skulde muliggjøre en væsentlig Indskrænkning af Forsvarsudgifterne. Forholdet til Pavestolen har længe været køligt, til Dels paa Grund af Kongens Ægteskab med Kong Victor Emanuels Datter. 1862 indskrænkedes Biskoppernes Magt over Præstevalgene, og strænge Straffe fastsattes for Præster, som prædikede imod Regeringen; 1878 indførtes Civilstandsregistre. En Tvist med England om Besiddelsen af Landet ved Delagoa Bugten i Sydafrika afgjordes 1875 ved fransk Voldgiftskjendelse til bedste for P.; det tilstod 1878—79 England fri Ind- og Udførsel af Varer til og fra Transvaalstaten, samt Bygning af en Jærnbane gjennem Landet. 1885 fastsattes Grænserne for P.s Besiddelser ved Congolandets Kyster, og s. A. overtog P. Protectoratet over Kyststrækningerne ved Dahome. I Febr. 1886 afløstes det conservative Ministerium under Fontes Pereira, der havde styret P. siden 1881, af et liberalt under Ledelse af Lucianno y Castro.

Literatur. Medens Spaniernes Literatur i høj Grad har et original-nationalt Præg, der vidner om dette Fastlandsfolks stærkt udprægede, af fremmede Indflydelser forholdsvis lidet berørte Charakter, ere Portugiserne, det bløde, receptive Kystfolk, meget modtagelige for alle udenfra kommende Indtryk. Folkepoesien forsvandt snart; med Henrik af Burgund og hans Følge af franske Riddere drog den provençalske Kunstpoesi ind i Portugal. Den gamle Folkepoesi flygtede ned til Folkets laveste Lag og hendøde. De ældste »Cancioneiros« naa tilbage til det 13de Aarh., ere affattede i det galiciske eller gammelportugisiske Sprog og give os kun en Efterklang af Troubadourpoesien. Den ældste er »Cancioneiro d'el rei Dom Diniz« (udg. 1847), der tillægges Kong Dionysius (1279—1325). Se Almeida-Garretts »Romanceiro« (1863), Bellermann „Portugisische Volkslieder und Romanzen“ med tysk Oversættelse (1864), Braga »Romanceiro geral collegido da Aradição« (1867), »Cantos populares do archipelago Açorcano« (1869), Estacio da Veiga »Romanceiro do Algarve« (1870), Hardung »Romanceiro portuguez« (1877), Alvaro Rodrigues de Azevedo »Romanceiro do archipelago da Madeira« (1880), Sylvio Romeiro »Cantos populares do Brazil« (1883) og Samlinger af Ferd. Wolf, Puymaygre og Barata. Det 14de og 15de Aarh. danner en ny Periode. Spaniere, der digtede baade i galicisk og castiliansk Sprogart, vandt Indpas i P. og medførte det spanske nationale Ottestavelsesvers (port. Redondilhas), samt Cántigas, Vilhancios osv.; Portugiserne efterlignede dem, og Brugen af Spansk tog saaledes til, at der dannede sig en Fællesliteratur, hvori Portugiserne blot spillede Efterligneres Rolle. En saadan spansk-portugisisk Hofdigter er Macias. Prinser af Blodet optraadte som lyriske og didaktiske Digtere, hvorimod Epiken laa brak; hvad Portugiserne kalde Romancer, er kun Hyrdepoesier. Man ved, at Kong Dionysius's Sønner Alfons IV og hans Halvbrødre Greverne Affonso Sanchez af Albuquerque og Pedro af Barcellos have skrevet Poesier, men de ere tabte; maaske er den fra det 14de Aar stammende »Cancioneiro do Real Collegio dos Nobres« af den sidst nævnte. Under Ines de Castros Ægtefælle, Kong Dom Pedro I.s Navn er der bevaret 5 Sange, hvoraf den ene er paa Spansk. Johan I, Stifteren af det andet burgundiske Kongehus, og hans Sønner yndede og dyrkede Poesien og skabte en ny provençalsk Efterhøst. Under Johan II (1481—95) og Emanuel (1495—1521) falder den portugisiske Hof- og Conversationspoesis blomstrende Periode, der til Dels ordnedes og samledes af Digteren Garcia de Resende, der 1516 i »Cancioneiro geral« optog næsten alle Digtere fra den sidste Halvd. af det 15de og Beg. af det 16de Aarh. Man ser Indflydelsen af Toulouses Gaya sciensa de trobar, den senere spansk-catalonske Poesi, med den spanske Kunstlyrik som Gjennemgangspunkt. De betydeligste i denne Samling fremtrædende Digtere ere Bernard. Ribeiro, der digtede Ekloger ikke uden Localfarve og en sentimental Hyrde- og Ridderroman i Prosa »Menina e moça« (1559), og Sá de Miranda. Den i spansk Form til os komne »Amadis de Gaula« (s. Amadis) stammer fra denne Periode. Mærkes maa ogsaa Krønnikerne af Fernam Lopes, Gomez Eannez de Azurara og Ruy de Pina. 3dje Periode betegnes ved den over Spanien til P. kommende italienske Indflydelse; men medens Spanien assimilerede den med sin egen nationale Poesi, bleve Portugiserne staaende ved den blotte Efterligning. Medens den spanske Renaissance, hvis Forløbere vare Boscan og Garcilaso de Vega, satte Blomst i den glimrende Komiker Cervantes og Dramatikere af første Rang, blev den ogsaa i forrige Periode virkende Sá de Miranda staaende ved Hyrdepoesier og Lystspil i Prosa, der slavisk efterligne Terents og Plautus; desuden høre han og Montemayor, hvis »Diana enamorada« blev Moder til de talrige Pastoralromaner i Spanien, paa Grund af, at de for det meste skrev paa Spansk, nær-

mest til dette Lands Literatur. Anton. Ferreira gav i »Ines de Castro« den første Tragedie i klassisk Stil. Fra disse udgik en Digterskole, hvis Hjem var Universitetet i Coimbra og Hoffet i Lissabon (Pero d'Andra de Caminha, Diogo Bernardes, Jeronimo Cortereal), som frembragte en lærd Stuepoesi, der var Nationen i dens Helhed fremmed. Langt betydningsfuldere var den fra det kraftige Liv, de store Opdagelser, Kampe og Sejre i fjærne Lande udgaaende portugisiske Renaissancepoesi; den fik Form i Gil Vicentes og navnlig Camões's storartede heroiske Digtning (s. Camões); i den førstes Dramaer og den sidstes Lusiader viser for første Gang en stærk national Luftning os i Møde. Det var under Emanuel d. store og Johan III, at dette mægtige Opsving fandt Sted, men allerede fra Slaget ved Alcazar mærke vi den heroiske Begejstrings Afmattelse. Den klang endnu som et Echo i Skoflikkeren Gonçalo Annes Bandarras »Trovas em ar de profecias«, der spaar Gjenopvækkelsen af P.s gamle Storhed. Men »Elegiada«, hvori Kong Sebastians Vaabenbroder og Ulykkesfælle Luiz Pereira Brandam besynger den portugisiske Heltetids Undergang, er gjennemgaaende en Klagesang. De øvrige episke Digtninger fra denne Tid ere kun correcte Skolepoesier, og nu vælter Gongorismen ind fra Spanien, der afsætter Spor i Vasco Mouzinho de Quevedo e Castellobrancas berømte og i flere Episoder ypperlige Epos »Affonso Africano« (1611). Med Tabet af Landets nationale Selvstændighed og under Philip I.s, P. II.s og P. III.s Regerings Tryk sank den portugisiske Poesi ned til at blive en mat, manieret Kopi af den spanske. De fleste Digtere skrev paa Spansk; kun Hyrdepoesien bevarede noget ejendommeligt. Fernão Alves de Oriente (f. 1540 i Goa) skrev paa Prosa og Vers Hyrderomanen »Lusitania transformada« (1607), Francisco Rodriguez Lobo (f. 1550) i samme Form »Primavera«, »Pastor peregrino« og »O desenganado« og skabte ved sin Afhandling »Corte na aldea e Noites de inverno« den rhetoriske Prosa. Hans Epos »O Condestabre«, hvori han besynger Connétablen Nuno Alvarez Pereira, P.s Cid, er kun en Rimkrønnike; han parodierede (paa Spansk) de spanske moreske Romanzer. Manoel da Veiga Tagarro (f. i Slutn. af det 16de Aarh.) erhvervede sig et Navn ved sine bukoliske Digte under Titel af »Laura de Amphriso« (1627). Den spanske Indflydelse vedblev at herske endog efter Landets Befrielse og Johan IV af Braganzas Tronbestigelse. Den italienske Marinisme og den spanske Gongorisme grassere med samt deres Allegorier, Overfyldning med Concetti, pedantiske Omskrivninger og Sværmeri for Sonetter. Fra denne Epoche ere Manoel de Faria y Sonsa, Antonio Barbosa Bacellar, som opfandt de saakaldte »Saudades«, der besang de forelskedes Ensomhed, samt Nonnen Violante do Ceo. Af denne Tids Poesi faar man et tydeligt Billede i Samlinger som »A Fenix renascida« og »Eccos que o clarim de Fama dá«, hvis Indhold er lige saa forskruet som Titlerne. Den fortræffelige Prosaskribent Jacinto Freire de Andrade spottede i et Par morsomme poetiske Parodier de portugisiske Gongorister. Paa Theatret spilledes de store spanske Dramatikere; selv portugisiske Dramadigtere, som Diamante, Matos Fragoso og Melo, skrev paa Spansk og ere ikke til at skjelne fra samtidige Spaniere; kun »Autos«, »Farsas« og »Entremeses« forfattedes paa Portugisisk. I Beg. af det 18de Aarh. under Johan V fortrængte den italienske Opera de spanske Skuespil fra Scenen. Portugiserne leverede selv gode komiske Operatexter, saaledes den brasilianske Jøde Antonio José da Silva, der blev brændt ved en Autodafé 1739. Prosaen følger Poesien i denne Periode. Amadis affødte en Masse Ridderromaner, saaledes »Palmeirim de Inglaterra«, bearbejdet af Francisco de Moraes (d. 1572) efter Luis Hurtados spanske Original, og »Triumfos de Sagramor« af Jorge Ferreira de Vasconcellos (d. 1585), ogsaa Forfatter til de dramatiske Noveller »Comedia Euphrozina«, »Comedia Olyssipo« og »Comedia Aulegrafia«; den berømte Historieskriver João de Barros udgav 1520 Ridderromanen »Chronica de Imperador Clarimundo«. Hans Dekader, der behandle Portngisernes Hændelser under deres Opdagelser og Erobringer af fjærne Lande, ere skrevne med Livius som Mønster; de fortsattes af Diogo de Conto og Antonio Boccaro. Affonso de Albnquerques ægte Søn af s. N. fortalte sin Faders Bedrifter i »Commentarios« (1558); Rigshistoriographen Damião de Goes (d. c. 1578) bestrev med poetisk Anskuelighed Emanuel d. stores og Johan I.s Liv; Fernan Lopes de Castanheda (d. 1559) fortalte som Øjevidne »Historia do descobrimento da India pelos Portuguezes«. Jesuiten Antonio Vieira (f. 1608, d. 1697), der som Missionær havde tilbragt en stor Del af sit Liv i det portugisiske Amerika, forsvarede efter sin Hjemkomst ved Johan IV.s Hof Indianernes Ret mod de europæiske Undertrykkere og tog sig ligeledes af de forfulgte Jøder, saa at han paa Grund af sine humane og frisindede Prædikener blev anklaget for Inqvisitionstribunalet og kun befriet ved Pavens Mellemkomst. Hans Prædikener ere ægte Prosamønstre; ellers skrev de portugisiske Prosaister, hvad enten de brugte deres Modersmaal eller Spansk, pedantisk lærd eller gongoristisk affecteret. Til de bedre høre Bernardo de Brito (d. 1617), Forfatteren af »Monarchia lusitana«, der fortsattes af Brandam og Raphael de Jaseis; Stilen er en smagfuld Efterligning af Klassikernes historiske Fortællemaade. Biographen Luiz de Sonsa (d. 1632) skrev indsmigrende og kjælent om kirkelige Koryphæer; han og Andrade (d. 1657), der beskrev Vicekongen af Indien, João de Castros Levned, regnes for de mest klassiske portugisiske Prosaister. 4de Periode betegner den klassisk-franske Indflydelse, der afløser den spanske Smags Herredømme. General Fr. Xaver da Meneses, Greve af Ericeira, en fornem, middelmaadig Dilettant, oversatte Boileaus »Art poétique« og forfattede sit kjedelige Epos »Henriqueida« (1741) om P.s Stiftelse ved Henrik af Burgund; heldigere er hans historiske Værk »O Portugal restaurado«. 1741 stiftedes efter fransk Mønster Academia portugueza; en Del

unge Digtere, hvis Maal var at forbinde fransk Elegance med de nationale Klassikeres Stil fra det 16de Aarh., dannede ligeledes en Forening, med det romerske Arkadierakademi som Forbillede. Med Pombal kom de nyere philosophiske Ideer til Noret, men søgtes gjennemførte med doctrinært Despoti. En af de portugisiske Arkadiere, Pedro Antonio Correa Garçao, kaldt den portugisiske Horats, og som i sine Komedier efterlignede Terents, hensmægtede i Fængsel under Pombal. Af samme Skole er Antonio Diniz da Cruz e Silva, der gratiøst anslaar anakreontiske Strænge, Forfatter til »O hyssope«, en Efterligning af Boileaus »Le lutrin«. Herhen hører ogsaa Friseuren Domingos dos Reis Quita, som paa Grund af sine bukoliske Digte blev optaget i Arkadiernes Kreds, Forfatter til Tragedier i fransk-klassisk Maner; Francisco Diaz Gomez er bekjendt dels som Digter, dels ved sine kritiske Studier af det 16de Aarh.s Klassikere. Oversættelser fra Fransk bragte Gallicismer ind i Sproget; ogsaa Indflydelse fra engelsk Literatur begyndte at afsætte Spor i Poesien. Hovedrepræsentanten for den akademiske Correcthed er Francisco Manoel do Nascimento (f. 1784, d. 1819), fremgaaet af Arkadiernes Skole, medens Manoel Barbosa de Bocage har langt mere poetisk Primitivitet, men stundum driver sin Pathos til Excentricitet; han arbejdede med en Improvisators Lethed, og hans Idyller, Fabler og Epigrammer høre til den portugisiske Literaturs Perler. Han var saa uheldig at finde en Skare Efterlignere, der drev hans Maner ud i det parodiske, saa at han blev betragtet som Stifter af en moderne Gongorisme, som man efter hans poetiske nom de guerre, Elmano, kaldte Elmanisme. Af hans dygtigere Elever maa anføres Tragikeren João Bapt. Gomes og J. M. da Costa e Silva, hvis Digt »O passeio« rummer de skjønneste Toner i Sproget. Til Manoels klassisk-akademiske Skole høre Domingo Maximiano Torres, Forfatter til Idyller og Canzoner, Odedigteren Antonio Ribeiro dos Santos, Satirikeren Nicolau Tolentino de Almeida og den philosopherende José Anastacio da Cunha, især berømt som Mathematiker. Følelsen for den ægte nationale Poesi var fremmed for disse galliserende Poeter; ja José Agostinho de Macedo, der i sit Epos »O Oriente« behandler samme Stof som Camões i „Lusiaderne", erklærer i Fortalen den største portugisiske Digter for en blot Efterligner af Italienere og Spaniere, og Macedo blev virkelig paa Grund dels af dette Digt, dels af det heldigere »A meditaçao« sat over Camões. 5te Periode indledes ved Befrielses- og Forfatningskampene, der bragte den poetiske Aand ind paa nationale Baner og skabte en Reaction mod Efterligningen af det fremmede. Mouzinho de Albuquerque anslog de national-klassiske Strænge i sine »Georgicas portuguezas«; ligeledes Antonio Feliciano de Castilho, Alex. Herculano de Carvalho og Romancedigteren José Freire de Serpa. Almeida-Garrett vakte Opsigt ved sit i Paris 1825 udkomne anonyme Epos »Camões«, hvori han besynger den store Digters Liv og Død med national Begejstring; derefter fulgte et satirisk Digt i 7 Sange, »Donna Branca, ou a conquista do Algarve«, rettet mod Munkene, i Formen paavirket af Wieland; men hans Hovedddigt er det romantiske, i national Folkesangstone holdte »Adozinda, romance« (1828) i 4 Sange. Almeida samlede ogsaa portugisiske Folkepoesier. Af de nyere Digtere har Thomaz Antonio Ribeiro Ferreira erhvervet sig et Navn ved sit Epos »Don Jayme« (1862). Hos alle de nys nævnte Digtere se vi en Stræben efter at optage den europæiske Nyromantik og iklæde den Former, der stemme med den nationale Aand og Historie, hvorimod Dramaet havde vanskeligere ved at rive sig løs fra det fransk-klassiske Tilsnit, og Grevinde Vimieiros af Akademiet 1785 kronede Tragedie »Osmia« blev Mønster for de dramatiske Digtere Manoel Caetano Prinenta de Aguiar og Pedro Nolasco; selv Garrett kunde ikke frigjøre sig; Gomes gjorde Forsøg derpaa; Castilho og Herculano søgte ligeledes ved Oversættelser fra Tysk og ved originale Arbejder at emancipere Dramaet, men slog ikke ret igjennem. I den seneste Tid fortsættes Bestræbelserne efter at skabe et virkeligt portugisisk Theater af den som Lyriker berømte Luis Augusto Palmeirim, Mendal Leal d. yngre, Ernesto Biester og Pereira da Cunha. Prosaværker fra denne Periode ere det lissabonske Akademis æsthetisk-kritiske Skrifter »Memorias de litteratura portugueza«. Herculano og Garrett skrev historiske Romaner; blandt deres Efterfølgere vandt Luis Augusto Rebello da Sylva stor Berømmelse ved sin fædrelandshistoriske Roman »A mocidade de D. João V« (1851—53). Under Titel af »Parnaso lusitano« (1826) udgav Garrett en Anthologi i 5 Bind, der 1834 suppleredes af »Satyricos portuguezes«; foran den første er der givet en Oversigt over den portugisiske Poesis Historie, over hvilken der foruden Bouterweks og Sismondis Arbejder findes af Denis »Résumé de l'histoire littéraire de Portugal« (1826) og »Chefs-d'œuvre du théatre portugais« (1828), af Pinheiro »Curso de litteratura nacional« (1862) og af Lopez de Mendoça »Memorias de litteratura contemporanea« (1855). En skarp Satiriker fik Portugal i Guerra Junqueiro, der drager til Felts mod katholsk Overtro og Conventionsløgne; den første Kritiker er Ramalho Ortigão; i Lyriken staar Anthero de Quintal (ogsaa Philosoph) fremmest; realistiske Roman- og Novelleforfattere ere Eça de Queiroz og Julio Diniz. 1875 begyndte Udgivelsen af det store, endnu ufuldendte Værk af Theophilo Braga: »Manual da historia da litteratura portugueza desde as suas origens até ao presente«.

Sprog. Som de andre romanske Sprog er Portugisisk udgaaet fra det latinske Vulgærsprog, lingua romana rustica. Det p. S. tales ikke blot i selve Portugal med tilhørende Øer, men ogsaa, om end med nogen Dialektafvigelse, i Galicien og uden for Europa i forskjellige nuværende eller tidligere portugisiske Besiddelser, som i Egne af Ostindien (Diu, Goa), Ceylon og andre Øer, paa Strækninger af Vestafrika og visse af Øgrupperne v. derfor, samt i Brasilien. I Ordforraad og Bygning staar Portugisisk i det hele nær ved Spansk;

men de to Sprog adskille sig dog indbyrdes ved saa bestemte Særmærker, at de ikke kunne betragtes som staaende i Dialektforhold til hinanden, men kun som to selvstændige Sprog, omtr. som Dansk og Svensk ell. lign. Med Hensyn til Ordforraadet kan mærkes, at Portugisisk i noget ringere Grad end Spansk er blevet berørt af arabisk Paavirkning; derimod har det modtaget en stærkere Paavirkning fra Fransk, der til Dels kan skrive sig fra Henrik af Burgunds Tid. For øvrigt ligger Forskjellen mellem de to Sprog mest i den forskjellige Lydudvikling. Idet det med Hensyn til Lydbetegnelsen bemærkes, at portug. s, ç er lig s, z lig fransk z, ch og som oftest x lig fr. ch (sch) g og j lig fr. g og j, lh, nh lig monilleret l, n (spansk ll, ñ), kan fremhæves, at Portug. i adskillige Henseender staar paa et oprindeligere Trin end Spansk, f. Ex. ouro, Guld (med Tvelyd ou, lat. aurum, sp. oro), feito, gjort (lat. factum, sp. hecho), muito, meget (lat. multum, sp. mucho), ferro, Jærn (lat. ferrum, sp. hierro), filho, Søn (lat. filius, sp. hijo, hvor j betegner et gutturalt ch ell. h, en Lyd af yngre Oprindelse, som er ganske fremmed for Portug.), baixo, lav (sp. bajo). I andre Tilfælde kan Portug. have undergaaet stærkere Forandringer end Spansk, f. Ex. prazer, behage (sp. placer), chamar, kalde (lat. clamare, sp. llamar); især ere Medlydsbortkastelser og Sammentrækninger hyppige, f. Ex. pai (i visse særlige Betydninger padre), Fader (sp. padre), meio, Midte, halv (lat. medius, sp. medio), têr, holde (sp. tener), boa, god, Hunk. (lat. bona, sp. buena), dôr, Smerte (sp. dolor), o, a, best. Artikel (sp. el og lo, la). Herhen hører ogsaa den charakteriske Udvikling af en Række Næse-selvlyd og -tvelyd af lign. Art som i Fransk, men i større Antal, f. Ex. bom, god, Hank. (som fr. bon), hómem, Menneske, Flt. hómens (med em, en omtr. lig fr. in), hum, um, en (nng), sim, ja (sing), chão, Slette (schāung; sp. llano, lat. planu-m), pão, Brød, Flt. pães (pāung, pāings), coração, Hjærte, Flt. corações (sāung, -sõings; sp. corazón-es). Inden for Formsystemet kan som ejendommeligt for Portug. mærkes, at Infinitiven kan bøjes med Personendelser (med lignende Betydning som Accusativ med Inf. paa Latin). I Retskrivningen hersker endnu stedse en ikke ringe Vaklen. For Kjendskabet til ældre Portugisisk er Santa-Rosa de Viterbos »Elucidario das palavras, termos e frases que em Portugal antiguamente se usárao« (1798—99; 2den Udg. 1865) en Hovedkilde; den er ledsaget af en kort Sproghistorie. Af Ordbøger maa nævnes R. Bluteau, »Vocabulario portuguez e latino« (1712—28, 8 Bd.); en Bearbejdelse heraf er A. de Moraes Silva, »Diccionario da lingua portugueza« (1789; 4de Udg. 1831); end videre D. de Vieira »Grande diccionario portuguez ou Thesouro da lingua portugueza« (5 Bd., 1873—75); desuden haves Ordbøger fra Portugisisk til andre Sprog og omvendt af F. S. Constancio, Wollheim da Fonseca o. m. a. Af grammatiske og sproghistoriske Arbejder maa foruden ældre som Duarte Nunes de Leão, »Origem e orthographia da lingua port.« (1816), Soares Barbosa, »Grammatica philosophica da lingua port.« (1830), samt vedkommende Afsnit af Diez's „Grammatik der romanischen Sprachen", især fremhæves Arbejder af F. A. Coelho (s. d. A.), deriblandt »Questões da lingua portugueza« (1874), samt C. v. Reinhardstöttner „Grammatik der port. Sprache auf Grundlage des Latein. und der roman. Sprachvergleichung" (1879). Dialektforholdene i selve Portugal ere endnu kun lidet undersøgte; paa Grænsen til det spanske Omraade skal der forekomme et Slags port.-spansk Blandingssprog, saaledes om Miranda (Traz os Montes), jvfr. J. Leite de Vasconcellos, »O dialecto mirandez« (1883). I Asien og Afrika, i ringere Grad i Amerika, have Forholdene farvet det p. S. paa forskjellige, mere afvigende Maader (Indoportugisisk, Negerportug. osv.); herom jvfr. Coelho, »Os dialectos romanicos o neo-latinos na Africa, Asia e America« (1881), H. Schuchardt, „Creolische Studien" (1883), Leite de Vasconcellos, »O dialecto brazileiro« (1883).

Portugalēte, Flække i de baskiske Provinser i Spanien, 1 M. n. u. v. for Bilbao ved Floden Nervions Udløb i Biscaya Bugten, med 2,000 I., Søbad, Havn for Bilbao, Skibsværfter og Fiskeri.

Portugāllsolje, d. s. s. Pomeransolje.

Portugalöser, ældre Guldmønt i Hamborg og Lübeck, lig 10 Dukater ell. 84 Kr. 76 Øre. Der fandtes ogsaa ½ og ¼ P.; den benyttedes ikke som Betalingsmiddel, men kun som Skuemønt.

Pōrtulak (Portulaca oleracea), en lav, kjødfuld og saftig, enaarig Urt af Familien Portulacaceæ, med nedliggende eller oprette Stængler og Grene, tykke, kiledannede Blade og smaa, gule Blomster, findes vildtvoxende i Mellemeuropa, Indien og Amerika og dyrkes desuden almindelig som Grøntplante paa Grund af Bladenes forfriskende, saltagtige Smag. Adskillige Arter dyrkes i Blomsterhaver for deres smukke, livlig farvede Blomster.

Port Vendres [paahr vangdr], Stad i Frankrig, Dep. Øst-Pyrenæerne, med god Havn ved Middelhavet, 4 M. s. s. ø. for Perpignan. 3,000 I.

Portvin, stærk portugisisk Vin, der især forsendes fra Oporto, og som navnlig vindes i den øvre Douro-Dal i Prov. Traz os Montes. Den aarlige Produktion er c. 600,000 Hektolitre, hvoraf omtr. ⅓ udføres, mest til England.

Porøsitēt er en almindelig Egenskab ved alle Legemer. Tænker man sig Legemerne som bestaaende af Moleculer, udelelige og uforanderlige Smaadele, maa der nødvendigvis imellem disse findes Mellemrum, som ere mangfoldige Gange større end Moleculerne selv, skjønt de ere usanselig smaa ligesom disse. Disse Mellemrum kaldes **Porer**. P. viser sig hos en Del Legemer derved, at de i Porerne kunne optage Vædsker eller Luftarter, hvilket ofte sker, uden at Legemets Rumfang forøges.

Posāda, sp., Værtshus.

Posāda-Herrēra, José de, spansk Statsmand, f. 1815, var allerede 1839 Professor i Nationaløkonomi i Oviedo og 1840 valgt til Deputeret, dog kun for nogle Aar. 1853 blev han gjenvalgt og derefter Statsraadets fiskale

Procureur. 1858—63 var P. Indenrigsminister under O'Donnell og tog virksom Del i Dannelsen af den liberale Union og i Kampen imod Narvaez's Reaction; han var paa ny Minister 1865—66. Efter Septemberrevolutionen 1868 blev P. Afsending i Rom, men gjenindtog n. A. sin Plads som Deputeret. 1877 blev han Formand i Deputeretkammeret, 1881 Præsident i Statsraadet og i Oct. 1883 Førsteminister. Han søgte at indtage en Mellemstilling imellem det conservative og liberale Parti og at gjennemføre en Forfatningsreform med almindelig Stemmeret, men blev allerede fortrængt i Jan. 1884. D. 7 Sept. 1885.

Posament, Possement, (fr. passement), Snore, Baand, Borter, Frynser o. desl.

Pöschærevatz, s. **Passarowitz.**

Poseidon [sej], hos Rom. Neptunus, Kronos's og Rheas Søn, Zeus's Broder, blev, da Brødrene delte Verden mellem sig, Havets Herre. Naar han farer over Havet paa sin med vælige Heste forspændte Vogn, glattes dets Flade, men ved et Stød med hans Trefork hæve Bølgerne sig i Raseri. P. kaldes Jordomslutteren og Jordrysteren, og Jordskjælvene tilskrives ham. Da Kong Laomedon af Troja havde bedraget ham for den lovede Løn, efter at han tillige med Apollon havde bygget Mure om Troja, sendte han et Havuhyre, der ødelagde Landet (s. Hesione), og i den trojanske Krig staar han paa Grækernes Side. Da Odysseus havde blindet hans Søn Polyphemos, omtumlede han ham paa Havet. Med Athene stredes han om Besiddelsen af Attika (s. Kekrops). Han skal have skabt Hesten og paakaldtes derfor ved Hestevæddeløb. P.s Hustru hed Amphitrite, og deres Søn var Triton. Paa Isthmen ved Korinth bleve de isthmiske Lege fejrede til Ære for ham. Han var navnlig Jonernes Nationalgud og dyrkedes særlig i denne Stammes gamle Boliger paa Nordsiden af Peloponnes; ogsaa til Lilleasien førte de hans Dyrkelse med sig og fejrede en Nationalfest, „Panionion", til Ære for ham ved Mykale.

Posen, 1) en af Kongeriget Preussens Provinser, omgiven af Schlesien, Brandenburg og Vest-Preussen samt russisk Polen. 526 □ M. med 1,716,000 J. (1885), hvoraf ⅔ Katholiker, 4 pCt. Jøder og Resten Protestanter. Efter Tællingen 1867 angaves af Befolkningen 848,000 at være Polakker; men dette Tal var uden Tvivl meget for lille. I de senere Aar har den preussiske Regering gjort store Anstrængelser for at fremme tysk Indvandring og det polske Sprogs Undertrykkelse. P. er et Lavland, gjennemstrømmet af Floden Warthe og dens Bifloder Prosna og Obra fra venstre og Netze fra højre Side, samt opfyldt af en stor Mængde Søer. Jordbunden er i det hele frugtbar, og Landbrug er Befolkningens Hovederhverv. Hvede er den vigtigste Sædart, Kvægavlen meget betydelig. Af Mineraler forekomme især Jærn og Salt. Provinsen deles i to Regeringsdistricter, P. og Bromberg. — P., en Del af det gamle Storpolen, blev ved Polens 1ste og 2den Deling 1772 og 1793 tagen i Besiddelse af Preussen, hørte 1807—13 til Hertugd. Warschau, men blev 1815 af Wienercongressen givet tilbage til Preussen. Efter 1815, og især fra 1830, har den preussiske Regering consequent arbejdet paa at fortyske P., dels ved at fremme tysk Indvandring, dels ved at udbrede tysk Sprog gjennem Skolerne. Disse Bestræbelser have vel baaret Frugt i den vestlige Del af Landet, men paa den anden Side stærkt ophidset Polakkerne og i den østlige Del fremkaldt et Tryk fra disses Side paa de indvandrede Tyskere, som i Mængde — især naar de vare Katholiker — have antaget polsk Sprog. I Febr. 1846 var en Opstand paatænkt under Mieroslawskis Ledelse, men Planen mislykkedes, og mange dømtes til Fængsel. Herfra frigjordes de ved Martsrevolutionen i Berlin 1848, og Polakkerne udtalte nu, at de ikke kunde med det øvrige Preussen gaa op i Tyskland, men maatte kræve en selvstændig national Stilling. En saadan lovedes dem ogsaa først af Kongen selv, siden af Regeringens Commissær, General Willisen, hvem det lykkedes at faa den nydannede Folkevæbning til for største Delen at nedlægge sine Vaaben; enkelte smaa Træfninger fandt dog Sted, men Polakkerne maatte snart vige for Overmagten, og nu fastsattes 26 Apr. en Deling i en polsk og en tysk Del, hvorhos denne n. A. indlemmedes i det tyske Forbund. Delingen blev i Febr. 1850 igjen ophævet, og 1866 blev hele P. optaget i det nordtyske Forbund og 1871 i det nye tyske Rige. De Forsøg, dets polske Repræsentanter i den preussiske Landdag siden have gjort paa at opnaa Sikkerhed for deres Nationalitet og Midler til at fremme dens Udvikling i Følge de kongelige Løfter fra 1815, ere alle strandede paa det tyske Flertals Ligegyldighed for ethvert andet Folks Ret og Ønsker end det tyskes. Ved Enkeltmænds Iver og frivillige Ofre have Polakkerne dog vidst at hævde, ja endog styrke deres nationale Stilling, og saa vel i den preussiske Landdag som i den tyske Rigsdag hører Flertallet af P.s Repræsentanter til den polske Gruppe. I Foraaret 1888 led Landet stærkt af Oversvømmelser; over 20 □ M. deraf stod under Vand. — 2) Hovedstad i Prov. P. (polsk Poznań), stærkt befæstet (med 12 Forter), ved Floden Warthe, 32 M. ø. for Berlin. 68,000 J. (1885). Af Befolkningen er $\frac{1}{15}$ Jøder. Ærkebispesæde. Blandt Stadens Bygninger fremhæves det gamle Slot, Raadhuset, Kathedralkirken, Stanislauskirken, Ærkebiskoppens Palads, Regeringsbygningerne, Theatret og flere adelige Paladser. Betydelig Industri i Linned- og Uldvarer, Læder, Maskiner m. m. samt udbredt Handel. I P. sluttede Napoleon I 11 Dec. 1806 Fred med Sachsen, som ophøjedes til Kongerige.

Poseur, fr. [posøhr], af poser, sidde for en Maler, bet. En, der udstuderer sin Holdning og sine Bevægelser for at tage sig godt eller interessant ud, Vigtigmager.

Posidonios fra Apamea i Syrien, stoisk Philosoph (2det—1ste Aarh. f. Chr.), Discipel af Panætios, berejste det sydvestlige Europa og kom gjentagne Gange til Rom. Som Lærer virkede han paa Rhodos, hvorfor han ogsaa kaldes „Rhodieren"; her hørte Cicero ham 77 f. Chr. og vedblev senere at staa i Forbindelse med ham; ogsaa Pompejus besøgte ham og gav ham gjentagne Beviser paa sin Højagtelse.

Skjønt han næppe virkede i selve Rom, bidrog han dog i høj Grad til Stoicismens Udbredelse blandt Romerne. P. er i flere Punkter Eklektiker og nærmer sig navnlig til Platon og Aristoteles. Medens Stoikerne ellers nægtede en Flerhed af sjælelige Kræfter, antog P. med Platon, at Fornuften umulig kunde være Aarsag til det fornuftstridige og til Lidenskaberne, men at Affecternes Strid med Viljen maatte stamme fra en oprindelig Modsætning mellem de virksomme Kræfter i Mennesket. I de mathematiske og astronomiske Videnskaber synes P. at have haft fortrinlig Indsigt. Han angav Maanen som Aarsag til Tidevandene og anslog Solens Afstand fra Jorden til 13,000 Jordradier. Hans Skrifter ere tabte; Fragmenter deraf ere samlede af Bake og C. Müller.

Posilipo, et Tufstensbjærg i Syditalien, tæt v. for Napoli, gjennem hvilket i den fjærne Oldtid er udhugget en Tunnel, c. 1,100 Alen lang, indt. 15 Alen bred og 45 Alen høj, sædvanlig kaldet „Grotten ved P.“ Ved Indgangen dertil ligger den saakaldte „Vergils Grav“.

Positiōn, Stilling, i milit. Bet. den faste Stilling, i hvilken en Hærafdeling venter Fjendens Angreb, eller fra hvilken den selv gaar over til Angreb. I Dansen bet. P. Grundstillingerne for Dansetrinene, i Mus. for Strygeinstrumenter Grundstillingerne for den venstre Haands Fingre (ital. applicatura). Om P. i Grammatiken, s. Qvantitet. **Positiōnsvinkel**, i Astron. Vinklen mellem en Stjærnes Declinations- og Breddecirkel. Hyppigst bruges Udtrykket dog om den Vinkel, som Retningen fra en Stjærne til en anden danner med Retningen fra Stjærnen til Nordpolen, regnet fra denne sidste Retning mod Øst. Dobbeltstjærners indbyrdes Stilling bestemmes hyppigst ved Maaling af P. og Afstand.

Pŏsitiv, bestemt, afgjørende, som et p. Svar; ogsaa bekræftende (modს. negativ). I Grammat. er P. en Form af Adjectivet (s. Comparation und. Comparativ). P. i Arithm., s. Modsatte Størrelser. **Positivisme** betyder i snævrere Betydning Auguste Comtes philosophiske Lære (s. Comte). I videre Betydning kan Ordet bruges om enhver philosophisk Anskuelse, der bygger paa Erfaringens Grundlag og kun tillægger speculative Antagelser en hypothetisk Værdi. I denne videre Betydning er ogsaa den kritiske Philosophi (s. Kant) P.

Positiv, et lille Orgel, i Regelen uden Pedal, som bruges i Bedesale eller Landsbykirker. Er det let flytteligt, kaldes det ogsaa Portativ. I ældre, større Orgeler plejer sædvanlig en Del af Værket at være opstillet bag ved Organisten og at udgjøre en Afdeling for sig. Denne Afdeling, der bringes til at klinge ved det nederste Manual, kaldes P. ell. Rygpositiv.

Positūr, Stilling, Legemsholdning; sætte sig i P., gjøre sig færdig ell. holde sig parat til noget.

Posse, en gammel svensk, allerede i Midten af det 15de Aarh. i Vestergötland bosiddende adelig Slægt, som endnu bestaar i en (fra 1673) friherrelig og en (fra 1706) grevelig Gren. — **Knut P.**, Rigsraad, d. 1500, bidrog ved Brunkeberg, hvor han synes at være bleven haardt saaret af Kong Christians egen Haand, betydelig til Slagets Udfald og gjorde sig 1495 som Høvedsmand paa Viborg berømt ved det heldige Forsvar mod Russernes Angreb. — **Arvid Maur. P.**, Greve, f. 1792, d. 1850, var to Gange Justitsminister, første Gang 1840, anden Gang 1846—48; ogsaa var han 1845—49 Rigsmarskal. — **Hans Brodersøn, Grev Arvid Rutger P.**, f. 15 Febr. 1820 i Skaane, tog jurid. Embedsexamen i Lund, gjorde derefter i nogle Aar Tjeneste i den skaanske Hofret, men tog 1848 sin Afsked og blev Godsejer i Skaane. Her fik han mange Tillidshverv og blev f. Ex. Formand i Styrelsen af Skaanes „enskilda Bank“ og af den skaanske Hypothekforening. Som Medlem af Ridderhuset deltog han fra 1856 i Stænderrigsdagene, hvor han var Ordfører i talrige Udvalg. Efter Nationalrepræsentationens Omdannelse, som han modsatte sig, valgtes han af sit Herred til Medlem af andet Kammer, tog her Ordet for Rigsdagens uindskrænkede Ret til at fastsætte Budgettet, for „Indelningsverkets“ Afløsning og for Indførelse af almindelig Værnepligt, samt var uafbrudt Ordfører i Statsudvalget, til han 1876 blev Kammerets Formand. Som den egentlige Leder af det saakaldte „Landtmannaparti“ kaldtes han i Apr. 1880 til Statsminister og var derhos en kort Tid Chef for Finansdepartementet, men udtraadte i Juli 1883 af Ministeriet, efter at et af dette forelagt Hærordningsforslag var blevet forkastet af Rigsdagen. S. A. blev han Præsident i Kammerretten; siden 1881 er han Medlem af 1ste Kammer, for Calmar Län.

Possevino, Ant., pavelig Diplomat og en lærd og frugtbar Forfatter, f. 1534 i Mantua, blev Jesuit 1559 og optraadte strax som ivrig Bekæmper af Protestantismen baade i Italien og Frankrig. 1577 overdrog Pave Gregor XIII ham at vinde Sverige og dets Konge tilbage for Katholicismen. Han kom til Landet under Navn af kejserlig Gesandt og vidste ved sin Veltalenhed og Lærdom at vinde Johan III, men kunde dog ikke formaa ham til at træde aabenlyst over til den romerske Kirke. 1578 forlod P. Sverige for en kort Tid, hvilken han brugte til at ombanne og udvide Jesuitercollegierne i Braunsberg og Olmütz, med det særlige Formaal, at svenske Ynglinge kunde uddannes der. Allerede s. A. kom han tilbage til Sverige som aabenlys Fører for en katholsk Mission. Det lykkedes ham at vinde Kronprins Sigismund, hvem dette Frafald senere kostede Sveriges Krone; men Kong Johan blev mindre og mindre tilbøjelig til at gaa over til den romerske Kirke, dels fordi Præsteskabet og Folket stedse tydeligere lagde deres Uvilje for Dagen, dels fordi Paven afslog Kongens Ønsker om Kalkens Uddeling til Lægfolk, om Præsteægteskab, om Modersmaalets Brug ved Gudstjenesten osv. P. maatte derfor, da han anden Gang forlod Sverige 1580, nøjes med at tage et Antal unge Svenskere med sig. 1581 gik han som pavelig Nuntius til Rusland, og det lykkedes ham der at mægle Fred mellem Ivan III og Stephan Bathori. Senere virkede han med ved Underhandlingerne om den franske Konge Henrik IV.s Overgang til Katholicismen. Han døde 1611 i Ferrara. Hans historiske Værk »Moscovia« (1586) indeholder en udførlig Be-

retning om hans Virksomhed i Rusland og Polen. P.s »Apparatus sacer« etc. (3 Foliobd., 1603—6) er et lærd Arbejde over samtlige Grene af Theologien. Hans Breve og Afhandlinger om hans Virksomhed i Sverige findes i Theiners „Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johan III, Sigismund und Carl IX."

Posson [sŏng], ogsaa kaldet Poisson, ældre fransk Maal for flydende Varer, lig 0,12 danske Potter.

Post, Træ, Pille, sat for at støtte eller bære noget; Vandpumpe; Embede, Bestilling; i Regnskabsvæsenet en Pengesum ell. en af de i Regnskabet opførte Enkeltheder; ēn eller flere fra en Vagt til Bevogtning af en bestemt Localitet udstillede Soldater. I nogle Industrigrene bet. P. et vist, større Antal af de Produkter, der ere under Arbejde. Ved Haandformningen af Papir samles saaledes sædvanlig en P. af 180 nyformede Ark mellem Filte og bringes med dem under den første Presse. Paa Mønten kaldes 96 kölnske Mark Brutto af Mønter eller Møntblanketter en P.; stundum benævnes ogsaa en Stabel Blanketter, der paa ēn Gang indlægges i Randeell. Prægemaskinen, saaledes. **Postēre**, anbringe paa en Plads, i et Regnskab osv.

Post (Ledum palustre), en til Lyngfamilien hørende Busk med linjedannede, i Randen tilbagerullede Blade, der paa Undersiden ere beklædte med en rustfarvet Filt, og smukke, hvide eller rosenrøde Blomster, samlede i endestillede Halvskjærme. Den voxer paa sumpige og tørveholdende Enge i Mellem- og Nordeuropa (ikke i Danmark), og hele Planten, navnlig Bladene, indeholder narkotisk-giftige Stoffer, der finde Anvendelse i Medicinen og enkelte Steder til Garvning; den misbruges ikke sjælden til en meget farlig Forfalskning af Øl.

Postamēnt, d. s. s. Piedestal, Fodstykke ell. Underlag.

Pŏstdatēre, give et Skrift (et Brev) en senere Datum end den, paa hvilken det er skrevet.

Postej (af gr. **Paste**), Dej med en Fyldning af Kjød, Fisk o. lign.

Poste restante, fr. [post ræstängt], d. e. tilbageblivende Post, Betegnelse for saadanne Postforsendelser, som skulle blive tilbage paa Postkontoret, indtil Adressaten afhenter dem.

Posteriōra, lat., Bagdelen.

Post fēstum, lat., d. e. efter Festen ell. Gildet, bag efter, for silde, „til sidste Prædiken".

„Posthusfejden" kaldtes et stærkt Folkeopløb i Kjøbenhavn 2 Febr. 1793, fremkaldt ved et Sammenstød mellem en Student og en Officer; denne flygtede ind paa Postgaarden, som Folkemassen vilde trænge ind i; der ringedes Storm med Regensens Klokke, og Matroserne vilde hjælpe Studenterne. Gaden maatte spærres med Soldater. H. Steffens, som tilfældig kom til, havde et Sammenstød med Vagten og fik senere en Irettesættelse af Consistoriet.

Pŏsthypnōtisk kaldes en saadan hypnotisk Suggestion (s. **Magnetisme, dyrisk**), ved hvilken Mediet tvinges til at udføre bestemte Handlinger eller at paavirkes af forskjellige Indbildninger kortere eller længere Tid **efter** Hypnosen.

Postil kaldtes i Middelalderens Latin fortløbende Forklaringer af den hellige Skrift, tilføjede efter Texten (post illa, sc. verba textus). Navnet skal være opkommet paa Carl d. stores Tid og brugt første Gang om Paulus Diaconus's Homiliarium. Det bruges nu om Prædikensamlinger med Prædikener over alle Kirkeaarets Evangelier. Luthers to P. ere især bekjendte.

Postillon, fr. [stiljŏng], Postkusk. **P. d'amour** [damūhr], En, som besørger et Kjærlighedsbrev.

Postliminium ell. **jus postliminii**, lat., s. **Jus**.

Postlūdium, lat., Efterspil, det Tonestykke for Orgel, hvormed Gudstjenesten sluttes (Udgangsspil).

Pŏstnumerāndo, mod Efterbetaling.

Postsparekasser ere Statssparekasser, organiserede i Forbindelse med Postvæsenet saaledes, at Ind- og Udbetalinger ske ved Postkontorerne. De indførtes først i Storbritannien ved en Lov af 17de Maj 1861, fremkaldt ved forskjellige betydelige Misligheder, som vare foregaaede ved de siden 1817 oprettede private Sparekasser, over for hvilke den med P. forbundne Statsgaranti gav Publikum en Betryggelse, der i høj Grad fremkaldte Benyttelsen af Sparekasseinstitutionen, hvortil ogsaa den lettere Adgang, som Benyttelsen af de mange Postkontorer frembød, medvirkede. Systemet optoges i Belgien 1865, i Italien 1876, i Frankrig 1881, i Østerrig 1883, i Sverige 1884 og vil særlig have Betydning i Lande, hvor de private Sparekasser ikke have tilstrækkelig talrige Ind- og Udbetalingssteder, ligesom Forsendelser fra et Sted til et andet lettes ved Forbindelsen med Postvæsenet.

Postulēre, forlange, fordre, forudsætte som Betingelse. **Postulāt**, Fordring, betegner en Paastand eller Sætning, som ikke directe kan bevises. I Philosophien bruges P. om de Principer, som ligge til Grund for al Erkjendelse og enhver Bevisførelse, og som man derfor implicite anerkjender, saa snart man indlader sig paa Undersøgelse og Drøftelse. Ved et praktisk P. forstod Kant en religiøs Tro, som vel ikke skal udvide vor theoretiske Viden, men som Anerkjendelsen af Moralloveus Realitet med Nødvendighed fører os til. **Postulātus**, En, der er udnævnt, kaldet, især til Biskop, d. s. s. Electus.

Pŏstumus (skrives mindre rigt. posthumus, egtl. den sidste), om Kvinder **Pŏstuma**, en Søn eller Datter, der er født efter Faderens Død, f. Ex. den unge Alexander (A. d. stores Søn), Valdemar d. store, Ladislaus VI af Ungarn, der særlig bærer Tilnavnet P., Vilhelm III af Oranien, Caroline Mathilde, Greven af Chambord. **Opus pŏstumum**, et af en Forfatter efterladt Arbejde, der udgives efter hans Død.

Postvæsenet. Saa snart Civilisationen havde naaet en vis Højde, maatte Trangen til et ordnet P. gjøre sig gjældende. Allerede Cyrus havde tilvejebragt en stadig Forbindelse mellem alle Provinser i sit store Rige, selvfølgelig kun i Herskerens Interesse. Romerne besad i

Slutningen af Republikens Tid og i Kejsertiden en meget udviklet Postforbindelse, den saakaldte Cursus publicus. Carl d. store vedligeholdt Forbindelsen mellem sine Besiddelser ved faste Courerer. I Tyskland uddannedes P. efter Stiftelsen af Hanseforbundet i Midten af det 14de Aarh., saa at man fik en temmelig regelmæssig Postgang, der forbedredes, efterhaanden som Stædernes Velstand voxede. I Frankrig organiserede Ludvig XI 1464 en Postforbindelse ved ridende Courerer, der dog kun var bestemt til at træde i Statens Tjeneste. — I Danmark og Norge striver Postindretningen sig fra Christian IV.s Tid; han indrettede 1624 en Post mellem Kjøbenhavn og Hamborg og hans Svigersøn, Hannibal Sehested, den første norske Post mellem Christiania og Kjøbenhavn 1647. Indretningen bestyredes og Indtægten blev oppebaaren af P. Klingenberg, som solgte den til Grev Gyldenløve, der atter 1711 afhændede den til Frederik IV, fra hvilken Tid den har været et Regale. Indkomsterne af P. anvendtes dels til P. selv, dels til Pensioner, hvilken sidste Bestemmelse først i den senere Tid er bleven forandret. Staten driver i Danmark ikke blot Brevpost, men ogsaa Pakke- og Personpostbefordring, men kun paa Brevposten har den forbeholdt sig Eneret, og selv for denne Grens Vedkommende med visse Indskrænkninger. 1851 indførtes her det af Rowland Hill i England opfundne System, hvorefter der svares ensformig Porto for alle Breve uden Hensyn til Afstanden; denne spiller nemlig kun en ubetydelig Rolle ved Udgifterne, medens Modtagelsen, Fordelingen osv. foranledige de større Udgifter. Brevene kunne frigjøres ved Frimærker eller betales; i sidste Tilfælde svares et noget højere Gebyr. Jvfr. Lov af 5 Apr. 1888 og Anordn. af 7 Sept. s. A. Med de omliggende Stater er der afsluttet Conventioner, og Danmark har ligesom de andre nordiske Lande tiltraadt den internationale Postconvention af 1874, hvorefter der fra 1 Juli 1875 er indtraadt fælles ensartet Brevporto for de fleste europæiske Lande og ikke faa Lande uden for Europa; s. **Verdenspostforening.** I Tyskland blev P. 1595 overdraget Huset Taxis som arveligt Len, og i flere Aarhundreder bestyrede den Thurn-Taxiske Familie P. i en Del mindre tyske Stater, for hvilke det vilde være alt for kostbart at have egne Postanstalter. Nu er P. i Tyskland et Rigsanliggende. I England, Frankrig og Belgien have Postbestyrelserne nærmest kun beskæftiget sig med Forsendelse af Breve, Aviser og Pengeanvisninger, medens Person- og Pakkebefordringen er i private Hænder; i den nyeste Tid er dog ogsaa i disse Lande Postvæsenets Omraade blevet mere udvidet.

Pot, Grundenheden for de danske Rummaal, lig $\frac{1}{32}$ Kubikfod ell. 54 Kubiktommer, lig 0,9661 Liter. Den ældre norske P. er 0,9989 danske, lig 0,9651 Liter.

Potage, fr. [tāhsch], Suppe, Kjødsuppe; **Potageske,** Suppeske.

Potaske, et mere eller mindre urent kulsurt Kali; s. **Kalium.** Det egentlige **Potaskesyderi** beror paa Udludningen af forskjellige Planteasker, hvori den kulsure Kali er Produktet af en Forkulning af Kalisalte af forskjellige organiske Syrer, Indkogningen af denne Lud og Calcineringen af den tørre P., hvorved man fjærner det sidste Vand og destruerer de organiske Legemer, der give P. en smudsig Farve. Asken faas dels som Biprodukt, dels ved Inddampning og Forbrænding af Vinbærme, Bærmen fra Spiritus af Roesukkermelasse eller andet Planteaffald; endelig indsamles og forbrændes alene af den Grund Træ, Ukrudt osv. i frugtbare, men tyndt befolkede Lande, hvorfra Udførselen af de almindelige Landprodukter er besværlig.

Potāssium, d. s. s. Kalium.

Potāt, Potet, svensk, norsk og engelsk (potato) Benævn. paa Kartoflen, kommer af Batate (s. d. A.).

Pote kaldes Foden hos Pattedyrene, naar Tæerne ere udstyrede med Kløer, og naar Indertaaen ikke er i Stand til at modsættes de andre, saaledes som ved Haanden. Hos Saalegængere er P. bred og nøgen underneden, hvor der findes flere adskilte Trædepuder under Mellemfoden (Insektædere, de fleste Gnavere, Bjørn, Grævling); hos Taagængere er den smallere, Mellemfoden underneden haarklædt, kun med en elastisk, nøgen Trædepude under Spidsen, og under hver Taa findes en lignende, mindre (Hund, Kat o. fl.). Særlige Former faar P. hos gravende, svømmende og klatrende Dyr.

Potemkin, Grigorij [patjōm], Fyrst, russisk Statsmand, f. 1736, en fattig Adelsmand af oprindelig polsk Slægt, var 1762 Fanejunker i Garden og forstod ved Tronrevolutionen at tiltrække sig Katharina II.s Opmærksomhed ved sin Skjønhed og statelige Skikkelse. Han blev strax Oberst og vidste efterhaanden at fortrænge sine Medbejlere, især Grigorij Orlov (han mistede sit ene Øje i en Kamp med dennes Broder Alexej). Fra 1774 var P. Katharinas vitterlige Elsker og derved Ruslands egenlige Styrer. Han overvældedes med Æresposter og med Gaver, blev 1775 russisk Greve og n. A. tysk Rigsfyrste, fik store Godser (med 37,000 Bønder) og Gaver til flere Millioners Værdi og forøgede med stor Gridskhed sin Formue, hvorfor han efterlod sig umaadelige Rigdomme. 1787 førte P., der var Statholder i Sydrusland, Kejserinden paa en Rejse til Krim og forstod ved Opførelse af kunstige Byer og lignende Forholdsregler at blænde hendes Øjne, saa at hun gav ham Æresnavnet „Taurieren“ til Løn for den Opkomst, hvori han syntes at have bragt Landet. P. fattede den Plan at fordrive Tyrkerne fra Europa, fremkaldte Krigen 1788 og ledede selv med stor Hensynsløshed Otschakovs Indtagelse, hvorefter han lod 25,000 Tyrkere nedsable. Han havde netop faaet Fredsvilkaarene aftalte, da han døde i Bessarabien 16 Oct. 1791. Et Mindesmærke rejstes ham 1836 i Cherson, som han havde grundlagt 1778; ogsaa Nikolajevsk skylder ham sin Oprindelse.

Potēns, Magt, Kraft; Avledygtighed. I Arithm. er P. et Produkt af lige store Factorer; Størrelsen af disse kaldes Roden, Antallet **Potensexponenten;** Betegnelsen for, at a er sat m Gange som Factor, er a^m, der læses: den m^{te} P. af a. Forskjellige Potenser af samme

Rod kunne multipliceres ved Addition af Exponenterne. Den anden P. kaldes **Kvadratet**, den tredje **Kubus**, den fjerde **Bikvadratet**. Et Potenstal af m^{te} Grad er et saadant, som faas ved at ophøjte Tallene i den naturlige Talrække til m^{te} Potens. Er Potensen givet, søges Roden ved **Roduddragning**; Exponenten hedder nu **Rodexponent**, og en ny Betegnelse indføres, nemlig hvis $a^m = b$, er $a = \sqrt[m]{b}$ (den m^{te} Rod af b). — I Følge ovenstaaende Definition er Potensexponenten et helt, positivt Tal, men ved Udvidelse af Begrebet kan den være negativ og brudden; Betydningen af disse er angiven i Ligningerne $a^{-m} = \frac{1}{a^m}$ og $a^{\frac{m}{n}} = \sqrt[n]{a^m}$. Potensbetegnelsen er indført af Descartes; Udvidelsen til negative og brudne Exponenter skyldes Wallis. Den exponentielle Function er den, hvor Potensexponenten varierer. En exponentiel Ligning er den, hvor Potensexponenten er den ubekjendte Størrelse; den løses ved Logarithmer. I Geometrien forstaas ved et Punkts Potens med Hensyn til en Cirkel Produktet af Afstandene fra Punktet til Cirklens Skæringspunkter med en vilkaarlig ret Linje gjennem Punktet. Potenseret, forhøjet, som p. Liv. Mechaniske Potenser, de saakaldte enkelte Maskiner: Trisse, Vinde, Skraaplan, Kile og Skrue. De kunne alle henføres til Vægtstangen og Skraaplanen.

Potentāt, Magthaver, især om kronede Hoveder.

Potentiāl, i den rationelle Mechanik en Function (et Integral), ved hvis Hjælp man beregner Tiltrækningen af et Legeme paa en materiel Partikel. Elektrisk P., s. Elektricitet.

Potentil (Potentilla), smaa, oftest gulblomstrede Planter af Rosenfamilien, nær beslægtede med Jordbær, fra hvilke de adskille sig ved ikke at have kjødet Frugtbund. Flere af Arterne ere almindelig vildtvoxende hos os, som krybende P. med fingrede Blade og Gaase-P. med finnede, paa Undersladen sølvglinsende Blade.

Potēnza, Stad i Syditalien, Hovedstad i Prov. Basilicata, 18 M. ø. til s. for Napoli, i en vild Bjærgegn. 20,000 I. Bispesæde.

Poterne, fr. [tern], en mindre, overhvælvet Gjennemkjørsel igjennem en Fæstningsvold, ikke bestemt for den offentlige Færdsel, men kun til Forbindelse mellem Fæstningens Indre og dens Hovedgrav og ydre Værker.

Potfisk, d. s. s. Kaskelot.

Pothier, Rob. Jos. [potiē], berømt fransk Retslærd, f. 1699 i Orléans, d. 1772 smsts. som Medlem af den øverste Ret og Professor i fransk Ret, udmærkede sig baade ved Behandling af Romerretten og af sit eget Lands Ret (»traités sur différentes matières de droit civil«); hans »Oeuvres compl.« ere udgivne i 25 Bd. 1810, siden af Dupin i 11 Bd. 1824. 1859 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Pŏthinus, f. c. 87 e. Chr., var Biskop i Lyon, da Christenforfølgelserne under Kejser Marcus Aurelius begyndte i Gallien. P. blev fængslet og ført for den romerske Statholder, som spottende spurgte ham, hvem de christnes Gud var, hvorpaa P. svarede: „Du vil faa det at vide, naar Du bliver værdig dertil". Opbragte over dette Svar mishandlede de tilstedeværende Hedninger den 90-aarige P. saaledes med Spark og Slag, at han to Dage efter døde i Fængslet.

Pothuau, Louis Pierre Alex. [potyō], fransk Admiral, f. 1815, blev 1840 Lieutenant og 1850 Fregatcapitain; han udmærkede sig i Krimkrigen og blev 1864 Contreadmiral. Under Paris's Belejring 1870 var han Commandant over Sydforterne, som forsvaredes af Marinetropper, og førte i Nov. en Division med Udmærkelse. Han blev i Jan. 1871 Viceadmiral og derefter Marineminister under Thiers indtil Maj 1873. I Nationalforsamlingen stemte han med venstre Centrum og valgtes 1875 til livsvarig Senator. Han blev Dec. 1877—Jan. 1879 paa ny Marineminister under Dufaure og derefter Afsending i London indt. Maj 1880. D. 6 Oct. 1882.

Pōti, befæstet Stad i Landskabet Mingrelien i det russiske Transkaukasien ved Floden Rions Udløb i det sorte Hav. 3,000 I. P. ligger i en sumpet og usund Egn. Jærnbane over Tiflis til det kaspiske Hav. Havnen er i den nyere Tid bleven forbedret og er nu en vigtig Dampskibsstation.

Potichomani kaldtes den i sin Tid grasserende Mode at decorere alle Haande Lerkrukker og Vaser udenpaa, Kar af klart Glas ogsaa paa den indvendige Side, med udklippede Figurer af Papir eller trykkede Tøjer ved at klæbe dem fast og derpaa fernisere det hele.

Potidǣa, i Oldtiden en græsk Kolonistad i Makedonien paa Halvøen Chalkidike, anlagt fra Korinth, blev 432 f. Chr. belejret af Athenienserne, til hvis skatskyldige Forbundsfæller den hørte, paa Grund af dens Frafald, hvad der var en væsentlig Anledning til den peloponnesiske Krig, og efter tapper Modstand blev den indtaget 429; 358 blev den erobret af den makedoniske Konge Philip fra Athenienserne og af ham overladt Olynthierne. Den kaldtes senere Kassandria efter Kassandros.

Pōtio, lat., d. e. Drik, kaldes i Lægekunsten Opløsninger af Lægemidler, der udleveres i særlige Glas og saaledes, at hele Portionen indtages paa ēn Gang. Bruges især i England.

Pōtiphar, Anføreren for Pharaos Livvagt, til hvem Joseph blev solgt i Ægypten. Hans Hustru er bleven bekjendt for sin utugtige Henvendelse til Joseph (1ste Moseb. 39te Cap.), der blev Anledning til dennes Fængsling og Ophøjelse.

Potkäse, gammel Ost med Tilsætning af Rum ell. desl.

Potocki [tŏtski], en polsk Greveslægt, som har store Godser især i Galizien og Ukraine. Felix P., f. omtr. 1750, Storfeltherre for det polske Artilleri og Palatin i Røderusland, var som ivrig Aristokrat paa Rigsdagen 1788 flg. en afgjort Modstander af den nye Forfatning og en af Hovedmændene for Conføderationen i Targowicza. Han maatte derfor 1794 flygte som Fredløs til Rusland og levede siden paa sine Godser, virksom for at ophjælpe sine Bønder. Anger og Sorg over hans Fædrelands Skæbne forbitrede hans Liv, og da han døde 1805, gav han sin Søn, Wladimir P., f. 1787, det Paalæg at virke for Polens Gjenoprettelse.

Denne tog ogsaa 1809 Del i Krigen mod Østerrig og faldt 1813 ved Leipzig; et Mindesmærke af Thorvaldsen rejstes over ham. — **Ignacy**, Grev P., f. 1751, Stormarschal af Litauen, var en af Hovedmændene for den nye Forfatning 1791 og sendtes til Berlin for at opnaa Preussens Hjælp. Han maatte derfor flygte til Dresden, men kom tilbage 1794 og ledede under Kosciuszko de udenrigske Anliggender. Han blev fangen ved Warschaus Indtagelse, men frigaves 1796 af Kejser Paul. D. 1809 i Wien, hvorhen han var sendt som Afsending fra Hertugd. Warschau til Kejser Napoleon I. — Hans Broder, **Stan. Kostka**, Grev P., f. 1752, var ligeledes Tilhænger af Forfatn. 1791 og blev 1807 Præsident for Ministeriet i Hertugd. Warschau, samt overtog særlig Ledelsen af Undervisningsvæsenet. 1815—20 var han Undervisningsminister i Kongeriget Polen og 1818 Formand for Senatet; selv en ivrig Dyrker af Videnskab og Kunst virkede han utrættelig for Folkets Oplysning og for Universitetets Oprettelse og Udvikling. Han udmærkede sig tillige ved sin Veltalenhed. D. 1821. — **Jan**, Grev P., f. 1764, d. 1815, foretog omfattende Rejser og skrev paa Fransk en Mængde værdifulde Skrifter om Slavernes gamle Historie, samt om Landskaberne i det sydlige Rusland og ved det sorte Hav. — **Alfred**, Grev P., f. 1817, viste stor Dygtighed i Styrelsen af sine udstrakte Godser i Galizien, indrettede et rationelt Landbrug, anlagde mange Fabriker og fremmede paa flere Maader Landets Opkomst. 1861 blev han arveligt Medlem af det østerrigske Herrehus, valgtes siden til Galiziens Landdag og var 1868—69 østerrigsk Agerbrugsminister. I Apr. 1870 blev han Førsteminister, ophævede Concordatet af 1855, men søgte forgjæves at opnaa Forlig med Czecherne om Böhmens statsretlige Stilling i Riget og afgik derfor i Febr. 1871. 1875—83 var han Statholder i Galizien.

Potomac [tōmæk], Flod i Nordamerika, udspringer paa Østsiden af Alleghany Bjærgene, løber mod S. Ø. paa Grænsen af Staterne Maryland og Virginia og falder efter 80 M.s Løb i Chesapeake Bugten. Den er sejlbar for de største Skibe indtil Washington.

Potosi, 1) Stad i Staten Missouri i Nordamerika, 18 M. s. s. v. for St. Louis, Hovedpunktet i et vigtigt Blyminedistrict. 2) Stad i Republ. Bolivia i Sydamerika, 19° 34′ s. Br., med 11,000 J. Sølvminer. P. ligger i en Højde af over 12,000 F. og har et strængt og foranderligt Klima. 3) S. **Luiz Potosi, San**.

Potpourri [popuri] (af Olla potrida, s. d. A.), Lugtekrukke, ogsaa sammes Indhold af tørrede og nedsaltede vellugtende Urter ell. Blomster, navnlig Rosenblade og Lavendler. I Mus. bet. P. et Stykke, som bestaar af bekjendte og yndede Melodier, der ere flikkede sammen med længere eller kortere Mellemspil, omtr. ligesom Pasticcio.

Potschefstrom, Stad i den sydlige Del af den sydafrikanske Republik, 64 M. n. v. for Port Natal, med 2,500 J.

Potschinki, Stad i det russiske Gouv. Nishnij-Novgorod, 25 M. s. til ø. for Nishnij-Novgorod. 8,000 J. Stort kejserligt Stutteri.

Potsdam, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg ved Floden Havel, 4 M. s. v. for Berlin. 51,000 J. (1885). P. er Preussens anden Residensstad og ligger i en smuk, skovrig Egn. Den er Sæde for Provinsens Overpræsident og øvrige overordnede Myndigheder. Her er et 1701 opbygget og senere meget forskjønnet kongel. Slot, der tjente Frederik II som Residens. I den af Kong Frederik Vilhelm I opførte Garnisonskirke ere hans og hans Søn Frederik II.s Grave. Blandt de øvrige Kirker maa fremhæves den 1830—37 opførte Nikolaikirke, Helligaandskirken og den 1850 fuldførte Frederikskirke med Kong Fred. Vilhelm IV.s Grav. Stort Exercerhus, militært Vajsenhus, militær Casino, Cadetskole og flere Militærbygninger. Talrige smukke Pladser med Mindesmærker for preussiske Feltherrer. Her er en stor Geværfabrik, et Zinkstøberi og flere industrielle Etablissementer. I Omegnen ligge Lystslottene Sanssouci, Frederik II.s Yndlingsopholdssted, det nye Palais, Charlottenhof og Babelsberg.

Pott, Aug. Fried., tysk Sprogforsker, f. 14 Nov. 1802, d. 5 Juli 1887, fra 1833 Professor i almindelig Sprogvidenskab i Halle, har foruden mange mindre Afhandlinger over Ethnographi og sammenlignende Sprogvidenskab skrevet „Etymologische Forschungen" (1833—36, 2den Udg., 6 Bd., 1859—76), „Die Zählmethode bei Völkern aller Welttheile" (1847), „Die Personennamen" (1853) og sit Hovedværk „Die Zigeuner" (2 Bd., 1844—45), hvori han paaviser, at Z.s Sprog er indisk.

Pottehvælving, en Hvælving, opført af hule Lerpotter, s. **Hvælving**.

Pottemageri, s. **Lervarer**. **Pottemagerskiven** er et Slags yderst simpel Drejebænk, hvorpaa runde Lersager formes, selv om de siden rettes og udføres i Detail i Gipsformer. Paa en staaende Axel er forneden befæstet en stor og tung Skive, der sættes i Bevægelse umiddelbart med den ene Fod, og foroven en mindre Skive, hvorpaa lægges en Klat Ler, der for største Delen behandles alene med Hænderne.

Potter, Louis Jos. Ant. de, f. 26 Apr. 1786 i Brügge i en rig patricisk Slægt, studerede i sin Ungdom med stor Iver den klassiske Literatur og under et længere Ophold i Italien (fra 1811) især Kirkehistorie. Frugterne af disse Studier fremlagde han efter sin Hjemkomst til Belgien 1817 i »L'Esprit de l'Église« (8 Bd., 1821) og »Vie de Scipion Ricci« (3 Bd., 1825, 3dje Udg. 1857), der indeholder grundige Undersøgelser om denne toscanske Reformators Virksomhed og den leopoldinske Lovgivning. Fremdeles udgav P. flere bitre Flyveskrifter mod Gejstligheden, men ikke des mindre rettede han 1828 et heftigt Angreb paa Regeringen for dens „protestantiske Tyranni" og blev derfor dømt til 18 Maaneders Fængsel og en Bøde paa 1,000 Gylden. Fra Fængslet udsendte han nye Flyveskrifter med Forslag til Forbund mellem Katholiker og Liberale, samt forudsagde Kongen den kommende Opstand, hvis han ikke i Tide føjede Folkets Ønsker; han blev paa ny tiltalt og i Apr. 1830 dømt til 8 Aars Landsforvisning, gik til Schweiz, men ilede i Sept. tilbage til Belgien og førtes

i Triumph lige fra Grænsen til Hovedstaden. Han valgtes til Medlem af den provisoriske Regering, fastholdt strax Belgiens Løsrivelse fra Holland og vilde have en republikansk Forfatning. Da han ikke kunde sætte dette igjennem, og Folket selv svigtede sin tidligere Yndling, drog han til Paris og skrev derfra en Række Flyveskrifter imod de belgiske Statsstyrere, samt udgav en »Hist. philos., polit. et crit. du Christianisme« (8 Bd., 1836—37) i afgjort rationalistisk Aand. 1838 vendte han tilbage til Brüssel og vedblev indtil sin Død 22 Juli 1859 at udsende Flyveskrifter om politiske og kirkelige Spørgsmaal.

Potter, Paul, navnkundig hollandsk Dyremaler, Søn af den ligeledes som Maler bekjendte Pieter P., f. 1625 i Enkhuizen, lærte Malerkunsten af sin Fader, hvem han allerede i sit 15de Aar overtraf, og tog siden Ophold i Haag, hvorfra han begav sig til Amsterdam og døde der kun 29 Aar gl. 1654. Det er især Hornkvæg og Heste, han med saa megen Sandhed og Dygtighed har fremstillet, heldigst i mindre Billeder, dog ogsaa med legemsstore Dyr, saaledes den unge Tyr i Galleriet i Haag. Hans Arbejder fra de sidste 5—6 Aar af hans Liv udmærke sig ved en høj Grad af Blødhed og Varme i Coloriten i Forbindelse med al hans tidligere Grundighed og Sikkerhed i Tegningen. Europas større Gallerier besidde anselige Billeder af P.; ligeledes eje den kongel. og den Moltkeske Malerisamling i Kjøbenhavn hver et mindre Billede af ham.

Potteries, the [ris], Pottemagerierne, kaldes Fabrikdistrictet i den nordlige Del af Stafford-Shire i England, hvor det meste og bedste engelske Stentøj tilvirkes. Districtet ligger ved Floden Trent, er 2½ □ M. stort og tæller næsten 300,000 J., fordelte i en Mængde Flækker og Landsbyer, af hvilke Burslem er den vigtigste. Hovedstødet til denne Fabrikations Fremblomstren gav den 1795 afdøde Joshua Wedgwood, hvis Fabrik Etruria endnu er en af de betydeligste i Districtet.

Pottle [potl], engelsk Kornmaal, lig 2 Quarts ell. 2,35 danske Potter.

Potts Sygdom, s. Spondylarthrocace.

Pottsville [vill], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 17 M. n. ø. for Philadelphia, med 13,000 J. og overordentlig rige Kul- og Jernminer.

Poudre de riz, fr. [puhdr dø ri], parfymeret Rismel til at blødgjøre Huden med; s. Pudder.

Poudrette, fr. [pu], et af dyriske (oftest menneskelige) Excrementer paa kunstig Maade tilberedt, pulverformet Gødningsmiddel, der ved Tilsætning af Tørvesmul, Aske, Gips osv. og efter at være tørret og finmalet omdannes til et lugtfrit og let fordeleligt og forsendeligt Pulver.

Poughkeepsie [pokipsi], Stad i Staten New-York i Nordamerika ved Floden Hudson, 15 M. n. for New-York. 20,000 J. (1880). Kvindelig Højskole, stiftet 1865. Livlig Handel og Flodfart.

Pouillet, Claude Servais Matth. [puijä], fransk Physiker, f. 16 Febr. 1791, Professor i Physik ved Collège Bourbon (Bonaparte), École polytechnique og ved Faculté des Sciences; 1829 Underdirecteur og 1831—49 Directeur for Conservatoire des Arts et Métiers; Medlem af Akademiet 1837. D. 15 Juni 1868. Han har bl. a. construeret det første Pyrheliometer og den første Tangensboussole. Hans »Eléments de phys. et de météor.« (2 Bd.) udkom i 7 Udg., men naaede endnu langt større Udbredelse i Tyskland, hvor Joh. Müller omarbejdede den „efter tyske Forhold“, hvilken Omarbejdelse under Forfatternavnet Pouillet-Müller er udkommen i 9 Udg. (sidste Udg. besørget af Pfaundler, 1886).

Pouilly [puiji], Stad i det franske Dep. Nièvre ved Loire, 5 M. n. n. v. for Nevers, med 3,000 J. og Avl af fortrinlig hvid Vin.

Poujoulat, Jean Jos. Franç. [puschulä], fransk Historiker, f. 1808, var fra 1826 E. Michauds Medarbejder og skrev selv bl. a. »Hist. de Jérusalem« (1842, 4de Udg. 1856), »Hist. de St. Augustin« (3 Bd., 1844, 5te Udg. 1866), »Hist. de Constantinople« (1853), »Lettres sur Bossuet« (1854), »Le Cardinal Maury« (1855), »Hist. de la révol. franç.« (1847, 6te Udg. 1877) og »Hist. de la France dep. 1814« (4 Bd., 1865—67). 1848—51 var han legitimistisk Medlem af Nationalforsamlingen. D. 1880.

Poul Rytter, et pseudonymt Mærke, hvoraf baade Holberg og C. Plong have betjent sig.

Poul Vendekaabe, s. Helgesen.

Poularde, fr. [pulård], Høne, paa hvilken Æggestokken er skaaren ud, for at Dyret skal blive federe.

Poule, fr. [alm. udt. pūlje], i Kortspil ell. Billard de spillendes samlede Indsats, som den vindende faar udbetalt.

Poullaouen [pula-näng], Landsby i det franske Dep. Finistère, 7 M. n. ø. for Quimper. 4,000 J. De herværende Blyminer ere de rigeste i Frankrig og drives efter en storartet Maalestok.

Poulsen, Christian Emil, dansk Skuespiller, f. i Kjøbenhavn 9 Juli 1842, debuterede, efter at være bleven Student, 16 Apr. 1867 paa det kongel. Theater som „Erasmus Montanus“ og vakte strax betydelige Forventninger. Disse skuffedes heller ikke; der var næppe gaaet et Aar før han stod som Theatrets første Elsker og vandt den største Yndest ved den Romantik, han forstod at sprede over de Skikkelser, han skulde fremstille, saaledes „Bertran de Born“ og senere „Ambrosius“. Der var dog større Opgaver, som fristede ham, og det er som Charakterskuespiller han har fejret sine smukkeste Triumpher. Blandt saadanne Roller kunne nævnes Biskop Nicolas i „Kongsemnerne“, Prins Henrik i „Kong Henrik d. fjerde“, Shylock i „Kjøbmanden i Venedig“, Alceste i „Misanthropen“, Lundestad i „De Unges Forbund“, Bernick i „Samfundets Støtter“, Helmer i „Et Dukkehjem“, Doctor Stockmann i „En Folkefjende“ og Hjalmar Ekdal i „Vildanden“. Samtidig har P. udfoldet en ikke ringe Virksomhed i det Holbergske Repertoire, hvor særlig hans „Jean de France“, Leander i „Maskeraden“ og Trojaneren i „Ulysses von Ithacia“ fortjene at fremhæves. — Hans Broder, Olaf Rye P., f. i Kjøbenhavn 26 Apr. 1849, debuterede ligeledes 16 Apr. 1867, som Jakob i „Erasmus Montanus“. Som Elev af Phister

maatte han i sine første Aar høre ilde for, at Mesteren gik for meget igjen i Lærlingen, men han frigjorde sig snart og blev med Bibeholdelse af den gode og ægte Tradition, som han havde taget i Arv efter sin store Lærer, vor Tids ypperste Holberg-Skuespiller, hvad han har lagt for Dagen bl. a. i Roller som Kandestøberdrengen i „Den politiske Kandestøber", Drengen i „Den pantsatte Bondedreng", Henrik i „Henrik og Pernille" og i „Maskeraden", Arlequin i „De Usynlige" og Chilian i „Ulysses von Ithacia". P. har ogsaa arvet Phisters proteusagtige Natur og derfor vidst at skaffe sig et stort og meget alsidigt Repertoire saa vel i det ældre som i det moderne Skuespil, i Operetten og Vaudevillen; overalt har han ved sin store Alsidighed, sin Evne til at omskabe sin egen Natur og til at individualisere og charakterisere hævdet sin Plads som Nutidens betydeligste komiske Skuespiller i Danmark.

Poulsen, Jak. Gotfred, en Sadelmagersvend (efter sin Dødeattest Søn af en Gartner P. i Holbæk), blev 1820 anset for Frederik VI.s og Dronn. Maries ældste Søn, Kronpr. Christian (f. 1791), som strax efter Fødselen skulde være skaffet til Side, og Rygtets Sandhed syntes at stadfæstes ved Begivenheder, som samtidig indtraf ved Hoffet. Han blev sendt til Guinea, fik Charakter af Capitain og Secretær ved Gouvernementet, men vendte 1825 tilbage og døde paa Almindel. Hospital i Kjøbenhavn 1826.

Poulsen, Svend, s. Gjønge.

Pound [povnd], det engelske Pund. 1) P. avoirdupois à 16 Ounces à 16 Drams er 0,9072 danske Pund og bruges i Handelen samt som Medicinalvægt for Vægte større end 4 Drams; 2) Troy-P. à 12 Ounces à 20 Pennyweights à 24 Grains er 0,7465 danske Pund og bruges for ædle Metaller og fine Vejninger, samt i Medicinen for Vægte mindre end 110 Grains. P. Sterling ell. Sovereign, s. Engelsk Mønt und. England.

Pouqueville, Franç. Charl. Hug. Laur. [puhkvil], fransk Forfatter, f. 1770, fulgte 1798 som Læge med Toget til Ægypten, men blev paa Tilbagerejsen opsnappet af en tyrkisk Fribytter og holdtes i to Aar fangen i Constantinopel. Efter at være kommen tilbage til Frankrig tog han Doctorgraden ved et Skrift om den orientalske Pest, blev 1805—15 Consul hos Ali Pascha i Janina og 1815—17 i Patras. D. 1838. Han har skrevet »Voyage en Morée, à Constantinople et en Albanie« (3 Bd., 1805), »Voyage dans la Grèce« (6 Bd., 1826—27) og »Hist. de la regéneration de la Grèce 1740—1824« (4 Bd., 1824).

Pourbus, Pieter [puhrbyhs], flandersk Portrætmaler, f. c. 1510 i Gouda, levede i Brügge og malede ogsaa historiske Billeder. Hans Portræter røbe en ældre Tids Stil, men ere smukke i Tegning og Anordning. Han døde 1584 i Brügge. — Hans Søn og Lærling var Frants P. d. ældre, f. 1540 i Brügge, d. 1580. Skjønt han var paavirket af den stærkt maniererede Frants Floris, udmærke hans Portræter sig dog ved Simpelhed og Kraft i Farven. — Ogsaa hans Søn, Frants P. den yngre, f. 1572 i Antwerpen, d. 1622 i Paris, var Portrætmaler, maaske den betydeligste af Slægten. Enkelte af hans Billeder minde endog ved den brede Behandling og varme Farve om Rubens.

Pourparler, fr. [purparlē], Samtale, Underhandling.

Pousse-café, fr. [puss], et Glas Liqueur efter Kaffen.

Poussere [pussēre], drive frem; hjælpe, understøtte. S. ogsaa Bosse. Poussérstok, d. s. s. Modellerstok, særlig formede Pinde, som Billedhuggerne bruge til at modellere med.

Poussin, Nicolas [pussäng], fransk Historie- og Landskabsmaler, f. 1594 i Villers ved Les Andelys i Normandiet, gik efter at have faaet sin første Uddannelse i Paris til Rom, hvor han forblev til 1640, kæmpende sig frem mod Armod og Miskjendelse, indtil endelig hans mange værdifulde Værker skaffede ham den fortjente Berømmelse. 1640 kaldtes han til Frankrig og blev Hofmaler og Directeur for alle Kunstforetagender, men vendte allerede i Nov. 1642 tilbage til Rom, hvor han forblev til sin Død 19 Nov. 1665. Hans Malerier, der røbe en ædel, men streng, alvorlig Aand og undertiden have kjøbt deres videnskabelige Nøjagtighed med Tabet af nogen Friskhed og Ynde, ere nu spredte over hele Europa, skjønt Rom, hvor de fleste ere frembragte, ogsaa rummede de fleste; af dem, som nu ere tilbage her, er „Erasmi Martyrdom" i Vaticanet det vigtigste. Frankrig og England ere efterhaanden komne i Besiddelse af hans fleste og betydeligste Værker; dog ejer Moltkes Malerisamling i Kjøbenhavn et berømt Billede af P., „Eudamidas's Testament"; den kongel. Malerisamling smstds. ejer ogsaa et af hans Billeder, „Moses ved den brændende Tornebusk". — Hans Slægtning, Gaspard P., s. Dughet.

Pouyer-Quertier, Aug. Thom. [puijē kertiē], fransk Politiker, f. 1820, Bomuldsfabrikant i Normandiet, var 1857—69 Medlem af den lovgivende Forsamling og støttede vel i Almindelighed Regeringen, men var dog en skarp Modstander af dens Frihandelssystem, samt af de store Jærnbaneselskabers og Creditforeningers Virksomhed. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, blev Finansminister og deltog i den endelige Fredslutning, samt gjennemførte en Række nye Skattepaalæg, men maatte afgaa i Marts 1872. P. var siden en af Højres Ledere, medvirkede til Thiers's Fald 1873 og bekæmpede de nye Forfatningslove 1875. Han valgtes derefter til Senator, sluttede sig til det monarchistiske Reactionsforsøg 1877, men afslog i Nov. s. A. Tilbud om at blive Minister og raadede Mac Mahon til at bøje sig for Valgenes Udfald.

Powderly, Terrence [li], nordamerikansk Arbejderfører, f. 1849 af irsk Slægt i Pennsylvania, blev 1862 ansat ved en Jærnbane og senere Mechaniker ved dens Værksteder. Han kom snart til at spille en Rolle i sin Fagforening, men blev derfor afskediget 1873; han fik dog Arbejde andensteds og blev endog 1877—78 valgt til Mayor i Scranton. P. sluttede sig tidlig til »Knights of Labour« (s. d. A.), deltog 1878 i deres første Generalforsamling og blev allerede n. A. valgt til deres Stor-

mester og siden aarlig gjenvalgt. Han fik Ordenens Prag som hemmeligt Samfund udviklet og skaffede den en stadig voxende Tilvæxt, som dog i den seneste Tid synes at være ophørt.

Powers, Hiram, nordamerikansk Billedhugger, f. 1805 i Woodstock, d. 1873 i Firenze, førtes gjennem forskjellige Livsstillinger, sidst som Directeur for et Voxcabinet, til Billedhuggerkunsten og nedsatte sig i Firenze, hvor han udførte dels Compositioner, dels charakteristiske Portrætbuster. — Hans Søn, **Preston P.**, f. 1843 i Firenze, er Billedhugger og Faderens Elev. Han er ligesom denne især bekjendt for sine Portrætbuster.

Povlsson (Pálsson), s. Bjarne, Gunnar, Svend Povlsson.

Pozzo di Borgo, Carl Andr., russisk Diplomat, f. 8 Marts 1764 paa Corsica, var Advocat og knyttede sig nøje til P. Paoli, valgtes 1791 til den lovgivende Nationalforsamling, men vendte n. A. tilbage til sin Fødeø og understøttede nu Paolis Bestræbelser for at løsrive den fra Frankrigs Herredømme. 1794 blev P. Statssecretær, medens Corsica var besat af engelske Tropper, men maatte 1796 gaa til England og derfra 1798 til Østerrig, hvor han arbejdede for den anden Coalition. P. ledsagede Suvorov paa hans Tog og traadte 1803 i russisk Tjeneste som Statsraad; han fulgte 1805 med Hæren og kæmpede ved Austerlitz, var n. A. Commissær ved den preussiske Hær, men maatte 1807 forlade Rusland, ophidsede 1809 den østerrigske Regering mod Napoleon I og flygtede over Tyrkiet til England, da denne forlangte ham udleveret. Han brugtes nu til hemmelige Forhandlinger mellem England og Rusland, var 1812 med at knytte Forbundet med Sverige, fik Moreau tilbagekaldt fra Amerika og fulgte 1813 med den svenske Hær i Tyskland. 1814 deltog han i Fredsunderhandlingerne og viste sig som en bitter Fjende af Napoleon I, fraraadede Napoleon II.s Ophøjelse paa Tronen, men søgte ellers at skaffe Frankrig gode Fredsvilkaar. Han var derefter Medlem af Congressen i Wien, ilede i Marts 1815 til Paris og derfra med Ludvig XVIII til Gent og fulgte med Wellingtons Hær til Waterlooslaget, i hvilket han blev saaret; han undertegnede i Nov. s. A. Freden i Paris og deltog i Congresserne 1818—22. Desuden var han siden 1815 russisk Afsending i Paris og arbejdede ufortrøden paa et godt Forhold mellem Rusland og Frankrig, medens han indtrængende fraraadede Bourbonerne alle yderlige Forholdsregler; han sluttede sig derfor ogsaa 1830 til det nye Kongehus. 1834 forflyttedes han til London, men tog Afsked 1839, bosatte sig i Paris og døde her 15 Febr. 1842. Siden 1826 var han ophøjet til Greve.

Pozzuoli, Oldtidens Puteoli, Stad i Syditalien ved Baja-Bugten, $1\frac{1}{4}$ M. v. for Napoli. 17,000 J. Bispesæde. Talrige Oldtidslevninger, hvoriblandt et Amphitheater og et Serapistempel. I Omegnen Agnano Søen, Averner Søen og Luciner Søen samt Hundegrotten og det 1538 i en Nat ved et vulkansk Udbrud opskudte Bjerg Monte Nuovo.

P. p., Abbrev. af lat. Præter plura (d. e. med mere), bruges i Titulaturer.

P. P., s. Rumohr.

P. p. c., s. Congé.

Pradier, James ell. Jean Jacques [diē], fransk Billedhugger, f. 23 Maj 1792 i Genf, var oprindelig Stempelskærer, men helligede sig senere under Lemot i Paris til Billedhuggerkunsten, rejste derpaa som fransk Pensionær til Rom 1813, og opholdt sig siden i Paris, hvor han døde pludselig 4 Juni 1852. I blød Behandling af Marmoret naaede han et højt Mesterskab; dog viste han i sin „fængslede Prometheus", at han ogsaa kunde udfolde Kraft og Storhed. Blandt hans Værker maa nævnes Niobiden i Galerie de Luxembourg, de fire Apostle i Ste. Madeleine i Paris (1836), en Bronzestatue af J. J. Rousseau i Genf (1837) og en stor Del andre Portræter, Statuetter og Buster.

Pradilla, Francisco [dilja], spansk Maler, f. 1847 i Villanueva de Gallego, hører til den spanske Skoles mest fremtrædende Repræsentanter i Nutiden. Hans gribende Billede „Den sindssyge Johanne, som ledsager sin Ægtefælle, Philip d. smukkes Lig", fik 1878 Prismedaille.

Prado, spansk Benævn. paa Lysthave, Spaserested; mest bekjendt er P. i Madrid.

Pradt, Domin. Dufour de, fransk Diplomat og politisk Forfatter, f. 23 Apr. 1759, af fattig Adelsslægt, indtraadte i den gejstlige Stand og blev 1786 Dr. theol., snart efter Generalvicar hos Ærkebiskoppen i Rouen. Som Medlem af Nationalforsamlingen 1789 optraadte P. som afgjort conservativ Royalist og emigrerede 1791 til Hamborg, hvor han 1798 udgav et skarpt Skrift imod Revolutionen, »L'antidote au congrès de Rastadt«, som gjorde megen Opsigt. Ved sin Slægtning Durocs Hjælp vendte P. tilbage til Frankrig 1800, sluttede sig afgjort til Bonaparte, blev hans Almosenier (kaldte sig med servil Smiger „Guden Mars's Almosenier"), 1805 Biskop i Poitiers, 1808 Baron og 1809 Ærkebiskop i Mecheln. Han gjorde Tjeneste ikke alene ved Napoleons Krøning i Paris og i Milano, men ogsaa ved Underhandlingerne i Bayonne 1808 og ved Ansøgningen til Paven om Napoleons Skilsmisse 1810. Han fulgte 1812 Kejseren til Dresden og blev Afsending i Warschau, men her slog han om, modarbejdede Napoleons Planer og blev sendt tilbage til sit Stift. 1814 erklærede han sig for Restaurationen, fik 1815 en Aarpenge for at opgive sin biskoppelige Værdighed og skrev en stor Mængde historisk-politiske Skrifter om Datidens Tildragelser og Spørgsmaal. D. 18 Marts 1837.

Prag (czech. Praha), Hovedstad i det østerrigske Kongerige Böhmen paa begge Sider af Floden Moldau, i en herlig Egn, 35 M. n. v. for Wien. 177,000 J. (1880), hvoraf 79 pCt. Czecher og Resten Tyskere. Staden, der ligger dels i Floddalen, dels paa de den omgivne Højder, bestaar af 7 Kvarterer, hvoraf 4 paa højre og 3 paa venstre Flodbred, samt 4 Forstæder. Over Floden føre 7 Broer, deriblandt Carlsbroen af Sten, opført 1358—1503 og smykket med 30 Billedstøtter, hvoriblandt en Bronzestatue af Böhmens Skytshelgen Nepomuk; fremdeles den 1841 fuldførte Frantsbro, der er en Kjædebro, en 1868 fuldført, prægtig Jernbane-Gitterbro

og den smukke Palacky-Bro, af Sten. Som sædvanlig er Stadens ældre Del snævert og uregelmæssig bygget, hvorimod de nyere Kvarterer have smukke, lige og brede Gader. Blandt de mange prægtige og mærkelige Bygninger skulle her kun fremhæves det 1838—48 opførte Raadhus i gotisk Stil, den gamle Kongeborg Hradschin med den ufuldførte St. Veits Domkirke med de bøhmiske Kongers Grave og mange andre mærkelige Gravmæler, hvoriblandt den hellige Nepomuks, der er forfærdiget af Sølv og vejer 3,000 Pd., flere prægtige adelige Paladser, Ærkebiskoppens Palads ved Siden af Kongeborgen, flere Klostre og Universitetet (stiftet 1348). Blandt Stadens c. 60 Kirker, hvoraf 3 protestantiske, maa særlig fremhæves Teinkirken med Tyge Brahes Gravmæle. Antallet af Torve og offentlige Pladser er meget stort, og mange ere smykkede med herlige Mindesmærker. I den nyere Tid er langs Flodbredderne opført prægtige Kajer med mange Pragtbygninger. Af videnskabelige og lignende Anstalter ere de mærkeligste: Universitetet med Bibliothek paa 190,000 Bd., astronomisk Observatorium og andre Hjælpeanstalter; den polytechniske Skole med rige Samlinger; Industriskolen, Handelsskolen og flere lærde Skoler; Musikconservatoriet, Nationalmuseet og flere Kunstsamlinger. Antallet af Munke- og Nonneklostre er meget stort. Særegen Interesse har Jødestaden, efter 1858 kaldet Josephsstaden, et af de 7 Kvarterer, hvori Byen er delt, med snævre og smudsige Gader og 9 Synagoger, tidligere udelukkende beboet af Jøder, hvis Antal i P. er c. 15,000, men nu ogsaa af fattige Christne. Industrien staar paa et meget højt Trin næsten i alle Retninger, og Handelen er særdeles omfattende. — P. siges anlagt af Libuša c. 722. Den led meget i Husitterkrigen, Trediveaarskrigen og Frederik d. stores Krige; 1420 sejrede Husitterne under Ziska over Kejser Sigismund paa det saakaldte Ziskabjærg ø. for Staden og erobrede den 1424; 1618 bleve de kejserlige Raader kastede ud af Vinduerne paa Slottet, hvad der var Signalet til Trediveaarskrigen; 8 Nov. 1620 tabte Frederik V af Pfalz Slaget paa det hvide Bjærg v. for P.; 30 Maj 1635 sluttedes her Fred mellem Kejseren og Kursachsen; 16 Sept. 1744 blev P. indtaget af Frederik d. store, og 6 Maj 1757 slog han Østerrigerne ved P., som han derefter en Tid lang belejrede. I Juli—Aug. 1813 holdtes her en Fredscongres mellem Frankrig og de allierede, der ikke førte til noget Resultat. I Beg. af Juni 1848 holdtes i P. en slavisk Congres (s. Panslavisme), og 1 Juni udbrød en Opstand, der først blev knuet 18 Juni, efter at Fyrst Windischgrätz havde beskudt Byen fra de omliggende Højder. 23 Aug. 1866 sluttedes her Fred mellem Preussen og Østerrig, hvorved dette gav Afkald paa sin Stilling i Tyskland og paa sin Medejendomsret til Slesvig og Holsten, medens Preussen i § 5 lovede at tilbagegive Danmark de nordlige Districter af Slesvig, naar Indbyggerne ved en fri Afstemning udtalte sig derfor. Denne Bestemmelse blev ophævet 11 Oct. 1878 efter Aftale mellem de tvende Magter.

Praga, befæstet Stad i russisk Polen ved Weichsel lige over for Warschau, er at betragte som dennes Forstad; 15,000 I. Den er bekjendt ved den forfærdelige Kamp 4 Nov. 1794, da Russerne under Suvorov tog den ved Storm med umaadelige Ofre.

Praga, Emilio, ital. Digter, f. 1839, d. 1875. Han er Lyriker, stærkt paavirket af Musset, fin, melancholsk og kaad, men i Besiddelse af en sjælden fin Formsans. Han besynger især de af Samfundet forstødte og de sønderrevne Existenser. Nogle af hans bedste Digte ere oversatte paa Tysk af Paul Heyse, bl. a. den berømte Ode til »Enrico Junk«.

Pragmatisk, saglig, forretningskyndig, almennyttig. Den pragmatiske Behandling af Historien gaar ud paa at vise Begivenhedernes Aarsager og Sammenhæng. **P. Sanctiōn** kaldes undertiden en ved Overenskomst fastsat Ordning af gejstlige ell. verdslige Sager, der er bestemt til at gjælde for lang Tid; saaledes den franske Konge Carl VII.s, angaaende den gallicanske Kirkes Friheder, udstedt i Bourges 1438. Mest bekjendt er den p. S., hvorved Kejser Carl VI søgte at sikre sin Datter Marie Theresia Arvefølgen efter sig i de østerrigske Lande.

Pragtbille (Buprestes), en Familie af Biller, i Regelen af anselig Størrelse og ofte med pragtfulde Metalfarver, med savtakkede Følehorn, et bredt Forbryst og en smal og spids Bagkrop; det er livlige Dyr, der ynde Solskinnet og leve paa Blomster. De langstrakte, bløde, farve- og fodløse Larver leve ligesom Træbukkenes, hvilke de meget ligne, i Ved.

Pragtstjærne (Melandrium), Slægt af Nellikefamilien med 5 Grifler og tvebo Blomster, omfatter to hos os almindelig forekommende Arter: Dag-P., med røde Blomster, vorer i Skove og paa fugtige Steder, og Aften-P., med hvide Blomster, vorer paa Marker og ved Gærder.

Praguerie, la [pragrih], en Opstand af Stormændene under den franske Konge Carl VII 1440. Navnet kommer af Prag, idet Husitternes Bevægelser der i det hele kom til at betegne Opstand.

Prairie, fr. [prærī], i Nordamerika Benævn. paa de Græssletter, der udbrede sig mellem det østlige Urskovbælte og de vestlige Bjærge. De ere i Regelen bølgende Græsmarker, afbrudte af enkelte Trægrupper, nøgne Højdedrag og dybe Flod- ell. Regnkløfter. Efterhaanden som Kolonisationen trænger frem mod V., inddrages stedse større Dele under Cultur, og de talløse Hjorde af Bisoner og canadiske Hjorte, som tidligere tillige med omstrejfende Indianerstammer vare deres eneste Beboere, blive samtidig færre. Af vilde Dyr ere de vigtigste Ulve, Ræve og Bjørne. **Prairiehunden** bygger i store Selskaber saa vel ved Missouri som ved Red-River (s. Murmeldyr).

Prairial [præriāl], d. e. Engmaaned, i den franske republikanske Kalender den tredje Foraarsmaaned (20 Maj—18 Juni).

Praje (holl. praaijen), i Sømandsspr. raabe til et forbisejlende Skib for at give eller modtage Efterretninger.

Prākrit (d. e. det simple, vulgære), Navnet paa den fra Sanskrit (det ordnede, elegante)

umiddelbart afledede Sprogform, som vi allerede i det 3dje Aarh. f. Chr. finde som Folkesprog hos Flertallet af Befolkningen i Mellemindien. I sin ældste Skikkelse kaldes den Pali, der forekommer i 3—4 Dialekter i Kong Asokas Indskrifter c. 250 f. Chr. og som uddannet Skriftsprog i den sydlige Buddhismes (Ceylon, Barma, Siam) endnu til Dels undgivne hellige Skrifter. Pali forholder sig til Sanskrit omtrent som Italiensk til Latin. De største Samlinger af Palihaandskrifter uden for Indien findes i London, Paris og Kjøbenhavn. En yngre Form, det egentlige P., forekommer i flere Arter i de sanskritiske Dramaer, hvor den lægges i Munden paa alle de Personer, der ikke have nydt Undervisning i den religiøse Literatur og Sanskritsproget. Denne Sprogform fik ligesom Sanskrit ved grammatisk Behandling (dog sandsynligvis ikke før i de første Aarh. eft. Chr.) en fast Skikkelse, i hvilken den derpaa benyttedes af den følgende Tids Digtere. Endnu yngre Former af P. finde vi i nogle faa, helt paa P. affattede Digte samt i nogle af Jainasektens religiøse Skrifter.

Praktik, Udøvelse af en Kunsts eller Videnskabs Regler. **Praktisere**, udøve, drive Forretninger (isl. om Læger og Sagførere), sætte i Værk; **praktisk**, handlende, hvad der gaar ud paa Handling (modf. theoretisk); hvad der lader sig vel udføre (modf. upraktisk); **praktikabel**, gjørlig, udførlig, anvendelig; **Praktikus**, En, som udøver noget, en øvet, erfaren Mand.

Praltrille, en musikalsk Forsiring, et enkelt Trilleled, Hovednodens hurtige Veklen med Oversekunden. P., som antydes ved Tegnet 𝆖 eller ved *tr.* over den paagjældende Node, begynder med Hovednoden, undtagelsesvis af melodiske Grunde med Hjælpenoden. Den lignende Trille med Undersekunden kaldes Mordent (s. d. A.).

Pram, et fladbundet Fartøj, som benyttes i Havne og paa Floder til Transport af svære Gjenstande.

Pram, Christen Henriksen, f. 4 Sept. 1756 i Gudbrandsdalen i Norge, hvor hans Fader var Præst, blev Student 1772, ansattes 1781 som Fuldmægtig i Økonomi- og Commercecollegiet, hvor han 1812 blev Deputeret, gik senere som Toldembedsmand til St. Thomas i Vestindien og døde her 25 Nov. 1821. Fra sin tidligste Ungdom tog P. med Liv Del i Tidens brændende Spørgsmaal. Som Digter vandt han tidlig Ry ved Idyllen „Emilies Kilde" (1782), der besang det skjønne Landsted Sølyst, som tilhørte hans Foresatte og Mæcen Grev Schimmelmann, og det af Greven for hans tabte Ægtefælle der oprejste Mindesmærke. 1785 udkom hans „Stærkodder", et Heltedigt i daktylisk-rimede Vers, der vakte almindelig Beundring og blev hans navnkundigste Arbejde, men nu næsten ganske er sunket i Forglemmelse. S. A. begyndte P. med Rahbek at udgive Maanedsskriftet „Minerva", der øvede en umaadelig Indflydelse paa Samtiden. Som Visedigter har P. haft ikke ringe Betydning; af hans dramatiske Digtninger maa fremhæves „Ægteskabsskolen" (1795) og „Drømmeren" (1817); desuden har han efterladt en Del Fortællinger. Ved Siden af denne travle Digtervirksomhed udfoldede P. en lige saa rastløs praktisk og skrev om økonomiske, statistiske og lignende Æmner. Ligesom der imidlertid ikke sjælden herskede en temmelig prosaisk Aand i hans poetiske Arbejder, saaledes bebrejdede man ham, hvad hans Statsøkonomi angik, „at en digterisk Aand viste sig vel meget i adskillige af hans Arbejder i dette Fag". Hans „Udvalgte digteriske Arbejder" ere udgivne af Rahbek i 6 Bind 1824—29.

Prang, s. Forprang. **Pranger**, En, der driver **Prangeri** ell. Opkjøb af Landmandens Produkter som Næringsvej, som Hestepranger, Studepranger.

Prangins [prangschäng], Landsby i Cant. Pays de Vaud i Schweiz, 2 M. n. for Genf, med et Slot, der tidligere tilhørte Napoleoniderne og nu er Opdragelsesanstalt, samt en Villa, tilhørende Prins Napol. Bonaparte.

Präsem, et Mineral, en Varietet af Kvarts, der har en løggrøn Farve paa Grund af, at den er gjennemtrængt af Naale af Straalsten. P. forekommer i Sachsen o. fl. St. og bruges i sleben Tilstand som Smykkesten.

Praslin, Th. Choiseul, Hertug af [praläng], f. 1805, ægtede 1825 en Datter af Marschal Sebastiani og fik med hende en betydelig Formue. Hun fødte ham 9 Børn; men 18 Aug. 1847 myrdede han hende, uvist af hvilken Grund, og tog sig selv af Dage ved Gift 6 Dage senere. Hans Søn, Gaston Louis Ph. de Choiseul-P., f. 1834, er nu Slægtens Overhoved.

Pratensis, Johannes, s. Philipsen, Hans.

Prater (af sp. Prado), offentlig Lysthave ell. Promenade, navnlig i Wien.

Prati, Giovanni, ital. Digter, f. 27 Jan. 1815 i en forarmet Adelsfamilie. Hans Hjem laa paa Sydskraaningen af Tirolleralperne. Omgiven af en storartet og ensom Natur fik P. tidlig melancholske Naturindtryk, og hans første Læsning var Tasso, Plutarch og Young samt phantastiske tyske Folkesagn. Han studerede Jura i Padua, da han udgav sit første Digt »Edmenegarda« (1841), en tungsindig Kjærlighedshistorie. Derefter udgav han en Del lyriske Digtsamlinger (»Canti lirici«, »Canti per il popolo«, »Ballate«, »Memorie e lacrime«) og endelig »Passeggiate solitarie«, hvori en Tendens mod det phantastisk-drømmende er fremherskende og i de mere populære Digte et Forsøg paa gjennem Poesien at bibringe Folket Idealitet og vække dets Patriotisme. I P.s anden Digterperiode, der bedst charakteriseres ved »Canti politici« (1849), antager hans Poesi stærkere politisk Farve; det er pathetiske Opraab og Længselssuk efter Italiens Enhed, der er gjennemgaaende. Endelig antager P.s Digtning en philosopherende Charakter i Digte som »Rodolfo«, »La battaglia d'Imera«, »Satana e le Grazie« (1855) og »Il conte Riga« (1856), hvor Verdenskampen mellem det opbyggende og det nedbrydende Princip illustreres i pragtfulde, i Sprog og Tanke ofte luxuriøst udskejende Episoder af en Art Verdensepopé, hvor en forceret Stræben efter Originalitet i Udtrykket skjuler Indflydelser fra Byron og Leopardi, saa vel som fra Manzoni og Niccolini; men i musikalsk Velklang og rhythmisk Flugt indtager P. en af de første Pladser i den nyere italienske Lite-

ratur. 1860 udkom »Ariberto«. Siden 1849, da Carl Albert udnævnte ham til Huset Savoiens »Poëta cesareo«, levede han i Turin; 1862 blev han Medlem af Parlamentet, senere Senator og ansat i overordnede Embeder i Undervisningsvæsenet. Hans sidste betydelige Digtsamling er »Armando« (1868). D. i Rom 9 Maj 1884.

Pratinas, græsk Tragediedigter fra Phlius c. 500 f. Chr., skal have været den første, der digtede Satyrspil (s. d. A.).

Prato, Stad i Mellemitalien, 2 M. n. v. for Firenze. 13,000 J., med District 42,000 J. Bispesæde med seværdig Kathedralkirke. Uld-, Linned- og Papirsfabriker, betydelig Tilvirkning af Straa-Arbejder.

Pravda rússkaja, den ældste russiske Lovbog, oprindel. given for Novgorod af Storfyrst Jaroslav og da inddelt i 17 Capitler, under hans Sønner forøget med 18 andre, endelig paa ny forøget og omarbejdet i det 18de Aarh. Den er udgiven i Originalsproget af Schlözer 1769 og oversat paa Tysk i Ewers's „Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtl. Entwickelung" (1826). I mange af dens Bestemmelser findes en mærkelig Overeensstemmelse med de ældste nordiske Retsbestemmelser.

Prawle Point [praahl], et fremspringende Punkt paa Englands Sydkyst i Devon-Shire, ø. s. ø. for Plymouth.

Präxeas, lilleasiatisk Confessor, kom til Rom c. 190 og optraadte her med Held som Modstander af Montanismen, men efter at han derpaa i nogen Tid uhindret havde fremsat sit eget patripassianske Kjætteri, udslyngede Presbyteren Tertullian i Carthago et Stridsskrift imod ham, hvori han sejerrig paaviste de farlige Consequenser af P.s Lære.

Präxis, Virksomhed, spec. Lægevirksomhed (jvfr. Praktik); ogsaa hvad der er Skik og Brug.

Praxiteles, en af de berømteste græske Billedhuggere, hvis Virksomhedsperiode falder imellem den 104de og 110de Olympiade (c. 364—340 f. Chr.), arbejdede mest i Athen og repræsenterer mere det yndefulde og lette, i Modsætning til den foregaaende Periodes ophøjede Strænghed, ligesom han ogsaa naaede endnu større Fuldkommenhed i sine Marmorværker end i sine Bronzefigurer. Valget af hans Emner, Apollon som Yngling, den fløjtespillende Satyr, Bacchos, endelig Aphrodite, som han først vovede at fremstille nøgen, og af hvis berømte Statue, den saakaldte knidiske Aphrodite, Gjentagelser turde være levnede i den mediceiske, den capitolinske og flere andre Aphroditestatuer, betegner denne Retning. At han ogsaa havde Følelse for Kunstens alvorlige Skikkelser, ser man af, at blandt hans Værker ogsaa nævnes en Artemis, en Hera, en Persephone o. fl. Sikrere knyttes til hans Navn den skjønne Statue af Hermes, bærende Dionysosbarnet, som blev funden ved Udgravningerne i Olympia, opstillet i Heratemplet smstds.

Pražák, Alois, Friherre af [praschāk], østerrigsk Statsmand, f. 21 Febr. 1820 i Mähren, studerede Retsvidenskab i Olmütz og tog Doctorgraden 1844. Han valgtes 1848 til den mähriske Landdag og vandt stor Yndest hos Landboerne som Ordfører i Loven om Grundbyrdernes Afløsning; ligeledes valgtes han til den østerrigske Rigsdag, hvor han hørte til det føderalistiske Parti og modsatte sig Mährens Forening med Böhmen. 1849 blev P. Advocat i Brünn, valgtes 1861 til Landdagen og var Fører for det czechiske Parti; han valgtes derfra til Rigsraadet, men udtraadte 1864. Først 1874 modtog han paa ny Valg, blev i Aug. 1879 Minister uden Portefeuille og i Jan. 1881 Justitsminister, samt Friherre. P. har særlig virket for Brugen af de slaviske Sprog i Forvaltning og Retspleje.

Préault, Antoine Augustin [preō], fransk Billedhugger, f. 8 Oct. 1809 i Paris, d. 11 Jan. 1879, Elev af David d'Angers, optraadte som Realist med Emner som „Hungersnød", „Det døende Hospitalslem", „Elendigheden", „Pariaen" o. lign., som i den Tid (1833—48) ikke tilstededes Plads paa Salonen. Senere udførte han flere monumentale Værker, dels Gravmæler, dels Mindestøtter som over Architekterne Mansard og Lenôtre til Versailles, Chénier, Voltaire o. fl., alle i en energisk, udtryksfuld Stil.

Prebischthor, en mærkelig naturlig Bro i det saakaldte bøhmisk-sachsiske Schweiz, tæt øst for Elben ved Böhmens Nordgrænse. Gjennem en fritstaaende, smal Klippevæg har Naturen her dannet en c. 65 F. høj og lige saa bred Gjennemgang, der for oven er dækket med en Klippemasse af c. 10 F.s Tykkelse, som paa den ene Side hænger sammen med Hovedklippen og paa den anden hviler paa en Klippepille.

Precair [kæhr], mislig, usikker, vaklende.

Prechtl, Joh. Jos., Ritter v., anset technologisk Forfatter, f. 16 Nov. 1778 i Bischofsheim i Bayern, var oprindelig Jurist, men kastede sig siden især over physiske og chemiske Studier. Det polytechniske Institut i Wien forestod han som Directeur fra dets Stiftelse 1814 indtil 1849. P. er især bekjendt som Udgiver af „Technologische Encyklopädie", et højt anset Værk, hvori han selv forfattede en Del, mest chemisk-techniske Artikler, og som han ledede fra det 1ste Bind (1830) indtil det 19de, medens Døden 28 Oct. 1854 tvang ham til at efterlade Omsorgen for det 20de og 5 Supplementb. til sin Discipel Karmarsch.

Précieuse [siöhs], en Betegnelse for snærpede lærde Damer, stammer fra Molières Komedie »Les précieuses ridicules«, hvor Digteren latterliggjør den literære og selskabelige Affectation, der fra Hôtel Rambouillet (s. Fransk Literatur) i en Narrække gav Literaturen sit Modepræg. Molière slaar Hovedslaget mod »les précieuses« i »Les femmes savantes«.

Precipitándo, it. [pretschi], nedstyrtende, en musik. Foredragsbetegnelse, der bruges sjældnere end det omtrent ensbetydende accelerando.

Preetz, Flække i det nordlige Holsten, 2 M. s. ø. for Kiel. 5,000 J. Betydeligt Garveri og Skomageri. Her er et rigt Frøkenkloster med anselige Bygninger og Kirke, der hidrøre fra et 1216 af Grev Albert af Orlamünde stiftet Benedictinernonnekloster.

Préférence, fr. [rāngs], Fortrin, Forrang; Kortspil, der ligner Whist. Préférence-Aktier ere en Mellemting imellem Aktier og Obligationer. Med de sidste have de det til fælles, at

der ordentligvis er fastsat en bestemt Rente, som udbetales, før Aktionærerne faa noget Udbytte, medens de derhos have lige Ret med Aktierne til Andel i det Udbytte, som bliver tilovers, efter at Aktionærerne have faaet samme Dividende som den Indehaverne af P.-A. tillagte Rente, hvorhos deres Ret til denne Rente er mere betinget end Obligationsejernes, idet den hviler paa Forudsætningen om et hertil tilstrækkeligt Overskud og i modsat Fald ikke kan gjøres gjældende. Stundum modificeres dog P.-A., der nærmest udstedes af Aktieselskaber, som ere nødsagede til at tilvejebringe en Forøgelse af Capitalen og alt have en Obligationsgjæld, paa forskjellig Maade, særlig saaledes, at de faa større Lighed med Obligationer.

Pregel, Flod i Østpreussen, flyder forbi Königsberg ud i det frische Haff. 25 M. lang.

Preghiëra, it. (fr. prière), Bøn.

Preisler, en tydsk Kunstnerfamilie, hvoraf en Gren ogsaa er bekjendt i Danmarks Kunsthistorie. De vigtigste Medlemmer heraf ere følgende. **Johan Daniel P.**, f. 1665 i Dresden, var en god Tegner og Maler; d. som Akademidirecteur i Augsburg 1737. — Hans ældste Søn, **Johan Just P.**, f. 1698 i Nürnberg, d. 1771, var Elev af sin Fader, men lagde sig især efter Kobberstikkerkunsten; hans Kone, **Susanne Marie P.**, stak udmærket i Ædelstene. — Den anden Søn, **Georg Martin P.**, f. 1700 i Nürnberg, var en udmærket Kobberstikker og Tegner; som hans Dødsaar angives 1754, men i Følge et egenhændigt Brev fra ham, der findes i det Corsinianske Bibliothek i Rom, dat. Nürnberg 27 Nov. 1780, maa Dødsaaret sættes efter denne Tid. — Den tredje Søn, **Johan Martin P.**, f. 1715 i Nürnberg, lærte Kobberstikkerkunsten af sin Broder, gik derpaa til Paris, hvorfra han kaldtes til Kjøbenhavn, og døde her 1794 som Professor ved Kunstakademiet. — Sidstnævntes Søn, **Johan Georg P.**, f. 1757, var sin Faders Elev og studerede siden i Paris under Willes Vejledning, blev 1788 Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn og Professor og døde smstds. 1831. — En fjerde Søn af Joh. Dan. P. var **Valentin Daniel P.**, f. 1717 i Nürnberg, d. smstds. 1765; han var Elev af sin Fader og Broderen i Kjøbenhavn og har især udmærket sig i den sorte Kunst. — **Johan Daniel P.**, Skuespiller, Søn af Kobberstikker J. M. P., f. 16 Nov. 1755 i Kjøbenhavn, forelskede sig som ung Student i Skuespillerinden Jfr. Devegge (s. nedenf.), hvilket gav Anledning til, at han gik til det kongel. Theater, hvor han debuterede 26 Jan. 1779. Ægteskabet var dog ulykkeligt og bragte P. paa Afveje, saa at han 1792 maatte forlade Theatret; efter sin Kones Død vendte han tilbage 1799, var en kort Tid ansat som Souffleur, men maatte snart ogsaa opgive denne Bestilling, levede siden i sørgelige Omstændigheder og døde 1808. P. var en fortrinlig og yndet dramatisk Kunstner, der med et stort Fremstillingstalent forenede saa ypperlige Naturgaver, at han i de mest forskjellige Fag, men navnlig i Conversationsstykket, præsterede noget mesterligt. I Selskab med Rosing og Saaby gjorde han med offentlig Understøttelse en Kunstrejse 1788 og udgav sin Rejsejournal i 2 Bd. 1789. — Hans Ægtefælle, **Caroline Marie P.**, født Devegge, f. 1761, debuterede 27 Febr. 1778 paa det kongel. Theater, hvor hendes fordelagtige Ydre, velklingende Syngestemme og gode Organ strax skaffede hende en udmærket velvillig Modtagelse hos Publikum. Hun vandt snart som komisk Skuespillerinde ved sit livlige, udtryksfulde Spil, der var beaandet af personlig Elskværdighed og Ynde, en fremragende Plads ved Theatret. I Anledning af hendes uforskyldte Tilsidesættelse af Bestyrelsen udbrød 1795 en Fejde mellem P. A. Heiberg og M. C. Bruun. Hun døde 28 Maj 1797.

Prelbom, **Prelløds**, s. **Sandhammer**.

Preller, Friedrich, tydsk Maler, f. 1804 i Eisenach, d. 1878 i Weimar, uddannedes dels i Weimar, dels i Dresden og vendte 1821 tilbage til Weimar, hvor Goethe tog sig af ham. Efter Studierejser til Antwerpen og senere til Italien blev han Professor i Tegneskolen ved Akademiet i Dresden og virkede som Landskabsmaler. Hans Billeder, der udmærke sig ved en vis mandig Stil, gjengive i hans yngre Aar især alvorligere Motiver fra Nordens Natur, i hans senere Aar mest Motiver fra Italiens Natur med Staffage af Oldtidens Liv og Historie. Han har tillige raderet en Del Blade, som skattes af Samlere.

Première, fr. [prømiæhr], første Opførelse af et Theaterstykke.

Prenez garde, fr. [prønē gard], tag Dem i Agt!

Prent, hvad der er trykt med Bogtrykkerskrifter; **paa P.**, trykt; **prente**, trykke.

Prenzlau, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg ved Uker-Søen, 12 M. n. n. ø. for Berlin. 17,000 I. Betydelig Tobaksavl og livlig Industri i Sukker, Læder, Klæde, Papir, Tobak, Jærnstøbegods m. m. — 28 Oct. 1806 maatte Fyrsten af Hohenlohes 16,000 M. stærke Corps her overgive sig til de franske Tropper under Murat.

Preradović, Peter [vitj], kroatisk Digter, f. 1818, blev i en Militærskole i Wien helt fortydsket, blev Officer 1838, avancerede gjennem alle Grader og blev General 1866. Fra 1842 begyndte han at faa Interesse for sit Modersmaal og traadte i Forbindelse med Skribenter i Agram og Dalmatien. Han døde 1872. 1878 udkom hans samlede Værker: »Pjesnička djela Petra Preradovića«.

Presburg (magyar. Pozsony), Stad i Ungarn ved Donaus venstre Bred, 7 M. ø. for Wien. 48,000 I. (1880). Ærkebispesæde. Staden, der indtil 1784 var Ungarns Hovedstad, er regelmæssig anlagt, har flere mærkelige Bygninger, hvoriblandt Domkirken fra det 11te Aarh. og flere andre Kirker, Comitatshuset, Landhuset, hvor Rigsdagene holdtes indt. 1848, Raadhuset, Ærkebiskoppens Palads, Theatret, Banegaarden og flere adelige Paladser. Her er talrige Undervisningsanstalter, et Vajsenhus og en Døvstummeskole. Industrien er betydelig, især i Spirituosa, Sukker, Tændstikker, mousserende Vine, Guld- og Sølvvarer og Silkestoffer. Betydelig Handel, især med Korn og Vin. — Fredslutning 26 Dec. 1805 mellem Frankrig og Østerrig, som afstod Venetien til

Kongeriget Italien, Tirol til Bayern og Breisgau til Baden og Württemberg (i alt 1,000 □ M. med 3 Mill. Indb.) imod at faa Salzburg. Fremdeles maatte det erkjende de tre sydtyske Staters Souverænetet og Bayerns og Württembergs Ophøjelse til Kongeriger.

Presbyopi, s. Langsynethed.

Presbyter (d. e. Ældste) kaldtes i Oldkirken Menighedsforstanderne, som tilsammen dannede Presbyteriet. Oprindelig var P. enstydigt med Biskop, d. e. Tilsynsmand; men Udviklingen af det kirkelige Hierarchi medførte den Adskillelse imellem Biskop og P., at disse bleve de underordnede Præster, der af Biskoppen modtog Indvielsen eller Ordinationen til Præsteembedet. Den øverste P. hed Archi- ell. Proto-P. For Læg-P. var der ingen Plads i den romerske Præstekirke. Først Reformationen kaldte paa ny Navnet P. til Live, idet forskjellige af de protestantiske Kirker fik Synodal- og Presbyterialforfatninger, der overdrog Styrelsen af og Tilsynet med de kirkelige Anliggender til Forsamlinger af Gejstlige og Lægfolk (Presbyterier, Consistorier, Synoder). I de lutherske Kirker fik denne Ordning dog ikke den Udvikling og Betydning, som Reformatorerne havde tænkt sig, medens den derimod blev almindelig i den reformerte Kirke. I Genf blev den indført under Calvins Ledelse; men især udviklede den sig i Skotland og i Frankrigs reformerte Kirke. I vor Tid er den bragt til Live igjen i forskjellige af Tysklands protestantiske Kirker, og det ikke blot i reformerte og unerede, men ogsaa i enkelte lutherske Landskirker. I Danmark og Norge er der i vor Tid gjentagne Gange gjort Tilløb til at indføre en lignende Forfatning, men uden Held (jvfr. Menighedsraad), medens det derimod er lykkedes i Sverige. I den ældste Kirke havde man ogsaa Presbytinder, kvindelige Ældste, Enker over 60 Aar, som plejede de syge Kvinder og havde Tilsyn med de øvrige Enker; i deres Sted traadte senere Diakonisser.

Presbyterianere, s. Puritanere.

Prescott, Will. Hickl., nordamerikansk Historieskriver, f. 4 Maj 1796 i Massachusetts, Sønnesøn af den General P., som 1774 anførte Nordamerikanerne ved Bunkershill, optoges 1811 ved Harvard-Universitetet, men maatte 1814 opgive sine juridiske Studier, fordi Sygdom havde blindet hans ene Øje og stærkt svækket det andet. Efter i to Aar forgjæves at have søgt Raad og Lindring paa Rejser i Europa gav P. sig til at studere Historie og samlede i en lang Aarrække omfattende Materialier, for største Delen fra hidtil ubenyttede Archiver i Spanien, hvorefter han ved en Secretærs Hjælp forfattede en Række Skrifter, der have vundet ham et agtet Navn og ere blevne oversatte i mange Sprog (ogsaa paa Dansk): »Hist. of Ferdinand and Isabella« (2 Bd., 1838), »Hist. of the conquest of Mexico« (3 Bd., 1843) og »Hist of the conquest of Peru« (3 Bd., 1847), med ypperlige Indledninger om de to Landes oprindelige Civilisation, samt den ufuldendte »Hist. of the reign of Philip II« (3 Bd., 1855—58). Til en ny Udgave af Robertsons Carl V.s Historie føjede P. en interessant Fremstilling af denne Fyrstes Liv efter hans Tronfrasigelse. D. 28 Jan. 1859.

Présence d'esprit, fr. [presängs despri], Aandsnærværelse.

Presenning, et holl. Ord, der bet. et Dække af Sejldug til at brede over noget, som Lastvogne, mod Regn og Uvejr.

Présent, fr. [säng], Gave.

Presidios kaldte Spanierne forhen smaa, befæstede Pladser, som de især i Sydamerika anlagde til Beskyttelse mod Indianerne. Nu bruges Navnet væsentlig kun om Spaniens befæstede Punkter i Nordafrika, Ceuta, Peñon de Velez, Alhucemas og Melilla.

Presning kan have til Øjemed at adskille faste og flydende Dele, der ere blandede med hverandre; eller man vil bringe Figurer, udførte med en klæbrig Farve, til at smitte af fra en Flade til en anden; eller en uelastisk, nogenlunde blød Gjenstand skal formes efter en anden, haardere. Det sidste Tilfælde indtræffer med de forskjelligste Materialer, snart for at give dem Glans, snart for at forsire dem med ophøjede Figurer. Glanspresning bruges især ved vævede Sager, og, naar man ikke hertil vil henregne den ved Hør- og Bomuldstøjer brugelige Kalandring (s. Kalander), fortrinsvis ved Tøjer af Silke og Uld. Som oftest indlægges blanke Papper (Prespap) mellem de enkelte Lag, og Virkningen fremmedes ved at indlægge mellem to og to Stykker Tøj varme Jærnplader, paa begge Sider omgivne af Brandbrædder. Figurpresning (Gaufrering) sker mest med Valser; Uldfløjel presses imellem en udskaaren og en glat Metalvalse. Papir i ikke for tør Tilstand og Metalblik kunne paa lignende Maade presses koldt. Horn og lignende Legemer, Elfenben og Endetræ, helst af masrede Træsorter, kunne i en stærk Varme modtage alle Haande Skikkelser og forsynes med fine Sirater. Preshorn er et Produkt af Sammenlodningen af Spaaner af hornagtige Legemer. Jo oftere man deler Massen i Spaaner og atter sammenpresser disse i varme Metalformer, desto finere bliver den, men ogsaa desto mindre stærk, saa at den kun bør anvendes i et Lag yderst. Af P. dannes mange Haande Sager, f. Ex. Knapper, Snusdaaser, Paraplyhaandgreb, Knivskafter. Prespap (Glanspap, Presspaaner), de fineste, stærkeste, haardeste, i Regelen gudskede Papper, limede i Bøtten, stærkt pressede og glittede, bruges ved Glanspresning af Silketøj, Klæde, sjældnere Papir. Presning af Matroser kaldtes den Fremgangsmaade, som tidligere benyttedes i England for at skaffe sig Matroser, naar de hvervede Matrosers Antal ikke var tilstrækkeligt til Flaadens Besættelse. En Officer med 10—12 Matroser gik omkring og greb alle, som vare dygtige til Søtjenesten, og bragte dem til Krigsskibene; denne Misbrug er nu ophørt, da den frivillige Hvervning stedse er tilstrækkelig.

Presse, Mechanisme til at underkaste en Gjenstand et større Tryk, end man bekvemt kan tilvejebringe ved directe Betyngelse. Forskjellige Former af P. ere Vægtstang-, Skrue-, Knæ- og Kilepressen; ved den hydrauliske P. drives en Vædske med en lille Trykpumpe ind i en stor Cylinder, hvis Stempel, der bærer Presseskaden, saaledes tvinges til at stige ganske langsomt. Disse P. kunne let indrettes til umaadelige Tryk; man har drevet det til 2 Mill.

Pund. P. er ogsaa Navnet paa Bremsen i en Vindmølle og forskjellige andre Gjenstande. Ved **Pressen** forstaas paa en Gang Samlingen af alle ved Trykken offentliggjorte Skrifter og den aandelige Virksomhed, hvorved de fremkomme. Især bruges Ordet om **Dagspressen**, d. v. s. Dagblade og den øvrige politiske Dagsliteratur; tidligere talte man om den **periodiske Presse** og medtog herunder Tidsskrifterne. For at P. kan opfylde sit Kald, maa der være **Pressefrihed**, d. v. s. at Staten ikke forhindrer det enkelte Skrifts Trykning og Udgivelse ved Censur (s. d. A.), men nøjes med Forholdsregler til at hindre Misbrug ved **Presselove**. S. **Trykkefrihed**.

Pressensé, Edm. Déhault de [sangsē], fransk reformatorisk Præst og Forfatter, f. i Paris 7 Jan. 1824, studerede Theologi i Lausanne under Vinet og derefter i Halle og Berlin. Efter sin Hjemkomst blev han Præst i Frikirken i Paris og vandt megen Anseelse baade som Prædikant og som Forfatter. Blandt hans talrige Skrifter ere de mest bekjendte: „De tre første Aarhundreders Kirkehistorie“ (1858—77, 6 Bd., overs. paa Dansk af Becker 1866—70) og „Kirken og Revolutionen“ (1864, overs. paa Dansk af Lange 1866), samt hans Stridsskrifter mod Renan: „Den kritiske Skole og Jesus Christus“ (overs. paa Dansk 1864) og „Jesus Christus, hans Tid, hans Liv og hans Gjerning“ (1866, overs. af Lange 1866). 1871—75 var han Medlem af Nationalforsamlingen, valgt i Paris, og blev 1883 valgt til livsvarig Senator. Som Politiker sluttede han sig afgjort til Republikanerne. Han har grundlagt og udgiver endnu det kirkelige Tidsskrift »La Revue chrétienne«. Ogsaa hans Hustru, **Elise Françoise Louise P.**, født de Plessis-Gouret, f. 22 Sept. 1826, har gjort sig bekjendt i Literaturen som Forfatterinde til en Række Skrifter for Ungdommen, af hvilke adskillige ere oversatte paa Dansk, f. Ex. „Et Plejebarns Historie“, „Pilevangsgaarden“, „Thereses Dagbog“ o. fl.

Pressére, presse, nøde; ile, haste. **Pression**, Tryk, Tvang.

Pressesvamp kaldes langagtige Stykker af fine Svampe, der ere snørede stærkt sammen til cylindriske Stave. Naar de komme i Berøring med Vædske, bulne de stærkt ud og bruges derfor i Lægekunsten til at udvide snævre Kanaler. I nyere Tid bruges i Stedet for disse forskjellige indtørrede Havalger, især Laminaria-Arter, eller Roden af en nordamerikansk Plante, Nyssa aquatica (Tupelo-Stifter), der have de samme Egenskaber.

Prestel, Johann Gottlieb, ogsaa kaldet **Amadeus** ell. **Theophilus**, tysk Maler og Kobberstikker, f. 1739 i Grünbach i Schwaben, opholdt sig paa flere Steder i Italien som Maler, gik senere til Nürnberg og Frankfurt a. M., hvor han gav sig til at være Kobberstikker og dannede sig en egen, Haandtegninger lignende Maner, der vandt meget Bifald ogsaa uden for Tyskland, og hvori han stak Blade efter egne og andres Haandtegninger; deres Antal er henved 150. Han døde 1808 i Augsburg. — Hans Kone, **Marie Kath. P.**, født Höll, f. 1747, d. 1794, Elev af P., hvem hun ægtede, men senere skiltes fra, stak ligeledes i Kobber med ikke ringe Held.

Prestidigitateur, fr. [schitatöhr], Behændighedskunster, Taskenspiller.

Prestige, fr. [stihsch], Tryllemagt; en ved virkelig eller indbildt Overlegenhed opnaaet Indflydelse.

Prèsto, it., hurtig, p. **assai** ell. **prestissimo**, meget hurtig, Betegnelse for det hurtigste Tempo i Musiken.

Preston [prest'n], Stad i Lancashire i England, 6 M. n. n. ø. for Liverpool, ved den sejlbare Flod Ribble. 97,000 J. (1881). Stærkt udviklet Industri i Bomulds- og Linnedstoffer, Maskiner, Metalstøbegods og Læder. Staden har smukke offentlige Bygninger. Store Heste- og Kornmarkeder. Statue for Jarl Derby. I Nærheden ligger Jesuitercollegiet Stoneyhurst. — Ved P. led Prætendenten Jakob III Stuart 1715 et Nederlag mod de kongelige Tropper.

Prestonpans [prest'npæns], Flække i Haddington-Shire i det sydlige Skotland ved Forth-Fjorden, 2 M. ø. for Edinburgh, med 2,000 J. og betydeligt Østersfiskeri, er historisk mærkelig ved Prætendenten Carl Edvards Sejer over de kongelige Tropper 1745.

Pretention [tangsjōn], Fordring, Fordringsfuldhed, Anmasselse; ogsaa et Damesmykke, som bæres paa Brystet, d. s. s. Medaillon. **Pretentiøs**, fordringsfuld, anmassende.

Prèti, Matteo, ital. Maler, kaldt »Il cavaliere Calabrese«, f. 1613 i Calabrien, d. 1699 paa Malta, studerede i Rom Carracci, Guido Reni og Domenichino, men følte sig især tiltalt af Guercino. Under sit æventyrlige Liv udførte han et stort Antal Billeder, der ere kjækt behandlede, men lidt raa og flygtige i Udførelsen; hans Altertavle i Domkirken i Siena, forestillende den hellige Bernhards Prædiken, er et af hans flittigst udførte Arbejder.

Pretōria, Hovedstad i den sydafrikanske Republik (Transvaal), under 25° 55′ s. Br. 4,000 J. Blyminer.

Preussen, et Kongerige i Mellemeuropa, der udgjør Hovedlandet i det tyske Kejserrige, danner siden 1866 en sammenhængende Landmasse, mod N. begrænset af Nordsøen, Danmark, Mecklenburg, Østersøen og Rusland, mod Ø. af Rusland og det østerrigske Galizien, mod S. af de østerrigske Lande Schlesien, Mähren og Böhmen, Konger. Sachsen, de sachsiske Hertugdømmer, Konger. Bayern, Storhertugd. Hessen og Frankrig, mod V. af Lothringen, Luxemburg, Belgien og Nederlandene. Nordsøkysten har en Længde af c. 40 M., Østersøkysten af c. 166 M. Det nordligste Punkt ligger under 55° 53′ n. Br. (i Østpreussen), det sydligste under 49° 6′ (i Rhinpreussen), det østligste under 40° 33′ ø. L. (i Østpreussen), det vestligste under 23° 32′ ø. L. (i Rhinpreussen). Landet deles i følgende Provinser:

	□ Mil.	Befolkn. 1885.	Pr. □ M. Tusend J.
Østpreussen	671,4	1,959,000	2,9
Vestpreussen	463,2	1,408,000	3,0
	1,134,6	3,367,000	

	□ Mil.	Befolkn. 1885.	Pr. □M. Tusend I.
Overført...	1,134,8	3,367,000	
Brandenburg	724,6	3,658,000	5,0
Pommern	546,8	1,506,000	2,8
Posen	525,9	1,715,000	3,3
Schlesien	731,9	4,111,000	5,6
Sachsen...........	458,6	2,428,000	5,3
Slesvig-Holsten ...	342,2	1,150,000	3,4
Hannover	698,9	2,172,000	3,1
Westfalen	366,6	2,203,000	6,0
Hessen-Nassau	284,8	1,592,000	5,6
Rhinprovinsen	490,1	4,345,000	8,9
Hohenzollern.......	20,8	67,000	3,2
I alt ...	6,326,0	28,314,000	4,5

Heri er ikke medregnet Vandarealet i Hafferne langs Østersøen, i Elbmundingen og Jadedistrictet, der tilsammen udgjør c. 76 □ M. Prov. Hohenzollern ligger adskilt fra Hovedlandet, omgiven af Württemberg og Baden. Befolkningens Hovedmasse er Tyskere. For 1867 angives Antallet af Ikke-Tyske i Befolkningen, uden Tvivl for lavt, til pr. Tusend Indb.: Polakker 101, Litauere 6, Danske 6, Vender 4, Czecher 2. Polakkerne vare talrigst i Reg. Distr. Oppeln (601 af 1000 Indb.), Posen (593), Bromberg (469), Marienwerder (378), Danzig (273), Gumbinnen (219), Königsberg (171), Breslau (43). Efter Religionsbekjendelsen udgjorde Befolkningen 1880: Protestanter 17,628,000, Katholiker 9,205,000, andre christne Sekter 59,000, Jøder 364,000, Resten af ubekjendt Religion. Af 1000 Indb. vare Katholiker i Rhinprov. 723, Posen 653, Westfalen 528, Schlesien 520, Østpreussen 129, Vestpreussen 494, Hessen-Nassau 270. Jøderne vare talrigst i Posen (3,3 pCt.), Hessen-Nassau (2,7), Brandenburg (1,7) og Schlesien (1,8). Af den hele Befolkning bor henimod ⅓ i Stæderne. Af Stæder med over 100,000 I. er Tallet 12 med tilsammen 2,679,000 Indb. og mellem 100,000 og 50,000 i alt 14 med 970,000 Indb. **Naturbeskaffenhed.** Største Delen af Landet hører til den **nordtyske Slette**, hvis højeste Punkter naa op mod 600 F. Bjærglandet ligger næsten udelukkende mellem 50° og 52° n. Br. Dets Hovedbestanddele ere fra V. mod Ø.: 1) **de rhinske Skiferbjærge**, indtil 2,400 F., mellem Maas og Mosel. 2) **Hunsrück** mellem Mosel og Rhin; højeste Punkt 2,600 F. 3) **Taunus**, paa den højre Rhinbred; højeste Punkt 2,800 F. 4) **Westerwald**, n. for Fl. Lahn (2,200 F.). 5) **Siebengebirge**, s. ø. for Bonn (1,900 F.). 6) **Rothhaargebirge**, i Westfalen (2,600 F.). 7) **Haarstrang og Egge**, mellem Fl. Ruhr og Weser. 8) **De hessiske Bjærge**, i Prov. Hessen-Nassau (2,000 F.). 9) **Thüringerwald**, n. for Werras Øvreløb (3,000 F.). 10) **Eichsfeld**, mellem Werra og Unstrut. 11) **Harz**, mellem Saale og Leine, højest mod Ø. i **Brocken** (indtil 3,600 F.). 12) **Teutoburger-Wald**, mellem Weser og Ems. 13) **Lausitzer Bj.**, paa Grænsen af Konger. Sachsen og preussisk Schlesien. 14) **Det schlesiske Bjærgland**, paa Grænsen af Böhmen, Mähren og østerrigsk Schlesien. Herhen høre: **Iser Geb.** med det c. 3,700 F. høje **Tafelfichte**; **Riesen Geb.** med det 5,100 F. høje **Schnee- ell. Riesenkoppe**; det isolerede **Zobtenberg** (2,300 F.) ø. for Schweidnitz; **Erlen Geb.** ell. **Glatzer Geb.** med **Glatzer Schneeberg** (4,400 F.); **Heuscheuer Geb.** v. for Glatz (3,000 F.). 15) **Rauhe Alp**, i Hohenzollern (indtil 2,800 F.). De betydeligste **Floder** ere: 1) **Rhinen**, der i sit Løb gjennem Rhinprovinsen og Westfalen fra h. S. optager Main, Lahn, Sieg, Wipper, Ruhr og Lippe og fra v. S. **Mosel** med Bifl. Saar samt Ahr og Erft. 2) **Weser**, der dannes ved Sammenløbet af Fulda og Werra, løber gjennem Hessen og Hannover og fra h. S. optager Aller og Leine. 3) **Elben**, der fra Konger. Sachsen træder ind i preussisk Sachsen, og hvis vigtigste Tilløb ere Havel med Spree, Bille, Alster og Stör fra h. S. og Mulde, Saale med Unstrut, Ilmenau og Oste fra v. S. Disse Floder sende deres Vande til Nordsøen. Til Østersøen flyde 4) **Oder**, der kommer fra Mähren, og hvis vigtigste Tilløb ere fra h. S. Warthe med Netze og fra v. S. Glatzer-Neisse, Bober og Görlitzer-Neisse. Den falder i Stettiner-Haff, der gjennem Dievenow, Swine og Peene har Afløb til Østersøen. 5) **Weichsel**, der fra Polen træder ind i Prov. Vestpreussen og her i sit nedre Løb deler sig i flere Arme, der dels falde i det frische Haff, dels i Østersøen. Foruden disse Hovedfloder har P. et stort Antal mindre, af hvilke **Memel** ell. **Njemen** falder i det kurische Haff, **Pregel** og **Passarge** i det frische Haff, **Leba**, **Stolpe**, **Wipper**, **Persante**, **Rega** og **Trave** i Østersøen, **Eider** og **Ems** i Nordsøen. Disse Floder ere for største Delen sejlbare i stor Udstrækning og ere i Landets Indre satte i Forbindelse ved talrige **Kanaler**, der bidrage betydelig til at lette Vareførselen. 1887 er paabegyndt det store Kanalforetagende fra Kieler-Fjord til Elben, som vel i Hovedsagen har militære Formaal, men som dog ogsaa ved at omgaa Kattegattet og Bælterne synes at maatte faa betydelig Indflydelse paa Skibsfarten paa Østersøen. Antallet af **Søer** er meget stort, men de ere meget ulige fordelte. I Westfalen er der ikke en eneste større Sø, og i Rhinprovinsen kun én, **Laach Søen** v. n. v. for Koblenz. Derimod have Øst- og Vestpreussen talrige Søer, af hvilke de betydeligste ere **Mauer-** og **Löwentin Søerne** samt **Spirding Sø** i Østpreussen og **Geserich Søen**, der strækker sig ind i begge Provinser. Ogsaa i Posen findes en Mængde Søer, af hvilke den betydeligste er **Goplo** paa Polens Grænse. I Brandenburg ligge udstrakte Sørækker langs Floderne Spree og Havel som ogsaa spredte over hele Provinsen. I Pommern findes ligeledes talrige Søer, dels langs Østersøkysten, dels i det indre. Hannover har kun faa Søer, af hvilke de betydeligste ere **Steinhuder Meer** paa Grænsen af Schaumburg-Lippe og **Dümmer Sø** paa Sydgrænsen af Oldenburg. I det østlige Holsten ere mod N. Ø. Søerne ved **Plön**, **Selent** og **Wettensee**. Hertil maa endnu henregnes Kystsøerne langs Østersøen, de saakaldte **Kurische**, **Frische** og **Stettiner Haff**. **Klimaet** vexler saa vel efter Bredde-

34*

beliggenheden som efter Højden over Havet. Paa Schlesiens højeste Bjærge bliver Sneen liggende i 8 Maaneder, og paa Toppen af Brocken er Aarets Middeltemperatur kun 2°,5, medens Rhinegnene omkring Wiesbaden have 10°, Tilsit 6¼°, Königsberg c. 7°, Posen 7°,6, Berlin og Hannover 8°,8, Erfurt 8°,2, Aachen 9°,8 og Köln 9°,9. Regnmængden aftager i det hele fra S. V. mod N. Ø., men paavirkes tillige stærkt af stedlige Forhold, saasom Beliggenheden mod Bjærgene eller i Nærheden af Havet. Den er mindst i Breslau (13 Par. Tom.), størst paa Brocken (46 Par. Tom.). Jordbunden er paa flere Steder temmelig ugunstig for Dyrkning, dels paa Grund af sumpet Beskaffenhed, især langs Floderne i de østlige Provinser, dels paa Grund af Højdebeliggenheden og Landets Bjærgcharakter. Imidlertid er det dog ved Befolkningens Flid og Udholdenhed bragt dertil, at over ⅘ af Arealet er under Dyrkning og afgiver et ikke ringe Overskud til Udførsel. Foruden de egentlige Kornsorter dyrkes Hør (Østpreussen, Schlesien, Hannover, Westfalen og Sachsen), Hamp (Schlesien og Sachsen), Tobak næsten overalt, men ikke i stor Mængde, Kartofler, hvoraf en stor Mængde anvendes i Brænderierne, Kløver til Frø (Schlesien), Sukkerroer (Sachsen, Schlesien, Brandenburg og Hannover), Krap (Schlesien og Rhinegnene), Humle (Posen, Rhinprovinsen og Hannover). Vin dyrkes især langs Rhinen og Mosel og til Dels i Sachsen, Schlesien og Brandenburg. Frugtavlen er meget betydelig næsten overalt og Havedyrkningen især i Egnen om Erfurt. Ligesom Landbruget i det hele staar ogsaa Kvægavlen paa et højt Trin, saa vel med Hensyn til Heste- som til Hornkvæg- og Faareavlen. I Pommern og Vestpreussen tillægges en stor Mængde Gæs og i Schlesien Fasaner. Fiskeriet er meget betydeligt saa vel ved Kysterne som i Floder og Søer. Det sædvanlige Jagtvildt er til Stede i stor Mængde næsten overalt, og desuden findes Ulve i Prov. Preussen og i Rhinlandets Skovbjærge, Vildsvin næsten i alle Provinser og Elsdyr i Østpreussen, dog kun i Dyrehaver. Skovlandet optager næsten ¼ af hele Arealet, men er meget forskjellig fordelt, saaledes i Rgdistr. Arnsberg i Westfalen c. 42 pCt., men i Münster i samme Prov. kun 18 pCt., i Østpreussen ligeledes kun 18 pCt., i Hannover 15 pCt., i Holsten 7 pCt. og i Slesvig kun 5 pCt. Bjærgværksdriften er meget betydelig og er navnlig tiltaget stærkt ved Jærnbanernes Udvidelse. 1851 havde Totalproduktionen en Værdi af 32 Mill. Kr., 1880 af 280 Mill. Kr. Den var størst i Rhinlandet (90,0 Mill. Kr.), Westfalen (70,8), Schlesien (64,0) og Sachsen (84). Størst Betydning have Stenkul (214 Mill. Kr.), Jærn (22,8), Bly (16,0) og Kobber (10,7). En særegen Produktion er Indvindingen af Rav langs Østersøkysten. Antallet af Mineralkilder er meget stort (150), navnlig i Prov. Nassau, Rhinprov., Sachsen og Schlesien. Industrien har i den nyere Tid taget et overordenligt Opsving saa godt som over hele Landet, saa vel den tekniske som den egentlige Fabrikindustri. Af størst Betydning ere Uld-, Bomulds- og Linnedindustrien, Jærn- og Metalfabrikerne, Læder- og Silkefabrikerne, Brændevinsbrænderierne og Roesukkerfabrikerne, Tobaksfabrikerne, de chemiske Fabriker, Porcelæns- og Lervarefabrikerne, Guld- og Sølvvarefabrikerne og Tilvirkningen af Maskiner, musikalske, mathematiske og physiske Instrumenter, Vogne og Snedkerarbejde samt Bogtrykkerierne. Handel. P. hører siden 1828 til den tyske Toldforening (der nu omslutter hele Tyskland). Toldindtægten for P.s Vedkommende udgjorde i Aaret 1885—86 Indførselstold 130,5 Mill. Kr., Tobaksskat 3,1, Roesukkerskat 79,5, Saltskat 21,2, Brændevinsskat 52,6, Maltskat 13,5. Handelen er i stadig Tilvæxt paa Grund af de stærkt udviklede Samfærdselsmidler. Jærnbanerne havde i P. 1886 en samlet Længde af 3,183 Mil, hvoraf Statsbaner 2,872 Mil. Med Hensyn til Post- og Telegraphvæsen s. under Tyskland. Ved Siden af Jærnbaneforbindelsen maa fremhæves de fortrinlige Landeveje og den udstrakte Kanalforbindelse som af væsentlig Betydning for Handelen. Til dennes Fremme tjener den tyske Rigsbank i Berlin med Filialer i alle større Handelsbyer og talrige private Bankinstituter samt Handelskamrene i de større Byer. Skibsfarten udgjorde 1884 for Ind- og Udgaaende 45,493 Skibe af 4,751,901 Tons. Den preussiske Handelsflaade udgjorde 1 Jan. 1885 i alt 2,689 Skibe, med Drægtighed 449,298 Tons og Bemanding 16,797 Md., hvoraf 302 Dampskibe, drægtig 106,243 Tons med 3,721 Md. Statshusholdning. Finansloven for Finansaaret 1886—87 opviste følgende Indtægt og Udgift:

Statsindtægt (i Tusender Kroner).

	Br. Indt.	Driftsudg.	
1. Minist. for Landvæsen, Domainer og Skove.			
Domainer	26,657	6,300	
Skovvæsen.......	49,840	27,611	
Centralforvaltning	9	379	
Afløsning og Salg	1,956		
Afgift til Kronfideicommisfondet ...		6,862	
	78,462	41,152	37,310
2. Finansminist.			
Directe Skatter ..	134,339	9,816	
Indirecte do. ..	46,901	23,190	
Lotteri	5,412	101	
Søhandelen (netto)	1,892		
Mønt	202	201	
	188,746	33,308	155,438
3. Bjærgværker og Smeltehytter m. m.	98,237	83,647	
Jærnbaner.......	614,311	425,200	
	712,548	508,847	203,701
4. Almindelig Finansforvaltning			123,745
5. Forvaltningsindtægt under de enkelte Ministerier			58,450
Summa Netto-Indtægt ...			578,644

Statsudgift (i Tusender Kroner).

1. Tilskud til Kronfideicommisfondet		4,000
2. Statsgjæld		164,172
Rente	143,221	
Amortisation	18,448	
Anden Udgift	2,503	
3. Landdagen		1,228
4. Bidrag til Rigsudgifter		63,368
5. Forskjellige Affindelser og Tilskud		74,846
6. Egentlige Statsforvaltningsudgifter		238,463
Statsministeriet	2,857	
Udenrigsminist.	448	
Finansminist.	40,814	
(Heraf Pensioner og Understøttelser 25,367)		
Minist. for offentl. Arbejder	16,582	
Minist. f. Handel og Industri	2,867	
Justitsminist.	75,967	
Indenrigsminist.	37,467	
(Heraf Politi, Gendarmer og Straffeanstalter 28,574)		
Minist. for Landvæsen m. m.	11,707	
(Heraf Stutteriforvaltning 3,594)		
Minist. for gejstlige, Undervisnings- og medicinale Anliggender	49,647	
Krigsminist.	107	
7. Overordentlige Statsudgifter		32,567
		578,644

I denne Oversigt er ikke optaget Post- og Telegraphvæsenet, samt Told- og Forbrugsskatter, som ere Fællesanliggender for hele Riget, og ligeledes heller ikke Forsvarsvæsenet. Ved senere Lov er Statsudgiften for 1886 forøget med 3,225,000 Kr., der dækkes ved Laan. **Statsgjælden** udgjorde 1886—87 i alt 3,620,323,000 Kr., til hvis Afbetaling der omtrent anvendtes $\frac{1}{2}$ pCt. eller c. 18$\frac{1}{2}$ Mill. Kr. **Hæren** udgjør 14 af det tyske Riges 18 Hærcorpser og omfatter ogsaa de mindre Staters Contingenter, kun de tre Kongerigers undtagne. **Undervisningsvæsenet** staar i det hele paa et højt Trin, men er mest tilbage i de østlige Provinser. Antallet af Universiteter er 11, nemlig Berlin (stiftet 1810), Bonn (1818), Breslau (1702), Halle-Wittenberg (1694 og 1502), Königsberg (1544), Greifswald (1456), Göttingen (1737), Marburg (1527), Kiel (1665), Münster (1780) og Braunsberg (1579). De to sidstnævnte ere dog ikke helt udviklede Universiteter. Af techniske Højskoler haves Bygningsskolen og Industriskolen i Berlin og de polytechniske Skoler i Aachen og Hannover. Desuden haves i flere større Stæder fortrinlige Skoler for Kunst og Bygningsvæsen, Bjærgvæsen, Landvæsen, Forstvæsen, Handel og Søfart m. m. Antallet af lærde Skoler er meget stort og ligesaa af Realskoler og Mellemskoler, Døvstumme- og Blinde-Skoler. Universiteterne staa under Tilsyn af Cultusministeriet. **Kirkens Anliggender**, saavidt angaar Dogmer, indre Forfatning og Disciplin, styres for den evangeliske Cultus af det evangeliske Overkirkeraad i Berlin, der i hver af Statens Provinser har et Consistorium som sit Organ. Præsident for Consistoriet er et af de verdslige Medlemmer; den øverste Gejstlige i Provinsen er en Generalsuperintendent, under hvem der i de forskjellige Kirkekredse staa Superintendenter. **Den katholske Kirkes Anliggender** styres af Biskopperne i Breslau, Köln, Gnesen og Posen, Kulm, Ermeland, Münster, Paderborn, Trier, Hildesheim, Osnabrück, Fulda og Limburg. Af disse er i Breslau en Fyrstbiskop og i Köln og Gnesen med Posen Ærkebiskopper. Den katholske Gejstlighed i Hohenzollern staar under Ærkebiskoppen af Freiburg i Baden. — Kongeriget P. har følgende Ridderordener: 1) Den sorte Ørn (stiftet 1701). 2) Den røde Ørn (1705). 3) Militær-Fortjenstordenen (oprindel. stiftet 1665). 4) Civil-Fortjenstordenen (1810 og 1842). 5) Kroneordenen (1861). 6) Den kgl. hohenzollerske Husorden (1851). 7) Jærnkorset (1813 og 1870). 8) St. Johannes af Jerusalem (første Halvdel af det 14de Aarh., ophævet fra 1811 til 1852). 9) Den fyrstelige hohenzollerske Husorden (1841); uddeles med kgl. Tilladelse af Fyrsterne af Hohenzollern. 10) Svaneordenen (1440 og 1845). 11) Luiseordenen for Damer og 12) Fortjenstkorset for Fruer og Jomfruer (stiftet 1871 af Kejser og Konge Wilhelm I).

Forfatning. Regeringsformen er et indskrænket Kongedømme. Kronen er kun arvelig i Mandsstammen. Kongen øver stor personlig Indflydelse og tager selv væsentlig Del i Statsstyrelsen; han har et Civil- og et Militærcabinet til sin Hjælp og udnævner Ministrene efter sit frie Skjøn uden parlamentariske Hensyn. De ere 9 i Tallet (Udenrigs-, Krigs-, Finans-, Justits-, Indenrigs-, Cultus-, Handels- og Landbrugs-Minister samt Minister for de offentlige Arbejder), foruden Ministerpræsidenten, der tillige er Rigskansler og derfor har en særlig Minister som sin Hjælper („Stellvertreter"). I Følge Forfatn. af 31 Jan. 1850 deler Kongen Lovgivningsmagten (siden 1867 kun for de særlige Anliggender) med Landdagen, som bestaar af to Huse. **Herrehuset** er sammensat af omtr. 300 Medlemmer (1885 vare 40 Pladser hvilende), nemlig 1) 94 arvelige (mediatiserede Standesherrer og kongevalgte Adelsmænd), 2) Repræsentanter for Grevene (8), Adelen (11), den store Grundejendom (99), Universiteterne (9) og de større Byer (44), hvilke udnævnes af Kongen paa Livstid efter Præsentation af de paagjældende Corporationer; 3) Kronjurister og andre livsvarige Medl., valgte af Kongen (1885: 53). **Underhuset** tæller 433 Medlemmer, som vælges i 256 Valgkredse ved almindelig Valgret med 24 Aars Alder, men ved middelbare Valg og en Deling af Vælgerne i tre Klasser efter Skatydelse; i hvert Urvalgdistrict (med 750—1,750 Indb.) vælger hver Klasse Vælgere lige mange Valgmænd, og disse vælge i Fællesskab Kredsens 1—4 Repræsentanter, saa at de velhavende Klasser have den overvejende Indflydelse paa Valgene. Underhuset har fuld Myndighed over Udgiftsbevillingen, men kan ikke nægte bestaaende Skatter; Herrehuset kan ikke ændre Finansloven, men afstemmer om den som en Helhed. I det tyske Forbundsraad har P. 17 Stemmer; til Rigsdagen vælger det 235 Medlemmer. Til at raadslaa om Love og

vigtige Forordninger gjenoprettedes 1884 et Statsraad af Notabler under Kronprinsens Forsæde. I Spidsen for den evangeliske Kirke staar et Overkirkeraad og en Generalsynode. Standesherrerne have endnu nogle Forrettigheder, og Adelen nyder vel ikke efter Lovene, men i Virkeligheden mange Begunstigelser og fortrinlig Adgang til højere Embeder og Officersposter. — **Forvaltning.** P. deles i 12 Provinser, 35 Regeringsdistricter og 515 Kredse, hvoraf 147 særlige Stadkredse. Hohenzollern udgjør et eget Regeringsdistrict, medens Lauenburg, som 1867—75 var et selvstændigt Landskab, nu kun er en Kreds i Provinsen Slesvig-Holsten. For hver Provins bestaar en Provinslandbag og i Hessen-Nassau desuden tvende Communallandbage, henholdsvis for Hessen og Nassau. I de gamle Provinser havde Landdagene tidligere en udpræget aristokratisk og middelalderlig (stændersk) Sammensætning; men 1875 bleve de østlige Provinsers (Posens ene undtagen) helt ombannede, og Medlemmerne vælges nu paa 6 Aar af Kredsdagene i Forhold til Folketallet, og denne Ordning er 1884—87 bleven udstrakt til de to vestlige og de tre nye Provinser. 1878 deltes Provinsen P. i to, Øst- og Vestpreussen, og 1880 blev Berlin udskilt fra Brandenburg. Ved den nye Ordning er gjennemført stærk Decentralisation og Selvstyre; i Spidsen for Forvaltningen i hver Provins staar en Overpræsident med et Provinsraad ved Siden; Landdagen, der indkaldes hvert andet Aar, vælger dels Medlemmer til Provinsraadet, dels en Landesdirector (paa 6—12 Aar) til at styre de rent provinsielle Anliggender og et staaende Provinsudvalg (paa 7—13 Medl.). I Spidsen for Regeringsdistricterne staa Præsidenter, og i Spidsen for Kredsene Landraader, der udnævnes af Kongen efter Indstilling af Kredsdagene. Disse vare ogsaa tidligere meget aristokratisk sammensatte i de gamle Provinser, men ombannedes 1872 i de østlige Provinser og 1884—87 i de andre saaledes, at de tre Klasser, Stadboere, Landboere og højeste Skatydere, ved Valgmænd vælge et til deres Talrighed svarende Tal af Repræsentanter; en lignende Ordning blev allerede 1867 indført i de nye Provinser. Kredsdagene tælle mindst 25 Medlemmer og indkaldes to Gange aarlig; Medlemmerne ere valgte paa 6 Aar. Stæderne have fuldt Selvstyre under valgte Borgemestre (Overborgemestre i de større); Landcommunernes Ordning er endnu meget gammeldags. — **Retsplejen** blev 1849 offentlig og mundtlig, samt øves i Straffesager under Medvirkning af Nævninger. Den varetages siden 1878 i Henhold til den fællestyske Retsordning af 13 Overlandsretter, 93 Lands- og 1,092 Amtsretter.

Historie. Navnet P., der siden 1701 er Benævnelse paa hele den samlede Stat som Kongerige, indskrænkede sig oprindelig til de nuvær. Provinser Øst- og Vestpreussen eller Kystlandet langs Østersøen mellem Pommern og Kurland, der ikke hørte til Tyskland. Efter Goternes og de andre germanske Folks Bortgang paa Folkevandringens Tid optraadte her et med Letterne beslægtet Folk af slavisk Herkomst, Preusserne (Borussi), som gav Landet Navn; de vare Hedninger med en hierarchiskpatriarchalsk Forfatning, idet en Overpræst stod i Spidsen for Styrelsen, og de første christne Missionærer fandt en heftig Modstand hos dette krigerske Folk; saaledes led Biskop Adalbert af Prag Martyrdøden hos dem 997. Fra det 11te Aarh. gjorde de polske Hertuger gjentagne Forsøg paa at undertvinge og christne Preusserne, men det lykkedes kun for en Tid, og de greb den første Lejlighed til at afkaste Aaget. Da Sværdridderne i Beg. af det 13de Aarh. havde underkastet sig Lifland og Estland, besluttede Conrad af Masovien at benytte et lignende Middel til P.s Undertvingelse og indkaldte 1226 i den Hensigt den **tyske Ridderorden** fra Palæstina, idet han gav den Ret til alt det Land, den maatte kunne erobre. Ordenens Hærmester, Hermann af Salza, sendte en Skare Riddere under Landmesteren Herm. af Balk, som allerede i den første Tid foruden Borge til Befæstelse af deres Herredømme anlagde Stæderne Thorn, Kulm og Marienwerder (1231—33). I 53 Aar (1230—83) førtes med stor Grusomhed fra begge Sider en haardnakket og blodig Krig imellem Landets Indbyggere og de fremmede Riddere, der understøttedes af hele Skarer af Korsfarere, som hellere vilde kæmpe for Christi Sag her end i det fjærne Østen, af Sværdridderne, Kong Ottokar af Böhmen o. fl. Fyrster. Ordenen udvidede trods den fortvivlede Modstand stadig sit Herredømme; Memel og Königsberg anlagdes, og 1283 var omsider Erobringen af hele P. fuldendt, som nu inddeltes i 4 Bispedømmer. Fra den Tid indvandrede mange Tyskere i Landet, tysk Sprog og Ret bleve herskende, og P. blev saaledes efterhaanden fuldstændig germaniseret. Ordenen som saadan var Landsherre, saa at P. var en **Ridderstat**; en Landmester stod i Spidsen for Regeringen, indtil Hærmesteren selv 1309 flyttede hertil fra Palæstina og tog sit Sæde i Marienburg; i Henseende til Bestyrelse var Landet delt i Comthurier, Fogderier osv. En Tid lang var Landets Tilstand blomstrende ved Handel (navnlig med Rav), indbringende Fiskeri og Industri, saa længe Ordenens Herredømme var mildt, og Stæderne Danzig, Elbing og Thorn udviklede sig til smaa Handelsrepubliker. Men vedvarende Krige med Polen og Riddernes glimrende Levemaade udtømte Ordenens Finanser, trykkende Afgifter paalagdes Folket, og Riddernes tiltagende Usædelighed og Voldsomhed gjorde dem forhadte. Endelig gjorde Stæderne og Adelen 1454 aabent Oprør og gav sig under Polens Beskyttelse. I den herover opkomne Krig led Landet overordentlig, men Riddernes Magt blev fuldstændig brudt, og ved Freden i Thorn 1466 maatte Ordenen afstaa Vestpreussen og Ermeland til Polen og tage Østpreussen til Len. Ordenen søgte at skaffe sig ny Styrke ved 1511 at vælge en tysk Fyrste med anselige Besiddelser, nemlig Markgrev **Albrecht af Brandenburg** af den frankiske Sidelinje af Kurhuset og en Søstersøn af den polske Konge Sigismund I, til Stormester; han førte den med Polen paa ny udbrudte Krig uheldig, da han ikke fik den forventede Hjælp fra Tyskland, opgav Ordenen

og sluttede 8 Apr. 1525 den saakaldte „evige Fred" i Krakow med sin Morbroder, i Følge hvilken Ridderne aldeles mistede Landet og Albrecht fik P. (Østpreussen) som et verdsligt Hertugdømme arveligt i sin Familie under Polens Lenshøjhed. Albrecht gik over til den lutherske Lære, indførte Reformationen i P. og giftede sig med den danske Prinsesse Dorothea, Frederik I.s Datter. Hans Søn af et senere Ægteskab, Albrecht Frederik, var ved Faderens Død 1568 mindreaarig, overtog Regjeringen 1572, men blev sindssvag, hvorfor Regeringen med den polske Konges Samtykke førtes først af Hertugens Fætter, Georg Frederik, Markgreve af Ansbach, som den nærmeste Slægtning, efter hans Død 1603 af Fyrstehusets Hoved og Hertugens Svigersøn, Kurfyrst Joachim Frederik af Brandenburg, og efter dennes Død 1608 af hans Søn, Kurfyrst Johan Sigismund, der ogsaa var en Svigersøn af den sindssvage Hertug og ved sin Svigerfaders Død 1618, da denne ikke efterlod sig Sønner, arvede P. og blev forlenet dermed af Polen, hvorved Brandenburg og P. forenedes og den preussiske Stat dannedes under det hohenzollernske Hus. Johan Sigismunds (d. 1619) Søn Georg Vilhelm (d. 1640) viste i Trediveaarskrigen en uklog Vaklen, idet han snart holdt med Protestanterne og de svenske (han var Svoger til Gustav Adolf, der var gift med hans Søster Marie Eleonore), snart med Katholikerne og Kejseren, og paadrog derved sit Land Ødelæggelser fra begge Sider. Hans Søn og Efterfølger, Frederik Vilhelm d. store (1640—88), hævede Landet fra dets store Forfald ved en Række heldige Krige og gavnlige Foranstaltninger og lagde den første Grund til P.s Storhed, paa hvilken hans Efterfølgere, navnlig Frederik d. store og Bismarck, „den store Kurfyrstes" Politik tro, have bygget videre med saa overordentlig Dygtighed og Held. Ved den westfalske Fred 1648 forøgede Kurfyrsten sine Lande med største Delen af Bagpommern og nogle seculariserede Bispedømmer, Magdeburg, Halberstadt o. fl.; ved Freden i Oliva 1660 befriedes han for Polens Lenshøjhed over P. (Østpreussen), og ved Freden i St. Germain 1679 fik han et Stykke af Pommern. Ved hans Død var P.s Omfang voxet op til 2,000 □ M. med 1½ Mill. J. Hans Søn, Kurfyrst Frederik III (1688—1713), fik sine samlede Lande ophøjede til Kongeriget P. 18 Jan. 1701 paasatte han sig selv Kronen i Königsberg som Kong Frederik I. For øvrigt forøgede han sine Lande ved Erhvervelsen af Neuchâtel og flere Besiddelser i det vestlige Tyskland. Frederiks Søn, Frederik Vilhelm I (1713—40), erhvervede i Slutningen af den nordiske Krig under Kampen med Sverige ved Freden i Stockholm 1720 den østlige Del af Forpommern med Stettin og Oderøerne og efterlod sin Søn et velfyldt Statkammer og en velordnet Hær. De saaledes tilvejebragte Midler brugte Frederik II med stor Dygtighed til at løfte P. til Rang med Europas Stormagter. Ved de to schlesiske Krige (1740—42 og 1744—45) vandt han næsten hele Schlesien og 1744 tillige Ostfriesland. I den blodige og ødelæggende Syvaarskrig (1756—63) gik P., skjønt omringet af Fjender, ud af Kampen uden noget Landetab, og derved grundfæstedes dets Stilling i det europæiske Statssystem. Endelig vandt han ved Polens første Deling (1772), hvis nærmeste Ophavsmand han var, Stiftet Ermeland og næsten hele Vestpreussen, samt et Stykke af Posen, og saaledes geographisk Sammenhæng mellem Østpreussen og det øvrige Rige. P. forøgedes under hans Regering med omtrent to Tredjedele af det tidligere Omfang og naaede en Folkemængde af 6 Mill.; ogsaa fremmedes den indre Udvikling ved en klog, men enevældig Styrelse. For at krydse Kejser Joseph II.s Planer om Bayerns Tilknytning greb Frederik II 1778 til Vaaben og fik 1785 „Fyrsteforbundet" i Stand som Forløber for senere Forbund. Hans Brodersøn, Frederik Vilhelm II (1786—98), gjorde et væsentligt Tilbageskridt ved sine Indskrænkninger i Tros- og Trykkefriheden, men afsluttede sin Forgængers Arbejder ved den almindelige Landret (1791). Ved sit Forbund med Østerrig aabnede han de langvarige Revolutionskrige mod Frankrig, men høstede ingen Laurbær og maatte 1795 afstaa P.s Lande ved Rhinen. Derimod arvede han 1792 det frankiske Markgrevskab Ansbach-Baireuth og vandt ved sin æreløse Deltagelse i Polens anden og tredje Deling (1793—95) en Landudvidelse af næsten 2,000 □ M. med 2 Mill. Indb. Under Sønnen, Frederik Vilhelm III (1797—1840), fik P. 1803 rigelig Erstatning for de 1795 tabte Lande i en Del Stifter i Westfalen og preussisk Sachsen og tilbyttede sig 1805 Hannover; men dets Holdning over for Frankrig var stærkt vaklende, og da det 1806 i Tillid til sin militære Storhed under Frederik II vovede en Krig, led det afgjørende Nederlag ved Jena og Auerstädt og blev i kort Tid helt oversvømmet af Fjender, samt maatte tilkjøbe sig Fred med Afstaaelse af Halvdelen af sine Lande (Hertugd. Warschau mod Øst og Kongeriget Westfalen mod Vest). Ogsaa blev P. forfærdelig udsuget ved Contributioner og var fuldstændig afhængigt af Sejerherren. Men under Steins og Hardenbergs Ledelse gjennemførtes en Reorganisation af Riget ved Bondestandens Frigjørelse, Jødernes Ligestilling, Næringsfrihed og Communalselvstændighed, samt en ny Hærordning, og P. opnaaede derved en saadan Styrkelse, at det 1813 med Eftertryk kunde optage den tyske Frihedskrig mod Undertrykkeren og 1815 væsentlig medvirke til Napoleon I.s endelige Nederlag. Wienercongressen gav P. rigeligt Vederlag for det Tab, det havde lidt 1807: det fik til Dels sine polske Lande tilbage og sine Besiddelser ved Rhinen væsentlig udvidede, end videre en stor Del af Sachsen og Pommern, men maatte opgive Ansbach og Ostfriesland. P. omsluttede derefter 5,000 □ M. med 10½ Mill. Indb., hvoraf kun 1½ Mill. Polakker, og var saaledes den største tyske Stat, men dets Styrke svækkedes ved, at dets østlige og vestlige Landskaber vare skilte fra hinanden. Vigtige Ændringer gjennemførtes i Forvaltning, Retspleje og Skattevæsen; almindelig Værnepligt indførtes 1814, Skolepligt 1819. Raadgivende Provinsialstænder kaldtes til Live

1823; men det var kun en karrig Opfyldelse af Løfterne fra 1813 om politisk Frihed, og det absolutistiske Parti beholdt stadig Magten. P.s Udvikling fjærnede sig derfor mere og mere fra den Fremskridtsaand, der havde raadet efter 1807, og Regeringen undertrykte i god Forstaaelse med Metternich alle friere Rørelser i Tyskland. Derimod fremmedes dettes Enhed ved Toldforeningens Oprettelse 1828—34. Den Union, som 1817 til Minde om Reformationen knyttedes mellem de to store protestantiske Kirker, fremkaldte siden den gammellutheranske Opposition, og trods Concordatet med Rom 1821 opstod der 1836 en Strid med de katholske Bisper om de blandede Ægteskaber, hvilket førte til Fængsling af Ærkebisperne i Köln og Posen. Sønnen, Frederik Vilhelm IV (1848—58), kunde ikke beslutte sig til nogen klar Politik og forstod ikke at forlige de gammeldags Principer, som han selv hyldede, med de nye, som trængte frem. Han vilde vel give Folket Frihed, men ikke en Forfatning, som indskrænkede Kongens Magt, og vilde kun udvikle Statsinstitutionerne i middelalderlig, stændersk Aand. Forfølgelserne mod Gammellutheranerne ophørte, de fængslede Biskopper frigaves, uden at Stridsspørgsmaalet fik en virkelig Løsning, og den ultramontane Retning vandt stærk Fremgang (bl. a. ved den hellige Kjoles Udstilling i Trier 1844), men fremkaldte paa den anden Side Dannelsen af „Tysk-Katholikerne". For at dæmpe Misstemningen oprettedes 1842 Stænderudvalg, der skulde udjævne Uenighederne mellem Provinslanddagene, og 1847 indkaldtes en „forenet" Landdag i to Kamre, begge afgjort aristokratisk sammensatte, og med kun raadgivende Stemme, undtagen om Forfatningsændringer og nye Skatter, samt Statslaan. Den tilfredsstillede dog ikke og mødte Angreb baade fra conservativ og liberal Side. Under Paavirkning af Februarrevolutionen 1848 lovedes noget større Frihed, og efter Gadekampen i Berlin 18 Marts gav Kongen efter for alle Folkets Ønsker, fjærnede sine Ministre og lovede at stille sig i Spidsen for den tyske Udvikling, samt tog Parti for det slesvigholstenske Oprør. En Rejsning i Posen blev snart knet, men Neuchâtel, som 29 Febr. rev sig løs fra Kronen, gik tabt (endeligt Afkald gaves 1857). 22 Maj kom en grundlovgivende Nationalforsamling sammen i Berlin, hvor en stærk demokratisk Stemning raadede, medens den gamle Retning endnu havde Overvægt i Forvaltningen. Strid med Forsamlingen fremkaldte gjentagne Ministerskifter (Camphausen, Auerswald, Pfuel), og medens praktiske Reformer forsømtes, fortabte Flertallet sig i Beslutninger om Afskaffelse af Adel og Titler, ja selv af Kongens Titel „af Guds Naade". Tumulter i Berlin førte 8 Nov. til Dannelsen af Ministeriet Brandenburg, der forlagde Forsamlingen til Byen Brandenburg og, da den nægtede at adlyde, sprængte den med Soldater og kuede Berlin ved Belejringstilstand og Opløsning af den revolutionære Borgervæbning. Da Forsamlingen ikke mødte tilstrækkelig talrig, blev den opløst og en Forfatning octroieret 5 Dec., dog under Forbehold af Revision ved nye Kamre. Disse kom sammen 26 Febr. 1849, men da 2det Kammer vedtog den tyske Rigsforfatnings Gyldighed for P., blev det opløst 27 Apr., og en ny Valglov (med Treklassesystem) octroieredes 30 Maj. Kongen afslog 28 Apr. Tilbudet om den tyske Kejserkrone, hjalp at undertrykke de revolutionære Bevægelser i Sachsen, Pfalz og Baden og søgte tillige med Hannover og Sachsen at oprette en „Union" af nordtyske Stater. P.s Forfatning blev samtidig revideret i conservativ Aand og udstedt i sin endelige Affattelse 31 Jan. 1850; men Unionsplanen mislykkedes, da Østerrig optraadte truende derimod og de to nordtyske Kongeriger faldt fra. Derimod tilknyttedes i Marts 1850 Fyrstendømmerne Hohenzollern ved Fyrsternes frivillige Afkald. Da Østerrig og Mellemstaterne vilde gjenoprette Forbundsdagen og understøtte Reactionen i Kurhessen, var det nær kommet til et Sammenstød; de to Stormagters Hære rykkede i Nov. 1850 imod hinanden, men da Krigen stod for Døren, lod Kongen sin nærmeste Raadgiver Radowitz falde, og efter en ubetydelig Forpostkamp ved Bronzell sendtes Manteuffel til Conferencen i Olmütz, hvor P. gav efter for alle Østerrigs Fordringer, baade om Forbundsdagens Fornyelse og Execution i Hessen og Holsten. Trods dette ydmygende Nederlag opnaaede P. 7 Sept. 1851 en Aftale med Hannover og dets Nabolande om deres Tilslutning til Toldforeningen; den kom dog først i Stand i Febr. 1853 efter langvarige Underhandlinger med Østerrig, der ønskede en stortysk Toldenhed, men lod sig tilfredsstille ved en Handelspagt. I Juli 1853 kjøbte P. Landet ved Jadebugten af Oldenburg for at indrette en Krigshavn og grundlægge en Flaade. Indadtil raadede en stræng Reaction, en Forening af Bureaukrati og Junkervæsen med stærp Disciplin imod frisindede Embedsmænd og pietistisk Retning i Kirke og Skole. Første Kammer omdannedes 1854 til et aristokratisk Herrehus, Provinsiallanddagene kaldtes igjen til Live, og den frisindede Communallov fra 1850 omdannedes for Landets Vedkommende i afgjort feudal Aand; Adelsprivilegier og Godsejerpoliti gjenoprettedes; Næringsfriheden indskrænkedes ved et nyt Lavsvæsen osv. Kun Nævningeretter og offentlig Retspleje bleve tilbage af de frisindede Reformer, og en Afløsning af Bøndernes Realbyrder vedtoges 1857. Da Kongen blev sindssvag, blev hans Broder Vilhelm i Oct. 1857 midlertidig og 7 Oct. n. A. endelig Regent, og med dette Tidspunkt indtraadte den saakaldte „nye Æra", hvis ledende Statsmænd vare R. Auerswald og Grev Schwerin, medens Fyrsten af Hohenzollern var Førsteminister. Den vilde hævde og udvikle den bestaaende Forfatning og gjøre „moralske Erobringer" i Tyskland, da dettes Interesser formentlig faldt sammen med P.s egne. Den tidligere Indblanding i Landdagsvalgene og det øvrige politiske Tryk ophørte, og en ny Skyldsætning foresloges, hvorved Adelens Skattefrihed skulde ophæves. I Striden mellem Sardinien og Østerrig 1859 understøttede P. Englands Mægling, men vilde ikke som de tyske Mellemstater vedligeholde Østerrigs Herredømme i Italien ved Vaabenmagt; dog satte det tre Hærcorpser

paa Krigsfod, og Prinsregenten overtog Commandoen over hele den tyske Forbundshær. Men uden at opvebie P.s Indblanding sluttede Østerrig Fred, fordi det frygtede, at P. derved skulde blive for mægtigt i Tyskland. Det i P. stedfundne Omslag havde som Eftervirkning lignende Omslag i flere andre tyske Stater, især Bayern og Baden, og efter Freden i Villafranca dannedes „Nationalforeningen", der vilde udvikle en tysk Enhed under P.s Ledelse og uden Østerrig. P.s Regering stillede sig i det hele paa Nationalforeningens Side og forlangte som første Skridt en ny Forbunds-Hærordning. Samtidig forelagde Krigsminister Roon for Landdagen en Lov om vigtige Hærreformer, hvorved Hæren lettere gjordes mobil, idet en Del af Landeværnet forenedes med Reserven og Rytteriets og Fodfolkets Styrke betydelig forøgedes. Landdagen gik ind paa den fornødne Bevilling (9 Mill. Thaler) for ét Aar, men vilde ikke slaa Reformerne fast for Fremtiden, medens Regeringen satte dem helt i Værk, da den holdt dem for uundværlige for P.s politiske Magtstilling. 2 Jan. 1861 døde Frederik Vilh. IV, og **Vilhelm I** blev ny Konge. Han indledede sin Regering med en politisk Amnesti, gjennemførte den nye Skyldsætning trods Junkerpartiets Modstand og fremhævede Nødvendigheden af det tyske Forbunds Omdannelse, medens han ved Militærconventioner søgte at knytte enkelte Smaastater (først Sachsen-Koburg) i et nærmere Forhold til P. Underhuset støttede disse Bestræbelser og udtalte sig for et snævrere Forbund med Rigsforfatningen af 1849 under P.s Ledelse, men fortsatte Modstanden mod Hærreformen for at hævde sin egen Bevillingsmagt og vilde have Tjenestetiden nedsat fra 3 Aar (indført 1856) til 2, som den havde været siden 1833. Der begyndte saaledes en Kamp mellem det personlige Kongedømme og det parlamentariske System. I Marts 1862 dannedes et conservativt Ministerium under Fyrst Hohenlohe, men da nye Valg gav Fremskridtspartiet en afgjort Sejer, indrømmede Regeringen den ønskede Specialisering af Finansloven, opgav flere Skatteforhøjelser og lod selve Hærloven falde, men optog den til Hærens Omdannelse medgaaende Sum blandt Aarets ordentlige Udgifter. Dette førte til ny Strid og til Bismarcks Optagelse som Førsteminister i Sept. 1862, hvorved i Sandhed en ny Æra begyndte i P.s Historie. Foreløbig var hans Styrelse visnok reactionær, idet han for at bekæmpe Underhuset greb til Indskrænkninger i den politiske Frihed og lod Herrehuset gjøre et utvivlsomt forfatningsstridigt Skridt, nemlig gjenoptage den sidst vedtagne Finanslov i Stedet for den nye, hvoraf Bevillingerne til Hærreformen vare strøgne. Men ved sin snilde Udenrigspolitik opnaaede han de største Fordele for P.; han vandt Ruslands Venskab ved stræng Grænsevogtning mod polske Insurgenter 1863 og forstod at bringe Splid mellem Østerrig og Mellemstaterne, som tidligere holdt sammen imod P., idet han nødte disse til at tiltræde Handelspagten med Frankrig og overtalte Østerrig til fælles Optræden imod Danmark uden Hensyn til Forbundsdagen. Skjønt Underhuset nægtede det forlangte Laan af 12 Mill. Thl., gik P. 1864 til den Krig, der endte med Danmarks Sønderlemmelse, og vandt derved Besiddelsen af de tre Hertugdømmer i Fællesskab med Østerrig. Striden om disse Landes fremtidige Stilling førte 1865 til det foreløbige Forlig i Gastein, hvorved Lauenburg knyttedes til P., og 1866 til en Krig med Østerrig og Mellemstaterne, i hvilken P. havde Italien til Forbundsfælle. Den indlededes med P.s Udtrædelse af det tyske Forbund 14 Juni og Forslag om Dannelsen af et nyt Forbund uden Østerrig, samt Opfordringer til de tre nærmeste Mellemstater — der tillige skilte P.s tvende Hoveddele fra hinanden — nemlig Hannover, Sachsen og Kurhessen, om at gaa ind paa dette Forbundsforslag og forblive neutrale i den forestaaende Kamp. Da de afslog Tilbudet, overvældede P.s Tropper de tre Lande 16 Juni. De sachsiske Tropper drog tillige med Kongen til Böhmen, medens de hannoverske efter en Kamp ved Langensalza maatte overgive sig 28 Juni. Allerede 23 Juni vare P.s Tropper, 250,000 Md. i tre Hære under Kronprinsen, Prins Frederik Carl og Herwarth v. Bittenfeld, rykkede ind i Böhmen, dels fra Schlesien, dels fra Sachsen. 26—27 Juni sejrede Kronprinsen over Gablenz ved Trautenau og Nachod og 29 Juni ved Königinhof, medens de to andre Hære 28—29 Juni slog Clam-Gallas ved Münchengrätz og Gitschin. 1 Juli forenedes alle Hærene, og 3 Juli stod Hovedslaget ved Königgrätz (Sadowa), i hvilket Østerrigerne under Benedek led et fuldstændigt Nederlag. De maatte derfor kalde en stor Del af Sydhæren, som i Italien havde sejret ved Custozza, tilbage for at dække Wien. Erkehertug Albrecht sattes i Spidsen for Hæren, men han kunde ikke hindre Besættelsen af Olmütz og Prag, og 26 Juli sluttedes i Nikolsburg en Præliminærfred, som stadfæstedes 23 Aug. i Prag. Østerrig gav herved Afkald paa sine Rettigheder til Slesvig og Holsten og paa sin Stilling i det tyske Forbund, samt udredede 20 Mill. Thal. i Krigsomkostninger. Imidlertid havde Vogel v. Falckenstein med P.s Mainhær slaaet de vesttyske Forbundstropper i Egnen om Frankfurt a. M. (bl. a. ved Kissingen 10 Juli) og besat denne Stad 16 Juli; efter nye Kampe faldt ogsaa Nürnberg og Würzburg i P.s Hænder, og derefter sluttedes 2 Aug. Vaabenstilstand og 2—4 Uger senere endelig Fred. Bayern og Hessen-Darmstadt maatte afstaa mindre Landstrækninger; ogsaa maatte de tillige med Würtemberg og Baden udrede betydelige Krigsomkostninger (i alt 32 Mill. Thal.) og sluttede desuden hemmelige Forsvarsforbund med P. Dette havde ved Krigen vundet betydelige Landudvidelser, nemlig Slesvig, Holsten, Hannover, Kurhessen, Nassau og Frankfurt (i alt en Forøgelse af 1,300 □ M. og $4\frac{1}{2}$ Mill. Indb.) og blev derved Eneherre i Nordtyskland. Efter saa glimrende Sejre blev Striden med Landdagen hurtig udjævnet. Nye Valg 3 Juli (s. D. som Sadowaslaget) havde givet de conservative en betydelig Tilvæxt og svækket Fremskridtspartiet til bedste for et nyt, „nationaltliberalt" Mæglingsparti. Regeringen erkjendte aabent, at den i 4 Aar fortsatte Styrelse uden

Bevilling var uregelmæssig; den søgte og fik derfor Efterbevilling. Hærordningen havde altfor vel staaet sin Prøve, til at nogen vilde modsætte sig den længer. En ny Amnesti satte Seglet paa Udsoningen mellem Konge og Folk, og store Dotationer gaves til Bismarck og de 5 vigtigste Hærførere. I Sommeren 1867 foregik de nyvundne Landes Sammensmeltning efter Forhandlinger med Tillidsmænd fra de enkelte Lande; nye Provinslanddage oprettedes for dem, og de udstyredes med egne Provinsfonds. De senere Valg til Landdagen have ogsaa vist, at Indbyggerne for største Delen (især i Kurhessen og Nassau, senere ogsaa i Holsten) have forsonet sig med deres forandrede Stilling; i Hannover fortsætter Welferpartiet sin Modstand. Fremdeles affandt P. sig med de tre fordrevne Fyrster ved at tilstaa dem Renterne af meget betydelige Capitaler, men saa sig senere (1868) nødt til at standse Udbetalingen til Kongen af Hannover og Kurfyrsten af Hessen, fordi de fortsatte Agitationen mod P.s Herredømme. Udviklingen af Tysklands Enhed ved det nordtyske Forbunds og siden det tyske Riges Dannelse og Virksomhed, saa vel som P.s Udenrigspolitik og Krig med Frankrig 1870—71 høre under Tysklands Historie, om end de nye fælles-tyske Love og Indretninger skilte P. ved mange Levninger af Junkervæsenet. Ogsaa begyndte allerede i Nov. 1867 Opløsningen af det saakaldte „Conflictsministerium" ved Grev zur Lippes Fjærnelse, og i de følgende Aar fornyedes Ministeriet med flere maadeholdne liberale Medlemmer. Camphausen blev Finansminister 1869, omdannede Statsgjælden til en Rentegjæld og gjennemførte omfattende Skattereformer, hvorhos store Udvidelser af Jærnbanenættet foretoges og betydelige Tilskud gjordes til den højere og lavere Undervisnings Fremme. Da der ved Landdagsvalgene i Nov. 1870 dannedes et stærkt oppositionelt katholsk Parti (57 Medl.), og da Biskopperne vilde tvinge alle de katholske Præster til at godkjende det nye Dogme om Pavens Ufejlbarhed, endog ved Afsættelser og Banlysning, udbrød den saakaldte „Culturkamp". Ikke alene mente Regeringen at burde beskytte „Gammelkatholikerne" (deres Biskop Reinkens blev 1873 godkjendt og fik en aarlig Dotation), men vilde ogsaa sikre Statens Uafhængighed af Kirken, ja dens Overvægt over Kirken. 1871 ophævedes den særlige katholske Afdeling i Kirkeministeriet (oprettet 1841), og Tilsynet med Folkeskolerne overdroges u. A. egne, til Dels verdslige Inspecteurer, medens det tidligere øvedes af Præsterne, hvorhos alle Medlemmer af gejstlige Ordener udelukkedes fra Undervisningen. 1873 udkom flere nye Kirkelove („Majlove"), hvorefter der indførtes et Statstilsyn med Præsternes Uddannelse og Ansættelse, Indskrænkninger i Biskoppernes disciplinære Myndighed og Straffe for at misbruge de kirkelige Tvangsmidler til politisk Agitation; ogsaa oprettedes en egen gejstlig Højesteret til at godkjende Klager over Biskopperne. 1874 indførtes tvungent borgerligt Ægteskab og verdslige Sognebøger; der aabnedes Adgang for Menighederne til at vælge deres Præster, naar Kirkepatronerne undlod dette, og valgte Menighedsraad oprettedes til at forvalte Kirkernes Formue, hvorhos de Forfatningsbestemmelser, der tilsagde Kirkerne fuld indre Selvstændighed, tilbagekaldtes 1875. Da Biskopperne til Trods for de strænge Straffe fortsatte Modstanden, bleve de efterhaanden næsten alle fjærnede fra deres Embeder (1878 vare kun tre Stifter besatte); de Præster, som ikke vilde bøje sig for Statens Love, mistede deres Lønninger, og en stor Mængde Klostre lukkedes. Ogsaa de protestantiske Kirkers Stilling til Staten blev ordnet, men i Retning af udstrakt Selvstændighed; 1874 vedtoges en Kirkeforfatning med Synodalordning for den evangeliske Kirke i de 6 østlige Provinser, og 1876 oprettedes en Generalsynode for denne Kirke. 1876 indførtes en lignende Synodalordning i Slesvig-Holsten, 1877 i Nassau og 1882 i Hannover. End videre foretoges en Omdannelse af den stedlige Forvaltning. Først gaves 1873 en Kredsordning for de østlige Provinser (Posen alene undtaget, fordi man af nationale Hensyn ikke vilde give Polakkerne større Frihed) og 1875 en Provinsordning for de samme. Hertil knyttedes Love om Forvaltningsretter og om Dotationer til Provinserne; 1880 fulgte en omfattende Forvaltningsorganisation, og efter at Kreds- og Provinsordningen 1882 vare blevne gjennemsete, udstraktes de 1884—87 til de vestlige Provinser. Da Junkerpartiet i Herrehuset i Efteraaret 1872 modsatte sig den nye Kredsordning, udnævntes 24 kongevalgte Medlemmer paa en Gang, og da det ogsaa bekæmpede Kirkelovene, fremkaldtes et fuldstændigt Brud mellem Bismarck og hans gamle Meningsfæller, medens det nationalliberale Parti ved Valgene vedligeholdt sin Overvægt i Underhuset. Men da det 1878 modsatte sig Regeringens Toldpolitik, vendte Bismarck efterhaanden tilbage til sit oprindelige Parti, og Valgene 1879 viste et stærkt Omslag i Stemningen, først rettet imod det nationalliberale Parti, senere ogsaa mod Fremskridtsmændene, medens de conservative Grupper efterhaanden vandt næsten Halvdelen af Pladserne og det katholske Centrumsparti fik en betydelig Tilvæxt. Derfor besluttede Regeringen 1879 at søge et Forlig med den katholske Kirke, og 1882-87 vedtoges en Række Love, som lidt efter lidt opgav de fleste og vigtigste af de Bestemmelser, der ti Aar tidligere under Culturkampen vare blevne fastslaaede imod den katholske Gejstlighed. Bispestolene bleve paa ny besatte, og kun to af Bisperne, som havde gjort stærkest Modstand mod Regeringen, fjærnedes af Paven ved Udnævnelse til Cardinaler. 1886 vendte Regeringen sig imod Polakkerne i Posen og Vestpreussen, fordi de ikke alene med Held modstod Fortyskningsbestræbelserne, men endog til Dels trængte Tyskheden tilbage. Først udvistes 30,000 Polakker, som vare indvandrede fra russisk og østerrigsk Polen, og derefter bestemtes 100 Mill. Mark til at udkjøbe polske Godsejere og udstykke deres Godser til tyske Nybyggere. Hvorledes Regeringens Optræden drejede sig i en Kreds, fremgik bl. a. deraf, at den 1882 fandt sig opfordret til stærkt at fremhæve „det personlige Kongedømme" og Kongen som den egentlige Leder for Rigets Politik,

samt til at forbyde Embedsmænd enhver Valgagitation imod Regeringen, aldeles som under den politiske Kamp 1861 flg. 1888 bragte tvende Kongeskifter. 8 Marts døde den gamle Kejser Wilhelm I, under hvis 30aarige Regering P. havde naaet sin største Magt, og fulgtes af sin Søn, Frederik III (som Kronprins Fred. Wilhelm, s. d. A.). Men denne havde i mere end et Aar lidt af en tærende, uhelbredelig Sygdom (Kræft i Strubehovedet) og kom kun hjem fra Nizza for at føre et Fjerdingaars Regering under de største legemlige Lidelser. De Forventninger, som de frisindede Partier nærede om et gjennemgribende politisk Omslag, og som styrkedes ved Indenrigsminister Puttkamers Fjærnelse, udslukkedes ved Kejserens Død 15 Juni. Han fulgtes paa Tronen af sin Søn, Wilhelm II.

Preuß, Joh. Dav. Erdmann, f. 1785, d. 1868, siden 1841 kgl. preussisk Historiograph, har næsten alene givet sig af med Frederik II.s Historie og behandlet den dels i større, dels i Specialskrifter. Hovedværket er „Biographie Friedrichs d. Großen" (4 Bd., samt 5 Bd. „Urkunden", 1832—34), hvorhos P. forestod Udgivelsen af denne Konges samlede Værker (»Oeuvres«, 30 Bd., 1846—57).

Prevēza, befæstet Stad i Tyrkiet paa Spidsen af en Halvø ved Nordsiden af Indløbet til Arta-Bugten. 7,000 J., for det meste Grækere. Befæstet Havn. Skibsværfter. — I Nærheden ligge Ruinerne af Nikopolis, som Augustus grundlagde til Minde om Søsejren ved Actium.

Prévost d'Exiles, Antoine Franç. [prevō dægsīl], fransk Skribent, f. 1 Apr. 1697 i Artois, blev Jesuit, men flygtede og blev Soldat. Da han ikke havde Udsigt til at forfremmes, vendte han tilbage til sin Orden, men kun for at fratræde den igjen, atter tage Krigstjeneste og mætte sin urolige Natur ved et vildt, æventyrligt Liv. Træt og skuffet traadte han ind i Benedictinerordenen af St. Maur i St. Germain des Prés og arbejdede ivrig med paa den af Ordensbrødrene forfattede »Gallia christiana«. Men P. havde ikke glemt Verden. Han flygtede tredje Gang fra Klosterlivet og drog til Holland, hvor han skrev »Mémoires d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde«. Efter nogen Tids Ophold i England vendte han tilbage til Frankrig; 1734 kom han til Paris og blev Huscapellan og Secretær hos Prinsen af Conti, men maatte paa Grund af sine dristige literære Udtalelser flygte til Brysel. Han kom imidlertid snart tilbage, og Kansler d'Aguesseau overdrog ham Udarbejdelsen af »Histoire générale des voyages«. P.s Fortælling »Hist. de M. Cleveland« er en Række af gruopvækkende Situationer, men i »Manon Lescaut« (1743) har han leveret et lille Mesterværk, der navnlig udmærker sig ved den gribende Natursandhed i Skildringen af en ung Mands fortvivlede Forhold til en løs Kvinde, som forgjæves stræber at hæve sig over sine ulykkelige Forhold, og alt er fortalt i et simpelt, klassisk Sprog. Da P. 1763 blev ramt af et Slag paa en Landevej, blev han bragt som død til en Præstegaard; da Chirurgen var i Færd med at foretage den befalede Aabning af det formentlige Lig, vaagnede den ulykkelige til Bevidsthed, men kun for at dø under frækkelige Smerter.

Prévost-Paradōl, Luc. Anat. [prevō], fransk Journalist, f. 8 Aug. 1829 i Paris, blev 1856 Medarbejder af »Journal des Débats« (indtil 1860) og vandt snart Ry som en af Frankrigs dygtigste Journalister. Med stor Skarphed bekæmpede han Kejserdømmet, især i »Courrier du Dimanche«, som derfor jævnlig blev forfulgt og til sidst undertrykt 1866. En lignende Opsigt gjorde hans Skrift »La nouvelle France« (1868), men hans »Études sur les moralistes français« (1864) regnes dog for hans betydeligste Arbejde. Et Flyveskrift (»Les anciens partis«) 1860 paadrog ham en Maaneds Fængsel. Forgjæves søgte han Valg til den lovgivende Forsamling 1863 og 1869, men optoges 1865 i Acad. franç. 1870 sluttede han sig til det „liberale" Kejserdømme og modtog i Juni Udnævnelse som Affending i Washington, men næppe var han kommen dertil, før der kom Budskab om Krigserklæringen mod Tyskland, og af Ængstelse for de Ulykker, han forudsaa, tog han sig 19 Juli af Dage.

Preyer, Will. Thierry, Physiolog, f. 4 Juli 1841 i Manchester, studerede Naturvidenskaberne og Medicin i Bonn, Berlin, Wien og Paris og blev 1869 Prof. i Physiologi i Jena. Hans Undersøgelser angaa især Aandedrættet, Blodet, Farve- og Toneopfattelsen. Foruden en Del populære Afhandlinger har han skrevet: „Die Blausäure" (2 Bd., 1868—70), „Die Blutkrystalle" (1871), „Über die Ursache des Schlafs" (1877), „Die Seele des Kindes" (2det Opl. 1884) o. fl.; i „Naturforschung und Schule" (1887) retter han skarpe Angreb paa Læresagene (de klassiske Sprog) og Læremethoden i de tyske Gymnasier.

Priamos, Trojas sidste Konge, Søn af Laomedon, var gift med Hekabe, med hvem han havde en stor Mængde Sønner og Døtre, af hvilke Hektor og Paris ere de mest bekjendte. Paa Grund af sin høje Alder deltog han ikke personlig i den trojanske Krig; ved Trojas Erobring blev han dræbt af Neoptolemos.

Priāpos, Søn af Dionysos og Aphrodite, var som Guddom Symbol paa Frugtbarhed, hvorfor han fremstilledes med et stort Avlelem (Phallos). »**Priapeia**« (»Poëtarum veterum in Priapum lusus«) er Navnet paa en fra forskjellige Digtere stammende Samling af slibrige Digte.

Přibram [prschi], d. s. s. Przibram.

Pribyløvs Øer, to ubeboede Øer (St. Paul og St. George) i Berings-Havet, omtr. under 57° n. Br. og 152° v. L., høre til Territoriet Alaska i de nordamerikanske Fristater.

Price, en i Danmark velbekjendt Kunstnerfamilie. I Slutningen af forrige Aarh. ankom det P.ske Linedanser- og Pantomimeselskab til Kjøbenhavn og gav Forestillinger, om Sommeren i Dyrehaven, om Vinteren i en paa Vesterbro opført Fjællebod, senere paa Hoftheatret. Nogle Aar efter slog det sig sammen med et italiensk Pantomimeselskab under Cetti og Casorti (s. d. A.) og gav da afvexlende Forestillinger i Dyrehaven og paa Vesterbro, hvor det 1818 fik et eget Theater under Navn af Morskabstheatret. Selskabet ledede fra Tyverne af Brødrene James og Adolf P., der 1830 paa en

og samme Dag viedes til Danserinderne Rosa og Flora Louin ell. Luin, Døtre af den engelske Mimiker Levin. Det P.ske Selskab gav 1846 Forestillinger paa det den Gang opførte Casino, men efter nogle Aars Forløb opløstes det. Af James og Rosa P.s Børn nævne vi Sønnen Julius P., f. 1835, der fra det kgl. Theater i Kjøbenhavn 1856 tog med Bournonville til Wien, ved hvis Ballet han indtog en fremragende Plads som Mimiker; Datteren Amalie, f. 24 Oct. 1831, senere Fru Hagen, der fra det kgl. Theater, hvor hun først havde været Balletdanserinde og fra 1852 Skuespillerinde — hun debuterede i Skuespillet som Marie i „Alferne" — 1857 gik over til Casino, paa hvis Scene hun i en Række af Aar var Primadonna, indtil hun 1868 trak sig tilbage; endelig Sønnen Carl P., f. 6 Juni 1839, der 10 Apr. 1859 debuterede paa det kgl. Theater som Hans Mortensen i „Aprilsnarrene" og, efter nogle Aars Ophold ved Casino og i Provinserne, 1868 vendte tilbage til det kgl. Theater, hvor han foruden i Skuespillet tillige har medvirket i mimiske Partier i Balletten. Af Adolf og Flora P.s Børn maa først og fremmest nævnes Datteren Juliette P., f. 13 Aug. 1831. Hun debuterede med Bifald paa det kgl. Theater i Balletten „Conservatoriet" 6 Maj 1849 og blev to Aar efter kongelig Solodanserinde. Hun indtog en fremragende Plads ved den danske Ballet; hvad der forhøjede Virkningen af hendes Dans, var den naturlige Ynde og Decens, der var udbredt over hele hendes Fremtræden. Saa vel i Wien, hvor hun 1855 havde et Engagement paa nogle Maaneder, som i Norge og Sverige optraadte hun med stort Bifald. Paa det kgl. Theater dansede hun sidste Gang 22 Nov. 1865, idet et Fald paa Scenen bevirkede, at hun maatte søge sin Afsked. Hendes et Par Aar yngre Søster, Sophie P., var ligeledes uddannet af Bournonville og kom som Barn paa det kgl. Theaters Danseskole. Under Søsterens Sygdom 1857—58 udførte hun en Del af dennes Repertoire, men trak sig snart tilbage for yngre Kræfter og afskedigedes 1870. Ogsaa deres Broder, Valdemar P., f. 1 Sept. 1836, har skabt sig en smuk Stilling ved det kgl. Theater som Balletdanser (siden 1856) og særlig som Mimiker.

Prichard, James C. [prittschard], engelsk Physiolog, f. 1785 i Ross i Hereford-Shire, d. 1848, var først Læge i Bristol og siden 1845 Commissær for Londons Daareanstalter. Hans Hovedværker ere »Researches into the physical history of mankind« (3die Opl., 5 Bd., 1838—47), »Natural history of man« (4de Opl., 2 Bd., 1865) og »On the different forms of insanity in relation to jurisprudence« (1842).

Prierias, Sylv., Dominikanermunk og Magister sacri Palatii i Rom i Beg. af det 16de Aarh., har faaet en bedrøvelig Navnkundighed ved to uheldige Stridsskrifter mod Luther. Det sidste var saa ynkeligt, at Luther i Stedet for at svare selv virkede for dets Udbredelse. Pave Leo X forbød derpaa P. at skrive mere.

Priestley, Jos. [prihstli], f. 13 Marts 1733 i Fieldhead (York-Shire) i en presbyteriansk Familie, studerede i sin Ungdom religiøse Dogmer og gamle Sprog, virkede derpaa som Præst og Sproglærer ved flere Dissentermenigheder, men beskæftigede sig samtidig meget med Physik, især Elektricitet, og Chemi. Paa en Rejse til London stiftede han Bekjendtskab med Franklin og Price, som opmuntrede ham til at udgive sin „Elektricitetens Historie". Som Præst i Leeds og indviklet i theologiske Stridigheder udførte han sine mærkelige Arbejder over Kulsyre, Kvælstoftveilte og Brint, for hvilke Royal Society skjænkede ham Copleys Medaille for Aarets bedste Arbejde i Physik. 1773 blev P. et Slags Bibliothekar hos Marquien af Lansdowne, og her udførte han den Række mærkelige Arbejder, der altid vil sikre hans Navn Plads mellem de betydeligste i Chemiens Historie, nemlig hans »Experiments and Observations on different kinds of air« (1774—77, 3 Bd.), men en Del af Indholdet er offentliggjort tidligere. Mellem de talrige mærkelige Iagttagelser, dette Værk indeholder, maa nævnes i første Række Iltens Opdagelse (1 Aug. 1774), som brød Vej for en hel ny Chemi. Men samtidig udgav P. en Mængde theologiske Stridsskrifter (i forunderlig Sammenhæng med hans Arbejder om Luftarterne staar hans „Undersøgelser om Materie og Aand"), gav sig ogsaa meget af med Politik og var en ivrig Revolutionsmand („fransk Borger og Medlem af Conventet"). Da han ved Watts og Wedgwoods Understøttelse havde faaet indrettet sig et Laboratorium i Birmingham og nedsat sig der, vilde 14 Juli 1791 nogle af hans politiske Venner fejre Aarsdagen efter Bastillens Indtagelse, og skjønt P. havde undslaaet sig for at deltage i denne Sammenkomst, brød en rasende Folkehob frem mod hans Hus og ødelagde dette fuldstændig med alle hans Manuskripter, Bøger og Instrumenter. Fra dette Øjeblik blev Opholdet i Fædrelandet ham utaaleligt. 1794 (det Aar, i hvilket Lavoisier døde) gik han til Amerika, til Northumberland, en lille By i Pennsylvania. Men ogsaa her forfulgtes han; til sidst fandt han Ro paa en lille Gaard, han havde kjøbt ved Susquehannas Kilder; hans Hustru var død, og her udarbejdede han i sin Ensomhed sin »General history of the Christian church« (1802—3, 4 Bd.). Her døde han ogsaa snart efter, 6 Febr. 1804. Mærkeligt er det, at denne udmærkede Chemiker, hvem vi skylde hele Luftarternes Chemi, og paa hvis Forsøg hele den antiphlogistiske Chemi hviler, selv vedblev at være Phlogistiker, maaske den eneste i Verden, lige til sin Død. 1874 rejstes ham et Mindesmærke i Birmingham.

Prießnitz, Vinc., s. Vandcur.

Prieur, Barthélemy [øhr], fransk Billedhugger, hvis Blomstringstid falder mell. 1550 og 1590, er vistnok Elev af Pilon. Han var en dygtig Portrætør, hvis Hovedværk er Gravmælet over Hertugen af Montmorency og hans Hustru, nu i Louvres Museum. Sammesteds er hans Buste af Henrik IV.

Prieur [s. o.] fra Marne, fransk Revolutionsmand, f. omtr. 1760, Advocat, hørte i Nationalforsamlingen 1789—91 til Robespierres Tilhængere og ivrede særlig imod Emigranterne, men arbejdede ogsaa for Domstolenes Ordning. P. blev derefter Vicepræsident for Criminalretten i Paris, valgtes 1792 til Conventet og i Juni n. A. til Velfærds-

udvalget; han brugtes især i Sendelser til Hærene og viste større Mildhed i Vendée end andre Commissærer. Han blev derfor ogsaa gjenvalgt til Velfærdsudvalget efter Robespierres Fald, men da han tog Del i Urolighederne i Apr. og Maj 1795, maatte han holde sig skjult indtil Amnestien 1796. Han levede senere i Stilhed som Advocat, blev 1816 forvist som Kongemorder og døde 1827 i Brysel.

Prieur-Duvernois, Claude Ant. [öhr-dyvernoá], fransk Revolutionsmand, f. 1763, Ingenieurofficer, valgtes 1791 til Nationalforsamlingen og n. A. til Conventet, samt blev i Aug. 1793 Medlem af Velfærdsudvalget, hvor han fortrinsvis samvirkede med Carnot og særlig varetog Hærenes Forsyning med Vaaben. Han tog virksom Del i Oprettelsen af den polytechniske Skole og Indførelsen af det nye Maal- og Vægtsystem. 1795—98 sad han i de 500's Raad og var derefter Papirfabrikant indtil sin Død 1832, uden at blive forvist 1816 som de andre „Kongemordere".

Prikkepenge, den Afgift, som Skibe indtil 1881 havde at erlægge ved Ankomsten til en af vore Havne i Erstatning for Brugen af Sømærker, Fyr osv.

Prilúki, Stad i det russiske Gouv. Poltava, 25 M. n. v. for Poltava. 13,000 J. Tobaksavl. Kvæg- og Kornhandel.

Prim, Juan, spansk General og Statsmand, f. 6 Dec. 1814 i Reus i Catalonien, indtraadte 1834 i Hæren og rykkede under Krigen med Carlisterne op til Oberst 1837. Som Deputeret sluttede han sig 1842 til de yngre Progressisters Opposition imod Espartero, forenede sig ligefrem med Moderados-Partiet og fik i Maj 1843 sin Fødeby til at gjøre Oprør, hvorfor han af de nye Magthavere ophøjedes til General og Greve af Reus, samt blev Gouverneur i Barcelona. Som saadan kæmpede han med Kraft imod Opstanden i Catalonien i Efteraaret 1843, men brød n. A. med Ministeriet paa Grund af dets Reaction og blev som Deltager i en Sammensværgelse dømt til 6 Aars Fængsel, men blev benaadet i Jan. 1845 efter et Par Maaneder og tilbragte de følgende Aar i Udlandet. 1847 blev han Gouverneur paa Portorico, hvorfra han n. A. hjalp de danske Myndigheder imod Negerurolighederne paa St. Croix. 1850 blev han igjen Deputeret og deltog ivrig i Kampen mod den voxende Opposition, hvorfor han 1853 sendtes til Tyrkiet for at overvære Krigen. Efter sin Hjemkomst 1856 sluttede P. sig til O'Donnell, blev 1858 Senator og førte 1859—60 med Udmærkelse en Division i Krigen mod Marokko; han blev til Løn Marquis af Castillejos. 1861 sattes han i Spidsen for den spanske Hær, der sendtes til Mexico, og sluttede i Febr. 1862 ligesom den engelske General Conventionen i Soledad med den mexicanske Regering, samt førte i Apr. Hæren tilbage. P.s Optræden blev aldeles billiget af den spanske Regering, medens man fra fransk Side tilskrev den personlige Grunde, fordi han 1856 havde ægtet en rig Mexicanerinde. Fra 1864 var han Oppositionens Fører, stod i Jan. 1866 i Spidsen for en Soldateropstand og maatte derfor flygte til Portugal og siden til London, hvorfra han ledede endnu et Par Opstandsforsøg. Endelig forbandt han sig i Sept. 1868 med Serrano og Topete om at styrte Dronn. Isabella og blev derefter Krigsminister i den foreløbige Regering, samt fra Juni 1869 Førsteminister under Serranos Præsidentskab. P. var utvivlsomt Sjælen i Regeringen, gjennemførte den nye demokratisk-monarchiske Forfatning og nedslog baade carlistiske og republikanske Forsøg. Ogsaa skyldtes det nærmest ham, at først Prins Leopold af Hohenzollern valgtes til Konge — hvilket førte til Krigen mellem Frankrig og Tyskland — og siden Prins Amadeo af Italien. Men s. D. som denne steg i Land i Cartagena, 30 Dec. 1870, døde P. i Madrid af et Saar, han to Dage før havde faaet; Morderen blev aldrig opdaget.

Prima, it. (i Handl. primo), den første, f. Ex. Viola 1ma, Violino 1mo, 1ma volta (1ste Vending eller Gang). **P. donna** (**Primadonna**), første Sangerinde ved Theatret; **p. donna assolúta**, den Sangerinde, som i Følge sin Contract kun er forpligtet til at synge Førstepartier. I Handelssproget bet. **P.-Varer** Varer af bedste Qvalitet. **Alla p.** bruges i Malerkunsten om et uden Anlæg og gjentagen Overmaling hurtig udført Billede, saa at sige ved en eneste Dækning af Lærredet; denne Malemaade bruges mest ved Portræter, der skulle gjøres hurtig færdige, sjældnere ved Landskaber. **P. Vexel** kaldes den første af en i flere Exemplarer udstedt Vexel, i Modsætning til »secunda« og »tertia«. **P. vista**, it., i Handelsspr. ved Sigt, d. e. ved Forevisning (om Vexlers Betalingstid); i Mus. ved første Blik, d. e. fra Bladet (neml. spille).

Primāner, Benævn. i Tyskland paa Disciplene i de lærde Skolers første (lat. prima) ell. øverste Klasse.

Primas, lat. (d. s. s. primus, den første), bruges i verdslige Love baade om højtstillede Embedsmænd og om Hovedstæder. I det kirkelige Sprog betyder P. den fornemste Gejstlige i et Land; men i enkelte Lande føres denne Titel dog af flere ligestillede. I den katholske Kirke er Titlen knyttet til følgende Ærkebispestole: i Frankrig Arles, Reims og Lyon; i Ungarn Gran; i Böhmen Prag; i (det tidligere) Polen Gnesen; i Irland Armagh; i Skotland St. Andrews; i Spanien Toledo og San Jago de Compostela; i Portugal Braga; i Tyskland Köln, Mainz, Trier, Magdeburg, Salzburg samt Fyrst-Abbeden af Fulda; men særlig tilkommer den nu Salzburg, hvis Ærkebiskop ved et Motu proprio af Pave Pius IX 25 Nov. 1854 blev særlig anerkjendt for Tysklands P. Den sidste Kurfyrste af Mainz, Carl v. Dalberg, førte efter det tyske Riges Opløsning Titlen „Rhinforbundets Fyrst-P.". I flere protestantiske Lande har Titlen P. overlevet Reformationen; i England er Ærkebiskoppen af York P. for England, Ærkebiskoppen af Canterbury for hele Storbritannien, i Sverige er Ærkebiskoppen af Upsala P. **Primāt** betegner en P.s Værdighed og Jurisdiction og i Almindel. Forrang.

Primaticcio, Francesco [tittscho], ital. Maler, f. 1504 i Bologna, d. 1570 i Fontainebleau, Elev af Giulio Romano, arbejdede en

Tid lang i Mantua, hvorfra han blev kaldt til Frankrig af Frants I. Han decorerede selv og gav derhos Ideer og Tegninger til Decorationen af flere kongelige Slotte, især Fontainebleau, hvor hans bedste Malerier bevares; gjennem disse Arbejder, der dog røbe det efter Rafael indtraadte Forfald i Kunsten, fik han stor Indflydelse paa Maleriets Udvikling i Frankrig.

Prime (af lat. primus, første), den første Tone i en Toneart (Tonica) eller et Interval af to Toner paa samme Trin. Den forekommer i to Størrelser, nemlig den *rene* P., der bestaar af to Toner af samme Tonehøjde (c—c, fis—fis), og den *forstørrede* P., der er lig en chromatisk Halvtone (c—cis, fis—fisis).

Primfāctor, s. Factor.

Primitiv, oprindelig, som p. Tilstand. **Primitivitēt**, Oprindelighed. **Primitivum**, Rodord, Stammeord.

Primkenau, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 13 M. n. v. for Breslau. 2,000 I. I Nærheden ligger det af Hert. Christian af Augustenborg efter hans Landsforvisning beboede Slot P., hvor han døde 1867.

Primogenitūr, s. Førstefødselsret.

Primsigne, hos vore hedenske Forfædre meddele den foreløbige Indvielse til Christendommen til dem, der endnu ikke vilde lade sig døbe, men dog vilde regnes for Christne. Denne foreløbige Indvielse (prima signatio) bestod i, at Præsten med Haanden gjorde Korsets Tegn over Proselyten. S. ogsaa Djævlebesværgelse.

Primtal, et Tal, hvori intet andet gaar op (undtagen 1), f. Ex. 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17 osv. **Indbyrdes P.** ere Tal, som ikke have andet fælles Maal end 1, f. Ex. 8 og 15. Naar Tæller og Nævner af en Brøk ere indbyrdes P., kan Brøken ikke forkortes. Primtallenes Antal er uendelig stort, om der end findes forholdsvis færre af dem, jo højere man kommer op i Talrækken.

Prīmula, s. Kodriver.

Prīmus inter pāres, lat., den første blandt Ligemænd.

Primær (af lat. primarius), oprindelig, hvad der begyndes med; bruges i Lægevidenskaben om en Sygdom eller Tilstand, der ikke er en Følge af en anden, men opstaar selvstændig (modsat consecutiv). **Primærskoler** (écoles primaires), i Frankrig Elementar- ell. Almueskoler, i Modsætn. til écoles secondaires, lærde Skoler.

Prince-Smith, John [prins], f. i London 1809, tilbragte sin Ungdom i Guajana, hvor Faderen var Civilingeniør, og kom senere til Tyskland som Lærer i Engelsk, studerede her Nationaløkonomi og flyttede i Fyrrerne til Berlin, hvor han snart blev en af Førerne for Frihandelspartiet, hvis Formaal han fremmede dels ved publicistisk Virksomhed, dels som Medlem af det preussiske Underhus (1861—66), dels som Medlem af den tyske Rigsdag (1871—73). D. i Berlin 3 Febr. 1874. Hans „Gesammelte Schriften“ (3 Bd.) ere udgivne af O. Michaelis og K. Braun (1877—80).

Princip (lat. principium) betyder egentlig Begyndelse, dernæst første Grundsætning, ledende Tanke. I ældre Tid brugtes det ogsaa i Betydning af Element, Grundstof. Enhver Undersøgelse og Drøftelse forudsætter visse Grundsætninger, der maa antages gyldige, for at den kan komme i Gang. For saa vidt er det rigtigt, at „om P. kan der ikke disputeres“. Men det bliver da en ny Undersøgelses Opgave at udrede, hvorledes man kommer til P., og hvilken Gyldighed der maa tillægges dem. Ad denne Vej kommer man fra de specialvidenskabelige Undersøgelser over i Philosophien. Den philosophiske Erkjendelsestheori undersøger de theoretiske, den philosophiske Ethik de praktiske P. S. Philosophi. **Principiēl**, stemmende med Principer; oprindelig. **Principiis obsta**, lat., modstaa de første Begyndelser, staa imod i Tide! **Principium identitātis**, s. Identitet. **Principium contradictiōnis**, s. Modsigelsens Grundsætning og Contradictorisk. **Principium exclūsi mēdii** (den udelukkede Midtes Princip) er det logiske Princip, i Følge hvilket et af to hinanden modsigende Prædicater maa tillægges et Subject: A er enten B eller Ikke-B. **Principium ratiōnis sufficiēntis** (den tilstrækkelige Grunds Princip) er det logiske Princip, i Følge hvilket enhver Paastand skal begrundes. Det opstilledes af Leibniz, der antog det gyldigt ikke blot for vor Tænkning, men ogsaa for selve Tilværelsen (saa at alt, hvad der er, ogsaa har sin Grund).

Principāl, Hovedperson, den fornemste, Foresat; hovedsagelig, det første og vigtigste. P. kaldes Hovedstemmen i et Instrumentalstykke eller en Solostemme, concerterende Stemme (i Modsætn. til Ripienstemme, accompagnerende Stemme), f. Ex. Violino principale. I Orgelet er P. (fr. fond d'orgue) den vigtigste aabne Fløjtestemme i hvert Manual og tillige Orgelets Normalstemme, hvorefter de øvrige ordnes og stemmes. Man har 16 Fods, 8 Fods og 4 Fods P. Piberne ere af Metal, og de større af dem anbringes ofte fint polerede som Prospectpiber, hvorfor P. ogsaa kaldes *Præstant*, den fremtrædende (fr. montre). **Principalfocus**, d. s. s. Brændpunkt (s. d. A.).

Principe (Prinsens Ø), en portug. Ø i Guinea-Bugten ved Afrika under 1° 36' n. Br., 25° ø. L., med 10,000 I. og den gode Havn São Antão ell. San Antonio.

Prins (af lat. princeps, Fyrste), **Prinsesse**, Benævnelse paa fyrstelige Børn. **Prins og Prinsesse af Blodet** er i Danmark efter Kongelovens Sprogbrug Benævnelse for en Prins eller Prinsesse, som nedstammer fra Kong Frederik III; s. Blod (2). **Kongelig P.** betegner, navnlig efter den før Tronfølgeloven af 31 Juli 1853 gjældende Sprogbrug, det samme. **P. af Danmark** er derimod en Benævnelse, som kun tilkommer de agnatiske Prinser og Prinsesser samt de førstnævntes Ægtefæller, eller hvem andre den specielt tillægges af Kongen, hvilket ved ovennævnte Tronfølgelov navnlig skete med den derved udkaarede Tronfølger Prins Christian af Glücksborg og hans Ægtefælle, nu Kong Christian IX og Dronn. Louise. Ogsaa den norske Grundlov benytter Udtrykket **Prins af Blodet** og forstaar derved Descendenter af Dynastiets Stamfader. **Prinsessestyr** (af det tyske Steuer, Skat), en Skat, der forhen udskreves

her i Landet til en Prinsesses Udstyr, naar hun blev gift, sidste Gang 1749; den synes at have været en Formue- og Lejlighedsskat.

Prinsen af Wales's Land, s. Nordpolarlandene. **Prinsen af Wales's Stræde**, en Havarm i det nordlige Ishav, n. for Nordamerika, mellem Prins Alberts Land og Banks Land. **Prinsen af Wales's Ø**, s. Pulu-Pinang.

Prins Edwards Ø, 1) s. Edwards Ø. 2) Ø i det indiske Ocean, under 47° s. Br. og 55° 40′ ø. L., 1¼ M. lang og 1 M. bred, naar en Højde af 2,300 F. Omtrent 3 M. mod S. V. ligger den over dobbelt saa store Ø Marion, der er over 4,000 F. høj. Øerne ere Rugeplads for en Mængde Søfugle, navnlig Pengviner.

Prinsens Palais eller som det officielt kaldtes: det kongelige Palais i Kalleboderne, tilhørte oprindelig den rige Kjøbmand Wiegant Michelbecker og senere dennes Svigersøn Nicolai Edinger, af hvem Frederik IV kjøbte Gaarden, efter at Peter d. store 1716 under sit Ophold i Kjøbenhavn havde beboet den. Christian VI boede der som Kronprins, men 1743—44 lod han Laurids de Thurah opføre den Bygning, som endnu staar, til Bolig for Kronprins Frederik og dennes Gemalinde Louise af England. Senere tjente det til Bolig for forskjellige Medlemmer af den kongelige Familie, deriblandt Landgrev Carl af Hessen-Kassel og Prinsesse Louise af Danmark, indtil det i Begyndelsen af dette Aarhundrede indrettedes til Fribolig for højtstaaende Hofembedsmænd, hvorfor det i almindelig Tale kaldtes de adeliges Bartov. 1794—1852 havde Højesteret Benyttelsen af Riddersalen og nogle tilstødende Værelser. 1849 bestemtes det til Opbevaringssted for Statens Samlinger og Museer, som i de følgende Aar flyttedes derhen: 1850 det ethnographiske Museum, 1852 Kobberstiksamlingen, 1853 Antikcabinettet og 1854 det oldnordiske Museum, ligesom Mønt- og Medaillecabinettet 1867 flyttedes fra Rosenborg herhen. I den store Bygning, som indeholder 129 Værelser og Rum, findes ogsaa Videnskabernes Selskabs Forsamlingslocale, der tillige benyttes af Oldskrift- og Landhusholdnings-Selskaberne. Efter Christiansborg Slots Brand 1884 er der foretaget betydelige Forandringer i Bygningens Indre til Sikring imod Ildsvaade, og 1887 har man kjøbt de tilstødende Ejendomme i Stormgade, saa at det store Bygningscomplex herved vil komme til at danne en regelmæssig Firkant.

Prinsens Ø, s. Principe. **Prinsens Øer**, en Gruppe af 9 Smaaøer i Marmara-Havet ved Lilleasiens Kyst skraat for Constantinopels Sydside, med 10,000 I. og en Mængde smukke Landsteder og herlige Plantninger. Hovedøen Prinkipo er 3 M. i Omkreds.

Prinserovet kaldes den af en tysk Ridder Kunz v. Kaufungen Natten 7—8 Juli 1455 iværksatte Bortførelse af den sachsiske Kurfyrste Frederik d. sagtmodiges to Sønner Ernst og Albrecht (Stifterne af den ernestinske og den albertinske Linje af Kurhuset) fra Slottet i Altenburg, hvorved han vilde hævne sig over en formentlig Fornærmelse og tillige tvinge Kurfyrsten til at opfylde hans Fordringer. Paa Flugten blev Røverridderen greben af en Kulsvier og faa Dage efter henrettet i Freiberg; Prinserne vare imidlertid befriede.

Prinsmetal, en efter Prins Rupprecht af Pfalz (1619—82) opkaldt kobberrig Tombak af c. 6 Dele Kobber og 1 D. Zink.

Prins Patricks Ø, s. Nordpolarlandene.

Prinsregentens Sund, en Havarm i det amerikanske Nordpolarland, der fra Barrow-Strædet fører mod S. ned mod Boothia-Bugten.

Prior (d. e. den første), den fornemste Klosterbroder næst efter Abbeden, eller i Klostre, hvor der ingen Abbed er, Klostrets Forstander. **Priorinden** indtager samme Stilling i Nonneklostrene. **Conventualprior**, den P., som staar i Spidsen for sin Ordens Anliggender. **Storprior**, Forstanderen for et Abbedi, til hvilket der hører flere Klostre uden Abbed; i de gejstlige Ridderordener den næste i Rang efter Stormesteren. **Priorät** bet. i Almindel. en Priors eller Priorindes Embede; i Johanniterordenen brugtes det om Provincialdistricterne, hvori Ordenen var delt.

Prior, Laurids Terpager Malling, dansk Billedhugger, f. 8 Juni 1840 i Stege, d. 5 Apr. 1879 i Kjøbenhavn, uddannede sig ved Kunstakademiet og under H. Bissens Vejledning og vandt 1863 den Neuhausenske Præmie for en Portrætstatue af Eckersberg. Efter et fleraarigt Ophold i Rom vandt han 1869 den Eibeschützske Præmie for „Hagar og Ismael", men maatte dele Præmien med Stein. Han viste særlig Anlæg for decorative Arbejder i større Stil og vilde maaske have kunnet præstere noget betydeligere i denne Retning, hvis han ikke saa tidlig var bleven bortkaldt. Hans store Billedstøtte „Danmark" og flere Arbejder for Industriforeningens Bygning bære Vidne herom.

Prior, Matth. [prējor], engelsk Digter, f. 21 Juli 1664, blev brugt i diplomatiske Sendelser og var en Tid lang engelsk Gesandt i Paris. Han stræbte ivrig efter at tilegne sig den franske gratiøse Frivolitet i sin Poesi og det episk-mythologiske Maskineri; men den medfødte Raahed, der ogsaa viste sig i hans Udsvævelser i Drik og med Kvinder, bryder frem i cynisk Drøjhed hvert Øjeblik, stundum blandet med det ejendommelige engelske Tungsind, saaledes i Digtet »Solomon«, og trods den rhetoriske Overkalkning skimtes Racens Lidenskabelighed og dybe Naturstemninger. Af hans andet didaktiske Digt »Alma«, der er skrevet i en prosaisk bred Stil og indeholder de mest cynisk-chirurgiske Detailler, har Voltaire øst flere Ideer, bl. a. til sin Candide. P. døde i London 18 Sept. 1721 og blev begravet i Westminsterabbediet.

Prioritet, Fortrin, Forrang. Naar flere have Adkomst til den samme Ting, tilkommer P. i Almindel. den, hvis Adkomst er ældst (»prior tempore, potior jure«). Specielt bruges P. om den Fortrinsret, der opnaas ved Underpant, især i Forhold til andre, hvem enten en bedre eller mindre god Underpanteret i samme Ting er indrømmet; s. Panteret und. Pant. Pengefordringer, der ikke ere forbundne med Pant, have i Almindel. lige god Ret, enten de ere ældre eller yngre; men der er visse Slags Pengefordringer, der paa Grund af det

Retsforholds Beskaffenhed, hvorfra de hidrøre, ere priviligerede til i Skyldnerens Concursbo at blive fyldestgjorte fremfor andre. Det nærmere herom er fastsat i den **Prioritetsorden**, der er lovforestreven til at komme til Anvendelse ved Concursbehandlinger.

Pripet, polsk Przypiec, s. **Dnjepr**.

Prischtna, Stad i den tyrkiske Prov. Albanien, 23 M. ø. n. ø. for Skutari. 11,000 J. Græsk Bispesæde.

Priscianus fra Cæsarea i Mauretanien, berømt romersk Grammatiker, levede som Lærer i Constantinopel i Beg. af det 6te Aarh. e. Chr. Vi have af ham forn den fl. a. Skrifter et Værk over den latinske Grammatik i 18 Bøger under Titlen »Institutiones grammaticæ«, der har Betydning som den fuldstændigste Behandling af dette Emne inden for den latinske Literatur (udg. i Keils »Gramm. lat.«, 2det og 3dje Bd.).

Priscilliān, en rig og dannet Lægmand i Spanien, stiftede en gnostisk Sekt med antinomistiske Tendenser, som tillod Hykleri og Forstillelse, naar det tjente til at udbrede og sikre Sekten. Dens Medlemmer anstillede sig derfor som gode Katholiker og tog Del i den katholske Kirkes Gudstjeneste. P. blev excommuniceret af en Synode i Zaragoza 380, og 385 lod Kejser Maximus ham og nogle Trosfæller henrette i Trier. Det var den første Gang, at Kjætteri blev straffet med Døden, hvilket den Gang vakte megen Uvilje og Forargelse hos Tidens mest fremragende Gejstlige, der paa det mest energiske protesterede imod en saadan Indskriden fra Statsmagtens Side. Martyriets Glans skaffede **Priscillianismen** Udbredelse overalt i Spanien, hvor den trods alle Forfølgelser holdt sig til langt ind i det 6te Aarh.

Priscourant [kurānt], en i Regelen trykt Fortegnelse over de løbende, d. e. de i Øjeblikket gjældende Priser.

Prise kaldes et Skib, som i Krigstilfælde opbringes af den fjendtlige Magts Krigsskibe eller Kapere. Erhvervelsen af et saadant Skib med dets Ladning for Staten eller den private Opbringer sker dog først, naar Opbringelsen af de dertil anordnede **Priseretter** er erklæret for lovlig og saaledes Skibet og Ladning ere formelig **prisdømte** ell. condemnerede. **Prisepenge**, Penge for opbragte P.

Prisma, **Prisme**, et geometrisk Legeme, begrænset af to congruente Mangekanter (Grundfladerne), hvis Sider ere parvis parallele, og af de Parallelogrammer (Sidefladerne), som opstaa ved at forbinde de ensliggende Punkter af Grundfladerne ved rette Linjer, og hvis Antal er ligt Grundfladernes Sideantal; med Hensyn til dette Antal kaldes P. tresidet, firsidet, femsidet osv. I et P. ere alle Hjørnerne tresidede. De rette Linjer, som forbinde de ensliggende Punkter af Grundfladerne, kaldes Sidekanter og ere lige store. Grundfladernes Afstand er P.s Højde. Ere Sidekanterne vinkelrette paa Grundfladerne, kaldes P. ret; ere tillige Grundfladerne regelmæssige Mangekanter, hedder P. regelmæssigt. Et P.s Kubikindhold er Produktet af Grundflade og Højde. P. kaldes i Optiken et gjennemsigtigt Legeme, gjennem hvilket Lyset trænger igjennem to plane Flader, der danne en Vinkel med hinanden. Ved at maale den Afvigelse, Lysstraalerne lide ved Brydningen i P., og den Vinkel, dettes to Flader danne med hinanden, kan man nøjagtig bestemme Legemets Brydningsforhold. Ogsaa til at undersøge Legemernes Farveadspredelse bruges P. hyppig, saa vel som til at prøve Lysets Farveblanding; s. **Farve**. Tresidede P. anvendes ofte som Spejle. **Prismecirkel**, s. **Reflectionscirkel**. **Prismadrejebænk**, en Drejebænk, som kun har ēn, i Regelen tre- ell. femkantet Vange, der vender en Kant opad (s. for øvrigt **Drejning**). **Prismātisk**, hvad der har Form af eller hidrører fra et Prisme.

Prismatoide, et Polyeder, begrænset af to Mangekanter (Grundfladerne) i parallele Planer og af Trekanter (Sidefladerne) med en af Grundfladernes Sider til Grundlinje og Toppunktet i en Vinkelspids af den anden Grundflade; to sammenstødende Trekanter kunne danne et Trapez som Sideflade, hvis deres Grundlinjer ere parallele. Grundfladernes Afstand er Højden. Indholdet er bestemt ved $\frac{1}{6}$ h (G + g + 4 S), hvor h betegner Højden, G og g Grundfladerne, S et Snit midt imellem disse.

Prisren ell. **Perserin**, egtl. **Prizren**, Fæstning i den tyrkiske Prov. Albanien ved et Pas over Tscharbagh, 16 M. ø. for Skutari, med 25,000 J., der er en broget Blanding af Serber, Zinzarer, Albanesere, Tyrker og Zigeunere. Livlig Handel med Staal- og Lervarer.

Privas [vā], Hovedstad i det franske Dep. Ardèche, 15 M. s. til v. for Lyon, med 4,000 J. Silkeavl og Handel med Kastanier.

Privāt, særskilt, som vedkommer, tilhører, besiddes, bruges eller udøves af ēn eller flere enkelte Personer, modf. offentlig; **Privatmand**, en Mand uden offentligt Embede; **Privatdocent**, En, der holder Forelæsninger ved et Universitet uden at være offentlig ansat; **Privatpræceptor**, en Universitetslærer, som Studenterne hos os tidligere (i Christiania endnu fremdeles) skulde vælge til et Slags personlig Raadgiver eller Formynder for sig; **privatisere**, leve uden Embede; **Privatist**, En, som undervises i Hjemmet eller af private Lærere uden at søge offentlig Skoleundervisning. **Privatissime**, aldeles privat (om Øvelser ved Universitetet). **Privatret**, Indbegrebet af de Retsregler, som ordne de Retsforhold, hvori Personerne befinde sig uden Hensyn til Statsforbindelsen, altsaa navnlig de personretlige, formueretlige og familieretlige Forhold. **Private Sager** kaldes de Retssager, under hvilke privatretlige Tvistigheder søges afgjorte, i Modsætning til offentlige Sager, som ere de, der paa det offentliges Foranstaltning anlægges til Forfølgning af Forbrydelser. Ogsaa under private Sager kan der imidlertid være Tale om at faa en Person paalagt Straf for en Lovovertrædelse, idet der nemlig gives en Del saakaldte **private Forbrydelser** eller Fornærmelser, hvis Forfølgning ikke, som det er Tilfældet med de andre saakaldte offentlige Forbrydelser, iværksættes af det offentlige, men er overladt de paagjældende private Personer. Dette er

Præcéptor, lat., Lærer. **Privatpræceptor**, s. under **Privat**.

Præcessión. Paa Grund af Maanens, Solens og indirecte ogsaa Planeternes Tiltrækning paa Jordens ophøjede Dele under Æqvator undergaar Jordaxens Retning Forandringer, der dels ere periodiske og smaa og kaldes Nutation (s. d. A.), dels voxe med Tiden og kaldes P. I Følge denne beskriver Verdenspolen i Løbet af c. 25,000 Aar (det platoniske Aar) en Lillecirkel af 23½° Radius om Ekliptikas Pol i tilbagegaaende Retning, saa at de Stjærner, der ligge nær denne Lillecirkel, efterhaanden blive Polarstjærner. Om 12,000 Aar f. Ex. bliver Vega det. Uden at Æqvator forandrer sin Hældning mod Ekliptika maa altsaa dens Skæringspunkter med Ekliptika, Jævndøgnspunkterne, glide tilbage paa denne, nemlig c. 50" aarlig, hvilken Størrelse kaldes **P.s Constanten**. Følgelig vil enhver Stjærnes Længde, der jo regnes fra Foraarsjævndøgnspunktet, aarlig tiltage med samme Beløb: Stjærnerne ville synes at skride frem, og deraf Navnet P., d. e. Fremadskriden. Derved opdagedes ogsaa P. allerede af Hipparchos (s. d. A.). P. er Aarsag til Forskjellen mellem Himmelbillede og Himmeltegn (s. **Himmel**) og imellem det tropiske og sideriske Aar (s. d. A.). Da P. end videre forandrer Æqvators Beliggenhed mellem Stjærnerne, og da Æqvators Hældning mod et Steds Horizont altid er den samme, ville Stjærner, som nu aldrig komme op over vor Horizont, med Tiden blive synlige hos os, og omvendt. Ikke blot Æqvator, men ogsaa Ekliptika forandrer sin Beliggenhed; denne Forandring, der kun er lille og stammer fra Planeternes Perturbationer, bevirker foruden en lille seculær Forandring i Ekliptikas (s. d. A.) Hældning ogsaa en lille Flytning af Jævndøgnspunkterne, der sammen med den før nævnte kaldes den **almindelige P.**, medens den før nævnte alene kaldes **Luni-Solar-P.**

Præ cēteris, lat., s. Laudabilia.

Præcipitāt, Bundfald. **Præcipitēre**, bundfælde. **Hvidt Præcipitat**, s. **Kviksølv**. **Thomas's Præcipitat** fremstilles af Slakken fra Thomaseringen (s. **Jern**). Denne Slakke indeholder nemlig Raajærnets Phosphor i Form af phosphorsur Kalk (gjennemsnitlig 17,5 pCt. Phosphorsyre). Den ristes, behandles med en passende Mængde Saltsyre, hvorpaa Opløsningen fældes med en vis Mængde Kalkmælk. Herved udfældes det saakaldte Th.s P., som fremstilledes i stor Mængde af Fabriken Fertilitas i Wiesbaden, og som indeholdt 33 til 38 pCt. Phosphorsyre og derfor maatte betragtes som et udmærket Gødningsstof. Men den Omstændighed, at Leblancs Sodaproces efterhaanden mere og mere fortrænges af Solvays Ammoniaksodaproces, gjør, at Saltsyren bliver mindre let tilgængelig, og man har derfor nu søgt at fremstille en phosphorsyrerigere Thomasslakke ved at sætte Kalken til i Convertoren i to Portioner, hvorved næsten al Phosphorsyre ophober sig i den første Slakke, som fraskilles for sig. Denne Thomasslakke indeholder nu gjennemsnitlig 30 pCt. Phosphorsyre og anvendes ligefrem som et ypperligt Gødningsstof efter at være malet til et saa fint Pulver, at den gaar gjennem Sigter med Aabninger af 0,1 til 0,2 Millimeters Gjennemsnit.

Præcis, nøjagtig, punktlig; **Præcisiōn**, Nøjagtighed, Punktlighed; **præcisēre**, nøjere bestemme.

Præclusiōn, Udelukkelse, er en Rettigheds Fortabelse derved, at den ikke nagtet derom sket offentlig Opfordring gjøres gjældende inden en vis Tid. Saaledes **præcludēres** navnlig de Creditorers Fordringer, som, naar der i et under Skiftebehandling taget Dødsbo er udstedt Proclama til Creditorerne, ikke anmeldes inden den i Proclamaet angivne Frist. Virkningen af P. er i det hele den samme som af Præskription (s. d. A.).

Prædestinatiōn (d. e. Forudbestemmelse), Læren om Guds evige Raadslutning til Menneskenes Frelse. Augustin lærte, at Gud fra Evighed af forudsaa Syndefaldet og dets Følger, hvorfor han, da han ikke vilde, at hele Menneskeheden skulde gaa til Grunde, af „dens syndige Masse" udvalgte nogle „Barmhjærtighedens Kar", som han forud bestemte til Frelse, og disse frelser han ved sin uimodstaaelige Naade. De andre lades tilbage i deres Synder og gaa til Grunde ved dem. De, der blive frelste, have altsaa Guds Naade, ikke deres egen Fortjeneste, at takke for Frelsen, medens de, der gaa til Grunde, blive fordømte paa Grund af deres Synder. Denne i det væsentlige skriftmæssige Lære blev ved ēnsidig Fastholden af dens logiske Consequenser utilbørlig skærpet af Munken Gottschalk i det 9de Aarh., der lærte en dobbelt P., til Salighed for nogle, til Fordømmelse for andre, men dog saaledes, at han ligesom Augustin tænkte sig P. betinget ved Guds Forudviden om Syndefaldet; fordi Gud forudsaa dette, besluttede han af Kjærlighed at frelse nogle, medens han besluttede at fordømme andre (**infralapsarisk P.**). Calvin derimod lod Syndefaldet være medindbefattet i P.: da Gud besluttede at skabe Verden, besluttede han til sit Væsens Forherligelse at skabe nogle til Frelse, andre til Fordømmelse; hans Retfærdighed forherliges lige saa meget ved de fortabtes Fordømmelse som hans Kjærlighed ved de frelstes Salighed. Denne „forfærdelige Beslutning" har han virkeliggjort ved at lade Adam synde og hans Fald bringe Fordømmelse over Slægten og ved derpaa at lade Christus bringe Frelse for de udvalgte. Enhver, der er prædestineret til Frelse, kan ikke gaa til Grunde; de, der ere prædestinerede til Fordømmelse, kunne ikke frelses. Denne **supralapsariske P.** vandt dog ikke mange Tilhængere, medens den infralapsariske P. paa Synoden i Dordrecht 1618 blev fastslaaet som Dogme for den reformerte Kirke, der heri adskiller sig fra den lutherske Kirke, som forkastede den dobbelte P. og vendte tilbage til Augustins Lære, men i en formildet Form. Tilhængerne af P. kaldes **Prædestinatianere**.

Prædicāt (Omsagn), i Grammatiken hvad der udsiges om en Person ell. Gjenstand (Subjectet), f. Ex. Drengen læser; han er flittig og vil blive en dygtig Mand. Det Adjectiv ell. Substantiv, der, som her, sammen med et uselvstændigt Verbum (er, bliver o. lign.) danner P., kaldes **Prædicatsord** (Prædicatsnomen, Om-

sagnsord). P. betegner ogsaa en Titel uden dertil svarende Embede.

Prædiken (af lat. prædicare, fremsige, forkynde), Forkyndelse af Guds Ord i Menighedens Forsamling, dels ved den sædvanlige Gudstjeneste paa Søn- og Helligdage, dels ogsaa ved særlige Lejligheder (**Lejlighedsprædikener**, f. Ex. Lig-, Missionsprædiken osv.). Til Grund for P. lægges et Stykke af den hellige Skrift (P.s Text). Den Grundtanke, som Prædikanten udvikler i P., kaldes dens Thema. Forskjellen fra den beslægtede Homili (s. d. A.) bestaar i, at man gjør større Fordringer til P. i formel Henseende, særlig til dens Disposition, d. e. den logiske Inddeling og Ordning af de i P. udviklede Tanker. **Prøveprædiken**, s. **Dimisprædiken**. P. holdes i Almindel. fra Prædikestolen. „**Prædikeren**", s. **Koheleth**. **Prædikermunke**, s. **Dominikanere**.

Prædisponēre, gjøre forud tilbøjelig eller modtagelig for. **Prædispositiōn**, s. **Disposition** und. **Disponere**.

Prædominēre, være fremherskende; spille Mester.

Præexistēns, Forudtilværelse. Det er en gammel Tro, at Menneskets Sjæl ikke blot har en Tilværelse efter Døden, men ogsaa en Tilværelse forud for sin Indtræden i det nærværende Liv ved Fødselen. Denne Tro optræder hyppig i Forbindelse med Læren om Sjælevandringen. Den findes hos Inder, Ægypter, Perser, Thraker og Kelter. Fra Perserne er den kommen til Jøderne, hos hvem den især senere træder frem i de kabbalistiske Systemer. Den har været gængs i Palæstina paa Jesu Tid (smlgn. Joh. Ev. IX. 1—2), og man har i den nyeste Tid (V. Rydberg) ment, at den lærtes i de nytestamentlige Skrifter, hvilket dog benægtes af den orthodoxe Theologi. Hos Grækerne optræder den (i det 6te Aarh., om ikke før) som en Del af den saakaldte orphisk-pythagoræiske Lære, maaske opstaaet under ægyptisk Paavirkning; den var saa almindelig i Grækenland, at en gammel Forfatter siger, at alle Grækere, som troede paa en Udødelighed, ogsaa troede paa en Forudtilværelse. Platon benytter denne Lære i sine Skrifter, selv om han ikke tillægger den bogstavelig Sandhed. I nyere Tid have Lessing, P. Leroux og Fourier udtalt sig for denne Tro. To Motiver have ført til Troen paa Forudtilværelsen. Ligesom man følte Trang til at tænke sig Sjælen gaa over til en anden Tilværelse ved Døden, fordi intet kan blive til intet, saaledes følte man ogsaa Trang til at tænke sig Sjælen komme fra en foregaaende Tilværelse ved Fødselen, fordi intet kan opstaa af intet. Og ligesom man antog, at de Synder, et Menneske begik i det nærværende Liv, straffedes i et følgende Liv, saaledes troede man, at medfødte eller i dette Liv uforskyldte Lidelser vare Straf for Synder i en forudgaaende Tilværelse.

Præfēct (lat. Præfectus), Foresat, Befalingsmand, Forstander. Saaledes hed Chefen for visse Hærafdelinger, som P. ĕquitum, Anføreren for Rytteriet, P. sociōrum, Anføreren for Forbundsfællernes Tropper; P. fabrum, omtr. lig Chef for Ingenieurcorpset; P. classis, lig Admiral. Blandt Civilembedsmændene mærkes P. annōnæ, som havde at sørge for Hovedstadens Forsyning med Korn; P. urbi (allerede i Kongetiden), som under Kongens, senere Consulens, Fraværelse havde den øverste Magt i Staden; P. ærārii, Overkasserer. Under Kejserne var P. prætōrio Chef for Livvagten; s. **Prætorianere**. P. betegner ogsaa Forstander for en katholsk Menighed og i Frankrig Bestyreren af et Departement. **Præfectūr**, en P.s Embede og Virkekreds.

Prægnānt (af lat. prægnans, frugtsommelig, drægtig), vægtig, betydningsfuld, tankefyldig, som et p. Udtryk.

Prægning, hvorved massive Metalstykker faa ophøjede Figurer paa den ene Side uden tilsvarende Fordybning paa den anden, bruges især til Mønter og Medailler og sker i en meget stærk Presse, oftest en Knæpresse.

Prægravēre, overlæsse, bebyrde fremfor andre; **Prægravatiōn**, Overlæsning.

Præjudice, foregaaende Dom ell. Kjendelse; ogsaa Fordom, forudfattet Mening. **Præjudiciāt** kaldes den ved en Dom ell. et andet judicielt Decret stedfundne Afgjørelse af et Retsspørgsmaal, for saa vidt denne kan være at tage i Betragtning ved senere Afgjørelser af det samme Retsspørgsmaal i andre Sager. En bindende Regel for saadanne senere Afgjørelser kan et enkelt P. ikke være; men derimod kan der ved en Række af flere, alle i samme Retning gaaende P., navnlig for saa vidt de bestaa i Højesteretsdomme, dannes en Retspraxis, som Domstolene ikke senere kunne fravige.

Prælāt kaldes de højeste Gejstlige i den katholske Kirke, ligesom Titlen P. ogsaa er bleven beholdt enkelte Steder i den evangeliske Kirke.

Præliminærer ell. **Præliminārier** kaldes i Folkeretten den foreløbige Overenskomst, som ofte gaar forud for en endelig Tractats, f. Ex. en Fredstractats Afslutning, og hvori de Hovedpunkter fastsættes, som skulle danne Grundlaget for denne. Saadanne P. maa, naar de ere ratificerede, anses for fuldkommen forbindende, med mindre det modsatte udtrykkelig er bestemt. **Præliminærforhør**, s. **Forhør**. **Præliminærexamen**, en Prøve, der gaar forud for en større Examen, særlig den saakaldte Forberedelsesexamen (s. d. A.).

Prælūdium (fr. prélude), Forspil, Indledning, især til en Choral, og særlig det Orgelstykke, som indleder Gudstjenesten. Det bruges ogsaa om et kortere, selvstændigt Musikstykke uden Angivelse af, hvortil det skal tjene som Indledning. **Præludēre**, improvisere et Forspil, phantasere.

Prǣmie (lat. præmium), Belønning; s. ogsaa **Forsikring**. **Præmieobligationer**, Forskrivninger paa Statslaan, som amortiseres i bestemte Terminer ved Udtrækning med større og mindre Pengebeløb som Gevinst.

Præmīs i Logiken, s. **Slutning**. **Præmisser** kaldes i Retssproget den en Beslutning, navnlig en Dom, forudskikkede Begrundelse. Enhver Dom maa være støttet paa P.; men P. til den danske Højesterets Domme bleve indtil for nogle Aar siden ikke offentliggjorte. I den norske Højesteret træder Medlemmernes Votering, der foregaar offentlig, i Stedet for collegiale P., og den samme Fremgangsmaade

anses det her tilladt at følge ogsaa ved andre collegiale Domstole.

Præmonstratenserordenen, stiftet 1121 af Norbert (s. d. A.) i Prémontré (pratum monstratum, senere Præmonstratum), et Sted i Champagne mellem Reims og Laon, som fik sit Navn af, at det efter hans Udsagn blev ham vist af Gud. P.s Regel, der sluttede sig til Augustinerregelen, var asketisk streng: idelig Faste, stærk Brug af Svøben, Forbud mod alle Kjødspiser. Ordensdragten er hvid og bestaar af Tunica, Scapular, Kappe og en firkantet Baret. Præmonstratenserindernes Dragt er kun forskjellig derfra ved Slør og Forklæde. Ordenen fandt stor Udbredelse i alle katholske Lande. Den talte en Gang 1,000 Abbedier af Chorherrer og 500 Abbedier af Chorfruer, 300 Provstier og 100 Priorater. Den Gang havde Ordenen 30 Provinser, som kaldtes Circarier. Nu bestaar den kun i faa katholske Lande, navnlig Polen og Böhmen, hvor den tager sig af den højere Undervisning i Gymnasierne.

Præneste, ældgammel Stad i Latium c. 4 M. fra Rom, hørte oprindelig til det latinske Forbund, indtil den 380 f. Chr. blev undertvungen af Romerne. Dens nuvær. Navn er Palestrina.

Prænumerēre, forudbetale; Prænumerānt, En, der betaler forud; prænumerāndo, mod Forudbetaling.

Præparatiōn, Forberedelse; Præparāt, kunstmæssig tilberedte Sager, særlig i Anatomien til Forevisning og Studium behandlede Legemsdele, i Chemien et ved en Række Operationer fremstillet Stof; præparēre, forberede, tilberede.

Præpositiōn, s. Forholdsord und. Forhold.

Præ-Rafaelitisme, s. Engelsk Kunst.

Prærogativ, Forrettighed, f. Ex. Kronens P.

Præsens (Nutid), den Tidsform af Verberne, ved hvilken en Handling ell. Tilstand betegnes som nutidig, f. Ex. jeg læser. Præsēnt, nærværende, paa rede Haand.

Præsentēre, fremstille, forestille.

Præsēpe, lat., Krybben (s. d. A. og Krebsen).

Præservativ, Forebyggelsesmiddel; præservēre, forebygge, afværge.

Prǣses, lat., Formand; den, der har strevet og forsvarer en Doctor-Disputats.

Præsidēnt, Formand i et Raad eller en Forsamling, i Republiker den øverste Embedsmands Titel (Frankrig, de nord- og sydamerikanske Fristater, Schweiz). Præsidēre, føre Forsæde. Præsidium, Forsæde.

Præskriptiōn, Forældelse, en Rettigheds Fortabelse derved, at den ikke gjøres gjældende inden en vis Tid. Efter den danske og norske Lovgivning er det Regelen, at en Gjældsfordring, som i 20 Aar ikke er bleven holdt i Kraft enten ved et Paakrav fra Creditors Side eller en Anerkjendelse af Debitor, er fortabt, præskribēret; mange særegne Arter af Gjældsfordringer (som f. Ex. Vexelkrav) præskriberes imidlertid efter kortere Tids Forløb, og medens den 20aarige P. regnes fra Fordringens Stiftelsestid, regnes den hurtigere P. i Almindel. fra Fordringens Forfaldstid. Virkningen af P. er, at Fordringen ikke kan gjøres gjældende ved Søgsmaal, hvorimod det antages, at der endnu paahviler Debitor en naturlig Forpligtelse til at opfylde Fordringen, hvilket ogsaa i flere Henseender medfører retlige Virkninger, f. Ex. den, at Debitor, naar han uagtet den skete P. har erlagt Betalingen, ikke kan søge den tilbage. Ogsaa i Strafferetten tales om P., dels af Straffesøgsmaalet, dels af Adgangen til at fuldbyrde den idømte Straf. I Danmark og Norge gjælder dog saadan P. kun for de mindre Forbrydelsers Vedkommende, medens i de fleste andre Lande enhver Forbrydelse og enhver Straf i Tidens Løb kan præskriberes.

Præst (af gr. πρεσβύτερος, Presbyter), den, der paa Embedsvegne forretter den offentlige Gudstjeneste. I de forchristelige Religioner betragtedes P. som Mellemmænd imellem Himlen og Jorden, der kunde baade formilde Gudernes Vrede ved Sonoffer og Bønner og ved at tage Varsler erfare Gudernes Vilje og kundgjøre den for Folket, som kun igjennem P. kunde komme i Forhold til Guddommen. P. dannede derfor en søregen Stand, et Hierarchi, der i Magt og Anseelse kappedes med Fyrsterne og Krigerne. Dette var ogsaa Tilfældet hos Jøderne, hvor alle Mænd af Levi Stamme tjente ved Helligdommen, men iblandt dem kun Arons Efterkommere vare egentlige P. (s. Hierarchi og Ypperstepræst). Christendommen lærer, at alle Christne ere P. (1 Pet. II. 9); thi Christus, den sande Ypperstepræst, har en Gang for alle bragt det til alle Tider og for alle Slægter fuldgyldige Forsoningsoffer, saa at intet yderligere Sonoffer behøves, men alle, som høre Christus til, ved ham ere blevne Guds Børn og derfor ikke behøve nogen jordisk Midler; enhver kan selv tale med Gud i Bønnen. Dette „de christnes almindelige Præstedømme“ levner ikke Plads for et Hierarchi, medens der vel, „for at alt kan gaa ordentlig til i Kirken“, maa findes „et særligt Præstedømme“ til at forvalte Ordet og Sacramenterne, og et saadant har der været, lige siden Christus udvalgte sine Apostle. Desuagtet har der i den katholske Kirke udviklet sig et Hierarchi: P. betragtes som Midlere mellem Gud og Jorden, og Ordinationen er et Sacrament, ja det vigtigste af dem alle, da det er den, der giver P. et uudsletteligt Helligheds Præg, som gjør ham skikket til at forvalte Sacramenterne, særlig til i Messen at ofre Guds Søn for egne og andres Synder (s. Messe). Ingen kan blive salig uden ved P.s Hjælp. I Modsætning hertil betragter Protestantismen P. blot som Ordets og Sacramenternes Tjener og tillægger heller ikke P. nogen særlig Hellighed fremfor Lægfolk. Præstegjæld, i Norge og paa Færøerne et ell. flere Kirkesogne, som en Præst forestaar, d. s. s. Pastorat. Præstepenge, en Afgift, som i de fleste Kjøbstæder i Danmark ydes Præsten af Beboerne. Præsteseminarier, Læreanstalter til de vordende Gejstliges Uddannelse. I de katholske Lande have de en mere eller mindre klosterlig Indretning, og lignende Anstalter findes enkelte Steder i de protestantiske Lande, hvor det almindeligste dog er, at den theoretiske Uddannelse sker ved Universitetet, den praktiske ved et Pastoralseminarium; s. Pastoraltheologi und. Pastor.

Præstānt, s. Principal.

Præstebakke, Gaard med Kirke i Enningdalens Sogn (Id Præstegj.), sydligst i Smaalenene i Norge, er bekjendt af en Fægtning mellem Svenske og Nordmænd 10 Juni 1808, da Oberstlieutenant Juul omringede og fangede et svensk Corps paa 445 Mand under Oberst Knorring. P. var den sidste Position paa norsk Grund, Svenskerne havde i denne Krig.

Præsteslynder, s. Rødspætte.

Præstekrave, Strandpiber (Charadrius hiaticula), en lille, ved Danmarks og Skandinaviens Kyster almindelig Brokfugleart, graabrun paa Ryggen, hvid paa Bugen, men med et bredt sort Bælte over Brystet.

Præstēre, yde; **Præstatiōn**, Ydelse.

Præstø, Kjøbstad i P. Amt, Baarse Herred i Sydsjælland, 10 M. s. s. v. for Kjøbenhavn. 1,460 J. (1880). Byen ligger smukt ved Præstø Fjord paa et Terrain, der næsten helt er omflydt af Vand, og som tidligere har været en Ø. De offentlige Bygninger ere Kirken, der ligger uden for Byen og for en Del er en gammel Klosterkirke, med smuk Altertavle og Billedskærerarbejde, Raadhuset, Skolerne, Fattighuset og Sygehuset. Byens Hovednæring er Handel og Haandværksdrift. Toldindtægten udgjorde 1885 c. 19,000 Kr., Brænderiafgiften c. 17,000 Kr. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 107 Baade under 4 Tons og 15 Fartøjer over 4 Tons af samlet Drægtighed 192 Tons. Af industrielle Etablissementer findes her nogle Brændevinsbrænderier, et Jernstøberi, et Bomuldsvæveri, et Skibsbyggeri, en Tobaksfabrik, to Garverier og to Bogtrykkerier. Her er en Sparekasse, hvori 1881 indestod c. 730,000 Kr. Havnen er tilgængelig for Skibe af 8 F.s Dybgaaende. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Byskriver. Amtmanden bor i Næstved, Amtsforvalteren i Vordingborg. Andre Embedsmænd ere en Sognepræst, en ordineret Kateket, en Postmester (tillige Telegraphbestyrer), en Toldforvalter og en Districtslæge. Communens Indtægt 1884 var c. 28,000 Kr., deraf paalignet Formue- og Lejlighed c. 15,000 Kr. Byen hører til 2den Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 4de Folketingskreds. Byens Navn hidrører fra dens Beliggenhed paa en lille Ø, hvis Jorder vare henlagte til Præsteembedet i det nu til Byen annecterede Skibbinge Sogn, og som derefter kaldtes P. Den nævnes først 1353 og fik efter St. Antonii Klosters Forflyttelse dertil Kjøbstadsprivilegier i Begynd. af det 15de Aarh. Da Byens egen Kirke (helliget St. Gertrud) var faldefærdig, blev Klosterkirken efter Reformationen overladt Byen. Blandt Klostrets Ejendomme var ogsaa et Hus i Kjøbenhavn, hvorefter den Gade, hvori det laa, kaldes Antoniistræde. **P. Amt** bestaar af den sydøstlige Del af Sjælland, Øerne Møen, Nyord og Bogø samt flere mindre Holme og Øer. 30,6 □ M. med 101,169 J. (1880). Amtet omgives af Sorø og Kjøbenhavns Amter, Østersøen, der her danner Kjøge Bugt, Faxe Bugt og Præstø Bugt, og af Vordingborg Bugt, ogsaa kaldt Søen mellem Smaalandene. Det hører til Sjællands frugtbareste og smukkeste Egne. Af det hele Areal er c. 11 pCt. Fredskov i fortrinlig Cultur. Antallet af Husdyr udgjorde 1881 21,571 Heste og Føl, 76,595 Stkr. Hornkvæg og Kalve, 50,373 Faar og Lam, 42,292 Svin og Grise. Amtet omfatter Kjøbstæderne P., Vordingborg, Næstved, Storeheddinge og Stege med tilsammen 12,444 J. og Herrederne Bjeverskov, Stevns, Faxe, Tybjerg, Hammer, Baarse og Møenbo. I jurisdictionel Henseende udgjør det 5 Kjøbstads- og 8 Landjurisdictioner, og i gejstlig Henseende 3 Provstier; Øen Bogø hører til Falsters Provsti. Det danner 6 Folketingsvalgkredse og hører til 3dje Landstingskreds.

Præsumtiv, sandsynlig, som p. Tronfølger; **Præsumtiōn**, Formodning.

Prætendēnt, En, der gjør Fordring (navnl. uhjemlet F.) paa noget, især om Prinser, der optræde som Troncandidater. Specielt forstaas ved „Prætendenten" den fordrevne engelske Konge Jakob II.s Søn, og ved „den yngre P." dennes Søn (s. Jakob III) og Carl Edvard) samt i nyere Tid de spanske Prætendenter Don Carlos (Carl V—VII). **Prætensiōn** (fr. prétention, s. d. A.), Fordring, Paastand, Indbildskhed, Anmasselse; **prætentiøs**, fordringsfuld.

Prætĕritum (den forbigangne Tid, Fortid) bruges i Almindel. som Fællesbetegnelse for de forskjellige Tidsformer af Verberne, ved hvilke en Handling ell. Tilstand betegnes som henhørende til den forbigangne Tid; jvfr. Aorist, Imperfectum, Perfectum, Plusquamperfectum. Dog kan P. eller Fortid ogsaa i visse Sprog anvendes specielt om en enkelt Tidsform. Vor og de beslægtede Sprogs eneste usammensatte Fortidsform (læste, slog) synes saaledes rettere at betegnes paa denne Maade end som Datid eller Imperfectum (s. d. A.). Ligesaa har Rask f. Ex. brugt Navnet Fortid om den Tidsform af de romanske Verber, som paa Fransk kaldes passé défini.

Prætēxt, Paaskud.

Prætor, hos Romerne den Magistrat, der i Rang fulgte umiddelbart efter Consulerne. P., hvis Antal var forskjelligt til de forskjellige Tider, havde Bestyrelsen af Retsvæsenet: P. urbānus og P. peregrinus forestod Privatretten, medens de øvrige fungerede som Præsidenter i Criminaldomstolene. Af de af P. urbanus og peregrinus aarlig udstedte Edicter uddannede sig den prætoriske Ret (jus Prætorium) under Paavirkning af jus gentium. I Kejsertiden tabte efterhaanden P.s Betydning sig. **Prætūr**, P.s Embede og Værdighed.

Prætoriānere, de romerske Kejseres Livvagt, oprettet af Augustus. P. havde betydelige Forrettigheder fremfor de andre Soldater, og som en Følge af deres stadige Ophold i Hovedstaden, hvor de boede i en befæstet Lejr, tiltog de sig ofte Ret til at udraabe nye Kejsere. De stod under en Oberst (Præfectus prætorio), hvilket Embede snart blev det første i Riget, saa at endog Retskyndige som Papinianus (under Septimius Severus), Ulpianus og andre fremragende Mænd satte en Ære i at beklæde det. Diocletian indskrænkede P.s Antal. Under Constantin d. store ophævedes de aldeles.

Prætōrius, Mich., f. 1571 i Thüringen, d. 1621 i Wolfenbüttel som Capelmester og Secretær hos Hertugen af Braunschweig, en meget

alsidig Musiker, betydelig baade som Musikforfatter og som Componist. Hvor store hans Fortjenester end ere af den nye Musikstil med Ledsagelsesinstrumenter, saa er dog hans »Syntagma musicum« (3 Dele, 1614—20) hans vigtigste Værk, et theoretisk-historisk Hovedværk, som senere stadig citeres, og hvis Afbildninger af Instrumenter ere af højeste Interesse. Et andet af hans mange Værker, »Musae Sioniae«, indeholder i 9 Dele 1,244 Sange, 1ste—4de Del 8—12-stemmige „Concertsange" over tyske Psalmer og Kirkemelodier.

Prättigau, en 4 M. lang og indtil 1½ M. bred, herlig Dal i Cant. Graubünden i Schweiz, gjennemstrømmet af Floden Landquart, der falder i Rhinen 2 M. n. for Chur, er berømt for sit smukke Hornkvæg.

Prævenēre, forekomme, forebygge. **Præventionstheorien** kaldes den, navnlig af Grolman udviklede criminalistiske Anskuelse, hvorefter Straffens Øjemed er ved den Lidelse, den tilføjer Forbryderen, at afskrække ham fra nye Forbrydelser. **Præventiv**, hvad der tjener til at forebygge noget (p. Forholdsregler).

Pröhle, Heinr., tysk Forfatter, f. 4 Juni 1822 i Nærheden af Magdeburg, siden 1859 Realskolelærer i Berlin, har især gjort sig fortjent ved ihærdigt Studium af Folkelivet og flittig Indsamling af Folkesagn og Folkeæventyr rundt om i Tyskland, særlig i Harzen. Udbyttet har han nedlagt i en Række Skrifter: „Aus dem Kaiserstaat" (1849), „Aus dem Harze" (1851), „Harzsagen" (1853), „Harzbilder" (1855), „Unterharzische Sagen" (1856), „Erzählungen aus dem Harzgebirge" (1862), „Hausbüchlein" (1852), „Kinder- und Volksmärchen" (1853), „Volkslieder und Volksschauspiele" (1855), „Deutsche Sagen" (1863), „Volksrätsel" (1875), „Des Rheinlands schönste Sagen u. Geschichten" (1886) o. fl. Ogsaa til Tysklands Literaturhistorie har han leveret adskillige Bidrag af Værdi, bl. a. „Feldgarben" (mindre Afhandlinger, 1859), „Friedrich d. Gr. u. die deutsche Litteratur" (1872), „Lessing, Wieland u. Heinse" (1877) og Biographier af Fr. Jahn (1855), Bürger (1856) og Melanchthon (1860). Hans originale digteriske Forsøg (lyriske Digte og Fortællinger) ere uden Betydning.

Prölß, Robert, tysk Forfatter, f. 28 Jan. 1821 i Dresden, opgav tidlig sin Stilling som Kjøbmand for udelukkende at hengive sig til literære Sysler og skrev først en Række Dramaer (Lystspillene „Das Recht der Liebe" og „Eine edle That", Sørgespillene „Thomas Münzer" og „Michael Kohlhaas" o. fl.), men kastede sig dernæst over Dramaturgi og Theaterhistorie, paa hvilke Omraader han har leveret adskillige værdifulde Arbejder, saaledes „Katechismus der Dramaturgie" (1877), „Erläuterungen zu Shakspeares Dramen" (1874—77), „Das Meiningensche Hoftheater" (1876), „Geschichte des Dresdener Hoftheaters" (1877), „Geschichte des neuern Dramas" (1880—83). — Hans Søn, **Johannes P.**, f. i Dresden 4 Juli 1853, siden 1881 Feuilleton-Redacteur ved „Frankf. Zeit.", har skrevet Noveller, Skizzer og Lystspil samt et større biographisk-kritisk Værk om C. Gutzkow.

Prøveflade kaldes i Forstsproget en mindre Strækning, som i store, ensartede Bevoxninger afstikkes, opmaales og taxeres saa nøjagtig som muligt, for at man fra den her forefundne Træmasse kan slutte til Massen i hele Bevoxningen.

Prøvehaner tjene til at undersøge Vandstandens Højde i en Dampkjedel. I Følge dansk Lov skal enhver saadan have tre P., hvoraf den øverste er 3 Tommer over, de to andre 1 T. og 3 T. under normal Vandstand. I andre Lande nøjes man i Regelen med to P.

Prøvestenen, et af de fremskudte Søforter ved Kjøbenhavn, bygget i Aarene 1859—63 paa Amagers Landgrund ud imod Kongedybet, omtrent paa samme Sted, hvor der allerede i Begynd. af det 18de Aarh. under den store nordiske Krig var dannet et Søbatteri af nogle kasserede Orlogsskibe og en gammel Flydedok, og hvor der atter mellem 1801 og 1807 var dannet et lignende af gamle Linjeskibe, der vare satte paa Grund ved Siden af hinanden.

Prøvesølv, s. **Sølv**.

P. S., d. e. Postscriptum, lat., Efterskrift, noget, der tilføjes f. Ex. i et Brev, naar det er sluttet.

Psaligraphi kaldes den Kunst at udklippe Figurer og Tegninger af Papir. Paul Konewka (s. d. A.) har især udmærket sig i denne Kunst.

Psalme (af gr. ψαλμός) betegner en aandelig Sang, bestemt til at afsynges som Fællesbøn ved Gudstjenesten. Jødernes P. findes samlede i en Bog i det gamle Test., som efter deres betydeligste Digter, David, kaldes **Davids P.** Den indeholder 150 P., fordelte paa 5 Bøger. Til 50 af dem nævnes ingen Forfatter; af de øvrige 100 tillægger Bogen David 73, Moses 1 (d. 90de), Salomo 2, Asaph 12, Korahs Børn 11 og Ethan 1. Disse P. udtrykke det religiøse Livs forskjellige Stemninger med en Dybde og Inderlighed, Kraft og Højhed, som gjør dem til det for alle Tider uovertræffelige Mønster paa religiøs Digtning, et levende Vidnesbyrd om, at „de hellige Guds Mænd talede, drevne af den Helligaand"; men paa den anden Side maa det dog erindres, at det er det gamle Test.s religiøse Bevidsthed, der udtaler sig igjennem dem, og at de derfor ikke kunne fuldt tilfredsstille den christne Menigheds religiøse Trang. Derfor er det ogsaa gaaet saaledes, at de vel i den ældste christne Kirke udgjorde Hovedbestanddelen af Menighedens Kirkesang; men efterhaanden som der blev digtet flere og flere christne P. og Hymner, bleve disse først optagne ved Siden af Davids P., og senere fortrængte de dem mere og mere. Allerede i det 4de Aarh. vare saadanne christne P. i Brug rundt om i Kirken, selvfølgelig skrevne i de tre den Gang herskende Kirkesprog, Græsk, Latin og Syrisk. Blandt græske Psalmedigtere var Chrysostomus den betydeligste, blandt latinske Ambrosius, blandt syriske Ephræm. Senere var det navnlig i den latinske Kirke, at baade Psalmedigtningen og den kirkelige Musik og Sang udvikledes til størst Fuldkommenhed — et Vidnesbyrd om, at ogsaa selve Troslivet blomstrede frodigere i Vesten end i Østen; thi hvor der er Tro, der er ogsaa Bøn og Psalmesang; men naar denne for-

stummer eller lyder mat, er det et Vidnesbyrd om, at Sangens Kilder, som ere Troslivet med dets Haab og Frygt, dets Jubel og Klage, ere paa Vej til at udtørres. Den ypperste blandt de senere latinske Psalmedigtere var Gregor d. store, der ogsaa forfattede flere Litanier, navnlig Litania major, samt indførte den senere videre uddannede Choralsang. I Middelalderen forstummede Menighedssangen; Præster og Chordrenge vare ene om at synge, fordi Lægfolk ikke forstod det latinske Sprog, det eneste, som lød i Kirkerne, og derfor ikke kunde andet end i det højeste svare paa Chorsangen med et Par udenad lærte latinske Ord (Responsorier); kun nogle enkelte Oversættelser af latinske P. fandt Vej til Folket. Men saasnart Hussiterne begyndte at lade Guds Ord lyde i Modersmaalet, begyndte ogsaa en national Psalmedigtning, og under de lutherske Reformatorers Kamp mod Papismen var Psalmesangen i Modersmaalet maaske deres kraftigste Vaaben. „Evangeliet blev sunget ind i flere, end det blev prædiket ind i." Luther gik foran, her som overalt; blandt alle protestantiske Psalmedigtere er ingen hans Ligemand, men Grundtvig vel den, der staar ham nærmest. Næst efter ham maa i vor Kirke nævnes Kingo, Brorson, Ingemann og Boye. Calvin lagde sin ensidige Skrift- og Lovretning for Dagen ved den Eneret, han gav Davids P. ved den offentlige Gudstjeneste, og endnu i vore Dage bruges disse fortrinsvis i de reformerte Kirker, medens nationale christne P. dog efterhaanden adskillige Steder have vundet Indgang ved Siden af dem. Blandt de reformerte Kirker er den engelske den, som har de største Psalmedigtere at nævne. **Psalmebøger**, de mest bekjendte danske: Hans Thomissøn, Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, udgav en Psalmebog, der indeholdt dels ældre P., dels nye, skrevne af ham selv og andre. 1569 blev det befalet, at denne Bog skulde anskaffes til hver Kirke i Landet og lænkes til Degnens Stol for ikke at komme bort. 1699 udkom Kingos Psalmebog (s. Kingo), der i c. 100 Aar blev almindelig brugt i Danmark og Norge. 1740 blev E. Pontoppidans Psalmebog (d. e. Kingos, forøget med en Del P. i pietistisk Aand) indført i Slotskirkerne, og det blev tilladt at indføre den overalt, hvor man ønskede den; men denne Tilladelse blev kun lidet benyttet. Guldbergs Psalmebog af 1778, udarbejdet af Guldberg og Biskop Harboe, blev ved kongelig Befaling indført i Kjøbenhavn 1778, i Kjøbstæderne 1786 og paa Landet 1791; men den sidste Befaling blev aldrig gjennemført; Landsbymenighederne holdt fast ved Kingos. 1798 udkom den „evangelisk-christelige Psalmebog", udgivet af en Commission, der, skjønt den talte Biskop Balle i sin Midte, skilte sig yderst slet ved dette sit Hverv; den bærer Præg af den rationalistiske Tids flade og prosaiske Aandløshed. Dens Indførelse blev ikke udtrykkelig befalet; men en Cancelliskrivelse udtalte det Ønske, at den efterhaanden skulde indføres overalt. Paa Øerne vandt den hurtig Indgang; men i Jylland gik det langsommere, fordi Menighederne holdt fast ved deres gamle Kjærnepsalmer; adskillige Steder blev den aldrig indført. 1842 androg Jyllands Provinsialstænder om Udgivelse og Autorisation af en ny Psalmebog eller et Tillægshæfte til den evangelisk-christelige, og Kongen bifaldt, at der skulde samles et Udvalg af de ældre og nyere P., der mest savnedes i den evangelisk-christelige, og at de derpaa skulde føjes til denne som et Tillægshæfte. Dette Arbejde udførte Biskop Mynster, og efter at være blevet revideret af en Commission blev det 1844 autoriseret af Kongen til Brug i de Menigheder, som maatte ønske at bruge det. Denne Nødhjælp var imidlertid ikke tilstrækkelig til at bøde paa den evang.-christ. Psalmebogs Mangler, og derfor lod Roskilde Præstekonvent en Comité, bestaaende af F. Hammerich, J. F. Fenger og Provst Gad, udarbejde en ny Psalmebog, der efter at være bleven revideret af Ingemann, under Navnet „Psalmebog til Kirke- og Husandagt" ved kongel. Resolution af 22 Febr. 1855 blev autoriseret til Brug overalt, hvor Præst og Menighed bleve enige om at indføre den. Den har vundet megen Indgang rundt om i Landet, saa at den evang.-christel. Psalmebog nu er fortrængt de fleste Steder, og desuden er der ikke faa Steder, hvor Præster og Menigheder, navnlig af den grundtvigske Retning, have faaet Tilladelse til at indføre særlige Samlinger som Tillægshæfter. Saadanne Hæfter ere samlede f. Ex. af Grundtvig, P. Rørdam, P. A. Fenger o. fl. For at opnaa større Ensartethed i Psalmesangen her i Landet lod Roskilde Præstekonvent paa ny et Udvalg, bestaaende af Stiftsprovst Rothe og Præsterne Andersen, Brandt, J. Clausen og T. Fenger, udarbejde et „Tillæg til Psalmebog for Kirke- og Husandagt", der udkom 1872 og har vundet meget betydelig Udbredelse; men almindelig Tilslutning fandt det ikke, og 1882 traadte da Præsterne Holck, Brandt, T. S. Rørdam, Schepelern, Schousboe og Wolf samt Prof. Fr. Nielsen sammen i en Comité til Udarbejdelse af en „Psalmebog for Kirke og Hjem." 1885 udgav de „et Forslag" til en saadan; men dette vandt ikke saa almindelig Tilslutning, at det opnaaede at blive autoriseret til Brug. I Norge var der ved Adskillelsen fra Danmark 1814 3 Psalmebøger i Brug: Kingos, Guldbergs og den evangelisk-christelige Psalmebog. Efter den kirkelige Udvikling i 40- og i 50-Aarene blev Trangen til et nyt Psalmeværk stedse mere og mere følelig. Et Forsøg paa at afhjælpe Manglen blev gjort af Præsten W. A. Wexels ved hans 1840 og 1849 til Dels med offentlig Understøttelse udgivne Psalmebøger, af hvilke dog ingen fandtes fuldt ud brugbar som Kirkepsalmebog. 1848 henvendte Kirkedepartementet sig til Præsten M. B. Landstad (s. d. A.) med Anmodning om at paatage sig Udarbejdelsen af et Psalmeværk for den norske Kirke, men først efter gjentagne Opfordringer erklærede han sig 1852 villig til at gjøre et Forsøg. Hans Plan for Arbejdet blev godkjendt af Kirkedepartementet, og ved kongel. Resolution af 17 Oct. 1852 blev der tilstaaet ham Løn til at holde Capellan, aarligt Honorar osv., medens han udarbejdede den nye Psalmebog. 1861 udkom Landstads Udkast, der 1865 blev undergivet Bedømmelse af en kongel. Commission. Efter at Landstad havde

imødekommet de Forandringer, som Bedømmelsescommissionen krævede, blev hans Psalmebog i denne nye, reviderede Skikkelse autoriseret til Kirkebrug for de Menigheder, som maatte antage den, ved kongel. Resolution af 16 Oct. 1869 og er efterhaanden bleven indført i største Delen af Landets Menigheder. 1857 begyndte daværende Sognepræst til Vigmostad A. Hauge at udarbejde et Udkast til en ny Kirkepsalmebog. Hans oprindelige Plan var at foranstalte en revideret Udgave af Guldbergs Psalmebog, idet han derhos tillige vilde optage baade ældre og yngre kjendte og yndede Psalmer. Under Udførelsen af hans Arbejde blev dog i Virkeligheden Hauges Udkast, der udkom i Skien 1863, en selvstændig ny Psalmebog med stærkt conservativt Tilsnit. Ved kongel. Resolution af 17 Febr. 1866 blev det af Kirkedepartementet oversendt til Bedømmelse af den Aaret i Forvejen til Bedømmelse af Landstads Udkast nedsatte Commission og blev af denne betegnet som „godt og brugbart“ til kirkeligt Brug. En Ansøgning fra Skien og Braadal Menigheder om Bogens Autorisation blev imidlertid afslaaet ved kongel. Resolution af 1 Apr. 1871, da Kirkestyrelsen indtil videre ikke vilde give Landstads autoriserede Psalmebog en Concurrent. Efter at der i de følgende Par Aar var indkommet Andragender fra flere Menigheder om Autorisation, og efter at Bispernes Erklæringer vare indhentede, blev Hauges Udkast i en noget revideret Form autoriseret til Kirkebrug ved kongel. Resolution af 11 Oct. 1873. Kun et forholdsvis mindre Antal Menigheder har antaget det. Paa enkelte Steder, hvor den er indført, har man ombyttet eller staar man i Begreb med at ombytte den med Landstads Psalmebog. Psalmist, Psalmedigter.

Psalmebog (Psalterium), d. s. s. Bladmaven hos Drøvtyggerne, kaldes saaledes, fordi dette Maverums indvendige Flader ere besatte med talrige fremspringende Folder, som næsten helt udfylde Hulrummet og minde om Bladene i en Bog. Sign. Drøvtyggere.

Psalmodi, Psalmodering, den i den katholske Kirke brugelige Syngemaade for det gamle Test.s Psalmer, der rhythmisk slutter sig til Digtets Text, og som markerer Afsnittene ved en melodisk Bøjning, men for øvrigt holder sig paa ēn Tone. I den protestantiske Kirke psalmoderer Præsten i Collectsangen foran Alteret.

Psalter (gr. ψαλτήριον, lat. psalterium), et gammelt Strengeinstrument, som spilledes med Fingrene eller et Plektron, Hebræernes Kinnor, Tyskernes Rotta, et Slags trekantet Spidsharpe. Ogsaa bruges P. om den hele Samling af Psalmer i det gamle Test. (Davids P.) eller overhovedet om en Psalmesamling. P. betegnede ogsaa i Middelalderen den lange Rosenkrans, som Nonnerne af enkelte Ordener bar.

Psammenit, s. Psammetich.

Psammetich, 3 ægyptiske Konger af det 26de manethoniske Dynasti, det saakaldte saitiske (efter Hovedstaden Saïs). Den første og mest berømte regerede 666—612 f. Chr. Han var oprindelig Vasalkonge under Assyrerne i Saïs, men løsrev sig og gjorde sig til Herre over hele Ægypten. Han gjorde Saïs til Rigets Hovedstad, aabnede Handelen med Grækerne og Phønikerne og bragte atter Ægypten til en kort Blomstring. Den sidste P. kaldes af Herodot Psammenit; under ham blev Landet erobret af Perserkongen Kambyses 527 f. Chr.

Psara ell. Ipsara, tyrkisk Ø i Archipelagus v. for Nordenden af Chios, c. 1 □ M. med 500 J., er et frugtbart Bjergland, der før 1822, da den under den græske Frihedskrig blev hærget af Tyrkerne, talte 20,000 J.

Pschrevalskij, s. Przevalskij.

Pseud, Pseudo (af gr. ψεῦδος, Løgn, Opdigtelse), i Sammensætn. falsk, foregiven, opdigtet, som P.-Smerdes, P.-Christen, p.-isidorske Decretaler, Pseudonym.

Pseudarthrose, falsk Led, s. Led.

Pseudepigrapher, d. e. Skrifter, som ere satte i Omløb under falske Navne, kalder man navnlig saadanne Skrifter, som udgive sig for at være forfattede af Patriarcher, Propheter og Apostle eller apostoliske Mænd. Der findes et meget stort Antal af saadanne P., fordi det i Oldtiden var meget almindeligt, at ubekjendte Forfattere søgte at skaffe deres Skrifter større Udbredelse ved at udgive dem under berømte Mænds Navne.

Pseudoalkohol brugtes navnlig tidligere ensbetydende med Isoalkohol for at adskille en Alkohol, der var isomer, men ikke identisk med den normale, fra denne.

Pseudobasilidianere, en gnostisk Sekt fra Slutn. af det 2det eller Beg. af det 3dje Aarh. De udgav sig for Disciple af Basilides (s. d. A.), men forandrede hans System saaledes, at de gjorde „den store Archon“, som efter Basilides var en lavere Guddom, til den højeste Gud; til Gjengjæld indskød de ikke mindre end 363 guddommelige Væsener, „Æoner“, imellem ham og Basilides's „anden Archon“. De 365 Æoner, som der paa denne Maade i alt kom ud, betegnede de ved det mystiske Ord Ἀβραξάς, hvis Bogstavers Totalsum efter Talværdien af Bogstaverne i det græske Alphabet udgjør 365. Dette Ord fik i en lidt senere Tids phantastiske Mystik Betydning som Betegnelse for den evige Guddom (s. Abraxas). P. vare berygtede for Antinomisme og Usædelighed.

Pseudoisidorske Decretaler, en Blanding af ægte og uægte Kirkelove og Pavebreve, som blev samlet c. 840, muligvis af Ærkebiskop Otgar af Mainz, men som udgaves for at være affattet af den 200 Aar ældre Isidorus Hispalensis (s. d. A.). Samlingen gik ud paa at fremstille Hierarchiets Overhøjhed over al verdslig Magt og Pavens Herredømme over Kirken som noget, der havde fundet Sted fra Kirkens første Dage, og den blev derfor i Middelalderen et vigtigt Vaaben i Pavedømmets Haand, indtil Reformationstidens historiske Kritik fuldstændig godtgjorde dens Uægthed.

Pseudomorphose siges at være til Stede, naar krystallinske ell. amorphe Mineralstoffer forekomme i et andet Minerals Krystalform. Enten ere de dannede blot ved en Omsætning af de tilstedeværende Bestanddele, som naar en Aragonitkrystal har bibeholdt sin ydre Form, men i det indre er omdannet til Kalkspat; eller ved en Ombytning, saa at en Del af den oprindelige Krystals Bestand-

dele ere bortgaaede og andre komne i Stedet, hvilket er Tilfældet med de temmelig hyppig forekommende Krystaller, der have Svovlkisens (Svovljærn) Krystalform, men hvis Indhold er Brunjærnsten (Jærntveiltehydrat). Her har altsaa Svovlet i Svovlkisen veget Pladsen for Ilt og Vand, uden at det oprindelige Minerals Form derved er undergaaet nogen Forandring. P. give mange Oplysninger om de chemiske Forandringer, for hvilke Jordskorpen har været udsat.

Pseudonym, d. e. falsknævnt, betegner baade en Forfatter, der udgiver noget under et opdigtet Navn, og selve det opdigtede Navn. **Pseudonymitet** benyttes ligesom Anonymitet af Forfattere, som af en eller anden Grund ikke ønske deres Navn almindelig bekjendt.

Psilander, Gust. v., svensk Admiral, f. 1669, fik 1687 et Skriverembede ved Admiralitetet, men tog 1688 Tjeneste paa Flaaden og fik 1703 som Capitain Commandoen over Skibet „Øland" for at convoiere svenske Skibe gjennem Kanalen. Næste Sommer blev han uden for Kysten af Suffolk angreben af en engelsk Escadre paa 8 Skibe og en Fregat og nødtes efter et tappert Forsvar til at overgive sig. I England blev han modtaget paa den mest smigrende Maade, fik sit Skib repareret paa den engelske Regerings Bekostning og fik fri og uhindret Hjemreise. Senere deltog han i Slaget i Kjøge Bugt, adledes 1712, blev Admiral 1715 og Friherre 1719, var 1716—28 Landshøvding paa Gotland, som han heldig forsvarede mod Russernes Plyndringer, derefter over Calmar Län og blev 1734 Præsident i Admiralitetscollegiet; d. 1738.

Pskov [pskoff], 1) Gouvernem. i det vestlige Rusland, omgivet af Gouv. St. Petersborg, Novgorod, Tver, Smolensk, Vitebsk og Lifland. 808 □ M. med 917,000 I. (1882). Det er et Sletteland med Fald mod Nord. Peipus-Søens Sydende, der sædvanlig kaldes **Pskov-Søen**, strækker sig ind i Landets nordvestlige Del. De vigtigste Vandløb ere **Velikaja**, der falder i Peipus-Søen, og **Lovat**, der falder i Ilmen-Søen. Agerdyrkning er Hovederhverv. Foruden Hvede dyrkes Hør og Hamp. Her findes tillige udstrakte Skove. 2) P. ell. **Pleskov**, Hovedstad i Gouv. P., 36 M. s. f. v. for St. Petersborg, ved Velikajas Udløb i Peipus-Søen. 21,000 I. Ærkebispesæde. Industri i Glas, Lærred og Sejldug. P. var i Middelalderen en betydelig Handelsstad og indtil 1509 en Fristad.

Psyche (ψυχή), den græske Benævn. paa Sjæl; deraf **psychisk**, hvad der angaar Sjælen, sjælelig; p. Sygdom, **Psychopathi**, Sindssygdom. **Psychiater**, en Læge, der særlig giver sig af med Behandlingen af Sindssygdom. **Psychiatri**, Læren om Sindssygdom.

Psyche, efter en senere græsk Mythe, som især Apuleius har behandlet, en Kongedatter af sjælden Skjønhed, der havde vakt Venus's Misundelse; denne befalede derfor Amor at lade P. forelske sig i det slettestе og foragteligste Menneske; men Amor, der selv blev indtagen af hendes Skjønhed, bortførte hende til et afsides liggende Slot, hvor han hemmelig besøgte hende hver Nat. Mod Amors Forbud vilde P. undersøge, hvem hendes Elsker var, og kom til at vække den slumrende Amor ved at spilde en Draabe Olje af Lampen paa ham; fortørnet flygtede Amor; P. søgte ham overalt og kom endelig til Venus's Tempel, hvor hun en Tid lang som Slavinde maatte udføre de haardeste Arbejder, hvilke dog Amor usynlig lettede for hende. Da hun som sidste Prøve skulde hente Venus en Skjønhedssalve fra Underverdenen, lod hun sig af Nysgjerrighed forlede til at aabne Salvekrukken og sank bedøvet til Jorden; men Amor bragte hende igjen til Live, hvorpaa hun, efter at Venus havde ladet sig forsone, levede hos sin Elskede.

Psychologi, Læren om det sjælelige Liv, dets Væsen og dets Functioner. Da Sjælelivet først og hovedsagelig er os bekjendt gjennem Bevidstheden om vore egne indre Tilstande, bliver Jagttagelsen og Studiet af disse P.s vigtigste Opgave. Ligesom i Botaniken og Zoologien rejser der sig her den Opgave at samle de mange Enkeltphænomener til større Grupper, inden for hvilke særegne Charaktermærker og Love gjælde. Resultatet af denne klassificatoriske Behandling er Læren om de saakaldte Sjæleevner, som man ofte har været tilbøjelig til at betragte som særegne Kræfter. Den næste Opgave er at finde de almindelige Love, som gjælde for alle sjælelige Phænomener, skjønt de modificeres forskjellig inden for de forskjellige Grupper. Denne Opgave løses ved en Analyse, der reducerer de indviklede Phænomener til deres simpleste, mest elementære Former. Gjennem denne Reduction maa Sjælelivets Grundelementer træde for Dagen. Men herved er kun ẽn Side af P.s Hovedopgave løst. P. er ikke en rent philosophisk Videnskab, hvis eneste Methode er subjectiv Anskuelse og Analyse. Den er tillige en physiologisk og historisk Videnskab, idet den skal undersøge Sjælelivets Forhold til det legemlige Liv samt det sjælelige Livs Udvikling paa de forskjellige Trin inden for Dyreverdenen og inden for de enkelte Menneskers og Menneskeslægtens Historie. Men den subjective Analyse er helt igjennem nødvendig som Forudsætning og som Fortolkning af den objective Undersøgelses Resultater. Gjennem Vexelvirkningen mellem begge, saaledes som den fremtræder i en Række af fremragende Arbejder i vor Tid (i Tyskland af Fechner, Lotze, Wundt o. fl., i England af Bain, Spencer, Morell, Carpenter o. fl.), arbejdes der hen til et sikrere Grundlag for Behandlingen af de for hele Verdensanskuelsen saa vigtige Problemer, som P. sætter i Bevægelse. — Den græske Philosophi har ikke blot grundlagt P. ved en Mængde enkelte Jagttagelser, men ogsaa gjort de første Forsøg paa psychologisk Klassification og Analyse; jvfr. navnlig den platoniske og den aristoteliske P. Dog var det logiske, det ethiske og det æsthetiske Synspunkt endnu for overvejende til, at de psychologiske Phænomener kunde opfattes i deres rette Lys og afgjørende Forskjelligheder. Til Tankens og Driftens P. har Oldtiden givet værdifulde Bidrag, men Følelsens og Viljens Væsen var det forbeholdt senere Tider at fordybe sig i. I den nyere Tid førte Debatten om de store metaphysiske Spørgsmaal til at lægge større og større Vægt

paa psychologiske Undersøgelser. Ethvert af de epochegjørende philosophiske Systemer har derfor ogsaa belyst P. fra en ny Side. Siden Chr. Wolf i forrige Aarh. skjelnede mellem psychologia empirica og p. rationalis, kan man forfølge den stedse voxende Tendens hos P. til at isolere sig fra de almindelige philosophiske og metaphysiske Undersøgelser og hævde sin Selvstændighed, samtidig med, at den bliver sig sin Afhængighed af sine Hjælpevidenskaber tydelig bevidst. Den sammenlignende Natur- og Sprogvidenskab, det voxende Kjendskab til Dyre- og Folkepsychologien og til den culturhistoriske Udviklingsgang ophobe et uhyre Stof til Bearbejdelse af den psychologiske Videnskab. Gjennem en saadan Bearbejdelse vil det sikkert lykkes at overvinde Modsætningen mellem Naturvidenskab og Aandsvidenskab; den subjective Analyse vil, beriget ved den objective Methodes Resultater, danne Udgangspunktet for en Synthese, der viser os Aandslivet i dets Udvikling fra de laveste til de højeste Trin efter sine egne ejendommelige Love, som ere særegne Former for de almindelige, for hele Naturen gyldige Love.

Psychopannychi, d. s. s. Sjælesøvn.

Psychophysik, den Del af den experimentale Psychologi, der undersøger Forholdet mellem Fornemmelsen og de legemlige Betingelser, hvortil den svarer. Den søger at maale Fornemmelsens Intensitet. Fechner, som først har behandlet denne Videnskab udførlig (i sine „Elemente der P.", 1860), og fra hvem ogsaa Navnet P. skriver sig, skjelner mellem indre og ydre P. Hin angaar Forholdet mellem Fornemmelsen og Nerveprocessen, denne Forholdet mellem Fornemmelsen og Indtrykket. Da vi ikke kjende Nerveprocessens Natur, maa den ydre P. lægges til Grund for den indre. Allerede E. H. Weber havde lagt den mindste mærkelige Forskjel mellem to Fornemmelser til Grund som Enhed og havde fundet, at til en Forøgelse af Fornemmelsens Styrke svarer en Indtryksforøgelse, der er desto større, jo større Indtrykket i Forvejen er: til lige store Tilvæxter i Fornemmelsen svarer relativt lige store Tilvæxter i Indtryk. Et Tillæg af 1 Pund til en Byrde af 5 Pund føles stærkere end det samme Tillæg til en Byrde af 10 Pund. Denne Lov, som Fechner har kaldt den Weberske, har sit simpleste mathematiske Udtryk i Formlen $\gamma = \log \text{nat.} \beta$, hvor γ betegner Fornemmelsen, β Indtrykket: Forholdet mellem Fornemmelsens og Indtrykkets Tilvæxter er det samme som mellem en naturlig Logarithmes og det tilsvarende Tals Tilvæxter. Kun ved meget stærke Indtryk viser denne Lov sig ikke gyldig. Fechner har ved gjentagne Forsøg og ved Hjælp af nye, indirecte Methoder videre udviklet og begrundet den. Da Indtrykket (Vægt, Lysstyrke osv.) ligefrem kan maales, er der ved denne psychophysiske Grundlov i Principet givet Muligheden af en qvantitativ Bestemmelse af sjælelige Phænomener. — I den indre P. er Hovedspørgsmaalet, om Nerveprocessen er ligefrem proportional med Fornemmelsen eller med Indtrykket. Fechner hældede til den sidste Antagelse, fordi baade Nerveproces og Indtryk ere physiske Phænomener, og mente at kunne betragte den Weberske Lov som exact Udtryk for Forholdet mellem det psychiske og det physiske, mellem Sjæl og Legeme. Wundt har paavist den psychologiske Betydning af Webers Lov (navnlig ved at combinere den med Loven for Contrastvirkninger), idet han ser den som Udtryk for den ubevidste Sammenligningsproces, der ligger til Grund for alt Bevidsthedsliv, og som gjør, at vi nødvendigvis opfatte enhver enkelt Gjenstand i Relation til andre Gjenstande, altsaa som Udtryk for Relativitetens almindelige Lov. Paa dette Punkt mødes P. med de engelske Psychologers (Hamiltons, Bains, Spencers) og med Herbarts og Lotzes Undersøgelser.

Psychrométer, s. Fugtighedsmaaler.

P. t. (d. e. lat. Pro tĕmpore), for Tiden, for Øjeblikket.

Ptah, ogsaa skrevet Phtha, Hoved- og Localguden i Memphis, Ægyptens ældste Hovedstad, var som saadan højt anset blandt de gamle Ægyptere. Han fremstilledes oftest staaende, omviklet som en Mumie, med et smukt Ansigt. Hans Hustru var Pacht eller Sechet; deres Søn, Sønnen i den memphitiske Triade, kaldtes Imhotep. P. blev af Grækerne identificeret med Hephæstos.

Pterodáctylus (Pterosauria), s. Flyveøgle.

Pteropóder, s. Vingesnegle.

Ptolemáis, s. Acre, St. Jean d'.

Ptolemǽos, Fællesnavn for en Række Konger, der herskede over Ægypten efter Alexander d. stores Død. P. I, Søn af Lagos (hvorefter Ptolemæerne ogsaa kaldes Lagider) og Arsinoë, Philip af Makedoniens Maitresse, hvis Søn P. formodes at have været, var en af Alexanders Feltherrer. Han beherskede Ægypten fra 323 f. Chr., først i Philip Arrhidæos's og den unge Alexanders Navn, men fra 317 som Enehersker. 305 antog han Kongenavnet og fik, efter at have hjulpet Rhodierne imod Demetrios Poliorketes, Tilnavnet Soter (Befrieren). Han erobrede Kyrenaika 322 og Cypern 295, men søgte forgjæves at bemægtige sig Cølesyrien og Palæstina; han styrkede det græske Element i Ægypten og skal have grundlagt Bibliotheket og Museet i Alexandria. 285 nedlagde han Regeringen til Fordel for sin yngre Søn P. Philadelphos og døde 283. — Hans ældste Søn, P. Keraunos (Lynet), er bekjendt for sin Ondskab, hvorfor han ogsaa blev udelukket fra Tronfølgen; han dræbte 280 f. Chr. den gamle Seleukos, der den Gang gjæstfrit havde optaget ham som Flygtning ved sit Hof, og beherskede en kort Tid Makedonien, men faldt 279 imod Gallerne. — Den yngre Søn, P. II Philadelphos, 285—47, gjorde Ægypten og særlig Alexandria til Hovedsædet for græsk Dannelse og Videnskabelighed (den alexandrinske Periode). Han erobrede c. 266 Cølesyrien og Palæstina, gjenaabnede Kanalen til det røde Hav og sluttede Handelsforbund med Æthiopien og Indien. Han var to Gange gift, første Gang med sin Halvbroder Magas Datter, Berenike, Arving til Kyrenaica, og senere efter ægyptisk Skik med sin Halvsøster, den skjønne og kraftige Arsinoë, hvoraf han fik sit Tilnavn, der betyder Søsterelskeren. — P. III Euergetes (Velgjøreren), Søn af P. II og Arsinoë, 247

—222, fik sit Tilnavn af Præsterne, fordi han bragte de ægyptiske Gudebilleder, som Kambyses havde bortført, tilbage fra Asien. Han gjorde et heldigt Tog mod Syrien og erobrede Landene paa begge Sider af det røde Hav, hvor han anlagde vigtige Handelsveje. Ogsaa interesserede han sig, ligesom sine Forgængere, for Kunst og Videnskab. Han var gift med Berenike II (s. d. A.), med hvem han havde Sønnen P. IV Philopator (Faderelsker), som regerede fra 222—205, og som dræbte sine Forældre, sin Broder og Søsteren Arsinoë, med hvem han var gift og hvis Tapperhed det skyldtes, at Kong Antiochos III af Syrien 217 blev standset i sine Erobringstog mod Ægypten i Slaget ved Raphia. Han døde 205 og efterlod et svækket Rige til sin umyndige Søn, P. V Epiphanes, 205—181, under hvem Ægypten i Kampe med Syrien og Makedonien mistede alle sine Erobringer undtagen Cypern og Kyrene og kun reddedes fra Undergang ved Romernes Mellemkomst, der tvang Kong Antiochos af Syrien til at tilbagegive Erobringerne og gifte sin Datter Kleopatra med P. Fra nu af herskede romersk Indflydelse i Ægypten, og gjentagne Oprør i Nedreægypten viste den Misfornøjelse, som Folket nærede imod det nu saa svage Dynasti. P. blev forgivet 181 og efterlod sig to Sønner, P. Philometor og P. Euergetes, af hvilke den ældste efter Moderens Død c. 174 regerede dygtigt og mildt indtil 146. Det var under hans Regering, at den romerske Gesandt M. Popilius Lænas tvang Antiochos IV af Syrien til at opgive Belejringen af Alexandria. P. laa i stadig Strid med sin Broder, P. Euergetes, som blev Konge efter ham og regerede til 117. Han var en slet og uduelig Konge, under hvem det ægyptiske Riges Magt gik til Grunde. Hans Søn, P. Lathyros, døde 81 efter en meget urolig Regering og efterfulgtes af sin Søn, P. Auletes, som blev fordreven af Alexandrinerne 58, men atter vendte tilbage og døde 51 f. Chr. Han efterlod to Sønner og den bekjendte Datter Kleopatra (s. d. A.), med hvem Ptolemæernes Dynasti uddøde 31 f. Chr.

Ptolemæos, Klaudios, berømt Mathematiker, Astronom og Geograph, levede i Alexandria i den første Halvdel af det 2det Aarh. Han er især bekjendt som Grundlægger af det efter ham opkaldte Verdenssystem (s. Verdenssystemer), som forblev det almindelig antagne indtil Kopernikus og til Dels senere. Hans Værk derom, »μεγάλη σύνταξις« i 13 Bøger, blev 827 oversat paa Arabisk under Titlen Almagest, d. e. det store (Værk), 1230 og siden oftere fra Arabisk paa Latin og er udgivet med græsk Text og fransk Oversættelse af Halma (4 Bd., 1813—28). Et andet vigtigt Værk er hans Geographi (kritisk bearbejdet af Willberg og Grashof, 5 Bd., 1832—44; en correct Haandudgave leverede Nobbe, 3 Bd., 1843—45; en photogr. Udgave af et Manuskript i Athosklostret gav Langlois, 1866); P. betegner Højdepunktet af Oldtidens geographiske Viden, og hans Kort anvendtes endnu i det 15de Aarh. (jvfr. Geographi). P. berigtigede Hipparchs Stjernekatalog og udkastede Tavler over Himmellegemernes Bevægelser. Han opdagede Maanens Evection, bestemte efter Hipparchs Anvisning Steders Beliggenhed paa Jorden ved deres Længde og Bredde og lagde den første Grund til Theorien om Projectioner for geographiske Kort. Til Brug for sine astronomiske Beregninger gjorde han nye mathematiske Undersøgelser; en vigtig geometrisk Sætning er bekjendt under hans Navn. Han gav sig ogsaa af med Musikens Theori og med Optik og opdagede Lysets Brydning ved dets Overgang fra et Medium til et andet.

Ptomain (af gr. πτῶμα, Lig), Ligalkaloid (s. d. A.), Forraadnelsesalkaloid. P. ere kvælstofholdige organiske Stoffer, der dannes ved Forraadnelse snart af Lig, snart af andre Stoffer af animalsk eller vegetabilsk Oprindelse, f. Ex. Kjød, Fisk, Æggehvide, Ost, Mel osv., og som ogsaa kunne opstaa i endnu levende Organismer ved forskjellige Sygdomsbakterier, hvorfor de sandsynligvis oftere ere Aarsagen til de pathologiske Tilstande, der indtræde under de Infectionssygdomme, som skyldes saadanne Bakteriers Nærværelse i Organismen. Man ansaa tidligere P. for meget nær beslægtede med Plantealkaloiderne og for ligesom disse i Almindelighed at være stærke Gifte. Den nyere Tids Undersøgelser have dog vist, at mange P. ikke ere giftige, om de end let lade sig overføre til giftige Forbindelser, medens andre, der da kaldes Toxiner, men som i Regelen ere ubestandige og derfor vanskelige at fremstille, ere voldsomme Gifte. Alle ere de sandsynligvis Omdannelsesprodukter af de Stoffer, hvori Æggehvidestofferne ved Forraadnelsen først spaltes. De giftige P. dannes først paa et senere Stadium af Forraadnelsesprocessen. Af egentlige Cadaverptomainer kjendes faa nøjere undersøgte, som ere giftige. Derimod har man af de giftige Blaamuslinger fremstillet et Mytilotoxin, der fremkalder samme Virkninger som Muslingerne, og ved at cultivere Typhus- og Tetanusbacillen paa Kjød de giftige P. Typhotoxin og Tetanotoxin, hvilket sidste endnu hurtigere end Tetanusbacillen selv frembringer Stivkrampe. I lige Maade har man isoleret vel charakteriserede P. af forraadnende Kjød, Fisk, Ost, Lim osv., f. Ex. Neurin og det i høj Grad giftige Muscarin, Fluesvampens Giftstof.

Ptyalin, et uorganiseret Ferment i Spyt, som ved omtr. 40° udøver lignende Virkninger paa Stivelse som det beslægtede Diastase (s. d. A.).

Pubertet, Mandbarhed, Kjønsmodning, den Livsperiode, i hvilken Forplantningsevnen udvikles, falder hos os for Kvindens Vedkommende mellem det 13de og 15de ell. det 14de og 16de Aar, for Manden mellem det 15de og 17de ell. det 16de og 18de Aar. P. er forbunden med betydelige Forandringer i hele Legemet, navnlig saadanne, hvorved Forskjellen imellem de to Kjøn, der i Barnealderen kun er lidet udtalt, kommer til at træde tydelig frem; hos Kvinden udvikles de bløde, runde Former, Bækkenet faar sin ejendommelige, paa Svangerskab og Fødsel beregnede Form, de indre og ydre Kjønsorganer naa deres fulde Uddannelse, og endelig indtræder Menstruationen som Tegn paa, at Modningen og Løsningen af Æg er begyndt; hos Manden ud-

virkes navnlig Ben- og Muskelsystemet, Skjægget voxer frem, Avlelemmet og Testiklerne voxe, og Sæden begynder at afsondres. Disse Forandringer i Legemet kunne især ved forudbestaaende Anlæg give Anledning til Udviklingen af forskjellige Sygdomme, især Sindssygdomme, Epilepsi, St. Veitsdans, Hysteri og Lungesvindsot.

Pūbes, lat., Skambenene, Skamhaarene.

Publicist betegnede tidligere en Statsretskyndig, Lærer i Statsretsvidenskaben, men bruges nu overhovedet om alle, som skrive om offentlige Anliggender, saa at det er d. s. s. Journalist ell. Tidsskriftforfatter. **Publicēre**, bringe til offentlig Kundskab. **Publikum**, Almenheden, Indbegrebet af en blandet, men til et fælles Øjemed eller i fælles Retning forbunden Menneskemængde, som det læsende, skrivende, musikalske P., Theater-P. osv.

Publikānere, s. **Katharer**.

Publilius, en romersk plebejisk Slægt; til den hørte **P. Volero**, Almuetribun 472 f. Chr., der satte en Lov igjennem, at Almuetribunerne skulde vælges paa Tribuntcomitierne, hvorved disse Valg bleve mere uafhængige af Patriciernes Paavirkning, og **Quintus P. Philo**, der 4 Gange var Consul og som Dictator 339 f. Chr. ved flere Lovforslag virkede i Plebejernes Interesse.

Pucelle, la, fr. [pysäl], d. e. Møen, s. **Darc, Jeanne**.

Puchta, Georg Friedr., udmærket tysk Retslærd, f. 31 Aug. 1798 i Franken, var fra 1820 akademisk Lærer i Erlangen, München, Marburg og Leipzig, gik 1842 som Savignys Efterfølger til Berlin, blev 1845 Medlem af Statsraadet og Lovgivningscommissionen og døde 8 Jan. 1846. Det er navnlig af Romerretten, P. har indlagt sig Fortjeneste; dog har han ogsaa beskæftiget sig med Encyklopædien og Kirkeretten. Hans Hovedværker ere „Das Gewohnheitsrecht“ (1828—37), „Lehrbuch der Pandekten“ (1838; 12te Opl. 1877) og „Cursus der Institutionen“ (1841—42; mange senere Opl.).

Pud, russisk Vægtenhed, lig 40 russiske Pund ell. 32,76 danske Pund.

Pudder, et hyppig aromatisk, hvidt Pulver af yderst findelt Form, som siden Midten af det 16de og indtil Begyndelsen af vort Aarhundrede benyttedes til at bestrø Haaret og Parykker med. I dette Aarhundrede bruges det under Form af Rismel (»poudre de riz«) til at sminke Huden med.

Pūdding, eng., Budding.

Pudling, Friskning i Flammeovn; s. **Friskning**.

Pudsmejsel, Dørslag (s. d. A.) til at slaa Huller i Jærn med.

Puēbla de los Angelos [ānhhelos], Hovedstad i Forbundsstaten La Puebla i Mexico paa Højsletten Anahuac, 7,000 F. over Havet, 14 M. ø. s. ø. for Mexico. 69,000 J. Bispesæde. Smuk og regelmæssig anlagt Stad med en ualmindelig pragtfuld Kathedralkirke, en stor Mængde andre Kirker med høje Taarne, flere højere Læreanstalter, hvoriblandt Palafox-Seminariet, en af Mexicos første Undervisningsanstalter, Museum, Theater, rige Butiker og betydelig Industri i Uld- og Bomuldsstoffer, Sæbe, Hatte osv. Anlagt 1531 af Spanierne. — Under det franske Tog til Mexico blev P. 5 Maj 1862 angrebet af Franskmændene, men kastede Fjenden tilbage og blev nu stærkt befæstet af General Ortega. Den holdt sig ogsaa et helt Aar, men maatte overgive sig 17 Maj 1863 til General Forey, efter at flere Forter siden 29 Marts vare blevne indtagne med Storm.

Puerīl (af lat. puer, Dreng), drengeagtig, barnagtig. Sunt pueri; **pueri puerilia tractant**, de ere Børn; Børn gjøre Børnestreger.

Puerperāl, hvad der er ejendommeligt for eller angaar Barselsengen (lat. Puerperium). **Puerperalfeber**, s. **Barselfeber**.

Puērto, sp., Havn.

Puērto Cabēllo [kabēljo], befæstet Stad i Republiken Venezuela i Sydamerika ved det caribiske Hav, 18 M. v. for Caracas, med 10,000 J. og god Havn. Usundt Klima.

Puērto de la Mar, s. **Cobija**.

Puērto de Sānta Marīa, Stad i den spanske Prov. Cadiz ved Cadiz-Bugten, 2 M. n. ø. for Cadiz. 22,000 J. Havn og betydelig Handel med Xeresvin. Garverier, Fabrikation af Sæbe, Hatte og Liqueurer.

Puērto Montt, Stad i den sydlige Del af Republiken Chile i Sydamerika ved Nordenden af Ancud-Bugten, med c. 4,000 J., god Havn og livlig Udførsel af Skovprodukter.

Puērto Prīncipe, Stad paa den spanske Ø Cuba i Vestindien i det indre af Øen, 66 M. ø. s. ø. for Havana. 30,000 J. Cigarfabrikation. Betydelig Handel med det indre af Øen. Jærnbaneforbindelse med Havnen San Fernando paa Øens Nordside.

Puērto Reāl, Stad i den spanske Prov. Cadiz ved Cadiz-Bugten, 1 M. ø. for Cadiz, med 11,000 J., Havn, Skibsbyggeri og betydelig Tilvirkning af Søsalt. I Nærheden Fortet Trocadero.

Pufendorf, Esaias v., Statsmand, f. 1628 i Sachsen, fik den philosophiske Grad i Leipzig 1649, men traadte 1659 i svensk Tjeneste, var 1671—74 Resident i Wien, brugtes derhos i flere diplomatiske Hverv, især til de tyske Stater, optoges 1673 i den svenske Adel og blev 1681 Regerings-Kansler i Bremen og Verden. Paa Grund af gjensidig Misfornøjelse mellem ham og den svenske Regering nedlagde han 1687, uden at have faaet Afsked, pludselig sin Post, traadte s. A. i dansk Tjeneste og døde 1689 som dansk Gesandt i Regensburg, kort før han i Sverige dømtes at have forbrudt Ære, Liv og Gods. — Hans Broder, **Samuel v. P.**, f. 8 Jan. 1632 i Sachsen, gjorde sine Studier i Leipzig og Jena og opholdt sig senere i nogen Tid i Kjøbenhavn som Huslærer hos den svenske Diplomat P. J. Coyet. Efter at han i »Elementorum jurisprudentiæ universalis libri II« (1660) havde givet en systematisk Fremstilling af Naturretten blev han 1661 Professor i Heidelberg, hvor han skrev sit bekjendte, under Pseudonymen Severinus a Monzambano udgivne Arbejde »De statu imperii Germanici« (1667). 1668 gik han til Sverige som Professor i Lund, og her udgav han bl. a. sit store retsphilosophiske Værk »De jure naturæ et gentium« (1672), samt et Uddrag deraf, »De officio hominis et civis« (1673). Da senere, paa Grund af Krigen mellem

Danmark og Sverige, Universitetet var blevet standset i sin Virksomhed, kaldtes han 1677 til Stockholm som Rigshistoriograph og Kongens Haandsecretær, optoges 1684 i den svenske Adel, traadte 1688 med Carl XI.s Tilladelse i brandenburgsk Tjeneste som Gehejmeraad, ophøjedes senere baade i den svenske og den tyske Friherrestand og døde 27 Oct. 1694 i Berlin. Af hans historiske Arbejder ere »Commentariorum de rebus suecicis libri XXVI« (1686), »De rebus a Carolo Gustavo Sueciæ rege gestis« (1696) og »De rebus gestis Frederici Wilhelmi, magni electoris Brandenb.« (1695) de mærkeligste.

Pugatschev, Jemeljan [tschöff], russisk Oprørshøvding, Søn af en simpel Kosak, f. 1726 i Egnen ved Don, var i sin Ungdom Medlem af en Røverbande og blev for sit Mod og Klogskab valgt til Anfører. Han tjente i Syvaarskrigen først i den preussiske, siden i den østerrigske Hær og gjorde senere Tjeneste i denne i Krigen mod Tyrkerne. Efter at være vendt tilbage til sit Fædreland blev han fængslet paa Grund af oprørske Planer, men undslap og vakte i Aug. 1773 en farlig Opstand af Kosakkerne ved at udgive sig for den myrdede Kejser Peter III, med hvem han havde Lighed; han fandt Understøttelse hos Raskolnikerne og de livegne Bønder, samt hos Baschkirer, Tatarer og andre finske Folkeslag. Han havde en Tid lang stor Fremgang, indtog Kasan og flere Stæder og betegnede overalt sin Vej ved Brand og Plyndring. Omsider blev Opstanden dæmpet ved Suvorovs og Panins Tropper; P. blev i Sept. 1774 af sine egne Folk overgiven til Suvorov og tillige med de andre Hovedmænd henrettet i Moskva 21 Jan. 1775.

Puget ell. **Pujet**, Pierre [pyschä], fransk Billedhugger, Maler og Architekt, f. 1622 ved Marseille, d. 1694 i Marseille, tilbragte sin Ungdom dels i Italien, dels i Frankrig og arbejdede i Begyndelsen mest som Maler og Bygmester; senere kom han ind paa Billedhuggerkunsten, hvor han især vandt Navn ved sin energisk udførte „Milon fra Kroton“ og ved „Perseus og Andromeda“. En Rytterstatue af Ludvig XIV, som Marseille overdrog ham at gjøre, blev modelleret, men ikke udført.

Pugets Sund [püdschett], en Havbugt i Nordamerika, der fra Juan de Fucas Stræde skærer sig dybt ind mod Syd i Territoriet Washington.

Puggaard, Hans, dansk Handelsmand, f. 1788 i Kjøbenhavn, blev 1813 Grosserer smstds. og traadte 1842 i Forbindelse med A. Hage; deres Handelshus var et af de største i Landet, og P. gjorde desuden store Godskjøb i Sverige. Han havde Sæde i Folketinget 1854—58 og 1861—64, samt i Rigsraadets Landsting 1864—66, men spillede her ingen Rolle. D. 1866. P. oprettede 1858 et Legat til fattige kjøbenhavnske Drenges Opdragelse og 1866 et tilsvarende for Piger; hvert er omtr. 235,000 Kr. stort. Et Mindeskrift om ham udgaves 1888 af Prof. H. Lehmann. — Sønnen, **Rudolf P.**, f. 1818 i Kjøbenhavn, optoges 1849 som Deltager i Firmaet og overtog Forretningen efter Faderens Død. Han var Medlem af Kjøbenhavns Borgerrepræsentation 1862—70 og af Grosserer-Societetets Comité siden 1862, samt Medstifter og Medbestyrer af flere store Aktieselskaber. D. 1885. — En anden Søn, **Hans Christoffer Vilh. P.**, f. 1823, d. 1864 som Godsbesidder i Halland, blev 1846 polytechnisk Candidat og vandt 1850 Universitetets Guldmedaille for en Fremstilling af Møens Geologi, som han 1851 udgav i udvidet Form. Han har indlagt sig megen Fortjeneste ved fine omhyggelige Detailundersøgelser og de fortrinlige Profiler, der ledsage Afhandlingen. 1851 blev han Dr. phil. i Bern og foretog derefter flere geologiske Rejser, navnlig i Italien, hvor han blandt andet undersøgte Halvøen Sorent og derom udgav to Afhandlinger i »Bulletin de la soc. géol. de France«.

Puibusque, Louis de [pyibüsk], fransk Skribent, f. 1801 i Paris, var først Advocat, optraadte derpaa som Oversætter og Digter (»La mort de Léonard de Vinci« 1824, »Le naufrage de Camoëns« 1828, det sidste kronet ved Jeux floraux i Toulouse), men har erhvervet sig størst Fortjeneste ved sit med Leber udgivne dygtige Arbejde »Histoire comparée des littératures espagnole et française« (1843), der vandt Akademiets Pris, og ved »Comte Lucanor« (1854), Oversættelser af spanske Fabler og Fabliaux fra det 16de Aarh. D. 1880.

Puisaye, Jos. Gen. de [pyisä], fransk Greve, f. 1745, var 1789 Medlem af Nationalforsamlingen og stemte i Regelen med venstre Side, men vilde 1792 danne en Hær for at befri Kongen og blev n. A. Stabschef ved den føderalistiske Hær i Normandiet, som rejste sig imod Conventet. Efter dens Nederlag søgte P. at organisere Chouanerne og traf i Sept. 1794 Aftale i London med den engelske Regering om det senere Togt til Quiberon. Han levede efter dettes slette Udfald i Stilhed i Bretagne, men drog 1797 til England, hvor han døde 1827.

Puke, Navn paa flere svenske Slægter. **Erik Kettilsson**, Ridder og Rigsraad, d. 1396 (af en Slægt, som i Vaabenet førte en Vinge), holdt sig i Begyndelsen af Kampen mellem Kongerne Magnus Eriksson og Albrecht til den første. Som Følge af et mellem begge Kongers Tilhængere afsluttet Forlig blev han 1371 erkjendt som Sveriges Marsk, men vedblev dog under hele Albrechts Regering at være Magnus's og hans Arvingers Høvedsmand i Vermland. — **Erik P.** (som i Vaabenet førte en Baad) var en af de første Adelsmænd, der greb til Vaaben sammen med Engelbrekt, og var blandt dennes trofasteste Tilhængere. Han blev derfor indkaldt i Raadet og stilledes ved Rigsforstanderforslaget 1436 sammen med Carl Knutsson og Engelbrekt. Fra den Tid nærede han et bittert Had mod Carl Knutsson, hvilket forøgedes ved dennes stedse stigende Anseelse. Understøttet af Vestmanlänninger og Dalkarle gjorde han et Opstandsforsøg, men blev under en Sammenkomst med Carl Knutsson fængslet og kort efter halshugget 1437. — **Johan P.**, f. c. 1726, af borgerlig Herkomst, Underofficer ved Artilleriet, tjente sig under Krigen i Nederlandene op til Capitain i den hollandske Hær. Misfornøjet over ikke at blive befordret efter sin Hjemkomst indlod han sig i Hoffets Reve-

lutionsplaner 1756, underkastedes Tortur og blev halshugget 23 Juli s. A. — Hans Søn, Johan af P., f. 1751, d. 1816, blev 10 Aar gl. Skibsdreng ved Flaaden, sejlede i flere Aar med udenlandske Handelsskibe, deltog som Officer paa den franske Flaade med Udmærkelse i Krigen mellem Frankrig og England 1778—83 og blev efter sin Hjemkomst Major. Efter Slaget ved Hogland blev han Oberstlieutenant og var derefter den svenske Flaades Leder i Slagene ved Öland 1789 og i den viborgske Bugt 1790, hvorfor han adledes 1797 og blev Admiral 1808. Efter Revolutionen 1809 blev han Overadmiral og Friherre og førte Overcommandoen ved den Expedition, hvorved Russerne nødtes til at rømme Vesterbotten. 1812 blev han Generaladmiral og Statsraad, men afgik 1815 fra Statsraadsembedet, efter at han 1814 havde ført den svenske Flaade til Norge og s. A. var bleven ophøjet til Greve.

Pukkel, s. Rygradskrumning.

Pukkelhval, s. Finhval.

Pukværk ell. Poløværk, et Stampeværk til Knusning af Malme, snart til Smaastykker, snart til grovere eller finere Pulver, enten for at forøge Overfladen og saaledes fremme Forvitring eller Iltning ved en Ristning, eller for at man ved en Vaskning ell. Slemning kan skille de forskjellige Bestanddele fra hverandre efter Vægtfylden, saaledes gedigent Sølv eller Guld fra Kvarts, hvori det er indsprængt.

Puläwy, s. Ivangorod.

Pulchĕria, Ælia Augusta, den hellige, græsk Kejserinde, Datter af Kejser Arcadius, f. 399, fik kun 15 Aar gl. 414 af Senatet overdraget Rigets Styrelse og Formynderskabet over sin to Aar yngre Broder, Kejser Theodosius II. 446 trak hun sig tilbage fra Hoffet, men 450 arvede hun Tronen ved sin Broders Død og giftede sig med Raadsherren Marcianus, som derved blev Kejser (d. 457). P. bekæmpede ivrig Nestorianerne og Eutychianerne og æres derfor baade af den græske og den romerske Kirke som Helgeninde. Hun døde 453, og hendes Mindedag er 10 Sept.

Pulci, Luigi [pūltschi], ital. Digter, f. 3 Dec. 1431 i Firenze af Adelsslægt, d. c. 1487, var yndet af Poliziano og Lorenzo dei Medici. Sin Digterberømmelse har han vundet ved sit humoristiske Ridderepos »Morgante Maggiore«, hvis Stof er taget fra den carolingiske Sagnkreds, men væsentlig parodisk behandlet i en bizar Stil og hvert Øjeblik brudt Composition. Hver Sang begynder med et Skriftsted paa Latin, men dertil knytter sig ofte et meget skibrigt Indhold. Carl d. store er fremstillet som en temmelig skjørhovedet Person, der aldeles giver sig Digtets Skurk Gano i Vold. P.s humoristiske Stil og Evne til virtuosagtig at lege med Sproget optoges af Berni og er en Forløber for Ariosts romantisk-humoristiske »Orlando furioso«. — P.s Brødre, Bernardo og Luca, optraadte ligeledes som Digtere. Den første oversatte Vergils »Bucolica« og skrev Pastoralpoesier; den sidste skrev »La Giostra«, »Il Driadeo d'Amore« og »Il Ciriffo Calvaneo«.

Pulcinĕlla [pultschi], ital. Maske, s. Ital. Theater und. Italien.

Pulk eller Kjærris kaldes den Slæde, som om Vinteren benyttes af Lapperne, og som trækkes af Rensdyr. De ere byggede som smaa Baade, foran med en spids Stavn, bagtil butte og for neden runde med en flad Kjøl. Man sidder paa Bunden med udstrakte Ben. Kjærrisen er aaben, men har foran et Slags Dæk, overtrukket med Sælskind, til at stikke Benene ind under.

Pŭlkova, en lille Landsby, 2 M. s. for St. Petersborg. Her findes det store kejs. russiske Centralobservatorium, der efter at være blevet forsynet med ypperlige Instrumenter og med en hel Stab af Astronomer blev indviet 1839 og under F. G. W. Struve og siden 1864 under dennes Søn, O. Struve, har spillet en Hovedrolle i Nutidens Astronomi. P.s Meridian, der benyttes i de russiske Kort, er 30° 19′ 40″ ø. for Greenwich's Meridian, der selv er 17° 39′ 45″ ø. for Ferro, altsaa P. 47° 59′ 25″ ø. for Ferro.

Pullert, en kort, opstaaende Støtte om Bord i et Skib, bestemt til derom at befæste et Tov. Er der i denne anbragt ēn eller flere Skiver, kaldes den Knægt.

Pŭllmanske Vogne (Pullman Cars) kaldes efter Opfinderen de oprindelig i Amerika anvendte store Jærnbanevogne, indrettede med Ind- og Udstigning ved Enderne. Der findes i dem Saloner med alle Bekvemmeligheder, Sofaer, Borde, Vandhaner, Closetter, Rygeværelser, Køkken, Restauration osv., og om Natten kunne de indrettes til Soveværelser. Vognene ere enten 8- ell. 12hjulede, med 4 eller 6 Hjul under hver Ende. Disse 4 eller 6 Hjul ere forbundne ved en Ramme, med hvilken Overvognen er forbundet ved en Bolt, hvorom den kan dreje sig. I de senere Aar begynde disse Vogne ogsaa mere og mere at finde Anvendelse i Europa.

Pulp, lat. Pulpa, den kjødede Masse af flere Plantedele (Frugter, Rødder). Man tilbereder en P. ved Knusning og Kogning af f. Ex. Blommer, Tamarinder, Kartofler osv.; sædvanlig kaldes da P. Mōs. Pulpøs, kjødagtig.

Pulpēt (fr. pupitre), Pult, Nodepult; i Orgelet en Skindsæk, der hindrer Vinden i at slippe ud gjennem det Hul, hvorigjennem Pulpettraaden gaar.

Pulpitūr, Galleri eller ophøjet og aflukket Rum med Stolestader i en Kirke.

Pŭlque [ke], s. Agave.

Puls, den momentane Udvidning, som de derefter benævnte Pulsaarers (s. Blodkar und. Blod) elastiske Væg undergaar, hver Gang Blodet ved Hjærtets Sammentrækning drives ud i dem, og som paa enhver tæt under Huden liggende Pulsaare baade kan ses og navnlig føles som et Stød eller Anslag (P. i snævrere Betydn.); i Almindel. vælges en af Underarmens Pulsaarer som det bekvemmeste Sted til at føle P. paa (Radialpulsen). Hvert Pulsslag svarer altsaa til en Sammentrækning af Hjærtet, og Antallet af Pulsslagene er derfor hos den voxne omtr. 70 i Min., hos yngre Individer hyppigere, hos det nyfødte Barn omtr. 130. P.s Beskaffenhed afhænger ikke alene af Hjærtets Virksomhed, der navnlig har Indflydelse paa dens Hyppighed, Regelmæssighed og Kraft, men tillige af Legemets Blod-

mængde, der bestemmer dens større eller mindre Fylde, samt af Pulsaarevæggens Elasticitet og Spænding, der betinger P.s Haardhed eller Blødhed. En nøjagtig Jagttagelse af P. kan derfor give meget værdifulde Oplysninger om Tilstanden i hele Kredsløbssystemet, og **Pulslæren**, Sphygmologien, har derfor ogsaa lige fra Oldtiden spillet en stor Rolle i Sygdomslæren; den Inddeling af Pulsaarerne, som vi nu have, er næsten den samme som den, Galen opstillede. For Feberens Erkjendelse har den forøgede Pulshyppighed tabt en Del af sin Anseelse siden Indførelsen af Varmemaalingen, i hvilken vi have et paalideligere, men ogsaa meget omstændeligere Hjælpemiddel i denne Henseende. **Pulsmaaler**, Sphygmograph, et Instrument, ved hvis Hjælp Pulsaaren selv optegner den ved P. fremkaldte Bevægelse af dens Væg; det bestaar i en lille Vægtstang, hvis ene, med en lille Plade forsynede Ende anbringes paa Huden, medens den anden Ende sættes i Forbindelse med et Kymographion (s. d. A.); de derved optegnede Linjer, **Pulscurver**, give et synligt Udtryk for Pulsbevægelsen. Ogsaa i Blodaarerne kan der undertiden vise sig en P., **Venepuls**, nemlig ved visse Hjærtesygdomme, ved hvilke en Del af Blodet under Hjærtets Sammentrækning kan gaa tilbage ud i Blodaarerne; den iagttages især i de store Blodaarer paa Halsen. **Pulsaaresvulst**, Aneurysma, en sygelig Udvidelse af en Pulsaare, der kan omfatte alle eller kun enkelte af de Hinder, der danne Pulsaarens Væg, hvorefter P. kaldes ægte eller uægte; den kan være af forskjellig Form og Udstrækning og findes fortrinsvis paa visse Steder af Pulsaarerne, hvor disses Vægge synes mest udsatte for sygelige Forandringer eller Beskadigelser (paa den store Brystpulsaare, Pulsaarerne paa Leddenes Bøjeside osv.). P. medfører store Besværligheder, navnlig ved Forhindring af det regelmæssige Kredsløb, og ender gjærne med Døden; dog synes Chirurgien i den senere Tid at blive mere Herre over P. (ved Underbinding, Tryk osv.). P. fremkaldes enten ved Sygdom i Pulsaaren eller ved Beskadigelser (ved Fald, Anstrængelser osv.); visse Beskæftigelser disponere særdeles dertil, f. Ex. Linedanseres, Kunstberideres og Lastdrageres. **Pulsatiōn**, Hjærtets og Pulsaarernes regelmæssige Bevægelse under Blodets Kredsløb. Ogsaa uden for det egentlige Kredsløb kan P. iagttages, nemlig i Pulsaaresvulsterne og undertiden ogsaa i cavernøse Svulster og Teleangiektasier, hvis Indre staar i Forbindelse med Kredsløbet og fyldes med Blod fra dette; P. er i disse Tilfælde endog et vigtigt Hjælpemiddel til Sygdommens rigtige Erkjendelse.

Pulshammer, d. s. s. Franklins Kogerør.

Pulsomēter, et af H. Hall i New-York 1872 opfundet Vandløfteapparat, hvor Vandets Bevægelse opnaas ved directe Virkning af Damptrykket. Apparatet bestaar af to pæreformede Kamre, der hvert har sine med Ventiler forsynede Forbindelser saa vel med Sugerøret som med Stigerøret. Dampen træder ind i Kamrene foroven; ved Hjælp af en Ventil sker Indtrædelsen skiftevis i det ene og det andet Kammer. Træder Dampen nu saaledes ind i det ene Kammer, trykker den det deri værende Vand ind i og op gjennem Stigerøret. Naar Vandstanden i Kamret er sunken til en vis Højde, undviger Dampen og bliver condenseret; der indtræder Vacuum i Kamret, hvorved Dampventilen lukker for videre Damptilførsel til dette Kammer og giver Dampen Adgang til det andet, hvor nu samme Virkning gjentager sig, medens Vandet stiger op og fylder det første Kammer paa Grund af det deri værende Vacuum. Paa denne Maade virker Apparatet uafbrudt, sugende i det ene Kammer og samtidig trykkende i det andet, og omvendt. I og for sig er denne Anvendelsesmaade af Dampen meget lidet økonomisk, men P. anvendes dog meget og har i visse Tilfælde store Fortrin fremfor andre Vandløfteapparater, dels fordi det lader sig anbringe med overordentlig stor Lethed (det kan ofte være tilstrækkeligt at hænge det op i et Tov), dels fordi dets Indretning uden alle mechanisk bevægede Dele tillader dets Anvendelse til Løftning af selv stærkt forurenet Vand.

Pulszky, Frants Aur. [pūllski], ungarsk Politiker, f. 1814, var 1840—43 Medlem af Landdagen, hvor han sluttede sig til Kossuth, og virkede siden i Pressen for den ungarske Friheds Sag. 1848 blev han Understatssecretær, sendtes til Wien og flygtede herfra i Oct.; han blev derefter Medlem af det nationale Forsvarsudvalg, gik i Marts n. A. til London som Ungarns Afsending og dømtes senere fra Livet, samt mistede sine Ejendele. 1851 ledsagede han Kossuth til Nordamerika og udgav n. A. en Skildring af dette Land under Navnet »White, red, black« (3 Bd.); tidligere havde han skrevet en historisk Roman, „Jakobinerne i Ungarn", og „Ideer om den ungarske Histories Philosophi". 1859 bosatte han sig i Italien og deltog 1862 i Garibaldis Tog til Aspromonte. Han valgtes 1861 til det ungarske Underhus, men fik ikke Tilladelse til at vende hjem før 1866; n. A. blev han helt benaadet og indtog indtil 1875 sit Sæde i Underhuset som Medlem af det liberale Parti. 1869 blev P. Directeur for det ungarske Nationalmuseum og 1872 Generalintendant for de offentl. Samlinger. 1884 valgtes han paa ny til Underhuset. — Hans Hustru, **Therese P.**, Datter af en rig tysk Kjøbmand, f. 1819 i Wien, skrev i England (1850—51) »Memoirs of a Hungarian Lady« og »Tales and Traditions of Hungary« D. 1866.

Pultāva, s. Poltava.

Pulttag ell. Halvtag, et Tag, der kun har Hældning til den ene Side, i Modsætn. til Saddel- ell. Vinkeltaget, der har to Skraaninger, som møde hinanden i Tagryggen eller Mønningen.

Pultusk, Stad i russisk Polen ved Floden Narew, 7 M. n. for Warschau, med 8,000 J. Romersk-katholsk Bispesæde. Betydelige Brændevinsbrænderier. — Carl XII sejrede her over Sachserne 1703, og mellem Franskmændene og Russerne fandt her en uafgjørende Kamp Sted 26 Dec. 1806.

Pūlu-Kondor, en Gruppe af Smaaøer i det chinesiske Sydhav, ud for Mekongs Delta, tilhører Frankrig.

Pūlu-Laut, en Ø i det store asiatiske Archipelag, ved Borneos Sydostkyst, skilt fra Hovedøen ved Laut-Strædet. 40 □ M.

Pūlu-Pinang, d. e. Betelnøddøen, forbi dens Form ligner en Betelnød, ogsaa kaldt Prinsen af Wales's Ø, en engelsk Ø i Malaka-Strædet, ¼ M. fra Halvøen Malakas Vestkyst, mellem 5° og 5° 30′ n. Br. 5 □ M. med 190,000 J., hvoraf en Tredjedel Chinesere, Resten Malayer, foruden et Par Tusende Europæere. Øen er bjærgfuld, indtil 2,700 F. høj, men overordentlig frugtbar; størst Betydning har den dog ved sin udmærket gunstige Handelsbeliggenhed. Paa Nordsiden ligger Staden Georgetown (s. d. A.) med 27,000 J., Havn, Marinestation og særdeles betydelig Handel.

Pulverisēre, forvandle til Støv. **Pulverisering** af Vædsker, disses Overførelse i en fintfordelt, støvformet Tilstand, bruges i den senere Tid meget i Lægekunsten saa vel til Fremstilling af Støv- og Dunstbade (s. Bad) som ogsaa til Inhalationscure (s. d. A.). De dertil anvendte **Pulverisationsapparater, Pulverisateurer**, ere af meget forskjellig Construction; hyppigst drives Vædsken med stor Kraft ud igjennem en meget fin Aabning imod en lille Plade, hvorved den spredes til alle Sider som et overordentlig fint Støv, eller ogsaa lader man en kraftig Strøm af Luft eller Damp indvirke paa Vædsken, hvorved denne ligeledes forvandles til Støv, som ogsaa paa denne Maade blandes med Luft eller Damp.

Puma, s. Kuguar.

Pumpe, et Redskab bestemt til Flytning af luftformige eller draabeflydende Legemer, dog saaledes at Sprogbrugen holder visse af disse Redskaber udenfor. Luftpumper i strængere Forstand tjene saaledes enten til at udtømme Luften fra eller sammentrykke den i en lukket Beholder, medens Blæsere og Ventilatorer, der ved Presning eller Sugning skulle tilvejebringe en Luftstrøm gjennem et i begge Ender aabent Rum, ikke regnes iblandt dem; og under Vandpumper, der naturligvis kun bruges til at hæve Vand, plejer man f. Ex. ikke at indbefatte den archimediske Vandsnække, den hydrauliske Vædder og det persiske Hjul, der dog tjene til det samme. At en P. skal bruges ikke til Vand, men til Sirup, Øl, Olje, Saltlage m. m., foranlediger ikke væsentlige Forandringer; ja der er end ikke nogen principiel Forskjel mellem Vand- og Luftpumper (s. d. A.). Vandpumperne bestaa som oftest af et Pumperør, hvori et Stempel kan bevæges lufttæt op og ned; saa vel Stemplet som Bunden af Pumperøret ere forsynede med Ventiler, der aabne sig opad. Fra Bunden gaar et Rør (Sugerøret) ned i en Vandbeholdning. Bevæger man nu Stemplet op og ned, vil der først bevirkes en Fortynding af Luften i Sugerøret, hvorved den udvendige Luft ved sit Overskud af Tryk bringer Vandet til at stige op deri, indtil det endelig naar op i Pumperøret, hvor det trænger op igjennem Stemplet og derpaa løftes af dette. Da Luftens Tryk kun kan bære en Vandsøjle af c. 33 Fod, maa Stemplet aldrig komme højere over Vandets Overflade; men i Almindelighed bør man paa Grund af Utætheder ikke indrette sig paa at skulle hæve det højere end 20—24 F. En saadan P. kaldes en Sugepumpe. Borttages Sugerøret og man sænker den hele P. i Vandet, bliver Lufttrykket overflødigt. Trykpumpen adskiller sig i Constructionen fra Sugepumpen ved, at der ingen Ventil er i Stemplet; Luften og senere Vandet, som suges fra Sugerøret op i Pumperøret ved Stemplets opadgaaende Bevægelse, trykkes ved dets nedadgaaende Bevægelse ud igjennem en Aabning ved Pumperørets Bund, hvilken Aabning dækkes af en udadgaaende Ventil; fra denne Aabning presses Vandet ud i et Rør, der f. Ex. kan gaa lodret opad, og ved at man blot udøver tilstrækkelig store Tryk paa Stemplet kan Vandet blive hævet til hvilken Højde det skal være. Man har dobbeltvirkende Trykpumper, der under begge Bevægelser baade suge og trykke. For øvrigt har man ogsaa adskillige andre Former af P., saaledes oscillerende og en Mængde roterende P., hvor de Vandet bevægende Dele dreje sig om en Axe, samt flere Slags Centrifugalpumper, i hvilke Vandet sættes i rask Omdrejning og af Centrifugalkraften tvinges opad. **Pumpesod**, Rummet nede i et Skib, der omgiver Pumperne. Det er ved Skillerum eller Slodder adskilt fra den øvrige Del af Lasten, for at man kan komme til Pumperne til enhver Tid i Tilfælde af, at de skulde blive uklare.

Pūmpernickel, tyk, grovt Rugbrød fra Westfalen.

Puna, en til Republiken Ecuador i Sydamerika hørende Ø i Guayaquil-Bugten, 8 M. lang og indtil halv saa bred, havde i det 16de Aarh. henved 20,000 J., men bebos nu kun af nogle faa Indianere.

Punai, Puna, Stad i Præsidentsk. Bombay i det engelske Forindien, 17 M. s. ø. for Bombay. 130,000 J. Her var indtil 1818 Mahratterconføderationens Hovedsæde og Peshvas Residens. Hans forhenværende Palads, en stor, men smagløs Bygning, benyttes nu som Fængsel, Sygehus og Daareanstalt. Her ere anselige Bazarer, en engelsk Regeringsskole med Sanskritcollegium og Lærerseminarium, samt livlig Handel. I Nærheden store Cantonnementsindretninger for de eng. Tropper.

Punch [pønsch] (af it. Pulcinella), Spasmageren (Hanswurst) i det engelske Marionetspil; deraf Navnet paa et i London udkommende Vittighedsblad, stiftet 1841 af Marc Lemon, der var dets Hovedudgiver til sin Død i Maj 1870.

Puncheon [pønsch'n], engelsk Rummaal, for Øl lig 72 Gallons ell. 338,6 danske Potter, for andre flydende Varer lig 84 Gallons ell. 395 d. Potter.

Pūnctum sāliens, lat., „det hoppende Punkt", den Blegn (Kimpletten) paa Æggeblommen, hvori de første Spor til Liv vise sig; det Hovedpunkt, hvorom det hele drejer sig.

Pund er i Danmark Grundenhed for Vægten; 1 P. (à 100 Kvint à 10 Ort) er 500 franske Gram. I Sølv- og Guldvægten var tidligere 1 P. (à 2 Mark à 16 Lod à 4 Kvintin à 4 Ort à 18 Es) lig 470,188 Gram, eller 17 P. Sølvvægt lig 16 P. Handelsvægt; men ved Lov af 16 Apr. 1873 er dette Vægtsystem afskaffet og erstattet ved Gramsystemet; 1 P.

Medicinalvægt var før 1869 lig 357,664 Gram. I Norge var før 1882 Handelspundet lig 498,11 Gram.

Punderbur, s. Pandharpur.

Pundfod, Fodpund, er den Enhed, i hvilken Arbejdsmængder angives, naar Pundet benyttes som Vægtenhed, Foden som Længdeenhed; ved 1 P. (F') forstaas det Arbejde, som bliver udført, naar et Legeme bevæges 1 Fod imod en stadig virkende Modstand af 1 Pd., altsaa f. Ex., naar en Gjenstand af Vægt 1 Pd. løftes 1 Fod i lodret Retning. Jvfr. Hestekraft.

Pungdyr (Marsupialia ell. Marsupiata), en Orden af Pattedyr, hos hvilken der finder det mærkelige Forhold Sted, at Ungerne komme til Verden overmaade smaa og i en meget ufuldkommen, saa at sige ufuldbaaren Tilstand; Ungerne af de største Kænguruher ere saaledes ved Fødselen kun lidt over 1 Tomme lange. De ere ikke alene blinde, nøgne, hjælpeløse og give saa at sige intet Livstegn fra sig, men deres Lemmer og Hale ere ogsaa kun lidet udviklede og bøjede ind under Bugen ligesom hos Fostrene. Moderen anbringer dem strax ved Pattevorterne, til hvilke de da suge sig fast, og i denne Stilling forblive de i flere Maaneder; da Pattevorterne i Regelen ere anbragte i en Pung, d. e. i en sækformet Indkrængning af Huden mellem Bagbenene, tjener denne Dannelse til at beskytte de spæde Unger; hvor den mangler (som hos adskillige Pungrotter) eller kun er antydet af en Hudfold paa hver Side, tjene de over Bugen nedhængende, lange Haar til at beskytte Ungerne. Naar Ungerne ere i Stand til at forlade Pungen, ere de endog mere udviklede end andre lignende Pattedyr, naar de fødes; de tage dog ofte senere deres Tilflugt til Moderens Pung (Hannen mangler denne Dannelse), enten for at die eller for at søge Varme og Beskyttelse; naar den mangler, hænge Ungerne sig i Moderens Pels eller holde sig endog fast ved hende ved at sno deres Hale om hendes (Æneasrotte). P. stemme ogsaa overens ved adskillige mærkelige anatomiske Forhold, hvoriblandt kan udhæves de saakaldte Pungben (ossa marsupialia), der hos begge Kjøn ere hæftede til Bækkenet (de findes dog ogsaa hos Næbdyrene), men i Tandforhold, Levemaade, Uddannelse af Lemmerne osv. ere de overmaade forskjellige; dog er der igjen en vis Overensstemmelse deri, at de med Undtagelse af Pungrotterne alle ere indskrænkede til Nyholland og Tasmanien samt Ny-Guinea og Molukkerne, paa hvilke sidste Øer der dog kun findes Pungaber, samt at de med Undtagelse af en Del af de ægte Kænguruher alle ere Natdyr. De deles i 6 Familier: 1) Pungrotterne (Didelphis), smaa, af Insekter og anden dyrisk Føde (Krybdyr, Æg, Fugle) levende, klatrende, rotte- eller spidsmusagtige Dyr, af Størrelse mellem Katten og Musen, med langt, spidst Hoved, store Øren, blød eller strid Pels, skællet Snohale og en udstaaende Bagtommel; Tænderne ligne Insektædernes. Deres Udbredelse gaar fra de sydligere forenede Stater indtil det tempererede Sydamerika. Pungodderen er en graabroget Pungrotte med lidt Bindehud imellem Bagtæerne. 2) Pungmaarderne repræsentere omtrent den samme Typus i Australien; Bagfoddernes Tommel mangler eller er kun antydet; Halen er i Regelen busket og ingen Snohale. De mindre, museagtige Former kaldes ogsaa Pungvæsler (Phascogale); de leve af Insekter og findes paa Træerne. Herhen hører ogsaa den insektædende Myrmecobius, med meget smaa og ubetydelige Tænder, og Pungulven (Thylacinus, Kolonisternes „Hyæne" ell. „Tiger"), et stort, hundeagtigt Rovdyr, der har gjort megen Skade paa Faareflokkene i Tasmanien. 3) Pungharerne (Perameles), med forlængede Bagben, hvis Uddannelse omtrent er som hos Kænguruherne, og hvis Forpoter kun have tre Tæer med korte Kløer. De grave Huler og Gange i Jorden og leve af Insekter, maaske ogsaa af Rodknolder. De større Arter med blød Pels, busket Hale og lange Øren minde i Udseende og Størrelse om Kaniner; andre med stivere Børster mellem Uldhaarene, med korte Øren og lang, tyndt behaaret Hale minde om Pigrotterne. Den afvigende Choeropus, der kun har to veludviklede Tæer paa Forbenene og ēn paa Bagbenene, minder ved sine høje, tynde Ben om Agutier og Dværghjorte, naar man ser bort fra den lange og spidse Snude. 4) Pungaberne (Phalangista) have knudrede Kindtænder og færre større Fortænder ([illegible]); Bagfødderne ere Hænder ligesom hos Pungrotterne. Det er langsomme, klatrende, frugtædende Dyr af Pungrotternes Størrelse. De ægte P. have en mere eller mindre nøgen Snohale; Flyvepungaberne (Petaurus) have en busket Hale og Flagrehud og minde saaledes om Flyveegern; Pungbjørnene (Phascolarctos) mangle Hale. Den lille, næsten tandløse Tarsipes med lang, udstrækkelig Tunge lever dels af Honning, dels af Insekter. 5) Vombatten. 6) Kænguruherne (s. disse A.).

Pungfrø (Notodelphys ovifera), en sydamerikansk Løvfrø, hvis Æg udklækkes i en sækformet Indkrængning af Ryghuden, der aabner sig lidt foran og over Tarmaabningen.

Pûniere ell. Pønere (d. e. Phøniker) kaldtes Carthaginienserne af Romerne. Den puniske Redelighed (fides punica) var ilde omtalt i Oldtiden, og Udtrykket brugtes synonymt med Troløshed. Puniske Krige, s. Carthago og Hannibal.

Punkt er i Mathematiken Grænsen for en Linje og som saadan uden Udstrækning, altsaa uden Størrelse. P. i Nodeskrift betegnede i Mensuralnodeskriften Forlængelser af forskjellig Art og brugtes dernæst som et Slags Taktstreg. I vor Nodeskrift forlænger det den foranstaaende Node, Pause ell. Punkt med Halvdelen. Over eller under Nodehovedet er et P. Tegn for Staccato, og to P. i Mellemrummene ved Enden af et Afsnit ere Gjentagelsestegn.

Punktēremanēr, en sjældnere Kobberstikart, hvor man frembringer Schatteringer ved mere eller mindre tætte Punkter paa en Ætsegrund (jvfr. Kobberstikning); dertil betjener man sig af Punkterejærn med 1, 2 eller flere Spidser. S. ogsaa Miniaturmaleri. Punkteremaskinen (Udprikkemaskine, Patronstikkemaskine) bruges til Udprikning af Mønstre i Papir. I Enden af en lodret Stang, der kan føres henad en Contour, findes en Naal med nedadvendt Spids;

denne gaar hurtig op og ned og kan gjøre 30—50 Huller i Sekundet gjennem 6—8-dobbelt Papir. Man faar saaledes 6—8 Gjentagelser, der bruges som Patroner til Mønstre for Haandbroderi ved at pudre igjennem dem en Blanding af Farvestof og Harpix, der kan fæstes ved Varme.

Punktskrift, Brailles, s. Relieftryk.

Punktum, Punkt, Prik. Bruges specielt om det Skilletegn (.), der anvendes for at betegne et større Ophold i Talen, til Dels ogsaa en Afkortning af et Ord (s. Ex.); ogsaa om det mellem to saadanne Skilletegn afgrænsede Taleafsnit.

Punktūr, Paracentese, en ved Indstik frembragt Aabning af en naturlig eller abnorm Hulhed i Legemet for at udtømme en deri indeholdt Vædske. P. udføres enten med en spids Kniv eller med egne Instrumenter (s. Trocart). Punkturer kalde Bogtrykkerne to Spidser, der sikre Astrykningen af de to Forme lige over for hinanden paa begge Sider af Arket ved første Gang at stikke to Huller og næste Gang tjene til Styring med disse Huller.

Punsch tilberedes hyppig af Rum eller Arak med Vand, Sukker og Citronsaft. Ved forskjellige Tilsætninger forandres Smagen betydelig (Ægge-, Te-, Ananas-, Vanillepunsch). Mælkepunsch tilberedes ved til den varme P. at sætte varm Mælk. Dennes Ostestof coagulerer derved og river forskjellige Urenheder, Farvestof, Slim osv., hidrørende fra Sukkeret eller Citronsaften, ned med. Den er derfor meget lys og klar. Navnet P. skal hidrøre fra Ostindien og bet. 5 (egtl. pāntsch, jvfr. Navnene Pandschnad, Pandschab) af de oprindelige 5 Bestanddele (Arak, Sukker, Citron, Vand og en Krydderitilsætning).

Punsel (fr. Poinçon), et lille Redskab, dannet af en 2—4 Tommer lang, paa Midten tykkere Staalstang, der paa den ene Ende bærer et hærdet Præg, paa den anden er blød. Den bruges til at frembringe bestemte Fordybninger saa vel i compact Metal som i Plader (s. Ciselering, Drivning, Stempelskæring). Man har P. med Præg enten af hele Figurer: Bogstaver, Tal, Hjærter, Nøgler, Kroner o. fl., eller af Elementer: rette og krumme Linjer, runde, kvadratiske, ovale og flere Flader, og disse atter flade, concave og convexe, blanke, matte, stribede, kornede osv.

Pūnta Arēnas, 1) Stad i Republiken Costa Rica i Mellemamerika ved Nicoya-Bugten, der skyder sig ind fra det store Ocean, under 9° 58' n. Br. 8,000 J. Havn for Smaaskibe og god Ankerplads for store. Livlig Skibsfart. 2) Frihavn ved Magalhães-Strædet i Sydamerika paa Østkysten af Halvøen Brunswick under 53° 9' s. Br., med c. 200 J., der ere Kolonister fra Chile. Englænderne kalde den Sandy Point.

Pupil, Myndling; s. ogsaa Øje. Kunstig P., s. Iridektomi und. Iris.

Puppe kaldes hos de Insekter, der gjennemgaa en fuldstændig Forvandling, dennes andet Hovedtrin, hvor Insektet ligger i Dvale uden at tage Føde eller bevæge sig; det er nu ikke længere Larve, men har væsentlig det fuldkomne Insekts Bygning, dog i en meget ufuldkommen, ligesom plump eller raa Skikkelse, og alle Yderdele (Vinger, Ben, Følehorn) ligge sammenfoldede langs med Legemets Sider og ned under Bugen. Under Puppedvalen foregaar en betydelig Udvikling af alle de indre Organer, saa at Insektet ved det Hudskifte, hvorved Puppehuden afkastes, og som er det sidste, fremgaar fuldstændigt, kjønsmodent osv.

Puppefødende Fluer (Diptera pupipara), s. Snyltefluer.

Puppesnegl (Pupa), Slægt af smaa Landsnegle med høj, smækker, næsten cylindrisk Skal med lille, rund Munding.

Purāna, d. e. Oldsagn, s. Sanskrit.

Purbach ell. Peurbach, Georg, f. 1423 i Øvre-Østerrig, blev efter at have studeret i Wien og Italien Professor i Mathematik og Astronomi i Wien, hvor han døde 1461. Han skrev om Formørkelser, astronomiske Instrumenter m. m., gjorde Uddrag af Ptolemæos's Almagest, men blev mest bekjendt ved sin »Theoricæ novæ planetarum«, der indeholder forbedrede Planettavler og indtil c. 1600 oplevede et halvt Hundrede Udgaver.

Purcell, Henry [pørsel], f. 1658 i London, d. 21 Nov. 1695 smst., Englands største Componist, blev 1680 Organist ved Westminsterabbediet og 1684 ved det kongel. Capel. Fra denne Tid skrive sig hans bedste Kirkecompositioner, der senere bleve af Betydning for Händels Oratorier, og blandt hvilke et »Tedeum« og et »Jubilate« særlig fremhæves. Ogsaa som dramatisk Componist stod P. i stor og fortjent Anseelse; han skaffede for kort Tid England en national Opera og var meget længe det engelske Publikums Yndlingscomponist. P. var overordentlig produktiv; en stor Mængde af hans Compositioner ere aldrig blevne trykte. Efter hans Død udgav hans Enke 1697 en stor Samling af hans Sange, 10 Claversonater osv. 1829—32 udkom en stor Del Kirkecompositioner hos Novello i London (Purcell's sacred music), og 1879 begyndtes hos Breitkopf & Härtel i Leipzig en samlet Udgave af P.s Værker.

Purée, fr. [pyrē], jævn, afsiet Suppe af Ærter, Bønner o. lign.

Purgēre, rense, navnl. Maven, føre af; Purgāntia ell. Purgatīver, afførende Midler. Purgatōrium, i Retsspr. Renselsesed; i den romerske Kirke den lat. Benævn. paa Skærsilden.

Pūri, s. Dschagarnath.

Pūrimsfest ell. Hamansfest, en jødisk Fest, der fejres 14—15 Adar (i Marts eller Febr.) til Minde om Jødernes Frelse ved Esther og Mardochai.

Purisme, Sprogrenhed, Sprogrenselsesiver, navnl. overdreven Iver for at rense Modersmaalet for fremmede Ord. Purist, Sprogrenser.

Puritānere, det 16de og 17de Aarh.s Pietister i England, bestod oprindelig af Mænd, der havde maattet flygte under Dronning Marie og under Elisabeth vendte tilbage som strængere Calvinister end Calvin selv. Statskirke, Biskopper og alle de nedarvede Skikke i den episkopale Kirke vare i deres Øjne „Antichristens Surdej". „Bibelen var deres eneste Religion", og med sær Forkjærlighed hang de ved det gamle Test., hvis Billeder og Talemaader idelig lød fra deres Læber. Uden at ville

træde ud af Kirken vilde de indrette sig en Presbyterialforfatning, en simpel Gudstjeneste og en asketisk streng Kirketugt i Lighed med de skotske Presbyterianeres (s. skotske Kirke). Elisabeth vilde ikke taale en saadan Spaltning i den engelske Kirke og fornyede derfor 1563 Uniformitetsacten, efter hvilken alle Nonconformister, d. e. alle, der afveg fra Statskirken, skulde straffes med Fængsel og Pengebøder, de gejstlige med Embedsfortabelse og Landsforvisning. Gjentagne Gange skærpedes disse Forholdsregler, og da England og Skotland bleve forenede under Stuarterne, styrkedes P. vel ved Tilslutningen til Skotterne, men samtidig voxede Trykket fra Regeringens Side. Fængslerne bleve fyldte, enkelte Præster endog brændte som Kjættere, medens Soldaterne bevogtede Kysterne for at hindre Udvandring, som dog fandt Sted i stor Stil; det var P., som lagde Grunden til Kolonierne i Nordamerika. Jo haardere Forfølgelsen blev, desto mere steg baade Begejstringen og Fanatismen hos P., og desto mere voxede de i Tal; deres Protest mod alt Tyranni vandt Sympathi hos Englands frisindede Folk, og snart bleve de Folkets Førere i Datidens store politiske Kamp. Vel splittedes de under den voxende Fanatisme i Presbyterianere og Independenter (s. d. A.), af hvilke atter Baptisterne fremgik; men over for Kongedømmet vare de enige, og under „den store Rebellion" 1640—60 var det P., der raadede, først det presbyterianske „lange Parlament", siden Cromwell og hans independentiske Soldater. 1640 besluttede Parlamentet, at alle Bispeembeder skulde nedlægges og 1643 sammenkaldtes i Westminster en Kirkeforsamling for England og Skotland, der strax sluttede en Pagt (»League and Covenant«) mellem Englands og Skotlands Kirker „til Pavens og Kirkefyrsternes Undergang" og derpaa vedtog „Westminsterconfessionen", et strængt calvinsk Bekjendelsesskrift. Den episkopale Kirke blev saaledes afskaffet; Parlamentets „Religionsudvalg" forsynede Landet med nye Præster, tagne i Flæng af alle tre Partier blandt P.; Billeder, Orgeler og Præstedragter fjærnedes fra Kirkerne, og hvor dette ikke gik hurtig nok, vare Cromwells Dragoner strax ved Haanden. Theatrene bleve lukkede, alle Forlystelser forbudte, og alle Malerier af Christus og hans Moder i de offentlige Kunstsamlinger bleve brændte. Men da man skulde indføre en ny Kirkeforfatning i den gamles Sted, hørte Enigheden op. 1648 blev Kirkeforsamlingen vel omsider færdig med sine Beslutninger i saa Henseende; men da Parlamentet vilde gjennemføre disse, mødte det Modstand hos Cromwell og hans independentiske Soldater, der ikke vilde vide af nogen som helst Kirkeforfatning at sige, og blandt hvilke de mest yderliggaaende, »Levellers«, drev deres Iver for den enkeltes Frihed til Communismens Yderligheder, idet de forlangte, at alle skulde være lige stillede, baade kirkelig og verdslig. Cromwell jog 1649 Presbyterianernes Førere ud af Parlamentet, opløste Kirkeforsamlingen og tilrev sig selv hele Magten, men viste derpaa dog en vis Tolerance; kun Katholiker, Episkopale og Socinianere bleve forfulgte, medens alle Sekterere bleve tolererede. „Staten" — sagde han — „kan ikke byde over Troen". Med Statsomvæltningen 1660 vare de gode Dage forbi for P. Uniformitetsacten af 1662 gjorde atter den episkopale Kirke til den herskende, og Forfølgelserne mod P. begyndte strax; 2,000 Præster joges fra deres Embeder, og nu rettedes det ene Slag efter det andet mod P. Den Beskyttelse, som Carl II og Jakob II senere tilbød dem, vilde de ikke modtage, fordi de skulde betale den med at hjælpe Kongerne til at aabne Landet for Katholicismen, og det var derfor først under Wilhelm III, at de fik Fred. Ved Toleranceacten 1689 fik de fri Religionsøvelse; men de vare dog kun tolererede, ikke ligeberettigede som Statsborgere; thi Edsloven (testact) af 1673 udelukkede alle Dissentere (d. s. s. Nonconformister) fra Adgang til Statens Embeder. Først 1828 ophævedes denne Lov, og 1854 aabnedes der Dissenterne Adgang til at kunne studere ved Universitetet i Oxford. I den mellemliggende Tid er P.s Betydning aftaget stærkt, uagtet de i Modgangens Dage havde lært at slutte sig sammen. 1692 indgik Presbyterianerne og Independenterne en Forening til at vaage over Nonconformisternes Rettigheder, og 1696 sluttede Baptisterne sig hertil; men i det 18de Aarh. sneg Rationalismen sig ind hos dem, navnlig hos Presbyterianerne, af hvilke de fleste til sidst gik over til Socinianismen. Først i nyere Tid er der vaagnet et nyt religiøst Liv iblandt dem. Halvdelen omtrent af de engelske Presbyterianere har sluttet sig til den skotske Kirke, medens de andre have sluttet sig sammen indbyrdes under Navn af den presbyterianske Kirke i England og givet sig selv en presbyteriansk Kirkeforfatning med Presbyterier og Synoder; men den tæller i hele England næppe 300 og kun lidet talrige Menigheder.

Purmerend, Stad i den hollandske Prov. Nordholland, 2 M. n. for Amsterdam ved den nordhollandske Kanal, med 5,000 I. og betydelig Handel med Ost, Kvæg og Fjerkræ.

Pŭrpur kaldtes i Oldtiden et kostbart, mørk violet Farvestof, som tilberedtes af Afsondringsprodukter af Purpursnækken (s. d. A.). Purpurfarvede Klæder stod i høj Pris og vare hos alle de orientalske Folkeslag og i den senere Kejsertid hos Romerne forbeholdte de øverste Hofembedsmænd (Purpurati). Man havde imidlertid mange Nuancer, og Brugen af de simplere var ikke forbudt. I den romerske Kirke bruges nu Purpurkaaben af Cardinalerne; deraf „erholde Purpuret", opnaa Cardinalværdigheden.

Pŭrpura, egtl. kun Tilstedeværelsen af mindre (Petechier) eller større (Ecchymoser) Blodpletter i Huden, opstaaede uden nogen ydre Foranledning, bruges dog mest som Betegnelse for den saakaldte Werlhoffs Sygdom (s. d. A.), ved hvilken disse Blodpletter danne det mest fremragende Symptom.

Pŭrpurcarmin, d. s. s. Murexid i uren Tilstand, finder nu ikke mere Anvendelse som Farvestof.

Pŭrpurhavet, s. Californiske Bugt.

Purpurin, et rødt Farvestof i Krap, fremstilles nu ogsaa synthetisk, men er saa uægte, at det ikke finder Anvendelse som Farvestof.

Purpursnække (Purpura), Slægt af kamgjællede Havsnegle, som have Aanderør og Snabel; Arter af denne og af den nærstaaende Pigsnækkeslægt (Murex) leverede i Oldtiden det berømte Farvestof **Purpur**. Dette afsondres af et Kjertellag, som beklæder en Del af Gjællehulen; oprindelig er det næsten farveløst, men udsat for Luftens og Lysets Indvirkning antager det først en citrongul, saa en gulgrøn, derefter en grøn og endelig en violet Tone, som kan frembringes i stærkere eller svagere Nuancer, efter som man anvender Farvestoffet i større eller mindre Mængde og udsætter det kortere eller længere Tid for Luftens og Lysets Paavirkning. Et lignende Afsondringsprodukt dannes vel paa samme Sted hos andre Havsnegleformer, men det har ikke de samme farvende Egenskaber. Af de i den nyere Tid anstillede Undersøgelser fremgaar, at Oldtidens Purpurfarve ikke har været, hvad man nu forstaar ved purpurfarvet, men mørk violet.

Purpursyge, d. s. s. Purpura.

Purpurtræ, d. s. s. Amaranttræ.

Purulènt, hvad der er egent for eller staar i Forbindelse med Pus, Materie (s. Betændelse). **P. Infection**, d. s. s. Pyæmi.

Púschkin, Alex. Sergejevitsch, berømt russisk Digter, f. 7 Juni 1799, blev 1811 sendt til Lyceet i Czarskoje-Selo, hvor han allerede ivrig læste og skrev Digte. 1817—20 var han ansat i Udenrigsministeriet i St. Petersborg, hvor han deltog i de aristokratiske Kredses febrilske Adspredelser. Fra denne Periode er hans Heltedigt i 6 Sange „Ruslàn og Ljudmila“, efter Læsningen af hvilket Shukovskij erklærede sig for overvunden. Nogle dristige ungdommelige Ytringer i nogle Poesier foranledigede, at P. blev fjernet fra St. Petersborg og ansat hos Statholderen i Bessarabien, Insov, og dernæst hos Generalgouverneuren i Nyrusland, Voronzov. Da han 1824 havde skrevet et Digt, hvori han haanede den sidste, blev han forvist til sit Fædrenegods i det Pskovske. P. havde opholdt sig 4 Aar i Sydrusland, som han berejste i alle Retninger, studerede Italiensk og Spansk, men navnlig Byron, der gjorde et mægtigt Indtryk paa ham. Det spores i det meste af hans følgende Digtninger. „Den kaukasiske Fange“ (1823) og „Kilden i Bachtschisarai“ (1824) ere talentfulde Studier efter Byrons »Tales«, og hans store poetiske Fortælling „Evgenij Onægin“ (1825—32) er i Formens Ugenerthed, i Blandingen af det episke, lyriske og Forfatterens Reflexioner og Ideassociationer stærkt paavirket af Byrons »Don Juan«; ogsaa spille Indtryk fra Goethes „Faust“ stærkt ind deri. P. har den for Russerne ejendommelige stærke Receptivitet; men i det russiske Aristokrati, hvor Overforfinelse og barbariske Instinkter ere blandede paa en forunderlig Maade, fandt han Forbilleder nok for sin Helt. Den halvt blaserede og træge, halvt dæmoniske Onægin blev Fader til en Mængde lignende Figurer i den russiske Literatur. Lægger man hertil hans Poesis musikalske Velklang, hans romantiske Naturfølelse og stærkt bevægede Gemyt, forstaar man, hvor stærkt et Indtryk han gjorde. Da Kejser Nikolaj havde besteget Tronen, lod han P. hente til St. Petersborg ved en Feltjæger og udnævnte ham til Kammerjunker og Historiograph. Derpaa fulgte P. med Paskevitschs Expedition til det asiatiske Tyrki og opholdt sig til 1831 snart i Moskva, snart i St. Petersborg. Fra denne Tid ere Digtene „Zigeunerne“, „Røverbrødrene“, „Grev Nulin“, „Poltava“, „Angelo“, „Hytten i Kolomna“, Noveller, Smaadigte og Dramaet „Boris Godunov“ (1831). 1831 tog P. fast Ophold i St. Petersborg og begyndte at udarbejde sin „Peter d. stores Historie“ og „Pugatschevs Sammensværgelseshistorie“. Fra den Tid ere Novellerne „Spader-Dame“ (1833) og „Capitainens Datter“, der blev trykt i det af P. siden 1836 udgivne Tidsskrift »Sovremennik«, og som ved sin ypperlige Skildring af Tid og Sæder med en for P. usædvanlig realistisk Objectivitet er et lille Mesterværk. End videre maa fremhæves „Rejsen til Erzerum“ (1829), den dramatiske Scenerække „Faust“, „Drikkelaget paa Pestens Tid“, „Mozart og Salieri“. 10 Febr. 1837 døde P. efter 2 Dage forud at være bleven dødelig saaret af den af ham udfordrede Franskmand d'Antes, Baron Heckeren, der havde gjort Cour til Digterens skjønne Hustru. Kejser Nikolaj sørgede rigelig for hans Efterladte. 1880 afsløredes Digterens Monument i Moskva, 1884 et andet i St. Petersborg. 1861 udkom hans i Rusland forbudte Digte i Berlin. Annenkov har 1874 og Stojunin 1881 udgivet hans Biographi, Annenkov ogsaa hans samlede Værker (7 Bd., 4de Udg., 1870—71).

Pusey, Edw. Bouverie [pjūsi], Professor i Hebraisk ved Universitetet i Oxford, f. 1800, d. 16 Sept. 1882, begyndte 1833 i Forening med Præsten Newman og Keble, Professor i Digtekunsten, samt flere andre, at udgive en Række religiøse Afhandlinger, i hvilke de førte den højkirkelige Retning i den engelske Kirke til dens yderste Consequenser; Afhandlingerne kaldte de »tracts for the times«, hvorfor de og deres Tilhængere kaldtes Tractarianere ell. **Puseyiter**. Vel var den oprindelige Hensigt lige saa meget at forsvare den ægte Protestantisme imod Papismen som at hævde den sande Katholicisme imod Ultraprotestantismen; men den Vægt, de lagde paa den apostoliske Succession, og det Fortrin, de gav den kirkelige Tradition fremfor Skriften, førte dem nærmere og nærmere over til den romerske Kirke, hvis Dogmer de nærmede sig saa meget, som „de 39 Artiklers“ Ord paa nogen Maade kunde tillade. **Puseyismen** fandt stærk Tilslutning, navnlig blandt Aristokratiet og den højere Gejstlighed; men derved fremkaldtes ogsaa Modstanden. De fleste engelske Biskopper udstedte Hyrdebreve imod dem, og rundt om i Folket lød Raabet »No popery«. 1845 traadte Newman over til den romerske Kirke, og hans Exempel blev baade den Gang og senere fulgt af mange Puseyiter, deriblandt den senere Ærkebiskop og Cardinal Manning (s. d. A.). Mange andre beholdt derimod vel deres Embeder i den anglikanske Kirke, men viste deres romersk-katholske Tendenser ved at indføre Billeder, Vievand, Crucifixer, Messeklæder og andre romerske Skikke,

ja nogle forlangte endog Gjenindførelsen af Cølibat, de 7 Sacramenter osv. Alt dette katholiserende Uvæsen, den saakaldte Ritualisme, vakte en Uvilje, der ofte gav sig Luft i forargelige Optrin; i St. Georgeskirken i London blev der f. Ex. 1859—60 næppe afholdt nogen Gudstjeneste, uden at den gav Anledning til Piben, Skrigen og andre Optøjer. Endnu har Puseyismen, eller som den nu oftest kaldes Ritualismen, talrige Tilhængere i den anglikanske Kirke og svækker dens Modstandsevne over for den romerske Propaganda. I dogmatisk Henseende staa de i Læren om Daab og Nadvere Luther nærmere end Calvin; men de staa i Modsætning til begge ved deres Lære om Traditionen, om gode Gjerningers Nødvendighed til Salighed og om den apostoliske Succession, hvilken de anse for det væsentlige Kjendetegn paa den sande Kirke; thi de lære, at der uden den ikke gives noget retmæssigt Præsteembede, altsaa heller ikke nogen lovmæssig Forvaltning af Sacramenterne. Statsmanden W. E. Gladstone, hvis Politik senere i saa høj Grad har gjort ham til den højkirkelige Retnings Modstander, har i tidligere Tid forsvaret Puseyismen i flere Skrifter.

Pusić, egtl. **Pučić** [pūtschitj], Greve, ital. Orsatto Conte Pozza, dalmatisk-slavisk Digter, f. 1821 i Ragusa, studerede i Padua og Wien, levede 1846—48 i Italien og gik 1849 til Agram. Han døde 1882 i Ragusa. Allerede 1849 skrev han patriotiske Sange i sit Lands slaviske Idiom, som han har uddannet til stor Skjønhed. »Braća«, »Bosanske«, »Davorije«, »Slavjanstvo«, »Karadjurdjevka« ere slavisk-patriotiske; rent lyrisk, i Sonetform er »Talijanke«; »Cvieta« er i Romanceform. De Rubertis har oversat en Del af P.s Digte paa Italiensk.

Pūstel, en lille, med Materie fyldt Blegn, dannet ved en Betændelse under Overhuden; naar P. har staaet i nogen Tid, tørrer den ind til en Skorpe, som falder af. Flere (pustuløse) Hudsygdomme bestaa i Udbrud af P. Ondartede P. (P. maligna) optræde ved Miltbrand og Snive.

Pusterdal, en snæver Dalstrækning i Tirol, gjennemflydes af Drau. Jærnbaneforbindelse mod Øst over Klagenfurt i Kärnten og mod Vest til Brennerbanen fra Innsbruck mod S. Stærk Oversvømmelse 1882.

Puszta [pūsta] kaldtes tidligere paa den ungarske Slette, navnlig i Egnene omkring Floden Theiß, udstrakte, træløse Hedestrækninger og Græsgange, hvor nøgne Sandpartier afvexlede med særdeles frugtbare Strækninger. Nu ere de for en stor Del beplantede og erstattede ved Kornmarker og fortrinlige Avlsbrug, hvorfor P. ogsaa er blevet det sædvanlige Navn paa en større ung. Landejendom.

Putbus, Landsby paa den preussiske Ø Rügen, 3½ M. ø. for Stralsund med Fyrsten af P.s pragtfulde Residensslot. — Stifteren af Fyrsteslægten P., en Sidelinje af Rügens gamle Fyrster, var Borante i det 13de Aarh. Hans Efterkommere delte sig 1483 i den danske og den rygiske Linje, af hvilke den sidste uddøde 1704; den første blev 1727 optaget i den tyske og 1731 i den svenske Rigsgrevestand og fik 1807 svensk Fyrsteværdighed, hvilken Værdighed 1817, efter at Rügen med Svenskpommern var kommen til Preussen, stadfæstedes af Kongen af Preussen, som tillige gav Fyrsten af P. Titlen „Durchlaucht", stadfæstet 1861. Jvfr. Podebusk.

Puteānus, Erycius, egtl. Hendrik van Put, f. 1574 i Venloo i Belgien, d. 1646 som Professor i Löwen, gjorde sig bekjendt som lærd Historieforsker og Oldgransker, især ved Skrifterne »Theatrum histor. imperatorum Austriac.«, »Historiæ Insubricæ libri VI« og »Hist. barbarica«.

Puteaux [pytō], en Forstadscommune v. for Paris ved Seine og ved Foden af Mont-Valérien. 16,000 I. Talrige Fabriker.

Putēoli, Puzzuoli, s. Pozzuoli.

Putlitz, Gustav Heinr. Gans, Herre til, tysk Digter, f. 20 Marts 1821 paa Godset Retzien, af gammel Adelsslægt, studerede Jura i Berlin og Heidelberg og var 1846—48 i preussisk Statstjeneste. 1863—67 ledede han Hoftheatret i Schwerin, udnævntes dernæst til Hofmarschal hos Kronprinsen af Preussen og blev 1873 Generalintendant ved Hoftheatret i Carlsruhe. Hans smukke Æventyrsamling „Was sich der Wald erzählt" (1850, 46de Opl. 1888) gjorde stor Lykke ved sin stille Inderlighed; af lignende naturromantisk Art er „Vergißmeinnicht" (1853, 18de Opl. 1887). Hans Lystspil, for det meste i ēn Akt, som „Die blaue Schleife", „Badecuren", „Der Salzdirector", „Spielt nicht mit dem Feuer", „Das Schwert des Damokles", udmærke sig navnlig ved en gratiøs Munterhed og mange kjække enkelte Træk. Af hans større Skuespil og Tragedier have „Das Testament des großen Kurfürsten" (1859), „Waldemar" (1863), „Don Juan d'Austria" (1863) og „Rolf Berndt" (1881) gjort mest Lykke. Fremdeles maa nævnes hans „Novellen" (1863), „Brandenburg. Geschichten" (1862), Novellerne „Walpurgis" (1870) og „Rafaella" (1881) og hans „Theatererinnerungen" (1874). Et Udvalg af hans Værker udkom 1872—77 i 6 Bd., 1885 „Mein Heim. Erinnerungen aus Kindheit und Jugend".

Putney [pŏtni], Londons sydvestlige Forstad, i en smuk Egn, er Hovedstation for Baadtrafiken paa Themsen.

Putrid, raadden, bruges i Lægevidensk. især om den i forraadnende dyriske Substanser indeholdte ejendommelige p. Gift og om dens fordærvelige Indvirkning paa det levende Legeme, p. Infection ell. Septikæmi (s. d. A.). P. Febre kaldte man tidligere de typhøse Sygdomme.

Puttkamer, Robert Victor v., tysk Statsmand, f. 5 Maj 1828, blev 1854 Regeringsassessor i Posen og var 1855—58 ansat i Handelsministeriet. 1860 blev han Landraad, ansattes 1867 i det nye nordtyske Forbundscancelli, blev 1871 Regeringspræsident i Gumbinnen, 1875 i Lothringen og 1877 Overpræsident i Schlesien, medens han samtidig 1874—84 var Medlem af den tyske Rigsdag. Endelig blev han i Juli 1879 udnævnt til Kirke- og Undervisningsminister, gjennemførte 1880 i Skolerne en ny Retskrivning og gjorde de første Skridt til at komme tilbage fra Majlovene og opnaa Forstaaelse med den katholske Kirke. I Juni 1881 blev han Indenrigsmi-

ster og kort efter Vicepræsident i det preussiske Ministerium; han gjennemførte med stor Strænghed Lovene imod Socialisterne og Polakkerne, men fjærnedes i Juni 1888. — Hans Fætter, **Maximilian v. P.**, f. 1831, blev 1861 Kredsdommer i Posen, 1871 Appellationsraad i Colmar og 1877 Generaladvocat smsteds., overtog 1879 Ledelsen af hele Retsforvaltningen i Elsaß og blev tillige dets Commissær i Forbundsraadet. 1867—81 var han Medlem af Rigsdagen, hvor han hørte til det nationalliberale Parti.

Putzig, Stad i den preussiske Prov. Vestpreussen, 6 M. n. n. v. for Danzig, med 2,000 J., ligger ved det indre af **Putziger-Wiek**, en Bugt af Østersøen, der dannes af den lange, smalle Landtunge **Putziger-Nerung**.

Puvis de Chavannes, Pierre [pyvī dø schavān], fransk Maler, f. 14 Dec. 1824, Elev af Henri Scheffer og Couture, hører til den nyere Tids Historiemalere i den store Stil og har udøvet megen Indflydelse paa Kunsten i Frankrig. Hans Billeder have tit et allegorisk Præg, som „Fred og Krig“ (1861), „Hvile og Arbejde“ (1863), „Efteraaret“, „Natten“ o. fl. Dog malede han ogsaa Historiemalerier i almindelig Betydning: „Johannes Døberens Henrettelse“, „Paris under Belejringen“, „Den hellige Genevièves Historie“ til Pantheon. Til hans senere Arbejder høre „Den fortabte Søn“ og »Ludus pro patria« (1882), der fik Udstillingsmedaillen.

Puy de Dôme [pyi dø daahm], Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Allier, Loire, Øvre-Loire, Cantal, Corrèze og Creuse. 144 □ M. med 571,000 J. (1886). Det er et Bjærgland, mod Ø. opfyldt af Forez-Bjærgene, mod V. af en Bjærgmasse, der i flere Kjæder gjennemstryger det med Retning fra S. til N., og hvis højeste Punkter ere Puy de Sancy i Mont-Dore mod S. V., over 6,000 F., og Puy de Dôme i Dep.s Midte (med meteorologisk Observatorium), c. 4,700 F. Midten af Dep. er Sletten Limagne, der gjennemstrømmes af Loires Biflod Allier. I det vestlige Bjærgland flyder Sioule mod N. til Allier, og mod S. V. udspringer Dordogne. Klimaet er foranderligt med temmelig stræng Vinter, og Sneen dækker de højere Bjærge fra October til April. Bjærgene indeholde talrige Spor af tidligere vulkansk Virksomhed, deriblandt mange varme Kilder; de ere rige paa Jærn, Stenkul, Bly, Antimon, Arsenik og gode Bygningssten. Kvæg- og Faareavl har stor Betydning i Landbruget; Rug er Hovedsædarten. Her er temmelig udstrakte Skove, hvis Hovedbestanddel er Naaletræer, Eg og Bøg. De vigtigste Industrigrene ere de, der staa i Forbindelse med den betydelige Bjærgværksdrift, samt Fabrikation af Papir og Olje. Hovedstad Clermont-Ferrand.

Puzzolānjord, en sammenkittet, vulkansk Aske (Tuf), der findes ved Puzzuoli og allerede af Romerne anvendtes til Cement ved at blandes med læsket Kalk. Den findes ogsaa paa andre Steder i Nærheden af Vulkaner, f. Ex. i Auvergne.

Puzzuōli, d. s. s. Pozzuoli.

Pyat, Félix [piā], fransk Skribent og Politiker, f. 4 Oct. 1810 i Dep. Cher, begyndte 1826 at studere Jura i Paris. 1831 blev han Advocat, men slog ind paa Journalistiken i »Figaro«, »L'Europe littéraire« osv. 1838 aftryktes i det sidste Tidsskrift hans Drama »Arabella«, en let tilsløret politisk Allegori; derefter redigerede han Feuilletonen i »Siècle«. Imod Janin, der i »Journal des débats« havde angrebet den afdøde Digter M. J. Chénier, skrev P. 1843 et Flyveskrift, der bragte ham en Fængselsstraf paa et halvt Aar. Imidlertid havde han udfoldet en frugtbar dramatisk Virksomhed. I et voldsomt Sprog og med effectsøgende Midler søgte han derigjennem at prædike den røde, socialistiske Republik. »Une revolution d'autrefois« (1832) blev forbudt efter den første Opførelse paa Odéon; som Pendant dertil skrev han med Ch. Burette »Une conjuration d'autrefois« (1833), trykt i »Revue des deux mondes«. 1834 opførtes paa Porte St. Martin-Theatret »Le brigand et le philosophe«, højromantisk og ultraradicalt, og 1835 paa Ambiguтheatret »Ango«, der blev betydelig beklippet af Censuren. Fra 1841 til 1847 ere »Deux serruriers«, »Cédric le Norwégien«, »Diogène« og »Le chiffonnier de Paris«, for det meste med revolutionær Tendens, som næsten alle gjorde stormende Lykke. Efter Februarrevolutionen kastede P. sig helt ind i det politiske Liv, sendtes som Regeringscommissær til Dep. Cher og valgtes derfra til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til „Bjærget“ og lidenskabelig forsvarede „Retten til Arbejde“. Gjenvalgt 1849 deltog P. i Juni s. A. i Ledru-Rollins Opraab til Opstand, flygtede til Schweiz (udvist 1851) og senere til Belgien og England. 1858 forsvarede han i et Flyveskrift Orsinis Mordforsøg, blev derfor tiltalt for engelsk Domstol, men frikjendt. Efter Amnestien 1869 vendte han hjem og skrev i det radicale Blad »Rappel«, men blev snart dømt til en længere Fængselsstraf og undgik den kun ved at holde sig skjult; ogsaa lod han ved en politisk Fest i Jan. 1870 oplæse en Skaal for „den lille Kugle, der kunde redde alle“ og flygtede i Maj til London. I Sept. vendte han tilbage til Paris og udgav »Combat«; ved at offentliggjøre Efterretningen om Metz's Overgivelse fremkaldte han det første communistiske Oprør 31 Oct., der skulde have gjort ham selv til Medlem af Regeringen. I Febr. 1871 valgtes han med 145,000 Stemmer til Nationalforsamlingen, men vilde ikke give Møde, fordi den havde billiget Freden. Derimod var han ved sit nye Blad »Vengeur« en af Hovedophavsmændene til Oprøret i Paris 18 Marts og en af Communens Ledere. Da Oprøret var undertrykt, undgik han for tredje Gang Politiet og kom efter længe at have holdt sig skjult til London. Efter Amnestien 1880 vendte han tilbage til Paris og grundlagde Bladet »La Commune«, men maatte efter kun tre Maaneders Forløb flygte paa ny for en idømt Fængselsstraf. 1888 valgtes han i Marseille til Deputeretkammeret.

Pückler-Muskau, Herm. Ludw. Heinr., Fyrste af, f. 1785 paa Godset Muskau i Schlesien, studerede Jura i Leipzig, blev siden sachsisk Gardeofficer, traadte 1813 ind i den russiske

Hær, udmærkede sig i det nederlandske Felttog og blev Oberstlieutenant og Militærgouverneur i Brügge. 1815 traadte han tilbage i Privatlivet; hans stærkt bevægede, phantastiske Aand drev ham til vidtløftige Kjærlighedsæventyr og vidtstrakte Reiser i Europa, Asien og Afrika; Haverne paa sit Stamgods gjorde han til noget af det pragtfuldeste i sin Art (s. Muskau). Hans „Briefe eines Verstorbenen" (1831), „Tutti Frutti" (1834), „Semilassos vorletzter Weltgang" (1835), „Südöstlicher Bildersaal" (1840), „Die Rückkehr" (1846—48) o. fl. ere aandrig henkastede Skizzer af en frisindet og højt dannet Videnskabsmand; højst staar ubetinget det førstnævnte Skrift. D. 4 Febr. 1871. Med sin Kone, født Fyrstinde Hardenberg, fra hvem han skilte sig 1826, havde han ingen Børn, saa at den fyrstelige Linje uddøde med ham; Muskau havde han allerede solgt 1845. Ludmilla Assing har udgivet hans „Briefwechsel und Tagebücher" (9 Bd., 1874 ff.) samt en Biographi af ham (2 Bd., 1872—74).

Pydna, By i Makedonien, nu Kitros; her slog Æmilius Paulus 168 f. Chr. den makedoniske Konge Perseus og gjorde derved Ende paa det makedoniske Riges Selvstændighed.

Pygmálion, Konge paa Cypern i den mythiske Tid, fattede en lidenskabelig Kjærlighed til et af ham selv forfærdiget Kvindebillede. Paa hans Bøn skjænkede Aphrodite Billedet Liv, og P. ægtede sin Elskede, der fødte ham en Søn Paphos.

Pygmæer, hos Homer et ved Okeanos boende, fabelagtigt Dværgfolk; senere Forfattere lade det bo ved Nilens Kilder eller i Indien. — Overf. betegner P. Dværgeslægt, Smaafolk i aandelig Henseende.

Pyknométer, Glasflaske med tilsleben Prop, saa at et bestemt Rumfang derved begrænses; anvendes til Vægtfyldebestemmelser, især af pulverformige Legemer og Vædsker.

Pylades, Søn af Strophios og Anaxibia, Agamemnons Søster, var Orestes's trofaste Ven og stadige Ledsager.

Püllna, Landsby i Böhmen i Nærheden af Staden Brüx, 10 M. n. v. for Prag, med berømte Bittersaltkilder. **Püllnavand**, et stærkt afførende Vand fra de mineralske Kilder ved P., hvis Hovedbestanddele ere Glaubersalt og engelsk Salt; det bruges kun forsendt (aarlig c. 800,000 Flasker).

Pylóner, svære, taarnagtige Murmasser, opførte ved Indgangen til de gamle ægyptiske og nubiske Templer, i hvilke Portene (gr. πύλαι) ere anbragte.

Pylos, nu Palæokastro, i Modsætn. til Neokastro (Navarino), Stad i det gamle Messenien, bekjendt som Nestors Fødeby. P. blev i den peloponnesiske Krig 425 f. Chr. indtaget af den atheniensiske Feltherre Demosthenes. Et andet P. laa i det egentlige Elis ved Ladon, et tredje i det triphyliske Elis.

Pym, John [pimm], engelsk Statsmand, f. 1584 i Somersetshire, d. 8 Dec. 1643. Han studerede i Oxford og blev 1621 valgt ind i Parlamentet, hvor han sluttede sig til Oppositionen imod Katholikerne og Kongehuset. Da det lange Parlament sammentraadte i Nov. 1640, blev P. en af Underhusets Ledere; han gjennemførte Anklagen mod Strafford og dennes Domfældelse, ligesom det følgende Aar Mistillidserklæringen imod Kong Carl. Da denne befalede at fængsle P., Hollis, Hampden og flere Ledere af Oppositionen, greb Londons Borgere til Vaaben; Kongen maatte forlade Staden, og Borgerkrigen udbrød. Indtil sin Død var P. Sjælen i Oppositionen. Det var ham, som indledede Forbindelsen med Skotterne og traf saa ypperlige finansielle Forholdsregler, at Felttogene 1644 og 1645 kunde føres. Men de store Anstrængelser, han underkastede sig, nedbrød hans Kræfter; han døde i London og begravedes i Westminster Abbedi.

Pypin, Nikolaj Alexandrovitsch, russisk Skribent, f. 1833, studerede i St. Petersborg, blev 1861 Professor og Medarbejder ved Bladet »Sovremennik«. Da han 1878 blev valgt ind i Videnskabernes Akademi, blev hans Udnævnelse kasseret af Regeringen paa Grund af hans liberale Anskuelser. Hans Hovedfortjeneste bestaar i udmærkede Undersøgelser over den russiske Sagnliteratur („De gammelrussiske Fortællingers og Novellers Literatur", 1857, og „Oversigt over de slaviske Literaturers Hist.", 1865, ny Udg. 1879). 1871 udgav han „Samfundet paa Alexander I.s Tid".

Pyr kaldes i Garverierne en Blanding af Vand og Excrementer af forskjellige Dyr, Faar, Høns, Duer, Hunde. Heri lægges de Huder, der skulle bruges til Overlæder, sædvanlig 8—14 Dage, hvorved de tabe den haarde Consistens, de have faaet ved Kalkningen.

Pyramide, et Legeme begrænset af en Polygon, Grundfladen, og af Trekanter, Sidefladerne, med fælles Toppunkt, P.s Toppunkt, og Grundfladens Sider til Grundlinjer; efter Antallet af Sideflader hedder P. tresidet, firsidet osv. Toppunktets Afstand fra Grundfladen kaldes Højden; hvis Grundfladen er regelmæssig og Højden træffer dens Centrum, er P. regelmæssig. P.s Volumen er Tredjedelen af Produktet af Grundflade og Højde. Ved et Snit i en P., parallelt med Grundfladen, afskæres nærmest denne en **Pyramidestub**. Dennes Højde er Afstanden mellem Endefladernes Planer; dens Volumen er $\frac{1}{3} h (G + \sqrt{Gg} + g)$, hvor h betegner Højden, G og g Endefladernes Arealer. — Navnet P. tilkommer oprindelig de storartede Bygningsværker af Sten, der opførtes af de gamle ægyptiske Konger for at benyttes som Gravkamre; de havde kvadratisk Grundflade. De tjente som Grave især for Kongerne eller rettere sagt som uhyre Stentag over de i Klippen udhulede Gravkamre; kun i enkelte af de største findes Gravkammeret i selve P. I det 4de og 3dje Aartusende f. Chr. havde enhver Pharao af nogen Betydning sin egen P. som Grav. P. i Giseh ere de største, blandt disse igjen den saakaldte Cheops-Pyramide; den blev opført c. 3050 f. Chr. og er vel det største Byggeværk, der er udført af Menneskehænder (Grundfladens Side 740 Fod, Højde 460 F.). — Ved P. vandt Bonaparte en Sejer over Mamlukerne 21 Juli 1798.

Pyramidáltal, s. Figurtal.

Pyramidefinér kaldes Finer af masret Mahognitræ som Modsætning til glat eller stribet Finer af stærkt eller stribet Træ.

Pyramide-Sø, en Bjærgsø i den vestlige Del af Staten Nevada i Nordamerika, under 40° n. Br., 10 □ M., er uden Afløb, men har gjennem Truckee-Floden Tilløb fra den i over 6,000 F.s Højde, under 39° n. Br. liggende Bjærgsø Tahoe.

Pyramos og Thisbe, et Par Elskende i Babylon, som paa Grund af deres Forældres Grusomhed kun hemmelig kunde mødes paa et øde Sted ved Nattetid. En Gang, da T. var kommen først til Mødestedet, traf hun en Løve og tabte, idet hun forskrækket flygtede, sin Overklædning; da noget efter P. kom til og fandt denne samt Sporene af Løven, troede han, at hans Elskede var omkommen, og dræbte sig selv i Fortvivlelse; da T. kom tilbage og fandt hans Lig, gav hun sig ligeledes selv Døden.

Pyrēn, $C_{16}H_{10}$, en Kulbrinte i de tungest flygtige Dele af Stenkulstjæren.

Pyrenæerne, en Bjærgkjæde, der i en Længde af 55 M. med indt. 15 M.s Bredde udstrækker sig paa Grænsen af Frankrig og Spanien mellem Cap Cerbère ved Middelhavet og Floden Bidassoas Udløb i den biscayiske Bugt. P. danner i Midten to Kjæder og har mange Tvær-, men ingen Længdedale. De højeste Punkter findes ikke i Hovedkjæden, men i dennes Sidegrene. Paa spansk Side træffe vi i Maladetta-Kjæden Anéthou (c. 10,800 F.), Mont Perdu (10,700 F.); paa fransk Side Canigou (8,900 F.), Montcalm (9,800 F.), Pic Long (10,200 F.), Pic du Midi de Bagnères (9,100 F.), Vignemale (10,500 F.), Pic de Mammure (10,000 F.) og Pic du Midi d'Ossean (9,200 F.). Snelinjen ligger paa Nordsiden mellem 7,800 og 8,000 F., paa Sydsiden under 8,600 F.; kun paa Nordsiden findes nogle mindre Gletschere. Trægrænsen er paa Nordsiden 6,500 F., paa Sydsiden 6,900 F. Bjærgene bestaa fornemmelig af Granit og ere fattige paa Metaller; de falde stejlere af mod N. end mod S. Over P. føre tre Hovedveje fra Frankrig til Spanien, mod Ø. Passet Pertuis, hvorigjennem Jærnbanen fører fra Perpignan til Barcelona, mod V. Passet Irun med Jærnbanen fra Bayonne, og imellem disse to Bjærgvejen mellem Pau og Zaragoza vest om Pic du Midi d'Ossean. — P. have givet Navn til 3 Departementer i Frankrig. **Nedre-Pyrenæerne** (Basses Pyrénées), det sydvestligste Departem., er omgivet af Spanien, den biscayiske Bugt og de franske Dep. Landes, Gers og Øvre-Pyrenæerne. 138 □ M. med 433,000 I. (1886). Landet ligger paa Pyrenæernes Nordskraaning og er næsten ganske opfyldt af disses Udløbere. Det højeste Punkt er Pic du Midi d'Ossean (s. ovenf.). Det vigtigste Vandløb er Adour langs Nordgrænsen, der herfra optager en Mængde Smaafloder, af hvilke Gave de Pau med Gave d'Ossean er den betydeligste, og falder i den biscayiske Bugt. Bidassoa berører Departem. i sit Udløb i samme Bugt. Kun lidt over ¼ af Arealet er Agerland; Kornavlen dækker ikke Forbruget; Hovedsæd er Majs og Hvede; Kastanier, fortrinlige Frugter, Hamp, Hør og Vin dyrkes meget. Over ⅓ af Arealet er Skovland med Popler, Kastanier, Eg og Naaletræer som Hovedbestand. De vigtigste Bjærgværksprodukter ere Kobber, Jærn og fortrinlige Stenarter. Antallet af mineralske Kilder er meget stort, og flere ere stærkt besøgte Sundhedsbrønde. Den store Industri er kun lidet udbredt, men derimod har Husfliden stor Betydning. En indbringende Handel drives saa vel til Lands over Pyrenæerne som til Søs over Bayonne. Hovedstad Pau. — Dep. **Øst-Pyrenæerne** (Pyrénées orientales) er omgivet af Middelhavet, Spanien og Dep. Ariège og Aude. 75 □ M. med 211,000 I. (1886). Den vestlige og sydlige Del opfyldes af Pyrenæerne og dens Udløbere; mod Ø. og N. Ø. er den udstrakte Slette omkring Perpignan. Den nordlige Del af Kystlandet er flad og sandet med store Laguner; mod S. strække Bjærgene sig derimod lige til Havet. De vigtigste Vandløb ere Tech, Tet og Agly, der falde i Middelhavet. Af det hele Areal er kun noget over ¼ Agerland med utilstrækkelig Kornavl og Hvede og Rug som Hovedsæd. Derimod er Frugt- og Vinavlen af stor Betydning. Industrien er lidet udbredt, men Handelen meget omfattende. Hovedstad Perpignan. — Dep. **Øvre-Pyrenæerne** (Hautes Pyrénées) er omgivet af Spanien og Dep. Nedre-Pyrenæerne, Gers og Øvre-Garonne. 82 □ M. med 235,000 I. (1886). Det er et Bjærgland og indeholder flere af Pyrenæernes højeste Toppe. De vigtigste Vandløb ere Adour og dens Biflod Gave de Pau, der udspringer i dets sydligste Del; Garonne berører Østgrænsen. Nappe ⅕ af Arealet er Agerland; Vegetationsforholdene ere som i Nedre-Pyrenæerne, og ligesaa Mineralprodukterne. Ogsaa i dette Departem. findes talrige varme Kilder. Industrien er ubetydelig, men Handelen af større Vigtighed. Hovedstad Tarbes. — **Pyrenæiske Halvø**, ogsaa kaldt den spanske Halvø, Fællesbenævnelse paa den store Halvø i det sydvestlige Europa, der omfatter Rigerne Spanien og Portugal og skilles fra Frankrig ved Pyrenæerne.

Pyrenæerfreden sluttedes 7 Nov. 1659 mellem Frankrig og Spanien paa Fasanøen i Floden Bidassoa, paa Grænsen af begge Stater, ved Mazarin og Louis de Haro. Ved den erholdt Frankrig Roussillon med Hovedstaden Perpignan, Artois samt en Del af de spanske Nederlande, og Ludvig XIV ægtede sin Cousine, den spanske Prinsesse Marie Theresia, som n. A. gav Afkald paa al Arveret til den spanske Trone.

Pyrgos, 1) Stad i den græske Prov. Achaja og Elis, 9 M. s. s. v. for Patras. 9,000 I. Usund Omegn. Vinavl og Fiskeri. Ødelagt af Ægypterne 26 Aug. 1825. 2) Stad paa Vestsiden af den græske Ø Tino blandt Kykladerne. 5,000 I.

Pyrheliomēter, Instrument til at maale den Varmemængde, Solstraalerne tilføre os; opfundet af Pouillet. Det bestaar af en sværtet Kasse af tyndt Metalblik, fyldt med en bekjendt Mængde Vand. Træffe Solstraalerne lodret paa en af Kassens Sider, opvarmes Vandet; et Thermometer angiver Opvarmningen, og man kan da let beregne, hvor mange Varmeenheder Vandet har modtaget i den Tid, Bestraalingen har varet.

Pyridin, C_5H_5N, et flygtigt, flydende Alka-

loid, der findes i Stenkulstjære og især i Dippelsolje. Det anvendes noget i Medicinen.

Pyrit (af gr. πῦρ, Ild), Svovlkis og lignende Svovlmetaller, der danne Hovedgrundlaget for Fremstilling af Svovlsyre. Ogsaa Svovl, Jærn og Kobber fremstilles i den nyere Tid af Pyriter, især fra Rio Tinto (Spanien). Svovlkis brugtes tidligere undertiden paa Geværlaasene i Stedet for Flint, da den giver Gnist med Staal.

Pýrker v. Felsö-Eör, Joh. Ladisl., tydsk Digter, f. 1772 ved Stuhlweißenburg i Ungarn, gik efter en Rejse i Italien ind i Cistercienserordenen, blev Sognepræst, 1820 Patriarch i Venezia, 1827 Ærkebiskop i Erlau. Hans episke Digte i Vergils Stil, „Tunisias" (1819), „Perlen der heiligen Vorzeit" (1821) og „Rudolf v. Habsburg" (1824) udmærke sig ved en smagfuld og dannet Diction, men ere i øvrigt akademisk stive og tørre; mere originale ere hans lyriske Digte „Bilder aus dem Leben Jesu und der Apostel" (1843) og „Lieder der Sehnsucht nach den Alpen" (1845). D. 1847 i Wien.

Pyrmont, Stad i Fyrstend. Waldeck i Nordtydskland, 7 M. s. v. for Hannover, i Emmer-Dalen. 1,400 J. Smukt beliggende Bad med Jærnkilde, Kogsaltkilder og fortrinlige Indretninger, har tidligere været det mest besøgte af alle Badesteder og er i den senere Tid atter i Opkomst, efter at det i længere Tid var gaaet af Mode.

Pyroelektricitét ell. Krystalelektricitet, Elektricitet, som fremkommer i visse Krystaller, f. Ex. Turmalinen, ved Temperaturforandringer, medens de i uforandret Temperatur ikke vise Spor af Elektricitet. I det mindste viser der sig to elektriske Poler paa en saadan Krystal, af hvilke den ene faar + E. ved Opvarmning, ÷ E. ved Afkøling, medens den anden forholder sig modsat; der kan ogsaa vise sig flere Poler.

Pyrogallól, Pyrogallussyre, $C_6H_3(OH)_3$, dannes ved tør Destillation af Gallus- ell. Garvesyre i Form af farveløse, fine Naale. Dets Opløsning i Natron ilter sig yderst let og anvendes derfor som Absorptionsmiddel over for Ilt. Paa Grund af sine stærkt reducerende Egenskaber over for Metalsalte anvendes P. en Del i Photographien og desuden til Fremstilling af forskjellige Farvestoffer.

Pyrogéne Stoffer, s. Feber.

Pyrolusít, et Mineral, d. s. s. Brunsten, s. Mangan.

Pyromani, s. Vanvid.

Pyrométer, et Instrument til at maale høje Varmegrader. Det eneste paalidelige P., man kjender, er et Luftthermometer med Porcelæns Beholder, men det er ikke belvemt til technisk Brug.

Pyróp, en Ædelsten; s. Granat.

Pyrophórisk kaldes et ilteligt Legeme, der paa Grund af sin yderst fint fordelte Tilstand er selvantændeligt i Luften. Exempler ere reduceret Jærn, Svovlkalium o. fl.

Pyrosyre, et ufuldstændigt Syreanhydrid, dannet ved Forening af 2 Mol. af en flerbasisk Syre under Udskillelse af Vand, f. Ex. Pyrophosphorsyre, rygende Svovlsyre.

Pyrotechnik, den Del af den techniske Chemi, der beskæftiger sig med explodérende og brændbare Stoffer, med Antændelsesmidler, Fyrværkeri, Fyrtøjer, Fyrværkerisager, Sprængmidler, Krudt osv.

Pyroxén, et Mineral, d. s. s. Augit.

Pyroxyl, Pyróxylon, Pyroxylin (af gr. πῦρ, Ild, og ξύλον, Træ), d. s. s. Skydebomuld.

Pyrrha, Deukalions Hustru; s. Deukalion.

Pyrrhon fra Elis stiftede den ældre skeptiske Skole. Han ledsagede Alexanders Hær til Indien; senere levede han i sin Fødeby, æret af sine Medborgere, og døde c. 270 f. Chr., omtr. 90 Aar gl. Han efterlod sig ingen Skrifter, saa at hans Lære kun er bekjendt gjennem hans Disciple, navnlig Timon fra Phlius. P. lærte, at vi intet kunne vide om Tingenes Beskaffenhed, hverken gjennem Sansningen eller ved Fornufterkjendelsen eller ved en Forening af begge; mod ethvert Udsagn lader der sig opstille det modsatte, saa at Erkjendelsen bliver en Umulighed. Derfor skulle vi tilbageholde enhver bestemt Dom eller positiv Udtalelse (ἀφασία, ἀκαταληψία, ἐποχή); alle vore Udsagn udtrykke kun en Bekjendelse om vor Sindstilstand eller vor subjective Forestilling om Tingen, ikke Tingenes objective Realitet. Først ved denne Tilbageholdenhed naar man Ataraxien, den urokkelige Sindsro, som er Betingelse for Lyksaligheden, der er al Philosophis Formaal. Vor Handling støtter sig ikke til det visse, men maa altid nøjes med det sandsynlige. P.s Skole fandt ingen stor Udbredelse; den synes at være opløst kort efter Timon. Først med det nyere Akademi vandt Skepticismen Betydning. Efter P. kaldes Skeptikerne ofte Pyrrhonianere.

Pyrrhos, sædvanl. kaldet Neoptolemos, Søn af Achilleus og Deidamia, der var en Datter af Lykomedes paa Skyros, blev af Odysseus hentet til Deltagelse i Krigen mod Troja. Ved Stadens Erobring dræbte han Kong Priamos. Senere drog han til Epiros og blev ved Andromache, Hektors Enke, som han havde ført med som Slavinde, Stamfader til den epirotiske Kongeslægt. P. blev myrdet i Delphi og senere der dyrket som Heros.

Pyrrhos, Konge i Epiros c. 300 f. Chr., en af Oldtidens største Feltherrer, blev kaldt til Hjælp af Tarentinerne og derved indviklet i Krig med Romerne, over hvilke han sejrede 280 ved Heraklea og 279 ved Asculum, i sidstnævnte Slag dog med saa stort et Tab, at en „Pyrrhussejer" er blevet en Betegnelse for en dyrekjøbt Sejer. Derpaa drog han over til Sicilien for at yde Syrakusanerne Hjælp mod Carthaginienserne. Efter at være slaaet af disse i et Søslag gik han atter over til Italien, hvor han 275 blev slaaet af Curius Dentatus ved Benevent. Derpaa vendte han tilbage til Epiros og faldt 272 ved Belejringen af Argos.

Pürschjagt, s. Jagt.

„Pyt! sa'e Per til Kongen", en Talemaade, der skal hidrøre fra, at da Kong Frederik II en Gang besøgte Rigsmarsken Peder Gyldenstjerne paa hans Gaard Timgaard i Jylland, kjørte de en Gang omkap, og idet G. kjørte Kongen forbi, raabte han i sin Glæde „Pyt!" til Kongen. Denne skal være bleven vred

og have sagt: „Jeg vil ingen Pytten vide af, Per!"

Pythăgŏras fra Samos, græsk Philosoph, Søn af Mnesarchos, levede i det 6te Aarh. f. Chr. Omtrent ved Midten af dette Aarh. udvandrede han til Kroton i Nedreitalien, hvor han stiftede et religiøst-politisk Samfund, **Pythagoræerne**, og forplantede med det samme Philosophien fra det joniske Lilleasien til Italien. I Tidens Løb dannede der sig en hel Sagnkreds om hans Person; det meste heraf stammer fra Nypythagoræerne og har lige saa ringe Hjemmel som Beretningerne om hans mange Rejser. Under Forfølgelserne mod det pythag. Samfund skal P. efter én Beretning være indebrændt i Kroton, efter andre være død i Metapontium. — P. vilde oprindelig stifte et religiøst-politisk Samfund med sædelig reformatorisk Tendens; de pythagoræiske Synedrier fik stor Indflydelse i Syditalien. Samfundet havde en dorisk-aristokratisk Charakter og virkede for strange Sæder, Tapperhed, Lydighed mod Øvrigheden og Lovene, samt Ærefrygt for Guder og Dæmoner. I dette Samfund udviklede der sig efterhaanden en Naturphilosophi, som danner Overgangen mellem den joniske Skole og Eleaterne. P. lærte, at Tallet er Tingenes Væsen, d. e. Tallet er baade Tingenes Form og Stof. P. opfattede dog ikke Tallene just som legemlige: Modsætningen mellem Form og Stof var endnu ikke fremtraadt for Bevidstheden. Alt er Tal og Harmoni. P. anvendte Titalsystemet, men paa en yderst allegorisk og vilkaarlig Maade. 4 og 9 betegnede Retfærdigheden, 5 Ægteskabet, 1 Fornuften osv. P. beskæftigede sig meget med Mathematiken (s. nedenf. **Pythagoræisk Læresætning**), og ved at anvende Mathematiken paa Musiken grundlagde han den videnskabelige Tonelære. Han udfyldte Hullet i Terpandros's syvtonige Scala ved at tilføje den manglende Tone, saaledes at Scalaen fra nu af kom til at bestaa af to uforbundne Tetrachorder, som vare skilte fra hinanden ved en Heltones Mellemrum (e-f-g-a. h-c-d-e). Verden tænkte Pythagoræerne sig som en Kugle, i hvis Midte Centralilden er; den yderste Grænse for Verden er en Ildkreds, inden for hvilken Fixstjærnerne bevæge sig, derefter de 5 Planeter, Solen, Maanen, Jorden og en „Modjord" (ἀντίχϑων), som de tænkte til for at faa det hellige Tital fuldt. Tallene i Tonerne og i Stjærnernes Bevægelse stod i mystisk Forbindelse, og da P. havde udregnet, at Kredsene af Verdenslegemer i deres Afstande fra Centralilden svarede til Tonerne i Scalaen, troede han, at Himmellegemerne i deres Omsvingning frembragte en virkelig himmelsk Musik, den saakaldte „Sphærernes Harmoni"; vi høre den ikke, fordi vi fra Fødselen ere vante dertil. Læren om Sjælevandringen findes hos P. Troen paa Dæmonerne tilhører vistnok nærmest de pythagoræiske Mysterier. Skolen synes at være ophørt i det 4de Aarh. f. Chr. baade i Grækenland og i Italien. Af Tilhængere nævnes Philolaos, Lysis, Eurytos og Archytas; uden just at være Pythagoræere nævnes i Forbindelse med Skolen Alkmæon, Hippasos, Ekphantos og Epicharmos. Den pythagoræiske Philosophi øvede Indflydelse paa Platon, især i hans senere Levetid; den kommer op igjen i forandret Skikkelse i Nypythagoræismen. **Pythagoræiske Læresætning**, den Sætning i Geometrien, at i den retvinklede Trekant er Hypotenusens Kvadrat lig Summen af Katheternes Kvadrater — Ordet Kvadrat taget enten i sin oprindelige geometriske Betydning eller i arithmetisk Betydning om 2den Potens af de Tal, der angive Sidernes Længder, blot at disse ere udtrykte ved samme Enhed. Sætningen er en af de vigtigste og følgerigeste i Geometrien. Diogenes fra Laërte beretter, at P. efter at have fundet den ofrede Guderne en Hekatombe.

Pythăgŏras, græsk Billedhugger fra Rhegium, var Lærling af Klearchos og overvandt Myron i en Kappestrid med en Statue af en Pankratiastes. Han udmærkede sig ikke alene ved sin naturtro Fremstilling, men ogsaa — hvad der i hin Tid var sjældnere — ved et følelsesfuldt Udtryk. Hans Blomstringstid falder imellem den 75de og 87de Olympiade (c. 480—430 f. Chr.).

Pythia, s. Delphi.

Pytheas fra Massilia (Marseille), bekjendt Geograph, Astronom og Mathematiker, levede i Beg. af det 4de Aarh. f. Chr. Han foretog c. 334 fra Massilia en Rejse til Britannien, samt til Thule (s. d. A.) og det saakaldte „Bernstenland", der af nogle antages at være Jyllands Vestkyst, af andre Østpreussen. Han meddelte først paalidelige Efterretninger om Germaniens nordvestlige Egne og var ligeledes den første, der maalte Solens Højde ved Sommersolhverv og angav sin Fødestads Breddegrad.

Pythiske Lege kaldtes de Lege, der fra den mythiske Tid, siden 586 f. Chr. under Amphiktyonernes Ledelse, hvert 4de Aar i hver Olympiades 3dje Aar fejredes til Ære for Apollon paa den krisæiske Slette ved Delphi; de vare indstiftede til Minde om, at Apollon havde nedlagt Dragen **Python**.

Pyæmi, en meget farlig Sygdom, der undertiden opstaar som Følge af Saar eller andre med Suppuration forbundne sygelige Processer, og som tidligere antoges at hidrøre fra Optagelsen af Materie i Blodet. Den viser sig ved stærke og gjentagne Feberanfald, der begynde med heftige Kuldeystelser, hurtig Sammenfalden af Legemet og ved Dannelsen af talrige (metastatiske) Bylder rundt om i dette, navnlig i Lungerne, Milten, Nyrerne og Leveren, samt Ansamling af Materie i Leddene og de andre serøse Huler. P., der navnlig opstaar under Indflydelsen af slette hygieiniske Forhold, slet Luft, Overfyldning af Hospitaler med mange Saarede osv. og undertiden optræder epidemisk, skyldes en fra Saaret udgaaende Infection med Bakterier. Medens den tidligere var en af de mest frygtede Fjender i Hospitaler og Fødselsstiftelser, er den bleven meget sjældnere efter Indførelsen af Antiseptiken.

Pæan kaldtes hos de gamle Grækere visse højtidelige Chorsange, som dels stod i Forbindelse med Apollondyrkelsen overhovedet, dels bleve sungne efter overstandne Ulykker som Lov-

sange til denne Guddom. Efterhaanden blev P. ogsaa sat i Forbindelse med andre Guders Cultus, indtil der til sidst deraf udviklede sig en almindelig Jubel-P., som man plejede at synge ved glædelige Lejligheder.

Pæan ell. **Pæon**, den helbredende, er hos Homer de olympiske Guders Læge. Det er ogsaa Tilnavn for Apollon og Dionysos, men især for Lægekunstens Gud Asklepios. **Pæonisk Kunst**, Lægekunst.

Pædagóg, Ungdomsopdrager. **Pædagogík**, s. **Opdragelse**.

Pæderást, En, der driver **Pæderastí** (d. e. Drengeelskov), en Udartning af Kjønsdriften hos Mandfolk, som søger Tilfredsstillelse hos sit eget Kjøn.

Pædiatri, Læren om Børnesygdomme.

Pægl, Maal for flydende Varer i Danmark, lig ¼ Pot, i Rumindhold 13¼ Kub. Tom.

Päijäne [päi], Indsø i det sydlige Finland, c 30 □ M., har ved Kymene-Elv Afløb til den finske Bugt.

Päivärinta, Pietari [päi], finsk Folkedigter, f. 18 Sept. 1827 i Ylivieska, hvor hans Forældre vare Indsiddere; fra sit 10de Aar maatte han selv fortjene sit Ophold. 1849 giftede han sig og nedsatte sig paa en lille Jordlod, som han havde kjøbt paa Credit, men blev senere Klokker i sin Hjemstavn. Fra hans Drengeaar var Læsning hans kjæreste Beskæftigelse; senere indsendte han smaa Afhandlinger til forskjellige Blade og skrev 1867 nogle Meddelelser fra den finske Krigs Tid. Sin egentlige Forfattervirksomhed begyndte han dog først 1876 under Reconvalescensen fra et Benbrud. Fra den Tid har han med korte Mellemrum givet en Række simple, men livsulde Skildringer af den finske Landbefolknings Liv, af hvilke R. Hertzberg i »Bilder ur lifvet« (1883—84) har givet et Udvalg i svensk Oversættelse. Af Landdagen 1882 var P. Medlem for Bondestanden.

Pæleaag anvendes ved Træbroer, hvis Længde er saa stor, at der maa anbringes Understøttelser imellem Enderne, og hvor man dog ikke vil bekoste murede Piller. Et P. bestaar af en paa tværs af Broen i Strømmens Retning nedrammet Række Pæle, for oven forbundne med en Hovedbjælke (Hammer), der tappes paa Pælene og tjener til Underlag for selve Brobjælkerne. Pælene afstives indbyrdes med Tværstykker og Kryds, og de yderste Pæle i Aaget nedrammes ofte skraat for at give det større Fasthed. Hvor Isgang kan befrygtes, anbringes Isbrydere foran Aagene. De P., der tjene som Landaag, forsynes med Klædning og Forankring.

Pælebygninger fremdroges først i Halvtredserne i Züricher-Søen i Schweiz (af Ferd. Keller, s. d. A.) og bleve ved de her foretagne Undersøgelser indførte i Archæologien. Men i øvrigt er der til forskjellig Tid og i forskjellige Dele af Verden blevet bygget Huse paa Pæle, enten i Vand eller over fast Grund, idet man herved overalt har villet beskytte sig imod sine Fjender, Dyrene eller Mennesker. Allerede i Oldtiden omtales af Herodot saadanne Byer i thrakiske Søer, og endnu i vore Dage opføres de mange Steder i Asien, Afrika, Amerika, paa Ny-Guinea osv. De schweizerske P., af hvilke der forekomme talrige Levninger i forskjellige Søer, paa Grunde i Nærheden af Kysten, have især havt Betydning ved de mærkelig rige Oldsagfund, som ere gjorte i Grunden under disse gamle Byer, af alle Haande Sager, der i Tidens Løb ere tabte eller udkastede som Affald i Søen eller muligvis for en Del ere nedlagte i Vandet som Ofringer (s. Mosefund). Den forholdsvis store Mængde af værdifulde Metalgjenstande, som ere fremdragne i P., kan næppe forklares paa anden Maade. Disse Fund, som paa en fyldig Maade oplyse om mange Sider af Befolkningens Liv og Cultur, strække sig over lange Tidsrum, fra Stenalderen indtil den ældre Jærnalder (s. Terramara). Lignende Anlæg findes paa mange Steder i Mellemeuropa, medens de P., som kjendes i det nordlige Tyskland, ere af en afvigende Charakter; de ere byggede af en slavisk Befolkning og tilhøre en langt senere Tid, idet de ere samtidige med Nordens yngre Jærnalder eller noget yngre. I Skandinavien er der ikke paavist P. Derimod forekommer der i mange skotske og irske Søer Levninger af Boliger, byggede paa Grunde eller lave, til dels kunstige Øer, som kunne sammenstilles med P. Efter de fremdragne Gjenstande synes disse »crannoges« at have været beboede fra en fjærn forhistorisk Tid indtil den ældste Middelalder.

Pælekrebs, nogle smaa Havkrebsdyr af Isopodernes og Amphipodernes Orden (Limnoria og Chelura terebrans), som gnave Gange i Træ og derved gjøre ikke ringe Skade paa lignende Maade som de saakaldte „Pæleorme".

Pælemusling ell. **Pæleorm**, d. s. s. Boreorm.

Pælerist, s. **Pæleværk** og **Slyngværk**.

Pælesko, Beslag, der anbringes paa Spidsen af en Pæl for at beskytte den under Nedramningen (s. næste A.).

Pæleværk, en Bygningsconstruction, dannet af nedrammede, som Regel med hinanden forbundne Pæle. Ved Grundbygning (Fundering) anvendes ofte P. (Pilotage), og det bestaar da i Regelen af flere Rækker Pæle, som nedrammes i en indbyrdes Afstand af 2—4 F. saaledes, at Pælene i de forskjellige Rækker enten staa lige for hinanden, saa at der ogsaa dannes Rækker paa tværs, eller ere forsatte for hinanden. Pælene i hver Række ere forbundne med en Bjælke (Hammer), og over disse Hamre anbringes Tværbjælker (Tænger, Ankere), der saaledes give den øverste Del af P. Udseende af en Rist. En saadan Fundering kaldes derfor en **Pælerist** i Modsætning til den liggende Rist (s. **Slyngværk**). Paa Hamrene lægges imellem Tængerne et Plankegulv, hvorunder der i Forvejen maa være opfyldt med passende Materiale, som f. Ex. faststampede Murbrokker eller Grus, og paa dette Gulv opføres Bygningen. Denne Construction kan paa forskjellige Maader ændres ved Forandringer i Hamrenes og Ankrenes indbyrdes Stilling, ved Udeladelse af Ankere eller Plankedækket osv. Baade Hamre, Ankere og Plankedæk kunne udelades og erstattes ved et Bétonlag, hvori Pælene rage op. P. maa anbringes saa lavt, at det altid er under Grundvandet, thi en afvexlende Fugtighedsgrad angriber Tømmeret stærkt, hvorimod det kan holde sig længe, naar

det stadig er under Vand. Man har saaledes fundet Egepæle, der have holdt sig paa denne Maade fra Romernes Tid. For at kunne faa Pæleristen anbragt saa dybt, maa Byggegrunden efter at være udgravet eller omgivet med Fangdæmninger undertiden holdes tør ved Udpumpning. Til Pæle anvendes Eg, Bøg eller Fyr. Pælene tilspidses i den Ende, der skal vende nedad (sædvanlig Topenden). For at lette Nedramningen og beskytte Spidsen forsynes denne undertiden med en **Pælesko**, d. e. en med Flige forsynet Jærnspids, der med Spiger befæstes paa Pælens nederste Ende. For at Pælehovedet (den øverste Ende) ikke skal revne under Nedramringen, omgives det ofte med en Jærnring. Pælene nedrammes ved Hjælp af en Rambuk eller en Damprammemaskine. Man maa nøje paase, at Pælene komme til at staa lige fast i Grunden. Dette opnaas ved at fortsætte Ramningen, indtil Pælene i en „Hede" (s. Rambuk) kun neddrives en vis Længde, hvis Størrelse afhænger af Ramslagets Vægt og Faldhøjde, af det Antal Slag, som Heden omfatter, samt af den Byrde, som Pælene skulle bære. For at bestemme Pælenes Dimensioner maa man, førend Arbejdet sættes i Gang, foretage Prøveramninger. Ved at sammenholde det herved vundne Resultat med den største Vægt, som Pælene ville kunne komme til at bære, beregner man Dimensionerne af Pælene. Efter Nedramningen afskæres Pælene i ens Højde for derefter at tappes ind i Hamrene. Anbringes P. kun for at tætte og styrke en mindre fast Grund, maa det omgives med Spundsvægge, som hindre Grunden i at skride ud. Er den øvre Grund ikke fast nok til denne Fremgangsmaade, maa Pælene drives tilstrækkelig ned i den dybere, faste Grund. Undertiden findes denne først i saa stor Dybde, at man for at naa derned maa „proppe" to Pæle sammen. Propningen foretages, efter at den ene Pæl er nedrammet, ved at afskære dens Hoved vandret og anbringe den anden, retvinklet afskaarne Pæl derpaa. Forbindelsen sikres ved Jærnskinner, anbragte paa Siderne og omsluttede af Jærnringe, eller ved en efter Pælenes Længdeaxe indsat Jærnbolt, der gaar halvt ind i hver Pæl, og derefter fortsættes Ramningen paa den øverste Pæl.

Pǣon, d. s. s. Pæan. P. var ogsaa Navnet paa en Søn af Endymion, efter hvem en Landstrækning i Makedonien ved Axios førte Navnet Pæonien.

Pæōn ell. Bonderose, s. Ranunkelfamil. und. Ranunkel.

Pæonīn, d. s. s. rødt Corallin (s. d. A.).

Pæōnios, græsk Billedhugger fra Mende i Thrakien, arbejdede c. 435 f. Chr. paa den plastiske Udsmykkelse af Zeustemplet i Olympias østlige Gavl. Heraf ligesom af hans „Nike", som Messenierne i Naupaktos havde indviet i Olympia, er der ved de tyske Udgravninger i Olympia fremkommet anselige Brudstykker af stort Kunstværd.

Pæreolje, eddikesur Amylæther i vinaandig Opløsning, anvendes i Parfumeri og Conditori.

Pæretræ (Pyrus communis), Art af Slægten Abild, har hele eller fint savtakkede Blade med Stilk og Plade lige lange, Blomsterne i Halvskjærm og Griflerne indbyrdes frie. Det findes hist og her hos os, men har for øvrigt hjemme i det tempererede Europa og Egnen om Kaukasus og var allerede i Oldtiden dyrket i mange Varieteter; nu kjendes over 700 Pæresorter, til hvis Klassification haves Systemer af Diel, Lucas og Jahn. Frugten er baade i frisk, tørret og syltet Tilstand en vigtig Handelsartikel, som tillige bruges til Tilberedning af Frugtvine og Eddike. Veddet er rødligt og haardt og bruges til musikalske Instrumenter, Trykformer osv.

Pæstum, By i Campanien i den nuvær. Provins Principato citeriore s. for Floden Silarus (Sile), nær ved Havbugten Sinus Pæstanus (nu Golfo di Salerno), anlagt c. 520 f. Chr. af Trøzenerne og Sybariterne, af hvem den til Ære for Guden Poseidon fik Navnet Posidonia. Senere kom den under Samniternes og derpaa under Romernes Herredømme. Staden blev i Middelalderen ødelagt af Saracenerne, og først i det 18de Aarh. opdagedes dens prægtige Ruiner, hvor nu Landsbyen Pesto ligger, iblandt hvilke særlig maa mærkes det navnkundige Poseidons Tempel, bygget i den ældre doriske Stil. P. var ogsaa berømt for sine Roser.

Pætges, Joh. Louise, s. Heiberg.

Pætus, s. Arria.

Pøbel (af fr. peuple, lat. populus) bet. egtl. Folket, men bruges udelukkende om den raa og udannede Del af dette, med Bibegreb af Lavhed i Sæder, Tænke- og Handlemaade. **Pøbelexcesser**, Optøjer af P.; **Pøbelregimente**, en Tilstand, hvor P. hersker, osv.

Pøkile, s. Poikile.

Pølseorme (Gephyrea) kaldes en Afdeling af Ormenes Række, som nærmest slutter sig til Børsteormene, men mangler Leddeling af det i Almindelighed pølsedannede Legeme, der i Regelen i Forenden er udstyret med en udstrækkelig Snabel; Munden findes enten i Spidsen eller ved Grunden af denne, og Tarmkanalen, der er lige eller oprullet i Spiral, ender med et Gat paa Rygsiden; nogle ere udstyrede med stive Børster. P. forekomme kun i Havet, adskillige Former i de nordiske Farvande.

Pölten, St., Stad i Ærkehertugd. Østerrig, 7 M. v. for Wien. 10,000 J. Bispesæde. Ingeniørskole. Hammer- og Savmøller.

Pønālstipulatiōn, Vedtagelsen af en Conventionalstraf (s. d. A.).

Pønere, s. Puniere.

Pønitēns (lat. poenitentia, Bod) ell. Conversio (Omvendelse), et Lærestykke i Dogmatiken, hvori Modsætningen mellem den protestantiske og den katholske Kirke træder stærkt frem. Protestantismen lærer, at der til sand Omvendelse kun hører oprigtig Anger over Synden og sand Tro paa Guds Naade i Christus. Kjærlighedens Gjerninger regnes derimod ikke med til P., men de betragtes som de nødvendige Frugter af den sande Tro; der tillægges dem derfor ikke fyldestgjørende Fortjeneste, og Menneskets Frelse bliver altsaa alene Guds Naades Gjerning; Mennesket faar intet at rose sig af over for

Gud. Katholicismen lader derimod P. bestaa af de tre Stykker: 1) Anger, 2) Skriftemaal og 3) fyldestgjørende Gjerninger. Den angrende Synder skal skrifte sine Synder for Præsten uden at skjule noget, og Præsten skal hjælpe ham paa hans Hukommelse ved at udspørge ham; naar Præsten igjennem dette Forhør har faaet Klarhed over hans sjælelige Tilstand, dømmer han ham derpaa til at udføre visse Gjerninger, som dels skulle tjene til Udsoning af de begaaede Synder, dels skulle virke opdragende og forbedrende paa Synderens Sjæl. Disse fyldestgjørende Gjerninger ere f. Ex. Faste, Valfarter, milde Gaver osv., og Præsten har Ret til inden for visse Grænser at rette sig efter Synderens Ønsker, naar denne begjærer at faa den ham paalagte P. (P. bruges nemlig ogsaa særlig om de fyldestgjørende Gjerninger alene) forandret; naar han f. Ex. ønsker at give Gaver til Kirker og Klostre i Stedet for at faste, hvilket jo f. Ex. kan være belvemt for Rigmænd. Det er denne Lære om P., som er Grundlaget for Afladslæren, ligesom den ogsaa fører til Katholicismens Retfærdiggjørelseslære, at vi retfærdiggjøres ikke ved Troen alene, men ved Tro og gode Gjerninger, hvilket i Menighedens Bevidsthed vil blive det samme som, at det er ved vore egne Gjerninger, vi blive frelste. Dette medfører atter, at, medens Protestanten kan finde Fred for sin Sjæl i Troen paa Guds Naade, kan Katholiken aldrig komme saaledes til Hvile; thi han vil aldrig kunne vide, om hans gode Gjerninger ogsaa virkelig ere tilstrækkelig fyldestgjørende; han vil være nødt til idelig paa ny at fremstille sig for Skriftefaderens Domstol og kan ikke komme videre end til den hypothetiske Vished, at, **hvis** han vedbliver at vise sig lydig mod Kirkens (d. e. Skriftefaderens) Forskrifter, skal han en Gang faa den evige Salighed til Løn for denne Lydighed. Jvfr. **Aflad**, **Skrifte**. **Pønitentiälbøger** (libri poenitentiales), Skrifter, som indeholde Vejledning for de katholske Præster til at øve deres Gjerning som Forhørsdommere i Skriftestolen. **Pønitentiärius**, egtl. d. s. s. Skriftefader, bruges særlig om den Præst, der i Biskoppens Sted idømmer P. for de casus reservati, som ere forbeholdte Biskoppens Jurisdiction. I Rom staar en **Storpønitentiarius** i Spidsen for den Forvaltningsgren (La Penitenziaria), som uddeler Dispensationer og Absolutioner, altsaa ogsaa absolverer i de Paven forbeholdte casus reservati. Repræsentanter for ham ere de Penitenziarii minores, som findes for Troende af alle Sprog i Peterskirken, Laterankirken og Maria Maggiore.

Pönitz, Franz, Harpevirtuos, f. 1850 i Bischofswerder i Vestpreussen, hed opr. Burkowitz, men antog sin Plejefaders Navn og blev efter at have gjort megen Lykke paa Concertrejser (Kjøbenhavn, Stockholm 1862) i en ung Alder ansat ved Hofoperaen i Berlin.

Pöppig, Ed. Friedr., bekjendt Rejsende og Naturforsker, f. 1797 i Plauen, gik 1822 til Cuba, levede senere i Nordamerika og berejste 1829—32 Chile, Peru og Amazonflodens Gebet, var fra 1833 Professor i Zoologien i Leipzig og Directeur for sammes zoologiske Universitetsmuseum. D. 1868. Hans vigtigste Skrifter ere „Reise in Chile, Peru und auf dem Amazonenstrome" (2 Bd., 1835, med Atl.) og »Nova genera et species plantarum« (3 Bd., 1835—45, med 300 Kobbertavler).

Pøs er til Søs Navnet paa en Spand, holdende c. 10 Potter. Er P. af Sejldug, kaldes den Slagpøs.

Pöschel ell. **Pöschl**, Thomas, sværmersk Sekterer i den katholske Kirke, f. 1769 i Horitz i Böhmen, blev paavirket af Sailers Mystik og forkyndte som Capellan i Ampfelwang i Øvreøsterrig Verdens nærforestaaende Undergang. 1815 blev han sat i Fængsel i Salzburg for sin sekteriske Forkyndelse; men derved fremkaldtes der blandt hans Tilhængere en Ophidselse, som til sidst førte til, at nogle Sværmere Langfredag 1817 korsfæstede en Pige. Skjønt aldeles uskyldig heri, blev P. sat i haardt Klosterfængsel, men dog senere frigiven. D. i Linz 15 Nov. 1837.

Pößneck, Stad i Hert. Sachsen-Meiningen, 5 M. s. f. ø. for Weimar, med 7,000 J. og betydelig Industri i Skotøj, Uldvarer, Baand, Læder og Porcelæn.

Q.

Q, det 17de Bogstav baade i det latinske og i vort Alphabet, brugtes tidligere i danske Ord foran v og u i Stedet for K, som Qvinde, Qvæg, men nu i Almindel. kun i fremmede Ord. Som Abbrev. bet. det i lat. Navne og Indskrifter Quintus, Quintius, Quirinus, Quæstor osv.

Qua, lat., som, i Egenskab af, f. Ex. q. Formynder.

Quader kaldtes det sveviske Folk, som i Kejser Tiberius's Tid dannede sig af Levningerne af Marbods Rige under romersk Overhøjhed i det nuv. Mähren og Nedreøsterrig n. for Donau. De deltog i den markomanniske Krig mod Marcus Aurelius og kæmpede 364 o. følg. mod Kejser Valentinian. Derefter forsvinde de ganske af Historien.

Quadra-Vancouver [küver], s. **Vancouver**.

Quadragësima, de 40 Dages Faste før Paaske i den katholske Kirke (s. **Faste**). **Søndagen Q.**, ogsaa kaldt „**Invocavit**", den 6te Søndag før Paaske.

Quädrans, en Kobbermønt hos de gamle Romere, lig ¼ As.

Quadriënnium (af lat. quatuor, 4, og annus, Aar), et Tidsrum af fire Aar.

Quadriga, i Oldtiden Quadrigae, Firspand, en Vogn med 4 ved Siden af hverandre for-

spændte Heste, hvoraf man betjente sig paa Jagten og ved Vædderjørsel.

Quadrille, fr. [kadrilje], egtl. en Contradans, der danses af 4 Par, bruges ogsaa om Contradans i Almindel., uden Hensyn til de dansendes Antal. I Ridderspil bet. Ordet de ensklædte Ryttere, som høre til samme Afdeling.

Quadrilliön, Betegn. for en Million Trillioner, skrives med et Ettal, fulgt af 24 Nuller.

Quadrinömium, et af 4 Led bestaaende Polynomium.

Quadrivium, lat., en Korsvej, et Sted, hvor fire Veje støde sammen. **Quadriviälskolen** kaldtes i Middelalderen den højere Skole, som i Modsætning til Trivialskolen, der kun gav Undervisning i Grammatik, Rhetorik og Dialektik, underviste i de syv frie Kunster, altsaa foruden de tre nævnte Videnskaber ogsaa i Arithmetik, Geometri, Musik og Astronomi.

Quadrumāna, lat., d. s. s. Firhændede, s. Abe.

Quaglio, Giulio [kuäljo], f. 1601 ved Comosøen, gjorde sig bekjendt dels i Italien, dels i Østerrig som Historiemaler og er Stamfader til en hel Slægt af Kunstnere, hvoraf de fleste vare Architekter og Architekturmalere. — Blandt hans Efterkommere maa nævnes **Lorenzo Q.**, f. 1730 i Laino, d. 1804 i München, hvor han især havde udmærket sig dels som Bygmester, dels som Decorationsmaler. — Hans Brodersøn, **Giuseppe Q.**, f. 1747 i Laino, d. 1828 i München, har Fortjeneste baade som Bygmester og Decorationsmaler og havde 4 Sønner, blandt hvilke **Domenico Q.**, f. 1786 i München, d. 1837 i Hohenschwangau, var den betydeligste og erhvervede sig et stort Navn ved fine Architekturmalerier, Tegninger og Raderinger, der især have Middelalderens Bygninger og Ruiner til Gjenstand. — Hans Broder, **Lorenzo Q.**, f. 1793, d. 1869, forlod Familiens overleverede Fag og gjorde sig bekjendt som Genremaler. Endnu i det følgende Slægtled findes Kunstnere af s. N.

Quai, fr. [kæ], s. Kaj.

Quand même, fr. [kang mæhm], om end, om saa var, i alt Fald.

Quandt, Joh. Gottl., tysk Kunstforfatter, f. 1787 i Leipzig, d. 1859 i Dresden, foretog 1811—20 Kunstrejser til Italien og levede siden dels i Dresden, dels paa sit Gods Dittersbach. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Streifereien im Gebiete der Kunst“ (3 Bd., 1819), „Entwurf zu einer Geschichte der Kupferstechkunst“ (1826), „Briefe aus Italien“ (1830), „Leitfaden zur Geschichte der Kunst“ (1852), „Verzeichniß meiner Kupferstichsammlung“ (1853).

Quăntum, lat., Mængde, Størrelse, Beløb. Q. sătis, saa meget, som er tilstrækkeligt. Jvfr. Qvantitet.

Quanz, Joh. Joachim, Fløjtevirtuos, særlig berømt som Frederik d. stores Fløjtelærer, f. 1697 i Oberschaden i Hannover, d. 1773 i Potsdam. Han var Søn af en Landsbysmed, røbede tidlig Musiktalent, lærte forskjellige Instrumenter og blev 1718 ansat i det sachsiske Hofcapel som Oboist. Q., som tillige særlig dyrkede Fløjten, besøgte understøttet af Hoffet Italien, Frankrig, England og spillede 1728 i Berlin, hvor han behagede Kronprins Frederik saaledes, at han regelmæssig maatte komme til Berlin for at undervise ham, og at han 1740, da Prinsen blev Konge, kaldtes til Berlin med en aarlig Gage af 2,000 Thaler og udnævntes til Kammermusikus og Hofcomponist. Q. udgav den første tyske Fløjteskole, der fandt stor Udbredelse, gjorde sig desuden fortjent ved Forbedringer i Fløjtens Construction, dels ved at sætte en Klap til, dels ved at opfinde den bevægelige Propskrue (s. Fløjte), og skrev en stor Mængde Sager for Fløjte, Sange m. m.

Quarantaine, fr. [karangtæne] (af ital. Qvarantina, fordi man tidligere paalagde de til Venezia ankommende 40 Dages Observation), Afspærring eller nogen Tids Observation af ankommende Personer for derved at søge at beskytte en Localitet mod Indførelsen af smitsomme Sygdomme. **Quarantaineanstalt**, en til Ophold for og Bevogtning af de under Q. værende Personer særlig indrettet Anstalt. Meningerne om Nytten og Nødvendigheden af Q. have vexlet meget med Anskuelserne om Sygdommenes Smitsomhed; ligesom man næsten alle Vegne har opgivet Landquarantainen, der ikke kan gjennemføres lige over for Nutidens livlige Communication, have flere Lande ogsaa opgivet Søquarantainen, undtagen for de mest smitsomme Sygdomme, Pest og gul Feber, fordi den naturligvis i høj Grad lammer Handelen. I Danmark kan Q. kun iværksættes for Pest og Cholera, medens man lige over for andre smitsomme Sygdomme (gul Feber, Blodgang, exanthematisk Typhus og Kopper) nøjes med det saakaldte almindelige Eftersyn, som kun gaar ud paa at udfinde, om der om Bord i Skibene findes Syge eller Døde, der da fjærnes fra Skibet og anbringes i egne dertil bestemte Localer, hvorefter Skibet holdes affondret, indtil det er renset; de sunde faa derimod strax Tilladelse til at gaa i Land. I Norge iværksættes Q. mod Pest, Cholera, gul Feber og Kopper, strængest mod de to første. Der findes her kun én Quarantaineanstalt, paa Odderøen ved Christianssand; derhen henvises alle smitteførende Skibe. **Quarantainecommission**, den Autoritet, der forestaar de Foranstaltninger, som sigte til at forhindre Indførelsen af smitsomme Sygdomme ad Søvejen, bestaar i Kjøbenhavn af Overtoldinspecteuren, en af Borgemestrene, Stadslægen og Havnecapitainen, i andre danske Søkjøbstæder af Politimesteren, den øverste Toldembedsmand og Embedslægen eller, hvor ingen saadan findes, af en anden dertil beskikket Læge. I Norge henligger Quarantainesagernes Behandling under Sundhedscommissionerne, hvem dog i visse Tilfælde en Toldofficiant og en Søkyndig tilforordnes. **Quarantainelæge**, den Læge, der foretager de ved Q. og Eftersynet nødvendige Lægeundersøgelser.

Quaregnon [karenjöng], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 1 M. v. for Mons. 13,000 I. Store Kulminer.

Quarles, Francis [kuäärls], engelsk Digter, f. 1592, d. 1644, har bl. a. skrevet en Del religiøse og moraliserende Digte. Hans mest bekjendte Arbejde er »Divine Emblems« (1635), en Samling smaa Digte af didaktisk Natur, illustrerede med allegoriske Billeder.

Quarnĕro-Bugten, den Del af Adriater-

havet, som ligger mellem Halvøen Istrien og Kroatien, og hvis nordlige Del kaldes Fiume-Bugten. I Q.-Bugten ligge de saakaldte Quarnero-Øer Veglia, Cherso og Lussin, der høre til Istrien, og Arbe og Pago, der høre til Kroatien, tillige med flere mindre. Farvandet mellem Cherso og de to sidste kaldes Quarnerolo-Kanalen, mellem Cherso og Veglia Mezzo-Kanalen, mellem Veglia og Kroatien Morlacca-Kanalen.

Quart, engelsk Maal for tørre og flydende Varer, lig ¼ Gallon ell. 1,176 danske Potter. Ogsaa forekom Q. tidligere som Rummaal i Preussen lig 1,188, i Bremen for Vin lig 0,834, for Øl lig 0,976 d. Potter, paa sidstnævnte Sted tillige som Kornmaal, lig 5,387 d. Tønder. S. [illegible].

Quarter er i England 1) et Længdemaal, lig ¼ Yard ell. 8,74 danske Tommer, 2) et Rummaal, lig ¼ Chaldrone ll. 64 Gallons, lig 300,98 d. Potter ell. 2,09 d. Tønder, 3) en Vægt, lig ¼ Centweight ell. 28 Pounds avoirdupois, lig 25,4 d. Pund. I sidste Betydn. er det i de amerikanske forenede Stater lig 25 Pounds ell. 22,68 d. Pund. Som Maal for flydende Varer er en Q. i Sverige lig ⅓ d. Pot og som Mønt i eng. Ostindien lig ¼ Rupee eller 42⅞ Øre.

Quarterōn ell. **Quadrōn** kaldes i Amerika Afkom af Europæere og Mulatter, altsaa med ¼ Negerblod; s. **Amerikas Indbyggere** und. **Amerika**.

Quarteron [karterōng], schweizersk Kornmaal, ogsaa kaldet Viertel ell. Sester, lig 15 franske Litres ell. 15,526 danske Potter.

Quartier Latin, fr. [kartiē latæng], Studenterkvarteret i Paris, i den sydøstlige Del af Byen, et af de ældste Kvarterer deraf, men nu stærkt ombygget, indeholder flere Facultetsbygninger, Observatoriet, »Jardin des Plantes«, flere Boghandeler osv.

Quārtu, Flække paa Sardinien, 1 M. ø. for Cagliari i Nærheden af **Quartu-Bugten**, der er en Del af den store Cagliari-Bugt. 7,000 I. Den herværende kvindelige Befolkning er vidt berømt for sin Skjønhed.

Quăsi, lat., ligesom, næsten som, f. Ex. Andantino q. Allegretto. **Quasicontract** kaldes en saadan økonomisk Situation, som, skjønt der mangler det almindelige Grundlag for Formueforpligtelser, Contract eller Retsbrud, dog medfører saadanne for en Person, enten fordi hans Optræden har givet skjellig Grund til at antage det for hans Hensigt at forpligte sig (naar Lejetageren bliver i Lejligheden ud over Lejetiden, antages han at have lejet den for et nyt Tidsrum), eller fordi Lovgivningen af andre Grunde anser en Forpligtelse for stemmende med Retfærdighed (den, der har forbedret en Ting i den Tro, at det var hans egen, kan naar Tingen fravindiceres ham, forlange Værdiforøgelsen).

Quasimŏdogĕniti, lat., d. e. som Nyfødte, det gammelkirkelige Navn paa den første Søndag efter Paaske, fordi Indgangen til den katholske Messe begyndte med disse Ord af 1 Pet. II, 2.

Quăssiatræ (Quassia amara), et med Rudefamilien nærbeslægtet Træ, der har hjemme paa Surinam, men tillige dyrkes i Vestindien og Brasilien. Veddet (Lignum Quassiæ surinamensis) bestaar af afvexlende mere eller mindre lyse Lag og har en meget bitter Smag, der skyldes **Quassin**, et indifferent Stof. Q. bruges i Medicinen og som Fluegift. Lignum Quassiæ jamaicensis, der kommer af Picraena excelsa, er mørkere, har en mindre bitter Smag og indeholder tillige Garvestof.

Quatĕrne, en Combination af et givet Antal Størrelser (Elementer) til 4, d. e. en Samling af 4 Størrelser, valgte blandt de givne (s. **Permutation**), særlig i det gamle Tallotteri en Forbindelse af 4 Tal. Antallet af Q. blandt n givne Elementer er $\frac{n(n-1)(n-2)(n-3)}{1.2.3.4}$; saaledes indeholdt Tallotteriets 90 Tal 2,555,190 Q.

Quaterniōner ere en særegen Art Størrelsessymboler, som ere indførte i Mathematiken af Englænderen Hamilton (s. d. A.). De ere 4-leddede Tal af Formen $a + bi + cj + dk$, hvor a, b, c, d ere reelle, i, j, k Enheder, hvis Kvadrater ere -1, men som ikke kunne reduceres til hinanden. a kaldes Scalar, $bi + cj + dk$ Vector, $\sqrt{a^2 + b^2 + c^2 + d^2}$ Tensor. Med Q. kan der foretages lignende Operationer som med andre Tal, dog kun med visse Indskrænkninger, som navnlig hidrøre fra, at Ordenen af Factorerne i et Produkt ikke er vilkaarlig, idet f. Ex. $i.j = k$, men $j.i = -k$. Q. ere af Opfinderen og andre, særlig Tait, med Held anvendte ved Behandlingen af geometriske og mechaniske Problemer.

Quatrebras [katrbrā]. Landsby i den belgiske Prov. Brabant, 4 M. s. for Brüssel, historisk mærkelig ved den blodige Kamp 16 Juni 1815 mellem Franskmændene under Ney og de allierede, i hvilken Hert. Fred. Vilhelm af Brunsvig faldt. Medens Napoleon I angreb Preusserne ved Ligny, skulde Ney her opholde de allieredes andre Tropper, men Hensigten naaedes kun til Dels.

Quatrefages de Bréau, Jean Louis Armand de [katrfāhsch dø breō], fransk Naturforsker, f. 1810 i Dep. Gard, studerede i Strassburg Medicin og Naturvidenskab, blev 1838 Professor i Zoologi i Toulouse, 1850 Professor ved Lycée Napoléon i Paris, 1855 Professor i Anatomi og Ethnologi ved det naturhistoriske Museum efter 1852 at være bleven Medlem af Académie des sciences ved Savignys Død. Af hans zoologiske Arbejder behandle de vigtigste Ledormenes Naturhistorie, og som Ethnolog har han et bekjendt Navn. Af hans Skrifter nævne vi: »Unité de l'espèce humaine« (1861), »Physiologie comparée, metamorphose de l'homme et des animaux« (1862), »Les Polynésiens et leurs migrations« (1866), »Hist. naturelle des annelés marins et d'eau douce« (1866), »Crania ethnica« (i Forb. med Hamy, 1875). Desuden har han leveret mange Bidrag til »Revue des deux Mondes«, hvoriblandt Skildringer fra hans videnskabelige Rejser ved Kysterne af Atlanterhavet og Middelhavet.

Quatremère de Quincy, Ant. Chrysost. [katrmæhr dø kængsi], fransk Kunstforsker, f. 1755 i Paris, d. 1849 smstds. som Secretær ved det

kongel. Kunstakademi, har i talrige Skrifter behandlet Kunstens Historie i ældre og nyere Tid, navnlig Architekturhistorien og Rafaels Liv.

Quebec [kvibekk], 1) ell. Nedre-Canada, Provins af Dominion of Canada, styres af en Undergouverneur, som udnævnes af Generalgouverneuren, i Forbindelse med et Raad af 24 livsvarige Medlemmer og en Forsamling af 65 paa 4 Aar valgte Medlemmer. S. for øvrigt **Canada**. 2) Q., tidligere Hovedstad i det engelske Nordamerika, ligger i Provinsen Q. ved Nordsiden af den ¼ M. brede St. Lawrence-Flod, som her optager St. Charles, 80 M. fra Atlanterhavet. 62,000 J. (1881), hvoraf over Halvdelen af fransk Herkomst. Katholsk Ærkebispesæde og anglicansk Bispesæde med tilhørende Kathedralkirker samt talrige Undervisningsanstalter. Staden er grundlagt 1608 af franske Nybyggere og bestaar af en højtliggende, meget smukt bygget, øvre Del og en nedre Del langs Floden, samt flere Forstæder. De mærkeligste Bygninger ere, foruden Kathedralkirkerne, det ærkebiskoppelige Palads, det store og smukke Gouvernementspalads, Universitetet, Toldhuset, den store Caserne, Arsenalet med Bevæbning for 100,000 Md. og Theatret. Toppen af den Klippe, hvorpaa den øvre Stad ligger, er stærkt befæstet. Havnen er Frihavn og tilgængelig for de største Søskibe; meget udbredt Handel, navnlig med Trælast. Tæt uden for Staden findes paa højre Flodbred Abraham Sletten, bekjendt ved Englændernes Sejer over Franskmændene 1759, og paa venstre det smukke Vandfald, der dannes af Floden Montmorency.

Quedlinburg, gammel, med Mure omgiven Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Bode, 7 M. s. v. for Magdeburg. 19,000 J. Højtliggende, seværdigt Slot, Stiftskirke med Kong Henrik Fuglefængers o. fl. Gravmæler, flere andre gamle Kirker, Raadhus med mærkelige Malerier, Kunst- og Oldsager. Fabrikation af Roesukker, chemiske Præparater, Papir, Olje, Linned- og Uldvarer. Store Bryggerier, Mindesmærker for Klopstock og Geographen K. Ritter. — Q., der er anlagt i Beg. af det 10de Aarh. af ovennævnte Kong Henrik, var forhen Hovedstad i en rig Stiftelse for adelige Damer, hvis Abbedisse var rigsumiddelbar tysk Fyrstinde. 1803 kom Q. under Preussen.

Queen, eng. [kuihn], Dronning. **Queen's-bench** [kuihnsbentsch], s. **King's-bench**.

Queensborough [kuihnsborro], Stad i Kent-Shire i England paa Øen Sheppey, tæt s. for Sheerness. God Havn.

Queen's County [kuihns kɔ̈vnti], Shire i Irland, Prov. Leinster, omgivet af Shirerne King, Kildare, Carlow, Kilkenny og Tipperary. 31 □ M. med 73,000 J. (1881) mod 154,000 J. 1841. Den nordvestlige Del optages af Slieve Bloom Bjærgene og den sydøstlige af Dysart Hills, medens Landet for øvrigt er fladt og svagt bølgeformet. Det betydeligste Vandløb er Barrow med dens Biflod Nore. Klimaet er tørt og sundt og Jordbunden ret frugtbar. Havre, Hvede, Byg, Kartofler og Turnips ere de mest dyrkede Sædarter. Hovedstad Tullamore.

Queensferry [kuuihnsferri], Stad i Linlithgow Shire i Skotland, ved det smalleste Sted af Forth-Fjorden, over hvilken her er Dampskibsforbindelse. 2,000 J.

Queensland [kuihnslænnd], en af de engelske Kolonier i Østaustralien, strækker sig fra 29° s. Br. mod N. indtil Carpentaria Bugten og Torres Strædet og har til Vestgrænse mellem 29° og 26° s. Br. Meridianen under 158° 40' ø. L. og fra 26° mod N. Meridianen under 155° 40' ø. L. Arealet angives til 31,432 □ M. med 323,000 J. (1886) mod 125,000 J. 1871. Af Befolkningen 1886 vare over 190,000 Mænd; Antallet af Chinesere var 10,000, paa nogle enkelte nær Mænd, og af Polynesiere 10,000, hvoraf 1,000 Kvinder. Landets nordligste Del er den store Halvø York mellem Carpentaria Bugten, Torres Strædet og det store Ocean (Koralhavet) Det er i Hovedsagen kun Kystlandet og Strækningerne mod S. Ø., der ere noget nærmere kjendte, hvorimod største Delen af det indre er saa godt som ganske ubekjendt. Kystlandet er bjærgfuldt, dog ikke af betydelig Højde, med stærkt indskaarne Kyster, der danne mange gode Havne. Bjærgene ere her for det meste bevoxede med gode Skove, og Dalene have paa mange Steder en meget frugtbar Jordbund, der egner sig fortrinlig for Dyrkning, navnlig af Bomuld og Sukkerrør. Dog er Kvægavl, navnlig Faareavl, den vigtigste Retning i Landbruget; 1884 holdtes c. 4,3 Mill. Stk. Hornkvæg og over 9 Mill. Faar; i 1883 var Faareholdet sunket med 2 Mill. paa Grund af Tørke. Af det opdyrkede Land er næsten ⅓ beplantet med Sukkerrør. Ogsaa her er der funbet Guldlejer, om end ikke af saa stor Betydning som i de sydligere Kolonier; af andre Metaller er det vigtigste Tin. Statsindtægten udgjorde 1884 c. 56 Mill. Kr., Udgiften c. 51 Mill.; Kolonien havde til samme Tid en Gjæld af henved 350 Mill. Kr. Værdien af Indførselen udgjorde c. 115 Mill. Kr., hvoraf fra England 41 Mill., og Udførselen c. 84 Mill. Kr., hvoraf til England 31 Mill. Blandt Udførselsartiklerne var Uld til Værdi 34 Mill. Kr., Guld 17 Mill., Sukker 8 Mill., Tin 4 Mill. Kolonien havde i Slutningen af 1884 c. 140 M. Jærnbane og under Anlæg c. 160 M. samt c. 1,500 M. Telegraphlinjer med 21 Stationer. Hovedstad Brisbane. — J. Cook opdagede 1770 Australiens nordøstlige Kyst, men først 1823 blev den nøjere undersøgt. 1825 grundlagdes en Forbryderkoloni i Brisbane. 1844 standsede Deportationen, og Landet blev en Valgkreds af Ny-Syd-Wales; Indbyggertallet var et Par Tusende, men voxede ved Indvandring i en halv Snes Aar til det tidobbelte. 1859 udskiltes Landet til en egen Koloni med Navnet Q. og havde da 25,000 J. Samfundsordningen er demokratisk; stor Iver er vist for at fremme Landets Opkomst ved at lette Indvandring og Dyrkning i mindre Landbrug. Der er ingen Statskirke; i Folkeskolerne er Undervisningen ubetalt og gives af Lægmænd. Allerede 1876 paatænktes Ny-Guineas Tilknytning, men først 1884 iværksattes den for Landets sydlige Del. Q. styres af en Gouverneur med et ansvarligt Ministerium, et lovgivende Raad af 36 Medlemmer, som Gouverneuren udnævner paa Livstid, og

en lovgivende Forsamling af 72 Medl., valgte i 60 Kredse ved almindelig Valgret og hemmelig Afstemning. Q. sluttede sig 1885 til Forbundet af australske Kolonier.

Queenstown [kuihns], 1) tidligere Cove, befæstet Stad i den irske Prov. Munster, 2 M. s. ø. for Cork paa en Ø i Corks Havn. 10,000 J. Katholsk Bispesæde. Skibsværfter og militære Magasiner. Vigtig Dampskibs- og Flaadestation. I Nærheden besøgte Søbade. 2) Stad i Capkolonien i Sydafrika, Hovedet i Districtet Q., staar i Jærnbaneforbindelse med det 22 M. mod S. S. Ø. ved det indiske Ocean liggende East-London. 3) Stad i det engelske Nordamerika, ligger ved venstre Side af Floden Niagara, inden for det store Fald. 5,000 J.

Queich, Biflod til Rhinen fra venstre Side, løber forbi Landau og falder i Rhinen ved Fæstningen Germersheim.

Que faire, fr. [kø fæhr], hvad skal jeg nu gjøre?

Queiroz, José Maria Eça de, portugisisk Romandigter, f. 1843, studerede 1860—66 Jura i Coimbra, siden Literatur i Evora og Lissabon. Han blev først Embedsmand i sit Fædreland, siden beklædte han Consulater i Havana og Newcastle, siden 1880 i Bristol. Som Fortæller er han gjennemført Naturalist, paavirket af Zola. Af hans Romaner ere »O crime do Padre Amaro« (1874) og »O primo Basilio« (1879) de mest berømte.

Quelimane, Stad i de portugisiske Besiddelser i Østafrika ved den nordligste af Floden Sambesis Mundingsarme, med Fort, Havn og nogen Handel. En Del af Husene have europæisk Bygningsform. De vigtigste Handelsgjenstande ere Elfenben, Leopard- og Pantherskind og Guldstøv. Tidligere drevets betydelig Slavehandel.

Quellinus, en flandersk Kunstnerfamilie, hvoraf den ældste, **Arthus Q.**, f. 1609 i Antwerpen, d. 1668, var Billedhugger, ligesom hans Søn af s. N., f. 1625, d. 1700, af hvem der findes betydelige Arbejder i England og Sverige saa vel som ogsaa i Danmark. — En Søn af den yngre Arthus, **Thom. Q.**, ligeledes anset Billedhugger, arbejdede i Slutn. af det 17de og Beg. af det 18de Aarh. Han døde 1710. I Lübecks Domkirke udførte han et meget pragtfuldt Alter; men for Danmark har han mere Interesse ved sine Gravmæler i Sorø og Aarhus. — **Erasm. Q.**, f. 1634, d. 1715, Søn af en Maler og Kobberstikker af s. N., gjorde sig bekjendt som Historiemaler baade i Nederlandene og i Italien.

Quelpaerd, en folkerig Ø i det chinesiske Østhav, ud for Koreas Sydspids, hører til Korea, der benytter den som Forvisningssted. C. 29 □ M. stor, bjærgfuld, med Højder over 6,000 F.

Queluz [kelūhs], Slot 2 M. v. for Lissabon.

Quenstedt, Friedr. Aug., tysk Naturforsker, f. 1809 i Eisleben, var først Assistent ved det mineralogiske Museum i Berlin og udnævntes 1837 til Professor i Mineralogi og Geognosi ved Universitetet i Tübingen. Den efter ham opkaldte krystallographiske Linearprojection findes nærmere udviklet i hans „Grundriß der Krystallographie" (1873); af hans andre Arbejder fortjene især at nævnes: „Handbuch d. Petrefaktenkunde" (3dje Udg. 1885), „Handbuch der Mineralogie" (3dje Udg. 1877) og „Die Ammoniten des Schwäbischen Jura" (1885).

Quenstedt, Joh. Andr., berømt luthersk Theolog, f. i Quedlinburg 1619, blev 1649 Prof. theol. i Wittenberg og 1684 Provst ved Slotskirken og Consistorialraad der. Hans »Theologia didacticopolemica sive Systema theologiæ« (1685) er et af den orthodoxe Dogmatiks Hovedværker. D. 1688.

Quental, Anthero de [ken], portugisisk Digter, f. 1842, studerede Jura i Coimbra, udgav allerede 1860 lyriske Digte, philosophiske og kritiske polemiske Skrifter, rettede navnlig mod Castilhos Skole. Han talte mod den æsthetiske Formalisme for Poesiens Indhold og Problembehandling, for at aabne den nationale Literatur for Paavirkning af de store Culturlandes Tankeliv. 1864 udkom Digtet »Beatriz«, 1865 Digtsamlingen »Odes modernas« (forøget Oplag 1875), 1872 »Primaveras romanticas«, 1881 »Sonetos«. Af hans Prosaskrifter maa mærkes: »Bom-senso e bom-gosto« (1865), »A dignidade das letras« (1865), »Considerações sobre a filosofia da historia litteraria portugueza« (1872), »A poesia na actualidade« (1881). Politisk-nationaløkonomiske Værker ere: »Portugal perante a revolução de Hespanha« (1868), »Causas da decadencia dos povos peninsulares« (1871), »Carta ao sr. marquez de Avila« (1871). Q. lever i den lille By Villa-do-Conte.

Quentin, Saint [sang kangtäng], Stad i det franske Dep. Aisne ved Floden Somme og ved St. Quentin-Kanalen, 5 M. n. v. for Laon. 46,000 J. (1881). Seværdigt gotisk Raadhus og Hovedkirke. Teknisk Højskole. Betydelig Industri i fine Bomulds- og Linnedvarer, Shavler, Kniplinger o. desl., Oljemøller, Roesukkerfabrik, Handel med Korn og Vin. Mindesmærke for Henry Martin. — 10 Aug. 1557 sejrede Spanierne under Egmond her over Franskmændene under Connétablen af Montmorency, til Erindring om hvilken Sejer Escorial blev opført. 19 Jan. 1871 blev Faidherbe her slaaet og kastet tilbage af Goeben.

Quérard, Jean M. [kerāhr], fransk Bibliograph, f. 1797, d. 1865. Hans Hovedværk er et fransk Forfatterlexikon, »La France litteraire«, især fra det 18de til 19de Aarh. (10 Bd., 1827—42), med Tillæg under Navnet »La littérature franç. contemp.« (6 Bd., 1842—57). Desuden skrev Q. »Les Auteurs déguisés de la litt. franç. au 19me siècle« (1845), »Les supercheries littéraires dévoilées« (5 Bd., 1846—54; 2den Udg., 3 Bd., 1869—71), »Les Écrivains pseudonymes« (2 Bd., 1854—64), samt udgav 1855—56 et bibliographisk Tidsskrift under Titlen »Le Q«.

Quercia, Jacopo della [kuērtscha], ital. Billedhugger, f. 1374, d. 14 Oct. 1438, arbejdede først i sit Hjemsted Siena, gik derfra til Lucca og senere til Firenze og Bologna, indtil han endelig vendte tilbage til Siena for at forfærdige sit Hovedarbejde, den store Fontaine paa Torvet der, »Fonte gaja« (fuldendt 1419). Blandt hans øvrige Arbejder ere de vigtigste: Gravmælet over Guinigis Hustru i Domkirken i Lucca, Portalet til St. Petroniokirken i

Bologna, en Madonna i en saakaldt Mandorla (Mandel) over en Dør paa Nordsiden af Domkirken i Firenze o. fl. Q. udmærkede sig ved en for sin Tid fri og mere naturalistisk Behandling, og navnlig i hans senere Værker fremtræder Frigjørelsen for den ældre Tids Tvang paa en smuk og levende Maade.

Quercit, Agernsukker, $C_6H_{10}O_5$, forekommer i Agern, krystalliserer i farveløse Prismer og smager sødt.

Quercitrön (Q.-Træ, Q.-Bark), raspede Spaaner af Bark og Splint af Quercus tinctoria, nigra, citrina, som alle voxe i Nordamerika. Der anvendes Q. ogsaa til Garvning, i Europa kun til Farvning, navnlig til gule Farver. Q. indeholder ved Siden af Garvesyre et gult, krystallinsk Glucosid, **Quercitrin**, der ogsaa forekommer i Hestekastaniens Blomster.

Querētaro [ke], Hovedstad i den lille mexicanske Forbundsstat Q. i Amerika, 25 M. n. v. for Mexico, 6,000 F. over Havet. 30,000 J., hvoriblandt mange Indianere og Mestizer. Det er en af Mexicos smukkeste Stæder, med mange anselige Bygninger, hvoriblandt et stort Nonnekloster, prægtig Vandledning og livlig Industri i Uld, Bomuld og Tobak. — Her blev Kejser Maximilian 15 Maj 1867 ved Forræderi overgivet til de liberale og skudt 19 Juni.

Querfurt, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 4 M. v. s. v. for Halle, med 5,000 J., gammelt Slot, Tobaksfabriker, Heste- og Kvægmarkeder og Brunkulsgruber. — Q. var tidligere Hovedstad i Fyrstend. Q. (8½ □ M.), der 1496 kom under Ærkestiftet Magdeburg, ved Pragfreden 1635 og den westfalske Fred 1648 under Sachsen og 1815 under Preussen.

Quesnay, Franç. [kenǟ], f. 1694, oprindelig Læge i Mantes, fra 1757 Secretær ved det chirurgiske Akademi i Paris, senere Livlæge hos Ludvig XV, er fornemmelig bekjendt som Grundlægger af den økonomiske Skole, der betegnes som Physiokraterne (s. d. A.); hans »Tableau économique« (1758) indeholder Grundtrækkene af denne Skoles Principer. For øvrigt har han kun skrevet nogle smaa, fragmentariske Afhandlinger over økonomiske Æmner. D. 1774.

Quesnel [kenǟl], s. Jansen.

Quesnoi, Le [lø kænoā], 1) s. Le Quesnoi. 2) Q. sur Deule, Stad i det franske Dep. Nord, 1 M. n. v. for Lille, med 3,000 J., Blegerier, betydeligt Bryggeri og Handel med Hør og Traad. Kulværker.

Quesnoy, François du [dy kænoā], flamsk Billedhugger, s. Duquesnoy.

Quetelet, Lamb. Ad. Jacques [ket'lǟ], belgisk Astronom, Statistiker og Nationaløkonom, f. 22 Febr. 1796 i Gent, blev 1826 Directeur for det astronomiske Observatorium i Brüssel, 1834 bestandig Secretær ved Akademiet, 1836 Professor ved Militærskolen og Dirigent for den statistiske Centralcommission. Hans første større statistiske Arbejde »Sur l'homme et le développement de ses facultés« (1835) var i visse Henseende epochegjørende for den videnskabelige Behandling af Befolkningsstatistiken. Hertil sluttede sig senere »Lettres sur la théorie des probabilités« (1846) og »Du système social et des lois qui le régissent« (1848). Q. var Ophavsmand til de statistiske Congresser, af hvilke den første holdtes i Brüssel 1853. Af hans mathem. og astron. Arbejder maa nævnes »Éléments d'astronomie« (5te Opl. 1848) og »Histoire des sciences mathématiques et physiques chez les Belges« (1864). Han døde 17 Febr. 1874.

Quetsaltenāngo [kett], Stad i Republiken Guatemala i Mellemamerika, 15 M. v. til n. for Ny-Guatemala. 30,000 J., for største Delen Indianere, der drive Landbrug, Kvægavl, Uld- og Linnedindustri og livlig Handel.

Quetta, befæstet Stad i Beludschistan, i den nordlige Del af Bolan-Passet, omtr. 5,500 F. over Havet, 30° 20' n. Br., 84° 30' ø. L., paa Grænsen af Afghanistan, danner den vigtigste Gjennemgang fra Indien til det sydlige Afghanistan, har en fast Garnison for den eng.-ostindiske Hær, store Oplag af Krigsmateriel osv.

Queue, fr. [kö] (egtl. Hale), Række. Q. af en Troppecolonne, dens bageste Del, modsat Tēten. Billardqueue, s. Billard.

Quevēdo y Villegas, Francisco de [ke i viljēgas], berømt spansk Digter og Skribent, f. 26 Sept. 1580 i Madrid, erhvervede sig ved Universitetet i Alcala Renaissancetidens polyhistoriske Lærdom. Derefter tog han Ophold i Madrid. Da han i en Kirke forsvarede en Dame, der blev fornærmet, fik han en Duel med Fornærmeren, der var en fornem Adelsmand, og dræbte ham, hvorfor Q. maatte flygte. I Neapel vandt han Vicekongen, Hertugen af Osunas Yndest, blev brugt af ham i diplomatiske Sendelser og blev endelig Finansminister og Ridder af San Jago. Men 1620 faldt Vicekongen i Unaade; Q. blev som en af hans Tilhængere forvist til en Landejendom, han besad, og holdt under Bevogtning i 3 Aar. Af Frygt for Hofgunstens Ubestandighed afslog han de ham derpaa tilbudte Embeder og ofrede sig ganske for Literaturen. 1639 blev en anonym Satire mod Hertugen af Olivarez uden Grund tilskrevet Q., som uden Undersøgelse blev sat i haardt Fængsel i 4 Aar, der nedbrød hans Helbred og forbitrede hans Sind. Meget af hans literære Produktion er tabt, da hans Papirer bleve beslaglagte under hans Fængslinger. Hans Digte udmærke sig ved skarp og bidende Satire, saaledes f. Ex. hans burleske Sonetter. Hans Ballader, til Dels skrevne i Zigeunerdialekt, holdt sig længe som Folkesange, især blandt Bønder og Soldater. I mere regelmæssige satiriske Digte efterlignede han Juvenal. Blandt hans erotiske og religiøse Digte høre nogle ved Tankens og Sprogets gratiøse Bemod til den castilianske Lyriks Perler; men i det hele bærer hans Digtning Præg af et improviseret Hastværk, og hensynsløst giver han efter for ethvert, selv det mest smudsige Indfald. Fortræffelig gjennemhegler Q. den „cultistiske“ Maners Affectation og Forskruethed. Hans Prosaværker ere skrevne i samme Aand som hans Poesier. Hans »Gran Tacaño« (1627) bygger videre i den af Mendoza i »Lazarillo« indslaaede Retning. Det er en Landstrygerroman, fuld af morsomme Æventyr og kaade Situationer uden Hensyn til Sandsynlighed eller Anstændighed; en bitter

Satire over Samfundstilstandene er gjennemgaaende. Gjennem Guevara gik denne Maner (picaresco) ved Lesage over i den franske Literatur. Q.s »Sueños y discursos« (c. 1635 og senere) indeholde vittige og snærtende Udfald mod, hvad der kaldes Retfærdighed her i Verden. Efter lang Sygelighed døde Q. 8 Sept. 1645. Ochoa udgav 1873 hans »Obras escogidas«; sign. »Bibl. de aut. esp.«, Bd. 23 og 48.

Quiberon [kib'rōng], en fra det franske Dep. Morbihan mod S. i Atlanterhavet udskydende, 2 M. lang, men kun ¼ M. bred Halvø, der danner en god Red, beskyttet af Fortet Penthièvre. Paa Sydenden ligger Staden Q. med 3,000 J. — Q. er bekjendt ved de franske Emigranters af en engelsk Flaade understøttede Landgange i Juni og Juli 1795 og deres Nederlag ved den republikanske General Hoche.

Quiche, egtl. Sta Cruz del Q., nu en Indianerlandsby med 5,000 J. i Republ. Guatemala i Mellemamerika, 15° 10′ n. Br., 75° v. L., var, da Spanierne landede i Amerika, Hovedstad i et mægtigt Rige og bevarer endnu Erindringer herom i storartede Ruiner.

Quicherat, Etienne Jules [kisch'rā], fransk Historiker, f. 1814, blev 1849 Professor ved Ecole des Chartes og 1871 Directeur for samme. Han har strevet et Hovedværk om Jeanne Darc i 5 Bind (1841—49). D. 1882.

Quichua [kitschūa] kaldes det Sprog, som taltes i Peru under Inkaernes Herredømme, og som endnu bruges af de derværende Indianere. Allerede tidlig vare katholske Religionsskrifter o. desl. oversatte deri.

Quicūnqve (symbolum), lat., d. e. hvo som helst, kaldes det athanasianske Symbolum efter sit Begyndelsesord.

Quidquid āgis, prudēnter āgas et rēspice fīnem, lat., hvad du end gjør, saa handl med Forstand og se hen til Enden.

Quidquid delīrant rēges, plectūntur Achīvi, lat., Grækerne bøde for Kongernes Synder (Horats Ep. 1, 2, 14).

Quid Saulus īnter prophētas?, lat., hvad vil Saul iblandt Propheter (1 Sam. 10, 12).

Quillāja-Bark, af en til Rosenfamilien henhørende Plante, Quillaja Saponaria, bruges paa Grund af sin Rigdom paa Saponin, et Stof, der skummer med Vand ligesom Sæbe, til Vadsk af sarte Stoffer, som ikke taale Sæbe. Barken bruges ogsaa i Lægekunsten mod Brystkatarrh.

Quillebœuf [kij'böff], Stad i det franske Dep. Eure ved Floden Seines venstre Bred, 4 M. ø. for Le Havre, med c. 2,000 J., mest Fiskere og Søfolk, Udhavn for Rouen.

Quillota [kiljōta], Stad i Republ. Chile, 5 M. ø. n. ø. for Valparaiso, hvormed den er i Jærnbaneforbindelse. 11,000 J. Betydelige Kobberværker.

Quiloa, Hovedstad i en lille Tributstat under Sultanen af Sansibars Højhed, under 9° s. Br. paa en Ø ved Afrikas Østkyst, med to Havne og 15,000 J., var tidligere et af Hovedsæderne for den østafrikanske Slavehandel.

Quilon, Stad i Skytsstaten Travancore i Forindien paa Malabarkysten, 20 M. n. v. for Kap Comorin. 20,000 J. Havn og vigtig Handel.

Quimper [kængpæhr], Hovedstad i det franske Dep. Finistère, 66 M. v. til s. for Paris ved Nordenden af Fjorden Anse de Benodet. 17,000 J. Bispesæde med smuk Kathedralkirke. Statue for Laënnec. Livlig Handel, store Pottemagerier, Skibsfart og Skibsbyggeri. Sardinfangst.

Quimperlé [kængperlé], Stad i det franske Dep. Finistère, 6 M. ø. s. ø. for Quimper ved Floden Isole, 2 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet. 5,000 J. Havn, Sardinfiskeri og livlig Handel.

Quina, s. Chinatræ.

Quinault, Philippe [kinō], fransk Digter, f. 1635 i Paris, Søn af en Bager og en Skuespillerinde, begyndte sin litterære Bane i sit 16de Aar med en Tragedie, der vandt Bifald og efterfulgtes af flere; men Boileau rettede sin den Gang almægtige Fordømmelsesdom imod dem, hvorfor Q. gav sig til at skrive Operatexter til Componisten Lullys Musik. Her leverede han noget mesterligt i sin Art. Hans Vers og Rhythmer ere lette, yndefulde og cantabile. Der er endog en, ganske vist flygtig, lyrisk Stemning i dem. Heldigst er han, naar Strophen ender epigrammatisk-pointeret. »Armide« (1686) og »Atys« regnes for hans Mesterværker. Ved et rigt Giftermaal saa han sig i Stand til at kjøbe et Embede. 1671 blev han Medlem af Akademiet, overbragte Ludvig XIV dets Hylding ved hans Hjemkomst fra Felttogene 1675 og 1677, og da han tillige havde strøet rigelig Virak for Kongen i Prologen til sine Operaer, gav denne ham en god Pension. I sine senere Aar blev Q. tungsindig og mente at kunne frikjøbe sig for sine Synder ved et Digt, der priste Protestantismens Udryddelse i Frankrig. D. 1688. Han efterlod ogsaa Læredigte i Tidens Smag.

Quincey, Thomas de, s. De Quincey.

Quincke, Georg Herm., tysk Physiker, f. 1834 i Frankfurt a. O., blev 1859 Privatdocent i Physik ved Universitetet i Berlin, 1865 Professor smstds., 1872 ord. Prof. ved Universitetet i Würzburg, 1875 i Heidelberg. Hans mange Arbejder findes i Pogg. og Wiedemanns „Annaler"; de omhandle navnlig Akustik („Q.s Interferensrør"), Elektricitet og Optik.

Quinctius ell. Quintius, en dels af patriciske, dels af plebejiske Familier bestaaende romersk Slægt. Til en af de patriciske Familier hørte Lucius Q. Cincinnatus (s. d. A.); til en anden Titus Q. Flamininus, der udmærkede sig som Feltherre i Krigen mod Philip III af Makedonien. 198 f. Chr. blev han Consul, bevægede Achæerne til at slutte Forbund med Romerne, og efter at han havde faaet Anførselen forlænget, slog han Philip ved Kynoskephalæ 197 og tvang ham til en ydmygende Fred. Han var en Ven af den græske Cultur og ved de isthmiske Lege erklærede han i Romerfolkets Navn alle Grækenlands Stater for frie. Han blev i Grækenland indtil 194. Senere stod han i Spidsen for det Gesandtskab, der 180 blev sendt til Kong Prusias i Bithynien for at fordre Hannibals Udlevering.

Quincy [kvinnsi], 1) Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 2 M. s. til ø. for Boston. 10,000 J. Granitbrud. 2) Stad i Staten Illinois, ved Mississippi. 27,000 J. Handel med Korn og Flæsk.

Quincy, Josiah (s. o.), nordamerikansk Politiker, f. 1772 i Boston, blev 1793 Advocat i sin Fødeby og 1805 valgt til Unionens Repræsentanthus, hvor han i 8 Aar var Fører for det føderalistiske Mindretal og kæmpede mod Slaveriets Udbredelse og Krigen med England. Siden deltog han kun i Staten Massachusetts lovgivende Forsamlinger indtil 1822 og var 1828—45 Præsident for Harvard Universitet, hvis Historie han skrev 1840. D. 1864.

Quine, en Combination af et vilkaarligt givet Antal Elementer til 5 (s. Permutationer). Antallet af Q. blandt n givne Elementer er $\frac{n(n-1)(n-2)(n-3)(n-4)}{1.2.3.4.5}$; Tallotteriets 90 Tal indeholde 43,949,268 Q.

Quinet, Edg. [kinä], fransk Skribent og Politiker, f. 17 Febr. 1803 i Bourg, studerede tysk Philosophi i Heidelberg og oversatte ved sin Tilbagekomst til Frankrig Herders „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" med en Indledning (1827). 1828 blev han sendt til Morea som Medlem af den videnskabelige Commission og samlede her Stof til sin Bog »De la Grèce moderne et de ses rapports avec l'antiquité« (1830). I »Revue des deux mondes« skrev han »De l'avenir des religions«, »De la révolution et de la philosophie«, »Rapports sur les épopées françaises du XIIme siècle«, »De l'épopée des Bohèmes«, »Du génie des traditions épiques de l'Allemagne et du Nord«, »Le pont d'Arcole«, »De l'Allemagne et de la révolution«, »De l'art en Allemagne«, som alle udmærke sig ved aandfuld og original Opfattelse, ved et poetisk, men stærkt subjectivt farvet Syn paa Historien, der minder om hans Aandsfrænde Michelet, og ved en ungdommelig Begejstring for Aandens Frihed. Hans »Ahasvérus« (1833), en Art philosophiske Phantasier, som Q. vil have opfattet som „Verdens Historie, Guds Historie i Verden og endelig Tvivlens Historie i Verden", blev sat paa den pavelige Index. Medens han var beskæftiget med et demokratisk Verdensepos, hvorpaa »Napoléon« (1836) og »Prométhée« (1838) skulde give Prøver, fortsatte han sine Arbejder i »Revue des deux mondes«, hvoraf maa mærkes »Les poëtes d'Allemagne«, »L'épopée française« og »De la vie de Jésus par Strauss«, udgav Rejseindtrykk fra Italien og Tyskland i Poesi og Prosa og fortsatte sine videnskabelige Undersøgelser om Epos'ets Historie i »L'épopée indienne« (1839). 1839 blev Q. Professor i udenlandsk Literatur i Lyon, 1842 ved Collège de France, hvor han paavirkede Ungdommen i revolutionær og antikatholsk Retning, med Michelet skrev den berømte Brochure mod Jesuiterne og bekæmpede Gejstlighedens Indflydelse paa Undervisningen, hvilket bevirkede hans Afskedigelse 1846. Han foretog da en Rejse i Spanien og udgav 1846 »Mes vacances en Espagne« og »Le christianisme et la révolution française«. Han blev 1847 Deputeret og tog ivrig Del i Agitationen mod Julikongedømmet, kæmpede med i Februarrevolutionen og blev Oberst for den 11te Legion, og valgtes derefter til den constituerende og lovgivende Forsamling, hvor han hørte til yderste Venstre. I Jan. 1852 blev han forvist fra Frankrig, drog til Brüssel, hvor han ægtede en Datter af den rumænske Digter Asfaki, og siden til Schweiz. Han vilde ikke benytte sig af Napoleon III.s Amnestier, afslog at lade sig vælge i en Kreds i Paris og kom først tilbage til Frankrig i Sept. 1870. Blandt hans Skrifter under Exilet maa mærkes det dramatiske Digt »Les esclaves« (1853), hvori Spartacus er Helten, »Philosophie de l'histoire de France« (1855), »Merlin l'enchanteur« (1860), der er en poetisk-philosophisk Allegori, »Hist. de la Campagne de 1815« (1862) og et større politisk Skrift »La Révolution« (2 Bd., 1865; 5te Udg. 1868), »La création« (1870), »La république« (1872), blandt hans senere »L'esprit nouveau« (1874), samt en Mængde politiske Lejlighedsskrifter. Ogsaa udgav han sine »Oeuvres complètes« (10 Bd., 1856—59). I Febr. 1871 valgtes Q. i Paris til Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han igjen hørte til yderste Venstre, men tog kun ringe Del i Forhandlingerne. Efter hans Død 27 Marts 1875 fejredes han dog som en af den nye Strømnings Ledere. 1883 afsløredes en Statue af ham i hans Fødeby.

Quinisëxtum (concilium), den anden trullanske Kirkeforsamling i Constantinopel 692, skulde fuldstændiggjøre den 5te og den 6te almindelige Kirkeforsamling ved at tage Bestemmelser om Kirkeforfatning, Cultus og Disciplin. Den skulde altsaa have været en almindelig Kirkeforsamling; men den bestod næsten udelukkende af Grækere, og disse vedtog 6 Bestemmelser, som gik lige imod den vestlige Kirkes Praxis. Pave Sergius forbød derfor Offentliggjørelsen af Beslutningerne i alle vesterlandske Kirker, og Q. kom saaledes til at lægge Grunden til Schismaet imellem den græske og den romerske Kirke.

Quinöa-Planten (Chenopodium Quinoa), af Salturternes Familie, dyrkes i sin Hjemstavn Chile, hvor der af Frøene, naar de koges som Ris, tilberedes en velsmagende Spise; i Europa benyttes den som Spinat, som Grøngødningsplante og i Medicinen.

Quinquagësima (d. e. den 50de, neml. Dag), den 7de Søndag før Paaske, kaldes ogsaa »Esto mihi« efter Begyndelsesordene i Indgangen til den katholske Messe.

Quintäl, det spanske [kin] og franske [kæng] Navn paa et Centner, af følgende Størrelse: det nye metriske Q. lig 100 Kilogrammer ell. 200 danske Pund, det ældre (udtrykt i danske Pund) i Castilien, det almindelige (à 100 Libras) 92,02, Q. macho, det store Centner (150 Libras) 138,03, Buenos Ayres (100 Libras) 91,87, Portugal (à 128 Arrateis) 117,5. I Paris var Q. i den gamle Poids de marc 97,9, i Marseille i Poids de table 81,59 d. P.; begge deltes i 100 Livres. I Schweiz er Q. (à 100 Livres) lig 100 d. P.

Quintäna, Manuel José [kin], spansk Digter, f. 1772 i Madrid, studerede Jura i Salamanca, hvor Melendez's og Cienfuegos poetiske Retning (Salamancaskolen) vandt hans Tilslutning. Som Advocat i Madrid vandt Q. Jovellanos's Venskab og vakte allerede ved sit

smukke lyriske Digt »Oda al mar« store Forventninger. Skjønt ivrig Patriot kom Q. i sin Poesi, saa lidt som Salamancaskolens øvrige Digtere, aldrig ud over den franske Indflydelse, der navnlig ses i hans Tragedier, af hvilke »Pelargo« (1805) ved med kraftig Rhetorik at anslaa nationale Strænge blev særdeles yndet. 1807 begyndte han »Vidas de Españoles célebres«, hvis sidste Bind udkom 1833. Det n. A. udgav han »Poesias selectas castellanas«, en Samling af ældre spanske Lyrikere, 1833 en lignende af de episke Digtere. Q.s originale Lyrik udmærker sig navnlig ved patriotisk Inspiration. Ved Udbruddet af Revolutionen mod Napoleon I skrev Q. en begejstret Ode til det befriede Spanien og antinapoleonske Artikler i »Seminario patriótico«, blev Secretær ved Cortes, beklædte efterhaanden flere Embeder og var Forfatter til de fleste under Befrielseskrigen udgaaende patriotiske Proclamationer. Men Ferdinand VII.s Despotisme ramte ham som mange andre frisindede Patrioter: 1814—20 sad Q. i Fæstningsarrest i Pamplona, men Revolutionen af 1820 bragte ham atter ind i den overordnede Administration, som han blev uddreven af ved det reactionære Omslag 1823. 1833 blev Q. ansat ved Translateurdepartementet, 1839 valgt til Senator, blev senere Lærer for Dronning Isabella, der 1855 kronede ham som Digter under stor Pomp. Q. døde 11 Marts 1857; ved hans Jordefærd viste Deltagelsen fra hele Landet, hvor populær han havde været. En Udg. af hans Værker findes i 19de Bd. af »Bibl. de los aut. esp.«

Quinterōn kaldes stundum i Amerika et Barn af en Europæer og en Quarteroninde.

Quintiliānus, Marc. Fab., udmærket romersk Rhetor, f. c. 35 i Spanien, optraadte efter Neros Død i Rom som Sagfører og Lærer i Veltalenhed; d. c. 95. Vi have af ham et Værk i 12 Bd. »Institutio oratoria«, indeholdende en fuldstændig Theori for en Talers Uddannelse.

Quintīlis, s. Juli.

Quintin [kængtæng], Stad i det franske Dep. Côtes du Nord, 2 M. s. f. v. for St. Brieuc, med 3,000 J. og betydelig Industri i fine Linnedvarer. I Nærheden talrige Druidestén.

Quintus Smyrnæus (kaldet Calaber, fordi et Haandskrift af hans Digt blev fundet i Calabrien), græsk Digter i det 4de ell. 5te Aarh. e. Chr., Forfatter af »Posthomerica« ell. »Paralipomena Homeri«, der paa aandløs Maade efterlignede Homer.

Quiproquo, lat., d. e. et for et andet, Misforstaaelse, Misgreb, Forvexling.

Quirinālhøjen (Mons Quirinalis), en af de 7 Høje, paa hvilke det gamle Rom var bygget. Her ligger det tidligere pavelige, nu kongelige Residensslot **Quirinalet**.

Quirinus, der af Romerne afledes af det sabinske Ord quiris ell. curis, et Spyd, eller af Sabinerbyen Cures, var hos Sabinerne et Tilnavn for Mars; Romerne ansaa senere Q. for identisk med Romulus, efter at denne var bleven optaget i Gudernes Tal.

Quirites, beslægtet med Quirinus, synes oprindelig at have været Navnet paa Sabinerne, der kort efter Roms Anlæg forenede sig med Romerne; i den romerske Republiks Tid var det den officielle Benævnelse paa det romerske Folk; særlig betegnede det Borgerne i Modsætn. til Soldaterne.

Quirōga, J. Salas y [ki], spansk Digter, f. 1813, sluttede sig til den spanske Nyromantik og vandt navnlig Yndest ved sine lyriske Digte og den poetiske Lommebog »No me olvides«.

Quis tŭlerit Gracchos de seditiōne querentes, lat., „hvem kan finde sig i, at Graccherne klage over Oprør?", hvem vil høre paa den, der selv gjør det, han ivrer imod? (Juvenals Satir., II. 24).

Quito [ki], Hovedstad i Republiken Ecuador i Sydamerika, ligger under 0° 14' s. Br. i en Dal i Andes, 8,800 F. over Havet, med 80,000 J., er Sæde for Republikens Regering og en Ærkebiskop. Staden har et herligt Klima med Middeltemperatur 15°,6. De mærkeligste Bygninger ere Regeringspaladset, Ærkebiskoppens Palads, Kathedralkirken, flere Klostre og Universitetet. Betydelig Industri i Uld og Bomuld og levende Handel. Q., der en Menneskealder før Spaniernes Ankomst var erobret af Inkaerne og var bleven en af Hovedstæderne i det gamle peruanske Rige, har hyppig lidt meget af Jordskjælv.

Quitzov, en tysk, til Danmark indvandret Adelsslægt, som havde store Besiddelser i Fyn (Quitzovsholm, nu Hofmansgave, Sandagergaard, Lykkesholm m. m.). Jørgen Q. var Rigskansler 1537—44. Slægten uddøde paa Mandssiden med Oberst Erik Q. 1678.

Quitzow, Adolf, plattysk Novellist, f. i Wismar 30 Apr. 1812, var 1851—73 Lærer i Güstrow, hvor han endnu lever. Hans „Mecklenbörger Geschichten" (3 Bd., 1875—78) høre til den plattyske Literaturs betydeligste Frembringelser.

Qui-va-là! ell. qui-vive, fr. [ki vihv], hvem der?

Qui vivrā, verrā, fr. [ki], den, der lever til den Tid, vil faa at se.

Quod ĕrat demonstrāndum, lat., hvilket var det, der skulde bevises.

Quod fēlix faustūmque sit!, lat., et Ønske, der bet. gid det maa lykkes!

Quodlibet (lat., hvad man behager), et Mistmask af forskjellige Ting; i Musik et Stykke for Sang eller Instrumenter, der er sat sammen af Brudstykker af større Værker, nærmest for at frembringe komisk Virkning.

Quod licet Jŏvi, non licet bŏvi, lat., hvad der er Jupiter tilladt, er ikke tilladt Oxen; de store ere hævede over den almindelige Moral.

Quorra, en Benævnelse, der tidligere tillagdes Floden Nigers nedre Løb.

Quos Dĕus pĕrdere vult, prius dementat, lat., Hvem Gud vil ødelægge, gjør han først afsindig.

Quos ĕgo, „hvilke jeg" neml. „skal straffe", siger Neptun afbrydende sig selv i Vergils Æneide (I, 135), da Vindene uden hans Tilladelse have oprørt Havet og bragt Æneas i Fare. Heraf er det blevet et Ordsprog om en Trusel mod ulydige eller trodsige Personer („Nu skal jeg" ...).

Quot căpita, tot sĕnsus, lat., saa mange Hoveder, saa mange Sind.

Quousque tandem, lat., hvor længe dog (skulle vi finde os i dette); de første Ord af Ciceros første catilinariske Tale.

Quæstor var hos Romerne den Øvrighedsperson, der styrede Finanserne. Oprindelig var der to Q., som paa Grund af, at de bestyrede Ærariet (Statskassen) i Byen, kaldtes By-Q.; senere valgtes der ogsaa andre Q., som fulgte med Consulerne i Krigen og med Statholderne til Provinserne for at forestaa de forskjellige Udbetalinger. Quæsturen var det første Trin paa Embedsbanen og banede Vejen til de højere Embeder; under Kejserne blev den efterhaanden en rent titulær Værdighed. I nyere Tid bruges Betegnelsen Quæstor dels for den ved forskjellige Universiteter (f. Ex. det danske og norske) ansatte Embedsmand, der forestaar disses finansielle Anliggender (jvfr. Consistorium), dels for nogle af de parlamentariske Forsamlinger i Frankrig, Italien og Tyskland valgte Medlemmer, der forestaa deres Kasse- og Regnskabsvæsen.

Quadrupelalliance, overhovedet et Forbund mellem 4 Magter. Særlig kaldes saaledes 1) det Forbund, som Kejseren, England og Frankrig, til hvilke man ventede, at Holland vilde slutte sig, indgik 1718 for at modsætte sig de af den spanske Dronning Elisabeth og Alberoni lagte Planer til at skaffe det spanske Kongehus Erstatning for de ved Fredene i Utrecht og Rastatt afstaaede Lande; 2) det imellem England, Frankrig, Spanien og Portugal 22 Apr. 1834 sluttede Forbund, der var rettet imod Don Carlos's og Dom Miguels Opstandsforsøg.

Qualification, Dygtighed, Besiddelse af de Egenskaber, som gjøre En skikket (qualificeret) til noget. Qualificeret kaldes i det criminalist. Sprog en Forbrydelse, som er begaaet under saadanne skærpende (qualificerende) Omstændigheder, at den paa Grund heraf gaar ind under en strængere Straffebestemmelse end den, der i Almindel. finder Anvendelse paa den omspurgte Forbrydelse; saaledes er Indbrudstyveri et q. Tyveri. En Straf kaldes q., naar den er skærpet ved et yderligere Onde end det, som i og for sig ligger i Straffen. Fængsel paa Vand og Brød er f. Ex. en q. Fængselsstraf. En q. Tilstaaelse kaldes en kun med visse Modificationer afgiven Indrømmelse, navnlig en, der er ledsaget af Tillæg, som betage den tilstaaede Handling dens retsstridige Charakter, f. Ex. naar man erkjender at have dræbt en Person, men angiver, at Drabet er sket i Nødværge.

Qualität, Beskaffenhed, Egenskab; Rang, Værdighed; qualitativ, hvad der har Hensyn til en Tings Beskaffenhed eller indre Værd. Jvfr. Analyse, chemisk.

Qvanten, Emil v., svensk Forf., f. 22 Aug. 1827 i Björneborg i Finland af en svensk-finsk adelig Slægt, var, da han 1846 blev Student i Helsingfors, allerede nogle Aar i Forvejen optraadt som Forfatter i en poetisk Kalender »Lärkan« og udgav 1851 en lille Digtsamling. For sin Helbreds Skyld tiltraadte han s. A. en Rejse til Caplandet og derfra videre til Ostindien. Efter Hjemkomsten til Europa bosatte han sig 1853 i Stockholm, hvor han siden har virket, især som Journalist, men 1864—72 var ansat som Bibliothekar hos Carl XV. Under Pseudonymen Peder Särkilax strev han en politisk Brochure »Fennomani och Skandinavism« (1855), hvori han udtalte Ønsket om et selvstændigt Finland som Led i en nordisk Forbundsstat, og udgav senere anonymt nogle Hæfter om »Finska förhållanden« (1857—61). Ogsaa i sine »Dikter, nya och gamla« (1880), blandt hvilke især »Suomis sång« har vundet den største Yndest, har han tolket sin levende Kjærlighed til sit Fødeland.

Quantität, Mængde, Størrelse; i Grammatiken og Prosodien Forholdet mellem de enkelte Lyds (navnlig Selvlyds) eller Stavelsers forskjellige Tidslængde. Sædvanlig skjelnes, særlig i Prosodien, kun mellem de to Begreber kort (lig 1 Tidsdel ell. »Mora«) og lang (lig 2 Tidsdele, »Moræ«); men i det virkelige talte Sprog kan der som oftest adskilles flere Trin, som halvlang, overlang. En Stavelse siges da at være lang enten af Naturen, naar den indeholder en lang Selvlyd eller en Tvelyd, eller ved Position, naar den indeholder en kort Selvlyd efterfulgt af to eller flere Medlyd (med noget forskjellig Begrænsning i de forskjellige Sprog), ellers derimod kort. I de ældre indoeuropæiske Sprog som Sanskrit, Græsk, Latin, til Dels endnu Oldnordisk, grunder Versebygningen sig udelukkende paa Stavelsernes Q. uden Hensyn til Accenten; dette viser, at Q. her maa have været forholdsvis meget mere fremtrædende i Udtalen end Accenten, hvilken derhos fra først af væsentlig har været af musikalsk Art (en Stigen eller Falden i Tonehøjde), ikke et Eftertryk. Dette Forhold forandrede sig i Tidens Løb; jo mere Accenten gik over til væsentlig at være et Eftertryk, desto mere fik den efterhaanden Overvægten over Q., der som Følge heraf ogsaa ofte har undergaaet større eller mindre Forandringer. Som Exempler paa nyere Sprog, i hvilke Q. er meget stærkt fremtrædende ved Siden af og uafhængig af Accenten (næppe synderlig mindre end allerede i Oldtiden i Latin), saa at der endog kan bygges Vers blot efter Q. eller dog ved Versebygning maa tages et vist Hensyn til denne, kan nævnes Bøhmisk og uden for vor Sprogæt Ungarsk, til Dels ogsaa Finsk. Quantitativ, hvad der har Hensyn til Mængde- ell. Størrelseforhold; jvfr. Analyse, chemisk.

Qvarken, den smalleste (14—16 M. brede) Del af den bottniske Bugt. 1809 marcherede en russisk Hærafdeling paa Isen over Q.

Qvarnström, Carl Gust., svensk Billedhugger, f. 24 Marts 1810 i Stockholm. Han begyndte sin Livsbane som Opvarter, men fik imidlertid Undervisning ved Kunstakademiet, understøttet af Prinsesse Sophie Albertine. Han bestemte sig først til Malerkunsten, men arbejdede senere under Byström og rejste 1836 som Stipendiat til Italien, hvor han i 6 Aar studerede under Fogelberg. 1842 blev han Medlem af Akademiet, 1843 extraord. Professor i Tegning, 1852 ordentl. Prof. efter at have tilbragt 1½ Aar i Paris, 1853 Akademiets Directeur og døde 5 Marts 1867. Oldnordiske Æmner har Q. behandlet i Uller, Idun, Loke og Hød m. fl. Hans ypperste Portrætarbejder ere Ber-

zelius's Statue i Stockholm, Tegnérs Statue og Agardhs Buste, begge i Lund, end videre Engelbrekts Statue i Örebro og en Buste af Gustav Vasa for Vesterås. Ypperlige Genrebilleder af ham ere „neapolitansk Fiskerdreng", „badende Piger", „Hvilen i Ørkenen"; paa det tragiskes Omraade har han forsøgt sig med den smukke Gruppe „Martyrerne". Q. maa regnes mellem Sveriges ypperste Billedhuggere.

Qvartän, hvad der indtræder hver 3dje Dag. Qvartanfeber, Tredjedagskoldfeber.

Qvartodecimänere, s. Paaske.

Qvatémberdage, Qvatémberfaste, s. Faste.

Qvietister (af lat. quies, d. e. Hvile), en religiøs Retning paa Ludvig XIV.s Tid, som i Modsætning til Jesuiternes Gjerningsretfærdighed og travle Virksomhed udadtil ansaa det for Livets højeste Opgave at bringe sin Sjæl til at hvile i Gud (jvfr. Art. om deres Førere A. Bourignon, Fénelon, J. M. de la Mothe-Guyon og navnl. M. Molinos).

Qvintens Vægt, d. s. s. Decimalvægt.

Qvintessens, den særlig virksomme Bestanddel af et Stof eller et meget kraftigt Udtræk af dette, ogsaa i overført Betydn. Q. af en Sag, det, det egentlig kommer an paa i Sagen. Udtrykket hidrører fra Aristoteles, der foruden sine bekjendte 4 Elementer endnu antog et 5te (quinta essentia) af en højere, ætherisk Natur. Raimundus Lullus kalder Vinaand Q. paa Grund af dens oplivende Virkninger.

Qvintöl, en Nodegruppe, som fremkommer ved at dele en Nodeværdi i 5 lige store Dele (i Stedet for i 4). Deles f. Ex. en Fjerdedelsnode i 5 Dele, bruges dertil 5 Sextendedele, og over Gruppen sættes Delingstallet 5, der angiver, at disse som Sextendedele skrevne Noder her ere Tyvendedele. I Udførelsen bliver kun den første Node betonet.

Qvintomonarchiänere, et yderligt Parti blandt Puritanerne i England, som opstod under Cromwell og fik Navnet Q., fordi de antog, at der efter Ødelæggelsen af de 4 store Monarchier (Dan., Cap. VII) pludselig skulde fremstaa et geistligt Monarchi med Christus til Konge. Nogle af dem satte deres Haab til Cromwell; men de fleste søgte at styrte den bestaaende Regering for at fremskynde Christi Riges Komme. Q. holdt sig uden at danne et egentligt Samfund til ind i det 18de Aarh.

Qvistrum ell. Qvistrôm, en Gaard og Tingplads i Sverige, Foss Sogn i Bohuslän. Ved Q. gaar Vejen fra Norge til Uddevalla og Göteborg over Örekils- ell. Q.-Elven og gjennem et snævert Pas, Q.-Passet, der danner en i militær Henseende vigtig Stilling. Desuagtet have under Krigene mellem Danmark og Sverige dansk-norske Tropper passeret derigjennem under ringe eller aldeles ingen Modstand, saaledes 1677, 1711, 1719 og senest 1788, da en der posteret svensk Troppestyrke paa 800 Md. blev tagen til Fange, efter at 9,000 Nordmænd i Ro havde faaet Lov til at passere Broen.

Qvôte ell. Qvôtadel, den Del, som tilfalder En, naar noget fordeles efter en bestemt Regel mellem flere.

Qvoten, v., en i den danske Skuepladses Historie bekjendt Familie. Salomon Poulsen v. Q., der som hvervet Soldat var indkommen fra Nederlandene, nedsatte sig som Operateur i Aarhus 1711, kom senere til Kjøbenhavn med et Marionettheater og fik der tillige Bevilling paa at opføre tysk Komedie. — Sønnen, Julius Henr. v. Q., aabnede 1747 Theatret i Store Kongensgade, hvor der spilledes tysk og dansk Komedie, og som for en kort Tid rivaliserede med det danske Skuespillerselskab, der 1748 paa Kongens Nytorv grundede „Den danske Skueplads".

Qvotidiän, daglig, hvad der indtræffer hver Dag. Q. Feber, Hverdagskoldfeber.

Qvotiënt, s. Division. Qvotientrække, en Række, hvori to paa hinanden følgende Led have samme Qvotient.

Qvotisatiön, Andelsbestemmelse.

Qvæstiön, Spørgsmaal, Stridsspørgsmaal.

R.

R, det 17de Bogst. i det græske og det 18de i det latinske og danske Alphabet. Om R.-lydenes Natur s. Medlyd. Som Abbrev. bet. R. i lat. Indskrifter Roma, Romanus, Rufus, Regia, Regnum osv.; ved Temperaturangivelser Réaumur; paa Recepter Recipe, d. e. tag; efter Kongers Navne Rex (Konge), som Christian R.; paa Lommeure betegner R. retardor (holde tilbage, bringe til at gaa langsommere), i Mods. til A. for avancer, bringe til at gaa hurtigere.

Ra, ogsaa skrevet Phra ell. Phre (kopt. rê, med Artikl. ph-re, Solen), den gamle ægyptiske Solgud, den højeste og ældste blandt de ægyptiske Guder; Høgen var ham helliget, hvorfor han ofte fremstilles med Høgehoved.

Raa ell. Raadyr (Cervus Capreolus), den mindste af vore Hjortearter, munter, hurtig, let og smukt bygget, brun ell. brungraa (om Vinteren) med hvid Gump; Takkerne hos Hannen (Bukken) ere lave, oprette, knudrede, med faa (højst 4—5, sjælden mere end 3) spidse Grene. Oprindelig er R. udbredt over en stor Del af Europa; den holder sig især til den tyndere Kratskov, hvorfra den strejfer ud paa de nærliggende Marker; i Maj føder den 1 eller 2 hvidplettede Lam. I Danmark er den hyppigst paa Øerne. I Norge har R. aldrig været udbredt; enkelte træffes strejfende om i de sydlige Egne mellem Christianiafjorden og Sverige, men maa antages at have forvildet sig herhen fra de svenske Grænsebygder.

Raa, et Rundholt paa et Skib, der hænger vinkelret paa Mastens eller Stangens Retning, bestemt til derunder at udspile et Sejl, som da kaldes Raasejl, til Forskjel fra Stagsejl ell. Gaffelsejl, der hænge under et Stag eller en

Gaffel. **Raabaand**, de Tove, hvormed Sejlet befæstes til Raaen. **Raasejler**, et Skib, der har Raasejl.

Raab [rahb], 1) Flod i Ungarn, udspringer i Steiermark n. for Graz og falder efter et Løb af 63 M. fra højre Side i Donau ved Staden R. — 2) Stad i Ungarn ved Floden R.s Udløb i Donau, 15 M. v. til n. for Buda-Pest. 21,000 J. Bispesæde med seværdig gammel Domkirke, flere højere Undervisningsanstalter, Oljemøller, livlig Handel og stærkt besøgte Markeder. Var indtil 1820 befæstet. 14 Juni 1809 sejrede Franskmændene her over Østerrigerne.

Raab, Adam Chr. [s. o.], svensk Politiker, Baron, f. 1801, var Kammerherre og Capitain, da han 1846 tog Afsked for udelukkende at ofre sig for Landbruget og det politiske Liv, hvori han som Medlem først af Ridderhuset, siden af Rigsdagens 1ste Kammer, fra 1834 indtil sin Død 1872 deltog med levende Interesse. I den nordiske Nationalforening var R. Formand lige fra Selskabets Stiftelse.

Raab, Johann Leonhard [s. o.], tysk Kobberstikker, f. 1825 i Schwaningen, Elev af Karl Maier og Reindel, samt af Kunstakademiet i München, blev 1869 Professor i Kobberstikkerkunsten smsteds. Blandt hans Blade maa fremhæves: G. Flüggen „Morgenlysset" og „Vinprøven", Lessing „Luther brænder Pavens Banbulle" og „Luther slaar sine Theses op", Bantier „For Retten", Rafael „Madonna Tempi" og „Madonna di Foligno", der regnes for hans Hovedblade. Blandt hans Raderinger nævnes „Skomagerdrengen" efter Knaus og Portræter af v. Dijck paa Pinakotheket i München.

Raabe, Hedwig [rahbe], tysk Skuespillerinde, f. 3 Dec. 1844 i Magdeburg, optraadte i en meget ung Alder i Hamborg, senere i Stettin, Berlin (Wallner-Theatret), Mainz og Prag og fik derefter fast Engagement ved det tyske Hoftheater i St. Petersborg. 1871 ægtede hun Sangeren Niemann, gav derefter i flere Aar Gjæsteforestillinger ved de større tyske Theatre, indtil hun endelig ved Oprettelsen af „Deutsches Theater" i Berlin blev Medlem af dette. I skjælmske Pigeroller og Ingénueroller vandt hun i sine yngre Aar rige Laurbær; senere har hun i forskjellige Charakterroller vundet Ry som en af Tysklands dygtigste dramatiske Kunstnerinder.

Raabe, Wilh. [s. o.], tysk Roman- og Novelleforfatter (i Begynd. under Pseudon. Jakob Corvinus), f. i Eschershausen i Braunschweig 8 Sept. 1831, lærte Boghandelen og kom først 1855 paa Universitetet i Berlin, hvor han studerede Humaniora. Samtidig skrev han sin første Fortælling, og da denne strax vandt meget Bifald, helligede han sig fra den Tid udelukkende til Forfattervirksomheden. Han tog først Ophold i Wolfenbüttel, dernæst 1862—70 i Stuttgart og har siden stadig levet i Braunschweig. R. er Tysklands betydeligste nulevende Humorist. I meget minder han om Jean Paul; men hans Syn paa Livet er mørkere end dennes, og i Compositionen og Fremstilling er han mindre vilkaarlig og springende. Hyppigst skildrer han tyske Smaaborgere fra ældre eller nyere Tid, og blandt disse forstrinsvis Særlinge og snurrige Patroner; der er i hans Fortællinger ofte meget lidt af Handling, men des mere af Samtale og Raisonnement; Stilen er af slaaende Originalitet, om end tit noget barok og undertiden vel bred; men altid forstaar han at lade sine Personer og deres Omgivelser træde lyslevende frem for Læseren. Af hans mere end 30 Romaner og Novellesamlinger kan her kun exempelvis nævnes: „Die Chronik der Sperlingsgasse" (1857), „Die Kinder von Finkenrode" (1859), „Unsers Herrgotts Kanzlei" (1862), „Der Hungerpastor" (1864), „Abu Telfan" (1867), „Der Schüdderump" (1870), „Christoph Pechlin" (1873), „Horacker" (1876), „Krähenfelder Geschichten" (1879), „Das Horn von Wanza" (1881), „Villa Schönow" (1883), „Unruhige Gäste" (1885).

Raaber, et kegleformet Blikrør, der tjener til at concentrere Lydbølgerne paa en mindre Luftmasse og saaledes fremkalde en stærkere Lyd, end om man raabte ud i den frie Luft. R. har et Mundstykke i den snævre Ende, og raaber man nu her, ville de Lydbølger, som træffe Rørets Inderside, blive kastede tilbage og concentreres derved paa den Luftmasse, som findes i og i Nærheden af Forlængelsen af Rørets Axe.

Raabygdelaget, s. Sætersdalen. R. var indtil 1865, da en Omregulering fandt Sted, det indre Fogderi i Nedenæs Amt i Norge.

Raad (Pus), Materie, s. Betændelse.

Raadmand, Benævnelsen for en Øvrighedsperson i Kjøbstæderne; s. Magistrat. I Kjøbenhavn er der 4 R., som vælges af Borgerrepræsentanterne; i de fleste af de øvrige Kjøbstæder er der ingen R., men det staar ethvert Byraad frit for, naar det finder det hensigtsmæssigt, af sin Midte at udvælge ēn eller flere til at fungere som R. I Christiania og Bergen bestaar Magistraten af Borgemester og tvende R., hvilke alle ere af Kongen udnævnte Embedsmænd.

Raadne Flækker, s. Borough.

Raadne Hav ell. Sivasch, s. Asovske Hav.

Raadsig, Johan Peter, dansk Maler, f. 1806, d. 1882, gjennemgik Kunstakademiet og udstillede i en Række Aar en Mængde Livsbilleder, der udmærke sig ved psychologisk Blik og god Anordning, men savne den Rhythmik i Linjerne, det Liv i Form og Farve, der skulde hæve dem til sand Kunst.

Raadspensionær, s. Pensionær.

Raadstueret kaldtes tidligere i nogle af de danske Kjøbstæder Magistraten, for saa vidt den i disse Byer (de, der havde den saakaldte Landstingsret) udgjorde en Domstol, der var Overinstans for Bytinget, medens i de andre Kjøbstæder Bytingene lige saa vel som Underretterne paa Landet stod under Landstingene som 2den Instans. R. bleve ligesom Landstingene ophævede ved de nuværende Landsoverretters Indførelse 1805. Ogsaa i Norge havdes tidligere (siden 1607) i en Del Byer R., men disse afskaffedes lidt efter lidt allerede i forr. Aarh.

Raadvaddam ell. **Raavad** (opr. Rodevalds Værk), ogsaa kaldet Fileværket, Fabrik i Lyngby Sogn ved Mølle Aa, 1¼ M. n. for Kjøbenhavn, tilhører et Interessentskab af Isenkræm-

mere, og har 70 faste Arbejdere, som producere grovere Isenkramvarer. Ogsaa besøgt Forlystelsessted med smukt Udsigt og Omegn.

Raage ell. Kornkrage, norsk Blaakraake, Ravnefugl af Kragens Udseende og Størrelse, men ensfarvet, sort med stærkt blaat eller violet Skjær; Næbet mangler (hos den ældre Fugl) ved Roden de ellers for Ravnefuglene charakteristiske Fjerbørster og har i Stedet en hvid, næsten nøgen Hud. Den er Trækfugl, som drager bort i Oct. og Nov. og vender tilbage i Marts; den yngler i høj Grad selskabelig, saa at Træerne kunne ødelægges af de mange Reder, hvilket i Forbindelse med disse Fugles uophørlige Skrigen gjør dem saa forhadte, at man i Regelen søger at indskrænke dem, skjønt den Nytte, de gjøre ved at udrydde Markmus, Snegle, Larver osv., rigelig opvejer den Skade, som de kunne volde ved at fortære Korn og Frugter. R. forekommer ogsaa i den sydlige og mellemste Del af den skandinaviske Halvø.

Raagø, en lille Ø i Søen mellem Smaalandene, n. for Laalands Vestende, hvorfra den skilles ved Raagø Sund.

Raajærn, s. Jærn.

Raamessing. Ved Forfærdigelsen af Messing bliver Zinket ikke altid sat til Kobberet i metallisk Tilstand, men ofte som en Blanding af Galmej og Kulstøv, hvoraf ved Ophedningen reduceres Zink, der strax forbinder sig med det tilstedeværende Kobber. I saa Fald underkastes Messinget to Smeltninger; første Gang faar man R., ogsaa kaldt Arco ell. Stykmessing; ved Omsmeltning, ofte med Tilsætning af gammelt Messing, faar man Plader eller andet Støbegods.

Raamælk, s. Die.

Raasløff, Valdemar Rudolf, f. 6 Nov. 1815 i Altona, indtraadte 1832 paa den militære Højskole i Kjøbenhavn, fra hvilken han 1836 gik ind i Artilleriet. 1840—41 gjorde han Tjeneste ved den franske Hær i Afrika, hvad der gav ham Anledning til efter sin Hjemkomst at skrive et med Rette vel anset Værk om Forholdene i Algérien. 1848 sendtes han af Regeringen til Frankrig for at modtage Geværer og gjorde dernæst Felttogene 1849 og 1850 med som Artillericapitain. Efter Krigen tog han sin Afsked i den Hensigt at bane sig en ny Vej som Ingenieur i Amerika; under sit Ophold derovre hendrog han imidlertid Opmærksomheden paa sig ved en Række ypperlige Artikler i et af New-Yorks Dagblade om Sundtoldspørgsmaalet, ved hvilke det lykkedes ham at berolige den ved fremmede Indflydelser vildledede Opinion om dette i de ledende amerikanske Kredse, saa at han har væsentlig Fortjeneste af at have banet Vejen for den taalelige Ordning, dette Spørgsmaal fik ved Overenskomsten af 14 Marts 1857. S. A. blev R. dansk Ministerresident i Washington og 1862 sendt til Peking, hvor det lykkedes ham at afslutte en Convention, hvorved China aabnedes for den danske Handel. Under et tilfældigt Ophold i Europa blev R. 29 Sept. 1866 kaldet til at indtræde i Ministeriet Frijs som Krigsminister (fra 22 Sept. 1869 tillige interim. Marineminister), i hvilken Egenskab han viste sig i Besiddelse af en betydelig administrativ Dygtighed og en usædvanlig parlamentarisk Gave, der gjorde ham det muligt at gjennemføre Hærloven af 6 Juli 1867. Det var heller ikke noget militært Spørgsmaal, hvis Udfald bragte ham til 19 Apr. 1870 at træde ud af Ministeriet, men den Omstændighed, at den nordamerikanske Congres trods en Forlængelse af Ratificationsfristen undlod at godkjende den af R. med den amerikanske Regering negotierede Afstaaelse af Øerne St. Thomas og St. Jan. R. levede senere for største Delen i Udlandet, men overtog en ny Mission 1874—75 til Hoffet i Peking, især med det Øjemed at opnaa den chinesiske Regerings Sanction og Beskyttelse for Telegraphanlæg i det himmelske Rige. D. 14 Febr. 1883 i Paris. — Hans ældre Broder, **Harald Iver Andr. R.**, f. 4 Oct. 1810 i Kjøbenhavn, tilbragte sin Barndom i Altona og blev 1834 juridisk Candidat, 1847 Assessor i Criminalretten i Kjøbenhavn og 1851 Appellationsretsraad i Flensborg. I Marts 1854 blev han Departementschef i Ministeriet for Slesvig og i Dec. s. A. selv Minister herfor indt. Febr. 1856. Under Navnet „Theophilus" skrev R. 1858 et opsigtvækkende Flyveskrift, „Die schleswigsche Sprachsache", i hvilket han rettede et stærkt Angreb paa Sprogreskripterne og „Daniseringsbestræbelsen" (fornyet i „Det slesvigske Spørgsmaal", 1863), medens han i et Par andre Smaaskrifter kraftig hævdede den constitutionelle Helstat, men samtidig Slesvigs „Selvstændighed". I Febr. 1860 blev R. Minister for Holsten og i Marts s. A. tillige kgl. Commissær ved den holstenske Stænderforsamling, men fjærnedes kort efter, fordi han ikke var i Overensstemmelse med det øvrige Ministerium. 1864 var han en af Lederne i „Augustforeningen" og skrev et Par Flyveskrifter imod det nationalliberale Parti; endelig gav han 1873 en samlet Fremstilling af „Min Politik".

Raasukker, mindre rene Sukkersorter, som fra Kolonierne komme i Handelen til Raffinering. De bedre Sorter bruges dog uraffinerede i Husholdningen. R., som simpelt hen er vundet ved at lade Melassen (Sirupen) flyde fra det Sukker, der er udkrystalliseret af den klarede og indkogte Saft af Sukkerrøret, kaldes Muscovado; hyppig renses dog R. i Kolonierne ved en „Dækning" med fugtigt Ler (s. Sukker) og kaldes da Cassonade. R. af Sukkerroer gaar ikke over i Forbruget, forend det er underkastet forskjellige Rensninger.

Raavad, s. Raadvaddam.

Raavakke, en Bjergart, der bestaar af en gulgraa eller brun, ofte porøs Dolomit, et Led af den permiske Formation i Thüringen og Franken.

Rabanus Maurus, en af det 9de Aarh.s ypperste Gejstlige og Forfattere, f. 776 i Mainz, fik sin Uddannelse i Tours under Alcuins Vejledning, blev 822 Abbed i Fulda, 847 Ærkebiskop i Mainz; d. 4 Febr. 856. Han var en fremragende Prædikant og virkede baade for Folkeoplysning og lærd Dannelse; Klosterskolen i Fulda naaede ved ham sin højeste Blomstring og Glans. R. bekæmpede med Iver Gottschalks Prædestinationslære og skrev Forklaringer til næsten alle de bibelske Bøger, samt Skrifter

om den geistlige Ret, Kirketugten og den christelige Moral.

Rabat, fr. [bätt], ved en Vej den ubefæstede Del deraf, der ligger ved Siden af Kjørebanen og tjener dels til Fodsti, dels til Oplagsplads for Vejmaterialet; Bede, som løbe langs Gangene i en Have; i Handelsspr. det Afdrag i Betalingen, der gives enten fordi denne erlægges tidligere end sædvanlig eller som Godtgjørelse for en Præstations Mangelfuldhed eller endelig uden nogen anden Grund end som Følge af Skik og Brug (Coutume). R. betegner endelig Opslag paa Klæder, især naar det er af en anden Farve, navnl. Brystsykker paa Uniformer (blaa, hvid, rød osv. R.).

Rabât, befæstet Havnestad i Marokko, 25 M. v. til f. for Fes, har med det tæt derved liggende Sale c. 30,000 J., efter andre Angivelser kun 15,000. Udførsel af Korn, Uld og Vox.

Rabaut, Paul [rabō], fransk protestantisk Geistlig, maa ved Siden af Ant. Court (s. d. A.) nævnes som den, der afværgede den franske reformerte Kirkes Undergang under Forfølgelserne i det 18de Aarh. F. 9 Jan. 1718 bestemte han sig tidlig til at underkaste sig de utrolige Besværligheder og Lidelser og den stadige Livsfare, hvorunder Præsterne i „Ørkenens Kirke" levede. 1740 drog han til det evangeliske Præsteseminarium i Lausanne, og efter en kort Uddannelse der meldte han sig til Tjeneste og blev 1744 valgt til Præst for Menigheden i Nîmes. Udrustet med betydelig naturlig Begavelse og ualmindelig Veltalenhed forbandt han en glødende Begejstring for Protestantismens Sag og en urokkelig Ligevægt i Sindet over for alle de Farer, der omringede ham, med en Besindighed og praktisk Klogskab, der snart gjorde ham til de franske Protestanters selvskrevne Fører, og hans utrættelige Omsorg og Offerberedvillighed over for sine Trosfæller stifede ham en saadan Hengivenhed fra deres Side, at de hellere selv gik i Døden, end de lod ham falde i Forfølgernes Hænder. Kun derved lader det sig forstaa, at den store Pris, der var sat paa hans Hoved, aldrig blev tjent af nogen af de Spioner og Kjætterforfølgere, som jagede efter ham; men hans Liv lignede rigtignok ofte mere et jaget Dyrs end et Menneskes. Efter det bekjendte Justitsmord paa Jean Calas 1761 blev Stillingen dog en anden; Voltaires Pen skaffede Protestanterne Ret til at beholde Livet, og R. levede længe nok til at opleve, at hans egen Søn som Vicepræsident for den franske Nationalforsamling 1790 kunde tilmelde ham, at der i Frankrig var indført fri Religionsøvelse. Efter Fornuftreligionens Indførelse blev han dog paa ny forfulgt og slæbt i Fængsel; han blev vel snart løsladt, men døde 25 Sept. 1794 i Nîmes. — **Hans Søn, Jean Paul R. St. Etienne** [rabō sængt etiæhn], f. 1743, blev 1763 Præst og skrev en Roman »Le vieux Cevenol«, som skildrede Huguenotforfølgelserne under Ludvig XIV, fik 1785 det Hverv at forsvare sine Trosfællers Ret og havde vigtig Del i Edictet 1787, som gav dem borgerlige Rettigheder. Han valgtes 1789 til Nationalforsamlingen, udgav et vigtigt Flyveskrift »Considérations sur les intérêts de Tiers-État« og var en ivrig Talsmand for Trosfriheden og Undervisningen, men hørte ellers til de maadeholdne. I Conventet talte han djærvt imod dets Ret til at fælde Dom over Ludvig XVI og bekæmpede Jacobinerne; han valgtes 23 Jan. 1793 til Formand, men blev udstødt 2 Juni, erklæret fredløs i Juli og henrettet 5 Dec. s. A.

Rabba, Hovedstad i Fellatastaten Nupe i Sudan i Afrika ved Floden Niger, 30 M. n. v. for Binnes Udløb, var tidligere meget betydelig med 40,000 J. og livlig Industri og Handel, men laa i Ruiner 1867, da den tyske Rejsende Rohlfs besøgte den; Staden har dog senere igjen rejst sig.

Rābbi, et hebr. Ord, der paa Christi Tid hos Jøderne fik Betydn. af Skriftlærd; heraf Rabbiner. Rabbinsk Litteratur, s. Jødisk Literat.

Rabelais, Franç. [lä], berømt fransk Humorist og Lærd, f. 1495 i Chinon, Søn af en Gjæstgiver, blev sat i en Benedictinerskole for at forberedes til Munk og traadte senere ind i Franciskanerordenen i et Kloster i Poitou. Til stor Forargelse for sine Ordensbrødre fordybede han sig i storartede Studier baade af de gamle og de nyere Sprog, Archæologi, Romerret og Medicin og blev Ven med Frankrigs første Humanister, som G. Budé o. fl. Klostercapitlet confiskerede hans græske Bøger og satte ham i Klosterfængsel, til Dels vel paa Grund af hans lystige Levned og drastiske Parodier paa Klosterlivet. Han løslodes ved fornemme Venners Indflydelse, hos hvem han derpaa levede, delt mellem Studier og Lystighed. 1525 tog han Baccalaureusgraden ved den medicinske Højskole i Montpellier og holdt Forelæsninger, blev derpaa Correcteur for den lærde Bogtrykker Seb. Gryphius i Lyon, indtil hans Ungdomsven Jean du Bellay, Biskop af Paris og fransk Gesandt i Rom, gjorde ham til Secretær og tog ham med til Rom. 1532 og 1533 vare R.s Roman »Gargantua« (i dens ældre Skikkelse) og 1ste Bog af »Pantagruel« udkomne og havde gjort hans Navn berømt. Bag det indviklede Væv af Allegorier, brogede Arabesker og voldsomme Cynismer skinner en fribaaren og uafhængig Aand frem. Det er Renaissancens gjenfundne Livsglæde og Aandsfrihed i et middelalderligt barbarisk Kæmpelegeme, en Appel til Naturen og den sunde Fornuft, lige fjendtlig mod den stagnerede Katholicisme og den bonzeagtige Calvinisme, hvis Ophavsmand, tidligere hans Ven, nu blev hans Fjende. Dybe Tanker, som det var en langt senere Tid forbeholdt at fremsætte klart og uforbeholdent, dølge sig under groteske satiriske Kolosser. I Rom vandt R. den humanistisk-verdslige Pave Clemens VII.s Gunst ved sine lystige Indfald. En Tid holdt R. anatomiske Forelæsninger i Lyon og udgav sin forandrede »Gargantua« 1535; men den katholske Reactions Fremskridt i Frankrig, der viste sig i Landsforvisning og Henrettelser af Fritænkere og Reformerte, drev ham atter til Rom, hvor han af Pave Paul III fik Tilladelse til at træde ind i et Benedictinerkloster og praktisere som Læge. 1537 blev han Dr. med. i Montpellier og læste ved Universitetet, traadte derefter ind i et Abbedi som Kannik, studerede og producerede (han udgav Fortsættelsen af »Panta-

gruel«), maatte polemisere ivrig mod Calvin, Katholikerne og den nye Skole i den franske Poesi, som under Ronsards Auspicier umiddelbart vilde omdanne Sprog og Fremstilling efter Græsk og Latin, gjorde atter en Rejse til Rom, men lod sig 1551 udnævne til Sognepræst i Meudon til stor Forargelse for sine orthodoxe Modstandere, der i den hensynsløse Satiriker med det vældige Corpus saa en Incarnation af Antichristen; dog synes hans Liv som Præst ikke at have givet Stof til Forargelse. Han døde 9 Apr. 1553 i Paris; hans sidste Ord vare: „Lad Tæppet falde; Farcen er spillet ud“. Aaret før hans Død havde han udgivet 4de Bog af »Pantagruel«; den 5te udkom først 1562—64. Mindesmærker ere satte ham i Tours (1880) og i Chinon (1882). De bedste Udgaver af R. ere Leduchats og B. de Lamonnoyes (1711, Amsterdam), Pariserudgaverne ved Esmangart og Eloi Johannot (1823—26), ved Lacroix (1854), ved Burgaud des Marets og Rathéry (1857—58), ved Barré (1876) og ved Chéron (1876). Tyskeren Joh. Fischart bearbejdede R. paa sit Sprog 1575. S. Broberg har 1884—85 givet en dansk Bearbejdelse med helt oversatte Stykker afvexlende med Uddrag.

Raben, Peter, dansk Admiral, førte den danske Flaade i Træfningen i Prohner Wiek ved Rügen 8 Aug. 1715 mod den svenske Flaade under Clas Sparre. De svenske trak sig tilbage, uden at dog Sejren over dem var aldeles afgjørende. R., en Borgersøn fra Haderslev, var 1701 bleven adlet. D. 1727.

Rabener, Gottlieb Wilh., tysk Satiriker, f. 1714 ved Leipzig, d. 1771 i Dresden efter at have beklædt flere Oppebørselsembeder. Han hørte som Forfatter til Kredsen af de indflydelsesrige saakaldte „Bremer Beiträger“ (s. Tysklands Literatur), og hans Satirer, hvori han, for øvrigt temmelig godmodig, spottede Middelstandens Spidsborgerlighed og det lærde Pedanteri, vandt ved deres Nyhed og Friskhed megen Yndest og fik en ikke ringe Betydning for den literære Udvikling. Hans „Sämtl. Schriften“ udkom 1777 i 6 Bd.

Rabenius, Lars Georg, svensk Retslærd, f. 1771, Professor i Lovkyndighed, Økonomi og Handelsret i Upsala 1807—37, adlet 1834, d. 1846, gjorde sig især bekjendt ved sine Lærebøger i Cameralret, Nationaløkonomi og svensk Kirkeret. — Hans Søn, Ol. Mat. Theodor R., f. 24 Aug. 1823, Professor i Nationaløkonomi og Administrativret i Lund 1854—62, derpaa i Upsala, har bl. a. skrevet en »Handbok i Sveriges gällande förvaltningsrätt« (1866—73). Som extraordinær Assessor i »Högsta Domstolen« udarbejdede han det 1864 forelagte Forslag til en Sølov.

Raben-Levetzauske Fond, stiftet af Gehejmeconferensraad Carl Vilh. Raben-Levetzau til Bremersvold og Beldringe, f. 1789, d. 1870, og Hustru, f. Bornemann, til Bedste for nyttige og veldædige offentlige Indretninger eller overhovedet til Gavn for det almindelige, med en Grundcapital af 800,000 Kr., hvoraf i Følge Fundatsen, der er oprettet 19 Apr. 1871 og confirmeret 15 Aug. s. A., 200,000 Kr. skulle holdes udsondrede som et Reservefond, hvis Renter skulle tjene til Capitalens Forøgelse; hver Gang den er voxet til 400,000 Kr., blive de overskydende 200,000 Kr. at overføre til Stiftelsens Grundfond, hvilket alt er sket 1886—87. Af de øvrige Indtægter anvendes Halvdelen til Fremme af sociale Formaal (navnlig som Bidrag til Foreninger, Selskaber og Stiftelser, der virke i denne Retning), en Fjerdedel til Fordel for velgjørende Foreninger og en Fjerdedel til Bedste for Kunst og Videnskab. Det saaledes uddelte Beløb udgjorde 1886—87 c. 24,500 Kr.; Reserve- og Forøgelsesfondet var da paa ny voxet til c. 208,400 Kr.

Rābies, lat., Galskab, Raseri; R. canina, Hundegalskab.

Rabinowitsch, Joseph ben David, f. 23 Sept. 1837 i Orjejew i Bessarabien af jødiske Forældre, blev Advocat, bosatte sig i Kischinew og erhvervede sig en grundig og alsidig Dannelse. Opfyldt af glødende Kjærlighed til sit Folk arbejdede han forgjæves paa forskjellig Vis for at forbedre de ulykkelige Kaar, hvorunder de fleste russiske Jøder leve. Da kom Jødeforfølgelsen 1882, og nu fattede R. den Plan at arbejde for Jødefolkets Tilbagevenden til Palæstina. I dette Øjemed rejste han selv derhen, men kom her til Erkjendelse af Planens Uigjennemførlighed. Samtidig vakte Synet af de Steder, hvor Christus havde virket og lidt, den Tanke hos ham: Er Jesus af Nazareth dog ikke Jødernes sande Messias? Han granskede nu ivrig i det nye og det gamle Testament og blev derved overbevist om Christendommens Sandhed. I Slutningen af 1883 opfordrede han offentlig sine Trosfæller til at gaa over til Christendommen, og siden den Tid er der ved hans Virksomhed bleven grundlagt en lille jødechristelig Menighed, der stræber at bevare Jødedommens nationale Ejendommeligheder, samtidig med at den har antaget Christendommen. Derfor beholder den f. Ex. Omskjærelsen og Overholdelsen af Sabbathen som nationale Ejendommeligheder og bruger det hebraiske Sprog ved den liturgiske Del af Gudstjenesten.

Rabulist (af lat. rabere, rase), en samvittighedsløs Advocat, Lovtrækker; Rabulisteri, Lovtrækkeri, spidsfindig Fordrejelse af et Lovsted eller Udsagn.

Rabutin, Roger de [bytäng], Greve af Bussy, fransk Greve og Skribent, f. 1618 i Epiry, arvede sin Faders Regiment, blev alt som ung Generallieutenant, men maatte forlade Tjenesten paa Grund af Uvenskab med Turenne. Han gik til Hoffet, men et satirisk Digt mod Ludvig XIV og La Vallière bragte ham et Aars Fængsel i Bastillen. Hans Godser bleve confiskerede; først 16 Aar efter sin Løsladelse turde han vise sig i Versailles. Paa en Ejendom i Bourgogne skrev han sine »Mémoires« (1696, ny Udg. 1858—59). D. 1693. Hans Hovedværk er »Histoire amoureuse des Gaules« (1665; ny Udg. 1857—58).

Racalmūto, Stad paa Sicilien, 12 M. s. s. ø. for Palermo. 18,000 I. Svovl- og Kviksølvgruber.

Racan, Honor. de Bueil, Marquis af [kāng], fransk Digter, f. 1589 i Touraine, vandt som Henrik IV.s Page Malherbes Interesse, saa

at denne tog sig af hans forsømte Opdragelse. Efter at han havde deltaget i flere Felttog, levede R. sammen med Tidens berømteste Skribenter. Hans »Bergeries«, Pastoraldramaer i Guarinis »Pastor fido«s Stil, høre til de smukkeste Frembringelser af fransk Hyrdepoesi, hvori man tydelig sporer hans Lærer Malherbes Paavirkning. R. var en af de første Medlemmer af Akademiet; han efterlod sig en Biographi af Malherbe. D. 1670.

Racconigi [nidschi], Stad i Norditalien, 5 M. s. for Turin, med 10.000 J., smukt kongel. Slot med stor Park, Opdragelsesanstalt for Soldaterbørn, Silkeavl og betydeligt Skomageri.

Race, s. Afart og Art. Om Menneskeracer s. Folkeslag.

Rachab, en Skjøge i Jericho, i hvis Hus de to Spejdere, som Josva sendte til Canaan, fandt Sikkerhed, hvorfor ogsaa hun og hendes Slægtninge bleve skaanede ved Stadens Indtagelse (Josv. II. 1 f. VI. 17 f.). R. nævnes i Matth. I. 5 blandt Jesu Stammødre og omtales ogsaa i det nye Test.s Breve.

Rachel, Patriarchen Jakobs kjæreste Hustru, yngste Datter af Laban og Moder til Joseph og Benjamin, ved hvilken sidstes Fødsel hun døde.

Rachel, Joachim, tysk Satiriker, f. 1618 i Ditmarsken, d. 1669 som Rector i Byen Slesvig, tog i sine „Teutsche satirische Gedichte" (første Gang samlede 1668; ny Udg. ved H. Schröder 1828) Persius og Juvenal til Forbilleder og beflittede sig paa større Correcthed i Formen end Lauremberg, som han da i det hele, i Modsætning til denne, var en afgjort Tilhænger af Opitz, men naaede langt fra sin ældre Samtidige i Kraft og Livfuldhed.

Rachel-Félix, Elise [raschell felix], en af Frankrigs mest berømte tragiske Skuespillerinder, f. 28 Febr. 1821 af jødiske Forældre i Cant. Aargau i Schweiz. Forældrene, der ernærede sig ved Visekramhandel, kom c. 1830 til Frankrig, hvor R. med sin ældre Søster Sarah understøttede Familien ved at synge paa Gaden og i Caféer. 1831 blev R. antagen i Chorons Syngeskole i Paris og debuterede to Aar senere paa Molières Theater i Rue St. Martin, hvorefter Directeuren for Théâtre français skaffede hende en Plads i Conservatoriet. Hun modtog Undervisning af Saint-Aulaire og debuterede 27 Apr. 1837 i »La Vendéenne« af Duport, men gjorde kun ringe Lykke. Da henvendte hun sig til den berømte Skuespiller Samson, der tog sig varmt af hende, og da hun 12 Juni 1838 optraadte paa Théâtre franç. som Camille i »Les Horaces«, var hendes Ry grundlagt. Hun fik den ene store Rolle efter den anden; Tragedien, der siden Talmas Dage havde ført en sygnende Tilværelse, hævedes atter af hende til Ære, og Racine, Corneille og Voltaire fandt i hende den Kunstnerinde, der med Højhed og mægtig Lidenskab forstod at tolke deres skjønne Vers. Hun sluttede 1840 et fast Engagement med Théâtre franç., paa hvilket hun optraadte sidste Gang 27 Maj 1855. Senere spillede hun som Gjæst paa de fleste større Scener i Europa og høstede overalt stormende Bifald, indtil hun 3 Jan. 1858 døde paa sin Villa ved Toulon af en Brystsygdom. Hun efterlod en Formue af 2 Mill. Frc.s; af hendes to uægte Sønner blev den ældste legitimeret af Grev Morny.

Racine [ssihn], Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika ved Michigansøen, 4 M. s. for Milwaukie. 20,000 J. Livlig Handel og Skibsfart.

Racine, Jean Bapt. [ssihn], berømt fransk Tragediedigter, f. 21 Dec. 1639 i La Ferté-Milon i en borgerlig Familie, mistede tidlig sine Forældre og fik en forsømt Opdragelse i sin Morfaders Hus, indtil han sendtes til Latinskolen i Beauvais, hvor han forblev til sit 16de Aar. Efter Bedstefaderens Død tog to kvindelige Slægtninge, Nonner i Port-Royal, sig af ham. Han blev sat i den Skole, som var oprettet i dette Jansenismens Hovedsæde, hvor hans tidlig udviklede Tilbøjelighed til poetisk Læsning og Produktion paadrog ham alvorlige Irettesættelser. 19 Aar gl. gik han til Paris for efter Familiens Ønske at forberedes til Advocat eller Præst; men han fandt snart lystige Venner og morede sig med dem. 1660 skrev R. en Ode i Anledning af Ludvig XIV.s Bryllup, der behagede den da saa yndede Digter Chapelain, saa at denne anbefalede ham til Colbert, som skaffede ham en lille aarlig Understøttelse. Hans Venner i Port-Royal sørgede inderlig over, at han var slaaet ind paa en efter deres Mening saa fordømmelig Bane som Poesiens, og deres Bekymringer forøgedes ved de Forbindelser, hvori hans erotiske Temperament ledede ham ind. De fik ham endelig til, dog navnlig af verdslige Grunde, at tænke paa at blive Gejstlig. Han tog da 1661 til Uzès i Languedoc til en Morbroder, der var Kannik, for at forberede sig dertil i hans Hus. Men Ariost og Sophokles tiltrak ham mere end den hellige Thomas, og allerede 1662 drog han tilbage til Paris. En Ode, han udgav, vakte Kongens Bifald og skaffede ham Molières og Boileaus Venskab; Lafontaine havde han tidligere staaet i Venskabsforhold til. 1665 gjorde R.s Tragedie »Alexandre« stor Lykke, og fra nu af var hans Vej betegnet. 1667 udfoldede hans Talent sig i al sin Glans i »Andromaque«, der fulgtes af en Række Stykker med Emner dels fra de græske Tragikere, som »Phèdre«, »Iphigénie« o. fl., dels fra den antike Historie, som »Britannicus«, »Bérénice«, »Mithridate« o. fl. 1668 udkom hans eneste Komedie, »Les Plaideurs«, en aristophanisk Satire over Proceschicaneriet. Ligesom Corneille giver R. abstracte Menneskeskildringer, hvori han lader en enkelt Lidenskab analytisk udfolde sig, uden at lade den bevæge sig paa Livets eller Historiens reale Baggrund og uden at tage Hensyn til de brogede Sammensætninger og Modsigelser i selve Individet; for ham er Mennesket et helt igjennem logisk og exact Væsen. Det onde maler han med dæmpet Farve, saa at det ikke forstyrrer det heles Harmoni. Saaledes havde han let ved at føje sine Stykker ind i de tre Enheders snævre Baand. Medens Corneille især stiler efter det ophøjede i Heroskraften og efter at bringe Tilskueren til at beundre hans Figurer, er det R.s Maal at vække Sympathi for sine Heltes Følelsesliv; han er en blødere, lidenskabeligere Digternatur end Corneille. I sprog-

lig og versificatorisk Henseende betegner R. den franske klassiske Tragedies Culminationspunkt; i Velklang, i streng symmetrisk Form, i Udtrykkets gjennemsigtige Finhed er han uovertruffen. Literære Angreb, foranledigede af Misundelse over Digterens Triumpher, og Sorger, som hans Kjærlighedsforbindelser havde bragt ham, bevirkede, at de gamle Indtryk fra Port-Royal fik Magt over hans let bevægelige Gemyt, og i sit 38te Aar, kort efter at han havde digtet »Phèdre«, fattede han den Beslutning at blive Carthenser; men en Præst fik ham til i Stedet for at gaa i Kloster at gifte sig. Han valgte en ivrig Katholikinde, aldeles uden literær Dannelse eller Interesse. Efter sit Giftermaal blev R. kongelig Historiograph; siden 1673 var han Medlem af Akademiet. I sit Hjem indførte han en streng religiøs Aand, og af sine gamle Venner omgikkes han kun Boileau. Hans sidste to Tragedier »Esther« (1689) og »Athalie« (1691), digtede over Æmner fra det gamle Test., ere forfattede til Opførelse i Dameopdragelsesanstalten St. Cyr. Over Dictionen hviler der en stærkere og varmere Stemning end i de tidligere; navnlig har den sidste lyrisk Flugt. Resten af sit Liv henlevede R. i Andagtsøvelser og gudelige Betragtninger, der endog vakte Misstemning hos Ludvig XIV, hvis Hof Digteren dog af og til besøgte i disse Aar. R. døde 21 Apr. 1699. Blandt Udgaverne af hans Værker maa mærkes Ch. Nodiers, Aimé-Martins, Tissots og Mesnards (1865). — Hans Søn, **Louis R.**, f. 1692 i Paris, bestemte sig for den gejstlige Stand, skrev Digtet »La grâce«, blev dog siden verdslig Embedsmand, oversatte Milton og leverede Læredigtet »La religion«, men trak sig efter at have mistet sin eneste Søn ved Jordskjælvet i Lissabon 1755 tilbage i asketisk Ensomhed og døde 1763. »Lettres inédites de Jean et Louis R.« udgaves 1862 af de la Roque.

Raclawice [ratsla], polsk Landsby i Gouv. Kielce n. for Krakow, hvor Kosciuszko 4 Apr. 1794 med Bønder, væbnede med Leer, vandt en glimrende Sejer over en overlegen russisk Hær.

Raczynski [ratschinski] en polsk Adelsslægt. **Kazimierz R.**, d. 1824, samlede det store Værk »Codex diplomaticus Majoris Poloniæ«, som blev udgivet 1840 af hans Sønnesøn, **Eduard R.**, f. 1786, d. 1845 ved Selvmord. Denne havde store Fortjenester af den polske Literatur og Historieskrivning, udgav mange ældre Værker, saaledes Kong Joh. Sobieskis Breve fra Felttoget til Wien, Paseks og flere andres Memoirer, samt en Samling af polske Klassikere, »Obraz Polski« (i 21 Bd.), og skrev selv Johan Casimirs Historie (1829), „Polsk Medaillecabinet“ (4 Bd., 1841—48) o. fl. Sin store Bogsamling testamenterede han til Byen Posen. 1824 blev han preussisk Greve. — Hans Søn, Grev **Roger R.**, f. 1820, d. 1864, gav alle sine Bønder Frihed for Afgifter og gjorde dem til Selvejere. — Hans yngre Broder, Grev **Athanasius R.**, f. 1788, d. 1870, blev 1831 preussisk Chargé d'affaires i Kjøbenhavn, 1840 Afsending i Lissabon og siden i Madrid indtil 1853, og derefter arveligt Medlem af Herrehuset. Han var en ivrig Kunstsamler og har skrevet bl. a. »Hist. de l'art moderne en Allemagne« (3 Bd., 1836—42) og »Les Arts en Portugal« (1846).

Radautz, Flække i det østerrigske Hertugd. Bukovina, 7 M. s. for Czernowitz. 11,000 I. Prægtig Kirke med Gravmæler for de tidligere moldauske Fyrster. Stort Statsstutteri.

Radbertus, Paschasius, Abbed i Klostret Corbie i Picardiet, f. i Slutn. af 8de Aarh., traadte vistnok omtr. 810 ind i Klostret og blev dets Abbed 844. Han er navnlig bekjendt ved den Strid om Nadveren, som han førte med sin Klosterfælle Ratramnus; s. Nadvere.

Radbod ell. **Ratbod**, Frisernes Fyrste, d. 719, laa hele sit Liv i Krig med Frankerne under Pipin af Héristal og Carl Martel og forfulgte derfor Christendommen som Frankernes Religion.

Radbrækning (af tysk Rad, Hjul), en tidligere ogsaa i Danmark og Norge kjendt, men nu her ophævet Dødsstraf, som bestod i, at Forbryderens Lemmer bleve knuste og hans Legeme derpaa, enten medens han endnu levede, eller efter at der var givet ham Naadestød, henlagt paa et Hjul.

Radcliffe [rædkliff], Stad i Lancashire i England, 1 M. n. for Manchester. 16,000 I. Livlig Industri.

Radcliffe, Anna [s. o.], født Ward, engelsk Romanforfatterinde, f. 1764 i London, vakte ved sin talentfulde Udmaling af gruopvækkende Scener i Romaner, som »The Romance of the Forest« (1791) og »The Mysteries of Udolpho«, stor Opsigt og skabte en hel Skole af Efterlignere, der ikke havde hendes kraftige Phantasi. En Fastlandsrejse gav hende Stof til »Travels through Holland and along the Rhine« (1795). 1797 udkom Romanen »The Italian«. Efter hendes Død 1823 udkom »Gaston de Blondeville, or the Court of Henry III, St. Alban's Abbey, a Metrical Tale, with some Poetical Pieces« (1826).

Radegast, en af de gamle Venders Hovedguddomme, hvem Hesten var helliget, dyrkedes især hos Obotriterne som Wrens og Kraftens Gud og havde et Hovedtempel i Rethra, lidt s. for Floden Peene. Han fremstilledes ved et Guldbillede med en Fugl paa Hovedet og en Hellebard i Haanden.

Radeløv (Asplenium Felix foemina), en hos os almindelig forekommende Skovbregne, ligner noget Mangeløv, men er sædvanlig mindre, har finere delte Blade og aflange Frugthobe. En anden Art R. kaldes Murrude (A. Ruta muraria); den er meget lille og fin, kun nogle faa Tommer høj og udmærker sig ved sin ejendommelige Forekomst, idet den foruden i Klipperidser ogsaa findes i Revner i gamle Mure, saaledes her i Landet paa Kronborg samt paa Viborg og Aarhus Domkirker.

Rademacher, Joh. Gottfr., f. 1772 i Hannover, d. 1849 i den lille By Goch nær ved den hollandske Grænse, hvor han havde praktiseret siden 1797. 1841 udgav han et Skrift, hvori han under en meget barok Form fremsatte en therapeutisk Lære, der egentlig kun er en videre Udvikling af den empiriske Del af Paracelsus's Lære, og indfører en Mængde fra denne hentede Lægemidler, der deles i Organlægemidler, som skulle have en ejendommelig Virkning paa enkelte Organer, og Uni-

versalmidler (Jærn, Kobber, Natronsalpeter). Kun den fra directe Forsøg ved Sygesengen hentede Kundskab om disse Midlers Virksomhed anerkjendes af R., medens ethvert Forsøg paa en videnskabelig Begrundelse af Lægemidlernes Virksomhed forkastes.

Radêring. I Kobberstikkeriet betegner R. den Maner, der beror paa, at en Dækgrund, hvormed Pladen er bedækket, i bestemte Linjer gjennembrydes med en Staalnaal, **Radêrnaal,** saa at Ætsevand kan komme til at virke paa Pladen i disse Linjer og saaledes fordybe dem ved Opløsning af Kobberet. Ved Stentryk (s. d. A.) foretages R. ligeledes med en Naal, men Hensigten er her at forstyrre den ved Ætsning dannede krystallinske Overflade, der gjør Stenen mindre modtagelig for Farve, og Bedækningen skal alene beskytte Stenen mod Fedtpletter. — Da ved R. Kunstneren med fuld Frihed kan tegne paa Pladen ved at ridse i den bløde Ætsegrund, benyttes den gjærne af Malerne, som ved denne Fremgangsmaade kunne udføre et Slags Haandtegninger med en vis ejendommelig malerisk Virkning, der kunne gjengives i et større Antal Aftryk. Den berømteste Raderer af alle er Maleren Rembrandt; men en Mængde Kunstnere i alle Lande have med Held benyttet Radernaalen til Udtryk for lettere aandfulde Compositioner. Længst har denne Kunstart været om at bane sig Vej i Danmark, og mange Forsøg ere kun faldne tarvelig ud, idet den maleriske Virkning ikke ret er kommen med. Imidlertid kunne dog Gebauer, Kyhn og i den nyere Tid i Særdeleshed C. Bloch nævnes som Raderere. Den Kunstner, som arbejder i dette Fag, kaldes med et fransk Ord »peintre-graveur« (s. d. A.).

Radesyge (af norsk rata ell. rada, ond), en først i Norge, senere andenstedes iagttagen Sygdom, bestaaende i Udviklingen af Knuder og Saar paa Huden og undertiden ogsaa paa Slimhinderne, har været henført snart til Spedalskhed, snart til Syphilis, snart til Lupus, men synes dog i de fleste Tilfælde at være en egen Form af Syphilis.

Radêtskij, Fedor, russisk General, f. 1820 i Kasan, blev 1839 Ingenieurofficer og gjorde i lang Tid Tjeneste i Kaukasus. 1849 var han Stabschef hos General Rüdiger paa Toget til Ungarn, vendte tilbage til Kaukasus og blev 1860 Generalmajor og Stabschef ved Kosakhæren. 1877 førte R. det Hærcorps, som 27 Juni først gik over Donau, trængte frem lige til Balkan og forsvarede i Aug. og Sept. haardnakket Schipkapasset. Han blev staaende her, indtil den ene af hans Undergeneraler Skobelev ved Nyaarstid overskred Balkan, og han tvang nu den tyrkiske Hær til Overgivelse 9 Jan. 1878. Til Løn blev R. Greve; 1882 blev han Generalgouverneur i Charkov.

Radêtzky, Jos. Ant. Wenzel, Greve, østerrigsk Feltherre, f. 2 Nov. 1766 i Böhmen af en gammel Adelsslægt, indtraadte 1784 i Hæren og gjorde Tjeneste som Rytterofficer mod Tyrkerne 1788—91 og fra 1792 i Krigene mod Frankrig, bl. a. som Adjudant hos Beaulieu 1796 og hos Melas 1799. Særlig udmærkede han sig 1800 ved Marengo og Hohenlinden og 1809 som Brigadegeneral ved Aspern. 1813—14 var R. Stabschef hos Fyrst Schwarzenberg, havde indtil 1829 Commandoer i Ungarn og blev 1831 Chef for Tropperne i Lombardiet-Venetien og 1836 Feltmarschal. Ved idelige Øvelser paa de velkjendte Valpladser virkede han for Hærens Uddannelse, og da Februarrevolutionen nærmede sig, forlangte R., som forudsaa Opstanden, indtrængende, om end forgjæves, Forstærkninger. Efter 5 Dages Gadekamp maatte R. 22 Marts 1848 rømme Milano, men udtalte allerede den Gang den stolte Trusel „Vi komme igjen“. Med stor Dygtighed ledede han de østerrigske Tropper under meget vanskelige Forhold, sejrede 25 Juli ved Custozza og indtog 5 Aug. Milano, samt tvang Sardinien til Vaabenstilstand. Ved dennes Udløb 20 Marts 1849 gik R. over Ticino og slog 3 Dage efter den sardinske Hær ved Novara, hvorved Østerrigs Magt i Italien var sikret. Som Generalgouverneur kvalte R. senere enhver Bestræbelse for at afryste Aaget, tog sin Afsked 28 Febr. 1857 og døde 5 Jan. 1858; s. A. rejstes ham et Mindesmærke i Prag. — En efter ham opkaldt Fregat deltog 9 Maj 1864 i Søtræfningen ved Helgoland og led i Febr. 1869 Skibbrud i det adriatiske Hav.

Rädewins, Florent., s. Brødre af det fælles Liv.

Rade vorm Wald, Stad i den preussiske Rhinprov., 2 M. s. ø. for Elberfeld, med 9,000 I. og betydelig Fabrikation af Staalvarer, saasom chirurgiske Instrumenter o. desl., samt Strømpe- og Linnedvæveri.

Radiâlturbine, en Turbine, som gjennemstrømmes i radial Retning af Vandet. Dette kan for øvrigt træde ind enten paa Hjulets ydre eller paa dets indre Peripheri.

Radiâta, d. s. s. Straaledyr.

Radiatiônspunkt. Tænker man sig de Baner, som en Nats forskjellige Stjerneskud ses at beskrive, forlængede bag ud, ville de oftest skære hverandre i ét og samme Punkt af Himmelkuglen, et Tegn paa, at de, før de mødte Jorden, løb parallelt med hverandre og altsaa tilhørte ēn og samme Meteorstrøm. Det nævnte Punkt kaldes R. Af dette og Meteorernes Hastighed kan Strømmens Bane om Solen beregnes.

Radicâl (af lat. radix, Rod) kaldes i politisk Henseende den, der ikke er tilfreds med gradvis Ændring af de bestaaende Forhold, men forlanger dem omdannede „fra Roden“ efter visse almindelige Læresætninger. R. ell. **Radicalreformere** kaldtes i England efter 1832 den yderlige Fløj af det liberale Parti under Jos. Hume; senere er Navnet blevet brugt om Manchesterpartiet o. lign. Grupper. I Spanien kaldes siden 1870 de tidligere Progressister for R.

Radicâl, sammensat, kaldes i Chemien en Atomgruppe, hvis Atomitet (s. d. A.) ikke er mættet, som altsaa er i Stand til at forene sig med andre Atomer og for saa vidt spille samme Rolle som et Grundstofatom. Undertiden er denne sidste Egenskab hos R. meget fremtrædende; saaledes minder Ammonium, NH_4, hvori det 5-atomede Kvælstofs Atomitet kun er optaget af 4 Brintatomer, og som altsaa har Charakter af et 1-atomet Grundstofatom, paafaldende om Kalium; ligeledes har

Cyan, CN, i sine chemiske Forhold stor Lighed med Chlor. Skjønt Radicalbegrebet spiller en overordentlig stor Rolle i hele Chemiens Theori, er det dog navnlig den organiske Chemi, hvori dette Begreb er blevet udviklet, fordi de mangfoldige herhen hørende Forbindelser, der alle bestaa af de samme Grundstoffer, næsten ikke kunne oversees eller deres ejendommelige Charakter bedømmes uden Antagelsen af sammensatte R. Visse R. have en mere almindelig Betydning, saaledes **Alkoholradicaler**, der sædvanlig ere Kulbrinter, **Syreradicaler**, der sædvanlig indeholde Ilt, det **aromatiske R.**, der bestaar af 6 paa ejendommelig Maade forbundne Kulstofatomer og maa antages til Stede i alle aromatiske Forbindelser (s. d. A.). Efter Alkohol- eller Syreradicalets Atomitet kaldes Alkoholerne og Syrerne monovalente, divalente, trivalente osv. Det **organiske Syreradical**, CO.OH (Carboxyl), hvori Brinten med Lethed erstattes af Metalatomer, maa antages til Stede i alle normale organiske Syrer, saaledes at disses Basicitet retter sig ligefrem efter det Antal Gange, det organiske Syreradical forekommer i deres Molecule. **Hydroxylradicalet**, OH, findes i alle Baser og i de fleste Syrer.

Radicālaxe. To Cirklers R. (ell. Potenslinje) er den rette Linje, vinkelret paa Centrilinjen, som indeholder alle de Punkter, fra hvilke der kan trækkes lige lange Tangenter til Cirklerne (som have samme Potens med Hensyn til Cirklerne). Hvis disse skære hinanden, gaar R. igjennem Skæringspunkterne. Radicalaxerne for to og to af tre givne Cirkler skære hverandre i et Punkt, de tre Cirklers **Radicalcentrum** (Potenspunkt).

Radiolārier, s. **Rhizopoder.**

Radiomēter, et af Englænderen Crookes 1873 opfundet Apparat. Det bestaar af en omtrent lufttom Glaskugle, i hvilken er anbragt en meget let bevægelig Mølle, bestaaende af 4 lodrette, tynde Plader af Aluminium, der sidde paa Enderne af tynde Platinstrimler; Møllen er drejelig om en lodret Axe, og Pladerne ere paa den ene Side sværtede med Kjønrøg, medens den anden Side er blank, og alle blanke Sider vende samme Vej. Naar der nu falder Varmestraaler paa dette Apparat, kommer Møllen i Rotation, saaledes at de blanke Sider ere foran; det er ligegyldigt, om det er lyse eller mørke Varmestraaler; kun afhænger Rotationshastigheden af Varmestraalernes Intensitet. Forklaringen paa Phænomenet er sandsynligvis følgende: i en Luftmasse ere Moleculerne i en stadig Bevægelse, som er desto stærkere, jo højere Temperatur Luften har; det Tryk, som Luften udøver paa sin Begrænsning, fremkommer ved Moleculernes Stød derimod, og jo højere Temperaturen er, desto større bliver derfor Trykket. Nu opvarmes de sværtede Sider mere af Varmestraalerne end de blanke, og de Luftmoleculer, som komme i Berøring med de sværtede Sider, ville derfor modtage en forholdsvis betydeligere Hastighed tilbage ved Stødet, og de ville derfor ogsaa give en større Reaction imod Pladen, hvorved Drejningen kommer i Stand. Bringer man Apparatet til at udstraale Varme, f. Ex. ved at holde en kold Gjenstand i dets Nærhed, kommer der en Rotation i Gang den modsatte Vej.

Radise, s. **Rædike.**

Rādius (lat., d. e. Straale), i Geometrien en ret Linje fra en Cirkels Centrum til et Punkt i dens Peripheri eller fra en Kugles Centrum til et Punkt i Kuglefladen. I en regulær Polygon er den største R. en ret Linje fra Centrum til en af Vinkelspidserne, den mindste R. den vinkelrette fra Centrum paa en af Siderne. **R. vector** kaldes en ret Linje fra et fast Punkt i en Curves Plan til et af Curvens Punkter; s. **Polarcoordinater.** **Rādiusmaskine,** Apparat til nøjagtig Slibning af Objectivglas til astronomiske Kikkerter o. desl. Linsen befæstes paa den nederste Ende af en stiv Arm, af Længde som Radius til den forlangte Kugleoverflade og indrettet til at dreje sig i alle Retninger om den øverste Ende; nedenfor befæstes en Metalskaal, hvis Form svarer nøjagtig til den. Glasset skal have, og Radius føres saa længe i forskjellige Retninger, indtil Overfladen er nøjagtig tilsleben, hvilket undersøges med en Føleviser (s. d. A.), der under Slibningen vedbliver at være urolig, saa længe dette Maal ikke er naaet.

Rădix, lat., Rod.

Radnor [rădnor], Shire i Sydwales i England, omgivet af Shir. Montgomery, Shrop, Hereford, Brecknock og Cardigan. 20 □ M. med 24,000 I. Det er et Bjærgland, der dog ikke overstiger 2,000 F.s Højde over Havet, og hvis tidligere skovklædte Højder nu for det meste ere nøgne Lyngheder. Det vigtigste Vandløb er Wye, en af Severns Bifloder. I Landbruget er Kvæg- og Faareavlen af større Betydning end Kornavlen. Hovedstad Presteigne.

Radom, Stad i russisk Polen, 13 M. s. for Warschau. 12,000 I. Livlig Industri og Handel.

Rădowitz, Joseph v., tysk Statsmand, f. 6 Febr. 1797 i Blankenburg, indtraadte 1813 i den westfalske (franske) Hær og blev saaret ved Leipzig, var derefter i kurhessisk Tjeneste og blev Lærer for Arveprinsen, den senere Kurfyrst Fred. Vilhelm, men blev fjærnet, fordi han tog Parti for Kurfyrstinden imod hendes Ægtefælle. 1823 blev R. Capitain i den preussiske Generalstab og 1830 Chef for Artilleriets Stab. Da han i flere Henseender var aandsbeslægtet med Kronprinsen, siden Kong Fred. Vilhelm IV, blev han dennes Fortrolige og delte hans halvt liberale, halvt middelalderlige Planer om en ny fri, men stændersk Statsordning. 1836 sendtes han som Militærbefuldmægtiget til Frankfurt og 1842 som Afsending til Carlsruhe; 1845 rykkede han op til Generalmajor. I Nov. 1847 udarbejdede R. en Plan for det tyske Forbunds Udvikling med nøje Enhed i Hærens Ordning, Fællesskab i Handels- og Straffelovgivning, almindeligt Toldforbund og andre Lettelser for det indre Samkvem osv. 1848 var han Føreren for det yderste Højre i Nationalforsamlingen i Frankfurt og udtalte sig her for Østerrigs Herredømme i Italien som en fælles tysk Sag. 1849—50 var han derimod Leder for de preussiske Bestræbelser efter

at danne et snævrere Forbund („Unionen") og blev 27 Sept. 1850 Udenrigsminister; han formaaede Kongen til at mobilisere hele Hæren, men da det kom til Alvor, turde Kongen ikke følge hans Raad om at optage Kampen mod Østerrig, og R. gik af. 1852 blev han Chef for de militære Skoler og døde 25 Dec. 1853. Hans samlede Skrifter udkom 1852—53 i 5 Bd.

Radrenser, s. Hestehakke.

Radsaaning (Drillcultur), i Modsætning til Bredsaaning, vinder med et forbedret Agerbrug stedse mere Udbredelse, da den i høj Grad sparer Saasæd, giver mere ensartede Afgrøder og letter Behandlingen af Jorden, selv under Afgrødens Væxt, hvorved denne meget fremmes. R. udføres med Maskine og passer for de fleste Sædarter. I Danmark finder den endnu forholdsvis liden Anvendelse i selve Kornmarkerne, derimod stadig til Rodfrugter og enkelte Foderplanter.

Radscha, af Engl. skrevet Rajah, d. e. Fyrste, ældgammel Benævn. paa de indfødte Fyrster i Forindien. Maha-Radscha (d. e. Storfyrste), en saadan, hvem flere R. ere undergivne, bruges ofte som blot Titel.

Radschamandri, Stad i det engelske Præsidentsk. Madras i Forindien ved Floden Godavari, 60 M. n. n. ø. for Madras, med 25,000 J., Fort, Caserner, flere Moskeer og Hindutempler, Bomuldsvæveri og en Del Handel.

Radschmahāl, Stad i det engelske Præsidentsk. Bengalen i Forindien ved Ganges og Nordvestjærnbanen, 37 M. n. for Calcutta, med 30,000 J. og livlig Handel.

Radschputāna ell. Radschvara, en Samling af større og mindre Lensstater i Præsidentsk. Bengalen i det engelske Forindien, beliggende dels som Oaser i den store Ørken Tharr, dels optagende Landet ø. og s. for denne. Disse kun i ringe Grad kjendte Smaastater indtage et samlet Areal af 6,100 □ M. med c. 11 Mill. Indb. De vigtigste ere fra V. mod Ø. Dschesalmer, Bikaner, Dschodpur, Sirohi, Udaypur, Partabgarh, Dschaipur, Bansvarra, Kotah og Alvar. Den største er Dschodpur, c. 1,700 □ M. med 2 Mill. J. De have kun en nominel Selvstændighed; Fællesnavnet have de af Radschputerne (af Sanskr. rajaputra, d. e. Fyrstesønner), eng. rajpoots, der nedstamme fra Krigerkasten og oprindelig skulle have boet i Landskabets sydvestlige Del. Under Stormogulens Herredømme bleve de aldrig helt undertvungne, men tjente sædvanlig som Lejetropper ved hans Hof.

Rādziwill, en litauisk Fyrsteslægt, som har store Besiddelser i Polen, Litauen og Posen. Den første R., som nævnes, blev 1386 døbt sammen med Jagello. — Nikolaus R., kaldt d. sorte, Voivod af Wilna, d. 1567, gik over til den reformerte Kirke og lod 1563 trykke den berømte „Radziwillerbibel", som hans ældste Søn, Christ. Nik. R., d. 1616, der vendte tilbage til Katholicismen, med stor Bekostning igjen saa vidt muligt lod opkjøbe og brænde. — Michael R., f. 1778, tjente under Kosciuszko og Napoleon I, levede efter 1815 paa sine Godser og blev 21 Jan. 1831 udnævnt til polsk Overgeneral, men nedlagde denne Post en Maaned senere. Alligevel blev han efter Warschaus Indtagelse holdt fangen indtil 1836 og levede siden i Dresden indtil sin Død 1850. — Hans Brodersøn, Leo R., f. 1808, d. 1885, kæmpede under den polske Frihedskamp paa russisk Side og fik derfor sin Farbroders inddragne Godser; han ægtede siden en Fyrstinde Urussov og blev derved en af de rigeste Godsejere i Rusland. — Anton H. R., f. 1775, d. 1833, var fra 1815 Statholder i Posen og havde to Sønner, der begge bleve preussiske Generaler, Wilhelm R., f. 1797, d. 1870, og Boguslaw, f. 1809, d. 1873. Den første førte 1848 en Division i Krigen mod Danmark; den sidstes Søn, Fyrst Ferdinand R., f. 1834, er siden 1874 Medlem af den tyske Rigsdag og hører her til det polske Parti.

Rāfael Sānti, ital. Maler, s. Santi.

Raff, Joseph Joachim, f. 27 Maj 1822 i Lachen ved Zürich, d. 25 Juni 1882 i Frankfurt a. M., betydelig Componist, væsentligst Autodidakt, var først Skolelærer og tilkæmpede sig gjennem store Vanskeligheder efterhaanden den Plads, som i Følge hans Talent tilkom ham. Fra 1843, da han definitivt valgte Kunsten, forsøgte han, støttet af Mendelssohn og Liszt, flere Steder at bryde sig en Bane; 1850 tog han med Liszt Ophold i Weimar, kæmpede for den nytyske Retning, skrev Artikler i Musiktidender, componerede og fik en Opera „Kong Alfred" opført. 1856—77 levede R. i Wiesbaden, hvorfra han kaldtes til Frankfurt som Leder af det Hoch'ske Conservatorium. Blandt hans over 200 Værker (11 Symphonier, 3 Orchestersuiter, 5 Ouverturer, 10 Strygekvartetter, 4 Clavertrioer, Concerter, Suiter og Sonater for Claver og Violin, en Mængde Claverstykker, Vocalsager, Sange, 5 Operaer, et Oratorium m. m.) er der ved Siden af Mesterværker ikke lidet af underordnet Betydning. Den 3dje Symphoni „Im Walde", Op. 153 (1869), regnes for hans mest fremragende Værk.

Raffināde, d. s. s. Melis. Raffinaderi, den Fabrik, hvori en Raffinering foretages: Sukkerraffinaderi, Salpeterraffinaderi. Raffinēring af forskjellige Substanser gaar ud paa at fjærne de fremmede Bestanddele, de indeholde i raa Tilstand, og udføres efter Omstændighederne paa højst forskjellig Maade. Saa godt som alle Salte og lignende Stoffer raffineres ved Krystallisation, idet man dels stoler paa, at en Opløsnings overvejende Bestanddel fortrinsvis udkrystalliserer, dels ved Moderluden benytter Saltenes forskjellige Forhold ved Temperaturforskjelligheder, idet f. Ex. Kogsalt især udskilles under en Indkogning, medens f. Ex. Salpeter især udkrystalliseres under Afkøling. Ved Sukker, der ogsaa til Dels raffineres ved Krystallisation, maa paaagtes, at det i den højere Temperatur let forvandles til ukrystallisabelt Sukker; her fjærnes imidlertid fremmede Stoffer tillige ved Klaring med Æggehvidestof og Filtration gjennem Kul. Ved Svovl bestaar R. i en Sublimation (Destillation), idet Urenhederne ikke ere flygtige; ved Tin i en Afsmeltning af det letsmeltelige Metal fra de mere strængsmeltelige indblandede Metaller; ved Kobber i en Iltning af de fremmede Bestanddele; ved Lampeolje og Petroleum i en Destruction af de indblandede Slimdele med Svovlsyre og Udvaskning med Vand; ved Jærn og Staal

i en Sortering af Stængerne efter Brudbet, Ordning efter deres Beskaffenhed og Blanding af det uensartede ved gjentagen Sammensvejsning og Udstrækning. **Raffinereværk** kaldes en Indretning i Melmøller til at sortere Klid og Kjærne efter Størrelsen ved Sigter og samtidig skille Kliden fra Kjærnen af samme Nummer ved Sugning. **Raffineret** bruges ogsaa uegtl. i Betydn. forfinet, fun; r. Væsen, frit, hensynsløst V. **Raffinement**, fr. [mäng], Forfinelse; Spidsfindighed; Snuhed.

Rafflēsia, Slægt af de kronløses Orden, nærmest beslægtet med Slangerodsfamilien, omfatter rodsnyltende Arter af et højst ejendommeligt Udseende, idet hele Planten næsten kun bestaar af en meget stor, ved sin Grund af Dækblade omgiven Blomst, der ved stærkt udviklede Snylterødder staar i organisk Forbindelse med Værtplantens Rødder. **R. Arnoldi** paa Sumatra har de største Blomster; disse kunne, naar de ere helt udfoldede, naa en Størrelse af 3 F. i Gjennemsnit, ere røde og lugte af Kjød. Af **R. Patma**, der er noget mindre og har hjemme paa Java, anvendes Knopperne paa Grund af adstringerende Egenskaber.

Rafn, Carl Christian, en af den nordiske Oldtids Studium højt fortjent dansk Lærd, f. 16 Jan. 1795 paa Brahetrolleborg i Fyn, blev Student fra Odense Skole 1814, tog jurid. Embedsexamen 1816 og f. A. Officersexamen (med Udmærkelse), var fra 1820 i nogle Aar Lærer ved Landcadetakademiet og 1821—23 tillige ansat ved Universitetsbiblioteket, blev 1825 Dr. phil., fik 1826 Titel af Professor, blev 1830 Dr. jur., 1839 Etatsraad og døde 20 Oct. 1864 som Conferensraad. Fra sin Ungdom havde R. beskæftiget sig med Studiet af Islandsk og med Islands Oldskrifter, og 1821 begyndte han sin literære Virksomhed med Udgivelsen af en Samling af det gamle Nordens mythiske og romantiske Sagaer i dansk Oversættelse. 1825 oprettede R. det nordiske Oldskriftselskab (fra 1828 kongel.), hvilket han siden i Egenskab af dets Secretær helligede sin Virken, ligesom han ogsaa forestod Redactionen af samtlige af Selskabet udgivne Skrifter. I denne Stilling viste han sig i Besiddelse af en overordentlig Arbejdskraft, parret med Forretningsdygtighed og praktisk Sans. Ved at knytte rige udenlandske Medlemmer til Selskabet skaffede han det en stedse voxende Capital, der ved hans Død beløb sig til mere end 150,000 Kr. Sin Opgave, at gjøre den oldnordiske Literatur bekjendt hjemme og ude, naaede han ikke alene ved Udgivelsen af forskjellige Rækker af Sagaer og Tidsskrifter samt Ordbøger, men ogsaa ved pragtfuldt udstyrede Værker, hvori alt inden for den oldnordiske Literatur til Oplysning om enkelte historiske Spørgsmaal samledes og oplystes. Berømtest bleve hans 1837 udgivne »Antiquitates Americanæ«, der først for Alvor henledede Udlandets Opmærksomhed paa Nordboernes Opdagelse af Amerika i det 10de Aarh. Særdeles fortjenstligt var ogsaa „Grønlands historiske Mindesmærker" (3 Bd., 1838—45), der indeholder udtømmende Oplysninger om den nordiske Befolkning i Grønland fra Landets Kolonisation i Slutn. af 10de Aarh. til Nordboernes Uddøen i det 15de Aarh. Senere udgaves af lignende Arbejder »Antiquités russes« (2 Bd., 1850—58), og »Antiquités de l'Orient« (1856). Ved hans Død havde Oldskriftselskabet i alt udgivet c. 100 Bd. Som administrativt Talent og Leder af videnskabelig Udgivervirksomhed har R. sin største Betydning, og det saaledes frembragte har blivende Værd, hvorvel flere af de i ovennævnte Værker fremsatte Hypotheser have vist sig ikke at kunne bestaa for Kritiken. Ogsaa paa anden Maade har R. gjort sig fortjent; 1818 grundlagde han et offentligt Stiftsbibliothek for Island, og han fik ligeledes offentlige Bibliotheker oprettede i Thorshavn (1827) og Godthaab (1829).

Rafn, Carl Gottlob, f. 1769 i Viborg, d. 1808 i Kjøbenhavn som Justitsraad og Committeret i Økonomi- og Commercecollegiet, udfoldede en meget betydelig Virksomhed som Forfatter af økonomiske og naturvidenskabelige, navnlig physiologiske Skrifter. Som Plantephysiolog indtager han navnlig en betydelig Rang, til Dels begrundet i, at han drev den nævnte Videnskab experimentelt. Hans Hovedværk er „Danmarks og Holstens Flora" (2 Bd., 1796—1800), hvoraf 1ste Bind er udgivet særskilt under Titlen „Udkast til en Plantephysiologi" og oversat paa Tysk og Svensk.

Rafraîchissement, fr. [fræschissemäng], Forfriskning; **Rafraîchisseur** [fræschissöhr], Forfrisker, Apparat, ved hvilket en Støvregn af vellugtende Vand udblæses.

Rafte, f. **Rodstræ**.

Ragāz, Stad i Canton St. Gallen i Schweiz ved den rivende Bjergstrøm Tamina, 6 M. s. for St. Gallen. 2,000 I. Stærkt besøgte varme Bade, der faa Vandet fra det nærliggende „Pfäfers", hvorfra det hidføres i en Træledning.

Raglan, Fitzroy Jam. Henry Somerset, Lord [rägglenn], f. 30 Sept. 1788 som yngste Søn af Hertugen af Beaufort, indtraadte 1804 i den engelske Hær og tjente med Udmærkelse i Spanien, blev 1809 Adjudant hos Wellington og mistede sin højre Arm ved Waterloo. Til Løn blev R. Oberst, valgtes 1818 til Underhuset og øvede i forskjellige Embedsstillinger stor Indflydelse paa Hærens Forvaltning. 1838 blev han Generallieutenant, 1852 Chef for Artilleriet og Peer under Navnet Lord R. 1854 sattes han i Spidsen for den engelske Hær, der sendtes til Tyrkiet, førte den paa Toget til Krim og døde under Sevastopols Belejring 28 Juni 1855.

Ragnarok (rök ell. rökkr), d. e. Gudernes Undergang ell. Tusmørke, kaldes i den nordiske Mythologi Tiden, da den bestaaende Verden skal forgaa og de herskende Asa-Guder bukke under i den sidste, store Kamp. Den ægte Overlevering maa søges navnlig i Digtet Vølvespaa, hvorfra den udførligere, men mere vilkaarlige Fremstilling i den yngre Edda i flere Henseender afviger. Forud for R. tiltager Ondskab og Voldsomhed, Frænde rejser sig mod Frænde, og den ene skaaner ikke den anden. Uafbrudt Vinter hersker med Sne og Storm (Fimbulvinter, d. e. Storvinteren). Hejmdals Lur kalder Guderne til Ting, Odin søger Raad hos Mimer, og Ygdrasils Ask skjælver. Alle Lænker brydes, saa at baade Loke og Fenrisulven slippe

løs, og Midgaardsormen kløver Bølgerne, idet den søger op paa Land. Fra alle Kanter rykke Gudesjenderne frem: Jætterne, Loke med Hels Skarer, Surt med sit lysende Sværd. Overalt hersker Larm og Forstyrrelse, Jorden skjælver, og Himlen kløves. I den paafølgende store Kamp mellem Guder og Jætter, som den yngre Edda henlægger til Sletten Vigrid, ombringes Odin af Fenrisulven, men hævnes af sin Søn Vidar, Frey kæmper forgjæves med Surt, ja selv Thor maa bukke under for den edderspyende Midgaardsorm, og med ham er alt tabt. Solen fortner — den og Maanen sluges af dem forfølgende Jætter i Ulveham — Jorden synker i Havet, Stjærnerne svinde, og alt indhylles i Ild og Røg. Men en ny Jord skyder op af Havet, Guder, der ikke have deltaget i Fortidens Kampliv (saaledes Balder og Hød, der nu vende tilbage til Livet), eller saadanne, i hvem de tidligere Styrere ligesom gjenfødes (Sønner af Odin og Thor), indlede en ny Guldalder, hvor intet ondt findes, og en ny Menneskeslægt skal i Gimle nyde evig Glæde — da kommer den mægtige, som raader for alt; han bilægger enhver Strid og ordner uforanderlig alt.

Ragnvald d. hellige, Søn af den norske Lendermand Kol Kalesson fra Agder, som 1099 af Kong Magnus Barfod havde faaet den orknøiske Jarledatter Gunnhild Erlendsdatter til Ægte, var efter sin Morbroder Magnus (s. d. A.) Prætendent til Orknøerne, blev ogsaa 1129 af Kong Sigurd udnævnt til Jarl, men forsøgte først 1135 med Bistand fra Kong Harald at bemægtige sig Jarledømmet. Det lykkedes ham ogsaa at erobre Shetland, men da hans Flaade blev taget af hans Modstander, Paal Jarl, maatte R. vende hjem; støttet til sin netop skrinlagte Morbroders Hellighed fornyede han Forsøget med mere Held 1136, og da Paal Jarl samtidig blev fangen og bragt ud af Verden ved en privat Ven, blev R. erkjendt som Jarl, men maatte noget senere tage en Søstersøn af Paal, Harald, til Medregent, idet han dog længe var dennes Formynder. Han styrede nu længe fredelig, byggede den prægtige St. Magnus Kirke i Kirkevaag og hyldede 1150 den norske Konge. Men da han 1152—55 sammen med flere norske Lendermænd (s. Erling Skakke) var draget paa et Korstog eller rettere en Pilegrimsfærd til Palæstina, blev hans Del af Orknøerne i Mellemtiden overdragen til en Slægtning, Erlend, som efter R.s Hjemkomst førte Krig mod ham og overfaldt ham, men senere blev besejret og dræbt af R. (1156). Derved blev R. indviklet i en privat Fejde, som endte med, at R. blev lumskelig overfaldet og dræbt 20 Aug. 1158. Han var vennesæl, hjælpsom og gavmild, en mild og kraftig Styrer, ridderlig og beleven og en anset Skjald. Hans Død vakte almindelig Sorg, og Rygtet om hans Hellighed udbredte sig snart og blev almindelig troet; han blev kanoniseret af Cølestin III og skrinlagt i Kirkevaag 1192. R. digtede i Forening med en islandsk Skjald en kunstig Háttalykill, en Drapa, hvis Vers ere Prøver paa alle brugelige Versarter, og som besynger ældre heroiske Sagn samt de norske Kongers Historie; en stor Del deraf er endnu bevaret.

Ragoût, fr. [gū], Ret af Kjød med krydret Sauce.

Ragūsa, 1) Stad i den sydøstlige Del af Sicilien, 9 M. s. s. v. for Catania. 24,000 J. Uldindustri. — 2) Befæstet Stad i det østerrigske Konger. Dalmatien, 38 M. s. ø. for Zara. 7,000 J. Bispesæde, Silkevæverier, Liqueurbrænderier, Skibsbyggeri, Havn. Staden har ofte lidt Jordskjælv. R. blev anlagt 656 e. Chr. af Flygtninge fra Gammel R. (Oldtidens Epidauros) og var i Middelalderen en aristokratisk Republik efter Venezias Mønster med en Rector i Spidsen. Den gav sig 1358 under Ungarns Beskyttelse og blev siden skatskyldig til Tyrkiet. 1811 indlemmede Napoleon I R. i Illyrien, 1814 kom den under Østerrig. Marmont førte Titel „Hertug af R.“

Rahbek, Knud Lyne, f. 18 Dec. 1760 i Kjøbenhavn. Faderen, Søn af en velhavende Bonde i en Landsby i Ringkjøbing Amt, af hvilken Slægten havde Navn, var bleven Skriverdreng i Ringkjøbing og endte som Toldinspecteur og Toldskriver i Kjøbenhavn; Moderen døde, førend Knud Lyne havde fyldt sit første Aar. I sit 12te Aar kom han i Herlufsholms Skoles Mesterlectie under en dygtig Rector, og inden han endnu havde fyldt sit 15de Aar, blev han Student og udmærkedes ved Examen. Han læste nu videre, men gav sig dog ogsaa meget af med de saakaldte skjønne Videnskaber; han læste f. Ex. Boileau og Racine samt Goethes „Werther“, der øvede stor Indflydelse paa ham. Efter at have taget 2den Examen underkastede han sig kun lidt over 16 Aar gl. — samme Dag som P. A. Heiberg — den nylig indførte store philologiske Examen. R. begyndte saa at gaa paa theologiske Forelæsninger og hørte dernæst en Tid lang juridiske. Til sidst maatte dog næsten alt andet vige for den moderne Literatur, særlig tyske Romaner og Skuespil, næsten alle af den følsomme Art. Klublivet tog ogsaa meget af hans Tid, og Theatret blev stedse mere og mere hans et og alt. 1778—79 skrev han anonymt i „Almindel. dansk Bibliothek“ „Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn“ (som han 1782 udgav særskilt, omarbejdede og forøgede), der med udelukkende Forkjærlighed for den saakaldte comédie larmoyante prædikede Nødvendigheden af Foreningen mellem Menneskeværd og Kunstnerværd og priste Skuespillerens høje Betydning som Dydens Tolk og Talsmand. Kun lidt over 19 Aar gl. fik han sit første originale Skuespil, „Den unge Darby“, opført paa det kongel. Theater. Faderen, der frygtede for, at han mere og mere skulde fjærne sig fra al strængere videnskabelig og borgerlig Virksomhed, fik ham nu til modstræbende at rejse udenlands for at studere videre ved fremmede Universiteter. Det første Aar tilbragte han i Kiel, og derfra gik han over Leipzig til Prag, Wien (hvor han traf Skuespilleren Schröder) og München til Mannheim, hvor et tysk Efterspil af ham, „Den Fortrolige“, gik over Scenen, og hvor han indgik Venskab med Iffland. Herfra rejste han til Paris, hvor han næsten kun havde Øje for Theatret. Derfra tog han tilbage til Mannheim og kom i Efteraaret, uagtet han havde tænkt paa at blive i Tyskland som tysk Digter

og Skuespiller, tilbage til Kjøbenhavn. Faderen vilde nu have ham anbragt ved Toldvæsenet, men han begyndte igjen paa sit gamle Liv. Han fortsatte sin Skribentvirksomhed og optoges i Dreiers Klub og i det norske Selskab. Næste Aar udgav han første Bind af sine „Prosaiske Forsøg", hvis Fortællinger til Dels høre til det bedste, han har skrevet, og begyndte i Forening med Pram Maanedsskriftet „Minerva", der øvede en betydelig Indflydelse, og hvori R. bl. a. skrev den maanedlige historisk-politiske Oversigt. 1787 bosatte han sig paa det ved ham saa berømte Bakkehus (s. d. A.). 1788 holdt han de første æsthetiske Forelæsninger i Danmark, der vandt stort Bifald. S. A. døde Enken efter Faderens rige Morbroder, og R. arvede nu en Capital, der satte ham i Stand til at betale sin Gjæld og til næste Sommer at gjøre en Udenlandsreise, paa hvilken han gjæstede Schröder og Iffland og atter tænkte paa at slaa sig til Ro i Tyskland. Han vendte dog tilbage og blev n. A. den første Professor i Æsthetik ved Kjøbenhavns Universitet. 1791 begyndte han Ugebladet „Den danske Tilskuer", der behandlede Politiken, Literaturen, Sæderne og Dagens Begivenheder i en ofte vellykket, snart alvorlig, snart spøgende Form. 1794 udgav han 1ste Bind af sine „Poetiske Forsøg" (et nyt Oplag udkom senere under Titlen „Samlede Digte"), hvoraf især flere af hans Selskabs- og Drikkeviser ere af blivende Værd. 1796 forlovede R. sig med Karen Margrete („Kamma") Heger, Datter af Landsoverretsassessor H., f. 19 Oct. 1775, som han ægtede 1798. En Anke i „Den danske Tilskuer" for det sidstnævnte Aar fremkaldte en skarp Cancelliskrivelse til R., der bragte ham til at tage sin Afsked som Professor, og han gav sig nu til at være Lærer i Historie i et anset Institut. 1791—1804 udgav han „Dansk Læsebog og Exempelsamling til de lærde Skolers Brug" i to Bind, der gav en brugbar Oversigt over Literaturen, og 1800—8 i Forening med Nyerup „Bidrag til den danske Digtekunsts Historie" i 4 Bind, der fortsattes 1819 med „Udsigt over dansk Digtekunst under Kong Frederik V" og 1828 med „Udsigt over dansk Digtekunst under Kong Christian VII" (s. Nyerup). 1802 udkom et vakkert lille Skrift „Om den danske Stil", og 1804—14 4 Bind „Samlede Fortællinger" samt „Holbergs udvalgte Skrifter" i 21 Bind (han udgav ligeledes Samsøe, Tullin, Brødr. Trojel, Riber, P. A. Heiberg, Thaarup, Pram o. fl.). 1805 blev han Lærer ved den nyoprettede kongel. dramatiske Skole (der realiserede et af hans Ungdomsidealer) under Rosing; 4 Aar efter blev han Medlem af den kongel. Theaterdirection. 1809—13 udkom „Samlede Skuespil" (af hvilke „Sommeren paa Landet eller det kjøbenhavnske Landliv" og de fædrelandshistoriske Dramaer „Anna Colbjørnsen", „Frederik II i Ditmarsken", „Hans Rostgaard" o. fl. ikke ere uden Fortjeneste), og 1809 „Om Skuespillerkunsten". 1812—14 udgav han i Forening med Abrahamson og Nyerup „Udvalgte danske Viser fra Middelalderen" (s. Nyerup), og 1815—17 det fortjenstfulde Arbejde „Om Holberg som Lystspildigter" i 3 Bind. 1816 indtraadte han i sin forrige Stilling ved Universitetet som Professor i Æsthetik, især i dansk Sprog og Literatur. 1819—21 udkom to Bind „Nordiske Fortællinger", i hvilke han oversatte Brudstykker af islandske Sagaer. Theatrets hundredaarige Jubilæum 1822 fremkaldte hans „Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarhundrede". 1824—29 udgav han „Erindringer af mit Liv" i 5 Bind, som dog kun (med Undtagelse af den rørende Episode om Kammas Død) gaa til 1801 — en Bog, der, rigtignok i en trættende bred Form, indeholder værdifulde Bidrag til R.s og hele Tidsalderens, især Literaturens, Historie. I Sommeren 1825 højtideligholdt Studenterforeningen den elskelige Oldings 50-aarige Studenterjubilæum og gjorde ham til sit Æresmedlem. 21 Jan. 1829 døde Kamma, der ikke mindre end R. havde bidraget til at gjøre Bakkehuset til et Samlingssted for alt, hvad Danmark den Gang ejede af Aand; 22 Apr. n. A. fulgte R. sin sjældne Hustru og begravedes ved hendes Side paa Frederiksberg Kirkegaard.

Rahel, s. Varnhagen v. Ense.

Rahl, Karl, tysk Maler, Søn af Kobberstikkeren Karl Heinr. R. (f. 1779, d. 1848), f. 1812 i Wien, d. 1865, uddannede sig ved Kunstakademiet der og vandt allerede inden sit 20de Aar den første Præmie. Under omtr. 10 Aars Kunstrejser saa vel i Syden som i Norden vandt han især Navn ved sine Portræter. I Wien grundede han 1850 en privat Malerskole, hvortil der flokkedes en Mængde Elever. En Bestilling af Grækeren, Baron Sina paa monumentale Malerier i hans Palais og i den græske Kirke i Wien førte ham ind paa den store historiske Kunst, og han udførte nu en Mængde større Værker, dels med Allegorier, dels med Æmner af Oldtidens Historie. Hans rige Produktionsevne støttedes af et ivrigt Studium og Sans for en varm, levende Farve.

Raibolini, Francesco, bedst kjendt under Navnet F. Francia, bolognesisk Maler, f. 1450, d. 1517 (1518), var først Guldsmed og Stempelskærer og begyndte senere at studere Malerkunsten. Men han udviklede sig hurtig til Mester og blev Hovedet for Skolen i Bologna. Navnlig udmærker han sig ved sine fromme, følelsesfulde Madonnaer. Hans smukkeste Arbejde er vistnok „Madonna med Helgene" i S. Giacomo maggiore i Bologna. Desuden maa fremhæves „Madonna tilbedende Christusbarnet" i Pinakotheket i München. R. skal ogsaa have haft Ry for Udførelsen af Typer til Bogtrykbrug; saaledes skulle de navnkundige aldinske Typer være skaarne af ham.

Raiffeisen, Borgemester i Flammersfeld, senere i Heddesdorf ved Neuwied (Rhinpreussen), Grundlægger af et Slags Creditforeninger, de efter ham saakaldte „R.sche Darlehnskassenvereine", bestemte til særlig at komme de mindre Landbrugsbesiddere til gode og dannede til Dels i Lighed med Schultze-Delitzsch's Forskudsforeninger. Laanekasserne, der oprindelig havde en mere tilfældig Charakter, organiseredes fra 1862 permanent og have deres Ejendommelighed dels i den stærke locale Begrænsning, idet hver enkelt Forening kun omfatter 1 à 2 Communer, hvorved en nøje Control med Laan-

tagerne fikres, dels i det halvt velgjørende Præg, som de saa derved, at ogsaa velstaaende Mænd, der ikke selv trænge til Laan, indtræde som solidariske Interessenter for at støtte Foreningens Credit, ligesom Bestyrelsen ikke maa modtage nogen som helst Løn. Ogsaa selve Midlerne til Udlaan komme til Dels — og navnlig var dette Tilfældet i Begyndelsen — fra rige Philanthroper og formuende Velyndere; væsentligst fremkomme de dog som Sparekasseindskud, der forrentes med 3½—4½ pCt. Laanene, der ere egentlige Driftslaan, tilstaas kun paa kortere Tid, højst 10 Aar, og sikres ved Hypothek, Deponering af Værdipapirer eller — hyppigst — Cavtion; men den væsentligste Sikkerhed søges i vedkommende Laansøgers personlige Dygtighed og Flid. De fleste Udlaan ere meget smaa, endog under 100 Rmk.; kun meget faa overstige 3,000 Rmk. Udlaansrenten er 5 à 6, stundum 7 pCt. 1885 fandtes der 288 Laanekasser; af de 245, der havde fremsendt Regnskab, var der i Aarets Løb udlaant c. 6½ Mill. Rmk. For at sammenknytte de enkelte Foreninger dannedes 1876 en Centralinstitution i Neuwied, et Slags Aktiebank, i hvilken de enkelte Foreninger ere Aktionærer, og som modtager Overskudet fra saadanne Kasser, der have Overflod paa Indlaansmidler, og udlaaner dem til de Foreninger, der trænge til Penge. 1886 vare 148 Foreninger knyttede til denne Centralkasse.

Raikes, Rob. [ræhks], de engelske Søndagsskolers Stifter, f. 1735, d. 1811, var Bogtrykker i Gloucester. Synet af de fattige Børn paa Gaden i Fabrikbyen fik ham 1781 til at betale fire Damer for om Søndagen at undervise saa mange Børn, som han sendte dem. Han støttedes af Præsten T. Stock og vakte gjennem Pressen Opmærksomhed for Sagen, som hurtig vandt Indpas hele Storbritannien over. Lærere tilbød at arbejde gratis, og den verdslige Undervisning, senest Læseundervisningen, udskiltes, da Søndagsskoler bleve almindeligere, saa at Søndagsskolernes Opgave kun blev at paavirke Børnene religiøst i Tilslutning til Kirkens Virksomhed for de voxne.

Raillere [raljére], spotte; **Railleri** [raljeri], Spot.

Raimondi, Marc Antonio, ital. Kobberstikker, f. c. 1475 i Bologna, d. 1534, var Elev af Francesco Raibolini i at gjøre Niello (s. d. A.), men kastede sig siden paa Kobberstikkerkunsten, hvori han først sluttede sig til Mantegna og derpaa stak efter A. Dürers Træsnit, indtil Rafael tog ham i Lære og lod ham stikke efter sine Tegninger. Det er navnlig ved disse fine Stik efter Rafael, hvori han med ren og sikker Naal gjengiver Mesterens Omrids, at R. tillige med sine to Elever og Hjælpere, Marco di Ravenna og Agostino Veneziano, fik sit store Navn. Hans Blade, omtr. 400 i Tallet, ere en uundværlig Skat i enhver Kobberstiksamling og findes saaledes ogsaa i stort Antal og i gode Exemplarer i den kongel. Samling i Kjøbenhavn. Et mindre Antal af hans Blade er efter Michel Angelo og andre Mestere.

Raimund, Ferdin., tysk Dramatiker, f. 1790 i Wien, oplærtes til Conditor, men tog 18 Aar gl. Engagement ved et Provinsskuespillerselskab. Trods sin Jærnflid og sin brændende Begejstring for den sceniske Kunst havde han dog, navnlig paa Grund af sit uanselige Ydre, meget at kæmpe imod, og først efter at det 1813 var lykkedes ham at blive engageret i Wien, satte han sig fast i Publikums Yndest, dels som Komiker, dels, siden 1823, som dramatisk Forfatter. 1828 blev han Directeur for Leopoldstädter Theater, ved hvilket han i en Aarrække havde virket, men trak sig allerede 1831 tilbage fra Theatret og kjøbte en Landejendom i Nærheden af Wien. Her havde han 1836 det Uheld at blive bidt af sin Gaardhund, og da han formodede, at Hunden var gal, grebes han, hypochondrisk som han længe havde været, af en forfærdelig Angst, i hvilken han dræbte sig selv med et Pistolskud. R. var en Dramatiker af stor Begavelse, men utilstrækkelig Dannelse. Ypperlige ere i sig hans Skildringer af Folkelivet; men han svækkede selv deres Virkning ved den vilkaarlige Sammenblanding med en allegoriserende Fe- og Trylleverden, hvorved han mente at forædle sine Folkekomedier. Den bedste og mest bekjendte af disse er „Der Verschwender", der endnu hører til det staaende Repertoire. Hans „Sämtl. Werke" udgaves 1837 af Vogl i 4 Bd., 1881 i 3 Bd.

Raimund af St. Gilles, Greve af Toulouse og Provence, kæmpede med Eid imod Maurerne i Spanien og anførte den største Hærafdeling paa det første Korstog 1096—99. Han var allerede da en ældre Mand, enøjet og af et lidet tiltalende Udseende, men tapper og virkelysten. Efter Erobringen af Antiochia kom han i Strid med Bohemund af Tarent om Besiddelsen af Staden, men maatte til Slutning forlade Byen. Han deltog i Jerusalems Erobring, hvorved han ogsaa kom i Strid med de andre Fyrster, og forlod derpaa det hellige Land. Senere drog han atter tilbage til Syrien og døde her 1105 under Belejringen af Tripolis. En Efterkommer af ham var **Raimund VI**, Greve af Toulouse, d. 1222, en ridderlig Troubadour og mild Fyrste, Albigensernes ulykkelige Beskytter. Han søgte at afvende Krigens Ulykker fra sine Lande ved Eftergivenhed og overgav uden Modstand sine stærkeste Borge til Korshæren under Simon af Montfort, som derpaa bemægtigede sig hans Lande. Vel lykkedes det R.s Søn, **R. VII**, paa ny at genindsætte sin Fader, efter at Montfort var falden 1218; men efter Faderens Død bukkede ogsaa han under for de pavelige Korshæres og den franske Konges forenede Magt og maatte 1229 afstaa en Del af sine Lande til Kong Ludvig IX og indsætte dennes Broder til Arving af Resten (jvfr. Katharer).

Raimundus de Penna forti, berømt Scholastiker, f. 1175 i Pennaforte i Catalonien, var Dominikanermunk, da han 1230 af Pave Gregor IX blev valgt til Skriftefader og Storpønitentiarius, vendte siden tilbage til Spanien og blev 1238 General for sin Orden; fra 1240 indtil sin Død 1275 trak han sig tilbage fra alle Forretninger og hengav sig til et stille, contemplativt Liv. Han udgav en Samling af Gregor IX.s Decretaler og et ethisk Skrift om Afholdenhed og Ægteskab (sædvanl. kaldt »Summa Raimundiana«). — R. af Sa-

bunde, ligeledes Spanier og Scholastiker, var fra 1430 Lærer i Toulouse. Ved sit Skrift »Liber creaturarum s. theologia naturalis« grundlagde han den naturlige Theologi (s. Theologi), ligesom han var den første, der opstillede et saakaldt moralsk Bevis for Guds Tilværelse.

Raimundus Lullus, s. Lullus.

Rain, en lille Stad i Bayern, Schwaben, ved Floden Lech. Her sejrede Gustav Adolf 15 Apr. 1632 over Tilly, som blev dødelig saaret i Slaget.

Rainer, Ærkehertug af Østerrig, f. 11 Jan. 1827, Søn af den 1853 afdøde Ærkehertug R. (f. 1783, Søn af Kejser Leopold II og Vicekonge i Lombardiet-Venetien 1818—47), blev 1857 Præsident for det daværende Rigsraad og ledede 1860 Forhandlingerne i det „forstærkede" Rigsraad om Gjenoptagelse af det constitutionelle System. Han førte Forsædet 1861—65 i det af Schmerling dannede Ministerium, men har siden holdt sig uden for det politiske Liv; 1868 blev han Overcommandant for det østerrigske Landeværn, og 1873 var han Præsident for Verdensudstillingen i Wien. Ogsaa har R. vist megen Interesse for Videnskaberne og kjøbte bl. a. en stor og mærkelig Samling af nylig fundne Papyrus'er fra El Fajum. Siden 1852 er han gift med Marie, Søster til Ærkehertug Albrecht (f. 1825).

Rainy Lake [ræni lehk], en betydelig Ferskvandssø paa Grænsen af Canada og Staten Minnesota i Nordamerika. Ved Rainy River har den Afløb mod V. til den store Skovsø (Lake of the Woods), der mod N. V. har Afløb til Winnipeg-Søen.

Raison, fr. [ræsōng], Fornuft, Fornuftgrunde, f. Ex. tage mod R.; raisonnēre, gjøre Fornuftslutninger, mest i Form af Indvendinger. Raisonnābel, gavmild, rigelig, som en r. Douceur. Raisonnement [māng], Bedømmelse, Fornuftslutning, Slutningsrække. Raisonneur [nør], En, der gjør Bemærkninger over alt forefaldende; i et Skuespil den, der repræsenterer den sunde Sans eller den offentlige Moral over for lidenskabelige Overdrivelser.

Raizer, s. Serber und. Serbien.

Raja, s. Radscha. Rajaer (af arab. raja, Hjord) er i Tyrkiet Benævn. paa de skattepligtige, ikke-muhammedanske Folkeslag, navnl. de christne.

Rajgræs (Lolium), et Axgræs med flerblomstrede, flade Smaaax, der vende den skarpe Side mod Blomsterstandens Axe. Almindel. R. (L. perenne) er en meget almindelig vildtvoxende Plante; den har ingen Stak paa Indreavnerne, dyrkes som Foderurt, og en Varietet af den er det almindelige Plainegræs. Italiensk R. adskilles fra den foregaaende ved at have en kort Stak og dyrkes ligeledes. Svingel-R. har langstakkede Indreavner; dens Frø ere giftige.

Rakau, Stad i russisk Polen, 24 M. s. for Warschau. 2,000 J. I det 16de Aarh. en stærkt befolket Fabrikstad og indtil 1643 Socinianernes Hovedsæde. Rakauerkatechismus, s. Socinianerne.

Rakelhane, s. Tjur.

Raket [kett], et Fyrværkeristykke, bestaaende af et sammenrullet, i den øverste Ende tilbundet Hylster af stærkt Papir, drevet under Ramslag eller i Presse med en Krudtsats saa haardt, at Satsen, naar den tændes fra Hylstrets aabne, nederste Ende, forbrænder successivt; Spændingen af Krudtgassen i R.s Indre sætter den da i Bevægelse; for at hindre R. i uafladelig at skifte Bevægelsesretning bindes den fast til Enden af en lang Træstok, der paa en Maade tjener den som Ror. Ofte anbringes der paa den øverste Ende af Hylstret en Krudtladning eller Fyrværkerisager, som romanske Lys, Stjerner o. desl. I denne Skikkelse bruges R. i Lystfyrværkeriet, samt til Krigsbrug som Signalraket. Uagtet det antages, at R. har været den ældste Form af Krudtvaaben i China og Orienten, er det dog først fra 1805, at man i Europa, efter Forslag af Engelskmanden Sir William Congreve d. y., har begyndt at bruge Krigsraketter med Hylstre af Jærnblik og førende en Granat eller et Brandprojectil; den ringe Skudsikkerhed har medført, at Krigsraketten dog aldrig har fundet nogen almindelig Anvendelse. — Større Betydning har Redningsraketten, ligesom de foregaaende en svær R. med Hylster af Jærnblik; til Enden af Stokken fæstes Tampen af en smækker og let Line, som er opskudt i regelmæssige Bugter; naar R. da udskydes hen over et strandet Skib, tager den Linen med sig, saa at den falder paa dette, hvorved der kan tilvejebringes Forbindelse mellem dette og Stranden. S. Redningsapparater.

Rakker, tidligere Benævn. paa Bødlens Medhjælper, som ogsaa flaaede døde Heste og Kreaturer; da denne Bestilling ansaas for „nærlig", er R. blevet et Skjældsord. Rakkerkule, et Sted, hvor Aadsler og henrettede Forbryderes Lig nedgraves.

Rakkestad, Fogderi i Smaalenenes Amt i Norge, med udstrakte, jævne Flader, hvis frugtbare Lerjord giver Anledning til en meget betydelig Kornavl. 26,000 J. (1875). R., Præstegjæld i samme Fogderi, en af Landets bedste Kornbygder. 5,940 J.

Rakle (Amentum), et Ax eller en axlignende Blomsterstand, dannet af ufuldstændige Blomster, og som i Regelen falder af som en Helhed. Rakletræer (Amentaceæ), en Familiegruppe af de kronløses Orden, omfatter Træer med særkjønnede Blomster, der i Regelen sidde i Rakler, med fjerribbede Blade og affaldende Axelblade. Frøhvide mangler, og Kimen er ret. Hertil høre Pilefamilien, Birkefamilien og de Skaalfrugtede.

Rákóczi [rākotshi], en ungarsk Fyrsteslægt, som i nogen Tid herskede i Transsylvanien. Den første af dette Navn var Sigmund R., som af Bocskay blev udnævnt til Statholder og efter hans Død 1607 af Stænderne valgt til Fyrste, men frasagde sig denne Værdighed til Fordel for Gabr. Bathori og døde 1608. — Hans Søn, Georg I R., blev efter Gabr. Bathoris og Bethlen Gabors Død valgt til Fyrste 1631, sluttede 1642 og 43 Forbund med Sverige og Frankrig og gjorde 1644 et Indfald i Ungarn; han maatte imidlertid trække sig tilbage, men reddedes det følgende Aar ved Torstensons Angreb paa Østerrig, rykkede derpaa denne til Undsætning og tvang Kejseren til Fred i Linz 1645, hvorved han fik 7 ungarske Comitater

og sikrede sit Fædreland politisk og Religionsfrihed. — Efter hans Død 1648 kom hans Søn, **Georg II R.**, til Regeringen og fik ved Sultan Muhammed IV ogsaa Lenshøjhed over Moldau og Valachiet, men mistede begge Dele, da han imod Stændernes og Sultanens Vilje tog Parti for den svenske Konge Carl Gustav mod Johan Casimir af Polen; han døde 1660. — Georgs Søn, **Frants I R.**, blev forbigaaet som umyndig, deltog siden i en Sammensværgelse mod Regeringen, men blev amnesteret og døde 1676. — Hans Søn, **Frants II R.**, blev fængslet 1701 formedelst sin Forbindelse med de misfornøjede Ungarer, men undslap til Polen og traadte derfra siden i Spidsen for den almindelige Opstand, der udbrød i Ungarn 1703. Han trængte frem til Wien og blev 1707 udraabt til Fyrste i Transsylvanien, hvorimod han afslog den ham først af Carl XII og senere af Peter d. store tilbudte Krone i Polen. Ogsaa Ungarerne valgte R. til deres Overhoved og erklærede sig f. A. for uafhængige, men efter at have lidt et Nederlag ved Frentschin sluttede de 1711 Freden i Szathmar, hvorved de opnaaede næsten alle deres Fordringer og en almindelig Amnesti forkyndtes. R., som 1710 var flygtet til Polen, vilde ikke benytte Amnestien, men begav sig til Frankrig og derfra til Bessarabien, hvor han døde 1735. **Rákóczi-Marschen**, en ungarsk Zigeunermusik, efter Sagnet componeret af en Zigeuner, der var Hofmusiker hos Frants II Rákóczi, var 1848—49 „Ungarns Marseillaise" i Frihedskrigen mod Østerrig.

Raleigh [rååhli], Hovedstad i Staten Nord-Carolina i Nordamerika, ligger inde i Landet, 50 M. s. f. v. for Washington. 14,000 J. Prægtigt Statshus.

Raleigh, Walter [s. o.], engelsk Admiral, f. 1552, kæmpede fra 1569—76 i den franskhugnenottiske Hær og 1579—81 mod Oprørerne i Irland. Han vandt gjennem Hertugen af Leicester Dronn. Elisabeths Yndest. 1585 blev han Viceadmiral og 1587 Capitain i Garden. Allerede 1584 havde han faaet Tilladelse til at anlægge en Koloni i Nordamerika og sendt to Mænd derover for at undersøge Landet, som han til Ære for Dronningen kaldte Virginia. 1585 og 1587 sendte han Kolonister derover, men de enten døde eller vendte tilbage, og Kolonisationen kom i andre Hænder. Ligeledes mislykkedes hans Forsøg paa at stifte engelske Kolonier i Munster i Irland, hvor han optraadte med hensynsløs Grusomhed. 1588 deltog han med stor Hæder i Kampen mod den spanske Armada, men den Yndest, hvori han stod hos Elisabeth, forspildte han ved 1592 at ægte Elisabeth Throckmorton, saa at Dronningen endog lod ham sætte i Tower. Efter sin Løsladelse gjorde han 1595 et Tog til Trinidad for at opsøge Guldlandet (El Dorado). Det var hans Hensigt at gaa til Guajana, men Krigen med Spanien, i hvilken han 1596 udmærkede sig i Kampen ved Cadix, hindrede ham heri. 1597 deltog han med Essex i dennes mislykkede Expedition mod den spansk-vestindiske Flaade; et bittert Fjendskab opstod mellem de to Mænd og vedvarede indtil Essex's Død. Efter Elisabeths Død blev R. beskyldt for at have modarbejdet Kong Jakobs Tronbestigelse, dømt til Døden, men paa Skafottet benaadet og derpaa i 12 Aar holdt fængslet i Tower (1603—1616). Her beskæftigede han sig med chemiske Experimenter og literære Studier, samt forfattede en »History of the World« og forskjellige Pamphleter mod afdøde Politikere. Paa Villiers's Bøn kom han fri 1616 og blev 1617 Chef for et Tog til Erobring af det efter hans Paastand guldrige Guajana. Her kom han i Strid med Spanierne ved Orinoco; Foretagendet mislykkedes, og da den spanske Regering besværede sig over dette Fredsbrud, besluttede Jakob at lade R. falde som Offer. Den tidligere Anklage fremdroges paa ny, og R. blev henrettet 29 Oct. 1618.

Rallelyd, pibende (sibilerende R.), snorkende (sonore R.), knitrende (crepiterende R., Crepitation) eller boblende Lyd, der høres under Aandedrættet ved Auscultationen af Lungerne, naar Luftrøret og dets Forgreninger indeholde Slim eller andre Vædsker, som sættes i Bevægelse ved Luftens Passage gjennem dem.

Rallentando, fork. rallent., rall., it., bet. i Musik, at Tempoet gjennem ēn eller flere Takter lidt efter lidt skal blive langsommere.

Rama, flere Stæder i det gamle Jødeland.

Ramaskrig, stærkt Klageskrig eller heftig Ytring af Klage, stammer fra Matth. II. 18 „En Røst blev hørt i R., Graad og Skrig" osv. (efter Proph. Jeremias) i Anledning af det bethlehemitiske Barnemord.

Ramadhân, den 9de Maaned efter Muhammedanernes Aar, i hvilken Fasten indtræffer, og efter hvis Udgang Beiramsfesten højtideligholdes.

Ramasse kaldes undertiden Affald af Smeddejærn, bestemt til at sammensvejses til Stænger, der ved en hensigtsmæssig Behandling kunne blive udmærket seje, fordi Materialet er saa stærkt gjennemarbejdet. For at kunne anvende Svejsning maa R. foreløbig samles enten (uhensigtsmæssig) ved Sammenrustning, eller ved Sammensintring, eller endelig ved at pakkes sammen i Affald af Plade- eller Baandjærn.

Ramâyana, Navnet paa det ene af Oldindiens to store episke Digte; s. Sanskrit.

Rambert, Saint [sæng rangbæhr], Stad i det franske Dep. Ain, 4 M. s. s. ø. for Bourg, i en af høje Bjærge omgiven Dal. 2,000 J. Betydeligt Lærredsvæveri i Byen og Omegn. Her er fundet en stor Mængde keltiske og romerske Oldsager.

Rambervilliers [rangbæhrvilliē], Stad i Frankrig, Dep. Vosges, 3 M. n. n. ø. for Epinal. 5,000 J. Papirfabrikation. Humleavl.

Rambouillet [rangbuijä], Stad i det franske Dep. Seine-Oise, 6 M. v. s. v. for Paris, med 4,000 J., stor Park og Slot, hvor Frants I døde 1547 og Carl X underskrev sin Tronfrasigelse 1830. Schæferi.

Rambouillet, Hôtel de [s. o.], s. Fransk Literat. (III. S. 220, Sp. 1) und. Frankrig.

Rambuk, en Maskine til at ramme Pæle ned med. Pælene bringes til at synke ved Slag med en dertil indrettet Klods, Ramslaget, af Træ eller oftest Støbejærn, der løftes til en bestemt Højde, hvorfra det falder ned paa Pælens Hoved, atter løftes osv., indtil Pælen

er nedrammet til den bestemte Dybde. Ramslaget er som Regel befæstet i et Tov, der gaar over en Skive, anbragt for oven paa en Bul, som tillige tjener til Ramslagets Styring. Ved mindre Pæleramninger benyttes R. ved Haandkraft, **Haandrambukken**; den kan i saa Fald være meget simpel, idet saa mange smækre Tove, som der er Arbejdere beskæftigede ved R., samles for oven i et tykkere, der løber over en Skive øverst paa den Opstander, som tjener til Styring for Ramslaget. Da Arbejdet med R. er meget anstrængende, maa man gjøre et kort Ophold efter f. Ex. 20—30 Slag (en Hede). For at anvende Arbejdskraften fordelagtigere har man gjort den Forbedring ved R., at Ramslaget hæves til en større Højde ved et Spil, **Maskinrambukken**. Ramslaget er da forbundet med Ramtovet ved en Tang eller Hage, der griber ind i et Øje for oven i Ramslaget. Naar dette hæves til en bestemt Højde, støder f. Ex. en Arm paa Tangen mod en i Løberen indstukken Bolt, saa at Hagen slipper Øjet og Ramslaget falder ned paa Pælen. Tangen og Tovene, som vilde standse Ramslaget i Faldet, trækkes derefter hver Gang ned til dette for at hæve det paa ny. Ved Arbejder af større Omfang anvendes nu ofte Dampkraft, enten ved at Spillet paa en almindelig Maskinrambuk drives af en Dampmaskine, **Damprambuk**, eller ved at Dampen directe benyttes til Ramslagets Løftning, **Dampramme**, s. **Damprammemaskine** und. **Damp**. Undertiden har man ogsaa til Ramslagets Bevægelse anvendt anden Kraft, som f. Ex. Hestekraft, Vandkraft, Lufttryk, samt endelig den ved Explosion af Krudt og Dynamit fremkaldte Kraft.

Rambūs, **Rapuse**, et Slags Kortspil med mange Spil Kort, der spilles af to eller flere Personer.

Rameau, Jean Phil. [ramō], f. 25 Sept. 1683 i Dijon, d. 12 Sept. 1764 i Paris, indtager en fremragende Plads i Musikens Historie baade som theoretisk Forfatter og dramatisk Componist. Efter et temmelig uroligt Ungdomsliv, i hvilket han snart studerede Musik i Italien, snart var Capelmester for et omrejsende Skuespillerselskab, snart Organist i franske Byer, kom han som Organist til Clermont, hvor han fordybede sig i mathematiske og akustiske Studier. Resultatet deraf var hans »Traité d'harmonie«, der udkom 1722 og med de medklingende Toner som Udgangspunkt for første Gang fremstiller Tersbygningen og Omvending af Accorderne som Harmonilærens Grundlag. I Paris, hvor R. havde taget Ophold, begyndte han nu at gjøre Opsigt som Theoretiker, Orgelspiller og Clavercomponist, og 1733 opførtes hans første Opera, »Hyppolite et Aricie«, der bragte hele Paris i Oprør, fordi man troede, at R. gik ud paa at ødelægge Lullys traditionelle franske Nationalopera. Stormen lagde sig imidlertid, da man mærkede, at R.s Maal var en Udvikling af den nationale Opera, og inden kort Tid blev han Franskmændenes Yndlingscomponist. Blandt hans 22 Operaer anses »Castor et Pollux« for at være den bedste. Glucks franske Operaer vidne om, at han grundig har studeret R.s Stil. Efter den nævnte Traité fulgte endnu en Række theoretiske Skrifter, og desuden skrev R. Cantater, Motetter og en stor Del værdifulde Claversager, hvoraf flere endnu bruges.

Ramée, Daniel [mēh], fransk Architekt, f. 19 Maj 1806 i Hamborg, Søn af Architekten Jean R., med hvem han som Barn var i Nordamerika. Han uddannede sig i Paris og studerede især Middelalderens Bygningskunst. Efter længere Kunstrejser i Tyskland, England og Italien har han især gjort sig bekjendt som Kunstforfatter, og blandt hans Arbejder kunne fremhæves »Histoire générale de l'Architecture« (1860—62, egtl. 2 forstørrede Udg. af hans »Manuel«, 1843), »Sculptures décoratives du XII—XVI siècle« (1864), »Dictionnaire des termes d'Architecture« (1868, i 4 Sprog), »Histoire de l'origine des inventions, découvertes et institutions humaines« (1875) samt nogle Monographier over enkelte Bygninger. Desuden udgav han 1853 »Théologie cosmogonique ou reconstitution de l'ancienne et primitive loi«, et heftigt Angreb paa den semitiske Race, hvoraf endnu mærkes Gjenlyd i hans »Histoire de l'architecture«.

Ramée, Louisa de la [s. o.], engelsk Romanforfatterinde, f. i Bury St. Edmonds 1840, er paa fædrene Side af fransk Byrd. Hun kom som ung til London og begyndte tidlig at skrive i Tidsskrifter. Hun har stadig skrevet under Mærket Ouida, en barnlig ufuldkommen Udtale af hendes Fornavn. Hendes første Roman, »Granville de Vigne, a Tale of the Day«, udkom 1861 i »New Monthly Magazine«; den blev 1863 udgivet selvstændig under Titel »Held in Bondage«. Af hendes øvrige Arbejder kunne nævnes »Strathmore« (1865), »Idalia« (1867), »Under Two Flags« (1868), »Folli Farine« (1871), »Two Little Wooden Shoes« (1874), »Signa« (1875), »Ariadne« (1877), »Moths« (1880), »In Maremma«, »Wanda«. Hun bor i Italien, i Nærheden af Firenze.

Ramée, Pierre de la [s. o.], s. **Ramus, Petrus**.

Ramēnghi, Bartolomeo, bolognesisk Maler, f. 1484, d. 1542, kaldes sædvanlig Bagnacavallo efter sit Fødested. Han var Lærling af Raibolini og stærkt paavirket af Rafael, skjønt det efter nyere Undersøgelser synes, som om han hverken har været i Rom eller malet der. I Bologna, hvor han mest arbejdede, bevares ogsaa flere udmærkede Billeder af R., uagtet nogle ere tabte. Et af hans Hovedværker, „Madonna med Barnet i Skyerne og 4 Helgene for neden", er kommet til Malerisamlingen i Dresden; det er ædelt og storladent i Udførelsen og minder i høj Grad om Rafael.

Ramesséum, et ægyptisk Tempel, der ogsaa kaldes Memnons Palads og Osymandyas's Grav, er opført af Ramses II i det vestlige Theben.

Rameswaram, en 3 M. lang og indtil 1 M. bred Ø i Forindien mellem Manaar Bugten og Palks Strædet, der skiller Øen Ceylon fra Fastlandet, har en mærkelig, ældgammel Pagode, der aarlig besøges af talrige Pilegrimme fra alle Dele af Indien, og storartede Bygninger til at optage disse. Ved Øens Østende begynder den saakaldte Adamsbro. Det er i den nyeste

Tid paatænkt at gjennemskære Øen for ved en for den store Skibsfart sejlbar Kanal at muliggjøre Passagen fra Manaar Bugten til Palks Strædet. Kanalen skal kunne anlægges med 10 Metres Dybde (over 31 F.) for c. 1 Mill. Kroner.

Ramillies [li], Landsby i den belgiske Prov. Sydbrabant, 6 M. s. ø. for Brüssel, historisk mærkelig ved Hertugen af Marlboroughs Sejer 23 Maj 1706 over Franskmændene under Villeroi.

Rámleh, Stad i Syrien, 2 M. n. v. for Jerusalem. 3,000 J. Hospitium for christne Pilegrimme.

Ramler, s. Hare.

Ramler, Karl Wilh., tysk Digter, f. 1725 i Colberg, studerede i Halle, blev 1748 Cadetlærer i Berlin og siden Medlem af Nationaltheatrets Direction. Ved sin omhyggelige Behandling af antike Verseformer, som han bl. a. anvendte i sin Oversættelse af Horats's Oder, har han ikke ringe sproglig Fortjeneste, ligesom flere af hans originale Oder og andre lyriske Digte, i hvilke han særlig besynger Preussen og Frederik II, ere meget vellykkede. Med Lessing og flere af Samtidens mest udmærkede Mænd stod R. i venskabelig Forbindelse, men skaffede sig ofte Uvenner ved sin egenmægtige og pedantiske Corrigeren af andres Arbejder. D. 1798. Hans „Poetische Werke“ udkom i 2 Bd. 1800—1.

Ramlösa, Sundhedsbrønd i Sverige, Skaane, i et skovbevoxet Dalstrøg, tæt s. ø. for Helsingborg. Vandet, der foruden nogle Alkalisalte indeholder kulsurt Jernforilte, anvendes mod forskjellige Mavesygdomme og rheumatiske Lidelser. — Ogsaa i Nordsjælland, Frederiksborg Amt, Holbo Herred, er et **Ramløse** (Sogn og Kirkeby tæt ved Arresø), hvor Roskilde Biskopper i Katholicismens Tid havde en stor Gaard; her overfaldt den danske Prins Oluf, Harald Kesjas Søn, under sit Oprør mod Erik Lam Biskop Ricco, stak Ild paa Gaarden og dræbte Biskoppen 1139.

Rammohün Roy, Stifteren af en theistisk Sekt i Indien, der kaldes Brahma Samaj (s. d. A.), f. 1774 i Bengalen i en gammel og anset Brahmanfamilie. Efter at have nydt en god Opdragelse og navnlig med Iver lagt sig efter Persisk, Arabisk og Sanskrit var han i 10 Aar ansat i det engelske Compagnis Tjeneste som Skatteopkræver. Han udgav tidlig en Del Smaaafhandlinger, i hvilke han hævdede den monotheistiske Opfattelse af den indiske Religion, men kom herved i Strid baade med de lærde Hinduer og med de christne Missionærer. Ved sin Kamp mod den gamle Skik, at Enkerne gaa paa Baalet med deres afdøde Mænd (s. Sutti), udvirkede han, at Lord Bentinck 1829 forbød denne i Territoriet under Fort William, hvilket Forbud senere er blevet udvidet til hele Indien. R. var en virksom Philanthrop og Politiker; han oprettede Skoler for nyttig Kundskab, kæmpede for den indfødte Presses Frihed og ledede selv to indfødte Aviser. 20 Aug. 1829 aabnede han den første Brahma Samaj, og en Kirke blev paabegyndt for „Tilbedelsen af det evige, uranskelige og uforanderlige Væsen, som er Skaber og Opholder af hele Tilværelsen“. Denne nye Kirke blev højtidelig aabnet 23 Jan. 1830, fra hvilken Dag Brahma-Forsamlingen daterer sin Tilværelse. R. rejste derefter 1831 til England, men døde pludselig af Hjernebetændelse i Bristol 27 Sept. 1833.

Ramolino, Mar. Lætitia, s. Bonaparte, Carl.

Ramorino, Girolamo, ital. General, f. 1792 i Genua som uægte Søn af Marschal Lannes, indtraadte 1809 i den franske Hær og blev 1812 Artillericapitain. 1821 tog han Del i Militærrevolutionen i Sardinien; 1831 førte han en Afdeling af den polske Hær; 1834 ledede han Mazzinisternes Indfald i Savoien. Siden levede han i Stilhed i Paris, men drog 1848 til Italien og fik i Marts n. A. Anførselen over en Division af den sardinske Hær. I Stedet for at besætte Poflodens venstre Bred, som det var ham paalagt, tog han Stilling paa den højre og muliggjorde derved Østerrigernes Overgang over Floden; efter Nederlaget ved Novara blev han stillet for en Krigsret, dødsdømt og skudt i Turin 22 Maj 1849.

Rampe, fr., en af Jord dannet Skraaplan, der tjener til Passage imellem et lavere og et højere liggende Jordsmon ell. Parti, som f. Ex. ved Børstrappen i Kjøbenhavn. — Ved Jernbaner, som udelukkende ere anlagte for at transportere Materiale fra et højere til et lavere liggende Sted (f. Ex. Kul fra Gruben til Havnen), har man oftere paa enkelte Strækninger samlet Faldet saaledes, at den Kraft, som fremkaldes ved et nedrullende, belastet Vogntog, tillige er i Stand til at trække et Tog af tomme Vogne op ad samme Strækning. Disse to Vogntog, der løbe i to jævnsides liggende Spor, ere forbundne ved et Tov, der gaar over en Skive, som oven for Skraaningen er anbragt imellem Sporene. En saadan Skraaplan kaldes en selvvirkende R. R. i Befæstningskunsten er d. s. s. Apparelle ell. Voldbakke, Opkjørsel til en Voldgang, Kanonbænk ell. lign.

Ramponére, ødelægge.

Rámpsinit, en ægyptisk Konge, historisk svarende til Ramses III, Hovedet for det 20de manethoniske Dynasti, udmærkede sig efter græske Beretninger ved umaadelige Rigdomme.

Ramsay [rämsi], skotsk Adelsslægt, s. Dalhousie.

Ramsay, Allan [s. o.], skotsk Digter, f. 1686, d. 1758. Han var Almuesmand og var først Parykmager, senere Boghandler i Edinburgh. Han havde stor Kjærlighed til de gamle skotske Folkesange, som han udgav og efterlignede. Af hans egne Poesier er det berømteste »The Gentle Shepherd« (1725), en idyllisk Digtning paa Vers i Dialogform med indflettede Sange; det skildrer skotsk Natur og Bondeliv og er skrevet i skotsk Dialekt. R. har haft stor Indflydelse paa Burns og kan betragtes som hans Forløber. 1865 rejstes ham et Mindesmærke i Edinburgh.

Ramsden, Jesse [ræms], engelsk Physiker og Mechaniker, f. 1735 i Halifax i Grevskabet York, var først Kobberstikker, men blev som Svigersøn af Dollond ført ind paa Studiet af Physik og Mechanik. Han har construeret og forbedret en stor Del Apparater og Instrumenter, deriblandt Delemaskinen (1777), et Skruemikro-

meter og den første praktisk anvendelige Skive-Elektrisermaskine (1766); i Forening med Roy angav han en fortrinlig Methode til Maaling af Stangers Udvidelse ved Opvarmning. Han har end videre opfundet et sammensat Ocular til den astronomiske Kikkert, det saakaldte positive Ocular (s. Ocular). Han blev 1786 Medlem af „Royal Society“ og døde 1800.

Ramses, i det gamle Ægypten 12 forskjellige Pharaoner. Den første R. var Hovedet for det 19de manethoniske Dynasti. R. II, der almindelig identificeres med Herodots Sesostris, var en meget krigersk Konge og kæmpede især tappert mod det saakaldte Cheta-Folk, Bibelens Hethiter. R. III er Grækernes Rampsinit. Af de 9 andre Konger af s. N., der alle tilhøre det 20de Dynasti, har ingen vundet synderlig historisk Betydning.

Ramsgate [rämsgäht], Stad i Kent-Shire i England paa Øen Thanet ved Nordsøen, 3 M. ø. til n. for Canterbury. 23,000 J. Stærkt besøgte Søbade (ved Broadstairs). God Havn.

Ramus, Christian, dansk Mathematiker, f. 5 Dec. 1806 i Nykjøbing p. F., vandt 1831 Universitetsmedaillen for den mathematiske Prisopgave, blev s. A. constitueret som Lærer i Mathematik ved den polytechniske Læreanstalt, disputerede 1832 for Magistergraden (»De functionum formis, originibus, variationibus«), udnævntes 1833 til Lector og 1834 til Professor i Mathematik ved Universitetet og døde 10 Juni 1856. Han har skrevet indholdsvægtige Lærebøger i de fleste mathematiske Discipliner, navnlig Trigonometri (1837), Algebra og Functionslære (1840), Differential- og Integralregning (1844), analytisk Geometri (1848), elementær Geometri (1850), elementær Algebra (1855), Astronomi (1857, udg. efter hans Død). Desuden har han leveret nogle Monographier i Videnskabernes Selskabs Skrifter og i Crelles Journal.

Ramus, Jonas, Præst paa Norderhov i Ringerike i Norge, f. 1649, d. 1718, gift med den kloge og kjække Anna Colbjørnsen (s. d. A.), udgav 1689 »Nori regnum, h. e. Norvegia antiqua et ethnica«, som efter hans Død udkom i forøget Skikkelse (ved Spidberg 1719), 1702 »Ulysses et Othinus unus et idem«, der oplevede 3 Udgaver, og endelig „Norriges Beskrivelse“ (Kbhvn. 1715).

Ramus, Petrus, egtl. Pierre de la Ramée, fransk Philosoph og Mathematiker, f. 1515 i Picardiet, var Søn af en Kulsvier og blev af sin Videlyst ført til Paris for at studere. Han levede her en Tid lang som Tjener i Collège de Navarre og besøgte Forelæsningerne i sin Fritid. 21 Aar gl. disputerede han for Magistergraden over den Thesis, at ikke alt, hvad Aristoteles havde lært, var sandt. Han følte sig især tiltrukken af Cicero, Quintilian og Platon og vilde i Stedet for den aristoteliske Logik, hvis Værd han ikke forstod, sætte en „naturlig Dialektik“, som paa ēn Gang lærer den Kunst at tænke og den at fremstille det tænkte, altsaa en Forbindelse af Logik og Rhetorik. Hans Lærebog i Logik (»Dialecticæ institutiones«, 1543) er i flere Henseender bleven Mønster for senere Fremstillinger. Hans Betydning bestaar i Forsøget paa at føre Renaissancen fra den literære over i den philosophiske Sphære; han har rokket Autoritetstroen paa Aristoteles, hvem han behandlede „som Luther havde behandlet Paven“. Hans Angreb paa Aristoteles skaffede ham mange og mægtige Fjender; han blev af en kongelig Commission dømt til at høre op med sin philosophiske Undervisning, og hans Bøger confiskeredes. Efter Frants I.s Død fik han dog atter Tilladelse til at lære; hans »Dialectique« (1555) er det første philosophiske Skrift i det franske Sprog. Men paa Grund af, at han 1561 var traadt over til den reformerte Tro, maatte han under Religionskrigene forlade Paris; han besøgte Tyskland, Italien og Schweiz, hvor han vandt mange Tilhængere („Ramister“). Efter Freden 1570 vendte han tilbage og dræbtes i Bartholomæusnatten 1572; et Rygte, der som hans Drabsmand nævner en Collega af ham, Charpentier, synes efter senere Undersøgelser ugrundet. Hans »Commentariorum de religione christiana libri quatuor« indeholder en dygtig Fremstilling af Zwinglianismen.

Ran kaldes i det danske Retssprog den ulovlige, aabenlyst, men uden Anvendelse af egentlig Vold foretagne Bemægtigelse af en andens Ting i vindesyg Hensigt (i Modsætning til Tyveri, som bestaar i en hemmelig Bemægtigelse). Straffen for R. er for øvrigt efter den nugjældende Lovgivning ganske den samme som for Tyveri. Efter den norske Ret kaldes nu saa vel den aabenlyse som den hemmelige Bemægtigelse Tyveri.

Ran (Rán), i den nord. Mythol. den forfærdelige Havguds, Jætten Ægers Hustru. Hun har et Net, hvori hun fanger de søfarende. Bølgerne kaldes R.s eller Æ.s Døtre.

Rance, Arthur, fransk Politiker, f. 10 Dec. 1831, studerede i Paris, men sluttede sig tidlig til de ivrigste Republikanere og blev som Medvider i et Mordforsøg paa Kejseren 1855 deporteret til Lambessa, hvorfra han dog snart undkom til Schweiz. Efter Amnestien 1859 vendte han tilbage til Paris og blev Medarbejder i flere radicale Blade. I Sept. 1870 blev han Maire i et af Paris's Kvarterer, men gik 14 Oct. i Luftballon til Tours, hvor han udnævntes til Directeur for den offentlige Sikkerhed (i denne Stilling lod han Fyrsten af Joinville udvise af Landet) og indtil 6 Febr. n. A. var en af Gambettas vigtigste Hjælpere. Derefter valgtes R. til Nationalforsamlingen, men nedlagde sit Valgbrev efter Fredens Stadfæstelse. Efter Oprørets Udbrud i Marts 1871 kom han tilbage til Paris og blev Medlem af Communens Raad og siden dettes Næstformand; han søgte at holde igjen paa dets Voldsomhed og at fremkalde en Udsoning med Regeringen i Versailles og opgav sin Plads 6 Apr., da Forsøget mislykkedes. I Juli 1871 valgtes han til Medlem af Byraadet, medvirkede desuden i Gambettas Blad »République française« og udfoldede stor Iver og Dygtighed i Organisationen af det republikanske Parti. I Maj 1873 valgtes han i Lyon til Nationalforsamlingen, men blev kort efter sat under Tiltale af den nye monarchistiske Regering, vistnok nærmest som en farlig politisk Mod-

Rander. Han flygtede til Brüssel og blev nu dødsdømt af Krigsretten, skjønt det ikke kunde paavises, at han havde deltaget i Communens Voldshandlinger. Efter Amnestien 1879 kom han tilbage, og valgtes 1881 til Medlem af Deputeretkammeret.

Rancé, Bouthill. de [rangsē], s. Bouthillier.

Ranch, Hieronimus Justesen, f. 1539, d. 1607 som Præst i Viborg, den første originale danske dramatiske Digter, naar man ser bort fra Hegelunds endnu tidligere „Calumnia", der kun var et Mellemspil. Man har tre originale Skuespil af ham, nemlig „Kong Salomons Hylding", opført i Anledning af Christian IV.s Hylding 1584 i Viborg, „Samsons Fængsel" og „Karrig Niding". Desuden er R. Forfatter til den saakaldte „Fuglevise", der med moralsk Anvendelse i en Række ofte velklykkede Vers skildrer de forskjellige Fugle. Hans Skrifter ere udgivne 1876—77 af S. Birket Smith.

Ranchero [tschēro], d. e. Beboer af en rancho (sp., d. e. enlig Landgaard), kaldes Landmændene i det fordum spanske Amerika. De fleste ere af blandet Herkomst, Mestizer.

Rançon, fr. [rangsōng, almindel. Udtale ransōn], Løsepenge (jævnlig forvexlet med Ration).

Rancune, fr. [rangkÿhn], Nag.

Rand, en paa Bornholm anvendt Betegnelse for et Kullag (Kulrand), svarende til Tydskernes „Flöts".

Randers, Kjøbstad i Nørrejylland ved Gudenaa, 1½ M. fra dens Udløb i den 2¼ M. lange Randers Fjord. 13,457 J. (1880). Byen hæver sig fra Aaen op ad den jævne Skraaning af et Bakkedrag, hvis nærmest liggende Parti, Flintebjærg, er 288 F. højt. Den er tæt sammenbygget og har kun faa Rester af ældre Bygninger. Her er kun ēn Kirke, St. Mortens, der allerede nævnes i det 14de Aarh., men som har været Gjenstand for mange Om- og Tilbygninger, senest 1869—70 og 1887. Jøderne have en 1858 opført Synagoge og Katholikerne et 1877—78 opført Capel. Den lærde Skole, oprettet af Christian III, har nu sit Locale i en af Communen 1857 opført Bygning. Borgerskole og 2 Friskoler med gode Bygninger. Raadhuset samt et smukt, for Byen, to Landjurisdictioner og Amtet fælles Ting- og Arresthus. Sygehuset, fælles for Byen og Amtet samt Garnisonen. Epidemihuset opført 1887. Fattiggaarden. Randers Hospital, ombygget 1866—68, for 100 Trængende fra hele Jylland; desuden uddeles Understøttelse til 150 Trængende af Randers og Aarhus Amt. Hospitalet har en egen Kirke. Rekrutcaserne for 5te Dragonregiment, der udgjør Byens Garnison, tillige med Ride- og Excercerhus. Det militære Tøjhus, nu for største Delen ubenyttet. Jærnbanegaardene ved Statsbanerne og Privatbanen til Hadsund. Gasværket og Vandværket. Den nye Toldkammerbygning, opført 1880. Amtmandsboligen og Præstegaarden. Mindesmærke for Niels Ebbesøn. Af større industrielle Etablissementer findes her: Aktieselskabet „Scandia" for Tilvirkning af Jærnbane- og Sporvejsmateriel; 2 store Jærnstøberier og Maskinfabriker; 2 Dampbrænderier, det ene tillige Gjærfabrik; 2 Bayersk Øl-Bryggerier; en Tobaksfabrik; et Svineslagteri; et Centrifugemejeri; flere Savskærerier; en Tandstikfabrik; en Handskefabrik og flere mindre betydelige. Desuden er her 2 Dampskibsselskaber, af hvilke det ene væsentlig driver Fragtfart paa England. Havnens Dybde er 13 F. Af Pengeinstituter er her 1) en Filial af Kjøbenhavns Handelsbank med Sparekasse, hvori 31 Dec. 1886 indestod 2,107,000 Kr.; 2) en Disconto- og Laanebank, med Aktiecapital 500,000 Kr. og Reserve- og Forstærkningsfond 80,000 Kr.; indestaaende Indlaan 1 Jan. 1887 2,627,000 Kr.; 3) Sparekassen for Randers By og Omegn, hvori 31 Marts 1887 indestod 7,233,000 Kr.; 4) Landbosparekasse for Randers Omegn med Aktiecapital 64,000 Kr. og Indskud 616,000 Kr. 31 Marts 1887. R. har en særdeles gunstig Beliggenhed for Handel og Omsætning i et frugtbart Opland, og her holdes aarlig store Heste- og Kvægmarkeder. Udførselen til Søs 1885 udgjorde 5,612 Stkr. Hornkvæg, 2,046 Faar, 2,661,000 Pd. Flæsk, 1,241,000 Pd. Smør, 4,426,000 Pd. uformalet Rug og 3,246,000 Pd. uformalet Byg. Brændevinsproduktionen udgjorde s. A. 2,147,000 Potter 8°s Brændevin; Toldindtægten 498,000 Kr., hvoraf for Brændevin 150,000 Kr. Byens Handelsflaade 1886 var 25 Sejlskibe over 4 Tons af tilsammen 2,226 Tons og 6 Dampskibe af 1,290 Tons. — R. nævnes første Gang 1086 som Samlingsstedet for Oprørerne mod Knud d. hellige. Byen er især bleven bekjendt af Grev Gerts Drab ved Niels Ebbesøn 1340. Her var i Middelalderen 4 Klostre: Vor Frue Kloster for Nonner af Benedictinerordenen (forekommer allerede c. 1170, men blev efter Mariager Klosters Oprettelse henlagt under dette); et Graabrødrekloster (stiftet 1236), hvoraf efter Reformationen fremstod Dronningborg Slot (s. d. A.); et Sortebrødrekloster og et Helligaandshus, der tillige var Hospital. Forunden sin eneste nuværende Kirke havde R. i Middelalderen 5 andre: Vor Frue Kirke (i Forbindelse med Vor Frue Kloster, men tillige Sognekirke), St. Petri Kirke, St. Laurentii Kirke, St. Clemens Kirke, hvilke samtlige bleve nedbrudte i Reformationstiden, og Graabrødrekirke, senere Slotskirke (nedbrudt 1698). — R. Amt ligger i det østlige Jylland, omgivet af Aalborg, Viborg og Aarhus Amter. 44,21 □ M. med 104,321 J. (1880), hvoraf 20,191 i Kjøbstæderne: Randers (13,457), Hobro (2,250), Mariager (746), Grenaa (2,423) og Ebeltoft (1,315). Mariager Fjord danner en Del af Nordgrænsen; længere mod S. er Randers Fjord, der optager Gudenaa, og paa Halvøen Djursland Kolind Sund, der nu er udtørret, og hvis Afløb falder i Kattegattet ø. for Grenaa. Fra Djursland udgaa mod S. mindre Halvøer, der danne Kals Vig med den mindre Knebel Vig, Begtrup Vig og Ebeltoft Vig. Til Amtet hører Øen Anholt i Kattegattet. Jordbunden er i det hele frugtbar og vel dyrket. 1881 var af hele det til Matriculering opmaalte Areal, 436,392 Tdr. Land, besaaet 146,939 Tdr. Land; til Græsning, Brak, Eng og Overdrev henlaa 210,427 Tdr. Ld., til Skov og Plantager 27,475 Tdr. Ld., i alt benyttet Areal 384,841 Tdr. Ld. Antallet af Husdyr udgjorde samtidig 24,325 Heste,

102,398 Stkr. Hornkvæg, 132,098 Faar og 27,997 Svin. Amtet udgjør en Del af 9de Landstingskreds og omfatter 5 Folketingskredse. Foruden de 5 foran nævnte Kjøbstæder omfatter det Herrederne Onsild, Gjerlev, Norhald, Støvring, Galten, Rougsø, Sønderhald, Nørre, Sønder, Mols og Øster-Lisbjærg med 5 Kjøbstads- og 5 Landjurisdictioner. I gejstlig Henseende hører det under Aarhus Stift, er delt i 4 Provstier og har 2 Amtstuedistricter, Randers og Ebeltoft.

Randon, Jacq. L. C. Alex., Grev [rangdong], fransk Marschal, f. 25 Marts 1795, udmærkede sig i Krigene 1812—15 og sendtes 1838 som Oberst til Algérien, hvor han i 10 Aar tog Del i alle Felttogene og rykkede op til Generallieutenant. Jan.—Oct. 1851 var R. Krigsminister og blev i Dec. s. A. Generalgouverneur i Algérien, hvor han efter haarde Kampe undertvang Kabylerne. 1852 blev R. Senator og 1856 Marschal; i Maj 1859 overtog han Krigsministeriet indtil Jan. 1867. D. 16 Jan. 1871.

Randsfjord ell. Lillestrand, en smal Fjord af ringe Dybde, der i en Længde af noget over ¼ M. skærer sig fra Vejle Fjord mod S. V. ind i Jylland.

Randsfjorden i Christians Amt, en af Norges største Indsøer, 10 M. (78 Km.) lang og med en Overflade af 2⅓ □ M. (180 □ Km.). Den er dog i det hele meget smal og danner kun en af Vand opfyldt Dalbund. Den optager i sin nordligste Ende Dokkaelv og udsender i Syd **Randselven**, som fører dens Vand til Tyrifjorden (jvfr. **Dramselven**). R. ligger 420 F. (130 M.) over Havet, altsaa noget højere end Mjøsen. Dens Bredder ere Aase af maadelig Højde, som lige til Toppen ere bevoxede med de frodigste Naaleskove. De ved dens Bredder liggende Egne, Land og Hadeland, have ogsaa godt Jordbrug og høre derfor til de mere velhavende i Norge. R. befares af Dampskibe dels til Passagerbefordring, dels og endnu mere for Tømmertransporten. Dens Sydende er ved Jærnbane forbunden med Drammen og Christiania. — Halfdan Svarte druknede ved at kjøre over Isen paa R. c. 860.

Randstene ell. Bordurstene tjene til Indfatning af Brolægning eller anden Stensætning (f. Ex. Stenbanen paa Chausséer). Særlig bruges Betegnelsen Bordursten om den bredere Stenrække, der i en brolagt Gade begrænser Fortovet mod Kjørebanens Rendestene.

Rane (ell. **Ranild**) **Jonsøn**, Kammersvend hos den danske Konge Erik Glipping, var den, der viste Kongemorderne Vej til sin sovende Herre i Finderup. Efter at være bleven erklæret fredløs tillige med de øvrige havde han en Tid lang sit Tilhold paa Øen Hjelm; da denne var indtaget af Erik Menved, flygtede han til Roskilde, men her blev han greben, radbrækket og lagt paa Stejle uden for Byen 1294. Han var gift med en Datter af den norske Jarl Alf Erlingssøn.

Ranen, en af de større Fjorde i Nordlands Amt, Helgelands Fogderi, i Norge. I de omliggende Districter findes betydelig Granskov, og her bygges i stor Udstrækning de saakaldte Nordlandsbaade.

Rang kaldes dels den Rækkefølge, der betegner den Orden, hvori den ene er berettiget til at gaa forud for den anden, naar Talen er om den udvortes Optræden ved officielle eller selskabelige Sammenkomster, dels den Plads i denne Rækkefølge, som enhver enkelt indtager. **Rangforordning** kaldes den af Fyrsten givne Bestemmelse om denne Rækkefølge, navnlig saaledes, som den skal iagttages ved Hoffet. Rangen kan være af dobbelt Art, idet den nemlig dels kan følge ligefrem med det Embede, En beklæder (Embedsrang), dels kan være skjænket den paagjældende særskilt, enten i Forbindelse med en Titel eller uden en saadan (Titelrang), men efter den nuværende danske Lovgivning kan ingen Embedsmand opnaa højere Rang end den med Embedet forbundne, eller som knytter sig til en Hofcharge eller en Ordensdecoration, ligesom den norske Grundlov forbyder at tillægge nogen anden Rang end den, som tilkommer det af ham beklædte Embede. Den afskedigede Embedsmand beholder dog sin Embedsrang. Det var navnlig til Embedsrang, at den danske Lovgivning i tidligere Tid knyttede adelige Rettigheder, men Grundlovens § 92 (97) har nu ophævet enhver ved Lovgivningen til Titel og Rang knyttet Forrettighed. **Rangskat**, en personlig Skat, der erlægges af Rangspersoner med et forskjelligt Beløb efter den dem tildelte Rang, indførtes ved Frdn. af 17 Jan. 1764. I Følge Lov af 26 Marts 1870 erlægges R. ikke længer for den med et Embede forbundne Rang.

Rangabé, Alex. Rizos [vi], nygræsk Lærd og Digter, f. 1810 i Constantinopel af gammel Fanariotfamilie. Hans Fader var ogsaa Literat, oversatte Æneiden og klassisk-franske Tragedier paa Nygræsk, levede siden i Odessa. Sønnen besøgte fra 1825 Artilleriskolen i München, blev 1829 græsk Artilleriofficer, ansattes 1832 i Undervisningsministeriet og stræbte at reformere det højere Undervisningsvæsen i tysk Aand. 1845 blev han Professor i Archæologi i Athen, var 1856—59 Udenrigsminister, blev 1867 Gesandt i Washington, indtog siden samme Stilling i Paris, Constantinopel og Berlin (indtil 1887) og deltog 1878 i Berlinercongressen. Hans Hovedværker ere: »*Λεξικὸν Γαλλο-ἑλληνικὸν*« (1842, Medarbejdere: Samurkasis og Levadevs), »Esquisses d'une grammaire du grec actuel« (1857; 2 Opl. 1873), »Antiquités helléniques« (1842—55), »*Ἐγχειρίδιον μετρικῆς*« (1862), »*Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας*« (1865). 1874 begyndte hans poetiske Arbejder at udkomme; Udgaven er naaet til 12 Bd. De bestaa af lyriske Digte og Dramaer med Æmner af den græske Historie („De tredive Tyranner", „Dukas", „Phrosyne", „Kutrulis's Bryllup"), Oversættelser af Æschylos, Sophokles, Aristophanes, Dante, Shakspeare, Lessing, Goethe og Schiller samt af originale Noveller. Han har været Redacteur af flere Dagblade og Tidsskrifter, bl. a. af »*Εὐνομία*«. 1877 udgav han en nygræsk Literaturhistorie.

Rangere [rangschére], sætte i Række, ordne; have Rang under, høre under. I Jærnbane-

væsenet om at udføre de Arbejder, der kræves til Ordningen af Vognene til Tog som ogsaa til Togs Adskillelse ved at de enkelte Vogne føres ud til deres Plads, f. Ex. til Varehuse eller andre Tog. Arbejdet kan ogsaa bestaa i at føre hele Tog fra et Spor til et andet. Paa større Stationer bruges hertil ofte særlige smaa Locomotiver, **Rangermaskiner**, foruden Heste- og Haandkraft. **Rangerbanegaard** er en Banegaard eller en Del af en saadan, hvor Rangeringen finder Sted.

Ranglesten, nogle ved Møens Klint forekommende Flintkugler med en løsliggende Kjærne, saa at der frembringes en raslende Lyd, naar Stenen rystes. Rimeligvis er det forstenede Svampe, hvis mere porøse Kjærne har løsnet sig fra den ydre Skal ved Stenens Rullen i Havstokken.

Rangūn, den vigtigste Handelsplads i det engelske Barma i Bagindien ved Floden R., der er Iravadis østlige Mundingsarm, 5 M. n. for Martaban Bugten. 134,000 J. Havn, der er tilgængelig for de største Skibe. Jærnbaneforbindelse med Prome. Der udføres meget Teaktræ, Ris og Bomuld. Den nuværende By er anlagt efter 1854 og danner siden 1880 et selvstændigt Distrikt.

Raniēri, Antonio, ital. Skribent, f. 1809 i Napoli, studerede Jura i sin Fødeby og i Bologna, i Berlin Philosophi og Historie. Han blev efter sin Tilbagekomst til Napoli forvist i Egenskab af Liberal, drog til Firenze, blev fortrolig Ven af Leopardi og knyttede sig sværmerisk til ham. Han tog den syge Digter med til Napoli og plejede ham i syv Aar. Han udgav Leopardis Skrifter efter hans Død (1838) og forsynede dem med en højphilosophisk Biographi. Langt mere oplysende om Leopardi er »Sette anni di sodalizio con Giacomo Leopardi« (1880). R.s Roman »Ginevra, l'orfana dell' Annunziata« (1839) vakte Forargelse i de klerikale Kredse og paadrog Forfatteren Fængselsstraf. 1841 udkom »I primi cinque secoli della storia d'Italia da Teodosio a Carlomagno«, en kritisk Undersøgelse, der vil bevise det pavelige Theokratis Uretmæssighed. R. er en ædel og frisindet Aand, Antikatholik, Formtilbeder i Poesi. 1870 blev han Prof. i Historie i Napoli; d. 1888.

Rank, Joseph, tysk Forfatter, f. 10 Juni 1816 i en By i Böhmerwald, studerede en Tid lang Jura i Wien. 1843 optraadte han med Skildringer fra sin Hjemstavn, „Aus dem Böhmerwalde", som han dernæst har fortsat med bestandig Fremgang i kunstnerisk Udførelse. Den friske og natursande Skildring af ubekjendte Tilstande, der har fundet sine skjønneste Udtryk i Novellerne „Hoferkätchen", „Schön-Minnele", „Behäbig" og „Klärchen, die Wirthin von Dreieichen", gav R. en høj Rang blandt de tyske Landsbyhistoriedigtere. Blandt hans senere Arbejder kan mærkes Romanerne „Die Freunde" (1854), „Ein Dorfbrutus" (1860), „Der Seelenfänger" (1876). R. har ogsaa forsøgt sig i Dramaet. Han var i mange Aar ansat som Theatersecretær i Wien, hvor han endnu bor.

Ranke, Leopold v., tysk Historieskriver, f. 21 Dec. 1795 i Thüringen, blev 1818 Overlærer ved Gymnasiet i Frankfurt a. d. O. og 1825 efter sine to første Skrifter „Gesch. der romanischen und germanischen Völker 1494—1534" og „Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber" udnævnt til Professor i Berlin. R. indtog denne Stilling indt. 1871, blev 1841 preussisk Historiograph, 1865 adlet og 1882 Gehejmeraad. D. 23 Maj 1886. Han har som Universitetslærer og Forfatter grundlagt en historisk Skole, til hvilken de fleste yngre tyske Historikere høre; ogsaa var han Formand for den historiske Commission i München. Af hans Skrifter, som 1867—81 udkom samlede i 48 Bd. (3dje Udg. 1881—88, 52 Bd.), kunne fremhæves: „Die serbische Revolution" (1829); „Deutsche Gesch. im Zeitalter der Reformation" (6 Bd., 1839—47), „Neun Bücher preuss. Gesch." (1847—48), senere udvidet til „Zwölf B." (5 Bd., 1871—74), hvori udvikles Frederik d. stores Ideer, samt en Række, der skildrer det 16de og 17de Aarh.s Historie: „Fürsten und Völker von Südeuropa", d. v. s. „Die Osmanen u. die spanische Monarchie", hvori han først fremdrog de venezianske Affendingers Beretninger, „Die römischen Päpste" (1834—37, 3 Bd., maaske hans Hovedværk, 8de Udg. 1885), „Französische Geschichte" (5 Bd., 1852—61) og „Englische Gesch." (6 Bd., 1859—67). Endelig „Weltgeschichte" (1880—86, 7 Bd., indt. Gregor VII; 8de Bd. (til Bonifacius VIII) udgaves 1887 ved A. Dove, G. Winter og T. Wiedemann efter R.s Optegnelser og Forelæsninger; hertil vil endnu komme et 9de Bd. om 14de og 15de Aarh.s Historie).

Rankefødder (Cirripedia) betragtedes tidligere som „mangeskallede Bløddyr", men høre i Virkeligheden til de lavere Krebsdyr. Deres afvigende Udseende finder til Dels sin Forklaring deri, at de ikke, som de fleste andre Krebsdyr, kunne bevæge sig frit, men sidde fast paa Stene, Drivtømmer, Tang, Skibe, Havdyr osv. Hint afvigende Udseende have de for øvrigt ikke fra først af, men erholde det først igjennem en Række af Hudskifter og dertil knyttede Omdannelser; som nylig udklækkede Unger ligne de aldeles Vandloppernes (Cykloperne) Unger og svømme frit omkring. R. gjennemgaa altsaa en tilbageskridende Forvandling. De udvoxne R. ere omsluttede af en Kappe, som staar aaben paa den Side, der svarer til Dyrets Bug, saaledes at Lemmerne kunne strækkes ud deraf; af Lemmer er der 6 Par, men de synes at være til Stede i det dobbelte Antal, da de ere kløvede i to lige store Grene, som begge ere delte i mangfoldige Led og forsynede med Børster; de kunne rulles spiralformig sammen og derved trækkes inden for Kappen. Ved deres Bevægelser fange de de i Vandet svømmende Smaadyr og føre dem ind i Munden. R. inddeles i to Grupper: Langhalse (stilkede R., C. pedunculata) og Rur (siddende R., C. sessilia). Hos L a n g h a l s e n e ell. L e p a d e r n e er Kappen enten blød eller dækket af 5 mere eller mindre udviklede Skalstykker, 2 paa hver Side og 1 langs med Ryggen, og Dyret sidder paa en kortere eller længere, blød og bevægelig Stilk, der udgaar fra dets Forende. I Regelen sidde disse Langhalse sammen i store Grupper eller Klaser. Hertil høre A n d e s k æ l l e n e (Anatifa), der sidde paa Tang, Drivtømmer og Skibe,

samt forskjellige Smaaformer paa store Krebs og Krabber, Hajer, Meduser osv. Rurene ell. Balanerne besidde en lignende Bygning, Lemmer osv. som Langhalsene, men Skallen bestaar her af 4 (sjældnere 2) Stykker, der omslutte den Spalte, hvoraf Lemmerne kunne strækkes ud. Desuden have de en ydre, for neden bredere, af 6 Stykker sammensat Skal, der ligner en afstumpet Pyramide, og hvortil den mindre, af 4 Stykker dannede, Skal passer som et Laag; Stilken mangler derimod, eller rettere, den ydre Skal er at betragte som en Omdannelse af den. Hertil hører den lille hvide Rurart (Balanus), der findes overalt paa Stenene ved vore Kyster lige i Vandskorpen, saa at den ofte sidder tør, naar Vandet er lavt, samt flere Arter, der sidde lidt nedsænkede i Huden af Hvaler, Havskildpadder eller i Koraller. Hannerne af enkelte Arter af Lepader ere, i Lighed med hvad der finder Sted hos Lernæerne, mange Gange mindre end Hunnerne, af en ganske anden Bygning, sidde inden i disses Kappehule og føre der et Slags parasitisk Liv.

Rantzau, et tidligere rigsumiddelbart Grevskab i det sydlige Holsten, 4 □ M. stort, med Flækkerne Elmshorn og Barmstedt, oprettet 1650 for Christ. R. (s. næste A.) af Amtet Barmstedt, som han 1649 havde kjøbt af den holsten-gottorpske Hertug Frederik III. Da den første Greves Sønnesøn var bleven dræbt paa sin Broders Foranstaltning, og de to Brødre vare de sidste af Linjen, kom Grevskabet i Følge en 1669 oprettet Arveforening i Forbindelse med den kongelige Del af Holsten 1726.

Rantzau, den berømteste Adelsslægt i Holsten, har givet Danmark en Række højt fortjente Mænd, saa vel udmærkede Feltherrer som dygtige Statsmænd. Slægten er baade meget gammel og vidt forgrenet. **Johan R.** til Breitenburg (ved Itzehoe), en af sin Tids største Feltherrer, f. 12 Nov. 1492, tjente under tre danske Konger. Efter at have tilbragt sine Ungdomsaar i fremmed Krigstjeneste og paa Udenlandsrejser blev han ved sin Hjemkomst af den holstenske Hertug Frederik udset til at følge med hans Søn, den senere Kong Christian III, paa hans Rejse, paa hvilken de vare til Stede paa Rigsdagen i Worms 1521 og bleve vundne for Luthers Lære. Da Hertug Frederik 1523 besteg den danske Trone, satte han R. i Spidsen for sin Hær, hvorpaa denne først bragte Kjøbenhavn til at overgive sig og derpaa dæmpede Opstanden i Skaane. Ogsaa Christian III skyldte til Dels R.s store Bedrifter i Grevens Fejde, at han kom i Besiddelse af Riget. Da Kongen 1544 delte Hertugdømmerne med sine Brødre, misbilligede R. dette Skridt af Frygt for, at Fællesskabet i Hertugdømmernes Regering skulde svækkes ved Delingen, og misfornøjet nedlagde han sit Embede som Hofmester for Hertugdømmerne og frasagde sig Stillingen som Kongens Raad. Under Kong Frederik II var R. i sin fremrykkede Alder Anfører for den forenede danske og holstenske Hær, der 1559 erobrede Ditmarsken. Han døde 12 Dec. 1565. — Hans Søn, **Henrik R.**, med Tilnavnet „d. lærde“, f. 11 Marts 1526, forhindrede som Kongens Statholder i Hertugdømmerne Hert. Adolfs Plan at erobre Ditmarsken for sig selv og var berømt over hele Europa for sin store Rigdom, sin Lærdom, sin for den Tid sjælden store Bogsamling (over 6,000 Bd.) og den Mængde Billedstøtter, Malerier og Indskrifter, hvormed hans talrige Gaarde vare prydede. Sin Rigdom anvendte han ikke blot til at fremme Videnskaberne, men ogsaa til at iværksætte andre almennyttige Foretagender: han anlagde Landeveje, byggede Broer, indrettede Brønde og Vandspring, anlagde Bogtrykkerier, Olie-, Krudt-, Sav- og Papirmøller, Jærn- og Kobberværker osv. R. har skrevet flere Værker paa Latin, deriblandt en Beskrivelse af Ditmarskerkrigen under Navnet »Cilicius«. I over 40 Aar var han Statholder, og den politiske Rolle, han spillede, var betydelig. Han døde 1 Jan. 1599 og havde sin Søn, **Gert R.**, f. 1558, d. 1627, til sin Efterfølger som Statholder i Hertugdømmerne; han udmærkede sig som Feltmarskal i Calmarkrigen. — Ogsaa Broderen, **Brejde R.**, f. 1566, d. 1618, Statholder paa Kjøbenhavns Slot, havde høje Commandoer i denne Krig. — Gerts Søn, **Christian R.**, Gehejmeraad, Overstatholder i Hertugdømmerne og Præses i Statscollegiet eller Premierminister efter Souverænetetens Indførelse, f. 2 Maj 1614, d. 8 Nov. 1663, blev tysk Rigsgreve (s. forr. A.); og hans Søn, Grev **Ditlev R.**, der ligeledes var Gehejmeraad, Statholder i Hertugdømmerne og Elefantridder, f. 11 Marts 1644, d. 8 Sept. 1697, blev tillige dansk Greve til Løvenholm (1674). Men med den rigsgrevelige Linje af den berømmelige Slægt tog det en brat og sørgelig Ende. Sidstnævnte Greve efterlod sig nemlig to vanslægtede Sønner, af hvilke den ældste, Grev **Christian Ditlev R.**, f. 1670, der efterfulgte ham saa vel i det tyske som i det danske Grevskab, i al sin Færd viste sig som en ubesindig og overmodig Fusentast; han fornærmede Kongen og tyranniserede sine undergivne, indtil han endelig 1721 blev ihjelskudt paa Jagten — som det senere fandtes, paa Foranstaltning af sin Broder, Grev **Wilhelm Adolf R.**, f. 1688, med hvem han havde ligget i bestandig Strid. Denne blev derfor 1726 dømt til livsvarigt Fængsel; han døde 1734 paa Akershus Fæstning. — **Frants R.**, Søn af Brejde R., blev af Christian IV beskikket til Statholder i Kjøbenhavn (1627) og Rigshofmester (1632) og forlovet med Kongens ældste Datter med Kirsten Munk, Anna Katharine; han druknede, 27 Aar gammel, 1632 ved at falde i Slotsgraven ved Rosenborg en Aften, da han gik fra Slottet. — **Josias R.**, fransk Marschal, Sønnesøns Søn af Johan R., f. 1609, udmærkede sig ved sine Heltebedrifter i Trediveaarskrigen, først i svensk, derpaa i fransk Tjeneste, var ogsaa bekjendt for sin Skjønhed og Elskværdighed og stod derfor i stor Yndest hos Damerne, især hos den franske Dronning Anna, saa at han endog, vistnok uden al Føje, antoges at være Fader til Ludvig XIV. For øvrigt havde han faaet 60 Blessurer og i Følge et Sagn mistet ēt af næsten alle de Legemsdele, som Mennesket har to af. Han døde i Paris 14 Sept. 1650. — Brødrene **Johan R.**, f. 1650, og **Jørgen R.**, f. 1642, begge danske Generallieutenanter og

ligeledes Efterkommere af den gamle Johan R., indlagde sig Ære som Anførere for de danske Hjælpetropper i Hovedslagene i den spanske Arvefølgekrig; den første døde 1708 i Brysel af Krigens Anstrængelser; den sidste, der i Slaget ved Helsingborg 1710 anførte den danske Hær med større Tapperhed end Dygtighed, døde 1711. — **Daniel R.**, af en anden Linje, dansk Feltherre, f. 1529, har gjort sit Navn udødeligt i den nordiske Syvaarskrig, først ved Sejren ved Svarteraa 1565, derpaa ved det Tog, som han tillige med Frants Brockenhuus gjorde helt op i Östergötland igjennem Hulvejen i Nov. 1567, og det mesterlige Tilbagetog Jan.—Febr. 1568; 14 Febr. naaede de den danske Grænse uden at have lidt synderligt Tab, men efter at have tilføjet Fienden meget betydelige. D. R. blev skudt under Belejringen af Varberg 11 Nov. 1569. — Endnu staar tilbage at omtale **Schack Carl Grev R.-Ascheberg**, General i Infanteriet, Kammerherre og Elefantridder, f. 1717, en Mand af en meget slet Charakter, men Hovedhjulet i de Omvæltninger, der staa i Forbindelse med Struensees Stigen og Fald. Det var denne R., som først trak Struensee frem og hjalp ham til at styrte Bernstorff 1770; men Enigheden imellem dem varede ikke længe; han følte sig tilsidesat af den nye Magthaver og blev derefter Struensees bitreste og farligste Fjende og virksom Deltager i den Forbindelse, der styrtede ham. Det var ham, der fængslede Dronn. Caroline Mathilde ved Katastrophen i Jan. 1772, og ved denne Lejlighed optraadte han paa en højst uridderlig Maade. Allerede faa Maaneder efter afskedigedes han fra alle fine Embeder af den nye Regering; han forlod Danmark og døde i Avignon 1789.

Rantzausholm, s. Brahetrolleborg.

Rantzauske Forlods, det grevelige, oprettet 10 Sept. 1756 af Grev Christian Rantzau, bestaar af Godserne Rosenvold i Vejle Amt og Skovgaarde i Odense Amt med c. 334 Tdr. Hartk. og c. 895,000 Kr. i Fideicommiscapitaler. Til Hovedgaardene ligge c. 716 Tdr. Land og 823 Tdr. Land Skov. Den nuværende Besidder er en Sønnesøns Sønnesøn af Opretteren.

Ranum, et Skolelærer-Seminarium i Nørrejylland, s. for Løgstør.

Ranúnkel (Ranunculus), Slægt af Ranunkelfamilien, har oftest haandribbede og paa forskjellig Maade indskaarne Blade, regelmæssige Blomster med dobbelt Blomsterdække og en Honninggrube paa Kronbladenes Basis; Smaafrugterne Nødder. De egentlige R., Smørblomster, hvoraf adskillige Arter med gule, glinsende Kroner ere almindelig vildtvoxende her i Landet, have 5bladet Bæger og Krone samt et Skæl over Honninggruben; nogle Arter dyrkes som Prydplanter. Vorterods R. har 3bladet Bæger og 8bladet Krone samt Kimløg i Bladhjørnerne og knoldformede Birødder; den er en særdeles almindelig Foraarsplante. Vandranunklerne mangle Skællet over Honninggruben; de have sædvanlig hvide Kroner med gul Negl samt skjoldformede, svømmende og findelte, i Vandet nedsænkede Blade. Ranunkelfamilien (Ranunculaceæ), af de frikronedes Orden, i Regelen Urter med oftest haand- eller fodribbede Blade uden Axelblade, men skedeformig udvidede for neden. Blomsten undersædig, enten fuldstændig eller ufuldstændig, idet Kronen, der hos mange Slægter er meget reduceret, kan ganske mangle. Mange frie Støvdragere; Flerfoldsfrugt, hvis Smaafrugter ere Nødder eller Bællekapsler. Frø med Frøhvide og lille, ret Kim. Omtr. 1,200 Arter, der ere udbredte over hele Jorden, men dog hovedsagelig i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne. Af de mange i Haver dyrkede Former er Pæonen (Pæonia), ogsaa kaldt Bonderosen, en af de almindeligste; det er kraftige Planter med store, regelmæssige Blomster, forsynede med veludviklet, farvet, i Regelen rød Krone uden Honninggjemmer og med faa, tykke Bællekapsler.

Ranz des vaches [rangs dæ vahsch], s. Kuhreigen.

Raoul-Rigault, Georges Ad. [raūl rigō], fransk Revolutionsmand, f. 1846, deltog som Student i Paris i alle Haande politiske Demonstrationer og i den yderligste Agitation imod Kejserdømmet. I Sept. 1870 blev han ansat ved Politiet i Paris, men igjen fjærnet efter Tumulterne 31 Oct. I Marts 1871 blev han Communens Politipræfect og 27 Apr. dens Procureur; han foretog vilkaarlige Fængslinger i stort Tal og lod i Maj Budddet om Gislernes Henrettelse i Fængslerne udføre, men blev selv fangen og skudt 24 Maj.

Raoul-Rochette, Désiré [raūl roschätt], fransk Oldgransker, f. 9 Marts 1789, blev allerede 1816 Medlem af Acad. des inscript. og var 1818—48 Conservator ved Antik- og Medaillecabinettet i Paris, fra 1826 tillige Professor i Archæologi; d. 8 Juli 1854. Han har skrevet flere værdifulde archæologiske og kunsthistoriske Værker, saaledes »Hist. des colonies grecques« (4 Bd., 1815), »Antiquités du Bosphore cimmérien« (1822), »Mémoires d'Archéologie comparée asiatique, grecque et étrusque« (1848) og flere Billedværker over antike Malerier.

Rapállo, Stad i Norditalien, 4 M. ø. til s. for Genua, ved Rapallo Bugten. 10,000 J. Koralfiskeri. I Nærheden den stærkt besøgte Valfartskirke Madonna di Montallegro.

Rapanui, d. s. s. Paaskeøen.

Rapé ell. **Rappée**, et Slags Snustobak, som sædvanlig laves af Carotter (s. d. A.).

Rapért, s. Affutage.

Rapgræs (Poa), Græsslægt med en regelmæssig, alsidig Top og smaa, fladtrykte, 2—flerblomstrede, stakløse Smaaax. Flere af Arterne høre til vore vigtigste Enggræsser; en Art, etaarig R. (P. annua), er en af de mest almindel. Ukrutsplanter og forekommer næsten paa enhver Gaardsplads.

Ráphael (d. e. Gud læger ell. Guds Læge) forekommer i den apokryphiske Tobias's Bog som Navn paa en Ærkeengel, der besejrer den ødelæggende onde Dæmon Asmodæus.

Raphani, s. Meldrøjesyge.

Raphøne, norsk, d. s. s. Agerhøne.

Rapide, s. Vandfald.

Rapier (fr. rapière), Stødkaarde med en smækker Klinge og et som oftest meget kunstig dannet Bøjlefæste, var især i Brug i det 16de og 17de Aarh.

Rapisardi, Mario, ital. Digter, f. 1843 i Catania, hvor han nu er Prof. philosophiæ. Hans Digtninger »La Palingenesi« (1868) og »Lucifero« (1877) ere philosophisk reflecterende, ganske i moderne Aand, rettede mod Kirketroen og Conservatismen, paavirkede af Carducci, men uden Mesterens klare Plastik. Af hans øvrige Værker ere Dramaet »Manfredi« og Digtsamlingen »Ricordanze« (3dje Opl. 1881) de bedste. Den sidste indeholder Oversættelser af Catullus og Lucretius.

Rapp, Georg, og **Rappister**, s. Harmonister.

Rapp, Jean, Greve, fransk General, f. 1772 i Colmar af simpel Byrd, tog 1788 Tjeneste i et Rytterregiment og blev 1795 Officer. Han var 1796—1800 Desaix's Adjudant i Italien, Ægypten og ved Marengo. 1802 sendtes han i diplomatisk Hverv til Schweiz, udmærkede sig ved Austerlitz og blev Divisionsgeneral, frelste 1809 i Schönbrunn Napoleon I for den tyske Student Stapß's Mordforsøg og blev til Løn Greve. Han gjorde ogsaa ypperlig Tjeneste ved Wagram, men blev 1810 sendt til Danzig, fordi han havde udtalt sig til bedste for Kejserinde Josephine. Støttet paa sit Kjendskab til Folkestemningen i Tyskland fraraadede han Toget til Rusland, fulgte med som Kejserens Adjudant og blev saaret for 22de Gang ved Borodino; han forsvarede 1813—14 i et helt Aar Danzig og blev derefter russisk Krigsfange. Skjønt R. 1815 tog Parti for Napoleon og førte Hæren ved Rhinen, blev han dog 1817 igjen optagen i Hæren og beholdt den Pairsværdighed, Napoleon havde givet ham. D. 1821.

Rappahannock, Flod i Staten Virginia i Nordamerika, udspringer paa de blaa Bjærge og løber mod S. Ø. til Chesapeake-Bugten. Den var under Borgerkrigen 1861—65 længe Skillelinjen imellem Nord- og Sydstaternes Hære, hvorfor ogsaa flere af Slagene stod nær ved den og dens Biflod Rapidan.

Rappe, en Mønt i Schweiz, lig den franske Centime ell. ¾ Øre.

Rappelskrivelse [pēll] kaldes i Folkeretten særlig den officielle, ogsaa den fremmede Stat meddelte Skrivelse, hvorved en Gesandt kaldes tilbage.

Rapperschwyl, Stad i Cant. St. Gallen i Schweiz paa en Halvø i den sydlige Del af Zürich Søen. 3,000 J. Højtliggende Slot, seværdigt Raadhus, Havn og Dampskibsfart. Stor Jærnbanedæmning over Søen.

Rappoldi, Eduard, betydelig Violinist, f. 21 Febr. 1839 i Wien, 1871—77 Lærer ved den kongel. Højskole for Musik i Berlin, senere Hofconcertmester i Dresden, har componeret nogle Kammermusikværker, besøgte 1877 med sin Hustru, Laura R.-Kahrer, en ypperlig Pianistinde, f. 14 Jan. 1853 nær ved Wien, Kjøbenhavn, hvor de bl. a. hørtes i Musikforeningen.

Rappoltsweiler, fr. Ribeauville, Stad i Elsaß, 2 M. n. til v. for Kolmar. 6,000 J. Bomuldsindustri. Fortrinlig Vinavl. Paa et Bjærg i Nærheden af Staden ligger Slottet **Rappoltstein**, fr. Ribeaupierre.

Rappōrt, Beretning, navnl. i Militær- og Politivæsenet skriftlig eller mundtlig Melding til Foresatte om stedfundne Begivenheder; ogsaa Forhold, Forbindelse, f. Ex. sætte sig i R. til, magnetisk R. **Rapportēre**, berette, underrette hemmelig. **Rapporteur** [tør], En, der afgiver en Beretning; ogsaa Angiver, Øretuder. **Rapportskifter**, s. Kattun.

Raps (Brassica Napus oleifera), den hyppigst dyrkede Oljeplante, af de korsblomstredes Familie. R. kan, hvor den vil lykkes, give særdeles gode Afgrøder; den lykkes bedst paa nyopdyrkede Jorder og i Nærheden af Stranden, mindre godt paa ældre Agerjord og dyrkes bedst med lange Mellemrum. Dens Straa er kun brugbart til Brændsel eller Gødning. **Vinterrapsen** saas allerede i Slutn. af Juli eller Beg. af August og høstes sædvanlig i Slutn. af Juli; den saas i velbehandlet Brakjord som Forfrugt for Hveden. R. saas meget tyndt, højst 10 Pd. eller c. 1¼ Fdk. pr. Td. Ld., og Udbyttet er 10—20 Tdr. pr. Td. Ld. En Afart, **Sommerraps**, er en Vaarsædsplante, men giver et ringere Udbytte. Af Frøene udpresses **Rapsolje** ell. Roeolje, og de tilbageblivende Rester, **Rapskager**, benyttes som et værdifuldt Fodringsmiddel. Jvfr. Kaal.

Răptus, lat., egtl. Rov, Ran, betegner nu i Almindel. et Anfald af Vanvid ell. Raseri.

Rāra āvis, lat., „en sjælden Fugl", en Sjældenhed. **Rāri nāntes in gūrgite vāsto**, lat., „enkelte Svømmere paa det vide Havdyb" (Vergils Æn. 1. 118), bruges om Ting, der ere sparsomt spredte paa et stort Rum. **Raritēt**, Sjældenhed.

Rarotonga, s. Cooks-Øerne.

Ras, arab., forekommer hyppig i Sammensætninger i Betydn. af Cap ell. Forbjærg, f. Ex. Ras-el-Had, det sydøstligste Punkt af Arabien, Ras Guardafui osv.

Rasch, Claus, fra Angel, formodentlig en Bondesøn, f. 1639, blev i en meget ung Alder Præsident og Amtsforvalter i Nyborg, i hvilken Bys Nærhed han oprettede Hovedgaarden Raschenberg (nu Juelsberg). 1680 adledes han. 1682 blev han den første af Kjøbenhavns Politimestre, 1684 tillige Borgemester; d. 1705.

Rasch, Gustav, tysk politisk Forfatter, f. 1825, d. 1878, rettede 1862—63 voldsomme Angreb paa Danmark for Regeringens saakaldte Undertrykkelse af Slesvig og Holsten („Vom verlassenen Bruderstamm"), men vendte sig senere imod Preussen, fordi det ikke vilde agte Slesvigholstens Selvstændighed og Augustenborgerens Ret.

Rasch, Halvor Heyerdahl, norsk Zoolog, f. i Eidsberg i Smaalenene 8 Jan. 1805, Student 1821, 1825 Conservator ved Universitetets zoologiske Samling, 1847 Lector (1852 Professor). Ved Siden af videnskabelige Studier gik hans Arbejde fornemmelig i praktisk Retning. Saaledes er han Grundlægger af den norske Jagtlovgivning („Jagten i Norge", 1845) og Ophavsmand til Foranstaltninger for at ophjælpe Norges Ferskvands- og Laxefiskerier. Han arbejdede for den kunstige Fiskeformerelse, Anlæg af Østersbanker osv. og har ogsaa paa dette Omraade været med at udarbejde Love og Fredningsbestemmelser. End videre bør nævnes hans Omsorg for Forbedringer i Agerbruget, for Biavlens Indførelse o. lign. Han

tog Afsked 1874, men fortsatte sin Virksomhed lige til sin Død 26 Aug. 1883.

Raschdorff, Jul., tysk Architekt, f. 1823 i Pleß, fuldendte sin Uddannelse i Berlin og kaldtes 1853 til Stadsbygmester i Köln, hvor der aabnede sig en ny Virksomhed for ham. Foruden en stor Del heldig gjennemførte Restaurationer af ældre romanske og gotiske Kirker har han opført adskillige Nybygninger, hvori han viser sit sjældne Kjendskab til Renaissancen, saaledes Museum Wallraf-Richartz, Stadttheater o. fl. Bygninger i Köln, Provinsialstænderhuset i Düsseldorf m. m. 1879 kaldtes han til Professor ved Kunstakademiet i Berlin.

Raschi, berømt rabbinsk Commentator, hvis egtl. Navn er Salomo ben-Isaak, var Forfatter til en Bibelcommentar, overs. paa Latin af Breithaupt (1710—14); d. 1105. S. Jød. Literatur.

Raschid, s. Rosette.

Rasere, sløjfe, jævne med Jorden; **raserende** kaldes det Stykke af en Kugles Bane, der ingensteds hæver sig over en Mands Højde fra Marken.

Rasgrad, Stad i Bulgarien, 16 M. v. n. v. for Varna, ved Floden Lom og ved Jærnbanen mellem Rustschuk og Varna. 11,000 I. Prægtig Moske. Livlig Handel.

Rask, Fællesnavn for adskillige grove, især tynde, firskaftede, ensfarvede Uldtøjer.

Rask, Gertrud, Grønlands-Missionæren Hans Egedes Hustru og ligesom han fra Norge, var f. 1673, altsaa 13 Aar ældre end Manden, hvem hun ægtede 1707. Hun fulgte 1721 med ham til Grønland, delte trofast med ham Besværligheder og Modgang og døde der oppe 21 Dec. 1735. Næste Aar drog Hans Egede til Danmark, medførende hendes Lig.

Rask, Rasmus Kristian, en af den nyere Tids største Sproggranskere, fødtes 22 Nov. 1787 i Brændekilde i Fyn, hvor hans Fader, en Husmand, var Skrædder og „klog Mand". R. kom 1801 i Odense Skole, blev 1807 Student, 1808 Volontær ved Universitetsbiblioteket, 1812 Amanuensis, 1814 Underbibliothekar, 1818 titulær Professor, 1825 extraord. Prof. i Literærhistorie i Anledning af et Tilbud, han havde faaet fra Edinburgh, men som han afslog, 1829 Bibliothekar og 1831 extraord. Prof. i de østerlandske Sprog. Han døde af Svindsot 14 Nov. 1832. R. foretog tre Rejser: først ledsagede han 1812 Nyerup til Sverige og Norge; anden Gang gik han med kongel. Understøttelse 1813 til Island, hvorfra han 1815 kom tilbage over Edinburgh, og endelig tiltraadte han 1816 med Understøttelse først af Bülow til Sanderumgaard og senere af Regeringen, idet han gik over Sverige, Finland og Rusland, sin store Rejse mod Øst, fra Begyndelsen med den Hensigt at besøge Egnene om Tanais for at opdage de Levninger, som muligvis der kunde findes af vore Forfædre, men senere, da der ikke fandtes det mindste Spor af „Aser" i hine Egne, idet han drog igjennem Persien til Indien, for at undersøge, hvorvidt de persisk-indiske Oldsprog, gamle Religioner og Folkefærd virkelig vare beslægtede med Europæerne. I Calcutta gik han 1 Dec. 1822 om Bord paa et dansk Skib og ankom til Kjøbenhavn 5 Maj 1823, bringende med sig sjældne literære Skatte i to Samlinger af Haandskrifter, den ene bestaaende af Zend- og Pehlevimanuskripter, omfattende Zoroastrismens hellige Bøger, og den anden fornemmelig af Pali- og singhalesiske Manuskripter paa Palmeblade, henhørende til Budhismens hellige Bøger. Den første Samling, som han havde kjøbt for Universitetets Regning i Bombay, opbevares paa Universitetsbibliotheket; den anden, som han havde kjøbt for opsparede Rejsepenge, overgav han til det store kongel. Bibliothek. R. begyndte allerede i Skolen sine Sprogstudier. Da han som Løn for sin Flid havde faaet Hejmskringla, uddrog han af den det islandske Sprogs Formlære. 1807—12 lærte han at tale dette Sprog som en Indfødt, gjennemgik saa mange forskjellige Sprogs Grammatiker, som han kunde overkomme, og gjorde sig et omarbejdet Udtog af hver især efter sine egne Principer. Paa sine Rejser studerede han i Stockholm især Svensk og Finsk foruden Arabisk o. a., i St. Petersborg Russisk, Persisk og Sanskrit, i Bombay Zend, Pehlevi og Hindustansk, i Madras og Trankebar Tamulisk, i Colombo Pali og Singhalesisk. Formaalet for hans Rejser var — som han siger — „at studere Sprogene i deres forskjellige Bygning og mange Haande Forholde for deraf at kunne dømme om Folkenes Vandringer, Slægtskab og Oprindelse". Han gjorde gjældende, at Sproget er en Naturgjenstand, i hvis Bygning der, som ved enhver Naturgjenstand, raader et vist naturligt System; at udfinde dette og at anbringe hvert Phænomen paa sin rette Plads i Systemet er det Maal, han har sat sig i sine Fremstillinger af de forskjellige enkelte Sprogs Grammatik. Idet han dernæst sammenligner Sprogene med hverandre, søger han i det større at udfinde Systemet for deres indbyrdes Slægtskabsforhold. I denne Henseende maa det fremhæves, at han paa den ene Side med større Klarhed og Consequens end nogen tidligere Forsker hævder, at det herved ikke er nok at holde sig blot til Ordforraadet, men at man fornemmelig maa se paa Overensstemmelser i den grammatiske Bygning, og at han paa den anden Side i Virkeligheden er den første, der forsøgte en systematisk Inddeling af alle Sprog, idet han allerede 1819 klassificerede dem efter det Slægtskab, der lægger sig for Dagen i deres Stof og Bygning, i 8 Racer (Ætter) med Underafdelingerne Klasse, Stamme, Gren, Sprog og Sprogart. R. arbejdede i et mærkværdig stort Antal Sprog (man angiver 55) og besad en rig Skat af andre, især historiske Kundskaber; han havde en jærnfast Hukommelse, et klart og skarpt Blik, en omhyggelig Nøjagtighed og en sjælden Combinationsgave. Hvor mange Tungemaal R. end syslede med, laa dog hans eget ham mest paa Sinde, og gjennem hele hans Stræben gik den Tanke: „Sit Fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette". Han blev afbrudt midt i sit Livs Gjerning, efter at hans sidste Aar, efter Hjemkomsten fra Indien, havde været formørkede ved økonomiske Sorger, ved Sygelighed og ved den Modstand, som navnlig hans med stor Iver forsægtede Retskrivningsændringer fremkaldte;

men hvad han fik fuldført, er nok til at vise hans Storhed. Her skal nævnes de vigtigste af hans Skrifter. Før sin store Rejse beskæftigede han sig mest med Islandsk og Angelsachsisk og udgav 1811 „Vejledning til det Islandske", 1814 „Bjørn Halldorssons islandske Lexikon", 1817 „Angelsaksisk Sproglære", 1818 „Undersøgelse om det gamle nordiske ell. islandske Sprogs Oprindelse" (Prisskrift, færdigt 1814), »Anvisning till Isländskan«, »Snorra Edda« og »Edda Sæmundar«, 1819 »Synishorn«. I Colombo trykte han „Singalesisk Skriftlære" (1822). Af de Skrifter, han udgav efter sin Hjemkomst, maa nævnes „Spansk Sproglære" (1824), „Frisisk Sproglære" (1825), „Dansk Retskrivningslære" (1826), „Italiensk Formlære" (1827), »Grammar of the Danish Language« (1830), »Locmani Fabulæ« (1831), „Kortfattet Vejledning til det oldnordiske Sprog", „Oldnordisk Læsebog", „Lappisk Sproglære", „Engelsk Formlære" og »Nonnulla de pleno systemate sibilantium in linguis montanis« (Universitetsprogr. 1832). Efter hans Død udgav hans Broder hans „Samlede Afhandlinger" med Bidrag til hans Levned af N. M. Petersen (3 Bd., 1834—38); heri findes optagne foruden nogle Breve en stor Del mindre Afhandlinger, af hvilke adskillige oprindelig have været trykte i Tidsskrifter og Blade, saaledes „Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede" og „Om Zendsprogets og Zendavestas Ælde og Ægthed". 1842 satte Venner og Disciple R. et Gravmæle paa Assistenskirkegaard med 4 Tankesprog paa Sanskrit, Arabisk, Islandsk og Dansk, ved hvilke man vilde udtrykke hans rastløse Flid, hans lyse Blik og klare Fremstilling, hans Begejstring for Sprogvidenskaben og hans Kjærlighed til Fædrelandet. Paa Hundredaarsdagen for hans Fødsel rejstes der ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Raskolniki ell. **Roskolniki** (d. e. Separatister), Fællesnavn for den store Mængde Sekter, der have dannet sig i den russisk-katholske Kirke, og som kunne henføres til tre Hovedretninger, af hvilke den ældste bestaar af gnostiske eller mystisk-sværmerske Sekter, der forkaste alt udvortes Kirkedømme med Ceremonier og Sacramenter. Flere af disse Sekter, hvis Gnosis er forenet med fanatisk Sværmeri, stamme sandsynligvis fra Middelalderen og have vedligeholdt sig ved en hemmelig Tradition. Til dem høre Morelschtschiki (de selvopofrende), der undertiden ende med at opbrænde sig selv for at faa „Ilddaaben", Stranniki (Pilegrimme), som føre et omstrejfende Liv og bekæmpe al politisk, sædelig og religiøs Orden, Skopzi (Gildinger), der gilde sig selv, Chlystovschtschina (Selvpiskere), hvem man dog ogsaa giver Skyld for usædelige Orgier, de stumme, der ikke ved nogen som helst Pinsel kunne bevæges til at give en Lyd fra sig, osv. Den anden Hovedklasse, som gaar i lige modsat Retning, er de saakaldte Starovjerzi (Gammeldagstroende), der have deres Oprindelse fra den liturgiske Reformation, som Patriarchen Nikon foretog 1654. En stor Mængde af Folket, navnlig Bønder, hang fast ved de gamle Former og udskilte sig derfor fra det reformerede Kirkesamfund. Med deres stive Fastholden ved de gamle liturgiske Former forbinde de en stor Afsky for det borgerlige Livs nye Skikke og Luxusartikler. De anse det f. Ex. for Synd at klippe deres Skjæg, ryge Tobak, drikke Kaffe og Te osv. I Almindel. udmærke de sig ved en simpel, ædruelig og sædelig Livsvandel. Der er tre Slags Starovjerzi: Jedinovjerzi (enstroende), der mest nærme sig til den rettroende Kirke, idet de anerkjende dennes Præstedømme og kun afvige fra den i det borgerlige Livs Skikke; Staroobrjadzi (Tilhængere af de gamle Skikke), som ikke anerkjende de af den rettroende Kirke ordinerede Præster, og Bespopovschtschina (Præsteløse), som slet ikke have Præster, men kun Ældste. Samtlige disse R. vare længe Gjenstand for Forfølgelse fra Statens Side; men under Peter d. store opnaaede de Tolerance imod at bære en egen Dragt og svare dobbelt Skat til Staten. Af senere Oprindelse, men beslægtede med den første Hovedklasse ere de i det 18de Aarh. opstaaede Molokaner, Philipponer og Duchoborzer (Aandens Stridsmænd), som ikke have Præster, men Ældste, der indvies af hele Samfundet, og hvis Lære er en forunderlig Blanding af Gnosis, Theosophi, Mysticisme, Protestantisme og Rationalisme, men alt dette er sammenarbejdet til et speculativt theologisk System, der vækker saa meget større Forbavselse, som alle Duchoborzer høre til Bondestanden. Antallet af samtlige R. angives forskjellig, fra 8 indtil 11 Mill. I de sidste Aar er der fra Statskirkens Side blevet arbejdet ivrig for at vinde R. ved Mildhed, og man har endog begyndt at anerkjende Samfund af Gammeldagstroende inden for Statskirken med Ret til fri Udøvelse af flere af deres kirkelige Skikke. Dette har havt til Følge, at Tusender af R. ere vendte tilbage til Statskirken; Philipponerne, som dog hørte til de mest yderliggaaende Sekterere, mistede endog 1868 deres Øverste, Paulus, som tillige med 25 af sine mest ansete Disciple blev højtidelig optagen i Statskirken. 1 Maj 1874 udkom en for R. meget vigtig Forordning, hvorved der indførtes Civilstandsregistre for dem, d. e. Protocoller, der føres af den borgerlige Øvrighed, og for hvilke R. skulle anmelde Fødsler, Ægteskaber og Dødsfald. Herved godkjendtes de af R.s egne Gejstlige udførte ministerielle Handlinger, naar deres Udførelse kun anmeldes for den borgerlige Øvrighed.

Rasmagergarn, d. s. s. Halvkamgarn.

Rasmussen, Janus Lassen, f. 1785 paa Laaland, tog philos. Examen 1806, disputerede 1811 for den philos. Doctorgrad og tiltraadte kort efter en Udenlandsrejse for at dyrke de østerlandske Sprog; 1813 udnævntes han til Lector i østerlandske Sprog og 1815 til extraordinær Prof. D. 30 Marts 1826. Blandt hans Arbejder henhørende til Orientens Literatur, som endnu benyttes, maa udhæves: »Historia præcipuorum Arabum regnorum rerumque ab iis gestarum ante Islamismum« (1817) og »Addimenta ad hist. Ar. ante Islam.« (1821), besnden »Annales Islamismi s. tabulæ synchronistico-chronol. chalifarum et regum Orientis et Occidentis« (1825) og som Universitets-

program »De Orientis commercio cum Russia et Scandinavia« (1825).

Rasmussen, Jens Erik Karl, dansk Maler, f. 1841 i Ærøskjøbing, var først i Handelslære, inden han kunde uddanne sig til Sømaler. Han har udstillet siden 1863 og vakte især Opmærksomhed ved sine paa en Grønlandsrejse malede Billeder, hvori ikke alene den nordiske Natur, men ogsaa Folkelivet paa Land og Hav vare gjengivne med slaaende Liv og ikke uden Lune. 1872 havde han Akademiets Rejseunderstøttelse til Udlandet. I de senere Aar har han levet i sin Hjemstavn.

Rasmussen, Poul Edvard, hvilket sidste Fornavn han optog efter sin Adoptivfader, Edvard Storm, f. 29 Oct. 1776 i Farum, d. smstds. 18 Juli 1860. R. var bondefødt, blev Student 1796, juridisk Candidat 1801, Auditeur i Søetaten 1802, men 1809 afskediget efter Ansøgning med 300 Rd. aarlig i Vartpenge, vistnok som Følge af hans stadige Opposition i den combinerede Ret mod de strænge Straffe, hvortil Marinerne bleve dømte. Fra 1812 levede R. i Farum og efterlod en stenographisk ført Dagbog paa 1,250 tæt beskrevne Ark, som opbevares paa det kongel. Bibliothek. Han er bleven berømt ved Melodien til „Danmark dejligst Vang og Vænge", hvilken han i Følge egen Optegnelse i sit Exemplar af „Udvalg af danske Viser", som han udgav i Forening med R. Nyerup (s. d. A.), har componeret 1810, da han opholdt sig hos en Søster paa Gaarden Carlholm ved Knardrup. Melodien brugtes 1820 i Oehlenschlägers „Erik og Abel", uden at R. gjorde sin Ret til den gjældende. Om hans musikalske Dannelse er for øvrigt intet bekjendt. Ved et lille Skrift „Dansk Kortskrivning; et enebestaaende Heelt, eller første Trin til et højere Maal; tjenlig for Hver, som kjender Retskrivning osv." (Kbhvn. 1812) er han den første, der hos os offentlig har afhandlet Stenographien.

Rasp, en Fil, som er bedækket med enkeltstaaende Tænder i Stedet for det sædvanlige Filehug. Hugget dannes ved Mejsler, dannede som en Gravstik, hvis Spids hugges ned i Staalet. De forekomme halvrunde, flade og runde og bruges ved Træs, Horns, Bens og de blødeste Metallers Tilretning i det grove.

Raspail, Franç. Vinc. [päi], fransk Politiker og Chemiker, f. 1794, var allerede under Restaurationen Medlem af hemmelige Selskaber, deltog 1830 i Julikampen og blev saaret. Som afgjort Republikaner var han 1831—35 en af Julikongedømmets bitreste Modstandere, virksomt Medlem af „Folkevennernes Klub" og dens Efterfølger, „Samfundet for Menneskerettighederne"; han tillod sig de skarpeste Udfald imod Kong Ludvig Philip selv og blev gjentagne Gange idømt længere Fængselsstraffe. Hans Blad »Le Réformateur« blev ligefrem kvalt ved de store Bøder. Allerede fra 1824 havde R. givet sig af med chemiske og mikroskopiske Undersøgelser; siden forfattede han flere større Skrifter, hvori fremsattes mange nye, oftest ganske løse videnskabelige Anskuelser, saaledes »Nouveau système de chimie organique« (1833), hvori han fuldstændig forkaster de chemiske Undersøgelsesmethoder for de mikroskopiske, og »Hist. naturelle de la santé et de la maladie chez les végétaux et les animaux« (3 Bd., 1839—43). Endelig udviklede han i »Cigarettes de camphre« (1838) et nyt lægevidenskabeligt System, hvori Campheren spillede en Rolle som et Slags antiseptisk Middel. I Febr. 1848 var R. en af de første, der paa Raadhuset proclamerede Republiken, og 15 Maj var han en af Lederne for Opstandsforsøget imod den nye Regering; han dømtes derfor til 5 Aars Fængsel, men blev, medens han sad i Fængsel, i Dec. 1848 opstillet som Socialisternes Candidat til Præsidentposten og fik 36,000 Stemmer. Da hans Hustru, som delte Fangenskabet med ham, var død 1853, ombyttede R. Fængslet med Landsforvisning og drog til Belgien; han vendte senere tilbage og blev 1869 valgt til den lovgivende Forsamling. Efter en ny Fængselsstraf 1874—75 for en Presseforseelse blev han 1876 Medlem af Deputeretkammeret indtil sin Død 1878. — Hans Søn, **Benjamin R.**, f. 1823, valgtes 1849 til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til yderste Venstre; han blev efter Statscoupet 1851 landsforvist til Belgien og vendte først 1863 tilbage. Siden 1876 er han Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hører til de yderste radicale.

Raspe, en hos Hesten forekommende Sygdom, der viser sig i Hasebøjningen eller i Knæbøjningen, enten som ondartede Saar med dybe Tværfurer eller som Udslæt i Huden. Den findes mest hos grove, slappe Heste, og naar den har varet i længere Tid, er den ofte uhelbredelig.

Rasphuset var en tidligere i Forbindelse med Tugt- og Forbedringshuset paa Christianshavn staaende Strafanstalt for grove Forbrydere; Arbejdet bestod i at raspe Farvetræ. Efter den nyeste Lovgivning finder ingen Hendømmelse til Rasphusarbejde længer Sted.

Rassŏva, Stad i Konger. Rumænien ved Donau, 21 M. ø. for Bukureschti. 2,000 I. I Nærheden begynder den saakaldte Trajansvold, der i en Længde af 5—6 M. strækker sig til Kustendsche ved det sorte Hav.

Rastatt, befæstet Stad i Storhertugd. Baden ved Floden Murg, 3 M. s. v. for Carlsruhe, med 12,000 I., var 1844—66 tysk Forbundsfæstning og tidligere 1689—1771 Residens for Markgreverne af Baden-Baden, hvis Residensslot var en Efterligning af Slottet i Versailles. Fabrikation af Tobak, Metalvarer, Papiermaché m. m. — R. er historisk berømt ved to Congresser og en Fredslutning. Den første Congres (paa østerrigsk Side Prins Eugen og paa fransk Marschal Villars) førte til Freden i R. 6 Marts 1714 imellem Frankrig og Østerrig, som gjorde Ende paa den spanske Arvefølgekrig. Den anden Congres, som aabnedes 9 Dec. 1797, skulde tilvejebringe Fred mellem Frankrig og det tyske Rige, men blev resultatløs og endte med en blodig Udaad. Da Østerrig havde sluttet den anden Coalition mod Frankrig med Rusland og England, opløstes Congressen 23 Apr. 1799, og de franske Sendebud Roberjot, Bonnier og Jean Debry, bleve, da de om Aftenen 28 Apr. afrejste, tæt uden for Staden overfaldne af Szekler-Husarer og de to førstnævnte myrdede, hvorimod den sidste undslap

haardt saaret — en Begivenhed, hvis rette Ophavsmand aldrig er bleven paavist. 11 Maj 1849 udbrød Opstand i R. blandt Soldaterne, der sluttede sig til de badenske Revolutionsmænd og først bleve betvungne 23 Juli af preussiske Tropper.

Rastenburg, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen, 12 M. s. s. ø. for Königsberg. 7,000 J. Teglværker. Store Hestemarkeder. I Nærheden ligger Carlshof, en Curanstalt for Epileptikere.

Rastrāl (af lat. rastrum, Hakke med Tænder), et Instrument af Messingblik, hvormed man trækker Linjesystemer til Nodeskrift.

Rasumovskij, Alexej [möff], Søn af en Bonde i Lillerusland, f. 1709, indtog ved sin smukke Figur og Sang Storfyrstinde (senere Kejserinde) Elisabeths Hjærte, saa at hun endog lod sig hemmelig vie til ham og fik flere Børn med ham, som dog alle døde tidlig. R. blev 1744 ophøjet baade til russisk Greve og til tysk Rigsgreve. D. 1771. — Hans Broder, Kyrill R., f. 1728, d. 1803, blev ligeledes 1744 udnævnt til Greve og 1750 til Hetman i Lillerusland (indt. 1764). — Dennes Søn, Alexej R., f. 1748, d. 1822, var Undervisningsminister under Alexander I.

Rat, et Hjul eller en Art Bradspil, hvormed man ved Hjælp af et Tov, Ratlinen, som oftest slaaet af Huder, drejer Rorpinden og derved Roret. Dets Plads er almindelig agter ude; dog have mange Skibe, navnlige Dampskibe bestemte til at fare i snævre Farvande, R. for ude eller paa en Bro tværs over Skibet oven over Rælingen, for at Manden, der styrer, bedre kan se sig om og undgaa Paasejling.

Ratāfia, en farvet Liqueur af friske Frugtsafter med Tilsætning af Vinaand, Sukker og Krydderier.

Ratanhia-Rod af Krameria triandra fra Peru indeholder en stor Mængde Garvesyre og bruges i Lægekunsten mod Diarrhoe og som sammensnærpende Middel.

Rāte, forholdsmæssig Andel.

Rāteau, fr. [tō], Rive, Redskab, hvormed Croupier'en i en Spillebank trækker de tabte Indsatser ind.

Rathenow, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg ved Floden Havel, 10 M. v. til n. for Berlin. 13,000 J. Fabrikation af optiske Instrumenter.

Rathke, Heinrich, udmærket tysk Anatom, f. 25 Aug. 1793, d. 15 Sept. 1860, har særlig Fortjeneste af den sammenlignende Anatomi og Udviklingshistorie, som han har fremmet ved fortrinlige Arbejder, som sikrede ham blandt sine Samtidige den mest fremragende Plads efter v. Baer, hvem han afløste som Professor i Königsberg. Efter at have fuldendt sine akademiske Studier levede R. som praktiserende Læge i Danzig, hvor han i sin Fritid beskæftigede sig med anatomiske Arbejder, hvoraf de første udkom 1820; fire Kvartbind (til 1827) af Danziger Naturforsker-Selskabets Skrifter vare udelukkende hans Arbejde, og paa samme Tid blev R. Medarbejder ved Burdachs store Physiologi, som navnlig ved hans og v. Baers Bidrag blev af stor Betydning. R.s mest bekjendte Opdagelse er den af Gjælle- eller Visceralspalterne hos Fostrene af Fugle og Pattedyr (inclusive Mennesket). 1829 udkom hans første selvstændige Monographi: „Über die Entwickelung des Flußkrebses“, som efterfulgtes af en Række lignende klassiske Monographier eller Tidsskriftsbidrag (over Aalekvabbernes (1832), Snogens, Sumpskildpaddens og Krokodilernes Udviklingshistorie osv.).

Rathke, Jens, norsk Naturhistoriker, f. 14 Nov. 1769 i Christiania, blev theol. Candidat 1792 og lagde sig efter Naturfagene. 1810 blev han Professor i Kjøbenhavn og 1813 i Christiania; han tog Afsked 1845 og døde 28 Febr. 1855 efter at have testamenteret sin Formue til et Legat for naturvidenskabelige Rejser i Norge. Hans ikke talrige Skrifter omfatte baade Zoologi og Botanik samt disse Videnskabers Anvendelse; omkring 1800 foretog han bl. a. flere Rejser for at undersøge Fiskerierne i det nordlige Norge.

Rathlousdal, en Herregaard et Par Mil fra Aarhus, opkaldt efter Hofmester Gregorius Rathlou, som opførte Gaarden paa en nedlagt Landsby Loverstrups Jorder. Han døde 1681 — den Tilstand, hvori hans Lig og Kiste for en Del Aar siden fandtes, har vakt Formodning om, at han er bleven levende begravet —, og den sidste Mand af Slægten døde 1752. Forinden var der af R. og det nærliggende Gersdorfslund under 7 Aug. 1749 blevet oprettet Stamhuset R. for (den senere Statsminister) Joachim Otto Schack-Rathlou, efter hvis barnløse Død 1800 Stamhuset gik over til Familien Holstein-Rathlou. Til det hører endnu et tredje Gods, Sophienlund.

Rātibor, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Oder, der her bliver sejlbar, 19 M. s. ø. for Breslau. 20,000 J. Stort Slot og Døvstummeinstitut. Fabrikation af Linned- og Uldstoffer, Tobak, Eddike, Olje og Maskiner. Betydelig Handel med Hør, Hamp, Korn og Kvæg. En stor Del af Staden brændte 1858. — R. var forhen et rigsumiddelbart Fyrstendømme i Øvreschlesien, som 1288—1532 havde sine egne Hertuger, derpaa kom til Østerrig og ved Freden i Breslau 1742 tillige med det øvrige Schlesien til Preussen; det blev 1822 som mediatiseret Fyrstendømme givet til Landgreven af Hessen-Rotenburg og kom, efter at dette Hus var uddød 1834, ved Testament til Prins Victor af Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst.

Ratichius, egtl. Ratke, Wolfg., tysk Undervisningsreformator, f. 1571 i Holsten, d. 1635, blev, sproglig og mathematisk uddannet i Tyskland, England og Holland, paa sin urolige Omflakken med sin i stor Hemmelighed holdte Undervisningsmethode optaget og igjen forstødt af forskjellige tyske Fyrster, navnl. Ludvig af Anhalt-Köthen, i hvis Land han stiftede to Skoler; praktisk fulgtes han i Kromayers Undervisningsplan for Sachsen-Weimar 1619. Han hører ved sine Angreb paa den philologiskgrammatiske Skoleundervisning, sit Princip om at følge Naturens Orden ved Undervisningen, sin Tro paa sin Methodes Almagt, sin Hævden af Modersmaalet som Skolens Grundlag og af Forstandens Uddannelse i Modsætning til den blotte Hukommelses og sine pædagogiske

Raad: „Ikke mer end Et ad Gangen, det samme tit gjentaget, alt uden Tvang, intet udenad, Enhed i alle Undervisningsgjenstande, først Tingen, saa Regelen derom, alt gjennem Erfaring og stykkevis Undersøgelse", til Forløberne for Mænd som Comenius, Rousseau og Basedow og derved for hele den nyere Undervisningsretning.

Ratificēre, erklære for gyldig, bruges navnl. i Folkeretten om Souverainens Stadfæstelse af den paa hans Vegne af en Befuldmægtiget afsluttede Tractat. En saadan **Ratificatiōn** er i Regelen Betingelsen for den ved Befuldmægtigede afsluttede Tractats Gyldighed; men naar R. har fundet Sted, gjælder Tractaten fra Afsluttelsesdagen.

Ratihabēre, erkjende for rigtig og gyldig. **Ratihabitiōn** finder saaledes Sted, naar en Person erklærer den af en anden paa egen Haand for ham afsluttede Retshandel for gyldig og bindende for sig, eller naar En erkjender den af ham for Retten afgivne Erklæring for rigtig tilført Protocollen.

Ratin [tăng] ell. **Ratiné**, ogsaa Astrachan eller Serpentin, kaldes svære, ofte dobbelt vævede Uldstoffer, hvis Uld paa Retten er ratineret (friseret) eller samlet i smaa, sammenfiltrede Knuder. Friseringen sker mellem to Planer, af hvilke den, der vender mod Luven, kan være bedækket med Uldfløjl og i alt Fald er indrettet paa at faa ganske smaa, hurtige Rotationsbevægelser i Planen, ligesom den anden Plan bliver opvarmet for at befordre Filtningen.

Ratiōn, det en Mand eller en Hest daglig tilkommende Quantum Næringsmidler, naar saadanne i Freds- eller Krigstid udleveres i Natura.

Rationāle Størrelser ell. **Tal** ere saadanne, som ere commensurable med Enheden, eller som nøjagtig lade sig udtrykke ved hele Tal eller Brøker.

Rationalisme (af lat. ratio, d. e. Fornuft), den Aandsretning, som i den menneskelige Fornuft ser den eneste rette Kilde til Sandhedens Erkjendelse. **Rationalisten** vil ikke antage andet for sandt end, hvad han kan forstaa; med sin Tanke vil han udgranske Tilværelsens Gaader, og han vil ikke bøje sig for nogen anden Autoritet end Tanken. Enig heri med Naturalismen adskiller R. sig fra denne ved det Forhold, hvori de stille sig til den guddommelige Aabenbaring. Medens Naturalismen nemlig stiller sig i ligefrem Opposition til denne, mener R. at være i Overensstemmelse med Aabenbaringens sande Mening. Den betragter Aabenbaringen som Sandhed, men kun for saa vidt den ikke strider mod Fornuften. R. vil altsaa ikke bøje sig for Aabenbaringen som en Autoritet, ikke „tage Forstanden fangen under Troens Lydighed"; den vil prøve Aabenbaringens Indhold paa samme Maade som enhver anden Erkjendelsesgjenstand, og den vil altsaa stille sig i samme Forhold til den hellige Skrift som til enhver anden Bog; den vil have Lov til at betvivle, hvad „den sunde Fornuft" anser for utroligt, og benægte, hvad den anser for umuligt. Derfor forkaster R. Underet under enhver Skikkelse; ikke blot ere de enkelte Undergjerninger, som berettes i den hellige Skrift, enten slet ikke skete eller gaaede til paa en rent naturlig Maade og kun paa Grund af Misforstaaelse eller uheldig Fremstilling blevne betragtede som Undere, men ogsaa Prophetі og Inspiration maa forkastes som noget for Tanken ufatteligt. Guds Treenighed, Christi Gudmenneskelighed, hans overnaturlige Fødsel, hans Opstandelse og Himmelfart, kort sagt alle Christendommens positive Kjendsgjerninger stride imod R.s „sunde Fornuft", og R. vil ikke tro, hvad den ikke kan forstaa. Derimod vil den ligesom sin Forløber Deismen (s. d. A.) anerkjende Læren om en Gud, et Forsyn, Viljens Frihed og Sjælens Udødelighed, fordi disse Lærdomme ere nødvendige for, at Mennesket kan føle sig lykkeligt her i Livet. Af samme Grund følger det af sig selv, at der ikke kan være Tale om nogen Fordømmelse efter Døden; alle Mennesker blive salige. For øvrigt ligger det i Sagens Natur, at R.s Tilhængere ingenlunde ere enige indbyrdes; hver enkelt mener i sin „sunde Fornuft" at have den højeste Kilde til Sandhedens Erkjendelse; men hvad den ene finder fornuftigt, finder den anden ufornuftigt osv. Derimod ere de fleste Rationalister enige om at bære Navnet Christne, idet de gaa ud fra, at naar Christendommen er Sandhed, maa den stemme med, hvad der efter deres Mening er Sandhed. Der har endog været Tider, hvor R. har siddet i Højsædet i den protestantiske Theologi og har raadet i forskjellige Landes Kirkestyrelse, saa at Talsmændene for Kirkens gamle Tro have gjældt for uvidende og overtroiske Sværmere, saaledes navnlig i Slutn. af forr. og Begynd. af dette Aarh. Grundlagt ved Semlers, Ernestis og Michaelis isagogiske og hermeneutiske Arbejder, fik den ældre R. sin dygtigste religionsphilosophiske Begrundelse i Kants: „Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft", medens Dogmatikerne Wegscheider og Bretschneider samt Exegeten Paulus maa nævnes som dens betydeligste Theologer. I Danmark maa Slotspræst Bastholm og Stiftsprovst Clausen nævnes som dens betydeligste Repræsentanter. Den i de sidste Aartier udviklede **Nyrationalisme** er for saa vidt forskjellig fra den ældre R., som den raader over et rigere videnskabeligt Apparat og derfor i Udførelsen af Enkelthederne undgaar nogle af de Anstødsstene, hvorover den ældre R. snublede; men Grundsynet og Forholdet til Christendommen er væsentlig det samme.

Rationel [nĕll], fornuftmæssig, som r. Behandling; ogsaa videnskabelig begrundet, som r. Landbrug.

Ratisbōna, nylat. Navn paa Regensburg.

Ratisbonne, Louis [bŏnn], fransk Forfatter, f. 1827 i Straßburg, blev 1853 Medarbejder af »Journal des Débats«, oversatte Dante (1852—69) og er Forfatter til det versificerede Drama »Héro et Léandre« (1859) samt Udgiver af A. de Vignys efterladte Skrifter. Hans »Comédie enfantine« (1860) blev kronet af Akademiet; 1862 udgav han »Dernières scènes de la comédie enfantine«. Fra 1868 er »Les petits hommes«, fra 1871 »Les petites femmes«. 1876—78 var han atter Medarbejder i »Journal des Débats«.

Ratrāmnus, berømt som frisindet kirkelig

Skribent, indtraadte c. 830 som Munk i Klostret Corvei og blev i denne nanselige Stilling indtil sin Død c. 868, men opnaaede desuagtet en Anseelse som kun faa af hans Samtidige. R. tog Del i alle sin Tids theologiske Stridigheder: om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse, om Nadveren, om Prædestinationen, om den vesterlandske Kirkes dogmatiske og rituelle Stilling over for den østerlandske. Kong Carl d. Skaldede indhentede hans Betænkning i flere af disse Stridigheder, og under Patriarchen Photios's Strid med Paven blev det overdraget R. at gjendrive Photios's Beskyldninger. Mest Betydning have hans Skrifter om Nadveren, »De corpore et sanguine Domini«, hvori han bekæmpede den af Paschasius Radbertus fremsatte Brødforvandlingslære. Overhovedet stod R. næsten altid som Repræsentant for den gamle uforfalskede Kirkelære over for de romersk-katholske Bildfarelser, som i hans Tid begyndte at udvikle sig frodigere end hidtil. Han havde derfor ofte Tidsaanden imod sig, saa at hans Anskuelser ikke trængte igjennem; men han har den Betydning, i en lidet oplyst Tidsalder at have staaet som Repræsentant for den samme Grundanskuelse, fra hvilken 7 Aarhundreder senere Reformatorerne gik ud.

Rattazzi, Urbano, ital. Statsmand, f. 29 Juni 1808 i Alessandria, blev 1838 Advocat i Casale og vandt snart Ry ved sin Veltalenhed. Han valgtes 1848 i sin Fødeby til Deputeret, sluttede sig til Demokraterne og bekæmpede Ministeriet Balbo. I Sommerens Løb var han Undervisningsminister i 12 Dage og hørte derefter til den krigslystne Opposition; han blev i Dec. Justits- og siden Indenrigsminister under Gioberti og var til sidst den egentlige Leder i Regeringen, men maatte efter Slaget ved Novara i Marts 1849 gaa af. Han overbragte Kong Carl Albert Deputeretkammerets sidste Hilsen og stemte imod Freden. Siden var R. Leder for venstre Centrum, indgik i Foraaret 1852 det saakaldte »Connubio« med Cavour som højre Centrums Fører om begge Mellempartiers Forening og blev derefter Kammerets Formand. 1854 blev han Justitsminister og gjennemførte Loven om Klostrenes Ophævelse, var siden Indenrigsminister, men afgik 1858 for at forsone de klerikale. Efter Villafrancafreden i Juli 1859 blev han Førsteminister, gjennemførte Lombardiets Indlemmelse og afgjorde desuden ved Hjælp af det kongel. Dictatur mange omtvistede Lovgivningsspørgsmaal, men maatte i Jan. 1860 fratræde, fordi han ikke kunde løse de politiske Forviklinger. Han vilde ikke stemme for Savoiens og Nizzas Afstaaelse, men overtog 1861 Forsædet i det første italienske Deputeretkammer. I Marts 1862 blev han igjen Førsteminister, men nødtes i Dec. s. A. til at gaa af som Følge af Garibaldis Forsøg paa at drage imod Rom. Endelig kom han i Apr. 1867 for tredje Gang til Roret, men fjærnedes i Oct. s. A. efter Garibaldis nye Romertog og var indtil sin Død 5 Juni 1873 Leder for den maadeholdne Opposition. R.s Taler udgaves 1876—80 i 8 Bd.; et Mindesmærke for ham rejstes i Alessandria. — Hans Hustru, **Marie R.**, Datter af Lætitia Bonaparte efter hendes Skilsmisse fra Th. Wyse (s. Bonaparte, I, S. 650), f. 1830, ægtede 1850 en rig Elsaßer Solms, men skilte sig 1852 fra ham og levede under Navnet „Fyrstinde Solms" i fortrolig Omgang med franske Forfattere. Hun ægtede R. 1862 og efter hans Død en Spanier, som hed Rute. Hendes Dilettantromaner ere talrige. »La réputation d'une femme«, »Mademoiselle Million«, »Les mariages de ce siècle«, »Les mariages de la Créole« (3dje Opl. 1883) læstes meget for Skandalens Skyld. I »Rattazzi et son temps. Documents« (1881), »Le Portugal à vol d'oiseau« (1883) har hun fortalt sine Selvoplevelser.

Ratzeburg, Stad i den preussiske Prov. Slesvig-Holsten, i det forrige Hertugdømme Lauenburg paa en Ø i R.-Sø, forbunden med Landet ved to Dæmninger, 7 M. ø. n. ø. for Hamborg. 4,000 I. Brændevinsbrænderier og Ølbryggerier, betydelig Frugtavl og Kornhandel. Den nordlige Del af Staden med Domkirken hører til Mecklenburg-Strelitz. — Under en Strid imellem Christian V og Hertugen af Brunsvig-Celle blev R., som da var befæstet, bombarderet af de danske 1693.

Rau, Carl Heinr., betydelig statsøkonomisk Forfatter, f. 1792, 1818 Professor i Erlangen og 1822 i Heidelberg, d. 1870. Hans Hovedværk er „Lehrbuch der polit. Oekonomie", der er udkommet i mange Oplag (første Gang i 3 Bd. 1826—37).

Rau, Heribert, tysk Forfatter, f. 1813 i Frankfurt a. M., var oprindelig Handelsmand, men gav sig 1844, af Iver for at fremme den da opdukkende frireligiøse Bevægelse, til at studere Theologi og blev 1847 Præst for Frimenigheden i Stuttgart. I Mannheim, hvortil han 1849 forflyttedes, vakte han imidlertid ved sin Prædiken og sine Skrifter et saadant Had hos de orthodoxe, at disse 1856 fik udvirket hans Afsættelse. Siden den Tid levede han som Forfatter i sin Fødeby; d. 1876. Endnu mere bekjendt end ved sine populær-philosophiske og theologiske Skrifter („Evangelium der Natur", „Katechismus der Kirche der Zukunft" o. fl.) blev han ved en lang Række for det meste biographiske Romaner (om Kosciuszko, Mozart, Beethoven, Al. Humboldt, Jean Paul, Garibaldi, Shakspeare, Weber o. a.).

Rauch, Chr. Dan, tysk Billedhugger, f. 2 Jan. 1777 i Arolsen i Waldeck, d. 5 Dec. 1857 i Dresden, lærte først Billedhuggerkunsten hos Valentin, senere hos Ruhl i Kassel og kom 1797 til Berlin. Her fik han Midler til at rejse til Italien, hvor han bl. a. i Thorvaldsen og Canova fandt Venner og Hjælpere, og navnlig skyldtes det Thorvaldsens Vink, at han kom til at udføre det Værk, hvormed han lagde Grunden til sin senere Berømmelse, nemlig Monumentet over Dronning Luise af Preussen, færdigt 1813. Idet hans Ry gte nu udbredtes over Tyskland, voxede hans Virksomhed, og R. skylder man en Række fortjenstfulde Værker, hvoriblandt maa nævnes Statuerne af Bülow og Scharnhorst (1815—22) i Berlin, Blüchers Statue i Malm, opstillet i Breslau (1821), en anden Statue af samme Feltherre, ogsaa i Malm, opstillet i Berlin 1826, Maximilianstatuen i München, ligeledes

i Bronze, opstillet 1835, endelig Statuerne af Goethe, Francke, Dürer, St. Bonifacius, Mieczislaw og Boleslaus samt fl. a., foruden en stor Mængde Buster. Hans Hovedværk er imidlertid det kolossale Monument over Frederik d. store, som afdækkedes i Berlin i Maj 1851.

Raucourt, Franç. Marie [rokühr], fransk Skuespillerinde, f. 1753 i Nancy, kom 1772 til Paris og debuterede med Bifald paa Théatre français, hvor hun navnlig udmærkede sig i tragiske Heltinde-Roller. 1776—79 var hun fraværende fra Theatret; 1796 organiserede hun et nyt Selskab af de tiloversblevne Medlemmer, men forlod Frankrig 1806. Napoleon I overdrog hende at organisere franske Skuespillerselskaber, som i den franske Sags Interesse skulde bereise Italien og give Forestillinger i Milano, Napoli o. a. St. D. 1815 i Paris.

Raudiske Sletter i Norditalien i Nærheden af Verona (ell. efter andre Vercelli), bekjendt af Marius's Sejer over Cimbrerne 101 f. Chr.

Raudnitz, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen, ved Elben, 5 M. n. for Prag. 6,000 J. Prægtigt Slot, tilhørende Fyrstefamilien Lobkowitz, med rigt Bibliothek (50,000 Bd.).

Rauenthal, Landsby i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 2 M. v. for Wiesbaden. 1,000 J. Betydelig Vinavl.

Rauhe Alp, s. Alp.

Rauhes Haus i Horn ved Hamborg, en Opdragelsesanstalt i den indre Missions Tjeneste for forsømte Børn, stiftet af Joh. Heinr. Wichern (f. 1808, d. 1881). Den aabnedes i Nov. 1833 og omfatter en Barneanstalt med c. 80 Drenge, samlede i Familier paa 12 under en „Broders" Ledelse, og c. 30 Piger under „Søstres", en Brødreanstalt (for vordende Skolelærere, Sygeplejere, Bymissionærer og Betjente ved Straffeanstalter) med c. 40 Brødre, siden 1852 et Pensionat for de højere Klassers Børn, siden 1842 et Trykkeri og siden 1844 et Agentur, d. e. en Forlagshandel. „Fliegende Blätter des rauhen Hauses" er Anstaltens Blad. Rundt om i Tyskland er der Filialer.

Rauma, Elv i Norge, udspringer af Lesjeskogens Vand paa Dovre og løber gjennem Romsdalen mod N. V. ud i Romsdalsfjorden ved Veblungsnæs. Længde 8 M. (62 Kilom.).

Raumer, Friedrich L. G. v., tysk Historiker, f. 14 Maj 1781 i Wörlitz i Anhalt, blev 1811 Professor i Historie i Breslau og 1819 i Berlin (indt. 1853). Desuden blev han 1819 Medlem af Overcensorcollegiet, men trak sig tilbage derfra 1831 samtidig med, at han i en Afhandling om „Polens Untergang" dadlede Preussens russervenlige Politik. Da han 1847 i Videnskabsakademiet holdt en Tale over Frederik d. store og roste hans religiøse Tolerance, vakte det saa meget Anstød hos Kongen, at han maatte opgive sit Sæde. Derimod valgtes R. kort efter til Byraadet i Berlin og n. A. til Nationalforsamlingen i Frankfurt, hvor han hørte til højre Centrum, og hvorfra han gik som tysk Affending til Paris. Størst Betydning har R. som Historieskriver: „Vorlesungen über die alte Gesch." (2 Bd., 1821), „Gesch. der Hohenstaufen" (6 Bd., 1823—25, 5te Udg. 1878) og „Gesch. Europas seit dem Ende d. 15ten Jahrh." (8 Bd., 1832—50; gaar indtil Midten af det 18de Aarh.) ere hans Hovedværker og udmærke sig saa vel ved grundigt Studium som ved livlig Fremstilling. I „Briefe aus Paris" (2 Bd., 1831) nedlagde R. vigtige Oplysninger til det 16de og 17de Aarh.s Historie, og endnu righoldigere ere hans „Beiträge zur neuern Gesch. aus d. brit. Museum u. Reichsarchive" (5 Bd., 1836—39). Hans Rejseskildringer fra Frankrig (1831), England (1836 og 1841), Italien (1840) og Nordamerika (1845) vidne om alsidig Dannelse og stor Iagttagelsesevne. Endelig udgav han 1830—67 „Historisches Taschenbuch", hvori han skrev mange ypperlige Afhandlinger, og „Handbuch zur Gesch. der Litteratur" (4 Bd., 1864—66). D. 14 Juni 1873 i Berlin. — Hans Broder, **Karl Georg v. R.**, f. 9 Apr. 1783, blev 1811 Professor i Mineralogi i Breslau, forflyttedes 1819 til Halle og 1827 til Erlangen; han har foruden en Del mineralogiske og geognostiske Værker udgivet „Lehrbuch d. allgem. Geographie" (3dje Udg. 1848), „Palästina" (1835, 4de Udg. 1860), „Beschreibung d. Erdoberfläche" (6te Udg. 1866) og en ypperlig „Gesch. d. Pädagogik" (4 Bd., 1846—57; 5te Udg. 1878—80). D. 2 Juni 1865. — En Fætter til disse Brødre, **Georg Wilh. v. R.**, f. 1800, d. 1856, var 1843—51 Directeur for de preussiske Archiver og udgav »Novus codex diplomat. Brandenburg.« (1831—33) og »Regestæ hist. Brandenb.« (1837). — En anden Fætter, **Karl Otto v. R.**, f. 1805, blev 19 Dec. 1850 Kirke- og Undervisningsminister under Manteuffel og styrede i strængt klerikal og orthodox Aand (mest betegnet ved hans „Skoleregulativer" 1854). Han afgik i Nov. 1850 og døde n. A. — **Rudolph v. R.**, Søn af Karl Georg v. R., f. i Breslau 1815, d. 1876 som Professor i tysk Sprog og Literatur i Erlangen, skrev „Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache" (1845), „Untersuchungen über die Urverwandtschaft der semitischen und indogermanischen Sprachen" (1867—73) samt en meget fortjenstfuld „Geschichte der germanischen Philologie" (1870) og havde i mange Aar arbejdet ihærdig for den faa Aar efter hans Død indførte Reform af den tyske Retskrivning.

Raumo, Stad i Finland, ved den bottniske Bugt, 5 M. n. for Nystad. 4,000 J. Industri og Handel med Tømmer.

Raupach, Ernst, tysk dramatisk Digter, f. 1784 ved Liegnitz, studerede Theologi i Halle, gik til Rusland som Opdrager og blev 1816 Professor i St. Petersborg, men forlod Rusland 1822 og opholdt sig siden 1824 i Berlin, hvis Theatre han forsynede med en Mængde alvorlige og komiske Stykker, aandløse Efterligninger af alle mulige Forbilleder, uden digterisk Betydning, men udarbejdede med sproglig og theatralsk Behændighed. 1829—35 udkom hans „Dramat. Werke komischer Gattung" i 4 Bd., 1835—43 „D. W. ernster Gattung" i 16 Bd., hvilke Samlinger dog langtfra indeholde alle hans Arbejder. Medens disse i sin Tid beherskede den tyske Scene, ere de nu næsten ganske forglemte. Til de mest bekjendte hørte Tragedierne „Der Nibelungen Hort" og „Die Hohenstaufen" (Cyklus af 16 Dramaer med

tilsammen 93 Akter), Skuespillet „Die Schule des Lebens“ og Folkedramaet „Der Müller und sein Kind“. D. 1852 i Berlin.

Rauscher, Jos. Othmar, Cardinal, f. 6 Oct. 1797 i Berlin, blev 1823 præsteviet og Professor i Salzburg, 1832 Directeur for det orientalske Akademi i Wien og Lærer for Erkehertug (nu Kejser) Frants Joseph og hans Brødre. 1849 blev han Fyrstbiskop i Seckau og 1853 Fyrstærkebiskop i Wien. Da han nød ubetinget Tillid hos Kejserens Moder, Erkehertuginde Sophie, vandt han stor Indflydelse paa Statsstyrelsen og fik den josephinske Kirkelovgivning ophævet og Concordatet afsluttet 1855, hvorfor Paven lønnede ham med Cardinalværdigheden. Da der senere indtraadte et Omslag i friere Retning, søgte R. ved klog Eftergivenhed at vedligeholde Kirkens Magt og understøttede som livsvarigt Medlem af Herrehuset (fra 1860) den nye Helstatsordning, men kom dog 1865 i Strid med den offentlige Mening ved sit Forsvar for den pavelige Syllabus. Paa det vaticanske Kirkemøde 1870 var R. en af Førerne for Modstanden imod det nye Dogme om Pavens Ufejlbarhed, men faldt siden til Føje og ledede den klerikale Opposition imod de nye østerrigske Kirkelove, efter at Concordatet som Følge af hint Dogme var sat ud af Kraft. Dog vilde han ikke slutte sig til det feudale Parti og modarbejde Forfatningen. D. 24 Nov. 1875.

Rav ell. **Bernsten,** Elektron, Succinum (Ambra flava), findes især paa Kysterne af Østersøen (Preussen) og Vestjylland, hvor det ofte kastes op under heftige Paalandsstorme sammen med Tangen paa Grund af sin ringe Vægtfylde (1—1,1). 1767 fandt man i Vester-Hanherred et Stykke R., der vejede over 9 Pd., det største, der er kjendt fra Danmark. Det meste R., der kommer i Handelen, findes ved Preussens Kyster mellem Danzig og Memel, hvor Beboerne ogsaa fiske det op fra Havbunden. I den nyere Tid har et Handelshus i Königsberg vundet det i langt større Qvantiteter end tidligere, dels ved regelmæssig Grubedrift nede i et sandblandet Lerlag („blaue Erde“), der især er rigt paa R. og er dækket af mægtige Sandlag, dels ved at fiske det op fra Bunden af det kuriske Haff ved Hjælp af store Dampmuddermaskiner. For Retten til at vinde R. paa de to sidstnævnte Maader svarer det omtalte Firma over 600,000 Mark aarlig, og Udbyttet har i de senere Aar været c. 300,000 Pd. R. er en fossil Harpix, der hidrører fra Tertiærformationens Naaletræer, og indeholder ofte Insekter, Edderkopper og Tusendben af nu uddøde Arter. Allerede i Oldtiden var det højt skattet af Grækerne og Romerne, der anvendte det til Prydelser og fik det tilført fra Østersølandene. R. er haardt, sprødt, glinsende og kan antage en smuk Politur; det findes i Stykker af meget forskjellig Størrelse, er farveløst, gult, gulbrunt, sjælden mælkehvidt, gjennemsigtigt eller gjennemskinnende. Ved at ophedes giver det en behagelig aromatisk Lugt; det er uopløseligt i Vand, men Vinaand og Æther opløse lidt deraf (en blød Harpix). Af fede og flygtige Olier opløses kun lidet; ophedes R., indtil det begynder at destrueres (hvorved Ravsyre og noget Ravolje gaa bort), kan det tilbageblivende (Bernsten-Kolophon) opløses i varm Linolje, og en saadan Opløsning, tilsat noget Terpentinolje, benyttes meget under Navn af **Ravfernis. Ravarbejde** var tidligere langt højere skattet end nu, da man tager tilbørligt Hensyn til Materialets Skjørhed og Blødhed, om det end er stærkere og haardere end andre Harpixer; især stod Ravstykker med indesluttede Insekter o. desl. i meget høj Pris. Behandlingen af Rav kræver stor Forsigtighed, da det let knækker; dog kan det drejes, files osv. omtrent som Ben; det skrabes, slibes med Pimpsten, afgnides med Ravspaaner og poleres med Kridt eller bedre naturlig Trippelse og Spiritus. Opvarmede med Forsigtighed i Olje kunne længere og tyndere Ravsager, f. Ex. Pibespidser, bøjes. **Ravfundene** indtage en fremragende Plads mellem Fundene fra Nordens yngre Stenalder. Der er jævnlig, især i Jylland, i Moser blevet opgravet større Mængder af Rav, forarbejdet til Prydelser og sjældnere uforarbejdet, som have været nedlagte indesluttede i Lerkar. Et enkelt saadant Fund indeholdt c. 4,000 St. Disse Fund ere dels Vidnesbyrd om, at Ravet allerede den Gang spillede en Rolle som Handelsvare og maaske tillige brugtes som Byttemiddel, dels turde de være at opfatte som religiøse Nedlægninger ligesom mange andre Mosefund (s. d. A.). Fra de senere Perioder kjendes slige Fund ikke; men Ravet benyttedes hyppig, i Bronzealderen navnlig til Indlægning paa Metalsager, i Jernalderen især i Form af Perler. **Ravolje** faas ved Destillation af Rav og benyttes som Medicament saa vel i raa som i renset Tilstand; den har en ubehagelig, gjennemtrængende Lugt og Smag. Ved Tilsætning af Salpetersyre forandres den til en Harpix med en moskuslignende Lugt (kunstig Moskus); s. **Eau de Luce. Ravsyre,** $C_4H_6O_4$, vindes blandet med Ravolje ved tør Destillation af Rav, Udkogning og Destillation med Vand, Filtrering fra største Delen af Ravoljen og Omkrystallisation af den ved Afkøling udskilte raa Syre af Chlorvand. Ogsaa ved Gjæring af æblesur Kalk vindes R. under samtidig Dannelse af Eddikesyre, Kulsyre og Vand. Ved Vinaandsgjæringen dannes den i ringe Mængde. R. danner farveløse Krystaller, der ere letopløselige i varmt, tungere i koldt Vand og i Vinaand, uopløselige i Æther. Den smelter ved 180° og giver Dampe, der fremkalde Hoste; ved 230° koger den, men spaltes samtidig delvis til Vand og **Ravsyreanhydrid.**

Ravage, fr. [vâsche], Ødelæggelse, Forstyrrelse.

Ravaillac, Franç. [vajäkk], f. 1578 i Angoulême, var først Skriver, siden Skolelærer. Paa Grund af Gjæld blev han kastet i Fængsel, og efter sin Løsladelse søgte han forgjæves Optagelse i Feuillanternes Orden og Jesuiterordenen. Han blev ved disse Skuffelser et Bytte for heftig religiøs Fanatisme, og Rygtet om, at Henrik IV vilde angribe Paven, indgav ham den Tanke at myrde Kongen. Han fuldførte sit Forsæt 14 Maj 1610 i en af Paris's Gader, men nægtede under Torturen haardnakket, hvad der nu ogsaa anses for sandt, at

have haft nogen Medvider. Han blev 27 Maj sønderrevet af Heste paa Grèvepladsen i Paris.

Ravaisson, J. G. Félix [væsōng], fransk Philosoph, f. 1813, har især faaet sine Impulser fra Aristoteles og Leibniz; den førstes Lære har han behandlet i »Essai sur la métaphysique d'Aristote« (2 Bd., 1837—40). Efter i nogle Aar at have været Professor i Philosophi i Rennes blev han Generalinspecteur ved de offentlige Bibliotheker og senere over den højere Undervisning. Han adskilte sig fra Begyndelsen af fra den herskende eklektiske Skole ved at hævde Aandens Evne til intuitiv Erkjendelse af sit eget Væsen. Sine philosophiske Ideer har han fremstillet i »La philosophie en France au 19ème siècle« (1868). Den analytiske og inductive Methode, som hersker i Naturvidenskaberne, giver i Philosophien Plads for en højere Viden, i hvilken Aanden umiddelbart bliver sig bevidst som Energi, en begrænset og relativ Form for den uendelige, guddommelige Aand, som er Enhed af Realitet og Fuldkommenhed. Da det overalt er det højere, der indeholder Forklaringen af det lavere, er Sjælen kun forstaaelig ved Guddommen, der har sin Grund i sig selv, og Materien, hvis Grundbestemmelse er Spontaneitet, kun ved Sjælen. At være er at leve; at leve er at tænke og ville. Medens vi directe blive os vort Væsens indre Constitution bevidst, maa vi ad Analogiens Vej gjøre os alt andet forstaaeligt. Aanden er i Naturen brudt og spredt i en Mangfoldighed af Former, som danne en Trinrække fra den laveste til den højeste. R. kalder sin Lære spiritualistisk Positivisme.

Rawal Pindi, Stad i den engelske Prov. Pandschab i Forindien, 35 M. n. n. v. for Lahore, ved Himalajas sydlige Fod, med 50,000 J., stor Bazar og livlig Handel paa Afghanistan. Engelsk Militærstation. Stamstutteri for Hæren. Sammenkomst 1885 mellem Emiren af Afghanistan og Vicekongen af Indien.

Ravelin, fr., i Befæstningskst. d. s. s. Halvmaane, Demilune.

Ravènna, Stad i Norditalien, 15 M. s. for Venezia i en sumpet Egn, c. 1 M. fra Adriaterhavet. Selve Staden har kun 12,000 J., men med det tilhørende District 61,000 J. Staden var under det romerske Kejserdømme og endnu i det 7de og 8de Aarh. rig og blomstrende og har mange Minder om Fortidens Storhed. Hertil høre den ottekantede Vitalis Kirke, Nazarius og Celsus Kirken med mærkelige Gravmæler, hvoriblandt Kejser Honorius's og Theoderiks, den før det 4de Aarh. byggede Kathedralkirke, Kirken San Romualdo i Forstaden Classe fra det 4de Aarh. I Minoriterkirken er Dantes Gravmæle. Kunstakademi med berømte Malerier, talrige værdifulde Samlinger, et stort offentligt Bibliothek med vigtige Haandskrifter og sjældne Incunabler. Silkevæveri og Vinavl. — R. var som en ved Natur (de omliggende Sumpe) og Kunst stærk Fæstning Residens for de svage vestromerske Kejsere og efter Rigets Undergang for Odoaker, de østgotiske Konger og de græske Exarcher, indtil disse 752 bleve fortrængte af Langobarderne, hvem Staden allerede 755 tillige med hele Exarchatet blev fratagen af Frankerkongen Pipin d. lille, som skjænkede det til Pavestolen. 1440—1508 tilhørte R. Venezia, men kom da i Følge Liguen i Cambray atter tilbage til Paven. Paaskesøndag 11 Apr. 1512 sejrede Franskmændene under Gaston de Foix, som faldt i Slaget, ved R. over de spanske og pavelige Tropper. R. er Hovedstaden i et Ærkebispedømme, som indtil det 9de Aarh. var den romerske Bispestols Medbejler til Herredømmet over Kirken i Italien og gjentagne Gange hævdede sig fuldstændig Uafhængighed af Paven samt Overhøjhed over de nærmeste Kirkeprovinser; men 861 lykkedes det Pave Nikolaus I fuldstændig at besejre denne farlige Medbejler, som nu blev forvandlet fra Metropol til almindeligt Ærkebispesæde.

Ravènna, Marco da, egtl. Marco Denti, ital. Kobberstikker, f. i Slutn. af det 15de Aarh., dræbt 1527 ved Roms Indtagelse og Plyndring, var Elev af Raimondi og arbejdede sammen med ham, dels ved at stikke efter hans Blade, dels ved tillige med Agostino Veneziano at deltage i Udførelsen af de marcantonske Stik efter Rafaels Tegninger. Der tillægges ham henved 100 Blade.

Ravensburg, Stad i Konger. Württemberg, 16 M. s. til ø. for Stuttgart. 11,000 J. Livlig Industri i Uld og Papir; Vinavl og stærkt besøgte Frugt- og Kvægmarkeder.

Rawert, Jørgen Henrik, f. 1751 i Christiania, blev først Underofficer og siden Ingenieurofficer i Kjøbenhavn. Efter i nogen Tid at have været ansat som Lærer i Mathematik ved Militærskolen i Christiania beklædte han Embedet som Stadsconducteur i Kjøbenhavn, var Professor i Mathematik ved Kunstakademiet, Medlem af Rentekammeret for Bygningsvæsenets Vedkommende og Lærer i de civile Bygningsfag ved Ingenieurcorpsets Læreinstitut. Han udnævntes til Justitsraad, senere til Generalkrigscommissær og døde 1823. Skrifter: „Forelæsning over Landmaaling tillige med Nivellering" (1793), „Forelæsning over Bygningskunsten" (1ste Del, 1802) og „De fem Søjleordener efter Vignola" (1ste Del, 1814). — Hans Søn, Ole Jørgen R., f. i Kjøbenhavn 8 Jan. 1786, blev efter at have været ansat i Gen.-Commerce-Collegiets Fabrik- og Industri-Kontor 1811 Medlem af den kgl. Fabrik-Direction og berejste som saadan, efter 1816—19 at have besøgt de fleste europæiske Lande, 1819—21 de danske Provinser for at undersøge Industriens Tilstand smstds., hvorom han udgav en meget oplysende „Beretning" (Kbh. 1820); var fra 1831 Fabrik-Directeur og tillige 1832—44 Toldinspecteur i Kjøbenhavn. D. 11 Juli 1851. Af hans mange Afhandlinger og Skrifter om industrielle og commercielle Forhold maa foruden ovennævnte Beretning fremhæves: „Alm. Varelexikon" (2 Bd., 1831—34) og „Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848" (1850).

Ravestijn, Jan v. [stějn], hollandsk Maler, f. 1572 (ell. 1580) i Haag, d. 1657, hører efter v. Dijck og v. d. Helst til de dygtigste Portrætmalere og er især repræsenteret ved tre store Billeder paa Skyttehuset og endnu et paa Raadhuset i Haag; dog findes ogsaa mange Portræter af

R., der udmærke sig ved en harmonisk Behandling, spredte i Malerisamlingerne.

Ravignan, Gust. Franç. Xav. Delacroix de [vinjäng], f. 1795 i Bayonne, d. 1858 i Paris, blev 1816 Auditeur i Overretten i Paris, men blev senere Jesuit og Præst og opnaaede stor Berømthed ved sine Prædikener i Kirken Notre-Dame i Paris. Hans »L'institut des Jésuites« (7de Udg. 1855) er et Forsvar for Jesuiterordenen og dens Interesser.

Ravin, fr. [văng], Hulvej.

Raviná, Henri, f. 20 Maj 1818 i Bordeaux, fransk Clavervirtuos og Clavercomponist, Elev af Conservatoriet i Paris, ved hvilket han 17 Aar gl. allerede blev Hjælpelærer. Fra 1837 gjorde han sig bekjendt paa Concertrejser, medens Paris dog stedse blev hans Hjem. Der haves af R. en Claverconcert, en stor Del elegante Salonsager og mange til Deels meget benyttede Studieværker.

Rawlinson, Henry Creswicke [råålinson], f. i Chadlington nær Oxford 1810, indtraadte 1826 i den engelsk-ostindiske Hær og traadte 1833 i persisk Tjeneste, hvor han brugtes til at organisere Hæren. Dog gjorde han samtidig Udflugter til det gamle Medien og til Chusistan, hvor han 1838 aftegnede den store Klippeindskrift af Darius paa Bjerget Behistan (s. d. A.), og sendte det geographiske Selskab i London Beretninger om sine Jagttagelser. 1840—42 blev R. engelsk Agent i Afghanistan, og 1843 sendtes han til Bagdad som Consul (1851 Generalconsul). Her gjorde han vigtige Undersøgelser i det gamle Babylons Ruiner, hjemsendte 1846 en Oversættelse af den oldpersiske Kileindskrift paa Behistan og gav sig siden af med Udtydningen af de assyriske Indskrifter fra Ninive, samt skrev 1852 en Udsigt over Assyriens Historie, støttet herpaa. Til Løn forfremmedes han til Oberstlieutenant og blev Ridder af Bathordenen. 1856 vendte han tilbage til England og blev en af Directeurerne for det ostindiske Compagni, samt 1858 efter det ostindiske Raads Omdannelse kongevalgt Medlem deraf, hvorhos han 1859 gik i en overordentlig Sendelse til Persien. 1865—68 var han Medlem af Underhuset. Med Norris og G. Smith udgav han 1861—70 »Cuneiform inscriptions« (5 Bd. Fol.). — Hans yngre Broder, George R., f. 1815, blev 1852 Lærer og 1861 Professor i Oxford i gammel Historie og har udgivet en ypperlig Oversættelse af Herodot med udførlige Anmærkninger, til Dels af Broderen (4 Bd., 1858—60), samt »The five great monarchies of the ancient world« (4 Bd., 1862—67), som senere er fortsat med »Sixth great Oriental Monarchy or the Geography, History and Antiquities of Parthia« (1873) og »The Seventh great Oriental Monarchy« om Nyperserne (1876).

Ravn (Corvus corax), en temmelig stor Fugl, kulsort med Purpurglans, med stort, svagt krummet Næb og Næseborene dækkede af fremadrettede, stive Børster; opholder sig baade i det skovrige Indland og ved nøgne, klippefulde Kyster, til Dels efter Aarstiden, og lever af Rov, saa vel Pattedyr som Smaafugle, Fugleunger og Æg, Affald, opskyllede Havdyr o. desl.; den plyndrer Strandfuglenes Reder og tager undertiden Lam; Muslinger og Søborrer lader den falde fra Højden ned paa Klipperne, saa at de knuses. R.s Tyvagtighed er bleven til et Ordsprog; den skal kunne blive meget gammel, og den kan tæmmes og lære at udtale enkelte Ord. Sin simple og grove Rede bygger R. i høje Træer eller paa Klipper. Til Ravneslægten høre desuden Kragen (s. d. A.) og dens hos os sjældne Afart Sortkragen, Raagen (s. d. A.), Alliken (s. d. A.) eller Kaaen (C. monedula) og Skaden (s. d. A.). Ravnefuglene ere selskabelige, skrigende, tyvagtige, altædende Fugle, der dels opholde sig paa aaben Mark, dels i Skovene og sædvanlig bygge deres Reder i høje Træer, paa Taarne osv. Til samme Familie høre Skovskade- og Nøddekrigeslægten (s. disse A.); paa Grund af deres hele Bygning maa R.s Familie henføres til Sangfuglene, uagtet de ikke kunne synge. — R. var Odins hellige Fugl, og Ravnebanneret var det Hovedbanner, hvorunder Nordboerne i Vikingetiden kæmpede i England; under dette sejrede Knud d. store, Normannerne førte det rimeligvis i Slaget ved Hastings 1066 (i Følge Bayeux-Tapetet), ja det synes endog at forekomme paa en dansk Mønt, sandsynligvis fra Valdemar d. stores Tid (det trekantede Flag, hvorfra Snore eller Kvaster hænge ned, dannes her af en Fugleskikkelse med udbredte Vinger, der med Næb og Kløer holder sig fast til Fanestangen). Ellers kjendes ingen dansk Rigsfane før Dannebrog.

Ravn, Hans Mikkelsen, lat. Joh. Mich. Corvinus, en Jyde, der blev Hører i Herlufsholm og Rector i Slagelse og døde 1663 som Præst i Sjælland, udgav 1646 »Heptachordum Danicum«, en latinsk Musik-, specielt Sangskole, og tre Aar efter »Ex Rhythmologia Danica« etc., en Prosodi, der sluttede sig til den fynske Præst Peder Jensens latinske »Prosodia Dan. linguæ« (1627), som til Danmark forplantede Tyskeren Opitz's Omvæltning i Verskunsten, ved hvilken Stavelsernes Betoning var bleven gjort gjældende som Princip. I sin »Admonitio de scholis bene constituendis« taler R. Modersmaalets Sag i Undervisningsspørgsmaalet med Hensyn til Datidens meget exclusive Latinskole.

Ravn, Niels Frederik, f. 18 Juni 1826 i Kjøbenhavn, blev Secondlieutenant i Flaaden 1844 og deltog derefter i „Galatheas" Jordomsejling 1845—47. Efter sin Hjemkomst blev han ansat som Lærer i Mathematik først ved Søcadetakademiet, 1851—68, derefter ved den militære Højskole og Officersskolen indtil 1878; fra hans Virksomhed ved denne sidste skriver sig en fortrinlig Lærebog i „Analytisk Geometri" (2 Dele, 1869—71; uafsluttet). Samtidig hermed var R. sysselsat ved Gradmaalingen i Danmark under Andræs Ledelse, og det skyldes visnok dennes Kjendskab til ham, at R. ved General Thomsens Udtrædelse af Ministeriet 1873 kaldtes til at overtage Posten som Marineminister, hvilken Post han siden har beklædt undtagen 1875—79, da han under Haffners og Dreyers Ministervirksomhed var Directeur for Marineministeriet. Han har saaledes factisk uafbrudt ledet Marinens Ud-

vikling under en betydningsfuld Periode; han har gjennemført Søværnsloven (1880) og adskillige andre organiserende Love og Bestemmelser, saaledes bl. a. Ordningen af Marinens Undervisningsanstalter; af vor Flaades 64 søgaaende større og mindre Skibe ere 44 byggede under hans Administration, deriblandt samtlige Torpedobaade. End videre var R. 1881—84 tillige Krigsminister. Siden 1873 er han Folketingsmand for Kjøbenhavns 8de Valgkreds. Han blev 1866 udnævnt til Capitain, 1873 til Commandeur og 1885 til Contreadmiral.

Ravnduk (eng. Ravensduck, holl. Ravensdock, maaske af en Bys Navn), et Slags finere Sejldug ell. tykt Hampelærred.

Ravnholt, en fynsk Herregaard i Nærheden af Nyborg, ejedes i lang Tid af Slægten Bild. Efter at denne Familie var uddød i Begyndelsen af det 17de Aarh., skiftede Gaarden hyppig Ejere, indtil den kom til Gehejmeraad Chr. Sehestedt (d. 1740). Hans Enke oprettede 1752 R. til et Stamhus for hendes Søsterdatter, der var gift med Generallieutenant Ove Juul, og dennes Efterkommere, der føre Navnet Sehestedt-Juul, eje endnu Stamhuset, som bestaar af Hovedgaardene R., Hellerup og Nielsesgaard. Betydelige Skove høre hertil. Den anselige Gaard R. er bleven betydelig udvidet og forbedret i de senere Aar.

Ravnkilde, Adda, egtl. Adele Marie, dansk Forfatterinde, f. 30 Juli 1862 i Sarkjøbing, hvor Faderen var Embedsmand. For sine gode Evners Skyld sendtes hun fra sit 13de til 15de Aar til en anset Pigeskole i Kjøbenhavn og kom saa til Fans, hvorhen Faderen var forflyttet. Hendes som oftest sørgmodige Stemning svarede til den omgivende Natur og skaffede sig jævnlig Luft i Digte. Efter i et Aar at have været Lærerinde i en Præstegaard paa Sjælland flyttede hun med Forældrene til Sæby, hvor hun skrev sine to Bøger „Judith Fürste“ og „To Fortællinger“, der dog først udkom efter hendes pludselige Død, 30 Nov. 1883 i Kjøbenhavn; hun var da netop begyndt at læse til Examen artium. Skjønt hun altsaa ikke blev mere end lidt over 21 Aar, have hendes alvorlige Fortællinger Betydning i dansk Literatur ved den særegne Fynd, hvormed de ere skrevne. Den bedste af dem, „Tantaluskvaler“, fortæller sjælden klart og varmt en ung Piges Forelskelseshistorie. (E. S.)

Raynal, Guill. Thom. Franç. [rænāll], fransk Skribent, f. 1713, var først Jesuit, men sluttede sig siden til Philosopherne; Diderot, Helvetius og Holbach vare hans Omgangsvenner. Paa Grund af de i hans Hovedværk »Histoire philos. et polit. des établissements et du commerce des Européens dans les Deux-Indes« (7 Bd., 1771) indeholdte Angreb paa Religionen og Staten blev han forvist og Skriftet brændt i Følge Parlamentets Dom 1781. Han gik da til den preussiske Konge Frederik d. store, som modtog ham med Udmærkelse, fik 1787 efter denne Konges Død Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig og døde 1796 i Chaillot ved Paris.

Raynouard, Franç. Juste Mar. [rænuāhr], f. 1761 i Brignolles i Provence, hørte under Revolutionen som Medlem af den lovgivende Forsamling til de moderate og undgik kun ved Robespierres Fald Guillotinen; han tog ogsaa under Kejserdømmet Del i Politiken ved Siden af sin Virksomhed som Advocat og Literat, blev 1807 Medlem af Akademiet og d. 1836. R. optraadte allerede 1800 som dramatisk Digter, men erhvervede sig dog størst Fortjeneste ved sine Arbejder over provençalsk Sprog og Literatur. »Choix de poésies originales des Troubadours« (1816—21) var epochegjørende. R. paaviste ved phonisk og morphologiske Love Forbindelsen mellem Provençalsk og de andre romanske Idiomer. 1836—45 udkom »Lexique roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours«; det første Bind indeholder »Nouveau choix de poésies des Troubadours«. »Recherches sur l'ancienneté de la langue romane« (1816) var for sin Tid et philologisk Gjennembrud, ligesom »Éléments de la grammaire de la langue romane avant l'an 1000«. Senere Undersøgelser, som ere komne vidt ud over R.s Resultater, have dog lært meget af ham. R. har ogsaa leveret dygtige historiske Arbejder som »Monuments historiques relatifs à la condamnation des chevaliers du Temple« (1813) og »Histoire du droit municipal en France« (1829).

Rayon, fr. [ræjōng], egtl. Straale (lat. radius), kaldes særlig det Terrain uden om en Fæstning, som beherskes eller i alt Fald bestryges af dens Kanoner.

Razes, berømt arabisk Læge, f. 850, d. 923 (ell. 932) efter at have virket først i Rei og senere i Bagdad som Bestyrer af Hospitalet. Hans udviklede Sans for den directe Jagttagelse og den Originalitet, hvormed han bearbejdede Lægevidenskaben igjennem en talrig Række af Skrifter, skaffede ham den højeste Anseelse hos hans Landsmænd, der kaldte ham „den arabiske Galenus“.

Razzia, Jagt paa Forbrydere, Løsgængere o. desl.; egtl. militært Plyndringstog. Ordet stammer fra Araberne i Algier.

Ré ell. **Rhé**, en Ø i Atlanterhavet, hører til det franske Dep. Nedre-Charente og ligger ud for La Rochelle. 2 □ M. med 18,000 J. Vinavl og Tilberedning af Søsalt. Her er et af Vauban bygget Citadel.

Reaction, Tilbagevirkning. J Mechaniken er det en Grundlov, at ethvert Tryk (eller enhver Spænding) fremkalder et lige saa stort Modtryk (Modspænding), enhver Action en lige saa stor R. Paa en saadan R. beror Roning og Svømning, Flyven, Skydevaabnenes Tilbageslag ved Affyringen, Raketters Opstigning osv. J politisk Forstand betegner R. Bestræbelserne for at modarbejde gjennemførte Reformer og føre Forholdene tilbage til det gamle; **reactionær**, hvad der har denne Tendens; jvfr. **Conservativ**. R. i Chem., ethvert Phænomen, der ledsager en chemisk Proces. J mere indskrænket Betydning er R. et fremtrædende Phænomen, en Farveforandring, Bundfældning, Luftudvikling, Lugt ell. lign., hvorved Tilstedeværelsen af et bestemt Stof eller en bestemt Forbindelse under visse Betingelser giver sig til Kjende. Alkalisk R. viser et Legeme, naar det farver rødfarvet Lakmus blaat og gult Cur-

cumapapir brunt, sur R., naar det farver det blaa Lakmusfarvestof rødt. I Stedet for disse gamle Prøvemidler paa alkalisk og sur R. anvendes nu ogsaa mange andre, især Tjærefarvestoffer. R. i Lægevidensk., et fra ældre pathologiske Anskuelser levnet Udtryk, hvorved man har betegnet visse sygelige Phænomener, især Feber og Betændelse, der vise sig som Følge af forskjellige skadelige Indvirkninger paa Legemet, og som man tidligere opfattede som en selvstændig Bestræbelse fra Organismens Side, sigtende til at fjærne og modvirke de paagjældende skadelige Indflydelser. **Reactionspresse**, et Slags Hurtigpresse; s. Bogtrykkerkunst. **Reactionsturbiner** kaldes de Turbiner, ved hvilke Vandet virker ikke alene ved sit Tryk mod Skovlerne, saa længe det opholder sig i Hjulet, men tillige ved sin Reaction mod dem, idet det forlader Hjulkransen.

Reade, Charles [rihd], engelsk Romanforfatter, f. 8 Juni 1814, studerede i Oxford og tog sin Universitetsgrad som Bachelor of Arts 1835. Han har skrevet en Mængde Arbejder og var en af de mest ansete af de nyere engelske Romanforfattere. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Peg Woffington« (1852), »Christie Johnstone« (1853), »It is Never too Late to Mend« (1857), »Jack of All Trades« (1858), »Love Me Little, Love Me Long« (1859), »The Cloister and the Hearth« (1861), »Hard Cast« (1863), »Griffith Gaunt, or Jealousy« (1866), »Put Yourself in His Place« (1870), »A Terrible Temptation« (1871), »Simpleton« (1873), »A Woman-Hater« (1877) og »Singleheart and Doubleface« (udgivet efter hans Død). Han har desuden skrevet flere dramatiske Arbejder. D. 11 Apr. 1884.

Reading [rihding], 1) Hovedstad i Berks-Shire i England ved Themsens højre Bred, 8 M. v. for London. 42,000 I. (1881). Livlig Industri og Kornhandel. R. har tidligere gjentagne Gange været Sæde for Parlamentet. 2) Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika ved Floden Schuylkill, 10 M. n. v. for Philadelphia. 43,000 I. (1880), for en stor Del Tyskere. Livlig Industri i Jærnvarer og Maskiner.

Reagens (Flert. Reagentia, men ogsaa Reagenser), Prøvemiddel, et Stof, der under visse givne Betingelser fremkalder en Reaction (s. d. A.), hvorved et andet Stofs Tilstedeværelse bevises eller sandsynliggjøres. Læren om R. og deres Anvendelse udgjør en Del af den chemiske Analyse. **Reagenspapir**, Papir gjennemtrængt med en Opløsning af et eller andet Stof, som, naar det holdes i visse Dampe eller vædes med Opløsninger, tilkjendegiver Tilstedeværelsen af visse Stoffer i Dampen eller Vædsken. Om saadanne R. s. Lakmus og Curcuma. **Reagere**, virke tilbage, medvirke, gjøre Modstand.

Real (af lat. res, Ting), saglig, tinglig, virkelig (reel, i Modsætn. til ideal, imaginær). I Retssproget bruges r. i samme Betydning som tinglig, og r. Ret betegner altsaa navnlig en Ret til umiddelbar Raadighed over en legemlig Ting. Stundum bruges imidlertid ogsaa Ordet r. Ret i en anden Betydning, nemlig om den Rettighed, der tilkommer en Person paa Grund af hans Forhold til en legemlig Ting, navnlig som Ejer af en fast Ejendom (saaledes kaldes et til Besiddelsen af en fast Ejendom knyttet Privilegium et r. P. og en Servitutrettighed en r. S., i Modsætning til et blot personligt P. og en personlig S., som kun er tilstaaet den paagjældende for hans egen Person); og i samme Betydning bruges omvendt Ordet Realbyrde om saadanne Præstationer, hvilke det paaligger enhver Besidder af en fast Ejendom som saadan at svare. R. Injurie betegner en Fornærmelse i Gjerning, modsat verbal I., Fornærmelse i Ord; **Realcredit**, Laan mod tinglig Sikkerhed (Pant). **Realisere**, bringe til Udførelse, iværksætte; ogsaa sælge, omsætte, gjøre i Penge; **realisabel**, som kan realiseres. **Realitet**, Virkelighed, tillægge vi alt, som ikke blot staar for os som et Muligt eller Tænkeligt, men som værende, existerende. Selv vore subjective og tilfældige Forestillinger have R., for saa vidt vi virkelig have dem i vor Bevidsthed. Naar vi erklære visse Ideer eller Forestillinger at mangle R., er det, fordi de ikke staa i nogen nødvendig Sammenhæng med alt andet, vi antage. Den faste og lovbestemte Sammenhæng er Hovedmomentet i det reales Begreb. Et enkelt Phænomen tillægge vi R., naar det hænger saa nøje sammen med en fast Kreds af andre Phænomener eller dog i det mindste med vor egen Sanseopfattelse og Tænkning, at vi ikke kunne forkaste det uden at komme i Strid med Erfaringens og Tankens Grundlove. Da ethvert Phænomen bliver til for os gjennem en Proces, som forplanter sig til vor Bevidsthed, kan det reale i sin Almindelighed bestemmes som det, der bevæger og udvikler sig efter bestemte Love, eller som den lovbestemte Kraft. Det er altsaa Tankens Anerkjendelse, Indsigten i den lovmæssige Sammenhæng, der godtgjør R. **Realismen**, den videnskabelige Retning, der tager sit Udgangspunkt i Realiteten, maa derfor altid søge sin sidste Grund i en Idealisme, for saa vidt det sidste Kriterium for Realiteten kun kan være ideelt. Desuden forholder Bevidstheden sig ej blot modtagende og anerkjendende over for det reale; den stiller nye Opgaver og Formaal, som vise ud over det givne, og som sammenfattes i det ideale Formaal for hele Menneskelivet. Her staa vi da ved noget, vi tillægge Realitet, fordi det har sin Grund i Menneskehedens Natur og Vilkaar, skjønt det aldrig foreligger i afsluttet Existens, men viser ud over al given Realitet, som netop kun faar Betydning ved det. R. er derimod sejrrig paa selve den givne Realitets Omraade, hvor den hævder de bestemte Betingelser, de virkende Aarsager og de nødvendige Love, uden hvilke selve det mest ideale Indhold staar som en tom Drøm. Ved R. tænker man ofte paa en Anskuelse, der blot støtter sig til det givne og nægter det ideales Gyldighed. I Kunsten betegnes ved R. en Retning, der fremstiller Virkeligheden som den er, med alle dens Enkeltheder og Ufuldkommenheder, maaske med særlig Tilbøjelighed til at dvæle ved disse sidste. Om Betydningen af Udtrykket R. i den middelalderlige Scholastik s. Nominalisme.

Real, en i Amerika gangbar Mønt, i Columbia, Ecuador og Venezuela lig $\frac{1}{10}$ Peso

ell. 36 Øre, i dansk Vestindien lig ¼ Dollar vestindisk Courant ell. 10 Skilling d. v. Courant ell. 25 Øre, i Chile og Mexico samt paa Cuba lig ⅛ Peso og henholdsvis lig 45, 49 og 43 Øre. Paa Philippinerne benyttes ogsaa en R., lig ⅛ Peso ell. 46 Øre. Den i Gibraltar benyttede R. er lig 1/12 Dollar ell. Cob, c. 30¼ Øre. I Portugal benyttes R. som Regningsmønt, idet 1000 R. benævnes Milreis og er lig 4 Kr. 3 Øre.

Realejo, god Havn i Staten Nicaragua i Mellemamerika, 15 M. v. n. v. for Managua. Skibsværfter.

Realgār, rød Svovlarsenik, findes i Naturen som Mineral, krystalliseret i gulrøde, gjennemskinnende Krystaller, kan fremstilles i det store ved Destillation af Arsenikkis og Svovlkis, er meget giftigt og anvendes til Fyrværkerier.

Reālskole, s. Skole.

Reassumēre, **Reassumtiōn**, gjenoptage, Gjenoptagelse, bruges navnlig om den fornyede Foretagelse af en ēn Gang afsluttet Retsforhandling (et Forhør, en Domssag osv.).

Reassurance [rāngse], s. Forsikring.

Reāte, i Oldtiden en af Sabinernes Hovedstæder i Nærheden af Rom, nu Rieti (s. d. A.)

Réaumur, René Ant. [reomyhr], udmærket fransk Naturforsker, f. 28 Febr. 1683 i Rochelle, studerede først Retsvidenskab i Bourges, men hengav sig siden ganske til Naturvidenskaberne. 1703 flyttede han til Paris, hvor han 1708 blev optagen som Medlem af Akademiet efter at have forelagt det flere geometriske Arbejder. I Besiddelse af en Del Formue vilde han aldrig modtage noget Embede og levede blot for sine videnskabelige Undersøgelser; han døde efter et Fald 17 Oct. 1757. Han beskæftigede sig mest med Physik, Zoologi og Technologi. Physiken skylder ham Thermometrets to faste Punkter, Frysepunkt og Kogepunkt (1730); hans vigtigste technologiske Værk er en Afhandling om Fabrikationen af Staal, og i Zoologien ere hans Undersøgelser over Insekterne at nævne som noget fremragende (»Mémoires pour servir à l'histoire des insectes«; 6 Bd., 1734—42).

Réaumursk Porcelæn, s. Afglasning.

Reb i Sejl bruges til ved tiltagende Vindstyrke at formindske Sejlfladen (man „tager et R. ind“); naar Vindstyrken atter aftager, gjøres Sejlene atter større, man „stikker et R. ud“. De Sejl, som kunne rebes, ere i Regelen kun de større, saasom: Mærssejl, Undersejl, Gaffel- eller Stagsejl, medens de mindre og højere beliggende Sejl ikke rebes, men bjærges (s. bjærge), naar de ved stivere Kuling ikke længere kunne føres. Raasejlene rebes langs Raaen, idet man haler Sejlene højere op til Raaen og befæster dem dertil ved dertil anbragte Rebsejsinger. For lettere at kunne hale de tunge Sejl op til Raaen ere Sejlene i Regelen ved hver Side forsynet med en Art Talje, Rebskinkler, og med disse hejses Sejlet op, medens Rebsejsingerne knobes om Raaen. For at undgaa at rebe Mærssejlene ere disse nu almindelig delte i to mindre, et øvre og et nedre Mærssejl, og i Stedet for at rebe bjærger man da det øverste. Naar Gaffel- og Stagsejl skulle rebes, fires de i Regelen lidt ned og rebes da for neden.

Rebec, **Rubeba**, **Rebab** og flere lignende Benævnelser angaa et gammelt Strygeinstrument, antagelig af orientalsk Oprindelse, hvoraf vore Strygeinstrumenter have udviklet sig.

Rebĕkka, Patriarchen Isaaks Hustru, Datter af Aramæeren Bethuel og Søster til Laban, var Moder til Esau og Jakob og tilvendte ved List den sidste den for den førstefødte bestemte faderlige Velsignelse.

Rebel [bĕll], Oprører; **Rebelliōn**, Oprør; **rebellēre**, gjøre Oprør.

Rebĕllo da Silva, Luis Augusto, portug. Forfatter, f. 2 Apr. 1822 i Lissabon. Som Medlem af Cortes 1848 gjaldt han for Forsamlingens første Taler. 1858 blev han Professor i Historie; 1862 blev han Pair, 1869 Marineminister. Han døde 1871. R. har leveret Portugals Historie i det 17de og 18de Aarh. (1860—71) og »Quadro elementar das relações politicas e diplomaticas de Portugal« (fra 16de Bd.). Hans mest populære historiske Romaner ere: »Odio velho não cança« (1848), »Rausso por homizio« (1842), »A mocidade de Dom João V« (1851—53). Over alle hans æsthetiske Skrifter staar »Ultima corrida de touros reaes em Salvaterra« (1848), et udmærket Genrebillede.

Reber, Franz v., tysk Kunstforfatter, f. 10 Nov. 1834 i det bayerske Øvre-Pfalz, fuldendte sine Studier i München, blev Professor i Kunsthistorie ved Polytechnicum og senere General-Galleridirector smstds. Han er en flittig Kunstforsker, som foruden „Geschichte der Baukunst im Alterthum“ (1866) og „Kunstgeschichte des Alterthums“ (1871) tillige har skrevet en „Kunstgeschichte des Mittelalters“ (1885) og en „Geschichte der neuern deutschen Kunst“ (1876).

Reber, Napoléon Henri [bæhr], f. 1807 i Mühlhausen i Elsaß, d. 24 Nov. 1880 i Paris, Elev af Conservatoriet i Paris, ved hvilket han 1851 blev Lærer i Theori og 1862 i Composition. R. nyder i Hjemmet megen Anseelse som Componist. Foruden fire opførte Operaer har han skrevet fire Symphonier og andre Orchesterværker, megen Kammermusik, Sange og større Vocalsager. Hans »Traité d'harmonie« (1862) er gjentagne Gange oplagt og regnes til de bedste nyere Værker af denne Art.

Rebning kaldtes i den tidligere Middelalder Inddelingen af Bymarkens mange Smaalodder (s. Jordfællesskab), fordi den skete ved Hjælp af Reb.

Rebolledo, Bernardino de [bolje], spansk Gesandt i Danmark 1648—59, var født 1597 i Byen Leon i Spanien, kom efter et bevæget Krigerliv til Frederik III.s Hof og døde 1676 i Madrid. Han tilhørte en adelig Slægt og var af den tyske Kejser bleven ophøjet i Grevestanden. R. var en ikke ubetydelig Digter; hans »Selvas Danicas«, der udkom 1655 i Kjøbenhavn, indeholde interessante Oplysninger om danske Forhold. En samlet Udgave af hans Digterværker udkom 1778 i Madrid (4 Bind).

Reboul, Jean [røbūl], fransk Digter, f. 1796 i Nîmes i en fattig Familie, fik en tar-

velig Undervisning, som han tidlig søgte at udfylde ved Læsning. For at underholde sin Moder lærte han Bagerhaandværket, men skrev samtidig lystige anakreontiske Digte. I hans »Poésies« (1836) mindede Digte som »L'ange et l'enfant«, »Un soir d'hiver« o. fl. om Lamartines »Méditations«; Hovedstemningen er en elegisk katholsk Pantheisme. 1839 blev R. hyldet af fornemme Kredse i Paris og udgav 1840 sit bibelske Digt »Le dernier jour«; 1850 opførtes paa Odéon hans Tragedie »Le martyre de Vivia«. 1857 udkom Digtsamlingen »Les traditionnelles«. 1848 indtog R. en ubemærket Plads som Legitimist af Venstre i den constituerende Forsamling. Han døde i Nîmes 1864. Efter hans Død udkom hans »Dernières poésies« (1865).

Rebslagning. Materialet til Reb er Hamp ell. Jærntraad. Hampen spindes paa Maskine eller for Haanden paa en Reberbane til Garn (Kabelgarn). Dette bruges ved visse Lejligheder som det er; ellers slaas (d. e. tvindes) det sammen, 2 (Sejlgarn) ell. 3 (Hyssing, Snore, Mærling); eller et meget vexlende Antal fra 2 til f. Ex. 200 samles til Dukter, som atter slaas til 3- ell. 4-slagne Trosser eller til 3-slagne Cordelier, som atter slaas til 3- ell. 4-slaget Kabelgods. Liner ere smækre Trosser. Tove af Jærntraad dannes f. Ex. af 12 Dukter, sammenslagne om en Hampesjæl, hver Dukt ligeledes samlet af f. Ex. 6 stivtrukne Jærntraade om en tyndere Hampesjæl.

Rēbus (lat., egtl. ved Ting), en Art Billed- eller Tegngaade, som udføres ved en Sammenstilling af Ord, Bogstaver og Billeder, saaledes at de sidstes Navne læses sammen med Ordene og Bogstaverne.

Récamier, Julie, Madame [miē], f. 4 Dec. 1777 i Lyon, Datter af en Banquier, og 1793 gift med den rige Banquier R. i Paris (d. 1830), spillede en lignende Rolle som Marquise Rambouillet og Mad. du Deffand i tidligere Tider, idet hendes Hus blev Samlingssted for de aandrigste og mest dannede Mænd i Hovedstaden. Imod Napoleon I var Mad. R. uvenlig stemt, og da hendes Ægtefælle 1806 havde gjort Fallit, opholdt hun sig en Tid lang hos Mad. Staël-Holstein. 1811 blev hun forvist fra Paris, men vendte tilbage 1814 og indtog igjen sin gamle Stilling. Hun døde 11 Maj 1849, og 1850—60 udgaves hendes interessante Erindringer og Brevvexling i 2 Bd.

Recapitulatiōn, kort Gjengivelse af Hovedindholdet ell. Hovedpunkterne i et Foredrag ell. desl.; **recapitulēre**, kortelig gjentage.

Recapteur [tør], den, der fra Fjenden tilbageerobrer et af denne taget Skib.

Recensēre, gjennemgaa noget undersøgende, især anmelde og bedømme en Bog. **Recensēnt**, Bogdommer, En, som anmelder en Bog. **Recensiōn**, Bedømmelse af et Skrift; bruges ogsaa om forskjellige Textudgaver, især af en ældre Forfatter; jvfr. **Varianter**.

Recepisse, lat., Modtagelsesbevis.

Recēpt (af lat. Recipe, forkortet Rp., „tag") er i sin Almindel. en Benævnelse for en Forskrift, hvorefter et Stof eller en Sammenblanding af flere Staffer tilvirkes, særlig for den Forskrift, som Lægerne benytte ved den skriftlige Anordning af Medicamenter fra Apotheket, og som hos os i Regelen affattes paa Latin. At tilberede Lægemidler efter R. kaldes „at receptere". **Receptērkunst** er Læren dels om de Regler, som Lægerne skulle følge ved Affattelsen af R., dels om dem, som Pharmaceuterne skulle følge ved Tilberedningen (praktisk Recepterkunst). **Receptūr**, det Sted i Apotheket, hvor Tilberedning efter R. foregaar.

Receptivitēt, Modtagelighed, særlig de levende Væseners Evne til at modtage Indtryk fra Omverdenen og bearbejde dem. R. maa ikke forvexles med Passivitet. Enhver Modtagen er tillige en Virken og Handlen, for saa vidt det udefra kommende Indtryk stedse modificeres og formes paa ejendommelig Maade ved det levende Væsens hele Organisation. Dette oversaa den saakaldte Sensualisme, som lærte, at Sjælen var en ubeskreven Tavle, paa hvilken de ydre Gjenstande successivt indskrives uden Medvirken fra dens Side. **Recēptiv**, modtagelig.

Reces [sēs] var i Middelalderen i flere Lande, navnl. i Tyskland, Danmark og Norge, Benævnelsen for visse Arter af Love, oprindelig (efter Etymologien, af lat. recessus) for de af Rigsdagene eller andre lovgivende Forsamlinger tagne Beslutninger, der fik Lovskraft, idet hine gik fra hinanden. Saaledes brugtes dette Navn i Tyskland dels om de af Rigsdagene, indtil den permanente Rigsdag i Regensburg oprettedes 1663, vedtagne almindelige Rigslove („Reichs-" ell. „Reichstagsabschiede"), dels om de af de enkelte Staters Landdage vedtagne Love („Landtagsabschiede"). I Danmark var R. fra Frederik I.s til Frederik III.s Tid en hyppig Benævnelse for almindelige Love; de vigtigste vare den kjøbenhavnske R. af 30 Oct. 1536 (som indførte Reformationen), den koldingske R. af 13 Dec. 1558, Christian IV.s lille R. af 1615 og hans store R. af 1643. Ligesom denne sidste Lov ogsaa gjaldt for Norge, saaledes var der derhos allerede tidligere, efter at Norge 1537 var blevet nøjere forenet med Danmark, af de kongelige Statholdere og Befalingsmænd i hint Land blevet udstedt en Del, sædvanlig af Kongen stadfæstede Anordninger under Navn af R.

Réchaud, fr. [schō], en Jærnkurv paa Enden af en Stage, hvori man brænder Begkranse, i Krigstid til Nattebelysning f. Ex. af en Bro eller anden Communicationsvej, i Fredstid til Illuminationer.

Rechbauer, Karl, østerrigsk Politiker, f. 1815 i Graz i Steiermark, blev 1839 Dr. jur. og 1845 Advocat i sin Fødeby, vandt tidlig stor Anseelse og valgtes 1848 til Landdagen, men holdt sig helt tilbage under den i de følgende Aar raadende Reaction. 1860 valgtes han igjen til Landdagen og sendtes derfra til Rigsraadets Underhus, hvor han indtil 1885 spillede en fremragende Rolle. I Apr. 1870 var R. udset til at være Minister, men Planen strandede paa det vidtgaaende Reformprogram, som han indgav, og som søgte paa ēn Gang at hævde Helstaten og Tyskhedens Forrang og at tilfredsstille de slaviske Stammers nationale Ønsker og indføre stor Selvstændighed for de enkelte Landskaber (det saakaldte „autonomi-

ſtiſke" Program, jvfr. Kaiſerfeld, M. v.). I Nov. 1873 blev R. Formand for Underhuſet indtil 1878; ſ. A. udnævntes han til Gehejmeraad.

Rechberg, Joh. Bernh., Greve, øſterrigſk Statsmand, f. 17 Juli 1806, indtraadte 1828 i den diplomatiſke Tjeneſte, var 1843—48 Afſending i Braſilien og brugtes i de følgende Aar ved Forhandlingerne om de tyſke Forhold. 1851 blev han Afſending i Conſtantinopel, 1853 Radetzkys Medhjælper ved Ordningen af Civilforvaltningen i Lombardiet og 1855—59 Præſident for Forbundsdagen, ſom under hans Ledelſe var et ypperligt Redſkab for Reactionen. 13 Maj 1859 blev R. Udenrigsminiſter og ſtyrede Øſterrigs Politik i beſtemt antipreusſiſk Aand. 1864 lod han ſig dog tage paa Slæbetovet af Bismarck og paaførte Danmark Krig, men bragte derved Øſterrig ind i de Forviklinger, ſom 1866 endte med Nederlaget ved Sadowa og Tabet af dets Stilling baade i Italien og i Tyſkland. Efter Wienerfredens Afſlutning i Oct. 1864 fik han ſin Afſked. Som livsvarigt Medlem af Herrehuſet ſiden 1861 hører han til det conſervative Parti.

Recidiv, Tilbagefald, et fornyet Anfald af en Sygdom, efter at den allerede ſyntes helt eller til Dels overſtaaet.

Recife, ſ. Pernambuco.

Recipiènt, i Chem. d. ſ. ſ. Forlag; ogſaa Klokken paa en Luftpumpe.

Reciprocitèt, Gjenſidighed, Vexelforhold. **Reciprōk**, gjenſidig, vexelvis. **R. Polarfigur** af en given Figur kaldes den, der tangeres af Polarerne af den givne Figurs Punkter med Henſyn til et givet Keglesnit; Navnet hidrører fra, at den givne Figur kan frembringes paa ſamme Maade af den nye. Læren om r. P., der danner et vigtigt Afſnit af den nyere Geometri, ſkyldes Poncelet. **R. Proportionalitet** er d. ſ. ſ. omvendt P. (ſ. Proportion). **R. Værdi** af en Størrelſe er en Brøk, hvis Tæller er 1, og hvis Nævner er den givne Størrelſe.

Recitativ, Taleſang, en Udtryksmaade i Muſik, der danner Overgangen fra Declamationen til den egentlige Sang. Fra Declamationen adſkiller R. ſig derved, at Taletonen til en vis Grad gaar over til Syngetonen, og at Tonerne ere ordnede ſaaledes, at de ere ſtikkede til harmoniſk Underſtøttelſe. Fra den egentlige Sang adſkiller R. ſig derved, at det ikke er bundet til en beſtemt, ensartet Taktbevægelſe og Rhythmus, at det i Regelen ikke har flere Toner end Stavelſer, og at det ikke har nogen Hovedtoneart, hvortil Modulationen ſlutter ſig. Med Henſyn til Ledſagelſen ſkjelner man mellem det ſimple eller Seccorecitativet (af it. secco, tørt), i hvilket Harmonivendingerne angives ved enkelte Accorder paa Claver eller paa Basinſtrumenter (Violonceller og Contrabasſer), og det obligate R., i hvilket Accompagnementet har en ſelvſtændig Betydning og udføres af forſkjellige Inſtrumenter. **Recitēre**, oplæſe, fremſige.

Reck, et gymnaſtiſk Redſkab, beſtaaende af en paa to Stiver hvilende Tværſtang (af Træ eller Jærn), indført af „Turnvater" Jahn.

Recke, Adolph v. d., f. 17 Maj 1820, d. 6 Dec. 1867, Fuldmægtig i Marineminiſteriet, var i Tiden fra 1848 til ſin Død bekjendt i vide Kredſe ſom en ualmindelig letſkrivende Viſedigter og dramatiſk Bearbeider; i ſidſtnævnte Egenſkab forſynede han navnlig Folketheatret under Directeur Langes Ledelſe med en Mængde Omplantninger fra Franſk; af hans Viſer vare Krigsſangene „Gutter om Bord", „Det var ved Paaſketide" og „Soldatens Sang om Generalerne" ſamt Gadeviſer ſom de om Hertugen af Choiſeul-Praslin og Pjaltenborgs Brand i ſin Tid paa alles Læber. Sammen med P. Chievitz (ſ. d. A.) ſkrev R. Vaudevillerne „En højere Dannelſesanſtalt" og „For Alvor". Han var (ſiden 1851) gift med Skueſpillerinden Caroline R. C. R., født Lumbye, f. 17 Marts 1833, der efter hans Død ægtede Skueſpiller Fr. Madſen. — En Slægtning af ham, Ernſt v. d. R., f. i Kjøbenhavn 14 Aug. 1848, blev 1866 Student fra Frederiksborg Skole og begyndte ſom Regenſianer paa Studier til Magiſterconferenſen i Chemi, jævnlig iſprængte med Forſøg i Poeſien. Under Afſtjeningen af ſin Værnepligt 1871—72 fuldendte R. det i hans Regenstid flygtig paabegyndte lyriſke Drama „Bertran de Born", ſom, med Muſik af P. Heiſe, blev opført paa det kgl. Theater første Gang i Jan. 1873 og i den daværende ſaa vel ſom de nærmeſt paafølgende Saiſoner gjorde en for et danſk Skueſpil hidtil næſten exempelløs Lykke. R. opgav nu Chemien og lagde ſig overvejende efter æſthetiſke Studier og poetiſk Produktion. 1876 udgav han et Bind „Lyriſke Digte", 1878 opførtes „Kong Liuvigild og hans Sønner", 1878 udkom „Archilochos", 1881 Skueſpillet „Knud og Magnus", 1883 „Smaadigte" og 1875 „Spredte Blomſter". I videnſkabelig Henſeende følte R. ſig ſærlig hendragen til Studiet af Metriken, og dets Udbytte nedlagde han i det 1881 udkomne, i høj Grad ſelvſtændige og paa en Rigdom af egne Jagttagelſer baſerede Værk „Principerne for den danſke Verskunſt", ſom det med miniſteriel Dispenſation for den manglende Magiſterconferens blev ham tilladt at forſvare for den philoſophiſke Doctorgrad; et Supplement til dette Arbejde danner den 1885 udgivne „Danſk Verslære". For det Ancherſke Legat tilbragte R. Vinteren 1881—82 i Tyſkland og Italien. Han er blandt vor Tids danſke Digtere den, der meſt bevidſt og med ſtørſt Begavelſe knytter ſig til den ſvundne Periodes Digterſkole, og der mangler ham aldrig Uforfærdethed til at træde i Skranken for de kunſtneriſke Ideer, han betragter ſom de berettigede, ligeſom han altid er velruſtet, naar han møder til Kamp for dem.

Recklinghauſen, Stad i den preusſiſke Prov. Weſtfalen, Hovedſtad i det grevelige Standsherſkab R., 7 M. ſ. v. for Münſter med 9,000 J., Slot, Ølbryggerier og Brændevinsbrænderier. Maſkinfabrik.

Recklinghauſen, Friedr. v., bekjendt pathologiſk Anatom, f. 2 Dec. 1833 i Güterslok i Weſtfalen, var 1858—64 Asſiſtent ved Virchows pathologiſke Inſtitut i Berlin, blev 1864 Prof. i pathologiſk Anatomi i Königsberg, 1865 i Würzburg, 1872 i Straßburg. Skrifter: „Die Lymphgefäße und ihre Beziehung zum Bindegewebe" (1862), „Handbuch der allgemeinen

Pathologie des Kreislaufs und der Ernährung" (1883).

Réclam, Ant. Phil., f. 1807, tysk Forlagsboghandler i Leipzig siden 1837, har bl. a. udgivet et Operabibliothek (d. e. Claverudtog med Text) og siden 1867 et „Universalbibliothek" af tyske og oversatte Værker, mest æsthetiske, i billige Udgaver, indtil 1888 2,420 Nummere.

Reclamatiōn, Tilbagefordring, Indsigelse. **Récläme**, fr., markskrigersk Anbefaling, f. Ex. af Varer. **Reclamēre**, tilbagefordre, gjøre Paastand paa.

Reclus, Jean Jacques Elisée [røkly], fransk Geograph, f. 15 Marts 1830 i Dep. Gironde, studerede i Montauban og Berlin, foretog derefter længere Rejser i England, Irland og navnlig Ny-Granada og skrev efter sin Hjemkomst Rejseskizzer til forskjellige Tidsskrifter. Under Paris's Belejring gjorde han Tjeneste ved Nationalgarden og blev ogsaa i dennes Rækker under Communens Regimente; efter at være taget til Fange af Versaillesarmeen blev han dømt til Deportation, hvilken Dom senere formildedes til Landsforvisning. 1879 nægtede han at modtage Amnestien og lever nu i Lugano. Hans vigtigste Arbejder ere »La terre« (2 Bd., 1857—68; senere i nye Udg.) og »Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes« (13 Bd., 1875—88; ufuldendt).

Recoāro, Landsby i Norditalien, 5 M. n. n. ø. for Verona, Bad med kalk- og magnesiaholdige Jærnkilder, der benyttes imod Urinstene og Koldfeber.

Recognitiōn, Vedkjendelse, er en Benævnelse, der ofte bruges om den Kjendelse, som af en Arvefæstegaard skal erlægges til Jorddrotten ved Ejerskifte, o. a. lign. Afgifter.

Recognoscēre, undersøge eller udforske en Landstrækning med Hensyn til dens Beskaffenhed eller en fjendtlig Troppestyrke med Hensyn til dens Styrke og Opstilling, i hvilket sidste Øjemed det kan blive nødvendigt at tvinge den til at udfolde sig ved et **Recognosceringsangreb**.

Reconstruēre, gjenopbygge, gjenoprette; f. Ex. r. et Ministerium, naar det forbliver med flere af sine Medlemmer.

Reconvalescēnt, en Syg, der er i Færd med at blive rask. **Reconvalescēns**, Sygdommens sidste, paa Overgang til Helbredelse staaende Stadium.

Reconventiōn, d. s. s. Contrasøgsmaal.

Record [rikōrrd], egtl. Beretning, Optegnelse, kaldes i England en Protocol, som føres ved visse Retter og indeholder en Angivelse af, naar en Sag er kommen til Forhandling, Juryens Navne, dens Kjendelse og Dommen, men ikke noget af Vidneførselen eller af Discussionerne i Retten. Denne Protocol har offentlig Troværdighed; men det er kun de betydeligere Retter, ved hvilke en saadan føres (og som derfor kaldes courts of r.), ikke f. Ex. Fredsdommerretterne. I Sportsvæsenet bruges R. om en bevislig udført Præstation og den Tid, hvori den er udført. **Recorder**, en Embedsmand i de Stæder, hvor der findes en court of r. (s. ovenf.), og som har at paase Lovenes Jagttagelse i Justitssager. **Recordīter**, en Afdeling af den lavkirkelige Retning i England, kaldt efter deres Organ, Tidsskriftet »Record«.

Recreatiōn, Adspredelse, Fornøjelse.

Recrudescēns, fornyet Opblussen af en Sygdom, der allerede syntes i Begreb med at helbredes.

Rēctangel, s. Parallelogram.

Rectascensiōn, det ene af Bestemmelsesstykkerne for en Stjærnes Sted paa Himmelkuglen med Hensyn paa Ækvator (s. d. A.). Ved R. forstaas en Bue af Ækvator fra Nulpunktet af Vædderen eller Foraarsjævndøgnspunktet mod Øst til den gjennem Stjærnen gaaende Declinationscirkel. Den regnes enten i Grader eller i Timer, idet 15 Grader er ensgjældende med 1 Time. Da Stjærnedøgen regnes at begynde i det Øjeblik, da Nulpunktet gaar igjennem Meridianen, og ligeledes deles i 24 Timer, vil enhver Stjærne culminere til det Klokkeslæt, som dens R. angiver. Dersom altsaa Klokkeslættet paa anden Maade er bekjendt, afgiver dette et Middel til at finde R.; dertil er Passageinstrumentet bestemt.

Rectificatiōn, en Destillation, der har til Formaal at skille en flygtig Vædske fra mere eller mindre flygtige Indblandinger, f. Ex. Vinaand fra Vand. R. af en krum Linje er i Geometrien Beregningen af dens Længde i Forhold til en given, retlinet Længdeenhed. **Rectificēre**, destillere flere Gange, beregne en krum Linjes Længde.

Rēctor, Bestyrer, navnl. af en lærd Skole, tidligere kaldt „Skolemester"; **Rectorāt**, en R.s Embede og Værdighed. **Rector Magnificus** ell. R. Universitatis kaldes hos os og ved adskillige andre Universiteter U.s Formand. Ved Kjøbenhavns Universitet vælges R. af den akademiske Lærerforsamling paa 1 Aar ud af Consistoriums Medlemmer, og han leder Universitetets Forhandlinger i Spidsen for den akademiske Lærerforsamling, d. e. samtlige ved Universitetet fast ansatte Lærere, der træde sammen til Møder regelm. 4 Gange om Aaret, og Consistorium, der bestaar af 16 Professorer, af hvilke 11 indtræde efter Anciennetet fra Faculteterne og 5 indvælges paa 5 Aar af den akadem. Lærerforsamling imellem samtlige (for Tiden 45) normerede Professorer. I R. M.s Forfald fungerer det foregaaende Aars R. som Prorector.

Recul, fr. [røkyl], det Stød mod Skulderen, som en Bøsse giver, eller det Tilbageløb paa Standpladsen, som viser sig ved det svære Skyts ved Affyringen af Skuddet.

Recurrēnt Række er en saadan, som opstaar ved Udvikling af en algebraisk Brøk; Rækken siges at være af den Orden, som Nævnerens Grad angiver. Brøken $\frac{a}{b+cx}$ giver saaledes en Række af første, $\frac{a+bx}{c+dx+ex^2}$ en af anden Orden osv. I en saadan Række kan enhver Coefficient betragtes som opstaaet af saa mange af de foregaaende, som Rækkens Orden angiver, ved at multiplicere dem hver med et Tal, Stigningstal, og derpaa addere dem. F. Ex. Rækken $1+x+2x^2+5x^3+13x^4+$

$34x^5 + 89x^6$ ..... er en r. R. af 2den Orden og opstaaet af Brøken $\frac{1-2x}{1-3x+x^2}$; her opstaar enhver Coefficient (undtagen de to første) ved at man multiplicerer den foregaaende med 3 og den næstforegaaende med —1 og adderer. Den oprindelige Brøk, hvoraf Rækken udledes, kaldes ofte den genererende Function.

Recurrerende Feber, s. Tilbagefaldsfeber.

Recūrs, Tilflugt, bruges spec. om den Hjælp, man hos en højere Øvrighed søger mod en underordnet Øvrigheds Foranstaltning eller Beslutning, ved hvilken man anser sig for forurettet, og fra hvilken man saaledes recurrērer til den overordnede Autoritet.

Red er en under Land liggende Ankerplads for Skibe, som er dækket mod stærke Vinde ved Natur eller Kunst (jvfr. Havn). Aaben R., R., som ved nogle Vinde ikke afgiver tilstrækkelig Beskyttelse for Skibene.

Redacteur [tör], Lederen af et Blad eller et andet literært Foretagende; den, der med Bistand af de dertil valgte Kræfter prøver, samler og ordner skriftlige, for et Blad ell. Tidsskrift bestemte Opsatser og foranstalter det trykt (redigērer det); Redactiōn, en R.s Virksomhed; Samling af Redacteurer.

Redan, fr. [rødāng], d. s. s. Flèche, i Feltbefæstningen et bagtil aabent Værk, dannet af to Facer, der støde sammen i en udadgaaende Vinkel.

Redārier, en Afdeling af den vendiske Stamme Lutizerne (Wilzerne), boede om Rethra (s. d. A.) ved Tollenser-Sø i det østlige Mecklenburg.

Redcliffe, s. Stratford de Redcliffe.

Rede. De fleste Fugle bygge R.; dog er der ogsaa Fugle, som lægge deres Æg paa den bare Jord eller Klippe eller blot i en i Jorden skrabet Fordybning eller i en hul Træstamme paa det bløde Træsmul; et Skridt videre er det, naar et i Jorden, Træer eller Brinker naturlig eller ved Kunst dannet Hul udstyres med et Underlag af Straa, Fjer ell. desl., eller naar Fuglen anbringer sit Æg paa et saadant paa Jorden. Det næste Skridt er de skaalformede, aabne, af grove Grene løst sammensøjede R., som Ringduens, Ravnens, Rovfuglenes, Storkens; dernæst de finere, fastere, kunstigere, vævede, kurveformede R., som Sangfuglene danne af Straa, Haar, Plantetrævler, Bomuld, udfore med Fjer og dække med Mos og Lavarter for at gjøre dem saa lige med deres Omgivelser og i det hele saa ubemærkede som muligt; de anbringes i Træer og Buske. I Almindel. bygger Hunnen dem, men Hannen bringer den Stoffet til Redebygningen. De dækkede kugleformede R. med en Aabning paa Siden kunne ligeledes være byggede af grovere (Skadens) eller finere Stoffer (Gærdesmuttens), men de yde større Sikkerhed og Varme. De kunstigste ere de pungdannede, som Mejser, Vævere og andre Smaafugle flette; de ere helt lukkede med Undtagelse af en Aabning for neden eller paa den ene Side, undertiden afdelte i to Rum, et mindre for Hannen og et større for Hunnen; for oven løbe de i Regelen spidst til og befæstes i Almindel. til Enden af Grenene. Visse Vævere, de saakaldte Republikanere i Afrika, bygge deres R. selskabelig, saa at de danne store, tagformede Huse, i hvis Rum eller Kamre de enkelte Par bo. Af en usædvanlig Bygning ere Svalernes af Dynd og Spyt opførte R., Skrædderfuglens af én eller to med Plantetrævler sammensyede Blade og den sydamerikanske „Ovnfugls“ paa en fritstaaende Pæl opførte, ovnformede R. Som redebyggende Pattedyr kunne nævnes Bæveren, Bæverrotten, Hasselmusen, Havremusen og visse Aber. Ogsaa visse Fiske, baade Havfiske og Ferskvandsfiske (f. Ex. Hundestejlen), udføre et Slags Redebygning til Beskyttelse for deres Æg; ligeledes kaldes de Dynger, hvori visse Krokodiler ligesom Talegallahønsene lægge deres Æg, ofte R. Mere uegentlig taler man om redebyggende Insekter (Bier, Myrer, Hvepse, Termiter) og Edderkopper (f. Ex. Fugle-Edderkopper); visse Krebsdyr (Amphipoder), der bo i kunstige Rør, de rørboende Orme (Rørorme) og visse Bløddyr, der omgive sig med et Dække af Skaller, Smaasten osv., betragter man ogsaa undertiden mere uegentlig som redebyggende.

Redemptorister ell. den hellige Forløsers Orden, efter Stifteren Liguori ogsaa kaldte Liguorianere, en med Jesuiterne beslægtet Orden, som stiftedes i Syditalien 1732 og derfra forplantede sig til Østerrig og Polen. Ordenens Formaal var at fremme Tilbedelsen af Alterens Sacrament og af den hellige Jomfru, samt at virke blandt de fattige og forladte ved Sjælesorg og Undervisning. Egentlig Betydning fik den først, da den efter Jesuiterordenens Ophævelse 1773 optog Skarer af Jesuiter i sig. 1811 erholdt R. de af Franskmændene forjagne Trappisters Kloster i St. Val i Cant. Freiburg; senere fik Ordenen Indgang i Frankrig, Belgien og flere Stater i Tyskland, f. Ex. Preussen, hvor den siden 1850 var i høj Grad virksom. R.s Hovedsæde er dog Wien; vel bleve de 1848 forjagne baade herfra og fra Bayern, men de vendte snart tilbage igjen. Ordenen har ogsaa kvindelige Medlemmer, Redemptoristinder. 1872 bleve R. sammen med Jesuiterne udviste fra Preussen og 1880 fra Frankrig.

Reden, Fr. Wilh. Otto Ludw., Friherre v., tysk Statistiker, f. 1804, gav sig særlig af med Jærnbanevæsenet og Finansstatistiken („Allg. vergleichende Finanzstatistik“, 4 Bd., 1851—53); d. 1857.

Reder ell. Skibsreder, den, der til sin Fordel udruster et Skib og sender det ud paa Fragtfart. Undertiden træde flere sammen om et Skib og kaldes da Medredere (Parts-Redere); den, der bestyrer de løbende Forretninger, kaldes den correspønderende R.

Reder, Heinr. v., tysk Lyriker, f. 19 Marts 1824 i Franken, udmærkede sig som Officer i den bayerske Hær i Krigene 1866 og 1870—71 og lever nu som pensioneret Oberst i München. I „Soldatenlieder“ (1854), „Gedichte“ (1859) og især i „Federzeichnungen“ (1885) har han givet fortræffelige, friske og originale Natur- og Livsbilleder.

Redfield, W. C. [rēddfihld], nordamerikansk Physiker og Ingenieur, f. 1789 i Connecticut, d. 1857 i New-York, indlagde sig Fortjenester ved at fremme Jærnbaneforbindelserne mellem

Floderne Hudson og Missisippi, men er især bleven bekjendt ved sine meteorologiske Undersøgelser, i hvilke han uafhængig af Dove fandt og opstillede Love for Stormens Hvirvelbevægelser osv. Han udgav en Del Skrifter og Afhandlinger om disse Gjenstande, navnlig i Sillimans »American Journal of science«.

Redgrave, Richard [rēddgrehv], engelsk Maler, f. 1804 i London, begyndte som Landskabsmaler, men vandt siden Navn ved sine smukt opfattede og omhyggelig udførte Billeder af det daglige Liv, som „Syersken", „Modens Trælle" o. fl. Han ophørte dog ikke at male Landskaber og har tillige stor Fortjeneste af Kunstundervisningen, hvormed han fører Overtilsynet. Han blev 1857 Medlem af det engelske Kunstakademi. I Forening med Broderen, Samuel R. (d. 1876), er han Forfatter af et fortjenstfuldt Værk om engelsk Kunst i den nyere Tid, »A century of painters« (2 Bd., 1866).

Redif, arab., kaldes det tyrkiske Landeværn, oprettet 1838 efter daværende Capitain (nu Generalfeltmarschal) Moltkes Raad.

Redigēre, s. Redacteur.

Red Lake [redd lehk], Indsø i den nordlige Del af Staten Minnesota i Nordamerika, 14 □ M., har Afløb til Red River, som løber mod N. til Winnipeg-Søen.

Redlich, Heinrich, polsk Kobberstikker, f. 1840 ved Warschau, uddannede sig i Breslau og Warschau til Maler og Kobberstikker, levede 1866—73 i Wien og har derpaa nedsat sig i Warschau. Blandt hans Blade kunne nævnes: „Madonna Tempi" efter Rafael, „Peter Skarga prædiker for Sigismund III" efter Matejko og flere andre Billeder over polske Emner.

Redningsapparater, stationerede i Land, til Brug ved Skibbrud, ere i Hovedsagen to Slags, Raketapparatet og Redningsbaaden. 1) Raketapparatet bestaar af en Raket, som skydes i en Bue ud over det strandede Skib, med en tynd Line befæstet til sig; denne maa ligge meget klart opskudt paa Land for ikke at blive urede, naar Raketten trækker den ud. Saa snart Linen er falden over det strandede Skib, trække de skibbrudne den til sig, og med den følger da en Stjærteblok med en iskaaren Ud- og Indhaler; denne Blok befæstes til Masten eller et andet Sted saa højt som muligt fra Havets Overflade. Med denne Ud- og Indhaler hales derefter fra Land en sværere Trosse ud til Skibet, og denne befæstes til dette oven over Blokken. Paa denne Trosse anbringes Redningsstolen, som kan trækkes frem og tilbage, og paa denne Maade bringes Mandskabet i Land, ēn ad Gangen. 2) Redningsbaaden maa være synkefri, hvilket er opnaaet ved at forsyne den med et Antal lufttætte Kasser, og den maa lænse sig selv for det fra oven indstrømmede Vand, idet der i Bunden er anbragt Ventiler, som holdes aabne under svær Søgang. Den bør være saa let som muligt for at kunne kjøres langs Kysten til Strandingsstedet. Den maa være meget stiv (ikke tilbøjelig til at kæntre); den bør endelig kunne rejse sig paa ret Kjøl igjen, naar den er kæntret, men paa Grund af det ringe Dybgaaende er denne Egenskab vanskelig at opnaa. Den er forsynet med Liner udenbords for at give Mandskabet Lejlighed til at holde sig ved den, naar den kæntrer. I Danmark byggedes den første Redningsbaad 1846 af „Foreningen for Søfartens Fremme"; n. A. skjænkede Frimurerlogen et mindre Fartøj til samme Brug med et Raketapparat. 1887 fandtes i Jylland 41 (33 paa Vestkysten, 5 paa Østkysten, 2 paa Læsø, 1 paa Anholt), paa Møen 1 og paa Bornholm 6 Redningsstationer. Fra Begyndelsen af 1852 indtil 31 Marts 1887 er der hos os i alt reddet 4,856 Mand (2,343 ved Raketapparat, 2,340 ved Redningsbaad, 173 ved begge i Forening) ved 645 Strandinger. Desuden ere 30 Mand reddede 1850—51, medens Redningsvæsenet organiseredes. Ogsaa i Norge have paa den farligste Del af Kysten, mellem Lindesnæs og Stavanger, hvor Landet ligger aabent og uden Skjærgaard, Redningsanstalter været i Virksomhed siden 1855. De bestaa alene i Raketapparater, der ere fordelte paa 5 Stationer, nemlig 1 paa Lister og 4 paa Jæderen. Om Anvendelsen af Redningsbaade kunde der her næppe blive Tale, da Grunden paa disse Steder langt ud er bedækket med store Stene, mod hvilke i Storm enhver Baad vilde slaas i Stykker.

Redningsbøje, en Art Bøje af noget forskjellig Form, almindelig dog i Form af en Krans og med en saadan Bæreevne, at den er i Stand til at holde en Mand over Vandet, naar han er falden over Bord fra et Skib. Til R. er almindelig befæstet en lille Stage med et Flag eller Fløj paa den øverste Ende, for at den lettere kan blive bemærket.

Redningshuse ell. Redningsanstalter kaldes saadanne Anstalter, som optage forsømte eller fordærvede Børn, og som ved Siden af Undervisning tillige meddele de paagjældende Færdighed i et Haandværk eller uddanne dem til Landmænd osv. Allerede 1686 stiftedes en saadan Anstalt i Rom, men det er dog det 19de Aarh., der egentlig har kaldt disse Anstalter til Live, først i England (Young) og Tyskland (Fellenberg, Pestalozzi). Siden have disse Anstalter vundet stor Udbredelse i de fleste civiliserede Lande, idet f. Ex. England har henved 200 med c. 25,000 Børn, de nordamerikanske Fristater henved 70 med c. 15,000 osv. Anstalterne ere dels oprettede af Staten, dels statsunderstøttede, dels helt private. De gjøre dels Tjeneste som Strafanstalter, ind i hvilke unge Forbrydere dømmes, dels modtage de saadanne efter udstaaet Straf, dels ere de nærmest bestemte for forsømte, ikke straffede Børn, dels forene de flere af disse Formaal. Den mest bekjendte Anstalt i Tyskland er „das Rauhe Haus" ved Hamborg (s. Rauhes Haus), den mest bekjendte i Frankrig Anstalten i Mettray. I Danmark haves saadanne Institutter paa Flakkebjærg (s. d. A.), paa Holsteinsminde og Vejlgaard, i Norge paa Helgesen i Mjøsen („Toftes Gave") og paa Ulvnæsøen ved Bergen.

Redningsmedaille er indstiftet ved Plakat af 14 Sept. 1798. Den tilstaas den, der redder tilsyneladende Druknede, og kan efter Vedkommendes eget Valg ombyttes med en Præmie af 32 Kroner. Tilladelse til at bære Medaillen meddeles kun, naar Redningen har været forbunden med Livsfare.

Redon [rødõng], Stad i det franske Dep. Ille-Vilaine ved Floden Vilaine, 8 M. s. til v. for Rennes. 5,000 J. Fabrikation af Lærred og Papir. Handel med Vin.

Redondilla [dilja], en spansk og portugisisk Versform, den gjennemgaaende Form for Dialogen i det spanske Renaissancedrama, siden gjenoptagen i moderne dramatiske Arbejder, beherskende den dramatiske Literatur som Alexandrinerverset i Frankrig, som Blankverserne (Versi sciolti, femfodede, rimfri Jamber) i italiensk, engelsk, tysk og nordisk Poesi. Redondillerne lyde trochæisk for vort Øre og kunne vel næppe gjengives anderledes i nordiske Sprog. Rimslyngningen vexler mangfoldig. Første og fjerde Verslinje, anden og tredje rime almindeligst; ofte bruges i lange Repliker kun Vocalassonans.

Redoute, fr. [rødütt], et til alle Sider lukket Befæstningsværk, hvis Facer, hvoraf der er mindst 4, alle støde sammen i udadgaaende Vinkler.

Redouté, Pierre Joseph [rødutē], fransk Blomstermaler, f. 1759 i St. Hubert i Belgien, d. 1840 som Professor og Tegnelærer ved det naturhistoriske Museum i Paris, leverede udmærkede Værker i det videnskabelige Blomstermaleri, hvoriblandt maa nævnes hans to Pragtværker »Les Liliacées« (8 Bd. Fol., 1803—16) og »Monographie des roses« (3 Bd., 1817—24). Dog har han ogsaa malet Blomsterstykker i kunstnerisk Øjemed i Olje og Aqvarel.

Red River [redd rivver], d. e. den røde Flod, 1) Biflod til Missisippi fra højre Side, udspringer paa Llano Estacado i Texas, løber i østlig Retning som Grænse mellem Texas og Indianer-Territoriet, derpaa i sydlig og sydøstlig Retning gjennem Staterne Arkansas og Louisiana og falder ved Red River Landing i Missisippi, 8 M. oven for New-Orleans. Længde c. 260 M.; i en Udstrækning af c. 70 M. er den sejlbar for Dampskibe. — 2) **Red River of the North**, Flod i Nordamerika, udspringer fra Elbow-Søen i Minnesota, løber i sydlig, vestlig og nordlig Retning, skiller Dakota fra Minnesota, løber ind i Manitoba og falder i Winnipeg-Søen; Længde c. 100 M.

Redruth [rèdd], Stad i Cornwall-Shire i England, 6 M. s. v. for Bodmin. 9,000 J. Betydelig Bjergværksdrift paa Tin.

Redsel, en i Danmark fordum brugelig Benævnelse paa alt, hvad Bønderne havde at udrede i Afgifter saa vel til det offentlige som til Jorddrotten; især brugtes det dog (ligesom Smaaredsel, s. d. A.) om de Naturalpræstationer, som det paa mange Steder var og endnu er i Brug, at Sogneboerne paa Landet yde til Sognepræsten.

Reducēre, føre tilbage, nedsætte, indskrænke, formindske; r. **in absurdum**, s. **Absurd**; **reducēret**, forarmet, sat tilbage, sunket i social Stilling. **Reductiōn**, Indskrænkning, Formindskelse (af en Hær, en Hofstat, en Embedsstyrke); ogsaa den Regning, ved hvilken man beregner, hvor stor en maalt Størrelse vilde have været, set fra et andet Sted eller under andre Omstændigheder. Saaledes reduceres en maalt Barometerhøjde til Havets Overflade og til Temperaturen 0°, en maalt Planetposition til Jordens Centrum osv. Overhovedet kaldes alle de Beregninger, en Observation undergaar for at egne sig til Offentliggjørelse, for R. I Chemien bet. R. den Proces, hvorved et Grundstof udskilles af sine Forbindelser med mere elektronegative Grundstoffer eller Radicaler, som Ilt, Svovl, Chlor, Brom, Jod, Cyan, eller dog en Del af det elektronegative Stof borttages, saaledes at der bliver en Forbindelse tilbage, som indeholder mindre deraf end den oprindelige. Saaledes kan Kobberilte reduceres til metallisk Kobber, men ogsaa til Kobberforilte, hvori samme Mængde Kobber er forbunden med kun halv saa megen Ilt som i Kobbertveilte. R. gaar undertiden for sig ved simpel Opvarmning; saaledes reduceres de ædle Metallers Ilter ved Gløding. Hyppigst sker den dog, idet man behandler vedkommende Forbindelse med et **Reductionsmiddel**, d. e. et Stof, der har stærk Tilbøjelighed til at forene sig med den elektronegative Bestanddel. Saadanne ere især Kulstof og kulstofholdige Substanser, Brint, forskjellige Metaller, Metalsalte (Tinchlorure, Jærnvitriol), lave Ilter (Kulilte, Svovlsyrling), endelig Cyankalium, der let optager Ilt under Dannelse af cyansurt Kali, og Svovlbrinte eller Jodbrinte, der virke som Brint, idet Svovlet eller Jodet udskilles; jvfr. **Afilte**. **Reducerende Flamme**, en lysende eller sodende Flamme, der ved sit Indhold af udskilt Kulstof (s. **Flamme**) virker reducerende. **Reductiōnstal**, det Tal, som ved Mønt, Vægt og Maal angiver, hvor mange Enheder af en ringere Orden, der indeholdes i en af en højere.

Rèduit, fr. [dyi], et mindre, helst stormfrit Befæstningsværk anlagt indeni et større for i Tilfælde af, at Fjenden trænger ind i dette, dels at tjene Besætningen som Tilflugt, dels at hindre Fjenden i at sætte sig fast.

Reduplicatiōn, Fordobling, i Grammatiken den fuldstændige eller delvise Gjentagelse foran selve Stammen af dennes Begyndelseslyd (navnlig naar denne er en Medlyd). R. bruges i de indoeuropæiske Sprog fortrinsvis ved visse Verbalformer (jvfr. **Augment**), saaledes især ved Dannelsen af Perfectum (hvor Reduplicationsstavelsens Selvlyd er e, i Sanskrit a eller secundært samme Selvlyd som i Roden), f. Ex. Sanskrit babhara, Perf. til Præs. bharāmi, jeg bærer, tutōda til Præs. tudāmi, støder, tasthāu af Roden sthā, staa; græsk *λέλοιπα* af *λείπω*, forlader, *τέτυφα* af *τύπτω*, slaar, *ἕστηκα* af *ἵστημι*, staar, *ἀκήκοα* af *ἀκούω*, hører (saak. „attisk R."); uden for de indisk-eraniske Sprog og Græsk er Perfectsreduplicationen mere eller mindre opgiven, dog f. Ex. lat. pepuli af pello, fordriver, spopondi (ældre spepondi) af spondeo, lover, steti af sto, staar, tutudi af tundo, støder; got. lailōt af lētan, lade (oldn. sammentrukket lét af láta). Ogsaa i andre Tilfælde bruges R., f. Ex. undertiden i Præsens (regelm. med Selvlyden i); som Sanskr. tisthāmi, jeg staar, dadāmi, jeg giver, græsk *ἵστημι*, stiller, *δίδωμι*, giver, *γίγνομαι*, bliver, lat. sisto, stiller, gigno, avler, osv. R. har vel oprindelig bestaaet i en Gjentagelse af hele Ordet (Stammen eller Roden), hvad der forekommer i for-

skjellige fjærnere liggende Sprog, f. Ex. Malayisk, Bantusprog o. a., især med forstærkende Betydning („gaa og gaa“, „saa stor, saa stor“); men en Afslibning maa da i de indbenr. Sprog være indtraadt overordentlig tidlig.

Redutkalé, Fæstning i Mingrelien ved Floden Chopis Udløb i det sorte Hav, 12 M. v. for Kutais, med nogle faa Hundrede J., var tidligere et vigtigt Punkt i den russisk-persiske Handel, men er nu i Forfald.

Redwitz-Schmölz, Oskar, Friherre af, tysk Digter, f. 28 Juni 1823 ved Ansbach, var oprindelig Jurist, men helligede sig siden til Studiet af middelhøjtysk og antik Literatur, blev Æresdoctor i Würzburg og 1851 Professor i Literaturhistorie i Wien, men tog allerede n. A. sin Afsked. Siden 1872 har han boet paa sin Villa „Schillerhof“ ved Meran. Hans første Arbejde, „Amaranth“ (1849; 36te Opl. 1886), et sødlig-sentimentalt Epos i stærkt ultramontan Aand, vandt i den Reactionens og Slappelsens Periode, hvori det fremkom, stort Bifald i vide Kredse. Samme Charakter havde de i de nærmest følgende Aar udkomne Digte og Æventyr. Derimod vise hans Skuespil („Philippine Welser“, 1857, o. a.) og endnu mere Romanen „Hermann Stark“ (1869), „Das Lied vom neuen deutschen Reich“ (en Samling af 500 Sonetter, 1871, 11te Opl. 1876) o. fl. Arbejder fra de senere Aar kraftigere Holdning og betydelig liberalere Tendens, uden dog at være i Besiddelse af fremragende Kunstværd; deres største Fortrin er det glatte, velklingende Sprog og en vis Evne til stemningsfuldt Naturmaleri.

Rée, Anton, f. 5 Oct. 1820 i Aarhus, d. 20 Dec. 1886 i Kjøbenhavn, lærte tidlig Claverspil i Hjemmet, sendtes 15 Aar gl. til Hamborg, hvor Jacob Schmitt og C. Krebs vare hans Lærere, studerede derpaa (1839) et Par Aar i Wien, særlig under Anton Halm, og i Paris (1841), hvor han gjorde Kalkbrenners og Chopins Bekjendtskab. Hjemkommen 1842 tog han Ophold i Kjøbenhavn, hvor han ved sin fint uddannede Fingertechnik og sin elegante Spillemaade snart blev den mest søgte Lærer og Concertspiller. Blandt hans talrige Elever kunne nævnes Aug. Winding og Fritz Hartvigson. Ved Musikconservatoriets Oprettelse 1866 var han en kort Tid første Lærer i Claverspil ved dette; ellers levede han til sin Død som Privatlærer. Foruden et ikke ringe Antal Clavercompositioner, instructive Stykker og finere Salonsager skrev R. mange Artikler, dog mest Referater, baade i indenlandske og i tyske Blade.

Reed, Sir Edward James [rihd], engelsk Skibsbygger, f. 30 Sept. 1830 i Sheerness, blev ansat ved Skibsværftet smstds. og blev senere Udgiver af »The Mechanic's Magazine«. Skibsconstruction var det, han skjænkede størst Opmærksomhed, og snart blev han en Autoritet i saa Henseende og ansattes som Secretær ved Institution of Naval Architects. 1863 ansattes han som første Skibsconstructeur for den engelske Flaade, indtil han i Juli 1870 trak sig tilbage, til Dels paa Grund af sin Modstand mod at sende Taarnskibe ud i aaben Sø; Forliset af Taarnskibet „Captain“ i Biscaya-Bugten 6 Sept. 1870 viste til fulde Rigtigheden af hans Paastande. I sin Stilling som Constructeur udfoldede R. en særdeles betydelig Virksomhed; derhos er han Forfatter til flere Værker om den praktiske Skibsbygning og om Fartøjer til Kystforsvar. I Oct. 1878 foretog han en Rejse til Japan paa Opfordring af den kejserlige Regering og udgav efter sin Hjemkomst »Japan: its History, Traditions and Religions« (2 Bd., 1880). Siden 1874 har han været Medlem af Parlamentet.

Reedtz, Peder, til Tygestrup, hvis Farfader af samme Navn kom til Danmark fra Mecklenburg med Frederik II.s Dronning, blev født 1614, var 1641—46 Secretær i danske Cancelli og anvendtes derpaa i diplomatisk Tjeneste i Frankrig og England; 1658 blev han Rentemester, 1656 Rigsraad, 1660 Kansler. Denne høje Stilling beholdt han lige til sin Død 10 Juli 1674, da han fik Griffenfeld til Eftermand. Sin Fødegaard Tygestrup mageskiftede han (1669) til Frederik III, der gav den Navnet Kongsdal. — **Holger Chr. R.**, f. 14 Febr. 1800 i Odense, blev 1828 jurid. Candidat og lagde sig tidlig efter historiske Studier. Han udgav 1826 paa Fransk en Oversigt over alle danske Tractater fra Knud d. stores Tid indtil 1800 (»Répertoire des traités conclus par la couronne de Dannemarc jusqu'à 1800. Gott. 1826«), samt paabegyndte en Samling af historiske Aktstykker fra Christian II.s Tid, som dog ikke blev fuldendt. Han var 1831—42 Secretær i Departementet for de udenlandske Sager. R. blev 1840 Kammerherre og kjøbte 1845 Palsgaard, men tog i Apr. 1848 igjen Tjeneste i Udenrigsministeriet og havde vigtig Del i Afslutningen af Vaabenstilstandene i Malmø 1848 og i Berlin 1849, samt af Freden i Berlin 1850. Han blev 6 Aug. 1850 selv Udenrigsminister indtil 18 Oct. 1851 og afsluttede Warschau-Protocollen 1851. R. var 1849—51 Landstingsmand og 1854—56 kongevalgt Rigsraad, blev 1852 Gehejmeraad og døde 6 Febr. 1857.

Reel, virkelig, væsentlig, grundig; paalidelig; jvfr. Real. **R. Størrelse** kaldes i Mathematiken en saadan, som ikke er imaginær. At et Tal er r. kjendes paa, at dets 2den Potens er et positivt Tal.

Reel [rihl], en gammel britannisk Folkedans af livlig Charakter, hvortil Musiken i Regelen er i lige Takt.

Reenberg, Tøger, f. 1656 i Viborg, Landsdommer i Jylland, d. 1742, Holbergs nærmeste Forgænger i Poesien, har bl. a. skrevet religiøse og moralske Digte, Drikkeviser (deribl. Oversættelserne „I et Vinhus“ og „Kommer, I Philosophister“), „Latterligt Gjæstebud“ (en Efterligning af Horats's og Boileaus Satirer), en »Ars poetica«, „Forsamling paa Parnasso“, en Oversættelse af Phædrus's og nogle moderne Fabler og en Mængde Lejlighedsdigte, mest af spøgende Indhold. R. ligner sin Forgænger And. Bording i jævn Munterhed og flydende Vers, men ogsaa i trættende Bredde, og det meste af, hvad han har skrevet, er uden sandt poetisk Værd. Hans Dattersøn, A. C. Teilman, udgav 1769 hans Digte.

Reefisk Regel, en Methode til Opstilling af Opgaver af den sammensatte Regula detri.

Ref, svensk Længdemaal, lig 10 Stänger ell. 100 Fot, 94,60 danske Fod.

Refectorium, Spisesal i et Kloster.

Référence, fr. [rängse], i Handelsspr. en Henvisning til ansete Handelshuse, hvorpaa mindre bekjendte Kjøbmænd beraabe sig med Hensyn til Oplysninger om Soliditet og Paalidelighed. Selve den Person, hvortil der henvises, kaldes ogsaa en R.

Referēre, berette, gjengive Indholdet af noget. **Referĕnt**, den, der foredrager, beretter en Sag, en Nyhed osv.; ogsaa Actor. **Referāt**, Beretning. **Referendär**, En, som foredrager noget for en Høiereſtaaende til sammes Afgjørelse. **Referĕndum** kaldes den Ret, der er tilstaaet Vælgerne i Schweiz til at afstemme over Love og vigtige Bevillinger; R. er siden 1868 efterhaanden indført i de fleste Cantoner, dels obligatorisk, saa at alle Love skulle billiges ved Folkeafstemning, dels facultativt, saa at en vis Mængde Vælgere kan kræve en saadan Afstemning. 1874 indførtes facult. R. ogsaa for Forbundslove.

Reflectēre, kaste Straaler tilbage; nøje overveje; r. **paa**, tage Hensyn til. **Reflĕctor** kaldes en Spejlindretning, som anvendes til Tilbagekastning af Lyset, navnlig fra den elektriske Flammebue; s. Spejlteleskop. **Reflĕx**, Gjenskin, kaldes den Tilbagestraaling, der finder Sted, naar stærkt Lys falder paa en Gjenstand. **Reflexbevægelse** kaldes i Physiologien en uvilkaarlig Bevægelse, der fremkaldes ved Paavirkning af en centripetal Nerve (s. Nervesystem), idet det derved frembragte Indtryk i Centralorganerne (Rygmarv, den forlængede Marv, de store Hjærneganglier og Legemets øvrige Nerveknuder) forplanter sig over paa en Bevægelsesnerve uden Viljens Mellemkomst. Uvilkaarlige, afværgende Bevægelser imod smertelige Indvirkninger, Brækninger, Hoste, Nysen, Pupillens og Øjelaagets Sammentrækninger ved stærke Lysindvirkninger, mange Krampeformer ere Exempler paa R., som især spiller en stor Rolle i det vegetative Liv. Foruden Bevægelser kunne ogsaa Lamheder, Smerter, Betændelser og Afsondringer opstaa ved Reflex. **Reflexiōn** (Overvejelse, Eftertænkning) betegner Bevidsthedens Syslen med og Bearbejdelse af sit givne Indhold. Den staar i Modsætning til den umiddelbare Hvilen i Indtrykket og kan, naar den er ensidig og ugjennemført, forstyrre denne. For Hegel var R. derfor endnu et ufuldkomment Stadium, hvor „Umiddelbarheden" vel var overvunden, men den dybere Forstaaelse endnu ikke naaet. I Lockes Sprogbrug betyder R. den indre Sans, hvormed vi opfatte vor Aands egne Tilstande og Virksomheder; den er hos ham forskjellig fra bevidst Opmærksomhed og forstandig Analyse, hvori efter den almindelige Sprogbrug R. bestaar. I Physiken er R. d. s. s. Tilbagekastning, navnlig af svingende Bevægelser, altsaa Lyd- og Lysbølger. En Lysstraale tilbagekastes saaledes, at den tilbagekastede Straale, den indfaldende Straale og Indfaldslodret (d. e. Perpendiculæren paa den tilbagekastende Flade i det Punkt, hvor denne træffes af Straalen) ligge i samme Plan, og saaledes at den tilbagekastede og den indfaldende Straale danne lige store Vinkler med Indfaldslodbet; det samme gjælder om den Retning, i hvilken Lyden tilbagekastes. **Reflexiōnscirkel**, et Cirkelinstrument med inddelt Rand, som ved Reflexion fra to Spejle eller fra et Spejl og et Prisme (kaldes da ogsaa Prismecirkel) tjener til at maale to Gjenstandes angulære Afstand; s. Sextant. **Reflexiv**, tilbagevirkende, tilbagesigtende; r. **Pronomen** (tilbagevisende Stedord): sig (hvilket viser tilbage til Sætningens Subject); r. **Verbum**, et Verbum, der som Styrelse har et paa Subjectet tilbagevisende Pronomen, f. Ex. han skammer sig.

Refōrm, Omdannelse af bestaaende Indretninger i forbedret Retning. **Reformēre**, omdanne, forbedre. **Reformbanketter** kaldtes 1847—48 de politiske Fester, ved hvilke den franske Oppositions Medlemmer demonstrerede imod Julikongedømmets afgjort conservative Retning og agiterede for en Valgreform. **Reformbill** kaldtes 1831—32 Udkastet til den store engelske Valgreform. **Reformdragt**. Bestræbelserne for at erstatte den nu brugelige europæiske Kvindedragt med en Klædning, som hverken er skadelig, generende eller giver Legemet et vanskabt Udseende, er udgaaet fra Nordamerika og England og tæller nu Talsmænd overalt i Europa. Formaalet er at skaffe en Klædning, som beskytter Legemet mod Afvexlinger i Temperaturen og ikke hindrer de til Sundhedens Vedligeholdelse vigtige Organer i deres Virksomhed. Dragtreformens Forkæmpere foreslaa derfor at anvende Indreklædning af Uld, at afskaffe Corsettet og erstatte dette med et elastisk, uldent Livstykke, forsynet med Bærekrave og Knapper, hvorved Klædernes Vægt fordeles paa Skuldrene og Hofterne, samt endelig at benytte saa faa og saa lette Klædningsstykker som muligt. I de forskjellige Lande har man efter dette Princip søgt at sammensætte en R.; ogsaa her i Norden er der gjort Forslag til saa vel en svensk og en norsk som en dansk R., uden at dog Forsøgene hidtil have formaaet at trænge igjennem trods R.s indlysende Fortrin for den nu brugelige Modedragt. **Reformleague** [lihg] kaldtes en politisk Forening, som stiftedes 1865 af E. Beales (s. d. A.) for at udvirke en ny Valgreform og opløstes 1869, da Formaalet var naaet. **Refōrmers** [ri] ell. Radical-R., Navn paa de ivrige engelske Fremskridtsmænd.

Reformatiōn, Omdannelse, Forbedring, bruges navnlig om den Kirkeforbedring, som fandt Sted ved den religiøse Bevægelse i det 16de Aarh., der gav Anledning saa vel til Stiftelsen af den lutherske, den reformerte og den episkopale Kirke som til gjennemgribende Reformer inden for den romerske, medens den græske Kirke holdt sig helt uden for Bevægelsen. Den Fordærvelse, som i Løbet af Middelalderen paa alle Omraader udbredte sig i den katholske Kirke, havde hos alle ædlere Aander fremkaldt Ønsket om en „R. paa Hoved og Lemmer", og dette gav Anledning til Sammenkaldelsen af „de reformatoriske Concilier" i Konstanz 1414—18 og i Basel 1431—43, hvis Virksomhed dog ikke fik blivende Betydning, fordi de der forsamlede Prælater arbejdede mere paa at fremme deres egne Interesser end paa Kir-

kens Forbedring og derfor ikke vare i Stand til at tage Kampen op mod det overmægtige Pavedømme. I mere evangelisk Aand virkede „R.s Forløbere", navnlig Wiclef og Hus; men ogsaa disse Modstandere lykkedes det Pavedømmet at overvælde, og tilsyneladende havde dets Magt aldrig været større end i Beg. af det 16de Aarh.; men Grunden var hul under dets Fødder: hos Fyrsterne og Adelen Attraa efter Kirkens rige Gods, hos Folkene Uvilje imod den verdsligsindede Gejstlighed, hos Tidens bedste Mænd Foragt for dens Uvidenhed og Sorg over Kirkens Nedværdigelse, hos Paven og de høje Kirkefyrster Vantro eller i alt Fald verdsligt Sindelag. Saaledes var Stillingen, da Luther 31 Oct. 1517 opslog sine 95 Theses paa Kirkedøren i Wittenberg mod Afladshandelen og derved gav Stødet til den Bevægelse, som skilte Pavestolen ved Halvparten af dens Provinser og gav Anledning til de forfærdelige Religionskrige og blodige Forfølgelser, der i næsten 1½ Aarhundrede hærjede Europas rigeste Lande. Luthers vigtigste Medarbejder var Phil. Melanchthon, og ved Siden af dem staa den reformerte Kirkes Stiftere, Zwingli og Calvin, som de vigtigste Reformatorer; men disse Mænds Navne ere tillige Udtryk for forskjellige Aandsretninger, der ofte have kæmpet næsten lige saa heftig mod hinanden indbyrdes som mod Katholicismen. Luther og Zwingli vare vel enige om R.s to store Hovedgrundsætninger, den formale, at Guds Ord er eneste Norm og Regel for christelig Lære og Liv, og den materiale, at Mennesket retfærdiggjøres ikke ved Lovens Gjerninger, men af Guds Naade ved Troen; men ved Siden af denne Enighed vare de uenige i mange væsentlige Punkter. Luther betragtede vel den hellige Skrift som øverste Norm for Lære og Liv, men erindrede tillige Christi Forjættelse, at Helligaanden skulde vejlede Kirken til Erkjendelse af Sandheden; derfor anerkjendte han alt, hvad der havde Hjemmel i Kirkens Overlevering, for saa vidt det ikke stred mod Skriften; Zwingli derimod betragtede Skriften som en Lovbog, der umiddelbart indeholdt Reglerne for christelig Lære og Liv, og derfor forkastede han alt, hvad der enten ikke ligefrem var foreskrevet i Skriften eller ikke umiddelbart fulgte af hans Fortolkning af Skriften. Luther beholdt altsaa de kirkelige Skikke, saaledes som de havde udviklet sig igjennem Kirkens Historie, for saa vidt de ikke vare af forargelig eller uchristelig Natur, og han tog f. Ex. med nænsom Haand paa Kirkens Kunstskatte, hvilke han for Psalmedigtningens Vedkommende endog selv forøgede mere end nogen anden. Zwingli derimod vilde føre alt tilbage til den apostoliske Tids Simpelhed i Cultus og Kirkeforfatning; derfor lod han alle Billeder borttage af Kirkerne, lod Frescomalerierne skrabe af Væggene og disse kalke hvide; Orgelspil og Klokkeklang forbød han, og der maatte ikke bruges andre Psalmer end Davids; en ny Daabsformular blev indført, Messen afskaffet og Nadveren indrettet efter hans Forestilling om den apostoliske Tids Kjærlighedsmaaltider som Mønster: Brødet blev baaret om paa Træfade og Vinen drukket af Træbægere. Luthers R. af Læren var egentlig en Revision, d. e. Luther sluttede sig til Kirkelæren, saaledes som den historisk havde udviklet sig, kun med Forkastelse af det, som stred imod Guds Ord; Zwingli derimod vilde springe hele den kirkelige Dogmeudvikling over for at udvikle Læren umiddelbart af Skriften alene, og under dette Arbejde førte hans tørre, forstandsmæssige Aandsretning ham til stærke Afvigelser, navnlig i Læren om Sacramenterne (s. d. A.). Det var paa Grund af denne aandelige Grundmodsætning, at Luther 1529 afbrød Religionssamtalen i Marburg med de Ord: „I har en anden Aand end vi". Luther hævdede, at en R. i Zwinglis Aand consequent maatte ende i Vantro, hvilket dog ikke blev den reformerte Kirkes Lod, fordi Calvins mægtige Aand efter Zwinglis Død førte den ind paa en anden Vej ved hans stærke Betoning af Guds Naade som Frelsens eneste Grund, hvilket medførte, at han fik et anderledes klart Blik for Naademidlernes Betydning end Zwingli; men tillige førte det ham rigtignok ind paa Læren om en ubetinget Prædestination baade til Frelse og Fordømmelse, der blev et nyt Modsætningspunkt mellem den lutherske og den reformerte Kirke. Calvins Anskuelse udbredte sig fra Genf over hele den reformerte Kirke, medens mere radicale Consequenser af R.s Tendenser bleve dragne af Socinianere, Anabaptister og Baptister, Kvækere og de andre sekteriske Retninger, som i langt højere Grad ere udgaaede fra den reformerte Kirke end fra den lutherske. Modsætningen imellem Lutheranerne og Reformerte vedblev at bestaa trods alle de Mæglingsforsøg, som gjordes af Melanchthon og hans Venner, hvilke kun havde til Følge, at disse som Kryptocalvinister bleve Gjenstand for Forfølgelse fra de øvrige Lutheraneres Side, medens disse til Gjengjæld bleve forfulgte, hvor de reformerte havde Magten. Overhovedet udviklede der sig hos begge Parter en Trostvang og Forfølgelsessyge, som kun slet stemmede med R.s Aand; man søgte at sikre sig imod Affald fra „den rene Lære" ved at kræve Ed paa symbolske Skrifter og ved strænge Straffe over dem, der afveg derfra. Den katholske Inquisition gik igjen i en ny Skikkelse, idet Anderledestroende bleve straffede med de strængeste Straffe, undertiden med Døden, f. Ex. i den arminianske Strid (s. Arminius). De Lande, hvor R. sejrede over Katholicismen, ere for den lutherske Kirkes Vedkommende Danmark, Norge, Sverige, Finland, Østersøprovinserne, samt forskjellige tyske Stater. Calvinismen sejrede i ⅔ af Schweiz, i Holland og Skotland, samt i forskjellige tyske Stater, medens den engelske Kirke vel nærmest, men ikke fuldstændig, slutter sig til Calvin. Fra England har R. senere udbredt sig til Nordamerika og Australien. I Frankrig fik Katholicismen Overhaand efter langvarige Religionskrige, og derefter bleve Protestanterne Gjenstand for Forfølgelser, der i Grusomhed høre til det værste, Historien har at opvise; men skjønt disse vedvarede omtrent lige til Revolutionen, lykkedes det dog ikke at udrydde Protestantismen, og i vore Dage er det vel kun et lille Mindretal, der i Frankrig

bekjender sig til de protestantiske Kirkesamfund, men disse ere nu omtrent ligeberettigede med den katholske Kirke. I Ungarn og Polen findes der baade Lutheranere og Reformerte, men kun som Mindretal i Forhold til Katholikerne. I vore Dage, hvor Religionsfrihedens Princip næsten overalt gjøres gjældende, vinder R. Tilhængere ogsaa i de Lande, hvor det i det 16de Aarh. lykkedes den romerske Inqvisition at udrydde den aldeles, f. Ex. i Italien og Spanien; men samtidig vinder den romerske Kirke ogsaa talrige Tilhængere i Lande, som tidligere vare rent protestantiske. Modsætningen imellem Lutheranere og Reformerte er i vore Dage ogsaa langt mindre end tidligere; men de Forsøg, som i vort Aarh. i Tyskland ere blevne gjorte paa at sammensmelte de to Kirker, ere dog kun til Dels blevne kronede med Held (s. Union). — Ogsaa inden for den katholske Kirke fandt der i det 16de Aarh. en R. Sted; thi for at have Kraft til at optage Kampen med R. maatte mange af Kirkens Mangler afhjælpes, navnlig med Hensyn til Gejstlighedens Sædelighed, Oplysning og Nidkjærhed for sin Gjerning, og dette blev med stor Kraft gjennemført samtidig med, at Kirkelæren fik sin endelig fastslaaede Form paa Conciliet i Trident 1545—63. — I Danmark var allerede Christian II en kort Tid tilbøjelig til at støtte R.s Sag; men det var dog først Frederik I, som kraftig understøttede den, navnlig ved at beskytte de evangeliske Prædikanter. Sit første Centrum her i Landet fandt R. i Viborg med Tausen som Præst og Sadolin som Leder af en evangelisk Præsteskole. Paa Herredagen i Odense 1527 erklærede Kongen trods Prælaternes Indsigelse, at der skulde herske fuld Religionsfrihed, indtil der ved et almindeligt Concilium var tilvejebragt Enighed i Kirken; de evangeliske Prædikanter vilde han vedblive at beskytte, og „Præster og Klosterfolk, som enten gifte sig eller løbe af Klostet, maa det gjøre; Kongen vil det hverken byde eller forbyde". Nu gjorde R. store Fremskridt og fik i Malmø et nyt Centrum, der blev det samme for det østlige Danmark som Viborg for det vestlige. Under Beskyttelse af den mægtige Jørg. Mynter virkede her først Claus Mortensen og Hans Olufsen Spandemager, og fra 1529 tillige Frands Vormordsen, der allerede som Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn havde virket for R. Baade i Viborg og Malmø anlagdes Bogtrykkerier, hvorfra der udgik Flyveskrifter, som udbredte R. i Folket, medens samtidig den danske Psalmesang, som R. kaldte til Live, virkede ganske anderledes paa Hjærterne end Katholikernes latinske Messe. 1529 kaldte Kongen Tausen til Kjøbenhavn, og s. A. udkom i Antwerpen en fortrinlig dansk Oversættelse af det nye Test., besørget af Christ. Pedersen, der var gaaet i Landflygtighed med Kong Christian II. 9 Juli 1530 aflagde de evangeliske Gejstlige paa Herredagen i Kjøbenhavn en Trosbekjendelse i 43 Artikler, „de kjøbenhavnske Artikler", som nøje stemmede overens med den samtidige augsburgske Confession, hvilken de dog den Gang endnu ikke kjendte. Under Mellemregeringen efter Frederik I.s Død 1533 gjorde de katholske Prælater Forsøg paa at kvæle Bevægelsen; men den var allerede bleven for stærk, og efter at Christian III havde gjort Ende paa „Grevens Fejde", lod han med de verdslige Rigsraaders Samtykke 12 Aug. 1536 samtlige Bisper fængsle og løslod dem først efterhaanden, som de gik ind paa de Betingelser, der bleve stillede dem, hvilket de til sidst alle gjorde undtagen J. Rønnov (s. d. A.). Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536 afskaffede derpaa Papismen og overdrog største Delen af den umaadelige Kirkeformue, navnlig alt Bispegodset samt Bispetienden og det meste af Kirketienden, til Kongen, imod at han skulde udrede det fornødne til de nye Superintendenters Lønning samt til Videnskabens Fremme. Klostergodset skulde styres af verdslige Lensmænd og forvandledes saaledes til kongelige Len og inddroges efterhaanden under Kronen. Adelen fik kun en ringe Del af Kirkegodset, men erhvervede sig forskjellige indbringende Rettigheder, deriblandt Tiendefrihed for sine Hovedgaarde. R. i Danmark var altsaa forbunden med en Plyndring af Kirkens Gods, der blev saa grundig udført, at det i lange Tider var umuligt at skaffe det fornødne Antal Præster og Lærere, fordi de Pengemidler, der levnedes til kirkeligt Brug, vare altfor ringe, hvorfor Kronen ogsaa efterhaanden blev nødt til at tilbagegive noget af, hvad den havde tilegnet sig. 2 Sept. 1537 offentliggjordes den nye Kirkeordinans, som blev endelig stadfæstet af Rigsraadet paa Herredagen i Odense 1539, og som ogsaa kom til at gjælde for Island, hvor R. dog først blev endelig indført 1550, efter at Biskop Jón Arason paa Holar, som forsvarede den gamle Lære med Vaabenmagt, var bleven fangen af sin Modstander Dade Gudmundsson og halshugget. I Norge forsvarede Ærkebiskop Olof Engelbrektsøn ogsaa med Vaabenmagt den gamle Tingenes Orden; men han maatte flygte, og alt blev derpaa indrettet efter dansk Mønster (s. Norges Historie); den norske Kirkeordinans af 1607 stemmede i sine Hovedtræk med den danske. I Sverige traadte R.s aandelige Side langt mere i Baggrunden end i Danmark; det var politiske Formaal, der her vare afgjørende ved dens Indførelse. Vel havde Lars Anderson og Brødrene Laurentius og Olaus Petri virket i ægte evangelisk Aand; men den store Masse af Folket var slet ikke med i den aandelige Bevægelse. Derimod ønskede Gustav Vasa og Adelen at dele Kirkens Magt og Gods; Halvdelen af Landet tilhørte Kirken. Rigsdagen i Vesterås 1527 lagde al denne Rigdom i Kongens Haand, men først efter at han havde truet med at nedlægge Kronen, hvis han ikke fik sin Vilje. Saaledes blev R. gjennemført i verdslig Henseende: Kirken var berøvet sin Magt; men aandelig sejrede R. først langt senere. Præstemødet i Örebro 1529 og Rigsdagen i Vesterås 1544 gjennemførte vel forskjellige reformatoriske Bestemmelser, men meget af det katholske Væsen vedblev at bestaa; den nye Lære var kun lidet kjendt, og i Smug holdt Almuen overalt fast ved den gamle Lære. Under Kong Johan III (1568—92) virkede Jesuiterne, navnlig „Klosterlasse" og Possevin, med stor Dyg-

tighed for Katholicismen; Kongen var en Tid lang i deres Garn og underhandlede med Paven om Katholicismens Gjenindførelse paa Betingelser, som dog Paven ikke vilde gaa ind paa. Imidlertid blev R. efterhaanden mere kjendt og vandt dermed flere Tilhængere, og da Johans katholske Søn Sigismund af Polen kom paa Tronen, skyndte disse sig at sikre R.s Sag ved Bestemmelserne paa Kirkemødet i Upsala 1594. Jvfr. ang. R.s Historie navnlig Luther, Melanchthon, Zwingli, Calvin, Tausen, Sadolin, Petri, Sigismund, Puritanere, Biskoppelig Kirke og Afsnittet Kirke i Art. Frankrig, Nederlandene, Skotland og Sverige.

Reformērte Kirke kaldes de protestantiske Kirkesamfund, der sluttede sig til Calvins Lære; s. Reformation. Om dens Bekjendelsesskrifter s. Symboler.

Refractiōn, d. s. s. Brydning (s. d. A.). Lysstraalerne lide en Brydning, naar de komme fra det tomme Rum uden for Jorden ind i vor Atmosphære, og denne kalder man den astronomiske R. De lodrette Straaler blive ubrudte, saa at Stjærner nær Zenith ikke ved R. forrykkes af deres Plads; alle andre Stjærner ses derimod noget højere paa Himlen, end de virkelig ere, og det desto mere, jo nærmere de ere ved Horizonten. Naar saaledes en Stjærne ses i Horizonten, er den i Virkeligheden 35 Minuter under samme. Da Solens Diameter kun er omtr. 32 Minuter, kan altsaa Solen ses berørende Horizonten med den nederste Rand, medens den i Virkeligheden er under samme; R. forlænger altsaa Dagen. Fra Horizonten opad aftager R. og i Begyndelsen overmaade stærkt, saa at den allerede ved en apparent Højde af 1 Grad er kun 24½ Minut; dette foranlediger Solens og Maanens ovale Udseende i Horizonten, idet den nederste Rand løftes kjendelig stærkere end den øverste. Ved en Højde af 5 Grader er R. omtr. 10 Minuter; ved 45 Grader er den 1 Minut, og ved større Højder endnu mindre. For øvrigt have baade Temperaturen og Lufttrykket Indflydelse paa Størrelsen af R. Den første Astronom, som begyndte at tage Hensyn til R. ved sine Observationer, var Tyge Brahe. Ligesom Lyset fra Himmellegemerne vil ogsaa det, Gjenstandene her paa Jorden tilsende os, brydes i Atmosphæren, og paa Grund deraf ville fjærne Gjenstande ses i en anden Retning end den, hvori de befinde sig; dette kalder man den terrestriske R. Refractionsanomalier, Uregelmæssigheder ved Synet, der skyldes Afvigelser i Øjets Brydningsevne; hertil høre Myopi, Hypermetropi og Astigmatisme. Refrāctor, d. e. Kikkert med Objectiv, kaldes saaledes, fordi Billedet her dannes ved Lysets Brydning gjennem Objectivet, medens det i Spejlteleskoper (Reflectorer) dannes ved Lysets Tilbagekastning (Reflexion) fra et Hulspejl. I Astronomien benyttes Udtrykket dog mest om større Kikkerter, der ere opstillede som Æqvatorial. R. paa Kjøbenhavns Observatorium er 10½ Tomme vid og 16 Fod lang. Den største, 36 Tommer vide R. findes paa Lick-Observatoriet paa Mount Hamilton i Californien. Observatorierne i Pulkova, Wien og Nizza have c. 30 Tommer vide R.

Refrain, fr. [røfräng], Omkvæd, Gjentagelse af ēn eller flere Sætninger, Verslinjer, af en Vises, et Digts Strophe (d. e. Vers). R. tjener som Bærer for Hovedstemningen, der ofte præciseres ved, at en foredragende Solostemme stadig følges af et Chor, der falder ind med R.

Refrigerāntia, lat., kølende Midler, benyttes i Lægevidenskaben til at formindske en for høj Temperatur og især til at hindre en forøget Varmeudvikling. Bedst kjendt er kølende Pulver, sammensat af vinsurt Kali, Salpeter og Sukker. Refrigerātor, fælles Navn for forskjellige Afkølingsapparater.

Refsnæs, den nordvestlige Odde af Sjælland, som tillige med den sydligere Asnæs omslutter Kallundborg-Fjord. Paa R. omkom den unge Kong Valdemar III ved et Vaadeskud paa Jagten 1231. Her er et Kysthospital for kjertelsyge Børn, indviet 17 Oct. 1875.

Réfugiés, fr. [fyschië], Flygtninge, kaldtes de Protestanter af den reformerte Kirke i Frankrig, som efter Ophævelsen af det nantiske Edict 1685 flygtede til Nabolandene, især England, Nederlandene, Schweiz, Danmark og Tyskland, for at undgaa Forfølgelse.

Refusiōn, Tilbagebetaling, Erstatning; refundēre, tilbagebetale.

Rega, sejlbar Kystflod i Pommern, falder i Østersøen ved Treptow.

Regāldi, Giuseppe, ital. Digter og Improvisator, f. 1809 i Novara, studerede i et Jesuitercollegium. Ved Doctorexamen erklærede Biskoppen paa Grund af hans noget theatralske Optræden, at han bedst duede til Gadedeclamator. Strax for R. ud paa Gaden og improviserede uden for Jesuitercollegiet for den tilstimlende Mængde et ildfuldt Digt om Athens Storhed. Derpaa gjennemrejste han Italiens Byer, hvor hans Improvisationstalent, hans skjønne Skikkelse og Stemme vakte stor Begejstring; men politiske Udtalelser og Spot med Arkadiernes Akademi i Rom foranledigede hans Bortvisning fra flere Stæder. I Marseille vakte navnlig hans Improvisation »Il salice di Sta. Elena« stor Jubel. 1848 opholdt R. sig en kort Tid i Napoli, drog derpaa til Orienten og gjorde stor Opsigt i Grækenland. Digtene »La guerra« (1832), »Poesie improvisate e meditate« (1839), »La Bibbia« (1852) o. fl. skaffede ham et Navn i Literaturen. Siden blev R. Professor i Historie i Bologna, hvor han døde 1883. Fra hans Professorats Tid stamme »Canti e prose« (1861—65), Læredigtet »L'acqua« (1878) og »Storia e letteratura« (1879). Stemningens kjække Sving og Dictionens billedrige Liv charakterisere hans Digte.

Regāle (af lat. rex, Konge) kaldes en Kongen eller Staten forbeholdt Ret, i Danmark saaledes Østersfiskeriet, i Norge Retten til i Jordens Skjød indeholdte Metaller og Malme (Bergregalet); Retten til at slaa Mønt, til at besørge Postbefordringen og til Dels Retten til herreløse Ting ere R. i begge Lande. Regalier, Tegn paa den kongelige Værdighed: Kronen, Scepteret, Sværdet, Æblet. De danske Kongers R. opbevares paa Rosenborg Slot. Af disse maa særlig nævnes Kronen, et fortrinligt Arbejde, udført af Guldsmeden Didrik Fiuren i Odense.

Regalére, beværte prægtig (egtl. kongelig); overf. rigelig tildele, f. Ex. r. med en Dragt Prygl.

Regátta kaldtes i Venezia en Kapsejlads med Gondoler. Nu betegner R. enhver Kapsejlads og Kaproning.

Regelatión kalder Tyndall det Phænomen, at vaade Isstykker, som trykkes imod hinanden, forene sig til en klar Ismasse (f. Is); han har paa denne Maade frembragt klare Islinser, der kunne anvendes som Brændglas.

Regelbundne Gejstlige, Regulærgejstlige, Regulerede (Regulares) kaldes i den katholske Kirke alle, som tilhøre en Klosterorden.

Regen, en lille Flod i Bayern, der udspringer paa Böhmerwald og fra venstre Side falder i Donau lige over for Regensburg. Efter den førte en af de ældre bayerske Kredse, det nuværende Øvrepfalz, Navn.

Régence, la [schängs], Regentskabsperioden i Frankrig 1715—23, da Hertug Philip II af Orléans førte Regeringen under Ludvig XV.s Mindreaarighed.

Regeneratión (Gjenfødelse, Gjenvæxt) ell. **Reproduction** kaldes i Lægevidenſk. den Virksomhed, hvorved de ved det normale Stofskifte forbrugte eller ved sygelige Processer tilgrundegaaede Bestanddele af Legemet erstattes ved nye af samme eller anden (f. Ex. Ar) Art. Efter langt større Maalestok end hos Mennesket og de varmblodige Hvirveldyr i det hele kan R. finde Sted hos adskillige koldblodede Hvirveldyr, der ogsaa i Alm. udmærke sig ved større Sejlivethed; bekjendt er det saaledes, at Halen hos mange Øgler (som Staalorm og Firben), hvor denne Legemsdel let brækkes af, i kort Tid atter nydannes; hos Salamanderlarver voxe afbidte Tæer eller hele Lemmer atter frem osv. Endnu videregaaende Regenerationsevne kjendes hos forskjellige lavere Dyr, saaledes mange Pighude, f. Ex. Søpølser, hvor endog Tarm og Aandedrætsredskaber, som ofte udstødes, naar Dyret i Forskrækkelse trækker sig voldsomt sammen, skulle kunne erstattes; Søstjærner, hvor afrevne Arme voxe frem paa ny, ja hos nogle Former en enkelt løsreven Arm endog er i Stand til at frembringe en hel Kropskive og de øvrige Arme; fremdeles flere Orme, Koraldyr, Ferskvandspolyper, hvilke sidste kunne skæres i Stykker og hvert Stykke voxe til et nyt Individ; Havsvampe, f. Ex. Badesvampe, som kunne formeres kunstig ved Deling, o. m. a.

Regenerátorovn. Ved metallurgiske Processer og andre Arbejder, hvor Smeltninger eller chemiske Virkninger fordre Anvendelse af meget høje Varmegrader, gaar den største Del af Varmen med, ikke til det tilsigtede Arbejde, men til at ophede en betydelig Strøm af atmosphærisk Luft, der kommer ind under Ovnen og efter at have gjort sin Virkning atter, noget forandret i sin Sammensætning, forlader den i stærkt ophedet Tilstand. Man har i mange saadanne Tilfælde med overordentlig stor Fordel indrettet R., murede Rum, hvori ildfaste Sten ere opstillede med regelmæssige Mellemrum. Til disse afgive de bortgaaende Forbrændingsprodukter deres Varme. Ved Omstilling af et Spjæld passerer derpaa den Luft, der føres til Ildstedet, den saaledes ophedede R. og forvarmes derved, medens Forbrændingsprodukterne nu gaa igjennem en anden (afkølet) R. Anvendes Generatorgas (f. d. A.), passere Luften og Generatorgassen to særskilte R. og blandes først der, hvor Forbrændingen skal ske. Her maa da anvendes to Par R. En særegen Form af R. er den især til Teglbrænding saa almindelig brugte Ringovn. Et større Antal, f. Ex. 12 Tegløvne, alle ens, ere opførte i en Kreds med Aabninger for Luften saa vel udefra som til en fælles Skorsten i Midten og mellem to og to Naboovne, alle til at aabne og lukke med et Spjæld. Til enhver Tid strømmer Luften gjennem 9—10 saadanne Ovne op til Skorstenen; først møder den næsten afkølede brændte Sten, derpaa hede osv., indtil den naar 2—3 Ovne, hvor Brændingen gaar for sig ved Brændsel, der kastes ned gjennem smaa Aabninger i Loftet; derpaa afkøles den brugte Luft, idet den paa Vejen til Skorstenen passerer raa Sten, der saaledes efterhaanden tørres skarpere og ophedes stærkere. Efter en passende Tids Forløb forrykker man Arbejdet én Ovn ved Forandring af Spjældenes Stilling; den Ovn, der tidligere var den første, bliver nu tømt; den, der var den sidste, bliver den næstsidste, idet den varme Luft derfra ledes gjennem kolde raa Sten i den næste til Skorstenen, og den paafølgende bliver fyldt. Man har ogsaa andre Ovne, hvor de enkelte Afdelinger ere ordnede ikke i en Kreds, men i lige Rækker, og som derfor betegnes med andre Navne; men i alt væsentligt ere de det samme.

Regensburg, Hovedstad i den bayerske Prov. Øvre-Pfalz og Regensburg ved Donaus højre Bred, 14 M. n. n. ø. for München. 36,000 J. (1885). Bispesæde med flere højere Undervisningsanstalter og Foreninger for Videnskab og Kunst. Staden er omgiven med smukke Anlæg med talrige Mindesmærker over berømte Mænd. Betydelig Industri i Klæde, Papir, Stentøj, Porcelæn, Tobak, Blyanter, Roesukker, Øl, Isenkram og Maskiner. Korn- og Boghandel og Flodskibsfart. Blandt Stadens mærkelige Bygninger fremhæves: Domkirken, opført 1275—1496, med storartet Portal, herlige Glasmalerier og mærkelige Gravmæler; flere andre Kirker; det storartede Raadhus med Rigssalen, hvor den tyske Rigsdag holdt sine Møder; den kongelige Villa, opført af Staden til Brug for den kongelige Familie; det fyrstelig Thurn-Taxiske Palads og Jærnbanegaarden. Prægtig Stenbro og imposant Jærnbanebro over Donau. — R. (Ratisbona) blev anlagt af Romerne, var under Agilolfingerne Bayerns Hovedstad og Stabelpladsen for Handelen med Levanten og blev af Kejser Frederik I ophøjet til en fri Rigsstad. 740 stiftedes Bispedømmet R., som efterhaanden kom til at omfatte 6 □ M. Fra 1663 og lige til det tyske Riges Opløsning 1806 var R. med korte Afbrydelser i det 18de Aarh. (1713—14 og 1740—44) Sædet for den tyske Rigsdag. 1803 bleve Staden og Bispedømmet ophøjede til et Fyrstendømme og givne Kurfyrsten af Mainz (Dalberg); 1810 kom de til Bayern.

Regénsen ell. **Collégium régium,** en af Chri-

stian IV 1623 oprettet Stiftelse for 100 trængende Studenter ved Kjøbenhavns Universitet, som der nyde fri Bolig, Brændsel og et Stipendium i Forbindelse med Communitetet (s. d. A.). Gaarden ligger paa Store Kjøbmagergade lige over for Trinitatis Kirke. Bestyrelsen er overdraget en af Universitetets Professorer under Navn af Regensprovst.

Regēsta, middelalderl.-lat., chronologisk ordnede Fortegnelser over Documenter med kort Angivelse af Datum, Sted og Indhold; heraf det danske Ord Register.

Reggio [rædd͡scho], 1) R. nell' Emilia, Stad i Norditalien, 12 M. s. f. v. for Verona. 51,000 J., hvoraf 20,000 i den egentlige Stad. Bispesæde, mærkelig Kathedralkirke, flere andre smukke Kirker, Citadel med et gammelt Slot, Theater, offentligt Bibliothek og Sindssygehus. Forfærdigelse af Silke- og Hampstoffer og smukke Elfenbensarbejder. Stærkt besøgte Markeder og livlig Handel. — R., Romernes Regium Lepidi, var forhen Hovedstaden i et Hertugdømme R., som i det 13de Aarh. blev underkastet Markgreverne af Este og siden efterhaanden stod under Familierne Correggio, Gonzaga, Visconti o. fl. Digteren Ariosts Fødeby. Den franske Marschal Oudinot førte Titlen „Hertug af R.". 2) Stad i Syditalien ved Messina-Strædet i en overordentlig frugtbar Egn. 40,000 J., hvoraf i Communen 24,000. Efter det forfærdelige Jordskjælv 1783 er Staden næsten helt opbygget fra nyt og har vidtløftige Forstæder. Ærkebispesæde. Silke- og Linnedvæveri og Tilberedning af vellugtende Vande. Handel med Silke og Olje. Dette R. er Oldtidens Rhegium, en af de mange græske Kolonier i Storgrækenland.

Regillo da Pordenōne, ital. Maler, s. Licinio.

Regillus, en lille Sø ø. for Rom, ved hvilken Aul. Postumius 496 f. Chr. vandt en afgjørende Sejer over Latinerne, der havde forenet sig med den fordrevne Konge Tarquinius Superbus.

Régime, fr. [schīhm], Regering, Regeringsform; l'ancien r., s. d. A. **Rĕgimen**, lat., Indbegrebet af alle de Forholdsregler, hvorved et Individs Levevis ordnes i Overensstemmelse med hans Helbreds Fordringer, ikke alene Diæt, men ogsaa Klædedragt, Opholdssted, Beskæftigelse, Adspredelser osv.

Regimĕnt, den i næsten alle Hære fra gammel Tid bestaaende, fortrinsvis administrative Enhed, dannet af flere eller færre taktiske Enheder, Bataillоner, Escadroner eller Batterier, hvis Befalingsmænd, i alt Fald indtil de naa en højere Charge, i de fleste Armeer i Regelen ikke forfremmes eller forsættes uden for det R., de fra først af tilhøre; i Spidsen for et R. staar en Oberst.

Regimĕnte, Herredømme i mindre god Bet., som Pøbelregimente.

Regina, lat., Dronning.

Regino, tysk Historieskriver, Abbed i Martinsklostret i Trier, d. 915, Forfatter af en berømt »Chronicon«, der gaar fra Chr. F. til 907 og af en Munk i Trier er fortsat til 967 (udg. af Pertz i »Monum. Germ. hist.« 1ste Bd.).

Regiomontānus, egtl. Joh. Müller, f. 1436 i Königsberg (Regiomontum) i Franken, var en udmærket Mathematiker og Astronom. Efter at have studeret under Purbach i Wien blev han dennes Efterfølger, opholdt sig senere nogle Aar i Italien og hos Kong Matthias i Ungarn og nedsatte sig 1471 i Nürnberg, hvor han grundlagde et Observatorium med Instrumenter af egen Opfindelse og anlagde et Bogtrykkeri. 1474 kaldtes han af Pave Sixtus IV til Rom i Anledning af en Kalenderreform og blev udnævnt til Biskop af Regensburg, men døde i Rom 1476 og blev begravet i Pantheon. Foruden af Astronomien har han Fortjenester af Algebra, Mechanik og især af Trigonometrien, der væsentlig skylder ham sin nuværende Skikkelse.

Regiōn (lat. regio), Egn; District; Luftkreds, Luftlag.

Régisseur, fr. [schissöhr], ved Theatre den, der paa Bestyrelsens Vegne besørger den daglige Forretningsorden og navnlig forestaar Iscenesættelsen af de dramatiske Arbejder.

Register (af regesta), Fortegnelse over flere sammenhørende Gjenstande, Indholdsliste; i Orgelet den Skyder eller det Træk paa Siderne af Tastaturet, der tjener til at aabne eller lukke Ventilerne for en Orgelstemme, og dernæst den Orgelstemme, som hører til et saadant Registertræk; i Sangstemmen de Tonelejer, der paa Grund af deres Dannelsesmaade have en forskjellig Klangfarve (Brysttoner, Falsettoner); i Bogtrykkerierne den nøjagtige Dækning af Columnerne paa begge Sider af Arket („holde R."). **Registrātor**, En, der indfører, ordner og opbevarer Akter og Documenter. **Registratūr**, Indførelse eller Optegnelse; ogsaa Stedet, hvor en saadan foregaar. **Registrēre**, optegne, føre til Bogs; ogsaa bevilge (om de gamle Parlamenter i Frankrig). **Registrering**, Indførelse i Register, f. Ex. af et Concursbos Ejendele; ved Orgelet det. det Valg og Sammensætning af de Stemmer, der frembringe de Klangvirkninger, som passe til det Tonestykke, der skal foredrages. **Registrēr-Apparāt**, et Apparat, der mechanisk optegner et Instruments Stand. Behøves ingen medvirkende Jagttager, kaldes det selvregistrerende, som f. Ex. naar et photographisk Apparat er rettet mod et Barometer og den photographiske Plade drives ved et reguleret Urværk. Det i Astronomien mest brugte R. er Chronographen (s. d. A.). I det Øjeblik, Jagttageren ser en Stjærne passere Traadkorset i Kikkerten, trykker han paa en Knap og kan da senere ved det derved fremkaldte Mærke paa Chronographen aflæse, hvad Klokken var i nævnte Øjeblik. Denne Methode kaldes R.-Methoden, til Forskjel fra Øremethoden, ved hvilken Jagttageren ved at lytte til et Urs Slag bedømmer Tiden for Stjærnens Passage. Ogsaa i Meteorologien, Techniken, Physiologien bruges nu talrige R.-A.

Règlement, fr. [mäng], Anordning i Tjenestesager; reglementēret, anordningsmæssig, foreskreven.

Regler, popul. Benævn. for Menstruationen.

Réglisse, fr. [glis], Brystlim, en sej Masse (s. Paste), som tilberedes af et Udtræk af Lakritsrod, hvortil der sættes Gummi og Sukker; det har været anvendt mod Brystkatarrh.

Regn. R. begynder med Sky- eller Taage-

dannelse, idet der ved Fortætning af de Vanddampe, Luften indeholder, dannes ganske smaa Vandkugler; forene disse sig nu til større Vanddraaber, begynder R. R. kan altsaa hidrøre enten fra en kold Luftstrøm, som trænger ind i en med Dampe opfyldt Luft, eller fra en fugtig Vind, der blæser hen over koldere Egne. Det regner stærkest i Troperne. I Vindstillebæltet omkring Ækvator vil den daglige, opadstigende Luftstrøm medtage store Mængder af Vanddampe, som fortættes i de højere Luftlag, der derfor blive opfyldte af Skyer, hvorfra det saa regner. R. falder altsaa paa den varmeste Tid af Dagen og noget efter, medens Nætterne ere klare; det regner saa at sige daglig, mest dog naar Solen er nærmest ved Zenith, altsaa ved Jævndøgnstider. Uden for Vindstillebæltet blæser Passaten, og derved forandres Forholdene noget, men paa de Tider, da Solen er i eller i Nærheden af Zenith ved Middagstid, afbrydes Passaten af den daglige, opadstigende Luftstrøm, saa at man faar to Regntider om Aaret, hvilke dog i Nærheden af Vendekredsene falde sammen til ēn Regntid, fordi Solen der culminerer en Gang om Aaret i Zenith (Vendekredsenes Regntid falder altsaa sammen med Sommeren i den tilstødende tempererede Zone, den tørre Tid med Vinteren). I øvrigt afhænger Regnmængden af vedkommende Steds Beliggenhed i Forhold til Havet og de herskende Vindretninger; i store Egne af Fastlandet (Sahara, Iran) falder der saa godt som ingen Regn. I Europa blæser der væsentlig vestlige Vinde, som til Vestkysterne medføre Fugtighed fra Atlanterhavet; naar disse Vinde træffe kolde Bjærgsider (Norge), fortættes Fugtigheden til R., og paa Bjærgenes Østside bliver Regnmængden derfor ringe. I de tempererede Lande kan man have R. hele Aaret rundt; Erfaringen viser dog, at Landene nærmest Ækvator faa den største Regnmænde i vor Vinter; længere fra Ækvator have Vaar- og Høstregnen Overvægt, i Europa især den sidste, medens man længst borte fra Ækvator faar den største Regnmængde om Sommeren. I Europa hersker Vinterregnen paa de sydlige og vestlige Kyster; inden for disse Steder hersker Høstregnen, medens Sommerregnen omfatter det nordvestlige Frankrig, Tyskland, Skandinavien, Ungarn og Rusland. Ovenstaaende Fremstilling kan imidlertid kun betragtes som et almindeligt Overblik; man træffer paa mange Afvigelser. I Forindien, hvor Himalajakjæden omdanner Passaten til de aarlig vexlende Monsuner, har man saaledes Regntid paa Coromandelkysten, medens Nordpassaten blæser, men paa Malabarkysten, medens Sydvestmonsunen hersker. Det er rimeligt nok, at lignende Afvigelser, om end i mindre Grad, vise sig ved alle større Bjærgkjæder. Paa Havet synes det at regne mindre end paa Landet, og paa de smaa Øer i den varme Zone er Regntiden langtfra saa tydelig udpræget som paa Fastlandet. — Med Hensyn til den Mængde R., der falder paa Jorden, kan intet angives med Sikkerhed, da Regnmængden kan være meget forskjellig for Steder, som ligge nær ved hinanden. I det hele er Regnmængden som nævnt større i det hede end i de tempererede Jordbælter, og det er ikke sjældent, at der ved en tropisk R. paa ēn Dag falder mere R. end hos os det hele Aar. De største Regnmængder har man iagttaget i Forindien, hvor man endog ēt Sted (Cherraponjee) har fundet en aarlig Regnmængde af 576 Tommer, medens Regnmængderne ellers sjælden overskride 100 Tommer. Under visse Forhold træffer man imidlertid i de tempererede Egne paa Regnmængder, der ere lige saa store som imellem Vendekredsene; saaledes ved Coimbra 111 Tomm., ved Søerne i Westmoreland 100—150 Tomm., ved Bergen 84 Tomm., Steder, som ligge tæt ved Atlanterhavet og modtage lige fra dette den regnbringende Sydvestvind. I Sommerregnens Omraade i Europa træffer man desto større Regnmængder, jo længer man gaar mod Vest og Syd. I Kjøbenhavn og Christiania er Regnmængden 22 Tommer, i Stockholm 19, i St. Petersborg 16½. **Regnmaaler**, Udometer, Hyetometer, Hydrometer, Pluviometer, Ombrometer, bruges til at maale Regnmængden. Det bestaar af en Tragt med opstaaende Rand, hvori Regnen falder og derpaa samles i et Kar for neden; fra dette Kar hældes Vandet over i et Maaleglas. Er Tragtens Munding f. Ex. 1 □ Fod og man maaler det Antal af Kubiktommer Vand, som er samlet i Glasset, findes let den Højde, hvortil det vilde have naaet, hvis det var blevet der, hvor det faldt. Forsyner man en R. med et Registreringsapparat, faar man en selvregistrerende R. eller Pluviograph. En saadan bestaar af en Markērstift, der af den opsamlede Regn bevæges op eller ned, og et Stykke Papir, som med jævn Bevægelse (ved Hjælp af et Urværk) føres hen forbi Markērstiften; derved faar man paa Papiret en Curve tegnet, ved hvilken Regnmængden kan maales. Stiftens Bevægelse kan frembringes enten ved Hjælp af en Svømmer, der ligger paa det opsamlede Vand, og som altsaa løftes, naar Vandmængden forøges, eller — hvad der langt hyppigere er Tilfældet — ved Vægtforøgelsen af det Kar, hvori Vandet opsamles. Vil man bruge det sidste Princip, kan man indrette det saa, at den Skaal, hvori Vandet opsamles, tømmer sig selv for en bestemt Vandmængde (f. Ex. 1 Pd.), hvilket kan ske ved en Vippeindretning. En saadan er ogsaa benyttet i den af Rung construerede Pluviograph, hvor det Kar, som opsamler Regnen, hænger paa den af samme opfundne Sinusvægt, der paa et Stykke Papir optegner Regnmængden, saaledes at man ikke alene kan aflæse dennes Størrelse, men ogsaa se, paa hvad Tider Regnen faldt.

Regnard, Jean François [rønähr ell. rønjähr], fransk Lystspildigter, f. 1655 i Paris. 1678 blev han paa en Rejse fra Italien fangen af Sørøvere og ført til Algier. Efter at være løskjøbt og kommen hjem skildrede han sine Oplevelser i Fortællingen »La Provençale«, hvori en skjøn kvindelig Lidelsesfælle spiller Hovedrollen. Siden rejste R. til Danmark og Sverige. Paa Carl XI.s Opmuntring foretog han med et Par Landsmænd en Opdagelsesrejse gjennem Lapland til Ishavet, vendte tilbage til Stockholm og rejste 1683 over Polen,

Ungarn og Tydskland til Paris. Han tilbragte Resten af sin Levetid dels i Paris, dels paa sit Arvegods Grillon. D. 1709. Som Lystspilforfatter gik han dels ud fra den italienske Commedia dell' arte, dels fra Molières psychologisk-sociale Komedie; »Les Ménechmes« (1705) er bearbejdet efter Plautus's bekjendte Stykke. Den vittige Dialog og de sindrige Figurer have skaffet Stykker som »Le légataire universel« (1708) og »Le joueur« (1696) et langt Liv paa den franske Scene. Den nyeste Udgave af R.s Værker er Molands (1875).

Regnaud, kaldet **de St. Jean d'Angely**, Mich. Louis Et. [renō dø sæng schang dangsch'li], Greve, fransk Statsmand, f. 1762, valgtes 1789 til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Frihedsmænd, blev 1796 Bestyrer af Hærens Hospitaler i Italien og knyttede sig nøje til Bonaparte. R. udfoldede stor Iver for Statscoupet 1799, blev derefter Statsraad, 1807 Statssecretær for det kejserlige Hus og 1808 Greve og blev meget brugt af Napoleon baade som Ordfører over for de lovgivende Forsamlinger og til Udfærdigelse af hans skriftige Paalæg. I de 100 Dage 1815 arbejdede han for Napoleon II.s Valg, blev n. A. landsforvist indtil 1819; d. 1819. — Hans Søn, **Aug. Mich. M. Et. R.**, f. 1794, blev 1812 Officer og udmærkede sig i Krigene 1812—14, samt blev 1815 paa Valpladsen ved Waterloo Escadronschef, men derefter afskediget og fulgte Faderen til Udlandet. 1825 gik han som Philhellen til Grækenland og fulgte 1828 frivillig den franske Hær paa Toget til Morea. 1829 optoges han igjen i Hæren, blev 1832 Oberst og 1841 Brigadegeneral. 1848—51 var han Medlem af Nationalforsamlingen, førte 1849 en Division paa Toget til Rom, sluttede sig til Præsidentens Politik og blev 1852 Senator. Han førte 1854 Garden paa Krim og 1859 i Italien og blev efter Slaget ved Magenta Marschal. D. 2 Febr. 1870 i Cannes.

Regnault, Henri Vict. [renō], berømt Physiker, f. 21 Juli 1810 i Aachen, d. 19 Jan. 1878 i Auteuil. Da han 1832 havde afsluttet sine Studier ved den polytechniske Skole i Paris, blev han ansat i Mineurcorpset, til hvis ingenieur en chef han blev udnævnt 1847. 1840 blev han Professor i Chemi ved den polytechniske Skole og Medlem af Akademiet, 1841 Prof. i Physik ved Collège de France og 1854 Directeur for Porcelænsfabriken i Sèvres. R.s videnskabelige Arbejder have væsentlig drejet sig om physiske Emner og udmærke sig ved Genialitet i Valget af Methoden og i Bygningen af Apparaterne, en ikke overtruffen Nøjagtighed i Maalinger og en stor Opfindsomhed i Omgaaelsen af forstyrrende Indflydelser. Han har bl. a. undersøgt Luftarternes Vægtfylde og deres Udvidelse ved Varmen, Maaling af Varmegraden, Kviksølvets Udvidelse, Luftarternes og Vædskernes Sammentrykkelighed, Vanddampenes Tryk og bundne Varme, Legemernes Varmefylde, Fugtighedsmaalingen og Dyrenes Aandedræt. Hans Afhandlinger ere offentliggjorte i »Ann. de chim. et de phys.« og i »Comptes rendus«; desuden har han bl. a. skrevet »Cours élémentaire de chimie« (14de Opl., Par. 1871) og »Premiers éléments de chimie« (6te Opl., Par. 1878). — Hans Søn, **Alexandre George Henri R.**, f. 31 Oct. 1843, falden 19 Jan. 1871 som Nationalgardist ved Buzenval uden for Paris, vandt 1866 den romerske Pris, var i Italien og Spanien og udstillede 1869 „Portræt af General Prim" (Luxembourg), Aaret efter „Salome" og vakte ved disse to Billeder de største Forhaabninger, navnlig som aandsfuld Colorist. Udstillingen af hans efterladte Arbejder og Udgivelsen af hans Correspondance kunde kun sørgelig vidne om, hvad den nyere franske Skole i ham havde mistet.

Regnault, Jean Baptiste [s. o.], fransk Historiemaler, f. 1754 i Paris, d. 1829, blev Elev af Bardin og staar over for David som Hovedet for den Side i den franske Malerkunst, der vel ligesom denne holder sig til de græsk-romerske Emner, men foretrækker milde, graciøse Fremstillinger med kvindelige Figurer, hvor David vælger heroiske Optrin. Hans Hovedbillede er „Korsnedtagelsen" i Louvre.

Regnbuehinde, s. Øje.

Regnbuen fremkommer, naar Solen skinner paa en lige over for den faldende Regnbyge, og dannes ved Solstraalernes Brydning og Tilbagekastning i Regndraaberne; vender man Ansigtet mod R., har man Solen paa Ryggen. Ved at beregne Forholdene viser det sig nemlig, at de Solstraaler, som efter at være brudte ved Indtrædelsen i en Draabe tilbagekastes én Gang fra Draabens Bagside og derpaa brydes ved Udtrædelsen, ville tilbagekastes med en langt større Lysstyrke i en Retning, som danner en Vinkel af omtr. 42° med de indfaldende Straaler, end i nogen anden. Tænker man sig nu en Linje dragen igjennem Solen og vort Øje, ville alle de Regndraaber, som ses i en Afstand af 42° fra denne Retning, tilsende os stærkere Lys end nogen anden Del af Himlen, og man indser, at derved en lys Bue maa fremkomme. Da nu de forskjellige Farvestraaler i Sollyset brydes forskjellig, ville ogsaa de Vinkler, under hvilke de tilbagekastes med stærkest Lys, blive forskjellige; de lyse Buer svarende til de forskjellige Farver ville ses i forskjellige Afstande fra den før omtalte Linje, og saaledes komme R.s Farver til at træde frem; Rødt ligger yderst, Violet inderst. Kun naar Solens Højde over Horizonten er mindre end 42°, vil man kunne se R. Uden for denne ses ofte en anden med Farverne i modsat Orden; Retningerne fra Øjet til denne Bue danne en Vinkel paa c. 51° med Linjen fra Solen igjennem Øjet; den er dannet af Lysstraaler, som ere tilbagekastede to Gange paa Regndraabernes Bagside. R. vise sig ogsaa i de Draaber, som kastes omkring af Møllehjul og Vandfald. Ogsaa Maanelyset kan danne en R., men paa Grund af det svage Lys ses den kun sjælden.

Regnebræt (lat. Abacus), et Apparat til Udførelsen af de simpleste Regneoperationer, hvis Oprindelse gaar tilbage i den fjærne Oldtid, men som dog endnu bestandig anvendes saa vel i mange Børneskoler ved den første Undervisning som af hele Folkeslag, bl. a. i Rusland og China. I den simpleste Form bestaar R. af en Ramme, hvori er udspændt en Række

parallele Stænger. Paa hver af disse findes 10 Kugler, som kunne skydes op og ned. Tallet 318 betegnes da ved at man skyder 8 Kugler op paa Enernes, 1 paa Tiernes og 3 paa Hundredernes Stang, osv. Den chinesiske Suanpan har en Tværstang og 5 Kugler paa den ene Side af denne, men kun 2 paa den anden, idet hver af disse gjælder 5 Enheder.

Regnemaskiner, ved hvis Hjælp man med stor Hurtighed og fuldkommen Sikkerhed skulde kunne udføre vanskelige Regninger, have i Tidernes Løb ofte været Gjenstand for Opfinderes Speculationer. Pascal nævnes som den første, der har construeret en saadan; ogsaa Leibniz skal have angivet en Construction. Ingen har dog opnaaet saa megen Omtale som Englænderen Babbages Maskiner. Den første af disse blev forfærdiget i de nærmeste Aar efter 1820. Denne, »the difference engine«, var i Stand til at beregne en tabellarisk Function, der kunde udtrykkes ved Leddene i en Differensrække af højere Orden. Maskinen vakte overordentlig Opsigt, og Babbage fik af Regeringen en stor aarlig Understøttelse til dens Forbedring og til Construction af en ny efter lignende Princip, men som tillige skulde samtidig trykke Resultaterne. I Løbet af Aarene 1823—34 anvendtes der c. 17,000 Pd. Sterl. paa denne, men derefter standsedes Arbejdet. Babbage mente nemlig i Mellemtiden at have faaet Ideen til en endnu fuldkomnere Maskine, som han kaldte »the analytical engine«, og hvis Rækkevidde efter hans eget Udsagn var vidunderlig. Men skjønt der i en Aarrække blev arbejdet paa Tegningerne til den og enkelte Partier af den udførte, blev den dog aldrig til andet end et Tankefoster, om hvis praktiske Udførelses Mulighed der vistnok maa næres megen Tvivl. Det directe Udbytte af Babbages langvarige og kostbare Arbejder blev saaledes kun ringe. Indirecte medførte de den Gavn, at ogsaa andre gav sig i Lag med den samme Opgave, og det lykkedes 1840 Svenskeren Scheutz i Forening med sin Søn at construere en Differensmaskine, som betydelig overgik Babbages og desuden var meget billigere. Det første Exemplar blev fuldført 1853; senere er der udført et andet. Denne Maskine er forsynet med et Trykkeapparat og har bl. a. været brugt til Beregning af en Logarithmetabel. Af simplere Indretninger har navnlig Thomas de Colmars „Arithmometer", opfunden 1850 og senere betydelig forbedret, vundet megen Udbredelse som en praktisk og ret billig Indretning. Det er en Selvfølge, at en R. kan construeres forholdsvis simpel, naar den kun skal bruges til Udførelse af Additioner. Saadanne Sammenlægningsmaskiner have imidlertid kun ringe praktisk Betydning undtagen i deres allersimpleste Skikkelse, som Tællemaskiner eller Numeratorer. De sidste have udstrakt Anvendelse i Trykkerier til Trykning af fortløbende Tal paa Billetter o. lign.

Regnepenge, et Slags Tegn af Messing i Form af Mønt, som bruges ved Spil eller af Børn som Legetøj.

Regner (Ragnar) **Lodbrog**, en dansk Konge eller Vikingehøvding i det 9de Aarh., af hvem Traditionen dannede en Sagnfigur, som den tillagde mangfoldige Æventyr og Bedrifter. Den historiske R. synes at have plyndret i Seinen 845 og at være død af Pest efter Hjemkomsten. Mere historisk sikre ere hans Sønner („Lodbrogssønnerne"). Disse Sønner, Bjørn Jærnside, Ivar Benløs (Ingvar), Halfdan og Ubbe, foretog i den foregaaende og nærmest følgende Tid Søtog til forskjellige Kyster; de plyndrede og erobrede Land i Friesland, Frankrig og England, hvor Kong Ella faldt i Kamp mod dem. Paa Grundlag af R.s og hans Sønners Bedrifter skabte Traditionen en Sagnskikkelse, der hørte til de mest populære i Norden. Om denne Sagnets R. L., Søn af Sigurd Ring, fortælle Saxo og Sagaerne, at han beherskede en stor Del af Norden og foruden ved sine Kjærligheds-æventyr (med Skjoldmøen Ladgerda, Thora Borgehjort, Kraaka ell. Aslaug, Datter af Sigurd Faavnesbane) var bekjendt ved sine Søtog og Erobringer; Venden, Flandern og de britiske Øer nævnes som de Steder, han især angreb, og hvor han satte sig fast. Omsider blev han paa et Tog til England fangen af Kong Ella i Northumberland, som lod ham kaste i en Ormegrav, hvor han omkom under forfærdelige Pinsler; da en Orm bed sig fast ved hans Hjærte, udbrød han: „Grynte vilde Grisene, kjendte de Galtens Kaar" (R.s Dødssang er bekjendt under Navnet „Kraakemaal" ell. „Lodbrogs Kvæde"). Hans Spaadom gik i Opfyldelse, idet hans Sønner tog en grusom Hævn over Ella. Efter Sagnet delte disse Sønner Landene mellem sig, og R.s Æt skal da have regeret i lang Tid i Danmark og Sverige, hvorhos den norske Kongeslægt knyttes til ham gjennem Kvindeled.

Regnestok (tysk Rechenschieber, fr. règle de calcul, eng. sliding-rule), et Apparat, bestaaende af paa hinanden forskydelige Linealer, forsynede med Inddelinger, ved hvis Hjælp man meget hurtig kan aflæse Produkter af givne Tal ved en Fremgangsmaade, der er analog med den, man anvender ved Benyttelsen af en Logarithmetavle. R. giver ikke nogen stor Nøjagtighed, men egner sig paa Grund af sin bekvemme Indretning særdeles vel til praktisk Anvendelse, særlig paa Teknikens Omraade.

Regnfang (Tanacetum vulgare), Fordrejelse af tysk „Rainfarn" (d. e. Agerbregne), en almindelig forekommende Plante af de kurvblomstredes Familie, Malurtgruppen, har smaa, til en Halvskjærm samlede, halvkugleformede Kurve med gule Blomster og tretandede Randkroner. Bladene og Blomsterne have en ejendommelig stærk Lugt og benyttes i Medicinen.

Regnicolärdeputatiön kaldtes under den gamle ungarske Forfatning (d. v. s. før 1848) et Udvalg fra begge Landdagens Huse og Landets Højesteret til Udarbejdelse af Lovforslag. Senere er Navnet brugt om Fællesudvalg, nedsatte af Ungarns Rigsdag og Kroatiens Landdag, for at udjævne statsretlige Tvistemaal mellem de to Lande.

Régnier, Claude Ambr. [ræniē], Hert. af Massa, fransk Statsmand, f. 1736, var Advocat i Nancy, da han 1789 blev Medlem af Nationalforsamlingen; han valgtes 1795 til de ældres Raad, hvor han øvede stor Indflydelse,

og virkede ved Omvæltningen af 18 Brum. kraftig for Bonaparte. R. udnævntes derefter til Statsraad, blev 1802 Justitsminister og Stordommer, styrede ogsaa Politiministeriet 1802—4 og ophøjedes 1809 til Hertug af Massa. 1813 opgav han Justitsministeriet og blev Formand for den lovgivende Forsamling. D. 24 Juni 1814.

Regnier, Franç. Séraph. Desmarais [s. o.], fransk Sproglærd, f. 1632 i Paris, oversatte allerede som Skolediscipel Batrachomyomachien, fik Understøttelse til Rejser, blev paa Grund af en italiensk Ode i Petrarcas Stil Medlem af Accademia della Crusca, skrev og talte Spansk som sit Modersmaal, blev siden Præst, 1670 Medlem af det franske Akademi, 1684 dets bestandige Secretær, udgav dets Ordbog og Grammatik, leverede franske Oversættelser af Cicero og en italiensk af Anakreon og skrev desuden baade franske, spanske og italienske Digte. D. 1713.

Regnier, Mathurin [s. o.], fransk Digter, f. 1573 i Chartres, fik sin poetiske Opdragelse af sin Onkel, Digteren Desportes, blev Domherre i sin Fødeby og var en god Ven af Philippe de Béthune, med hvem han gjorde to Rejser til Rom. Hans 16 Satirer efter romersk Mønster, hans 3 Epistler, 5 Elegier og øvrige Digte sprudle af original Natur og yde ganske fortræffelige malende Træk af Tidens Sæder, der dog skildres paa en saa godmodig Maade, at han fik Tilnavnet »Le bon R.«. R. førte et saa lystigt Liv, at han i sit 30te Aar var aldeles svækket, og døde 1613 i Rouen. Den nyeste Udgave af hans Værker er besørget af Courbet (1875).

Régnier de la Brière, Franç. Jos. [s. o. dø la briæhr], fransk Skuespiller, f. 1 Apr. 1807 i Paris, forsøgte sig først som Maler, senere som Architekt og virkede derpaa i flere Aar som dramatisk Kunstner paa Paris's mindre Theatre og i Provinserne, indtil han 6 Nov. 1831 debuterede paa Théâtre français som Figaro i Beaumarchais's „Figaros Giftermaal". Fire Aar senere blev han Sociétaire. Han vidste ved sin fine Replikbehandling at hæve sig til en fremragende Plads i det franske Lystspilrepertoire, ligesom han som Forfatter og Medarbejder af mange Lystspil vandt et anset literært Navn. 1871 forlod han Skuepladsen, men virkede indtil sin Død, 27 Apr. 1885, som Lærer i Declamation og som Scenedirecteur ved Théâtre franç.

Regnitz, Flod i Bayern, løber forbi Stæderne Fürth, Erlangen og Bamberg, neden for hvilken den fra venstre Side falder i Main; ved Ludwigskanalen forbunden med Altmühl.

Regnorm (Lumbricus), Ledorme med langt, trindt, mod Forenden tilspidset Legeme, hvis Ringe hver bære 4 Børsteknipper (med 2 smaa Børster i hvert Knippe); Hovedet er uden Øjne eller andre særlige Redskaber, Munden uden Kjæver, Kroppens Ringe uden Gjæller, saa at Aandedrættet besørges ved Huden; Blodet er rødt, men Dyret mangler ellers Farve. R. opholde sig i Jorden, i hvis Muldlag de rode omkring, idet de sluge selve Mulden eller de opløste eller friske Plantedele, som de have draget ned i den om Natten, da de begive sig op paa Jordoverfladen; i Kulde eller under Tørke grave de sig ned i Undergrunden, hvor deres Gange kunne have en betydelig Længde; deres Æg aflægge de i Hylstre (Coconer) af hærdnet Slim. Ved deres Virksomhed i Jorden, ved deres Fortæren af Plantedele, der i Form af R.s Excrementer komme Jorden til Gode, bidrage R. overordentlig meget til at frugtbargjøre de øvre Jordlag; jo rigere paa Muld disse ere, des talrigere ere R., og omvendt ved Forøgelsen af disses Tal tiltager Mængden af Muld og plantenærende Bestanddele; i Havejord antages at leve 40—50,000 R. paa en Tønde Land, paa en almindelig Kornmark halvt saa mange.

Regnspove (urigt. Regnspurv), s. Spove.

Règua, s. Peso da Regoa.

Regres [grēs], egtl. Tilbagegang, betegner i Retssproget navnlig den Skadesløsholdelse, En kan søge hos en anden, f. Ex. Cautionisten hos Hoveddebitor, naar han har maattet betale for ham.

Rēgula dētri (Rēgula de tribus, d. e. Regelen om tre), den Regel, hvorefter man af tre Led i en Proportion finder det fjerde; omvendt R. d. anvendes, naar de to Slags Størrelser, hvorom Talen er, ere omvendt proportionale, f. Ex. Arbejdernes Antal og Arbejdstiden, sammensat R. d., naar flere end ēn Proportion maa føres ind i Beregningen. R. d.-Opgaver opstilles hensigtsmæssigst efter den bekjendte Formular: „3 ℔ koste 5 Kr., hvad koste da 7 ℔?", som baade afgiver en simpel Regel for Opgavens Løsning og god Plads til Regningens Udførelse. Logisk set er Formlen meningsløs, naar den blot betragtes som en Afkortning af Proportionen 3 ℔ : 5 Kr. = 7 ℔ : x Kr., hvilken rettelig bør skrives 3 ℔ : 7 ℔ = 5 Kr. : x Kr.

Regulativ (af lat. regula, Regel), d. s. s. Règlement. **Regulātor,** ved Maskiner en Indretning til at udjævne Uregelmæssigheder, især saadanne, som hindre, at en vis, fastsat Hastighed overskrides. Hertil høre Echappementet i Ure, Centrifugalregulatoren og Vindfanget. Centrifugalregulatoren (det koniske Pendul), der anvendes ved Locomobiler og stationære Dampmaskiner, bestaar af to tunge Kugler, anbragte paa de nederste Ender af to fra en lodret Axel skraat nedhængende Arme, med hvilken de i deres øverste Ende ere forbundne ved et Charner; naar Maskinen og dermed Axlen gaar hurtigere end bestemt, ville Kuglerne slaa ud, og den deraf følgende Bevægelse af Armene bruges til at lukke noget mere af for Dampen paa Vejen fra Kjedlen til Cylinderen, enten ved at dreje paa et Spjæld (Drøvlen) i Damprøret eller ved at paavirke Expansionsapparatet. Ved Sømaskiner og Locomotiver reguleres med Haanden ved et Spjæld, en Ventilhane ell. lign. (R., Moderator). Vindfanget, to symmetrisk paa en Axel anbragte Flader, der lide en kjendelig Modstand af Luften, naar Axlen roterer hurtig, bruges mest til Slagværket i Ure, til Spilledaaser osv. R. ved en Væv er et Apparat, som sørger for en gradvis Opvikling af Tøjet under Vævningen. **Regulēre,** ordne, bringe i Rigtighed, fastsætte. **Regulēringssum** kaldes den Angivelse af de danske

Præsteembeders Indtægter, som blev fastsat for Sjællands Stift 7 Juni 1844, for Fyns Stift 29 Juli 1847, for Laaland-Falster 4 Sept. 1847 og for Jylland 20 Juli 1848. Ved Siden af denne er der i Statshaandbogen anført en anden, i Regelen betydelig højere Angivelse, som er udarbejdet efter Gjennemsnittet af Præsteembedernes Indtægter i Aarene 1864—68, i hvilke Aar Kornpriserne vare saa ualmindelig høje, at denne Angivelse nu maa siges at være aldeles vildledende. Paa den anden Side er R. vistnok sat for lavt, navnlig for Ofrenes Vedkommende, og begge Angivelser maa derfor nu anses for temmelig betydningsløse.

Regulus (lat., Dimin. af rex, Konge) betegnede fordum og stundum endnu det fra fremmede Bestanddele og Slakker befriede Metal, der ved Udsmeltninger i det mindre samler sig paa Bunden af Diglen i smeltet Tilstand og efter Afkøling danner en mere eller mindre afrundet Klump.

Regulus ell. Løvens Hjærte (α leonis), Stjærne af 1ste Størrelse i Stjærnebilledet Løven i Dyrekredsen. 20 Febr. culminerer den ved Midnat, 20 Marts Kl. 10, 20 Apr. Kl. 8 osv. Navnet betyder „den kongelige", idet Astrologerne mente, at de, der vare fødte under dens Indvirkning, vare af kongeligt Blod.

Regulus, Marc. Atilius, Consul 267 f. Chr., sejrede over Salentinerne og indtog Brundisium. 256 var han atter Consul. Han sejrede over Carthaginienserne ved Siciliens Sydkyst, førte derpaa sin Hær over til Afrika og slog ved Adis Carthaginienserne, som derpaa bad om Fred. Men da R. opstillede urimelige Fordringer, udrustedes paa ny en Hær under Anførsel af Spartaneren Xanthippos, som bibragte Romerne et Nederlag ved Tunes, hvor R. blev fangen. Da han 250 af Carthaginienserne var bleven sendt til Rom for at bringe en Fred i Stand, fraraadede han sine Landsmænd at gaa ind paa de tilbudte Fredsbetingelser. Han vendte efter sit Løfte tilbage til Carthago, hvor han i Følge Sagnet skal være bleven dræbt under de haardeste Pinsler.

Regulær, regelmæssig. **R. Tropper**, Linjetropper, staaende Militær, i Modsætn. til Landmilits og Fricorps. **R. Polygon** ell. regelmæssig Mangekant er en retlinet plan Figur, i hvilken alle Sider og Vinkler ere lige store. Enhver r. P. har et Centrum, d. e. et Punkt, som har samme Afstand fra alle Vinkelspidserne og ligeledes samme Afstand fra alle Siderne; den første Afstand kaldes Polygonens største Radius, den anden den mindste. Den Trekant, som dannes af en Side og to største Radier, kaldes Centraltrekant; Vinklen ved Centrum i denne Trekant kaldes Polygonens Centrivinkel. Dennes Gradeantal er 360° divideret med Sidernes Antal, og Polygonvinklen er 180° formindsket med Centrivinklen. Naar om Polygonens Centrum tegnes en Cirkel med dens største Radius, gaar den igjennem alle Vinkelspidserne, d. e. bliver en omskreven Cirkel; tegnes den med den mindste Radius, berører den alle Siderne, d. e. bliver en indskreven Cirkel. En ligesidet Trekant er en r. Trekant, et Kvadrat en r. Firkant. En **r. Pyramide** er en saadan, hvis Grundflade er en r. Polygon, og hvis Højde træffer dennes Centrum; et **r. Prisme** er et ret P., hvis Grundflade er r. Et **r. Legeme** er et Polyeder, hvis Sideflader ere indbyrdes congruente regulære Polygoner. Af convexe r. Legemer er der kun 5 mulige, nemlig 1) Tetraedret, begrænset af 4, 2) Oktaedret af 8, 3) Ikosaedret af 20 ligesidede Trekanter, 4) Hexaedret ell. Kubus, begrænset af 6 Kvadrater, 5) Dodekaedret, begrænset af 12 regulære Femkanter. Disse 5 kaldes ogsaa de platoniske Legemer. De kunne alle indskrives i og omskrives om en Kugle, d. e. der gives en Kugle, som gaar gjennem alle Hjørnernes Toppunkter, og en anden, som rører alle Sidefladerne. Af uconvexe Legemer findes der adskillige, som ogsaa kunne kaldes regulære; paa Grund af deres Udseende kalder man dem r. Stjærnepolyedre.

Rehabeam, Kong Salomos Søn, blev efter Faderens Død kun Konge over Juda og Benjamins Stamme, medens de 10 Stammer tog Jeroboam til Konge. R. regerede over Juda Rige i 17 Aar, 975—957 f. Chr.

Rehabilitation, Oprejsning, Gjenindsættelse af en Person, som har mistet sit gode Navn og Rygte, i hans tidligere Agtelsesforhold, anvendes særlig om Tilbageerhvervelsen af almindelig social Agtelse, medens den retlige R. kaldes Æresoprejsning (s. d. A.). **Rehabilitere**, gjenindsætte i tidligere Stand og Rettigheder.

Rehme, Bad ved Byen Oeynhausen i Westfalen, Kr. Minden, har varme, kulsyrerige Kogsaltkilder, der navnlig anvendes som Soolbade og desuden som Støv- og Gasbade mod Anæmi, Kjertelsyge, chroniske Bensygdomme, Rheumatisme og Lamheder.

Rehnskjöld, Carl Gust. [schöld], svensk Feltherre, f. 1651 i Greifswald, d. 1722, gjorde sit første Felttog under Carl XI, i Krigen mod Danmark; som Hovmester for Arveprins Frederik af Holsten deltog han senere, under Vilhelm af Oranien, i den nederlandske Krig. Ved Landgangen paa Sjælland 1700 anførte han som Generallieutenant den svenske Hærs venstre Fløj. I de derpaa følgende Felttog i Lifland og Polen udmærkede han sig særlig ved Narva og Klissov og blev 1705 kongelig Raad, 1706 Feltmarschal og Greve, efter at han s. A. ved Franstadt havde slaaet en dobbelt saa stærk sachsisk-russisk Hær under Schulenburg, hvilken Sejer aabnede den svenske Hær Vejen til Sachsen. Paa Toget til Ukraine bidrog han ved sin Dristighed i høj Grad til Sejren ved Holowczyn. I Slaget ved Pultava 1709 havde R., da Carl XII nogle Dage i Forvejen var bleven saaret, den øverste Commando over Hæren; men da Kongen desuagtet personlig deltog i Slaget, indvirkede dette forstyrrende paa Ledelsen. Ikke des mindre gjorde R. længe Russerne Sejren tvivlsom, men blev til sidst tagen til Fange. Han udvexledes 1718 efter 9 Aars Fangenskab og ledede efter Carl XII.s Død Forsvaret af Sveriges vestlige Grænse.

Reich, Christian Emilius, f. 18 Apr. 1822 i Kjøbenhavn, traadte 1838 ind som Elev paa

den militære Højskole, blev 1842 Artilleriofficer og 1847 for sin yderligere videnskabelige Uddannelse som saadan sendt udenlands, hvorefter han deltog i Krigen 1848—50 som Capitain i den øverstcommanderende Artilleriofficers Stab. 1851 tiltraadte han den ham i flere Aar tiltænkte Post som Lærer i Artilleri paa Højskolen, i hvilken Stilling han kun naaede at faa udgivet sine fortrinlige Forelæsninger over Ballistiken, da han 1856 blev udnævnt først til kongevalgt Medlem af Rigsraadet og dernæst til Directeur i Krigsministeriet. Fra denne sidste Post traadte han tilbage 1863 som Oberstlieutenant og Chef for Højskolen, blev under Krigen 1864 brugt som Stabschef hos Commandanten i Fredericia og var derefter Commanderende paa Kjøbenhavns Søforter, indtil han i Maj Maaned under Vaabenstilstanden blev kaldet til Kongens Raad som Krigsminister. Da det ikke lykkedes hans Bestræbelser at give Krigsbegivenhederne efter Vaabenstilstanden et heldigere Udfald, afstraadte R. tillige med det øvrige Ministerium i Juli og vendte tilbage til sin Post som Chef for Højskolen; men denne kom kun kort til at nyde godt af hans usædvanlige administrative og videnskabelige Evner, hvilke sidste fandt en for en Officer meget sjælden Anerkjendelse derved, at han 1862 blev Medlem af Videnskabernes Selskab; en uventet Død bortrev ham 14 Juli 1865.

Reicha, Anton, f. 1770 i Prag, d. 1836 i Paris, Elev af sin Onkel Jos. R. i Bonn, hvor han 1788 blev Fløjtenist i Kurfyrstens Orchester og havde Omgang med Beethoven, der var ansat i dette som Bratschist. Efter et Ophold i Hamborg fra 1794 rejste han 1799 til Paris i Haab om at faa en i Hamborg componeret Opera opført. Da dette ikke lykkedes, gik han til Wien 1802, havde her Omgang igjen med Beethoven samt med Haydn, Albrechtsberger og Salieri og vendte 1808 tilbage til Paris, hvor han efter at have faaet tre Operaer opførte uden synderligt Held 1818 blev Lærer i Composition ved Conservatoriet. En stor Mængde Instrumentalværker, Orchester- og Kammermusik (for Stryge- og Blæseinstrumenter), Claversager, en Række praktiske og meget benyttede theoretiske Værker og en stor Lærerdygtighed skaffede R. et højt anset Navn. Original eller banebrydende var han ikke.

Reichard, Paul, tysk Afrikarejsende, f. 1854, deltog 1880—84 i en Expedition til det æqvatoriale Østafrika, hvorfra han alene vendte tilbage. R. anlagde de tyske Stationer Kakoma og Igonda i Landskabet Ugunda, øst for Tanganjikasø, foretog her betydelige Landerhvervelser, som senere ere tagne under tysk Beskyttelse, undersøgte Strækningerne mellem Tanganjikasø og Kongofloden, opdagede Upembasø, hvor hans sidste europæiske Fælle Böhm døde, fandt de overordentlig rige Kobberminer ved Katang under 11° s. Br. og naaede herfra under store Kampe og Farer tilbage til det indiske Ocean. Beretning om hans Rejser findes i „Mitth. der afrik. Gesellschaft in Deutschland".

Reichardt, Gustav, Componisten af E. M. Arndts Digt „Was ist des Deutschen Vaterland?" (1825), f. 1797 nær Demmin, d. 19 Oct. 1884 i Berlin, studerede først Theologi i Greifswald og Berlin, hvor han 1819 valgte Musiken og senere levede som Musiklærer (især Sang). En smuk Basstemme bidrog til at gjøre ham meget søgt. Af hans ikke mange udkomne Compositioner, Sange for en enkelt Stemme og for Mandschor, har foruden den nævnte (Op. 7) „Das Bild der Rose", Op. 8, ogsaa opnaaet stor Popularitet.

Reichardt, Joh. Friedrich, f. 1752 i Königsberg, d. 1814 nær ved Halle, rejste efter at have afsluttet sine Universitetsstudier 1771—74 omkring i Tyskland, til Dels som Violinvirtuos, og kom til Berlin, hvor Frederik d. store fandt saa meget Behag i hans Compositioner, at han 1776 udnævnte ham til Capelmester. Han beholdt denne Stilling under Frederiks Efterfølger indtil 1792, da han paa Grund af sin Sympathi for den franske Revolution blev afskediget. Kongens Vrede tabte sig dog, R. blev 1796 ansat som Salineinspector i Giebichenstein ved Halle, og til Fred. Vilhelm III.s Kroning overdroges det ham at componere Festoperaen. Ved sine Operetter eller, som de kaldtes, „Liederspiele" og sin Opera „Rosamunde" (1801) vandt han mere og mere baade Hoffets og Publikums Gunst. Da Franskmændene 1806 oversvømmede Preussen, rejste han til Königsberg, derfra til Kassel og Wien for at bringe sine Operaer og Syngestykker til Opførelse, men vendte med uforrettet Sag tilbage til sit Landsted ved Halle, hvor han kort efter døde. Skjønt R. har skrevet en anselig Mængde Instrumentalmusik, har han først Betydning som Vocalcomponist ved sine omtr. 30 Operaer og andre Theaterstykker, sine mange Cantater og Kirkesager og en Mængde Sange. Hans første Hustru, Julie R., Datter af Franz Benda, var en udmærket Sangerinde, og hans Datter, Louise R., f. 1780, d. 1826 i Hamborg, var en fortræffelig Sanglærerinde, som desuden componerede Sange og Romancer, der fandt stor Udbredelse.

Reichemberg, Suzanne [ræschangbæhr], fransk Skuespillerinde, f. 7 Sept. 1853 i Paris, fik allerede i en meget ung Alder dramatisk Instruction af Søstrene Brohan, traadte 1867 ind i Conservatoriet og debuterede med stort Held 14 Dec. 1868 paa Théâtre français som Agnes i „Fruentimmerskolen". Navnlig i Ingénue-Faget har hun forstaaet at skaffe sig et stort Navn, og allerede 1872 blev hun Sociétaire ved Theatret.

Reichenau, 1) Flække i Cant. Graubünden i Schweiz ved Rhinen, 1½ M. v. til s. for Chur, med et smukt Slot. Her var tidligere en Opdragelsesanstalt, ved hvilken den senere franske Konge Ludvig Philip under sin Landflygtighed i 8 Maaneder var Lærer 1793. — 2) En Ø i Bodensøen, der hører til Amtet Konstanz i Baden. Her er et forhenværende, 728 stiftet Benedictinerabbedi, hvis Abbeder vare tyske Rigsfyrster. 3) Fabriklandsby i Konger. Sachsen, 12 M. ø. s. ø. for Dresden i Nærheden af den bøhmiske Grænse. 6,000 J. Bomuldsindustri.

Reichenbach, 1) Bjærgstrøm i Cant. Bern i Schweiz, der i Nærheden af Meiringen danner et bekjendt, meget smukt Vandfald. 2) Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 7 M. s. v.

for Breslau. 7,000 J. Fabrikation af Linned- og Bomuldsstoffer, Olje og Tobak. Ved R. sejrede Frederik II 16 Aug. 1762 over Østerrigerne under Daun; 27 Juli 1790 sluttedes her en Convention mellem Preussen og Østerrig for at modarbejde Ruslands Planer til Erobring af Tyrkiet, og i Juni 1813 en Subsidietractat mellem de mod Napoleon I allierede Magter. 3) Stad i Konger. Sachsen, 15 M. v. s. v. for Dresden. 18,000 J. Særdeles betydelig Fabrikvirksomhed i Klæde og lette Uldstoffer. 1833 afbrændte største Delen af Staden.

Reichenbach, H. G. Ludw., tydsk Naturforsker, f. 8 Jan. 1793 i Leipzig, blev Professor 1820 og derpaa kaldet til Dresden, hvor han fremkaldte Anlæget af en botanisk Have, gav det zoologiske Museum en forbedret Indretning og udfoldede en betydelig Virksomhed som Lærer og Skribent. R. var i Begyndelsen fortrinsvis Botaniker; han grundede et eget, efter ham opkaldt Plantesystem; dog har dette System som altfor kunstlet og gjennemtrængt af en uholdbar Naturphilosophi ikke vundet mange Tilhængere. Derimod har R. skaffet sig et fortjent Navn ved sine omhyggelige og naturtro Plantetegninger, i hvilken Henseende den til hans »Flora Germanica« hørende »Iconographia botanica« (22 Bd., Leipz. 1823—84) maa fremhæves. I senere Aar bearbejdede R. flere Grene af Zoologien, navnlig det Materiale af Pattedyr og Fugle, som findes i Dresden; hans betydeligste Arbejder i denne Retning ere „Deutschlands Fauna" (1842) og „Vollständigste Naturgeschichte des In- u. Auslandes" osv. (1845 f.). D. 17 Marts 1879.

Reichenbach, Karl, Friherre v., f. 1788 i Stuttgart, d. 1869 i Leipzig, har gjort sig fortjent af den østerrigske Industri, navnlig ved at fremkalde Anlæget af Jærnværker o. desl. i Mähren. Af Chemien har han Fortjenester ved at have opdaget flere Stoffer i Tjære, som Paraffin, Kreosot osv. I den sidste Snes Aar af sit Liv hengav R. sig til spiritistiske Studier og mente at have opdaget en ny, vidtudbredt Naturkraft, den saakaldte Od, for hvilken dog kun de „sensitive" (hvoriblandt ikke han selv) ere modtagelige. Sikkert har R. dog her kun været et Offer for hysteriske Kvinders Indbildninger. Skrifter af R., som omhandle Od, ere „Odisch-magnetische Briefe" (1852), „Der sensitive Mensch" (1857) o. fl.

Reichenberg, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen, 12 M. n. n. ø. for Prag ved Floden Görlitzer-Neisse, med 28,000 J., er næst Prag Böhmens vigtigste Fabrikstad. Slot, der har tilhørt Wallenstein, og Theater. Betydelig Fabrikation af Klæde og lettere Uldstoffer, Bomuldsstoffer, Handsker, Hatte, Skydevaaben, Guld- og Sølvarbejder, musikalske Instrumenter. Stadens Industri sysselsætter desuden den stærkt befolkede Omegn i vid Udstrækning.

Reichenhall, Stad i den bayerske Prov. Øvre-Bayern, 15 M. ø. s. ø. for München ved Floden Saalach i Nærheden af den østerrigske Grænse. 3,000 J. Rige Saltkilder. Anset Alpecursted, 1,400 F. højt, med Sool- og Grannaalebade samt Vallecur; det søges især af Brystsyge.

Reichensperger, August, tydsk Politiker og Forfatter, f. 1808, indtraadte tidlig i Statstjenesten og var 1859—75 Appellationsraad i Köln. Han viste sig dels som ivrig Katholik, dels som kraftig Forsvarer af Rhinlandets særlige Indretninger. 1848 valgtes R. til Nationalforsamlingen i Frankfurt og senere (1850—63) til det preussiske Underhus, hvor han 1852 blev Stifter af og siden var Fører for den særlige katholske Fraction. Samme Stilling indtog han som Medlem af den tydske Rigsdag 1867—84, ligesom han 1870 paa ny tog Sæde i det preussiske Underhus indtil 1885. Desuden har R. vist grundigt Kjendskab til den middelalderlige Kunst og derom skrevet flere Skrifter, bl. a. „Die christlich-germanische Kunst" (1845). Ogsaa understøttede han virksomt Fuldførelsen af Kölns Domkirke. — Hans yngre Broder, **Peter R.**, f. 1810, blev 1850 Appellationsretsraad i Köln, var 1859—79 Overtribunalsraad i Berlin og har som Medlem af Landdag (siden 1849) og Rigsdag (siden 1867) understøttet samme politiske Retning.

Reichshofen, Stad i Elsaß, 5 M. n. for Straßburg. 3,000 J. Stort Jærnværk, Maskinfabrik, Papir- og Læderfabrikation. Franskmændene give i Regelen Slaget ved Wörth Navn efter R.

Reichstadt, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen, 9 M. n. til ø. for Prag, med 2,000 J., er Hovedpunktet i det Herskab, som Kejser Frants I 1818 tildelte Napoleon I.s og Marie Louises Søn Napoleon (II) med Titel af Hertugdømme, og har et stort Slot med herlig Park. Livlig Industri.

Reid, Mayne [rihd], engelsk Forfatter, f. 1818 i Irland, gik af Lyst til Æventyr 1838 til New-Orleans, deltog i Indianernes Krige og Jagter, udmærkede sig 1846 i den nordamerikanske Hær mod Indianerne, søgte 1848 at samle et Fricorps til Hjælp for Ungarerne i New-York, drog derpaa til London og udgav en Række spændende og grufulde Skildringer af sine Æventyr i en Række Skrifter (»The Rifle Rangers«, »The Scalp-Hunters«, »The Headless Horsemann« o. fl.), der udmærke sig ved malerisk og livfuld Fremstilling. D. 1883.

Reid, Thom. [s. o.], skotsk Philosoph, f. 26 Apr. 1710 i Strachan i Kincardine-Shire, var efter at have studeret ved Universitetet i Aberdeen Landsbypræst i 15 Aar. I sin Ensomhed fortsatte han Studiet af Newton og Locke. Humes »Treatise on human nature« (1738), der drog skeptiske Consequenser af Lockes Lære, opskræmmede ham af den Tryghed, hvormed han hidtil havde antaget denne Læres Sandhed. Han indrømmede, at Humes Consequenser af Lockes Principer vare rigtige, og førtes derved til en nærmere Prøvelse af disse Principer. 1752 blev R. Professor i Philosophi i Aberdeen; 1764 udgav han sit Skrift »Inquiry into the human mind on the principles of common sense« og blev s. A. Prof. i Glasgow, hvor han fandt en større Virkekreds, og hvor Hutcheson og Adam Smith i Forvejen havde virket i lignende Retning. De to senere Skrifter »Essays on the intellectual powers of man« (1787) og »Essays on the active powers of man« (1788) udvikle vidt-

løftigere Grundtankerne i det førstnævnte Skrift. Han døde 1796. — Det var i den religiøse Tros og den „sunde Menneskeforstands" Interesse, at R. angreb Skepticismen og Materialismen, og Tendensen træder hos ham ofte frem paa den ægte videnskabelige Interesses Bekostning; men han forbinder Klarhed og Ædruelighed i Tankegangen med psychologisk Sans. Han hævder, at vi ikke, som Locke lærte, passivt modtage Sansebilleder af Tingene, men umiddelbart og instinktivt erkjende disse; det er kun ved Analyse og Abstraction, at vi blive opmærksomme paa, at den oprindelige og umiddelbare Dom om Gjenstanden fører til, at der danner sig et Billede af den. Vi have altsaa en af Forsynet indplantet Evne til at erkjende Tingenes Væsen. I de umiddelbare og instinktive Domme have vi et Udtryk for den almindelige Menneskeforstand (common sense), hvis Principer det er Philosophiens Opgave at fremstille, men som den selv ikke kan naa ud over. Af saadanne Principer opregner R. en stor Mængde (Troen paa den personlige Identitet, paa den ydre Verdens Virkelighed, paa Naturens Lovmæssighed, paa andres Vidnesbyrd osv.), af hvilke de fleste udtrykke meget sammensatte psychologiske Phænomener; men han gjør intet Forsøg paa at analysere dem eller begrunde dem, thi „saadanne Principer foragte Fornuftens Prøvelse og le ad Logikernes Artilleri", ej heller paa at føre dem tilbage til ét eller nogle faa Grundprinciper, thi han frygter for at give den farlige systematiske Stræben altfor stort Spillerum. Afset fra hans ringere Begavelse og uvidenskabelige Tendens er det denne Ængstelighed hos R., der gjør, at hans Lære kun staar som et ufuldkomment Tilløb i Forhold til den Behandling af det samme Problem, som Kant omtrent samtidig gjennemførte med saa stor Genialitet og Energi. R.s Lære, der afgjort bærer den skotske Nationalcharakters Præg, blev herskende paa de skotske Universiteter, hvor i vort Aarhundrede Will. Hamilton har modificeret den ved at optage Kantiske Elementer. I Frankrig støttede Royer-Collard og Cousin sig til R.s Lære i deres Kamp mod den Condillacske Sensualisme.

Reiersen, Christian, f. 1792 i Vordingborg, blev 1815 juridisk Candidat og var 1827—51 Assessor i Kjøbenhavns Politiret; d. 1876. Han var 1834—48 Censor i Kjøbenhavn for Bladene og de censurdømte Forfattere, hvis Skrifter han paategnede med sit: „Maa trykkes. R.".

Reiersenske Fond oprettedes ved Etatsraad R. L. Reiersens Testament 1795. Renterne af hans efterladte Formue skulde derefter anvendes til Industriens Tarv ved Udsættelse af Præmier, Udbredelse af gode og nyttige Skrifter, Understøttelse af nye og nyttige Anlæg m. m. Fondets aarlige Indtægter ere omtr. 40,000 Kr., hvoraf c. 28,000 Kr. aarlig forlods anvendes til Industriens Tarv i Almindel., mest i Form af Rejseunderstøttelser. Af Resten anvendes Halvdelen i Overensstemmelse med Testamentet paa industrielle Interessers Fremme i Kjøbenhavn, Halvdelen paa samme Maade til Fordel for de sjællandske Kjøbstæder. Formuen var ved Udgangen af 1885 c. 880,000 Kr.

Reimarus, Herm. Sam., f. 1694 i Hamborg, d. 1768 som Professor i Hebraisk og Mathem. ved Gymnasiet smstds., er især bekjendt som Forfatter til de efter hans Død af Lessing udgivne Wolfenbüttelske Fragmenter (s. d. A). Desuden udgav han „Die vornehmsten Wahrheiten der natürl. Religion" (6te Opl. 1792), „Vernunftlehre" (5te Opl. 1790) o. fl.

Reimers, Arnoldus Hieronymus, norsk Skuespiller, f. i Strudshavn nær Bergen 10 Aug. 1844, blev Student 1865 og debuterede paa Christiania Theater 20 Nov. 1867 som Stig Hvide i „Svend Dyrings Hus". Ved sit malmfulde Organ, declamatoriske Talent og kraftige Ydre har han her baaret en stor Del af det tragiske Repertoires Helteroller (Shakspeare, Oehlenschläger, Ibsen, Bjørnson), men navnlig i de senere Aar er han tillige med stort Held optraadt i det moderne Skuespil. Særlig har han i det nyere norske Drama skabt flere af dettes Hovedroller paa den norske Scene (Stensgaard, Stockmann, Sannæs, General Rosen, Lind) og været meget anvendt i det nyere franske Repertoires Raisonneurroller. Hans Talent har været meget udviklingsdygtigt og forener med Varme, Kraft og Lune i Repliken megen charakteriserende Evne og Intelligens i Opfattelsen. — Hans Hustru, Johanne Regine R., født Elvig, f. i Bergen 17 Oct. 1848, d. 29 Apr. 1882, var en af Christiania Theaters mest betydelige Kunstnerinder. 16 Aar gammel blev hun Elev ved Bergens Theater, hvor hun debuterede 1865, og kom, efter at have spillet i forskjellige norske Byer, 1866 til Christiania, ved hvis Hovedscene hun debuterede 28 Dec. s. A. som Regisse i „Svend Dyrings Hus". Hendes mangesidige Talent blev anvendt i de mest forskjelligartede Roller, men sit betydeligste ydede hun dels i Ingénuefaget, dels i det moderne Skuespils Hovedroller. Hun raadede over megen Varme og Intelligens, hendes Replik var paa én Gang naturlig og rammende, hendes Opfattelse sikker, hendes Iagttagelsesevne skarp, hendes Personlighed sympathetisk og hendes Arbejdskraft og Energi overordentlig stor. Det nyere franske og norske Repertoire øvede en bestemmende Indflydelse paa hendes kunstneriske Udvikling, der ogsaa høstede stort Udbytte af en længere Studiereise til Paris 1874, og hun var ved sin Død en efter de mindre fuldkomnere Kunstforhold, hvorunder hun var henvist til at virke, sjælden alsidig udviklet Kunstnerinde. Af hendes betydeligere Roller kunne nævnes Titelpartierne i „Dora" og „Froufrou", Klara i „Egmont", Valborg i „En Fallit", Thordis i „Halte-Hulda", Aagot i „Leonarda", Eline i „Fru Inger til Østraat", Nora i „Et Dukkehjem", Susanne i „Hvor man kjeder sig". Hendes tidlige Død efter et langt og smertefuldt Sygeleje fremkaldte stor Deltagelse i den norske Hovedstad.

Reims [rængs], sædvanlig skrevet Rheims, Stad i det franske Dep. Marne, 17 M. ø. n. ø. for Paris. 91,000 I. (1886). Ærkebispesæde med herlig gotisk Kathedralkirke, der var de franske Kongers Kroningskirke indtil 1825, da Carl X blev kronet her; prægtigt Raadhus. Statuer af Colbert og Drouet d'Erlon. 1547—1793 var her et Universitet. Her er en be-

tydelig Industri i Uldstoffer, men af end større Betydning er Stadens Vinhandel, navnlig med Champagnevine. — R. hed paa Cæsars Tid Durocortum, senere Remi og var det galliske Folk Remernes Hovedstad. Romerske Oldtidslevninger. Staden er nu omgiven med detacherede Forter.

Rein, en betydelig Gaard i Stadsbygdens Præstegjæld i Norge, et Par Mile uden for Throndhjem, var oprindelig Kongsgaard, men blev af Kong Olaf Kyrre skjænket til Skule, der var en Søn af den i Slaget ved Standfordbro (1066) faldne engelske Jarl Toste Godwinssøn og blev Stamfader til den mægtige Reinsæt, hvis sidste Repræsentanter vare Kong Inge Baardssøn (s. d. A.) og hans Halvbroder, Hertug Skule (s. d. A.). Denne sidste stiftede her c. 1230 R.s Nonnekloster, og hans Søster Sigrid blev dets første Abbedisse. Sagaen beretter, at han „gav Gaarden paa R., sin Fædrenegaard, til et Kloster, lod der bygge en prægtig Stenkirke, indrettede der et Nonnekloster og gav Gods dertil". Ved Reformationen lod Fru Ingjerd Ottesdatter (s. d. A.) sig vælge til verdslig Forstanderinde; efter hendes Død blev Klostergodset, som paa den Tid omfattede 202 Gaarde af 225 Spands, 2 Ørers og 2 Marks aarlig Landskyld, en verdslig Forlening, indtil det 1660 blev solgt til Brødrene Marselius for 38,110 Rdlr. Af Klosterkirken findes endnu betydelige Ruiner.

Rein, Jonas, norsk Gejstlig og Digter, f. i Surendalen i Nordmøre 30 Jan. 1760. Han underkastede sig 1780 theologisk og 1789 philologisk Embedsexamen, hvorefter han blev Præst i Norge, fra 1808 ved Nykirken i Bergen. Han har skrevet et Sørgespil „Hagen og Axel" (1786) og 3 Bind Digte (1802 og 1810); disse udmærke sig ved deres elegante Form, men savne hyppig Følelse og Inderlighed. Som Taler var R. særdeles anset; han regnedes for en af de mest fremragende Talere paa Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814, hvor han mødte som Repræsentant for Bergen og hørte til Selvstændighedspartiet. I Forening med C. M. Falsen og H. Foss udgav han „Den norske Tilskuer" (5 Bd., Bergen 1817—21). D. 21 Nov. 1821.

Reinaud, Joseph Toussaint [ränō], berømt fransk Orientalist, f. 4 Dec. 1795, d. 1867, blev 1824 ansat ved det kejserlige Bibliotheks Manuskriptsamling og forfattede Kataloger over arabiske, persiske og tyrkiske Haandskrifter; 1838 blev han de Sacys Efterfølger som Professor ved École spéciale des langues Orient. vivantes og 1855 en af de 3 Conservatorer ved det kejserlige Bibliotheks Manuskriptsamling. Blandt hans Værker maa nævnes »Description des monuments Musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas« (2 Bd., 1828), med talrige Afbildninger af Gemmer og Medailler, »Extraits des historiens Arabes, relatifs aux guerres des croisades« (1829), »Invasion des Sarrazins en France« etc. (1836) og »Relations polit. et commerc. de l'empire Rom. avec l'Asie Orient.« (1863). Med de Slane har han besørget en udmærket Udgave af Abulfedas Geographi (1840) og begyndt sammes Oversættelse paa Fransk med en fortrinlig Indledning til de geographiske Studier hos Araberne, »Géographie d'Aboulféda« (T. I og første Afdeling af T. II; anden Afdeling, der slutter Værket, ved Stanislas Guyard 1883). Desuden skyldes ham vigtige Afhandlinger henhørende til Indiens Geographi. For Krigskunsten er den lille Afhandling »Du feu Grégeois, du feu de guerre et des origines de la poudre à canon« (1844) af Interesse; desuden udgav han paa ny med Derenbourg »Les séances de Hariri« (2 Bd., 1853).

Reinecke, Carl Heinrich Carsten, f. 23 Juni 1824 i Altona, hører til de bedste af de Pianister, der udelukkende virke i den klassiske Musiks Tjeneste. Fra 1843 gjorde han Concertrejser og kom til Kjøbenhavn, hvor han 1846 tog Ophold, fik et Stipendium af Christian VIII og udnævntes til Hofpianist. Ved det slesvigholstenske Oprørs Udbrud 1848 foretrak han dog Tyskland, hvilket man havde glemt, da han omsider ønskede og opnaaede at spille og blive applauderet i Musikforeningen i Kjøbenhavn 1874. Efter et Par Aars Ophold i Paris blev R. 1851 Lærer ved Musikskolen i Köln; 1854—59 var han Musikdirecteur i Barmen, og 1860 blev han Dirigent i Gewandhaus og Lærer ved Conservatoriet i Leipzig, hvilken Stilling han endnu (1888) beklæder. Den store Mængde Compositioner af R. røber den grundige Musiker, den fine Eklektiker i klassisk Stil, men ikke nogen egentlig Kunstnerindividualitet. Man har af R. 2 Symphonier, 4 Ouverturer, 4 Concerter og mange andre Sager for Claver, Concerter for Violin, Violoncel, Harpe, Sonater for Claver og Violin, Violoncel, Fløjte, Strygekvartetter, Clavertrioer, Concertcantater og andre Chorværker, Sange samt Operaerne „Kong Manfred", „Der vierjährige Posten" og „Auf hohem Befehl" (1886), henved 200 Værker.

Reine Claude, fr. [ræhn klaahd], en Afdeling af Blommer, som have rund ell. rundagtig Form, grøn eller gulgrøn Farve og høre til de mest velsmagende Sorter. De ere opkaldte efter Frants I.s Dronning Claudia og stamme fra Chartreuse.

Reineke Vos (Fuchs), et gammelt tysk Dyreepos, sammenarbejdet af de Fortællinger om Dyr, som fra umindelige Tider have levet blandt alle Folk af indogermansk Race. Fortællingernes Hovedpersoner ere Ræven (Reinhart, d. e. „den raadstærke", nedertysk Reineke, nederlandsk Reinaert, fransk Renard), som trods sine Misgjerninger og Bedragerier dog stadig kommer til Rigdom og Ære, Ulven (Isegrim), Løven (Nobel), Bjørnen (Bruno), Haren (Lampe) osv. Først optegnedes de i Flandern og Frankrig, kom c. 1170 for Lyset i Tyskland med »Isengrines nôt« af Heinr. der Glichezare og bearbejdedes derpaa flere Gange i Frankrig og Holland, hvor Dyreromanen blev en borgerlig Satire paa Ridder- og Adelsvælden. Ypperlig og bestemmende for hele Fablens Form og Omfang var især Willems nederlandske »Reinaert« (c. 1250). Efter en hollandsk, til Dels prosaisk Bearbejdelse af Hinrek v. Alkmer (1480) forfattedes, uvist af hvem, en plattysk, versificeret Fortælling, der blev trykt i Lübeck 1498, det sidste betydeligere Produkt i det nedertyske Sprog (sidst udgivet af Lübben 1867 og Schröder 1872); denne

Oversættelse gjaldt i lange Tider for Original og oversattes atter paa Højtysk o. a. Sprog (saaledes paa Dansk af Herm. Weigere 1554—55). Goethe bearbejdede den i et Hexameterdigt (1794), som Kaulbach illustrerede med sine Tegninger 1847; paa Dansk have vi Bearbejdelser af Schaldemose og Chr. Winther.

Reinerz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 12 M. s. v. for Breslau ved den bøhmiske Grænse, med 3,000 J. og en stærkt besøgt Sundhedsbrønd med Jærnkilder og Vallecur.

Reinette, fr. [ranètt], en Klasse Æbler, som stammer fra Frankrig ell. Holland; nogle af dem høre til de fineste Taffelfrugter, og alle Sorterne ere frugtbare.

Reinhardt, Chr. Emanuel Frits, dansk Historiker, f. 11 Oct. 1829 i Kjøbenhavn, blev juridisk Candidat 1854, indtraadte det følgende Aar som Volontær i Justitsministeriet, var 1857 og 1859 Secretær i Straffelovcommissionerne, blev 1863 Kontorchef i islandsk Departement — i hvilken Egenskab han havde Indflydelse paa Affattelsen af „Lov om Islands forfatningsmæssige Stilling i Riget“ af 2 Jan. 1871 — men ramtes 1873 af en uhelbredelig Sygdom, der berøvede ham Synet, og blev 1880 afskediget og udnævnt til Etatsraad. Hans varme Fædrelandskjærlighed førte ham ind paa Studiet af Danmarks Historie, og trods Sygdom og anstrængende Embedsvirksomhed lykkedes det ham at fuldføre flere betydelige historiske Arbejder. Foruden en Del fortrinlige Afhandlinger i Tidsskrifter har han skrevet „Et Afsnit af den danske Bondestands Krønnike“ (4de Opl. 1888) og „Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning“ (1880). Med stor Skarpsindighed og dyb Indtrængen i Stoffet forener han en livfuld Fremstilling og Kjærlighed til sit Emne.

Reinhardt, Johann Christian, tysk Landskabsmaler og Raderer, f. 1761 i Nærheden af Hof, uddannede sig under Oeser i Leipzig, gik derfra til Dresden og 1789 til Rom, hvor han forblev til sin Død 1847. Ligesom Koch helligede han sig til den saakaldte klassiske Retning og har i et Værelse i Villa Massimi i Rom malet 8 store saakaldte historiske Landskaber i Tempera. Han har med meget Talent raderet en Række Blade, mest med Prospecter fra Italien, der dels udkom i Nürnberg 1799, dels senere fra Stuttgart o. a. St. Antallet af hans Blade angives til 173.

Reinhardt, Johannes Christoffer Hagemann, Etatsraad, Professor i Zoologien ved Kjøbenhavns Universitet, f. 19 Dec. 1776 i Rendalen i Norge, hvor hans Fader var Præst, blev Student 1793 og studerede 1801—6 i Freiberg, Göttingen og Paris; fra 1806 var han ansat ved det kongelige naturhistoriske Museum i Kjøbenhavn, ved hvilket han virkede til sin Dødsdag, og ved hvilket han fra 1809 holdt Forelæsninger over Zoologien; 1813 blev han Lector ved Universitetet, 1814 Professor, 1829 Bestyrer af ovennævnte Museum; d. 31 Oct. 1845. R.s literære Virksomhed bestod fornemmelig i Bidrag til og Undersøgelser over Danmarks og de danske Bilandes Fauna (i „Tidsskrift for Naturvidenskaberne“, 1822—28, hvoraf han var Medudgiver, i Krøyers „Naturhistorisk Tidsskrift“, i „Videnskabernes Selskabs Skrifter“) samt i Recensioner og Kritiker af lignende Arbejder af andre (i „Maanedsskrift for Literatur“, hvoraf han var Medudgiver). R.s Virksomhed som Docent og Museumsbestyrer var særdeles betydningsfuld. — Hans Søn, **Johannes Theodor R.**, Professor og Inspecteur ved det kongel. naturhistoriske (nu Universitetets zoologiske) Museum, samt Docent i Zoologien ved polytechnisk Læreanstalt og Universitetet, f. 3 Dec. 1816, d. 23 Oct. 1882, deltog i Corvetten „Galateas“ Jordomsejling 1845—47 og gjorde paa denne særdeles betydelige zoologiske Indsamlinger, men forlod Expeditionen paa dens Tilbagerejse i Rio for at gjøre en Rejse ind i det indre af Brasilien, hvorhen han igjen senere rejste to Gange (1850—52 og 1854—56), og hvorfra han ogsaa hjembragte betydelige Samlinger. R. var en lærd og indsigtsfuld Zoolog; hans literære Virksomhed har især haft Hvirveldyrene til Gjenstand, saa vel de nordiske som Brasiliens; særlig kunne fremhæves af de førstnævnte hans Arbejder over Hvaldyrene, af de sidste de, som angaa de uddøde sydamerikanske Gumlere (Lestodon, Coelodon, Grypotherium o. fl.), samt hans Arbejder over Brasiliens og Vestindiens Krybdyr og Padder (til Dels i Forbindelse med Lütken). R.s Arbejder findes fornemmelig i „Videnskabernes Selskabs Oversigter“ og „Skrifter“ og i „Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn“.

Reinhardt, Mart., Magister, fra Eifelstadt i Stiftet Würzburg, blev tillige med Matth. Gabler fra Stuttgart sendt til Kjøbenhavn fra Universitetet i Wittenberg i Sommeren 1520 efter Opfordring af Kong Christian II, som havde ønsket at faa nogle Lærere, som kunde føre Tidens nye Videnskabelighed frem ved Universitetet og i Kirken. R. var egentlig mere Discipel af Carlstadt, hvis sværmerske Vildfarelser han senere delte, end af Luther og fremsatte nu disse to Mænds reformatoriske Ideer, dels ved Disputatser paa Universitetet, dels ved Prædikener i Nikolaj Kirke. Folk kunde imidlertid ikke forstaa hans tyske Prædiken, og det er et aldeles uhjemlet Sagn, at Povel Helgesen, der senere blev en saa heftig Modstander af Reformationen, skal have tjent ham som Tolk. De katholske Præster vare højlig forbitrede paa denne ubudne Gjæst, og det fortælles, at de i Fastelavnstiden søgte at gjøre ham latterlig ved at udklæde en Dreng, der skulde efterabe „den tyske Magisters“ voldsomme Fagter og sære Manerer. R.s Virksomhed her blev saaledes ikke langvarig. I Febr. 1521 sendte Kongen ham til Tyskland for at hente flere wittenbergske Lærde, om mulig Luther selv, herind; men da Kejser Carl V 26 Maj 1521 erklærede Luther i Rigets Acht og derefter i et Brev til sin Svoger Christian II opfordrede denne til „ikke at huse Levningerne af det lutherske Kjætteri“, fik R., som imidlertid havde været i Worms med Luther, den Besked fra Danmark, at man ikke ønskede hans Tilbagekomst, da man ikke mere havde Brug for hans Tjeneste.

Reinhold, Karl Leonh., tysk Philosoph, f. 26 Oct. 1758 i Wien, traadte som Yngling ind i et Barnabiterkloster, hvor han studerede Theologi

og Philosophi og snart ogsaa blev Lærer i disse Fag. Han fulgte med Interesse den store Bevægelse under Joseph II, men da det gik op for ham, at hans Anskuelser ikke længere passede for hans Stand, flygtede han til Weimar, hvor han blev Wielands Ven, Medarbejder ved hans „Deutscher Mercur“ og siden hans Svigersøn. Da Kants epochegjørende Hovedværk udkom, sluttede R. sig ganske til det og virkede meget til at gjøre det forstaaeligt ved sine „Briefe über die Kantische Philosophie“ (i „Deutscher Mercur“, 1785—87). Som Professor i Jena 1787—94 udfoldede han en glimrende Lærervirksomhed og banede Vejen for Fichte ved den dybere Begrundelse og consequente Gjennemførelse, han gav Kants Philosophi i sit Hovedskrift „Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens“ (1789). Hans nasbrudte Søgen førte ham senere til Fichtes „Videnskabslære“, ja endog til Standpunkter, der ligge Schellings og Hegels nær; men hans Betydning i Philosophiens Historie beror paa det nævnte Værk, og da han drog fra Jena til Kiel 1794, fjærnede han sig fra den philosophiske Bevægelses Centrum. Han døde 10 Apr. 1823 i Kiel. R. har ogsaa Betydning for den danske Literatur ved sin store Indflydelse paa Baggesen. R.s Elementarphilosophi — saaledes kalder han selv sin Lære — søger at overvinde den Modsætning mellem Anskuelse og Forstand, hvorved Kants Kritik var standset. Det fælles for begge er, at de ere Forestillinger, og det Factum, at vi have Forestillinger, er Tænkningens sikre Udgangspunkt. Det forestillede er Objectet, det forestillende Subjectet; Forestillingens Stof svarer til hint, dens Form til dette, og Forestillingsevnen maa for at kunne optage Stoffet være Receptivitet, for at kunne forme det Spontaneitet. Enhver Forestilling er en Synthese, hvorved det mangfoldige i det givne Stof sammensattes til Enhed. — Hans Søn, **Chr. Ernest G. J. R.**, f. 1793 i Jena, d. 1855 som Professor smstds., udviklede sin Faders Lære videre og udgav desuden Værker over Philosophiens Historie.

Reinick, Robert, tysk Lyriker, f. 1805 i Danzig, uddannedes i Malerkunsten i Berlin og Düsseldorf, opholdt sig 1838—41 i Italien og levede efter sin Hjemkomst først i Berlin og Danzig, dernæst siden 1844 i Dresden, mest beskæftiget med Poesi og literære Sysler. D. 1852. Hans Lyrik ejer ikke nogen fremtrædende Originalitet i Tanke eller digterisk Udtryk, men er af en egen indsmigrende Ynde og Lethed og præget snart af from Inderlighed, snart af skjælmsk Naivetet. Hans Arbejder, for største Delen ledsagede af værdifulde Tegninger af Düsseldorfer-Kunstnere, ere samlede i „Liederbuch für deutsche Künstler“ (1833), „Liederbuch eines Malers“ (1837—44), „Gesammelte Lieder“ (7de Opl. med Biographi af Auerbach, 1881) og „Märchen-, Lieder- und Geschichtenbuch für die Jugend“ (3dje Opl. 1876).

Reinisch, Leo, tysk Ægyptolog, f. 1832 i Steiermark, besøgte Ægypten 1865, blev 1866 af Kejser Maximilian kaldet til Mexico og udnævntes ved sin Tilbagekomst 1868 til Professor i Ægyptologi ved Wiens Universitet. Blandt hans ægyptologiske Værker kan særlig nævnes „Die ägyptischen Denkmäler in Miramar“ (Wien 1865). I de senere Tider har han mest været beskæftiget med Studiet af flere østafrikanske Sprog.

Reinkens, Jos. Hub., gammelkatholsk Biskop, f. 1821 i Burtscheid ved Aachen, var Fabrikarbejder, inden han begyndte at studere, blev efter at have studeret i Bonn og München 1850 Dr. theol. og 1853 Prof. theol. i Breslau. Hans Skrift „Papst und Papstthum nach der Zeichnung des heil. Bernhard“ (1870) bevægede Biskop Förster i Breslau til at stride ind imod ham; men s. A. stillede R. sig paa Döllingers Side i Striden mod Ufejlbarhedsdogmet og sluttede sig snart afgjort til Gammelkatholikerne, blev i Juni 1873 valgt til deres Biskop og tog Bolig i Bonn.

Reinmar hedde to middelhøjtyske Lyrikere. Af den ene, **R. v. Hagenau**, ogsaa kaldet der Alte, der hører til de ældste Minnesangere og døde omtr. 1200, have vi en Række med stor Kunst affattede Elskovsdigte (udg. i Haupt og Lachmanns „Des Minnesangs Frühling“, 3dje Udg. 1882). — Af den anden, **R. v. Zweter**, en Elsasser, der levede ved forskjellige tyske, en Tid lang ogsaa ved det danske Hof og døde omtr. 1270, er bevaret en Mængde „Sprüche“, alle affattede i samme Strophe, men behandlende meget forskjellige Emner og nær beslægtede med Walther v. d. Vogelweides Digtninger af samme Art (udg. af Röthe, 1883).

Reinoso, Felix José, spansk Skribent, f. 1772 i Sevilla, studerede 12 Aar Theologi i sin Fødeby og grundede 1793 med sin Ven, Digteren José Maria Roldan et humanistisk „Akademi“, der kronede R. for hans Digt »La inocencia perdida« (1801). 1801—11 var R. Sognepræst for Sta Cruz i Sevilla, 1815 blev han Docent i Humaniora ved »Sociedad económica« smstds. Som saadan udgav han »Curso filosófico de literatura«. Hans kjække Forsvarsskrift for de franske frie Ideer mod den nationale Bornerthed, »Exámen de los delitos de infelidad á la patria, imputados á los Españoles bajo la dominacion francesa«, blev forbudt af Inqvisitionen. 1820—23 var R. ansat ved Provinsdeputationen i Cadiz, fra 1827 var han Redacteur af Statstidenden. D. 1842. 1872—80 udkom hans lyriske Digte samlede.

Réis [räis], s. **Real**.

Reis-Efendi ell. Reis-ul-Kuttâb, den tyrkiske Titel for Chefen for det diplomat. Bureau, der udfører en Udenrigsministers Forretninger. **Reis-el-Ulêma**, den øverste blandt Ulemaerne, d. e. Theologerne, der har Rang efter Muftien.

Reiser, Carl Fred., Stabschirurg i Kjøbenhavn, f. 1718, d. 1786, bekjendt af sin naragtige „Hist. Beskrivelse over den mærkværdige og meget skrækkelige store Ildebrand 1728, til Guds Ære og Pris“ (1784) og sin lige saa komiske „Livs, Levnets og Forfølgelses Historie“ (1786).

Reiske, Joh. Jak., tysk Philolog og Orientalist, f. 1716, 1748 Professor i det arabiske Sprog, 1758 Rector i Leipzig, d. 1774. Af hans mange Arbejder ere de betydeligste Ud-

gaverne af Constantin Porphyrogennetos's »De cerimoniis aulæ Byzantinæ« af »Oratores Attici«, af Plutarch, Dio Chrysostomus og Libanios. Af den arabiske Literatur har han gjort sig fortjent ved en Bearbejdelse af Abulfedas »Annales«. Hans Selvbiographi er udgivet af hans lærde Ægtefælle, **Ernestine Christine R.**, f. 1735, d. 1798, der ogsaa suldendte og udgav flere af hans Værker.

Reissiger, Carl Gottlieb, f. 1798 i Belzig ved Wittenberg, d. 1859 som Hofcapelmester i Dresden (fra 1827), var en dygtig Dirigent og i lang Tid en meget yndet Componist. Hans store Mængde Compositioner, der omfatte 3 Operaer, Kirke- og Kammermusik (8 Strygekvartetter, 6 Claverkvartetter, 27 Clavertrioer, mange Sonater m. m.), Sange (over 70 Hæfter) osv., ere klare i Formen, letflydende og velklingende, men mangle ofte tilstrækkeligt Indhold. Af hans Operaer er „Die Felsenmühle" (Møllen i Bjergkløften) opført paa den danske Skueplads. Den under Navnet „Webers sidste Tanke" noksom bekjendte Vals af R. findes uden dette Navn i et Hæfte med 12 Valse fra 1824. Efter Webers Død dukkede den op i Paris som La dernière pensée de Weber og opnaaede en næsten enestaaende Popularitet. — Hans Broder, **Friedrich August R.**, f. 26 Juli 1804 i Belzig, kom 1840 til Christiania, hvor han som Capelmester ved Theatret indtil 1850 ledede flere Opera- og større Oratorieopførelser (Mendelssohns „Paulus" og Beethovens „Christus" bleve under ham første Gang opførte i Christiania), og virkede senere til sin Død 2 Marts 1883 som Organist og militær Musikdirecteur paa Frederikshald. Af hans talrige Compositioner ere navnlig enkelte af hans Mandschor („Olaf Trygvasøn", „Nordhavet" m. fl.) blevne populære; han har desuden skrevet Ouverturer for Orchester, en Strygekvintet, Danse og Claverstykker.

Reissmann, August, f. 1825 i Frankenstein i Schlesien, er bleven bekjendt ved sine Skrifter om musikalske Emner. Til disse høre en Musikhistorie, en Compositionslære og Biographier af Haydn, Schubert, Mendelssohn og Schumann, „Das deutsche Lied in seiner historischen Entwickelung" (1861, 2det Opl. som „Geschichte des deutschen Lieds" 1874, et af hans værdifuldere Arbejder), „Von Bach bis Wagner" (1861), „Illustrierte Geschichte der deutschen Musik" (1880), „Joh. Seb. Bach", „G. F. Händel" (begge 1881), „Die Oper in ihrer kunst- und culturhistorischen Bedeutung" (1885) m. m. 1876 overtog R. Redactionen af Mendels „Musikalisches Conversationslexikon" (med et Supplementbind 1881 i 12 Bd.), hvoraf 5 Bind vare udkomne ved Mendels Død. Tillige har R. componeret 3 Operaer, større Chorværker, en Concert og andre Sager for Violin, Claverstykker, Sange m. m.

Reisz, Carl Marinus, f. i Viborg 6 Febr. 1829, blev const. Docent i pathol. Anatomi 1863, Lector 1865, Professor 1868, 1873 Prof. i Therapi og Overlæge ved Frederiks Hospital og har navnlig indlagt sig Fortjeneste som dygtig Universitetslærer. Skrifter: „Diagnosen af det fibrinøse pleuritiske Exsudat" (1884); „Udviklingen af Tuberkulosens Pathologi før og efter Opdagelsen af Tuberkelbacillen" (Universitetsprogr. 1886).

Reitzel, Carl Andreas, f. 1789 i Kjøbenhavn, blev 1819 Boghandler smstds. og var siden en af Danmarks største Forlæggere, virksom for baade Boghandelens og Literaturens Fremme. Næsten alle vore større Digteres Værker udkom paa hans Forlag. D. 1853. Forretningen fortsættes af hans Sønner **Theodor R.**, f. 1828, og **Carl R.**, f. 1833.

Rej, Nikolaj, af Naglovice, polsk Digter, f. 1505 i Ukraine, var Godsejer og døde 1568. Raa, skarpe og vittige Digte som »Wizerunek żywota człowieka poczciwego« („En hønnet Mands Livsbillede", 1560), »Zwierzyniec« („Dyrehaven", 1562), Epigrammer og Skjæmtedigte som »Figliki« (1568), hans i Prosa skrevne Skildring af de forskjellige Stænder »Zwierciadło« (1568) gav ham Navnet „den polske Digtekunsts Fader". Han gik over til Calvinismen, oversatte det gamle Testaments Psalmer, skrev et bibelsk Drama »Żywot Jozefa« („Josephs Liv") og udgav en Postil.

Reje (Palæmon), Slægt af langhalede, 10-benede Skjoldkrebs, hvis Arter ere udbredte over de fleste salte og adskillige ferske Vande: her i Norden kjendes dog kun Havformer, af hvilke den **almindel. R.** (P. squilla), der afgiver et yndet Fødemiddel, er den vigtigste. I vidtløftigere Forstand omfatter **Rejefamilien** en Mængde med de egentlige R. mere eller mindre nærbeslægtede Former af de dekapode Havkrebs; de saakaldte **Hesterejer** (Crangon), der ogsaa ere almindelige ved vore Kyster, staa derimod i systematisk Henseende mindre nær ved de ægte R.; de spises ved Kysterne af Nordsøen og Kanalen, men staa i Velsmag langt tilbage for de egentlige R.

Rejf. De fleste Nøglekamme have ēn eller flere Hakker (R.), der enten files ind eller dannes med en dertil bestemt Rejfsav. Dertil svare smaa, krummede Stykker Blik inde i Laasen, der skulle hindre dens Oplukning ved Nøgler, som ikke indeholde R. paa de bestemte Steder. Disse Blikstykker kaldes ligeledes R., og det hele, ofte temmelig vidtløftige System af R. i Laasen kaldes under ēt en Rejfbesætning. R. kaldes end videre affkraaede Facetter paa Bladene til Hængsler og andet Smeddearbejde. Ved at file dem betjener man sig undertiden af en Rejfklob, d. e. en Klob (s. d. A.), der, naar den bruges til at indspænde Stykket i Skruestikken ved to skraatliggende Kjæver, holder Stykket saaledes i en skraa Stilling, at man kan slippe for at føre Filen i en ubekvem skraa Retning.

Rejicère, forkaste, afvise, navnlig ved en Examen; **reject**, afvist, falden igjennem ved en Examen.

Reknæs Hospital, liggende lige uden for Molde i Norge, er en stor Plejestiftelse for Spedalske, der har existeret siden Beg. af forrige Aarhundrede.

Rekrūt (af fr. recrue), en til Krigstjeneste hvervet eller indkaldt Soldat, der endnu ikke har modtaget tilstrækkelig Uddannelse til at kunne bruges mod Fjenden. **Rekrutère**, forsyne en Hær med nye Soldater; i overf. Betydn. tilføre nye Kræfter.

Relais, fr. [relä], Hesteskifte, nyt Forspand; s. ogsaa Telegraphi.

Reland, Hadr., holl. Orientalist, f. 1676, fra 1701 Professor ved Universitetet i Utrecht; d. 1718. Af hans Værker maa nævnes »Palæstina ex monum. veteribus illustrata« (1714), »Antiquitates sacræ veterum Hebr.« (1708), »De religione Muhammedica« (1705), overs. paa Fransk ved D. Durand, og »Analecta Rabbinica« (1702 og 1722).

Relāta rĕfĕro, lat., jeg fortæller, hvad jeg har hørt, jeg indestaar ikke for Sandheden.

Relatiōn, Beretning (jvfr. Referere, hvoraf det kommer); ogsaa Forhold, Forbindelse. Det relative er det, som kun er eller gjælder i Forhold til noget andet eller til visse Forudsætninger. Da al Erkjendelse bestaar i Bestemmelse af Tingenes indbyrdes Forhold og de for disse Forhold gjældende Love, er alt, hvad vi erkjende, relativt. Det absolute, det, som er afsluttet i sig og ikke staar i Forhold til noget uden for sig, kunne vi derfor ikke tænke; det er et Grænsebegreb, til hvilket Gjennemtænkningen af det relative fører os, men som ikke selv kan gjøres til Tankens Udgangspunkt. R. Pronomen (henvisende Stedord), et Pronomen, der viser tilbage til noget i en anden Sætning, til hvilket der ved Pronominet tilføjes en Bestemmelse: som, der, hvilken.

Relaxēre, slappe, løsne. Relaxerende Lægemidler ere saadanne, som virke blødgjørende og slappende. Relaxatiōn bruges navnlig i Retssproget om Ophævelsen af en iværksat Arrest eller Execution.

Relegēre, forvise; Relegatiōn, Forvisning. Hos Romerne brugtes dette Udtryk specielt om en særegen Art Forvisning (navnlig til et bestemt Sted af Riget), der var en ringere Straf end Landsforvisning. Nu bruges det navnlig om Bortvisning af Studenter fra Universitetet.

Relevēre, udhæve; relevānt, vigtig, magtpaaliggende, hørende til Sagen. **Relevé**, fr. [rel've], en pikant Ret, der afløser en anden.

Relief, fr. [ëff], kalder man i Sculpturen alt Arbejde, der springer frem fra en Flade; navnlig bruges Udtrykkene Bas- og Hautrelief til at betegne kunstneriske Fremstillinger med en Flade til Baggrund. Medens Hautrelief kan hæve sig saa meget frem, at Figurerne blive næsten fuldstændig runde og kun med enkelte Punkter paa den indre Side klæbe til Grunden, er det Basreliefets Opgave uden at krænke det plastiske Princip i en mere eller mindre flad, mod Grunden presset Figur at frembringe Illusionen af det fuldstændige Legeme. Efter at Basreliefet gjennem hele Middelalderen indtil den nyeste Tid var blevet udført efter altfor maleriske Principer, lykkedes det især Thorvaldsen at hæve denne Kunstart til dens fulde Betydning, idet han med klar Anskuelse af Sagen vendte tilbage til den antike Opfattelse af Basreliefet. Særegne Grene danne Medailleurkunsten, udskaarne Conchylier og de saakaldte skaarne Stene med ophøjet Arbejde (Camée). I Fortificationen betegner R. et Fæstningsværks Højde over Terrainet. Reliefdrejning (Medailledrejning), en Art Pasdrejning, gaar ud paa ved Drejning at frembringe en Copi af et Basrelief, i Regelen af ringe Omfang og forholdsvis ikke for stor Dybde i Reliefet. Reliefkort, geographiske Kort, der tilsigte at anskueliggjøre Forskjelligheder i Højdeforhold ved ophøjet Arbejde (i Papier mâché ell. lign.); især mindre Omraader med charakteristiske Terrainforhold (f. Ex. Schweiz, Holland) egne sig til denne Art af plastisk Fremstilling. Højderne gjengives selvfølgelig i stærkt forstørret Maalestok. Reliefmaskine, en af Collas i Paris opfunden Kobberstikkemaskine, der giver en schatteret Tegning af et Relief paa en med Ætsegrund dækket Plade, der siden kan ætses og bruges til Aftrykning. Relieftryk, ophøjet Tryk, bestemt til at læses af Blinde ved Hjælp af Fingerfølelsen, frembringes enten ved Anvendelse af retstaaende ophøjede Typer (Relieftyper, Reliefskrift) eller ved Pladetryk (Stereotypering). Begyndelsen til Relieftrykning for Blinde skete 1784 ved Valentin Haüy (s. d. A.), og dertil anvendtes det latinske Dobbeltalphabet i en for Fingerfølelsen passende Størrelse. I Storbritannien gjordes det første Forsøg paa at skaffe Blinde Læsning i Edinburgh ved Hjælp af Reb med Knuder til Betegnelse af Bogstaverne; senere fremkom ved Siden af det latinske Alphabet flere Alphabeter; det mest udbredte af disse er det af den blinde Moon i Brighton opfundne. Af størst Betydning er det af den blinde Louis Braille ved Blindeinstitutet i Paris opfundne, i næsten alle Blindeinstituter benyttede Punktsystem, det Brailleske, der omfatter ikke blot Alphabet, Interpunktions- og Taltegn, men tillige geometriske Tegn og et fuldstændigt og særdeles praktisk Nodesystem for Blinde; senere er i Tyskland hertil kommet Tegn for Diphthonger og nogle Consonantforbindelser, og en stenographisk Anvendelse af Systemet har faaet Indpas paa flere Steder, navnlig i England, Frankrig og Tyskland. Punktskriften, der bestaaer i 1—5 Punkter i forskjellige Stillinger og Sammenstillinger i tre Rækker fra oven nedad, med Plads for to Punkter i hver Række, egner sig tillige til Skrivning af ophøjet Skrift; hertil benyttes et Apparat, bestaaende af en Tavle med Riller (fransk), Punktfordybninger (engelsk) eller et Underlag af Læder eller Klæde (dansk) en med rectangulære Huller forsynet Lineal og en Metal- eller Benstift til at punktere Skrifttegnene baglængs (fra højre til venstre) paa et mellem Lineal og Underlag anbragt Papir, saa at man ved at vende Papiret bliver i Stand til at læse den frembragte Punktskrift fra venstre til højre. Til Stereotypering benyttes et lignende Apparat, idet man ved Banking (eller Presning) anbringer Punkterne paa en Metalplade, der da benyttes i Stedet for Typer. Ved Hjælp af den Brailleske Punktskrift er det blevet muligt at skaffe de blinde en musikalsk, æsthetisk og populærvidenskabelig Literatur, og ved den lærde Skole for Blinde i Worcester trykkes tillige latinske og græske Værker og andre Skrifter til videnskabelige Studier. I Nordamerika, hvor der trykkes særdeles meget, anvendes især det latinske Alphabet i en tillempet Form (af Dr. Howe) og et af Wait i New-York opfundet Punktsystem, i hvilket Punkterne ligge i to Rækker, saa at Skrifttegnene stilles mere paa langs fra venstre til

højre. Ogsaa i andre Retninger maa for Fingerfølelsen tilgængelige Betegnelser træde i Stedet for de synlige, saasom ophøjede geometriske Figurer, Grundtegninger og Omrids af Gjenstande, samt Landkort og Glober, og i nyere Tid har Tilvejebringelsen af trykte Reliefkort spillet en vigtig Rolle i Blindeundervisningen.

Religiōn (af lat. religio) er ikke blot Lære om Gud og Guds Forhold til Verden, men tillige den personlige Tro paa denne Lære samt den ved denne Tro betingede Viljesretning. R. er altsaa et personligt Livsforhold, et helt aandeligt Liv i Mennesket, et Samliv med Gud i Hjærtets Lønkammer og tillige et Liv med Gud i Verden. Det sande religiøse Sindelag, **Religiøsitet** eller Fromhed, giver sig over for Gud Udtryk i inderlig Gudhengivelse og Tilbedelse; „**Bøn** er det religiøse Livs Aandedræt"; udadtil ytrer det sig i et dydigt Liv; thi for at være religiøs er det ikke nok at vide, hvad der er Guds Vilje; man maa ogsaa gjøre denne. Sand Religiøsitet er altsaa uadskillelig forbunden med den oprigtige Vilje til at føre et sædeligt Liv, men tillige rigtignok med Bevidstheden om at være langt fra at have gjort eller gjøre dette saaledes, som det skulde gjøres, altsaa med Bevidstheden om Synd. Men Syndsbevidstheden medfører atter Trang til Forsoning og Forløsning, og disse Begreber, Synd og Forsoning, ere saaledes Grundbegreberne i enhver højere R.; den Dybde og Klarhed, hvormed disse Begreber ere opfattede, er det afgjørende Kriterium for de forskjellige R.s Værd; thi en R. fyldestgjør kun sin Bestemmelse, at gjenoprette det ved Synden forstyrrede aandelige Samliv imellem Gud og Mennesket, i samme Forhold som den formaar at aabne Blikket for Syndens Betydning og at skjænke den ved Synden ængstede Samvittighed Fred og Trøst. Derfor staar Hedenskabet med dets uudviklede Syndsbegreb og dets selvlavede Ofre langt under Jødedommen med dens klare Syndsbevidsthed og dens af Gud selv indstiftede Offerinstitution; men i Jødedommen gives der dog intet fuldgyldigt Offer for Synden, og den staar derfor atter langt under Christendommen, i hvilken det fuldgyldige Offer én Gang for alle er bragt, saa at det ikke behøver at gjentages (jvfr. **Offer** og **Naade**). Christendommen er derfor ogsaa ikke blot en sandere R. end nogen af de tidligere, men den absolut sande eller fuldkomne R., idet den indeholder det, som er R.s absolute Formaal: Adgang for Menneskets Sjæl til at blive Et med Gud. Naar de hedenske R. kaldes *naturlige* R. i Modsætning til Jødedom og Christendom som den *aabenbarede*, *overnaturlige* ell. *positive* R., er denne Adskillelse vel til en vis Grad berettiget; men fra Christendommens Standpunkt maa det dog hævdes, at ogsaa al naturlig R. i sidste Instans hviler paa en Aabenbaring; thi ud af sig selv kan Mennesket intet erkjende om Gud: „Gud erkjendes kun, for saa vidt som han selv lader sig erkjende af os." Efter det forskjellige Gudsbegreb har man inddelt de bestaaende Religioner i *theistiske* ell. *monotheistiske*, *pantheistiske* og *polytheistiske* R. De monotheistiske ere Christendom, Jødedom, Muhammedanisme og Mormonisme; de pantheistiske og polytheistiske R. sammenfattes oftest under Navnet de *hedenske* R., og det med saa meget større Ret som selv en saa udpræget Pantheisme som f. Ex. Buddhismen, naar den skal gjøre sig gjældende som Folkereligion, for den store Mængde maa fremtræde som Polytheisme. Af Jordklodens samlede Befolkning, som anslaas til 1,400 à 1,500 Mill., regner man at de christne udgjøre henved en Tredjedel, deraf c. 115 Mill. Protestanter, c. 200 Mill. romerske og c. 100 Mill. græske og russiske Katholiker. Jødernes Antal anslaas til lidt over 7 Mill., Muhammedanernes til højst 150 Mill., Mormonernes til c. 150,000. Blandt de hedenske R. tæller Buddhismen c. 500 Mill. Tilhængere, Brahmanismen c. 190 Mill., de øvrige mindre udviklede hedenske R. maaske 200 à 800 Mill., ɔ: Tal, som man dog ikke kan angive med nogen Nøjagtighed paa Grund af det mangelfulde Kjendskab til Størrelsen af Afrikas Befolkning. **Religiōnsed**, en Ed til Staten, ved hvilken man bevidner sin Overensstemmelse med den Tro, til hvilken man bekjender sig, og lover at værne om denne. Nu kræves R. næsten overalt kun af Gejstlige, *Præsteed*, og indeholder da Løftet om, at man i sin Forkyndelse vil holde sig til sit Kirkesamfunds Love. I Danmark kræves der efter Foranstaltning af Kirkecommissionen af 1870 ikke længere nogen saadan Ed, men kun et højtideligt Løfte i saa Henseende, der efter Ordinationen aflægges til Biskoppen. **Religiōnsedict**, en af den verdslige Regering udstedt Forordning om, hvorvidt en Trosbekjendelse skal tolereres eller ej. **Religiōnsfrihed** i videre Forstand er fuld borgerlig Ligeberettigelse for enhver Religion og dens Bekjendere; i snævrere Forstand er R. d. s. s. den saakaldte Confessionsfrihed, d. e. borgerlig Ligeberettigelse for Tilhængerne af de forskjellige christelige Trossamfund, Katholiker, Protestanter og Sekterere, saa vel som for Tilhængerne af andre af Staten anerkjendte Religioner, f. Ex. Jøderne. R. indbefatter følgende Rettigheder: 1) Jus confessionis, Ret til at opstille en egen Trosbekjendelse. Det er en Selvfølge, at Religionssamfundets Tro ikke maa indeholde Grundsætninger, som krænke Ærefrygten for det guddommelige, Lydigheden mod Lovene, Troskaben mod Staten og Freden med Medborgerne, eller som stride mod gode Sæder og borgerlig Orden. Nu har den Anskuelse gjort sig gjældende, at der i de Lande, hvor R. hersker, ikke tilkommer Staten Ret til forebyggende Forholdsregler over for Dannelsen af nye Religionssamfund, men kun til repressive Foranstaltninger. 2) Jus sacrorum, Ret til at indrette sin Gudstjeneste, som man vil. 3) Jus sacerdotii, Ret til at prøve, ordinere og ansætte de Gejstlige. 4) Jus regiminis, Ret til at organisere Samfundsforfatningen og styre Samfundet i Overensstemmelse hermed. 5) Jus instructionis, Ret til at meddele religiøs Undervisning. 6) Jus disciplinæ, Ret til at øve Kirketugt. 7) Jus jurisdictionis, egen Jurisdiction paa det kirkelige Omraade. 8) Jus patrimonii, Ret til at erhverve Ejendom. —

Modsætningen til R. er Statskirkedømmet, i Følge hvilket Staten kun anerkjender ét kirkeligt Parti og enten fuldstændig undertrykker alle andre (Intolerance) eller kun taaler dem under visse Indskrænkninger (Tolerance). I Danmark har Grundloven af 1849 indført R. i snævrere Forstand; men det i Grundloven udtalte Løfte, at den evangelisk-lutherske Folkekirkes Anliggender skulle ordnes ved Lov, er endnu ikke indfriet, og Folkekirken er derfor endnu lige saa fuldstændig i Statens Vold som i Statskirkedømmets Tid og er altsaa det eneste af alle de anerkjendte Trossamfund, hvem den ved Grundloven indførte R. endnu ikke er kommen til gode. (V. S.)

Religionsfred, forskjellige Fredstractater især i Frankrigs (s. **Fransk Kirke**) og Tysklands Historie. R. i Nürnberg 1532 bestemte, at indtil et almindeligt Kirkeconcilium ordnede Kirkens Anliggender, skulde i Tyskland alt blive, som det den Gang var. Denne rent midlertidige Overenskomst mellem de protestantiske og katholske Rigsstænder (gejstlige og verdslige Herrer samt frie Stænder) blev fornyet 6 Gange 1534—45. Forliget i Passau 1552 tilstod de protestantiske Rigsstænder lige Rettigheder med de katholske, indtil et almindeligt eller et tysk Concilium tilvejebragte Enighed om Kirkesagen; blev Enighed ikke opnaaet, skulde Freden opretholdes paa Betingelse af Ligeberettigelse for begge Parter. R. i Augsburg 26 Sept. 1555 gjenoptog Passauerforligets Bestemmelse om Ligeberettigelse for de katholske og de protestantiske Rigsstænder i den Forstand, at Regeringen i ethvert tysk Land skulde være Herre over Undersaatternes Tro (Territorialsystemet); de romersksindede Fyrster udtalte bestemt, at de ikke vilde tilstede deres Undersaatter anden Tro end den, hvori de selv vare sikre paa at blive salige. Dog skulde enhver, der havde anden Tro end sin Fyrste, have Lov til at udvandre, hvorhen han vilde. Enhver Stat, som for Fremtiden vilde gaa over til den augsburgske Confession (Freden gjaldt nemlig kun Lutheranerne, ikke de reformerte ell. Sekterne), skulde have Lov dertil; Kammerretten, d. e. Rigets øverste Domstol, skulde fremtidig bestaa halvt af Lutheranere, halvt af Katholiker; den skulde gjøre Ed paa R. Katholikerne fik det saakaldte „kirkelige Forbehold" (reservatum ecclesiasticum) sat igjennem, i Følge hvilket en Kirkefyrste, som gik over, skulde miste baade sin kirkelige og sin verdslige Magt. Det var altsaa ikke Religionsfrihedens Princip, der blev gjort gjældende ved denne R., idet det kun var Regeringerne, ikke Undersaatterne, der fik Frihed til at vælge, hvilken af de to Bekjendelser de vilde. Det kirkelige Forbehold samt den Fyrsterne tilstaaede Ret til at øve Trostvang blev snart et frygteligt Vaaben i Jesuiternes Hænder og fremkaldte de Forfølgelser, som til sidst ledede til Trediveaarskrigen; men ogsaa ved dennes Afslutning ved den westfalske Fred 1648 bleve de samme Principer gjorte gjældende, kun med den Forskjel, at denne R. ogsaa gjaldt for de reformerte. (V. S.)

Religionshistorie er en Videnskab, som uafhængig af ethvert dogmatisk Særstandpunkt vil fremme Forstaaelsen af Religionens Væsen og Natur gjennem Undersøgelse af de til forskjellige Tider og paa forskjellige Steder fremtrædende Religioner. Den har gjennemløbet forskjellige Stadier, inden den naaede sin nuværende Skikkelse. I det 17de og 18de Aarh. uddannede sig Forestillingen om en „naturlig Religion", der var klar og simpel, og af hvilken de historisk givne Religioner tænktes opstaaede dels ved Tilføjelser, dels ved Fordrejelser. Som denne Religions Indhold tænkte man sig væsentlig Troen paa Gud og paa Sjælens Udødelighed. Mod denne Antagelse gjorde Schleiermacher („Reden über die Religion", 1799) gjældende, at Religion bestaar ikke i visse Forestillinger, men i en Følelse, der former sig forskjellig hos de forskjellige Individer og de forskjellige Folkeslag. Man forsøgte nu (Creuzer og hans Skole) at opfatte de historiske Religioner som symbolske Former for en gammel, dybsindig Visdom. I Modsætning hertil fremhævede Otfried Müller („Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie", 1825), at der i en historisk Religion ikke gjøres Forskjel mellem Indhold og Form; begge blive til for den religiøse Bevidsthed paa en Gang; og han fremhævede, at religiøse Forestillingers Opstaaen er afhængig af bestemte historiske og physiske Betingelser, om hvilke Historie, Sprogforskning og Archæologi maa oplyse os. Grunden blev nu lagt til et historisk-sammenlignende Studium af Religionerne. Senere blev en Tid lang Sprogvidenskaben af herskende Indflydelse i Religionsvidenskaben. Den etymologiske Skole, som er grundlagt af A. Kuhn, men hvis mest bekjendte Repræsentant er Max Müller, hævder Undersøgelsen af Gudenavnenes oprindelige Betydning som afgjørende i Religionshistorien. Mythologiske Forestillinger opstaa ved en „Sygdom i Sproget", ved Forvexling af Ord, der brugtes til at udtrykke forskjellige Phænomener. Müller antager, at Urmenneskene vel havde Følelsen af at staa i Forhold til et uendeligt Væsen, men kun havde Evne til at udtrykke dette paa højst ufuldkommen Maade. Den etymologiske Skole indskrænker Sammenligningen af religiøse Forestillinger og Facta til Folkeslag af samme Sprogæt; Guddomme, hvis Navne ikke kunne føres tilbage til samme Rod, maa ikke sammenstilles. Den er tillige tilbøjelig til at finde et primitivt Trin der, hvor der i Virkeligheden fremtræder et forholdsvis højt Trin af aandelig Udvikling (saaledes i Vedasangene). Mod begge disse Ensidigheder træder den ethnographiske Skole op. Den grundlagdes, da man begyndte at sætte Studiet af de vilde Folkeslags Religioner i Forbindelse med Studiet af de højere Religioner. Lubbock, Tylor, Spencer og A. Lang have især slaaet ind paa denne Vej. Hvor man hos et civiliseret Folk træffer religiøse Forestillinger, der staa i Modsætning til dets aandelige Udvikling i andre Henseender, men minde om Forestillinger, som findes hos vilde Folkeslag, slutter man, at man staar over for Levninger fra et lavere Udviklingstrin. Inden for hver enkelt af de højere Religioner søger man at paavise forskjellige Lag af Forestillinger og Skikke, som skrive sig fra tidligere Stadier. Ligesom Archæologien

viser, at Menneskene overalt paa Jorden paa primitive Culturtrin have benyttet ganske simple Stenredskaber, saaledes mener den sammenlignende Religionshistorie at kunne paavise visse fælles Træk (navnlig Tendensen til at opfatte alt i Naturen som besjælet), der ere eiendommelige for de primitive Religionsformer. Den mener ikke at kunne udfinde Religionens første Begyndelse, men dog at kunne spore en successiv Udvikling fra mere ubestemte, simple og usammenhængende Religioner til de mere sammensatte og bestemt udformede Systemer, som de højere Religioner frembyde. Den spørger ikke, om Religionerne ere sande eller falske, men hvorledes de ere opstaaede og have udviklet sig. Den studerer i Religionernes Historie en væsentlig Side af den menneskelige Aands Udviklingshistorie, idet den gaar ud fra, at „Mytherne ere deres Historie, som have frembragt dem, ikke deres, om hvilke de handle" (Tylor). — Foruden i England drives i den nyeste Tid dette Studium med stor Iver i Holland, Belgien og Frankrig, af Mænd som Tiele, Réville, Goblet d'Alviella o. m. fl. (H. H.).

Religionsphilosophi, den Videnskab, som undersøger Religionens Væsen i dens Forhold til den menneskelige Natur og den menneskelige Erkjendelse. Den kan fremtræde allerede inden for de positive Religioner, for saa vidt der i disse er et intellectuelt Element, saa at der kan rejse sig en Reflexion over Religionens Indhold. Religionerne udspringe af Afhængighedsfølelsen, som opstaar hos Mennesket ved Betragtningen af Naturens og Samfundets Magter; omtumlet af Frygt og Haab personificerer han i Phantasien Naturkræfterne, uendeliggjør i Forestillingen de menneskelige Væsener og ser sin Skjæbne i de saaledes anskuede overnaturlige Væseners Vilje. Reflexionen søger saa at bringe Sammenhæng og Enhed til Veje i denne overnaturlige Verden. Denne religionsphilosopherende Stræben viser sig endnu tydeligere, hvor den ene positive Religion bekæmper den anden. Men saa længe den religiøse Følelse og Phantasi hersker over Tanken, kan Reflexionen ikke gjennemføres. En videnskabelig R. maa stille sig uden for alle Religioner og finde det for dem alle fælles, Religiøsitetens almindelige Væsen og Love. Den har til sin Forudsætning et historisk Kjendskab til de forskjellige Religioner og deres Lære og søger paa Grundlag heraf at vise, hvilke psychologiske Kræfter, der især ere virksomme i det religiøse, og hvorledes dette forholder sig til Videnskabens Resultater og Menneskelivets ethiske Love. Dens sidste Formaal vil være at bestemme, hvilken Form for Religiøsitet der under de givne Forhold er mulig. Den træder herved i et nøje Forhold, ikke blot til Psychologien, men ogsaa til Metaphysiken og Ethiken. — De hidtil foreliggende Forsøg paa en R. lide især under Mangelen af et sikkert og fuldstændigt historisk Grundlag, som ikke engang endnu er til Stede. (Smlgn. dog Religionshistorie). Kants, Schellings og Hegels R. viser desuden en ensidig Tendens til umiddelbart at finde moralske og logiske Ideer udtrykte i de positive Dogmer og i den religiøse Bevidsthed i det hele. Et frugtbarere Udgangspunkt greb Schleiermacher, der saa Religionens Væsen i Afhængighedsfølelsen; Feuerbach, Weiße og H. Spencer have hver paa sin Vis fastholdt det samme Synspunkt. (H. H.).

Den christelige R. tager som al Philosophi sit Udgangspunkt fra den menneskelige Selvbevidsthed, dog ikke fra det uigjenfødte, men fra det gjenfødte Menneskes Selvbevidsthed. I Erkjendelse af, at Gjenfødelsen er en Realitet, en Nyskabelse af det aandelige Liv, som Følge af hvilken det gjenfødte Menneske ser med et andet Syn baade paa sig selv og paa alt uden for sig, søger den christelige Religionsphilosoph ud fra denne sin gjenfødte Bevidsthed at danne sig en saa vidt mulig sammenhængende Erkjendelse af Gud og hans Forhold til Verden og Menneskelivet. Han mener ikke hermed at kunne bevise Christendommens Sandhed over for Ikkechristne; thi han ved, at Overbevisningen herom vindes ad Troens, ikke ad Erkjendelsens Vej, men han søger at klare sig, hvorledes han fra sit Standpunkt maa tænke sig Gud og de guddommelige Ting, særlig Guds Forhold til Verdens- og Menneskelivet. Det ligger i Sagens Natur, at han under dette sit Arbejde maa tage Hensyn til, hvorledes disse Spørgsmaal ere blevne besvarede ikke blot i de forskjellige philosophiske Systemer, men ogsaa i de foreliggende historiske Religioner; derfor blive baade Philosophiens Historie og Religionshistorien Hjælpevidenskaber for den chr. R., der i de enkelte philosophiske Systemer saa vel som i de ikke-christelige Religioner ser ufuldkomne Forsøg, over for hvilke Opgaven vil være, kritisk at udsondre Sandhedsmomenterne fra Vildfarelserne. Den chr. R. er deri forskjellig fra den speculative Theologi, at denne gaar ud fra Aabenbaringens Kjendsgjerninger; R. derimod gaar ud fra den gjenfødte Bevidsthed og søger derudfra at orientere sig over Menneskets Forhold til den ham omgivende Verden og til Gud som Skaberen og Nyskaberen. (V. S.).

Reliquier, d. e. Levninger, kaldte de gamle Levningerne af en Død, dog ikke hele Liget, men kun de enkelte Dele af det. I samme Betydning og med samme Indskrænkning gik R. i det christelige Latin over til at betegne Levningerne af de afdøde, hvem Kirken ærede som Hellige. Pave Gregor d. store skjelnede saaledes udtrykkelig imellem Martyrernes Legemer og deres R., og undrede sig over, at Martyrerne udførte de største Undere der, hvor den ringeste Del af dem, nemlig deres R., befandt sig. Fra det 4de Aarh. brugte man R. ogsaa om Martyrernes Klæder og de Redskaber, hvormed de vare blevne martrede; senere gik man videre og regnede alt, som den afdøde Helgen hyppig havde berørt, f. Ex. hans Stok, for hellig R., ligesom alt, hvad der havde været i Berøring med Christus, f. Ex. hans Kors. Den romerske Kirkelære fordrer egentlig kun, at alle R. skulle skjærmes mod Profanation og holdes i Ære; men i Praxis gjøres de til Gjenstand for ligefrem Tilbedelse, og der loves Aflad til alle Troende, som valfarte til de af og til stedfindende Udstillinger af mere berømte R.

Rellstab, Ludw., tysk Forfatter, f. 1799 i Berlin, d. 1860, var oprindelig Officer, men forlod denne Stilling 1821 af Interesse for Literatur og Musik. Efter flere Gange at have stiftet Ophold optraadte han fra 1823 i Berlin med Musikkritiker, hvis Skarphed og Alvor vakte Opsigt. Hans satiriske Fortælling „Henriette, die schöne Sängerin" (1825) bragte ham en Fængselsstraf. Fra 1826 arbejdede R. i „Vossische Zeitung" og blev navnlig i musikalske Anliggender betragtet som en Autoritet. Af hans Romaner, der udmærke sig ved rig Handling og livlig Fremstilling, maa mærkes „1812" (1834) og „Drei Jahre von dreißigen" (1858). Hans dramatiske Værker ere uden stor Betydning. Hans „Gesammelte Schriften" (med Selvbiographi) udkom 1860—61 i 24 Bd.

Reluitiōn, Indløsning af et Pant; overh. Godtgjørelse, Erstatning.

Rem. R. finde udstrakt Anvendelse til Seletøj m. m. Til Forplantelse af omdrejende Bevægelse bruges især R. af Kohuders Ryg, samlede ved Syning, Nitning osv. Dog bruges dertil ogsaa R. af Guttapercha, af Gjorde, helst med indvævede Jærntraade, af Jærntraadsdukter fladt samlede (s. **Rebslagning**). **Remskiver,** paa hvilke de udstrammede Remme uden Ende løbe, kunne være af Træ ell. Jærn; de tør ikke være for smaa eller løbe for langsomt, og de faa sædvanlig en hvælvet Overflade, fordi de da holde bedre paa Remmen. Træskiver bør samles saaledes, at de overalt vise Endetræ ud ad, fordi dette giver den største Friction og R. da ikke blive urunde ved Indtørring. **Remforplantelse** kan bruges mellem Axler i større Afstande og i skjæve, ja vexlende Stillinger; den giver en rolig Bevægelse, en let Udløsning, naar en fast og en løs Skive anbringes jævnsides, en nem Afvexling i Hastigheden ved Benyttelse af flere Skiver med forskjellig Størrelse (s. **Trappeskiver**), og desuden koster den i Regelen en Del mindre end Tandhjul; men den er ikke saa paalidelig, da Remmene let glide paa Skiverne.

Remak, Robert, tysk Embryolog og Nervelæge, f. 1815 i Posen, d. i Kissingen 1865, studerede i Berlin under Joh. Müller og Schönlein og var den første Jøde, som fik Tilladelse til at habilitere sig ved et preussisk Universitet, idet han 1847 blev Privatdocent i Berlin; først 1859 blev han (extraordinær) Professor. R. har især Betydning ved fine Undersøgelser over Hvirveldyrenes Udviklingshistorie og ved Indførelsen af den constante elektriske Strøm ved Behandling af Nervesygdomme. „Über ein selbständiges Darmnervensystem" (1847), „Untersuchungen über die Entwickelung der Wirbelthiere" (2 Bd., 1851—55), „Galvanotherapie der Nerven- und Muskelkrankheiten" (1858).

Remanēnt, tilbageblivende. **R. Magnetisme** kaldes den Magnetisme, som bliver tilbage i Jærn og Staal, naar den elektriske Strøm, som har fremkaldt den (s. **Elektromagnetisme**), hører op. I de blødere Jærnsorter er den r. M. meget svag; den kan derimod i hærdet Staal beløbe sig til mere end 50 pCt. og er størst i magnetisk Jærnmalm. For øvrigt afhænger Mængden af r. M. af den Maade, paa hvilken den elektriske Strøm afbrydes, thi afbrydes den pludselig, bliver den r. M. meget lille, men er en hel Del større, naar Afbrydelsen sker efterhaanden.

Rembert ell. **Rimbert,** Ansgars Efterfølger som Bremens og Nordens Ærkebiskop 865—888. Engang, da Ansgar opholdt sig i Klostret Turholt i Flandern, saa han en Flok Drenge gaa til Kirke og imellem dem R., hvis hele Væsen tiltalte ham saaledes, at han fik ham sat ind i Klosterskolen og bestemt til den geistlige Stand. Senere blev R. hans kjæreste Ven og Ledsager; ved Ansgars Død 865 var R. hos ham i Bremen som hans Diakon. Som saadan var han den fornemste Præst i Stiftet næst efter Ansgar selv, og denne udtalte paa sit Sygeleje Ønsket om, at R. skulde være hans Efterfølger, hvortil han ogsaa blev valgt, samme Dag Ansgar døde. Valget blev bekræftet af Pave Nicolaus I i en Skrivelse af Dec. 865. R. foretog som Ærkebiskop mange Missionsrejser til Jylland, styrkede de christne i Troen og udmærkede sig i enhver Henseende ved Fromhed, Nidkjærhed og Godgjørenhed. Var der en christen Slave at løskjøbe, gav han ikke blot alt, hvad han selv ejede; men, hvis det behøvedes, vilde han hellere sælge Kirkens hellige Kar end „udsætte en christen Broder for at falde fra under Trælbommens Pine". Han blev i ubekjendt Tid optagen paa Helgenlisten, og hans Fest sejres 4 Febr., Dagen efter Ansgars. Et smukt Mindesmærke har R. sat sig ved sin Beskrivelse af „Ansgars Levned" (i Scr. rer. Dan. T. I.), for saa vidt dette virkelig er forfattet af R. (i Forening med en Meddiscipel), hvad der siges i det kort efter 888 skrevne „R.s Levned".

Remblai, fr. [rangblā], ved Jordarbejder den Jordmasse, man maa paafylde for at naa op til en vis, forud bestemt Jordoverflade (s. **Déblai**).

Remboursement [rangbursmāng], Tilbagebetaling, Erstatning, Dækning for en Vexel.

Rēmbrandt van Rijn [rajn], egtl. R. Hermanszoon, berømt hollandsk Maler og Raderer, efter de paalideligste Undersøgelser f. 15 Juli 1607, var Søn af en Møller i Leiden og først bestemt for Studeringerne, men foretrak Malerkunsten og var Elev hos flere Kunstnere, f. Ex. Swanenburgh, Schooten og Pieter Lastman i Amsterdam, hos hvem han dog næppe opholdt sig mere end et Aar. Han vendte derpaa tilbage til Leiden, hvor han i Stilhed uddannede sig til den store Mester, han siden blev, men var dog allerede berømt nok til at have Værksted og Lærlinger, hvoriblandt Gerh. Dow, som kom til ham 1628. To Aar efter, 1630, gik R. til Amsterdam, hvorhen hans Rygte var ilet forud, og forblev her til sin Død. Den Bestræbelse efter en sandere malerisk Virkning, der havde begyndt at ytre sig i den hollandske Malerskole, fandt sit mest fuldendte Udtryk i R.s Malerier, idet han allerede i sine første Billeder fra Amsterdam med stor Sikkerhed og Finhed greb den hele Scala i Belysningen. Et Hovedbillede fra denne Periode, hvori Coloriten er kraftig og simpel uden Anvendelse af det store, fint nuancerede Skyggeparti med sit enkelte lille, skarpe Lys, som han gjør saa megen Virkning med i andre Billeder, er „Anatomen

Tulp med flere andre Læger forsamlede om et Cadaver"; ligeledes et Billede i England, forestillende en Skibsbygmester og hans Kone. Begge disse Malerier ere med legemsstore Figurer og udmærke sig ved en omhyggelig Udførelse, mindre Stykker fra samme Tid endog ved en overordentlig delicat og nydelig Pensel. Et andet Hovedbillede af R. er den saakaldte „Nattevagt" i Museet i Amsterdam, et meget stort Billede med legemsstore Figurer i en Solskinsbelysning af særdeles smuk og slaaende Virkning; dette Maleri er fra 1642. Af en overordentlig Kraft i Tanke og Udførelse ere „Adolf af Geldern ved Faderens Fængsel" (1637), egtl. „Samson og hans Svigerfader", ligesom det bekjendte Billede i Dresden „Esther og Ahasverus" i Virkeligheden forestiller „Samsons Bryllup". Indskrænkede R. sig end i Begyndelsen især til Portræter, hvoraf han har malet en umaadelig Mængde, der i levende Opfatning og charakteristisk, ofte aldeles fuldendt Udførelse søge deres Lige, omfattede imidlertid snart hans rige Genius alle Kunstens Arter, og tilfredsstiller han end ikke ved Valget af akademisk Formskjønhed, opvækker han desto mere Beundring ved aldrig at kaste Blikket paa et Emne uden at gribe det i hele dets aandelige Dybde og fremstille det i største Simpelhed, mangen Gang trodsende al Costumrigtighed, men med en saadan Inderlighed og Kraft i Udtrykket, at ikke mindste Træk af Kunstnerens Tanke gaar tabt. Næsten lige saa berømt er R. som Raderer, idet han allerede fra 1628 begyndte at stikke i Kobber; og disse første Blade udmærke sig ved en Lethed i Udførelsen, som om Kunstneren skulde have villet bytte Gravstikken med Penselen. Han blev imidlertid ikke staaende herved, men gav denne Kunst en ganske ejendommelig Retning ved en Række Raderinger, hvori han med spillende Lethed fører Naalen i alle mulige Retninger og frembringer et Stik, som i Tonernes Finhed og malerisk Virkning kappes med hans egne Malerier. Allerede 1655—56 tabe de imidlertid, om de end bevare en slaaende malerisk Kraft, noget af deres Klarhed og Skjønhed, og 1661 maatte han lægge Naalen hen, skjønt han i Maleriet endnu, f. Ex. i Billedet til Stempelhuset (1661), forestillende de 5 Directeurer i Legemsstørrelse, bevarede sin fyldige Afrunding og mægtige Lysvirkning. Efter at være reduceret næsten til Fattigdom ved Fallit 1656 henlevede han sine sidste Aar i mere Stilhed, men nedtrykt og bekymret, indtil han døde 8 Oct. 1669. Beskyldningen for Gjerrighed, saa vel som for et raat og plumpt Væsen, er vistnok ganske usand. 27 Maj 1852 opstilledes en Statue af Jærn af R., udført efter Royers Model, paa et af Torvene i Amsterdam. Den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer i „Christus i Emmaus" og to Portræter, Moltkes Galleri i Billedet af en gammel Kone, Glyptotheket ved Ny Carlsberg i „Studenten" højst værdifulde Arbejder af denne betydelige Mester, ligesom et taaleligt, om end ikke meget fuldstændigt Exemplar af hans Raderinger (henim. 400 Blade) findes i den kongel. Kobberstiksamling.

Remēdium, Middel, Lægemiddel, Retsmiddel; s. ogsaa Tolerance.

Remigius, Ærkebiskop i Reims, senere kanoniseret, døbte og salvede 496 Frankerkongen Chlodevig. Efter Sagnet bragte en hvid Due fra Himlen en Oljeflaske, da Kirkebetjenten paa Grund af Trængselen ikke kunde komme frem med Oljen til Salvelsen. Denne Flaske, „den hellige Ampulla", blev senere brugt ved alle franske Kongers Salvelse. D. 533.

Rēmingtonriffel, den i Danmark, Norge og Sverige fra 1867 indførte, dog i Detailerne noget forskjellig construerede Bagladeriffel, kaldt saaledes efter den amerikanske Opfinder af dens Bagladmechanisme; i Danmark kaldes R. officielt „Bagladeriflen af 1867". S. Gevær.

Reminiscēns, Erindring; hvad der skyldes Erindringen, ikke selvstændig Aandsvirksomhed.

Reminiscere (d. e. kom i Hu), den gammelkirkelige Benævnelse paa den 2den Søndag i Fasten efter Begyndelsesordet i den latinske Messe paa denne Dag (Ps. XXV. 6).

Remiremont [rømihrmōng], Stad i det franske Dep. Vosges, 3 M. s. s. ø. for Epinal. 7,000 I. Bomuldsindustri og Handel med Ost, Kvæg og Lærred.

Remis, fr. [rømi], opsat, uafgjort (i Spil).

Remise, fr., Skur, Vognskur (Vognremise). R. ell. Rimesse, i Handelssproget enhver Sendelse af Penge eller Vexler, navnlig en Sendelse af én eller flere Vexler. Remittēre, at oversende saadanne Værdier; tilbagesende. Remittēnt (Vexeltager) kaldes i Vexelretten den, til hvem Trassenten (Udstederen) af Vexlen stiler denne. Remittērende kaldes i Lægekunsten de Sygdomme, i hvilke Symptomerne til visse Tider (Remissionen) aftage (remittere), uden dog helt at ophøre, og derefter paa ny tiltage (exacerbere, Exacerbation). R. Feber har navnlig hjemme i de varme Lande, f. Ex. Nordamerika, hvor den synes at være den hyppigste af alle acute Sygdomme, og især i de Egne, hvor Koldfeberen hersker endemisk; uden for disse optræder den navnlig under heftige Epidemier af Koldfeber, med hvilken Sygdom den i det hele er nær beslægtet og oftest har Aarsag (Malariainfection) til fælles. Den optræder ligesom Koldfeberen i mildere eller sværere, dødelige Former og har oftest qvotidian Typus, d. e. en daglig Exacerbation med paafølgende Remission.

Remmesæl (Phoca barbata), den største (9—10 Fod lang) og for Grønlænderne vigtigste af de nordiske Sæler, hvis tykke Hud afgiver fortrinlige Remme til Kastespyd og Fiskesnører. Dens Hjem er det nordlige Polarhav, især Drivisen i den aabne Sø; da den er nysgjerrig og en mindre god Svømmer, er dens vigtige Fangst ikke forbunden med store Vanskeligheder.

Rēmo, San, Stad i Norditalien ved Middelhavet, 15 M. s. v. for Genua. 17,000 I. i Staden og dens District. Betydelig Handel med Sydfrugter. Herlig Omegn med yppig Vegetation, hvoriblandt Palmer. Den benyttes ligesom det nærliggende Mentone til Vintercursted for Brystsyge og har højere Middeltemperatur for Vinteren, 12°.

Rémolade ell. **Rémoulade,** fr. [mu], Sauce, lavet af Eddike, Olje, Sennep, Salt og Peber.

Remonstranter, s. **Arminius,** Jak.

Remontere, forsyne paa ny, bruges navnl. om den stadige Forsyning med Heste til Rytteriet og Artilleriet som Erstatning for de Heste, der paa Grund af Alder, Sygdom eller anden Aarsag maa casseres som ubrugbare. **Remonte,** saadan Forsyning; **Remontecommission,** den Autoritet, hvem samme er overdraget. **Remontoir,** et Lommeur, som trækkes op, ikke med den sædvanlige løse Nøgle, men ved Hjælp af en i Uret anbragt Mechanisme, der paavirkes ved Omdrejning af en i Urbøjlen siddende Knap.

Remorm (Ligula), baanddannet Indvoldsorm, der hører til Bændelormene, men ikke er tydelig afdelt i Led, lever i Bughulen hos forskjellige Ferskvandsfiske, hvorfra den, naar Fiskene sluges og fordøjes af Vandfugle, gaar over i disses Fordøjelseskanal, eller ogsaa borer R. sig ud af Fiskenes Legeme, hvorved disse omkomme, og optages da directe af Vandfuglene, i hvis Tarm den først kan opnaa fuld Udvikling og Kjønsmodenhed.

Remplacere [rangplasére], sætte i Stedet for, afløse.

Remscheid, Stad i den preussiske Rhinprov., $1\frac{1}{2}$ M. s. for Elberfeld, med 34,000 J. og storartet Fabrikation af Isenkramvarer, der tillige sysselsætter mange Værksteder i Omegnen.

Remuneration, Vederlag, Belønning for ydede Tjenester (navnlig i Modsætn. til fast Løn).

Rémus, s. **Romulus.**

Rémusat, Charles de, Greve [mysā], fransk Statsmand og Forfatter, f. 14 Marts 1797, optraadte allerede 1817 som politisk Forfatter, hyldende den doctrinære Retning. 1824 blev han Medarbejder af »Globe«, var Bladets egentlige Leder og underskrev i Juli 1830 Bladenes Protest imod Ordonnanserne; han blev derefter Deputeret og 1840 Indenrigsminister under Thiers, samt hørte siden til den liberale Opposition. I Nationalforsamlingen 1848—51 hørte R. til Højre, protesterede mod Statscoupet og var forvist i 8 Maaneder af 1852. Han holdt sig derefter borte fra det politiske Liv, indtil han i Aug. 1871 overtog Udenrigsministeriet under Thiers's Præsidentskab; han bragte Frankrigs Forhold i Italien i Orden og sluttede i Maj 1873 de sidste Aftaler med Tyskland, men blev fjernet ved Thiers's kort efter følgende Fald. En Maaned forinden var R. falden igjennem ved et Udfyldningsvalg i Paris imod den radicale Barodet, men valgtes snart efter i Toulouse og støttede den maadeholdne Republik; han døde 6 Juni 1875. R. har skrevet en Række Skrifter som Bidrag til at oplyse Philosophiens Historie: om Abailard 1845, Anselm af Canterbury 1854, Lord Bacon 1858, den engelske Philosophi fra Bacon til Locke 1860, Lord Herbert af Cherbury 1874, W. Channing 1875, end videre Englands Historie i det 18de Aarh. (2 Bd., 1856—68). Siden 1846 var han Medlem af Acad. franç. — Han var Søn af **Aug. Laur. de R.,** f. 1762, d. 1823, som før Revolutionen var Generaladvocat i Aix, og som 1802 blev Paladspræfect hos Førsteconsulen og 1804—14 var kejserlig Kammerherre og Intendant for Theatrene, samt blev udnævnt til Greve, og Mad. **Claire Elis. Jeanne de R.,** f. 1780, d. 1821, en Sønnedatter af Ludvig XVI.s Minister, Grev de Vergennes, som 1802—14 var Hofdame hos Kejserinde Josephine. Hendes meget interessante »Mémoires« (1802—8), der give ypperlige Bidrag til Napoleon I.s Bedømmelse, udgaves 1879 i 3 Bd. af hendes Sønneson, **Paul de R.,** f. 1831. Denne var siden 1854 i nogle Aar Medarbejder i »Revue des deux Mondes« og »Journal des Débats«, stillede sig 1869 forgjæves til Valg i Toulouse til den lovgivende Forsamling og ledsagede 1870 Thiers paa hans Rejse til Stormagtshofferne. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til venstre Centrum, var Deputeret 1876—78 og blev derefter Senator.

Rémusat, J. P. Abel [s. o.], fransk Orientalist, f. 1788 i Paris, blev 1814 Professor i Chinesisk ved Collège de France og siden ansat ved det kongel. Bibliothek samt Præsident i det asiat. Selskab; d. 1832. Han har bl. a. skrevet »Recherches sur les langues tatares« (1820), »Eléments de la grammaire chinoise« (1822, ny Udg. 1857), »Contes chinois« (3 Bd., 1827) og oversat den chinesiske »Livre des récompenses et des peines« (1817).

Remy, Saint [sæng rœmi], 1) Stad i det franske Dep. Puy de Dôme, 6 M. s. til n. for Clermont-Ferrand. 5,000 J. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer. — 2) Stad i Dep. Rhônemundingerne, 9 M. n. v. for Marseille, med 3,000 J. og mærkelige romerske Oldtidslevninger.

Ren ell. **Rensdyr** (Cervus Tarandus) hører til Hjorteslægten; den norske Vildren er ikke meget mindre end Kronhjorten; dens korte og svære Hals, det sænkede Hoved og i det hele dens plumpe Bygning giver den noget oxeagtigt i Udseende, hvorfor de to Kjøn ogsaa benævnes Renko og Rentyr ell. Renoxe. Begge Kjøn have Takker, som dog ere større hos Tyren end hos Koen; de ere lange, smækre, buede, først bag til og saa fremad, grenede med flade Grenender; de nederste Grene udspringe langt nede, tæt ved Takkernes Grund; de tamme R. ere ikke sjælden kullede. De brede Klove og store Biklove ere ogsaa charakteristiske for R. I Almindel. er R. brun om Sommeren, graa og hvid om Vinteren, Kalvene rødbrune. R. forekommer dels som vild, dels som tam. Den vilde R. forekommer i hele det nordlige Polarbælte (Grønland, Spitsbergen, Sibirien, det arktiske Amerika), paa de skovløse Sletter nord for Skovgrænsen og paa de tilgrænsende Fjældsletter, f. Ex. paa Skandinaviens Højfjælde, hvor den vandrer vidt omkring, stundum ned i Dalene og Skovene for at græsse, oftest dog højt til Fjælds for at nære sig af Lavarterne, som den ved at finde under Sneen, der skrabes til Side med Forbenene. Tidligere maa R. have levet i en stor Del af Europa, da dens Knogler og Takker ikke ere sjældne i Mellemeuropa og det sydlige Skandinavien, f. Ex. i Danmark. Den tamme R. er mindre end den vilde R.; den holdes af Lapperne i store Hjorde, der udgjøre Betingelsen for Familiens Existens og eneste Rigdomskilde; de benytte den paa mange Maader, dens Mælk, Kjød, Skind, Knogler,

Sener osv., samt til at trække deres Slæder og som Lastdyr. En Familie kan leve ordentlig af 300 R.; med 1,000 er den rig. Der skjelnes mellem to Racer af tamme R.: **Fjældrenen**, de mindste, som om Sommeren føres til Fjælds og om Vinteren til Skovene, og **Skovrenen**, som hele Aaret igjennem bliver i Skovegnene. Ogsaa forskjellige sibiriske Folkeslag (Korjæker, Samojeder, derimod ikke Grønlænderne) holde tamme R.; Tunguserne skulle bl. a. ogsaa benytte dem til at ride paa; allerede i forhistorisk Tid (efter Istiden) synes R. at have været holdt som tamt i en stor Del af Europa, lige til Pyrenæerne. Vilde R. skydes eller fanges i Faldgruber. R. forfølges af Ulven, Lossen og Jærven og plages af to Bremser, af hvis Larver den ene lever i Næsehulerne, den anden i Huden.

Renaissance, fr. [rønæssångse], Gjenfødelse, kaldes flere Perioder i Kunsthistorien, f. Ex. den nyere Kunsts første Gjenopvækkelse i Italien i det 13de Aarh., men bruges især om den Stil i Architekturen, som i det 15de og 16de Aarh., begyndende fra Frankrig, efterhaanden afløste Spidsbuestilen. Idet denne Stil paa en ny og fri Maade optog og bearbejdede antike Elementer, ventede man sig en Gjenfødelse af Oldtidens Kunst og gav den derfor Navn af R.; men det Hang til Overlæsselse i Udsmykningen, som Tidens Smag i Løbet af det følg. Aarh. førte med, gjorde snart efter et nyt Angreb i den gode Smags Navn med Oldtidens Kunst igjen til Stikord nødvendigt og af gode Følger. R. har imidlertid trods alle sine Udskejelser ofte en Friskhed og Livlighed i Behandlingen, der gjør den senere, strænge Stil til Skamme, naar Kjedelighed undertiden sandt Indpas under Simpelhedens Navn, og den har spillet en overordentlig Rolle i den nyere Tids Kunstbestræbelser, indtil disse nu synes at skulle gaa mere i Retning af dennes Udløber, Rococo- og Barok-Stilen. Til de skjønneste Frembringelser i R. turde enkelte Partier af Louvre og Slottet i Heidelberg høre. En egen Retning af R. kom til Danmark fra Holland og er her repræsenteret i den saakaldte Christian IV.s Bygningsstil. R. bruges ogsaa mere almindel. om Videnskabernes og Culturens Gjenfødelse i det 15de og 16de Aarh. gjennem den opvaagnende Interesse for Studiet af den klassiske Oldtidsliteratur.

Renaix [rønä] ell. **Ronse**, Stad i den belgiske Prov. Østflandern, 5 M. s. til v. for Gent. 15,000 J. Linned- og Bomuldsmanufakturer og Bryggerier.

Renan, Ernest [rønäng], lærd Orientalist og en af Fritænkeriets betydeligste Ordførere i vor Tid, f. 27 Febr. 1823 i Trégnier, studerede i sin Ungdom ved et katholsk Seminarium, som styredes af Dupanloup, senere Biskop i Orléans, og kastede sig senere over Studiet af de semitiske Sprog, over hvilke han har strevet flere højt ansete Arbejder. Efter at være bleven Bibliotheksassistent ved det kejserlige Bibliothek i Paris foretog han 1860 en længere Rejse til Palæstina, under hvilken han begyndte Udarbejdelsen af sit berømte „Jesu Liv“ (»Vie de Jésus«, 1863, 18de Udg. 1883), hvori han skildrer en af „de Former, under hvilke han mener, at man kan tænke sig Jesu Liv“. Bogen er altsaa ikke en objectiv Skildring af Jesu Liv efter Evangeliernes Beretning, da han ikke anser disse for paalidelige historiske Skrifter; men han giver en Skildring af Jesus efter den Syn paa ham, han har dannet sig, og fremstiller ham da ikke som Gudmennesket, men kun som et Menneske, om end vistnok det efter hans Mening ædleste og mest religiøse Menneske. Det underfulde i Jesu Liv er forbigaaet, og det rent menneskelige deri er behandlet med en saadan digterisk Frihed, at der i Stedet for den Jesus Christus, som Evangelierne fremstiller os, fremkommer en Skikkelse, tilpasset efter „det unge Frankrigs“ religiøse Følelse. Bogen er skrevet i et glimrende og fængslende Sprog; der findes henrivende Naturskildringer fra Palæstina rundt om i den, og det Lærdomsapparat, der er benyttet, er mesterlig afpasset til paa ēn Gang ikke at genere den æsthetiske Nydelse ved Læsningen og samtidig at give Bogen et Præg af Grundighed i Lægfolks Øjne, som de egentlige Fagmænd rigtignok hurtig bleve enige om, at den ikke fortjente. I den protestantiske Verden blev det snart den enstemmige Dom, baade iblandt Rationalister og Orthodoxe, at R. trods sin glimrende Fremstillingsgave i Lærdom og Grundighed stod langt tilbage for Strauß og andre tyske Bibelkritikere af negativ Retning, som havde skrevet lignende Arbejder. I den katholske Verden derimod, hvor den almindelige Uvidenhed i theologisk Henseende iblandt Lægfolk arbejdede Bogen i Hænderne, vakte den uhyre Opsigt. Det ene Oplag fulgte efter det andet, den ene Oversættelse paa fremmede Sprog efter den anden, saa at R. i ēt Aar blev en hovedrig Mand. Den Bevægelse, som Bogen fremkaldte, og den Opposition, som den vakte hos alle troende christne, baade Katholiker og Protestanter, var saa stærk, at den franske Regering, som i Febr. 1862 havde ansat R. som Professor i Hebraisk ved Collège de France, besluttede foreløbig at suspendere denne hans Virksomhed. I Begyndelsen af 1864 udgav R. en populær Bearbejdelse af sin Bog (28 Opl. 1885), og i Fortalen til denne udviklede han, at Jesus var Frelser ikke for de i aandelig Henseende fattige og fortrykte, men for dem, der ere fattige i denne Verden. Bogen var bestemt for den franske Arbejderbefolkning; men Regeringen tilintetgjorde den tilsigtede Udbredelse en masse ved at forbyde dens Udsalg paa de Steder, hvor Arbejderne pleje at kjøbe Bøger. Et Par Maaneder efter forsatte Regeringen ham fra hans Professorarbejde til en overordnet Stilling ved Bibliotheket; men R., som ikke havde søgt denne Ansættelse, nægtede at modtage den, hvorpaa Regeringen officielt erklærede ham udelukket fra nogen Sinde at opnaa noget Statsembede. 1866 udgav han „Apostlene“, som senere er blevet efterfulgt af en Række Skrifter, »Saint Paul« (1869), »L'Antéchrist« (1871), »Les évangiles et la seconde génération chrétienne« (1877), »L'église« (1879), »Conférences d'Angleterre« (1880), »Marc-Aurèle et la fin du monde antique« (1882). I disse Skrifter har han søgt historisk at eftervise, hvorledes den christne Kirke blev til og

udviklede sig; men de store Forventninger, hvormed disse Skrifter bleve imødesete af hans Beundrere, gik ikke i Opfyldelse. Den haarde Behandling, for hvilken R. var bleven Gjenstand fra den keiserlige Regerings Side, medførte ganske naturlig, at han efter Keiserdømmets Fald fik Oprejsning fra de nye Magthaveres Side; 1870 blev han gjenindsat i sit Professorat, og 1878 blev han valgt til Medlem af det franske Akademi, 1883 Administrator for Collège de France. Derimod ere hans Forsøg paa at faa Sæde i de lovgivende Forsamlinger ikke lykkedes hverken under Kejserdømmet eller under Republiken, men desuagtet har den store Anseelse, han nyder som Forfatter, medført, at ogsaa de politiske Magthavere tage meget Hensyn til hans Mening ved Afgjørelsen af Spørgsmaal, som have Betydning for Videnskabens Fremme.

Renard, Château- [schatō rønāhr], Stad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 10 M. n. v. for Marseille. 3,000 J. Vinhandel.

Rencontre, fr. [rangkōngtr], Møde, Sammenstød, mest i fjendtlig Betydn., saaledes i Militærsproget om fjendtlige Troppers tilfældige Sammenstød.

Rendez-vous, fr. [rangdevū], Stævnemøde, Sammenkomst; i Militærspr. en forud opgiven Samlingsplads for forskjellige Troppeafdelinger.

Rending, s. **Kjæde. Rendemølle,** en Haspe af omtr. 3 Alens Længde, der drejer sig om en lodret Axe og tjener til at afmaale Kjæden, inden den vikles op paa Kjædebommen. Denne Afmaaling kan ogsaa ske paa en opstaaende, lang Ramme (Skæreramme) eller, som ved Maskinvævningen, paa Slættemaskinen.

Rendsborg, Stad i Holsten ved Eideren, 4 M. v. for Kiel. 12,000 J. Staden bestaar af de 3 Dele Altstadt, Kronwerk og Neuwerk og ligger paa en sandet Slette. Her ere to Kirker, et Raadhus, et Tøjhus og et Realgymnasium. De vigtigste Industrigrene ere Brændevinsbrænderi og Tobaksfabrikation. Noget n. for Staden ligger det store Jærnstøberi Carlshütte, en Glasfabrik og et Klokkestøberi. Livlig Skibsfart og Handel. — Eiderøen, hvorpaa det gamle R. ligger, nævnes i gamle Sagn som det Sted, hvor Uffe d. spage fældede den sachsiske Kongesøn, og 811 sluttedes her den bekjendte Fred imellem Carl d. store og Hemming. En af Svend Estridsøns Sønner, Bjørn, anlagde i Slutn. af det 11te Aarh. en Skanse paa Øen. R. forekommer første Gang under Navnet „Reinoldsborg" 1199 under Krigen mellem Knud VI og den holstenske Greve Adolf III, som ved Freden 1200 maatte lade den danske Konge beholde det, hvorpaa denne opførte det faste R. Slot og slog en Bro over Eiderens Sydarm. Slottet og Byen vare senere en Tid lang pantsatte til de holstenske Grever; Gert d. store residerede for det meste i R., hvor han opførte et nyere Slot, og hans Linje fører Navn derefter. Fra 1581 hørte R. med tilhørende Amt, som ved Delingen 1544 var tilfaldet Hert. Hans af Haderslev, til den kongelige Del af Holsten. Under Frederik III blev R., der siden Christian III.s Tid var befæstet, omgivet med nye Fæstningsværker af den hollandske Ingenieur Henr. Ruse. 1675 holdtes det bekjendte Møde i R. imellem Christian V og hans Svoger, den holsten-gottorpske Hertug Christian Albrecht. Under sidstnævnte Konge blev R., der hidtil havde indskrænket sig til Eiderøen, betydelig udvidet, baade ved Anlæget af den nye Stad paa holstensk Grund (1690—95) og ved det samtidige Anlæg af „Kronværket" paa Slesvigs Fastland. I R. døde Kong Christian VII 1808. 24 Marts 1848 blev R. overrumplet af Prins Frederik af Augustenborg, hvormed den slesvig-holstenske Insurrection begyndte. Sløjfningen af R.s Fæstningsværker begyndte i Sept. 1852.

René I af Anjou [rønē], kaldt **d. gode,** Greve af Provence, Titulærkonge af Neapel, anden Søn af Hert. Ludvig II af Anjou, Konge af Neapel, og Yolande, Datter af Johan I af Aragonien, og Sønnesøns Søn af den franske Konge Johan d. gode, f. 1409, fik ved sit Giftermaal med Isabella, Datter af Hert. Carl I af Lothringen efter dennes Død 1431 fordringer paa dette Hertugdømme, hvormed han blev forlenet af Kejser Sigismund. Ved sin ældre Broder Ludvig III.s Død 1434 arvede han Anjou og Provence og blev tillige af Dronn. Johanne II af Neapel ligesom tidligere hans Broder ved hendes Død 1435 indsat til Arving af dette Rige, men kunde ikke sætte sine Krav igjennem lige over for Kong Alfons V af Aragonien. Han blev 1435 tagen til Fange af Greven af Vaudemont og maatte 1437 løskjøbe sig for 400,000 Gylden. R. var uheldig som Politiker, men har gjort sig fortjent ved sine Bestræbelser for at gjenoplive den provençalske Digtekunst og ved sin Interesse for Musik, Malerkunst og Poesi, idet han samlede Troubadourernes Værker (»Oeuvres complètes«, 4 Bd., Par. 1844—46). Af hans to Døtre var Jolanthe (Motiv for H. Hertz's Drama „Kong Renés Datter") gift med sit Næstsøskendebarn, Grev Frederik af Vaudemont, i hvilket Ægteskab hun blev Moder til Hertug R. II af Lothringen (s. **Lothringen**) og Stammoder til de følgende lothringske Hertuger; den anden var den berømte engelske Dronning Margrete af Anjou.

Renegāt (af lat. renegare, fornægte), Trosfornægter, Frafalden, bruges især om dem, der fra Christendommen gaa over til Muhammedanismen.

Renfrew [rěnnfru], 1) Shire i Skotland, omgivet af Shir. Dumbarton, Glasgow, Lanark og Ayr samt Clydes Munding. 12 □ M. med 225,000 J. (1881). Mod V. og S. er et indtil 1,500 F. højt Bakkeland, for største Delen benyttet til Græsning, mod Ø. og N. et frugtbart og veldyrket Lavland. Kul og Jærn ere til Stede i stor Mængde og foranledige en betydelig Industri. — 2) Hovedstad i R.-Shire ved Floden Clyde, 1 M. v. for Glasgow. 5,000 J. Storartet Jærnskibsbyggeri. Bomuldsindustri.

Rēni, Stad i det russiske Gouv. Bessarabien, ved Floden Pruths Udløb i Donau. 6,000 J. Havn med livlig Skibsfart og Handel.

Rēni, Guido, ital. Maler fra Skolen i Bologna, f. 4 Nov. 1575 i denne Stad, d. 18 Aug. 1642 smstds., var Elev af Dion. Calvaert og siden af Lud. Caracci, hvis Misundelse han

vakte. I sit 21de Aar gik han til Rom, hvor han lod sig paavirke af Caravaggio, i hvem han senere fandt en heftig Modstander. R.s ældre Billeder udmærke sig ved noget mægtigt og voldsomt og vise ved deres mørke Skygger og naturalistiske Udførelse hen til den nævnte Paavirkning. Hans mellemste Periode, hvor han er klarere i sin Colorit og omhyggeligere i sin Udførelse, betegnes ved Fremstillingen af hans skjønneste Værker, hvortil navnlig hører Loftsmaleriet al fresco i Casino Rospigliosi i Rom, der forestiller Apollon kjørende frem paa Solvognen. Malerierne fra hans seneste Tid lade sig kjende ved en kold Sølvtone, der undertiden gjør en skjøn, harmonisk Virkning, men jævnlig i Forbindelse med søgt Sirlighed gjør Billedet tomt og giver Coloriten et kalkagtigt Præg. R. har ogsaa stort Navn som Raderer.

Renitĕnt, gjenstridig.

Rĕnnell, John, engelsk Geograph, f. 1742, tjente med Hæder i Marinen i Ostindien, blev Overlandmaaler i Bengalen, gik 1781 til London og døde der 1830. Hans Hovedværk var »The geographical system of Herodotus« (1830); desuden udgav han et Atlas over Bengalen og siden over Hindustan, »Memoir on the geography of Africa« (1790, siden forts.), topographiske Skrifter over Troja, over den yngre Cyrus's Tog m. m.

Rennes [renn], Hovedstad i det franske Dep. Ille-Vilaine, 40 M. v. s. v. for Paris ved Floden Ille. 53,000 I. (1886). Ærkebispesæde med Kathedralkirke, smukt Justitspalads, Raadhus og Theater, flere højere Undervisningsanstalter; herlige Promenader. Mindesmærke for du Guesclin. Betydelig Industri i Traad, Sejldug, Lærred og chemiske Præparater. Livlig Handel med Landbrugsprodukter. — R. er en ældgammel Stad, hed paa Romernes Tid Condate og var senere Bretagnes Hovedstad.

Rennie, John [rĕnni], berømt Civilingenieur, f. 1761 i Skotland, gjorde sig tidlig bemærket ved væsentlige Forbedringer i Møllebygningen. Senere overdrog Regeringen ham Ledelsen af Havne- og Maskinbygningsvæsenet; hans vigtigste herhenhørende Arbejde er Opførelsen af Molen paa Plymouths Red. Af hans øvrige Værker bør nævnes Waterloo- og Southwarkbroen i London. D. 1821 i London.

Renommée, fr., Rygte, Berømmelse. **Renommist**, en raa Person, Slagsbroder.

Renonce, fr. [nŏngs], i Kortsp. Mangel paa Kort af en vis Farve. **Renoncēre**, give Affald ell. Slip paa.

Renouvier, Charl. B. [rønnviē], fransk Philosoph, f. 1815, studerede først ved École polytechnique, men forlod Mathematiken for Philosophien og Nationaløkonomien. 1848 udgav han »Manuel républicain de l'homme et du citoyen« i socialistisk Retning, 1851 »Gouvernement direct«. Hans Hovedværk er »Essais de critique générale« (4 Bd., 1854—64), hvor han i det væsentlige stiller sig paa Kants Standpunkt og ud fra dette bekæmper saa vel Positivismen som Spiritualismen. Vi kunne intet erkjende ud over Erfaringen; men i selve Erfaringserkjendelsen er der to Elementer, et subjectivt (le représentatif) og et objectivt (le représenté), som ikke kunne stilles ad, da de ere forskjellige Sider af et og samme Factum. Derfor er al Erkjendelse relativ og Relationen den vigtigste Kategori. Det absolute er det uendelige Fuldkommenhedsideal, mod hvilket den menneskelige Frihed stræber; af denne Stræben udspringer en praktisk Tro paa det gode som Verdens Lov og paa en moralsk Orden, der omslutter og behersker al Erfaring.

Renouvier, Jules [s. o.], fransk Kunsthistoriker, f. 1804, d. 1860, er Forfatter til flere Værker, navnlig omhandlende Kobberstikkerkunstens Historie, saaledes »Des types et des manières des maîtres-graveurs (1856), »Histoire de l'origine et des progrès de la gravure dans les Pays-Bas et en Allemagne« (1860) og »Histoire de l'art pendant la révolution, considérée principalement dans les estampes« (1863).

Renovationsvæsen. Ved **Renovation** forstaas dels alt det Affald, som fremkommer fra Boliger og Byer, dels dette Affalds Bortskaffelse. Man taler om **Dagrenovation** og **Natrenovation**. Dagrenovationen er Husaffaldet, Gadefejningen, det fra Kloaker oprensede o. lign., Natrenovationen er de menneskelige Excrementer. Dagrenovationen samles og afhentes, hvor der er et velordnet R., til bestemte Tider og med korte Mellemrum, i Kjøbenhavn daglig. Den er en Masse af meget forskjellig og uensartet Beskaffenhed, der afgiver en god Gødning, navnlig for Gartnerier og Dyrkning af Grøntsager, men kan som alle voluminøse Gødninger ikke betale sig, naar Transporten bliver lang. Kun en mindre Del af Kjøbenhavns Dagrenovation udføres directe til Gødning, den langt overvejende Del gik indtil Udgangen af 1887 til de saakaldte Lossepladse, hvor der holdtes Svin paa den udjævnede Masse. Samtidig med at Svinene fortærede alt, hvad der var tjenligt til Svineføde, saasom Madrester, Rester af Grønt o. lign., udsorteredes der af Massen forskjellige Indblandinger, saasom Papir, Klude, Ben, gl. Jærn, Cokes o. lign. Denne Udsortering skete dels for at skaffe Indtægt ved Salg af disse Gjenstande, dels for at gjøre Massen mere skikket til Gødning. Den tiloversblevne, gjennemæltede og med Svinenes Excrementer blandede Masse afgav en fortrinlig og navnlig af Amagerne efterspurgt Gødning. I Slutningen af 1887 blev dette Svinehold paa Grund af Svinepesten forbudt ved Lov, og for Øjeblikket er Spørgsmaalet om, hvorledes Dagrenovationen for Fremtiden vil være at bortskaffe i Kbhvn. endnu ikke løst. Efterhaanden som Byerne voxe, de kunstige Gødninger blive lettere at anskaffe og navnlig Transportafstandene voxe, bliver det overalt ogsaa i Udlandet en for Byerne vanskeligere og vanskeligere Opgave at skaffe sig af med Dagrenovationen uden for store Udgifter og uden at fremkalde sanitære Ulemper. De fleste Steder kan man dog endnu finde Anvendelse derfor, navnlig hvor Transporten kan iværksættes ved Flodskibe. I Paris transporteres Dagrenovationen lange Afstande paa Jærnbane. I England har man mange Steder indrettet sig paa at skaffe Dagrenovationen af Vejen ved at brænde den i særlig dertil construerede Forbrændingsovne. De arbejde continuerlig, og da Affaldet i England er særlig

rigt paa Brændselsrester, lader det sig brænde uden yderligere Tilsætning af Brændsel. Enkelte Steder fyldes Dagrenovationen i store Dampere, der sejle ud paa dybt Vand og der afløsse deres Indhold. — Natrenovationen, de menneskelige Excrementer, kan opsamles og bortføres paa forskjellig Maade. Bortførelsen kan i Hovedsagen ske enten ved underjordiske Ledninger eller ved Bortkjørsel. I første Tilfælde anvendes oftest Vandclosetter (s. d. A.), og Excrementerne bortføres da sammen med det øvrige Spildevand ved Kloakerne (s. d. A.). Denne Methode maa, hvor den lader sig iværksætte, anses for den i sanitær Henseende ubetinget heldigste. Ved det saakaldte Liernurs System bortføres Excrementerne underjordisk ved Hjælp af Luftfortynding (s. Kloak). Hvor Excrementerne bortkjøres, skete deres Opsamling tidligere næsten overalt i større Gruber, hvilket af sanitære Grunde stærkt maa fordømmes. I enkelte af Udlandets større Byer findes der endnu Gruber; man anvender da stor Omhu paa at gjøre dem tætte og ventilere dem. Deres Tømning sker enten ved Haandkraft eller bedre ad pneumatisk Vej. Heldigere end Grubesystemet er Tøndesystemet, hvor Excrementerne samles i mindre, let flyttelige Beholdere. Disse kunne tømmes og ombyttes langt hyppigere, og Excrementernes Opbevaring i Boligerne frembyder under denne Form færre Ulemper end ved Grubesystemet. Saa vel hvor Gruber som hvor Tønder anvendes, kan man anvende Vandskylling ved Closetterne, sjælden dog i Forbindelse med Tøndesystemet, da det vilde kræve en for hyppig Tømning. Ved begge Systemer kan der være Tale om Adskillelse af de flydende og faste Excrementer (s. Marino-Closet) ligesom om Indblanding af forskjellige Bestanddele (s. Tørvesmulscloset). De menneskelige Excrementer afgive en god Gødning, der dog ikke kan bære lang Transport. Den benyttes enten raa eller som Compost (s. d. A.) eller som Poudrette (s. d. A.). Her i Kbhvn. ere de gamle Gruber forbudte og Tøndesystemet indført, saaledes at hvert Closet har sit Opsamlingskar. Medens her Dagrenovationens Bortførsel besørges af Communen, maa hver Huseier selv sørge for sin Natrenovations Bortskaffelse. — Medens man allerede i Oldtiden hos mange Folkeslag anvendte stor Omhu paa Excrementernes hurtige Bortfjærnelse og havde aabent Øje for dette Spørgsmaals sanitære Betydning, tabtes i Middelalderen fuldstændig Interessen herfor, og der herskede i denne Retning næsten overalt forfærdelige Tilstande. Først i den nyere Tid er atter Spørgsmaalet om R.s hensigtsmæssige Ordning kommet i forreste Række, og da Sagen paa ēn Gang har finansiel, sanitær og landøkonomisk Betydning, har dens Drøftelse givet Anledning til megen Discussion og Hævdelse af meget forskjellige Standpunkter.

Rensdyr, d. s. s. Ren. **Rensdyrlav** ell. **Rensdyrmos** (Cladonia rangiferina), en lille, 2—5 Tomm. høj Lavart, har et for neden bladagtigt og fladt udbredt, for oven trindt, stængelformet og gaffeldelt Løv, paa hvis yderste Grenspidser Frugtskaalene med Sporerne sidde som smaa, sorte Punkter. R. vøxer i hele Europa, dog fortrinsvis i de nordligste Egne, hvor den selskabelig beklæder store Strækninger og giver Landskabet et ejendommeligt Præg ved sin graa- eller grønhvide Farve; den er af overordentlig Betydning for disse Lande som et fortrinligt og paa mange Steder det eneste Foder for Rensdyrhjordene.

Rense ell. **Rhense**, en lille By i den preussiske Rhinprov. ved den venstre Rhinbred, 2 M. oven for Koblenz, bekjendt af den paa den tæt ved liggende „Kongestol" 15 Juli 1338 afsluttede Kurforening, hvorved de tyske Kurfyrster lige over for Paven hævdede Rigets Rettigheder og Kurfyrsternes frie Valg. Fra „Kongestolen" forkyndtes siden den Tid de tyske Kongers Valg.

Renselser udgjorde hos Oldtidens Folkeslag en Del af deres Gudsdyrkelse; Mennesker, som havde nydt eller blot berørt Ting, der ansaas for urene, maatte underkaste sig en R., og det samme skete med Templer og offentlige Pladser, der vare blevne urene enten ved Forbrydelser, eller ved at urene Dyr vare komne derind. Grækerne fejrede hvert Foraar en Renselsesfest for Hæren; Romerne havde R. baade for Hæren, Flaaden og Folket. Dog lagde ingen af Oldtidens Religioner saa stor Vægt paa R. som Jødedommen; Moseloven indeholder talrige Forskrifter i saa Henseende, og disse forøgedes senere over al Maade af Traditionen, navnlig hos Pharisæerne. I vore Dage bruges religiøse R. foruden af Jøderne og Muhammedanerne navnlig blandt Brahminerne og de andre østasiatiske Religioners Tilhængere. Næst efter Bønner til Guddommen anses nu ligesom i Oldtiden Offerblod, Ild og Vand for de vigtigste Renselsesmidler; Muhammedanerne bruge ogsaa Sand, naar de ikke have Vand. Saadanne udvortes R. kan der kun tillægges Betydning, hvor den religiøse Grundbetragtning er denne, at Mennesket selv ved sine Gjerninger skal forsone Guddommen, og der bliver derfor egentlig ingen Plads for dem i Christendommen, som gaar ud fra, at Christus ved sin Gjerning har stiftet en saadan Forsoning, at enhver, som ved Daaben er indlemmet i Samfundet med ham, og som i Troen har tilegnet sig hans Fortjeneste, af Gud regnes for ren og retfærdig for Christi Skyld. I Christendommen er det eneste udvortes Renselsesmiddel Daabens Vand, og den, som renser dermed, er Christus, medens den R., der fordres af de christne, er den, at de ved Kamp mod Fristelserne og Begjærlighederne og ved Brug af Naademidlerne skulle blive mere og mere rene af Hjærtet. Naar den katholske Kirke desuagtet har forskjellige udvortes Renselsesskikke, maa dette anses for et Uvæsen, hvormed den i Tidernes Løb har belemret sig.

Rensemaskine, opfunden i Slutn. af forrige Aarh. til at rense den tærskede Sæd, er til Haandkraft et meget almindeligt og nyttigt Redskab, hvorved Kornet kan fuldstændig renses fra Ukrut, Støv og Avner ved Hjælp af forskjellige i Maskinen anbragte Sold. I den nyere Tids Tærskeværker til Dampkraft, og undtagelsesvis til Hestekraft, besørges ikke alene Udtærskningen, men tillige Rensningen og selv Sorteringen af Sæd efter Vægt og Størrelse paa ēn Gang, saa at Kornet leveres i Sække fuldt færdigt fra Tærskemaskinen.

Rente er oprindel. Navnet paa enhver Indtægt, som en Person oppebærer af sin Formue, uden at der hertil kræves noget personligt Arbejde; der er saaledes Tale om Grundrente (og i denne Betydning bruges R. sædvanlig i England), Capitalrente osv. I Danmark bruges R. sædvanlig kun i Betydningen af Capitalrente. I Frankrig kaldes Statens Gjældsobligationer Rentes, idet Statslaanene afsluttes paa den Maade, at Staten udbyder til Salg ikke en Forpligtelse til at tilbagebetale en Capital, men en Forpligtelse til at svare visse aarlige R., hvorfor Statsgjælden heller ikke beregnes efter Størrelsen af Capitalen, men efter Størrelsen af R. Disse R. ere i Regelen evige, og Staten amortiserer kun ved Opkjøb. I England betegner rent Forpagtningsafgift og i økonomiske Værker den saakaldte Jordrente. **Rentābel**, hvad der godt forrenter sig, som en r. Forretning. **Rentabilitēt**, den Egenskab, at kunne forrente sig. **Rentier** [rangtiē], En, som lever af sine Renter. **Rentefod**, Maalestokken for Rentens Højde til forskjellige Tider og ved forskjellige Capitalanbringelser, i Mathem. defineret som Forholdet mellem Rente og Capital for en vis Tid, en Termin. R. kaldes bunden, naar en Lov foreskriver et Maximum af Rente. I Danmark er efter Lov af 6 Apr. 1855 R. endnu bunden for Laan mod Prioritet i faste Ejendomme.

Rentekammeret. Det efter Souverainetetens Indførelse 1660 oprettede Skatkammercollegium fik 1680 Navn af R. og omfattede da i det væsentlige alle Statens Indtægter og Udgifter. Efterhaanden udsondredes herfra Toldvæsenet, Kolonierne og Udgiftsvæsenet m. m., ligesom dets indre Ordning undergik en Mængde Forandringer. Ved dets Ophævelse i Danmark 1848 hørte derunder Domainerne, alle Anliggender vedkommende Landvæsenet og Haandværksdriften, de directe Skatter, de nordlige Bilande osv. Norge gik ved Adskillelsen fra Danmark 1814 over til Departementsordningen, og af Departementerne kom da nærmest Finansdepartementet til at svare til R. **Rentemester** hed den Embedsmand, der forestod Rentekammeret; som oftest var der to R. ad Gangen.

Rentrant, fr. [rangtrāng], d. s. s. indadgaaende Vinkel mellem to Linjer af et Befæstningsværk.

Reōle er for Markarbejdet, hvad Kuldgravning (s. d. A.) er for Havejorden, kun at man ved Reoling trænger ned i en ringere Dybde for at bringe Undergrunden op til Overfladen. Dette sker enten ved Hjælp af en særlig dertil indrettet Plov (**Reolplov**) eller ved at man lader en sædvanlig Plov følge efter en anden i samme Fure.

Réole, La [reāāhl], Stad i det franske Dep. Gironde ved Garonnes højre Bred, 7 M. s. ø. for Bordeaux. 4,000 I. Fabrikation af Knive og Synaale; Handel med Vin, Brændevin og Korn.

Reorganisatiōn, Gjenoprettelse, Ombannelse.

Rep (hreppr), paa Island en Underafdeling af Sysselet, der svarer til Sognene i Danmark, og hvori en **Repstyrer** udfører de Sognefogden og til Dels Sogneforstanderne i Danmark paahvilende Forretninger. I Norge bruges R. ofte om et mindre Bygdelag, en Gruppe Gaarde ell. lign.

Repartēre, fordele ligelig; **Repartitiōn**, Fordeling.

Repeal, eng. [ripīhl], Tilbagekaldelse, nemlig af Unionsacten mellem Storbritannien og Irland; s. **Irland**.

Répertoire, fr. [toāre], en til Opførelse paa Theatret disponibel Samling af dramatiske Værker. Det staaende ell. faste R. bestaar af færdig indstuderede Stykker; Resten udgjør det gamle R. **Repertōrium**, Bog til at slaa op i, hvori man finder, hvad der hører til Kundskab om en vis Gjenstand; Sagregister.

Repetēre, gjentage; **Repetitiōn**, Gjentagelse. **Repetēnt**, paa Højskoler en Underlærer, som gjentager ell. gjennemgaar de hørte Forelæsninger med de studerende. **Repetērflag**, et Flag, der benyttes paa et Skib for at give til Kjende, at det Signal, et andet Skib har gjort til dette, er forstaaet. **Repetērgevær**, et Gevær indrettet til at afgive flere Skud efter hverandre. De ældste saadanne ere de endnu til Jagt benyttede, dobbeltløbede Bøsser med to sammenstødes liggende Piber, hver med sin Laas; omtrent samtidig opkom de nu for længst forladte Bøsser med to Laase og to Fænghuller paa samme Pibe, der da ladedes med to Skud, det ene oven paa det andet. Ikke meget yngre, endnu fra Slutn. af det 16de Aarh., ere de ældste Omdrejningsgeværer ell. Revolvere, der kun have en enkelt Pibe, hvis bageste Aabning tillukkes ved den forreste Endeflade af en Cylinder, som kan drejes om en Axe parallel med Piben, og i hvilken der i en Kreds er boret et Antal Huller, som hvert lades med Krudt og Kugle; hvert af disse Huller eller Kamre lader sig da skiftevis dreje hen i Forlængelsen af Løbet og det deri værende Skud affyre; Pistoler indrettede efter dette Princip have efterhaanden siden 1850 vundet almindelig Indgang. Magasinvaaben kaldes en Art Geværer, til hvilke der vel haves sindrige Projecter allerede fra det 17de Aarh., men som først den nyeste Tids Technik har formaaet at fremstille i en brugbar Form; det er Bagladerifler, som enten i en Rende under Skæftet eller i et Rum i Kolben og dens Hals kunne modtage et større Antal af Patroner, der ēn for ēn bringes automatisk ind i Løbet, alt som det foregaaende Skud affyrdes, saa at man kan affyre saa mange Skud, som Magasinet rummer, i meget kort Tid. Man har nu mangfoldige Constructioner af slige Vaaben; indtil efter 1880 var det dog kun den schweizerske Armée, der vovede at væbne sit Fodfolk med slige, altid noget complicerede Vaaben af Vetterlis Construction; men i de allersidste Aar have saa godt som alle Arméer enten allerede indført Magasinrifler eller ere rastløst i Færd med Indførelsen af saadanne Vaaben, blandt hvilke de af Directeuren for Kongsberg Vaabenfabrik, Capitain O. Krag opfundne og et andet af den norske Civilingenieur Jarmann, som foreløbig er antaget af den norske Hær, fortjene at fremhæves. En egen Art Magasinrifler ere de med „løst Magasin"; dette er en Beholder eller Æske med f. Ex. 5 ell. 7 Patroner, hvilken kan befæstes paa Geværet

ved Baglademechanismen paa en saadan Maade, at en Patron føres ind i Løbet, hver Gang dette aabnes og atter lukkes; naar Magasinet er tømt, kan det ombyttes med et andet af dem, Skytten fører fyldte med sig. Det var Geværer af denne Art, med løse Magasiner, som i Sommeren 1887 prøvedes ved det danske Fodfolk. **Repetérværk**, en Mechanisme i Lommeure, der ved et Tryk kan bringes til at angive Klokkeslættet ved Slag paa en Fjeder eller Klokke. I Regelen bestaar R. af to Dele, hvoraf den ene bevæges af Gangværket, for at Slagenes Antal kan rette sig efter dette, den anden sættes i Bevægelse ved Trykket. Da Repeterure skulle indeholde to Værker over hinanden, maa de være temmelig tykke og kostbare. R. kaldes end videre en Indretning, der undertiden findes ved Jacquardvæven, og som gaar ud paa at bringe en Del af de allerede brugte Kort igjen op for Cylinderen ved at lade denne pludselig dreje sig et nøje beregnet Antal Omgange tilbage. Det anvendes i de Tilfælde, hvor en Del af Mønsteret, men ikke det hele, gjentager sig paa langs af Tøjet. **Repetiteur** [töhr] kaldes hos os den Embedsmand ved Theatret, der under Indstuderingen af Balletter og Syngestykker udfører Musiken paa Violin ell. Claver, indtil de egentlige Theaterprøver begynde, hvor Orchestret træder til. **Repetitiónscirkel**, d. s. s. Multiplicationscirkel. **Repetitórium**, Gjentagelsesforelæsning, hvor det tidligere udviklede gjennemgaas i store Træk.

Repli, fr. [rø], et Punkt, der er anvist kæmpende Tropper at trække sig tilbage til, at **replière** sig paa; tillige de der til deres Optagelse opstillede Tropper.

Replīk (fr. réplique), Gjensvar; i et Skuespil hvad der siges af de spillende; i Proceslæren Sagsøgerens Svar paa den sagsøgtes første Tilsvar i Sagen. **Replicére**, svare, tage til Gjenmæle.

Repnin, Nikolaj, Fyrst, russisk Diplomat og Feltherre, f. 22 Marts 1734, blev 1764 Afsending i Warschau og virkede med stor Dygtighed for Stanislaus Poniatowskis Kongevalg, samt gjorde sig til Polens egentlige Styrer. Han viste i denne Stilling stort Overmod og Raahed, tvang 1767 Rigsdagen til at give Dissidenterne store Rettigheder og lod tvende Biskopper og to modstridende Stormænd bortføre til Rusland. Efter saaledes at have banet Vej for Polens Opløsning deltog han 1770 flg. i Krigen mod Tyrkiet og sluttede Freden 1774. 1778 sendtes han til Tyskland og mæglede Freden i Teschen; han kæmpede med Hæder i den nye Tyrkerkrig 1788—90 og afsluttede Fredspræliminærerne, samt blev derefter Gouverneur i Lifland. 1796 ophøjedes han til Feltmarschal, sendtes 1798 til Berlin for at vinde Preussen for et Forbund mod Frankrig og blev, da dette mislykkedes, i Unaade sendt til Moskva. D. 24 Maj 1801.

Reponére, bringe tilbage i det oprindelige Leje og Stilling, bruges i Lægevidenskaben især om Brok og forvredne Lemmer, der helbredes ved **Repositión**.

Reporter, eng. [ripōhrter], En, der er ansat ved et Blad for at skaffe Nyheder eller bringe Referater; **Referent**.

Repos, fr. [røpō], Hvile, Hvilepunkt; Afsats paa en Trappe, s. **Podest**.

Repressālier, de Tvangsmidler, en Stat uden dog at erklære Krig anvender mod en anden for at faa Erstatning for en tilføjet Fornærmelse, navnlig for saa vidt de bestaa enten i Gjengjældelse af den mod den selv anvendte retstridige Fremgangsmaade eller i Anholdelse af Personer ell. Ting, der tilhøre den anden Stat.

Réprimande, fr. [mängde], Irettesættelse.

Reprīse, fr., Gjenerobring af et Priseskib; overhov. Gjentagelse, gjentagen Bearbejdelse, gjentagen Opførelse af et Theaterstykke; i Mus. en Del af et flerdelt Tonestykke, der skal gjentages uforandret og derfor er betegnet med Repetitionstegn.

Reproductión, s. **Regeneration**.

Repræsentére, fremstille; træde i Stedet for nogen ell. noget. **Repræsentánt**, En, som optræder paa en andens ell. andres Vegne, som Folkerepræsentant, Borgerrepræsentant. **Repræsentanthuset** kaldes den ene Afdeling af den nordamerikanske Unionscongres; det vælges efter Folketal og tæller siden 1883 325 Medlemmer. **Repræsentatīver** bruges ofte til at betegne dels egentlige Papirpenge, dels Banksedler. **Repræsentatīvsystem**. I Oldtiden kunde politiske Rettigheder ikke udøves gjennem Deputerede, men kun af de berettigede selv, og i Middelalderen vare de Deputerede kun Fuldmægtige, der maatte stemme og tale efter deres Mandanters Instruction. Først efterhaanden har R. udbannet sig, for hvilket det charakteristiske er, at de valgte udelukkende have at følge deres egen Overbevisning; som Repræsentanter, ikke som Fuldmægtige, forpligte de deres Vælgere og Folket. Først herved har der kunnet danne sig virkelige parlamentariske Forsamlinger, der kunne raadslaa og beslutte om hele Landets Vel, medens de tidligere nærmest maatte kæmpe om Interesser og Privilegier. I Frankrig have dog i den nyeste Tid de radicale villet hævde det saakaldte »mandat impératif«, hvorefter den valgte ved sine Afstemninger skulde følge den ham af Vælgerne givne Instruction. Jvfr. **Constitutionelle System**. **Repræsentantskab** er i store Aktieselskaber eller Foreninger et større Udvalg med besluttende Myndighed, der er stillet ved Siden af den udøvende Bestyrelse. Om R. i den norske Communalforfatning s. **Sogneraad**. **Repræsentatiónsret** kaldes i Arveretten en Persons Ret til at arve i Stedet for en mellem ham og Arveladeren staaende, men bortfalden Arving, f. Ex. naar Sønnesønnen efter Bedstefaderens Død arver den Lod, hans tidligere afdøde Fader skulde have arvet efter hin, dersom han havde levet endnu. For saa vidt der kun spørges om Udmaalingen af Arvelodden, har saa vel den danske som norske Arveret nu gjennemført R. Ere f. Ex. begge en Arveladers Sønner døde, den ene efterladende sig ét Barn, den anden ti, arver hint første Halvdelen af sin Bedstefaders Efterladenskaber og de sidste ti altsaa hver blot en tyvende Del, og det samme gjælder ogsaa i Sidelinjerne.

Reps, s. Rips.

Reptilier, Krybdyr. **Reptiliefond** har i Tyskland været en spottende Betegnelse for et Fond, dannet af Exkong Georg af Hannovers og Kurfyrsten af Hessens seqvestrerede Formuer, og som i Følge Bismarcks Udsagn (1869) har været anvendt til at opspore og tilintetgjøre welfiske Sammensværgelser („opsøge Reptilierne i deres Rede"), medens det i Følge de ultramontanes og Fremskridtspartiets Paastand brugtes til at lønne officiøse Blades Redacteurer og Correspondenter med.

Republik, en Stat, i hvilken den højeste Myndighed ikke øves i Følge Arveret, men i Følge Overdragelse af Folket eller en Corporation, som træder i Stedet for Folket. R.s Charakter kan være meget forskjellig og variere fra den mest aristokratiske Form (som Venezias og Genuas) til den mest demokratiske (som i de schweizerske Cantoner). Den polske Stat kaldtes i sin Tid R., fordi Kongen valgtes af Adelen, ligesom man ogsaa i ældre Statsakter har kaldt det tyske Rige en R. af Fyrster, fordi Kejseren valgtes af Kurfyrsterne. I Europa bestaar den republikanske Forfatning nu (1888) i Frankrig, Schweiz, Andorra og San Marino, samt til Dels i de tre tyske Fristæder, Hamborg, Lübeck og Bremen. Derimod raader den i hele Amerika undtagen Brasilien og de europæiske Staters Besiddelser, samt i de to hollandske Fristater i Sydafrika. **Republikanere**, Partinavn i Nordamerika, 1) for dem, der under Forhandlingerne om Unionsforfatningen 1787—89 hævdede Staternes Selvstændighed i Modsætning til Føderalisternes Ønske om en stærk Centralmagt; de antog senere Navnet Demokrater; 2) for det nye Parti, der fra 1855 bekæmpede Slavestaternes Overvægt, og som 1860—80 og atter 1888 sejrede ved Præsidentvalgene og havde Flertal i Congressen indt. 1883.

Repudiation, Afvisning, har man i Nordamerika kaldt den fra flere Staters Side brugte Fornægtelse, helt eller til Dels, af en lovlig stiftet Gjæld. Indiana, Massachusetts og Mississippi gjorde Brug deraf 1840—42, Georgia, Virginia og Tennessee 1874—82.

Reputation, Ry, Anseelse, Agtelse.

Requena [kēna], Stad i den spanske Prov. Valencia, 8 M. v. for Valencia. 14,000 I. Silkemanufakturer.

Requesens y Zúñiga, Louis de [rekēsens i sünjiga], Storcommandeur af Castilien, blev efter at have udmærket sig i Slaget ved Lepanto udnævnt til Statholder i Milano og sendtes derfra i Dec. 1573 til Nederlandene for at afløse Hertugen af Alba. Han optraadte meget mildere end Alba, ophævede Blodraadet og forkyndte Amnesti, men fordrede, at alle skulde antage den katholske Tro. Krigen vedblev derfor, og R., som var en dygtig Soldat, sejrede 14 Apr. 1574 i Slaget paa Mookerhede. Derimod mislykkedes Belejringen af Leiden (s. d. A.) Oct. 1574, og Hollændernes Organisation, saa vel i kirkelig som i politisk Henseende, styrkedes mægtig ved Hollands og Zeelands Forening s. A. og Overdragelsen af den højeste Magt til Vilhelm af Oranien, ligesom ved den paa Kirkeforsamlingen i Dordrecht Juni 1574 vedtagne Trosbekjendelse. R. traadte nu kraftigere op, og det lykkedes ham at erobre Zierikzee og derved skille de to nys nævnte Provinser. Vilhelm af Oranien tænkte allerede paa at opgive hele Forsvaret; da døde R. 5 Marts 1576.

Requiem kaldes i den katholske Kirke Messen for de afdøde (missa pro defunctis), Sjælemessen, fordi de første Ord af Sangen ere den i det følgende oftere gjentagne Bøn »Requiem æternam dona eis Domine!« (Herre, skjænk dem den evige Hvile!"). Rækkefølgen af Messens enkelte Dele er: 1) Requiem, Kyrie, Christe, Kyrie; 2) Dies iræ, Requiem; 3) Domine Jesu Christe; 4) Sanctus, Benedictus; 5) Agnus dei, Lux æterna. Af den sædvanlige Messes Dele mangle altsaa Gloria og Credo. De store Mestre af den nederlandske Skole havde i Stedet for Dies iræ en Afdeling Si ambulavero in medio umbræ mortes, og Palestrina's Missa pro defunctis følger endnu denne ældre Regel. De yngre Mestre lagde særlig Vægt paa Dies iræ ved Skildringer af den yderste Dags Rædsler. De berømteste nyere Requiem-Componister ere Mozart, Cherubini, Berlioz og Verdi. Som der gives Begravelsesforeninger, gives der ogsaa Foreninger med det Formaal, at sørge for, at der læses et vist Antal Messer for hvert afdød Medlem af Foreningen.

Requiēscat in pāce (lat., d. e. „Han hvile i Fred"), Slutningsordene af den romersk-katholske Sjælemesse.

Reqvirēre, begjære; **Reqvisitiōn**, Begjæring, Udskrivning af Tvangsydelser. **Reqvisit**, nødvendigt Tilbehør. **Reqvirēnt** bruges i Retssproget om den, der søger Fogedens Assistance ved en Udlægs-, Arrest- eller Forbudsforretning eller Auctionsdirecteurens ved en Auctionsforretning, medens den, imod hvem disse retslige Skridt foretages, kaldes **Reqvisitus**.

Res, lat., Ting, Sag. **R. judicāta** kaldes den ved en Dom eller et andet Retsdecret stedfundne Afgjørelse af en Retstvist, hvilken Afgjørelse er bindende for de tvistende Parter, indtil den erholdes forandret ved Appel, men derimod ingen Indflydelse har paa Tredjemands Retsstilling. **R. nullius**, herreløs Ting. **R. pūblica**, Staten, det offentlige; **R. pūblicæ**, Statssager.

Reschid, Mustapha, Pascha, tyrkisk Statsmand, f. 18 Febr. 1802, blev 1820 ansat i Storvezirens Cabinet og brugtes 1829 som Secretær ved Fredsunderhandlingerne; 1831 blev han Secretær i Divanet og sluttede 1833 Freden i Kutahia med Ibrahim Pascha, hvorefter han blev Pascha og gik som Afsending til Paris og London. I Nov. 1837 blev R. Udenrigsminister og stod fra den Tid i Spidsen for Reformvennerne (det „ung-tyrkiske" Parti), aftalte 1838 den vigtige Handelspagt med England, men blev s. A. ved russisk Indflydelse fjernet fra Tyrkiet som Afsending til Vesteuropa og forberedede nu det Forbund imellem England, Rusland og Østerrig, som 1840 skaffede Tyrkiet Sejer over Mehemed Ali i Ægypten. 1839 kaldtes R. hjem efter Mahmud II.s Død og Nederlaget ved Nisib, blev igjen Udenrigsminister, og satte Hattischerifet af Gülhane igjennem, men blev n. A. igjen styrtet og sendt til Paris. Efter den Tid var R. gjentagne Gange (bl. a. 1845—46 og 1848—52) Stor-

vezir, men maatte lige saa ofte vige for sine Modstanderes eller de fremmede Afsendinges Intriguer. I Foraaret 1853 ledede han som Udenrigsminister den antirussiske Politik, men fortrængtes snart af Mænd som Ali og Fuad Pascha, der dog hørte til hans egen Retning. 1856 var han en kort Tid Storvezir og blev det paa ny for 6te Gang i Oct. 1857 indt. sin Død 7 Jan. 1858.

Rescht, Hovedstad i den persiske Prov. Gilan i Asien i Nærheden af det kaspiske Hav, 33 M. n. v. for Teheran. 60,000 I. Risavl, Silkevæveri og udbredt Handel med Silke. Livlig Handelsforbindelse med Astrachan over Havnen Enseli. Voldsom Ildsvaade 1885.

Rescript var allerede under de romerske Kejsere Benævnelsen for en vis Art kejserlige Forordninger, navnlig saadanne, som indeholdt Afgjørelser af individuelle Tilfælde, der af de paagjældende vare forelagte Kejseren. Nu forstaas ved R. en kongelig Befaling, der ikke som Love og Anordninger kundgjøres for alle, men kun meddeles den eller de enkelte, der have at rette sig efter den, eller hvem den angaar. Tidligere udstedtes i Danmark og Norge undertiden ogsaa egentlige Lovbestemmelser paa denne Maade; men nu, da efter Grundloven den lovgivende Magt ikke længer tilkommer Kongen alene og enhver Lov derhos skal kundgjøres for alle, kunne kun saadanne Bestemmelser, der ligge inden for den udøvende Magts Omraade, gives i Rescriptform. Undertiden bruges for øvrigt R. ikke blot om kongelige, men ogsaa om Øvrighedsbefalinger, der meddeles de paagjældende paa den angivne Maade. Ligesom Benævnelsen R. er ved at forsvinde i Danmark, er den i Norge allerede siden 1814 helt gaaet af Brug. **Rescribere**, udstede et R.

Resectiōn, Udskæring af et Stykke af eller en hel Knogle eller hyppigere af et Led, en først i den anden Halvd. af forr. Aarh. opkommen og i den nyere Tid meget anvendt Operation, som i mange Tilfælde kan træde i Stedet for Amputation og saaledes bevare et Lem, der ellers havde været tabt for Legemet, ligesom den ogsaa kan tjene til at gjengive et stift Lem dets Bevægelighed, et f. Ex. ved Benbrud misdannet Lem dets naturlige Form osv. Ved R. paa Armene maa man søge at opnaa saa megen Bevægelighed som muligt ved Dannelsen af et falsk Led paa Resectionsstedet, hvorimod man ved R. paa Underextremiteterne og i Knæleddet maa søge at faa Benenderne til at voxe fast sammen, for at Benet kan blive fast (om end stift og noget kortere). Ved R. af Benstykker uden for Leddene (mest ved Benedder og Nekrose) maa man se at vedligeholde Benhinden, for at det borttagne Benstykke kan erstattes ved ny Benmasse fra denne. R. bestaar i en tilstrækkelig Blottelse af Bendelene ved Indsnit igjennem Hud og Muskler med Skaanelse af de store Blodkar og Nerver, Afsavning af Benstykkerne og Forening af Saaret ved hensigtsmæssig Forbinding.

Resēda, s. **Vau**.

Resen, en dansk Familie, af hvilken flere berømte Lærde ere fremgaaede. Stamfaderen, **Hans Povelsen R.**, en Præstesøn fra Landsbyen R. ved Holstebro, efter hvilken By han tog Navn, f. 2 Febr. 1561, kom 1581 til Universitetet i Kjøbenhavn og foretog efter at have endt sine Universitetsstudier en syvaarig Udenlandsrejse som Hovmester for Fred. Rosenkrantz. Strax efter sin Hjemkomst blev han 1591 Professor i Dialektik, hvilket den Gang i Almindel. var Vejen til den theologiske Lærestol; 1597 blev han Prof. i Theologi, og fra 1615 indtil sin Død 14 Sept. 1638 var han tillige Bisp over Sjællands Stift. R. var grundlærd og ualmindelig flittig og rigt begavet, baade paa Legeme og Sjæl et Hoved højere end de fleste; hans mægtige Vilje og klare Tanke raadede lige saa fuldt ved Universitetet som i Kirken; men han var ikke fri for at være lidt for myndig og herskesyg, og i sin Iver for ren Lutherdom og christelig Vandel betænkte han sig ikke paa at ty til Statens Hjælp i kirkelige Sager. „Øvrigheden skal med Sværdet vogte Lovens tvende Tavler", og Øvrigheden sagde ikke Nej; thi R. var ret en Mand efter Christian IV.s Hjærte. Kongen tog ham f. Ex. 1606 med sig til England for ved hans Hjælp at undgaa at komme til kort i sine Samtaler med den af sin theologiske Lærdom forfængelige Jakob I. 1607 fuldendte R. sin Bibeloversættelse, i hvilken han lagde mere Vægt paa tro Gjengivelse af Grundtexten end paa at skrive forstaaeligt Dansk, men som dog danner det oprindelige Grundlag for den nuværende kirkelige Oversættelse, om den end ved de Revisioner, den er undergaaet, navnlig ved den af Hermansen, Rothe og Kalkar foretagne og 1871 tilendebragte Revision af det gamle Testament efter Grundtexten er bleven betydelig forvandlet. R.s Bibeloversættelse blev Anledning til, at de siden Hemmingsens Tid hvilende kryptocalvinistiske Stridigheder paa ny begyndte; thi en Kritik af R.s Arbejde, forfattet af Prof. Iver Stub, fremkaldte en Proces mod denne, under hvilken han tilstod at være enig med Calvin imod Luther i flere Punkter, hvorfor S. blev dømt fra sit Embede 1609. Den næste Calvinist, som R. fældede, var Præsten ved Nikolai Kirke Ole Koch, som i sine Prædikener havde angrebet R. paa den mest hensynsløse Maade, beskyldt ham for Kjætteri og søgt at støtte denne sin Beskyldning ved udenlandske Lærdes Vidnesbyrd imod R.s Lære. 21 Febr. 1614 maatte begge Parter møde i Kolding for at føre deres Sag for en Domstol, bestaaende af de fornemste Rigsraader, 4 Bisper, Universitetets Rector og Kongen selv, hvilken sidste under Forhandlingerne lagde sin Sympathi for R. for Dagen paa en saa truende Maade, at ingen af Dommerne vovede at indlægge noget Ord til Gunst for Koch, som blev dømt til Landsforvisning. Dog blev det efter Bispernes Forlangende paalagt R. nærmere at forklare de af Koch angrebne Sætninger i hans Skrifter, og dette gjorde han i Skriftet »De sancta fide« (1614), en klar og dybsindig, speculativ Udvikling af den christelige Troslære i den strængeste Lutherdoms Aand. Skriftet tilfredsstillede ikke Bisperne; men Kongen lagde sin Tilfredsstillelse for Dagen ved at udnævne R. til Bisp i Sjælland 29 Apr. 1615, og det n. A. blev R.s betydeligste Modstander Hans Knudsen Veile, Bisp i Odense, dømt fra sit

Embede, hvilken Dom allerede 1614 ogsaa havde ramt en anden af Kochs Venner, Præsten Niels Mikkelsen Aalborg i Helsingborg. Ved disse Processer tvang R. Calvinisterne her i Landet til at tie stille, imedens han selv og hans Ven Brochmand ved Universitetet opdrog de vordende Præster til Lutheranere af den strængeste Retning. R. maa derfor nævnes som den, der næst Christian IV selv har den væsentligste Andel i Lutherdommens Sejer over Calvinismen her i Landet; men tillige maa han nævnes som den, der mere end nogen anden har bidraget til at befæste den Lovens og Ufrihedens Aand, som efter hans Tid i to Aarh. raadede i den danske Statskirke. — Hans Søn, **Hans Hansen R.**, f. 1596, blev 1624 Professor i Philosophi, 1635 i Theologi og 1652 Faderens anden Eftermand paa Sjællands Bispestol (efter Brochmand), men døde inden et Aars Forløb 8 Apr. 1653. — Dennes Søn, **Peder Hansen R.**, f. 1625, er bekjendt som Udgiver af „Kong Frederik II.s Krønnike“ (1680, Fol., en Fortsættelse af Hvitfeldts Krønnike og til Dels efter denne Forf.s Haandskrift), »Atlas Danicus« (1677, Fol., hvoraf kun Kobberne udkom, medens af Skriftet selv kun Brudstykker ere trykte), den yngre Edda (1665) og flere af vore gamle Lovværker. Han blev Student 1643, rejste udenlands 1647 og blev Dr. jur. i Padua 1653, efter sin Hjemkomst Professor i Ethik 1657, i Lovkyndighed 1662, 1664 tillige Borgemester og 1672 Præsident i Kjøbenhavn, 1669 Assessor i Højesteret, adlet 1680; han døde som Etatsraad 1 Juni 1688. Sit betydelige Bibliothek skjænkede han til Kjøbenhavns Universitet.

Reservager [våscher], Dækbejtser, anbringes i Kattuntrykkerierne paa bestemte Steder af Tøjet for at hindre Farven fra der at fæste sig. De kunne enten være mechanisk virkende Stoffer, for det meste Fedtstoffer, Lerjord, ell. tillige chemisk virkende, idet der kan være indblandet Stoffer, som paa disse Steder delvis destruere Farvestofferne; de nærme sig da mere de egentlige Ætsbejtser; s. **Bejtse**.

Reservatiōn, Forbehold; **reservēre**, forbeholde, betinge sig. **R., pavelige**, de Bestemmelser, hvorved Paverne have forbeholdt sig Ret til Besættelse af gejstlige Embeder. De have deres Oprindelse fra de Anbefalingsskrivelser for Ansøgere, hvormed Paverne fra 12te Aarh. søgte at skaffe sig Indflydelse paa Embedernes Besættelse, samt fra den Uskik, der omtrent samtidig begyndte, at, naar en Gejstlig døde under et Besøg i Rom, tiltog Paven sig Ret til at udnævne en anden i hans Sted. Clemens IV forbeholdt Pavestolen Ret til at besætte hele Klasser af Embeder, og Bonifacius VIII, Johan XXII og Benedict XII udvidede Pavestolens Krav i saa Henseende saa stærkt, at Indskrænkningen af disse pavelige R. blev en af Hovedopgaverne for de reformatoriske Concilier i 15de Aarh.; men endnu i vore Dage gjælde en Del af disse R. I Bayern har Paven f. Ex. i Følge Concordatet Ret til at besætte alle Provstier, og den samme Ret har han i Preussen, hvor han ogsaa har Ret til, naar en Bisp dør under et Besøg i Rom eller i mindre Afstand derfra end to Dagsrejser, at udnævne hans Eftermand. **Reservātio mentālis**, lat., d. e. Forbehold i Tanken, bestaar i at sige et og mene et andet, altsaa at bruge tvetydige Ord i den Hensigt at føre andre bag Lyset. Det er Jesuiterne, som overensstemmende med deres Grundsætning, at „Hensigten helliger Midlet“, have fundet paa den Paastand, at r. m. ikke skulde være identisk med Løgn. De Exempler paa en saadan r. m., som deres Morallære anfører som tilladelige, ere ofte af den mest oprørende Art og blive dette i saa meget højere Grad, som de endog erklære det for tilladt at aflægge Ed paa saadanne falske Udsagn. En Ægtefælle, der har bedrevet Hor, tør f. Ex. efter deres Lære aflægge Ed paa ikke at have gjort det, ved blot i Tankerne at tilføje f. Ex. „ikke paa den Dag“ eller „ikke i den Hensigt at fortælle dig det“. Den, der for Retten sværger at ville udsige alt, hvad han ved, kan dog godt fortie, hvad han er den eneste, der ved, og bliver han udtrykkelig spurgt om dette, kan han svare: „jeg ved det ikke“, idet han i Tanken tilføjer: „saadan som man ved noget, der er alle bekjendt“.

Resērve, en større eller mindre Troppeafdeling, der holdes tilbage fra Kampen for først at bruges i det afgjørende Øjeblik. **Reservefond**, en opsparet Capital, bestemt til i paakommende Tilfælde at dække de under en vis Virksomhed lidte Tab (saaledes navnlig ved Aktieselskaber) eller at give Midler til Foranstaltninger imod en truende Fare (saaledes navnlig for en Stat). Den danske Stats R. kom til Existens 1813 ved Rigsbankens Oprettelse, idet denne maatte til R. for Finanserne henlægge en Sum af 10 (ved Norges Fraskillelse nedsat til 7) Mill. Rd. i uopsigelige Obligationer; efter i Tidens Løb at have undergaaet meget store Forandringer og navnlig efter Monarchiets Opløsning at være steget til over 100 Mill. Kr., er det for en stor Del blevet benyttet til Afbetalingen paa Statsgjælden og udgjorde 1 Apr. 1887 c. 17,8 Mill. Kr. **Reservelæge**, i Danmark dels den Hospitalslæge, der staar Overlægen bi i hans Forretninger og i fornødent Fald vicarierer for ham, dels en Klasse af yngre Militærlæger (s. d. A.).

Résérvoir, fr. [voāhr], Beholdningssted; Vandbeholder, Luftbeholder.

Residēre, bo, opholde sig, holde Hof; **residerende Capellan**, s. **Capellan**. **Residēns**, fornemme Personers, især Fyrsters, faste Opholdssted. **Residēnt**, En, hvem en Fyrstes ell. en Stats Forretninger paa et fremmed Sted ere betroede; jvfr. **Gesandt**.

Residuum, lat., Rest, der bliver tilbage ved Gløding af et Stof, af hvis Bestanddele nogle ere flygtige, eller ved Behandling af et Stof med Opløsningsmidler, hvorved nogle af Bestanddelene udtrækkes.

Resignere [sinjēre], egtl. fratage Seglene, aabne, f. Ex. et Testament; frasige sig noget, nedlægge sit Embede; **være resignēret**, finde sig i Omstændighederne ell. i sin Skæbne. **Resignatiōn**, Frasigelse, Afkald; Embedsnedlæggelse; Hengivelse i Guds Vilje, Selvfornægtelse.

Rēsina, en Commune i Syditalien, 1 M. s. ø. for Napoli ved Foden af Vesuv og ved Napoli-Bugten, med 16,000 J., ligger ligesom Portici oven over den 79 ved Vesuvs Udbrud

ødelagte Stad Herculanum. Avl af Lacrimæ Christi.

Resolutiōn, Beslutning; **resolvēre**, beslutte. En kongelig R. ligger i denne Ordets almindelige Betydn. til Grund for enhver Udfærdigelse fra Kongen, være sig en Lov, en Anordning eller et Reskript, og i denne Betydning bruges Ordet ogsaa altid i Norge; i Danmark forstaas derimod specielt ved en kongelig R. en særegen Art Reskripter (s. d. A.), nemlig saadanne, som efter Forestilling fra de Kongen umiddelbart underordnede Autoriteter (altsaa nu Ministerierne) meddeles disse enten blot til deres egen Efterretning, eller for at de igjen skulle bringe dem til videre Kundskab enten ved almindelig Kundgjørelse eller ved at meddele dem til de enkelte vedkommende. **Højeste R.** betegner i Norge en af den norske Regering i Christiania i Kongens Navn efter almindelig Bemyndigelse udstedt R. **R.** i Lægevidenskaben, d. s. s. Fordeling; s. **Betændelse**. **Resolūt**, bestemt, rask, snarraadig.

Resonāns (af lat. resonare, gjenklinge), s. **Gjenklang**. Ved R., Medtoning, forstaas ogsaa det Phænomen, at en Tones Svingninger kunne bringe andre elastiske Legemer i Svingninger, naar de ere afstemte i Overensstemmelse med Tonen; disse andre Legemer ville da tone med og kunne vedblive dermed i nogen Tid efter at den oprindelige Tone er hørt op. Ved at synge en Tone, hvis Højde netop er Højden af den Tone, som f. Ex. en Guitarstræng kan give (naar den anslaas), vil Guitarstrængen — naar Guitaren er i Nærheden — komme til at tone med. **Resonansbund** (fr. table d'harmonie), Sangbunden ved Strængeinstrumenter, en tynd Plade eller Kasse af Gran, som ved at sættes i Medsvingninger af Strængens Svingninger væsentlig bidrager til at forstærke Klangen. **Resonātor**, et af Helmholtz opfundet Apparat til Undersøgelse af Toners Højde. Det bestaar af en kugleformet Beholder af Glas eller Metal med to diametralt modsatte Huller med korte, udad vendte Rør, hvoraf det ene er trukket ud i en Spids og under Forsøget stikkes ind i Øret. Frembringes der nu i Nærheden af det andet Hul en Tone, saa vil Øret kunne høre denne klart, hvis R. har en Diameter, som er afpasset efter Tonen, og det selv om denne er meget svag; men svarer R.s Størrelse ikke til Tonens Højde, høres Tonen næsten slet ikke. Ved Hjælp af en Række af R. med forskjellig Størrelse har H. undersøgt Beskaffenheden af de Toner, som frembringes paa musikalske Instrumenter, og derved fundet, at en saadan Tone egentlig er en Mængde enkelte Toner, hvoraf ēn er Grundtonen og de andre svagere Overtoner, hvis Svingningstal ere 2, 3, 4 ... Gange større end Grundtonens Svingningstal; disse Overtoners Beskaffenhed bestemmer væsentlig Klangfarven.

Resorptiōn, s. **Opsugning**.

Respēct, Ærbødighed; **respectābel**, agtværdig, anselig; **respectēre**, tage Hensyn til, agte, ære. **Respectiv**, paagjældende, vedkommende; **respective**, henholdsvis.

Respiratiōn, s. **Aandedræt**. **Respirātor**, et lille Apparat, der anvendes ved Sygdomme i Aandedrætsorganerne for at opnaa en ensformig Opvarmning af den indaandede Luft. R. bestaar af ēt eller flere tæt bag ved hverandre sammenstillede Gittere af tynd Guld- ell. Sølvtraad, befæstet i en lille, polstret Ramme, som bindes foran Munden, saa at Luften maa gaa igjennem den baade ved Ind- og Udaandingen; den udaandede Luft opvarmer da R., som igjen opvarmer den Luft, der indaandes.

Respit, it., Udsættelse. **Respitdage** kaldtes de 2 Dage, som foruden de almindelige 8 Løbedage (s. d. A.) i Følge vor ældre Vexellov kunde indrømmes Debitor. Den for Danmark, Norge og Sverige siden 1 Jan. 1881 gjældende Vexellov, der afskaffede Løbedagene, har givet Vexelejeren Ret til at vente med Optagelse af Protest til den anden Dag efter Forfaldsdag, saa at R. kunne siges at være bibeholdte.

Respōndens (lat., egtl. Svarer), en Medhjælper, som man tidligere (i Danmark indt. 1840, i Norge indt. 1845) plejede at betjene sig af ved akademiske Disputatser under det mundtlige Forsvar. **Respondēntia** kaldes det nu for øvrigt sjælden forekommende Forhold, som opstaar derved, at En for at kunne udruste et Skib til en Rejse optager et Laan paa den Maade, at Creditor faar Ret til næst efter Bodmeri- og andre Pantebreve at søge forlods Fyldestgjørelse i Skibet med Tilbehør, Fragt, Ladning og Føring, dog kun saa længe det er i Debitors Værge, hvorimod han taber sin Fordring, naar Skibet m. m. forgaar ved ulykkelig Hændelse. **Respondentiabrev**, den Forskrivning, hvorved En tilstaar at have modtaget et Laan paa disse Vilkaar. **Responsōrium**, Menighedens ell. Chorets Svar paa Præstens Intonationer foran Alteret. **Respōnsum** bruges navnlig om en af en offentlig Autoritet eller en i den omspurgte Henseende kyndig Privatmand afgiven Betænkning over og Besvarelse af et forelagt Retsspørgsmaal eller andet videnskabeligt Spørgsmaal. En ejendommelig Betydning fik de romerske Juristers Responsa i Kejserperioden, idet der fra Augusts Tid af Kejserne tillagdes de mest ansete iblandt dem Ret til at afgive Responsa (**respondēre**) med den Virkning, at deres R. fik bindende Kraft for Domstolene.

Ressort, fr. [ressāāhr], Drivefjeder; Omraade.

Ressource, fr. [sūrs], Hjælpekilde.

Rest bruges i samme Betydn. som Differens ell. Forskjel om Resultatet af en Subtraction. Ved en Division, som ikke gaar op, er R. Forskjellen mellem Dividenden og det nærmest mindre Multiplum af Divisor. Til at finde R. uden at udføre Divisionen har man for visse, især mindre, Divisorer simple Regler, som fremsættes i Lærebøgerne. Den interessanteste af disse angaar Divisor 9 (ell. 3) og er den, at Tallets Tværsum (d. e. Summen af de enkelte Cifre) giver samme R. som Tallet selv; dette kommer til Nytte ved den saakaldte Niprøve (s. d. A.). Naar man ved en Rækkeudvikling standser ved et Antal Led, kalder man den Størrelse R., som maa tilføjes, for at Summen kan blive lig den Function, hvoraf Rækken er en Udvikling. **Restance** [stāngse], ubetalt Gjældspost; **Restant**, En, som staar tilbage med Betaling.

Restauratiōn betegner i Hist. navnl. Gjen-

indsættelsen af et ved en Revolution eller Usurpation fordrevet Dynasti og tillige det Tidsrum, i hvilket et saadant efter sin Gjenindsættelse regerer. Specielt bruges Ordet med Hensyn til Stuarterne i England (»The r.«, disses anden Regeringsperiode 1660—88) og til Bourbonerne i Frankrig (»La r.«, Tidsrummet 1814—30, hvor man igjen skjelner mellem den 1ste R. 1814—15 og den anden 1815—30, adskilte ved de 100 Dage). — I Kunstspr. bet. R. Gjenistandsættelse af beskadigede eller forvanskede Kunstværker, Bygninger o. desl. og **Restaurātor**, Istandsætter; i daglig Tale Beværtning (fr. **Restaurant**); **Restaurateur**, Spisevært. **Restaurēre**, istandsætte; styrke, forfriske.

Restituēre, gjenoprette; helbrede. **Restitutiōnsedīct**, Gjenoprettelsesedict, kaldes fortrinsvis et Edict, som Kejser Ferdinand II udstedte 6 Marts 1629, hvori han udelukkede de reformerte fra Religionsfreden og befalede Lutheranerne at udlevere alle efter Passauerforliget 1552 erhvervede Kirke- og Klostergodser osv. **Restitūtio in īntegrum**, lat., Gjenindsættelse i den tidligere Stand, var en i Romerretten kjendt Retsinstitution, som bestod i, at en Person i visse Tilfælde kunde blive befriet for de almindelige Retsreglers Anvendelse paa hans Forhold, naar han nemlig ved denne Anvendelse vilde lide et Tab, som paa Grund af de concrete Omstændigheder i det omspurgte Tilfælde (f. Ex. at han ved Mindreaarighed eller Fraværelse havde været hindret i selv behørig at varetage sit Tarv) vilde være særdeles ubilligt. I flere nyere Lovgivninger er denne Institution ogsaa bleven indført fra Romerretten; men i dansk og norsk Ret er den ukjendt.

Resultānt. En Kraft, der kan erstatte, d. v. s. har samme Virkning som, to eller flere samtidig virkende Kræfter, siges at være disse Kræfters R. Paa samme Maade taler man om Hastigheders R. **Resultāt**, Slutningsfølge af en Undersøgelse, Beregning o. desl., Udfald, Virkning; **resultēre**, fremgaa eller følge af.

Résumé, fr. [symē], sammentrængt Gjentagelse af et Indhold, kort Oversigt.

Resurrectiōn, Opstandelse. **Resurrectionsmænd** kaldes i England Folk, som opgrave Lig for at sælge dem til de anatomiske Læreanstalter eller til Læger — en Haandtering, der paa Grund af den høje Betaling, som gaves for Ligene, undertiden har ført til Mord (jvfr. **Burke**, Will.).

Ret, i object. Forst. Indbegrebet af de Regler, hvorefter de menneskelige Samfundsforhold ere ordnede. R. har sin Rod i Folkets Retsbevidsthed; men først naar de af denne umiddelbare Bevidsthed tilsagte Retsgrundsætninger have vundet udvortes Anerkjendelse af Samfundet, faa de bindende Gyldighed og blive til R. En saadan Anerkjendelse kunne de navnlig opnaa enten simpelthen ved Folkets stadige Efterkommelse og Iagttagelse af dem, hvorved en **Retssædvane** opstaar, eller ved en igjennem de i Følge Statens Forfatning dertil berettigede Organer stedfunden formelig Vedtagelse som Lov (s. d. A.); og Sædvanen og Loven ere saaledes de to vigtigste **Retskilder** (Former for Retsdannelsen), hin den ældste og oprindelige, denne den senere tilkomne, der med Samfundets stigende Udvikling faar en stedse mere og mere overvejende Betydning over hin. Men derhos kan ogsaa, naar et oftere fremkommet Retsspørgsmaal, navnlig et saadant, hvorfor ingen Bestemmelse haves enten i Sædvanen eller i Loven, stadig er blevet afgjort af Domstolene paa ēn og samme Maade, denne Afgjørelse blive at betragte som en bindende Retsregel, og saadan **Retspraxis** maa derfor ogsaa nævnes som en Retskilde, hvis Betydning for øvrigt er meget forskjellig i de forskjellige Lande. Der gives nemlig, som af det anførte allerede fremgaar, ikke nogen for hele Menneskeheden fælles R., men hvert Folk og Land har sin R. Efter Beskaffenheden af **Retsforholdene** (d. e. de af Retten ordnede Berøringer mellem Individerne) inddeles R. i **Privatret**, d. e. Indbegrebet af de Retsregler, som ordne de Retsforhold, hvori Individerne befinde sig uden Hensyn til Statsforbindelsen (altsaa navnlig de personlige Retsforhold, Formue-, Familie- og Arveretsforholdene), og **offentlig R.**, d. e. Indbegrebet af Reglerne for de Retsforhold, som have Hensyn til Statsforbindelsen, altsaa navnlig Reglerne for Ordningen af selve Statsforfatningen (Statsretten) og Organisationen af de forskjellige Grene af Statsmagten, navnl. af den udøvende Magt (Statsforvaltningsretten) og den dømmende Magt (Processen) med de Retsforhold, som dertil slutte sig, samt endelig Reglerne om, hvilke Handlinger, der i Staten belægges med Straf (Criminalretten ell. Strafferetten). **Retsorden**, den ved Retten tilvejebragte Ordning af Samfundslivet. **Retssubject** ell. Person (s. d. A.) er ethvert Væsen, hvis Forhold ordnes ved Retten, som altsaa kan befinde sig i Retsforhold (har **Retsevne**). **Retshandeler** kaldes de Viljeserklæringer, hvorved Retsforhold begrundes, og som netop ere foretagne i dette Øjemed (f. Ex. Indgaaelsen af en Contract, Oprettelsen af et Testament). — I subject. Forst. bruges R. i Betydn. af Rettighed om den det enkelte Retssubject i Retsforholdene i Følge den objective Ret tilkommende Beføjelse. — R. kaldes ogsaa Organet for Statens dømmende Myndighed. For saa vidt en R. er bemyndiget til at afsige Decreter med Executionskraft, kaldes den en Domstol (s. d. A. und. **Dom**). Af saadanne Domstole findes der i Danmark til Paakjendelse af alle almindelige saa vel civile som criminelle Sager ēn (en Underret) i hvert Herred eller Birk og i hver Kjøbstad, og derhos findes der i enhver Landjurisdiction til Paakjendelsen af de saakaldte Politisager en egen Politiret, i hvilken Dommeren dog er den samme som i den almindelige Underret. Fra disse Underretter appelleres der til Landsoverretterne, af hvilke der i Kongeriget gives to (en i Kjøbenhavn og en i Viborg), og fra disse igjen til Højesteret. I Kjøbenhavn staa dog alle Domstolene umiddelbart under Højesteret, og her findes ēn Domstol til Paakjendelse af alle almindelige civile Sager, den saakaldte Hof- og Stadsret (der falder sammen med den ene af de ovennævnte Landsoverretter, og af hvilken forskjellige, til Behandlingen af visse enkelte Slags Sager bestemte Underafdelinger have særegne Navne, som Gjæsteretten og Gjælds-

commissionen), én til Behandlingen af alle Politisager og criminelle Sager, Criminal- og Politiretten, og endelig en Sø- og Handelsret. Af saadanne Retter, der ikke ere Domstole, men kun have Myndighed til at tage Beslutning om, hvorledes de selv ville gaa frem under Udførelsen af de til dem henlagte Sager, gives der Fogedretterne, Skifteretterne og Auctionsretterne, og af disse findes i hver Jurisdiction én af hver Art, hvorfra der i det hele appelleres til de samme Overretter som fra Underdomstolene. Foruden de hidtil nævnte gives der dog endnu enkelte andre særegne Retter til Behandlingen af visse særlige Arter Sager, og derhos findes der særegne gejstlige Retter til Behandling af Sager om gejstlige Embedsmænds Forhold i deres Embedsførelse, neml. i første Instans Provsteretten, i anden Instans Provste- ell. Landemodet (s. disse A.), hvorfra der igjen appelleres til Højesteret, ligesom Militæretaterne have deres egne Krigsretter (s. d. A.). Endelig haves der i Rigsretten en særegen politisk Domstol, for hvilken navnlig Ministrene skulle tiltales for deres Embedsførelse. I Norge er Retsorganisationens Hovedtræk følgende: Landdistricterne ere inddelte i Sorenskriverier, og enhver Kjøbstad danner en Underretskreds, i hvilken som Regel Byfogeden er Dommer. Fra disse Underretter kan ankes til Stiftsoverretterne i Christiania, Christianssand, Bergen og Throndhjem og derfra videre til Rigets Højesteret. I Christiania haves en collegial Underret, hvorfra ankes lige til Højesteret. De almindelige Domstole ere ogsaa Politiretter, undtagen i Christianssand, Bergen og Throndhjem, hvor Overretterne selv dømme i første Instans i Politisager. I Søretssager tilkaldes i første Instans et Par søkyndige Mænd. Militære Sager høre under en af Militære bestaaende Krigsret, hvorfra dog i Fredstid kan paaankes til Højesteret, i Krigstid derimod til Overkrigsretten. Domstole i gejstlige Sager ere Provsteretten, Consistorialretten og Højesteret. Fuldbyrdelse af Domme, Belæggelse med Arrest eller Forbud sker ved Fogeden (Fogedret), Auctioner derimod som Regel af den sædvanlige Underdommer. Denne udgjør ogsaa Skifte- (og Concurs-)Retten, for saa vidt ikke som i Christiania en egen Skifteforvalter haves. Endelig er at nævne Rigsretten, bestaaende af Lagtinget og Højesteret, hvis Opgave navnlig er at gjøre den constitutionelle Ansvarlighed gjældende. — De Personer, der beklæde en R., kaldes **Retsbetjente**, og til dem henhøre ikke blot den eller de Personer, som ere i Besiddelse af den egentlige besluttende Myndighed (Dommeren ell. Dommerne, Fogeden, Skifte- og Auctionsforvalteren), men ogsaa den, der har at besørge Nedskrivningen af Retsforhandlingerne (**Retsskriveren**), dog at denne sidstes Person i mange Retter falder sammen med den førstes. Derhos hører der til de Retter, ved hvilke den decreterende Myndighed er i Hænderne paa en enkelt Person, i Regelen endnu to Vidner (**Retsvidner**). **Retsforfølgning** siges at finde Sted, naar man gjør sine formentlige Rettigheder gjældende ad Rettens Vej. **Retshandling** kaldes en af en Ret foretagen Handling, som derfor i Regelen kun kan erholdes ophævet eller forandret ved Appel til højere Ret, i Modsætning til en Øvrighedshandling, der kan forandres af en overordnet Øvrighed. **Retsphilosophi** ell. philosophisk Retslære kaldes den Videnskab eller den Del af Retsvidenskaben i det hele, som udvikler Rettens Begreb, dens Væsen, Grund og Øjemed, og fremstiller Retsgrundsætningerne i deres Renhed. R.s Sætninger have saaledes ingen umiddelbar Anvendelse eller bindende Kraft som virkelig gjældende Ret, hvorfor det ogsaa er en uheldig Benævnelse, man tidligere ofte har givet denne Videnskab, naar man har kaldt den Naturret (s. d. A.); men derimod kan R. tjene til en rigtig Opfattelse og Vurdering af den positive Rets Bestemmelser. De mangfoldige forskjellige retsphilosophiske Systemer, som til forskjellige Tider ere blevne opstillede, falde væsentlig i to Hovedklasser, efter som de nærmest søge Principet for hele den retlige Ordning i Individets Frihed eller i Samfundets Vel. **Retspleje** kaldes den Maade, hvorpaa Retten igjennem Statens judicielle Autoriteter bringes til Virkelighed, med andre Ord Udøvelsen af Statens dømmende Myndighed. For at betrygge denne Myndigheds Selvstændighed og Uafhængighed bør den være skilt fra den udøvende Myndighed, og Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen er derfor ogsaa i saa vel den danske som den norske Grundlov opstillet som Princip, men uden dog endnu at være gjennemført, idet navnlig Underdommerne i Danmark i Regelen og i Norge i mange Byer endnu tillige ere Underøvrigheder. Som Hovedprincip for R.s Ordning er det end videre — i Overensstemmelse med, hvad der i den nyere Tid efterhaanden ogsaa har gjort sig gjældende i andre Stater, navnlig for saa vidt Edsvorneretter i dem ere blevne indførte — i den danske Grundlov opstillet som Princip, at Offentlighed og Mundtlighed, saa snart og saa vidt som muligt, skal gjennemføres, medens R. hidtil i det hele var skriftlig undtagen ved Højesteret. En Begyndelse til Gjennemførelsen af dette nye Princip er nu foruden ved Rigsretten ogsaa sket ved Oprettelsen af Sø- og Handelsretten i Kjøbenhavn. Den norske Grundlov indeholder ingen tilsvarende Forskrift, men i Norge er dog ved Lov af 1887, der skal træde i Kraft 1890, Edsvorneretter, Mundtlighed og Umiddelbarhed indført i Straffeprocessen; jvfr. Norsk Ret und. Norge. Om de Grundsætninger, hvorefter R. for øvrigt kan være ordnet, s. Proces. **Retsvidenskab** (Jurisprudens) omfatter to Hoveddele, nemlig den almindelige eller philosophiske Retslære, Retsphilosophien (s. d. A.), og Læren om den positive, existerende Ret, og denne sidste kan atter gaa i en tredobbelt Retning, enten fremstille den i det enkelte Land i Øjeblikket gjældende Ret (Retsdogmatiken), eller fremstille denne Rets gradvise Udvikling gjennem Tiderne (Retshistorien), eller fremstille Særegenhederne i de forskjellige Landes Ret (den sammenlignende Retsforskning).

Retablére, oprette paa ny, indsætte igjen; helbrede.

Retardére, opholde, opsætte, tøve med, forsinke.

Retentiōn, Tilbageholdelse, i Lægevidensk. navnlig den forhindrede Udtømmelse af Legemets Afsondringer og især Urinens Tilbageholdelse i Blæren som Følge af Sygdomme i denne eller Forsnævring af Urinrøret. **Retentionsret**, Tilbageholdelsesret, kaldes i Retsvidenskaben den Ret, som enten udtrykkelig kan være indrømmet eller i Følge Lovgivningens Bydende tilkommer Besidderen af en andens Ting til at holde den tilbage (retinēre den), indtil en ham tilkommende Fordring paa Ejeren er bleven fyldestgjort. En saadan Ret, der altsaa ikke som Panteretten er nogen fortrinlig Ret til at søge Fyldestgjørelse for sin Fordring i Tingen, men kun gaar ud paa ved Tingens Afsavn at tvinge Ejeren til selv at opfylde Fordringen, tilkommer saaledes f. Ex. den, der har istandsat en Ting for en anden, idet han ikke behøver at tilbagelevere Tingen førend han har faaet Betaling for sit Arbejde.

Rethĕl ell. **Rhétel**, Stad i det franske Dep. Ardennes ved Floden Aisne, 5 M. s. v. for Mézières. 7,000 I. Uld- og Bomuldsindustri. — Slag 15 Dec. 1650, hvori Turenne, der havde slaaet sig til den spanske Hær, blev overvunden af de franske Regeringstropper.

Rethel, Alfred, tysk Maler, f. 1816 i Aachen, d. 1859 i Düsseldorf, uddannede sig der til Historiemaler i en kraftigere Stil end der ellers var Mode i Datiden. Hans Hovedværker ere en Række Billeder af Carl d. stores Historie til „Kaisersaal" i Aachen. End videre malede han i Aquarel „Hannibals Tog over Alperne" i 6 Blade, tegnede „Todtentanz" med Text af Reinick (1848) og flere andre, til Dels religiøse Compositioner. — Hans Broder, **Otto R.**, f. 1822, Elev af Broderen og Schadow i Düsseldorf, maler dels bibelske Emner, dels Livsbilleder, men er maaske mest anset som Portrætmaler.

Rethra, Redariernes Hovedstad, ved Tollenser-Søen (i Mecklenburg-Strelitz), skal være ødelagt af Henrik Løve.

Rethval, d. s. s. Sletbag.

Rethymnon ell. **Retimo**, Stad paa Nordsiden af Kreta, 6 M. ø. til s. for Canea. 8,000 I. Græsk Bispesæde.

Retiārius kaldtes hos Romerne en Gladiator, der, alene iført Tunica, med et Net søgte at fange sin Modstander, secutor, som han derpaa dræbte med en Trefork. Modstanderen var væbnet med Hjælm, Skjold og Sværd, men bukkede dog oftest under for R.s Hurtighed og Behændighed.

Reticulēret Glas, s. Pétinetglas.

Rétif de la Bretonne, Nicolas Edme [retiff dø la brøtōnn], fransk Romanforfatter, f. 1734 ved Auxerre, blev som Bogtrykkerlærling jaget af Lære for sit uordentlige Levned, levede vildt og udsvævende i Paris fra 1755, blev Bogtrykker og optraadte med en storartet fabrikmæssig Romanproduktion (man sagde, at han digtede og satte sine Bøger paa ēn Gang), saa at han 1767—91 leverede 1632 Fortællinger, de fleste slibrige, men skrevne med naturligt Vid og Observation af Livet. Hans »Paysan perverti« (1776) er omarbejdet af Tieck i dennes Ungdomsarbejde „William Lowell". R. døde 1806. Le bibliophile Jacob (Lacroix) udgav 1875 en Fortegnelse over hans Værker.

Retinītis, Betændelse i Øjets Rethinde (Retina), acut eller chronisk, staar ofte i Forbindelse med Nyresygdomme eller Syphilis og medfører altid Fare for, at Rethindens Nervetraade ødelægges ved Betændelsen, hvoraf Blindhed naturligvis er en Følge.

Retirāde, i Militærspr. Tilbagetog; retirēre, trække sig tilbage. R. er ogsaa d. s. s. Lokum.

Retløbende ell. directe kaldes et Himmellegemes Bevægelse, saafremt den foregaar fra V. mod Ø.; den modsatte hedder tilbageløbende ell. retrograd.

Retorsiōn kaldes den Handling, at en Person, som er fornærmet af en anden, igjen fornærmer denne (retorquēre Fornærmelsen). Hvor R. har fundet Sted, kunne Domstolene enten for begge de paagjældende eller for den ene af dem anvende en ringere Straf end den, der ellers vilde være forskyldt, eller efter Omstændighederne endog lade Straffen aldeles bortfalde. R. forekommer ogsaa i Folkeretten og bruges der om det Tilfælde, at en Stat gjengjælder en anden Stats ubillige eller for den førstes Interesser skadelige Fremgangsmaade ved mod den at anvende den samme.

Retōrt (fr. retorte), et Kar, der anvendes til Destillation (undertiden ogsaa til Sublimation, Luftudvikling o. desl.). Det er sædvanlig kugleformet med en snævrere Hals, der er bøjet til Siden, og hvorigjennem Dampene da gaa bort fra den varme R. til det dermed forbundne Afkølingsapparat. Er der paa det Sted, hvor Halsen bøjer af, anbragt en kort Hals med eller uden indsleben Prop, kaldes R. tubuleret; har den ingen saadan Aabning, utubuleret. R. til større industrielle Brug have mange afvigende Former, Gasretorter f. Ex. Form af en liggende Halvcylinder med den flade Side nedad.

Retouche, fr. [røtūsch], retouchēre, Retouchering kaldes i de tegnende Kunster en restaurerende Opfriskning af enkelte Partier paa gamle Malerier og Kobberstik, der ved de første undertiden kan blive til en fuldstændig Overmaling af en fremmed Haand. R. bruges undertiden ogsaa om Kunstnerens egen gjentagne Maling, medens han har et Billede under Arbejde. S. ogsaa Photographi.

Retour, fr. [tūhr], Tilbagekomst, Tilbagerejse, Hjemrejse; R.-Billet, Billet for Tilbagerejse; R.-Brev, et fra Postvæsenet til Afsenderen tilbagesendt Brev. Retournēre, komme tilbage, sende tilbage.

Retraite, fr. [trǟte], Tilbagetog, d. s. s. Retirade. Ordet bruges tillige om det Signal, der gives om Aftenen paa den Tid, da Soldaterne skulle være hjemme i Kvarteret, d. s. s. Tappenstreg ell. Tapto (modf. Reveille).

Retranchement, fr. [røtranschmāng], et Afsnit, d. e. en Forskansning inden i et større Befæstningsværk bag den af Fienden mest truede Del af dette.

Retributiōn, Tilbagegivelse, Erstatning, Belønning.

Retrogradatiōn, Tilbagegang, bruges om en Bevægelse paa Himmelkuglen fra Ø. mod V.,

idet Stjernernes sædvanlige Egenbevægelse sker fra V. mod Ø. og kaldes retløbende. Navnlig er Planeternes Bevægelse, set fra Jorden, retrograd under Oppositionen, og de nederste Planeters under nederste Conjunction, medens Planeternes Bevægelse, set fra Solen, altid er retløbende. Derimod er flere Kometers Bevægelse retrograd, ogsaa fra Solen.

Retropharyngeāl-Abscēs, Bylder paa Siderne af og bag ved Svælget som Følge af Betændelser i de der liggende Lymphekjertler, sjældnere som Følge af Sænkning af Materie fra andre Steder, Sygdomme i Halshvirvlerne osv., forekomme fortrinsvis hos Børn i de første 3 Leveaar og ere meget farlige, naar de ikke aabnes i Tide.

Retskede, et Bræt, der i Forbindelse med Vaterpasset (s. d. A.) anvendes til at finde Højdeforskjellen imellem to eller flere Punkter, hvis indbyrdes Afstand ikke er meget stor. Da Vaterpasset sættes paa den paa Højkant stillede R.s Overkant, og da Punkternes Højdeforskjel maales fra dens Underkant, er det en nødvendig Betingelse, at disse Kanter ere parallele (jvfr. Nivellering).

Retslægevidenskab (Medicina forensis), legal Medicin, Lægevidenskabens Anvendelse i Rettens Tjeneste til Løsningen af tvivlsomme Spørgsmaal om Tilregnelighed, Drab og andre Forbrydelser.

Retspartiet er i Østerrig siden 1873 Partinavn for en Del af det conservative og klerikale Parti, under Hohenwarts Ledelse; det er sammensat af Medlemmer fra de tydske og slovenske Landskaber.

Retterbod (réttarbót), gammel norsk og islandsk Benævnelse for Love, som gjorde Tillæg til eller Forandring i den gjældende Ret.

Rettetræ, s. Knappenaal.

Retz, Jean Franç. Paul de Gondi, Cardinal af, bekjendt i Frankrigs Historie af sin Deltagelse i Frondeurolighederne, f. 1614 i Montmirail i en Familie, der stammede fra Firenze, men med Katharina af Medici var indvandret i Frankrig, blev 1643 Doctor i Sorbonnen og Coadjutor hos sin Onkel, Ærkebiskoppen i Paris. Han var en af Frondens Hovedledere, en Mester i Intriguer og en tapper Soldat, men uden politiske Grundsætninger. Selv hans eget Parti troede ham ikke, og det var kun den Yndest, han stod i hos Folkepartiet i Paris, der sikrede ham hans store Indflydelse. Da Krigen var til Ende, under hvilken han ved en Misforstaaelse af Paven var bleven Cardinal, lod Mazarin ham 1652 fængsle, først i Bastillen, senere i Nantes, hvorfra han flygtede 1654. Han flakkede nu omkring i England og i Italien, indtil Ludvig XIV 1662 gav ham Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig. Han døde i Paris 1679. R.s »Mémoires«, som gaa til Aaret 1655, indeholde en fortrinlig Skildring af hans Tids Personer og Forhold. De ere ofte udgivne, saaledes af Géruzez (1844) og Champollion-Figeac (1859); den bedste Udgave er begyndt 1870, men endnu ikke fuldendt, i Samlingen »Grands Écrivains«.

Retzius, And. Joh., svensk Naturforsker, f. 1742 i Christianstad, forlod den pharmaceutiske Bane for at fortsætte sine Studier i Lund, hvor han 1795 blev ord. Prof. i Naturhistorie og Økonomi, hvortil senere kom Chemi. 1812 tog han sin Afsked; d. 1821 i Stockholm. I Pharmaci, Chemi, Mineralogi, Zoologi, Botanik og Landhusholdning udgav R. dygtige Skrifter, deriblandt en i sit Slags fortræffelig »Flora oeconomica« (1806); han stiftede „det physiographiske Selskab" i Lund og dannede i forskjellige Grene af Naturvidenskaben en Skole af udmærkede Disciple. — Hans Søn, Anders Adolf R., f. 13 Oct. 1796 i Lund, studerede dels her, dels i Kjøbenhavn Naturvidenskab og Medicin, fik den medicinske Doctorgrad 1819, ansattes n. A. i Stockholm som Lærer og 1823 som Professor ved Veterinærskolen, ved hvilken han grundlagde et anatomisk Museum. 1824 blev han extraord. og 1840 ord. Prof. i Anatomi og Physiologi samt Inspecteur ved det Carolinske Institut, af hvilken Anstalt han indlagde sig stor Fortjeneste. D. 18 Apr. 1860 i Stockholm. Som Anatom og Physiolog nød R. stor Anseelse, og Ethnologien gav han et nyt Opsving ved et af ham fremsat kraniometrisk System. »R.s samlade Skrifter af ethnologiskt innehåll« ere udgivne 1864. — Dennes Søn, Magn. Gustaf R., f. 17 Oct. 1842, Dr. med. 1871, fra 1877 extraord. Prof. i Histologi ved det Carolinske Institut i Stockholm og fra 1879 Medlem af det svenske Videnskabs-Akademi, optraadte i sine tidligere Aar anonymt som Digter med Oversættelser fra R. Burns samt med et Hæfte Sonetter, »Söderifrån« (1871), men har senere gjort sig bekjendt dels ved flere for en Del i Samarbejde med A. Key udgivne Skrifter, dels ved de selvstændig udgivne betydelige Arbejder »Finska kranier jämte några natur- och literaturstudier inom andra områden af Finsk antropologi« (1878) og „Das Gehörorgan der Wirbelthiere" (1881—84). Siden 1872 er han Redacteur af en Samling populære Afhandlinger, »Ur vår tids forskning«; 1881—82 redigerede han en Samling for største Delen af ham selv udførte „Biologische Untersuchungen", og 1884—87 var han, der ved Ægteskab hørte med blandt L. J. Hiertas Arvinger, Leder af »Aftonbladet«.

Retzsch, Friedr. Aug. Moritz, tydsk Tegner og Maler, f. 1779 i Dresden, d. 1857, begyndte først i sit 20de Aar for Alvor paa Malerkunstens Studium, hvori han imidlertid gjorde hurtige Fremskridt; 1824 blev han Professor ved Kunstakademiet i Dresden. I sine Malerier behandlede han mest Emner af den romantiske Poesi (Faust, Erlkönig osv.), men malede dog ogsaa Portræter. Sin største Berømmelse skylder han sine Illustrationer til Goethes „Faust", til Shakspeares Dramaer, til Schillers Digte o. m., der alle udmærke sig ved Liv og Rigdom i Phantasien. — Hans Broder, August R., f. 1777, d. 1835, var Elev af Klengel og havde gjort Vinterlandskabet til sit særlige Fag.

Reuchlin, Joh., tydsk Humanist, f. 1455 i Pforzheim, opholdt sig først ved Eberhard d. Skjæggedes, derpaa ved Kurfyrst Philip af Pfalz's Hof og var Præsident ved den schwabiske Forbundsret i 11 Aar. Tiltrukken ved Haabet om at finde en hemmelighedsfuld Visdom i de rabbinske Skrifter, studerede han med Iver

Hebraist og anvendte sin philologiske Lærdom paa det gamle Test.s Fortolkning. »De verbo mirifico« (1514), »De arte cabbalistica« (1517), »De rudimentis hebraicis« (1506), »De accentibus et orthographia linguæ hebr.« (1518) ere Frugter af disse Studier. Han bekæmpede med en fri Aands Overlegenhed den døbte Jøde Pfefferkorns Renegathad mod de rabbinske Bøger. Den kölnske Inqvisitor Hoogstraten erklærede R.s Kamp for Tegn paa hemmelig Jødedom. R. angreb til Gjengjæld Dominikanernes Obscurantisme og theologiske Barbari, og nu udgik Kjætterraabet mod ham i Chor fra Universiteterne i Paris, Löwen, Erfurt og Mainz. Den lærde Ungdom med Ulr. v. Hutten i Spidsen erklærede sig for R., og fra denne Kreds udgik »Epistolæ obscurorum virorum«, en ypperlig Satire paa Tiggermunkenes Bornerthed, fremstillet i deres eget Maccaronilatin. Paven udtalte sig til Fordel for R.; Dominikanerne forsøgte at virke ved Bestikkelser i Rom, men Kejseren holdt med R., som 1520 blev Professor i Ingolstadt. Han forsvarede den nygræske Udtale af Gammelgræsk, der kaldes Itacismen af de mange I-Lyde (ι, η, $\epsilon\iota$, υ, $o\iota$). Desuden skrev han Komedien »Sergius«, samt »Micropædia« og »Breviloquus«. Han døde i Stuttgart 1522. 1830 udgav Meyerhoff hans Levnedsbeskrivelse, 1875 Geiger hans „Briefwechsel".

Reuleaux, Franz [rølō], udmærket tysk Techniker, f. 30 Sept. 1829 i Eschweiler, studerede Polytechnik i Carlsruhe, derefter Philosophi i Berlin og Bonn, blev 1856 Prof. i Maskinbygningslære i Zürich, 1864 Prof. i Kinematik ved Industriakademiet i Berlin og 1868 Directeur for dette. Han har flere Gange været det tyske Riges Repræsentant ved internationale Industriudstillinger; hans Beretninger til „National-Zeitung" fra Udstillingen i Philadelphia 1876 (særlig udgivne som „Briefe aus Philadelphia", 1877), hvori han paaviste Manglerne i den tyske Industri (hvis Produkter han charakteriserede som „billig und schlecht"), øvede stor Indflydelse paa dennes senere Udvikling. Andre Skrifter af ham ere „Theoretische Kinematik" (1875), „Der Konstrukteur" (4de Opl. 1885) o. fl.

Reumont, Alfred v., tysk Historiker, f. 15 Aug. 1808, d. 27 Apr. 1887, var 1836—43 og 1849—59 preussisk Legationssecretær og siden Ministerresident, dels i Firenze, dels i Rom; han havde derved Lejlighed til at indsamle Materiale til en Række Skrifter vedrørende dels Kunsthistorien (Buonarroti, Andrea del Sarto, Benvenuto Cellini), dels Italiens politiske Historie: „Ganganelli" (1847), „Beiträge zur italien. Geschichte" (6 Bd., 1853—57), „Die Jugend Katharinas de' Medici" (1854—56), „Lorenzo de' Medici" (2 Bd., 1874). Hans Hovedværker ere „Geschichte der Stadt Rom" (3 Bd., 1867—70) og „Gesch. Toscana's" (2 Bd., 1876—77).

Réunion [reyniōng], s. Bourbon.

Reunionskamre kaldtes Collegier, Ludvig XIV 1680 oprettede i Metz, Breisach og Besançon, og som skulde undersøge, hvad der fra gamle Tider havde hørt til de Provinser, som vare afstaaede til Frankrig ved Fredslutningerne i Münster og Nijmegen. I Følge disse Domstoles Kjendelser bemægtigede den nævnte Konge sig midt under Freden, idet han benyttede sig af Nabomagterne Spaniens og det tyske Riges Svækkelse paa den Tid, betydelige Landstrækninger paa den venstre Rhinbred og overrumplede saaledes 1681 Rigsstaden Strasburg. Efter den nye Krig 1688—97 beholdt Ludvig udtrykkelig, hvad han paa en saa uretfærdig Maade havde tilrevet sig, saaledes Strasburg og en Del af Elsaß.

Reus, Stad i den spanske Prov. Catalonien, 12 M. v. til s. for Barcelona, 1 M. fra Middelhavet, paa en frugtbar Slette. 28,000 I. Betydelig Industri i Silke-, Bomulds- og Linnedvarer, store Brænderier og livlig Handel. Prim førte Titlen „Greve af R.".

Reusch, Hans, norsk Geolog, f. i Bergen 5 Sept. 1852, tog mathematisk-naturvidenskabelig Lærerexamen 1875 og blev s. A. Assistent ved den geologiske Undersøgelse samt 1885 tillige Universitetsstipendiat i Geologi; 1883 fik han den philosophiske Doctorgrad. Han har fornemmelig studeret det vestenfjældske Norges Geologi, hvorom han har offentliggjort flere Afhandlinger; særskilt er udkommet „Silurfossiler og pressede Conglomerater i Bergensskifrene" (Univ.-Program 1882, udg. paa Tysk 1883) og „Bømmeløen og Karmøen med Omgivelser" (udg. paa offentlig Bekostning 1888). Hans Arbejder, blandt hvilke for øvrigt kan nævnes „Ueber Vulcanismus" (Berlin 1883), ere af megen Betydning saa vel for Kjendskabet til de behandlede Egnes temmelig indviklede Bjergbygning som ved de Theorier, R. deri opstiller.

Reussere [røsēre], lykkes, have god Fremgang.

Reuß, Flod i Schweiz, udspringer i Cant. Uri paa St. Gotthard, løber som en strid Strøm med stærkt Fald mod N. gjennem Vierwaldstättersøen, som den forlader ved Luzern, og falder fra højre Side i Aar i Cant. Aargau.

Reuß, to souveræne Smaafyrstendømmer i Tyskland, der høre til det tyske Kejserrige. De bestaa af flere Parceller, omgivne af Kongeriget Sachsen, de sachsiske Hertugdømmer, preussisk Sachsen, Bayern og Schwarzburg. Fyrstend. R.-Greiz ell. den ældre Linje er 5,8 □ M. med 56,000 I. (1881), og R.-Schleiz ell. den yngre Linje 15 □ M. med 111,000 I. Den nordlige og østlige Del hører til det voigtlandske Bjerg- og Bakkeland, den sydlige Del til Frankenwald, der her naar en Højde af 2,500 F. Saale er det vigtigste Vandløb. Omtr. ½ af Arealet er Skovland. Agerdyrkningen dækker ikke Forbruget af Korn; men Kvægavlen giver betydeligt Overskud. Af Bjergværksprodukter indvindes Jærn, Brunkul og Salt. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig i Uld- og Bomuldsstoffer. Af særegen Betydning er Forfærdigelsen af de saakaldte Accordier og Mundharmonikaer. — I R.-Greiß bestaar Landdagen (efter Forfatningen af 1867) af 12 Medlemmer, valgte paa 6 Aar, 3 af Fyrsten, 2 af Godsejerne, 3 af Byerne og 4 af Landboerne; i R.-Schleiz (efter Valglov af 1871) af 12 valgte ved almindelig Valgret, 3 valgte af de største Skatydere samt endelig Besidderen af Lenet R.-Köstritz; hvert Land har 1 Stemme i det tyske Forbundsraad og vælger 1 Med-

lem til Rigsdagen. — Statsindtægterne anslaages 1887 for den ældre Linje til 760,000 Kr., heri ikke indbefattet Civillisten, der har sin Indtægt af Domainer, og for den yngre Linje til 1,177,000 Kr., ligeledes uden Civilliste. Statsgjælden udgjorde henholdsvis 400,000 og 1,321,000 Kr. Til Forbundshæren stille Fyrstendømmerne sammen med Sachsen-Altenburg og Schwarzburg-Rudolstadt et Infanteriregiment. — Som Stamfader til Huset R. nævnes Henrik den fromme af Weida i det 11te Aarh., men Slægten delte sig i mange Linjer, der efterhaanden indskrænkedes til de to nu bestaaende, den ældre og den yngre, idet de tre Linjer Schleiz, Gera og Lobenstein-Ebersdorf 1848 sammensmeltedes. S. A. fik R., der havde bevaret mange middelalderlige Forhold, demokratiske Forfatninger; men i R.-Greiz blev den nye Landdag ikke indkaldt efter 1851, og Fyrst Henrik XX styrede i afgjort conservativ Aand. Efter hans Død 1859 vedblev hans Enke Caroline af Hessen-Homburg (f. 1819, d. 1872) som Regentinde dermed, og hendes Forkjærlighed for Østerrig medførte 1866 Landets Besættelse af preussiske Tropper. R. A. overtog Sønnen Henrik XXII (f. 1846) Styrelsen, gav en ny Forfatning og indførte Ændringer i Forvaltningen. I R.-Schleiz ophævedes 1849 Adelens Skattefrihed og andre Rettigheder, men 1852 blev Forfatningen efter Forbundsdagens Forlangende omdannet i reactionær Aand. Denne Politik opgaves 1861, og en Adskillelse foretoges af Forvaltning og Retspleje, ligesom ogsaa R.-Schleiz 1866 holdt sig til Preussen. Den nuregerende Fyrste Henrik XIV, f. 1832, kom 1867 til Regeringen; en ny Folkeskolelov udkom 1870 og en Valglov 1871. Alle Fyrster i R. hedde Henrik og adskilles ved Tallene (indt. 100 i den ældre Linje, hvorpaa Rækken begynder paa ny, i den yngre med hvert Aarh.). — Til en Sidelinje hører den Prins Henrik VII R., f. 1825, som siden 1853 har været Diplomat i preussisk Tjeneste, 1864—66 Afsending i München, 1867—76 i St. Petersborg og fra 1878 i Wien. Han ægtede 1876 en Datter af Storhertugen af Sachsen-Weimar.

Reuß, Eduard Wilhelm Eugen, protestantisk Theolog og Orientalist, f. i Straßburg 18 Juli 1804, studerede først klassisk Philologi og Theologi i Straßburg, Göttingen og Halle, derefter orientalsk Philologi i Paris under de Sacy, blev 1834 Professor i de orientalske Sprog i Straßburg og gik derfra 1838 over i det theologiske Facultet. Han har dels paa Tysk, dels paa Fransk skrevet en Række betydelige Skrifter over bibelsk Indledningsvidenskab, blandt hvilke navnlig maa fremhæves „Geschichte der heiligen Schriften des neuen Testaments“ (5te Udg., 1874). Hans Standpunkt er nyrationalistisk, men hans Kritik er mere besindig og maadeholden end de fleste nyere Kritikeres af samme Retning. Siden 1863 har han i Forening med sine nu afdøde Colleger Cunitz og Baum udgivet Calvins samtlige Skrifter; men hans egentlige Hovedværk, Frugten af hans lange Livs flittige Granskninger, er hans store franske Bibelværk »La Bible, traduction nouvelle avec introduction et commentaires« (1875—81). Som Docent er han i Besiddelse af ualmindelige Gaver til at fængsle sine Tilhørere, og hans personlige Elskværdighed over for Udlændinge, der studere under ham, har vundet ham talrige Venner rundt omkring, deriblandt ogsaa i Danmark.

Reuter, Fritz, berømt tysk Dialektdigter, f. 7 Nov. 1810 i Stavenhagen i Mecklenburg-Schwerin, hvor Faderen var Borgemester og Landmand. 1831 blev han mod sin Vilje sat til at studere Jura i Rostock og gik 1832 derfra til Jena, hvor han blev et ivrigt Medlem af sit „Burschenschaft“. 1833 fængsledes han under et Besøg i Berlin som Demagog og dømtes til Døden, men benaadedes med 30 Aars Fæstningsfængsel. Hans Fædrelands Regering kunde intet udrette mod denne skjændige Behandling. Han blev flyttet fra den ene Fæstning til den anden og fik først 1840 sin Frihed ved den preussiske Amnesti. Han blev nu Landmand i Mecklenburg og gjenvandt her snart sin Sundhed paa Sjæl og Legeme; men 1850 maatte han opgive sin Stilling som Forpagter og blive Lærer i Treptow i Pommern, hvor han debuterede som Digter med „Läuschen un Rimels“ (versificerede Anekdoter, 1853) og „Polterabendgedichte“ (1855). 1856 opgav han sin Lærerstilling, flyttede til Neu-Brandenburg og 1864 til Eisenach. I rig Produktion følger nu en Række Fortællinger, der uden al Composition og kunstnerisk Concentration bredt og saftig male det nordtyske Land- og Kjøbstadliv. Den sympathetiske Humor, der passer saa fortrinlig med det gemytlige Plattysk, og den store Evne til at lade de pudsigste Individer udfolde sig i bred Magelighed gjøre R.s versificerede og prosaiske Fortællinger til en højst velgjørende Læsning, hvad enten han skriver „Ut de Franzosentid“ (1860) eller humoristiske Skizzer fra sin sørgelige Fængselstid („Ut mine Festungstid“, 1862) og sit „Landmandsliv“ („Ut mine Stromtid“, 1864); en saa struttende Sundhed er sjælden i vor Tids Digtning. I sine sidste Aar sygelig og uproduktiv paa Grund af et overdrevent Hang til stærke Drikke, døde R. 12 Juli 1874 paa sin Villa ved Eisenach. Hans bedste Prosafortællinger udkom under Fællestitlen „Olle Kamellen“ (7 Dele, 1860—68), hans „Sämtl. Werke“ med Biographi af A. Wilbrandt 1863—75 i 15 Bd. 1888 rejstes ham et Mindesmærke i Jena. Mange af R.s Fortællinger ere oversatte paa Dansk.

Reuter, Paul Julius, Grundlægger af „R.s Telegraphbureau“, f. 21 Juli 1821 i Kassel, grundlagde 1849 et Nyhedsbureau i Aachen og indrettede i dette Øjemed en Brevduepost fra Brysel, men flyttede 1851 til London og udviklede sit Bureau med Agenter rundt om i Verden, samt fik 1858 den engelske Presse til at bruge det som Nyhedsbringer. 1866 nedlagde han et særligt Telegraphtov fra England til Hannover og 1869 mellem Frankrig og Nordamerika. 1871 blev han af Hertugen af Sachsen-Coburg ophøjet til Friherre.

Reuterdahl, Henrik, svensk Ærkebiskop, f. 10 Sept. 1795 i Malmø, hvor hans Fader var Parykmager, kom 1811 til Universitetet i Lund, hvor han 1817 ansattes som Docent ved det theologiske Seminarium, blev Adjunct i

Theologien 1838 samt tillige Universitetets Bibliothekar 1838, Professor i Theologien 1844, samt 1845 Domprovst. Imidlertid havde han betraadt den politiske Bane som Rigsdagsmand for Lunds Stift og blev 1852 kaldet til Medlem af Statsraadet som Chef for Ecklesiastikdepartementet. 1855 udtraadte han af Statsraadet, da han blev udnævnt til Biskop i Lund, men ombyttede allerede n. A. denne Stilling med Ærkebispestolen i Upsala. Som Ærkebiskop var han Præstestandens Ordfører paa de følgende Stænderrigsdage, og paa den sidste af disse var det væsentlig ham, som, skjønt han selv ingenlunde var en Ven af Regeringens Forslag om Folkerepræsentationens Omdannelse, i Præstestanden gjennemførte Forslagets Vedtagelse. Paa det første svenske almindelige Kirkemøde 1868 var R. Formand; han døde 29 Juni 1870 i Upsala. Som Skribent viste R. en betydelig Virksomhed; i Løbet af flere Aar udgav han sammen med Thomander et theologisk Kvartalsskrift (1828—32, 1836—40, senere forts. af Melin og Bring 1841—42); blandt hans øvrige Skrifter maa især nævnes »Svenska kyrkans historia« (indt. 1533; 4 Bd., 1838—66).

Reuterholm, Gustav Adolf, Friherre, svensk Statsmand, f. 7 Juli 1756, traadte 1775 i militær Tjeneste, men tog allerede 1777 sin Afsked som Fændrik og udnævntes til Kammerherre hos Dronningen. Fælles Tilbøjelighed til Frimureri og Mysticisme bragte ham tidlig i nær Berøring og Venskab med Hert. Carl af Södermanland. Til Gustaf III nærede derimod R. fra gammel Tid et bittert Nag, da hans Fader, Rigsraad, Friherre Esbjørn R. (f. 1710, d. 1773, ivrig Tilhænger af Huepartiet) ved Revolutionen 1772 var bleven fængslet, hvilket efter Sønnens Mening havde foraarsaget hans Død. Dette Nag forøgedes end mere ved Tildragelserne paa Rigsdagen 1789, hvor R. optraadte som en af Oppositionsmændene i Ridderhuset. Misfornøjet med Forholdene hjemme, tilbragte han den største Del af de nærmest følgende Aar i Udlandet og traadte i Frankrig i Forbindelse med Illuminaterne. Efter Gustav III.s Død blev R. kaldt hjem af Hertugregenten, udnævntes 1792 til Præsident i Kammerrevisionen samt stadigt Medlem af Regeringsraadet og blev fra nu af Regeringens Sjæl. Ved Arbejdsomhed erstattede R. til Dels, hvad der manglede ham i Øvelse; ved Sparsomhed og Indskrænkninger formindskedes Statsgjælden; i Krigsbestyrelsen indførtes tidssvarende Forandringer, og ved forsigtig Politik over for Udlandet vandtes store Fordele for Handelen. Men Regeringens Mistænksomhed og Pedanteri fremkaldte Uvilje imod R., der tillige gjorde sig forhadt ved Hoffet ved at fjærne alle de Mænd, der havde staaet Gustav III nærmest. Da Gustav IV Adolf tiltraadte Regeringen (1796), nedlagde R. sit Præsidentembede, og det blev ham samtidig forbudt at nærme sig Hovedstaden paa 10 Mile. Først rejste R. til Udlandet, men opholdt sig dog endnu i nogen Tid mest i Sverige og stod i stadig Brevvexling med Hertug Carl. Efter forgjæves at have ansøgt om at faa Forvisningen tilbagekaldt, forlod han 1800 Sverige. Da hans tidligere Beundrer havde besteget Sveriges Trone som Carl XIII, vendte han 1810 tilbage og ansøgte skriftlig om en personlig Sammenkomst med Kongen, men fik ved en af Ministrene Tilhold om at holde sig borte fra Hoffet. Han bosatte sig da i Slesvig, hvor han døde af et Slagtilfælde 27 Dec. 1813.

Reutlingen, Stad i Konger. Württemberg, Hovedstad i Kredsen Schwarzwald, 4 M. s. til ø. for Stuttgart. 17,000 I. Prægtig Domkirke og anseligt Raadhus. Fabrikation af Læder, Bomulds- og Uldstoffer, Maskiner og Papir. Svovlbad. R. var indtil 1803 en fri Rigsstad.

Rev, en Række Banker eller Skjær i Havet, der ofte danner en Vold omkring en Ø eller et Fastland (som Koralrevene), ofte ogsaa strækker sig fra Landet ud i Havet (Horns R., Sjællands R.).

Revaccinatiōn, revaccinēre, s. Kokoppeindpodning.

Rēval, Hovedstad i det russiske Gouv. Estland ved en Vig af den finske Bugt, 43 M. v. til s. for St. Petersborg. 50,000 I. (1881), hvoraf ⅞ Protestanter. Stort Slot med prægtige Ruiner. Blandt Stadens Kirker fremhæves St. Olaikirken med herligt Orgel og et højt Klokketaarn. Her er flere højere Undervisningsanstalter og et Theater. Handel og Skibsfart. Stærkt besøgt Søbad. Peter d. store anlagde her en Orlogshavn, der er Station for en Del af den russiske Østersøflaade. — Staden er anlagt 1219 af Valdemar Sejer og kaldes endnu af Esterne Tall-linn (de danskes Stad).

Revalēnta arābica anbefales jævnlig til urimelig høj Pris som Arcanum mod Svaghedstilstande og Ernæringslidelser. Det er ikke altid ens sammensat, men bestaar væsentlig af Mel af Frøene af ærteblomstrede Planter (især Kikerært).

Revanche, fr. [vāngsch], Gjengjæld, Oprejsning.

Rewbell, Jean Bapt. [rebæl], fransk Revolutionsmand, f. 1747 i Kolmar, blev Advocat i sin Fødeby og sendtes 1789 til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til Republikanerne. 1792 valgtes R. til Conventet og var i lang Tid Commissar ved Hærene (bl. a. i Mainz); han sluttede sig efter Robespierres Fald til de maadeholdne og blev Medlem af Velfærdsudvalget. 1795 fik han Sæde i Directoriet, viste stor Arbejdskraft, men ogsaa megen Hensynsløshed; han afgik i Maj 1799 og levede siden som Privatmand. D. 23 Nov. 1807.

Reveille [vælje] (fr. réveil), et Signal for, at Soldaterne om Morgenen kunne forlade deres Kvarter.

Reventlow, en dansk adelig, nu grevelig Familie, der stammer fra Holsten og allerede forekommer i Midten af det 13de Aarh. **Hartvig R.** sneg sig en Nat 1315 ind paa Segeberg Slot og myrdede den holstenske Greve Adolf VI, med hvem han var i Strid, tillige med sin egen Søn, som var i Grevens Tjeneste. — **Ditlev R.**, f. 1600, d. 1664, blev efter at have tjent forskjellige tyske Fyrster 1632 Christian IV.s tyske Kansler. — Hans Søn, **Conrad R.** til Clausholm, Kalø, Frijsenvold m. m., f. 21 Apr. 1644,

blev 1671 kongel. Landraad i Hertugdømmerne, ophøjedes 1673 i Grevestanden, fik 1681 Elefantordenen og blev 1699 strax efter Frederik IV.s Tronbestigelse Storkansler eller første Minister; han døde 21 Juli 1708. I sit andet Ægteskab med Sophie Amalie Hahn, Datter af B. J. Hahn, blev han Fader til Frederik IV.s anden Dronning Anna Sophie. Det kongelige Svogerskab gjorde naturligvis denne Familie meget anset og mægtig. — Storkanslerens Søn af første Ægteskab, Grev **Christian Ditlev R.** til R.-Sandberg og Baroniet Brahetrolleborg, Gehejmeraad, Overkammerherre og Elefantridder, Anføreren paa Toget i Skaane 1709—10, fik 1729 af sine laalandske Godser oprettet Grevskabet Christiansborg, nu Christianssæde. Han døde 1 Oct. 1738; hans ældste Søn, Grev **Conrad Ditlev R.**, f. 1704, d. 1750, der var gift med en Søster til den sidste Hertug af Holsten-Plön, som selv var gift med Grevens Søster, fik Grevskabet R.-Sandberg og Baroniet Brahetrolleborg; den yngste, Grev **Christian Ditlev R.**, f. 1710, d. 1775, fik Christianssæde, men arvede 1759 ved Brodersønnens Død R.-Sandberg og Brahetrolleborg.— Sidstnævntes Søn, Grev **Christian Ditlev Frederik R.** til Christianssæde og senere (fra 1815) tillige til R.-Sandberg, f. 11 Marts 1748, er den ædle Bondeven, der væsentlig bidrog til de store Landboreformer i Slutningen af forr. Aarh., som gjorde Ende paa den danske Bondestands Underkuelsestilstand. Han gik 1763 til Gymnasiet i Altona, derfra til Sorø Akademi og tiltraadte derpaa en Udenlandsrejse, paa hvilken han studerede i Leipzig; efter sin Hjemkomst blev han 1775 Deputeret i Økonomi- og Commercecollegiet, 1781 Gehejmeraad og beklædte efterhaanden flere høje Embedsstillinger i forskjellige Collegier, blev 1789 Præsident i Rentekammeret, 1797 Statsminister, 1803 Ridder af Elefanten og 1808 Gehejmestatsminister. Fra 1813, da han tog sin Afsked som Rentekammerpræsident, levede R. for det meste paa sine Godser, for hvilke han virkede lige saa ufortrødent som i Statens Tjeneste. Fornemmelig arbejdede han med Iver paa Almueundervisningens Forbedring; den nuværende Ordning af Almueskolevæsenet skyldes væsentlig hans Arbejde. Hans „Bibelske Trøstegrunde“ (1826) er paa ny udgiven 1884. Død 11 Oct. 1827 paa Christianssæde. 15 Aug. 1888, Hundredaarsdagen for Overrækkelsen af de første Skjøder paa frie Gaarde, afsløredes et Mindesmærke for ham i Frederiksborg Slotshave. — Statsministerens Broder, **Johan Ludvig R.**, f. 1751, d. 1801, arvede Baroniet Brahetrolleborg og opgav tidlig sin Embedsstilling for helt at ofre sig for sit Gods. Han gjorde overordentlig meget for sine Bønder, bl. a. for Almueundervisningen, og Oprettelsen af Seminariet paa Brahetrolleborg skyldes væsentlig ham. 14 Sept. 1888 sattes ham en Mindestøtte paa Brahetrolleborg, rejst af Omegnens Beboere. — **Ditlev R.**, Greve, Gehejmeraad, Medlem af Conseilet, Overkammerherre og Elefantridder, Broders Sønnesøn af Storkansleren Grev Conr. R., f. 1712, er bekjendt som Overhovmester hos Christian VII som Prins ved sin uforstandige, raa og haarde Opdragelse af Prinsen, hvis ulykkelige Anlæg til Sindssyge derved væsentlig udvikledes. Tillige med de andre Ministre afgik han, da Gehejmeconseilet ophævedes ved Struensees Omvæltning 27 Dec. 1770, og døde 1783. — Til samme Slægt hørte Grev **Friedrich R.** til Wittenberg i Holsten, f. 1797 i Slesvig; han blev 1834 Overappellationsretsraad i Kiel og 1836 Klosterprovst i Preetz, var siden 1841 Ridderskabets Fører i den holstenske Stænderforsamling, samt Marts—Oct. 1848 Medlem af den provisoriske Oprørsregering og Marts 1849—Febr. 1851 af Statholderskabet. Han blev derefter landsforvist og gik til Preussen, hvor han blev Medlem af Herrehuset. I Febr. 1867 stillede han sig til Valg i Holsten til den nordtyske Rigsdag, men faldt igjennem imod en augustenborgsk Candidat. D. 24 Apr. 1874 paa sit Gods Starzeddel ved Frankfurt a. d. O. — Hans Broder, Grev **Ernst Christian R.** til Farve, f. 1799, var 1855—57 kongevalgt Rigsraad for Holsten, men deltog alligevel i det holstenske Ridderskabs Opposition og sluttede sig strax efter Freden i Wien 1864 ligesom Scheel-Plessen til det Parti, der ønskede Hertugdømmernes Tilslutning til Preussen. Han blev 1867 Medlem af Herrehuset, var siden Landdagsmarschal ved Provinslanddagen i Rendsborg og døde 17 Febr. 1873. — En Fætter til dem, Grev **Theodor R.** til Jersbeck, f. 1801 i Kjøbenhavn, Søn af den danske Statsminister C. Fr. R. (f. 1753, d. 1834, Præsident i det tyske Cancelli 1797—1808), var først Legationssecretær i St. Petersborg, derefter 1834—38 Amtmand i Eismar og blev 1840 Klosterprovst i Slesvig samt 1841 kongevalgt Medlem af de slesvigske (n. A. tillige af de holstenske) Stænder. Han deltog dog, især 1846, i Oppositionen, var 1848 Næstformand i den oprørske „Landesversammlung“ og Oct. 1848—Marts 1849 Formand for Fællesregeringen. Siden var han Medlem af de holstenske Stænder og 1856—57 af Rigsraadet, hvor han udtalte, at han blev „stupid“ ved den megen danske Tale. Han sluttede sig 1864 ligeledes til det preussiske Parti, var 1867 Tillidsmand i Berlin i Anledning af Hertugdømmernes Indlemmelse og siden Medlem af Provinslanddagen indtil sin Død 4 Febr. 1873. — **Reventlow-Criminil**, s. **Criminil**.

Reventlow-Sandberg, Grevskab i Sundeved i Slesvig, oprettet 1685 for ovennævnte Grev Conrad R., hvis Sønnesøns Sønnesøns Søn er den nuværende Besidder (s. ovenf.). Hovedgaarden Sandbjerg blev oprettet 1576 af Hert. Hans d. yngre og efter at være paa Grund af den ældste sønderborgske Linjes Gjæld kommen under Kronen kjøbt 1673 af Grev R.; Godset blev udparcelleret 1788. Bygningerne ligge smukt ved en Vig af Alssund ¾ M. n. v. for Sønderborg.

Revenu, fr. [røv'ny], Indtægt.

Reverbérovn, en liggende Flammeovn, hvor Gjenstanden, der skal ophedes, alene kommer i Berøring med Flammen. Brændselet ligger paa en Rist; derfra slaar Flammen over en „Bro“ af Mur, men tvinges af Hvælvingen over Ovnen ned paa en Herd, hvorpaa Gjenstanden ligger. Paa Siden eller for Enden af

Ovnen findes en Dør. R. bruges til Smeltning af Kobber, Bronze og undertiden Jærn, ligeledes ved Sodafabrikationen m. m.

Rëverdil, Elie Salom. Franç., f. 1732 i Nion i Pays de Vaud, en af de mange Fremmede, som bleve indkaldte til Danmark under Frederik V, og som have gjort sig fortjente af Landet. 1760 blev han Kronprins Christians Lærer og fik Lejlighed til at meddele sin Lærling sine frie Ideer, især med Hensyn til Bondestanden, som han har Æren for først at have søgt at befri for Stavnsbaandets trykkende Aag. Efter Christian VII.s Tronbestigelse 1766 blev han Cabinetssecretær og det n. A. Medlem af den Landbocommission, som han fornemmelig havde virket til at oprette, men pludselig blev han styrtet ved Kongens uværdige Yndling Grev Holck og forvist fra Danmark, hvorpaa han vendte tilbage til Schweiz. 1771 blev han atter indkaldt af Struensee, men efter dennes Fald rejste han igjen tilbage 1772 og døde 4 Aug. 1808 i Genf. Hans Memoirer (»Struensée ou la cour de Copenhague 1760—72«, udg. 1858, overs. paa Dansk 1859) give interessante Oplysninger om det danske Hofs Tilstand umiddelbart før og under Struensee, samt om dennes Færd og Forhold til Dronningen.

Rëvere, Giuseppe, ital. Digter, f. 1812 i Triest. Medens han studerede i Milano, vandt han Grossis Yndest og optraadte snart som Forfatter i Blade og Tidsskrifter. Allerede 1829 udgav han sit historiske Drama »Lorenzino de' Medici«, senere »I Piagnoni e gli Arrabbiati«, »Sampiero di Bartelica« og »Il marchese di Bedmar«, hvis Anslaaen af patriotiske Strænge navnlig skaffede R. megen Yndest; men hverken Charaktertegningen eller Compositionen spiller nogen Rolle. 1847 maatte R. som politisk Liberal flygte til Turin, hvor han blev Medarbejder af »La Concordia«, tog Del i Begivenhederne i Milano 1848, men maatte efter Revolutionens Nederlag atter ty til Piemont. I Sonetter, Fortællinger og Skizzer har han især udfoldet et stort stilistisk Talent og en hyggelig Humor. Efter at have levet som Kjøbmand i Genua i nogle Aar, blev han 1871 ansat i Udenrigsministeriet i Rom. Prati og Heine have været hans lyriske Forbilleder i Digtsamlinger som »Sdegno ed affetto« (1845), »Nuovi sonetti« (1846), »Persone ed ombre« (1862). Blandt hans Prosaarbejder ere »Bozzetti alpini« (1857) og »Marine e paesi« (1858) de mest bekjendte.

Rêverie, fr. [ræhvri], Drømmeri; Hensynken i Tanker; „Drømmebilleder" (i Musik).

Revërs, Skriftside, kaldes (i Modsæt. til Avers) Bagsiden af en Mønt, hvor Vaabenet, Værdiangivelse o. desl. ere anbragte. I Retssproget bet. R. en skriftlig Modforpligtelse, en Erklæring fra den ene Contrahent om, at han vil opfylde de ham mod Medcontrahenten paahvilende Forpligtelser; i den danske Lovgivning bruges denne Benævnelse ogsaa om en særegen Art paa kort Tid udstedte Gjældsbeviser.

Reversiönspendül, et af Kater opfundet Instrument til at maale Faldhastigheden, nemlig et Pendul med to Ophængningsaxer, hver paa sin Side af Tyngdepunktet. Reguleres det saaledes, at dets Svingningstid er den samme for begge Axer, er disses Afstand lig den reducerede Pendullængde, og af denne og Svingningstiden kan Faldhastigheden beregnes.

Revêtementsmur [mängs], s. Beklædningsmur.

Rëvett, Nicholas, engelsk Maler og Architekt, f. 1721 i Suffolk, d. 1804 i London, deltog med Architekten J. Stuart i dennes Kunstrejser i Grækenland og i Udgivelsen af det store Værk over Athen, hvorom nærmere s. Stuart. Desuden udgav han i Forening med Chandler og Parc »Ionian antiquities« (1769—97).

Revidëre, prøvende gjennemse, gjennemgaa endnu en Gang; **Revisiön**, et saadant Gjennemsyn. **Revisor**, En, som efterser og undersøger Regnskaber. Jvfr. Statsrevisor.

Revier [vihr], Kreds, District, især Forst- og Jagtdistrict.

Review [rivjū], Navn for engelske Tidsskrifter, svarende til det franske Revue. Mest bekjendte ere »Edinburgh R.« (liberal, siden 1802), »Quarterly R.« (conservativ, siden 1809) og »Fortnigthly R.« (radical, siden 1865).

Revilla-Gigedo, en Øgruppe i det store Ocean, mellem 18° 20′ og 19° 20′ n. Br., c. 80 M. fra Mexicos Kyst, hører til Staten Colima. Hovedøen er Socorro mod V., der er bjergfuld, henimod 4,000 F. høj. Samlet Areal 15 □ M. Øerne ere uden faste Beboere, men rige paa Skildpadder og Robber.

Réville, Albert [vil], fransk Religionshistoriker, f. i Dieppe 4 Nov. 1826, virkede først som protestantisk Præst forskjellige Steder i Syd- og Nordfrankrig, senere (fra 1851) i Rotterdam. Efter at have taget Doctorgraden i Leiden vendte han i Følge gjentagne Opfordringer tilbage til Frankrig, hvor han under stærk Tilstrømning holdt Forelæsninger i liberal protestantisk Aand. 1880 blev han Professor i Religionshistorie ved Collège de France, og da der nogle Aar efter blev oprettet et særligt Facultet for Religionsvidenskab ved Sorbonnen, blev han dets Præsident (1886). Hans betydeligste, endnu ufuldendte Værk er »Histoire des religions (I. Les religions des peuples non civilisées, 1883; II. Les religions du Mexique, de l'Amérique centrale et de Pérou, 1885). I dette Værk vedkjender R. sig fuldt ud den Opfattelse, som danner Grundlaget for den moderne Religionsvidenskab, at det egentlige Maal for Religionshistorien er at finde Lovene for den religiøse Udvikling i den menneskelige Bevidsthed, og at Erfaringspsychologien derfor maa raadspørges ved hvert Skridt, Religionshistorikeren gaar frem. R. deler de forskjellige Religioner i de animistiske, de polytheistiske og de monotheistiske.

Revisiön, **Revisor**, s. Revidere.

Revivals, eng. [rivājv'ls] (Opvækkelser), religiøse Forsamlinger, ved hvilke hele Skarer paa én Gang henrives saaledes af Ordets Forkyndelse, at de føle sig drevne til offentlig at bekjende deres Synder og gjøre Bod. Disse R. finde navnlig Sted i Nordamerika, især blandt Methodisterne ved deres Camp-Meetings. Stundum have de fra Nordamerika forplantet sig andensteds hen, navnlig til Storbritannien og Irland.

Revle, en Vold af Sand, der i Havet strækker sig langs en Kyst og beskytter denne mod Havets Voldsomhed, men ogsaa vanskeliggjør Besejlingen. Langs Nørrejyllands Vestkyst findes sædvanlig 3 R., den yderste med 16 F., den mellemste med 10 F. og den inderste med 4 F. Vand. Mellem dem og uden for den yderste er Vandet sædvanlig meget dybere. Ud for Fjord- og Flodmundinger findes almindeligvis en Indsænkning i R., der muliggjør Sejladsen over dem.

Revlingbær, Krækling (Empetrum nigrum), en til de frikronede henhørende lille Halvbusk med et lynglignende Habitus og næsten kransstillede, linjeformede, læderagtige Blade, mørkerøde Blomster og sorte Bær, almindelig paa de jyske Heder, men andensteds her i Landet temmelig sjælden.

Révōlte, fr., Oprør; **revoltēre,** oprøre, gjøre Oprør.

Revolutiōn, Omvæltning, kaldes baade i Naturen og i Aandens Verden, samt i Folkenes Liv, en pludselig og stærk Rystelse, som afbryder Tingenes sædvanlige Gang, omstyrter og væsentlig ombanner de gamle Forhold og grundlægger en ny Tilstand. Man taler derfor om Jord-R. (ved store Vandfloder og Jordskjælv), om aandelige og især politiske R. Særlig bruges R. om den Omvæltning, som fandt Sted i England i Midten af det 17de Aarh., hvorved Kongedømmet gik til Grunde, og dens Efterfølger 1688—89, hvorved Stuarterne fordreves og Englands Frihed sikredes; om de nordamerikanske Fristaters Løsrivelse 1774—76, om det store Gjennembrud i Frankrig 1789—99 og om Bevægelserne i Spanien og Portugal 1820 flg., samt om Juli-R. 1830 og Februar-R. 1848. **Revolutionskrigene** kaldes de Krige, som de forbundne Magter i Europa 1792—1802 førte imod Frankrig paa Grund af dets Revolution. **Revolutionstribunalet** kaldtes den overordentlige Straffedomstol, som oprettedes i Frankrig 11 Marts 1793 efter Dantons Forslag til at straffe Revolutionens Modstandere; Navnet fik det først i Oct. 1793; det ophævedes 31 Maj 1795.

Revōlver, s. Repetergevær.

Revolvēre, tilbagevælte, s. Ex. Beskyldninger.

Revshaleøen, en paa Kjøbenhavns indre Red opfyldt Ø mellem Lynetten og Batteriet Christ. Sextus, fremkommen ved Opløsning af det ved Opmudringen i Havnen optagne Fyld. Senere er denne ved en smal Dæmning sat i Forbindelse med den nordlige Del af Amager. En Del af denne Ø ejes af et Aktieselskab, der benytter den som Skibsværft og Plads for Maskinværksteder, bestemte baade til Bygning af nye Skibe og til Reparation af ældre. De første her byggede Skibe, Dampskibene „Christian IX" og „Christiania", bleve satte i Vandet 12 Apr. 1874.

Revue, fr. [røvÿ], Troppemønstring for en højere Befalingsmand. R. bet. ogsaa literær Oversigt ell. Samling (»R. des deux mondes«, stiftet 1831 af Buloz), ligesom det eng. Review.

Revulsiōn, Løsrivelse, en lægevidenskabelig Benævnelse for en Afledning af Legemets Vædsker fra et Sted til et andet, ligesom ogsaa for den herved frembragte Fordeling af sygelige Tilstande.

Rex, lat., Konge.

Reybaud, M. R. Louis [ræbō], fransk Forfatter, f. 1799 i Marseille, var først bestemt til Handelen, gjorde flere Rejser til Levanten og Amerika, optraadte 1829 i Paris som liberal Journalist og Literat og arbejdede for forskjellige Tidsskrifter. Hans første betydelige Værk var »Études sur les réformateurs ou socialistes modernes« (1840—43, tidligere stykkevis i »Revue des deux mondes«), hvori han bekæmpede St. Simons, Fouriers o. fl.s Theorier, og »Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale« (1843), en Roman, hvori han giver en aandrig Skildring af de franske Samfundsforhold efter Julirevolutionen. Siden udgav R. en Mængde Romaner, som dog staa tilbage for hin, samt forskjellige Artikler og Skrifter af økonomisk Indhold, navnlig vedrørende Manufakturindustrien. D. 1879. — Hans Svigerinde, **Henriette R.,** født d'Arnaud, f. 1802, d. 1871, skrev Romaner (»Le château de St. Germain«, »L'oncle César« o. fl.).

Reye, Theodor, tysk Mathematiker, f. i Cuxhaven 20 Juni 1838, fra 1863 Lærer ved den polytechniske Skole i Zürich, senere i Aachen, for Tiden Prof. i Mathem. i Straßburg, har foruden en stor Mængde Specialafhandlinger i forskjellige Tidsskrifter skrevet en større synthetisk Rumgeometri, „Geometrie der Lage" (1865—66; 1ste Afdel., 3 Opl. 1886).

Reyer, egtl. **Rey,** Louis Etienne Ernest [ræjæhr], anset fransk Componist og Musikforfatter, f. 1 Dec. 1823 i Marseille, kom 16 Aar gl. til Algérien uden at tænke paa nogen Fremtid som Musiker, medens han dog flittig øvede sig paa Claver og componerede uden theoretiske Forkundskaber. Først 1848 kom han til Paris for at blive Musiker, 1850 debuterede han med en Ode-Symphoni, 1854 med en Opera i 1 Akt, hvorefter fulgte Balletten »Sacountala« 1858 og paa Théâtre lyrique 1861 Operaen »La Statue« (3 Akter, hans bedste Værk). Til hans større Værker hører Operaen »Sigurd« i 5 Akter, som efter en Aarrækkes Venten opførtes 1884 i Brüssel, 1886 paa den store Opera i Paris. Desuden haves af R. Kirkemusik, Cantater, en stor Del Sange med Claver m. m. Hans talrige Feuilletoner i »Journal des Débats« have givet ham et anset Navn som Musikskribent. R. er Bibliothekar ved den store Opera, og 1876 valgtes han i Fél. Davids Sted ind i Akademiet.

Reykholt, Præstegaard i Borgefjords Syssel i det sydlige Island, bekjendt som Snorre Sturlassøns Bopæl 1208—41, da han her blev ombragt af sin forrige Svigersøn Gissur Jarl, og som det Sted, hvortil Snorres literære Virksomhed er knyttet. R. ligger i en Egn, der er rig paa varme Kilder, og ogsaa umiddelbart ved Gaarden findes flere saadanne, af hvilke den enes Vand fra gammel Tid har været benyttet til Badning i et muret Bassin, hvis Indretning tillægges Snorre. Badet, der fører Navnet Snorralaug (S.s Bad), bestaar af et kredsrundt Bassin under aaben Himmel, 5—6 Al. i Tværmaal, opmuret af Kiselsten, med lodrette Vægge og flad Bund; dets Dybde er c. 2 Al.; nederst langs Væggens Inderside løber et omtr. 1 Kvarter højt og lige saa bredt

Stensæde; ned til Bassinets Bund føre 4 Trappetrin. Vandet til Snorralaug ledes i en c. 200 Al. lang Rende fra den nævnte kogende Kilde; Afløbet finder Sted gjennem et Rør ved Grunden af Bassinet.

Reykjarfjord (Reykjarfjörður), Handelsplads i det nordvestl. Island.

Reykjavig (Reykjavík), oprindelig en Gaard, anlagt af Islands første Nybygger Ingolv, fra sidste Halvdel af forr. Aarh. Handelsplads, nu Islands Hovedstad, er i Løbet af dette Aarh. hurtig voxet og har for Tiden c. 8,000 J. Byen, der ligger i det sydvestlige Island ved en Vig af Faxefjord, er Sædet for Landets øverste Embedsmænd: Landshøvdingen, Amtmanden over Syd- og Vestamtet, Overretten, Biskoppen osv., og her holder Altinget sine Møder. I R. findes Islands eneste Latinskole samt Uddannelsesanstalter for Præster og Læger. Af videnskabelige Samlinger mærkes Landsbiblioteket og Oldsagssamlingen. Paa Byens største aabne Plads er opreist Thorvaldsens Statue i Bronze, skjænket af Kjøbenhavns Commune 1875.

Reynier, Jean Louis Ant. [ræniē], fransk Historiker, f. 1762 i Lausanne, fulgte 1798 med den franske Hær til Ægypten, hvor han blev Directeur for Finanserne indt. 1808. 1806—15 var han Statsraad i Neapel og styrede først Post-, siden Forstvæsenet, vendte derefter tilbage til sin Fødeby; d. 1824. Han skrev 1807 om Ægyptens Tilstand under det romerske Herredømme og 1818 ffg. en Række Skrifter om de stats- og landøkonomiske Forhold hos Oldtidens forskjellige Folk. — Hans Broder, J. L. Ebenezer R., f. 1771, indtraadte 1792 i den franske Hær og blev Officer i Dumouriez's Stab; han blev allerede 1795 Brigadegeneral og var n. A. Stabschef hos Moreau. R. deltog 1798 som Divisionsgeneral i Toget til Ægypten, udmærkede sig i Slaget ved Pyramiderne og afgjorde 1800 Klébers Sejer ved Heliopolis, men kom i Strid med Menou og blev hjemsendt. 1806 besatte han Neapel, blev 1808 Krigsminister under Murat og førte n. A. en Division af hans Hær ved Wagram, hvorefter han blev Greve. 1812—13 førte han et Hærcorps, mest af Sachsere, og blev fangen ved Leipzig; d. 1814.

Reynolds, Sir Joshua [rĕnnolds], engelsk Maler, f. 16 Juli 1723 i Plympton i Devonshire, d. 23 Febr. 1792 i London, var først Elev af en temmelig middelmaadig Maler Hudson, men gik 1749 til Rom, hvorfra han 1753 vendte tilbage England og nedsatte sig i London. Da Malerakademiet oprettedes, blev R. dets Præsident 1768 og udstillede 1769—99 ikke mindre end 244 Billeder. 1789 mistede han Synet paa det ene Øje og holdt fra den Tid af op at male. Han har leveret ikke faa historiske Billeder, men større Værd have hans Fremstillinger af Børn, og sin egentlige Berømmelse skylder han sine talrige, især ved deres Colorit udmærkede Portræter. De mest bekjendte engelske Kobberstikkere have gjengivet mange af hans Billeder.

Rez-de-chaussée, fr. [reh d' schaasseh], nederste Stokværk, Stueetage.

Rezonville [røsongvīl], Landsby i det tydske Lothringen, 1 M. v. for Metz, med 600 J., bekjendt af det blodige Slag her og ved Gravelotte (s. d. A.) 18 Aug. 1870.

R. F. P., Christian IV.s Valgsprog »Regna firmat pietas« (lat., d. e. Gudsfrygt styrker Riger).

Rhabarber (Rheum), Slægt af Syrefamilien, kjendelig ved sin kraftige Rodstok, sine fligede Blade og sin store Blomsterstand, sammensat af Blomster med et lille, 6bladet Blomsterdække og 9 Støvdragere, samt en 3kantet Nød. Rodstokken leverer det noksom bekjendte Lægemiddel Rhabarberrod, men hvilken Art denne egentlig skyldes, derom ere Botanikerne ikke ganske enige. Araberne modtog den i det 13de Aarh. fra Chineserne og udbredte den i Europa; mest Sandsynlighed er der for, at en Art (R. officinale) fra det sydøstlige Tibet, opdaget 1867 og dyrket i Paris, skulde være den ægte R. Navnet, der skriver sig fra gammel Tid, skyldes et Substantiv Rha, hvortil der er føjet Adjectivet barbarum. Af ægte R. adskiller man to Hovedformer: den chinesiske ell. indiske, der udføres over Canton eller Singapur, og som er den Sort, der navnlig for Tiden kommer i Handelen af jævn god Qvalitet, og den russiske ell. sibiriske, der føres til den sibiriske Grænse og derfra til Nishnij-Novgorod, Moskva og St. Petersborg. Tidligere blev denne Vare paa forskjellige Steder undersøgt og renset af keiserlige Controleurer, hvorfor den kom i Handelen af udmærket Godhed og i rigelig Mængde; nu er Controlen hævet; den er derfor af meget vexlende Godhed og kommer kun i ringere Mængde i Handelen. Uægte R. er taget af Planter, der ere dyrkede i Europa, som R. rhaponticum, undulatum, palmatum; den er af langt ringere Værd. De vigtigste Bestanddele i R. ere Chrysophan, Chrysophansyre, Harpixer og Rheumgarvesyre. Den benyttes til Tilberedning af Rhabarberdraaber (Anima rhei) o. a. Lægemidler og er et af de almindeligst brugte Afføringsmidler.

Rhabdomanti, den Kunst ved Ønskekviste eller lignende overtroiske Midler at kunne opdage Skatte i Jorden.

Rhachitis, s. Engelsk Syge; rhachitisk, lidende af eller ejendommelig for den e. S.

Rhadamanthys, Søn af Zeus og Europe, Broder til Minos og dennes Efterfølger i Herredømmet over Kreta, udmærkede sig ved sin Retfærdighed, hvorfor han tillige med Minos og Æakos blev Dommer i Underverdenen.

Rhadames, s. Ghadames.

Rhapsōder kaldtes hos de gamle Grækere de omvandrende Sangere, som foredrog Digternes Sange, særlig Homers, og bevarede dem fra Slægt til Slægt, til de blevne nedskrevne. Rhapsodī kaldtes derfor et af R. foredraget Digt; særlig bruges denne Benævnelse om de enkelte Sange af de homeriske Digte; ogsaa om et Samlingsværk af blandet Indhold. I Musiken, i den moderne Composition, forstaar man ved R. gjærne en Instrumentalphantasi, som er sammensat af Folkemelodier, f. Ex. ungarske, spanske, norske (Liszt, Raff, Lalo, Joh. Svendsen o. a.). Brahms har dog kaldt et Stykke for en Altstemme, Mandschor og

Orchester („Fragment aus Goethes Harzreise im Winter", op. 53) og to visnok paa egne Motiver hvilende Clavercompositioner, op. 79, R., hvorved Definitionen af den musikalske R. begynder at blive meget vanskelig. **Rhapsödisk**, usammenhængende, fragmentarisk.

Rhĕa, Datter af Uranos og Gæa, Kronos's (Saturns) Ægtefælle, var Moder til Hestia, Demeter (Ceres), Hera, Hades, Poseidon og Zeus. Hendes Cultus udbredte sig især fra Kreta. Under Navnet Kybele eller „den phrygiske Gudinde", ogsaa „den store Moder fra Ida" (μεγάλη μήτηρ Ἰδαία), dyrkedes den samme eller en lignende „Gudernes Moder" i Lilleasien, især i Phrygien og Staden Pessinus; hendes Fester fejredes med vild Musik af hendes til Dels gildede Præster, „Korybanter" eller „Galler", og Dyrkelsen af hende udbredte sig fra Asien til den græske Halvø, hvor den smeltede sammen med Rhea-Dyrkelsen. Under den anden puniske Krig indførtes den ogsaa i Rom, idet hendes Symbol, en sort Sten, 204 f. Chr. hentedes fra Pessinus; hendes Fest, Megalesia, fejredes især af patriciske Kvinder, men Dyrkelsen vedblev dog at regnes for fremmedartet, og Præsterne hentedes fra Asien.

Rhĕa, en af Saturns Drabanter.

Rhĕa (ell. **Rea**) **Silvia** ell. Ilia, efter Sagnet Datter af Numitor, blev af dennes Broder Amulius gjort til Vestalinde. Ved Mars blev hun Moder til Romulus og Remus.

Rhedārier, s. **Redarier**.

Rheden, Flække i den hollandske Prov. Geldern ved Floden Ijssel, 1 M. ø. for Arnhem med 12,000 I. og betydelig Industri.

Rhēgium, nu Reggio (s. d. A.), i Oldtiden en Stad i Bruttiernes Land paa Italiens sydøstlige Kyst; den var anlagt 743 f. Chr. af Chalkidensere og Messeniere. Fra 280 f. Chr. stod den under romersk Herredømme; den var en betydelig Handelsstad og af stor militær Betydning.

Rheims [ræµgs], s. **Reims**.

Rheinberger, Joseph Gabriel, f. 17 Marts 1839 i Baduz i Liechtenstein, røbede tidlig et afgjort Musiktalent, var 1851—54 Elev af den kongel. Musikskole i München, avancerede efterhaanden til Inspecteur for denne Skole (1867) og blev 1877 Hofcapelmester. R. er en af Nutidens betydeligste og frugtbareste Componister baade paa det vocale og det instrumentale Omraade (Operaerne „Die sieben Raben" og „Des Thürmers Töchterlein", et Requiem, Oratoriet „Christophorus", Chorsager, „Symphonisches Tongemälde Wallenstein", en Orchesterphantasi, Ouverturer, Kammermusik, en Concert for Claver og mange andre Claversager, 9 Orgelsonater, en Orgelconcert med Strygeorchester og 3 Horn, Sange m. m., henved 150 Værker). Der er hos R. hyppig en ejendommelig Friskhed og Djærvhed, forenet med et klassisk Snit.

Rheine ell. **Rheina**, Stad i den prenssiske Prov. Westfalen, ved Floden Ems, 5 M. n. n. v. for Münster, med 6,000 I., fyrsteligt Slot og betydelig Industri.

Rheineck, Stad i Cant. St. Gallen i Schweiz ved Rhinen, 1 M. fra dens Udløb i Bodensøen. 2,000 I. Livlig Industri. Omegnen har mange Borgruiner.

Rheinfelden, Stad i Cant. Aargau i Schweiz, 3½ M. n. n. v. for Aarau ved Rhinen, som her danner meget stærke Strømilinger. 2,000 I. Betydelig Laxefangst. Soolbad.

Rheinfels, et for sin interessante Beliggenhed bekjendt Slot, oven for St. Goar paa den venstre Rhinbred i den preussiske Rhinprov., tilhører den tyske Kejser.

Rheingau, en Landstrækning paa den højre Rhinbred i den preussiske Prov. Hessen-Nassau i det Hjørne, som dannes af Floderne Rhin og Main, bekjendt for sin Frugtbarhed (navnl. paa Vin og Frugt) og for sin skjønne Natur.

Rheinsberg, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 10 M. n. n. v. for Berlin, med 2,300 I. og et Slot, hvor Frederik II opholdt sig de sidste Aar før sin Tronbestigelse.

Rheinstein, et seværdigt Slot i den preussiske Rhinprov. ved den venstre Rhinbred, 6 M. s. s. ø. for Koblenz, hed tidligere Vogtsberg. Efter at det ved Kjøb var kommet til den 1863 afdøde Prins Frederik af Preussen, lod han det 1825—29 restaurere i middelalderlig Stil og anlagde her en Samling af gamle Vaaben og Kunstværker.

Rhĕnus, det gamle Navn paa Rhinen.

Rheomēter, sjældnere Navn for et Galvanometer. **Rheostāt**, et Apparat, som tjener til Maaling af Modstanden i en elektrisk Ledning. Den hyppigst anvendte R. er Siemens og Halskes, der bestaar af en Ebonitkasse, paa hvis Laag der er befæstet en dobbelt Række Messingstykker, adskilte ved Messingpropper, og i hvis Indre der er opstillet lige saa mange Traadruller (af bekjendt Modstand), som der er Messingpropper; til hvert Messingstykke er befæstet Endepunktet af en Rulle og Begyndelsespunktet af den næste. Ere nu alle Propperne paa deres Pladser, og man leder en Strøm ind ved det første Messingstykke, ud ved det sidste, saa er den Modstand, som Strømmen møder i Apparatet, lig Nul, thi Strømmen gaar da kun igjennem Messinget paa Laaget; men udtager man en Prop, saa indskydes der derved en Rulle i Ledningen, og naar der ved Proppen er skrevet, hvad Modstand den vedkommende Rulle byder, saa kan man aflæse den Modstand, man indskyder i Ledningen. R. kaldes **Rheochörd**, naar der anvendes udspændte Traade i Stedet for Traadruller; paa et Bræt er der da udspændt to parallele Metaltraade, tværs paa hvilke der hviler en metallisk Slæde, der kan skydes frem og tilbage; Strømmen ledes ind i og ud af Traadene ved den ene Ende af Brættet, og da den saaledes kun gjennemløber de Traadstykker, som herfra naa hen til Slæden, kan man ved at forskyde denne variere den Modstand, der findes i Ledningen.

Rhētor, hos Grækerne Taler; hos Romerne brugtes denne Betegnelse om dem, der af de store Taleres Værker uddrog Regler for Talekunsten for at lægge dem til Grund for Undervisningen i denne Kunst. Den første videnskabelige Bearbejdelse af Talekunsten skriver sig fra Aristoteles. Blandt de talrige senere R., der ere samlede af Walz (»Rhetores Græci«,

9 Bd.), ere Dionysios, Demetrios Phalereus og Hermogenes de betydeligste. Ved græske Lærere forplantedes Rhetoriken til Rom, hvor foruden Cicero især Quintilian uddannede Kunstens Teknik. **Rhetorik**, i videste Forst. Talekunstens Theori, der opstiller de almindelige Regler for de forskjellige Arter af det prosaiske Foredrag; særlig forstaar man derved en Fremstilling af de Grundsætninger, efter hvilke egentlige Taler skulle affattes. **Rhetorisk**, efter Talekunstens Regler.

Rheumatisme, ved urigtig Sprogbrug ogsaa kaldt „Gigt", indbefatter en Gruppe af Sygdomme, der opstaa ved Forkølelse, især angribe Leddekapsler, Sener, Senehinder og Muskler og vise sig ved Smerter, der ere meget flygtige, flytte sig fra et Sted af Legemet til et andet og lindres ved Beforbring af Hududdunstningen. Ved den **rheumatiske Feber** (acut Leddeerheumatisme, Gigtfeber) blive Leddene svulne, meget smertefulde og ømme, medens der samtidig indfinder sig Feber og stærk Sved; meget ofte kaster Sygdommen sig tillige paa andre Organer, især Hjærtet, enten som en Betændelse af Hjærteposen eller som en Lidelse af Klapperne. **Muskelrheumatismen** viser sig ved flygtige, omvankende eller sjældnere faste Smerter i Musklerne, Senerne og Senehinderne. Den **chroniske R.** udvikler sig enten af den acute eller opstaar lidt efter lidt især hos Individer, som opholde sig meget i kold og fugtig Luft udsatte for Træk; den angriber oftest Leddene og kan medføre betydelige Forandringer i dem (Stivhed, Krumhed, knudret Form osv.), hvorved den faar nogen Lighed med den egentlige Gigt, hvorfra den dog adskiller sig ved Mangelen af Urinsyreaflsætningen. Ved **nervøs R.** (Nervegigt) forstaas i popul. Tale snart rheumatiske Lidelser hos nervøse Mennesker, snart Nervesmerter fremkaldte eller forværrede ved Forkølelse.

Rheydt, Stad i den preussiske Rhinprov., 3 M. v. til s. for Düsseldorf. 23,000 J. Betydelig Industri i Silke-, Bomulds- og halvuldne Stoffer samt Lærred, Jærnstøbegods, Maskiner, Asphalt og Tagpap.

Rhianos, græsk Digter fra Kreta c. 240 f. Chr., forfattede to episke Digte »Heraklea« og »Messeniaka«. Vi have af ham et større Brudstykke og 11 Epigrammer i den græske Anthologi.

Rhigas, Konstantinos, nygræsk Digter og Frihedsmartyr, f. 1753 i Thessalien, fattede under Paavirkning af den franske Revolutions Ideer den Plan at frigjøre Grækenland fra Tyrkernes Aag. Han stiftede det første Hetæri (s. d. A.), drog 1797 til Triest for personlig at forhandle med Bonaparte, men vakte det østerrigske Politis Mistanke, blev udleveret til den tyrkiske Pascha i Belgrad og der henrettet 20 Maj 1798. R. er Forfatter til den græske Krigshymne „Op, Hellenernes Sønner!", en Efterdigtning af Marseillaisen.

Rhijnsburg [rejns], Landsby i den hollandske Prov. Sydholland ved Rhinarmen Gamle-Rhin, 1 M. fra dens Udløb i Nordsøen. Her begyndte de store Vandbygningsværker, der bleve anlagte 1806—41 for at skaffe Gamle-Rhin Afløb til Havet.

Rhin, Nedre- og Øvre-, tidligere to franske Departem., bleve ved Fredsslutningen 1871 efter den fransk-tyske Krig afstaaede til Tyskland. Nedre-Rhin (Bas-Rhin) var 82,7 □ M. med 589,000 J. og Øvre-Rhin (Haut-Rhin) 74,6 □ M. med 530,000 J. (1866). Heraf blev en lille Strækning mod S. V. omkring Fæstningen Belfort under Frankrig. S. **Elsaß**.

Rhinbayern, s. **Bayern**.

Rhinen, tysk **Rhein**, lat. Rhenus, en af Europas Hovedfloder, udspringer i 3 Arme, Norder-, Mittel- og Hinter-Rhein, i Cant. Graubünden i Schweiz paa Alperne n. ø. for St. Gotthard; de to første Kildefloder forene sig ved Disentis og optage ved Reichenau den tredje, hvorefter den fælles Strøm kaldes R. Denne flyder nu mod N. Ø. hen imod Chur, derpaa mod N. paa Grænsen af Schweiz og Tirol med Liechtenstein og løber gjennem Bodensøen mod V. forbi Schaffhausen, hvor den danner det 70 F. høje, mægtige Vandfald ved Slottet Laufen. Herfra fortsættes dens Løb mod V. mellem Schweiz og Baden, hvorefter den drejer mod N. Dette dens øvre Løb er 49 M. langt, Faldet 4,600 F.; blandt de mange Tilløb her ere Domlesch og Landquart fra højre og Aar med dens talrige Bifloder fra venstre Side de vigtigste. Fra Basel til Bonn er Flodens Mellemløb med nordlig Hovedretning til Mainz og derfra nordvestlig. Dette Løb er 61 M. langt med 627 F.s Fald og gaar nu, efter at Frankrig 1871 har maattet afstaa Elsaß, udelukkende gjennem tysk Territorium. R. optager paa denne Strækning fra højre Side Neckar og Main og fra venstre Side Mosel samt talrige mindre Floder. Dens Nedreløb gaar med nordvestlig Hovedretning fra Bonn gjennem Rhinpreussen og Holland til Nordsøen, 62 M. langt med et Fald af 138 F. Dette Løb findes nærmere beskrevet under Nederlandene. Den vigtigste Flod, som her optages, er Maas fra venstre Side. Flodens Omgivelser i Mellemløbet (navnlig fra Bingen til Koblenz) ere høje og klippefulde og berømte for deres Naturskjønhed; paa andre Steder danne de en mer eller mindre bred, herlig og frugtbar Dal og i Nedreløbet lave Sletter. R.s hele Længde er 172 M., Flodgebetet 4,080 □ M. Sejladsen paa Floden er overordentlig betydelig og drives i stor Udstrækning ved Dampskibe.

Rhinforbundet kaldes det Forbund, som en Del tyske Fyrster 12 Juli 1806 sluttede med Kejser Napoleon I, først Bayern, Württemberg, Baden, Hessen-Darmstadt, Rigsærkekansleren (Fyrst Dalberg), Storhertugen af Berg (Murat), Nassau, Hohenzollern og nogle Smaastater, og som i Dec. s. A. og i Løbet af 1807 blev tiltraadt af Würzburg, de sachsiske Lande, Schwarzburg, Anhalt, Lippe, Reuß og det nyoprettede Kongerige Westfalen og endelig 1808 af Mecklenburg og Oldenburg, saa at Forbundet til sidst omfattede næsten 6,000 □ M. med 14,600,000 J. R. løsrev sig fra det tyske Rige, der som Følge heraf opløstes, og erkjendte Napoleon som Protector. Fyrsterne maatte fraskrive sig Ret til at føre Krig og slutte Fred og stille et Contingent af henved 120,000 Md. til Kejserens Raadighed; derimod fik de Souverænetet

i de indre Anliggender i deres Lande, ogsaa over de endnu ikke mediatiserede Herskaber inden for deres Grænser. En Forbundsforsamling i Frankfurt under Forsæde af Fyrst-Primas Dalberg skulde styre de fælles Anliggender; men den kom aldrig sammen. Napoleon behandlede Fyrsterne i R. med stor Vilkaarlighed: allerede 1810 blev en Strækning af 532 □ M. med 1,130,000 J. lagt til Frankrig, idet Oldenburg, Aremberg og Salm mistede deres Selvstændighed. R. opløstes 1813 efter Napoleons Nederlag.

„Rhingreven", der saa ofte omtales i Christian IV.s Historie som den, der stod i nært Forhold til Kirsten Munk, var Otto Ludvig, Søn af „Vild- og Rhingreven" i Mörchingen Johan IX, f. 1597. Han traadte i Christian IV.s Tjeneste under den tyske Krig 1626 som Oberst for et hvervet Rytterregiment og gik et Par Aar efter i svensk Tjeneste under Gustav Adolf. Det var 1627—28, at R. traadte i det nævnte skandaløse Forhold til Kongens Hustru. Han døde 1634; med hans Søn, Johan X, uddøde denne den kyburgske Linje af Vild- og Rhingreverne 1688.

Rhinhessen, s. Hessen.

Rhinlandsk Fod, et Længdemaal, som oprindelig skal skrive sig fra Leiden; den bruges nu kun i Danmark, hor den blev indført 1839 og er sat lig 139,13 Pariserlinjer. Forhen har den været brugt i Preussen (indført 1816) med samme Størrelse og i Holland, hvor den var 139,171 Pariserlinjer.

Rhinōceros, s. Næsehorn.

Rhinoplastik, s. Autoplastik.

Rhinoskopi, Undersøgelse af Næsehulen ved Hjælp af Strubespejlet (s. d. A.), som i dette Øjemed anbringes med Spejlfladen skraat opad og fortil.

Rhinprovinsen optager den sydvestlige Del af Konger. Preussen, omgiven af Rhinbayern, Rhinhessen, de preussiske Prov. Hessen-Nassau og Westfalen, Holland, Belgien, Luxemburg, Frankrig og Elsaß. Den bestaar af følgende Regeringsdistricter:

Regeringsdistricter	□ M.	Befolkn. 1885
Trier	130,5	676,000
Koblenz	112,6	617,000
Aachen	75,5	545,000
Köln	72,2	754,000
Düsseldorf	99,3	1,754,000
	490,1	4,346,000

Af denne Befolkning er omtr. ¼ Protestanter, c. 40,000 Jøder og Resten Katholiker. Provinsens sydlige Del indtil Højden af Bonn er Bjærgland af ikke betydelig Højde (s. Preussen), den nordre Del Lavland. Hovedfloden er Rhinen, som her optager fra venstre Side Nahe, Mosel, Ahr og Erft og fra højre Sieg, Wupper, Ruhr og Lippe. Ligesom R. er den tættest befolkede af Preussens Provinser, saaledes indtager den ogsaa den første Plads i Landets Industri, for hvilken dens store Rigdom paa Kul, Jærn og andre Mineraler danner Grundlaget. Ogsaa Agerdyrkningen er vidt fremskreden, lige saa vel som Kvægavlen. Langs Rhinen og Mosel drives betydelig Vinavl. Skovlandet indtager henimod 30 pCt. af det hele Areal.

Rhinske Stadsforbund, et Forbund af Stæderne Mainz, Worms og Oppenheim, stiftet 1254 af Arnold Walpod i det Øjemed at sikre Handelen paa og ved Rhinen og hindre Stædernes Undertrykkelse. Til Forbundet, i hvis Spidse Mainz stod, sluttede sig efterhaanden flere og flere Stæder, saa at Tallet 1381 var løbet op til over 50, men 100 Aar senere gik det til Grunde.

Rhizopōder ell. Slimdyr kaldes nogle af de laveste Dyreformer, encellede Organismer, som i Bygningens Simpelhed endog overgaa Infusionsdyrene; det er undertiden (f. Ex. Amoeba) blot mikroskopisk smaa, levende Slimmasser, som besidde en svag Bevægelighed, i Kraft af hvilken de kunne langsomt udskyde uregelmæssige Flige eller Traade, trække disse ind i sig igjen og saaledes skifte Form i det uendelige og bevæge sig lidt frem i Vandet. De ernære sig af Diatomeer o. desl., som de omslutte ved ligesom at gyde sig omkring dem og saaledes optage dem i sig, og som de saa senere ved den modsatte Fremgangsmaade skille sig ved igjen i en afbleget og ligesom udsuget Tilstand. Amøberne leve især i det ferske Vand, navnlig i de koldere Fjældvande; sammesteds leve ogsaa nogle andre Rhizopodformer, som have en noget fastere Overflade og optage Sandkorn o. desl. i den, saa at Formforanderligheden er indskrænket til de udskydelige Traade, gjennem hvilke de optage deres Føde paa samme Maade som de aldeles nøgne R. Fra disse Traades Lighed med Rødder hidrører Navnet R., der betyder Dyr med rodformede Fødder. Havets R., de saakaldte Foraminiferer eller mangekamrede R. (Polythalamia), ere ligeledes i Regelen meget smaa, om end ikke aldeles mikroskopiske, men dækkede af en af flere Rum sammensat Kalkskal, der er udstyret med Huller, gjennem hvilke Slimtraadene kunne strækkes ud, og de enkelte Afsnit af den dyriske Slimmasse staa i Forbindelse med hverandre. Af disse Foraminiferer existerer der en stor Mængde Arter og Slægter; de leve i Almindelighed i den Slim, der beklæder Alger og Polyper; de træffes ogsaa paa Bunden af Verdenshavets dybeste Steder, maaske til Dels hidslæbte og bundfældte der ved Strømningerne andensteds fra. I Henseende til den Maade, hvorpaa Kalkskallens enkelte Afdelinger ere ordnede sammen til et Hele, er der den allerstørste Forskjel; en Del ligner smaa Nautilskaller, og de regnedes derfor tidligere alle, inden man lærte Dyrene selv at kjende, til Blæksprutterne under Navn af mikroskopiske Nautiloider. Der kjendes ogsaa mange fossile R., som trods deres Lidenhed have haft stor Betydning ved Dannelsen af Jordlag, f. Ex. Kridtet. Til de anseligste fossile R. høre Nummuliterne, af Størrelse og næsten af Form som en dansk Toøre. En egen Afdeling af Slimdyrene danne Polycistinerne ell. Radiolarierne, udmærkede ved et ofte yderst zirligt og regelmæssigt, gitret og tornet Kiselskelet; de ere mikroskopiske, men mere Overflade- og Højsødyr. Ved deres Død synke deres Skaller eller Skeletter til Bunds og danne tillige med Foraminiferskaller og Diatomeer de fastere Bestanddele af Bunddybet paa de store Dybder.

I visse kiselholdige Jordlag spille fossile Polycistiner en betydelig Rolle.

Rhodān, CNS, antoges tidligere som Radical i de saakaldte Rhodanforbindelser, af hvilke kun Rhodankalium, KCNS, har nogen almindelig Interesse (s. Cyan).

Rhŏdanus, Oldtidens Navn paa Rhône.

Rhode-Island [rohd ējlænnd], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Massachusetts, Connecticut og Atlanterhavet, hører til de saakaldte Ny-England-Stater. 59 □ M. med 304,000 I. (1885), hvoraf 202,000 fødte i selve Staten, 6,500 Farvede og 77 Indianere. Landet har mod N. og V. en meget bakket Charakter, men er fladt langs Atlanterhavet og Narragansett-Bugten. Kysterne ere stærkt indskaarne, og i Bugterne findes talrige Øer. Jordbunden er af jævn god Beskaffenhed; Kvægavl indtager Hovedpladsen i Landbruget. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig i Bomuld, Uld og Metaller. Hovedstad Providence. — R. fik 1636 sine første Nybyggere, da Roger Williams blev fordreven herhen fra Massachusetts, fordi han hævdede Trosfriheden, blev 1644 en selvstændig Koloni og var den første Stat, som gjorde Trosfrihed til Lov. R. var den sidste af de 13 gamle Stater, som godkjendte Unionsforfatningen 1790. Guvernøren vælges aarlig, og ligeledes Senatet (36 Medl.) og Repræsentanthuset (72 Medl.). Til Unionens Repræsentanthus sender R. 2 Medlemmer.

Rhodez, s. Rodez.

Rhodisertræ, s. Rosentræ.

Rhōdium, Rh, et meget sjældent Metal, der i ringe Mængde forekommer sammen med Platin. Det blev opdaget 1804 af Wollaston. Det opløses ikke af Syrer, undtagen naar det er legeret med andre Metaller. Mange af dets Salte ere røde, andre gule. Dets Forbindelser ligne mest en af de Rækker Forbindelser, Iridium danner. Vægtfylden er kun 12,1.

Rhododēndron, s. Alperose.

Rhodōpe, s. Balkan.

Rhŏdos, tyrkisk Ø ved Lilleasiens Sydvestkyst. 25 □ M. med 28,000 I., hvoraf c. 21,000 Christne og c. 3,000 Jøder. Øen gjennemskæres af en vulkansk Bjærgkjæde, hvis højeste Punkt er c. 4,000 F. Den er af Naturen udmærket frugtbar, men nu kun maadelig dyrket. Det vigtigste Produkt er Vin. — Oldtidens poetiske Sagn lade Solguden (Helios) hæve R. op af Bølgerne, hvorfor Øen var helliget Guden, hvis kolossale Statue af Kobber (et af den gamle Verdens 7 Underværker, ødelagt ved Jordskjælv c. 50 e. Chr.), stod ved Havnen i Staden R., og hvis Billede fandtes paa alle dens Mønter (s. Kolos). Et andet Sagn nævner de mythiske Telchiner som R.s oprindelige Beboere, der udmærkede sig ved Kunstfærdighed i Bearbejdelsen af Metaller. Sandsynligvis vare Phønikerne de første Beboere; senere kom doriske Kolonister, som grundlagde Stæderne Kamiros, Jalysos og Lindos, fra hvilke Kolonier anlagdes paa Middelhavets Øer og Kyster. I Forening med Kos, Knidos og Halikarnassos dannede de det doriske Hexapolis (Forbund af 6 Stæder), som havde deres fælles Helligdom i det triopiske Forbjærg nær ved Knidos. 408 f. Chr. anlagde Udvandrere fra disse Byer Staden R., som snart blev en af Oldtidens prægtigste Byer. Den spillede en betydelig politisk Rolle; berømt er især dens tapre Forsvar mod Demetrios Poliorketes 304 f. Chr. Fra nu af hævede den sig til stedse større Velstand og Magt, og paa samme Tid blomstrede Videnskab og Kunst (rhodisk Kunst), navnlig Philosophi og Veltalenhed, der. Efter at R. havde hørt under det romerske Rige, erobredes Øen 671 af Kalifen Moavija I. Ved Korstogene kom den igjen i de christnes Besiddelse og overlodes 1309 til Johanniterridderne, som derefter kaldtes Rhodiserriddere. Efter tapper Modstand erobredes Øen 1532 af den tyrkiske Sultan Soliman II og har siden den Tid hørt til Tyrkiet. Rhodiernes Sølove gjaldt fra gammel Tid i alle Middelhavets Farvande som Grundlag for Folkeretten og benyttes til Dels endnu.

Rhŏmbe, s. Parallelogram. **Rhomboēder,** en i Krystallographien anvendt Betegnelse for en hexagonal Krystalform, der er begrænset af 6 Rhomber. Kalkspat forekommer krystalliseret som R. **Rhomboide,** s. Parallelogram.

Rhône, 1) Flod i Schweiz og Frankrig, udspringer fra den store Rhônegletscher n. for Furcapasset, løber først mod S. V. til Martigny og derfra mod N. V. til Genfersøen, som den forlader ved Genf. Gjennem Frankrig flyder den i et meget bugtet Løb med Hovedretning mod V. S. V. til Lyon, hvor den optager Saône og bøjer mod S. Ved Arles deler den sig i to Arme, Store- og Lille-R., der omslutte Øen Camargue, og som atter hver for sig deler sig i to Hovedarme, saa at Floden naar Middelhavet gjennem 4 Mundinger. Dens hele Længde er 120 M., og den er uagtet sit meget rivende Løb sejlbar i en Længde af 67 M. R. optager talrige mindre Vandløb, af hvilke de vigtigste ere fra venstre Side Visp i Schweiz, Dranse, Arve, Isère, Drôme og Durance i Frankrig, og fra højre Side Ain, Saône, Ardèche og Gard, alle i Frankrig. — 2) Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Saône-Loire, Ain, Isère og Loire. 51 □ M. med 773,000 I. (1881). Det er et Bjærgland, opfyldt af Cevennerne, hvis Udløbere strække sig næsten helt til Floderne Saône og Rhône, der for største Delen danne dets Østgrænse. Den største Højde overstiger ikke 3,500 F., men Bjærgene danne en Mængde snævre Dale og ere rige paa Metaller, navnlig Kobber og Bly, samt Stenkul, Marmor og flere nyttige Stenarter. Agerdyrkningen dækker ikke Forbruget, hvorimod Vin- og Silkeavlen ere af stor Betydning. Omtr. 13 pCt. af Arealet er Skovland. Betydelig Industri i Silke- og Bomuldsstoffer samt Læder. Hovedstad Lyon.

Rhônemundingerne, Bouches du Rhône, Departem. i Sydfrankrig, omgivet af Middelhavet og Dep. Gard, Vaucluse, Nedre-Alperne og Var. 92,7 □ M. med 605,000 I. (1881). Den østlige Del er Bjærgland med Højder indt. 3,500 F.; den vestlige optages af den store Slette „la Crau“ og den af Rhônes Mundingsarme dannede Ø Camargue. Ø. for Rhône er den store Kystsø Etang de Berre, og i Rhônedeltaet Etang de Valacarès. Kysten er i Deltaet lav og sandet, men bliver mod Ø.

høj, steil og klippefuld og danner flere gode Havne. Hovedfloden er Rhône med dens Biflod Durance, der løber langs Nordgrænsen. Af det hele Areal er c. ⅕ Agerland, $\frac{1}{10}$ Eng, lige saa meget Vinland, $\frac{1}{30}$ Oliven- og Morbærplantning og noget over $\frac{1}{10}$ Skov, Resten øde Land og Søplan. Hovedsædarten er Hvede; af Handelsplanter dyrkes megen Krap og Karteboller. De vigtigste Mineralprodukter ere Stenkul og Søsalt, der vindes i Lagunerne. Blandt de talrige industrielle Etablissementer fremhæves Sukkerraffinaderierne, Oliemøllerne, Sæbesyderierne og de chemiske Fabriker. Hovedstad Marseille.

Rhus, Slægt af Terpentinfamilien, har især hjemme i de varmere tempererede og subtropiske Egne og indeholder i Grene og Blade dels en Mælkesaft, dels harpixagtige Stoffer, som betinge dens flersidige Anvendelse. R. Cotinus (Paryktræet), med enkelte Blade og ejendommelige, store, grenede og haarede, golde Blomsterstande, voxer i Sydeuropa og paa Kaukasus og dyrkes stundum i Haver; Veddet er det saakaldte Fiset- eller Fustiktræ, der benyttes til Gulfarvning, medens Barken undertiden bruges som Surrogat for Chinabark. R. Coriaria (Sumak ell. Smak) fra Sydeuropa dyrkes som Garveplante og benyttes ogsaa til Sortfarvning. R. Toxicodendron med trekoblede Blade og R. Typhina med store, uligefinnede Blade og tæthaarede Grene, begge fra Nordamerika, plantes ofte som Prydbuske. Den første indeholder en hvid, meget skarp og giftig Mælkesaft, der udsat for Luften bliver sort og ved Berøring fremkalder Blærer og Udslæt paa Huden. Af R. vernicifera fra Japan faas den bekjendte japanesiske Fernis.

Rhusma, **Rusma**, en Blanding af Auripigment, brændt Kalk og Vand, der i Form af en Grød bruges i Orienten til at borttage Haar (Skjæg) med, en Anvendelse, som maa fraraades paa Grund af Auripigmentets skadelige Virkninger.

Rhyl, Stad i Flint Shire i Wales, paa Nordkysten, ved Floden Clwyds Udløb i den irske Sø. 6,000 J. Livlig besøgte Søbade.

Rhythmus, **Rhythme**, symmetrisk Ordning i Henseende til Afvexling og Bevægelse (Stigen og Falden), samt den derved i Poesi, Musik og Rhetorik bevirkede Velklang. Medens saaledes i Musik Takt gaar ud paa den metriske Inddeling og Tempo angaar Hurtighedsgraden, er **Rhythmik** Læren om de paa Tonernes forskjellige Varighed beroende Kunstvirkninger, der saaledes kunne gjøres til Gjenstand for særligt Studium, om end det rhythmiske og det metriske lige saa lidt som det melodiske og harmoniske ganske kunne skilles fra hinanden. **Rhythmisk**, afmaalt, velordnet; r. Forløb af en Sygdom, s. **Typisk**.

Rhyzelius, Andr., svensk Biskop, f. 1677, fulgte som Hofprædikant Carl XII under hans sidste Felttog, blev 1720 Domprovst og 1743 Biskop i Linköping; d. 1761. R. var en flittig Forfatter; de mest bekjendte af hans Skrifter ere »Monasteriologia Sviogothica ell. klosterbeskrifning« (1740), »Sviogothia munita ell. förteckning på borgar, fästningar, slott m. m.« (1744), »Episcoposcopia Sviogothica ell. en Svea-Göthisk biskopschrönika« (1752).

Rhætien omfattede i Oldtiden det nuvær. Graubünden, Tirol og Vorarlberg i de bayerske Højlande. Efter at R. 15 e. Chr. var kommet under Romernes Herredømme, udbredte efterhaanden romersk Sprog sig i Landet (deraf det nuvær. romanske Sprog i Graubünden og en Del af Tirol). Mod Slutn. af det 5te Aarh. kom det egentlige R. under Theodoriks østgotiske Herredømme; senere tog Bojarerne den østlige, Alemannerne den vestlige Side af den nordlige Del og Langobarderne den sydlige Del i Besiddelse.

Rhøkos, græsk Architekt, Søn af Phileas fra Samos, levede ved den 45de Olympiade (7de Aarh. f. Chr.) og gjorde sig berømt ved Opførelsen af det kolossale Tempel Heræon paa Samos, samt ved i Forbindelse med Architekten Theodoros at opfinde den Kunst at støbe i Malm.

Rhön, en indtil 3,000 F. høj, vulkansk Bjærgmasse mellem Floderne Fulda og Werra i den nordvestlige Del af den bayerske Prov. Nedre-Franken og den sydlige Del af det til Sachsen-Weimar hørende Fyrstend. Eisenach. Den højeste Del er en meget spaltet, øde og klippefuld Bjærgryg.

Riäd, Hovedstad i Vahabiternes Rige i det indre Arabien, ligger i en frugtbar Bjærgegn under 24° 38′ n. Br. og 64° ø. L.

Riant, Paul [āng], fransk Greve, f. 1836, skrev 1865 „Skandinavernes Korstog og Andagtsrejser til Palæstina“ (1000—1350), som blev oversat paa Dansk 1868. Han har især gjort sig bekjendt ved fine Samlinger til Korstogenes Historie.

Rianzäres, Hertug af, s. **Muñoz**.

Ribbegople, s. **Gopler**.

Ribben (Costæ), de 12 Par lange, spinkle, krumme Ben, der i en Halvbue løbe fra Hvirvelsøjlen til Brystkassen og saaledes væsentlig bidrage til Dannelse af Brystkassen. Med Brystbenet forbindes de ved en brusket Forlængelse af de egentlige R., **Ribbensbrusken**; de nederste 5 Par ere slet ikke i Forbindelse med selve Brystbenet, men fæste sig med deres Brusk til det ovenfor liggende R., hvorfor de kaldes **falske R.** R. forekomme hos de fleste Hvirveldyr, men i forskjellig Grad af Udvikling; de mangle helt hos de haleløse Padder (Frøer og Tudser) og hos flere Fiske; de kunne optræde paa alle Hvirvelsøjlens Afsnit, ogsaa paa Halsen og Halen, men naa i Almindel. til fuld Udvikling, som Benbuer, der omspænde hele Kropshulen og paa Bugsiden ere forbundne med et Brystben, kun paa en mere begrænset Strækning, nemlig paa de saakaldte Brysthvirvler. **Biribben** kaldes hos Fiskene nogle tynde, i den yderste Ende undertiden tvedelte Ben, som ere fæstede til R. eller over disse til Rygraden og tjene til Støtte for Kroppens store Sidemuskler; særlig talrige hos Sild, Karpefiske osv.

Ribbing, en gammel svensk Adelsslægt, som i den første Halvdel af det 14de Aarh. fra Danmark (Halland) flyttede over til Sverige. To Brødre, **Lindorm** og **Peder R.**, faldt som Ofre for Christian II.s Politik. — **Seved R.**, f. 1552, d. 1613, blev af Carl IX udset til at være Medlem af Regeringen under Gustav II Adolfs Mindreaarighed og var til sidst (1612) Rigs-

skatmester. — Fra dennes Broder, **Peder Svensson R.**, nedstamme samtlige endnu levende Ætlinger af Slægten. — Friherre **Per R.** af Zernava, f. 1670, fra 1714 Landshøvding i Upsala Län, en udmærket Embedsmand, kjæk og veltalende, hørte under Carl XII.s Regering til de misfornøjedes Parti og opstillede allerede 1716 sammen med sine Venner Grundtrækkene til den Regeringsform, som blev antagen 1719; i den Tids Begivenheder spillede han en fremragende Rolle som Ordfører i den Commission, der var nedsat over Görtz, og som Præsident i Ridderhuset paa Rigsdagen 1719, men døde pludselig af et Slagtilfælde 14 Apr. s. A., før Rigsdagens Slutning. — **Adolf Ludvig R.**, f. 1765, traadte i ung Alder i militær Tjeneste, men tog som Capitain sin Afsked paa Rigsdagen 1789. Baade af politisk og af personlig Misfornøjelse sluttede han sig nu paa den ene Side til dem, der ønskede en Forandring i Regeringsformen (Pechlin m. fl.), paa den anden Side til dem, der havde besluttet at myrde Gustav III (Anckarström og Horn); efter en Beretning skal R. have været den, der affyrede det dræbende Skud. Han blev dømt til Døden, men benaadedes med evig Landsforvisning og Tab af alle sine borgerlige Rettigheder. Som „Adolf Frederikson" og senere under det efter Moderen antagne Navn „Leuven" levede han (med Undtagelse af et kort Besøg i Sverige hos Moderen 1809) siden i Frankrig indtil Restaurationen 1814. Han begav sig da til Bryssel, hvor han udgav Bladet »Le vrai Libéral«, men — som det siges — forvist paa Grund af sin politiske Virksomhed vendte han tilbage til Frankrig, blev ansat som Medarbejder ved et Blad i Paris og døde her i Marts 1843. — Hans Søn, **Adolphe R.**, f. **Leuven**. — **Sigurd R.**, f. 22 Oct. 1816, Discipel af C. J. Boström og 1850—85 Professor i theoretisk Philosophi i Upsala, har foruden Lærebøger og mindre philosophiske Afhandlinger skrevet de for Studiet af Grækernes Philosophi vigtige Arbejder »Genetisk framställning af Platos ideelära« (1858, paa Tysk 1863—64) og „Sokratische Studien" (1870); i det politiske Liv har han taget Del som Repræsentant for Upsala Universitet i Præstestanden paa Rigsdagene 1863 og 1865—66, som Rigsdagsmand i 2det Kammer for Upsala 1867—72, samt i 1ste Kammer for Norbottens Län 1875—79.

Ribbonmen, ribandmen, eng., d. e. „Baandmænd", Navn for Medlemmerne af et hemmeligt Samfund blandt Landboerne i Irland, hvis Kjendingstegn var et grønt Baand, og hvis Formaal var ved Voldsgjerninger at tage Hævn over Godsejernes Tryk. De opkom 1817 og udbredte sig saa stærkt, at deres Tal regnedes til 60,000; efter en Menneskealders Forløb ophørte deres Virksomhed, men den gjenoptoges i vore Dage.

Ribbunger, d. e. Røvere, kaldtes et Oprørsparti i Norge, som Gudolf af Blakkestad 1219 stiftede af Baglernes Levninger. De tog Erling Stenvægs Søn Sigurd til Konge og vandt Indflydelse i de øvre Egne af Viken og paa Romerike. 1221 bleve de fordrevne fra Oslo, men holdt sig længe paa Ringerike og Hadeland; herfra bleve de fordrevne af Skule Jarl, som 1223 fik Sigurd til at overgive sig. Men 1224 flygtede denne fra Fængslet, maaske med Jarlens Vidende, og R. vare nu i flere Aar Herrer paa Romerike og til Dels Hedemarken, indtil det 1227 lykkedes Kong Haakon efter flere Felttog helt at fordrive dem.

Ribe, Kjøbstad i det sydvestlige Jylland, R. Amt og Herred, ligger paa et fladt Terrain ved R.- ell. Ribeaa, 1 M. s. for Kongeaaen og ¾ M. fra Vesterhavet. 3,933 I. (1880). Aaen deler sig her i flere Arme, der atter samles. Mellem Byen og Havet udstrække sig rige Marskenge, der ved Stormfloder ere meget udsatte for Oversvømmelser. R. er Sæde for Stiftamtmanden og Biskoppen over R. Stift, en Borgemester, 2 Sognepræster, en residerende Capellan, en Amtsforvalter, en Stiftsphysicus, en Districtslæge, en Toldforvalter, en Postmester og en Telegraphbestyrer. Byen hører til 4de Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 3dje Folketingskreds. I Byen er en Discontobank og en Sparekasse. De offentlige Bygninger ere: Domkirken (Vor Frue ell. St. Marie Kirke), opført i Beg. af det 12te Aarh., restaureret 1843—45, med Kongerne Erik Emunes og Christoffer I.s Grave; St. Katharinekirken, tidligere en Klosterkirke; Kathedralskolen, opf. 1856; Hospitalet, oprindel. et Kloster; Raadhuset; Bispegaarden og Skolebygningerne. Mindesmærke over H. A. Krüger. R. var i Middelalderen en betydelig Handelsstad, men er i den nyere Tid gaaet tilbage i denne Henseende, hvorfor man 1856 søgte at ophjælpe Byen ved at regulere Aaløbet og uddybe det til 8 F., ligesom den ogsaa nu ved en Sidebane er sat i Forbindelse med det syd- og vestjyske Banenet; denne Jærnbane er 1887 forlænget mod S. til Grænsen, saa at den slutter sig til det slesvigske Banenet. Af Byjorderne, i alt 3,135 Tdr. Ld., hvoraf c. 1,300 Tdr. Ld. Eng, tilhører en ikke ringe Del Communen, som heraf har en betydelig Indtægt. — R.s første Oprindelse taber sig i Hedenskabets Mørke; saa meget er vist, at det var den anden By i Danmark, hvor en christen Kirke byggedes, i Midten af det 9de Aarh. De gamle Historieskrivere i det 11te og 12te Aarh. omtale allerede R. som en blomstrende Handelsstad, der stod i Skibsfartsforbindelse med Europas vestlige og sydlige Lande, og den holdt sig igjennem hele Middelalderen som den anseligste Stad i Danmark næst efter Roskilde. Herom vidne ogsaa dens talrige Kirker (foruden de to endnu bestaaende var der 12 andre), Klostre (St. Nikolaikloster for Nonner, et Sortebrødrekloster, et Graabrødrekloster, et Johanniter- eller Korsbrødrekloster og et Helligaandshus) og Gilder (hvoraf der nævnes 18) i den katholske Tid. Sin Stadsret, **Ribe Ret**, fik R. 1269 af Erik Glipping, affattet paa Latin. Dens Bestemmelser, som for en stor Del vare hentede fra lybske Ret og igjen tjente som Forbillede for mange andre jyske og fynske Kjøbstadlove, vare navnlig bekjendte for deres urimelige Strænghed; saaledes skulde En, der stjal for Værdi af ½ Mark, hænges, men var det en Kvinde, skulde hun begraves levende „for den kvindelige Æres Skyld". Efter Reformationen begyndte R.

stærkt at dale, hvortil hyppige og voldsomme Oversvømmelser af Vesterhavet, en stor Ildebrand 1580, der fortærede over 200 Huse, og de tre fjendtlige Occupationer i det 17de Aarh. meget bidrog. Under den sidste ødelagdes ogsaa det gamle, berømte, i Forvejen af Tidens Tand allerede stærkt medtagne Slot **Riberhus** (bygget omtr. samtidig med Domkirken under Kong Niels), der laa ved den nordvestlige Side af Byen paa en Banke ved Ribs Aaens sydlige Bred og ofte tjente de danske Konger i Middelalderen til Residens; det henstod som Ruin indtil Aarhundredets Slutning; nu er kun den græsbevoxede Voldplads med de den omgivende Grave tilbage. I Overtroens Historie har R. et uhyggeligt Navn; i de 80 Aar 1572—1652 bleve ikke mindre end 12 Kvinder her dømte til at brændes som Hexe. **Ribe Aa**, ogsaa kaldt Ribs Aa (efter en anset Borger i R. paa Kong Hans's Tid, Svend Rib) dannes ø. for R. af to fra det østlige Slesvig kommende Aaer Gjels Aa og Flads Aa, udvider sig i Nærheden af Byen til en Bredde af 700 Alen og danner flere Smaaøer, passerer Byen med en Bredde af 40 Alen, optager fra N. Tveds Aa og falder i Vesterhavet 1 M. v. for Byen, omgiven af gode Marskenge. **Ribe Amt** omfatter den sydvestlige Del af Nørrejylland, omgivet af Vesterhavet, som her danner Ho-Bugten, Slesvig og Amterne Ringkjøbing og Vejle. Til Amtet høre Øerne Langeligbjærge i Ho-Bugten, Fanø og Manø. 55,8 □ M. med 73,257 I. (1880), hvoraf 7,430 i Kjøbstæderne R. og Varde. Indtil Wienerfreden 1864 omfattede Amtet tillige den sydlige Del af Romø, den nordlige Del af Sild, Jordsand, den vestlige Del af Føhr, Amrum (samtlige Øer beliggende i Nordsøen) tillige med forskjellige slesvigske Enclaver og var den Gang 61 □ M. Det er efter Ringkjøbing Amt det mindst frugtbare af Danmarks Amter og har store Hede- og Flyvesandsstrækninger. Af det hele til Matriculering opmaalte Areal, 544,216 Tdr. Ld., var 1881 besaaet 115,229 Tdr., henliggende til Græsning, Brak, Eng og Overdrev 205,679, som Skov 9,006, i alt benyttet 329,914 Tdr. Ld., altsaa ubenyttet 214,302 Tdr. Ld. Antallet af Husdyr var samtidig 12,864 Heste, 86,767 Stkr. Hornkvæg, 89,172 Faar og 21,902 Svin. Amtet udgjør en Del af 11te Landstingskreds og omfatter 4, tidligere 5, Folketingskredse. Det omfatter Herrederne Vester-Horne, Øster-Horne, Skads, Gjørding, Malt, Slaugs og Anst samt Riberhus Birk, har 2 Kjøbstad- og 6 Landjurisdictioner og deles i gejstlig Henseende i 3 Provstier. Det er delt i Amtstuedistricterne R. og Varde. **R. Stift** omfatter Amterne R., Ringkjøbing og Vejle (med Undtagelse af Bjerre og Hatting Herreder, der høre under Aarhus Stift). 172,92 □ M. med 246,882 I. (1880).

Ribeauville [bovil], s. Rappoltsweiler.

Ribeira Grande, Stad paa Nordkysten af den portugisiske Ø San Miguel, en af Azorerne, har 9,000 I. og livlig Handel.

Ribeiro, Thomaz Antonio R. Ferreira, portugisisk Digter, f. 1831, studerede Jura i Coimbra, blev Advocat, Deputeret, administrativ Embedsmand, drog til Indien og blev efter sin Hjemkomst 1878 Kolonialminister. Hans romantiske Lyrik foreligger i Samlingerne »Sons que passam (1854), »Vesperas« (1858) og i det fædrelandske Digt »Jaime« (1861). Hans Epos »A delfina do mal« udkom 1868. Af hans Prosaværker fremhæves »Do Tejo ao Mandovi« og »Entre palmeiras« (1864).

Riber, Hans Vilh., f. 1760 i Kjøbenhavn, d. 1796, vandt et Navn som Oversætter, særlig af Voß's „Luise", hvorimod hans originale poetiske Frembringelser ere ubetydelige.

Ribēra, Carlos Luis, spansk Maler, f. 1812 i Rom, Søn og Elev af Maleren Juan Ant. R., samt Elev af P. Delaroche i Paris, har vundet et stort Navn i Spanien. Hans vigtigste Arbejder ere Loftsbillederne i Rigsdagssalen i Madrid, end videre „Slaget ved Toledo", „Maria Magdalene ved Jesu Grav", „Johannes Aabenbaring" o. fl.

Ribēra, José ell. Giuseppe, kaldt »lo Spagnoletto«, Maler af den neapolitanske Skole, f. 1593 i Gallipoli i Italien af spanske Forældre, d. 1656 som Hofmaler hos Vicekongen af Neapel, uddannede sig efter Caravaggio, men idet han bibeholdt dennes naturalistiske Opfattelse, var han dog jævnlig correctere i Tegningen og havde en smukkere Colorit; han yndede mest Æmner af gruopvækkende Indhold og har derfor malet en Mængde Martyrhistorier og Fremstillinger af udhungrede Eremiter, saaledes „Apostlen Bartholomæus bliver flaaet" i Madrid, „Den hellige Sebastian" i Brüssel o. fl.

Ribérac, Stad i det franske Dep. Dordogne ved Floden Dronne, 4 M. v. for Périgueux. 2,000 I. Ordinære Vine. Brænderier.

Ribes, s. Ribs.

Ribning, en Skrabning, der undertiden bruges ved Hørberedning for at gjøre Taverne bløde.

Ribnitz, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin ved det inderste Hjørne af den Vig af Østersøen, som dannes af Halvøen Zingst, 1 M. n. ø. for Schwerin. 4,000 I. Betydeligt Fiskeri.

Ribot, Alexandre F. J. [bō], fransk Politiker, f. 1842, Advocat i Paris, blev 1872 Secretær for Selskabet for sammenlignende Jurisprudens og 1875 Directeur og siden Generalsecretær i Justitsministeriet under Dufaure. Han afgik med denne i Dec. 1876 og tog n. A. vigtig Del i den politiske Kamp mod Ministeriet Broglie som Medlem af Comitéen for den lovlige Modstand. 1878 valgtes han til Deputeretkammeret, hvor han siden har udmærket sig ved sin skarpe Veltalenhed over for den radicale Retning.

Ribs (Ribes), Slægt af Ribsfamilien (Grossularieæ), Buske af de frikronedes Orden med haandribbede Blade, regelmæssige og oversædige Femtalsblomster, hvor Bægeret er større end Kronen og ofte farvet, 5 Støvdragere; Frugten bliver et mangefrøet Bær, hvis Slimindhold skyldes en særegen Udvikling af Frøskallens Overhudsceller; de have hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne. Hertil hører R. (R. rubrum), der har hængende Klaser og glat Bæger samt røde og hvide Bær; Solbær (R. nigrum), ligeledes med hængende Klaser, men med dunhaaret Bæger og sorte

Bær samt Bladene paa Undersiden besatte med gule Kjertler, og Stikkelsbær (R. Grossularia) med Torne og Blomsterne enkeltvis eller siddende 2—3 sammen. Alle disse tre Arter dyrkes i en stor Mængde Varieteter, men forekomme ogsaa vildtvoxende hos os; det sidste er ogsaa, dog sjælden, Tilfældet med Fjældribsen (R. alpinum), der kan kjendes paa sine oprette Klaser. Andre Arter dyrkes i Haver paa Grund af deres smukke og til Dels velluktende Blomster, saaledes den gule R. (R. aureum) og Blodribsen (R. purpureum), begge fra Nordamerika.

Ricambioregning, den Regning, som Vexelejeren opgjør over en protesteret Vexel, og som foruden Vexelsummen indeholder alle med Protesten forbundne Omkostninger. For R.s Beløb kan han holde sig skadesløs hos en af sine Formænd paa Vexlen ved at trække en ny Vexel (Ricambio- ell. Modvexel) paa denne. En saadan Vexel skal i Følge Vexelloven af 7 Maj 1880 „lyde paa Betaling ved Sigt og trækkes a drittura, d. e. umiddelbart paa den Regresforpligtede".

Ricardo, Dav., en af de betydeligste nationaløkonomiske Forfattere, f. 19 Apr. 1772, var Banquier og arbejdede sig efterhaanden op til en fremragende Plads blandt Statsøkonomerne. Hans første Skrift var »The high price of bullion a proof of the depreciation of Banknotes«, der efterhaanden fulgtes af flere Flyveskrifter om Bankforholdene. R.s Hovedværk er »Principles of political economy and taxation« (1812), i hvilket han udviklede sine Læresætninger med stor Skarpsindighed og videnskabelig Dygtighed; denne Bog indeholder ikke lidet nyt, og navnlig afveg han med Hensyn til Spørgsmaalet om Forholdet mellem Arbejdsløn og Gevinst samt Grundrenten fra de tidligere nationaløkonomiske Skribenter, skjønt han selvfølgelig staar paa den af A. Smith lagte Grundvold. R. betragtes almindelig som Grundlægger af den saakaldte Jordrente-Theori (s. d. A.), og hans Værdilære indtager en fremtrædende Plads i de økonomiske Systemer; men begge Theorier lide, som overhovedet hans System, under den stærke Abstraction, der charakteriserer hans Fremstilling, og som ikke blot har bevirket, at hans Værk er blevet mindre populært, men tillige har ført ham til oftere at slaa sig til Ro ved de i sig selv correcte logiske Consequenser af hans Læresætninger uden tilstrækkelig at agte paa, om selve disses Forudsætninger ere stemmende med de virkelige factiske Forhold. Hans sidste Skrift var »Protection and agriculture«. D. 11 Sept. 1823.

Ricasoli, Bettino, Baron, italiensk Statsmand, f. 9 Marts 1809 i en af Toscanas ældste Adelsslægter, udmærkede sig tidlig som Landbruger, men kom som en af Formændene i Landhusholdningsselskabet i Forbindelse med Italiens politiske Førere og indgav i Marts 1847 til Storhertugen et indtrængende Skrift om Nødvendigheden af Reformer. R. valgtes derefter til Gonfaloniere (Borgemester) i Firenze og til Toscanas Deputeretkammer, men nægtede at understøtte den nye republikanske Regering og medvirkede i Foraaret 1849 som Medlem af Executivudvalget til Storhertugens Gjenindsættelse. Af Uvilje over den nu indtraadte Reaction trak R. sig tilbage til sine Godser, lagde sig især efter Silkeavl og opdyrkede en Del af Maremmaen; men 1857 stillede han sig i Spidsen for det antiøsterrigske Parti og deltog i Apr. 1859 i Storhertugens Fordrivelse, da denne ikke vilde antage en national Politik. Derefter blev R. Indenrigsminister i den foreløbige Regering og styrede fra 1 Aug. som Dictator indtil Toscanas Indlemmelse i Sardinien i Marts 1860 og derefter et Aars Tid som Generalgouverneur. I Juni 1861 efter Cavours Død blev han Førsteminister indtil Marts 1862 og var Juni 1866—Apr. 1867 paa ny Første- og Udenrigsminister. I denne Stilling holdt han fast ved Forbundet med Preussen, trods alle Frankrigs Tilskyndelser, og søgte forgjæves at opnaa Sydtirols Afstaaelse sammen med Venetiens. Siden tog han kun ringe Del i de politiske Forhandlinger, men forblev til sin Død 23 Oct. 1880 en af det maadeholdne Partis Førere og nød almindelig Anseelse som en af Italiens mest fortjente Mænd.

Ricci, Luigi og Federico [rittschi], Brødre, f. i Napoli, begge bekjendte Operacomponister, som dels i Forening, dels hver for sig have skrevet Operaer, der have gjort mere end almindelig Lykke. **Luigi**, f. 1805, var til kort før sin Død i Prag 1859 Kirkecapelmester i Triest og skrev til italienske Scener omtr. 30 Operaer, hvoraf flere gjorde megen Lykke. — **Federico**, f. 1809, d. 1877 i Conegliano, skrev en Snes Operaer, af hvilke »Un avventura di Scaramuccia«, komisk Opera i 3 Akter (1840), som gjorde almindelig Lykke overalt i Europa, og »La prigione d'Edimburgo« ere de mest bekjendte. 1853 kaldtes han til St. Petersborg for at lede Theatrets Sangskole; senere var han i Paris, hvor nogle af hans Operaer opførtes. Af 6 Fællesoperaer gjorde især »Crispino e la Comare« (Venezia 1850) megen Lykke. Begge, særlig Luigi, skrev tillige en stor Del Kirkemusik, Sange, Duetter m. m. — En Søn af Luigi, ligeledes **Luigi R.**, f. 1852 i Triest, har ogsaa gjort sig bekjendt som Operacomponist (hans 5te ell. 6te er »Donna Ines«, 1883).

Ricci, Matthias [s. o.], en af de første og mest ansete katholske Missionærer i China, traadte 1571 ind i Jesuiterordenen og fik 1583 Tilladelse af Regeringen i Prov. Canton til at nedsætte sig i Tschao-King-Fu. Han vandt Folkets Agtelse og Hoffets Gunst; 1601 overbragte han i Portugisernes Navn forskjellige Foræringer til Kejseren, som derpaa tillod ham og de andre Missionærer at bo i Hovedstaden. R.s mathematiske Kundskaber og hans Talenter som Maler og Musiker bragte ham i nøje Forbindelse med de højeste Kredse, og han forstod i alle sine Samtaler og hele sin Adfærd behændig at fremhæve Christendommens Fortrin, samtidig med, at han overensstemmende med Jesuiternes Accommodationstheori gjorde det saa nemt som muligt for sine Proselyter at være Christne; men da han døde i Peking 1610, faldt det meste af hans Værk sammen af sig selv.

Ricci, Scipione de [s. o.], f. 9 Jan. 1741 i Firenze, d. 27 Jan. 1810, søgte som Biskop

af Pistoja og Prato under Storhertug Leopold I af Toscanas Beskyttelse at gjennemføre lignende Reformer i Toscana, som hans Beskytters Broder, Joseph II, samtidig gjennemførte i Østerrig; men da denne døde og Leopold blev hans Efterfølger paa Kejsertronen, stod R. alene, og da den franske Revolutions Storme brød ind over Italien og hindrede Kejseren i at beskytte ham mod Gejstligheden og det af denne ophidsede Folk, maatte han 1791 opgive sit Bispedømme og 1805 bøje sig for den allerede 1794 af Paven udtalte Fordømmelse af hans Virksomhed og Grundsætninger.

Ricciarēlli, Daniele [ritscha], mest bekjendt under Navnet Daniele di Volterra, ital. Maler og Billedhugger, f. 1509, d. 1566, var i Siena Elev af Peruzzi og Sodoma (Bazzi) og gik senere til Rom, hvor han sluttede sig til Perin del Vaga. Størst Indflydelse paa ham fik imidlertid Buonarroti, efter hvis Tegning han undertiden malede. Hans Hovedværk er „Nedtagelsen af Korset" i St. Trinità de' Monti, al fresco — et Arbejde, der tør kappes med Roms bedste Malerier, lige udmærket ved sin ædle Fremstilling af dette tragiske Æmne og sin mægtige Pathos. Blandt andre betydelige Billeder af R. maa nævnes „Barnemordet i Bethlehem" i Uffizii i Firenze og samme Æmne ligeledes i Kirken St. Trinità de' Monti i Rom, en „Gravlægning" efter Michel Angelos Composition i Castle-Howard i England, en „hellig Familie" i Dresden og „David og Goliath" i Louvre i Paris. Han frelste ogsaa Buonarrotis „Dommedag" fra at overhvidtes ved at paatage sig at male Benklæder paa de nøgne Figurer, hvoraf han fik Tilnavnet „Braghettone" (Buxemand). Som Billedhugger, i hvilken Egenskab han især optraadte i sin ældre Alder og i Michel Angelos Maner, er han mindre betydelig.

Riccobōni, Luigi, ital. Dramatiker, f. 1677 i Modena, virkede som Skuespiller og søgte at reformere den italienske Komedie dels ved at udarbejde og dialogisere Maskekomediens skizzerede Scener, dels ved at indføre Scipione Maffeis Tragedier og Oversættelser af franske Dramaer paa det italienske Theater, dels ved originale Forsøg i Lystspillet. Men da Publikums Yndest for Maskekomedien bragte hans Bestræbelser til at mislykkes, tog han mod Hertugen af Orléans's Indbydelse til at dirigere det italienske Theater i Paris. Han døde 1753 i Parma. Vigtige Hjælpemidler til Kundskab om det gamle italienske Theater ere hans »Histoire du théâtre italien« (1727) og »Réflexions historiques et critiques sur les différents théâtres de l'Europe« (1740). Sine dramaturgiske Anskuelser nedlagde han i »L'art du théâtre« og det didaktiske Digt »Dell' arte rappresentativa«. — Hans Søn, Ant. Francesco R., f. 1707, d. 1772, der ogsaa var Skuespiller og dramatisk Forfatter, var gift med Romanforfatterinden Marie Jeanne Laboras de Mézières (f. 1714, d. 1792).

Rice, James [rajs], engelsk Romanforfatter, d. 1882. Han har i Forening med Walter Besant (s. d. A.) skrevet adskillige Romaner.

Ricercāta [ritscher], it. (af ricercare, forsøge, udsøge), ældre Navn paa Fugaen, findes i 16de Aarh. tillige som Navn paa Vocalstykker, der efter den Tids Skik vare imitatorisk contrapunkterede. Ogsaa de ældste Claver- og Orgelstykker, der lige saa godt kunde kaldes Toccata, Fantasia og lign., benævnes tit Ricercari. Senere brugtes R. om en med særlig Kunst udarbejdet Fuga.

Richard, Jarl af Cornwallis, tysk Konge 1256—72, yngre Søn af den engelske Konge Johan uden Land, f. 1209, en ved sine Bly- og Tingruber umaadelig rig og derhos brav Fyrste, gjorde 1240—41 et Korstog til Ægypten, afslog 1252 Pavens Tilbud om Siciliens Krone, men modtog 1257 Valget til tysk Konge og blev kronet i Aachen. R. opholdt sig dog ikke stadig i Tyskland, da han oftere maatte understøtte sin Broder Henrik III mod de engelske Stormænd; han blev saaledes fangen tillige med denne af Simon af Montfort i Slaget ved Lewes 1264 og først løsladt efter 14 Maaneders Forløb; R.s Magt som det tyske Riges Overhoved betød derfor ikke meget. Han døde i England 2 Apr. 1272, s. A. som hans Broder.

Richard I Løvehjærte, Konge i England 1189—99, tredje Søn af Kong Henrik II, Stifteren af Huset Plantagenet, og Eleonore af Guienne, f. 8 Sept. 1157, blev allerede i sit 13de Aar Hertug af Guienne og paavirkedes under sit Ophold i Sydfrankrig af dette Lands ridderlige og poetiske Aand. Allerede 1173 deltog han i et Oprør mod sin Fader, og efter sin Broder Henriks Død 1184 var han Sjælen i de Uroligheder, som opfyldte Henriks 5 sidste Regeringsaar. Han forenede sig med Kong Philip August, med hvis Søster Alice han var forlovet, og tvang Faderen til at gaa ind paa sine Fordringer. To Dage efter (6te Juli 1189) døde Henrik i Chinon, og R. blev Konge. Efter at være kronet i Westminster 20 Aug. 1189, og efter ved Salg af Krongodser og haarde Skattepaalæg at have samlet Midler til et Korstog, forenede han sig med Philip August, og i Juni 1190 drog de to Fyrsters Hære dels fra Genua, dels fra Marseille til Sicilien, hvor de overvintrede. Her udviklede der sig et bittert Fjendskab mellem de to Konger, som blev næret af Kong Tancred paa Sicilien. R. hævede Forlovelsen med Philips Søster og ægtede Berengaria af Navarra, hvorpaa Philip August forlod Sicilien. I Apr. 1191 afsejlede R., erobrede undervejs Cypern og indtog i Forening med Philip 11 Juli Acre i Palæstina. Kort efter forlod Philip det hellige Land, men R. fortsatte Kampen, sejrede over Saladin ved Arsuf og ankom foran Jerusalem ved Juletid 1191, dog uden at gjøre noget Forsøg paa at erobre den. Han forsøgte endnu en Gang i Juni 1192 at indtage Staden, men opgav hurtig Forsøget, sluttede i Oct. en 3 Aars Stilstand med Saladin og afsejlede 9 Oct. fra det hellige Land, hvor han ved sit æventyrlige Mod havde erhvervet sig et stort Navn, men ikke udrettet noget af Varighed. Det var Efterretningen om Philip Augusts og hans Broder Johans fjendtlige Optræden, der bevægede ham til at drage hjem. Han rejste forklædt igjennem Tyskland, men blev kjendt og faldt 21 Dec. i Hænderne paa Hert. Leopold VI af Østerrig, hvem han havde fornærmet

i det hellige Land, og som derpaa først holdt ham fangen paa Slottet Dürrenstein og i Marts 1193 udleverede ham til den tydske Kejser Henrik VI. R. sad nu fangen i Mainz og paa flere andre Steder, maatte tage sit Rige til Len af Kejseren og love at betale en aarlig Tribut, samt paa Rigsdagen i Speier 1193 forsvare sig mod forskjellige Beskyldninger. Kort efter sluttedes en Tractat i Worms (29 Juli), hvorved han maatte love at betale 150,000 Mark i Løsepenge, og efter at Pengene vare indsamlede i England, blev han omsider løsladt 4 Febr. 1194. Den romantiske Fortælling om hans tro Sanger Blondels (s. d. A.) Medvirkning ved hans Befrielse (»o R., o mon roi«) skriver sig fra det følgende Aarhundrede og er af fransk Oprindelse. Efter sin Hjemkomst 13 Marts 1194 lod han sig krone for anden Gang og begyndte strax en fleraarig ødelæggende Krig med Frankrig, hvori han sejrede ved Fretevál i Nærheden af Vendôme, indtil en ved pavelig Mægling tilvejebragt 5aarig Stilstand 13 Jan. 1199 afbrød Fjendtlighederne. Kort efter døde R. barnløs 6 Apr. s. A. af et Saar, han nogle Dage før havde faaet under Belejringen af Slottet Chalus i Limousin, hvis Ejer, en af hans franske Vassaller, vægrede sig ved at udlevere en funden Skat. R. havde en statelig og smuk Skikkelse, var tapper og gavmild og en dygtig Anfører; men han var en slet Søn og Ægtemand, en vild og voldsom Natur, i det hele en typisk Repræsentant for Riddertidens Dyder og Fejl.

Richard II, Konge i England 1377—99, Søn af Prins Edvard af Wales (den sorte Prins) og Johanne af Kent, f. 13 Apr. 1366, besteg Tronen ved sin Bedstefader Edvard III.s Død under Formynderskab af sine Farbrødre, Hertugerne Johan af Lancaster, Edmund af York og Thomas af Gloucester, der laa i idelig Strid med hverandre. R. var ødsel og udøvede store Grusomheder; for at bestride Udgifterne til Hoffets Yppighed paalagde han Bønderne Kopskat og gik overhovedet meget vilkaarlig til Værks. En farlig Bondeopstand 1381 med Smeden Wat Tyler i Spidsen, under hvilken den unge Konge viste et Mod og en Snildhed, som vakte Forhaabninger, der ikke gik i Opfyldelse, blev lykkelig dæmpet. 1389 overtog R. selv Regeringen, men Krige med Frankrig og Skotland forøgede den almindelige Nød, og da R. gik lige saa voldsomt frem mod Stormændene som mod Almuen, maatte han kæmpe med idelige Opstande af Baronerne. Da han efter at have sluttet en ufordelagtig Vaabenstilstand med Frankrig 1396 forlovede sig med Carl VI.s 11-aarige Datter Isabella (hans Dronning Anna af Böhmen, Kejser Carl IV.s Datter, var død 1394), steg Misfornøjelsen til det højeste; R.s Fætter Henrik af Hereford af Linjen Lancaster (som Konge H. IV), som han havde forvist, vendte tilbage til England og stillede sig i Spidsen for en Opstand 1399; R. blev forladt af alle, kastet i Tower og afsat, hvorpaa han førtes til Slottet Pomfret (Pontefract) i York-Shire, hvor han skal være bleven bragt af Dage 14 Febr. 1400.

Richard III, Konge i England 1483—85, tidligere Hertug af Gloucester, yngste Søn af Hert. Richard af York (s. nedenf.) og Cecilie Nevil, f. 2 Oct. 1452. Efter Faderens Død blev han sendt ud af Landet, men vendte tilbage 1461 med sin Broder Edvard IV, der gjorde ham til Hertug af Gloucester og Lordadmiral. Han forblev tro imod sin Broder under hele dennes Regering, idet han tog Del saa vel i hans Flugt som i Slagene ved Barnet og Tewkesbury. 1474 ægtede han Anna, Jarlen af Warwicks Datter. 1482 anførte han en Hær imod Skotterne og besatte Edinburgh. Ved Edvard IV.s Død, 9 Apr. 1483, gjorde han sig øjeblikkelig til Herre over Situationen ved at bemægtige sig sin Brodersøn, Prins Edvard. Derpaa antog han Navnet Protector, lod sine Hovedmodstandere (Hastings og Grey) gribe og henrette, tvang Enkedronningen til at udlevere sin yngste Søn, Richard, og lod sig 6 Juli 1483 krone til Konge. Edvards Børn bleve skubbede til Side under Paaskud af, at deres Fader var illegitim, og kort efter forkyndtes det, at de vare døde; deres virkelige Skæbne er indtil nu ukjendt. Parlamentet anerkjendte i Jan. 1484 R. som retmæssig Konge; hans eneste Søn, Edvard, døde i Apr. 1484, hans Hustru i Marts 1485. Han tænkte nu paa at ægte sin Niece Elisabeth, men fik det ikke udført. Allerede 1483 havde Hertugen af Buckingham gjort Oprør, men var bleven slaaet og henrettet. 6 Aug. 1485 landede imidlertid Henrik af Richmond (s. Henrik VII) i England med en Hær. R. havde 1484 sluttet Forbund med Skotland og Bretagne for at forebygge Indfald, men uden at afvente Hjælp mødte han Henrik ved Bosworth 22 Aug. 1485, hvor han baade mistede Kronen og Livet. Fortællingerne om R.s frastødende og vanskabte Ydre ere af højst usikker Oprindelse og muligvis kun opstaaede af hans Ogenavn Crouchback (Pukkelryg). Han var i Besiddelse af overordentligt Mod, Energi og Dygtighed og vilde utvivlsomt have efterladt sig et stort og anset Navn, hvis ikke hans Grusomhed og Samvittighedsløshed i Forening med hans Ærgjærrighed havde sat en udslettelig Plet paa hans Navn.

Richard af York, Søn af Jarlen R. af Cambridge og Anna Mortimer og Sønnesøns Søn af Kong Edvard III (s. Plantagenet), blev Hertug af York 1428 og gjorde under Kong Henrik VI Fordring paa Tronen, hvorved han gav Anledning til den 30-aarige Borgerkrig mellem den røde og den hvide Rose. Efter det første Slag ved St. Albans 1455 blev R. ogsaa erkjendt for Protector, men da han begyndte Krigen igjen, faldt han i Slaget ved Wakefield 29 Dec. 1460. R. var Fader til Kong Edvard IV, Georg, Hertug af Clarence, og Kong R. III; af hans Døtre blev Margrete gift med Hert. Carl d. dristige af Burgund.

Richardson, James [rittschards'n], f. 3 Nov. 1809 i Boston i det engelske Lincoln-Shire, var oprindelig Correspondent for forskjellige Londonnerblade og berejste i denne Egenskab Marokko og Algérien, hvor han opholdt sig i længere Tid, ligesom ogsaa paa Malta. Han var en lidenskabelig Modstander af Slavehandelen og foretog i Overbevisning om, at denne bedst kunde modarbejdes ved at udbrede

europæisk Cultur og Handelsrøre i det indre Afrika, med ringe Midler 1845 en Reise fra Algérien over Tunis og Tripolis til Oaserne Ghadames og Ghat. Efter et længere Ophold der vendte han over Mursuk og Sokna tilbage til Tripolis i Apr. 1846 og udgav 1848 i London sin Dagbog i 2 Bd. under Titlen »Travels in the Great Desert of Sahara in the years 1845 and 1846«. Efter sin Hjemkomst fattede han snart Planen til en større Expedition til det indre Afrika og forelagde denne for den engelske Regering, som bifaldt den og bestemte ham til Expeditionens Leder, samt medgav ham de tyske Lærde Barth og Overweg. 23 Marts 1850 tiltraadtes Rejsen fra Tripolis over Ghat til den store Oase Air ell. Asben, hvor de ankom i Slutningen af August. Efter et længere tvungent Ophold hos en Tuarikhøvding i Tin-Tellust drog de med en Saltkaravane mod S. til det frugtbare Landskab Damergu. Her skiltes de Rejsende 11 Jan. 1851, og R. indslog Vejen over Sinder til Kuka; men Overgangen fra Ørkenens Bjærglande til Sudans lave og hede Sletter svækkede hans Sundhed saaledes, at han om Morgenen 4 Marts 1851 bukkede under for Feberen i Landsbyen Ungurutua, faa Dagsrejser v. for Kuka ved Tsadsøen. Hans Dagbog blev 1853 udgivet i London i 2 Bd. under Titlen »Narrative of a mission to Contral Africa, performed in the years 1850—51«.

Richardson, John [s. o.], engelsk Rejsende og Zoolog, f. 1787, d. 1865, ledsagede Franklin paa dennes Rejser 1819—22 og 1825—27 og foretog 1848—49 en Landrejse i det arktiske Nordamerika for at finde Franklin (»Boat voyage through Ruperts Land«, 1851). Af R.s zoologiske Arbejder er hans »Fauna boreali-americana« (1829—36) det mest berømte; sit Ry som sin Tids første Ichthyolog i England skylder han en Række ichthyologiske Bidrag til Rejseværker og forskjellige Selskabers Skrifter.

Richardson, Sam. [s. o.], engelsk Romanforfatter, f. 1689 i Derby-Shire, d. 4 Juli 1761, Søn af en fattig Snedker, lærte Bogtrykkeriet, men vakte Opmærksomhed ved sin Evne til at fortælle Historier og skrive Breve; da en Boghandler havde bestilt en Samling Mønsterbreve hos ham, gjorde han Bogen til en Roman, »Pamela« (1740). Den gjorde umaadelig Opsigt, blev Europas Yndlingslæsning og satte sin Forfatter i Stand til at anlægge et stort, indbringende Trykkeri. R. havde et betydeligt Talent til at opfatte og skildre Typer charakteristiske for det engelske Samfund, navnlig ædle, opofrende og dydige Kvinder; men en klodset moralsk Tendens, der spinder Fortællingen ud i en uendelig Bredde og hemmer Personernes naturlige Livsudfoldelse, gjør saa vel Pamela som »Clarissa Harlowe« (8 Bd., 1749) og »Sir Charles Grandison« (7 Bd., 1753), hvis mandlige Idealfigur er en prædikende Dydsphilister, vanskelige at læse for vor Tid. Charakteristisk nok uddrog den tyske Populærphilosoph C. F. Weiße en „Tugendlehre“ af R.s Romaner.

Richardt, Christian Ernst, f. i Kbhvn. 25 Maj 1831, blev 1848 Student fra Borgerdydskolen, med hvilken han senere traadte i Forbindelse som Lærer, og hvis Bestyrer, M. Hammerich, øvede megen Indflydelse paa ham ved sin literære og kunstneriske Smag og sin hele gjennembannede Personlighed; R. ægtede senere en Datter af ham. Som Student tog R. livlig Del i det den Gang frodig blomstrende akademiske Samliv, skrev allerede 1851 Studenterkomedien „Declarationen“, som senere gik over paa det kongel. Theaters Repertoire, og blev snart en lige saa frugtbar som yndet Forfatter af Studenterviser og Festsange. Den fineste musikalske Form, et discret Øre for virkningsfulde Ordvalg og Orddannelser, en varm Følelse, der træder frem paa en egen stilfærdig Maade, og et ægte dansk Lune vandt snart de videste Kredse for R.s Digtning og stillede den paa dens selvstændige Plads i vor lyriske Literatur. De Digtsamlinger, han Tid efter anden udgav, kom frem i det ene Oplag efter det andet og bleve fuldtud poetisk Almeneiendom: 1861 „Smaadigte“, 1864 „Nyere Digte“, 1868 „Texter og Toner“, 1874 „Billeder og Sange“, 1878 „Halvhundrede Digte“, 1880 „Cantater og Digte“, 1884 „Vaar og Høst“. En Rejse i Orienten, som R. for det Ancherske Legat foretog i Slutningen af Tredserne, affødte Samlingen „Det hellige Land, Dagbog og Digte“, hvilke sidste, som naturligt er, ere udsprungne af religiøse Æmner og have den opbyggelige Grundtone, som med Aarene mere og mere har gjort sig gjældende i R.s Digtning, sjælden dog fremtrædende i Form af Hymne eller Psalme, oftest ytrende sig som en fin, symbolsk Opfattelse af Naturens eller Menneskelivets Phænomener. Særlig for Naturlivets stille Virken har R. det opmærksomste Øje og forstaar som faa at aflokke den en aandelig Side og give denne sin Betragtningsmaade et prægnant Udtryk, fuldt af Friskhed og Oprindelighed; med lignende Lethed og Kjærlighed forstaar han at sætte sig ind i Barnesjælens Tankegang og Ytringsvis. I en særlig Form af den lyriske Digtning, Cantaten, har hans grundfæstede musikalske Sans gjort ham til Mester, og hans Evner i denne Retning ere hyppig blevne tagne i Brug ved de senere Aars offentlige Højtidsfester (Universitetscantaten 1879, Udstillingscantaten 1888 o. fl.). Paa en endnu mere sammensat Opgave fik R. Lejlighed til at øve sine Kræfter, da han for sin Ven, Componisten P. Heise, skrev Texten til dennes Opera „Drot og Marsk“, en Libretto med selvstændigt digterisk Værd. — R., der tog theologisk Embedsexamen, var i nogle Aar Forstander for Michael Gjøs Højskole ved Kjøge, blev derefter Præst i Storeheddinge, senere i Ørsted paa Fyn og er siden 1886 Præst i Vemmetofte.

Richardt, Joachim Ferdinand, dansk Maler, f. 10 Apr. 1819 paa Brede, uddannede sig ved Kunstakademiet og udstillede fra 1839—71 som Landskabsmaler, bl. a. en Del danske Herregaarde. Disse og flere tegnede han tillige og udgav dem i Lithographi (ved Nordahl Grove) med Text af Tyge Becker og C. E. Secher under Titel „Danske Herregaarde“ i 20 Bd., samt en mindre Række „Skaanske Herregaarde“. Han rejste 1873 til Amerika, hvor han lever i San Francisco som Landskabsmaler og Tegnelærer.

Richelieu, Armand Jean du Plessis, Hertug

af [rischliö], Cardinal, berømt fransk Statsmand, Søn af Franç. du Plessis, Herre til R., og Suzanne de la Porte, f. 5 Sept. 1585 i Paris, d. 4 Dec. 1642 smstds., skulde først være Militær, men traadte senere over i den gejstlige Stand og blev i en Alder af 22 Aar Biskop i Luçon. Som Afsending fra Gejstligheden i Poitou mødte han 1614 paa Stænderforsamlingen, hvor han kom til at spille en fremragende Rolle. Ved Enkedronningen Marie af Medicis Hjælp traadte han 1616 ind i det af Concini (Marschal d'Ancre) dannede Ministerium, men maatte allerede det n. A. opgive denne Stilling, da Concini var bleven myrdet, og fulgte da med Enkedronningen til Blois, hvorfra han kort efter forvistes til Avignon. Efter 1620 at have hidført en Forsoning mellem Ludvig XIII og hans Moder blev han tagen til Naade igjen, udnævntes kort efter til Cardinal, traadte 1624 atter ind i Ministeriet og vedblev trods den Uvilje, Kongen stadig nærede imod ham, fra nu af til sin Død at være Frankrigs egentlige Hersker. Han gjenoptog og gjennemførte Henrik IV.s Politik, at gjøre Kongemagten uindskrænket og ydmyge Habsburgerne. „Da Deres Majestæt besluttede at optage mig i Deres Raad" — har R. selv en Gang skrevet til Ludvig XIII — „kan jeg i Sandhed sige, delte Huguenotterne Staten med Dem, Stormændene opførte sig, som om de ikke vare Undersaatter, og de mægtige Statholdere rundt om i Landskaberne, som om de vare regerende Fyrster. Forbund med Udlandet ringeagtede man, og Kongemagten var overhovedet saa fornedret, at det næsten var umuligt at kjende den igjen. Jeg lovede da Deres Majestæt at udfolde al Flid og Myndighed for at ødelægge Huguenotterne, knække Stormændene og hæve Deres Navn til en saadan Højde i Udlandets Øjne, som det burde indtage". For dette Maal har R. virket med usvækket Iver og enestaaende Dygtighed, og hans 18aarige Styrelse er en uafbrudt Række Vidnesbyrd om, at han ingen Sinde tabte det af Syne. Først og fremmest knækkede han Huguenotternes Magt, skjønt hans Cardinalværdighed for øvrigt ikke hindrede ham i at gaa sammen med de tyske Protestanter, naar det gjaldt om at ydmyge Habsburgerne. Efter en langvarig Belejring blev La Rochelle trods alt, hvad Englænderne gjorde for at undsætte Staden, nødt til at overgive sig 28 Oct. 1628, og ved Fredslutningen i Alais (det saakaldte »Édit de grâce«) 28 Juni 1629 forsvandt Huguenotterne som et politisk Parti, der dannede en Stat i Staten; fra nu af udgjorde de kun en religiøs Sekt. For at hævde Frankrigs Ære og Interesser over for Udlandet havde R. allerede 1624—26 hindret Spanierne i at erhverve Veltlin. Efter den mantuanske Arvefølgestrid, som endte til Fordel for den franske Prætendent, vandt han ved Freden i Chierasco 6 Apr. 1631 Pignerol for Frankrig. Først efter 1635, da Modstanden i det indre var brudt, kunde han imidlertid vende al sin Magt mod Udlandet, og i de følgende Aar optræder Frankrig da som Sveriges, de tyske Protestanters og Hollands Forbundsfælle i den store Kamp mod Spanien og det katholske Tyskland (s. Trediveaarskrigen), hvorved Elsaß kom til den franske Krone, medens R. samtidig understøttede Oprørerne i Catalonien og Portugal. Sine farligste Fjender havde R. dog i Frankrig selv, hvor hans jærnhaarde Styrelse kaldte den ene Sammensværgelse til Live mod ham efter den anden. Allerede 1626 søgte saaledes Kongens Broder Gaston af Orléans og en Mængde Stormænd at styrte ham; 1630 dannedes en ny Forbindelse mod ham af Enkedronningen, Dronningen og Gaston (la journée des dupes); 1632 stillede Gouverneuren i Languedoc, Henry de Montmorency, sig i Spidsen for de misfornøjede; 1639 rejste Befolkningen i Normandiet sig, pint af de tunge Skattebyrder; og endelig stiftede den unge Cinq-Mars den frygteligste Sammensværgelse faa Maaneder før Cardinalens Død. Men alle disse Forbindelser kvaltes i Deltagernes Blod, og R. døde i den fulde Besiddelse af Magten. R. var sin Tids største Mand, i Besiddelse af overordentlige Evner, skarpsindig, listig, modig og viljefast, ærgjerrig og herskesyg, grusom og samvittighedsløs i Valget af sine Midler. Han arbejdede ikke for sig selv, men kun for Kongemagten. Ingen Sinde havde Kongemagten udfoldet en saadan Magt som i Slutningen af hans Styrelse. Ludvig XIII, der i Begyndelsen af sin Regering kun kunde rykke i Marken med 25,000 Md., havde saaledes 1640 en Hær paa 180,000 Md., og Flaaden talte da 100 Skibe; men til Gjengjæld var Skattebyrden ogsaa steget til over det tredobbelte. Enhver Hindring for den kongelige Enevælde nedbrød han. Parlamenternes Forsøg paa Deltagelse i Lovgivningen ved at fremsætte remontrances imod de kongelige Forordninger, de ikke syntes om, knækkede han, og han indskrænkede Statholdernes Magt rundt om i Landet ved at lade Kongen udnævne Intendanter, som fik en omfattende Myndighed paa Finansernes og Retsvæsenets Omraade. Han afskaffede de høje arvelige Embeder, Connétablens og Rigsadmiralens, afskaffede Dueller og forbød at bære Vaaben, samt indførte store Forbedringer i Administrationen. R., der selv var Skribent og bl. a. optraadte som dramatisk Forfatter, nærede varm Interesse for Kunst og Videnskab. Ham skyldes saaledes Stiftelsen af Académie française (1635), og han beskyttede Corneille, Poussin og mange andre. — **Louis Franç. Arm. du Plessis**, Hertug af R., en Ætling af Cardinalens Søster, f. 13 Marts 1696, var Ludvig XIV.s Gudsøn og kom 1710 til Hoffet som Hertug af Fronsac, blev n. A. gift med en Frøken Noailles, for at en gjensidig Tilbøjelighed mellem ham og Hertuginden af Bourbon ikke skulde faa videre Følger, men nærede en afgjort Uvilje imod sin Hustru (hun døde 1716). 1711 lod hans Fader ham sætte i Bastillen, og 1712 gjorde han sit første Felttog i Flandern som Adjudant hos Villars. 1715 blev han Hertug af R. og maatte 1716—17 for en Duel tilbringe 14 Maaneder i Bastillen. R. tog livlig Del i alle Regentskabets Udskejelser, gjorde stormende Lykke blandt Damerne ved sin Skjønhed og Livlighed, men indlod sig 1719 i en Sammensværgelse og maatte for tredje Gang vandre i Bastillen,

hvorfra han kun udfriedes ved de fornemme Damers Bønner. Han blev 1725 Afsending i Wien, hvor han 1727 sluttede Fred, og udmærkede sig ved sin Tapperhed saa vel i den polske som i den østerrigske Arvefølgekrig, især ved Fontenoy 1745 og ved Genuas Forsvar 1747, der skaffede ham Marschalsstaven. 1756 erobrede han Minorca og fik som Mad. Pompadours Ven 1757 Anførselen i Tyskland, fremkaldte Forkastelsen af Vaabenstilstanden i Kloster-Zeven og tillod Tropperne de groveste Røverier og Udpresninger i Hannover. Kort efter blev R. tilbagekaldt og levede derefter kun for Hofintriguer, Spil og Kvindeforførelser, men kunde ikke opnaa den ønskede Ministerpost, endskjønt han ogsaa bejlede til Mad. Dubarrys Gunst. 1734—40 var R. gift med Hertugen af Guises Datter Marie og indgik 1780 et tredje Ægteskab med en Generals Enke. Han døde 8 Aug. 1788 og staar som et fremragende Exempel paa det 18de Aarh.s Usædelighed og Letsind. — Hans Sønnesøn, **Armand du Plessis**, Hertug af R., f. 25 Sept. 1766, udvandrede 1789 til Rusland og tjente under Suvorov mod Tyrkerne, samt blev Generallieutenant. 1793 fulgte han med Emigranthæren mod Frankrig, men drog snart tilbage til Rusland og var 1803—13 Gouverneur i Odessa, hvor han viste store Evner som Administrator. 1814 vendte han hjem til Frankrig, blev Pair og Kongens Kammerherre; han fulgte i Marts 1815 Ludvig XVIII til Gent og blev 25 Sept. Første- og Udenrigsminister. R. sluttede den anden Pariserfred og udvirkede 1818 paa Congressen i Aachen Landets Rømning af de allierede Tropper og Frankrigs Gjenindtrædelse i Stormagternes Raad, men havde nagtet sine strænge Forholdsregler mange Kampe med de yderlige Royalister. I Dec. 1818 afgik han, men blev i Febr. 1820 efter Hertugen af Berrys Mord paa ny Førsteminister, dog kun til Dec. 1821. D. 17 Maj 1822.

Richepin, Jean [rischpäng], fransk Digter, f. 1849 i Algier. Allerede som Elev af Normalskolen i Paris skrev han Noveller og Digte. Han er en af de genialeste af de unge franske Digtere. En yderlig Radicalisme, en forbitret Foragt for alt conventionelt i Religion, Moral og Politik yder ham Stof til haanlige, lyriske Udfordringer (»La chanson des gueux. Gueux des champs. Gueux de Paris« (1876), »Les blasphèmes« (1884), »La mer« (1885)). I sine Noveller søger han de psychologisk uregelmæssige Existenser, som han forstaar at male med gribende Kunst. Herhen høre »Les étapes d'un réfractaire. Jules Vallès« (1872), »Les morts bizarres« (1876), »La glu« (1881), »Quatre petits romans« (1882), »Le pavé, paysages et coins de rue« (1883), »Miarka, la fille à l'ourse« (1883), »Sapphô« (1884), »Sophie Monnier, maîtresse de Mirabeau« (1884), »Braves gens« (1886), »Césarine« (1888). 1884 spilledes Versdramet »Nana Sahib«, 1886 »Monsieur Scapin«, en genial molièresk Pastiche, 1887 et mærkværdig blidt, idyllisk Drama »Le flibustier«.

Richer, Edm. [schē], en af de berømteste Forkæmpere for den gallicanske Kirkes Friheder over for den pavelige Absolutisme, f. 1560, blev 1608 Syndicus ved det theologiske Facultet i Paris. I sin »De ecclesiastica et politica potestate« (1611, i udvidet Skikkelse 1629) udviklede han med Lærdom og Skarpsindighed Systemet om Conciliernes Autoritet over Paven og om de verslige Regeringers Uafhængighed i verslige Anliggender. Det ultramontane Parti forlangte ham afsat og satte 1612 sin Fordring igjennem; Paven fordømte hans Lære 1613; han blev udleveret til Rom, og Universitetet opnaaede kun med Nød og næppe, at han igjen blev løsladt. Omsider tvang Cardinal Richelieu ham til at tilbagekalde; i Jesuiten Josephs Bolig med lejede Morderes Dolke for sine Øjne underskrev han Fordømmelsen over sine Meninger og døde kort efter 1631.

Richērus, en Benedictinermunk i Klostret St. Remigius i Reims i det 10de Aarh., har forfattet en Frankrigs Historie 888—998, som opdagedes af Pertz 1839 i Bamberg og af ham er udg. i »Monum. Germ. hist.«, 3dje Bd.

Richiza, 3 nordiske Fyrstinder: R., Datter af den polske Hertug Boleslav III, f. 1106, var først gift med den danske Prins Magnus Nielssøn og Moder til Kong Knud V, derpaa med en russisk Fyrste Vladimir og i dette Ægteskab Moder til Valdemar d. stores Dronning Sophie, og sidst med den svenske Konge Sverker I; hendes Datterdatter R., Datter af Valdemar d. store, 1210 gift med den svenske Konge Erik X, død 1220, begr. i Ringsted Kirke; og Erik Glippings Datter R., gift c. 1293 med den mecklenburgske Fyrste Nikolaus, Herre af Werle, og Stammoder til det oldenborgske Hus.

Richmond [ritsch], 1) Stad i Surrey-Shire i England ved Themsens højre Bred, 2 M. v. for London, med 20,000 I. og en herlig, af Londonnerne stærkt besøgt Park. Her var tidligere et af Kong Henrik VII opført Slot, hvor han selv døde 1509 og Dronning Elisabeth 1603. — 2) Stad i York-Shire, North-Riding, 9 M. n. v. for York, med 5,000 I. — 3) Hovedstad i Staten Virginia i Nordamerika ved Floden James, der her er 1,200 F. bred og danner et Vandfald, 21 M. s. til v. for Washington. 64,000 I. (1880). R. er bygget paa flere Høje, regelmæssig og smukt anlagt. Flodens betydelige Vandkraft har foranlediget en udbredt industriel Virksomhed, der omfatter Vaaben, Bomuldsstoffer, Tobak og Maskiner. Livlig Handel med Hvede, Stenkul og Tobak. Katholsk Bispesæde. Kolossal Rytterstatue af Washington. — 4) Stad i Staten Indiana, 15 M. ø. for Indianapolis. 13,000 I. Livlig Handel.

Richmond [s. o.], engelsk Jarle-, senere Hertugtitel, som først blev given 1342 af Kong Edvard III til hans tredje Søn **Johan** af Gaunt, senere Hertug af Lancaster, ved hvis Sønnesøns Datter, Margretes Giftermaal med **Edmund Tudor** denne blev Jarl af R., ligesom ogsaa deres Søn, den senere Kong **Henrik** VII. — 1525 ophøjede Henrik VIII sin uægte Søn **Henry**, Jarl af Nottingham, til Hertug af R.; han døde barnløs 1536. — Efter at Jakob I havde givet Titlen til en Fætter, der var Hertug af

Lennox og Jarl af Darnley, og denne Linje var uddød 1672, overførte Carl II, som blev Arving, 1675 disse Værdigheder paa sin af Hertuginden af Portsmouth fødte Søn **Charles** som Hertug af R. og Lennox; han døde 1723. — Hans Sønnesøn, **Charles**, tredje Hertug af R. og Lennox, f. 1735, kæmpede i Syvaarskrigen, var 1766 Statssecretær og døde som Feltmarschal 1806. — Dennes Brodersøn, **Charles Lennox**, Hert. af R., f. 1764, døde 1819 som Gouverneur i Canada. — **Charl. Gordon Lennox**, Hert. af R., Søn af den foreg., f. 1791, kæmpede 1815 ved Waterloo, blev 1830 Generalpostmester, men udtraadte i Maj 1834 af det liberale Ministerium, fordi han misbilligede Tanken om at bruge af den irske Statskirkes Midler til ikke-kirkelige Øjemed (d. e. til Undervisningens Fremme); siden stod han midt imellem de to store Partier, men sluttede sig 1846 til de conservative, fordi han var imod Frihandelsbestræbelserne. Han døde 1860, og nu blev Sønnen, **Charles H. Gordon Lennox**, f. 27 Febr. 1818, Hert. af R. Han havde været Officer og 1842—54 Adjudant hos Hærens Overgeneral (først Wellington, siden Hardinge). Fra 1841 sad han som Jarl af March i Underhuset og forsvarede conservative Anskuelser; Marts—Juni 1859 var han Formand for Fattigcollegiet, Marts 1867—Dec. 1868 Handelsminister og blev i Febr. 1874 Præsident for Gehejmeraadet samt Regeringens Ordfører i Overhuset indtil Maj 1880. 1885 blev han Statssecretær for Skotland, men nøjedes under Marquis Salisburys nye Ministerium u. A. med Æresposten som Lordseglbevarer for Skotland.

Richter, Adrian Ludwig, tysk Maler, f. 1803 i Dresden, d. 1884, var Søn af Kobberstikkeren Karl Aug. R. og først bestemt til Kobberstikkerkunsten, men foretrak Maleriet, hvori han vandt Navn ved sine Landskaber, for det meste italienske, med livlig Staffage. Han var Tegnelærer ved Porcelænsfabriken i Meißen 1828—36, kaldtes derpaa til Dresden som Professor ved Kunstakademiet og Forstander for Landskabsskolen. Senere har hans Navn faaet endnu større Udbredelse ved hans talrige Illustrationer til Folkeviser og Æventyr og ved hans frie Compositioner, som „Erbauliches und Beschauliches", „Vaterunser" o. fl. Han har raderet 70 Blade, mest Udsigter fra Dresden.

Richter, Ernst Friedr. Eduard, Componist og højt anset Theoretiker, f. 24 Oct. 1808 i Lausitz, d. 9 Apr. 1879 i Leipzig, hvor han 1843 blev Lærer i Theori ved Conservatoriet og, efter at have været Organist ved forskjellige Kirker, 1868 efter Hauptmann Cantor ved Thomasskolen og Musikdirecteur ved Hovedkirken. Skjønt R. har skrevet Messer, et Oratorium, Motetter, Psalmer, Orgelstykker, Claversager, Kammermusik m. m., er det dog særlig sine meget benyttede theoretiske Skrifter, han skylder sit Navn. Hans „Lehrbuch der Harmonie" (1853, 16de Opl. 1884; paa Dansk ved Gebauer 1870, 2det Opl. ved J. D. Bondesen 1883), „Lehrbuch der Fuge" (1859, 4de Opl. 1880) og „Lehrbuch des einfachen und doppelten Contrapunkts" (1872, 5te Opl. 1884) ere oversatte paa flere Sprog.

Richter, Eugen, tysk Politiker, f. 30 Juli 1838 i Düsseldorf, blev 1864 preussisk Regeringsassessor, men tog Afsked, fordi man vilde forsætte ham til Bromberg. Siden 1871 har han været Medlem af den tyske Rigsdag og siden 1869 af det preussiske Underhus, som oftest valgt i Byen Hagen i Westfalen, og har som en dygtig Taler og udpræget Fremskridtsmand været en haardnakket Modstander af Bismarck og særlig af hans økonomiske Politik. 1867 skrev R. en Anvisning til at indrette Forbrugsforeninger, og 1885 grundlagde han et eget Blad, „Freisinnige Zeitung", i Berlin.

Richter, Gust. Karl Ludw., tysk Maler, f. 1823 i Berlin, d. 1884, var Elev af Edw. Holbein i Berlin og Cogniet i Paris og har malet en Række Historiebilleder og Portræter. Heraf maa nævnes det store Billede „Pyramidernes Opførelse" i Maximilianeum i München (fuldendt 1873) og Enkeltfigurer som „En Ægypterinde", „En Odaliske", „En neapolitansk Fiskerdreng" m. fl. Blandt hans Portræter, som skattes meget højt, høre Kejser Wilhelm I (Breslau), Kejserinde Augusta, Dronning Luise af Preussen i hel Figur (Kölns Museum), brasiliansk Dame o. m. fl.

Richter, Hans, betydelig Musikdirigent, f. 4 Apr. 1843 i Raab ved Ungarn, studerede 1860—65 i Wien, var derefter hos Rich. Wagner i Luzern, ledede 1870 første Opførelse i Brüssel af „Lohengrin", var 1871—75 Capelmester ved Nationaltheatret i Pest, hvorefter han afløste Dessoff som Capelmester ved Hofoperaen i Wien og Dirigent i de philharmoniske Concerter. R. dirigerede 1876 „Nibelungen"-Opførelsen i Baireuth og afvexlende med Wagner 1877 Wagner-Concerterne i London, hvor han senere næsten aarlig giver Møde for at dirigere en Serie „Hans Richter-Concerter".

Richter, Jerem. Benj., f. 1762 i Hirschberg i Schlesien, levede først som Bjærgværkssecretær og Proberer i Breslau, derpaa som Assessor i Bjærgværksadministrationen og Arcanist ved Porcelænsfabriken i Berlin, hvor han døde 1808. Han har gjort sig overordentlig fortjent af Chemien ved at udfinde den simple Lov, der styrer de neutrale Saltes Sammensætning, idet han fandt, at, naar f. Ex. 1000 Vægtdele af to forskjellige Syrer mættedes af forskjellige Baser, og der til at mætte den ene forbrugtes a, b, c Vægtdele af forskjellige Baser, til at mætte den anden α, β, γ af de samme Baser, saa forholde a : b : c sig nøjagtig som $\alpha : \beta : \gamma$. Dette Theorem var for R. en Prøvesten for alle de bekjendte Undersøgelser over Neutralsaltenes Sammensætning, og han rettede paa dette Grundlag mange urigtige Analyser. Hans Arbejder findes i hans „Stöchiometrie oder Meßkunst chymischer Elemente" (3 Bd., 1792—94) og „Ueber die neueren Gegenstände in der Chemie" (11 Bd., 1792—1802). Men efter hans Død er det blevet klart, hvor langt hans støchiometriske Begreber overgik hans Samtids. Det er ikke uden Interesse, at, medens han for de gamle Grundstoffer benytter de gamle Planettegn (s. **Chemiske Tegn**), betegner han de nyere med deres græske Begyndelsesbogstaver, Chrom f. Ex. $X\rho$, Titan $T\iota$; det er de første Antydninger, vi have, til

det chemiske Tegnsprog, der skulde blive saa frugtbart for hele Videnskabens Udvikling. R. er Opfinder af det efter ham opkaldte Alkoholometer (s. d. A.).

Richter, Joh. Paul Friedr., berømt tysk Skribent under Navnet Jean Paul, f. 21 Marts 1763 i Wunsiedel ved Baireuth. Faderen var Lærer og Organist, siden Præst. R., der kun fik en tarvelig Undervisning, læste paa egen Haand en Masse af de forskjelligste Bøger og gjorde stadig Uddrag af det læste. Denne Vane bibeholdt han hele sit Liv og indflettede det paa denne Maade samlede umaadelige Stof af Notitser paa en ofte temmelig vilkaarlig Maade i sine Værker. 1781 gik han til Leipzig for at studere Theologi, men beskæftigede sig mere med Skjønliteraturen, indtil Fattigdom nødte ham til 1784 at forlade Universitetet. 1787—88 var han Huslærer paa Landet, 1790 oprettede han en lille Privatskole for Smaabørn i Schwarzenbach, men maatte stadig kæmpe haardt med Armoden. Hans første Bøger, Satirerne „Grönländische Prozesse" (1783) og „Auswahl aus des Teufels Papieren" (1789) havde ingen Lykke gjort, og han søgte nu længe forgjæves en Forlægger til sin stadig ufortrødent fortsatte Produktion. Først 1793 lykkedes det ham at faa udgivet Romanen „Die unsichtbare Loge", og den Lykke, som denne og endnu mere den næste Roman „Hesperus" (1795) gjorde, satte ham i Stand til at opgive sin Lærervirksomhed. Han tog nu Bolig i Hof og Baireuth og udfoldede her sin ejendommelige Forfatterindividualitet i Værker som „Biographische Belustigungen unter der Gehirnschale einer Riesin" (1796), „Leben des Quintus Fixlein" (1796), „Siebenkäs" (1796—97) o. fl. En sig i springende Indfald, dristige, ofte maniererede Billeder og Vittigheder bredende Humor, hvis subjective Vilkaarlighed i tilfældige Stemninger skejer ud til alle Sider og selvbehagelig tumler sig i Antitheser, forbunden med en varm Begejstring for det ædleste i Livet og med en for en Tysker sjælden Sans for Detail- og Localkomik, gjør R. til en højst ejendommelig Fremtoning. Kunstnerisk Composition og Concentration skorter det ham ganske paa, og en næsten spidsborgerlig Smaalighed aabenbarer sig stundum i hans positive Udtalelser. 1797—98 boede R. i Leipzig og flyttede derfra til Weimar for at være hos sin Ven Herder; 1800 gik han til Berlin, hvor han giftede sig med Caroline Mayer, med hvem han 1801 bosatte sig i Meiningen. Her fuldendte han sin „Titan" (1800—3), der med „Die Flegeljahre" (1804—5) betegner hans digteriske Højdepunkt. Den Yndest, han nu nød i hele Tyskland, var overordentlig og steg ofte til sværmersk Begejstring. Fra 1804 boede R. i Baireuth og fortsatte sin Virksomhed i en rig Produktion („Dr. Katzenbergers Badereise" 1809, „Des Feldpredigers Schmelzle Reise nach Flätz" 1809 osv.). 1804 udgav han „Vorschule der Aesthetik", aandfulde philosophiske Causerier, 1807 „Levana oder Erziehungslehre". En Mængde politiske Lejlighedsskrifter af ham udkom under de vexlende Tidsbegivenheder. Fra Bayern havde han en Understøttelse af 1000 Gyld.; Universitetet i Heidelberg gav ham Diplom som Dr. phil., og Akademiet i München gjorde ham til Æresmedlem. Tabet af hans eneste Søn (1821) nedbøjede ham dybt; han var siden stadig sygelig og døde af Vattersot 14 Nov. 1825 i Baireuth, hvor Kong Ludvig I lod rejse hans Statue af Schwanthaler. Hans „Sämtl. Werke" udkom i 65 Bd. 1826—38, hans Biographi, paabegyndt af ham selv, fuldendt af E. Förster og Otto, i 8 Bd. 1826—33.

Richter, Joseph, tysk Folkeskribent, f. 1748 i Wien, d. 1813 smst., skrev en Mængde Lystspil, Romaner og humoristiske Fortællinger, men vandt især stor Indflydelse ved sit Folkeskrift „Briefe eines Eipeldauers", som han paabegyndte 1785 og med korte Afbrydelser fortsatte lige til sin Død, og som vandt en overordentlig Udbredelse.

Richter, Ole Jørgensen, norsk Publicist og Politiker, f. 23 Maj 1829 i Inderøen (Nordre Throndhjems Amt) paa Gaarden Rostad, der i en Række Slægtled havde tilhørt hans Mødrenæt, medens han paa fædrene Side nedstammede fra en i Midten af det 17de Aarh. indflyttet tysk Bjærgmandsfamilie. 1846 underkastede R. sig norsk og 1852 latinsk juridisk Examen, hvorefter han et Par Aar var constitueret Sorenskriver i Stør- og Nærdalen. Som Student havde han jævnlig leveret Bidrag til „Christianiaposten" og „Krydseren", og under et Ophold i England 1855—56 fik han endog Anledning til i »Times« og »Globe« at offentliggjøre nogle Artikler angaaende Norge-Sveriges Stilling lige over for Rusland og Betydningen af en nærmere Tilslutning mellem de første Stater og Vestmagterne. Efter sin Hjemkomst traadte han i „Aftenbladets" Redaction og havde betydelig Del i dette Blads Ledelse, indtil han 1861 tog Autorisation som Højesteretsadvocat og bosatte sig paa sin Fædrenegaard i Inderøen. Han oparbejdede her en betydelig Sagførerforretning, deltog i det communale Liv og opnaaede allerede ved Stortingsvalget det følgende Aar at blive Repræsentant for Nordre Throndhjems Amt. Han havde Sæde paa alle Storting indtil 1878, idet han dog de to sidste Aar repræsenterede Throndhjems By, hvor han 1876 var bleven Byfoged. Han tilhørte i alt væsenligt Oppositionen, som han dog kunde skille sig fra, f. Ex. i Spørgsmaalet om Norges og Sveriges Intervention i Danmark 1864; ved sine Kundskaber og sin overlegne Dygtighed i Debatten blev han snart en af dens mest fremragende Medlemmer, var Formand i flere af de vigtigste Comitéer og til sidst Præsident i Odelstinget. Han var den egentlige Ophavsmand til Forslaget om Jærnbaneforbindelse mellem det sønden- og nordenfjældske Norge (1866) og havde megen Fortjeneste af den 1874 gjennemførte Revision af Criminallovgivningen, idet han saa vel deltog i de forberedende Arbejder som i Odelstinget forsvarede Lovforslaget. Han anvendtes ogsaa af Regeringen i Lovcommissioner, deriblandt i den vigtige Hovedskyldbelingscommission (1872 og følg. Aar). Efterhaanden som Oppositionspartiet under Joh. Sverdrups Ledelse gik videre i sine Fordringer lige over for Regeringen, skilte R. tillige med flere andre sig mere og mere derfra, saa at han

til sidst i flere vigtige Spørgsmaal stod paa den modsatte Side; han forlod derfor den politiske Skueplads, idet han 1878 blev norsk-svensk Generalconsul i London. Herfra kaldtes han 1884 tilbage for som Statsminister i Stockholm at tage Sæde i det af Joh. Sverdrup dannede Ministerium, men afgik 1888 fra denne Stilling og aflivede sig ved et Revolverskud kort efter, 15 Juni s. A.

Richter, Æmil. Ludw., bekjendt som Lærer i Kirkeret, f. 1808 i Sachsen, d. 1864, blev efter at have beklædt andre Embeder 1846 Professor i Berlin, 1850 tillige Medlem af det evangeliske Overkirkeraad, 1852 Overconsistorialraad. Hans Hovedværker ere Udgaven af »Corpus juris canonici« (2 Bd., 1833—39) og „Lehrbuch des kathol. und evangel. Kirchenrechts" (1841; 8de Opl. 1878).

Richterswyl, Stad i Cant. Zürich i Schweiz, 3 M. s. til ø. for Zürich ved Zürich-Søen. 4,000 J. Livlig Industri.

Richthofen, Ferd., Friherre af, berømt tysk Geognost og Geograph, f. 5 Maj 1833 i Schlesien, ansattes 1856 ved den geologiske Rigsanstalt i Wien og fulgte 1860 som Geolog med en preussisk Expedition, som skulde afslutte Handelstractater med China, Japan og Siam, men forlod Expeditionen i det sidstnævnte Land for at foretage Undersøgelser paa Java og Philippinerne. Han gik derefter til Californien og Nevada, vendte 1868 tilbage til China, og efter at han havde afsluttet sine mangeaarige Undersøgelser i dette Land, vendte han tilbage til Europa, hvor han i de følgende Aar havde en væsentlig Del i de af Kong Leopold II organiserede Undersøgelser og Civilisationsforsøg i Afrika. R. har i væsentlig Grad bidraget til at udvide Kjendskabet til Asiens geographiske Beskaffenhed i Almindelighed og har iblandt andet paavist, at der er en fuldstændig Overensstemmelse mellem de tidligere saa gaadefulde Löss-Dannelser i Mellem-Europa og Steppedannelserne i Asien, der indtage umaadelige Arealer og have en Mægtighed af 1,500—2,000 Fod. Tidligere antog man, at Löss var frembragt ved Vandstrømme, men R. har godtgjort, at det er en Luftdannelse. Resultatet af hans tolvaarige Undersøgelser ere offentliggjorte i det store Rejseværk „China, geol. Reisen u. Studien", hvoraf I, II og IV Bd. er udkommet 1877—85. R. udnævntes 1875 til Professor i Geographi i Bonn, hvorfra han 1883 i samme Egenskab forflyttedes til Leipzig, 1886 til Berlin.

Ricimer, en Svever af kongelig Byrd og Fører for de barbariske Hjælpetropper i Italien, udmærkede sig i Krigen mod Vandalerne 456 og indtog fra nu af indtil sin Død under Titlen „Patricier" en Herskers Stilling i det vestromerske Rige, skjønt han som Barbar ikke vovede at paasætte sig Kronen. Han tvang 456 Kejser Avitus til at nedlægge Regeringen, indsatte derpaa den dygtige Feltherre Majorianus til Kejser, men lod ham myrde 461. Den følgende Kejser Severus blev ogsaa rydbet af Vejen 465, og R. styrede nu Riget i sit eget Navn. Da han ikke kunde værge Italien imod Vandalernes Angreb, bad han den østromerske Kejser at vælge en Hersker, og med R.s Samtykke blev nu Anthemius 467 Kejser, hvis Datter R. ægtede. Venskabet varede ikke længe; R. drog til Milano og samlede en Hær, der udraabte Olybrius til Kejser 472. Efter at have belejret Rom i tre Maaneder fik R. Bugt med sin Svigerfader, hvem han lod henrette, medens samtidig hans Soldater plyndrede Rom. En Maaned efter (472) døde R.

Ricinus, Slægt af Vortemælksfamilien, hvis mest bekjendte Art er „Christpalmen", R. communis, en flere Alen høj, kraftig Urt med skjærnedelte Blade og en sammensat Blomsterstand, som for neden bærer Hanblomsterne, der ere forsynede med mange Støvdragere med stærkt grenede Støvtraade, for oven Hunblomsterne, der hver frembringer en pigget, 3rummet Kapsel med et Frø i hvert Rum. Den har hjemme i det sydlige Asien. Af Frøene faas ved Presning amerikansk Olje, Ricinusolje, temmelig tykflydende, farveløs, af Vægtfylde 0,96, opløselig i Vinaand (Forskjel fra fede Oljer) og Æther. Den bestaar af Glycerider (s. Glycerin), af Ricinstearinsyre (mulig blot en Blanding af Stearin- og Palmitinsyre) og Ricinoljesyre og indeholder tillige en Harpix, hvorpaa mulig dens afførende Virkning beror.

Ricochetter [schĕtter], de Spring hen over Marken eller Havfladen, hvormed en under en lav Højderetning udskudt Kanonkugle tilbagelægger den sidste Del af sin Bane, efter at den har gjort sit første Nedslag, saafremt den ikke er bleven stikkende i dette. En Skydning, hvorved man attraar at ramme sit Maal ved Kuglens Opspring, kaldes Ricochetskydning. Denne Benævnelse bruges tillige i Følge en falsk Sprogbrug om en for Belejringskrigen ejendommelig, af Vauban opfunden Art af Skydning; man stiller sine Kanoner i Forlængelsen af den Befæstningslinje, man vil bringe til Tavshed, og lader dem bestryge den paa langs, idet man afpasser Ladningen og Højderetningen saaledes, at Projectilerne slaa ned under stejle Vinkler, saa at Forsvarerne af Fæstningslinjen kun have liden Dækning af deres Brystværn og Traverser.

Ricord, Phil. [kŏăhr], berømt fransk Syphilidolog, f. 10 Dec. 1800 i Baltimore af franske Forældre, kom til Paris 1820, praktiserede efter at være bleven Læge først paa Landet, men var derpaa 1831—60 Overlæge ved Hôpital du midi i Paris, i hvilken Stilling han med Skarpsindighed og Aand har bidraget til Udviklingen af Læren om de syphilitiske Sygdommes Natur og Helbredelse. Særlig bekjendte ere hans aandrige »Lettres sur la syphilis« (3dje Opl. 1863).

Ridder, de romerske R. (Equites, ordo equestris) og R. i Middelalderen, s. Riddervæsen. 40 Riddere, d. e. Martyrer (s. d. A.), Benævn. paa 9 Marts som Helgendag i den katholske Tid, bekjendt Mærkedag i Henseende til Vejrliget i de følgende 6 Uger.

Ridderakademi, det kongelige, i Kjøbenhavn blev stiftet 26 Sept. 1691 af Christian V i Stedet for det 1665 nedlagte Sorø Akademi og indviet 15 Apr. 1692, med en Overhofmester i Spidsen og Professorer i de forskjellige Videnskaber. Det havde kun en kort Tilværelse, idet det i den pengeknappe Krigstid blev ned-

lagt 1710 af Frederik V, som 1727 skjænkede dets Gaard paa Nytorv (hvor nu Raad- og Domhuset staar) til det s. A. stiftede Vajsenhus.

Riddergodser kaldtes, navnlig tidligere, i Tyskland saadanne Godser, hvis Besiddere skulde yde Riddertjeneste og derfor vare fritagne for de paa Bondeejendom hvilende Byrder og de sædvanlige Landskatter; i Stedet for den personlige Tjeneste traadte senere forskjellige Bidrag til Statsudgifterne, som i den nyere Tid ere blevne forandrede til Skatter. Besidderne havde i Regelen særlig Repræsentation i Landstænderne og forskjellige andre Forrettigheder, som Patrimonialjurisdiction, Patronatsret, Jagtret osv. Nu ere de fleste af disse Herligheder bortfaldne eller modificerede.

Ridderhus, det svenske, oprettedes ved den saakaldte R.-Ordning af 6 Juni 1626 efter „Ridderskabets og Adelens" Beslutning om i Stockholm at bygge et R. til at forsvare sine »privilegia« m. m. og holde deres „solenne Sammenkomster" i. Da der tidligere ofte var rejst Tvivl om, hvem der med Rette burde henregnes til Sveriges Adel, fastsattes det, at kun de Slægter, som immatriculeredes paa R., skulde erkjendes for adelige og have Stemmeret paa R. Da senere ved Rigsdagsbeslutningen af 1866 „Ridderskabet og Adelen" ophørte at være en „Rigsstand", udfærdigedes 22 Juni s. A. en ny R.-Ordning, i Følge hvilken for at overveje fælles Interesser et ordentligt „Adelsmøde" sammentræder hvert tredje Aar. Det nærmere Tilsyn med R. og dets Anliggender tilkommer en paa Adelsmødet valgt Bestyrelse, bestaaende af en Formand og 6 Medlemmer.

Ridderordener, gejstlige, opstod i Korstogenes Dage, hvor den religiøse Begejstring gjorde Ridderen til Munk og Munken til Ridder for at kæmpe den dobbelte Kamp med Aandens Vaaben mod Kjødet og Synden, med Sværdet mod Troens Fjender. „Herrens Stridsmand væbner sig indvendig med Troen, udvendig med Sværdet; han er vis paa sin Salighed, naar han fælder Fjenden, endnu vissere, naar han selv falder". Om de enkelte Ordener, Tempelherrerne, Johanniterne, de tyske Riddere, Sværdbrødrene, den spanske Calatravaorden osv., s. de enkelte A. Som noget tilsvarende her i Danmark kan nævnes Roskildebrødrene under Betheman (s. d. A.). Verdslige R., s. Ordener og de enkelte Stater.

Ridderskab betegner i Tyskland dels Landets samlede Adel, dels den lavere Adel. Medens det tyske Rige bestod, deltes R. i det rigsumiddelbare og det middelbare eller „landsässige". De enkelte Landes R. er som oftest forenet i en Corporation, som ejer visse Stiftelser og har nogle særlige Rettigheder. Disse ere Ret til Sæde og Stemme i R.s Forsamlinger, Ret til at bære en egen Uniform, til at faa Døtrene indskrevne i Frøkenklostrene. Tidligere havde R. i Regelen ogsaa en særlig Repræsentation i Landdagene. Det slesvigske og det holstenske R. vare fra gammel Tid sammenknyttede ved en saakaldt nexus socialis med en permanent Deputation (oprettet 1775) og have Adgang til Frøkenklostrene i Slesvig, Preetz og Uetersen.

Ridderspore (Delphinium), Slægt af Ranunkelfamilien, har uregelmæssige Blomster, idet Bægeret, der er farvet, er dannet af 5 uligestore Blade, af hvilke det ene er forsynet med en Spore; af Kronbladene ere 1 eller 2 forsynede med Spore, der omsluttes af Bægerets Spore. Frugterne ere Bællekapsler, men hyppig kun 1 udviklet. Hos os voxer D. consolida med blaa Blomster; i Haver dyrkes flere Arter, navnlig D. orientale.

Ridderstad, Carl Fred., f. 18 Oct. 1807, bestemtes som Barn til Militær og blev Lieutenant 1839, men tog 1840 sin Afsked. Efter at han en kort Tid havde udgivet »Tidning för Stockholms län«, nedsatte han sig allerede s. A. i Linköping som Bogtrykker og overtog Redactionen af »Östgötha Correspondenten«, et af de betydeligere Provinsblade. Efter Kong Oscars Regeringstiltrædelse kæmpede han med Iver for en Forandring i Repræsentationsmaaden og tog under Rigsdagene 1844—68 virksom Del i det politiske Liv ogsaa som Rigsdagsmand, dels i Ridderhuset, dels som Ombud for Staden Linköping først i Borgerstanden, derpaa i 2det Kammer; d. 12 Aug. 1886. Allerede som Cadet røbede R. poetiske Anlæg; senere udgav han flere Hæfter lyriske Digte og optraadte som Forfatter for Theatret; men egentlig er det som Roman- og Novelleforfatter, at han indtager en noget mere fremragende Plads i den svenske Literatur. Blandt hans Romaner, til hvilke han ofte har laant Emner fra Sveriges nyeste Historie, ere især at mærke »Svarta handen«, »Drabanten« med dens Fortsættelse »Fursten« og »Drottning Lowisa Ulricas hof«. Han udgav 1856—62 sine »Samlade dikter« og 1876—81 sine »Samlade skrifter« (Romaner og Noveller); end videre offentliggjorde han et Par Samlinger historiske Aktstykker, Memoirer og Breve: »Gömdt är icke glömdt« (1846—53) og »Minnen från äldre och nyara tider« (1855—56); i sine seneste Aar begyndte han i »Regnbogen. Interiörer från olika tider. Anteckningar och minnen« (1 Del, 1882—83) at optegne sine Erindringer.

Riddervold, Hans, norsk Statsraad, f. 7 Nov. 1795 i Nærheden af Aasgaardstrand, blev 1819 theologisk Candidat, 1820 residerende Capellan i Frederikstad og beklædte senere forskjellige Præsteembeder, indtil han 1843 blev Biskop i Throndhjems Stift. Fra 1827—42 og 1848 var han Medlem af Stortinget, hvor han vandt saa stor Anseelse, at han blev Præsident i Odelstinget og senere i Stortinget; han var den eneste Stortingsmand, som Carl Johan kaldte til at tage Sæde i Unionscommissionen (1839—41). 1848 blev han Statsraad og Chef for Kirkedepartementet, idet Kong Oscar I ansaa det nødvendigt i Anledning af Februarrevolutionens Bevægelser at optage nogle parlamentariske Ledere i sit Raad. I denne Stilling forblev han, indtil han 1 Juli 1872 tog Afsked „af Helbredshensyn"; d. 20 Juli 1876. Lige over for de kirkelige Reformer, der 1850 med Iver forlangtes af mange, indtog R. en afventende Holdning; 1859 nedsatte han en Com-

mission til at tage en Række af disse Spørgsmaal under Overvejelse, som der dog ikke kom noget udaf. Paa Skolevæsenets Indflydelse er R.s Styrelse af indgribende Betydning, idet han kaldte Hartvig Nissen (s. d. A.) til Expeditionschef efter at have ladet den af ham udarbejdede Lov om Almueskolevæsenet i Byerne (1860) sanctionere, ligesom den højere Skole først delvis og senere ved Lov af 1869 fuldstændig organiseredes paa Grundlag af de af Nissen udtalte Synsmaader. Man ansaa R. for at være et af de indflydelsesrigeste Medlemmer af Statsraadet og for den, der i Forening med Fr. Stang gav det dets Charakter.

Riddervæsen. I det romerske R.s (equites Romani) Historie maa man skjelne mellem: 1) et militært Institut med nogen politisk Betydning; 2) dette Militærinstitut vedligeholdt som en gammel Form uden synderlig Anvendelse, og 3) en af Militærinstitutet fremgaaet Stand med langt større Betydning. 1) Romulus skal have oprettet tre Ryttercenturier, hvis Størrelse fordobledes af Tarquinius Priscus, indtil endelig Servius Tullius ved sin Organisation af Folket oprettede 18 Ryttercenturier af de rigeste Borgere; dog maatte Staten give Rytterne en Pengesum til Anskaffelsen af Hesten og en aarlig Pengesum til Hestehold. Minimum af Ridderformuen er ubekjendt for den ældste Tid; senere var det 400,000 Sestertier = c. 60,000 Kroner. 2) Dette Ryttercorps holdt sig lige til Constantin d. store som en gammel Form og optraadte aarlig 15 Juli i en højtidelig Procession (transvectio equitum); i Republikens sidste Tid og i Kejsertiden vare de virkelige Legionsryttere dog ikke mere romerske Riddere, men stilledes sædvanlig af Forbundsfællerne. Udtrykket »militia equestris« i Kejsertiden betyder Officerstjeneste til Hest. 3) I Tidens Løb fik Navnet »eques Romanus« en anden Betydning, idet der uden for Ryttercenturierne og uden nogen militær Betydning dannede sig en særegen Ridderstand (ordo equester). De, som en Gang havde gjort Ryttertjeneste, beholdt vel Navnet equites, og hertil sluttede sig de, der havde Rytterformue, men ej vare blevne udskrevne til denne Tjeneste. Men denne Stand fremtræder først fra Gracchernes Tid afsondret fra det øvrige Folk som en fribaaren, formuende Borgerklasse med særegne politiske Rettigheder og danner et Slags Modvægt mod Senatet. C. Gracchus gav 122 f. Chr. en Lov, hvorved Domstolene toges fra Senatet og gaves Ridderne. Sulla gav dem tilbage til Senatet, men allerede 70 f. Chr. delte den aureliske Lov Dommerforretningerne mellem Senatorerne, Ridderne og tribuni ærarii, d. e. de næst efter Ridderne rigeste Borgere. Ridderne vare de romerske Grosserere og Capitalister. De optraadte som publicani, d. e. forpagtede Oppebørselen af Statens Indtægter, og paatog sig Leverancer til Staten som negotiatores, d. e. Grosserere, og feneratores, d. e. Banquierer og Aagerkarle, og i disse Egenskaber udsugede de i høj Grad Provinsbeboerne, især efter at de selv havde faaet Domstolene og saaledes kunde begaa deres Forbrydelser uden Straf. Dog forbedredes dette Forhold under Kejserne. Denne Ridderstand var meget talrig; saaledes proskriberede Sulla 2,800 Riddere, og Geographen Strabon fortæller, at baade i Cadiz og Padua, der vel vare betydelige Stæder, men dog ej hørte til de allerstørste i Romerriget, levede der 500 Riddere. De romerske Riddere havde følgende Udmærkelsestegn: 1) en smal Purpurbræmme paa Togaen, 2) Guldringe og 3) en særegen Plads i Theatret, neml. de 14 forreste Bænke. — Middelalderens R. betegner Indbegrebet af de charakteristiske Egenskaber ved og Fremtoninger af Krigerstanden, saaledes som den i sin Særstilling som Stand kom til Uddannelse ved Korstogene hos de romanske og germanske Folk i Europa. Spirer til R. træffes allerede hos Germanerne og de gamle Nordboere i den agtede Stilling, som Kvinderne indtog, i Fostbroderskabet og en stærkt udviklet Æresfølelse. Ogsaa hos Araberne i Spanien fandtes tidlig Samfund, hvis Regler og Skikke ligne de christne Ridderordeners. R.s Former fik dog først deres fastere, i Hovedtrækkene for hele Vesteuropa gjældende Præg inden for Christendommen ved Kampen med de vantro og under overvejende Indflydelse af det sydfranske Ridderskab. Riddertiden kan deles i tre Tidsaldre, en Heltetid, skildret i Sangene om Carl d. store og hans Paladiner, en Blomstringstid, helliget til Damernes Dyrkelse og særlig skildret i Sangkredsen om Kong Artus og Ridderne ved det runde Bord, og endelig en Forfaldstid, hvis Latterligheder og Lavhed er udødeliggjort af Cervantes i hans berømte Roman „Don Quixote“. R. knyttede sig væsentlig til Ryttertjenesten og de Len, hvoraf Krigstjenesten ydedes til Hest, saa at „Rytter“ og „Ridder“ („Reiter“ og „Ritter“, lat. Fællesbenævn. eques) ere beslægtede Begreber ligesom selve Ordene. Grundlaget for det uddannede R. med dets finere Sæder, dets Literatur og Minnesang, dets særegne Begreber om Æren og de Forpligtelser, som derved paalagdes, dets Galanteri mod Damer og sværmerske Begejstring for Skjønheden, samt Gudsfrygt og Nidkjærhed for den christne Kirke, af hvilket Moment de gejstlige Ridderordener (s. d. A.) fremstod, som overhovedet for al ridderlig Færd var kunstmæssig Færdighed i Vaabenbrug (jvfr. Turnering) og en christelig, om end ved de særegne Standsbegreber ejendommelig betinget Livsvandel. For at blive Ridder (miles), som udgjorde den første Klasse i Adelsstanden (jvfr. Væbner), maatte derfor den adelige Yngling fra sit syvende Aar gjennemgaa en dertil sigtende Opdragelse og Fordannelse, tjene en højere Adelsmand først som Page (s. d. A.) og efter i sit 14de Aar at være gjort „væragtig“, d. e. omgjordet med Sværdet, som Riddersvend. Saaledes forberedt modtog han under højtidelige Ceremonier efter forudgaaende Faste og Ben Ridderslaget af Lensherren eller en anden Adelsmand ved en Berørelse paa Skulderen med Sværdet, hvorved han i Guds, den hell. Michaels og den hell. Georgs Navn erklæredes for Ridder og modtog de for en saadan almindelige Vaaben tillige med de gyldne Sporer (deraf Talemaaden „vinde sine Sporer“), som vare et af Riddernes Særkjender; standum

skete det paa Valpladsen, naar Vedkommende havde udmærket sig i Kampen, uden videre Forberedelse og Højtidelighed. Ridderstanden betragtedes som den højeste Æresstand; en Ridders Ord var tilstrækkelig Garanti f. Ex. for Løsepenge, som fordredes for ham, naar han var tagen til Fange i Krigen; en fangen Ridder maatte der ikke paalægges Lænker; hans Hest og Vaaben maatte ikke fratages ham for Gjæld. Men beskæmmede han sin Stand ved en vanærende Handling (f. Ex. ved at bryde sit Ord), blev han ærelös og udstødtes med Spot af Standen; hans Vaaben og Skjold slæbtes i Snavset og sønderbrødes. R. hvilede paa Ærens, Modets og Troens Principper, og om det end kun i kort Tid og inden for snævrere Kredse har staaet i sin fulde Blomstring, havde det dog sin store Betydning under Middelalderens Barbari til at mildne Sæderne og beskytte de svage og værgeløse. Men efterhaanden tabte de smukke og ophøjede Ideer, som fra Begyndelsen af knyttede sig til R., deres Indflydelse, og R. udartede til lovløst voldsomt Uvæsen (Røverriddere, der plyndrede Stæder og rejsende Kjøbmænd) eller til æventyrlige og planløse Omstrejfninger („vandrende Riddere", som ofte ikke vare andet end adelige Landstrygere, parodierede af Cervantes i „Don Quixote") eller til en blot Hoftjeneste og et begunstiget Adelsaristokrati. Skjønt den over R. udbredte poetiske Glans slukkedes under det 14de og 15de Aarh.s Storme, bevarede Ridderstanden alligevel ikke alene sine lige over for de almindelige frie Mænd erhvervede Forrettigheder, men vidste endog at udvide disse, og saaledes opstod det moderne Ridderskab.

Ridebane, et Rum eller en Plads, indrettet til der at lære og øve Ridning saa vel som til Dressur af Heste. R. kan enten være aaben eller dækket og lukket og kaldes i sidste Tilfælde **Ridehus**. Bunden maa være jævn og blød eller elastisk for at skaane Hestenes Ben, der vilde lide ved den fortsatte Bevægelse paa haard Bund. Denne er derfor belagt med Grus, sjældnere med Savspaan ell. Bark. Ridehusets Vægge have indvendig en Hældning udad, for at Hesten ikke skal kunne klemme Rytterens Ben op ad Barrièren, Væggenes indvendige Side. Ridehuse have i Regelen Form af et Rectangel, hvor den korte Side er halv saa stor som den lange. Taget maa være af en særlig Construction, da ingen understøttende Piller kunne være inde i Ridehuset; dog findes undertiden to Søjler i R., de saakaldte Pilarer, der bruges ved Hestens Dressur.

Ridefoged, gammel Benævn. paa Fuldmægtige ell. Forvaltere paa Herregaarde. De vare berygtede for deres ofte tyranniske Behandling af Hovbønderne.

Ridemænd kaldtes de af de gamle Landsting udnævnte Personer, som indtil Landstingenes Ophævelse 1805 foretog Executionen af Over- og Højesteretsdomme hos Adelige paa Landet.

Ride Sommer i By, s. **Majfest** und. **Maj.**

Ridetøj bestaar af Hovedtøj og Sadel (s. d. A.).

Ridicule, fr. [rĭdĭkȳl], (egtl. Réticule), en kvindelig Arbejdspose, Strikketøj. **Ridiculisere**, latterliggjøre, spotte.

Ridinger, Johann Elias, tysk Dyrmaler og Raderer, f. 1698 i Ulm, d. 1767 i Augsburg, nød Undervisning i Kunsten hos Resch og Rugendas i Augsburg. Han var selv en dygtig Jæger og fortrolig med Dyrenes hele Liv og Færd, som han gjengav med overordentlig Troskab og Dygtighed. Især gjengav han vilde Dyr med Forkjærlighed. Hans Malerier ere sjældne, men han har raderet henv. 400 Blade, til Dels ved sine Sønners Hjælp.

Ridley, Nicolaus [li], en af Englands betydeligste Theologer og Martyrer i Reformationstiden, f. i Northumberland c. 1500 af fornem Slægt, studerede i Cambridge, Paris og Löwen, blev Biskop i Rochester 1547, i London 1550 og var under Edvard VI Ærkebiskop Cranmers vigtigste Medarbejder i hans reformatoriske Gjerning, men blev efter Kongens Død fængslet, dømt som Kjætter og brændt i Oxford 16 Oct. 1555.

Ridning. Hvorvel mange Slags Dyr foruden Hesten benyttes til R., saasom Æslet, Muldyret, Kamelen, Elefanten, Rensdyret og selv Strudsen, er R. paa Heste dog af den ulige største Betydning. **Ridekunsten** indbefatter dels den Færdighed, Rytteren skal besidde, dels den Dressur, som Hesten maa undergaa for at blive skikket til R. Rytteren maa ved alle Hestens Bevægelser bevare sit rolige Sæde og sin Holdning til Hest og være i Stand til at udøve de Indvirkninger, give Hesten den Hjælp, som tvinger den til at underordne sig hans Vilje. Hestens Dressur eller Tilridning gaar hovedsagelig ud paa at vænne Hesten til at bære Rytteren, til at indtage den for R. heldigste Holdning og til at lystre Tøjle og Schenkler. Af Naturen ere Hestens Forben paa Grund af Halsens og Hovedets fremstikkende Stilling mere belastede end Bagbenene, et Forhold, der yderligere forværres ved Vægten af Rytteren. Man søger derfor ved at rette Hestens Hals i Vejret, ved at tvinge dens Hoved ned i lodret Stilling og ved at faa den til at bøje Bagbenene og tage dem ind under sig at forlægge Tyngdepunktet længere tilbage og derved bringe Hesten i Ligevægt, saaledes at Vægten af Rytter og Hest i lige høj Grad fordeles paa For- og Bagben. Medens der findes enkelte Folkeslag, f. Ex. Araberne, der ere fødte Ryttere, og som fra den ene Generation til den anden nedarve den medfødte Rytterfærdighed, maa Rytterfærdigheden hos de civiliserede Folkeslag methodisk tillæres, og der fordres ikke blot langt og ihærdigt Arbejde, men ogsaa særlige Anlæg for at blive en dygtig Rytter. Efter den forskjellige Hensigt, man har for Øje med R., har denne visse Ejendommeligheder og faar særlige Navne; saaledes benyttes til Krigsbrug den militære R. og Campagneridningen, Væddeløbsridning bruges kun paa Væddeløbsbanen, Jagtridning ved Parforcejagt, og endelig har man Skoleridning, der igjen efter den større eller mindre Grad af Fuldkommenhed, hvortil den drives, deles i den lavere og den højere. Den højere eller spanske Skole, der kun øves i Manègen, stod tidligere i høj Anseelse og blev navnlig kunstfærdig dyrket i den kejserlige „Equitation" eller Rideskole i Wien, men har

nu til Dels tabt sin Betydning, idet man nu til Dags mere og mere kun gaar ud paa den saakaldte praktiske R. i det frie og kun benytter Arbejdet i Manègen som Forberedelse hertil. I den spanske Skole lærte Hesten at gaa *spanske Trin* i Skridt og Trav, der bestaar i en høj, løftende og stærkt cadenceret Bevægelse, udført i to Tempo, at *piaffere*, en lignende Bevægelse, der sker paa Stedet, endelig at udføre flere stærkt hævede Galopøvelser samt foretage forskjellige Kunstspring uden at sætte over nogen Forhindring, saasom *Lançaden*, der er et Spring i Højde og Længde og sker i en Bue fremad, *Croupaden*, et Højdespring, hvor Hesten, medens den er i Luften, trækker alle fire Ben op under Kroppen, *Balotaden*, der udføres som Croupaden, kun at Bagbenene ikke trækkes helt op, sluttelig *Cabriolen* eller *Hjortespringet*, det højeste og mest fuldkomne Skolespring, der bestaar i, at Hesten, idet den springer højt lige i Vejret, medens den svæver i Luften med Kraft strækker begge Bagben lige bagud og dog ved Nedspringet kommer til Jorden omtrent paa samme Sted, hvor den sprang op. Kunstberiderne benytte ved deres saakaldte Skoleridning en Del af den spanske Skoles Øvelser. Ridehestens Tilridning eller Dressur sker hovedsagelig under Rytter, men indledes ofte med Øvelser ved Haanden og navnlig med *Longering*, hvor Hesten løber rundt i en Line, den saakaldte *Longe*, der er spændt i et paalagt Hovedtøj, i Regelen en *Kapsun*, der ved en skindbetrukken Jærnbøjle frembringer et efter Omstændighederne mere eller mindre stærkt Tryk paa Hestens Næse. I Stedet for en levende Rytter er der da ofte paa Hestens Ryg anbragt en *spansk Rytter*, en Sadelbom, hvorfra der gaar elastiske Remme hen til Hovedtøjet, og hvorved Hesten kan tvinges til at føre Hals og Hoved paa den Maade, der ønskes. Den Person, der fører Longen, *Longeføreren*, er enten selv forsynet med en *Chambrière*, en stor Pisk med en lang Snært, eller lader denne føres af en Medhjælper for at faa Hesten til at følge den af Longens Længde angivne Cirkellinje. Hjælpen, der ved R. anvendes dels til at styre Hesten og dels til at animere og om fornødent straffe den, bestaar i, Tiltale, Tungeslag, Anvendelse af Tøjlerne, Tryk eller Slag med Schenkel og Spore og endelig Brugen af Ridepisken. **Engelsk R.** bestaar i, at Rytteren, i Stedet for directe at modtage de ved Hestens Bevægelse foraarsagede Stød, ved at hæve sig i Bøjlerne og lade Legemet gjøre en Bevægelse forover afbøder disse, saaledes at han ved hvert andet Stød bliver kastet i Vejret, medens han i den forover bøjede Stilling undgaar det næste. Paa Grund af Hestens Maade at flytte Benene i Trav (s. d. A.) vil det saaledes stadig være det samme Par diagonalt stillede Ben, der løfter Rytteren, og man maa derfor vexle med, som det hedder, at *ride paa højre og venstre Fod* for ikke uforholdsmæssig at anstrænge det ene Par. Engelsk R. har mange Forkæmpere, der paastaa, at den ved et længere Ridt i høj Grad letter Arbejdet baade for Hest og Rytter. — Allerede i den gamle Historie omtales R. hos de asiatiske Folkeslag, der anvendte Ryttere til Krigsbrug. Fra Asien overførtes R. til Grækenland, hvor den snart dyrkedes ivrig. Derfra udbredtes R. over hele Europa, og i Middelalderen bragte Riddervæsenet, den mere og mere yndede Brug af Lansen, i Forbindelse med Turneringerne, der stillede store Fordringer med Hensyn til Rytterfærdigheden, et nyt Opsving i Ridekunsten. Dens egentlige saakaldte Renaissance, der regnes fra den spanske, den højere Skoles Indførelse, skriver sig derimod fra Begyndelsen af det 16de Aarh., da den først blev sat i System i Napoli, til hvis Rideakademi de unge Adelsmænd fra alle Europas Hoffer efterhaanden søgte. Derfra gik den snart over til Frankrig, England, Tyskland og Østerrig, hvor den i den kejserlige Hofeqvitation endnu den Dag i Dag nogenlunde holdes ved lige, medens den alle andre Steder helt er kommen i Forfald, idet den har maattet vige Pladsen for Campagne- og Jagtridning. Navnlig Rideskolen i Hannover er bekjendt for at have drevet disse sidste Ridearter til det højeste Trin. I Frankrig findes en Rideskole i Saumur, hvor Campagneridningen drives i Forbindelse med Vaabenbrug og Voltigering. (C. B.)

Ridsefjeder, et Tegneapparat, hvormed man kan frembringe Tuschstreger af forskjellig Tykkelse.

Riedel, August Heinrich, tysk Maler, f. 27 Dec. 1799 i Baireuth, d. 16 Aug. 1883 i Rom, uddannede sig i München, og efter (fra 1828) at have taget Ophold i Italien, hvorfra han kun for en kort Tid vendte tilbage til München, malede han mest Emner af Folkelivet, hvori han lagde Hovedvægten paa den maleriske Helhed. Et af disse, der udbredte hans Berømmelse vidt, er „den neapolitanske Fisker“ i Thorvaldsens Museum i Kjøbenhavn, malet 1836 — et Emne, Kunstneren maatte gjentage mange Gange. Desuden kan nævnes Portræt af Vittoria fra Albano (s. Thorvaldsen), „Neapolitanerinden ved Havet“ og fra hans senere Aar i en ganske anden Retning Billeder som „Puk“, „Amor og Psyche, som fodre Nattergale“, „Lysets Engel“ o. lign.

Riedel, Carl, Stifter og Leder af Riedel-Foreningen, Præsident for „Allgem. deutscher Musikverein“, Professor, Dr. phil. honoris causa ved Universitetet i Leipzig, f. 6 Oct. 1827 nær ved Elberfeld, var 20 Aar gl., da han med Jærnflid kastede sig over Musikstudiet og snart arbejdede sig op til at være en af Leipzigs første musikalske Personligheder. R.-Foreningen, som stiftedes 1855, nyder høj Anseelse for sine Opførelser af ældre og nyere Kirkemusik. R. har componeret nogle Sange og Chorsager og tillige gjort sig fortjent ved gode Udgaver af ældre, berømt Kirkemusik. D. 3 Juni 1888.

Riegels, Niels Ditlev, f. 1755 paa Søllestedgaard paa Laaland, er bekjendt ved sin ejendommelige Behandling af den danske Historie. Han kom til Universitetet 1771, var 1781—84 Hofmester for Enkedronn. Juliane Maries Pager, levede derefter mest paa sin Gaard i Byen Højet paa Falster, oprettede 1800 en Skole i Sorø og døde 1802. De mest bekjendte af hans Skrifter ere „Forsøg til Christ. V.s Historie“ (1792), „Udkast til Fred. IV.s Historie efter Hojer“ (2 Bd., 1795

— 99), „Smaa historiske Skrifter" (3 Bd., 1796—98; i 3dje Bd. „Skilderi af Christ. VI"). R. er ensidig og bitter i sin Fremstilling, fuld af Had til Kirken og alle højere staaende; at han har fremdraget adskilligt, som man ikke finder hos nogen anden Forfatter, kan ikke dække over hans Mangel paa historisk Sandhedskjærlighed. Hans Sprog er i højeste Grad unaturligt og frastødende. — Hans Brodersøn, Hans Christian R., f. 7 Febr. 1793 i Nordborg paa Als, blev 1808 Lieutenant i Hæren og 1822 Capitain, var 1835—45 Land- og Søkrigscommissær i Fyn og fik 1838 Titel af Generalkrigscommissær. Han kjøbte 1839 Snoghøj, hvor han anlagde en ypperlig Have, og virkede ivrig for Hede- og Klitplantning. I Marts 1848 blev han Commandant paa Als og var Civilgouverneur paa Øen fra Maj 1848 til Oct. 1850. D. 9 Jan. 1861.

Rieger, Frants Ladislaus, czechisk Politiker, f. 10 Dec. 1818 i Semil i Böhmen, netop paa Grænsen, hvor tysk og czechisk Sprog mødes, viste tidlig stor Iver for at vække det nationale Liv blandt Czecherne imod den tyske Overvægt og forsvarede 1847 i sin Doctordisputats Læren om Pressens Frihed. Ved Rejser rundt om i Østerrig søgte han at knytte Forbindelser imellem de slaviske Stammer, og 1848 var han Medlem af det czechiske Nationaludvalg og arbejdede ivrig for Indkaldelse af den slaviske Congres i Prag. Han valgtes i 7 Kredse til den østerrigske Rigsdag og tog virksom Del i dens Forhandlinger som Ordfører for det slaviske Føderalistparti. Senere fortsatte han paa flere Maader Bestræbelserne for at fremme det nationale Parti blandt sine Landsmænd, skrev 1850 den første nationaløkonomiske Bog paa Czechisk, oversatte fremmede Lystspil til Nationaltheatret og deltog siden 1859 i Udgivelsen af en czechisk Encyklopædi. 1861 blev han Medlem af den bøhmiske Landdag og derfra valgt til Rigsraadet, hvor han snart igjen indtog sin Stilling fra 1848, men trak sig 1863 tilbage derfra, da Regeringens centraliserende Retning tydelig fremtraadte. Efter 1866 organiserede han Czechernes passive Modstand, saa at de holdt sig tilbage baade fra Rigsraad og Landdag, fordi Regeringen ikke vilde godkjende deres Paastande om Böhmens statsretlige Selvstændighed. Under denne Kamp nærmede R. sig stedse mere det klerikale Adelsparti og fremkaldte derved Adskillelsen imellem det gammel- og ung-czechiske Parti. 1879 besluttede han under Trykket af det sidstnævnte Parti igjen at indtræde i Rigsraadets Underhus tillige med sine nærmeste Partifæller og har siden øvet stor Indflydelse og opnaaet mange Fordele for sine Landsmænd i Retning af national Ligestillelse. R. er gift med en Datter af Historikeren Palacky.

Riego, Rafael de, spansk General, f. 24 Oct. 1785 i Asturien, indtraadte 1808 i Hæren, men blev Krigsfange under Frihedskampen mod Frankrig og først løsladt 1814. Som Oberst stod han i Spidsen for Soldateropstanden i Cadiz 1 Jan. 1820 og kundgjorde Forfatningen af 1812. Han blev derefter Deputeret og Formand for Cortes, viste i denne Stilling stort Maadehold og behandledes af Kong Ferdinand VII med megen Udmærkelse. Alligevel blev han, da den franske Hær 1823 havde gjenoprettet Enevælden, og han selv efter forgjæves Modstand var bleven fangen i Andalusien af kongeligsindede Bønder, mishandlet i sit Fængsel og hængt i Madrid 7 Nov. s. A. under Pøbelens Haan. R.-Hymnen (s. San Miguel) er den spanske Frihedssang.

Riehl, Wilh. Heinr., tysk Forfatter, f. 6 Maj 1823, var fra 1845 Medarbejder ved flere sydtyske Blade og blev 1854 Professor i München. Han er bekjendt ved sine culturhistoriske Skrifter, især „Die bürgerliche Gesellschaft" (1851, 8de Opl. 1885), der stærkt hævder Standsadskillelsen, og som sammen med „Land und Leute" (1854), „Familie" (1855) og „Wanderbuch" (1869) udgjøre „Naturgeschichte des Volkes". „Culturhist. Novellen" (1856), „Culturstudien" (2 Bd., 1859), „Die deutsche Arbeit" (2 Bd., 1862) og „Geschichten aus alter Zeit" (2 Bd., 1863—64), „Neues Novellenbuch" (1867) o. fl. Samlinger høre ogsaa nærmest hertil. Fremdeles ledede R. Udarbejdelsen af en stor Beskrivelse af Bayern (»Bavaria«, 4 Bd., 1859—67). Desuden skrev han ypperlige „Musikalische Charakterköpfe" (3 Bd., 1853—78), der have vundet stort Bifald, og redigerede 1870—80 den af Fr. Raumer grundlagte „Historisches Taschenbuch". 1885 blev han Director for det bayerske Nationalmuseum og Conservator for Bayerns Oldsager og Mindesmærker.

Riel, Louis, Mestiz, Fører for de oprørske Bevægelser i Manitoba (s. d. A.) 1869 og 1885; han blev benaadet første Gang, men hængt 16 Nov. 1885 efter et halvt Aars Fangenskab.

Riemann, Georg Friedrich Bernhard, berømt tysk Mathematiker, f. i Breselenz i Hannover 17 Sept. 1826, d. 20 Juli 1866, var fra 1857 extraord. Prof. i Mathematik i Göttingen. Allerede hans Doctorafhandling „Grundlagen für eine allgemeine Theorie der Functionen einer complexen veränderlichen Größe" (1851) og hans Habilitationsskrift „Ueber die Darstellbarkeit einer Function durch eine trigonometrische Reihe" skaffede ham stor Anerkjendelse fra de største Mathematikeres Side, og disse Arbejder saa vel som en Række følgende, i hvilke han har behandlet de vanskeligste Problemer, have i særlig Grad dannet Grundlaget for Functionslærens Udvikling indtil den nyeste Tid. Hans „Gesammelte mathematische Werke" ere efter hans Død udgivne af Weber 1876.

Riemann, Hugo, f. 18 Juli 1849 nær ved Sondershausen, studerede ved Universiteterne i Berlin og Tübingen Jura, Philosophi og Historie og valgte først efter at have gjort Felttoget i Frankrig med 1870—71 Musiken, som han fra Barndommen med Forkjærlighed havde dyrket. 1873 blev han i Göttingen Dr. phil., hvorefter han som Musiklærer og Dirigent levede i Bielefeld til 1878, da han gik til Leipzig som Privatdocent i Musik ved Universitetet. 1881 blev han Lærer ved Conservatoriet i Hamborg. Foruden en Række Compositioner, Claversager (en firhændig Sonatine op. 49, Etuder op. 40 og 41 m. m.), en Violinsonate, en Strygekvartet, „Systematische Treffübungen für den Gesang" m. m. har R. udgivet

et værdifuldt Musik-Lexikon (1882, 3dje Opl. 1887), „Opernhandbuch“ (1887) samt en Række theoretiske og videnskabelige Skrifter om Musik („Die Natur der Harmonik“ 1882, „Neue Schule der Melodik“ 1883, „Musikalische Dynamik und Agogik. Lehrbuch der musikal. Phrasirung“ 1884 og mange andre) og leveret en stor Del Artikler til Musiktidender og æsthetiske eller videnskabelige Tidsskrifter.

Riemer, Friedr. Wilh., tysk Literat, f. 1774 i Glatz, blev efter at have været Huslærer hos W. v. Humboldt 1802 Huslærer hos Goethe, hos hvem han boede i 9 Aar, og hos hvem han var Secretær. 1812 blev han Lærer ved Gymnasiet i Weimar, 1828 Overbibliothekar smstds., hvor han døde 1845. Efter Goethes Opmuntring udgav han et Par vakre, formfulde Digtsamlinger, men er især bekjendt ved sine Udgaver af Goethes Brevvexling med Zelter og andre samt ved sine vigtige „Mittheilungen über Goethe“ (2 Bd., 1841).

Riënzo, Cola di, egtl. Nicolas Gabrini, romersk Demagog i det 14de Aarh., en Vandbærers Søn. Fuld af Begejstring for den republikanske Regeringsform og Tanken om Roms fordums Storhed, der næredes ved hans klassiske Studier, bragte han, efter at han som Ordfører for et Gesandtskab forgjæves havde søgt at bevæge Pave Clemens VI til at komme tilbage fra Avignon til Rom, det letbevægelige Folk til Opstand mod den overmodige Adel, hvis Undertrykkelser havde gjort den almindelig forhadt, fordrev den og beherskede efter 20 Maj 1347 at være udnævnt til Tribun i 7 Maaneder Rom med uindskrænket Magt. Han indrettede en Borgervæbning, anlagde Kornhuse og oprettede Stiftelser for Enker og Forældreløse, ligesom han opfordrede alle Italiens Communer til at sende to kaarne Mænd til Rom for at deltage i en Rigsforsamling og vedtage en fælles Forfatning for hele Italien. Petrarca hilsede ham som „den Ridder, der var en Ære for hele Italien“, og mange italienske Byer underkastede sig ham eller støttede ham. Men han kunde ikke bære den Hyldest, der vistes ham. Hans Forfængelighed og barnagtige Ærgjerrighed forledede ham til at optræde med Pragt og Overdaadighed og at udfolde en Myndighed, som ikke svarede til hans Person og Evner. Folkets Gunst vendte sig derfor snart fra deres Yndling, saa at de fordrevne Adelsmænd i Forening med Pavens Legat kunde iværksætte en Modrevolution, hvorved R. blev fordreven 1348. Han levede nu i et Par Aar hos Franciskanerne paa Monte Majello i Apenninerne og fattede her den Plan at optræde som kirkelig Reformator. Han drog 1352 til Carl IV i Böhmen og opfordrede ham til at befri Italien; men Carl lod ham gribe og føre til Avignon, hvor han imidlertid ved Petrarcas Hjælp fandt Tilgivelse. Pave Innocens VI sendte ham 1354 til Rom med Titel af Senator for at ydmyge Stormændene og virke for hans Planer. I Begyndelsen blev han optaget med Begejstring, men den Pragt og Overmod, hvormed han paa ny optraadte, opbragte det ustadige Folk imod ham; der udbrød en Opstand; man stormede hans Palads paa Capitoliet, og R., der søgte forklædt at redde sit Liv ved Flugten, blev gjenkjendt, dræbt og hans Lig ophængt i en Galge 8 Oct. 1354. R.s tragiske Skæbne er ofte bleven digterisk behandlet, saaledes af Bulwer, ligesom den er gjort til Gjenstand for en Opera af Wagner.

Riepenhausen, Ernst Ludw., tysk Kobberstikker, f. 1765, d. 1840, er bekjendt ved fine Copier af de Hogarthske Kobberstik (2 Gange, i 12° og i Fol.) og var Fader til „Brødrene R.“, neml. **Franz**, f. 1789 i Göttingen, d. 1831, og **Johann**, f. 1789, d. 1860, Malere og Kobberstikkere, der ved fælles Deltagelse i mange Arbejder have vundet fælles Berømthed. Som Malere sluttede de sig til den Skole, der gjorde sig det til Opgave at søge Kunstens Gjenoplivelse i Efterligningen af de førrafaelske Malere; som Kobberstikkere ere de bl. a. blevne bekjendte ved deres Raderinger efter Pausanias's Beskrivelse af Polygnots Malerier og ved Illustrationer til Schiller og Goethe.

Ries, Ferd., f. 1784 i Bonn, hvor hans Fader var Concertmester, d. 1838 i Frankfurt a. M., kom 1800 til Wien og fik der uden for Regelen i 4 Aar Undervisning af Beethoven i Claverspil og Composition. Senere gjorde han Kunstrejser, berørte paa disse bl. a. Kjøbenhavn og Stockholm og vakte 1813 en saadan Opsigt som Virtuos og Componist i England, at han blev der i 12 Aar og samlede en stor Formue. Resten af sit Liv tilbragte han dels ved Rhinen, hvor han dirigerede de store Musikfester i Aachen, dels paa Rejser. R. har componeret over 200 Værker (3 Operaer, 2 Oratorier, 6 Symphonier, 3 Ouverturer, 9 Claverconcerter, en stor Del Kammermusik, alene 14 Strygekvartetter og 20 Violinsonater, en Mængde Claversager, en Trio for to Claverer og Harpe osv.) i klassisk, ofte brillant Stil, men uden den Originalitet, som skulde gjøre dem længelevende. — Hans Broder, **Hubert**, f. 1802, d. 1886 i Berlin, hvor han til sin Pensionering 1872 indtog en fremragende Stilling som Violinist, Lærer og Componist for Violin (Violinskole og ypperlige Studiesager).

Riesengebirge (Kæmpebjærgene), en Bjærgkjæde i det østlige Tyskland, som udgjør den mellemste og højeste Del af Sudeterne (Schneekoppe, 5,250 F.) og adskiller Böhmen fra Schlesien.

Riess, Peter Theophil, tysk Physiker, f. 1805 i Berlin, har gjort indtrængende Undersøgelser over Magnetisme, Gnidningselektricitet og Luftelektricitet. Hans Arbejder findes især i Poggendorffs „Annalen“; særskilt er udkommet „Die Lehre von der Reibungselektricität“ (2 Bd., 1853) med tilhørende „Abhandlungen zur Lehre von der Reibungselektricität“ (2 Bd., 1867—79). 1842 blev han Medlem af Vidensk. Akademi i Berlin; d. 1883.

Riëti (Oldtidens Reate), Stad i Mellemitalien, 9 M. n. ø. for Rom, med 17,000 J. Bispesæde. Livlig Industri. Udmærket frugtbar Omegn.

Rietschel, Ernst Friedrich Ludwig, tysk Billedhugger, f. 1804 i Pulsnitz i Sachsen, d. 1861 i Dresden, uddannede sig dels i Dresden, dels i Berlin under Rauch og blev 1832 Professor ved Akademiet i Dresden. Til hans

Hovedværker høre en kolossal, siddende Statue af den afdøde Konge Fred. August, Statuer af Goethe og Schiller, en Fronton med 15 Sandstensfigurer til Theatret i Dresden og Lessings Statue i Brunsvig (1853).

Rietz, Joh. Ernst, svensk Sprogforsker, f. 6 Sept. 1815 i Carlshamn, d. 16 Juli 1868 i Kjøbenhavn, blev efter 1838 at have vundet den philosophiske Grad Docent i Philosophi i Lund, varetog i flere Aar Professoratet i Philosophi og var derhos fra 1841 Adjunct ved Kathedralskolen i Lund, til han 1851 blev Præst i Tygelsjö i Skaane. Foruden et Par philosophiske Afhandlinger og et Par Lærebøger skrev han en »Skånska skolväsendets historia« (1848), men blev mest bekjendt ved sine Arbejder paa Sprogforskningens Omraade, især ved en om stor Samlerflid vidnende »Ordbok öfver Svenska allmogespråket« (1862—67).

Rietz, Julius, f. 1812 i Berlin, d. 1877 som Hofcapelmester i Dresden (fra 1860), var oprindelig Violoncellist, men blev 1834 Mendelssohns Efterfølger som Musikdirector i Düsseldorf. 1846 gik han til Leipzig som Capelmester ved Theatret der, og 1848—60 dirigerede han Concerterne i Gewandhaus. R., som var en udmærket Dirigent og grundig Musiker, har componeret baade Operaer, Symphonier, Ouverturer, Messer, Psalmer, Motetter, Concetter for Violin, for Violoncel, Clarinet, Obo, Sonater, Claversager, Sange og Chorsager, alt i god klassisk Stil med stærk Paavirkning af Mendelssohn.

Rif, en Bjærgkjæde i Marokko i det vestlige Afrika, der parallelt med Middelhavskysten strækker sig fra Ceuta ved Gibraltar-Strædet til hen imod Melilla. Den er beboet af uafhængige, røverske Stammer, som bekjendte under Navnet „Rifpirater" tidligere ved deres Sørøverier vare en stor Plage for Middelhavsfarten.

Riffel, s. Haandskydevaaben. **Riffelbænk** kaldes i Geværfabrikerne den Maskine, der forsyner Løbene med Riffelgange. En lang, tynd Stang, hvis Ende passer i Løbet, trækkes frem og tilbage; en paa Enden af Stangen fæstet Kniv, der efterhaanden skrues mere frem, skærer da Riffelgangen. For at denne kan blive skrueformet, maa Stangen dreje sig lidt under Trækningen, hvilket bl. a. kan bevirkes ved et Mønsterløb, der ligger i Flugt med det, som skal skæres, og har Rifler af den forlangte Stigning. Naar man er færdig med ĕn Riffelgang, drejes Løbet lidt om sin Axe, og man skærer derpaa en ny, osv. **Riffelkanon**, s. Kanon. **Riflemaskine.** I Spinderier for Bomulds-, Kamulds- og Hørgarn bruges en Mængde tynde, riflede Valser, mest af Jærn, i Hørspinderierne ogsaa af Messing og Buxbom. Til at forsyne dem med Rifler paa langs betjener man sig af R., der for det meste ere smaa Høvlemaskiner med et meget smalt Staal, som enten føres langs hen ad Valsen eller staar stille, medens Valsen bevæges paa langs. I Buxbom skæres dog Riflerne med en Rundsav.

Rig, s. Rigsmaal.

Riga, befæstet Hovedstad i det russiske Gouv. Lifland ved Floden Düna, $1\frac{1}{4}$ M. fra dens Udløb i Riga-Bugten, 67 M. s. v. for St. Petersborg. 169,000 J. (1881), for en stor Del Tyskere. R. er Sæde for en græsk Erkebiskop og en luthersk Generalsuperintendent. Den bestaar af den egentlige Stad og flere Forstæder og har mange smukke Bygninger, hvoriblandt fremhæves den græske Kathedralkirke og St. Peterskirken med et 440 F. højt Taarn, to kejserlige Slotte, af hvilke det ene indtil 1561 var Residens for Sværdriddernes Ordensmester, et prægtigt Raadhus, Ridderhuset, hvor Adelen holder sine Forsamlinger, et bombefast, 445 F. langt Magasin, Børsen, Tøjhusene, Theatret og Søfartsskolen samt Jærnbanegaarden. Jærnbanegitterbro. Betydelig Industri i Sukker, Tobak, Læder, Papir, Uld- og Bomuldsstoffer m. m. Handelen er meget omfattende. De vigtigste Udførselsartikler ere Hør, Hamp, Hør- og Hampefrø, Kornvarer, især Havre, og Trælast. Store Skibe kunne ikke gaa helt op til Staden, men maa ankre ved Dünamünde og Bolderaa. Havnen er sædvanlig spærret af Is fra Midten af Nov. til Midten af Marts. R. er anlagt c. 1200 og hørte i Middelalderen til Hanseforbundet. **Riga-Bugten** skærer sig fra Østersøen dybt ind i Rusland mellem Gouv. Estland, Lifland og Kurland. Foran Bugten ligge Øerne Øsel og Dagø.

Rigaud, Hyacinthe [gō], fransk Maler, f. 1659 i Perpignan, uddannede sig selvstændig med van Dijck til Forbillede og forblev næsten hele sit Liv i Paris, hvor han døde 1743. Hans talrige Portræter efter Samtidens mest bekjendte Personer, der udmærke sig ved en fri og kraftig Behandling, have faaet forhøjet Værd ved at være stukne i Kobber af Frankrigs daværende berømteste Kobberstikkere.

Rigaudon [godōng], en gammel fransk Dans af munter Charakter i Allabrevetakt, gjærne med et enkelt Slag som Optakt og med tre Repriser, hver paa otte Takter.

Rigault de Genouilly, Ch. [gō də schønniji], fransk Admiral, f. 1807, uddannedes i den polytechniske Skole og ansattes 1827 paa Flaaden. Han deltog 1830 i Toget til Algier og 1831 i Kampen ved Tejos Munding, blev 1836 Capitain og 1854 Contreadmiral. 1854—55 anførte R. Flaaden foran Sevastopol, sendtes 1856 til China, hvor han medvirkede til Cantons Indtagelse og Takuforternes Betvingelse 1858, og gik derfra som Viceadmiral til Bagindien, hvor han 1859 indtog Saigun. Efter sin Hjemkomst blev han Senator, 1864 Admiral og var Jan. 1867—Sept. 1870 Marineminister. D. 1873.

Rigel. Næsten ved enhver Laas bevirkes Lukningen derved, at en R. skydes ind i Sluttet; ved Dørlaase, Skablaase o. fl. træder derved Rigelhovedet ud af Laasen; ved Pultlaase, Hængelaase o. fl. befinder derimod Sluttet sig under Lukningen inden for Laasekassen. Til Hovedet støder sædvanlig en tyndere Del, hvorpaa Nøglekammen eller Haandgrebet virker. Ved Smæklaase og almindelige Fallelaase er Rigelhovedet afskraaet, saa at R. kan vige tilbage for et Tryk. **Rigellaas** kaldes en Dørlaas, naar den ikke indeholder nogen Falle med Haandgreb, men kun er til at laase af med Nøgle. — I Bindingsværksvægge kaldes de vandret løbende Tømmerstykker, hvorved Stol-

perne ere forenede paa Midten, Rigler ell. Løsholter.

Rigel, arab., d. e. „Benet" (β Orionis), Dobbeltstjerne (den ene af 1ste Størrelse) i den vestlige Fod af Orion.

Rigens Ret og Dele (s. Dele) kaldtes de i en Række Lovbud fra det 13de Aarh. og senere indeholdte Bestemmelser om en særegen Maade, hvorpaa Domme kunde erholdes exeqverede i Følge kongelig Befaling. Dernæst blev dette Navn ogsaa tillagt den 1621 af Christian IV udgivne Lov, som nærmere ordnede denne Forfølgningsmaade.

Righini, Vincenzo, f. 1756 i Bologna, d. 1812 smstds., begyndte i Parma som Sanger 1775 og Aaret efter i Prag tillige som Componist, kaldtes som Lærer i Sang 1780 til Wien, var 1788—92 Capelmester i Mainz og blev, da hans Opera »Enea nel Lazio« 1793 havde gjort megen Lykke i Berlin, ansat som Capelmester ved Hofoperaen derssteds med en aarlig Gage af 4,000 Thaler, som han havde til sin Død. R. skrev en Snes Operaer, hvoraf »Tigrane« (1799), »Gerusalemma liberata« og »La selva incantata« (1802) ere de mest bekjendte. Ouverturen til »Tigrane« høres af og til endnu og viser, at R. var en betydelig Componist. Fremdeles skrev han Kirkemusik, Cantater, Arier, Duetter og Instrumentalsager.

Rigi, et isoleret Bjergparti i Cant. Schwyz i Schweiz mellem Vierwaldstätter-, Zuger- og Lowerz-Søen. Det højeste Punkt, R.-Kulm, er 5,735 Fod højt og besøges om Sommeren overordentlig stærkt af Tourister, hvilket har givet Anledning til Anlæg af flere af de nu ogsaa andensteds i Schweiz saa hyppige Bjergjærnbaner.

Rigorisme, overdreven Strænghed i Tænke- og Handlemaade; **Rigorist**, En, som nærer meget strænge eller altfor strænge Grundsætninger.

Rigsadmiral, i Adelsaristokratiets Periode i Danmark den Embedsmand, der stod i Spidsen for Flaaden (hørte til de 4 høje Rigsembeder) og havde Sæde i Rigsraadet efter Rigsmarsken. R. vare Ped. Munk, Mog. Ulfeld, Alb. Skeel, Claus Daa, Jørgen Vind og Ove Gjedde. Efter Enevoldsmagtens Indførelse blev Henr. Bjelke R., men med hans Død ophørte denne Værdighed.

Rigsarchivet, det norske, i Christiania, stammer fra det kgl. Archiv paa Akershus, som nævnes allerede 1300, men dog ikke var et R., idet der for offentlige Breve i alt Fald fandtes et Archiv ved Mariakirken i Oslo (Kanslerens) og et ved Apostelkirken i Bergen (Capelmagisterens), foruden Werkebiskoppens og andre geistlige Archiver. I Unionstiden synes dog Archivet paa Akershus at have været det egentlige R., og navnlig blev det dette efter Statholderskabets Oprettelse (1572), idet dertil overførtes de levnede Archivsager fra Mariakirken, Klostrene o. fl.; i det 18de Aarh. kaldes det hyppig „Rigsarchivet" og stod under Statholderen eller Stiftamtmanden; fra 1817 blev det henlagt under Finansdepartementet. Efter at 1822 Mængden af de norske Archivsager var bleven afsendt fra Danmark og 1829 fra Bayern vare erhvervede Werkebiskop Olaf Engelbrektsøns og Christian II.s Archiver, maatte R. organiseres fra nyt af, men den nye Organisation traadte dog først i Kraft 1840, da R. blev et Bureau under Kirkedepartementet og H. Wergeland blev Rigsarchivar (hans Eftermænd have været C. Lange 1845—62, P. A. Munch 1862—63, M. Birkeland siden 1864). 1875 udsondredes R. som et eget Embedsværk under Kirkedepartementet. Det bestaar nu af: 1) det gamle R., ældre, inden for Landet bevarede offentlige og private Documenter, hovedsagelig de tre nævnte Samlinger samt de fra Danmark 1851 afgivne Archivsager, 2) Localarchiverne for de 3 sydlige Stifter (medens bergenske Archivsager samles i Stiftsarchivet i Bergen og Archivsager fra Throndhjems og Tromsø Stifter samles i Centralarchivet i Throndhjem) og 3) Regeringsdepartementernes og de centrale Autoriteters Archiver, efterhaanden som disse afgives til R. Siden 1866 er R. flyttet fra Akershus til en særskilt for dette bygget Del af Stortingsbygningen i Christiania. R., der har et Personale af 1 Chef (Rigsarchivaren), 3 Fuldmægtige og 3 Assistenter, er tilgængelig for alle og benyttes stærkt til historiske, archivalske og administrative Undersøgelser. — Ogsaa i Danmark er der nu foreslaaet oprettet et R., omfattende et Hovedarchiv i Kjøbenhavn og flere Stiftsarchiver.

Rigsdag kaldtes forhen i Danmark en almindelig Forsamling af Folkets Afsendinge fra hele Riget til Afgjørelse af vigtige offentlige Anliggender. I ældre Tider kaldtes slige Forsamlinger Ting, siden Danehof og længere hen, da de to herskende Stænder, Adel og Gejstlighed, vare komne i Besiddelse af al politisk Indflydelse, Herredage, paa hvilke kun hine to Stænder mødte. Siden, medens Rigsraadet under almindelige Omstændigheder optraadte som den mest berettigede Statsmagt lige over for Kongen, sammenkaldtes dog ved særdeles vigtige Lejligheder, f. Ex. naar overordentlige Paalæg fandtes nødvendige, en R.; saaledes 1536 efter Grevens Fejde og 1660 efter Svenskekrigen, men medens Mødet 1536 virkelig kaldtes en R., gik de følgende i Samtiden under Navn af Stændermøder. Med Souverænetetens Indførelse ophørte R. R. kaldes nu den ved Grundloven af 5 Juni 1849 indførte, af to Afdelinger, Folketinget og Landstinget (s. disse A.), bestaaende lovgivende Forsamling for Kongeriget Danmark. I Tyskland forstodes ved R. Forsamlinger af Rigsstænderne (s. d. A.) til Afgjørelse af vigtige Anliggender. Disse R. holdtes indtil 1663 paa forskjellige Steder, men fra den Tid indtil Rigets Opløsning 1806 stadig i Regensburg. Forhandlingerne lededes af Kurfyrsten af Mainz som Rigsærkekansler. Nu hedder det tyske Riges Folkerepræsentation ligesom Sveriges og Ungarns R.

Rigsdaler var indtil 1 Jan. 1875 Mønteenheden i Danmark og Sverige, men afskaffedes ved Møntconventionen af 27 Maj 1873, der indførte Kronemønten. I Danmark var den 14-lødig (875 Tusendedele) og saaledes udmøntet, at en kølnsk Mark f. S. udbragte 18½ R. Rigsmønt, der deltes i 6 Mark à 16 Skilling. Værdien var lig 2 Kroner. Den gamle

R. dansk Rigsmønt før 1814 havde en Værdi, der svarede til 3 Kr. 20 Øre. I Sverige var R. 12-lødig (750 Tusendedele) og saaledes udmøntet, at en kølnsk Mark f. S. udbragte 36,₀₀₀₈ R. Rigsmønt, der deltes i 100 Øre. Værdien var 1 Kr. 1 Øre. Jvfr. Daler, Joachimsthal.

Rigsforsamling, den grundlovgivende, bebudedes ved en kgl. Kundgjørelse af 4 Apr. 1848 med det Hverv at vedtage en ny Forfatning for Konger. Danmark og Hertugd. Slesvig. Efter at Provinsialstænderne i Roskilde og Viborg Apr.—Juni havde drøftet Valgloven, hvorved den endnu gjældende Valgret indførtes, foretoges 5 Oct. Valg, og R. traadte 23 Oct. sammen paa Christiansborg. R. bestod af 114 folkevalgte og 38 kongevalgte Medlemmer for Kongeriget (da Slesvig var i Fjendevold, kunde Valg ikke foretages her). 25 Maj 1849 vedtog R. „Danmarks Riges Grundlov" med 119 St. mod 4, men 10 „Grundlovsprotestanter" nedlagde skriftlig Indsigelse (nemlig C. N. David, M. Lüttichau, J. P. Mynster, C. Neergaard, P. V. Scavenius, Tvede, T. Algreen-Ussing, C. Wegener, Zeuthen og A. S. Ørsted). R. sluttedes 5 Juni, efter at Frederik VII s. D. havde underskrevet Grundloven. — R. paa Eidsvold, s. d. A. og Norge (Hist.).

Rigsforstander (i Tyskland ogsaa Rigsvicarius), en Titel, som til forskjellige Tider er bleven tillagt midlertidige Regenter, f. Ex. i Sverige Carl Knutsson (senere Konge) og de 3 Sturer, og i Tyskland en Fyrste, som, naar Kejseren var død, førend et nyt Valg havde fundet Sted, eller under Kejserens længere Fraværelse og andet Forfald udøvede dennes Myndighed. Efter gammel Vedtægt deltes Tyskland i slige Tilfælde mellem to R., Hertugen af Sachsen og Pfalzgreven ved Rhinen (s. Kurfyrster). Under Opløsningstilstanden 1848 valgtes i Analogi hermed Ærkehertug Johan (s. d. A.) til R. („Reichsverweser"). Jvfr. Protector.

Rigshofmester („Danmarks Riges Hofmester"), den fornemste Embedsmand i Danmark i Adelsaristokratiets Periode fra Reformationen til Souverænetetens Indførelse. Allerede i Slutningen af Valdemar Atterdags Regering forekommer en „Kongens Hofmester"; efter Drostembedets Ophør fik Hofmesteren, der oprindelig, som Navnet betegner, forestod Hofholdningen, flere andre af de til hint hørende Forretninger, hvorhos tillige Titlen modificeredes saaledes, at den mere kom til at betegne et Statsembede end et blot Hofembede. R. indtog i den nævnte Periode den første Plads i Rigsraadet; han regerede som Statholder i Kongens Fraværelse og havde et almindeligt Overtilsyn med alle Regeringssager. Særlig havde han Administrationen af Rigets Finansvæsen, Tilsyn med Rentekammeret, Tolden osv., skulde drage Omsorg for alt fornødent til Kongens Hofstat, til Flaadens og Landarmeens Udrustning og Beholdning og bestyrede overhovedet hele Kongens og Rigets Økonomi. Kongerne lod dog ofte denne vigtige Post være ubesat i længere Tidsrum, især Christian IV. De mest bekjendte R. vare Povl Laxmand, Peder Oxe, Christoffer Valkendorf og Corf. Ulfeld; den sidste var Joch. Gersdorf. — Ogsaa Norge havde før Reformationen en R.; den sidste og mest bekjendte er den rige Niels Henriksson (Gyldenløve) til Østraat (d. 1523).

Rigshofraadet, et i det tyske Rige navnlig ved Ordningen af 1559 og 1654 dannet Collegium af Embedsmænd, som Kejseren havde ved sit Hof til at behandle forskjellige Sager saa vel fra de kejserlige Arvelande som fra Riget. Det bestod af en Præsident, en Vicepræsident og 18 Raader, hvoraf 6 skulde være evangeliske, og blev i den westfalske Fred erkjendt som en med Rigskammerretten ligestillet Højesteret og et Regeringscollegium. Det havde sit Sæde i Kejserens Residens og fik under hver ny Regering nye Medlemmer.

Rigshospital, Navnet paa Christianias 1820 af Staten stiftede og i Forbindelse med Universitetet satte Sygehus. 1863 indkjøbtes Grund til et nyt R., og 1874—83 opførtes under Architekt Schirmers Ledelse dets nye, storartede Bygninger, der kostede c. 1,900,000 Kr. Det har omtrent 300 Senge og bestyres af en Directeur. Lægetilsynet udføres af 5 Overlæger og 5 Reservelæger.

Rigskammerretten, oprettet 1495 som højeste Ret for det tyske Rige, bestod af en af Kejseren udnævnt Kammerdommer af fyrstelig ell. grevelig Herkomst, 2 Præsidenter og et Antal Bisiddere, der udnævntes og lønnedes af Rigsstænderne og toges dels af den lærde Stand, dels af Ridderstanden. Den havde først sit Sæde i Speier og fra 1689 i Wetzlar, hvor endnu en Del af dens Archiv er.

Rigsklenodier ell. Rigsinsignier, d. s. s. Regalier.

Rigsmaal (Rígsmál), bedre Rigsthula (Rígsþula), er et mythologisk, sædvanlig til den ældre Edda henregnet Digt, i hvilket Stændernes Oprindelse skildres. Rig, der i Følge den tilhørende prosaiske Indledning er den samme som Guden Hejmdal, besøger Trællens, Bondens og Jarlens Hus og bliver derved Stamfader til Trællestanden, Bondestanden og — som det maa antages — gjennem den unge Jarl Rig til Kongedømmets Grundlægger; Digtets Slutning er imidlertid nu tabt.

Rigsmarsk, s. Marsk.

Rigsort, ældre Sølvmønt, i Danmark indtil 1814, i Norge indtil 1874, hvoraf der gik 5 paa en Specie, altsaa lig 24 Skilling dansk Courant ell. 24 Skilling norsk, af Værdi begge Steder 80 Øre. Ved Overgangen til Rigsbankmønt 1814 vedligeholdtes Betegnelsen R. for 24 Skilling, nu svarende til ½ Krone ell. 50 Øre.

Rigspartiet er i den tyske Rigsdag Navn for den samme Retning, som i Preussens Landdag kaldes den friconservative.

Rigsraad kaldtes i Danmark, Norge (indtil det ophævedes 1537) og Sverige en Forsamling af et Antal af Stormænd, som dannede en Kongerne sideordnet eller paa en vis Maade overordnet Magt i Staten. Tidlig (c. 1300) omtales i Danmark et kongeligt Raad, oprindelig vel med ikkun raadgivende Stemme. I Løbet af det 14de og 15de Aarh. uddannede dette sig til et R. med bestemte, ved Haandfæstningerne hjemlede Rettigheder, i Følge

hvilke det indskrænkede og stedse mere lænkebandt Kongerne, som intet kunde foretage uden dets Samtykke. Medlemmernes Antal var forskjelligt; i den katholske Tid, da Biskopperne og enkelte andre høje Prælater havde Sæde i det, kunde det tælle 40—50 Medlemmer; senere sank Tallet betydelig, saa at der undertiden kun var en halv Snes, 1648 bestemtes det til 23; de verdslige Medlemmer valgtes indtil 1645 af Kongen og bestod af Adelsmænd fra hver af Rigets Provinser. I det nævnte Aar gav Christian IV for at vinde R. dette Ret til at besætte de ledige Pladser i R. ved at vælge en af 6—8 Adelsmænd, som vedkommende Provins's Adel foreslog. Det norske R. udviklede sig af Hirden (s. d. A.), hvis højere Klasser, især Ridderne, sammen med Biskopperne vare Kongernes selvskrevne Raadgivere. De danske Unionskonger lod Hirden opløse sig, og da samtidig den norske Adel efterhaanden uddøde, kunde Christian III ved at indskrænke Biskoppernes Myndighed (1537) lade R. helt forsvinde, hvorefter det danske R. ogsaa fik en tilsvarende Indflydelse i Norge. R. kaldtes ogsaa den Forsamling, som oprettedes ved Forordn. af 26 Juli 1854 og udvikledes ved Forfatn. af 2 Oct. 1855 for det danske Monarchis Fællesanliggender, og som ved Novemberforfatningen 1863 deltes i to Ting, R.s Landsting og R.s Folketing, og endelig ophævedes 1866 efter den gjennemsete Grundlovs Vedtagelse. R. kaldes Folkerepræsentationen i Østerrig og det øverste Regeringscollegium i Rusland. I Bayern hedder 1ste Kammer Rigsraadernes Kammer.

Rigsret, s. Ret. Danmark har haft tre Rigsretssager, nemlig 1855—56 imod Ministeriet Ørsted, 1877 imod A. F. Krieger og Holstein-Holsteinborg for Salget af Marmorkirken og imod C. Hall og Worsaae for det kgl. Theaters Bygning. Den offentlige Anklager i den første var Højesteretsadvocat G. Brock, i de to sidste Folketingsmand Hørup. Norge har siden 1814 haft syv Rigsretssager, af hvilke de vigtigste vare 1836 imod Statsminister Løvenskiold og 1883—84 imod Ministeriet Selmer. — Det tyske Riges Højesteret i Leipzig kaldes Rigsretten.

Rigsstæder kaldtes i det tyske Rige de Stæder, som stod umiddelbart under Riget (Kejseren), havde Landshøjhed over deres District og Sæde og Stemme paa Rigsdagen. De opnaaede en saadan uafhængig Stilling dels ved kejserlig Forlening, dels ved at løskjøbe sig fra deres Landsherre eller naar vedkommende fyrstelige Familie var uddød, dels med Magt. Deres Forfatning var republikansk, men for øvrigt højst forskjellig, i nogle mere eller mindre aristokratisk, i andre demokratisk, alt efter Udfaldet af de Stridigheder, der opstod i de fleste af dem imellem de fornemme og rige Slægter (Patricierne) og de simple Borgere, der dannede Lav og stræbte efter Del i Regeringsmagten, som hine længe ene havde besiddet. R.s Antal steg betydelig, men tabte sig efterhaanden som Fyrsternes Magt udvidedes. Paa den franske Revolutions Tid var der endnu 51 R.; men 25 Febr. 1803 mistede de fleste deres Selvstændighed og lagdes for en stor Del under Preussen som Erstatning for dette Riges Afstaaelser ved Freden i Basel paa den venstre Rhinbred; Resten fik dels andre tyske Fyrster, dels Frankrig, saa at der kun blev 6 tilbage, neml. Hamburg, Lübeck, Bremen, Frankfurt a. M., Augsburg og Nürnberg. Af disse mistede de tre sidste deres Rigsumiddelbarhed 1806; de tre første bleve berøvede deres Selvstændighed af Napoleon I 1810; paa Wienercongressen 1815 bleve Hamburg, Lübeck, Bremen og Frankfurt erkjendte for frie Stæder i det tyske Forbund, og, efter at Frankfurt 1866 er indlemmet i Preussen, ere kun de tre første tilbage som frie Stæder, i det mindste af Navn.

Rigsstænder kaldtes i det tyske Rige de rigsumiddelbare Medlemmer, som havde Sæde og Stemme paa Rigsdagen. De vare dels gejstlige, som de gejstl. Kurfyrster, de andre Ærkebiskopper, Biskopper, Abbeder og Ordensmestrene, dels verdslige, som de verdsl. Kurfyrster, Hertuger, Pfalzgrever, Landgrever, Markgrever, Borggrever, Grever, Rigsfyrster og Rigsstæder. Til Opnaaelsen af denne Ret fordredes dels Besiddelsen af et rigsumiddelbart Land (Fyrstendømme eller Grevskab), dels Kejserens Indvilgelse og Rigscollegiets Samtykke. Efter den westfalske Fred deltes de i evangeliske og katholske R. (Corpus evangelicorum og C. catholicorum, s. Corpus).

Rigsumiddelbarhed kaldtes i det forrige tyske Rige de Fyrsters eller Landes eller Stæders politiske Stilling, som ikke stod under nogen Landsherre, men umiddelbart under Kejseren.

Rigsæble, s. Æble.

Riis, Claus Pavels, norsk Forfatter, f. i Bergen 19 Febr. 1826, Student 1844, kjendt som Studenterforfatter under Navnet „Crispinus", som Forfatter af den dramatiske Idyl „Til Sæters" (1850, 4de Opl. 1878), der hyppig er bleven opført, og som Udgiver af Morfaderen, Biskop Pavels Dagbøger. Han døde 8 Oct. 1886.

Riisbrigh, Børge, dansk Philosoph, f. 1731 i Vejlby i Fyn, blev Student 1749, Decanus paa Klosteret 1760 og foretog efter i et Par Aar at have holdt Forelæsninger over Logik paa Universitetet en Udenlandsrejse til Tyskland og Frankrig. 1767 blev han Professor i Logik og Metaphysik og virkede i denne Stilling til 1803. Hans Forelæsninger vare klare og forstandige og skulle have haft stor Indflydelse paa mange. Han var en Discipel af Gunnerus og sluttede sig ligesom denne til Wolf og Baumgarten (»Prænotiones philosophicæ«, 1775). I sin Alderdom sluttede han sig til Kants Lære og udviklede i en Afhandling („Videnskabernes Selskabs Skrifter" for 1801 og 1802), at, skjønt Philosophien ikke er begyndt med Kant, har dog ingen før ham indset „Foreningen af Erfarings- og Forerfaringsphilosophien". D. 1809.

Riise, Anna Sophie Louise, født Holm, dansk Operasangerinde, f. 18 Aug. 1838 i Kjøbenhavn, d. 12 Febr. 1872 smstds., Elev af H. Rung, debuterede 5 Dec. 1861 paa det kgl. Theater som Wilhelmine i „Ungdom og Galskab" og optraadte sidste Gang 5 Sept. 1871 som Nattens Dronning i „Tryllefløjten". Med en høj, ualmindelig smuk Sopran og en sjælden

Coloraturfærdighed forenede hun en vindende Personlighed. Blandt hendes bedste Roller vare fremdeles Amina i „Søvngængersken“, Mathilde i „Wilhelm Tell“, Prinsessen i „Jødinden“, Marie i „Regimentets Datter“, Pagen i „Huguenotterne“.

Riise, Joh. Chr., f. 1 Apr. 1794 i Kjøbenhavn, d. 1875, var fra 1835 Kasserer ved det kjøbenhavnske Klasselotteri. Han var Udgiver af det for sin Tid fortrinlige og indholdsrige „Archiv for Historie og Geographi“ (75 Bd., 1820—38) og „Historisk-geographisk Archiv“ (75 Bd., 1839—64).

Rijder [rej] ell. Ducaton, ældre hollandsk Sølvmønt, af Finhed 937 Tusendedele, i Værdi lig 4 Kr. 73 Øre.

Rijksdaalder [rejks], ældre hollandsk Sølvmønt paa 2½ Gylden, af Finhed 945 Tusendedele, i Værdi lig 3 Kr. 75½ Øre.

Rijswijk [rejsvejk], Landsby i den hollandske Prov. Sydholland, ½ M. s. ø. for Haag med 3,000 J., bekjendt ved Fredsslutningen 20 Sept. 1697 mellem Ludvig XIV af Frankrig og de mod ham forbundne Magter Østerrig, Tyskland, Spanien, England og Holland. Frankrig tilbagegav de under Krigen gjorte Erobringer og Reunioner med Undtagelse af Elsaß og Lothringen.

Ril, Navnet paa en gammel Bondedans, som endnu ikke ganske er gaaet af Brug. Den danses af 3 Personer, 1 Mand og 2 Kvinder.

Rim ell. Rimfrost dannes paa samme Maade som Dug, men fordrer, at Jordbunden eller de Gjenstande, hvorpaa Vanddampene fortættes, ere afkølede til under Frysepunktet.

Rimbault, Edvard Francis [rengbââhl], fremragende engelsk Musiklærd, Forfatter, Udgiver og Componist, f. 13 Juni 1816 i London, d. 26 Sept. 1876 smstds., stammede fra en fransk Familie, blev 1832 Organist ved Schweizercapellet i Soho (London), fordybede sig snart i musikhistoriske Studier, begyndte 1838 at holde Forelæsninger over Musikens Historie i England, blev Medlem af det ene lærde Selskab efter det andet, afslog Tilbud om Ansættelse som Musikprofessor ved Universitetet i Boston, men holdt Forelæsninger i Edinburgh, Glasgow og andre Stæder, udgav efterhaanden en overordentlig Række Samlinger, især af ældre engelske Musikværker, Haandbøger, theoretiske og historiske Skrifter, var mangeaarig Medarbejder og i nogen Tid Redacteur af Musiktidenden »The choir« og besørgede en stor Del Claverudtog af Operaer af Spohr, Macfarren, Balfe, Wallace osv. Under alt dette Arbejde componerede han mange engelske Sange og for Scenen to mindre Stykker, »The fair maid of Islington« og »The castle spectre«, som 1838—39 opførtes med Held i London.

Rimbert, s. Rembert.

Rimésse, s. Remise.

Rimestad, Christ. Vilhelm, f. 17 Jan. 1816 i Kjøbenhavn, blev 1832 Student og n. A. Lærer ved Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, samt 1846—53 Bestyrer af denne. Som ivrig Demokrat tog han tidlig Del i Bestræbelser for Arbejderklassens aandelige og politiske Udvikling og øvede i lang Tid stor Indflydelse paa dens Holdning; han var 1852 Formand for Haandværkerdannelses-Foreningen og 1853—56 for Arbejderforeningen i Kjøbenhavn, samt Stifter og Formand for den nydannede „Arbejderforening af 1860“ indtil sin Død, især virkende som Foredragsholder. Efter at R. siden 1848 gjentagne Gange havde søgt Rigsdagsvalg, blev han 1854 valgt til Folketinget i Kjøbenhavns 8de Kreds (Nyboder) og fastholdt denne Plads indtil 1866; han sad paa ny i Tinget 1869—72. End videre var han 1864—75 Redacteur af „Dags-Telegraphen“. Foruden nogle politiske Smaaskrifter har han udarbejdet nogle Lærebøger i Geographi. D. 11 Aug. 1879. — Hans Broder, Christian R., f. 22 Marts 1830 i Kjøbenhavn, blev 1845 Student og 1851 juridisk Candidat. Han gjorde derefter Tjeneste i Justitsministeriet, siden 1858 som Expeditionssecretær, og havde vigtig Del i Udarbejdelsen af Lovudkastet om Sø- og Handelsretten 1859. R. blev 1861 Overrets- og 1878 Højesteretsassessor. 1861 blev han tillige valgt til Folketinget og havde uafbrudt Sæde her indtil 1884 (siden 1864 for Kjøbenhavns første Valgkreds). Han spillede tidlig en vigtig Rolle i Tinget, i de første Aar fortrinsvis i Fagspørgsmaal, senere ogsaa i almindelige politiske Forhandlinger; han var saaledes 1864 Ordfører for Udvalget om Wienerfredens Stadfæstelse og 1871 Medlem af den parlamentariske Commission om Vallø og Vemmetofte. Da Hall 1881 trak sig tilbage, blev R. Leder for Højrepartiet i Folketinget og 1883—84 Rastformand i Partiets almindelige Repræsentantskab. Fremdeles blev han 1868 Medlem af Commissionen om Retsplejens Omordning og 1872 af den skandinaviske Møntcommission.

Rimfaxe (Rimmanke), i den nord. Mythol. Navnet paa Hesten, der drager Nattens Kærre; hver Morgen — hedder det — drypper det af dens Bidsel; deraf kommer Dug i Dale.

Rimini, Oldtidens Ariminum, Stad i Mellemitalien ved Adriaterhavet, 15 M. ø. til n. for Firenze. 38,000 J. (1881), hvoraf 11,000 i den egentlige Stad. Bispesæde med flere mærkelige Kirker, romersk Triumphbue for Kejser Augustus og en under samme Kejser af Tiberius opført, prægtig Marmorbro samt talrige Minder fra Oldtiden. Silkespinderier, Garverier og Glasværk. I Omegnen tilvirkes Svovl. Havnen er tilsandet og kun tilgængelig for smaa Fartøjer. — Staden blev oprindelig anlagt af Romerne og koloniseret af Umbrerne.

Rimkrønnike, den danske, et af de vigtigste Skrifter fra Danmarks Middelalder og den første trykte danske Bog. Den gaar til Christian I og siges at være forfattet af Broder Niels i Sorø; nogle nyere Forfattere (N. F. S. Grundtvig og efter ham N. M. Petersen) mene dog, at den ikke er udgaaet fra ēn Forfatter. Den har nærmest Værd som Sprogmindesmærke, skjønt den paa sine Steder ikke er uden poetisk Værd. I den nyere Tid er den udgivet af C. Molbech 1825, af Lev 1841 med forandret Retskrivning og af C. J. Brandt 1858 (til Dels efter et stockholmsk Haandskrift)

efter nyere Skrivebrug; 1873 udkom en photolithographeret Gjengivelse af Godfr. af Ghemens Udgave af 1495.

Rimskij-Korsakov, Nikolaj Andrejevitsch [koff], russisk Componist, f. 1844 i Tichvin, uddannede sig som Søofficer ved flittigt Selvstudium til en saa dygtig Musiker, at han 1871 blev ansat som Professor i Composition ved Conservatoriet i St. Petersborg. R., som tillige er Musikinspecteur for den russiske Flaade, tilhører som Componist den „ungrussiske“ Skole (Retningen Berlioz-Lißt) og har af større Værker skrevet en Legende »Sadko« for Orchester, en Programsymphoni »Antar« og tre i St. Petersborg opførte Operaer »Pskovitjanka« („Pigen fra Pskov“), „Majnatten“ (1880) og „Snehvide“ (»Snegurotschka«, 1882).

Rimthurser, i den nord. Mythol. Benævnelse paa Jætterne som Kuldens Børn.

Rinaldi, Rinaldo, ital. Billedhugger, f. 1793 i Padua, d. 1873 i Rom, blev Elev af Canova i Rom og senere Prof. ved Akademiet S. Luca der. Af hans Arbejder maa nævnes „Jomfruen fra Orléans“, „Den hellige Stephanus“, „Chiron og Achilleus“ (i Akademiet i Venezia), „Eva“, „Androkles og Løven“ o. fl. Han slutter sig med stor Virtuositet til Canovas Retning.

Rinck, Joh. Chr. Heinr., betydelig Organist og Orgelcomponist, f. 1770 i Thüringen, d. 1846 som Organist i Darmstadt. Skjønt han har skrevet mange Claversager, større Vocalværker m. m., er det navnlig hans talrige Orgelstykker, Præ- og Postludier osv., som ved deres gode Stil og praktiske Brugbarhed have faaet en meget stor Udbredelse, samt en stor Orgelskole, der har skaffet ham det ansete Navn.

Rind, Hans, dansk Skuespiller, f. 2 Dec. 1783, var som Barn Elev af det kongel. Theaters Danseskole og spillede enkelte Smaaroller uden dog at gjøre sig bemærket. Han virkede i nogle Aar ved Grev Trampes Theater i Odense, indtil han 4 Febr. 1802 debuterede paa det kongel. Theater. Trods mange Vanskeligheder brød han sig en Bane og blev en udmærket komisk Skuespiller, der med rig Opfattelsesevne og spillende Lune skabte mange fortrinlige Figurer. Han døde 21 Marts 1821. Hans Enke, den tyskfødte Skuespillerinde Carol. Amal. Walter, ægtede 1823 Instructeur N. P. Nielsen (s. d. A.).

Rinforzando, rinforzato, it. (fork. *rfz*), forstærket, angiver, at den saaledes betegnede Node eller Accord skal betones stærkt.

Ring er et fra Nordamerika stammende Udtryk, hvormed betegnes en Kreds af indflydelsesrige Personer, der have sluttet sig sammen i det Formaal at fremme deres egne Interesser, navnlig i det politiske Liv eller paa Børsen, ofte ved en hensynsløs Benyttelse af Midler, der ikke anses for berettigede eller loyale.

Ring, Ferdinand Edvard, dansk Billedhugger, f. 28 Apr. 1829, d. 28 Maj 1886, uddannede sig ved Kunstakademiet og hos H. W. Bissen, men gik i en ung Alder til Sverige, hvor han især udviklede sin Sans for Decorationssculptur i større Stil. Til denne Retning høre de 6 Statuer foran Raadhuset i Malmø, og, efter at han 1870 var vendt tilbage til Danmark, Frontongruppen til det kgl. Theater (1874—76), „Polykarp“ til Frederikskirken og hans sidste Værk, Sejersgudinden paa Hvitfeldt-Søjlen paa Langelinje. Tillige var han i de senere Aar sysselsat med Restaurationen af Wiedewelts Sculptur-Decorationer i Fredensborg Have. Til Randers udførte han en Billedstøtte af Niels Ebbesøn i Bronze.

Ring, Ivar, s. Mecklenburg.

Ring, Max, tysk Forfatter, f. 4 Aug. 1817 ved Ratibor af jødisk Slægt, studerede Medicin i Breslau og Berlin, blev 1840 praktiserende Læge, men førtes samtidig ved sine Forbindelser med Berlins literære Kredse (Carriere, Bettina v. Arnim, Varnhagen o. a.) ind paa Forfatterbanen, for hvilken han i senere Aar ganske har ofret sig; siden 1850 har han boet i Berlin. Særlig som Roman- og Novelleforfatter har han været overordentlig produktiv; han har saaledes udgivet: „Berlin und Breslau“ (1849), „Stadtgeschichten“ (6 Bd., 1852—65), „Aus dem Tagebuch eines Berliner Arztes“ (1856), „Rosenkreuzer und Illuminaten“ (1861), „Ein verlornes Geschlecht“ (1867), „Götter und Götzen“ (1870), „Karl Sand“ (1873), „Der große Krach“ (1875), „Goldene Ketten“ (1881), „Spiritisten“ (1885) o. m. a. Desuden har han skrevet nogle Dramaer, Biographier af Napoleon II (1860) og Napoleon III (1871) samt en udførlig Skildring af Berlin (1884).

Ringdue, s. Due.

Ringerike, et Sorenskriveri og Fogderi af Buskeruds Amt i Norge og et af dets skjønneste Landskaber. Det danner fornemmelig de frugtbare Bredder af Tyrifjorden (s. d. A.), der indeholde flere udstrakte Partier af fladt Land, vel skikkede til Agerbrug. Især er den Halvø imellem Tyrifjordens to Arme, som udgjør den største Del af Hole og Norderhov Præstegjælde, meget vel dyrket. Dog stige i kort Afstand fra Indsøen Aaser op, som ere rigt bevoxede med Naaleskov og med deres storartede Rammer omfatte det imellem dem liggende, smilende Landskab. Fra Krokklevens høje Udsigt ses den hele Egn vidt udbredt som et Landkort. R. har omtrent 13,000 J. (1875).

Ringesyge, s. Drejesyge.

Ringfod kaldes en hos Hesten forekommende, sygelig Benudvæxt omkring Kronleddet paa Foden, der viser sig som en ringagtig Hævelse lidt over Kronen, er haard og lidt ujævn at føle paa og ofte gjør Hesten halt for længere Tid eller endog aldeles ubrugelig, naar Kronleddets Bevægelighed indskrænkes.

Ringguld. Før Møntprægningens Begyndelse blev det, i Nordens Mellemjærnalder (s. d. A.), almindeligt at betale med Guld efter Vægt. Oftest gav man Metallet Form af større eller mindre Ringe, R., eller af Barrer; men ved Siden heraf have ogsaa Smykkeringe og andre Guldprydelser været benyttede til Betaling. Af disse forskjelligartede, større Stykker huggede eller brød man saadanne Smaastykker af mindre Værdi, som ofte forekomme i Fundene sammen med vægtige Pengeringe eller Smykker (s. Guldfund). I Vikingetiden traadte Sølvet i Guldets Sted som det almindeligste Værdimetal (s. Sølvfund).

Ringhjul ell. Cellehjul kaldes til Forskjel fra Laphjul et Vandhjul, hvis Skovler understøttes ved begge Ender af to brede og forholdsvis tynde Kranse.

Ringhorne, i den nord. Mythol. Navnet paa Balders Skib, det største af alle Skibe. Da Aserne efter Balders Drab vilde skyde det ud i Søen for at brænde Liget derpaa, kunde de ikke faa det af Stedet. De sendte saa Bud til Jotunhejm efter Jættekvinden Hyrrokin, der kom ridende paa en Ulv og havde Slanger til Tømme. Hun gik til Skibet og stød det strax ud i Søen, saa at Ild for ud af Rullerne og Jorden bævede. Balders Lig blev nu baaret ud paa R., og derefter antændtes Baalet, paa hvilket Balders Hustru Nanna, hvis Hjærte brast af Sorg, ogsaa blev lagt.

Ringkjøbing, Kjøbstad i det vestlige Jylland, R. Amt, Hind Herred, ved Østsiden af Ringkjøbing Fjord og ved den jyske Vestbane, 16 M. v. for Aarhus, 37 M. v. til n. for Kjøbenhavn. 2,035 J. (1880). Byen har lige og brede Gader og er i Forhold til sin Størrelse vel bygget. Dens offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuset, opført 1847, Amtssygehuset og Fattighuset, opf. 1855, samt Jærnbanegaarden. Paa Rindomgaard i Nærheden af Byen bor Amtmanden. Spare- og Laanekasse med 1,323,476 Kr. Indskud (1886). Her er ingen Havn, og Indsejlingen gjennem Nymindegab og paa Fjorden er saa besværlig, at den hindrer Skibsfartens Opkomst. Toldindtægterne udgjorde 1885 49,824 Kr. Udførselen til Udlandet er ganske ubetydelig. Under Toldstedet vare 1886 hjemmehørende 394 Baade under 4 Tons og 5 Fartøjer af 90 Tons, deraf 1 Dampskib paa 14 Tons. Den industrielle Virksomhed er kun ringe. Byjorderne udgjøre 542 Td. Land af 53⅜ Td. Hartkorn. I R. er en Bank og den vest- og sønderjyske Creditforenings Hovedkontor. Af Embedsmænd er her en Byfoged, tillige Byskriver og Herredsfoged og Skriver i Hind og Ulvborg Herreder, en Sognepræst, en Districtslæge, en Toldinspecteur og en Toldcontroleur, en Postmester og en Telegraphist. R. hører til 5te Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 1ste Folketingskreds. **R. Amt**, det største, men mindst frugtbare og svagest befolkede af Danmarks Amter, optager den midterste vestlige Del af Jylland, omgivet af Vesterhavet, Limfjorden, Viborg, Aarhus, Vejle og Ribe Amter. 82,8 □ M. med 87,406 J. (1880), hvoraf 6,304 i Kjøbstæderne R., Holstebro og Lemvig. Fra Vesterhavet skære Ringkjøbing Fjord og Nissum Fjord sig dybt ind i Landet, der har flere temmelig betydelige Vandløb, Skjernaa, der falder ud i den sydlige Del af Ringkjøbing Fjord, Storaaen ell. Holstebro Aaen, der falder i Nissum Fjord, og Karup-Skive Aaen, der flyder langs Østgrænsen og falder i Limfjorden. En stor Del af Arealet er lyngdækket Hede; langs Vestkysten strækker sig med ringe Afbrydelse et Klitbælte af forskjellig Bredde, der navnlig dækker Tangerne mellem Fjordene og Havet. Af det hele ved Matriculeringen opmaalte Areal, 817,687 Td. Land, var 1881 besaaet 142,683 Td., anvendt til Græsning, Eng, Brak og Overdrev 289,436 Td., til Fredskov 9,007 Td. Land. I de senere Aar er der ved det danske Hedeselskabs Virksomhed gjort meget for at fremme Træplantning og Engvandingsanlæg. Dog optoges endnu 1881 af Moser og Kær over 32,000 Td., af Hede 310,000 Td. og af Flyvesand over 17,000 Td. Land. Antallet af Husdyr udgjorde 1881 16,833 Heste, 112,403 Stk. Hornkvæg og Kalve, 164,852 Faar og Lam, 31,211 Svin og Grise. Foruden de nævnte 3 Kjøbstæder omfatter Amtet 5 Landjurisdictioner, Skodborg og Vandfuld Herreder, Hjerm og Ginding, Hammerum, Ulvborg og Hind, Bølling og Nørre-Horne. Det udgjør i gejstlig Henseende 3 Provstier under Ribe Stift, og et Amtstuedistrict med Amtstue i Holstebro og Filial i R. Det omfatter 5 Folketingskredse og hører til 8de og 11te Landstingskreds. **Ringkjøbing Fjord** skærer sig med størst Bredde af henved 2 M. fra Vesterhavet, skilt fra dette ved en smal, klitdækket Landtange af 1,000—4,000 Alens Bredde, mod N. ind i Jylland i en Længde af c. 7 M. Indløbet ved Nymindegab forandrer sig jævnlig og flytter sig mod S. Fjorden er opfyldt af lave Grunde og derfor vanskelig at besejle. I dens nordre Del ligger den frugtbare Ø Holmsland, omflydt af to smalle Fjordarme, af hvilke den østlige kaldes Von Aa. Fra Byen R. fører en Bro over til Holmsland. Den Del af Fjorden, der ligger n. for Øen, kaldes Stadil Fjord. I Fjordens sydlige Del, der ogsaa kaldes Stavning Fjord, er de saakaldte Tipper, til Dels Marskenge, der efterhaanden ere dannede ved Tilslikning.

Ringkrebs, s. Krebsdyr.

Ringlaas, d. s. s. Bogstavlaas, s. Combinationslaas.

Ringmikrometer, en Staalring, der anbringes i Kikkertens Brændplan. Jagttager man de to Tider, til hvilke en Stjærne ved den daglige Bevægelse træder ind i og ud fra Ringen, bliver Middeltallet af disse to Tider Tiden for Stjærnens Passage gjennem den Declinationscirkel, der gaar gjennem Ringens Centrum, og af Mellemtidens Størrelse kan man beregne, i hvilken Afstand fra Centrum nævnte Passage er sket. Jagttages to Stjærner paa denne Maade ved faststaaende Kikkert, faas altsaa deres Rectascensions- og Declinationsforskjel. Fordelene ved dette Mikrometer er, at den tykke Ring ikke, som de fine Traade, behøver at belyses om Natten for at ses, og at Kikkerten ikke behøver at være æqvatorialt opstillet. Det er opfundet af Fraunhofer.

Ringorm, Ringskurv, en meget smitsom Hudsygdom, der skyldes Tilstedeværelsen af Svampen Trichophyton tonsurans i Huden og viser sig som røde, skællende eller i Randen med smaa, halvtørre Blærer besatte, runde Pletter eller Ringe, der hyppigst findes paa den ikke behaarede Hud, sjældnere (mest hos Børn) i den behaarede Del af Hovedet, hvor Haarene da brække af, men komme igjen, naar Sygdommen er hævet. R. findes ogsaa hos Husdyrene og kan især fra Katten overføres paa Mennesket.

Ringovn, s. Regeneratorovn.

Ringrev, s. Koralrev.

Ringskallet kaldes en Træstamme, naar den indeholder en kredsformet Spalte mellem to paa hinanden følgende Aarringe.

Ringskurv, s. **Ringorm**.

Ringsted, Kjøbstad i Sjælland, Sorø Amt, R. Herred, ved den sjællandske Bestbane, 7 M. v. s. v. for Kjøbenhavn. 2,127 J. (1880). Af dens offentlige Bygninger mærkes Kirken, opført i Valdemar d. stores Tid i Stedet for den ældre St. Bents Kirke og kaldt St. Knuds Kirke efter den nye Helgen Knud Lavard, Valdemar d. stores Fader. Efter at den 1806 var bleven beskadiget ved Ildebrand, blev den efterhaanden restaureret, men paa en temmelig uheldig Maade. I Kirkens Chor ere Gravsteder for Knud Lavard, Valdemar d. store og hans Dronning Sophie, Knud VI, Valdemar Sejer og hans to Dronninger Dagmar og Bengerd, den unge Kong Valdemar (III) og Dronning Eleonore, Erik Plovpenning, Erik Glippings Enke Droun. Agnes, Erik Menved og Dronn. Ingeborg, den svenske Konge Birger Magnussøn og hans Dronning Margrete af Danmark, samt flere fyrstelige Personer. Fremdeles Raad-, Ting- og Arresthuset, Borgerskolen, Fattighuset, Sygehuset, opført 1856, en Friboliq, stift. 1861, og Gasværket. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Byskriver samt Foged og Skriver i R. Herred, Skjoldnæsholm og Svenstrup Birk. Af gejstlige Embedsmænd er her en Sognepræst, tillige for Benløse Sogn, og en Katechet. Andre Embedsmænd ere Districtslægen, Postmesteren, Jærnbane- og Telegraph-Stations Forvalterne. R. er Valgsted for Sorø Amts 1ste Folketingskreds. Da R. har sin Ind- og Udførsel over andre Byer, haves ingen Oplysning om Størrelsen af dens Handelsomsætning Af industrielle Etablissementer findes her de for Kjøbstæderne sædvanlige, for det meste smaa. I Haandværksnæringen indtager Skomageriet en fremragende Plads, og meget Skotøj herfra forhandles paa Markederne i de omliggende Byer. Af væsentlig Betydning er Avlsbruget, da Byen har et Jordtilliggende af 1,266 Td. Land. I den herværende Sparekasse indestod 1886 paa Interessenternes Conto 4,796,000 Kr. og i Reservefond 496,000 Kr. — R. er en af Sjællands ældste Stæder og var tillige i Middelalderen en af de anseligste, da Kongerne jævnlig opholdt sig her og Landstinget, Provinsens øverste Domstol, her havde sit Sæde. Staden skyldte dog ogsaa for en stor Del sin Anseelse til det rige Benedictinerabbedi, som allerede blev stiftet under Svend Estridsøn (fuldført 1081) og blomstrede igjennem hele Middelalderen, og hvis Kirke er Byens Sognekirke siden 1571, da dens egen Kirke, St. Hans Kirke, blev nedlagt. 1171 blev den sjællandske Kirkeret given i R. af Absalon; flere Danehoffer ere blevne holdte her, og paa Sjællandsfarernes Landsting i R. bleve Kongerne sædvanlig hyldede for denne Provins. En Række heftige Ildebrande have væsentlig bidraget til at bringe R. til dens nuværende Ubetydelighed. **Ringsted Kloster** (i sin Tid bekjendt af det Seefeldtske Bibliothek) er endnu Navnet paa en Herregaard lige uden for Byen, der har sin Oprindelse fra det gamle Kloster.

Ringsølv, s. **Sølvsund**.

Ringwaldt, Bartholom., tysk Digter, f. 1530 i Frankfurt a. d. Oder, d. omtr. 1600 som Sognepræst i Langfeld i Mark Brandenburg, skrev foruden en Del Psalmer to religiøse Læredigte: „Die lautere Warheit“ (1585), hvori han fremstillede en god Krigsmands Egenskaber med allegorisk Anvendelse paa den christnes Liv, og „Christliche Warnung des treuen Eckart“ (1588), hvis Hovedindhold er en Udmaling af de saliges Tilstand i Himmerige og de fordømtes i Helvede.

Ringøgler, en Gruppe af Øgler (Firben), der have megen Lighed med Snogeøglerne (s. d. A.), men hos hvilke Skællene ikke danne Skraarækker, men ere ordnede i Tværrækker ell. Ringe. Den gjennemløber for øvrigt en lignende Udviklingsrække, fra Former med vel udviklede Lemmer og almindelig Øgleform indtil aldeles slangedannede eller ormdannede, lemmeløse Former og tilhører især de varme Lande, navnlig Afrika og Amerika. Jvfr. **Glasslange** og **Scheltopusik**.

Rink, Henr. Joh., dansk Naturforsker, f. 26 Aug. 1819 i Kjøbenhavn, blev 1844 Dr. phil. i Kiel og deltog i den 1845—47 med Corvetten „Galatea“ foretagne Jordomsejling, paa hvilken han havde det særlige Hverv at undersøge Jordlagene paa de nikobariske Øer, som han har beskrevet i „Die nikobarischen Inseln“ (1847). Senere har han paa forskjellig Maade været knyttet til Grønland, i hvis nordlige Del han 1848—51 foretog geographiske og geologiske Undersøgelser, navnlig angaaende Indlandsisens Udbredelse og Dannelse, blev 1853 Inspecteur i Julianehaabs District (1857 i hele Sydgrønland), var 1871—82 Directeur for den kongel. grønlandske Handel og indførte som saadan flere gavnlige Foranstaltninger, sigtende til at forbedre Grønlændernes sociale Stilling. Han er nu boende i Christiania. Han har udgivet „Den geographiske Beskaffenhed af de danske Handelsdistricter i Nordgrønland“ (1852), „Grønland, en geographisk og statistisk Beskrivelse“ (1852—57), „Eskimoiske Eventyr og Sagn“ (1866—71), „Om Grønlands Indland og Muligheden af at berejse samme“ (1875), »Danish Greenland« (Lond. 1877) og »The Eskimo Tribes with a Comparative Vocabulary« (Kbhvn. 1887).

Rinkenæs, en Kirkeby i Sundeved i Slesvig, der strækker sig over ⅓ M. langs Flensborg-Sønderborgvejen i Flugt med Stranden. Her flød det første danske Blod i den 1ste slesvigske Krig, idet en Jæger med Navnet Sejr faldt 6 Apr. 1848 i en lille Skjærmydsel.

Rinmanns Grønt, en Malerfarve, s. **Kobolt**.

Rinteln, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Weser, 7 M. v. s. v. for Hannover. 4,000 J. Flodskibsfart og Kornhandel. Papirfabriker i Omegnen. — Her var 1616—1809 et Universitet.

Rio bet. paa Spansk og Portugisisk en Flod (lat. rivus) og sættes foran mange geographiske Navne.

Riobamba ell. **Bolivar**, Stad i Republ. Ecuador i Sydamerika, 22 M. s. for Quito, i en Dal over 10,000 F. over Havet. 11,000 J. Den har hyppig lidt ved Jordskjælv.

Rio de Janeiro [schanējru], 1) Prov. af

Kejserdømmet Brasilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Espirito Santo, Minas Geraes og São Paulo. 1,253 □ M. med 939,000 J. (1882), hvoraf 269,000 vare Slaver. Provinsen er bjærgfuld, men de højeste Punkter naa ikke 4,000 F. Den vigtigste Flod er Parahyba. Langs Kysten findes mange Søer. Jordbunden er frugtbar og godt dyrket. Der frembringes Sukker, Kaffe, Cacao, Bomuld, Ris, Hvede, Tobak og en Mangfoldighed af Frugter. Bjærgene ere rige paa Metaller og bevoxede med store Skove. 2) **R. d. J.** ell. blot **Rio**, Hovedstad i Kejserdømmet Brasilien, paa den vestlige Side af Indløbet til den 2½ M. lange og indtil 2 M. brede Havbugt, der har Navn efter Staden og er en af de herligste naturlige Havne paa Jorden. 357,000 J. (1885). R. er anlagt paa 7 Høje og bestaar af en ældre Del, Handelsvirksomhedens Hovedsæde, der vel er regelmæssig anlagt, men har snævre og smudsige Gader, og en nyere, samt flere Forstæder. Af offentlige Pladser ere de mærkeligste Paladspladsen med det kejserlige Palads, Forfatningspladsen med Dom Pedro I.s Statue og Annapladsen mellem Gammel- og Nystaden. De vigtigste offentlige Bygninger ere Kejserpaladset, tidligere Vicekongernes Residens (Kejseren residerer sædvanlig i et Palais i en af Forstæderne), det kejserlige Slot Boa Vista med prægtig Park, flere andre Paladser for Medlemmer af Kejserfamilien, Mønten, en af Rigets skjønneste Bygninger, Centralbanegaarden, flere Ministerialbygninger, Nationalmuseet, Toldhuset, Militærakademiet, Deputeretkammeret, Marinearsenalet, Torvehallerne og det store Hospital m. fl. Antallet af Kirker er stort, men kun faa udmærke sig ved deres Størrelse eller Pragt; de mærkeligste ere Kathedralkirken og Kirkerne Santa Cruz, Candelaria og Rossa Sennora da Gloria. Forstæderne indeholde talrige Villaer og Haver samt en herlig botanisk Have med en prægtig Palmeallé. Af videnskabelige og højere Undervisningsanstalter ere her en theologisk og en medicinsk Skole, tre Collegier, Officerskoler for Hær og Flaade, en Handelsskole, et Kunstakademi, et berømt historisk og geographisk Institut, et Musikconservatorium o. fl. Antallet af milde Stiftelser er meget stort og omfatter egentlige Sygehuse, Vajsenhus, Hittebørnshospital, Blinde- og Døvstummeanstalt o. fl. Industrien er meget omfattende; navnlig ere Sukkerkogerierne, Brænderierne, Tobaks- og Cigarfabrikerne af Betydning. Handelsvirksomheden og Skibsfarten har et overordentlig stort Omfang, og R. hører til Jordens betydeligste Handelsstæder. Der udføres især Kaffe, Sukker, Bomuld, Tobak og Kautschuk. R. er anlagt 1567, blev 1752 Landets Hovedstad, men har først i dette Aarh. udviklet sig til sin nuværende Betydning. I **Riobugten** ligge talrige Øer, af hvilke den største, Ilha do Governador, har Kalk- og Teglbrænderier og megen anden Fabrikvirksomhed.

Rio Grande, 1) ogsaa kaldt **R. G. del Norte** ell. **Rio Bravo del N.**, Flod i Nordamerika, udspringer paa Klippebjærgene i Staten Kansas under 38° n. B., gjennemstrømmer Ny-Mexico med Retning mod S., bøjer derefter mod S. Ø. og danner indtil sit Udløb i den mexicanske Bugt Grænsen mellem de forenede Stater (Texas) og Mexico. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side Conchas og fra venstre Pecos. Dens Længde angives til over 400 M. 2) **R. G.** ell. **São Pedro**, Stad i Prov. R. G. do Sul i Brasilien, ved Udløbet af Lagunen dos Patos. 20,000 J. God Havn og livlig Handel med Huder og tørret Kjød. 3) **R. G. do Norte**, Prov. af Kejserdømmet Brasilien, optager Landets Nordvesthjørne, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Ciara og Parahyba. 1,044 □ M. med 269,000 J. (1882), hvoraf 10,000 vare Slaver. Provinsen er bjærgfuld mod V. og S. En Mængde smaa Floder gjennemstrømme Landet. Kysten savner gode Havne. Hovedfrembringelser ere Maniok, Hirse, Ris, Tobak, Bomuld og Sukker. Betydelige Skove. Hovedstad Natal ved Atlanterhavet. 4) **R. G. do Sul**, ligeledes en brasiliansk Prov., optager Landets sydligste Del, omgiven af Uruguay, Argentina, Paraguay, Prov. Parana og Santa Catharina samt Atlanterhavet; 4,300 □ M. med 899,000 J. (1882), hvoraf 69,000 Slaver. Kysten mod Atlanterhavet er flad med en Række store Laguner, der fra S. mod N. ere Mangueira, Mirim og dos Patos. Provinsens Indre er bjærgfuldt, men Landet er fladt mod V. og N., hvor det begrænses af Floden Uruguay. Til Atlanterhavet flyder Rio Grande, der har sit Udløb gjennem Lagunen dos Patos. Landet er frugtbart og frembringer Korn, Ris, Bomuld, Sukker, Hør og Hamp og fortrinlige Frugter. Antallet af Heste, Hornkvæg, Faar og Muldyr er meget stort. Hovedstad Porto Alegre.

Rioja, La [riōhha], en af La Platastaterne i Sydamerika, s. **Argentina**.

Rioja, Francisco de [s. o.], spansk Digter, f. 1600 i Sevilla, steg ved Hertugen af Olivarez's Gunst til Inqvisitor, men blev trukken med i hans Fald og fængslet. Imidlertid vandt han igjen Philip IV.s Naade og blev Directeur for det kongel. Bibliothek. Han døde i Madrid 1659. R. holdt sig i sin klassiske Fremstilling fjærn fra Gongorismen uden dog at mangle Ild og Farvepragt i sin Diction, og hans »Silvas«, Billeder af Landlivet, og »Oda á las ruinas de Italica« høre til den spanske Renaissances mest fuldtonende Lyrik. Det synes dog bevist af den spanske Literærhistoriker Aureliano Fernandez Guerra y Osbe, at dette sidste Digt er forfattet af Licentiaten Rodriguez Caro (»Memorias de la Academia«, 1870). R. er repræsenteret i 32te Bd. af »Bibl. de los aut. esp.«.

Riom [riōng], Stad i det franske Dep. Puy de Dôme, 2 M. n. for Clermont-Ferrand. 10,000 J. Livlig Industri i Bomuldsstoffer og Isenkram. Glasværk.

Rion, Oldtidens Phasis, Flod i det russiske Transkaukasien, udspringer paa Kaukasus i det nordøstlige Hjørne af Mingrelien og løber forbi Staden Kutais til det sorte Hav, som den naar ved Poti.

Rio Nēgro, s. **Negro, Rio**.

Rios Rōsas, Antonio de los, spansk Statsmand, f. 1812 i Andalusien, blev Advocat og valgtes 1837 til Cortes, hvor han hørte til

de conservative og deltog i Oppositionen mod Espartero. Til Løn blev R. Statsraad, understøttede kraftig Narvaez og medvirkede til Forfatningens Gjennemsyn 1845, men blev afskediget 1848, da han vilde danne et maadeholdent liberalt Parti. I Juli 1854, da der allerede var udbrudt Opstand mod Dronn. Isabellas reactionære Tilløb, blev R. Minister i nogle faa Dage, var derefter Fører for Højre i den grundlovgivende Forsamling og i Juli—Oct. 1856 Indenrigsminister under O'Donnell. 1859 sendtes han til Rom og sluttede et Concordat med Paven, men optraadte 1861 imod sine gamle Partifæller („den liberale Union") og fremkaldte Partiets Sprængning. 1863 valgtes han til Formand i 2det Kammer og blev 1865 til Løn for sin Opposition mod Ministeriet Narvaez Formand for Statsraadet, samt gjenvalgt til Formand i Kammeret. Da Reactionen fik Overhaand, blev R. i Dec. 1866 fængslet og skulde deporteres, men undkom til Portugal og vendte først hjem efter Revolutionen i Sept. 1868. Han tog virksom Del i Affattelsen af den nye Grundlov og arbejdede for Hertugen af Montpensiers Valg til Konge, men sluttede sig 1871 til Kong Amadeo og underkastede sig ligeledes 1873 den nysoprettede Republik. D. 4 Nov. 1873.

Ripiēnstemme (af ripieno, fuld, udfyldt), en Stemme, som udføres af flere, f. Ex. Stemmerne i et flerstemmigt Chor, i Modsætn. til Solostemmer eller obligate Stemmer. I Orchestret forstaas undertiden derved en Stemme, som kun træder til ved Tuttistederne i en Concert, eller naar hele Choret synger. **Ripienspiller** ell. **Ripienīst**, en Orchesterspiller, der i Forening med andre udfører samme Stemme.

Ripon [rippen], Stad i York-Shire, Westriding, i England, 5 M. n. v. for York. 7,000 I. Bispesæde. Livlig Industri.

Ripon, Fred. John Robinson, Jarl af [s. o.], engelsk Statsmand, f. 1 Nov. 1782, yngre Søn af Lord Grantham, oplærtes i Harrow sammen med R. Peel, Aberdeen og Palmerston og valgtes 1806 som Mr. Robinson i Ripon til Medlem af Underhuset (gjenvalgt indt. 1827). 1818 blev han Handelsminister, 1823 Statkammerkansler og 1827 Statssecretær for Kolonierne og ophøjet til Viscount Goderich; efter Cannings Død 1827 var han i faa Maaneder Førsteminister. 1830 blev han igjen Koloniminister og 1833 Storseglbevarer samt Jarl af R., men udtraadte n. A. i Anledning af Forslaget om den irske Statskirkes Midler og sluttede sig til de conservative. 1841 blev han under Rob. Peel Handelsminister og siden. Minister for Indien indt. 1846. D. 28 Jan. 1859. — Hans Søn, **George Fred. Sam. Robinson**, f. 1827, blev 1852 valgt til Underhuset, hvor han hørte til det liberale Parti, men arvede 1859 baade sin Faders Værdighed som Jarl af R. og sin Farbroder Th. Phil. Rob.s (1841—44 Lordlieutenant i Irland) som Jarl de Grey og hed nu Jarl de Grey and R. Han var 1859—63 Understatssecretær, 1863—66 Statssecretær for Hæren og blev i Dec. 1868 Præsident for Gehejmeraadet; 1871 førte han i Washington de sidste Underhandlinger om Alabamasagen og blev til Løn Marquis af R., men udtraadte af Regeringen i Aug. 1873. R. A. gjorde hans Overgang til Katholicismen før Opsigt i Landet, da han tidligere i flere Aar havde været Stormester for Frimurerne. I Maj 1880 blev han Vicekonge i Indien indtil Dec. 1884 og viste her særlig Iver for at give de indfødte Ligestilling i Retsplejen. 1886 var han første Admiralitetslord under Gladstone.

Ripōste, fr., Modstød (Fægtek.); hurtigt og træffende Svar paa et Angreb; **ripostēre**, anbringe et Modstød, give et hurtigt og træffende Svar.

Ripperda, Joh. Wilh., Baron, politisk Eventyrer, f. 1680 i Groningen af adelige Forældre og opdraget af Jesuiter i Köln, skiftede flere Gange Religion og gik først efter at have ægtet en Protestantinde over til den protestantiske Kirke. 1715 blev han sendt i et diplomatisk Ærende af Generalstaterne til Spanien, hvor han i den Grad vandt Philip V.s og især Dronning Elisabeths Yndest, at han efter igjen at være gaaet over til den katholske Religion blev ophøjet til spansk Grande og Minister. Men 1726 blev han afsat fra sine Værdigheder og fængslet, fordi han havde skadet Staten ved uheldige Finansspeculationer, hvorpaa han flygtede til England og Holland, hvor han atter gik over til den protestantiske Kirke, og 1731 kom til Marokko, hvor han antog den muhammedanske Religion. Under Navnet Osman anførte han den marokkanske Hær mod Spanien; da han havde været uheldig ved Forsvaret af Oran, blev han fængslet, men siden frigivet og døde i Tetuan 1737.

Rippoldsau, Badested i Storhertugd. Baden, 8 M. s. for Carlsruhe, i en herlig Dal af Schwarzwald, har glaubersaltholdige Jernkilder.

Rips (af eng. rib, Nerve, Ribben), et tæt, toskaftet vævet Bomuldstøj, hvis Kjædetraade ere grove, 2- eller 3dobbelte, tvundne eller utvundne, og hvis Islættraade ere langt finere og tæt sammenslaaede, hvorved Tøjet faar tydelige Rifler paa langs. Man har ogsaa R. med Indblanding af Uld, Hør eller Silke eller helt af disse Stoffer.

Ripuārier (d. e. Flodbredbeboere, af lat. ripa, Bred) kaldtes de Franker, som boede ved Rhinens Bredder fra Lahn til Lippe, og fra hvilke Lex Ripuariorum hidrører, som rimeligvis fik sin nuværende Form under Kong Dagobert I (622—38).

Riquetti [ketti], Mirabeaus Familienavn.

Ris (Oryza sativa), enaarig Plante af Græsfamilien med en sammentrængt Top, enblomstrede Smaaax og 6 Støvdragere. R.s Dyrkning er knyttet til den varme Del af Asien og er her af overordentlig stor Betydning for Indbyggerne, navnlig i begge Indierne, China og Japan, da den her næsten udgjør det eneste Fødemiddel; den forekommer under to Former, hvoraf den ene, den sædvanlige R., er en Sumpplante og derfor fordrer overordentlig stor Fugtighed og, hvor Forholdene kræve det, kunstig Vanding for at kunne dyrkes; den anden er Bjergrisen (O. montana). Allerede i ældgammel Tid dyrkedes R. i Indien, hvor man ofte finder den vildt voxende; henv. 3000 Aar f. Chr. blev den indført i China. Grækerne kjendte den

kun som indisk Culturplante. **Rismelle.** Den raa Ris (Paddy) bliver ikke som andre Sædarter bræklet til Gryn, heller ikke afsleben til Kugler som Perlegryn, men alene afskallet og for øvrigt holdt saa hel som muligt. Inden for den egentlige, haarde, løse, udvendig ru Skal findes en sej, fernisagtig Hinde, der ogsaa skal fjærnes. Ved en løselig Overmaling mellem to Stene, der staa et Risengryns Længde fra hinanden, fjærnes det meste af den ydre Skal, der blæses bort. Derpaa tilsættes et stort Ovantum løse Skaller, der virke dels som elastisk Indblanding, dels som Slibemiddel, og ved en langvarig Stampning afrives Grynene, Skallen knuses og gjør ved sin Indblanding det afrevne til et nogenlunde tørt Pulver. Derefter sigtes Pulveret bort, Grynene børstes, gnides med Lammeskind osv., samt sorteres efter Størrelsen.

Ris (Papir), $\frac{1}{10}$ Balle ell. 20 Bøger.

Risalit kaldes i Bygningskunsten de Partier af en Façade, der springe frem foran den egentlige Bygning og i Almindelighed føres gjennem alle Etager og have mindst ét Fag Vinduer. Derved tilsigtes mere Livlighed ved Afbrydelsen af den store Flade.

Riscontro, Modregning, af it. scontro, Regning, kaldes den Udligning af to eller flere gjensidige Skyldposter, hvorved enhver faar sit uden Anvendelse af contante Udbetalinger.

Risfugl (Fringilla oryzivora), smuk ostindisk Spurvefugl af Finkeslægten; ogsaa i Nordamerika findes der Fugle, som man har givet samme Navn eller kaldt Ristyven, Majstyven (Dolichonyx oryzivorus, Agelaius phoeniceus) paa Grund af den Skade, som deres Skarer gjøre paa Kornmarkerne.

Risico, Vovespil og den dermed forbundne Fare; **riskére,** vove, sætte paa Spil, staa Fare for.

Rispapirplanten (Aralia papyrifera), tilhørende Vedbendfamilien, leverer Materialet til det bekjendte chinesiske Rispapir.

Rist, en vigtig Del af mangehaande Ildsteder, navnl. Dampkjedlernes, idet Ristfladens Størrelse maa afpasses efter Brændselets Beskaffenhed og det Ovantum Varme (Damp), der skal udvikles, da saa vel en for stor som en for lille Ristflade giver en ufordelagtig Forbrænding, den første ved at lade en overflødig Luftstrøm passere igjennem Ilden og til Unytte medtage Varme, den sidste ved at fremkalde en ufuldstændig Forbrænding. Fremdeles skal der være passende Aabninger mellem Riststængerne, for at Asken kan falde ned og dog selv smaa Stykker Kul holdes tilbage. R. lægges hældende tilbage, for at man lettere kan undersøge den nedenfra og holde den ren; den maa have Frihed til at udvide sig uden at bøjes. I den nyere Tid har man givet Risterne mange andre Former end den her beskrevne (Dobbeltrist, Trapperist, Kjæderist osv.), men ingen af dem har endnu kunnet fortrænge denne, som for øvrigt ved forstandig Fyring ogsaa giver et godt økonomisk Resultat.

Rist, Johann, tysk Digter, f. 1607 i Ottensen, siden 1635 Præst i Wedel ved Hamborg, d. 1667. Han besad mangesidig Lærdom og en stor Færdighed i at skrive correcte og flydende Vers, stod ogsaa i en overordentlig Anseelse hos sin Samtid, blev 1644 kronet som Digter og senere endog optagen i Adelsstanden, var end videre Medlem af de poetiske Selskaber „Der Palmenorden" og „Der Blumenorden" og stiftede selv 1657 et nyt, „Der Schwanenorden"; men hans mangfoldige Psalmer (i alt 658 i 9 Samlinger), af hvilke nogle endnu have holdt sig i Psalmebøgerne, ere dog for største Delen temmelig tomt Ordgyderi; kun et ringere Antal af dem har virkeligt digterisk Værd. Hans verdslige Digtninger (Hyrdedigte og Skuespil) ere af endnu ringere Betydning.

Ristić, Jovan [stitj], serbisk Statsmand, f. 1831, studerede i Tyskland og Frankrig, indtraadte 1854 i den serbiske Statstjeneste og blev 1858 Secretær for Nationalforsamlingen. I denne Stilling medvirkede han væsentlig til Fyrst Alexanders Afsættelse og Obrenović'ernes Tilbagekaldelse. 1860 blev han Legationssecretær og u. A. Afsending i Constantinopel, hvor han opnaaede Belgrads Rømning af Tyrkerne. 1868—72 var han Medlem af Regentskabet og udarbejdede Serbiens nye Forfatning; han blev 1873 Førsteminister og paa ny 1876—80, ivrig for Serbiens Uafhængighed og Udvidelse, samt Tilhænger af Rusland. 1878 var han Serbiens Repræsentant paa Congressen i Berlin. I Juni—Dec. 1887 var han paa ny Første- og Udenrigsminister.

Ristning foretages ofte ved Malme, inden de udsmeltes. R. bestaar i en lempelig Ophedning under stærk Lufttilgang, foretages i fri Luft, i Hobe eller i egne Ristovne og gaar dels ud paa en fuldstændig Udtørring, dels paa en højere Iltning af Metallet og Løsning af Malmen, endelig paa at fjærne Svovl, Kulsyre og andre flygtige Bestanddele. R. af Kjød, Brød osv. bestaar i en Stegning paa en Rist over Gløder.

Ristóri, Adelaide, Marquise de Campranica, berømt italiensk tragisk Skuespillerinde, f. 26 Jan. 1824 i Landsbyen Cividale i Friuli; Forældrene vare Medlemmer af et rejsende Skuespillerselskab. Sin Barndom og tidligste Ungdom tilbragte hun ved smaa omrejsende Selskaber, indtil Directeuren for det sardinske Hoftheater blev opmærksom paa hendes Evner, sørgede for, at hun i Turin fik kunstnerisk Vejledning, og skaffede hende Ansættelse i Parma. Hidtil havde hun fornemmelig spillet Elskerinder og Soubretter i Lystspillet, men her optraadte hun 1841 første Gang i Tragedien og gjorde strax overordentlig Lykke. Siden gik hun til Brescia og var i 5 Aar paa alle italienske Theatre, hun gjæstede, Publikums Yndling. 1846 fik hun en Bejler i Juliano del Grillo, Søn af Marchese del Campranica, der var Ejer af Theatret, hvorpaa hun spillede, og som gjorde alt for at bryde Forbindelsen; Følgen heraf var de elskendes Flugt, et hemmeligt Giftermaal og omsider en Forsoning, efter hvilken hun i to Aar levede som Marchesa del Grillo. For at redde en Theaterdirecteur, der var i Nød, arrangerede hun to Forestillinger, ved hvilke hun selv optraadte; hun høstede derved saa levende et Bifald, at hendes Svigerforældre nu ikke mere modsatte sig, at hun under sit Familienavn gjenoptog sit Kunstnerkald. Hun optraadte 1849 i Rom, hvor hun, som fra nu af kun spillede

tragiske Roller, under stor Jubel spillede Titelrollen i Alfieris Sørgespil „Mirra", samtidig med, at Franskmændene belejrede Staden. Efter dens Indtagelse plejede hun som barmhjærtig Søster de saarede, indtil Roligheden var vendt tilbage og hun midt i 1850 atter kunde betræde Scenen. Senere har hun gjæstet Europas største Hovedstæder, bl. a. ogsaa København 1879, og overalt vundet det største Bifald for sin mægtige Fremstilling af Lidenskaben i dens forskjellige Ytringsmaader. I sine 1887 udgivne „Memoirer" har hun skildret sit Kunstnerliv.

Ristórno, it., bet. i Søassurancen Ophævelse, delvis eller fuldstændig, af en indgaaet Forsikringscontract, som Følge af, at de forsikrede Gjenstande kun til Dels eller aldeles ikke udsættes for den Fare, hvorimod Forsikring var tegnet, som f. Ex. naar Skibets Rejse opgives. **Ristornére** (i Bogføringen), at rette eller annullere en fejlagtig Post ved Indførelse af en ny Post, som hæver Fejlen.

Ritardándo, it., d. s. s. rallentando.

Ritenbenk, Hovedpunktet i den danske Koloni R. i Grønlands nordre Inspectorat paa Øen Agleke i Disko-Bugtens nordlige Del. Kolonien omfatter desuden Halvøen Nursoak og nogle Smaaøer og havde ved Tællingen 1880 et Antal af 494 J., hvoraf 7 Europæere.

Ritenúto, it., tilbageholdt, musik. Tempobetegnelse.

Ritmester, ved Rytteriet Befalingsmand over en Escadron, svarende til Capitain ved de øvrige Vaaben.

Ritornel, it. [nél] (fr. ritournelle), Forspil, Mellemspil ell. Efterspil til Arier, Chor, Concerter osv.

Ritschl, Alb., en af vor Tids betydeligste protestantiske Theologer, Søn af Bisskop R., f. i Berlin 25 Marts 1822, studerede i Bonn, Halle, Heidelberg og Tübingen, hvor han sluttede sig til Baurs Skole, men fortsatte Undersøgelser førte ham til anden Erkjendelse, og han gav da i sin „Entstehung der altkatholischen Kirche" (2den Udg. 1857) et af de vigtigste Indlæg, der ere blevne skrevne imod Tübingerskolen. 1853 blev han Prof. theol. i Bonn og 1864 i Göttingen, hvor han 1879 blev Consistorialraad og 1881 Dr. jur. I de to sidste Decennier har hans Arbejde fortrinsvis været viet til Theologiens systematiske Fag, og hans Skrifter, blandt hvilke særlig maa nævnes „Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung" (3 Bd., 1870—74) have vundet saadan Tilslutning, at han maa nævnes som Stifteren af en hel theologisk Skole, der indtager et Mellemstandpunkt mellem Kirketro og Rationalisme. — Hans Fætter, **Friedrich Wilhelm R.**, Philolog, f. i Thüringen 1806, d. 1876 i Leipzig, hvor han var Professor siden 1865. Hans Hovedværk er en kritisk Bearbejdelse af Plautus; han har ogsaa brudt en Bane for den methodiske Behandling af de latinske Indskrifter; Grundlaget herfor gav han i »Priscae latinitatis monumenta epigraphica« (1862).

Ritte eller **Blad**, i Væverierne det Redskab, hvormed Islætten slaas fast i Væset; det bestaar af en Træramme, der løber tværs over og under Kjæden, der hvor den forvæves, og en Række tynde Tænder (Rør); R. hænger i Laden (s. d. A.).

Ritter, August Gottfried, Orgelvirtuos, Componist og Musikforfatter, f. 1811 i Erfurt, d. 1885 som Domorganist i Magdeburg, er især bekjendt ved sin „Kunst des Orgelspiels" (8 Dele, hvoraf de to første have oplevet en halv Snes Oplag), men har tillige skrevet Sonater og andre Sager for Orgel og Claver, Sange, Mandschor m. m., i fire Aar redigeret Orgeltidenden „Urania", leveret Bidrag til „Orgelfreund" og „Orgelarchiv" og skrevet „Geschichte des Orgelspiels im 14—18 Jahrhundert" (1884), et meget værdifuldt Værk.

Ritter, Heinr., tysk Philosoph, f. 1791 i Zerbst, d. 3 Febr. 1869, studerede Theologi og Philosophi i Halle, Göttingen og Berlin og følte sig især tiltrukken af Schleiermacher, særlig ogsaa af hans Behandlingsmaade af Philosophiens Historie. 1813 deltog han som Frivillig i Krigen mod Napoleon I; senere var han Professor i Berlin, Kiel og Göttingen. Hans Hovedværk er „Geschichte der Philosophie" (12 Bd., 1829—53), som gaar til Kant. Desuden har han ved mindre Arbejder kastet Lys over forskjellige Punkter af Philosophiens Historie. Dennes Betydning har han vist i Afhandlingen „Ueber die Bildung der Philosophen durch die Geschichte der Philosophie". Hans vigtigste andre Arbejder ere „Logik" (1824), „Ueber die Erkenntniß Gottes in der Welt" (1836), „Ueber das Böse" (1839), „Logik und Metaphysik" (1856) og „Naturphilosophie" (1864). Hans „Kleine philosophische Schriften" angaa især æsthetiske og retsphilosophiske Spørgsmaal.

Ritter, Karl, berømt tysk Geograph, f. 7 Aug. 1779 i Quedlinburg, d. 28 Sept. 1859 i Berlin. Efter at have faaet sin Uddannelse paa Pædagogiet i Halle modtog han 1798 en Ansættelse som Huslærer i Frankfurt a. M., ledsagede senere sine Elever til Akademiet i Genf, paa Rejser i Frankrig, Schweiz og Italien og derefter til Universitetet i Göttingen. Fra denne Tid hidrører hans første Værk, „Europa, ein geographisch-historisch-statistisches Gemälde" (2 Bd., 1807). Efter at have privatiseret i Göttingen indtil 1819 kaldtes R. til Professor i Historie ved Gymnasiet i Frankfurt a. M. og udgav her et nyt Værk, „Vorhalle europäischer Völkergeschichten vor Herodot" (1820), der allerede s. A. gav Anledning til hans Kaldelse til Berlin som Professor i Geographi ved Universitetet og den almindelige Krigsskole. Med enkelte Afbrydelser ved Rejser i forskjellige europæiske Lande forblev han i Berlin til sin Død. R.s Hovedværk, „Die Erdkunde im Verhältniße zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie", udkom første Gang i 2 Dele i Berlin 1817—19 og senere i betydelig udvidet Skikkelse som 2det Oplag ligeledes i Berlin 1822—58. Det er anlagt efter en saa omfattende Plan, at de indtil da udkomne 18 store Bind kun omhandle Afrika og Asien og end ikke have tilendebragt Beskrivelsen af Asien. Til dette overordentlig omfangsrige Værk, hvis Ejendommelighed bestaar i, at R. her sammenstiller Enkelthederne, paa-

viser deres Lighed og Forskjel, deres Sammenhæng, Forbindelse og gjensidige Paavirkning, sluttede sig et Atlas, som han udgav i Forbindelse med Etzel, og som blev fortsat af Grimm, Mahlmann og Kiepert. Foruden de her nævnte store Arbejder har R. leveret en Mængde specielle Undersøgelser og Afhandlinger i Berlinerakademiets og Berlins geographiske Selskabs Skrifter samt i „Zeitschrift für allgemeine Erdkunde". 1865 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby. Stiftelser, der bære hans Navn, og som tilsigte at fremme geographisk Forskning, ere grundlagte i Berlin og Leipzig.

Rittershaus, Emil, tysk Lyriker, f. 3 Apr. 1834 i Barmen, oplærtes til Handelen, men dyrkede samtidig i Forening med flere andre unge Handelsmænd ivrig Poesien og udgav 1855 sin første Digtsamling. R. A. etablerede han en Forretning i Elberfeld, hvorfra han 1862 vendte tilbage til Barmen som Associé i et større Fabrikforetagende. Ved dettes snart paafulgte Fallit mistede han hele sin Formue og har siden boet i sin Fødeby som Generalagent for nogle Assuranceselskaber. R. er en ivrig Politiker af liberal Retning, og hans Virksomhed paa dette Omraade saa vel som ved Dannelsen af Oplysningsforeninger o. desl. har skaffet ham Anseelse i vide Kredse; men end mere populær er han bleven ved sin Digtning, hvori han med mandig Djærvhed kæmper for Frihed og Fremskridt eller med en tiltalende Hjærtelighed besynger Naturen, Kjærligheden og Familielivets Lykke, uden nogen Sinde at forfalde til Sentimentalitet eller Fraseмageri. Efter den første Samling „Gedichte", der 1884 udkom i 7de Opl., fulgte „Neue Gedichte" (5te Opl. 1885), „Am Rhein und beim Wein" (2det Opl. 1885) o. fl. Samlinger.

Rituāl (d. e. Forskrift for ritus, lat., Skikke) bruges navnlig om Anordningerne angaaende de kirkelige Skikke og Ceremonier, altsaa lig Agende (s. d. A., jvfr. Liturgi). Det i Danmark og Norge nu gjældende R. er affattet 1682—85; om dets Tilblivelse s. Alterbog og Kirkeordinans. Det er paa enkelte Punkter blevet forøget eller forandret ved senere kongelige Anordninger: om Confirmationens Indførelse 1736, om Ophævelsen af nogle Helligdage 1770 og om Afskaffelse af Exorcismens Brug ved Daaben 1783. 1832 indgav Kjøbenhavns Gejstlighed Begjæring om en Revision af R. og Alterbog. Ved kongel. Resolution af 22 Juli 1837 blev det overdraget Biskop Mynster at udarbejde Forslag til Forandringer, og Frugten heraf var hans „Udkast til Alterbog og Kirkeritual for Danmark" (1839); men efter Tronskiftet s. A. blev Sagen henlagt. — Den for Slesvig og Holsten gjældende Kirkebog af Hofpræst Ad. Olearius (1665) blev 1797 afløst af den af den slesvigske Generalsuperintendent Adler forfattede og af den holstenske Generalsuperintendent Callisen billigede slesvig-holstenske Kirkeagende, der dog paa Grund af sin udprægede Rationalisme fremkaldte saa stærk Opposition, at den ikke formaaede at trænge igjennem overalt. — Grundlaget for Gudstjenestens Ordning i Sverige danner Olaus Petris »Then Swenska messan« af 1531. Et af en Commission 1799 forfattet Udkast til Forandringer i denne blev stadfæstet af Kongen 1811, og saaledes fremkom det i Sverige gjældende R., „Kirke-Haandbog, hvori bestemmes, hvorledes Gudstjenesten skal behandles i svenske Menigheder"; den indeholder baade R. og Alterbog. — Den romerske Kirkes R. er »Rituale Romanum«, offentliggjort af Pave Paul V 1614.

Ritzebüttel, et lille, Fristaden Hamborg tilhørende Distrikt ved Sydsiden af Elbens Munding, omgivet af Nordsøen og den preussiske Prov. Hannover, med 7,000 J. og Staden Kuxhaven med 2,200 J.

Riva, Stad i Tirol ved Garda-Søens Nordende. 5,000 J. Silke- og Olivenavl. Herlig Omegn. Livlig Handelsforbindelse med Italien.

Rivadēo, Stad i den spanske Prov. Galicien ved Floden Eos Udløb i den biscayiske Havbugt, 16 M. ø. til n. for Coruña. 9,000 J. Havn.

Rivāl (af lat. rivalis), Medbejler; rivalisēre, kappes, stride om Fortrinet.

Rival (tysk Reibahl), Værktøj til at forstørre eller corrigere Formen af et i Metal boret, støbt eller udhugget Hul. Det er i Regelen en meget slank, femkantet Pyramide af hærdet og anløbet Staal.

Rivarol, Antoine, Greve af [röll], fransk Skribent, f. 1753 i Languedoc. Hans Fader var Gjæstgiver. Han blev Soldat og kaldte sig senere Abbé som Hovmester i adelige Familier. Hvorfra hans Grevetitel stammer, er ubekjendt. Da han kom til Paris, vidste han at skaffe sig Adgang til de fornemste Kredse. Som Literat debuterede han med en Kritik af Delilles »Les Jardins«, som han parodierede i »Le chou et le navet«. 1784 kronede Akademiet hans »Discours sur l'universalité de la langue française«. Han optraadte for Revolutionen i »Lettres à M. Necker sur la religion et la morale« (1787), »Petit almanach de nos grands hommes« (1788), »Petit dictionnaire des grands hommes de la révolution, par un citoyen actif, ci-devant rien« (1790). 1792 drog han til Brysel og skrev der »Lettre au duc de Brunswick et à la noblesse française émigrée«, derfra til England, hvor han 1792 udgav »Vie politique de Lafayette«, og endelig til Hamborg. Han døde 1801 i Berlin. Han har oversat Dantes Helvede paa Fransk. S. Lescure: »R. et la société franç. pendant la révolution et l'émigration« (1883). Hans engelsk fødte Hustru, Luise Mathew Flint, har udgivet »Notice sur la vie et la mort de M. de R.« (1802). — Hans yngre Broder, Claude Franç., Vicomte de R., f. 1762, d. 1848, var Officer og har bl. a. skrevet Digtet »Les chartreux« (1784).

Rivas, Stad i Republ. Nicaragua i Mellemamerika i Nærheden af Nicaragua-Søens vestlige Bred, i en herlig Egn. 10,000 J.

Rive de Gier [rihv dø schiǟhr], Stad i det franske Dep. Loire ved Floden Gier, 3 M. ø. n. ø. for St. Etienne. 14,000 J. Rige Stenkulsgruber, Fabrikation af Glas, Blikvarer, Jærnstøbegods, Staalvarer og File.

Rivelles y Helip, José [i], spansk Maler, f. 1788 i Valencia, d. 1835, var Elev af San Fernandoakademiet i Madrid og blev 1819 kongelig Hofmaler. Foruden Malerier i Olje

og al fresco udførte han ogsaa Tegningerne til den af Akademiet besørgede Pragtudgave af „Don Quixote“ (1819), hvorved han er mest bekjendt uden for sit Fædreland.

Rivesaltes [rihvsālt], Stad i det franske Dep. Øst-Pyrenæerne, 1 M. n. for Perpignan. 7,000 J. Betydelig Handel med Muskatvin.

Riviēra, it., d. e. Kyst, Fællesnavnet for Norditaliens Kyststrækning langs Genua-Bugten fra den franske Grænse til hen imod Arnos Udløb. Den vestlige Del indtil Genua kaldes R. di Ponente, den østlige R. di Levante. Paa Grund af det milde Klima om Vinteren besøges flere af de her liggende Punkter stærkt af Curgjæster. I Febr. 1887 hjemsøgtes R. stærkt af Jordskjælv, der kostede c. 1000 Mennesker Livet og navnlig rasede i Smaabyerne Diano Marina, Bajardo og Bassano. Blandt Vintercurstederne led især Mentone betydelig; Nizza, San Remo, Cannes og Monte Carlo derimod mindre.

Rivière, Briton [ǟhr], eng. Maler, f. 1840 i London, Søn af Maleren William R. (f. 1806, d. 1876) og Elev af denne, indtil han 1867 tog til London og blev Elev af John Pettie. Han er en fremragende Dyrmaler, som forstaar at gjengive Dyrene med kunstnerisk Troskab og tit med originalt Lune. Af hans Billeder kunne nævnes „Argus“, „Den sidste af Garnisonen“ (en Hund), „Løver, som vogte et ægyptisk Tempel“ m. fl.

Rivière, Henri Laurent [s. o.], fransk Forfatter, f. 12 Juli 1827 i Paris, Søofficer, 1870 Fregatcapitain, undertrykkede 1878 i Spidsen for en Afdeling Deporterede en Opstand af Vilde paa Ny-Caledonien, indtog 2 Apr. 1882 Staden Hanoi i Tongking, men faldt 19 Maj 1883 ved et Udfald mod Annamiterne. Han har skrevet flere talentfulde Noveller og Romaner (flere under Fællestitelen »Le combat de la vie«; desuden »Le roman de deux jeunes filles« (1880) o. a.) saa vel som dramatiske Arbejder (»Berthe d'Estrée«, »La Parvenue«). Fra 1880 skriver sig hans »Souvenirs de la Nouvelle-Calédonie«.

Rivoli, 1) Stad i Norditalien, 2 M. v. for Turin med 6,000 J., Silkemanufakturer, botanisk Have, mange Landsteder og et kongeligt Lystslot, hvor Kong Victor Amadeus II af Sardinien, der nedlagde Kronen 1730, men atter vilde overtage Regeringen, holdtes fangen til sin Død 1732. — 2) Landsby i Norditalien, 3 M. n. v. for Verona mellem Garda-Søen og Floden Adige, er mærkelig ved den Sejer, Franskmændene under Bonaparte her vandt over Østerrigerne under Wurmser 14—15 Jan. 1797. Masséna, som udmærkede sig her, fik senere Titel af „Hertug af R.“.

Rixdorf, en af Berlins Forstæder mod S., ø. for den store Exercerplads, med 23,000 J., store Bryggerier og talrige Landsteder.

Riza, Hassan, Pascha, tyrkisk Minister, f. omtr. 1810, var under Sultan Mahmud II Kammerherre og blev efter Tronskiftet 1839 Pascha og Chef for Garden. 1842—45 var han Krigsminister, efter at have medvirket til Reschid Paschas Fald, og takket være Sultanens Moder, med hvem han sagdes at staa i nøjeste Forbindelse, fik han 1848—54 flere Ministerposter, samt paa ny 1857—59. Da han 1861 havde ønsket at sætte Abdul-Medjids Søn paa Tronen, var han i nogle Aar fjærnet fra Regeringen; men siden 1866 indtog han igjen forskjellige Ministerposter og samlede sig en umaadelig Formue. D. 1877.

Rizzi, Giovanni, ital. Digter, f. 1828. Hans Samling »Grido« viser ham som en paa ēn Gang fornem og djærv Natur, begejstret for national, politisk og religiøs Frihed. Som Professor i Milano blev han den gamle Manzonis Ven. I sine senere Aar har han virket for den højere kvindelige Undervisning i Milano.

Rizzio, David, egtl. Ricci, f. i Turin, ledsagede som Musiker Hertugen af Savoiens Gesandt, Grev Moreto til Skotland 1561, hvor Dronn. Marie Stuart 1564 antog ham som Sanger i sit Capel. Hun benyttede ham ogsaa som sin private Secretær i udenrigske Anliggender, men den høje Gunst, han vidste at erhverve sig hos Marie, vakte hendes Ægtefælle Darnleys Skinsyge, skjønt R. var aldrende og styg; 9 Marts 1566 trængte han med sine Venner ind i Dronningens Værelse i Holyroodhouse, hvor de myrdede R. i den (med Jakob I) højfrugtsommelige Dronnings Nærværelse med 56 Dolke- og Sværdstød.

Rjukan (d. e. rygende), et af Norges største og mest maleriske Vandfald, ligger i Tins Præstegjæld i Thelemarken og dannes af Maaneelven (Kvænna), som imellem Mjøs-Vand og Tin-Sjø styrter ned ad en henimod 800 F. (245 Met.) høj Fjældterrasse igjennem en vild Klippekløft i Vestfjorddalen. I Nærheden er Fjældet Gausta.

Rjæsān, 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Moskva, Vladimir, Tambov og Tula. 764 □ M. med 1,737,000 J. (1883). R. er et Sletteland, mod S. V. gjennemstrømmet af Floden Don og i Midten af Oka, der falder i Volga. Jordbunden er i det hele frugtbar, og Agerbrug og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv. Den nordlige Del af Landet er stærkt skovbevoxet og indeholder store Mosedrag. — 2) Hovedstad i Gouv. R. ved Floden Oka, 25 M. s. ø. for Moskva. 30,000 J. Ærkebispesæde. Betydelig Industri i Klæde, Sejldug, Linnedvarer, Glas og Jærnvarer.

Ro ell. **Roar**, s. **Hroar**.

Roanne [ān], Stad i det franske Dep. Loire ved Floden L., 10 M. n. n. v. for St. Etienne. 29,000 J. Betydelig Industri i Bomuldsstoffer, Olje og Papir og livlig Handel. **R.-Digoin-Kanalen** gaar herfra langs Loires venstre Bred til Châtillon.

Roanoke [roœnōhk], Flod i Nordamerika i Staterne Virginia og Nord-Carolina, falder efter 60 M.s Løb gjennem Albemarle Sund ud i Atlanterhavet.

Roastbeef, eng. [rohstbihf], ristet Oxekød.

Rob, arab., et pharmaceutisk Præparat, der tilberedes ved at koge Plantesafter med Sukker, indtil de have en grødagtig Consistens, kaldes nu almindel. i n d d a m p e t S a f t (Succus inspissatus). Ex. Hyldebærsaft.

Robbe, s. **Sæl**.

Röbbia, Luca della, florentinsk Billedhugger, f. 1400, d. 1482, udførte flere betydelige Arbejder, dels i Marmor, f. Ex. de charakteri-

skiske Basrelieffer til Domkirkens Orgel i Firenze (nu i Galleriet degli Uffizii), dels i Bronze, som Sacristidøren til samme Domkirke, hvoraf imidlertid kun enkelte Dele ere af R. Særlig er han derimod bekjendt for sine Arbejder i brændt Ler, overtrukket med en hvid og i hans senere Værker en flerfarvet Glasur, hvilke efter ham kaldtes »Opere della R.« I dette Materiale udførte han ikke alene Relieffer, men hele Statuer, som vel ved Brændingen have tabt noget af Formens Bestemthed, men dog bære tydeligt Præg af denne Kunstners naive og aandfulde Behandling. Hans Slægtninger fortsatte dette Slags Arbejder. Navnlig er den fortrinlige Frise uden paa Hospitalet del Ceppo i Pistoja af Lucas Brodersøn, Andrea d. R.

Robe, fr., Damekjole med Slæb; ogsaa Embedsdragt for Øvrighedspersoner, Retslærde osv.; deraf i Frankrig Benævnelse paa Dommerstanden.

Roberjot, Claude [schō], fransk Conventsmedlem, f. 1753, var oprindelig Præst, giftede sig 1791 og valgtes n. A. til Conventet, hvorfra han 1795 sendtes som Commissær til Belgien for at organisere de nye Myndigheder. 1796 blev han Medlem af de 500's Raad og sendtes 1797 til Congressen i Rastatt, men myrdedes her 28 Apr. 1799.

Robert I, Konge i Frankrig 922—923, en Broder til Grev Odo af Paris, blev paa Rigsdagen i Soissons efter Carl d. enfoldiges Afsættelse udraabt til Konge, men faldt Aaret efter i et Slag ved Soissons. Hans Søn var Hugo d. store (s. d. A.). — **R. II, den fromme, Konge i Frankrig 996—1031, Søn af Hugo Capet, blev opdraget af den berømte Gerbert (Pave Sylvester II) og var en from, poetisk begavet, men lidet kraftig Konge. Han sov en Del af Aaret paa den bare Jord, vaskede Fødderne paa 160 Fattige, digtede Hymner og Psalmer, componerede gejstlig Musik og sang selv med i Choret i Kirken. Han var først gift med Bertha, Arving til Kongeriget Arelat, men maatte skille sig fra hende, da Paven satte ham i Ban paa Grund af deres nære Slægtskabsforhold. Siden ægtede han Constantia, Datter af Grev Vilhelm af Toulouse, som indførte „den glade Videnskab“ (la gaie science) i Frankrig, men tillige var en grusom Kjætterforfølgerske. R. døde 1031 og blev** senere kanoniseret.

Robert, 3 Konger i Skotland: R. I, 1306—1329, af Familien Bruce (s. d. A.), R. II, 1371—90, Grundlægger af Huset Stuart, og R. III, 1390—1406 (s. Skotland).

Robert I Friseren, Greve af Flandern 1071—1093, havde kæmpet mod Saracenerne i Spanien og mod Tyrkerne i Lilleasien, ligesom han havde staaet i Spidsen for Væringerne i Constantinopel. 1071 blev han Greve i Flandern; han var en Fjende af Vilhelm Erobreren og en Ven af Knud d. hellige, der ægtede hans Datter Edele og sluttede Forbund med ham imod Vilhelm. D. 1093. — R. II, Greve af Flandern, 1093—1111, en af Anførerne paa det 1ste Korstog; s. Flandern.

Robert II, Hertug af Normandiet 1028—1035, s. Normandiet. Man har længe urigtig antaget, at R. har baaret Tilnavnet »le Diable«, og at hans Historie skulde danne Æmnet for en Folkebog, der udkom 1496 under Titlen »La vie du terrible R. le Diable, lequel fut après l'homme de Dieu« og ligger til Grund for Scribes Text til Meyerbeers bekjendte Opera »R. le Diable«. R. var Fader til den engelske Konge Vilhelm Erobreren; ang. dennes Søn, Hertug R. III af Normandiet, s. Normandiet.

Robert d. vise, Konge af Neapel 1309—1343, Søn af Carl II og Marie af Ungarn, var i hele sin Regeringstid det guelfiske Partis Overhoved i Italien. Han modsatte sig med Kraft Henrik VII.s Planer paa Herredømmet i Italien, befriede det guelfisksindede Genua fra Ghibellinernes Belejring og havde i 12 Aar Overhøjheden over denne mægtige Stad. Han var tillige Beskytter af Videnskab og Kunst og en lærd Mand, som undersøgte Petrarcas Værd som Digter og kjendte ham værdig til Digterkronen 1341. Sit Tilnavn fik han paa Grund af de gode Love, han gav sit Rige.

Robert, Louis Léopold [bāhr], fransk Maler, f. 13 Maj 1794 i Chaux de Fond i Canton Neuchâtel, kom til Paris 1810 for at lære Kobberstikkerkunsten og vandt allerede 1814 den anden Pris, men vendte sig nu til Malerkunsten, som han studerede under David og Girodet, begav sig senere til Italien, hvor han levede i forskjellige Byer, indtil han 20 Marts 1835 selv endte sine Dage i Venezia. Han har stor Fortjeneste af Genremaleriet, som imidlertid hos ham dels i Lighed med Landskabet blot er Udtrykket for en Stemning, dels har Præg af en større og ædlere Højhed, end denne Kunstart ellers opviser. Som hans ypperste Værker maa nævnes „Den neapolitanske Improvisator“ (udstillet 1824), „Festen for Madonna dell' Arco“ (1827), „De hjemvendende Høstfolk“ (1831) og „Fiskerne i Venezia“ (1835).

Robert af Arbrissel, Stifter af Fontevraudordenen; s. Fontevraud.

Robert-Dumesnil, A. P. F. [bāhr dymænil], fransk Kunstforfatter, f. 1778 i Périers, d. 1864 i Paris, har Fortjeneste af sit store Værk om Kobberstikkerkunsten i Frankrig, »Le peintre-graveur français« I—XI (1835—71), som det ikke lykkedes ham at se fuldt udkommen, inden han døde.

Robert-Fleury, Joseph Nicolas [s. o. flöri], fransk Maler, f. 8 Aug. 1797 i Köln, foretrak især i sine tidligere Aar rædselsvækkende Æmner med Mord, Pinsler o. desl. og i alt Fald Handlinger i indelukkede Rum med skarpt indfaldende Lys, der gav ham Lejlighed til at udfolde en mægtig Farvevirkning med dyb Grundtone og et glødende, glansfuldt Lysskjær. Hertil høre Arbejder som „et Optrin af Bartholomæusnatten“, „et Offer for Inquisitionen“, „Benvenuto Cellini“ o. fl. Medens han mest behandlede dette Slags Æmner i smaa Billeder, har han senere malet en Del større Malerier, til Dels med legemsstore Figurer, f. Ex. 4 store Billeder for Handelsretten i Paris. Ogsaa som Portrætmaler vandt han Navn. — **Hans Søn, Tony R.-F.**, f. 1 Sept. 1837, Elev af Delaroche og Cogniet, er ogsaa Maler, i lignende Retning som Faderen. Blandt

hans Arbejder kunne nævnes „Korinths sidste Dag“ (Luxembourg) og „De afsindige i La Salpêtrière løses af deres Lænker“, samt det store Loftsbillede i Luxembourg „Den franske Sculptur“.

Robert Guiscard [giskāhr], d. e. den snilde, den berømteste af den normanniske Ridder Tancred af Hautevilles 12 Sønner, som kom fra Normandiet til Italien og traadte i Tjeneste hos Normannerhøvdingen Humfred af Apulien, efter hvis Død 1057 han tilegnede sig hele Arven efter denne. Pave Nicolaus II udnævnte ham til Hertug af Apulien og Calabrien samt skjænkede ham alt, hvad han kunde erobre af Syditalien og Sicilien, hvorfor han tog sit Land til Len af Paven. Han bekrigede med Held den græske Kejser Alexios Komnenos, hvis Datter, Anna K., skildrer ham som høj af Væxt, stærk og skulderbred, med langt Haar, lyst Skjæg, ildfuldt Blik og Tordenrøst. Han erobrede 1077 Salerno og Amalfi og gjorde Ende saa vel paa Langobardernes som paa Grækernes Herredømme i Syditalien. 1081 erobrede han Durazzo efter et Slag, hvori hans egen Hustru kæmpede med; 1084 angreb han paa ny og sejrede over Grækerne. Han understøttede Gregor VII mod Henrik IV, befriede Paven fra Fangenskabet og førte ham til Salerno. R. døde s. A. som Paven, 1085. Han var Fader til Korsfareren Bohemund.

Roberts, David, engelsk Architektur- og Landskabsmaler, f. 1796 i Stockbridge ved Edinburgh, d. 1864, lærte Malerhaandværket i Skotland, blev derefter Theatermaler og kastede sig endelig over sit egentlige Fag, Architekturmaleriet. Han søgte sine Æmner fra Themsens Bredder til Nilens Ørkener og udmærker sig i dem alle ved en simpel Storladenhed, men ogsaa ved en vis conventionel Behandling, der bedre egnede sig for Vandfarvemaleri. Medens han derfor flittig og hurtig, som han var, har malet over 200 Oljemalerier, udgik der ikke mindre end 1,300 Aquarelmalerier fra hans Haand. Han var Medlem af Kunstakademiet i London fra 1841 og blev 1858 Æresborger i sin Fødeby.

Roberts, Frederick Sleigh, Sir, engelsk General, f. 1832 i Cawnpur i Indien, blev 1851 Lieutenant i den indiske Hær og udmærkede sig under den store Opstand 1857—58. R. tjente 1863 som Major paa et Tog imod Bjergstammerne i det nordvestlige Indien og var 1868 Souschef ved Staben under Krigen i Abessinien. Særlig Dygtighed viste han 1878—80 i Krigene i Afghanistan; han førte 1878 som Oberst den ene Hærafdeling, der gik gjennem Kurumdalen, blev Overgeneral og besatte Kabul i Oct. 1879, samt drog herfra i Aug. 1880 til Kandahar, som han befriede efter at have slaaet Ejub Khans Hær. Til Løn blev han Generallieutenant og ophøjedes 1881 til Baronet, blev 1881 Chef for Tropperne i Madras og 1885 i hele Indien.

Robertson, Will., skotsk Historieskriver, f. 1721 i Borthwick i Skotland, d. 1793 som Gejstlig i Edinburgh og Historiograph for Skotland, har vundet et Navn ved sin »History of Scotland during the reigns of Queen Mary and King James VI« (2 Bd., 1759), »History of the reign of the emperor Charles V« (3 Bd., 1769) og »History of America« (1777). Hans historiske Skrifter udmærke sig ved Grundighed og Klarhed i Fremstillingen.

Roberval, Giles, egtl. Personier, berømt fransk Mathematiker, f. 1602 i Roberval ved Senlis, d. i Paris 1675 som Professor i Mathematik ved Collège de France. Han var en af sin Tids mest fremragende Geometre, der bl. a. er bekjendt som Opfinder af en særegen Methode til Construction af Tangenter til en Curve. Idet man nemlig tænker sig denne beskreven af et bevægeligt Punkt, vil dettes øjeblikkelige Bevægelsesretning angive Tangentens Retning, og denne vil kunne angives ved Diagonalen i et Parallelogram, saafremt Curven kan tænkes frembragt ved en sammensat Bevægelse, hvis Composanter i hvert Øjeblik ere bekjendte. R. er ogsaa en af de første, som systematisk har betragtet en Curve som sammensat af uendelig mange uendelig smaa Linjestykker, ligesom han ogsaa har angivet Constructionen af den efter ham opkaldte Vægt. Hans Skrifter ere for største Delen først udgivne efter hans Død i 6te Bd. af det fr. Akademis Memoirer.

Robesons Kanal, Havarm, som gjennem Kane Bugten og Kennedy Kanalen forbinder Smiths Sund med det nordlige Polarhav.

Robespierre, Maximilian [pjæhr], fransk Revolutionsmand, f. 6 Maj 1758 i Arras, Søn af en Advocat, som i hans Barndom drog til Nordamerika. R. blev selv Advocat i sin Fødeby 1781 og viste tidlig republikanske Meninger og frisindet Optræden; særlig kæmpede han imod de barbariske Straffelove og de Fordomme, der ramte Forbryderes Slægtninge og uægte Børn. Han tog 1789 virksom Del i Forberedelserne til Valgene og i Affattelsen af Provinsstændernes Klager, valgtes siden til Rigsstænderne og hørte strax til den yderlige Fløj, men søgte samtidig at efterligne Mirabeau, i den Grad, at han fik Spottenavnet „M.s Abe“. Som afgjort Tilhænger af Rousseau forsvarede R. almindelig Valgret, krævede Borgerret for Jøder, Skuespillere og andre udelukkede Klasser, talte kraftig imod Dødsstraf o. s. fr. Han vandt ikke stor Indflydelse i Nationalforsamlingen ved sine svulstige og docerende Foredrag, men des mere i Jakobinerklubben; ved Forsamlingens Opløsning i Sept. 1791 fik han en Egekrans som „Folkets Ven“ og blev derefter offentlig Anklager ved Criminalretten i Paris. Han opgav dog denne Post i Febr. n. A. for at overtage Ledelsen af Jakobinerklubben; selv tog han ingen Del i de voldsomme Optrin, men vidste strax at gribe den Magt, som tilbød sig. R., der allerede efter Ludvig XVI.s Flugt i Juni 1791 vilde have Tiltale rejst imod ham, krævede tidlig Domfældelse af „Frankrigs sidste Tyran“ og rettede ligeledes stærke Angreb paa Girondinerne, som fra deres Side beskyldte ham for at eftertragte Dictaturet. Efter disses Fald i Juni 1793 blev R. Conventets egentlige Herre og var ved sin koldblodige og systematiske Grusomhed Rædselsperiodens rette Repræsentant, ligesom han fra 27 Juli var Velfærdsudvalgets Leder. Hans personlige Ubestikkelighed, Tarvelighed og

sædelige Levned skaffede ham Navnet „den dydige R.“ og styrkede hans Indflydelse. Snildt forstod han at bruge Partierne mod hinanden, styrtede de yderlige Hébertister ved Dantons Hjælp og derefter Danton og hans Venner som Moderatister. R. afskaffede Fornuftens Gudsdyrkelse og hævdede Troen paa Sjælens Udødelighed og et højeste Væsen, ja førte selv Forsædet ved Festen for dette. Hans voxende Grusomhed og Mistænksomhed, der næredes af hans Forfængelighed, vakte almindelig Skræk og fremkaldte en Sammensværgelse imod ham. Den kom til Udbrud 27 Juli 1794, og snart fik Conventets Flertal Mod til at afryste hans trykkende Aag; det paabød hans og hans Venners Fængsling. Paa Vejen til Fængslet bleve de befriede af Folkemassen og førte til Raadhuset, men Tropperne adlød Conventet, og om Natten blev han tagen til Fange, efter forinden at være saaret ved et Pistolskud af en Gendarm Méda (der faldt 1812 ved Borodino som General). Næste Dag blev han under Mængdens stormende Jubel henrettet. Hamel skrev 1866 »Histoire de R.«, og Vermorel udgav s. A. hans »Oeuvres«. — Hans Broder, Augustin R., f. 1763, var 1793—94 Commissær ved Hærene, først mod Marseille, siden mod Toulon, hvor Nap. Bonaparte traadte i nøje Forbindelse med ham. Da Broderen blev styrtet, forlangte han selv at fængsles med denne og henrettedes ligeledes 28 Juli 1794.

Robilant, Carlo Felice, Greve, ital. Diplomat, f. 1820 i en piemontesisk Adelsslægt, optoges 1839 paa Militærakademiet i Turin og blev 1845 Lieutenant i Artilleriet. Han udmærkede sig i Krigene 1848—49 (mistede sin venstre Haand i Slaget ved Novara) og 1859, var Major i Generalstaben ved Gaëtas Belejring 1860—61 og blev Stabschef ved et Hærcorps 1866. Han var derefter Directeur for Krigsskolen, blev Generallieutenant og gik 1871 som Afsending til Wien, hvor han med Iver og Held arbejdede for en god Forstaaelse mellem de to hidtil fjendtlige Magter. I Juli 1885 kaldtes han tilbage for at overtage Udenrigsministeriet og fremkaldte Italiens Tiltrædning til de mellemeuropæiske Stormagter, men afgik i Marts 1887. D. 17 Oct. 1888.

Robin, Charles P. J. [bæ̃ng], f. 4 Juni 1821 i Jasseron (Dep. Ain), blev 1847 agregeret Prof. ved det medicinske Facultet i Paris og fik 1862 den nyoprettede Professorpost i Histologi ved samme; han indlagde sig Fortjeneste ved at fremme Mikroskopets Anvendelse i den normale og pathologiske Anatomi. 1876 blev han Medlem af Senatet; d. 1885.

Robinet, Jean Baptiste [næ̃], fransk Philosoph, f. 1735, d. 1820, udgav 1761—63 et Værk »De la nature«, som vakte megen Opsigt. Hans Standpunkt minder meget om Diderots; han er ligesom denne paavirket af Leibniz's Monadelære, men tager denne i materialistisk Betydning. Alle Naturvæsener ere sammensatte af levende Spirer; der er i denne Henseende ingen Forskjel mellem den organiske og den norganiske Verden. Sjælen udvikler sig efterhaanden i og med Legemet; dens Væsen er ikke Tænkning, men det, som paa et vist Udviklingstrin bliver tænkende. I Moralen slutter R. sig til Hutcheson og Hume, men antager ikke blot en „moralsk Sans“, ogsaa særegne Hjærnefibrer, ved hvis Paavirkning vi faa moralske Indtryk. Om Sjælen i sig selv er et materielt Princip, vide vi ikke. Lige saa lidt vide vi noget om den første Aarsag; alle Prædicater, vi kunne anvende, ere Anthropomorphismer; „den ubekjendte Gud“ er Ophav til alt. Hverken Optimismen eller Pessimismen har Ret; det gode og det onde opveje hinanden ligesom Pendulets Svingninger; og netop i denne Ligevægt bestaar Tilværelsens Skjønhed. Jo højere et Væsen staar, desto mere udpræget fremtræder enhver af de to Factorer, uden at dog Harmonien krænkes.

Robin Hood [rŏbbin hŭhd], en engelsk Folkehelt, som skal have levet under Richard I, Johan uden Land og Henrik III og vel ikke historisk kan paavises, men fejres i Ballader som en Røver, der viste sig mild og højmodig mod det undertrykte Folk, men optraadte som en svoren Fjende af Lensadelen. Han er det menige Folks Ideal ligesom Arthur er Adelens, og ligesom der til Grund for Sagnene om Kong Arthur har ligget en virkelig Konge af dette Navn, saaledes tør vel det samme siges om Sagnene om R. H. De ham vedrørende Ballader, af hvilke den ældste skriver sig fra Edvard II.s Tid, ere udgivne samlede af Gutch (2 Bd., 1847) og i 5te Bd. af Childs »English and Scotch Ballads«.

Robinson, Edward, nordamerikansk Theolog, f. i Southington i Connecticut 10 Apr. 1794, studerede først Mathematik og klassisk Philologi og var en Tid Lærer i disse Fag, men begyndte 1821 at studere Theologi ved Læreanstalten i Andover i Massachusetts, drog 1816 til Europa, hvor han i 4 Aar studerede orientalske Sprog i Paris, Halle og Berlin, og blev efter sin Hjemkomst 1830 Professor i Andover. Overanstrængelse tvang ham til at opgive denne Stilling 1833, og han levede da i Boston som privatiserende Videnskabsmand indtil 1837, da han overtog et theologisk Professorat i New-York. Herfra gjorde han 1837 og 1851 Rejser til Ægypten, Sinai og Palæstina, og de nøjagtige topographiske Undersøgelser, han her foretog, satte ham i Stand til at skrive de to Arbejder, som have gjort hans Navn berømt, »Biblical researches in Palestine« (3dje Udg. 1867) og »New researches« (1856). Selv betragtede han kun disse Skrifter som Forarbejder til et større Arbejde, som han ikke fik færdigt, men hvoraf hans Hustru efter hans Død udgav 1ste Del i tysk Oversættelse efter hans Manuskript, „Physische Geographie des heiligen Landes“ (1865). D. 27 Jan. 1863. — Hans Ægtefælle, Ther. Alb. Luise R., født v. Jakob, bekjendt under Pseudonymet „Talvj“ (Forbogstaverne i hendes Pigenavn), f. 26 Jan. 1797 i Halle, hvor hendes Fader L. H. v. Jakob (s. d. A.) var Professor, fulgte 1806 med Faderen til Rusland og vendte 1816 tilbage til Halle. Hun drev omfattende Sprogstudier og udgav 1825—26 en Oversættelse af serbiske Folkesange. 1828 ægtede hun R. og fulgte ham 1830 til Amerika. Bl. a. har hun skrevet »Historical View of the Slavic languages« (1834), „Versuch einer geschichtl. Charakteristik d. Volkslieder german.

Nationen mit einer Uebersicht der Lieder außereurop. Völkerschaften" (1840) og „Die Unechtheit der Lieder Ossians" (1840), samt nogle Fortællinger »Heloise« (1850) og »The Exiles« (1853). D. 13 Apr. 1870 i Hamborg.

Robinson Crusoe [so], Helten i Englænderen Defoes Roman, hvori en skibbruden Søfarendes ensomme Liv paa den øde Ø, hvor han er dreven op, skildres med stort Talent (s. Defoe). Romanen blev siden bearbejdet paa Tysk med pædagogisk Tendens af Campe. Den har fremkaldt en stor Mængde Efterligninger i de saakaldte „Robinsonader", æventyrlige Fortællinger om Søfarende. Hettner har 1854 udgivet Originalens og Efterligningernes Historie („R. und die Robinsonaden").

Roboransdraaber, s. Chinatræ. **Roborantia**, lat., Lægemidler, der benyttes til at forøge Legemets Huld og Kræfter, naar disse ere sygelig formindskede.

Robot, polsk (czech. robota, egtl. Arbejde), Navn for Bøndernes Hoveri i slaviske Lande; afskaffedes 1848 for Østerrigs og Ungarns Vedkommende.

Robust, stærk, kraftig bygget.

Robusti, Giacomo, almindel. kaldt „il Tintoretto", ital. Maler, f. 1512 i Venezia, d. 1594, var Tizians Elev, men idet han tillige følte sig hendragen til Michel Angelo, satte han sig til Formaal at stræbe efter Michel Angelos Tegning og Tizians Colorit. I sin Iver for slaaende Virkning stillede han ofte sorte Skygger i Modsætning til et skarpt, hvidt Lys, men han staar dog altid ved sin glimrende Penselføring og Aandrighed i Portræteringen som en betydelig Mester, om man end i hans historiske Compositioner kan dadle ham for Uklarhed og Overlæsselse til Skade for Totalvirkningen. Af hans talrige Arbejder, saa vel i Olje som al fresco, ere de fleste og berømteste i Venezia, men for øvrigt have næsten alle de større Gallerier mere eller mindre betydelige Billeder af R.

Robygdelaget, s. Raabygdelaget.

Roca, Cap da, Forbjærg i Portugal, v. for Lissabon, det vestligste Punkt af den pyrenæiske Halvø.

Rochambeau, Jean Bapt. Don. de Vimeur, Grev [roschangbō], fransk Marschal, f. 1725, traadte 1742 ind i Hæren og udmærkede sig som Oberst i Syvaarskrigen, men vandt især Ry som Anfører for Hjælpecorpset i Nordamerika, idet han 1781 tvang den engelske General Cornwallis til Overgivelse. 1790 blev han Chef over Nordhæren og n. A. Marschal, men nedlagde sin Commando i Juni 1792, fordi han blev mistænkt af de nye Magthavere. 1793 blev han fængslet paa sit Gods og skulde i Apr. 1794 føres for Revolutionstribunalet, men undgik Døden, da Fangevogteren holdt ham tilbage med de Ord, at han maatte vente til en anden Gang. Efter Rædselstidens Ophør blev han løsladt og erkjendtes 1803 som Marschal; d. 1807. — Hans Søn, **Marie Jos. Don.**, Vicomte de R., f. 1750, udmærkede sig som Oberst i Nordamerika, kuede 1792 Opstanden paa Haiti og forsvarede n. A. tappert Martinique, men maatte i Marts 1794 capitulere til Engelskmændene og drage bort. Forsøget paa at indtage Haiti mislykkedes 1796, og han blev hjemsendt af de civile Commissærer; men 1802 drog han som Divisionsgeneral under Leclerc paa ny derover, fik efter dennes Død Overanførselen og søgte med største Strænghed at undertvinge Negrene. I Nov. 1803 maatte han overgive sig til Engelskmændene og blev først udvexlet 1811; han faldt ved Leipzig 19 Oct. 1813.

Rochdale [rötschdæhl], Fabrikstad i Lancashire i England, 2 M. n. til ø. for Manchester. 69,000 I. (1881). Smuk, temmelig nybygget Stad med storartet Uld- og Bomuldsindustri. R. er bekjendt som det Sted, hvor de cooperative Arbejderforeninger først dannedes og naaede en betydelig Blomstring (»R. pioneers«, oprindel. en Forbrugsforening, som efterhaanden efter en voxende Maalestok selv producerede sine Forbrugsartikler).

Rochechouart [raaschschuähr], Stad i det franske Dep. Øvre-Vienne, 5 M. v. for Limoges. 3,000 I. Porcelænsfabrik.

Rochefort [raaschfäähr], befæstet Stad og Krigshavn i det franske Dep. Nedre-Charente ved Charente, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 4 M. s. f. ø. for La Rochelle. 27,000 I. (1886). Søarsenal og store Flaademagasiner, Skibsværft, Kanonstøberi, Sejldugsfabrik, stort Søhospital, Navigationsskole, botanisk Have og vigtig oversøisk Handel. Det herværende Bagno blev ophævet 1852, da Galejslaverne deporteredes til Cayenne.

Rochefort, Henri [s. o.], fransk Publicist, f. 30 Jan. 1830 i en gammel Adelsslægt, havde en legitimistisk Fader (der tillige var en frugtbar Vaudevilleforfatter) og en republikansk Moder og skrev allerede i Skolen gode Vers, bl. a. en Hymne til den hellige Jomfru. 1851 blev han ansat under Paris's Communalforvaltning, og, skjønt han kun passede sin Dont slet, 1859 forfremmet til Stadens Underinspecteur for de skjønne Kunster (indt. 1861). Desuden skrev han fra 1856 en Del Vaudeviller, bl. a. „den forlorne Mulat", og blev Medarbejder af flere Blade af anden Rang, navnlig »Figaro«. En Del af hans Artikler samledes i »Les Français de la décadence« (3 Bd., 1866—68). Da »Figaro« ikke længer turde optage hans Artikler, begyndte R. i Juni 1868 at udgive Hæfteskriftet »Lanterne«, der gjorde en umaadelig Opsigt ved sine bidende Angreb paa Kejserhuset og Kejserdømmets ledende Mænd og fik en hidtil ukjendt Udbredelse (enkelte Nummere solgtes i 80—120,000 Aftryk); men det varede ikke længe, før R. (i Aug.) maatte flygte til Brüssel for at undgaa Fængselsstraf. I Maj 1869 stillede han sig til Valg i Paris til den lovgivende Forsamling, men faldt igjennem imod Jul. Favre; ved Omvalgene i Nov. blev han derimod valgt i Gambettas tidligere Kreds og tog sin Plads ved Siden af den ultraradicale Raspail. Ogsaa holdt R. stadig Møde med sine Vælgere for at gjennemføre Principet om »mandat impératif« (at Vælgerne give de Deputerede Instrukser, som disse skulle følge) og grundlagde tillige med G. Flourens o. fl. Bladet »Marseillaise«. Hans voldsomme Angreb paa Bonaparterne (der sammenlignedes med Borgiaerne) i Anledning af Vict. Noirs Drab i Jan. 1870

paadrog ham 6 Maaneders Fængselsstraf. For en ældre Forseelse holdtes han fremdeles i Fængsel indt. 4 Sept., da han førtes i Triumph derfra til Raadhuset og blev Medlem af Forsvarsregeringen, samt 14 Dage efter Formand for Barrikadenudvalget. Efter Urolighederne i Paris 31 Oct., da han i 12 Timer ved fine Taler søgte at berolige Folkemassen, udtraadte han af Regeringen, men beholdt Pladsen i det nævnte Udvalg. I Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, men udtraadte snart efter, da Freden var billiget. Derimod udgav han et nyt Blad, »Mot d'ordre«, som under Communalisternes Oprør gjentagne Gange gav aabne eller tilslørede Anvisninger paa de Voldsgjerninger, som Lederne siden satte i Værk, medens R. selv holdt sig tilbage fra Deltagelse. 20 Maj flygtede han fra Paris, men blev standset paa Vejen og i Sept. dømt til Deportation. Af Hensyn til sin Sygelighed holdtes han i Fængsel og overførtes først i Sommeren 1873 til Ny-Caledonien. Allerede i Marts 1874 flygtede han derfra med flere af sine Venner og kom over Californien tilbage til Europa. Han bosatte sig i Genf og skrev derfra til de radicale Blade, indtil Amnestien 1880 aabnede ham Adgang til Paris, hvor han siden har udgivet Bladet »L'Intransigeant«. 1885—86 var han Deputeret, men uden Betydning.

Rochelle, La [raaschäll], befæstet Hovedstad og Krigshavn i det franske Dep. Nedre-Charente ved Atlanterhavet, 53 M. s. v. for Paris. 20,000 I. Bispesæde med Kathedralkirke, smukt Raadhus, Børs og Bank. Rummelig Havn og sikker Red. Livlig Handel. R. var under de franske Religionskrige en vigtig Vaabenplads for Huguenotterne, men blev efter 13 Maaneders Belejring indtaget af de kongelige Tropper 28 Oct. 1628. **Rochellesalt**, d. s. s. Seignettes Salt.

Rochester [röttschester], 1) Stad i Kent-Shire i England ved Floden Medway, 6 M. ø. til s. for London. 22,000 I. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. Livlig Handel og betydelig Østersfangst. — 2) Stad i Staten New-York i Nordamerika, 54 M. n. v. for New-York ved Floden Genessee, som neden for Staden falder i Ontario Søen. 90,000 I. (1880). Baptistuniversitet. Genessees betydelige Vandkraft (Floden har i Nærheden af Staden et Fald paa 95 F.) har her fremkaldt en omfattende Industri, navnlig storartede Kornmøller, Maskinværksteder og Fabriker for Uld- og Bomuldsstoffer og Papir. Store Handelsgartnerier.

Rochester, John Wilmot, Jarl af [s. o.], engelsk Digter, f. 1647, d. 1680, udmærkede sig især ved sine vittige Satirer. Han var Mag. art. og Søkriger, en af de mest udsvævende Levemænd ved Carl II.s Hof, men lod sig før sin Død omvende af Biskop Burnet af Salisbury.

Roche sur Yon [raasch syr iöng], s. La Roche sur Yon.

Rochlitz, Stad i Kongeriget Sachsen ved Floden Zwickauer-Mulde, 9 M. v. for Dresden. 6,000 I. Seværdig Kirke, Tilvirkning af Uldstoffer og Skotøj. Porphyrbrud.

Rochus, katholsk Helgen, f. i Montpellier c. 1295, d. 1327, udmærkede sig ved Fromhed og opofrende Pleje af Pestsyge. Han blev kanoniseret paa Grund af et Under, der sagdes at være sket ved hans Død. Han anraabes mod Pest og Kvægsyge. Dødsdag og Mindedag 16 Aug.

Rockhampton [hämpten], Stad i Kolonien Queensland i Australien, ved Floden Fitzroy, 23° 26' s. Br. 8,000 I. Rige Guldlejer. Betydelig Handel.

Rockingham, Charles W. Wentworth, Marquis af [hæmm], engelsk Statsmand, f. 19 Marts 1730, arvede 1750 Peersværdigheden efter sin Fader og blev siden Fører for de yngre Whig-Adelsmænd, som ikke vilde følge Partiets gamle Ledere. Han blev 1765 Førsteminister med den ældre W. Pitt til Statssecretær og udvirkede Tilbagekaldelsen af den Stempelpapirslov, som Ministeriet Grenville havde gjennemført, og som havde vakt Nordamerikanernes Uvilje; men han blev bekæmpet af Georg III, fordi han ikke vilde bøje sig for Kongens personlige Vilje, og fjærnedes igjen 1766. Han hørte siden til Oppositionen, indtil han 27 Marts 1782 igjen blev kaldt til Magten sammen med Ch. Fox og E. Burke, og gjennemførte nu en Række Love, sigtende til at indskrænke Regeringens og særlig Kongens Indflydelse paa Parlamentet. D. 1 Juli 1782.

Rocky-Mountains [rökki möuntens], s. Andes.

Rococostil kalder man i Bygningskunsten den sidste Udvikling af Renaissancen, førend den gjenopvakte Interesse for Oldtiden mod Slutn. af det 18de Aarh. gav Architekturen en ny Skikkelse. R. søger ved Anvendelse af Vaser, Guirlander, Muslingskaller (fr. rocaille, deraf Navnet), krumme og gjennembrudte Gavle og overhovedet ved Overlæsselse af snirklede Ornamenter at tilvejebringe et Liv og en Afvexling, som Kunsten ikke mere var i Stand til at opnaa ved selve de architektoniske Linjer og rhythmiske Forhold.

Rocroy [kroä], befæstet Stad i det franske Dep. Ardennes ved den belgiske Grænse, 3 M. n. v. for Mézières. 3,000 I. — Franskmændene sejrede her over Spanierne 19 Maj 1643. I den fransk-tyske Krig blev Staden 5 Jan. 1871 beskudt og 6 Jan. besat af de tyske Tropper.

Rod (Radix) kaldes det af Plantens Grundorganer, hvis Function det er at befæste denne i Jorden og at udvikle Rodhaar, der directe optage Næringssaften fra Jorden; den er bladgrønløs og i Regelen i den yngre Alder hvidlig, men, naar den bliver ældre, brunlig og kjendes fra de undertiden meget lignende underjordiske Stængler ved at være fuldstændig bladløs, hvilket igjen staar i Forbindelse med et særegent anatomisk Forhold, nemlig Tilstedeværelsen af en til Dels af luftfyldte og henfaldende Celler bestaaende „Rodhætte", der kappeformig omslutter den bløde Vækstpids og maaske tjener til at beskytte denne under dens Vandring frem imellem Jordpartiklerne. Med Hensyn til de forskjellige Slags Rødder kan man skjelne mellem Hovedrod, en R., der er fremkommen ved directe Udvikling af Kimroden, og Birod, hvorved kan forstaas enhver R., der har udviklet sig paa anden Maade. Hovedroden optræder ofte som Pælerod, d. e. en R., som er tykkest for oven

og efterhaanden bliver smallere mod Spidsen, hvorimod Birødderne i Regelen optræde som Trævlerødder, der ere omtrent lige tykke i deres hele Længde. Mange tropiske Planter danne Luftrødder, der udgaa fra Plantens overjordiske Del og hænge frit ned; dette kan undertiden ogsaa finde Sted med vore Kornsorter, naar Vejret er meget fugtigt. Med R. maa i botanisk Forstand ikke forvexles **Rodstok** (Rhizoma), der findes hos de urteagtige fleraarige Planter og er en underjordisk Stængel, besat med tættere eller fjærnere siddende, skælagtige Blade, og hvorfra der kan udgaa Birødder. En stor Del af, hvad der i daglig Tale kaldes Rod, hører herhen; saaledes er det paa Grund af de vidt krybende og stærkt forgrenede Rodstokke, at Kvikgræs er saa vanskeligt at faa udryddet i Haverne, og det samme betinger Klittagets og Marehalmens Anvendelighed til Flyvesandets Dæmpning. **Rodægte** kaldes en Plante, naar den har sin egen Rod, ikke ved Podning eller Oculering er sat i organisk Forbindelse med Roden af en anden Art eller Sort og saaledes egentlig er en Combination af 2 Planter.

Rod i Grammatiken er det simple Lydcomplex, der, naar alle Aflednings- og Bøjningstillæg ere fjærnede i et Ord, fremtræder som den egentlige Bærer af Grundbetydningen. Fra allerførst af maa vel al Sprogudvikling antages at have begyndt med „Rødder" uden bestemt Forskjel mellem de forskjellige Ordklasser og uden noget i Formen optaget Udtryk for Ordenes Function. Et saadant Trin kunne vi imidlertid ingensteds mere paavise eller restituere; selv et Sprog som Chinesisk (s. **China**), hvis Ord i det væsentlige have denne Charakter, maa have en lang, stærkt omformende Udvikling bag sig. Vi kunne overhovedet, særlig i de indoeuropæiske Sprog, kun fremstille R. som en Abstraction af de færdige Ord eller Stammer. Man plejer at dele Rødderne i to Grupper, prædicative og pronominale, der ere forskjellige i Function, ligesom den sidste, langt mindre talrige Gruppe i Regelen har en simplere Form end den første. Exempler paa pronominale Rødder i de indoeuropæiske Sprog ere me, der bruges som 1ste Persons Pronomen i Sing., to den. Den prædicative Rod f. Ex. i Sanskrit tiṣṭhāmi, jeg staar, græsk *ἵστημι*, lat. stare, status, oldnord. standa, Fort. stóð, staðr Sted, stóll Stol, osv. er stā (Sanskrit sthā); i Sanskr. bhárāmi, jeg bærer, bhrtá-s baaren, gr. *φέρω*, *φόρτος* Byrde, lat. fero, oldnord. bera, bar, borinn, barn Barn, burr Søn, osv., er R., i sin forholdsvis ældste Form, bher (Sanskr. bhar eller efter de indiske Grammatikere bhr, gr. *φερ* osv.); i denne og lignende Former maa e (paa Sanskrit forandret til a) ansættes som Grundselvlyden og Formerne med andre Selvlyd forklares som saakaldte „Aflydsformer", opstaaede under forskjellige Betingelser, f. Ex. forskjellig Accentuation ell. lign. Medens man tidligere ansaa det for givet, at R. altid kun havde ēn Stavelse, have nyere Sprogforskere ment, at man undertiden maa opstille Tostavelsesrødder. En meget charakteristisk Form have de prædicative Rødder i de semitiske Sprog, idet de her regelmæssig bestaa af 3 Medlyd, medens Ordene dannes ved temmelig fri Indsættelse af forskjellige Selvlyd, ved For- eller Endetillæg o. lign., f. Ex. ktb, skrive, arab. kataba, han skrev, Passiv kutiba, kātib Skriver, kitāb Bog, maktūb skrevet, Brev, osv. I de fleste andre Sprogætter har R. almindeligvis en temmelig fast og uforanderlig Form.

Rod er i Mathematiken en Størrelse, som opløftet til en vis Potens frembringer et givet Tal; $\sqrt[n]{a}$ læses „den n^te^ R. af a" og betegner det Tal, som opløftet til n^te^ Potens frembringer a. Altsaa, hvis $b^n = a$, er $\sqrt[n]{a} = b$; n kaldes **Rodexponenten**, a Potensen, b **Roden**; Tegnet $\sqrt{\ }$ er et forvansket r (radix). Den anden R. kaldes oftest **Kvadratrod**, den tredje **Kubikrod**; ved Kvadratroden udelades Exponenten (f. Ex. $\sqrt{64} = \sqrt[2]{64} = 8$, $\sqrt[3]{64} = 4$, osv.). Er Potensen et helt Tal, som ikke er frembragt ved at opløfte et Tal i Talrækken til den Potens, som Rodexponenten angiver, bliver Roden irrational, d. e. den kan ikke nøjagtig udtrykkes ved hele Tal eller Brøker; dens Værdi kan dog angives med en hvilken som helst Grad af Tilnærmelse; saaledes ligger $\sqrt{2}$ mellem 1,4 og 1,5, mellem 1,41 og 1,42, mellem 1,414 og 1,415 osv. Ved Udvidelse af Potensbegrebet (s. d. A.), idet Exponenten er brudden, fremkomme Rødder; saaledes er $a^{\frac{m}{n}} = \sqrt[n]{a^m}$. Videre gaaende Undersøgelser vise, at en R. har saa mange Værdier, som Rodexponenten angiver, af hvilke højst 2 ere reelle, de øvrige imaginære. En R. med lige Exponent af et positivt Tal har to reelle Værdier af samme Talværdi, en positiv og en negativ (f. Ex. $\sqrt[4]{81} = \pm 3$, fordi baade 3^4 og $(-3)^4$ er 81); en R. med lige Exponent af et negativt Tal derimod ingen reelle Værdier (f. Ex $\sqrt[4]{-81}$ har ingen, hverken pos. eller neg. reel Værdi, da alle reelle Tal opløftede til fjerde Potens give positivt Resultat). En R. med ulige Exponent af et reelt Tal har ēn reel Værdi af samme Tegn som Tallet (f. Ex. $\sqrt[3]{64} = 4$, $\sqrt[3]{-64} = -4$). — I Læren om Ligninger er R. en Størrelse, som sat i Stedet for den ubekjendte fyldestgjør Ligningen. F. Ex. Ligningen $x^3 - 7x + 6 = 0$ fyldestgjøres ved $x = 1$, $x = 2$, $x = -3$, som derfor ere Ligningens Rødder. En Ligning af n^te^ Grad har n Rødder, reelle eller imaginære; saaledes har Ligningen $x^3 - 2x + 4 = 0$ ēn reel R., $x = -2$, og to imaginære, $x = 1 \pm \sqrt{-1}$. Ere Ligningens Coefficienter reelle, forekomme de imaginære Rødder, som i det nys nævnte Exempel, parvis, saa at deres Antal altid er lige. Til Bestemmelse af Antallet af reelle Rødder haves Methoder af Fourier og Sturm; til Beregning af de reelle Rødder er angivet Methoder af Lagrange, Newton, Horner, Gräffe o. fl. Den sidst nævnte Betydn. af Ordet R. omfatter den første, idet Værdierne af den n^te^ R. af a ere Rødderne i Ligningen $x^n = a$.

Rod, den engelske Rode, ogsaa kaldt Lug,

Pole ell. Perch, lig 5½ Yards ell. 16,024 danske Fod. I Amerika er den kun 5 Yards ell. 14,387 d. F.

Rodbertus, Joh. Carl, tydsk Nationaløkonom og Politiker, f. 1805 i Greifswald, studerede i Göttingen og Berlin Retsvidenskab, blev 1829 Referendar ved Overretten i Breslau, men traadte 1832 ud af Statstjenesten og kjøbte 1835 Godset Jagetzow i Pommern, hvor han senere havde sit Hovedopholdssted til sin Død 1875. 1848 valgtes han ind i den preussiske Nationalforsamling, hvor han blev Stifter af og Fører for venstre Centrum og i 14 Dage Cultusminister. I Jan. 1849 valgtes han i Berlin til Medlem af andet Kammer, men trak sig efter dettes Opløsning i Apr. n. A. tilbage fra politisk Virksomhed for at hellige sig sociale og økonomiske Studier. Hans tunge og abstracte Fremstillingsform tiltrak ham mindre Opmærksomhed, medens han levede; men efter hans Død er Opmærksomheden bleven saa meget stærkere henledet paa hans Skrifter, i hvilke han fremtræder som conservativ Socialist. Sine Anskuelser i saa Henseende har han navnlig udviklet i „Soziale Briefe an v. Kirchmann“ (3 Hæfter, Berl. 1850—51, 2det og 3dje Brev paa ny udgivne 1875; et 4de Brev udkom først 1884 under Titel „Das Kapital“), „Die Handelskrisen und die Hypothekennoth der Grundbesitzer“ (1858), „Zur Erklärung u. Abhilfe der heutigen Kreditnoth des Grundbesitzes“ (2 Bd., 1869), „Der Normalarbeitstag“ (1871) o. fl.

Rode, dansk Længdemaal, lig 10 Fod.

Rode, de to eller tre Soldater, der i den normale Opstilling af en Afdeling staa den ene bag den anden; i den ældre Tids dybe Opstillinger kunde en R. tælle 16—24 Md. **Rodeild**, den Skydemaade for Fodfolket, ved hvilken hver Mand sigter og skyder, saa snart han har faaet sit Gevær ladt. **Rodemarche**, en Bevægelse af en Troppelinje parallel med dennes Front, saa at Rodekammeraterne komme til at gaa jævnsides.

Rode, Gotfred Benjamin, f. paa Vallø 9 Marts 1830, blev efter sin Studenterexamen Lærer paa Rødding Højskole, 1859 constitueret Lærer og Viceinspecteur ved Herlufsholm og 1860 Adjunct, men fratraadte denne Ansættelse allerede 1861 og grundede senere en Højskole i Ordrup. Hans Hovedstudium var nordisk Sprog og Literatur, og for Afhandlingen om „Renaissancens tidligste Eftervirkning paa dansk poetisk Literatur“ vandt han 1866 Doctorgraden. Han har udgivet Kingos aandelige Sjungekor (sammen med M. Hammerich) og Holbergs Moralske Tanker samt Heltindehistorier, fremdeles et Par smukke Børnebøger og et Bind „Digte og Sange“ (1857), tjenne Efterklangspoesier, baarne af hans Tids ledende politiske og æsthetiske Ideer. R. døde 12 Sept. 1878; han var gift med en Datter af Orla Lehmann, men Ægteskabet opløstes.

Rode, Pierre [rohd], f. 1774 i Bordeaux, d. ikke langt derfra 1830, berømt Violinist, Elev af Viotti, tilbragte en stor Del af sit Liv paa Concertreiser rundt om i Europa og modtog kun et Par Gange faste Ansættelser, nemlig 1801 som Lærer i Pariserconservatoriet, hvortil han i Forening med Baillot og Kreutzer udarbejdede den bekjendte Violinskole, og 1804—8 som Solovirtuos hos Kejseren af Rusland. Af hans smagfulde Violincompositioner (13 Concerter, 12 Strygekvartetter, Solostykker osv.) anses endnu fire udvalgte Concerter og „24 Capricer“ for en nødvendig Bestanddel af Undervisningsmaterialet for de studerende Violinister. Det berømte Thema med Variationer i G-dur er ogsaa blevet meget benyttet af de store Sangerinder.

Rodemester, en Borger, som er beskikket til at udføre visse offentlige Forretninger, især Skatteopkrævning, i en af Roderne ell. Kvartererne i en Stad, saaledes i Kjøbenhavn.

Rodenberg, Jul., tydsk Forfatter, f. 6 Juli 1831 i Kurhessen af jødiske Forældre, hed egentlig Levy, men antog tidlig efter sin Fødeby Navnet R. Han studerede fra 1851 Jura i Heidelberg, Göttingen og Berlin, men vandt samtidig Bifald ved sine smukt formede episke Digte „Dornröschen“ (1851) og „König Haralds Todtenfeier“ (1852) samt det komiske Epos „Der Majestäten Rheinwein und Felsenbier Kriegshistorie“ (1853), hvortil kom nogle dramatiske Digte, Operatexter og lyriske Digte. 1856 blev R. Dr. jur. i Marburg, men havde allerede da begyndt sit gjennem en Narrække fortsatte Rejseliv, under hvilket han især gjennemvandrede de britiske Øer i alle Retninger, og hvis Udbytte var en Mængde fortræffelige, livlige og anskuelige Skildringer, udgivne under Titlerne „Pariser Bilderbuch“ (1856), „Kleine Wanderchronik“ (1858), „Die Insel der Heiligen“ (d. e. Irland; 1860), „Tag und Nacht in London“ (1862, 15de Opl. 1876) o. fl. Ogsaa efter at han 1862 havde taget fast Ophold i Berlin, hvor han deltog i Redactionen af forskjellige Tidsskrifter, navnlig „Der Salon“, indtil han 1874 stiftede det endnu af ham redigerede Maanedsskrift „Deutsche Rundschau“, har R. paa kortere Udflugter samlet Stof til en Række Skrifter af samme Art, af hvilke maa fremhæves „Paris bei Sonnen- und Lampenlicht“ (1867), et ypperligt Tidsbillede, „Aus aller Herren Länder“ (1870), „Wiener Sommertage“ (1875), „Ferien in England“ (1876), „Berliner Bilder“ (1886). Blandt hans Romaner, der især have deres Styrke i den culturhistoriske Skildring, kunne nævnes „Die neue Sündflut“ (1865), „Von Gottes Gnaden“ (1870), „Die Grandidiers“ (1878).

Roderik, den sidste vestgotiske Konge, sejrede 710 efter den grusomme Witizas Død over sine Medbejlere til Tronen. Witizas Sønner undflyede til deres Svoger, Grev Julianus, i Ceuta, som bad den arabiske Statholder i Afrika, Musa, om Hjælp. Denne landede 711 i Spanien og sejrede over R. ved den lille Flod Guadalete ikke langt fra Xeres de la Frontera, hvor R. faldt og Vestgoternes Herredømme gik til Grunde.

Rodez [rodähs], tidligere Rhodez, Hovedstad i det franske Dep. Aveyron, 66 M. s. for Paris ved Floden Aveyron. 11,000 I. Bispesæde med seværdig Kathedralkirke. Ret betydelig Industri i Kobber og Staalvarer. Handel med Uld, Vox og Ost.

Rodfrugter, Fællesnavn for de Planter, der dyrkes for deres udviklede Rod- eller Knold-

dannelse, idet de afgive et let, men i Forbindelse med anden Føde gavnligt Næringsmiddel for Mennesker og Dyr. Ved Rodfrugtavl, hvortil Kartoffeldyrkningen ogsaa sædvanlig regnes, forstaas dog i daglig Tale nærmest Dyrkningen af Foderbeder, Rodkaal (Rutabaga, Turnips, Knudekaal) og Gulerødder, der, hvor forskjellige disse end ere i botanisk Henseende, i deres Behandling og Anvendelse staa hverandre meget nær. Som en god Afgrøde af disse R. regnes, efter en Udsæd af 6—12 Pd. for Bederne, 2—4 Pd. Frø for de andre to Slægter, 250—350 Tdr. pr. Td. Land, hvilket Qvantum dog under gunstige Forhold let kan forøges til det dobbelte.

Rodney, George Br., Lord [röddni], engelsk Søhelt, f. 19 Febr. 1718, blev 1742 Capitain og vandt 1747 sine første Laurbær i Søkrigen mod Frankrig, deltog 1758 i Indtagelsen af Cap Breton og blev u. A. Contreadmiral. Han bombarderede Havre de Grace og indtog 1762 Martinique, blev til Løn Viceadmiral, adledes 1764 og var 1765—70 Gouverneur for Greenwich Hospital. Han var ogsaa Medlem af Underhuset, men ødelagde sin Formue ved sine Valgudgifter og ved Spil og maatte 1778 flygte til Frankrig for Gjæld. Han fik gunstige Tilbud af den franske Regering om at træde i dens Tjeneste, men afslog dem og overtog 1779 Anførselen over Flaaden i Vestindien. Her indtog han de hollandske Besiddelser, ødelagde 8 Jan. 1780 en spansk Flaade ved Cap St. Vicente og vandt 12 Apr. 1782 en glimrende Sejer ved Dominica over den franske Admiral Grasse, idet han først brugte den Taktik, som Nelson senere fulgte, at gjennembryde Fjendens Linje paa Midten. Til Løn blev R. Peer og fik en Aarpenge af 2,000 Pd. Sterl. D. 24 Maj 1792.

Rodomontāde, larmende og overmodigt Praleri, kommer af **Rodomōnte**, et Navn, som Bojardo gav en vild og voldsom Konge i Algérien, der i hans Digt „den forelskede Roland" optræder som en af dennes Modstandere.

Rodōsto, Stad i den tyrkiske Prov. Rumelien ved Marmarahavet, 16 M. v. for Constantinopel. 20,000 I. Græsk Ærkebispesæde. Havn og livlig Handel.

Rodrigo Ruy Diaz, s. **Cid**.

Rodriguez [ges], en c. 2 □ M. stor engelsk Ø i det indiske Ocean, c. 60 M. ø. for Mauritius, med frugtbar Jordbund, der frembringer Ris, Hvede, Majs og tropiske Frugter. Den har et Par Tusend Indbyggere og en god Havn og anløbes ofte af Ostindiefarere, som her indtage Levnedsmidler og Forfriskninger.

Rodstok, Rhizom, kalder man de underjordiske Stængler, der ikke optræde som Knold ell. Løg. Findes hos fleraarige Urter og skjelnes fra Rødder ved at have skælformede Blade eller Rudimenter af saadanne. S. **Rod**.

Roe, s. **Kaal** og **Bede**. **Roeaal**, **Roenematode** (Heterodera Schachtii), en lille Rundorm, som frembringer den saakaldte „Roetræthed", idet den lever i og paa Runkelroen; den drægtige Hun omformes til et citronformet, ægfyldt Legeme (saa stort, at det lige kan ses uden Forstørrelse), der sidder fæstet til Sukkerroens Birødder; naar disse Rødder dø bort om Vinteren, blive Hunnerne liggende i Jorden; om Foraaret komme de unge Dyr frem, parre sig, og Hunnerne fæste sig paa Rødderne af Roen saa vel som ogsaa paa andre dyrkede Planter.

Roebuck, John Arthur [rōhbøkk], engelsk Politiker, f. 1801 i Madras, kom som Dreng til Canada, men rejste 1824 til England for at studere Retsvidenskab og blev 1832 Advocat, samt Medlem af Underhuset. R. sluttede sig strax til de radicale, var med at grundlægge »Westminster Review« og skrev en Række „Flyveskrifter for Folket". 1835 blev han desuden valgt til Agent for Nedrecanadas Underhus og bekæmpede med stor Djærvhed Regeringens Politik over for de franske Canadiere. Han mistede derfor 1837 sit Sæde i Underhuset, men gjenvalgtes 1841 og understøttede Frihandelsmændene; paa ny vraget af sine Vælgere i Bath blev han 1849 valgt i Sheffield og repræsenterede denne By indtil 1868, samt fra 1874 indtil sin Død. I Jan. 1855 fremkaldte han Nedsættelsen af en Undersøgelsescommission over Hærens Forvaltning og bevirkede derved Ministeriet Aberdeens Fjærnelse, medens den af ham ledede „Forening til Forvaltningens Reform" ikke bar synderlig Frugt. Som uafhængig Liberal understøttede R. baade 1859 og 1867 det conservative Ministeriums Valgreformforslag, og desuden gjorde han sig bemærket ved sine bitre Angreb paa Kejser Napoleon III saa vel som ved sin stærke Sympathi for Østerrig (under den italienske Krig 1859) og for Slavestaterne i Nordamerika (siden 1861). Ogsaa tog han 1877 varmt Ordet for Tyrkiet og senere for Beaconsfields Udvidelsespolitik. Hans Skrift »Hist. of the Whig Ministry of 1830« (2 Bd., 1852) indeholdt en skarp Kritik af Whigpartiets politiske Færd. D. 30 Nov. 1879.

Roed, Jørgen, f. 18 Jan. 1808 i Ringsted, bestemte sig tidlig til at blive Maler og fremtraadte som en selvstændig Kunstner, da han endnu ikke var meget over 20 Aar gl. Billeder af det daglige Liv, f. Ex. det fortrinlige „Afskeden ved Toldboden", Landskaber og Bygninger vare de Æmner, han især yndede, og hvorved han vandt Bifald. Under sit Ophold i Italien 1837—42 blev han stærkt tiltalt af Rafael og udførte en fortræffelig Copi efter Marias Kroning af denne Mester i Vaticanets Samling. I denne Tid malede han ogsaa sine første Altertavler, som vakte Opmærksomhed. Efter at være vendt tilbage arbejdede han med Undtagelse af Sommeren 1852, da han i Dresden copierede Rafaels Madonna di S. Sisto, og en Rejse til Italien 1861 for det Anckerske Legat, stadig i Hjemmet, hvor han 1844 optoges som Medlem af Akademiet og 1862 blev Professor ved Modelskolen. Fra denne Stilling afgik han Oct. 1887 med Titel af Etatsraad; d. 9 Aug. 1888. Ved Siden af alvorligere Æmner, navnlig Altertavler til Landsbykirker i Sjælland og Slesvig, har han malet en Række Portræter, Billeder af Hverdagslivet samt Landskaber og staar saaledes i Række med de danske Kunstnere, som med Held have udfoldet en flersidig Virksomhed. R. hører til de Malere, der lægge megen Vægt paa en alvorlig, omhyggelig Udførelse. Blandt hans Arbejder maa fremhæves forskjellige Altertavler

nævnes den store Fremstilling af „Christi Korsfæstelse" til Frederiksborg Kirke, udstillet 1866, „Høstpigerne ved Brønden" i den kongel. Malerisamling og Portræter, som Drewsen, Biskop Bindesbøll, Billedhugger Bissen (R.s Medlemsstykke) o. fl. — Hans Søn, **Holger Peter R.**, f. 2 Nov. 1846, havde gjennemgaaet Akademiet og vundet dets store Guldmedaille, saaledes at han 1870—72 kunde opholde sig i Italien med dets store Stipendium. Skjønt han i sine talrige Udkast og begyndte Arbejder lagde baade produktiv Evne og fin Skjønhedssans for Dagen, var hans aandelige og legemlige Kraft allerede svækket, og i hans 28de Aar bortrev Døden ham 20 Febr. 1874. — Førstnævntes Datter, **Helene Aug. R.**, f. 7 Dec. 1848, ægtede 1864 den svenske Forfatter Nyblom (s. d. A.).

Roede [ruhde], hollandsk Længdemaal, lig 1 fransk Dekameter ell. 31,862 danske Fod. Den gamle Amsterdammer-R. var 13 Voet, lig 11,726 danske Fod, den rhinlandske R. 12,004 danske Fod.

Roélas, Juan de las, spansk Maler, f. 1558 ell. 1560, d. 1625, lærte Malerkunsten i Italien hos Tizian og staar som Colorist paa lige Trin med de store Venezianere. Hans Hovedværk er „den hellige Isidorus" i Kirken af s. N. i Sevilla. Det er et stort Billede med Christus, Jomfru Maria og et Chor af Engle i Himlen; paa Jorden neden under ses Helgenens Død. I Sevillas andre Kirker er der ligeledes betydelige Arbejder af denne Mester, der har været lidet kjendt uden for Spanien, eftersom hans Arbejder kun findes i Sevilla og ikke ere gjengivne i Stik.

Roenematode, s. Roe.

Roepstorff [rep], Grevskab i Fyn (Odense Amt), som Grev Ulr. Vilh. v. R. 4 Apr. 1810 fik oprettet af de to Baronier Einsidelsborg og Kjørup for sin Søstersøn, Grev Christ. Alex. v. Petersdorff, hvis Sønnesøn er den nuvær. Besidder. Foruden de to nævnte Godser omfatter Grevskabet tillige Pugholmgaard og Æbelø; det udgjør c. 528 Tdr. Hartk.; under Hovedgaardene ligge 1,732 Tdr. Land og 625 Tdr. Land Skov. Til Grevskabet høre Fideicommiscapitaler paa c. 1,953,000 Kr. Hovedgaarden Einsidelsborg, som er Grevskabets Hovedsæde, opført i italiensk Stil, ligger i en Skov paa den allernordligste Kant af Fyn tæt ved Kattegattet. Den tilhørte fordum tillige med den nærliggende Hovedgaard Kjørup (en ældre Bygning fra Christian IV.s Tid) den gamle, fra Rügen indvandrede Familie Putbus (Podebusk) og har faaet sit tyske Navn i Anledning af en Henrik Putbus's Giftermaal med en Frøken v. Einsidel fra Sachsen i det 17de Aarh. 1676 blev hvert af disse Godser oprettet til et Baroni for Familien Putbus, som 1781 fik Tilladelse til at afhænde dem, hvorpaa Grev J. G. Moltke til Bregentved kjøbte Einsidelsborg, men senere solgte den til ovennævnte R.

Roepstorff, Frederik Adolph de [s. o.], f. 1843, var først Søcadet, men kom senere i Horsens Latinskole, hvorfra han blev Student 1863. Som født om Bord paa et engelsk Skib havde han engelsk Borgerret, og i Kraft heraf ansattes han 1867 ved de engelske Straffekolonier paa Nikobarerne, men faldt 1883 for en Snigmorders Kugle, idet Befalingsmanden for Seapoyerne vilde hævne sig paa ham for en Straffedom, der var overgaaet ham. R. var en varm Patriot, en livlig Natur og en elskværdig Charakter; han havde mange Interesser, og vore Samlinger skylde ham ikke faa Bidrag. Efter at være bleven ansat paa Nikobarerne begyndte han ivrig at studere Befolkningen der, dens Levemaade og dens Sprog, og af hans Arbejder i denne Retning maa vi fornemmelig nævne »Notes on the Inhabitants of the Nicobars« (1876—81), »A Dictionary of the Nancowry Dialect of the Nicobarese Language« (1884) og »The Gospel of St. Matthew in Nicobarese« (1884), hvilke to sidste Skrifter ere udgivne efter hans Død ved hans Enke.

Roermond [ruhr], Stad i den hollandske Prov. Limburg ved Floden Roers Udløb i Maas, 6 M. n. ø. for Mastricht. 11,000 I. Smukt Raadhus. Fabrikation af Papir, Uld- og Bomuldsstoffer; Farverier og Maskinværksteder. Dens tidligere Fæstningsværker ere nu ombannede til smukke Haveanlæg.

Rogaland ell. **Rygjafylke**, det gamle Navn paa det nuvær. Stavangers Amt i Norge, havde egne Konger, indtil den sidste med andre Konger fra det sydvestlige Norge blev besejret af Harald haarfagre ved Havrsfjord 872. Folkenavnet Ryger bruges undertiden endnu, medens Navnet Rysylke nu er indskrænket til Amtets nordlige Fogderi.

Rogāte, lat. (d. e. beder!), det romersk-katholske Navn paa Søndagen før Christi Himmelfart, efter Begyndelsen af Dagens Evangelium (Joh. XVI, 23).

Roger I, Greve af Sicilien, den yngste af Tancred af Hautevilles 12 tapre Sønner, erobrede 1061 Messina fra Saracenerne, 1072 Palermo og havde fuldendt Siciliens Erobring 1090. Han hjalp sin Broder Robert Guiscard til at erobre Neapel, hvorved de to Brødre lagde Grunden til det senere sicilianske Kongerige. Efter sin Broders Død 1085 var R. Normannernes Overhoved i Italien, erobrede endnu Malta og døde 22 Juni 1101 i Mileto, hans sædvanlige Residens i Calabrien. — Hans Søn og Efterfølger **R. II** (1101—54) forenede ved sin Fætter Vilhelms Død 1127 Apulien og Calabrien med Sicilien og lod sig 25 Dec. 1130 af en pavelig Legat i Palermo krone til Konge over det samlede Rige, som senere kaldtes begge Sicilier. Kejser Lothar fordrev ham 1136 fra Italien, men efter Kejserens Død 1137 erobrede han det tabte tilbage. Han forsvarede sig heldig mod den græske Kejser Manuel Komnenos, gjorde 1146 ødelæggende Tog til Grækenland og Epiros og udbredte fra 1147 Normannernes Herredømme til Afrika. R. elskede og skjærmede Videnskab og Kunst, begunstigede Saracenerne, indførte en Lovbog, de saakaldte Constitutiones, i sit Rige og byggede mange pragtfulde Bygninger især i Palermo, hvor han sædvanlig residerede. Han døde 26 Febr. 1154. Ved hans Datter Constantias Giftermaal med Kejser Henrik VI kom Neapel og Sicilien 40 Aar efter til det hohenstaufiske Hus.

Roger, Gust. Hippol. [schē], berømt fransk

Sanger, f. 27 Aug. 1815 i La Chapelle-Saint-Denis, d. 12 Sept. 1876 i Paris, traadte 1836 ind i Conservatoriet og debuterede to Aar senere paa Opéra-Comique, hvor han i 10 Aar fejrede store Triumpher som Tenorist. Efter en Kunstrejse i England med Jenny Lind optraadte han 1849 paa den store Opera i Paris og gjorde i de følgende Aar Kunstrejser til Europas Hovedstæder. 1859 mistede han ved et Jagtuheld den højre Arm, men optraadte senere med en kunstig Arm, indtil han 1868 trak sig tilbage fra Scenen og blev Lærer i Sang ved Conservatoriet.

Roger van der Weijde, flamsk Maler, s. Weijde.

Rogers, John Randolph [rŏddschers], nordamer. Billedhugger, f. 1825 i New-York, har uddannet sig i Rom, opholdt sig en Del Aar i sin Fødeby, men har derpaa atter bosat sig i Rom. Hans Hovedværk er Bronzedørene til Capitoliet i Washington med 8 Optrin af Amerikas Opdagelses Historie, som udmærke sig ved Liv og Sandhed. Blandt de Mindesmærker, han har udført, maa nævnes Washingtons i Richmond (opr. begyndt af Crawford) og Lincolns i Philadelphia.

Rogers, Sam. [s. o.], engelsk Digter, f. 1763 i Middlesex, Søn af en rig Banquier, hvis Forretning han overtog efter at have fuldendt sine Studier. Hans beskrivende eller didaktiske Digte (»Ode to Superstition and other Poems« (1786), »Pleasures of Memory« (1792), »Voyage of Columbus« (1812) og navnlig »Italy« (1822)) bære Præg af stor Smag og Dannelse, men røbe ingen stor primitiv Digteraare. Rig og i venskabeligt Forhold til næsten alle Englands literære Notabiliteter førte han en behagelig æsthetisk Tilværelse til sin Død 1855. 1859 udkom »Recollections of the Table-talk of S. R.« ved Sharpe.

Rogert, Ditlev Ludvig, f. 11 Apr. 1742 i Utterslev paa Laaland, hvor Faderen var Præst, blev 1759 Student fra Nakskov Skole og levede til Dels af at undervise i Musik (Violinspil) mange Aar i Kjøbenhavn. 1782 blev han Landsdommer paa Bornholm og døde 1813. R. maa i Følge Berggreen betragtes som Componist til den danske Nationalsang „Kong Christian stod ved højen Mast". Som Ven af Ewald havde R. sat Melodier til „Kong Christian" og til „Liden Gunver". Ewald, som syntes godt om disse, foreslog Joh. Hartmann at benytte dem, da han skulde sætte Musik til „Fiskerne". Den sidste Melodi benyttedes, men „Kong Christian" skal aldrig være bleven sungen ved Opførelsen af „Fiskerne". Joh. Hartmann har vistnok harmoniseret den, men han har selv skrevet en anden Melodi, der dog har saa megen Lighed med den af R., at denne vistnok har givet Ideen til Hartmanns Melodi. Den af Folket optagne er den af R. paa de fire sidste Takter nær, der ere laante af Hartmanns Melodi, og hvorved en mere rhythmisk Slutning er opnaaet.

Rogge, Friedr. Wilh., tysk Digter, f. 11 Nov. 1809 i Rankendorf i Mecklenburg, studerede i Göttingen Theologi, Sprog og Historie, var 1836—59 ansat i Schwerin, først som Lærer for Arveprinsen, dernæst som Bibliothekar, levede derpaa nogle Aar som Lærer i Bremen og Hannover og har senere været Medarbejder ved forskjellige Blade; for Tiden bor han i Frankfurt a. M. Hans Lyrik („Gedichte", 4de Opl. 1847, „Musoboron", 1855, „Aus Westminsterabtei", 1860, 5te Opl. 1880, o. fl.), hvori han har taget Klassikerne, Schiller og Platen til Mønstre, udmærker sig for en stor Del ved Adel og Skjønhed i Tanke, som i Sprog og Rhythme; især ere hans Ballader ofte meget virkningsfulde. Ogsaa hans Tragedier i Shakspeares Stil („Bianca Vanezzi", „Heinrich II" o. fl.) indeholde smukke Partier, men ere dog væsentlig en Efterligning af deres Forbilleders svagere Sider.

Roggenbach, Franz, Friherre, tysk Statsmand, f. 1825 i Mannheim, blev 1848 ansat i det tyske Rigs-Udenrigsministerium og sendtes 1850 som badensk Regeringscommissær til Erfurt. Under den derefter følgende Reaction vilde R. ikke tjene, men fremtraadte 1859 med et stærkt Angreb paa Concordatet med Paven og gav derved Stødet til dets Forkastelse. I Maj 1861 blev R. Badens Udenrigsminister, sluttede sig afgjort til Bestræbelserne for at fremme Tysklands Enhed under preussisk Ledelse og stillede i Jan. 1862 Forslag derom til de andre tyske Regeringer. I Sept. 1865 blev han fjærnet som Minister, bekæmpede som Deputeret sin Efterfølgers østerrigske Politik og var 1869—73 Medlem af Toldparlamentet og den tyske Rigsdag. Under Krigen 1870—71 var R. en af den preussiske Kronprinses fortrolige Raadgivere med Hensyn til Spørgsmaalet om det tyske Riges Ordning, og 1871 fik han det Hverv at organisere det nye Universitet i Strasburg.

Roggeveld-Bjærgene, s. Caplandet.

Rogier, Charles [schiē], belgisk Statsmand, f. 12 Aug. 1800 i St. Quentin i Frankrig, kom 1812 til Liége, hvor han siden studerede Retsvidenskab, og deltog tidlig sammen med Lebeau i den journalistiske Opposition mod den hollandske Regering. I Sept. 1830 tog R. personlig Del i Kampen i Bryssel i Spidsen for 300 Frivillige fra Liége og blev Medlem af den provisoriske Regering, samt i Juni s. A. Gouverneur i Antwerpen. 1832—34 var R. Indenrigs- og 1840—41 Arbejdsminister og styrede i Mellemtiden Provinsen Antwerpen; derefter var han Ordfører for den liberale Opposition og blev 12 Aug. 1847 Førsteminister indtil 31 Oct. 1852, samt paa ny Nov. 1857—Jan. 1868, i de sidste 6 Aar tillige Udenrigsminister. Ogsaa efter sin Afgang fra Ministeriet indtog han en anset Stilling i det belgiske Repræsentantkammer. Særlig gjorde han sig fortjent ved sin Styrelse 1848, da han friede Belgien fra at rives med ind i Revolutionen; ogsaa har han væsentlig Del i Udviklingen af Frihandelen og i Antwerpens Befæstning. D. 1885.

Rogn kaldes Fiskenes og andre Vanddyrs Æg, især naar disse ere forbundne til sammenhængende Masser ved Slim ell. desl.

Rogniat, Jos. de [ronjā], fransk Ingeniørgeneral og Militærforfatter, f. 1767, tjente i Hæren fra Revolutionskrigenes Begyndelse og gjorde sig bekjendt som ledende Ingeniør ved de mange Belejringer af Fæstningerne i Aragonien og Valencia 1808—14. Efter Kejserdømmets Fald

skrev han flere for den Tid vigtige Værker om Hærvæsen og Befæstningskunst. Han døde 1840 som Generalinspecteur for Ingenieurerne, Vicomte og Pair.

Rognsten, s. Oslith.

Rohan [roäng], en gammel fransk Adelsslægt, som stammer fra Bretagnes gamle Fyrster, og som har Navn efter en lille By i Morbihan. Jean R. blev 1100 Vicomte af R.; hans Mandslinje uddøde 1540, men ved en Arvedatter grundlagdes den yngre Linje, R.-Guémené, opkaldt efter en anden By i Dep. Morbihan. Louis R. blev 1570 Fyrste af R.-Guémené og hans Søn af s. N. 1588 Hertug af Montbazon. Saa vel denne som hans Søn Hercule R. (f. 1568, d. 1654) hørte til Huguenotternes Førere under Henrik IV. Louis, Chevalier de R., f. 1635, gjorde sig bekjendt ved Udsvævelser og Voldsomheder, bortførte 1672 Mazarins Søsterdatter, Hortense Mancini, og blev 1674 henrettet for landsforræderske Planer. En Ætling af denne Linje, Victor, Fyrste af R.-Guémené, f. 1766, drog til Østerrig og optoges 1808 i dets Adel; d. 1846 som Feltmarschallieutenant. Hans Adoptivsøn, Camille, f. 1800, er siden 1861 arvelig Rigsraad. — Linjen R.-Gié blev stiftet af Marschal R., der spillede en stor Rolle under Ludvig XII og var Opdrager for Frants I. En Søn af ham faldt 1525 ved Pavia og en Sønnesøn 1555 ved Metz; dennes Søn, René R. (d. 1586), ægtede 1575 Cathérine af Parthenay, Huset Soubises Arvedatter (f. 1554), som 1627 ledede Rochelles Forsvar og døde 1631 i Fangenskab. Hun var Moder til Huguenotternes tvende Førere, Henri, Hertug af R., og Benjamin, Fyrste af Soubise (s. d. A.). Henri, Fyrste af Léon, f. 25 Aug. 1579, kom 1595 til Henrik IV.s Hof og blev 1603 ophøjet til Hertug af R., samt ægtede 1605 Sullys Datter Marguerite. Han var 1615—29 Huguenotternes Fører i de tre Opstande, som de gjorde for at hævde deres Friheder, og sluttede de derefter følgende Religionsfrede (1616, 1626 og 1629). Han drog derefter til Venezia, som udnævnte ham til sin Overgeneral; han nærede Planer om at faa Cypern afstaaet af Tyrkiet og om at samle alle forfulgte Protestanter i en fri Stat. 1635 førte han en fransk Hær imod Hertugen af Lothringen og trængte n. A. ind i Graubünden, hvor han kæmpede mod Østerrigerne. Da Richelieu kaldte ham tilbage, drog han til sin Ven Bernhard af Sachsen-Weimar og tjente i hans Hær, blev saaret ved Rheinfelden 28 Febr. og døde 13 Apr. 1638. Han efterlod interessante politiske Skrifter og Memoirer. Hans Datter, Marguerite de R. (d. 1684), maatte føre en lang Retssag om Slægtens Godser med sin Moder, der opstillede en rimeligvis nægte Søn Tancrède som Arving. Sagen ophørte ved dennes Fald i Frondekrigen 1649, og hun overførte nu Godserne til sin Ægtefælle, Henri Chabot, der antog Navnet R.-Chabot. En Ætling af ham, A. Ch. Louis, Fyrste af L. og Hertug af R.-Chabot, f. 1844, er siden 1876 Medlem af Deputeretkammeret og hører til det legitimistiske Parti. Slægten er nu katholsk. — Af Slægten R. vare i 18de Aarh. tre Cardinaler, deriblandt Louis René Ed., f. 27 Sept. 1734, som 1771—74 var Afsending i Wien og 1777 blev Stor-Almisseuddeler, 1778 Cardinal og 1779 Ærkebiskop i Strassburg. Han førte et højst letfærdigt Levned og lod sig, i Haab om at spille en politisk Rolle, 1785 af sin Elskerinde Grevinde Lamothe forlede til Deltagelse i den saakaldte Halsbaandshistorie. Han blev derfor i Aug. n. A. fængslet, men frikjendt af Parlamentet, forvistes dog fra Hoffet og mistede sin Post som Stor-Almisseuddeler. 1789 valgtes han til Rigsstænderne, udtalte sig imod den nye Ordning af Præsteskabet og trak sig 1791 tilbage til den tyske Del af sit Stift. 1801 nedlagde han Ærkebispeværdigheden og døde 17 Febr. n. A.

Rohilkand, et Landskab i det engelske Præsidentsk. Bengalen i Forindien (550 □ M. med 5¼ Mill. I.), har faaet Navn efter Rohillaerne, en afghanisk Stamme, som i Slutn. af det 17de Aarh. nedsatte sig her.

Rohitsch, Flække i det østerrigske Hertugd. Steiermark, 12 M. s. til ø. for Graz, i Nærheden af den kroatiske Grænse, har Kilder med koldt, glaubersaltholdigt Natronvand, der benyttes ved forskjellige Underlivssygdomme og forsendes i stort Omfang.

Rohlfs, Friedr. Gerh., berømt tysk Afrikarejsende, f. 14 Apr. 1831, deltog i det slesvig-holstenske Oprør og blev ved Isted udnævnt til Officer, studerede dernæst Medicin og traadte 1855 som Læge ind i den franske Fremmedlegion i Algérien, hvor han tilegnede sig det arabiske Sprog og orientalske Skikke og Sæder i den Grad, at han 1862—64 klædt som Muhammedaner kunde gjennemvandre det marokkanske Sahara, udforske hele Vadi Draa og Oasen Tuat og endelig over Ghadames naa Tripolis. 1865—67 foretog han en ny Rejse over Mursuk og Bilma til Bornu, i hvis Hovedstad Kuka han fandt en god Modtagelse, gik derpaa ned ad Binue til dens Sammenløb med Niger, sejlede op ad denne Flod til Rabba og naaede herfra gjennem Jorubas Urskove den engelske Koloni Lagos paa Slavekysten. 1868 fulgte han den engelske Hær i Abessinien, foretog dernæst en Rejse til Kyrenaika og Zeus Ammons Oase og 1874 en 36 Dages Marche fra Nilen gjennem den libyske Ørk, ligeledes til Ammons Oase. 1878—79 skulde han overbringe den tyske Kejsers Gaver til Sultanen i Vadai, men naaede gjennem Ørkenen kun til Oasen Kufra, der ikke tidligere var betraadt af nogen Europæer, og hvorfra han kun med Livsfare naaede tilbage til Havnen Bengasi i Kyrenaika. Senere har R. et Aars Tid været tysk Generalconsul i Sansibar. Af hans talrige geographiske Arbejder mærkes „Reise durch Marokko“, „Reise durch Nordafrika 1865—67“, „Quer durch Afrika“, „Drei Monate in der Libyschen Wüste“ og »Quid novi ex Africa?« (1886).

Rojas, Fernando de [röhhas], spansk Digter fra Slutn. af det 15de Aarh., Forfatter til største Delen af den dramatiske Roman »Celestina«. — Augustin de R., f. c. 1577, Skuespiller og Digter, hvis komiske Roman »Viage entretenido« er en af Hovedkilderne til det spanske Theaters Historie. — Francisco de R., berømt spansk dramatisk Digter, f. i Toledo 1607 (hans Dødsaar er ubekjendt), 1641 Ridder af San Jago,

Forfatter til c. 80 Dramaer, maa nærmest regnes til Calderons Skole. Med Hensyn til plastisk Charakterskildring indtager han en fremragende Plads i det spanske Dramas Historie. De lyriske Partier ere pragtfulde og glimrende, hans Diction let og velklingende, om end ikke fri for gongoristisk Maner. Han skildrer sædvanlig energiske og radicale Naturer og Situationer. Blandt hans Stykker maa fremhæves »No hay ser padre siendo rey«, »Entre bobos anda el juego«, »Donde no hay agravios no hay celos«, men navnlig »Del rey abajo ninguno«, oversat paa Dansk af Richter, der endnu er et af Spaniernes Yndlingsstykker og indeholder baade rent dramatiske og lyriske Skjønheder af første Rang. S. 54de Bd. af »Bibl. de los aut. esp.« (1861).

Rok ell. **Spinderok**, Navnet paa den simpleste Spindemaskine; den er ældre end dette Navn, der saa lidt anvendes paa den, at man endog kalder dens Produkt „haandspundet Garn". Her og de fleste Steder bruges R. med en dobbelt Snor, hvis ene Omgang trækker Spolen (Tenen), den anden Vingen; andre Steder bruges enkelt Snor, snart til Spolen, snart til Vingen, og det gaar omtrent lige saa godt. Skotrokken er alene bestemt til fin Uld; den har kun en Spindel uden Ten og uden Vinge anbragt helt nede ved Gulvet; man spinder derpaa ved at bukke sig med Lokketten mellem Fingrene ned til Spindlen og derpaa trække sig saa langt tilbage, som man kan naa uden at flytte sig, idet man samtidig strækker og snoer, derpaa vikler det spundne op, spinder et nyt Stykke osv., omtrent som ved Jennystolen (s. d. A.).

Rokitánsky, Karl [ski], f. 19 Febr. 1804 i Königgrätz i Böhmen, 1834—74 Professor i pathol. Anatomi og Prosector ved Allgem. Krankenhaus i Wien. D. 23 Juli 1878. Den rige Erfaring, han i denne Stilling havde Lejlighed til at gjøre, benyttede han med stort Held til i den franske pathologisk-anatomiske Skoles Aand at udvikle Lægevidenskaben videre paa et anatomisk Grundlag, og han kan i saa Henseende betragtes som Hovedet for den nyere Wienerskole. Hans berømte „Handbuch der pathol. Anatomie" (3 Bd., 1842—46) er senere udkommen i flere Udg. og bl. a. oversat paa Engelsk.

Rokitno-Sumpene, et Sumplandskab i de russiske Gouvernementer Minsk og Volhynien, paa begge Sider af Floden Pripet, udstrække sig i en Længde fra V. mod Ø. af 60 M. med omtr. den halve Bredde og ere for det meste dækkede med tætte Urskove. Om Foraaret danne de en stor Søflade, hvor kun enkelte højere Punkter rage op over Vandene.

Rokke (Raja) hører til de tværmundede Bruskfiskes Orden ligesom Hajerne; de ere i Regelen Fisk af anselig Størrelse og med et paafaldende, ofte hæsligt Ydre. Paa Grund af den stærke Udvikling af Brystfinnerne, der strække sig lige fra Snudespidsen til Bugfinnerne og gaa i et med den egentlige Krop, med hvilken de aldeles ligge i Flade, er Kroppen en mere eller mindre bred og flad Skive af forskjellig Form (aflang, rudeformet osv.), hvorimod Halen hos disse Bruskfiske næsten altid er meget ubetydelig, ofte reduceret til et piskedannet Vedhæng, uden videre Betydning for Dyret; R. svømme nemlig ved Hjælp af Brystfinnerne, ikke med Halen, som andre Fiske. Legemsformen frembyder dog store Forskjelligheder hos R. Savrokkerne ell. Savfiskene (Pristis), som udmærke sig ved, at Snuden er forlænget til et langt Næb, fra hvis Sider lange, vandretstillede „Tænder" eller tanddannede Pigge rage frem, have ganske samme Legems- og Haleform som Hajerne. Om Hajrokker s. d. A. De elektriske R. (Torpedo) ell. Zitterrokkerne (s. Elektriske Fiske und. Elektricitet) have en flad, temmelig tyk, blød og nøgen, men forholdsvis lille, oval Skive og en forholdsvis endnu ret kraftig Hale. De ægte R. (Raja) ere rudeformede med en kortere eller længere, men tynd, svag og kun meget svagt med Finner udstyret Hale; de ere som oftest mere eller mindre tornede. Pigrokkerne (Trygon) have en meget bred, rudeformet Skive og en lang, tynd, finneløs Piskehale med én eller to store, takkede Torne, der af vilde Folkeslag benyttes som Vaaben. Ørnerokkerne (Myliobatis) have omtrent samme Bygning, men endnu længere „Vinger" (Brystfinner), altsaa en forholdsvis endnu bredere Skive; til denne Gruppe høre nogle aldeles kæmpemæssige Former, de saakaldte Djævlerokker. Medens de sidstnævnte Former fjærne sig langt fra Hajerne, staa de førstnævnte disse temmelig nær, men adskille sig dog fra dem derved, at Øjnene vende opad, og de 5 Gjællespalter ligge paa Bugsiden af Kroppen. Tænderne ere i Almindel. afrundede eller flade Knusetænder, der tilsammen danne enten ligesom en Brolægning paa Kjæverne eller kunne sammenlignes med et Flisegulv, som hos Ørnerokkerne. Hos visse Arter have Tænderne hos Hannen spidse Forlængelser, maaske for at fastholde Hunnen under Parringen. R. leve af Rov ligesom de fleste andre Fiske. De fleste føde levende Unger, men de ægte R., hvortil alle hos os forekommende Arter høre, lægge Æg, omgivne af en haard, hornagtig Skal. Ved de nordlige Kyster leve Tærben (R. radiata), indt. 19 Tomm. lang, Sømrokken (R. clavata), 3 F. lang, Skaden (R. batis), Gjøgerokken (R. fullonica) o. fl. R. kunne spises, og paa fine Steder afgive de endog en yndet Spise eller dog, som paa Jyllands Vestkyst, et vigtigt Bidrag til Folkeføden.

Rokkesten, store, fritliggende Stenblokke, der tilfældig have faaet en saadan Stilling, at de ved et ringe Tryk mod en af Siderne kunne rokkes uden at falde om. I Almindingen paa Bornholm findes to R., hvoraf den største er 6 Alen lang og 4 Alen høj.

Rokosz [rāākaasch] kaldes den polske Adels Opstande imod Kongen, naar han ikke havde overholdt Valgcapitulationen eller havde opløst Rigsdagen.

Roland (ital. Orlando), den berømteste af de Paladiner, hvormed Digterne af den carolingiske Cyklus (s. Fransk Literatur und. Frankrig) omgive Carl d. store. Einhard kalder ham »Britannici limitis præfectus« og nævner ham blandt de franske Krigere, der faldt i Kampen mod de forræderske Basker i Pyrenæerne (15 Aug. 778). At han er en historisk Personlighed er saaledes uden for al Tvivl, men den politiske Historie ved kun meget lidet at fortælle om ham; hans Sagnhistorie er derimod over-

ordentlig rigt udviklet. De oldfranske »chansons de geste«, hvor han gjøres til Carl d. stores Søstersøn, indeholde saaledes udførlige Beskrivelser af hans Barndomsbedrifter (»Enfances«), hans Kampe i Italien, hans Reise til Østerland med Carl d. store og især hans Kampe i Spanien, der i Sagnene som i Historien afsluttes med hans Død; blot ere Fjenderne ikke længer Basker, men Saracenere. Da han paa Carl d. stores Tilbagetog fra Spanien anførte Bagtroppen, blev han i Pyrenæerdalen Roncesvalles (Rolandsporten) overfalden af en overlegen saracenisk Styrke; han stødte vel i sit Horn Olifant for at kalde den forudbragne Hær til Hjælp, men Afstanden var for stor, og R. tillige med Paladinen Olivier o. fl. bleve overvældede og faldt. Ved denne sin heltemodige Død i Kampen mod Frankrigs Fjender, de fremtrængende saracenske Skarer, blev R. sin Nations Yndlingshelt og dermed Centrum for den oldfranske Heltedigtning. Det berømteste og skjønneste Digt om ham (»La chanson de R.«) skriver sig i den foreliggende ældste Redaction fra Slutn. af det 11te Aarh., og hertil slutter sig mange senere Bearbejdelser. Fra Frankrig gik Emnet over til andre Lande, baade i Nederlandene og Tydskland („Ruolantes Liet“ fra omkr. 1150) blev det behandlet, og det naaede ogsaa frem til det skandinaviske Norden (den norske Karlamagnus Saga fra omkr. 1250, oversat til Svensk c. 1420, fra Svensk til Dansk c. 1470). I Sydeuropa fik dog Emnet den største Udbredelse; saaledes gjenfinde vi det foruden i spanske Romancer hos de italienske Renaissancedigtere Bojardo, Pulci og Ariosto, der dog har forladt den traditionelle Behandling af Sagnstoffet og underkastet det en meget fri og original, stundum humoristisk Behandling. (Kr. N.)

Roland de la Platière, Jean Marie Bapt. [rolāng də la platiæhr], fransk Statsmand, f. 18 Febr. 1734, var 1789 Generalinspecteur over Fabrikerne i Lyon (tidligere i Rouen og Amiens) og havde vundet Ry for sin Dygtighed og Hæderlighed, samt udgivet flere Skrifter om Industrien. Som ivrig Tilhænger af Revolutionen sendtes han i Febr. 1791 af Byen Lyon til Paris for at forsvare dens Interesser for Nationalforsamlingen og knyttede derved Forbindelse med Girondinernes Ledere. Ved disses Indflydelse blev R. i Marts 1792 Indenrigsminister, viste baade Iver og Dygtighed, men kom ved sin ligefremme Optræden og Ringeagt for Hofetiquette i et slet Forhold til Kongen. Han afgik 10 Juni, men blev efter Kongens Afsættelse paa ny Minister og underskrev som saadan Ludvig XVI.s Dødsdom. Han var en afgjort Modstander af det revolutionære Anarchi og Pariserbyraadets Voldsomheder og paadrog sig derved Jakobinernes Had. Efter Girondinernes Fald i Juni 1793 flygtede han fra Paris og fandt et Skjulested i Rouen, men dræbte sig 15 Nov. med sin Stokkaarde, da han fik sin Hustrus Død at vide. — **Manon Jeanne R.**, f. 17 Marts 1754, Datter af en Kobberstikker Phlipon i Paris, ægtede 1780 R. Hun var lige udmærket ved Skjønhed, Aand og Dannelse og var ved Studiet af Klassikerne vunden for de republikanske Ideer. Hun øvede stor Indflydelse paa sin Ægtefælle og deltog hans Arbejder, var Sjælen i Girondinernes Sammenkomster og blev henrettet 8 Nov. 1793. Hendes „Memoirer“ udkom 1820 i 3 Bd.

Rolandssøjler, kolossale, for det meste sletformede og raa Billedstøtter af Sten eller Træ, forestillende en væbnet Mand med Sværd og Skjold, som findes paa Torvepladser i flere Byer i Nordtydskland, mest i Nedersachsen og Brandenburg (f. Ex. Brandenburg, Bremen, Halle, Nordhausen). De ældste ere fra det 14de Aarh. De vare oprindelig Betegnelse for Retsstederne og skulle fremstille Kejser Otto II (Rutilus, d. e. den røde; heraf Navnet).

Rolandswerth, Landsby i den preussiske Rhinprovins ved Rhinen. Vinavl. I Nærheden Ruinerne af Borgen Rolandseck.

Rôles d'Oléron ell. Lois d'Oléron (s. Oléron), en Samling af Retssædvaner og Domme om Skibsfart og Søhandel, som fik Lovskraft i Frankrig 1364 og senere udbredte sig til andre Lande; udg. af Pardessus i »Collection des lois maritimes« (1828).

Rolf Ganger, s. Rollo.

Rolf Krake, den berømteste af de gamle hedenske Konger i Danmark, efter Sagnet Søn af Lejrekongen Helge og dennes Datter Yrsa (født af Thora paa Thors eller — efter Snorre — af Saxerdronningen Oløf, da Helge havde voldtaget denne paa et af sine Søtog), som han havde ægtet uden at kjende hendes Herkomst. Sagnet er behandlet af Oehlenschläger i hans to skjønne Digte „Helge“ og „Yrsa“. R. antages at have levet i det 6te Aarh. Han berømmes især for Tapperhed, Gavmildhed og Gjæstfrihed; 12 Kæmper, af hvilke især nævnes Bjarke, Hjalte og Vigge, delte med Kongen hans Farer og Bedrifter, saaledes under Besøget hos Adils (s. d. A.). Til sidst kom R. af Dage ved Forræderi af sin Søster, den onde Skuld (som Helge efter det islandske Sagn havde avlet med en Havfrue), og hendes Mand Hjartvar (rettere Hjørvard), en af R.s Underkonger. Hjartvar drog med en Mængde Stridsmænd til Lejre, hvor han om Natten overfaldt den sovende Konge, som havde anrettet et prægtigt Gjæstebud af Glæde over sin Søsters Komme, og hans Kæmper, der intet ondt anede. R. blev fældet tillige med alle sine Mænd, men Vigge dog først efter at have hævnet sin Konge ved at gjennembore Hjartvar. Rolfs og hans Kæmpers sidste Strid er besunget i „Bjarkemaal“ (s. Bjarke), og Sagnet om ham er digterisk behandlet i Joh. Ewalds Tragedie og Oehlenschlägers Heltedigt „R. K.“

Roll, Alfred Philippe, fransk Maler, f. 1847 i Paris, Elev af Gérôme og Bonnat, udmærker sig især ved Jagtbilleder og stærkt bevægede Optrin, som han udfører med realistisk Dygtighed. Efter »Halte-là« fulgte „Oversvømmelsen“, som vakte megen Opmærksomhed; 1882 udstillede han „Nationalfesten 14 Juli 1880“ og 1884 „Arbejdet“.

Rolle kaldes i Theatersproget det skriftlige Uddrag, den Del af et dramatisk Værk, som hver enkelt Skuespiller har at lære og udføre paa Scenen. Heri findes ogsaa anført de sidste Ord (Stikordet) af hver foregaaende Replik, for at Skuespilleren kan falde ind i rette Tid.

Rolle, Michel [roll], fransk Mathematiker, f. 21 Apr. 1652 i Auvergne, d. 8 Sept. 1719 i Paris, var en Tid lang ansat i Krigsministeriet og fra 1685 Medlem af Akademiet. En bekjendt Sætning af Ligningernes Theori bærer hans Navn (»Traité d'algèbre«, 1690).

Rollenhagen, Georg, tysk Digter, f. 1542 ved Berlin, studerede Theologi i Wittenberg, blev 1563 Rector i Halberstadt, derpaa Hovmester for en ung Adelsmand i Wittenberg og 1567 Magister og Prorector ved Domskolen i Magdeburg, hvor han døde 1609. Hans muntre, brede Lune aabenbarer sig især i „Froschmeuseler oder der Frösch und Meuse wunderbare Hoffhaltunge“ (1595, nyeste Udg. ved Goedeke 1876), hvor han med den græske Batrachomyomachis Stof som Ramme gjør satiriske Streiftog paa moralske og politiske Omraader. Hans Forfatterskab til dette Digt blev dog først bekjendt længe efter hans Død, medens han alt i levende Live nød stor Anseelse baade som Skolemand, Prædikant og grundig Mathematiker. — Hans Søn, Gabriel R., f. 1583, d. c. 1620, var ogsaa humoristisk Skribent.

Rolletid, i Jagtsproget Rævens Parringstid.

Rollin, Charl. [rollæng], fransk Historieskriver, f. 1661 i Paris, d. 1741 som Rector ved Universitetet smstds., hørte til den mildere Skole fra Port Royal, men mistænktes for Jansenisme og forfulgtes af Regenten. Han er især bekjendt ved sin »Histoire ancienne des Égyptiens, des Carthaginois« etc. (13 Bd., 1730—38) og »Hist. Romaine« (9 Bd., 1738—39). Hans samlede Værker ere udgivne af Guizot (30 Bd., 1820). Samtiden beundrede ham for hans smukke Fremstilling, men han manglede kritisk Sans, og hans Værker ere derfor nu fuldstændig forældede.

Rollo, Normandiets berømte Erobrer, var efter Harald haarfagres Saga en Søn af Ragnvald Mørejarl og kaldtes Gangerrolf paa Grund af sin usædvanlige Højde og Fedme, der gjorde, at ingen Hest kunde bære ham. Harald haarfagre jog ham i Landflygtighed, hvorpaa han drog over Havet og bebyggede Normandiet. I Følge Normandiets Historieskriver Dudo af St. Quentin, der skrev i Begyndelsen af det 11te Aarh., var R. Søn af en dansk Høvding, som paa Grund af Fjendskab med den danske Konge maatte flygte bort fra Landet og derpaa i mange Aar kæmpede i Frankrig, indtil han vandt Normandiet. Efter den islandske Tradition var R. altsaa en Nordmand, efter den normanniske stammede han fra Danmark. Indtil den nyeste Tid have Meningerne om R.s Nationalitet staaet skarpt over for hinanden, og begge have haft gode Grunde at støtte sig til, uden at Spørgsmaalet endnu kan siges at være fuldstændig løst. 912 sluttede Carl d. enfoldige Forliget i St. Clair med R. og hans Følgesvende, ved hvilket Normannerne fik Seinelandet mellem Havet og Floderne Epte og Eure, medens de til Gjengjæld lovede at antage Christendommen og R. tog Landet til Len af den franske Konge. R. døbtes i Rouen og antog Navnet Robert. Han skal være død c. 930 over 80 Aar gammel og blev Stamfader til den normandiske Hertugslægt.

Rom (Roma), allerede af de gamle kaldt „den evige Stad“, var bygget ved Tiberen 3 M. fra dens Munding paa 7 Høje: Mons Palatinus, Capitolinus, Coelius, Aventinus, Esquilinus, Viminalis og Quirinalis. Det Punkt, fra hvilket det gamle R. lidt efter lidt udbredte sig videre, er det palatinske Bjærg, paa hvilket efter Sagnet Romulus 753 f. Chr. lagde Grundvolden til Staden. Servius Tullius omgav Byen, der efterhaanden havde udvidet sig over flere af de tilgrænsende Høje, med en Mur. Efter at Byen 390 f. Chr. var bleven erobret og for en stor Del opbrændt af Gallerne, blev den hurtig paa ny opbygget. Efterhaanden udførtes flere storartede Foretagender, som 312 f. Chr. Via Appia og Vandledningen Aqua Appia og 40 Aar senere Anio vetus, ligesom ogsaa flere andre betydelige Byggeforetagender; men først fra Sullas Tid begyndte en stadig fortsat og storartet Pragtudvikling. Pompejus byggede det første store Stentheater, Cæsar et pragtfuldt Forum. I den første Kejsertid fremstod der endnu flere storartede Bygninger, og navnlig gjorde August meget for at forskjønne Staden, der under ham inddeltes i 14 Kvarterer (regiones). R. skal paa den Tid have haft 1½ Mill. Indb. Efter den store Brand 64 e. Chr. blev Staden opbygget med endnu større Pragt af Nero selv og hans Efterfølgere. Med Antoninerne begyndte den romerske Bygningskunsts Forfaldsperiode, og under Diocletian og Constantin d. store fremkom kun faa Bygninger, der kunde sammenlignes med den tidligere Tids storartede Værker. I det 5te Aarh. blev R. gjentagne Gange indtaget og hærjet af Barbarerne. — Blandt det gamle R.s offentlige Bygningsværker høre, foruden den af Tarquinius Priscus byggede Cloaca maxima, Vandledningerne til de mest storartede. Aqua Marcia blev bygget 146 f. Chr., Aqua Claudia og Anio novus under Kejser Claudius. Desuden fandtes der mange store Vandbeholdere (Castella), Bassiner (Lacus) og Springvande. Blandt de offentlige Pladser var Campus Martius den største og berømteste; dertil kom fremdeles Forum Romanum og de pragtfulde Fora fra Kejsertiden. Af Templerne vare de vigtigste: Jupiter Optimus Maximus's Tempel, den romerske Statsreligions fornemste Helligdom; i Nærheden af det laa Templerne for Jupiter Tonans og Jupiter Custos; Saturnustemplet i Forbindelse med det offentlige Skatkammer og Archivbygningen (Tabularium); Vespasians Tempel; paa Forum Julium laa det pragtfulde Tempel for Venus Genetrix; paa Forum Augusti Mars Ultors Tempel; det af Hadrian byggede Tempel for Venus og Roma, maaske det pragtfuldeste af alle romerske Templer; paa Palatinerbjærget det af August opførte Apollotempel med et stort Nationalbibliothek; Bellonas Tempel; Pantheon paa Marsmarken og utallige mindre, af hvilke der for en stor Del endnu findes Ruiner. Den ældste til offentlige Forestillinger bestemte Bygning var den store Circus maximus; det første Stenamphitheater blev opført 80 f. Chr., Colosseum (s. d. A.) 80 e. Chr. Blandt Thermerne udmærkede sig Neros, Titus's, Caracallas og Diocletians. Af de bevarede Triumphbuer ere

Titus's, Septimius Severus's og Constantins de mærkeligste; en Brydelse for Byen er endnu den Dag i Dag den 117 F. høje Trajanssøjle og Marcus Aurelius's Søjle, ligeledes flere Obelisker, af hvilke Constantins er den største. Langs med den appiske Vej findes endnu talrige Gravmæler. Paa den anden Side af Tiberen opførte Hadrian sit store Mausoleum, det nuvær. Engelsborg. Endelig kunne mærkes Lucullus's, Sallusts, den ældre Agrippinas og Domitians pragtfulde Haveanlæg; Katakomberne og flere Kirker indeholde interessante Minder om de christnes Liv i den første Tid. — Under Østgoternes Herredømme sørgede især Theodorik for Stadens Vedligeholdelse og Gjenopbyggelse. Under de græske Kejsere (indt. 720) og senere forfaldt R. mere og mere paa Grund af den almindelige Forarmelse og de indre Uroligheder og Partikampe, som hærjede Staden indt. Slutn. af det 14de Aarh. Som en ny Stad begyndte R. at hæve sig under Paverne Eugen IV (1431—47) og Nikolaus V (1447—55), og en ny romersk Bygningskunst uddannede sig ved Overgangen fra det 15de til det 16de Aarh. Fremfor alle havde Sixtus V Fortjeneste af Stadens Forskjønnelse og indre Organisation saa vel som af Oldtidslevningernes Bevaring. Bygmesterne Bramante, Peruzzi, Michel Angelo, siden Fontana, Maderno og Bernini forskjønnede Staden med deres Værker. I det 18de Aarh. sørgede især Paverne Benedict XIV, Clemens XIV og Pius VI, i det 19de saa vel Franskmændene, medens de beherskede R., som Pave Pius VII for Oldsagernes Vedligeholdelse. Siden 1849 har man foretaget interessante Udgravninger, især paa Forum og ved den appiske Vej. Disse Udgravninger fremmedes med endnu større Iver og under en systematisk Ledelse, efter at R. 1870 var bleven indlemmet i Konger. Italien. De ere foretagne paa Forum, ved Kejserpaladserne paa Palatinerbjærget, i Colosseum, ved flere af Badene o. a. St. og have givet stort videnskabeligt Udbytte. — Det nuværende R. udstrækker sig over 12 Høje og flere mindre Forhøjninger; 41° 53′ 54″ n. Br., 30° 8′ 53″ ø. L. (Capitoliet). Indtil R. 1870 blev Italiens Hovedstad, laa dets bebyggede Del saa godt som helt n. for det gamle R., da Capitolium, der næsten var dettes nordligste Punkt, omtrent afsluttede det nye R. mod Syd. Nu er imidlertid heri indtraadt en Forandring, og store Bygningsanlæg ere foretagne imellem Capitolium og Porten San Paolo ligesom ogsaa i andre Kvarterer af af Byen. Denne er nu omgiven af Forter i en Udstrækning af c. 7 Mil. Hovedgaderne i R., de tre fra den skjønne Piazza del Popolo udgaaende Gader, Ripetta langs Tiberen, Corso i Midten næsten helt op til Capitolium og Babuino til den spanske Plads, ere lige og brede med mange herlige Bygninger ligesom ogsaa flere af de Gader, der forbinde dem. I Resten af Staden og navnlig i Trastevere, det ældre Kvarter paa Tiberens højre Bred, ere Gaderne derimod for det meste snævre og krumme. Uagtet Oldtidsminderne og Oldtidsresterne vistnok er det, som giver R. dets største Interesse, indeslutter det dog saa meget seværdigt, hidrørende fra Middelalderen og nyere Tider, at det ogsaa herved vilde være en af Jordens mærkeligste Stæder. Blandt R.s henved 400 Kirker ere Peterskirken, Laterankirken (s. d. A.), Maria Maggiore og Paulskirken de betydeligste. Peterskirken, den største og pragtfuldeste Kirke i Christenheden, ligger paa den højre Tiberbred ved Siden af Vaticanet, hvor i Oldtiden Neros Circus og Haver laa, og hvor altsaa mange Christne have lidt Martyrdøden, deriblandt efter Sagnet ogsaa Apostlen Peter, hvis Lig blev begravet i en Sandhule ved Siden af Neros Circus, og derover staar nu Kirkens prægtige Højalter. 306 byggede Constantin d. store en pragtfuld Kirke over Apostelens Grav; da den i det 15de Aarh. truede med at styrte sammen, begyndte Pave Nikolaus V at bygge en ny; men efter hans Død hvilede Arbejdet paa Bygningen i omtr. 50 Aar, indtil Pave Julius II 1506 begyndte igjen efter en ny, af Bramante udarbejdet Plan. Først 1614 blev Kirken færdig, efter at den havde kostet c. 200 Mill. Kroner, der til Dels vare indkomne ved den skjændige Afladshandel, som gav Stødet til Reformationen. Blandt de Bygmestere, som forestod Arbejdet efter Bramante og til Dels modificerede hans oprindelige Plan, maa især nævnes Rafael, Michel Angelo og Bernini. Kirken indtager et Fladerum af c. 4 Tdr. Land og er en Korskirke; dens Længdemaal ere for Længdeskibet 640 F. udvendig og 550 F. indvendig; for Tværskibet 470 og 400 F. Den store Kuppel, som hviler paa 4 uhyre Piller, er 136 F. i Gjennemsnit og over 400 F. høj. Under Kuppelen staar Højalteret, over hvilket er bygget en Baldakin af forgyldt Bronze, der er 82 F. høj. De uhyre Dimensioner i alle Forhold falde ikke saa stærkt i Øjne, som man skulde vente, paa Grund af den fuldendte Harmoni i alle Enkeltheder; men betegnende er det, at der stundum spilles paa Orgel i to forskjellige Sidecapeller i Kirken paa ēn Gang, uden at de forskjellige Melodier gribe forstyrrende ind i hinanden, fordi Afstanden er saa stor, at den, der staar midt imellem de to Orgeler, er for langt borte til at høre noget af dem. I Kirken Santa Maria Maggiore findes bl. a. det for sin Skjønhed og Rigdom paa Kunstværker berømte Capel Borghese, det pragtfuldeste blandt alle Capeller i de romerske Kirker. Paulskirken, ¼ M. uden for Rom, nedbrændte 1823, men blev derpaa opbygget igjen, endnu prægtigere og kostbarere end før Branden. N. for Peterskirken ligger Vaticanet, nu Pavens stadige Residens, medens denne tidligere var i Quirinalpaladset, der nu er kongelig Residens. Vaticanet er utvivlsomt Jordens største Palads (1,080 F. langt, 720 F. bredt, dækkende en Flade af c. 14 Tdr. Land med 22 Gaarde, over 200 Trapper og et uhyre Antal Værelser, der endog angives til det overordentlige Tal 11,000). Saa mærkeligt som dette Palads er alene ved sit Omfang, saa er det dog endnu mærkeligere ved sine rige Kunstskatte og Samlinger fra Oldtiden samt sit paa Haandskrifter rige Bibliothek. Quirinalpaladset paa Quirinalhøjen, nu kaldt Monte cavallo efter to der opstillede herlige Marmorheste, med storartede Haveanlæg.

Lateranpaladset, lige over for Kirken af f. R., var tidligere Pavens Residens, men er nu et Vajsenhus. Campidoglio, paa det gamle Capitoliums Plads, tre af Michel Angelo opførte Paladser, der omslutte en Plads med M. Aurelius's Bronzestatue, kolossale Rytterstatuer af Castor og Pollux m. m., er nu Sæde for Stadens Administration samt indeslutter rige Samlinger af Kunstværker; en storartet, dobbelt Trappe fører ad Højens Sider op til Pladsen. Af nyere offentlige Bygninger er i den sidste Tid fremstaaet en stor Mængde. Antallet af private Paladser er overordentlig stort, og flere af dem ere endnu i de Familiers Besiddelser, hvis mægtige Forfædre have opført dem, medens mange have faaet anden Anvendelse. De indeslutte, ligesom de offentlige Paladser, en Uendelighed af herlige Kunstværker, der for det meste til bestemte Tider ere tilgængelige for Offentligheden. En anden Mærkelighed ved R. er de talrige Villaer med skjønne Haver, der ligge spredt saa vel inden for som uden for Murene og ligeledes ere rige paa Kunstskatte. De mærkeligste blandt disse ere Villa Borghese, V. Torlonia, V. Massimo, V. Albani, V. Aldobrandini, V. Farnesina, V. Ludovisi og V. Doria-Pamfili. Klostrene udgjorde hidtil et Antal af c. 100; men næsten alle ere i den nyeste Tid ophævede til Fremme af Statsformaal. Antallet af Kunstanstalter og videnskabelige Foreninger er meget stort. Blandt disse maa fremhæves Universitetet, Collegium romanum, Collegium de propaganda fide, sædvanlig kaldt Propaganda, med et Bogtrykkeri i mere end 30 forskjellige Sprog, det romerske Kunstakademi San Luca, det franske Kunstakademi i Villa Medici paa Monte Pincio. De offentlige Pladser ere i det hele ikke store, men rige paa Kunstværker og herlige Vandspring. De mærkeligste ere den allerede nævnte Piazza del Popolo, P. Navona, Peterspladsen foran Peterskirken, ombygget med Gallerier, der føre op til Kirken, med herlige Vandspring og en mægtig Obelisk; den spanske Plads, hvorfra den storartede, saakaldte „spanske Trappe" fører op til de højere liggende Kvarterer; P. Colonna med Trajanssøjlen, fra hvis Top St. Peter har fortrængt Trajan. Af Stadens Bygninger maa endnu omtales Castellet San Angelo (Engelsborg), ligesom Vaticanet og Peterskirken liggende paa den højre Tiberbred, der findes nærmere beskrevet i Art. Engelsborg. Industri og Handel have hidtil ikke opnaaet stor Betydning. Der fabrikeres en Del Klæde, Silketøjer, Papir, Broderier, musikalske Instrumenter og Strænge og navnlig Gjenstande henhørende til den katholske Cultus, saasom Rosenkranse, Crucifixer, Helgenbilleder o. desl. samt smukke Mosaik- og Juvelarbejder. — R. er nu Sæde for Kongeriget Italiens Regering, Parlament og overordnede Administration. Dens Befolkning 30 Juni 1887 udgjorde 373,000 i Staden og dens Landdistrict. Antallet af Jøder var c. 5,000; disse boede tidligere i et eget Kvarter, det saakaldte Ghetto, med krumme, snævre og smudsige Gader, men denne Indskrænkning er nu hævet og Ghettoen næsten helt sløjfet.

Roms og det romerske Riges Historie. I. R. er rimeligvis opstaaet ved Foreningen af flere mindre latinske Communer, grundlagte paa Højene og senere omsluttede af den af Servius Tullius byggede Mur. Befolkningen bestod af Latinere, og der synes ikke at have gjort sig noget fremmed Element gjældende ved R.s oprindelige Anlæg og Udvikling. Sagnet nævner Romulus som R.s Stifter 753 f. Chr., men i Virkeligheden vide vi intet om, naar R. blev anlagt. Dens ældste Historie er Sagnhistorie, hvis oprindelige Elementer det ikke er muligt at udskille. Om de 4 første Konger — Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius og Ancus Marcius — er der kun opbevaret højst tvivlsomme Sagn, som tillægge dem Indretningen af den oprindelige romerske Forfatning, Religion og Samfundsorden, hvilken sikkert maa være gaaet gradvis for sig og have optaget Aarhundreder. Som de tre sidste Konger nævnes L. Tarquinius Priscus, Servius Tullius og L. Tarquinius Superbus. Sagnet udleder deres Herkomst fra Etrurien, og nyere Forfattere have formodet, at R. i denne Tid har været Hovedsædet for et mægtigt etruskisk Rige, og at Anlæget af de kæmpemæssige Bygningsværker fra Kongetiden skyldes etruskisk Kunst. Servius Tullius tilskrives Indførelsen af den timokratiske Forfatning, hvis Formaal var udelukkende militært, og som overførte Pligten til Krigstjeneste fra Borgerskabet som saadant til de besiddende (assidui) og bemidlede (locupletes). R. gik mægtig frem i Kongetiden, og dets Herredømme strakte sig langs hele Kysten fra Tiberen indtil Terracina. 509 omstyrtedes Kongemagten ved en Revolution, og R. blev Republik. — II. R. som Republik. De to første Consuler i den romerske Republik vare Lucius Junius Brutus og Tarquinius Collatinus, Lederne af den Sammensværgelse, der havde bevirket Kongeregeringens Fald. Samtidig med vedvarende Krige med Nabostaterne, saasom 507 med Porsena, Konge i den etruskiske Stad Clusium, med Sabinerne og med Latinerne, der bleve besejrede ved Søen Regillus 496, med Æquerne og Volskerne, der af den landflygtige Coriolan bleve førte mod R., foregik der en jævnt fremadskridende og højst betydningsfuld Udvikling af Statens indre Forhold. Den store Masse af politisk ikke-berettigede Borgere begyndte allerede i Republikens tidligste Tid en Kamp for Opnaaelsen af politisk Ligeberettigelse med Patricierne, og med sej Udholdenhed satte de den ene Fordring igjennem efter den anden. Det første vigtige Skridt skete 494 ved Indførelsen af Almuetribuner, som fra 471 bleve valgte paa Tributcomitierne (lex Publilia); 456 blev det aventinske Bjerg overladt Plebejerne til Bebyggelse; 451 valgtes Decemvirer for at regulere Retsvæsenet (de 12 Tavlers Love); 445 fik Plebejerne Connubium (lex Canuleja); 366 skaffede de licinske Love Plebejerne Adgang til Consulatet og Del i ager publicus, og ved forskjellige Love aabnedes der efterhaanden Plebejerne Adgang til de øvrige af Statens Embeder, saa at omtr. 300 f. Chr. den indre Kamp for saa vidt var ført til Ende, som der ikke længere bestod nogen væsentlig politisk Forskjel mellem Patricierne og Ple-

bejerne. Efter at de indre Stridigheder vare ophørte, voxede Statens Magt ud ad til med raske Skridt. Efter den 1ste Samniterkrig (343—341) og Krigen mod Latinerne, der 338 tillige med deres Forbundsfæller Volskerne bleve tvungne til Underkastelse, fulgte den 2den Samniterkrig (326—304), i hvilken Romerne 321 led et Nederlag ved de caudinske Passer, Sejrene over Etruskerne 310, over Umbrerne 308, over Hernicerne 306 og Freden med Samniterne samt Marserne og Pelignerne 304. Efter den 3dje samnitiske Krig 298—90 fulgte de sejrrige Kampe mod Gallerne og Etruskerne 283—80, under hvilke Tarent i Forening med Samniterne, Lucanerne og Bruttierne indkaldte den epirotiske Konge Pyrrhos. Denne sejrede vel over Romerne ved Heraclea 280 og ved Asculum 279, men maatte 275, besejret af M. Curius Dentatus ved Benevent, forlade Italien, hvorpaa Tarent blev erobret 272 og hele Italiens Underkastelse under Romerne fuldendt 266. De undertvungne Folks Stilling var forskjellig; de fleste vare Forbundsfæller (de beholdt deres egen Forfatning, men maatte gjøre Krigstjeneste for Romerne); nogle bleve romerske Borgere uden Stemmeret. — Efter at Romerne havde sikret sig Herredømmet over hele Italien, begyndte de at vende Blikket udad. Først kom de i Kamp med Carthago. I den 1ste puniske Krig 264—41, i hvilken Romerne for første Gang byggede en Flaade og kæmpede til Søs, erobredes de carthaginiensiske Besiddelser paa Sicilien. I den 2den puniske Krig 218—201 knækkede de fuldstændig Carthagos Magt; vel blev Romerstaten ved den puniske Feltherre Hannibals overlegne Dygtighed bragt sin Undergang nær (Slagene ved Ticinus og Trebia 218, ved Trasimenersøen 217, ved Cannæ 216), men senere vendte Lykken sig og Hannibal, der ingen Forstærkninger modtog fra Hjemmet, blev til sidst nødt til at forlade Italien og blev 202 fuldstændig slaaet af Publ. Corn. Scipio ved Zama, hvorpaa der sluttedes en for Carthago ydmygende Fred. Fra denne Tid af udvidede Romerne rask deres Herredømme. 197 besejrede Flamininus den makedoniske Konge Philip III ved Kynoskephalæ, og 190 endte Scipio Krigen mod Antiochos III ved Slaget ved Magnesia. Den 2den makedoniske Krig mod Kong Perseus endte fordelagtig for Romerne ved Æmil. Paulus's Sejer ved Pydna 168. Da endelig Marcellus havde slaaet den falske Philip, og Mummius 146 havde indtaget Korinth, blev ikke blot Grækenland (under Navn af Achaja), men ogsaa Makedonien og Illyrien gjorte til romerske Provinser. Samme Skæbne havde ogsaa Carthago, der, haardt trykket af Romerne, havde begyndt den 3dje puniske Krig 149; 146 blev Staden indtaget og ødelagt af Scipio Africanus d. yngre. Ogsaa Spanien, af hvilket en Del allerede ved den 2den puniske Krig var kommen i Romernes Magt, blev efter den heldig tilendebragte Krig med Lusitaneren Viriathus og efter Scipios Indtagelse af Numantia 133 gjort til romersk Provins. I Asien kom 133 det pergamenske Rige ved en testamentarisk Bestemmelse af Kong Attalos i Romernes Magt. — De nyere Rigdomme, der ved disse Kampe vare komne til R., havde efterhaanden bevirket en høj Grad af Demoralisation. Denne i Forening med den Stilling, som Adelen indtog i Staten, samt den Ulighed, der efterhaanden var indtraadt i Fordelingen af Ejendom, forberedte Udbruddet af de indre Uroligheder og Kampe, som et helt Aarhundrede igjennem rystede Staten, uden at dog derved Udvidelsen af Statens Magt udadtil led noget Afbræk. Begyndelsen til den aabenbare Kamp mellem de to Partier i Staten, Optimaterne og Folkepartiet, skete ved Graccherne; begge Brødrene, Tiberius og Cajus, bødede med Livet for deres Bestræbelser for at skaffe Almuen en bedre Stilling i Staten (133 og 121). En ny Fører for Folkepartiet fremstod i Cajus Marius, der 106 endte Krigen med Jugurtha; han valgtes til Consul 4 Aar efter hinanden og sejrede 102 over Teutonerne ved Aquæ Sextiæ og det følgende Aar over Cimbrerne. Det Fjendskab, der herskede mellem ham og Sulla, i hvem Adelspartiet saa sin Fører, kom til Udbrud efter Forbundsfællekrigens Tilendebringelse, da Sulla 88 blev valgt til Consul og fik Overbefalingen i den mithradatiske Krig. Sulla, der allerede var dragen bort, vendte tilbage til R., besejrede og landsforviste sine Modstandere. Medens han derpaa indtil 84 kæmpede sejerrig i Asien, var R. 87 bleven indtaget af Marius og dennes Tilhænger Cinna; men Marius døde 86, Cinna 84. 83 vendte Sulla tilbage til Italien, besejrede Marius's Tilhængere og lod sig 82 vælge til Dictator paa ubestemt Tid. Han omformede Statens Forfatning i aristokratisk Aand og viste en høj Grad af Grusomhed mod sine Modstandere; 79 nedlagde han Dictaturet. Efter hans Død det følgende Aar søgte Consulen Æmilius Lepidus at styrte den af ham indførte Forfatning, men fandt kraftig Modstand hos Pompejus og den anden Consul Lutatius Catulus. Fra nu af træder Pompejus stedse mere i Forgrunden. Efter at han 72 havde besejret Marianeren Sertorius, dernæst 71 tilintetgjort de sidste Spor af Slaveopstanden under Spartacus, blev han 70 valgt til Consul sammen med Crassus; han ophævede den sullanske Forfatning, som havde bestaaet i 11 Aar, gjengav Almuetribunerne deres Myndighed og omorganiserede Domstolene. 67 blev han mod Senatets Vilje udvalgt til Anfører i Krigen mod Sørøverne og det følgende Aar til Anfører i Krigen mod Mithradat, mod hvem Lucullus allerede siden 74 havde kæmpet med Held. Han førte Krigen lykkelig til Ende, ordnede Forholdene i Orienten og vendte 61 tilbage til R., hvor imidlertid Cicero 63 havde undertrykt den catilinariske Sammensværgelse. Da Pompejus ikke følte sig stærk nok lige over for Optimaterne, forbandt han sig 60 med Cæsar og Crassus (det saakaldte 1ste Triumvirat). Cæsar fik Consulatet 59, gik derefter til sin Provins Gallien, hvorfra han i en Række af heldige Kampe undertvang hele det øvrige Gallien. Da Triumviratet havde opløst sig ved Crassus's Død, hvilken faldt 53 paa et Tog mod Partherne, nærmede Pompejus sig til Optimaterne, og 50 kom det til aabent Brud mellem ham og Cæsar. Denne gav Signalet til Borgerkrigen ved 49 at gaa over Rubico; i kort Tid

fordrev han sine Modstandere fra Italien og vandt 9 Aug. 48 en afgjørende Sejer ved Pharsalos over Pompejus, der flygtede til Ægypten, hvor han blev snigmyrdet. Efter at have tilendebragt Krigen i Ægypten og Asien vendte Cæsar 47 tilbage til R., hvor Dictaturet og den tribuniciske Magt blev ham overdraget. Efter at have tilintetgjort Resterne af de pompejanske Hære i Afrika i Slaget ved Thapsos 46 og i Spanien ved Munda 45, lod han sig vælge til livsvarig Dictator og Censor. Han var saaledes factisk i Besiddelse af Eneherredømmet, men da han ogsaa tragtede efter Kongenavnet, dannede der sig en Sammensværgelse imod ham under Brutus og Cassius; 15 Marts 44 faldt han som et Offer for denne. Hans Død gav Signalet til nye indre Kampe. Først bemægtigede Antonius sig Magten, men fik en Modstander i Octavian, der 43 kom til R. og blev udnævnt til Anfører mod Antonius, som erklæredes for Statens Fjende. Vel blev Antonius besejret ved Mutina, men kort efter indgik Octavian, Antonius og Lepidus det 2det Triumvirat, og Republikanerne under Brutus og Cassius bleve derpaa slagne ved Philippi 42. Sejerherrerne delte 40 Riget; Antonius fik Østen, Octavian Vesten, Lepidus Afrika, som han dog allerede maatte opgive 36. Det varede ikke længe, inden det kom til aabenbar Kamp mellem Octavian og Antonius; denne sidste bukkede under i det afgjørende Slag ved Actium 31. Octavian forfulgte ham og hans Forbundsfælle, den ægyptiske Dronning Kleopatra, til Ægypten, hvilket Land han gjorde til romersk Provins; efter at have ordnet Forholdene i Orienten vendte han 29 tilbage til R. — III. Kejserregeringen. Denne store Periode af den romerske Historie falder i to Afsnit; i det 1ste af disse bestod de republikanske Former endnu til Dels af Navn, medens i det 2det Staten fuldstændig havde antaget Formen af et uindskrænket Monarchi. Tilstanden i det første Afsnit var Octavians Værk, der 27 f. Chr. fik Æresnavnet Augustus. Under hans lange og milde Regering kom Staten paa ny til Kræfter efter de langvarige indre Kampe. Ikke blot forøgedes det romerske Herredømmes Omraade udadtil, dels i Asien, dels mod N. til Donau, men ogsaa Forvaltningen og Retsplejen modtog store Forbedringer; Literaturen naaede under ham sin mest blomstrende Periode. Efter August fulgte Tiberius (14—37), under hvis Regering den nye Forfatning consolideredes og navnlig Provinsernes Velstand udvikledes. Efter den ødsle, vellystige og grusomme Caligula (37—41) fulgte den svage Claudius (41—54), under hvem Britanniens Underkastelse begyndte (43) og Mauritanien blev gjort til romersk Provins. Med hans Efterfølger Nero (54—68) uddøde Cæsarernes Hus. Efter at Galba, Otho og Vitellius i kort Tid hurtig havde afløst hinanden (68—69), overtog Vespasian Regeringen; under ham blev Bataveren Civilis's Opstand undertrykt og Jerusalem 70 erobret af hans Søn Titus. Denne herskede med Mildhed og Visdom (79—81), hvorimod Domitian (81—96) gjorde sig forhadt ved sin Grusomhed. De nærmest følgende Kejsere vare Nerva (96—98), Trajan (98—117), under hvem det romerske Kejserrige naaede Højdepunktet af sin Magt, den kunstelskende Hadrian (117—38), derpaa Antoninus Pius (138—61) og Marcus Aurelius Antoninus Philosophus (161—80). Med ham endte Kejserrigets lykkelige Tid. Kun kort Tid herskede Kejserne Commodus (180—92), Helvius Pertinax og Didius Julianus (193); under Sept. Severus (193—211), der fornemmelig støttede sig til den militære Magt, naaede den romerske Jurisprudens sin højeste Uddannelse. Efter ham fulgte Caracalla og Geta (211—17), derpaa 217 Macrinus, 218 den lastefulde Heliogabal, 222 Alexander Severus, under hvem Krigene med Sassaniderne i det nypersiske Rige begyndte. Med Maximinus's Tronbestigelse (235) begyndte en forfærdelig Forvirringsperiode for den romerske Stat, idet forskjellige Kejsere, snart valgte af Senatet, snart af Soldaterne, fulgte paa hinanden, ligesom der ogsaa i Provinserne opstod en grænseløs Forvirring, dels ved de forskjellige Kejseres indbyrdes Kampe, dels ved Barbarernes Indfald. Efter Maximinus fulgte 238—44 Gordianus, dernæst til 249 Philippus, den tapre Decius, der allerede 251 faldt i et Slag mod Goterne, Gallus til 253, Æmilianus og endelig endnu i s. A. Valerianus. Denne udnævnte sin Søn Gallienus til Medkejser, men blev 260 selv tagen til Fange af Perserne. I alle Provinser opstod der Modkejsere, de saakaldte 30 Tyranners Tid 260—68, indtil endelig efter Gallienus's Drab Claudius II 268—70 begyndte at gjenoprette Ro og Orden i Staten. Hans Værk fortsatte Aurelian med Kraft og Strænghed 270—75; han indtog Palmyra 273. Efter ham fulgte Tacitus til 276, derpaa den dygtige og sejerrige Probus til 282. Efter at dernæst Carus havde regeret til 284 og hans Sønner Numerianus og Carinus en kort Tid, blev 284 Diocletian valgt til Kejser. Han valgte Maximianus til Medkejser, og 292 delte begge Riget, hvis indre Forhold bleve ordnede og hvis Grænser sikredes, med Galerius og Constantinus Chlorus, idet de antog disse til Medhjælpere (Cæsarer) i Bestyrelsen. Efter at begge Augusti 305 havde nedlagt Regeringen, antog Constantius og Galerius deres Værdighed, hin i Vesten, denne i Østen. Constantinus fulgtes 306 af sin Søn Constantins, der, efter at have besejret sine Modstandere, regerede som Enehersker 324—37. Han erklærede sig aabenlyst for Christendommen og flyttede Regeringens Sæde til Byzants. Ham fulgte hans Sønner Constantin, Constantius og Constans, af hvilke den anden blev Enekejser 353. Hans Efterfølger var 361 Julianus Apostata, der allerede 363 faldt paa et Tog mod Perserne. Efter ham fulgte Jovianus til 364 og Valentinianus med Valens til 375. Valentinianus's Søn Gratianus gjorde 379 Theodosius til Kejser i Østen. Denne døde 395 efter at have delt Riget mellem sine Sønner Arcadius og Honorius; den første fik det østromerske ell. byzantinske Rige, der efter mange Skæbnens Omvexlinger gik til Grunde i det 15de Aarh.; den sidste fik det vestromerske Rige, som omfattede Italien med det vestlige Illyrien

og Afrika, Gallien, Britannien og Spanien; han residerede først i Milano, senere i Ravenna, medens Vandaleren Stilicho førte Regeringen med stor Kraft. Efter Honorius fulgte en kort Tid Johannes, efter ham 425 Valentinian III. Under hans Regering bleve Hunnerne og Vestgoterne slagne af Aëtius paa de catalauniske Marker 451; men allerede 455 blev Valentinian myrdet. Efter at R. s. A. var bleven plyndret af Vandaleren Genserik, besatte den vestgotiske Feltherre Ricimer gjentagne Gange Tronen; han døde selv 472. Efter Glycerius og Julius Nepos fulgte endelig 475 Romulus Augustulus, der 476 af Odoaker blev tvungen til at nedlægge Kejserværdigheden. Saaledes endte det vestromerske Kejserrige. Odoaker herskede som Konge i Italien, over hvilket den østromerske Kejser Zeno gjorde Fordring paa et Overherredømme. I Gallien bestod en Rest af det romerske Herredømme indtil 486 under Syagrius, der styrtedes af Frankerkongen Chlodevig. I Middelalderen og den nyere Tid falder R.s Historie sammen med Kirkestatens (s. d. A.).

Romerske Antiquiteter, Læren om de Livsformer, hvorunder Romerne levede. Den romerske Stat var i sin første Oprindelse dannet paa Basis af Familien. Den ældste Inddeling af Folket, der omtales, var den i de tre gamle Tribus, Ramnes, Tities og Luceres. Hver af disse Tribus deltes i 10 Curier, hver Curie i 10 Slægter (gentes), og hver af disse omfattede igjen flere Familier. Paa denne Inddeling beroede alle Statsinstitutionerne. Hovederne for Familierne traadte sammen i Folkeforsamlinger, i hvilke der afstemtes efter Curier (comitia curiata); Hovederne for Familierne synes at have udgjort Senatet. Kongen (rex) stod i Spidsen for Religionsvæsenet, førte Overbefalingen i Krigen, var den øverste Dommer og Udøver af hele Regeringsmagten, der senere deltes mellem de forskjellige Magistrater. Da efterhaanden Befolkningen voxede ved Tilstrømning fra de omboende Folk, dannede der sig af disse en Plebejerstand, der stod i en skarp Modsætning til den ældre, i Slægter og Familier inddelte Befolkning, Patricierne. De første borgerlige Rettigheder opnaaede Plebejerne ved Servius Tullius's Forfatning. Denne Konge delte efter Bopælene Befolkningen i Staden i 4, paa Landet i 26 Tribus; fremdeles delte han samtlige Borgere i 5 Klasser, af hvilke hver enkelt igjen omfattede et vist Antal Centurier (i alt 193); Inddelingsbasis ved Centurieinddelingen var Formuen, saaledes at de rige, hvorvel færrest i Antal, fik den største Indflydelse paa Statens Anliggender. I Folkeforsamlingerne (comitia centuriata) afstemmedes der efter Centurier, ligesom disse ogsaa bleve lagte til Grund for Hærens Organisation. 509 f. Chr. blev Kongeregeringen afløst af en republikansk Forfatning; den hidtil af Kongen ene udøvede Magt deltes mellem flere Embedsmænd, af hvilke de første vare de to aarlig valgte Consuler. Efterhaanden traadte andre Embedsmænd til, der alle, ene med Undtagelse af Dictatoren, valgtes ved Folkets Afstemning; kun Patricierne havde Adgang til Øvrighedsposterne. Men Skridt for Skridt tilkæmpede Plebejerne sig større politiske Rettigheder; 494 f. Chr. fik de i Almuetribunerne deres egne Embedsmænd, der snart samlede Folket i comitia tributa efter Tribusinddelingen, og nu tiltvang de sig efterhaanden Adgang til de forskjellige Embeder; ved den licinske Lov 367 f. Chr. bestemtes, at den ene af Consulerne skulde være en Plebejer. Allerede 443 var Censuren, oprindelig alene patricisk, 366 Præturen og den curulske Ædilitet bleven indstiftet. Qvæsturen, der varetog Bestyrelsen af Statskassen, bestod allerede tidligere. Statens Raad var Senatet, der i sin Blomstringstid var Centrum for hele Forvaltningen. En skriftlig affattet Senatsbeslutning kaldtes et senatusconsultum. Den besluttende Myndighed var hos Folket; den udøvedes i Comitierne, som efter deres forskjellige Sammensætning og Afstemningsmaade deltes i curiata, centuriata og tributa. De i Comitierne vedtagne Beslutninger (populiscita) fik senere Lovskraft. De Provinser, der med Statens voxende Omraade dannede sig uden for Italien, bestyredes af afgaaede Consuler og Prætorer (Proconsuler og Proprætorer); som underordnede Embedsmænd fulgte Legater og Qvæstorer med dem. — Den romerske Hær deltes i Legioner, disse igjen i Cohorter og Manipler. Befalingen over en Legion førtes afvexlende af 6 tribuni militum. Tjenestetiden for Soldaterne var fra det 17de til det 45de Aar. — Overopsynet over Religionsvæsenet var hos Collegium Pontificum; under det stod de enkelte Guddommes Præster, Fetialernes Collegium og Augurerne. I Republikens sidste Aarhundreder led den romerske Forfatning væsentlige Forandringer, især ved Sulla og Cæsar. August grundfæstede Eneherredømmet: han lod vel de republikanske Former bestaa af Navn, men forenede i sin Person de forskjellige Statsmyndigheder som Consul, Proconsul, Imperator, Censor, Tribun og Pontifex. I Kejserperioden kom flere nye Embedsmænd til eller tidligere ubetydelige fik mere at sige, som præfectus urbi, præfecti prætorio, præfectus vigilum og præfectus annonæ; Procuratores stode i Spidsen for den kejserlige Kasses (fiscus) Regnskabsvæsen; Provinserne bestyredes af Legati og Procuratores. Det romerske Privatliv er bl. a. skildret af W. A. Becker i „Gallus“.

Romersk Literatur. Den r. L. er i sin væsentlige Retning udgaaet fra en Efterligning eller Reproduction af den græske; de Spirer, der fandtes til en ægte national Literatur, bleve standsede i deres Udvikling af den fuldt færdige og stærkt udprægede græske Literaturs overvældende Paavirkning, som begyndte efter Midten af det 3dje Aarh. f. Chr. Før den Tid fandtes der kun Folkesange i saturnisk Versemaal (s. d. A.), saasom Saliernes og de arvaliske Brødres Festsange; i de saakaldte Fescenniner (s. d. A.) var der indeholdt Spirer til en dramatisk Literatur. Den 1ste Periode af den r. L. regnes fra c. 240 f. Chr. til Sullas Død 78 f. Chr. Poesien i denne Periode er væsentlig repræsenteret ved Dramaet, idet flere Digtere dels ligefrem oversatte, dels bearbejdede græske Tragedier og Komedier; de vigtigste af disse Digtere ere Livius Andronicus, Nævius,

Ennius, Pacuvius og Accius, af hvilke de fleste baade forfattede Komedier og Tragedier; alene Komikere vare Plautus, Cæcilius Statius og Terents. Flere af de her nævnte Digtere forsøgte sig ogsaa i den lyriske og episke Poesi; særlig kan nævnes Ennius's nationale Epos »Annales«. Af den gamle romerske Poesi holdt i denne Periode kun Satiren (Satura) sig, der uddannedes til en ikke ringe Betydning af Lucilius. Prosaen er i denne Periode repræsenteret af en Række Historieskrivere, de saakaldte Annalister, der i en simpel og kunstløs Form meddelte Begivenhederne. De vigtigste ere Fabius Pictor, M. Porcius Cato, som ogsaa har strevet i andre Retninger, Calpurnius Piso og Valerius Antias. Den næste Periode 78 f. Chr.—14 e. Chr. er den r. L.s Guldalder; den deles omtrent ved den republikanske Forfatnings Undergang i to Afsnit, af hvilke det første er væsentlig charakteriseret ved Prosaens frodige Udvikling, det sidste ved Poesiens Blomstring. Hovedforfatteren i den 1ste Halvdel af Perioden er Cicero, der ved sin rige Forfattervirksomhed i forskjellige Retninger (Taler, rhetoriske og philosophiske Skrifter, Breve) bragte den romerske Prosa til dens Højdepunkt. Historieskrivningen er repræsenteret ved Sallust og Cæsar, Poesien ved Lucretius og Catul. Af Digterne i Periodens sidste Halvdel ere de vigtigste Vergil, Horats, Ovid, Tibul og Properts; Periodens betydeligste Prosaforfatter er Historieskriveren Livius. I den følgende Periode 14—117 indtraadte der en kjendelig Dalen i den r. L. De betydeligste Digtere ere Tragikeren Annæus Seneca, Epikerne Lucanus, Silius Italicus og Statius, Epigrammatikeren Martialis og Fabeldigteren Phædrus; Satiren er repræsenteret ved Persius og Juvenal. De betydeligste Historeskrivere ere Tacitus, Suetonius og Curtius. Veltalenheden er repræsenteret af Quinctilian og den yngre Plinius, Philosophien af Seneca. Efter denne Periodes Slutning kom den r. L. mere og mere i Forfald, og blandt de forskjellige Forfattere, der optraadte, hævede ingen sig til en saadan Betydning, at han fortjener Omtale i en saa kortfattet Fremstilling som denne.

Romersk Religion var fremgaaet af Elementer tilhørende den gamle latinske, sabinske og maaske den etruskiske Religion, idet den fra hver enkelt af disse havde laant baade Guder og religiøse Institutioner. Til de overleverede Guddomme, som Jupiter, Saturn, Mars, Juno, Vulcan, Mercur, Venus, sluttede sig paa Grund af den store Liberalitet, Romerne viste mod andre Religioner, forskjellige fremmede Elementer, navnlig græske, senere ogsaa ægyptiske (Isis) og lilleasiatiske, for hvilke paa Grund af den græske Dannelses om sig gribende Indflydelse de gamle, italiske Guder traadte mere og mere i Baggrunden. Særegen for den r. R. er den hyppige Personification af abstracte Begreber (f. Ex. Fides, Concordia, Libertas, Victoria). Charakteristisk er fremdeles den Strænghed og Omhu, med hvilken de religiøse Ceremonier overholdtes. En væsentlig Del af den r. R. vare Auspicierne og Haruspicierne. De vigtigste blandt de religiøse Handlinger vare Ofringerne. De vare dels publica, dels privata og gjentog sig paa bestemte Dage, hvorfor Pontifices havde Overopsynet over det hele Kalendervæsen, ligesom de ogsaa bestemte dies festi og feriæ, paa hvilke der skulde ofres til Guderne, og dies atri, paa hvilke ethvert offentligt Foretagende skulde undlades af religiøse Grunde.

Romersk Sprog, der lige over for de umbrisk-sabelliske Dialekter dannede en egen Gren af det gamle italiske Sprog, og som med Romernes voxende Indflydelse og Magt fik Navn af det latinske Sprog (lingua Latina), dannede sig gjennem 5 Aarhundreder uden nogen Literatur, hvorfor det længe vedblev at være raat og stift. Men efter at Grækernes forskønnende Indflydelse havde begyndt at gjøre sig gjældende, uddannede sig allerede i det 2det Aarh. Modsætningen mellem Hovedstadens mere dannede Sprog (lingua urbana) og det raaere Provinssprog (lingua rustica). Et almengyldigt, correct Skriftsprog udviklede sig dog først i den ciceronianske Tid og holdt sig, skjønt modificeret i mange Henseender, gjennem hele Kejserperioden, indtil det endelig efter det vestromerske Riges Undergang i det 7de Aarh. bukkede under for barbariske Paavirkninger. Latinen optog dog efterhaanden nye Elementer af de forskjellige keltiske, germanske og romanske Folkesprog, indtil endelig med Gjenoplivelsen af de klassiske Studier strængere stilistiske Love gjorde sig gjældende for Latinen, der til ned i det 17de Aarh. vedblev at være Diplomaternes Sprog og endnu i længere Tid var det almindelige Meddelelsesmiddel mellem de forskjellige Nationers Lærde, ligesom det endnu er den romersk-katholske Kirkes Sprog. S. Romansk.

Romagna [mănja], forhen en af Kirkestatens nordlige Provinser, omfattende Delegationerne Forli og Ravenna, udgjør nu en Del af den italienske Prov. Emilia.

Romagnosi, Giandomenico [manjŏsi], italiensk Retsphilosoph, f. 11 Dec. 1761, gjorde 1791 Opsigt ved sit Skrift om „Strafferettens Oprindelse", blev Dommer og siden Advocat i Trient, 1802 Professor i Parma og 1807—17 i Milano. Han skrev 1805 en „Indledning til Statsrettens Historie" og tog vigtig Del i den nye Lovgivning for Kongeriget Italien. 1821 blev R. fængslet, fordi han ikke havde angivet sin Ven Silvio Pellicos Sammensværgelse, drog 1824 til Korfu som Professor og døde 8 Juni 1835. Han gjorde 1802 en Iagttagelse med Hensyn til Magnetnaalens Paavirkning af Galvanisme, en Forløber for H. C. Ørsteds store Opdagelse. R.s samlede Skrifter udkom 1836—45 i 15 Bd.

Romaikê (d. e. romersk) kaldte Nygrækerne deres Sprog i den Tid, da de vare underkastede Tyrkerne, ligesom de ogsaa stundum kaldte sig Romæer. Ogsaa det tyrkiske Navn paa Thrakien, Rumili, er afledet af Romerrigets, ligeledes Rum, Seldschukernes Rige i Lilleasien. Jvfr. Roman, Romance, Romansk, Rumæner.

Rōma locūta est, lat., „Rom har talt", Sagen er afgjort.

Romān (d. e. skrevet i romansk Sprog; jvfr. Romance) kaldes den Digtform, der træder i

Stedet for det episke Digt i Tidsaldere, hvor Troen paa det overnaturliges Indgriben i Livet er forsvunden for en rationel Livsbetragtning og saaledes det egentlige episke Digt har mistet sin oprindelige Baggrund. Denne Digtform kræver til Udviklingen af de mange Figurer, som behøves til at give et anskueligt Billede af det brogede Virkelighedsliv, Plads til at brede sig i og vælger naturlig Prosaen til sin Fremstilling. Allerede Grækerne frembragte R., paa den Tid, da deres store poetiske Literatur var i Forfald tillige med deres nationale og politiske Liv; denne Digtform fremkommer ganske naturlig, naar den naive, umiddelbar-poetiske Phantasi viger Pladsen for den ved Reflexionen formidlede Anskuelse af det samtidige Virkelighedsliv. Derfor afløste ogsaa R. i den franske Literatur les chansons de geste, om end de ældste R. endnu vare skrevne i bunden Stil. Som i Frankrig bleve Alexanders og Carl d. stores Liv behandlede i Ridderromaner i Spanien. Samme Vej gik det ofte behandlede Stof om Amadis af Gallien. Det var denne Art Ridderroman, som Cervantes dræbte ved at parodiere den i Don Quixote; ved Mendozas »Lazarillo de Tormes« og Quevedos »Gran Tacaño« afløstes den af Landstryger- og Banditromanen. Den italienske Renaissance skabte Hyrderomanen, der udbredte sig over hele Europa i det 17de Aarh. Det 18de Aarh. frembragte i England den borgerlige R. i alvorlig (Richardson) og komisk Form (Fielding og Smollet); Goldsmiths »The vicar of Wakefield« er en Forløber for Charakterromanen; i Tydskland skabte Goethe en universellere Form for den borgerlige R. ved i den at optage Civilisationens Kampe og Problemer (Wilhelm Meister). I det 19de Aarh. skaber W. Scott den historisk-folkelige R., der varieres af Bulwer og Cooper og efterlignes over hele Europa. I Italien producerede Manzoni Hovedværket i denne Art ved »I promessi sposi«. Den nyere Tid har fortrinsvis holdt sig til R. med Skildringer af Samtidens Liv og dels optaget sociale og religiøse Problemer, som hos Dickens, G. Sand, Gutzkow, P. Heyse og Spielhagen, dels holdt sig til psychologiske Detailmalerier, som hos Balzac og Cherbuliez, og navnlig i Frankrig har den søgt at rykke Realiteten saa nær paa Livet som muligt (G. Flaubert, Brødrene Goncourt, E. Zola og en Mængde yngre). Da R. baade hører til den lettest overkommelige Lecture for den store Mængde og mest frister Dilettantismen ved sin tilsyneladende ubundne Form, har der til alle Tider existeret en industriel Romanproduktion, der stiler efter stærk pathologisk Virkning (den franske Sensationsroman, der har Navne som A. Dumas d. ældre, Soulié, E. Sue o. fl.), og en Romandigtning, der maa tjene som Behikel for en talentfuld eller talentløs Prædiken med religiøs eller ethisk Tendens (Gouvernante- og Dameromanen, der stammer fra den nyere Tid i England). Hos os fik den W. Scottske Retning et svagt Udslag i Ingemanns historiske Romandigtning; Hauch har navnlig accentueret den psychologiske Analyse. Produktive Repræsentanter for nyere Retninger hos os ere Goldschmidt, Ewald og Bergsøe, samt Pseudonymen Carit Etlar, som især har holdt sig til historiske Stoffer. Senere har hos os R. faaet talrige Dyrkere efter den Bevægelse i vor Literatur, som G. Brandes's Virksomhed fremkaldte i Begyndelsen af Halvfjerdserne. I Danmark ere Drachmann, J. P. Jacobsen, S. Schandorph, E. Skram, Gjellerup, Herman Bang, Henrik Pontoppidan o. fl. Repræsentanter for den nyeste Romanliteratur. I Norge staa Jonas Lie og Alexander Kielland fremmest; senere optraadte Arne Garborg, Amalie Skram o. fl. Bjørnson er i „Det flager i Byen og fra Havnen" slaaet ind paa den store R. I Sverige repræsenterer Victor Rydberg en egen Art culturhistorisk Romandigtning, medens den moderne Samfundsskildring har faaet Organer i en Række yngre Forfattere, som Fruerne Edgren, Agrell, V. Benedictsson (Pseudonym Ernst Ahlgren, d. 1888). Gustav af Geijerstam er den yngste mandlige Romanforfatter af Betydning. Højest staar maaske den psychologisk-sociale R. i Rusland (Turgenjev, Dostojevskij, Tolstój, Pisemskij).

Roman, Stad i Moldau i Konger. Rumænien, ved Moldavas Udløb i Sereth, 7 M. v. f. v. for Jassy. 17,000 J. Bispesæde. Livlig Handel.

Romäna, Pedro Caro y Silva, Marquis af, spansk General, f. 1761, udmærkede sig i Krigen 1793—95 imod Franskmændene og anførte 1807—8 under Bernadotte det 15,000 Md. stærke spanske Corps, som Carl IV overlod Napoleon I til Krigen mod Sverige og Rusland, og som i dette Øjemed kom til Danmark, hvor de fordeltes paa Øerne og i Jylland. Da Efterretningen om Tildragelserne i Spanien 1808 og den der rejste Opstand mod det franske Herredømme kom til Spanierne i Danmark, kunde de ikke længer udholde at kæmpe i et fjærnt Land for den forhadte fremmede Herster. R. samlede, under Paaskud af at tage dem i Ed for Kong Joseph, sine Landsmænd paa Fyn, bemægtigede sig Nyborg og førte ved Hjælp af engelske Skibe største Delen af Spanierne bort med sig til sit Fædreland i Aug. 1808. Med de saaledes hjembragte Tropper begyndte den tapre og ridderlige R. en Guerillakamp mod Franskmændene, ved hvilken han tilføjede disse stor Skade, og forenede sig 1811 i Linjerne ved Torres-Vedras med Wellington, men døde s. A.

Romance [mängse], et Digt, der ved paa den ene Side at behandle et objectivt Stof, paa den anden Side lade det subjective Stemningsmoment gjennemtrænge Behandlingen ligger paa Grænsen mellem det lyriske og det episke. De fleste Folkesange, deriblandt største Delen af vore egne Kæmpeviser, ere R. Navnet stammer fra »Romance«, d. e. det romerske Vulgærsprog til Adskillelse fra Latinen, og gik dernæst over til at betegne de i hint Idiom skrevne Digtninger. Romancedigtningen blomstrede navnlig i Spaniens Middelalder; dens Form var 8- ell. 6stavelses Vers (redondilla mayor y menor) med Assonans i de lige Linjer. De ældste spanske R., der hente deres Emne fra den nationale Historie, som da Phantasien udsmykker, kaldes de historiske R.; de fra Frankrig indførte car-

olingiske Sujetter danne **Ridderromancerne**; efter Granadas Erobring optog man mauriske Sujetter og foredrog dem i maurisk Costume; saaledes opstod de moreske R. I det 16de og 17de Aarh. blomstrede **Hyrderomancen**. I Frankrig forstod man i ældre Tider ved R. en ren lyrisk-erotisk Sang; i England vare romances større Ridderdigte og Romaner, medens Folkesangene kaldtes »ballads«. Oehlenschläger er den egentlige Indfører af R. i moderne Forstand i vor Poesi; siden have de fleste af vore Digtere dyrket denne Digtart.

Romancëro, sp., d. e. Romancesamling. Saadanne Samlinger bleve almindelige i Spanien fra Midten af det 16de Aarh., af hvilke maa mærkes »R. general« (1600), der senere rigelig suppleredes, og af hvilke der blev gjort Udvalg til populært Brug. 1612 udkom »R. del Cid« af Juan de Escobar. Den med den romantiske Literatur i Tyskland vakte Sans for spansk Poesi fremkaldte Grimms »Silva de romances« (1815) og Deppings »R. castellano« (1817), fortsat af Ferd. Wolf i »Rosa de romances« (1846). Tyske Oversættelser leverede Diez, Geibel og Heyse. Det betydeligste Værk af denne Art er dog Spanieren Durans »R. general« (1828—32); s. 10de og 16de Bd. af »Bibl. de los aut. esp.«. Wolf og Hoffmann udgav 1856 i »Primavera y flor de romances« de ældste og ægteste spanske Folkeromancer. Smlgn. F. Wolf: „Ueber die Romanzenpoesie der Spanier" (1847), som i udvidet og forbedret Skikkelse blev optaget i „Studien zur Gesch. der span. und portug. Nationalliteratur" (1859).

Romanêe [nēh], Flække i det franske Dep. Côte d'Or, 2 M. s. for Dijon, med Avl af fortrinlig Vin.

Romanëska, s. Gagliarda.

Romāno, Giulio, ital. Maler, s. Pippi.

Romānov [noff], Stad i det russiske Gouv. Jaroslav ved Volga, 5 M. n. v. for Jaroslav, med 6,000 J., danner ēn Stad med det lige overfor liggende Borisoglebsk.

Romānov [s. o.], en gammel, berømt russisk Bojarslægt, som 1613 besteg Czartronen. Dens Stamfader Andrej, kaldt Kobyla (Hoppen), skal 1341 være kommen fra Preussen til Moskva, hvor han traadte i Storfyrst Simeon d. stoltes Tjeneste. Hans Søn Feodor, kaldt Koschka (Katten), havde 5 Sønner, fra hvilke Familierne R., Suchovo-Kobylin, Kalytschev og Scheremetjev nedstamme. Feodors Sønnesøn Zacharij efterlod sig to Sønner, Jakov, en Feltherre, hvis Efterkommere kaldte sig Zacharijn-Jakovlev, og Jurij, som ved sin Søn Roman (d. 1543) blev Stamfader til Familien Zacharjin-Jurjev. Romans Datter Anastasia blev 1547 gift med Czar Ivan II og hendes Broder Nikita med Eudokia, Fyrstinde af Susdal, som nedstammede fra en af Alexander Nevskijs Brødre. Af denne Slægt blev 21 Febr. 1613 Michael Feodorovitsch R., Søn af Filaret (egtl. Feodor), Metropolit i Rostov og Patriarch i Moskva (d. 1634), valgt til Czar for at gjøre Ende paa det langvarige Anarchi. Ved hans Død 1645 fulgte hans Søn Alexej, som døde 1676 og efterlod af første Ægteskab to Sønner, Feodor III (d. 1682) og Ivan III (d. 1696), samt Datteren Sophie, og af andet Ægteskab Peter d. store, den første russiske Kejser (d. 1725). Denne havde i første Ægteskab Sønnen Alexej (d. 1718), hvis Søn Peter II var Kejser 1727—30, og i andet Ægteskab Døtrene Anna og Elisabeth, Kejserinde 1741—62. Med sidstnævnte uddøde det kejserlige Hus R., og det holsten-gottorpske besteg Tronen med hendes Søster Annas Søn Peter III; dog kaldes ogsaa dette Hus hyppig R. paa Grund af den kvindelige Descendens fra dette.

Romans [māng], Stad i det franske Dep. Drôme ved Floden Isère, 2¼ M. n. ø. for Valence. 12,000 J. Betydelig Silkeavl, Silkeindustri, Garveri og Klædefabrikation.

Rōmanshorn, Flække i Cant. Thurgau i Schweiz ved Bodensøen, 2½ M. s. ø. for Konstanz, med 4,000 J., rummelig Havn, Dampskibsfart og betydelig Kornhandel.

Romānsk betegner oprindel. hvad der staar i Forbindelse med Romerne (Romani), hvilket Navn i den senere Del af Oldtiden efterhaanden kom til at omfatte alle Romerrigets Beboere, navnlig efter at disse samtlige havde faaet romersk Borgerret; fortrinsvis bruges Navnet R. nu som en Fællesbetegnelse for de fra Latinen nedstammende Sprog. Romersk Sprog og Cultur blev i Oldtiden efterhaanden herskende ikke blot i Italien, men ogsaa i Spanien og Gallien, i en Del af Rhætien, Pannonien og Illyricum, samt i Egnene ved Donaus nedre Løb og i Provinsen Afrika (Tunis, Algier). Den Form, hvori Sproget saaledes udbredtes, var naturligvis ikke det klassiske latinske Bogsprog, men det var Almuens Sprog, lingua rustica, og en nødvendig Følge af Udbredelsen over et saa stort Omraade var atter, at dette Sprog efterhaanden formede sig noget forskjelligt i de forskjellige Egne, om det end en Tid endnu i det væsentlige føltes som ēt Sprog, lingua romana (ell. romancium). Ogsaa de fremmede germanske Stammer, som Folkevandringen bragte ind over de romerske Provinser, affatte efterhaanden, i forskjellig Grad og Form, deres Spor i det romanske Sprog. Umiddelbart at forfølge Sprogudviklingen paa dette Trin i det enkelte ere vi ikke ret i Stand til; thi hvorvel der vistnok tidlig har existeret Digte o. lign. affattede i det romanske Folkesprog (deraf Benævnelserne Romance, Roman), benyttedes i Skrift endnu i de første Aarhundreder efter Oldtidens Slutning udelukkende Latin eller rettere noget, som skulde være Latin, men som ved sine utallige Barbarismer tydelig vidner om, baade hvor stor Talesprogets Forskjel fra Latinen maa have været og paa hvor lavt et Trin Dannelsen paa den Tid har staaet. Ogsaa efter den Tid vedblev vel som bekjendt i Aarhundreder Latin i en forholdsvis renere Form at være Kirkens, Skolens og Videnskabens Sprog, men ved Siden deraf begynder fra det 9de Aarh. af lidt efter lidt Talesproget at træde frem i skriftlige Overleveringer, og vi møde nu efterhaanden med bestemt udprægede Ejendommeligheder de 7 forskjellige, endnu levende romanske Hovedsprog: Italiensk, Spansk, Portugisisk, Provençalsk, Fransk, Ladinsk og Rumænsk. Om disse s. nærmere vedk. Art. Paa to Punkter er en begyndende romansk Sprogudvikling til-

lig bleven standset, nemlig i Pannonien som Følge af Slavernes og navnlig Ungarernes Fremtrængen, og i Afrika ved Arabernes Erobring. Den romanske Sprogudvikling er af stor Interesse og højst lærerig i almensproglig Henseende, fordi vi kunne følge den gjennem et saa ualmindelig langt Tidsrum indtil dens fineste Forgreninger, og fordi vi her møde forenede alle de Kræfter, som overhovedet pleje at gjøre sig gjældende i Sprogenes Liv; hertil kommer, at de r. Sprog omfatte flere af Verdens vigtigste og rigest uddannede Cultur- og Literatursprog. Sammenlignet med Latin møde vi i de r. Sprog overordentlig mangeartede Rækker af Lydforandringer og Afslibninger, af hvilke nogle, i det mindste i deres første Grundlag, ere væsentlig fælles for hele det r. Sprogomraade, f. Ex. Bortkastelsen af n foran s og af udlydende m i Tilfælde som mese af lat. mensem (mensis), Maaned, Forandringer i Udtalen af c og g foran j, i og e-Lyd o. a., medens endnu langt flere andre ere ejendommelige for de enkelte Sprog eller Dialekter. Mangfoldige lat. Stamord ere gjennemgaaende eller delvis fortrængte af andre, der oprindelig havde en anden Betydning eller en anden Farve, af Deminutivdannelser, af nye Afledningsformer ell. lign.; saaledes er f. Ex. equus, Hest, fortrængt af caballus, egtl. Øg, os, Mund, af bucca, egtl. omtr. „Kjæft", domus, Hus (it. duomo, Domkirke), af casa, Hytte, ell. mansio, Bolig (fr. maison), auris, Øre, af Demin. auricula, avis, Fugl, af avicellus (it. uccello, fr. oiseau), hiems, Vinter, af det oprindel. Adjectiv hibernus, -m, vinterlig (Tid), dies, Dag, af diurnus, -m (it. giorno, fr. jour), iter, Rejse, af viaticum (it. viaggio, fr. voyage), miscere, blande, af misculare (fr. mêler, gl. fr. mesler), o. m. a. Hertil komme de mange ikke-latinske Ord, af hvilke de færreste stamme fra de forskjellige gamle, af Romersproget fortrængte Folkesprog, som Keltisk, nogle flere ere græske, medens en stor Masse ere af forskjelligartet germansk Oprindelse (gamle Laan ere f. Ex. guerra, Krig, af germ. werra, i Stedet for lat. bellum, ricco, fr. riche, rig, i Stedet for lat. dives o. m. a.); kun i Rumænsk mangler denne Kilde ganske, hvorimod der her findes en Mængde slaviske o. a. Ord; Spansk og Portugisisk have end videre modtaget en stærk Paavirkning af Arabisk, o. s. fr. Hvad Bøjningssystemet angaar, er der f. Ex. meget tidlig indtraadt en stærk Simplificering og derefter for største Delen en fuldstændig Opgivelse af Casusbøjningen, der til Dels er erstattet med Forholdsord som de for Genitiv, ad for Dativ. Ved Siden heraf have alle de r. Sprog udviklet baade en bestemt og en ubestemt Artikel, den sidste af Talordet unus, en, den første af Pronominet ille (i sardinsk Dialekt af ipse), der paa Rumænsk hænges efter Ordet (som domnul, Herren, lig lat. dominus ille), men i alle de andre Sprog sættes foran. I Conjugationen ere f. Ex. det lat. Futurum, som amabo, scribam, og Passiv, som amor, opgivne, og Futurumsdannelsen er i Hovedsprogene erstattet ved en Omskrivning, amare habeo (fr. j'aimerai), egtl. jeg har at elske, skal elske, Passiv med en Omskrivning, amatus sum (fr. je suis aimé), eller et reflexivt Udtryk. Derhos er en lat. Vending med habere i Forbindelse med Participium Passiv benyttet til at udvikle et eget Udtryk for Perfectum og Plusquamperfectum, med rigere Nuancering end Latin med sine Midler kunde frembringe. Bidrag til Oplysning om de r. Sprogs Historie ere allerede tidligere leverede af Ménage, Muratori og Raynouard (s. disse A.); men en egentlig systematisk Behandling af den **romanske Philologi** er dog kun omtr. et halvt Hundrede Aar gammel og er grundlagt af Tyskeren Fr. Diez (s. d. A.). Siden da har denne Videnskab efterhaanden naaet en meget høj Udvikling og fundet mangfoldige Dyrkere, i Tyskland endnu flere end i de romanske Lande, blandt hvilke Frankrig dog har frembragt saa fortrinlige Romanister som E. Littré, G. Paris og M. P. Meyer (s. disse A.).

R. Bygningsstil, det nu almindelig antagne Navn for den Stil i Bygningskunsten, der ogsaa kaldes Rundbuestilen og tidligere urigtig henførtes under den byzantinske; s. **Bygningskunst**.

Romantik kaldes den ved de nye Folkeslags Udvikling i Middelalderen og ved den Form, som Christendommen hos dem antog, opstaaede Aandsretning, der ved at fordybe sig i Gemytsinderlighed og ved at forholde sig negativt til Verden og det skjønne sanselige staar i skarp Modsætning til den antike Aand med dens kunstneriske Glæde ved det plastisk-anskuelige. Det vigtigste Culturphænomen, som er fremgaaet af denne Aand, er Riddervæsenet med sit phantastiske Æresbegreb og sin mystiske Kvindeforherligelse. Renaissancetidens kraftige, frodige Livsanskuelse, som fremgik af det fornyede Oldtidsstudium, var en Reaction mod R. Den franske Revolution var Renaissancens politiske Resultat. Da Reactionen mod den vandt Magt, blev R. dens literære og poetiske Form, og med den romantiske Digterskole i Tyskland, hvis ældre Koryphæer vare A. W. og Fr. Schlegel, Novalis, Wackenroder, Tieck o. fl., følger den poetiske Forherligelse af Katholicisme, Feudalvæsen og Absolutisme i Religion og Politik, og i Poesien og Kunsten af den phantastiske Exstase, den subjective Vilkaarlighed, der forholder sig ironisk til Virkeligheden. I Frankrig blev R. navnlig Udtryk for Kampen mod alle Poesien udefra paalagte Regler (de tre Enheder) og mod den conventionelle Form for Dramaet, idet den hævdede baade Udtalelsen af den digtendes egen Individualitet og Jagttagelsen af Stoffets Localfarve. V. Hugo er den franske R.s egentlige Stifter; Manzoni, den italienske Hovedromantiker, modtog Impulser baade fra Franskmændene og Tyskerne; i England blev navnlig Coleridge Udtrykket for den tyske Indflydelse; hos os blev Steffens ved sin Forkyndelse af den schellingske Naturphilosophi R.s Apostel og Oehlenschläger dens Hoveddigter.

Romanzov, s. **Rumjanzov**.

Romberg, en Musikerfamilie, der blandt sine Medlemmer tæller baade udmærkede Virtuoser paa forskjellige Instrumenter og Sangerinder. Den er udgaaet fra to Brødre i Münster, af hvilke den ene var berømt som Clarinettist, den anden som Fagottist. De mest fremragende af Familien vare Fætrene Andreas og Bern-

hard. **Andreas R.**, f. 1767 i Vechte, d. 1821 som Hofcapelmester i Gotha, var en udmærket Violinist og dygtig Componist. Hans Kvartetter og Symphonier gjorde i sin Tid Opsigt overalt, og de sidste høres endnu i Theatrenes Mellemaktsmusik. Hans Musik til Schillers „Lied von der Glocke" (Chor med Orchester) er det Værk, der har bevaret hans Navn længst. — **Bernhard R.**, f. 1767 i Oldenburg, d. 1841 i Hamborg, var sin Tids største Violoncellist og betragtes som Skaberen af det moderne Violoncelspil. Han componerede Operaer, Symphonier, Kvartetter osv., men det er hans Concerter, Solostykker og en ypperlig Skole for Violoncel, som have haft blivende Værd og endnu ere uundværlige for enhver, der studerer dette Instrument.

Romberg, Moritz Heinr., f. 1795 i Meiningen, blev 1828 Privatdocent i Berlin, 1838 extraord. Prof., ledede fra 1840 Universitetets Poliklinik, blev snart derpaa ord. Prof. i speciel Pathologi og Therapi; d. 1873. Han har især indlagt sig Fortjeneste paa Nervesygdommenes Omraade og har udgivet en „Lehrbuch der Nervenkrankheiten" (Berl. 1840, 3dje Udg. 1857), der for sin Tid var meget anset.

Rome [rohm], Stad i Staten New-York i Nordamerika, ved Erie-Kanalen, 22 M. v. n. v. for Albany. 8,000 J.

Romé Delisle, J. B. Louis [dolihl], fransk Krystallograph, f. 1736 i Franche-Comté, d. 1790 i Paris. Han har paavist Krystalvinklernes Uforanderlighed ved samme primitive Form og adskilt Grundformerne fra de deraf afledede Former, men nød ikke saa megen Anerkjendelse derfor som hans heldigere stillede Medbejler paa de krystallographiske Undersøgelsers Omraade, Haüy, der almindelig anses for at være Krystallographiens Grundlægger. R.s vigtigste Arbejde er »Cristallographie ou description des formes propres à tous les corps du règne minéral« (3 Bd., 1783).

Romeo og Julie, Hovedfigurerne i et først af Luigi da Porta, senere af Bandello (s. d. A.) i Form af en Novelle (»R. e Giulietta«) behandlet Sagn om to Elskende, tilhørende to Adelsslægter i Verona, Capelletti og Montechi, der fejde mod hinanden. Deres Kjærlighed koster de elskende Livet; men den fælles Sorg forsoner de fjendtlige Huse. Bandellos Novelle ligger til Grund for Shakspeares Tragedie af samme Navn.

Romerike (oldn. Raumariki), Øvre- og Nedre-, to Fogderier i Akershus Amt i Norge. Districtet, som gjennemskæres af Norges største Vasdrag Glommen med dens Biflod Vormen, er baade i Ø. og V. indesluttet af lave Bjergaase, hvis Skove afgive ikke ringe Mængder af Trælast til Udskibning. Dets midterste Del indtages af en 4—600 F. over Havet liggende, flere Mile vid, bølgende Flade, der i det sydlige Parti indeholder Landets mest udstrakte Lerselt, men mod N. gaar over i jævne Sandsletter, „Moer", saa vandrette, at man antager, at de en Gang have dannet Bunden af en stor, rimeligvis med Mjøsen sammenhængende Indsø. Jordbundens Beskaffenhed gjør Agerbruget til en lønnende Næringsvej, men den medfører tillige, at Districtet altid har været stærkt udsat for ødelæggende Jordfald, navnlig paa en Strækning omkring og ved de ovennævnte store Elve. Det største Jordfald, som kjendes, indtraf 1795 paa Vestsiden af Vormen og standsede den her 500 Al. brede Elv midt i den største Flomtid, saa at man kunde gaa over den i 111 Dage, i hvilken Tid Mjøsen steg 12 Al. i Højde. Den sidste Begivenhed af denne Art fandt Sted Natten til 26 Nov. 1888, da en Lermasse paa c. 1 Mill. Kubikmeter gled ud i Lerelven og 6 Mennesker omkom. R. gjennemskæres af Jærnbanerne fra Christiania til Hamar og til Kongsvinger. De have fremkaldt en livlig Færdsel og i høj Grad forvandlet Befolkningens Livsvaner og Næringsveje. Forhen levede en stor Del af den her talrige Husmandsstand og de mindre Gaardbrugere væsentlig af Kjørsel (de saakaldte Vordkjørere). Denne Næringsvej blev efter Jærnbanernes Anlæg meget indskrænket, hvorimod Prisen paa Landbrugets Produkter steg saa meget i de følgende Aar, at denne Stigning, tillige med den lettere Transport, bragte Indbyggerne til med mere Flid at lægge sig efter Jordbruget.

Romerretten er baade ved sit Indhold og sin historiske Betydning mærkeligere end noget andet Folks Ret. Som dens Grundlag maa de 12 Tavlers Love betragtes, idet disse indeholdt en Samling og Optegnelse baade af de gjældende Sædvaner og af de saa vel under Kongerne som i Republikens første Tid udstedte Love. Paa dette Grundlag byggedes der nu i den følgende Tid videre, dels ved nye Love (leges og plebiscita) og Senatsbeslutninger (senatusconsulta), dels ved de af Øvrighedspersonerne ved deres Embedstiltrædelse udstedte Bekjendtgjørelser om de Regler, de agtede at følge i deres Embedsførelse, de saakaldte edicta, af hvilke navnlig Prætorernes efterhaanden fik en overordentlig Betydning. I Modsætning nemlig til den oprindelige, strengt formalistiske romerske Ret, jus civile, der kun var anvendelig paa romerske Borgere, vare navnlig Edicterne Bærere af en ny Retsdannelse, jus gentium, med friere Former, egnet til det voxende Samkvem med fremmede Nationer (s. Edict). I Kejserperioden forandredes efterhaanden de Former, hvorunder den lovgivende Myndighed udøvedes, og den eneste Art nye Love, der udstedtes, blev til sidst kejserlige Forordninger (constitutiones), af hvilke en overordentlig Mængde i Tidens Løb udkom under forskjellige Navne (edicta, rescripta, decreta, mandata). Paa samme Tid tabte efterhaanden Øvrighedernes Edicter deres Betydning som Kilder til nye Retsbestemmelser, navnlig efter at Prætorens Edict ved den nye Redaction, det modtog under Hadrian, havde faaet en fast og uforanderlig Skikkelse. Derimod kom der en ny Retskilde til i de Retslærdes Udtalelser, idet Retsvidenskaben nu havde opnaaet en saadan Anseelse og Betydning i Rom, at det fra Augusts Tid blev Brug, at Kejserne indrømmede de fortrinligste Jurister Ret til at afgive Responsa med den Virkning, at Domstolene skulde være bundne ved dem; senere, efter at Retsvidenskaben i det 2det og 3dje Aarh. havde culmineret, navnlig med de 5 store

Jurister Gajus, Papinian, Ulpian, Paulus og Modestinus, og naaet en Højde, som aldrig siden er bleven overtruffet, fik de berømteste Retslærdes efterladte Skrifter samme Betydning, idet kejserlige Forordninger formelig tillagde dem Gyldighed som bindende Ret. Mod Slutningen af det vestromerske Riges Bestaaen indeholdtes den hele gjældende Ret saaledes dels i de kejserlige Forordninger (der nu kaldtes leges), dels i de Retslærdes Skrifter (jus). Imidlertid var der allerede længe følt Trang til en Samling af den overordentlige Masse paa forskjellige Steder adspredte Retsbestemmelser, og denne Trang var der ogsaa fra Slutningen af det 4de Aarh. blevet gjort Forsøg paa at afhjælpe, først ved private Retssamlinger (codex Gregorianus og Hermogenianus), siden ved den 438 baade i det øst- og vestromerske Rige kundgjorte codex Theodosianus (en Samling af kejserlige Forordninger), der igjen et Aarhundrede senere i det østromerske Rige blev afløst af den under Justinian udarbejdede, overordentlig vigtige og hele den gjældende Ret (baade den, der indeholdtes i leges, og den, der henregnedes til jus) omfattende Lovsamling (s. Corpus juris). Dette Lovarbejde dannede nu Grundlaget for den videre Retsudvikling i det byzantinske Kejserdømme, indtil i det 9de og 10de Aarh. de da endnu gjældende Bestemmelser deri og de senere udstedte Forordninger (Noveller) bleve sammenarbejdede til en ny, paa Græsk affattet Lovbog, Basilika (s. d. A.). I Occidenten var imidlertid R. efter det vestromerske Riges Undergang i den Skikkelse, hvori den den Gang herskede der, endnu vedbleven at være gjældende Ret for de oprindelige, romerske, Indbyggere i de nye, nu oprettede germanske Stater. I det østgotiske Rige havde endog Theodorik d. store givet den af ham 500 som Lovbog udgivne Samling af romerske Retsbestemmelser (edictum Theodorici) Gyldighed ogsaa for Rigets gotiske Befolkning; men denne Lovbog havde kun en kort Betydning, idet efter Italiens Erobring af Justinian den justinianeiske Ret ogsaa kom til Anvendelse her. I de øvrige germanske Stater, navnlig i det vestgotiske og det burgundiske Rige, forfattedes der i Beg. af det 6te Aarh. nye Samlinger af de gjældende romerretlige Bestemmelser, hvilke derefter udgaves som Lovbøger for de i disse Riger boende Romere (lex Romana Visigothorum ell. breviarium Alaricianum og lex Romana Burgundionum). I det vestgotiske Rige i Spanien blev dog allerede i Midten af det 7de Aarh. den romerske Lov formelig ophævet, idet de romerske og de vestgotiske Retsbestemmelser sammensmeltedes i én Lovbog (Forum judicum, s. d. A.), der fik Gyldighed for alle Spaniens Beboere; men i det burgundiske, frankiske og langobardiske Rige vedblev R. endnu længe efter den Tid at være den gjældende Lov for de oprindelige Indbyggere, indtil der, efterhaanden som disse sammensmeltede med de indvandrede til en fælles Nationalitet, i hver af de forskjellige imidlertid opstaaede Stater udviklede sig en for samtlige Statens Indvaanere fælles Ret. Paa disse nye, ikke for en vis Nationalitet, men for et vist Territorium gjældende Retter fik imidlertid R. dog en overvejende Indflydelse, især efter at Studiet af den i det 12te Aarh. havde faaet et nyt Opsving i Italien. Vel havde nemlig allerede i de foregaaende Aarhundreder R. været Gjenstand for Studium i dette Land; men det havde den Gang kun været de mindre vigtige Dele af Justinians Lovsamling (Codex og Novellerne), hvormed man havde beskæftiget sig, og først i Begyndelsen af det nævnte Aarhundrede henvendtes Opmærksomheden for Alvor paa det, som udgjør Kjærnen i hin Lovsamling, den egentlig videnskabelige Del deraf, nemlig Pandekterne, og først fra dette Øjeblik daterer sig den overordentlige Betydning, som Romerretsstudiet fik for de fleste Lande i Europa. Det var Universitetet i Bologna, som først gjorde sig berømt i denne Henseende, og Irnerius var den, som aabnede Rækken af de Retslærde, der her i det 12te og 13de Aarh. under Navn af Glossatorer udmærkede sig ved deres Forelæsninger og Forklaringer over R. Fra Italien udbredte nu Studiet af denne Ret sig gjennem Universiteterne til andre Lande, og fra Universiteterne trængte den ud i Livet, saa at den fik praktisk Indflydelse saa vel paa Domstolenes Afgjørelser som paa Lovgivningens Bestemmelser, og det ikke blot i de Lande, hvor R., som ovennævnt, dannede det oprindelige, endnu mere eller mindre bevarede Grundlag for Retsforfatningen, men ogsaa i Lande, hvor denne Ret oprindelig aldeles ikke hørte hjemme, navnlig i Tydskland. I dette sidste Land, hvor den særegne Omstændighed, at de tydske Konger betragtede sig som de gamle romerske Kejseres Efterfølgere, ogsaa særlig bidrog til at skaffe R. Indpas, opnaaede denne Ret endog, i alt Fald fra Slutn. af det 15de Aarh., formelig Gyldighed som subsidiær Ret og tabte først ved de nyere tydske Landslovgivningers Udvikling denne Betydning. I Danmark (med Undtagelse af Slesvig, hvor R. i det hele har haft en ikke ringe praktisk Betydning, paa enkelte Steder endog Gyldighed som subsidiær Ret) saa vel som i det øvrige Norden og i England har derimod Retsudviklingen bestandig bevaret sin nationale Charakter, og hverken paa Praxis eller paa Lovgivningen har R. her nogen Sinde faaet nogen synderlig Indflydelse uden i alt Fald i enkelte specielle Retninger; men paa Rettens videnskabelige Behandling og Retsbegrebernes Udvikling i det hele har R. ved den fortræffelige Finhed og Skarpsindighed, hvormed de privatretslige Forhold i den ere behandlede, i disse Lande som overalt haft en gjennemgribende Indflydelse.

Romerske Bade, Varmluftsbade, benyttedes allerede af Grækerne i Forbindelse med Gymnastik til Opnaaelsen af legemlig Fuldkommenhed, Styrke og Haardførhed. Fra Grækenland overførte til Rom, naaede de under Roms Blomstring en hidtil ukjendt Størrelse og Pragt, udartede under Forfaldsperioden, og efter Romervældens Fald blev det Orienten, som bevarede det antike Bad (tyrkisk Bad). Derfra ere de først i Tredserne af dette Aarh. indførte i det øvrige Europa. De moderne r. B. bestaa af 3 Rum, som den badende efterhaanden passerer igjennem, Tepidariet med en Varme af c.

50° og en relativ Fugtighed af c. 30 pCt., Caldariet eller Sudatoriet med c. 60° og 20 pCt. relativ Fugtighed, og Frigidariet med sædvanlig Stuevarme og et Bassin med koldt Vand. I de to første Rum fremkaldes en stærk Udvidning af Hudens Blodkar med forstærket Hjertevirksomhed, paafølgende Stofskifte og forøget Svedafsondring, medens Hudkarrene atter sammentrækkes i Frigidariet. De r. B. benyttes derfor, hvor man vil forøge Stofskiftet og Resorptionen af sygelige Produkter, saaledes ved Corpulence, Rheumatisme og Syphilis. De bør ikke bruges ved Tilstedeværelsen af Hjærtesygdomme, congestive Tilstande i Aandedrætsorganerne, nervøse og anæmiske Lidelser.

Romerske Curie, s. Curie.

Romerske Taltegn ere I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, IↃ ell. D = 500, M = 1,000. Med disse betegnes Tallene derved, at man ved Siden af hverandre opskriver Betegnelserne for de mindre Enheder af ovennævnte Størrelser, hvoraf Tallet er sammensat, dog saaledes, at et mindre Tal sat foran et større betegner, at det skal subtraheres derfra (4 skrives IV, 9 IX, 40 XL osv.); 1889 skrives derefter MDCCCLXXXIX. Ved større Tal end 1,000 brugtes IↃ med tilføjede Ↄ'er som Tegn for 500 med tilføjede Nuller (IↃↃ er 5,000, IↃↃↃ 50,000); Summen fordobledes ved at man satte lige saa mange C'er foran (CIↃ er 1,000 = M, CCIↃↃ 10,000, CCCIↃↃↃ 100,000). En Streg over Tallet betyder, at dette multipliceres med 1,000 ($\bar{V}$ er 5000, $\bar{M}$ 1,000,000).

Romersk-katholske Kirke, s. Katholicisme.

Romilly, Samuel, Sir [rŏmmili], engelsk Retslærd og Politiker, f. 1 Marts 1757, blev 1783 Sagfører og sluttede sig tidlig til den frisindede Retning. 1806 blev han Solicitor general i Fox's kortvarige Ministerium og samtidig adlet; han valgtes til Underhuset og udmærkede sig ved sin Veltalenhed og sin Iver for at mildne de barbariske Straffelove; d. 2 Nov. 1818 ved Selvmord af Sorg over sin Hustrus Død. — Hans Søn, Sir John R., f. 1802, blev 1827 Sagfører, var 1848—50 Solicitor general og 1851—72 Master of the Roll's (ved Kanslerretten), blev 1866 ophøjet til Peer; d. 1874.

Rommershausens Øjenvand er en Opløsning af svovlsurt Zinkilte i Fennikelvand; det benyttes meget mod chroniske Øjenbetændelser.

Rómny, Stad i det russiske Gouv. Poltava ved Floden Sula, 21 M. n. n. v. for Poltava. 12,000 I. Stærkt besøgte Messer og Hestemarkeder.

Romorantin [rangtăng], Stad i det franske Dep. Loir-Cher, 5 M. s. ø. for Blois. 7,000 I. Klædefabrikation.

Romsdals Amt omfatter en Strækning af Norges Vestkyst fra Forbjærget Stat i S. indtil Øen Hiteren i N. Dets Fladeindhold er c. 270 □ M. (14,977 □ Kilom.) med 116,800 I. (1875). Det indeholder 3 Bycommuner, Aalesund, Molde og Christiansund (s. disse A.), samt 40 Herreder, fordelte paa 3 Fogderier, Søndmøre, Romsdal og Nordmøre (s. Møre). Denne Kyst danner den skandinaviske Fjeldmasses Skraaning eller rettere stejle Affaldning imod V. Højfjældet hæver sig paa mangfoldige Steder op over Snegrænsen. Mærkelig er Dovres vestligste Kunde, Romsdalshorn, og flere af Langfjældenes Iøkelmasser. Men endnu vildere ere disse Fjældes bratte Kløftninger, som danne Dalene, samt de mangfoldige Fjorde og Øer, der krydse hverandre som det mest sammensatte Net af storartede Klippeformer. I denne Henseende ere især Romsdalen og Søndmøre berømte blandt Alpenaturens Beundrere. Kun i Nordmøre sænke og afflade Fjældmasserne sig saa vidt, at de kunne give Rum til Skove, der formaa at yde mere end til den nærmeste Beboers Husbrug. Blandt Øerne ere de største Gurskø, Hareidland, Otern, Avers, Tusteren, Smølen. Øerne ere i det hele taget træløse. I Havets mange Bugtninger inden for R.s Amt er der rige Fiskerier af Torsk, Sild, Flyndere o. fl. Den mest bekjendte Fiskebanke kaldes Storeggen. Beboerne ere driftige Fiskere og forvovne Sømænd. Agerbruget er af mindre Betydning end Kvægavlen, som dog endnu staar tilbage. De søndmørske Heste anses for gode, nagtet de ere meget smaa. **Romsdalshorn,** en isoleret liggende, spids Fjældtind ved Veblungsnæs, omtr. 4,000 F. (1,250 Met.) høj. Den ansaas tidligere for ubestigelig, men siden 1880 er det lykkedes flere at naa op til Toppen.

Romsø, en lille Ø i den nordlige Del af Store Bælt, ½ M. fra Kysten af den fynske Halvø Hindsholm, 167 Td. Ld. stor, med Fyrtaarn.

Romuald d. hellige, Stifter af Camaldulenserordenen, s. Camaldulensere. Mindedag 7 Febr.

Rōmulus, efter Sagnet Roms Stifter og første Konge, Søn af Mars og Rhea Silvia (s. d. A.), blev tillige med sin Tvillingbroder Remus udsat i Tiberen af sin Moders Farbroder Amulius. Begge Børnene bleve ammede af en Ulvinde og opdragne hos Kong Amulius's Svinehyrde Faustulus og dennes Hustru Acca Larentia. Efter at være opvoxede til kraftige Mænd bleve de gjenkjendte af deres Morfader Numitor, hvem de skaffede Regeringen tilbage, hvorpaa han tillod dem at bygge en Stad paa det Sted, hvor de vare blevne udsatte. Efter at have dræbt Remus, fordi han spottende sprang over Byens Mure, skaffede R. den Befolkning ved at gjøre den til Asyl eller Tilflugtssted for omflakkende og hjemløse Personer. Da Nabofolkene vægrede sig ved at lade deres Døtre indgaa Ægteskab med Romerne, skaffede han dem Hustruer ved Magt (Sabinerindernes Rov), og da Naboerne vilde hævne denne Voldsdaad, besejrede han de fleste; men Kongen i Cures, Titus Tatius, var heldig, og R. maatte dele Magten med ham. Efter at have givet Romerstaten dens første Organisation blev R. bortført til Himlen i en Sky og blev æret som Gud under Navnet Quirinus. — Sagnet om R. synes kun i mindre Grad at hvile paa stedlige Myther, men derimod i det væsentlige at skyldes senere romerske Forfattere af græsk Dannelse og Aandsretning.

Rōmulus Augŭstulus Romyllus, Søn af Orestes, det vestromerske Riges sidste Kejser. Efter Slaget ved Ravenna 476 blev han afsat af Odoaker, der skjænkede ham Livet og anviste

ham en aarlig Sum samt Landslottet og Castellet Lucullianum ved det skjønne Forbjærg Misenum i Campanien til Bolig.

Romæer, s. Romaike.

Romø, den nordligste af de slesvigske Øer i Vesterhavet, ligger c. 1 M. fra Fastlandet mellem Øerne Manø og Sild, er $1\frac{3}{4}$ M. lang og indtil $\frac{1}{2}$ M. bred med 1,500 J. Den sydlige Del hørte indtil Fredslutningen 1864 mellem Danmark og Tyskland til Ribe Amt. Den vestlige Del er Flyvesand og Hede, men paa Østsiden, hvor Byerne ligge, findes en Del magert Agerland og gode Marskegne. Den mandlige Befolkning er mest sysselsat med Søfart og Fiskeri, hvorfor Markarbejdet besørges af Kvinderne. Paa Vestkysten opsamles en Del Rav.

Roncāliske Marker, Slette ved Landsbyen Roncaglia i den italienske Provins Piacenza, hvor de tyske Kejsere sædvanlig opholdt sig paa deres Tog og hvor de jævnlig afholdt Rigsdage, saaledes 996 og 1154.

Roncesvalles [valjes], fransk Roncevaux [rongsvō], Pas i Pyrenæerne, 5 M. n. ø. for Pamplona, bekjendt ved Rolandssagnet (s. Roland), kaldes nu Rolandsporten.

Ronda, Stad i den spanske Prov. Malaga, 9 M. v. for Malaga, i en herlig Egn; 20,000 J. Baaben- og Klædefabriker. Stærkt besøgte Markeder. Aarlige Tyrefægtninger.

Rondane ell. Ronderne, et mægtigt Alpeknippe paa Grænsen mellem Østerdalen og Gudbrandsdalen i Norge, med Tinder, der naa op til over 6,700 F. (2,100 Met.).

Ronde, fr., en af en Officer ført Patrouille, der om Natten efterser Vagter og Poster. Rondevej, en smal Gang bag et Brystværn ell. Glacis, nærmest bestemt til der at opstille Vagtposter, som kunne holde Øje med det foranliggende Terrain.

Rondo (fr. Rondeau), et lille Digt af fransk Herkomst, i hvilket den første eller de første Verslinjer vende tilbage i Midten og i Slutningen. I Mus. har R. i Tidernes Løb antaget noget forskjellig Skikkelse, men dens charakteristiske Mærke, den periodiske Tilbagevenden af Hovedthemaet (Rondosatsen), er stadig beholdt. I Sonaten og Symphonien er Slutningsstykket ofte i Rondoform. Rondolētto ell. Rondino, en lille Rondo.

Ronge, Johannes, Hovedstifter af Tysk-Katholikernes Sekt, f. 16 Oct. 1813 i Bischofswalde i Schlesien, d. 20 Oct. 1887, s. Tysk-Katholiker.

Rongeri [rongscheri] kaldes i Kattuntrykkerierne Borttagning af Farverne ved Ætsbejser.

Roning. England er Rosportens Hjemstavn. Den første Kaproning fandt Sted i London 1715; den kaldtes „Scullerløbet" og foretoges under dette Navn hvert Aar. I dette Aarhundrede indførtes R. ved Universiteterne, 1815 i Oxford, lidt senere i Cambridge, og 1829 begyndte de verdensberømte Kaproninger mellem de to Universiteter paa Themsen, som siden 1856 finde Sted hvert Aar. Af andre Kaproninger i England kan særlig mærkes det 1839 stiftede »Henley on Thames's Royal Regatta«. 1886 afholdtes omtrent 300 Kaproninger i England. Fra dette Land spredte Interessen for R. sig til andre Lande, særlig Nordamerika, senere til Frankrig og Tyskland, og flere internationale Kaproninger have fundet Sted, hvori Englænderne oftest have sejret. I Danmark indførtes R. som Sport 1866, men den har dog først taget et kraftigt Opsving fra 1880, da de tidligere stiftede Roklubber gik over i den samme Aar oprettede Kjøbenhavns Roklub. 8 Oct. 1885 dannedes endelig „Dansk Forening for Rosport" som et Bindeled mellem de forskjellige Klubber. Den omfatter nu (1888) 18 Klubber med 57 Baade. Ogsaa i Sverige og Norge er R. indført som Sport, og skandinaviske Kaproninger have fundet Sted 1883 i Christiania, 1884 i Stockholm og 1886 i Holbæk. Kaproningsbaaden er i dette Aarhundrede bleven udviklet til stor Fuldkommenhed. Der findes to Typer: Outriggere, lange og smalle Baade, forsynede med lette Jærnstativer udenbords, hvorpaa Aaretollene ere anbragte, og Inriggere, bredere Baade, som have Aaretollene anbragte paa selve Rælingen eller Aaregange indskaarne i denne. Medens den første Form især anvendes i England, hvor Kaproningen finder Sted paa Floderne, benyttes sidstnævnte Form endnu væsentligst her i Norden paa Grund af det aabne Farvand med ofte stærk Bølgegang. Aarernes Antal er meget forskjelligt; de hyppigst brugte ere 4 Aarers Baade, men der findes ogsaa indtil 12 Aarer. Ejendommelige for England ere de saakaldte »Sculling boats« med to Aarer for en enkelt Roer, der i Almindelighed benyttes ved Kaproningerne om Mesterskabet i R.

Ronneburg, Stad i Hertugd. Sachsen-Altenburg, 3 M. s. v. for Altenburg. 6,000 J. Fabrikation af Tobak og Uldstoffer; Handel med Korn og Uld. Sundhedsbrønd.

Ronneby, forhen Rotneby, Stabelstad i Sverige, i en af Blekings smukkeste Egne, ved R.- ell. Rotneaaen, c. $\frac{1}{4}$ M. fra dennes Udløb i Østersøen. Bankkontor, Sparekasse, Jærnbanestation. 1,900 J. (1886). R. nævnes som Kjøbstad ved Slutn. af det 14de Aarh., blev 1564 plyndret og brændt af Svenskerne og mistede sine Kjøbstadsprivilegier ved Carlskronas Anlæggelse, men fik sin Stabelstadsret tilbage 1879. Kort s. for Staden ligger R.s Sundhedsbrønd, hvis Vand, et alunholdigt Jærnvand, har vist sig særdeles virksomt for Blegsot, Blodmangel, Mavekatarrh, Gigt, samt rheumatiske Sygdomme; Staal- og Dyndbade ved Brønden, Strømbade i Skjærgaarden.

Ronsard, Pierre [rongsāhr], fransk Digter, f. 1524, tjente som Dreng Hertugen af Orléans og Kong Jakob VI af Skotland som Page og blev i sin første Ungdom anvendt i diplomatisk Tjeneste; men da en Sygdom 1541 havde ødelagt hans Hørelse, hengav han sig i 7 Aar til Ensomhed og klassiske Studier i Collège Coqueret sammen med Baïf, Remy, Belleau, Muret o. fl. Med disse Venner samt Jodelle og Joach. du Bellay, hvis Kreds kaldtes Plejaden, beredte R. sin paatænkte Reform af den franske Literatur, hvis Hensigt var ikke alene at indføre de græske og latinske Digteres og Prosaisters Stil og Billeder i fransk Poesi og Prosa, men ligefrem at indføre græske og latinske Ord. Ved sit Epos »La Franciade«, af hvis

paatænkte 24 Sange kun 4 udkom, vilde R. vise sig som sit Lands Homer; men dette saa vel som hans i sin Tid saa beundrede Oder ere ulæselige. Derimod viser R. et virkeligt poetisk Talent i lettere Smaadigte, hvor han opgiver sin Græcisering og Latinisering og ofte opnaar en musikalsk lyrisk Klang. Han var højt hædret af de 4 sidste Konger af Huset Valois og tillige af Elisabeth af England og Maria Stuart. Tasso forelagde ham Prøver af »La Gerusalemme liberata« til Bedømmelse; paa tyske og engelske Universiteter holdtes Forelæsninger over hans Værker. R. døde 1585. Hans »Oeuvres choisies« ere udgivne af Ste.-Beuve 1828 og af Noël 1862.

Ronsdorf, Stad i den preussiske Rhinprov., ⅞ M. s. ø. for Elberfeld. 11,000 I. Betydelig Industri i Jærn- og Kobbervarer, Papir, Silke- og Bomuldsstoffer; Kobberhammerværker. **Ronsdorfere**, s. **Ellerske Sekt.**

Ronse, s. **Renaix.**

Rood of land [ruhd ov lænnd], et engelsk Flademaal, lig 2,568 danske □ Alen ell. 1,467 Skjæpper Land.

Roon, Albert Th. E. v., preussisk Krigsminister, f. 30 Apr. 1803 i Pommern, blev 1821 Lieutenant og 1827 Lærer ved Cadetcorpset i Berlin. Han skrev 1832 for dette en geographisk Haandbog („Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde", 3dje Opl., 3 Bd., 1847—55), senere en Lærebog („Anfangsgründe der Erd-, Völker- und Staatenkunde"), der er udkommen i 12 Oplag og over 50,000 Aftryk, og 1837 en mere speciel „Militärische Länderbeschreibung von Europa". 1835 blev R. Lærer ved Krigsskolen og 1845 Major i Generalstaben og var 1844 flg. Prins Friedr. Carls militære Lærer. 1849 var R. Stabschef ved et af Hærcorpserne paa Toget til Baden, blev Oberstlieutenant og Regimentschef, fik 1856 en Brigade og 1858 en Division at føre. 1858 indgav han til Prinsregenten en Fremstilling af den preussiske Hærordnings Mangler, især med Hensyn til en hurtig Mobilisering; han optoges derfor i den Commission, der skulde raadslaa om Hærens Omdannelse, og blev 5 Dec. 1859 Krigsminister (1867—71 tillige Marineminister). I denne Stilling gjennemførte han med stor Dygtighed den nye Hærordning, som i Krigen 1866 stod sin Prøve, blev til Løn General og fik af Landdagen bevilget en Dotation, samt valgtes til den nordtyske Rigsdag. Ved Forbundsraadets Oprettelse 1867 fik R. Sæde deri, udviklede nu ogsaa de andre nordtyske Hærcorpser og blev efter Krigen 1870—71 ophøjet til Greve, udstyret med en rig Dotation og 1 Jan. 1873 Generalfeltmarschal. Samtidig blev han preussisk Førsteminister, dog kun til Nov. s. A., og afgik da tillige som Krigsminister. D. 23 Febr. 1879.

Roos, Johann Heinrich, tysk Landskabs- og Dyrmaler, f. 1631 i Ottendorf i Pfalz, d. 1685 i Frankfurt a. M., lærte Malerkunsten i Holland og nedsatte sig efter et Ophold i Italien i Frankfurt 1657. R.s Landskaber med Dyr have stor Fortjeneste ved deres Sandhed og Dristighed; hans Raderinger, 44 i Tallet, ere udtryksfulde og i høj Pris; han malede ogsaa, især i sine senere Aar, mange Portræter. — Hans Sønner, Philipp Peter R., f. 1657, d. 1705, bekjendt i Italien under Navnet „Rosa di Tivoli", og Johann Melchior R., f. 1659, d. 1731 i Frankfurt, vandt begge Navn som Dyrmalere. — En Sønnesønssøn, Jos. R., f. 1728 i Wien, d. 1805, var ligeledes Maler i samme Kunstretning.

Roosebeke, By i Vestflandern n. for Kortrijk, bekjendt af Slaget 27 Nov. 1382, hvor den franske Konge Carl VI sejrede over Flamlænderne.

Roots Blæser [ruhts], et Blæseapparat, som bruges meget til Nedsmeltning af Jærn i Kupolovne. To cylindriske Legemer med Grundflader omtr. som Ottetal og Frembringerne parallele med Axerne dreje sig om vandrette Axler, saaledes at Overfladerne stedse ere i Berøring med hinanden; ligger f. Ex. det ene Ottetal vandret, staar det andet lodret. Det hele er omgivet af en tætsluttende Kapsel med to Aabninger, saaledes at den Luft, som strømmer ind gjennem den ene, slynges ud gjennem den anden ved Cylindrenes Omdrejning og føres til Ovnen. Giver Luft af højere Spænding end Viftebælgen.

Roque, San [rōke], 1) Stad i den spanske Prov. Cadiz, 1 M. n. for Gibraltar. 8,000 I. — 2) Forbjærg paa Brasiliens Østkyst under 5° 28' s. Br.

Roquebrune [rokkbrühn], en lille Stad i det franske Dep. Søalperne, 1 M. fra Italiens Grænse, i Nærheden af Middelhavet. Besøgt Curested. Store Olivenplantninger.

Roquefort [rokkfāāhr], Landsby i det franske Dep. Aveyron, 7 M. s. ø. for Rhodez, er bekjendt ved den her af Faaremælk tilberedte fortrinlige Ost. Ostene lagres i Klippegrotter; aarlig Omsætning til Beløb af c. 8 Mill. Francs.

Roquemaure [rokkmāāhr], Stad i det franske Dep. Gard ved Rhône, 5 M. n. n. ø. for Nimes. 3,000 I. Vinavl. Storartet Tilvirkning af Vinfade.

Roqueplan, Louis Vict. Nestor [rokkplāng], fransk Forfatter, f. 1804, d. 1870, var en Tid lang Medarbejder ved forskjellige Blade og Redacteur af »Figaro«, siden Directeur for flere Theatre, deriblandt Grand Opéra, Opéra comique og Châtelet-Theatret. Som Forfatter er han mest bekjendt ved sin lunefulde Bog »Les coulisses de l'Opéra« (1855); ogsaa skrev han »La vie parisienne« (1853), »Parisine« (1869) o. fl.

Roquette, Otto [rokett], tysk Digter, f. 19 Apr. 1824 i Krotoschin i Posen, studerede i Heidelberg, Berlin og Halle Philologi, Historie og Literatur, blev 1851 Dr. phil. i Halle og 1862 Professor i Literaturhistorie ved Krigsakademiet i Berlin, men opgav allerede n. A. denne Stilling. Ogsaa en senere Ansættelse i Berlin var kun af forbigaaende Varighed; men 1869 modtog han et Professorat i tysk Sprog og Literaturhistorie ved den polytechniske Skole i Darmstadt, og i denne Stilling er han bleven. Hans nydelig formede Eventyrdigt „Waldmeisters Brautfahrt" med Billeder af det muntre Liv ved Rhinen vakte strax ved sin Fremkomst (1851) stor Opsigt og har siden oplevet 58 Oplag, ligesom hans første Sang 1852 udkomne „Lieder" virkede betagende ved deres

friske Ynde og ungdommelig sprudlende Livslyst. Hans senere Arbejder af lyrisk-episk Charakter samt Dramaer, Romaner og Noveller vise vel den samme gratiøse og glatte Form og en vis Livlighed, men ikke synderlig Dybde eller fremskridende Udvikling af hans Digterindividualitet. Størst Værd have vistnok en Del af hans mindre Fortællinger („Erzählungen" 1859, „Neue Erzählungen" 1862, „Neues Novellenbuch" 1884 o. fl.). R. har ogsaa udgivet en „Geschichte der deutschen Litteratur" (3dje Udg. 1879) og et Par andre literærhistoriske Skrifter.

Roquette, la [s. o.], Cellefængsel i Paris, hvor de dødsdømte hensættes til deres Henrettelse og de til Tvangsarbejde dømte, indtil de kunne føres bort til deres endelige Bestemmelsessted. Henrettelsen i Paris foregaar i Regelen uden for Porten af dette Fængsel.

Ror, et Stykke stærkt bygget Træ af en særegen Form, som ved Hager og Lykker er fæstet til Agterstavnen af et Skib; det benyttes til at styre dette med, idet man ved Hjælp af et Rat drejer en Træ- ell. Jærnstang, **Rorpinden**, og herved R. til den ene eller anden Side. R. siges at lægges styrbord eller bagbord, op eller i Læ, naar Rattet ved at drejes bevæger Rorpinden (der tænkes at gaa for efter) mod Styrbord, Bagbord, op til Luvart eller ned mod Læ, og Skibet vil da bevæge sig den modsatte Vej. **Rorgængeren**, den Mand, hvem Skibets Styring er betroet.

Roräte kaldes i Romerkirken den Gudstjeneste, som i Adventstiden holdes ved Daggry, fordi man der plejer at synge Es. 45, 8: R. coeli desuper (lat., d. e. Drypper, I Himle! fra oven ned). Ogsaa bruges R. som Navn paa den 4de Søndag i Advent og den forudgaaende Onsdag.

Rorschach, Flække i Cant. St. Gallen i Schweiz ved Bodensøen, 2 M. ø. n. ø. for St. Gallen. 5,000 I. Uldspinderi. Havn og Dampskibsfart paa Bodensøen. Cursted.

Rōsa, Martinez de la, s. **Martinez**.

Rōsa, Pietro, italiensk Archæolog, f. 1815 i Rom, Senator og Generalinspecteur for Museerne, leder Udgravningerne i Rom. Hans Arbejder, deriblandt hans Planer over den appiske Vej, ere udgivne i det romerske archæologiske Selskabs Skrifter.

Rōsa, Salvator, ital. Maler og Raderer, tillige Satiredigter og Musiker, f. 1615 i Renella ved Napoli, d. 1673 i Rom, var bestemt for Studeringerne, men forlod dem, saa snart han blev voxen, for at dyrke Musiken og Malerkunsten. Om han end er paavirket af Caravaggio og Spagnoletto, er hele hans Udvikling dog ganske selvstændig. De Emner, der passede bedst til hans æventyrlige Charakter og lige saa æventyrlige Liv, vare vilde Naturoptrin, Overfald af Røvere, Slagstykker og grusomme Martyrhistorier, og heri viste han sit Talents hele Liv og fyrige Kraft; men han har ogsaa i de skjønneste Landskaber og Søstykker med rolig Aftenstemning lige saa vel som i det ædlere Historiemaleri vist sin Aands store Omfang, sine Tankers Alvor og Dybde. Han opholdt sig vexelvis i Napoli, Firenze og Rom, mest paa sidstnævnte Sted, hvorfor han hyppig tages med under den romerske Skole, navnlig som Landskabsmaler. I sine Raderinger, 40 Blade, behandlede han med Lethed og Kjækhed de samme Emner, dog hyppigere enkelte Figurer end Compositioner. Hans Malerier findes i Europas vigtigste Gallerier, og navnlig kan den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn rose sig af i „Jonas, som prædiker for Niniviterne" at eje et Hovedbillede af R.

Rosälie, Sicilianernes store Helgeninde, døde imellem 1160 og 1180. I Følge Sagnet nedstammede hun fra de gammel-sicilianske Konger og levede som Eneboerske paa Bjærget Pellegrino ved Palermo. Hendes Mindefest fejres i Palermo 4 Sept. med stor Pragt, og en kolossal Statue af R. føres endnu paa denne Dag i Triumph omkring i Staden.

Rosälie bruges om et Motivs Tilbagevenden paa forskjellige Tonetrin, et bekvemt og ofte uundværligt Middel til at opnaa stigende Virkning. R., det tyske „Schusterfleck", bruges som Spottenavn, naar Misbrug af denne Effects Anvendelse udarter til smagløs Monotoni. Navnet skal hidrøre fra en italiensk Sang, »Rosalia cara mia«.

Rosamunde, Datter af Gepiderkongen Kunimund, ægtede sin Faders Morder, Langobarderkongen Alboin, som hun lod dræbe 573. For at undgaa Langobardernes Forbitrelse flygtede hun med sin Elsker og Medskyldige Helmigis til den græske Exarch i Ravenna, Longinus; da denne friede til hende, rakte hun Helmigis Giftbægeret, men han nødte hende til selv at tømme det.

Rosamunde, Sir Walter Cliffords skjønne Datter, Kong Henrik II.s Maitresse. Hun synes at være død c. 1177 og blev begravet i Nonneklostret i Godstow. Paa Befaling af Biskop Hugo af Lincoln blev hendes Lig flyttet fra Kirken ud paa Kirkegaarden. Det er alt, hvad der vides om hende. At hun blev skjult i en Labyrinth af Kong Henrik, at hun fødte ham to Sønner og at Dronningen ryddede hende af Vejen, som de talrige Sagn om hende fortælle, strider imod historiske Kjendsgjerninger. Hendes Skæbne har ofte været Gjenstand for digterisk Behandling.

Rosanilin, s. **Fuchsin**.

Rosaplet, smaa, rosenrøde, svagt ophøjede, flygtige Pletter, der i den første Uge af den typhoide Feber vise sig paa Lemmer og Bryst.

Rosário, Stad i den argentinske Forbundsstat Santa Fé ved Floden Paranas højre Bred, 37 M. n. v. for Buenos Ayres, med 42,000 I. (1884), er en af Forbundsstaternes vigtigste Havne, har en medicinsk Skole og betydelig Udførsel af Huder, Uld, Hestehaar og Kobber. Jærnbaneforbindelse mod N. V. til hen imod Grænsen af Bolivia og mod S. Ø. til Buenos Ayres.

Rōsas, Stad i den spanske Prov. Catalonien, 17 M. n. ø. for Barcelona, i Nærheden af Rosas-Bugten og den franske Grænse, med 3,000 I. Havn. Fort.

Rōsas, J. Manuel de, Præsident i Argentina 1829—52, f. 1793 i Buenos Ayres, tilbragte sin Ungdom iblandt Gauchoerne og antog deres raa Sæder og Levemaade. 1820 tog han første Gang Del i det politiske Liv som

Rytteranfører under en General Rodriguez og blev siden Chef i Kampen imod Indianerne. Han vandt derved en umaadelig Indflydelse paa Gauchoerne, blev 1820—32 valgt til Præsident i La Plataſtaterne og efter en ny Krig mod Indianerne gjenvalgt 1835 med dictatoriſk Myndighed. Med forfærdelig Grusomhed undertrykkede han det politiſke Modparti „Unitarierne", der nærmeſt repræſenterede Byerne og Civiliſationen, men gjennemførte derefter ſelv et endnu ſtrængere Enhedsregimente og lod over 20,000 Mennesker henrette eller ſnigmyrde for at vedligeholde ſin Magt. Endelig rejſte General Urquiza ſig imod ham og ſlog ham ved Braſiliens Hjælp 3 Febr. 1852, hvorefter han flygtede paa et engelſk Skib og bosatte ſig i England. D. 14 Marts 1877. Hans Datter Manuelita tog under hans Dictatur ikke ringe Del i Statsſtyrelſen.

Roscelinus, Johannes, ſcholaſtiſk Theolog, Kannik i Compiègne, hyldede den nominaliſtiſke Philoſophis Lære, at Fællesbegreberne ere blotte Navne uden virkelig Realitet. Da han gjorde Anvendelſe heraf paa den chriſtelige Treenighedslære, idet han lærte, at Fællesbegrebet Guddom ingen Realitet havde, og at de tre Perſoner vare tre Individer, blev han anklaget for Tritheisme og paa Synoden i Soiſſons 1092 tvungen til Tilbagekaldelſe. 1119 havde han en literær Strid med ſin forhenværende Diſcipel Abailard. Hans Dødsaar er ubekjendt.

Roscher, Wilh., fremragende tyſk nationaløkonomiſk Forfatter, f. 21 Oct. 1817 i Hannover, var førſt Profeſſor i Göttingen, men blev derefter 1848 kaldet til Leipzig. Hans førſte Værk var af hiſtoriſk Indhold, „Leben, Werk und Zeitalter des Thucydides" (1842), medens hans ſenere Arbejder alle ere af overvejende nationaløkonomiſk Indhold; men han betragter i Regelen de nationaløkonomiſke Forhold fra et hiſtoriſk Standpunkt, og han har ved denne Opfattelſesmaade grundlagt en ny Skole i Tyſkland. Blandt hans Værker maa fremhæves „Geſchichte der engliſchen Volkwirthſchaftslehre" (1851), „Ueber Kornhandel und Theuerungspolitik", ſom har oplevet tre Oplag, ſamt endelig „Syſtem der Volkswirthſchaft", der er udkommet i mange Oplag (1ſte Udgave 1854), „Anſichten der Volkswirthſchaft" (1861; 3dje Opl. 1878) og „Geſch. der National-Oekonomik in Deutſchland" (1874).

Röscius Gallus, Quintus, berømt romerſk Skueſpiller, var Slave af Fødſel og levede til hen imod Midten af det 1ſte Aarh. f. Chr.; han var en Ven af Sulla og Cicero, der forſvarede ham Aar 76 i en endnu bevaret Tale. R. var ikke blot fortrinlig udſtyret af Naturen, men beſad tillige en ualmindelig Dannelſe; han udmærkede ſig navnlig i Komedien.

Roscoe, William [rŏſko], engelſk Hiſtorieſkriver, f. 8 Marts 1753, var 1774—96 Sagfører og 1805—16 Banquier i Liverpool; han ſkrev 1788 et Digt imod Negerſlaveriet og talte ligeledes varmt for den franſke Revolution. 1806—16 var han Medlem af Underhuſet og ſkrev en Række politiſke Flyveſkrifter i friſindet Aand. R.s politiſke Hovedværker ere »The life of Lorenzo de Medici« (1795, 2 Bd.) og »The life and pontificate of Leo X« (4 Bd., 1805). D. 30 Juni 1831.

Roscoff, Flække i det franſke Dep. Finistère ved Kanalen, 7 M. n. ø. for Breſt. 5,000 I. Havn. Betydelig Handel med Grøntſager. Smughandel paa England.

Roscommon, 1) Shire i Irland, Prov. Connaught, omgivet af Shirerne Sligo, Leitrim, Longford, Weſtmeath, Kings, Galway og Mayo. 44,₈ □ M. med 133,000 I. (1881), mod 254,000 I. i 1841. Landet er bølgeformet, faldende mod Ø. mod Floden Shannon, ſom her danner flere Søer, af hvilke de betydeligſte ere Lough Boſin og Lough Ree. Veſtgrænſen dannes i Shirets ſydlige Del af Floden Suck, der falder i Shannon. Mod N. V. er ſtore Moſedrag, mod N. et højt Bakkeland. Klimaet er koldt og fugtigt. Shiret indeholder gode Græsgange, og Kvægavlen indtager den førſte Plads i Landbruget. — 2) Hovedſtad i R.-Shire, 18 M. v. til n. for Dublin. 3,000 I. Uldvæverier og Pottemagerier. Slot.

Roſe (Rosa), Slægt af Roſenfamilien, omfatter Buſke med Barktorne, uligeſtinnede Blade med tilvoxede Axelblade, 5fligede Bægerblade, 5bladet Krone og en Hybenfrugt, hvis kjødede Del udgjøres af den ſtærkt udviklede Frugtbund, Underbægeret; findes kun nord for Krebſens Vendekreds. Kronbladene af R. gallica fra Mellemeuropa og R. centifolia fra Orienten anvendes i Medicinen; R. damascena leverer Roſenoljen (ſ. d. A.). Hos os findes flere Arter vildtvoxende; blandt disſe er R. canina, der tidligere har haft en flerſidig Anvendelſe i Medicinen, en af de almindeligſte og til Dels derfor ogſaa meſt variable. Af de dyrkede Sorter har man over 2,000 Varieteter, der deles i 1) Sommerroſer, ſom blomſtre ēn Gang om Aaret, i Juli, og 2) Efteraarsroſer, der give et Flor i Juli og et andet i Auguſt—September; til de ſidſte høre a) de remonterende Hybrider, b) Bourbonroſer, c) Teroſer, d) Maanedsroſer, e) Noiſetterne. De formeres ved Frø, Aflæggere, Stiklinger og Forædling, og de kræve en ikke for let Jord, der indeholder meget Næringsſtof. En ſyſtematiſk Inddeling af de dyrkede R. er næſten umulig, fordi de forſkjellige Grupper gaa over i hverandre i flere Henſeender, hvilket Syſtem man ſaa end vælger, en Følge af, at der er ſaa mange Baſtarder, at de virkelige Arter ikke mere lade ſig udfinde. Hos de gamle var R. Sindbillede paa Ungdom, blomſtrende Livskraft og Fortrolighed. Israeliterne og alle øſterlandſke Stammer plejede den med Omhu; Beretningerne om Grækernes Skikke bære tydelige Vidnesbyrd om dens Popularitet hos denne Nation, ſom havde helliget den til Aphrodite. Romerne holdt meget af R. og lod dem med ſtor Bekoſtning komme fjærnt fra, indtil de under Kejſer Domitian lærte den Kunſt at drive R. i Blomſt om Vinteren; ved deres Gilder bekranſede de ſig med R. og hvilede paa R., ligeſom de tilberedte Salver og Olje af dem. R. betragtede de ſom et Symbol paa Tavshed, og i deres Spiſeſale hængte de en R. under Loftet ſom en Advarſel om ikke at lade ſig forlede til Snakkeſalighed ved Nydelſen af Vinen; derfra ſtammer Betegnelſen „Roſen" paa viſſe

Festsale, især Spisesale, i fyrstelige Slotte (f. Ex. Frederiksborg, Rosenborg), saa vel som Talemaaden at „tale sub rosa" (under R.), d. e. i dyb Hemmelighed, under fire Øjne. Ogsaa i Middelalderen stod R. i stor Anseelse (jvfr. **Rosenfest**); men det er dog Nutiden, der har bragt det videst i Culturen og Forædlingen af den, og Frankrig, England og Belgien staa øverst i denne Henseende. **Rosenfamilien** (Rosaceæ), Urter eller træagtige Planter af de frikronbladedes Orden, har i Regelen dybt delte eller sammensatte, fjer- eller haandribbede Blade med vedblivende Axelblade. Blomsten er regelmæssig og omkringsædig, Bæger og Krone oftest 5bladede, hint undertiden med Bibæger; mange fri Støvdragere, Flerfoldfrugt, Smaafrugterne hyppigst Nødder, undertiden Stenfrugter eller Bællekapsler; ingen Frøhvide, ret Kim. Familien, der er forholdsvis rigt repræsenteret i vor Flora, omfatter 45 Slægter med omtr. 1,100 Arter, der næsten udelukkende have hjemme i den nordlige Halvkugles kolde og tempererede Egne.

Rose, den gyldne (Rosa aurea), kaldes den af Paven indviede R. af Guld, som stundum er bleven sendt som Gave af den romerske Stol til Fyrster, der havde ydet eller ventedes at ville yde Kirken særlig Beskyttelse eller Tjeneste. Den er ogsaa undertiden bleven skjænket til Stæder og Kirker. Dens Indvielse maa kun finde Sted paa den 4de Fastesøndag (Lætare), som derfor ogsaa kaldes **Rosensøndag** (Dominica de rosa). Ceremonierne ved Indvielsen ere i Tidernes Løb blevne mere og mere pragtfulde og højtidelige. Pius IX sendte den til Dronning Isabella II af Spanien.

Rose, den røde og **den hvide**, kaldtes efter Vaabenmærkerne de to engelske Kongehuse Lancaster og York, mellem hvilke der i det 15de Aarh. førtes langvarige blodige Kampe (den engelske Trediveaarskrig) om den engelske Trone, som medførte hele Kongehuset Plantagenets Udryddelse, den engelske Adels Svækkelse og Slægten Tudors Tronbestigelse. Krigen begyndte 1455 under Henrik VI af Linjen Lancaster, hvem Edvard IV af Linjen York stødte fra Tronen, og endte 1485 med Richard III.s Fald og Huset Tudors Tronbestigelse. Hovedslagene vare ved St. Albans (1455), Northampton og Wakefield (1460), Taunton (1461), Barnet og Tewkesbury (1471) og det afsluttende Slag ved Bosworth (1485).

Rose, en tysk Slægt af udmærkede Chemikere og Mineraloger. **Valentin R.** d. ældre, f. 1736 i Neu-Ruppin, d. 1771 i Berlin, hvor han var Apotheker og fra 1770 Assessor i Overmedicinalcollegiet. Han opdagede den efter ham opkaldte Metallegering, **R.s Metal**, en Legering af 2 Dele Vismut, 1 Del Bly og 1 Del Tin, der smelter allerede ved 94°. — Hans Søn, **Valentin R.** d. yngre, f. 1762, d. 1807 i Berlin, var Elev af Klaproth, efter hvis Raad han studerede Pharmaci. 1792 overtog han Faderens Apothek, holdt Forelæsninger over Experimentalchemi og indlagde sig som Assessor i Overmedicinalcollegiet (fra 1797) megen Fortjeneste ved Bearbejdelsen af den preussiske Pharmakopoe ligesom ved flere Arbejder i rent chemisk, især analytisk Retning. — Hans Søn, **Heinrich R.**, f. 6 Aug. 1795 i Berlin, lærte Pharmaci i Danzig, studerede senere i Berlin, gik derpaa 1819 til Stockholm, hvor han arbejdede 1½ Aar under Berzelius, blev Dr. phil. i Kiel 1821, Docent i Chemi ved Berlins Universitet 1822, extraord. Professor 1823, ord. Professor 1835, Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin 1832. Han døde temmelig pludselig 27 Jan. 1864. Da næsten alle hans Arbejder gaa i analytisk Retning, berøre de næsten alle Punkter af hele Chemiens Omraade, og skjønt R. ingenlunde har ladet sig uden Vidnesbyrd i den organiske Chemi, er det dog fortrinsvis den uorganiske Chemi, han helligede sine Arbejder, og det i den Grad, at næsten hver Side bærer Vidnesbyrd om hans utrættelige og samvittighedsfulde Virksomhed. Hans Arbejder findes næsten alle i Poggendorffs „Annalen der Physik", men Resultatet af dem alle har han nedlagt i sin berømte „Handbuch der analytischen Chemie", som første Gang udkom 1829, hvis 6te Udgave beskæftigede ham lige til hans Død (den blev siden fortsat af Finkener), og som baade paa Fransk og Engelsk har oplevet flere Udgaver. Dette Værk har gjort R. berømt som en af vor Tids første Analytikere. — Hans Broder, **Gustav R.**, f. 28 Marts 1798 i Berlin, studerede Mineralogi, Geologi og Chemi i Berlin, men fulgte derefter Broderens Exempel ved 1821—22 at fortsætte sine chemiske Studier i Stockholm under Berzelius. 1826 udnævntes han til extraord. Professor i Mineralogi ved Universitetet i Berlin (ord. Prof. 1839), ledsagede Alexander v. Humboldt paa dennes Undersøgelsesrejser i Sibirien 1829 og meddelte Rejsens Udbytte i „Mineralogisch-geognostische Reise nach dem Ural, Altai u. Kaspischen Meere" (2 Bd., 1837—42). 1852 udgav han „Das krystallochemische Mineralsystem", der indeholder Principerne for den nu brugelige Classification af Mineralerne. Foruden de her nævnte Arbejder har han leveret mangfoldige mineralogiske Afhandlinger til Poggendorffs „Annalen". D. 15 Juli 1873.

Rose, Christoffer Pauli, dansk Skuespiller, f. 10 Oct. 1723 i Kjøbenhavn, d. 30 Oct. 1784, blev Student 1743 og siden Medlem af det danske Skuespillerselskab, som aabnede sine Forestillinger paa Theatret i Læderstræde 14 Apr. 1747, hvor R. debuterede ved samme Lejlighed. Hans nære Forhold til Holberg og Pilloy fik en væsentlig og gavnlig Indflydelse paa hans kunstneriske Udvikling. Fortrinlig udrustet af Naturen udviklede R. ved Studium og Flid sine Evner og blev en af den danske Scenes mest ansete Kunstnere. 1772, da Theatret kom under kongel. Bestyrelse, udnævntes R. til Instructeur; 1779 ægtede han Skuespillerinden **Charlotte Elisabeth Amalie R.**, født Bötiger, f. 1738 i Kjøbenhavn, som paa Holbergs Tilskyndelse var gaaet til Theatret og 28 Juni 1752 debuterede som Leonore i „Kilderejsen". Hun fik efterhaanden et stort Repertoire, men var, navnlig i Sørgespillet, mindre tiltalende paa Grund af sin svulstige Declamation, hvorimod hun vandt Yndest i Lystspillet, især i muntre og coquette Elskerinderoller. Hun forfattede et Skuespil, „Clarisse eller den forviste Frøken", og

døde 23 Febr. 1793. — Førstnævntes Datter, **Mette Marie R.**, f. 1747, debuterede 1761 paa den danske Scene og vandt strax levende Bifald. Hendes Theaterbane var glimrende, men kort. 1765 blev hun, da hun en Aften forlod Theatret, med Vold bortført af Grev Chr. Conr. Danneskjold-Laurvig og betraadte ikke Scenen mere. Hun ægtede senere Kammermusikus Schiørring og døde 1819.

Roseau [sō] ell. **Charlottetown**, Hovedstad paa Sydvestsiden af den engelske Ø Dominica i Vestindien. 5,000 J. God Havn.

Rosebery, Archibald Phil. Primrose, Jarl af [rōhsberri], engelsk (skotsk) Statsmand, f. 1847, arvede allerede 1868 Peersværdigheden og optraadte første Gang 1871 som Forslagsstiller af Svaradressen paa Trontalen. 1874 foreslog han en Comité om Valgmaaden for de skotske og irske Peerers Valg og blev selv dens Formand. Fra 1880 tog han livlig Del i Overhusets Forhandlinger som udpræget Liberal, var 1881—83 Understatssecretær i Indenrigsministeriet og stillede 1884 et Forslag om Overhusets Omdannelse. Derefter var han i Febr.—Juni 1885 Lord-Seglbevarer og i Febr.—Juli 1886 Udenrigsminister under Gladstone. R. regnes nu blandt det liberale Partis Ledere. Siden 1878 er han gift med Hannah Rothschild.

Rosecrans, Will. Starke, nordamerikansk General, f. 1819 i Staten Ohio, uddannedes i Westpoint Krigsskole og blev 1842 Lieutenant, men var senere Civilingeniør i sin Hjemstat. Ved Borgerkrigens Udbrud 1861 tog han Tjeneste som Oberst og blev kort efter Brigadegeneral, udmærkede sig i Vestvirginia ved at udjage de indtrængte Sydstatstropper og blev n. A. Chef for Missisippihæren. Han sejrede ved Corinth 3—5 Oct. 1862 og senere ved Murfreesborough 1—3 Jan. 1863, men blev slaaet ved Chickamanga 19—20 Sept. s. A. og mistede derefter sin Commando. I Jan. 1864 blev han Øverstbefalende i Missouri, men afgik efter Krigen.

Rosegger, Petri Kettenfeier, tysk Novellist, f. 31 Juli 1843 i Landsbyen Alpel i Øvre-Steiermark, fik som Søn af en fattig Bonde kun en meget tarvelig Opdragelse, maatte i sin Barndom vogte Kvæg og blev 17 Aar gammel sat i Lære hos en Landsbyskrædder. I de 4 Aar, han tilbragte hos denne, vandrede han med sin Mester om paa Arbejde hos Bønderne fra Gaard til Gaard i sin Hjemstavn og blev saaledes paa det nøjeste fortrolig med deres Liv og Tænkesæt. Snart vaagnede den literære Trang i ham, og han, der næsten ingen Lejlighed havde til at skaffe sig andres Bøger, begyndte nu selv at skrive og udbytte sine Indtryk og Erfaringer i en Mængde poetiske og prosaiske Forsøg. Nogle af disse, som han 1864 fik optaget i et Grazer Blad, henledede strax Opmærksomheden paa ham og skaffede ham Velyndere i Graz, der 1865—69 lod ham besøge det derværende Handelsakademi. 1870 udkom hans første Bog, „Zither und Hackbrett", en Samling Dialektdigte, hvem R. Hamerlings varmt anbefalende Forord strax sikrede en god Modtagelse; siden har R. under stadig voxende Popularitet udgivet en lang Række Noveller og Skizzer (hvoraf kun de ældste fuldstændig i Dialekt) under Titler som „Tannenharz und Fichtennadeln", „Sittenbilder", „Geschichten aus Steiermark", „Gestalten aus dem Volke", „Schriften des Waldschulmeisters", „Waldheimat", „Das Volksleben in Steiermark" o. fl. Aldrig er han gaaet uden for sit specielle Omraade, Skildringen af sin Hjemstavns Natur og Folkeliv; men paa dette er han ogsaa en Mester, hvad enten han anslaar en humoristisk eller en dybt alvorlig Tone. Grundstemningen er hos R. altid — i Modsætning til hans ligesaa ansete Landsmand og Arbejdsfælle Anzengruber — optimistisk og forsonende. R. har aldrig for længere Tid kunnet trives borte fra sin Hjemstavn; han bor om Vinteren i Graz, om Sommeren paa en lille Landejendom nær ved sin Fødeby. Siden 1876 udgiver han et folkeligt Maanedsskrift, „Der Heimgarten". 1885 paabegyndtes Udgivelsen af hans „Ausgewählte Schriften" (indtil 1889 23 Bd.).

Rosellini, Ippolito, italiensk Ægyptolog, f. i Pisa 1800, d. 1843. Han deltog med J. F. Champollion i hans ægyptologiske Studier og fulgte med ham paa hans ægyptiske Rejse, hvis Udbytte han har nedlagt i sit store Værk »Monumenti dell' Egitto et della Nubia« (9 Bd., Firenze, 1832—44).

Rosen (Erysipelas), en ejendommelig, acut Betændelse i Huden, der hurtig udbreder sig over større Flader af denne, ledsages af en uforholdsmæssig stærk Feber og oftest ender med en rask indtrædende Fordeling og Helbredelse. De Tilfælde, i hvilke det fremadskridende Forløb er særlig udtalt, saa at R. endog udbreder sig over næsten hele Legemet, har man kaldt **Vandrerosen**, men denne Benævnelse tilkommer egentlig, om end i mindre Grad, enhver R. Hudens Overflade er ved R. mere eller mindre glat, rød og spændt, og ikke sjælden hæves Overhuden i Vejret af Exsudatet som klare Blærer, **Blærerosen**. R. angriber oftest Ansigtet og Haarbunden, dernæst Extremiteterne og Kjønsdelene, sjældnest Kroppen; den har for Tilbøjelighed til oftere at angribe det Individ, der ēn Gang har haft den. Den udgaar altid fra større eller sædvanlig mindre, ydre Beskadigelser og allerede bestaaende locale Betændelser, og altsaa er egentlig enhver R. en **Saarrosen**, selv om dette Navn mest bruges om den R., der er knyttet til de større chirurgiske Beskadigelser. R. optræder især i Hospitaler og Krigslazarether (**Hospitalsrosen**), Fængsler og lignende Anstalter, jævnlig epidemisk og forplantes undertiden ogsaa fra en Syg til en anden ved Smitte. Den fremkaldes af en egen Bakterie. — R. forekommer ogsaa ofte hos Dyr og viser sig navnlig som en Lymphekarbetændelse, især paa Extremiteterne, fremkaldt ved en Infection med septiske Stoffer gjennem Saar. Paa Grund af Pigmentets Tilstedeværelse i Huden ses ikke Rødmen af denne, men derimod en enten haard, spændt og smertefuld Hævelse eller en mere blød Svulst, der beholder Fingerens Indtryk ved en fastere Berøring. Betændelsen fordeles almindelig, men kan ogsaa gaa over i Brand. Ved gjentagne Rosenbetændelser fremkaldes ofte en Forhærdelse af Huden, f. Ex. det saakaldte Elefantben hos Hesten.

Betændelsen kan strække sig til det underliggende Bindevæv og fremkalde udbredte Abscesser, eller ogsaa kan den give Anledning til en almindelig Pyæmi ved Opsugning af Pus.

Rosen, Gregor, Baron, russisk General, f. 1781 i Estland, udmærkede sig 1805 ved Austerlitz, ligeledes 1806—7 og blev Oberst. 1808 førte han Fortropperne paa Toget til Finland og besatte n. A. Ålandsøerne. Han kæmpede 1812 ved Borodino og blev Generallieutenant efter Slaget ved Leipzig. 1831 tog han vigtig Del i Krigen mod Polakkerne, blev vel slaaet to Gange af Skrzynecki, men tvang siden Ramorino til at gaa over paa østerrigsk Grund. R. blev derefter 1832 Anfører for Hæren i Kaukasien, indtog Bjærgfæstningen Gimry, ved hvis Forsvar Tscherkessernes Høvding Kasi Mulla faldt, men var ikke heldig imod hans Efterfølger Schamyl og blev hjemkaldt 1837. D. 1841 som Rigsraad og Senator.

Rosen, Joh. Georg Otto v., svensk Maler, Greve, f. 13 Febr. 1843 i Paris, kom til Stockholm 1848 og blev Elev paa Kunstakademiet smstds. 1857, fik den kongel. Medaille 1864 og har senere, dels med Stipendium, dels paa egen Bekostning, gjort Kunstrejser til Belgien og England (1863), Tyskland (1864), Ægypten, Syrien, Palæstina, Tyrkiet, Grækenland (1865), Frankrig, Italien, München, Bryssel (1866—70). I Bryssel studerede han under Hendr. Leys og i München under Piloty. Som Aquarelmaler uddannede han sig under Carl Werner i Leipzig. Æmnerne i sine Malerier, Aquareller og Raderinger vælger R. helst fra det 15de og 16de Aarh., og i Lighed med Leys udfører han dem i en Stil, som erindrer om de nederlandske Malere fra samme Tid, dog selvstændig opfattede og uden Tilsidesættelse af Naturstudiet. Ved grundige Studier, skarp individuel Charakteristik og mesterlig Behandling af Farverne har han naaet en høj Plads blandt sit Fædrelands Kunstnere. Hans betydeligste Oljemalerier ere „Erik XIV, Karin Månsdotter og Göran Persson“, Portræter af hans Fader, af Carl XV, af ham selv (i Galleria degli Uffizi i Firenze) og af Nordenskiöld; hans bedste Aquareller ere „Blomstermarked i Brabant“, for hvilket han blev Æresmedlem i Bryssels Aquarelmalerforening, og „En Julaften i det 16de Aarh.“ R. blev 1872 Medlem, 1874 extraord. og 1880 ord. Prof. ved Kunstakademiet i Stockholm og var derhos 1880—87 Akademiets Directeur; siden 1879 er han Kammerherre.

Rosen, Julius, tysk Dramatiker, f. 8 Oct. 1833 i Prag, studerede Jura smstds. og var siden 1855 ansat i østerrigske Regeringskontorer, først i Transsylvanien og Ungarn, dernæst i Prag, men forlod 1866 Statstjenesten, krænket ved en ugrundet Mistanke om „utilbørligt Samkvem med de preussiske Tropper“. Siden har han en Del Aar været Theaterregisseur i Wien, hvor han endnu bor. Som dramatisk Forfatter er han nær beslægtet med G. v. Moser (s. d. A.) og lige saa populær som denne. Af hans talrige Lystspil og Farcer, af hvilke nogle ogsaa ere opførte i Bearbejdelse paa kjøbenhavnske Scener, kunne nævnes: „Konvenienz und Liebe“ (hans ældste Stykke, første Gang opført 1859), „Die Kompromittierten“, „Nullen“, „Citronen“, „O diese Männer“, „Das Ei des Kolumbus“. De ældre ere udkomne under Titlen „Gesammelte dramat. Werke“ (13 Bd., 1870—78).

Rosén v. Rosenstein, Nils, svensk Læge, f. 1706 i Vestergötland, studerede Naturvidenskab og Medicin under Stobäus i Lund og blev 1728 Adjunct i Upsala. 1729—31 gjorde han en Studierejse gjennem Tyskland, Schweiz, Frankrig og Holland, paa hvilken han i Harderwijk fik den medicinske Grad, blev 1740 Professor i Medicin og Botanik, gik 1743 over til Professoratet i praktisk og theoretisk Medicin, men byttede dette 1756 mod Bibliothekarposten, tog 1757 Afsked og adledes 1762; d. 1773 i Upsala. Som Universitetslærer og som populær-medicinsk Skribent gjorde R. sig højt fortjent; af hans Skrifter blev »Underrättelser om barna-sjukdomar« oversat paa forskjellige europæiske Sprog og vandt stor Udbredelse.

Rosenau, Stad i Transsylvanien, 2 M. v. til s. for Kronstadt, med 5,000 J. Bispesæde. Tobaks- og Høravl og livlig Industri i Staden og dens Omegn.

Rosenberg, Carl Fred. Vilh. Math., f. 2 Jan. 1829 i Skanderborg, blev 1854 juridisk Candidat, 1858 Cancellist og 1863 Fuldmægtig i Kirke- og Undervisningsministeriet, men fik 1866 Afsked, fordi han ikke vilde opgive sin politiske Forfattervirksomhed. Allerede 1853—54 skrev R. nogle Flyveskrifter imod Ministeriet Ørsted, men vendte sig derefter til literære Studier og skrev talrige Afhandlinger og Anmeldelser, især i „Dansk Maanedsskrift“; desuden skrev han „Illustreret Verdenshistorie“ (1860) og „Rolandskvadet“, hvorved han 1861 vandt Doctorgraden. Stærkt greben af Danmarks Ulykker 1864 tog R. i en halv Snes Aar virksom Del i Drøftelsen af de politiske Spørgsmaal, bl. a. i „Fædrelandet“, skrev 1864 en omfattende Fremstilling af „Den politiske Skandinavisme“, var Medstifter af „Nordisk Samfund“ 1865 og forfattede paa dets Vegne en Række „Blade til Menigmand fra danske Skandinaver“, som gik over til at blive „Ugeskrift for Menigmand“ (1867—69). Tillige var han Medredacteur af G. Hamiltons »Nordisk Tidskrift«, hvilket nærmest medførte hans Afskedigelse; han udgav selv 1870—72 et Ugeblad „Hejmdal“ og 1873—74 „Dansk Ugeblad“. Som den røde Traad i denne Virksomhed gik R.s Iver for at udbrede den nordiske Enhedstanke og at vække en stærk Nationalfølelse hos Almuen; men siden trak han sig tilbage i Mismod og Bitterhed mod Venstre, fordi dette ikke vilde gjøre Forsvarssagen, som R. omfattede med sværmersk Begejstring, til sin Opgave. Han var en varm Talsmand for Islændernes politiske Selvstændighed, som et eget Led af de nordiske Folkeslag. Foruden flere Folkeskrifter, „Danmark i 1848“ (1873), „Gustav Adolf“ (1879), „Træk af Livet paa Island i Fristatstiden“ (1871), udarbejdede han en grundig og aandfuld Fremstilling af „Nordboernes Aandsliv“, som dog kun blev halvt fuldendt (1—3 Bd., 1878—85). 1884 blev han Docent i nordisk Sprog og Literatur. D. 3 Dec. 1885.

Rosenborg, Slot i Kjøbenhavn (oprindelig uden for Byen, da dennes Omfang tidligere var langt mindre end nu), bygget 1610 og nærmest følg. Aar af Christian IV, som døde her 1648. Hans første Efterfølgere opholdt sig jævnlig paa R., men i det 18de Aarh. ophørte Slottet efterhaanden at blive beboet. Slottet, der kun udgjør ēn Fløj med 4 Taarne, er en smuk Bygning i nederlandsk Renaissancestil. Riddersalen i 3dje Etage har hele Slottets Længde (150 Fod) og Bredde. Paa Slottet gjemmes Regalierne og „de danske Kongers chronologiske Samling“, bestaaende af en Mængde kostbare Gjenstande, der have tilhørt de forskjellige Konger, Klædningsstykker m. m. Tidligere havde R. været Gjemmested for Gehejmearchivet (fra Slutn. af det 17de Aarh. til 1720) og Møntsamlingen (c. 1780—1867). Trækningen af Klasselotteriet foregik her 1791—1838, og Højesteret aabnedes her 1794—1829. Ved Slottet er R. Have eller, som den i daglig Tale kaldes, „Kongens Have“, der tjener til offentlig Spaserested. R. Sundhedsbrønd med kunstig tilberedte mineralske Vande er en ved Haven 1831 oprettet Anstalt.

Rosendael, Stad i den hollandske Prov. Nordbrabant, 3 M. v. s. v. for Breda. 9,000 J. Garveri og Hattefabrikation.

Rosendal, et betydeligt Jordegods i Kvindherred Præstegjæld i Søndhordland i Norge, er oprindelig dannet ved Sammensmeltning af tre adelige Sædegaarde (Hatteberg, Mel og Sem), som 1678 for Ludv. Rosenkrantz oprettedes til et Baroni. Siden 1745 har det tilhørt Familierne Londemann-Rosenkrone og Hoff-Rosenkrone. Fra 1837 bærer Familiens Hoved ikke længer Barontitlen, men Jordegodset er fremdeles et Stamhus og kaldes endnu hyppig „Baroniet“. Hvis Familien Hoff-Rosenkrone uddør, skal R. i Følge Opgjørelsen mellem Danmark og Norge af 20 Apr. 1820 arves af Christiania Universitet. Det hele Gods havde efter den reviderede Matrikel en Skyld af næsten 775 Skylddaler.

Rosendrossel, s. Rosenstær.

Rosenfest, en landlig Fest i Frankrig, som føres tilbage til Ludvig XIII.s Tider. Den holdes i Regelen 8 Juni (St. Medardus-Dagen) og er hyppig (saaledes i Landsbyen Nanterre ved Paris) forbunden med den Skik, at der overrækkes en ung Pige (Rosendronning, rosière) en Rose som Belønning for Sædelighed.

Rosengarten, Albert, tysk Architekt, f. 1809 i Kassel, har uddannet sig i sin Fødeby og i Paris og Italien. Han fandt en rig Virkeplads ved Hamborgs Gjenopbyggelse efter Branden 1842, men er dog mest bekjendt ved sine architektoniske Skrifter, navnlig „Die architektonischen Stilarten“.

Rosengeraniumolje vindes ved Destillation af Bladene af Pelargonium roseum (s. d. A.) med Vand, navnlig i Frankrig og Tyrkiet. R.s Duft minder i høj Grad om Rosenoljens, og den bruges meget til Forfalskning af denne.

Rosenheim, Stad i den bayerske Prov. Øvre-Bayern ved Inn, 7 M. s. ø. for München. 8,000 J. Stor Saline. Mineral- og Soolbad. Livlig Industri.

Rosenhoff, Claudius, f. 18 Nov. 1804, vandt sig et Navn og en vis Betydning i det offentlige Liv som en af Forkæmperne for politisk Frihed under Christian VIII. Navnlig i sit Blad „Den Frisindede“ viste han baade Mod og Talent i Kampen med den altid aarvaagne Censur og forstod at holde den oppositionelle Stemning ved lige ved den Uendelighed af politiske Digte, som han producerede med en forbavsende Lethed. Blandt det store Antal literære Foretagender, hvortil R. har været knyttet med eller uden Navns Nævnelse, fortjener at mindes vort første større illustrerede Ugeblad og en i nogle Aar udkommende illustreret Kalender. Smaakomedier, Digtsamlinger, Fortællinger, populære Haandbøger i de mest forskjellige Retninger har han udgivet en Mængde af, ligesom han var Autodidakt og Dilettant i mange Kunster og Videnskaber, fortrinsvis den astronomiske. Biographisk og tidshistorisk Interesse har Skizzesamlingen „En Silhouetteur“. R., der indtil det sidste bevarede sin idealt-demokratiske Betragtning af den politiske Udviklings Formaal og var en yndet Skikkelse i den jævnere Borgerstands Galleri af ledende Mænd, døde 19 Jan. 1869. Hans „Udvalgte Digte“ udkom 1873 med en Fortale af C. Ploug.

Rosenholm, en af de skjønneste Herregaarde i Danmark, beliggende i Randers Amt, Øster-Lisbjærg Herred, Familien Rosenkrantz's gamle Herresæde og siden 1743 et Stamhus i denne Familie, tilhørte i Slutningen af den katholske Tid under Navnet Holm Aarhus Bispestol. Efter at Jørgen Rosenkrantz ved Mageskifte var kommen i Besiddelse af den 1559, begyndte han strax at opføre den anselige, med Grave omgivne Hovedbygning, bestaaende af 4 Fløje med Taarne og Kjældere (hvori et smukt Capel), som blev færdig 1569, og som han gav Navnet R. — Det Rosenholmske Archiv, der var af stor Betydning for den danske Historie, gik til Grunde ved Ildebranden i Frederikshald 1826, hvorhen det ikke længe forinden var ført af Gehejmeraad M. G. Rosenkrantz.

Rosenius, Carl Olof, svensk Prædikant og Forfatter, f. 3 Febr. 1816 i Nysätra i Norrland, hvor Faderen, en streng Opvækkelsesprædikant, da gjorde Tjeneste som Capellan. Allerede i sine Skoleaar i Umeå optraadte R. som Opvækkelsesprædikant, blev 1838 Student i Upsala, men forlod snart Universitetet og sluttede sig 1840 til Methodistprædikanten Scott for at hjælpe denne i hans frikirkelige Virksomhed. 1842 blev R. Redacteur af »Stockholms missionstidning« og indtraadte s. A. som Medarbejder ved det da grundlagte Maanedsskrift »Pietisten«, hvis Redaction han overtog, da Scott kort efter forlod Sverige. Da 1856 »Evangeliska fosterlandsstiftelsen« grundlagdes, blev R. en af dens virksomste Bestyrelsesmedlemmer. D. 28 Febr. 1868 i Stockholm. Til Fremme af den i den senere Tid i Sverige opkomne frikirkelige Bevægelse, men ogsaa, om end mod sin Vilje, til Opblomstring af Sektvæsenet bidrog R. vistnok mere end nogen anden. Blandt hans, i Regelen først i „Pietisten“ indførte Skrifter, der have faaet udstrakt Udbredelse saa vel i Norge som i Sverige, er hans Udlægning af Romerbrevet det vigtigste; „Hemmeligheder i Lov og Evange-

lium" er oversat paa Dansk (1868; 3dje Opl. 1874).

Rosenkilde, Christen Niemann, dansk Skuespiller, f. 8 Jan. 1786 i Slagelse, fra hvis lærde Skole han 1804 dimitteredes til Universitetet, kom 1811 til Aarhus som Cantor ved Domskolen og Forstander for Fattigskolerne. Han havde ved flere Lejligheder vist dramatisk Talent, og efter at have opgivet sin Stilling som Cantor drog han til Kjøbenhavn, hvor han 19 Marts 1816 debuterede i Syngestykket „De tre Galninger" og Aaret efter blev ansat som kongel. Skuespiller. I Begyndelsen var det ham vanskeligt at bryde sig en Bane, da det komiske Repertoire var besat med Theatrets ypperste Kræfter, og han blev mest anvendt i Syngestykker, da han havde en høj, frisk Tenor. Efterhaanden vandt han dog Fodfæste og fik navnlig ved Vaudevillens Indførelse Lejlighed til at skabe en Række mesterlige Figurer, der til alle Tider ville staa som Typer paa scenisk Kunst. Hans Mortensen i „Aprilsnarrene", Trop i „Recensenten og Dyret", Michel Perrin i „Michel Perrin" og Vielgeschrey i „Den Stundesløse" høre blandt hans ypperste Frembringelser. Med et uforligneligt Lune forenede han slaaende Naturlighed, inderlig Følelse og en sjælden Elskværdighed, og disse Egenskaber gjorde ham i over et halvt Aarhundrede til en af Scenens ypperste Prydelser, der til sin sidste Stund virkede med usvækket Kraft. Han optraadte sidste Gang 7 Sept. 1861 og døde efter et kort Sygeleje 12 Nov. s. A. R. har oversat og bearbejdet flere Theaterstykker, samt skrevet de to originale Arbejder „Bennernes Fest" og „Den dramatiske Skrædder". I en Række af Aar udgav han tillige det humoristiske Blad „Brevduen", ligesom han i nogen Tid var Medredacteur af „Kjøbenhavns Morgenblad". Hans „Efterladte Skrifter" (2 Bd.) udgaves 1877 af P. Hansen. — Hans Søn, **Adolf Marius R.**, f. 16 Febr. 1816, debuterede 29 Marts 1837 paa det kongel. Theater som Ludvig Thostrup i „Østergade og Vestergade", men forlod snart efter Theatret for at søge en større Virksomhed paa Scenen i Christiania. Her udviklede han sig i fortrinlig Grad som komisk Skuespiller, fik 1850—55 Engagement ved Casinos Theater i Kjøbenhavn og debuterede endelig, efter et Aars Virken under Kammeraad Lange paa Hoftheatret, 1 Apr. 1856 som Jakob von Tyboe paa ny paa det kongel. Theater, hvor han efterhaanden ved sit rige Lune, sin skarpe Opfattelse og sin ypperlige Charakterfremstilling hævede sig til en Kunstner af første Rang. Ogsaa han er med Held optraadt som Forfatter, og hans humoristiske Arbejder (derimellem de lunefulde Fortællinger „Anders Tikjøb", „En gammel Æbleskive" o. fl.) ere under Titlen „Mellem Saisonerne" udgivne samlede i to Bind (1872). Han optraadte sidste Gang 23 Febr. 1881 som Poirier i „Hr. Poirier og hans Svigersøn" og døde 14 Oct. 1882. — Hans Hustru, **Anna Christine R.**, født Paasche, f. 27 Febr. 1827 i Kjøbenhavn, optraadte som ung Pige paa Theatret i Christiania. Sammen med sin Mand blev hun 1850 engageret til Casino, hvor hun debuterede 6 Nov. s. A. som Sigrid i „Til Sæters" og ved sit elskværdige Spil og sin smukke Sangstemme var Primadonna, indtil hun ved Udgangen af Saisonen 1854—55 fulgte sin Mand til Hoftheatret. Herfra blev hun engageret til det kongel. Theater, paa hvilket hun debuterede 19 Sept. 1856 som „Cendrillon". Man havde i hende haabet at faa en god Acquisition for Syngestykket paa Nationalscenen, men da hendes Stemmemidler snart tabte sig, blev hendes Virksomhed her kun af underordnet Betydning. Hun optraadte sidste Gang 1 Sept. 1864 som tredje Raadsherreinde i „Den politiske Kandestøber", afskedigedes ved samme Saisons Udgang og døde 28 Maj 1885. — Om C. N. R.s Datter, **Julie Weber R.**, s. Sødring.

Rosenkrandts, s. Rosenkrantz.

Rosenkrans, en Snor med en Række større og mindre Perler, som man benytter i den romerske Kirke til at tælle, hvor mange Fadervor og Avemaria man beder, hvorfor den ogsaa hyppig kaldes Paternoster (Fadervor); i videre Forstand betegner Ordet hele den særskilte Andagt, til hvilken R. benyttes. R. kom først i Brug ved Dominikanerne, og det antages, at den paa Korstogenes Tid er bleven indført i Occidenten fra Orienten, da ogsaa Brahminerne og Muhammedanerne (s. nedenf.) anvende den. De mest bekjendte af de mange forskjellige R.-Andagter ere: 1) Den fuldstændige ell. Dominikaner-R., som bestaar af 15 Dekader smaa Mariaperler, der ere adskilte ved 15 større Paternosterperler; den bedende fremsiger altsaa 150 Avemaria, 15 for hvert Fadervor. 2) Den sædvanlige R. med 5 Dekader Mariaperler og 5 Paternosterperler. 3) Den lille R. med 3 Dekader Mariaperler og 3 Paternosterperler, i alt 33 Perler til Minde om Christi 33 Leveaar. Navnet R. (Rosarium) forklares paa forskjellig Maade. Nogle aflede det af Rosa mystica, en kirkelig Benævnelse paa Maria, til hvis Forherligelse den fortrinsvis er bestemt; andre af den hellige Rosalie, som paa gamle Afbildninger fremstilles dels med Bedesnoren i Haanden, dels med en af Guld og Roser sammenslynget Krone; atter andre aflede det af de Roser, der efter Legenden ere fremblomstrede af fromme Mariatilbederes Mund og som en Krans have slynget sig om deres Hoveder. I Overensstemmelse med Middelalderens mystiske Andagt er det sandsynligere, at man har sammenlignet Andagten selv med en Rosenhave (thi dette er den egentlige Betydning af Rosarium), paa samme Maade som man i sin Tid kaldte Bønnebøger Hortulus animæ osv. Før Begyndelsen af R.-Bønnen slaar den bedende Kors for sig, griber det fra Midten af Snoren nedhængende lille Kors, fremsiger den apostoliske Trosbekjendelse og beder et Fadervor og 3 Avemaria. Paa samme Maade slutter han. Dominikaneren Jacob Sprenger, senere Storinqvisitor i Tyskland, stiftede 1475 det første R.-Broderskab i Køln for at befri Staden fra de truende Krigsfarer. 1481 opstod en lignende Forening i Slesvig, og senere fremblomstrede de kraftig under Tyrkekrigene. Medlemmerne af et R.-Broderskab paatog sig den Pligt, daglig at bede R. én eller flere Gange; derimod har der i den nyere Tid dannet sig Foreninger af 15 Personer, som efter Arbejderassociationens Grundsætnin-

ger fordele den fuldstændige R.s 15 Dekader saaledes imellem sig, at enhver daglig kun beder 1 Dekade; dette Broderskab kalder sig **den levende R.** **R.-Festen** blev 1578 indstiftet af Pave Pius V til Ære for Sejren ved Lepanto 7 Oct. 1571 og blev derpaa 1583 af Pave Gregor XIII henlagt til 1ste Søndag i Oct. Efter Østerrigernes Sejer over Tyrkerne ved Temesvar 1715 udstedte Clemens XI 3 Oct. 1716 en Bulle, hvorved han ophøjede denne Fest til en almindelig Kirkefest. — Muhammedanernes R. har 99 Smaakugler, i Almindel. dannede af hellig Jord fra Mekka eller Medina. Under Bønnen slipper man den ene Kugle efter den anden og fremsiger de 99 Egenskaber, der i Koranen tillægges Gud. — **R.** eller Paternosterbaandet er ogsaa Navnet paa et lige indtil Slutningen af forrige Aarhundrede hyppig brugt Torturmiddel, som bestod af en tynd Hampeline med 5 à 6 Knuder paa, der blev lagt omkring Delinqventens Pande saaledes, at Knuderne kom til at sidde tæt ved Øjenbrynene og ved Siderne af Hovedet. En lille, omtrent $\frac{3}{4}$ Alen lang Stok blev derpaa stukken ind i Kransen bag ved Nakken og drejet saaledes om, at Knuderne presses ind foran i Hovedet, hvorved Øjnene traadte frem af Øjenhulerne.

Rosenkrantz, Stamhus, oprettet 1804 af Gehejmestatsminister Niels Rosenkrantz i Overensstemmelse med hans afdøde Slægtning, Statsminister Fred. Chr. Rosenkrantz's Testament af 1802. Efter hins barnløse Død 1824 gik Stamhuset over til den grevelige Slægt Scheel. Det bestaar af Hovedgaardene Rygaard og Trudsholm, begge ved Roskilde, samt Barritskov ved Horsens.

Rosenkrantz (skrives ogsaa **Rosenkrands**), en af de ældste og berømteste danske adelige Familier. **Otto Nielsen R.** til Bjørnholm (d. 1477) og hans Søn, **Erik R.** (d. 1504), vare Rigshofmestere under Kongerne Christoffer af Bayern, Christian I og Hans. — Sidstnævntes Sønnesøns Søn, **Holger R.** til Boller, f. 1517, d. 1575, var Marsk under Frederik II. — Broderen, **Erik R.** til Valsø, f. 1519, d. 1575, fik ved Skiftet med sine Brødre det norske Arvegods, som var kommet til Familien ved Farfaderen, Holger Erikssøns Ægteskab med en Arving af Losneætten (s. d. A.), og som udgjorde „et stateligt Fyrstegods“ i det vesten- og nordenfjældske Norge. Han var Lensherre paa Bergenhus 1560—68 og udmærkede sig dels mod det hanseatiske Kontor, som han tvang til at underkaste sig norsk Lovgivning, dels ved under Syvaarskrigen at undsætte baade Throndhjem (1564) og Akershus (1567), hvorfra Svenskerne fordreves. Hans norske Arvegods deltes mellem hans 3 Børn og splittedes i Løbet af det 17de Aarh. — En tredje Broder, **Jørgen R.** til Rosenholm, Rigsraad, f. 1523, var en af de 4 Regeringsherrer under Christian IV.s Mindreaarighed; han døde kort førend den unge Konge selv overtog Regeringen, 9 Apr. 1596. — Hans Søn, **Holger R.**, „den lærde“, f. 14 Dec. 1574, d. 28 Oct. 1642, traadte vel ind i Statens Tjeneste og var endog Rigsraad i 10 Aar, men har dog navnlig Betydning som Theolog. Den Sans for videnskabelig Syssel, hvorved saa mange af hans Slægt have udmærket sig fremfor de fleste af deres Standsfæller, besad han vel i højere Grad end nogen af dem, og den var hos ham forenet med en oprigtig Fromhed, der dog maaske var af en noget asketisk Art. I Forbindelse med Resen og Brochmand øvede han den afgjørende Indflydelse paa Styrelsen af Kirkens Anliggender, indtil han 1628 imod Kongens og sine Standsfællers Ønske nedlagde sin Stilling som Rigsraad, overvældet af de Ulykker, som Deltagelsen i Trediveaarskrigen førte over Landet. Han havde altid følt sig besværet af sin verdslige Virksomhed, til hvilken han ikke følte sig kaldet; nu, da „Herren hjemsøger os for vore Synders Skyld“, følte han det som sin Pligt at følge, hvad han ansaa for sit Kald her i Livet. Efter den Tid opholdt han sig for det meste paa Rosenholm, stadig omgiven af en Kreds af unge Mennesker, dels Adelsmænd, dels vordende Præster, hvem han vejledede i deres Studier. Samtidig søgte han at virke i videre Kredse ved at udgive en Mængde Opbyggelsesskrifter og religiøse Afhandlinger, f. Ex. en Forklaring af Katechismus, hvilke han udgav anonymt og lod trykke i Tyskland og Holland for at undgaa de danske Theologers Censur; thi R.s asketiske Retning havde efterhaanden bragt ham til paa flere Punkter at afvige fra sine tidligere Venner Resen og Brochmand. Han fordrede ikke blot stræng Kirkegang og Husandagt, men ogsaa bestemte Almisser og Fastedage og udtalte sig om disse gode Gjerningers Fortjenstlighed paa en Maade, som for Datidens orthodoxe Lutheranere lød som halv romersk Katholicisme. Efter at han havde fremsat sine Anskuelser i Fortalen til et af den afdøde Hertug Albrecht af Preussen forfattet Skrift, „Fürstenspiegel“, som R. udgav i Aarhus 1636, rejstes der en saa heftig Anklage imod ham, at Kongen først indhentede det theologiske Facultets Betænkning og derpaa opfordrede R. til at give en nøjagtigere Forklaring, hvilket skete i hans »Veritas viæ vitæ æternæ« (1638), der gav Anledning til yderligere Polemik, som først hendøde i Beg. af 1640. Paa sit Herresæde samlede R. et berømt Bibliothek, og, uagtet han havde stor Familie, udsatte han i levende Live betydelige Legater til Rejsestipendier for Theologer og til Bedste for de lærde Skoler. — Hans Søn, **Gunde R.**, f. 1604, Rigsraad, er ogsaa bekjendt for sin Lærdom; hans Skrifter ere dels theologiske, dels historisk-politiske. Under Kjøbenhavns Belejring kæmpede han selv tappert paa Volden og mistede i den svenske Krig to af sine Sønner (den ene faldt ved Faderens Side under Stormen paa Kjøbenhavn); men efter Souverænetetens Indførelse forværredes hans ulykkelige økonomiske Forhold, og væsentligst af den Grund, men maaske heller ikke uden medvirkende politiske Grunde maatte han 1664 forlade sit Fædreland; han gik til Sverige og døde i Helsingborg 1675. — **Iver R.**, Gehejmeraad og Elefantridder, Brodersøn af sidstnævnte, f. 5 Dec. 1674, blev første Gehejmeraad i Conseilet ved Christian VI.s Tronbestigelse 12 Oct. 1730 og udmærkede sig i den korte Periode, hvori han ledede Regeringen, forestaaende baade danske og tyske Can-

celli, som en af de dygtigste Statsmænd, Danmark har haft; navnlig sørgede han som Ven af Videnskaberne for Universitetet, og som Udenrigsminister indlagde han sig betydelige Fortjenester, bl. a. ved at tilvejebringe et godt Forhold mellem Danmark og Sverige; men han mistede sin Indflydelse allerede 1735 (fortrængt ved Schulin) og fik sin Afsked 27 Apr. 1740; d. 13 Nov. 1745 paa Rosenholm. — Hans Søn, **Frederik Christian R.**, f. 19 Jan. 1724, ligeledes Gehejmeraad og Elefantridder, blev 1763 Overkrigssecretær for Søetaten og efter Christian VII.s Tronbestigelse i Jan. 1766 tillige for Landetaten, 1767 Gehejmeraad i Conseilet, men afskediget 27 Dec. 1770, da Gehejmeconseilet blev ophævet ved Struensee. Efter at Kronprins Frederik 1784 havde overtaget Statens Styrelse, blev R. atter Statsminister; han døde 15 Maj 1802, og med ham uddøde den berømteste Linje af den gamle Slægt. — Baron **Oluf R.** til Egholm og Enggaard (nu Gyldensten), af en anden Linje (Søn af Holger R. til Glimminge i Skaane, kaldt „rige Holger", som en Gang slog Biskoppen i Skaane til Blods og derfor maatte udrede en stor Pengebøde), f. 1622, ophøjet til Baron 1671, maatte føle de souveræne Kongers Had til den gamle Adel. Imod en tysk Professor Buno, som havde skrevet en Bog, hvori han vilde bevise, at Danmark altid havde været et Arverige, og at den Valgret, som Adelen havde udøvet, havde været lutter Anmasselse, skrev R. sit bekjendte Forsvarsskrift for Adelen (»Apologia nobilitatis Danicæ«, 1681), for hvilket han blev anklaget som Majestætsforbryder og af Højesteret dømt til at miste sine Embeder, have sin Hovedlod forbrudt, forvises Kjøbenhavn og tilbagekalde, hvad han havde skrevet; dog blev Hovedloddens Fortabelse af Kongen forandret til en Bøde af 20,000 Rd. Men R. tog sig denne Behandling saa nær, at han døde nogen Tid efter af Græmmelse 13 Marts 1685. — **Niels Pallesen R.**, Generallieutenant og Commandant i Kjøbenhavn, f. 1627, udmærkede sig ved glimrende Tapperhed baade under Kjøbenhavns Belejring 1658—59 og i Begyndelsen af den skaanske Krig; han blev skudt i Belejringen for Helsingborg 3 Juli 1676. Hans Enke, Birgitte Skeel, stiftede tillige med Niels Juels Enke det adelige Jomfrukloster i Roskilde. — **Christopher R.** til Høgsbro (i Tørning Len), bekjendt af forskjellige Falsknerier, blev for et saadant dømt til Døden og henrettet paa Slotspladsen i Kjøbenhavn 28 Marts 1610. Den gængse Fortælling om, at Christian IV opdagede hans Bedrageri mod Christen Juels Enke ved et Vandmærke af yngre Datum i det falske Gjældsbrev, er paavist at være en uhjemlet Tradition. — Ogsaa en Dame af denne Familie, **Birgitte R.**, Enke efter Niels Kaas, blev henrettet 1603, fordi hun havde faaet Børn med sin afdøde Mands Fætter, Gjord Kaas, som ligeledes blev halshugget, da man efter flere Aars Forløb fik fat paa ham 1616; en anden, **Justine Kathrine R.**, Hoffrøken hos Dronn. Charlotte Amalie, der 1699 af Skinsyge forsøgte at forgive en anden Hoffrøken, Anna Dalvig, blev ligeledes dømt til at henrettes, men Straffen forandredes til livsvarigt Fængsel paa Bornholm; hun førtes derpaa til Hammershus, hvor hun endnu levede 1746. — Af samme Slægt var ogsaa **Marcus Gjøe R.**, norsk Statsmand, f. i Nærheden af Christianssand 25 Jan. 1762. Han tog 1784 juridisk Examen, blev 1785 extraordinær Assessor ved Stiftsoverretten i Christiania, hvor han 1794—97 var Præsident i Magistraten, men flyttede derefter til sin Hustrus Godser (Haslund m. fl.) i Smaalenene. 1804 udnævntes han til Amtmand her, var tillige Medlem af Regeringscommissionen 1807—9 og blev 1814 Statsraad. En Del af dette Aar (14 Aug.—4 Nov.) var han Regeringens første Medlem, men tog allerede det følgende Aar Afsked. 1818 mødte han som Stortingsmand for Smaalenene, 1824 og 1827 for Frederikshald. D. 11 Maj 1838. R. skildres af J. Aall som en velmenende og patriotisk Mand, der med Tilsidesættelse af alle private Hensyn ofrede sig for Fædrelandet i en for dette farlig og vanskelig Periode.

Rosenkranz, Joh. Karl Friedr., tysk Philosoph, f. 1805 i Magdeburg, studerede i Berlin under Schleiermacher og Hegel og blev 1833 Professor i Philosophi i Königsberg, hvilken Stilling han kun en kort Tid forlod for at deltage i det politiske Liv (1848—49). Som begejstret Tilhænger af den Hegelske Philosophi anvendte han i sine yngre Aar dens Methoder og Resultater paa Æsthetik (især „Handbuch einer allgem. Geschichte der Poesie", 1832—33, og „Aesthetik des Häßlichen", 1853) og Theologi („Encyclopädie der theol. Wissenschaften", 1831); senere søgte han at afhjælpe dens Mangler og føre dens Undersøgelser videre („Kritische Erläuterungen des Hegelischen Systems", 1840, „System der Wissenschaft", 1850, „Wissenschaft der logischen Idee", 1858—59). Hans „Psychologie" (1837, 3dje Opl. 1863) er et af hans smukkeste Arbejder. I „Hegels Leben" (1844) har han med Pietet skildret sin afdøde Lærer. Under den Spaltning, der ved Strauß's Kritik opstod inden for den Hegelske Skole, indtog R., som heri sikkert kom sin Mesters Standpunkt nærmest, en Mellemstilling mellem Højre og Venstre. R. var en aandfuld Tænker og den snævrere Hegelske Skoles ypperste Repræsentant. D. 1879.

Rosenkreuzere. 1614 udkom i Kassel et anonymt Skrift med Titlen „Fama Fraternitatis des löblichen Ordens des Rosenkreuzes", som indeholdt Oplysninger om et hemmeligt Selskab, der skulde være stiftet 200 Aar tidligere af en vis Christian Rosenkreuz. Denne skulde være født 1388 i en adelig Familie, havde i sin Ungdom gjort en Rejse til den hellige Grav, var derfra kommen til Damaskus og her af Araberne bleven indviet i Physikens og Mathematikens Hemmeligheder. Efter et treaarigt Ophold her var han rejst over Ægypten til Fes og havde der gjort store Fremskridt i den hemmelige Magi. Efter sin Tilbagekomst til Tyskland havde han udvalgt tre fortrolige Venner til et Broderskab af Rosenkorset for i Forening med dem at udføre den længe ønskede Forbedring af Verden. Broderskabets Medlemmer forenede den højeste Fromhed med den dybeste Indsigt i Videnskaben; de øvede den mest opofrende Sygepleje, medens de selv

vare fri for Sygdom og Smerte, men dog ikke fritagne for at dø, hvorimod det var deres Pligt at skjule deres Død og Gravsted for hverandre. De bekjendte sig til Jesus Christus og nød kun to Sacramenter; Guldmageri var en af deres mindste Kunster; desuden forstod de tusende andre og bedre Kunster. 1615 udkom end videre „Confession oder Bekendtniß der Societät und Bruderschaft R. C.“, der videre udviklede det i »Fama« meddelte, 1616 „Chymische Hochzeit Christian Rosenkreuz“, der indeholdt en Række Æventyr, hvori Christ. R. var Helten. Alle disse Skrifter vare upaatvivlelig strevne af den württembergske Theolog Johan Val. Andreä (s. d. A.) og lige saa upaatvivlelig blot forfattede i den Hensigt at satirisere over Datidens Guldmageri og øvrige Hemmelighedskræmmeri; men Satiren blev ikke forstaaet. Tvært imod troede man paa Broderskabets Tilværelse, skjønt ingen kunde opdage noget som helst Spor af dets Medlemmer, hvor meget man end gik paa Jagt derefter. En hel R.-Literatur opstod i Tyskland og i Nabolandene, idet Indholdet af de ovennævnte tre Skrifter blev benyttet i de forskjellige Retningers Tjeneste, f. Ex. baade af Jesuiter og mysticerende Theosopher. 1622 dannede der sig i Haag et Selskab af Alchemister, der antog Navnet R., og senere have baade Frimurere og andre hemmelige Selskaber til forskjellige Tider dækket sig med dette Navn.

Rosenlaui, Gletscher i Berner Oberland i Schweiz, flyder sig fra Wetterhorn ned mellem Wellhorn og Engelhorn, i en Højde af henimod 4,700 F. Den er mindre end den nærliggende Grindelwald-Gletscher, men udmærker sig ved sin klare, azurblaa Is. Besøges meget af Turister.

Rosenmüller, Joh. Georg, f. 1736, d. 1815 som theologisk Professor og Superintendent i Leipzig, forfattede en Mængde Opbyggelsesskrifter samt en Forklaring til det nye Test., »Scholia in novum Testamentum« (6 Bd.). — Hans Søn, Ernst Friedrich Karl R., f. 1768, d. 1835 som Professor i de orientalske Sprog ved Universitetet i Leipzig, har indlagt sig stor Fortjeneste af Studiet af det gamle Test., navnlig ved sine »Scholia in vetus Testamentum« (24 Bd., 1788 - 1817), en Commentar til alle de prophetiske og poetiske samt de fleste historiske Skrifter i det gamle Test.

Rosenöble, en under Edvard III (1343—77) præget engelsk Sølvmønt, paa hvis Sider en Rose var præget; dens Værdi var omtr. 18 Kroner. Siden, især under Henrik VIII, prægedes lignende Guldmønter.

Rosenolje, Attar, en flygtig Olje, der i ringe Mængde indeholdes i Rosen. Den levantiske og afrikanske faas især af Rosa damascena og Rosa sempervirens, den bedste ostindiske skal faas af Rosa moschata. Ogsaa Tyrkiet (især Rumelien), Persien og Kaschmir levere megen R. Sædvanlig vindes den ved Destillation med Vand, idet den følger med Vanddampene. 16,000 godt udviklede Roser give kun 6 Kvint R. R. er bleggul, undertiden ogsaa grønlig, tykflydende og stivner allerede ved 20°. Vægtfylden er 0,89. Den er ikke ganske let opløselig i Vinaand, meget let i Æther og Oljer. I ren Tilstand lugter den næsten bedøvende og fremkalder Hovedpine. Den bestaar af mindst to forskjellige Stoffer, et flydende, iltholdigt, der er det egentlige lugtende Stof, og en fast Kulbrinte uden Lugt. Den fineste Rosenduft giver R. dog ikke; derimod tilberedes der i Grasse og Cannes i Sydfrankrig ved at anbringe Blomsterne i kolde fede Oljer, hvorved disse optage Duften, den saakaldte Rosenpomade. Denne behandles da med Vinaand, som ikke paavirker Fedtstoffet, men opløser den uforandrede R., som paa denne Maade ikke lider ringeste Skade og anvendes til de fineste Parfumer.

Rosenplüt ell. Rosenblut, Hans, kaldet „der Schnepperer“, tysk Digter i det 15de Aarh., rejste først om ved Hofferne som „Vaabendigter“ og levede dernæst mange Aar i Nürnberg, hvor han kan betragtes som Forløber for Hans Sachs, baade som Mestersanger og som Forfatter af komiske Fortællinger („Der König im Bade“ o. fl.) og Fastelavnskomedier („Des Königs von Engellants Hochzeit“ o. fl.). Han deltog ogsaa i Nürnbergs Fejde med Markgrev Albrecht (1450) og besang den i et Digt, „Vom Krieg zu Nürnberg“.

Rosensparre, en dansk Adelsslægt, der ejede Herregaarden Skarholt i Skaane, og som kan føres tilbage til det 14de Aarh. To af denne Slægt hørte til den Række af berømmelige Adelsmænd, som fordum gik i Spidsen for det danske Folk, foregik det med Exempel og ikke tog i Betænkning at opofre deres Liv for Fædrelandet: den ældre Sten R., Rigsraad, som faldt i Slaget ved Svarteraa 20 Oct. 1565, gift med Mette Rosenkrantz til Valls, som senere ægtede Peder Oxe, og deres Sønnesøn, den yngre Sten R., der 24 Aar gl. faldt i en Træfning paa Skällinge Hede ved Varberg 21 Febr. 1612 — den samme, i hvilken Christian Barnekov satte Livet til. Da en Ven bad S. R. om at være forsigtig og betænke, at han var den sidste R., svarede han: „Ja vel, det er en smuk Tanke; et godt Navn gaar for alt“, hvorpaa han styrtede sig ind i de fjendtlige Rækker, hvor han snart fandt Døden. Slægten uddøde paa Mandssiden med hans Fader, Oluf R., 1624.

Rosenstand, Vilhelm Jakob, dansk Maler, f. 31 Juli 1838, uddannede sig ved Kunstakademiet og hos Marstrand, men afbrød sine Studier for som Lieutenant at deltage i den anden slesvigske Krig. Han vandt 1868 den Neuhausenske Præmie for „Fra Saxarmen ved Dannevirke“, fik 1869 Akademiets Rejseunderstøttelse og opholdt sig en Del Aar i Udlandet, navnlig i Rom og Paris. Efter Hjemkomsten fik han 1882 Udstillingsmedaillen for „Moder og Søn ved Kaffen“. Han blev 1887 Medlem af Akademiraadet; 1888 blev det overdraget ham at udføre et af Malerierne til Universitetets Festsal.

Rosenstand-Goiske, s. Goiske.

Rosenstein, s. Rosén v. Rosenstein.

Rosensten, en Diamant, som er saaledes sleben, at den paa Bagsiden er flad, paa Forsiden omtrent halv saa høj som Stenens Diameter og forsynet med to Rader Facetter, hvoraf de inderste samles i en Spids midt paa Stenen. Til R. (Rosetter) anvender man saadanne flade Diamanter, der vilde miste for

meget af deres Masse ved at slibes til Brillanter (s. d. A.).

Rosenstok kaldes paa Hjortenes Takker (Gevirer) den Del, der ligger mellem „Kransen" og Pandebenet; Benævnelsen hidrører fra, at naar den gamle Tak er falden af og den nye skal dannes, bæres Begyndelsen til denne, den blodrige, bløde Del, som Jægerne kalde „Rosen", af R., der er bleven siddende; ved Fældningen løsner Takken sig nemlig fra R. tæt under „Kransen".

Rosenstær (Gracula rosea) eller Rosendrossel, Fugl af Stærenes Familie, rosenrød med sort Hoved (med Fjertop), Vinger og Hale, lever i det sydlige og vestlige Asien, samt nogle Steder i Sydeuropa, men optræder i Sommermaanederne hyppig som Strejffugl i Syd- og Mellemeuropa og Nordafrika og gjør sig fortjent ved at udrydde Græshopper og plukke Utøj af Kvæget.

Rosenthal-Bonin, Hugo, tysk Novellist, f. 14 Oct. 1840 i Palermo, foretog efter at have studeret i Berlin og Paris udstrakte Rejser i Europa og Asien, var i nogle Aar Kjøbmand og indtraadte dernæst 1872 i Redactionen af Ugeskriftet „Über Land und Meer" i Stuttgart. Hans Noveller og Romaner, af hvilke nogle ere oversatte paa Dansk, udmærke sig ved livlig Fortælling og farverige Skildringer, oftest fra fjærne Himmelstrøg. Mest bekjendte ere Novellesamlingerne „Der Heiratsdamm" (1876), og „Unterirdisch Feuer" (1878) og Romanerne „Der Bernsteinsucher" (1880) og „Der Diamantschleifer" (1881).

Rosentræ har man kaldt flere Træsorter, hvoraf dog ingen hidrører fra Rosenstokken, saa at Navnet alene antyder Veddets Egenskaber, navnlig en rosenrød Farve eller en fin Lugt. Almindelig forstaas ved R. det ogsaa saakaldte Rhodisertræ, der synes at hidrøre fra Rodveddet af Convolvulus scoparius og C. floridus, begge fra de canariske Øer; det er smukt lyserødt og bruges til Finering af Luxussager. Ved Destillation med Vand kan der af R. vindes en ætherisk Olie, **Rosentræolje**.

Rosenvand faas ved Destillation af Vand over Blomsterbladene af Rosa centifolia; det har en ret behagelig Lugt, der skyldes den ringe Mængde Rosenolje, det indeholder.

Rosenvinge, s. **Kolderup-Rosenvinge**.

Rosenvold, en Herregaard mellem Horsens og Vejle, opført 1585 af Marsken Holger Ottesen Rosenkrantz's Enke, Karen Gyldenstjerne. Fra Familien Rosenkrantz gik R. i det følg. Aarh. over til Fru Ellen Marsvin, der maatte afstaa baade denne Gaard og Boller til Datteren Kirsten Munk, efter at dennes Ægteskab med Christian IV factisk var bleven opløst og hun var bleven forvist til Jylland. Efter hendes Død (1658) kjøbtes R. af Familien Rantzau, i hvis Eje Gaarden endnu er som Del af det grevelige Rantzauske Forlods. Hovedbygningen er med Vibehold af de gamle Mure bleven ombygget i den nyeste Tid. Fra den haves en herlig Udsigt over Vejle Fjord og Kattegattet.

Rosenæbler, en Klasse af Æbler, som navnlig med Hensyn til Formen kommer de meget kantede og ribbede Calviller nær. Frugtkjødet er temmelig løst, næsten svampet, og giver efter for Tryk. Den danske Frugtsort „Gamle Kjøgegaards R." hører hertil, ligesom ogsaa flere andre Æblesorter, der hyppig dyrkes her i Landet, rødt Margreteæble, virginsk R., hvid Astrachan, Danziger Kantæble, Charlamowsky (eller Duchesse d'Oldenbourg) o. fl.; endelig høre hertil de meget decorative smaa Apisæbler, som undertiden indføres hertil navnlig fra Tirol, nærmest dog kun til Pynt for Spiseborbet.

Rosenørn, dansk Adelsslægt, hvis Stamfader, Cancelliraad Peder Madsen, adledes 1679. Siden 1848 have 4 R. været Ministre. **C. Emil R.**, f. 7 Nov. 1810 paa Benzonslund ved Holbæk, blev 1838 jurid. Cand. og var 1841—72 Ejer af Voergaard. Han valgtes 1855 til Folketinget, hvor han havde Sæde indt. 1864 og paa ny 1866—69, og valgtes af dette til Rigsraadet 1861—63. Han var Kirke- og Undervisningsminister Sept. 1869—Maj 1870 og derefter Overpræsident i Kjøbenhavn indt. 1883. R. var 1862—72 Directeur for Landbohøjskolen, ledede 1862 og 1865 Møderne om de fattige Samfundsklassers Vel og var Formand for Arbejdercommissionen 1875; ogsaa paa anden Maade har han vist Interesse for humane og kirkelige Formaal. 1879 blev han kongevalgt Landstingsmand og 1883 Gehejmeraad. — **Matthias H. R.**, f. 24 Nov. 1814 i Randers, blev 1836 jurid. Cand. og 1843 Committeret i Generaltoldkammeret, 1847 Stiftamtmand paa Island og var Sept. 1849—Juli 1851 Indenrigsminister. Han var 1849—53 Folketingsmand, blev i Jan. 1852 Cabinetssecretær, men afskedigedes efter et Aars Forløb, fordi han i Toldsagen havde stemt imod Ministeriet. 1854 blev han Amtmand i Randers indt. 1885 og udnævntes da til Gehejmeraad; han var Medlem af Rigsraadet 1856—61. Siden 1866 er R. Medlem af Bestyrelsen for „Selskabet for jydsk Historie", og 1873—87 udgav han 1ste Bd. af et omfattende Skrift, „Grev Gert og Niels Ebbesen". — **Chr. P. Theodor R.-Teilmann**, f. 17 Sept. 1817 nær ved Ringkjøbing, blev 1841 jurid. Cand., 1851 Borgemester i Fredericia og var 1858—59 Herredsfoged i Skads Herred; siden 1861 Besidder af Stamhuset Nørholm. R. valgtes 1859 til Landstinget og 1861 til Rigsraadet og havde Sæde her indt. 1866, blev i Nov. 1865 Kirke- og Undervisningsminister indt. Sept. 1867 og i Apr. 1866 tillige Justitsminister indt. Aug. 1868, samt derefter kongevalgt Landstingsmand indtil sin Død 10 Jan. 1879. — **Otto D. R.-Lehn**, f. 28 Maj 1821, blev Student 1841 og arvede 1860 Baronierne Guldborgland og Lehn, er siden 1864 Landstingsmand og har fra Maj 1870 med en kort Afbrydelse været Udenrigsminister; desuden er han Directeur for den kgl. Malerisamling (siden 1870) og Kobberstiksamling (siden 1874).

Rosersberg, kongel. svensk Lystslot, 4 M. n. v. for Stockholm, i Norrsunda Sogn og Upland, Stockholms Län, ved Skarfven (en Bugt af Mälaren). R. var til 1762 i privat Eje (det ejedes i den største Del af det 17de Aarh. af Familien Oxenstjerna, af hvem selve Slotsbygningerne opførtes), blev da indløst

som Krongods og af Standerne skjænket til Hertug Carl (Carl XIII), som ofte opholdt sig der og stiftede de derværende Samlinger.

Rosette, fr. [sett], lille Rose, Prydelse i Form af en Rose; Sløjfe; Rosenstén. **Rosettekobber**, et Slags Garkobber (s. **Kobber**).

Rosētte, ogsaa kaldt Raschid, Stad i Nedreægypten ved den vestlige Nilarms venstre Bred, 1¼ M. fra Middelhavet, 7 M. ø. n. ø. for Alexandria. 17,000 J. Bomulds- og Linnedvæverier, Risavl. Handelen er nu ubetydelig, til Dels fordi Havnen er vanskelig at anløbe, men dog især fordi Jærnbanen fra Alexandria til Kairo har trukket Varetransporten til sig. Den her fundne **R.-Sten** med tredobbelt Indskrift, hieroglyphisk, demotisk og græsk, er berømt, fordi den gav Nøglen til Hieroglyphernes Løsning; den findes nu i British Museum.

Rosētti, Constantin, rumænsk Statsmand, f. 1816 i Bukarest, udgav 1840 en Samling Digte, var 1842—45 Embedsmand og derefter Boghandler. 1848 tog han vigtig Del i den revolutionære Bevægelse, blev en af Secretærerne for den foreløbige Regering og sendtes som Underhandler til Fuad Pascha, men blev her fængslet og sendt til Orsova, hvorfra hans Hustru (en engelsk Dame) befriede ham. Han levede i de følgende Aar i Paris sammen med Brødrene Bratiano og virkede for Rumæniens Enhed og Frigjørelse. 1856 vendte R. hjem, grundlagde det demokratiske Blad »Romanul« og var 1861 en kort Tid Undervisningsminister i Moldau. Som Redacteur og Deputeret var han en af det radicale Partis Førere. 1876 blev han Kammerets Formand og arbejdede n. A. for Rumæniens Uafhængighed og Krig med Tyrkiet. 1878—80 var han Indenrigsminister, samt paa ny en kort Tid 1881—82, men kom i Strid med Bratiano for sine altfor yderliggaaende Forslag. D. 19 Apr. 1885. — En Fætter af ham, **Theodor R.**, de „ungconservatives" Fører, blev i Apr. 1888 Første- og Indenrigsminister i et liberalt-conservativt Ministerium.

Rosshage, Jyllands Nordvestpunkt, 171 F. højt, ligger ud mod Vesterhavet i Hansted Sogn, Thisted Amt.

Rosinānte, Don Quixotes Hest i Cervantes's bekjendte Roman; deraf bruges Ordet til at betegne en mager og kraftløs Hest overhovedet, en Skindmær.

Rosiner, Vindruer, tørrede i Solen eller ved Ovnvarme, indføres fra Italien, Frankrig og Spanien, de bedste Sorter fra Lilleasien, Kos og Samos, og anvendes til Madlavning og i Bagerierne saa vel som til Fabrikation af kunstige Vine (Vinum passum, Façonvine), idet man til simpel Vin sætter R., Sukker, Krydderier og ætheriske Olier og bringer Massen i Gjæring. Korender (s. d. A.) indføres især fra de joniske Øer og Grækenland.

Rosing, Hans Anton, norsk Chemiker og Forfatter, f. i Frederikstad 14 Aug. 1827, tog 1849 Examen ved det polytechniske Institut i Kjøbenhavn og var derefter 1851—55 ansat ved Gasværket i Christiania. Han tog her Initiativet til den polytechniske Forenings Oprettelse, medens han samtidig deltog i Redactionen af dennes Tidsskrift. 1855—61 opholdt han sig med Stipendium i Udlandet for at studere Agerbrugschemi og forberede sig til at overtage en Lærerpost i dette Fag ved Aas højere Landbrugsskole og udførte i denne Tid bl. a. flere chemiske Undersøgelser, der fremlagdes i det franske Videnskabsakademi og findes optagne i dettes Beretninger. Tiltagende Svagelighed hindrede ham efter Hjemkomsten i at virke saaledes, som han ønskede, og som hans Evner havde sat ham i Stand til. Hans „Norsk Landmandsbog" for Aarene 1865, 66 og 67 vandt overordentlig Udbredelse. D. 29 Marts 1867. — Hans Hustru og Søskendebarn, **Hedvig Sophie R.**, f. i Jylland 1827, virkede før sit Giftermaal som Almueskolelærerinde i Kjøbenhavn og senere i en lignende Stilling i Christiania, indtil hun 1871 gik over til Døvstummeundervisningen og 1881 oprettede en Taleskole for Døvstumme med Statsbidrag. Hun har udgivet „Anton R.s Ungdomstid og Rejseliv" (1869) og „A. R.s Alvorsliv" (1871), foruden en præmiebelønnet „Barnets første Bog" m. m.

Rosing, Michael, dansk Skuespiller, f. 19 Febr. 1756 i Throndhjem, blev Student 1775, men forlod strax Studeringerne og gik til det kongel. Theater, hvor han debuterede 6 Oct. 1777. I Besiddelse af en dyb poetisk Natur, levende Følelse, ren Smag og stor Begejstring for sin Kunst og dertil udrustet med et skjønt og ædelt Ydre steg han snart i Publikums Yndest og udviklede hurtig de fortrinlige Anlæg, hvoraf han var i Besiddelse. Fra ham udgik en nyere Tragediefremstilling, som, i Modsætning til den tidligere Svulst, udmærkede sig ved Sandhed og Varme. Efter at have været udenlands blev han 1788 udnævnt til Instructeur ved Theatret. 1804 stiftede han med Rahbek den dramatiske Skole, der aabnedes paa Hoftheatret 11 Maj 1806. I de sidste 10 Aar af sit Liv betraadte han paa Grund af Gigtsvaghed kun Scenen et Par Gange og døde 12 Oct. 1818. Han var af Kongen bleven udnævnt til Ridder af Danebrog, en Hædersbevisning, der ikke tidligere var bleven nogen dansk Skuespiller tildelt. — Hans Hustru, **Johanne Catharine R.**, født Olsen, f. 2 Juni 1756 i Kjøbenhavn, debuterede som Skuespillerinde 3 Nov. 1773. Udstyret med levende Phantasi, Smag og Følelse udmærkede hun sig ved Hjertelighed og Varme i sit fordringsløse Spil. Hendes sjælfulde Foredrag og ædle Anstand gjorde hende især fortrinlig egnet til at virke i Dramaet og Tragedien; senere gik hun over til Mødrenes Roller, som hun med den hende egne Inderlighed og kvindelig Adel udførte mesterlig. I 50 Aar virkede hun ved Theatret som Skuespillerinde og Instructrice og optraadte sidste Gang som Jutta i „Niels Ebbesen" 31 Maj 1823. Sine sidste Leveaar tilbragte hun paa Fredensborg og bevarede indtil en høj Alder en mærkelig Aands- og Legemsfriskhed; d. 1853. — En Datter af dem, **Emilie R.**, f. 1784, var siden 1802 en ypperlig Kunstnerinde, men døde allerede 1811. En anden Datter blev Moder til Brødrene Wiehe.

Rosini, Giovanni, ital. Digter og Historieskriver, f. 1776 i Toscana, blev 1803 Pro-

fessor i italiensk Literatur i Pisa. For en Festsang til Napoleon I.s og Marie Louises Bryllup (»Nozze di Giove e di Latona«) vandt han den udsatte Pris af 10,000 Frc.s. Fra 1819 udkom et Par Digtsamlinger af R., s. A. hans Udgave af Guicciardinis Historie med Bidrag til Forfatterens og hans Tids Historie. R.s »Saggio sugli amori di Tasso e sulle cause della sua prigione« (1832) indviklede ham i en lang Polemik. Da Manzonis »I promessi sposi« var udkommen, udarbejdede R. en deri forekommende Episode til en historisk Roman, »La monaca di Monza« (1829), der fulgtes af »Luisa Strozzi« (1833) og »Il conte Ugulino della Gherardesca ed i Ghibellini« (1843). Mest Fortjeneste har R. af sin »Storia della pittura italiana« (1838). D. 1855 i Pisa.

Roskilde, Kjøbstad paa Sjælland, Kjøbenhavns Amt, Somme Herred, tæt s. for Roskilde Fjord, med Station for Vest-, Nordvest- og Sydbanen, 4 M. v. for Kjøbenhavn. 5,893 J. (1880). Byen ligger paa et mod Fjorden skraanende Terrain, der er mærkeligt ved sine mange righoldige Kilder med fortrinligt Vand, blandt hvilke Maglekilde giver 10 Td. Vand i Minutet. Byjorderne have et Areal af 2,587 Td. Land og 339 Td. Hartkorn. Byens største Mærkelighed er dens 1084 fuldendte Domkirke, helliget St. Lucius, med to Taarne med slanke Spir, flere tilbyggede Capeller og et herligt Orgel. I Kirken og Capellerne ere Gravsteder for Kongerne Harald Blaatand, Svend Tveskjæg, Svend Estridsen, Dronning Margrete, Christoffer af Bayern og Christian I samt for samtlige Konger af den oldenborgske Stamme efter Christian III tillige med deres Dronninger og Børn. Kirken har flere Gange lidt ved Ildsvaade, især 1443, hvorefter Istandsættelsen medtog 21 Aar. De andre offentlige Bygninger og Institutioner ere: Raadhuset, bygget op til Taarnet af den 1537 nedrevne St. Laurentius's Kirke; det kongelige Palais ø. for Domkirken, opført af Christian VI paa den gamle Bispegaards Grund; Kathedralskolen, hvis første Oprettelse 1253 skyldes Ærkebispen Jakob Erlandsen, og hvis nuværende Bygning er opført 1842; Vor Frue Kirke, opført i Slutn. af det 11te Aarh. og liggende tæt op til Byen, men hvortil hører et Landsogn; Amtstuen for gamle R. Amt; det adelige Jomfrukloster ved den nordøstlige Side af Byen, stiftet 1699 af Niels Juels Enke Margrete Ulfeld og Generallieutenant R. P. Rosenkrantz's Enke Birgitte Skeel; Stiftsbiblioteket i Nærheden af Domkirken; Borgerskolen, opført 1869; Jernbanegaarden; Gasværket; Duebrødre Kloster, en Stiftelse for 37 Lemmer, hvortil er knyttet en Stiftelse for 12 ældre Kvinder af den højere Middelstand; Meyercrones Stiftelse med Fribolig for 4 Pensionistinder; Søren Olsens Hospital for 6 Pensionistinder; et Par andre mindre Stiftelser; Syge-, Daare- og Arbejdsanstalten for gamle R. Amt, et anseligt Bygningscomplex, tæt ved Jernbanegaarden, opført 1856. Byen har sin Næring fra Handel, Fabriks- og Haandværksdrift samt Jordbrug. Uagtet R. ligger ved Fjorden, faar den dog paa Grund af dennes ringe Dybde og vanskelige Besejling sin Hovedtilførsel over Kjøbenhavn pr. Jernbane, og herhen gaa ogsaa betydelige Partier Kornvarer. Toldindtægterne 1885 udgjorde 122,922 Kr., hvoraf 72,578 Kr. Brænderiafgift. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 131 Baade under 4 Tons og 9 Fartøjer af 234 Tons, hvoraf 3 Dampskibe af 34 Tons. Havnen er tilgængelig for Skibe af 10 F.s Dybgaaende. Af industrielle Etablissementer ere de betydeligste 3 Brænderier med aarlig Produktion c. 1 Mill. Potter. Byens Embedsmænd ere: en Borgemester, tillige Foged og Skriver, en Toldforvalter og en Toldcontroleur, en Postmester, tillige Telegraphbestyrer, en Districtslæge, en Domprovst og en 2den Præst ved Domkirken, en Sognepræst ved Frue Kirke og en ordineret Katechet, samt den lærde Skoles Lærerpersonale. Desuden have her Bolig Amtsforvalteren i R. District og Herredsfogederne i Lejre Herred samt Tune og Ramsø Herreder. R. er Valgsted for Amtets 3dje Folketingskreds og for 2den Landstingskreds. I det tæt op til Byen stødende St. Jørgensbjærg Sogn ligger St. Hans Hospital (s. d. A.) paa Bidstrupgaard, for Sindssyge af Kjøbenhavns Commune, med storartede Bygninger. — I næsten hele Middelalderen var R. Danmarks Hovedstad og Kongernes sædvanlige Residens, samt Sædet for mægtige Bisper. Her var derfor ogsaa en Mængde Kirker (c. 20) og Klostre, af hvilke sidste man kjender 6: Vor Frue Kloster, St. Claræ Kloster og St. Agnetes Kloster (alle tre Nonneklostre, det sidste stiftet af Erik Plovpennings Datter Agnes, som selv tillige med sin Søster indtraadte i Klostret), et Graabrødrekloster, et Sortebrødrekloster og et Helligaandshus. 1157 blev Kong Knud V myrdet i R. af Modkongen Svend (Grade). 1268 fik R. sin Stadsret. Byen har gjentagne Gange været hjemsøgt af heftige Ildebrande; efter den ovenfor nævnte 1443 forlagde Christoffer af Bayern Kongeresidensen fra R. til Kjøbenhavn, hvortil ogsaa Bispen flyttede noget senere. 26 Febr. 1658 sluttedes i R. den bekjendte Fred med Sverige, der skilte Danmark ved Provinserne hinsides Sundet. 1835—48 var R. Forsamlingsstedet for Østifternes Provinsialstænder; Møderne holdtes i Palais'et. **Roskilde Fjord** er en lang, smal Havarm, som fra Isefjord strækker sig ind mellem Halvøen Horns Herred og Sjællands nordvestlige Halvø. I Fjorden ligger Eskilsø. Ved Frederikssund er fra begge Sider ført Dæmninger ud i Fjorden, der ere forbundne ved en Pontonbro. Om Sommeren finder Dampskibsfart Sted mellem Roskilde, Frederikssund, Frederiksværk og Nykjøbing og ved en mindre Damphaad mellem R. og de nærmeste Punkter af Horns Herred. **Roskildebrødrene**, s. Bethesda.

Roskólnikt, s. Raskolnikt.

Roslin, Alexander, svensk Portrætmaler, f. 1718 i Malmø, blev 16 Aar gl. Elev hos Schröder i Stockholm, kom 1745 til Hoffet i Baireuth, rejste 1747 til Italien og bosatte sig 1752 i Paris. Her blev han Medlem af det franske Kunstakademi, fik 1771 Pension og Bolig i Louvre, samt vandt ved en Concurrence Prisen fremfor Greuze. For Hôtel de Ville malede han „Ludvig XV.s Tilbagekomst fra Metz". 1774—75 besøgte han Stockholm og malede

da den kongel. Familie, Scheffer og Linné. Hans mest bekjendte Arbejde er „Gustav III og hans Brødre“ (i Nationalmuseet i Stockholm). Hans Styrke laa i hans pragtfulde Colorit og fremragende Evne til at gjengive Stoffer; Charakteristiken viser ingen dybere Opfattelse. D. 1793 i Paris.

Rosmarin (Rosmarinus officinalis), en lille, buskagtig Plante af Læbeblomsternes Familie, har lancetdannede, i Randen tilbagerullede Blade og blegblaa Blomster med to Støvdragere og hører hjemme i Sydeuropa; Bladene anvendes i Medicinen. **Rosmarinlyng**, s. **Lyng**.

Rosmini, Antonio, italiensk Philosoph, f. i Roveredo 1797, indtraadte efter at have studeret i Padua i den gejstlige Stand og gjorde sig en Tid lang bemærket ved sine Angreb paa Videnskaben og Tankefriheden. Senere slog han ind paa de Bestræbelser, der bleve de mest charakteristiske for hans Liv og Virken: Arbejdet paa en Udvikling af Katholicismen i frisindet Retning og paa Italiens nationale Uafhængighed. Han stiftede en Munkeorden, der skulde arbejde i denne Retning, og en lang Række Skrifter (fra 1830 af) tjente det samme Formaal. Han paadrog sig herved Jesuiternes Had, men vandt paa den anden Side en Mængde begejstrede Tilhængere, og hans Lære blev doceret paa Universiteterne. 1848 gik han til Rom som Sendebud for den piemontesiske Regering, i hvis Spidse den med R. aandsbeslægtede Gioberti (s. d. A.) stod. Han fulgte med Pius IX til Gaëta, men betragtedes stadig som mistænkelig i den katholske Reactions Øjne og flygtede til Stresa ved Lago Maggiore, hvor han døde 1855 efter at have underkastet sig Kirken. R.s philosophiske Theorier minde om Schellings og Hegels, især om Schellings senere Lære. Sammen med Gioberti betegner han den philosophiske Speculations Gjenopvaagnen i Italien, hvor den havde slumret siden Giordano Brunos Martyrdød.

Rosny [roni], Landsby i det franske Dep. Seine-Oise ved Seine, 8 M. v. til n. for Paris, med et smukt Slot, hvor Sully var født.

Rosoglio [soåljo], fin italiensk Liqueur, tilberedt af Orangefrugter under Tilsætning af forskjellige Krydderier.

Rosølsyre, d. s. s. Corallin (s. d. A.).

Rösor, Tre, ell. **Ros** kaldes efter Skjoldmærket en Slægt, som i det 15de og 16de Aarh. var en af de betydeligste i Sverige og besad store Jordegodser ogsaa i Norge. **Knut Jönsson** til Mörby (1431—53), svensk Rigsraad, Lagmand i Vestergötland, ægtede Agnes Alfsdotter, som paa mødrene Side nedstammede fra Sigurd Hafthorsson og den norske Kongefamilie, og bragte derved sine Børn i Besiddelse af den mægtige norske Gisleæts fleste Godser. — Hans Søn, **Alf Knutsson**, Ridder og norsk Rigsraad, d. c. 1496, blev under Christian I.s og Hans's Regering meget brugt i Rigets Styrelse og levede i bittert Fjendskab med Hartvig Krummedige. — Om hans Søn **Knut Alfsson** og dennes Sønner **Carl** og **Erik** s. **Knud Alfsen**. — **Ture Jönsson** til Lindholmen, en Sønnesøn af Knut Jönsson, var en af de Herrer, som 1497 paa det svenske Raads Vegne søgte Hjælp hos Kong Hans imod Sten Sture; kort efter blev han Ridder og Lagmand i Vestergötland. Som den ældste i Raadet, Høvedsmand i Vestergötland, Rigets Hofmester og derhos en nær Frænde af Kongen, stod han i de første Aar af Gustav I.s Regering i høj Anseelse, men lod sig derved forlede til at blive Talsmand for de misfornøjede Prælater og optraadte som saadan paa Rigsdagen i Vesterås 1527. Til sidst, da en Arvestrid mellem ham og Kongen var falden ud til Kongens Fordel, søgte han 1529 at stifte aabenbart Oprør, hvilket dog strandede paa Almuens Troskab. Han flygtede ud af Riget, begav sig til den afsatte Konge Christian og fulgte ham paa Toget til Norge; 1532 blev han dræbt paa Gaden i Konghelle. — Hans yngste Søn, **Göran Turesson**, d. 1543, Domprovst i Upsala 1523, en ivrig, men lidet heldig Forfægter af Katholicismen, var indviklet i Faderens Oprørsforsøg og blev derfor fængslet, men to Aar efter atter sat paa fri Fod. — Hans Broder, **Johan Turesson**, d. 1556, tilbragte en Del af sin Ungdom i Udlandet og tjente med Udmærkelse i den kejserlige Hær. Da han 1524 var kommen hjem, søgte Gustav I at knytte ham til Fædrelandet, gav ham Nyköping til Len, fik ham gift med Sten Stures Enke Christina Gyllenstierna, slog ham til Ridder ved sin Kroning 1528 og udnævnte ham til Rigsraad. Ved Faderens Oprørsforsøg blev Johan ligesom den yngre Broder, Lars Turesson, Kongen tro; senere var han øverste Befalingsmand for det Hjælpecorps, som Gustav I under Grevefejden sendte sin Svoger Christian III; 1542—43 commanderede han tillige med Marsken de Tropper, som sendtes mod Dacke. — Hans eneste Søn, **Gustav Johansson**, f. 1531, d. 1566, blev Rigsraad 1554 og ved Erik XIV.s Kroning Greve. — Med hans Sønnesøn, **Johan Stensson**, Greve til Bogesund, f. 1591, d. c. 1610, uddøde Slægten.

Ross, Christian Meyer, norsk Figurmaler, f. i Flekkefjord 22 Nov. 1843, besøgte efter at være bleven Student ved Christiania Universitet først Akademiet i Kjøbenhavn; senere studerede han længere Tid i München, tilbragte i den anden Halvdel af Syvtiaarene nogle Aar i Paris, men begav sig 1879 til Rom, hvor han fremdeles opholder sig. Han skildrer med Forkjærlighed Figurer, navnlig kvindelige, fra Revolutions- og Kejsertiden og maler ypperlig Stoffer, navnlig Silke og Fløjel, medens hans Charakteristik ikke altid er særdeles dyb og hans Portræter af forskjelligt Værd.

Ross, John, engelsk Søofficer og berømt Nordpolsfarer, f. 24 Juni 1777 i Skotland, blev 1801 Lieutenant i Marinen og tjente med Hæder saa vel i Middelhavet som i Østersøen. 1818 stod han i Spidsen for en af den engelske Regering udsendt Expedition for at finde Nordvestpassagen, men vendte tilbage, da han fandt Lancaster-Sundet spærret af Is. 1829 foretog han dels paa egen Bekostning, dels med Understøttelse af den rige F. Booth en ny Expedition med den lille Hjuldamper „Victory“ og kun nogle og tyve Mands Besætning. Han opdagede paa denne Rejse Halvøen Boothia Felix og foretog store Slædeexpeditioner, bl. a. til den

magnetiske Pol (s. Jordmagnetisme). Efter at have tilbragt 4 Aar i disse Egne maatte han forlade sit Skib og var saa heldig ved Barrow-Strædet at træffe en Hvalfanger, der havde været inde for at søge ham, og som førte ham tillige med hans Mandskab tilbage til England. Beskrivelsen over denne Rejse udkom 1851 under Titlen »Narrative of a second voyage in search of a North-West-passage«. R. blev senere udnævnt til Contreadmiral og døde 30 Aug. 1856. — Hans Brodersøn, Jam. Clarke R., f. 1800 i Galway-Shire i Irland, ledsagede Onkelen paa hans anden Nordpolsfart, blev senere Capitain i Marinen og havde 1839—43 Befalingen over en Expedition til Undersøgelse af Sydpolarhavet, hvor han trængte frem til 78° 10′ s. Br., da han standsedes af en lodret Isvæg af indtil 300 F.s Højde, og hvor han opdagede Victorialandet. Sine Jagttagelser paa denne Rejse meddelte han 1846 i »Voyage of discovery and research in the Southern and Antarctic Seas«. 1848—49 anførte han en af Franklinexpeditionerne, men maatte vende tilbage uden Resultat. 1856 udnævntes han til Contreadmiral og døde 3 Apr. 1862 i Aylesbury.

Ross og **Cromarty**, to Shirer i Nordskotland, der saa vel i geographisk som i administrativ Henseende ere saaledes blandede imellem hinanden, at de almindelig betragtes som sammenhørende. De ligge mellem Nordsøen og Atlanterhavet og omgives mod N. af Sutherland, mod S. af Inverness, medindbefattende den nordlige Del af Øen Lewis blandt Hebriderne. 148 □ M. med 80,000 J. (1881). Det er et vildt og temmelig øde Bjærgland (indt. 3,500 F.) med stærkt indskaarne Kyster og med snævre, dybe Dale og Kløfter; Lavland findes kun paa to Halvøer paa Østsiden, og kun her drives nogen Agerdyrkning af Betydning. I Bjærglandet findes en Mængde lange og smalle Søer, der ere dannede af Bjærgstrømme; her er Kvæg- og navnlig Faareavl Befolkningens Hovederhverv. Langs Kysten drives betydeligt Fiskeri. Hovedstad Tain.

Rossāno, Stad i Syditalien ved Taranto-Bugten, 6 M. ø.n.ø. for Cosenza. 18,000 J. Ærkebispesæde med prægtig Kathedralkirke. Dyrkning af Kapers og Safran.

Rosse, William Parsons, Jarl af [ross], før Faderens Død Lord Oxmantown, f. 1800, d. 1867, bekjendt ved de to store, af ham selv construerede Spejlteleskoper af henholdsvis 3 og 6 Fods Vidde (det sidste, 54 Fod langt, Verdens største Spejlteleskop, kostede 200,000 Kr. og døbtes „Leviathan"), som han 1840 og 1845 opstillede paa sit Stamgods Birr-Castle i Irland, og som have givet vigtige Oplysninger om Taagepletternes Forhold. Fra 1831 var R. Medlem af, fra 1849 Præsident for Royal-Society i London. Som Philanthrop gjorde han sig bekjendt ved sine »Letters on the state of Ireland« (1847). — Hans Søn, Lawrence Parsons, den nuværende Jarl af R., f. 1840, arbejder videre i Faderens Aand og har bl. a. undersøgt Maanens Varmeudstraaling.

Rosseeuw Saint Hilaire, Eug. Franç. Achille [rossø sængt ilæhr], fransk Historiker, f. 1805, var 1820—42 Historielærer ved et af Paris's Lyceer og siden Professor ved Sorbonne indt. 1873. Han skrev 1825 en historisk Roman »Rienzi et les Colonna«, men tog sig 1836 for at skrive Spaniens Historie og har ofret dette Arbejde sit hele Livs Kraft. Af hans »Histoire d'Espagne« er 1836—79 udkommet 14 Bind; den gaar fra de ældste Tider til 1833.

Rossel, L. Nath. [sëll], fransk Officer, f. 1844, blev 1866 Lieutenant i Ingenieurerne og 1869 Capitain. 1870 var han Stabschef hos Commandanten i Metz, stiftede en Sammensværgelse for at styrte Bazaine, hvem han mistænkte for Forræderi, og søgte at flygte for at give Regeringen Underretning. Efter Overgivelsen i Oct. undkom R. og var under Resten af Krigen Oberst. 18 Marts 1871 opsagde han, der havde villet fortsætte Kampen til det yderste, sin Tjeneste og sluttede sig til „Communen"; han blev først Directeur for Ingenieurerne, derefter Stabschef hos Cluseret og til sidst, 1 Maj, Delegeret for Krigen, men kunde ikke tilvejebringe Disciplin og derfor trods sin Energi intet udrette. Misfornøjet tog han faa Dage efter Afsked; han nærede nu Planer om at omstyrte den hele Ordning og maatte holde sig skjult for at undgaa Fængsling. Efter Paris's Indtagelse blev R. fængslet, dødsdømt 9 Sept. og skudt 28 Nov. I de sidste Maaneder af sit Liv udkastede han et Forslag til Hærens Omordning.

Rosset, Claudi, s. Hans Hospital.

Rossetti, Dante Gabriel, bekjendt engelsk Maler og Digter, f. 12 Maj 1828. Forældrene vare Italienere af Fødsel; Faderen, Gabriele R., f. 1783, d. 1854, der havde deltaget i Neapolitanernes Frihedsbestræbelser, maatte senere flygte og kom 1825 til London, hvor han giftede sig; han blev nogle Aar senere ansat som Professor i italiensk Literatur ved King's College i London og beskæftigede sig særlig med Studiet af Dante. Da Sønnen havde forladt Skolen, gaves der ham Lejlighed til at uddanne sig i Malerkunsten, som han tidlig havde vist Anlæg og Lyst til. Som ungt Menneske sluttede R. sig sammen med en lille Gruppe unge Mænd, hvis Bestræbelser, der betegnedes ved Ordet Præ-Rafaelitisme, i Kunsten, navnlig Malerkunsten, gik ud paa en Opposition mod det akademiske og conventionelle, en Søgen tilbage til det simple, sjælfulde, inderlige, som de fandt det udtrykt hos Malere fra Tiden før Rafael. Som phantasifuld og sjælfuld Maler har R. vundet et betydeligt Navn og har bl. a. ofte benyttet Sujetter, hentede fra Dante. Allerede som ganske ung havde han begyndt at skrive og lade trykke Digte; han skrev bl. a. en Del erotiske Digte til den Kvinde, han havde ægtet 1860. Kun to Aar varede dette Ægteskab, idet hans Hustru døde 1862. Sorgen ramte ham haardt, og den lille Bog, i hvilken han for sin Hustru havde skrevet sine Digte ind, mange af dem henvendte til hende, lagde han paa Begravelsesdagen i hendes Kiste, og de bleve jordede med hende. Men som Tiden gik og Sorgen stilnede, fortrød han efterhaanden, at en Del af hans alvorlige Aandsarbejde paa denne Maade var udslettet og tilintetgjort, og under megen Kamp og Selvbebrejdelse lod han efter 7½ Aars

Forløb, efter indhentet Tilladelse fra Øvrigheden, Kisten grave op og det lille Bind skrevne Digte tage ud. Det udkom 1870 under Titlen »Poems«. Denne Bog vakte overordentlig Opsigt ved sin stærke og dybe Originalitet, men mødte ogsaa Indsigelse fra Sider, som den varme Tone i de erotiske Digte var imod, og som stemplede R. og hans Kreds som The Fleshly School of Poetry; den blev derved Anledning til en literær Fejde, hvori ogsaa Swinburne deltog paa R.s Side. 1882 udkom endnu et Bind Digte fra R.s Haand, »Ballads and Sonnets«, som bl. a. i fuldstændig Stand indeholder den Samling af 102 Sonetter, som Digteren betitler »The House of Life«, og hvoraf en Del allerede var bleven offentliggjort i det første Bind. Desuden har han skrevet nogle faa, mindre Prosafortællinger. Han har end videre udført en poetisk Oversættelse af Dantes »Vita Nuova« og af Poesier af italienske Digtere før og samtidige med denne; disse Oversættelser udkom 1861 under Titlen »Early Italian Poets« og i gjennemset og forøget Skikkelse 1878 som »Dante and his Circle«. R.s Helbred var i de senere Aar svækket ved nervøse Lidelser, mod hvilke han brugte Chloral. Han levede i den sidste Del af sit Liv meget ensomt, kun besøgt af en lille, hengiven Vennekreds, og døde 9 Apr. 1882. Hans Poesi, ringe i Omfang som den er, virker med en forunderlig gribende Kraft ved den dybe Stemningsfylde, hvoraf den er mættet, ved den stærke og lødige Sammentrængthed af Følelser og Tanker. R. er en af det moderne Englands originaleste Digtere, og hans Indflydelse — ogsaa inden han for Offentligheden fremtraadte som Digter — har været stor, bl. a. paa Swinburne. Hans samlede Værker, »Collected Works«, ere efter hans Død blevne udgivne i 2 Bd. af Broderen, ledsaget af Fortale og Noter. — Hans Broder, **William Michael R.**, f. 1829, er siden 1850 optraadt som Kunst- og Literatur-Kritiker. 1865 offentliggjorde han en Oversættelse af Dantes „Helvede". Han udgav 1866 i Bogform en rolig, upartisk og i det hele sympathetisk Kritik af Swinburnes »Poems and Ballads«, der havde vakt saa stort literært Røre. 1878 udkom »Lives of Famous Poets«, en Samling af 23 Biographier af Digtere fra Chaucer til Longfellow. R. har desuden leveret Udgaver af flere engelske Digtere, bl. a. en højt anset af Shelleys Poesier 1870 i 2 Bind, anden gjennemsete Udgave 1878 i 3 Bind, begge med Biographier og Noter. — Deres Søster, **Christina Georgina R.**, f. 1830, har vundet et betydeligt Navn som Digterinde. Af hendes Arbejder kunne nævnes: »Goblin Market, and Other Poems« (1862), »Singsong« (1872), »Poems« (1875), »A Pageant, and Other Poems« (1881). — En anden Søster, **Maria Francesca R.**, f. 1827, d. 1876, udgav 1871 en Commentar til Dantes »Divina Commedia« under Titel »The Shadow of Dante«.

Rossi, Grevinde, s. Sontag, Henr.

Rossi, Ernesto, italiensk Skuespiller, f. i Livorno 1829 i en Kjøbmandsfamilie, viste allerede i sit 15de Aar levende Tilbøjelighed for Theatret. Efter af sine Forældre at være sendt til Pisa for at studere Retsvidenskaben forlod han denne By, sluttede sig til en Trup Komedianter og spillede fra 1846 Elskerroller i forskjellige italienske Byer. Han vandt sig snart et Navn som en ualmindelig fremragende Kunstner, optraadte med stort Held i Paris 1855 sammen med Ristori og gjæstede senere de fleste af Europas Hovedstæder, bl. a. ogsaa Kjøbenhavn (1886). Fra Elskerfaget gik han over til Charakterrollerne; hans vigtigste Roller ere „Faust", „Hamlet", „Othello" og „Cid". R. har tillige udfoldet en ikke ringe Virksomhed som dramatisk Forfatter og foruden flere Lystspil skrevet Dramaet „Adèle" for Ristori.

Rossi, Giov. Batt. de, f. 23 Febr. 1822 i Rom, har de største Fortjenester af Gjennemforskningen af Roms Katakomber, som han foretog efter et grundigt Studium af de gamle Itinerarier og andre Kildeskrifter. 1854 ledede han Forskninger til Opdagelsen af Calixtkatakomben og de med den sammenhængende vigtige Gravsystemer c. 3 Miglier s. for Rom. Resultaterne af sine Studier og Opdagelser har han, efter 1857—61 at have udgivet »Inscriptiones christianæ urbis Romæ« (1,374 Indskrifter, ældre end det 7de Aarh.), nedlagt i sit store Værk »La Roma sotterranea christiana pubbl. per ordine della Santità di N. S. Papa Pio Nono« (3 Bd., 1864—77). Derhos har han udgivet Tidsskriftet »Bullettino di Archeologia Christiana« (I Ser. 1863—69, *II* Ser. 1870 ff.). R. har i en lang Aarrække været Sjælen i det christ. archæol. Selsk.s Commission.

Rossi, Pellegrino, italiensk Statsmand og Nationaløkonom, f. 13 Juli 1787, blev 1812 Professor i Retsvidenskab i Bologna, men maatte flygte derfra, fordi han 1815 havde sluttet sig til Murats Forsøg paa at fremkalde en italiensk Rejsning. Han gik til Genf, blev 1819 Professor i Romerret og n. A. Medlem af det store Raad, 1830 endog Afsending ved „Tagsatzung", hvor han forfattede et Udkast til en ny, centraliserende Forbundsforfatning. 1833 indkaldtes han af Guizot til Frankrig og blev 1834 Professor i Nationaløkonomi, 1839 ophøjet til Greve og Pair, 1840 Statsraad og 1845 Afsending i Rom. Han understøttede 1846 Pius IX.s Valg til Pave og dennes første Reformer og blev 1848 tagen paa Raad ved Affattelsen af den nye Forfatning, men tilfredsstillede ikke derved de italienske liberale. Efter Februarrevolutionen 1848 mistede han sin Post som fransk Afsending, men forblev i Rom som Pavens Raadgiver og udnævntes 16 Sept. til Indenrigs- og Finansminister. Hans Plan var at indføre en verdslig Styrelse i Kirkestaten uden at svække Pavens Magt og at oprette et italiensk Fyrsteforbund til fælles Forsvar og Handelens Fremme, men han mistænktes af Republikanerne og blev 15 Nov. myrdet ved Dolkestød, da han gik hen at aabne Kamrenes Møder. R.s Fald medførte Pavens Flugt fra Rom og senere Tilslutning til Reactionen. Som nationaløkonomisk Forfatter (»Cours d'économie polit.«, 1839—40, 4de Opl. 1865) indtager R. en ikke ringe Plads.

Rossini, Gioachino Antonio, f. 29 Febr.

1792 i Pesaro i Romagna, Hovedrepræsentanten for den ægte italienske Opera med al dens yppige Vellyd og Melodirigdom, var Søn af musikalske Forældre, idet Faderen var Stabsmusikant, Moderen en begavet Sangerinde, som 1798 tog Drengen med til Bologna, hvor hun blev prima donna buffa. Senere fulgte R. Forældrene paa Kunstvandringer, men 1807 fik han i Bologna Abbate Mattei til Lærer i Composition, og 1810 debuterede han som Operacomponist i Venezia, dog uden større Held. Skjønt den næste Opera 1811 i Bologna heller ikke gjorde synderlig Lykke, havde han dog 1812 Bestilling paa fem Operaer, og da »Tancredo« 1813 var opført i Venezia, var man i Italien paa det rene med hans Betydning, som ikke forringedes ved »L'Italiana in Algeri«. Sine største Triumpher fejrede han dog med „Barberen“ (Il barbiere di Seviglia) 1816 i Rom. Første Gang faldt dette Mesterstykke af en Opera buffa rigtignok igjennem, idet et Parti vilde straffe den unge Componist, fordi han havde vovet at concurrere med Paesiellos berømte Opera af samme Navn. Men anden Opførelse gjorde en saadan Lykke, at der bragtes R., som nedslaaet havde overladt en anden at dirigere, et improviseret Fakkeltog. Af de følgende Operaer gjorde »Otello«, »Gazza Ladra« („Skaden“), »Cenerentola«, »Mose in Egitto« især Lykke. Da den bredere og mere storartet anlagte »Semiramide« modtoges lidt køligere i Venezia 1823, rejste R. til London, hvor han i 5 Maaneder ved Concerter og Privattimer osv. tjente omtrent 10,000 Pd. Sterl. I October kom R. til Paris, var nogen Tid Directeur for Théâtre italien, hvortil han dog ikke egnede sig, hvorefter han blev Generalmusikintendant og Sanginspecteur med 20,000 Frcs. aarlig. Denne Stilling mistede han ved Julirevolutionen, men opnaaede ved Proces en Pension af 6,000 Frcs. I Paris skrev R. »Le comte Ory« og sit Hovedværk „Wilhelm Tell“, hans sidste Opera (1829). Den sidste Halvdel af sit Liv tilbragte han i Nydelsen af sin Berømmelse og sin Rigdom og skrev kun det bekjendte Stabat mater (1832), nogle Cantater og mindre Kirkestykker og Sangene »Soirées musicales«. Efter flere Aars Ophold i Milano og paa sin Villa ved Bologna, hvorfra han 1848 flygtede til Firenze, tog han 1853 fast Ophold i Paris, hvor han døde 13 Nov. 1868; hans Lig førtes i Maj 1887 fra Père-Lachaise Kirkegaarden til Kirken Sta. Croce i Firenze. Fra 1810 til 1829 havde R. skrevet 39 Operaer og 15 dramatiske Cantater.

Rosso antico, s. Marmor.

Rostgaard, Hans, Ridefoged i Kronborg Len, f. 15 Apr. 1625 paa Rostgaard i Tørning Len, bekjendt af sit modige og snilde Forhold under den svenske Krig 1658—60. Han var den første, der gav Frederik III Underretning om den hollandske Flaades Ankomst til Sundet, og vovede sig til at være Bud imellem Kongen og Admiral Opdam; ogsaa roede han ofte ved Nattetid midt om Vinteren til Kjøbenhavn for at melde alt, hvad der var af Vigtighed. R. var tillige en af dem, der lagde Planen til at faa Kronborg tilbage; men da den var bleven røbet, flygtede han til Kjøbenhavn efter at have aftalt med sin Kone, at hun skulde lade lyse efter ham og anstille sig, som om hun troede, at han var bleven dræbt af de svenske. Sin Hest stød han undervejs, kastede sig derpaa i en Jolle og kom lykkelig til Kjøbenhavn. Hans Kone anlagde Sørgeklæder og spillede sin Rolle saa godt, at flere svenske Officerer bejlede til den smukke og rige formentlige Enke, der imidlertid under opdigtede Navne vedligeholdt en stadig Brevvexling med sin Mand og underrettede ham om Svenskernes Anslag, for at han igjen kunde bringe hendes Meddelelser paa behørigt Sted. Til Belønning skjænkede Kongen ham 1661 Krogerup ved Humlebæk. R. døde 31 Dec. 1684. — Hans Søn, **Frederik R.**, Herre til Krogerup, Sejerø, Nexels og Anholt, f. 30 Aug. 1671 paa K., studerede i henv. tre Aar (1687—89) ved Kjøbenhavns Universitet. Efter at have gjort nogle mindre Rejser tiltraadte han i Slutn. af 1690 en stor Udenlandsrejse, der varede i 9 Aar. Efter sin Hjemkomst blev han 1700 kongelig Gehejmearchivar, 1702 adlet, 1719 Justitiarius i Højesteret og 1721 Oversecretær (Præsident) i det danske Cancelli, uden at han dog derfor opgav sin Stilling i Archivet. Paa Grund af Bestikkelighed blev han 1725 anklaget, flygtede, men blev anholdt og dømt til Tab af Ære og Gods, men Dommen formildedes til Afsættelse fra hans Embeder. 1727—30 var han dog Amtmand i Antvorskov Amt. Da Christian VI kom paa Tronen, blev han for en kort Tid Translateur ved Øresunds Toldkammer. Han døde som Conferensraad 25 Apr. 1745. R. var gift med Conradine Revenfeldt, Halvsøster til Dronning Anna Sophie, og det var dette Giftermaal, der aabnede ham Vejen til hans høje Embeder. Han var Mæcen for Falster, Gram og Langebek, fremmede i det hele Videnskabelighed (stiftede saaledes et Legat til med Tiden at lønne en »Professor Rostgardianus« i den nordiske Historie og de nordiske Oldsager, først besat 1835, skjænkede til Universitetsbiblioteket en Mængde Bøger og Haandskrifter, var Medudgiver af Vordings poetiske Skrifter osv.) og var selv en lærd Polyhistor og Poet. Hans Materialier til en dansk Ordbog bearbejdedes af Langebek. Han forfulgte „Peder Paars“, hvori han som Ejer af Anholt troede at finde Angreb paa sig.

Rostjeneste (af Ros, oldn. hross, Hest), Krigstjeneste til Hest, en Forpligtelse, som paahvilede Lenene i Danmark i Tiden før Souveraineteten, og som bestod i, at Lensmændene skulde udruste og underholde et vist Antal Ryttere til Rigets Forsvar. Da Adelen længere hen i Tiden søgte at unddrage sig denne Forpligtelse og stillede nøvede Ryttere og daarlige Heste, vilde Christian IV have R. forandret til en Pengeafgift, men denne som saa mange andre af Kongens Bestræbelser til Rigets Bedste strandede paa Rigsraadets Modstand.

Rostock, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin ved Floden Warnow, 2 M. fra dens Udløb i Østersøen, 9 M. n. ø. for Schwerin. 40,000 I. (1885). R. er Sæde for Overappellationsretten for begge Storhertugd. Mecklenburg. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Mariekirken med herligt Orgel og den

hollandske Statsmand Hugo Grotius's Gravmæle, Petrikirken med højt Taarn, Raadhuset med 7 Taarne, det storhertugelige Palais og det nye Theater. Her er et Universitet, stiftet 1419, med Bibliothek paa 140,000 Bd., botanisk Have og astronomisk Observatorium m. m., Sindssygehus og flere højere Undervisningsanstalter. Industrien er temmelig betydelig, og her er navnlig store Garverier, Limkogerier og Fabriker for Klæde, Tobak, Sukker, Bomuldsstoffer, Spillekort og Tapeter m. m. Af endnu større Betydning er dog Stadens Handel og Skibsfart; Hovedudførselsartikler ere Uld og Korn. — R., oprindelig en slavisk Stad, blev opbrændt af Valdemar d. store paa et af hans vendiske Tog 1160; efter at være gjenopbygget indtog den en anselig Plads blandt Hansestæderne og kom 1323 under Mecklenburg; den har beholdt en egen Forfatning og vigtige Privilegier. Stadens egentlige Havn er ved Warnemünde.

Rostoptschin, Feodor, Greve, f. 1765, blev ved Kejser Pauls Yndest 1796 dennes Generaladjudant og Overhofmarschal, 1799 russisk Rigsgreve og Udenrigsminister, men fik i Jan. 1801 sin Afsked, fordi han udtalte sig imod Forbundet med Frankrig. Først 1810 traadte R. igjen i Statens Tjeneste, fik 1812 den vigtige Post som Gouverneur i Moskva og udkastede som saadan Planen til Moskvas Brand. Vel har han i et Skrift »La vérité sur l'incendie de Moscou« (1823) nægtet denne Brandstiftelse, der blev af verdenshistorisk Betydning, men han vedgik den senere, og altfor mange Kjendsgjerninger tyde derhen. 1814 nedlagde R. sin Post og fulgte Alexander I til Congressen i Wien, men levede derefter paa Rejser, især i Paris. Først 1825 vendte han tilbage til Moskva og døde her 12 Febr. 1826.

Rostov [stöff], 1) Stad i det russiske Gouv. Jaroslav ved Rostov-Søen, 7 M. s. s. v. for J. 12,000 J. Ærkebispesæde med prægtig, gammel Kathedralkirke. Livlig Industri og stærkt besøgt Messe. R. er en af Ruslands ældste Stæder. — 2) Befæstet Stad i Gouv. Jekaterinoslav ved Don, 5 M. fra dens Udløb i det asovske Hav. 78,000 J. R. er en af Ruslands vigtigste Kornhavne med store Messer og livlig Flodfart og Fiskeri.

Rostovzov, Jac. [stöffsoff], f. 1804, blev 1822 Officer i den russiske Garde og angav 1825 den Militærsammensværgelse, der var stiftet; til Løn blev han Adjudant og siden Stabschef hos Storfyrst Michael. Under Alexander II virkede R. kraftig for Bondestandens Frigjørelse og blev 1859 Formand for den øverste Commission herom; han paadrog sig derved de conservatives Fjendskab, medens de liberale ikke kunde glemme hans Færd 1825, og døde 1860 under Trykket af dette flersidige Had.

Rostra, Talerstolen paa Forum i det gamle Rom, som var prydet med Skibssnabler (rostra) af de i Antium 338 f. Chr. tagne Skibe.

Rostrup, F. G. Emil, dansk Botaniker, f. 28 Jan. 1831, tog 1857 polytechnisk Examen og var fra 1858 Lærer ved Skaarup Seminarium indtil 1883, da han blev Docent i Plantesygdomme ved den kgl. Landbohøjskole. R. har navnlig givet sig af med de lavere Svampes, især Snyltesvampenes Naturhistorie og har paa dette Omraade udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed og vundet et anset Navn blandt Europas Botanikere. Ogsaa som Florist og Landbrugsbotaniker indtager han en fremragende Stilling. For det større Publikum her hjemme er han bedst kjendt ved sin med Rette skattede „Vejledning i den danske Flora. En populær Anvisning til at lære de danske Planter at kjende“ (7de Udg. 1888). Siden 1882 er han Medlem af Videnskabernes Selskab.

Roswitha (Hrötsuith), en som Digterinde anset tysk Nonne i Benedictinerklostret Gandersheim (n. for Göttingen), f. c. 935, d. mellem 968 og 1002. Hun stod paa Højdepunktet af sin Tids Dannelse, og af hendes paa Latin affattede Digtninger (hvoriblandt ogsaa Legender og et Digt i Hexametre om Otto I) ere især sex Prosadramaer, dels af tragisk, dels af komisk Indhold, mærkelige, som enestaaende for deres Tid. De have en gejstlig, moraliserende Tendens, men skildre med ikke ringe dramatisk Evne og i en ofte livlig Dialog Sjæleconflicter fra det virkelige Liv. De udgaves første Gang af K. Celtis 1501; 1845 udgav Magnin dem med fransk Oversættelse; 1858 besørgede Barack en kritisk Udgave af alle Digtningerne. Bendixen leverede 1850 og 1853 en fortræffelig tysk Oversættelse af Dramaerne.

Roß, Ludwig, tysk Archæolog, f. 1806 i Holsten, drog 1832 til Grækenland og var 1833—36 Conservator for Oldsagerne paa Peloponnes og 1837—43 Professor i Athen. 1845 blev han Professor i Halle, hvor han døde 1859 ved Selvmord. Foruden en paa Nygræsk skreven Haandbog i Kunstarchæologien (1841) udgav R. tre Hæfter græske Indskrifter (1834—45), „Reisen auf den griech. Inseln“ (4 Bd., 1840—52) og „Griechische Königsreisen“ (2 Bd., 1848), samt to Bind Afhandlinger under Navnet „Hellenika“ (1846). Som Oldgransker forfægtede R. med stor Skarphed den Opfattelse, at Grækerne havde modtaget Grundlaget for deres Kunst fra de østerlandske Folk (Assyrer og Ægypter).

Roßbach, Landsby i den preussiske Prov. Sachsen, 3½ M. s. til v. for Halle, historisk mærkelig ved Frederik II.s afgjørende Sejer 5 Nov. 1757 over Franskmændene under Soubise og Rigsarmeen.

Roßberg, et Bjærg i Cant. Schwyz i Schweiz, 1 M. n. v. for Schwyz, er bekjendt ved et forfærdeligt Jordskred, som fandt Sted her 1806, og som opfyldte en stor Del af Lowerz-Søen.

Roßleben ell. Kloster-R., Landsby i den preuss. Prov. Sachsen, 2 M. s. v. for Querfurt, ved Floden Unstrut. Lærd Skole og Opdragelsesanstalt (stiftet 1554 af inddraget Klostergods), som har stor Lighed med de sachsiske Fyrsteskoler.

Roßtrappe, en henimod 800 F. høj Granitkegle i Nedre-Harzen i den preussiske Prov. Sachsen, 2 M. s. for Halberstadt, er et livlig besøgt Udsigtspunkt ved den venstre Bred af Floden Bode. Ligeoverfor, paa den modsatte Bred, er den noget højere Hexentanzplatz.

Roßwein, Stad i Konger. Sachsen ved Floden Freiburger-Mulde, 5 M. v. for Dresden. 6,000 J. Uldmanufakturer og Kornmarkeder.

Rosæfontanus, Petrus Parvus (paa Dansk

Peder Lille fra Roskilde), blev, efter i mange Aar at have færdedes i Udlandet, 1537 ansat som pædagogisk Professor ved det da gjenoprettede Universitet i Kjøbenhavn og rykkede 1542 op til at blive Professor i Rhetorik; d. 1559. Paa Grund af hans latinske Digte udnævnte Christian III ham til Poëta laureatus. Han formodes at være Forfatter til et lille latinsk Skrift om Grevefejden, hvorimod det er urigtigt, naar hans Navn findes paa Titelbladet af et mod Sverige rettet Stridsskrift, der udkom 1560, og hvis rette Forfatter var Hans Svaning.

Róta, en Valkyrje, der sammen med to andre, Gunn og Skuld — den yngste Norne —, rider til Valpladsen for at afgjøre, hvem der skal falde.

Róta, Stad i den spanske Prov. Nedre-Andalusien ved Nordsiden af Indløbet til Cadiz-Bugten. 8,000 J. Stærk Vinavl.

Róta Romána, s. Curie, den romerske.

Rotang, s. Palmefamilien; deraf Rotting.

Rotatión, Axeomdrejning; Sædskifte. Om Jordens R. s. Jorden; om de andre Planeters R. s. disses Navne; om det ejendommelige ved Maanens R. s. Libration. Den pneumatiske Rotationsindicator, construeret af G. Rung, grunder sig paa, at naar et Rør svinges rundt, vil en Del af den Luft, som er i Røret, blive slynget ud ved Centrifugalkraften, hvorved der i Røret vil opstaa en Luftfortynding, der er større eller mindre, efter som Røret svinges hurtigere eller langsommere rundt. Naar nu den Ende af Røret, som er nærmest ved Omdrejningsaxen, er sat i Forbindelse med en Rørledning, saa vil denne Luftfortynding kunne forplante sig hen til en Trykmaaler, der angiver Fortyndingsgraden og dermed ogsaa den i Forhold hertil staaende Hastighed, med hvilken Røret roterer. Trykmaaleren er altsaa Indicatoren, og ved en Viserbevægelse paa en inddelt Kreds kan Rotationshastigheden ses. **Rotatiónsmagnetísme**, opdaget af Arago, ytrer sig derved, at en Magnetnaals Svingninger dæmpes eller standses hurtigere, naar de foregaa i Nærheden af et Metal eller en anden Leder, end naar der ingen saadan er til Stede. Ligeledes viste Arago, at en Metalplade, som blev drejet hurtig rundt under en Magnetnaal, førte denne med sig; men det var først Faraday, som forklarede disse Phænomener, da han viste, at de hidrørte fra elektriske Strømme, som ved Bevægelsen bleve frembragte (inducerede) i Lederen (s. Induction). **Rotére**, dreje sig om en Axe. **Roterende Dampmaskine** kaldes en saadan, hvori Dampen virker umiddelbart paa en roterende Gjenstand, i Modsætning til Cylindermaskiner, hvor Dampen trykker paa et frem- og tilbagegaaende Stempel.

Rotebro, 2 Mil n. v. for Stockholm i Upland i Nærheden af Norrviken, ved den Aa, der forbinder denne Sø med Edsjön. Her blev 28 Sept. 1497 en svensk Bondehær, for en stor Del bestaaende af Dalkarle, som havde samlet sig for at undsætte Sten Sture, overrasket og slaaet af den danske Hær. 1521, under Belejringen af Stockholm, havde Gustav Vasa en af sine Lejre ved R.

Rothe, P. Conrad, f. 17 Juni 1811 i Helsinge ved Frederiksborg, Søn af Dr. theol. Vald. R., blev theol. Cand. 1833, disputerede for den theologiske Licentiatgrad 1840, studerede derpaa indtil 1842 i Udlandet, blev 1843 Capellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1865 Sognepræst der og Stiftsprovst for Sjællands Stift og 1867 tillige Medlem af Directionen for Pastoralseminariet. 1866—71 foretog han i Forening med Prof. Hermansen og Dr. Kalkar en Revision af den autoriserede Bibeloversættelse til det gamle Test. Desuden har han skrevet adskillige mindre theologiske Arbejder og mange theologiske og religiøse Artikler i Tidsskrifter og offentlige Blade, men hans egentlige Virksomhedsomraade har været det praktisk kirkelige. Baade i sin Gjerning som Præst og Stiftsprovst og i de mange Tillidshverv, der ere blevne ham betroede, har han til enhver Tid udvist saa stor Iver og Energi og saa ualmindelig praktisk Dygtighed, at hans Navn er knyttet til Gjennemførelsen af betydelige Arbejder baade paa Kirke- og Skolevæsenets Omraade. Ved Universitetsfesten 1879 blev han Æresdoctor i Theologien.

Rothe, Richard, protestantisk Theolog, f. i Posen 28 Jan. 1799, studerede i Heidelberg og Berlin, blev 1823 preussisk Gesandtskabspræst i Rom, 1828 Professor ved Præsteseminariet i Wittenberg, 1837 Prof. theol. i Heidelberg og 1849 i Bonn, men vendte 1854 atter tilbage til Heidelberg som Prof. theol. og døde der 20 Aug. 1867. Han var en af de mest selvstændige og tankerige af den nyere Tids speculative Theologer. Hans mest bekjendte Skrifter ere: „Die Anfänge der christlichen Kirche u. ihrer Verfassung" (1837), „Theologische Ethik" (2den Udg. 1867—71, 5 Bd.) og „Zur Dogmatik" (2den Udg. 1869).

Rothe, Tyge Jesper, dansk Forfatter, der har skrevet over politiske og philosophiske Emner, f. 16 Jan. 1731 i Randers. Efter et Par Aars Udenlandsrejse blev han 1758 Arveprins Frederiks første Lærer og var senere i Løbet af faa Aar Vice-Landsdommer i Sjælland, Committeret i General-Toldkammeret, Borgemester i Kjøbenhavn, Deputeret i Finanscollegiet og Amtmand i Segeberg; fra det sidste Embede fik han pludselig sin Afsked 1773 og havde siden ingen offentlig Ansættelse, men levede for det meste paa sin Gaard, Tybjærggaard ved Ringsted. R. døde 19 Dec. 1795. Af hans mange, om Begavelse og Kundskabsfylde vidnende, men i et urolig tungt og opstyltet Sprog affattede Skrifter skulle her nævnes: „Christendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa" (5 D., 1774—83), „Nordens Statsforfatning før og i Lenstiden" (2 D., 1781—82), „Danske Agerdyrkeres Kaar" (1784; med Anhang, 1785) og „Naturen betragtet efter Bonnets Maade" (6 D., 1791—94). — Hans Søn, **Christian R.**, f. 1770, d. 1852, var 1790—1841 ansat i Rentekammeret, siden 1814 Committeret og forestod 1803—44 Indførelsen af den nye Matrikel. — Dennes Søn, **Rudolph R.**, f. 12 Oct. 1802, d. 30 Jan. 1877, uddannede sig som Gartner. Efter en længere Udenlandsreise 1824—27 blev han 1828 Privatsecretær hos Grev A. W. Moltke paa Bregentved, 1833—49 Slotsgartner paa Fredens-

borg og fra 1849 til sin Død Inspecteur ved de offentlige Lysthaver. Ham skyldes Omdannelsen af Fredensborg Slotshave samt Frederiksberg Have og Søndermarken, ved hvilke Arbejder han har grundlagt Landskabsgartneriet i Danmark. — Hans Søn, **Tyge R.**, f. 13 Sept. 1834, d. 18 Oct. 1887, var Gartner ligesom Faderen. 1857—59 opholdt han sig i Udlandet, og efter i nogle Aar at have virket som Assistent ved Landbohøjskolen blev han 1866 Slotsgartner paa Rosenborg og Leder af den derværende Gartnerskole, af hvilken han har indlagt sig stor Fortjeneste. Han deltog i Arbejdet ved Anlæget af den nye botaniske Have 1871—74 og udgav i Forening med Brygger J. C. Jacobsen en Beskrivelse over „Væxthusene i Universitetets botaniske Have i Kjøbenhavn" (1879, Fol.). Foruden mindre Artikler i Tidsskrifter og Blade udgav R. „Grundlag for Vejledning i Plante-Drivning" (2 Bd., 1884—87). R. var fra 1880 til sin Død Medlem af Borgerrepræsentationen i Kjøbenhavn. — En anden Søn af C. R., **Viggo R.**, f. 20 Jan. 1814 i Kjøbenhavn, blev polytechnisk Cand. 1836, 1845 Kontorchef for Kanal-, Havne- og Fyr- samt Industri- og Fabrikkontoret under General-Toldkammer- og Commerce-Collegiet, fra hvilken Stilling han entledigedes, da han 1848 blev technisk Directeur for den roskildske Jærnbane; han blev 1855 administrerende Directeur for de sjællandske Jærnbaner, indtil disse fra 1 Oct. 1885 efter deres Overgang til Staten (1880) bleve forenede med de jysk-fynske Jærnbaner under ēn Administration. R. valgtes til Folketingsmand for Kjøbenhavns 4de Valgkreds 4 Dec. 1849 og mødte paa de fem første ordentlige Rigsdage og i 6te Samlings første Session; han valgtes 1851—52 til Statsrevisor. 1858—62 var han Medlem af Borgerrepræsentationen i Kjøbenhavn. Foruden forskjellige Smaaskrifter og Artikler i Tidsskrifter og Dagblade udgav han 1843—45 „Danmarks industrielle Forhold" (2 Bd.). — Hans Broder, **Vilhelm R.**, f. i Kjøbenhavn 13 Oct. 1800, blev 1824 theologisk Candidat, studerede i Udlandet 1825—27, disputerede 1829 for den theologiske Licentiatgrad, blev s. A. Sognepræst i Hyllested i Sjælland, var derpaa fra 1834 Lector i Theologien ved Sorø Akademi, indtil han 1843 blev Sognepræst i Vemmelev, tog sin Afsked derfra 1876 og døde i Kjøbenhavn 1878. 1839 disputerede han for den theologiske Doctorgrad over Afhandlingen »De pericoparum origine«, som 1843 og 1858 udkom paa Dansk i forbedrede Udgaver. 1852 udgav han et kronet Prisskrift, „Det danske Almueskolevæsen og dets Reform", og desuden har han skrevet talrige theologiske Afhandlinger og Artikler, af hvilke nogle ere udkomne særskilt, medens de fleste findes i forskjellige Tidsskrifter og Blade. Særlig maa fremhæves de dogmatiske Afhandlinger, han under Pseudonymet Erasmus Næpius skrev i „Nyt theologisk Tidsskrift" (udg. af Scharling og Engelstoft) samt i „Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark" og i „Evangelisk Ugeskrift, 2den Række". Som Dogmatiker stod han paa det gammel-lutherske Standpunkt.

Rothenburg, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken, 9 M. v. for Nürnberg. 7,000 J. Gammel, med Grave, Mure og Taarne omgiven Stad med smuk protestantisk Hovedkirke, et seværdigt Raadhus og livlig Industri og Handel. — R. var i Middelalderen en fri Rigsstad.

Rotherham [rötherhæmm], Stad i York-Shire, Westriding, i England, 8 M. s. s. v. for York, med 35,000 J. og berømte Jærn-, Staal- og Glasfabriker.

Rotherhithe [rötherhith], en hovedsagelig af Skibstømrere og Matroser beboet Del af London, s. for Themsen; 36,000 J. Skibsværfter, Dokker o. desl. R. staar ved Themse-Tunnelen (under London-Bridge) i Forbindelse med Wapping paa den modsatte Bred af Themsen.

Rothesay [röthsæ], Hovedstad i Bute-Shire i Skotland paa Østsiden af Øen Bute ved Clyde-Fjorden. 8,000 J. God Havn. Sildefiskeri. Søbade.

Rothschild, Europas største og rigeste Banquierslægt, hed oprindel. Bauer, men **Mayer Anselm R.**, f. 1743 i Frankfurt a. M., antog Navnet efter det Hus i Frankfurts „Judengasse", som han først havde beboet. Sagnet, at han skulde stamme fra Roskilde, er usandt. Han var bestemt til at være Rabbi og sendtes til Religionsskolen i Fürth, lagde sig siden efter Handel, blev Commis hos en Vexellerer i Hannover og begyndte derpaa en egen Forretning i Frankfurt. Han kom i Forbindelse med Landgreven af Hessen, for hvem han opkjøbte gamle Mønter, og blev 1801 Hofagent; fra 1804 brugte den danske Regering ham til Optagelse af Laan. Da Landgreven 1806 maatte flygte for de franske Tropper, overgav han store Pengesummer i R.s Varge, og disse ikke alene reddedes, men forøgedes ved heldige Speculationer, som 1813 af Sønnerne overgaves til den tilbagevendende Landgreve (nu Kurfyrste Vilhelm I). R. selv var død 18 Sept. 1812. Denne retskafne Adfærd skaffede Huset stor Anseelse og Tillid hos andre Fyrster; 1816 blev Slægten adlet af den østerrigske Kejser og 1822 ophøjet i Friherrestanden. R.s Enke **Gudule**, f. 1775, forblev til sin Død 7 Maj 1849 i det gamle Hus, hvor hun var flyttet ind 1780, fordi hun troede, at Slægtens Lykke hang derved. De havde 10 Børn, deraf 5 Sønner, som fortsatte Forretningerne. 1) **Anselm R.**, f. 12 Juni 1773, d. 6 Dec. 1855, var Chef for Stamhuset i Frankfurt. 2) **Salomon R.**, f. 9 Sept. 1774, stod fra 1816 i Spidsen for Huset i Wien, d. 28 Juli 1855; hans Søn **Anselm R.**, f. 29 Jan. 1803, overtog efter ham Huset i Wien og blev 1861 livsvarigt Medlem af det østerrigske Herrehus; d. 27 Juli 1874. 3) **Nathan R.**, f. 16 Sept. 1777, oprettede 1798 et Hus i Manchester og flyttede det 1803 til London, hvor han 1822 blev østerrigsk Generalconsul; d. 28 Juli 1836. Han vandt særlig Ry og tjente stor Rigdom ved den Kløgt, hvormed han skaffede sig Kundskab om Waterloo-Slagets Udfald, før den officielle Efterretning kom. Hans ældste Søn, **Lionel R.**, f. 22 Nov. 1808, fulgte Faderen baade som Husets Chef og som Generalconsul, valgtes 1847 i Londons City til det engelske Underhus (den første Jøde, der fik denne Hæder) og gjenvalgtes indtil 1873,

men fik først 1858 Lov til at indtræde, efter at Parlamentseden var forandret for Jødernes Skyld; d. 3 Juni 1879. Den anden Broder, **Anthony R.**, f. 1810, blev 1846 engelsk Baronet og Sheriff, d. 1876; den yngste, **Mayer R.**, f. 1818, gjorde sig især bekjendt ved sin Interesse for Væddeløb og Hesteholb og var fra 1859 Underhusmedlem til sin Død 1874. Hans Datter, **Hannah R.**, ægtede 1878 Lord Roseberry, og en Datter af Anthony, **Anna R.**, ægtede 1873 Eliot Yorke, Søn af Jarl Hardwicke (d. 1878). Lionels Søn, **Nathanael R.**, f. 8 Nov. 1840, blev 1865 Medlem af Underhuset og 1885 ophøjet til Peer (den første Jøde, som naaede denne Værdighed). 4) **Carl R.**, f. 24 Apr. 1788, Chef for Huset i Napoli 1821—50, d. 10 Marts 1855, f. A. som de to ældste Brødre, i Frankfurt, hvor hans Søn, **Mayer Carl R.**, f. 5 Aug. 1820, overtog Huset og siden blev østerrigsk Generalconsul; han var 1866—70 Medlem af den nordtyske Rigsdag og senere livsvarigt Medlem af det preussiske Herrehus; d. 16 Oct. 1886. 5) **James R.**, f. 15 Maj 1792, siden 1812 Chef for Huset i Paris og siden 1822 østerrigsk Generalconsul, byggede 1840 den store franske Nordbane (ligesom hans Broder Salomon i Wien byggede den østerrigske Nordbane) og døde 15 Nov. 1868. Hans Formue ansloges 1848 til 600, 1868 til 1,700 Mill. Frc.s, og han kaldtes derfor med Føje „Banquierernes Konge og Kongernes Banquier“. Hans Sønner, **Alfons R.**, f. 1 Febr. 1827, og **Gustav R.**, f. 17 Febr. 1829, fortsatte Forretningen og bleve, Gustav 1869 østerrigsk, Alfons 1870 nordtysk (siden tysk) Generalconsul. — Familien R. har samvittighedsfuldt bevaret den Enighed og det Fællesskab i Forretninger, som Husets Stifter havde tilraadet Sønnerne ved sin Død 1812, og den er netop derved bleven i Stand til at overtage mange store Statslaan og andre Creditoperationer, grundlægge flere tyske Banker, fremme Jærnbaneanlæg, samt i lange Tider beherske Europas Pengemarked. Sammenholdet mellem de enkelte Grene er blevet styrket derved, at de systematisk have giftet sig ind i hinanden og saaledes have undgaaet Delinger af Formuen. R. er derfor ogsaa „den eneste europæiske Stormagt, som ingen Statsgjæld har, men tvært imod har Penge til gode hos alle de andre“. Alle Grene af Slægten have bevaret den jødiske Tro og ved mange Lejligheder vist Iver for at fremme jødiske Interesser; ogsaa de skjønne Kunster tælle blandt dens Medlemmer flere ivrige Beskyttere.

Rotiférer, **Rotatórier**, d. s. s. Hjuldyr.

Rötolo, ældre Vægtenhed i de tyrkiske Lande og Syditalien af følgende Størrelse i danske Pund: Constantinopel 1,127, Cypern 4,755, Kreta 1,085, Tripolis 0,977, Neapel 1,789, Sicilien 1,887. I Arabien er R. (Rattle) 0,997 og for Kaffe 0,971 danske Pund; i Ægypten gjælde 7 forskjellige R., den sædvanlige à 144 Drachmer lig 0,889, Regeringens (180 D.) lig 1,112 og 5 andre fra 105 til 324 D. lig 0,65 til 1,93 danske Pund.

Rotónda, it., f. **Rotunde**.

Rotrou, Jean de [trū], fransk dramatisk Digter, f. 1609 i Dreux, hvor han døde 1650 som Dommer. Tidlig skrev han Dramaer, vandt Cardinal Richelieus Yndest og Corneilles Venskab. I sine Tragedier tager han gjærne Euripides som Mønster, saaledes i »Venceslas« (1674, senere omarbejdet af Marmontel, som har brugt Francesco de Rojas) og »Cosroës« (1649). Ofte tyr han til Spanierne; i Komedierne er Plautus hans Mønster. I »Théâtre choisi de R.« ved L. de Ronchaud (1882) findes hans bedste Arbejder samlede.

Rottbøll, Christian Friis, lærd dansk Læge og Botaniker, f. 1727 paa Hørbygaard i Sjælland, blev 1754 Læge ved Vajsenhuset, 1756 designeret Professor i Medicin, gjorde en Rejse til Sverige for at høre Linné og siden til Tyskland, Frankrig og Italien, blev ved sin Hjemkomst 1761 Bestyrer af Universitetets botaniske Have efter Oeder, 1776 ord. Prof. i Medicin og døde 1797. Det var især Anatomien, han foredrog ved Universitetet (1764—94), og hans klare, grundige Forelæsninger gav det anatomiske Studium et nyt Opsving; de fleste af dem, der senere foredrog Anatomien (M. Saxtorph, Horrebow, Jens Bang, F. C. Winsløw, Schumacher), havde været Prosectorer hos ham.

Rotte kaldes de større Arter af Slægten Mus (f. **Mus**). Den **sorte R.** (Mus Rattus) var tidligere den almindelige i Danmark og det nordlige Europa, men er nu næsten udryddet og fortrængt af den større og stærkere **graa** ell. **brune R.** (M. decumanus), ogsaa kaldt **Vandrerotten**, der har en vis Forkjærlighed for Vandet og ofte opholder sig ved Render, Kanaler, Kloaker samt om Bord i Skibe, med hvilke den er bleven ført vidt omkring til alle af Europæere beboede Verdensdele. Det er ogsaa med Skibsfarten, at den er bleven indført i det nordlige Europa, rimeligvis fra Orienten; den sorte R. er derimod allerede tidligere, i Middelalderen, indvandret i Europa fra Asien ad Landvejen, og den har holdt sig bedst i Indlandet, i tørre Egne, hvor den graa R.s Indvandringer endnu ikke have formaaet at gjøre sig gjældende. At R. ere skadelige og ofte højst besværlige Dyr ved deres Graadighed og Frugtbarhed, er bekjendt nok; man bekæmper dem med Fælder, Rottehunde, Fritter, giftige Piller osv.

Rotteck, Karl v., tysk Historieskriver og Politiker, f. 18 Juli 1775 i Freiburg im Breisgau, blev 1798 Professor i Historie smstds., 1818 i Statsvidenskaberne. Som Universitetets Repræsentant i Badens 1ste Kammer hørte R. til den afgjorte Opposition; hans Deltagelse i Tidsskriftet „Der Freisinnige“ medførte 1832 hans Afskedigelse med Forbud imod at udgive et Blad i 5 Aar; siden blev hans Valg til Borgemester i Freiburg forkastet. Derimod fik han mange Æresbevisninger af sine Medborgere. D. 26 Nov. 1840. R.s vigtigste Skrifter ere „Allgemeine Geschichte“ (9 Bd., 1813—27, 25de Opl. 1866—67 i 11 Bd., fortsat af andre), der udmærker sig ved en aandrig og selvstændig Opfattelse og livlig Fremstilling, men stundum er vel ensidig i sin Radicalisme; „Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften“ (1829) og „Lehrb. der ökonom. Politik“ (1835)

Desuden udgav R. tillige med Welcker et stort „Staatslexikon“ (15 Bd., 1834—44; 3dje Udg., 14 Bd., 1856—66).

Rottehale (Phleum), Slægt af Græssene, hvis Blomsterstand er en Dusk, d. e. en sammenkneben, axlignende Top; Smaaaxene enblomstrede med frie Yderavner, der ere forsynede med Stak eller Braad. Hertil hører den almindelige, vildtvoxende Eng-R. (P. pratense), der er let kjendelig ved, at Yderavnerne ere brat afstumpede i Spidsen, hvorved de tilsammen faa Udseende af et tohornet Legeme; den dyrkes meget hos os og paa andre Steder i Europa som Foderplante, ligeledes i Nordamerika, hvortil den er overført fra Europa. En betydelig habituel Lighed med Eng-R. ell. Thimothé, som den almindelig kaldes, have flere Arter af Slægten Rævehale (Alopecurus), som findes almindelig vildtvoxende hos os og tillige spille en betydelig Rolle som Foderurter; de kunne imidlertid kjendes ved, at Yderavnerne ere sammenvoxede for neden og ikke saaledes brat afskaarne som hos hin, men jævnt tilspidsede. R. er ogsaa det alm. Navn paa runde File, især de smaa.

Rotten-Boroughs [bŏrrohs], s. Borough.

Rottenburg, Stad i Konger. Württemberg ved Floden Neckar, 5 M. s. s. v. for Stuttgart. 7,000 J. Katholsk Bispesæde med seværdig Domkirke. Betydelig Humleavl og Bryggeri samt Forfærdigelse af musikalske Instrumenter.

Rottenhammer, Johann, tysk Maler, f. 1564 i München, d. 1623 i Augsburg, uddannede sig dels der, dels i Venezia hos Tintoretto, som han efterlignede. Da han levede mest i München og Augsburg, besidder Bayern hans bedste Værker; dog findes ogsaa mange i Wien. Af hans Billeder kunne nævnes „Madonna viser sig for Augustinus“ i München og „Amazonslaget“ i Berlin.

Rotten-Row [ro], berømt Promenade i Hydepark i London, besøges i Sammersaisonen af en overordentlig talrig Skare, saa vel til Hest som til Vogns, af de højere Klasser.

Rotterdam, Stad i den hollandske Prov. Sydholland ved Floden Ny-Maas, 8 M. s. s. v. for Amsterdam. Med den 1886 dermed forenede Delfshaven (s. Delft) har den 191,000 J. Staden er gjennemskaaren af dybe Kanaler, over hvilke er lagt talrige Jærnsvingbroer. Blandt dens mange smukke Bygninger fremhæves Børsen, Admiralitetet, det forhenværende ostindiske Hus, det nye Raadhus, det store Sygehospital, St. Laurentiuskirken med flere berømte Søheltes Gravmæler og et prægtigt Orgel, den nye reformerte Kirke med højt Taarn, samt det Schielandske Palads med Billedgalleri. Her er et Videnskabsakademi, et naturhistorisk Selskab, talrige Undervisningsanstalter og milde Stiftelser. R. er næst Amsterdam Landets vigtigste Handelsstad og har en udbredt Dampskibsforbindelse saa vel med europæiske som med oversøiske Havne og Rhinhavne. Tillige er den Sæde for en betydelig Industri, der omfatter Skibsbyggeri, Kattuntrykkeri, Sukkerraffinaderi, Brændevinsbrænding og Tobaksfabrikation m. m. Paa et af Stadens Torve staar en kolossal Statue af Erasmus (s. d. A.).

Rotting (Spanskrør, af Rotang) anvendes efter den danske Straffelov til Straf paa unge Mennesker under 18 Aar i Stedet for Fængsel paa Vand og Brød.

Rottmann, Karl, tysk Landskabsmaler, f. 1798 ved Heidelberg, d. 1850 i München, uddannede sig til Dels paa egen Haand i München og Italien og har faaet sin største Berømmelse ved sine to Rækker store Landskaber i München, den ene al fresco til Arcaderne i Hofgarten (28 Billeder fra Italien), den anden i Enkaustik til Pinakotheket (græske Landskaber). Men desuden malede han en Mængde Staffelibilleder, der med Iver bleve søgte. — Ogsaa hans yngre Broder, Leopold R., f. 1813, d. 1881, var en dygtig Landskabsmaler.

Rottweil, Stad i Konger. Württemberg ved Neckar, 11 M. s. s. v. for Stuttgart, omgiven med gamle Fæstningsværker. 6,000 J. Fabrikation af Silke-, Bomulds- og Uldstoffer; Krudtværk. Korn- og Kvæghandel. I Middelalderen fri Rigsstad.

Rotulæ, lat., det pharmaceutiske Navn paa smaa, flade eller halvrunde Kager, der tilberedes af Sukker, i Regelen med Tilsætning af ætheriske Olier, f. Ex. Pebermyntekager (R. menthæ piperitæ).

Rotunde ell. Rotunda kalder man enhver kredsformig Bygning, men Navnet bruges særlig om Kirken Sta. Maria ad Martyres i Rom, mest bekjendt under sit hedenske Navn, Pantheon (s. d. A.).

Roturier, fr. [tyriē], en Uadelig, Plebejer.

Rotwitt, Carl Edvard, dansk Minister, f. 2 Marts 1812 i Hillerød, blev 1834 juridisk Candidat, 1836 Procurator i Thisted og 1842 Højesteretsadvocat indtil Dec. 1855, da han blev Amtmand i Frederiksborg. 1848 søgte R. forgjæves Valg til den grundlovgivende Forsamling, men valgtes n. A. til Folketinget og blev stadig gjenvalgt, som oftest uden Medbejler. Han sluttede sig strax til Bondevennerne og var siden 1853 Tingets Formand; 1856 valgtes han herfra til Rigsraadet. 2 Dec. 1859 blev han Conseilspræsident; hans Udnævnelse, der tilskreves Grevinde Danners Indflydelse, vakte megen Uvilje i Kjøbenhavn og gav Anledning til Gadeoptøjer. Derimod hilsedes han med stor Velvilje af Folketingets Flertal, og der gjordes flere Skridt, som tydede paa Lyst til videregaaende Reformer; men de afbrødes ved R.s pludselige Død 8 Febr. 1860.

Rotvælsk (maaske af det rotvælske: rot, Tigger, og vælsk, fremmed Sprog), det tyske Tyve- og Landstrygersprog.

Roubaix [rubǟ], Stad i det franske Dep. Nord ved den belgiske Grænse, 1½ M. n. ø. for Lille. 90,000 J. (1886). Storartet Industri i Uld-, Bomulds- og Silkestoffer; Garverier og Sukkerraffinaderier. Betydelig Handel. Prægtigt Industrimuseum.

Roucou [rukū], d. s. s. Orlean.

Roudaire, Franç. E. [rudǟhr], fransk Dragonoberst, f. 1836, bekjendt af sine geodætiske Arbejder i det sydlige Algérien og Tunis, men især fra sin Plan om at danne et Indhav i Sahara. R. vilde gjennemskære Tangen ved Gabes, som adskiller Middelhavet fra den Række Saltsumpe (Schotts), der ligger under

Havets Overflade; han vilde saaledes sætte hele Sænkningen under Vand og omdanne Saltsumpene til et sejlbart Indhav. Trods Lesseps's ivrige Anbefaling forkastede Regeringen R.s Plan, men hans Trianguleringsog Nivelleringsplaner samt hans store, fortrinlige Kort over det hele Omraade have blivende videnskabeligt Værd. D. 1885.

Roué, fr. [rué] (egtl. En, der har ligget paa Stejle og Hjul), en Benævnelse, som Hertugregenten Philip af Orléans brugte om Deltagerne i sine Udsvævelser og natlige Orgier, med den Betydning at de fortjente at radbrækkes. Siden bruges R. om udsvævende Personer overhovedet, især Kvindeforførere.

Rouen [ruäng], Hovedstad i det franske Dep. Nedre-Seine, 15 M. n. v. for Paris, paa begge Sider af Seine. 107,000 J. (1886). Ærkebispesæde. Stadens ældste Partier ere snævert byggede med krumme Gader. Blandt dens talrige mærkelige Bygninger fremhæves den gotiske Kathedralkirke med Gravmæler for flere Konger, normanniske Hertuger og Prælater, den gotiske forhenværende Benedictinerkirke St. Ouen med herlige Glasmalerier, Lærredshallen, Raadhuset og det store Hospital. Paa den saakaldte „Place de la Pucelle“ er et Mindesmærke for Jeanne Darc, som 1431 her led Døden paa Baalet. Paa andre Pladser findes Statuer af Napoleon I, Boieldieu, Corneille og Armand Carrel. I det forhenværende Mariakloster er en righoldig Samling af Oldsager. Stadens Bibliothek tæller 140,000 Bd. og mange Haandskrifter. Desuden er her talrige højere Undervisningsanstalter og Selskaber for Kunst og Videnskab. R. er en af Frankrigs vigtigste Handelsstæder, og dens Havn er ved Flodtid tilgængelig for Skibe af indtil 800 Tons; dens Udhavn er ved Quilleboeuf 6 M. v. for Staden. Af endnu større Betydning er dog dens Industri, navnlig i de under Benævnelsen „Rouenneries“ bekjendte Bomuldsstoffer, der ligeledes i stort Omfang tilvirkes i de omliggende Landsbyer, Flækker og Smaastæder. Af andre Industrigrene fremhæves Metalstøberier, Sukkerraffinaderier og Conditorier. — R., Romernes Rotomagus, var allerede før den romerske Periode en anselig Stad og i Middelalderen de normanniske Hertugers Residens. I den 1ste Huguenotkrig blev R. erobret og skrækkelig mishandlet af Katholikerne 26 Oct. 1562. Nær ved R. stod 4—5 Dec. 1870 nogle Kampe imellem den franske Nordhær under General Faidherbe og Preusserne under General Goeben, og Byen blev derefter besat af den sidste indtil 22 Juli n. A.

Rouergue [ruérgk], en af Frankrigs gamle Provinser, danner nu Dep. Aveyron og en Del af Lot-Garonne.

Rouge, fr. [ruhsch], rød; ogsaa d. s. s. Polerrødt. **R. et noir** [e noáhr] (d. e. Rødt og Sort), et Hasardspil med Kugler (Roulette) eller Kort.

Rougé, Emman., Vicomte de [rusché], fransk Ægyptolog, f. 11 Apr. 1811, lagde sig tidlig efter østerlandske Sprog og derpaa efter det ægyptiske, udgav 1844 sine første Arbejder herom og 1850 en Fortolkning af en meget vigtig Gravskrift. 1849 blev R. Conservator ved den ægyptiske Samling, 1860 Professor ved Collège de France og døde 31 Dec. 1872. Skjønt han kun har skrevet mindre Afhandlinger, regnedes han dog for Frankrigs ypperste Ægyptolog, og han grundlagde en ny Skole. Mærkes bør R.s Udgave af det ægyptiske Dødsritual (1861—68).

Rouget de Lisle, Claude Joseph [ruschä d' lihl], Forfatter af Marseillaisen, f. 1760 i Lons le Saulnier, d. 1836 i Choisy le Roi, var som Ingenieurofficer 1792 ansat i Strassburg, hvor han ved Udbrudet af Krigen med Østerrig efter et Selskab hos Stadens Maire 24 Apr. om Natten skal have skrevet baade Texten og Melodien til Marseillaisen (s. d. A.). Desuagtet blev han det følg. Aar fængslet og undslap kun ved Tilfældighedernes Magt Guillotinen. 1795 blev han saaret ved Quiberon og vendte tilbage til Paris, hvor han levede upaaagtet til Julirevolutionen 1830, da først Deputeretkammeret og senere Kongen tilbød den fattige gamle Mand en Aarpenge, som han dog afslog. R. skrev tillige en »Chant des vengeances«, en »Chant du combat« for Napoleon I og en større Samling Romancer med Claver.

Rouher, Eugène [ruæhr], fransk Statsmand, f. 30 Nov. 1814 i Riom i Auvergne, blev Advocat i sin Hjemstavn og udmærkede sig tidlig ved sin Veltalenhed i Straffesager. R. valgtes 1848 til Nationalforsamlingen og stemte her stadig med Højre. Han gjenvalgtes n. A. og var med en kort Afbrydelse Justitsminister Oct. 1849—Oct. 1851. Efter Statscoupet 2 Dec. 1851 blev han paa ny Justitsminister, men afgik i Jan. n. A., fordi han misbilligede Inddragelsen af den orléanske Families Godser. Dog overtog han snart efter Posten som Næstformand i Statsraadet og blev 1855 Handelsog Arbejdsminister, samt 1856 Senator. 1860 sluttede han den vigtige Handelspagt med England og i de tre følg. Aar de tilsvarende Aftaler med Belgien, den tyske Toldforening og Italien; 23 Juni 1863 blev han Formand for Statsraadet og 4 Maaneder senere Statsminister samt dermed Regeringens Ordfører i den lovgivende Forsamling og var nu i 6 Aar Ministeriets vigtigste Medlem, hvorfor han fik Spottenavnet „Vicekejseren“. Som Taleminister viste R. et glimrende Talent, forstod med Dygtighed at fremstille Forholdene i det bedste Lys og udhæve enhver Sags gode Sider; men under dette politiske Sagførerhverv kom han gjentagne Gange til at forsvare aldeles modsatte Opfattelser, alt efter som de forandrede Forhold gjorde det fornødent at fremføre nye Grunde. For Frihandelen forblev han dog stadig en ivrig Talsmand, ogsaa efter 1870. Da Kejseren i Juli 1869 fandt det fornødent at gjøre politiske Indrømmelser, afgik R. som Førsteminister, men blev nu Formand for Senatet og øvede under Haanden stor Indflydelse paa Statsstyrelsen. Da Krigen var erklæret i Juli 1870, forsikrede R. med Pathos, at Frankrig var rede til Kamp, og at Sejren var vis; i Aug. gik han til Lejren ved Châlons og fremkaldte den ulyksalige Beslutning, at Mac Mahons Hær skulde gaa op imod Nord — til Undergangen ved

Sedan. Derefter flygtede R. til England og kom først tilbage efter Freden. I Juli 1871 søgte han forgjæves at opnaa Valg til Nationalforsamlingen, men valgtes i Febr. n. A. paa Corsica og var siden saa vel i som uden for Forsamlingen det napoleonistiske Partis Leder og fornemste Ordfører. 1876 gik han over i Deputeretkammeret, men efter Prins Louis Napoleons Død 1879 holdt han sig meget tilbage, skjønt han nu erkjendte sin tidligere Modstander, Prins Napoleon, som Kejserdømmets rette Arving. 1881 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv og døde 8 Febr. 1884.

Roulāde, fr. [ru], bruges i Sang om et Løb eller en Passage, i Almindelighed paa en Vocal, i Kogekunsten om en Ret af Fisk ell. Kjød, bagt i en Skorpe af revet Brød.

Roulers [rulē], s. Rousselaere.

Roulette, fr. [rulētt], et Hasardspil, d. s. s. Rouge et noir. S. ogsaa Roletter.

Roumanille, Joseph [rumanill], moderne provençalsk Digter, f. 8 Aug. 1818 i Saint-Remy, gik i Latinskolen i Tarascon og drog 1847 til Avignon, hvor han oprettede en Boghandel. Tidlig vandt han Navn som Improvisator. Hans mest bekjendte poetiske Arbejder ere »Li Margarideto« (1847), »Le Campano mountado« (1857), »Lis Oubreto« (1859; 2den Udg. 1864), »Lou Mège de Cucugnan« (1863), »Lis entarrochin galejado boulegarello« (1874). Han har stiftet Aarsskriftet »Armana provençau«, et Organ for de nyprovençalske literære Bestræbelser.

Rousseau, Jean Bapt. [russō], fransk Lyriker, f. 6 Apr. 1670 i Paris, Søn af en Skomager, debuterede med nyelbige dramatiske Forsøg, men vandt stort Bifald ved sine religiøse Hymner, der dog ere Fostre mere af versificatorisk Behændighed og Evne til at benytte givne Motiver end af Følelse og Phantasi. Boileau satte megen Pris paa ham, og han gik længe for Frankrigs første Lyriker. Hans Irritabilitet og upaalidelige Charakter, hans perfide og snærtende Polemik gjorde ham forhadt i de literære Kredse. Paa Grund af formodet Forfatterskab til nogle Smædevers mod La Motte, hans lykkelige Medbejler til Akademiet, blev han dømt for Bagvaskelse og landsforvist 1712, førte siden et omflakkende Liv og døde 17 Marts 1741 ved Brüssel. Originalest er han i Epigrammet, men hans Uterlighed i de verdslige Digte viser, hvad Art det havde med hans religiøse Lyrik. Den fuldstændigste Udgave af hans Skrifter er Amars fra 1820.

Rousseau, Jean Jacq. [s. o.], berømt fransk Forfatter, f. 28 Juni 1712 i Genf, hvor Faderen var Urmager. Han mistede tidlig sin Moder, men blev opdraget med Kjærlighed af sin Faster. Paa Grund af en Strid med en Officer maatte R.s Fader 1722 forlade Genf; derved afbrødes Familielivet. Drengen blev sat i Kost hos en Præst i Omegnen og var dernæst i Huset hos sin Morbroder, en Ingenieur i Genf, blev saa sat paa et juridisk Kontor, men erklæret for udnelig til Arbejdet og kom i Lære hos en Graveur under raa og demoraliserende Omgivelser. Han trøstede sig med Læsning og Ensomhed, fyldt med phantastiske Drømmerier. Da han en Aften fandt Byens Port lukket, da han kom hjem fra en Udflugt, flygtede han af Frygt for at blive straffet af sin Mester, vankede om paa Lykke og Fromme, til en savoiisk Præst tog sig af ham og anbefalede ham til Mad. de Warens, en nylig til Katholicismen omvendt, ung Enke, der modtog ham med Varme og i R.s let opblussende Gemyt vakte et lidenskabeligt Sværmeri. Det blev bestemt, at han skulde sættes i en Katechumenanstalt i Turin og gaa over til Katholicismen. Forpint af det fængselsagtige Liv afsvor han saa Dage efter sin Ankomst den reformerte Tro og blev sendt bort med nogle og tyve Frc.s i Lommen. En Tid lang logerede han i et Herberge for Tjenestefolk uden Condition, blev platonisk Elsker hos en Juvelers unge Kone og bortjaget af den skinsyge Ægtemand. Derefter maatte han tage til Takke med en Post som Lakej, først hos en gammel Adelsdame i Turin, dernæst hos Dronningens Staldmester, hvis Broder, en Abbé, tog sig af hans Undervisning. En ung, vagabonderende Landsmand forførte ham til at løbe af Tjenesten og gaa paa Eventyr sammen med sig. R. maatte atter ty til Mad. de Warens i Annecy, hvor han blev sat i et katholsk Seminarium, men her erklæredes han for uduelig til at blive Præst. Efter at have dyrket Musiken i Mad. de Warens's Hus blev han ved slet Selskab, som hans utrolige Naivetet ikke tillod ham at vogte sig imod, forført til adskillige dumme Streger i Retning af Lediggang og Vagabondliv. I sit 21de Aar praktiserede han som Lærer i Musik trods sine højst ufuldkomne Kundskaber, og Mad. de Warens, der var en Blanding af Godhjertethed og moralsk Løshed, gjorde ham til sin Elsker for at beskytte ham mod større Udskejelser. Hans Beskytterindes pecuniære Stilling blev efterhaanden mere og mere betænkelig. Fortvivlelse over ikke at kunne gjøre noget for hende frembragte en dyb Melancholi hos R.; han troede at lide af en dødelig Sygdom og vilde søge Helbredelse i Montpellier, men forsinkedes af et Kjærlighedseventyr paa Vejen. Fra Montpellier begav han sig atter til Mad. de Warens, der i de sidste Aar havde boet i Charmettes; men her fandt han sin Plads optagen af en ny Elsker, en simpel og lumpen Person. Efter at have lidt meget under disse fortvivlede Forhold tog han mod en Plads som Huslærer i Lyon, men maatte atter rejse tilbage og begav sig 1741 til Paris, hvor han haabede at gjøre Lykke ved en af ham opfunden Siffernodeskrift. Videnskabernes Akademi erklærede den for hverken ny eller praktisk; R. led nogen Tid ligefrem Nød, indtil Generalforpagteren Dupins Hustru tog sig af ham. Under Reconvalescensen efter en haard Sygdom componerede han Operaen »Les muses galantes«. 1743 skaffede hans Beskytterinde ham en Plads som Secretær hos den franske Gesandt i Venezia, men efter et Brud med denne raa og gjerrige Person gik han 1745 tilbage til Paris, hvor han kom ind i Diderots, Holbachs og Grimms Kreds. Det var paa denne Tid, at han traadte i Forbindelse med Thérèse Levasseur, et simpelt og bornert Fruentimmer, som han ægtede 1748. En af de moralske Uvornheder, som plette R.s Liv, og som navnlig skyldes en vis Mangel

paa aandeligt Mod, var, at han satte sine 5 Børn med hende i Hittebørnshospitalet. Han levede af nogle Smaabestillinger, som Dupins Familie skaffede ham. Da Diderot 1749 paa Grund af Presseforseelser sad fængslet i Vincennes, gik R. hver Dag ud og besøgte ham. Paa en af disse Toure fik han, efter at have læst et af Akademiet i Dijon fremsat Prisspørgsmaal om Videnskabens og Kunstens moralske Indflydelse paa Menneskene, Ideen til at besvare dette Spørgsmaal ved at benægte denne Indflydelse og prise den naturlige Uskyldighedstilstand, som han forudsatte hos Menneskene. Hans ufuldkomne, autodidaktisk-fragmentariske Dannelse, som han havde erhvervet under Møje og Savn, hans til idealistisk Abstraction tilbøjelige Aand leder ham her til Sophismer, som han for øvrigt fremsætter med en Gemyttets Veltalenhed, der gjorde en mægtig Virkning i denne literær overforfinede Tidsalder. Polemiken, hvori dette Skrift indviklede ham, satte ham i en syg og overspændt Stemning. Han trak sig tilbage fra Verden og fandt, at han burde spille Misanthropens og Asketens Rolle. Han componerede sin Opera »Le devin du village«, der gjorde Lykke. R. kom nu ret paa Moden, men fik derved ogsaa mange Fjender, hvis Tal forøgedes ved hans nervøse Pirrelighed og deraf følgende Uomgængelighed. »Lettre sur la musique française« (1753) vakte de gammeldags Musikeres Forargelse, og hans Komedie »Narcisse« led fuldstændigt Skibbrud. 1753 udsatte Akademiet i Dijon atter en Prisopgave, »Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes«, som R. besvarede i radical-revolutionær Aand med absolut Lovprisning af Naturtilstanden. Samtiden delte med ham den idyllisk-sentimentale Drøm om en uskyldig Urtilstand i Naturens Skjød. R. udtaler her allerede Revolutionens demokratiske Program og prædiker Retmæssigheden af Oprør mod Despotiet. 1754 rejste han til Genf, antog atter Calvinismen, fik en glimrende Modtagelse af sine Landsmænd, men gjensaa Mad. de Warens i en demoraliseret og fortvivlet Tilstand. 1756 tog han Bolig i et Havehus i Mad. d'Epinays Landsted „Ermitage", men snart opkom Rivninger mellem R. og hende, og navnlig opstod der et bittert Fjendskab mellem ham og hendes Elsker Grimm; et sværmersk Kjærlighedsforhold mellem R. og Md. d'Houdetot vakte Mad. d'Epinays Skinsyge, og da han afslog at ledsage hende til Genf, for at hun der kunne føde et Barn, blev Bruddet fuldstændigt, og R. flyttede 1757 fra „Ermitage", ledsaget af vanærende Anklager for Utaknemmelighed. Under alt dette havde han udarbejdet »La nouvelle Héloïse«, en Art Roman i Breve uden Composition og kunstnerisk Gruppering, men et Lidenskabens fortvivlede Emancipationsraab fra et for Naturens og Hjærtets Ret begejstret Gemyt, en Forløber for hele den efterfølgende Periodes Poesi. Marschallen af Luxembourg tog sig nu af ham, men hans Kejtethed i Selskabslivet stødte ogsaa an i denne Kreds. Da han havde udgivet sin »Contrat social« (1762), hvori han paa Grundlag af Dogmet om Menneskets medfødte Frihed kræver en demokratisk Lighedsrepublik med Folkeviljen som den eneste Lov, der kan ophæve den „Contract", hvorved den har bundet sig, og »Émile« (1762), hvor han, gaaende ud fra Dogmet om Menneskets naturlige Godhed, kræver af Opdragelsen (s. d. A.), at den skal overlade Mennesket til den fri Udfoldelse af sin Natur, saa at Individet kan opfinde selv, hvad Samfundet giver det traditionelt, dømte Pariserparlamentet, at den sidste Bog skulde brændes af Bøddelen. R. flygtede til Schweiz, men da Bogen ogsaa blev brændt i Genf og dens Forfatter idømt Fængselsstraf, og da Senatet i Bern forbød ham at bo der, gik han til Neuchâtel, hvor Gouverneuren, Marschal Keith, tog sig af ham. Her skrev han sit mesterlige Svar paa Ærkebiskoppen af Paris's plove og uforskammede Pamphlet mod „Emile" og »Lettres écrites de la montagne«, en begejstret Apologi for Tros- og Samvittighedsfrihed, rettet mod Genferregeringen. Men de orthodoxe i Neuchâtel skjældte ham ud paa offentlig Gade, Pøbelen anfaldt hans Hus med Stenkast om Natten; efter et kort Ophold paa Øen St. Pierre i Bieler-Søen forjog Berns Regering ham ogsaa derfra. Han tog da mod et Tilbud fra den engelske Philosoph og Historieskriver David Hume om at tage til England, og 1766 tog han Bolig i en Landsby i Stafford-Shire, hvor han begyndte paa sine »Confessions«, trods frastødende Enkeltheder en af de genialeste Selvbiographier, der nogen Sinde er skreven, hvori han hensynsløst afslører sine værste Forvildelser, men hvor den mere og mere overhaandtagende fixe Ide, at han overalt er omspunden af hemmelige Fjenders Rænker, allerede stærkt røber sig. Hans exalterede Væsen og sygelige Mistænksomhed gjorde snart Humes engelske »Common sense« kjed af ham; der fremkom nærgaaende Satirer mod ham, i hvilke han beskyldte Hume for at have Del. R. begav sig da 1767 til Frankrig, hvor han levede nogle Aar i Dauphiné under et andet Navn, beskyttet af Prinsen af Conti, men bestandig troende sig forfulgt flyttede han fra Sted til Sted, indtil han 1770 flyttede til Paris, hvor han vankede om paa ensomme Steder i en lang, armenisk Klædedragt. Hans »Dialogues« og »Rêveries« bære Præget af hans monomaniske Sygelighed. 1778 tog han mod et Tilbud fra Hr. de Girardin om at bo paa dennes Landsted „Ermenonville", hvor han døde 3 Juli s. A., maaske ved Selvmord. 1794 blev hans Lig ført til Pantheon i Paris, men 1814 blev det tillige med Voltaires hemmelig fjernet herfra af den kgl. Møntdirecteur Puymorin og nedgravet i en Kalkgrube paa et afsides Sted. — R. er en af de Skribenter, der have øvet den mægtigste Indflydelse. Hans Appel til Naturen midt i en naturløs Civilisation slog mægtig ned. Plebejerens begejstrede Lovprisning af det uskyldige og gode i „Folket", hans smertelige Følelse af, selv at have sat det til i Tidens Fordærvelse, vakte Kravet om en Samfundsrevolution; og der maatte stærke Paradoxer som hans til for at gjøre Indtryk paa en saa blaseret Tid. Den poetiske Trang fandt hos ham en i Tidens Digtning ukjendt Sympathi med Natur og Landskab og en drømmende Fordybelse deri, og hans Udmalen af det indi-

viduelle Gemyts Rørelser bragte et Element frem i Literaturen, som Klassiciteten havde bandlyst derfra. Gjennem Bernardin de St. Pierre, Châteaubriand og Md. de Staël knyttes Forbindelsen mellem R. og den franske romantiske Lyrik hos Naturer som Lamartine og G. Sand; Schillers „Die Räuber" og Goethes „Werther" ere Rousseauske Aflæggere. Hans politiske Idealer søgtes praktisk realiserede af Revolutionens bedste Mænd, og de spille endnu ind i nyere franske politiske Utopier. Hans Protest mod det gamle Samfund i Naturens og Hjertets Navn supplerer hans aandelige Antipode Voltaires Protest i den sunde Forstands Navn. Hans Biographi er skreven af Musset-Pathay, der ogsaa har udgivet hans Værker (26 Bd., 1823—27). 1861 udkom »Oeuvres et correspondance inédite de J. J. R.« af Streckeisen-Moulton. Sign. St. Marc-Girardin »J. J. R., sa vie et ses ouvrages« (1875) og 2det Bind af Desnoiresterres »Voltaire et la société francaise« (1874), der afhandler de to store Rivalers indbyrdes Forhold.

Rousseau, Pierre Etienne Théodore [s. o.], fransk Landskabsmaler, f. 15 Apr. 1812 i Paris, d. 22 Dec. 1867 i Barbizon, var paa Verdensudstillingen i Paris 1867 den eneste Landskabsmaler, der vandt le grand prix. Det varede længe, inden hans Landsmænd lærte at skatte hans noget barske, men sande og levende Opfattelse af Naturen, men siden har han været agtet saa meget højere. Han malede ikke store Billeder, og hans Arbejder udmærkede sig ikke ved nogen omhyggelig Gjennemførelse, tvært imod lignede de mest aandrige, kjække Udkast; det var heller ikke venlige, smilende Emner, han fremstillede, men snarere Naturen i dens vildeste, mest menneskefjendske Øjeblikke; men hans Billeder udtalte en sand og virkelig Naturstemning med en Kraft og Følelse, med en mandig Simpelhed, der vandt Sejer over alle en elegantere Udførelses Tillokkelser. — Hans ældre Broder, Philippe R., f. 1808, d. i Dec. 1887, var en anset Dyrmaler, der med lunefuld Pensel i smaa Billeder fremstillede mindre Dyrs Liv og Færd, som Skjødehunde, Aber, Rotter og Mus. Han greb gjærne Lejligheden til at opnaa en glimrende Farvevirkning i Gjengivelsen af Omgivelserne, Bohave, prægtige Klæder o. desl. Han har ogsaa malet Landskaber. I sine senere Aar malede han Billeder af megen Virkning fra den fransk-tyske Krig.

Rousselaere ell. Roulers, Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 4 M. s. til v. for Brügge. 19,000 I. Smukt Raadhus. Linnedindustri og Ølbryggeri. Betydelig Handel med Kvæg, Hør og Lærred.

Rousset, Camille [rusä], fransk Historieskriver, f. 1821, var 1864—76 Krigsministeriets Bibliothekar og Historiograph og siden 1871 Medlem af Acad. franç. Han har bl. a. skrevet »Hist. de Louvois« (4 Bd., 1861—63), prisbelønnet af Acad. franç., »Correspondance de Louis XV et le maréchal de Noailles« (1865, 2 Bd.) og »La grande armée de 1813« (1871) samt Fremstillinger af Algiers Indtagelse og Krigen paa Krim.

Roussillon [rusijóng], 1) en af Frankrigs gamle Provinser, udgjør nu Dep. Øst-Pyrenæerne. — 2) Flække i det franske Dep. Isère, 2¼ M. s. s. v. for Vienne, med 1,500 I. Kong Carl IX af Frankrig udgav her 1564 en Ordonnans, der forlagde Aarets Begyndelse fra Paaske til 1 Jan. S. ogsaa Fransk Kirke under Frankrig. — R. blev under det vestromerske Riges Opløsning besat af Vestgoterne, senere af Araberne og ved Pipin d. lille lagt under det frankiske Monarchi. Fra Carl d. stores Tid stod det under egne Grever, af hvilke den sidste 1172 testamenterede sit Land til Kong Alfons II af Aragonien. En Tid lang (1462—93) hørte det til Frankrig; 1642 erobrede Ludvig XIII det tilbage, og 1659 blev det ved Pyrenæerfreden formelig afstaaet af Spanien til Frankrig. Blandt Roussillonvine (især røde, men ogsaa hvide) høre Rivesaltes, Bagnoles, Spira, Collioure, Roquemaure, St.-Gilles og St.-Christofle til de fortrinligste.

Rout, eng. [rovt], stort, udvalgt Aftenselskab.

Route, fr. [rütte], Rejse, Rejsevej; Marcheroute, den Soldaterne anviste Vej.

Routine, fr. [rutíne], den ved Øvelse erhvervede Færdighed og Erfarenhed; routineret, som har en saadan Færdighed, f. Ex. r. Forretningsfører.

Rouvier, Maurice [ruvié], fransk Statsmand, f. 17 Apr. 1842, Advocat i Marseille, blev efter Kejserdømmets Fald i Sept. 1870 Generalsecretær hos Præfecten og valgtes i Juli n. A. til Nationalforsamlingen, hvor han tog Plads i yderste Venstres Rækker. 1876 valgtes han til Deputeretkammeret og blev snart efter Gjenstand for en skamløs Bagvaskelse (han blev angiven for at have gjort sig skyldig i utugtig Opførsel), men frifunden efter den Undersøgelse, han selv fik fremkaldt, og opnaaede tre Aar senere at faa Oprindelsen til Beskyldningen opklaret. R. tog vigtig Del i Forhandlingerne om økonomiske og finansielle Spørgsmaal som en afgjort Talsmand for Frihandelen. 1881 blev han Handelsminister under Gambetta og paa ny 1884—85 under Ferry; 1887 var han Formand for Finansudvalget og blev 30 Maj selv Første- og Finansminister, efter at hans skarpe Angreb havde væsentlig medvirket til Ministeriet Goblets Fald. Han stræbte ivrig efter Sparsommelighed i Statshusholdningen og gjennemførte en Convertering af Statsgjælden, men afgik i Dec. s. A. R. blev 1885 gift med Noémie Cadiot, f. 1832, d. 1888, der baade var Romanforfatterinde (under Navnet Claude Vignon) og Billedhuggerske.

Rovbille (Staphylinus), Billeslægt, udmærket ved Legemets langagtige og smalle, noget nedtrykte Form, samt ved at Dækvingerne ere meget korte og langtfra dække den haarde og meget bevægelige Bagkrop, som derfor synes nøgen ligesom hos Ørentvisterne, med hvilke de derfor kunne have nogen Lighed i Udseende. S. olens, en af de mest bekjendte Arter, er c. 1 Tomme lang. Det er i det hele smaa eller middelstore, hurtige Biller, der leve i og af Affald, Aadsler, Svampe, Mos, under Bark, paa Blomster, i Myretuer, ved Strandbredder osv. Nogle mærkelige Former ere Husdyr hos Termiter i Brasilien.

Rowdies, eng. [bis], er i Nordamerika Betegnelsen for Folk, der indlade sig paa Tumulter og Optøjer og paa anden Maade hindre den offentlige Sikkerhed.

Rovdyr betegner, efter Ordet, alle Dyr, der leve af Rov, d. e. af mindre Dyr, hvilket, naar man medtager de lavere Dyr, gjælder om de allerfleste; for Pattedyrenes Vedkommende forstaar man i Regelen ved, at et Dyr lever „af Rov", at det lever af varmblodige Dyr, Pattedyr og Fugle. Dog maa man skjelne imellem, om man derved blot tænker paa Dyrets Levemaade og Fødemiddel eller vil antyde, at det hører til den bestemte Pattedyrorden, som kaldes Rovdyrene (Feræ, Carnivora), og som charakteriseres ved at have ⅜ smaa Fortænder, aftagende i Størrelse indad mod Midtlinjen, store, kegledannede, krumme Hjørnetænder og en Række sammentrykte, skarpe og savtakkede Kindtænder, som oftest efterfulgte af ēn eller to brede, knudrede Knusetænder. Alle „R." i denne Forstand leve ingenlunde af „Rov" i den ovenfor anførte snævrere Betydning, nogle af Aadsler, andre af Fiske, Insekter, Frugter og anden Plantesøde osv., og der er mange andre Pattedyr, som leve lige saa vel af „Rov" som R. (Tidligere henregnedes ogsaa Sæler, Insektædere og Pungdyr til R.). — I Enkelthederne af Tandforholdene saa vel som i Legemsbygning afvige R. for øvrigt en Del fra hinanden (man sammenligne f. Ex. Bjørnen med Katten eller Væselen). Skarpe Sanser, Smidighed, Behændighed, Styrke, Hurtighed, Vildhed og Blodtørst ere almindelige Træk hos R. Nogle opjage deres Bytte, andre liste sig paa det eller lure paa det; mange ere Natdyr. De formere sig i Almindelighed temmelig stærkt; Ungerne ere i Begyndelsen blinde. Nyttige for Mennesket ere adskillige som Pelsdyr, samt de tæmmede R. (Hund og Kat), medens Mennesket paa den anden Side har nogle af sine værste Fjender i de større R. (Løve, Tiger osv.). R. omfatter følgende Familier: Katte-, Hunde-, Hyæne-, Maard-, Viverra- og Bjørnefamilien (s. disse A.).

Rowe, Nic. [roh], engelsk dramatisk Digter, f. 1673 i Bedford-Shire, forlod i sit 25de Aar den juridiske Bane for at hellige sig til dramatisk Digtning, i hvilken man ser den Paavirkning af den franske klassiske Tragedie, som paa den Tid fjærnede det engelske Drama fra dets nationale Aand hos de:s store Repræsentanter fra Renaissancetiden. »Tamerlane« (1702), hvori Hovedfiguren sigter paa Vilhelm III og Bajazet paa Ludvig XIV, gjorde stor Lykke. I »Jane Shore« og »Lady Jane Grey« tilstræber han en Racinesk-rørende Tone. Han besørgede en Udgave af Shakspeare, for hvem han nærede stor Beundring. D. 1718.

Roverēdo, Stad i det østerrigske Fyrstgrevskab Tirol i Etschdalen, 21 M. s. s. v. for Innsbruck. 9,000 I. Betydelig Silkeavl og Fabrikation af Maskiner, Læder og Papir.

Rovfod kaldes en Fuglefod, bestaaende af en kort, men stærk Mellemfod og 4 stærke Tæer, af hvilke ēn vender bagtil, alle med stærke, lange og krumme Kløer, samt i Regelen ogsaa med en ujævn, rynket Underflade, for at den desto bedre kan tjene til at fastholde Byttet. Denne Fodform er charakteristisk for Rovfuglene.

Rovfugle (Rapaces, Raptatores). Herom gjælder det samme, som ovenfor er bemærket om Rovdyr, at der maa skjelnes imellem, om man betegner en Fugl som R., fordi den lever af Rov, eller fordi den hører til den bestemte Fugleorden, som man kalder R., og som charakteriseres ved et Rovnæb, der ved Roden er dækket af en blød, saakaldet Vorhud, og ved Rovfødderne (s. Rovfod); ved disse ere de i Stand til at gribe og fastholde Byttet samt bære det bort gjennem Luften, ved Næbformen til at dræbe det og plukke det itu. Det er Fugle af ofte anselig Størrelse, med en kraftig Bygning, med lange og spidse Vinger, med en høj, hurtig, udholdende og sikker Flugt og et fortrinligt Syn; derimod udmærke de sig hverken ved Kunstfærdighed, Farveskjønhed eller velklingende Røst. Farven er i Regelen brunlig eller graalig, Reden meget simpel og anlagt paa høje, utilgængelige Steder (Klipper, Taarne osv.). Ungerne komme dunklædte ud af Ægget og mades med Kjød, som de senere læres til at skaffe sig selv. Alle ufordøjelige Dele af det slugte Bytte (Haar, Fjer, Knogler, Skaller af Insekter) opgylpes af Maven i Form af smaa Boller. R. ere meget forslugne, naar Lejlighed gives, men kunne paa den anden Side udholde en længere Faste end de fleste andre Fugle. De inddeles i Natrovfugle ell. Ugler (s. d. A.) og Dagrovfugle, hvilke igjen omfatte to Grupper: de ægte R. (Ørne, Falke, Høge, Glenter, Musvaager, Vihøge, Mosehøge, Aadselørne samt Slangefalken (s. disse A.)), og Gribbene ell. Aadselfuglene (s. d. A.) som i Levemaade, Bygning, Udseende, Næb- og Fodform, i hele deres Naturel og Charakter afvige betydelig fra de ægte R.

Rovigno [vinjo], Stad i det østerrigske Kystland, paa en Landtunge ved Adriaterhavet, 9 M. s. til v. for Triest. 10,000 I. Seværdig Domkirke. Her er to Havne med betydeligt Skibsbyggeri, store Rebslagerier, Sardinfiskeri og levende Handel.

Rovigo, tidligere befæstet Stad i Norditalien, 8 M. s. v. for Venezia ved Adigetto, en Arm af Adige, med 12,000 I. Bispesæde, seværdig Kathedralkirke, flere højere Undervisningsanstalter, Billedgalleri, smukt Theater. Fabrikation af Læder og Salpeter og nogen Handel. — Den franske General Savary fik af Napoleon I Titlen „Hertug af R."

Rowley Regis [li ridschis], Stad i Stafford-Shire i England, 2 M. v. for Birmingham. 27,000 I. Betydelige Jærn- og Kulminer. Jærnstøberier.

Rovmaage ell. Kjove (Lestris s. Stercorarius), Slægt af Maagefamilien, udmærket ved sorte eller mørkebrune Farver, krummere og stærkere Kløer og et mere krumt Næb (Rovnæb) end de andre Maageformer. Det er nordiske Fugle, som vel ruge ved ferskt Vand, men ellers opholde sig ved det høje Nordens klippefulde Havkyster. Fange Fisk i Vandet som Maagerne og Ternerne kunne de ikke; de passe da paa, naar en af disse hæver sig op af Vandet med et Bytte, angribe den og tvinge den til at give Fisken fra sig, som de gribe, inden

den falder i Vandet igjen; ogsaa plyndre de andre Fugles Reder, f. Ex. Tejsternes eller Stormfuglenes, og tage Æggene og Ungerne (L. parasitica, Jo, Tyvjo; L. pomarina; L. cataractes, Struntjæger; L. Buffonii er en Fjældfugl og lever af Insekter, Fjældmus, Fugleæg, Bær osv.).

Rovnæb kaldes Fuglenes Næb, naar det er kort, men af en kraftig Bygning, og naar Overnæbets Spids danner en stærk Krog, der forlænger sig ned over Undernæbet, som hos Rovfugle, Tornskader og Rovmaager.

Rovsing, Kristen, dansk Skolemand, f. i Mariager 3 Dec. 1812, tog først Skolelærer-, siden Studenterexamen og blev theologisk Candidat 1841. Efter at have virket som Lærer ved kjøbenhavnske Skoler i klassiske Sprog og Dansk, gjorde han 1852—53 en pædagogisk Rejse til Tyskland og Schweiz og blev efter sin Hjemkomst 1853—68 Bestyrer for Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, som havde været sin Opløsning nær, men arbejdedes op igjen under ham. Samtidig var han (1854—72) Lærer i Dansk ved den militære Højskole og Officersskolen og siden 1882 Examinator i Pædagogik ved Skolelærerexamen. Som Forfatter har han behandlet sproglige Spørgsmaal, særlig Retskrivningsspørgsmaalet, i hvilket han har stillet sig paa den overleverede Orthographis Side imod de paa Retskrivningsmødet i Stockholm 1869 fattede Beslutninger („Retskrivningsspørgsmaalet i dets Betydning for Literaturen og Folket“, 1871, „Conservative Sprogbemærkninger“, 1881), og skildret forskjellige Landes Skoleforhold, som han har iagttaget dem paa Stedet („Det svenske Folkeskolevæsen efter Optegnelser paa en Rejse“, 1872, „Fra et Besøg i de amerikanske Skoler“, 1876). Sine pædagogiske Grundsætninger har han gjort Rede for i „Bidrag til praktisk Pædagogik“ (1876), hvori han drøfter „Skoleundervisningens Stof“ og tager Ordet for „én Fordannelse for alle (og for begge Kjøn)“ og for en organisk Forbindelse mellem den højere og den lavere Skole, kræver den dogmatiske Religionsundervisning udskilt af Skolen, medens den almindelig religiøse og moralske Paavirkning bibeholdes, hævder de klassiske Sprogs Betydning for den højere Skole, idet Oldtidsliteraturerne „fremstille Menneskelivet i simple og store Træk“, og paapeger Nødvendigheden af, at Skolen tillige bibringer sine Elever Kjendskab til det Samfund, hvori de selv skulle leve. I det politiske Liv deltog han som Folketingsmand for Randers Amts 1ste Valgkreds 1849—52. 1858 fik han Titel af Professor. D. 16 Jan. 1889.

Rovtand kaldes hos de Pattedyr, der i Systemet benævnes Rovdyr, den bageste, største og i det hele mest udviklede af de savtakkede Tænder; naar Munden lukkes, glide R. i Over- og Underkjæven forbi hinanden som Bladene paa en Sax (i Underkjæven er det den første ægte Kindtand, i Overkjæven den sidste nægte).

Rovuma, Flod i Østafrika, udspringer i Landet v. for Njassa Søen og falder i det indiske Ocean n. for Cap Delgado.

Roxāne, Alexander d. stores Ægtefælle, Datter af den baktriske Statholder Oxyartes, gift 327 f. Chr. med Alexander. Efter Alexanders Død fødte hun en Søn, kaldet den unge A., der senere tillige med Moderen blev dræbt af Kassandros.

Roxburgh, Shire i Skotland, omgivet af de skotske Shirer Berwick, Edinburgh, Selkirk og Dumfries og de engelske Cumberland og Northumberland. 31,₆ □ M. med 53,000 I. (1881). Shirets sydlige Del er et af Cheviot Hills opfyldt Højland. De vigtigste Vandløb ere Tweed og dens Biflod Teviot, hvis Vande falde i Nordsøen. Landbrug er Hovederhverv, navnlig Kvæg- og Faareavl. Hovedstad Jedburgh.

Roxbury [børri], nu Highland, Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, tæt ved Boston, med hvilken den er sammenvoxet til én Stad.

Roxolāne, s. Soliman II.

Roxolāner, i Oldtiden et sarmatisk Folk paa Vestsiden af det asovske Hav, fremtræde stedse i Forbindelse med Jazygerne og drog med dem over Karpatherne ind i Ungarn, hvor de træffes i den ældre romerske Kejsertid.

Royal [roajāl og röjel] (fr. og eng., d. e. kongelig) kaldes et temmelig stort Format af Papir (f. Ex. af 19 Tomm.s Højde og 25 Tomm.s Bredde) saa vel som de ved Falsningen deraf dannede mindre Formater. **Royalist,** Tilhænger af Kongen og Kongemagten. **Royal Danois** [roajāl danoā] er Navnet paa et af Ludvig XIV.s Fremmedregimenter, der hver for sig bestod af hvervede Soldater af for største Delen samme Nationalitet. Det dannedes af en dansk Oberst, Frands Juel, i Aaret 1690 af en Del Mandskab, som hørte til det danske Hjælpecorps, der 1689 blev overført til England for at deltage i Krigen mod Jakob II, men som paa Overfarten blev taget til Fange af franske Kapere. I Frankrig dannedes nu Regimentet Youl danois, som bestod af to Batailloner, og hvis Officerer for en stor Del vare Danske, der havde Tilladelse til at gaa i fremmed Tjeneste. Regimentet deltog derpaa i Krigen i Spanien 1690 og 1691. Da Christian V.s ældste Søn med Sophie Amalie Moth, Christian Gyldenløve, for sin militære Uddannelses Skyld paa den Tid deltog i Krigen i Flandern i den franske Hær, skjænkede Ludvig XIV ham Commandoen over Regimentet Juel. Efter Slaget ved Steenkerke overtog han sit Regiment, der kom tilbage fra Catalonien og nu fik Navnet R. D., samt deltog i Felttoget 1693 og 1694. Aaret efter blev Gyldenløve kaldt hjem, og Juel overtog nu atter Commandoen over Regimentet, som stadig blev rekruteret fra Danmark og Norge, baade med Officerer og Menige. Efter at have taget virksom Del i Kampene paa Krigens forskjellige Skuepladse i Flandern, Norditalien og Spanien i de paafølgende Aar, blev Regimentet opløst 1698, da Frankrig afvæbnede efter Freden i Rijswijk. Regimentet havde i de 9 Aar, det bestod, taget en hæderlig Del i alle Felttog og mange Slag og var et Samlingssted for mange dansk-norske Officerer, som efter Datidens Skik søgte Uddannelse i fremmede Hære. **Royal Society** [röjel sosējti], d. e. det

kongelige Selskab, Navn paa tre berømte lærde Selskaber i London (siden 1660), Edinburgh og Dublin. Jvfr. Akademi.

Royan [roajäng], Stad i det franske Dep. Nedre-Charente ved Nordsiden af Floden Girondes Munding, 8 M. s. for La Rochelle. 7,000 J. Havn med Skibsværfter og betydeligt Fiskeri. Stærkt besøgte Søbade.

Royer-Collard, Pierre Paul [roajē kollāhr], fransk Politiker og Philosoph, f. 21 Juni 1763, var 1789 Advocat i Paris, virkede med Begejstring for den franske Revolution og blev Medlem af Paris's Byraad, samt Secretær under Mairen Bailly indtil 1792. Da han bekæmpede Revolutionens Udskejelser, maatte han under Rædselsperioden holde sig skjult. Han valgtes i Maj 1797 til de 500.s Raad, men blev s. A. udstødt deraf som Royalist, blev netop nu for Alvor en Tilhænger af Kongedømmet, men trak sig 1803 bort fra det politiske Liv. Som Professor i Philosophi ved Sorbonne 1811—14 søgte han navnlig at fortrænge det 18de Aarh.s Sensualisme og Materialisme fra Herredømmet over Aanderne. Allerede hans strænge, jansenistiske Religiøsitet oprørtes ved disse Lærdomme. Han støttede sig fornemmelig til den skotske Philosoph Reid og søgte ligesom denne ved Analyse af Bevidsthedens Kjendsgjerninger at finde den sunde Menneskeforstands Principer, som de forskjellige Systemer ved deres Ensidighed forsynde sig imod. Ved sit energiske og glimrende Foredrag blev han den egentlige Stifter af den saakaldte Eklekticisme i Frankrig, der videre udvikledes af Cousin og Jouffroy. Philosophiske Fragmenter af R.-C. ere udgivne af Jouffroy i hans Oversættelse af Reid. Efter Restaurationen 1814 blev R.-C. Statsraad og Directeur for Boghandelen (indt. 1820) og n. A. Formand for Undervisningsraadet, samt Deputeret; han dannede en egen Gruppe („de doctrinære") og hørte siden 1823 til Oppositionen. 1827 valgtes han til Deputeretkammerets Formand (var allerede flere Gange før bleven foreslaaet Kongen, men ikke antagen) og overgav som saadan 2 Marts 1830 de 221's af ham forfattede Adresse. Under Julikongedømmet udtalte han ved flere Lejligheder sin Misbilligelse af den Retning, det politiske Liv tog, og optraadte særlig imod de strænge Septemberlove (1835). D. 4 Sept. 1845.

Rózsa Sándor [röhscha schändor], d. e. Alexander R., ungarsk Røver, vandt siden 1836 stort Ry for List og Dristighed. Han deltog 1848 i Frihedskampen og brugtes n. A. i en vigtig Sendelse til Komorn, men drev ved Siden deraf Røveri. 1856 blev han fangen og efter 3 Aars Retsundersøgelse dødsdømt, men benaadet med livsvarigt Fængsel og 1867 løsladt; efter ny Røverfærd blev han fangen i Nov. 1868 og døde i Fængslet 1878.

Rshev, Stad i det russiske Gouv. Tver ved Volga, 15 M. v. s. v. for Tver. 26,000 J. Udbredt Handel, især med Hamp, og Flodfart.

Rubága, Hovedstad i Riget Uganda (M'tesas Rige) i Afrika, n. for Nijansa Søen. Skjønt Stedet ligger under 0° 30′ n. Br., er den aarlige Middeltemperatur her kun 21°,4, hvilket hidrører fra, at det ligger i det smalle æqvatoriale Bælte, hvor det regner næsten hele Aaret igjennem.

Rubank, en meget lang Slethøvl til Fugning og til Afhøvling af større Flader.

Rubáto, it., skjaalet, røvet, bet. i Musik den frie Behandling af Tempoet paa særdeles udtryksfulde og lidenskabelige Steder. En lignende Virkning tilsigtes undertiden af Componisten ved Accenter, der modarbejde det egentlige Metrum, naar han f. Ex. i ¾ Takt fremhæver snart den anden, snart den tredje Fjerdedel, hvorved det for Øret lyder, som om Takterne havde forskjellig Længde (2/4 og 4/4).

Rubber, eng., Viskelæder; i Whistspillet et Antal Partier, hvorved et af de to Par Medspillende (Makkere) naar et forud fastsat Antal Points.

Rubefaciéntia, lat., Midler, der ved deres Anvendelse paa Huden fremkalde Rødme af denne. De benyttes som Afledningsmidler, oftest sort Sennep (Sennepsklager).

Rubel, russisk Sølvmønt af Finhed 83⅓ Solotnik (868 1/18 Tusendedele), af Vægt 466,56 Doli ell. 20,7315 Gram, i Værdi lig 2 Kr. 88 Øre, svarende til 6⅔ polske Gylden og omtr. lig 4 fr. Francs. Rublen deles i 100 Kopek. 1 R. Rigscreditbillets er lig 2 Kr. 47 Øre, idet 100 saadanne R. ere lig 85⅘ Sølv-R. 1 R. Bank-Asignation er kun 2/7 Sølv-R. eller lig 82 Øre.

Ruben, Jakobs ældste Søn, forsyndede sig groft imod sin Fader og mistede derfor sin Førstefødselsret, men viste sig over for Joseph som bedre Søn og Broder end de andre (1 Moseb. XXV, 22; XXVII, 21; XLIX, 4). Hans Efterkommere, R. Stamme, boede i Gileads Bjerge.

Ruben, Christian, tysk Maler, f. 1805 i Trier, d. 1875 som sindssyg, var Elev af Cornelius og har især gjort sig bekjendt ved sine Cartons til Glasmalerier og til store Vægmalerier. Efter at have været Directeur for Kunstakademiet i Prag kaldtes han 1852 til samme Stilling i Wien. — Hans Søn, Franz R., f. 1843, Elev af Akademiet i Wien og af sin Fader, har navnlig gjort sig bekjendt ved fine historiske Billeder, hvori han med fin Sans for Farve søger at efterligne Venezianerne.

Rubens, Peter Paul, efter den nederlandske Skrivemaade Rubbens, flamsk Maler, f. 28 Juni 1575 eller 1577 i Siegen i Nassau, hvorhen hans Fader, en adelig Raadsherre i Antwerpen paa Grund af politiske Uroligheder havde begivet sig, kom efter Faderens Død i sit 10de Aar til Antwerpen. Her studerede han Malerkunsten under v. Noort og Ottovenius, paa hvis Raad han allerede 1600 begav sig til Italien og opholdt sig især i Venezia, hvor Tizian og Paul Veronese tiltrak ham mest og udviklede hans overordentlige Sans for Colorit. Efter Hjemkomsten 1608 blev R. Hofmaler hos Erkehertugen og malede en Mængde Billeder, hvoraf det vigtigste er „Nedtagelsen af Korset" i Domkirken i Antwerpen, ligesom i det hele hans bedste Arbejder ere fra dette Tidsrum. Hans Berømmelse bevægede nu Maria af Medici, Henrik IV.s Enkedronning, til at kalde ham til Paris 1620

for at male 21 store Billeder med allegoriske Fremstillinger af hendes Liv, fuldførte 1620—25. Derefter forenede han for en Tid Politikeren og Kunstneren og gik 1628—30 i flere diplomatiske Sendelser til England og Spanien, og idet han paa én Gang malede og underhandlede, efterlod han ikke faa Billeder i disse to Lande. Det var imidlertid ikke blot historiske Malerier, han malede, men lige dygtig i alle Kunstens Arter gik han fra Landskab til Portræt, fra Genrebillede til Jagtstykke og opdrog sine Elever til berømte Mestere, hver i sit af disse forskjellige Fag. Og da han ikke mere selv kunde overkomme de Bestillinger, hvormed han blev overvældet, trods den Flid og Hurtighed, hvormed han arbejdede, lod han disse deltage i Udførelsen, hvorved der fra hans Værksted udgik en stor Mængde Billeder, der kun med ringe Grund kunne bære R.s Navn. I de sidste Aar af sit Liv levede han rolig hjemme, hædret og berømt og trods legemlig Svaghed kraftig nok til at male et af sine interessanteste Billeder, „Peters Korsfæstelse“, til Peterskirken i Köln, men døde, inden Billedet var sendt til sin Bestemmelse, 30 Maj 1640 i Antwerpen. 200 Aarsdagen efter afsløredes med stor Højtidelighed en Billedstøtte af ham i Antwerpen. — Det uhyre Antal Billeder af R., hvis Ægthed er bevist (henim. 1,000), er spredt over hele Europa; dog er han bedst repræsenteret i Antwerpen, Paris og München. Den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn har i Portrætskizzerne af Hertugen og Hertuginden af Toscana og i Irselins's Portræt interessante Billeder af R., medens „Salomos Dom“, et stort og godt bevaret Maleri, fortjener Navn af en „ganske udmærket R.“ Et Portræt af en Munk i Moltkes Galleri smstds. er ogsaa af stort Værd. R. har raderet nogle faa Blade, men har større Betydning ved at have ladet Kobberstikkere og Træskærere arbejde under sin Vejledning og har saaledes ogsaa i disse Fag opdraget Mestere. Hvor betydelig R. end er ved sin rige Phantasi og uudtømmelige Produktionsevne, søger man dog nærmest at karakterisere ham som den store Colorist, lige udmærket ved sin dristige Pensel og sin skjønne Clairobscur, og, idet man udhæver det brede Daglys, hvormed han opliver sine Malerier, at sætte ham i Modsætning til Rembrandt, som sædvanligst udtrykte sin Stemning i Skyggens Nuancering ved Siden af et skarpt Lys.

Rubenson, Albert, svensk Musiker, f. 20 Dec. 1826 i Stockholm, studerede 1844—48 i Leipzig under Hauptmann og David, var 1850—51 ansat som Violinist ved Hofcapellet i Stockholm og virkede derhos i længere Tid ved forskjellige Blade som Musikreferent. Senere foretog han længere Kunstrejser til Udlandet; siden 1872 er han Medlem af det musikalske Akademi i Stockholm og Directeur for dettes Conservatorium. Han har componeret Musiken til Hostrups „En Nat mellem Fjældene“ og til Bjørnsons „Halte Hulda“ samt en Del Orchester- og Kammermusik.

Rubenson, Robert, svensk Physiker, f. 10 Apr. 1829 i Stockholm. Efter at han 1851 havde vundet den philosophiske Grad i Upsala og 1859—62 gjort en videnskabelig Rejse til Italien, hvor han foretog Undersøgelser om det atmosphæriske Lyses Polarisation, ledede han de ved Observatoriet i Upsala anstillede meteorologiske Undersøgelser, fra 1870 som extraord. Adjunct i Meteorologi. Fra 1873 overdroges ham Tilsynet med den da oprettede meteorologiske Centralanstalt i Stockholm, ved hvilken han 1876 blev Forstander og Professor, hvorhos han samtidig overtog Redactionen af »Meteorologiska iakttagelser i Sverige«. Han har skrevet en »Handbok i nautisk meteorologi« (1880) samt en Del physiske og meteorologiske Afhandlinger, de fleste optagne i det svenske Videnskabs-Akademis eller andre lærde Selskabers Skrifter.

Rubicel, en gulrød Spinel (s. d. A.).

Rubico, nu Fiumicino, i Oldtiden en lille Grænseflod mellem det egentlige Italien og det cisalpinske Gallien, der udmunder i det adriatiske Hav. Den blev historisk bekjendt ved Cæsars Overgang over samme 49 f. Chr., hvorved Begyndelsen skete til Borgerkrigen; deraf er „at gaa over R.“ blevet et billedligt Udtryk for at foretage et afgjørende Skridt, efter hvilket man ikke mere kan træde tilbage.

Rubidium, Rb, et yderst sparsomt forekommende Alkalimetal, findes i meget ringe Mængde i forskjellige Mineraler (især Glimmer) og Bjærgarter (især Basalter), i ikke faa Mineralkilder og Planteasker (Sukkerroer, Tobak, Kaffe, Te). Vægtfylden er omtr. 1,5. For øvrigt deler det, ogsaa i sine Forbindelser, Egenskaber med Kalium. R. blev opdaget 1861 af Bunsen og Kirchhoff, idet dets Spectrum (s. Spectralanalyse) viser flere meget charakteristiske Linjer.

Rubin er næst efter Diamanten den haardeste Ædelsten, af smuk, rød Farve, men Juvelererne anvende denne Benævnelse paa to forskjellige Mineraler. Den ægte ell. orientalske R. er en carmoisinrød Corund, efter Diamanten den kostbareste og mest søgte Ædelsten, som fortrinsvis forekommer i Flodsandet paa Ceylon og i Bagindien. Ballasrubinen er en rosenrød, Rubinspinellen en mørkerød Spinel, der begge ligeledes have en betydelig Værdi. I den allernyeste Tid synes det at være lykkedes de franske Chemikere Frémy og Verneuil at fremstille Rubinkrystaller ad chemisk Vej. Rubinglas, det med Guldpurpur farvede Krystalglas, der er saa dybt i Farven, at det ikke godt kan bruges uden til Overfangsglas. Rubinsvovl, d. s. s. Realgar.

Rubinstein, Anton, f. 30 Nov. 1830 i Wechvotynets i Bessarabien, lærte først at spille Claver af sin Moder og derpaa fra 1837 i Moskva af Villoing. Allerede som Dreng gjorde han Concertrejser og optraadte i Paris, hvor Liszt hørte ham og interesserede sig for hans videre Udvikling. 1844 studerede han Musiktheori hos Dehn i Berlin, og 1845—48 levede han i Wien som Musiklærer. De urolige Forhold 1848 nødte ham til at søge sin Lykke andensteds, og han tog nu for lang Tid Ophold i St. Petersborg, hvor han i Storfyrstinde Helene fandt en udmærket Støtte. Efter en ny Kunstrejse 1854 (Tyskland, Paris, London) vendte R. først 1858 tilbage til St. Petersborg, hvor han nu blev Hofpianist, Concertdirector, Leder af det „Russiske Musiksel-

skab" og Stifter af Conservatoriet (1862), som han styrede, indtil han 1867—70 paa nye Concertrejser overalt i Europa sejrede større Triumpher end nogen Sinde. 1872—73 besøgte R. med samme Held Amerika. Hans Besøg i Kjøbenhavn falde i 1862, 1868 og 1885. Først 1887 modtog R. igjen en fast Stilling, idet han ved Davidovs Bortgang atter traadte i Spidsen for Conservatoriet i St. Petersborg. Ogsaa som Componist indtager R. en fremragende Plads. Foruden en betydelig Mængde Claversager (deriblandt 5 Concerter), Sange og Duetter med Claver, og Chorsager, har han skrevet en halv Snes Operaer, hvoraf „Feramors" (1863), „Der Dämon", „Die Makkabäer" og „Nero" (1879) ere de mest bekjendte, flere „gejstlige Operaer" (deriblandt „Der Thurm von Babel", „Das verlorene Paradies"), Balletten „Die Rebe", 5 Symphonier, Orchesterphantasien „Eroica", flere Ouverturer, Concerter for Violoncel, for Violin, Sonater for Claver og Violin, Bratsch, Violoncel, 10 Strygekvartetter, Kvintetter, Kvartetter og Trioer med Claver m. m., hvoraf meget hører til Nutidens allerbetydeligste Frembringelser.

Rubjærg Knude, et højt Klitparti ved Vesterhavet, vest for Hjørring.

Rubladede, Plantefamilie med i Almindelighed ru Stængel og Blade, regelmæssig, sambladet, 5delt Krone, ofte med Svælgkrans, 5 Støvdragere og firdelelig Spaltefrugt, hvis Smaafrugter ere Nødder. Hertil Forglemmigej, Lungeurt, Oxetunge o. fl.

Rubning kalde Hattemagerne en Udrykning af Haar. Afhaaringen af Hareskind kan saaledes ske ved R., idet man rykker Grundhaarene ud og lader Stikkelhaarene sidde. Har man forfærdiget en Filthat af et Materiale, hvori begge Slags ere blandede, ville Stikkelhaarene stritte frem og skade Luvens Udseende; de blive rubbede med en Tang.

Rubrik (af lat. rubrum, Rødt, Overskrift, foretagen med Rødkridt ell. lign.), Afsnit, Afdeling, Capitel.

Rucellai, Giov. [rutschellāi], ital. Digter, f. 1475 i Firenze. Hans Fader, der var gift med en Søster af Lorenzo d. prægtige, holdt i sit Hus Samlingssted for de lærdeste florentinske Humanister. Sønnen drev de klassiske Studier med stor Omhu, blev under sin Fætter, Pave Leo X.s Pontificat Nuntius i Frankrig, derpaa florentinsk Gesandt hos Pave Hadrian VI; medens han ventede Cardinalhatten under Clemens VII, døde han 1526. Hans i sin Tid berømte Læredigt »Le api« udmærker sig vel ved Renaissancens smukke florentinske Diction, men er udtværet og uden Phantasi. Hans Tragedier »Rosmonda« og »Oreste« ere Studier efter Euripides's „Hekabe" og „Iphigenia i Tauris".

Ruche, fr. [rysch], egtl. Bikube; opstaaende Pibestrimler paa Klædningsstykker.

Rud, en gammel dansk Adelsslægt, der allerede forekommer 1302 og efterhaanden fik betydelige Besiddelser rundt omkring i Landet (Vedbygaard i Sjælland, Sandholt i Fyn, Sæbygaard i Vendsyssel, Sæbygaard paa Laaland, Skarolt i Skaane m. m.). Otto Jørgensen R. vandt sig et anset Navn som Kriger under Kong Hans's Regering, men plaget af Samvittighedsnag over sin skaanselsløse Fremfærd mod Kirken under den grusomme Plyndring af Åbo 1509, drog han til det hellige Land. Paa Rejsen indhentede Døden ham i det sydlige Tyskland 1510. — Endnu mere bekjendt er hans Brodersøn, Otto Knudsen R., f. 15 Maj 1520, en af de Søhelte, der udmærkede sig i den nordiske Syvaarskrig mod de svenske. I et blodigt Slag under Øland 30—31 Maj 1564 fik han Befaling til at angribe det svenske Admiralskib „Makalös", som førte 200 Kanoner; han skød Roret bort fra Skibet, sejlede bag om det og surrede sig fast ved det, for at det ikke skulde undløbe; da det nu i det samme blev beskudt af to andre Skibe, benyttede R. det gunstige Øjeblik til at komme paa Siden af sin Fjende, sprang om Bord med sine Folk, tog Admiralen til Fange og erobrede Skibet, der dog strax efter sprang i Luften. I et Slag under Bornholm 7 Juli 1565 blev R. efter mange Tapperhedsprøver fangen og ført til Sverige, hvor Kong Erik XIV tiltalte ham haardt for al den Skade, han havde tilføjet hans Land; men R. svarede uforsagt: „Jeg er en indfødt Dansk, har svoret min Konge Huldskab og Troskab og skammer mig ikke ved at have kæmpet af yderste Evne for Konge og Fædreland". R. overlevede ikke længe sit Uheld; han døde 11 Oct. s. A. i sit Fangenskab paa Svartsjö af Pesten, som var Krigens Følgesvend. — Slægten uddøde paa Mandssiden med hans Broders Sønnesøn, Borchard R., 1647.

Rudbeck, en oprindelig holstensk Slægt, som i Sverige har forgrenet sig i 4 adelige og 1 friherrelig Familie. Johannes R., f. 1581, d. 1646, var 1604—13 Professor i Upsala i Mathematik, derpaa i Hebraisk, sidst i Theologi; som Kongens Hofprædikant besørgede han senere Bibeludgaven af 1618; som Biskop i Vesterås siden 1619 arbejdede han ufortrødent paa at hæve Skolen og Præstedannelsen og forfægtede djærvt de kirkelige Privilegier mod Statsmagtens Indgriben. — Hans Søn var den lærde Olof R. d. ældre, f. 1630 i Vesterås, hvor han fik sin Undervisning i Gymnasiet. Efter at være bleven Student ofrede han sig for Naturvidenskaberne, i Begyndelsen især Anatomien, og allerede i sit 21de Aar gjorde han sig bekjendt ved Opdagelsen af de lymphatiske Kar. Efter en videnskabelig Rejse til Holland, hvor han studerede Botanik, men tillige Musik og Mechanik, blev han 1655 Adjunct i Medicin, 1658 extraord. Professor i Physik og Botanik, samt til sidst 1660 Professor i praktisk Medicin i Upsala. Han anlagde her en botanisk Have, begyndte at udgive et stort Herbarium i Træsnit, kaldt »Campi Elysii«, og udviklede som Universitetscurator en mangesidig Virksomhed til bedste for Læreanstalten. Fuldendelsen af sit botaniske Arbejde overlod han dog til Sønnen for selv at kunne beskæftige sig med det literære Foretagende, som egentlig har gjort ham berømt, nemlig »Atlantica sive Manheim«, hvori han vilde bevise, at Platons Atlantis har været Sverige, og at dette Land i Virkeligheden har været den europæiske Culturs Vugge. Af dette betydelige, om stor Lærdom, men tillige om en vild Phantasi vidnende Værk udkom (1779

—98) 3 Bind, men af det 4de, endnu ikke færdigtrykte Bind, ligesom af »Campi Elysii«, blev hele Oplaget, paa yderst faa Exemplarer nær, ødelagt ved den store Brand i Upsala 1702, ved hvilken R. ved sin Aandsnærværelse reddede Akademibygningen med det derværende Bibliothek. Han døde 17 Sept. s. A. — Sønnen, Medarbejderen i »Campi Elysii«, **Olof R.** d. yngre, f. 1660, d. 1740, Professor i Medicin og Botanik 1692, adlet 1719, kongelig Archiater 1739, lagde Grunden til en svensk Ornithologi ved sine, af Linné benyttede Samlinger til et Billedværk over de svenske Fugle, men helligede sig i sine sidste Leveaar mest til philologiske Studier og efterlod i Manuskript en »Thesaurus linguarum Asiæ et Europæ harmonicus«.

Rude, fr. [rÿde], ru, raa, usleben, udannet.

Rude, François [rÿhd], fransk Billedhugger, f. 1784 i Dijon, d. 1855 i Paris, var Elev af David d'Angers og Cartellier og hører til Frankrigs betydeligste Billedhuggere i den nyere Tid. Hans „Mercur" i Malm i Louvre, „den neapolitanske Fisker" smstds. og navnlig „Jomfruen fra Orléans" i Luxembourgs Have høre til hans bedste Arbejder. — Hans Hustru, **Sophie R.**, f. 1797, d. 1867, Elev af David, var en flittig Malerinde.

Rudefamilien (Rutaceæ), Urter eller Halvbuske, nær beslægtede med Storkenæbfamilien og Surkløverfamil., især charakteriseret ved en stive- eller søjleformet Udvidning af Frugtbunden mellem Støvdragere og Støvvej og ved sin Righoldighed paa aromatiske Stoffer. **Ruden** (Ruta graveolens) har tidligere spillet en betydelig Rolle som Lægeplante; den har gule Firtalsblomster. Diptam (Dictamnus albus, s. d. A.) med hvide eller lyserøde, noget uregelmæssige Femtalsblomster udmærker sig ved sin særdeles stærke Uddunstning af ætherisk Olje. Familien har navnlig hjemme i Middelhavslandene.

Rudekunst bestaar i med Tilnærmelse at finde Rumfanget af Ankere, Tønder og Fade ved dertil indrettede Maalestokke, **Rudestokke**.

Rudel ell. **Rulle**, en Flok Vildt, der under Anførsel af et gammelt Dyr stadig holder sig samlet.

Rudelbach, Andreas Gottlob, f. 29 Sept. 1792 i Kjøbenhavn, Søn af en tyskfødt Skrædder og en dansk Moder, stod 1825 i Striden mellem Clausen og Grundtvig paa dennes Side og udgav i Forening med ham 1825—28 „Theologisk Maanedsblad". Samtidig var han fra 1827 virksom Medarbejder i „Evangelische Kirchenzeitung" og blev paa Anbefaling af dennes Redacteur 1829 af Grev Ludvig af Schönburg kaldet til Superintendent, Consistorialraad og Pastor primarius i Glanchau i Konger. Sachsen, i hvilken Stilling han ikke blot udfoldede en velsignelsesrig Virksomhed som Præst, men tillige stod som den confessionelle Lutherdoms ypperste Forkæmper i Sachsen baade mod Rationalismen og mod Datidens Unionsbestræbelser. 1845 blev R. uenig med Kirkeconsistoriet om en af dette foreslaaet Forandring ved Confirmationen, og da det samtidig blev forlangt, at de evangeliske Præster skulde udføre alle kirkelige Handlinger for Tyskkatholikerne, og at disse skulde have Tilladelse til at bruge de evangeliske Kirker til deres Gudstjeneste, nedlagde R. sit Embede og vendte tilbage til sit Fødeland, hvor Christian VIII havde givet ham Udsigt til at blive theologisk Professor; men dette blev ikke til noget, hvorimod han 1848 blev udnævnt til Præst i Slagelse. Her døde han 3 Marts 1862. R. har i sine talrige Skrifter dels forsvaret den confessionelle Lutherdom imod Angreb fra alle Kanter, dels lagt en ualmindelig Lærdom for Dagen paa alle Omraader af den theologiske Videnskab. Med Grundtvig var han kun enig, saa længe det gjaldt om at bekæmpe Rationalismen. Saaledes som Grundtvigs Anskuelse derimod senere udformede sig, blev han dens bestemte Modstander baade i Skrift og i Tale. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Die augsburgische Confession" (1830), „Das Wesen des Rationalismus" (1830), „Die Finnisch-Lappische Mission" (1833), „Hieronymus Savonarola u. seine Zeit" (1835), „Reformation, Lutherthum u. Union" (1839), „Christelige Biographier" (1846), „Kirkepostille over Evangelierne" (1853), „Om Begrebet Folkekirke" (1854), „Om Psalmeliteraturen og Psalmebogssagen" (1854). Fra 1840 udgav han i Forening med Guericke „Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche".

Rudenschöld, Carl, svensk Statsmand, f. 1698 i Åbo (Søn af den i sin Tid som Digter højt ansete Biskop i Linköping Thorsten Rudén, f. 1661, d. 1729, hvis Børn 1719 ophøjedes i Adelstanden), var svensk Gesandt i Polen under Tronstridighederne 1730—34 og i Berlin 1739—47, hvor han førte Underhandlingerne om Ægteskabet mellem Adolf Frederik og Lovisa Ulrika og vandt Frederik II.s særlige Velvilje, var derefter Statssecretær i Udenrigs-Expeditionen og fra 1758 Præsident i Commerce-Collegiet, samt blev 1761 Rigsraad. Skjønt han var et af sit Partis mest moderate Mænd, blev han 1766 afsat af Huepartiet, gjenindsattes vel paa ny i Embedet 1769, men blev 1772 anden Gang afsat og nægtede siden at indtræde i Rigsraadet. Han fik 1747 friherrelig og 1770 grevelig Stand og var fra 1771 Kansler for Universitetet i Upsala. D. 1783. — Hans Datter, **Magdalena Charl. R.**, f. 1 Jan. 1766, blev allerede 1783 ansat blandt Prinsesse Sophie Albertinas Damer. Ved sin Aandrighed og sit tiltalende Ydre vandt hun Opmærksomhed ved Hoffet og fandt der mange Beundrere, deriblandt den daværende Hertug af Södermanland, men knyttede snart med den bekjendte G. M. Armfelt en Forbindelse, som vedblev endnu nogen Tid efter, at denne havde ægtet en anden. Med Armfelt stod hun i stadig Brevvexling, medens denne opholdt sig i Neapel, og dannede saaledes et Mellemled mellem ham og hans Meningsfæller i Sverige. Hun blev derfor fængslet 1793, maatte 23 Sept. 1794, efter at Dødsstraffen var bleven hende eftergiven, staa ved Skampælen paa Ridderholmstorvet og sattes derefter i Spindehuset. 1796 blev det hende tilladt at opholde sig paa Gotland, og snart efter fik hun sin fulde Frihed, da Kongen selv havde tiltraadt Regeringen. I nogen Tid levede hun derefter hos Moderen,

men maatte forlade Hjemmet efter at have indladt sig i en Kjærligbedsforbindelse med en af Husets Tjenere. Af Armfelt blev hun sat i Stand til 1801 at begive sig til Udlandet, var derefter i flere Aar bosat i Schweiz, men vendte 1813 tilbage til Sverige og døde 5 Marts 1828 i Stockholm.

Rŭdera, lat., Ruiner, Levninger, Brudstykker.

Rudimĕnt, Begyndelse, uudviklet Organ hos Planter og Dyr; i Flert. Begyndelsesgrunde, Grundtræk; **rudimentær**, uudviklet. **Rudimentære Organer** kaldes hos Plante- og Dyreformer saadanne Dele, der optræde ligesom Antydninger eller hemmede Rester af Organer, som hos andre nærmere eller fjærnere beslægtede Former findes udviklede og fungerende, medens der vanskelig eller slet ikke kan paapeges nogen Function for de samme Dele i r. Tilstand. Som Exempler kunne anføres „Griffelbenene“ hos Hesten, d. v. s. de to tynde Ben, som ligge et paa hver Side af Mellemhaandsog Mellemfodsbenet, der bærer dette Dyrs eneste Taa (svarende til den 3dje hos andre Pattedyr); hos de uddøde Former Anchitherium og Hipparion vare disse Ben udviklede og udstyrede med Tæer (2den og 4de); fremdeles Drøvtyggernes to Bitæer; Menneskets og flere Abers udvendig ikke synlige Hale; Kvælerslangernes ejendommelige Kloer ved Gattet (Baglemmer), Staalormens Skulderbælte og Brystben, det under Huden skjulte Øje hos Ormpadder og Slimaal, Bardehvalernes og Drøvtyggernes Fostertænder, der aldrig bryde gjennem Gummerne; Vingeantydninger hos forskjellige ikkeflyvende Insekter; hos Planter f. Ex. Spor af Støvdragere i Hunblomster osv. For Erkjendelsen af de levende Væseners indbyrdes Slægtskab og altsaa for Systematiken spille de r. Organer en stor Rolle; deres Tilstedeværelse støtter i det hele den Opfattelse, at de nu existerende Væsener ere omdannede af andre tidligere, hvor disse Organer vare udviklede til bestemt Function, og at de altsaa ere Arvestykker fra Forfædre; men om de directe Aarsager til Hemningen af Organer i de enkelte Tilfælde vide vi i Regelen intet.

Rudister, d. s. s. Hippuriter.

Rudkjøbing, Kjøbstad paa Vestsiden af Langeland ved en Arm af Store Bælt, der løber mellem Øen og Taasinge, 2 M. s. f. ø. for Svendborg. 3,179 J. (1880). De offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuset, opført 1845, Borgerskolen, opf. 1836, udvidet 1847, Fattiggaarden, opf. 1846, og Toldboden. Paa Byens Grund er et for den og Amtet fælles Sygehus. Havnen har 11 F.s Dybde. Byjorderne have et Areal af 530 Td. Land. Hovednæringsgrenene ere Handel, Skibsfart og Haandværksdrift. Den samlede Told- og Brænderiafgift 1885 udgjorde 51,512 Kr., hvoraf Brænderiafgift 9,946 Kr. Ved Toldstedet vare hjemmehørende 148 Baade under 4 Tons og 101 Fartøjer over 4 Tons, disse sidste med samlet Drægtighed 5,118 Tons, hvoraf 3 Dampskibe med samlet Drægtighed 100 Tons. I Byen er en Bank med Aktiecapital 150,000 Kr. og Langelands Sparekasse, hvori indestod 1886 for Interessenternes Regning 5,075,000 Kr. og Reservefond 285,000 Kr. Desuden er her en Sparekasse for Landbostanden. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Byskriver og Herredsfoged for Langelands Nørre- og Sønder-Herred. Andre Embedsmænd ere Sognepræsten, en ordineret Kateket, en Districtslæge, en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Postmester, tillige Telegraphbestyrer. Her er Valgsted for Svendborg Amts 6te Folketingskreds. — R. nævnes første Gang i det 13de Aarh. og var forhen omgivet med Volde og Grave; den er Brødrene Ørsteds Fødeby.

Rudolf I, tysk Konge 1273—91, Stifteren af den østerrigske Stat, ældste Søn af Grev Albrecht IV af Habsburg, f. 1 Maj 1218, udvidede sine Familiebesiddelser, hvori han fulgte sin Fader 1240, med Kyburg og Lenzburg samt med Landgrevskabet Elsaß og navnlig i Schweiz. Han stod i stort Ry for sin ridderlige Tapperhed og Retfærdighedsfølelse, da han 30 Sept. 1273 i Frankfurt blev valgt til tysk Konge, hvorved det store Interregnum fik Ende, og 28 Oct. s. A. kronet i Aachen. Han vandt Paven ved Indrømmelser i kirkelige Anliggender og de mægtigste tyske Fyrster, saaledes Kurfyrsterne af Pfalz og Sachsen, ved at gifte sine Døtre med dem. Efter saaledes at have befæstet sin Magt i det indre nødte han Hert. Henrik af Bayern og Kong Ottokar af Böhmen til at underkaste sig 1276, hvorhos Ottokar maatte afstaa Østerrig, Steiermark, Kärnten og Krain, og da denne kort efter brød Freden, blev han slaaet paa Marchfeld 1278 og faldt i Slaget. R. forlenede derpaa med Kurfyrsternes Samtykke sin ældste Søn Albrecht, der senere blev hans Efterfølger, med Østerrig, Steiermark og Krain og Grev Meinhard af Tirol med Kärnten. Af Landefredens og den borgerlige Ordens Opretholdelse havde R. store Fortjenester. Han døde 16 Juli 1291 i Germersheim og blev begravet i Speier. R. er Stamfader til det berømte h a b s b u r g - ø s t e r r i g s k e Hus, som med adskillige Afbrydelser i den første Tid beklædte Kejsertronen lige til 1740 og i sin ældste Linje forplantedes til Spanien ved Kejser Carl V.

Rudolf II, tysk Kejser 1576—1612, ældste Søn af Kejser Maximilian II, f. 18 Juli 1552 og opdraget ved det spanske Hof af Jesuiterne, blev 1572 Konge i Ungarn, 1575 i Böhmen og 1576 Kejser. Han opholdt sig mest i Prag, hvor han næsten kun gav sig af med lærde Sysler og forskjellige Liebhaverier, især Alchemi og Astrologi, og optog Tyge Brahe og Kepler ved sit Hof, men kun bekymrede sig lidet om Regeringsanliggender, ligesom han var i stadig Pengeforlegenhed. Jesuiterne, som havde opdraget ham, havde den største Indflydelse paa ham og arbejdede med Kraft paa at ødelægge Protestantismen i Østerrig. 1607 fik saaledes Hertug Maximilian af Bayern Ret til at angribe Protestanterne i den kejserlige Stad Donauwörth. Dette gav Anledning til Stiftelsen af den protestantiske Union 1608 under Kurfyrst Frederik af Pfalz's Ledelse, et Skridt, som besvaredes af de katholske Fyrster med Stiftelsen af en Ligue under Kurfyrst Maximilian. Krigen blev kun undgaaet ved Henrik IV af Frankrigs og Kurfyrst Frederiks Død. Samtidig udbrød

Oprør i Ungarn, og Forvirringen blev til sidst saa stor, at Kejserens Brødre udnævnte Ærkehert. Matthias til Familiens Overhoved; denne tvang 1608 sin Broder til at afstaa ham Ungarn, Østerrig og Mähren og 1611 Böhmen, Schlesien og Lausitz. I Böhmen havde Protestanterne aftvunget R. Majestætsbrevet af 1609. R. døde ugift 20 Jan. 1612.

Rudolf af Schwaben, Kejser Henrik IV.s Modkonge, Søn af Grev Kuno af Rheinfeld, bortførte og ægtede Henriks Søster Mathilde, fik 1058 det ledigblevne Hertugdømme Schwaben og var sin Svoger tro, indtil han 1077 lod sig vælge til Konge imod ham. I Slaget ved Merseburg 15 Oct. 1080 maatte han bukke under for Otto af Nordheims Krigskunst og Tapperhed og blev saa farlig saaret (hans højre Haand blev afhugget, og Gotfred af Bouillon stødte ham Spidsen af Rigsfanen i Underlivet), at han døde den n. D. R. ligger begravet i Domkirken i Merseburg; i et Futteral opbevares hans afhuggede Haand.

Rudolf, Ærkehertug af Østerrig, f. 21 Aug. 1858, eneste Søn af Kejser Frants Joseph, fik en udmærket Uddannelse under General Gondrecourt som Hovmester, og talte bl. a. Monarchiets 5 Hovedsprog. 1877 blev han myndig og ægtede 1881 Stephanie af Belgien (f. 1864, Datter af Leopold II). Han gjorde omfattende Rejser, tre Gange til Østerland („Eine Orientreise", 1884), lagde sig med Iver efter Naturvidenskaberne, særlig Ornithologi, og stod i Spidsen for Udarbejdelsen af en omfattende Beskrivelse af det østerrig-ungarske Monarchi. D. 30 Jan. 1889 ved Selvmord.

Rudolf v. Ems ell. **Hohenems**, tysk Epiker fra det 13de Aarh., var i Greverne af Montforts Tjeneste, en højst dannet og belæst Mand, der i sin Kunst dannede sig efter Tidens bedste Mønstre, navnlig efter Gottfried af Straßburg, men viser en alvorligere, mere religiøs Tendens end denne. Blandt de af ham bevarede Værker maa mærkes „Der gute Gerhard" (udgivet af Haupt 1840), „Barlaam und Josaphat" (udg. af Pfeiffer 1843), „Wilhelm v. Orleans" (c. 1240), hvilket sidste har en mere realistisk Charakter end den Tids øvrige Poesi; end videre det ufuldendte, store Epos „Alexander". De to sidste ere endnu ikke trykte. D. kort før 1254 i Italien.

Rudolfinske Tavler, astronomiske Tavler, hvortil Tyge Brahe havde gjort Udkast, men som fuldførtes af Kepler, der vel benyttede Tyges Observationer, men gik ud fra sin egen Theori om Planeternes elliptiske Bevægelse og derved gav Tavlerne en større Værdi, saa at de udgjorde Grundvolden for alle astronomiske Beregninger i over et Aarhundrede. De udkom i Ulm 1637; Navnet fik de til Ære for Kejser Rudolf II.

Rudolfsheim, Forstad til Wien mod S. V., med 30,000 I., livlig Industri, smukt Sommertheater og talrige Forlystelsessteder.

Rudolphi, Carl Asmund, f. 1771 i Stockholm, hvor hans Fader, en Magdeburger, var Conrector ved den tyske Skole, studerede i Tyskland og virkede derefter først som Privatdocent, fra 1801 som Professor ved Veterinærinstitutet i Greifswald, og fra 1808 som Prof. i Medicin smstds., hvorfra han 1810 kaldtes til Berlin som Prof. i Anatomi og Physiologi. D. 1832. Han har grundlagt hele den nyere Lære om Indvoldsormene og var Forfatter til en i sin Tid berømt Lærebog i Physiologien.

Rudolstadt, Hovedstad i Fyrstend. Schwarzburg-R. ved Floden Saale, 4 M. s. for Weimar. 11,000 I. To fyrstelige Slotte med mange Samlinger, Theater og stor Regeringsbygning. Fabrikation af Porcelæn, Malerfarver og Bomuldsstoffer. Mineralbad. Betydelig Frugtavl i Omegnen.

Rueda, s. Lope de Rueda.

Rueil [ryäi] ell. **Ruel** [ryæhl], Commune i det franske Dep. Seine-Oise ved Seine, tæt v. for Paris's ydre Befæstning (Mont Valérien), med 8,000 I. og et Slot, der jævnlig blev beboet af Cardin. Richelieu, som efter et almindeligt Sagn i Egnen skal have ladet fuldbyrde hemmelige Henrettelser her paa Folk, han vilde have ryddede af Vejen. I Nærheden ligger det ved Kejserinde Josephines Ophold bekjendte Slot Malmaison. For hende og hendes Datter Dronn. Hortense er der Gravmæler i Kirken i R.

Ruet, Francisco de Paula, spansk Protestant, f. i Barcelona 28 Oct. 1826, Søn af en spansk Oberst, optraadte 1845 som Sanger paa Theatret i Turin, kom her en Dag tilfældig ind i et Valdensercapel og blev saaledes grebet af den Forkyndelse, han der fik at høre, at han gik over til Protestantismen, og da der 1855 skete en Regeringsforandring i liberal Aand i Spanien, drog han strax dertil for at forkynde Evangeliet. En Maaned efter blev han fængslet, derpaa frigiven, atter fængslet og paa ny løsladt, men saa for tredje Gang fængslet og efter 7 Maaneders haardt Fængsel dømt til Kjætterdøden paa Baalet, hvilken Dom dog i Sept. 1856 blev forandret til livsvarig Landsforvisning. Derpaa stiftede han en protestantisk Menighed blandt Spanierne i Gibraltar, vendte 1859 tilbage til Spanien, blev fængslet og dømt til 9 Aars Galejstraf, men slap med Landsforvisning. Efter nogle Aars Virksomhed blandt de i Nordafrika boende Spaniere kom han 1868 igjen tilbage til Spanien og kunde nu under de forandrede politiske Forhold samle sig en protestantisk Menighed i selve Madrid; men de lange Ophold i usunde Fængsler havde ødelagt hans Helbred, og i Nov. 1878 døde han efter haarde Lidelser.

Ruf, s. Hytte.

Ruffec [ryfæhk], Stad i det franske Dep. Charente ved Floden Charente, 6 M. n. for Angoulême. 4,000 I. Tilberedning af Trøffelpostejer af Agerhøns og Gaaselever.

Rufferi, den Forbrydelse at fremhjælpe Løsagtighed ved at forlede eller hjælpe Kvinder til utugtig Omgang med andre. **Ruffer**, **Rufferske**, En, som gjør sig skyldig heri.

Rufinus, af Fødsel en Galler, var under Theodosius d. store Præfect i Orienten og blev ved hans Død 395 Formynder for hans Søn Arcadius i Regeringen af det østromerske Rige, men s. A. myrdet af Gainas, Anføreren for de i græsk Tjeneste staaende Goter.

Rufinus, Tyrannius, f. c. 340 i Aquileia, blev Christen 371, følte sig tiltrukken af Munkelivet og rejste derfor 372 til Ægypten, hvor

dette den Gang blomstrede langt stærkere end i Occidenten. Fra Ægypten drog han 378 til Palæstina, hvor han traf sin Ungdomsven Hieronymus, og 390 blev han viet til Presbyter i Jerusalem; men faa Aar efter bragte hans Beundring for Origenes ham i en forbitret Strid med Hieronymus, der vel foreløbig blev bilagt, men blussede op med fornyet Styrke efter at R., som 397 var rejst til Rom, her havde udgivet Oversættelser af nogle Skrifter af Origenes og Pamphilus og i Forordet til dem brugt Udtryk, som Hieronymus mente at maatte værge sig imod, hvis han ikke selv vilde beskyldes for origenistisk Kjætteri. 399 begav R. sig til Aquileia, hvor han virkede som Presbyter, indtil han maatte flygte for Goternes Indfald under Alarik. Han vilde nu atter rejse til Palæstina, men døde paa Vejen i Messina 410. R. betragtede det som sin egentlige Livsopgave at oversætte Hovedværkerne i den græske theologiske Literatur paa Latin for at gjøre dem bekjendte i den vesterlandske Kirke, og derved gjorde han megen Gavn. Han oversatte f. Ex. Eusebius's Kirkehistorie og skrev selv en Fortsættelse af den, samt en Munkehistorie. Hans „Forklaring af det apostoliske Symbolum" er en af de vigtigste Kilder til dette Symbolums Historie. Det er saaledes det første Skrift, der indeholder den for øvrigt vistnok upaalidelige Fortælling om Symbolets Oprindelse, at da Apostlene skulde forlade Jerusalem for at drage ud, hver til sin Missionsmark, affattede de, inden de skiltes, Symbolet paa den Maade, at hver Apostel fremsagde ēt af Symbolets Led.

Rufus, Musonius, stoisk Philosoph i Rom under Nero og Vespasian, f. omtr. 25 e. Chr. Af Nero blev han 65 forvist, men vendte senere tilbage, blev undtaget af Vespasian, da denne forviste Philosopherne fra Rom, og stod i personligt Forhold til Titus. R. lod de videnskabelige Interesser træde tilbage for de praktisk-ethiske Opgaver. I sædelig Henseende ere Menneskene at betragte som Syge, der skulle underkastes Lægebehandling, og Lægemidlet er Philosophien, den eneste Vej til Dyden. Philosophien skal ikke løse videnskabelige Opgaver, den skal lære os at hærde vor Vilje og forbedre os; en Philosoph og en retskaffen Mand ere enstydige Begreber. Dyden er det eneste gode, Lasten det eneste onde, alt andet er ligegyldigt; derfor skulle vi hverken søge Døden eller stræbe at undgaa den. R. havde stor Indflydelse paa sine Disciple. En Del Brudstykker af hans Foredrag ere opbevarede.

Rug (Secale cereale), vor vigtigste Kornsort, er et toaarigt Axgræs med toblomstrede Smaaax og langstilkede Indreavner, der ikke voxe fast til Kornene. R. er den vigtigste Sædart i den nordligere Del af Europas, Asiens og Amerikas tempererede Bælte. Dens oprindelige Hjemstavn kan næppe med Sikkerhed angives; dog synes der at være mest, der taler for Egnen mellem Alperne og det sorte Hav, saaledes navnlig Ungarn og Dalmatien. R.s Cultur er ikke meget gammel. Med Undtagelse maaske af Dyrkningen i Rusland og Thrakien synes den ikke at gaa længere tilbage end til vor Tidsregnings Begyndelse.

Rugaard, Herregaard i det nordlige Fyn (Odense Amt, Skovby Herred), som tidligere var en Kongeborg, hvorefter et Amt førte Navn lige til 1794, og Sædet for en kongelig Lensmand. Den blev Privatejendom 1665.

Rugby [røggbi], Stad i Warwick-Shire i England, 3½ M. ø. n. ø. for Warwick, med 10,000 I. og en berømt, rigt doteret Undervisningsanstalt, grundlagt 1567.

Rugde, norsk, d. s. s. Skovsneppe, s. Bekkasin.

Ruge, Arnold, tysk Politiker og Forfatter, f. 13 Sept. 1803 paa Rügen, blev som Medlem af en politisk Forening 1825 sat i 5 Aars Fængsel. 1831 blev R. Privatdocent i Halle, docerede Hegelsk Philosophi og grundlagde 1838 Tidsskriftet „Hallische Jahrbücher", hvori Romantiken bekæmpedes og Rationalisme og Radicalisme kom aabent til Orde. For at undgaa preussisk Censur flyttede R. 1841 til Dresden, indtil hans „Deutsche Jahrbücher" 1843 bleve forbudte af den sachsiske Regering. Han drog nu til Paris og vilde tillige med K. Marx i „Deutsch-französ. Jahrb." bygge „en Bro til Forening af de tvende Culturfolk paa Demokratiets Grund"; men da dette Foretagende mislykkedes, flyttede R. 1845 til Schweiz og n. A. tilbage til Dresden, hvor han oprettede en Boghandel. 1848 valgtes han til det tyske Parlament i Frankfurt, hørte her til yderste Venstre og søgte at afværge sine Landsmænds Uretfærdigheder imod andre Folkeslag; fremdeles udgav han Bladet „Reform" i Berlin. I Maj 1849 deltog han i Bevægelsen i Sachsen, flygtede derfra til Baden, hvor han ligeledes var med i Opstanden, og udvandrede 1850 til London, hvor han sluttede sig til „den europæisk-propagandistiske Comité" under Ledru-Rollins og Mazzinis Ledelse, men udtraadte, da Kossuth optoges. Efter 1866 udtalte R. sin Tilslutning til Tysklands nye Ordning og fik en Aarpenge derfra. D. 31 Dec. 1880.

Rugendas, en tysk Kunstnerfamilie, hvis vigtigste Medlemmer ere følgende. **Georg Philipp R.**, f. 1666 i Augsburg, d. 1742 smstds., var berømt som en udmærket Slagmaler. — Hans Sønner, **Georg Philipp R.**, f. 1701, d. 1774, **Christian R.**, f. 1708, d. 1781, og **Jeremias Gottlob R.**, f. 1710, d. 1772, have Navn som Kobberstikkere. — En Efterkommer af den første, **Johann Lorenz R.**, f. 1775, d. 1826 som Professor ved Kunstskolen og Directeur for Tegneskolen i Augsburg, har ligeledes skaffet sig et anset Navn ved sine Slagbilleder. — Hans Søn, **Johann Moritz R.**, f. 1802, d. 1858, var Genre- og Landskabsmaler, men har især Betydning ved sine Tegninger fra Sydamerika. En Samling paa 4,000 Blade kjøbte Kongen af Bayern.

Rugierne, et germansk Folk i Oldtiden, boede i det 1ste Aarh. e. Chr. i Egnene ved den nedre Oder, men forekomme paa Attilas Tid ved Donau i det nuvær. Østerrig, som efter dem længe beholdt Navnet „Rugiland". R. blev overvundne af Odoaker 487, men sluttede sig derfor til Theodorik og Østgoterne paa disses Tog til Italien; her levede de som et særeget Folk under Goterkongernes Herredømme og kæmpede sammen med Goterne længe mod Østromerne. Navnet R. er

det samme som Roger i det norske Rogaland (s. d. A.).

Rugningsmaskiner benyttes i større Hønserier til at erstatte Rugehønen. Æggene anbringes i et Rum, hvori der vedligeholdes den samme Varme, som Rugehønen kan afgive, og hvorved Kyllingerne udvikles i den normale Rugningstid. Ved Siden heraf kræves kun nogen Pasning med at udlufte og vende Æggene, og efterhaanden som Kyllingerne komme frem, anbringes de i et med Fjer udforet og med varm og fugtig Luft forsynet Rum. R. er en endog fra Oldtiden kjendt Indretning, der dog i Nutiden, navnlig efter 1870, er bleven en Del forbedret, saa vel her hjemme som i Udlandet.

Ruhla, Fabrikby i Storhertugd. Sachsen-Weimar og Hertugd. Sachsen-Koburg-Gotha, ligger i en snæver Skovdal i Thüringerwald, 1½ M. s. til ø. for Eisenach, og har en betydelig Industri i finere Isenkram, Merskumspibehoveder, Pibe- og Cigarrør, Porcelæn og Lervarer. Jærnholdig Sundhedsbrønd. 5,000 J.

Ruhmkorff, Heinrich Daniel, Mechaniker, f. 1803 i Hannover, kom til Frankrig 1819 og grundlagde et mechanisk Værksted i Paris, hvor han døde 1877. Han er mest bekjendt ved Constructionen af Inductionsapparater (s. d. A.), der have faaet Navn efter ham.

Ruhnken, Dav., tysk Humanist, f. 1723, virkede fra 1756 først som Lector, senere som Professor i Leiden, hvor han døde 1797. Blandt hans talrige, i ualmindelig rent og smukt Latin affattede Skrifter ere de vigtigste Udg. af Timæos's Lexikon, af den homer. Hymne til Ceres, af Rutilius Lupus og Vellejus Paterculus og af Murets Værker; fremdeles »Epistolæ criticæ«, »Elogium Hemsterhusii« og »Opuscula«.

Ruhrort, Stad i den preussiske Rhinprovins ved Floden Ruhrs Udløb i Rhinen, 3 M. n. for Düsseldorf. 10,000 J. Havn og betydelig Skibsfart, Skibsværfter, Fabrikation af Sejldug, Maskiner, Dampskibskjedler og Tovværk. Vigtig Kulhandel.

Ruijsch, Fred. [rojsch], en af det 17de Aarh.s berømteste Anatomer, Professor i Amsterdam, f. 1638, d. 1731, er navnlig bekjendt som Opfinder af Injectionen i Blodkarrene, hvorved disses Forhold anskueliggjøres ved Indsprøjtning af farvede Voxmasser. »Opera anatomico-medico-chirurgica« (4 Bd., 1737). — Hans Datter, Rahel R., f. 1664 i Amsterdam, d. i Düsseldorf 1750, var fra 1695 gift med Maleren Jurian Pool i Amsterdam og har selv gjort sig berømt ved Blomster- og Frugtmalerier, der tør sættes ved Siden af hendes store Landsmænd de Heems, Mignons og selv Huijsums Billeder.

Ruijter, Michiel Adriaanszoon de [röjter], berømt hollandsk Søhelt, f. 24 Marts 1607 i Vlissingen, tjente sig op fra Matros igjennem alle Grader til Generaladmirallieutenant. Han udmærkede sig i alle Republikens Krige med dens forskjellige Fjender, mod Spanien, Røverstaterne i Nordafrika, Sverige, idet han med en Flaade kom Danmark til Hjælp under Krigen 1659, men især i de gjentagne Krige med England, med hvis Flaade han kæmpede først som Underadmiral under Tromp i tre store Slag i Kanalen 1653, senere som Overadmiral 1666, da han vandt Slaget ved North Foreland, hvorpaa han løb op ad Themsen og tvang England til Freden i Breda 1667, og sidst i Krigen med denne Magt og Frankrig. I Kampen med en overlegen fransk Flaade ved Messina 1676 fik han sin ene Fod knust af en Kanonkugle, hvoraf han døde 29 Apr. i Syrakus. Han var bleven adlet af Kong Frederik III af Danmark samt udnævnt til Hertug af Kongen af Spanien, men Underretningen om denne sidste Udmærkelse kom først til Flaaden efter hans Død. Hans Lig blev ført til Amsterdam og bisat i en af Stadens Kirker, hvor der saa vel som i hans Fødeby og siden 1856 i Admiralitetshuset i Rotterdam er oprejst Mindesmærker for ham.

Ruin, Undergang, Ødelæggelse; Levning af en forfalden, ødelagt Bygning; ruinére, ødelægge.

Ruisdael, Jakob [rojsdahl], hollandsk Landskabsmaler, f. 1630 i Haarlem, d. 1682, uddannede sig, som det synes, aldeles selvstændig til Kunsten, om han end viser Slægtskab med sine samtidige, Berchem, Everdingen, Hobbema o. fl. Han er en af de betydeligste Kunstnere i sit Fag og forstaar med nogle lave Høje, en skummende Bæk og et snævert Parti af en skyfuld Himmel at frembringe et mægtigt Indtryk af Alvor og Storhed. Om end hans fleste Arbejder bære Præget af en mørk Stemning og skildre ensomme Egne i uroligt Efteraarsvejr, forstaar han dog ogsaa at udtale Solskin og Glæde. Hans Billeder findes i de fleste større Gallerier, saaledes i Amsterdam „Vandfaldet“, i Dresden „Jødekirkegaarden“, i München „Højen med Egetræer“, i Louvre „Stormen“ o. s. fr.; i Kjøbenhavn have den kongel. Malerisamling og det Moltkeske Galleri tilsammen 8 interessante Billeder af R. — Broderen, Salomon R., f. 1613, d. 1676, er ligeledes bekjendt som Landskabs- og Marinemaler.

Rujærn ell. Raajærn, s. Jærn.

Rule Británnia [ruhl], berømt engelsk Nationalsang, hvortil Texten er af Jam. Thomson og Musiken af Thom. Arne (1740).

Rulhière ell. Rulhières, Claude Carlom. de [ryliæhr], fransk Historieskriver, f. 1735, var 1760—65 Legationssecretær i St. Petersborg, blev 1771 Écrivain politique ved Udenrigsministeriet og døde 1791. Hans Hovedværker ere »Éclaircissements histor. sur les causes de la révocation de l'édit de Nantes« (2 Bd., 1788), »Hist. de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette république« (udg. af Daunou, 4 Bd., 1807) og »Anecdotes sur la révolution de Russie en l'année 1762« (1797).

Rullebor kaldes de mindste Bor til Metalboring, fordi de sættes i Bevægelse ved en Rulle paa Boret.

Rullegarn kaldes tvundet, oftest serløbigt Bomuldsgarn, bestemt til Syning og Brodering, naar det sælges vundet paa Trærruller.

Rullegryn, fine Boghvedegryn.

Rulleharve (s. Harve), oprindel. norsk, senere betydelig forbedret i England, bestaar af 2—4 i en Ramme anbragte Axler, hver forsynet med piggede Ringe, alle med selvstændig Bevægelse og saaledes anbragte, at de gjensidig holde hverandre rene.

Rullemessing, ogsaa Rullekobber o. fl., kal-

des i Handelen de tyndere Blikforter, der sælges i oprullet Tilstand.

Rullesten, løse og afrundede Brudstykker af ældre Klippemasser, der findes dels spredte paa Overfladen af Jordskorpen, dels indlejrede i Sand- og Lerlag, som ere opstaaede samtidig med R. De forekomme paa mange Steder af Jordkloden, men især i hele det nordlige Parti af Europa indtil det mellemste Rusland, Polen, Schlesien, Harzen, Holland og ind i England til Norfolk, altsaa med en Grænselinje, der danner en stor Halvcirkel om de skandinaviske Bjærge. De bære alle Spor af at være kantstødte og afslidte og bestaa i Danmark især af Granit, Gnejs, Grønsten, Porphyr, cambrisk og silurisk Sandsten og Kalk, samt forskjellige Stenarter fra Kridtformationen, især Flint; men ved Landets Opdyrkning og den stedse tiltagende Anvendelse af R. til Bygningsarbejder og Vejforbedring forsvinde de mer og mer, saa at man nu ikke længere kan gjøre sig en tydelig Forestilling om, hvorledes de fordum paa mange Steder her i Landet have dækket næsten hele Overfladen. Hvad Størrelsen af R. angaar, da ere nogle af dem mærkelige ved deres kæmpemæssige Dimensioner, som Hesselagerstenen i Fyn, der er henv. 20 F. høj og over 140 F. i Omkreds, Svantesestenen paa Aborrebjærget og Dybbølstenen i Sundeved. R. saa vel som de dem ledsagende Grus-, Sand- og Lerlag ere Glacialdannelser, frembragte ved Virkningerne af et uhyre Isdække, der i den forhistoriske Tid var udbredt over hele Skandinavien, omtrent som i den nuværende Tid Indlandsisen i Grønland. Under dette Isdækkes Bevægelse fra de højere Fjældpartier løsnedes Klippemasser, hvis Brudstykker bleve til R. og ved Isen spredtes ud over de forannævnte lavere Egne af det nordlige Europa. Ligesom ved Isbræerne (Gletscherne) i Alperne afrundedes ved Skuringen mod det underliggende Fjæld saa vel dette som selve Blokkene, og af det saaledes dannede Stenpulver opstod Sand- og Lermasserne, der dels ophobedes under Isen (Bundmoræner), dels førtes foran den (Endemoræner). **Rullestensformation** er en af Forchhammer indført Betegnelse for Jorddannelser i Danmark, der ere yngre end Brunkulsformationen, og hvori findes de ovenfor omtalte større eller mindre R. Den største Del af vor Jordbund er dannet af Lag, der henhøre til denne Formation, som underafdeles i Rullestensler og Rullestenssand, saaledes opkaldte efter de Stoffer, der deri udgjøre en væsentlig Bestanddel. **Rullestensleret** forekommer især paa de danske Øer, den østlige Del af Halvøen syd for Hobro, samt i flere spredte Partier i Vendsyssel o. fl. St. og danner, paa Grund af sin Rigdom paa plantenærende Bestanddele, den til Agerdyrkning bedst skikkede Jordbund. Rullestensleret har nær ved Overfladen i Almindel. en gul, i Dybden derimod sædvanlig en graa eller blaa Farve, paa Grund af at Lerets Jærnpartikler heri ikke ere saa fuldkomment iltede som i de øvre Lag. Hvor der i R. er indblandet Kalkdele fra de forstyrrede Lag af Kridtformationen, kaldes det Mergel, der som bekjendt anvendes meget til Forbedring af den dyrkede Jordbund. I **Rullestenssandet** er Leret stærkt tilbagetrængt, ja ofte mangler dette aldeles, og det er da temmelig ufrugtbart, saa at det mindre godt egner sig til Agerdyrkning, men bedre til Skovvæxt, da Træernes Rødder naa ned til større Dybder og derfor lettere kunne skaffe sig den fornødne Næring. Navnlig synes her i Danmark Rullestenssandet oprindelig at have været Egens, Rullestensleret derimod Bøgens egentlige Hjem. I større Partier findes Rullestenssandet i det nordlige Sjælland og Fyn, samt i et Bælte, der strækker sig i Retning fra Nord til Syd saa godt som igjennem hele Halvøen vest for Rullestensleret, hvortil Partiet i Nærheden af Silkeborg og Himmelbjærget hører. Rullestenene ere hverken saa store eller saa talrige i Rullestenssandet som i Rullestensleret, hvoraf Rullestenssandet er dannet ved en Udskylning af Leret.

Rum, **Rom**, Rhum, Taffia (i Ost- og Vestindien), Guildive (paa Madagaskar og Isle de France), et Slags Brændevin, hvoraf de bedre Sorter vindes ved Gjæring (og Destillation) af Melasse, de simplere (Negerrum) af Sukkerskum og lignende Affald fra Kolonialsukkerkogerierne. Den har en ejendommelig aromatisk Lugt og Smag, som, dog kun ufuldstændig, kan eftergjøres ved den saakaldte Rumæther, en Blanding af Myresyre-, Smørsyre- og Eddikeæther. Selv af Melassen fra Sukkerraffinaderierne i Europa faas langtfra en R., der kan sammenlignes med den ægte. Der siges, at man paa Jamaica og i Asien tilsætter visse Krydderier før Destillationen; sandsynligere er det, at Aromaen hidrører fra Bestanddele af Sukkerrøret og fra Produkter deraf, der dannes under Gjæringen, som i Kolonierne ledes regelmæssig, og ved hvilken Værme fra tidligere Destillationer igjen sættes til den gjærende Masse. En almindelig Forfalskning er at opspæde ægte R. med fuselfri Sprit og lidt Rumæther.

Rum, et seldschukisk Rige paa Korstogenes Tid, som omfattede det meste af Lilleasien, d. s. s. Sultanatet Ikonion. S. **Romaike**.

Rumburg, Stad i Böhmen, 13 M. n. til ø. for Prag ved den sachsiske Grænse. 10,000 I. Betydelig Bomulds- og Linnedindustri. Fyrsteligt liechtensteinsk Slot.

Rumëlien ell. **Rumili**, tidligere almindel. Benævn. paa den sydøstlige Del af det europæiske Tyrki mellem Balkanbjærgene, det sorte Hav, Marmarahavet og det ægæiske Hav. Jvfr. **Østrumelien**.

Rumford, Benjamin Thompson, Greve af [römförd], bekjendt Physiker og Philanthrop, f. 26 Marts 1752 i Staten Massachusetts, blev 1770 Lærer ved en Skole i Rumford (nu Concord) i New-Hampshire. Som Tilhænger af det engelske Herredømme drog han 1776 til England, blev ansat i Krigsministeriet og 1782 udnævnt til Oberst for et Regiment imod sine Landsmænd. Efter Freden 1783 blev han kaldt til Bayern, hvor han indførte vigtige Forbedringer i Hærens Ordning og Soldaternes Pleje, samt fremkaldte mange nyttige Forholdsregler til Bedste for de fattige Klasser, oprettede Arbejdshuse for at gjøre Ende paa det udbredte Tiggeri, indførte Dyrkning af Kartofler o. s. fr.

Kurfyrsten af Bayern ophøjede ham 1790 til Greve af R. 1799—1801 opholdt han sig i England, hvor han tildelte Royal Society et Legat til Belønning af nyttige Opfindelser, og bosatte sig derefter i Frankrig, hvor han døde 22 Aug. 1814. R. skrev flere Skrifter om Varmelæren (»Recherches sur la chaleur«, 1804 o. fl.) og gjorde vigtige Iagttagelser herom (Differentialthermometret, brændselssparende Ovne). Ved den efter ham opkaldte Rumfordske Suppe, kogt paa Knokler med Tilsætning af Blod og andre nærende Stoffer, skaffede han et billigt Fødemiddel for Fattigfolk.

Rumili, s. Rumelien og Romaike. **Rumili-Hissar**, et stærkt Fort paa den europæiske Side af Constantinopel-Strædet, n. ø. for Constantinopel.

Rumindhold maales i Geometrien ved Kubikenheder (s. Kubikmaal und. Kubus), Terninger, hvis Kant er den tilsvarende Længdeenhed. Til praktiske Øjemed anvendes andre vedtagne Enheder (Tønde, Pot, Stère, Litre osv.).

Rumjanzov [tsōff] ell. Romanzov, russisk Adelsslægt, som i tre Slægtled gav Rusland fremragende Krigere og Statsmænd. Alexander R., f. 1684, stod i høj Yndest hos Peter d. store, hvem han 1716 ledsagede til Danmark, og udmærkede sig 1728 i Krigene i Persien, Tyrkiet og Sverige. Han sluttede 1743 Freden i Åbo og blev til Løn Greve. D. 1749. — Hans Søn, Grev Peter R. Zadunajskij (d. e. Donaus Overskrider), f. 1725, udmærkede sig først i Syvaarskrigen, især ved Kunersdorf 1759 og ved at indtage Kolberg 1761, men vandt som Overfeltherre i Krigen med Tyrkerne 1769—74 tre afgjørende Sejre over langt overlegne Hære og fremtvang den meget fordelagtige Fred i Kutschuk-Kainardschi. Til Løn blev R. Feltmarschal, fik ovennævnte Hæderstitel og 5,000 Livegne til Gave. D. 19 Dec. 1796. — Hans Søn, Grev Nikolaj R., f. 1754, var 1802—7 Handelsminister og Directeur for Vej- og Kanalanlæg, blev 1807 Udenrigsminister og fulgte 1808 Kejser Alexander I til Erfurt. R. holdt fast ved Forbundet med Napoleon I og underhandlede med denne ved sin Broder, Mich. R. Han sluttede 1809 Freden med Sverige i Frederikshamn, hvorved Rusland vandt Finland. Til Løn blev han Rigskansler, men da Krigen truede 1812, tog han Afsked. R. indlagde sig Fortjenester af Videnskaben ved at udruste Skibet til Kotzebues Jordomsejling og ved at oprette et efter ham opkaldt Museum (Bog-, Mønt- og Mineraliesamling), som 1861 flyttedes til Moskva. D. 15 Jan. 1826. En Marmorobelisk i St. Petersborg af Canova, rejst 1817, minder om de tre R.

Rumöhr, Karl Friedr., tysk Forfatter, f. 1785 ved Dresden, tilbragte sit Liv som rig Privatmand, mest sysselsat med kunsthistoriske Studier, dels paa sine Godser i Holsten, dels paa gjentagne længere Rejser i Italien, dels endelig (siden 1830) i Dresden, Kjøbenhavn (hvor han udnævntes til Kammerherre og 1835—36 ordnede Kobberstiksamlingen) og Lübeck. D. 1843. Efter hans Død spredtes hans berømte Samlinger, navnlig bestaaende af Kobberstik, atter ved offentligt Bortsalg. Af hans kunsthistoriske Skrifter blev „Italienische Forschungen“ (3 Bd., 1826—31) epochegjørende; desuden kan nævnes „Geschichte der königlichen Kupferstichsammlung zu Kopenhagen“ (1835). Blandt hans digteriske Forsøg, i hvilke man overalt, ofte altfor stærkt, sporer den grundige Kunst- og Culturforsker, maa især fremhæves den fortræffelig fortalte Novelle „Der letzte Savello“ (i „Novellen“, 2 Bd., 1833—35). Ogsaa paa den gastronomiske Kunsts Omraade var han anset som Kjender og udgav 1828 en „Geist der Kochkunst“.

Rumöhr, Theod. Vilh. Kjerstrup, f. 2 Aug. 1807 i Kjøbenhavn, Student 1826, jur. Candidat 1832, deltog en Tid lang i Redactionen af „Berl. Tid.“ og gjorde 1839 med offentlig Understøttelse en Rejse gjennem Tyskland og Schweiz. Fra 1850 til 1864 opholdt han sig i Slesvig, fra 1853 som Herredsfoged i Haderslev Herred, fra hvilket Embede han blev fordrevet af de fjendtlige Magthavere. I de følgende 10 Aar gjorde han vidtløftige Rejser i Sydeuropa, Ægypten og det hellige Land. Han er Forfatter til en Mængde spredte, til Dels patriotiske Smaadigte, det dramatiske Digt „Regnar Lodbrog og hans Sønner“ og Sørgespillet „Malek Adhel“, men er mest bekjendt for sine historiske Romaner, hvis Række aabnedes 1838 med „Jacob Dannefærd“ og „Odins Ankomst til Norden“ og senere under det bekjendte Mærke P. P. fortsattes med de historiske Malerier „Peter Tordenskjold“, „Niels Juel og hans Samtid“, „Grevens Fejde“ og „Billeder fra Christian IV.s Tid“; de have til Dels oplevet flere Oplag og ere, ligesom adskillige af hans mindre Fortællinger og Rejseskitser, oversatte paa Tysk. Deres livlige Fremstilling har længe hævdet dem en Plads som yndet Folkelæsning, navnlig for Ungdommen. D. 15 Oct. 1884.

Rump, Christian Gotfred, dansk Landskabsmaler, f. 8 Dec. 1816 i Hillerød, d. 25 Maj 1880 smsts., kom 1831 til Kunstakademiet i Kjøbenhavn og begyndte 1837 at udstille sine første Billeder. Han kastede sig først over Figurmaleriet og udstillede f. Ex. 1842 en Altertavle, „Fremstillingen i Templet“; men snart blev det ham klart, at Landskabet var hans egentlige Fag, og efter at han først havde tildraget sig almindelig Opmærksomhed ved „Parti af Egnen ved Himmelbjærg“, hvorfor han fik Udstillingsmedaillen 1849, vare hans Landskaber, der bar Præg af en stedse fyldigere og rigere Udvikling, stedse gjærne sete. R. gjorde Rejser til Sverige 1854, til Norge 1855—56, til Italien 1857—58, hjembringende smukke Vidnesbyrd om, hvad han havde set. Han blev Medlem af Kunstakademiet 1866. I sine senere Aar udstillede han en Del vellykkede Vinterstykker.

Rumpeben, s. Bækken og Hvirvel.

Rumpenheim, et lille Slot i Storhertugd. Hessen ved Fl. Main, 1 M. ø. for Frankfurt, tilhører Landgreven af Hessen.

Rumpetrold, norsk, d. s. s. Haletudse, s. Frø.

Rumpparlamentet (»The rump« ell. »rump-parliament«, Kropparlament), Haansnavn paa den tilovers blevne Del af det engelske Parlament, efter at Cromwell 1648 havde „renset“ det ved at uddrive alle dets ikke-republikanske Medlemmer. Det affatte Kong Carl I. Samme

Navn bærer ogsaa den Rest af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt a. M., som 6—16 Juni 1849 holdt Møder i Stuttgart.

Rumskjøds siges et Skib at sejle, naar det sejler med Sejlene fyldte, uden at Ræerne ere skarpede, til Forskjel fra bi de Vind.

Rumstørrelser, som de omhandles i Geometrien, ere abstracte Begreber, idet man ved Betragtningen af dem ene tager Hensyn til det Rum, de opfylde, og ser bort fra alle øvrige Egenskaber; de ere enten Legemer, Flader eller Linjer (s. disse A.). Punktet er Linjens Grænse og som saadan uden Udstrækning, altsaa uden Størrelse.

Rumvinkel (Hældningsvinkel, Inclination) er den Del af Rummet, der indesluttes mellem to hinanden skærende Planer; Planernes Skæringslinje kaldes dens Kant. Dens Størrelse angives ved Størrelsen af en Planvinkel, liggende mellem Planernes Skæringslinjer med en tredje Plan, vinkelret paa Kanten.

Rumænerne (Románi, af lat. Romani, tidligere ogsaa kaldte Valakker i Overensstemmelse med den slaviske og nygræske Benævnelse paa dette Folk, Vlacher d. e. vælske) høre til de romanske Folk og bo dels nord for Donau i Kongeriget Rumænien, i største Delen af Bessarabien og Transsylvanien, samt i det østlige Ungarn og det sydlige Bukovina, dels syd for Donau spredte i forskjellige Egne af Makedonien, Thessalien og det nordlige Grækenland (Tzinzarer, Kutzovlacher, til videnskabelig Brug Macedorumæner i Modsætning til de nordligere Dacorumæner); endelig findes der rumænske Sprogøer i nogle Egne af Istrien. Det samlede Antal af R. anslaas til omtr. 10 Mill. R.s egentlige Oprindelse er omstridt. Det gamle Dacien, der omtrent svarer til det nuværende Rumænien og Transsylvanien, blev under Kejser Trajan gjort til romersk Provins. Fra de romerske Kolonister, der som Følge heraf nedsatte sig i Dacien, antog man tidligere almindelig, at R. directe nedstammede, og disse satte selv en Ære i at hævde dette. Nyere Undersøgelser have imidlertid gjort det sandsynligt, at denne Opfattelse er uholdbar. De gamle Historikere meddele udtrykkelig, at, da Kejser Aurelian 272 nødtes til at opgive Dacien, bleve alle Romere derfra flyttede til Møsien, Landet syd for Donau. Fra de nærmest følgende Aarhundreder have vi bestemte Vidnesbyrd om en romansk Befolkning i disse Egne, hvilken synes at være bleven yderligere forstærket ved romanske Elementer, der som Følge af Slavernes Fremrykken fra omtrent 3dje Aarh. af fortrængtes fra Dalmatien og Illyrien, hvor Romerne allerede tidlig havde faaet fast Fod. Fra denne syd for Donau boende romanske Befolkning maa nu utvivlsomt ikke blot de sydlige, men ogsaa de nordlige R. antages at nedstamme, idet det synes, som om de først i Løbet af Middelalderen have bredet sig nord for Donau, hvor de ikke omtales før i 13de Aarh., medens vi før den Tid finde andre Folkeslag boende i disse Egne. — Det rumænske Sprog indtager en ejendommelig og i flere Henseender meget interessant Særstilling inden for de romanske Sprog, idet det forholdsvis tidlig er blevet løsrevet fra Forbindelsen med de øvrige af disse og ført ind paa en egen Udvikling. Den germanske Indflydelse, der i alle de vestlige romanske Sprog har sat mere eller mindre dybe Mærker, mangler her ganske. Til Gjengjæld træffe vi visse Phænomener, som vistnok have deres Grund i de gamle Nationalsprog i hine Egne, særlig Illyrisk, og som for en Del endnu gjenfindes i Albanesisk, men navnlig har Slavisk haft en umaadelig Indflydelse paa Rumænsk, der bl. a. viser sig i, at mere end Halvdelen af hele Ordforraadet er slavisk; dertil kommer Indflydelse fra andre Nabosprog, som Græsk, Tyrkisk og i ringere Grad Ungarsk. Den stærke Indflydelse fra Slavisk viser sig bl. a. ogsaa i, at Rumænsk tidligere gjennemgaaende skreves med cyrillisk (slavisk) Alphabet. Først i nyere Tid har man begyndt at bruge det latinske Alphabet med stærkt etymologiserende, i adskillige Henseender endnu vaklende Retskrivning (c, g foran i, e som paa Italiensk = tsch, dsch, ch, gh = k, g; desuden særlige Tegn for visse Lyd, som sch, ts). Lydudviklingen er i mange Henseender ejendommelig. Blandt Selvlydene mærkes to dunkle Lyd, den ene beslægtet med fransk e (betegnes alm. etymologisk ă ell. lign.), den anden svarende til slavisk y (betegnes â, ê, î, som pâne Brød, în i). Sproget har mange Tvelyd, for største Delen af yngre Oprindelse og til Dels afhængige af følgende Stavelses Selvlyd, som piatră, Sten, Flert. pietri, domn, Herre (lat. dominus), doamnă, Dame, Frue (lat. domina); derimod er f. Ex. gammelt au bevaret, som aud, jeg hører (lat. audio). Exempler paa ejendommelige Medlydsforandringer ere p, b for opr. qu, gu som patru, fire (lat. quattuor), apă, Vand (lat. aqua), limbă, Tunge, Sprog (lat. lingua); pt, ps for ct, x som opt, otte (lat. octo), coapsă, Laar (lat. coxa); r for l som popor, Folk (lat. populus), soare, Sol (lat. sol-em); ts, z for t, d foran i, e som tseară, tsară, Land (lat. terra), zic, jeg siger (lat. dico). Et characteristisk Træk i Formlæren er den efterhængte bestemte Artikel, der ligesom visse pronominale Ord endnu har bevaret en vis Casusbøjning; den bestemte Form af domn, Herre, Flert. domni, er saaledes i Nominativ (og Accusativ) domnul (= lat. dominu[s] ille), Flert. domnii, i Dativ og Genitiv domnului, Flert. domnilor; Dativforholdet betegnes ikke som i de andre romanske Sprog ved Forholdsordet a, som her derimod alm. tilføjes for at udtrykke Genitivforholdet. Objectet kan betegnes ved Forholdsordet pe. Den gamle Vocativ er endnu for en stor Del bevaret, som doamne, Herre! (lat. domine). Hjælpemidler til Rumænsk ere meget mangelfulde; Grammatiker paa Tysk af Clemens (2det Opl. 1886), Barcianu (1858), Pumnul (1864) o. a.; paa Rumænsk af Cipariu (1870—77), Strajan (1881) o. a. Af Ordbøger maa nævnes Laurianu og Massimu »Dictionariulu limbei romåne« (2 Bd., Bucuresci 1871—76), der dog paa Grund af sin puristiske Tendens giver et temmelig skjævt Billede af det levende Sprog. Vigtige sproghistoriske Arbejder haves af Cihac (»Dictionnaire d'étymologie daco-romane«, 2 Bd., 1870—79), Miklosich, Gaster, Tiktin, Hasdeu o. a. Den

rumænske Literatur kan kun forfølges omtr. 300 Aar tilbage i Tiden. Den ældste bevarede trykte Bog, Diakonen George Coresis Oversættelse af Psalmerne (Psaltiera) er fra 1577, og nogle Manuskriptfragmenter af en Bibeloversættelse synes at kunne ansættes til 1560. Literaturen bestaar i øvrigt væsentlig af juridiske Aktstykker, Bønnebøger, liturgiske Afhandlinger o. desl. og frembyder nærmest sproglig Interesse. Som Texter, der tillige have nogen literær Betydning, maa fremhæves Krønikerne af Mihail Moxa (1620) og Gregorie Ureki (omtr. 1645) og især „den gode og rettroende Fyrst Neagoe Basarabs belærende Raad (Invätsiturile) til hans Søn Theodosie", der i den rumænske Form skriver sig fra omtr. 1650, og som bl. a. indeholder en Redaction af Barlaam og Josaphat. Ved Midten af Aarhundredet tager den nationale Literatur noget større Opsving og begynder at frigjøre sig lidt fra den hidtil stærkt fremtrædende slaviske Paavirkning. En Synodebestemmelse fra 1642 paabyder saaledes Anvendelsen af det rumænske Sprog ved Gudstjenesten i Stedet for Slavisk, og de rumænske Præster begynde nu at udfolde nogen literær Virksomhed, især for at bekæmpe den fremtrængende Protestantisme; en calvinistisk Katechismus var saaledes udkommen paa Rumænsk 1641. Det har ogsaa Interesse at se, at man paa denne Tid tillige har gjort Forsøg paa at frigjøre sig for det cyrilliske Alphabet; B. Pilutius rumænske Katechismus blev saaledes trykt i Rom 1677 med latinske Bogstaver. Dette nationale Opsving, der fra først af begunstigedes af Fyrster som Basilie Lupul, Matein Basarab o. a., skulde snart faa et betydeligt Knæk. Efter at den begavede Fyrste Demetriu Cantemir (s. Kantemir), der ogsaa er bekjendt som historisk Forfatter (af hans 10 Arbejder maa særlig »Descriptio Moldaviæ« fremhæves), var flygtet til Rusland 1711, blev tyrkisk Indflydelse eneraadende, og Fanarioternes Regimente begyndte, under hvilket det rumænske Sprog helt tilsidesattes og Græsk blev eneherskende næsten overalt. I Transsylvanien vare Forholdene ikke slet saa mørke, og herfra kom ogsaa Hjælpen og Befrielsen. Patriotiske Mænd som Klein (hans egentlige Navn var Mic), der 1780 udgav den første rumænske Grammatik, Molnar, Schinkai, P. Major, Jorgov, Lazar o. a. arbejdede ivrig med at oprette Skoler, holde Forelæsninger og udgive Bøger for at bringe Fædrelandets Sprog og Literatur til Ære igjen. Dette lykkedes dog først fuldstændig ved Fanarioternes endelige Bortjagelse 1821; med dem forsvinder det hellenske Sprog, og nu kan endelig det frigjorte rumænske Sprog udvikle sig uhindret og Begyndelsen ske til en literær Renaissance, der efter megen Søgen og Famlen faar sit ejendommeligste og levekraftigste Udslag i den poetiske Behandling af udelukkende nationale Æmner. Som Bærere for denne Retning maa særlig Digteren Basilie Alexandri (f. 1821) nævnes. Han er den første, der har indsamlet og udgivet rumænske Folkeviser, og hans Kjærlighed til sit Lands Sagn og Legender har sat stærke Spor i den betydelige Virksomhed, han har udfoldet baade som episk, lyrisk og dramatisk Digter. Ved Siden af ham maa nævnes Anton Pann, Gane (Novele), Joan Slavici (Novele din popor), Jacob Negruzzi (Copii de pe natura), R. Popescu og M. Eminescu (f. 1849), en meget fremragende Lyriker. Den Mand, der kraftigst har støttet hele den nye Digterskole, er Rumæniens nuværende Cultusminister, Titu Maiorescu (f. 1840). Det er saaledes først i den allerseneste Tid, at der har udviklet sig nogen egentlig rumænsk Skjønliteratur, ligesom ogsaa den videnskabelige Literatur er af meget ung Datum (af moderne Videnskabsdyrkere maa nævnes Balcescu, Hasdeu, Tocilescu, Gaster og Felix). Langt tilbage i Tiden rækker derimod den rigt udviklede Folkeliteratur, der foruden Folkebøger af orientalsk og occidentalsk Oprindelse og en stor Mængde Apokrypher og Helgenlegender omfatter en betydelig Skat af Æventyr (indsamlede af Fundescu, Ispirescu og Sbiera) og Folkeviser, saa vel episke som lyriske (indsamlede af Alexandri, Pompiliu, Marianu og Barsean). Folkeviseliteraturen er af fremragende Værd saa vel ved sin betagende Skjønhed som ved sin historiske og culturhistoriske Betydning. — S. B. Popu: »Conspect asupra literaturei române« (Bucuresci 1875—76, 2 Bd.), Gaster: »Literatura populară română« (1883), Maiorescu: »Critice« (1874), Jarcu: »Bibliographia chronologică« (1873), Ciparin: »Crestomatia« (1858), Hasdeu: »Cuvénte den bătrâni« (1878—79, 2 Bd.), Nyrop: „Romanske Mosaiker" (Kbhvn. 1885).

Rumænien, et Kongerige i det sydøstlige Europa, 2,360 □ M. med 5,376,000 I. Landet, der ligger mellem 43° 30' og 48° 50' n. Br., omgives af Østerrig-Ungarn, Rusland, det sorte Hav, Bulgarien og Serbien. Den nordlige og nordvestlige Del optages af de transsylvanske Alper og deres Udløbere, der mod S. tabe sig i Donausletten og mod Ø. begrænses af Floden Sereth. Af de Pas, som føre over disse Bjærge, ere de vigtigste fra V. mod Ø. Vulkan P., Rothe Thurm P., som fører til Hermannstadt, Törzburg P., Tomös P., hvorigjennem Jærnbanen føres fra Bukarest til Kronstadt, Buzau P., Ojtoß og Tolges P. Bjærgenes højeste Punkter naa op mod 8,500 F. De betegnes med en stor Mængde Localnavne, hvoraf dog intet har almindelig Betydning. Landet mellem Sereth og Pruth er i den nordlige Del Bjærgland, der mod S. gaar over i Bakkeland og til sidst ender i Slette. Hovedfloden er Donau, der fra Ny-Orsova danner Sydgrænsen indtil Silistria. Strax neden for Ny-Orsova indsnævres Floden i Passet Jærnporten, men udvider sig igjen og naar paa enkelte Steder endog en Bredde af over $\frac{1}{3}$ Mil. Neden for Tultscha begynder Deltadannelsen. Sulinamundingen er den vigtigste Udløbsarm. Den optager saa godt som alle R.s Vandløb, af hvilke de betydeligste ere Aluta, Argisch, Sereth og Pruth. Af Befolkningen angives 4,300,000 at være egentlige Rumænere (s. d. A.), 400,000 Jøder og 200,000 Zigeunere. Hertil kommer endnu c. 30,000 Ungarere, 40,000 Tyskere, mest Haandværkere, 85,000 Slaver og Resten Armeniere, Grækere og Tyrker. Befolkningen

bestaar af Bojarer, der tilhøre den højere Adel og føre forskjellige Titler, Gejstlige og Bønder. Først i den nyere Tid begynder Dannelsen af en Borgerstand, hvortil ogsaa henregnes den lavere Adel, Embedsmænd, Kunstnere og Bidenskabsmænd m. fl. 1856 bleve Zigeunerne, der tidligere vare retløse, henregnede til Bønderne. Bojarerne ere de egentlige Grundejere og besætte tillige de fornemste Statsembeder. Den lavere Gejstlighed hører sædvanlig til Landbefolkningen og staar i sin Livsførd ikke paa noget synderligt højere Trin end denne. Den er fritaget for alle offentlige Afgifter og betaler kun et ringe aarligt Beløb til Ærkebiskoppen. Bondestandens Livegenskab er siden 1864 ophævet. Den herskende Religion er den græsk-katholske. I Spidsen for Gejstligheden staar Ærkebiskoppen af Bukarest. Desuden er her en Ærkebiskop af Moldau og 6 Biskopper. Den romersk-katholske Kirke tæller c. 115,000 Bekjendere med en Ærkebiskop i Bukarest. Den evangeliske Kirke tæller 14,000 Bekjendere, mest Ungarere. Jøderne ere dels af tysk, dels af spansk Herkomst; de ere siden 1878 ligeberettigede med de øvrige Trosbekjendere, for hvilke der hersker fri Religionsøvelse. Undervisningsvæsenet er i rask Fremgang. I Følge Loven skal enhver Commune paa over 50 Familier have sin egen Skole; dog har denne Lov endnu ikke kunnet helt gjennemføres. I Kredshovedstæderne er Normalskoler til Uddannelse af Folkeskolelærere og tillige Forskoler for den højere Undervisning. Her er to Universiteter, i Bukarest og Jassy, 8 Gymnasier og 4 Realskoler i de større Stæder, 5 Seminarier for græsk-orientalske Gejstlige, 3 Militærakademier, et Collegium til Uddannelse af Dommere og Forvaltningsembedsmænd, Industriskoler i Bukarest og Jassy m. m. Med Hensyn til Jordbundens Frugtbarhed er R. et af de højst begunstigede Lande. Vel drives Agerdyrkningen kun i ringe Grad efter Nutidens Fordringer, men den giver dog et forholdsvis godt Udbytte. Der dyrkes fornemmelig Hvede, Majs, Byg, Hamp, Tobak, Havre og Hirse. Paa Bjergskraaningerne avles megen og god Vin, og Frugt og Meloner dyrkes i Mængde og af fortrinlige Sorter. Skovene blive paa mange Steder haardt medtagne. Kvægavlen drives vel ikke meget rationelt, men Hornkvæget er fortrinligt og talrigt og Faare- og Svineavlen meget udbredt. Hestene ere smaa, men gode og udholdende. Biavlen er stærkt udbredt, og Jagt og Fiskeri give godt Udbytte. Bjergene ere rige paa Metaller, Stenkul og Salt; men kun de to sidste Artikler give noget Udbytte. Saltværkerne ere Statsmonopol. Industrien er endnu i sin Vorden og drives væsentlig af Fremmede. Handelen er mest i Armeniernes og Jødernes Hænder og er forholdsvis af stor Betydning. Der indføres alle Slags Fabrikvarer og udføres Landbrugsprodukter. Totalværdien af Indførselen 1884 udgjorde 210 Mill. Kr. og Udførselen 131 Mill. Kr. De vigtigste Deltagere i denne vare Østerrig (Ind- og Udf. 142 Mill. Kr.), England (85 Mill.), Tyskland (31 Mill.), Frankrig (30 Mill.), Tyrkiet og Bulgarien (21 Mill.) og Rusland (14 Mill.). Af Indførselsartiklerne vare de vigtigste: Spindestoffer, Garn og vævede Stoffer (72 Mill.), Metaller og Metalvarer (34 Mill.), Huder og Skind og Varer deraf (25 Mill.), af Udførselsartiklerne Korn (97 Mill.). I Midten af 1886 vare i Drift Statsbaner 194 Mil, Privatbaner 30 Mil og under Anlæg og projecteret Statsbaner 120 Mil og Privatbaner 60 Mil. Antallet af Telegraphbureauer var 1885: Statsbureauer 118, Jærnbanebureauer 129. Statshusholdning for Finansaaret 1886—87 viser en Indtægt af 98 Mill. Kr. og en Udgift af 95 Mill. Kr. Af Indtægtskilderne vare directe Skatter c. 20 Mill., indirecte do. 44 Mill., Domainer 14 Mill. Af Udgifterne vare Statsgjæld 41 Mill., Krigsvæsen 20 Mill., Cultus og offentlig Undervisning 9 Mill. Statsgjælden 1 Apr. 1886 udgjorde 514 Mill. Kr., hvoraf svaredes i Renter og Afdrag 35 Mill. Kr. Rentefoden var for de ældre Laan 7 à 8 pCt., men for de senere 6 à 5 pCt. Forsvarsvæsen. Dette bestaar af den staaende Hær, Territorialhæren og Militsen. Den staaende Hær tæller 8 Reg. Fodfolk à 2 Bataillоner, tillige med 4 Bataill. Jægere; 4 Husarreg. à 4 Esc.; 8 Reg. Feltartilleri à 4 Batterier; 2 Reg. Ingenieurer à 2 Bataill., hvert paa 5 Comp. I alt med Train og Gendarmeri 1,249 Officerer og 31,627 Md. samt 312 Stk. Skyts og 5,558 Heste. Territorialhæren tæller 32 Reg. Fodfolk à 2 Bataill.; 12 Reg. Rytteri à 4 Esc. og 18 Batterier. Dens Krigsstyrke angives til 1,213 Officerer og 124,000 Md. Militsen omfatter 32 Batailloner Fodfolk. Desuden tales ogsaa om en Landstorm (glóte), dog uden Organisation. En Flottille af Smaaskibe paa Donau har væsentlig kun Flodpolitiet og Transportvæsenet til Formaal. Af Ridderordener bestaaer den rumænske Stjærneorden (opr. 1877) og den rumænske Kroneorden (1881).

Forfatning. Statsforfatningen er indskrænket monarchisk og Kronen arvelig alene i Mandsstammen. Kongen styrer med 8 Ministre (Udenrigs-, Indenrigs-, Finans-, Justits-, Kirke- og Undervisnings-, Krigs-, Handelsminister og M. for de offentlige Arbejder), der udnævnes efter det parlamentariske Systems Regler. Folkerepræsentationen bestaar af 2 Kamre, Senatet af 120 Medlemmer, som for største Delen vælges under en høj Valgbarhedscensus og af tvende Klasser velstaaende Vælgere, og Deputeretkammeret af 185 Medlemmer, valgte af Skatyderne i 3 Klasser, 75 af Grundejerne med en vis Indtægt, 70 af Kjøbstadboerne og 38 af de andre Vælgere; i alle Klasser er der væsentlige Lettelser for dem, der have naaet en vis Grad af Dannelse. Senatorerne ere valgte paa 8 Aar, med Fornyelse af Halvdelen hvert fjerde Aar; de deputerede paa 4 Aar; hine skulle være 40 og disse 25 Aar gamle, medens Valgret tilstaas med 21 Aars Alder. Grundloven fastsætter udstrakt Pressefrihed, Skolepligt og ubetalt Skolegang, borgerligt Ægteskab og Dødsstrafs Afskaffelse. En Regnskabsret vaager over Regnskabsvæsenet, og et Statsraad udarbejder Lovudkastene. R. deles i 30 Districter (foruden Dobrudscha), der

styres af Præfecter med folkevalgte Raad ved Siden, og i 150 Kredse med Underpræfecter. I Spidsen for hver Commune staar en Borgemester („Primar"), som udnævnes af Regeringen ud af Communeraadets Midte; ogsaa ved disse Valg ere Vælgerne delte i 2—4 Klasser efter Skatydelsen. Retsplejen varetages af en Cassations- og 4 Appellationsretter, 30 Districtsdomstole, som tillige ere Handelsretter, samt af Underdommere. Retsplejen er offentlig og mundtlig; i Presse- og Straffesager bruges Nævninger. Nye Biskopper vælges af en egen Valgforsamling, sammensat af begge Kamrenes Medlemmer og de andre Biskopper.

Historie. R.s Historie inden Moldaus og Valachiets Forening 1859 er fortalt under disse Art.; Foreningen knyttedes, da **Alexander Cusa** (s. d. A.) 17 Jan. 1859 valgtes til livsvarig Fyrste i Moldau og 5 Febr. tillige i Valachiet, og da dette Dobbeltvalg 6 Sept. s. A. stadfæstedes af Sultanen. Hvert Land beholdt dog sit eget Ministerium og Landdag, kun med et Fællesudvalg for at affatte Fælleslove; men i Dec. 1861 fik Fyrsten Sultanens Samtykke til at oprette et fælles Ministerium og en fælles Landdag med Sæde i Bukarest. Stridigheder med Landdagen, især om Bøndernes Frigjørelse, førte til et Statscoup 14 Maj 1864, hvorved Forfatningen helt omdannedes, to Kamre oprettedes. en friere Valgret indførtes m. m. Denne Omvæltning, hvorved Cogalniceano var Hovedmanden, stadfæstedes ved almindelig Folkeafstemning (684,000 St. imod 1,300) og efterfulgtes af en Række octroierede Reformer i Retspleje og Forvaltning, nye Straffe- og Civillovbøger efter franske Forbilleder, Bøndernes Frigjørelse (d. v. s. Hoveriets Afskaffelse og Selvejendoms Indførelse), Skolevæsenets Ordning o. fl., der siden tiltraadtes af de nye Kamre. Med Sultanens Stadfæstelse (28 Juni) fulgte desuden Ret for Fyrsten til fremtidig at ændre Forfatningen i Forbindelse med Landdagen alene, samt Landets fuldstændige Autonomi, og derefter optoges Navnet „R." i Stedet for „de forenede Fyrstendømmer". De mange pludselige og uforberedte Forandringer fremkaldte dog megen Forvirring; alvorlige Finansforlegenheder kom til, og Misnøje med Fyrst Alexanders Vilkaarlighed fremkaldte en Sammensværgelse, hvorved han 23 Febr. 1866 blev tagen til Fange i sit Slot og derpaa afsat af Kamrene. 14—20 Apr. valgte Folket med 686,000 St. Prins Carl af Hohenzollern til arvelig Fyrste, **Carol I**; Valget stadfæstedes 10 Maj af Kamrene, og 10 Dage senere kom Prinsen forklædt til R. og holdt 22 Maj højtideligt Indtog i Bukarest; men det varede 5 Maaneder, inden Sultanen gav efter (24 Oct.) og indrømmede Arveligheden. En ny Forfatning vedtoges 12 Juli, og med kort Afbrydelse styrede de radicale under Joan Bratiano indtil Nov. 1868. De saa gjennem Fingre med de gjentagne Voldsomheder, som Pøbelen øvede imod Jøderne, og understøttede Agitationen i Bulgarien, hvilket indviklede R. i Tvistigheder med Sultanen og Stormagterne. Ogsaa lagde de mange Hindringer for de følgende Ministerier, krævede 1870, at de skulde tage Parti for Frankrig, og forsøgte endog en republikansk Rejsning; voldsomme Optrin i Bukarest i Marts 1871 imod Tyskerne medførte Dannelsen af et conservativt Ministerium under Catargi, efter at Fyrsten havde truet med at nedlægge Kronen, og derpaa Opløsning af andet Kammer. De nye Valg gav Ministeriet Flertal, og det holdt sig indtil Apr. 1876; middelbare Valg indførtes, og Regeringen fik Ret til at vælge Borgemestrene. Hæren omordnedes 1868 efter preussisk Mønster med almindelig Værnepligt og tre Aars Tjenestetid; senere uddannedes baade Landeværn og Landstorm. 1874 vedtoges en ny Kirkeforfatning, hvorved R.s Kirke i Lighed med Grækenlands udskiltes fra al Afhængighed af Patriarchen i Constantinopel, dog med Vedligeholdelse af den dogmatiske Enhed (godkjendtes først 1885). Fra 1868 byggedes flere Jærnbaner, og de derved fremkaldte Forviklinger med det preussiske Baneselskab under Strousberg løstes 1871 paa en for R. tilfredsstillende Maade; 1880 kjøbte det Banerne tilbage. Med Østerrig og Rusland sluttedes ikke alene Post- og Jærnbaneoverenskomster, men 1875—76 endog Handelspagter til Trods for Sultanens Indsigelse. Da den tyrkiske Storvezir 1873 vilde tilstille Fyrsten en Skrivelse, som om han kun var en almindelig Pascha, blev dette Overgreb kraftig tilbagevist, og et nøje Forbund knyttedes s. A. med Serbien, hvis Fyrste Milan modtoges med stor Pomp ved sit Besøg i Bukarest. Endelig vistes stor Iver for at uddanne Hæren, fremme Skolevæsenet og skaffe Orden i Finanserne. I Apr. 1876 kom Bratiano igjen til Roret og holdt sig 12 Aar, medens de andre Ministre have skiftet. Da store Forviklinger truede Tyrkiet, nærmede R. sig Rusland, sluttede i Apr. s. A. Aftale om de russiske Troppers Gjennemrykning og erklærede sig i Maj uafhængigt. I Aug. drog Fyrst Carol med sin Hær Russerne til Hjælp og overtog Anførselen ved Plevna, hvis Indtagelse nærmest skyldtes hans Ledelse og Rumænernes Tapperhed. Ikke des mindre holdt Rusland 1878 R. uden for Fredsunderhandlingerne og krævede uagtet det givne Løfte om R.s Integritet den Landstrimmel af Bessarabien tilbage, som det havde maattet afstaa 1856, imod at give Dobrudscha til Vederlag — en Afgjørelse, som R. kun modstræbende gik ind paa, og som afgjort fjærnede det fra Rusland. Congressen i Berlin godkjendte R.s Uafhængighed, men nødte det til at give Jøderne (1879) Adgang til at faa Indfødsret. 26 Marts 1881 vedtog begge Kamre enstemmig R.s Ophøjelse til et Kongerige, og Fyrst Carol blev derefter kronet 22 Maj (15-Aarsdagen for hans Indtog i Bukarest). 1882 vedtoges en ny Lov til Forbedring af Bøndernes Stilling og 1884 en Lov om Ordning af Bissekramhandelen, rettet imod Jøderne. 1884 gjennemførtes fremdeles et Gjennemsyn af Forfatningen af 1866, hvorved Valgretten til begge Kamre blev væsentlig udvidet, dog uden Indrømmelse af almindelig Valgret. Medens R. 1881 stærkt havde hævdet sin Uafhængighed over for Østerrig i Spørgsmaalet om Donau-Commissionens Ordning og 1886 vist en lignende Selvstændighed over

for denne Nabomagt ved Fastsættelse af sin Toldtarif, nærmede det sig allerede 1883 Tyskland og knyttede sig 1885 nær til de mellemeuropæiske Stormagters almindelige Politik. I Sammenhæng hermed staa fortsatte Bestræbelser paa at udvikle Landets Stridskræfter og en omfattende Befæstning af Bukarest (ved den belgiske General Brialmont). Ogsaa udviste Regeringen i Marts 1887 flygtede bulgarske Officerer, som i russisk Interesse spandt Rænker mod deres Fædreland, men vakte til Gjengjæld i det conservative, russisk-sindede Parti Misstemning imod Kongen selv. I Apr. 1888 maatte Bratiano fratræde efter 12 Aars Styrelse, og hans Eftermand, Th. Rosetti, dannede nu et liberalt conservativt Ministerium. Ved en Opløsning af Kamrene lykkedes det ham at bringe det hidtil raadende liberale Parti ned til et ringe Mindretal, men samtidig vandt det egentlige conservative Parti saa stor Fremgang, at det kunde tiltvinge sig flere Indrømmelser og nogle Pladser i Ministeriet. Dog holdt Kongen fast ved den hidtil fulgte Udenrigspolitik og ved Hovedstadens Befæstning. Da Kongeparret er barnløst, skal Prins Ferdinand af Hohenzollern (f. 1865), yngre Søn af Kongens Broder Leopold, være Tronarving; han tog derfor 1886 Ophold i R.

Runamo, en Granitklippe i Hoby Sogn i Bleking, der i Følge Saxos Meddelelse skulde bære en Runeindskrift, som Harald Hildetand havde ladet indhugge til Minde om sin Faders Bedrifter, men som des værre var saa ødelagt, at den ikke mere kunde læses. Ole Worm, som lod Mindesmærket undersøge og afbilde til »Monumenta Danica«, maatte ogsaa med Sorg erklære Indskriften for fuldstændig ulæselig. At Figurerne paa R. vare Levninger af en virkelig Runeindskrift, har dog næppe nogen vovet at drage i Tvivl, førend Oldforskeren M. F. Arendt efter en Undersøgelse 1805 erklærede det hele for et Naturspil. For at afgjøre disse Spørgsmaal afsendte det danske Videnskabernes Selskab 1833 en Commission, bestaaende af Professorerne Finn Magnusen, Chr. Molbech og G. Forchhammer, til Stedet. Den formodede Runeindskrift er anbragt i en omtrent 40 Alen lang og indtil 10 Tommer bred Trapgang i Graniten. Commissionens Undersøgelser førte til det Resultat, at de mangfoldige Ridser, der fandtes i Trapgangen, dels vare naturlige, dels frembragte ved Kunst, og det overdroges Forchhammer som Geolog nærmere at paavise de kunstige Streger. Paa Grundlag heraf udførtes Tegninger af Mindesmærket, som Finn Magnusen efter Hjemkomsten gjorde til Gjenstand for vedholdende Granskning. Efter mange forgjæves Forsøg paa at tyde Indskriften mente han endelig en Dag pludselig at have fundet Nøglen til Læsningen, som han derpaa fuldendte i et Par Timer. Herefter skulde Indskriften, der var affattet i gamle oldnordiske Vers, være indhugget paa Harald Hildetands Befaling i Anledning af det forestaaende Braavallaslag og indeholde en Besværgelse over hans Fjender. Finn Magnusen gav strax forskjellige foreløbige Meddelelser om sin Opdagelse; men den udførlige Begrundelse udkom først 1841 i det store Værk „Runamo og Runerne". Endnu før Udgivelsen af dette Værk havde imidlertid den berømte svenske Chemiker Berzelius haft Lejlighed til at undersøge R. og som Resultat heraf at erklære alle Figurerne for naturlige Revner i Trapgangen. Nye Grunde for denne Mening fremsatte den svenske Natur- og Oldforsker S. Nilsson (1841), og det samme paavistes udførlig af Worsaae i Afhandlingen „Runamo og Braavallaslaget" (1844, med Tillæg 1845), hvor hele Spørgsmaalet har fundet sin endelige Løsning. (L. W.)

Runcorn [rønnkorrn], Stad i Chester-Shire i England ved Floden Mersey, 3 M. n. ø. for Chester. 15,000 I. Skibsbyggeri og Jernstøberi. Stenbrud. Søbade.

Rundbælg, en Art Blæsebælg af Læder med Træbunde med Parallelbevægelse.

Runddysse, s. Dysse.

Rundetaarn, et af Christian IV Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn paa dens vestre Side tilbygget, 111 F. højt Taarn, bestaaende af en ydre og en indre Rundmur ell. hul Cylinder med Hvælvinger imellem, som danne en jævnt opstigende Sneglegang helt op til Taarnets flade Tag, der omgives af et zirligt Jernrækværk, og hvorfra man har en smuk Udsigt over Staden. Sneglegangen er saa bred (9 Alen), at ikke blot Kejser Peter d. store under sit Ophold i Kjøbenhavn 1716 kunde ride op og ned ad den, men hans Ægtefælle Katharina kjørte op i Taarnet i en Vogn med 4 Heste for. Paa Taget staar en lille Bygning, som indtil 1861 tjente til astronomisk Observatorium. Efter Taarnet kaldes Kirken undertiden i daglig Tale „Rundekirke".

Rundholdt, det fælles Navn om Bord i et Skib for Master, Stænger, Ræer m. m.

„**Rundhoveder**", s. Cavaler.

Rundkirke, s. Rotunde. I Danmark findes 7 R.: Bjernede K. i Sjælland, Horne K. i Fyn, Thorsager K. i Jylland og 4 paa Bornholm; ogsaa Storeheddinge K., der er en Octogon, plejer at henføres til R.

Rundlet [rønnd] ell. **Runlet**, engelsk Maal for flydende Varer, lig 18 Gallons ell. 84,66 danske Potter.

Rundmunde (Cyclostomi), en af de laveste Afdelinger af Fiskeklassen, omfatter kun et ringe Antal Arter med et aaledannet, trindt Legeme uden Skal og uden Bryst- ell. Bugfinner; Hovedet ender med en mere eller mindre udviklet Sugemund. Medens de fleste andre Fisk kun have en Gjællehule, have disse 6—7 eller flere Gjællesække paa hver Side, som hos de fleste aabne sig udadtil, hver med sin Aabning. Skelettet er meget ufuldkomment, aldeles blødt, brusk- ell. hindeagtigt. Herhen høre Lampretterne og Slimaalene.

Rundorme (Nematoda, Nemathelmintha) kaldes de Hvidorme, som have et trindt, traaddannet eller tendannet, mere eller mindre langstrakt Legeme med fast Hud og med en vel udviklet, i Kropshulen fritliggende Fordøjelseskanal. De fleste af dem ere Indvoldsorme; jvfr. Børneorm, Palissadeorm, Piskeorm, Traadorm, Eddikeaal.

Rundovn, d. s. s. Ringovn, s. Regeneratorovn.

Rundsav (Cirkelsav), skiveformet Savblad

med Tænder paa Omkredsen. R. have Fordelen af en uafbrudt Bevægelse, kunne derfor arbejde med større Hastighed og taale langt grovere Tænder end Vexelsave; for at være stive nok maa de være tykkere, gjøre derfor et bredere Snit og ere saaledes mindre fordelagtige til kostbare Træsorter, især til Finerskæring; ikke heller kan man faa Sliverne store nok til at skære det sværeste Tømmer igjennem fra én Side. R. bruges mest til Træ, til Opskæring i det grove saa vel som Tilskæring i det smaa; dog anvendes den ogsaa mere og mere til alskens Jærnarbejde, f. Ex. til at skære gløbende Jærnbaneskinner lige af for Enden.

Rundschit Singh, Sikhernes Fyrste, f. 1780, fulgte 12 Aar gl. sin Fader som Herster i et Landskab i Pandschab og forgav 1797 sin Moder for at blive uafhængig. Han vidste snart ved List og Magt at udvide sin Magt og vandt bl. a. Lahore fra Afghanerne. 1809 fastsatte en Aftale med Englænderne Grænsen imod deres Besiddelser, og R. var derfor henvist til at søge Landudvidelser i Pandschab; han indtog 1818 Attok, 1818 Multan og 1819 Kaschmir, kaldte sig nu Maha-Radscha (Storkonge) og fik Tilnavnet „Pandschabs Løve“. Ved to franske Generaler, Allard og Venturas Hjælp organiserede R. sin Hær paa europæisk Vis og indtog 1829 Pischavar; han forbandt sig 1838 med Englænderne imod Afghanerne og døde 27 Juni 1839, hvorefter hans Rige forfaldt og snart gik over i Englands Eje. — Hans Søn, **Dhuleep Singh**, f. 1838, lod sig døbe 1850 og bosatte sig siden i England, hvor han kjøbte Gods og 1864 ægtede en engelsk protestantisk Dame. D. 1887.

Rundtang, en Tang, som bruges til at bøje Metaltraad med. Gjennemsnittet af Kjæverne er omtr. cirkelformet, hvoraf Navnet.

Runeberg, Joh. Ludv., f. 5 Febr. 1804 i Jakobstad i Finland af uformuende Forældre, fik ved andres Hjælp Plads i Skolen i Vasa, fra hvilken han 1822 afgik til Universitetet. 1827 fik han den philosophiske Grad, blev 1830 Docens eloquentiæ i Helsingfors og var samtidig Lærer i en privat Undervisningsanstalt samt 1832—37 Redacteur af »Helsingfors Morgonblad«. 1837 fik han det latinske Lectorat ved Gymnasiet i Borgå, hvilket han 1842 ombyttede med det græske, fik 1844 Titel af Professor, men tog 1857 Afsked med Pension. 1830 udgav R. det første Hæfte af sine Digte (2det og 3dje Hæfte 1833 og 1843) samt en Samling »Serviska folksånger« i Oversættelse. 1831 vandt han det svenske Akademis 2den Prisbelønning for Digtet »Grafven i Perrho«, og allerede dette udmarker sig ved den Renhed i Tanke og Klarhed i Form, den varme Fædrelandskjærlighed, som i Forening med det Liv og den Anskuelighed, hvormed han formaar at tegne sine Charakterer, har gjort ham til en af den svenske Literaturs mest populære Digtere. Hans nærmest paafølgende større Arbejder vare to episke Idyller, »Elgskyttarne« (1832) og »Hanna« (1836); fremdeles udgav han en romantisk moderne Fortælling »Nadeschda« (1841), Idyllen »Julqvällen« (1841) og to Romancecykler »Kung Fjalar« (1844) og »Fänrik Ståls Sägner« (1848—60), af hvilke den første behandler et Æmne fra den nordiske Sagnverden; den sidste, som skildrer Begivenheder fra den sidste finske Krig, har bidraget mægtig til at styrke den finske Nationalfølelse. Til sidst vendte R. sig ogsaa til den dramatiske Digtning, udgav et borgerligt Drama »Kan ej« (1862) og Sørgespillet »Kungarne på Salamis« (1863), men dette blev hans sidste større Arbejde, thi i Dec. 1863 blev han ramt af et Slagtilfælde, som senere bestandig holdt ham paa Sygelejet. Han døde 6 Maj 1877 i Borgå. Som Medlem af Psalmebogscomiteen 1853 udgav R. »Förslag till Svensk psalmbok för de Evangelisk-Lutherska församlingarne i Finland« (1857), hvori han dels redigerede, dels forfattede en Mængde Psalmer. Selv begyndte han at udgive en Samling af sine Skrifter (seneste Udg. 1886); senere har man udgivet »R.s efterlemnade skrifter« (1878—79). — 1831 ægtede han **Fredrika Christina R.**, født Tengström, f. 1809, d. 1879; hun optraadte som Forfatterinde med Romanerne »Fru Catharina Boije och hennes döttrar« (1858) og »Sigrid Liljeholm« (1861) samt en Samling »Teckningar och drömmar« (1862). — Deres Søn, **Walter Magnus R.**, f. 29 Dec. 1838 i Borgå, blev Student 1857 og drog 1858 til Kjøbenhavn for at uddanne sig til Billedhugger i H. V. Bissens Atelier og ved Kunstakademiet. Fra denne Tid er Faderens Buste. 1862 fik han Statsunderstøttelse til en Udenlandsrejse og blev nu i Rom til 1876, hvorfra han saa flyttede til Paris. Paavirkningen af Thorvaldsens Kunst viser sig i Arbejder som „Apollon og Marsyas“ (1872), i de tre Æmner af Psychemythen (udf. 1878 i Paris) og i „Kleobis og Biton“. Efter Opholdet i Paris fremtræder en stærkere Realisme i R.s Kunst, uden at han dog opgiver den ædle Følelse, som udmærkede hans tidligere Værker. Som hans Hovedværk maa nævnes hans Kolossalbilledstøtte af Faderen, oprejst som Mindestøtte i Helsingfors 6 Maj 1885. End videre har han modelleret en Mængde Portrætbuster.

Runer kaldes de for alle gotiske (germanske) Folk fælles ældste Skrifttegn. I Følge gamle Vidnesbyrd (Venantius Fortunatus, Bisp i Poitiers i Slutn. af det 6te Aarh., Saxo) bleve R. baade af Tyskere og Nordboer indridsede paa Trætavler eller Træstave, og at dette har været deres oprindelige Bestemmelse, fremgaar af Skriftens hele Charakter. Fra først af dannedes R. nemlig udelukkende af lodrette og skraa Streger, hvorimod man undgik alle vandrette og runde Linjer; de første vilde nemlig blive utydelige, da de falde sammen med Træets Aarer, og de runde Former vilde være meget vanskelige at frembringe. Den gamle Benævnelse „Stave“ om R. har netop Hensyn til de lodrette Linjer, der ere den væsentligste Bestanddel i saa godt som alle Tegnene. — Ved et lykkeligt Tilfælde ere vi i Stand til med næsten fuldstændig Sikkerhed at fremstille det fællesgermanske Runealphabets Udseende, idet tre af de forholdsvis faa Mindesmærker med ældre R. indeholde selve Runerækken, nemlig en Bracteat fra Vadstena i Sverige, et Spænde fra Charnay i Bourgogne og et lille Sværd fra Themsen. Det er saaledes tre af Hovedstammerne i vor Sprog-

klasse, der have efterladt os deres gamle Runealphabet. En Sammenligning mellem disse tre Alphabeter indbyrdes og med de i de øvrige Indskrifter brugte Tegn viser, at den fællesgermanske Runerække har indeholdt 24 Tegn, inddelte i tre Afdelinger med 8 Tegn i hver. Dette Alphabet havde følgende Udseende:

1.	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚲ	ᚷ	ᚹ
	f	u	þ	a	r	k	g	w
2.	ᚺ	ᚾ	ᛁ	ᛃ	ᛇ	ᛈ	ᛉ	ᛊ
	h	n	i	j	-	p	z	s
3.	ᛏ	ᛒ	ᛖ	ᛗ	ᛚ	ᛜ	ᛟ	ᛞ
	t	b	e	m	l	ng	o	d

hvorved mærkes, at g, b og d ere Tegn for Spiranter, ikke for Mutæ. Uvis er kun Betydningen af den femte R. i anden Afdeling; fra først af synes denne R. slet ikke at have tjent som Lydtegn (s. nedenfor). — Angaaende Runeskriftens Alder og Oprindelse er der fremsat saare mange og højst forskjellige Opfattelser, der dog i Regelen hvilede paa ganske urigtige Forudsætninger og derfor kun have historisk Interesse; men det maa ved Bedømmelsen af de tidligere Forsøg erindres, at først den nyere Tid har givet os Midlerne i Hænde til en grundig og alsidig Undersøgelse af disse Spørgsmaal. Denne har ledet til det Resultat, der nu tør betragtes som en Kjendsgjerning, at Runealphabetet er dannet i Slutn. af det 2det eller Begyndelsen af det 3dje Aarh. paa Grundlag af de latinske Capitalbogstaver i den Form, som disse havde i det yngre latinske Alphabet fra den første Kejsertid. Runeskriften selv er saaledes et Led i den mægtige Indflydelse, som Romerne i den Tid øvede paa Germanerne. Det var dog ikke en slavisk Optagen af det latinske Alphabet, der fremkaldte den ejendommelige germanske Skrift. Denne er tværtimod nøje tillempet baade efter Materialet, hvorpaa den skulde anvendes (Træ), og efter det gamle germanske Lydsystem. Hvor de germanske og latinske Lyd enten fuldstændig eller paa det nærmeste faldt sammen, ændredes de latinske Bogstaver kun af Hensyn til det Princip, som Runeskriften maatte gjennemføre paa Grund af sin Bestemmelse til Indristning i Træ. Latinsk B, C, H, I, R, S bleve altsaa i Runeskriften til ᛒ, ᚲ, ᚺ, ᛁ, ᚱ, ᛊ. Lidt større Forskjel fremkom mellem det latinske O og Runen ᛟ, hvor Stregerne forlængedes forneden, saa at de skære hinanden, vistnok for at forebygge Forvexling med Runetegnet for ng. For at undgaa de vandrette Linjer omdannedes lat. A, F, T til ᚨ, ᚠ, ᛏ. En større Ændring foregik med det lat. e-Tegn, der fik Formen ᛖ; denne R. er dog maaske snarere dannet af den hyppig forekommende lat. e-Form || end af E. Da e-Runen havde faaet Formen ᛖ, maatte lat. M ændres en Smule og blev ved Forlængelse af Tværstregerne ᛗ (sign. o-Runen). Latinsk P fik Formen ᛈ, fordi det nærmere liggende ᚹ i Runeskriften havde Betydning w, og lat. Z omdannedes til ᛉ med begge Sidestave foroven, da Tegnet ᛇ havde en anden Anvendelse. To lat. Bogstaver, L og V, bleve vendte om og fik Formerne ᛚ og ᚢ, der ere langt lettere at indridse i Træ end de lat. Bogstaver. At lat. N blev ᚾ, laa i, at denne R. ellers let vilde være udsat for Forvexling med h-Runen. — De her nævnte 17 R. stemme i alt væsentligt i Betydning med de til Grund liggende lat. Bogstaver. Et Par andre R. svare derimod i Form, men ikke nøjagtig i Betydning til lat. Bogstaver. Dette gjælder ᚦ, som tydelig er dannet af lat. D (at Bistavene ikke naa ud til Enderne af Hovedstaven stemmer med, at det lat. C fik Formen ᚲ, der er mindre end de øvrige Runetegn). Det ældste germanske Sprog havde ikke en til lat. d svarende Lyd, men derimod de to for Latin fremmede Spiranter þ og ð. Man valgte da lat. D til Tegn for þ, og heraf dannedes atter til Brug for Runeskriften det nye Tegn ᛞ (to mod hinanden vendte ᚦ, i hvilke Bistavene naa helt ud til Enderne af Hovedstaven) med Betydning ð. Heller ikke en til lat. g svarende Lyd fandtes i Germansk; derimod nærmede lat. g sig i visse Forbindelser til den germanske j-Lyd, hvorfor lat. G, der i Runeskriften regelmæssig fik Formen ᛃ, optoges i Betydning j. For den germanske Spirant g dannedes derimod et nyt Tegn ᚷ ved at stille to k-Runer, der havde den fulde til lat. C svarende Størrelse, mod hinanden (altsaa paa samme Maade som ð-Runen dannedes af to ᚦ); g-Runen faar saaledes samme Form som lat. X, hvorfor Runeskriften naturligvis ikke havde Brug, men som dog vistnok har givet Anledning til Dannelsen af den nævnte R. Endelig er lat. Q, der i den staaende Forbindelse med V paa det nærmeste indeholdt samme Lyd som germansk w, optaget i Runeskriften i Formen ᚹ som Tegn for w. Foruden de nysnævnte Tegn for Spiranterne d og g, der ikke ligefrem udgaa fra lat. Bogstaver, har Runeskriften ligeledes uafhængig af det lat. Alphabet dannet et særligt Tegn for Ganenasalen ng, nemlig ᛜ, der utvivlsomt er fremkommet ved at vende to k-Runer mod hinanden, altsaa efter samme Princip som Runetegnene for d og g. Den eneste R., hvis Betydning og Oprindelse er tvivlsom, er ᛇ. — Den Selvstændighed, som Runeskriftens Opfinder har lagt for Dagen lige over for det latinske Grundalphabet ved Dannelsen af de enkelte Tegn, træder endnu stærkere frem paa andre Punkter. Ganske afvigende fra det latinske Alphabet (saa vel som fra alle andre Alphabeter) ere Bogstavernes Orden (efter denne kaldes Runealphabetet Fuþark), deres Inddeling i tre Afdelinger og deres Navne, som i Modsætning til de latinske ere virkelig betydningsfulde Ord i Sproget (ᚠ hed f. Ex. fehu = oldnord. fé, ᚨ hed ansuz = oldnord. áss, osv.). — Fra først af havde Runeskriften vistnok samme Retning som den latinske Skrift, fra venstre til højre; men tidlig

fik den ved Siden heraf ogsaa Retningen fra højre til venstre. Ved en Forening af begge disse Former opstod senere den saakaldte Plov- eller Fureskrift („Bustrophedonskrift"), der efterhaanden kom til at spille en stor Rolle i de nordiske Runeindskrifter. — Goterne og Germanerne paa Fastlandet have kun efterladt os faa Runemindesmærker og opgav tidlig den gamle Runeskrift. Hos Goterne indførtes det wulfilanske Alphabet allerede i det 4de Aarh., og hos Tyskerne maatte Runeskriften efterhaanden vige for det latinske Alphabet. Længere holdt derimod de til England udvandrede germanske Stammer deres gamle Skrift i Ære. Runealphabetet blev i England forøget med enkelte nye Tegn for senere udviklede Lyd, og det benyttedes en Tid lang sammen med det latinske, endogsaa paa de samme Mindesmærker (f. Ex. Ruthwell-Korset). — Ingensteds vare dog Forholdene saa gunstige for Runeskriften som i Norden. Her holdt den sig saa længe i almindelig Brug, at den i Tidernes Løb maatte undergaa mangfoldige Forandringer. Disse Forandringer staa for den allerwæsentligste Del i nøjeste Forbindelse med det nordiske Sprogs Udvikling. Idet nemlig Sproget og som Følge deraf ogsaa de gamle Runenavne ændredes, kunde enkelte R. ikke mere bruges i den oprindelige Betydning. De bleve derfor enten opgivne eller Tegn for andre Lyd. Den fællesgermanske j-Rune hed oprindelig jēra, som i Norden allerede paa de ældste Indskrifters Tid var blevet jāra; men senere ændredes dette Ord videre til āra, ār = oldnord. ár, Aar. Den R., der fra først af var Tegn for j, blev derfor senere i Norden det almindelige Tegn for a. Samtidig hermed forandrede ogsaa den oprindelige a-Rune sit Navn og sin Betydning. Dens ældste germanske Navn var ansuz, der i Norden blev ansuʀ, hvoraf oldnord. áss, As, Gud, er udviklet. Førend det n, der oprindelig fandtes efter a, fuldstændig forsvandt, efterlod det dog længe et Minde, idet a udtaltes med Næselyd. I Runeindskrifterne fra den yngre Jærnalder er den oprindelige a-Rune derfor bleven Tegn for nasaleret a, medens den oprindelige j-Rune er Tegn for det rene a. Ikke blot Runenavnene, men ogsaa mange af de gamle Runeformer ændredes i Tidens Løb (den gamle k-Rune < blev Y og dette atter ᚴ, j-Runen ᛋ blev gjennem forskjellige Mellemformer ᛅ, hvorimod den gamle s-Rune ᛊ antog Formen ᛋ, som tidligere havde tilhørt j-Runen, osv.). Hele den Udvikling, som Runealphabetet i forskjellige Retninger har været underkastet i Norden, kan ved Hjælp af Mindesmærkerne følges i alle Enkeltheder, saaledes som det er paavist i Wimmers „Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden" (Kbh. 1874) og især i samme Forfatters „Die Runenschrift" (Berlin 1887). En foreløbig Afslutning naar Udviklingen ved Midten af det 9de Aarh., da vi over hele Norden finde det velbekjendte yngre nordiske Runealphabet paa 16 Tegn i almindelig Brug. Runerækken har nu antaget følgende Skikkelse, idet dens 16 Tegn ligesom den ældre Rækkes 24 ere delte i tre Afdelinger:

1.	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚬ	ᚱ	ᚴ
	f	u	þ	ą	r	k
2.	ᚼ	ᚾ	ᛁ	ᛅ	ᛋ	
	h	n	i	a	s	
3.	ᛏ	ᛒ	ᛘ	ᛚ	ᛦ	
	t	b	m	l	ʀ	

hvorved bemærkes, at ą er Tegn for det nasalerede a og ʀ for den af z opstaaede r-Lyd, der var forskjellig fra det oprindelige r. — At dette Runealphabet udtrykker saa fine Lydforskjelligheder som dem mellem de to a- og de to r-Lyd, er altsaa ligefrem begrundet i dets Udvikling af det ældre Alphabet. Men paa andre Punkter frembyde de 16 Tegn naturligvis kun en højst mangelfuld Betegnelse for de mange Lyd, som paa den Tid fandtes i Nordisk. Følgen heraf var, at mange Tegn maatte benyttes i forskjellig Betydning: ᚴ udtrykte ikke blot k, men ogsaa g (baade Muta og Spirant) og ng; ᛅ var Tegn ikke blot for a, men ogsaa for de deraf ved Omlyd udviklede Lyd æ og å og kunde ligeledes bruges for e, osv. Trangen til en fyldigere Lydbetegnelse gjorde sig derfor ogsaa efterhaanden gjældende, og i Slutn. af det 10de Aarh. begynder man sporadisk at danne nye Tegn af de ældre ved Hjælp af et Punkt (de saakaldte punkterede eller stungne R.). Tidligst fremtræde ᚵ og ᛂ med Betydning g og e, dannede af ᚴ k og ᛁ i; lidt senere optræder ogsaa ᚤ y, dannet af ᚢ u. Denne Forøgelse af den kortere Runerækkes 16 Tegn blev i længere Tid anset for tilstrækkelig. Men selvfølgelig gjorde den Trang til en fyldigere Lydbetegnelse, som fra først af havde fremkaldt de stungne R., sig stedse mere og mere gjældende. Efterhaanden spaltede derfor flere og flere af de gamle Tegn sig i forskjellige Former, der hver udtrykte sin Lyd, og Bevægelsen standsede ikke, førend Runealphabetet var blevet saaledes lempet efter det latinske Alphabet, at det havde faaet ét Tegn for hvert af de latinske Bogstaver. Dette skete paa en Tid, da man benyttede det latinske Alphabet jævnsides med Runealphabetet uden endnu at ville opgive det sidste. Kun rent undtagelsesvis anvendtes dette Runealphabet dog i Stedet for det latinske til større skriftlige Optegnelser paa Pergament. Det vigtigste Mindesmærke, der er bevaret af den Art, er det gamle Haandskrift af skaanske Lov fra Slutn. af det 13de Aarh. i den Arnamagnæanske Samling. — Vi have hidtil kun dvælet ved R.s Betydning som Skrifttegn. Meget tyder imidlertid paa, at de fra først af ere blevne benyttede ikke blot som Skrifttegn, men ogsaa og maaske væsentlig som magiske Tegn. Herfor taler selve Ordet R., der i de gamle germanske Sprog ligesom paa Gotisk betyder „Hemmelighed", og i Oldnordisk er rúnar ikke blot Navn paa de gamle Skrifttegn, men har ogsaa Betydningen „Hemmelighed", „hemmelighedsfuld Lære". Af R.s Anvendelse som magiske Tegn synes netop Hovedafvigelserne mellem Runeskriften og det latinske Alphabet at maatte forklares. Denne Brug forudsætter nemlig, at hver R. havde sit betegnende Navn;

den forklarer, at en enkelt R. (ᛚ) oprindelig maaske slet ikke benyttedes som Lydtegn, og heri ligger uden Tvivl ogsaa Grunden til, at de 24 Runetegn i en fra den latinske Bogstavorden forskjellig Rækkefølge indordnedes i 3 Afdelinger med 8 Tegn i hver. At R.s magiske Brug er ældgammel, fremgaar i hvert Fald med Sikkerhed af den Omstændighed, at vi blandt de allerældste Indskrifter med R. finde et forholdsvis stort Antal, hvor Indskrifternes magiske Betydning er utvivlsom, saaledes Runepilene fra Nydam Mose, Slangebilledet fra Lindholm Mose osv. At vi her virkelig have R. med magisk Betydning, bestyrkes yderligere ved udtrykkelige literære Vidnesbyrd fra langt senere Tid. Den Maade, hvorpaa Odin i Eddadigtene fremstilles som R.s Opfinder, er et slaaende Udtryk for den hemmelighedsfulde Magt, som man fra gammel Tid har tilskrevet R., og om den betydningsfulde Rolle, som de have spillet i Norden til magisk Brug, aflægger Literaturen lige fra Eddadigtene til vore Folkeviser utallige Vidnesbyrd. — En for Norden ejendommelig Anvendelse fik R. tidlig ved at benyttes til Indskrifter paa de saakaldte Runestene, d. e. Stene, rejste til Minde om Afdøde. Allerede i Bronzealderen var den Skik at rejse Mindestene (Bautastene) efter de døde almindelig. Da Runeskriften i Jernalderen udbredtes over Norden, maatte det ligge nær at forsyne de indskriftløse Bautastene med en kort Indskrift, der angav den dødes Navn og ofte tillige Navnet paa den Ven eller Frænde, som havde rejst Mindesmærket. Stene med de ældre R. kjendes dog kun fra Norge og Sverige, ikke fra Danmark, som ellers har de ældste Indskrifter med disse R. Ved Siden af Runestenene vedblev man imidlertid at bruge Bautastene uden Indskrift, og i et langt Tidsrum synes Runestenene saa at sige atter helt at være vegne for Bautastenene. Medens nemlig et forholdsvis stort Antal norske og svenske Runestene fra det 6te til Midten af det 7de Aarh. ere bevarede, optræde de kun ganske enkeltvis fra Midten af det 7de til Beg. af det 9de Aarh. Fra den Tid træffe vi atter Runestene i større Antal; men det er nu ikke længer som tidligere i Norge og Sverige, men i Danmark. Her møde vi nemlig i Beg. af det 9de Aarh. de ældste kjendte Runestene med den kortere Runerække (en skaansk Sten fra Örja, de sjællandske Stene fra Kallerup og Snoldelev, de fynske fra Helnæs og Flemløse). Af danske Runestene fra den følgende Tid maa Glavendrup-Stenen fra Fyn og Tryggevælde-Stenen fra Sjælland særlig fremhæves baade paa Grund af deres Alder (omtr. 900) og deres lange og mærkelige Indskrifter. Det største Antal danske Runestene tilhører det 10de Aarh., og blandt disse have naturligvis de saa historiske Mindesmærker særlig Interesse, navnlig Jellinge-Stenene (den mindre, rejst af Gorm efter Thyre Danebod, omtr. 930; den større, rejst af Harald efter Gorm og Thyre, omtr. 980), de to slesvigske Stene fra Bedelspang (rejste af Asfrid efter hendes og Gnupas Søn Kong Sigtryg, Midten af 10de Aarh.) og Danevirke-Stenen (rejst af Svend Tveskjæg, omtr. 1000). For Danmarks Vedkommende ender den egentlige Runestensperiode midt i det 11te Aarh. I Sverige falder den noget senere, i hele det 11te Aarh.; men den fortsættes her i enkelte Egne (særlig paa Gulland) langt ned i Middelalderen. Efter Danmark og Sverige følger endelig Norge. — Medens selve Runeskriften under sin Udvikling i alt væsentligt har holdt Skridt over hele Norden, er Forholdet altsaa et ganske andet, naar Talen er om dens Anvendelse til Indskrifter paa Runestenene. Her ere de nordiske Lande gaaede hvert sin Vej, og den egentlige Runestensperiode tilhører i hvert af dem en forskjellig Tid, ligesom der i dette Punkt inden for hvert Land i høj Grad gjør sig provinsielle Ejendommeligheder gjældende. Medens saaledes den gamle danske Provins Skaane i det hele taget slutter sig til det øvrige Danmark, indtager Bornholm en særlig Stilling, idet de mange Runestene paa denne Ø netop tilhøre den Periode, da man i det øvrige Danmark var paa Veje til at opgive denne Skik, hvorimod intet bornholmsk Runemindesmærke kan føres tilbage til det 10de Aarh. (L. W.)

Rung, Henrik, dansk Komponist, f. 3 Marts 1807 i Kjøbenh., kom 1816 til Næstved, hvor han fik lidt Undervisning paa Violin og Guitar. Det sidste Instrument synes han at have haft Forkjærlighed for, thi han naaede senere i Kjøbenhavn at behandle det virtuosmæssig, og han vandt derved en Beskytter i Theaterchefen, Overhofmarschal Hauch, som fik ham ansat som Elev paa Contrabas i det kongel. Capel og 1834 forfremmet til Capelmusicus. Organist Heger og navnlig Prof. L. Zinck vare hans Lærere i Musiktheori, og Weyse eftersaa af og til hans Arbejder. 1837 traadte han første Gang frem for Offentligheden som Komponist med Musiken til Dramaet „Svend Dyrings Hus“, der vakte saa stor Opsigt, at han s. A. fik Stipendium til en Rejse i Udlandet, der varede i 3 Aar. I Italien syslede han ivrig med den gammelitalienske kirkelige og verdslige Musik, i Paris lagde han sig efter Sangkunstens Theori, og begge disse Studier anvendte han efter sin Hjemkomst i det praktiske Liv, navnlig som Dirigent for Cæcilia-foreningen (fra 1851) og som Syngemester ved det kongel. Theater (fra 1842). I den sidstnævnte Stilling uddannede han mange og dygtige Elever, deriblandt sin Hustru, Pauline R., født Lichtenstein, f. 1818, 1838—57 Operasangerinde ved det kongel. Theater, og sin Datter, Fru Sophie Keller (s. d. A.), Fruerne Gerlach, Liebe, Riise; og Sangeren N. Simonsen; det nære Forhold, hvori han stod til Theatret, medførte tillige, at den dramatiske Musik udgjør en væsentlig Del af hans Compositioner. Han skrev saaledes 8 Syngestykker og Operaer, af hvilke „Stormen paa Kjøbenhavn“ vandt meget Bifald, og desuden Musik til en Mængde Skuespil. Som Romancecomponist var han ligeledes frugtbar, og blandt hans Sange ere ikke faa ved deres hjemlige og tiltalende Melodiøsitet blevne Folkesange, saasom „Hr. Peder“, „Modersmaalet“, „Gurre“, „Hjemve“ o. fl. For Musikforeningen, det skandinaviske Selskabs Sangforening og Cæciliaforeningen skrev han forskjellige mindre og større Vocalcompositioner.

Efter Gades Opfordring gik han ind i Musikforeningens Administration, hvoraf han dog et Aarstid senere udtraadte. Aaret efter stiftede han Cæciliaforeningen, for hvilken han virkede med usvækket Interesse indtil sin Død 12 Dec. 1871. — Hans Søn, **Frederik R.**, f. 14 Juni 1854 i Kjøbenhavn, fik fra sin tidlige Barndom en alsidig musikalsk Uddannelse, overtog 1877 Ledelsen af Cæciliaforeningen og blev 1885 „Musikdirigent" (2den Capelmester) ved det kongel. Theater. Han har componeret et stort Antal Sange med Claver, nogle Claverstykker, en Orchestersuite i gammel Stil, en Strygekvartet (op. 30, 1888), Musik til Balletten „Aditi", til „Pharaos Ring" af Molbech, en Opera i to Akter, „Det hemmelige Selskab", med Text af Sophus Bauditz, opført paa det kongel. Theater 1888, m. m. — En anden Søn, **Georg Adolph R.**, f. 9 Sept. 1845 i Kjøbenhavn, blev Student 1864, men traadte derefter ind i Hæren, blev Secondlieutenant 1867, gjennemgik Officersskolen 1868—70, men maatte snart efter af Helbredshensyn tage sin Afsked; 1882 udnævntes han til Capitain i Artilleriets Forstærkning. Da det danske meteorol. Inst. oprettedes 1872, blev R. Assistent ved samme og 1883 Underbestyrer. I denne Stilling har han indlagt sig store Fortjenester ved Constructionen af meteorologiske Instrumenter, særlig saadanne, som automatisk optegne de forskjellige meteor. Elementer (Lufttrykket, Temperaturen, Vindstyrken, Regnmængden osv.); en Afhandling herom blev optagen i Vidensk. Selsk. Skrifter 1885 og belønnet med Selskabets Sølvmedaille; samme Aar fik han Guldmedaille ved den internat. Udstilling af Opfindelser i London. R.s Navn er end videre knyttet til forskjellige praktiske Opfindelser som Reautographien, Sinusvægten, en Vandhenter og den pneumatiske Rotationsindicator, der fik Guldmedaille i Paris 1888.

Rungsted, Fiskerleje i det nordøstlige Sjælland, smukt beliggende ved Sundet midt imellem Kjøbenhavn og Helsingør, lige over for Hven (Frederiksborg Amt, Hirschholm Sogn), bekjendt ved Ewalds Ophold; en Høj i den til Kroen hørende Have kaldes „Ewalds Høj". Dampskibsforbindelse langs Kysten. Yndet Sommeropholdssted for Kjøbenhavnerne.

Runing, et Arbejde, som Klæde o. desl. underkastes efter Valkningen, og som tilsigter paa Retten at rede det Lag af Uldtaver, der ved dette Arbejde ere traadte ud af Garnene og have haget sig fast i hinanden, saaledes at de kunne danne en Luv. Foretages i Regelen med Karteboller, anbragte paa Kartekryds ell. paa Kartemaskinens Valser; kun til grove Varer, f. Ex. Sengetæpper, kan man nøjes med „Strygere", ligesom Haandkarter med Jærntænder.

Runkelroe, s. **Bede**. R. har i de bedre Egne af Landet fundet en betydelig Udbredelse som Foderplante, da den har vist sig haardførere og mindre udsat for Insekternes Angreb end Rutabaga og Turnips.

Runø, en lille Ø i Rigabugten, hører til det russiske Gouv. Lifland. Dens Beboere ere af svensk Herkomst. Fyrtaarn.

Ruotsinsalmi, Fæstning i Storfyrstend. Finland paa en Ø i den finske Bugt uden for Kymenefledens Munding, med Krigshavn og Værft.

Rupee [pi], Sølvmønt i Calcutta af Finhed 11 Ounces (916$\frac{2}{3}$ Tusendedele), af Vægt 1 ny ostind. Tola eller 11,6638 Gram, i Værdi lig 1 Kr. 71 Øre. 1 R. deles i 16 Annas à 16 Pice. Denne R. kaldes Compagni-R. til Forskjel fra den ældre Sicca-R., der i Værdi var $\frac{11}{12}$ af den nuværende eller lig 1 Kr. 82 Øre. 1000 Mill. R. kaldes Mas-R., 10 Mill. Crore-R., 2½ Mill. Areb og 100,000 Lac-R.

Rupelmonde, Flække i den belgiske Prov. Østflandern ved Floden Rupels Udløb i Schelde, 2 M. s. v. for Antwerpen, med 3,000 J., store Teglbrænderier og Rebslagerier. Geographen Gerh. Mercators Fødeby.

Rupert (Rudbert, Ruprecht, Hrodbert), den hellige, Bayerns Apostel, f. ved Midten af 7de Aarh., af frankisk Kongeslægt, var Biskop i Worms, da han blev indkaldt til Bayern af Hertug Theodor II, som lod sig døbe af ham 696. R. vedblev at virke som Missionær langs Donau og stiftede Bispedømmet Salzburg, hvor han døde 27 Marts 717. Hans Dødsdag er hans Mindedag. Til Ære for ham stiftede Ærkebiskop Johan Ernst af Salzburg 1701 Rupertus-Ordenen, som blev ophævet 1802.

Ruppius, Otto, tysk Novellist, f. 1819 i Glauchau i Sachsen, førte et meget omskiftende Liv, var Handelslærling, dernæst Soldat, saa Boghandler og Journalist i Berlin, hvorfra han 1848 for at undgaa en ham idømt Fængselsstraf for Presseforseelse flygtede til Amerika; her var han først omrejsende Orchesterdirigent, senere Redacteur af forskjellige tyske Blade, indtil han 1861 søgte tilbage til Tyskland, hvor han levede i Leipzig og Berlin som Journalist og Forfatter; d. 1864. Af hans Romaner og Noveller give de fleste og bedste sanddrige Skildringer af det amerikanske, særlig det tysk-amerikanske Liv; saaledes „Der Pedlar" (1857, 5te Opl. 1874) og dens Fortsættelse „Das Vermächtnis des Pedlars" (1859, 5te Opl. 1874), „Der Prairieteufel" (1861), „Genrebilder" (1861), „Im Westen" (1862) o. fl. Hans „Gesammelte Werke" udkom 1874 i 6 Bd.

Ruprecht af Pfalz, kaldet „Klemm" (Clemens, d. milde), Kurfyrste af Pfalz og 1400—10 tysk Modkonge mod Wenzel, ældste Søn af Kurfyrst R. II, f. 5 Maj 1352, fulgte sin Fader i Kurværdigheden 1398 og blev 1400 paa Kurdagen i Rense af Mainz, Köln og Sachsen valgt til Konge i den afsatte Wenzels Sted, men formaaede ikke at skaffe sit Valg almindelig Anerkjendelse. Han døde 18 Maj 1410. — R., Prins, tredje Søn af Kurfyrst Frederik V af Pfalz og den engelske Prinsesse Elisabeth, f. 1619 i Prag, kæmpede i Trediveaarskrigen mod de kejserlige og senere for sin Onkel, den engelske Konge Carl I, imod Parlamentstropperne og blev Hertug af Cumberland, førte efter Kongens Henrettelse med en Del af Flaaden en Kaperkrig mod England, men reddede sig til sidst med sine Skibe til Frankrig 1654. Efter Restaurationen 1660 blev han overvældet med Gunst og Værdigheder af sin Fætter Kongen, udnævntes til engelsk Admiral og døde ugift som Gouverneur i Windsor 1682. Han gjorde forskjellige Opfindelser i Chemi og Physik (jvfr. **Prinsmetal**) og arbejdede med Held i Mezzotintemaneren.

Ruptūr, Bristning, i Lægevidensk. Sønderrivning af Legemets bløde Dele og Organer som Følge af en altfor stærk Udspænding af deres Væv eller en sygelig Skjørhed af dette, f. Ex. R. af Mellemkjødet under Fødslen, R. af Urinblæren ved Forhindring for Urinens Udtømmelse af den, R. af Muskelfibre ved stærk Anstrængelse, R. af Mave og Tarm ved Saar i disse osv.

Rur, s. Rankefødder.

Rurik, Hrørekr, Stifteren af det russiske Rige, en Varæg rimeligvis fra Sverige, som indkaldt af de finske og slaviske Folk omkring Ladoga Søen tillige med sine Brødre Sineus og Truvor drog over Østersøen og underlagde sig disse Egne. Snart udvidede han sin Magt mod Øst og Syd, idet han gjorde de der boende Folk skatskyldige. 862 tog han sit Sæde i Novgorod og styrede herfra de undertvungne Lande som Eneherskker efter sine Brødres Død indtil sin Død c. 880. Hans Slægt regerede i Rusland i mere end 700 Aar, indtil 1598, og endnu er der i Rusland fyrstelige Familier, som nedlede deres Herkomst fra R.

Rus, s. Deposition. **Rusaar**, det første Studenteraar.

Rus, Broder, er Navnet paa Hovedpersonen i et højtysk, plattysk og dansk Digt om Djævelen, der under dette falske Navn skaffede sig Adgang til Esrom Kloster og der som Kogemester bibragte Abbeden og Munkene Sans for Kjødets Nydelse og saaledes modnede dem for Helvede, indtil han manedes bort og flygtede til England. Det gamle danske Digt er fra 1555 til vore Dage udkommet i 9 Udgaver, den nyeste ved Chr. Bruun. Emnet er i den nyeste Tid (1888) blevet udformet til et Skuespil af Einar Christiansen.

Rŭscus, en i Middelhavslandene og paa de canariske Øer vildtvoxende Slægt af Convalfamilien, udmærket ved sine ejendommelige, brede og bladlignende Grene (Bladgrene, Cladodier), der fremkomme i Hjørnet af de smaa, skælagtige egentlige Blade og bære smaa, gulhvide Blomster i Randen eller midt paa Fladen.

Ruse, s. Fiskeri.

Ruse, Henrik, s. Rysensteen.

Ruske, norsk, d. s. s. Hork.

Rusking, Hørrens og Hampens Høstning, bestaar i en Oprykning med Rode. Hørren ruskes i Regelen, naar Frøet er modent; men Taven bliver langt finere, naar R. foretages tidligere, og Frøet kan meget godt eftermodnes. Hamp ruskes undertiden paa ēn Gang, ligeledes naar Frøet paa Hunplanten er modent; men da er Taven paa Hanplanten (Sallehampen), som kan give baade den meste og den bedste Hamp, bleven strid, og denne bør derfor ruskes (galles) strax efter Befrugtningen, medens Hunplanten bliver staaende til Modning.

Rusland, et Kejserdømme, der indtager den nordlige Del af Europa og Asien ø. for Norge og Sverige, den bottniske Bugt, Østersøen, Tyskland, Østerrig og Rumænien indtil det store Ocean, mod N. omgivet af det nordlige Ishav og mod S. af det sorte Hav, det tyrkiske Asien, Persien, det asiatiske Højland og China. Det bestaar af følgende Hoveddele:

	□ M.	Befolkn. 1885.
Det egtl. Rusland med Polen	91,103	86,153,000
Finland	6,786	2,208,000
Kaukasus	8,585	6,654,000
Det transkaspiske Gebet	10,023	430,000
Centralasien	55,087	5,202,000
Sibirien	226,941	4,143,000
Aral Søen	1,217	„
Det kaspiske Hav	7,981	„
	407,723	104,785,000

Trods den tilsyneladende Nøjagtighed i disse efter Gothakalenderen angivne Talstørrelser er det en Selvfølge, at de saa vel for Arealernes som for Folkemængdens Vedkommende ikke ere saa nøjagtige som de statistiske Angivelser for de mere fremskredne Stater. Nærværende Artikel vil væsentlig kun behandle det egentlige eller europæiske Rusland med Polen, da Rigets øvrige Bestanddele ere behandlede i egne Artikler. De Grænser, inden for hvilke R. her opstilles, ere mod N. det nordl. Ishav, mod V. det nordl. Norge, Finland, Østersøen, Tyskland, Østerrig og Rumænien, mod S. det sorte Hav og en Linje fra det asovske Hav langs Floden Jeja og Mangtschindsænkningen til Floden Kumas Udløb i det kaspiske Hav. Mod Ø. gaar Grænsen vest for Floden Urals Delta mod N. N. V. til 51° n. Br., hvor den bøjer mod Ø. langs Uralflodens øvre Løb syd om Ural Bjærgene. Øst for Bjærgkjæden fjærner den sig mod Ø. til en Afstand fra denne af over 40 Mil, hvorefter den atter under 62° n. Br. falder sammen med denne indtil den til sidst følger Kara Floden til dens Udløb i det kariske Hav. Inden for disse Grænser deles R. i følgende Gouvernementer, hvoraf de tidligere polske ere mærkede med *)

	□ M.	Befolkn.
Archangel	15,593	318,400
Astrachan	4,296	790,900
Bessarabien	829	1,369,100
Charkov	990	2,224,700
Cherson	1,295	1,902,200
Dongebetet	2,911	1,493,100
Estland	368	380,900
Grodno	702	1,256,900
Jaroslav	647	1,095,800
Jekaterinoslav	1,230	1,696,400
Kalisch*)	217	784,900
Kaluga	562	1,156,600
Kasan	1,157	1,993,000
Kielce*)	183	643,600
Kijev	926	2,492,100
Kostroma	1,538	1,290,400
Kovno	738	1,461,500
Kurland	496	649,000
Kursk	844	2,120,800
Lifland	854	1,186,600
Lomscha*)	220	563,600
Lublin*)	306	882,600
Minsk	1,660	1,591,800
Mohilev	873	1,170,500
Moskva	605	2,161,900
At overføre	40,040	32,676,800

Overført....	40,040	32,676,800
Nischnij-Novgorod ..	931	1,434,300
Novgorod	2,222	1,144,900
Olonets............	2,702	327,000
Orel	849	1,918,300
Orenburg	3,472	1,198,400
Pensa	705	1,402,900
Perm	6,031	2,593,400
Piotrkov*)	222	865,800
Plock*)	198	557,000
Podolien	763	2,302,500
Poltava	906	2,520,900
Pskov	803	917,300
Radom*)	224	657,900
Rjæsan	765	1,737,500
St. Petersborg	977	1,618,600
Siedlce*)	260	630,200
Smolensk	1,019	1,218,100
Samara	2,748	2,305,500
Saratov	1,534	2,134,900
Simbirsk	899	1,481,800
Suvalki	228	613,600
Tambov	1,209	2,519,700
Taurien	1,154	940,500
Tschernigov	952	1,996,200
Tula	562	1,360,000
Tver	1,186	1,646,700
Ufa	2,216	1,793,300
Warschau*).........	264	1,345,900
Wjatka.............	2,781	2,774,100
Wilna	772	1,228,300
Witebsk	820	1,201,200
Wladimir...........	887	1,359,300
Wolhynien	1,305	2,096,500
Wologda	7,314	1,172,300
Woronesch.....	1,197	2,466,000
	91,112	86,152,600

altsaa pr. □ M. 946 Indbyggere. Medregnes det asovske Hav, der er c. 680 □ M., bliver det hele Areal 91,792 □ M.

Naturbeskaffenhed. Ruslands Fastland ligger imellem 44°,5 og 69°,7 n. Br. og mellem 35°,2 og 82°,7 ø. L. De betydeligste Øer, som høre hertil, ere Kolgujev, Waigatsch og Novaja-Zemlja i det nordl Ishav og Dagø og Øsel i Østersøen. Kystudviklingen er i Forhold til Landmassen kun ringe, og dens Betydning bliver endnu mindre ved at de nordlige Farvande og selv Østersøhavnene en stor Del af Aaret spærres af Is. Blandt de talrige Bugter ere de vigtigste: mod N. det kariske Hav, Petschora-Flodens Munding, Tschesch Bugten, det hvide Hav med Bugterne Mesen, Archangel, Onega og Kandalax; mod V. danner Østersøen den finske Bugt og Riga Bugten med Pernau Bugten, mod S. ved det sorte Hav er Dnjestrs og Dnjeprs Liman og paa Krim det døde Hav eller Karkinit Bugten tillige med Kalamita Bugten paa Vestsiden, den lille Balaklava Bugt og Kaffa Bugten paa Sydsiden, det asovske Hav med Arabat Bugten og det raadne Hav ell. Sivasch paa Østsiden. Det asovske Hav danner desuden en Mængde mindre Bugter. R. optager største Delen af af den store østeuropæiske Slette. De eneste Bjerge i denne mægtige Landmasse ere Ural Bjergene yderst mod Ø., de tauriske Bjerge paa Krim og Udløbere af Karpatherne i det sydlige Polen og Gouv. Volhynien og Podolien. Uden for disse Bjerge naa kun faa Punkter en Højde af 1,000 F., saaledes Waldai Plateauet i den sydlige Del af Gouv. Novgorod (Popova Gora, c. 1,100 F.) og Landet langs Volgas højre Bred mellem 48° og 53° n. Br., der har Punkter af omtr. samme Højde. Floderne høre til 4 forskjellige Systemer og bidrage betydelig til at fremme Samfærdselen. Til det hvide Hav flyde Kara, Petschora, Mesen, Dvina, Onega og mange mindre; til Østersøen flyde Tornea, Neva, Narova, Pernau, Düna, Aa, Windau, Njemen og Weichsel; til det sorte og det asovske Hav Pruth, Donaus Nordarm, Dnjestr, Bug, Dnjepr og Don; til det kaspiske Hav Kuma, Volga og Ural. Antallet af Søer er meget stort og deriblandt flere forholdsvis store. De mærkeligste af disse ere: Ladoga paa Grænsen af Finland (c. 330 □ M.); den modtager Afløbet fra Ilmen (c. 16 □ M.) og Onega og fra Saima i Finland og har selv gjennem Neva Afløb til Østersøen; Onega (c. 230 □ M.) modtager Afløbet fra Vyg-, Seg- og Vodlo; Peipus med Pskov Søen (c. 66 □ M.) har gjennem Narova Afløb til den finske Bugt og tillige ved Embach Afløb til Søen Virzjærv (c. 5 □ M.), der gjennem Pernau har Afløb til Riga Bugten; Bjelo Osero (c. 20 □ M.) og Vosche (c. 8 □ M.) i Gouv. Novgorod foruden en stor Mængde mindre. Mod S. og S. Ø. findes flere Saltsøer, af hvilke den største er Elton i Gouv. Astrachan. R.s Floder og Søer ere satte i Forbindelse med hinanden ved et udstrakt Kanalsystem, oprindelig paabegyndt af Peter d. store, der muliggjør en Sejlforbindelse mellem det hvide Hav, Østersøen, det sorte og det kaspiske Hav. Klimaet har udpræget Fastlandscharakter og bliver strængere, efter som man rykker mod Øst. Aarets Middelvarme er under samme Bredde betydelig lavere end i Vesteuropa. I Kjøbenhavn og Moskva er saaledes Aarets Middelvarme henholdsvis 7°,4 og 3°,4 og Vintertemperaturen ÷ 0°,8 og ÷ 9°,2, medens Sommertemperaturen er 15°,9 og 18°,1. Med Hensyn til klimatiske og Dyrkningsforhold kan Landet i Almindel. deles i 4 Bælter: 1) Polarbæltet n. for 67° n. Br. med frossen Jordbund største Delen af Aaret og om Sommeren delvis et ufremkommeligt Morads. 2) Det kolde Bælte mellem 57° og 67° n. Br. med mager og let Jordbund, dels stærkt skovbevoxet og dels med store Eng- og Mosestrækninger. Kornavlen er kun sikker til 60° n. Br., hvorvel den ogsaa drives paa højere Bredder. 3) Det tempererede Bælte mellem 50° og 57° n. Br., væsentlig bestaaende af udstrakte, bølgeformede Sletter, der ere de rigeste Kornegne, men ogsaa mod N. have udstrakte Skove. Mod V. i Gouv. Minsk og Volhynien omkring Pripet og dens Bifloder er udstrakte Moradser. 4) Det varme Bælte s. for 50° n. Br., fladt og skovløst, frugtbart mod V., men mod Ø. dannende store, ufrugtbare Stepper, der i Gouv. Saratov og Astrachan gaa over til ørken-

agtige Saltstepper. — Landbruget er den russiske Befolknings Hovederhverv, men det staar dog endnu paa et temmelig lavt Trin. De vigtigste Kornsorter ere Rug, Hvede, Byg og Havre, der mod Syd delvis afløses af Hirse og endnu sydligere af Majs. Kornudførselen er vistnok betydelig, men, da Gjennemsnitshøsten kun afgiver 3 à 4 Fold, langt fra saa stor, som man skulde antage. Værdien af Kornudførselen udgjorde i Aarene 1882—85 henholdsvis i Mill. Kr. 907,3, 988,7, 887,0 og 800,1. Foruden de nævnte Kornsorter og Kartofler dyrkes i stor Udstrækning Hør, Hamp, Tobak, Humle og Sukkerroer i det tempererede Bælte. Her dyrkes ogsaa i Mængde vor sædvanlige Træfrugt, medens de finere Sorter, som Ferskener, Aprikoser og Kastanier, samt Vin dyrkes længere mod S. De store Skove ere alt omtalte i det foregaaende, men i de for Kornavlen skikkede Egne ere efterhaanden store Strækninger ryddede for at give Plads for denne. Kvægavlen indtager i de egentlige Korndistricter kun den anden Plads i Landbruget, men uden for disse den første. En nøjagtig Opgivelse af Kvægholdets Størrelse haves ikke senere end 1872, men man tager ikke fejl ved at sætte det forholdsvis betydelig større end i det øvrige Europa. Foruden Heste, Hornkvæg og Faar holdes i de nordlige Egne en Mængde Rensdyr og i de sydlige et temmelig stort Antal Kameler. Af Faarene ere over 20 pCt. af forædlede Racer. Hesteavlen drives navnlig af Steppebeboerne, men ogsaa omfattende Regeringsstutterier sørge for dens Fremme. Af stor Betydning er Bi- og Silkeavlen, den sidste især i de i de sydlige Egne etablerede tyske og schweizerske Kolonier. Fiskeriet drives stærkt i Floder og Søer, navnlig i Volga og det kaspiske Hav. Jagten giver navnlig i de nordlige Egne et stort Udbytte af Bjørne, Ulve, Grævlinger, Ræve, Harer, Fuglevildt og Sæler. — R. har stor Rigdom paa Mineralprodukter. Af ædle Metaller findes dog det meste i Sibirien; i det europæiske R. kan den aarlige Guldproduktion anslaas til 20,000 à 25,000 Pd. (i Sibirien over det tredobbelte). Jernproduktionen er henved 8 Mill. Centner, Sten- og Brunkul henimod 60 Mill. Centner og Salt c. 15 Mill. Centner. I Ural findes foruden Ædelstene en Mængde værdifulde Stenarter, Malachit, Porphyr, Marmor og Granit. Antallet af Mineralkilder er meget stort, og flere af dem ere stærkt benyttede Cursteder. Industrien er forholdsvis meget udviklet, den store Industri dog ikke saa meget i Byerne som paa Landet. Hoveddistricterne for Fabrikindustrien ere Gouv. Moskva, Nischnij-Novgorod, St. Petersborg, Vladimir, Kursk, Tula, Kaluga, Kasan, Kijev og Astrachan. De vigtigste Industrifrembringelser ere Bomuldsgarn og Bomuldstøjer, Hør- og Hampelærreder, Klæde og lettere Uldstoffer, Silkevarer, Krystal-, Glas-, Porcelæn- og Fajencevarer, Papir, Lim, Stivelse, Lys, alle Slags Metalvarer, Roesukker og Brændevin. Skibsbyggeri og de dermed beslægtede Virksomheder drives i stor Udstrækning saa vel i Kyststæderne som langs Floderne. Handelen har et meget betydeligt Omfang og er i de seneste 30 Aar tiltaget meget, men kan ved et Landomraade af saadant Omfang paa ingen Maade bedømmes blot efter Ind- og Udførselen over Grænsen. Medens dette til Dels gjælder om Handelsomsætningen i alle større Lande, har det her saa meget større Betydning, som den store Udstrækning saa vel fra N. mod S. som fra V. mod Ø. bevirker, at Produktionsforholdet i de forskjellige Landsdele er yderst forskjelligt og derfor nødvendiggjør en storartet indenrigsk Vareførsel. Efter som Jernbanelinjerne og Flodskibsfarten ere udviklede, er naturligvis denne Vareførsel stærkt tiltagen. Hosfølgende gives en Oversigt over Handelsomsætningen med de vigtigste Lande for det aarlige Gjennemsnit af Toaarene 1866—67 og 1884—85, Værdien angiven i Mill. Kroner.

	Indførsel fra 1866-67	Indførsel fra 1884-85	Udførsel til 1866-67	Udførsel til 1884-85
Storbritannien	192,4	314,9	299,3	445,5
Tyskland	231,1	457,1	84,4	464,6
Frankrig	35,4	48,1	49,5	119,0
Østerr.-Ungarn	30,3	61,1	19,0	85,0
Holland	22,1	16,0	17,9	113,9
Tyrkiet	14,6	37,9	21,6	41,3
Italien	11,9	26,1	13,9	64,3
Sverige-Norge	?	16,1	?	53,1
Danmark	?	4,5	?	27,5
Foren. Stater	9,3	97,5	3,9	2,3
Andre Lande	71,0	309,4	65,4	195,1
I alt	618,6	1,388,7	574,9	1,612,3

Det ses heraf, at i mindre end 20 Aar er Indførselen stegen til over det dobbelte og Udførselen til næsten det tredobbelte. Denne Bevægelse har vedvaret længe, som følgende Oversigt viser:

Aarsgjennemsnit	Indførsel Mill. Kr.	Udførsel Mill. Kr.
1848—52	232,1	247,8
1856—60	364,0	429,3
1861—65	395,6	476,3

De her angivne Tal ere de officielle Værdier, der til Sammenligning med de ovenfor staaende maa forøges med omtr. en Fjerdedel.

Til Oplysning om Handelsvejene gives her en Oversigt over den aarlige Værdi af Omsætningen for Toaaret 1884—85 i Mill. Kr.:

	Indførsel	Udførsel
Østersøhavne (uden Finland)	505	530
Landgrænsen	517	408
Sydlige Havne	213	531
Hvide Havs Havne	3	21
Den europæiske Grænse	1,238	1,498
Den finske Grænse	43	45
Den asiatiske Grænse	109	69
I alt c.	1,390	1,612

Endelig skal endnu gives en Oversigt over Hovedartiklerne i Aars Ind- og Udførselen for 1884—85, Værdien i Mill. Kr.:

	Indførs.	Udførsel
Over den europ. Grænse:		
Kornvarer	10,5	843,4
Drikkevarer	48,2	20,0
Te og Kaffe	146,0	0,2
Frugt og Grøntsager	35,1	2,8
Andet	66,7	65,2
Fortæringsgjenstande	306,5	931,6
Stenkul	44,0	0,0
Metaller	80,3	4,8
Hørfrø	„	57,9
Skind, Huder og Pelsv.	35,8	21,8
Spindestoffer og Garn	309,3	253,9
Tømmer og Træ	8,1	88,0
Farver	58,2	0,2
Andre Varer	162,3	79,3
Raastoffer og Halvfabrik.	693,5	505,9
Forskjellige Fabrikater	237,9	20,3
Dyr	1,3	39,8
I alt	1,239,4	1,497,6
Over den finske Grænse	42,5	45,4
Over den asiat. Grænse	108,9	69,2
Total Handel ov. Grænsen	1,390,8	1,612,2
Ædle Metaller	16,0	19,8

Skibsfarten 1885.

Farvande	Udenrigsk Fart: Ankomne med Ladning	i Ballast	I alt	Afgaaede med Ladning	i Ballast	I alt
Hvide Hav	299	328	627	633	1	634
Østersøen	3,528	2,305	5,833	5,361	508	5,869
Sorte og asovske Hav	1,862	3,154	5,016	4,227	777	5,004
Kaspiske Hav	1,367	101	1,468	1,284	148	1,432
I alt	7,056	5,888	12,944	11,505	1,434	12,939
Deraf Dampskibe	4,425	3,675	8,100	7,167	963	8,130

Af de indgaaede Skibe vare 2,837 russiske, 3,063 engelske, 1,671 tyske, 1,448 svensk-norske, 971 græske, 919 danske, 778 østerrigske, 568 tyrkiske, 200 hollandske. Handelsflaaden udgjorde 1884 4,411 Sejlskibe af 401,340 Tons og 379 Dampskibe af 99,214 Tons. — Jærnbanelinjerne 1 Jan. 1887 udgjorde c. 3,500 M. Antallet af Postkontorer 1885 var 4,830. Derfra besørgedes 10,424,000 Pengeforsendelser til samlet Beløb 9,155 Mill. Kr. Telegraphlinjerne havde 1884 en samlet Linjelængde af c. 14,000 Mil med Traadlængde af c. 32,500 Mil. — Befolkningen i R. henhører til de mest forskjellige Stammer med de mest afvigende Sprog og Sæder. A) Indoeuropæiske Folkeslag: a) Slaver, til hvilke høre 1) Russer, der foruden den herskende Stamme, Storrusserne, i Midten og Norden af Riget (c. 35 Mill.) ogsaa omfatte Lillerusserne i Syd (c. 14 Mill.), til hvilke bl. a. Kosakkerne høre (jvfr. ogsaa Ruthener), og Hviderusserne i Vitebsk og Mohilev (3½ Mill.), jvfr. Russisk Sprog, 2) Polakker, væsentlig i det hidtilværende Kongerige Polen (5 Mill.); b) Litauer i Litauen og Letter i Kurland og den sydlige Halvdel af Lifland; c) Germaner: Tyskere og paa enkelte Steder Svenskere i Østersøprovinserne og som Kolonister i Sydrusland; d) Romanske Folk, især Rumæner, og e) Grækere i Sydrusland, samt f) Persere og Armeniere, ogsaa i Sydrusland, og endelig g) Zigeunere. B) Semiter: Jøder (c. 2½ Mill.), især i det forbums Polen og i Sydrusland, hvor saa godt som al Handelserhverv er i deres Hænder, ofte til stor Plage for den egentlige Befolkning. C) Til den „mongolske" Race regnes maaske hundrede, for en stor Del smaa og lidet civiliserede Stammer, af hvilke de vigtigste ere: a) finsk-ugriske Folk: Finner, Ester, Lapper, Mordviner, Tscheremisser, Syrjæner, Permier, Votjakker, Voguler, Ostjakker; b) Samojeder; c) Tyrker, Tatarer, Tschuvascher, Baschkirer, Kirgiser o. lign.; d) Kalmuker, Burjæter; end videre forskjellige til Dels isolerede Folk i Sibirien. Endelig maa nævnes D) Kaukasusfolk. Om de fleste af disse Folk se nærmere vedkommende Artikler; jvfr. ogsaa Art. Finner. — Undervisningsvæsenet staar med Hensyn til den egentlige Folkeskole kun paa et lavt Trin; derimod er der sørget bedre for den højere Undervisning. Siden 1870 er der dog gjort en Del for en forbedret Folkeundervisning. Universiteter findes i St. Petersborg, Moskva, Dorpat, Kasan, Kijev, Charkov, Warschau og Odessa. Studiernes Frihed er stærkt indskrænket og Antallet af Studerende forholdsvis ringe. Den græske Kirkes Gejstlige uddannes i egne Læreanstalter under Kirkens Overtilsyn. Den romersk-katholske Gejstlighed faar sin Uddannelse i det kirkelige Akademi i St. Petersborg og i Stiftsseminarier. De lærde Skoler søges for det meste kun som Forberedelsesskoler til den civile og militære Statstjeneste. Foruden de under Undervisningsministeriet sorterende almindelige Skoler findes under andre Ministeriers Tilsyn en Mængde Fagskoler, saaledes

under Krigsministeriet det kejserlige Militærakademi, Pagecorpset og en Mængde Cadet- og Militærskoler; under Marineministeriet Søcadetcorpset og flere Sømandsskoler; under Finansministeriet det technologiske Institut i St. Petersborg og et stort Antal Bjergværks-, Fabriks- og Tegneskoler; under Justitsministeriet den kejserlige Retsskole i St. Petersborg, Landmaalerskolen m. m., under Landvæsensdepartementet flere Mønstergaarde og Landbrugsskoler. Under Kejserindens Protection staar en Mængde Skoler for Døtre af Adel- og Borgerstanden. Fra Statens Side er i de senere Aar arbejdet ivrig paa at uddanne Lærerkræfter for Almueundervisningen. — **Religionsforfatning.** Hovedmassen af Befolkningen i det egentlige Rusland hører til den græsk-orthodoxe Kirke (c. 84 pCt.), i Polen til den romersk-katholske (c. 77 pCt.). Desuden findes i Rusland c. 5 pCt. Romersk-Katholske, 3,3 pCt. Protestanter, 3,0 pCt. Jøder, 3 pCt. Muhammedanere og 1,3 pCt. Raskolniker; i Polen 4,6 pCt. Græsk-Katholske, c. 5 pCt. Protestanter, c. 13 pCt. Jøder. I Spidsen for den græske Kirke staar den af Peter d. store 1721 indstiftede hellige Synode i St. Petersborg, under hvilken bestaar henimod 60 Eparchier (Ærkestifter og Stifter), der falde i 3 Klasser. Gejstligheden deles i Ordensgejstlige (den sorte G.) og Sognegejstlige (den hvide G.). Hine beklæde sædvanlig Kirkens højeste Stillinger og ere forpligtede til Cølibat. De overgaa i Anseelse og Dannelse langt de Sognegejstlige, der næsten danne en egen Kaste, som kun inden for selve Standen slutter ægteskabelige Forbindelser, hvis Sønner ordentligvis uddannes til Præster, og hvis Kaar ere temmelig ringe. Dog er der i de senere Aar tilstræbt en Forbedring i disse. Antallet af Klostre, særlig for Nonner, er temmelig stort, men de ere ikke stærkt besøgte. De ikke-græske Trosbekjendelser sortere under Indenrigsministeriet, og i Spidsen for den romersk-katholske Gejstlighed staar i Rusland 1 Ærkebiskop og 4 Biskopper, i Polen 1 Ærkebiskop og 7 Biskopper. — **Statshusholdning.** Indtægterne hidrøre hovedsagelig fra Forbrugsafgifter og Kopskat. Budgettet for 1887 udviste i Mill. Kr.:

Indtægt.

I. Ordentlige Indtægter:		
Directe Skatter		222,2
Indirecte Skatter		1,261,8
Heraf: Told	330,4	
Drikkevarer	675,5	
Tobaksskat	55,9	
Roesukkerskat	56,3	
Forskjel. Paalæg	143,7	
Andre Indtægter		502,5
Indbetalte Frikjøbssummer for Bønder		279,4
		2,265,9
II. Overordentlige Indtægter		242,8
I alt Indtægt		2,508,7

Udgift:

Statsgjæld		795,9
Højeste Statsmyndigheder		5,9
Den hellige Synode		31,4
Det kejserlige Husministerium		30,2
Udenrigsministeriet		12,4
Krigsministeriet		595,6
Marineministeriet		112,1
Finansministeriet		299,4
Herunder Pensioner og Understøttelser	86,0	
Domaineministeriet		64,0
Indenrigsministeriet		211,1
Herunder Post- og Telegraphvæsenet	33,6	
Undervisningsministeriet		59,5
Minister. for Samfærdselsanstalterne		73,3
Justitsministeriet		58,6
Andet		12,5
Tilfældige og overordentlige Udgifter		146,8
I alt Udgift		2,508,7

Dette er Budgettet, men Regnskabet svarer uheldigvis ikke ganske hertil, thi 1885 afsluttede det med Deficit af 217,4 Mill. Kr. **Statsgjælden** udgjorde ved Begyndelsen af 1887: Rentebærende Gjæld c. 3,450 Mill. Kr., ikke rentebærende c. 550 Mill. Kr. og Jærnbanegjæld c. 2,360 Mill. Kr., i alt 6,360 Mill. Kr. til en Gjennemsnitsrente af omtr. 5 pCt. — **Forsvarsvæsen.** **Hæren** bestaar af den regulære Armé, Localtropperne og Kosakkerne. Den regulære Armé tæller af Fodfolk 824 Batailloner, af Rytteri 330 Escadroner, af Feltartilleri 345 Batterier, af Ingenieurtropper 32 Batailloner, foruden Reserve- og Forstærkningsafdelinger med en Styrke i Fredstid af 308 (i Krigstid 434) Bat., 56 (112) Esc. og 78 (128) Batterier. Localtropperne omfatte 32 Bat. Fodfolk i de asiatiske Provinser, c. 50 Bat. Fæstningsartilleri fordelte i Fæstningerne, men i øvrigt ogsaa bestemte til at betjene de tre Belejrings-Artilleriparker, hver paa 400 Stkr. Skyts, samt 4 Compagnier Sømineurer. Desuden haves der til den indre Tjeneste i det europæiske og asiatiske Rusland 18 Bat. Fodfolk, en Mængde Etapecommandoer, foruden Grænsegendarmeri. Kosakkerne, som inddeles i Don-, Kuban-, Terek-, Astrachan-, Orenburg-, Ural-, Sibiriske, Semiretschenske-, Transbaikal- og Amur-Kosakker, tælle tilsammen 16 Bat. Fodfolk, 819 Sotnier ell. Esc. Ryttere og 37 Batt. Endelig haves der en Landstorm, som paa Papiret tæller over 2 Mill. Md. Af hele denne uhyre Hær er det dog kun en mindre Del, der kan gjøres disponibel for en europæisk Krig. Det antages, at den mobile Styrke, Rusland vilde kunne stille i Marken paa sin europæiske Grænse, vilde udgjøre:

	i 1ste Linje	i 2den Linje
Fodfolk	704 Bat.,	196 Bat,
Rytteri	445 Esc.,	136 Esc.,
Feltartilleri	294 Batt.,	71 Batt.,
Ingenieurer	27 Bat.,	4 Bat.,

som tilsammen vilde udgjøre henholdsvis 845,000 Md. med 176,000 Heste og 2,280 Kanoner samt 228,000 Md. med 45,000 Heste og 534 Ka-

noner. Regnes hertil endnu et tredje Opbud af 112 Sotnier Kosakker med 7 Batterier, kommer man til en Totalstyrke af 1,094,000 Md., 243,000 Heste og 2,876 Feltkanoner. Den egentlige Operationsarmē vil udgjøre 1 Garde-, 1 Grenader- og 15 andre Armēcorpser foruden nogle særskilte Divisioner og Brigader, i alt 42 Fodfolks- og 18 Rytterdivisioner, hvortil kommer 12 Divisioner Fodfolk af Reserven. Flaaden talte 1886 117 Admiraler, 1,452 Flaadeofficerer, 458 Styrmænd, 185 Marineartilleri-Officerer, 122 Marineingenieurer, 523 Mechanikere foruden andre, i alt 3,777 Officerer. Bemandingen er 26,000 Md. Den bestaar af:

	Antal	Stkr. Skyts	Tons	Hestekraft
Østersøflaaden				
Panserskibe	32	360	122,500	10,910
Krigsdampere	39	335	60,630	15,227
Dampskibe	59	"	17,415	4,355
Sejlskibe	8	"	2,610	"
Torpedobaade	95	"	2,316	3,860
	233	695	205,471	34,352
Sorte Havsflaaden				
Panserskibe	7	61	37,241	5,780
Krigsdampere	27	105	25,732	3,440
Transportdampere	59	"	6,520	2,100
Torpedobaade	16	"	522	760
	109	166	70,015	12,080
Kaspiske Havsflaade				
Krigsdampere	12	26	4,215	845
Uarmerede Fartøjer	4	"	720	"
	16	26	4,935	845
Aralflottille	6	18	759	227
Sibiriske Flottille				
Krigsdampere	8	42	3,783	860
Dampbaade	13	"	537	247
Torpedobaade	6	"	144	240
	27	42	4,464	1,347
I alt	391	942	285,644	48,851

Rusland har følgende Ridderordener: St. Andreas Ordenen (stiftet 1698); Katharina O. (1714), en Dameorden; Alexander Nevskij O. (1722), samtlige oprettede af Peter I; den hvide Ørns O. (1705), stiftet af Kong August II af Polen; St. Anna O. (1735); Stanislaus O. (1765), stiftet af Stanislaus II af Polen; Georgs O. (1769), Vladimir O. (1782). — Foruden den i det foregaaende anførte, nuværende Inddeling i Gouvernementer skal endnu omtales en Del ældre Provinsbenævnelser, forbi disse endnu temmelig ofte forekomme. Saadanne ere: 1) Store Rusland med Gouv. Archangel, Olonets, Vologda, Novgorod, Jaroslav, Kostroma, Pskov, Tver, Moskva, Vladimir, Nischegorod, Smolensk, Kaluga, Tula, Rjæsan, Orel, Tambov, Kursk og Voronesch. 2) Lille Rusland med Gouv. Tschernigov, Kijev, Poltava og Charkov. 3) Østersø-Provinserne med Gouv. St. Petersborg (Ingermanland), Estland, Lifland og Kurland. 4) Vest- ell. Polsk Rusland med Gouv. Kovno, Vitebsk, Vilna, Grodno, Minsk, Mohilev, Volhynien og Podolien. 5) Kongeriget Kasan med Gouv. Vjatka, Perm, Kasan, Simbirsk og Pensa. 6) Kongeriget Astrachan med Gouv. Ufa, Samara, Orenburg, Saratov og Astrachan. 7) Sydrusland med Gouv. Bessarabien, Cherson, Jekatarinoslav, Taurien og de donske Kosakkers Land. I Polsk Rusland forekommer desuden andre Landskabsbenævnelser, saasom Litauen, der omfatter største Delen af Gouv. Kovno, Vilna og Grodno; Samogitien, en Del af Kovno; Hvide Rusland, Gouv. Vitebsk, Minsk og Mohilev; Sorte Rusland, Dele af Grodno og Minsk; Polesien, ligeledes Dele af Grodno og Minsk; Podlachien, Dele af de samme to Gouv. Lille Rusland kaldes ogsaa Ukraine (Grænselandet) og Sydrusland undertiden Nyrusland.

Forfatning. Regeringsformen i R. er uindskrænket-monarchisk (oplyst Absolutisme) og Tronen siden 1797 arvelig i begge Linjer, dog med Fortrin for den mandlige. Kejseren kalder sig Selvherske over alle Russere (egtl. alle Slaver), Czar i Polen og Storfyrste i Finland; Prinserne hedde Storfyrster. Kejseren og Kejserinden skulle høre til den græsk-katholske Kirke, og det samme kræves af alle de (fornemmelig tyske) Prinsesser, som indgiftes i Kejserhuset. De højeste Myndigheder ere: Rigsraadet, oprettet 1810 og under Alexander II udviklet til at være Rigets øverste Regeringscollegium; det sammensættes af Prinserne, Ministrene og mange høje Embedsmænd og Officerer og har raadgivende Stemme ved alle Love og Forordninger, samt ved Budgettets Affattelse; Senatet, oprettet 1711, indtog indtil 1810 omtrent Rigsraadets Plads, men er nu kun øverste Domstol; den hellige Synode, opr. 1721, forvalter den græsk-katholske Kirkes Anliggender; endelig Ministeriet, sammensat af 10 Ministre (M. for det kejserlige Hus, Udenrigs-, Finans-, Hær-, Flaade-, Justits-, Indenrigs-, Folkeoplysnings-, Domaine- og Samfærdselsminist.) og siden 1861 et virkeligt Collegium. I de 34 egentlig russiske Gouvernementer bestaa siden 1864 Gouvernementsforsamlinger, der vælges af Kredsdagene og imellem Samlingerne indsætte staaende Udvalg til at varetage de provinsielle Anliggender; Forsædet føres af Adelsmarschallerne. Kredsdagene vælges af Godsejerne (omtr. en Halvdel), af By- og af Landboerne; for Byboerne er fastsat en Census, medens Landboerne vælge ved Valgmænd. Ogsaa Communerne have en vis Selvstyrelse, paa Landet med valgte Staroster i Spidsen. Efter 1864 er Retsplejen bleven helt ombannet, Domstolene stillede uafhængige af den udøvende Magt, og alle stillede lige for Loven og for Retten, Offentlighed og

Mundtlighed indførte, samt i Straffesager Nævninger. De mindre Civilsager og Politiforseelser paadømmes af Fredsdommere, der udnævnes ud af alle Samfundsklasser; i andre Sager dømme Kreds- og Appellationsretter, medens Senatet er Cassationsret.

Historie. R.s ældste Beboere hørte til de samme Folkestammer, som nu bebo Landet: de indoeuropæiske og finsk-ugriske Folk. Herodot nævner Skytherne (s. d. A.) som herskende over Sydrusland. Ved Kysterne af det sorte Hav havde Grækerne Kolonier, som traadte i Handelsforbindelse med Skytherne. Senere omstyrtedes det skythiske Rige af Sarmaterne, ligesom Skytherne et arisk Folk. Slaverne eller Venderne boede mellem Weichsel og Dnjepr med Karpatherne som Grænse imod Syd og Floden Düna som Grænse imod Nord. I det 3dje Aarh. e. Chr. bosatte Goterne sig i det vestlige Rusland, og den berømte Goterkonge Ermanarik beherskede ogsaa slaviske Stammer. Ved Hunnernes Fremtrængen ødelagdes det gotiske Rige, og paa Folkevandringens Tid udbredte de slaviske Stammer sig baade imod Vest og Nord. Samtidig trængte stadig finske og tatariske Stammer frem i det sydlige Rusland og grundlagde Riger, som dog kun fik kort Varighed. Først i det 9de Aarh. dannede det russiske Rige sig. Den Gang boede følgende slaviske og andre Stammer i R.: Slovenerne ved Ilmen Sø med Hovedstaden Novgorod; Krivičerne ved Volgas, Dünas og Dnjeprs Kilder med Hovedstaden Smolensk; Poločanerne ved Floderne Polota og Düna; Dregovičerne, Drevljanerne og Poljanerne vesten for Dnjepr, de sidste med Hovedstaden Kijev; Radimičerne, Vjatičerne og Severerne østen for Dnjepr. Af de tatariske Stammer, som boede i Sydrusland, vare Chazarerne de vigtigste. Deres Hovedstad var Itil ved Volga; de undertvang efterhaanden de andre tatariske Stammer og grundlagde et mægtigt Rige, som først 969 omstyrtedes af Russerne. Langs med Volga boede Bulgarerne, hvis Hovedstad Bulgar var en livlig Handelsstad. I Nordrusland boede talrige finske Stammer, Mordvinerne mellem Volga og Oka, Tscheremisserne noget længere imod Nord og nordligst Permierne, som under Navnet Bjarmer vare bekjendte for Nordboerne. Endelig udelukkedes Slaverne fra Østersøen af Tschuder, Letter og Litauer. I Midten af det 9de Aarh. kom Skandinaver (Svenskere) over Østersøen herhid, hvor de dels kaldtes Russere, hvilket Navn i det 9de og 10de Aarh. brugtes i hele Østen om Normannerne, dels (egtl. først senere) Varæger, Væringer; de gjorde de slaviske Folk skatskyldige. 862 indkaldtes de tre varægiske Brødre, Rurik, Sinens og Truvor; Rurik bosatte sig i Novgorod, Sinens i Bjelo Osero og Truvor i Izborsk. Efter sine Brødres Død blev Rurik Enehersker og Stamfader for R.s følgende Regenter (d. c. 880); han nævnes derfor som det russiske Riges Stifter, og 1862 holdtes en Jubelfest til Minde om dettes tusendaarige Bestaaen. To andre varægiske Fyrster Askold og Dir stiftede ved samme Tid et Rige i Kijev, som erobredes af Ruriks Slægtning og Efterfølger Oleg (s. N. som Helge), Formynder for hans Søn Igor, og forenedes med Riget Novgorod, hvorhos Kijev, „Moderen til alle russiske Byer", blev Rigets Hovedstad. Oleg gjorde 907 et heldigt Tog mod Constantinopel, aftvang det græske Rige en Tribut og opnaaede adskillige Handelsfordele (d. 912). Ikke saa heldig var hans Efterfølger Igor (912—45) paa et senere Tog 941, da Grækerne ødelagde hans Flaade ved den græske Ild. Igor omkom paa et Tog mod Drevljanerne, et slavisk Folk (s. ovenf.); hans Enke, Olga, der blev Formynder for sin Søn Svjatoslav, lod sig 955 døbe i Constantinopel under Navnet Helene. Svjatoslav, en krigersk Hedning, erobrede Chazarernes Rige 969, men blev efter et uheldigt Tog mod Grækerne paa Hjemrejsen overfalden af Petschenegerne ved Dnjeprs Vandfald, hans Hær oprevet, og han selv faldt 972. Hans Søn Vladimir I d. store, Enehersker efter at have overvundet sine to ældre Brødre, med hvilke han først havde maattet dele Riget (980—1015), blev ved sin Forbindelse med Grækerne og navnlig ved sit Giftermaal med den græske Prinsesse Anna (Datter af Kejser Romanos II) bevæget til at indføre Christendommen i R., som saaledes kom til at høre til den græske Kirke. Ikke belært af Erfaring begik han samme Uklogskab som sin Fader, idet han ved sin Død delte Riget imellem sine 12 Sønner, dog saaledes, at de enkelte Fyrster skulde staa under Storfyrsten i Kijev; men da Tronfølgen endnu ikke var bestemt, opstod blodige Familiekrige mellem de mange Fyrster om Besiddelsen af denne Værdighed. En af Sønnerne, Jaroslav I (Storfyrste 1019—54), var gift med den svenske Konge Olof Skötkonungs Datter Ingegerd og derved besvogret med Olaf d. hellige, som fordreven af Knud d. store tog sin Tilflugt til hans Hof. Han gjorde meget for Stædernes Opkomst og Christendommens Udbredelse; men nye Delinger efter hans Død medførte nye Uroligheder. Af Jaroslavs Døtre blev Ellisiv gift med den norske Konge Harald haardraade, Anna med den franske Konge Henrik I (Stammoder til Frankrigs følgende Konger) og Anastasia med den ungarske Konge Andreas I. Jurij (s. N. som Georg og Jørgen) Dolgorukij stiftede et nyt Storfyrstendømme i Susdal, hvis Sæde hans Søn Andrej 1157 flyttede til det af Jurijs Fader Storfyrst Vladimir II Monomach anlagte Vladimir, og byggede 1147 Moskva, hvor ved Kijevs Synken den nationale Kraft efterhaanden concentrerede sig. Staden Novgorod vidste imidlertid under disse Uroligheder at bevare sin Uafhængighed som et Slags Fristat, mægtig ved sin Handel. Skjønt Russerne tidlig blandede sig med den indfødte Befolkning, vedblev Mindet om deres Oprindelse længe at være yderst levende. Ligesom Navnet Rus utvivlsomt staar i Forbindelse med Ordet Ruotsi, Finnernes Navn for Sverige, saaledes ere de gamle russiske Egennavne i Virkeligheden nordiske: Rurik svarer til Hrørekr (Rørek), Igor til Ingvar, Oleg til Helge, Ingeld til Ingjald, Olga til Helga osv. Ligeledes var Forbindelsen mellem russiske og skandinaviske Fyrsteslægter levende; foruden de ovennævnte Ægteskaber kunne fremhæves: den svenske Konge Inges Datter Christinas Ægte-

skab med Storfyrst Mstislav I, Sigurd Jorsalafarers og efter hans Død Erik Emunes med Mstislavs Datter Malmfrid, Knud Lavards med Malmfrids Søster Ingeborg og Valdemar d. stores med Sophie, Fyrst Vladimirs Datter. Ligesaa vedblev det skandinaviske Element at være stærkt repræsenteret i Novgorod, hvor det først i det 13de og 14de Aarh. fortrængtes af Tyskerne. Fra 1223 brød Mongolerne ind i R., ødelagde Kijev og gjorde Landet skatskyldigt, alene med Undtagelse af Novgorod; dog vedblev de gamle Fyrstendømmer at bestaa under deres Overherredømme, idet Fyrsterne bleve Vassaller af Khanen af Kaptschak ell. den gyldne Horde. Paa samme Tid maatte Russerne kæmpe mod krigerske Indfald af deres Naboer Sværdridderne, Polakkerne, Litauerne og de svenske. Storfyrsterne turde intet foretage sig, som syntes Mongolerne farligt, og maatte aarlig betale Tribut til den gyldne Horde. Under denne Afhængighed erobrede Storfyrst Jaroslav II af Vladimir en Del af Finland; hans Søn Alexander Nevskij slog 1240 Svenskerne ved Neva, og sidstnævntes Søn Daniel byggede 1300 Kreml i Moskva, hvor han regerede som Storfyrste. Derimod erobrede Litauerne 1319 Volhynien og 1320 Kijev. Vel sejrede Storfyrst Dmitrij (Demetrius) III Ivanovitsch 1380 over Mongolerne ved Don, hvoraf han fik Tilnavnet Donskoj (d. 1389), og Riget Kaptschak omstyrtedes 1395 af Tamerlan, men denne vældige Erobrers Fremtrængen truede R. med nye Farer, som dog forebyggedes ved hans Død og hans Riges derpaa følgende Opløsning. Først efter halvtredje Aarh.s Afhængighed lykkedes det omsider Storfyrst Ivan (s. R. som Johan) I (III) Vassiljevitsch (1462—1505) ganske at befri Landet, saa at han efter at have underkastet sig Novgorod og overvundet Mongolerne fra 1492 kunde kalde sig R.s Eneherster. Fra nu af vendte Ivan sig med utrættelig Energi imod Løsningen af den politiske Opgave, som i Aarhundreder har foresvævet Czarerne, at aabne det mægtige Rige Adgang til Havet og skaffe det en umiddelbar Berøring med det civiliserede Vesten. Under Bestræbelserne herfor stødte han først paa Ordensstaten i Lifland, hvis tapre Hærmester, Walter v. Plettenberg, i en heltemodig Kamp tilbageviste Czarernes første Forsøg paa at bane sig Vej til Lifland. Hans Søn og Efterfølger Vasilij Ivanovitsch (1505—33) antog Titlen Czar, erobrede Stæderne Pskov, der som Fristat havde en lignende Forfatning som Novgorod, og Smolensk (den sidste fra Polakkerne), men maatte atter for en Tid betale Skat til Tatarerne, som endog havde erobret Moskva. Lykkeligere end alle sine Forgængere var Ivan II (IV) Vasiljevitsch med Tilnavnet „d. frygtelige" (1533—84), en blodtørstig Despot, men ikke uden aandelige Anlæg og uagtet sin Grusomhed ofte forunderlig greben af Stræben efter at cultivere sit barbariske og ved den langvarige mongolske Undertrykkelse fuldstændig demoraliserede Folk. Saaledes indkaldte han fremmede Haandværkere, Kunstnere og Lærde, især Tyskere, anlagde de første Bogtrykkerier, udgav en Række Love og grundede først R.s Handelsforbindelse med Udlandet ved 1555 at slutte en Handelstractat med den engelske Dronning Elisabeth, efter at Englænderne havde fundet Søvejen til Archangel. Han oprettede en staaende Hær af Strelitser, som senere voldede hans Efterfølgere saa mange Bryderier, og udvidede Rigets Grænser ved Erobring af Kongerigerne Kasan (1552) og Astrachan (1554), Levningerne af Riget Kaptschak. 1558 angreb han Ordensstaten i Lifland og søgte at erobre Estland. Dette Forsøg gav Anledning til blodige Kampe med Sverige og Polen, som først endte 1595. Under Ivan opdagedes Sibirien (s. Jermak Timofejev), som dog først blev fuldstændig erobret under hans Efterfølger Feodor (s. R. som Theodor) I Ivanovitsch (1584—98), der 1595 maatte afstaa Estland til Sverige. Med Feodor uddøde Ruriks mandlige Slægt, hvorpaa R. i de næste 15 Aar befandt sig i en fuldstændig Opløsningstilstand ved en Række Tronstridigheder (Boris Godunov, den falske Demetrius, Vasilij Schujskoj, s. Godunov og Demetrius) og Krige med Nabomagterne Sverige og Polen, som blandede sig deri, idet man i hvert af disse Lande vilde sætte en Prins af dets Kongehus paa Czartronen. Omsider sammentraadte nogle patriotiske Russere og gjorde Ende paa Anarchiet ved 1613 at vælge den 17aarige Michael Feodorovitsch Romanov (s. Romanov), som paa mødrene Side var beslægtet med Ruriks Stamme, til arvelig og uindskrænket Czar, hvorpaa der ogsaa sluttedes Fred med Udlandet, med Sverige i Stolbova 1617, hvorved Ingermanland m. m. afstodes, og med Polen i Viasma 1634, hvorved Smolensk blev tilbagegivet dette Rige. Hans Søn og Efterfølger Alexej Michailovitsch (1645—76) virkede prisværdig for sit Riges Opkomst; i en ny Krig med Sverige var han uheldig; Polen derimod fratog han de sidst afstaaede Provinser. De Reformer, han havde begyndt, fortsatte hans Søn Feodor III Alexejevitsch i sin korte Regering (1676—82); han lod saaledes Adelens Slægtregistre, hvorpaa den grundede Fordringer paa arvelig Besiddelse af de højere Statsembeder, opbrænde. Imod hans Bestemmelse usurperede hans Søster Sophie efter hans Død Regeringen i sin aandssvage Helbroder Ivan (III).s og sin umyndige Halvbroder Peters Navn, men blev 1689 sat i Kloster af den sidste, som derefter af Navn regerede sammen med sin Broder, men i Virkeligheden alene. Ved Peter d. stores (s. d. A.) Haand blev R. først ført ind i de civiliserede Staters Række; ligesom han skabte Culturlivet hos sit Folk i alle Retninger, gjorde han ogsaa R. til en Sømagt og Søhandelsstat, idet han udstrakte dets Grænser baade til Østersøen og det sorte Hav ved Erobringer fra Sverige af Østersøprovinserne og fra Tyrkiet (d. 1725). Under Peters nærmeste Efterfølgere kom det af ham begyndte Reformværk i nogen Tid til at hvile; svage og udygtige lod hans Ægtefælle Katharina I (d. 1727) og hans Sønnesøn Peter II (d. 1730) under deres korte og svage Regering Riget styres af Menschikov, og hans Broderdatter Anna (s. d. A., d. 1740) af hendes Yndling Biron, Münnich og Ostermann, efter at hun havde tilintetgjort Adelens

Hensigt at binde hende ved en Valgcapitulation. Russiske Hære afgjorde det stridige Kongevalg i Polen ved deres Vaabenheld i Tronfølgekrigen, og Münnich vandt glimrende Sejre over Tyrkerne, men de gjorte Erobringer maatte tilbagegives ved Freden. En Tronrevolution satte i Stedet for den umyndige Ivan IV 1741 Peter d. stores yngste Datter Elisabeth paa Tronen. Hun hyldede den nationale Retning, skaffede R. en fordelagtig Grænse imod Sverige (1743) og deltog i Syvaarskrigen med vexlende Held. Med hende uddøde 1762 Huset Romanov, og med hendes Søstersøn Peter III kom det holsten-gottorpske Hus i Stedet. Han blev dog endnu s. A. stødt fra Tronen og myrdet af sin Ægtefælle, Katharina II, som overtog Regeringen (1762—96) og med Dygtighed fortsatte Peter d. stores Reformværk. Hun skaffede tillige R. store Landudvidelser ved Deltagelse i Polens tre Delinger (1772, 1793 og 1795) og ved heldige Krige med Tyrkiet (1769—74 og 1787—92), nemlig dels hele Litauen og Hviderusland, Volhynien og Podolien, dels hele Sydrusland indtil Dnjestr, samt Krim og Strækninger af Kaukasien. En Krig med Sverige (1788—90) var uden Frugt, men ved det væbnede Neutralitetsforbund 1780 styrkedes R.s Indflydelse i Europas almindelige Politik. Under hendes Søn Paul (1796—1801) kom den russiske Retning igjen for en kort Stund til Magten; men efter hans Mord 1801 skete et nyt Omslag, da Sønnen Alexander I optog sin Farmoders System. Han førte 1805—7 og paa ny 1812—15 Krig med Napoleon I, hvis Magt fik sit Knæk paa Toget mod R. og særlig paa Tilbagetoget efter Moskvas Brand under den forfærdelige russiske Vinter 1812. I Mellemtiden havde R. ved Krig med Sverige 1808—9 vundet Finland og ved Krig med Tyrkiet 1809—12 Bessarabien. Den endelige Sejer over Frankrig indbragte R. en hidtil ukjendt Indflydelse i Europa, samt Tilknytning af Kongeriget Polen. Den frisindede Styrelse i Alexanders første Aar afløstes samtidig af et strængt Politisystem, og i den ydre Politik stod R. under Nesselrodes Ledelse som en trofast Støtte for Legitimiteten og som Midtpunkt for den hellige Alliance. Selv Grækernes Frihedskamp fandt ingen Hjælp, skjønt de vare R.s Trosfæller. Efter Alexander I.s Død 1 Dec. 1825 kom hans yngre Broder Nikolaj I paa Tronen, men maatte strax kæmpe med en Soldateropstand i Hovedstaden („Dekabristerne") og med en Opstand i Sydrusland under Muravjev og Pestel, der vilde indføre en friere Statsordning i R. En Krig med Persien og Paskevitschs Sejre skaffede R. 1828 Afstaaelsen af Erivan, og Krig med Tyrkiet 1828—29, i hvilken Diebitsch gik over Balkan, gav R. et Stykke af tyrkisk Armenien og Tilsynsret med de tre Donaufyrstendømmer. Krænkelsen af Polens frie Forfatning fremkaldte Polens Opstand 1830, men efter haarde Kampe endte denne med fuldstændig Ophævelse af Forfatningen og med ivrige Forsøg paa at udslette dets Folkeliv. Tilsvarende Bestræbelser gik ud paa at sammensmelte alle mindre Folkeslag, især de halvt barbariske Stammer, med det storrussiske Folk og samtidig optage dem i den græske Kirke. Et Par Mill. unerede græske Katholiker i Vestrusland førtes 1839 tilbage til den orthodoxe Kirke, og ved allehaande Løfter lokkedes 1845—46 mange Tusende Ester til Frafald fra Protestantismen, medens strænge Bestemmelser om blandede Ægteskaber sikrede Statskirken stadig Fremgang. Kun ringe Fremskridt gjordes i R.s indre Styrelse, og selv Bygningen af den første Jærnbane mellem St. Petersborg og Moskva, Rigets tvende Hovedstæder, (1850) foretoges ikke til Handelens Fremme, men som Kejseren udtrykte sig „alene for mine Soldater". Perovskijs Tog imod Chiva 1839 mislykkedes fuldstændig, og Krigen i Kaukasien fik intet afgjørende Resultat. Endelig søgte Nikolaj I 1853 at gjenoptage Katharina II.s Planer om at vinde Constantinopel, men paadrog sig derved Krig med Vestmagterne (s. Orientalske Krig) og R. frygtelige Tab i Kampene paa Krim (s. d. A.). Midt under Krigen døde Nikolaj I 2 Marts 1855, og Kejserens personlige Indflydelse i R. kunde ikke træde mere aabenlyst frem end ved det nu følgende Tronskifte og Alexander II.s Regering (1855—81). Vel varede det over et Aar, inden Freden sluttedes i Paris 16 Marts 1856, men fra den Stund trak R. sig tilbage fra sin hidtidige virksomme Indblanding i Mellemeuropas Anliggender, vistnok til Dels fordi dets Indflydelse ved Hofferne var knækket ved Krigen. Dets Stræben gik derimod ud paa at udvikle sine indre Kræfter og derved vinde fornyet Styrke. „R. surmuler ikke, men samler sig", udtalte Fyrst Gortschakov, Nesselrodes Efterfølger som Udenrigsminister. Af største Vigtighed var Livegenskabets Ophævelse. Allerede i Dec. 1857 tillodes det Litauens (polske) Adel at gjøre Forslag derom; s. A. frigaves 2 Mill. Bønder paa Domaine- og Apanagegodser, og alvorlig Opfordring udgik til Moskvas gjenstridige Adel om at hjælpe Kejseren med dette store Fremskridt. I Sept. 1859 nedsattes en stor Commission med Repræsentanter for Adelen fra alle Egne, og 3 Marts 1861 udstedtes Kundgjørelse om de livegnes Frigjørelse og en senere Afløsning af de Forpligtelser, de havde til Godsejerne for den Jord, som de dyrkede, og som de for Fremtiden skulde eje. Over 22 Mill. Mennesker kom denne Reform til Gode, og ligeledes fik de saakaldte Kornbønder gunstige Vilkaar til at afløse deres Forpligtelser. 1861 gaves end videre en ny Landcommunallov, hvorved Bønderne fik Ret til selv at vælge deres Forstandere, og flere andre vigtige Fremskridt (større Pressefrihed, udstrakt Næringsfrihed, udvidede Rettigheder for Jøderne og Forkortelse af Soldaternes lange Tjenestetid) give Alexander II.s første Regeringsaar deres Præg. Desuden paabegyndtes Bygningen af et omfattende Jærnbanenet til Udvikling af Samfærdselen i Riget og med Nabolandene. De mange Reformer og den nys indførte Ytringsfrihed fremkaldte stærk Uro i Folket. Adelen, der hidtil havde gjort Modstand mod Fremskridtet, begyndte 1862 at kræve en fri Forfatning, og samtidig gav det radicale Omvæltningsparti sin Utilfredshed til Kjende ved store Ildspaasættelser i Hovedstaden

og andre Byer. S. A. holdtes i Novgorod med stor Højtidelighed Tusendaarsfest for det russiske Riges Grundlæggelse. Polakkernes Ønsker om større Selvstændighed førte efterhaanden til en ny Opstand, som straffedes med grusom Undertrykkelse og hensynsløse Forsøg paa at udslette den polske Nationalitet især i Litauen og Vestrusland (s. Polen). Derimod gjenoprettedes 1861 Landdagen i Finland, og en friere Udvikling indledebes her. Efter Polakkernes Nederlag fortsattes Reformerne i selve R., men nye Ønsker om en fri Forfatning afvistes strængt 1865. I Jan. 1864 oprettedes Gouvernements- og Kredsforsamlinger, med Repræsentanter valgte af de tre Stænder, Adel, Byerne og Bønderne. I Dec. s. A. udstedtes en ny Proceslovgivning og Straffelovbog, medens allerede forinden de grusomme Legemsstraffe (Knut, Spidsrod, Brændemærke o. desl.) til Dels vare afskaffede. Nu bortfaldt ogsaa Prygleftraffen, og i de følgende Aar gjennemførtes en fuldstændig Omdannelse af Retsplejen og Domstolene (afsluttet 1871). I Hæren indførtes under Miljutins Styrelse mange Forbedringer og til sidst 1872 almindelig Værnepligt med 4 Aars Tjenestetid. 1869 ophævedes det tidligere Kastevæsen, som Gejstligheden var underkastet. Enhver fik Adgang til at blive Præst, og Præstesønnernes Forpligtelse hertil ophørte. Større Frihed tilstodes de gammeltroende, af hvilke mange nu sluttede sig til Statskirken, medens de mildere Bestemmelser for de i Estland i sin Tid vundne Proselyter lod en stor Del vende tilbage til Protestantismen. I de tre Østersølande (Lifland, Estland og Kurland), hvor hidtil et tysk Junkerdømme herskede og den hele Udvikling som Følge deraf stod stille, nødtes Landdagene 1866—68 til at ophæve Adelens Forrettigheder og særlig Eneret til at kjøbe Godser, indføre Næringsfrihed, samt lade Bønderne afløse deres Hoveri og optage den russiske Landcommunallov (1877 tillige Stadcommunalloven) og nye Retsordning. Derefter begyndte Bestræbelser for at ophæve disse Landes Særstilling (1876 afskaffedes Generalgouvernementet) og knytte dem nærmere til R., samt indføre det russiske Sprog i Forvaltning og Skole. Alexander II.s Regering betegnes end videre ved betydelige Landudvidelser i Asien. Ved Tractater med China 1858—60 vandtes hele Amurlandet, foruden store Handelsfordele; lignende opnaaedes 1855 med Japan, og 1875 fik R. Sachalin afstaaet imod selv at opgive Kurilerne. 1859 blev Kaukasuslandet helt undertvunget og R.s mangeaarige Modstander Schamyl tagen til Fange; dette førte 1864 til en omfattende Udvandring af Tscherkesser til Tyrkiet. 1867 afstod Fyrsten af Mingrelien frivillig sin Magt, og Slaveriet blev derefter afskaffet i disse Egne. 1864—68 gjordes heldige Tog mod Kokan og Buchara, og begge disse Lande bragtes i Afhængighed af R., hvorhos Provinsen Turkestan oprettedes af de Strækninger, som de maatte afstaa (Taschkend, Samarkand m. m.). 1874 blev ogsaa Chiva nødt til Underkastelse, og n. A. indtoges hele Kokan, som omdannedes til Provinsen Ferghana. Senere knyttedes mindre Landstrækninger til de alt vundne, og R.s Magt fæstnedes saaledes stedse mere i Mellemasien. Derimod solgtes 1867 R.s Besiddelser i Amerika (Alaska) til de forenede Stater. I Europa indtog R. i næsten 20 Aar en tilbagetrukken Stilling, afventende Udviklingens Gang; det saa med Tilfredshed Østerrigs Nederlag 1859 og 1866 og brød sig kun lidet om Danmarks Sønderlemmelse 1864, skjønt Kejserhuset endnu s. A. søgte en Familieforbindelse med det danske Kongehus. Under den fransk-tyske Krig 1870 gav R.s Regering aabent sin Sympathi til Kjende for Tysklands Held og greb (31 Oct.) Lejligheden til at sige sig løs fra den i Pariserfreden 1856 fastsatte Forpligtelse om det sorte Havs Neutralisering. Paa Londonconferencen Jan.—Marts 1871 gav de andre Stormagter Afkald paa denne Bestemmelse. Endelig aabnede Opstanden i Herzegovina 1875 og de Forviklinger, som deraf blev Følgen, Udsigt for R. til at tage Oprejsning over Tyrkiet for de Nederlag, som det selv 20 Aar tidligere havde lidt i den orientalske Krig. Allerede 1867, under Opstanden paa Kreta, tilraadede R. Tyrkiet at afstaa denne Ø til Grækenland, og 1870 udvirkede det vigtige Indrømmelser til Bulgarerne; men da Sultanens Vægring 1876 ved at gjøre de forlangte indgribende Reformer over for de christne Folkeslag havde bragt alle Stormagterne til at opgive Løftet om Tyrkiets Integritet, erklærede R. Krig i Apr. 1877 og besatte i Løbet af 9 Maaneder hele Bulgarien, ja trængte frem lige til Constantinopels Mure (om Krigens Gang og Følger s. Tyrkiets Hist.). R. vandt herved det østlige Armenien med Kars samt Havnen Batum og aftvang sin Forbundsfælle Rumænien den Landstrimmel af Bessarabien, som det havde maattet afstaa 1856. Tabet og Ydmygelsen var saaledes udslettet, men ellers har R. ikke faaet stor Glæde af sine Sejre. I de sidste Aar af sin Regering maatte Alexander II stadig kæmpe mod Nihilisternes Voldsomheder, som efter først at være rettede imod flere høje Embedsmænd til sidst vendte sig mod Kejseren selv, og efter gjentagne mislykkede Forsøg fik de ham 13 Marts 1881 ryddet af Vejen. — Hans Søn, Alexander III, henlagde strax Faderens efterladte Plan om at indkalde en Notabelforsamling, fjærnede Loris Melikov, der tilraadede et friere System, og udtalte ved sin Kroning 1883 afgjort Fastholden ved Enevælden. 1882 paabødes en snar Afslutning af den efter Livegenskabets Ophævelse forestrevne Afløsning af Bøndernes Ydelser til Godsejerne; n. A. fastsattes gradvis Afskaffelse af Kopskatten. Bestræbelserne for at udbrede russisk Sprog og Væsen i Polen og Østersølandene fortsattes med voxende Iver, og Panslavismen blev ved Katkovs Indflydelse stedse mere raadende i de herskende Kredse, medens Nihilisterne til Trods for talrige Fængslinger og Straffe drev deres Agitation rundt om i Folket og jævnlig gjorde Forsøg baade mod høje Embedsmænds og mod selve Kejserens Liv. Det Forbund, som 1872 var blevet sluttet mellem de tre østlige Stormagter („Trekejserforbundet"), havde allerede tabt sin Kraft under den russisk-tyrkiske Krig og afløstes snart efter af et særligt Forbund mellem Tyskland og Øster-

rig, rettet imod R., der som Modvægt søgte at knytte Forbindelse med Frankrig. Ved et strængt Toldbeskyttelsessystem (1887) søgte R. at afspærre sig mod den tyske Industri, og Uviljen mod Tyskerne gav sig f. A. Luft i Udvisning af tyske Undersaatter i Tusendvis og Forbud imod at lade dem kjøbe faste Ejendomme. Da Bulgarien vilde frigjøre sig for det trykkende russiske Formynderskab, udvirkede R. 1886 ved Hjælp af Sammensværgelse Fyrst Alexanders Fjernelse og modarbejdede siden efter bedste Evne hans Efterfølger; men det opnaaede derved kun at støde Bulgarerne endnu længer fra sig. Ogsaa Rumænien rustede sig til at afværge et russisk Angreb og nærmede sig de mellemeuropæiske Stormagter. I Mellemasien grundfæstedes R.s Herredømme derimod stedse mere og mere og udstraktes 1884 over Merv. Derefter rakte R. sine Fangarme imod Landstrækninger, som grænsede umiddelbart til Afghanistan og hidtil regnedes for at høre dertil. Efter ubetydelige Kampe blev Landet besat, og ved den Grænseregulering, som aftaltes mellem England og R., blev ogsaa Pendschdeh tilknyttet 1887. S. A. aabnedes den transkaspiske Bane indtil Merv, og R. nærmer sig saaledes stedse mere Indiens Grænse. Ogsaa har R. forstærket sin Krigsflaade i det sorte Hav og uden Hensyn til Fredsvilkaaret 1878 ombannet Batum, der skulde være Frihavn, til en stærk Krigshavn for at forberede sig til Gjenoptagelsen af den hundrede Aar gamle Plan mod Constantinopel.

Kirke. Den orthodoxe russiske K. er en Datter af den græske og har arvet dennes ubevægelige Ensformighed i Lære og Cultus; theologisk Videnskab har aldrig blomstret synderlig i den; derimod har den r. K. slaaet dybe Rødder i hele Folkelivet; for Valfarter, Munkevæsen, Processioner osv. er der en frodig Jordbund. Ligesom den græske Kirke maatte tjene de byzantinske Kejseres politiske Interesser, saaledes har den r. K., skjønt den fra sin Stiftelse 988 indtil 1702 egentlig var fuldkommen uafhængig af Staten, dog altid trofast fremmet dennes Interesser; de begejstrede Missionærer, som udbredte den orthodoxe Tro blandt Finnerne og de andre halvvilde Hedninger, der vare Russernes Naboer, ikke blot christnede dem, men russificerede dem med det samme; ubetinget Lydighed mod Statens Overhoved er enhver rettroende Russers Pligt. Indtil Slutn. af det 15de Aarh. styredes den r. K. af Patriarchen i Constantinopel; en Oversættelse af den græske Nomokanon indeholdt de Regler, efter hvilke Bisperne øvede deres store hierarchiske Myndighed under Patriarchens Overhøjhed. Vel greb Fyrsterne undertiden forstyrrende ind i dette Afhængighedsforhold til Constantinopel; men i det væsentlige forblev det uforandret indtil Constantinopels Fald; det Forsøg, som Pave Innocens IV 1246 gjorde paa at vinde Storfyrst Alexander Nevskij for den romerske Kirke, mislykkedes aldeles, og da Metropoliten Isidor af Moskva havde deltaget i Unionssynoden i Firenze 1439 og der tillige med de andre Afsendinge fra de græske Kirker anerkjendt Pavens Overhøjhed, blev Unionssynoden fordømt af en Synode i Moskva, og Isidor selv, der var vendt tilbage som Cardinal og pavelig Legat, blev kastet i Fængsel, hvorfra det dog lykkedes ham at undfly til Rom. Efter Constantinopels Fald begyndte den r. K. at kræve større Selvstændighed, og Patriarchen Jeremias II af Constantinopel gik omsider under et Ophold i Moskva 1589 ind paa at tilstaa Rusland et Patriarchat og indviede selv Hjob, Metropoliten af Moskva, til Patriarch. Dog skulde enhver ny Patriarch i Moskva søge Bekræftelse af sit Valg i Constantinopel; men c. 1660 gik Retten til at vælge Patriarchen fuldstændig over til selve den russiske Gejstlighed, og dermed ophørte den sidste Rest af Afhængigheden; det var jo nu ogsaa i Rusland og ikke i Constantinopel, at den græsk-katholske Kirke maatte søge sin Skytsherre; de russiske Herskere skulde snart i denne Henseende indtage de byzantinske Kejseres tidligere Plads. Da den græske Kirke følte Trang til at sikre sig imod de Unionsforsøg, som foretoges baade fra romersk-katholsk og protestantisk Side, var det ogsaa Moskvas Patriarch, den lærde Petrus Mogilas, som affattede det Bekjendelsesskrift, der 1648 blev antaget af alle græsk-katholske Kirker. Hjemme i Rusland besad Patriarchen en saa udstrakt Magt, at han næsten var Czarens Ligemand, og derfor var Peter d. store, da han vilde hæve Rusland til en Stormagt, ogsaa strax betænkt paa at skaffe sig af med denne Medbejler, men han maatte gaa forsigtig frem paa Grund af Kirkens store Magt over Folket. Da Patriarchen Adrian døde 1702, foregav han, at Krigsforholdene gjorde det umuligt at faa en Efterfølger valgt strax; derfor overdrog han foreløbig Patriarchens Functioner, dog med betydelige Indskrænkninger til Fordel for Statsmagten, til et Collegium af Bisper med en Metropolit i Spidsen. Først efter at Krigen med Sverige var lykkelig endt og Folket igjennem 19 Aar var blevet vænnet til at undvære en Patriarch, og efter at han i denne Mellemtid lidt efter lidt havde indskrænket Gejstlighedens Magt, Indtægter og Antal, erklærede han 1721, at Kirkens tidligere Autonomi var politisk farlig og kirkelig utilstedelig; fremtidig skulde Kejser- og Patriarchværdigheden være forenede, men saaledes at ved Siden af Kejserpatriarchen skulde der staa „den hellige dirigerende Synode". Denne bestaar af 12 Medlemmer, deriblandt Metropoliterne i St. Petersborg, Novgorod, Moskva og Kijev, Ærkebispen af Tver, to Protopoper og et Par juridiske Medlemmer. Forsædet føres af Overprocuratoren, en Statsminister, som paa Kejserpatriarchens Vegne har absolut Veto i alle Anliggender. Synoden besætter Bispestolene, idet den foreslaar to Candidater, imellem hvilke Kejseren vælger. Denne cæsareopapistiske Kirkeordning er fra Peter d. stores Tid gaaet i Arv til hans Efterfølgere, der dog alle, paa Katharina II nær, have anvendt den paa en mild Maade. Staten har beriget sig ved at inddrage Klostergodserne og sætte Gejstligheden paa knap Løn. Den r. K. er inddelt i 59 Eparchier, 4 af første Rang under de 4 Metropoliter, 20 af anden Rang under Ærkebisper og 35 af tredje Rang under Bisper. Den sibiriske Kirke har sin selv-

stændige Metropolit i Tobolsk. De Gejstliges Uddannelse lod tidligere, i alt Fald for det store Flertals Vedkommende, overmaade meget tilbage at ønske; men i de senere Aar er der i denne Henseende sket overordentlig store Fremskridt, og der arbejdes stadig fremad med stor Kraft, saa at det tør haabes, at den Raahed og Uvidenhed, som tidligere var saa almindelig i den lavere Gejstlighed, i en ikke fjærn Fremtid skal være et overvundet Standpunkt. 1869 blev Kastevæsenet i Gejstligheden hævet; tidligere skulde Præstesønner altid blive i deres Faders Stand, enten de følte Kald dertil eller ej, og navnlig de lavere, usselt lønnede kirkelige Bestillinger gik næsten altid i Arv; nu derimod have Præstesønnerne Tilladelse til frit at vælge, hvilken Livsstilling de ville. Præsterne uddannes ved gejstlige Skoler og Seminarier samt, for saa vidt der attraas en egentlig videnskabelig theologisk Uddannelse, ved de 4 Akademier i Kijev, Moskva, St. Petersborg og Kasan, ved hvilke der 1869 var 819 Studerende under 96 Lærere, medens der ved Skolerne var 81,925 Elever og 1,322 Lærere, ved Seminarierne 14,846 Elever og 730 Lærere. — Det samlede Antal af Gejstlige i den r. K. udgjør over 500,000. Munke og Nonner, Metropoliter, Ærkebiskopper og Biskopper, der altid vælges iblandt Klostergejstligheden, ere forpligtede til Cølibat, Præsterne derimod ikke, men de maa ikke indgaa 2det Ægteskab. Kirkesproget i den r. K. er det for Folket uforstaaelige oldslaviske Sprog; Liturgien slutter sig til den græske, men blev i Midten af det 17de Aarh. reformeret af den kraftige Patriarch Nikon, hvilket gav Anledning til store Frafald fra Statskirken. Om de talrige Sekter s. Raskolniki. Den Tolerance, der i de sidste Aar er bleven udvist imod disse for at drage dem tilbage til Statskirken, strækker sig ikke i samme Grad til andre Trossamfund. Rigtignok hedder det, at alle Trossamfunds Bekjendere have lige borgerlige Rettigheder; men dette er kun paa Papiret. Overgang fra Statskirken til et andet Trossamfund straffes med de strængeste Straffe, medens Overgangen til Statskirken begunstiges saa meget som muligt og jævnlig er bleven fremmet ved Anvendelsen af alt andet end kirkelige Midler. Allerede 1839 lykkedes det at bevæge omtr. 2 Mill. romerske Katholiker i de forrige polske Provinser, 1845—46 c. 70,000 Protestanter i Lifland til at træde over, og Propagandaen drives stadig med største Iver og ikke uden Held, navnlig iblandt de romerske Katholiker. Børnene af blandede Ægteskaber, i hvilke den ene af Ægtefællerne hører til den orthodoxe Kirke, skulle alle opdrages i denne. Kun i Finland har den lutherske Kirke fuldstændig lige Rettigheder med den russiske Statskirke.

Literatur. Da Christendommen under Vladimir d. store (988) kom til Rusland fra Constantinopel, kom græske Gejstlige og Lærde ind i Landet. Den byzantinske Architektur blev Mønster for de tidligste Kirkebygninger, men som Kirkesprog optoges det Oldslaviske (Slavoniske), som det forelaa i Cyrillus's og Methodius's Kirkebøger, medens det Russiske kun levede som Folkesprog. Fra Jaroslavs Tid (c. 1020) stammer den 1728 af Tatischtschev fundne og af Kalatschev o. a. udgivne Lovbog »Pravda russkaja«. Paa denne Tid (c. 1110) skrev ogsaa Munken Nestor sin Krønike, men Spirerne til en almindelig Civilisation kvaltes ved Tatarernes Indfald; kun i Klostrene udarbejdedes Krønniker og Legender, som »Paterikon« af den hellige Simon, Biskop af Susdal (d. 1226), Skrifter af Metropoliten Cyrill (d. 1280) og Cyprian (d. 1406), der fortsattes indtil det 17de Aarh. I smukke, bløde Folkesange behandledes gammelslaviske Sagn, og Vladimir d. store og hans Mænd spille deri en lignende Rolle som Artus og hans Paladiner i Vestens middelalderlige Literatur. Fra Slutningen af det 14de Aarh. stammer det berømteste russiske middelalderlige Digt „Igors Tog mod Polovzerne" (1185). Et aandeligt Opsving begyndte med Befrielsen fra Mongolherredømmet under Ivan III (1480); Ivan IV Vasiljevitsch (1533—84) oprettede Skoler, og 1553 stiftedes det første Trykkeri i Moskva. Disse Bestræbelser fortsattes under Michael Romanov (1613—45) og Alexej Michailovitsch, der 1649 lod trykke en russisk Lovsamling. Indtil Begyndelsen af det 18de Aarh. gjør polsk Indflydelse sig gjældende. Fra denne Periode ere Metropoliten Makarius (d. 1563), der skrev Helgenbiographier; Afanasij Nikitin, der beskrev sin Rejse til Ostindien (1470); Trifan Korobejnikov, der fortalte sin Valfart til Jerusalem, og Chronisterne Fyrst Andrej Kurbskij (1580), Munken Palizyn (1621) og Kotoschichin (1680); Patriarchen Nikons Biograph Ivan Schutscherin (1681) og Forfatteren til „Skythiens Historie" Andrev Lyslov i Smolensk; Archimandriten Gisel, der skrev en „Synopsis" om den slavonisk-russiske Historie til Alexej Michailovitschs Tid; denne Czars Minister Matvejev (myrdet 1682) skrev historiske og heraldiske Værker. — Peter d. store hævede Russisk til et Skriftsprog og lod Værker oversætte fra Tysk, Fransk og Hollandsk, men han brød sig aldeles ikke om de gamle Spirer til en national Literatur; alt skulde omstøbes i vesteuropæiske Former. 1704 indførte han den nuværende trykte russiske Skrift, der er mere afrundet end Cyrillus's gamle Bogstaver; han indførte Aviser, Museer og stiftede 1724 Videnskabernes Akademi i St. Petersborg efter en Plan af Leibniz, men det aabnedes først under Katharina I 1725. Endnu skrev Gejstlige, som den hellige Demetrius (f. 1651, d. 1709), Metropolit af Rostov; Stephan Javorskij (f. 1658, d. 1722), Metropolit af Rjæsan, scholastiske og gudelige Skrifter i gammel Stil; Peters Medhjælper i Reformationsværket Feofan Prokopovitsch (f. 1681, d. 1736), Ærkebiskop af Novgorod, skrev foruden theologiske og rhetoriske Bøger den første russiske Tragikomedie; Fedor Polikarpov (d. 1730) compilerede et slavonisk-græsk-latinsk Lexikon; Leontij Magnitskij (d. 1739) var den første russiske Mathematiker; Autodidakten Ivan Pososchkov behandlede nationaløkonomiske Emner; Munken Nikodem Sellius (d. 1746) og Vasilij Tatischtschev (f. 1686, d. 1750) skrev historiske Værker. Af Digtere mærkes Kantemir, Forfatter af Satirer, der kæmpe for den ved Peter d. store indførte europæiske Civilisation, og Kosakkerne Klimovskij

og Danilov (Samler af Folkesange). Trediakovskij (f. 1703, d. 1769) udarbejdede en russisk Prosodi. — Elisabeth og navnlig Katharina II begunstigede Videnskab og Kunst; den sidste optraadte som dramatisk Forfatter, paavirket af Shakspeare; Universiteter og Skoler samt et Kunstakademi stiftedes. Adelen og Embedsmændene fik Smag paa den franske Dannelse. Digteren Lomonosov fuldendte den storrussiske Dialekts Overvægt i Skriftsproget, indførte metrisk Versemaal i Stedet for den fra det Polske laante Maade at tælle Stavelserne paa, men søgte tillige at pine Sproget ind i latinske Constructioner. Sumarakov, skoleret Efterligner af den franske klassiske Tragedie (f. 1717, d. 1777), blev det russiske Kunstdramas Fader (tidligere havde Studenterne i Kijev opført bibelske Dramaer i Ferietiden) ved at oversætte Molières »Le médecin malgré lui«, og hans originale Stykker bleve opførte paa det af Fedor Volkov 1756 i St. Petersborg oprettede Theater. Andre Dramatikere ere Knjashnin (f. 1742, d. 1791), Fon-Visin (f. 1744, d. 1792), paavirket af Holberg og Voltaire, Cheraskov (f. 1733, d. 1807), der tillige leverede store episke Digte og kaldtes Ruslands Homer, visselig med Urette; mest bekjendt er hans Digt „Rossiaden"; Oserov (f. 1769, d. 1816), der skrev Sørgespil i Alexandrinere, med mange gode Enkeltheder; Fyrst Dolgorukij (f. 1764, d. 1823) digtede reflecterende Oder og Epistler, Neledinskij-Meletskij (f. 1751, d. 1829) klangfulde Romancer og Sange. Bobrov (d. 1810) viser i sin forvirrede „Chersonida" Spor af betydelig Naturbegavelse; primitiv, men raa Kraft findes i Petrovs (f. 1736, d. 1799) Oder til Katharina II.s Forherligelse. Ved Formsans udmærke sig især Digtet „Psyches" Forfatter Bogdanovitsch og den yndede Fabeldigter Chemnizer, hvis Fabeldigtning dog er anlagt mere paa Moralisering end paa Satire. Højest staar Derschavin (f. 1743, d. 1816) fra Periodens Slutning; hans Stof er det samme som Petrovs, men behandlet med langt mere Dygtighed end hos denne; Kapnist, dramatisk Forfatter, har ikke hans Phantasi, men er en correctere Stilist. Prosaen gjorde langsommere Fremskridt; de gejstlige Taler ødelagde den ved bombastisk Maner. Historiske Skribenter og Samlere ere Schtscherbatov (f. 1733, d. 1790), Boltin (f. 1735, d. 1792), dygtig Kritiker af den ældste Historie, Golikov (d. 1801); Westfaleren Fr. Müller (f. 1705, d. 1783) udgav Haandskrifter og stiftede et literært Tidsskrift 1755. Boghandleren Novikovs (f. 1744, d. 1818) satiriske Tidsskrift „Maleren" var meget yndet; Muravjev (f. 1757, d. 1807) skrev historiske Afhandlinger over Historie og Moral; han er en iderig, alsidig dannet Forfatter, men Sproget forholder sig ofte gjenstridig til hans Tanker. — Alexander I var navnlig i Begyndelsen af sin Regering en Ven af Oplysning og Dannelse, og hans Bestræbelser støttedes af Ministrene Rumjantsov og Speranskij. Fremmest i Literaturen stod Karamsin, der sejerrig førte Kampen mod den ved Lomonosov fastslaaede Klassicisme og navnlig hævdede det naturlige, daglige Sprogs Ret; som Romanforfatter er han dog stærkt paavirket af fransk Sentimentalitet; han leverede i sin russiske Riges Historie en virkelig Folkebog; Dmitriev og Batjuschkov fulgte samme Retning, men mod den hos disse Digtere stærkt fremtrædende bløde, smeltende Sprogtone optraadte Schischkov og navnlig den tankerige Digter Schukovskij, berømt som Oversætter af Schiller og Byron. Andre fremtrædende Digtere i denne Periode ere Koslov (d. 1840), stærkt paavirket af Byron; Krjukovskij (f. 1781, d. 1811), Forfatter af Sørgespillet „Poscharskij"; Iljin (f. 1773, d. 1822), der skrev borgerlige Dramaer i Ifflands Maner; Satirikerne Vojejkov (f. 1778, d. 1839) og Milonov (f. 1792, d. 1821); Chmelnitzkij og Lystspildigteren Fyrst Schakovskoj; Ruslands største Fabeldigter Krylov; General Davidov, bekjendt ved sine Krigssange; Ismailov (f. 1779, d. 1831); Glinka og den ogsaa som Kritiker fremtrædende Lyriker Mersljakov. Ved sin Oversættelse af Iliaden indførte Gneditsch Hexametret i Sproget. Prosaskribenter fra denne Periode ere Metropoliten i Kijev Evgenij Volchovitinov (f. 1767, d. 1837), bekjendt som Historieforsker og Forfatter til „Det lærde Rusland", og Ærkebiskoppen af Moskva Philaret Drosdov, theologisk Forfatter. — Nikolaj begunstigede Nationalliteraturen, for saa vidt den kunde virke til politisk Centralisering af det russiske Rige. Den med Schukovskij begyndende egentlige romantiske Skole faar nu sin Hoveddigter i Puschkin, der begyndte med at efterligne Byron, hvis Indflydelse bestandig spores stærkt i den nyere russiske Poesi indtil Begyndelsen af Halvtredserne; i sin lille Novelle „Capitainens Datter" har han leveret et Mesterstykke i det historiske Genrebillede, og hans Lyrik anslaar dybe, i Regelen smertelige Toner. Til samme Retning høre Barjatinskij, Delvig, Jasykov, Venediktov, Tumanskij og Podolinskij, Forfatter til smukke poetiske Fortællinger. Hos den lyriske Digter Lermontov, Puschkins Frænde i Aand og Skæbne, faar Ironiens og Verdenssmertens Poesi sit mest charakteristiske Udtryk. Gribojedov skrev et Lystspil „Forstand bringer Ulykke" med fortræffelige, bidende satiriske Skildringer; hos Koltzov, Russernes Burns, klinger en frisk Naturtone igjennem. Studiet af Shakspeare og Opgivelsen af de franske Mønstre frembragte Dramaer med Æmner fra den nationale Historie som Stof af Polevoj, Kukolnik, Chomjakov, Rosen og Gedronov. Kaschnij, Maximovitsch, Makarov, Sacharov og Kiriejevskij sysselsatte sig med folkelige Sange og Sagn. Som Historikere, paavirkede af den nye poetiske Retning, maa fremhæves Prof. Ustrjalov, Forfatter af „Peter d. stores Historie", Pogodin, Polevoj, Bantysch-Kamenskij (d. 1850), Markevitsch (d. 1860), Bronevskij (d. 1835), Buturlin, Vasilij Berg. Generallieutenant Michailovskij-Danilevskij skrev en russisk Krigshistorie. Lærde Historieforskere ere Jasykov (d. 1845), Borednikov (d. 1855), Korkunov (d. 1855), Sresnevskij og Strojev i St. Petersborg, Professorerne Snegirev i Moskva og Ivanischov i Kijev, Archivdirecteuren i Moskva Fyrst Obolenskij, Genealogen Fyrst Dolgorukov. Den stærkeste Bevægelse spores i Romanliteraturen. Bul-

garins formløse Fortællinger udmærke sig ved kraftige realistiske Træk; Pavlov (d. 1864) lægger Vægt paa den psychologiske Udvikling; Sagoskin, Laschetschnikov og Fru Schischkin efterlignede W. Scott, men med ringe Held. Som ypperlig Fortæller udmærkede Bestuschev sig; Grev Sollohub gav Billeder af Adelslivet i St. Petersborg. Fyrst Odojevskij, Baron Korff, Massalskij (d. 1861), Senkovskij (d. 1858); (Psendonym: Baron Brambens), Helena Hahn (d. 1842) skrev ogsaa Romaner og Fortællinger. Billeder fra Kosaklivet kom først i Mode ved Kvitka (Psendonym Osnovjanenko), men Gogol (d. 1852) overfløj ham langt i digterisk Begavelse; sønderreven i sit Indre som de fleste moderne russiske Digtere har han dog et humoristisk Element, der minder om Dickens; i „Taras Bulba" leverede han et Prosaepos i homerisk Stil. Hans berømte Lystspil „Revisoren" har gjort ham udødelig. De uforbeholdne Skildringer af det russiske Riges uhyre sociale Brøst, der endnu mere forhøjedes ved Kritikeren Bjelinskijs Commentar, henledte Regeringens Øje paa den realistiske Roman, der efter Begivenhederne 1848 medførte Forfølgelser mod to af dens dygtigste Repræsentanter: Herzen, der maatte flygte, og Dostojevskij, der forvistes til Sibirien. 1842 begyndte Turgenjev sin Virksomhed; hans glimrende, dybt grebne Tidsbilleder bevæge sig paa en rig romantisk Baggrund. Han saa vel som Aksakov, Eugenij Tur og Digterinden Grevinde Rostoptschin ere udgaaede fra Realismens Retning. Under den med Alexander II indtraadte større Mildhed mod Pressen fortsatte Forfatterne deres Felttog mod de barbariske Sæder og Tilstande; Saltikovs „Provinsskizzer" vakte uhyre Opsigt; i samme Retning gik den talentfulde Pisemskij; Lystspildigterne Potjechin og Ostrovskij, Novellisterne Melnikov, Sleptsov, Grigorovitsch, Kokorev, Pomjalovski satte deres Maal i en photographisk-sand Detailskildring, der i hensynsløs Energi minder om de yderligst gaaende franske Nyrealister. Ogsaa Mysterieliteraturen i Sues Maner fandt Dyrkere i Psendonymerne Bsevolod Krestovskij og M. Stebnitskij, hvis Bøger trods Sollohubs og Turgenjevs Protester slugtes af det halvdannede Publikum. Nekrasov og Nikitin repræsentere Realismen i deres Digte, Maikov, Schtscherbin, Tjutschev, Rosenheim, Fett og Mej fortsætte den romantiske Tone, der imidlertid har sin talentfuldeste Digter i Grev Alexej Tolstoj. Den realistiske Roman- og Novelledigtning har sine mest fremtrædende Repræsentanter i Grev L. Tolstoj, Gljeb Uspenskij, Gontscharov, Garschin (d. 1888) og Korolenko. De mest bekjendte blandt yngre Lyrikere ere Nadson (d. 1887) og Minskij. I den seneste Historieskrivning spiller det culturhistoriske Element en fremtrædende Rolle (som hos Sabjelin, Kostomarov, Solovjev, Baron M. Korff og Pekarskij); de første franske og tyske Historieskrivere ere oversatte paa Russisk; en stor Literatur af videnskabelige Rejsebeskrivelser er voxet op i de senere Aar. Philosophien har fulgt Bevægelsen i Tyskland fra Hegels Tid; mærkes maa Voskresenskijs Philosophiens Historie; Theologien er stagneret i Byzantinisme, medens de andre Videnskaber rask følge den europæiske Udvikling. Galachov, P. Polevoj og Pypin have bearbejdet Literaturhistorien; end videre maa fremhæves Miljukovs russiske Literaturhistorie og Karaulovs „Skizzer til den russiske Literaturs Historie", samt Dobroljubovs literære Kritiker.

Maal og Vægt. Det tidligere gjældende System blev 1835 underkastet en Revision, og ved Ukas af 11 Oct. s. A. bleve de forskjellige Maals Størrelse bestemte. Enheden for Længdemaalet er Saschen, der er lig 7 eng. Fod ell. 6,7980 d. F. **Længdemaal.** 1 Verst er lig 500 Saschen à 7 Fod à 12 Duim à 12 Linjer. 1 Saschen deles ogsaa i 3 Arschin à 16 Verschok. **Flademaal.** 1 Dessjatina har 2,400 Kvadr. Saschen à 9 Kvadr. Arschin. **Kubikmaal.** 1 Kub. Saschen har 27 Kub. Arschin ell. 343 Kub. Fod. **Kornmaal.** Enheden er Tschetverik, der rummer 64 Pund destill. Vand ved en Temperatur af 13⅓° R. og er lig 27,160 danske Potter. 15 T. ere lig 32 Vedro (s. nedens.). 1 Tschetvert er lig 2 Osmina à 2 Polnosmina à 2 Tschetverik à 2 Polutschetverik à 2 Tschetverka à 2 Garnetz à 30 Vahera. **Maal for flydende Varer.** Enheden er Vedro, der rummer 30 Pund destill. Vand ved en Temp. af 13⅓° R. og er lig 12,731 danske Potter. 1 Botschka har 40 Vedro à 10 Kruschka à 10 Tscharka. 1 Vedro indeholder ogsaa 8 Stoof. **Handelsvægt.** 1 russisk Kub. Tomme destill. Vand ved en Temp. af 13⅓° R. vejer 368,361 Doli, og Pundet vejer da 9,216 saadanne Doli og er lig 0,8190 danske Pund. 1 Berkovetz er lig 10 Pud à 40 Pund à 96 Solotnik à 96 Doli. Dvojnik betyder 2, Trojnik 3, Pjaterik 5, Dessjaterik 10 og Polupud 20 Pund. Som Medicinalpund benyttes et Pund, der er lig 8,064 Doli ell. 358,323 fr. Gram. Det deles paa sædvanlig Maade i 12 Unzer à 8 Drachmer à 3 Skrupler à 20 Gran. Det russiske Artilleri Skalepund er lig Vægten af en støbt Jærnkugle, 2 Tomm. i Diameter, og er i Vægt lig 0,9788 danske Pund. Juvelkaraten, der deles i 4 Gran, vejer 0,2060 fr. Gram.

Mønt. Man regner her efter Rubel à 100 Kopek, saaledes udmøntet, at man af $5\frac{1}{18}$ russisk Pund Møntsølv af Finhed 83⅓ Solotnik ($868\frac{1}{18}$ Tusendedele) faar 100 Sølvrubler af Værdi 2 Kr. 88 Øre. Af Mønter findes her i Guld: Halve Imperialer à 5 Rubler Guld af Finhed 88 Solotnik (916⅔ Tusendedele), saaledes udmøntede, at $62\frac{4}{7}$ saadanne veje 1 russisk Pund; Vægten pr. Stk. 6,5440 Gram og Værdien lig 14 Kr. 88 Øre. Imperial Dukater à 3 Rubler Guld af samme Finhed, men kun ⅗ Vægt, af Værdi altsaa 8 Kr. 93 Øre. Disse to Guldmønter gjælde henholdsvis 5 Rubler 15 Kopek og 3 Rubler 9 Kopek i Sølv. End videre findes her russisk-hollandske Dukater af Finhed 94 Solotnik (979⅙ Tusendedele), saaledes udmøntede, at 1,000 Stkr. veje 8 Pund 49½ Solotnik eller pr. Stk. 3,4873 Gram, i Værdi lig 8 Kr. 47 Øre. I Sølv findes Mønter paa 1, ½ og ¼ Rubel, af Værdi henholdsvis 2 Kr. 88 Øre, 1 Kr. 44 Øre og 0 Kr. 72 Øre, alle af samme Finhed som ovenfor anført. Af rus-

fisk-polske Mønter findes Sølvmønter paa 1½ Rubel lig 10 polske Gylden, ¾ Rubel lig 5 Gylden, 30 Kopek lig 2 Gylden, 25 Kopek lig 50 Groszy ell. 1⅔ Gylden, 20 Kopek lig 40 Groszy ell. 1 Gylden og 15 Kopek lig 1 Gylden. Af Skillemønter findes Sølvmønter paa 20, 15, 10 og 5 Kopek. I Bronze findes Mønter paa 5, 3, 2, 1, ½ og ¼ Kopek.

Ret. Den gamle russiske Ret, saaledes som den findes optegnet i den ældste russiske Retsbog, Pravda russkaja (s. d. A.), der i sin oprindelige Skikkelse er fra det 11te Aarh., men er omarbejdet og forøget i det 13de Aarh., har i mange Punkter en mærkelig Overensstemmelse med de nordiske Retsbestemmelser. Den vigtigste Lovbog fra de følgende Aarhundreder var den 1649 af Alexej Michailovitsch udstedte Uloshenie, som danner Grundlaget for hele den nyere r. R., der efter den Tid har udviklet sig videre gjennem en stor Mængde Ukaser. Allerede Peter d. store paatænkte dog en ny Civillovbog; men først efter mange Forarbejder, navnlig under Elisabeth, Katharina II og Alexander I, kom en saadan i Stand, den saakaldte Svod, hvilken der 1833 blev tillagt Gyldighed som den eneste gjældende Lov i Rusland. 1846 fik Landet dernæst en ny Criminallov. Indtil Peter d. store havde den r. R. beholdt sin selvstændige Udvikling og sit nationale Præg; siden har Romerretten faaet en betydelig Indflydelse derpaa.

Sprog. Benævnelsen Russisk omfatter egentlig tre nærstaaende, men dog mere end blot dialektisk forskjellige Sprog af slavisk Stamme. 1) Storrussisk eller særlig Russisk, det herskende Sprog i det russiske Rige og Folkesprog i det mellemste og nordlige Rusland, hvorfra det stadig breder sig mere og mere navnlig mod Øst og Sydøst. Der er inden for dets udstrakte Omraade paafaldende ringe Dialektforskjelligheder, hvad der til Dels turde staa i Forbindelse med, at den store Udbredelse, der væsentlig er en Følge af Ruslands politiske Udvidelser og er foregaaet dels ved Kolonisation, dels ved Absorbering af andre, navnlig finsk-ugriske Stammer, i det hele er af forholdsvis temmelig sen Datum. Russisk er det mest udbredte og allerede derved det vigtigste af alle levende slaviske Sprog; det er derhos overordentlig rigt og bøjeligt, baade med Hensyn til Lyd og Former, Ordafledninger og Sætningsbygning. Det skrives med cyrillisk Alphabet. Literært udviklet er det egentlig først blevet siden Peter d. stores Tid; men til Gjengjæld har det navnlig i vort Aarh. naaet en overordentlig rig Uddannelse som Bærer af en stor og alsidig Literatur. Før Peter d. stores Tid brugtes som Skriftsprog en let russisk farvet Form af det oldslaviske (slavonske) Sprog, som endnu er Kirkesprog. 1696 udgav Ludolf den første russiske Grammatik i Oxford, 1802 udkom Petersborgakademiets; andre Grammatiker haves af de russiske Philologer Gretsch, Vostokov, Buslajev o. a., af Ikke-Russere som Puchmayer, Reiff, I. E. A. Schmidt, Bymazal o. m. a. Ved Siden af det russiske Akademis Ordbog indtager V. I. Dahls »Tolkovyj slovar živago velikorusskago azyka« (1863—66) en fremragende Plads. Russisk-tyske Ordbøger haves af Pawlowsky o. m. a., en god russisk-fransk af Makaroff; Reiff har givet en Parallel-Ordbog for Russisk, Tysk, Fransk og Engelsk (1860—62). 2) Lillerussisk (ogsaa, navnl. i Østerrig, kaldet Ruthensk) tales i den sydvestlige Del af Rusland, d. e. Lille- og til Dels Syd-Rusland, Volhynien og Podolien, samt i den større, østlige Halvdel af Galizien. Ved Siden af adskillige ejendommelige Phænomener frembyder Lillerussisk ogsaa en Række særlige Berøringspunkter med Polsk. En Bevægelse for Udvikling af en lillerussisk Literatur har i nyere Tid gjort sig gjældende dels i Rusland (med Forfattere som Taras Schevtschenko, P. Kulisch o. a.), dels i Østerrig. 3) Hviderussisk, der bl. a. er charakteriseret ved en endnu stærkere Paavirkning af Polsk, er Folkesprog i største Delen af de gamle litauisk-polske Provinser, der have været sammenfattede under Navne Hvide- ell. Vest-Rusland. Det brugtes i sin Tid som Cancellisprog i Storfyrstendømmet Litauen, men har ellers ikke modtaget nogen literær Uddannelse.

Ruslæder, s. Garvning.

Rusniaker, s. Ruthener.

Rŭssell, en gammel engelsk Adelsslægt, som fra Henrik VIII.s Tid fik store Godser og politisk Indflydelse, og som i et Par Hundred Aar har hyldet Whigpartiets Grundsætninger. **John R.** blev 1539 Storadmiral, Seglbevarer og Baron, var under Edvard VI.s Mindreaarighed Medlem af Regentskabsraadet og blev 1550 ophøjet til Jarl af Bedford. D. 1558. — **William R.**, f. 29 Sept. 1639, blev 1661 Medlem af Underhuset og stod længe i Spidsen for Oppositionen „Fædrelands-Partiet"; han blev 1679 optaget i Gehejmeraadet, men sluttede sig n. A. til den store Whigforbindelse med Planer om at udelukke Kongens Broder, Jakob II, fra Tronfølgen. Han blev beskyldt for at have sammensvoret sig mod Kongens Regering og blev henrettet 21 Juli 1683. Hans Skæbne er behandlet dramatisk af A. Munch (1857), og hans Forhold til sin højsindede Hustru, Lady **Rachel R.** (f. 1616, d. 1723, Datter af Jarlen af Southampton), skildret af Guizot i „Ægteskabelig Kjærlighed". Under Vilhelm III blev Dommen erklæret ugyldig og hans Fader, Will. R. (f. 1614, d. 1700) 1694 ophøjet til Hertug af Bedford. — En Fætter til Will. R., **Edmund R.**, f. 1651, var 1688 en af Hovedmændene for Revolutionen. Til Løn blev han Skatmester for Flaaden, optaget i Gehejmeraadet og 1691 Admiral for Flaaden, men stod ikke des mindre paa den Tid i Forbindelse med Jakob II. 1692 vandt R. en stor Sejer over den franske Flaade ved La Hogue, blev n. A. første Admiralitetslord og sikrede Englands Søherredømme ikke alene i Kanalen, men endog i Middelhavet. Til Løn blev han 1697 Jarl af Orford, men 1699 fjærnet for sin utilbørlige Forvaltning af Flaaden. D. 1727. — **John R.**, fjerde Hertug af Bedford, f. 1710, d. 1771, indtog siden 1744 næsten uafbrudt de højeste Stillinger i Staten og sluttede bl. a. 1763 Freden i Paris. — **John R.**, f. 18 Aug. 1792, yngre Søn af den 6te Hertug af Bedford, valgtes 1813 til Underhuset og gjorde sig snart

bekjendt ved sine Taler imod Norges Adskillelse fra Danmark (1814) og Gjenoptagelsen af Kampen mod Napoleon I (1815), fordi et Folk havde Ret til selv at vælge sin Hersker. Med Iver og Dygtighed kæmpede R. for Katholikers og Dissenteres Ligestilling og stillede fra 1820 gjentagne Forslag om at ophæve de „raadne Flækker". 1828 vandt han sin første Sejer ved Testactens Afskaffelse, og 1830, da Whigerne kom til Magten, fik han vel kun en underordnet Post i Regeringen som Krigskasserer, men samtidig det Hverv at forelægge Valgreformen og føre den gjennem Underhuset. Siden deltog R. i Forsvaret for andre Reformlove (Fattigloven, den irske Kirkelov), blev under Melbourne 1835 Indenrigs- og 1839 Kolonialminister og gjennemførte 1837 den vigtige Communalreform. Efter 1841 var han det liberale Partis Fører under Kampen for Frihandelen og blev efter R. Peels Afgang 1846 Førsteminister; han afsluttede det nye Handelssystem med Skibsfartlovenes Ophævelse, men fremførte ingen anden stor Reform. Derimod viste hans Lov om de katholske Biskoppers Titler 1851, hvor stærkt han hang ved Whigernes protestantiske Traditioner. En Strid med Palmerston førte til Ministeriets Opløsning i Febr. 1852, men i Dec. s. A. indtraadte R. i Coalitionsministeriet under Aberdeen og indbragte Forslag om en ny Valgreform og om Jødernes Adgang til Parlamentet, dog uden Held. I Febr. 1855 optoges han i Palmerstons Ministerium og sendtes snart efter til Conferencen i Wien om det østerlandske Spørgsmaal, men viste sig kun som en maadelig Diplomat og maatte i Juni s. A. afgaa som Minister. Til Gjengjæld angreb han 1857 Palmerston for hans Optræden i China og medvirkede til hans Fald i Febr. 1858. Dog blev R. i Juni 1859 Udenrigsminister i Palmerstons nye Ministerium, men høstede ingen Laurbær og viste kun ringe Kjendskab til de udenlandske Forhold. I den dansk-tyske Strid understøttede han først Danmark, men efter at den danske Regering gjentagne Gange havde fulgt hans Raad, optog han i Sept. 1862 Tanken om Monarchiets Firdeling og tilraadede i Dec. 1863 Novemberforfatningens Tilbagetagelse. Ikke bedre gik det med hans Optræden for Polakkernes Frihedskamp, og hans Afvisning af Napoleon III.s Congresforslag førte til Afbrydelse af Vestmagternes hidtilværende gode Forstaaelse og lod England staa alene 1864. Paa Londonconferencen foreslog R. strax Slesvigs Deling, men hans Mægling var forgjæves, og siden havde han kun afmægtige Indsigelser imod de tyske Stormagters Færd. Ogsaa andensteds var han til Rede med gode Raad, men uden at lade Handling følge efter. Efter Palmerstons Død i Oct. 1865 blev han Førsteminister, men maatte i Juni n. A. fratræde, da Gladstones Forslag til en Valgreform mødte Modstand. Allerede 1861 var han bleven ophøjet til Peer som Jarl R., og i Overhuset bekæmpede han senere det nye liberale Ministerium Gladstone, fordi dets Forslag gik for vidt, bl. a. ved den irske Landbolov 1870 og Indførelsen af hemmelig Afstemning 1872; ja han tilraadede 1871 ligefrem Forkastelse af Forliget med Nordamerika om Alabamasagen, fordi det middelbart var en Fordømmelse af hans egen Optræden under Borgerkrigen 1861—65. Endnu 1876 optraadte han med et Forslag om Tyrkiets Deling og Oprettelsen af et Donauforbund af 6 Stater under Østerrigs og Englands Beskyttelse. D. 28 Maj 1878. Ogsaa som Forfatter vandt R. et Navn. Han skrev 1819 Will. Russells og 1859—66 Ch. Fox's Levned (3 Bd.); fremdeles »Essay on the history of the affairs of Europe from the peace of Utrecht« (3 Bd., 1824—32) og »The foreign policy of England 1570—1870« (1871), endelig sine Erindringer (»Recollections and suggestions 1813—73«; 1875). — Hans Brodersøn, Odo R., s. Ampthill.

Russell, Will. Howard, engelsk Journalist, f. 1821 nær ved Dublin, kom allerede 1843 i Forbindelse med Bladet »Times« og brugtes som Referent ved Fester, Folkemøder o. desl.; 1846—48 gav han Beretninger til »Morn. Chronicle« om Nøden i Irland. Et Navn vandt R. dog først, da han i Febr. 1854 sendtes til Krim og ved sine Breve herfra til »Times« blottede den engelske Hærforvaltnings Mangler. En samlet Udgave af disse „Breve fra Krim" solgtes strax i 20,000 Aftryk. 1857 sendtes han til Moskva for at beskrive Kejserkroningen og 1858 til Indien, hvor han under det store Oprør fulgte med Hovedkvarteret. Hans Dagbog (»Diary in India«) opnaaede 4 Oplag, og et lignende Held havde hans „Dagbog" 1861 fra Nordamerika under Borgerkrigen. 1866 var han knyttet til det østerrigske Hovedkvarter og sendte »Times« Beretninger om Krigen i Böhmen, og 1870—71 fulgte han med den tyske Kronprinses Hovedkvarter. Endelig ledsagede han 1876 Prinsen af Wales paa hans Rejse gjennem Indien og 1881 Hertugen af Sutherland paa en Tour gjennem Nordamerika.

Russiner, s. Ruthener.

Rust paa Jærn og Staal er Jærntveiltehydrat. I tør Luft ruster Jærn ikke. Under Vand dannes sædvanlig et mørkere Jærntveiltehydrat; under Vand, som indeholder smaa Mængder af alkaliske Stoffer (Kali, Natron, Ammoniak, Kalk) eller af forskjellige Salte, ruster Jærn ikke. S. Jærn. **Rustkit**, d. s. s. Jærnkit, s. Kit.

Rust, en Plantesygdom, skyldes de saakaldte Rustsvampe (Uredineæ); disse tilhøre Støvsvampenes Afdeling, der charakteriseres ved at danne deres Sporer kjædeformig ved Afsnøring. Af Rustsvampene findes der forskjellige Arter, der udmærke sig ved et mer eller mindre indviklet Generationsskifte; en af de tidligst og bedst kjendte er Berberis-Græsrusten. Allerede længe før Botanikerne anede Sammenhængen, havde Landmændene lagt Mærke til at R., der angriber Kornsorternes Blade, navnlig var slem, hvor der dyrkedes megen Berberis i Nærheden; senere kom man ogsaa ganske rigtig under Vejr med, at Rustsvampen for at fuldføre sin Udvikling kræver Berberissen som Værtplante. Om Efteraaret tilintetgjøres nemlig tillige med Vegetationen Hovedmassen af den R., som havde angrebet Græssenes og derimellem ogsaa Kornsorternes Blade, men et særeget Slags Sporer ere saaledes udviklede, at de kunne

taale Vinteren; de overvintre da, men kunne ikke det næste Foraar atter directe angribe Græsbladene, hvorimod de angribe Berberissens Blade og her give Anledning til Dannelsen af den saakaldte Skaalrust; dennes Sporer føres dernæst over paa Græsbladene og fremkalde R. paa disse. Græsrusten optræder som gule eller næsten sorte Pletter af forskjellig Form, Berberisrusten som smaa Skaale med en takket, tilbagebøjet Rand. Mange Arter R. kjendes, saaledes en, der er meget almindelig og iøjnefaldende paa Følfod.

Rust, **Rust**, en lille By i Ungarn, v. for Neusiedler Søen. Avl af fortrinlig Vin (Ruster Ausbruch).

Rusticitet (af lat. rusticus, Bonde), bondeagtigt Væsen; **rusticere**, faa et saadant ved at leve paa Landet.

Rustning bruges som Betegnelse for Indbegrebet af alle de Dækvaaben, som i Middelalderen og i den nyere Tid lige til Trediveaarskrigen hørte med til den fuldt bevæbnede Krigsmands, navnlig Rytterens Udstyring. I Tidernes Løb undergik R.s Form og Beskaffenhed betydelige Forandringer, som det dog ikke her er Stedet til at forfølge i Detaillen, hvorfor vi skulle indskrænke os til nogle Antydninger. I den tidligste Middelalder synes det cirkelrunde, hvælvede Skjold at have været de germanske Folks eneste, almindelig brugte Dækvaaben. Dog føjedes hertil snart Hjælme, d. e. bækkenformede eller spidstoppede Jærnhuer, de første stundum prydede med en opreistaaende Kam eller Knop, de sidste tit forsynede med en Næseskinne, der fra Panden ragede ned over Ansigtet indtil Munden; ligeledes kom efterhaanden Brynjer i almindelig Brug, enten Ringbrynjer, bestaaende af et sammenhængende Net af smaa Jærnringe, eller Spangebrynjer, der bestod af en Kjortel, paa hvilken der udvendig var fastsyet Skæl eller Spanger af Jærn. Paa Korstogenes Tid forsynede man Brynjen med en Hætte til at drage op over Halsen og Hovedet, oven paa hvilken Hjælmen anbragtes; Brynjens Ærmer forlængedes med Handsker i Form af Bælgvanter, medens Benene bedækkedes med Brynjebrog og Brynjehoser, der stundum dog kun dækkede Forsiden af Benene. Under Brynjen (paa Fransk broigne ell. hauberk, d. e. Halsbjørg) bares et Panser (paa Fransk gambaison), bestaaende af vatteret og stukket Tøj, ligesom en lignende Hætte paa Hovedet under Brynjehætten; stundum brugtes slige Pansere alene som R. for de letbevæbnede. Oven paa Brynjen bares fra Slutn. af det 12te Aarh. en sid og vid Kjortel (pourpoint), som oftest uden Ærmer. Den gamle spidstoppede Hjælm med Næseskinnen vedblev at være i Brug, men ved Siden af den brugtes fra Slutn. af det 12te Aarh. lukkede Hjælme, fra først af cylindriske eller tøndeformede, flade foroven, uden bevægeligt Visir, kun med Sprækker for Øjnene og Lufthuller for Munden; mod Slutn. af det 13de Aarh. fik Hjælmen nærmest Form af en Sukkertop; den var da saa stor, at den med sin nederste Rand støttede paa Skuldrene. Foruden det runde Haandskjold brugtes paa Korstogenes Tid især af Rytteriet Langskjoldet, der blev baaret i en Rem over højre Skulder; fra først af var det formet som en Papirsdrage, spidst forneden og rundt foroven, stundum fladt, somme Tider buet. Efterhaanden blev Skjoldet mindre og mindre; mod Slutn. af det 13de Aarh. var det fladt og næsten ligesidet trekantet, dog saaledes at de to Sider vare dannede efter Cirkelbuer, en Form, som Skjoldet beholdt i hele det følgende Aarh. De Dyreskikkelser og andre Figurer, som det fra gammel Tid var Skik og Brug at male paa Skjoldene, gik ved Aaret 1200 over til at blive arvelige, heraldiske Skjoldemærker, som i det følgende anbragtes tillige paa Vaabenkjortlen og paa det store Dækken eller Klæde, hvori det blev Brug at indhylle Stridshesten. I det 14de Aarh. opkom endnu et Adelsmærke, nemlig Hjælmtegnet eller Klenodiet, der fæstedes paa Toppen af den store, sukkertopformede Hjælm; denne dækkedes af et Hjælmklæde, af hvilket man endnu i vore Dage finder en Reminiscens i de adelige Vaabener i de gjærne som et Slags Arabesker behandlede Forsiringer, der hænge ned fra Hjælmen paa begge Sider af Vaabenskjoldet. Den omtalte store Hjælm (heaume) var saa rummelig, at man i det 14de Aarh. under den bar en bækkenformet Jærnhue (bacinet), til hvis Rand der var fæstet en Brynjekrave, som hang ned over Halsen og Kraven og saaledes traadte i Brynjehættens Sted. Ofte bortkastedes den store Hjælm, og man hjalp sig med Bækkenhjælmen alene, forsynet med et bevægeligt Visir. Vaabenkjortelen (cotte-hardie) blev paa samme Tid kort og snæver; under den bares Brynjen (cotte de mailles), og derunder igjen en Brystplade. Ogsaa Lemmerne begyndte man at bedække med Stykker af Jærn- ell. Staalplader, som efterhaanden bleve større og større, indtil ved Midten af det 15de Aarh. R. var bleven til et Pladeharnisk, der omsluttede Kroppen og Lemmerne næsten fuldstændig; dog vedblev man længe at bære Ringbrynjen under Harnisket, ligesom Spangebrynjer af forskjellige Slags lejlighedsvis bleve brugte. Det i det 15de Aarh. ofte sirlig cannelerede Pladeharnisk gjorde ikke alene Vaabenkjortelen, men ogsaa Skjoldet overflødigt; det sidste, firkantet med et Indsnit for Lansen paa den højre Side, brugtes kun til Turnering ligesom den store, tunge Hjælm. For Resten opkom ved Midten af det 15de Aarh. flere Slags Turnerrustninger; til en af disse hørte den Trallehjælm, som endnu i Forbindelse med det firkantede Turnerskjold findes i de adelige Vaabenmærker. Til Feltbrug anvendtes en Hjælm (salade), der var en Afføding af det foregaaende Aarh.s Bækkenhjælm, som blev forlænget ned over Nakken, saaledes at Brynjekraven kunde falde bort. Ansigtet beskyttedes enten ved et Visir eller „Bart", der var befæstet paa Brystpladen, eller ved et bevægeligt Visir paa selve Hjælmen. Herved dannedes Overgangen til det 16de Aarh.s kugleformede Hjælm (casque), der havde et i flere Stykker delt Visir samt et Hagestykke for Underansigtet; for øvrigt bestod Harnisket i dette Aarh. væsentlig af en Halskrave, til hvilken Axelstykkerne med Armskinnerne vare fæstede, en Bryst- og en Rygplade med nedhængende Skjøder eller Bentasker, endelig Laarskinnerne, der gjærne vare forenede med Benskin-

nerne, samt Jærnskoene; til Hænderne havdes der Jærnhandsker. Harnisket var ofte prydet med Cannelurer, med ophøiede eller graverede samt forgyldte Arabesker og Bræmmer. Nogle endnu bevarede, fra første Færd kun til Pragt bestemte R., til hvilke der da gjærne høre runde Skjolde af Staal, ere sande Kunstværker med allegoriske og mythologiske Figurer ciselerede i Staalet. Pladeharnisket er opkommet omtrent samtidig med eller snarere noget senere end Ildvaabnene. Altsom disse efterhaanden udviklede sig, blev det vanskeligere at gjøre Harniskerne skudfaste; man forøgede Pladernes Tykkelse og derved deres Vægt, og for at bøde derpaa bortkastede man lidt efter lidt det ene Stykke af Harnisket efter det andet. Aabne Hjælme uden Visir, saakaldte Stormhuer (bourguignons og morions), fortrængte den lukkede Hjælm; Benskinner, Laarskinner og Armskinner, som egentlig aldrig havde været brugte af Fodfolket, bortkastedes ogsaa af Rytterne; ved Slutningen af Trediveaarskrigen var egentlig kun Bryst- og Rygpladen eller Cuirassen tilbage som Udrustning for det tunge Rytteri.

Rustschūk, Stad i Fyrstend. Bulgarien ved Donau, 34 M. ø. n. ø. for Sofia. 27,000 I. Græsk Ærkebispesæde. Fabrikation af Musselin, Silkestoffer og Saffian. Livlig Handel med Rusland og Østerrig. Var indtil 1878 Fæstning.

Rustvogn, en stor og svær Vogn til at føre tunge Redskaber, Krigsfornødenheder, Ligkister med Lig i osv.

Rutabage, s. Turnips.

Rutebeuf [rythböff], fransk Trouvère fra det 13de Aarh., samtidig med Ludvig d. hellige, levede et omflakkende, fattigt Liv og skildrer selv sin Fattigdom med overlegent Lune, maaske for at more rige Beskyttere og saaledes faa lidt Hjælp af dem. Med bidende Vittighed skildrer han de rige Prælaters alt andet end hellige Liv. I hans Fabliaux som »Testament de l'âne« og »Le moine sacristain« maa Gejstligheden ligeledes holde for. R. er en af de mest fremragende Repræsentanter for den gjennem den franske middelalderlige Literatur sig dragende komiske Strømning, en Reaction mod de alvorlige Epikeres og Lyrikeres romantiske Idealisme.

Ruth, en moabitisk Kvinde, som blev gift med en udvandret Jøde, vilde efter sin Mands og Svigerfaders Død ikke forlade sin gamle Svigermoder, men fulgte med hende til Bethlehem for at ernære hende ved sit Arbejde. Her blev hun gift med Boas og derved Stammoder til David. Hendes Historie er fortalt i det gamle Test. i R.s Bog.

Ruthēner ell. **Russiner** (Russiaker, Røderusser) kaldes særlig den i det østlige Galizien boende slaviske (russiske) Folkestamme, der er væsentlig identisk med den lillerussiske Befolkning i de tilstødende Dele af Rusland (jvfr. Ruslands Befolkning og russisk Sprog).

Ruthēnium, Ru, et Metal, der forekommer yderst sparsomt i den i Kongevand uopløselige Del af Platinmalmen, blev opdaget 1844 af Claus. Vægtfylde 11,4. Det danner ligesom Osmium en flygtig Syre, men hverken det selv eller dets Forbindelser have almindelig Interesse.

Ruthwell [rūdd], Flække i Dumfries-Shire i Sydskotland, n. for Solway-Bugten, ikke langt fra den engelske Grænse, hvor man har fundet en under Navnet „Obelisken i R." bekjendt Runesten med en mærkelig Indskrift i angelsachsiske Runer.

Rutil, et Mineral, der krystalliserer i det tetragonale System og bestaar af Titansyre, som ogsaa kan forekomme i to andre, derfra forskjellige Krystalformer. Haardheden (6—6,5) er større end Feldspatens, Vægtfylden 4,2 og Farven rødligbrun. R. forekommer paa flere Steder i Norge, i Tirol, paa St. Gotthard og anvendes til Fremstilling af den gule Farve i Porcelænmaleriet.

Rutilius Lupus, Publius, romersk Rhetor i 1ste Aarh. e. Chr., forfattede et endnu bevaret Skrift »schemata lexeos« i 2 Bøger, der er en forkortet Oversættelse af et Værk af Gorgias om Talefigurerne.

Rutilius Namatiānus, Claudius, romersk Digter i Beg. af det 5te Aarh. e. Chr., af Fødsel en Galler, Forfatter til et Digt »Itinerarium« ell. »De reditu«, der i en correct Form skildrer en Søreise fra Rom til Gallien. Heraf have vi 1ste og Beg. af 2den Bog.

Rutland [röttlænnd], 1) Shire i England, omgivet af Shir. Lincoln, Northampton og Leicester. 7 □ M. med 21,000 I. (1881). Det vigtigste Vandløb er Welland, der danner Grænsen mod Northampton. Jordbunden er frugtbar og veldyrket. Hovedstad Oakham. — 2) Stad i Staten Vermont i Nordamerika, 11 M. s. s. v. for Montpelier. 12,000 I. Maskinværksteder, Savmøller.

Rutūler, et Folk i Latium, hvis Konge Turnus i Følge Sagnet kæmpede mod Æneas efter dennes Ankomst til Latium. Deres Navn forsvinder med den romerske Kongetid.

Ruvo, med Tilnavnet di Puglia, Stad i Syditalien, 13 M. n. v. for Taranto. 18,000 I. Bispesæde. I Omegnen er i en Mængde Grave fra Oldtiden fundet smukke Vaser.

Ruysbroek, Johannes [rojsbruhk], f. 1293 i Ruysbroek ved Bryssel, blev Vicar ved St. Gudulakirken i Bryssel, men trak sig i en Alder af 60 Aar med nogle Venner tilbage til en Skov nær ved Waterloo, stiftede der Klosteret Groenendael og døde som dets Prior 13 Dec. 1381. Han var en Mystiker, der priste Ekstasen som Livets højeste Tilstand: Mennesket skal løsrive sig fra de udvortes Sansers tunge og hindrende Baand for at aabnes for Meddelelsen af Guds Aand og Kjærlighed. Han kaldtes derfor Doctor ecstaticus. Blandt hans Disciple vare Gerhard Groot, Stifteren af „Brødrene af det fælles Liv", og Tauler. Han skrev sine Skrifter paa sit flamske Modersmaal og blev derved en af de første Grundlæggere af det hollandske Skriftsprog; „Nederlandenes bedste prosaiske Forfatter i Middelalderen" kaldes han i Holland. Hans Skrifter bleve senere oversatte paa Latin og vandt derved stor Udbredelse ogsaa uden for Nederlandene.

Ruysselēde [rojse], Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 3 M. s. s. ø. for Brügge, med

7,000 J. Bryggerier og Tobaksfabrikation. Her er en Redningsanstalt (Agerbrugsskole) for unge Forbrydere.

Ny, Kirkeby i Jylland (Aarhus Amt, Tyrsting Herred) ved Foden af Himmelbjærget, 2 M. n. v. for Skanderborg, er en gammel og var i Middelalderen en betydelig By, der endog antages at have været en Kjøbstad, og som vistnok fornemmelig har haft det nærliggende Øm Kloster at takke for sin Anseelse. Den er bleven mærkelig ved, at her samlede den jyske Adel sig 4 Juli 1534 og valgte Christian III til Konge.

Ny Aa, et 8 M. langt Vandløb i Nørrejylland n. for Limfjorden, løber v. om den store Vildmose og falder i Limfjorden.

Nyberg, Niels, f. 1725 i Landsbyen Nyberg i Salling, blev 1753 Grosserer i Kjøbenhavn og stiftede et af de største og mest agtede Handelshuse; han kjøbte tillige flere Godser og viste Iver baade for Bøndernes Vel og for Ophjælp af Næringsflid, især Linnedvæveriet (oprettede Fabriken i Kjøng); d. 1804 som Conferensraad.

Rübezahl, Riesengebirges Bjærgaand, optræder i mange tyske Folkesagn snart som en drillende Kobold, snart som en menneskelig Hjælper af Fortrykte og Fattige. Nogle af Sagnene om R. findes i Musäus's „Volksmärchen der Deutschen"; Fouqué har dramatiseret R. i „Dramatische Spielen von Pellegrin"; ligeledes W. Menzel i „R., ein dramatisches Märchen".

Rybinsk, Stad i det russiske Gouv. Jaroslav ved Volga, 10 M. n. v. for Jaroslav, med 20,000 J., er et Hovedknudepunkt i Ruslands indenrigske Handel og Skibsfart. Store Linnedvæverier og Garverier. Paa Grund af den store Virksomhed i Handel og Flodfart stiger Befolkningen i Sommertiden ofte til 50,000.

Rybinski, Matth., polsk General, f. 24 Febr. 1784 i Volhynien, indtraadte 1806 i den franske Hær, men forflyttedes 1809 til Hertugd. Warschaus Tropper og var 1812 med paa Toget til Rusland. R. A. blev R. fangen i Slaget ved Leipzig, ansattes 1815 i den polske Hær og var 1830 Oberstlieutenant. Han sluttede sig strax til Frihedskampen, blev Divisionsgeneral og udmærkede sig bl. a. ved Wawer og Ostrolenka, samt i Warschaus Forsvar; efter Hovedstadens Indtagelse førte han 4 Oct. 1831 Hæren over paa preussisk Grund, bosatte sig derefter i Paris og døde her 17 Jan. 1874, 90 Aar gl.

Rybnik, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 21 M. s. ø. for Breslau, med 4,000 J., kongeligt Slot, Invalidestiftelse, Vajsenhus og livlig Industri. I Nærheden rige Stenkulsgruber.

Rybs ell. Roeraps (Brassica Rapa oleifera) dyrkes under lignende Forhold som Raps og afgiver som denne et oljeagtigt Frø. Den skal være mere haardfør, gjør ringere Fordringer til Jorden og kan taale at saas omtr. 14 Dage sildigere end Raps. Den maa saas tættere end denne, men da Frøet er mindre, er det samme Quantum (4—6 Potter pr. Td. Land) tilstrækkeligt. Der haves baade Vinter- og Sommerrybs.

Ryckaert, David [kart], flandersk Maler, kaldt den yngre, da Faderen og Bedstefaderen bar samme Fornavn, f. 1612 i Antwerpen, d. 1661 smstds., efterlignede Teniers, Ostade og Brouwer og leverede i disse Kunstneres Smag ikke faa Billeder, der udmærke sig ved Liv og Lune. Den moltkeske Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et godt Billede af R.; hans Hovedbilleder ere i Antwerpen, Amsterdam og Dresden.

Rückert, Friedr., tysk Digter, f. 16 Maj 1788 i Schweinfurt, studerede Philologi og Æsthetik i Jena, hvor han 1811 holdt Forelæsninger, levede dernæst paa forskjellige Steder som privatiserende Literat, deltog 1815—16 i Redactionen af „Das Morgenblatt" i Stuttgart, var 1818 i Italien, tog ved sin Tilbagekomst Bolig i Koburg og kastede sig over Studiet af de orientalske Sprog, hvori han 1826 blev Professor i Erlangen; 1841—48 virkede han i samme Egenskab i Berlin, men havde aldrig stor Betydning som Docent. Derimod indtager han en særdeles fremragende Plads i sit Lands Literatur som Lyriker og didaktisk Digter. Under Pseudonymen Freimund Raimar udgav han 1814 en Digtsamling, der bl. a. indeholdt „Geharnischte Sonette", krigerske Opraab til den tyske Nation. 1834—38 samlede han sine spredte lyriske Digte i 6 Bd., af hville han 1843 selv foranstaltede et Udvalg i 1 Bd., som har oplevet en Mængde Oplag. R. er nærmest Repræsentant for Tankelyriken; han stræber meget ofte efter en sententiøs og epigrammatisk Pointe, tumler Sproget som en Virtuos af første Rang, hvad enten han anvender antike Rhythmer, oldnordiske Versformer med Bogstavrim, middelalderlige tyske Sangformer, orientalske Gazeler, italienske eller spanske Strophebygninger, og fremtræder i det hele som en gjennemdannet, tanke- og phantasirig Personlighed, hvem det dog ingenlunde skorter paa Inderlighed og Gemytsdybde, om der end blandt hans talløse Digte ogsaa findes adskillige tomme og kunstlede Rimerier. „Die Weisheit der Brahmanen" (1836—39) er hans betydeligste didaktiske Digt; blandt de lyriske kunne fremhæves Rækkerne „Liebesfrühling", „Haus und Jahr" og „Östliche Rosen"; som Dramatiker er han kold og formløs. R. er en ligefrem mesterlig Oversætter af orientalske Digtninger (Hariris „Makamen oder die Verwandlungen des Abu-Zeid", „Nal und Damajanti", „Rostem und Suhrab", „Chinesisches Liederbuch" o. fl.), der give ham Lejlighed til at udfolde sit glimrende Sprog- og Versificatortalent. Hans sidste Arbejde var „Ein Dutzend Kampflieder für Schleswig-Holstein" (1864). D. paa sit Gods Neuseß ved Koburg 31 Jan. 1866. Efter hans Død udkom hans „Gesammelte poetische Werke" i 12 Bd. (ny Udg. 1882). — Hans Søn, Heinrich R., f. 1823, d. 1875, var fra 1852 Professor i tysk Sprog og Literatur i Breslau. Foruden Udgaver af flere gammeltyske Digterværker har han strevet „Annalen der deutsch. Geschichte" (3 Bd., 1850), „Deutsche Litteraturgesch. in der Zeit des Uebergangs aus dem Heidenthum in das Christenthum" (2 Bd., 1853—54), „Gesch. der neuhochdeutsch. Schriftsprache" (1875) o. fl.

Rydberg, Abr. Viktor, svensk Forfatter, f.

18 Dec. 1828 i Jönköping. Efter at have gjennemgaaet Jönköpings Skole og Weriö Gymnasium søgte han i Begyndelsen sit Udkomme som Huslærer. 1851 blev han Student i Lund, men forlod snart Universitetet og vendte sig til Journalistiken. Først arbejdede han i »Jönköpingsbladet« og gik 1855 over til »Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning«, ved hvilken han forblev, indtil han 1876 overtog det Hverv at holde offentlige Forelæsninger i Göteborg. 1877 valgtes han til Medlem af det svenske Akademi, og s. A. blev han i Upsala Æresdoctor i Philos. 1884 gik han til Stockholm som Professor i Culturhistorie ved Højskolen. I Slutn. af Halvtredserne skrev han to romantiske Fortællinger »Singoalla« (3dje Udg. 1876) og »Fribytaren på Östersjön« (3dje Udg. 1877), men almindeligere Opmærksomhed tiltrak han sig ved »Den siste Athenaren« (1859, 4de Udg. 1880; oversat paa Dansk af Borchsenius). Denne Roman, der i lige høj Grad er udmærket ved Stil og Composition, var tillige et Angreb paa Statskirken eller som R. kalder den Præstekirken, der i Følge hans Anskuelse har omskabt den sande Christendom og af Christus, „Idealmennesket", gjort en ubegribelig, mirakuløs Skikkelse. Den samme Opfattelse ligger til Grund i hans »Bibelns lära om Kristus« (4de Udg. 1880), »Jehovahtjensten hos Hebreerna före Babyloniska fångenskapen«, »Medeltidens magi« m. fl., religionsphilosophiske ell. religionsvidenskabelige Arbejder, i hvilke han optraadte mod den orthodoxe Kirke. Efter Hjemkomsten fra en 1874 foretagen Rejse til Italien offentliggjorde han nogle cultur- og kunsthistoriske Studier, »Romerska sägner om apostlerne Paulus och Petrus« (2den Udg. 1884) og »Romerska dagar« (2den Udg. 1882, oversat paa Dansk). Samtidig udgav han en Oversættelse af den første Del af Goethes „Faust" og nogle Aar senere en første Samling »Dikter« (1882). I hans sidste større Arbejde, ligesom tidligere i et Par mindre Afhandlinger, er Æmnet »Undersökningar i germanisk mythologi« (1ste Del 1886).

Rydberg, Olof Simon, svensk Historiker, f. 28 Dec. 1822 i Stockholm, hvor han efter 1856 at have taget Embedsexamen gjorde Tjeneste dels i Civildepartementet, dels i Commercecollegiet. 1859—62 var han Haandsecretær hos Carl XV, arbejdede senere i lang Tid især som Oversætter af historiske og nationaløkonomiske Skrifter, men gjorde samtidig ved Rigsdagene 1867—70 Tjeneste i 2det Kammers Cancelli og blev 1868 Protocolsecretær i Hofexpeditionen. Fra denne Tid har han været sysselsat med efter en af ham selv fastsat Plan at udarbejde en Samling af historiske Aktstykker, »Sverges traktater med främmande magter jemte andra dithörande handlingar« (hidtil 2 Bd., 1877—84, samt 4de Bd. 1888), til hvis Udgivelse han fra 1877 har haft Understøttelse af den svenske Stat. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i Philosophi; siden 1881 er han Archivar ved Udenrigsdepartementet.

Ryde [rajd], Stad i Hamp-Shire i England, 1 M. s. v. for Portsmouth paa Nordsiden af Øen Wight. 12,000 I. Stærkt besøgte Søbade. Victoria-Yachtklubben har her et Forsamlingshus.

Rydelius, Andreas, svensk Biskop, f. 1671, d. 1738, blev 1699 Docent ved Lunds Universitet og 1710 Professor i theoretisk Philosophi, men gik 1730 over til en theologisk Lærestol, blev 1732 Domprovst og 1734 Biskop i Lund. Han var en udmærket Universitetslærer og latinsk Stilist, viste sig ved sine »Nödiga förnuftsöfningar« (1718—21) og sin »Sede-bok« som en selvstændig Tænker af Descartes's Skole og indtog ved sine Lejlighedsdigte en ikke ringe Plads mellem Sveriges samtidige Digtere.

Rüdersdorfer-Ovn kaldes undertiden, efter en Landsby i Nærheden af Berlin, hvor den først blev anvendt, en Kalkovn med Flammefyring og uafbrudt Gang (s. Kalkbrænding).

Rüdesheim, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Rhinen, 7 M. v. til s. for Frankfurt a. M., i en herlig Egn lige over for Bingen. 4,000 I. Avl af fortrinlig Vin. Paa de omliggende Højder ere talrige Borgruiner.

Rüdiger, Feodor, russisk General, f. 1784, udmærkede sig 1812 som Chef for et Husarregiment og førte 1813—14 en Brigade. 1826 blev han Generallieutenant og anførte 1828—29 først en Division, siden et helt Hærcorps i Krigen mod Tyrkerne. 1831 vandt han flere Træfninger over Polakkerne og trængte Dwernicki ud over Grænsen, og 1846 besatte han Fristaten Krakow. 1849 anførte han en Del af den russiske Hær, som trængte ind i Ungarn, og sluttede 13 Aug. Capitulationen i Vilagos, hvormed Magyarernes Kamp ophørte. 1847 blev han Greve, 1850 Medlem af Rigsraadet og 1855 Chef for Garden. D. 1856.

Rydin, Herman Ludvig, svensk Retslærd, f. 18 Aug. 1822 i Jönköping, studerede i Upsala, fik 1848 den philosophiske Grad, tog 1851 juridisk Candidatexamen og gjorde derefter Tjeneste ved saa vel højere som lavere Domstole, indtil han, efter som Prøveafhandling at have udgivet »Bidrag till Svenska skogslagstiftningens historia«, 1853 blev Adjunct i Administrativret og Nationaløkonomi i Lund. 1855 gik han til Upsala som Professor i svensk Statsret, Kirkeret og Krigslovkyndighed, efter s. A. at have aflagt Prøve med en Afhandling »Om Svenska folkets beskattningsrätt«. Ikke blot som Universitetslærer, men ogsaa som Deltager i det offentlige Liv har R. udviklet en betydelig Virksomhed. Som Medlem af 1ste Kammer 1867—75 og af 2det Kammer 1876—78 og senere fra 1882 har han ofte været Fører af Rigsdagsminoriteten, især i Spørgsmaal angaaende Beskatnings- og Forsvarsvæsenet; han var ogsaa Medlem af den forberedende Skatteligning-Comité af 1875 og af Skatteregulerings-Comitéen af 1879. Blandt Skrifter af R., foruden de nævnte, mærkes »Om yttrandefrihet och tryckfrihet« (1859), »Föreningen mellan Sverige och Norge, från historisk och staträttslig synpunkt betraktad« (1863), »Svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhet« (1873—79) samt »Unionen och konungens sanktionsrätt i Norska grundlagsfrågor« (1883).

Rydqvist, Joh. Erik, svensk Skribent, f. 20 Oct. 1800 i Göteborg, kom 1820 til Up-

sala, hvor han 1826 tog juridisk Candidatexamen. Aaret efter blev han ansat ved det kongelige Bibliothek og fik det svenske Akademis Pris for Afhandlingen »Framfarna dagars vittra idrotter i jemnförelse med samtidens« (særskilt udg. 1828); 1828—32 udgav han en literær og kritisk Tidende »Heimdall«, 1838 vandt han Vitterhets- og Antiqvitets-Akademiets Prisbelønning for Afhandlingen om »Nordens äldsta skådespel« og gjorde derefter med Understøttelse af Staten og det svenske Akademi en Rejse til Tyskland, Frankrig og Italien; 1849 blev han optaget i det svenske Akademi, var 1858—65 kongel. Bibliothekar og d. 17 Dec. 1877 i Stockholm. Foruden ovennævnte Skrifter forfattede R. i sine tidligere Aar en Mængde literære og politiske Afhandlinger, som for største Delen fandt Plads i Tidender og Tidsskrifter. I de senere Aar var han fortrinsvis sysselsat med Sprogforskning; hans mærkeligste Arbejde i denne Retning er det fortjenstfulde historisk-kritiske Værk »Svenska språkets lagar« (6 Bd., 1850—83).

Rye, Olaf, dansk General, f. 16 Nov. 1792 i Norge, blev 1808 Lieutenant i det thelemarkske Infanteriregiment, men nægtede 1814 efter Norges Forening med Sverige at aflægge Ed til Carl XIII og fik sin Afsked, gik 1815 i preussisk Tjeneste og deltog i Slaget ved Ligny, men indtraadte endnu s. A. i den danske Hær, i hvilken han 1848 var avanceret til Bataillonschef. Han udmærkede sig i Fægtningerne ved Bov, Slesvig og i Sundeved. 1849 commanderede han som Generalmajor en Brigade, der i Slaget ved Kolding udgjorde Armeens højre Fløj, hvis paatænkte omgaaende Bevægelse dog ikke kom til Udførelse. Efter Træfningerne ved Gudsø og Vejle, da Fredericia blev indesluttet, blev det R.s Opgave med sin Infanteribrigade og største Delen af Rytteriet at beskæftige den tyske Hovedstyrke, som trængte frem i Nørrejylland, og hindre den i at overrende en altfor stor Del af denne Provins, et Hverv, som han udførte med megen Dygtighed, indtil han fik Ordre til med største Delen af sin Brigade at indskibe sig lønlig fra Helgenæs for at gaa til Fredericia. I det store Udfald fra denne Fæstning fandt R. sin Bane 6 Juli 1849. Han ligger begravet paa Kjøbenhavns Garnisons Kirkegaard under et med hans Buste smykket Gravmæle; et andet Mindesmærke er rejst ham i Fredericia. „At være gaaet til R.s Brigade“ er blevet en poetisk Talefigur om dem, der have givet Livet hen paa Valpladsen for Fædrelandet.

Ryehouse-plot [rājhous] kaldes efter Samlingsstedet en republikansk Sammensværgelse i England under Carl II.s Regering, som opdagedes 1681, og paa Grund af hvilken flere Deltagere og andre Hoffet forhadte eller mistænkte Stormænd, deribl. Lord Russell, bleve henrettede.

Ryfylke (jfvr. Rogaland), Fogderi i Stavanger Amt i Norge, som omfatter Øerne i og Kysterne ved den i mange Arme fra V. til Ø. indtrængende Buknefjord. Det er den sydligste Egn paa Norges Vestkyst, hvor endnu Højfjeldsnaturen raader i al sin vilde Storhed. Strax imod R. begrænses det af de evige Snemasser, der støde til Folgefonnen, og i S. Ø. er Lysefjordens kæmpemæssige Fjældrevne. Klimaet i R. hører til de mildeste og blideste i Norge, saa at ikke blot Jordbrug, men ogsaa Havedyrkning trives godt, hvor Jordbundens Beskaffenhed tillader det. Ved Fjordens Munding omkring Karmøen, ved Havnene Skudesnæs, Kopervik og Haugesund fandtes Vaarsildfiskeriets rigeste Fiskepladser. R.s Folkemængde var 1875 50,000 I.

Rygaard, Hovedgaard, beliggende ved Foden af den Landtunge, der skyder sig ud mellem Roskilde Fjord og Holbæk Fjord, nævnes allerede i Midten af det 15de Aarh. I de to følgende Aarhundreder gik den fra den ene Adelsslægt over til den anden, indtil den endelig for længere Tid kom i Trollernes Eje. 1735 solgtes den til den bekjendte Statsminister Iver Rosenkrantz, hvis Søn af R. og andre Godser oprettede Stamhuset Rosenkrantz (s. d. A.).

Ryge, Johan Christian, dansk Skuespiller, f. 8 Febr. 1780 i Kjøbenhavn, blev 1795 Student og begyndte at studere Medicin. Studierne afbrødes 1801, da han som Medlem af Studentercorpset tog ivrig Del i Forsvaret af Hovedstaden, og kort efter gik han, der i private Kredse havde været en ivrig Skuespiller, til Odense, hvor han mod sin Faders, Conferensraad R.s Villie optraadte paa Grev Trampes Theater uden i øvrigt at gjøre Lykke. Et Aar senere lukkedes dette Theater, og R. blev Skolelærer i Svendborg. Med Faderens Hjælp tog han i Kiel atter fat paa det medicinske Studium og fik 1805 Embedsexamen med bedste Charakter. Efter at have studeret Fødselsvidenskaben i Kjøbenhavn tog han det følgende Aar Doctorgraden og nedsatte sig som praktiserende Læge i Kappel, senere som Physikus i Flensborg og Bredsted Amter, hvor han blev en meget søgt Læge. Men 1812 kom han tilfældig til at læse en Opfordring fra det kongel. Theaters Direction til unge Personer om at melde sig som Skuespillere, og dette vakte i den Grad hans gamle Tilbøjelighed for Theatret, at han meldte sig som Aspirant. Han debuterede 12 Apr. 1813 som Palnatoke, og det viste sig snart, at Theatret i ham havde faaet en Kunstner af første Rang. Hans mægtige Organ understøttedes af en imponerende Personlighed, og ved sit Talents Alsidighed fandt han Anvendelse ikke alene i det højere Skuespil, men tillige i den Holbergske Komedie, Vaudevillen og Syngestykket. Dog fejrede han sine største Triumpher i Oehlenschlägers Sørgespil; han fremstillede de nordiske Helteskikkelser med en saadan Højhed, at hans Navn ikke alene var kjendt i det skandinaviske Norden, men selv i Tyskland, paa hvis Scener han optraadte med stærkt Bifald. Allerede 1819 var han blandt de højst lønnede Skuespillere ved Theatret, ved hvilket han fra 1816 virkede som Økonomiinspecteur og fra 1829 som Sceneinstructeur. Han optraadte sidste Gang 28 Maj 1842 som Robinson i „Den bogstavelige Udtydning“ og døde 29 Juni s. A. — R. var to Gange gift; en Datter af hans første Ægteskab var den talentfulde Skuespillerinde Clotilde Nathalie Septima R., f. 19 Aug. 1816, som med stort Held debuterede paa det kongel. Theater 11 Apr. 1837

som Valborg i „Axel og Valborg“, men allerede 1849 efter sit Ægteskab med en Grev Holck afbrød sin fremragende Kunstnerbane.

Rügen, Ø i Østersøen, hører til den preussiske Prov. Pommern og har tillige med de smaa Øer Hiddensee, Ummanz o. fl. et Areal af 20 □ M. med 45,000 J. Østersøen skærer sig paa flere Steder dybt ind i Landet og danner flere Halvøer: Jasmund mod N. Ø. og dens Fortsættelse Wittow mod N., Mönkgut mod S. Ø. og Zudar mod S. Den vestlige Del er Sletteland, som hæver sig mod Øens Midte og mod Ø. gaar over i Kridtbanker, der mod Havet danne smukke Klinter ligesom paa den danske Ø Møen; den højeste er Stubbenkammer, der naar op mod 500 F. Jordbunden er meget frugtbar og Agerdyrkning og Kvægavl vidt fremskredne. I Kystegnene drives stærkt Fiskeri. Hovedstad Bergen. Paa Halvøen Wittow laa den gamle Hovedstad Arkona. — R.s ældste Beboere vare Rugierne, hvoraf Øens Navn; senere blev den besat af Venderne. 1168 erobrede Absalon Øen, hvorved den kom under Danmark, og indførte Christendommen; i gejstlig Henseende hørte den derefter under Roskilde Stift. Under dansk Højhed vedblev Øen dog at have sine egne Fyrster, som oftere søgte at løsrive sig; jvfr. Jaromar. Da Fyrstestammen uddøde med Witzlav IV 1325, tog hans Søstersøn, den pommerske Hertug Wartislav IV, i Følge en Tractat af 1315 med sin Svoger, den danske Hertug Christoffer (Kong C. II), Øen i Besiddelse, og Erik af Pommern afstod den 1438 formelig til sin Fætter, Hert. Wartislav IX. Tillige med Pommern kom R. ved den westfalske Fred 1648 til Sverige; under de svenske Krige blev Øen gjentagne Gange erobret af de danske og deres allierede: 1678, 1713 og 1715; men Sverige beholdt den ved Fredene 1679 og 1720. 1807—13 holdt Franskmændene Øen besat; ved Freden i Kiel 1814 blev den tillige med Svenskpommern som en lille Erstatning for Norge overladt Danmark, der saaledes for anden Gang kom i Besiddelse af R., men kun til n. A., da det bortbyttede denne sin Del af Pommern til Preussen for Lauenborg og en Sum Penge.

Rügenwalde, Stad i den preussiske Prov. Pommern ved Floden Wipper, ¼ M. fra dens Udløb i Østersøen, 22 M. n. ø. for Stettin. 5,000 J. Handel med røgede Varer. Søbade.

Rygfinne, s. Fisk.

Rygfodskrabbe (Dromia og Dorippe), Krabber, hos hvem de to bageste Par Ben ere bøjede op paa Ryggen, saa at de kunne fastholde Svampe, Søpunge, Aktinier, Skaller ell. lign., hvorunder R. kunne dække sig.

Rygh, Oluf, norsk Archæolog, f. paa Stiklestad i Værdalen 5 Sept. 1833, tog 1856 philologisk Embedsexamen med Udmærkelse og blev allerede 1859 const. Docent for under P. A. Munchs Ophold i Udlandet og paafølgende Tjenstledighed at udføre dennes Forretninger ved Universitetet; efter Munchs Død 1863 fulgte han ham som Lector (1866 Professor) i Historie. Samtidig overdroges det R. at udgive Professor Keysers efterladte Manuskripter, hvad han med Omhu besørgede („Efterladte Skrifter“, 2 Bd., 1866—67; „Samlede Afhandlinger“, 1868; „Norges Historie“, 2 Bd., 1866—70; til den sidstnævnte maatte R. skrive Slutningen, omfattende Aarene 1840—87, da Keysers Haandskrift hertil ikke var at finde); ligeledes fuldendte han den af P. A. Munch paabegyndte Oversættelse af de norske Kongesagaer (1871). Tidlig havde imidlertid R. draget et andet Fag, nemlig den nordiske Archæologi, inden for Kredsen af sine Studier, 1862 var han bleven Keysers Efterfølger som Bestyrer af Universitetets Oldsagsamling, og dette Studium i Forening med Arbejdet for Samlingens Ordning og Udvidelse optog efterhaanden mere og mere af hans Tid og Interesse; et eget Professorat i forhistorisk Archæologi blev derfor oprettet for R. 1875. Hans første archæologiske Arbejde, „Om den ældre Jærnalder i Norge“ (1869), indfører en ny Methode i denne Videnskab ved sin omhyggelige og kritiske Behandling af alt herhen hørende Materiale; af hans senere Afhandlinger kan her alene nævnes en enkelt, „Om en egen Gruppe af Levninger fra Stenalderen“ (1871); disse, der hyppig forekomme i Skandinaviens nordligste Egne, ledede R. til at opstille en arktisk, fra den sydligere skandinaviske forskjellig Stenalder, som han henfører til Lapperne, og hvorved Theorien om, at disse ere Levninger af det skandinaviske Urfolk, paavises at være uholdbar. Hans Hovedværk er „Norske Oldsager, ordnede og forklarede“ (1885), med norsk og fransk Text. — Hans Broder, Karl Ditlev R., f. 7 Juni 1839, philologisk Candidat 1863, 1865 Adjunct og senere Overlærer ved Throndhjems Kathedralskole, har ved Ordning og betydelig Udvidelse af det derværende Videnskabsselskabs Samling af Oldsager indlagt sig megen Fortjeneste; i Selskabets Skrifter har han leveret Aarsberetninger fra nævnte Samling tillige med andre Bidrag af archæologisk Indhold. Siden 1885 er han Stortingsmand fra Throndhjem, ligesom han har taget ikke ringe Del i det politiske Liv i det nordenfjældske.

Rygmarv, den i Hvirvelkanalen indesluttede Del af Centralorganet for Nervesystemet hos Mennesket og Hvirveldyrene, danner hos Mennesket en tyk, rund Stræng, der nedadtil bliver tyndere og ender med et Knippe af Nerver. Midten af R. dannes af graa Substans (Nerveceller, s. Nervesystem), hvorimod dens ydre Lag bestaa af hvid Substans, der er sammensat af tæt sammenhobede Nervetraade og ved Længdefurer delt i tre Par Strænge. I R.s øverste Del, den forlængede Marv, krydse Strængene hinanden paa forskjellig Maade, inden de gaa over i Hjærnen, medens den graa Substans her samler sig i forskjellige Kjærner ell. Nervecentrer. Fra R. udspringe 31 Par Rygmarvsnerver, der især forgrene sig i Extremiteterne og Kroppen; de udgaa fra den graa Substans og træde ud af R. med to Rødder, en forreste, der kun indeholder Bevægelsestraade, og en bageste, der kun indeholder Følelsestraade. Rimeligvis indgaa disse Nervers Traade i det mindste til Dels Forbindelser med Nervecellerne i den graa Substans, fra hvilken derpaa andre Traade, der gaa opad igjennem R.s Strænge, fortsætte Ledningen til Hjærnen. R. spiller som Følge

deraf en meget vigtig Rolle for Bevægelsen og Følelsen i Extremiteterne og Kroppen, ligesom den ogsaa indeholder flere overordentlig vigtige, mere eller mindre selvstændige Centrer for Hjertets og Karrenes Bevægelser, Aandedrætsbevægelserne, Tarmens og Urinblærens Bevægelser osv. **Rygmarvstæring** (Tabes dorsalis), et Symptomcomplex, der navnlig er charakteriseret ved Uregelmæssigheder i Gangen, Smerter og andre abnorme Fornemmelser samt Svækkelse i Underkroppen, der kan stige til fuldstændig Lamhed. R. beror paa forskjellige anatomiske Forandringer i Rygmarven. Gammel Tro sætter den i Forbindelse med Udsvævelser, men der er megen Overdrivelse deri.

Rygrad, s. Hvirvel. **Rygradskrumning**, en blivende Forandring af Rygradens Form, visende sig ved Bøjninger af denne i forskjellig Retning. Allerhyppigst er Sidekrumningen, Skoliose, Skjævhed af Ryggen, der i sine ringere Grader er meget almindelig hos Pigebørn; den begynder at udvikle sig henad Puberteten, oftest som Følge af en ved forkert Holdning af Legemet, navnlig under visse Beskæftigelser (Skriven, Tegnen, Haandarbejde osv.), fremkaldt Forstyrrelse af Legemets Ligevægt og derved betinget Forskydning af Hovedets og Overextremiteternes Tyngdepunkter; under Tyngdens Indflydelse bøjes Hvirvelsøjlen da i den ved den nye Beliggenhed af de sidste betingede Retning. Det er næsten altid Ryghvirvlerne, der bøje sig til højre, og samtidig indtræder en compenserende Bøjning af Lændehvirvlerne i modsat Retning som en naturlig Bestræbelse for at bevare Legemets Ligevægt; i de højere Grader dreje tillige Hvirvlerne sig om deres Axe og forandre efterhaanden deres Form, hvorved en let Krumning i Bue bagtil (Kyphose) forbindes med Sidekrumningen, og samtidig undergaa saa vel Brystkassen som Bækkenet forskjellige secundære Formforandringer, saa at i de højeste Grader til sidst hele Kroppen er vanskabt. Langt sjældnere er Krumningen af Rygraden i en Bue bagtil, Kyphose, Pukkel, der navnlig optræder hos gamle Folk eller som Følge af Sygdomme i Hvirvlerne selv (Benedder). Allersjældnest er Krumningen fortil, Lordose, hyppigst i Lændehvirvlerne, som Følge af Sygdomme i disse.

Rygsvømmer (Notonecta), en i vore ferske Vande levende, c. ½ Tomme lang Vandtæge, udmærket ved, at Ryggen omtrent har Form af en omvendt Baad, og ved at Bagbenene ere lange, haarede Svømmeben; de svømme med Bugen i Vejret.

Rühs, Chr. Friedrich, tysk Historiker, f. 1779 i Greifswald, studerede der og i Göttingen, blev 1802 Vicebibliothekar og 1808 extraord. Professor i Greifswald, men gik 1810 til Berlin som Professor i Historie; d. 1820 i Firenze. R.s Forfattervirksomhed angik mest Norden, dens Historie og Literatur; saaledes har man af ham „Versuch einer Geschichte d. Religion, Staatsverfassung u. Cultur d. alten Scandinavier" (1801), „Geschichte von Schweden" (1803—14; i svensk Bearbejdelse af Strinnholm 1823—25), „Finnland u. dessen Bewohner" (1809; i svensk Omarbejdelse af A. J. Arwidsson 1827), „Vergleichende Darstellung d. scandinavisch-germanischen Sprachen, des isländischen, schwedischen u. dänischen" (1811), „Die Edda. Nebst ein. Einleitung üb. nordische Poesie u. Mythologie, u. ein. Anhange üb. d. historische Litteratur d. Isländer" (1812), „Das Verhältniß Holsteins u. Schleswigs zu Deutschland u. Dänemark" (1817) m. m.

Ry Kloster, s. Glücksborg.

Ryle (Tringa), Slægt af mindre Fugle af Sneppernes Familie, i hvilken den hører til de Former, der have kortere Næb og Hals og mindre høje Ben. Farven er om Vinteren i Regelen askegraa med Hvidt paa Bugen, om Sommeren Sort og Rustgult ovenpaa, Rustbrunt eller Sort underneden. Om Sommeren bebo de fugtige Enge og Mosestrækninger, men efter at Ungerne ere udviklede, strejfe de flokkevis omkring og søge mod Syd enten langs med Floderne eller langs med Havkysterne. Hertil høre T. maritima, Strandvibe, Fjærepist o. fl.

Rylejev, Konrad [jeff], russisk Digter, f. 1795, vandt Ry ved en Satire imod Krigsminister Araktschejev 1820 og var en af Hovedmændene for Sammensværgelsen i Dec. 1825; han blev hængt 25 Juli 1826.

Rype (Lagopus), Slægt af mindre Hønsefugle med kort, tykt, hvælvet Næb, med nøgne, røde Øjenbryn, med Mellemfod og Tæer fjerklædte (stærkest om Vinteren) og med Kløer, som om Vinteren ere lange, brede og fortrinlig skikkede til at bortskrabe Sneen, men som om Sommeren ere kortere og af en noget anden Form. Af Farve ere de brunspættede om Sommeren og hvide om Vinteren; de leve i Monogami og opholde sig dels paa det høje Nordens skovløse Sletter, dels paa Skandinaviens og Skotlands Bjærge, paa Alperne osv., oven for Skovgrænsen eller i det øverste Skovbælte. Om Vinteren færdes de flokkevis; de leve af al Slags Planteføde. I Norden skjelnes mellem Dalrype (L. subalpina), i Pile- og Birkebæltet, og Fjeldrype (L. alpina), højere oppe. **Rype-Urfugl**, norsk Ryporre, er en Bastard af Urhanen og Dalrypehunnen og forekommer hist og her paa den skandinaviske Halvø, i Almindelighed af Hankjøn.

Rüppell, Wilh. Pet. Eduard, bekjendt tysk Rejsende og Zoolog, f. 1794 i Frankfurt, d. smstds. 1884, maatte efter sine Forældres Død overtage Faderens Handel, men gjorde, da han var bleven sin egen Herre, 1817 en Rejse til Ægypten og Sinai, 1822—27 til Nubien, Sennaar, Kordofan og Arabien og senere igjen (1831—34) til Abessinien. Sine naturhistoriske Samlinger overdrog R. til det Senckenbergske Museum i Frankfurt, hvis Afdeling for Pattedyr og Fugle han bestyrede. Skrifter: „Reisen in Nubien, Kordofan und dem peträischen Arabien" (1829), „Reise in Abyssinien" (2 Bd., 1838—40), „Atlas zur Reise im nördlichen Afrika, Abth. I Zoologie" (1826—31) og „Neue Wirbelthiere zur Fauna Abyssiniens gehörig" (1835—40).

Rysensten, Herregaard i det vestlige Jylland (Ringkjøbing Amt, Skodborg Herred), tæt ved Vesterhavet, var i den katholske Tid et Slot ved Navn Bøvling (ogsaa Sognets Navn), som tilhørte Ribe Bispestol. Da Slottet ved Reformationen var blevet inddraget under

Kronen, blev det et kongeligt Len og Sædet for en Lensmand (senere førte et Amt Navn derefter lige til 1794), indtil det 1664 blev solgt til General Henrik Ruse. Denne, f. 1624 i en Landsby i Nærheden af Groningen, gjorde sig tidlig bekjendt som dygtig Militær, navnlig i Fortificationsvæsenet, i fransk, venezianst og forskjellige tyske Fyrsters Tjeneste og kom 1661 til Danmark, hvor han blev ansat som Generalkvartermester og Generalinspecteur over samtlige Fæstninger, i hvilken Egenskab han anlagde Kjøbenhavns Citadel samt Hovedstadens Fæstningsværker (af hvilke R.s Bastion længe bar hans Navn) og forbedrede Landets øvrige Fæstninger (Kronborg, Nyborg, Fredericia, Frederiksort, Rendsborg). 1664 blev han optaget i den danske Adelstand, og efter 1671 at være ophøjet til Friherre af R. fik han n. A. Bøvling Gods oprettet til Baroniet R. Men da han havde paadraget sig flere Højtstaaendes Uvenskab, blev han allerede 1673 fjernet, idet han udnævntes til Generallieutenant i Norge og commanderende General i det nordenfjældske, og 1677 blev han endog suspenderet fra sine Embeder og en Commission nedsat for at undersøge hans Forhold under Krigen, hvorpaa han fik sin Afsked, forlod Danmark og vendte tilbage til sine Godser i sin Fødeegn, hvor han døde 1679. Baroniet gik i Arv til hans eneste Datter, som i sit andet Ægteskab med Oberst Christian Juul, der 1679 ophøjedes til Baron under Navnet Juul-R., blev Stammoder til denne endnu blomstrende Familie. 1797 blev Baroniet ophævet og substitueret med et Fideicommis, og Gaarden R. kom derpaa i fremmede Hænder.

Rysel [rējsel], flamsk Navn for Byen Lille (s. d. A.).

Rysteharpe, s. Harpe.

Rüstow, Wilhelm Fr., tysk Krigshistoriker, f. 25 Maj 1821, blev 1840 preussisk Ingenieurofficer, men 1850 fængslet og stillet for en Krigsret paa Grund af et Skrift „Der deutsche Militärstaat vor und während der Revolution“. R. flygtede til Schweiz og blev 1850 Major i Canton Zürichs Tjeneste. 1860 fulgte han Garibaldi som Stabschef paa Toget til Sicilien og førte senere en Division, med hvilken han afgjorde Sejren ved Volturno. Efter Neapels Frigjørelse vendte han tilbage til Schweiz, hvor han 1870 blev Oberst i Forbundets Generalstab. D. 14 Aug. 1878 ved Selvmord. R. vandt et Navn ved sin omfattende Forfattervirksomhed, der dels behandlede Krigskunsten, dels Afsnit af Krigshistorien, saa vel fra Oldtiden som fra den nyere Tid. Hans Skildringer af Krimkrigen og de senere Krige indtil 1877—78 kunne vel ikke gjælde for Kildeskrifter, da de til Dels ere skrevne under de paagjældende Tildragelser eller strax efter, men vandt en stor Læsekreds ved deres skarpe og ofte træffende Domme, der dog ere temmelig farvede af hans demokratiske Meninger og afgjorte Uvilje mod det preussiske Militærvæsen.

Rütli ell. **Grütli**, en lille Alpeeng i Cant. Unterwalden i Schweiz paa Vestsiden af Urner-Søen og ved Foden af Seelisberg, er mærkelig som det Sted, hvortil Sagnet hensætter Schweizernes Sammensværgelse mod Østerrig Natten 7—8 Dec. 1307.

Rytteri ell. **Cavaleri**, den Del af Hæren som kæmper til Hest, i Regelen næst Fodfolket Hærens talrigste Vaabenart. R. er bevæbnet med blanke Vaaben, Sablen og stundum Lansen, ved Siden af hvilke Skydevaabnene, Carabinen og Pistolen, kun have en ganske underordnet Betydning. Egentlig Skydefægtning er nemlig ikke R.s Sag, hvorimod dets Styrke bestaar i Angreb med de blanke Vaaben, udførte i de hurtigste Gangarter, som Hesten kan bringes til; selv til Forsvar mod Angreb har R. intet andet Middel end Modangreb. Paa Valpladsen har R. den Opgave ved Benyttelsen af Øjeblikket, naar Fjendens Modstandskraft er rokket ved Infanteriets og Artilleriets Ild, ved sine Indhug at kaste ham paa Flugten samt derefter at forfølge ham for at hindre ham i atter at samle og ordne sig til fornyet Modstand; R.s Evne til hurtigere end de andre Vaabenarter at bevæge sig paa længere Strækninger gjør det ofte fortrinsvis anvendeligt til at sendes fra Reserven til saadanne Punkter af Slaglinjen, hvor det gjælder om med overlegen Styrke at kaste sig over Fjenden for at gjennembryde hans Stilling, eller til Understøttelse der, hvor Fjenden truer med at overvælde vor egen Slaglinje. Men paa den anden Side lider R.s Anvendelighed Indskrænkning derved, at dets hele Maade at kæmpe paa kun tillader det at optræde med Eftertryk, hvor Terrainet er aabent og fremkommeligt nok til at give det Rum til at udfolde sig og iværksætte sine Angreb. Ved Armeens Sikringstjeneste er R. unndværligt, fordi dets Bevægelighed tillader det at gaa længere frem med sine Poster og Patrouiller end Fodfolket. Af samme Grund er R. uundværligt i den saakaldte lille Krig ved længere udgaaende Expeditioner, hvor det gjælder uventet at kaste sig over fjendtlige Detachementer eller over Fjendens Forbindelseslinjer, Transporter osv. Den forskjellige Tjeneste, R. kan faa at udrette, har ført til, at man ofte har delt det i svært og let R., det første med større og tungere bevæbnede Ryttere paa de største og kraftigste Heste, fortrinsvis bestemt til Angreb i store Masser og i sluttet Orden, det andet med lettere Folk og Heste, derfor bevægeligere og hurtigere og altsaa bedre skikket til at overfløje Fjenden, falde ham i Flanken og Ryggen under Angrebet og til Forfølgelsen, samt fortrinsvis skikket til Sikringstjenesten og den lille Krig. En mellemfaldende Art af R., Linjerytteriet, er beregnet paa begge Arter af Tjeneste, og i smaa Armeer vil vistnok altid R. findes organiseret og indøvet saaledes. De forskjellige Benævnelser, der bruges om R., gjælde nærmest dets Udrustning. Kyradsererne, der ere væbnede med Kyrads og Hjælm samt Pallask og Pistol, ere altid svært R., ligesom Husarer og ridende Jægere, udrustede med Sabel og Carabin, altid ere let R. Dragonerne, der ligeledes føre Sabel og Carabin, men tillige have Hjælm, og de lansebevæbnede Ulaner eller Lansenerer danne enten Linjerytteri eller henregnes enten til det lette eller til det svære R. I taktisk Henseende inddeles R. altid i

Escadroner, der i Almindel. talle 100—150 Ryttere under Anførsel af en Ritmester; en Styrke af 3—8 Escadroner udgjør et Regiment, og en større Styrke af R., bestemt til at optræde samlet, deles i Brigader og Divisioner, hvilke der da plejer at tildeles noget let Artilleri. — Lige fra Oldtiden have visse orientalske Nationer været berømte som Rytterfolk; Grækerne og Romerne derimod vandt fortrinsvis deres Sejre ved Hjælp af deres Fodfolk. Ogsaa af de germanske Folkefærd synes de fleste oprindelig at have kæmpet fortrinsvis til Fods; men allerede tidlig i Middelalderen indtraadte der en Periode, hvor det tunge, lansebevæbnede, jærnklædte R. vandt den mest fremtrædende Rolle paa Valpladserne; mod dets Angreb, som i Almindel. udførtes i Trav og »en muraille«, d. e. i lange, sluttede Linjer, formaaede Fodfolket ikke at staa sig, førend ogsaa dette hen imod Middelalderens Slutning lærte den Kunst at fægte og at bevæge sig i tætsluttede Opstillinger, hvorhos det i Skydevaabnenes Udvikling fandt en stærk Allieret mod R.s Overvægt. I den sidste Halvdel af det 16de Aarh. ombyttede R. selv sit gamle Vaaben Lansen med Pistolen, hvortil senere kom Carabinen, og begyndte at adoptere dybere Opstillinger; Jærnrustningerne, som for at gjøres skudfaste mod de forbedrede Skydevaaben bleve tungere og tungere, maatte omsider bortkastes Stykke for Stykke, saa at fra omtr. 1650 at regne kun Kyradset endnu holdt sig i Brug. Man lærte mere og mere at sætte Pris paa det lette R. Frederik II af Preussen og hans berømte Rytteгgeneral Seydlitz reformerede R. ved at forbyde det at bruge Skydevaabnene, men til Gjengjæld lære det at søge sin Styrke i Angreb med Sablen i Haanden, i sluttet Orden og dog i fuldt Firspring, hvoraf igjen fulgte, at Opstillingens Dybde formindskedes til to Geledder. I Kejserdømmets Krige kastede R. gjentagne Gange Loddet i Vægtskaalen ved sine Masseangreb; og fra den Tid skriver sig ogsaa Gjenoptagelsen af Lansen som Bevæbning for en Del af R. I de senere Krige har R. ikke spillet en saa fremtrædende Rolle paa Valpladsen, hvortil Grunden i det mindste til Dels maa søges i, at R.s Vaaben i Følge Sagens Natur ikke har kunnet modtage nogen Udvikling svarende til den, Fodfolkets og Artilleriets Vaaben have været underkastede i de fire sidste Decennier. Men til Gjengjæld har R. i den nyeste Tids Krige opnaaet en Betydning i Krigsførelsen som aldrig før, derved at det ved at overspænde store Strækninger af Krigsskuepladsen baade har skjult Armeens Bevægelser og Hensigter for Fjenden og tilvejebragt Oplysninger om dennes Foretagender. Allerede før Trediveaarskrigens Tid opstod den Tanke at skabe et særeget Slags fortrinsvis med Skydevaaben bevæbnet R., de saakaldte Dragoner, der skulde være en Mellemting mellem Fodfolk og R., idet de skulde være indøvede til at kæmpe til Fods og altsaa kunne optræde som et beredent Infanteri; af denne Tanke er nu egentlig kun Navnet Dragoner tilbage for en Art af carabinbevæbnet R., uagtet man gjentagne Gange har forsøgt at realisere den, hvad der er strandet paa Vanskelighederne ved den dobbelte Uddannelse til Hest og til Fods af Mandskabet. I Rusland oprettedes der endnu under Nikolaj I et stort Dragoncorps paa 80 Escadroner, som dog igjen reduceredes efter Krimkrigen. Senest har man i Nordamerika under den store Borgerkrig samt i England til Brug i Kolonialkrigene i Afrika organiseret og, som det synes, med Held benyttet beredent Infanteri. Den Rytteristyrke, som tildeles en i Marken staaende Hær, udgjorde tidligere en langt større Del af Hærens Totalstyrke end nu; endnu for 200 Aar siden var det ikke usædvanligt, at R. i en Hær var talrigere end Fodfolket; nu udgjør det sjælden eller aldrig mere end ⅙ eller ⅛ af den hele Styrke, et Forhold, som endda let formindskes derved, at R. under Krigen lider større Afgang end de andre Vaaben og har langt vanskeligere end disse ved at faa sine Tab udfyldte. Af Hærens Rytteristyrke fordeles en større eller mindre Del til Infanteriets Divisioner eller Brigader, for hvilke det er uundværligt bl. a. ved Sikringstjenesten, hvorimod Resten af Hærens R., inddelt i egne Brigader og Divisioner, samles til en saakaldet Cavalerireserve for af Feltherren at anvendes samlet i Slagets afgjørende Momenter. Det danske R. bestaar efter Hærloven af 5 Regimenter, hvert paa 3 Escadroner foruden en Skole, som paa Krigsfod udvikles til Depotafdeling; foruden de ovennævnte 15 Escadroner dannes der i Krigstid end videre en Ordonnansescadron. Af de 5 Rytterregimenter er det ene et Gardehusarregiment, de øvrige 4 Dragonregimenter. Hele Vaabenet er underlagt en Generalinspecteur.

Rytterknægten, s. Bornholm.

Rzeszow [schĕschoff], Stad i det østerrigske Konger. Galizien, 20 M. v. for Lemberg. 11,000 J., hvoraf Halvdelen Jøder. Stort Slot. Linnedvæveri og betydelig Fabrikation af nægte Galanterivarer. Store Hestemarkeder.

Ræbning, s. Opstød.

Ræddike (Raphanus), Slægt af Korsblomsternes Familie, har lange, noget leddede, ofte af et svampet Væv opfyldte Skulper, der ikke aabne sig paa Skulpernes sædvanlige Maade i to Klapper, men ved at Leddene skilles fra hverandre. Den almindelige **Haveræddike** (R. sativus), med hvide eller lila Blomster og en for sin skarpe Smag bekjendt, knolformig opsvulmet Rod, dyrkes i flere Sorter (Radiser, sort Ræddike); den forekommer vildtvoxende navnlig i flere af Middelhavslandene, saaledes i Grækenland. Hos os forekommer som Ukrutsplante **Kiddikræddike** (R. Raphanistrum) med bleggule Blomster, noget større end Agerkaalens.

Ræder, Johan Philip Thomas, dansk General, f. 25 Apr. 1795 i Norge, blev Officer og deltog i Felttoget i Holsten 1813, var Bataillonscommandeur i Felttoget 1848 og commanderede en Brigade 1849 og 1850; han forlod Tjenesten 1860 og døde 12 Nov. 1869. — Hans Broder, **Jakob Tode R.,** f. 11 Febr. 1798, førte en Bataillon i Felttogene 1848—50, men er især bekjendt ved sit fortjenstlige Skrift „Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—9“. D. 17 Juli 1853.

Ræder, Ole Munch, norsk Jurist, f. paa Kongsvinger 3 Maj 1815, tog 1839 juridisk

Embedsexamen og fik Ansættelse i et Departement, samtidig med at han skrev i „Den Constitutionelle“ og andre Blade, udgav Stortingsefterretningerne (1839—45) og „Den norske Statsforfatnings Historie og Væsen“ (Kbhvn. 1841). Med Stipendium af Statskassen opholdt han sig 1846—49 i England og Nordamerika for at undersøge Juryinstitutionen i disse Lande og udgav efter Hjemkomsten en Beretning i 3 Bd. (1850—51) om sine Undersøgelser. Han blev derefter Expeditionssecretær i Marinedepartementet, men opgav denne Stilling, da han 1861 blev norsk-svensk Consul paa Malta. Herfra forflyttedes han 1874 til Hamborg som Generalconsul.

Rædselsperioden (Terrorismen) kaldes det Tidsrum i den franske Revolution fra Apr. 1793 til Juli 1794, i hvilket Danton, Marat og Robespierre vare de vigtigste Magthavere. **Den hvide R.** kaldes det Tidsrum, som 1815 fulgte efter den anden Restauration (s. Frankrig, Historie, III S. 204).

Række betegner i Naturhistorien en større Afdeling af et af de tre Naturriger, omfattende flere Klasser. I Mathematiken er R. et Polynomium af et endeligt eller uendeligt Antal Led, i hvilket Leddene gaa frem efter en vis Lov; denne Lov udtrykkes ved det almindelige Led. F. Ex. i $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4}$ .... er det almindelige eller n^{te} Led $\frac{1}{n}$; i $a + ax + ax^2 +$ .... er det ax^{n-1}. En uendelig Række kaldes convergent, naar der gives en endelig Grænse, til hvilken Leddenes Sum nærmer sig desto mere, jo flere Led der medtages, saa at den, naar R. fortsættes i det uendelige, bliver lig denne Grænse; i modsat Fald er Rækken divergent, naar Summen voxer i det uendelige, oscillerende, naar den ikke nærmer sig til nogen enkelt, bestemt Værdi. R. $a + ax + ax^2 +$ .... convergerer, naar $-1 < x < 1$ og har da til Sum $\frac{a}{1-x}$; i modsat Fald divergerer den, undtagen for $x = -1$, da Summen oscillerer mellem Værdierne $+a$ og $-a$. R. $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4}$ .... divergerer, thi dens Sum er ∞. Enhver analytisk Function kan i Almindel. udvikles i R. efter stigende Potenser af den uafhængige variable, af Formen $a + bx + cx^2 + dx^3 +$ ...., eller efter faldende, som $a + \frac{b}{x} + \frac{c}{x^2} + \frac{d}{x^3} +$ ....; dersom denne R. convergerer, er Functionen dens Sum. Særegne Arter af R. ere Differens- og Qvotient-R., end videre de recurrente R. (s. d. A.) samt den Taylorske R., som anvendes til Udvikling af en given Function i en Potensrække (s. Taylor).

Ræling, Skibets Sider oven over øverste Dæk. **Rælingsankre**, de Ankre, der ligge paa R., naar de ikke benyttes.

Ræset Lax, Lax, der flækkes, bestrøs med Salt og vindtørres eller hænges i Røg.

Ræv (Canis vulpes). Ræven hører til Hundeslægten, er c. 2 F. lang (foruden Halen, der er c. $1\frac{1}{2}$ F.), $1\frac{1}{4}$ F. høj og har en bred Pande, spids Snude, smal Pupil, spidse, opstaaende Øren og en tyk, busket Hale. I Danmark er den i Almindel. rødbrun med sorte Fødder og Øren og med hvid Bug og Halespids; undertiden er dens Farve stærkt tegnet med Sort (Brandræven, Korsræven, sidstnævnte med et sort Kors paa Ryggen) eller aldeles sort; gamle sorte R. med hvide Haarspidser kaldes „Sølvræve“. „Violen“ kaldes en Kjertel, der ligger paa Overfladen af Halen, et Par Tommer fra Roden, og afsondrer et vellugtende Stof. R. er udbredt over en stor Del af den nordlige Halvkugle; den graver sig Huler, lever parvis eller ene og jager ikke i Flok, men efterstræber især om Natten alle Slags vilde og tamme Fugle og mindre Pattedyr; Nytte gjør den ved at udrydde Markmus og Insekter, og dens Udryddelse har derfor ofte hævnet sig; den efterstræbes ved Klapjagt, Rævesaxe, Udgravning, Udrygning, „Rævekager“ eller ved at man skyder den paa udlagte Aadsler, f. Ex. Heste. **Polar-** ell. **Fjældræven** (C. lagopus), norsk Melrakke, har hjemme i alle nordlige Polarlande, nord for Trægrænsen, f. Ex. Grønland, Island, Lapland, Sibirien; den er lidt mindre end den almindelige R., men har korte, afrundede Øren, laadne Fodsaaler og en ensfarvet, graaviolet eller hvid, tæt og fyldig Pels. Af samme Kuld kan der være baade hvide og „blaa“ R. Den førstes Pelsværk har en langt ringere Værdi end den sidstes.

Ræveabe, d. s. s. Maki.

Rævehale, s. Rottehale.

Rævekage, s. Strychnos.

Ræve-Øer, s. Aleuterne.

Röbling, Joh. Aug., berømt Ingenieur, f. 1806 i Mühlhausen, d. 1869 i New-York. Hans mest bekjendte Værk er Niagarabroen (s. d. A.), bygget 1852—55. R. havde tillige udarbejdet et Project til det store Broanlæg over East-River ved New-York, som blev udført af hans Søn.

Rødbede, s. Bede.

Rødben, s. Klire.

Rødby, Kjøbstad i Fuglse Herred paa Laaland, ved den østlige Vig af Rødby Fjord, $1\frac{1}{2}$ M. s. v. for Maribo. 1,796 I. (1880). Den ligger i en lav, sid og skovløs Egn, men fra Kirkens høje Taarn haves en herlig Udsigt op mod Maribo og ud over Fjorden. En Del af denne er nu inddæmmet. De offentlige Bygninger ere Kirken med højt Taarn, Raadhuset, opf. 1856, Skolen og Fattighuset. Byjorderne have et Areal af 4,457 Td. Land, hvoraf 1,200 Td. Ld. inddæmmet, men endnu ikke skyldsat Jord. Landbrug er en vigtig Erhvervsgren. 1885 udgjorde Toldindtægten 7,821 Kr. Skibsfarten er ubetydelig, da Indløbet til Fjorden kun har ringe Dybde; Hovedudførselen gaar derfor over Bandholm. Egentlige Fabrikanlæg findes her ikke, men nogle Bomulds- og Linnedvæverier og et Bogtrykkeri. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged i Fuglse Herred; Sognepræsten er tillige Præst i Ringsebølle. Her er end videre en Oppebørselscontroleur, en Postmester og en Telegraphbestyrer. R. hører under Maribo Amtstue og Lægedistrict, til 2den Udskrivningskreds og 2den Folketingsvalgkreds.

Rødbøg kaldes Veddet af den almindelige Bøg (Fagus silvatica), til Forskjel fra Hvidbøg, der

faas af Avnbøgen. R. er temmelig haardt, grovaaret, af gamle Stammer kjendelig rødt og altid forsynet med et meget groft, mørkere Spejl af de større Marvstraaler.

Rødding, Landsby i Nordslesvig, 4 M. n. v. for Haderslev. 1843 oprettedes her den første danske Folkehøjskole (s. d. A.).

„**Røde**" kalder man, især i Frankrig, de yderligst gaaende Republikanere i Modsætn. til de maadeholdne.

Røde Hav ell. den arabiske Havbugt strækker sig i en Længde af over 300 M. og med en Middelbredde af 30 M. fra Bab el Mandeb-Strædet mod N. V. mellem Afrika og Arabien og deles i sin nordligste Del ved den petræiske Halvø i Bugterne Suez og Akaba. Det er opfyldt med Smaaøer, Skjær og Koralrev langs Kysterne. Allerede inden Fuldendelsen af Suezkanalen fandt her en livlig Dampskibsfart Sted fra Suez paa Ostindien og China, og denne er siden betydelig tiltaget.

Røde Hunde, s. Rødlinger.

Røderusland, den Del af det gamle Polen, hvori den røderussiske ell. ruthenske Sprogart taledes, samt en Del af Galizien, Volhynien og Podolien.

Rødfisk (Sebastes), Slægt af højrøde, aborreagtige Dybvandsfiske, der regnes til Panserkindernes Familie; S. norvegicus, 2—3 F. lang, ved de nordlige Haves Kyster paa 100 Favnes Dybde eller derover. R. føder levende Unger. Jvfr. Blaakjæft.

Rødgarvning, s. Garvning.

Rødgylden, et carmoisinrødt Mineral, der krystalliserer i det hexagonale System og bestaar af Svovlarsenik (ell. Svovlantimon) og Svovlsølv. Det er en vigtig Sølvmalm, indeholder 59—65 pCt. Sølv og forekommer paa Gange især ved Kongsberg, i Harzen, Sachsen, Ungarn, Mexico og Chile.

Rødhaj (Scyllium), Hajslægt, der lægger Æg af lignende Beskaffenhed som Rokkernes; Farven er ofte brunlig eller graalig med mørkere eller lysere Pletter. I de nordiske Have findes et Par mindre Arter (c. 2 F.).

Rødhals ell. Rødkjælk (Sylvia rubecula), en af vore almindeligste Sangfugle, olivengrøn eller graabrun med rødgul Strube og Bryst, er Trækfugl, men en af de første, der vende tilbage, og en af de sidste, der drage bort; undertiden bliver den her ogsaa Vinteren over. Det er en livlig, munter Fugl med en ret behagelig Sang.

Rødhuder kaldes Indianerne i Nordamerika paa Grund af deres kobberrøde Farve.

Rødjærnsten, et blodrødt Mineral, der bestaar af vandfri Jærntveilte ligesom Jærnglans og Jærnglimmer, men ikke er saa ren som disse og derfor ogsaa har baade mindre Vægtfylde og Haardhed. R. forekommer enten i Stalaktitform med traadet, krystallinsk Structur (Blodsten, Glaskopf, Hæmatit) eller tæt og er en meget udbredt Jærnmalm med indtil 70 pCt. Jærn, hvorfor især de renere Varieteter benyttes til Jærnudsmeltning. Den traadige R. anvendes som Polermiddel.

Rødkonk, s. Konk.

Rødkridt, en uren Varietet af Rødjærnsten med jordagtig Textur ligesom Skrivekridt, bruges til at tegne og skrive med.

Rødkul kalder Krudtfabrikanten de svagtbrændte Trækul, der give meget letantændeligt Krudt og derfor bruges til Jagtkrudt, men nu ogsaa til det store prismatiske Kanonkrudt.

Rødliggende, en fra Tydskland hidrørende Benævnelse (opr. „rothes Todt-Liegendes") paa nogle i dette Land oven paa Stenkulformationen forekommende Conglomerater og Sandsten, der henhøre til den permiske Formation.

Rødlinger ell. røde Hunde, en meget mild Sygdom, charakteriseret ved et af let Feber ledsaget Udbrud af røde, lidt ophøjede Pletter paa Huden. R. optræde epidemisk, især ledsagende Skarlagensfeber og Mæslinger, og da de desuden ofte have enkelte af disse Sygdommes charakteristiske Symptomer, f. Ex. Katarrher ell. Halspine, har man bragt R. i nær Forbindelse med hine og anset dem for en Bastardform deraf eller for mindre vel udtalte Tilfælde af Skarlagensfeber eller Mæslinger, hvilket dog benægtes af andre.

Rødmus (Arvicola glareola), en Art Markmus med lidt længere Øren og Hale end hos de almindelige Markmus, noget mere spids Snude og større Øjne, i hvilke Forhold (og ved at den ogsaa æder dyrisk Føde) den nærmer sig noget til de ægte Mus; rødbrun paa Ryggen, graa paa Bugen; forekommer i Danmark især i Skove og Krat ved sumpede Egne.

Rødning er et væsentligt Punkt i Hørberedningen, idet den gaar ud paa at løsne den Kit, der binder Taverne indbyrdes saa vel som til Stænglens Træ og Bark. Den bestaar i en Gjæring og kan foretages enten meget langsomt ved at udsætte den ruskede Hør for Vejrliget (Dugrødning) eller i Vand, der kan være rindende eller mere eller mindre stillestaaende og derved give en stedse hurtigere Gjæring (Vandrødning). Jo hurtigere R. gaar for sig, desto bedre maa man passe paa at standse den i rette Tid, men desto stærkere kan man ogsaa faa Taven. Nu bruger man meget den hurtige Varmvandsrødning, der gaar for sig i lukkede, opvarmede Localer ved Vand, hvis Temperatur beherskes ved Damp, saa at man i høj Grad er Herre over R.

Rødnæb, s. Blaastaal.

Rødskjørhed, den Egenskab ved Metallerne at være usmidige i Rødglødhede. Ved de letsmeltelige Metaller kan der ikke være Tale om R. Kobberets Legeringer med disse — Bronzer, Messing, Tombak, Nysølv — ere, med en enkelt Undtagelse (Yellowmetal), alle rødskjøre; derimod bør de strængsmeltelige usammensatte Metaller ikke være det, og R. er en stor Fejl, der hidrører fra skadelige Indblandinger, ved ædle Metaller fra Tin eller Bly, ved Kobber fra disse og andre Metaller samt fra Svovl, Kulstof o. fl. Mest taler man om R. ved Jærnet, hvor det hidrører fra Svovl; det rødskjøre Jærn kan dog smeddes i Hvidglødhede.

Rødspætte (Platessa vulgaris), Flynderart, olivenbrun med røde Pletter paa den farvede Side, glat med Undtagelse af en Række Benknuder paa Hovedet; undertiden er den farvet paa begge Sider, undertiden lys paa dem

begge, men dette maa betragtes som Abnormiteter. Ved en Del af de danske Kyster kaldes store R. Præsteflyndere; R. kan naa en Længde af 1½ Alen og en Vægt af 7 (efter nogle Angivelser 15) Pd. I Kattegattet en den overmaade hyppig og afgiver et godt og yndet Fødemiddel.

Rødstjært ell. Rødstjært (Sylvia phoenicurus) har et rødbrunt Bryst og Hale af samme Farve; Hannen har hvid Pande, sort Hals og askegraa Ryg, Hunnen er brungraa med hvidlig Hals. Det er en livlig og munter Fugl, hvis Levemaade ligner de andre Sangeres.

Rødvig, Ladeplads i Sjælland, Præstø Amt, Stevns Herred, 1 M. s. for Storeheddinge ved Faxe- ell. Præstø-Bugten, med Havn af 12 F.s Dybde. Jærnbane fra Kjøge over Storeheddinge til R.

Rødvinge ell. Vindrossel (Turdus iliacus), den mindste nordiske Drosselart.

Røg, der opstaar ved Forbrændinger, bestaar sædvanlig af fortættede eller halvfortættede Vanddampe, forskjellige luftformige, draabeflydende og faste findelte Legemer. Ved en fuldstændig Forbrænding af vore almindelige Brændmaterialer ere Forbrændingsprodukterne (fraset Asken) kun Vanddamp og Kulsyre og, for saa vidt Brændmaterialet er svovl- ell. kvælstofholdigt, tillige Svovlsyrling, Kvælstof eller Kvælstofilter. En saadan fuldstændig Forbrænding giver ingen egentlig R., men i det store er Forbrændingen ikke aldeles fuldstændig, og R. indeholder derfor foruden de nævnte Luftarter Produkter af den tørre Destillation af Brændmaterialet (om disse Produkter s. Tjære), idet dette paa enkelte Steder vel ophedes meget stærkt, men af forskjellige Grunde (utilstrækkelig Luft, Afkøling ved for stærk Lufttilgang) ikke forbrænder. Jo flere saaledes uforbrændte Stoffer R. indeholder, desto mere uøkonomisk er naturligvis Forbrændingen, idet en Del af Brændmaterialet, til Dels endog som saadant (Kulstøv), føres bort. Tabet, der ved almindelig Forbrænding løber op til henved 1 pCt., ligesom R.s skadelige og ubehagelige Virkning paa Omgivelserne har man søgt at hæve ved den saakaldte Røgfortæring. Hvor Dampkjedlerne i et Fabriksanlæg ere til Stede i tilstrækkelig Mængde og Størrelse, er det ved en forstandig Fyring let at undgaa Røgdannelse; i modsat Fald — og saaledes er Forholdet ved en Mængde Fabriksanlæg, som fra en ringe Begyndelse arbejde sig frem — er det umuligt at undgaa Røg ved Stenkulsfyring. Man maa da gribe til andre Sorter Brændsel, som ikke give Røg, f. Ex. Anthracit (Wales-Kul), Cinders ell. lign. Røgkammer kaldes i Rørkjedler det Rum ved Foden af Skorstenen, hvori de i Rørene afkølede Luftarter samles paa Vejen til denne.

Røg, Michel August, dansk Medailleur og Kobberstikker, f. c. 1680, var en Præstesøn fra Nordlandene, blev opdragen i Bergen og Student 1699. Man har danske Medailler af ham fra 1706 og 1708. Han lagde sig først efter Skriftstikkerkunsten og stak 1709 Texten til Kongeloven. Endnu 1713 arbejdede han i Kjøbenhavn som Medailleur, men 1715 kom han til Paris, hvor han blev kongelig Kobberstikker. Hans Dødsaar er ukjendt.

Røgelser, Blandinger af forskjellige Plantedele, Harpixer, Gummiharpixer, ætheriske Olier o. desl., der ved Ophedning udbrede en behagelig Lugt.

Røgning af Kjød, stærk og vedholdende Behandling med Trærøg, tilsigter fortrinsvis at beskytte det mod Forraadnelse. Dog lader R.s Theori endnu meget uforklaret. Fremfor alt virker Røgens Varme til at udtørre Kjødet; dernæst findes i Røgen det af Reichenbach opdagede Kreosot, en Blanding af flere Forbindelser, som virker coagulerende og derved conserverende (s. Conservering) paa Æggehvidestofferne. At Røgens Træeddikesyre, Carbolsyre og flere andre af dens Bestanddele her ligeledes spille en stor Rolle, er utvivlsomt. R. har med Hensyn til Conserveringen af Kjødet det væsentlige Fortrin for Saltningen, at ingen af Kjødets eller Kjødvædskens Bestanddele gaar tabt, men det turde være sandsynligt, at Coaguleringen af Kjødets Albuminstoffer gjør dem tungere fordøjelige, og at saaledes deres Næringsværdi forringes. Da Kreosot i alle Tilfælde spiller en stor Rolle ved R., har man ogsaa i Stedet for R. anvendt en kortere Nedlægning af Kjødet i en svag Opløsning af Kreosot i Vand eller Træeddike. Dog faa de saaledes behandlede Varer ikke en saa behagelig Smag som ved R. — R. i Sygestuer, Hospitaler osv. sker med Eau de Cologne eller Røgelse for at skjule, med Eddike for at borttage ubehagelig Lugt, med Carbolvand for at dræbe Smitstoforganismer, med Chlor for at sønderdele Smitstoffer eller de ildelugtende Stoffer, der dannes ved Forraadnelse af Lig o. lign.

Røgtopas, en gulbrun, ofte næsten sort Bjærgkrystal, der forekommer i Alperne og Sibirien.

Røj, norsk Benævnelse for Tjurhanen.

Røllike (Achillea), en til Kurvblomsterne hørende Slægt af fleraarige Urter, især vildtvoxende i Europa. Almindelig R. (A. millefolium), der findes overalt ved Veje og paa Græsmarker, har 2—3dobbelt fjersnitdelte Blade og hvide eller rødlige Blomster i smaa Kurve, der ere samlede til en tæt Halvskjærm; den dyrkes af og til som Prydplante og anvendes tillige med flere nærstaaende Arter i Medicinen.

Rømer ell. Reymar kaldtes en adelig Slægt i Norge, hvis mest bekjendte Led ere Rigsraaderne Svale Alvesøn R. (d. 1362) og hans Søn, Otte Svalesøn R. af Stovreim (d. 1411); nyere Genealoger have urigtig overført Navnet R. paa den Æt, som nedstammede fra Ottes Datter Elsebe i hendes Ægteskab med Rigsraaden Jakob Fastolfsøn paa Østraat. Deres Sønnesøn, Otte Matssøn, var Fader til Fru Ingjerd Ottesdatter (s. d. A.).

Römer, Friedr. v., tysk Statsmand, f. 1794, valgtes 1830 til Landdagsmand i Württemberg og sluttede sig til Oppositionen, hvorfor han opgav sit Embede og blev Advocat. 1838 trak han sig tilbage fra den frugtesløse politiske Kamp, men overtog 1845 paa ny Ledelsen af Oppositionen og blev i Maj 1848 Justitsminister, i hvilken Stilling han fik Feudalbyr-

derne afskaffede. Desuden var han Medlem af Frankfurtparlamentet og nødte i Marts 1849 ved Trusel om at gaa af Kong Vilhelm I til at antage dets nye Rigsforfatning, men sprængte 18 Juni med Militær det saakaldte „Rumpfparlament" (den radicale Del af det tyske Parlament, som var flyttet til Stuttgart). I Oct. s. A. maatte R. tage sin Afsked, men fortsatte sin politiske Virksomhed i 2det Kammer og var 1851—63 dets Formand. D. 11 Marts 1864.

Rømer, Ole, berømt dansk Astronom og Lærd, f. 25 Sept. 1644 i Aarhus, hvor hans Fader var Handelsmand, blev Student 1662. Da den franske Astronom Picard 1671 sendtes til Danmark for at bestemme Beliggenheden af Uranienborg, blev R. gjennem sin Lærer, Rasmus Bartholins Anbefaling udset til hans Medhjælper og fulgte derefter med ham til Frankrig, hvor han opholdt sig i 10 Aar. Her deltog han dels i geodætiske Arbejder, dels i Arbejderne paa Observatoriet i Paris, udnævntes til Medlem af Akademiet og ansattes som Lærer i Mathematik for Dauphin. Det var her, han (1675) gjorde den Opdagelse, som især har gjort ham berømt. Man havde hidtil antaget, at et Phænomen saas i samme Øjeblik, det skete, hvilken end Afstanden var, eller at Lyset forplantede sig med en uendelig Hastighed. Men R. opdagede ved at observere Jupiterdrabanternes Formørkelser, at der i disse Phænomener finder periodiske Uregelmæssigheder Sted, som staa i en bestemt Forbindelse med Planetens Afstand fra Jorden. Dette forklarede han ved at antage, at Lyset behøvede en Tid for at komme fra Planeten til os, og at denne Tid var proportional med Afstanden, altsaa at Lyset bevægede sig med en jævn Hastighed; denne anslog han til en saadan Størrelse, at Middelafstanden imellem Solen og Jorden tilbagelagdes i 14 Minutter. R.s Hypothese er senere stadfæstet; men Hastigheden anslog han noget for ringe: den ovennævnte Vej tilbagelægges i 8 Min. 18 Sek.; for øvrigt var hans Theori, da den fremkom, snarere en lykkelig Gisning end en paavíselig Opdagelse, idet Jupiterdrabanternes Perturbationer frembringe langt mere indviklede Forhold end de af R. antagne. Under sit Ophold i Paris opfandt R. tillige Maskiner til at fremstille Himmellegemernes Bevægelser og udfandt den rette Form for Hjultænder. 1676 udnævntes han til Professor astronomiæ designatus ved Kjøbenhavns Universitet, og 1681 hjemkaldtes han for at tiltræde denne Post. Han forbedrede nu Observatoriet og indførte flere nye, til Dels af ham selv opfundne Instrumenter. Disse ere navnlig Universalinstrumentet, Passageinstrumentet i Meridianen, Meridiancirklen og Passageinstrumentet i første Vertical, hvilke endnu ere Astronomernes Fundamentalinstrumenter; det sidste er først i vort Aarhundrede kommet i Brug, saa at R. var ilet betydelig forud for sin Tid. Da allerede R. erkjendte Rundetaarns Mangler, indrettede han sig et privat Observatorium, først i sit eget Hus i Byen, senere paa sit Landsted Vilenborg i Vridløsemagle, $2\frac{1}{2}$ M. v. for Kjøbenhavn, hvilket sidste han kaldte Observatorium Tusculanum. R.s Instrumenter og Observatorier findes beskrevne i Horrebows »Basis astronomiæ«. R. arbejdede især paa at bestemme Fixstjærnernes Parallaxe; de herhen hørende Observationer gik imidlertid tabte ved Observatoriets Brand 1728, med Undtagelse af „tre Dages Observationer" (Triduum observationum tusculanarum), der senere udgaves af Horrebow. 1687 foretog R. efter kongelig Befaling en Rejse til Tyskland, Frankrig, England og Holland; efter sin Hjemkomst blev han Assessor i Højesteret og senere (1707) Politi- og Borgemester i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han indlagde sig lige saa store Fortjenester i praktisk Henseende, som han havde erhvervet sig et berømt Navn som Lærd. Ved hans Foranstaltning blev ens Maal og Vægt indført over hele Riget; Landevejene bleve opmaalte, Milepæle oprejste og Befordringsvæsenet forbedret; Kjøbenhavn fik et ordentligt Nattepoliti, dets Gader oplystes ved Lygter, Brandvæsenet ordnedes, og Byen blev paa mange Maader forskjønnet. Endelig udarbejdede han den første Matrikel eller almindelige Jordebog, hvorved først en ligelig Skyldsætning af alt Landets Jordegods blev mulig. D. 19 Sept. 1710.

Rømerzüge, Benævn. paa de Tog, som siden Otto I.s Erobringstog 962 bleve foretagne til Italien med stor Pragt af de af Kurfyrsterne valgte tyske Konger for at lade sig krone til Kejser i Rom af Paven og hylde af deres Vasaller hinsides Alperne. Maximilian I var den første, som antog Titel af romersk Kejser uden at foretage noget saadant Tog.

Rømning, villaarlig, hastig Uddrivning af Luft imellem Tungeroden og den bløde Gane for at løsrive Slim eller andre Substanser fra Svælget og bringe dem op i Munden. Ogsaa d. s. s. Desertion, **Rømningsmand**, d. s. s. Deserteur.

Røn, **Rønnetræ** (Sorbus aucuparia), et middelstort Træ af Kjærnefrugtfamilien, har store, uligefinnede Blade med 6—8 Par lancetformede og savtakkede Smaablade; Blomsterne, der sidde samlede i store Halvskjærme i Spidsen af Grenene, have hvide Kronblade; Frugterne ere røde, bærformede Kjærneæbler med 5 enfrøede Rum. R. er vildtvoxende over største Delen af Europa og plantes desuden almindelig i Haver og Lystanlæg; dens Ved er lyst og temmelig haardt og bruges til Vognarbejde, Piberør o. lign. De andre Arter af denne Slægt, Axelbærtræet (S. aria), Seljerøn (S. scandica) osv., der adskille sig fra den almindelige R. ved deres enkelte, savtakkede eller lappede, paa Undersiden hvidfiltede Blade, tilhøre de nord- og mellemeuropæiske Bjærglande; de plantes ofte i Haver for deres smukke Blades og Blomsters Skyld.

Rønne, Bornholms betydeligste Kjøbstad, beliggende i Vester-Herred paa Øens vestligste Pynt, ved en lille Bugt af Østersøen, paa et i det hele fladt Terrain, 20 M. ø. s. ø. for Kjøbenhavn, ad Søvejen 24 M. 6,471 I. (1880, mod 5,505 I. i 1870). Byen indtager et i Forhold til Folkemængden betydeligt Areal og omfatter store Grunde og Haver samt ubebyggede Pladser. De fleste Bygninger ere af Bindingsværk og kun en Etage høje. Byjorderne udgjøre 1,608 Td. Land af $107\frac{1}{4}$ Td. bornholmsk Hartkorn. De offentlige Bygninger og Insti-

tutioner ere: Kirken, den højere Realskole, der indtil 1852 var en lærd Skole, Navigationsskolen, Raad-, Ting- og Arresthuset, Hovedvagten, Commandantboligen, Amtmandsboligen, Amtstuen, Præstegaarden, Toldkammeret, Borger- og Almueskolen, Fattiggaarden, Sygehuset, Hospitalet og Asylet. Syd for Byen ligger Bornholms Arsenal og det under Christian V opførte saakaldte Castel, der nu benyttes som Krudttaarn. Ved Toldstedet vare 1886 hjemmehørende 122 Baade under 4 Tons og 74 Fartøjer af 7,371 Tons, deraf 5 Dampskibe paa 720 Tons. Havnen, der er udvidet 1855—56 og 1868—69, har indtil 18 F.s Dybde og søges meget som Nødhavn af Havarister. Af industrielle Etablissementer er her intet af større Betydning. Skibsbyggeriet beskæftiges nu næsten udelukkende med Reparationer. Landbrug er en temmelig vigtig Erhvervskilde. I Byens Omegn findes nogle Teglværker og Stenhuggerier og et Kulværk. I Byen bo Amtmanden, Amtsforvalteren, Landphysicus, en Toldinspecteur, Commandanten, Chefen for Fodfolket, Tøjmesteren, en Overlæge for Væbningen og Herredsfogden for Vester-Herred. Locale Embedsmænd ere Borgemesteren, tillige Foged og Skriver, en Postmester, Toldoppebørselscontroleuren, Districtslægen, Telegraphbestyreren, Sognepræsten og en residerende Capellan samt Rectoren ved Realskolen. R. er Valgsted for Bornholms første Valgkreds til Folketinget.

Rønne, Bone Falch, Stifteren af det danske Missionsselskab, en af de frommeste og nidkjæreste blandt de Præster, som i Rationalismens Dage holdt fast ved den orthodoxe Lutheranisme, f. 20 Dec. 1764 i Fredericia, blev 1790 Lærer for Prins Christian (C. VIII) og 1802 Sognepræst i Kongens Lyngby. Her fik han stiftet et evangelisk Tractatselskab, for hvilket han skrev en Mængde opbyggelige Fortællinger, hvortil han ofte hentede sit Stof fra den protestantiske Mission i Hedningelandene. Derved vaagnede Trangen hos ham til at virke for Missionen; 17 Juni 1821 stiftede han det danske Missionsselskab, og for at vække Tilslutning til dette udgav han „Beretning om Guds Riges Fremgang i Verdens forskjellige Egne" (1824—28) og senere „Dansk Religionsblad". Han var tillige virksom landøkonomisk Forfatter, navnlig 1815—17, da han var Medudgiver af „Landøkonomiske Tidender". D. 13 Maj 1833.

Rønnenkamp, Christian, f. 1785 i Flensborg, samlede sig som Kjøbmand en stor Formue og kjøbte 1836 Næsbyholm og Bavelse, blev 1856 Kammerherre og døde 1867. Foruden mindre Legater (tilsammen 150,000 Kr.) grundlagde R. og hans Hustru, Jessy Carol. Howden, Christiansdal Kloster (s. d. A.).

Rønnov, en dansk Adelsslægt, som stammede fra Holsten, hvor vi træffe den i det 13de Aarh., og som senere ejede Herregaarden Hvidkilde i Fyn. **Tonne R.** var den ene af de to Anførere for den lille Afdeling af den danske Hær, som blev slaaet af Holstenerne ved Immervad 1420. — **Claus R.** var Marsk under Christian I og døde 1486; af hans Sønner var **Carl R.** den tredje sidste katholske Bisp i Odense fra 1474 til sin Død 1501 og **Marqvard R.**, Rigsraad og Ridder, bekjendt for sine Stridigheder med Broderens Eftermand, Bisp Jens Andersen Beldenak. — Den mest bekjendte af Slægten, sidstnævntes Søn **Joachim** (ell. Jacob) **R.**, studerede i Paris, gjorde derpaa Hoftjeneste ved Frederik I.s Hof og blev to Gange sendt som kongelig Gesandt til Frankrig. Da Bisp Lage Urne af Roskilde døde 1529, vilde Frederik I til hans Efterfølger have en Mand, som vilde love ikke at forfølge de evangeliske Prædikanter, og R., som ikke havde religiøs Interesse, men ønskede Bispestolens rige Indtægter og fyrstelige Ejendomme, gik ind paa at blive Bisp paa denne Betingelse. At han ikke havde tænkt paa at gaa den gejstlige Vej, fremgaar af, at han skal have været forlovet med en Søster til den bekjendte Birgitte Gjøe. Pavelig Stadfæstelse opnaaede R. aldrig, hvorfor han blot kaldtes Electus; fordi han ikke var præsteviet, antog han en Franciscanermunk, Vincents (Titulærbiskop af „Garde", d. e. Grønland), til sin Vicar. Som Bisp i Roskilde var han tillige Rigets øverste Kansler og besad i denne dobbelte Stilling stor Magt; men efter at have opnaaet denne, opfyldte han ikke den Betingelse, paa hvilken han var bleven ansat; han fortrædigede paa forskjellig Maade de lutherske Prædikanter, og under Mellemregeringen efter Frederik I.s Død fik han H. Tausen stævnet for Rigsraadets Domstol, hvilket vakte en saadan Forbitrelse hos Kjøbenhavns Borgere, at det let kunde have kostet R. Livet, hvis ikke Tausen havde beskyttet ham (s. Tausen). Paa den anden Side tog R. dog ikke afgjort Parti for den gamle Lære; det var ham ikke om at gjøre at opretholde Katholicismen, men at bevare Bispevælden eller i alt Fald sin egen Magt og Rigdom. 1534 blev han afsat af Grev Christoffer af Oldenburg, fik vel kort efter sit Stift tilbage imod at betale en stor Sum Penge, men kom allerede 1535 paa ny i Strid med Greven og flygtede til Jylland, hvor han sluttede sig til den udvalgte Konge Christian III. 12 Aug. 1536 blev han fængslet tillige med Landets andre Bisper; men medens de andre snart igjen bleve løsladte, blev R., der intet Revers vilde udstede, holdt i Fangenskab til sin Død 1 Maj 1544. Han var igjennem sin Farmoder Næstsøskendebarn til den svenske Konge Gustav Vasa. — Slægten uddøde paa Mandssiden med Bispens Broder, Rigsraad og Ridder **Eiler R.**, 1563.

Rør af Metal forfærdiges ved Støbning, ved Oprulning i Forbindelse med Lodning eller Svejsning, ved Trækning eller ved Presning. Af Støbejærn dannes R. ved Støbning. R. af Tin eller Bly blive ogsaa ofte støbte, men støbes korte og tykke i Godset og bringes siden ved Trækning til de rette Dimensioner. I Stedet for Støbning og Presning benyttes dog ogsaa Presning, idet en kort, tyk Klods ved et stærkt Tryk tvinges ud igjennem et Hul, hvori sidder en Staalkjærne; derved bliver R. stærkere i Massen end ved Trækning. Presser man ikke en kold, men en stærkt ophedet Klods eller en smeltet Metalmasse ud igjennem det afkølede Hul, saa kan man ved denne „varme Presning" faa R. af hvilken som helst Længde uden Lodning. R. af de fleste haarde Metaller

faas ved Oprulning over en Torn og paafølgende Trækning. Ved Smedbejærnsrør foregaar samtidig en Svejsning, idet de hvidglødende R. trækkes lige fra Ilden mellem et Par Valker, der klemmes sammen og saaledes danne et Trækhul. Ellers foregaar oftest en Lodning inden Trækningen, vel ogsaa en Falsning, eller R. beholdes aabne til visse Anvendelser. R. af Hvidblik loddes uden at trækkes. Lerrør dannes ved Presning, Glasrør ved at udstrække en udblæst Glaskugle. **Rørtrækning** ligner Trækning af Metaltraad (s. d. A.), kun at det udtrukne R. er en hul Traad og Trækningen derfor i Regelen maa foretages gjennem et ringformet Trækhul, altsaa over en Torn. Bly- og Tinrør trækkes for at forlænges og udføres i stor Længde ved Trækning over en kort Torn, der ved en stærk Jærntraad holdes tilbage i Trækhullet. R. af haardere Metaller trækkes, for at faa en regelmæssig Form, over en Torn — for det meste af Jarn, de største undertiden af Træ — af samme Længde som R., og som følger med dette gjennem Hullet. Naar R. ere nogenlunde tykke i Godset, kan man ogsaa trække dem over en tyndere eller aldeles ingen Torn og derved indsnævre dem. Dette bruges ogsaa ved Trækning af façonnerede R. gjennem façonnerede Huller. **Rør**, hos Trædrejere d. s. s. Skylp. **R.** kaldes ogsaa Mundstykket paa enkelte Blæseinstrumenter (Obo, Fagot o. fl.). **Rørfløjte**, en Labialstemme i Orgelet, der vel er dækket, men har en Aabning i Hatten, hvori et Rør er anbragt. **Rørinstrument**, Fællesnavn for alle Blæseinstrumenter af Træ. **Rørstemmer** ell. **Rørværk**, Orgelregistre med Tungepiber (s. Orgel).

Nørbye, Martinus Christian Wesseltoft, dansk Maler, f. 17 Maj 1803 i Drammen i Norge, men af danske Forældre, kom 1815 efter Norges Frastillelse med Forældrene til Kjøbenhavn, hvor han først blev sat i Latinskole, men da han havde større Tilbøjelighed til Kunsten, forlod Studeringerne (1820) for paa Kunstakademiet samt hos Lorentzen og Eckersberg at uddanne sig til Maler. Han vandt 1829 Akademiets mindre Guldmedaille. Dels med Hjemmestudier, dels med Udflugter til Jylland, Norge og Sverige hengik derpaa Tiden indtil 1834, da han, med Understøttelse fra Fonden ad usus publicos, over Holland og Paris rejste til Rom og derfra til Grækenland, Constantinopel og Smyrna; 1837 kom han tilbage. Ved Udstillingen 1838 fik han Thorvaldsens Medaille (Udstillingsmedaillen), den første Gang den uddeltes, og blev s. A. Medlem af Kunstakademiet, begge Udmærkelser for Billeder med orientalske Emner. Snart efter (1839) rejste han imidlertid for sit Helbreds Skyld igjen til Italien og Sicilien, men uden gunstigt Resultat. Han kom tilbage 1841, blev 1844 Professor ved Modelskolen, men døde allerede 29 Aug. 1848. Hans Malerier udmærke sig ved Nøjagtighed i Iagttagelsen og Omhyggelighed i Udførelsen. Skjønt han tog sine Emner snart fra det fjærne Norden, snart fra Vestjyllands Kyst, var det dog især Østerlandens og Sydeuropas klare Lys, der fængslede R., hvis Pensel bedre udtrykte en undertiden noget flad Farveharmoni end en klar og dyb Tone; Gjengivelsen af et dybere aandeligt Indhold eller en mere livsfuld Bevægelse laa ikke ret for ham.

Nørdam, en dansk Slægt, der i sin Midte tæller adskillige af Landets mest fremragende Præster i dette Aarh. Blandt disse har især to gjort sig bekjendte ved deres Skrifter. **Holger Frederik R.**, f. 14 Juni 1830, blev cand. theol. 1853, Præst i Satrup i Angel 1860, fordrevet derfra af Tyskerne 1864, Dr. phil. 1867, blev 1869 Præst i Kornerup i Sjælland, 1871 Medlem af Videnskabernes Selskab, 1876 Sognepræst i Brændekilde i Fyn og 1883 i Kongens Lyngby ved Kjøbenhavn. Det er Danmarks Historie og Kirkehistorie, han har behandlet i talrige større og mindre Skrifter og Afhandlinger, der alle bære Vidnesbyrd om grundig Lærdom og det fortroligste Kjendskab til Kilderne. Hans betydeligste Arbejder ere „Mester Jørgen Jensen Sadolin, Fyns Stifts Reformator og første evangeliske Biskop“ (1866), „Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen“ (1859—63), „Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621“ (3 Bd., 1868—74), „Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især fra det 16de Aarh.“ (4 Bd., 1873—88). Siden 1857 har han udgivet „Nye kirkehistoriske Samlinger“ og deri leveret talrige værdifulde Arbejder, ligesom han ogsaa har gjort sig fortjent ved paa ny at udgive adskillige sjældne kirkehistoriske Kildeskrifter fra ældre Tid. — Broderen, **Thomas Skat R.**, f. 11 Febr. 1832, blev Dr. phil. 1859, Præst i Sønderup 1869, i Rønnebæk 1873, ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn 1880, Holmens Provst og Sognepræst ved Holmens Kirke 1886. 1884 blev Bispestolen i Aarhus ham tilbudt, men han foretrak at blive i sin Præstegjerning i Kjøbenhavn. R. er vistnok den ved grundig Lærdom, personlig Begavelse og besindig Optræden mest fremragende blandt den yngre Slægt af Grundtvigs Disciple. Ved sin »Libri Judicum et Ruth secundum versionem Syrico-Hexaplarem« (1859—61) erhvervede han sig almindelig Anerkjendelse i den lærde Verden som Orientalist, og i sin „Den christelige Lære“ (1868) udviklede han fra sit Standpunkt den christelige Tros- og Sædelære i Sammenhæng med stor Klarhed og Dygtighed. Som Præst har han ikke blot vundet megen Anseelse som Prædikant, men er efterhaanden kommen til at staa som den anerkjendte Fører for den maadeholdne Del af den grundtvigske Retning, hvorfor der ved alle kirkelige Forhandlinger lægges særlig Mærke til hans Udtalelser, navnlig siden han ved sin „De kirkelige Frihedskrav“ (1881) tog bestemt Afstand fra den radicale Grundtvigianisme. R. har udgivet en Del Prædikensamlinger, deriblandt en hel Aargang Prædikener, „Kirkeaaret“, og siden 1886 er han begyndt at udgive en ny Oversættelse af „Det ny Testament“, forsynet „med Anmærkninger til Oplysning for christne Lægfolk“, et Arbejde, der vidner lige fordelagtig om god Sprogsans og om grundig theologisk Lærdom.

Nørdrum, s. Hejre.

Nøre, popul. Benævn. for Lyske.

Nørgopler (Siphonophoræ), ensbetydende med Blæregopler (s. d. A.); Benævnelsen R.

hidrører fra, at Koloniens ernærende Individer have Form af Snabler eller Rør, der kunne udstrækkes og bevæges i forskjellig Retning, og som tidligere, inden man vidste, at disse Organismer ere Kolonier, betragtedes som disse Goplers „Sugerør“.

Rørhat (Boletus), Slægt af Kjødsvampenes Familie; store, bløde og kjødfulde Svampe med en regelmæssig hvælvet Hat, der bæres af en midt paa Undersladen siddende Stok, og som paa Undersiden er beklædt med et fra Hatten let adskilleligt, tykt Lag af indbyrdes parallele, løst sammenhængende Rør, paa hvis indre Side Sporerne dannes. De voxe alle paa Jord i Skove. De fleste ere spiselige, f. Ex. B. edulis og B. regius; kun faa ere giftige, f. Ex. B. luridus og B. Satanas. Flere af de spiselige Arter findes almindelig i Danmark.

Rørhøne, s. Vandhøne.

Rørkjedel, s. Dampkjedel.

Rørlægning betegner i det techniske Sprog Lægning af hvilke som helst Slags Rør, til at føre Grundvand, Drikkevand, Spildevand, Gas, Damp, Luft ell. lign., men særlig er R. ell. Draining Navnet paa en i England opfunden Vandafledningsmethode ved Hjælp af brændte Lerrør. Skjønt Vandafledning gjennem dækkede Ledninger kan forfølges tilbage til Agerbrugets første Tider, har man dog først fra dette Aarhundredes Begyndelse i England ret hast Opmærksomheden henvendt derpaa som Middel til at befri Markerne for overflødigt Vand. Det er imidlertid i en langt senere Tid, nemlig efter at man 1843 havde opfundet en Maskine til at forfærdige de egentlige Teglrør paa (s. nedenf.), at R. blev saa billig, at den kunde finde almindelig Anvendelse i England, hvorfra den da efterhaanden udbredte sig til Fastlandet. Saaledes udførtes det første Rørlægningsanlæg i Frankrig 1846 i Nærheden af Paris, men i det hele kan R. først efter 1850 anses for paa Fastlandet at være optagen blandt de af driftige Landmænd anvendte Grundforbedringer. Faa Steder har R. tidligere været indført end i Hertugdømmerne, hvor man i det mindste siden 1840 har rørlagt efter engelsk Mønster. I Danmark ere derimod de første større Anlæg udførte 1853 af Godsejerne Tesdorph, Valentiner og Grev Frijs. R.s Opgave er at fjærne det Vand, som ved at blive staaende i Jorden og efterhaanden fordampe derfra vilde gjøre denne kold, hindre Luftens frie Adgang til Jorden og saaledes svække Vegetationen saa vel i physisk som i chemisk Henseende. Dette opnaas ved Hjælp af sammenhængende Rørledninger, der i Regelen anbringes i parallele Linjer i en Dybde af helst ikke under 4 F. og med en Afstand mellem Ledningerne, der afhænger af Jordbundens Beskaffenhed, fra 4—5 Favne for Mosejord og meget stærke Lerjorder og 8—10 Favne for sandblandede Lerjorder indtil 12—20 Favne og derover for Sandjorder, der lide af Fugtighed paa Grund af et i en Dybde af 4—8 F. liggende fast Underlag. Til Ledningerne benyttes sædvanlig Rør af 1¼, 1½ og 2 Tomm. indvendigt Maal; de større Dimensioner ere dog kun at anbefale i meget raa eller meget stærke Lerjorder, og for saa vidt muligt at undgaa aabne Grøfter paa Markerne forbindes Ledningerne atter ved Hovedledninger. Hertil bruges sædvanlig større Rør, hvis Dimensioner afhænge af den Vandmængde, der skal afledes, og af Ledningernes Fald, saa at Afledninger for ulige store Arealer meget vel kunne tænkes udførte med Rør af samme Dimensioner, forudsat at Hovedledningen for det større Areal har et tilsvarende større Fald, da den i saa Fald i samme Tid vil kunne bortføre en saa meget større Vandmængde. Ligeledes afhænger den Længde, man tør give de mindre Ledninger, af disses Fald og indbyrdes Afstand; jo større Faldet og jo mindre Afstanden er, desto større kan ogsaa deres Længde være, og omvendt. Af det foregaaende fremgaar, at Planen for et Rørlægningsanlæg i hvert enkelt Tilfælde vil afhænge af de givne Forhold, og Udgifterne ved R. ville derfor ogsaa være meget vexlende. Sædvanlig vil den koste 40—60 Øre pr. Favn, medens Ledningernes samtlige Længde pr. Td. Land vil beløbe sig til 150—250 Favne. R. kan derfor antages i Regelen at koste 60—80 Kroner pr. Td. Land, hvoraf temmelig nøjagtig den halve Udgift falder paa Arbejdet og den anden Halvdel paa Teglrørene. Disse ere cylindriske Rør af brændt Ler, der sædvanlig have en Længde af 1 F. og en Vidde af 1¼ Tomme og derover. De forarbejdes paa Maskiner, hvoraf den første, opfunden af John Read, forevistes paa Udstillingen i Derby 1843. Tidligere brugtes til „Drainingen“ stærkt buede Teglsten (tiles), som lagdes over ligeledes brændte Stenplader eller Saaler eller, hvor Jorden var meget haard, umiddelbart paa Grøftebunden uden denne Saal. Disse Teglsten forarbejdedes med Haanden og kostede 30—50 Kroner pr. Tusende, indtil der efter 1840 opfandtes Maskiner at forarbejde dem paa, hvorved deres Pris formindskedes med det halve. De fik imidlertid ikke nogen udstrakt Anvendelse, da Forarbejdelsen af cylindriske Rør snart efter, som ovenfor anført, fortrængte hine mindre hensigtsmæssige Former, som nu kun undtagelsesvis benyttes, f. Ex. i enkelte Egne af Skotland. Dog har man ogsaa senere forsøgt at give de egentlige Teglrør forskjellige Former, hvoraf dog den aldeles cylindriske Form saa vel indvendig som udvendig maa anses for den fuldkomneste, navnlig af Hensyn til de praktiske Vanskeligheder ved at fabrikere aldeles regelmæssige Rør, og det er af den største Vigtighed for et Anlægs Varighed, at de enkelte Rør slutte nøjagtig sammen. Man har ligeledes forsøgt at beskytte Sammenføjningerne og tillige at give Ledningerne større Fasthed, hvor Rørene lagdes i blød Jord, ved Muffer, d. e. kortere Rør, i hvilke de egentlige Teglrør skydes ind, saa at Sammenføjningerne befinde sig inde i Mufferne. Men da en nøjagtig Sammenføjning af Rørene paa denne Maade netop vanskeliggjøres, medens de ofte store Aabninger mellem Rørene og Muffen lette Jordpartiklernes Indtrængen med Vandet i Rørene, fortjene Muffer i Regelen ikke at benyttes. Man har derimod begyndt at forarbejde falsede Rør, der sandsynligvis ville afgive et nyttigt Materiale, hvor Ledningerne skulle lægges paa en blød og usikker Bund. Et meget hensigtsmæssigt Slags falsede Rør er opfundet af en Landmand

i Angel. Teglrørene forarbejdes af en saa vidt ensformig Lermasse, som den passer for Teglstensfabrikationen; den bør hverken være for fed (for lidt sandblandet), da Rørene i saa Fald under Tørringen og Brændingen let krummes og revne, eller for mager (for meget sandblandet), da saadanne let blive for lidet varige. Paa kunstig Maade tilvejebringes den rette Blanding og Ensformighed i Lermassen, hvor den ikke af Naturen er i Besiddelse af disse Egenskaber, ved Slemning, hvilket imidlertid betydelig fordyrer Arbejdet. Teglrørsfabrikationen foregaar ved at presse den faste Lermasse enten gjennem en lodret stillet Cylinder (som Claytons Maskine), i hvis Bund findes de Aabninger, der bestemme Rørenes Form, eller gjennem en vandret, firkantet Kasse (som Whiteheads Maskine), hvor Formen for Rørene da er anbragt for Enden. Til et godt Teglrørsfabrikat udfordres, at Rørene ere godt brændte, indvendig glatte og uden fremstaaende Kanter i Snittet. — Draining har ikke alene Betydning for Landbruget, men spiller ogsaa en meget vigtig Rolle som Middel til at sænke Grundvandsstanden ved bebyggede Steder og i Byer. Det har her den største sanitære Betydning, ikke blot at Grundvandet sænkes, men tillige, at de hyppige Grundvandsstandsvariationer undgaas. Drainingen udføres da i Forbindelse med den øvrige underjordiske Vandafledning (s. Kloak).

Rørorme (Tubicola) kaldes de Børsteorme, som bo i Rør, der enten ere dannede af Dynd, Sandkorn, Skalstumper o. desl., der ere forbundne ved en af Dyret afsondret Slim, som hos Slægterne Clymene, Terebella, Sabella, Hermella osv., eller af en haard Kalkmasse, som hos Slægten Serpula. Hos denne sidste er Røret i Regelen fæstet til en eller anden Gjenstand, f. Ex. Stene, Skaller, Tangblade, hos de andre er det som oftest frit, kun beskyttet af det omgivende Dynd, Sand osv. R. ere i Regelen kortleddede; ofte er Leddelingen mindre tydelig end hos Nereiderne og Børstefødderne svagere udviklede, men udstyrede med Krogbørster, maaske for at sætte Dyret bedre i Stand til at holde sig fast i Røret eller at bevæge sig op og ned i dette. Hovedet er utydeligt, uden Snabel eller Kjæver. Gjæller mangle i Regelen langs ned ad Dyrets Ryg; naar de findes, ere de gjærne anbragte tæt ved Forenden tillige med et stort Knippe lange Føletraade (Terebella), eller der findes kun et System af frynsede Traade (Serpula, Sabella), der fungere baade som Føletraade og Gjæller, ikke sjælden ogsaa som Bærere af Øjnene, og ere anbragte i to Knipper, ofte hvert paa sin kortere eller længere, stundum spiralvredne Arm. Alle disse Traade strækkes ud af Røret og spredes i Vandet som en pragtfuld Vifte, naar Dyret er i Ro, men trækkes ned i Røret, naar det mærker Uraad. Serpula-Arterne besidde tillige et Laag, der passer til Røret som en Prop i en Flaske og kan trækkes ned i dette tillige med Gjællebuskene, saaledes at det tillukker Rørets Aabning oven over Ormen. — Ogsaa enkelte Nereider bo i Rør, ligesom der omvendt er Ormeformer, som have en Del til fælles med R. uden dog at leve i Rør.

Røros, Stad med Bjergværk i Norge, ligger paa et Fjeldplateau, ikke langt fra Glommens og Fæmunds Kilder, paa en Højde af over 2,000 F. over Havet. Klimaet er derfor saa barskt, at Vinterkulden ikke sjælden gaar ned under Kviksølvets Frysepunkt. Den ringe Sommervarme tilsteder heller ingen Kornavl og ikke engang kraftig Trævæxt. Byen har ikke egentlig Kjøbstadsret, men driver dog en livlig Handel med Sverige, da der er anlagt en god Vej til Herjedalen, hvorfor her ogsaa er Toldstation. Sit væsentligste Underhold har dog Stedet af det herværende Kobberværk, der lige siden sit Anlæg 1645 har været en af Norges rigeste metalliske Skatte. Af dets talrige, i Omegnen liggende Gruber ere Storvartsgruben, Kongens Grube, Arvedals Grube og Muggruben de vigtigste. Tidligere har Værket alene været anlagt paa Tilvirkning af Garkobber. Efter at der ved den 1877 aabnede Jærnbane er tilvejebragt en lettere Forbindelse med Throndhjem, er Udvindingen og Exporten af Svovlkis bleven af stor Betydning. Ved Grubedriften produceredes i Aarene 1883—85 gjennemsnitlig omtrent 8,600 Tons Svovlkis og 6,400 Tons Kobbermalm; ved Hyttedriften udbragtes i samme Tidsrum 200 Tons Garkobber aarlig. Den samlede Arbejdsstyrke var 1885 318 Mand, hvoraf 76 ved Hytterne. Driften har lige indtil den seneste Tid været temmelig gammeldags; i de sidste Par Aar ere imidlertid væsentlige Forandringer i saa Henseende gjennemførte, og Værket staar nu med sine nye Maskiner og Indretninger fuldt paa Højde med Bjærgvidenskabens Fremskridt. R. havde 1875 c. 1,700 J.

Rørpolyp (Tubularia), Slægt af Gopleполyper, hvis Stammer ere omgivne med et hornagtigt Rør, afsondret af de indenfor liggende, blødere Dele. De enkelte Polypdyr have en Kreds af Fangarme ved Grunden og en mindre omkring Munden; Mednsseknopperne skyde frem inden for den nederste af disse Kredse.

Rørpost. Til Befordring af Breve, Depecher o. lign. anvender man i nogle Hovedstæder underjordiske Rørledninger, i hvilke Brevene, indesluttede i Cylindere, drives frem ved Luftens Tryk. Systemet er først anvendt af Clarke i London 1858. Bagved en saadan Række Cylindere, der skulle befordres, anbringes et Stempel; Bevægelsen tilvejebringes ved at Luften fortættes bag Stemplet, fortyndes foran dette. Hver Station har Maskine saa vel til Luftfortætning som til Luftfortynding, saa at Tog kunne expederes frem og tilbage. Rørene ere omtrent 2¼ Tomme i Diameter; i disse befordres Tog, bestaaende af 15—20 Cylindere, hver med 20 Breve. Hastigheden er c. 60 Fod i Sekundet. Man har forsøgt Anvendelsen af samme System til Personbefordring, idet man har gjort Rørene saa store, at de kunne optage en Jærnbanevogn.

Rørsangere kaldes en lille Underafdeling af Sylvia-Slægten (S. phragmitis, arundinacea osv.), hvis Arter i Regelen leve ved Bredderne af Aaer, Søer og Grave mellem Rør og Siv, paa hvilke de klatre, og mellem hvilke de skjule sig; deres kunstige Reder fæstes mellem Rørene eller det høje Græs. S. palustris (udmærket

Sanger) opholder sig mellem lave Buske, Korn osv. i Nærheden af Vand.

Rørspurv (Emberiza schoeniclus), Spurveart af Værlingslægten med en ret livlig Farvetegning (Sort, Rustbrunt og Hvidt) lever paa lignende Steder som Rørsangerne; sin Rede anbringer den mellem Rør, højt Græs eller mellem Træsødderne nær ved Vandet.

Rørstol, s. Bomuldsindustri.

Rørvagtel, en Art Vagtelkonge (Ortygometra porzana), s. Vandhøns.

Rørvig, et Toldsted i Odsherred, Holbæk Amt i Sjælland, inden for Indløbet til Isefjord, 3¼ M. n. for Holbæk. Baadehavn.

Røser, runde Gravhøje fra Oldtiden, byggede væsentlig af mindre Stene, kun med et tyndt Jordbække, findes i forskjellige Egne af Norden, hvor Forholdene have foranlediget en saadan Bygningsmaade. Der findes saaledes ofte R. tæt ved Stranden, opførte af Strandsten, men især i alle stenrige Egne; for Danmarks Vedkommende tales der navnlig om R. paa Bornholm. De tilhøre i det hele de samme Perioder som Jordhøjene og adskille sig kun fra disse ved deres Sammensætning (s. Begravelse og Gravhøj).

Røskat, norsk, d. s. s. Lækat.

Røskva, i den nord. Mythol. en Bondedatter, der tillige med Broderen, den hurtige Thjalve, følger Thor, efter at denne paa sin Rejse til Jotunhejm havde faaet dem i Erstatning for den Skade, der var tilføjet en af hans Bukke hos deres Fader, i hvis Hus Thor overnattede.

Røster, de Udbygninger, som tidligere almindelig fandtes paa hver Side af et Skib ved Masterne for at give Vanterne, der anbragtes her, en større Spredning forneden og derved afgive bedre Støtte for Masterne. **Røstline**, et Stykke Tov med en Kjæde i den ene Ende. Kjæden befæstes til en Øjebolt paa Rælingen, og Tovet tages omkring Ankeret ved Krydset (det Sted, hvor Armene ere svejsede til Læggen af Ankeret) og gjøres fast indenbords omkring en svær Klampe. Denne R. bærer saaledes den agterste Del af Ankeret, naar det hænger vandret eller, som det kaldes, er kippet.

Røstning, d. s. s. Ristning.

Rötscher, Heinr. Theod., tysk Dramaturg, f. 1803 i det Brandenburgske, studerede Philologi under Böckh og Philosophi under Hegel i Berlin, hvor han blev Dr. phil. 1827 udgav han „Aristophanes und sein Zeitalter“ og senere som Gymnasialprofessor i Bromberg 1837—42 „Abhandl. zur Philosophie der Kunst“ (4 Bd.) og 1841—46 „Kunst der dramatischen Darstellung“ (3 Bd.). Navnlig paa Tiecks Raad flyttede R. til Berlin, hvor dog hans Plan at danne et Statsinstitut for Skuespilleres Uddannelse ikke kom til Udførelse. R. har fremdeles leveret en Mængde større og mindre dramaturgiske Afhandlinger (1847 og 1859), der røbe stor Interesse og grundige Studier; men den i Hegelsk Terminologi sig bevægende Fremstilling og hans Hang til at føre alt ud i det abstracte gjør, at Arbejder som „Shakspeare in seinen höchsten Charaktergebilden“ (1864), „Dramaturgische Probleme“ (1865), „Entwickelung dramatischer Charaktere“ (1869) o. fl. savne concret Fylde og Anskuelighed. D. 1871.

Røversynoden i Ephesos 449 skulde have været et økumenisk Concilium, men *blev en* Partisynode, paa hvilken Eutychianerne, med Patriarchen Dioskuros af Alexandria i Spidsen og under Beskyttelse af væbnet Magt, ikke blot med Vold og Trusler fik deres monophysitiske Lære vedtagen, men ogsaa mishandlede deres Modstander, Patriarchen Flavianus af Constantinopel saaledes, at han døde tre Dage efter. R.s Beslutninger bleve annullerede i Chalkedon 451 og R. selv udslettet af Fortegnelserne over Kirkens Synoder.





